

॥ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವನಾಥೋ ವಿಜಯತೇ ॥

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ

ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳ ಮಾಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಥಮ ಗುಚ್ಛವಾದ

ಸ ಭಾಷ್ಯ

ಅಷ್ಟೋಪನಿಷತ್ತುಗಳು

ಮತ್ತು

ಸಪ್ತ ಪ್ರಕರಣಗಳು

ಕನ್ನಡ ಟೀಕಾ ಭಾಷಾಂತರ ಮುನ್ನುಡಿ ಸಹಿತ.

1860ನೇ ಇಸವಿಯ 21ನೇ ಆಕ್ಟಿನ ಮೇರೆಗೆ ರಿಜಿಸ್ಟ್ರಿಯಾಗಿರುವ

ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಮುನಿಸೇವಾಸಂಘ, ಉಡುಪಿ

ಇವರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಉಡುಪಿ ಪ್ರಭಾಕರ ಮುದ್ರಯಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

[ಇದರ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಕ್ಕು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವು ಪ್ರಕಾಶಕರದಾಗಿರುತ್ತದೆ.]

1929.

PRINTED BY P. N. PRABHU
at the Prabhakara Press, Udipi
&
PUBLISHED BY
The Sri Madhwa Muni Seva Sangha
UDIPI, S. K.

ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಮುನಿ ಸೇವಾಸಂಘದ ಪೋಷಕರು.

ಸ್ವಸ್ತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಸರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯತ್ವಾ

ದೈನೇಕಗುಣಸಂಪನ್ನರಾದ

1. ಉಡುಪಿ ಶ್ರೀಅದಮಾರುಮಠದ ವಿಬುಧಪ್ರಿಯತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
2. ಶ್ರೀಪುತ್ತಿಕಾನುಠದ ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
3. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾಪುರಮಠದ ವಿದ್ಯಾಪೂರ್ಣತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
4. ಶ್ರೀಸೋದಾಮಠದ ವಿಶ್ವೇಂದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
5. ಶ್ರೀಕಾಣೂರುಮಠದ ವಿದ್ಯಾಸಮುದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
6. ಶ್ರೀಪಲಿಮಾರುಮಠದ ರಘುಮಾನ್ಯತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
7. ಶ್ರೀತೀರೂರುಮಠದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
8. ಶ್ರೀಪೇಜಾವರಮಠದ ವಿಶ್ವಮಾನ್ಯತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
9. ಶ್ರೀಕಾಶೀಮಠದ ಸುಕೃತೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ಶ್ರೀಪಾದಂಗಳವರು.
10. ಮ. ರಾ. ರಾ. ರಾಜಸಭಾಭೂಷಣ ಕರ್ಪುರ ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾವ್ ಅವರ್ಗಳ್, ಬಿ. ಎಸ್. ಸಿ., ಎಲ್. ಸಿ. ಇ., ಎಮ್. ಆರ್. ಎ. ಎಸ್.,
ರಿಟಾಯರ್ಡ್ ಚೀಫ್ ಎಂಜಿನಿಯರ್, ಮೈಸೂರು.
11. " ಡಾಕ್ಟರ್ ಉಡುಪಿ ರಾಮರಾವ್ ಅವರ್ಗಳ್,
ಮೆಂಬರ್ ಕೌನ್ಸಿಲ್ ಒಫ್ ಸ್ಟೇಟ್, ಮದ್ರಾಸ್.
12. " ಮಣೇಲ್ ಕೃಷ್ಣನಾಯಕ್ ಮತ್ತು ಸನ್ಸ್,
ಮೆಂಬರ್ಸ್, ಮಂಗಳೂರು.
13. " ತಾಲೂರ್ ಶ್ಯಾಮರಾವ್ ಅವರ್ಗಳ್,
ಬಿ. ಎ., ಬಿ. ಎಲ್., ಪ್ರಿನ್ಸ್‌ಪಲ್ ಸರ್ಜೋರ್ಟಿನೇಟ್
ಜಡ್ಜ್, ಮಂಗಳೂರು.
14. " ಇಡ್ಲಿ ವೆಂಕಟರಾವ್ ಅವರ್ಗಳ್,
ಎಲ್. ಎಮ್. ಎಸ್., ಸಿವಿಲ್ ಅಸಿಸ್ಟಾಂಟ್ ಸರ್ಜನ್.
ಹರಿವನಂ ಹನುಮಂತಾಚಾರ್ಯ ಅವರ್ಗಳ್,
ಹರಿವನಂ, ಎಡೋನಿ ತಾಲೂಕು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ.

PREFACE.

By the grace of the Lord Sri Krishna and Sri Madhwa, we are now in a position to issue the First Volume of Translations. We have explained the delay in our previous communications to patrons and members.

2. Our first duty is to thank their Holinesses the Matadhipathis of the eight Udipi Mutts, the Uttaradi Mutt, the Raghavendra Swami Mutt, and the Kashi Mutt, for the encouragement and help they have given us from the outset. We have received generous subscriptions from all the Udipi Mutts and the Kashi Mutt.

3. We have next to acknowledge our debt of gratitude to our revered President and Patron, M. R. Ry., Rajasabha Bhooshana Karpur Srinivasa Rao, Avl., B. Sc. L. C. E. M. R. A. S, retired Chief Engineer, Mysore, for the keen interest evinced and the varied services rendered by him in the cause of the Sangha. The presence of a scholar of his eminence at the head of the Sangha was a real acquisition and a great incentive to us and is responsible for the large patronage and wide publicity we enjoyed in Mysore and the Madras and Bombay Presidencies. He was kind enough to revise some portions of the works and was ever ready with his valuable advice whenever sought. His failing health of late, however, latterly precluded him from continuing to take the same active interest in the work of the Sangha. While, therefore, we tender him our grateful thanks for all his labour of love, we pray he may be speedily restored to his normal health and spared long to guide the future activities of the Sangha.

4. Our next and paramount duty is to thank M. R. Ry., C. R. Krishna Rao, Avl., B. A., B. L., District Munsif, Mangalore, who, both as the originator and propeller of this movement, has rendered services too numerous and too valuable to mention. For a combination, on the one hand, of a deep religious fervour and high scholarship—of which his English Introduction and several Kannada prefaces to the various works under the *nom de plume* of Madhwa Munindradasa constitute an unmistakable index—and, on the other, of great organizing zeal and keen business ability, it would be difficult to find the like of him and it is no exaggeration to say that but for his indefatigable labours and driving force in all the activities of the Sangha from start to finish, our hopes of bringing out this volume would have remained an idle dream. To him, therefore, we gladly tender our deep and abiding thanks with the consciousness that his name will live long, enshrined in our grateful memories and, we dare say, of all those who might consider themselves enriched by the labours of the Sangha.

5. Our thanks are due to the learned Pandits who translated the works for the Sangha at great personal inconvenience. They have done their work in the most creditable way. Our thanks are also due to the learned Pandits who revised portions of the translations. The Sangha will fail in its duty if it does not offer its special thanks to S. M. S. S. Agrahar Narayana Tantri, whose unfailing enthusiasm and devotion to our cause have been of immense help to us in bringing out this volume. Lastly we have to thank Mr. P. N. Prabhu, Proprietor of the Prabhakara Press, for the very neat printing and get up of this volume.

6. We have not attempted to write literary or even very grammatical Kannada. Our object is to make the translations easily understood throughout Karnataka and even in Tamil and Telugu Districts. We have adopted, therefore, a very easy colloquial style. We have adopted also a simple orthography, for example, we have adopted the forms ಅಂಡ and ತಂತ್ರ, instead of the Sanskrit forms ಅಣ್ಡ and ತನ್ತ್ರ.

7. We have not attempted to impart much learning. Where the text itself was clear, no notes are given. And just enough is given in other places to make the sense or connection clear. We have remembered that this work is intended only for beginners, and have made the exposition as elementary as possible. The detailed discussions given in the commentaries have been omitted where they were not necessary to elucidate the text.

8. A few abbreviations have been used throughout. ಮಂ|| stands for Mantra of the Upanishads. ಭಾ|| for Bhashya of Sri Madhwacharya. ಅ|| stands for meaning which is either word-meaning or translation. ತಾ|| stands for Tatparya, in which notes or the general purport are given. ಮೂ|| stands for Moola or text in the Prakarana portion.

9. We are conscious that there are many short-comings and imperfections in this work. We must, however, say that we have honestly tried, with the resources at our disposal, to produce as good a book as possible. We beg our readers to over-look the blemishes, and judge the work with an indulgent eye. We have tried to avoid printer's devils as much as possible but we have not been completely successful. They are, however, not very numerous.

10. Before concluding we must thank our patrons and members, who paid their subscriptions in advance, and have since waited patiently without one word of murmur or complaint. We trust they will find that their confidence has not been mis-placed.

11. We now offer to our patrons and members the first fruits of our endeavour for their kind acceptance.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ.

ಪುಟ.

೧. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ. ... 1-160
ಸಿ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣರಾವ್.

೨. ಉಪೋದ್ಘಾತ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗ. ... I
ಮಧ್ಯಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

೩. ಉಪೋದ್ಘಾತ ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗ. ... XIII
ಮಧ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು,
ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತವಿದ್ವಾನ್, ಮತ್ತು ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತ ಶಿರೋಮಣಿ,
ಪಂಡಿತರು, ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಬೋಧಿನೀ ಸಂಸ್ಕೃತಕಾಲೇಜ್,
ಉಡುಪಿ.

I

೪. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿ. ... XLIX-LV
ಮಧ್ಯಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

೫. ಸಭಾಷ್ಯ ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೧
ಮಧ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಉಳಿಯಾರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು,
ವೇದಾಂತ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತರು, ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಬೋಧಿನೀ
ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜ್, ಉಡುಪಿ. ಶ್ರೀ ಪುತ್ತಿಗೆಮಠದ
ಅಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರು.

೬. ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೨೩
ಮಧ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಉಳಿಯಾರು ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು.
" " " " " "

೭. ಸಭಾಷ್ಯ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೯೭
ಮಧ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.
" " " " " "

೮. ಸಭಾಷ್ಯ ತಲವಕಾರೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೧೮೩
ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.

೯. ಸಭಾಷ್ಯ ಷಟ್ತ್ರಿಶೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೨೦೧
ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.

೧೦. ಸಭಾಷ್ಯ ಆರ್ಥವರ್ಣನೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೨೪೫
ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.
" " " " " "
೧೧. ಸಭಾಷ್ಯ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೨೯೫
ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.
"
೧೨. ಸಭಾಷ್ಯ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು. ... ೩೩೩-೩೧೬
ಮ. ಶಾ. ಸಂ. ಅಗ್ರಹಾರ ನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರಿಗಳು.
" " " " " "

II.

೧. ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದ ಮುನ್ನುಡಿ. ... 1
ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.
೨. ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವು. ... ೭
ಮಧ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಉಡುಪಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು.
ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಧಾನ ಪಂಡಿತರು, ಮತ್ತು ವೇದಾಂತ ಪಂಡಿತರು,
ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಬೋಧಿನೀ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜ್, ಉಡುಪಿ.
೩. ಕಥಾಲಕ್ಷಣದ ಮುನ್ನುಡಿ. ... 79
ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.
೪. ಕಥಾಲಕ್ಷಣವು. ... ೮೧
೫. ಉಪಾಧಿಖಂಡನದ ಮುನ್ನುಡಿ. ... 93
ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.
೬. ಉಪಾಧಿಖಂಡನವು. ... ೧೦೫
ಮಧ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಉಡುಪಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು.
" " " " " "
೭. ಮಾಯಾನಾದಖಂಡನದ ಮುನ್ನುಡಿ. ... 133
ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.
೮. ಮಾಯಾನಾದ ಖಂಡನವು. ... ೧೪೩
ಮಧ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪನ್ನರಾದ ಗುರುಗುಂಡಿ ರಾಮಾಚಾರ್ಯರು,
ದ್ವೈತ ವೇದಾಂತವಿದ್ವಾನ್, ವೇದಾಂತಪಂಡಿತರು, ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವ
ಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಬೋಧಿನೀ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಾಲೇಜ್, ಉಡುಪಿ.

ERRATA.

*Note:—*Please cut out neatly the right word or part of a word printed in column 4 below, and paste it carefully over the wrong word or part of a word in the body of the book, to which reference is given in columns 1 to 3.

Page	Line	Error	Correction
10	15	thier	their
13	Heading	THEFT OF LIBRARY.	DEPARTURE.
21	14	covention	convention
25	1	within	with in
29	19	assuras	asuras
34	2	प्रदीभिरेषा	प्रबीभिरेषा
35	35	The	They
37	10	Mulles	Muller
„	15	infernce	inference
„	17	codsidering	considering
38	1	them	then
„	9	know	known
„	16	organ,	organ.
„	23	whiche nables	which enables
„	33	wich	which
43	27	charasteristic	characteristic
47	13	indian	Indian
54	4	Ephrahim	Ephraim
55	13	categories,	categories
57	15	ivdivisi-	indivisi-
59	10	जगद्वयमपेक्षितं”	जगद्वयमपेक्षितं.”
71	5	independance	independence
„	7	eternality.	eternity.

VIII

೧೦. ಸಚ್ಚ

೧೧. ಸಚ್ಚ

೧೨. ಸಚ್ಚ

೧. ಪ್ರ
೨

೨. ಪ್ರ
೩

೩. ಕಥಾ
೪

೪. ಕಥಾ

೫. ಲಾಙ
೫

೬. ಲಾಙ
೫

೭. ಮೂ
೫

೮. ಮೂ

Page	Line	Error	Correction
74	5	Ptolemac	Ptolemaic
78	Footnote 4	sensat on	sensation
80	27	छौ	छा
,	32	he	He
89	33	inorganicions	inorganic ions
94	1	preecding	preceding
97	Footnote	इवाच्येते	इवोच्यते
100	29	for	from
113	28	As,	As
122	10	reconciel	reconcile
123	Footnote	प्रश्यन्ति	पश्यन्ति
134	11	regidly	rigidly
135	33	satan	Satan
140	Footnote	फल	फलं

ಉಪೋದ್ಘಾತ ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧಪತ್ರಿಕಾ.

ಪೇಜು.	ಪಂಜ್ಜಿ.	ಶುದ್ಧ.	ಅಶುದ್ಧ.
25	20	ಏಷಸರ್ವಃ	ಏಷಃಸರ್ವಃ
	33	ಗೋಪ್ತಾ	ಗೋಪ್ತಾಃ
40	14	(4) ಋಗ್ಭಾಷ್ಯ ಟೀಕಾವಿವೃತ್ತಿ ಸುಮತೀಂದ್ರಯತಿಕೃತ ಭಾವರತ್ನಕೋಶಃ*	
47	11	(4) ಅಡ್ಡೀ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾಚಾರ್ಯಕೃತ ಮಧ್ವಾಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಮತಖಂಡನಂ	
	23	(3) ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಕೃತ ಟೀಕಾ*	
		(2) ಶ್ರೀಮದ್ವಾದಿರಾಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿ*	
49	18	ಸಮೂಹಗಳು	ಸಮೂಹಗಳ

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧಪತ್ರಿಕೆ.

ಪೇಜು.	ಪಂಜ್ಜಿ.	ಶುದ್ಧ.	ಅಶುದ್ಧ.
3	3	ನಾಶಯೋಗ್ಯತ್ವವನ್ನು	ನಾಶವನ್ನು
4	23	ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕವಾದ	ನಾದ
5	1	ಪ್ರತಿಫಲರಹಿತ	ಪ್ರತಿಭಾರಹಿತ
47	10	ಮುಖ್ಯಯಸ್ಯ	ಮುಖ್ಯಯಸ
67	28	ಣಃ = ಸುಖರೂಪನಾದ	ಣಾಃ = ಸುಖರೂಪನಾದ
77	22	ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವವನು	ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವವನ್ನು
80	21	ಚಾಕ್ಷುಷೈಃ	ಚಾಕ್ಷುಷೈಃ
102	17	ಅನಿರುದ್ಧಾ	ಅನಿರುದ್ಧಾ
123	4	ಹೇಳಿದನು.	ಹೇಳಿದನು.
124	15	ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ	ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ
134	10	ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯಾ	ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾ
„	20	ಆಹೋ	ಆಹೋ
149	10	(ವಿಷ್ಣುಂ)	ವಿಷ್ಣುಂ
156	18	ಪೇಕ್ಷಿತೇತಿ	ಪೇಕ್ಷಿತೇತಿ
193	2	ನೇದಿಷ್ಟಂ	ನೇದಿಷ್ಟಂ
„	9	„	„
196	29	ಪೃಚ್ಛತ್	ಪೃಚ್ಛತ್
228	15	ಮಂತವ್ಯಂ	ಮಂವ್ಯಂ

ಪೇಜು	ಪಂಜ್ಜಿ	ಶುದ್ಧ	ಅಶುದ್ಧ
196	31	ರಿತಿಯಾಗಿ	ರಿತಿಯಾಗಿ
203	26	ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು	ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು
233	33	ಮೋಡಶಕಲಾಪುರುಷನು	ಮೋಡಶಕಲಪುರುಷನು.
260	15	ಬಹುಧಾ	ಬಹುಧಾ
261	10	ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.	ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.
265	30	ಅಗ್ನಿ	ಅಗ್ನಿ
283	15	ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.	ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.
	23	ಪ್ರವಚನದಿಂದಲೂ	ಪ್ರವಚನೆಯಿಂದಲೂ
289	11	ತಿಳಿಯಲು	ತಿಳಿಯಲು
302	5	ಆದುದರಿಂದ	ಆದುದರಿಂದ
303	13	ನಾಸ್ತಿ	ನಸ್ತಿ
318	11	ತಥಾ	ಸ್ತಥಾ
331	18	ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ	ವಾಸುದೇವಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ
334	25	ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವೀ	ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವೀ
346	35	ಕ್ರಮಾದಿಗಳನ್ನು	ಕ್ರಮಾದಿನದಿಗಳು.
347	10	ಪ್ರತ್ಯಯವು.	ಪ್ರತ್ಯಯವು.
351	30	ಅಯಾದೂರ್ವ್ಯಂ	ಅದೂಯಾದ್ವ್ಯಂ
351	1	ಇತಿ	ಗತಿ
352	31	ಆರುಣಿ	ಆರುಣಿ
357	20	ಅಧ್ಯಾತ್ಮ	ಅಧ್ಯಾತ್ಮ
361	35	ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು.	ಶಬ್ದವಾವು
378	17	ಬೀಜವೇ	ಬೀಜವೇ
388	22	ಜಾತ್ಯೋಕ್ತಂ	ಜಾತ್ಯೋಕ್ತಂ
404	24	ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿದ್ದ	ಮುಕ್ತಗಳಲ್ಲಿದ್ದ
409	2	ಮುಖ್ಯತಃ	ಮುಖ್ಯತಃ
410	8	ಹೈತದಹಃ	ಹೈತ್ರತದಹಃ
410	23	ಪ್ರಿಯಂ	ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಂ
411	18	ಇಂದ್ರ	ಇಂದ
413	14	ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ	ವಿಶ್ವಾಮಿತ

ಪೇಜು	ಪಂಚ್ಚಿ	ಶುದ್ಧ	ಅಶುದ್ಧ
415	6	ದ್ವಯಸ್ಯಾಪಿ	ದ್ವಯಸಾಪಿ
416	35	ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕ	ನಾಭಾವಧ್ಯೇಕ
419	12	ತದೇವತರ್ತಂ	ತದೇವನರ್ತಂ
420	27	ವೃಥಾನ	ವೃಥಾನ
420	31	ಪರಂಽಂತಂ	ಪರಂಽಂತಂ
421	6	ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ	ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ
422	12	ಭಗವತ್ಪ್ರಾಣ	ಭಗವತ್ಪ್ರಾಣ
426	30	ಬೇಡೋಣ	ಬಿಡೋಣ
429	21	ಕಾಮಾನಾಪ್ತಾನ್ವ	ಕಾಮಾಪ್ತಾನ್ವನಾ
434	19	ವಾಚಂ	ಪಾಚಂ
	25	ಜ್ಯೋತಿಃ	ಜೋತಿಃ
435	30	ಲೋಕೇವ	ಲೋಕೇವ
"	31	"	"
439	29	ಪಡದನ್ನು	ಪಡದನ್ನು
441	26	ಪುರುಷರಿಂದ	ಪುರುಷರಿಂದ
444	13	ನಾಮಾಸದಾ	ನಾಮಾಸದಾಃ
445	20	ನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿ	ನಿಯಾಮಕನನಾಗಿ
446	31	ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು	ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು
449	27	ಸೋಹಮಿತಿ	ಸೋಹಂಮಿತಿ
493	34	ದ್ವಿಧೈವಾಸೌ	ದ್ವಿಧೈವಾಸೌ
495	26	ಸ್ಮಾಹಾಕೃತ್ಸೋ	ಸ್ಮಾಹಾಕೃತ್ಸೋ
585	7	ಪಶ್ಚಾ	ಪಶಾ
596	10	ಮೂಢವ್ಯವಹಾರ	ಮೂಢವ್ಯವಹಾರ
622	8	ಮುಪವದೇತ್	ವಪವದೇತ್
631	22	ಪತಃ	ಪತಃ
666	33	ಶರೀರ	ಶರೀರ

ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣಾದಿ ಪ್ರಕರಣಗಳ ಶುದ್ಧಾಶುದ್ಧಪಕ್ಷಿ
ಪೇಜು. ಪಂಕ್ತಿ. ಶುದ್ಧ. ಅಶುದ್ಧ.
4 29 ಆದುದರಿಂದ ಆದುದರಿಂದ

ಪೇಜು. ಪಂಚ್ಚ

ಶುದ್ಧ.

ಅಶುದ್ಧ.

5	1	ಸೇರಿಸಲಾರರು	ಸೇರಿಸಿರುವರು
14	17	ಉಪದೇಶಿಸಿರುವರಾ	ಶಿಸಿರುವರಾ
15	1	ಮೂಲ ೧೩	ಮೂಲ
47	31	(ವ್ಯಾಪ್ತೃ)	ವ್ಯಾಪ್ತೃ
49	22	ಅಜ್ಞಾನಾಸಿದ್ಧಿ	ಅಜ್ಞಾನರೂಪ ಅಸಿದ್ಧಿ
51	20	ಸನ್ನಿರ್ವಹ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವ	ಸನ್ನಿರ್ವಹಯೋಗಿತ್ವ
	22	ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿರದಿರುವುದರಿಂದ	ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ
	26	ಪರಿಣಾಮ.	ಪರಿಮಾಣ
52	14	ಅಮಾನಸಿದ್ಧ	ಮಾನಸಿದ್ಧ
54	34	ವಿರುದ್ಧ	ವಿರೋಧ
55	28	ಹೇಳುವರು	ಹೇಳಿರುವರು
57	5	ದೋಷತ್ವ	ದೋಷವತ್ವ
	9	ಸಾಧ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿ.	ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿ.
59	26	ಬರದು	ಬರುವುದು
61	1	ಹೇತುವು	ಹೇತವು
62	18	ಧೂಮವತ್ವಾ	ಧೂಮತ್ವಾ
63	13	ಯೋಗ್ಯಾನು	ಯೋಗಾನು
	23	ವನ್ನು	ವನು
65	9	ದೋಷವಲ್ಲವೆಂದು	ದೋಷಾಂತರವಲ್ಲವೆಂದು
67	24	ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಮೇವ = ಯಥಾ ರ್ಥತ್ವವೇ,	ಯಥಾರ್ಥ್ಯಮೇವ = ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯತ್ವವೇ,
69	5	ಇರದಿರುವುದರಿಂದ	ಇರುವುದರಿಂದ
	10	ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನತ್ವಲ	ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನ ಲಕ್ಷ
70	30	ಅತವನ ಅಯುಕ್ತವು. ೯೬	
71	29	ಎಂದು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕ	ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಿಕ
	34	(೯೬) ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಬೇಡ.	
73	9	ನಿರಾಕರಣ	ನಿರಾಕಾರ
75	1	ಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ ಲಕ್ಷಣ ಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ಹರಿಃ ಓಮ್	ಕೃಷ್ಣ ಹರಿಃ
143	10	ಮಿತಿಮೀರಿದ	ಮಿತಿಮೀರಿದ

ಪೇಜು.	ಪಂಜ್ಜಿ	ಶುದ್ಧ.	ಅಶುದ್ಧ.
145	5	ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯೇ	ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯೇ
146	21	ಅನಧಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯ	ಅನಧಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯ
	29	ಅದ್ವೈತಿಗಳೂ	ಅದ್ವೈತಿಗಳೂ
148	23	ವಿಶ್ವಿತನಾದುದರಿಂದ	ನಿಶ್ಚಿತವಿರುವುದರಿಂದ
	25		
	29	ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿ	ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿ
150	1	ತದಭಾವಾದೇವ	ತದಾಭಾವಾದೇವ
153	15	ಕ್ರತುವಜ್ಞಾಯಸ್ವಂ	ಕ್ರತುವಜ್ಞಾಯಸ್ವಂ
	16	ಜಾಯಸ್ವಂ	ಜಾಯಸ್ವಂ
154	೪	ಮೂ. ೨೯॥	
	17	೨೯	೨೨
	18	ಸಾಂದ್ರಭಕ್ತಿಮರಂದಾದ್ರ್ವ	ಸಾಂದ್ರಭಕ್ತಿಮರಂದಾದ್ರ್ವ
	23	ರಾಮೇಚಾರ್ಯೇಣ	ರಾಮೇಚಾರ್ಯೇಣ
155	15	ಹಿಡಿಯತೇನು	ಹಿಡಿತೇನು
158		ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವನ್ನು	ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವನ್ನು
	19	ನ್ಯೂನ ಅಧಿಕ್ಯ ಸಂ	ನ್ಯೂನ ಸಂ
162	35	ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವನ್ನು	ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು.
167	6	ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ	ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ
	12	ದಶ್ಯವಾದದ್ದೋ	ದಶ್ಯವಾದದ್ದೋ
169	19	ಶಕ್ತಿರಜತವೂ	ಶಕ್ತಿರಜತವೂ
170	9	ನಿಗಮನಗಳು	ನಿಯಮಗಳು
173	5	ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ	ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ
	8	ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನಾಶ್ಚ ಸದೆ	ಸತ್ಯತ್ವತ್ವವನ್ನಾಶ್ಚಿ
174	10	ವ್ಯವಹಾರಿಕ	ವ್ಯವಹಾರಿಕ
204	2	ನಿತ್ಯಾನರ್ತಸ್ತು	ನಿತ್ಯಾನರ್ತಸ್ತು
	5	ಭೇದತಃ	ಭೋಧತಃ

only the old *Seonyavada* of the Buddhists under a different name. He felt that the two doctrines about the illusion of the world, and the identity of the human soul with the *Paramatman*, were the negation of religion and morality. These mischievous doctrines had, therefore, to be fought and subverted, and God had to be again enthroned in the hearts of men as the Supreme Ruler of the Universe.

6. Revolving the matter over in this way, he decided to become a Sanyasin and approached Achyutapreksha (also known as Purushottamatirtha) then camping in Udipi. Meanwhile Madhyageha heard of his son's resolve with consternation. He hastened to Udipi to dissuade him from taking sanyasa. He begged his son to go back with him, he pleaded his own old age, his mother's grief, and he even threatened suicide, if Vasudeva did not relent. Threats and entreaties were alike unavailing. Vasudeva was immovable. He agreed, however, to wait until another son was born to his parents. Shortly afterwards this event happened, and as Vasudeva had finished his probation, he was initiated by Achyutapreksha. The guru named him Poornapragna.

7. Poornapragna, as we must now call Vasudeva, commenced a course of study in the Advaita vedanta. The first book to be taken up was *Ishtasiddhi*. Achyutapreksha began to expound this work to his new pupil. At every stage, the pupil raised objections to which the guru was unable to furnish satisfactory answers. He was obliged in a short time, to give up the pretence of teaching. He asked Poornapragna to take charge of the Mutt and teach the other pupils there in accordance with his own views. It was on this occasion, that the guru conferred the name or title of Anandatirtha. Poornapragna. 'Ananda' means bliss, and 'tirtha' Sastra. So Anandatirtha has come to mean, the bliss-giving Sastra. Madhwa is made up of two, 'Madhu' and 'Va' and they also mean the same Anandatirtha. Madhwa is a name which occur

Balitha Sookta of the Rigveda for the third Avatara of Vayu. The name Madhwa by which the Guru is most widely known was not given to him by any one. He was given another title Anumanatirtha, when he overcame a Nyaya Pandit in controversy shortly after his initiation. He will be referred to hereafter as Sri Madhwa.

8. Sri Madhwa spent some time, perhaps some years, in teaching the pupils of Achyutapreksha, in arguing with rival pandits of monistic and Buddhistic persuasions, and confounding them in controversies. Among such were Budhisagara and Vadisimha. This teaching and frequent disputation must have sharpened his powers and made him an adept in polemics. He soon found out that in and around Udipi there was no disputant who could give him battle. If he was to make good the new philosophical positions taken up by him, and demolish the old ones, he must meet pandits in other parts of the country and hold discussions with them. Local triumphs had encouraged him to seek a wider field for his activity. So he started on a pilgrimage to the sacred shrines and tirthas in the south. This is known as his Southern tour.

Sri Madhwa started with only a few followers. He could not have made rapid marches as the state of the country and the nature of the communications would not permit them. Nor did he have horses, carriages, elephants and camels as present day matadhipathies have. He must have visited a large number of places. Altogether the Southern tour may have occupied two years, perhaps three. He stayed in Ramesvaram alone for four months. It is certain he visited Ramesvaram, Ramesvaram and Srirangam. At the first two he had an encounter with the then Sringeri Swami, a. [See note 1 *infra*.] The challenge probably went in Madhwa's side. He was ever eager to overtake in controversy, and as luck would have it, the abbot of Sringeri, who represented the principal great Sri Sankara, thrown in his way.

Vidya Sankara evidently viewed the challenge with contempt as coming from an unknown and heretical controversialist. But he could not well decline to engage in a Vakyartha (disputation), as his reputation for learning would otherwise suffer. So they met, they argued, and as may be expected, they parted in anger. The result was a foregone conclusion. Neither side could hope to convince the other. Neither was prepared to admit defeat. It was as if Luther had invited the Pope to a controversy, with a view to prove to him that transubstantiation was a superstition, and that the Pope was not infallible. It is doubtful whether Sri Madhwa had made any converts by this time. He had only silenced a number of his opponents in his own district, but it had not changed their mode of life. He could not hope to silence Vidya-sankara however cogent his reasoning may be. To convert him was out of the question.

10. Vidyasankara went over to Ramesvaram and there again was Sri Madhwa, and both had to spend Chaturmasya (4 months' vow) there. Vidyasankara knew that he could not despise the person or the learning of Sri Madhwa, and as they had to pass each other frequently their relations must have become bitter. Sri Madhwa was subjected to petty annoyances. He was not rich and he had only a small following. Nevertheless he could not be intimidated or coerced. He stayed there till the chaturmasya was over and then went his way. At Srirangam, it is probable, Sri Madhwa met some followers of Sri Ramanuja and had discussions with them. Srirangam was then the centre of the Visishtadvaita. In this way he might have come to know the main doctrine of Sri Ramanuja. And the fact that the great Advaita, raised by Sri Sankara had been already assailed by Ramanuja, and that a considerable breach had been made in it, must have strengthened his purpose to carry war into his enemy's country.

11. Vidyasankara had scornfully challenged Sri Madhwa to write a commentary of his own on the *Brahma*.

before insolently presuming to criticise the great work of Sri Sankara, the implication being that one who could not construct should not dare to destroy. Achyutapreksha also had said the same thing in milder language. Other pandits also, who had had discussions with Sri Madhwa, and were discomfited by his arguments, had expressed a similar desire. Some of them at least must have longed for an opportunity for revenge. If Sri Madhwa presumed to write a *bhashya*, thought they, he could not avoid the same mistakes, which he was now criticising in others. The critic could be then mercilessly exposed. To give them a chance, as it were, that soon after his return from the Southern tour Sri Madhwa began his career as an author. *Gita Bhashya* was his first production.

12. Sri Madhwa then contemplated a tour to Badari in the Himalayas. Achyutapreksha tried to dissuade Sri Madhwa from undertaking this perilous journey. Once Sri Madhwa had decided on a course of action no one could make him swerve from it. The Northern tour was begun. This time, Sri Madhwa seems to have had a larger retinue than on his Southern tour. There was a sanyasin called Satyatirtha who was particularly attached to Sri Madhwa and he was one of his party. We have no information as to the route taken, the places visited and the incidents of the journey. Sri Madhwa and his party spent some time in the Himalayan hermitages. There he observed a vow of silence, fasting and prayer for many days and then left by himself for Badari, the abode of Lord Vishnu. After a time he returned and then he composed the *bhashya*. Satyatirtha transcribed it. And then the journey was commenced. It would appear that they passed through Bengal and Bihar and probably visited Puri. They then came to Andhradesa. At Rajahmundry, two arguments were made. Sobhana Bhatta and Samiksha were great pandits of those parts and were followers of Ramanuja. When Sri Madhwa and his party came within the limits of the *Gita* and the *Brahma Sutras*, expounding and condemning the ancient monism, there

were frequent challenges and discussions. At discussions like these Sobhana Bhatta and Sami Sastri were overcome. They sought initiation at Sri Madhwa's hands and were accepted as disciples. Sobhana Bhatta became Padmanabhatirtha and Sami Sastri, Naraharitirtha. They succeeded Sri Madhwa to the Guru peeta and it is from their line that the Uttaradi Mutt and Vyasaraya Mutt have sprung. Naraharitirtha was Regent during the minority of the Gajapathi King and ruled over the country firmly and well. He defeated the Sabaras in war and the numerous inscriptions in the Ganjam District bear witness to his beneficent rule. He was not only an efficient administrator of a State, but he was also a man of great learning. He wrote several commentaries on Sri Madhwa's works.

13. Sri Madhwa and his party returned to Udipi with a sense of triumph. He had made considerable impression in the places visited by him in the Southern tour, but he had made few converts. In fact, although his philosophical opinions differed from those of his Advaiti opponents, in every other respect, his life and theirs did not differ. Till now also, his criticism of Advaita was only destructive, and he had not enunciated a positive system of his own. But after he produced his *Gita Bhashya* and *Brahma Sutra Bhashya*, he could accuse him of being only a barren controversialist. He had an alternative philosophy which could take the place of Sri Sankara's. He had sent a copy of his *Sutra Bhashya* to Achyutapreksha in advance. The guru had remained too long under the spell of the old system to change easily. Madhwa found no little difficulty in converting him. Once he was convinced, he became an enthusiast, so much so, that he would not take his daily meal without once reading the *Bhashya*. Tradition says that Sri Madhwa composed the *Bhashya*, consisting of only 32 slokas to enable Achyutapreksha to keep up this custom even on the dwadasi day.

14. The strong personality of the teacher, his logic, his persuasive eloquence and the merits of his

soon brought many adherents to his faith. It was not enough to make converts. It was necessary to find means to retain them. When the great personality of the leader passes out of view, the following has a tendency to disrupt, and become merged in the general body from which it arose. Certain institutions are required to maintain the cohesion of the followers, and this all great leaders of men have perceived and provided for. Sri Madhwa installed the image of Sri Krishna in a new temple erected by him, and himself performed the pooja. He revised the method of worship, so as to inspire in the minds of the devotees, feelings of holiness, purity and spirituality. Sri Krishna's Temple became in Sri Madhwa's time, and has continued ever since a centre of attraction to all Madhwas and most of them make it a point to visit it at least once in their life-time. Even Benares in thier eyes is a place of inferior sanctity. Animal sacrifices used to be offered by Brahmins, though on rare occassions. Sri Madhwa stopped this. He substituted a lamb made of rice flour and actually got a yagam performed with this substitute. Neither Sri Ramanuja nor Sri Madhwa appears to have been the originator of the custom of branding persons with hot metallic Vaishnava marks, chakra, sankha, etc. This seems to have been an avatha custom, which both Sri Ramanuja and Sri Madhwa approved. When saints were prepared to be burned to vindicate their faith in God, these Reformers seem to have thought that their disciples should not object to bear on their bodies Vaishnava marks, to proclaim their allegiance to the Supreme Being, Vishnu. The caste mark of the Brahmin in Sankara's time seems to have been vibhooti and a mark of rudraksham round the neck. These are Saiva marks. To-day, with a few exceptions, the followers of Sri Madhwa wear these marks. Both Sri Ramanuja and Sri Madhwa discarded these Saiva marks and substituted marks of Vishnu, to indicate, their faith in Vishnu as the Supreme Being. Sri Madhwa substituted a garland of tulasi leaves and rudraksham. Ekadasi was observed as a vratam in the name of Sri Sankara. It was optional, though

meritorious, to observe Ekadasi as a day of fast. Sri Madhwa made this a day sacred to Hari, and absolutely prohibited the taking of any food. Consequently even sraddhas had to be postponed. The whole day and night was to be spent in devotion and prayer, and religious study. By the introduction of these changes, the followers of Sri Madhwa, became easily distinguished from their neighbours and they formed a compact body among themselves with the same ideals and sympathies. A certain amount of fusion was thus brought about, among the followers of Sri Madhwa drawn from different parts of the country.

15. Having inaugurated these reforms Sri Madhwa started on his second tour to Badari. He appears to have visited Delhi, Kurukshetra, Benares and Goa on this tour. During his first prolonged Northern tour, he must have learnt Persian. At Delhi he is said to have conversed with a Mahommadan prince in his own language. At Benares, he made a prolonged stay and there were various discussions. These served to infuse a doubt in the minds of many men about the correctness of Sri Sankara's Vedanta. Conversions on a large scale were out of the question in a rapid itinerancy. But the seeds sown fell on fertile soil, and in course of time led to many Vaishnava revivals, notably to that of Sri Krishna Chaitany in Bengal. After a long absence Sri Madhwa and his party returned to Udipi. Hereafter his tours were confined mostly to the South Kanara District, and a favourite place to which he repaired now and again was Vishnumangalam, 27 miles South of Mangalore.

16. In the years that followed the return from the second Northern tour, there were large accessions to the fold. *Bhashya, Brahma Sutra Bhashya, Upanishad R Prakaranas, Mahabharata Tatparya Nirnaya, Tatparya Nirnaya*, and a few minor works had been These contained a coherent and consistent body of all based on the three prastanas universally ac

authoritative. The repeated triumphs of Sri Madhwa in intellectual battles had enhanced his reputation enormously. The Sringeri Mutt could no longer ignore him. His gains were its losses. So it set about to humble him in right earnest. Padma Tirtha is said to have then occupied the pontifical throne at Sringeri. See note 1 *infra*. He and a learned pandit called Pundarika Puri started to try conclusions with Sri Madhwa. A discussion was arranged. Pundarika Puri though he did not want learning seems to have lacked courage. He was completely upset at the sight of the crowd assembled to witness the debate. His tongue clave to the palate and he could not get out even a few sentences. He cut a sorry figure and had to withdraw in disgrace.

17. It was then resolved that an effective way of arresting the further spread of the heresy was to rob Sri Madhwa of his library. Without his palm leaf books, it was imagined he could not do much, and it was certain his disciples could do nothing. So a successful raid was made on the library and the whole of it was stolen. The thieves had not the courage to burn the books, but only hid them away. Sri Madhwa inquired of the Kumbla Raja, Jaya Simha, in whose district the raid had taken place. The culprits were traced, the books were found, and they were restored to Sri Madhwa.

18. Sometime after this when Sri Madhwa was staying at Anantpuram, a great pandit who had heard of the new heresies but had had no opportunity to test them presented himself. He was the famous Trivikrama Panditacharya. He wanted to engage Sri Madhwa in debate. A meeting was arranged and a discussion ensued which is said to have lasted for 15 days. At the end, Trivikrama felt dazed, unable to make a further attack nor defend. He fell at the feet of Sri Madhwa and implored him to take him as a disciple. He was accepted, but he was honoured with the commission to write a gloss on Sri Madhwa's *Sutra Bhashya*. He called *Tatwa Pradeepa* accordingly. At his

to the discerning, his teachings embodied in his works, cannot but appear as the greatest miracle wrought by him. No reference to the other miracles has, therefore, been made in this sketch of his life.

23. The success that attended Sri Madhwa's mission, and earlier, Sri Ramanuja's, must be attributed in part at least to the discontent prevailing at the time. All human institutions have a tendency to decay and Sri Sankara's Advaitism was no exception. The mind of man is prone to grasp the shell and throw away the kernel, to pursue the shadow and leave the substance. Take the case of Buddhism. The beautiful and simple teachings of the Buddha, of love, charity, kindness, mercy and purity, were replaced in a few centuries by a subtle and hair-splitting philosophy, elaborate formalism, and wide-spread immorality. The common sense of mankind revolted against this abomination parading as a solution of human ills, and the reformers Kumarila Bhatta and Sri Sankara had no difficulty in sweeping away this nuisance. In course of time, Mayavada reproduced the same evils though on a smaller scale. The subtleties and inconsistencies of its philosophy exceeded those of later Buddhism. The ability to spin intricate metaphysical cobwebs was considered a substitute for a good life, and a big gulf yawned between philosophical preachings and practice. Bhakti was at a discount, and Karma was regarded as appropriate to fools. Man was the equal of God, nay God himself! What was the need then for Bhakti or Karma? Philosophy had supplanted religion and both had ceased to ennoble the emotions and guide human conduct. Men had to be pulled out of this quagmire of self-sufficiency and the true relation of man and God had once more to be proclaimed. Sri Ramanuja and Sri Madhwa addressed themselves to this task, and the response that met their endeavours shows that men had got tired of Mayavada. The days of these Reformations also will be numbered when they forget, as they seem to be doing, that great truths are not given to men to be locked up in boxes, but to be shared with their neighbours,

and that the best way to promulgate those truths is to live them every day of our lives, and if we claim any superiority for our doctrines, our godliness, our virtues, and our tolerance should declare them, and not our own loud protestations.

24. Sri Madhwa had a truly magnetic personality. His physical appearance was as striking as his intellectual powers were marvellous. The *Madhwa Vijaya* describes him as a picture of perfect manhood. He was rather tall, deep-chested, broad-shouldered, and strong limbed. His countenance was handsome and his bearing was noble. Unlike other geniuses who combined a powerful intellect with a frail body, Sri Madhwa possessed a vigorous and athletic constitution till the end. In those days when wild beasts and wilder men infested the jungles and roads, physical prowess was a dire necessity, and Sri Madhwa had more than once to exhibit his superhuman strength. He could knock down any man in intellectual or physical battle, and he did not disdain either contest when occasion arose. He could sing and he had a melodious voice. In Goa he is said to have delighted a party with his singing and even to have made seeds sprout. Though a sanyasin he did not practise or preach unmeaning asceticism. The *Madhwa Vijaya* refers more than once to the good dinners to which he did ample justice in the course of his tours. He was very simple in his habits, and he mixed freely with his disciples, though so much inferior to him. He had no trace of intellectual hauteur. He was able to acquire and retain the love and reverence of his disciples almost in an unparalleled degree.

25. Sri Madhwa's memory was stupendous. Macaulay once said that he could reproduce the *Paradise Lost* if every copy of it was destroyed. There were men in India, and it is hoped there are still some, who could reproduce the whole Rigveda, if every copy of it was lost, and the Rigveda is many times longer than the *Paradise Lost*. Even in a country like India, there have been few men whose memory could be

compared to Sri Madhwa's. The only books then existing were of palm leaves. They had no indexes, no tables of contents, and generally no aids to find a particular passage you were in search of. Yet with these disadvantages, the authorities which Sri Madhwa quotes are literally thousands. What strikes the reader of his works is the variety of his learning. No difficult or obscure passage is overlooked or slurred over. Most original views are often presented with always an apt quotation in support of them. He wandered all over the country and appears to have collected a big library. In his *Tatparya Nirnaya* he says he examined numerous texts of the *Maha Bharata* in different places. Not only is he at home in Vedantic literature, he is equally at home in the other darsanas. Not only is he at home in Vedic literature, he is equally at home in the Puranas and Smritis. Sri Sankara mostly quotes from the Upanishads and often one disputed passage is cited as an authority in interpreting another disputed passage. To avoid this error, Sri Madhwa largely quotes from the Smritis and Puranas which have interpreted the Vedic texts.

26. Many superficial readers of his works go away with the impression that his commentaries are nothing but a string of disjointed quotations and that there is no sustained argumentation. The fact is, he has reserved argumentation to special treatises like the *Prakaranas* and the *Anuvyakhyana*. He prefers to give the meaning of a passage in the words of an authority, to using his own words. His style is direct, pithy and forcible. He uses the fewest words possible, and often-times his style is indistinguishable from the *Sutra* style. His works are mostly intended as handbooks for the teacher and not as text books from which the student can learn for himself. Without the aid of commentaries and a good teacher many of his works cannot be understood at all, and the full force of even such expletives as "cha" "tu", cannot be realised. His style is a curious contrast to that of Sri Sankara and Sri Ramanuja. Both of them wrote splendid prose. Sri Madhwa

rarely indulges in half a page of prose at a stretch. He seems to have deliberately adopted a plain, unadorned, and at times even a rugged style by way of contrast to those great commentators. Words are a snare and much sophistry lurks behind an ornate style. The simplest and plainest words are the best for a philosophical treatise, and these Sri Madhwa adopts. His bhashyas are all comparatively shorter than those of other commentators.

27. Sri Madhwa was a splendid debater. He had his feet firmly planted on the solid earth of experience, and from this position of vantage, he delivers his thrusts and his sledge-hammer blows. No fallacy escapes his notice. He would not accept a word as a substitute for a fact. He wanted proofs for every disputed proposition, and was himself prepared to furnish proofs in defence of his own. He is unsparing in his criticism, merciless in his logic, but never undignified in his language. He had no sympathy with the atheistical and pantheistical systems of the Bauddhas, Jainas, Bhaskaras, Sankaras and even Ramanujas. The only expression of impatience, one can discover in his criticisms of these systems is this:—after enumerating many faults he says there are a hundred more or innumerable other faults. Among those who have no personal acquaintance with his works there is an erroneous impression that he calls his opponents daityas and asuras, and that when arguments fail, abuse is resorted to. Nothing can be farther from the truth. It is true he calls the Bauddhas, Jainas and Mayavadins, daityas and asuras, but that is when he is tracing the history of these systems. Even here he is only following the older authorities. When he is criticising the tenets of their faiths, he does not use a single harsh or unparliamentary expression.

28. Sri Madhwa usually begins and ends his works with a short and simple mangala sloka in praise of God. He is never tired of insisting on the first article of his faith that Narayana is full of all auspicious attributes, and is without

the shadow of a fault. He expresses the highest devotion and friendship to the God so conceived. The only Guru to whom he renders obeisance is Sri Vyasa. Nowhere does he mention Achyutapreksha as his guru, obviously because he did not owe any part of his spiritual or intellectual equipment to him. On the contrary the guru in effect became his sishya, and accepted his teaching. Sri Madhwa is unique in this respect. Sri Sankara, though the most brilliant expounder of Advaita, had to learn it from Govinda Bhagavathpadacharya. Sri Ramanuja had to learn the tenets of qualified monism from Perianambi and Tirukottiyarnambi before preaching it to the world. It is certain that Sri Madhwa did not learn even the rudiments of his system from any human teacher. But this does not mean that he preached a brand-new doctrine. He claimed to be teaching only what Sri Vedavyasa had taught of old, and had become obscured in later ages.

29. It is a common ground for all the systems that every work should have *Anubandha Chatusthaya*, viz., a subject matter, a reader to whom it is addressed, a gain to be obtained by its study, and the necessary relations of these. They are indicated in the mangala sloka or in the words immediately following and the commentaries take pains to elucidate the *anubandha*. In his Bhashya, he does not usually directly criticise the rival interpretations. He is satisfied with giving his own interpretations. By implication, of course, the other interpretations are condemned. He reserves the full fire of his criticism to special monographs called *Prakaranas* and to special treatises like the *Anuvyakhyana* or *Gita Tatparya*. Mayavada being the then predominant faith, it comes in for the largest share of criticism. It was a living system, the others were only of academic interest. Besides, Sri Madhwa thought that Mayavada was doing a great dis-service to mankind. Its most audacious claim that the Jeeva was identical with Brahman must, if logically followed and courageously practised, lead to nihilism and atheism. If I and God are one, then there is no God for

me except myself, and as I am God, what I do, if I do anything at all, can never be wrong*. Sri Madhwa felt keenly that it was degrading God to identify Him with the Jeeva. Whether you call the King a chandala or a chandala King, in both cases, it is the King that is insulted. A Christian writer observes in, "*The Founder of Christianity and His Religion*" that "For a sinful mortal to call himself Brahma, is the height of absurdity and wickedness". Sri Madhwa felt likewise. He quotes in his *Kataka Bhashya* an authority which says that he who contemplates God as identical with the Jeeva falls into blinding darkness.

“जीवैक्येन तु तं ध्यायंस्तमस्यन्धे पतेद्भुवं”

He does not spare the Nyaya, Vyseshika and Sankhya systems. He has exposed the hollowness of many of the fundamental positions of these schools of philosophy. The Prakaranas will give the reader an idea of what a wealth of thought is compressed in a minimum of words. Those who wish to get an adequate idea of the subtlety of Sri Madhwa's philosophical disquisitions must read the *Anuvyakhyana*, with the exposition (Nyaya Sudha) of Sri Jaya Tirtha.

30. Sri Ramanuja was a married man and took sanyas late in life. Sri Sankara and Sri Madhwa passed directly from Brahmacharya to Sanyasa in their early youth. The foolishness of the admirers of Sri Sankara invented the story of his parakayapravesa, to acquire a knowledge of sexual science, and the contest with Bharati which led up to it. Bharati may have been a lady of great learning, but we must allow her also to be a lady of common modesty. No lady of ordinary modesty would invite an unknown stranger to a public discussion

“हव्यमहं कव्यमहं हेयोपादेय भावशून्योहम् ।

हरिरहमस्मि हरोऽहं विधिरहमेवास्मि कारणं तेषाम्”

“I am the oblation to the Gods, and the oblation to the *manes*. I am devoid of all ideas of rejection and acceptance, I am Vishnu, I am Siv., I am Brahma and I alone am their cause” Sri Sankara's *Swatma Niroopanam*,

on sexual science, either to save her own or her husband's reputation for learning. If Sri Sankara was Lord Siva incarnate, as these story-tellers say he was, and, therefore, omniscient, there was no need for the inseparable Lord of Parvati to acquire this knowledge by fresh experiences. These puerile stories, invented to enhance the greatness of a really great man, only serve in the hands of his opponents to besmirch his character. It is a source of satisfaction that no panegyrist of Sri Madhwa attempted to belaud his greatness in this fashion. All the accounts that have come down to us make out that he was a shining exemplar of saintly purity of life. His moral earnestness was something grand. He taught that righteousness was a supreme fact and not a temporary convention, and every hour of our life must be led under the great Task-master's eye and every action of ours must be dedicated to Him. Living in close and continuous communion with God, he cared neither for the frowns nor the favours of men. His whole life was dedicated to the service of God and he tried to inspire in his followers, the love and service of God as the highest object of human ambition.

31. A word or two must be said about Sri Madhwa's claim to be regarded as the third avatara of Vayu. According to Mr. C. N. K. Iyer, the origin of this claim is to be sought in the persecution to which Sri Madhwa and his followers were subjected at the outset of his career. [See note 2, *infra*.] A little consideration will show the utter futility of Mr. C. N. K. Iyer's theory. Sri Madhwa would have looked perfectly ridiculous even to his own followers, if he had claimed to be the all-powerful Vayu, when he was unable to protect his own person from the persecution of his enemies. He would infuriate them the more by describing them as asuras. Apart from the meetings at Trivandrum and Ramesvaram of Sri Madhwa and Vidyasankara and the theft of his library by the followers of Padma Tirtha, there are no incidents recorded in the *Madhwa Vijaya*, which show that there was any persecution by the Sringeri Mutt. Social boycott, there may

have been of the seceders. But matters would not improve by making a claim which the enemies would consider as absurd, unless it could be substantiated if challenged. No man is said to be a hero to his valet. No mere man could have passed himself off as a deva for several decades, living in the midst of a none too friendly public. Sri Madhwa first put forward the claim in the *Sutra Bhashya*. Achyutapreksha was then alive. Sobhana Bhatta and Sami Sastri had just been converted. His career was just commencing. Would he jeopardise it, by making a claim which must appear to his audiences as insane? There must have been something extraordinary about him which could secure and retain the homage of so many disciples, who were brought into intimate daily contact with him. His claim was accepted by his erst while opponents like Trivikrama, Sobhana Bhatta, and Sami Sastri, and even by his guru, Achyutapreksha. Mere intellectual eminence could not have done this, much less physical prowess, nor even moral grandeur. There must have been an intangible, an indescribable something, which led his followers to adore him as the third avatara of Vayu. From the very nature of the case, the claim is now incapable of demonstration. We can only say with the poet,

“Strong son of God, immortal Love,
Whom we, that have not seen thy face,
By faith, and faith alone, embrace,
Believing where we cannot prove”.

Note I.

Messrs. C. N. K. Iyer and C. M. P. Achar are of opinion that the advaiti Sanyasin whom Sri Madhwa encountered in Trivandrum and Rameswaram was Vidya Sankara, the head of the Sringeri Mutt at that time. They are also agreed that Padma Thirtha who stole or was instrumental in stealing the library of Sri Madhwa was the successor of Vidyasankara in the headship of the Sringeri Mutt. There does not appear to be sufficient material to support their conclusions. Obviously the Sringeri Mutt records would afford the best evidence as to who were the reigning pontiffs at any particular time. It is admitted on all hands that the list of gurus of the Sringeri Mutt is manifestly incomplete and unreliable. According to this list, the great Sankara, the founder of Advaitism was born in 44 B. C. and passed away in 12 B. C. His successor at Sringeri was Sureswaracharya who is said to have lived as long as Methuselah, for he is allotted a period of 800 years. Vidyasankara is allotted a period of 105 years from 1228 to 1333 which is a mere bagatelle compared to Sureswaracharya's. And Padma Thirtha is not mentioned at all in this list. Mr. C. N. K. Iyer says "There is, however, a list of Sankara's successors furnished by the Sringeri Mutt, though it is manifestly incomplete and imperfect. We have nevertheless the rare luck to find in it the name of *Vidya Sankara*, who is said to have occupied the seat between 1228 and 1333 A. D. The latter date is worthless for it would give *Vidya Sankara* a pontificate of a hundred and five years! We, therefore, reject it". There are just as good reasons for rejecting the date 1228 as 1313. 105 years may be too long for one man, but what reason is there for rejecting the ending date and not the date of beginning. If Mr. C. N. K. Iyer had any reasons for believing that 1228 A. D. was an authentic date, he has not chosen to disclose them. All that we can say from the Mutt records is that the reign of *Vidya Sankara* is too long, but we cannot say when it began or when it ended. Mr. C. N. K.

Iyer believes that Sri Sankara was born in 788 A. D. (vide his *Life and Times of Sankara*) and that he died in 826 A. D. If Sureswaracharya is to be allotted 800 years, this would take us to 1626 A. D. and Sri Madhwa would have lived in the time of Sureswaracharya. 1228 A. D. is the date assigned to Vidyasankara on the assumption that Sri Sankara (the Founder) was born in 44 B. C. If this date is rejected, as Mr. C. N. K. Iyer does, Vidyasankara's date also disappears with it, for there must be an interval of 1200 years between Vidyasankara and Sri Sankara. Mr. K. S. Ramaswami Sastriar in his short *Life of Sri Sankaracharya (The great Teachers of the World Series)* says "The Sringeri list is defective as it allots 800 years to Sureswaracharya who was the first head of that Mutt. It gives Sri Sankaracharya 44 B. C. and 12 B. C. as the time of his birth and passing away. One theory is that the Sringeri Mutt was in a state of suspended existence for 800 years and was restored by Vidyaranya and that the period of interregnum was allotted to Sureswaracharya. It was Vidyaranya that founded 8 other Mutts including those at Virupaksham and Pushpagiri. The above theory is corroborated by Atma Bodha's statement that the Sringeri Mutt ceased to exist for 800 years". If Vidyaranya restored the Sringeri Mutt from its suspended existence it must be long after Sri Madhwa's time, for Vidyaranya includes in his *Sarvadarasana Sangraha Purna Pragna Darsana*. He is said to have been a contemporary of Akshobyatirtha in the XIV century. Where then is there room for Vidya Sankara or Padmatirtha? The Sringeri list appears to have been prepared recently, and where information was lacking, fanciful dates and names appear to have been substituted.

Barring the Sringeri list,* there is only the evidence furnished by the Madhwa Vijaya. The encounter at

* *Guruvamsa*, Sri Vanivilas Sanskrit series, No. 12, published at Srirangam, also, does not mention Padmatirtha, Vidyatirtha *alias* Vidyasankara is stated to be the 10th in succession from Sri Sankara at the Sringeri Mutt. A temple was built over his resting place by Bharati Krishna, his disciple and immediate successor. He is stated to be the younger brother of Vidyaranya, who was also ordained by

Trivandrum and Rameswaram is dealt within chapter V of the *Madhwa Vijaya*. In verse 38, the opponent of Sri Madhwa is described as.

“अप्रांशु नूतनोपदाधिवासजः स सङ्करो वैरपरायणः पुनः”

Referring to this sloka Mr. C. N. K. Iyer observes “The Pandit calls this monk of Sringeri Sankara, (with a slight modification of the first letter made in the worst of tastes) and though that great guru had lived and laboured six or seven centuries earlier (really four according to Mr. C. N. K. Iyer) coolly asks us to believe he had come down again to secure a dialectical victory over Madhwa. At the same time, he gives a rare glimpse of this person, for he calls him “the dwarf.” The line quoted above makes two statements, (1) that he was a man born in the village or clan known as Kudupustoor or Kudupustoorillaya (अप्रांशुनूतनोपदाधिवासजः). This is made clear from the author’s (Narayana Panditacharya) own commentary on the *Madhwa Vijaya* called *Bhava Deepika*. Evidently, not knowing this, Mr. Iyer thought the Pandit described him as a dwarf. The second statement is that it was Sankara (the Founder) that was reborn. This may be an unconscious tribute to the learning of the sanyasin, but it does not necessarily mean that his name was Sankara or Vidyasankara. There were many peripatetic sanyasins in Sri Madhwa’s time. He encountered one within a few months after initiation, but luckily it was then on a question of logic. Achyutapreksha was himself a sanyasin of South Kanara. He had initiated two or three before Sri Madhwa. The reference to the village or clan name shows that the Trivandrum opponent must also have been a South Kanara man, if not also a Taulava Sanyasin. The reference could be easily understood by South Kanara men to whom in the first place the *Madhwa Vijaya* was addressed. There is a reference to one *Gnani Sreshtha* in

Vidyatirtha. Vidyaranya is stated to have founded Vijayanagar in 1258 Salivahana Saka, and that Vidyatirtha passed away long after this. If *guruvasa* is reliable, Mr. C. N. K. Iyer’s conjectures must fall to the ground as baseless.

chapter XII verse 7 of the *Madhwa Vijaya*, and both Messrs C. N. K. Iyer and C. M. P. Achar consider that this refers to Vidyasankara. If Vidyasankara's name was known to the Pandit, there is no reason why he should not have mentioned it and why he should refer to it in these indirect ways. He refers to Padmatirtha and Pundarika Puri by their proper names and also by their synonyms. But the context would show that the reference is not to Vidya Sankara, if ever such a person lived, but to one *Gnanottama*, an immediate disciple of Sri Sankara. The reference occurs in an ironical speech, which the Pandit puts into the mouth of an advaitin, who seeks succour at the hands of Padmatirtha because Sri Madhwa had become invincible in debate. In verse 8, the Mayavada is described as having put to flight the faiths of Bhattas, Prabhakaras and Bauddhas. The exploits of *Gnanottama* are described in *Mani Manjari* and he is there depicted as one of the worst men who persecuted and killed inoffensive people. The advaitin is made to lament that this *Gnani Sreshtha* or *Gnanottama* had passed away and Padmatirtha was left as their sole refuge. The whole speech is ironical and *Gnani Sreshtha* does not mean that the person referred to was in the opinion of the Pandit learned.

It is unnecessary to say much about Padmatirtha who is described as born in the Chola country in the *Madhwa Vijaya*. When Sri Madhwa was expounding his system in Udipi, some persons who could not meet him in argument are said to have gone to Padmatirtha to ask him to stem the advancing tide of Madhwaism. He must have been an influential Sanyasin for it seems he had undertaken to prevent Sri Madhwa reaching Udipi. But all this is not sufficient to make out that he was a monk of Sringeri. It seems somewhat improbable that the head of the Sringeri Mutt himself would have come out to Udipi for the sole purpose of suppressing heresies. I have followed Messrs C. N. K. Iyer and Mr. C. M. P. Achar in the text, because it makes the story *picturesque*, but I wish to sound this note of caution against its being literally accepted.

For the benefit of the readers of Mr. C. N. K. Iyer's book, I might jot down a few dates he mentions, to show that his book though professing to be written on 'historical and rational lines' is not a safe guide on chronology or history. Date of Sri Madhwa's birth, 1199 A. D. Sanyas 1224 or 1225 A. D. Southern tour about 1229 or 1330. First northern tour about 1260 A. D. Madhyageha's death about 1275 A. D. Sri Madhwa's departure 1278 A. D. It must be remembered that the *Brahma Sutra Bhashya*, was the second work of Sri Madhwa, and it was published only after his return from the northern tour. So it must have been published when Sri Madhwa was 65 or 64 years old! Sri Madhwa was born to Madhyageha after 12 years austerities and he was the fourth child. So it is not unreasonable to suppose he was 40 years older than Sri Madhwa. If he died in 1275, he must have lived to be 115 years! If Mr. C. N. K. Iyer can accept this, why does he reject the fact that Vidya Sankara reigned for 105 years? The Sringeri monks get initiated in early youth.

Note II.

Mr. C. N. K. Iyer refers in his '*Life of Madhwa*' more than once, to what he calls the Bhima-Maniman theory. It is a theory or an episode which it is high time to forget. Whatever its value or use in the thirteenth and fourteenth centuries, it can do nothing but harm in the twentieth century. The present writer had no desire to refer to it but for the misleading turn given to it by Mr. C. N. K. Iyer. He says in effect that Sri Madhwa invented this theory to wreak a mean vengeance on his persecutors. He laments that Madhwa was not magnanimous enough to spare the personality of the Founder of Advaitism, who had had no hand whatever in the persecution. "Reading between the lines" the story of the encounter between Sri Madhwa and his advaiti opponent in Trivandrum contained in Chapter V of the *Madhwa Vijaya*, Mr. C. N. K. Iyer converts the triumph of Madhwa, as therein

recorded, into a defeat, and then proceeds "smarting under the injury thus caused to his reputation, Madhwa bore ever afterwards deadly enmity to the triumphant rival and treated him and his triumph in the way familiar to us in religious controversies". Later, he says "The rise of bad blood here, under the circumstances mentioned, and the accidental coincidence of the names of his adversary and of the Founder of Advaitism, therefore, showed itself in the formation of the Bhima-Maniman theory, shaped and fortified during the guru's own life-time". Again "Maltreatment with impunity must necessarily have made the anxious eyes of the followers turn towards the Guru for remedy, and as the prospect of immediate redress of wrongs could not under the circumstances be held out, the Guru must have formulated the famous Bhima-Maniman theory, under which the dominant sect and its founder became, as has been already related, the eternal enemies of the people of God, seeming to prosper for a time, but bound ultimately to be beaten by the Lord's servant". One last quotation from Mr. C. N. K. Iyer. "Madhwa is stated to have gone to the abode of Vyasa to obtain his special sanction for rewriting his work and fortified with it, to have written the *Maha Bharata* aright, i. e., so as to strengthen his system and confirm and sanctify the Bhima-Maniman incident, as yet without a local habitation."

The *Maha Bharata Tatparya Nirnaya* is the longest work of Sri Madhwa. The Kumbhakonam Edition contains 245 pages of 22 lines each. So there are roughly 5390 lines in this work and of these there are not more than 10 lines in all, scattered here and there, which can be said to refer to Bhima-Maniman theory. The name of the Founder of Advaitism is not mentioned even once in this work. And yet Mr. C. N. K. Iyer would have us believe that this work was undertaken to find a local habitation for the Bhima-Maniman doctrine. It is true Maniman is stated to have been born in the Kali age to preach Mayavada. But then other asuras are also said to have been born to preach other heresies. The three

asuras whom Rudra vanquished and who are famous in the Puranas as Tripurasuras, are said to have been born as Jina' Souddhodani (Buddha) and so on. Bauddhas were only a name in Sri Madhwa's time and they were not concerned in persecuting him or his followers. Why are they called asuras then? Sri Madhwa's doctrine grew naturally out of his premises. Devas and asuras were not the imaginary or legendary creatures that they have now become to the English educated people. They were formerly quite real, live and active persons. Even so late as the XVI century, Luther is said to have thrown his ink-pot at Satan and narrowly missed him. In Hindu theology devas always loved and served God, asuras always hated and thwarted God. Devas knew they were infinitely inferior to God. Asuras wanted to assume equality with God. So Devas taught Bhedavada and Bhaktimarga. Asuras taught Abhedavada. All creeds which do not accept the supremacy of the Vedas, which do not teach that God is the highest being, deserving of our devoted service, owe their origin to asuras. So Buddha, Jina, Lokayata, and the rest are asuras for they do not teach that God is the highest Being eternally deserving of our service. If J. S. Mill and M. Comte had been contemporaries of Kanada and had lived in India, they would have been considered as incarnations of asuras. One is at perfect liberty to disagree with Sri Madhwa's conclusion but there is no reason at all for supposing that his Maniman theory was the result of persecution. If anything it was meant to express the repugnance which Sri Madhwa felt for monism, and which he intended his followers to feel. With strict impartiality he puts the authors of Buddhism, Jainism and Materialism in the same category as the author of the Mayavada. Sri Madhwa was not the originator of this view. It seems to have been current long before him. He quotes the following from the Moksha Dharma of the *Maha Bharata* both in the Aitareya bhashya and the Chandogya bhashya.

‘याथा तथ्यमविज्ञाय शास्त्राणां शास्त्रदस्यवः ।

वैगुण्यमेव पश्यन्ति न गुणानि नियुञ्जते ।

तेषां तमः शरीराणां तम एव परायणम् ॥’

Not knowing the true meaning of the scriptures, the thieves (those who try to interpret scriptures without the proper qualification) perceive no qualities in Brahman. They perceive only attributelessness. Their bodies (nature) is tamas and so they wend their way to tamas. In the Padma Purana, Mayavada is described as a false religion (asachchastram) propounded by Sadasiva in the disguise of a Brahmin. This passage is quoted by Vignana Bhikshu (not a Madhwa) in his *Sankhya Pravachana Bhashya*. Vide Max Muller’s *Six Systems of Philosophy*, where the passage is fully translated. Sri Madhwa quotes the Varaha Purana, where Sadasiva is asked to create false Sastras, to show that every religion, merely because it is ancient, is not worthy of credence.

At any rate the conception of devas and asuras as distinct classes of beings was not invented by Sri Madhwa. It exists in the vedas and upanishads, the itihasas and puranas. In the Chandogyopanishad it is related that Indra, King of the devas, and Virochana, King of the asuras, went to Prajapati to learn the truth about the self. They were taught in the same words but they put different interpretations upon them. Indra understood aright but not Virochana. Commenting on this chapter, Sri Sankara observes in his *Bhashya* “their capacity of realising discriminative knowledge was hindered by some innate fault of their own” Vide Prof. Ganganath Jha’s translation, Part II, page 326. A little later he says, “For, want of faith (Sraddha) etc. constitute the doctrine of the Asuras.” page 329. And on page 334 we read “Even though the words heard were the same, yet the interpretation of the words was in accordance with the excellences or defects of the minds of the listeners”. Sri Sankara says *asuras*, like Virochana, teach materialism. Sri

Madhwa adds that the same class of beings teach monism also, for there is little difference between denying God and claiming identity with Him. It is clear that Mr. Iyer's theory is not based on any facts, but is purely fanciful.

ಜಯತ್ಯಸಂಖ್ಯೋರುಬಲಾಂಬುಪೂರೋ ಗುಣೋಚ್ಚರತ್ನಾ ಕರಾತ್ಮನೈಭವಃ
ಸದಾ ಸದಾತ್ಮಜ್ಞಾನದೀಭಿರಾಪ್ತಃ ಕೃಷ್ಣಾವತಾರೋ ಹರಿರೇಕಸಂಗರಃ |

॥ ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯಾಃ ॥

ಪ್ರಥಮೋ ಹನುಮಾನಾನ್ಮನು ದ್ವಿತೀಯೋ ಭೀಮ ಏವ ಚ |
ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತೃತೀಯಸ್ತು ಭಗವತ್ಕಾರ್ಯಸಾಧಕಃ ॥

PART II.

SRI MADHWA'S DOCTRINE

CHAPTER I.

PRAMANAS.

श्रीमन्मध्वमते हरिः परतरः सत्यं जगत्तत्त्वतो
भेदो जीवगणा हरेरनुचरा नीचोच्चभावं गताः ।
मुक्तिर्नैजमुखानुभूतिरमला भक्तिश्च तत्साधनं
ह्यक्षादित्रितयं प्रमाणमखिलान्नायैकवेद्यो हरिः ॥

1. Into this single verse have been condensed the leading doctrines of Sri Madhwa's religion and philosophy. It says "In Sri Madhwa's system,

- (1) Hari is the Supreme Being,
- (2) The world is real,
- (3) Difference is real,
- (4) Jeeva hosts are dependent on Hari,
- (5) There are gradations among jeevas,
- (6) Mukti is the enjoyment of the soul's innate bliss,
- (7) Pure bhakti is the cause of mukti,
- (8) Pratyaksha and the rest are the three pramanas,
- (9) Hari is knowable only through all the vedas."

These nine propositions have been developed and established with the aid of authorities drawn from the vedas and smritis in a short work called *Prameya Ratnavali* written by Vidya Bhooshana Baladeva, a follower of Sri Chaitanya of Bengal, and the author of the famous *Govinda Bhushya* on the *Brahma Sutras*. Baladeva, quotes the foregoing verse in his work and concludes thus;—

आनन्दतीर्थैरचितानि अस्यां प्रमेय रत्नानि नवैव सन्ति ।

प्रमेयरत्नावलिरादरेण प्रदीभिरेषा हृदये निधेया ॥

“This *Prameya Ratnavali* should be kept in their hearts by the wise, as it contains the nine gems (ratna) of propositions well proven, as they were composed by Anandatirtha (Sri Madhwacharya)”. Vide, Appendix II, Sris Chandra Vasu's *Translation of Baladeva's Vedanta Sutra Bhashya*, Sacred books of the Hindus series. There is an excellent summary of Sri Madhwa's system called *Padartha Sangraha*, to which the author, Vedagarbha Padmanabha Acharya himself has provided a commentary, the well known *Madhwa Siddhanta Sara*. Numerous authorities are quoted in support of every statement made in this work. The *Padartha Sangraha* follows the plan of treatment adopted by the Naiyayikas. It enumerates the categories first, and then takes up each category and subdivides it. Each sub-division is then separately dealt with. The views of the rival schools are considered and refuted, within the limits of space allowed. There is another work called *Sattatwaratnamala* written by Anandatirthacharya, together with a commentary, which summarises the teachings of Sri Madhwa on a different plan. It follows the lines of the *Tatwa Sankhyana* written by Sri Madhwa, and deals with the categories in the order therein laid down. Though the subjects treated are the same, the *Madhwa Siddhanta Sara* contains a fuller summary with more references to the original authorities than the *Sattatwa ratnamala*. These works present in a small compass under separate heads, the teachings of Sri Madhwa scattered over his numerous works.

2. Sri Sankara, Sri Ramanuja, and Sri Madhwa were content, to assume the humble role of commentators. Though, in effect, they evolved philosophical systems of their own, which today are the most potent and living, they professed to base them on the Uttaramaemamsa or the Vedanta system. India produced many systems of philosophy, but the most famous are the Nyaya, the Vaisesika, the Sankhya, the Yoga,

the Purva Meemamsa, and the Uttara Meemamsa. All these systems have influenced each other and the subsequent Indian philosophical thought in varying degrees. The Vedanta has been for many centuries past, the premier philosophical system. It has enjoyed the widest popularity and has won the highest praise for its boldness and subtlety. The Nyaya system is studied much as an indispensable preparation for all philosophical courses. The Sankhya system is admired as the earliest enunciation of the theory of evolution. The Yoga system still enjoys a certain amount of popularity. The Vaiseshika and the Purva Meemamsa are known only to the professed scholar.

3. The Vedanta system is contained in the Sutras known variously as Vedanta Sutras, Brahma Sutras, Sariraka Sutras, and Vyasa Sutras. The authorship of these Sutras is attributed to Badarayana, whom Indian tradition from the earliest times has identified with Vedavyasa, known also as Krishna Dwaipayana, the reputed author of the *Maha Bharata*. But western scholars, like Max Muller, seem to think that Badarayana is not the same as Vyasa, and that Vyasa the author of *Maha Bharata* is not the author of the Sutras. No satisfactory reason is given for thus lightly setting aside the uniform tradition which identifies Vyasa and Badarayana. The Brahma Sutras profess to determine the meaning of the *Upanishads*, and reconcile their seeming contradictions. They may therefore, be regarded as a commentary on the *Upanishads*. Though a work of exegetics, the Sutras are by no means easy or clear. In fact, without the aid of a commentary, none of the Sutras can be properly understood. The *Maha Bharata*, though ostensibly a historical work, has many philosophical discourses interspersed in it. Among them the most famous is the *Bhagavadgita*, which has come to be regarded as an *Upanishad*, a Brahma Vidya. These three, viz., the *Brahma Sutras*, the *Upanishads*, and the *Bhagavadgita* are the three props of the Vedanta doctrine. They are called the *Prasthanatraya*, and the three great Acharyas have left commentaries on them,

The Upanishads are the oldest of the Prasthanas and there are many passages in them which seem to contradict each other. Scholars, like Dr. Thibaut, think the contradictions are irreconcilable and it is folly to attempt a reconciliation. The Gita also has some passages which seem to contradict each other. The Indian view is that the Upanishads are revelations and eternal truths, and so there can be no contradiction in their statements. Nor can there be any contradiction in the Gita which is the work of the All-Knowing Vedavyasa. Taking these then, as authoritative scriptures, the commentators, Sri Sankara, Sri Ramanuja and Sri Madhwa attempt to reconcile the seeming differences and interpret them so as to yield one consistent system of thought. There are certain passages in the Upanishads, 'Aham Brahmasmi' 'Tatwamasi' 'Sohamasmi' etc., which appear to be distinctly monistic in thought. There are others which appear to be distinctly dualistic. Sri Sankara considers the former to contain the ultimate truth. He regards the latter as true of phenomenal existence, but they do not embody the highest truth. Sri Madhwa and Sri Ramanuja explain the monistic passages in a dualistic sense and regard all passages as conveying the highest truth.

4. The nine propositions set forth above serve as convenient land-marks for making a brief survey of the teaching of Sri Madhwa. The proposition which should engage our attention at the outset is the eighth, "*Pratyaksha*, and the rest namely, *Anumana* and *Agama* are the three means of knowledge". Says Max Muller in his preface to the Six Systems of Indian Philosophy, "An examination of the authorities of human knowledge (*Pramanas*) ought, of course, to form the introduction to every system of philosophy, and to have clearly seen this is, as it seems to me, a very high distinction of Indian Philosophy. How much useless controversy would have been avoided, particularly among Jewish, Mahomedan, and Christian philosophers, if a proper place had been assigned *in limine* to the question of what constitutes our legitimate

or our only possible channels of knowledge, whether perception, inference, revelation or anything else? Supported by these enquiries into the evidences of truth, Hindu philosophers have built up their various systems of philosophy, or their various conceptions of the world, telling us clearly what they take for granted, and then advancing step by step from the foundations to the highest pinnacles of their systems." Sri Madhwa has written a monograph called *Pramana Lakshanam*, in which he sets forth his views on Pramanas, or the 'authorities of human knowledge' as Max Muller calls them. Different schools of Philosophy have adopted different numbers of pramanas. Thus the Charvakas accept only pratyaksha (perception). The Bauddhas and Vaiseshikas accept pratyaksha and anumana, (perception and inference). Sankhyas accept perception, inference and agama (word or revelation). Naiyayikas admit in addition to these Upamana (comparison). Prabhakaras admitted five, Meemamsakas six, considering arthapatti (presumption) and abhava (not being) as independent pramanas. Still others regard Aithihya (tradition), Sambhava (probability), and Cheshta (gesture) as other pramanas.

5. Sri Madhwa uses the word *pramanam* in two senses. (1) true knowledge, (2) means of obtaining true knowledge*. The first he calls *Kevala Pramanam* and the second *Anu Pramanam*. The characteristic of both is trueness. To know a thing, as it really and truly is, is kevala pramanam. And that which enables us to get this knowledge is anupramanam. He agrees with the Sankhyas that the anupramanas are three only, namely, perception, inference and verbal testimony. He shows how all the other pramanas admitted by other schools are only varieties of one or other of these three.

6. Pratyaksha is the faultless connection between the sense organ and the appropriate sense object§. If the object

* "यथार्थज्ञानं केवलम् । तत्साधनमनुप्रमाणम् ।" *Pramana lakshanam*.

§ "निर्दोषार्थेन्द्रिय सन्निकषः प्रत्यक्षं" *Pramana lakshanam*.

or the sense organ is defective, then the perception does not result in true knowledge. If the organs are diseased, if the objects are too near or too far, too small or too big, or if the environment is unfavourable perception fails to produce true knowledge. These are regarded as defects in the organs, or in the objects. Pratyaksha is of seven kinds. “प्रत्यक्षं सप्तविधं । साक्षिषदिन्द्रियभेदेन” *Pramana lakshanam*. Five depend on the five sense organs, eye, ear, etc. The sixth on the internal organ known as *manas*, and the seventh, on the organ of the soul, known as *Sakshi*. Before we can become aware of an external object, contact between that object and the appropriate organ must be established, then contact between *manas* and that organ, and finally contact between *manas* and the soul. If there is a break anywhere in this chain, no knowledge can arise. *Manas* has always been regarded in Indian philosophy as a separate organ, Its function is that of the gate keeper, to let in impressions in a certain order and prevent hustling and overcrowding. It has another function also of recalling past experiences and presenting them to the soul. As the brain is concerned in all these mental operations, it may be regarded as the seat of the *manas*. The ‘eye’ consists not merely of the tissues and nerves which the physiologist and the anatomist can handle and examine, but also of that subtle property which enables it to become a medium of response to light. Both these, the visible physiological structure and the subtle property, are included in the term ‘*indriya*’. But *manas* is the function or the property of the brain itself and the term is not applied to the physiological organ. The operations of the mind are the subject of Psychology. Western science has not so far discovered by its methods anything beyond and behind the mind. To our Indian philosophers, *manas* is only an instrument, like the eye or the ear, which the soul or *atman* is using. This *atman* is supposed to have a natural body, a *swaroopa deha*, which is indestructible and which is made up of *chit* or intelligence. This body also has organs analogous to our visible organs, but extremely subtle, and these are the ultimate instruments of perception.

These are called Sakshi. The atman perceives time and space directly through Sakshi. Knowledge of time and space does not come to us through our external senses, nor through manas. According to Kant they are the modes of our thought, they are the frames into which all our thoughts must fit. Sakshi, according to Sri Madhwa, enables us to perceive time and space. It also determines the validity of our perceptions, that one perception is true and another wrong. Sakshi does not mislead.

7. Whether we have a soul, jeeva or atman distinct from the body, or whether the sum total of all our experience is resolvable in terms of our body alone, will have to be considered under another head. This question, therefore, need not detain us here. From the standpoint of Western Philosophy, the treatment of pratyaksha, sense perception, thus summarised, cannot but appear to be inadequate. About the cause of sensations, how they become percepts and concepts, the relation between appearance and reality, the nature of mind and its functions, about all those questions which loom so large in Western metaphysics, Sri Madhwa has not said very much. But there are hints enough in his writings to show how he would have tackled these questions if they had arisen in his time. Science had not progressed in the thirteenth century in India to the same extent as it did in Europe in the times of Descartes and Spinoza, Locke and Berkeley.

8. Pratyaksha is one of the instruments of knowledge. It is called sadhana or karana. The axe is the familiar example of a sadhana. The wood-cutter with the help of the axe is able to fell trees. Trees may exist and the wood-cutter may exist, but without the axe no cutting can be done. Knowledge implies the knower, the known, and the instrument which brings them into relationship. The knower knows not only the external world by which he is surrounded but also himself. He knows himself as the knower. His experience

is individualised. All that he knows he relates to himself. The relation between the knower and the known, the subject and object, has given rise to two schools of Philosophy in the west. The idealist believes that the ultimate reality of the universe is mental in character, and that nothing can exist apart from consciousness. The realist believes that objects can exist independently of the perceiving mind. "Idealism analyses the existence of the object-world into perception or thought and reduces matter to mind. Modern Realism rejects this analysis and the monistic view of reality which it entails, and affirms that reality is through and through extra-mental". Sri Madhwa is neither an idealist nor a realist in this sense. To him the external world is not mere consciousness, nor has it any reality except as related to some consciousness. Before knowledge can arise, there must be both knower and known. Neither by himself nor itself can produce what we know as knowledge. Newton and his contemporaries did not know of the existence of Neptune. Priestley did not know of the existence of helium in the sun. And numerous other discoveries of science were unknown to mankind a century ago. Did these objects not exist then? Did they come into existence only when they were discovered? What can the idealist say to this? On the other hand, the position of the realist that an object can exist unrelated to all consciousness is unsustainable. The predication of existence, in respect of an object is possible only because it enters into some consciousness. And if an object could never come into any one's consciousness at any time whatsoever, it is non-existent. This is what is known as *atyantabhava*, utter non-existence in the past, present and future. I do not know what is happening in the next house, but the inmates of that house know what is going on there. My ignorance, therefore, does not mean that nothing is going on there. The ignorance of however large a number for however long a time, does not prove that a thing cannot exist, if there is one consciousness which can perceive it at some time or other.

9. Viscount Haldane in his *Reign of Relativity* says that knowledge is the foundation fact, and that subject and object are only two aspects within this one mental process. He says it is foolish to ask how knowledge arises. But he admits that all consciousness of objects implies consciousness of difference. If the difference of subject and object is implied in all acts of knowledge, there does not seem to be any more reason for treating knowledge as the foundation fact, than for treating subject and object as foundation facts. Sri Madhwa's view is that subject (gnatru) and object (gneya) are the foundations on which knowledge (gnana) can grow. Both are essential to knowledge, but they are not aspects of knowledge itself*. On the other hand, knowledge is the possession of the knower acquired and lost and reacquired at different stages. If the subject is only an aspect, a phase of the mental process, how does knowledge grow or diminish and what brings about the difference between subject and object? Lord Haldane has no answer except that knowledge is the foundation fact.

10. There is one other aspect of Pratyaksha which deserves some notice. The question of appearance and reality fills a large space in Western metaphysics. Even in elementary books on philosophy this question is dealt with at some length. Bertrand Russell in his *Problems of Philosophy* takes as his illustration a table. He says, it is shiny, hard, smooth, and emits a certain sound when struck. Viewed from a different part of the room, it presents a slightly different appearance. Under a magnifying glass, it ceases to appear smooth. Hit hard it emits a different sound. Now which of these many appearances is the real table? Is there a real table at all? Dr. A. K. Rogers, in his *Introduction to Modern Philosophy*, takes the instance of a stone. He says it is hard, smooth, round and heavy. What really is the stone? Is it a bundle of these attributes? Or, is there anything underlying

* "न च ज्ञातृ ज्ञेयरहितं ज्ञानं कपि दृष्टं" There is no knowledge ever seen without a knower and a known. *Vishnu tatwa nirnaya*.

them? If so, what can we know about it? Around the questions thus raised has grown a vast amount of Philosophical speculation. It is unnecessary to trace its history. The great Philosophers Plato, Locke, Berkeley, Hume, Kant, to mention only some, have exercised their minds over these questions. The tendency generally has been towards an *ideal* solution.

11. What does Sri Madhwa say on this question? His view is, truth and reality are relative terms. Lemuel Gulliver was a normal man in England, a giant in Lilliput and a dwarf in Brobdingnag. What was he really? In England he was 6 feet high, in Lilliput 50 feet high and in Brobdingnag 8 or 10 inches high according to the respective local standards? What was his true height? Gulliver did not alter. He remained the same everywhere, but the standards differed and so they yielded a different result. Nothing would have persuaded the Lilliputians that the man-mountain went about in London unnoticed. As we are not gifted with microscopic eyes, we take the table to be smooth though the microscope will show innumerable pits and elevations. For men such as we are, in a world such as ours, the table is really smooth, and the exaggeration of the microscope we set aside as unreal. The only conclusion which the Philosopher in the pursuit of the *real* has come to is that it cannot be known. The Philosopher's enterprise is not unlike the attempt to jump out of our skin. Our senses are our only instruments for the acquisition of knowledge, and if we do not trust them where else can we get assistance. The most powerful microscopes and telescopes are only aids to the human eye, and if the eye is to be rejected as deceptive, what can the man made instruments do? Says Sir Oliver Lodge, "They (the senses) give us true information so far as it goes; they do not deceive us unless we maltreat them, and even then they give true indications, a true report about that which is really presented to them. It is sometimes said the senses are deceptive, but, like all other physical instruments, the deception is not in

them, but in our interpretation, our reading of their indications."

12. Experience is the ultimate basis on which every system of speculation must rest. The validity of experience depends on the validity and reliability of our senses as instruments of knowledge. न च प्रत्यक्ष दृष्टस्य ततो बलवत्प्रत्यक्षमागमं विनानुमानादि नैव बाधो दृष्टः" An object known by sensuous perceptions cannot be proved to be illusory by reasoning etc. It can be done only by another more accurate sensuous perception or by testimony (infallible). *Vishnu Tatva Nirṇaya*. If our senses are unreliable, our experience is equally so, and the ground of all speculation is cut under our feet. Truth and error lose their meaning. The common sense of mankind is sometimes a better guide to truth than the acutest philosopher. The senses of normal men under normal circumstances are perfectly reliable, and it is only on this footing that any interchange of thought is possible. Our senses not only give us impressions but also the conviction that the objects perceived are real. This conviction is not the result of reflection but is produced spontaneously.

13. All our knowledge can be resolved into certainty, doubt and error. I am certain about the table at which I am now writing and the stone paper weight lying upon it. But when I look out of the window and see an upright object in the distance, I cannot say whether it is a man or a post. I view it under unfavourable circumstances, and the distinctive characteristic of either is unperceived. If the object moves I conclude at once it is not a post. Error or illusion is caused by similarity, which causes one object to be mistaken for another. Viewed under better conditions, error vanishes and the true nature of the object is revealed. Aesop's donkey dressed in the lion's skin was an object of terror to the poor farmer, who fled at its approach. Its bray, however, betrayed its real nature and the farmer had no difficulty in beating it

off his field. An error or illusion is not known to be such, until it is corrected by better knowledge.

14. An object, say a stone, is known to us by its attributes of hardness, smoothness, whiteness, heaviness and so on. According to Sri Madhwa, attributes are of two kinds, those that last while the object itself lasts, and those that disappear while the object remains. For example, the whiteness of chunam (lime) remains as long as chunam remains. But the green colour of the mango disappears when the fruit ripens. The latter kind of attributes he calls '*khanditu*' or separable and the former as '*yavadvastu*' or inseparable. These attributes are the *swarupa* of the object, that is, its nature. When we talk of hardness etc., we abstract for purposes of thought, the attribute from the object, but they do not exist independently. Hardness does not exist apart from the stone. When a stone hits us on the head, it is the stone that we feel and not the abstract quality called hardness. An object may appeal to one or more of our senses, and what we call an object, be it a stone, a dog, a man or the universe, is the totality of these appeals. It is when we try to separate these appeals from the so-called thing itself that Philosophy breaks down.

15. Science has progressed by believing in the reality of the external world and in the trustworthiness of our senses. Philosophy takes its material from science and forgetting the latter's premises proceeds to construct an *ideal* theory of the universe. Take a familiar instance. I am looking now at the stone paper weight on my table. The philosopher says, there is no stone, there is only a sensation, a change in my consciousness! I ask him, how do you know? He says, following the scientist, the light rays from the stone falling on my retina cause a nervous disturbance which is carried to the brain and there it is translated as an impression of a stone. How many things are assumed here! An external something or other which sends out rays, a retina, an optic nerve and then the brain? How does the ideal philosopher know that these exist,

when all that we are aware of is our own consciousness and sensations? How are we even certain that there is another object in the world besides our consciousness? The philosopher who follows the paths of science to refute the reality of the external world is foredoomed to failure. No idealist philosopher has ever been able to explain why things appear to be external to us. Reference may be made here to a German Philosopher who seems to come nearest to Sri Madhwa's views on the question of Pratyaksha. F. H. Jacobi bases his philosophy, "On feeling, belief, or faith in which he finds an instinctive form of truth. We are immediately certain of the existence of things in themselves; it springs from our direct perception of the objects. We come face to face with the real, and not merely with ideas as idealism holds; ideas are mere copies of originals which we immediately perceive. No existence can ever be demonstrated by reason with its abstract principles. Just as we immediately experience external objects, we experience our own being, the self, the beautiful, the true, and the good, freedom, causality and God". Vide, Thilly's History of Philosophy.

16. We obtain by direct sensuous perception only a modicum of our knowledge. For the rest we are indebted to *anumana* and *agama*. *Anumana* is faultless deduction*. If a fact A is invariably associated with another fact B, then by knowing B, we infer the existence of A. Humanity and mortality are always associated. All men are mortal. As Socrates is a man we infer he is mortal. Smoke and fire are always associated. So when we observe smoke in a certain place, we infer there must be fire there. If A is always associated with B, it does not follow that B is always associated with A. There is no smoke without fire, but there may be fire without smoke. The invariable association or concomitance of two things, not necessarily in the same place, or at the same time, is known as *Vyapti*, literally pervasion. A

* "निर्दोषोपपत्तिरनुमानं" *Pramana lakshanam*.

knowledge of *Vyapti* is the *sine qua non* of anumana. "व्याप्तिरूपसिद्धिमुक्तं". Without it no valid inference can be drawn. If a savage unacquainted with fire sees smoke, he will not draw any inference from it.

17. Anumana is generally exhibited in the form of a syllogism. The Aristotelian syllogism which still holds sway in European Logic, consists of 3 parts, the major premiss, the minor premiss and the conclusion. (1) All men are mortal (2) Socrates is a man (3) Socrates is mortal. The Naiyayikas favoured a five-limbed syllogism. They would put this in the following form. (1) Socrates is mortal (2) Because he is a man (3) Just as Devadatta (4) Socrates is a man (5) So he is mortal. The first limb is called *Pratigna* or proposition, the second *hetu* or reason, the third is the *drishtanta* or instance, the fourth, *upmaya* (application) and the fifth, *nigamana* (conclusion). Western logicians object to the inclusion of the *drishtanta* (No. 3) in the syllogism as it is only a particular case. The Indian logician regards it as a reminder of the *vyapti* or major premiss.

If anumana is to bring about true knowledge, it must be faultless deduction. The faults committed in drawing deductions are known as fallacies. In Indian logic they are called *nigrahastana*. Max Muller translates it as unfitness for discussion. Perhaps it is better rendered as closing of discussion. The Naiyayikas enumerate as many as two dozen different *nigrahastanas*. They are fully discussed in Sri Jayatirtha's commentary on the *Pramana Likhshanam*.

18. *Pramanas* occupy an important place in the Nyaya philosophy. In fact "modern Nyaya is almost entirely confined to *Pramana*". And among *pramanas*, anumana receives the most comprehensive and detailed treatment. It easily lends itself to the exercise of much subtlety and hair-splitting differentiation. Even Sri Madhwa, who protests against the all too great importance attached to anumana by the Naiyayikas,

and the later advaitins, is obliged to devote a very large part of his *Pramana Lakshana* to anumana, were it only to refute the erroneous views of his opponents. He does not deny that it is a powerful instrument for the ascertainment of truth when it is backed up by sound and accurate observation (pratyaksha) or authoritative and reliable testimony. Without these aids anumana cannot produce true knowledge. It can only result in error. He condemns, in no uncertain terms, the mistake of imagining that a well constructed syllogism necessarily embodies truth. The medieval Christian philosophers, following in Aristotle's foot-steps, tried to deduce truth by syllogisms. They tried to refute Copernicus by a syllogism. Instances are not wanting in indian philosophy of similar vanities. Sri Madhwa has exposed one such in the *Pramana Lakshanam*.

9. Sri Madhwa considers that the rule that anumana should always express itself in a five-limbed syllogism is utterly wrong. The fourth and fifth limbs (upanaya and nigamana) are superfluous and constitute a nigrahastana. Strict logic requires that only so much must be said as would produce the desired knowledge, and if this can be done by one or two limbs, they are quite enough. He does not subscribe to the three-limb or five-limb theory. He considers that the Naiyayikas have unnecessarily multiplied their nigrahastanas. They are shown to fall under six heads only. Some of the fallacies mentioned by the Naiyayikas are not real fallacies. But in controverting his opponents, Sri Madhwa employs their own classification and shows how a particular argument leads to one of their own admitted nigrahastanas. Upamana (comparison) according to Naiyayikas, is a separate pramana. But Sri Madhwa shows that it is only a species of anumana and does not deserve the distinction to which it is raised by the logicians. A detailed exposition of anumana is unnecessary here. The curious reader is referred to the *Pramana Lakshanam* and Sri Jayatirtha's commentary on it.

(1) A cow has horns.	(2) A cow has ears.
(3) A hare has ears.	(4) A hare has horns.

Now the first three of these statements are true, but the fourth is false. Why? The first three agree with the facts in our experience, and the last does not. All the hares we have seen are without horns. So we condemn the last as false. There is no falsehood in the words, 'horns' or 'hare'. It is the selection and combination that gives rise to a falsehood. So for every false statement, made, the purusha or person, who groups the words together ignorantly or deceitfully is responsible and not the words themselves. So that if we can eliminate the purusha, the combiner, the selector, the elements of error (ignorance and deceit) are eliminated. Such an agama is infallible, for it does not contain the only elements that lead to error. But is it possible to have an agama, a sentence or work, without having an author? Words do not combine of themselves to form sentences, any more than bricks combine to form a house. In both cases a conscious agent is necessary. True, but this is not invariably so. In most cases indeed, without a purusha, no speech is possible. But the case of the veda is different. Let us work our way backward. No body in the present generation claims to be the author of the veda. We received it from our teachers, and they from their teachers and so on, and not one of them claims to be its author. We come at last to the Rishi who saw the veda. Even he does not say he is the author. He only saw it by his yogic (supersensuous) powers. We have to conceive the Rishi's mind as a gramophone plate, which records only what it receives, and reproduces only what it records. Or we have to conceive of him as a spiritualistic medium in a trance who utters words not his own. The Rishis were very holy persons who by their purity and austerity had qualified themselves to receive the veda. It is stated in the *Maha Bharata*, Santi Parva (210-V-19), "the great Rishis, empowered by Svayambhu, formerly obtained through *tipas*, the vedas and

itihasas which had disappeared at the end of the (preceding) yuga".

24. The 50 and odd letters (sounds) of which speech (Sanskrit) is composed are regarded as eternal and all pervading. They are dravyas, that is, very fine and subtle substances. Our utterance only manifests them, and does not create them. We manifest the same identical sounds when we utter the Gayatri to-day, as were manifested 2000 or 20,000 years ago, in spite of the variations in time, space, timbre, pitch, etc. The sound disappears as soon as the utterance is over and is again revealed by a fresh utterance, like lightning flashes revealing the same bank of clouds. The ear is capable of perceiving this dravya, and the vocal organs of manifesting them. Sounds do not perish, for if they did, we should not recognise them as identically the same when they are next uttered. But every one recognises that the sound, for example, 'Rama', he has heard twice is identically the same, and not merely similar.

25. It is not enough to prove that the sounds of the Sanskrit alphabet are eternal. The particular order in which they are found in the words, and the particular order in which those words are grouped in the vedas, must be shown to be eternal. This can be done only by proving that no conscious author or agent put them together. It may be said that a similar claim of *apaurusheyatva* may be made for every anonymous work. Not so. For there is no *parampara* or uniform tradition in the case of any work, except the veda, that it is *apaurusheya*. The vedic mantras imprint themselves on the Rishi's brain in his yogic trance. When he returns to consciousness he is able to reproduce them as he saw them. Were it not so, how could the Rishi get knowledge of ultra-mundane truths contained in the vedas? How could he know that *Jyotishloma* would lead to Swarga? The vedas are *apaurusheya*, and, therefore, infallible and beginningless and eternal*.

*Lok. Tilak in his *Arctic Home in the vedas* deals exhaustively

26. The mode of reasoning here summarised satisfied our ancestors. It may not be found convincing to the sceptical minds of to-day. There were not men wanting who pooh-pooled this claim even in the olden days. The Charvakas, Bauddhas, Jainas were the declared enemies of the veda. They regarded it as a tissue of brahmanical lies and priestly imposture. We know now that such judgments are harsh and undeserved. Whether the vedas are regarded as eternal or not, whether they are regarded as infallible or not, there can be no denying that they embody a vast amount of spiritual truth. Those who are not provided with the key to its right understanding may stigmatise it as the babbling of child humanity. But the best minds of India, which have been nurtured on the vedic soil, have always found in the vedas, a spiritual store-house unequalled for magnificence or variety. We have tarried too long on the pramanas. We must now proceed to consider the prameyas (things knowable).

with the question of the antiquity of the vedas on scientific lines. On page 457 he summarises the theological and historical views as follows.

Theological view.

(1) The vedas are eternal (nitya) beginningless (anadi), and not made by man (apaurusheya).

(2) The vedas were destroyed in the deluge at the last kalpa.

(3) At the beginning of the present kalpa the Rishis, through tapas reproduced in substance if not in form, the antediluvian vedas, which they carried in their memory by the favour of God.

Historical view.

(1) The vedic or the Aryan Religion can be proved to be interglacial, but its ultimate origin is still lost in geological antiquity.

(2) Aryan Religion and culture were destroyed during the last glacial period that invaded the Arctic Aryan home.

(3) The vedic hymns were sung in post-glacial times by poets who had inherited the knowledge or contents thereof in an unbroken tradition from their antediluvian forefathers.

And he concludes that the tradition about the destruction and reproduction of the vedas recorded by Vyasa in the Mahabharata verse quoted above is founded on a historical fact. The extreme scrupulosity with which the veda has been preserved, so that not even a letter or a swara can be changed, and the divine regard paid to it from the remotest antiquity prove that the veda is eternal in a sense in which no other scripture can be held to be eternal.

CHAPTER II.

The world is Real.

27. "Flower in the crannied wall,
 I pluck you out of the crannies,
 I hold you here, root and all, in my hand.
 Little flower—but if I could understand
 What you are, root and all, and all in all,
 I should know what God and man is".

Tennyson.

Says Sir Oliver Lodge in his *Science and Human Progress*, "We cannot completely answer Tennyson's question about a flower in a crannied wall nor even know all about the pebble which we tread on in the road. A great deal can be said about a flower or a piece of chalk or a lump of coal, but to dive into the innermost recesses of reality would involve a comprehensive knowledge of the Universe, which we do not possess". And yet it has been the aim and endeavour of philosophers through the centuries to reach down to this innermost recess of reality. Baffled and mocked over and over again, they have neither wavered nor wearied in their search. Failure has only spurred them on to renewed activity. Man is so made that he cannot forbear for long from asking questions about the world in which he finds himself placed. Though no answer fully satisfies him, he must still persist in asking the questions:—* What is this world? Whence did it come? Whither does it go? What is the meaning of it all? What is my part in it?

28. The second proposition enunciated above is "the world is real". It seems to be quite a simple statement. Behind this commonplace, however, lurks a vast body of philosophical controversy. Regarding the Universe which

* ओं ब्रह्मवादिनो वदन्ति— किं कारणं ब्रह्मकुतःस्म जाता जीवाम केन क्व च सम्प्रतिष्ठाः । अधिष्ठिताः केन सुखेतरेषु वर्तामहे ब्रह्मविदो व्यवस्थाम् ॥ The Brahma vadins (enquirers) say:—Oh knowers of Brahman, Is Brahman the cause? From what are we born? By what do we live? In what are we established? By what do we experience pleasure or pain? *Svetasvaturopanishad*.

surrounds us, we may formulate two questions. What is its ultimate essence? What is its origin? The first question is the province of Ontology and the second of Cosmogony. Ephraim Jenkinson says in the *Vicar of Wakefield*, "The cosmogony or the creation of the world has puzzled philosophers of all ages. What a medley of opinions have they not broached upon the creation of the world!" Though put into the mouth of a rascal, this statement contains considerable truth. And what is true of Cosmogony is true also of Ontology.

29. At one end of the series of philosophical speculations on the nature of the world is the mayavada of Sri Sankara*. For boldness and subtlety, it has few equals in the east or in the west. As Max Muller says "Other philosophers have denied the reality of the world as perceived by us, but no one has ventured to deny at the same time the reality of what we call the Ego, the senses and the mind, and their inherent forms". The Mayavadin and his predecessor the Sunyavadin alone found courage to deny the reality of these things as well. Sri Sankara was an uncompromising critic of the Buddhist philosophy. His disciples have always maintained that there is a radical difference between mayavada and sunyavada. And his opponents from the earliest times have been unable to distinguish between mayavada and sunyavada.† That there are many points of similarity between these two philosophical theories, no one who is acquainted with them can deny. Prof. S. Radhakrishnan in his *Indian Philosophy* observes as follows:— "The Advaitic distinction of vyavahara, or experience, and paramartha, or reality, correspond to the samvriti

* "सत्यं जगदिति भानं संसृतये स्यादपक्वचित्तानां । तस्मादसत्यमेतत् निखिलं प्रतिपादयन्ति निगमान्ताः ॥" "For those whose minds are not ripe, the impression that the world is real will tend to bondage (of births and deaths). Hence the vedantas declare that all this universe is Brahman alone" Sri Sankara's *Swatma Niroopanam*.

† "मायावादमसच्छास्त्रं प्रच्छन्नं बौद्धमुच्यते । मयैव कथितं देवि कलौ ब्राह्मणरूपिणा" In these words Hara is made to tell Parvati in the *Padma Purana* that mayavada is a false religion, a disguised form of Buddhism propounded by himself in the Kali age in the form of a brahmin.

and paramartha of the Madhyamikas. The Nirguna Brahman of Sankara and Nagarjuna's Sunya have much in common. The force of avidya in producing the phenomenal Universe is admitted by both. The keen logic which breaks up the world into a play of abstractions, categories and relations appears in both". The professor concludes "It is a strange irony that the great exponents of the two doctrines look upon themselves as supporting antagonistic positions".

30. According to the mayavada, this universe of names and forms, embracing the stars, sun, moon, planets, the earth, its oceans and mountains, its fauna and flora, our bodies, senses, minds, etc., etc., has only a temporary phenomenal reality. The universe is composed of two categories, of existence, the conscious and unconscious existence, the *chit* and the *achit*. All inanimate objects and the material covering of all animate objects, fall under the head of achit. The chit is pure consciousness, whether found in the devas, men, animals, or fleas and ants. Brahman is the one Absolute Reality, Eternal, Unchanging, and Unconditioned. The phenomenal world has Brahman as efficient and material cause. This world is superimposed on Brahman by the force of Avidya, as the snake is superimposed on the rope by the belated traveller. All the plurality of intelligences are in reality one and identical with Brahman. Nought but Brahman truly exists, one only without a second. All the rest are only appearances and the world is bound to disappear as soon as true knowledge of the Reality dawns. The world may be likened to a dream, which is true while it lasts but vanishes into nothingness as soon as the sleeper awakens. This, in a nutshell, is mayavada. Sri Madhwa is oppsed to this view of the world.* It is not maya or unreal but it is satya or real. Is it a quarrel about words or facts? In the first place we have to enquire what reality is? Sri Sankara admits three grades or three levels of reality. There is the highest or absolute reality called

* "जगत्प्रवाहः सत्योऽयं नेव मिथ्या कथञ्चन । ये त्वेतदन्यथा ब्रूयुः सर्वहंतार एव ते"
भागवत तात्पर्य.

paramarthika satya; then there is the empirical or phenomenal reality called the *vyavaharika satya*, and finally the illusory or *pratibhasika satya*. Brahman alone falls in the first class. The world of names and forms falls in the second class, snake in the rope, silver in the shell, etc., fall in the third class. Sri Sankara recognises *asat* or nonexistence as, for example, the son of a barren woman, the horns of a hare. Now Sri Madhwa does not admit three grades of truth or reality. None of us knows or can know absolute reality. There is no evidence that there is such a reality as distinguished from empirical reality. The true test of reality is not eternalness but this *artha kriya karitva* fruit-fulness for action. The hare's horn and the son of a barren woman are regarded as *asat*, not because we cannot form some notion of them in our consciousness, but because, they are fruitless for action, they cannot be used for any purpose which horns and sons can be put to. They are only a form of words without any substance behind them. There is no reality which does not answer this test. If I imagine I have a 100 rupees in my pocket, and if I have 100 rupees in my pocket is there no difference between the two? In both cases, I may have clear and distinct ideas of the 100 rupees. When I only imagine, the 100 rupees are unreal, for I cannot pay my tradesmen with them, whereas, I can do so with the round shiny metal pieces called rupees. If the sleeper dreams that he is drowned in a tank and is actually drowned does it make no difference? The dream is unreal for the man is alive after the drowning in the dream, whereas in the real drowning the man has simply to be carried to the burning ghaut. These illustrations show that the only test of reality of an object is the capacity to perform its functions and fulfil its purpose. What cannot do this is only an appearance and not a reality. In the illustration of the snake and the rope, the reality is the rope and the snake was never real. Sri Ramanuja goes to the extent of asserting that even the snake is real. Sri Madhwa does not deny that there are illusions, but they are only exceptions to the general rule that contact between sense and sense-object produces true knowledge. The

contact is between the eye and the rope, and not between the eye and the snake, There is similarity between the snake and the rope, and in the darkness, the similarity is observed, but not the features which distinguish the rope from the snake. When a light is brought these distinguishing features show that the object is only a rope. Similarly a snake may also be mistaken for a rope, and one who tries to pick it up in the dark may be bitten. Although the traveller may be under a delusion and even suffer for it, is the snake itself deluded? No. So Brahman is not deluded though He is the substratum of the imposition. And this is what Sri Sankara asserts. Who then is deluded? It must be the soul. But we do not get at the soul until the elements of delusion are antecedently present. For the problem is this viz., to deduce the phenomenal world from the one eternal, unchanging, indivisible and attributeless Brahman. If we look at the problem from the Brahman end and not from the jeeva end, the difficulty of the solution offered by Sri Sankara becomes patent. Brahman exists, but He can do nothing, for He is actionless and attributeless. Sri Sankara is therefore, obliged to postulate an Avidya, which he cannot admit to be real, because it will ruin his advaita, nor can he say it is unreal, for an unreal nothing cannot produce any results. This Avidya has perforce to be distinct from the real and the unreal. It is something midway between the two, a sort of hermaphrodite. It is anirvachiniya. What is the evidence that there is such an avidya, which is neither real nor unreal? Absolutely none. It is only a hypothesis invented to support a further hypothesis. This avidya, which is neither real nor unreal, is supposed to attack Brahman Himself, for as yet there is nothing else for it to attack. When it has successfully done this, of course multiplicity of souls (jeevas) arise from the one Brahman enshrouded in this avidya, and to them at the same time, the parent Brahman, so to speak, appears in the light of the phantasmagoria we call the world. That the avidya must in the first instance affect Brahman alone seems clear. Says Max Muller in his *Six Systems* "The great difficulty how

Brahman could ever be affected by Avidya, which is a weakness or a defect, is avoided by looking upon Brahman, while affected by Avidya or seen through Avidya, as for a time under a cloud or forgetful of itself, but never really unreal". Clouds can cut off the sun's rays from us, but can any cloud however black, diminish the effulgence of the sun. Can ignorance pervade the Brahman who is knowledge and make Him forgetful? If these are impossible, does the explanation throw any light, or is it only darkening counsel?

31. If our experience of the phenomenal world is any guide in such high philosophical discourses, which some deny, it is to be observed that *bhṛanti* or illusion is not self-caused. If we mistake a rope for a snake, it is not because we desire or will to do so. Causes beyond our control, such as insufficiency of light, or defect in our visual organs, bring about this false knowledge. Try it, however hard we may, we can never bring ourselves to mistake a rope for a snake in broad day light. If, therefore, avidya operates on Brahman, and makes the One see plurality it must be an independent agency, and not subordinate to the Brahman. For there is not one single instance of a genuine illusion which has not an independent element in it. If I squint and look at the moon, it appears double. This may be said to be caused by myself. But it is not really so. The illusion of a double moon is caused by the failure to focus the two eyes properly. As well might I say, if I wear green spectacles, that I have caused the world to turn green. The greenness is partly at least in the spectacles, which is independent of me.

32. Again, what every instance of illusion shows is this, that there must be at least two real objects before it can arise. If there were no snakes at all in this world, or if we had never seen any, we could not mistake a rope for a snake. A child which has not seen a snake is not affected by a rope in the same manner as a grown up man who has seen it, and has learnt to dread it. If there is only Brahman and nothing

else, and if Avidya affects it, no multiplicity can arise for Brahman is not acquainted with any other multiplicity. Again there must be some resemblance or similarity between the two real objects. Otherwise no illusion will result. A rope is mistaken for a snake, but not for a man. A post is mistaken for a man but not for a snake. A shell is mistaken for silver but not for a piece of charcoal. So that if Brahman is mistaken for this world there must be some resemblance between Brahman and the world as we know it. So Sri Madhwa says in *Vishnu Tatwa Nirnaya*, “भ्रान्ति कल्पितत्वे च जगतः सत्त्वं जगद्वयमपेक्षितं” If this world is the result of an illusion then two real worlds are required to produce it. It is true that metaphors and analogies should not be pushed too far. But it is the office of these metaphors and analogies to explain the thesis and not to obscure it, or to make it more difficult to understand. Henrich Heine prayed “May Heaven deliver us from the Evil one and from metaphors”. May we add, and from analogies also. For in truth, the illustrations of the snake and rope, silver and shell, juggler and the mango plant, ocean and the billows, etc. which are favourites of the monist philosopher, seem to completely sway the Advaitavada. From being mere illustrations, they have become the guiding principles of philosophy.

33. Prof. S. Radhakrishnan in concluding his chapter on the Advaita Vedanta of Sankara in his *Indian Philosophy* says “Sankara’s system is unmatched for its metaphysical depth and logical power. Thought follows thought naturally, until Advaitism is seen to complete and crown the edifice. It is a great example of monistic idealism which it is difficult to meet with an absolutely conclusive metaphysical refutation”. It is not the aim of the present writer to exhibit the conclusive metaphysical refutation of Advaitism which Sri Madhwa has offered, in the space available in this Introduction. It would require a volume to do justice both to Advaitism and to the refutation. And in metaphysics of all branches of knowledge,

nothing can be said to be absolutely conclusive. What is necessary, however, to observe is the different standpoints from which the admirers and opponents of Sri Sankara's system view it. The former proceed from the present. They take the phenomenal world, the limited egos (jeevas) as somehow existing and work back from this present to a past, when only Brahman existed as the sole reality, or work forward to a future when Brahman alone will be seen to exist as the sole Reality. To be sure there is nothing wrong in this procedure. In fact, it is very commendable. But any theory deduced from these premises, must equally account for the reverse process and must not discover pitfalls and stumbling blocks. A theory which accounts for involution must equally well account for evolution. The detractors of the system get hold of the beginning of things, the remote past, from which the multiplicity of the present has arisen. They examine the hypothesis with reference to those conditions, and they exclaim that it is contradictory, mystifying and unsatisfactory. We have already indicated the insuperable difficulties which the Advaita system is faced with, when we view it from the Brahman end, and it is unnecessary to pursue the matter further.

34. "Unreal the world is, illusory it is not". In these words, the mayavada theory is summed up by Prof. S. Radhakrishnan. Max Muller also sums up in similar words "Maya is the cause of a phenomenal world, not a fictitious world; and if Sankara adopts the vivarta or (turning away) instead of Parinama (evolution) doctrine, there is always something on which the vivarta or illusion is at work, and which cannot be deprived of its reality". Is not the distinction between 'unreal' and 'illusory' itself illusory? In what sense is the snake in the rope more real than the barren woman's son? The snake indeed has a background of reality in the rope and without the rope there will be no appearance of the snake, but does this fact make the snake real any more than the barren woman's son? This son cannot support his mother, any more

than the snake can bite. If we are frightened by the appearance of the snake, it is our memory of the real snake that is the cause of our fear, which memory is excited by the indistinctly observed rope.

35. The changing, the transient, according to Sri Sankara is unreal. The eternal, the immutable alone is real. No one need quarrel with his definition. If all that he means when he says the world is unreal is that it is changing, that the present forms (not the substance) are transient, every sane man must agree with him. There is then no point in the controversy. But that he means something more than this is quite clear. In spite of the real background the changes and transformations are not real according to him. The lump of clay changes into the pot. The substance is the same, as all must admit. But according to Sri Sankara the change itself is not real. Referring to the opening passage in the sixth chapter of the *Chandogyopanishad*, Dr. Thibaut observes in his Introduction to the Sutra Bhashya Translation: "We, including Uddalaka,—may surely say that all earthen pots are in reality nothing but earth, the earthen pot being merely a special modification (vikara) of clay which has a name of its own without thereby committing ourselves to the doctrine that the change of form, which a lump of clay undergoes when being fashioned into a pot, is not real but a mere baseless illusion".

36. "The principle of non-contradiction (abadha) is in Sankara, the test of truth. Knowledge which is not contradicted is truth.' Prof. Radhakrishnan's *Indian Philosophy* Vol. II. page 501. Agreed. Who has experienced contradiction in respect to the phenomenal world? Who has found out that it is unreal? And that Brahman only exists? None. How then is it possible to say that the truth about the world is that it is maya or unreal? Sri Sankara would reply, this is the teaching of Scripture; it is not given to us in experience, nor can unaided reason alone lead us to this conclusion. For if either pratyaksha or anumana could furnish us this knowledge, there

will be no need for revelation (agama). Accordingly, Sri Sankara, though an acute reasoner, has to fall back upon *sruti* to prop up his conclusions. There is divergence of opinion among Oriental scholars on the question whether the doctrine of maya is found in the upanishads and the Brahma sutras. Gough and Deussen, to name only two, are of opinion that Sankara's mayavada is a legitimate deduction from the upanishads. Dr. Thibaut, though he does not deny that germs of the maya doctrine are to be found in the upanishads, is of opinion that the mayavada of Sri Sankara receives little support from the upanishads and the Brahma sutras. He says in his Introduction "The Upanishads do not call upon us to look upon the world as a baseless illusion (note that Dr. Thibaut uses the word illusion in the same sense as Prof. Radhakrishnan uses the word unreal) to be destroyed by knowledge, the great error which they admonish us to relinquish is rather that things have a separate individual existence, and are not tied together by the bond of being all of them effects of Brahman or Brahman itself. They do not say that true knowledge sublates this false world, as Sankara says, but that it enables the sage to extricate himself from the world, the inferior murtarupa of Brahman, to use an expression of the *Brihadaranyaka*, and to become one with Brahman in its highest form. 'We are to see everything in Brahman and Brahman in everything'. The natural meaning of this is 'we are to look upon this whole world as a true manifestation of Brahman, as sprung from it and animated by it'. The mayavadin has indeed appropriated the above saying also, and interpreted it so as to fall in with his theory; but he is able to do so only by perverting its manifest sense. For him it would be appropriate to say, not that everything we see is in Brahman, but rather that everything is out of Brahman, viz., as a false appearance spread over it and hiding it from us".

37. A few words may now be said about Parinamavada. According to this theory Brahman himself becomes transformed into the material world of names and forms. The Vivartavada

stated that He only appeared as the world. Both these theories repudiate the existence of an eternal matter, external to Brahman. As milk becomes curd, so Brahman really transforms Himself into this world, so that the ultimate essence or truth of this world is that it is Brahman and nothing else. This view is propounded by Sri Ramanuja, Nimbarka, Vallabha and Baladeva. Sri Sankara and Sri Madhwa are both violently opposed to it. They argue that the *sruti* emphatically asserts that Brahman is immutable and to speak of his really changing into the world or anything else is flying in the face of the *sruti*. So Sri Sankara says the change can only be an appearance and not real. Sri Madhwa says Brahman is not the substance out of which this world is made. You must seek it, the material cause, elsewhere. According to the latter there is a fundamental difference between the *chit* and the *achit*. The one cannot become the other. Brahman is essentially *chit* or intelligence. The material world, as we know it, is essentially *achit*, or non-intelligent. It has no self-directed activity. How could two diametrically opposed principles have the same substance? If Brahman could transform Himself into the material world, He could quite as well change Himself into the individual jeevas. In this case we would have all the difficulties of the *mayavada* repeated in an aggravated form, without any of its saving graces.

38. A third theory about the universe is that of evolution propounded by the Sankhyas. According to this theory, there are two realities in this universe, *purushas*, and *prakriti* or *pradhana*. The latter undergoes change from subtler forms to denser forms. It breaks up into the three *gunas* called *Satwa*, *Rajas* and *Tamas* and then further developments arise in the form of *mahat*, *ahankara*, etc. The general scheme of evolution from *Prakriti* is admitted by most schools. But the distinction between them and the Sankhyas is that these say that *Prakriti* or *Pradhana* is solely responsible for evolution. *Purusha* is only a spectator. Though *Pradhana* is unintelligent, still it undergoes change in a regular order,

without an extraneous impulse or urging. Purusha is foolish enough to identify himself with these changes, though really he undergoes no change. When he gets rid of his folly (aviveka) and knows the essential difference between himself and Prakriti, he is released and the latter no longer troubles him. This is mukti. The *Brahma sutras* condemn this theory. The unintelligent Pradhana cannot become the creator of the world. There must be an intelligent creator. A stone does not fly of itself. It must be thrown by some intelligent being, though we may not see him, in the course of its flight. Though we do not see the cause, we can guess it from the effect. And we have never come across an effect which ultimately had not an intelligent being as the originating cause. "If it be asked" says Max Muller, "how the unconscious Prakriti began to work and attract the attention of Purusha, Kapila has an answer ready. The gunas, he says, are first in a state of equipoise, but as soon as one of the three preponderates, there is tension, and Prakriti enters on the course of her unceasing labours, beginning with the emanation of Buddhi, and ending with the last of the twenty-four Tattwas". The question why one of the three gunas preponderates, or why the state of equipoise is disturbed, has still to be answered, but Kapila has no answer.

39. The other Indian speculations on the nature and origin of the world need not detain us long. The Yoga system agrees in the main with the Sankhya on this matter. It predicates an Isvara, which the Sankhya does not, but inasmuch as Isvara is functionless and inactive, the introduction of an Isvara does not take the Yoga system any further. In fact, the Yoga system is also known as Seswara Sankhya. Both varieties are refuted in the *Brahma sutras*. The Nyaya and Vaisesika systems proceed on the same assumptions to account for the world. The material world consists of objects which can all be divided into parts. The parts can be further subdivided until we arrive at tiny particles, which cannot be further subdivided. This incapability for further subdivision

is supposed to be reached when the particle attains the size of the sixth part of the mote dancing in the sunbeam. The ultimate indivisible particles are eternal and indestructible. Their agglomerations of which the world is composed is not eternal. It is assumed that we reach a stage when further divisibility becomes impossible, because otherwise we would be landed in infinite regress (*anavastha*). The theory of atoms (*anus*) being the basis of the material world was enunciated in Greece and until lately seemed to be endorsed by Science. Now atoms as ultimate units of matter have been ignominiously dethroned by science, and their place is taken up by electric charges, protons and electrons. The various schools of Buddhist Philosophy accounted for the world in different ways. They were the first to deny the existence of matter. One of their theories known as *Vignanavada*, which is the nearest approach to western subjective idealism, is famous in Indian Philosophy. To sum up in the words of Max Muller, "The Buddhist takes the real world as the result of nothing, the Vedantist (*Advaitin*) takes the unreal world as proceeding from something real, *Naiyayika* and *Vaiseshika* derive what does not exist from what does exist, while the *Sankhyas* derive what is from what is".

40. If we turn for a moment to the West, we shall find the world around us viewed from the three different stand-points of Science, Philosophy and Theology. In India, Philosophy and Religion lived a joint-family life, and "the two have always worked harmoniously, religion deriving its freedom from philosophy, and philosophy gaining its spirituality from religion". Indian science, such as it was, was content to be the humble hand-maiden of Religion and Philosophy. In Europe, it was otherwise. Science, Philosophy and Religion looked upon each other's methods, and still more the conclusions, with lofty disdain. If today the voice of controversy is hushed, it is not because of any reconciliation amongst them so much as that they have ceased to think of each other.

41. From the point of view of Science, the universe is made up of what are compendiously called matter and energy. From the tiny speck of dust to the mighty worlds, which the telescope reveals to our vision, everything is resolvable into one or more of 90 or 92 elementary substances. Chemical science has not been able to resolve these into still more elementary substances. These elements are composed of molecules and atoms, and the atoms have been resolved by the physicist into negative and positive electric charges called electrons and protons. These then are the ultimate realities of the universe. Science is not without hopes of reducing all that exists to Ether and Motion. Several old established scientific truths are crumbling or have crumbled. Thus "The indestructibility of matter, which was the fundamental basis of chemistry, is no longer believed in. Even the conservation of energy is sometimes doubted. Force, the basis of dynamics, is held to be non-existent; and the physical universe is explained, or is attempted to be explained, in terms of a transcendental geometry not given by experience at all. The fundamental abstractions of space and time are laid violent hands upon, and are treated as human illusions. Even the locomotion of matter, the most familiar thing in our ordinary life, is found to be something other than appears". Sir Oliver Lodge in *Science and Human Progress*. We might give here a short quotation from Bertrand Russell's *A B C of Relativity* to illustrate the change in the point of view, necessitated by Einstein's Theory of Relativity. "In the old view, a piece of matter was something which survived all through time, while never being at more than one place at a given time. This way of looking at things is obviously connected with the complete separation of space and time in which people formerly believed. When we substitute space-time for space and time we shall naturally expect to derive the physical world from constituents which are as limited in time as in space. Such constituents are what we call "events". An event does not persist and move, like the traditional piece

of matter, it merely exists for its little moment and then ceases. A piece of matter will thus be resolved into a series of events. Just as in the old view, an extended body was composed of a number of particles, so now, each particle, being extended in time, must be regarded as composed of what we may call 'event particles'. The whole series of these events makes up the whole history of the particle and the particle is regarded as *being* its history, not some metaphysical entity to which the events happen. This view is rendered necessary by the fact that relativity compels us to place time and space more on a level than they were in the older physics". Does not all this look like a distant physical echo of the Buddhist metaphysical *Kshanikavada*? It is not history alone that repeats itself. Philosophy also does. Mind is not a separate entity, according to Science, seated in the brain or somewhere else. As one French philosopher (Canabis) put it, thought is a secretion of the brain as bile is of the liver. The operations of the mind have been studied with great care on scientific lines in recent years, but Psychology has not reached the giddy eminence to which Physics has latterly soared. The scientific view-point is tersely put by Huxley thus- "What we call the operations of the mind are functions of the brain, and the materials of consciousness are products of cerebral activity." Science knows nothing of the soul and still less of God. These are useless hypotheses for its purposes. Regarding the origin of the universe, Science seems to favour the theory of Evolution. According to this theory, to use Huxley's words again "the present state of things has had but a limited duration; but it supposes that this state has been evolved by a natural process from an antecedent state, and that from another and so on, and on this hypothesis the attempt to assign any limit to the series of past changes is usually given up".

42. The aims and methods of Philosophy (metaphysics) are radically different from those of Positive Science. G. H. Lewes draws the contrast as follows in his *Biographical History*

of Philosophy. "Philosophy aspires to the knowledge of *Essences* and *Causes*. Positive Science aspires only to the knowledge of laws. The one pretends to discover *what things are* in themselves, apart from their appearances to sense, and whence they came. The other only wishes to discover their *modus operandi*; observing the constant co-existences and successions of phenomena amongst themselves, and generalising them into some one law. In other words, the one endeavours to compass the Impossible, the other knows the limits of human faculties and contents itself with the Possible. The one proceeds from *apriori* axioms that is, from axioms taken up without having undergone the laborious but indispensable process of previous verification; the other proceeds from axioms which have been rigidly verified. The one proceeds from an Assumption, the other from a Fact".

43. The vacuity of the conclusions reached by the philosophers, G. H. Lewes exposes in the following passage. "I see a tree. The common sense psychologists tell me there are three things implied in this one fact of vision, viz., a tree, an image of the tree and a mind which apprehends that image. Fichte tells me that it is I alone who exist. The tree and the image of the tree are one thing and that is a modification of my mind. This is subjective idealism. Schelling tells me that both the tree and my ego are existences, equally real or ideal, but they are nothing less than manifestations of the Absolute. This is objective Idealism. But Hegel tells me that all these explanations are false. The only thing really existing (in this one fact of vision) is the Idea—the *relation*. The Ego and the Tree are but two terms of the relation and owe their reality to it. This is Absolute Idealism. Of the three forms of Idealism this is surely the most preposterous; and that any sane man not to speak of a man so eminent as Hegel—should for an instant believe in the correctness of the logic which 'brought him to this pass'—that he should not at once reject the premises from which such conclusions followed must ever remain a wonder to all sober thinkers, must ever remain a

striking illustration of the unbounded confidence in bad logic which distinguishes the metaphysicians. Truly a race mad with logic and feeding the mind with chimeras”.

44. These extravagances are not the besetting sins of German philosophers alone. The remarks of G. H. Lewes are equally applicable to all philosophers who try to grasp transcendental truths with their logical tongs. The pendulum of speculation has been swinging from Idealism at one end to Realism at the other, occasionally resting in common sense. Both views have been found unsatisfactory but the vain search has not been given up. Philosophy divorced from Religion, as it has been in the west, must ever remain barren of results.

45. Christianity, though its initial appeal was to the heart, soon found it necessary to satisfy the questioning of the head. A Christian philosophy grew up early. The teachings of Aristotle and of Jesus were equally received with open arms. Heretics arose, who laughed at the pretensions set up by the Christian philosophers. Orthodoxy put the heretics to flight but could not suppress their heresies. So it had to betake itself to forge its own weapons of offence and defence. Dr. Hettinger's *Natural Religion* and *Revealed Religion* are good examples of latter day Christian polemics, especially the former. The Christian philosopher regards the external world as an objective reality. He does not endorse the Cartesian formula that it is our first duty to doubt. Rather certainty is what we are first aware of. Both Pantheism and Idealism proceed on wrong assumptions. Nor has materialism, of which Science is the loudest advocate, any stronger legs to stand upon. Both reason and revelation prove that God exists and that He is infinite. There cannot be two eternal or infinite things, and so neither souls, nor the material world are eternal. They have been created out of nothing. Creation means not making something out of something else, as a

potter makes a jar out of clay, but making of *something* out of *nothing*. God made all that exists out of nothing by the mere fiat of His Will. When Darwin's *Origin of Species* appeared, the Christian theologians were all up in arms against his theory of Evolution. They had taught that the world in much the same condition as it now is in, was suddenly called into being some 6,000 years ago. When Geology and Palaeontology proved that the Earth and its denizens were very much older affairs, and that even man had come into existence many thousands of years ago, theology had to revise its position. It seems to accept the theory of Evolution except in the case of man. *Homo sapiens*, however, is a special creation, at least, his immortal soul.

46. All the Indian systems of thought are based on the belief that out of nothing, nothing can come. *Ex nihilo nihil fit*. Empedocles had enunciated the same axiom "nothing can arise which has not existed before, and nothing existing can be annihilated." The Christian philosopher says that this proposition is true so far as finite man is concerned. But as regards the Infinite God, it would be limiting His omnipotence to say that He cannot *create* out of nothing. Sri Madhwa, probably alone among Indian philosophers, would concede, that, theoretically, there is nothing impossible or absurd in the statement that God created the world out of nothing. For according to him, matter, space, time, even souls are dependent for their very existence on God. He quotes in his *Anuvyakhyana* and elsewhere.

“द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च ।

यदनुग्रहतः सन्ति न सन्ति यदुपेक्षया ॥”

“Dravya, Karma, Time, Nature and Soul exist by His grace and cease to exist when it is withdrawn.” Another variant which he has quoted in the *Nyaya vivarana* and other places is.

“द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावश्चेतना धृतिः ।

प्रकृतिः पुनश्चैव न सन्ति यदुपेक्षया ॥”

But though theoretically an Omnipotent God can annihilate a soul or create one, even the Christian admits He does not annihilate the soul once created but confers immortality on it. If He can confer future immortality without losing His independence or undergoing limitation, can it not be the same Omnipotence has willed from all time that the dependent soul should be invested with eternality. If the Christian philosopher says the world was created 6000 or 6000 million years ago, he has still to explain why the Deity, who was till then contemplating His own solitary glory should have become dissatisfied with it, and should have sought relief in the work of creation. But these are not questions to be answered by logic. And even logic is not opposed to two eternal things provided they are not both independent. The Soul is dependent and so is matter and their eternalness does not trench on the Omnipotence or Infinitude of the Supreme Being. It is time we proceeded to say something of Sri Madhwa's view of this world.

47. We have seen that Sri Madhwa recognises perception, inference and scripture as sources of true knowledge. In matters which fall within the province of the senses, perception is the main arbiter.

“प्रत्यक्षसिद्धेष्वर्थेषु प्रभे मामक्षजं वदेत् ।

ज्ञानं वा ज्ञानसिद्धेषु नानुमां प्रथमं वदेत् ॥” कथा लक्षणम्.

“In questions relating to sensuous perception, pratyaksha must be cited as authority and in matters relating to intuitional knowledge, intuition must be cited. But inference must never be put forward in the first instance.” In matters falling beyond the senses, scripture is the sole arbiter. It is the office of inference to assist perception and scripture. It helps in determining the meaning of scripture by the rules of interpretation. It helps perception in enlarging its field and sometimes correcting it. *The first axiom with which Sri Madhwa starts is this, that on supersensuous (atindriya) questions, scriptures (vedas) alone are the only final*

*authority.** For instance, the question of the creation of the world is clearly a supersensuous question. Our five senses do not aid us in its solution and our powers of deduction obtained from the empirical world may not enable us to solve it aright. The conflicting theories propounded by western philosophers show conclusively that perception and inference (reason) alone can never solve this problem. Their endeavours are bound to be as futile as those of Sisyphus. If we are to get definite knowledge on this question we have to go to scripture and scripture alone. That is why Sri Madhwa takes so much pains to prove the infallibility of the vedas, which alone, if any, can throw real light on this problem.

48. *The second axiom with which he starts is that there is a fundamental difference between chit and achit and they can never become one and the same thing†.* Science is still in its infancy and it hopes to bridge the gulf which separates the living from the non-living. It has synthetically produced one or two organic products like urea in the laboratory. It hopes at some time to produce a living organism from inorganic substances. But so long as this is only a hope, we need not give up the distinction which all experience has emphasised between the living and the non-living, the organic and the inorganic nature. The living has a self-directed purposive activity which is wanting in the non-living. The latter is passive and any activity it may seem to possess, comes from without, though we cannot see the intelligent agent§. The motions of the sun and moon, or the motions of electrons, may appear to be uncaused. We see them in a state of motion. We

* “न चानुमानादीनामागमं विना प्रामाण्यं धर्मादिषु । तद्गोचरत्वात् अतोऽपौरुषेय वाक्ये नैव धर्मादि सिद्धेः सर्ववादिनामपि तदङ्गीकार्यम्” *Vishnu Tatva Nirnaya*.

† “न चेतनविकारः स्याद्यत्न कापि ह्यचेतनं । नाचेतनविकारोपि चेतनः स्यात्कदाचन ।”

Anu vyakhyana.

§ “अचेतनप्रवृत्तौ तु न दृष्टान्तोक्ति कश्चन । चेतनानां प्रवृत्तेष्वेव दृष्टत्वादेव सर्वशः । अदृष्टं दृष्टवज्ज्ञेयं यथा दृष्टप्रणेतृकं ।” There is no instance of an insentient object having any activity of its own. As always the activity of the sentient is seen, we must judge the unseen from the seen. *Chandogya Bhashya*.

have not seen them at rest, and starting into motion of their own accord. It is not until we do this, that we can say, that non-living matter has self-directed motion. If a scientist unacquainted with the modern implements of carnage had seen shells flying in the last war, he would have probably thought that shells move in the same manner as the astronomer imagines meteors to fly. Both experience and sruti justify us in the belief that chit has activity of its own, and achit owes its activity to chit.

49. *The third axiom is that perceptual knowledge must be held to be true, until and unless it can be shown to be false**. This principle on which every one acts, has been already referred to in connection with Pratyaksha. It is the same as the principle of non-contradiction (abadha) of Sri Sankara. The difference between Sri Madawa and Sri Sankara on this point is this. If perception gives false knowledge in one instance, Sri Sankara says all perception is false, whereas Sri Madhwa says it is false only in that instance in which it has been demonstrated to be false. If thereby we infer all perception to be false, as Sri Sankara does, we should lose the distinction between truth and falsehood altogether. This distinction implies that some perceptions are false and others are true. It is because I am convinced of the truth of the rope by subsequent examination that I say that my former knowledge that it was a snake was false. If all perception is false, then the knowledge that it is a rope also must be false, and how do I know that it is false, or what meaning can be attached to truth and falsehood or reality and unreality? It is on Sri Madhwa's principle that the scientist acts. He holds to his laws of nature, deduced from observation,

* “दृष्टवस्तुनो मिथ्या त्वांगीकारे च युक्त्यपेक्षा । न तु सत्यत्वे । दृष्टस्य सत्यतां यान्तु युक्तिर्वाऽयुक्तिरेव वा । भूषणं तस्य मिथ्यात्वे युक्त्यभावोतिदूषणं” *Chandogya Bhushya*. If a visible object is held to be unreal it must be on the basis of reasoning; But not if it is held to be real. The reality of an object perceived is given intuitively. It is unaffected by the existence or want of reason. If it is contended that it, the perceived object is unreal then the want of reasons to support it becomes a grave defect.

until he comes across a fact which cannot be explained on those laws. Then he revises his law so as to fit this newly discovered fact. And if, at any time, he holds a particular law to be true, it is because it explains all the phenomena till then observed. If the Ptolemaic theory was abandoned in favour of the Copernican theory, if the Newtonian conceptions of space and time, are being abandoned in favour of Einstein's space-time, if it is now agreed that Newton did not discover force but invented it, it is because the later theories account for all the observed facts of nature better than the older ones. These revisions of the Laws of Nature only show that we all hold fast to the belief that our perceptions give us true knowledge, and that if it is challenged in any instance, it must be only by another perception, or by an inference founded on another indubitable perception. As between two perceptions, e. g. the rope and the snake, that is real which stands the test referred to *supra*, *arthakriya karitwa*.

50. If we remember these three axioms, we shall be able to appreciate Sri Madhwa's view of the world. Two questions were formulated, one relating to the origin of the world, and another to its nature as we see it now. Let us take the second first. Common sense, which the Philosophers despise so much, tells us that there is a true external world. If I see a tree, I think there is a tree outside of me. If I see the sun or moon, I think these objects exist outside of me. Sri Madhwa throws the burden of proof on those who deny that these external objects exist, to prove their case. The third axiom shows that we are to trust our senses until they can be proved to have played us false. There are so many opponents to the common sense view of things that it is worth while to make the position somewhat clear.

51. Let us hear the Scientist first. "Common sense imagines", says Bertrand Russell in his *A B C of Relativity* "that when it sees a table it sees a table. This is a gross delusion. When common sense sees a table, certain light-waves

reach its eyes, and these are of a sort which, in its previous experience, has been associated with certain sensations of touch, as well as other people's testimony that they also saw the table. But none of this ever brought us to the table itself. The light waves caused certain occurrences in the optic nerve, and these in turn caused occurrences in the brain. Any one of these, happening without the usual preliminaries, would have caused us to have the sensations we call 'seeing the table', even if there had been no table. (Of course, if matter in general is to be interpreted as a group of occurrences, this must apply also to the eye, the optic nerve, and the brain.) As to the sense of touch, when we press the table with our fingers, that is an electric disturbance in the electrons and protons of our finger tips, produced, according to modern physics, by the proximity of the electrons and protons on the table. If the same disturbance in our finger-tips arose in any other way, we should have the same sensations, in spite of there being no table. The testimony of others is obviously a secondhand affair. A witness in a law court, if asked whether he had seen some occurrence, would not be allowed to reply that he believed so because of the testimony of others to that effect. In any case, testimony consists of sound-waves and demands psychological as well as physical interpretation; its connection with the object is therefore very indirect. For all these reasons, when we say that a man 'sees a table', we use a highly abbreviated form of expression, concealing complicated and difficult inferences, the validity of which may well be open to question". All this may be granted. But is there really no distinction between phantom and reality? Surely there is. Observe what Macbeth saw before the murder of Duncan.

"Is this a dagger which I see before me,
The handle toward my hand? Come, let me clutch thee.
I have thee not, and yet I see thee still.
Art thou not, fatal vision, sensible
To feeling as to sight? Or art thou but

A dagger of the mind, a false creation,
 Proceeding from the heat oppressed brain?
 I see thee yet, in form as palpable
 As this which now I draw.
 Thou marshall'st me the way that I was going;
 And such an instrument I was to use.
 Mine eyes are made the fools o' the other senses,
 Or else worth all the rest; I see thee still;
 And on thy blade and dudgeon gouts of blood
 Which was not so before. There is no such thing;
 It is the bloody business which informs
 Thus to mine eyes".

Shakespeare makes Lady Macbeth see similar visions in her madness. She says in that famous scene—"Out, damned spot! Out, I say! One; two; why, then 'tis time to do't. Hell is murky. Fie, my lord, fie! a soldier, and afeard? What need we fear who knows it, when none call our power to account? Yet who would have thought the old man had so much blood in him?" There was no spot, no bell, no Macbeth, no blood and she saw and heard it all as if they were real.

52. It can make no difference to Bertrand Russell's argument if we substitute 'bread' for 'table' in the passage above quoted. Without the "usual preliminaries" which imply the labour of the farmer, miller, and baker, it is possible, if our optic, tactile and other nerves are suitably stimulated, we may get the sensations of seeing, smelling, touching and eating bread, when there is no bread on the table. Suppose a man was regularly stimulated in this way thrice a day. Could such stimuli nourish him and keep him alive. In spite of all his sensations agreeing with those of another man who *really* ate bread, he will find himself starved and if the process is continued for some days, must necessarily die. His brain in the first place will refuse to respond to the stimuli when it is not nourished. Even in the phantom world similar causes must produce similar results. Otherwise the uniformity of Natural Law would be violated. Though in the case of "seeing

the table" common sense may be under a gross delusion, it is not in the matter of 'eating the bread' on the table. A real and a phantom table make no difference to our life if all the sensations a table gives can be accurately repeated. But a loaf of real bread is worth tons of phantom bread. The one nourishes and makes the man live, the other starves and kills him. When Jesus said "man shall not live by bread alone" he did not suggest that phantoms could become a substitute. Sri Madhwa is, therefore, perfectly right in saying that we must accept the testimony of our senses until they are proved to be wrong in any particular instance, and even to prove that they have gone wrong, we must ultimately appeal to those same very much despised senses. He also says that sense knowledge (perception), unlike inference and testimony, is *agnatakarana*, that is, it gives us knowledge without making us aware of the instrument at the same time, we perceive the object directly, without being aware that we perceive it through our senses. Not so, inference and testimony. We become aware of the deduction and then of the deduced. We become aware of the testimony and then of the thing testified.

53. Reference has been made more than once to the theories of Idealism and Realism and it is scarcely necessary to dwell upon them again here. In so far as Idealism is in conflict with our experience, the burden is laid upon it to show that there is no objective world, or if it exists that we can know nothing of it. Sri Madhwa does not deny, in fact he emphatically asserts, that even about a pebble in the street or a flower in the crannied wall, there are vast gradations of knowledge. The common man knows a little about them, the student of Science knows more and the specialist in Geology or Botany may know very much more. The devas know still more and it is only Omniscience that can know all about it. If we cannot study the flora and fauna of Mars, is that any reason for denying the validity of our Botany and Zoology? If we cannot fly, is that a reason for refusing to walk. Sri Madhwa says that what we know about an object, its colour,

taste, smell, touch, etc.; is a true knowledge of the object itself. If it were not so, why should these sensations be excited in us at one time and not at another? When common-sense says the rose is red, it means and can only mean that rose produces in us the sensations called red, and that the jasmine and the chrysanthemum cannot produce this sensation.* Science and philosophy say that redness is in our consciousness and not in the rose. All that science has to say about light, colour, absorption and transmission may be accepted and yet it cannot be demonstrated that redness is not also in the rose. Our knowledge (idea) of an object is indeed not identical with the object itself. But that our knowledge is not a true picture of the object, cannot be demonstrated. For proof would imply that we can know the object as it is, which is what the Idealist emphatically denies. In the controversy between Idealism and common sense, the burden of proof lies heavily on the former. "We believe in the existence of an external world", says G. H. Lewes "quite independently of any percipient, not only because such is the obvious and universal belief, but because the arguments by which Idealism would controvert it are vitiated by the assumption of knowledge being a criterion of all existences, whereas it is only a modification of one class of beings. For, let us understand the precise nature of the question. Idealism agrees with Realism in placing reliance on the evidence of sense; it argues, however that in as much as our knowledge is confined to ideas, we

* John Ruskin was not a philosopher and he seems to have cherished a hearty dislike for philosophy, especially of the idealistic type. In his essay "Of the Pathetic Fallacy" *Modern Painters* he says about this very matter, "that the word 'Blue' does *not* mean the sensation caused by a gentian on the human eye but it means the *power* of producing that sensation; and this power is always there, in the thing, whether we are there to experience it or not, and would remain there though there was not left a man on the face of the earth. Precisely in the same way gun-powder has a power of exploding. It will not explode if you put no match to it. But it has always the power of so exploding.....whatever philosophy may say to the contrary". And addressing the philosopher he says, "If you find that you cannot explode the gun-powder, you will not declare that all gun-powder is subjective, and all explosion imaginary but you will simply suspect and declare yourself to be an ill-made match."

have no right to assume anything beyond ideas. Yet it also is forced to assume something as the cause of the ideas; this cause it (Berkeleyan Idealism) calls the will of Creator; and this is an assumption. The real dispute should be concentrated on this point:— which assumption is more consonant with our irresistible belief? the assumption of an external matter unlike our sensations, yet the cause of them; or the assumption of a providential scheme in which our sensations are the effects of the operation of divine laws, in which matter plays no part? The answer cannot be dubious. The former assumption as more consonant to our belief, must be accepted". The only criticism to which this passage is open is, that it assumes, that the external matter assumed is unlike our sensations. Does it follow from the thesis "that all our knowledge of objects consists in our ideas" which Lewes accepts? Surely not. You may say that you have no means of knowing what the objects in themselves are like, as Locke and Kant said, but you have no materials for saying that sensations are unlike the objects. It is only an assumption founded on ignorance, on inability to explore what is beyond sense. The dictum of Lewes shows that the assumption that objects and sensations are alike, being more in consonance with our irresistible belief, must be accepted in preference to the assumption that they are unlike.

54. We have seen that commonsense is not after all such a despicable thing, and that the irresistible belief of mankind that an external world exists, corresponding to our knowledge obtained through our senses, has something to say for itself. Experience is not possible unless we trust our sense and we must not condemn any information given by our senses as false, until we can prove that it is false. This proof again implies the trustworthiness of our senses. Sri Madhwa, therefore, maintains that the world is true and real. It is external to us and is at the same time an object of our knowledge. Our ideas correspond to the objects. To anticipate a little the soul knows itself. We say "I know myself". The soul can,

therefore, become the subject and object at the same time. What the soul knows about itself can be regarded as truly subjective knowledge. But dreams, illusions, memory, knowledge of space and time not given by the senses, sensuous knowledge, all these have to be classed only as objective knowledge. For all these are given by external, physical or mental objects, objects external to the percipient and yet in relation with him. Two things which are bound together as knower and known can yet be external to each other. And all knowledge is founded on this difference. The knower is not inactive, for knowledge is activity, the bringing the percipient into relation with the perceived. If there was no perceived, and knowledge was self caused, there is no reason why all knowledge should not be present at the same time or why there should be any order or sequence in knowledge? We, therefore, conclude that a real external world exists.

55. How did this world originate? Our direct sensuous perception can give us knowledge of external objects existing at the present time. We cannot see the past with our senses. So perception cannot solve this question. Nor can inference be of much use. We have to fall back on scripture for enlightenment on this question. The second sutra which purports to give the definition of Brahman says "From whom origination, etc". The Taithireeyopanishad says of Brahman that "all these Bhootas are born of Him" (यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते) The Isavasyopanishad also says that Brahman from eternity has been creating this real world. (स्वयंभूर्याथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छ्री-श्रुतीभ्यस्समाभ्यः) On the strength of these and numerous other authorities Sri Madhwa concludes that Brahman is the originator, the efficient cause of this real world. He brings it out of Himself at the beginning of creation and withdraws it into Himself at the time of dissolution. And he does this not because he has any wants to satisfy, or to overcome ennui, or requires company after a long solitude, but because it is His nature to be thus active. It is His sport. He creates and destroys for the good of His creation and not to procure any benefit or pleasure for Himself.

56. The different upanishads give different accounts of creation. The Puranas and Itihasas give their own accounts. It is no easy matter to reconcile all of them. There are some features which are common to all the descriptions, and some peculiar to a particular upanishad. The latter are supposed to be true only of special creations. There is a great creation and many minor creations. There is a great dissolution and many minor dissolutions. In the beginning, God alone exists, i. e., He alone exists in His own independence. Lakshmi and the released souls exist and are also conscious, but their consciousness is dependent on God. With the exception of a few of the highest unreleased souls like Brahma and Vayu, the rest are in a state of suspended animation, as if they were in deep sleep. This is a state of unconsciousness. Even Brahma and Vayu have no consciousness of the external things. Their consciousness is only like a dream. From this state of latency, creation begins. God manifests four aspects, Vasudeva, Sankarshana, Pradyumna and Aniruddha. There is no difference between these aspects. The released souls who do not come into creation find refuge in one aspect. Some of the souls fit for creation are refuted in another aspect. One aspect is concerned in creation, another in destruction and a third in sustentation and the fourth in awarding release. After the souls fit for creation, that is those that are ripe to work out their destiny, have been chosen, the theatre necessary for their action is made ready. The insentient Prakriti is stirred into activity and from its unequal vibrations Satwa, Rajas and Tamas result. These are three primary modifications of Prakriti and exercise a vast influence on the soul's career and destiny. Satwa, Rajas and Tamas are the names of three substances and are also the names of three qualities. The distinction is very important. Some confusion is caused because both are spoken of as Gunas. The context will show whether substances or qualities are spoken of. From Satwa, Rajas and Tamas as the foundation, Mahat or Intellect springs up. This does not mean that insentient matter becomes sentient. It only means insentient matter becomes so modified that the

sentient soul can use it as an instrument of knowledge. It is something like preparing from opaque silica, transparent glass, or from bread, the eye and the brain. The eye and the brain themselves do not see but they enable somebody else to see. From Mahat springs up Ahankara or egoity. This also means, a physical change comes about, which enables the soul to distinguish between subject and object. The soul, of course, does not undergo any change. From Ahankara, Buddhi springs up. This is the discriminative, the reasoning, the willing faculty. Here also we must understand that a material vesture is added which serves as an instrument to the jeeva for exercising its innate faculty of reasoning. Then comes Manas, the conduit through which all sensations must pass from the external world to the soul. Then come the five sense organs and five organs of action, and five sense objects and finally the five elements (ether, air, fire, water and earth). These are called the 24 tattvas.

57. It must be remembered that all these 24 tattwas are insentient and are gradual modifications of the primordial unmanifest prakriti. Earth does not mean the planet we live on, but solids generally, or rather solidity. Water does not mean the compound of hydrogen and oxygen only, but liquids generally or rather liquidity, air means gaseousness, and so on. (यत्कठिनं सा पृथिवी यद्वनं तदापो यदुष्णं तत्तेजः) *Brahma Sutra Bhashya*. These principles were evolved from the previous state of matter. Similarly sense objects (tanmatras) do not mean particular objects but the principles of visibility, audibility, touchability, etc. If there were not visibility in an object, our eye could not enable us to see it. If there were not touchability, we could not touch it. So sensation is not an unilateral act. It is bilateral, the possession on our part of the seeing faculty and the possession on the part of the object of secability. With these 24 principles or tattwas, the whole world is constructed, viz. the material world, our bodies, physical and mental, the bodies of all Devas up to Brahma, the four-faced. God and Lakshmi as the Director and Directress of the activity of

Prakriti are alone eternally free from the bondage of Prakriti. Of course, the mukta (released) souls also are free from this bondage.

58. Satwa, Rajas and Tamas, stand respectively for light, activity and darkness. A man encased in heavy steel armour cannot swim. So a man in whose physical and mental constitution, tamas has a large share, cannot be clear-visioned. Our souls have innate qualities which are also called, Satwic, Rajasic and Tamasic. On account of these and in accordance with our past Karma, we attract, more or less of the three physical principles of Satwa, Rajas and Tamas and their subsequent manifestations. Thus we get physical and mental bodies for which we have worked in the past. Ill-fed and ill-treated children cannot become strong men in later life. A drunkard and a sot in this life cannot become a temperance reformer in the next. We act on our surroundings and they react upon us. We are constantly fashioning ourselves.

59. Prakriti as prakriti is eternal, but all its manifestations are temporary and last only for a time. They are none the less real. The material cause of this universe, which is achit according to Sri Madhwa's second axiom, cannot even transform itself from one state to another. It is inert, and in whatever condition it is left it will continue in that condition. In addition to the Primeval cause, there are numerous subordinate causes concerned in the evolution of this physical world. All these subordinate causes are entirely dependent on the Primeval cause. Thus Brahma is spoken of as the Creator of the world. He is the lord of Mahat and all the subsequent modifications. Rudra is the lord of Ahankara and all the subsequent modifications and so on. None of these is an independent creator, nor does the Primeval Cause stand in need of any assistance from them. They are His retinue and they are given certain cosmic functions, so that they may fulfil their destiny. Their powers are derived from the Primeval Cause. If we want to make a garden, God permits us to till,

sow, plant and water. He does not take these functions on Himself though He is Omnipotent. But our capacity to do these things we owe to God, so virtually He may be said to make the garden Himself. The belief that there are devas guiding and directing cosmic functions must not be confounded with animism. When the wind howls, when the clouds thunder animism believes that there are unseen spirits in them who make those noises. Sri Madhwa's cosmic theory attributes these to natural causes. But the natural laws are superintended by the devas. They may be compared to the directors and engineers who control and work a gigantic factory. They do not make the squeaking and creaking noises heard in a factory, but they are in a sense the cause of those noises as they fit up and set the machinery going. It follows that God is the ultimate Independent Efficient Cause, and the devas, dependent secondary efficient causes and Prakriti, the material cause of the world.

CHAPTER III.

Jeeva hosts are dependent.

60. The fourth and fifth propositions, 'Jeeva hosts are dependent on Hari', 'there are gradations among Jeevas;' may be next taken up for consideration. "If a man dies, shall he live again?" is an old question*. It has been answered in the affirmative. It has been answered in the negative. There are some who are agnostic, who deny the possibility of answering the question either way. Plato believed in the immortality of the soul. Aristotle denied it. Some of the writers of the Old Testament did not believe in the immortality of the soul. They compared man to the beasts of the field which perish. The Sadducees were the representatives of this view in the time of Christ. With the New Testament writers the immortality of the soul was a cardinal article of belief, confirmed by the resurrection of Christ. In India, the

* Book of Job,

Charvakas proclaimed that this life was all that we can know, and that the promise of a life after death was a priestly imposture. All the six systems of philosophy postulated the existence of a jeeva apart from the physical body and were thus opposed to the Charvakas. The Charvaka did not believe in Karma as he denied a plurality of existences. The Bauddhas taught the doctrine of Karma but denied the existence of the soul.

61. The Western philosophical works contain elaborate vindications or refutations of the belief in the soul and its immortality. It is singular, that while other metaphysical questions are discussed in tiresome detail in Indian Philosophy, the existence and immortality of the soul are taken as more or less self-evident propositions. The Charvaka and his compeers as expounders of a system of philosophy, are summarily disposed of*. He is asked whether he has an object in expounding his system or not. If he has no object, he *ipso facto* ceases to be a controversialist. If he has, what can be his object? Not certainly the benefit of mankind. For, if there is no hereafter, if there is no dharma, if pleasure is the sole end of existence, there is no incentive left to a virtuous life. Every one will try to take what he can. Might will become right. General confusion and immorality must inevitably follow. So instead of becoming the benefactor of mankind, the Charvaka would produce the greatest amount of mischief and wickedness. The professed object of the Charvaka, viz., the benefit of mankind must certainly be defeated by the promulgation and practice of his doctrine. A system which in practice defeats its professed object cannot be true.

62. The *Bhagavadgīta* at the very threshold of its teaching emphatically asserts the distinction between the soul and the body and the imperishable nature of the former. The

* "धर्मार्थोऽथ व्यर्थैवायं तव पक्षस्य संग्रहः । धर्मार्थश्चेन्नधर्मो हि शक्यो द्रष्टुं विनागमात् । वृथानुमथितं हि सा पापहेतुस्तथैव हि । धर्महेतुत्वमप्यस्य अनुमातुं सुशक्यते । वृथा पक्षं ब्रूयादन्याद्यदिकाश्चित्मुत्तरं ॥" *Brihadaranyaka Bhashya*.

Kathopanishad declares that "the mortal man dies like the plant and is born again like the plant". Continued existence after bodily death is one of the fundamental beliefs of the Upanishads and Samhitas. The innumerable sacrifices were ordained in the Vedas to secure a comfortable life in the other world. But the Charvaka would reply that assertion is no proof. He does not believe in the infallibility of the Vedas, and so their teaching does not carry conviction to him. The scientist is the modern representative of the Charvaka. He asks for proofs of the existence of the soul apart from the body and its eternal duration. He does not, of course, say that pleasure is the end of our mundane existence, he is not a hedonist.

63. Christianity and Islam distinguish between men and animals. The beasts of the field, the fowls of the air, and the fishes of the sea, have only life but no soul. In their case nothing survives the bodily dissolution. But in the case of man and man alone, there is a soul which survives bodily death. He alone is endowed with an immortal spirit. It is true a wide gulf separates man and the highest of anthropoid apes; but the gulf between a genius like Einstein, and a savage Zulu, is greater than what separates the Zulu from the man-like apes. The theory of Evolution is unable to make an exception in the case of man. He is only one term in the series, though now the highest. "If the dog and the elephant and the ourang have no souls", argues Evolution "no more has man". The difference between man and these animals is one of degree and not of kind or essence. They are all branches from a remote parent stock. Darwin believed that all the innumerable species of living beings have originated from four or five ancestors. So that either all living things have souls, or none of them have. Says Huxley, "It seems hard to assign any good reason for denying to the higher animals any mental state, or process, in which the employment of the vocal or visual symbols of which language is composed is not involved; and comparative psychology confirms the position

in relation to the rest of the animal world assigned to man by comparative anatomy. As comparative anatomy is easily able to show that, physically, man is but the last term of a series of forms, which lead, by slow gradations, from the highest mammal to the almost formless speck of living protoplasm, which lies on the shadowy boundary between animal and vegetable life; so, comparative psychology, though but a young science, and far short of her elder sister's growth, points to the same conclusion".

64. The Indian religio-philosophical systems make no such distinction between men and animals. Man, no doubt, is the highest terrestrial being. He is endowed with the divine faculty of reason, of knowing right from wrong, of distinguishing truth from error. But it does not follow that the animals have no souls. From the four faced Brahma, down to the tiny amoeba, every living thing is animated by a soul in a higher or lower degree of evolution. Its body either cramps its faculties or enlarges them. Without the body the soul can do very little and, generally speaking, the soul gets such a body as is fitted for its stage of development.

65. The evolution of the philosophic view of the nature of the soul is traced by Huxley in his *Hume* as follows:—"Descartes taught that an absolute difference of kind separates matter, as that which possesses extension, from spirit, as that which thinks. They not only have no character in common, but it is inconceivable that they should have any. On the assumption that the attributes of the two were wholly different, it appeared to be a necessary consequence that the hypothetical causes of these attributes, their respective substances must be totally different. Notably in the matter of divisibility, since that which has no extension cannot be divisible, it seemed that the *chose pensante*, the soul, must be an indivisible entity. Later philosophers, accepting this notion of the soul, were naturally much perplexed to understand how, if matter and spirit had nothing in common, they

could act and re-act on one another. All the changes of matter being modes of motion, the difficulty of understanding how a moving extended material body was to affect a thinking thing, which had no dimension, was as great as that involved in solving the problem how to hit a nominative case with a stick. Hence the successors of Descartes either found themselves obliged, with the occasionalists, to call in the aid of the Deity who was supposed to be a sort of go-between betwixt matter and spirit; or they had recourse, with Leibnitz, to the doctrine of pre-established harmony, which denied any influence of the body on the soul, or *vice versa*, and compared matter and spirit to two clocks so accurately regulated to keep time with one another, that the one struck whenever the other pointed to the hour; or, with Berkeley, they abolished the substance of matter altogether as a superfluity, though they failed to see the same arguments equally justified the abolition of soul as another superfluity, and the reduction of the Universe to a series of events or phenomena; or, finally, with Spinoza, to whom Berkeley makes a perilously close approach, they asserted the existence of only one substance, with two chief attributes, the one, thought, and the other, extension. There remained only one possible position, which had it been taken up earlier, might have saved an immensity of trouble; and that was to affirm that we do not, and cannot, know anything about the 'substance' either of the thinking thing, or of the extended thing. And Hume's sound common sense led him to defend this thesis, which Locke had already foreshadowed, with respect to the substance of the soul. Hume enunciates two opinions. The first is that the question itself is unintelligible, and therefore cannot receive any answer, the second is that the popular doctrine respecting the immateriality, simplicity, and indivisibility of a thinking substance is a 'true atheism, and will serve to justify all those sentiments for which Spinoza is so universally infamous'. After setting out the two opinions and Hume's reasons therefor, Huxley concludes thus, 'the final result of Hume's reasoning comes to this:—As we use the name of body for the

sum of the phenomena which make up our corporeal existence so we employ the name of soul for the sum of phenomena which constitute our mental existence; and we have no more reason, in the latter case, than in the former, to suppose that there is anything beyond the phenomena which answers to the name. In the case of the soul, as in that of the body, the idea of substance is a mere fiction of imagination." And Huxley fully endorses Hume's view in his lecture, "On the Physical Basis of Life". He says, "Carbon, hydrogen, oxygen and nitrogen are all lifeless bodies. Of these, carbon and oxygen unite in certain proportions and under certain conditions to give rise to carbonic acid; hydrogen and oxygen produce water; nitrogen and other elements give rise to nitrogenous salts. These new compounds, like the elementary bodies of which they are composed, are lifeless. But when they are brought together, under certain conditions, they give rise to the still more complex body, protoplasm and the protoplasm exhibits the phenomena of life". After elaborating the same point he queries, "What justification is there, then, for the assumption of the existence in the living matter of a something which has no representative, or correlative, in the not living matter which gave rise to it?"

66. Huxley evidently expected that his question could be answered only in the negative. But the problem is not really so simple. Professor J. B. Leathes, F. R. S., in his Presidential address to the Physiological Section of the British Association Meeting at Oxford in 1926, observed, "Ultimate analysis of the phenomena with which physiology deals, leads to a fundamental distinction between matter in which life is manifested and matter in which it is not. Life is exhibited only in aqueous systems containing unstable, perishable combinations of carbon with hydrogen, nitrogen, sulphur, phosphorus and oxygen, in the presence of certain inorganic ions which are present in the sea—the native environment originally of all forms of life. The inalienable property that such matter exhibits when alive, and that matter which is not

alive does not, is that these unstable organic combinations are for ever reforming themselves out of simpler combinations that do not exhibit this property". In other words, the growth of a crystal and the growth of a living body are different, though science is not able to account for the difference. Plants take up the inorganic substances they find around them and build their bodies. Animals take up the produce of the plants and build up their bodies. The inorganic substances are converted into the organic protoplasms of the brain, the eye, the heart and the kidney. And when the animal dies, the protoplasm is again refunded to the inorganic substances from which it was built up. True. But life is something more than this transformation. It is at once the cause and the manifestation of this transformation. Vitality is not merely a property of the compounds of oxygen, hydrogen, carbon and nitrogen. It is an antecedent something which gives rise to the formation of these compounds without which these compounds could never come into being. Sir Oliver Lodge says, "The individual who thinks and hopes and suffers and loves is only in part displayed by the organism through which he manifests. He himself is not the pulpy, highly organised material residing in the skull which, after all, is only an assemblage of molecules cunningly put together for a time like a musical instrument or a picture, and which in due course must return to the separate atoms of which it is composed. The body is a temporary assemblage, like a crowd, or a swarm of bees, the elements of which can disperse, so that the crowd ceases to exist; but the ultimate reality which put it together and composed it, does not cease. It may, indeed, go beyond our ken, but it does not go out of existence; nor does the matter of the brain think plan and feel. Those attributes do not belong to matter; they only utilise matter for purposes of demonstration or manifestation. If the machine is injured manifestation ceases. The soul of the music does not lie in the vibrations of the air, nor in the instrument which produced the vibrations, it lies in the mind of the composer and in the mind of those who at any future time can perceive and interpret his intention

as recorded in matter. A human being is far more than his body; and there is evidence to show that he has a persistent existence. To those who have studied the evidence, the proof is overpowering that memory and affection, character and personality, survive bodily death”.

67. The evidence referred to by Sir Oliver Lodge is, of course, mainly what has been collected by the labours of the Psychical Research Society for more than 40 years. One of its former Presidents, Sir W. F. Barrett, F. R. S., in his little book, *Psychical Research* says, “Dr. Hodgson began his investigation of Mrs. Piper’s (a medium) trance-utterances as a thorough sceptic, but after many years of unremitting and critical investigation, testing one hypothesis after another, he was finally driven to the conclusion ‘that the chief communicators are veritably the personalities they claim to be, and that they have survived the change we call death’. Though some of us may be unable fully to share Dr. Hodgson’s conviction, we must remember that his experience and knowledge was larger than ours, and at any rate we may dismiss the futile criticism of those who have not spent as many minutes as he spent years in the study of this subject. Dr. Hodgson’s opinion, it may be added, is now shared by many other able inquirers, who have made a searching and impartial investigation of the evidence which has accumulated since his death”. Further down he says, “certainly, for our own part, we believe there is some active intelligence which is more like the deceased person it professes to be than that of any other we can imagine”. Even if orthodox science should hold that survival of personality has not been proved beyond all doubt, there are still a large number of hard nuts which it is unable to crack. Telepathy is an established physical fact. Hypnotism and autosuggestion are used in approved medical practice. Has science explained these phenomena? And as Arago says, “where should we be if we set ourselves to deny everything we do not know how to explain?”

68. Besides our senses and our intuition (Sakshi), we have no other means of knowing the external world or the interior of ourselves. We cannot handle and examine our souls, assuming they exist, in the same way as we can examine a flower for instance. Even in the case of the flower, we can know only what our senses are fitted to tell us about it and no more. What we can know of our soul, and what is meant by self-consciousness is only this,—that we know we know, that we know we feel, that we know we will, and so on and that we are different from our body.* Though the constituents of our physical body change every day and every moment, we are conscious of an individuality which persists in spite of all changes. We feel the very same person throughout. Our personality is not a creation of memory. For even where memory fails personality subsists. "For my part," says Hume, "when I enter most intimately into what I call *myself*, I always stumble on some particular perception or other, heat or cold, light or shade, love or hatred, pain or pleasure. I never can catch *myself* at any time without a perception, and never can observe anything but the perception". Quite true. And if he could observe anything but his perception it would not be *himself* but something other than *himself* that he would have caught. As well may the photographic plate complain that it could catch nothing but images of other objects and that it could never catch *itself*. Only the soul is not passive like the photographic plate. It is ever active and responsive and it is only this activity and responsiveness that we are aware of. Hume employs the same illustration as the Indian philosopher does, but only to draw the contrary conclusion. He says, "when my perceptions are removed for any time, as by sound sleep, so long am I insensible of myself, and may be truly said not to exist. And were all my perceptions removed by death, and I could neither think, nor feel, nor see, nor love, nor

*"देहादन्योऽनुभवत आत्मा भति शरीरिणां । मम देह इति व्यक्तं ममायं इति वत्सदा ॥"

Anu Vyakhyana. The inner consciousness (atma) of every embodied person feels that it is different from the body and realises the body belongs to itself as its other possessions.

hate, after the dissolution of my body, I should be entirely annihilated, nor do I conceive what is further requisite to make a perfect nonentity". If he may be truly said not to exist during sound sleep, how is it, he connects himself, when he awakes, with his existence before the sleep. How is the gulf created by deep sleep bridged over? Passivity is not non-existence. If the past were wiped out by deep sleep, we might truly say we did not exist. We are conscious of time even during deep sleep, though not of events, for when waking we give expression to the lapse of time. We are conscious of bliss during deep sleep for when we wake up, we say we had sound refreshing sleep. What is not experienced cannot be remembered. Moreover our knowledge is not a heap of disjointed perceptions. It is an organic whole and is related to an individual. It is not like the heap of stones, timber pieces, etc. which we find in the builder's yard. It is a finished building into which the parts have been put by the contrivance of the builder. This is my house, this is my body, this is my brain, this is my knowledge, this is my memory,—these expressions show that there is a self to which all knowledge is related. Of course, we also say, this is my soul. But not in the same sense as when we say this is my house. In the former case, we imply identity and in the latter diversity. When I say 'this is my soul' I do not mean myself to be different from the soul. I know and mean they are identical. In all other cases, I intend and know that the self and its possessions are different.

69. To the philosopher or scientist who denies the existence of the soul, its duration becomes a superfluous question. Those who believe the soul to be immortal can do so only on the authority of scripture. We have already referred to the difference of view between the Christian and the Hindu philosophers on this point. To believe, as the former do, that a soul comes into being every time a baby is born is rather hard. It is difficult to say when exactly the soul is *created*. Is it when the baby is conceived, or when it is born

or at any intermediate stage, or at a preceding or succeeding stage? Then, again, if a soul is created brand-new when a baby is born, it is difficult to reconcile it with the justice or mercy of God. Of two souls created at the same time, one is put into the body of a prince, and another into that of a pauper, one is born with good surroundings, another into crime, sin and degradation. And as both are created afresh, human reason fails to see the justice of this procedure. We are so much the products of our environment, that most of us cannot be blamed if we do not turn out better than our surroundings make of us. It appears also cruel, from our human stand-point, to create out of nothing, a soul which Omniscience can foresee must eventually deserve eternal damnation. If such a soul eternally exists, there is no help for it; but to *create* one knowing its destiny to be eternal hell, is what no mere man would undertake to do. Milton, who undertook to justify the ways of God to men, does it thus through the mouth of the Deity himself.

"For man will hearken to his (Satan's) glosing lies,
And easily transgress the sole command,
Sole pledge of his obedience; so will fall
He and his faithless progeny. Whose fault?
Whose but his own? Ingrate, he had of me
All he could have; I made him just and right,
Sufficient to have stood, though free to fall."

Then God gives reasons why he made man free, and proceeds:—

"They, therefore, as to right belonged,
So were created, nor can justly accuse
Their Maker, or their making, or their fate,
As if Predestination over-ruled
Their will, disposed by absolute decree
Or high foreknowledge; they themselves decreed
Their own revolt, not I; if I foreknew,
Foreknowledge had no influence on their fault,
Which had not less proved certain unforeknown.
So without least impulse or shadow of fate

Or aught by me immutably foreseen,
 They trespass; authors to themselves in all
 Both what they judge and what they choose; for so
 I formed them free, and free they must remain
 Till they enthrall themselves; I else must change
 Their nature.....”.

Man does not complain that he was made free, but that he was made at all when Foreknowledge could have seen that he would fall, and the dire consequences of such fall. There could be no compelling necessity to create such a soul. As ‘prevention is always better than cure’, it would have been better not to create such souls, than create them, let them fall, and then save some of them by grace.

70. Sri Madhwa believes that there are infinite hosts of Jeevas. They are all eternal and are all subject in varying degrees to ignorance (agnana), fear (bhaya), pain (dukha), delusion (moha), etc. They are called samsarins in as much as they are bound by Prakriti. Only Vishnu, the Supreme Being, and Lakshmi, His consort, are eternally free from the bondage of Prakriti. They are not Jeevas. Brahma, the fourfaced, Mukhyaprana (Chief Vayu), Rudra, Sesha, Indra, Varuna and all other devas, rishis, men, and all other living things are Jeevas. They are all subject to the bondage of Prakriti till they obtain release. There are various classes of souls. The highest class is that of devas and among the devas, there are various classes. A soul which belongs to one class, cannot pass into another. The highest subdivision among devas is known as Rujus. It is only souls of this class that can become Brahma and no soul of a lower class can ever reach this position. Souls can also be divided into three great groups, those fit for liberation, those fit for eternal darkness, and those fit for eternal samsara. In the first class are Devas, Rishis, Pitris, Emperors, like Raghu, Ambarisha, Janaka, and the best among men. In the second class fall, Daityas, Rakshasas, Pisachas and the worst among mankind. In the

last class fall the large majority of mankind, who are not good enough for eternal happiness, or bad enough for eternal punishment. They have mixed pain and pleasure. They move from this earth to heaven (swarga) or hell (naraka) where they experience pleasure or pain for a time according to the merits of their deeds. The Jeevas are atomic in size. In this Sri Madhwa agrees with Sri Ramanuja. According to Sri Sankara, jeevas are all infinite in size, because they are all identical with one another and Brahman. He thus gets over the difficulty involved in a plurality of infiniteness. The Jains believe the soul to be of the size of the body which it tenants. Though the jeeva is atomic, it pervades the whole body, according to Sri Madhwa, as a light pervades the whole room in which it is placed, or as the fragrance of a flower pervades its surroundings. The jeeva is located in the heart.

71. The jeeva is not a material thing. It is described as *Satchidananda*. It is *Sat*, because it is unchanging, indestructible and eternal. It is *chit* because it knows itself as the knower and the rest as known. It is both knowledge and knower. Its essence is intelligence. We have to conceive of it as a substance having the inalienable property of knowing, feeling, thinking, and that this property is not different from the substance, but is the substance itself. It is bliss because it is capable of feeling pleasure and pain. It is both enjoyer and enjoyment. There are two varieties of knowledge and bliss of the Jeeva. There is the Swaroopa gnana (natural, innate knowledge) which is imperishable and always true. It is obscured during samsara and is fully revealed only after release. Then there is Vrittignana (acquired knowledge) obtained through the senses etc. This is temporary and may be true or false. Similarly there is *Swaroopananda*, innate bliss, which is obscured in samsara and of which we get glimpses in deep sleep, but which is fully manifested in release. Then there is temporary pain and pleasure obtained through our body.

72. The Jeeva has its own proper and natural organs called sakshi, and also the external organs made of prakriti. These are called indriyas. I know *myself* only through the *sakshi* and not by the external indriyas or even by manas. It is obvious that the soul cannot be seen or heard or known through the organs of sense. Nor can mind perceive it or give it to us as a fact in memory. Mind is liable to doubt and illusions. No one has a doubt or an illusion about himself. No one asks, am I myself or somebody else? Nor is anyone ever under an illusion that he is somebody else when he is in a healthy condition. A lunatic may have a delusion that he is somebody else, but that is a distortion caused by an unhealthy brain. As the knowledge of time and space is not obtained through the senses but is obtained directly through *sakshi*, so also the knowledge of jeeva's existence.

73. The jeeva is an image (pratibimba) of God. He is also called an amsa of God. These only mean that the jeeva has the same characteristics, sat, chit, and ananda, in an infinitely small degree, as the Supreme Being*. It is something like saying that a lighted candle is an image or a part of the sun. Both give heat and light, but they are neither identical nor is one a part of the other. But there is this difference. The candle light is independent of the sun, and in fact is useful only when the sun's rays are cut off. But the jeeva is eternally dependent on Sri Hari. It can never exist by itself, nor can it have any independent activity. It is always subject to the overlordship of the Supreme Being. What self-directed activity it possesses, is due to sufferance. It is called *datta swatantrya* (gifted independence). It may be likened to the activity of a carpenter or a mason who works under the architect, or to that of a subordinate official working under a king. All jeevas from Brahma downwards are dependent on Brahman, who is the only Independent Being. That the jeevas are eternal does not make them any the less dependent, for they owe this

* “किञ्चित्सादृश्य मात्रेण भिन्नोऽप्येव इवाच्यते” *Gita Tatparya*.

also to the Supreme Being. It is the eternal Divine will that gives eternity to the jeevas and not an immortality conferred at a particular point of time.

74. How spirit could move matter if they were totally unlike each other, was what puzzled the western philosophers; how matter could move at all, unless there was a spirit to move it, was what puzzled the Indian philosophers. If it is inconceivable how a nominative case could be hit with a stick, it is no less inconceivable how a stick could raise itself unless something as intangible as the nominative case, came to its assistance. This question cannot be decided on *a priori* grounds. If we fall back on experience, the distinction between living and not living matter appears to be fundamental. The one guides, the other is guided; the one moves, the other is moved; the one uses, the other is used; the one thinks and the other is thought of. That the spirit requires the aid of matter for its full manifestation is obvious. The musician and the violin are both required to produce music. Alone both are powerless. In a country where musicians had never been seen the gramophone would be understood to originate music. But has any gramophone been known to put two notes together by itself? It only records the voice, the thought, the feeling to which utterance has been given by a living soul. It is easy to say "the soul does not exist". But let any one try to think "I do not exist" and he will find it impossible. The very assertion presupposes existence and contradicts itself. Let us grant that we may not know much about the constitution of the soul, and even what we know may turn out, on further investigation to be crude and unsatisfying. There is still no reason to suppose that it is only a name, invented for a string of perceptions, which have somehow come together and which must necessarily disappear into nothingness. We believe in the existence of our souls on the very best evidence we can have about anything in this world, viz., our own intuition (sakshi), and we believe our souls are eternal on the testimony quite as good, viz., scriptures which are proved to be infallible.

CHAPTER IV.

Hari is Supreme.

75. The next proposition to engage our attention is the first:— Hari is the Supreme Being. The Psalmist said of old “The fool hath said in his heart, there is no God”. And ancient folly has become modern wisdom. Under the combined onslaughts of Science and Philosophy, God has been reduced to a state of tenuity scarcely distinguishable from nothingness. The government of the world has been handed over to a parcel of Natural Laws. To believe in anything, which our senses and reason do not disclose, is considered superstitious, nay immoral. Our scientific Goneril and philosophic Regan cannot tolerate Ancient Divinity or its attributes. They ask ‘How in one house should many people under two commands hold amity?’ And they answer “Tis hard, almost impossible.” Science and Philosophy are not to blame. So long as they trust only to the senses and reason, the truths of the unseen world must ever remain hidden from them. Regarding these, reason starts more doubts than it solves. Senses find themselves helpless. Intuition may catch an occasional glimpse of the mystery of the Beyond, but it cannot wholly satisfy the craving of the human soul. A system cannot be founded on intuition alone. The fundamental truths of the Brahmo Samaj are stated to be intuitive. But “the rock”, as one writer put it, “has proved shifting sand. No religious sect has within the same period exhibited so many fluctuations of opinions as the Brahmo Samaj.” There is some truth in Mill’s dictum that men’s intuitions are nothing more than the time-honoured prejudices in which they are brought up.

76. Sri Madhwa begins his *Vishnu Tatwa Nirnaya* with this verse,

सदागमैक विज्ञेयं समतीत क्षराक्षरं ।

नारायणं सदा वन्दे निर्दोषाशेषसद्गुणं ॥

“I always bow to Narayana, who is knowable only by the true scriptures, who transcends the kshara and akshara, who is free

from all defects, and who is the embodiment of all auspicious attributes." Every one of these statements about Narayana he proceeds to say, he will establish with the help of unquestioned authorities and sound reasoning. He is emphatically of opinion that reason and sensuous experience can never give us conclusive knowledge about God. The Naiyayikas claimed to establish the existence of God by pure reason alone. Sri Madhwa exposes the hollowness of this claim. There are no doubt, plan, design and order observable in this world. Every event that happens has a cause, and without a cause nothing happens. Are we then entitled to reason back from the present state of the world to a First Cause? To seek shelter in a First Cause because we wish to avoid an infinite regress, is not unlike the policy of the ostrich, which hides its head in sand because it can run no longer. Reason will not be silenced, and still asks for a cause for the first cause. Assume that to avoid an infinite regress, we must predicate a First Cause, it need not be All-wise, All-good and so on. There is so much evil, sin and suffering in this world, that if the law of causation is pushed to its logical end,—the First Cause must be made responsible for them. The Buddhist philosopher argued, that a Perfect Being could not produce an imperfect world, and as this world is manifestly imperfect, no Perfect Being could be its author. Again why should there be only one First Cause and not many First causes, all co-operating with each other to produce this universe? Sri Madhwa is as sceptical as Hume himself, where the capacity of unaided human reason to discover the First Cause or its attributes, is concerned. He quotes in the *Tatwa Nirnaya* passages for the *Brahmunda Purana*, *Taittiriya sruti*, *Kata sruti*, and *Pippalada sruti* which declare the inability of the senses and reason to tell us about God. Elsewhere he refutes the pretensions of reason on its own ground. It seems now to be agreed on all hands, that Natural Religion is a frail crutch, and will not support the weight which the theologian is anxious to throw upon it. Its most ardent advocates do not claim more than this, that the existence and some of the attributes of God can be deduced

from reason. They admit that we have to go to revelation for a fuller and more adequate conception of God.

77. But the student of the History of Religion does not accept this position. He thinks the idea of God is a historical product of the human mind. He considers the idea of the Infinite to be the background and complement of our knowledge of the finite. What are regarded as revelations and sacred books, are only the soundings of the finite human mind, into the infinite of Reality and Existence. Max Muller is the ablest exponent of this view. In his Gifford Lectures entitled *Theosophy or Psychological Religion*, he says "To show that, given the human mind such as it is, and its environment such as it is, the concept of God and a belief in God would be inevitable, is something no doubt. Still you know how all the proofs of the existence of God that have been framed by the most eminent philosophers and theologians have been controverted by equally eminent philosophers and theologians. You know that there survive even now some half-petrified philosophers and theologians who call it heresy to believe that unassisted human reason could ever attain to a concept of or a belief in God, who maintain that a special revelation is absolutely necessary for that purpose, but that such a revelation was granted to the human race twice only, once in the Old, and once in the New Testament. They point triumphantly to Kant's *Critique of Pure Reason* which has demolished once for all, they say, such poor human cobwebs as the cosmological, the teleological and the ontological proofs of the existence of the Divine Being, and has thus proved, from a quite unexpected quarter, that unassisted human reason cannot possibly attain to a sure knowledge even of the mere existence of God. It may be said that such views are mere survivals, and not exactly survivals of the fittest. Those who maintain them certainly know not what they do. But such views, though really subversive of all true religion, are very often preached as essential to Christianity, and many who know not the history of religion, are deceived by their reiterated assertion."

The professor evidently forgot, when he uttered these words, that the apologists for revelation, at least in the case of the vedas, predicate a prehistoric revelation. All the traces of the religious ideas that the professor garners in support of his view, are only offshoots from the parent stem. The historical method, while useful to show that similar ideas have similar origins, is unable to prove an absolute origin for such ideas apart from revelation. Assume, if you must, that the concept of God entirely originated in the human mind and was not given by revelation. What is the guarantee of its truth? The human mind has evolved true as well as false views. How do we know that in the case of the Divine Being its view is true? The Divine, the Infinite, are not verifiable facts. We can only vaguely grope after them. We can see them as through a glass darkly. But such beliefs cannot stand the test of reason or attain any degree of certainty. Moreover, the historical method cannot assert that any man or woman sat down in his or her study to think out the idea of God and evolved it as a result of such thinking. For as Dr. A. J. Jones observes in his essay, *Eucken, A Philosophy of Life*, "We may bring out into prominence through logical reasoning truths that were previously only implicit, but to arrive at absolute truth with regard to the invisible world through intellect alone, has long been admitted to be an impossibility. The illusion of those who would believe that truth which was not already implied in the premises could ever be obtained by mere intellectual reasoning has long since been dispelled." Herbert Spencer with infinite labour and thinking produced an unknowable God. And what became of Him? As Mr. A. W. Benn remarks in his *History of Modern Philosophy*, "Science will not shrink back before such a phantom, nor will Religion adore it". Why? He says "Religion is nothing if not a revelation, and an unknowable God is no God at all." It is then, not merely the half-petrified philosopher and theologian that thinks revelation is the basis of religion and the concept of God as we know them. The agnostic and the rationalist, from their own sceptical point of view, are equally convinced of this truth.

Sri Madhwa appears to be, therefore, on firm ground when he denies to sense and reason the capacity to inform us about the unseen world. Sri Hari is knowable only through the true scriptures.

78. Hari is the Supreme Being. He has no equal, no superior. He is Independent and the only one that is so. Mahalakshmi, Brahma, Rudra and the rest are all dependent on Him. Sri Madhwa is an uncompromising monotheist. He declares that the vedas teach that there is only one God. He is fond of quoting this sloka from the *Harivamsa*.

“वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।

आदावन्त्ये च मध्ये च विष्णुस्सर्वत्र गीयते ॥”

“In the Veda, Ramayana, Purana and Bharata in the beginning, end and middle and everywhere Vishnu is sung.” Some western scholars were of opinion that the vedic poets were polytheists, because they sung the praises of Agni, Varuna, Vayu, Indra and others. Max Muller thinks that the religion of the Vedas is not polytheism, but henotheism, a name coined by himself. The vedic poets, according to him, in turn seize upon one or the other of different deities and extol him for the time as the highest being. Both views are wide of the mark. The Veda itself says *Ekam Sat vipra bahudhavadanti*. “One only is the Reality, the wise ones speak of Him as many.” Again, “*yo devanam namadha eka eva*” who alone bears the names of all the devas; “*Indram mitram varunamagnim ahuh.*” He is called Indra, Mitra, Varuna and Agni; “*Namami sarvani yamavisanti*” whom all names reach (denote). In the face of these texts there is no excuse for stating that the Vedas teach henotheism or polytheism. They teach nothing but pure monotheism.

79. There is a prevailing notion that names like Vishnu, Hari, Narayana and the rest are proper names, like Smith, Jones, Devadatta and Yagnadatta. Or, at any rate, they are names of tribal deities. But this is an utterly wrong notion. All the names Vishnu, Hari, Narayana etc., are names only

of the attributes of the Supreme Being. They are like the words glory, majesty, mercy, justice, wisdom, power, etc., when applied to Godhead. Vishnu has many meanings. One of them means All Pervading. When it is said "Vishnu is the Supreme Being" it only means, "The Supreme Being is All Pervading." Hari means destroyer (of sin). So "Hari is the Supreme Being" means "the Supreme Being is the destroyer of sin." "Narayana is the Supreme Being" means "the Supreme Being is faultless and full of auspicious attributes." Brahman means Full, Perfect. Atman when applied to God means, Independent Being, Controller. Sri Madhwa has explained a very large number of vedic words denoting various aspects or attributes of God in his Bhashyas. Rudra, Siva, Pinakin, which are usually names of Sadasiva, have been shown to apply to the Highest Being. Even words like majja (marrow), asthi (bone), mamsa (flesh), akasa (space), prithvi (earth), agni (fire) have all been explained as denoting God. Aham (I) and asmi (am) also have been taken as nouns indicating certain attributes of God. He is called Aham because He is not discardable. No one can get rid of Him. He is called Asmi, because He is the one self-existing Being, because He is the measure of the existence of others. Western scholars may say these derivations are fanciful. According to them it is torturing the texts if they are made to yield one consistent meaning. Sri Madhwa quotes numerous authorities in support of his interpretations. It is curious that his interpretation that *aham* and *asmi* are two names of God should receive support from the Old Testament and the Zend Avesta.

80. Christianity claims to be a monotheistic religion. Yet it predicates a Trinity of Godhead. There are three persons, God the Father, God the Son and God the Holy Ghost, distinct from each other and still of one substance, one being, equal in power, glory, wisdom and majesty. The doctrine of Trinity is said to be a profound mystery. The power of religion, indeed, lies in its mystery. But there is no need to

make God more mysterious than He is. Sri Madhwa believes only in one God, though He manifests Himself in an infinite number of ways, and is called by an infinite number of names. All His forms and manifestations are identical, and there is not the smallest difference between any two of His forms or manifestations. Sri Madhwa is, therefore, a more rigorous monotheist than the Christian theologian.

81. Hari is Sat, Chit and Ananda. He is Sat because He alone exists independently. He is the eternal among eternal (nityonityanam).^{*} He graciously permits the others to be eternal. He is Chit, because He alone knows everything and is able to do everything in His own right (*chetanaschetanam*). He is Ananda, because He is the store-house of bliss and imparts bliss to others (*Rasovaisah*). He is infinite in space, infinite in time. He is infinite in attributes. He has not only an infinite number of attributes, but each attribute is in abundance, infinite. His Love is infinite, His mercy is infinite, His power is infinite. His knowledge is infinite, His majesty is infinite, His purity is infinite, and so on *ad infinitum*. He is the infinite of infinities. In consequence, no one not even Mahalakshmi, knows Him in full. Her knowledge of Brahman is only partial, though compared to the knowledge of Brahma it may be called almost infinite. Brahma's knowledge is still partial, though much more than that of Indra, and Indra's is more than Agni's. Every one is capable of knowing something about God, be it more or less, but none can know Him entirely. God alone can know Himself fully. Because He cannot be fully known, He is called unknowable (aprameya). He is different from every finite thing we know, and so the upanishad speaks of Him as 'not this' 'not this' (neti, neti).

82. Hari is described as *gnanam*, knowledge, because His essence is knowledge. He is none the less the knower.

‘नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानां एको बहूनां यो विदधाति कामाच्च’

Swetaswataropanished

His knowledge is ever constant, never increases and never diminishes, because it is always infinite, and is ever true. He has no past and no future, but everything is always present to Him. His knowledge is not derivative or contingent. It is spontaneous, and natural. It is His essence. There is no difference between Brahman and his knowledge, and there is none between Him and His attributes. There is no difference between Brahman and His actions. “अभेदो हरि रूपाणां गुणानां च क्रियासु च । तस्यैवावयवानां च” *Rig Bhashya*. He and they are identical and indivisible. Brahman is a mystery.* He possesses incomprehensible power (*achintyadbhuta shakti*) in an infinite degree. He is subtler than the subtlest (*anoranjan*) and vaster than the vastest (*mahato mahajan*). He goes far while sitting (*aseeno dooram vrajati*) and travels everywhere while lying down (*sayano yati sarvatah*). Though without eyes he sees (*pasyatyachakshu*) and without hands he grasps. He is within everything and also outside of everything. The tiniest electron, and the most majestic solar system move at His bidding in their appointed courses. He is farther than the farthest and yet nearer than the nearest. (दूरादूरतरं यत्तु तदेवान्तिकमन्तिकात्) He is in Vaikunta in all His glory and fullness, and also in the innermost heart of our souls. As Tennyson truly sang “Closer is He than breathing, and nearer than hands and feet.”

83. Brahman is formless (*nirakara*) because He is not limited to any one or more forms. His forms are really infinite and for that very reason He is also called formless. None of His forms is made up of Prakritic matter. In all His manifestations He is only Sat, Chit and Ananda, however He may appear to our vision. Matsya (Fish), Koorma (Tortoise), Varaha (Boar), Narasimha (Man-lion), Vamana (Dwarf), Parasurama, Rama, Krishna, Buddha and Kalki,

* “क्रियादेरपि नित्यत्वं व्यक्त्यव्यक्ति विशेषण । भावाभावविशेषेण व्यवहारश्च तादृशः । विशेषस्य विशिष्टस्याप्यभेदस्तद्देवतु । सर्वं चाचिन्त्यशक्तित्वाद्युज्यते परमेश्वरे ॥”

Bhagavata Tatparya.

Vyasa, Kapila, Mahidasa and all the other innumerable avatars of Vishnu were only manifestations. They had no physical body of flesh, bones and blood, though they appeared to human vision to be quite like ourselves.* Sri Madhwa insists on this aspect over and over again in his bhashyas and in his *Bhagavata Tatparya*. He has quoted scores of authorities to show that the avatars (incarnations) of God, are no more than manifestations (*pradurbhava*), and it is quite wrong to believe that they are born in our sense. Narasimha, for instance, came out of a stone pillar. Who was His father and mother? In fact Sri Madhwa says that it is a grievous sin, meriting *tamas* (eternal hell) to consider that Brahman in any of His manifestations or avatars, has a physical body like ours, or is ignorant, or is in sorrow, or in pain, or is born or is killed. Sri Rama and Sri Krishna indeed, appeared to be born, to be weak, to be sorrowful, to be ignorant. But this is only a stage part. Even God, when He assumes a human part, must play it consistently. But woe unto the man who thinks that the Supreme can become limited, ignorant, weak or miserable. Sri Madhwa asks "who can cause misery to the Independent and the eternal embodiment of Bliss."

(कुतो दुःखं स्वतन्त्रस्य नित्यानन्दैकरूपिणः)

"पञ्चभूतात्मकं देहं विष्णोः पश्यन्त्ययोगिनः । तथा न योगिराद्धान्तो ज्ञानं देहो हरे रिति वाङ्मुष्ये" *Bhagavata Tatparya* "Ordinary mortals (non-yogins) see only a physical body (composed of the five elements) of Vishnu. But the yogins (the seers) are not of this opinion as Hari's body is made up entirely of intelligence" Sri Madhwa quotes in the *Vishnu Tatva Nirnaya*, a conversation between Narada and Brahma about this very question. Narada asks, 'चिन्ताश्रम व्रणाज्ञानदुःखयुग्दृश्यते कथं । एष मे संशयो ब्रह्मन् हृदि शल्य इवार्पितः' O Brahma, God exhibits anxiety, weariness, injury, ignorance, sorrow. I do not know how he does it. This doubt is like a spear stuck in my heart. To which Brahma replies "स्त्रीपुंमलाभियोनात्मा देहो विष्णोर्नजायते । किंतु निर्दोषचैतन्य सुखां नित्यां स्वां तनुं ! प्रकाशयति सैवेयं जनिविष्णोर्नचापरा" Vishnu is not born with the physical body produced by the congress of the male and female, but His body is always of pure intelligence bliss. He manifests his eternal body and this manifestation alone is called His birth and none else." Brahma adds "कव्रणादि कवाज्ञानं स्वातन्त्र्याश्रित्यसदुणे" where are injuries etc., and ignorance in regard to the Independent Being whose auspicious attributes are all eternal?

84. The Christian and the Hindu are believers in avataras. The Unitarians among Christians, the Brahma Samajists and Arya Samajists of India, and the Muslims do not believe in God becoming man. Sri Madhwa's position reconciles the two extremes. The Christian believes that Jesus had a body of flesh and blood, like our own, underwent the same temptations, hungered and thirsted as we do, rejoiced and sorrowed, suffered and died as men do. He was in all these things a typical man, the son of man. His sufferings were real, the nails were driven into real flesh and blood which could feel the pain. Though the Christians believe in the immaculate conception of the Saviour, they do not say the body of the Saviour was not formed in the virgin's womb, from the materials drawn from her body. Such a conception of the incarnation, that the Infinite became really finite, that Infinite Joy became really a victim to pain and suffering, is to say the least unthinkable. The critics of the theory of incarnations are justified in rejecting such a theory. Though the ways of Providence are inscrutable, yet it requires more than human faith to believe the Infinite can really become finite, that light can really become darkness, that Joy can really become sorrow. Even God cannot change His nature, though Omnipotent. Sri Madhwa says though a real change is impossible, an appearance of change is not impossible. God is not born, but *appears* to be born. God does not die, but *appears* to die, God does not sorrow, but *appears* to sorrow. All this He does, to support the part He has chosen to play.

85. As Sri Krishna says in the *Bhagavadgita*, "Whenever dharma declines, and adharma prevails, I take my birth." But He takes pains to show that His birth is not similar to the birth of other men. He is *aja*, birthless and *avyaya*, changeless. Fools do not understand His real nature. "Me, the unmanifest, the senseless regard as one that has become manifest (finite), not perceiving My entirely different nature, unchanged and unsurpassed. Concealed by my supreme power and maya I am not apparent to all; this bewildered

world does not perceive Me to be the unborn and unchanged.” *Bhagavadgita*, Adhyaya VII-24 and 25. Most of the shafts shot at the theory of avataras miss their mark, when we understand their nature as Sri Madhwa does.

86. Sri Madhwa is a believer in a personal God, but not in a finite, limited God. God has a human form, as he has innumerable other forms, but then there is no difference between the various members of His body. Made up altogether of Sat Chit and Ananda, every member of His body can perform every other's functions. Our organs have become specialised and can do only certain things. Our eyes can enable us to see but not to hear. Not so in the case of God. He can see, hear, smell, think, walk with every part of His body. If one portion is called His head and another His feet, it is not because they are specialised organs, but because they are so manifested to our vision. God has no internal difference (*svagatabheda*). He is undifferentiated, homogeneous intelligence and bliss and strength through and through from the tips of his hair to the tips of his nails even when He graciously manifests Himself to our vision. (अकेशादानखाप्रेभ्यः पूर्णचित्सुख शक्तिं) Sri Madhwa insists at every turn that the Supreme Being is full of all auspicious attributes and is utterly devoid of the least faults. Though the latter is implied in the former, he reiterates Sri Hari's freedom from faults to impress on us the fact, that the weaknesses which Avataras exhibit are only a show and are not real.

81. Sri Sankara postulates a Nirguna Brahman, and a Saguna Brahman. The latter is the Personal God, the Creator, Destroyer and Protector. He is the Isvara. The Nirguna Brahman is the Absolute, undefinable Reality. The Svetasvataropanisad says of Brahman that He is *kevalo nirgunascha*. He is utterly devoid of attributes. This is the apparent meaning of the Sruti and Sri Sankara adopts it. Sri Madhwa, however, says, that the Sruti only means that Brahman is devoid of the three gunas, Satwa, Rajas and Tamas,

the earliest manifestations of Prakriti, and not that He is without any attributes. Or the sruti means that Brahman's attributes are all hidden and subtle and cannot be easily perceived without the aid of revelation. He contends that if Brahman is without any attribute, He is unknowable. We can know a thing which has attributes, but not a thing which has no attributes whatever. How do we know that an unknowable thing exists and how can it in any way influence our life? "An unknowable God is no God." That Sri Madhwa's interpretation of the Sruti is the right one becomes clear from the numerous passages in the smritis and puranas where Brahman is described as transcending the three gunas (*triguna-teeta*). The mangalasloka of the *Bharata* declares that Narayana is *traigunya vargita*, that is, He is devoid of the three gunas.

88. The Brahma sutras define Brahman as that from which the origin etc., of this universe proceed. Srishti (origination, creation), Stithi (sustentation), Samhara (dissolution), Niyamana (order, government), gnana (knowledge), agnana (ignorance, nescience), bandha (bondage), moksha (release), all these are directly caused by Sri Hari. They are all included in the *et cetera*. But some say that the four-faced Brahma is the creator, that Rudra (Siva) is the destroyer, and Vishnu is the sustainer. The puranas seem to speak of these three as aspects of one God and that there is no difference between them. Some puranas like the Brahmavaivarta are intent on showing that Brahma the four-faced is the Supreme Being. Others, like the Skanda Purana, try to make out that Siva is the Highest Being. Still others like the Bhagavata and Vishnu Purana, make out that Vishnu is the Highest Being. If Brahma, Siva and Vishnu are different Beings then only one of them can be highest, whoever he may be. If they are names of different aspects of the same Being, no question of superiority arises. As the puranas seem to conflict with each other, light is to be sought from the Vedas. Western scholars say that Vishnu and Rudra were minor vedic deities and that

fewer hymns have been sung in their praise, than other deities like Tvashtri, Ushas, whose names are now nearly forgotten. Sri Madhwa does not, of course, accept this view. Devas according to him are jeevas. Varuna, Indra, Agni, Yama are all jeevas. But these names are applicable primarily (*mukhya vrutti*) to Brahman and only secondarily to the jeevas. The vedas speak of both the Highest Brahman and the jeevas by the names Varuna, Indra, Yama, etc. When lordliness, independence, creation, etc., are spoken of it is the highest being that is denoted. When dependence, weakness, ignorance are attributed, it is the jeeva of that name that is spoken of. Thus the word Agni may denote (1) insentient fire, which burns (2) the deva of that name, who is the presiding deity of fire and (3) Para Brahman. Brahma and Sadasiva, though great among devas, are still jeevas. They are not free from the bondage of Prakriti. So they cannot be identified with each other or with Brahman. Brahman is not a jeeva. He is never bound. Brahma is a secondary creator. Rudra is a secondary destroyer. ('स ब्रह्मणा विसृजति स रुद्रेण विलापयति') *Sutra Bhashya*. These functions primarily belong only to Brahman, but He does it through these devas. They owe their power to His grace. They are His Bhaktas. Because they are the first to be called into activity from latency, Brahma is called the son of God and Rudra the grandson of God. Sri Madhwa quotes numerous authorities from Sruti and Smriti in support of his view. One of them says "Vasudeva alone existed in the beginning and neither Brahma nor Sankara then existed." The *Atharvanopanishad* begins by saying that Brahma was the first-born among the devas.

89. It is clear from what has been said so far that according to Sri Madhwa, there is one, and only one Supreme Being. He has innumerable names, and all names denote Him. He is Independent, All-powerful, All-knowing. He has none equal or superior to Him in any place or at any time. He is different now and for evermore from everything else. But in Himself there is no difference. He is indivisible.

He and His body are not different. There is no difference between His limbs and organs. There is no difference between His attributes, His actions, His forms and Himself. He is eternally unchanging, eternally the embodiment of Infinite wisdom and bliss, infinite mercy and love. He is full of all auspicious qualities and has no defects whatever. He is ever Full, ever Perfect. He is the Creator, Preserver, and Destroyer. He is the Lord of all creatures. Such is Narayana, and so He has been proclaimed by all the Vedas.

CHAPTER V.

Hari is knowable by all the Vedas.

90. The last proposition might be conveniently disposed of here in a word or two. We have just seen that Hari is knowable only through the vedas. The last proposition declares that He is knowable through every portion of the Veda. It was usual to divide the Vedas into Karma Kanda and Gnana Kanda. The ritualistic portion was said to be Karma Kanda. The Purva Meemamsa of Jaimini mainly concerned itself with the Karma Kanda. The Uttara Meemamsa, the Vedanta so called, concerned itself with the Gnana Kanda, viz., the upanishads. Those who made this division also asserted that the Gnana Kanda was more valuable than the Karma Kanda, because the former led the way to mukti, while the latter to happy, but perishable worlds. According to them Gnana Kanda was therefore superior to Karma Kanda. Sri Madhwa denied that in the eternal Veda any portion could be regarded as inferior or superior. It is true one portion is concerned mainly to teach us rituals and another to teach us about Brahman. Not only are both kinds of knowledge essential, but both when properly understood teach about Brahman. The Vedas are divided into Mantra or Samhita portion, the Brahmanas and Upanishads. The first is called *adhidiva* because it teaches us about the devas, the second *adhiyagna*, because it imparts knowledge about sacrifices, and the last is called *adhyatma*

because it teaches about Brahman. But this does not mean that Brahman is not taught in the Samhitas and Brahmanas. Every sentence in the Vedas has three meanings and one of them declares the glory of God. That this is not a vain boast, Sri Madhwa proved by composing a commentary on the first 40 suktas of the *Rigveda Samhita*. He has illustrated the same point in the *Karma Nirnaya*. Hari is, therefore, not only knowable through the Vedas, He is knowable through every portion of the Vedas, and He is knowable only through the Vedas.

CHAPTER VI.

Mahalakshmi.

91. Before we proceed to the next topic it is necessary to say a few words about *Lakshmi Tattva*, the highest female principle. This is not referred to in the sloka quoted at the beginning. According to Sri Madhwa, intermediate between the Highest Being, Hari, and the highest soul, Brahma, there is another Being known as Mahalakshmi, Chitprakriti and so on. She is untouched by sorrow, is eternally free from samsara. She is the presiding divinity of primordial matter. She is all-pervading and eternal. But her attributes are not infinite in the same sense as those of Hari. She is dependent on Hari and He is the only one on whom she is dependent. She is the mother of the Universe, as the prakriti matter of which this universe is the development is presided over by her. She is the acme of female loveliness and perfections. She is popularly represented as the goddess of fortune and plenty. She has innumerable forms. As, Sri, Bhoo, and Durga, she is the controller of the 3 gunas, Satwa, Rajas and Tamas. Though Sri Hari is All-powerful and can do everything Himself by His mere wish, yet He condescends to be helped in His work by Lakshmi, Brahma, and the rest. What powers these possess are not their own. They are given to them by Hari Himself. They are beggars, says Sri Madhwa, and

derive all their greatness from that Fountain of Perfection, Hari.
 “पराधीनेन वित्तेन भुञ्जन्नपि हि भिक्षुकः । वित्तवानिति नैवोक्तस्तथा श्रीमुक्तिगा अपि”
 The beggar who lives on the doles given by others is never called a rich man; so also Sri and the mukta, (as their greatness is a gift from Hari).

92. Poetic imagination has revelled in investing Hari and His consort, Lakshmi, with anthropomorphic forms, and sports appropriate to such forms. They are useful to undeveloped minds to fix their attention on some aspects of the divine perfection. But they are not without dangers also. For allegory and metaphor are in peril of being accepted in their literal sense, and human desires and sentiments are apt to be attributed to divine personages. Lakshmi, like Hari, has no prakritic material body. She is always, in all her forms and avataras, only the essence of intelligence and bliss. She is co-extensive in space (*avyakrita akasa*) with Hari, though He transcends even space. She is co-extensive with Him in time, though He transcends time also. She is in the closest and most intimate touch with him. He is therefore described as wearing her in His heart. She represents the material aspect of the Universe, and He, the energy, the life aspect of the Universe, though ultimately both aspects find their refuge in Him. It is not possible to talk of these Beings or of their association except in figures of speech, nor can our feeble minds grasp their essential glory. We form crude pictures of their majesty and magnificence, and in doing so we attribute oftentimes more or less of our own grossness and our own imperfections to them. But the Reality is beyond our ken. Sri Madhwa warns us to remember that Hari is full and self-dependent and His bliss can in no way be augmented by His association with Lakshmi. This association is too ethereal, too transcendent for mortal beings to conceive. Hari is the Father and Lakshmi is the Mother of the Universe, but not in the ordinary sense of those terms. They can only mean that Hari is the First Independent cause and Lakshmi is the first dependent cause of this Universe.

CHAPTER VII.

Differences are real.

93. We now come to the proposition, "differences are real." Sri Madhwa, as we have seen, postulates three eternal entities, viz., God, souls and matter. Souls are infinite in number and may be represented as S-1, S-2, S-3 etc., *ad infinitum*. Matter has innumerable parts and they may be represented as M-1, M-2, M-3, etc., *ad infinitum*. Hence arise the five following differences, the *Panchabheda*. (1) Difference between God and souls. (2) Difference between God and matter. (3) Difference between souls and matter. (4) Difference between souls *inter se*, i. e. between S-1 and S-2, S-2 and S-3 and so on. (5) Difference between particles of matter *inter se*, i. e., between M-1 and M-2, M-2 and M-3 and so on. These five differences are eternal and subsist in all states of existence. They exist in mukti, the state of release, as much as in samsara.

94. Sri Madhwa insists rigorously on the distinction between similarity and identity. Many of those who talk of the ultimate unity of existence, lose sight of this vital distinction. One particle of sea sand is similar to another particle. One drop of sea water is similar to another drop of sea water. They have exactly similar physical and chemical properties, and affect our senses in exactly similar ways. But we still recognise that they are different and are not identical. One drop of water may evaporate, while another drop remains still as water. One particle of sand may be ground into dust, while another still remains as a tiny pebble. If there were identity, what happens to the one, must equally affect the other. If there are two objects A and B, and if anything that happens to A equally affects B, then the two are identical, however different they may *appear* to be. If they are not so affected, they are different, however great the *resemblance and similarity* may be. Garrick, appeared differently on the stage when he played Hamlet and when he

played Shylock. But there was identity of the actor. If he had maimed himself by accident when he played Hamlet in his encounter with Laertes the maiming would continue when he next played Shylock also. All the jars in the world may be made of clay, but they are all nevertheless different from one another. The jars are not all identical, because when I break my jar, my neighbour's remains intact. This difference, *bheda* is an inalienable attribute of things*. Sometimes the difference is only seeming and two objects which seem to be different are found to be really identical. But this only emphasises the view that difference is radical.

95. Of things which are capable of division, such as space, time and material objects, we can quite easily see that one part is different from another, whether they are held in close or loose connection. God and souls are essentially indivisible. They have no parts. Souls cannot be said to be fragments of the Divine essence, as meteorites can be said to be fragments of the sun. The sruti says that souls come out of Brahman as sparks fly out of a great raging fire; that the universe comes out of Brahman as threads come out of the spider, or as hairs grow upon a man's head. Do these illustrations postulate difference or identity? The spider and the cobweb which it spins are not identical, for the spider takes to flight when it espies the housemaid with her besom, leaving its home to her tender mercies. If we were identical with our hairs, we should not be able to visit twice the hair-cutting saloon, for the first operation must put an end to ourselves. These illustrations, then, show that souls and the universe though they dwell in the belly, so to speak, of Brahman, are not identical with Him. He throws them out and draws them in, but they and He are different all the time. Though souls are different *inter se* and though they are all different from Brahman, yet as they possess some similarity

* "सत्यं भेदस्तु वस्तूनां स्वरूपं नात्र संशयः । तस्माद्वस्तुविनाशे तु तद्भेदो नास्ति कुत्रचित् ॥"
aithireeya Bhaskya. Bheda (difference) is the nature of objects, that is by when the object disappears, bheda does not remain.

to Brahman, they can know and love Him and serve Him. Both the soul and Brahman are chit, both of them are ananda. But His ananda and chit are infinite and independent, whereas those of the soul are finite and dependent. Both can operate on prakriti, He in an infinite degree, and the soul only to a limited extent.

96. The Pantheist and the Mayavadin do not admit that differences are real. The position of the Mayavadin is more logical and more easy to understand. We have seen that he denies that material bodies corresponding to M series exist in any form as an ultimate reality. They are only appearances which the S series see in God. There is no difference in this S series, and they are all identical with one another and God. To the Pantheist everything is God. Neither the Pantheist, nor the Mayavadin can account for pain or evil or sin in this world. They have to deny that they are realities. They have to deny the reality of contradictions and oppositions, which we meet with in this world. In a word they have resolutely to close their eyes to all that life means to us in this world. It is because life is far more important than the cold abstractions of the intellect, that Sri Madhwa insists so much on the recognition of the reality of differences. If sin and virtue are real, if ugliness and beauty are real, if hatred and love are real, if hunger, want, nakedness, misery and their opposites are real, we can gird our loins and enlist ourselves on the side of Good to overthrow Evil in its manifold forms. But if they are only phantoms, creatures of our ignorance or disordered imagination, if they are differences due to our 'points of view', our struggle to overcome Evil must, indeed, be vain. What sane man would consent to wrestle with a shadow? And what could be the result of such an enterprise? Our very instincts rebel against such a view of the world. There is real work for us to do here. Differences are real. Sin and Evil cannot be exorcised by denying their existence. Morality cannot be promoted by declaring virtue to be an appearance. Humility

and reverence cannot be inculcated by asserting the identity of the soul with God.

97. The question whether *panchabheda*, five differences, are real and permanent or are only phenomenal and temporary, looms large in Advaita philosophy. In fact it almost completely overshadows it. Whichever way you turn, you are faced with this problem. Reference has been made more than once in the earlier chapters to this aspect of Advaita. It would be convenient to state here, as simply as possible, the position of the Advaitin and Sri Madhwa's objections thereto.

98. To start with, then, the Advaitin postulates the existence of only one Reality, Parabrahman, undefinable, characterless and actionless. It is associated with an avidya, which is also undefinable (*anirvachaniya*) and which is neither real nor unreal (*sadasadvilakshana*). The human soul, which, in fact, is identical with Brahman, imagines itself to be different from Him on account of its upadhi. This upadhi is a product of avidya and operates as a limiting adjunct, a conditioning agent, a circumscribing factor. The Infinite when affected by upadhi seems to be finite, the Actionless to be active, Bliss to be miserable, Knowledge to be ignorant. If a person stands before a mirror, whose surface is dirty, a poor image is the result. The dirty mirror is the upadhi, the image is the human soul, and the person standing before the mirror is Brahman. When the mirror is destroyed, the image vanishes and the person is left alone. In our case, all our heaths, the gross physical body, the mental body, buddhi, hankara etc., are upadhis. They are the limiting adjuncts which make us see ourselves as different from our neighbours and from God. When we conquer these upadhis, and destroy the avidya which gave them birth, we realise our identity with Brahman, and differences cease to exist.

99. Avidya gives rise to upadhi, and upadhi brings out differences between the souls *inter se* and between the soul and Brahman. When the cause disappears, the effect

viz., the difference also vanishes. In the case of the insentient world, the differences are produced by the same avidya. It is then called maya. This maya makes us see in the Real Brahman as a back-ground, the phenomenal world. When maya goes, off goes with it the phenomenal world. Thus avidya has two aspects and produces a two-fold effect. In its aspect as maya, it makes us see the phenomenal world in Brahman, as we see the snake in the rope. In its aspect as upadhi, it makes us see ourselves as different from other souls and from Brahman, in the same way as a mirror makes the image (reflection) seem to differ from the person standing before it. The destruction of maya and upadhi, or rather of avidya, their root-cause puts an end to all differences and adwaita is the result.

100. Some objections to the Mayavada have been stated in Chapter II. We will, therefore, leave it alone. The objections to Upadhivada, the theory which accounts for the multiplicity of souls and their (apparent) difference from Brahman, have been summarised by Sri Madhwa in his *Upadhi Khandanam*. As stated in a previous Chapter, he begins at the Brahman end. It is common ground for the Advaitin and his opponent, that Brahman is the embodiment of knowledge, that He is All-knowing. The first question mooted is how this All knowing Brahman becomes affected by ignorance (avidya)? Two contradictories cannot co-exist. They are mutually exclusive. Light and darkness cannot exist together. The Omniscient Brahman cannot become ignorant or forgetful by any means. The Advaitin admits that avidya cannot reside in Brahman, but he contends it may act as a snuffer, a cloud to obscure the self-knowledge of Brahman. The opponent rejoins, this cannot be, as avidya if it is real, would destroy advaita, and if it is unreal can produce no effect. The Advaitin contends after this that multiplicity is due to upadhi and not to avidya. The opponent asks, whether this upadhi is self-existent, or whether it is itself an effect, a result of something else. It cannot be

self-existent, for then there would be two self-existent things, Brahman and upadhi, which is tantamount to abandoning *adwaita*. Nor can upadhi be an effect of *avidya*. For there would be, mutual dependence (*anyonyasraya*), movement in a vicious circle (*chakrakapatti*), or infinite regress (*anavastha*) according to the number of upadhis and *avidyas* predicated. Let us say there is only one upadhi and one *avidya*. As upadhi is said to come out of *avidya*, the question naturally arises how this *avidya* is to be accounted for. We cannot say *avidya* is an ultimate thing, for that position has been abandoned already when it was pointed out that two contraries (knowledge and ignorance) could not co-exist. So *avidya* must be derived from something and in the hypothesis, there is nothing left but the upadhi. The position is reduced to this; A is the father of B and also the son B. We may next predicate a limited number of upadhis and *avidyas*, say two each, viz., U1, U2 and A1, A2. U2 which produces differences is caused by A2; A2 by U1, and U1 by A1. But what about A1 itself? How does it come about? We have to say one of the upadhis does it, which is arguing in a vicious circle. Lastly we may say there are an infinite number of upadhis and *avidyas*, such as U1, U2, U3 etc., and A1, A2, A3, etc., in infinite series and that they cause each other like hens and eggs producing each other. Instead of explaining the ultimate cause of difference, which is what the *Adwaitin* set out to do, this will land us in infinite regress. In the position that upadhi is the result of *avidya* must be abandoned as untenable. It has already been shown that it could not be self-existent on the hypothesis of *adwaita*.

101. Granting for argument's sake, that upadhi can be predicated without detriment to the *adwaita* hypothesis, this upadhi will not serve the end which the *Adwaitin* has in view. For him upadhi has to *create* difference and not simply *manifest* it. According to him, where no difference existed before, upadhi brings about a difference. But such is not the action of upadhi in any known instance. Its office is always

to make clear, to render prominent difference which already exists. There is difference, for example, between different parts of space. The erection of 4 walls and a roof over them which we call building a house, only makes this difference more prominent. That portion of space, now enclosed by walls which we call a house was always different from the rest of space, but we could not readily appreciate the difference until the walls were raised. Similarly all upadhis only manifest difference and cannot bring about difference where none existed before. It cannot therefore produce difference between the soul and Brahman, if really they were identical.

102. Moreover if two persons are identical in essence, the pain and pleasure felt by one must equally affect the other. The insentient body, gross or subtle, cannot feel pain and pleasure. As personality is the same, feelings must be the same for the two persons. Even if personality could be split up, as Stevenson describes in his beautiful romance, it is obvious that if Mr. Hyde got a black eye in the course of his adventures in Soho, Dr. Jekyll in his study would have to bear the pain. If we and Brahman are one, He must share our sorrows and ignorance, He must participate in our sins and follies; a conclusion which is sufficient to show that the difference between the soul and Brahman is not merely apparent, but real and eternal.

103. We have taken the reader through this piece of dialectics to give him an idea, however faint, of the nature of discussions in our philosophical books. Volumes have been written on this and similar subjects. Every possible position has been taken up and examined in all its minutest bearings. We may not take the same interest in these discussions as our fore-fathers did, for they have little practical bearing on life, but even as mere intellectual exercise, it must be conceded, that few things in the east or in the west are more invigorating.

104. The Advaitin appeals to authorities such as "*Aham Brahmasmi*," "*Tattwamasi*" in support of his contention that the soul is identical with Brahman. Sri Madhwa offers an alternative explanation of these texts. He shows how the meaning put upon them by the monistic philosopher will not fit in with the context, and how it will leave him in conflict with other unequivocal texts such as "*dwa suparna sayuja sakhaya*", declaring the difference between God and the human soul. It would take us too far afield to examine the rival interpretations of the texts, or the attempts made to reconcile conflicting texts. Suffice it to say that both observation and reasoning prove that differences are real, and that they are supported by scripture as well.

CHAPTER VIII.

Mukti.

105. In that beautiful hymn, "Lead, kindly Light" Cardinal Newman prays,

"Keep Thou my feet, I do not ask to see

The distant scene— one step enough for me."

We are not all so humble. We want to see the distant scene. We wish to know every detail of the ultimate goal of our existence. Dharma (virtue, duty), artha (wealth), kama (desire, pleasure) and moksha (release), have long been recognised as the four great ends of man. And of these moksha is the highest. The others lead to repeated births; while moksha results in a cessation of births. We must now say something about moksha, "mukti."

106. The conception of the *summum bonum* of life has differed in different religions. It depends to a large extent on the correlated conceptions of God and the soul. The Buddhist believes nirvana, annihilation to be the highest aim of existence. The Pantheist and the Monist conceive absorption in the Infinite Divine Essence, and the total loss of individuality to be mukti. "Christianity makes salvation a deliverance

from the bondage of sin, and an eternal conscious happy existence in the presence of a Holy God." The Muslim believes that there are cool fountains, pleasant gardens, sweet-scented flowers and beautiful houris to delight the hearts of the Faithful, admitted into Paradise.

107. Sri Madhwa considers that mukti is no more than complete self-expression, self-manifestation, self-realisation, self-unfoldment. It is *naija sukhānubhūti*, the experience of natural bliss. Sri Sankara and Sri Madhwa are agreed that the act, or process of mukti is self-realisation. But as regards the effect, the consequence of this realisation, they are, as the poles, asunder. Sri Sankara thinks that the mukta soul realises that he is God, that he is the characterless, featureless, Para Brahman and that nought else exists. Sri Madhwa says that the mukta soul, realises more clearly than ever, the utter disparity that exists between him and God, his littleness, compared to His Infinitude, in power, knowledge, bliss, etc. He realises more than ever his separateness from God and dependence on Him. He realises his separateness from the other mukta and amukta souls, and the gradations among them.* It is only in mukti that souls realise to the full their individuality. "The most fanatical enthusiast," says Schelling, "would scarcely have been satisfied with the thought of absorption in the abyss of the Divine Essence, were it not that he unconsciously substituted himself for the Deity. When Spinoza imagined himself dissolved in the absolute object, it was himself still that he saw. In thinking of himself as annihilated he was forced still to think of himself as existing."

108. The steps by which mukti is obtained will have to be considered presently under another head. We shall set down here a few things about the state of mukti itself. In the first place it is eternal. The Sruti, (*Chandogyopanishad*),

* "भेदेनैव जगत्सर्वं भेदेनेशं गुणैः सह । भेदेन जीवानन्योन्यं मुक्ताः प्रश्यन्ति सर्वशः॥"

emphatically says "*na cha punaravartate, na cha punaravartate.*" "He does not return, he does not return." The last Sutra of the *Brahma Sutras* also says "no returning according to the word, no returning according to the word." All the great religions of the world agree in this, that heaven or paradise is not a temporary abode of the soul, but a permanent habitation from which there is no return. "Happiness that can be lost," says Cicero, "is not happiness, or there can be no felicity where there is a constant dread of its cessation." There is one teacher, however, who regards mukti to be a transitory state. Swami Dayananda Saraswati, the founder of the Arya Samaj, denies that mukti is eternal. Even he computes its duration at 3,11,040,000,000,000 years,—a period sufficient to satisfy most appetites! His reasons for differing from the rest of mankind are the following.—He says (1) that the limited human soul with its limited capacities cannot earn infinite bliss. In his view eternal bliss is the equivalent of infinite bliss. (2) if there was no return from the mukti, the other world would become too overcrowded and this earth depopulated. So there must be a regular interchange of the inhabitants of the two worlds. (3) even happiness if prolonged too much would produce satiety and a longing for a change. (4) "there is no man who would prefer re-imprisonment to imprisonment for a shorter time." Vide page 287, Dr. Bharadwaja's Translation of *Satyartha Prakasa*. Comment is needless.

109. The second feature of mukti is the utter absence of sin, misery, worry, uncertainty, want, envy, hunger, thirst, and such other faults, defects and imperfections. There the soul enjoys unalloyed, uninterrupted happiness, peace, and content. The realistic descriptions of Vaikunta or Paradise, must be taken as poetical efforts to express in human language the unspeakable bliss obtaining there. There is no gross prakriti matter there. It is a spiritual world, uncontaminated by the limitations of matter. The released soul, sees, hears, tastes, walks, but these he does with his spiritual organs and

not with any physical body. “विमुक्तस्य चिन्मात्र एव देहो भवति चिन्मात्राणि करणानि” *Nyayavivarana*. Christians believe that the soul is provided with the resurrected physical body, but it is made incorruptible by God. With a physical body we can enjoy only physical pleasures, and not the ineffable bliss of heaven. The mukatas enjoy various pleasures, according to their capacity, and they count bhakti, love of God as their highest pleasure.

हरेरुपासना चात्र सदैव सुखरूपिणी ।

न तु साधनभूता सा सिद्धिरेवात्र सायतः ॥

“There (in Vaikunta) the contemplation, the worship of Hari is eternal bliss indeed. It is not a means to an end. It is there an end by itself.” *Brahma Sutra Bhashya*. Again in the *Nyaya Vivarana* “भक्तिश्च सुखरूपैव मुक्तानां न तु साधनं.”

110. There are gradations among mukatas, and all do not enjoy the same amount of happiness. The happiness of Brahma is very much higher than the happiness of other devas, that of devas higher than that of other mukatas, and the happiness of men attaining mukti is of the lowest order. The *Taittiriyaopanishad* describes these gradations of ananda, bliss. As this is a matter personal to the soul, it follows that its inherent capacity and nature determine the amount of bliss, bhakti and knowledge which it can experience even in mukti. The Ramanujas believe that all released souls enjoy the same amount of happiness as God. Sri Madhwa says this is impossible. In mukti also, God is supreme and all the mukatas are his servants. He is their Lord and Governor. They serve Him most willingly and cheerfully. This truth is expressed in Christ's prayer. “Thy will be done on earth as it is in heaven.” In mukti, there is no birth or death, no increase or decrease. Every one is in a state of unchanging, constant blessedness. By his mere wish he obtains his desires, but being mukta, no unworthy desires ever enter his soul.

111. According to Sri Sankara mukti is a huge Bar-mecide's feast. When avidya passes away, nothing exists but

Brahman. So there is nothing to know and nothing to enjoy. Brahman is knowledge but not knower. He is bliss but not the enjoyer of bliss. Sri Madhwa admits that Brahman is knowledge and bliss, but that is not incompatible with His being knower and enjoyer. In fact, if He were not knower and enjoyer as well, He could not be knowledge and bliss. The mukta soul is also knowledge and bliss and at the same time knower and enjoyer. It is impossible that there should be abstract knowledge or bliss, without a knower or enjoyer to experience them. There can be no eating without something to eat, and somebody to eat it. The satisfaction which comes of eating is subjective and to that extent the soul may be said to be bliss itself, but it is not objectless, and, therefore, it has to be regarded as enjoyer also. The unreleased soul does not get what it wants, desires what is not worthy and these lead to misery. But the released soul, gets immediately what it desires, and it naturally and invariably desires what is worthy and suited to its capacity, and, therefore, it is not without objects of enjoyment.* We have no space to discuss the interpretation of the vedic texts, or the lines of reasoning adopted by these great commentators, which have led to this difference of views.

112. As opposed to the view of Sri Sankara and Sri Madhwa, that mukti is an act, a process of self-realisation, is the theory which may be called the Prize theory. Christianity and Islam teach that heaven is a gift, a prize which God gives for practising a certain course of virtuous conduct and the holding of a set of beliefs. Adam and Eve disobeyed God's command and ate "the fruit of that forbidden tree, whose mortal taste, brought death into the world and all our woe." This original sin clings to their remotest posterity, however new and fresh souls may be created. Though coming straight from the mint of God, they somehow contract

* "न तेषां भोगादिषु प्रयत्नापेक्षा" "न चायोरयं विमुक्तौप प्राप्नुयाच्च कामयेत्"
 "For them (the muktas) there is no effort needed for enjoyment (because they get it by mere desire)." "Even the muktas do not obtain what they are not fitted for, nor do they desire such things" *Sutra Bhashya*.

impurity on the way, although they were not in existence when Adam sinned and could know nothing of it. Their tendency becomes sinful and rebellious, and left to themselves, they must be inevitably cast into hell for their misdeeds by a justly offended God. To vindicate His Justice, and at the same time to offer redemption to the souls willing to receive it, He sent His son to bear their sins and be crucified in their place. "God so loved the world that He gave his only begotten son" to be crucified for its sins. And whoso believeth in Him shall have everlasting life and not die. "He that believeth and is baptized shall be saved; but he that believeth not shall be damned." St. Mark, Ch. XVI, V—16.

113. The Christian scheme of salvation comes to this. Though every soul is newly created (out of nothing) and has had nothing to do with any other soul before creation, it somehow acquires a taint of the original sin. In consequence, it is destined to die and suffer torments in hell. But Providence, in its mercy, sent the son to bear its sins, and atone for them. Every soul that accepts the redemption thus offered, and is baptized, and openly confesses its belief is saved. It obtains eternal happiness as its reward. The soul that does not accept this scheme is, of course, sent to everlasting hell.

114. Mahomet does not accept the need for a mediator to intercede on behalf of the fallen soul. He does not believe Christ was the son of God. He accepts him only as one of the prophets. What a man has to do to deserve Paradise is to believe that "there is no God but God and Mahomet is his prophet." Of course, good life, truth speaking, alms giving, etc., are also necessary. Both Islamic and Christian schemes of salvation are very easy and attractive. They both predicate only one mundane existence in which the choice has to be made. It may be of long or short duration, but in any case, it cannot exceed about 70 or 80 years of conscious effort. The Hindu, on the other hand, predicates innumerable existences. He gives almost an infinite number of

chances for slowly climbing the way up to heaven, or gradually sliding down to the other place. He gives an aeon of preparation for an eternity of happiness or suffering. But the Christian and Muslim can obtain an eternity of happiness literally in a moment of existence. Two malefactors were crucified with Jesus, one on each side of him. One of them said to Jesus "If thou be Christ, save thyself and us." The other rebuked him, and said to Jesus, "Lord, remember me when thou comest into thy kidgdom." And Jesus said unto him, "Verily I say unto thee, To day shalt thou be with me in paradise." St. Luke, Ch. XXIII Vs. 42 and 43. We have in the *Bhagavata* a similar story. A Brahmin voluptuary, an abandoned creature called Ajamila, calls his son Narayana when he is on his deathbed and the Yamadootas, who had come to seize him, are driven away by Vishnudootas. Ajamila is saved from death and he in remorse performs tapas and yoga on the banks of the Ganges, and finally attained mukti*. The difference between the two stories is this. The malefactor in the Bible had only one life and he had no opportunity even to fully repent of his sins, and in a moment he secures paradise by saying a kind word to Jesus. Ajamila had a number of previous births, but by his prarabdha, he was leading a vicious life, from which he was suddenly awakened. He gave up his bad life, performed prayaschitta for it and after tapas and yoga attained mukti, for which in his previous existences he had prepared.

115. The distinction between the Prize and the Realisation theories is both vast and important. The bliss of heaven according to the former theory may be compared to the eating of a good dinner. All that is necessary in the way of preparation to enjoy it, is to have an empty stomach and normal health. Given these, any one may enjoy a good dinner and there is hardly any difference in the enjoyment between

* "अजामिलोऽपि स्मरणाद्भक्त्या मृत्योरमुच्यतेति नारदीये" "Even Ajamila was saved from death by thinking of God with bhakti. Thus in the Narada Purana." *Bhagavata Tatparya*.

one man and another. But according to the Realisation theory, the bliss of heaven may be likened to the pleasure which comes of solving a difficult problem, or winning a victory in a physical contest. To score two centuries in an innings in first class cricket, to win the Davis cup, to win the champion's belt are certainly great pleasures, but they require an enormous amount of previous training and the physical body has to be brought as near to perfection as it is capable of. To discover the law of gravitation as Newton did, to discover the existence of a planet (Neptune) and locate its exact position by solving a mathematical problem as Adams and Leverrier did, to discover the error in Newton's law and enunciate a new principle as Einstein has done, must give to these intellectual giants pleasure, which we can scarcely imagine. To create Hamlet and Othello, must have given their immortal author enjoyment such as no actor or spectator has ever enjoyed. Such pleasures can be enjoyed only when the human intellect has been brought as near to perfection as it is capable of. In the spiritual field also, the soul must receive the requisite culture, and until it has climbed up the highest pinnacles it is capable of reaching, it remains unfit for salvation and of course to enjoy the pleasures of heaven. We require training, culture even to enjoy pictures and music properly. What pleasure can a blind man receive if the finest pictures were presented to him? What pleasure could a deaf man get if he was taken to the best music halls? Our eyes and ears require to be opened, and educated to appreciate the beauties of colour and sound. So does our soul to enjoy its innate bliss.

116. The soul may be likened to a seed. It has got the capacity of bearing fruits and flowers and of growing into a tree. But this is a tedious and painful process. It requires time and there are many ups and downs, but the seed once planted, steadily pushes its way up until it becomes a mighty tree.

117. It must not be supposed that Sri Madhwa says that the soul is capable of achieving mukti by its own unaided efforts. Far from it. He recognises its utter dependence on God and its need for His grace at every step. But for God's loving grace the soul cannot move even its little finger. Assisted by it, it can move mountains. It is the Divine grace then, that helps the soul to manifest itself, to unfold its nature and to enjoy its appointed share of happiness.

118. We have so far considered mukti as it affects one class of souls, those fitted for eternal happiness. In a general sense mukti means release from bondage, but this need not result in eternal happiness. According to Sri Madhwa, all souls can be classified into three main divisions, those fitted for eternal happiness, or mukti in this special sense, those fitted for everlasting suffering or tamas, and those fitted for everlasting samsara. Chit and ananda are the nature and essence of only the first class of souls. Chit and dukha (sorrow) are the nature and essence of the second class of souls. The last class of souls, have chit and partly ananda and partly dukha as their essence. In all cases, mukti, means the removal of those bonds and coverings, which obscure the real nature of the soul. When the bonds and coverings are removed, the soul enjoys or suffers, or does both, according to its inherent nature and capacity. Neither happiness, nor suffering is imposed on the soul after release from without. They are the natural welling up, surging up, of the essence of the soul. They may be compared to hidden springs of water and petroleum, which digging and boring release. The springs of water are cool, refreshing and life-giving, and the springs of oil are noxious, burning and suffocating. While both are covered by the crust of the earth, we cannot make out their difference, but when they exhibit their real natures in their nakedness, we see them as they are.

119. This is not taking a low view of human nature or human destiny. There are some who believe in the progressive

development of all, without exception, until every one is saved. If this is a fact, it would mean, that every man is intrinsically good, however bad he may appear to be, however bad circumstances may make him. Sri Madhwa does not deny that an intrinsically good soul may do very bad actions. Ajamila's is a case in point. What he however contends for is that nature cannot be changed, and that there are some intrinsically good and some intrinsically bad, though it is almost impossible to assign any individual man to this or that class, without much better knowledge than we possess. We cannot rationally account for evil in this world, unless evil is taken to be as natural to some as good is to others. Mukti is not confined to one caste or to one asrama. All the four castes, persons in all stages of life, nay outcastes and untouchables and the lowest class of souls will attain mukti, provided they seek and obtain knowledge.

“सर्ववर्णाश्रमाणां च ज्ञानान्मोक्षो विनिश्चितः ।

अन्त्यानां स्थावराणां वा तथापि यतिरुत्तमः ॥”

Chandogya Bhashya.

120. Sri Madhwa is not peculiar in holding that one class of souls enjoy eternal heaven and another eternal hell. This opinion is held by Christians, Muslims, and in fact by every religion which admits difference and claims to teach irrefragable truth. Monism, of course, cannot hold this opinion, as there is only one ultimate Reality according to it, and it cannot be both in eternal heaven and in eternal hell. The doctrine that any class of beings undergoes eternal suffering does indeed clash with our ideas of humanity and benevolence. And there are not men wanting who set this down as a relic of a barbarous age. A little reflection will show that Sri Madhwa's doctrine is not lacking in humanity or benevolence.

121. While Christianity condemns all those who die unbaptized to eternal hell, while Islam condemns all those

who do not cry "Allah is great, and Mahomet is his prophet" to eternal perdition, Sri Madhwa says that daityas, asuras, rakshasas, pisachas and the worst of mankind, who hate God, and do evil undergo eternal suffering in tamas. Even they have to qualify for their doom by progressive hatred and evil-doing in thousands of existences. They have to toil for their end as others do for heaven. We do not however meet daityas, asuras, rakshasas and pisachas ordinarily in the commerce of this world. We cannot become personally acquainted with them or their natures. We cannot know anything about them except what the books say. So for the present we may ignore them. When we come to deal with men and women, we are not provided with tests for finding out who are the worst of mankind, and what degree or amount of badness, is necessary to merit everlasting misery. Hatred of God was evinced by Sisupala, Kamsa, Ravana and a number of others who were nevertheless found eligible for everlasting happiness. So it is not possible for us, mere mortal men, to say that any one now living on this earth is the worst of mankind, and so merits eternal suffering. His outward life may belie his real nature as in the case of Sisupala, and conversely there may be sanctimonious frauds, wolves in sheep's clothing, who deceive the world into thinking that they are very pious, but who are really candidates for tamas. None but a seer, a rishi, one gifted with yogic vision can truly appraise the soul's real nature. It is quite as true of souls, as of many other things, that all that glitters is not gold, and that a dull exterior may really conceal sovereign virtues.

122. Kali, Kalanemi and a few others are specifically mentioned as those who are destined to suffer everlasting misery. They correspond to Satan, Beelzebub, Belial and the rest whom the immortal verse of Milton has made familiar to us. Even here the difference is vast. Satan was an archangel before his fall, and for his rebellion, he was punished and cast into the bottomless pit. It is something like catching up a murderer and hanging him. Look at Kali. He was never

an angel. He is the principle of Evil, the embodiment of hatred, the personification of vice. That is his nature. You can no more ask why he is wicked, than ask why God is good. Nature is not explainable. "Why is the sun hot? Why does fire burn? Why does strychnine kill? Why is Kali evil? These questions can never receive any answer. It may be asked, why if God is omnipotent, he does not change the nature of Kali and the rest and make them good. Sri Madhwa would reply that God's omnipotence can change even Kali's nature but it does not. If He is to change the nature of the souls, He might at once confer on all of us eternal happiness, without all this long process of toiling and striving towards the goal. He could spare us and Himself all this trouble. But that is not His plan. He does not want us to be spoonfed babies for ever. He wants us to face evil and overcome it and thereby strengthen our spiritual natures. He is *Satyasankalpa*. His intentions are inviolable, and He permits in His scheme of things evil to subsist side by side with good. Christ also seems to have recognised the radical difference between different classes of souls. "Do men gather grapes of thorns, or figs of thistles? Even so every good tree bringeth forth good fruit; but a corrupt tree bringeth forth evil fruit. A good tree cannot bring forth evil fruit, neither can a corrupt tree bring forth good fruit. Every tree that bringeth not forth good fruit is hewn down, and cast into fire. Wherefore by their fruits ye shall know them." St. Mathew, Ch. VII. Vs. 16 to 20.

123. "Heaven and hell," remarks Hume, "suppose two distinct species of men, the good and the bad; but the greatest part of mankind float betwixt vice and virtue. Were one to go round the world with the intention of giving a good supper to the righteous and a sound drubbing to the wicked, he would frequently be embarrassed in his choice, and would find the merits and demerits of most men and women scarcely amount to the value of either." If men and women generally are not good enough for a supper or bad enough for a drubbing, how shall they deserve eternal happiness or eternal suffering?

The Christian and Muslim theologians must admit the justice of Hume's objection, and if they do, they have no answer. The statement that God offers salvation and eternal happiness as a free gift, to whoever will accept it on His conditions, is really no answer. For it would make the gift arbitrary. It would make the gift incommensurate with the deserts of the recipient. Sri Madhwa is the only one who has really tackled this problem in all its aspects and provided a satisfactory answer. He divides men into three classes, the best, the middling and the worst. The lines of demarcation are indicated but they are not rigidly fixed. The best are fit for everlasting happiness and the worst for everlasting misery. The rest, who according to Hume are not good enough for a supper, or bad enough for a drubbing, are fit to be for ever in this *samsara*. There is a mixture of good and evil in their composition, in the very fibre of their souls, and so they are not fitted for everlasting *mukti* or *tamas**. They enjoy pleasure at one time and undergo suffering at another time, and continue everlastingly in a state of mixed blessedness.

124. The theory of *nitya samsara* is perhaps unique in the religious history of the world. Sri Madhwa's doctrine of *jeeva traividhya*, (the three classes of souls and their respective distinctions) has been much misunderstood and criticised. A calm consideration of all the *pros* and *cons* will show that his view receives, not merely the largest support from reason, but is also eminently humane. He does not, of course, shed sentimental tears over the impending fate of Kali and his brood. Why not? We shall understand this as soon as we have grasped his idea of happiness in heaven and misery in *tamas*. There are roughly five worlds or states in which a soul may find itself. One is the mundane existence so well known to ourselves. Another is *swarga*, where refined pleasures, sensual pleasures, can be enjoyed for a limited time according

* "मानुषा मिश्रमतयो विमिश्रगतयोपि च" *Sutra Bhashya*. Men are of mixed understanding (good and bad combined). Hence their destiny is also mixed (that is sorrow happiness are mixed in it)

to the good deeds of the soul. Another is naraka where the evil deeds of a soul are to be paid for by suffering for a limited time. Then there is vaikunta for those fitted for mukti and tamas for those fitted for it and from neither is there any return. The happiness and suffering in these two stations are not physical. They are natural and are in the make up of the soul. Let us try to illustrate this. Assume that the cinchona plant, the margosa plant and the sugarcane plant suddenly developed the sense of taste and that it exactly corresponded to our own. Assume also that their organ of taste was not confined to one portion of the body but pervaded the whole substance of the plant. Assume further that they could taste their own substance. Then the sugarcane plant would feel it was sweet all over from top to bottom. The cinchona and the margosa would feel they were bitter all over. The sweetness of the one and the bitterness of the others are in their substance. If nothing else existed on this earth but these three plants two of them would still feel they were bitter and one would feel it was sweet. As these tastes are not caused by an external agency, so also the pleasures of mukti and the misery of tamas are due to the soul's inherent nature, and are not rewards or punishments meted out by an external agency. The highest bliss is communion with God and the greatest suffering is the rejection of God. The highest happiness is the love of God, and the greatest misery is the hatred of God. We do not realise this in our present bodies and lives, for we have not realised the true nature of the soul. Our souls are by their nature so tuned that they either act in unison with the Divine or act in discord with it. When we act and think in discord we are miserable. This is the Fundamental Law of our existence and none can transcend it. Kali is unhappy, not because some one is immersing him in a lake of fire, which is said to be the fate awaiting satan, or is slashing him with a whip of scorpions, but because he is utterly and naturally in disharmony with the Divine, because his nature is miserable. He hates good as the devas hate evil,

and he loves evil as they love good. His character and tendencies are the antipodes of those of Brahma or Vayu. How then could their destiny be the same?

125. As there are gradations in vaikunta so there are in tamas. Kali's suffering is the keenest, because his hatred of God is the strongest. The sufferings of the others are less and less, in proportion to their evil propensities and natures. The suffering of the worst man, is very much less than that of Kali. Sri Madhwa does not depend on mere logic to support his conclusions. He bases them mostly on authority. Of the many that he quotes, it is sufficient to refer to one here. In the XVII Chapter of the *Bhagavadgita*, sraddha is said to be threefold and that it is born of the soul's nature. Every soul has got its own sraddha whether satvika, rajasa or tamasa, and what the sraddha is, that also the soul is. In other words, there is a natural division of souls into satvika, rajasa and tamasa, and they go to their different destinies according to their different natures. Satvika, rajasa and tamasa, here do not refer to the three gunas which are the manifestations of prakriti. They refer to the natural, inborn tendencies of the soul, towards good, middling and evil. There are further subdivisions among these three main classes. But it is unnecessary to trouble the reader further. Enough has been said to show that no man need despair, and that every man may hope to obtain mukti. If he is a satvika jeeva, he will pant for God, "as the hart panteth after the water brooks." He will think of Him by day and dream of Him by night. He may stumble and he may falter, but he will pick himself up and march steadily towards the distant goal, heart within and God overhead.

CHAPTER IX.

Bhakti.

126. We now come to the last topic, "Pure Bhakti is the cause of Mukti." Sri Madhwa defines bhakti thus, in his *Mahabharata Tatparya Nirnaya*.

माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढस्सर्वतोऽधिकः । स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तः ।

“That Love is called bhakti, which is the result of a knowledge of the greatness (of God), which is unshakeable, and which exceeds the love of all other objects.” And he adds, “mukti is attained by such bhakti and in no other way.”

तयामुक्तिर्नचान्यथा

Sri Jayatirtha in his *Nyaya Sudha* defines bhakti as follows,

परमेश्वरभक्तिर्नाम निरवधिकानन्तानवद्य कल्याणगुणत्वज्ञानपूर्वकः स्वात्मात्मीय-
समस्तवस्तुभ्योऽनेकगुणाधिकोऽस्तरायसहस्रेणाप्यप्रतिबद्धो निरन्तर प्रेमप्रवाहः

“Bhakti of the Lord is the incessant flow of love, which is preceded by the knowledge that He is possessed of unequalled unsurpassed, infinite, auspicious attributes, which exceeds many-fold one’s love to one’s self, one’s relations and belongings, which is not retarded or shaken by a thousand troubles and difficulties.”

127. But the sruti declares, “He who knows Him (Brahman) thus becomes immortal. There is no other path.”

(तमेवं विद्वान् अमृत इह भवति नान्यः पन्था)

It may therefore, be surmised that knowledge only is the means of attaining mukti, and bhakti cannot lead to that goal. There are three paths to liberation, Karma marga, the path of action, Bhakti marga, the path of devotion and Gnana marga, the path of knowledge.* The *Bhagavadgita* seems to harp at different times on these three different strings. Sri Sankara is of opinion that karma

* सनकाद्या ज्ञानयोगा भक्तियोगास्तु देवताः । मानुषाः कर्मयोगास्तु त्रिधैते योगिनस्मृताः ।
सर्वेषां सर्वयोगैश्च प्राप्या मुक्तिर्न संशयः ॥

कर्माणि शास्त्रतो ज्ञात्वा तत्प्राधान्यानुसारतः । विज्ञाता यैर्गुणा विष्णोर्ज्ञेयास्ते कर्मयोगिनः ॥

Bhagavata Tatparya

Sanaka etc., are guana yogins, devas are bhakti yogins and men are karma yogins. Such are the three kinds of yogins...Karma yogins are those who learn their karma (duties) with the aid of sastras (scriptures) and who know the true attributes of God and who perform karma as a principal means to salvation that is by dedicating it to God.

and bhakti are essential when we are climbing the lower rungs of the ladder to mukti. They become impediments in the higher stages as both of them imply duality. According to him knowledge and knowledge alone can lead us to mukti. A stick is useful to feel our way in the dark. It has no use in broad day-light, on the other hand, it only hampers our freedom. Sri Madhwa does not deny that gnana is the proximate cause of mukti, but it is not gnana divorced from bhakti and karma. In fact the highest bhakti is rather an end in itself than a means.

“साधनानि तु सर्वाणि भक्तिज्ञानप्रवृद्धये ।

नैवान्यसाधनं भक्तिः फलरूपा हि सा यतः ॥”

“All sadhanas (means like non-attachment, study of sastras etc.) are intended for the promotion of bhakti and gnana. But bhakti is not a means to some other end for it is the culmination of all endeavours” *Brihadarnyaka Bhashya*. Sri Sankara's rigorous monism has no place for bhakti or karma in mukti. But Sri Madhwa maintains not only that bhakti and karma (nishkama karma, action dedicated to the Lord, and done without expectation of any other reward) are essential to obtain mukti, but that mukta are incessantly engaged in adoring the Lord and performing nishkamakarma. There is no cessation of activity or love in mukti. Rather both are found most intensely exhibited in that state. This difference in view necessarily follows from the difference in the premises with which they start.

128. We cannot understand why Sri Madhwa attaches so much importance to bhakti, unless we know what his conception of bondage is. If we are conscious of any one thing in this world, if there is any one indubitable proposition, it is this, that we are not independent. We cannot order things in the way we like. It rains when we do not want. It shines when we would rather have rain. We must obey Nature's laws, but Nature will not obey us or do our bidding, except to the extent that we obey her. We are ignorant

know all that we would know. We are sinful, we do what we know is wrong. We have innumerable sorrows, so much so that our existence here has been described as a vale of tears. To crown all, we must every one of us pay our debt to nature, however unwilling we may be.

“The glories of our blood and state.
Are shadows not substantial things;
There is no armour against fate;
Death lays his icy hand on Kings.
Sceptre and crown
Must tumble down
And in the dust be equal made
With the poor crooked scythe and spade.”

If every one whom we know, and everything that we know are dependent, there must be some one Being on whom they all depend, but who is Independent Himself. We cannot think of two really, absolutely Independent Beings. Sri Madhwa, therefore, asks,

यदि नाम परो न भवेत्स हरिः कथमस्य वशे जकदेतदभूत् । यदिनाम न तस्य
वशे सकलं कथमेव तु नित्यसुखं न भवेत् ॥

Dwadasa Stotra.

“If that Hari is not the Supreme (independent) Being, how did this world become subject to Him? If this world is not subject to Him, why is there not perpetual happiness?” Surely every one of us desires to be always happy, and if we are architects of our own fortune, and masters of our destiny, we could contrive to be always happy. But are we? Are we not miserable in spite of all our endeavours to be happy?

129. We have several coils which bind us down to this samsara, everyone of which must be rent before we obtain freedom. First of all, there is this gross earthly tenement, our physical body, in which the soul has to remain for a longer or shorter duration. Then there is the more subtle body of 16 parts, the *linga sarira*, which is not so easily cast off. It persists till the end and is thrown aside immediately before

final liberation. The sixteen parts of which this body is composed are the 5 organs of knowledge, 5 organs of action, 5 breaths and the manas. This body is made up of subtle prakriti and though beginningless has an end. Then there is the coil of karma, or rather kama karma. Selfish action, action intended to procure some benefit to the self becomes a bond. Action is preceded by volition, and volition gives the bias or bent to the soul. We are creatures of our habits. Habits are repeated actions, and they again are repeated volitions. If we train our volitions to be good, our acts and habits become good. Every thought, word and deed, being ultimately the expression of a volition, leave their impress on the soul. This is its karma. Karma and the soul act and react on each other*. In this sense the soul is fashioning itself. Because the will is more important than any outward action, and because it exercises a subtle, almost an unfelt, influence on the progress of the soul, that all great teachers, have laid so much emphasis on the proper control of the will. In that famous passage in the *Katukopanishad*, buddhi is compared to the charioteer, manas to the reins, and the senses to horses, and the body to the chariot. The soul is the owner seated in the chariot. If the charioteer is not careful, if the reins are not strong then woe unto the master. A smash is inevitable, for the horses are most unruly. For the same reason, Christ taught "If thy right eye offend thee, pluck it out, and cast it from thee." "And if thy right hand offend thee cut it off and cast it from thee." Our sins, when they are still in the volitional stage can be quite as dangerous to the health of the soul as completed acts.

130. The stream of karma has no beginning but it has an end. It acts like a vicious circle, only when the acts radiate from our own selfish centre. But the moment we forget ourselves, and all our activities are directed to please

* "कामानुसारिणी निश्च कर्मनिष्ठानुसारतः । फलं कर्मानुसारेण— " Fruits (happiness or misery) follow karma (action), karma follows nishtha (faith or bent of the soul) and nishtha follows kama (desire). *Brihadarnvaka Bhasya*.

God, our acts cease to bind us. Not only so, they loosen the bonds, which have already coiled around us. As Sri Krishna says in the *Bhagavadgita*, the sovereign antidote to karma is not inaction, but differently motivated action.

“मयि सर्वाणि कर्माणि सन्यस्याध्यात्मचेतसा ।

निराशीर्निर्ममोभूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥”

“With mind centred in God and dedicating all actions to Him (Me), desiring nothing for yourself and relinquishing egoism, fight unagitated.”

We must convert all our centrifugal activity into centripetal activity. We must habitually do not only good actions, but always with the sole object of pleasing God. Even good actions if done with any other motive become bonds. Our accumulated karma, is divided into two classes, *sanchita*, (reserve), and *prarabdha* (ready). We are sent into this body with the latter, the *prarabdha* which is ripe for bearing fruits. The whole of this, whether good or bad must be enjoyed and this account is not written off. But as this is limited and small in amount, it is finished off at the most in a few births. The *Sanchita*, the unripe, can be destroyed and is destroyed by the grace of God. When God-vision is obtained by His grace, *sanchita* is burnt like a heap of cotton. Karma is nothing more than a spiritual or a moral law. It is not an independent principle, but is subject to the same will which first called it into being*. We can never by our own efforts work out our karma and balance the account. There will be always a deficit against us. But God who wants the right will, more even than the right action does not exact penalty for the latter when the former has been properly disciplined. Sanchita karma is not destroyed till *aparoksha gnana*† (direct

* “स्वतन्त्र ईश एवैकस्तद्वशं कर्म सर्वदा” The Lord alone is independent and karma is always dependent on Him. *Nyayavivarana*.

† “प्रादुर्भावाच्च ते त्वष्टुर्मिद्विद्यै नैव पश्यति । प्रादुर्भावानपि यदा ज्ञानदृष्ट्यैव पश्यति । तदैव मुच्यते योगी न दृष्टैरिन्द्रियैः कश्चित् ॥” *Kataka Bhashya*. Except the avatara forms (Rama, Krishna etc.), Vishnu cannot be perceived by the senses. Even as regards the avatara forms, when the yogi perceives them through his spiritual organ (insight) he becomes released, but never by seeing him with the physical eye.

God-vision) takes place by God's grace. And God's grace is not obtained, except when the bhakta, has resolutely and for ever given up his self-centred activity, and has replaced it by God-centred activity. Habitual God-centred activity can come only to him whose will has been perfectly disciplined, whose thoughts have been thoroughly purified, whose words are always true, and whose acts are always righteous.

131. Besides kama karma, there are avidya, and God's will which are further coils entwining the soul. Avidya also has no beginning but has an end. Sri Madhwa does not admit that the proposition, that what has no beginning has no end is universally true. According to him, a thing may have no beginning but it may come to an end. He distinguishes between, natural and essential beginninglessness, which of course has no end, and beginninglessness as of a stream, a pravaha. The latter has an end. Samsara has no beginning but it has an end. Conversely, what has a beginning, may also have no end. Mukti has a beginning but no end. What cannot be destroyed is what pertains to the nature and essence of the soul. Karma, avidya, and linga sarira are not of the essence of the soul. They are outer coverings liable to be destroyed, but they have been co-existing with the soul from the beginning of time. It is God's will that does this, and it is God's will that can destroy the connection. We have to imagine the association of karma and avidya with the jeeva as akin to the association of the shell and the fibrous covering with the kernel of the cocoanut. They all exist together from the beginning. The shell etc., are separated at a later stage and the kernel ceases to be bound by them. Avidya is not mere absence of knowledge. It is positive nescience. It has a double effect. It obscures the true nature of the soul from itself and also prevents the soul from realising the true nature of God and its dependence on him. It may be asked, how, if the self is a luminous principle, its nature could be hidden from itself by what has to be conceived as an external covering. In fact Sri Madhwa opposes the conception of avidya

affecting Brahman on this very ground. If the cloud cannot obscure the sun's effulgence from itself, it cannot succeed any better in obscuring the candle's brilliance from itself. Here again, we have to remember that the soul is not independent, but Brahman is. It is for this very reason that the soul's natural luminosity is hidden from it by avidya because such is the will of God.

“तच्च स्वप्रकाशस्यापि जीवस्य परमेश्वरेच्छया परमेश्वरे स्वधर्मेण चाज्ञानं संभवत्येव” *Sutra Bhashya*.

Again “जीवानां स्वप्रकाशत्वं तत्प्रसादात्स्वेदं” “self-consciousness & self-knowledge of souls are due to God's grace” *Gita Tatparya*.

But avidya, though powerful to obscure the soul under the influence of God, is incapable of affecting Him in any manner. It will thus be seen, that the various coils of the soul, which are compendiously termed its samsara, have their ultimate origin in God's will. It is He that binds the soul and it is He that can release it.

बन्धको भवपाशेन भवपाशाच्च मोचकः ।

His will is the main cause. Avidya, karma, lingasarira, stoola sarira are secondary causes of samsara. If it be asked why God should so impose His will on the soul and cast it into samsara, we can only answer that He does so for its own good. He has nothing to gain by it. The soul can realise its own worth only by striving and toiling. The seed must be buried in the earth before it will sprout.

132. If then God's will is the cause of bondage, and God's will is the cause of release, we must seek to do God's will. To know what God's will is, we must know something about Him and to know Him truly we must love Him. Knowledge and love go hand in hand. The more we know about Him, the better we love Him, and the more we love Him, the better we shall know Him. There can be no true love without a clear understanding, nor can there be any real

understanding without warm affections. "To know a thing, what we can call knowing," says Carlyle "a man must first *love* the thing, sympathise with it: that is, be *virtuously* related to it." The head and the heart must co-operate, if true manhood is to be realised. That is the reason why Sri Madhwa defines bhakti, as love informed and called forth by knowledge.

133. The first step in the upward path in *vairagya*. It is the process of reversing and turning back our affections from the things of the world and from ourselves. It is the retracing of our steps when we have discovered that we have been moving away from our goal. With an exception here and an exception there, every one of us loves himself best. Our friends, relations and possessions all take only a secondary place in our affection. Our love of ourselves is not wise, nor born of true knowledge. For if we really knew our destiny, we should not be chasing shadows. As Christ said, no man can serve two masters, especially two masters so opposed to each other, as God and mammon. He counselled his followers not to lay up for themselves treasures upon earth, where moth and dust do corrupt, but to lay them in heaven. "For where your treasure is, there will your heart be also." The Kathopanishad states the same truth.

न सांपरायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यन्तं वित्त मोहेन मृढं ।

"God does not become known to the fool of little understanding who is deluded by wealth." *Vairagya* (non attachment) does not mean asceticism, or running away to the forest. It is only a change of the mental attitude towards our surroundings. Instead of wealth, friends, relations filling the first place in our affections, they should be regarded only as gifts bestowed by God, and used as such. Their acquisition or loss should cease to agitate and perturb us. They should never become an end in themselves. Sri Madhwa, therefore, says,

कुरु भुंक्स्व च कर्म निजं नियतं हरिपादविनम्रभिया सततं. *Dvadasa Stotra*.

“Do your appointed duty, enjoy what is given always remembering Hari, who is the giver, and mentally prostrating at His feet.”

134. After we have withdrawn our minds from the things of the world, we should commence a serious study of the scriptures under a proper guru. Sravana (hearing), manana (thinking) and nididhyasana (one pointed contemplation) are the various steps in the acquisition of a true knowledge of God. Guru prasada (teacher's grace) is an important factor in the acquisition of true knowledge. Without it no results will follow. When contemplation and communion have become habitual, God grants a vision of His true nature*. This is direct vision with the spiritual organ, as contrasted with the theoretical knowledge obtained through scriptures. One glimpse of aparoksha makes a new man of him. His doubts and difficulties are for ever destroyed. He stands forth the chosen servant of the Lord. When his prarabdha karma has all been lived out, he attains to the worlds of the blessed, and along with Brahma attains mukti. He bathes in the river called Viraja when his linga deha floats away and he is left in his pristine glory and blessedness. He is now fit to enter Vaikunta. He becomes a real bhakta only after aparoksha, for it is only then that his knowledge and love of God become perfected. In mukti, he carries with him his perfected love and knowledge and it is these that form his highest pleasures.

135. We can now realise why Sri Madhwa insists that bhakti is a supreme factor in self-realisation. We have seen that according to him *Iswarechcha* (God's will) is the ultimate and predominant cause of bondage. It follows that the cause of liberation must be the same *Iswarechcha*. God's will is not arbitrary, capricious or exercised at a particular point of time. It is eternal and identical with God Himself. This

* “श्रुत्वा मत्वा तथा ध्यात्वा तदज्ञान विपर्ययो । संशयंच पराणुद्य लभते ब्रह्मदर्शनं”
Sutra Bhashya. The adhikari (fit) obtains a vision of Brahman after the removal of ignorance, wrong knowledge, and doubt by means of study (listening and discussion) and contemplation.

means and can only mean that God knows and wills from all eternity, how long a particular soul should remain in samsara, and when and by what means it should attain mukti. It is only one phase of omniscience.

136. Foreknowledge must be distinguished from pre-determination. We foresee the occurrence of seasons, tides, eclipses etc., but we do not determine them. God foresees and also predetermines them, for He has fixed the laws according to which they must happen. There is no element of volition or responsibility in them. But souls are different. They are not automata. They have their own wills and responsibilities, and have a limited freedom to do or not to do.

“जीवस्य कर्तृत्वाभावे शास्त्रस्य अप्रयोजकत्वप्राप्तेः जीवोऽपि कर्ता”

Sutra Bhashya

“If jeeva is not an actor, then the sastras become useless (for they prescribe certain actions and prohibit others). Therefore jeeva is an actor and not an automaton.” God has fixed spiritual laws as he has fixed natural laws. Love of God leads to happiness, and hatred of God leads to misery. This is a fundamental law of spiritual existence. It cannot be questioned. We are free to love God or to hate Him and reap the consequences. We usually take our will, our discriminating faculty as an ultimate factor and ask no more questions. But Sri Madhwa pushes the enquiry one step further. If a man is free to love God or hate God, why does he do the one and not the other? When two courses are open to a man, why does he select one course and not the other? Because he has a free will? No, for the same free will might have made him choose the other course equally well. Free will is the proximate but not the ultimate factor that determines our course of action. What then is the ultimate factor? It is the soul's nature. Our will is only a manifestation of our nature, and nature is the foundation fact beyond which we cannot pursue our enquiry. Our wills, our thoughts, our actions are all reflections of our nature. Our true nature is

hidden in samsara. When the husk is removed, it reveals itself in all its splendour or ugliness. God has prescribed the rules under which the husk can be removed, the time when it can be removed, but He does not make, nor influence the nature of the soul encased in the husk. God does not predetermine the destiny of the soul, for each soul carries in its own nature its destiny. And the nature of the soul is eternal.

137. Our humanity requires that every one should have a fair field and no favour, that every soul should have an equal chance to win heaven, that no one should be handicapped in the race. Sri Madhwa does not deny the justice of this claim. He says in the *Gita Bhastya*.

“मन एव मनुष्याणां कारणं बन्ध मोक्षयोः”

Mind (which here includes will also) is the cause of men's bondage and release. What he does, however, is that he takes us behind the scenes, behind what is apparent and shows us the real hidden springs of our actions. If all have an equal chance at the starting point, why do some only reach the goal? We may answer that the others neglected their opportunities. But why did they? Because they were distracted by other objects in the way. But why again were they so distracted? And so on and so on, our enquiry may be pushed till at last, we are obliged to answer that it was their nature or remain mute. Why did Adam and Eve eat the fruit of the forbidden tree? They might have just as easily said 'No' to the tempter. Jesus in the wilderness said 'No' thrice when he was tempted of Satan. Why did not Adam and Eve do the same? Most would answer, because they had a free will. Sri Madhwa is not so easily satisfied. Behind the choice, and governing it there must be something else. Otherwise the choice would not be made in that particular manner. He finds the ultimate is nature, swabhava.

138. To return from this digression: Bhakti then must be (1) based on a true knowledge of the greatness of God,

(2) must be unceasing and unwavering, (3) must exceed a hundred-fold our love to all other objects in the world including ourself. It must not be a fair-weather bhakti. It must not be languid. We should love God not only when everything is going well with us, but when we are down in luck and when everything is going against us. When we lose our wealth, when we lose our friends, when disease and death knock at our doors, when the prospect is most gloomy, when sorrows fall thick like leaves in autumn, our bhakti must not falter, our love towards God must know no abatement. We must be able to cry with Job "Though he slay me, yet will I trust in Him." Our bhakti must be able to survive persecution and ridicule. We must not be ashamed of our allegiance to God when we are in the midst of scoffers. Like Prahlada of old, we should be prepared to face death, if need be a hundred times, for the love of God. Such bhakthi only can lead to mukti. The Divine will which is the cause of liberation is known as prasada or grace. From Brahma downwards every soul must approach God as a suppliant, as a beggar for the gift of His grace. It is not by flattery, it is not by bribes that grace can be secured. The *Kathopanishad* says—

यमेवैष वृणुते तेन लभ्यः ।

"He (God) is obtainable by him whom He chooses." Whom does He choose? The *Bhagavadgita* says—

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

"Seek refuge in Him alone by all possible means, O Bharata, by His grace you will attain the permanent abode of highest peace." God chooses those who seek Him, in humility, love and faith. Good works are essential because they are a means to purify the heart; they are a means to true knowledge. Knowledge is essential because it is a direct means of liberation. Love is most essential for without it, neither good works, nor true knowledge are possible. Love

is the prompter, love is the sustainer of every good endeavour and action. Love is the motive of a righteous life. Love longs to know the Divine attributes so that they may be reflected in its own life. Love links the human and the Divine. Love bridges impassable gulfs. Love burns up all dross. Love dissolves all impurities. Love shines forth like burnished gold. Love is supreme. There is no love like the love of God.

CHAPTER X.

“Critical Reflections” Criticised.

139. We have tried to sketch only the outlines of some of the main doctrines in the system of Sri Madhwa. We must leave to greater leisure and much wider and deeper learning, the task of presenting to the English-knowing world an adequate exposition of Sri Madhwa’s system. There can be no doubt that Sri Madhwa will receive a respectful hearing. His teachings on the most vital points are the very things the world needs to-day. He strikes a happy golden mean on questions of religious and philosophical controversy. The reader who has patiently read this sketch so far needs not to be reminded of this. The Madhwas have been greatly remiss in their duty to their countrymen. They have hidden their light under a bushel, and it has remained covered so long, that they have very nearly forgotten its existence. “Truth, like a torch, the more it is shook it shines.” We must not be afraid of adverse criticism. In fact there would be less ignorant criticism, less misguided criticism if there were really good expositions of Sri Madhwa’s system in English. Even such a well-informed writer as Prof. S. Radhakrishnan goes woefully astray when he comes to criticise Sri Madhwa’s doctrines. I shall refer to his criticism to illustrate how widespread is the ignorance regarding Sri Madhwa’s real teaching, even in circles professing to know it fairly intimately.

140. After giving a synopsis of Sri Madhwa’s doctrines in his *Indian Philosophy*, Prof. S. Radhakrishnan adds a few

paragraphs of "critical reflections," vide Vol. II, PP. 749 *et. seq.* Coming from so learned a Professor, they deserve our careful consideration. No apology is needed for setting out the "reflections" *in extenso* as the reader will not be otherwise in a position to appraise the criticism at its full value.

"Critical reflections." *Indian Philosophy.*

"The fact of knowledge leads us to an organic conception of the world, but does not justify the division of the world, into God, souls and objects externally related to one another. Nor can we understand the relation of the so-called essence or the individual soul to the universal principles operating in it. If God creates, if the beginning of the world process is the result of the desire of the divine self, we may, no doubt, be able to account for creation. But the difficulty remains that whatever feels a want or has a desire is imperfect and limited. God on such a view, cannot be regarded as the supreme perfection. The nature of the dependence of the world on God is not clearly brought out. If God were really independent, then there must not be anything to limit him from without. A dualism makes the independence of God impossible. Madhwa conceives the infinite in an abstract manner, and is therefore not able to see any unity between it and the finite. If Brahman is co-eternal with the world, what is the relation between the two? If it is also a co-eternal relation, is the supreme spirit bound to objects other than itself? We cannot say that it is the nature of the supreme spirit to stand related to the individual souls, since the former does not contain the reason of the latter's existence. It is difficult to believe that the essence of God involves a relation to objects whose existence it does not necessitate. It is equally difficult to hold that the relation is a non-essential or accidental one, for an eternal accident, which subjects unborn spirits to itself and binds down the supreme also, cannot be a mere accident. If the soul and matter depend on the ultimate Brahman, they cannot be regarded as substances. In the highest sense, the term 'substance' can be

predicated only of a *res completa*, that which is complete in itself, determined by itself and capable of being explained entirely from itself. Madhwa recognises that such a reality is possessed only by the supreme spirit. All else is produced from Vishnu, the supreme spirit, directly or indirectly. Even his consort Sri and his son Vayu are entirely dependent on Him. But the admission of Vishnu as the supreme reality of the world does not involve the denial of derivative and dependent being to other objects.

Again, the theory of election is fraught with great danger to ethical life. The predestinarian scheme of thought puts an excessive strain on the other parts of Madhwa's theology. The moral character of God is much compromised and the qualities of divine love are emptied of all meaning and value. Individual effort loses its point, since whether one believes oneself to be the elect or non-elect, one is bound to lapse into indifferentism and apathy. If we do not know what we are destined for, we may work on to purify ourselves. In the absence of knowledge we may at least have hope. But this theory will overwhelm us in despair and raise the question. Is not God playing a practical joke on us, when he implants in us a desire for heaven while making us unfit for it? Unless we are in a position to believe in the spiritual possibilities of every one who bears the human form divine, we cannot have a really useful ethics. In certain passages Madhwa says that the individual soul is of the form of knowledge and bliss, though it is not conscious of this nature, while God is eternally conscious that he is of the nature of knowledge and bliss. The distinction, therefore, between God and man, however great, is not one of kind. The essence of each soul may perhaps represent its degree of obscuration, but it is difficult to prove that there are eternal essences persisting in souls even when they are released. In all this we are simply transferring the distinctions of experience to the kingdom of God."

141. Nearly every sentence in these "critical reflections" is the result of a mis-conception of the premises or the arguments on which Sri Madhwa's system is founded. It is a fundamental point in his system that God cannot be proved to exist by metaphysical methods. He may be right or he may be wrong. He derives his knowledge of God from the vedas and allied scriptures. What then is the meaning of the opening sentence.? "The fact of knowledge leads us to an organic conception of the world, but does not justify the division of the world into *God*, souls and objects externally related to one another." Is not "knowledge" referred to here empirical, sensuous knowledge of the world? Did Madhwa say it gives us a conception of God, divided or otherwise, from souls and objects? If "knowledge" includes knowledge obtained from the vedas also, why then it is only a question of correct interpretation of the sruti? You cannot appeal to reason as against the sruti, according to all accepted canons. The professor mixes up ideas derived from two different sources, European metaphysics and Indian vedas. I have discussed the question whether "knowledge" is itself the foundation fact or whether subject and object are foundation facts in the beginning of this sketch, and it is unnecessary to repeat what I have already stated. The fact of "knowledge", as the professor seems to conceive it, if pressed home, leads us to solipsism and not to an organic conception of the world. Before proceeding further it is only necessary to remark that what is incomprehensible is not necessarily impossible.

142. The next point I wish to touch upon is the difficulty felt by the professor in accounting for creation. "Whatever feels a want or has a desire is imperfect and limited. God on such a view cannot be regarded as the supreme perfection." Has not the professor read the verse in the Mandookopanishad

देवस्यैव स्वभावोऽयमात्मकामस्य का स्पृहा ।

"This (act of creation) of God is His nature. What desire or want can He have who has all His desires and is full."

“सृष्ट्यादिकं हरिर्नैव प्रयोजनमपेक्ष्य तु ।

कुरुते केवलानन्दाद्यथा मत्तस्य नर्तनं ॥”

“Creation etc., are not made on account of any want felt by Hari. He does them out of His overflowing bliss like the dancing of an intoxicated man.” The meaning of Brahman is the Full, the Perfect. How could the Full, the Perfect have wants and desires? The professor observes at the end of his “reflections”, “we are simply transferring distinctions of experience to the Kingdom of God” and he evidently deprecates this procedure. What else does he do when he imagines that the desire to create implies imperfection or limitation? As he cannot imagine any person having a desire without being also limited, he at once proceeds to the conclusion that desire implies imperfection. A selfish desire that some good or benefit should accrue to us implies imperfection. But does a desire that some one else should be benefited also imply limitation? If God creates the world so that certain souls should have the means of attaining mukti; does this also imply imperfection?

143. The next criticism of the learned professor is this. “A dualism makes the independence of God impossible.” Why? He answers “If Brahman is eternal with the world, what is the relation between the two? If it is a co-eternal relation, is the supreme spirit bound to objects other than itself?” The world being an effect, cannot be co-eternal with Brahman. Its material cause, prakriti, is co-eternal with Brahman. The relation between the two is that of controlled and controller, pervaded and pervader. It is an eternal relation. The controlled, the pervaded is bound to the controller and pervader but not *vice versa*. The former is dependent on the latter but the latter is independent. The wind blows where it listeth, but the weather-cock answereth to every movement of the wind. Is the wind bound to the weather-cock? What is the logical absurdity in saying that the weather-cock is bound to the wind but not the wind to the

weather-cock. The next few sentences in the "reflections" are on a par with the one above quoted and so I will pass them over.

144. The learned professor says, "If souls and matter depend on the ultimate Brahman, they cannot be regarded as substances". He then tells us what "substance" in the highest sense means. If by substance he means an independent entity, then certainly souls and matter are not "substances" according to Sri Madhwa. If any other meaning is to be attached to it, they may be called substances, provided the definition fits them. We have no quarrel if the professor defines substance so as to apply only to God. Sri Madhwa has not left us in doubt as to what he means by souls and matter and their relation to God.

145. The learned professor next leads us from these metaphysical bogs into the ethical snares, which Sri Madhwa's theology discloses to his view. "Again the theory of election is fraught with great danger to ethical life.....The moral character of God is much compromised and the qualities of divine justice and divine love are emptied of all meaning and value?" I wonder what theory of election the professor had in his mind when he indited these sentences. Perhaps he was unconsciously thinking of the Calvinistic doctrine. It is an abuse of terms to call Sri Madhwa's *Jeeva traisidhya vada* a theory of election. Sri Madhwa maintains that one class of souls alone achieve salvation. But can you call this election? According to Calvin, to put it crudely, out of 1,000 souls created on 1-1-1929, 50 souls are elected, are predestined for salvation. Whatever they do they must and will be saved. The rest, whatever they do, must go to perdition. To start with, there was no particular reason why those fifty should have been selected by the Creator for heaven, except His own arbitrary choice. Not having existed before, no question of their deserts or demerits could influence the choice. It was, therefore, called election and predestination. It was a horrible doctrine. and

very few sane men will be found now to advocate it. What a gulf is there between this doctrine and Sri Madhwa's, and how could any reasonable person mistake the one for the other. According to Sri Madhwa souls are all eternal. Their essential nature is unchangeable, as that of any other thing must be. Mukti is only the manifestation of the soul's essential nature which is hidden by avidya and the rest. Love of God, good works, Brahmagnana are essential requisites of mukti. He who seeks God finds Him and everlasting life. He who hates God misses Him and drifts into tamas. Where is election in all this? If the mango seed can sprout and become only a mango tree, if the margosa seed can sprout and become only a margosa tree, shall we say that they have been elected and predestined for their respective destinies, and that the gardener is unjust and bereft of love? To be sure we are all predestined in one sense for our eventual fate, but our destiny is not determined by an outside external influence; it is effected by our own nature. How is the moral character of God "much compromised" by this? Is it compromised because he does not change the nature of the soul? If he did not do this, He could not grant mukti to all souls. If mukti was a prize, a medal awarded for good conduct, He might overlook a few lapses and grant it even to a bad soul and earn a reputation for goodness and even generosity. But so long as mukti is the manifestation of the soul's nature, its essence, and so long as this nature is eternal and unchanging, God can help the soul only to manifest itself and He can do no more. If He changed the nature of some and did not change the nature of all, He might be called immoral. If He does not interfere at all where is the immorality? If God is to be considered cruel, because He does not change the soul's nature, though he can do it, and permits it to drift to tamas, then He can be justly accused of cruelty, because He permits so much evil, sin and suffering to exist in this world. On whatever point we may differ, we are all agreed that there is evil and suffering in this world. If God permits them, every theological system must accuse Him of cruelty. If God withheld what was my due, or gave what

I did not deserve, he might be called unjust. Or if he gave me more or less than what He gave to another for the same good or bad act, he might be called partial. But if he helps, what my nature is hourly struggling to get, namely, selfmanifestation, and it turns out that my nature is inherently joyous or sorrowful, where is there any injustice in it? Or again if God is loving, as He certainly is, what is expected of Him? Is He to change the nature of the soul that is essentially sorrowful and make it into one, that is essentially joyous?

146. No religion has been fully able to reconcile the existence of evil with God's Goodness and Omnipotence. It is argued that God may be infinitely good or infinitely powerful but He cannot be both. For if He were, He would not permit evil to exist. But evil does exist. Ergo, God is wanting in the power or the will to remove evil. How does reason get over this dilemma? It can be done only in one way, and that way Sri Madhwa has pointed out. He says, God is infinitely good and infinitely powerful. Good and evil are also eternal, bliss and sorrow are also eternal. Are we not then free to do good or to do evil? Yes, we are, and if we do the one rather than the other, the cause is not to be found in our freedom, but in our nature, which determines our choice. Most religions are content to ascribe our goodness or its reverse to our freedom and independence. They do not stop to enquire, why when two courses are open to us, and we are free to choose either, we do choose one particular course. Freedom implies a choice, but it does not explain why a particular choice is made. The only possible explanation is that our nature impels us to make the particular choice. Nature (Swaroopa) is permanent and does not change, for otherwise there would be chaos and not order. If water were to put out fire at 10 A. M. and burn like kerosene oil at 11 A. M.; if the sun were to be hot at 7 A. M. and cool like the moon at 8 A. M.; if the earth were to rotate on its axis, east to west for 2 hours; and north to south for 3 hours; if in fact there was no permanency in anything and everything happened as

in a mad world; then we might reasonably expect God to change the nature of the soul also. Every argument, every question, every explanation proceeds from this fundamental conception that *nature*, *swaroopā*, *swabhava* does not change.

147. The professor continues "Individual effort will lose its point, since whether one believes oneself to be the elect or non-elect, one is bound to lapse into indifferentism and apathy." Surely none are so blind as those who will not see. If the professor had read any one work of Sri Madhwa, he would have seen that he was as great an apostle of karma as of bhakti. One quotation must suffice here.

“स्वाध्यायस्तत्त्वविज्ञानं विष्णुभक्तिर्विरागता ।

निषिद्धकर्मसन्त्यागो विहितस्य सदा क्रिया ॥

सदा विष्णुस्मृतिश्चैव केवलं मोक्षसाधनं ।

एतैर्विना न मोक्षः स्याद्भवेदैतैरपि ध्रुवं ॥” ऋभाष्य ।

“Study of the Vedas, knowledge of truth, Vishnu bhakti, non-attachment, forbearance from evil deeds, performance at all times of good deeds (prescribed duties), remembrance of Vishnu at all times are the potent means for attainment of moksha. Without these moksha cannot be obtained and with these it is certain.”

Rig Bhashya.

How could any of these be obtained without individual effort? How could indifferentism and apathy encompass them? Indeed the professor's criticism may apply, if at all, to the monistic theory of moksha. If I am really Brahman, although I do not appear to be so to myself or to my fellow beings, what need is there for individual effort, especially as all efforts are only appearances and are not real? We cannot imagine why the professor thinks that the man who knows he will be saved (the elect) will become indifferent, while the man who knows he is Brahman will strenuously endeavour to attain the goal. If Sri Madhwa says some are destined to be mukta, Sri Sankara says all are destined to be God because all are God.

148. Sri Madhwa has interpreted the whole of the *Gita* as a gospel of action, action dedicated to God*. In striking contrast to the view of Sri Sankara, he maintains that even in mukti, the mukta souls are eternally active. They perform karma. They are not idle lotos-eaters. Activity and sloth are the reflections of the soul's nature. No one can be absolutely idle or quiescent, as the *Gita* declares. He is always impelled to do something good or bad. Moreover to know that we are elect, that we are destined for mukti will not take us there. If we are to be dragged to mukti, willy-nilly, the professor's criticism would be just. We might then become apathetic knowing that we could not help being dragged thither. But if we ourselves have to walk up, with slow and painful steps, the heights we wish to reach, and our teachers and friends could do nothing more but point the way or lend a helping hand when we stumble and fall down, where is the good of apathy or indifferentism? Nobody can go to mukti or tamas unless he works, and works whole-heartedly and incessantly for it. If the acorn were to say to itself, I know I am destined to become a mighty oak, so I will take no trouble, I will remain where I am in the gardener's coat-pocket, will it achieve its destiny?

149. The professor continues, "But this theory will over-whelm us in despair and raise the question. Is not God playing a practical joke on us, when he implants in us a desire for heaven while making us unfit for it?" The fears of the professor are groundless, for neither madhwas nor non-madhwas have as yet been overwhelmed in despair by this theory. By-the-bye how does the professor know that God implanted the desire for heaven in us? If there is a genuine desire for heaven in us, that very fact shows that we are not unfit for it. He must distinguish between the desire for heaven, and the desire for carnal, sensual pleasures. The

* 'विष्णुर्षित्वादि योगरूपत्वं विना केवल कर्मत्यागो नरकफल एव'

Kathopanishad says that the way to Brahman is narrow and difficult like the razor's edge.

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति ।

Do we wish to tread this path? Are we prepared to give up creature-comforts, friends, relations, wealth to follow God? Then surely we are elect and we need not despair. But we cannot rest satisfied, we must work on and on until the goal is reached.

150. The rest of the Professor's criticisms are quite as inane as those just noticed. Enough has been said, it is hoped, to show that they are begotten of ignorance and misconception of the fundamental teachings of Sri Madhwa.

151. We cannot conclude this sketch better than by quoting Sri Madhwa's message contained in his *Dwadasa Stotra*.

शृणुतामलसत्यवचः परमं शपथेरितमुद्धितबाहुयुगम् ।

न हरेः परमो न हरेः सदृशः परमः स तु सर्वचिदात्मगणात् ॥

"Listen to my excellent, holy and true word, spoken with uplifted hands and on oath. There is no one greater than Hari, none equal to Him. He is greater than all sentient beings". Hari is the destroyer. May He destroy our sins, may He destroy our ignorance, may He destroy bitterness strife, ill-will and uncharitableness. May He lead us from darkness into light, from death to immortality.

C. R. Krishna Rao,

APPENDIX.

List of Sri Madhwa's works.

1. Righbhashya.
2. Aitareyopanishad Bhashya.
3. Isavasyopanishad Bhashya.
4. Brihadarnyakopanishad Bhashya.
5. Katakopanishad Bhashya.
6. Taittiriyeeyopanishad Bhashya.
7. Chandogyopanishad Bhashya.
8. Talavakaropanishad Bhashya.
9. Shat Prasnopanishad Bhashya.
10. Atharvanopanishad Bhashya.
11. Mandookopanishad Bhashya.
12. Brahma Sutra Bhashya.
13. Anuvyakhyana.
14. Nyayanivarana.
15. Anu Bhashya.
16. Bhagavad Gita Bhashya.
17. Bhagavad Gita Tatparya Nirnaya.
18. Maha Bharata Tatparya Nirnaya.
19. Yamaka Bharata.
20. Bhagavata Tatparya.
21. Pramana Lakshanam.
22. Katha Lakshanam.
23. Upadhi Khandanam.
24. Mayavada Khandanam.
25. Prapanchamithyatwanumana
Khandanam; Dasa Prakaranas.
26. Tattwa Sankhyanam.
27. Tattwa Viveka.
28. Tattwodyota.
29. Vishnu Tattwanirnaya.
30. Karma Nirnaya.
31. Dwadasa Stotra.
32. Krishnamrita Maharnava.
33. Tantra Sara.
34. Sadachara Smriti.
35. Yati Pranavakalpa.
36. Jayanti Nirnaya.
37. Narasimha Nakha Stuthi.

ಉಪೋದ್ಘಾತವು.

ಪ್ರಥಮ ಭಾಗ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ.

ಯೋಽಂತಃ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಮನು ನಾಚಮಿಮಾಂ ಪ್ರಸುಷ್ತಾಂ
 ಸಂಜೀವಯತ್ಕಖಿಲಶಕ್ತಿಧರಃ ಸ್ವಧಾವನ್ನಾ |
 ಅನ್ಯಾಂಶ್ಚ ಹಸ್ತಚರಣಶ್ರವಣತ್ವಗಾದೀನ್
 ಸ್ರಾಣಾನ್ಮನೋ ಭಗವತೇ ಪುರುಷಾಯ ತುಭ್ಯಂ ||
 ಯೋ ವಿಸ್ತಲಂಭವಿಪರೀತಮತಿಪ್ರಭೂತ
 ನಾದಾನ್ನಿರಸ್ಯ ಕೃತವಾನ್ಸುಪಿ ತತ್ಪ್ರವಾದಮ್ |
 ಸರ್ವೇಶ್ವರೋ ಹರಿರಿತಿ'ಪ್ರತಿಪಾದಯಂತ-
 ಮಾನಂದತೀರ್ಥಮುನಿವರ್ಯಮಹಂ ನಮಾಮಿ ||

1. ಉಡುಪಿ ಸುಕ್ಷೇತ್ರದಿಂದ 7, 8 ಮೈಲು ದೂರದಲ್ಲಿ ಪಾಜಕವೆಂಬ ಚಿಕ್ಕಗ್ರಾಮವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಈಗ ಸುಮಾರು 700 ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ವೇದವೇದಾಂಗ ಪಾರಂಗತರಾದ ಒಬ್ಬರು ತೌಳವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮರು ವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಕುಲದ ಹೆಸರು ನಡ್ವಂತಿಲ್ಲಾಯ ಅಥವಾ ನಡುವಂತಿಲ್ಲಾಯ ಎಂದಾಗಿತ್ತು. ತುಳುಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ “ಇಲ್ಲು” ಅಂದರೆ ಮನೆ. ಇದನ್ನೇ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ‘ನಡುಮನೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ “ಮಧ್ಯಗೇಹ” ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. (ಮಧ್ಯ=ನಡು, ಗೇಹ=ಮನೆ) ಈಗಲು ಇಂತಹ ಕುಲದ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಚುರವಾಗಿವೆ. ಪಡ್ವಿಲ್ಲಾಯ (ಅಂದರೆ ಪಶ್ಚಿಮದ ಮನೆಯವರು) ಮೂಡಿಲ್ಲಾಯ (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವದ ಮನೆಯವರು), ಬಡಕಿಲ್ಲಾಯ (ಉತ್ತರದ ಮನೆಯವರು) ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳು ತೌಳವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಪೂಜ್ಯ ರಾದವರ ಹೆಸರನ್ನೆತ್ತಿ ಕರೆಯುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಮಹಾತ್ಮರನ್ನು ಕುಲದ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ನಿಜನಾಮಧೇಯವು ತಿಳಿಯದಂತಾಯಿತು. ಭಾರತ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ಇರುವ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರು ಇವರನ್ನು ಭಟ್ಟರೆಂದು ಗೌರವದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ವಾಯುಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೀಸುಮಧ್ಯವಿಜಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಕುಲದ ಹೆಸರನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತಪಡಿಸಿ “ಮಧ್ಯಗೇಹ”ರೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಇವರಿಗೆ ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂದೇ ರೂಢಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಗುಟ್ಟನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಕೆಲವು ಮೂಢಮತಿಗಳು ಇವರ ಹೆಸರು ‘ಮದ್ದಿಗೆಭಟ್ಟರು’ ಅಥವಾ ‘ಮಜ್ಜಿಗೆಭಟ್ಟ’ರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುವರು. ಬೂಷರ್‌ಸಾಹೇಬರ (Rev. J. Bucher) “ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಶಾಲಾನಿಘಂಟು”ವಿನಲ್ಲಿ ಈ ಹೆಸರುಗಳು ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ತಂದೆಯವರ ಹೆಸರುಗಳು ಎಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ‘ಮಧ್ಯನವಮಿ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಮಧ್ವರ ಜನ್ಮದಿನವ ಎಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

2. ಮಧ್ಯಗೇಹರು ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯಳಾದ ವೇದವತಿ ಎಂಬ ವನಿತಾಮಣಿಯನ್ನು ಮದುವೆ ಆಗಿ ಆಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ, ಒಂದು ಹೆಣ್ಣು ಮಗುವನ್ನೂ ಪಡೆದರು. ಮಹಾತ್ಮರನ್ನಾದರೂ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲೇ ಮೃತರಾದರು. ಪುತ್ರನಿಲ್ಲದೆ ಸದ್ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರಿತ ಈ ದಂಪತಿಗಳು ವೀರ್ಣಾಯುಷ್ಯಂತನಾದ ಪುತ್ರರತ್ನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಶರಣಾಗತವಸ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು (ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು) ಭಜಿಸಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಶಮದಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ವ್ರತನಿಯಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ದೇಹಗಳನ್ನು ಅತಿಶುದ್ಧ ಪಡಿಸಿದರು. 12 ವರ್ಷಗಳು ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇವಿಸಲು, ಆತನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ವೇದವತಿಯು ಪುನಃ ಗರ್ಭವನ್ನು ತಾಳಿದಳು. ಯುಕ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶುಭಲಗ್ನದಲ್ಲಿ ಗಂಡು ಮಗುವನ್ನು ಹೆತ್ತಳು. ದ್ವಾಂತಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪೇತವಾದ ಈ ಸುಂದರ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ನೋಡಿತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಅನಂದಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧರಾದರು. ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದರು. ಮನಮುಟ್ಟಿ ವಂದಿಸಿದರು. ಜಾತಕವಾರ್ತಾ ಶುಭ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಶಿಶುವಿಗೆ ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಈ ವಾಸುದೇವನೇ ಬಳಿತ್ಯಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ಮೂರನೇ ಅವತಾರಪುರುಷನು. ಇವನೇ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನಾಗಿ ರಾಮಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ ಭಕ್ತಾಗ್ರೇಸರನು. ಇವನೇ ದ್ವಾಪರದಲ್ಲಿ ಭೀಮಸೇನನಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ದ್ವೇಷಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡಿದ ಛೇದನನು. ಇವನೇ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ತಿರೋಹಿತವಾದ ವಿಷ್ಣು ತತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಸುಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಬೇರೆ ಅನಂದಾರ್ಥ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞೆ, ಮಧ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾರ್ಥಕ ನಾಮಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಮೆರೆದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಶಿಖಾಮಣಿಯು.

3. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಜನನವು ವಿಳಂಬಿ ಸಂವತ್ಸರ ಆಶ್ವಿನ್ಯುಜವಾಸ ಶುದ್ಧ ದಶಮಿ ಬುಧವಾರವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಚಾರ್ಯರ ಸ್ವವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ (ಅಧ್ಯಾಯ 9 ಶ್ಲೋಕ 100, ಅಧ್ಯಾಯ 32 ಶ್ಲೋಕ 131.) ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ 4300 ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದ ನಂತರ ಅವರ ಅವತಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಕವರ್ಷವನ್ನು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಮತಗಳಿವೆ ಅಂದರೆ ಗಂಜಾಂಜಿಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೂರ್ಮಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳನ್ನು ಆಧಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಚಾರ್ಯರು ಜನನವು ಕಲಿವರ್ಷ ೪೩೩೯, ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ 123೫, ಶಾಲಿವಾಹನಶಕ 1160ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಪ್ರಮಾಣದ * ಬಲವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಮಾನ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

4. ವಾಸುದೇವನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವ ಅನೇಕ ಅದ್ಭುತ ಲೀಲೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ತಂದೆತಾಯಿಗಳಿಗೆ ಬಂಧುಮಿತ್ರರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನೂ ಸಂತೋಷವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ವರಪುತ್ರನಾದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಮಮತೆಯು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ

* “ತ್ರಿಶತಾಬ್ದೋತ್ತರ ಚತುಸ್ಸಹಸ್ರಾಬ್ದೇಭ್ಯ ಉತ್ತರೇ | ಏಕೋನಚತ್ವಾರಿಂಶಾಬ್ದೇ (ಏಕೋನ ವಿಂಶತಿತಮೇ) ವಿಲಂಬಿ ಪರಿವತ್ಸರೇ || ಅಶ್ವಿನ ಶುಕ್ಲದಶಮಿಾ ದಿನಸೇ ಭುವಿ ಪಾವನೇ | ಪಾಜ ಕಾಖ್ಯೇ ಶುಚಿಕ್ಷೇತ್ರೇ ದುರ್ಗಯಾ ಜಾಭಿವೀಕ್ಷಿತೇ | ಜಾತೋ ಮಧ್ಯಾಹ್ನವೇಲಾಯಾಂ ಬುಧ ನಾರೇ ಮರುತ್ಮನುಃ ||”
(ಅಣುಮಧ್ಯಚರಿತಮ್)

ಬರಲು ವಾಸುದೇವನು ತಾನು ಕೇವಲ ಅವರ ಸದ್ಗತಿಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವನಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನು ಕಾಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವತರಿಸಿರುವನೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿ, ತನ್ನ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಆತಂಕಿಸದಂತೆ ವಿನೋದಗಳನ್ನು ತೋರಿದನು. ಯಶೋದೆಯು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಕಂಡರೂ ಅವನನ್ನು ಒರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುಹಾಕಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಿಲ್ಲವೇ? ಅದರಂತೆಯೇ ವಾಸುದೇವನ ಬಾಲ್ಯಲೀಲೆಗಳನ್ನು ಕಂಡು ವಿಸ್ಮಿತರಾದರೂ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಅವನು ತಮ್ಮ ಮುಸ್ಸಿಗೆ ಒದಗುವ ಮಗನು, ತಮಗೆ ಅನ್ನೋದಕಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಾಕುತ್ತ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೆಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ 8, 9 ತಿಂಗಳಾಗಿರುವಾಗ ಒಂದು ದಿವಸ ವೇದವತಿಯು ಮಗಳ ಹತ್ತಿರ ಅವನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ತನ್ನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೋದಳು. ವಾಸುದೇವನು ಒಂದೇ ಹಟಹಿಡಿದು ಅಳಲಾರಂಭಿಸಿದನು. ಎಷ್ಟು ವಿಧದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದರೂ ಕೇಳದವನಾದನು. ಕೊನೆಗೆ ಏನಾದರೂ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಆ ಹುಡುಗಿಯು ಅವನಿಗೆ ಬೇಯಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನಿಸಿದಳು. ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಮೆದ್ದು ಅಳುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಆಟವಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ತಾಯಿ ಬಂದು ಈ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಗಳ ಮೇಲೆ ಕೋಪಗೊಂಡಳು ಮಗುವೇನಾಗುವುದೋ ಎಂದು ಭೀತರಾದಳು. ಅದರೆ ಮಗುವು ಆ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿ ಆಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇನ್ನೊಂದು ದಿನ ಅಂಜಿಗಾಲಕ್ಕುತ್ತ ಹೋಗಿ ಎತ್ತಿನ ಬಾಲವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡನು. ಆ ಎತ್ತು ಕಾಡಿಗೆ ಮೇಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಯಿತು. ಅದರ ಹಿಂದೆ ತೂಗಾಡುತ್ತಾ ವಾಸುದೇವನು ಹೋದನು. ಯಾರೂ ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮಗುವನ್ನು ಕಾಣದೆ ಊರೆಲ್ಲಾ ಹುಡುಕಾಡಿದರು. ಸಾಯಂಕಾಲ ಎತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ಅದರ ಬಾಲದಿಂದ ಜೋತಾಡುತ್ತ ವಾಸುದೇವನು ಹಸನ್ಮುಖನಾಗಿ ಮನೆಗೆ ತಲೆದನು. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಹೋದ ನಂತರ ಒಂದು ದಿವಸ ಒಬ್ಬ ಧನಿಕನು ಎತ್ತುಮಾರಾಟದ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಮಧ್ಯಗೇಹರನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸಿ ಊಟಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ನಿರ್ಬಂಧಮಾಡಿದನು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ವಾಸುದೇವನು ಆ ವರ್ತಕನಿಗೆ ಹುಣಸೇ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿ, ತಂದೆಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದನು. ಹುಣಸೇ ಕಾಳುಗಳೇ ಆತನಿಗೆ ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರದಗಳಾದವು. ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನ ಮುದ್ದು ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಸೊಬಗಿನ ನೋಟದಿಂದಲೂ ಅಂದನಾದ ಆಟದಿಂದಲೂ ಮಧುಕರೆಯುವ ಮಂದಹಾಸದಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜನಮನೋರಂಜಕನಾಗಿ ನಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

5. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಓಡಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಬಂದ ಮೇಲೆ ಒಂದಾನೊಂದು ದಿವಸ ತಾಯಿತಂದೆಗಳು ಅವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ನೇಯಂಪಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ನೆಂಟರಲ್ಲಿ ವಿವಾಹೋತ್ಸವವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದರು. ಆಗ ವಾಸುದೇವನು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಕೊಡವೂರು, ತಾಳೆಕುಡಿ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವಂದಿಸಿ, ರಜತಪೀಠಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದನು. ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಮಗನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಪೇಚಾಡುತ್ತಾ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ರಜತಪೀಠಪುರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಮಗನನ್ನು ಕಂಡು ಸಹಾಯಕರಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ಬಂದೆ ಎನಲು, ದೇವರೇ ನನಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದನು ಎಂದು ವಾಸುದೇವನು ಉತ್ತರವನ್ನಿತ್ತನು. ಕೆಲವು ಸಮಯ ಹೋದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ತಂದೆಯು ಅಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಸಮಾಡಿಸಿದರು. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಪಾಠವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವ ಅಗತ್ಯವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ದಿನ ೪೪ನೆಂಬ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಪುರಾಣ ಹೇಳುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಅದನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ವಾಸುದೇವನು ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವನಾದನು. ಇನ್ನೊಂದು ದಿನ ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಪುರಾಣ ಹೇಳುತ್ತಿರಲು “ಲಿಕುಚ”ವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸದೆ ಮುಂದುವರಿಯಲು ವಾಸುದೇವನು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಾನೇ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದನು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ದೇಹದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನೂ, ಬಾಹುಬಲಿಯನ್ನೂ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಮೇಧಾಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿಂದ ತೋರಿಸಿ, ಮುಂದೆ ತಾನು ಮಾಡಲಿರುವ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದನು. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಐದು ವರ್ಷ* ತುಂಬಲು ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಶುಭಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಉಪನಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗಲೇ ತೋಟಂತಿಲ್ಲಾಯರೆಂಬ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳು ಕರತಲಾಮಲಕದಂತೆ ಇದ್ದವು. ಅವನು ಆಟಪಾಟಗಳಲ್ಲಿ, ಭಾರವನ್ನೆತ್ತುವುದರಲ್ಲಿ, ಜಲವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಗುರುಗಳು (ತೋಟಂತಿಲ್ಲಾಯರು) ಸಿಟ್ಟುಮಾಡಿದರು. ವಾಸುದೇವನು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಕೇಳಿದ ಪಾಠವನ್ನು ಮತ್ತು ಮತ್ತು ಕೇಳಲು ತನಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹಾಗಾದರೆ ಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದು ಗುರುಗಳು ಕೇಳಲು, ಒಂದಕ್ಷರವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದಂತೆ ಪಾಠವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಈ ವಿಲಕ್ಷಣ ಶಿಷ್ಯನ ಗೊಡವೆಗೆ ಗುರುಗಳು ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವರ ಮಗನಿಗೆ ಬಹುಕಾಲ ದಿಂದ ಇದ್ದ ಶಿರೋವೇದನೆಯನ್ನು ವಾಸುದೇವನು ಪರಿಹರಿಸಿದನು. ಗುರುಗಳಿಗೆ ಐತರೇಯದ ನಿಜಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಗೋವಿಂದಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

6. ವಾಸುದೇವನು ಗುರುಕುಲವಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ, ತನ್ನ ಧೈಯವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕೆ ಸನ್ಯಾಸವೇ ತಕ್ಕ ಸದಕಾರ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಸದ್ಗುರುಗಳನ್ನು ಅನ್ವೇಷಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರೇಂಬ ಯತಿವರ್ಯರು ಉಡುಪಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿರಲು ಅಲ್ಲಿಗೆ ವಾಸುದೇವನು ಬಂದನು. ಮಗನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಸತೀಸಮೇತರಾಗಿ ಬಂದು, ನಾನಾವಿಧದಿಂದ ಮಗನನ್ನು ಸನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಬೇಡವೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ವಾಸುದೇವನು ಕೇಳದೆ ಇರಲು ಅವರು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ಸಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ವಾಸುದೇವಾಚಾರ್ಯನು ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ನೀವು ತನಗೆ ವಂದನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತೆಂದು ನುಡಿಯಲು ಮಧ್ಯಗೇಹರು ನಿರುತ್ತರವಾಗಿ ಹಿಂತೆರಳಿದರು. ವಾಸುದೇವನಿಲ್ಲದ ಮನೆಯು ಕಾಡಿನಂತಾಯಿತು. ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಕ್ಷಣವು ಕಲ್ಪದಂತಾಯಿತು. ಪುತ್ರವಿರಹವನ್ನು ತಾಳದೆ ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಪುನಃ ಮಗನನ್ನು ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಹೊರಟುಬಂದರು. ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರೊಡನೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಮಗನನ್ನು ಕಂಡು, ನೀನು ಸನ್ಯಾಸ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ನಾನು ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳುವವರಾದರು. ವಾಸುದೇವನು ತತ್ಕ್ಷಣವೇ ಕಾಪಿಸ ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು. ಅನಂತರ ವಿನಯದಿಂದ ಸನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಅವರು ತಾಯಿಯ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದರೆ ತಾನು ಒಪ್ಪುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ವಾಸುದೇವನು ತಾಯಿಯ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ತನಗೆ ತಮ್ಮನೊಬ್ಬನು ಹುಟ್ಟಿದ ಬಳಿಕ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವೆನೆಂದು ಮಾತಾಸಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದನು. ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿತವನ್ನಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದವತರ

* “ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತು ಪಂಚಮೇ ವರ್ಷೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಕೃತವಾಸಿತಾ” (ವಾಯುಪುರಾಣ.)

ಸಿದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಪುತ್ರವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಮನೆಯಲ್ಲೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನವು ವಿಫಲವಾಯಿತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಮಧ್ಯಗೇಹರಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ವಾಸುದೇವನು ಆಗ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಂದ ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಆಗ ಇವನಿಗೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನೆಂಬ ನಾಮವನ್ನು ಗುರುಗಳು ಕೊಟ್ಟರು.

7. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನಾಲ್ಕುತ್ತು(೪೦) ದಿನಗಳು ಆಗುತ್ತಿರಲು, ಉಡುಪಿ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಪಂಡಿತನು ಬಂದನು. ಆಚಾರ್ಯರಿಗೂ, ಈ ಪಂಡಿತನಿಗೂ ವಾಗ್ವಾದವು ನಡೆಯಿತು. ಆಚಾರ್ಯರು ಜಯಶೀಲರಾದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಗುರುಗಳು (ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು) ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ 'ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿ' ಎಂಬ ಅಷ್ಟೈತ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪಾಠಹೇಳತೊಡಗಿದರು. ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ 32 ದೋಷಗಳು ಇರುವುವು ಎಂದು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು, ಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ಭಾಗವತ ಪ್ರವಚನ ಆಗುತ್ತಿರಲು, ಶಿಷ್ಯರು ಬೇರೆಬೇರೆ ಪಾಠಗಳು ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಪಾಠವು ತಿಳಿಯದೆ ಬಳಲುತ್ತಿರಲು, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರು ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಅಭಿನವತನಾದ ಪಾಠವು ಇಂತಹುದೇ ಎಂದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಿದರು. ಇವರನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಗವತ ಪಂಚಮಸ್ಕಂಧ ಗದ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಅದನ್ನು ವೃತ್ತಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳಲು ಎಲ್ಲರೂ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟರು. ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರನ್ನು ನೋಡಿ, "ನೀನು ಭಾಗವತವನ್ನು ಓದಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ! ಇದನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಲಿತೆ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದರು. ಆಗ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರು, "ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದಲ್ಲೇ ಕಲಿತಿರುವೆನು" ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷಾಚಾರ್ಯರು ವೇದಾಂತ ವಿದ್ಯೆಯೆಂಬ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪರಿಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞರೇ ಸಮರ್ಥರೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆನಂದತೀರ್ಥರೆಂಬ ನಾಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರ ಮಿತ್ರರಾದ ಒಬ್ಬ ಯತಿಗಳು ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ಬಂದಸಮಯದಲ್ಲಿ, ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣನಾದ ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯನು ಆಚಾರ್ಯರೊಡನೆ ವಾದಮಾಡಿ ಪರಾಜಿತನಾದನು. ಆಚಾರ್ಯರ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಕೌಶಲ್ಯತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವರಿಗೆ 'ಅನುಮಾನತೀರ್ಥ'ರೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ವಾದಿಸಿಂಹ, ಬುದ್ಧಿಸಾಗರರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಮಹಾಪಂಡಿತರು ಬರಲು, ಆಚಾರ್ಯರು ಅವರನ್ನು ನಿರಾಯಾಸದಿಂದ ಸೋಲಿಸಿದರು. ದಿಗಂತ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿರುವ ಆಚಾರ್ಯರ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಧ್ಯಗೇಹರು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು. ಗುರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಹೊರಟರು. ಕುಂಬಳೆ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ವಿಷ್ಣುಮಂಗಳ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷಾವಸಾನದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ೨೦೦ ಬಾಳೇ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತಿಂದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದ ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟಾಗಿ ಇದರ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವೇನೆಂದು ಕೇಳಲು, ತನ್ನ ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯು ಹೆಬ್ಬೆರಳಿನ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಪಯಸ್ವಿನೀತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಅನಂತಶಯನವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭನ ಸಂದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ನಿಜಾರ್ಥ

ವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತಾ ಇರಲು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಅದ್ವೈತಯತಿಯು* ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಸಾಯಪರನಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯ ರಚನೆಮಾಡದೆ ದೊಡ್ಡವರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ನಿಂದಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಆಚಾರ್ಯರು, ತಾವು ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಯಾರ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ತಾವು ಹೇಳುವ ಆಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಸಮಾಧಾನವಿದ್ದರೆ ಹೇಳು ಎಂದರು. ಆ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ಉತ್ತರ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ತೋರದೆ ಸಿಟ್ಟುಗೊಂಡು ಆಚಾರ್ಯರ ದಂಡಕಾಸ್ಯವನ್ನು ಮುರಿಯುವೆನೆಂದು ಅಸ್ರಯೋಜಕವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಆಚಾರ್ಯರು ರಾಮೇಶ್ವರಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಸೇತುಸ್ಥಾನಮಾಡಿ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಕೂತರು. ಯಥಾಪ್ರಕಾರ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆ ಅದ್ವೈತಿ ಸನ್ಯಾಸಿ ಬರಲು, ಆಚಾರ್ಯರು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು, ಕೈಯಲ್ಲಾದರೆ ದಂಡವನ್ನು ಮುರಿ ಎಂದು ಅವಹಾಸ್ಯ ಮಾಡಿದರು. ಆತನು ಲಜ್ಜಾಭರಿತನಾಗಿ ಕ್ಷುದ್ರೋಪದ್ರವಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆಚಾರ್ಯರು ಅದನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸದೆ, ಸಾಂಗವಾಗಿ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು, ನಾನಾ ತೀರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಾವನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ, ವಿದ್ಯಾಪ್ರಭೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತ, ಶ್ರೀರಂಗಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ರಂಗನಾಥನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಪುನಃ ಪಯಸ್ಸಿನೇ ತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಐತರೇಯ ಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು, ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಆಗ ಆಚಾರ್ಯರು, ವೇದಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಅರ್ಥ, ಭಾರತಕ್ಕೆ ಹತ್ತು ಅರ್ಥ, ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕೆ ನೂರು ಅರ್ಥ, ಹೀಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವೆಂದಿಗೀಕರಿಸಿದರು. ಆಗ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಆಚಾರ್ಯರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಹಸ್ರನಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆ ನಾಮವಾದ 'ಏತ್ಯ'ವದಕ್ಕೆ ನೂರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ವರ್ಣಿಸಲು, ಅವರು ವಿಕೃತಿಳಿಯದೆ ಭ್ರಾಂತರಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅವಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿರಿ, ನೀವು ಸರ್ವಜ್ಞರು, ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯರೆಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದರು.

* ಈ ಅದ್ವೈತಯತಿಯು ಶ್ರೀಗೇರಿ ಮಹಾಧೀಶರಾಗಿದ್ದ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರರೆಂದು ಮ. ರಾ. ರಾ. C. N. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರ್, C. M. ಪದ್ಮನಾಭಾಚಾರ್ಯರು ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯಾಶಂಕರರು 1228ನೇ ಇಸವಿಯಿಂದ 1333ನೇ ಇಸವಿ ವರೆಗೆ ಗುರುಪೀಠವನ್ನಲಂಕರಿಸಿದ್ದರೆಂದು, ಶ್ರೀಗೇರಿ ಮಠದ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ 105 ವರ್ಷಗಳು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆಂದಾಯಿತು. ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಒಂದೆರಡು ಗುರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿವೆ. ಅವರ ಶೈಕ ಮಧ್ವವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪದ್ಯತೀರ್ಥರೂಪರೆಂದು ಮ. ರಾ. ರಾ. C. N. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನು ಮ. ರಾ. ರಾ. ಪದ್ಮನಾಭಾಚಾರ್ಯರು ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪದ್ಯತೀರ್ಥರು, ಶ್ರೀಗೇರಿ ಮಹಾಧೀಶರಾಗಿದ್ದರೆ ಅವರ ಹೆಸರು ಗುರುಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಆ ಪಟ್ಟಿ ಇತ್ತೀಚೆಯಲ್ಲಿ ತಯಾರಿಸಿದ್ದರೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಹಾಗಾದರೆ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರರ ಹೆಸರು ಸೇರಿಸಿದ್ದು ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವುದು? ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರವರು ವಿನಾಕಾರಣವಾಗಿ 1333ನೇ ಇಸವಿ ತರುವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟ 1228 ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ವಿದ್ಯಾಶಂಕರರೆಂದು ಒಬ್ಬರು ಶ್ರೀಗೇರಿ ಗುರುಗಳಿದ್ದರೆ ಏಕೆ ಅವರು 1228ನೇ ಯಲ್ಲೇ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಿರಬೇಕು! ಈ ಇಸವಿ ತಪ್ಪಾಗಿರಬಹುದು. ಅವರ ಮುಂದೆ ಬೇರೆ ಯಾರಾದರೂ

8. ಪಯಸ್ವಿನೀ ತೀರದಿಂದ ಹೊರಟು ಆಚಾರ್ಯರು ಉಡುಪಿಯನ್ನೈದಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ದಿಗ್ವಿಜಯವನ್ನು ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸಿದವರಾಗಿ, ಗೀತಾಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಸಿ, ಗುರುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ಅವರ ಅಪ್ಪಣೆಪಡೆದು ಉತ್ತಮತೀರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟರು. ಸತ್ಯತೀರ್ಥರೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶಿಷ್ಯರು ಆಚಾರ್ಯರೊಡನೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು. ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಅನೇಕ ಅದ್ಭುತಕಾರ್ಯಗಳನ್ನುಮಾಡಿ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನೂ, ಕಷ್ಟಪರಿಹಾರವನ್ನೂ, ಆಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದುಃಖವನ್ನೂ ಭೀತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿದರು. ಗಂಗಾ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಬದರಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನಂತಮಠದಲ್ಲಿ ಕಾಷ್ಠಮೌನ ವ್ರತವನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾ ಆಚಾರ್ಯರು ಉಳಿದುಕೊಂಡರು. ತದನಂತರ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಬದರಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು. ಹಿಂಬಾಲಿಸಿದ ಸತ್ಯತೀರ್ಥರನ್ನು ಕೈಘಾಳಿಯಿಂದಲೇ ಅನಂತ ಮಠಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಏಕಾಕಿಯಾಗಿ ಗುಡ್ಡದಿಂದ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಹಾರುತ್ತಾ, ವೇದವ್ಯಾಸರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾ ಅತಿವೇಗದಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಬದರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವವರಾದರು. ಅಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳಿಂದ ವಂದಿತರಾಗಿ, ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಲಾಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕಳೆದರು. ಸರ್ವಜ್ಞರಾದರೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರದಿಂದ ವೇದ, ಭಾರತ, ಪುರಾಣ, ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣ, ಪಂಚರಾತ್ರಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ತಿಳಿದು, ನಾರಾಯಣಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಸತ್ಪಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂತೆರಳಿದರು. ಶೀಘ್ರದಲ್ಲೇ ಅನಂತ ಮಠಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ತದನಂತರ ಗೋದಾವರಿತೀರಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹೆಸರು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿರಬಹುದು. ವಿದ್ಯಾಶಂಕರರು ವೃಂದಾವನಸ್ಥರಾದದ್ದು 1333ನೇ ಇಸವಿ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈ ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸತಕ್ಕ ಆಧಾರಗಳು ತ್ರಿಂಗೇರಿ ಮಠದ ರಿಕಾರ್ಡುಗಳಲ್ಲಿ ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಪದ್ಮತೀರ್ಥರು ತ್ರಿಂಗೇರಿ ಮಠಾಧೀಶರೆಂಬುವುದಕ್ಕೂ, ಆಚಾರ್ಯರೊಂದಿಗೆ ಅನಂತಶಯನದಲ್ಲಿ ನಾದಮಾಡಿದ ಯತಿಯು ವಿದ್ಯಾಶಂಕರನೆಂಬುವುದಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಮಧ್ಯವಿಜಯದ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯವಿಜಯ 5ನೇ ಸರ್ಗ 29ನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈ ಯತಿಯು “ಅಪ್ರಾಂತು ನೂತ್ನೋಪಪದಾಧಿನಾಸಜಃ”ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು “ಸ ಸಂಕರೋ ವೈರಪರಾಯಣಃ ಪುನಃ” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅದಿಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೇ ವೈರಯುಕ್ತರಾಗಿ ಪುನಃ ಆಚಾರ್ಯರೊಡನೆ ನಾದಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಯತಿರೂಪರಾಗಿ ಬಂದರೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಯತಿಯ ಹೆಸರು ಶಂಕರನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೂ ವಿದ್ಯಾಶಂಕರನೇ ಆತನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈತನು ವಿದ್ಯಾಶಂಕರನಲ್ಲವೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಬಲ ಕಾರಣವಿದೆ. ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ಭಾನುದೀಪಿಕೆಯಲ್ಲಿ “ಅಪ್ರಾಂತು ನೂತ್ನೋಪಪದಾಧಿನಾಸಜಃ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಕುಂದು (ದಿ) ಪುಸ್ತಕಾರ್ಥ ಇತ್ಯಪಭ್ರಷ್ಟ ಭಾಷಾ” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಸ್ವಾಮಿ ಅಯ್ಯರರಿಗೆ ಭಾನುದೀಪಿಕೆ ಇರುವುದು ತಿಳಿಯದೆ, ಈ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ವಾಮನರೂಪಿಯೆಂದು ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ತತ್ಪನ್ನೇನೆಂದರೆ, ಈ ಸನ್ಯಾಸಿಯು ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಒಂದು ಕುಂದುಪುಸ್ತಕಾರ್ಥಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ತ್ರಿಂಗೇರಿ ಮಠಾಧೀಶರಲ್ಲದೆ ಬಿಡಿ ಅದ್ವೈತ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳನ್ನೇಕೆರಿದ್ದರೆಂದು ಮಧ್ಯವಿಜಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾಶಂಕರನು ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನೆಂದು ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ರಾಮೇಶ್ವರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಉಪದ್ರವ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಹೇಳಲು ಅವರು ತಾವು ವೈರಮಾಡಲಾರೆವೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಇದು ಬಿಡಿ ಸನ್ಯಾಸಿಗೆ ತಕ್ಕ ಉತ್ತರವಾಗುವುದು. ಗುರುಗಳಾದ ತ್ರಿಂಗೇರಿ ಮಠಾಧೀಶರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಉತ್ತರವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಯತಿಯು ವಿದ್ಯಾಶಂಕರನೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹಿಂಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾಂಸರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ, ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದ ಕೋಭನ ಭಟ್ಟರೆಂಬವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ದೇಶಾಟನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಉಡುಪಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಒಬ್ಬ ಶಿಷ್ಯನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು. ಅದನ್ನು ಓದಿದಾಗ್ಯೂ ಗುರುಗಳಿಗೆ (ಅಚ್ಯುತಪ್ರೇಕ್ಷರಿಗೆ) ವಿಶ್ವಾಸ ದುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ. ಇದರ ಸೂಕ್ಷ್ಮವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿದು, ದುರ್ವಾಸನೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ, ಅವರಿಗೆ ಸತ್ವಿದ್ವಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ತಪ್ಪುಮುದ್ರಾಧಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಪುನೀತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಬೇರೆ ಗತಿಯಿಲ್ಲದ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಉದ್ಧಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ದ್ವಾರಕೆಯಿಂದ ಬಂದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ವಹಸ್ತದಿಂದ ಪತಿಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದರು. ದುರಾಗ್ರಹಿಗಳು ಆತಂಕಮಾಡುತ್ತಿರಲು ಅವರನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿಸಿದರು.

9. ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರವ್ರವಣಾನಂತರ ಅನೇಕರು ಮಧ್ವಾನುಯಾಯಿಗಳಾದರು. ಆದ್ವೈತ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಸ್ರಿಯರಾದರು. ಮಾಯಾವಾದವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಿರುವ ಜನಸಮೂಹವನ್ನು ನೋಡಿ, ಏನಾದರೊಂದು ಉಪಾಯದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ಆದ್ವೈತಿಗಳಲ್ಲಗ್ರೇಸರರಾದ ಪದ್ಮತೀರ್ಥರು, ಪುಂಡರೀಕಪುರ್ಯಾದಿಗಳು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಪರಂಪರೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದದ್ದು, ಲಕ್ಷವು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಸಾವಿರ ಗ್ರಂಥವುಳ್ಳದ್ದು, ನೂರಾರು ಪಂಡಿತರಿಂದ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆದ ಆದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿ, ನಾಲ್ಕೈದು ಮಾತುಗಳಲ್ಲೇ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಯಾವ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಕಾರ ಸಿಗದಂತೆ ಮಾಡಿ, ಎದುರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದಾಗ ಅವರನ್ನು ಮಾನಭಂಗ ಮಾಡಿ ಹೊಡೆದು ಬಡೆದು ಶಿಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಶಾಸ್ತ್ರವಾದಕ್ಕೆ ಬಂದವರಂತೆ ಪದ್ಮತೀರ್ಥರು, ಪುಂಡರೀಕಪುರಿಯು ಉಡುಪಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಪುಂಡರೀಕ ಪುರಿಯು ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು ಜಯಿಸಲಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅವರ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವನ್ನಪಹರಿಸುವುದೇ ದ್ವೈತಮತಪ್ರಚಾರವನ್ನಾತಂಕಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಉಪಾಯವೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಶಂಕರಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹಾಕಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಸಿಗಲು, ಅವರನ್ನು ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿ ಹೋದರು. ಪದ್ಮತೀರ್ಥಾದಿಗಳು ಕಂಗೆಟ್ಟು ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಆ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯಸ್ಥರಲ್ಲಿಟ್ಟು ಜಯಿಸಿಹರಾಜನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ, ಆತನ ಭೇಟಿಗಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ರಾಜನು ಆತ್ಮಾದರದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡಿ, ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿದನು. ಪದ್ಮತೀರ್ಥಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲರಾಗಿದ್ದವರು, ಪುಸ್ತಕದ ಕಳವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ, ಪುನಃ ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಆಚಾರ್ಯರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಶಂಕರಾರ್ಯರು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಆಚಾರ್ಯರು ವಿಷ್ಣುಮಂಗಲ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲೇ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಉಳಿದರು. ಉಪಶಾಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಸ್ನಾನ ಜಪಾದಿಗಳನ್ನು ತೀರಿಸಿ ಪಾಠಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ದೇವತಾಪೂಜೆಯನ್ನು ತೀರಿಸಿ ತೀರ್ಥಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿದ ನಂತರ, ಪುನಃ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾತ್ರಿಪೂಜೆ ಆದ ಬಳಿಕ ಯಥಾಪ್ರಕಾರ ಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಕಾಲಗೂ ಜನಗಣಿ

ಕಥಾಲಾಪ, ಹರಿತತ್ವನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಕಲಾ ಪ್ರವೀಣರೂ, ಅದ್ವೈತಾಭಿಪಾರಂಗತರೂ, ವಾದಿಭಯಂಕರರೂ ಆದ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರೆಂಬ ಪಂಡಿ ತೋತ್ತಮರು ಆಚಾರ್ಯರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದರು. ಇದೇ ಸುಸಂದರ್ಭ ವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿದು ಚಾರ್ವಾಕಾದಿ ಸಮಸ್ತ ದುರ್ಮತಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ, ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯನೂ, ವೇದಗಮ್ಯನೂ, ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ದ್ಯಷ್ಟಕರ್ತನೆಂದೂ ಸಪ್ತಮಾಣವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿದರು. ದಿಗ್ದಂತಿಗಳ ಹೋರಾಟದಂತೆ ಅವರಬ್ಬರಿಗೆ 15 ದಿನಸ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ನಡೆಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ತೋರದೆ, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರು ಸುಮ್ಮನಾದರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಪಾದತಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು, “ಸಖಾಮಿ! ನನ್ನ ಚಾಪಲ್ಯವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು; ತಮ್ಮ ಪಾದಧೂಳಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಭಾಗ್ಯವು ನನಗೆ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆ”ಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಅವರಲ್ಲಿ ಪರಮಾ ನುಗ್ರಹ ಮಾಡಿ, ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪಾಠಹೇಳಿ ಅವರಿಗೆ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಞೆ ಕೊಟ್ಟರು. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮರು ‘ತತ್ತ್ವಪ್ರದೀಪ’ವೆಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಭಕ್ತಿಭರಿತರಾಗಿ ಅವರ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ‘ವಾಯುಸ್ತುತಿ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಉಷಾಹರಣವೆಂಬ ದಿವ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ರಚಿಸಿದ್ದರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ, ವೈರಾಗ್ಯಗಳಿಂದ ಅಗ್ರಗಣ್ಯರೆಂದೆನಿಸಿದರು. ಇವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಆಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಅನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆಂಬ ಗ್ರಂಥರಾಜವನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳಿ ಬರೆಯಿಸಿದರು.

10. ಪಾಜಕದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮಗನ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ ಮಧ್ಯಗೇಹರು, ಅವರ ವತ್ಸಯು ದಿನಗಂತರಾದರು. ಅವರ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ತೀರಿಸಿ ಆಚಾರ್ಯರ ತಮ್ಮನು ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬೇಡುವವರಾದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲ ಕಳೆದ ನಂತರ ಆಚಾರ್ಯರೇ ಪಾಜಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಿರಕ್ತ ಶಿಖಾಮಣಿಯಾದ ತಮ್ಮನಿಗೆ ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು * ವಿಷ್ಣು ತೀರ್ಥರೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿತ್ತರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರ ಪೈಕಿ ಅನೇಕರು ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಹರಿಗುರುಸೇವೆಯನ್ನು ವಿಧಿವಿಧಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಲಿದ್ದರು. ಗೋದಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತರಾದ ಶೋಭನಭಟ್ಟರು, ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ವಹಿಸಿ, ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಪರಮ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರರಾದರು. ಇವರು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ‘ನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಲಿ’ ಎಂಬ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. ಹೃಷೀಕೇಶತೀರ್ಥರು, ಜನಾರ್ದನತೀರ್ಥರು, ನರಹರಿತೀರ್ಥರು, ಉಪೇಂದ್ರತೀರ್ಥರು, ನಾಮನತೀರ್ಥರು, ರಾಮತೀರ್ಥರು, ಅಧೋಕ್ಷಜತೀರ್ಥರು, ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ಸನ್ಯಾಸಿ ಶಿಷ್ಯರು ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲದೆ ಗೃಹಸ್ಥ ಶಿಷ್ಯರು ಅನೇಕರಿದ್ದರು, ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಗುಣಮಣಿಗಳೂ, ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೂ, ವಿಷ್ಣುದೀಕ್ಷಾವಂತರೂ ಆಗಿದ್ದರು.

11. ಆಚಾರ್ಯರು ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಾಲ ಸಜ್ಜನೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದೇಶಾಟನವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಲ್ಲಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಾ, ಶಿಷ್ಯ ಗೆ ಪಾಠಹೇಳುತ್ತಾ, ದ್ವೈತಮತವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದರು. ಆ ಮತವು ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸುಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿತು. ಆಚಾರ್ಯರು ಅವತಾರಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಿತು.

* ಇವರು ಶಿಷ್ಯೋತ್ತಮರು, ವಿಶೇಷತಃ ಶಮದಮಾದಿ ಗುಣಭಂಸನರೂ ಅಪಾರವಾದ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರರೂ ಆಗಿದ್ದರು. (ಸೋದೇಮಠ.) ಇವರಿಗೆ ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥ ಅನಿರುದ್ಧತೀರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು.

ಸೋದರಮುಪಾಸನೆ ಹೋಗಿ ಹರಿದಾಸೋಹಂ ಎಂಬ ಉಪಾಸನೆಯು ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. 1317ನೇ ಇಸವಿಗೆ ಸರಿಹೋಗುವ ಪಿಂಗಲ ಸಂವತ್ಸರ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ನವಮಿ ದಿನಸ ಆಚಾರ್ಯರು ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಪಾಠ ಹೇಳುತ್ತಿರಲು ಪುಷ್ಪವೃಷ್ಟಿ ಆಯಿತು. ಆಚಾರ್ಯರು ಮಂದ ವೃಷ್ಟಿಗೆ *ಅಗೋಚರರಾದರು. 79 ವರ್ಷ 3 ತಿಂಗಳು 29 ದಿನವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರರಾಗಿದ್ದರು.

12. ಆಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯು ಯತ್ನಿಂಚಿತ್ತು ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲು, ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಮಧ್ವವಿಜಯದಲ್ಲು ವರ್ಣಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಮೇಲೆ ಆಚಾರ್ಯರೊಂದಿಗೆ ವಾದಮಾಡಿ ಪರಾಜಿತ ರಾಗಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರ ಮಕ್ಕಳಾದ ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾಧ್ವನನ್ನು ತನಗೆ ಋಣಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಮಾಧ್ವವೃಂದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮಹನೀಯರ ಚರಿತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಪರಮೋಪಕಾರ ವರ್ಣಿಸಲಾಗದು. ಆಚಾರ್ಯರ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದ ಶಂಕರಾರ್ಯರು ಇವರ ಚಿಕ್ಕತಂದೆ. ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ತಾವು ತಿಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಯಥಾಶ್ರುತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಧ್ವವಿಜಯದ 10, 16ನೇ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ಅದ್ಭುತ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಕಾವ್ಯರೂಪವಾಗಿ ರಚಿಸಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯು ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಹೃಷೀಕೇಶತೀರ್ಥರು ಬರೆದ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪದ್ಧತಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಡುಪಿ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಗ್ರಂಥಾಲಯದಲ್ಲಿ ಛಾಪೆ ಆಗಿದೆ. ಮಠಗಳಲ್ಲಿ ತಾಳೆವಾಲೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ವಾಯುಪುರಾಣ, ಗರುಡಪುರಾಣ (ಬ್ರಹ್ಮಕಾಂಡ) ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಕಥೆಯು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಥವಾ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೆ ಮಧ್ವ ವಿಜಯವೇ ನಮಗೆ ಮುಖ್ಯ ಆಧಾರವು.

13. ಮಧ್ವವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಾಗಿ ಜನರ ಹೆಸರುಗಳು, ಸ್ಥಳಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ದೇಶಭಾಷೆಯ ಹೆಸರುಗಳು ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಬರೆದ ಭಾವದೀಪಿಕೆ ಎಂಬ ಮಧ್ವವಿಜಯದ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಭಾವದೀಪಿಕೆಯು ಛಾಪೆಯಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಸಂಚಾರಮಾಡಿದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ ಕೆಲವು ಈಗ ಇಲ್ಲವಾಗಿರಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವುಗಳ ಹೆಸರು ಮಾರಿ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಅಂತು ಆ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇಂತಹುಗಳೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಲು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಅದ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅನಂತಶಯನ, ರಾಮೇಶ್ವರ, ಶ್ರೀರಂಗ, ಗೋವೆ, ರಾಜಮಹೇಂದ್ರ, ಕಾಶಿ, ಹುಸ್ಸಿನಾಪುರ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿಜಯ ಮಾಡಿದ್ದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗೋಮತೀತೀರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಶೂದ್ರರಾಜನು ವೇದಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ವಾದಿಸಿದನು. ಆಗ ಆಚಾರ್ಯರು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಓವಧಿಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಂಕುರವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಗೋಮೆಯಲ್ಲಿ ಗಾನ ಮಾಡಿ ಫಲಪುಷ್ಪಾದಿಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು. ಇನ್ನೊಂದೂರಿನಲ್ಲಿ ಅಕಾಲವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು

* 'ಏಕೋನಾಂತೀತಿ ವರ್ಷಾಣಿ ನೀತ್ಯಾ ಮಾನುಷದೃಷ್ಟಿಗಃ | ಪಿಂಗಲಾಚ್ಛೇ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ನವಮಾಸಿ ಬುದ್ಧಿಂ ಯಯಾ ||' ಆದರೆ ಈ ಪತ್ರ 1317 ಸಾಲಿನವಾದವೆತಕ 1318 ಇಸವಿವರ್ಷ ಉಂಟು.

ತರಿಸಿ ಕೆರೆಯನ್ನು ತುಂಬಿಸಿದರು. ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಹೊಳೆಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ದೊಡ್ಡ ಬಂಡೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತುಹಾಕಿ ಜನರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡಿದರು. ಆಚಾರ್ಯರ ಮಹಿಮೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವರ್ಣಿಸಲಾಗದು. ವಿದ್ಯಾತ್ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ತಾರೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೊಡನೆ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಮಹಿಮೆ ತಿಳಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಭಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿದರು. ಹತ್ತು ಐವತ್ತು ಜನ ಊಟಮಾಡಲಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಭೋಜನಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭಕ್ತರು ತಂದರ್ಪಿಸಲು, ಒಬ್ಬರೇ ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅನಾಯಾಸದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಐವತ್ತು ಜನರಿಂದ ಎತ್ತಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಭಾರಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತಿದರು. ಕುಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಮುಷ್ಟಿಯುದ್ದದಲ್ಲಿ, ಅಜೇಯರಾಗಿದ್ದರು. ಪಂಡಿತರಿಂದಲೂ, ಪಾಮರರಿಂದಲೂ ವಂದ್ಯರಾದರು. ಹೆಚ್ಚು ಏಕೆ? ಬುದ್ಧಿ, ಬಲ, ಯಶಸ್ಸು, ಧೈರ್ಯ, ಆರೋಗ್ಯ, ವಾಕ್ಪಾಟವಾದಿಗಳು ಅವರ ಸ್ಮರಣೆ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಲಭಿಸುವಂಥಾ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವರೆಂದರೆ ಸಾಲದೆ?

14. ಆಚಾರ್ಯರು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರ (32000) ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮೂವತ್ತೇಳು (37) ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಮೂಲ ಮತ್ತು ಟೀಕಾಟಪ್ಪಣಿಗಳ ಪಟ್ಟಿ ಇದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

15. ಆಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಚರಿತ್ರೆಭಾಗವನ್ನು ಮುಗಿಸುವೆವು. ನಮಗೆ ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅದನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರೇ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಅಖಿಲ ಪುರುಷಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಹೇತುವು. ದ್ವಾದಶಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ “ನನ್ನ ಉತ್ತಮವಾದ, ಪವಿತ್ರವಾದ, ಸತ್ಯವಾದ, ಬಾಹುಗಳನ್ನೆತ್ತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳು. ಹರಿಗೆ ಸಮರು, ಅಧಿಕರು ಇಲ್ಲ. ಅವನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.” ಎಂದು ಅಪ್ಪಣೆಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಭಾರತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವನು, ಸಕಲ ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು; ಅವನಿಗೆ ಭಯವಿಲ್ಲ, ಅವನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲ, ಅವನಿಗೆ ಕುಂದು ಇಲ್ಲ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ತಾಯಿಯ ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿರುವ ಮಗುವಿಗೆ ಭಯವುಂಟೇ, ಕ್ಲೇಶವುಂಟೇ? ತನಗೆ ಆಪತ್ತು ಬಂದರೆ ಕಾಯುವುದಕ್ಕೆ ತಾಯಿ ಇದ್ದಾಳೆಂದು ಮಗುವು ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಇರುವುದಲ್ಲವೇ? ಅದರಂತೆಯೇ “ನಾನು ರಕ್ಷತು ವಿಭುರ್ನಿತ್ಯಂ ಪುತ್ರೋಽಹಂ ಪರಮಾತ್ಮನಃ” (ಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯ) ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮಗನು, ನನ್ನನ್ನು ಲೋಕನಾಯಕನು ಸದಾ ರಕ್ಷಿಸಲಿ! ಎಂದು ಬಿಂತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರಬೇಕು. ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ? ಎಡದಲ್ಲಿ ಬಲದಲ್ಲಿ, ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ, ಮೇಲೆ ಕೆಳಗೆ, ಒಳಗೆ ಹೊರಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜೀವನು ನಿತ್ಯನು, ಅವಧ್ಯನು ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. “ದೇಹೀ ಕುತೋವಧ್ಯಃ ಯಸ್ಮಾದಯಮಿಾಶ್ವರಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮೇ ಸ್ಥೂಲೇ ಚ ದೇಹೇ ರಕ್ಷಕತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಃ ಆತ ಏವಾವಧ್ಯಃ” (ಗೀತಾತಾತ್ಪರ್ಯ). ದೇಹಿಯು ಹೇಗೆ ಅವಧ್ಯನಾದನು? ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜೀವನು ಪ್ರತಿ ಜೀವನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಸ್ಥೂಲ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಇರುವವನೋ, ಅದರಿಂದಲೇ ಅವಧ್ಯನು. ಹಾಗಾದರೆ ದುಃಖಗಳು, ನಮಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವಲ್ಲ! ಹರಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ಏಕೆ ನಿವಾರಿಸುವುದಿಲ್ಲ? ಅಂದರೆ ನಾವು ಅನಾಥರೆಂದು

ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ನಾತ್ರ ಅವು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಾಧಿಸುವವು. ಜಗನ್ನಾಥನಾದ ಸ್ವಾಮಿಯು ನಮಗೆ ನಾಥನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಬಾಧಿಸುವದಿಲ್ಲ. ರೋಗ ಬಂದಾಗ ವೈದ್ಯನು ಕಠಿನ ಪಥ್ಯ, ಕಹಿ ಔಷಧಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಬೇಕೆಂದರೆ ಅವನ ಕುರಿತು ದ್ವೇಷಮಾಡುವೆವೇ? ನಮ್ಮ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿ, ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖಗಳು ನಮ್ಮ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬಂದಾಗ, ನಮ್ಮ ಭಾವನೆಯು ಹೀಗೆ ಇರಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಿ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಡೆಬಿಡದೆ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ದುಃಖಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ, ತಪ್ಪದೆ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವನು. ದಾಸರಾಯರು “ಗುಣವಾಯಿತು ಎನ್ನ ಭವರೋಗ ಕೃಷ್ಣನೆಂಬ ವೈದ್ಯ ದೊರಕಿದನು” ಎಂದು ಹಾಡಿರುವರು. ಜಗನ್ನಾಥದಾಸರು “ಯಾತರ ಭಯ ಶ್ರೀನಾಥನ ಸುಪ್ರೀತಿಯ ಪಡೆದವಗೆ” ಎಂದು ಹಾಡಿರುವರು. ಇವು ಔಪಚಾರಿಕ ನುಡಿಗಳಲ್ಲ. ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದುವುಗಳು. ಪ್ರಹ್ಲಾದಾದಿ ಮಹಾಭಕ್ತರ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದಲೂ, ಆಚಾರ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದಲೂ, ಅವರ ಶಿಷ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದಲೂ, ಈ ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳು ಸತ್ಯಗಳೆಂದು ವಿಶದವಾಗುವುವು. ಗುರುಭಕ್ತಿಗೆ ಸಮವಾದ ಕವಚವಿಲ್ಲ. ಹರಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸಮವಾದ ಖಡ್ಗವಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಅರಿಷಡ್ವರ್ಗವನ್ನು ನಿರಾಯಾಸದಿಂದ ಜಯಿಸಬಹುದು. ತದನಂತರ ಕ್ರಮೇಣ ಭಕ್ತೈಶ್ವರಿಯದಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಈ ಸದುಪಾಯಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಆಚಾರ್ಯವರ್ಯರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ವಂದನೆಗಳನ್ನಾಚರಿಸೋಣ.

ನಮಸ್ತೇ ಪ್ರಾಣೇಶ ಪ್ರಣತವಿಭವಾಯಾನನಿಮಗಾಃ

ನಮಃ ಸ್ವಾಮಿನ್ ರಾಮಸ್ಮಿಯತಮ ಹನೂಮನ್ ಗುರುಗುಣ |

ನಮಸ್ತುಭ್ಯಂ ಭೀಮ ಪ್ರಬಲತಮ ಕೃಷ್ಣೇಷ್ಟ ಭಗವನ್

ನಮಃ ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವ ಪ್ರದೀಶ ಸುದೃಶಂ ನೋ ಜಯ ಜಯ ||

- ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

ಉಪೋದ್ಭೂತವು.

ದ್ವಿತೀಯ ಭಾಗ.

ಶ್ರೀಮನ್ನದ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಂಗ್ರಹವು.

ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಂ ಸುಖಮುಖೈರಖಿಲೈರ್ಗುಣೋಘೈಃ

ಪೂರ್ಣಂ ನೃಪೇತ ನಿಖಿಲಾಘಮಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಂ |

ಪ್ರಾಣಾದಿಸರ್ವಜಗತೋ ಜನಿಪೂರ್ವಹೇತುಂ

ನೋಕ್ಷ್ಯಕಹೇತುಮನಿಶಂ ಪ್ರಣಮಾಮಿ ನಿಷ್ಣುಂ || ೧ ||

ನಿಖಿಲಾದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತಪ್ರಾಜ್ಞಾನನಿಶಾಶಕಃ |

ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯಸೂರ್ಯೋಽಯಂ ದದ್ಯಾತ್ತ್ವತ್ಪ್ರಕಾಶನಂ || ೨ ||

ಪ್ರಣಮ್ಯ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾದಿಗುರುಶೇಖರಾನ್ |

ತತ್ಪಪಾಲನಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ವ್ಯಾಕರೋಮಿ ಯಥಾಮತಿ || ೩ ||

ಶ್ರೀಮನ್ನದ್ವೈತೇ ಹರಿಃ ಪರತರಃ ಸತ್ಯಂ ಜಗತ್ತತ್ಪತೋ

ಭೇದೋ ಜೀವಗಣಾ ಹರೇರನುಚರಾಃ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವಂ ಗತಾಃ |

ಮುಕ್ತಿನೈಜಸುಖಾನುಭೂತಿರಮಲಾ ಭಕ್ತಿಶ್ಚ ತತ್ಪ್ರಾಧನಂ

ಹೃಕ್ವಾದಿತ್ರಿತಯಂ ಪ್ರಮಾಣಮುಖಿಲಾಮ್ನಾಯೈಕವೇದ್ಯೋ ಹರಿಃ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ

೧. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.

೨. ಪ್ರಸಂಚವು ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು.

೩. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕನಾಗಿ ಭೇದವಿದೆ.

೪. ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವಕರು.

೫. ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವನ್ನು ಅಂದರೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು.

೬. ಸ್ವಾಭಾವಿಕನಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಸುಖದ ಅನುಭವವೇ ಮುಕ್ತಿಯು.

೭. ನಿರ್ಮಲವಾದ ಭಕ್ತಿಯೇ ಆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು.

೮. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನೊದಲಾದ (೩) ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣವು.

೯. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ನಿಲ್ಲಾ ನೇದಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು.

ಜೈತನ್ಯಮತಾವಲಂಬಿಯಾದ ವಿದ್ಯಾಭೂಷಣ ಬಲದೇವನೆಂಬುವನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವ ಈ ೯ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಮೇಯರತ್ನಾನಳಿ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವನು. *

* ಅನಂದತೀರ್ಥರಚಿತಾನಿ ಯಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಮೇಯರತ್ನಾನಿ ನವೈವ ಸಂತಿ | ಪ್ರಮೇಯರತ್ನಾನಂ ರಾದರೇಣ ಪ್ರಧೀಭರೇಷಾ ಹೃದಯೇ ನಿಧೇಯಾ ||

೮. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಮೊದಲಾದ (೩) ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣವು.

ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥಿನವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಬೇಕಾಗಿಯಿದೆ.

(೧) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, (೨) ಅನುಮಾನ, (೩) ಆಗಮ ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರೇ ವಿಧವು. ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೀಗೆಯೇ ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಉಪಮಾನಾದಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗಿವೆ ಈ ವಿಸಯವು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ (ಪು. ೧೩. ೨೧.) ವಿಶದೀಕೃತವಾಗಿಯಿದೆ. ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರಮೇಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಮೇಯಗಳ ನಿರೂಪಣವೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. (೧) ದ್ರವ್ಯ, (೨) ಗುಣ, (೩) ಕರ್ಮ, (೪) ಸಾಮಾನ್ಯ, (೫) ವಿಶೇಷ, (೬) ವಿಶಿಷ್ಟ, (೭) ಅಂಶ, (೮) ಶಕ್ತಿ, (೯) ಸಾದೃಶ್ಯ, (೧೦) ಅಭಾವ. ಹೀಗೆ ೧೦ ಪದಾರ್ಥಗಳು. (೧) ಪರಮಾತ್ಮ, (೨) ಲಕ್ಷ್ಮೀ, (೩) ಜೀನ, (೪) ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ, (೫) ಪ್ರಕೃತಿ, (೬) ಸತ್ಸರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳು, (೭) ಮಹತ್ತತ್ವ, (೮) ಅಹಂಕಾರತತ್ವ, (೯) ಬುದ್ಧಿ, (೧೦) ಮನಸ್ಸು, (೧೧) ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, (೧೨) ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಸಯಗಳು, (೧೩) ಪಂಚಭೂತಗಳು, (೧೪) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ, (೧೫) ಅವಿದ್ಯಾ, (೧೬) ವರ್ಣ, (೧೭) ಅಂಧಕಾರ, (೧೮) ವಾಸನಾ. (೧೯) ಕಾಲ, (೨೦) ಪ್ರತಿಬಿಂಬ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ೨೦ ದ್ರವ್ಯಗಳು. (೧) ರೂಪ, (೨) ರಸ, (೩) ಗಂಧ, (೪) ಸ್ಪರ್ಶ, (೫) ಸಂಖ್ಯಾ, (೬) ಪರಿಮಾಣ, (೭) ಸಂಯೋಗ (೮) ವಿಭಾಗ, (೯) ಪರತ್ವ, (೧೦) ಅಪರತ್ವ, (೧೧) ದ್ರವತ್ವ, (೧೨) ಗುರುತ್ವ, (೧೩) ಲಘುತ್ವ, (೧೪) ಮೃದುತ್ವ, (೧೫) ಕಾಶಿನ್ಯ, (೧೬) ಸ್ನೇಹ, (೧೭) ಶಬ್ದ, (೧೮) ಬುಧ್ಧಿ, (೧೯) ಸುಖ, (೨೦) ದುಃಖ, (೨೧) ಇಚ್ಛಾ, (೨೨) ದ್ವೇಷ, (೨೩) ಪ್ರಯತ್ನ, (೨೪) ಧರ್ಮ, (೨೫) ಅಧರ್ಮ, (೨೬) ಸಂಸ್ಕಾರ, (೨೭) ಆಲೋಕ, (೨೮) ಶಮ, (೨೯) ದಮ, (೩೦) ಕೃಪಾ, (೩೧) ತಿಷ್ಠಿತ್ವ, (೩೨) ಬಲ, (೩೩) ಭಯ, (೩೪) ಲಜ್ಜಾ, (೩೫) ಗಾಂಭೀರ್ಯ, (೩೬) ಸೌಂದರ್ಯ, (೩೭) ಧೈರ್ಯ, (೩೮) ಸ್ಥೈರ್ಯ, (೩೯) ಶೌರ್ಯ, (೪೦) ಔದಾರ್ಯ, (೪೧) ಸಾಭಾಗ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳು. (೧) ವಿಕಿತ್, (೨) ನಿಷಿದ್ಧ, (೩) ಉದಾಸೀನ ಎಂದು ೩ ವಿಧ ಕರ್ಮಗಳು. (೧) ನಿತ್ಯ, (೨) ಅನಿತ್ಯ ಎಂದಾಗಲೀ, ಜಾತಿ, ಉಪಾಧಿ ಎಂದಾಗಲೀ ಸಾಮಾನ್ಯವು ೨ ವಿಧವು. ಜೀನ ತ್ವಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯಗಳು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವಾದಿಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿದ್ದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿಯೂ ನಿತ್ಯವು. ಕುರ್ಚಿಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು (ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು) ನಿರ್ವಹಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಅನಂತವಾದದ್ದು ವಿಶೇಷವು. ತಾರ್ಕಿಕರು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಸಮವಾಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅಸ್ರಾವಾಣಿಕವು. ವಿಶೇಷಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷ್ಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದುದು ನಿತ್ಯವು. ದಂಡಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ದಂಡತ್ವಾದಿಗಳು ಅನಿತ್ಯರು. ಹಸ್ತ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅವಯವಿಯು ಅಂಶೀ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (೧) ಆಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿ, (೨) ಆಧೇಯಶಕ್ತಿ, (೩) ಸಹಜಶಕ್ತಿ, (೪) ಪದಶಕ್ತಿ ಎಂದು ೪ ವಿಧ ಶಕ್ತಿಯು.

೧. ಆಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯು (ಕೂಡದಿರುವುದನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದುದು) ಲಕ್ಷಾತ್ಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನಿರವಧಿಕವು. (೧) ಅಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತಿ ಶಯಾನೋ ಯಾತಿ ಸರ್ವತಃ | (೨) ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್ ||

(ಕಾಶ. ಪು. ೫೦.) (೩) ವಿಚಿತ್ರಶಕ್ತಿಃ ಪುರುಷಃ ಪುರಾಣಃ | (೪) ಗುಣಾಃ ಶ್ರುತಾಸ್ಸನಿರುದ್ಧಾಶ್ಚ ದೇವೇ || ಪುರಾತನನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಿಚಿತ್ರಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಗುಣಪೂರ್ಣನು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿ ವಿರುದ್ಧ ಗುಣಗಳೂ ಶ್ರುತಗಳಾಗಿವೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇಸಂ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (೫) ಸರ್ವೇಭ್ಯಶಕ್ತಯಶ್ಚೈವ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿಃ ಸರೋ ಹರಿಃ || ಸರ್ವರೂಪಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರೇ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತನು.

೨. ಇತರದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಆಧೇಯ ಶಕ್ತಿಯು. ಅದು ದೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ. (೬) ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಪೂಜಯೇತ್ (೭) ಪ್ರತಿನಾಯಾಂ ಸನ್ನಿಧಿಕ್ರತ್ ಶಿಷ್ಯೇ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಕೃದ್ಭವೇತ್ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರತಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಶಿಷ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಿಮೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು.

೩. ದಂಡಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಾದಿಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಶಕ್ತಿಯು ಸಹಜಶಕ್ತಿಯು. ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ೪. ಪದಕ್ಕೂ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ ಸಂಬಂಧವು (ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧವು) ಪದಶಕ್ತಿಯು. ಸ್ವರ, ಧ್ವನಿ, ವರ್ಣ, ಪದ, ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. (೮) ಔತ್ಪತ್ತಿಕಸ್ತು ಶಬ್ದ ಸ್ವಾರ್ಥೇನ ಸಂಬಂಧಸ್ತಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮುಪದೇಶಃ (ಜೈಮಿ. ಸೂ.) ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಸಂಬಂಧವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೇ, ತಜ್ಞಾನವನ್ನು ವೇದವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. (೯) ಶಕ್ತಿ ಶೈವಾನಿಷ್ಟಿತೇ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಶಬ್ದಾನಾಮನುಭೂಯತೇ | ಯೋಗ್ಯವಾದ ಇತರದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಪದಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯು. (೧೦) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವತಃ ಏನಾಗಮಸ್ಯ ಹಿ | ಆಗಮಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆಯೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. (೧೧) ನಿತ್ಯಯೋಗೋಽಸಿ ಶಬ್ದಾನಾಮರ್ಥೈರ್ನೈವ ವಿದುಷ್ಯತೇ | ನಿತ್ಯಸಂಬಂಧವೂ ಕೂಡ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವಂತೆ ಜಾತಿವಿಶಿಷ್ಟವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅನ್ವಯ ಜ್ಞಾನವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪದಾರ್ಥಾಹಾರದಿಂದಲೂ ಅವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು.

೪. ಪದಶಕ್ತಿಯು (೧) ಮುಖ್ಯಾ (೨) ಪರಮ ಮುಖ್ಯಾ ಎಂದು ೨ ವಿಧವು. ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು. ಇತರರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು.

ಸಾದೃಶ್ಯವು ಬೇರೆ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವೇ. ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಸಾದೃಶ್ಯವೆಂದರೆ ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ಅನೇಕ ಧರ್ಮವತ್ಪರೂಪವಾದುದು ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. (೧) ಪ್ರಾಗಭಾವ, (೨) ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವ, (೩) ಅನೋನ್ಯಾಭಾವ, (೪) ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ. ಹೀಗೆ ಅಭಾವವು ೪ ವಿಧವು. ಈ ವಿಷಯವು ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನ, ತತ್ವವಿವೇಕಗಳಲ್ಲಿ (ಪು. ೧೬೫. ೨೦೨) ವಿಶದೀಕೃತವಾಗಿಧೆ. (೧) ಉಪಾದಾನಕಾರಣೀಭೂತವಾದುದು ದ್ರವ್ಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (೨) ದೋಷಭಿನ್ನವಾದುದು ಗುಣವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಬುದ್ಧಿಯು (ಜ್ಞಾನವು). ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಗುಣವು. ಅದು ೨ ವಿಧವು (೧) ಅನುಭವ (೨) ಸ್ಮೃತಿಯೆಂದು. (೧) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ (೨) ಅನುಮಿತಿ (೩) ಶಾಬ್ದಗಳೆಂದು ಅನುಭವವು ೩ ವಿಧವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು (೧) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ (೨) ಅನುಮಾನ (೩) ಆಗಮ ಎಂದು ಹೀಗೆ ೩ ವಿಧ ಪ್ರಮಾಣವು. ತಥಾ ಚ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳು

ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಅಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಗಮವು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದುದು. ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವಂತೆ ಈಶ್ವರಕೃತವಲ್ಲವು (೧) ಭಾರತಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃನಿರ್ದೇಶವಿದ್ದಂತೆ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃನಿರ್ದೇಶವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವೇದಕರ್ತನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಲ್ಲ. ಕರ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವ ಎಂಬ ದೋಷವು. ಕಲ್ಪಿಸದಿದ್ದರೆ ಕರ್ತನಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಭಾರತಾದಿಗಳಂತೆ ವೇದಗಳಿಗೂ ಕರ್ತನಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಕರ್ತರು ಎಂದು ಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲವು. ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಕೇವಲ ಅನುಮಾನವು ಕಾಮಚಾರಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವು. ಶ್ರುತಿಯಾದರೂ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಉದ್ಘೋಷಿಸುತ್ತದೆ.

೧. ತಸ್ಮೈ ಸೂನಮುಭಿದ್ಯವೇ ವಾಚಾ ನಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ ವೃಷ್ಟೇ ಚೋದಸ್ವ ಸುಷ್ಪತಿಮ್ | (ಋಗ್ವೇದ. ಅಷ್ಟ. ೬. ಅಧ್ಯಾ. ೫. ವರ್ಗ. ೨೫.) ನಿರೂಪನಾಮಕ ಹುಷಿಯೇ? ವಿಶೇಷತಃ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾಶಕನೂ ಅತ್ಯಭಿವ್ಯವದನೂ ಆದ ಭಗವಂತನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ವೇದವಚನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡು.

೨. ನಿತ್ಯಯಾನಿತ್ಯಯಾ ಸೌಮಿ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಚ್ಯುತಂ | ಅತಿಶಯವಾಗಿ ನಿತ್ಯತ್ವೋಪೇತವಾದ ವೇದವಚನದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

೩. ವಾಗ್ವಾನ ನಿತ್ಯಾ ನ ಹ್ಯೇಷೋತ್ಸದ್ಯತೇ ಅಸ್ಯಾಂ ಹಿ ಶ್ರುತಿರವತಿಷ್ಠತೇ | ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ. ವೇದವಾಕ್ಯವು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವು; ಯಾವಾಗಲೂ ಹುಟ್ಟಲಾರದು.

೪. ಶ್ರುತಿರ್ವಾ ನ ನಿತ್ಯಾ ಅನಿತ್ಯಾ ವಾ ವ ಸ್ತೃತಯಃ ಯಾಶ್ಚಾನ್ಯಾ ವಾಚಃ | ಶ್ರುತಿಯು ನಿತ್ಯವಾದುದೇ. ಸ್ತೃತಿಗಳೂ ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಅನಿತ್ಯಗಳೇ, ಎಂದು ಪೈಂಗೀ ಶ್ರುತಿಯು.

೫. ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾಪಿಕಾ ಪರಮಾ ಶ್ರುತಿಃ | ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಾ ಸಾ ತಚ್ಚ ವಿನಾ ತಾಂ ನ ಸ ಗಮ್ಯತೇ || ಇತಿ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಶ್ರುತಿಃ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯಜ್ಞೇಯನು. ಶ್ರುತಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವತ್ಪರೂಪ ಪ್ರತಿಪಾಕದವು. ಶ್ರುತಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಗಳು. ಶ್ರುತಿಹೊರತು ಆ ಹಂಯು ಜ್ಞೇಯನಲ್ಲ.

೬. ಸಹಸ್ರಧಾ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಹಸ್ರಂ ಯಾವದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣಿತಂ ತಾವತೀ ವಾಕ್ | (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೮. ಅಧ್ಯಾ. ೬. ವ. ೧೭.)

೭. ನಿತ್ಯಾ ವೇದಾಸ್ತನುಸ್ಮಾಶ್ಚ ಶಾಶ್ವತಾ ವಿಷ್ಣುಬುದ್ಧಿಗಾಃ || ಸಮಸ್ತವೇದಗಳೂ ನಿತ್ಯಗಳು. ಸದಾ ಏಕಪ್ರಕಾರಗಳು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ.

೮. ಅನಾದಿನಿಧನಾ ನಿತ್ಯಾ ವಾಗುತ್ಪೃಷ್ಟಾ ಸ್ವಯಂಭುವಾ | ಋಷೀಣಾಂ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಯಾಶ್ಚ ವೇದೇಷು ದೃಷ್ಟಯಃ | ವೇದಶಬ್ದೇಭ್ಯ ಏವಾದೌ ನಿರ್ಮ ಮೇ ಸ ಮಹೇಶ್ವರಃ || ಇತಿ ಸ್ತೃತಿಃ. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶ ರಹಿತವಾದ ನಿತ್ಯವೇ ಆದ ವೇದರೂಪವಾದ ಮಾತು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂತಹ ವೇದಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹಂಯು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳನ್ನು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ರೂಪ

೯. ನಿತ್ಯಯಾ ನಿತ್ಯಯಾ ಸೌಮಿ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ವರಮಂ ಪದಂ | ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ. ಮುಕ್ತಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ನಿತ್ಯವಾದ ವೇದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಂತೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಅತೀಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಆಗಮವು * ಮುಖ್ಯ ಬೇಕಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨. ಪ್ರಪಂಚವು ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು.

ಪ್ರಮಾಣವು ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವ ವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಕೆಲವರು (ಶಾಂಕರರೂ, ಬೌದ್ಧರೂ) ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವಾದಿಸುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು (ರಾಮಾನುಜರೂ ಮಾಧ್ವರೂ), ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ವಾದಿಸುವರು. ಈ ೨ರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಾದವು ಯುಕ್ತವಾದುದೆಂಬುವುದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ಶ್ರುತಿಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಆಪಾತತಃ ಜಗನ್ನಿರ್ಧ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಾಗಿ ತೋರುವ ಶ್ರುತಿಗಳು ೨, ೩ ಮಾತ್ರ ಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ | ಮಾಯಾಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಮದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ || ಇದರ ನಿಜಾರ್ಥವು ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (ಪು. ೩೧೭ರಲ್ಲಿ) ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. ಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕೇವಲ ಅನುಚಿತವು. ಸತ್ಯತ್ವಸಾಧಕಗಳಾದ ನಿರವಕಾಶ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಗಳಾಗಿವೆ.

೧. ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಸತ್ಯಮಿತ್ತನ್ನನೋಘಂ ವಸು ಸ್ವಾರ್ಹಮುತ ಜೇತೋತ ದಾತಾ || (ಋಗ್ವೇ. ಅಷ್ಟ. ೮. ಅಧ್ಯಾ. ೧. ವ. ೨೭) ಯಾವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೋ, ಅದಿಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯವೇ. ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬಲ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗದಾದಿಸಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಷ್ಟೆ?

೨. ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮಘವಾನಾ ಯುಪೋರಿಧಾಪಶ್ಚ ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ನೃತಂ ವಾಂ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯಾ. ೭. ವ. ೩) ಇಂದ್ರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಗಳಿರಾ ನೀವು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ಸತ್ಯವೇ, ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

೩. ಪ್ರಘಾನ್ವಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ಸತ್ಯಾ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಾನಿ ವೋಚಂ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯಾ. ೬. ವ. ೧೫) ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸತ್ಯಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳುವೆನು.

* 'ದ್ವಿವಿಧಂ ಬಲವತ್ತ್ವಂ ಚ ಬಹುತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವಭಾವತಃ | ತಯೋಃ ಸ್ವಭಾವೋ ಬಲವಾನುಪಜೀವ್ಯಾದಿಕ ಶ್ವಸಃ' || (೧) ಬಾಹುಲ್ಯದಿಂದಲೂ, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೂ ಬಲವು ೨ ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವವೇ ಪ್ರಬಲವು. ಅದು ಉಪಜೀವ್ಯಾದಿರೂಪವು. 'ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಾಗಮಸ್ಯೈವ ಜಾತ್ಯಾ ತೇಷು ತ್ರಿಷು ಸ್ಯುತಂ' || ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ೩ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವತಃ ಆಗಮಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು. ಅಂತೂ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ.ತ.ಕ.ಕೆ. ಸಾ.ಬಲ್ಯವು. ಅದೃಷ್ಟಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆಗಮಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು.

೪. ಸತ್ಯಃ ಸೋಅಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ಗೃಣೇ ಶವೋ ಯಜ್ಞೇಷು ವಿಪ್ರರಾಜ್ಯೇ ||
(ಋ.) ಈ ನಾರಾಯಣನ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಮಹಿ
ಮೆಯು ಯಥಾರ್ಥವಾದುದೇ, ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಖಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ.

೫. ಸತ್ಯಮೇನಮನು ವಿಶ್ವೇ ಮದಂತಿ ರಾತಿಂ ದೇವಸ್ಯ ಗೃಣತೋ ಮಘೋನಃ ||
(ಋ. ಅಷ್ಟ. ೩. ಅಧ್ಯಾ. ೫. ವ. ೨೧) ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕ ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ
ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಸತ್ಯಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದವನನ್ನಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿದು
ಸಂತೋಷ ಪಡುತ್ತಾರೆ.

೬. ಸತ್ಯಮಿದ್ವಾ ಉತಂ ವಯಮಿಂದ್ರಂ ಸ್ತವಾಮ ನಾನೃತಂ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೬.
ಅಧ್ಯಾ. ೪. ವ. ೪೧.)

೭. ಯೋಽಭೂತ್ನೋ ಮೈಸ್ಮತ್ಸತ್ಯಮದ್ವಾ || (ಋ.)

೮. ಸತ್ಯೋಽಯಂ ಪೂರ್ವೇಚಿದ್ವೇವಾಸಶ್ಚಿದ್ಯಮಿಧೀ ||

೯. ಋತಂ ಯತೀ ಸರಮಾಗಾ ಅನಿಂದದ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಸತ್ಯಾಂಗಿರಾಶ್ಚಕಾರ ||

೧೦. ತಂ ನು ಸತ್ಯಂ ಪವನಾಸಸ್ಯಾಸ್ತು || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೭. ಅಧ್ಯಾ. ೪. ವ. ೨.)

೧೧. ಯದಂಗದಾಶುಷೇತ್ವಮಗ್ನೇ ಭದ್ರಂ ಕರಿಷ್ಯಸಿ ಕನೇತ್ವತ್ಸತ್ಯಮಂಗಿರಃ ||

(ಋ. ಅಷ್ಟ. ೧. ಅಧ್ಯಾ. ೧. ವ. ೨)

೧೨. ಅಜೋ ನಕ್ಷಾಂ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಂ ತಸ್ತಂಭ ದ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರೇಭಿಸ್ತತ್ಯೈಃ ||

(ಋ. ಅಷ್ಟ. ೧. ಅಧ್ಯಾ. ೫. ವ. ೧೧.)

೧೩. ಕೃಣ್ಣನಿಶ್ವಾನ್ಯಸಾಂಸಿ ಸತ್ಯಾ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೧. ಅಧ್ಯಾ. ೫. ವ. ೧೪)

೧೪. ಶ್ವೇನಂ ಸಶ್ವದ್ವೇವೋ ದೇವಂ ಸತ್ಯಮಿಂದ್ರಂ ಸತ್ಯ ಇಂದುಃ || (ಋ. ಅಷ್ಟ.

೨. ಅಧ್ಯಾ. ೬. ವ. ೨೮.)

೧೫. ಆದ್ವಾಂ ಬ್ರವಾಮ ಸತ್ಯಾನ್ಯುಕ್ತ್ಯಾ || (ಋ.)

೧೬. ಋತಾವರೀ ಋತ ಜಾತಸ್ಯ ಸತ್ಯಾ || (ಋ.)

೧೭. ಸತ್ಯಮಿದ್ವಾ ಉ ಅಶ್ವಿನಾ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೪. ಅಧ್ಯಾ. ೪. ವ. ೧೨)

೧೮. ಆಸತ್ಯಾಭಿರಿಂದ್ರಂ ದ್ಯುನ್ಮ ಹೂತಿಭಿಃ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯಾ. ೧. ವ. ೧೭)

೧೯. ಸ್ವಾತುಶ್ಚ ಸತ್ಯಂ ಜಗತಶ್ಚ ಧರ್ಮಣಿ || (ಋ. ಅಷ್ಟ. ೨. ಅಧ್ಯಾ. ೩. ವ. ೨.)

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ, ಜಗತ್ತು, ನೀರು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ, ಕರ್ಮ
ಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತದೆ.

೨೦. ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಜಗದೇತದೀದೃಕ್ಪ್ರವರ್ತತೇ ನಾತ್ರ ವಿಚಾರ್ಯಮಸ್ತಿ |
ನ ಚಾನ್ಯಥಾ ಕ್ವಾಪಿ ಚ ಕಸ್ಯ ಚೇದಮಭೂತ್ಪುರಾ ನಾಪಿ ತಥಾಽಭವಿಷ್ಯತ್ || ಪ್ರವಾ
ಹತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಜಗತ್ತು ಪ್ರತಿ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ.
ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿರ್ಣಯಿಸತಕ್ಕುದು ಇಲ್ಲ. ಸರ್ವವೂ ನಿರ್ಣೀತವೇ ಆಗಿದೆ.
ಸಂದೇಹವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಜಗತ್ತು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಾವ
ಪುರುಷನಿಗೂ ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆಯೂ ಬಾಧ್ಯವು (ಮಿಥ್ಯೆಯು)
ಆಗಲಾರದು. ಇದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಪ್ರವಾಹತಃ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅಬಾಧ್ಯ (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯ)

೨೧. ಅಸತ್ಯವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ | ಅಪರಸ್ಪರಸಂಭೂತಂ
ಕಿಮನ್ಯತ್ಯಾನುಹೈತುಕಂ || ಏತಾಂ ದೃಷ್ಟಿಮವಷ್ಟಭ್ಯ ನಷ್ಟಾತ್ಮಾನೋಽಲ್ಪಬು
ದ್ಧಯಃ | ಪ್ರಭವಂತ್ಯುಗ್ರಕರ್ಮಾಣಃ ಜ್ಞಯಾಯ ಜಗತೋಽಹಿತಾಃ || (ಗೀ. ಅಧ್ಯಾ.
೧೬. ಶ್ಲೋ. ೮, ೯.) ಆಸುರರು 'ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ಈಶ್ವರರಹಿತ
ವೆಂದೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಮಹತ್ವತ್ವ, ಅದರಿಂದ ಅಹಂಕಾರತತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ
ದ್ದಲ್ಲವೆಂದೂ' ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸತ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ಯೋ? ಅಪರಸ್ಪರಸಂಭೂತವಾದರೆ ನಿತ್ಯವೋ?
ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅನ್ಯತ್=ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು. ಅನಿದ್ಯಾವರಿಕಲ್ಪಿತವು. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು
ಹೊಂದಿ ಮರ್ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಿಗಳು ಜಗತ್ತನ್ನೇ ವಿನಾಶಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಲಿ
ಯುಗಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಕೃಷ್ಣನು ಪದೇಶಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಸತ್ಯವೇ ಕೃಷ್ಣ
ವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದದ್ದೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು.

೨೨. ಅಸತ್ಯವಾಹುರ್ಜಗದೇತದಜ್ಞಾಃ ಶಕ್ತಿಂ ಹರೇರ್ಯೇ ನ ವಿದುಃ ಪರಾಂ
ಹಿ | ಯಸ್ಯತ್ಯರೂಪಂ ಜಗದೇತದೀದೃಸ್ಸೌಷ್ವಾತ್ಸಭೂತ್ಸತ್ಯಕರ್ಮಾ ನುಹಾತ್ಮಾ ||
ಯಾರು ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಹರಿಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಅಜ್ಞರೇ ಜಗ
ತ್ತನ್ನು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸತ್ಯವೇ ಆದ,
ನಾನಾವಿಧವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಸತ್ಯಕರ್ಮವಾದನೋ.

೨೩. ಅಭೈನಮಾಹುಃ ಸತ್ಯಕರ್ಮೇತಿ ಸತ್ಯಂ ಹೈನೇದಂ ನಿಶ್ಚಯಸೌ ಸೃಜತೇ ||
ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಈ ಹರಿಯು ಸತ್ಯವೇ ಆದ ಈ ತೋರುವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ
ಕಾರಣ ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಸತ್ಯಕರ್ಮನೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

೨೪. ಅಭೈನಮಾಹುರ್ನಿತ್ಯಕರ್ಮೇತಿ ನಿತ್ಯಂ ಹೈನಾಸೌ ಕುರುತೇ || ಇತಿ
ಶ್ರುತಿಃ || ಹರಿಯು ಆಬಾಧ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಆದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ನಿತ್ಯ
ಕರ್ಮನೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

೨೫. ಕನಿರ್ಮನೀಷೀ ಪರಿಭೋಸ್ವಯಂಭೂರ್ಯಾಥಾತಥ್ಯತೋಽರ್ಥಾನ್
ವ್ಯದಧಾಚ್ಛಾತ್ವತೀಭ್ಯಸ್ಸಮಾಭ್ಯಃ || (ಈ ಶಾ. ಪು. ೧೦).

೨೬. ಸತ್ಯವೃತಂ ಸತ್ಯಪರಂ ತ್ರಿಸತ್ಯಂ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯೋನಿಂ ನಿಹಿತಂ ಚ ಸತ್ಯೇ |
ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮುತ ಸತ್ಯನೇತ್ರಂ ಸತ್ಯಾತ್ಮಕಂ ತ್ವಾಂ ಶರಣಂ ಪ್ರಪನ್ನಾಃ || (ಭಾ. ೧೦
ಸ್ಕಂಧ) ಸತ್ಯವೇ ಆದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮರೆ ಹೋಗುತ್ತೇವೆ.

ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿಗಳು ಜಗತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನು ವಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಕೆಲ
ವರು ಹೇಳುವರು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ವಿಂಗಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ
ತಕ್ಕ ಕಾರಣಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವು ಖಂಡನತ್ರಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪ
ಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು.

ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದ
ರಿಂದ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯತ್ವಬೋಧಕಗಳಾದ ೧. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ೨. ಅನುಮಾನ, ೩. ಅಗಮ
ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಜಾಗರೂಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ
ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. ಅಂತೂ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೫. ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವನನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು.

ಜೀವರು ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವನನ್ನು ಅಂದರೆ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಸರ್ವರಿಗೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ೧೪ ಲೋಕಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಅವರಿಂದಲೇ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ತಸ್ಯೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಾ ವಿತ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ || ಇತ್ಯಾದಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ (ಪು. ೧೪೨-೧೪೬) ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸೋಣಾಗಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ತಾಮಸರಿಂದ ಮಧ್ಯಮರು, ಉತ್ತಮರು. ಮಧ್ಯಮರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು, ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾವರ ಜೀವರು ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟರು. ಅವರಿಂದ ಜಂಗಮಗಳಾದ ಪಶುಪಕ್ಷಿಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳು. ಅವುಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಉತ್ತಮರು. ಅವರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಅವರಿಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ಅವರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವರು. ಅವರಿಂದ ದೇವಗಂಧರ್ವರು. ಅವರಿಂದ ಚರಪಿತ್ಯಗಳು, ಅವರಿಂದ ಆಜಾನಜದೇವತೆಗಳು. ಅವರಿಂದ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು. ಇವರೂ ಕರ್ಮಜ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಮಾನಿಕರೇ.

೧. ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಃ ಪೃಥುಶ್ಚೈವ ದೌಷ್ಯಂತಿರ್ಭರತಸ್ತಥಾ | ಶಶಬಿಂದುಶ್ಚ ನಾಂಧಾತಾ ಕಕುತ್ಸ್ಥಾ ದ್ಯಾಸ್ತಥಾ ಪರೇ || ಸರ್ವೇ ತೇ ವಿಷ್ಣುನಾವಿಷ್ಣಾ ವಿಷ್ಣೋ ಭಿನ್ನಾಸ್ಸದೈವ ತು | ಶತಾವರಾಶ್ಚ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮದೇವಾ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಾಃ || ಬಲಿಃ ಅದ್ಭುತಃ ಶಂಭುಃ ವಿಧೃತಃ ಋತುಧಾನಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಶುಚಿಃ ಇಷ್ಟ ಜನರೂ ಕರ್ಮಜ ದೇವತೆಗಳು. ಒಂಭತ್ತುಕೋಟಿ ದೇವಗಣಗಳೂ ಪಾವಕ ಪ್ರಹ್ಲಾದಾದಿಗಳೂ ಕರ್ಮಜ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಿಕರು. ತಾಪಸಾದಿ ೧೧ ಮನುಗಳೂ ಜೈವನ ಉಚ್ಛ್ರಾಬುಷಿಗಳೂ ಪ್ರಿಯವ್ರತಯರಾಜರೂ ಸಮಾನಿಕರೇ. ತುಂಬುರು ಮೊದಲಾದ ೮ ಗಂಧರ್ವರೂ, ೯೨ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರೂ, ಸನಕಾದಿಗಳೂ ಸಮಾನಿಕರು. ಅವರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಕ್ಷೇನ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು ಗಣಪತಿ, ಕುಬೇರರು, ಸೋಮಾರ್ಹ ೧೦೦ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರು.

೨. ಮರು ದ್ರುದ್ರಾದಿತ್ಯನಸುವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಋಭೃಶ್ವಿನೌ ಚ ರೋದಸ್ಯಾ ಸಿತ್ಯಪಾಶ್ಚ ಶತಂ ಸುರಾಃ || ೫೦ ಮರುತುಗಳು, ೧೧ ರುದ್ರರು, ೧೨ ಅದಿತ್ಯರು, ೮ ವಸುಗಳು, ೧೦ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ೧ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ೧ ಋಭುಗಣ, ೨ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳು, ೨ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು, ೩ ಸಿತ್ಯಪರು. ಇವರು ೧೦೦ ದೇವತೆಗಳು. || ಗಣ ಪತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು ಉತ್ತಮರು.

೩. ಉಷಾಃ ಸ್ವಾಹಾ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಿತ್ರೋಽಗ್ನಿರ್ವರುಣೋ ವಿಧುಃ | ಪ್ರವಹೋನಿರುದ್ಧ ಇಂದ್ರೋನೋ ರುದ್ರೋ ನಾಣೀ ಚ ಮಾರುತಃ | ಉತ್ತರೋ ತ್ವರತಶ್ಚೈತೇ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಶ್ಚ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ || ಮಿತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಮರೀಚಿ ಅತ್ರಿ ಅಂಗಿರಾಃ, ಪುಲಸ್ತ್ಯರು, ಪುಲಹರು, ಕೃತು, ವಸಿಷ್ಠ, ಹೀಗೆ ೬ಋಷಿಗಳು, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವೈವಸ್ವತಮನುವು ಹೀಗೆ ೯ ಜನರು ಉತ್ತಮರು. ಮರೀಚ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಭೃಗುಋಷಿ, ಪ್ರಧಾನಾಗ್ನಿ,

ದನು ಉತ್ತಮನು. ನಾರದನಿಂದ ವರುಣನು. ಆತನಿಂದ ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಯಮರು, ಸ್ವಾಯಂಭುವನ ಪತ್ನಿಯು ಉತ್ತಮರು. ಇವರಿಂದ ಪ್ರವಹನು. ಆತನಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ದಕ್ಷ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಸ್ವಾಯಂಭುವನು, ಶಚೀದೇವಿ, ರತಿ ಈ ೬ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರು. ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಗಳಿಂದ ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನು ಉತ್ತಮನು. ಅವನಿಂದ ಇಂದ್ರ ಕಾಮರು. ಇವರಿಂದ ಸೌಪರ್ಣೀ (ಗರುಡನ ಹೆಂಡತಿ) ವಾರುಣೀ (ಶೇಷನ ಹೆಂಡತಿ) ಪಾರ್ವತಿ (ರುದ್ರನ ಪತ್ನಿ) ಯರು ಉತ್ತಮರು. ಇವರಿಂದ (೧) ನೀಲಾ, (೨) ಭದ್ರಾ, (೩) ಮಿತ್ರ ವಿಂದಾ, (೪) ಕಾಲಿಂದೀ, (೫) ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ, (೬) ಜಾಂಬವಂತೀ, ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಷಿಯರು ಉತ್ತಮರು. ಈ ೬ ಮಹಾಮಹಿಷಿಯರಿಂದ ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರರು ಇವರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳ ಭಾರ್ಯರಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿಯರು, ಇವರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಕೋಟಿಗುಣೋತ್ತಮಳು.

೪. ಏತೇಭ್ಯಃ ಶ್ರೀಸ್ತು ಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋ ಗುಣೈಃ ಕೋಟಿಗುಣೋತ್ಕರಾ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಅನಂತಾನಂತಗುಣೋತ್ತಮನು.

೫. ವಿಷ್ಣುಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಲೇಶಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಸ್ಯ ಚ ಕೋಟಿಧಾ | ಪುನಶ್ಚಾನಂತಧಾ ತಸ್ಯ ಪುನಶ್ಚಾಪಿ ಹ್ಯನಂತಧಾ | ನೈಕಾಂಶಸಮಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾಃ ಶ್ರೀ ಶೇಷಬ್ರಹ್ಮಶಂಕರಾಃ || ಇತಿ ಸ್ಮೃತಿಃ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಉತ್ತಮತ್ವಕ್ಕೆ ಅನಧಿಭೂತನು. ಆ ಹರಿಯಿಂದ ಯಾರೊಬ್ಬನು ಅಧಿಕನೂ ಇಲ್ಲ.

೬. ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ || ಆ ಹರಿಯೇ ಅವಧಿಯು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಪ್ಯನು ಎಂಬ (ಕಾಶ. ಪು. ೫೯.) ಶ್ರುತಿಯಿಂದ.

೭. ತತ್ಸಮೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರನೋ ಹರಿರೇವ ನ ಚಾಪರಃ | ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆತನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಇತರನಲ್ಲ. ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿಯು.

೮. ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪತಯೋ ದೇವಾಃ ದೇವಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುರ್ನಚೈವೇದಂ ಪಾರಾವರ್ಯಂ ವಿನಶ್ಯತಿ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ನಿಯಾಮಕರು. ಅವರಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಆತನಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕನು. ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಸರ್ವದಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೯. ತಾರತಮ್ಯಾಪರಿಜ್ಞಾನಾದನುತ್ಥಾನಂ ತನೋ ವ್ರಜೇತ್ || ತಾರತಮ್ಯವನ್ನತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ನಿತ್ಯನರಕವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತ್ಯಾದಿವುಗಳೂ ಸಾರ್ಥಗಳು ಸಿಗುವುದರಿಂದಲೂ ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು.

೪. ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವಕರು.

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಸೇವ್ಯ ಸೇವಕ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕಭಾವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವದಾವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಆ ಕಾರಣ ಭಗವಂತನೇ ನಿಯಾಮಕನು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸೇವಕರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಜೀವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ದಾಸಾನುದಾಸರು. ಕೆಲವರು ಕೇವಲ ಶಿವನ ದಾಸರೆಂದೂ, ರಕ್ತಿಯ ದಾಸರೆಂದೂ, ಗಣಪತಿಯ ದಾಸರೆಂದೂ, ಕೆಲವರು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ದಾಸರೆಂದೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಗಳೂ, ಪ್ರಮಾಣ ಶೂನ್ಯಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ಅನೇಕರಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಕೊಡಲಾರದು. ಆ ಕಾರಣ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಜೀವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸೇವಕರೇ. ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಗಳು ಸಾಧಿಸುತ್ತವೆ.

೧. ಶೃಷ್ಟೇ ವೀರ ಉಗ್ರಮುಗ್ರಂ ದಮಾಯನ್ಯನ್ಯಮನ್ಯಮತಿನೇನೀಯ ಮಾನಃ | ವಿಧಮಾನದ್ವಿಳುಭಯಸ್ಯ ರಾಜಾ ಚೋಷ್ಣಾಯತೇ ವಿಶ ಇಂದ್ರೋ ಮನುಷ್ಯಾನ್ || (ಋಗ್ವೇದ, ಅಪ್ಪ. ೪. ಅಧ್ಯಾಯ. ೭. ವ. ೩೩.) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸುವವನಾಗಿಯೂ, ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳನ್ನು ತಿರಿಗಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೨. ಚತುರ್ಭಿಃ ಸ್ವಾಕಂ ನವತಿಂ ಚ ನಾಮಭಿಶ್ಚಕ್ರಂ ನ ವೃತ್ತಂ ವ್ಯತೀ ೪ ರವೀ ವಿಪತ್ | (ಋ. ಅಪ್ಪ. ೨. ಅಧ್ಯಾಯ. ೨ ವರ್ಗ ೨೫.) ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ವಿಶೇಷತಃ ಅಧಿಕ ರಾದ ೯೪ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪರ್ತುಳವಾದ ಚಕ್ರದಂತೆ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ನಿಯಾಮಕನೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಅನೇಕರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಕೊಡಲಾರದು. ಒಬ್ಬ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೇನೇ ನಿಯಾಮಕತ್ವವೆಂಬುವುದು ವ್ಯಾಸರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಿದೆ.

೩. ಅಪೂರ್ಣೋಽಯಂ ಜೀವಸಂಘೋಽಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪೂರ್ಣೋ ಹರಿಯಃ ಸ್ವತಂತ್ರಸ್ತದೈವ | ನ ಹಿ ಸ್ವತಂತ್ರೋಽಪೂರ್ಣತಾಂ ಕಾಮಯಿತ ಪೂರ್ಣೋ ಯದಿ ಸ್ಯಾದಸ್ವತಂತ್ರಃ ಕುತಸ್ತಃ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಅಪೂರ್ಣರು, ಅಸ್ವತಂತ್ರರು, ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸೇವಕರು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪೂರ್ಣನು, ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಸ್ವತಂತ್ರನು ಅಪೂರ್ಣತೆಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಲಾರನು. ಪೂರ್ಣನಾದರೆ ಅಸ್ವತಂತ್ರನು ಹೇಗೆ ಆದಾನು.

೪. ಏಕಃ ಶಾಸ್ತ್ರಾ ನ ದ್ವಿತೀಯೋಽಸ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾ || (ಭಾಗ.) ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಶಿಕ್ಷಕನು. ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಶಿಕ್ಷಕನಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಸರ್ವರಿಗೂ ಸರಿಯೇ. ಆತನೇ ಬಲಿಸ್ವರಗೂ ಬಲಪ್ರದನು.

೫. ವಯಮನುಚರಮುಖ್ಯಾಃ ಕರ್ಮಭಿಶ್ಚೇ ಮನೋಜ್ಞೈಃ || (ಭಾಗ) ಎಲೋ ಕೃಷ್ಣನೇ ನಾವು ನಿನಗೆ ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಸೇವಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನರಾಗಿದ್ದೇವೆ.

೬. ಈಶ್ವರಃ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಹೃದ್ಧೇಶೇಜುನ ತಿಷ್ಠತಿ | ಭ್ರಮಯನ್ ಸರ್ವಭೂತಾನಿ ಯಂತ್ರಾರೂಢಾನಿ ಮಾಯಯಾ | ತಮೇವ ಶರಣಂ ಗಚ್ಛ ಸರ್ವಭಾವೇನ ಭಾರತ || (ಗೀತಾ. ಅ. ೧೮. ಶ್ಲೋ. ೬೧.) ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತನ. ಶಕಿಯಿಂದ ಸರ್ವಪಾಣಿಗಳನ್ನು ಯಂತ್ರಾರೂಢಗಳಾದ ಗೊಂಬೆಗಳನ್ನೆಂಬಂತೆ ತಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

೭. ತಮೇವ ವತ್ಸಾಶ್ರಯ ಸರ್ವನಾಥಂ ಸ್ವಭೃತ್ಯಸಂಸಾರತರೋಃ ಕುತಾರಂ || (ಭಾಗ.) ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ ತನ್ನ ಭೃತ್ಯರ ಸಂಸಾರವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕುತಾರದಂತಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸು.

೮. ದ್ರವ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಚ ಕಾಲಶ್ಚ ಸ್ವಭಾವೋ ಜೀವ ಏವ ಚ | ಯದನುಗ್ರಹತಸ್ಸಂತಿ ನ ಸಂತಿ ಯದುಪೇಕ್ಷಯಾ || (ಭಾಗ.) ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳು, ಜೀವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆತನನ್ನು ಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇರಲಾರರು. ಅಂತೂ ಸರ್ವಸೇವ್ಯನು ನಾರಾಯಣನೆಂಬುದೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇವಕರೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೧. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.

ದುಷ್ಟಸಂಹಾರಕನೂ ಭಕ್ತರ ವಾಪಸರಿಹಾರಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮರು ದ್ರೇಂದ್ರಾದಿ ಸರ್ವ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮನು. ದ್ವಾವಿನ್ಯೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಾಕ್ಷರ ಏವ ಚ | ಕ್ಷರಸ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಿಸ್ಥೋಽಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ || ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯದಾಹ್ಯತಃ | ಯೋ ಲೋಕತ್ರಯಮಾನಿತ್ಯ ಬಿಭರ್ತ್ಯ ವ್ಯಯ ಈಶ್ವರಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷರಮತೀತೋಽಹಮಕ್ಷರಾದಪಿ ಚೋತ್ತಮಃ | ಅತೋಽಸ್ಮಿ ಲೋಕೇ ನೇದೇ ಚ ಪ್ರಥಿತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || (ಗೀ. ಅ. ೧೫ ಶ್ಲೋ. ೧೬, ೧೭, ೧೮.) ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರರೆಂದು ಇಬ್ಬರು ಪುರುಷರು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಕ್ಷರರು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಕ್ಷರಳು. ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೂ, ಉತ್ತಮನೂ ಆದ ಪುರುಷನು ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಈಶ್ವರನೇ ೩ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಕ್ಷರರನ್ನು ಆತಿಕ್ರಮಿಸಿದವನು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನು. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ನಾನೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಎಂದು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಪದೇಶಿಸಿರುವನು. ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿವೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳು ಸಾಧಿಸುತ್ತಿವೆ.

೧. ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಯತ್ರಯಂತ್ಯ ಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || (ತೈ. ಉ. ಪು. ೧೬೪) ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೋ, ಹುಟ್ಟಿದವರೂ ಯಾರಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೋ, ಯಾವಾತನನ್ನು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೋ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೋ, ಆತನನ್ನೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡು. ಆತನೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಹಾಗಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ ಆಗುವರು, ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಎಂದರೆ:-

೨. ಬೃಹಂತೋ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗುಣಾಃ || ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಃ ಪರೇ ವಿಷ್ಣೌ ನಾನ್ಯತ್ರ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಟತೇ || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸ್ತೃತಿಗಳಿಂದ ಅಮಿತಗುಣಭರಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಆತನೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಸಂಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ಆ ಕಾರಣ ಆತನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದೆಂದರೆ:

೩. ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಸ್ತವೋಚಂ ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ || (ಋ. ಆಷ್ವ. ೨. ಆಧ್ಯಾ. ೨. ವ. ೨೪.) ಯಾವಾತನು ನಾರಾಯಣನ ಸಾಮಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಚತುರ್ಮುಖನು ಪೃಥಿವೀ ಪರಮಾಣುಗಳನ್ನು ಎಣಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಅವನೂ ವರ್ಣಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ತನು. ಅಂತೂ ಅಗಣಿತಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನು ವಿಷ್ಣುವೇ.

ವಿಷ್ಣು ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪಕನೆಂದರ್ಥವು. ಅಂತಹರು ರುದ್ರಾದಿಗಳೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸೃಷ್ಟಾಧಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ಹೇಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಬಹುದೆಂದರೆ:

೪. ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ || ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ಚತುರ್ಮುಖನಾಗಲೀ ರುದ್ರನಾಗಲೀ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಮೇಲೆ ಇವರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ಚತುರ್ಮುಖನಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅಂತೂ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು.

೫. ನಾರಾಯಣಂ ಮಹಾಜ್ಞೇಯಂ ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪರಾಯಣಂ || (ಮಹಾನಾಂ ೧೧) ತತ್ ವಿಶ್ವಂ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು. ಮಹಾಜ್ಞೇಯಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಜ್ಞೇಯನೂ ಆದ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಾನಂ=ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಪರಾಯಣಂ=ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು, (ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಿದೆ.)

೬. ಸರ್ವಸ್ಯಾಧಿಪತಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ ಸ ವಾ ಏಷಃ ನೇತಿ ನೇತಿ || (ಬೃ. ೬. ೪-೨೨) ಸ ವಾ ಏಷಃ=ಈ ನಾರಾಯಣನು, ಸರ್ವಸ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ, ಅಧಿಪತಿಃ=ಗುಣಾಧಿಕನೂ ಪಾಲಕನೂ, ಸರ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ=ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಾಲಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು.

೭. ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಆಶಾ ಯಾ ಭೂಯಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ವೇದೇವೇಭ್ಯೋ ಭೂಯಾನ್ ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಯಾನ್ನಾಮ || (ಛಾಂ. ೭. ೧೬. ೧.) ಆಶಾಯಾಃ=ಭಾರತಿಯಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಭೂಯಾನ್=ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ದೇವೇಭ್ಯಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುಃ=ನಾರಾಯಣನೇ, ಭೂಯಾನ್=ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಭೂಯಾನ್ ನಾಮ=ಭೂಯಾನ್ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು.

೮. ಅಯಂ ಚ ಲೋಕಃ ಪರಶ್ಚ ಲೋಕಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ದೇವಾಶ್ಚ ದಿವ್ಯಾನಿ ಚ ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಿನಶ್ಚ ಅಲೋಕಾಶ್ಚ ಅಲೋಕಿನಶ್ಚ ವಿಷ್ಣಾವೇ ವೋತಾಶ್ಚ ಪೋತಾಶ್ಚ ಭವಂತಿ || (ಬೃ.) ಈ ಲೋಕವು, ಪರಲೋಕವು, ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳು, ದೇವತೆಗಳು. ಸರ್ವರೂ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿವೆ.

೯. ಅಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ನಿೂಳ್ವಾಣೋ ವಯಾ ವಿಷ್ಣೋರೇಷಸ್ಯ ಪ್ರಭೃಥೇ ಹವಿ

ಮಿಳ್ಳುಷಃ=ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದನಾದ, ಏವಸ್ಯ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಇಚ್ಛಾರೂಪನಾದ, ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ=ಈ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ಹವಿರ್ಭೀ=ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ, ಪ್ರಭೃಥೇ=ಪೂಜೆಯು, ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ವಯಾಃ=ಬಂಧಕನಾದ, ರುದ್ರಃ=ರುದ್ರನು, ರುದ್ರಿಯಂ=ರುದ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಮಹಿತ್ವಂ=ಮಹಿಮೆಯನ್ನು, ವಿದೇಹಿ=ಹೊಂದಿರುವನು, ಅಶ್ವಿನಾ=ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿರಾ, ಇರಾಸತ್=ಅನ್ನದಂತೆ, ವರ್ತೀ=ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು, ಯಾಸಿಷ್ಟಂ=ಹೊಂದಿರುವಿರಿ. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೧೦. ವಾಸುದೇವೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರಮಾಸೀತ್ ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ || ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನೊಬ್ಬನೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಚತುರ್ಮುಖನಾಗಲೀ, ರುದ್ರನಾಗಲೀ ಯಾರೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲ.

೧೧. ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ವಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮುನ್ಮತ್ತಮಂತಿ | ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ ದೇವ ಮಹಿನ್ಯುಃ ಪರಮಂತಮಾಪ || (ಋ. ಅ. ೫. ಅ. ೬. ವರ್ಗ. ೨೪). ಎಲೋ ವಿಷ್ಣುವೇ ನೀನು ಅಪರಿಮಿತ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು. ಸರ್ವಲೋಕ ವ್ಯಾಪ್ತನು. ನಿನ್ನ ಸಮಾನಿಕರೂ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದವನೂ ಇಲ್ಲ.

೧೨. ಯೋ ನಃ ಪಿತಾ ಜನಿತಾ ಯೋ ವಿಧಾತಾ ಧಾಮಾನಿ ವೇದ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ || (ಋ. ಅ. ೮. ಅ. ೪. ವ. ೧೭.) ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ತಂದೆಯಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಇರುವವನು.

೧೩. ಏಷಃ ಸರ್ವಃ ಏಷ ಸರ್ವಗತಃ ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ ಏಷೋಽಚಿಂತಃ ಏಷ ಪರಮಃ || ಇತಿ ಭಾಲ್ವನೇಯ ಶ್ರುತಿಃ. ಈ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣನು, ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಅಚಿಂತ್ಯನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.

೧೪. ಸರ್ವಂ ವಿಸೃಜತಿ ಸರ್ವಂ ವಿಲಾಪಯತಿ=ಅಂತರಸ್ಥಿನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ || ಆ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಸರ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಕ್ಕೂಲಯವನ್ನು ಮಾಡುವವನು.

೧೫. ವಾಸುದೇವಃ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋನಿರುದ್ಧೋಹಂ ಮತ್ಸ್ಯಃ ಕೂರ್ಮೋ ನರಾಹೋ ನಾರಸಿಂಹೋ ವಾಮನೋ ರಾಮೋ ರಾಮಃ ಕೃಷ್ಣೋ ಬುದ್ಧಃ ಕಲ್ಕಿರಹಂ ಶತಧ್ವಾಹಂ ಸಹಸ್ರಧ್ವಾಹಮಮಿತೋಹಮನಂತೋಹಂ ನೈವೈತೇ ಜಾಯಂತೇ ನ ಮ್ರಿಯಂತೇ ನೈಷಾಮನುಜ್ಞಾ ನ ಬಂಧೋ ನ ಮುಕ್ತಿಃ ಸರ್ವೇ ಹ್ಯೇತೇ ಪೂರ್ಣಾ ಅಜರಾ ಅಮೃತಾಃ ಪರಮಾಃ ಪರಾನಂದಾಃ || ಇತಿ ಚತುರ್ವೇದಶಿಖಾಯಾಂ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ ಅಪರಿಮಿತರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಜನನಾದಿರಹಿತನು, ಆತನ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಪೂರ್ಣಗಳೇವೆ.

೧೬. ಏಕಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ಯ ಇದಂ ಬಭೂವ ಯತೋ ಬಭೂವ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪ್ತಾಃ | ಯಮಪ್ಯೇತಿ ಭುವನಂ ಸಾಂಪರಾಯೇ ಸ ನೋ ಹರಿರ್ಘೃತಮಿಹಾ ಯುಷೇತು ದೇವಃ || (ಯಜುಃ ಘೃತ ಸೂಕ್ತ.) ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿರು

೨೬. ಇವನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟಿತು. ಇವನೊಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜಗದ್ರಕ್ಷಕನು, ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನೂ ನಾಶಕಾರಕನೂ ಇವನೇ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. (ಶ್ರೀ. ಉ. ಅ. ೫.)

೧೭. ಯಚ್ಚಕಿಂಚಿಜ್ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಶ್ರೋತೃಯತೇಽಪಿ ಚ | ಅಂತರ್ಬಹಿಷ್ಠ ತತ್ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಿನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ || ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು ನಾರಾಯಣನೇ. ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

೧೮. ಸ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸೃಜತಿ ರುದ್ರೇಣ ವಿಭಾಸಯತಿ ಸೋಽನುತ್ಪತ್ತಿಲಯಃ ಏಕ ಏವ ಹರಿಃ ಪರಃ ಪರಾನಂದಃ || ಇತಿ ಮಹೋಪನಿಷತ್ || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ರುದ್ರನಿಂದ ನಾಶಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶವಿರಹಿತನು.

೧೯. ಪರಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿರ್ವಿವಿಧೈವ ಶ್ರೋತೃಯತೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೇ ಜ್ಞಾನಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ || ಈ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಿರವಧಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳೂ ಇವೆ.

೨೦. ಏತಸ್ಯೇವಾನಂದಸ್ಯಾನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಮಾತ್ರಾ ಮುಪಜೀವಂತಿ || ಬ್ರಹ್ಮಾಽಪ್ರಾಣಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆನಂದಲೇಶವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಂದ ಆನಂದವೂ ಣನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ.

೨೧. ನ ತತ್ಪ್ರಭಾವಮೃಷಯಶ್ಚ ದೇವಾ ವಿದುಃ ಕುತೋಽನ್ಯೇಽಲ್ಪಧೃತಿ ಪ್ರಮಾಣಾಃ || ಇತಿ ಋಗ್ವೇದಖಿಲೇಷು || ಋಷಿಗಳೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಆ ಹರಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾರರು. ಇತರರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಸುತರಾಂಸಿದ್ಧವು. ಇದರಿಂದ ಅಪರಿಮಿತಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ.

೨೨. ಪರಾತ್ಪರಂ ಯನ್ಮಹತೋ ಮಹಾಂತಂ ಯದೇಕಮನ್ಯಕ್ತಮನಂತರೂಪಂ || ಇತಿ ಯಜುರ್ವೇದೇ || ಬಹುರೂಪಿಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ.

೨೩. ಅನಾಚ್ಛೋತ್ಕರ್ಷೇ ಮಹತ್ತ್ವಾತ್ಸರ್ವವಾಚಾಂ ಸರ್ವನ್ಯಾಯಾನಾಂ ಚ ಮಹತ್ತ್ವತ್ಪರತ್ವಂ | ವಿಷ್ಣೋರನಂತಸ್ಯ ಪರಾತ್ಪರಸ್ಯ ತಚ್ಚಾಸಿ ಹೃಸ್ತೈವ ನ ಚಾತ್ರ ಶಂಕಾ || ಇತಿ ಸೌಕರಾಯಣಶ್ರುತಿಃ || ಇದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೨೪. ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷೇ ದೇವದೇವಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯಂ ನೈವ ಚಾನ್ಯತ್ರ ಸತ್ಯಂ | ಅವಾಂತರಂ ತತ್ಪರತ್ವಂ ತದನ್ಯತ್ಪರ್ವಾಗಮಾನಾಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಸ್ತತೋಽತಃ || ಇತಿ ವೈಂಗಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವು.

೨೫. ಮುಖ್ಯಂ ಚ ಸರ್ವವೇದಾನಾಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಶ್ರೀಪತೇಃ ಪರಂ | ಉತ್ಕರ್ಷೇ ತು ತದನ್ಯತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಸ್ಯಾದವಾಂತರಂ || ಇತಿ ಮಹಾವಾರಾಹೇ || ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೆ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ಕರ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇತರರಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವು.

೨೬. ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಸಂಹಾರಾ ನಿಯತಿರ್ಜ್ಞಾನಮಾವೃತಿಃ | ಬಂಧನೋಕ್ತ್ವಾ ಚ

ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮೋಕ್ಷದಶ್ಚ ಸಃ | ಆನಂದದಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ ಏವೈಕೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ಉತ್ಪತ್ತಾದಿಗಳು ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಆಗುತ್ತವೋ, ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನು. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆನಂದದಾಯಕನು. ಕಾರಣ ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು.

೨೭. ಬಂಧಕೋ ಭವಪಾಶೇನ ಭವಪಾಶಾಚ್ಚ ಮೋಚಕಃ | ಕೈವಲ್ಯದಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣುರೇವ ನ ಸಂಶಯಃ || ಭಕ್ತರನ್ನು ಸಂಸಾರಬಂಧದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಸಾವಿರಾರು ಶ್ರುತಿಗಳು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತವೆ.

೯. ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು.

ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸದಾಗಮಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವು.

೧. ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾನುನಂತಿ ತಸಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯದ್ವದಂತಿ || (ಕಾಠ. ಪು. ೪೮.) ಸರ್ವವೇದಗಳು ತಪಸ್ಸುಗಳು ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ, ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

೨. ನಾನಾವೇದೈರಿತಿಹಾಸೈಃ ಪುರಾಣೈಃ ಸುಜ್ಞೇಯ ಏಕೋ ಭಗವಾನ್ ಯುಕ್ತಿಭಿಶ್ಚ || ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ ಸುಜ್ಞೇಯನು.

೩. ನೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ನಾನುಮಾನಂ ವೇದಾ ಹ್ಯೇವೈನಂ ವೇದಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವೇದಾಃ || ಇತಿ ಪಿಪ್ಪಲಾದಶ್ರುತಿಃ || ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಾಗಲೀ ಅನುಮಾನಗಳಾಗಲೀ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಗಳುಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ವೇದಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

೪. ನ ತಾದೃಶೀ ಪ್ರೀತಿರೀಡ್ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷಜ್ಞಾತರಿ ಯಾದೃಶೀ ಸ್ಯಾತ್ | ತತ್ಪ್ರೀಣನಾನ್ಮೋಕ್ಷಮಾಪ್ನೋತಿ ಸರ್ವಸ್ತತೋ ವೇದಾಸ್ತತ್ಪರಾಸ್ಸರ್ವ ಏವ || ಇತಿ ಸೌಪರ್ಣಶ್ರುತಿಃ || ಸರ್ವ ವಂದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ತಿಳಿದ ವನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ಲುಪ್ರೀತಿಯು ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವರೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆಕಾರಣ ಸರ್ವ ವೇದಗಳು ಭಗವತ್ಪರಗಳೇವೆ. ಎಂದು ಸೌಪರ್ಣಶ್ರುತಿಯು.

೫. ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯುಕ್ತಯಸ್ಸುಪ್ರಮಾಣಾಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಂ ಜ್ಞಾನಂ ಪರಮಂ ತ್ವೇಕಮೇವ | ಪ್ರಕಾಶಯಂತೇ ನ ವಿರೋಧಃ ಕುತಶ್ಚಿದ್ವೇದೇಷು ಸರ್ವೇಷು ತಥೇತಿಹಾಸೇ || ಇತಿ ವೈಂಗಿಶ್ರುತಿಃ || ಸರ್ವ ವೇದಗಳೂ ಸಪ್ರಮಾಣಗಳಾದ ಯುಕ್ತಿಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವೇದ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಎಂದು ವೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯು.

೬. ನಾರಾಯಣ ಪರಾ ವೇದಾಃ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಸರ್ವ ವೇದಗಳು ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

೭. ವಾಸುದೇವ ಪರಾ ವೇದಾಃ || ವೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ವಾಸುದೇವ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು.

೮. ನಾನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾ ಹರಂತಿ || ಇತಿ ಭಾಲ್ಲವೇಯಶ್ರುತಿಃ || ಸರ್ವ ನಾಮಗಳೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

೯. ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ ಪ್ರೋಕ್ಷತಾನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ || (ಕಾಠ. ಪು. ೪೬) ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೇವಲಾನುಮಾನದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸದ್ಗುರುಗಳಿಂದಲೇ ವೇದವನ್ನು ಉಪದೇಶ ಪಡೆದು ಕೊಂಡು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವು.

೧೦. ನಾವೇದವಿನ್ಮನುತೇದಂ ಬೃಹಂತಂ ಸರ್ವಾನುಭೂಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಾಂಪ ರಾಯೇ || ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕನೂ ಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಭಗವಂತನನ್ನು ವೇದವನ್ನರಿಯದ ಮನುಷ್ಯನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಇಲ್ಲವು.

೧೧. ವೇದೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈರಹಮೇವ ವೇದ್ಯಃ || (ಗೀ. ಅ. ೧೫. ಶ್ಲೋ. ೧೫.) ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯ ಜ್ಞೇಯನೆಂದು ಕೃಷ್ಣನ ನುಡಿಯು.

೧೨. ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧. ಪಾ. ೧. ಸೂ. ೩.) ಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಮಗಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಸಾಂಖ್ಯ ಪಾಠುಪ ತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಧಾನ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕಾರಣರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

೧೩. ನ ಚ ಕೇವಲ ತರ್ಕೇಣ ನಾಪ್ತಚೇನ ನ ಕೇನಚಿತ್ | ಕೇವಲಾಗಮ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಭಕ್ತೈರೇವ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ || ಭಗವಂತನನ್ನು ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದಾಗಲೀ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಾಗಲೀ, ಇತರ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವು. ಭಕ್ತರು ಮಾತ್ರ ವೇದಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

೧೪. ಯೋ ಮಾಮೇವಮಸಂಮೂಢೋ ಜಾನಾತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | ಸ ಸರ್ವಪಿಡ್ಭಜತಿ ಮಾಂ ಸರ್ವಭಾವೇನ ಭಾರತ || (ಗೀ. ಅ. ೧೫. ಶ್ಲೋ. ೧೯.) ಯಾರು ತನ್ನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

೧೫. ವೇದೇ ರಾಮಾಯಣೇ ಚೈವ ಪುರಾಣೇ ಭಾರತೇ ತಥಾ | ಆದಾವಂತೇ ಚ ಮಥ್ಯೇ ಚ ವಿಷ್ಣುಸ್ಸರ್ವತ್ರ ಗೀಯತೇ || (ಆಥ. ಪು. ೨೪೮.)

೧೬. ವೇದೈಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೈಶ್ಚ ಭಕ್ತಾ ಯಜ್ಞೈಸ್ತಥೈವ ಚ | ದೃಶ್ಯೋಹಂ ನಾನ್ಯಥಾ ದೃಶ್ಯೋ ವರ್ಷಕೋಟಿಶತ್ಪರಸಿ || ಇತಿ ವಾರಾಹೇ || (ಪು. ೨೫೧.) ಕೆಲವರು ವೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾನಕಾಂಡ, ಕರ್ಮಕಾಂಡವೆಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗ ಕನಿಷ್ಠವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ವೇದಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪರರು ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಪರವೆಂದು ಹೇಳುವ ಮುಗ್ಧೇದದ ೧-೪೧ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಣೆಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೂ, ಜ್ಞಾನಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಛ್ರೀ ಹರಿಗೆ

೩. ಕಾರನಾರ್ಥಿಕನಾಗಿ ಭೇದವಿದೆ.

ಭೇದವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸದಿದ್ದರೆ ಪೂಜ್ಯಪೂಜಕಭಾವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆ ಕಾರಣ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಸಿದ್ಧವಾದ ಭೇದವು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಭೇದವು ಯಥಾರ್ಥವಾದುದೇ ಸರಿ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ ಭೇದವೆಂಬುವುದು ಕೇವಲ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವು. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾರ್ಥಭೇದವೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ ಆಗಮಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಐಕ್ಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರಹಿತವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ—

೧. ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ==ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಶ್ಚ ಆತ್ಮಾ ಪರೇಽನ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ || (ಆಥರ್ವಣ. ಪು. ೨೮೫) ನಾಶರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಏಕೀಭವಂತಿ ಎಂಬುವುದರಿಂದ,

೨. ಏಕೀಭೂತಾ ತು ಸ್ವಾ ಸೇನಾ ಪಾಂಡನಾನಭ್ಯವರ್ತತ | ಕುರುಸ್ಯಂತ್ಯವು ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡಿತು ಎಂಬಂತೆ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಕೇವಲ ಅನುಚಿತವೇ ಸರಿ.

೩. ಜೀವಸ್ಯ ಪರಮೈಕ್ಯಂ ತು ಬುದ್ಧಿಸಾರೂಪ್ಯ ಮೇವ ತು | ಏಕಸ್ಥಾನ ನಿವಾಸೋ ವಾ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸ್ಥಾನಮಪೇಕ್ಷ್ಯ ಸಃ | ನ ಸ್ವರೂಪೈಕತಾ ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತ ಸ್ಯಾಪಿ ವಿರೂಪತಃ | ಸ್ವಾತಂತ್ರ ಪೂರ್ಣತೇಽಲ್ಪತ್ವಪಾರತಂತ್ರ್ಯೇ ವಿರೂಪತಾ || ಇತಿ ಪರಮ ಶ್ರುತಿಃ || ಜೀವರಿಗೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವೆಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಸಾಮ್ಯವೇ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆವಾಸವು. ಮುಕ್ತನಿಗೂ ವಿರೂಪವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಲ್ಲ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ, ಪೂರ್ಣತ್ವವೂ ಜೀವನಿಗೆ (ಮುಕ್ತನಿಗೆ) ಅಲ್ಪತ್ವವೂ ಪರಾರ್ಥಿನತೆಯು. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಐಕ್ಯಪರವಾಗಿ ತೋರುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವೇ ಉಚಿತವು.

೪. ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಹರೇರ್ಭೇದಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ಹಿ || ಇತಿ ನಾರಾಯಣ ಶ್ರುತಿಃ || ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭೇದವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣ ಶ್ರುತಿಯು. ಹೀಗೆ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಿಂದ ಭೇದವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೫. ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ==ನಿರಂಜನಃ ಸರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ || (ಆಥ ಪು. ೨೭೭.) ಜೀವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ್ದಾಗ ದೋಷರಹಿತನಾಗಿ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲವು.

೬. ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಂ || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (ಆಥ. ಪು. ೨೮೮.) ಐಕ್ಯಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಮೀಪಾರ್ಥಕವಾದ ಉಪಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

೭. ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷ್ಪೃಜಾತೇ |
ತಯೋರನ್ಯಃ ಸಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾತ್ಮತ್ಯನಶ್ನನ್ನೋಽಭಿ ಚಾಕಶೀತಿ || (ಆಥ. ಪು. ೨೭೫.
(ಋಗ್ವೇ. ಅ. ೨. ಅ. ೩. ವ. ೧೫.) ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ ಸಖಿಗಳಾ
ಗಿಯೂ ಇರುವ ಎರಡು ಹಕ್ಕಿಗಳು ದೇಹಾಖ್ಯವಾದ ಮರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗ
ಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಕ್ಕಿಯು ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಭೋಜಿಸದೇನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

೮. ತಸ್ಮಾನ್ನಮುಕ್ತಾ ನ ಚ ಸಾ ನ ಕ್ವಚಿದ್ವಿಷ್ಣು ವೈಭವಂ | ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ
ಸ ಏವೈಕಃ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪೂರ್ಣಷಡ್ಗುಣಃ || ಇತಿ ವರಮ ಶ್ರುತಿಃ || ಆದಕಾರಣ ಮುಕ್ತ
ರಾಗಲೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಾಗಲೀ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರರು. ಆತ
ನೊಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಪರಮಶ್ರುತಿಯು.

೯. ಜುಷ್ಕಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮಿಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತಶೋಕಃ ||
(ಆಥ ಪು. ೨೭೬.) ಯಾವಾಗ ಸರ್ವಸೇವ್ಯನೂ ಸರ್ವಭಿನ್ನನೂ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆದ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಶೋಕರಹಿತನು ಆಗುತ್ತಾನೆ.

೧೦. ಸತ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಸತ್ಯೋ ಜೀವಃ ಸತ್ಯಂ ಭಿದಾ ಸತ್ಯಂ ಭಿದಾ || ಪೈಂಗಿ
ಶ್ರುತಿಃ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸತ್ಯನು, ಜೀವನು ಸತ್ಯನು, ಭೇದವು ಸತ್ಯವೇ ಸರಿ. ಭೇದವು ಸತ್ಯವೇ
ಸರಿ ಎಂದು ಪೈಂಗಿಶ್ರುತಿಯು. ಶ್ರುತಿಯು ತನಗೆ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ ಏವಯೋಭೂತವಾಗಿದೆ
ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಚ್ಛರ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಸತ್ಯಭೇದವನ್ನೇ ಪ್ರತಪಾದಿಸಿಯದೆ. ಸರ್ವಶ್ರು
ತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿ
ಸಿರುವರು.

೧೧. ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚ | (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧ ಪಾ. ೧. ಸೂ. ೧೭.) ಆನಂದ
ಮಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ. 'ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಪ್ರಜಾಪತೇರಾನಂದಃ' || ಇತ್ಯಾಬಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ
ಜತುರ್ಮುಖಾಬಿಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪವಾದ ಆನಂದವೂ ಶ್ರೀ ವರಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಪರಿಮಿತಾನಂದ, ಜೀವ
ಗುಣರಾಹಿತ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಕ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆನಂದಮಯ ಶಬ್ದ
ವಾಚ್ಯನು ಜೀವನಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಭೇದವೇ.

೧೨. ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯಃ | (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧ ಪಾ. ೧. ಸೂ. ೨೧.)
ಅಂತಶ್ಚಂದ್ರಮಸಿ ಇದ್ವಾಬಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಸ್ಥನು ಇಂದ್ರಾಬಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನೇ, 'ಇಂದ್ರ
ಸ್ಯಾತ್ಮಾ' ಇತ್ಯಾಬಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಂತಸ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇಂದ್ರಾಬಿಗಳಿಂದ ಭೇದವನ್ನು
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ,-

೧೩. ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧. ಪಾ. ೩. ಸೂ. ೫.) ಜುಷ್ಕಂ
ಯದಾ ಪಶ್ಯತಿ || ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ
ಭೇದವೇ ಸರಿ. ಐಕ್ಯವಲ್ಲ.

೧೪. ಸ್ಥಿತ್ಯದನಾಭ್ಯಾಂಚ | (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧. ಪಾ. ೩. ಸೂ. ೭.) ದ್ವಾ ಸುಪ
ರ್ಣಾ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಭೋಜಿಸದೇನೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಿಕೆಯು, ಭೋಜನ ಇವುಗ

೧೫. ಪೃಥಗುಪದೇಶಾತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೨. ಪಾ. ೩. ಸೂ. ೨೮.) 'ಭಿನೋಽ ಚಿಂತ್ಯಃ' 'ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ' || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೇ.

೧೬. ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೇತ್ಯದಾಹೃತಃ | (ಗೀ. ಅ. ೧೫. ಶ್ಲೋ. ೧೭.) ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಉತ್ತಮನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ಸರ್ವಭಿನ್ನನೂ ಆದ ವನು ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

೧೭. ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ || (ಮಾಂಡೂ. ಪು. ೩೧೭.) ಏಕವಿಧಭೇದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ ನಿಶ್ಚಯವು.

ಇದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಮತ್ತು ಪರಮ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದ ಪಂಚಕವನ್ನು ಭೇದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿಯಿದೆ.

೧೮. ಜೀವೇಶ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜೀವಭೇದಃ ಪರಸ್ಪರಂ | ಜಡೇಶಯೋರ್ಜಡಾ ನಾಂ ಚ ಜಡಜೀವಭಿದಾ ತಥಾ | ಪಂಚಭೇದಾ ಇಮೇ ನಿತ್ಯಾಸ್ಪರ್ಶನಾನ್ ಸ್ಥಾನ ಸರ್ವಶಃ | ಕಲ್ಪಿತಶ್ಚೇನ್ನಿವರ್ತೇತ ನ ಚಾಸೌ ವಿನಿವರ್ತತೇ | ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ತಸ್ಮಾದಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಮತಂ | ಮತಂ ಹಿ ಜ್ಞಾನಿನಾನೇತತ್ ಮಿತಂ ತ್ವತಂ ಚ ವಿಷ್ಣುನಾ | ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಮಿತಿ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪರಮೋ ಹರಿರೇವ ತು || ೧. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಭೇದವು. ೨. ಜೀವರೊಳಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು. ೩. ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಈಶನಿಗೂ ಭೇದವು. ೪. ಜಡಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವು. ೫. ಜಡಗಳಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಭೇದವು. ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವದಾ ಈ ಏಕ ಭೇದಗಳು ನಿತ್ಯಗಳು. ಈ ಭೇದಪಂಚಕವು ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ನಾಶವಾಗುವುದು, ಇದು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳದ್ದೇ ಮತವು. ಈ ಭೇದಪಂಚಕವು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವು. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ. ತಥಾ ಚ ಐಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕನಾದ ಯಾವುದೊಂದು ಶ್ರುತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಭೇದಪ್ರತಿನಾದಕಗಳಾದ ಸಾವಿರಾರು ನಿರವಕಾಶ ಶ್ರುತಿಗಳು ಜಾಗರೂಕಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

೬. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಸುಖದ ಅನುಭವವೇ ಮುಕ್ತಿಯು.

ಪ್ರಯೋಜನಮನುದ್ದಿಶ್ಯ ನ ಮಂದೋಽಪಿ ಪ್ರವರ್ತತೇ || ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸದೆ ಅಜ್ಞರಿಗೂ ಪ್ರಸೃತ್ತಿ ಕೊಡಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪಸುಖಾನುಭವವೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ತಾರ್ಕಿಕರು ೨೧ ದುಃಖಧ್ಯಂಸವು ಮುಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವೇ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದೂ ರಾಮಾನುಜರು ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವ ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಮ್ಯವೇ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದೂ ಇನ್ನು ಅದೃಷ್ಟಪದಾರ್ಥವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ ಅನೇಕರು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಂಬಲಿಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹವು

೧. ಬಲಮಾನಂದ ಓಜಶ್ಚ ಸಹೋ ಜ್ಞಾನಮನಾಕುಲಂ | ಸ್ವರೂಪಾಣೇವ ಜೀವಸ್ಯ ವ್ಯಜಂತೇ ಪರಮಾದ್ವಿಭೋಃ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಅನಂದ, ಕಾಂತಿ, ಸಹನಶಕ್ತಿ, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪರಮಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಯು.

೨. ಪರಂ ಜ್ಯೋತಿರುಪಸಂಪದ್ಯ ಸ್ವೇನ ರೂಪೇಣಾಭಿನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ || ಜೀವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಶ್ರುತಿಯು.

೩. ಸಂಪದ್ಯಾವಿಹಾಯ ಸ್ವೇನ ಶಬ್ದತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾ. ೪. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೧) ಜ್ಞಾನಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವನನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಬೇಕೇ ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದ್ದವನಾಗಿ ಸರ್ವಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಯಂ ವಿ ನಂ ವಿತ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ.

೪. ಸ ಯಂ ವಿ ನಂ ವಿದೇವಂ ಮನ್ವಾ ನಃ ವಿ ನಂ ಪಶ್ಯನ್ನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂಪದ್ಯತೇನಾತ್ಮನಾ ಯಥಾ ಕಾಮಂ ಸರ್ವಾನ್ಯಮಾನನುಭವತಿ || ಇತಿ ಸೌಪರ್ಣ ಶ್ರುತಿಃ || ಅಧಿಕಾರಿಯು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊಂದಿ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಸರ್ವಭೋಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

೫. ಇಮಾಂ ಘೋರಾಮಶಿವಾಂ ನದೀಂ ತೀರ್ತ್ವೈತಂ ಸೇತುಮಾಪ್ಯತೇ ನೈವ ಸೇತುನಾ ಮೋದತೇ ಪ್ರಮೋದತೇ ಆನಂದೀ ಭವತಿ || ಇತಿ ಮೌದ್ಗಲ್ಯ ಶ್ರುತಿಃ || ಈ ಅಮಂಗಲವಾದ ಸಂಸಾರಾಖ್ಯ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ ಸರ್ವಾಶ್ರಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂದೊಡಗೂಡಿ ಮೋದಾಡಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಸ್ವರೂಪಸುಖವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.)

೬. ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ ಹೃದಯಸ್ಯ ನಾಡ್ಯಸ್ತಾಸಾಂ ಮೂರ್ಧಾನಮಭಿನಿಸ್ಯ ತೈಕಾ | ತಯೋರ್ಧ್ವಮಾಯಾನ್ಮಮೃತತ್ವಮೇತಿ ವಿಷ್ವಗನ್ಯಾ ಉತ್ಕ್ರಮಣೇ ಭವಂತಿ || (ಕಾಶಕ. ಪು. ೯೦.)

೭. ಅಧೈಕಯೋರ್ಧ್ವ ಉದಾನಃ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ೧೦೧ ನಾಡಿಗಳು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯು ಮೂಲವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಶಿರಃಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಸರಳವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿದೆ. ಆ ಸುಸುಮ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೋದವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತರ ನಾಡಿಗಳು ಲೋಕಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಸುಸುಮ್ಮನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ೫ ಪ್ರಭೇದಗಳು.

೮. ಮಧ್ಯೇ ಸುಷುಮ್ಮಾ ವಿಜ್ಞೇಯಾ ವಜ್ರಿಕಾರ್ಯಾ ಪ್ರಕಾಶಿನೀ | ವೈದ್ಯತಾ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡೀತಿ ಸೈವ ಪಂಚಪ್ರಭೇದಿನೀ || ಎಲ್ಲಾ ನಾಡಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಸುಮ್ಮನಾಡಿಯು, ಅದು ೧ ವಜ್ರಿಕಾ, ೨ ಆರ್ಯಾ, ೩ ಪ್ರಕಾಶಿನೀ, ೪ ವೈದ್ಯತಾ, ೫ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡೀ, ಎಂದು ೫ ವಿಧವು.

೯. ಹೃದಿಸ್ತೇನೈವ ಹರಿಣಾ ತಸ್ಯೈವಾನುಗ್ರಹೇಣ ತು | ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಬ್ರಹ್ಮ ರಂಧ್ರೇಣ ತಮೋವೋಪಾಸತೋ ಭವೇತ್ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಆ ಹೃದಯನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಶಿರೋಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣವಾಗುವುದು. ಸುಸುಮ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತರಾದ ಕೆಲವರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕೆಲವರಿಗೆ ವಾಯುದ್ವಾರಾ ಚತುರ್ಮುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯು,

೧೦. ಅಪ್ರತೀಕಾಶ್ರಯಾ ಯೇ ಹಿ ತೇ ಯಾಂತಿ ಪರಮೇವ ತು | ಸ್ಯದೇಹೇ
ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟ್ಯೈವ ಗಚ್ಛೇದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಸಲೋಕತಾಂ || ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ನನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತಮ್ಮ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿ ವೈಕುಂಠವನ್ನು ಹೊಂದು
ತ್ತಾರೆ. ತುರೀಯನಾಮಕಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ಪ್ರತೀ
ಕಾಲಂಬನರಿಗೆ ಅಂತ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಸ್ಮೃತಿಯಾಗಿ ಸುಸುಮ್ಮನಾದಿಯ ಪಾರ್ಶ್ವ
ದಲ್ಲಿ ನಾಡಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಯುಲೋಕ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಯುವೇ ಚತುರ್ಮುಖಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಚತು
ರ್ಮುಖನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ.

೧೧. ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ತೇ ಸರ್ವೇ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರತಿಸಂಚರೇ | ಪರಸ್ಯಾಂತೇ
ಪರಾತ್ಮಾನಃ ಪ್ರನಿಶಂತಿ ಪರಂ ಪದಂ || ಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದೊಡ
ಗೂಡಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

೧೨. ಪ್ರಣವೇನ ಹರಿಂ ಧ್ಯಾಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಸಮೇತ್ಯ ಚ | ಜ್ಞಾನಂ
ಚತುರ್ಮುಖಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ || ಜ್ಞಾನಿಯು ಪ್ರಣವದಿಂದ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

೧೩. ಬಹುನಾತ್ರ ಕಿಮುಕ್ತೇನ ಯಾವಚ್ಛೇತಂ ನ ಗಚ್ಛತಿ | ಯೋಗೀ
ತಾವನ್ನ ಮುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾದೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಃ || ಬಹುಮಾತಿನಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋ
ಜನವು, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಪರ್ಯಂತ ಮುಕ್ತನಾಗಲಾರನು. ಇದೇ ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ
ನಿರ್ಣಯವು.

೧೪. ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಂ ತತೋ ಗತ್ವಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಂ ಚ ತೇ ತತಃ | ಅನು
ಜ್ಞಾತಾಃ ಪ್ರಮೋದಂತೇ ನಿರ್ದುಃಖಾಸ್ತು ಧರಾದಿಷು || ಕೆಲವು ಮುಕ್ತರು ಶ್ವೇತ
ದ್ವೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಿಷ್ಣುದರ್ಶನಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಆಜ್ಞಪ್ತರಾಗಿ ದುಃಖವಿರಹಿತ
ರಾಗಿಯೇ ಭೂಮ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮೋದವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾರೆ.

೧೫. ಮುಕ್ತಾಸ್ತು ಮಾನುಷಾ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಂ ಸಶಂಕರಂ | ಸ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಕ್ರಮೇಣೈವ ತೇನ ಯಾಂತ್ಯಖಿಲಾ ಹರಿಂ | ಉತ್ತರೋತ್ತರವಶ್ಯಾತ್
ಮುಕ್ತಾ ರುದ್ರಪುರಸ್ಕರಾಃ || ಮನುಷ್ಯರು ಮುಕ್ತರಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ದೇವತೆಗಳು
ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಇಂದ್ರನು ರುದ್ರನನ್ನು, ರುದ್ರನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ತದ್ವಾರಾ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದು
ತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರು ಉತ್ತರೋತ್ತರರ ಅಧೀನರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸುರರೂ
ಮುಕ್ತರಾಗಿ ನಿತ್ಯನಿರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದುಃಖಾಧಿಕ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

೧೬. ಅಸುರಾಃ ಕಲಿಪರ್ಯಂತಾ ಏವಂ ದುಃಖೋತ್ತರೋತ್ತರಾಃ | ಕಲಿದುಃ
ಖಾಧಿಕಸ್ತೇಷು ತೇಷ್ಯೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮವದ್ಗಣಾಃ || ಕಲಿಪರ್ಯಂತರಾದ ಅಸುರರೂ
ಹೀಗೆಯೇ ಮೇಲಿನವರು ದುಃಖಾಧಿಕ್ಯವುಳ್ಳವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಕಲಿಯು ದುಃಖಾಧಿಕ್ಯವುಳ್ಳವನು.
ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ ಕಲಿಗಣಗಳು ಇವೆ. ಕೆಳಗಿನವರು ಉತ್ತರೋತ್ತರರ ಅಧೀನರು. ಪ್ರತಿದಿನದ
ಲ್ಲಿಯೂ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಹರಿಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕದ್ವೇಷವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ
ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದುಃಖಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಲಿಂಗ
ಭಂಗವಾಗುವುದು.

೧೭. ಸಂಕರ್ಷಣಮುಖಜ್ವಾಲಾದಗ್ಧಂ ಭೂಮಂಡಲಂ ಯದಾ | ವಾಯೋ
 ಗದಾಪ್ರಹಾರೇಣ ತದಾ ತಲ್ಲಿಂಗಭಂಜನಂ || ಭೂಮಂಡಲವು ಸಂಕರ್ಷಣನ ಮುಖದ
 ಜ್ವಾಲೆಯಿಂದ ಸುಟ್ಟುಹೋದಾಗ ವಾಯುದೇವರ ಗದಾಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಕಲಿಯ ಲಿಂಗಭಂಗ
 ನಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿಷ್ಣುರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಹೋಗುವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ
 ಸರ್ವ ಅಸುರರಿಗೂ ತಮಃಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರತಿದಿನದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಥ
 ರಾದಿ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ತಮಃಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಪ್ರತಿಸಾಧಿತವಾಗಿದೆ. ಆನಂದಾವಿರ್ಭಾವರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿ
 ಯಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಸಂಗಡವೇ.

೧೮. ಅನ್ಯೇ ತು ದೇವಾಂಶಭಿನಾಃ ಸಮಸ್ತಾಃ ಸ್ವಮೂಲರೂಪೈ ಕೃಮನಾಪು
 ರಾಶು | ದೇವಾಂಶಜಾ ಯೇ ತು ಸಮಸ್ತಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ವಮೂಲರೂಪಂ ಸಮವಾಪ್ಯ
 ಕಾಲೇ | ಸ್ವತಾರತನ್ಯಾನುಸೃತಾಂ ವಿಮುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯಂತಿ ನಾತ್ರಾಪಿ ವಿಚಾರ್ಯ
 ಮಸ್ತಿ | ಪುನಶ್ಚ ತೇ ಸ್ಥಾನಮವಾಪ್ಯ ಸರ್ವೇ ಸ್ವೀಯಂ ಪರಾಂತೇ ತು ವಿಮುಕ್ತಿ
 ಮಾಪ್ನುಯುಃ || ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತರಾದವರೆಲ್ಲರೂ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪ
 ಗಳಿಂದೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ದೇವಾಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂಲರೂಪವನ್ನು
 ಹೊಂದಿ ತಾರತನ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಪುನಃ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ
 ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಸಂಗಡ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು.

೧೯. ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮಶೇಷಸ್ತು ವಿರಜಾತರಣಾವಧಿಃ | ತಥಾಽಪಿ ಪ್ರಕೃತೇ
 ಬಂಧೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ಭಿಧ್ಯತೇ || ವಿರಜಾನದಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಗಳ
 ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು ಲಕ್ಷ್ಯಾತ್ಮಕವು. ಅದನ್ನು ದಾಟುವವರೇಗೆ ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾದ ಕರ್ಮದ
 ಶೇಷವಿರುತ್ತದೆ. ತಥಾಽಪಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧವು ನಾಶವಾಗುವುದು.

೨೦. ಶರೀರೇ ಸಾಪ್ತನೋ ಹಿತ್ವಾ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಮಶ್ನತೇ ||
 ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸರ್ವ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

೨೧. ಸ ತೇಜಸಿ ಸೂರ್ಯೇ ಸಂಪನ್ನೋ ಯಥಾ ಸಾದೋದರಸ್ತ್ವಜಾ ವಿನಿ
 ಮುಚ್ಯತೇ ಏವಂ ಹ ವೈ ಸಾಪ್ತನಾ ವಿನಿಮುಕ್ತಃ ಸಮಾಪ್ನೋತಿ ವಿರಜಾಂ
 ನದೀಂ ತತ್ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತೇ ವಿಧೂನತೇ || ಆತನು ತೇಜೋರೂಪನಾದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ
 ಸಂಗತನಾಗಿ ಹೇಗೆ ಸರ್ವವು ಚರ್ಮದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಹೀಗೆಯೇ ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡ
 ಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ವಿರಜಾನದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸುಕೃತದುಷ್ಕೃತಗಳನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

೨೨. ವಿಧೇರ್ದೇಹಾಪಗಮೇ ಲಿಂಗನಾತ್ರಶರೀರಿಣಃ | ವಿರಜಾಯಾಂ ಕೃತ
 ಸ್ನಾನಾಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ಸರ್ವಶಃ | ತೈಕ್ಷ್ಣಿಂಗಳಾಸ್ತತಃ ಸರ್ವೇ ಸ್ವರೂಪೇಣ ವ್ಯವ
 ಸ್ಥಿತಾಃ || ಮುಕ್ತರು ದೇಹವು ಹೋದಮೇಲೆ ಲಿಂಗಶರೀರವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದೊಡ
 ಗೂಡಿಯೇ ವಿರಜಾನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಲಿಂಗಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರು
 ತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ವಿಷ್ಣುರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ೧೦ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಗಳು, ೫ ಪ್ರಾಣಗಳು
 ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಗಳು, ೧ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ ಮನಸ್ಸು, ಹೀಗೆ ೧೬ ಕಲೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದ
 ಲಿಂಗ ಶರೀರವು, ಅದಕ್ಕೆ ಭಂಗವೆಂದರೆ ಜೀವಸಂಬಂಧನಾಶವು.

ಮುಕ್ತಿಯು ೪ ವಿಧವು. ೧ ಸಾಲೋಕ್ಯ, ೨ ಸಾಮೀಪ್ಯ, ೩ ಸಾರೂಪ್ಯ, ೪ ಸಾಯುಜ್ಯ,

೨೩. ಸಾಲೋಕ್ಯಂ ಚ ಸಮೀಪತ್ವಂ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ಯೋಗ ಏನ ಚ | ಇಮಾ ಮಾರಭ್ಯ ಸರ್ವತ್ರ ಯಾವತ್ಸು ಕ್ಷೀರಸಾಗರೇ | ಪುರುಷೋಽನಂತಶಯನಃ ತ್ರೀ ಮಾನ್ಯಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ || ಸಾಲೋಕ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದುದು ೪ ವಿಧ ಮುಕ್ತಿಯು. ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಪರ್ಯಂತ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಇದ್ದಾನೆ. ೧. ಕೆಲವರು ಯಾವುದಾದರೂ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಯಥೇಷ್ಟಭೋಗವುಳ್ಳವರು. ವೈಕುಂಠಾದಿ ೩ ಭಗವಲ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಭಗವಂತನ ದರ್ಶನದಿಂದ ಭೋಗವೇ ಸಾಲೋಕ್ಯ ಮುಕ್ತಿಯು.

೨೪. ಕೇಚಿದತ್ತೈವ ಮುಚ್ಯಂತೇ ನೋತ್ಕ್ರಾಂತುಂತಿ ಕದಾಚನ | ಅತ್ತೈವ ಚ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಲೇಷಾನಂತರಿಕ್ಷೇ ತು ಕೇಚನ | ಕೇಚಿತ್ಸನ್ನಿರ್ಗೇ ಮಹರ್ಲೋಕೇ ಜನೇ ತಪಸಿ ಚಾಪರೇ | ಕೇಚಿತ್ಸತ್ಯೇ ಮಹಾಜ್ಞಾನಾ ಗಚ್ಛಂತಿ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಂ || ಕೆಲವರು ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಹ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಜನಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ತಪೋಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರು.

೨. ಕೆಲವು ಋಷ್ಯಾದಿಗಳು ಭಗವಂತನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗವನ್ನನು ಭವಿಸುತ್ತಾರೆ.

೨೫. ಉಪಾಸನಾಬಲಾನ್ಮುಕ್ತೋ ಭೋಗಾನ್ ಕರ್ಮಫಲಾನ್ ಸದಾ | ಭುಂಜ್ತೀ ವಿಷ್ಣೋಸ್ಸಮೀಪಸ್ಥಃ ಸರ್ವದೋಷವಿನಶ್ಚಿತಃ || ಉಪಾಸನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಸರ್ವ ದೋಷವಿರಹಿತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಸರ್ವಭೋಗ ಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

೩. ಜಯ ವಿಜಯ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವರು ೪ ಭುಜಗಳುಳ್ಳವರೂ ಶಂಖಚಕ್ರಾದ್ಯಾಯುಧ ವುಳ್ಳವರೂ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗವುಳ್ಳವರು.

೨೬. ಸರ್ವೇ ಚತುರ್ಬಾಹವ ಉನ್ನಿಷನ್ಮಹಿ ಪ್ರವೇಕನಿಷ್ಣಾಭರಣಾಃ ಸುಪೇ ಶಸಃ || ಸರ್ವರೂ ೪ ಭುಜಗಳುಳ್ಳವರೂ ಸುಂದರವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

೪. ಕೆಲವರು (ದೇವತೆಗಳು) ಭಗವಂತನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆತನ ಶರೀರದಿಂದಲೇ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

೨೭. ಅದತ್ತೇ ಹರಿಹಸ್ತೇನ ಹರಿದೃಷ್ಟೈವ ಪಶ್ಯತಿ | ಗಚ್ಛೇಚ್ಚ ಹರಿಪಾದೇನ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈಷಾ ಸ್ಥಿತಿರ್ಭವೇತ್ || ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತನು ಭಗವಂತನ ಹಸ್ತದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಹರಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ತ್ರೀ ಹರಿಯ ಚರಣದಿಂದಲೇ ಹೋಗುವನು, ಹೀಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯು. ಹಾಗಾದರೆ ಭಗವಂತನಿಗೂ ಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಏಕೈವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾಯಿತೆಂದರೆ:-

೨೮. ಮರ್ತ್ಯಂ ದೇಹಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಚಿತಿನಾತ್ರಾತ್ಮದೇಹಿನಃ | ಚಿತಿನಾತ್ರೇಂದ್ರಿಯಾಶ್ಚೈವ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ವಿಷ್ಣುನುಮ್ಯಯಂ | ತದಂಗಾನುಗೃಹೀತ್ಯೆಶ್ಚ ಸ್ವಾಂಗೈರೇವ ಪ್ರವರ್ತನಂ | ಕುರ್ವಂತಿ ಭುಂಜತೇ ಭೋಗಾಂಸ್ತದಂತರ್ಬಹಿರೇವ ನಾ | ಯಥೇಷ್ಟಂ ಪರಿವರ್ತಂತೇ ತಸ್ಯೈವಾನುಗ್ರಹೇರಿತಾಃ || ವಿನಾಶಿಯಾದ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾತ್ಮಕ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಅನು

ಗೃಹೀತಗಳಾದ ಸ್ವಾಂಗಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಆತನ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ತಥಾಚ ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆತನ ಆನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ವರೂಪಾನಂದಾದಿಗಳನ್ನೇ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.

೨೯. ಅಥ ವಿಮುಕ್ತಸ್ಯ ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ಏವ ದೇಹೋ ಭವತಿ ಚಿನ್ಮಾತ್ರಾಣಿ ಕರಣಾನಿ ತೈರೀಶಾನುಗೃಹೀತ್ವೈರ್ಭೋಗಾನ್ ಭುಂಜೀ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಅನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರವು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಈಶಾನುಗೃಹೀತಗಳಾದ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನು ಭೋಗಗಳನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

೩೦. ಜೀವಭೋಗ್ಯಸ್ಯ ಭೋಕ್ತೇಶೋ ಜೀವಸ್ತದ್ಭೋಗಭುಂಜಿ ತು || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವನಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಾದುದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಆತನ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನಲ್ಲ.

೩೧. ಸ ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೀಡನ್ ರಮಮಾಣಃ ಸ್ತ್ರೀಭಿರ್ವಾಯಾನ್ಯೈರ್ವಾ ಜ್ಞಾತಿಭಿರ್ವಾ ಅಜ್ಞಾತಿಭಿರ್ವಾ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಮುಕ್ತನು, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ರಮಿಸುತ್ತಾ ಭಕ್ತಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

೩೨. ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ಪಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ ಗಾಯತಿ ಶಕ್ವರೀಷು | ಬ್ರಹ್ಮಾ ತ್ವೋ ವದತಿ ಜಾತವಿದ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾತ್ರಾಂ ವಿಮಿಮೀತ ಉ ತ್ವಃ || (ಋ. ಅಪ್ಪ. ೮. ಅಧ್ಯಾ. ೨. ವ. ೨೪.) ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮನು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಶಕ್ವರೀ ಛಂದಸ್ಸು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಸಾಮವನ್ನು ಗಾಯನ ಮಾಡುತ್ತಾ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಯಾಗಾಂತವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಬ್ರಹ್ಮರು ಇದ್ದಾರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಐಕ್ಯವಲ್ಲ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಸರ್ವಭೋಗಗಳೂ ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಪೂಜ್ಯನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಇಲ್ಲ. ಅವರ ನಿಯಾಮಕತ್ವವಿದೆ. ಪುನಃ ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಕ್ತರು ಸಂಸಾರಿಗಳಾಗಲಾರರು.

೩೩. ಪ್ರಾಪ್ಯ ನಾವೃತ್ತಿಮಾಯಾಂತಿ ಶಾಂತೀಭೂತಾ ನಿರಾಮಯಾಃ ||

೩೪. ಯದ್ಗತ್ವಾ ನ ನಿವರ್ತಂತೇ ತದ್ಧಾಮ ಪರಮಂ ಮಮ || (ಗೀ. ಅ. ೧೫. ಶ್ಲೋ. ೬.) ದುಃಖರಹಿತರಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮರಳಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದನ್ನು ಹೊಂದಿ ತಿರುಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದೇ ನನ್ನ ಮಂದಿರವು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. ಅಂತಹ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲಭೋಗ ಯುಕ್ತನೂ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪವಾದ ಏಮತವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪರ್ಯಂಕದಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪ್ರಿಯಕರ್ಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಅನೇಕ ವಿಭೂತಿಗಳಿಂದ ಬಹುಮಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಇಂತಹ ಮುಕ್ತಿಯು ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ನಿವಿಧ್ಯಾಸನ ಪರ ಮೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹ, ಆತನ ದರ್ಶನ, ಪರಮಭಕ್ತಿ ಪರಮಾನುಗ್ರಹವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

೩೫. ತಾರತಮ್ಯಂ ತತೋ ಜ್ಞೇಯಂ ಸರ್ವೋಚ್ಚತ್ವಂ ಹರೇಸ್ತಥಾ | ಏತದ್ವಿನಾ ನ ಕಸ್ಯಾಪಿ ನಿಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ಕಥಂಚನ || ಜೀವರಲ್ಲಿ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ಸರ್ವೋಚ್ಚ ಮತವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಯಾರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು.

೩೬. ಮಾನುಷಾದಿವಿರಿಂಚಾಂತಂ ತಾರತಮ್ಯಂ ವಿಮುಕ್ತಿಗಂ | ತತೋ
ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರೋತ್ಕರ್ಷಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಮುಚ್ಯತೇ || (ಕಾರ್ಮಪುರಾಣ)
ಮನುಷ್ಯರನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯ
ವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

೩೭. ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಾಸ್ಸರ್ವೇಽಪಿ ನ ನಿತ್ಯಾ ನೋಕ್ಷ್ಯವಿ ನ ಹಿ | ನಿತ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾ
ತ್ತದರ್ಭಾಯ ಯತೇತ ಮತಿನಾನ್ಸರಃ || ಇತಿ ಭಾಲ್ಮವೇಯ ಶ್ರುತಿಃ || ಧರ್ಮಾರ್ಥ
ಕಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯಗಳು, ಮುಕ್ತಿಯೊಂದೇ ನಿತ್ಯವು, ಆಕಾರಣ ಮುಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಬುದ್ಧಿ
ವಂತನು ಪ್ರಯತ್ನವಾಡಬೇಕು.

೩೮. ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಮಾರ್ತರೂಪಾದಸ್ಮಾತ್ಸಂಸಾರಾನ್ಮುಚ್ಯತೇ ನಾಪ
ರೇಣ | ನಾರಾಯಣೋಽಸೌ ಪರಮೋ ವಿಚಿಂತ್ಯೋ ಮುಮುಕ್ಷುಃ ಕರ್ಮಸಾಶಾದ
ಮುಷ್ಯಾತ್ || ಇತಿ ನಾರಾಯಣಶ್ರುತಿಃ || ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ದುಃಖಮಯ
ವಾದ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು
ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಅಂತೂ ಜ್ಞಾನಿಯು ಭಗವಂತನ ಪರಮಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಸುಖ
(ಮುಕ್ತಿ) ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

೭. ನಿರ್ಮಲವಾದ ಭಕ್ತಿಯೇ ಆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು.

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು ಭಕ್ತಿಯು. ಸ್ನೇಹವಿಶೇಷವು. ಭಕ್ತಿಯು ಅನೇಕ
ವಿಧವು.

೧. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿದೇವಭಕ್ತಿಗುರುಭಕ್ತಿ ಸ್ವಭೈವ ಚ | ತತ್ತಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಾನ್ಮು
ಸಾರೇಣ ಮುಕ್ತೌ ನಿಯತ ಸಾಧನಂ | ಭಕ್ತಿಪೂರ್ತೌ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತಿಸ್ತದಭಾವೇ ಚ
ನೋ ಭವೇತ್ || ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯು, ದೇವಭಕ್ತಿಯು, ಗುರುಭಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಅವರವರ
ಶ್ರೇಷ್ಠತನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು. ಭಕ್ತಿಯು ಪೂರ್ಣವಾದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದು.
ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗಲಾರದು.

೨. ಯಸ್ಯ ದೇವೇ ಪರಾ ಭಕ್ತಿಯುಧಾ ದೇವೇ ತಥಾ ಗುರೌ | ತಸ್ಯೈತೇ
ಕಥಿತಾ ಹ್ಯುಧಾಃ ಪ್ರಕಾಶಂತೇ ಮಹಾತ್ಮನಃ || ಯಾವಾತನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಮ
ಭಕ್ತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯು, ಗುರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ತದ್ಭೋಗ್ಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯೂ ಅದೆ. ಆತನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

೩. ವಿಷ್ಣಾ ಭಕ್ತಿರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಮೋಕ್ಷಾನ್ಮಾಪ್ತೌ ಹಿ ಕಾರಣಂ | ತದ್ಭಕ್ತೇಷು
ಕ್ರಮೇಣೈವ ರಮಾದ್ಯೇಷು ತ್ವನಂತರಂ || ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ತದ್ಭಕ್ತರಾದ ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಪದಾರ್ಥ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು
ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು.

೪. ಮಹಾತ್ಮಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಸ್ತು ಸುದೃಢಃ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಃ | ಸ್ನೇಹೋ
ಭಕ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಸ್ತಯಾ ಮುಕ್ತಿನಿ ಚಾನ್ಯಥಾ || ನಿರವಧಿಕ ಅನಂತ ಅನವದ್ಯ ಕಲ್ಯಾಣ
ಗುಣತ್ವಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ, ಅನೇಕ ಗುಣಗಳಿಂದ ಅಧಿಕ-
ವಾಗಿಯೂ, ಸಾವಿರಾರು ವಿಘ್ನಗಳಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲ್ಪಡದಿರುವ ನಿರಂತರವಾದ ಸ್ನೇಹಪ್ರವಾಹವೇ

ಪರಮೇಶ್ವರನ ಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು, ಬೇರೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ.

೫. ಸರ್ವಸ್ಮಾದುತ್ತಮ ಇತಿ ಸಮ್ಯಕ್ಸೇಹಯುತಾ ಮತಿಃ | ಸುಸ್ಥಿರಾ ಭಕ್ತಿರುದ್ವಿಷ್ವಾ ತಯಾ ಮುಕ್ತಿರ್ನಚಾನ್ಯತಃ || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ನೇಹಯುಕ್ತವಾದ ಅತಿಸ್ಥಿರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯು ಇತರದಿಂದಲ್ಲ.

೬. ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಮಾದಿಭ್ಯೋಽಪ್ಯುತ್ಪತ್ತಮತ್ಸಂ ಸ್ವತಂತ್ರತಾಂ | ಸರ್ವಸ್ಯ ತದಧೀನತ್ವಂ ಸರ್ವಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣತಾಂ | ನಿರ್ದೋಷತ್ವಂ ಚ ವಿಜ್ಞಾಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಿಶಾಧಿಕಃ | ಸ್ನೇಹೋ ಭಕ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸರ್ವೋಪಾಯೋತ್ತಮೋತ್ತಮಃ || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನು, ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಸರ್ವವೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಧೀನವೇ, ಸರ್ವಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನು, ನಿರ್ದೋಷನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಸರ್ವಾಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಉಪಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಿರಂತರ ಸ್ನೇಹವೇ ಭಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ತಮೋಯೋಗ್ಯರಿಗೂ ಸತ್ಸಂಗದಿಂದ ಭಕ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಅನಾದಿಯಾದ ಭಕ್ತಿಯೇ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮುಕ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾದುದು.

೭. ಭಕ್ತ್ಯಾಪ್ರಸನ್ನೋ ಭಗವಾನ್ ದದ್ಯಾಜ್ಞಾನಮನಾಕುಲಂ | ತಯೈವ ದರ್ಶನಂ ಯಾತಃ ಪ್ರದದ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಿಮೇತಯಾ || ಭಗವಂತನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಡುವನು. ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು.

೮. ಅನಿಮಿತ್ತಾ ಭಗವತಿ ಭಕ್ತಿಃ ಸಿದ್ಧೇರ್ಗರಿಯಸೀ | ಜರಯತ್ಯಾಶು ಯಾಕೋಶಂ ನಿಗೀರ್ಣಮನಲೋ ಯಥಾ || ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತ ಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಒಣಗಿದ ಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯು ಸುಡುವಂತೆ ಈ ಭಕ್ತಿಯು ಲಿಂಗದೇಹವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. (ಭಾಗವತ.)

೯. ನಾಯನಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ | ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿವೃಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಂ || (ಅಥರ್ವ. ಪು. ೨೮೩). ಪ್ರವಚನದಿಂದಲೂ, ಮೇಧೆಯಿಂದಲೂ, ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಯೇ ಕಾರಣವು. ಯಾರ ಭಕ್ತಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಆತನಿಗೇನೆ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.)

೧೦. ಭಕ್ತ್ಯಾ ತ್ವನನ್ಯಯಾ ಶಕ್ಯ ಅಹಮೇವಂನಿಧೋಽರ್ಜುನ | ಜ್ಞಾತುಂ ದೃಷ್ಟುಂ ಚ ತತ್ಪೇನ ಪ್ರವೇಷ್ವುಂ ಚ ಪರಂತಪ || (ಗೀತಾ. ಅಧ್ಯಾ. ೧೧. ಶ್ಲೋ. ೫೪.) ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ ನನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೂ, ನೋಡಲಿಕ್ಕೂ, ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿಕ್ಕೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವು.

೧೧. ಅಭ್ಯಾಸಪಾಟಿನಾತ್ಮೇಹಾದಶ್ರಮತ್ವಾದುಪಾಸನಾ | ಭಕ್ತಿಶ್ಚ ಸುಖರೂಪೈವ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ನ ತು ಸಾಧನಂ || ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ಅಭ್ಯಾಸಾಧಿಕೃದಿಂದಲೂ ಸ್ನೇಹ

ದಿಂದಲೂ ಶ್ರಮಾಭಾವದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಉಪಾಸನಾಭಕ್ತಿಗಳು ಸುಖರೂಪಗಳೇ, ಸಾಧನವಲ್ಲವು. ಅನೇಕವಿಧ ಸಾಂಸಾರಿಕದುಃಖಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಸತ್ಸಹವಾಸದಿಂದ ಫಲಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತಿಯು, ಶಮದಮಾದಿಗಳು, ಶ್ರವಣ ಮನನನಿದಿಧ್ಯಾಸನಗಳು, ಗುರುಭಕ್ತಿ, ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿ, ಸ್ವಾಧ್ಯಮರಾದ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ದಯೆ, ಸಮರಲ್ಲಿಸ್ನೇಹವು, ಉತ್ತಮರಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯು, ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ನಿಸಿದ್ಧಪರಿತ್ಯಾಗ, ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಭಗವದರ್ಪಣವು, ತಾರತಮ್ಯವರಿಜ್ಞಾನ, ಪಂಚಭೇದಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷವಿವೇಕಜ್ಞಾನ, ಉಪಾಸನಾ, ಇವುಗಳು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳು.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತದೊಳಗಿನ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಪ್ತಮಾಣವಾಗಿ ನಿರೂಪಣೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇನ್ನೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಮುಂದೆ ಛಾಪೆಯಾಗಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. ವಾಚಕರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸುಲಭದರೀತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಾಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಬಗ್ಗೆ ಅತಿಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಈ ಭಾಗವು ಬರಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಸಿದ್ಧಾಂತತತ್ವಾನಿ ನವೈವ ಪೂರ್ವೈರುಕ್ತಾನಿ ನಾರಾಯಣನಾಮಧೇಯಃ |
ಉದ್ಧೃತ್ಯ ನೇದೋಕ್ತಿ ಭಿರೇವ ಭಯೋ ಜಗಾದ ತನ್ಮಧ್ವಪತೇರ್ಮುದೇಽಸ್ಮು ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥೀಯಸತ್ಯಮೇಯಸ್ಯ ಪದ್ಧತಿಂ |
ಶ್ರುತ್ವಾ ವದಂತಿ ಯೇ ತೇಷಾಂ ಭಾರತೀಶೋ ಭವೇತ್ತಿಯಃ ||

ನಿಜಪೂರ್ಣಸುಖಾಮಿತಬೋಧತನುಃ ಪರಶಕ್ತಿರನಂತಗುಣಃ ಪರಮಃ |
ಅಜರಾನುರಣಃ ಸಕಲಾರ್ತಿಹರಃ ಕಮಲಾಪತಿರೀಡ್ಯತನೋವತು ನಃ ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಸರ್ವಮೂಲ ಗ್ರಂಥಮಾಲಿಕಾ.

ಕೃಷ್ಣಂ ವಿದ್ಯಾಪತಿಂ ನತ್ವಾ ಪೂರ್ಣಬೋಧಾರ್ಯಸದ್ಗುರೂನ್ |
ಜಯತೀರ್ಥಮುನೀನ್ಮತ್ವಾ ವಶ್ಯೇಽಹಂ ಗ್ರಂಥಮಾಲಿಕಾಂ ||
ನಾರಾಯಣೇನ ವ್ಯಾಸೇನ ಪ್ರೇರಿತಸ್ತತ್ಸಂವಿದೇ |
ಗ್ರಂಥಾನ್ಮಧ್ಯಶ್ಚಕಾರಾಸೌ ಸಪ್ತತ್ರಿಂಶದಮಂದಧೀಃ ||

ಸಂಖ್ಯಾ.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

೦.

ಋಗ್ವಿಷ್ಣು.

- (1) ಶ್ರೀಮಜ್ಜಯತೀರ್ಥ ಟೀಕಾವಿನ್ಯತಿಃ (ಭಲಾರೀಯ)
ಶ್ರೀಮಚ್ಚರಣಕೃತಟೀಕಾ (2) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತಾ
(2) ಋಕ್ಕೂಜೀ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಸನ್ನಂಜರೀ.
(3) ಜಗನ್ನಾಥ ತೀರ್ಥೀಯ* (3) ಶ್ರೀ ಕಂಭಾಲರಾಮ
ಚಂದ್ರತೀರ್ಥೀಯ.*

*

೨.

ಋಗ್ವೇದೀಯ
ಐತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ
ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ.
(2) ಐತರೇಯತಾಮ್ರಪರ್ಣೀ (1) ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಂ
ಯಂ (ಐತರೇಯ ಟಿಪ್ಪಣಿ.
ಭಾಷ್ಯರತ್ನ ಮಾಲಾ)
(3) ರಾಮಚಂದ್ರತೀರ್ಥೀಯ.*
(4) ವರದತೀರ್ಥೀಯ*
(5) ವಿಶ್ವೇಶತೀರ್ಥೀಯ*

೩.

ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ
ಈಶಾವಾಸೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ

- (1) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷುಕೃತ (1) ರಘುನಾಥಯತಿ ಕೃತಾ
'ಯಾಜ್ಞೀಯಮಂತ್ರ ಭಾಷ್ಯ' ಈಶಾವಾಸ್ಯಭಾಷ್ಯಟೀಕಾ
ವಿವರಣೆ' ವಿನೃತಿಃ'
(2) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿವಿರಚಿತ (2) ಭಾಷ್ಯಟಿಪ್ಪಣಿ
ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ. (ಭಲಾರೀಯ)
(3) ವರದತೀರ್ಥೀಯ*

೪.

ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದೀಯ
'ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷ
ದ್ಭಾಷ್ಯಂ'

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ
'ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ'
(2) ರಘುನಾಥಯತಿಕೃತ
'ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ'
(3) ರಘುನಾಥಯತಿಕೃತ
'ಪರಬ್ರಹ್ಮವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕಾ'
(ಭಾವಭೋಧ)ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥ.
(4) ವರದತೀರ್ಥೀಯ.*

* ಈ ಗುರುತಿನ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಛಾಪೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗದೆ ಇರುವ ಅನೇಕ ಟೀಕಾ
ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು ಇರಬಹುದು.

ಸಂಖ್ಯಾ.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

೫.

ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದೀಯ
ಕಾಠಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥ ಭಿಕ್ಷುಶಿಷ್ಯ (1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
ನ್ಯಾಸತೀರ್ಥ ವಿರಚಿತಾ
ಟೀಕಾ.
(2) ವೇದೇಶತೀರ್ಥ
ವಿರಚಿತಾ ಟೀಕಾ.
(3) ವೇದೇಶತೀರ್ಥವಿರಚಿತ
ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ.
(4) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿ
ವಿರಚಿತ ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ.
(5) ವರದತೀರ್ಥೀಯ. *

೬.

ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದೀಯ
ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ನ್ಯಾಸತೀರ್ಥಯತಿಕೃತ
ಭಾಷ್ಯವಿವರಣ ಟೀಕಾ.
(2) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ
ಉಪನಿಷತ್ಪಂಡಾರ್ಥ.
(3) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ (1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
ಖಂಡಾರ್ಥ
(4) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ
ಪದಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ ಟೀಕಾ.
(5) ವರದತೀರ್ಥೀಯ. *
(6) ಖಂಡಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಿಕಾನ
ರಸಿಕಭಿಕ್ಷುವಿರಚಿತಾ *

೭.

ಸಾಮವೇದೀಯ
ಛಾಂದೋಗೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ
ಖಂಡಾರ್ಥ.
(2) ವೇದೇಶೀಯ ಟೀಕಾ
ಪದಾರ್ಥ ಕಾಮುದೀ. (1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
(3) ವೇದೇಶೀಯಖಂಡಾರ್ಥ.
(4) ವರದತೀರ್ಥೀಯ. *

೮.

ಸಾಮವೇದೀಯ
ತಲವಕಾರೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ
ಖಂಡಾರ್ಥ.
(2) ವೇದೇಶೀಯ ಖಂಡಾರ್ಥ.
(3) ವೇದೇಶತೀರ್ಥವಿರಚಿತ
ಭಾಷ್ಯವಿವರಣ. (1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
(4) ನ್ಯಾಸತೀರ್ಥವಿರಚಿತ
ಭಾಷ್ಯವಿವರಣ.
(5) ವರದತೀರ್ಥೀಯ. *

ಅಥರ್ವಣೀಯ
೯. ಷಟ್ಪಿಠೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ
ಖಂಡಾರ್ಥ. (1) ಮಂಕಾಲೀಯ ಭಾಷ್ಯ
(2) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ 'ಟೀಕಾ' ಟೀಕಾ ಟಿಪ್ಪಣಿ.
(3) ವರದತೀರ್ಥೀಯ. * (2) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *

೦೩೫.	ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.	ಟೀಕೆಗಳು.	ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.
		(1) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ ಖಂಡಾರ್ಥಃ.	
		(2) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥೀಯ ಖಂಡಾರ್ಥಃ.	
೧೦.	ಆಧರ್ವಣೀಯ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷ ದ್ವಾಷ್ಯಂ.	(3) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥೀಯ ಪದಾರ್ಥ ದೀಪಿಕಾ, ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥ.	(1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
		(4) ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥೀಯ ಖಂಡಾರ್ಥ.	
		(5) ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥೀಯ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥ.	
		(6) ನರದತೀರ್ಥೀಯ *	
	ಆಧರ್ವಣೀಯ	(1) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ ಖಂಡಾರ್ಥಃ	
		(2) ಉಮರ್ಜೀಯ 'ಆಧರ್ವಣಭಾಷ್ಯವಿನರಣಂ'	
೧೧.	ಆಧರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ವಾಷ್ಯಂ.	(3) ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥೀಯ 'ಭಾಷ್ಯಟೀಕಾ'	
		(4) ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯಕೃತ 'ಉಪನಿಷದ್ವಾಷ್ಯವಿನರಣಂ' *	(1) ಪ್ರಮೇಯಸಂಗ್ರಹಃ *
		(5) ನರದತೀರ್ಥೀಯ *	
		(6) ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ನರಸಿಂಹಭಿಕ್ಷು ವಿರಚಿತಾ! *	

ಸೂತ್ರಪ್ರಸ್ಥಾನ.

ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ

		(1) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯತೀಕೃತ 'ಶ್ರೀಮದ್ವಾಷ್ಯ ಟೀಕಾ ಭಾವದೀಪಃ'	
	(1) ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ 'ತತ್ವಪ್ರದೀಪಿಕಾ' ಟೀಕಾ. *	(ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಟಿಪ್ಪಣಿ.)	
	(2) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷು ವಿರಚಿತ 'ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ' ಟೀಕಾ.	(2) ಬಿದುರಹಳ್ಳಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥೀಯ *	
	(3) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ 'ತಂತ್ರದೀಪಿಕಾ' ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.	(3) 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಮಂಜರಿ' (ಶರ್ಕರಾ.) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥೀಯ	
೧೨.	ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯಂ.	(4) ಜಗನ್ನಾಥಯತೀಕೃತ 'ಭಾಷ್ಯದೀಪಿಕಾ'	(4) ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥ ಕೃತ 'ಗರ್ವಾರ್ಥದೀಪಿಕಾ' *
		(5) ಶ್ರೀಮುಷ್ಣಸುಬ್ಬರಾಯ ಕೃತ 'ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಮಣಿಮಂಜರಿ'	(5) ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥ ಮುನಿಕೃತ 'ತಾತ್ಪರ್ಯಚಂದ್ರಿಕಾ' (ಇದು ಸೂತ್ರ, ಭಾಷ್ಯ, ಅಣು ಭಾಷ್ಯ, ಸನ್ಧಾಯವಿನರಣಂ

ಸಂಖ್ಯಾ.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

- (6) 'ಭಾಷ್ಯಘಟಿಕ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಸುಧಾದಿ
ರತ್ನಮಾಲಾ' ಸರ್ವಗಳ ವಿವರಣ
(7) 'ವಾದಿರಾಜೀಯ ಶ್ರೀಬ್ರಹ್ಮ ರೂಪವಾಗಿದೆ.)
ಸೂತ್ರಾರ್ಥನಿಬದ್ಧ ಅಧಿಕರಣ (6) ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾಸಾರ *
ನಾನಾವಲೀ. (7) ಭಾವರತ್ನಕೋಶ, *
- (8) ಭಾವಪ್ರದೀಪ. * (8) ಛಲಾರಿ. *
- (9) ವಿಜಯೋದ್ವರ್ತೀರ್ಥೀಯ * (9) ರಘೂತ್ತಮಯತಿಕ್ಕತ
ಭಾವಬೋಧ *
- (10) ಧೀರೇಂದ್ರಯತಿಕ್ಕತ ವಿಷಯವಾಕ್ಯಸಂಗ್ರಹ * (10) ಅಭಿನವಚಂದ್ರಿಕಾ
ಸತ್ಯನಾಥಯತಿಕ್ಕತಾ *
- (11) ದಾಸಾಚಾರ್ಯಕ್ಕತ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥಸಂಗ್ರಹ. (11) ಶಿಷ್ಯತಾತ್ರಯ
ಚಂದ್ರಿಕಾ ರಘುನಾಥ
ಯತಿಕ್ಕತಾ *
- (12) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ ನ್ಯಾಯಮುಕ್ತಾವಳಿ
- (13) ತತ್ವಮಾಣಿಕ್ಯ ಪೇಟಿಕಾ ವಿಜಯೋದ್ವರ್ತೀರ್ಥೀಯಾ

೧೩.

ಶ್ರೀಮದಣುಭಾಷ್ಯಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿ
ವಿರಚಿತ 'ತತ್ವಮಂಜರೀ'
(ತತ್ವವಿವೃತಿ)
- (2) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ *
- (3) ರಘುನಾಥತೀರ್ಥೀಯ *

ನ್ಯಾಯಸುಧಾ

೧೪.

ಶ್ರೀಮತ್ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ.

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿ
ವಿರಚಿತ
'ಭಾವಬೋಧ'
(ಪರಿಮಳಾ)
- (2) ಯದ್ವಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತ ಟಿಪ್ಪಣಿ. *
- (1) ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತಾ 'ನಯಚಂದ್ರಿಕಾ' *
- (2) ಪದ್ಮನಾಥತೀರ್ಥವಿರ
ಚಿತಾ 'ಸನ್ಯಾಯರತ್ನಾವಳಿ' *
- (3) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷುವಿರ
ಚಿತ 'ನ್ಯಾಯಸುಧಾ'
- (3) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ *
- (4) ಶ್ರೀಮಧ್ವಾದಿರಾಜ
ಯತಿವಿರಚಿತ. *
- (5) 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಚಂದ್ರಿಕಾ'
ಶ್ರೀನಿಧಿತೀರ್ಥೀಯ *
- (6) ಕುಂಡಲಗಿರಿ. *
- (7) ವಿಟ್ಟಲಭಟ್ಟೀಯ *
- (8) ಕಾಶಿಕಾ. *
- (9) ಕಂಬಾಲೀ ರಾಮ
ಚಂದ್ರ ತೀರ್ಥೀಯ *
- (10) ಗುರೂರಾಜೀಯ *
- (11) ಚಪ್ಪಕ *
- (12) ಸುಧಾಸಾರ
ಸಂಗ್ರಹ. *

ಸಂಖ್ಯಾ.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

೧೫. ಶ್ರೀಮನ್ನಾಥಯವಿವರಣಂ.
- (1) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷು ನಿರಚಿತ (14) ಪ್ರದೀಪ.
'ನ್ಯಾಯವಿವರಣ ಪಂಚಿಕಾ' (15) ವಿಶ್ವೋತ್ತಮ
(2) ರಘೂತ್ತಮ ಯತಿಕೃತ ತೀರ್ಥೇಯಾ *
'ನ್ಯಾಯವಿವರಣ ಭಾವಬೋಧ'

ಭಾರತ ಗೀತಾಪ್ರಸ್ಥಾನ.

- (1) ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ನಿರ
ನಿರಚಿತ 'ಪ್ರಮೇಯದೀ
ಪಿಕಾಭಾವಪ್ರಕಾಶ.
(1) ರಾಘವೇಂದ್ರ ಯತಿಕೃತ (ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ)
'ಗೀತಾವಿವೃತ್ತಿ' (2) ಶ್ರೀನಿವಾಸಸೂರಿ
(2) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷುನಿರಚಿತ ನಿರಚಿತ 'ಭಾವಪ್ರದೀಪಿಕಾ'
'ಪ್ರಮೇಯದೀಪಿಕಾ' (3) ಭಾವಬೋಧಃ
(3) ನಾದಿರಾಜೀಯ ಭಾರತ (4) ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥೇಯ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಲಂಕಾರ. (5) ಭಾವರತ್ನಕೋಷ
(4) ಅಜಿತಚಾರ್ಯಕೃತ (6) ದುರ್ಬೋಧಸ್ಥಲೀ
ಗೀತಾವಿವೃತ್ತಿ. * ಅಭಿನವ ಟಿಪ್ಪಣಿ.
(5) ಕೊಯಮುತ್ತೂರು (7) ವರದಾಚಾರ್ಯ
ಪದ್ಮನಾಭಾಚಾರ್ಯಕೃತ ಕೃತ ಟಿಪ್ಪಣಿ. *
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.

೧೬. ಗೀತಾ ತಾತ್ಪರ್ಯ
ನಿರ್ಣಯ.
- (1) ಜಯತೀರ್ಥಭಿಕ್ಷು ನಿರಚಿತ (1) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ನಿರಚಿತ
'ನ್ಯಾಯದೀಪಿಕಾ' 'ನ್ಯಾಯದೀಪಕಿರಣಾವಳಿ'
(2) ರಾಘವೇಂದ್ರೇಯ *

೧೭. ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ
ನಿರ್ಣಯ.
- (1) ಶ್ರೀ ನಾದಿರಾಜ ಯತಿಕೃತ 'ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ.' *
(2) ಜನಾರ್ದನ ಭಟ್ಟ ನಿರಚಿತ ಪದಾರ್ಥ ದೀಪಿಕಾ'
(3) ವರದರಾಜೀಯ *
(4) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೇಯ *
(5) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ ಸಾರಸಂಗ್ರಹ *
(6) ವೇದಾಂಗತೀರ್ಥೇಯ *

೧೮. ಯಮಕ ಭಾರತಂ.
- (1) ವಿಜಯಧ್ವಜೀಯ.
(2) ತಮ್ಮಣ್ಣ ಭಟ್ಟೀಯ *
(3) ವೆಂಕಟೇಶ್ವರೀಯ *

೨೦. ಭಾಗವತತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯ
- (1) ನರಹರ್ಯಾಚಾರ್ಯಕೃತ
'ಭಾಗವತತಾತ್ಪರ್ಯದೀಪಿಕಾ' *
(2) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥೇಯ.
(3) ಯದುಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯಕೃತ ಟೀಕಾ.
(4) ವಿಜಯಧ್ವಜೀಯ. *

ಸಂಖ್ಯಾ. ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು. ಟೀಕೆಗಳು. ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.
ದಶ ಪ್ರಕರಣಗಳು.

೨೦. ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಂ

- (1) ಜಯತೀರ್ಥ ಯತಿಕೃತ
ಟೀಕಾ.
(2) ವಿಜಯಾದ್ರಿಯ.*
(3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ *

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರ ಯತಿ
ಕೃತ 'ಭಾವದೀಪ'
(2) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥಿಯ
ಟಿಪ್ಪಣಿ.
(3) ವೇದೇಶತೀರ್ಥೀಯಾ. *

೨೧. ಕಥಾಲಕ್ಷಣಂ

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ಟೀಕಾ. (2) ರಾಘವೇಂದ್ರ ಯತಿಕೃತ
(2) ವಿದ್ಯಾಧೀಶತೀರ್ಥೀಯಾ.* ಟಿಪ್ಪಣಿ
(3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ (3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ.* ಭಟ್ಟೀಯಾ*

೨೨. ಉಪಾಧಿಖಂಡನಂ.
(ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ.)

- (1) ವ್ಯಾಸರಾಯರ
'ಮಂದಾರಮಂಜರಿ'
(1) ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥೀಯ ಟೀಕಾ (2) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥರ
(2) ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿ.
ಉಪನ್ಯಾಸ ರತ್ನಮಾಲಾ.* (3) ಸತ್ಯನಾಥಯತಿ ಕೃತ
(3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಪರಶುನಾಮಕ
ಭಟ್ಟೀಯಾ.* ಟಿಪ್ಪಣಿ.*

೨೩. ಮಾಯಾನಾದ ಖಂಡನಂ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ
'ಮಾಯಾನಾದ ಖಂಡನ
ವಿವರಣೆ.
(2) ವಾದಿರಾಜತೀರ್ಥೀಯ
ಉಪನ್ಯಾಸ ರತ್ನಮಾಲಾ.*
(3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ.*
(1) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀ
ಯ ಮಾಯಾನಾದ
ಖಂಡನ ಪಂಚಿಕಾ.
(2) ವ್ಯಾಸರಾಯ ಯತಿ
ಕೃತ 'ಮಂದಾರ
ಮಂಜರಿ' (ಮಾಯಾ
ವಾದಖಂಡನ ಭಾವ
ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ).
(3) ಸತ್ಯನಾಥ ಯತಿಕೃತ
ಪರಶುನಾಮಕ ಟಿಪ್ಪಣಿ.*
(4) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ *

೨೪. ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನ
ಖಂಡನಂ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ಟೀಕಾ. (ಮಂದಾರಮಂಜರಿ)
(2) ವಾದಿರಾಜ ತೀರ್ಥೀಯ (2) ಶ್ರೀನಿವಾಸ ತೀರ್ಥರ
ಉಪನ್ಯಾಸ ರತ್ನಮಾಲಾ* 'ಖಂಡನ ಪಂಚಿಕಾ'
(3) ರೊಟ್ಟೀವೆಂಕಟಾದ್ರಿ (3) ಸತ್ಯನಾಥಯತಿ ಕೃತ
ಭಟ್ಟೀಯಾ.* 'ಪರಶುನಾಮಕ
ಟಿಪ್ಪಣಿ' *

ಸಂಖ್ಯಾ.

ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

೨೬. ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನಂ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ತ
ಸಂಖ್ಯಾನ ವಿವರಣೆ
(ಟೀಕಾ).
(2) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ*

(4) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನ
ಖಂಡನದೀಪಿಕಾ.*

- (1) ಶ್ರೀನಿವಾಸ
ತೀರ್ಥೀಯ 'ಟೀಕಾ
ವಿವರಣೆ'
(2) ರಾಘವೇಂದ್ರ ಯತಿ
ಕೃತ 'ಟೀಕಾ
ಭಾವದೀಪ'
(3) ಕಾಶಿಕಾ.
(4) ಸತ್ಯಭರ್ತು ಯತಿ
ಕೃತ ಟಿಪ್ಪಣಿ.*
(5) ಯದುಪತತ್ವಾಚಾರ್ಯ
ಕೃತ ಟಿಪ್ಪಣಿ*
(6) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ *
(7) ವಿಜಯೊಂದ್ರ
ತೀರ್ಥೀಯ.*
(8) ಕೇಶವ ಭಟ್ಟೀಯ
(ಪಾಂಡುರಂಗೀಯ)*

೨೭. ತತ್ವವಿವೇಕ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ತತ್ವ
ವಿವೇಕ ವಿವರಣೆ.
(2) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ*

- (1) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ
ಟೀಕಾವಿವರಣೆ.
(2) ವ್ಯಾಸಮುನಿಕೃತ ತತ್ವ
ವಿವೇಕ ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾ.
(ನುಂದಾರನಂಜರೀ)

೨೮. ತತ್ವೋದ್ಯೋತ.

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ 'ತತ್ವೋ
ದ್ಯೋತನವಿವರಣೆ. ಟೀಕಾ.
(2) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ*

- (1) ರಾಘವೇಂದ್ರಯತಿಕೃತ
ಟೀಕಾಭಾವದೀಪ.
(2) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ
ಟಿಪ್ಪಣಿ.
(3) ನೇದೇಶೀಯ ತತ್ವೋ
ದ್ಯೋತನಂಚಿಕಾ.
(4) ದ್ವೈತದ್ವಯಾಣಿ, *
(5) ಕಾಶಿಕಾ.*
(6) ರಾಘವೇಂದ್ರಶಿಷ್ಯಕೃತ
ಟಿಪ್ಪಣಿ*
(7) ವಿಜಯೊಂದ್ರೀಯಾ*

೨೯. ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯ

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ಟೀಕಾ. ಪಂಚಿಕಾ ವಿವರಣೆ.
(2) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ*
(2) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ.
(3) ರೊಟ್ಟಿವೆಂಕಟಾದ್ರಿ
ಭಟ್ಟೀಯಾ*

ಸಂಖ್ಯಾ. ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು.

ಟೀಕೆಗಳು.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

1) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ

೩೦. ನಿಷ್ಕುತತ್ವ ನಿರ್ಣಯ..

- (1) ಜಯತೀರ್ಥೀಯ ಟೀಕಾ (2) ರಾಘವೇಂದ್ರೀಯ
(2) ರೂಪಿನೆಂಕಟಾದ್ರಿ ಟೀಕಾ ಭಾವದೀಪ.
ಭಟ್ಟೀಯಾ* (3) ವಿಜಯಾಂದ್ರೀಯ. *
(4) ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯಕೃತ
ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ.*
(5) ಗೂಢಕಕೃತ ಟಿಪ್ಪಣಿ*

೩೧. ನರಸಿಂಹನಖಸೋತ್ರ.

- (1) ವಿಶ್ವಪತಿ ತೀರ್ಥೀಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.
(2) ಭಲಾರಿ ಶೇಷಾಚಾರ್ಯರ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.
(3) ವೇದಾತ್ಮಯತಿ ಕೃತ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. *

೩೨. ದ್ವಾದಶಸೋತ್ರ.

- (1) ವಿಶ್ವಪತಿ ತೀರ್ಥೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. *
(2) ಭಲಾರಿನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ
ಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.
(3) ಜನಾರ್ದನಭಟ್ಟೀಯ *
(4) ಕೊಯಮುತೂರು ಪದ್ಮ
ನಾಭಾಚಾರ್ಯ ಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನ.
(5) ಪುಣ್ಯಶ್ರವಣ ತೀರ್ಥೀಯ.

೩೩. ಕೃಷ್ಣಾಮೃತಮಹಾರ್ಣವ.

- (1) ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ ಕೃತ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. * (1) ತಾಮ್ರಪರ್ಣಿ
(2) ವಿಶಲಾಚಾರ್ಯ ಪುತ್ರ ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥೀಯ.
ಶ್ರೀನಿವಾಸ ವಿರಚಿತಟೀಕಾ. *

೩೪. ತಂತ್ರಸಾರ.

- (1) ಭಲಾರಿ ಶೇಷಾಚಾರ್ಯ (1) ವೇದವ್ಯಾಸ ವಿರಚಿರ
ಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಚಿತ ಸದಭಾವ
(2) ತಮ್ಮಣೀಯ. * ಪ್ರಬೋಧಿನೀ. *
(3) ಸುಮತೀಂದ್ರ (2) ಶ್ರೀನಿವಾಸತೀರ್ಥ
ತೀರ್ಥೀಯ. * ತಿಷ್ಠ ವೆಂಕಟಪತಿಯಾ. *
(4) ತಂತ್ರಸಾರ ಸಂಗ್ರಹ (3) ಶರ್ಕರಾ. *
ರೂಪ ಪದ್ಯಮಾಲಾ. *

ಸಂಖ್ಯಾಃ ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು. ಟೀಕೆಗಳು. ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

೩೫. ಸದಾಚಾರಸ್ತುತಿ.

- (1) ನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತ
ವೈಷ್ಣವಾಚಾರಪದ್ಧತಿ. * (1) ಶ್ರೀನಿವಾಸ
(2) ಶರ್ಕರಾ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಭಟ್ಟೀಯಾ *
ತೀರ್ಥೀಯಾ. * (2) ಶರ್ಕರಾ. *
(3) ಅಯೊನರಹರ್ಯಾ (3) ನರಹರ್ಯಾಚಾರ್ಯ
ಚಾರ್ಯಕೃತ ವಾಖ್ಯಾ ಕೃತ ಭಾವಪ್ರಭೋಧಿನೀ. *
ರ್ಥವಿವೃತಿ.

೩೬. ಯತಿಪ್ರಣವಕಲ್ಪಃ

೩೭. ಜಯಂತೀನಿರ್ಣಯ.

ಯಸ್ಯ ತ್ರೀಣ್ಯುದಿತಾನಿ ವೇದವಚನೇ ರೂಪಾಣಿ ದಿನ್ಯಾನ್ಯಲಂ ಬಟ್ಟಿದ್ದರ್ಶತ
ಮಿತ್ಥಮೇವ ನಿಹಿತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗೋ ಮಹತ್ | ವಾಯೋ ರಾಮವಚೋನಯಂ
ಪ್ರಥಮಕಂ ಪೃಕ್ಷೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುರ್ನುಧೋ ಯತ್ತು ತೃತೀಯಮೇತದ
ಮುನಾ ಗ್ರಂಥಃ ಕೃತಃ ಕೇಶವೇ ||

ದ್ವಾಂತ್ರಿಶತ್ಸುಸಹಸ್ರಾಣಿ ವಿಷ್ಣು ತತ್ಪ್ರಬೋಧಕಾನ್ |
ಗ್ರಂಥಾನ್ ಹಿ ನಿರ್ಮಮೇ ಮಧ್ವಃ ಪರಿಶೀಲ್ಯಾಗಮಾದಿಕಾನ್ ||
ಏತೇಷಾಂ ಪಾಠಮಾಶ್ರೇಣ ಮಧ್ವೇಶಃ ಪ್ರೀಯತೇ ಹರಿಃ ||

ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣೇನೈವಂ ಮಾಧ್ವೀಯಂ ಗ್ರಂಥಮಾಲಿಕಾ |
ಸಂಗೃಹೀತಾ ಸತಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಭಾರತೀಶಪ್ರಸಾದತಃ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು. ಶ್ರೀಃ ||

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿ.

ಸತ್ಯಂ ಸತ್ಯಂ ಪುನಃ ಸತ್ಯಮುದ್ಧೃತ್ಯ ಭುಜಮುಚ್ಯತೇ |
ನೇದಶಾಸ್ತ್ರಾತ್ಪರಂ ನಾಸ್ತಿ ನ ದೈವಂ ಕೇಶವಾತ್ಪರಮ್ ||

ನೇದಗಳು ಸ್ವತಃಪ್ರಮಾಣಗಳು, ಅನಾದಿನಿತ್ಯಗಳು, ಅಪಾರುಷೇಯಗಳು ಎಂಬುವುದು ಎಲ್ಲಾ ನೇದಾಂತಿಗಳು ಒಪ್ಪುವ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳಕುರಿತು ಅಂದರೆ ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ, ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇಂತಹ ವಿಷಯಗಳ ಕುರಿತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲಿ, ಅನುಮಾನವಾಗಲಿ, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಗಳಲ್ಲ. ಅದು ಆಗಮ ದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಕುರಿತು ನಮಗೇನಾದರೂ ಎಳೆಸ್ಟು ಜ್ಞಾನಹುಟ್ಟಬೇಕಾದರೆ ಸದಾಗಮಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಶಾಸ್ತ್ರ ಯೋನಿತ್ವಾತ್' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಮತ್ತು ನೇದಗಳಲ್ಲಿ 'ನಾವೇದವಿನ್ಯಸುತೇದಂ (ತಂ) ಬೃಹಂ ತಂ,' 'ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೇದಗಳ ವಿನಹ ತಿಳಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಶ್ವರದತ್ತಜ್ಞಾನದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಆಸ್ತಿಕಮತದವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಕೈಸ್ತರು ಬೈಬಲನ್ನು ಮುಸಲ್ಮಾನರು ಕೊರಾನನ್ನು ಈಶ್ವರದತ್ತಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕೊರಾನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಅವುಗಳು ಅಪಾರುಷೇಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವೇ ನಿತ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ, ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸದೆ ಯಾವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಅತೀಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೨. ನೇದಗಳು ವಾಕ್ಯಸಮೂಹಗಳೆ-ವಾಕ್ಯಗಳು ಪದಸಮೂಹಗಳೆ-ಪದಗಳು ವರ್ಣಸಮೂಹಗಳು ಆಗಿವೆ. ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯಗಳು, ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪ್ತಗಳೂ ಆದ ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಣವು ಉಚ್ಚಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಕ್ತಿನಾತ್ರ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಗೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆ ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಕೇಳಿದುದೇ, ಅಥವಾ ನೋಡಿದುದೇ ಇದು ಎಂದು ತಿಳುವಿಕೆಯು. 'ರಾಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹತ್ತಾವರ್ತಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಬರುತ್ತದೆ. ಹೊರತು ಹೋಲಿಕೆ ಇರುವ ಬೇರೆಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನೆಂದು ಜ್ಞಾನಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಯೋಜನವು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ವನ' ವೆಂದಾಗಲಿ, 'ನವ' ಎಂದಾಗಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. 'ರಸ' ವೆಂದಾಗಲಿ 'ಸರ' ವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅರ್ಥ ಬೇರೆಯಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಪದಗಳನ್ನು ವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಯೋಜನೆ ಮಾಡುವುದು ಪುರುಷಾಧೀನವು. ಒಂದು ವಾಕ್ಯವು ಸತ್ಯವೋ, ಅಸತ್ಯವೋ ಆಗಬೇಕಾದರೆ ಪುರುಷಾಧೀನವಾದ ಯೋಜನವೇ ಕಾರಣವು. (1) ಮೊಲಕ್ಕೆ 'ಕಿವಿ' ಇದೆ, (2) ಮೊಲಕ್ಕೆ 'ಕೋಡು' ಇದೆ, (3) ದನಕ್ಕೆ ಕೋಡು ಇದೆ, ಈ ಮೂರುವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯವು ಸುಳ್ಳು. ಒಂದು ಮೂರನೆಯವು ಯಥಾರ್ಥಗಳು. ಅದು ಏಕೆ? ಎರಡನೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಲ್ಲವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇದ್ದವುಗಳಾ

ದರೂ, ಅಸಂಗತವಾದ ಅನುಭವವಿರೋಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಯೋಜನೆಮಾಡಿದುದೇ ಕಾರಣವು. ಇದು ಕೇವಲ ಪುರುಷಾಶ್ರಿತದೋಷವು. ಅದುದರಿಂದ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವು ಪೌರುಷೇಯವೋ ಅದು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಆಪ್ತನಾದರೆ ಮಾತ್ರ ಆಪ್ತಿಮೂಲಕವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯವು ಹಾಗಲ್ಲ. ಪುರುಷಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೋಷರಹಿತವಾಗುವುದು. ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾರದು. ನಿಯಮವಾಗಿ ಸತ್ಯವೇ ಆಗುವುದು. ಆಗಲಿ, ವೇದಗಳು ಇಂತಹ ಅಪೌರುಷೇಯಗಳೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನು ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು? ಒಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾತನೋ ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾತನೋ ಆದ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತನು ಇರಬೇಕಲ್ಲವೇ? ಜ್ಞಾತ, ಅಜ್ಞಾತರಾದ ಕರ್ತರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಗ್ರಂಥವು ಅಪೌರುಷೇಯವೆನಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ವೇದಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾತ ಕರ್ತನಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೆ. ಯಾರಾದರೂ ವೇದವನ್ನು ತಾನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡವರಿಲ್ಲ. ವೇದವು ಶ್ರುತವೆಂದು, ದೃಷ್ಟವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಞಾತನಾದ ಕರ್ತನು ಏಕೆ ಇರಬಾರದೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, ವೇದವು ಇತರ ಅಜ್ಞಾತಕರ್ತೃಕಗಳಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಂತೆ ಆಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ, ಕರ್ತನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ ಅಪೌರುಷೇಯಗಳೆಂದು ಪರಂ ಪರೆಯು ಬರಲಿಲ್ಲ. ವೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಪೌರುಷೇಯವೆಂದೂ, ಶ್ರುತಿ ಎಂದೂ, ಋಷಿದೃಷ್ಟವೆಂದೂ, ಪರಂಪರೆ ಇರುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಕೂಡಲೇ ನಿತ್ಯತ್ವವೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಸ್ವತಃ ಏನು ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

೩. ವೇದಗಳನ್ನು ಕೆಲವರು ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವೆಂದೂ, ಕರ್ಮಕಾಂಡವೆಂದೂ, ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ಎರಡನೆಯದು ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ, ತತ್ತ್ವದ್ವೇಷತೆಗಳನ್ನೂ, ಫಲಗಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವದೆಂದು. ಒಂದನೆಯದು ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ, ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವದೆಂದು, ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವು. ಕರ್ಮಕಾಂಡಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಇದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ವೇದಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸಮಾನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ, ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವು ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವು ಕನಿಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ವೇದಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು, ಕರ್ಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಯಾಗಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಭಗವನ್ನಾಹಾತ್ಯವು ಇರುತ್ತದೆ, ವೇದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೇದವು ಮೂರುಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮಂತ್ರಭಾಗವು ಅಧಿದೈವವೆನಿಸುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಅಧಿಯಜ್ಞವೆನಿಸುವುದು. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗಳೆನಿಸುವುವು. ಈ ವಿಭಾಗವು ವೇದದಲ್ಲಿ ನೀಚೋಚ್ಚವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಡಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಂದ ನನುಗೆ ಆಗಬಹುದಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೋಕ್ಷಾಪ್ತಿ ಪುರುಷಾರ್ಥವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂತಹ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅದೇ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೪. ಸಂಹಿತೆಗಳೇ ವೇದಗಳು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ವೇದಗಳಲ್ಲ, ಅವುಗಳು ಪುರುಷಕೃತ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೆಂಬುವವಾದ ಒಂದು ಈಗ ಹೊರಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಯ ಸಮಾಜ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯರಾದ ದಯಾನಂದ ಸರಸ್ವತಿಗಳು ಮೂಲಭೂತರು. ಮೇಲೆ

ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗಾಗಲಿ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಾತಾಡುವುದು ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರೆ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗಾಗಲಿ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗದು. ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕಾದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಗಳೆಂದೇ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವೇದಾಂತಸೂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯಪ್ರಭೃತಿಗಳು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ವೇದಗಳೆಂದೇ ಗಣನೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಯಾನಂದ ಸರಸ್ವತಿಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ ಸರಿ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಚಾರಮಾಡಲು ಆಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.

೫. ಉಪನಿಷತ್ತು ಅಂದರೆ ಗುಹ್ಯಾದೇಶ. ರಹಸ್ಯವಾದ ಉಪದೇಶವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಋಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲೂ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಸಂಹಿತೆ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಭಾಗ, ಎರಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು, ಮೂರು ಆರಣ್ಯಕಗಳು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಆರಣ್ಯಕಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಈಶಾನಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು, ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕತ್ತನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವು ಶುಕ್ಲ ಯಜುರ್ವೇದದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದ ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಅಂತಿಮಾಧ್ಯಾಯಗಳು. ಹೀಗೆ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲೂ ಇರುವುದುಂಟು. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಅನೇಕ ವಿರುವುವು. ಹತ್ತು ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. (1) ಐತರೇಯ, (2) ಕೌಷೀತಕಿ, (3) ಈಶಾನಾಸ್ಯ, (4) ಕಾರಕ, (5) ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ, (6) ತೈತ್ತಿರೀಯ, (7) ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರ, (8) ತಲವಕಾರ, (9) ಛಾಂದೋಗ್ಯ, (10) ಪಟ್ಟಶ್ವ, (11) ಮಾಂಡೂಕ, (12) ಅಥರ್ವಣ,

ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ (1), (2) ಋಗ್ವೇದದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು. (3), (4), (5), (6), (7) ಯಜುರ್ವೇದದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು. (8), (9) ಸಾಮವೇದದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು. (10), (11), (12) ಅಥರ್ವವೇದದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು. ಕೆಲವು ವಿದ್ಯಾರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಗದ್ಯರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಕೆಲವುಗಳ ಶೈಲಿ (ಕಾರಕ, ಅಥರ್ವಣ) ಸುಲಭವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಕೆಲವು (ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ, ಐತರೇಯ) ಅತಿ ಕಠಿಣವಾಗಿವೆ. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ 8 ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೇರಿಸೋಣಾಗಿದೆ. ಕೌಷೀತಕಿ, ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರ ಇವುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಮತಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಿಲ್ಲ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುವುದು ವೇದಾಂತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆಂದು ಎಲ್ಲರ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಆಗಿದೆ. ಶ್ರೀಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಹಾಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು, ಜಗನ್ನಿರ್ವಾಣತ್ವವು ಬೋಧಿಸುವವೆಂದು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಅವರು ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ ಹೊರತು ಮಾಯಾ ನಿರ್ಮಿತವಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿಸಿದರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಮತ್ತು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಾದಗಳನ್ನೂ ಖಂಡಿಸಿ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಜೀವರು ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ತದಧೀನರು, ನಿಯಮ್ಯರು, ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಿದರು. ಆಪಾ

ತತ್ತ್ವ ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವಂತೆ ಇರುವ ವಾಕ್ಯಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಮಂತ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿಲ್ಲದರು ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೈಕ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

೬. ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಮಹಾವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುವ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' 'ತತ್ಸಮಸಿ' 'ಸೋಽಹಮಸ್ಮಿ' 'ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವವಲ್ಲದೆ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿರುವವಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಇವುಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲವೆಂದಾಗಲೀ, ಅಥವಾ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳುವುದಲ್ಲ. ಅದ್ವೈತವೇ ವೇದದ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದರೆ, ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದರೂ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದ್ವೈತವು, ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವು, ಬೋಧಿಸಿದರೆ, ವೇದವು ಉನ್ಮತ್ತಪ್ರಲಾಸವೆನಿಸುವದೇ ಹೋರತು ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸಲಾರದು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ವಿರೋಧೋ ವಾಕ್ಯಯೋರ್ಯತ್ರ ನಾಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ತದೇಷ್ಯತೇ |
ಯಥಾ ವಿರುದ್ಧತಾ ನ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಾರ್ಥಃ ಕಲ್ಪ, ಏತಯೋಃ ||

ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಬಂದರೆ ಅವುಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಭಾರದಂತೆ ಅರ್ಥಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವ ಕೂರ್ಮಪುರಾಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಬಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಸಂದಿಗ್ಧವಿಪರೀತಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಉಪಕ್ರಮಾದ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರು.

೭. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯರಚನೆ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ, ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ರಚನೆ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ತಾವು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲಾ ಅರ್ಥಗಳು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ ಎಂಬುವದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಆಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತುಂಬಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಆಚಾರ್ಯರ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬಹಳ ಕಡಿಮೆ. ತಲವಕಾರ ಭಾಷ್ಯವು ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಪಂಕ್ತಿಗಳು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಮಿಕ್ಕಿದ್ದೆಲ್ಲವು 'ಬ್ರಹ್ಮಸಾರ' ವೆಂಬ ಒಂದು ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಉದ್ಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜುಸ್ಸಹಿತೆ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಉದಾಹೃತಗಳಾಗಿವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆ, ಋಕ್ಸಂಹಿತೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಉದಾಹೃತಗಳಾಗಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನೋಡಲು ಆಚಾರ್ಯರ ದ್ವೈತವಾದವು ಬಹು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ದ್ವೈತಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದ್ವೈತವು ಕೂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತವೆ. ಇವುಗಳೆರಡು ಪ್ರಾಚೀನಮತಗಳಾದರೂ ಒಂದು ಮಾತ್ರವೇ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವಾದವು ಮೂಲವಾದವು ಪ್ರತಿಸಾಧಿತವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿद್ವಾಂಸರು ಸಹ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಡಾಕ್ಟರ್ ತಿಬೋ (Dr. G. Thibant) ಎಂಬವರು ಶ್ರೀ ಶಂಕರ ಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದ ಪರಿವರ್ತನದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾನುಜಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಹನೀಯರು ಉಪನಿಷದರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಬಾದರಾಯಣ

ರಿಗಿತಲೂ, ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೇ ಸಮರ್ಥರೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಶೇಷ ವೇದಾಂತಿಗಳಿಗೆ ಅಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇವರು ಹೇಳಿದುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಇದು ಅನಭಿಮತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರ (ಡಾ. ತೀಬೂ) ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ ಸಮ್ಮತಿ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೂ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಸಮ್ಮತಿ ಇರುವದೆಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಅದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವೂ, ಪ್ರೀತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಅದ್ವೈತವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿ ಉಂಟಾದರೆ ಅದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅನಂತರ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ವಿಷಯಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲು ಸ್ಥಳವಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

೮. ಎಲ್ಲಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಧರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಗುಣಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯು, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು, ಸರ್ವಜಗತ್ಪ್ರವರ್ತಕನು, ಸರ್ವಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂದು ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಲವಕಾರದಲ್ಲಿ (ಇದಕ್ಕೆ ಕೇನೋಪನಿಷತ್ತೆಂದು, ಬ್ರಹ್ಮೋಪನಿಷತ್ತೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು) ಪರಮಾತ್ಮನು ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಡಿಸುವವನಾಗಿ, ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೂ ತದಭಿನಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾಗಿ ಇರುವನೆಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಾರಕದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಾಂಸಾರಿಕ ಜೀವರಿಗೂ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಜೀವರಿಗೂ ಕೂಡ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ, ಅವರಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿ ಅವರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾಗಿ ಸರ್ವದಾ ಅವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮಾಂಡೂಕದಲ್ಲಿ ಒಂಕಾರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಾಲ್ಕುರೂಪದಿಂದ ಜೀವನ ನಾಲ್ಕುಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರೇರಕನು ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಶೇಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ವೈರಾಗ್ಯವು ಪ್ರಥಮ ಸೋಪಾನವಾಗಿರುವದೆಂದು, ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಶಾವಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬುಭುತ್ಸುವು ವಿರಕ್ತನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಯದೃಚ್ಛಾಲಾಭ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕಾರಕದಲ್ಲಿ, ಯಮದೇವರು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಾಚಿಕೆ ತರ ವೈರಾಗ್ಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಸದ್ಗುರುವಿನ ಉಪದೇಶ ವಿನಹ ಉಂಟಾಗಲಾರದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪುರಂದರದಾಸರು ಹೇಳಿದಂತೆ 'ಗುರುವಿನ ಗುಲಾಮನಾಗುವ ತನಕ ದೊರೆಯದಣ್ಣ ಮುಕುತಿ.' ವಿರಕ್ತರಾದ ಸುಕೇಶಾದಿ ಋಷಿಪುತ್ರರಿಗೂ ಕೂಡ ಒಂದು ವರ್ಷ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯಾದ ಉದ್ದಾಲಕರು (ಶ್ವೇತಕೇತುಗಳ ತಂದೆ) ಪ್ರನಾಹಣ ಜಾಬಾಲಿ ಎಂಬ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಒಮ್ಮಿಂದೊಮ್ಮೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಶಯಗಳು ಬಂದಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಗುರುಮುಖದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಭೃಗುಋಷಿಗಳು ತಂದೆಯಾದ ವರುಣನನ್ನು ಅನೇಕಾ ವರ್ತಿ ಉಪದೇಶಕೇಳಿದರೆಂದಿದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆ

ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ ವೇನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಕಲ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನು, ಅಶೇಷ ದೋಷವರ್ಜಿತನು, ಸರ್ವ ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪನು, ಸರ್ವರಿಂದ ಭಿನ್ನನು, ಮುಕ್ತ ರಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನು, ಸಮರೂ ಅಧಿಕರೂ ಇಲ್ಲದವನು ಎಂದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತಂಬಪರ್ಯಂತ ಜೀವರು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸಂಸಾರ ವೆನ್ನುವ ಬಂಧದಲ್ಲಿ ತಗಲಿರುವರು. ಅವನ ಪರಮ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೋ, ಸುಳ್ಳೋ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಬಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಸಾರುತ್ತಿವೆ. ಈಶಾವಾಸ್ಯ (ಪುಟ ೧೦)ದಲ್ಲಿ 'ಯಾಥಾ ತಥ್ಯತೋಽರ್ಥಾನ್ಸ್ಯದಥಾಚ್ಛಾಶ್ವತೀಭ್ಯಸ್ಸನಾಭ್ಯಃ' ಎಂದು ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಷಟ್ಶೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಜಗತ್ತು ಮಾಯಾ ನಿರ್ಮಿತವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆ, 3ನೇ ಮಂತ್ರ ದಲ್ಲಿ (ಪುಟ 238) ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಯು, ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿ ನಾನುರೂಪ ವರ್ಜಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುವುದು, ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಆಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಜಗನ್ನಿಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೆ ಆಗಲಾರದು. ಅರ್ಥವರ್ಣೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು (ಪುಟ 253) ಪರಿಣಾಮವಾದಕ್ಕೆ ಒಂದುವೇಳೆ ಸಹಾಯವಾಗಬಹುದು. ಮಾಯಾವಾದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯ ವಾಗಲಾರದು. ಯಾವನಾದರೂ ಮಾಯಾವಾದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೆ ಮಾಂಡೂಕ ೫೦೨, ಮಂತ್ರ ೯೩ (ಪುಟ, 317) ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಮಾಯಾ ಎಂಬ ಪದ ವಿದ್ವರೂ ಮಾಯಾವಾದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂಲವು ಭಾಷ್ಯವು ನೋಡಿದರೆ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಗೌಡವಾದರ ಕಾರಿಕೆಯು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳು ವುದರಿಂದ, ಅವರಿಗೆ ಮಾಯಾವಾದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗು ತ್ತದೆ. ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಾದಿಸುವವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳು ಉಪೋಧ್ವಾತದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ..... 'ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ವಾಕ್ಯವು ಕೂಡ, ಪರಿಣಾಮವಾದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಮಾಯಾವಾದ (ವಿವೃತವಾದಕ್ಕೆ) ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು.

೯. ಇನ್ನು ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾದವುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ', 'ತತ್ಸಮಸಿ' ಇವುಗಳು ಈ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರದ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲವಾದುದ ರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಚಾರವು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತವಾಕ್ಯಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಈಶಾವಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ, 'ಯೋಽಸಾವಸೌ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಹ ಮಸ್ಮಿ' (ಪುಟ 17). ಕಾರಕದಲ್ಲಿ 'ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧ ವಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದ್ಯಗೇವ ಭವತಿ' (ಪುಟ 70), 'ಏಕೋ ವಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ' (ಪುಟ 80). ಅರ್ಥವರ್ಣದಲ್ಲಿ 'ಪರೇಽವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ' (ಪುಟ. 285), 'ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ' (ಪುಟ. 289) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ದ್ವೈತಪರ ನಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿರೋಧ ಬಾರದಂತೆ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ

ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರಣ 'ದ್ವ್ಯಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ, (ಪುಟ 275)' ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ' (ಪುಟ. 277) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅದ್ವೈತಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ, ಭೇದದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ದಾಸೋಹಂ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಾತಿಶಯಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಬೇಕಲ್ಲದೆ ಸರ್ವಥಾ ಸೋಹಂ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಅಪ್ಪಣೆಕೊಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶೃಣುತಾಪುಲಸತ್ಯವಚಃ ಪರಮಂ
ಶಸಥೇರಿತಮುಚ್ಛ್ರಿತಜಾಹುಯುಗಂ |
ನ ಹರೇಃ ಪರಮೋ ನ ಹರೇಃ ಸದೃಶಃ
ಪರಮಃ ಸ ತು ಸರ್ವಚಿದಾತ್ಮಗಣಾತ್ ||
ಯದಿ ನಾನು ಪರೋ ನ ಭವೇತ್ಸ ಹರಿಃ
ಕಥಮಸ್ಯ ವಶೇ ಜಗದೇತದಭೂತ್ |
ಯದಿ ನಾನು ನ ತಸ್ಯ ವಶೇ ಸಕಲಂ
ಕಥಮೇವ ತು ನಿತ್ಯಸುಖಂ ನ ಭವೇತ್ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ

ಸಭಾಷ್ಯ ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು.

ಶ್ರೀಪ್ರಾಣವತಿನಾನಮ್ಯ ಪೂರ್ಣಬೋಧಾದಿದೇಶಿಕಾನ್ |

ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷದಃ ಕರಿಷ್ಯಾಮ್ಯರ್ಥಸಂಗ್ರಹಂ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಧನುಮದ್ವೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ

ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಭಾ || ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಜಗದ್ಧಾತ್ರೇ ನಿತ್ಯಾಯ ಜ್ಞಾನಮೂರ್ತಯೇ |
ಪೂರ್ಣಾನಂದಾಯ ಹರಯೇ ಸರ್ವಯಜ್ಞಭುಜೇ ನಮಃ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವವರಾಗಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟದೇವತಾನಮನರೂಪವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಅರ್ಥ—ನಿತ್ಯ=ನಾಶನಿಲ್ಲದ, ಅನಿತ್ಯ=ನಾಶವಿರುವ, ಜಗತ್=ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ, ಧಾತ್ರೇ=ಪೋಷಕನಾದ, ನಿತ್ಯಾಯ=ಅನಿತ್ಯತ್ವ, ದೇಹಹಾನಿ, ದುಃಖಸ್ತಾಪ್ತಿ, ಅಪೂರ್ಣತಾ—ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ವಿಧ ನಾಶದಿಂದ ರಹಿತನಾದ, ಜ್ಞಾನಮೂರ್ತಯೇ=ಜ್ಞಾನವೇ ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಪೂರ್ಣಾನಂದಾಯ=ಸಂಪೂರ್ಣಸುಖವುಳ್ಳ, ಹರಯೇ=ಪಾಪಪರಿಹಾರಕನಾದ, ಸರ್ವಯಜ್ಞಭುಜೇ=ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಭೋಜಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು. (ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ.)

ಇಷ್ಟದೇವತೆಯ ನಮನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಗುರುವಂದನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ತನಗೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಗುರುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗುರುತ್ವೇನ ಕೂಡಾ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಯಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರರುದ್ರಾದಿ ದೇವತಾನಾಂ ಶ್ರಿಯೋಽಪಿ ಚ |
ಜ್ಞಾನಸ್ಫೂರ್ತಿಸ್ಸದಾ ತಸ್ಮೈ ಹರಯೇ ಗುರವೇ ನಮಃ ||

ಅ|| ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವಪರಮಾತ್ಮನ ದೆಶೆಯಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಇಂದ್ರ=ಪುರಂದರನು, ರುದ್ರ=ಸದಾಶಿವನು, ಆದಿ=ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ದೇವತಾನಾಂ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಶ್ರಿಯೋಽಪಿ ಚ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೂ, ಜ್ಞಾನಸ್ಫೂರ್ತಿಃ, ಜ್ಞಾನ=ತಿಳುವಳಿಕೆಯ, ಸ್ಫೂರ್ತಿ=ನಿಶೇಷವು, ಸದಾ=ಸರ್ವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, (ಭವೇತ್=ಆಗುತ್ತದೋ,) ತಸ್ಮೈ=ಅಂತಹ, ಗುರವೇ=ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕನಾದ, ಹರಯೇ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು. (ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ.)

ತಾ|| ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಸರ್ವವಸ್ತು ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವದಾ ಇದ್ದರೂ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅತಿಶಯವನ್ನಂಟು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ತಿರೋಹಿತವಾ

ಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಾಂಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಮೂಲರೂಪದಿಂದಲೂ ಹಯಗ್ರೀವ, ದತ್ತ, ಕಪಿಲ, ವ್ಯಾಸಾದ್ಯವತಾರ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಗುರುವಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಂದನೆ ಮಾಡುವರು.

ಸಮಸ್ತ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು, ಛಂದಸ್ಸು, ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತಾ ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡಿದರೆ ಬಹಳ ಅನರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆಯೆಂಬದಾಗಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿಗೂ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳ ಅಕ್ಷರ ಗಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಋಷಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಸ್ವಾಯಂಭುವೋ ಮನುರೇತೈರ್ಮಂತ್ರೈರ್ಭಗವಂತಮಾಕೂತಿ
ಸೂನುಂ ಯಜ್ಞನಾಮಾನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತುಷ್ಪಾವ |

ಅ || ಸ್ವಾಯಂಭುವಃ=ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಗನಾದ, ಮನುಃ=ಮನುವು, ಏತೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ=ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ, ಭಗವಂತಂ=ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ, ಆಕೂತಿಸೂನುಂ, ಆಕೂತಿ=ಆಕೂತಿದೇವಿಯ, ಸೂನುಂ=ಮಗನಾದ, ಯಜ್ಞನಾಮಾನಂ=ಯಜ್ಞನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ತುಷ್ಪಾವ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನು.

ತಾ || ಚತುರ್ಮುಖ ಪುತ್ರನಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ನಾಮಕನಾದ ಆದಿಮನುವು ತನ್ನ ಮಗಳು ಆಕೂತಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ ಯಜ್ಞನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಈಶಾವಾಸ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವು —

ಭಾ || “ಸ್ವಾಯಂಭುವಸ್ಸದೌಹಿತ್ರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯಜ್ಞಾಭಿಧಂ ಮನುಃ |
ಈಶಾವಾಸ್ಯಾದಿಭಿರ್ಮಂತ್ರೈಸ್ತುಷ್ಪಾವಾಂವಹಿತಾತ್ಮನಾ |
ರಕ್ಷೋಭಿರುಗ್ರೈಸ್ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಃ ಖಾದಿತುಂ ವೋಚಿತಸ್ತದಾ |
ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶ್ರುತ್ವೈವ ಯಜ್ಞೇನ ತಾನ್ದತ್ವಾನಧ್ಯತಾಂ ಗತಾನ್ |
ಪ್ರಾದಾದ್ಧಿ ಭಗವಾಂಸ್ತೇಷಾಮವಧ್ಯತ್ವಂ ಹರಃ ಪ್ರಭುಃ |
ತೈರ್ವಧ್ಯತ್ವಂ ತಥಾಸ್ಯೇಷಾಮತಃ ಕೋಽನ್ಯೋ ಹರೇಃ ಪ್ರಭುಃ |”

—ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ

ಅ || ಸ್ವಾಯಂಭುವಃ=ಸ್ವಾಯಂಭುವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಮನುಃ=ಮನುವು, ಸ್ವದೌಹಿತ್ರಂ, ಸ್ವ=ತನ್ನ, ದೌಹಿತ್ರಂ=ಮಗಳ ಮಗನಾದ, ಯಜ್ಞಾಭಿಧಂ=ಯಜ್ಞನೆಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅವಹಿತಾತ್ಮನಾ=ಸಾವಧಾನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಈಶಾವಾಸ್ಯಾದಿಭಿಃ=ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಥಮ ಮಂತ್ರವೆ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ಮಂತ್ರೈಃ=ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ, ತುಷ್ಪಾವ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನು, ತದಾ=ಆಗ, ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರಂ=ಸ್ತುತಿಯನ್ನು, ಶ್ರುತ್ವೈವ=ಕೇಳಿಯೇ, ಉಗ್ರೈಃ=ಕ್ರೂರರಾದ, ಅಥವಾ ಸಹಿಸಲಾರದ, ರಕ್ಷೋಭಿಃ=ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ, ಖಾದಿತುಂ=ತಿನ್ನುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಃ=ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಯಜ್ಞೇನ=ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಅವಧ್ಯತಾಂ=ಕೊಲ್ಲಲಿಕ್ಕಾಗದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು, ಗತಾನ್=ಹೊಂದಿದ, ತಾನ್=ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು, ಹತ್ವಾ=ಸಂಹರಿಸಿ, ವೋಚಿತಃ=(ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವು) ಬಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು, ತೇಷಾಂ=ಆ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ, ಭಗ

ವಾನ್=ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಪ್ರಭುಃ=ಸಮರ್ಥನಾದ, ಹರಃ=ರುದ್ರನು, ಅವಧ್ಯತ್ವಂ=ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ತೈಃ=ಆ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ, ಅನ್ಯೇಷಾಂ=ಇತರರಿಗೆ, ವಧ್ಯತ್ವಂ=ನಾಶವನ್ನು, ಪ್ರಾದಾತ್=ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು, ಅತಃ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಹರೇಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯಃ=ಇತರನು, ಪ್ರಭುಃ=ಸಮರ್ಥನು, ಕಃ=ಯಾರು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರನಾದ ಸ್ವಾಯಂಭುವನಾಮಕ ಮನುವು ತನ್ನ ಮಗಳು ಆಕೂತಿಯೆಂಬವಳಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ ಯಜ್ಞನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಈಶಾವಾಸ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಹಿಸಲಶಕ್ತರಾದ ಕ್ರೂರರಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ಇವನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯೋಗಮಾಡಲು, ಆ ರಾಕ್ಷಸರು ತಮಗೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಮರಣ ಬರಬಾರದೆಂತಲೂ, ತಮಗೆ ಇತರರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಶಕ್ತಿಯು ಬರಬೇಕೆಂತಲೂ, ರುದ್ರದೇವರನ್ನು ಭಜಿಸಿ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೂ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಭಕ್ತರನ್ನು ಬಾಧಿಸುವ ಆ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ಸ್ವಾಯಂಭುವನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದನು.

ಭಾ || ಭಾಗವತೇ ಚಾಯಮೇವಾರ್ಥ ಉಕ್ತಃ |

ಅ || ಭಾಗವತೇ ಚ=ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಯಮೇವಾರ್ಥಃ=ಇದೇ ಅರ್ಥವು, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಭಾಗವತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಷ್ಟಮ ಸ್ಕಂಧ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

(ಭಾಗವತಂ || “ಆತ್ಮಾ ವಾಸ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ಯಜ್ಞಗತ್ಯಾಂ ಜಗನ್ಮನಃ |

ತೇನ ತೃಕ್ಷೇನ ಭುಂಜೀಥಾಃ ಮಾಗೃಧಃ ಕಸ್ಯಸ್ವಿದ್ಧನಂ ||

ಇತಿ ಮಂತ್ರೋಪನಿಷದಂ ವ್ಯಾಹರಂತಂ ಸಮಾಹಿತಂ |

ದೃಷ್ಟ್ವಾಸುರಾಯಾತುಥಾನಾ ಜಗ್ಧು ಮಭ್ಯದ್ರವನ್ ಕ್ವ(ಕ್ರು)ಧಾ ತಾಂ ಸ್ತಥಾಽವಸಿತಾನ್ವೀಕ್ಷ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಸರ್ವಗತೋ ಹರಿಃ ||”

ಇತ್ಯಾದಿ.)

ಈ ಭಾಗವತಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವೇ ಋಷಿಯೆಂತಲೂ, ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವದಲ್ಲದೆ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ವಿಷಯನೆಂತಲೂ, ಮೋಕ್ಷ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸೋಪದ್ರವ ಪರಿಹಾರವೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂತಲೂ, ಮನ್ವಾದಿಗಳೇ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೆಂತಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಊಹಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಾಧಿಕಾರಿ ಸಂಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಮಂ || ಈಶಾವಾಸ್ಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚ ಜಗತ್ಯಾಂ ಜಗತ್ |

ತೇನ ತೃಕ್ಷೇನ ಭುಂಜೀಥಾ ಮಾಗೃಧಃ ಕಸ್ಯಸ್ವಿದ್ಧನಂ || ೧ ||

ಅ || ಯತ್ಕಿಂಚ = ಯಾವದೊಂದು, ಇದಂ=ಈ, ಜಗತ್=ಪ್ರಪಂಚವು, ಈಶಾವಾಸ್ಯಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಆವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವೂ, ಜಗತ್ಯಾಂ=ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ (ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ), ತೇನ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, (ತೇನ=

ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ), ತೃಪ್ತೇನ=ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ, ಭುಂಜೀಥಾಃ=ಭೋಗಿಸು, ಕಸ್ಯ ಸ್ವೀತ್=ಯಾವನೊಬ್ಬ ರಾಜಾದಿಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಧನಂ=ದ್ರವ್ಯವನ್ನು, ಮಾಗ್ಯಧಃ=ಇಚ್ಛಿಸಬೇಡ.

ಭಾ || ಈಶಸ್ಯಾ ವಾಸಯೋಗ್ಯಮಿಶಾವಾಸ್ಯಂ | ಜಗತ್ಯಾಂ ಪ್ರಕೃತೌ |

ತೇನ ಈಶೇನ ತೃಪ್ತೇನ ದತ್ತೇನ ಭುಂಜೀಥಾಃ |

“ಸ್ವತಃ ಪ್ರವೃತ್ತೈಶಕ್ತತ್ವಾದೀಶಾವಾಸ್ಯಮಿದಂ ಜಗತ್ |

ಪ್ರವೃತ್ತಯೇ ಪ್ರಕೃತಿಗಂ ಯಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಕೃತಿಶ್ವರಃ |

ತದಧೀನಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾದೀಯಂ ಸರ್ವಮೇವ ಯತ್ |

ತದ್ವತ್ತೇನೈವ ಭುಂಜೀಥಾ ಅತೋ ನಾನ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಚಯೇತ್ || ”

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ.

ಅ|| ಈಶಸ್ಯ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಆವಾಸಯೋಗ್ಯಂ=ಆವಾಸಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವು. (ಆದುದರಿಂದ) ಈಶಾವಾಸ್ಯಂ, ಜಗತ್ಯಾಂ=ಪ್ರಕೃತೌ=ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ, ತೇನ=ಈಶೇನ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ತೃಪ್ತೇನ=ದತ್ತೇನ=ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಭುಂಜೀಥಾಃ=ಭೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಇರು, ಇದಂ ಜಗತ್=ಈ ಪ್ರಪಂಚವು, ಸ್ವತಃ=ತಾನಾಗಿ, ಪ್ರವೃತ್ತೈಶಕ್ತತ್ವಾತ್, ಪ್ರವೃತ್ತಿ=ಕೆಲಸಮಾಡುವದರಲ್ಲಿ, ಅಶಕ್ತತ್ವಾತ್=ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಈಶಾವಾಸ್ಯಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇದಂ=ಈ ಪ್ರಪಂಚವು, ಪ್ರಕೃತಿಗಂ=ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗಿಯದೋ, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಕೃತಿಶ್ವರಃ=ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯೋ, ತದಧೀನ ಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್, ತತ್=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಅಧೀನ=ವಿಧೇಯವಾದ, ಪ್ರವೃತ್ತಿತ್ವಾತ್=ಜೇಷ್ಠವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವೂ, ತದೀಯಮೇವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೇ ಸರಿ, ತತ್ ದತ್ತೇನೈವ=ಅವನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರವ್ಯದಿಂದಲೇವೇ, ಭುಂಜೀಥಾಃ=ಭೋಗಿಸು, ಅತಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಅನ್ಯಂ=ಬೇರೆಯವನನ್ನು, ನಪ್ರಯಾಚಯೇತ್=ಬೇಡಬಾರದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೆ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ|| ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕನಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚವೂ ತಾನಾಗಿಯೇ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಈಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ತನ್ನ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನಾಧೀನವೇ ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ನಿಯಾಮಕನು, ಆದುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಧನದಿಂದಲೇ ಭೋಗಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಧನಕ್ಕೆ ನಿಜವಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಗಳಲ್ಲದ ರಾಜಾದಿಗಳ ಕಡೆಯಿಂದ ಧನವನ್ನು ಬೇಡಬಾರದು. || ೧ ||

ಮಂ || ಕುರ್ವನ್ನೇವೇಹ ಕರ್ಮಾಣಿ ಜಿಜೀವಿಷೇಚ್ಛತಃ ಸಮಾಃ ||

ಎವಂ ತ್ವಯಿ ನಾನ್ಯಥೇತೋಽಪಿ ನ ಕರ್ಮ ಲಿಪ್ಯತೇ ನರೇ || ೨ ||

ಅ|| ಶತಂ ಸಮಾಃ=ನೂರುವರ್ಷ ಪರ್ಯಂತ, (ಯತ್=ಯಾವ ಜೇತನವರ್ಗವು) ಇಹ=ಮಾನುಷಜನ್ಮದಲ್ಲಿ, ಜಿಜೀವಿಷೇತ್=ಬದುಕುವದಕ್ಕಾಗಿಚ್ಛಿಸುವದೋ, ತತ್=ಆ ಸಮು

ದಾಯವು, ಕರ್ಮಾಣಿ=ವ್ರತಿಭಾರಹಿತ ಭಗವತ್ಪೂಜಾತ್ಮಕವಾದ ಸ್ವೋಚಿತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಕುರ್ಮಾಣಿ=ಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಇರಬೇಕು. ಏನು=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಕರ್ಮಾಣಿ=ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಕುರ್ಮಾಣಿ=ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ, ನರೇ=ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನಾದ, ತ್ವಯಿ=ನಿನ್ನಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮ=ಪಾಪಕರ್ಮವು, ನ್ಯಲಿಪ್ಯತೇ=ಲೇಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಇತಃ=ಕರ್ಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಅನ್ಯಥಾ=ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಕರ್ಮ=ಪಾಪಕರ್ಮವು, ನೇತಿ=ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ, (ಪಾಪಕರ್ಮಲೇಪವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ.)

ಭಾ || ಅಕುರ್ಮತಃ ಕರ್ಮ ನ ಲಿಪ್ಯತ ಚಿತಿ ನಾಸ್ತಿ.

ಅ || ಕರ್ಮ ಮಾಡದೇ ಇದ್ದವನಿಗೆ ಕರ್ಮಲೇಪವು ಇಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ—ಅಂದರೆ ವಿಹಿತ ಕರ್ಮ ಬಿಟ್ಟವನಿಗೆ ದೋಷ ಉಂಟೆಂದರ್ಥ.

ಭಾ || “ಅಜ್ಞಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಲಿಪ್ಯೇತ ಕೃಷ್ಣೋಪಾಸ್ತಿಮಕುರ್ಮತಃ |
ಜ್ಞಾನಿನೋಽಪಿ ಯತೋ ಹ್ರಾಸ ಆನಂದಸ್ಯ ಭವೇದ್ಧೃವಂ |
ಅತೋಽಲೇಪೇಽಪಿ ಲೇಪಸ್ಸಾದತಃ ಕಾರ್ಯೇವ ಸಾ ಸದಾ ||”

- ಇತಿ ನಾರದೀಯೇ || ೨ ||

ಅ || ಕೃಷ್ಣೋಪಾಸ್ತಿಂ=ಕೃಷ್ಣ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ಉಪಾಸ್ತಿಂ=ಸೇವೆಯನ್ನು, ಅಕುರ್ಮತಃ=ಮಾಡದಿರುವ, ಅಜ್ಞಸ್ಯ=ಅಜ್ಞಾನಿಗೂ, ಕರ್ಮ=ಪಾಪವು, ಲಿಪ್ಯೇತ=ಲೇಪಿಸುತ್ತದೆ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಜ್ಞಾನಿನೋಽಪಿ=ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗೂ, ಆನಂದಸ್ಯ=ಸುಖಕ್ಕಿ, ಹ್ರಾಸಃ=ನ್ಯೂನತೆಯು, ಧೃವಂ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಭವೇತ್=ಆಗುತ್ತದೋ, ಅತಃ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಲೇಪೇಽಪಿ=ಲೇಪವಿಲ್ಲದೆಯಿದ್ದರೂ, ಲೇಪಃ=ಸಂಬಂಧವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುತ್ತದೆ, ಅತಃ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸಾ=ಕೃಷ್ಣಪೂಜಾರೂಪ ಸೇವೆಯು, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕಾರ್ಯೇವ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೇ ಸರಿ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ನಾರದೀಯೇ=ನಾರದೀಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಅಸುರ್ಯಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾ ಅಂಧೇನ ತಮಸಾವೃತಾಃ |

ತಾಽಶ್ವೇ ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಗಚ್ಛಂತಿ ಯೇ ಕೇ ಚಾತ್ಮಹನೋ ಜನಾಃ || ೩ ||

ಅ || ಅಸುರ್ಯಾ=ಮಹಾ ದುಃಖಪ್ರದಗಳಾದ, ಅಂಧೇನ ತಮಸಾ=ಗಾಢಾಂಧಕಾರದಿಂದ, ಅವೃತಾಃ=ಅವರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ, ತೇ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ಲೋಕಾಃ=ಸ್ಥಾನಗಳೋ, ತಾನ್=ಆ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಗಳನ್ನು, ಆತ್ಮಹನಃ=ವರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಇದ್ದಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವರು, ಯೇ ಕೇ ಚ ಜನಾಃ=ಯಾವ ಪುರುಷರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಮೃತರಾದ ಮೇಲೆ, ಅಭಿಗಚ್ಛಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ನಾಮ=ನಿಶ್ಚಯ.

ಭಾ || ಸುಷ್ಕುರಮಣಿ ವಿರುದ್ಧತ್ವಾದಸುರಾಣಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾಚ್ಚಾಸುರ್ಯಾಃ |
ನ ಚ ರಮಂತ್ಯಹೋ ಅಸದುಪಾಸನಯಾತ್ಮಹನ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |

“ಮಹಾದುಃಖೈಕಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾದಸುರೈಸ್ತಥಾ |

ಅಸುರ್ಯಾ ನಾಮ ತೇ ಲೋಕಾಸ್ತನ್ಯಾಂತಿ ವಿಮುಖಾ ಹೌ ||”

ಇತಿ ವಾಮನೇ || ಯೇಕೇ ಚೇತಿ ನಿಯಮ ಉಕ್ತಃ |

“ನಿಯಮೇನ ತನೋ ಯಾಂತಿ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವಿಮುಖಾ ಹೌ”ವಿತಿಚ ||೩||

ಅ|| ಸುಷ್ಮ=ಸಮೀರ್ಣವಾದ, ರಮಣ=ಸುಖಕ್ಕೆ, ವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್=ವಿರೋಧಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಸುರಾಣಾಂ=ದೈತ್ಯರಿಗೆ, ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್=ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಸುರ್ಯಾಃ=ಅಸುರ್ಯಾ ಯೆಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳು.

ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಭಾಗವತ ದಶಮಸ್ಕಂಧದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೀತೆಯ ವಚನವನ್ನೂ ಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅ|| ಅತ್ಮಹನಃ=ಪರಮಾತ್ಮಹಂತೃಗಳು ಅಂದರೆ ಇದ್ದಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವವರು, ಅಸದುಪಾಸನಯಾ=ಅವಿದ್ಯಮಾನೋಪಾಸನೆಯಿಂದ, ನ ಚ ರಮಂತಿ=ಸುಖಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಚಶಬ್ದದಿಂದ ಮಹಾದುಃಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಅ|| ಮಹಾದುಃಖೈಕಹೇತುತ್ವಾತ್, ಮಹತ್=ಅಪರಿಮಿತವಾದ, ದುಃಖ=ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ, ಏಕ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಹೇತುತ್ವಾತ್=ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಅಸುರೈಃ=ದೈತ್ಯರಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್=ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅಸುರ್ಯಾಃ=ಅಸುರ್ಯಾ ಎಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ತೇ=ಯಾವ, ಲೋಕಾಃ=ಸ್ಥಾನಗಳೋ, ತಾನ್=ಆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಹರಾಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ವಿಮುಖಾಃ=ದ್ವೇಷಿಗಳು, ಯಾಂತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾರೇ ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವಾಮನೇ=ವಾಮನಪುರಾಣದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಿಯದೆ.) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೇಕೇ ಚ-ಎಂಬ ಪದದಿಂದ, ನಿಯಮಃ=ನಿಯಮವು, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು (ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣೋದಾಹರಣೆಯಿಂದ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಅ|| ನಿಯಮೇನ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಹರಾಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ವಿಮುಖಾಃ=ದ್ವೇಷಿಗಳಾದ, ಸರ್ವೇಷಿ=ಸಮಸ್ತರೂ, ತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಇತಿ ಚ=ಮತ್ತು.

ತಾ|| ಸುಖಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಮಹಾದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಸುರರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಸುರ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಗಾಢಾಂಧಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಅನ್ಯಥೋಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅತ್ಮಹಂತೃಗಳನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಜನರೆಲ್ಲರೂ ನಿಯಮದಿಂದ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಗವತ ಶ್ರುತಿಗೀತಾ ವಾಮನಪುರಾಣೋದಾಹರಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿಯೆ || ೩ ||

ಮಂ || ಅನೇಜದೇಕಂ ಮನಸೋ ಜವೀಯೋ ನೈನದ್ವೇನಾ ಆಪ್ನುವನ್ಮೂರ್ತಮರ್ಷತ್ |

ತದ್ಧಾವತೋಽನ್ಯಾನತ್ಯೇತಿತ್ವತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿನ್ನಪೋ ಮಾತರಿತ್ವಾದಧಾತಿ||೪||

ಅ|| ತತ್=ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವು, ಅನೇಜತ್=ಭಯರಹಿತವಾದದ್ದು, ಏಕಂ=ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು, ಮನಸಃ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಜವೀಯಃ=ಅತಿವೇಗವುಳ್ಳದ್ದು, ಏನತ್=ಈ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ನಾಪ್ನುವನ್=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ, ತತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಪೂರ್ವಂ=ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ, ಅರ್ಷತ್=ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ, ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ತಿಷ್ಠತ್=ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ, ಧಾವತಃ=ಓಡತಕ್ಕ, ಅನ್ಯಾನ್=ಇತರ ಜನರನ್ನು, ಅತ್ಯೇತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ತಸ್ಮಿನ್=

ಅ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಮಾತರಿಶ್ವಾ=ವಾಯುದೇವರು, ಅಪಃ=ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ದಧಾತಿ=ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || “ಅನೇಜನ್ನಿರ್ಭಯತ್ವಾತ್ತದೇಕಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತಸ್ತಥಾ |
ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾದಗಮ್ಯಂ ತತ್ಸುರೈರಸಿ |
ಸ್ವಯಂ ತು ಸರ್ವಾನಗಮತ್ಪೂರ್ವಮೇವ ಸ್ವಭಾವತಃ |
ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿತಶ್ಚೈವ ಸರ್ವಗತ್ವಾಚ್ಚ ತತ್ಪರಂ |
ದ್ರವತೋಽತ್ಯೇತಿ ಸಂತಿವ್ಯತ್ತಸ್ಮಿನ್ನನಾರ್ಣ್ಯಧಾನ್ಯರುತ್ ||
ಮಾರುತ್ಯೇನ ಯತಶ್ಚೇಷ್ಟಾ ಸರ್ವಾ ತಾಂ ಹರಯೇಽರ್ಪಯೇತ್” ||
- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ || ಋಷಿ ಜ್ಞಾನೇ ||೪||

ಅ || ತತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು, ನಿರ್ಭಯತ್ವಾತ್=ಭಯರಹಿತವಾದುದರಿಂದ, ಅನೇಜತ್=ಕಂಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತಃ=ಮುಖ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಏಕಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ, ತತ್=ಅಸ್ವರೂಪವು, ಸಮ್ಯಕ್=ಜಿನ್ನಾಗಿ, ಜ್ಞಾತುಂ=ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ, ಅಶಕ್ಯತ್ವಾತ್=ಶಕ್ಯವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಸುರೈರಸಿ=ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಅಗಮ್ಯಂ=ಸಂಪೂರ್ಣ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವು, ಸ್ವಯಂ ತು=ತಾನಾದರೂ, ಸ್ವಭಾವತಃ=ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಪೂರ್ವಮೇವ=ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಾನ್=ಸಮಸ್ತಗಳನ್ನು, ಅಗಮತ್=ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ, ತತ್=ಅ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿತಶ್ಚೈವ=ಅಚಿಂತ್ಯ=ಅಲೋಚಿಸಲಶಕ್ಯವಾದ, ಶಕ್ತಿತಶ್ಚೈವ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸರ್ವಗತ್ವಾಚ್ಚ=ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸಂತಿವ್ಯತ್=ಒಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡೇ, ದ್ರವತಃ=ಓಡತಕ್ಕವರನ್ನು, ಅತ್ಯೇತಿ=ನಿೂರಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ, ತಸ್ಮಿನ್=ಅ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಮರುತ್=ವಾಯುದೇವರು, ಕರ್ಮಾಣಿ=ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಅಧಾತ್=ಸಮರ್ಪಿಸಿದನು, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸರ್ವಾ=ಸಮಸ್ತವಾದ, ಚೇಷ್ಟಾ=ವ್ಯಾಪಾರವು, ಮಾರುತ್ಯೇನ=ವಾಯುದೇವರ ಸಂಬಂಧಿಕವಾದದ್ದೇಯೋ, (ಅತಃ=ಅ ಕಾರಣದಿಂದ,) ತಾಂ=ಅಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು, ಹರಯೇ=ಪ್ರೀತರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಅರ್ಪಯೇತ್=ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ತಾ || ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಪತ್-ಎಂಬುದು “ಋಷಿ=ಜ್ಞಾನೇ” ಎಂಬ ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು. || ೪ ||

ಮಂ || ತದೇಜತಿ ತನ್ನೇಜತಿ ತದ್ಗೂರೇ ತದ್ವಂತಿಕೇ |

ತದಂತರಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದು ಸರ್ವಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯತಃ || ೫ ||

ಅ || ಜಗತ್=ಪ್ರಪಂಚವು, ತತ್=ಪರಮಾತ್ಮನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಏಜತಿ=ಹೆದರಿ ಕೊಂಡಿದೆ, ತತ್=ಅ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ನೇಜತಿ=ಹೆದರುವದಿಲ್ಲ, ತದು=(ತತ್, ಉ,) ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ದೂರೇ=ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ, ತದು=(ತತ್, ಉ,) ಅವನೇ, ಅಂತಿಕೇ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ, ತತ್=ಅ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಲೋಕದ, ಅಂತಃ=ಒಳಗೆ ಇದ್ದಾನೆ, ತದು=(ತತ್, ಉ,) ಅವನೇ ಸರ್ವಸ್ಯ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚದ, ಬಾಹ್ಯತಃ=ಹೊರಗೂ ಇದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ತದೇಜತಿ ತತ ಏವ ಏಜತ್ಯನ್ಯತ್ | ತತ್ ಸ್ವಯಂ ನೇಜತಿ |

“ತತೋ ಬಿಭೇತಿ ಸರ್ವೋಽಪಿ ನ ಬಿಭೇತಿ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |

ಸರ್ವಗತ್ಯಾತ್ಸದೂರೇ ಚ ಬಾಹ್ಯೇಽಂತಶ್ಚ ಸಮೀಪತಃ(ಗ) ||”

- ಇತಿ ತತ್ತ್ವಸಂಹಿತಾಯಾಂ

ಅ || ತದೇಜತಿ=ತತ, ಏವ = ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ದೆಸೆಯಿಂದಲೇ, ಅನ್ಯತ್=ಇತರ ವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು, ಏಜತಿ=ಹೆದರುತ್ತದೆ, ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ನೇಜತಿ=ಹೆದರುವದಿಲ್ಲ, ಸರ್ವೋಽಪಿ=ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವು, ತತಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಬಿಭೇತಿ=ಹೆದರಿಕೊಂಡಿದೆ, ಹರಿಃ=ಹರಿಯು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ನ ಬಿಭೇತಿ=ಹೆದರುವದಿಲ್ಲ, ಸರ್ವಗತ್ಯಾತ್=ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನಾದುದರಿಂದ, ಸಃ= ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ದೂರೇ=ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮೀಪತಃ=ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೂ, ಬಾಹ್ಯೇ=ಹೊರಗೂ, ಅಂತಶ್ಚ=ಒಳಗೂ ಇದ್ದಾನೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ತತ್ತ್ವಸಂಹಿತಾಯಾಂ “ತತ್ತ್ವಸಂಹಿತಾ” ಎಂಬ ಪಂಚರಾತ್ಮಕ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೫ ||

ತಾ || ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಭಯವಡುತ್ತದೆ. ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಹೆದರುವದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸರ್ವದೇಶದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ, ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚದ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಜೀವರಿಂದ ಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. || ೫ || ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಆಗುವ ಫಲವು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಮಂ || ಯಸ್ತು ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾತ್ಮನೈವಾನುಪಶ್ಯತಿ |

ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಚಾತ್ಮಾನಂ ತತೋ ನ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ || ೬ ||

ಅ || ಸರ್ವಾಣಿ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಆತ್ಮನೈವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ, (ಸಂತೀತಿ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ ಇಂತೆಂದು,) ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಚ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (ಸ್ಥಿತಂ=ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವು), ಆತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವನು, ಅನು=ನಿಷ್ಕಂಡೇಹವಾಗಿ, ವಶ್ಯತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅನುನುಷ್ಯನು, ತತಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನಿಯಾದುದರಿಂದ, ನ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ=ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. || ೬ ||

ಭಾ || ಸರ್ವಗಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವಂಚ ಪರಮಾತ್ಮನಿ |

ಯಃಪಶ್ಯೇತ್ಸಭಯಾಭಾವಾನ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಗೋಪ್ತುಮಿಚ್ಛತಿ |

- ಇತಿ ಸೌಕರಾಯಣ ಶ್ರುತಿಃ || ೬ ||

ಅ || ಸರ್ವಗಂ=ಸರ್ವತ್ರವಿರುವ, ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸರ್ವಂಚ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ಪರಮಾತ್ಮನಿ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವನು, ಪಶ್ಯೇತ್=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಭಯಾಭಾವಾತ್=ಹೆದರಿಕೆ ಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಗೋಪ್ತುಂ=ರಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ನೇಚ್ಛತಿ=ಇಚ್ಛಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಸೌಕರಾಯಣ ಶ್ರುತಿಯು || ೬ ||

ಮಂ || ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾತ್ಮೈವಾಭೂದ್ವಿಜಾನತಃ |

ತತ್ರ ಕೋ ಮೋಹಃ ಕಶ್ಚೋಕಃ ಏಕತ್ವಮನುಪಶ್ಯತಃ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಾಣಿ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳು, (ತಿಸ್ವಂತಿ=ಇರುತ್ತವೋ), (ಸಃ=ಅಂಥ), ಆತ್ಮೈವ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ತತ್ರ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅಭೂತ್=ಇದ್ದಾನೆ, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಜಾನತಃ=ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ, (ತಥಾ=ಹಾಗೆ) ಏಕತ್ವಂಜ=ಏಕತ್ವವನ್ನು, ಅನುಪಶ್ಯತಃ=ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ, ಕೋ ಮೋಹಃ=ಎನು ಅಜ್ಞಾನವು? ಕಃ=ಯಾವ, ಶೋಕಃ=ದುಃಖವು? (ಯಾವದೂ ಇಲ್ಲ) || ೭ ||

ಭಾ || ಯಸ್ಮಿನ್ನರಮಾತ್ಮನಿ ಸರ್ವಭೂತಾನಿ | ಸ ಪರಮಾತ್ಮೈವ ತತ್ರ ಸರ್ವಭೂತೇಷ್ವಭೂತ್ || ಏವಂ ಸರ್ವಭೂತೇಷ್ವೇಕತ್ವೇನ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ವಿಜಾನತಃ ಕೋ ಮೋಹಃ || “ಯಸ್ಮಿನ್ನರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಭೂತಗಃ | ಏವಂ ಸರ್ವತ್ರ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಪಶ್ಯೇತ್ತಸ್ಯ ವಿಜಾನತಃ | ಕೋ ಮೋಹಃ ಕೋಽಥ ವಾ ಶೋಕಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರ್ಯಗಾದ್ಯತ”
-ಇತಿ ಪಿಪ್ಪಲಾದಶಾಖಾಯಾಂ.

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನುವಾದೇನ ಶೋಕಮೋಹಾಭಾವೋಽಪಿ ವಿಜಾನತ

ಶ್ವಾತೋಚ್ಛತೇ

ಅಭ್ಯಾಸಶ್ಚ ಸರ್ವಗತತ್ವಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ವ್ಯೋತನಾರ್ಥ

ಅ || ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ, ಪರಮಾತ್ಮನಿ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಭೂತಾನಿ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, (ತಿಸ್ವಂತಿ=ಇರುತ್ತವೋ), ಸಃ=ಅಂಥ, ಪರಮಾತ್ಮೈವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ತತ್ರ=ಅ, ಸರ್ವಭೂತೇಷು=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅಭೂತ್=ಇದ್ದಾನೆ, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸರ್ವಭೂತೇಷು=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, (ಸ್ಥಿತಂ=ಇರುವ), ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಏಕತ್ವೇನ=ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆಂದು, ವಿಜಾನತಃ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ, ಕೋ ಮೋಹಃ=ಎನು ಅಜ್ಞಾನವು?

ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಾಣಿ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳು, (ತಿಸ್ವಂತಿ=ಇರುವವೋ) ಸಃ=ಅ, ಆತ್ಮಾ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸರ್ವಭೂತಗಃ, ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಗಃ=ಇರುವವನು, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸರ್ವತ್ರ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, (ಸ್ಥಿತಂ=ಇರುವ), ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವನು, ಪಶ್ಯೇತ್=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಜಾನತಃ ತಸ್ಯ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಿಗೆ, ಕಃ=ಯಾವ, ಶೋಕಃ=ದುಃಖವು? ಸಃ=ಅ ಯಾವಜ್ಞಾನಿಯು, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪರ್ಯಗಾತ್=ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದ್ದಾನೋ, ಅತಃ=ಅ ಕಾರಣದಿಂದ ದುಃಖವಿಲ್ಲ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಪಿಪ್ಪಲಾದಶಾಖಾಯಾಂ=ಪಿಪ್ಪಲಾದ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ || ೭ ||

(ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವಾದರೂ ಪುನರುಕ್ತಿ ಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ)

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನುವಾದೇನ=ಪೂರ್ವ=ಮೊದಲನೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಉಕ್ತ=ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥ ವನ್ನೇ, ಅನುವಾದೇನ = ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ, ಶೋಕಮೋಹಾಭಾವೋಽಪಿ = ಶೋಕ= ದುಃಖವು, ಮೋಹ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಇವುಗಳ, ಅಭಾವೋಽಪಿ=ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು, ವಿಜಾನತಶ್ಚ= ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಿಗೆ, (ಎಳನೆಯ) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಆದುದ ರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿರೂಪ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿ ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೂ ೪-೫ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತದ್ಭಾವತಃ (ತದ್ಭಾವರೇ) ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪುನರುಕ್ತಿ ಬರುತ್ತದೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಭ್ಯಾಸಶ್ಚ=ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವುದು, ಸರ್ವಗತತ್ವಸ್ಯ=ಸರ್ವ= ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಗತತ್ವಸ್ಯ=ಇರುವವರ, ತಾತ್ಪರ್ಯ=ಅಭಿಪ್ರಾಯದ, ದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ= ಜ್ಞಾಪನವೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು.

ತಾ|| ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವದೋ, ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅನಾದಿ ಕಾಲ ದಿಂದಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಾಧಾರನಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇದ್ದಾನೆಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಮತ್ತು ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಎಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವೂ ದುಃಖವೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ || ೭ ||

ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಶೋಕಮೋಹವು ಇಲ್ಲದಿರಲು ಕಾರಣವೇ ನೆಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಮಂ|| ಸಪರ್ಯಗಾಚ್ಛಿಕ್ರಮಕಾಯಮವ್ರಣ

ಮಸ್ತಾವಿರಶ್ಚ ಶುದ್ಧಮಹಾಪವಿಧ್ಧಂ |

ಕನಿರ್ಮನೀಷೀ ಪರಿಭೂಸ್ವಯಂ

ಭೂರ್ಯಾಥಾತಥ್ಯತೋಽರ್ಥಾನ್ತ್ಯದಧಾಚ್ಛಿಶ್ವತೀಭ್ಯಸ್ಸಮಾಭ್ಯಃ ||೮||

ಅ || ಸಃ = ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮ = ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪರ್ಯಗಾತ್ = ಪ್ರಾಪಿಸುವ ನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್ = ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಶುಕ್ರಂ = ಶೋಕರಹಿತನು, ಅಕಾಯಂ = ಲಿಂಗ ದೇಹರಹಿತನು, ಅವ್ರಣಂ = (ಸ್ಥೋಕರಹಿತನು) ಪೂರ್ಣನು, ಅಸ್ತಾವಿರಂ = ಸ್ಥೂಲದೇಹರಹಿ ತನು, ಶುದ್ಧಂ = ಪವಿತ್ರನು, ಅಪಾಪವಿಧ್ಧಂ = ಪಾಪಲೇಪರಹಿತನು, ಕನಿಃ = ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಮನೀಷೀ = ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನು, ಪರಿಭೂಃ = ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಪಶೀಕರಿಸುವವನು, ಸ್ವಯಂ ಭೂಃ = ಅನ್ಯರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದೆ ಇರುವವನು ಆದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಶಾಶ್ವತೀಭ್ಯಃ = ಅನಾ ದಿಗಳಾದ, ಸಮಾಭ್ಯಃ = ಸಂವತ್ಸರಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾಥಾತಥ್ಯತಃ = ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರುವ, ಅರ್ಥಾನ್ = ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ವ್ಯದಧಾತ್ = ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದನು.

ಭಾ|| “ಶುಕ್ರಂ ತಚ್ಛೋಕರಾಹಿತವ್ರಣಂ ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣತಃ |

ಪಾನನತ್ವಾತ್ಶುದ್ಧಾ ಶುದ್ಧಮಹಾಯಂ ಲಿಂಗವರ್ಜನಾತ್ ||

ಸ್ಥೂಲದೇಹಸ್ಯ ರಾಹಿತ್ಯಾದಸ್ತಾವಿರಮುದಾಹೃತಂ |

ಏವಂ ಭೂತೋಽಪಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾತ್ಯವಿರಿತ್ಯೇವ ಶಬ್ದಶ್ಚೇ ||

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವಮನಸಾಂ ಪ್ರಕೃತೇರ್ಮನಸೋಽಪಿ ಚ |
 ಈಶಿತೃತ್ವಾನ್ಮನೀಷೀ ಸ ಪರಿಭೂಸ್ಸರ್ವತೋ ವರಃ ||
 ಸದಾಸನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |
 ಸ ಸತ್ಯಂ ಜಗದೇತಾದೃಶ್ಚಾತ್ಮಮೇವ ಪ್ರವಾಹತಃ ||
 ಅನಾದ್ಯನಂತಕಾಲೇಷು ಪ್ರವಾಹೈಕಪ್ರಕಾರತಃ |
 ನಿಯಮೇನೈವ ಸಸೃಜೇ ಭಗವಾನ್ಸುರುಷೋತ್ತಮಃ ||
 ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಶೀರ್ಷೋಽಸೌ ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಬಾಹುಕಃ |
 ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದದೇಹಶ್ಚ ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಪಾದವಾನ್ ||
 ಏವಂ ಭೂತೋ ಮಹಾವಿಷ್ಣುರ್ಯಥಾರ್ಥಂ ಜಗದೀದೃಶಂ |
 ಅನಾದ್ಯನಂತಕಾಲೀನಂ ಸಸರ್ಜಾತ್ಮೇಚ್ಛಯಾ ಪ್ರಭು”

ರಿತಿ ವಾರಾಹೇ || ೮ ||

ಅ || ತತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಶೋಕರಾಹಿತೃತ್ವಾತ್ ಶೋಕ=ದುಃಖವು, ರಾಹಿತೃತ್ವಾತ್=ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಶುಕ್ರಂ=ಶುಕ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯಪೂರ್ಣತಃ, ನಿತ್ಯ=ಸರ್ವದಾ-ಏಕ ಪ್ರಕಾರನಾಗಿಯೂ, ಪೂರ್ಣತಃ = ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವ್ರಣಂ=(ಸ್ತೋಕ) ಅಲ್ಪನಲ್ಲ, ಸಾವನತ್ವಾತ್=ಪರಿಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಶುದ್ಧಂ=ನಿರ್ಮಲನು, ಲಿಂಗವರ್ಜನಾತ್=ಲಿಂಗದೇಹವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅಕಾಯಂ=ಶರೀರರಹಿತನು, ಸ್ಥೂಲದೇಹಸ್ಯ, ಸ್ಥೂಲ=ಪ್ರಾಕೃತ, ದೇಹಸ್ಯ=ಶರೀರದ, ರಾಹಿತೃತ್ವಾತ್=(ಪರಿತ್ಯಾಗ) ವರ್ಜನದೇಯಿಂದ, ಅಸ್ಥಾವಿರಂ=ಸಪ್ತಧಾತುಮಯ ಶರೀರರಹಿತನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉದಾಹೃತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಏವಂ ಭೂತೋಽಸಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶರೀರರಹಿತನಾದರೂ, ಸಃ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ, ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ=ಕೈರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಉತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾತ್=ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿರಿತಿ=ಕವಿಯೆಂದು, ಶಬ್ದೈರೇ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವಮನಸಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಚತುರ್ಮುಖನೆ, ಆದಿ=ಮೊದಲಾಗಿರುವುಳ್ಳ, ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತ ಜೀತನಗಳ, ಮನಸಾಂ=ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಕೃತೇಃ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ, ಮನಸೋಽಪಿ ಚ =ಮನಸ್ಸಿಗೂ, ಈಶಿತೃತ್ವಾತ್=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಮನೀಷೀ=ಮನೀಷಿಯೆಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ಸರ್ವತಃ=ಸಮಸ್ತ ಜೀತನದೇಯಿಂದ, ವರಃ=ಪ್ರೇಷನು, ಅತಃ=ಆದುದರಿಂದ, ಪರಿಭೂಃ=ಪರಿಭೂ ಅನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಸನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವಾಚ್ಚ=ಅನ್ಯರ ಆಶ್ರಯ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವಯಂಭೂಃ=ತಾನಾಗಿರುವವನೆಂದು, ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಭಗವಾನ್=ಪಡ್ಡುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ, ಸಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರವಾಹತಃ=ಪರಂಪರೆಯಿಂದ, ನಿತ್ಯಮೇವ=ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವ, ಏತಾದೃಕ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥವಾದ, ಜಗತ್=(ಲೋಕ) ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು, ಅನಾದ್ಯನಂತಕಾಲೇಷು=ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರವಾಹೈಕಪ್ರಕಾರತಃ=ಪ್ರವಾಹ-ಪರಂಪರೆಯೇ, ಏಕ=ಒಂದಾದ, ಪ್ರಕಾರತಃ=(ಪ್ರಕಾರದಿಂದ) ರೀತಿಯಿಂದ, ನಿಯಮೇನೈವ=ನಿಯತವಾಗಿ, ಸಸೃಜೇ=ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಅಸೌ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದಶೀರ್ಷಃ=ಸತ್=ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಜ್ಞಾನ=ಜ್ಞಾನವು, ಆನಂದ=ಸುಖವು, ಇವುಗಳೇ ಶೀರ್ಷಃ-ಶಿರಸ್ಸುಗಳಿರುವವನು, ಸಜ್ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಾಹುಕಃ=ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನ ಸುಖ

ಮಯವಾದ ಭುಜಗಳುಳ್ಳವನು, ಸಜ್ಜಾನ್ನಾನಂದ ದೇಹಶ್ಚ=ಸಮೀಚೀನವಾದ ಜ್ಞಾನಸುಖ ಮಯವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು, ಸಜ್ಜಾನ್ನಾನಂದ ಪಾದವಾನ್=ಉತ್ತಮಜ್ಞಾನ ಸುಖಮಯವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳವನು, ಏವಂ ಭೂತಃ=ಹೀಗಿರುವ, ಪ್ರಭುಃ=ಪ್ರಭುವಾದ, ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ಮಹಾನ್= ಮಹಾನುಭಾವನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಯಥಾರ್ಥಂ=ಸತ್ಯವಾಗಿರುವ, ಈದೃಶಂ=ಇಂತಹ, ಅನಾದ್ಯಂತಕಾಲೀನಂ=ಅದ್ಯಂತರಹಿತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಜಗತ್=(ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕ ದ್ವಿವಿಧ) ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು, ಆತ್ಮೇಚ್ಛಯಾ=ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ, ಸಸರ್ಜ=ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವಾರಾಹೇ=ವಾರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೮ ||

ಮಂ|| ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇವಿದ್ಯಾ ಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇನ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ವಿದ್ಯಾಯಾರತಾಃ || ೯ ||

ಅ || ಯೇ=ಯಾರು, ಅವಿದ್ಯಾಂ=ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು, ಉಪಾಸತೇ=ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಅಂಧಂತಮಃ = ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಪ್ರವಿಶಂತಿ=ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಯೇ=ಯಾರು, ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಉ=ತತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೇ, ರತಾಃ=ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ (ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಗಳ ನಿಂದಕರಾಗುವದಿಲ್ಲವೋ), ತೇ=ಅವರು, ತತಃ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೊಂದತಕ್ಕ ತಮಸ್ಸಿಗಿಂತಲೂ, ಭೂಯಃ=ಅಧಿಕವಾದ, ತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಇನ=ನಿರ್ದಂಶಯವಾಗಿ, (ಪ್ರವಿಶಂತಿ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ) || ೯ ||

ಮಂ|| ಅನ್ಯದೇವಾಹರ್ವಿದ್ಯಯಾ ಅನ್ಯದಾಹುರವಿದ್ಯಯಾ |

ಇತಿ ಶುಶ್ರುಮ ಧೀರಾಣಾಂ ಯೇ ನಸ್ತದ್ವಿಚಚಕ್ಷಿರೇ || ೧೦ ||

ಅ || ವಿದ್ಯಯಾ=ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅನ್ಯದೇವ=(ಅನ್ಯತ್, ಏವ), ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲದಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶನೇ, (ಪ್ರಾಪ್ಯಂ=ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದೆಂದು, ವೃದ್ಧಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅವಿದ್ಯಯಾ=ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಿ ನಿಂದೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯತ್=ಮೋಕ್ಷಫಲದಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶನೇ (ಪ್ರಾಪ್ಯಂ=ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಯೇ=ಯಾವ ಧೀರರು, ನಃ=ನಮಗೆ, ತತ್=ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವನ್ನು, ವಿಚಚಕ್ಷಿರೇ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೋ, (ತೇಷಾಂ=ಆ,) ಧೀರಾಣಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮುಖದಿಂದ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಶುಶ್ರುಮ=ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ || ೧೦ ||

ಮಂ|| ವಿದ್ಯಾಂ ಚಾವಿದ್ಯಾಂ ಚ ಯಸ್ತದ್ವೇದೋಭಯಾಸಹ |

ಅವಿದ್ಯಯಾ ಮೃತ್ಯುಂ ತೀರ್ತ್ವಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಮೃತಮಶ್ನತೇ || ೧೧ ||

ಅ || ವಿದ್ಯಾಂ=ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಅವಿದ್ಯಾಂ ಚ=ಮಿಥ್ಯಾ ಜ್ಞಾನದ ನಿಂದನವನ್ನೂ, ತದುಭಯಂ=ಈಯೆರಡನ್ನೂ, ಸಹ=ಒಂದೇ ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ, ತತ್=ಸಾಧನವೆಂಬದಾಗಿ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ವೇದ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಸಃ=ಅವನು,) ಅವಿದ್ಯಯಾ=ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನದನಿಂದನಿಂದ, ಮೃತ್ಯುಂ=ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದ್ಯನಿವ್ವವನ್ನು, ತೀರ್ತ್ವಾ=ದಾಟಿ, ವಿದ್ಯಯಾ=ಸಮ್ಯಕ್ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಮೃತಂ=ಅನಂದಾನುಭವ ರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಅಶ್ನತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ||

ತಾ|| ಸಮ್ಯಕ್‌ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅನಂದಾನುಭವವೂ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನನಿಂದನಕ್ಕೆ ದುಃಖಾದ್ಯನಿಷ್ಠ ನಿವೃತ್ತಿಯೂ ಫಲವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಫಲಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ಸಮ್ಯಕ್‌ಜ್ಞಾನವೂ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನನಿಂದನವೂ ಅವಶ್ಯಕವು. || ೧೧ ||

ಭಾ || “ಅನ್ಯಥೋಪಾಸಕಾ ಯೇ ತು ತನ್ಮೋಽಂಧಂ ಯಾಂತ್ಯಸಂಶಯಂ |
ತತೋಽಧಿಕಮಿವ ವ್ಯಕ್ತಂ ಯಾಂತಿ ತೇಷಾಮನಿಂದಕಾಃ ||
ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಥಾ ಸ್ವರೂಪಂ ತು ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ |
ಅಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ ನಿಂದಾಂ ಚ ಯೇ ವಿದುಃ ಸಹ ಸಜ್ಜನಾಃ ||
ತೇ ನಿಂದಯಾಽಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಿಣಃ |
ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿಸಂತೀರ್ಣಾಃ ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಿಣಃ ||
ಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ ಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪತಾಂ”||ಯಾಂತಿ||೧೧||

ಅ || ಯೇತು = ಯಾವ ಪುರುಷರು, ಅನ್ಯಥೋಪಾಸಕಾಃ, ಅನ್ಯಥಾ= ಇದ್ದುದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ, ಉಪಾಸಕಾಃ = ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ = ಅವರು, ಅಂಧಂತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಅಸಂಶಯಂ=ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದೆ, ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ತತಃ=ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೊಂದುವ ತಮಸ್ಸಿಗಿಂತ, ಅಧಿಕಂ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ, ಇವ ವ್ಯಕ್ತಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವ ತಮಸ್ಸನ್ನು, ತೇಷಾಂ=ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು, ಅನಿಂದಕಾಃ=ನಿಂದೆ ಮಾಡದಿರುವವರು, ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನಾಮಯಂ=ದೋಷರಹಿತನಾದ, ನಾರಾಯಣಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯಥಾಸ್ವರೂಪಂ=ಯಾದೃಶ ರೂಪವುಳ್ಳವನೋ ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದ, ನಿಂದಾಂ ಚ=ನಿಂದೆಯನ್ನು, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯೇ=ಯಾವ, ಸಜ್ಜನಾಃ=ಸಾತ್ವಿಕರು, ವಿದುಃ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಿಣಃ=ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿಯೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಅಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ=ಅಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನದ, ನಿಂದಯಾ=ನಿಂದೆಯಿಂದ, ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿ ಸಂತೀರ್ಣಾಃ=ದುಃಖ=ವ್ಯಥೆಯು, ಅಜ್ಞಾನ=ತಿಳಿಯದಿರುವಿಕೆಯು ಇವುಗಳೆ, ಆದಿ=ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ಕಷ್ಟವನ್ನು, ಸಂತೀರ್ಣಾಃ=ದಾಟದವರಾಗಿ, ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಿಣಃ=ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಯೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ=ಸಮ್ಯಕ್=ಜ್ಞಾನದ, ಪರಿಜ್ಞಾನಾತ್=ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಂದ, ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪತಾಂ=ಸುಖ=ಸಂತೋಷವು, ಜ್ಞಾನ = ಜ್ಞಾನವು ಇವುಗಳೇ, ಆದಿ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ರೂಪತಾಂ = ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ತನವನ್ನು, ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. || ೧೧ ||

ತಾ || ೯, ೧೦, ೧೧ ಈ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ವಿದ್ಯೆ ಅವಿದ್ಯೆ, ಇವುಗಳ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ, ಅಥವಾ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ, ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥ. ವಿದ್ಯೆಯಿಂದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಕುರಿತು ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನ. ೯ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು ನರಕಹೇತುವೆಂತಲೂ, ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸದೆ, ಕೇವಲ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುವವರೂ ನರಕವನ್ನೇ ಸೇರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ದೂಷಣೆಯೂ, ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೂ, ಈ ಎರಡೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳು. ಒಂದೇ ಸಾಲದು. ಅವುಗಳ ಫಲಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರುವವು. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ದೂಷಣೆ

ಯಿಂದ ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದಿ ಅನಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆನಂದಾ ವಿಭಾವವು ಆಗುವುದು. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿಂದಿಸುವದೆಂದರೆ, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನು ಬಯ್ಯುವದೆಂತಲ್ಲ. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಹ್ಯವು ಅನಾದರವು ತನಗೂ ಇತರರಿಗೂ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯುವದೂ ಬೋಧಿಸುವದೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ದೂಷಣೆ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. || ೯ || ೧೦ || ೧೧ ||

ಮಂ || ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ಯೇಸಂಭೂತಿಮುಪಾಸತೇ |

ತತೋ ಭೂಯ ಇವ ತೇ ತನೋ ಯ ಉ ಸಂಭೂತ್ಯಾ ರತಾಃ || ೧೨ ||

ಅ || ಯೇ=ಯಾರು, (ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು) ಅಸಂಭೂತಿಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ನಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿ (ತಿಳಿದುಕೊಂಡು) ಉಪಾಸತೇ=ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೊ, ತೇ=ಅವರು, ಅಂಧಂತಮಃ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ನರಕವನ್ನೇ, ಪ್ರವಿಶಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ತತಃ=ಅದ ಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಭೂಯಃ=ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಇವ=ತೋರುವ, ತಮಃ=ನರಕವನ್ನು, ಯೇ= ಯಾರು, ಸಂಭೂತ್ಯಾಂ ಉ=ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ರತಾಃ=ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೊ, (ತೇ=ಅವರು, ಪ್ರವಿಶಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.) || ೧೨ ||

ಮಂ || ಅನ್ಯದೇವಾಹುಸ್ಸಂಭವಾದನ್ಯದಾಹುರಸಂಭವಾತ್ |

ಇತಿ ಶುಶ್ರುಮ ಧೀರಾಣಾಂ ಯೇ ನಸ್ತದ್ವಿಚಚಕ್ಷಿರೇ || ೧೩ ||

ಅ || (ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ) ಸಂಭವಾತ್=ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅನ್ಯ ದೇವಃ=(ಅನ್ಯತ್, ಏವ)=ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶವೇ ಫಲವೆಂದು, (ವೃದ್ಧಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅಸಂಭವಾತ್ = ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅನ್ಯತ್=ಮೋಕ್ಷ ದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಏಕದೇಶವೇ ಫಲವೆಂದು, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಯೇ= ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ನಃ=ನಮಗೆ, ತತ್=ಆಮೋಕ್ಷಸಾಧನವನ್ನು, ವಿಚಚಕ್ಷಿರೇ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಯೋ, ತೇಷಾಂ=ಅಂಥಾ, ಧೀರಾಣಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮುಖದಿಂದ, ಶುಶ್ರುಮಃ= ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ || ೧೩ ||

ಮಂ || ಸಂಭೂತಿಂ ಚ ವಿನಾಶಂ ಚ ಯಸ್ತದ್ವೇದೋಭಯಃ ಸಹ |

ವಿನಾಶೇನ ಮೃತ್ಯುಂ ತೀರ್ತ್ವಾ ಸಂಭೂತ್ಯಾಮೃತಮಶ್ನುತೇ || ೧೪ ||

ಅ || ಸಂಭೂತಿಂ ಚ=ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು, ವಿನಾಶಂ ಚ=ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು, ತದುಭಯಂ=ಈ ಎರಡನ್ನೂ, ಸಹ=ಒಂದೇ ಮೋಕ್ಷಾಪ್ಯುಪಾರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನೆ ಎಂಬ ದಾಗಿ, ಯಃ=ಯಾವನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಸಃ=ಅವನು), ವಿನಾಶೇನ=ಸಂಹಾರ ಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಮೃತ್ಯುಂ=ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದ್ಯನಿಷ್ಟವನ್ನು, ತೀರ್ತ್ವಾ=ದಾಟಿ, ಸಂಭೂತ್ಯಾ= ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಮೃತಂ=ಆನಂದಾನುಭವರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷೈಕದೇಶವನ್ನು, ಅಶ್ನುತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ || ೧೪ ||

ಭಾ || “ಏವಂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಂ ನಾಂಗೀಕುರ್ವಂತಿಯೇ ಹರೇಃ |

ತೇಸಿ ಯಾಂತಿ ತನೋ ಘೋರಂ ತಥಾ ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತಾಂ ||

ನಾಂಗೀಕುರ್ವಂತಿ ತೇಸ್ಯೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಂ |

ಸರ್ವಕರ್ತಾರನಿರೋಶಂ ಸರ್ವಸಂಹಾರಕಾರಕಂ ||

ಯೋ ವೇದ ಸಂಹೃತಿಜ್ಞಾನಾದ್ವೇಹಬಂಧಾದ್ವಿಮುಚ್ಯತೇ |
 ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನಾತ್ತ್ವದ್ವ್ಯಕ್ತಿಮಾನವ್ರಜೇತ್ ||
 ಸರ್ವದೋಷವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಂ ಗುಣರೂಪಂ ಜನಾರ್ದನಂ |
 ಜಾನೀಯಾನ್ನಗುಣಾನಾಂ ಚ ಭಾಗಹಾನಿಂ ಪ್ರಕಲ್ಪಯೇತ್ ||
 ನ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಹರೇಃ ಸಾಮ್ಯಂ ವಿಷ್ಣೋರಭಿನ್ನತಾಂ |
 ನ ವೈ (ನೈವ) ಪ್ರಚಿಂತಯೇತ್ಸ್ಮಾಧ್ವ್ಯಹ್ಯಾದೇಸ್ಸಾಮ್ಯಮೇವ ವಾ ||
 ಮಾನುಷಾದಿವಿರಿಂಚಾಂತಂ ತಾರತಮ್ಯಂ ವಿಮುಕ್ತಿಗಂ |
 ತತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರೋತ್ಕರ್ಷಂ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||”

— ಇತಿ ಕೌರ್ಮೇ.

ಅ || ಏವಂ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ, ಯೇ=ಯಾರು, ಹರೇಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು, ನಾಂಗೀಕುರ್ವಂತಿ=ಒಪ್ಪುವ ದಿಲ್ಲವೋ, ತೇಃ=ಅವರು ಕೂಡ, ಘೋರಂ=ಭಯಂಕರವಾದ, ತಮಃ=ನರಕವನ್ನು, ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸಂಹಾರ ಕರ್ತೃತಾಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಾಶಕ ನಾಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು, ನಾಂಗೀಕುರ್ವಂತಿ=ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತೇಃ=ಅವರು ಕೂಡ, ಏವಂ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ, (ನರಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಗುಣಾತ್ಮಕಂ=ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಗುಣ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳೇ ಆತ್ಮಕಂ= ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಈಶೇಶಂ=ಈಶ=ಇತರ ಪ್ರೇರಕರಾದ ರಮಾದಿಗಳಿಗೂ, ಈಶಂ= ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಸರ್ವಕರ್ತಾರಂ=ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ, ಕರ್ತಾರಂ=ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಸರ್ವಸಂಹಾರಕಾರಕಂ=ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನ, ಸಂಹಾರಂ=ನಾಶಕ್ಕೆ, ಕಾರಕಂ=ಕಾರಣ ನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, (ವಿದ್ಯಾತ್ = ತಿಳಿಯಬೇಕು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಯೇ=ಯಾವನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಸಂಹೃತಿಜ್ಞಾನಾತ್= ನಾಶಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಂಬ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ದೇಹಬಂಧಾತ್=ಸಂಸಾರಬಂಧದಿಂದ, ವಿಮುಚ್ಯತೇ= ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿ ಕರ್ತೃತ್ವಜ್ಞಾನಾತ್=ಸುಖ=ಸಂತೋಷವು, ಜ್ಞಾನ=ಜ್ಞಾನವು ಇವುಗಳೇ, ಅದಿ = ಮೊದಲಾಗಿ ಉಳ್ಳಧರ್ಮಗಳಿಗೂ, ಕರ್ತೃತ್ವ=ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿರುವುದನ್ನು, ಜ್ಞಾನಾತ್= ತಿಳಿಯೋಣದರಿಂದ, ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಂ=ತತ್=ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗಳ, ವ್ಯಕ್ತಿಂ=(ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ)ಅನುಭ ವವನ್ನು, ಅನ್ವಜೇತ್=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆಕಾರಣದಿಂದ, ಜನಾರ್ದನಂ=ಪರಮಾ ತ್ಮನನ್ನು, ಸರ್ವದೋಷವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಂ=ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ದೋಷ=ಪಾರತಂತ್ರ್ಯದಿ ದೋಷಗಳಿಂದ, ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಂ=ರಹಿತನಾದವನನ್ನಾಗಿ, ಗುಣರೂಪಂ=ಗುಣ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗಳೆ, ರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪಉಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಜಾನೀಯಾತ್=ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು, ಹರೇಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಗುಣಾನಾಂ ಚ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭಾಗಹಾನಿಂ=ಭಾಗ= ಕೆಲವು ಅಂಶದಲ್ಲಿ, ಹಾನಿಂ=ಅಭಾವವನ್ನು (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು), ನ ಪ್ರಕಲ್ಪಯೇತ್=ಕಲ್ಪಿಸ ಬಾರದು, ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಿಗೂ, ಹರೇಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಸಾಮ್ಯಂ=ಸಮತ್ವವನ್ನು, ಅಭಿನ್ನತಾಂ ಚ=ಅಭೇದವನ್ನುಕೂಡಾ, ಬ್ರಹ್ಮಾದೇಃ=ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಗಳಿಗೂ, ಸಾಮ್ಯಮೇವ ವಾ=ಸಮತ್ವವನ್ನುಆಗಲೀ, ನ ವೈ ಪ್ರಚಿಂತಯೇತ್=ಸರ್ವಥಾ

ತಿಳಿಯಬಾರದು, ಮಾನುಷಾದಿವಿರಿಂಚಾಂತಂ = ಮಾನುಷ = ಅಧಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರನ್ನು, ಆದಿ=ಆರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು, ವಿರಿಂಚಾಂತಂ = ವಿರಿಂಚ = ಚತುರ್ಮುಖನು ಅಂತಂ=ಸಂಯಂತ್ರವಾಗಿರತಕ್ಕ, ವಿಮುಕ್ತಿಗಂ=ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ, ತಾರತಮ್ಯಂ=ಉಚ್ಚ ನೀಚ ಭಾವವನ್ನು, ತತಃ=ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತಗಣದಿಂದ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಪರೋತ್ಕರ್ಷಂ =ನಿರವಧಿಕೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು, ಸಮ್ಯಕ್=ಜನ್ಮಾಗಿ, (ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ), ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿದು, ವಿಮುಚ್ಯತೇ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಕಾರ್ಮೇ=ಕೂರ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ತಾ || ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕವರು ಅಂಧತಮಸ್ಸೆಂಬ ನರಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ; ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ದುಃಖಕರವಾದ ನರಕವನ್ನು, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಮಾತ್ರವಿದೆ, ಸಂಹಾರ ಕರ್ತೃತ್ವಾದೀತರ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕವರು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವದ ಜ್ಞಾನದವೆಯಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದುಭಾಗವಾದ ಫಲವು ಬೇರೆಯದೆಯೆಂತಲೂ, ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೇರೆಫಲವಿದೆಯೆಂತಲೂ ವೃದ್ಧರು ಹೇಳುವರೆಂಬದಾಗಿ ನಾವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವನ್ನು ಪದೇಶಿಸಿದವರ ಮುಖದಿಂದ ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಸಂಹಾರಕರ್ತೃತ್ವಾದಿ ಸಕಲಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವದು ಮೋಕ್ಷಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಎರಡನ್ನೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪುರುಷನು ಸಂಹಾರ ಕರ್ತೃತ್ವದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ದುಃಖಾಜ್ಞಾನಾದ್ಯನಿಷ್ಠಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ (ಅನಂದಾನುಭವಲಕ್ಷಣವಾದ) ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಣವಿದೆ, ಇತರಗುಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇತರ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನೆಂತಲೂ, ಇತರ ಸರ್ವಜೀವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ ತಾರತಮ್ಯವಂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂತಲೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಆಗಲೀ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭೇದವು ಅಥವಾ ಸಾಮ್ಯಾಧಿಕ್ಯಗಳೂ ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲವೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೪ ||

೧೨-೧೩-೧೪ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮೋಕ್ಷವು ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು; ಅಂತಹ ಪ್ರಸಾದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಭಗವತ್ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಮಂತ್ರಪಂಚಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಮಂ || ಹಿರಣ್ಮಯೇನ ಪಾತ್ರೇಣ ಸತ್ಯಸ್ಯಾಪಿಹಿತಂ ಮುಖಂ |

ತತ್ತ್ವಂ ಪೂಷನ್ನಪಾವೃಣು ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ ದೃಷ್ಟಯೇ || ೧೫ ||

ಅ || ಹಿರಣ್ಮಯೇನ=ಸುನರ್ವದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಪಾತ್ರೇಣ=(ಭೂಮಿಯ ರಸಗಳನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸುವದರಿಂದ) ಪಾತ್ರವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ, ಸತ್ಯಸ್ಯ=ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ (ಸೂರ್ಯ ಮಂಡಲಸ್ಥನಾದ), (ತವ=ನಿನ್ನ), ಮುಖಂ=ಶರೀರವು, ಅಪಿಹಿತಂ=ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಹೇ, ಪೂಷಣ್=ಎಲೈ ಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ತತ್=ಆ ಶರೀರವನ್ನು, ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ, ಸತ್ಯ=ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು, ಧರ್ಮಾಯ=ಧರಿಸಿದ, (ಮಹ್ಯಂ=ನನಗೋಸ್ಕರ) ದೃಷ್ಟಯೇ=ನಿನ್ನ ಸಂದರ್ಶನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅಪಾವೃಣು=ತೆರೆ. || ೧೫ ||

ಮಂ||ಪೂಷನ್ನೇಕರ್ಷೇ ಯಮ ಸೂರ್ಯ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ ವ್ಯೂಹ ರಶ್ಮೀ

ನ್ನಮೂಹ ತೇಜೋ ಯತ್ತೇರೂಪಂ ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ ತತ್ತೇ ಹಶ್ಯಾಮಿ||೧೬||

ಅ || ಹೇ ಪೂಷನ್=ಎಲೈ ಪೂರ್ಣನೆ, ಏಕರ್ಷೇ=ಪ್ರಧಾನ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಏಕರ್ಷಿ ಯೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡು, ಏಕರ್ಷಿನಾಮಕ ಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವವನೇ, ಯಮ= ಯಮನಾಮಕನಾಗಿ ಯಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವವನೇ, ಸೂರ್ಯ=ಸೂರ್ಯಾಂ ತರ್ಗತನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದವನೇ, ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದ ರಿಂದ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನಾಮವುಳ್ಳವನೇ, ನೀನು, ರಶ್ಮೀನ್=ನಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವನ್ನು, ವ್ಯೂಹ= ವಿಸ್ತರಿಸು, ತೇಜಃ=ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಸಮೂಹ=ವಿಸ್ತರಿಸು, ಯತ್=ಯಾವ, ತೇ=ನಿನ್ನ, ಕಲ್ಯಾಣತಮಂ=ಅತ್ಯಂತ ಮಂಗಳವಾದ, ರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವೋ, ತತ್=ಆ ರೂಪವನ್ನು, ತೇ= ನಿನ್ನ (ಪ್ರಕಾದದೇಸೆಯಿಂದ), ದಶ್ಯಾಮಿ=ನೋಡುತ್ತೇನೆ. || ೧೬ ||

ಮಂ || ಯೋಽಸೌ ವಸೌ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಹಮಸ್ಮಿ || ೧೭ ||

ಅ || ಯೋಽಸೌ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಅಸೌ=ಮುಖ್ಯವಾಯು ದೇವರಲ್ಲಿ, (ಸ್ಥಿತಃ=ಇರತಕ್ಕ) ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಅಹಂ=(ಹೇಯನಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ) “ಅಹಂ” ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಅಸ್ಮಿ=ಸದಾ ಇರತಕ್ಕವನೂ ಜ್ಞಾನವಿಷಯನೂ ಆದುದರಿಂದ “ಅಸ್ಮಿ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ||

ಅಥವಾ, ಯೋಽಸೌ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಅಸೌ ಪುರುಷಃ=ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪ್ರತೀಕಗಳಲ್ಲಿ, (ಸ್ಥಿತಃ= ಇರತಕ್ಕವನೋ), ಸಃ=ಅವನು, ಅಹಮಸ್ಮಿ=ನನ್ನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸರ್ವ ಪ್ರತೀಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ನನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. || ೧೭ ||

ಮಂ || ನಾಯುರನಿಲಮಮೃತಮಥೇದಂ ಭಸ್ಮಾಂತ್ ಶರೀರಂ || ೧೮ ||

ಅ || ಇದಂ=ಈ, ಶರೀರಂ=ದೇಹವು, ಭಸ್ಮಾಂತಂ=ಭಸ್ಮ=ವಿಭೂತಿಯು, ಅಂತಂ= ಅವಸಾನವುಳ್ಳದ್ದು, ತಥಾಪಿ=ಆದಾಗ್ಯೂ (ತದಂತರ್ಗತಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮರಣಾದಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ.) ಅದು ಯಾವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಅನಿಲಂ=ಅನಿಲಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ನಾಯು ರಪಿ=ನಾಯುದೇವರು ಕೂಡಾ, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಅಮೃತಂ=ಅಮೃತಃ=ಮೃತಿ ರಹಿತನೋ, ಅಥ=ಆವಾಗ, ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಅಮೃತನು ಎಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು? || ೧೮ ||

ಮಂ || ಓಂ ಕ್ರತೋ ಸ್ಮರ ಕೃತ ಸ್ಮರ | ಓಂ ಕ್ರತೋ ಸ್ಮರ ಕೃತ ಸ್ಮರ || ೧೯ ||

ಅ || ಓಂ=(ಓತತ್ವಾದಿಗುಣ) ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಓಂಕಾರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಕ್ರತೋ=ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸ್ಮರ=ಅನುಗ್ರಹಿಸು, ಕೃತಂ=ನನ್ನ ಧ್ಯಾನಾದಿ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಸ್ಮರ=ಸ್ಮರಿಸು (ನನ್ನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಧ್ಯಾನಾದಿ ಕರ್ಮದಿಂದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರ ಹೋನ್ಮುಖನಾಗು) ಉಕ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪುನರುಕ್ತಿಯು. (ಈ ಮಂತ್ರಪಂಚಕಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನುದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| “ಪಾತ್ರಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಂ ಸಮುದಾಹೃತಂ |

ವಿಷ್ಣೋಸ್ಸತ್ಯಸ್ಯತೇನೈವ ಸರ್ವದಾಽಪಿಹಿತಂ ಮುಖಂ |

ತತ್ಪೂರ್ಣತ್ವತಃ ಪೂಷಾ ವಿಪ್ಲುದೃಶೃಯತಿಸ್ಸಯಂ |

ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ ಭಕ್ತಾಯ (೧೫) ಪ್ರಧಾನಜ್ಞಾನರೂಪತಃ |

ವಿಪ್ಲುರೇಕಋಷಿರ್ಜ್ಞೇಯೋ ಯನೋ ನಿಯಮನಾಧರಃ |

ಸೂರ್ಯಸ್ಸು ಸೂರಿಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ |
 ವಿಶೇಷೇಣೈವ ಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ (೧೬) ಅಹಂ ಚಾಸಾವಹೇ ಯತಃ |
 ಅಸ್ಮಿ ನಿತ್ಯಾಸ್ತಿತಾಮಾನಾತ್ಸರ್ವಜೀವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ್ವಯಂ ತು ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯೋ ವೃತಿರಿಕ್ತಃ ಪರೋ ಹರಿಃ |
 ಸಕ್ರತುರ್ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದಗ್ನಿರಂಗಪ್ರಣೇತೃತ" ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||
 ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಹೃದಯೇ ಧಾರಯತೀತಿ ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ ಏಕೋಽಸೌಶಬ್ದಃ
 ಪ್ರಾಣೇಸ್ಥಿತ ಇತಿ (೧೭) ಯಸ್ಮಿನ್ನಯಂ ಸ್ಥಿತಃ ಸೋಽಪ್ಯಮೃತಃ
 ಕಿಮು ಪರಃ | ಅಬ್ರಹ್ಮೈವನಿಲಯನಂ ಯಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಸೋಽನಿಲಂ |
 "ಅತಿರೋಹಿತ ನಿಜ್ಞಾನಾದ್ವಾಯುರಪ್ಯಮೃತಃ ಸ್ಮೃತಃ |
 ಮುಖ್ಯಾಮೃತಃ ಸ್ವಯಂ ರಾಮಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ" |

- ಇತಿ ರಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಂ || ೧೮ ||

“ಭಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ಮರಣಂ ವಿಪ್ಲೋನಿಫತ್ಯಜ್ಞಸ್ತಿಸ್ವರೂಪತಃ |
 ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖತ್ವಂ ತು ನೈವಾನ್ಯತ್ಕೃಚಿದಿವ್ಯತೇ” |

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ || ೧೯ ||

ಅ || ಹಿರಣ್ಮಯಂ=ಸುವರ್ಣದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಪಾತ್ರಂ=ರಸಗಳನ್ನು ಪಾನ
 ಮಾಡಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಪಾತ್ರವೆಂತೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ, ಸೂರ್ಯಮಂ
 ಡಲಂ-ಸೂರ್ಯ=ಸೂರ್ಯದೇವರ, ಮಂಡಲಂ=ತೇಜಸ್ಸಿನ ಪುಂಜವು, ಸತ್ಯಸ್ಯ=ಪೂರ್ಣ
 ಷಡ್ಗುಣನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ (ಆಚ್ಛಾದಕವೆಂದು), ಸಮುದಾಹೃತಂ=ಹೇಳಲ್ಪ
 ಟ್ಟಿದೆ, ತೇನೈವ=ಅದೇ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ, ಮುಖಂ=ಮುಖೋಪಲಕ್ಷಿತ ಸರ್ವಶರೀ
 ರವು, ಸರ್ವದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಅಪಿಹಿತಂ=ಆಚ್ಛನ್ನವಾಗಿಯಿದೆ, ತತ್ತ್ವಂ=ಆಶರೀರವನ್ನು
 ಪೂರ್ಣತ್ವತಃ=ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ, ಪೂಷಾ=ಪೂರ್ಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರ
 ಮಾತ್ಮನು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನಾಗಿ, ಸತ್ಯಧರ್ಮಾಯ-ಸತ್ಯ=ಪೂರ್ಣಷಡ್ಗುಣನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮ
 ನನ್ನು, ಧರ್ಮಾಯ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ, ಭಕ್ತಾಯ=ಭಕ್ತನಿಗೋಸ್ಕರ, ದರ್ಶಯತಿ=ತೋರಿ
 ಸುತ್ತಾನೆ || ೧೫ ||

ಪ್ರಧಾನ ಜ್ಞಾನರೂಪತಃ=ಪ್ರಧಾನ=ಮುಖ್ಯವಾದ, ಜ್ಞಾನರೂಪತಃ-ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ,
 ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕಮುಷಿಃ=ಏಕಮುಷಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ
 ಪರಮಾತ್ಮನು, ನಿಯಮನಾತ್=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಯಮಃ=ಯಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು,
 ಸಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸೂರಿಗಮ್ಯತ್ವಾತ್-ಸೂರಿ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ, ಗಮ್ಯತ್ವಾತ್=ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ
 ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಪ್ರಜಾಪತೇಃ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ,
 ವಿಶೇಷೇಣೈವ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಗಮ್ಯತ್ವಾತ್=ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವದರಿಂದ,
 ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ=ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. || ೧೬ ||

ಅಹೇಯತಃ=ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ, -ಅಸೌ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಹಂ ಚ=ಅಹಂ ಯೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಸರ್ವಜೀವೇಷು-ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಜೀವೇಷು=ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಥಿತಃ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ನಿತ್ಯಾಸ್ಥಿತಾನಾನಾತ್-ನಿತ್ಯ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿತಾ=ಇರುವಿಕೆಯ(ವಿಷಯದಲ್ಲಿ), ಮಾನಾತ್=ಪ್ರಮಾಣವಿರುವದರಿಂದ, ಅಸ್ಮಿ=ಅಸ್ಮಿಯೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಸ್ವಯಂ=ತು=ತಾನಾದರೂ, ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯಃ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ, ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಃ=ಭಿನ್ನನು, ಪರಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಜ್ಞೇಯಃ=ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು, ಸಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾತ್=ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ, ಕೃತುಃ=ಕೃತುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಅಂಗಪ್ರಣೇತೃತಃ-ಅಂಗ=ಶರೀರಕ್ಕೆ, ಪ್ರ=ಚನ್ನಾಗಿ, ನೇತೃತಃ=ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು || ೧೭ ||

ಅ || ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ-ಸತ್ಯಂ=ಪಡ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಹೃದಯೇ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಧಾರಯತಿ=ಧಾರಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಇಂತೆಂದು, ಸತ್ಯಧರ್ಮಾ=ಭಕ್ತನು.

“ಯೋಽಸಾವಸೌ ಪುರುಷ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಅಸೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಅ || ಏಕಃ=ಒಂದಾದ, ಅಸೌ=ಅಸೌ ಎಂಬ, ಶಬ್ದಃ=ಶಬ್ದವು, ಪ್ರಾಣೇ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾದವನು, ಇತಿ=ಇಂತೆಂದು, ವಕ್ತೆ=ಹೇಳುತ್ತದೆ || ೧೭ ||

ವಾಯುರನಿಲಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿರೂಪ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಅ || ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ, ಆಯಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸ್ಥಿತಃ=ಇರುವನೋ, ಸೋಽಪಿ=ಆ ವಾಯು, ಅಮೃತಃ=ನಿತ್ಯನು, ಪರಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಕಿಮು=ನಿತ್ಯನು ಎಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು?

ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಲಬ್ಧವಾಯಿತೆಂಬ ಶಂಕಾ ಬಂದರೆ ಅನಿಲ ಪದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಯಿತೆಂದು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ಅ || ಅಃ=ಅಕಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ನಿಲಯನಂ=ಆಶ್ರಯವು, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ, ವಾಯೋಃ=ವಾಯುದೇವರಿಗೆ, (ಅಸ್ಮಿ=ಅದೆಯೋ), ಸಃ=ಆ ವಾಯು, ಅನಿಲಂ=ಅನಿಲಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಇದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷವು ಪರಿಹೃತವಾಯಿತು.

ಸಂಸಾರಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂಬ ಶಂಕಾ ಬಂದರೆ ಆ ಶಂಕಾವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿವಚನದಿಂದಲೇ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಅ || ಅತಿರೋಹಿತ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್-(ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇಹನಾಶವಾದರೂ) ಅತಿ ರೋಹಿತಃ (ತಿರೋಭಾವ) ಲೋಪವಿಲ್ಲದೆಯಿರುವ, ವಿಜ್ಞಾನಾತ್=ವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವಿರುವದರಿಂದ, ವಾಯುರಪಿ = ವಾಯುವು ಕೂಡಾ, ಅಮೃತಃ=ನಿತ್ಯನು, (ಇತಿ = ಇಂತೆಂದು) ಸ್ಮೃತಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ರಾಮಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ಪರಮಾತ್ಮಾ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜೇತನನೋ, ಸನಾತನಃ-ಸನಾದನಃ=ದೇಹನಾಶಾದಿ ರಹಿತನೆಂತೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ಮುಖ್ಯಾನ್ಯುತಃ-ಮುಖ್ಯ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಅಮೃತಃ=ದೇಹನಾಶರಹಿತನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ರಾಮಸಂಹಿತಾಯಾಂ=ರಾಮ ಸಂಹಿತೆ ಎಂಬ ಪಂಚರಾತ್ರೈಕದೇಶದಲ್ಲಿ (ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ) || ೧೮ || (“ಓಂ ಕೃತೋಸ್ತು” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

ಅ || ಭಕ್ತಾನಾಂ=ಭಕ್ತರ, ಸ್ಮರಣಂ=ಸ್ಮೃತಿಯು, ನಿಷ್ಕೋಟಿ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ನಿತ್ಯಜ್ಞಸ್ತಿ ಸ್ಮರೂಪತಃ=ನಿತ್ಯ=ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಜ್ಞಸ್ತಿ=ಜ್ಞಾನವೇ, ಸ್ಮರೂಪತಃ=ಸ್ಮರೂಪವಾಗಿರುವದರಿಂದ, ಅನುಗ್ರಹೋನ್ಮುಖತ್ವಂ=ಅನುಗ್ರಹ=ಪ್ರಸಾದದ, ಉನ್ಮುಖತ್ವಂ=ಅಭಿಮುಖೀಕರಿಸೋಣವು, ತು=ಸರಿ, ಅಸ್ಮತ್=ತದಂತಿಂಕ್ತ ಸಂಸ್ಕಾರಕಾರಣವಾದ ಸ್ಮರಣವು, ಕ್ವಚಿತ್=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನೈವೇಷ್ಯತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೆ), || ೧೯ ||

ತಾ|| ಭಗವತ್ಪಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಭಗವದುಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರತೀಕಸ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾರ್ಥನಾ ಪ್ರಕಾರವು ನಿಧಾನ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಮಂ || ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ನಿಶ್ವಾನಿ

ದೇವ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಯುಯೋಧ್ಯ ಸ್ಮಜ್ಜುಹು ರಾಣಮೇನೋ

ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ತೇ ನಮ ಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮ || ೨೦ ||

ಅ || ಅಗ್ನೇ=ಅಂಗಂ=ದೇಹವನ್ನು, ನಯತಿ=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಅಸ್ಮಾನ್=ನಮ್ಮಗಳನ್ನು, ಸುಪಥಾ=ಸು=ಶೋಭನವಾದ, ಪಥಾ-ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ರಾಯೇ=ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ವಿತ್ತಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನಯ=ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು, ಹೇ ದೇವ=ಎಲೈ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ವಿಶ್ವಾನಿ=ಸಂಪೂರ್ಣಗಳಾದ, ವಯುನಾನಿ=ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು, (ಭವಾನ್=ನೀನು), ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದವನು. (ನಮ್ಮಗಳನ್ನು) ಜುಹುರಾಣಂ=ಅರ್ಪರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ, ಏನಃ=ಪಾಪವನ್ನು, ಅಸ್ಮತ್=ನಮ್ಮದೆಯಿಂದ, ಯುಯೋಧಿ=ವಿಯೋಜಿಸು, (ವಯಂ ತು=ನಾವಾದರೂ), ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ=ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನೋಪೇತವಾದ, ನಮಉಕ್ತಿಂ=ನಮ ಇತಿ=ನಮಸ್ಕಾರವಾಗಲಿ ಇಂತೆಂದು, ಉಕ್ತಿಂ=ವಚನವನ್ನು, ವಿಧೇಮ=ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. || ೨೦ ||

ಇಲ್ಲಿ ವಯನ ಪದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವು. ಅದಕ್ಕೆ ಭಾಗವತ ಚತುರ್ಥಸ್ಕಂಧ ಧ್ರುವೋಪಾಖ್ಯಾನದ ಸಮ್ಮತಿ ಕೊಡುತ್ತಾಿದೆ.

ಭಾ || ವಯುನಂ ಜ್ಞಾನಂ | ತ್ವದ್ವತ್ತಯಾ ವಯುನಯೇದಮಚಪ್ಪವಿಶ್ವ

ಮಿತಿ ವಚನಾತ್ | ಜುಹುರಾಣಂ ಅಸ್ಮಾನ್ನೀಕುರ್ಮತ್ |

ಯುಯೋಧಿ ವಿಯೋಜಯ | “ಯದಸ್ಮಾನ್ ಕುರುತೇಽ

ತ್ಯಲ್ಪಾಂಸ್ತದೇನೋಽಸ್ಮದ್ವಿಯೋಜಯ | ನಯನೋ ಮೋಕ್ಷವಿತ್ತಾ

ಯೇತ್ಯಸ್ತೈದ್ಯಜ್ಞಂಮನುಸ್ಸೈವಾ”ಡಿತಿಶ್ಚಾಂದೇ |

ಯುಯುವಿಯೋಗ ಇತಿ ಧಾತುಃ |

ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಂ ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ನಮಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮ || ೨೦ ||

ಅ || ತ್ವದ್ವತ್ತಯಾ = ತ್ವತ್ = ನಿನ್ನಿಂದ, ದತ್ತಯಾ=ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಯುನಯಾ=ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಇದಂ=ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ, ವಿಶ್ವಂ=ಜಗತ್ತನ್ನು, ಅಚಪ್ಪ=ನೋಡಿದೆನು, ಇತಿ=

ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವಚನಾತ್=ಭಾಗವತವಚನದಿಂದ, ವಯುನಂ=ವಯುನವೆಂದರೆ, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು, ಜುಹುರಾಣಂ=(ಈ ಪದಕ್ಕೆ) ಅಸ್ಮಾನಲ್ಲಿಕುರ್ವತ್=ನಮ್ಮನ್ನು ಅಬ್ಬರನ್ನಾಗಿಮಾಡುವದು ಎಂಬ ಛೇದವು, ಯುಯೋಧಿ=(ಈ ಪದಕ್ಕೆ) ವಿಯೋಜಯ=ಬಿಡಿಸು (ಎಂಬ ಅರ್ಥವು) (ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಇವೇ ಅರ್ಥವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಖ್ಯಾವಚನವನ್ನುದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ), ಯದ ಸ್ಥಾನಿತಿ=ಯತ್=ಯಾವ ಸಾಪವು, ಅಸ್ಮಾನ್=ನಮ್ಮನ್ನು, ಅತ್ಯಲ್ಪಾನ್=ಅಧಮರನ್ನಾಗಿ, ಕುರುತೆ=ಮಾಡುತ್ತದೋ, ತತ್=ಅಂತಹ, ಏನಃ=ಪಾಪವನ್ನು, ಅಸ್ಮತ್=ನಮ್ಮದೆಸೆಯಿಂದ, ವಿಯೋಜಯ=ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡು, ನಃ=ನಮ್ಮಗಳನ್ನು, ಮೋಕ್ಷವಿತ್ತಾಯ=ಮೋಕ್ಷಾಪ್ತಿಸಂಪತ್ತಿ ಗೋಸ್ಕರ, ನಯ=ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಸ್ವರಾಟ್=ಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ, ಮನುಃ=ಸ್ವಾಯಂಬುನನಾಮಕನಾದ ಮನುವು, ಯಜ್ಞಂ=ಯಜ್ಞನಾಮಕ ಶ್ರೀವರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅಸ್ತಾತ್=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನು. ಇತಿ ಸ್ಥಾನದೇಹಿಗೆ ಸ್ಥಾನದ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ. ಯುಯೋಧಿ ಯೆಂಬದು, ಯುಯುವಿಯೋಗ, ಇತಿ ಧಾತುಃ | ಯುಯುಯೆಂಬದು ವಿಯೋಗೇ=ವಿಯೋಜನ ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿಉಂಟು ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಧಾತುಃ=ಧಾತುವು.

ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾಭ್ಯಾಂ=ಭಕ್ತಿ=ಸುದೃಢಸ್ನೇಹವೂ, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನವು ಇವುಗಳಿಂದ, ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ=ಅಭ್ಯಧಿಕವಾದ, ನಮುಉಕ್ತಿಂ-ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, (ಇತಿ=ಎಂತೆಂಬ,) ಉಕ್ತಿಂ=ವಚನವನ್ನು, ವಿಧೇಮು=ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. || ೨೦ ||

ಭಾ || ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿ ಚಿದಾನಂದ ಶ್ರೀತೇಜಃ ಸ್ವಪ್ನಮೂರ್ತಯೆ |
ಮಮಾಭ್ಯಧಿಕಮಿತ್ರಾಯ ನಮೋ ನಾರಾಯಣಾಯ ತೇ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ, ಶಕ್ತಿ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಚಿತ್=ಜ್ಞಾನವು, ಆನಂದ=ಸಂತೋಷವು, ಶ್ರೀ=ಸಂಪತ್ತು, ತೇಜಃ=ಕಾಂತಿಯು, ಇವುಗಳೇ, ಸ್ವಪ್ನ=ವಿಶದವಾದ, ಮೂರ್ತಯೇ=ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಮಮ=ನನಗೆ, ಅಭ್ಯಧಿಕಮಿತ್ರಾಯ=ಅಭ್ಯಧಿಕ=ನಿರತಿಶಯವಾದ, ಮಿತ್ರಾಯ=ಉಪಕಾರಕನಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತನಾದ, ನಾರಾಯಣಾಯ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, (ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ).

ಸಮಸ್ತ ಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ನಿಷ್ಕವೆ |

ನಮಃ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದಾಯಿನೆ ||

ಇಂತು ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮುಗಿದುದು.

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಸಭಾಷ್ಯ ಕಾರಕೋಪನಿಷತ್ತು.

ಓಂ || ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ವಿಷ್ಣವೇ |
 ನಮಃ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ವಾಮನಾಯೇಷ್ವದಾಯಿನೇ ||
 ಪ್ರಣಮ್ಯ ವಾಮನಂ ದೇವಂ ತ್ರಿಯಂ ಮಧ್ವಂ ಗುರೂಂಸ್ತಥಾ |
 ಕಾರಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಮಯಾ || ೨ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
 ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಭಾ || ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ಸರ್ವತಃ ಪರಮಾಯ ತೇ |
 ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿ ಹೃದಿಸ್ಥಾಯ ವಾಮನಾಯ ನಮೋ ನಮಃ || ೧ ||

ಅ || ಭಗವತೇ=ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಪದ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ, ತಸ್ಮೈ=ವೇದಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ
 ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ಸರ್ವತಃ=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನ ದೆಶೆಯಿಂದ,
 ಪರಮಾಯ=ಉತ್ತಮನಾದ, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಹೃದಿಸ್ಥಾಯ-ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಪ್ರಾಣಿ=ದೇಹ
 ಧಾರಿಗಳ, ಹೃದಿಸ್ಥಾಯ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಆವಾಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ವಾಮನಾಯ=ವಾಮನ
 ನಾಮಕನಾದ, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮೋ ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಾಮನದೇವರಿಗೆ ಆದಿ
 ಯಲ್ಲಿ ನಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷತಃ ಒಂದಾವರ್ತಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ
 ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ; ತೇ, ನಮೋ ನಮಃ ಎಂಬುದರಿಂದ, -ಎರಡಾವರ್ತಿ ನಮನದಿಂದ ಭಕ್ತ್ಯ
 ತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದು. ಇದರಿಂದ ವಾಮನದೇವರೇ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ
 ದೇವತೆಯೆಂತಲೂ, ಯಮಾದಿಗಳೇ ಋಷಿಗಳೆಂತಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಂ || ಉಶ್ನವೈ ವಾಜಶ್ರವಸಃ ಸರ್ವವೇದಸಂ ದದೌ | ತಸ್ಯ ಹ ನಚಿಕೇತಾ
 ನಾಮ ಪುತ್ರ ಆಸ | ತಂ ಹ ಕುಮಾರಂ ಸಂತಂ ದಕ್ಷಿಣಾಸು ನೀಯ
 ಮಾನಾಸು ಶ್ರದ್ಧಾ ವಿವೇಶ || ೧ ||

ಅ || ವಾಜಶ್ರವಸಃ=ವಾಜಶ್ರವಸ್ ಎಂಬುವ ಋಷಿಗಳ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಉದ್ದಾ
 ಲಕರೆಂಬುವ ಋಷಿಗಳು, ಉಶನ್=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸದವರಾಗಿ, ಸರ್ವವೇದಸಂ=
 ತಮಗಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು (ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಬ್ರೂಹ್ಮಣಿಗೆ), ದದೌ=ಕೊಟ್ಟರು, ಹವೈ=
 ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ತಸ್ಯಹ=ಆ ಮಹಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಉದ್ದಾಲಕರಿಗೆ, ನಚಿಕೇತಾ ನಾಮ=
 ನಚಿಕೇತ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಪುತ್ರಃ=ಮಗನು, ಆಸ=ಇರುತ್ತಿದ್ದನು, ಕುಮಾರಂ ಸಂತಂ=
 ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರಾದಾಗ್ಯೂ, ತಂ=ಆ ನಾಚಿಕೇತರನ್ನು, ದಕ್ಷಿಣಾಸು ನೀಯಮಾ
 ನಾಸು=ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುವಾಗ, ಶ್ರದ್ಧಾ=ಆಸ್ತಿ ಕೃ ಬುದ್ಧಿಯು, ವಿವೇಶ=
 ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿತು, ಹ=ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾ || ವಾಜಶ್ವನಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳ ಮಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದಷ್ಟೆ ಉದ್ದಾಲಕರೆಂಬುವ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳು ತನಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಆ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉಪಯುಕ್ತ ಕೆಲವು ಅನುಪಯುಕ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಇದನ್ನು ಅವರ ಮಗನಾದ ಸಚಿಕೇತರೆಂಬುವರು ಈ ಅನುಪಯುಕ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ತಂದೆಗೆ ಸ್ವರ್ಗವಾಗಲಾರದು; ಮತ್ತು ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥವೇ ಆದೀತು, ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ತಂದೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಉಂಟಾಯಿತು.

ಮಂ || ಪೀತೋದಕಾ ಜಗ್ಧತ್ಯಣಾ ದುಗ್ಧದೋಹಾ ನಿರಿಂದ್ರಿಯಾಃ |

ಅನಂದಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾಸ್ತನ್ಯಗಚ್ಛತಿ ತಾ ದದತ್ || ೨ ||

ಅ || ಪೀತೋದಕಾಃ=ಕುಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರುಳ್ಳಂಥಾ, ಜಗ್ಧತ್ಯಣಾಃ=ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ ಹುಲ್ಲುಳ್ಳಂಥಾ, ದುಗ್ಧದೋಹಾಃ=ಕರಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾಲುಳ್ಳಂಥಾ, ನಿರಿಂದ್ರಿಯಾಃ=ಇಂದ್ರಿಯಪಾಟವತಪ್ಪಿದಂಥಾ, ತಾಃ=ಅಂಥಾ ಆಕಳುಗಳನ್ನು, ದದತ್=ದಾನಕೊಡುವ, ಸಃ=ಅವನು, ತೇ=ಆ, ಅನಂದಾನಾಮು=ಸುಖಶೂನ್ಯಗಳಾದ, ಲೋಕಾಃ=ಯಾವ ಲೋಕಗಳಿರುವುವೋ, ತಾನ್=ಅವುಗಳನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಸೇರುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಅತಿ ದುರ್ಬಲಗಳಾಗಿ ಹಿಂದೆ ನೀರು ಕುಡಿದದ್ದು ಹೊರತು ಇನ್ನುಮುಂದೆ ನೀರು ಕುಡಿಯುವುದಕ್ಕೂ, ಹುಲ್ಲು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಹಾಲುಕೊಡುವುದಕ್ಕೂ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಗೋವೇಮೊದಲಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಅನುಪಯುಕ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಸುಖ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ-ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥವೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಚಿಕೇತರಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಉಂಟಾಯಿತು.

ಮಂ || ಸ ಹೋವಾಚ ಪಿತರಂ ತತ ಕಸ್ಮೈಮಾಂ ದಾಸ್ಯಸೀತಿ

ದ್ವಿತೀಯಂ ತೃತೀಯಂ | ತಂ ಹೋವಾಚ ಮೃತ್ಯುನೇ ತ್ವಾ ದದಾನೀತಿ ||

ಅ || ಹೇ ತತ=ಎಲೋ ತಂದೆಯೇ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಕಸ್ಮೈ=ಯಾರಿಗೋಸ್ಕರ, ದಾಸ್ಯಸಿ=ಕೊಡುತ್ತೀರಿ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ದ್ವಿತೀಯಂ ತೃತೀಯಂ=ಎರಡುಮೂರಾವರ್ತಿ, ಪಿತರಂ=ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಸಃ=ಆ ಸಚಿಕೇತನು, ಉವಾಚಹ=ಹೇಳಿದನು, ತಂ=ಆ ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು, ತ್ವಾ=ನಿನ್ನನ್ನು, ಮೃತ್ಯುನೇ=ಯಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ದದಾನಿ=ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಇತಿ=ಈರೀತಿಯಾಗಿ, ಉವಾಚಹ=ಹೇಳಿದನು.

ತಾ || ಆ ಸಚಿಕೇತನು ಎಲೋ ತಂದೆಯೇ ನನ್ನನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾದರೂ ಸರ್ವಸ್ವ ದಾನ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪೂರ್ತಿಕರಿಸು; ಇಂಥಾಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನುಕೇಳಿ ಕುಪಿತನಾದ ತಂದೆಯು ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು ನಿನ್ನನ್ನು ಯಮದೇವರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಅಂದರೆ ನೀನು ಸತ್ತುಹೋಗು ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಾಪಕೊಟ್ಟರು. || ೩ ||

ಮಂ || ಬಹೂನಾಮೇವಿ ಪ್ರಥಮೋ ಬಹೂನಾಮೇವಿ ಮಧ್ಯಮಃ ||

ಕಿಂ ಸ್ವಿದ್ಯಮಸ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಯಮ್ನಯಾದ್ಯ ಕರಿಸ್ಯತಿ || ೪ ||

ಅ || ಬಹೂನಾಂ=ಅನೇಕರಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಃ=ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿ, (ಯಮಂ=ಯಮದೇವರನ್ನು), ಏವಿ=ಸೇರುತ್ತೇನೆ, ಬಹೂನಾಂ=ಅನೇಕರಲ್ಲಿ, ಮಧ್ಯಮಃ=ಮಧ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ,

ನಿಮಿ=ಸೇರುತ್ತೇನೆ, ಯಮಸ್ಯ=ಯಮದೇವರಿಗೆ, ಮಯಾ=ನನ್ನಿಂದ, ಕಿಂಸ್ವಿತ್=ಯಾವದು, ಕರ್ತವ್ಯಂ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಯತ್=ಯಾವದು, ಮಯಾ=ನನ್ನಿಂದ, ಅದ್ಯ=ಈಗ, (ಆ ಯಮ ದೇವರು) ಕರಿಷ್ಯತಿ=ಮಾಡುವರೋ.

ತಾ || ಸಾಯಲಿಕ್ಕಿರುವವರು ಅನೇಕರು, ಸತ್ತವರೂ ಅನೇಕರು, ನಚಿಕೇತರು ತಾನು ಸಾಯಲಿಕ್ಕಿರುವವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರೆಂದೂ ಸತ್ತವರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮರೆಂದೂ ಹೇಳಿ, ತನ್ನಿಂದ ಯಮದೇವರಿಗೆ ಆಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ, ಸಿದ್ಧವಾದ ಮರಣ ವನ್ನು ಶಾಪತ್ರೇನ ತಂದೆಗಳು ಕೋಪಾವಿಷ್ಟರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟರು.

ಮಂ || ಅನುಪಶ್ಯ ಯಥಾ ಪೂರ್ವ ಪ್ರತಿಪಶ್ಯ ತಥಾಸರೆ |

ಸಸ್ಯಮಿವ ಮರ್ತ್ಯಃ ಪಚ್ಯತೆ ಸಸ್ಯಮಿವ ಜಾಯತೆ ಪುನಃ || ೫ ||

ಅ || ಪೂರ್ವ=ಮೊದಲಿನವರು, ಯಥಾ=ಹಾಗೆ, (ಮೃತರಾದರೂ) (ಅವರನ್ನು) ಅನುಪಶ್ಯ=ನೋಡಿ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಸರೆ=ಮುಂದಿನವರು ಸಾಯುವರು ಎಂದು, ಪ್ರತಿಪಶ್ಯ= ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಯಮನನ್ನು ಸೇರುವದರಲ್ಲಿ ದುಃಖಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಮರ್ತ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ಸಸ್ಯಮಿವ=ವೈರಿನಂತೆ, ಪಚ್ಯತೆ=ಪಕ್ವವಾಗಿ ಸಾಯುತ್ತಾನೆ, ಪುನಃ=ಮತ್ತ, ಸಸ್ಯಮಿವ=ವೈರಿ ನಂತೆ, ಜಾಯತೆ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಜನ್ಮ ಮರಣಗಳು ನಿಯತಗಳಾದುದರಿಂದ ವಿಚಾರವರನು ಅವುಗಳಿಗಾಗಿ ದುಃಖಿಸನು. ಆದುದರಿಂದ ನಚಿಕೇತರು ತಂದೆ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಪವನ್ನು ಸಂತೋಷ ದಿಂದ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ ಯಮಪುರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತೆರಳಿದರು.

ಮಂ || ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರವಿಶತ್ಯತಿಥಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗೃಹಾನ್ |

ತಸ್ಯೈತಾಂ ಶಾಂತಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಹರ ವೈವಸ್ವತೋದಕಂ || ೬ ||

ಅ || ಅತಿಥಿಃ=ಅಪೂರ್ವವಾಗಿ ಬಂದ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ=ಬ್ರಾಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ವೈಶ್ವಾನರಃ= ಆಗ್ನಿಯಾಗಿ, ಗೃಹಾನ್=ಮನೆಗಳನ್ನು, ಪ್ರವಿಶತಿ=ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ಏತಾಂ=ಶಾಸ್ತ್ರೀಯನಾದ, ಶಾಂತಿಂ=ಅರ್ಘ್ಯಾದಿರೂಪ ಮನಸ್ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು, ಕುರ್ವಂತಿ= ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, (ಕಾರಣ) ಹೇ ವೈವಸ್ವತ=ಎಲೋ ಸೂರ್ಯಪುತ್ರನಾದ ಯಮದೇವರೆ, ಉದಕಂ=ನೀರನ್ನು, ಹರ=ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ, ಅಥವಾ ಅರ್ಘ್ಯಾದಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡು.

ತಾ || ಬ್ರಾಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆಗ್ನಿದೇವರಿಗೆ ಸಮಾನರು. ಅವರು ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆಗೆ ಬಂದರೆ ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರವು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಬಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ನಚಿಕೇತರು ಯಮದೇವರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಿನ ಉಪವಾಸ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ ಯಮದೇವರು ಬಂದ ಕೂಡಲೇ ಅವರ ಹೆಂಡತಿ ಶ್ಯಾಮಳಾ ದೇವಿ ತಕ್ಷಣವೇ ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ತನ್ನ ಗಂಡನೊಡನೆ ಹೇಳಿದಳು.

ಮಂ || ಆಶಾಪ್ರತೀಕ್ಷೆ ಸಂಗತಂ ಸೂನ್ಯತಾಂ ಚೇಷ್ಟಾಪೂರ್ತೆ ಪುತ್ರಸಶೂನ್ಯ

ಸರ್ವಾನ್ | ಏತದ್ವೃಂಕ್ತೆ ಪುರುಷಸ್ಯಾಲ್ಪಮೇಧಸೋ ಯಸ್ಯಾನಶ್ಚನ್ಯ

ಸತಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗೃಹೆ || ೭ ||

ಅ || ಅಲ್ಪಮೇಧಸಃ=ಅಲ್ಪ=ಮಂದವಾದ, ಮೇಧಸಃ=ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ, ಪುರುಷಸ್ಯ=ಗೃಹಸ್ಥನ, ಗೃಹೆ=ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ=ಬ್ರಾಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ಅನಶ್ಚನ್=ಊಟ

ಮಾಡದೆ ಇದ್ದವನಾಗಿ, ವಸತಿ=ಇರುತ್ತಾನೋ, ಆತನ ಆಶಾಪ್ರತೀಕ್ಷೆ-ಆಶಾ=ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇಚ್ಛೆಯು, ಪ್ರತೀಕ್ಷಾ=ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯು, ಸಂಗತಂ=ಸುಹೃತ್ಸಂಬಂಧವನ್ನು, ಸೂನೃತಾಂಡ=ಸತ್ವೀರ್ತಿಯನ್ನು, ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತ=ಯಾಗಗಳು ತಟಾಕಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು, ಪುತ್ರವಶೂಂಶ್ಚ=ಮಕ್ಕಳು ಪಶುಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು, ಸರ್ವಾನ್=ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ಏತತ್=ಉಪವಾಸವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಇರುವಿಕೆಯು, ವೃಂಕ್ತೆ=ನಾಶ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅತಿಥಿಯು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪವಾಸಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಗೃಹಸ್ಥನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಗಳಿಗೆ ಹಾನಿ ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಆ ವರೆಗೆ ಅವನು ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ ಪುಣ್ಯವು ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು; ಎಂಬದಾಗಿ ಶ್ವಾಮೀಶ ದೇವಿಯು ಹೇಳಿದಳು. || ೭ ||

ಮಂ || ತಿಸ್ತೌ ರಾತ್ರೀರ್ಯದವಾಪ್ನೀದ್ಭೃಹೇ ಮೇ ಅನಶ್ವನ್ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನತಿಥಿ
ರ್ನಮಸ್ಯಃ | ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಸ್ವಸ್ತಿ ಮೇಽಸ್ತು ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತಿ
ತ್ರಿವಿಂಶರಾಷ್ಟ್ರಣೀಷ್ಟ || ೮ ||

ಅ || (ಹೆ)ಬ್ರಹ್ಮನ್=ಎಲೊಪೂಜ್ಯನಚಿಕೇತರೇ, ನಮಸ್ಯಃ=ವಂದನಾರ್ಹರಾದ, ಅತಿಥಿಃ=ಅತಿಥಿಯಾದ ತಾವು, ಅನಶ್ವನ್=ಉಂಟನಾಡದೆ ಇರುವವರಾಗಿ, ಮೇ=ನನ್ನ, ಗೃಹೇ=ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ತಿಸ್ತಃ=ಮೂರು, ರಾತ್ರಿಃ=ದಿನಗಳಲ್ಲಿ, ಅವಾಪ್ನೀತ್ಯತ=ವಾಸಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ, ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತಿ=ಆ ದೋಷವರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ, ತ್ರೀನ್=ಮೂರು, ವರಾನ್=ವರಗಳನ್ನು, ವೃಣೀಷ್ವ=ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಿ, ಬ್ರಹ್ಮನ್=ಪೂಜ್ಯರೇ, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, (ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ)ಮೇ=ನನಗೆ, ಸ್ವಸ್ತಿ=ಮಂಗಳವು, ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ, (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಯಮದೇವರು ಹೇಳಿಕೊಂಡರು) ||೮||

ತಾ || ಈ ಎಂಟು ಮಂತ್ರಗಳ ಸಾರಾಂಶವು-ಯಮಕಿಂಕರರ ಬಾಧೆಯು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಚಿಕೇತರು ಮಿಕ್ಕವರಂತೆ ಯಮದೇವರ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಹೋಗಿ ಕೈ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಹೊರಟು ಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉಪಚಾರವೇ ನಡೆಯಿತು. ತನಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ಅತಿಥಿಗಳಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ತಾನುಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದರೂ ಅತಿಥಿಗಳಾಗಿ ಬಂದವರಿಗೆ ಪುರುಷರು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಯಾರಾದರೂ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪೂಜೆಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. || ೧-೮ ||

ಮಂ || ಶಾಂತಸಂಕಲ್ಪಃ ಸುಮನಾ ಯಥಾ ಸ್ಯಾದ್ವೀತಮನ್ಯುರ್ಗೌತಮೋ
ಮಾಽಭಿವೃತ್ಯೋ | ತ್ವತ್ಪ್ರಸೃಷ್ಟಂ ಮಾಽಭಿವದೇತ್ಪ್ರತೀತ ಏತತ್ತಯಾ
ಣಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ವರಂ ವೃಣೇ || ೯ ||

ಅ || (ಹೆ) ಮೃತ್ಯೋ=ಎಲೋ ಯಮದೇವರೆ, ಗೌತಮಃ=ನನ್ನ ತಂದೆಗಳು, ಶಾಂತ ಸಂಕಲ್ಪಃ=ನನಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾಗುವದರಲ್ಲಿ ಶಾಂತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಸುಮನಾಃ=ಒಳ್ಳೆಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಮಾ ಅಭಿ=ನನ್ನನಿಷಯದಲ್ಲಿ, ವೀತಮನ್ಯುಃ=ಕ್ರೋಧಬಿಟ್ಟವರಾಗಿ, ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್=ಹೇಗೆ ಆಗುವರೋ, ತ್ವತ್ಪ್ರಸೃಷ್ಟಂ=ತಮ್ಮಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ, ಮಾ ಅಭಿ=ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರತೀತಃ=ಇವನು ನನ್ನಮಗನೇಯೆಂಬುವ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ಹೇಗೆ, ವದೇತ್=ಹೇಳುವರೂ, ಏತತ್=ಇದನ್ನು, ತ್ರಯಾಣಾಂ=ಮೂರು ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಂ=ಮೊದಲನೆಯಾದ, ವರಂ=ವರವನ್ನಾಗಿ, ವೃಣೇ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ತಾ. || ಸ್ವಾಮಿ ಯಮದೇವರೆ, ನಮ್ಮ ತಂದೆಗಳಿಗೆ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಉಂಟಾದ ಅಗ್ರಹವು ಸಂಪೂರ್ಣ ಶಾಂತವಾಗಬೇಕು. ನಾನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಹೋದ ಮೇಲೆ ತಂದೆ ತಾಯಿ ಮೊದಲಾದವರು 'ಯಾರು ಇವನು ಹೊಸದಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ, ಎಂಬದಾಗಿಯೂ, ಅಥವಾ ಸತ್ತವನು ಪುನಃ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಇದನ್ನು ಮೊದಲನೆ ವರವನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ನಚಿಕೇತರು ಹೇಳಿದರು. || ೯ ||

ಮಂ || ಯಥಾ ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯವಿತಾ ಪ್ರತೀತ ಔದ್ಧಾಲಿಕಿರಾರುಣಿಮೃತ್ಯುಸೃಷ್ಟಃ |
ಸುಖಂ ರಾತ್ರೀಃ ಶಯಿತಾ ನೀತಮನ್ಯುಸ್ತಾಂ ದದೃಶಿವಾನ್ಮೃತ್ಯು
ಮುಖಾತ್ರಮುಕ್ತಂ || ೧೦ ||

ಅ|| ಔದ್ಧಾಲಿಕಿಃ=ಉದ್ಧಾಲಕ ಪುತ್ರರಾದ, ಅರುಣಿಃ=ಅರುಣಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ, ನೀವು ಮೃತ್ಯುಸೃಷ್ಟಃ=ನನ್ನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ, ಯಥಾ ಪುರಸ್ತಾತ್=ದೇಶಾಂತರದಿಂದ ಬಂದವರಂತೆ, ಪ್ರತೀತಃ=ಇವನು ನನ್ನ ಮಗನೆಂದು ತಿಳಿದವರಾಗಿ, ಭವಿತಾ=ಆಗುವಿರಿ (ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಗಳು), ರಾತ್ರೀಃ=ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, ಸುಖಂ=ಸುಖವಾಗಿ, ಶಯಿತಾ=ನಿದ್ರೆಮಾಡುವರು. ಮೃತ್ಯು ಮುಖಾತ್=ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯ ಬಾಯಿಯಿಂದ, ಪ್ರಮುಕ್ತಂ=ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತ್ವಾಂ=ನಿನ್ನನ್ನು, ನೀತಮನ್ಯುಃ=ಕೋಪರಹಿತರಾಗಿ, ದದೃಶಿವಾನ್=ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಉದ್ಧಾಲಕರಿಂದ ಅರುಣಾಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಾರ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಚಿಕೇತರೆ, ನೀವು ಇಲ್ಲಿಂದ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ನಿಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿರಿ. ಅಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಗಳು ಮುಂತಾದವರು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಗ್ರಾಮಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಂದವನ ಹಾಗೆ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ನಿಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕೋಪದಿಂದ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆ ಬಾರದೆ ಇದ್ದವರು ಸುಖವಾಗಿ ನಿದ್ರೆ ಮಾಡುವರು. ಮೃತ್ಯುವಾದ ನನ್ನ ಬಾಯಿಗೆ ಗ್ರಾಸವಾಗಿ ಬಂದ ನೀವು ಈಗ ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬದುಕಿದ್ದೀರಿ. ಅಂಥಹ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸೌಮ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ, ನಿಮಗೆ ಕ್ಷೇಮವು ಆಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮೊದಲನೇ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ನ ಭಯಂ ಕಿಂಚನಾಸ್ತಿ ನ ತತ್ರ ತ್ವಂ ಜರಯಾ
ಬಿಭೇತಿ | ಉಭೇ ತೀರ್ತ್ವಾ ಅಶನಾಯಾಸಿಸಾಸೆ ಶೋಕಾತಿಗೌ
ಮೋದತೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ || ೧೧ ||

ಅ|| ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಃ=ಭಗವಂತನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚನ=ಯಾವುದೊಂದು, ಭಯಂ=ಭೀತಿಯು, ನಾಸ್ತಿ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ತತ್ರ=ಆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ನಾಸ್ತಿ=(ಶಿಕ್ಷಕನಾಗಿ)ಇರುವುದಿಲ್ಲ, (ಆ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು), ಜರಯಾ=ವಾರ್ಧಿಕ್ಕದಿಂದ, ನಬಿಭೇತಿ=ಭಯಗ್ರಸ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಃ=ಅಂಥಾ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಇರತಕ್ಕವನು) ಅಶನಾ ಯಾಸಿಸಾಸೆ=ಹಸಿವೆನೀರಡಿಕೆಯೆಂಬುವ, ಉಭೆ=ಎರಡನ್ನು, ತೀರ್ತ್ವಾ=ದಾಟಿ, ಶೋಕಾತಿಗಃ=ವ್ಯಸನಗಳನ್ನು ದಾಟಿದವನಾಗಿ, ಮೋದತೇ=ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ|| ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಭೀತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮರಣವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುವದು? ಅದಲ್ಲದೆ ವಾರ್ಧಿಕ್ಕಾವಸ್ಥೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹಸಿವೆ ನೀರಡಿಕೆಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಕಷ್ಟಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದವರು ಯಾವ ವಿಧಗಳಾದ ವ್ಯಸನಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸುಖವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಸ ತ್ವಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವರ್ಗಮಧ್ಯೇಸಿ ಮೃತ್ಯೋ ಪ್ರಬ್ರೂಹಿ ತಂ ಶ್ರದ್ಧ
ಧಾನಾಯ ಮಹ್ಯಂ | ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ಭಜಂತೇ
ಏತದ್ವಿತ್ತೀಯೇನ ವೃಣೇ ವರೇಣ || ೧೨ ||

ಅ || ಹೆ ಮೃತ್ಯೋ=ಯಮದೇವರೆ, ಸ ತ್ವಂ=ನನಗೆ ವರವನ್ನುಕೊಟ್ಟ ನೀವು, ಸ್ವರ್ಗಂ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ, ಅಗ್ನಿಂ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ತದಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅಧ್ಯೇಷಿ=ತಿಳಿದವರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕಾಃ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದವರು, ಅಮೃತತ್ವಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು, ಭಜಂತೆ= ಪಡಿಯುವರು, ಶ್ರದ್ಧಧಾನಾಯ=ಆಸ್ತಿಕ್ಯ ಬುದ್ಧಿವುಳ್ಳ, ಮಹ್ಯಂ=ಸನಗೋಸ್ಕರ, ತಂ=ಆ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಪ್ರಬ್ರೂಹಿ=ಉಪದೇಶಿಸಿರಿ, ಏತತ್=ಇದನ್ನು, ದ್ವಿತ್ತೀಯೇನ=ಎರಡನೆಯಾದ, ವರೇಣ=ವರದಿಂದ (ವರವನ್ನಾಗಿ), ವೃಣೇ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಅಂಥಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಆ ಅಗ್ನಿಯಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೀವು ತಿಳಿಸೊಂದಿದ್ದೀರಿ. ಅದನ್ನು ನನಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿರಿ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು ಅಲ್ಲಿ ಮನ್ವಂತರಕಾಲಪರಿಯಂತವಾಗಿ ಇದ್ದು ಕ್ರಮೇಣ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದೆಂದು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ನನಗೆ ಎರಡನೆಯ ವರವಾಗಿರಲಿ ಎಂದು ನಚಿಕೇತರು ಯಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರು. || ೧೨ ||

ಮಂ || ಪ್ರ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ತದು ಮೇ ನಿಬೋಧ ಸ್ವರ್ಗಮಗ್ನಿಂ ನಚಿಕೇತಃ
ಪ್ರಜಾನನ್ | ಅನಂತ ಲೋಕಾಪ್ತಿಮಥೋ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವಿದ್ಧಿ
ತ್ವಮೇತಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ || ೧೩ ||

ಅ || ನಚಿಕೇತಃ=ನಚಿಕೇತರೆ, ಸ್ವರ್ಗಂ=ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವಾದ, ಅಗ್ನಿಂ=ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಜಾನನ್=ತಿಳಿಸೊಂದಿರುವ ನಾನು, ತೇ=ನಿಮಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಬ್ರವೀಮಿ= ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ತದು=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಮೇ=ನನ್ನ ದೆಶೆಯಿಂದ, ನಿಬೋಧ= ತಿಳಿಯಿರಿ, ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿಂ=ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ, ಅಥೋ=ಮತ್ತು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ=ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಧಾರಕನಾದ, ಗುಹಾಯಾಂ=ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ನಿಹಿತಂ=ವಾಸಮಾಡುವ, ಏತಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ತ್ವಂ=ನೀವು, ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿಯಿರಿ. || ೧೩ ||

ಮಂ || ಲೋಕಾದಿಮಗ್ನಿಂ ತಮುವಾಚ ತಸ್ಮೈ ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ ಯಾನತೀ
ರ್ನಾ ಯಥಾ ನಾ | ಸ ಚಾಪಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯವದದ್ಯಥೋಕ್ತಮಥಾಸ್ಯ
ಮೃತ್ಯುಃ ಪುನರಾಹ ತುಷ್ಠಃ || ೧೪ ||

ಅ || ಲೋಕಾದಿಂ=ಸರ್ವ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ, ತಂ=ಆ, ಅಗ್ನಿಂ=ಅಗ್ನಿಯಂ ತರ್ಗತ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ತಸ್ಮೈ=ಆ ನಚಿಕೇತರಿಗೋಸ್ಕರ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿ ದರು, ಯಾಃ=ಯಾವ, ಇಷ್ಟಕಾಃ=ಚಯನಸ್ಥ ಇಚ್ಛಿಕೆಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಯಾನತೀ=ಎಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳೊ, ಯಥಾವಾ=ಅವುಗಳ ಪರಿಮಾಣಗಳನ್ನೂ, (ಉವಾಚ= ಹೇಳಿದರು), ಸಚಾಪಿ=ಆ ನಚಿಕೇತರಾದರೂ, ಯಥೋಕ್ತಂ=ಹಾಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಯಮದೇವರಿಂದ, (ತಥಾ=ಹಾಗೆ), ಪ್ರತ್ಯವದತ್=ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದರು, ತಿರುಗಿ ಹೇಳಿದರು, ಅಥ=ಅನಂತರ ದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ=ಈ ನಚಿಕೇತರಿಗೆ, ತುಷ್ಠಃ=ತೃಪ್ತರಾದ, ಮೃತ್ಯುಃ=ಯಮದೇವರು, ಪುನಃ=ಮತ್ತು, ಆಹ=ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || ಓ ನಚಿಕೇತರೆ, ಸ್ವರ್ಗಾಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ನನಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ನಾನು ನಿಮಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಿರಿ. ನೀವು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದ ಅಗ್ನೈಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಾಶರಹಿತವಾದ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು. ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿ ಕಾರಣನೂ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || ೧೩ || ಮತ್ತು ಆ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ಆಧಿಕಾರಣನು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಚಿಕೇತರು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಜಯನಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಇಟ್ಟಕೆಗಳು ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು (360) ಅಪೇಕ್ಷಿತವೆಂತಲೂ, ಆ ಇಟ್ಟಕೆಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂತಲೂ ಹೇಳಿ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಮಾಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಯಮದೇವರಿಂದ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ನಚಿಕೇತರು ಅವರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಇಲ್ಲದೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದರು. ಅದನ್ನು ಯಮದೇವರು ಕೇಳಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು. || ೧೪ ||

ಮಂ || ತಮಾಬ್ರವೀತ್ತೀಯಮಾಣೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ವರಂ ತವೇಹಾದ್ಯ
ದದಾಮಿ ಭೂಯಃ | ತನ್ಯವ ನಾಮ್ನಾ ಭವಿತಾಯಾಮಗ್ನಿಃ
ಶೃಂಕಾಂ ಚೇಮಾನನೇಕರೂಪಾಂ ಗೃಹಾಣ || ೧೫ ||

ಅ || ತಂ=ಆ ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರೀಯಮಾಣಃ=(ಸನ್)=ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ, ಮಹಾತ್ಮಾ=ಮಹಾನುನಸ್ಸುಳ್ಳ ಯಮದೇವರು, ತವ=ನಿಮಗೆ, ಅದ್ಯ=ಈಗ, ಇಹ=ಈ ಚಿತಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಭೂಯಃ=ಮತ್ತು, ವರಂ=ಒಂದು ವರವನ್ನು, ದದಾಮಿ=ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ಆಯಂ=ಈ, ಅಗ್ನಿಃ=ಜಯನಾಗ್ನಿಯು, ತವ=ನಿಮ್ಮ, ನಾಮ್ನೈವ=ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ, ಭವಿತಾ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಅನೇಕರೂಪಾಂ=ಸ್ವರೂಪಮಯವಾದ, ಇಮಾಂ=ಈ, ಶೃಂಕಾಂ=ಚಂಕರಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೂಡಾ, ಗೃಹಾಣ=ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿರಿ, (ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ), ಅಬ್ರವಿತ್=ಹೇಳಿದರು. || ೧೫ ||

ತಾ || ಯಮದೇವರು ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು, ನನಗೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿವುಂಟಾಗಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ನಿಮಗೆ ಕೊಡುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವರಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅವಾಂತರ ವರವನ್ನು ನಿಮಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಜಯನಸ್ಥ ಅಗ್ನಿಗೆ ನಿಮ್ಮ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ನಾಚಿಕೆತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಉಂಟಾಗಲಿ. ಮತ್ತು ಈ ಸುವರ್ಣಹಾರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿರಿ. || ೧೫ ||

ಮಂ || ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಸ್ತ್ರಿಭಿರೇತ್ಯ ಸಂಧಿಂ ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್ತರತಿ ಜನ್ಮಮೃತ್ಯೋ |
ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಂ ದೇವನಿಾಡ್ಯಂ ವಿದಿತಾ
ನಿಚಾಯ್ಯೇಮಾಂ ಶಾಂತಿಮತ್ಯಂತಮೇತಿ || ೧೬ ||

ಅ || ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಃ=ಮೂರಾವರ್ತಿ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಜಯನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು, ತ್ರಿಭಿಃ=ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದ, ಸಂಧಿಂ=ಸಂಧಾನವನ್ನು, ಏತ್ಯ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್=ಯಜ್ಞ-ದಾನ-ತಪಸ್ಸು ಎಂಬುವ ಮೂರುಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಜನ್ಮಮೃತ್ಯೋ=ಜನ್ಮ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಮೃತ್ಯೋ=ಮರಣವು, ಇವುಗಳನ್ನು, ತರತಿ=ದಾಟುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಂ=ವೇದಗಳಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದವನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆಗಿ ಇರುವ, ದೇವಂ=ಪ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣಸಂಪನ್ನ

ನಾದ, ಈಡ್ಯಂ=ಸ್ತೋತ್ರಾರ್ಹನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನಿಚಾಯ್=ವಿಚಾರ ಮಾಡಿಯೂ, ವಿದಿತ್ವಾ ಚ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಇಮಾಂ=ಇಂತಹ (ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಜನ್ಮಮೃತ್ಯುತ್ಪರಣ ರೂಪವಾದ) ಶಾಂತಿಂ=ಅತ್ಯಂತ ಸುಖರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಅತ್ಯಂತಂ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಏತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಚಯನವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿ ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮಗಳೆಂಬುವ ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಯಜ್ಞದಾನ ತಪಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಇರುವ ಪುರುಷನು ಜನನ ಮರಣ ರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಚಯನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ, ಸ್ತುತ್ಯನಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಖ ರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೬ ||

ಮಂ || ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಸ್ತ್ರಯಃಮೇತದ್ವಿದಿತ್ವಾ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾಂಶ್ಚಿನುತೇ
ನಾಚಿಕೇತಂ | ಸ ಮೃತ್ಯುಪಾಶಾನ್ವರತಃ ಪ್ರಣೋದ್ಯ
ಶೋಕಾತಿಗೋ ಮೋದತೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ || ೧೭ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ, ವಿದ್ವಾನ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಃ=ಮೂರಾವರ್ತಿ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಚಯನವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಏತತ್ತ್ರಯಂ=ಈ ಮೂರನ್ನು ಅಂದರೆ ಚಯ ನಸ್ಥ ಇಟ್ಟ ಕಲ್ಲುಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು, ಅವುಗಳ ಪರಿವಾಣವನ್ನು, ವಿದಿತ್ವಾ=ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ, ನಾಚಿಕೇತಂ=ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಚಯನ ವನ್ನು, ಚಿನುತೇ=ಮಾಡುವನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಪುರತಃ=ಮುಂದೆಯಿರುವ, ಮೃತ್ಯುಪಾಶಾನ್= ಯಮಪಾಶಗಳನ್ನು, ಪ್ರಣೋದ್ಯ=ನಿರಾಕರಿಸಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ=ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಶೋಕಾ ತಿಗಃ=ವ್ಯಸನಗಳನ್ನು ದಾಟಿದವನಾಗಿ, ಮೋದತೇ=ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೭ ||

ಮಂ || ಏಷ ತೇಽಗ್ನಿನಾರ್ ಚಿಕೇತಃ ಸ್ವರ್ಗೋ ಯಮವೃಣೇಥಾ ದ್ವಿತೀಯೇನ
ವರೇಣ | ಏತಮಗ್ನಿಂ ತವೈವ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಂತಿ
ಜನಾಸಸ್ತೃತೀಯಂ ವರಂ ನಚಿಕೇತೋ ವೃಣೇಷ್ವ || ೧೮ ||

ಅ || ದ್ವಿತೀಯೇನ=ಎರಡನೇದಾದ, ವರೇಣ=ವರದಿಂದ, ಯಂ=ಯಾವದನ್ನು, ಅವೃ ಣೇಥಾಃ=ಪಶ್ಚಿಮಾದಿರೋ, ಏಷಃ=ಈ, ಸ್ವರ್ಗಃ=ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವಾದ, ನಾಚಿಕೇತಃ ಅಗ್ನಿಃ=ನಾಚಿ ಕೇತಾಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ತೇ=ನಿಮಗೋಸ್ಥರ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟನು), ಏತಂ=ಈ, ಅಗ್ನಿಂ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು, ಜನಾಸಃ=ಜನರುಗಳು, ತವ=ನಿಮ್ಮಗಳ, ನಾಮ್ನೈವ=ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ, ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೆ, ತೃತೀಯಂ=ಮೂರನೇದಾದ, ವರಂ=ವರವನ್ನು, ವೃಣೇಷ್ವ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ.

ತಾ || ನಚಿಕೇತರೇ, ನೀವು ಎರಡನೇ ವರ ಕೇಳಿಕೊಂಡದ್ದಕ್ಕೆ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ನಿಮಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದೆನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಕೊಂಡವರು ನೀವೆ ಆದುದರಿಂದ ಈದಿನ ಮೊದಲು ಚಯನಾಗ್ನಿಯನ್ನು ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಜನರು ಹೇಳು ವರು. ಎರಡನೆ ನರವಾಯಿತು. ಮೂರನೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಿರಿ ಎಂದು ಯಮದೇವರು ಹೇಳಿದರು. || ೧೮ ||

ಮಂ || ಯೇಯಂ ಪ್ರೇತೇ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನುಷ್ಯೇ ಅಸ್ತೀತ್ಯೇಕೇ ನಾಯಮು
ಸ್ತೀತಿ ಚೈಕೇ | ಏತದ್ವಿದ್ಯಾಮನುಶಿಷ್ಟಸ್ತುಯಾಹಂ ವರಾಣಾಮೇಷ
ವೃತಸ್ತುತೀಯಃ || ೧೯

- || ಪ್ರೇತೇ=ಮೃತನಾದ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಾದ, ಮನುಷ್ಯೇ=ಪುರುಷನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ,
(ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ), ಅಸ್ತಿ=ಇದ್ದಾನೆ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏಕೇ=
ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಅಯಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ನಾಸ್ತೀತಿ=ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲವೆಂದು,
ಏಕೇ=ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, (ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ), ಯೇಯಂ=ಈ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ=ಸಂದೇ
ಹವು, ಏತತ್=ಈ ಸಂದೇಹವಿಷಯವಾದ ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರೇರಕ
ನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅಹಂ=ನಾನು, ತ್ವಯಾ=ನಿಮ್ಮಿಂದ, ಅನುಶಿಷ್ಟಃ=ಶಿಕ್ಷಿತ
ನಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾಂ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ, ವರಾಣಾಂ=ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಇದು, ತೃತೀಯಃ=
ಮೂರನೇಯದಾಗಿ, ವೃತಃ=ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೯ ||

ತಾ || ಸ್ಥೂಲದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೃತನಾದ ಜೀವನು, ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಮುಕ್ತನಾದ ಜೀವನು, ಇವರುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು
ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಮತ್ತು ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದ
ನಾದ ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಜೀವ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನನಗೆ
ಉಪದೇಶಮಾಡಿರಿ. ಇದನ್ನು ಮೂರನೇ ವರವನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಎಂಬುದಾಗಿ
ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. || ೧೯ ||

ಮಂ || ದೇವೈರತ್ರಾಪಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ಪುರಾ ನ ಹಿ ಸುಜ್ಞೇಯೋಽಣುರೇಷ—
ಧರ್ಮಃ | ಅನ್ಯಂ ವರಂ ನಚಿಕೇತೋ ವೈಣೀಷ್ಠ ಮಾ ಮೋಹರೋ
ಶ್ರೀರತಿಮಾ ಸೃಜೈವ(ನಂ) || ೨೦ ||

ಅ || ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ಪುರಾ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯ
ದಲ್ಲಿ, ದೇವೈರಪಿ=ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ=ಸಂದೇಹದಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ,
ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಂದೇಹಗ್ರಸ್ತವಾಗಿತ್ತು, ಏಷಃ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಣುಃ=ಸೂಕ್ಷ್ಮ
ಸ್ವರೂಪನಾದವನು, ಧರ್ಮಃ=ಸಕಲ ಪ್ರಪಂಚಧಾರಕನು, ಸುಜ್ಞೇಯಃ=ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿ
ಯಲು ಶಕ್ಯನು, ನ=ಅಲ್ಲ, ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯವು, ಅನ್ಯಂ=ಇತರವಾದ, ವರಂ=ವರವನ್ನು, ವೈಣೀಷ್ಠ
=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಮೋಹರೋಶ್ರೀಃ=(ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ವಿಚಾರವನ್ನೇ ಹೇಳಿರೆಂದು)
ನಿರ್ಬಂಧ ಮಾಡಬೇಡಿರಿ, (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಮದೇವರಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ನಚಿ
ಕೇತರು), ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮಾತಿಸೃಜ=ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಡಿರಿ ಎಂದು
ನುಡಿದರು. ಅಥವಾ— ಏವಂ=ಈ ವರವನ್ನು, ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಅತಿಸೃಜ=ಕೇಳುವುದು
ಬಿಡಿರಿ-ಎಂದು ಯಮದೇವರು ನುಡಿದರು.

ಮಂ || ದೇವೈರತ್ರಾಪಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ಕಿಲ ತ್ವಂ ಚ ಮೃತ್ಯೋ ಯನ್ನ ಸುಜ್ಞೇ
ಯಮಾತ್ಮ | ವಕ್ತಾ ಚಾಸ್ಯ ತ್ವಾದ್ಭಗನೋ ನ ಲಭ್ಯೋ ನಾನೋ
ವರಸ್ತುಲ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಕಷ್ಟಿತಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಮೃತ್ಯೋ=ಯಮದೇವರೆ, ತ್ವಂಚ=ನೀನೆ, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅತ್ರ=ಈ ಭಗವಜ್ಞಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ದೇವೈರಸಿ=ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂಕೂಡ, ವಿಚಿಕ್ಕಿತ್ಸಿತಂ=ಸಂದೇಹದಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೆ, ಅತಃ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸುಜ್ಞೇಯಂ=ಸುಲಭದಿಂದ ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವು, ನ=ಅಲ್ಲ, (ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಆತ್ಮಕಿಲ=ಹೇಳಿದ್ದೀರೋ, ಅದುದರಿಂದ ಅಸ್ಯ=ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ವಕ್ತಾ=ಹೇಳುವವನು, ತ್ವಾದ್ಯಗನ್ಯಃ=ತಮಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು, ಸಲಭ್ಯಃ=ಸಿಗಲಾರರು, ಏತಸ್ಯ=ಈ ವರಕ್ಕೆ, ತುಲ್ಯಃ=ಸದೃಶವಾದ, ಅನ್ಯೋ=ನರಃ=ಮತ್ತೊಂದು ವರವು, ಕಶ್ಚಿತ್=ಯಾವದೂ, ನ=ಇಲ್ಲ. || ೨೧ ||

ತಾ || ಓ ಯಮದೇವರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಹ ಸಂಶಯಪಟ್ಟು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ನೀವೆ ಹೇಳುತ್ತೀರಿ. ನಿಮ್ಮಂತೆ ಉಪದೇಶಮಾಡುವವರು ನನಗೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಸಿಗಲಾರರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನೀವೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಬೇರೇ ವರವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲವು ಎಂಬುವದಾಗಿ ನಚಿಕೇತರು ಹೇಳಿದರು. || ೨೧ ||

ಮಂ || ಶತಾಯುಷಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾನ್ವೃಣೀಷ್ವ ಬಹೂನ್ವಶೂನ್ತಸ್ತಿ ಹಿರಣ್ಯಮಶ್ವಾನ್ | ಭೂಮೇರ್ಮಹದಾಯತನಂ ವೃಣೀಷ್ವ ಸ್ವಯಂ ಚ ಜೀನ ಶರದೋ ಯಾವದಿಚ್ಛಸಿ || ೨೨ ||

ಅ || ಶತಾಯುಷಃ=ನೂರು ವರುಷ ಆಯುಸ್ಸುವುಳ್ಳ, ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾನ್=ಮಕ್ಕಳು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನು, ವೃಣೀಷ್ವ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಬಹೂನ್=ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾದ, ವಶೂನ್=ಗೋವು ಮುಂತಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು, ಹಸ್ತಿ ಹಿರಣ್ಯಂ=ಅನೆಗಳನ್ನು ಸುವರ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು, ಅಶ್ವಾನ್=ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಭೂಮೇಃ=ಭೂಮಿಯ, ಮಹದಾಯತನಂ=ಮಹಾರಾಜ್ಯಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು, ವೃಣೀಷ್ವ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟು ಕಾಲಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಬದುಕುವದ ಕ್ಲೋಸ್ಕರ, ಇಚ್ಛಸಿ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೀರೋ, ಶರದಃ=ಅಸ್ತು ವರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಯಂ ಚ=ನೀವು, ಜೀನ=ಬದುಕಿಕೊಂಡು ಇರರಿ. || ೨೨ ||

ತಾ || ಆ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಯಮದೇವರು ಕೇಳಿ ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು ಅವರಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಶೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿಮಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಗಳಾದ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಅನೇಕ ಗೋವುಗಳು, ಅನೆಗಳು, ಕುದುರೆಗಳು, ಭಂಗಾರಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಅಖಂಡ ಭೂಮಂಡಲದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನಿಮಗೆ ಎಷ್ಟು ಕಾಲದ ವರೆಗೆ ಬದುಕಬೇಕೆಂಬುವ ಇಚ್ಛೆಯಿದೆಯೋ ಆ ಪರಿಯಂತ ಬದುಕುವಿಕೆಯೂ ಇರಲಿ. ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. || ೨೨ ||

ಮಂ || ಏತತ್ಪುಲ್ಕಂ ಯದಿ ಮನ್ಯಸೇ ವರಂ ವೃಣೀಷ್ವ ನಿತ್ತಂ ಚಿರಜೀವಿಕಾಂ ಚ | ಮಹಾಭೂಮೌ ನಚಿಕೇತಸ್ತ್ವಮೇಧಿ ಕಾಮಾನಾಂ ತ್ವಾಕಾಮಾಭಾಜಂ ಕರೋಮಿ || ೨೩ ||

ಅ || ಏತತ್ಪುಲ್ಕಂ=ಇದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ, ವರಂ=ವರವನ್ನು, ಮನ್ಯಸೇ ಯದಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತೀರಾದರೆ, ವೃಣೀಷ್ವ=ಕೇಳಿರಿ, ನಿತ್ತಂ=ದ್ರವ್ಯವನ್ನು, ಚಿರಜೀವಿಕಾಂಚ=ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕಿರೋಣವನ್ನು, (ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ.) ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ಮಹಾ

ಭೂಮೌ=ಪುಣ್ಯಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ತ್ವಂ=ನೀವು, ಏಧಿ=ಅಭಿವೃದ್ಧರಾಗಿರಿ, ಕಾಮಾನಾಂ=ಅವೇಕ್ಷಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ತ್ವಾಂ=ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಕಾಮಭಾಜಂ=ಅವೇಕ್ಷಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದವರನ್ನಾಗಿ, ಕರೋಮಿ=ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. || ೨೩ ||

ತಾ || ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ಯಾವ ವರವನ್ನೂ ಅವೇ ಕ್ಷಿಸಿದರೂ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಪುಣ್ಯಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನನವನ್ನು ಬೇಡಿದಿರಿ, ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಅವೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಯಾವದಿದೆಯೋ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೇಳಿರಿ, ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. || ೨೩ ||

ಮಂ || ಯೇ ಯೇ ಕಾಮಾ ದುರ್ಲಭಾ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾಂ ಶ್ವಂದತಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯಸ್ವ | ಇಮಾ ರಾಮಾಃ ಸರಥಾಃ ಸತೂರ್ಯಾ ನ ಹೀದೃಶಾ ಲಂಭನೀಯಾ ಮನುಷ್ಯೈಃ | ಅಭಿಮರ್ತ್ಯತಾಭಿಃ ಸರಿಚಾರಯಸ್ವ ನಚಿಕೇತೋ ಮರಣಂ ಮಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ || ೨೪ ||

ಅ || ಮರ್ತ್ಯಲೋಕೇ=ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯದೇಹದಲ್ಲಿ, ಯೇ ಯೇ=ಯಾವ ಯಾವ, ಕಾಮಾಃ=ಅವೇಕ್ಷಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ದುರ್ಲಭಾಃ=ಹೊಂದಲಶಕ್ತಗಳೋ, ಸರ್ವಾನ್=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಕಾಮಾನ್=ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಶ್ವಂದತಃ=ಇಚ್ಛಾನ್ಸುಸಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಾರ್ಥಯಸ್ವ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಇಮಾಃ=ಈ ಲೋಕಸ್ಥರಾದ, ಸತೂರ್ಯಾಃ=ವಾದ್ಯವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ, ಸರಥಾಃ=ರಥಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ, ರಾಮಾಃ=ರಮಣೀಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು, ಪ್ರಾರ್ಥಯಸ್ವ=ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಈದೃಶಾಃ=ಇಂಥಹ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಮನುಷ್ಯೈಃ=ಮನುಷ್ಯರುಗಳಿಂದ, ಲಂಭನೀಯಾಃ=ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯರು, ನಹಿ=ಅಲ್ಲ, ಮರ್ತ್ಯತಾಭಿಃ=ನನ್ನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಆಭಿಃ=ಈ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ, ಪರಿಚಾರಯಸ್ವ=ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಿರಿ, ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಓ ನಚಿಕೇತರೆ, ಮರಣಂ=ಮರಣನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಮಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ=ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಬೇಡಿರಿ. || ೨೪ ||

ಮಂ || ಶ್ವೋಭಾವಾ ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ ಯದಂತಕೃತತ್ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಜರಯಂತಿ ತೇಜಃ | ಅಪಿ ಸರ್ವಂ ಜೀವಿತಮಲ್ಪಮೇವ ತವೈವ ವಾಹಾಸ್ತವ ನೃತ್ತಗೀತಂ || ೨೫ ||

ಅ || ಹೇ ಅಂತಕ=ಎಲೋ ಯಮದೇವರೆ, ಮರ್ತ್ಯಸ್ಯ=ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ, ಯದೇತತ್=ಪುತ್ರಪೌತ್ರಪಶ್ಚಾದಿಗಳು, ಶ್ವಃ=ನಾಳೆ, ಅಭಾವಾಃ=ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವವರು, ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ=ಸಮಸ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ, ತೇಜಃ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು, ಜರಯಂತಿ=ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುತ್ತಾವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ನನಗೆ ಬೇಡ. ಸರ್ವಂ=(ಸಮಸ್ತ) ಪೂರ್ಣವಾದ, ಜೀವಿತಮಪಿ=ಆಯುಸ್ಸು ಕೂಡಾ, ಅಲ್ಪಮೇವ=ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಸರಿ, ವಾಹಾಃ=ರಥಾದಿಗಳು, ತವೈವ=ನಿಮಗೇನೆ ಇರಲಿ, ನೃತ್ತಗೀತಂ=ನರ್ತನಗಾನಾದಿಗಳು, ತವೈವ=ನಿಮಗೇನೆ ಇರಲಿ. || ೨೫ ||

ತಾ || ಯಮದೇವರೇ, ನನಗೆ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀರೋ, ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಾಳೆ ಬೃದುಕಿರುವರೆಂಬುದು ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲವಲ್ಲವೇ? ಅವರುಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ನೀವು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅವರುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಶ್ರಮಪಡುವುದರಿಂದಲೇ ನನ್ನ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಶಕ್ತಿಹೀನಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದೇಹದಾರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ

ಅದು ಅಲ್ಪವೇ ಸರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಯಾವುವೂ ನನಗೆ ಬೇಡ. ತಮ್ಮ ರಥಗಜಾದ ವಾಹನಗಳೂ, ಅಸ್ವರ ಸ್ತ್ರೀಯರುಗಳೂ, ಅನರುಗಳ ನೃತ್ಯಗೀತಾದಿಗಳೂ, ಅವುಗಳಿಂದ ಆಗುವ ಸುಖಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಮಗೇ ಇರಲಿ. ನನಗೆ ಬೇಡ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದರು. || ೨೫ ||

ವೃಣೀಷ್ಯವಿತ್ತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ-“ನವಿತ್ತೇನೇತಿ”

ಮಂ || ನ ವಿತ್ತೇನ ತರ್ಪಣೀಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ ಲಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ ವಿತ್ತಮ ದ್ರಾಕ್ಷ್ಯ ಚೇತ್ವಾಂ | ಜೀವಿಷ್ಯಾನೋ ಯಾವದೀತಿಷ್ಯಸಿ ತ್ವಂ ವರಸ್ತು ನೇ ವರಣೀಯಃ ಸ ಏವ || ೨೬ ||

ಅ || ಮನುಷ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ವಿತ್ತೇನ=ದ್ರವ್ಯದಿಂದ, ನ ತರ್ಪಣೀಯಃ=ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಶಕ್ಯನು, ತ್ವಾಂ=ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಅದ್ರಾಕ್ಷ್ಯಚೇತ್=ನೋಡಿದ್ದಾದರೆ, ವಿತ್ತಂ=ದ್ರವ್ಯವನ್ನು, ಲಪ್ಸ್ಯಾಮಹೇ=ಹೊಂದುವೆವು, ತ್ವಂ=ನೀವು, ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟುಕಾಲ, ಈಶಿಷ್ಯಸಿ=ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವಿರೋ, ಆ ಪರಿಯಂತ, ಜೀವಿಷ್ಯಾಮಃ=ಬದುಕಿರುತ್ತೇವೆ, ಸ ತು=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ, ವರ ಏನು=ವರವೇ, ಮೇ=ನನ್ನಿಂದ, ವರಣೀಯಃ=ಬೇಡಲ್ಪಡುವದು. || ೨೬ ||

ತಾ || ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಮತ್ತು ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ನಾನು ಕೇಳುವದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗ ತಮ್ಮ ಸಂದರ್ಶನವಾಯಿತೋ, ಆವಾಗಲೇ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನನ್ನಿಂದ ಅವುಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿತಗಳಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ನನಗೆ ಸಿಗುವದು. ಆದುದರಿಂದ ನಾನು ಕೇಳಿದ ವರವನ್ನೇ ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕು. || ೨೬ ||

ಮಂ || ಅರ್ಜೀರ್ಯತಾಮಮೃತಾನಾಮುಪೇತ್ಯ ಜೀರ್ಯನ್ಮರ್ತ್ಯಃ ಕ್ವಾಧಸ್ತಃ ಪ್ರಜಾನನ್ | ಅಭಿಧ್ಯಾಯನ್ವರ್ಣರತಿಪ್ರಮೋದಾನತಿರೀರ್ಘೇ ಜೀವಿತೇ ಕೋ ರಮೇತ || ೨೭ ||

ಅ || ಹೆ ಪ್ರಜಾನನ್=ಓ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಯಮದೇವರೇ, ಅರ್ಜೀರ್ಯತಾಂ=ವಾರ್ಧಿಕ್ಯರಹಿತರಾಗಿಯೂ, ಅಮೃತಾನಾಂ=ಮರಣರಹಿತರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳ (ಸಮೀಪವನ್ನು), ಉಪೇತ್ಯ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ಜೀರ್ಯನ್=ಮೃತನಾಗಿ, ಅಧಸ್ತಃ=ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಮರ್ತ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ಕ್ವ=ಎಲ್ಲಿ(ಇದ್ದಾನೆ), ಜೀವಿತೆ=ಬದುಕಿಕೊಂಡಿರುವದು, ಅತಿರೀರ್ಘೇ ಸತಿ=ಬಹುಕಾಲಿನವಾದರೆ, ವರ್ಣರತಿಪ್ರಮೋದಾನ್=ವರ್ಣ=ಸ್ತ್ರೀಯರಸೌಂದರ್ಯವು, ರತಿ=ಕ್ರೀಡೆಯು, ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ, ಪ್ರಮೋದಾನ್=ಸಂತೋಷವು, ಇವುಗಳನ್ನು, ಅಭಿಧ್ಯಾಯನ್=ಸ್ಮರಿಸುವವನಾಗಿ, ಕಃ=ಯಾವನು, ರಮೇತ=ರಮಿಸಬಲ್ಲನು. || ೨೭ ||

ತಾ || ಮತ್ತೂ ಮತ್ತು ಹುಟ್ಟುವದು, ಮುರಿಯಾಗುವದು, ಸಾಯುವದು, ಇವುಗಳೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿವೆ ಮನುಷ್ಯರು, ತಾದೃಶ ಜರಾದಿಗಳು ಮರಣವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ತಮ್ಮಂಥಾದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ತುಚ್ಛಗಳಾದ ಐಹಿಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೇಡುವುದುಂಟೇ? ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯನು ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕಿದ್ದರೆ ನಷ್ಟರಾಗಿ ಹೋದ ಅಥವಾ ಇದ್ದರೂ ಉಪಭೋಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಅವುಗಳ ರೂಪ ಲಾವಣ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಉಂಟಾದ ಆನಂದವನ್ನೂ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಂಡು ದುಃಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವನು. || ೨೭ ||

ಮಂ || ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಂತಿ ಮೃತ್ಯೋ ಸಾಂಪರಾಯೇ ಮಹತಿ
ಬ್ರೂಹಿ ನಸ್ತತ್ | ಯೋಽಯಂವರೋ ಗೂಢಮನುಪ್ರವಿಷ್ಟೋ
ನಾನ್ಯಂ ತಸ್ಮಾನ್ನಚಿಕೇತಾ ವ್ಯಣೀತೇ || ೨೮ ||

ಅ || ಹೇ ಮೃತ್ಯೋ=ಓ ಯಮದೇವರೆ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಇದಂ=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇದ್ದಾನೋ, ಇಲ್ಲವೋ,-ಎಂಬೀ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಸಂದೇಹದಿಂದ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸಂತಿ=ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತತ್=ಆ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು,
ಮಹತಿ=ಮಹತ್ತಾದ, ಸಾಂಪರಾಯೇ=ಮುಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಬ್ರೂಹಿ=ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರಿ,
ಯೋಽಯಂ=ಆಯಿರ ದಾವ, ವರಃ=ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ
ವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆರೂಪವಾದ ವರವು, ಗೂಢಂ=ಅತಿ ಗೋಪ್ಯತ್ವವನ್ನು, ಅನು
ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಯದೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ವರದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯಂ=ಬೇರೆ ವರವನ್ನು, ನಚಿಕೇ
ತಾಃ=ಈ ನಚಿಕೇತನು, ನ ವ್ಯಣೀತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಾರನು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಚಿಕೇತರು ಹೇಳಿ
ದರು. || ೨೮ ||

ತಾ|| ಯಾವ ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ
ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದುಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಹ ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಅತಿರಹಸ್ಯವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿಯದೆ ಎಂದು ನೀವೆ ಹೇಳಿದಿರಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಅದನ್ನೇ ನನಗೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ತಾವು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಬೇಕು.
ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ನಾನು ಸರ್ವಥಾ ಬೇಡಲಾರೆನು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಚಿಕೇತರು
ಯಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. || ೨೮ ||

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಲ್ಲಿಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಶ್ರೀರಸ್ತು. ||

ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ “ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ ನ ಭಯಂ ಕಿಂಚನಾಸ್ಮಿ” ಇತ್ಯಾದಿ
ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ “ಸತ್ಸಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವರ್ಗಮಧ್ಯೇಷಿ ಮೃತ್ಯೋ”
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗಾಗಲಿ, ಭೂತ ಅಗ್ನಿಗಾಗಲಿ, ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ.
ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.
ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ
ತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಉಪ
ದೇಶಿಸುವದೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || “ಅಗ್ನೌ ವಿಷ್ಣುಂ ಸದಾ ಧ್ಯಾಯಂ ಸ್ತ್ರೀಶೋಽಗ್ನಿಂ ನಾಚಿಕೇತಕಂ |
ಯಶ್ಚಯೀತ ಸತು ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಂ ತತ್ರ ಭಯಾತಿಗಃ ||
ಉಪ್ಯ ಮನ್ವಂತರಂ ಕಾಲಮಮೃತತ್ವಂ ಭಜೀತ್ಕ್ರಮಾತ್” ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ || (೧೨, ೧೩)

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅಗ್ನಿ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣು=ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಧ್ಯಾಯನ್=ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ನಾಚಿಕೇತಕಂ=ನಾಚಿಕೇತ ನಾಮಕ ನಾದ, ಅಗ್ನಿ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ತ್ರಿಶಃ=ಮೂರಾರ್ತಿ, ಚಯೋತ=ಚಯನ ಮಾಡು ತ್ತಾನೋ, ಸ ತು=ಆ ಪುರುಷನು, ಸ್ವರ್ಗಂ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ತತ್ರ=ಆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಭಯೋತಿಗಃ=ಭಯವನ್ನು ದಾಟಿದವನಾಗಿ, ಮನ್ವಂತರಂ ಕಾಲಂ=ಒಂದು ಮನ್ವಂತರ ಕಾಲ ಪರಿಯಂತ, ಉಷ್ಯ=ಆವಾಸ ಮಾಡಿ, ಕ್ರಮಾತ್=ಕ್ರಮದಿಂದ, ಅಮೃತತ್ವಂ= ನೋಕ್ಷವನ್ನು, ಭಜೇತ್=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || “ಇಚ್ಛಾನ್ಯಾಜಶ್ರವೋನಪ್ತಾ ದದೌ ಸರ್ವಸ್ವದಕ್ಷಿಣಾಂ |
ಉದ್ಧಾಲಕಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ ದದೌ ಗಾಶ್ವ ನಿರಿದ್ರಿಯಾಃ |
ಮಾಂ ದತ್ವಾಪಿ ನ ತೇ ಗಾವೋ ದಾತವ್ಯಾ ಈದೃಶಾ ಇತಿ |
ಉವಾಚ ಪುತ್ರಸ್ತಂ ಬಾಲಸ್ತಂ ಶಶಾಪ ಪಿತಾ ಸ್ವಯಂ |
ಸ ಜಗಾಮ ಯಮಂ ಬಾಲೋ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರೀ ಯಮಸ್ಯ ತು |
ಪತ್ನ್ಯಾ ಸಂಪೂಜ್ಯಮಾನೋಽಪಿ ಜಗ್ರಾಹಾರ್ಘ್ಯಾದಿಕಂ ನ ತು |
ಆಗತೇ ತು ಯಮೇ ಪ್ರಾಹ ಯಮಂ ಸೋದಕಮಾಹರ |
ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯಯಮಸ್ತಂ ತು ಸಂಪೂಜ್ಯಾದಾದ್ವರತ್ರಯಂ |
ಸೌಮನಸ್ಯಂ ಪಿತುಶ್ಚೈವ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗಂ ಹರಿಂ |
ಮುಕ್ತೇ ಸ್ಥಿತಂ ಚ ತಂ ವಿಷ್ಣುಮಿತಿಪ್ರಾದಾದ್ವರತ್ರಯಂ” ||

- ಇತಿ ಗತಿಸಾರಂ || ೮ ||

ಅ || ವಾಜಶ್ರವೋನಪ್ತಾ=ವಾಜಸ್ರವಸ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ, ಉದ್ಧಾಲಕಃ=ಉದ್ಧಾಲಕರೆಂಬವರು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಇಚ್ಛನ್=ಇಚ್ಛಿಸು ವವರಾಗಿ, ಸರ್ವಸ್ವದಕ್ಷಿಣಾಂ=ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ, ದದೌ=ಕೊಟ್ಟರು, ನಿರಿದ್ರಿಯಾಃ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರಿಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, (ಅಂದರೆ ನೀರು ಕುಡಿಯಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಹುಲ್ಲು ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ, ನಡಿಯಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆಯಿರುವ), ಗಾಶ್ವ=ಗೋವುಗಳನ್ನು, ದದೌ=ದಾನಮಾಡಿ ದರು, ಬಾಲಃ=ಬಾಲಕನಾದ, ಪುತ್ರಃ=ಮಗನಾದ ನಚಿಕೇತರು, ತಂ=ಆ ಉದ್ಧಾಲಕರನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೋ ತಂದೆಯೇ, ತೇ=ನಿನ್ನಿಂದ, ಮಾಂ ದತ್ವಾಪಿ=ನನ್ನನ್ನು ಕೊಟ್ಟದ್ದರೂ, ಈದೃಶಾಃ= ಈ ಮುದಿಗಳಾದ, ಗಾವಃ=ಗೋವುಗಳು, ನ ದಾತವ್ಯಾಃ=ದಾನಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದರು, ಪಿತಾ=ತಂದೆಯು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನಾಗಿ, ತಂ=ಆ ಮಗ ನನ್ನು, ಶಶಾಪ=ಶಪಿಸಿದನು, ಸಃ=ಆ, ಬಾಲಃ=ಬಾಲಕನು, ಯಮಂ=ಯಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಜಗಾಮ=ಹೋದನು, ಸಃ=ಆ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರೀ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತದಲ್ಲಿರುವ ನಚಿಕೇತರು, ಯಮಸ್ಯ=ಯಮದೇವರ, ಪತ್ನ್ಯಾ=ಭಾರ್ಯಳಿಂದ, ಸಂಪೂಜ್ಯಮಾನೋಽಪಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಆದರೆ ಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಅರ್ಘ್ಯಾದಿಕಂ=ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದ್ಯುಪಚಾರವನ್ನು, ನ ತು ಜಗ್ರಾಹ= ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ, ಯಮೇ=ಯಮದೇವರು, ಆಗತೇ ಸತಿ=ಬರುತ್ತಿರಲು, ಸಾ=ಯಮಭಾರ್ಯೆಯು, ಉದಕಂ=ನೀರನ್ನು, ಆಹರ=ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಯಮಂ=ಯಮ ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಾಹ=ಹೇಳಿದಳು, ಸಃ=ಆ, ಯಮಃ=ಯಮದೇವರು, ಇತ್ಯುಕ್ತಃ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ, ತಂ ತು=ಆ ನಚಿಕೇತರನ್ನು, ಸಂಪೂಜ್ಯ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಜೆ

ರಿಸಿ, ವರತ್ರಯಂ=ಮೂರುವರಗಳನ್ನು, ಅದಾತ್=ಕೊಟ್ಟನು, ಪಿತುಃ=ತಂದೆಯಾದ ಉದ್ವಾಲಕರ, ಸೌಮನಸ್ಯಂ=ಮನಸ್ಸಂತೋಷವನ್ನು, ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗಂ=ನಾಚಿಕೇತಾನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತನಾದ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮುಕ್ತೇಸ್ಥಿತಂಜ=ಮೃತ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ, ತಂ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಿ, ವರತ್ರಯಂ=ಮೂರು ವರಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾದಾತ್=ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಗತಿಸಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾ || “ಅಗ್ರ್ಯತ್ವಾದಗ್ನಿನಾಮಾಸೌ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗೋ ಹರಿಃ |
ಲೋಕೋ ವಿಷ್ಣೋರನಂತಸ್ಯ ತಜ್ಞಾನಾನ್ನಿತ್ಯ ಆಪೃತೆ |
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಸ ವಿಷ್ಣುಸ್ಸರ್ವಹೃದ್ಗತಃ |
ಸ ಏವ ಸರ್ವಲೋಕಾದಿಸ್ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ಧ್ರುವಮಿತಿ” ಚ |
(೧೨-೧೩) ||

ಅ || ಅಸೌ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ, ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗಂ=ನಾಚಿಕೇತನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಗ್ರ್ಯತ್ವಾತ್=ಉತ್ತಮನಾಗಿರುವದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿನಾಮಾ= ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಅನಂತಸ್ಯ=ನಾಶರಹಿತನಾದ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ನಿತ್ಯಃ=ಶಾಶ್ವತನಾದ, ಲೋಕಃ=ವೈಕುಂಠಲೋಕವು, ತತ್ಜ್ಞಾನಾತ್=ಈ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಆಪೃತೆ=ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸ ವಿಷ್ಣುಃ=ಈ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ= ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಕ್ಕೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಧಾರಕನು, ಸರ್ವಹೃದ್ಗತಃ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು, ಸ ಏವ=ಈ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಸರ್ವಲೋಕಾದಿಃ=ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತನು, ತಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿದು, ಮುಚ್ಯತೇ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಧ್ರುವಂ=ನಿಶ್ಚಯವು.

ಭಾ || ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ, ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ ದೇವತಾಃ |
“ಇಷ್ಟಕಾ ದೇವತಾಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಷಷ್ಠ್ಯುತ್ತರ ಶತತ್ರಿಕಂ |
ಯಥಾವದೇವ ವಿಜ್ಞಾಯ ಮುಚ್ಯತೇ ಕರ್ಮಬಂಧನಾದಿತಿ” ಚ || ೧೪ ||

ಅ || ಯಾಃ=ಯಾವ, ಇಷ್ಟಕಾಃ=ಇಷ್ಟಕಲ್ಪಗಳೋ ಎಂಬ ಮೂಲವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾದೇವತಾಃ=ಯಾವ ಇಷ್ಟಕಲ್ಪ ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳೋ, ಇಷ್ಟಕಾದೇವತಾಂ=ಇಷ್ಟಕಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಾ ಗಿರುವ, ಷಷ್ಠ್ಯುತ್ತರ ಶತತ್ರಯಂ=ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನು, ಯಥಾವದೇವ=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ, ವಿಜ್ಞಾಯ=ತಿಳಿಕೊಂಡರೆ, ಕರ್ಮಬಂಧನಾತ್=ಸಂ ಸಾರಬಂಧನದಿಂದ, ಮುಚ್ಯತೇ=ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ ಚ=ಹೀಗೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || ತ್ರಿಭಿರೇತ್ಯಸಂಧಿಂ ವೇದೈರವಿರುದ್ಧಃ ವೇದೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ
ಭಗವತ್ತತ್ತ್ವಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೧೬ ||

ಅ || ತ್ರಿಭಿಃ=ತುಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದ, ಸಂಧಿಂ=ಸಂಬಂಧ ವನ್ನು, ಏತ್ಯ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ಅಂದರೆ, ವೇದೈರವಿರುದ್ಧಃ=ವೇದಗಳಿಂದ ವಿರೋಧ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ವನು ಅಂದರೆ, ವೇದೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ=ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಭಗವತ್

ತ್ವಾದಿಕಂ=ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದನ್ನು, ಜಾನನಂ=ತಿಳಿದವನು, ಇತ್ಯರ್ಥಃ= ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅರ್ಥವು.

ಭಾ || ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್ ಯಜ್ಞದಾನತಪಃ ಕರ್ತಾ | “ಯಜ್ಞದಾನ ತಪಃ ಕರ್ಮ ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಮೇವ ತತ್” || ಇತಿ ವಚನಾತ್ || ೧೬ ||

ಅ || ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್=ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಅಂದರೆ ಯಜ್ಞವು, ದಾನವು, ತಪಸ್ಸು,- ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಯಜ್ಞ=ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕೊಂಡು ಹವಿರಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸುವದು, ದಾನ=ಸತ್ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವದು, ತಪಃ=ದೇವಪೂಜಾದಿ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿ ಕಾರ್ಯವೂ, ಸತ್ಯವಚನವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಚ್ಛಯ ಕಾರ್ಯವೂ, ಮನಃಪ್ರಸಾದವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಾನಸ ಕಾರ್ಯವೂ,- ಇವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ, ಕರ್ಮ=ಕರ್ಮವು (ಮನುಷ್ಯರಿಂದ), ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಂ=ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ, ತತ್=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮವು, ಕಾರ್ಯಮೇವ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೇ ಸರಿ, ಇತಿ ವಚನಾತ್=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಗೀತಾವಚನ ಇರುವುದರಿಂದ,

ಭಾ || ತ್ರಯಮೇತದ್ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ || ೧೭ ||

ಅ || ಏತತ್ರಯಂ=ಈ ಮೂರು, ಅಂದರೆ ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ ಇತ್ಯಾದಿ=ಯಾವ ಇಷ್ಟಕಲುಗಳ ದೇವತೆಗಳು ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯಾ ಪರಿಮಾಣ ಈ ಮೂರು.

ಭಾ || “ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೇದ ಉದ್ಧಿಷ್ಟಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವೈಕ್ಯೋ ಯತೋ ಹರಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಜಸ್ತೇನ ಕಥಿತ ಸ್ಸ ಏವ ಜ್ಞೋಽಖಿಲಜ್ಞತಃ” ||

ಇತಿ ನಾನುನಿರುಕ್ತೌ || ೧೮ ||

ಅ || ವೇದಃ=ಶ್ರುತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ನಾನುದಿಂದ, ಉದ್ಧಿಷ್ಟಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಯದೆ, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ವೇದದ ದಶೆಯಿಂದ, ವ್ಯಕ್ತಃ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವನೋ, ತೇನ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಜಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜನೆಂದು, ಕಥಿತಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ, ಸ ಏವ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇನೆ, ಅಖಿಲಜ್ಞತಃ=ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿಕೊಂಡವನಾದುದರಿಂದ, ಜ್ಞಃ=ಜ್ಞಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞನು ಅವನೇ.

ಭಾ || ಅನೇಕರೂಪಾಂ ಸ್ವರ್ಣಮಯಿಂ | “ಬಹುರೂಪಂ ಚ ಪುರಟಂ ಕಾರ್ತಸ್ಯರಮಿತೀರ್ಯತ” ಇತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ || ೧೯ ||

ಅ || ಅನೇಕರೂಪಾಂ=ಎಂಬುವವದಕ್ಕೆ, ಸ್ವರ್ಣಮಯಿಂ=ಭಂಗಾರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು, ಬಹುರೂಪಂ, ಪುರಟಂ, ಕಾರ್ತಸ್ಯರಂ, ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರ, ಈರ್ಯತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಪರ್ವಾಯಪದಗಳು). ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅಭಿಧಾನಾತ್=ಅಭಿಧಾನವೆಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಿಂದ.

ಭಾ || “ಯಮೋಽನುವಾದಸಂತುಷ್ಟೋ ವಂದೇಸ್ತನ್ನಾಮತಾಮಸಿ |

ಶೃಂಕಾಂ ಸ್ವರ್ಣಮಯಿಂ ಚೈವ ಕಂಠಮಾಲಾಮದಾದ್ವಿಭುಃ” |

|| ಇತಿ ಸಾದ್ವೈ || ೧೯ ||

ಅ || ವಿಭುಃ=ಸಮರ್ಥರಾದ, ಯಮಃ=ಯಮದೇವರು, ಅನುವಾದಸಂತುಷ್ಟಃ=ನಚಿಕೇತರು ಮಾಡಿದ ಅನುವಾದದಿಂದ ಸಂತೋಷಉಳ್ಳವರಾಗಿ, ವಂದೇಃ=ಅಗ್ನಿಗೆ, ತನ್ನಾಮ

ತಾಂ=ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿ ಎಂಬುವ ಹೆಸರನ್ನು, ಸ್ವರ್ಣಮಯಿಂ=ಭಂಗಾರದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಂಠಮಾಲಾಂ=ಕಂಠದಲ್ಲಿ ಧರಿಸತಕ್ಕ, ಶೃಂಕಾಂ ಚ=ಮಾಲಿಕೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ, ದದಾತ್=ಕೊಟ್ಟರು.

ಭಾ || ಲೋಕಾದಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞೋನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿರಿತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣೈಶ್ಚ ಭಗವಾನೇವ || ೧೩, ೧೬ ||

ಅ || ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು.

ಭಾ || ಸ್ತೋಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಮಿತಿ ಪರಾಮರ್ಶಾಚ್ಚ |
|| ಅ ೧ ವ, ೨ ಮಂ, ೧೧ ||

ಅ || ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ- (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ವ-ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿತ್ವಾದೀನಾಂ) ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಅಗ್ನಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮಪರವು.

ಭಾ || ಭಗವತೋಹ್ಯುರುಗಾಯ ನಾಮ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೇವ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ || ೧೩ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಭಗವತಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಉರುಗಾಯನಾಮ=ಉರುಗಾಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದೂ, ತಸ್ಯೈವ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ, ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವಂ ಚ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಆವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರೋಣವು, ವಿಶೇಷತಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು.

ಭಾ || ನ ಚಾಗ್ನಿಪರಿಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ರೇಣಾನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿರ್ಭಗವಜ್ಞಾನಂ ವಿನಾ || ೧೩ ||

ಅ || ಭಗವಜ್ಞಾನಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು, ವಿನಾ=ಹೊರತು, ಅಗ್ನಿಪರಿಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಿಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮಾತ್ರವಾಗಿ, ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿಃ=ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು, ನ ಚ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || “ತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾಗ್ಯಾವಿದಿತ್ವಾಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಜುಹೋತಿಯಜತೇ ತಪಸ್ತಪ್ಯತೇ | ಬಹುನಿ ವರ್ಷಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಂತವದೇವಾಸ್ಯ ತದ್ಭವತೀ”ತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

ಅ || ಹೇ ಗಾರ್ಗಿ=ಎಲೇ ಗಾರ್ಗಿಯೇ, ತದೇತತ್=ಆಯಿದಾವ, ಅಕ್ಷರಂ=ನಾಶ ರಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅವಿದಿತ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳದೆ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಅಸ್ಮಿನ್‌ಲೋಕೇ=ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಜುಹೋತಿ=ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಯಜತೇ=ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಬಹುನಿವರ್ಷ ಸಹಸ್ರಾಣಿ=ಬಹು ಸಹಸ್ರ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ತಪಃ=ತಪಸ್ಸು, ತಪ್ಯತೇ=ಮಾಡುವನೋ, ಅಸ್ಯ=ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವವನಿಗೆ, ತತ್=ಹೋಮಾದಿ ಸಮಸ್ತಕರ್ಮವು, ಅಂತವದೇವ=ನಾಶ ಸಹಿತವಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ರೂಪಫಲವುಳ್ಳದ್ದೇ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

ಭಾ || ನ ಚಮುಖ್ಯೇ ಸತ್ಯಮುಖ್ಯಾರ್ಥೋ ಯುಜ್ಯತೇ || ೧೩ ||

ಅ || ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಕೂಡಿರುವಾಗ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಹೇಳುವದು ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧವಲ್ಲ.

ಭಾ || ಪ್ರೇತೇ ಮುಕ್ತೇ ಮನುಷ್ಯೇ ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ ಭಗವಾನಸ್ತೀತಿ
ಜ್ಞಾನಿನೋ ವದಂತಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯಜ್ಞಾಃ || ೧೯ ||

ಅ || ಪ್ರೇತೇ=ಮೃತನಾದ, ಮುಕ್ತೇ=ಲಿಂಗದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ, ಮನುಷ್ಯೇ=ಜೀವ ತನ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, ಅಸ್ತೀತಿ=ಇದ್ದಾನೆಯೆಂದು, ಜ್ಞಾನಿನಃ=ವಿದ್ವಾಂಸರು, ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ನಾಸ್ತೀತಿ=ಇಲ್ಲವೆಂದು, ಅಜ್ಞಾಃ=ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವರು, ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಯ ನಿಯಾಮಕಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯಥಾವದಹಂ ವಿದ್ಯಾಂ || ೧೯ ||

ಅ || ತಸ್ಯ=ಆ, ನಿಯಾಮಕಸ್ಯ=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಸ್ವರೂಪಂ=ತತ್ವವನ್ನು, ಅಹಂ=ನಾನು, ಯಥಾವತ್=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾಂ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ.

ಭಾ || ಅಸ್ಯ ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ ದೇಹಿನಃ |

ದೇಹಾದ್ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಕಿಮತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೆ |

ಏತದ್ವೈತದಿತಿ ಪರಿಹಾರಾಜ್ಞ ಮುಕ್ತೇ ಸ್ಥಿತೋ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಚ್ಛತ |

ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || ಅ. ೨ ವ. ೨ ಮ. ೪ ||

ಅ || ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ದಾವ, ದೇಹಿನಃ=ಜೀವ ನಿಗೆ, ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ=ಸ್ಥೂಲ ದೇಹವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೂ, ದೇಹಾತ್ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದೇಹದ್ದೆಲೆಯಿಂದ, ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ=ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೂ, ಅತ್ರ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕವಾದದ್ದು, ಕಿಂ=ಯಾವದು, ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ=ಅನಿಷ್ಠವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ಏತದ್ವೈತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ತತ್=ಆ ವಸ್ತುವು, ಏತತ್ ವೈ=ಮೇಲೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದೇ ಸರಿ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ವಿಷಯನು ಎಂಬುವದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ || ದೇಹಾದ್ವಿಶೇಷೇಣ ಮೋಚನಂ ನಾಮ ಮುಕ್ತಿರೇವ | ಮುಕ್ತೇರಸಿ

ಮರಣಾತ್ಮಕತ್ವಾನ್ಮರಣಮಿತ್ಯಪಿ ಭವತಿ | ಸ್ಥೂಲದೇಹ

ಪರಿತ್ಯಾಗಸ್ತು ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯನೇನೈವೋಕ್ತೋ ಭವತಿ ||

ಅ || ಶರೀರ ದೆಲೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾದ ಮೋಚನವೆಂತೆಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವೇ ಸರಿ. ಮೋಕ್ಷವು ಕೂಡಾ ಮರಣಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಮರಣವೆಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ಥೂಲ ದೇಹ ಪರಿತ್ಯಾಗವಾದರೂ “ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ” ಎಂಬುವುದರಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.

(ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ || “ಅಗ್ನಿಸ್ಥಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಜ್ಞಾ ನತೋಽಪಿ ತು |

ಅಜಾನತಸ್ತು ಮುಕ್ತೌ ಚ ಜೀವಾಂತಃ ಸ್ಥಿತನಿಶ್ಚರಂ |

ನಿಯಾಮಕಂ ಚ ಜೀವಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವದಾ ||

ಗುಣಾನ್ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದೀನವಿಜ್ಞಾಯ ಹರೇಸ್ತಥಾ ||

ನೈವ ಮುಕ್ತಿರ್ಭವೇತ್ತಸ್ಮಾತ್ಕೃಚ್ಛ್ರಾತ್ತ್ವದವದದ್ಯಮಃ ||

ತಸ್ಯ ಗೋಪ್ಯತ್ವ ವಿಜ್ಞಪ್ತೌ ತಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಸ್ಥ ವೇದನಾತ್ |

ಸುಖಾಧಿಕೃಂ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತೌ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಪೃಥಗೀರಿತಂ || ಇತಿ ತತ್ಪಸಾರೇ ||

ಅ|| ಅಗ್ನಿಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದವನಿಗೂ ಮುಕ್ತಿಯೆಂಬುದು ಆಗುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. ಮುಕ್ತಾಚ=ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೂಡಾ, ಜೀವಾಂತಸ್ಥಿತಂ=ಚೇತನಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ, ಈಶ್ವರಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅಜಾನತಸ್ತು=ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದವನಿಗೆ ಆದರೂ, ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಜೀವಾನಾಂ=ಮುಕ್ತಜೀವರಿಗೆ, ಸರ್ವದಾ=ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ನಿಯಾಮಕಂ ಚ=ಪ್ರೇರಕನನ್ನಾಗಿಯೂ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಹರಿಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದೀನ್=ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೆ ಮೊದಲಾದ, ಗುಣಾನ್=ಗುಣಗಳನ್ನು, ಅವಿಜ್ಞಾಯ=ತಿಳಿಯದೆ, ಮುಕ್ತಿಃ=ಮೋಕ್ಷವು, ನೈವಭವೇತ್=ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲಾರದು, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಯಮಃ=ಯಮದೇವರು, ತತ್=ಮೂರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆ ವಿಷಯವನ್ನು, ಕೃಚ್ಛ್ರಾತ್=ಬಹು ಕಷ್ಟದಿಂದ, (ತಸ್ಯ=ಆ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಕ್ಕೆ, ಗೋಪ್ಯತ್ವವಿಜ್ಞಪ್ತೌ=ಅತಿಗುಹ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವೆಂತ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ), ಅವದತ್=ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು.

(ಹಾಗಾದರೆ ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ಭಗವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವು ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದರೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)

ತಥಾಪಿ=ಹಾಗಾದಾಗ್ಯೂ, ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ವೇದನಾತ್=ಅಗ್ನಿಂತರ್ಗತ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ, ಮುಕ್ತಾ=ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸುಖಾಧಿಕೃಂ=ಆನಂದೋದ್ರೇಕವು, ಭವೇತ್=ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್=ಅಗ್ನಿಸ್ಥ ಭಗವಜ್ಞಾನವು, ಪೃಥಗೀರಿತಂ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹೀಗೆ ತತ್ಪಸಾರದಲ್ಲಿ.

(ಮೂರನೆ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಭಗವದ್ವಿಷಯವೇ ಸರಿ ಎಂಬುವದರಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾಪಕಾಂತರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| “ಸ್ಥಾಣುಮನ್ಯೇನು ಸಂಯಂತಿ ಯಥಾ ಕರ್ಮ ಯಥಾ ಶ್ರುತಂ” ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ “ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮಮಾಣ” ಇತಿ ವಚನಾಜ್ಞ ಜೀವೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ಭಗವಾನ್ಪೃಚ್ಛತಿ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ|| (ಪುರುಷರಿಂದ) ಯಥಾಕರ್ಮಕೃತಂ=ಹ್ಯಾಗೆ ಕರ್ಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಯಥಾ=ಹ್ಯಾಗೆ, ಶ್ರುತಂ=ಕೇಳಲ್ಪಡುವುದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಅನ್ಯೇ=ಕೆಲವು ಪುರುಷರು, ಸ್ಥಾಣುಂ=ಸ್ಥಾನವರಾದ ಜನ್ಮಗಳನ್ನು, ಅನುಸಂಯಂತಿ=ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿ, ಯಃ ಪುರುಷಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಷು=ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಸುಪ್ತೇಷುಸತ್ಯು=ನಿದ್ರಿತರಾಗಿರಲು, ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ=ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಕಾಮ್ಯಗಳಾದ ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ನಿರ್ಮಮಾಣಃ=ನಿರ್ಮಮವನನಾಗಿ, ಜಾಗರ್ತಿ=ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ ವಚನಾಜ್ಞ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತರತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದಲೂ, ಜೀವೇಷು=ಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ, ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪೃಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಎಂಬುವದು, ಸಿದ್ಧಂ=ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಮೊದಲು ಮುಕ್ತನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಿ ಈಗ ಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶಂಕಾ ಬಂದರೆ ಆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆವಾಕ್ಯವನ್ನದಾಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಸರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ನೃತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತೋ ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಶ್ಚೋಭಯಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ಸಿವಕ್ಷಿತ ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಾಚ್ಚಾ ವಿರೋಧಃ ||

ಅ || ಮೃತರಾದವರಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧದಿಂದ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಭಾ || “ಗುಹ್ಯಂ ತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಶೀರ್ಯಮಾಣಂ ಶರೀರಿಣಂ | ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಮಸಿ ಜೀವೇಸು ಜಾಗರ್ತಿ ಸ್ವಸಿತೇಷ್ವಸಿ ||”

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅ || ಶೀರ್ಯಮಾಣಂ=ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ, ಶರೀರಿಣಂ=ಜೀವವನ್ನು, ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಮಸಿ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಂತಃಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕವನಾದರೂ, ಗುಹ್ಯಂ=ಅತಿರಹಸ್ಯನಾದ, ತತ್=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಜೀವೇಸು=ಜೀವರು, ಸ್ವಸಿತೇಷ್ವಸಿ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿರಲೂ, ಜಾಗರ್ತಿ=ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥಾಪನ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ)

ಭಾ || ಧಾರಕತ್ವದ್ಧವೋ ಭಗವಾನ್ || ೨೦ || ಮರಣೇ ಸ್ಥಿತಂ ಭಗವಂತಂ ಮಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ || ೨೪ || ಮಹತಿ ಸಾಂಪರಾಯೇ ಮುಕ್ತಾ || ೨೮ ||

|| ಇತಿ ಕಾಠಕೋಪನಿಷದಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾವಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಾ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಧಾರಕನಾಗಿರುವವರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಧರ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಯಲಿಕ್ಕೆ ಇರುವವನಲ್ಲಿ ಸತ್ತುಹೋದವನಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು (ಮಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ) ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಬೇಡವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಮಹತಿ ಸಾಂಪರಾಯೇ ಎಂಬುವದಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಠಕ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

|| ಶ್ರೀರಸ್ತು ಶ್ರೀಃ ||

ದ್ವಿತೀಯ ವಲ್ಲೀ.

ಮಂ || ಅನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋಽನ್ಯದುತೇವ ಪ್ರೇಯಃ ತೇ ಉಭೇ ನಾನಾರ್ಥೇ
ಪುರುಷಂ ಸಿನೀತಃ | ತಯೋಃ ಶ್ರೇಯ ಆದದಾನಸ್ಯ ಸಾಧು ಭವತಿ
ಹೀಯತೇರ್ಥಾದ್ಯ ಉ ಪ್ರೇಯೋ ವೃಣೇತೇ || ೧ ||

ಅ || ಶ್ರೇಯಃ=ಅತಿಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು, ಅನ್ಯತ್=ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ, ಪ್ರೇಯಃ
ಉತ=ಅತ್ಯಂತ ಸ್ತೋತೃವಿಷಯವಾದ ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದವಸ್ತುವು ಕೂಡ, ಅನ್ಯದಿವ=
ಬೇರೆಯಾದದ್ದೇ ಸರಿ, ತೇ ಉಭೇ=ಇವೆರಡುಗಳು, ನಾನಾರ್ಥೇ=ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವು
ಗಳಾಗಿ, ಪುರುಷಂ=ಮನುಷ್ಯನನ್ನು, ಸಿನೀತಃ=ಬಂಧನೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ, ತಯೋಃ=ಇವುಗಳಲ್ಲಿ,
ಶ್ರೇಯಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಆದದಾನಸ್ಯ=ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದವನಿಗೆ, ಸಾಧು=ಸಮೀಚೀನ
ವಾದ ಮಂಗಳವು (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರವೋಚನವು), ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ, ಯ ಉ=ಯಾವಮನು
ಷ್ಯನು, ಪ್ರೇಯಃ=ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದ ಕಾಮ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು, ವೃಣೇತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸು
ವನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಅರ್ಥಾತ್=ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥದಿಂದ, ಹೀಯತೇ=ಹೀನನಾಗುವನು,
ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಮಗ್ನನಾಗುವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೧ ||

(ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಜ್ಞಾನಿಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳು
ತ್ತಾರೆ. “ಶ್ರೇಯಶ್ಚೇತಿ”)

ಮಂ || ಶ್ರೇಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಮೇತಸ್ಮಾ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿನಕ್ತಿ
ಧೀರಃ | ಶ್ರೇಯೋ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೇಯಸೋ ವೃಣೇತೇ ಪ್ರೇಯೋ
ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾನ್ವೃಣೇತೇ || ೨ ||

ಅ || ಶ್ರೇಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ, ದ್ವೇ=ಇವೆರಡು, ಮನುಷ್ಯಂ=
ಚೇತನಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು, ಏತಃ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ, ಧೀರಃ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು, ತೌ=
ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಾಮ್ಯಪದಾರ್ಥವನ್ನು, ಸಂಪರೀತ್ಯ=ಜನಾಂಗಿ ತಿಳಿಕೊಂ
ಡು, ವಿವಿನಕ್ತಿ=ವಿವೇಕಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಧೀರಃ=ಈರಿತಿಯಾಗಿ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು, ಪ್ರೇಯ
ಸಃ=ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೇಮಾಪ್ತದಗಳಾದ ದಾರಾಪತ್ಯಕಾಮಾದಿಗಳನ್ನು, ಅಭಿ=ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ, ಶ್ರೇಯಃ=
ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ವೃಣೇತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು, ಮಂದಃ=ವಿವೇಕಹೀನನಾದ ಮನುಷ್ಯನು,
ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾನ್=ಈ ವರೇಗೆ ಲಭಿಸದೆ ಇರುವ ಕಾಮ್ಯವಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು, ಮೊದಲಿಂದ
ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಇರುವಿಕೆಯು ಇವುಗಳನ್ನು, ವೃಣೇತೇ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇರು
ತ್ತಾನೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಸ ತ್ವಂ ಪ್ರಿಯಾನ್ ಪಿಯರೂಪಾಂಶ್ಚ ಕಾಮಾನಭಿಧ್ಯಾಯನ್ನಚಿ
ಕೇತೋಽತ್ಯಸ್ರಾಪ್ತೀಃ | ನೈತಾಂ ಶೃಂಕಾಂ ವಿತ್ತಮಯಿಮವಾಪ್ತೋ
ಯಸ್ಯಾಂ ಮಜ್ಜಂತಿ ಬಹವೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ || ೩ ||

ಅ || ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೆ, ಸತ್ವಂ=ನೀವು, ಪ್ರಿಯಾನ್=ದಾರಾ
ಪತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು, ಪಿಯರೂಪಾಂಶ್ಚ=ಗೃಹಾರಾಮ ಕ್ಷೇತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು, ಕಾಮಾನ್=ಅಪೇ
ಕ್ಷಣೀಯಗಳಾಗಿರುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು, ಅಭಿಧ್ಯಾಯನ್=ಅಸ್ಥಿರಗಳೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ
(ತಿರಸ್ಕರಿಸುವವನಾಗಿ), ಅತ್ಯಸ್ರಾಪ್ತೀಃ=ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವವನಾಗಿದ್ದೀ, ವಿತ್ತಮಯಿಂ=

ದ್ರವ್ಯಮಯವಾದ, ಏತಾಂ=ಇಂತಹ, ಶೃಂಕಾಂ=ಸರಪಣಿಯನ್ನು, ನಾವಾಪ್ತಃ=ಹೊಂದುವ
ವನಾಗಲಿಲ್ಲ, ಯಸ್ಯಾಂ=ಯಾವಶೃಂಖಲೆಯಲ್ಲಿ-ಯಾವಬಂಧನೆಯಲ್ಲಿ, ಬಹವಃ=ಬಹುಸಂಖ್ಯಾ
ಕರಾದ, ಮನುಷ್ಯಾಃ=ಪುರುಷರು, ಮಜ್ಜಂತಿ=ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ತಾ || ಹೆಂಡತಿ, ಮಕ್ಕಳು, ಮನೆ, ಉಪವನ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಣೀ
ಯಗಳಾಗಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಾನು ಕೋಡುತ್ತೇನೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ನೀವು
ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಿರಿ, ಅದಕಾರಣ ನೀವು ಬಹುಯೋ
ಗ್ಯರಾಗಿದ್ದೀರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. || ೩ ||

ಮಂ || ದೂರನೇತೇ ವಿಸರೀತೇ ವಿಸೂಚೀ ಅವಿದ್ಯಾ ಯಾ ಚ ವಿದ್ಯೇತಿ
ಜ್ಞಾತಾ | ವಿದ್ಯಾಭೀಕ್ಷಿತಂ ನಚಿಕೇತಸಂ ಮನ್ಯೇ ನ ತ್ವಾ ಕಾಮಾ
ಬಹವೋ ಲೋಲುಪಂತಃ || ೪ ||

ಅ || ಯಾ=ಯಾವ, ಅವಿದ್ಯಾ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದ ಇತರವಾದದ್ದು, (ಅಂದರೆ ಐಹಿಕ
ಸುಖಸಾಧನವಾದದ್ದು), ಜ್ಞಾತಾ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೋ, ಯಾಚ=ಯಾವಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು, ವಿದ್ಯೇ
ತಿಜ್ಞಾತಾ=ವಿದ್ಯೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವದೋ, ವತೇ=ಇವುಗಳು, ದೂರಂ=ಬಂದರಿಂದ
ಇನ್ನೊಂದು ದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು, ವಿಸರೀತೇ=ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳು, ವಿಸೂಚೀ=
ವಿರುದ್ಧಫಲಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳು, ನಚಿಕೇತಸಂ ತ್ವಾ=ನಚಿಕೇತನಾಮಕರಾದ ನಿಮ್ಮನ್ನು
ವಿದ್ಯಾಭೀಕ್ಷಿತಂ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆವಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ, ಮನ್ಯೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ, ಬಹವಃ=
ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ, ಕಾಮಾಃ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ತ್ವಾ=
ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಲೋಲುಪಂತಃ=ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳಾಗಿ, ನ ವರ್ತಂತೇ=ಇರುವು
ವಿಲ್ಲವು. || ೪ ||

ತಾ || ಅವಿದ್ಯೆಯು ಐಹಿಕಸುಖಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಪಾರತ್ರಿಕಸುಖಕ್ಕೂ ಕಾರಣ
ವಾಗಿಯಿದೆ.

ಮಂ || ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ
ಮನ್ಯಮಾನಾಃ | ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇ
ನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ || ೫ ||

ಅ || ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವ ಐಹಿಕಸುಖಭೋಗದ,
ಅಂತರೇ=ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವರ್ತಮಾನಾಃ=ವಿದ್ಯಮಾನರಾದ ಪುರುಷರು, ಸ್ವಯಂ=ತಾವೇ, ಧೀರಾಃ
=ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳೆಂಬದಾಗಿ ಹೇಳುವವರಾಗಿ, (ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು), ಪಂಡಿತಂ=ವಿದ್ವಾಂಸ
ನನ್ನಾಗಿ, ಮನ್ಯಮಾನಾಃ=ತಿಳಿಕೊಂಡವರಾಗಿ, ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ=ವಕ್ರಗತಿವಳ್ಳವರಾಗಿ,
ಮೂಢಾಃ=ಕಾಮಭೋಗದಿಂದ ಮೋಹಿತರಾಗಿ, ಅಂಧೇನೈವ=ಕುರುಡಮನುಷ್ಯನಿಂದ, ನೀಯ
ಮಾನಾಃ=ಕರಕೊಂಡುಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಂಧಾ ಇವ=ಕುರುಡರಂತೆ, ಪರಿಯಂತಿ=ಮತ್ತೂ
ಮತ್ತೂ ಸ್ವರ್ಗನರಕ ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಬಾಲಂ ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತಮೋ
ಹೇನ ಮೂಢಂ | ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ ಪುನಃ
ಪುನರ್ವಶಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ || ೬ ||

ಅ || ಸಾಂಪರಾಯಃ=ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನಭೂತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಬಾಲಂ=ಬಾಲಕನಂತಿರುವ, ವಿತ್ತಮೋಹೇನ-ವಿತ್ತ=ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮೋಹೇನ=ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ, ಮೂಢಂ=ಮೂಢನಾದ, ಪ್ರಮಾಸ್ಯಂತಂ=ಅವಿವೇಕಿಗೆ, ನ ಭಾತಿ=ತೋರುವುದಿಲ್ಲ, (ಆತನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ), ಅಯಂ ಲೋಕಃ=ಈ ಲೋಕಮಾತ್ರ, (ಅಸ್ತಿ=ಅದೆ), ಪರಃ=ಪರಲೋಕವು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲವು, ಇತಿ=ಎಂಬುದಾಗಿ, ಮಾನೀ=ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪುನಃ ಪುನಃ=ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ, ಮೇ=ನನ್ನ, ವಶಂ=ಅಧೀನವನ್ನು, ಆಪದ್ಯತೆ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಶ್ರವಣಾಯಾಸಿ ಬಹುಭಿಯೋ ನ ಲಭ್ಯಃ ಶೃಣ್ವಂತೋಽಸಿ ಬಹುಪೋಯಂ ನ ವಿದ್ಯುಃ | ಆಶ್ಚರ್ಯೋಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ಕುಶಲೋಽಸ್ಯ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಆಶ್ಚರ್ಯೋ ಜ್ಞಾತಾ ಕುಶಲಾನುಶಿಷ್ಟಃ || ೭ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವಪರಮಾತ್ಮನು, ಬಹುಭಿಃ=ಬಹುಜನರಿಂದ, ಶ್ರವಣಾಯ=ಕೇಳುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನ ಲಭ್ಯಃ=ಲಭ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಶೃಣ್ವಂತೋಽಸಿ=ಕಿವಿಯಿಂದ ಆತನನ್ನು ಕೇಳಿದವರಾದಾಗ್ಯೂ, ಬಹವಃ=ಬಹುಜನರು, ಯಂ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನ ವಿದ್ಯುಃ=ತಿಳಿಯುವವರಾಗುವುದಿಲ್ಲವು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಕುಶಲೋವಕ್ತಾ=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಆತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಲು ಶಕ್ತನಾದವನು, ಆಶ್ಚರ್ಯಃ=ದುರ್ಲಭನು, ಕುಶಲಾನುಶಿಷ್ಟಃ=ಯಥಾವದನು ಶಿಕ್ಷಿತನಾದವನು, ಅಸ್ಯ=ಉಪದೇಶಮಾಡುವವನಿಗೆ, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಲಭಿಸುವವನು, ಆಶ್ಚರ್ಯಃ=ದುರ್ಲಭನು, ಜ್ಞಾತಾ=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುವವನು ಕೂಡಾ, ಆಶ್ಚರ್ಯಃ=ದುರ್ಲಭನು. || ೭ ||

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಕೇಳದೆ ಇರುವವರು ಅನೇಕರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಕೇಳಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಬಹುಮಂದಿ ಅವನ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗುರುವು ಸಿಗುವದು ಅತಿ ಕಷ್ಟವು. ಮತ್ತು ತಕ್ಕ ಗುರುವು ಸಿಕ್ಕರೂ, ಶಿಕ್ಷೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಶಿಷ್ಯರು ಸಿಕ್ಕುವದೂ ಕಷ್ಟ. ಹಾಗೆ ಗುರುಶಿಷ್ಯರು ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಯಥಾರ್ಥಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವದು. || ೭ ||

ಮಂ || ನ ಸರೇಣಾವರಃ ಪ್ರೋಕ್ತ ಏಷ ಸುಜ್ಞೇಯೋ ಬಹುಧಾ ಚಿಂತ್ಯಮಾನಃ | ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿರತ್ರ ನಾಸ್ತಿ ಅಣೀಯಾನ್ದ್ವಿತರ್ಕ್ಯಮಣುಪ್ರಮಾಣಾತ್ || ೮ ||

ಅ || ಸರೇಣ=(ಅಜ್ಞ)ಮನುಷ್ಯನಿಂದ, ಪ್ರೋಕ್ತಃ=ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಏಷ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಬಹುಧಾ=ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಚಿಂತ್ಯಮಾನಃ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, (ತೈಃ=ಆ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ), ಸು=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಜ್ಞೇಯಃ=ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯನು, ಸಭವತಿ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಆ ಉಪದೇಶವು, ಅವರಃ=ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲ. ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ತೇ=ಅದ್ವೈತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಅತ್ರ=ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಗತಿಃ=ಜ್ಞಾನವು. ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಣುಪ್ರಮಾಣಾತ್=ಬಹು ಸಣ್ಣದಾಗಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ, ಅಣೀಯಾನ್=ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದದ್ದು (ಆದುದರಿಂದ, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣತಕ್ಕವನಲ್ಲ), ಅತರ್ಕ್ಯಂ=ಅನುಮೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ.

ತಾ|| ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದ ಭಾವವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ತತ್ವವನ್ನರಿಯದ ಶ್ರೀವ, ಪಾಶುಪತ ಇತ್ಯಾದಿ ಜನರಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಗೋಚರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಉಪದೇಶವು ನಿಕೃಷ್ಟವಾದದ್ದು ಮತ್ತು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವೇತರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವರು ಹೇಳುವದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಆಗಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ತಕ್ಕ ಗುರುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯದೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. || ೮ ||

ವಂ || ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾನೈನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಯ | ಯಾಂ ತ್ವಮಾಪಃ ಸತ್ಯಧೃತಿರ್ಬತಾಸಿ ತ್ವಾದ್ವಜೋ ನೋ ಭೂಯಾನ್ನಚಿಕೇತಃ ಪ್ರಷ್ಠಾ || ೯ ||

ಅ|| ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೆ, ತ್ವಂ=ನೀವು, ಯಾಂ=ಯಾವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು, ಆಪಃ=ಪ್ರಾಪಿಸಿದ್ಧೀರೋ, ಏಷಾ ಮತಿಃ=ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕ ಮತಿಯು, ತರ್ಕೇಣ=ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಆನೇಯಾ=ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ, ಅಪನೇಯಾಜ=ನಿರಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೂ, ಸಭವತಿ=ಆಗುವದಿಲ್ಲವು, ಅನ್ಯೇನ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ನಾನು ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನು ಎಂಬುವದಾಗಿ (ತಿಳಿದವರಿಂದ), ಪ್ರೋಕ್ತಾ=ಉಪದೇಶ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (ಬುದ್ಧಿಯು), ಸುಜ್ಞಾನಾಯ=ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ, ಹೇ ಪ್ರೇಷ್ಯ=ಎಲೋ ಅತಿಪ್ರೀತಿ ವಿಸಯರಾದ ನಚಿಕೇತರೆ, ತ್ವಂ=ನೀವು, ಸತ್ಯಧೃತಿಃ=ಕದಲಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೀರಿ, ಬತ=ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಪ್ರಷ್ಠಾ=ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವವನು, ತ್ವಾದ್ವಜ್=ನಿಮಗೆ ಸದೃಶನಾದವನು, ನೋ ಭೂಯಾತ್=ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವು. || ೯ ||

ತಾ|| ಪರಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯವಾದ ಬುದ್ಧಿಯು ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಲೀ, ನಿರಾಕರಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಲೀ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ತಾನು ಅಲ್ಪಜ್ಞನು, ಅಸ್ವತಂತ್ರನು. ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸ್ವತಂತ್ರನು. - ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಕೊಂಡಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೆ, ನಿಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯಾದರೂ ನಿಶ್ಚಲವಾದದ್ದು. ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಸದೃಶರು ಯಾರೂ ಸಿಗಲಾರರು. || ೯ ||

ಮಂ || ಜಾನಾಮ್ಯಹಂ ಶೇವಧಿರಿತ್ಯನಿತ್ಯಂ ನ ಹ್ಯಧ್ರುವೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಹಿ ಧ್ರುವಂ ತತ್ | ತತೋ ಮಯಾ ನಚಿಕೇತಶ್ಚಿತೋಽಗ್ನಿರನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೈಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ ನಿತ್ಯಂ || ೧೦ ||

ಅ|| ಅನಿತ್ಯಂ- ಅ=ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ, ನಿತ್ಯಂ=ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಶೇವಧಿಃ=ನಿಧಿಯೆಂಬದಾಗಿ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಜಾನಾಮಿ=ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ, ಧ್ರುವಂ=ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಧ್ರುವೈಃ=ಅವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಧ್ರುವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವುಳ್ಳವರಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದೆಯಿರುವವರಿಂದ), ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲವೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಯಾ=

ನನ್ನಿಂದ, ಅನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೈಃ-ಅ=ಅಕಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ನಿತ್ಯ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಉಳ್ಳ, ದ್ರವ್ಯೈಃ=ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ, ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ಚಿತಃ=ಚಯನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, (ತೇನ ಚ=ಅದರಿಂದ), ನಿತ್ಯಂ=ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಆಪ್ತವಾಸಕ್ತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. || ೧೦ ||

ತಾ || ಅಕಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶಾಶ್ವತನಾದ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದವರಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ನಾನು ಭಗವದ್ವಿಷಯಕಗಳಾದ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಚಯನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಂತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಂ ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಕ್ರತೋರಾನಂತ್ಯಮಭಯಸಪಾರಂ | ಸ್ತೋಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೃತ್ಯಾಧೀರೋ ನಚಿಕೇತೋಽತ್ಯಸ್ರಾಕ್ಷೀಃ || ೧೧ ||

ಅ || ಹೇ ನಚಿಕೇತಃ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ಧೀರಃ=ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ ನೀವು, ಜಗತಃ=ಸಮಸ್ತಲೋಕಕ್ಕೆ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ=ಧಾರಕನಾದ, ಕ್ರತೋಃ=ಭಗವತ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ, ಆನಂತ್ಯಂ=ಅಕ್ಷಯ್ಯ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಅಭಯಸ್ಯ ಪಾರಂ=ಅಭಯವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಸ್ತೋಮಮಹತ್-ಸ್ತೋಮ=ಸ್ತೋತ್ರ ಸಾಧನಭೂತಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ, ಮಹತ್=ಮಹತ್ತಾದ, ಉರುಗಾಯಂ-ಉರು=ಉತ್ಕೃಷ್ಟರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಗಾಯಂ=ಗಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ=ಮುಕ್ತಾಶ್ರಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ದೃಷ್ಟ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಕಾಮಸ್ಯ=ಕಾಮ್ಯಮಾನವಾದವಿತ್ತಾದಿಯ, ಆಪ್ತಿಂ=ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು, ದೃತ್ಯಾ=ಧೈರ್ಯದಿಂದ, ಅತ್ಯಸ್ರಾಕ್ಷೀಃ=ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುವವರಾದಿರಿ. || ೧೧ ||

ತಾ || ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕನಾದ, ಭಕ್ತರಿಂದ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ನಾಶರಹಿತವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಭಕ್ತರಿಗೆ ಭಯ ಪರಿಹಾರಕನಾದ, ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳಾದ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯದಿಂದಲೂ, ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಲಿಕೆ, ಅಶಕ್ಯನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನಾದ, ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೀವು ತಿಳಿದು ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಕ್ಷುದ್ರಗಳಾದ ವಿತ್ತಾದಿ ಕಾಮ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬೇಡುವವರಾಗಲಿಲ್ಲ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ತಂ ದುರ್ದಶಂ ಗೂಢಮನುಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಗುಹಾಹಿತಂ ಗಹ್ವರೇಷ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ ದೇವಂ ಮತ್ಸಾಧೀರೋ ಹರ್ಷಶೋಕೌ ಜಹಾತಿ || ೧೨ ||

ಅ || ದುರ್ದಶಂ=ಅತಿಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ, ಗೂಢಂ=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗದಿರುವ, ಅನುಪ್ರವಿಷ್ಟಂ=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿನೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ. ಗುಹಾಹಿತಂ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯಗುಣಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ, ಗಹ್ವರೇಷ್ಯಂ=ಮುಕ್ತಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದ, ಪುರಾಣಂ=ಪುರಾತನನಾದ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ-ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗ=ಧ್ಯಾನಯೋಗದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ, ಅಧಿಗಮೇನ=ಜ್ಞಾನದಿಂದ,

ದೇವಂ=ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ತಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮತ್ಯಾ=ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಧೀರಃ=ಬುದ್ಧಿ ಶಾಲಿಯಾದವನು, ಹರ್ಷಶೋಕಾ-ಹರ್ಷ=ಸಂತೋಷವು, ಶೋಕಾ=ದುಃಖವು ಇವುಗಳನ್ನು, ಜಹಾತಿ=ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || ೧೨ ||

ಮಂ || ಏತಚ್ಛ್ರೋತಾ ಸಂಪರಿಗೃಹ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಃ ಪ್ರವೃಹ್ಯ ಧರ್ಮಮಣಿ
ಮೇನಮಾಸ್ಯ | ಸ ಮೋದತೇ ಮೋದನೀಯಂ ಹಿ ಲಬ್ಧ್ವಾ
ನಿವೃತಂ ಸದ್ಮ ನಚಿಕೇತಸಂ ಮನ್ಯೇ || ೧೩ ||

ಅ || ಮರ್ತ್ಯಃ=ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು, ಏತತ್=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು (ಮಹಾನುಭಾವ ರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮುಖದಿಂದ), ಶ್ರುತ್ವಾ=ಉಪದೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಧರ್ಮಂ=ಜಗದ್ಧಾರಕ ನಾದ, ಅಣುಂ=ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರವೃಹ್ಯ=ಜೀವನಿಂದ ಪೃಥಕ್ಕ ರಿಸಿ, ಸಂಪರಿಗೃಹ್ಯ=ಜನ್ಮಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಮೋದನೀಯಂ=ಸಂತೋಷಾಸ್ವದನಾದವನನ್ನು ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡು, ಆಸ್ತೇ=ಇರುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಏನಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಆಪ್ಯ=ಸೇರಿ, ಮೋದತೇ=ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ, ಏನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ತಿಳ ಕೊಂಡು (ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿರುವ), ನಚಿಕೇತಸಂ=ನಚಿಕೇತನಾಮಕರಾದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕುರಿತು, ಸದ್ಮ=ವೈಕುಂಠದ್ವಾರವು, ನಿವೃತಂ=ತೆರೆದದ್ದಾಗಿ (ನಾನು) ಮನ್ಯೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. || ೧೩ ||

ಮಂ || ಅನ್ಯತ್ರ ಧರ್ಮಾದನ್ಯತ್ರಾಧರ್ಮಾದನ್ಯತ್ರಾಸ್ಮಾತ್ಕೃತಾಕೃತಾತ್ |

ಅನ್ಯತ್ರ ಭೂತಾಚ್ಚ ಭವ್ಯಾಚ್ಚ ಯತ್ತತ್ಪ್ರಶಸಿತದ್ವದ || ೧೪ ||

ಅ || ಧರ್ಮಾದನ್ಯತ್ರ=ಧರ್ಮದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು, ಅಧರ್ಮಾದನ್ಯತ್ರ=ಅಧರ್ಮದ ಹಿತವಾದದ್ದು, ಅಂದರೆ ಪಾಪ ಪುಣ್ಯ ಇವೆರಡರಿಂದಲೂ ರಹಿತವಾದ, ಅಸ್ಮಾತ್=ಈ, ಕೃತಾ ಕೃತಾತ್ ಅನ್ಯತ್ರ=ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ, (ಅಂದರೆ ತದುಭಯವಿಲಕ್ಷಣವಾದ), ಭೂತಾಚ್ಚ=ಅತಿತನಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ, ಭವ್ಯಾಚ್ಚ=ಆಗಾಮಿವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ, ಅನ್ಯತ್ರ= ಭಿನ್ನವಾದ, (ಎರಡರಿಂದಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ), ತತ್=ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣತಯಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಯತ್=ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು, ತ್ವಂ=ನೀವು, ಪಶ್ಯಸಿ=ತಿಳಿದಿದ್ದೀರೋ, ತತ್=ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು, ವದ=ಹೇಳಿರಿ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ವದಮಾನುನಂತಿ ತಪಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ
ಯದ್ವದಂತಿ | ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಂ ಚರಂತಿ ತತ್ತೇ
ಪದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ | ಓಮಿತ್ಯೇತತ್ || ೧೫ ||

ಅ || ಸರ್ವೇ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ವೇದಾಃ=ಶ್ರುತಿಗಳು, ಯತ್ವದಂ=ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅಮನಂತಿ=ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೋ, ತಪಾಂಸಿ=ಕೃಚ್ಛ್ರ ಚಂದ್ರಾಯಣಾದಿಗಳು, ಸರ್ವಾಣಿ ಚ=ಸಮಸ್ತಗಳೂ ಕೂಡಾ, ಯತ್=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಯತ್=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳೆಂ ದು, (ವೇದಾಃ=ವೇದಗಳು), ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತವೋ, ಯತ್=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಯ ನ್ನು, ಇಚ್ಛಂತಃ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಷ ಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವಣಾದಿಯನ್ನು, ಚರಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತತ್ವದಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವ ನ್ನು, ತೇ=ನಿಮಗೋಸ್ಕರ, ಸಂಗ್ರಹೇಣ=ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ, ಬ್ರವೀಮಿ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಏತತ್= ಈ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು, ಓಮಿತಿ='ಓಮ' ಎಂಬುವ ಪ್ರಣವಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೆಂದು, (ತಿಳಿಯಿರಿ) || ೧೫ ||

ಮಂ || ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಪರಂ | ಏತದ್ಧೈವ
ವಾಕ್ಷರಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಯೋ ಯದಿಚ್ಛತಿ ತಸ್ಯ ತತ್ || ಏತದಾಲಂಬನಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಮೇತದಾಲಂಬನಂ ಪರಂ | ಏತದಾಲಂಬನಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮ
ಲೋಕೇ ಮಹೀಯತೇ || ೧೭ ||

ಅ || ಏತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟವಸ್ತುವು, ಅಕ್ಷರಂ=ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ
=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇಸರಿ, ಏತದೇವ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಪರಂ ಅಕ್ಷರಂ=ಪರಮಾಕ್ಷರನಾಮಕನು,
ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, (ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ), ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು,
ಯತ್=ಯಾವ ಅಭಿಲಾಷಿತವನ್ನು, ಇಚ್ಛತಿ=ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೋ, ತಸ್ಯ=ಅವನಿಗೆ, ತತ್=ಆ
ಇಷ್ಟಪದಾರ್ಥವು, (ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ). || ೧೭ || ಏತತ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಮಾಲಂಬನಂ=
ಜನರಿಂದ ಆಶ್ರಯಮಾಡಬಹುದಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಆಶ್ರಯವು, ಪರಮಾ
ಲಂಬನಂ=ವಿಲ್ಲದಾದ ಶ್ರಯಭೂತವಾದದ್ದು, ಏತದಾಲಂಬನಂ=ಈ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾದ ಪರ
ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಮಹೀ
ಯತೇ=ಪೂಜ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೧೭ ||

ತಾ || ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ನೀವು ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಕೇಳಿದ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಶರಹಿತನಾದವನು. ಸಮಸ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಕ್ತರಾದವರಿಗೂ
ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾದವನು, ಏತಾದೃಶ ಮಹಿಮೋಪೇತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಥಾರ್ಥ
ವಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡರೆ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯತಾನುಗುಣವಾದ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದಿ ವೈಕುಂಠಲೋಕ
ದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೧೭ ||

ಮಂ || ನ ಜಾಯತೇ ಮ್ರಿಯತೇ ನಾ ವಿಪಶ್ಚಿನ್ನಾಯಂ ಕುತಶ್ಚಿನ್ನ ಬಭೂವ
ಕಶ್ಚಿತ್ | ಅಜೋ ನಿತ್ಯಶ್ಚಾಶ್ವತೋಽಯಂ ಪುರಾಣೋ ನ ಹನ್ಯತೇ
ಹನ್ಯಮಾನೇಽಪಿ ದೇಹೇ || ೧೮ ||

ಅ || ಅಯಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಕುತಶ್ಚಿದಪಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ನ ಜಾ
ಯತೇ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, ನ ಮ್ರಿಯತೇ=ಸಾಯುವದಿಲ್ಲವು (ಆ ಕಾರಣದಿಂದ), ವಿಪಶ್ಚಿದಪಿ=ಆ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಕೂಡ, (ನಜಾಯತೇ ನಮ್ರಿಯತೇ=ಜನನ ಮರಣರಹಿತನಾಗಿರು
ತ್ತಾನೆ), ಅಯಂ=ಈ ಜೀವನು, ಪುರಾಣಃ=ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದುವವನಾದರೂ, (ದೇಹಬಂಧ
ಯುಕ್ತನಾದರೂ), ಅಜಃ ನಿತ್ಯಃ ಸ್ವರೂಪತಃ=ಜನನ ಮರಣರಹಿತನು, ಶಾಶ್ವತಶ್ಚ=ವಿಕಾರರಹಿ
ತನು, ಕಶ್ಚಿದಪಿ=ಯಾವಜೀವನೂ, ನಬಭೂವ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಜೀವನ, ದೇಹೇ=
ಶರೀರವು, ಹನ್ಯಮಾನೇಽಪಿ=ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ, (ಅಯಂ=ಈ ಜೀವನು), ನ ಹನ್ಯತೇ=
ಸಂಹೃತನಾಗುವದಿಲ್ಲವು. || ೧೮ ||

ಮಂ || ಹಂತಾ ಚೇನ್ಮನ್ಯತೇ ಹಂತುಂ ಹತಶ್ಚೇನ್ಮನ್ಯತೇ ಹತಂ | ಉಭೌ ತೌ
ನ ವಿಜಾನೀತೋ ನಾಯಂ ಹಂತಿ ನ ಹನ್ಯತೇ || ೧೯ ||

ಅ || ಹಂತಾ=ಕೊಲ್ಲುವವನು, ಹಂತುಂ=ಕೊಲ್ಲುತ್ತೇನೆಂದು, ಮನ್ಯತೇಚೇತ್=ತಿಳಿ
ಯುವದಾದರೆ, ಹತಶ್ಚ=ಸಂಹೃತನಾದವನು, ಹತಂ=ಕೊಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟನೆಂದು, ಮನ್ಯತೇಚೇತ್
=ತಿಳಿಯುವದಾದರೂ, ತೌಉಭೌ=ಅವರಿಬ್ಬರೂ, ನ ವಿಜಾನೀತಃ=ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರಾಗ

ಲಿಲ್ಲ, ಅಯಂ=ಈ ಕೊಲೆಮಾಡುವವನು, ನ ಹಂತಿ=ಜೀವನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ
ವದಿಲ್ಲ, ಅಯಂ=ಈ ಕೊಲೆಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡವನೂ, ನ ಹನ್ಯತೆ=ಸ್ವರೂಪತಃ ತನ್ನ ನಾಶವನ್ನು
ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ. || ೧೯ ||

ತಾ || ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಂದರೂ ಅವನ ದೇಹಮಾತ್ರ ನಷ್ಟವಾ
ಯಿಲ್ಲದೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ನಾಶಮಾಡಿದನೆಂತಲೂ
ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೇ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂತಲೂ ತಿಳಿಯುವರಿಬ್ಬರೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ
ವರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಸರ್ವಜೀವರುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ ನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅವರ ಶರೀರಕ್ಕೆ
ನಾಶಹೊರತು ಜೀವಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಸರ್ವಥಾ ನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೧೯ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ ಆಗುವ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿ ಪ್ರೇತ ಜೀವರುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮ
ಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ:—

ಮಂ || ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನಾತ್ಮಾಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ನಿ
ಹಿತೋ ಗುಹಾಯಾಂ | ತಮಕ್ರತುಃ ಪಶ್ಯತಿ ನೀತಶೋಕೋ ಧಾತುಃ
ಪ್ರಸಾದಾನ್ಮಹಿಮಾನಮಾತ್ಮನಃ || ೨೦ ||

ಅ || ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಣೋ=ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ,
ಅಣೀಯಾನ್=ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದವನು, ಮಹತಃ=ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ,
ಮಹೀಯಾನ್=ಅತ್ಯಂತದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವವನು, ಅಸ್ಯ=ಈ, ಜಂತೋಃ=ಜೀವನ, ಗುಹಾ
ಯಾಂ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ನಿಹಿತಃ=(ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ) ಚನ್ನಾಗಿ ಇರುವವನು, ತಂ=ಏತಾದೃಶ ಮಹಿ
ಮೋಪೇತನಾದ, ಆತ್ಮನಃ=ತನ್ನಿಂದ, ಮಹಿಮಾನಂ=ಮಹತ್ತ್ವಾದಿಗುಣವು ಪರಿಮಾಣವು ಇವು
ಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಆಕ್ರತುಃ=ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವನು, ಧಾತುಃ=
ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಪ್ರಸಾದಾತ್=ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಪಶ್ಯತಿ=ಅಪರೋಕ್ಷೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ, (ಅನಂ
ತರದಲ್ಲಿ), ನೀತಶೋಕಃ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ವ್ಯಸನಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೨೦ ||

ಮಂ || ಆಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತಿ ಶಯಾನೋ ಯಾತಿ ಸರ್ವತಃ | ಕಸ್ತಂ
ಮದಾಮದಂ ದೇವಂ ಮದನ್ಯೋ ಜ್ಞಾತುಮರ್ಹತಿ || ಅಶರೀರಂ
ಶರೀರೇಷು ಅನವಸ್ಥೇಷ್ವವಸ್ಥಿತಂ | ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ
ಮತ್ತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೨೧ ||

ಅ || ಆಸೀನಃ=ಕೂತುಕೊಂಡಿದ್ದವನಾಗಿ, ದೂರಂ=ದೂರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು,
ವ್ರಜತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, (ಸಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು), ಶಯಾನಃ=ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಇದ್ದವ
ನಾಗಿಯೇ, ಸರ್ವತಃ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ, ಯಾತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಮದಾಮದಂ=ಸುಖ
ದುಃಖಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ, ತಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ, ದೇವಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು,
ಮದನ್ಯಃ=ನನ್ನಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತನಾದ, ಕಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಜ್ಞಾತುಂ=ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೋ
ಸ್ಕರ, ಅರ್ಹತಿ=ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೨೧ || ಅನವಸ್ಥೇಷು=ನಶ್ವರಗಳಾದ, ಶರೀ
ರೇಷು=ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ, ಅಶರೀರಂ=ಶರೀರನಿಮಿತ್ತಕ ವಿಕಾರರಹಿತನಾದ, ಮಹಾಂತಂ=ದೇಶ

ಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತಾದ, ವಿಭುಂ=ಸಮರ್ಥನಾದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮತ್ಪಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಧೀರಃ=ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಿಯು, ನ ಶೋ ಚತಿ=ದುಃಖಪಡುವದಿಲ್ಲ, ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬರ್ಥವು. || ೨೨ ||

ಮಂ || ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ | ಯಮೇವೈಷ ವೃಣತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾವಿವೃಣತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಂ || ೨೩ ||

ಅ || ಆಯಂ=ಈ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರವಚನೇನ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ, ನ ಲಭ್ಯಃ=ಹೊಂದಲು ಶಕ್ಯನಲ್ಲ, ಮೇಧಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞಾಬಲದಿಂದ, ನ=ಶಕ್ಯನಾಗುವದಿಲ್ಲ, ಬಹುನಾ=ಬಹಳವಾದ, ಶ್ರುತೇನ=ಶ್ರವಣದಿಂದ, ನ=ಆಗುವದಿಲ್ಲ, ಯಂ=ಯಾವ ಪುರುಷನನ್ನು, ಏಷಃ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ವೃಣತೇ=ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ತೇನ=ಈ ಪುರುಷನಿಂದ, ಲಭ್ಯಃ=ಹೊಂದಲು ಶಕ್ಯನು, ತಸ್ಯ=ಈ ಪುರುಷನಿಗೆ, ಏಷ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸ್ವಾಂ ತನುಂ=ತನ್ನಶರೀರವನ್ನು, ವಿವೃಣತೇ=ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೨೩ ||

ತಾ || ಶಿಷ್ಯಂಗೆ ತತ್ಪ್ರೋಪದೇಶ ಮಾಡುವದರಿಂದಾಗಲೀ, ಪ್ರಜ್ಞಾಬಲದಿಂದಾಗಲೀ, ಬಹಳವಾರ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣ ಮಾಡುವದರಿಂದಾಗಲೀ ತನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಗೋಚರನಾಗುವವನಲ್ಲ. ಯಾವನನ್ನು ತನ್ನ ಭಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಆತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುವನೋ, ಆತನಿಗೇನೇ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಚಿದಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟನಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೨೩ ||

ಮಂ || ನಾವಿರತೋ ದುಶ್ಚರಿತಾನ್ನಾಶಾಂತೋ ನಾಸಮಾಹಿತಃ | ನಾಶಾಂತ ಮಾನಸೋ ವಾಪಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನೈನಮಾಪ್ನುಯಾತ್ || ೨೪ ||

ಅ || ದುಶ್ಚರಿತಾತ್=ದುರಾಚಾರದಿಂದ, ಅವಿರತಃ=ಅನಿವೃತ್ತನಾದವನು, ಏನಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನಾಪ್ನುಯಾತ್=ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಅಶಾಂತಃ=ಶ್ರವಣ ಮನನ ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಭಗವನ್ನಿಷ್ಠಾರಹಿತನಾದವನೂ, ನ=ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಅಸಮಾಹಿತಃ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಹೀನನಾದವನೂ, ನ=ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಅಶಾಂತಮಾನಸಃ=ವಿಷಯಭೋಗದಲ್ಲಿ ಅಲಂಬುದ್ಧಿರಹಿತನಾದವನು, ನ=ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ ವಾ=ಭಗವದಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೨೪ ||

ತಾ || ದುರಾಚಾರಿಯು, ಪರಮಾತ್ಮದ್ವೇಷಿಯು, ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣ ಮಾಡದವನು, ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹವಿಲ್ಲದವನು, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು. ಆದರೆ ಸದಾಚಾರಿಯಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಮಾಡಿ ತದ್ವಿಷಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಪರನಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳವನಾದ ಸತ್ಪುರುಷನಿಂದ ಆಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವನು. || ೨೪ ||

ಮಂ || ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚೋಭೇ ಭವತ ಓದನಃ | ಮೃತ್ಯುರ್ಯಸ್ಯೋಪಸೇಚನಂ ಕ ಇತ್ಥಾ ನೇದ ಯತ್ರ ಸಃ || ೨೫ ||

ಅ || ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಕ್ಷತ್ರಂ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಉಭೇ=ಇವರಿಬ್ಬರು, ಓದನಃ=ಅನ್ನವು, ಭವತಃ=ಆಗುತ್ತಾರೆ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಮೃತ್ಯುಃ=ರುದ್ರನು, ಉಪಸೇಚನಂ=ಉಪ್ಪಿನಕಾಯಿ, ಸಃ=ಅಂತಹ

ಪರಮಾತ್ಮನು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿ, ಇತ್ಥಾ=ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆಂದು, ಕೇ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ವೇದ=ತೀಳಿಯುತ್ತಾನೆ. || ೨೫ ||

ತಾ || ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯಭಿನಾನಿ ದೇವತೆಯು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತ್ಯಭಿನಾನಿ ದೇವತೆಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ರುದ್ರನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬಹಳ ಕಡಿಮೆಯಾದವರು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮತ್ತು ಇವರನ್ನು ಅನಾಯಾಸೇನ ಸಂಹರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. || ೨೫ ||

ಭಾ || ಅನ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಅನ್ಯೋಽಹಮಿತ್ಯಜಾನನ್ನನನ್ಯಃ |
ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿಜ್ಞಾನಂ ನಾಸ್ತಿ |
ಪ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯೇನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾತ್ || ೨೬ ||

ಅ || ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನನು, ತಾನು ಆಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನು, ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವವನು ಅನನ್ಯನು. “ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತೇ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೨೬ ||

ಭಾ || ಜೇವಾನಾಂ ಜೈವ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಯೋ ನ ವೇತ್ತಿ ಭಿದಾಂ ಪುಮಾನ್ |
ತದನುವ್ರತಾಶ್ಚ ಯೇ ಕೇಚಿತ್ತೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಂ ನ ಜಾಯತೇ || ೨೭ ||
- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ ||

ಅ || ಜೀವರುಗಳಿಗೂ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲವೋ, ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಇನ್ನುಕೆಲವರು ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆಯೂ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಕೊಂಡು ಇರುವವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವರೂ ಕೂಡ, ಅಂದರೆ ಅವರಿಂದ ಉಪದೇಶಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ಮತಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿ ಯಾರು ಇರುತ್ತಾರೋ ಅವರುಗಳಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲವು. || ೨೭ ||

ಭಾ || ಆಖ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಖ್ಯಂ ನಿತ್ಯಂ ಶೇವಧಿರಿತಿ ಜಾನಾಮಿ |
ನಿತ್ಯಮಾಖ್ಯ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯೈರ್ದ್ರವೈಃ ಮನಆದಿಭಿಃ |
ಆಖ್ಯನಿತ್ಯ ವಿಷಯೈಃ ವಿಷ್ಣುಖ್ಯನಿತ್ಯ ವಿಷಯೈಃ ದ್ರವೈಃ |
ನಿತ್ಯಂ ಭಗವಂತಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ ಧ್ರುವೋ ಭಗವಾನ್ |
ಅಧ್ರುವೈಃ ತದ್ಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ ನ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ || ೨೮ ||

ಅ || ಅಕಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಶೇವಧಿಃ ಅಂದರೆ-ನಿಧಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯಕಗಳಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ, ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ, ಶಾಶ್ವತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಧ್ರುವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಧ್ರುವೈಃ ಅಂದರೆ ಆತನ ಭಕ್ತಿರಹಿತ ಣಾದ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರಾಪಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬರ್ಥವು. || ೨೮ ||

ಭಾ || ಕ್ರತೋರಾನಂತ್ಯ ಹೇತುಂ |
 ಸ್ತೋಮೈರಪಿ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಾಪ್ತುಮಶಕ್ಯಂ |
 ಸ್ತೋಮೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಮಹಾಂತಂ |
 ಉರುಗಾಯಮಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ನ ಜೀವನಿಷಯೋಽಯಂ ಪ್ರಶ್ನಃ |
 ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ
 ಶರವತ್ತನ್ತ್ರಯೋ ಭವೇತ್ |
 ಅಭಯಂ ತಿರ್ತೀರ್ಷತಾಂ ಪಾರಂ |
 ತಾದ್ಯಗೇವ ಭವತೀತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವತ್ರ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತೇಶ್ಚ
 ನಜೀವಾಭೇದಃ | ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ || ೧೧ ||

(ಅ-೧. ವ-೩. ಮಂ-೨).

ಭಾ || ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಸ್ಥೋಭಗವಾನೇವೋಚ್ಯತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |
 ಉರುಗಾಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ಯಸ್ರಾಕ್ಷೀಃ |
 ನ ಚ ಮೃತ್ಯಾ ಯಮಂಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ನಚಿಕೇತಸೋ ಮೃತೋಽಸ್ತಿ
 ನವೇತಿ ಸಂಶಯೋ ಯುಚ್ಯತೇ ||

(ಅ-೧. ವ-೧. ಮಂ-೧೯).

ಅ || ಕ್ರತೋರಾನಂತ್ಯಹೇತುಂ=ಭಗವತ್ಸಂಬಂಧಿಕವಾದ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ
 ಅಕ್ಷಯ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನು; 'ಸ್ತೋಮೈರಪಿ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾಪ್ರಾಪ್ತುಮಶಕ್ಯಂ'=ವೇದಸ
 ಮೂಹಗಳಿಂದಲೂ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯಂ=ಸ್ತೋಮೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಮಹಾಂತಂ=
 ವೇದಮಂತ್ರಗಳು ಅಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಸಾಧನಗಳಾದ ಮಂತ್ರರಾಶಿಗಳಿಂದಲೂ ಮಹತ್ತಾದ
 ವನು, 'ಉರುಗಾಯಮಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ನ ಜೀವನಿಷಯೋಽಯಂ ಪ್ರಶ್ನಃ=ಉರುಗಾಯವೆಂಬುದು
 ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದಲೂ ಮೂರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಜೀವನಿಷ
 ಯಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಶರೋಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ'=ಆತ್ಮಾ
 ಜೀವನು ಶರಸ್ಥಾನೀಯನು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಆ ಶರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯಭೂತನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪ
 ಟ್ಪಿದೆ, ಶರವತ್ತನ್ತ್ರಯೋ ಭವೇತ್=ಬಾಣದಂತೆ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ
 ವನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಹೊರತು, ಬಾಣಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೂ ಅಭೇದ ಕೊಡಲಾರದು. "ಅಭ
 ಯಂ ತಿರ್ತೀರ್ಷತಾಂ ಪಾರಂ ತಾದ್ಯಗೇವಭವತೀತ್ಯಾದೌ" (ಸಂಸಾರವನ್ನು ದಾಟಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇ
 ಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅಭಯವನ್ನು ಕೊಡುವವನು-ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನು— ಅವನ ಸದ್ಭಾವ
 ಗುತ್ತಾನೆ). ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, 'ಸರ್ವತ್ರ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತೇಶ್ಚ ನ ಜೀವಾಭೇದಃ,
 = ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವೇತ್ಸರರುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ, ಈತ್ಸರನಿಗೆ ಜೀವಾದಿ
 ಗಳಿಂದ ಅಭೇದವು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಹೇಳುವದು ಉಚಿತವಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

(ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಭಗವದ್ವಿಷಯವೇ ಸರಿ ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ)—

“ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸಿ” ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಧನವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮ
 ರ್ಥರಾಗಿದ್ದೇವೆಂಬ ಅರ್ಥ. “ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಸ್ಥೋ ಭಗವಾನೇವೋಚ್ಯತ ಇತಿ

ಸಿದ್ಧಂ | ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ನಾಚಿಕೇತನಾಮಕಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. “ಉರುಗಾಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಮತ್ಯಸ್ರಾಪ್ತೀಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ತುತೃನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಕಾಮ್ಯಗಳಾದ ನಶ್ವರ ಭಲಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವನಾದಿ.

(ಮೂರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮೃತಜೀವನವಿಷಯವೆಂತ ಹೇಳಿದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)—

ಮೃತರಾಗಿ ಯಮಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗಿರುವ ನಚಿಕೇತರಿಗೆ ಮೃತನಾಗಿ ದ್ದನೋ, ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಭಗವದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಚಿಕೇತರು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ್ದೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವೆ.

ಭಾ || ಗಹ್ವರೇ ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಂ || ೧೨ ||

ಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವವರಿಂದ ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಗಹ್ವರೆನೆಂದಿಸುವನು).

ಭಾ || ಪ್ರವೃಹ್ಯ ಜೀವಾತ್ಪ್ರಥಕ್ಯತ್ಯ || ೧೩ ||

ಜೀವರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಭಿನ್ನನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು.

ಭಾ || “ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಜೀವತಃ ಪೃಥಕ್ |

ಮೋದತೇ ಮೋದನೀಯಂ ತಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಕ್ತಸ್ತ ದೈವಚ” ||

- ಇತಿ ಮಹಾವಾರಾಹೇ.

ಅ|| (ಅಯಂ=ಈ ಪುರುಷನು), ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಂ=ಮುಕ್ತಜೀವರುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ, ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಜೀವತಃ=ಜೀವರಿಂದ, ಪೃಥಕ್=ಬೇರೆಯಾಗಿ, ವಿದಿತ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಮೋದನೀಯಂ=ಸಂತೋಷವನ್ನು ಕೊಡುವ, ತಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಮುಕ್ತಃ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿ, ಸದೈವ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಮೋದತಃ=ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವರಾಹಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || “ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಪರಮವ್ಯಯಂ |

ಸರ್ವಸ್ಯಾಲಂಬನಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ” || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ಏತತ್=ಈ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ, ಅಕ್ಷರಂ=ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆ, ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ=ವಿಷ್ಣುವೆಂತ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಪರಂ=ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು, ಅವ್ಯಯಂ=ನಾಶರಹಿತವಾದದ್ದು, ಸರ್ವಸ್ಯಾಲಂಬನಂ=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯಭೂತವಾದದ್ದು, ಏತತ್=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿದರೆ, ಮುಚ್ಯತೇ=ಮುಕ್ತನಾಗುವನು, ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲವು.

ಭಾ || “ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶಾಖ್ಯೌ ಜ್ಞಾನೋಽಪ್ಯುದ್ಭವಾಭವೌ |
 ನ ಕುತಶ್ಚಿದ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಜಾಯತೇತಸ್ತದೀಕ್ಷಣಾತ್ ||
 ಭಾನಾಭಾವೌ ನ ವಿದುಷೋ ಯಸ್ಮಾಜ್ಜೀವೋ ನ ಕಶ್ಚನ |
 ಜಾಯತೇ ಮ್ರಿಯತೇ ವಾಪಿ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಕಥಂಚನ |
 ಅಜೋ ನಿತ್ಯೋಽವಿಕಾರಶ್ಚ ಜೀವಃ ಪುರಮಣಸ್ತಪಿ”ತಿ ಚ ||

ಅ || ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಕುತಶ್ಚಿತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ನ ಜಾಯತೆ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, (ನ ಮ್ರಿಯತೇಚ=ನಾಶ ಹೊಂದುವದೂ ಇಲ್ಲ), ಅತಃ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತದೀಕ್ಷಣಾತ್=ಆ ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಜ್ಞಾನೋಽಪಿ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೂ ಕೂಡ, ಉದ್ಭವಾಭವೌ=ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳು, ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶಾಖ್ಯೌ=ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳೆರಡು, ನ ಸ್ತಃ=ಇರುವದಿಲ್ಲವು, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ಕಶ್ಚನ=ಯಾರೊಬ್ಬರೂ, ಸ್ವರೂಪೇಣ=ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಕಥಂಚನ=ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ, ನ ಜಾಯತೆ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, ನ ಮ್ರಿಯತೆ=ಸಾಯುವದಿಲ್ಲ, (ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ), ವಿದುಷಃ=ಜ್ಞಾನಿಗೆ, ಭಾನಾಭಾವೌ=ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳು, ನ ಸ್ತಃ=ಇರುವದಿಲ್ಲವು, ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ಪುರಂ=ದೇಹವನ್ನು, ಅಣಸ್ತಪಿ=ಪ್ರಾಸಿದವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಅಜಃ=ಸ್ವರೂಪತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನು, ನಿತ್ಯಃ=ನಾಶರಹಿತನು, ಅವಿಕಾರಃ=ವಿಕಾರರಹಿತನಾದವನು ||

ಭಾ || ಅಯಂ ಭಗವಾನ್ ಕುತೋಽಪಿ ನ ಬಭೂವ ಯಸ್ಮಾದತಸ್ತದ್ವೇತ್ತಾಪಿ
 ವಿಸತ್ತಿನ್ಮ ಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ಚ | ಯತಃ ಕಶ್ಚಿಜೀವಃ ಸ್ವತೋ
 ನ ಬಭೂವ | ದೇಹಸಂಬಂಧಾದ್ಧಿ ಜಾಯತೇ ವಿಸತ್ತಿ ತಸ್ತು ದೇಹಸಂಬಂ
 ಧಾಭಾವಾನ್ಮಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ಚ | ಜೀವಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವತೋ ಮರ
 ಣಾಭಾವಾದುಭೌ ತೌ ನ ವಿಜಾನೀತಃ || ೧೮, ೧೯ ||

ಅ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶ ವುಳ್ಳವನಲ್ಲವೋ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶ ರಹಿತನು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಾವೊಬ್ಬ ಜೀವನು ಸ್ವರೂಪತಃ ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ; ಮತ್ತು ದೇಹಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೋ, ಅದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯಾದರೂ ದೇಹಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, ಸಾಯುವದಿಲ್ಲ. ಜೀವನಿಗೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಮರಣ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ ತಾವುಭೌ=ಒಬ್ಬನಿಂದ ಸಂಹೃತನೂ, ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೂ ಸಂಹಾರಕನೂ ಇವ ರಿಬ್ಬರೂ, ನ ವಿಜಾನೀತಃ=ತಿಳಿಯುವವರಾಗಲಿಲ್ಲವು.

ಭಾ || ಏವಂ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಃ | ಏ ವಿಪ್ಲೌ ಕ್ರತು
 ಯಸ್ಯ ಸೋಽಕ್ರತುಸ್ತನ್ನಿಶ್ಚಯಃ | ಆತ್ಮನಸ್ಸ ಕಾಶಾನ್ಮಹಿಮಾನಂ ಮ
 ಹಾಮಾನಂ | ಜೀವಾದ್ಗುಣಪರಿಮಾಣಂ ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹ
 ತ್ತರಂ | ತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಾತ್ಸ ಮಹಿಮಾ ವಿಷ್ಣು ರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತಾವಿತಿಚ||

ಅ|| ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆನಾದಿ ನಿತ್ಯನಾದ ಜೀವನ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಇರು ವನು.

ಅ || ಅಕಾರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಕ್ರತುಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ನಿಶ್ಚಯವು ಯಾವನಿಗೋ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವನು. ತನ್ನ ಸಕಾಶದೇಶಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತಾದ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನು. ಜೀವಾತ್=ಜೀವನಿಂದ, ಗುಣಪರೀಮಾಣಂ=ಆನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳ ಪರಿಮಾಣವು, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಮಹತ್ತರಂ=ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ತಾದದ್ದೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಜೀವಾತ್=ಜೀವನಿಂದ, ಸಃ ವಿಷ್ಣುಃ=ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಶ್ರುತೌ=ವೇದದಲ್ಲಿ, ಮಹಿಮೇತಿ=ಮಹಾನುಭಾವನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೨೦ ||

ಭಾ || ಐಶ್ವರ್ಯಾದೇವಾಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತೀತ್ಯಾದಿ |

“ಆಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತಿ ಶಯಾನೋ ಯಾತಿ ಸರ್ವತಃ” |

ಐಶ್ವರ್ಯಾದ್ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ವಿರುದ್ಧಂ ಘಟಯತ್ಯಸಾವಿತಿಚ || ೨೧ ||

ಅ || ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಲೇ ಕೂತುಕೊಂಡವನೇ ದೂರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂಬವುಗಳೆಲ್ಲ ಕೊಡುತ್ತವೆ. ಭಗವಾನ್=ಸಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಆಸೀನಃ=ಕೂತುಕೊಂಡವನಾಗಿಯೆ, ದೂರಂ=ದೂರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು, ವ್ರಜತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಶಯಾನಃ=ಮಲಗಿದವನಾಗಿಯೇ, ಸರ್ವತಃ=ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗೂ, ಯಾತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಅಸೌ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಐಶ್ವರ್ಯಾತ್=ಈಶ್ವರತ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವಿರುದ್ಧಂ=ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ಘಟಯತಿ=ಘಟನೆಮಾಡಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಚಿಂತ್ಯದ್ಭುತಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನೆಂತಲೂ, ಅಘಟಿತ ಘಟಕ ಲಕ್ಷಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂತಲೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ವಲ್ಲಿಯು

ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ತೃತೀಯಾವಲ್ಲಿ.

ಹಿಂದೆ “ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾದಿಗಮೇನ ದೇವಂ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಧ್ಯಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ:—

ಮಂ || ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ ಪರಮೇ ಪರಾರ್ಥೇ | ಛಾಯಾತಪೌ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವದಂತಿ ಪಂಚಾಗ್ನಯೋ ಯೇ ಚ ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಾಃ || ೧ ||

ಅ || ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ=ಪುಣ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಗುಹಾಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು, ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ=ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ, ಪರಮೇ=ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮನಾದ, ಪರಾರ್ಥೇ=ಪರ=ಅನ್ಯರಿಂದ, ಆರ್ಥೇ=ಅಭಿವೃದ್ಧನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ, ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ=ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ಋತಂ=ಸುಕೃತಫಲವನ್ನು, ಪಿಬಂತೌ=ಭೋಜನಮಾಡತಕ್ಕ, ಆತ್ಮಾಂತರಾತ್ಮಾಎಂಬುವ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ, ಪಂಚಾಗ್ನಯಃ=

ಪಂಚಮಹಾಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ, ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಾಃ=ಮೂರಾವರ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ನಚಿಕೇತ ನಾಮಕ ಚಯನವುಳ್ಳ, ಏತೇ=ಅ ಪ್ರಸಿದ್ಧರು, ಛಾಯಾತಪಾಃ=ಸಾಧ್ಯಸಾಧುಗಳಿಗೆ, ಛಾಯಾ ತಪಗಳಂತೆ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರನ್ನಾಗಿ, ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೧ ||

ತಾ || ಪೂರ್ವಪುಣ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮನಾಗಿಯೂ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೂ, ಇರುವ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾಂತರಾತ್ಮಗಳೆಂಬ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಯಃ ಸೇತುರೀಜಾನಾನಾಮುಕ್ತರಂ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ಪರಂ | ಅಭಯಂ ತಿತಿರ್ಷತಾಂ ಪಾರಂ ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸಿ || ೨ ||

ಅ || ಈಜಾನಾನಾಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ, (ಯಃ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು), ಸೇತುಃ=ಅವಧಿಯೋ, (ಯತ್=ಯಾವ) ಅಕ್ಷರಂ=ನಾಶರಹಿತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಉತ್ತಮಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠನೋ, ತಿತಿರ್ಷತಾಂ=ಸಂಸಾರ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ, ಅಭಯಂ=ಅಭಯಪ್ರದ ವಾದ, ಪಾರಂ=ತೀರವೋ, (ತಂ=ಅ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನತುಂ=ಧ್ಯಾನಮಾಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ), ನಾಚಿಕೇತಂ=ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು, (ಸಾಧನಂ=ಸಾಧನವನ್ನು, ವಕ್ತುಂ=ಹೇಳುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ), ಶಕೇಮಸಿ=ಶಕ್ತರಾಗಿದ್ದೇವೆ. || ೨ ||

ತಾ || ತನ್ನನ್ನೇ ನಂಬಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಾ ಸಂಸಾರ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದಾಟಲು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಿಗೆ ಪಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ ನಾಶರಹಿತನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವೆಂಬ ಸಾಧನವು ಮುಖ್ಯವೋ, ಅದನ್ನು ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವದರಲ್ಲಿ ನಾನು ಸಮರ್ಥನು ಎಂಬದಾಗಿ ಯಮದೇವರು ಹೇಳಿದರು. || ೨ ||

ಮಂ || ಆತ್ಮಾನಂ ರಥಿನಂ ವಿದ್ಧಿ ಶರೀರಂ ರಥಮೇವ ಚ | ಬುದ್ಧಿಂ ತು ಸಾರಥಿಂ ವಿದ್ಧಿ ಮನಃ ಪ್ರಗ್ರಹಮೇವ ಚ || ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಹಯಾ ನಾಹರ್ವಿಷಯಾಂಸ್ತೇಷು ಗೋಚರಾನ್ | ಆತ್ಮೇಂದ್ರಿಯಮನೋ ಯುಕ್ತಂ ಭೋಕ್ತೇತ್ಯಾಹುರ್ಮನೀಷಿಣಃ || ೪ ||

ಅ || ಆತ್ಮಾನಂ=ಶರೀರದ ಒಳಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಜೀವನನ್ನು, ರಥಿನಂ=ರಥಾಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ, ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿಕೊ, ಶರೀರಂ ಚ=ದೇಹವನ್ನಾದರೋ, ರಥಮೇವ=ರಥವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಬುದ್ಧಿಂ=ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು, ಸಾರಥಿಂ=ಸಾರಥಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸನ್ನು, ಪ್ರಗ್ರಹಂ=ರಜ್ಜುವೆಂಬದಾಗಿಯೂ (ಲಗಾಮು), ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳು. || ೩ || ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ=ಶ್ರೋತ್ರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು, ಹಯಾನ್=ಕುದುರೆಗಳೆಂಬದಾಗಿ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ತೇಷು=ಕುದುರೆಗಳೆಂಬ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಗೋಚರಾನ್=ವಿಷಯಭೂತಗಳಾದ ರೂಪರಸಾದಿಗಳನ್ನು, ವಿಷಯಾನ್=ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಚಾರಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಆತ್ಮಾ=ಜೀವನನ್ನು ಇಂದ್ರಿಯಮನೋಯುಕ್ತಂ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವವನನ್ನು, ಭೋಕ್ತೇತಿ=ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನನ್ನಾಗಿ, ಮನೀಷಿಣಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೪ ||

ತಾ || ಜೀವನಿಗೆ ಶರೀರವೇ ರಥವು, ಬುದ್ಧಿಯೇ ಸಾರಥಿಯು, ಮನಸ್ಸು ಕುದುರೇ ಲಗಾಮು, ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಕುದುರೆಗಳು, ಶಬ್ದಾದಿ ವಿಷಯಗಳೇ ಆ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ದೇಶಗಳು; ಏತಾದೃಶನಾದ ರಥಿಕನೆಂಬ ಆತ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸುಖದುಃಖಾನುಭವದಿಂದ ಉಚ್ಚ ನೀಚ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವನು.

|| ೩ || ೪ ||

ಮಂ || ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತ್ಯಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ ಸದಾ | ತಸ್ಯೇಂ ದ್ರಿಯಾಣ್ಯವಶ್ಯಾನಿ ದುಷ್ಪಶ್ವಾ ಇವ ಸಾರಥೇಃ || ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ ಸದಾ | ತಸ್ಯೇಂ ದ್ರಿಯಾಣಿ ವಶ್ಯಾನಿ ಸದಶ್ವಾ ಇವ ಸಾರಥೇಃ || ೬ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ=ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅವಿಜ್ಞಾನವಾನ್=ವಿವೇಕರಹಿತನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳು, ಸಾರಥೇಃ=ಸಾರಥಿಗೆ, ದುಷ್ಪಶ್ವಾ ಇವ=ದುಷ್ಟ ಕುದುರೆಗಳಂತೆ, ಅವಶ್ಯಾನಿ=ಅನಧೀನಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ, (ಹೇಳಿದಂತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ). || ೫ || ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ=ನಿಗ್ರಹಿತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್=ಸಾರಸಾರ ವಿವೇಕವುಳ್ಳವನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ=ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು, ಸಾರಥೇಃ=ಸಾರಥಿಗೆ, ಸದಶ್ವಾ ಇವ=ಒಳ್ಳೇ ಕುದುರೆಗಳಂತೆ, ವಶ್ಯಾನಿ=ಅಧೀನಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತ್ಯಮನಸ್ಕಃ ಸದಾಶುಚಿಃ | ನ ಸ ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಸಂಸಾರಂ ಚಾಧಿಗಚ್ಛತಿ || ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಸಮನಸ್ಕಃ ಸದಾ ಶುಚಿಃ | ಸ ತು ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಯೋ ನ ಜಾಯತೇ || ೮ ||

ಅ || ಯಸ್ತು=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಅವಿಜ್ಞಾನವಾನ್=ವಿವೇಕವೆಂಬ ಬುದ್ಧಿರೂಪ ಸಾರಥಿಹೀನನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಅಮನಸ್ಕಃ=ವಶೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಶಕ್ಯವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಶುಚಿಃ=ವಿಷಯಲೋಲುಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಶುದ್ಧನಾಗಿ, ತತ್ಪದಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ನಾಪ್ನೋತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ, ಸಂಸಾರಂ ಚ=ಸಂಸಾರವನ್ನಾದರೂ, ಅಧಿಗಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೭ || ಯಸ್ತು=ಯಾವಾತನು, ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್=ಬುದ್ಧಿರೂಪ ಸಾರಥಿಯುಕ್ತನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಸಮನಸ್ಕಃ=ವಶೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಶುಚಿಃ=ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿ, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಭೂಯಃ=ಎರಡನೇ, ನ ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲವೋ, ತತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್ಪದಂ=ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ವಿಜ್ಞಾನಸಾರಥಿಯಸ್ತು ಮನಃಪ್ರಗ್ರಹವಾನ್ನರಃ | ಸೋಽಧ್ವನಃ ಪಾರಮಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ || ೯ ||

ಅ || ಯಸ್ತು = ಯಾವ, ಸರಃ = ಮನುಷ್ಯನು, ವಿಜ್ಞಾನಸಾರಥಿಃ = ಸಾರಾಸಾರ ವಿವೇಕ ರೂಪವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೆಂಬ ಸಾರಥಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಮನಃಪ್ರಗ್ರಹವಾನ್ = ಮನಸ್ಸೆಂಬ ರಜ್ಜು ವುಳ್ಳವನೋ, ಸಃ = ಆ ಪುರುಷನು, ಅಧ್ವನಃ = ಮಾರ್ಗದ, ಪಾರಂ = ಕೊನೆಯಾದ, ತತ್ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ವಿಷ್ಣೋಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಪರಮಂ ಪದಂ = ಉತ್ತಮ ಲೋಕವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ = ಸೇರುತ್ತಾನೆ. || ೯ ||

ತಾ || ಅಧಿಕಾರಿಯು ದುರ್ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಓಡತಕ್ಕ ಚಕ್ಷುರಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ವಶೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಬುದ್ಧಿಯೆಂಬ ಸಾರಥಿಯಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇದ್ದರೆ ಈ ಸಂಸಾರದುಃಖಕ್ಕೆ ಪಾರವನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸುತ್ತಾನೆ. || ೯ ||

ಮಂ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾ ಹ್ಯರ್ಥಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಂ ಮನಃ | ಮನ ಸಸ್ತು ಪರಾ ಬುದ್ಧಿ ಬುಧ್ಧೇರಾತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ವರಃ || ೧೦ ||

ಅ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ = ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಅರ್ಥಾಃ = ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ಪರಾಃ = ಉತ್ತಮರು, ಅರ್ಥೇಭ್ಯಃ = ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಮನಃ = ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಗಳು, ಪರಂ = ಉತ್ತಮರು, ಮನಸಸ್ತು = ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಬುದ್ಧಿಃ = ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾಭಿ ಮಾನಿಗಳು, ಪರಾ = ಉತ್ತಮರು, ಬುಧ್ಧೇಃ = ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವರಿಂದ, ಮಹಾನ್ = ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯರಾದ, ಆತ್ಮಾ = ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು, ಪರಃ = ಉತ್ತಮರು. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ | ಪುರುಷಾನ್ವಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ || ೧೧ ||

ಅ || ಮಹತಃ = ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ, ಅವ್ಯಕ್ತಂ = ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ರಮಾದೇವಿಯು, ಪರಂ = ಉತ್ತಮಳು, ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ = ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿ ಯಾದ ಶ್ರೀತತ್ವದಿಂದ, ಪುರುಷಃ = ಪಡ್ವಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಃ = ಉತ್ತಮನು, ಪುರುಷಾತ್ = ಪುರುಷನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿನದೇಶಿಯಿಂದ, ಪರಂ = ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು, ಕಿಂಚಿತ್ = ಯಾವದೂ, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲವು, ಸಾ = ಆ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಕಾಷ್ಠಾ = ಅವಧಿಯು (ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಭೂಮಿಯು), ಪರಾ ಗತಿಃ = ಪರಮ ಪ್ರಾಪ್ತನು. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಏಷ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಗೂಢೋಽತ್ಮಾ ನ ಪ್ರಕಾಶತೇ | ದೃಶ್ಯತೇ ತ್ವಗ್ರಯಾ ಬುಧ್ಧ್ಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿಭಿಃ || ೧೨ ||

ಅ || ಏಷಃ = ಈ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸರ್ವೇಷು = ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತೇಷು = ಸ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಗೂಢೋಽತ್ಮಾ = ಅಂತರ್ದೇಶ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ನ ಪ್ರಕಾಶತೇ = ತೋರುವ ದಿಲ್ಲ, ಅಗ್ರಯಾ = ಶ್ರವಣಾದಿಜನಿತವಾದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮಯಾ = ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪವಾದ, ಬುಧ್ಧ್ಯಾ = ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿಭಿಃ = ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ತಾನೆ. || ೧೨ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕ ನಾಗಿ ಗೂಢನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೂ ಆತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವೇದ ವೇದಾಂತಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಮನನ ಮಾಡಿ ಸಂಶಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು, ಆತನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಆತನ ಪ್ರಸಾದ ಸಹಕಾರಿಯಾದ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಆತನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೪೨ ||

ಮಂ || ಯಚ್ಛೇದ್ವಾಜ್ಞಾನಸೀ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತದ್ಯಚ್ಛೇಜ್ಞಾನ ಆತ್ಮನಿ | ಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ಮನಿ ಮಹತಿ ತದ್ಯಚ್ಛೇಜ್ಞಾನಂತ ಆತ್ಮನಿ || ೧೩ ||

ಅ || ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು (ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸೋಮಾದಿವೇತಕಗಳನ್ನು, ವಾಗಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಪಾರ್ವತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆಂಬದಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು), ವಾಕ್=(ವಾಚಂ) ವಾಗಭಿಮಾನಿವೇತಕಿಯರಾದ ಪಾರ್ವತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು, ಮನಸಿ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಶಿವಶೇಷಸುಪರ್ಣನಾಮಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಯಚ್ಛೇತ್=ಇವರ ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬೇಕು, ತತ್=ಆ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು, ಜ್ಞಾನಿ ಆತ್ಮನಿ=ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿಯರಲ್ಲಿ, ಯಚ್ಛೇತ್=ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಚಿಂತನೆಮಾಡಬೇಕು, ಜ್ಞಾನಂ=ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನಿಯರಾದ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತಿಯರನ್ನು, ಮಹತಿ=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಆತ್ಮನಿ=ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ, ವಿರಿಂಚವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ, ಯಚ್ಛೇತ್=ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು, ತತ್=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳನ್ನು, ಶಾಂತೇ=ಸುಖರೂಪನಾದ, ಆತ್ಮನಿ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಯಚ್ಛೇತ್=ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. || ೧೩ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಯನು ನಚೇತರ ಸಂವಾದವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ವೇದಪುರುಷನು ಸಜ್ಜನಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ.—

ಮಂ || ಉತ್ತಿಷ್ಠತ ಜಾಗ್ರತ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವರಾನ್ನಿಬೋಧತ | ಕ್ಷಿರಸ್ಯ ಧಾರಾ ನಿಶಿತಾ ದುರತ್ಯಯಾ ದುರ್ಗಂ ಪಥಸ್ತತ್ಕವಯೋ ವದಂತಿ || ೧೪ ||

ಅ || (ಹೇ ಸಾಧವಃ=ಎಲೋ ಸಾಧುಗಳಿರಾ), ಉತ್ತಿಷ್ಠತ=ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾದ ವಿಸಯ ಚಿಂತನೆಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾಗಿರಿ, ಜಾಗ್ರತ=ಅಲಸ್ಯ ಮಾಡಬೇಡಿರಿ, ವರಾನ್=ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಅಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, (ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು) ನಿಭೋಧತ=ಚಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಿರಿ, (ಸಂಸೃತಿಃ=ಸಂಸಾರವು), ಕ್ಷಿರಸ್ಯ=ಕ್ಷಿರರಕ್ತಿಯ, ಧಾರಾ=ಅಂಚಿನಂತೆ, ನಿಶಿತಾ=ಅತಿತಿಕ್ಷ್ಣವಾದದ್ದು, ದುರತ್ಯಯಾ=ದಾಟಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದು, ತತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಪಥಃ=ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗವನ್ನು, ದುರ್ಗಂ=ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವೆಂದು, ಅಂದರೆ ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಉಪದೇಶವಿಲ್ಲದೇ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯವೆಂದು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಕವಯಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ ತಥಾಽರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ | ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಸರಂ ಧ್ರುವಂ ನಿಜಾಯುತಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್ಮಮುಚ್ಯತೇ || ೧೫ ||

ಅ || ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಶಬ್ದಂ=ಶಬ್ದವೆಂಬ ಗುಣರಹಿತನು, ಶಬ್ದದಿಂದ
ಅವೇದ್ಯನು, ಅಸ್ಪರ್ಶಂ=ಸ್ಪರ್ಶವೆಂಬ ಗುಣಹೀನನು, ನಮ್ಮ ತೃಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅವಿಷಯನು,
ಅರೂಪಂ=ಚಕ್ಷುರಗೋಚರನು, ಅವ್ಯಯಂ=ನಾಶರಹಿತನು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಅರಸಂ=ರಸವ
ರ್ಜಿತನು, ರಸನೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅವಿಷಯನು, ನಿತ್ಯಂ ಅಗಂಧವತ್=ಗಂಧವೆಂಬ ಗುಣವುಳ್ಳವ
ನಲ್ಲ, ಸ್ಥಾಣೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅವಿಷಯನು, ಅನಾದ್ಯನಂತಂ=ಆದ್ಯಂತ ಶೂನ್ಯನಾದ, ಮಹತಃ=
ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನ ದೇಶಿಯಿಂದ, ವರಂ=ಉತ್ತಮನಾದ, ಧ್ರುವಂ=
ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರನಾದ, ತಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನಿಚಾಯ್ಕ=ಶ್ರವಣಾ
ದಿಗಳ ವಿಚಾರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿ, ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್=ಸಂಸಾರ ಬಂಧದಿಂದ, ಪ್ರಮು
ಚ್ಯತೇ=ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೧೫ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಮ್ಮ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗದೆ
ಇದ್ದರೂ, ಸದ್ಗುರುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲಭ್ಯನಾದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಶ್ರವಣ ಮನನ ಧ್ಯಾನಗಳ ಆವೃತ್ತಿ
ಯಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ತನ್ನ ಅಪರೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಈ ಸಂಸಾರ ಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ವೇದ ಪುರುಷನು ಯಮನಚಿಕೇತರ ಸಂವಾದವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ
ಸಾಧು ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಪಾಠಪ್ರವಚನೆಗಳ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿ ಉಪಸಂಹಾರ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.—

ಮಂ || ನಾಚಿಕೇತಮುಪಾಖ್ಯಾನಂ ಮೃತ್ಯುಪ್ರೋಕ್ತಂ ಸನಾತನಂ | ಉಕ್ತ್ವಾ
ಶ್ರುತ್ವಾ ಚ ಮೇಧಾವೀ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ಮಹೀಯತೇ || ಯ ಇದಂ
ಪರಮಂ ಗುಹ್ಯಂ ಶ್ರಾದಯೇದ್ವೈಚ್ಯಸಂಸದಿ | ಪ್ರಯತಃ ಶ್ರಾದ್ಧ
ಕಾಲೇ ವಾ ತದಾನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತೇ | ತದಾನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತ
ಇತಿ || ೧೬ ||

ಅ || ನಾಚಿಕೇತಂ=ನಚಿಕೇತಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಉಪಾಖ್ಯಾನಂ=ಆತನಚರಿತ ಪ್ರತಿಪಾ
ದಕವಾದ ಗ್ರಂಥಸಂದರ್ಭವನ್ನು, ಸನಾತನಂ=ನಿತ್ಯವಾದ, ಮೃತ್ಯುಪ್ರೋಕ್ತಂ=ಯಮದೇವ
ರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನು, ಉಕ್ತ್ವಾ=ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಹೇಳಿ, ಶ್ರುತ್ವಾಚ=ಕೇಳಿಯಾದರೂ,
ಮೇಧಾವೀ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ=ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಮಹೀಯತೇ=ಪೂಜ್ಯನಾಗಿ
ಇರುತ್ತಾನೆ. ಯಃ=ಯಾವಪುರುಷನು, ಪರಮಂ=ಉತ್ತಮವಾದ, ಗುಹ್ಯಂ=ಗೋಪ್ಯವಾದ,
ಇದಂ=ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮಸಂಸದಿ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ, ಶ್ರಾವಯೇತ್=ಶ್ರವಣ
ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಪ್ರಯತಃ=ಪ್ರಯತ್ನವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿ, ಶ್ರಾದ್ಧಕಾಲೇ ವಾ=ಶ್ರಾದ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ
ಯಾದರೂ, ಶ್ರಾವಯೇತ್=ಶ್ರವಣಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ತತ್=ಆ ಶ್ರವಣವು, ಅನಂತ್ಯಾಯ=
ನಾಶರಹಿತವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಕಲ್ಪತೇ=ಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಾಯಾಂತ್ಯ
ದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳೋಣವು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಮೇಯವು ನಿಶ್ಚಯರೂಪ
ವಾದದ್ದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ತೃತೀಯವಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಂ.

“ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಧ್ಯಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ, ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ನಿರೂಪಣಮಾಡುವವರಾಗಿ ಭಗವನ್ಯಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. “ಋತಮಿತ್ಯಾದಿನಾ” ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣೋದಾಹರಣ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ—

ಭಾ || “ಆತ್ಮಾಂತರಾತ್ಮೇತಿ ವಿಭುರೇಕ ಏವ ದ್ವಿಧಾ ಸ್ಥಿತಃ ||
 ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇ ವಾಯೌ ಪರೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯೃದ್ಧ ರೂಪಕೇ || ೧ ||
 ಶುಭಾನ್ ಪಿಬತಿ ಭೋಗಾನ್ ಸ ಛಾಯೇವ ವಿದುಷಾಂ ಪ್ರಭುಃ |
 ಆತಪಃ ಪಾಪಿನಾಂ ನಿತ್ಯಂ ಮರ್ಯಾದಾವಿಪ್ಲು ಯಾಜಿನಾಂ || ೨ ||
 ಸಂಸಾರಸ್ಯ ಚ ಸಾರಸ್ಥಃ ಸ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಸ್ವರೂಪಕಃ ||

ಅ || ವಿಭುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕ ಏವ=ಒಬ್ಬನೇ, ಆತ್ಮಾಂತರಾತ್ಮೇತಿ=ಆತ್ಮನೆಂತಲೂ ಅಂತರಾತ್ಮನೆಂತಲೂ, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ, (ಹೃದಯೇ=ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ), ಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಸಃ=ಆ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಮೇ=ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮರಾದ, ಪರೇಭ್ಯೋಪಿ=ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಋದ್ಧ ರೂಪಕೇ=ಪರಿಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪನಾದ, ವಾಯೌ=ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಸಃ=ಆ, ಪ್ರಭುಃ=ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಶುಭಾನ್=ಶೋಭನಗಳಾದ, ಭೋಗಾನ್=ವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಪಿಬತಿ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸಃ=ಅವನು, ವಿದುಷಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ಛಾಯೇವ=ನೆರಳಿನಂತೆ ಸುಖಪ್ರದನು, ಪಾಪಿನಾಂ=ಪಾಪಿಸ್ಥರಿಗೆ, ನಿತ್ಯಂ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಆತಪಃ=ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣದಂತೆ ದುಃಖಪ್ರದನು, ವಿಷ್ಣುಯಾಜಿನಾಂ=ತನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೆ, ಮರ್ಯಾದಾ=ಅಶ್ರಯಭೂತನು, ದ್ವಿಸ್ವರೂಪಕಃ=ಎರಡು ರೂಪಉಳ್ಳ, ಸಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಂಸಾರಸ್ಯ ಚ=ಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಸಾರಸ್ಥಃ=ಸಾರಭೂತವಾದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. || ೨ ||

ಭಾ || “ದೇವೇಭ್ಯಃ ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಭ್ಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋಽರ್ಥಾಭಿಮಾನಿನಃ ||
 ಸೋಮವಿತ್ತಸ ಸೂರ್ಯಾಪ್ತಾ ಅಶ್ವ್ಯಗ್ನೀದ್ರೇಂದ್ರ ಸೂನವಃ |
 ಯಮೋದಕ್ಷಶ್ಚೇಂದ್ರಿಯೇಶಾಃ ಸುಪರ್ಣೀ ವಾರುಣೀ ತಥಾ || ೪ ||
 ಉಮೇತಿ ಚಾರ್ಥಮಾನಿನ್ಯಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋದ್ವಿದ್ಯೈಕ ದೇವತಾಃ |
 ಮನೋಭಿಮಾನಿನೋ ರುದ್ರವೀಂದ್ರಶೇಷಾಸ್ತ್ರಯೋಽಸಿ ತು || ೫ ||
 ತೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಅರ್ಥಮಾನಿಭ್ಯಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಬುದ್ಧಿಃ ಸರಸ್ವತೀ |
 ತಸ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ತತೋಽವ್ಯಕ್ತಾಭಿಧಾ ರಮಾ || ೬ ||
 ತಸ್ಯಾಸ್ತು ಪುರುಷೋವಿಷ್ಣುಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಾನ್ನೈವ ತತ್ಸಮಃ
 ಕಶ್ಚಿತ್ ಕುತಶ್ಚಿಚ್ಛಿಷ್ಠಸ್ತು ನಾಸ್ತೀತಿ ಕಿಮು ಸಾ ಕಥಾ || ೭ ||
 ತಸ್ಮಾದ್ವಾಗಾತ್ಮಿಕಾ ದೇವೀ ರುಮಾದ್ಯಾಸ್ತು ಶಿವಾದಿಪು |
 ಶಿವಾದೀನ್ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೋಸ್ತು ನಿಯಚ್ಛೇನ್ಮಹದಾತ್ಮನೋಃ || ೮ ||

ತೌ ರಮಾಯಾಂ ಪರಾನಂದೇ ತಾಂ ವಿಷ್ಣೌ ಪರಮಾತ್ಮನಿ |
ತದ್ವಶತ್ವೇನ ತದ್ಧ್ಯಾನಂ ನಿಯಮೋ ನಾಮ ನಾಪರಃ || ೯ ||
ಕುತಸ್ತು ಮಾನುಷೋದೇ ವಾನ್ಮಿಯಚ್ಛೇದ್ವಿನಿಯಾಮಕಾನಿತಿ" ಚ ||

ಅ || ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಭ್ಯಃ=ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ದೇವೇಭ್ಯಃ=ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿನಃ=ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಜ್ಯಾಯಾಂಸಃ=ಉತ್ತಮರು, ಈ ಎರಡರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಮ, ವಿತ್ತಪ ಸೂರ್ಯಾಪ್ತಾ ಅಪ್ಪಿಂಗ್ಲೀಂದ್ರೇಂದ್ರಸೂನವಃ |
ಯಮೋದಕ್ಷಶ್ಚೇಂದ್ರಿಯೇಶಾಃ ||

ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಸೋಮನು, ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ (ವಿತ್ತಪ) ಕುಬೇರನು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಸೂರ್ಯನು, ರಸನಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪ (ವರುಣನು), ಘ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳು, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು, ಪಾಣಿಗೆ (ಹಸ್ತಕ್ಕೆ) ಇಂದ್ರನು, ಪಾದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಪುತ್ರನಾದ ಜಯಂತನು, ಪಾಯು ನಾಮಕ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಯಮನು, ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಹತ್ತುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಸುಪರ್ಣೀ ವಾರುಣೀ ತಥಾ | ಉಮೇತಿ ಚಾರ್ಘ ಮಾನಿಸ್ಯಃ ||

ಗರುಡ ಭಾರ್ಯಳಾದ ಸೌಪರ್ಣೀದೇವಿಯು, ಶೇಷಭಾರ್ಯಳಾದ ವಾರುಣೀದೇವಿಯು, ರುದ್ರಭಾರ್ಯಳಾದ ಪಾರ್ವತೀ ದೇವಿಯು, ತಿಸ್ತ್ರೋದ್ವಿದ್ಯೈಕ ದೇವತಾಃ=ಹೀಗೆ ಮೂರು ಮಂದಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ, ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ,-ಹೀಗೆ ಐದು ಅರ್ಥ (ವಿಷಯ) ಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ,-ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಸೌಪರ್ಣಿಯು, ರೂಪ, ರಸ,-ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ವಾರುಣಿಯು, ಗಂಧಕ್ಕೆ ಉಮಾದೇವಿಯು, ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು.

ಅ || ರುದ್ರವೀಂದ್ರ ಶೇಷಾತ್ರಯೋಽಸಿತು=ಶೇಷ, ರುದ್ರ ಗರುಡರು,- ಈ ಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮನೋಭಿಮಾನಿನಃ=ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ತೇ=ಅವರು, ಅರ್ಥಮಾನಿಭ್ಯಃ=ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಪಾರ್ವತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಶ್ರೇಷ್ಠಾಃ=ಉತ್ತಮರು, ತೇಭ್ಯಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ, ಬುದ್ಧಿಃ=ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಳಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಉತ್ತಮಳು, ತಸ್ಯಾಃ=ಆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರಿಂದ, ಮಹಾನ್=ಮಹತ್ತ್ವತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯರಾದ, ಆತ್ಮಾ=ಆತ್ಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಉತ್ತಮರು, ತತಃ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವರಿಂದ, ಅನ್ಯಕ್ತಾಭಿಧಾ=ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅನ್ಯಕ್ತಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾದ, ರಮಾ=ಲಕ್ಕಿ ದೇವಿಯು, (ಶ್ರೇಷ್ಠಾ=ಉತ್ತಮಳು), ತಸ್ಯಾಃ=ಆ ಲಕ್ಕಿದೇವಿಯಿಂದ, ಪೂರ್ಣತ್ಯಾತ್=ಪೂರ್ಣ ಸದ್ಗುಣನಾದುದರಿಂದ, ಪುರುಷಃ=ಪುರುಷ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಶ್ರೇಷ್ಠಃ=ಉತ್ತಮನು, ತತ್ಸಮಃ=ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನಾಗಿರುವವನು, ಕಶ್ಚಿತ್=ಯಾರೊಬ್ಬನು, ಕುತಶ್ಚಿತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ಕುತ್ರಾಪಿ=ಯಾವದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ನೈವ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ, ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತು=ಉತ್ತಮನಾದರೂ, ನಾಸ್ತೀತಿ=ಇಲ್ಲವೆಂಬದು, ಸಾ ಕಥಾ=ಆ ಕಥೆಯು, ಕಿಮು=ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ.

ತಾ || ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನಾಗಲೀ ಉತ್ತಮನಾಗಲೀ ಇದ್ದಾನೆಂಬ ಕಥೆಯು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾದೀತು? ಸರ್ವಥಾ ಅನುಪವನ್ನವೇ ಸರಿಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಅ ಕಾರಣದಿಂದ, ವಾಗಾತ್ಮಿಕಾಃ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಉಮಾದ್ಯಾಃ=ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ, ದೇವಿಃ=ಮೂರುಮಂದಿ ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು, ಶಿವಾದಿಮು=ರುದ್ರದೇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂರುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಯಚ್ಛೇತ್=ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ಚಿಂತನೆಮಾಡಬೇಕು, ಶಿವಾದೀನ್=ರುದ್ರ, ಶೇಷ, ಗರುಡರನ್ನು, ಮಹದಾ ತ್ಮನೋಃ=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಬ್ರಹ್ಮವಾಯ್ವೇಸ್ತು=ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿಯೂ, ತಾ=ಅ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳನ್ನು, ರಮಾಯಾಂ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತಾಂ=ಅ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯನ್ನು, ಪರಾನಂದೇ=ಪ್ರೇಮ ಸುಖರೂಪನಾದ, ವಿಷ್ಣು=ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಪರಮಾ ತ್ಮನಿ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ನಿಯಚ್ಛೇತ್=ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು, ನಿಯಮೋನಾಮು=ನಿಯಮವೆಂದರೆ, ತದ್ವಶಸ್ವೇನ=ಅವರ ಅಧೀನರನ್ನಾಗಿ, ತದ್ಧ್ಯಾನಂ= ಅವರ ಚಿಂತನೆಯು, ನಾಪರಃ=ಬೇರೆಅಲ್ಲ, ಮಾನುಷಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ವಿನಿಯಾಮಕಾನ್=ನಿಯಾ ಮಕಾರಾಗಿರುವ, ದೇವಾನ್=ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಕುತಸ್ತು=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ನಿಯಚ್ಛೇತ್= ನಿಯಮಿಸುವನು. ಆದುದರಿಂದ, ನಿಯಚ್ಛೇತ್ ಎಂಬುವದಕ್ಕೆ ನಿಯಮಿಸುವದು ಎಂಬ ಅರ್ಥ ವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವರಾದವರು ತಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು ಅಧಿಕಾರಿಯು ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಭಾ || ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಯಾಃ ಪರತ್ವಂ ಸಿದ್ಧಮಿತಿ ಮಹತಃ ಪರಮಿತ್ಯೇ ವೋಕ್ತುಂ || ೧೫ ||

ಅ|| ತನ್ನ ಭಾರ್ಯಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮಹತಃ ಪರಂ=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಉತ್ತಮತ್ವ ವು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಆದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಏತಾದೃಶಮಹಿಮೋಪೇತ ನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೃತ್ಯುರೂಪವಾದ ಈ ಸಂಸಾರಬಂಧನ ದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು ಲಭ್ಯವಾಗ ಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯನಾದವನು ಎಂಬುವ ದಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಇತಿ ಕಾಠಕೋಪನಿಷದಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾಂವಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಃ

|| ಸಮಾಪ್ತಃ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ವಲ್ಲಿಯು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಒಂದನೆ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಈ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯಕ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂಗಭೂತವಾದ ವೈರಾಗ್ಯವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಸಂಪಾದ್ಯವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ಪರಾಂ ಚಿ ಬಾನಿ ವ್ಯತ್ಯಣಾತ್ಸ್ಯಯಂ ಭೂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪರಾಕ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತ ರಾತ್ಮನ್ | ಕಶ್ಚಿದ್ಧೀರಃ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮಾನಮೈಕ್ಷದಾವೃತ್ತಚಕ್ಷುರಮೃತ ತ್ವಮಿಚ್ಛನ್ || ೧ ||

ಅ || ಸ್ವಯಂಭೂಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು (ಅಥವಾ ಚತುರ್ಮುಖನು), ಬಾನಿ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು, ಪರಾಂಚಿ=ಪರಾಂಜ್ಯುತಗಳನ್ನಾಗಿ, ಅಂದರೆ ವಿಷಯಾಸಕ್ತಗಳನ್ನಾಗಿ, ವ್ಯತ್ಯಣಾತ್=ಕೃತ್ರಿತಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, (ಪುರುಷನು) ಪರಾಕ್=ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಆತ್ಮನ್=ತನ್ನ, ಅಂತಃ=ಒಳಗೆ, ನಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುವದಿಲ್ಲ, ಕಶ್ಚಿತ್=ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ, ಧೀರಃ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು, ಅಮೃತತ್ವಂ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಇಚ್ಛನ್=ಇಚ್ಛಿಸುವವನು, ಆವೃತ್ತಚಕ್ಷುಃ=ವಿಷಯಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಬಂದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪ್ರತ್ಯಕ್=ಒಳಗೆ, ಆತ್ಮಾನಂ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಐಕ್ಷತ್=ನೋಡುತ್ತಾನೆ || ೧ ||

ಮಂ || ಪರಾಚಃ ಕಾಮಾನನುಯಂತಿ ಬಾಲಾಸ್ತೇ ಮೃತ್ಯೋರ್ಯಂತಿ ವಿತ ತಸ್ಯ ಸಾಶಂ | ಅಥ ಧೀರಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಧೃವಮಧ್ರುವೇ ಸ್ಥಿಹ ನ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ || ೨ ||

ಅ || ಯೇ ಬಾಲಾಃ=ಯಾವ ಬಾಲಕರಂತಿರುವ ಅವಿವೇಕಿ ಜನರು, ಪರಾಚಃ=ಬಾಹ್ಯಗಳಾದ, ಕಾಮಾನ್=ಕಾಮ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಅನುಯಂತಿ=ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೋ, ತೆ=ಆ ಮನುಷ್ಯರು, ವಿತತಸ್ಯ=ಬಹುಕಾಲೀನವಾದ, ಮೃತ್ಯೋಃ=ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮ ಕರ್ಮಾದಿಯ, ಸಾಶಂ=ಬಂಧವನ್ನು, ಅಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ದುಃಖವನ್ನು, ಯಂತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅಥ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇಹ=ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಧೀರಾಃ=ವಿವೇಕಿಗಳಾದವರು, ಧೃವಂ=ಶಾಶ್ವತವಾದ, ಅಮೃತತ್ವಂ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ವಿದಿತ್ವಾ=ತಿಳಿದು, ಅಧ್ರುವೇಷು=ಅಸ್ಥಿರಗಳಾದ ವಿತ್ತಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ನ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ=ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡುವದಿಲ್ಲ || ೨ ||

ತಾ || ಕಾರ್ಯಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿವೇಕ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವವರು, ಸ್ತ್ರೀ ಸಂಭೋಗಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ಭೋಗದಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾಗಿ, ಅನಾದಿಯಿಂದ ತನ್ನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಬಂದ, ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಕಾಮಕರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಸಂಸಾರ ದುಃಖವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿವೇಕಿಗಳಾದರೂ ಅಸ್ಥಿರಗಳಾದ ಸಂಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸದೆ ಶಾಶ್ವತ ಸುಖ ರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ || ೨ ||

ಮಂ || ಯೇನ ರೂಪಂ ರಸಂ ಗಂಧಂ ಶಬ್ದಾನ್ ಸ್ಪರ್ಶಾಂಶ್ಚ ಮೈಥುನಾನ್ | ಏತೇನೈವ ವಿಜಾನಾತಿ ಕಿಮತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ || “ಏತದ್ವೈತತಃ” || ೩ ||

ಅ || ಯೇನ ಏತೇನೈವ=ಯಾವ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ, (ಪ್ರೇರಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು), ರೂಪಂ=ರೂಪವನ್ನು, ರಸಂ=ಮಧುರಾದಿ ರಸವನ್ನು, ಗಂಧಂ=ಪರಿಮಳವನ್ನು,

ಶಬ್ದಾನ್=ಧ್ವನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು, ಸ್ವರ್ಶಾನ್=ಶೀತೋಷ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು, ಮೈಥುನಾನ್=ಮಿಥುನೀ ಭಾವಾದಿಸುಖಗಳನ್ನು, ವಿಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ತದೇತತ್=ಆ ಈ ಜೀವಪ್ರೇರಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅತ್ರ=ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ ಕಿಂ=ಮುಕ್ತಜೀವಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ ಏನು, (ಈ ಪ್ರಕಾರ ನಚಿಕೇತರಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಯಮದೇವರು ಉತ್ತರ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ) “ಏತದ್ವೈತದಿತಿ” ತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ, ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೋ ಏನೋ ಎಂಬದಾಗಿ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಏತದ್ವೈತ=ಈ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಗುಣ ಪುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ=ಎದ್ದಾನೆಯೇ ಸರಿ, ವೈ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. || ೩ ||

ಮಂ || ಸ್ವಪ್ನಾಂತಂ ಜಾಗರಿತಾಂತಂ ಚೋಭೌ ಯೇನಾನುಪಶ್ಯತಿ | ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೪ ||

ಅ || ಸ್ವಪ್ನಾಂತಂ=ಸುಷುಪ್ತಿಯನ್ನು, ಜಾಗರಿತಾಂತಂ=ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು, ಉಭೌ ಚ=ಈ ಎರಡನ್ನೂ, ಯೇನ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ (ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಜೀವನು), ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ತಂ=ಆ, ಮಹಾಂತಂ=ಮಹಾನುಭಾವನಾದ, ವಿಭುಂ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮತ್ವಾ=ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಧೀರಃ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು, ನ ಶೋಚತಿ=ದುಃಖ ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

ತಾ || ಜೀವನಿಗೆ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥಾ, ಸ್ವಪ್ನವಸ್ಥಾ, ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥಾ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಹೀಗೆ ಈ ಅವಸ್ಥಾತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ಇರುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖವು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೪ ||

ಮಂ || ಯ ಇದಂ ಮಧ್ವದಂ ನೇದಾತ್ಮಾನಂ ಜೀವಮಂತಿಕಾತ್ | ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೫ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಇದಂ(ಇಮಂ)=ಈ, ಮಧ್ವದಂ=ಸುಖವನ್ನು, ಅನುಭವಿಸುವ, (ಮಧು=ಸುಖ ಅತ್ತೀತಿ ಮಧ್ವದಃ ತಂ) ಜೀವಮಂತಿಕಾತ್=ಜೀವಸಮಾಪದಲ್ಲಿ, (ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವ) ಆತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ=ಈ ಮೊದಲು ವಿದ್ಯಮಾನವಾದದ್ದಕ್ಕೂ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕವರಿಗೂ, ಈಶಾನಂ=ಪ್ರೇರಕನನ್ನಾಗಿಯೂ, ನೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಸಃ=ಆ ಪುರುಷನು, ತತಃ=ತನಗೆ ನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿತಿಳಿಕೊಂಡು ಇರುವದರಿಂದ, ನ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ=ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ, ಇಚ್ಛಿಸುವದಿಲ್ಲವು ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತನಗೆ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು ಇರುವದರಿಂದ ತನ್ನರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ, ಏತದ್ವೈತತ್-ಯತ್=ಯಾವದು ನಿನ್ನಿಂದ, ವೃಷ್ಟಂ=ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟತೋ, ತತ್=ಆಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಏತದ್ವೈತ=ಮೊದಲುಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೇಸರಿ, ವೈ=ನಿಷ್ಠೆಯವು || ೫ ||

ಮಂ || ಯಃ ಪೂರ್ವಂ ತಪಸೋ ಜಾತಮಧ್ಯಃ ಪೂರ್ವಮಜಾಯತ | ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಂ ಯೋ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯಸಶ್ಯತಿ ||

|| ಏತದ್ವೈತತ್ || ೬ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಜಾತಂ=ಈ ಮೊದಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟದೆ ಇರುವ ಜತುರ್ಮುಖನನ್ನು, ತಪಸಃ=ತಪೋನಾಮಕನಾದ ರುದ್ರನದೇಶಿಯಿಂದ, ಪೂರ್ವಂ=ಮೊದಲು, ಅದ್ವೈತಃ=ಅಪ್ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭೂತಗಳಿಂದಲೂ, ಪೂರ್ವಂ=ಮೊದಲು, ಅಜಾಯತ=(ಅಜನಯತ್) ಹುಟ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಃ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಗುಹಾಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು, ಪ್ರವಿಶ್ಯ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ, ತಿಸ್ವಂತಂ=ಇರತಕ್ಕ, ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಭೂತೇಭಿಃ=ಭೂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ವ್ಯವಶ್ಯತಿ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ಏತದ್ವೈತತ್-ಯತ್=ಯಾವದು, ತ್ವಯಾ=ನಿನ್ನಿಂದ, ವೃಷ್ಟಂ=ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟತೋ, ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಏತದ್ವೈತಃ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೇ ಸರಿ, ವೈ=ನಿಶ್ಚಯವು. || ೬ ||

ತಾ || ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖಾದ್ಯವಯವಗಳಿಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹುಟ್ಟಿದವರೇ ಪುನಃ ಕಶ್ಯಪರಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಹಾಗೆ ಅಲ್ಲನೆಂಬುದಾಗಿ “ಅಜಾತಂ” ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ಸಂವಿಶತ್ಯದಿತಿರ್ದೇವತಾಮಯಿ | ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಸ್ವಂತೀಂ ಯಾ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯಾಜಾಯತ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೭ ||

ಅ || ಅದಿತಿಃ=(ಅದನಾತ್=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಭಕ್ಷಣ ಮಾಡುವದರಿಂದ) ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ದೇವತಾಮಯಿ=ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ, ಯಾ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮ ಶರೀರವು, ಪ್ರಾಣೇನ=ಮುಖ್ಯ ವಾಯುದೇವರಿಂದ (ಕೂಡಿಕೊಂಡು), ಸಂವಿಶತಿ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡುತ್ತದೆ, ಯಾ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮ ಶರೀರವು, ಗುಹಾಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು, ಪ್ರವಿಶ್ಯ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡು, ತಿಸ್ವಂತೀಂ=ಇರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೇ, ಭೂತೇಭಿಃ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ, (ಕೂಡಿಕೊಂಡು) ವ್ಯಾಜಾಯತ=(ಜನಯಾಮಾಸ) ಹುಟ್ಟಿಸಿತೋ, ತಾನೇ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ನಾನಾ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸುವವನಾದನು, ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನಾದರೂ ದೇಹ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸುವವನಾದನು, ಏತದ್ವೈತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನು ಏತಾದೃಶಗುಣವುಳ್ಳವನೇ ಸರಿ, ನಿಶ್ಚಯವು || ೭ ||

ತಾ || ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿಸ್ವತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಎಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಮಸ್ತರಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವಾಯುದೇವರಿಂದಲೂ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದಲೂ ಒಟ್ಟಿಗೆಯೂ-ಹೊರಗೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. || ೭ ||

ಮಂ || ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತವೇದಾ ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಿಣೀಭಿಃ | ದಿವೇದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗೃವದ್ಭಿರ್ವಿಷ್ವದ್ಭಿರ್ವಾ ನುಷ್ಯೇಭಿರಗ್ನಿಃ || ೮ ||

ಅ || ಅರಣ್ಯಃ=(ಅರಃ=ಜ್ಞಾಯಮಾನನಾದ, ಣಾಃ=ಸುಖರೂಪನಾದ, ಪರಮಾತ್ಮನು, ಯಾಭ್ಯಾಂ=ಯಾವ ಗುರುಶಿಷ್ಯರಿಂದ, ತೌ=ಆ ಗುರುಶಿಷ್ಯರು, ಅರಣಿತಬ್ಧವಾಚ್ಯರು, ಅಂದರೆ ಯಾವ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಸುಖರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಆ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರು ಅರಣಿವಂತ ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು, ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ, ಜಾತವೇದಾಃ=(ಜಾತಂ ಸರ್ವಂ ವೇತ್ತಿ ಜಾತವೇದಾಃ) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಗರ್ಭಿಣೀಭಿಃ=ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ,

ಸುಭೃತಃ=ಚನ್ನಾಗಿ ಧಾರಣೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಗರ್ಭ ಇವ=ಗರ್ಭದಂತೆ, ನಿಹಿತಃ=ಅವಾಸಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ, ಸಃ=ಆ, ಅಗ್ನಿಃ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು ತಿನ್ನತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮುಕ ನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಜಾಗೃವದ್ಭಿಃ=ಭಗವಜ್ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಹವಿಸ್ತದ್ಭಿಃ=ಯಜ್ಞಸಾಧನವುಳ್ಳ, ಮನುಷ್ಯೇಭಿಃ=ಮನುಷ್ಯರಿಂದ, ದಿವೇದಿವೇ=ಪ್ರತಿದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ, ಈಡ್ಯಃ=ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ || ೮ ||

ತಾ || ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ತಮ್ಮ ಗರ್ಭವನ್ನು ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ ಕಾಪಾಡುವಂದದಿ, ಗುರು ಪಿಸ್ತರ ಸಂವಾದದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾರಣೆಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸದಾ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಹೇಗೆ ಗರ್ಭವು ಗರ್ಭಿಣಿಯನ್ನಗಲಿ ಇರದೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನು ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನಗಲಿರದಂತೆ ಸದಾ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. || ೮ ||

ಮಂ || ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ | ತಂ ದೇವಾ ಸ್ಸರ್ವೇ ಅರ್ಪಿತಾಸ್ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೯ ||

ಅ || ಸೂರ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನು, (ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಯತಃ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಉದೇತಿ=ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೋ, ಯತ್ರ ಚ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ (ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ), ಅಸ್ತಂ=ಆದರ್ಶವನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ, ತಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ=ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅರ್ಪಿತಾಃ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾರೆ, ತತ್=(ತಂ) ಸರ್ವದೇವಾಶ್ರಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, (ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲೀ) ಕಶ್ಚನ=ಯಾರೊಬ್ಬರೂ, ನ ಉ ಅತ್ಯೇತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತದ್ವೈತತ್= ನೀನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ ಸರಿ. || ೯ ||

ತಾ || ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧನಾದ ಆದಿತ್ಯನು ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಯ ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿ ಲಯಗಳನ್ನು ಕೊಡ ತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲೀ ದಾಟಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕವರು ಇಲ್ಲ (ಅಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕರೂ ಉತ್ತಮರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ). || ೯ ||

ಮಂ || ಯದೇವೇಹ ತದಮುತ್ರ ಯದಮುತ್ರ ತದನ್ವಿಹ | ಮೃತ್ಯೋಸ್ಸ ಮೃತ್ಯುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಸಶ್ಯತಿ || ೧೦ ||

ಅ || ಇಹ=ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಯದೇವ=ಮತ್ಸ್ಯಾದ್ಯವತಾರ ಸಮೂ ಹವು, (ಆದಿಯೂ) ತದೇವ=ಅದೇನೆ, ಅಮುತ್ರ=ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅವತಾರರೂ ಪಕ್ಕೂ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ಇಂದ್ರಾರ್ಜು ನಾದಿಗಳಂತೆ ಅವಾಂತರ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಯತ್=ಯಾವರೂಪವು, ಅಮುತ್ರ=ವೈಕುಂಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ (ಆದಿಯೂ), ತದನು=ಅದೇರೂಪವೇ, ಇಹ=ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಅವತಾರ ರೂಪವು(ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲೀ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ). (ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಅನರ್ಥವು ಸಂಭವ

ಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಇಹ=ಮೂಲರೂಪ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, ನಾನಾ=ಭೇದವನ್ನು, ಇವ=ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು, ಪಶ್ಯತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅತನು, ಮೃತ್ಯೋಃ=ಮಾರಕದಿಂದ, ಮೃತ್ಯುಂ=ಮರಣವನ್ನು. (ಅಂದರೆ ಅಂಧಂತ ಮುಸ್ಸನ್ನು) ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಮನಸ್ಯೇವೇದಮಾಪ್ತವ್ಯಂ ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ | ಮೃತ್ಯೋಃ
ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ || ೧೧ ||

ಅ || ಇಹ=ಈ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ, ಅವತಾರರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಕಿಂಚನ=ಯಾವ ದೊಂದು ಗುಣವಾಗಲೀ ಕರ್ಮವಾಗಲೀ, ನಾನಾ=ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ, ಇದಂ=ರೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಾದಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಪ್ರಮೇಯವು, ಮನಸ್ಯೇವ=ಮನನಸಮರ್ಥವಾದ ಅಂತಃಕರಣದಿಂದಲೇ, ಆಪ್ತವ್ಯಂ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, (ಭೇದದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ಅಪಲಾಪನಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ), (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯದೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಅನರ್ಥವದೆಯೆಂಬುವದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ), ಇಹ=ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ನಾನೇವ=ಭಿನ್ನವನ್ನು, ಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನವನ್ನು, ಪಶ್ಯತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅ ಪುರುಷನು, ಮೃತ್ಯೋಃ=ಮಾರಕನಿಂದ, ಮೃತ್ಯುಂ=ಅತಿಶಯ ದುಃಖಪ್ರದವಾದ ತಮಸ್ಸನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೧೧ ||

ತಾ || ಮೂಲರೂಪಾವತಾರರೂಪಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಮೂಲರೂಪ ಅವತಾರರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವಾಗಲೀ ಭೇದಾಭೇದವಾಗಲೀ ಇರುವದಿಲ್ಲ; ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಅಂಧಂತಮುಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ || ೧೧ ||

ಮಂ || ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ | ಈಶಾನೋ
ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೧೨ ||

ಅ || ಆತ್ಮನಿ=(ಆತ್ಮನಃ)=ದೇಹದ ಅಥವಾ ಜೀವನ, ಮಧ್ಯೇ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಪುರುಷಃ=(ಪುರಿ=ಶೇತ ಇತಿ ಪುರುಷಃ)=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಶಯನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವದರಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ=ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ಈಶಾನಃ=ಪ್ರೇರಕನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ=ಈ ದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಿತನಾಗಿ, ತಿಷ್ಠತಿ=ಇರುತ್ತಾನೆ, ತತಃ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರೇರಕತ್ವ ಇರುವದರಿಂದ, (ತತ್ ಜ್ಞಾನೀ=ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದವನು), ನ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ=ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ, ಏತದ್ವೈತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೇ ಸರಿ. || ೧೨ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವರ ಬಾಹ್ಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ದೇಹಾಂಗುಷ್ಠದ ಪರಿಮಾಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿಯೂ, ಜೀವದೇಹದಲ್ಲಿ ಜೀವಾಂಗುಷ್ಠದ ಪರಿಮಾಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು, ಅಂತಃಪ್ರೇರಕನಾಗಿಯೂ, ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಬೇಡ; ಅವನೇ ಸದಾರಕ್ಷಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೧೨ ||

ಮಂ || ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತಿರಿವಾಧೂಮಕಃ | ಈಶಾನೋ
ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ಏವಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ವಃ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೧೩ ||

ಅ || ಅಧೂಮಕಃ=ಧೂಮರಹಿತವಾದ, ಜ್ಯೋತಿರಿವ=ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶರೂಪ
ನಾದ, ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ=ಅಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಿತನಾದ, ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ=ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿರುವ
ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಈಶಾನಃ=ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ
ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಪುರುಷಃ=ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವವನು,
ಸ ಏವ=ಅವನೇವೇ, ಅದ್ಯ=ಈಗಲೂ, ವರ್ತತೇ=ಇದ್ದಾನೆ, ಸ ಉ=ಅವನೇವೇ, ಶ್ವಃ=ಮುಂದಿನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ (ಆತನು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯನು ಎಂಬ ಅರ್ಥ), ಏತದ್ವೈತತ್=ನೀನು
ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಏತಾದೃಶ ಮಹಿಮೋಪೇತನೇ ಸರಿ. || ೧೩ ||

ಮಂ || ಯಥೋದಕಂ ದುರ್ಗೇ ವೃಷ್ಟಂ ಪರ್ವತೇಷು ವಿಧಾವತಿ | ಏವಂ
ಧರ್ಮಾನ್ವೃಥಕ್ ಪಶ್ಯಂಸ್ತಾನೇವಾನು ವಿಧಾವತಿ || ೧೪ ||

ಅ || ಪರ್ವತೇಷು=ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ, ದುರ್ಗೇ=ಶಿಖರದಲ್ಲಿ, ವೃಷ್ಟಂ=ವೃಷ್ಟಿಕರಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟ, ಉದಕಂ=ನೀರು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ (ಅಥೋಭಾಗಕ್ಕೆ), ವಿ=ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
ಧಾವತಿ=ಹೋಗುತ್ತದೆಯೋ, ಏವಂ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ,
ಧರ್ಮಾನ್=ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳನ್ನು, ಪ್ವೃಥಕ್=ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಲಿ (ಭೇದ
ದಿಂದ), ಪಶ್ಯನ್=ತಿಳಿದವನು, ತಾನೇವ=ಭೇದದಿಂದ ತಿಳಿದವುಗಳನ್ನೇವೇ, ಅನು=ಅದನ್ನು ತಿಳಿ
ಕೊಂಡ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ, ವಿಧಾವತಿ=ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೪ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳೂ, ಜಗತ್ಪರ್ಜನಾದಿ
ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನಗಳಾಗಿದ್ದಾವೆ. ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ
ಅಭಿನ್ನಗಳಾಗಿದ್ದಾವೆ. ಅವುಗಳು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ, ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ, ಭಿನ್ನಗಳಾ
ಗಿದ್ದಾವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡವನಿಗೆ, ಪರ್ವತ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ನೀರು ಹೇಗೆ ಅದೇಕ್ಷಣ
ದಲ್ಲಿ ಅಧಃಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಓಡಿ ಹೋಗುತ್ತದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇವುಗಳ ಭೇದ ಜ್ಞಾನಾನಂತರದ
ಲ್ಲಿಯೇ ತಮಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧಮಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದ್ಯಗೇವ ಭವತಿ |

ಏವಂ ಮುನೇರ್ವಿಜಾನತ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ || ೧೫ ||

ಅ || ಹೇ ಗೌತಮ=ನಚಿಕೇತರೇ! ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಶುದ್ಧಂ=ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಉದ
ಕಂ=ಜಲವು, ಶುದ್ಧೇ=ನಿರ್ಮಲವಾದ ಜಲದಲ್ಲಿ, ಸಿಕ್ತಂ=ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ತಾದ್ಯಗೇವ=
ಅದರ ಸದೃಶವಾದದ್ದೇ ಆಗುತ್ತದೆ (ಹೊರತು ಅದೇ ಆಗುವದಿಲ್ಲ), ವಿಜಾನತಃ=(ವಿಜಾ
ನತಾಂ)=ವಿಶೇಷಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ, ಮುನೇಃ=ಮನನ ಶೀಲರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆತ್ಮಾ=
ನಿಯಾಮಕನಾದ ಮುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಏವಂ ಭವತಿ=ಭಗವತ್ಸದೃಶನೇ ಆಗು
ತ್ತಾನೆ ಹೊರತು ಅವನ ಅಭೇದವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಜೀವರು ಭಗವದೈಕ್ಯವನ್ನು
ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೫ ||

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾ ವಲ್ಲೀ.

ತಾ || ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಪರ ಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರೂ ತನ್ನದೃಶನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಅವನಿಂದ ಐಕ್ಯ ವನ್ನು ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ.

ನರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದನೇ ವಲ್ಲಿಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಾ ವಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಂ.

ಭಾ || ತೃಣ ಕಾತ್ಮರಣ ಇತಿಧಾತುಃ ||

ಅ || ತೃಣ ಎಂಬ ಧಾತುವು, ಕಾತ್ಮರಣಿ=ನಿಂದಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವದರಲ್ಲಿ ಎಂಬುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ “ಯಇದಂ ಮಧ್ಯದಂ ನೇದಾ ತ್ಯಾನಂ ಜೀವ” ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯಾಧಿಕರಣ್ಯ ಇರುವದರಿಂದಲೂ, “ಯದೇವೇಹ ತದಮುತ್ರ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಜೀವೇತ್ಯರಾಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದು ಅಸಂಗತವು. “ಹಂತ ತ ಇದಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಾತನಂ” “ಯಥಾ ಮರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ” ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮೇಲೆ ಜೀವರುಗಳಿಗೆ ಭೇದವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವದರಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಪಾತತಃ-ತೋರತಕ್ಕ ಅರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಇದಂ ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಯಥಾ ಮರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ
ಜೀವೋ ಭವತಿ ತಚ್ಚ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಜೀವೇತ್ಯರಭೇದಜ್ಞಾಪನಾಯ ||
-ಅ ೨ || ವ ೨ || ಮಂ || ೬ ||

ಅ || ಅತಿ ಗೋಪ್ಯವಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಜೀವನು ಮರಣವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತಾನೋ ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಜೀವೇತ್ಯರಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸರಿ.

ಭಾ || ಯಃ ಕರ್ಮಫಲ ಭೋಕ್ತಾ ಸುಪ್ತಾದಿಮಾನ್ ಸ ಜೀವಃ |
ಯಃ ಪ್ರಲಯಾದಿಷು ಜೀವೇಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ
ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಂಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

-ಅ ೨ || ವ ೨ || ಮಂ || ೭-೮ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತಾ=ತಾನು ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯಪಾಪ ರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸತಕ್ಕವನೋ, ಸುಪ್ತಾದಿಮಾನ್=ಜಾಗೃತ್ವಸ್ಥ ಸುಷುಪ್ತಿ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳುಳ್ಳವನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಪ್ರಲಯಾದಿಷು=ಪ್ರಲಯಕಾಲವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, ಜೀವೇಷು=ಜೀವ ರುಗಳು, ಸುಪ್ತೇಷು=ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರಲು, ಜಾಗರ್ತಿ=ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರು ತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಂಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು. ಜೀವನಿಗೆ ಆಗುವ ಯೋನ್ಯಾದಿಗಮನವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದ ರಿಂದಲೂ ಜೀವೇತ್ಯರರಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ನ ಹಿ ಜೀವಸ್ಯ ಯೋನ್ಯಾದಿಗಮನಂ ಬಹ್ಮ || (ಪ್ರಾಪ್ತೋತಿತಿ ಶೇಷಃ)

ಅ || ಜೀವನಿಗೆ ಇರುವ ಅಂದರೆ ಜೀವರಿಗೆ ತಮ್ಮಿಂದ ಆರ್ಜಿತವಾದ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇತರ ಯೋನಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶವಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಕರ್ಮಾರ್ಜಿತವಾದ ಶರೀರ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವನಂತೆ ಯೋನ್ಯಾದಿಗಮನವಿಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು || ಜೀವೇತ್ಸರ ಭೇದವು ನಚಿಕೇತರಿಂದ ಪೃಷ್ಠವಾಗದೆ ಇರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುವದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂಬ ಶಂಕಾ ಸಮಾಧಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಜೀವಾದ್ಭೇದೇನ ಜ್ಞಾತಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಯಥಾವತ್ ಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ ||

ಅ || ಜೀವರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಭಿನ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುವದೇ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಅನ್ವಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವಾದರೂ ನಚಿಕೇತರಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿಯದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಯುಕ್ತವೇ ಸರಿ.

ಭಾ || “ಜೀವಸ್ಯಾಂತಿಕೇ” ನ ಹಿ ಸ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಜೀವೋ ಅಂತಿಕೇ ಭವತಿ |
ನಸ್ತ್ವಂತರಸ್ಯ ಹಿ ದೂರತ್ವಮಂತಿಕತ್ವಂ ವಾ || ೫ ||

ಅ || ಜೀವಮಂತಿಕಾತ್ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ (ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪಷ್ಠ್ಯರ್ಥಕವು | ಅಂತಿಕಾತ್ ಎಂಬುವ ಪಂಚಮಿ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಕವು, ಜೀವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು || ಜೀವನು ತಾನೆ ತನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವದು ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವಿಗೇನೇ ದೂರತ್ವವೂ ಅಂತಿಕತ್ವವೂ ಇರುವದು. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಭೇದವೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು||೫||

ಭಾ || ಅನ್ನಾಮಭ್ಯಶ್ಚ ಭೂತೇಭ್ಯಸ್ತಪೋನಾನ್ನಃ ಶಿವಾದಪಿ |
ಪೂರ್ವಂ ಯೋ ಜನಯಾಮಾಸ ಪೂರ್ವಾಜಾತಂ ಚತುರ್ಮುಖಂ ||
ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಚ ಗುಹಾಸಂಸ್ಥಂ ಸರ್ವಭೂತೈಸ್ಸಹಾಭಿಭೂಃ |
ಯಃ ಪಶ್ಯತಿ ಸದಾ ವಿಷ್ಣು ಸ್ಸ ಏಷ ಹೃದಿ ಸಂಸ್ಥಿತ ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ಅನ್ನಾಮಭ್ಯಃ=ಅಪ್ ಎಂತ ನಾನುಭೇಯವುಳ್ಳ, ಭೂತೇಭ್ಯಶ್ಚ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದಲೂ, ತಪೋನಾನ್ನಃ=ತಪಸ್ಸಿಂಬ ನಾನುಭೇಯವುಳ್ಳ, ಶಿವಾದಪಿ=ರುದ್ರದೇವರಿಂದಲೂ, ಪೂರ್ವಂ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಾಜಾತಂ=ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದೆ ಇರುವ, ಚತುರ್ಮುಖಂ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಜನಯಾಮಾಸ=ಹುಟ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಃ=ಯಾವ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಗುಹಾಸಂಸ್ಥಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ, ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಚ=ತನ್ನನ್ನೂ ಕೂಡ, ಸರ್ವಭೂತೈಃ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ, ಸಹ=ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು, ಅಭಿಭೂಃ=ಪರಾಜಯಶೂನ್ಯನಾಗಿ, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಸ ಏಷಃ=ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಹೃದಿ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಸಂಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾದವನು, ಇತಿ ಚ ||

ಭಾ || ಯಥಾ ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚೇತ್ಯಾದಿನಾ ಜಾತಾ
ಏವೇಂದ್ರಾದಯಃ ಕಶ್ಯಪಾತ್ಸುನರ್ಜಾಯಂತೆ | ನ ತಥಾ ಭಗವತೋ

ಬ್ರಹ್ಮಾ | ಕಿಂತ್ಯ ಜಾತ ಮೇವ ಅದ್ಭುತಃ ಪೂರ್ವಂ ಅಜಾಯತ
ಜನಯಾಮಾಸ || ೭ ||

ಅ || ಹೇಗೆ “ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚೈತ್ಯಾದಿನಾ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖದಿಂದ
ಇಂದ್ರನೂ ಆಗ್ನಿಯೂ ಹುಟ್ಟಿದರು ಎಂಬದಾಗಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ ಜಾತಾ ಏವ=ಒಂದಾವರ್ತಿ
ಹುಟ್ಟಿದನರೆ, ಇಂದ್ರಾದಯಃ=ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಕಶ್ಯಪಾತ್=ಕಶ್ಯಪರಿಂದ, ಜಾಯಂತೆ=
ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆಯೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಭಗವತಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮ
ನಿಂದ, ನ ಜಾಯತೆ=ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲವು, ಕಿಂತು=ಮತ್ತು, ಅಜಾತಮೇವ=ಹುಟ್ಟದೆ ಇರತಕ್ಕ
ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು, ಅದ್ಭುತಃ=ಭೂತಗಳಿಂದ, ಪೂರ್ವಂ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಅಜಾಯತ=ಜನಯಾ
ಮಾಸ=ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು || ೭ ||

ಭಾ || ಅಜಾಯತೇತಿ ಜಜ್ಞೇ ಬಹುಜ್ಞಮಿತಿವದಂತರ್ಹೀತಣಿಚ್ || ೭ ||

ಅ || ಅಜಾಯತ ಎಂಬುವ ಪದಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಹುಟ್ಟಿ
ಸಿದನು ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವು. “ಜಜ್ಞೇ ಬಹುಜ್ಞಂ” ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೇ
ಎಂಬುವದಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂಬುವ ಅರ್ಥ ತೋರಿದರೂ, ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು
ಹಾಗೋ-ಹಾಗೆಯೇ || ೭ ||

ಭಃ || ಅದನಾದದಿತಿವಿಷ್ಣುರ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಸಹಿತಃ ಸ್ಥಿತಃ |

ಉತ್ತಮೋ ದೇವತಾಭ್ಯಶ್ಚ ಸೋತ್ತಾನಂ ವಿವಿಧಾತ್ಮನಾ ||

ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾದಿರೂಪೇಣ ಗುಹಾಸಂಸ್ಥ ಮಜೀಜನತ್ |

ಭೂತೈಃ ಸ ಹ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಯುಗೇ ಯುಗ ಇತಿ ಚ || ೭ ||

ಅ || ಅದನಾತ್=ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವದರಿಂದ, ಅದಿತಿಃ=ಅದಿತಿಕೃತ್ವಾಚ್ಯನಾದ, ಯಃ=
ಯಾನ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಾಣಸಹಿತಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ
ನಾಗಿ, ಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ದೇವತಾಭ್ಯಶ್ಚ=ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ,
ಉತ್ತಮಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನೋ, ಸಃ=ಅ, ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ=ಮಹತ್ವರಿಮಾಣವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿ ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತ
ನಾದ, ಪರಮಾತ್ಮಾ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಭೂತೈಃ ಸಹ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು,
ಗುಹಾಸಂಸ್ಥಂ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಯುಗೇ ಯುಗೇ=ಪ್ರತಿ ಯುಗ
ಗಳಲ್ಲಿ, ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾದಿರೂಪೇಣ=ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ, ವಿವಿ
ಧಾತ್ಮನಾ=ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಜೀಜನತ್=ಜನಯಾಮಾಸ,=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡನು.
(ತೋರಿಸಿಕೊಂಡನೆಂಬ ಅರ್ಥವು.) || ೭ ||

ಭಾ || ದೇವತಾನುಯೋ ದೇವತೋತ್ತಮಾ ||

ದೇವತಾನುಯೋ ಎಂಬುವ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು.
(ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥಕವು.)

ಭಾ || ಪ್ರಾಣೇನ ಸಹಿತೋ ಭವತಿ | ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಂ

ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಭೂತೈಃ ಸಹ ವಿವಿಧಂ ಜನಯಾಮಾಸ || ೭ ||

ಅ || ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ
ಕೊಂಡು ಇರುವ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನೇ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾದಿ
ನಾನಾ ವಿಧಗಳಾದ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸಿದನು. ||

ಭಾ || ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣು ರರಣ್ಯೋಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ |
ಸುಭೃತಃಸ್ತುಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಜಾನದ್ಭಿಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ಇತಿ ಚ ||

ಅ|| ಅರಣ್ಯೋಃ=ಅರಣೀನಾಮಕರಾದ, ಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ=ಗುರುಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ, ಸುಭೃತಃ=ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ, ಸರ್ವಜ್ಞಃ=ಸರ್ವ ವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ=ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಉತ್ತಮನಾದ, ಭಗವಾನ್=ಪಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರ ಮಾತ್ಮನು, ನಿತ್ಯಂ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಜಾನದ್ಭಿಃ=ತಿಳಿಕೊಂಡಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಸ್ತುಯತೇ=ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅರ್ಯತೇ ಣ ಆಭ್ಯಾಮಿತ್ಯರಣೀ ||

ಅ || ಆಭ್ಯಾಂ=ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಿಂದ, ಣಃ=ಅನಂದ ರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಅರ್ಯತ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅರಣಿ ಎಂಬುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಗುರುಶಿಷ್ಯರು ವಾಚ್ಯರು ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಯಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗೋ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇಹಾದಿಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಸ ಏವ ಮೂಲರೂಪಶ್ಚ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ ||
ಮೂಲರೂಪಶ್ಚ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾದಿಗಶ್ಚ ಸಃ |
ಗುಣತಃ ಸ್ವರೂಪತೋವಾಪಿ ವಿಶೇಷಂ ಯೋಽತ್ರ ಪಶ್ಯತಿ |
ಅತ್ಯಲ್ಪಮಸಿ ಮೃತ್ವಾ ಸ ತವೋಂಧಂ ಯಾತ್ಯಸಂಶಯಂ ||
ಭೇದಾಭೇದ ವಿದಶ್ಚಾತ್ರ ತನೋ ಯಾಂತಿ ನ ಸಂಶಯಃ |
ತಥೈವಾವಯವಾನಾಂ ಚ ಗುಣಾನಾಂ ಚ ಪರಸ್ಪರಂ |
ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತೇನಚೈತೇಷಾಂ ಭೇದವಿಚ್ಛೋಭಯಂ ವಿದಃ |
ಯಾಂತ್ಯೇವಾಂಧಂತನೋ ನಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಾ ಕಾಚಿದ್ವಿಚಾರಣೇತಿ ಚ ||

ಅ|| ಯಃ=ಯಾವ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗಃ=ಮತ್ಸ್ಯಾದ್ಯವ ತಾರವುಳ್ಳವನೋ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ದೇಹಾದಿಷು ಚ=ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸ್ಥಿತಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾದವನೋ, ಸಃ=ಅವನೇವೆ, ಮೂಲರೂಪಃ=ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಕೇವಲವಾಗಿ, ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ=ನಾರಾಯಣ ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳವನು, ಮೂಲ ರೂಪಶ್ಚ=ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ, ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೋ, ಸಃ=ಅವನೇವೆ, ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾದಿಗಶ್ಚ=ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುವವನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅತ್ರ=ಈ ಮೂಲರೂಪ ಮತ್ತು ಅವತಾರಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, ಅತ್ಯಲ್ಪಮಸಿ=ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ, ಗುಣತಃ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಸ್ವರೂಪತೋವಾಪಿ=ಸ್ವರೂಪದಿಂದಾಗಲೀ, ವಿಶೇಷಂ=ನ್ಯೂನಾಧಿಕ ಭಾವವನ್ನು (ಅಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಉಂಟೆಂದು, ಪಶ್ಯತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಸಃ=ಅತನು, ಮೃತ್ವಾ=ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅಸಂಶಯಂ=ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದೆ, ಅಂಧಂತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು, ಯಾತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅತ್ರ=ಅವತಾರ ಮೂಲರೂಪಗಳಿಗೆ, ಭೇದಾ ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ=ಭೇದಾಭೇದವುಂಟೆಂದು ತಿಳಿಕೊಂಡವರೂ ಕೂಡ, ತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಯಾಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ (ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ), ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವು, ನಾಸ್ತಿ=ಇರುವ

ವದಿಲ್ಲ, ತಥೈವ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅವಯವಾನಾಂ=ಹಸ್ತಪಾದಾದ್ಯಂಗಗಳಿಗೆ, ಗುಣಾನಾಂ=ಜ್ಞಾನಾದಿ
ಗುಣಗಳಿಗೂ, ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ=ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ, ತೇನ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಏತೇಷಾಂ ಚ=
ಅವಯವಾದಿಗಳಿಗೂ, ಭೇದವಿತ್=ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಕೊಂಡವನು, ಉಭಯಂವಿದಶ್ಚ=ಭೇದಾ
ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಕೊಂಡವರೂ ಕೂಡ, ಅಂಧಂತಮಃ=ಅಂಧಂತಮುಷ್ಠಸ್ಯ, ಯಾಂತ್ಯೇವ=
ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆಯೇ ಸರಿ, ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕಾಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದು, ವಿಚಾರಣಾ=
ಸಂದೇಹವು, ನ ಕಾರ್ಯಾ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ || ಎಂದೂ ಮಹಾವಾರಾಹದಲ್ಲಿ.

ಭಾ || “ಭವೇದೇಕತ್ರ ಸಂಯೋಗ ಇವ ಶಬ್ದೋ ವಿರುದ್ಧಯೋಃ |
ಧರ್ಮಯೋರುಪಮಾಯಾಂ ವಾ ಸ್ವಲ್ಪತ್ವೇ ವಾ ವಿನಕ್ಶಿತಃ ||”

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ.

ಅತೋನಾನೇವೇತೀವಶಬ್ದೋಽತ್ಯಲ್ಪವಿಷಯೋ ಭೇದಾಭೇದ
ವಿಷಯಶ್ಚ || ೧೦ ||

ಅ || ವಿರುದ್ಧಯೋಃ=ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ, ಧರ್ಮಯೋಃ=ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ,
ಏಕತ್ರ=ಒಂದು ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ, ಸಂಯೋಗೇ=ಸಂಬಂಧವು (ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು), ಇವ
ಶಬ್ದಃ=ಇವ ಎಂಬುವ ಶಬ್ದವು; ಭವೇತ್=ಆಗುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆ ಒಂದು ವಿರೋಧಿ ವಾಚಕ
ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಇವಶಬ್ದವು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾಯಾಂ ವಾ=ಉಪಮೆಯಲ್ಯಾ
ಗಲಿ, ಸ್ವಲ್ಪತ್ವೇನಾ=ಅಲ್ಪನಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇವ ಶಬ್ದವು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ
ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅತಃ=ಆದುದರಿಂದ, ನಾನೇವೇತೀವಶಬ್ದಃ=ನಾ
ನೇವ ಎಂಬುವಲ್ಲಿರುವ ಇವ ಶಬ್ದವು ಅತ್ಯಲ್ಪ ವಿಷಯವು, ಭೇದಾಭೇದ ವಿಷಯವು, ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ
ಉಪಮಾದ್ಯರ್ಥಕವು ಆಗುತ್ತದೆ || ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಾವ್ವರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಪ್ರಥಮಂ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತೀತಿಸ್ವರೂಪಭೇದನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ |
ನೇಹನಾ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನೇತಿ ಕಿಂಚನ ಶಬ್ದಾದವಯವಾನಾಂ
ಗುಣಾನಾಂ ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ಪರಸ್ಪರಂ ತದ್ವತಾಂ ಚ
ಭೇದನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ || ೧೧ ||

ಭೇದಾಭೇದ ಏವ ನಿಷಿದ್ಧತೇ ನ ತು ಭೇದಇತ್ಯಾಶಂಕಾಂ
ನಿವಾರಯಿತುಂ |

ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ ಇತಿ ಭಗವದ್ಧರ್ಮಾಣಾ
ಮವಯವಗುಣಕರ್ಮಣಾಂ || ೧೨ ||

ಭೇದದರ್ಶನೇ ಪೃಥಕ್ ದೋಷಮಾಹ ಪರ್ವತೇಷು ದುರ್ಗೇ
ಶಿಖರೇ ವೃಷ್ಟಮಧೋವಿಧಾವತಿ |

ಏವಂ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ಪಶ್ಯನ್ನಂಧಂ
ತಮೋವಿಧಾವತಿ || ೧೩ ||

ಅ || ಆರಂಭದಲ್ಲಿ “ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ, ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ಸ್ವರೂಪ ಅಂದರೆ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳು

ವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತು, “ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ಕಿಂಚನ ವೆಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವಯವಗಳಿಗೂ, ಗುಣಗಳಿಗೂ, ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರವು ಇವುಗಳುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧ ಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿಯಿದೆ, ಭೇದಾ ಭೇದವೇ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಭೇದವು ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವದಾಗಿ ಶಂಕಾವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ಏವಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ನಿತಿ” ಭಗವನ್ನನ್ನು ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ, ಅವಯವ ಗುಣಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಭೇದವದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡರೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. “ಪರ್ವತೇಷು” ಪರ್ವತಗಳ ಮೇಲೆ ಸುರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರು ಹೇಗೆ ಬೇಗನೇ ಕೆಳಗೆ ಓಡಿ ಬರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದರಂತೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವದೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮನುಷ್ಯನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಕುರಿತು ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ವಿಜಾನತೋ ಮುನೇರಾತ್ಮಾ ವಾಯುರಪಿ ತಾದ್ಯಗೇವ ಭವತಿ |

ನ ತು ಸ ಏವ ಭವತಿ | ಕಿಂವ್ಯಸ್ಮೈ ಜೀವಾಃ || ೧೫ ||

ಅ || ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡು ಮನಶೀಲರಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಮುಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮರೂಪ ಸದೃಶರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅತಿರಿಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || “ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಿನಾಮಾತ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಚ ವಿಶೇಷತಃ |

ಮುಕ್ತೋ ವಾಯುಶ್ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಮೇವ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಗಚ್ಛತಿ |

ನ ತು ತದ್ರೂಪತಾಂ ಯಾತಿ ಕಿಂವ್ಯಸ್ಮೈ ದೇವ ಮಾನುಷಾಃ |

ಆಭಾಸಾಭಾಸರೂಪಾಸ್ತು ವಾಯೋರ್ದೇವಸ್ಯ ಸರ್ವಶಃ” || ೧೬ ||

-ಇತಿ ಭವಿಸ್ಯತ್ಪರ್ವಣಿ ||

ಅ || ಸರ್ವೇಷಾಂ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ಜ್ಞಾನಿನಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ, ದೇವಾನಾಂ ಚ=ದೇವ ತೆಗಳಿಗೂ, ವಿಶೇಷತಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಆತ್ಮಾ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಮುಕ್ತಃ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ವಾಯುಶ್ಚ=ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೂ ಕೂಡ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೇವ=ಸರೂಪತ್ವವನ್ನೇ, ಗಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ, ತದ್ರೂಪತಾಂ=ಆತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ನ ತು ಯಾತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅಸ್ಮೈ=ಅತಿರಿಕ್ತರಾದ, ದೇವ ಮಾನುಷಾಃ=ದೇವತೆಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ, (ಪ್ರಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು), ಕಿಮು=ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ, ದೇವಸ್ಯ=ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ವಾಯೋಃ=ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ, ಸರ್ವಶಃ=ಸಮಸ್ತರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳು, ಆ ಭಾಸಾಭಾಸರೂಪಾಃ=ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತರು, ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮರಾದವರಿಗೆ ಅಧನಾಧಮರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಭವಿಸ್ಯತ್ಪರ್ವವೆಂಬುವ ಉಪಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಈ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

|| ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಾವಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾವಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಃ ||

ಅ || ನಮ್ಮ ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಭಗವದಧೀನವಾಗಿಯವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿ
ಕೊಂಡು ಮಮತೆಯನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಕೆಂಬುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮಮತೆಯನ್ನು
ಬಿಟ್ಟವರಿಗೆ ಸೌಖ್ಯವದೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ಪುರನೇಕಾದಶದ್ವಾರಮಜಸ್ಯಾವಕ್ರಚೇತಸಃ | ಅನುಷ್ಠಾಯ ನ
ಶೋಚತಿ ನಿಮುಕ್ತಶ್ಚ ನಿಮುಚ್ಯತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೧ ||

ಅ || ಏಕಾದಶದ್ವಾರಂ=ಕಿವಿಗಳು (೨), ಕಣ್ಣು (೨), ಮೂಗು (೨), ಬಾಯಿ (೧),
ಪಾಯು, ಉಪಸ್ಥಗಳೆಂಬ ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳು (೨), ಮನಸ್ಸು (೧), ಬುದ್ಧಿ (೧), ಹೀಗೆ
ಹನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳುಳ್ಳ, ಪುರಂ=ದೇಹವನ್ನು, ಅವಕ್ರಚೇತಸಃ=ಸರ್ವತ್ರ ಸಮುಚಿತನಾದ,
ಅಜಸ್ಯ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಅನುಷ್ಠಾಯ=(ಅಧೀನವಾಗಿಯದೆಂದು) ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು,
(ಮಮತಾತ್ಯಾಗಿಯಾದರೆ), ನ ಶೋಚತಿ=ದುಃಖಪಡುವದಿಲ್ಲ, ನಿಮುಕ್ತಃ=ದೇಹಾಭಿಮಾನವಿ
ಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಮುಕ್ತನಾದ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯು (ಪ್ರಾರಬ್ಧಾವಸಾ
ನದಲ್ಲಿ), ನಿಮುಚ್ಯತೇ=ಮುಖ್ಯವಾದ ನಿಮುಕ್ತಿವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ, ತತ್=ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ
ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಏತದ್ವೈತ=ಶರೀರೇಂದ್ರಿಯಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದ
ತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೇ ಸರಿ. || ೧ ||

ಮಂ || ಹಂಃಸಃ ಶುಚಿಷದ್ವಸುರಂತರಿಕ್ಷಸದ್ಭೂತಾ ವೇದಿಷದತಿಥಿದುರೋ
ಣಸತ್ | ನೃಷದ್ವರಸದೃತಸದ್ಭೂತಮಸದಬ್ಜಾ ಗೋಜಾ ಋತಜಾ
ಅದ್ರಿಜಾ ಋತಂ ಬೃಹತ್ || ೨ ||

ಅ || ಹಂಃಸಃ=ಹಂ=ದೋಷಹೀನನಾದ, ಸಃ=ಸಾರರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು,
ಶುಚಿಷತ್=ಶುಚಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾದವನು, ವಸುಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠ
ವಾದ ಸುಖವುಳ್ಳವನು, ಅಂತರಿಕ್ಷಸತ್=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವವನು, ಹೋತಾ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳ
ಲ್ಲಿದ್ದ ಶಬ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು, ವೇದಿಷತ್=ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವವನು
ಅತಿಥಿಃ=ಅತಿಶಯಿತನಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವನು, ದುರೋಣಸತ್=ದ್ರೋಣಕಲಶದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ
ಸೋಮರಸ ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು, ನೃಷತ್=ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿರುವವನು, ವರಸತ್=ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು, ಋತಸತ್=ಋತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾದ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇರು
ವವನು, ವೈಯಮಸತ್=ವೈಯಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯಳಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನು,
ಅಬ್ಜಾಃ=ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವವನು. ಗೋಜಾಃ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವಸ್ತು
ಗಳಲ್ಲಿರುವವನು (ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು), ಋತಜಾಃ=ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿರುವವನು, ಅದ್ರಿಜಾಃ=
ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು, ಋತಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವೇದ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು, ಬೃಹತ್=ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು. || ೨ ||

ಮಂ || ಊರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಾಣಮುನ್ನಯತ್ಯಪಾನಂ ಪ್ರತ್ಯಗಸೃತಿ | ಮಧ್ಯೇ ವಾ
ಮನಮಾಸೀನಂ ನಿಶ್ವೇದೇವಾ ಉಪಾಸತೇ || ೩ ||

ಅ || ಯಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಾಣಂ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಾಯುವನ್ನು,
ಊರ್ಧ್ವಂ=ಮೇಲಕ್ಕೆ ಗಮನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಉನ್ನಯತಿ=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಪಾನಂ=

ಅಪಾನನಾಮಕ ವಾಯುವನ್ನು, ಪ್ರತ್ಯಕ್=ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ (ವಿಣ್ಮೂತ್ರವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ), ಅಸ್ಯತಿ=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ತಂ=ಆ, ಮಧ್ಯೆ=ಹೃದಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಆಸೀನಂ=ಕೂತುಕೊಂಡಿರುವ, ವಾಮನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ=ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು, ಉಪಾಸತೇ=ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || ೩ ||

ತಾ || ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ವಾಯುಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಹೇಳಿ ದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಈಶಾನನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರಿ ಎಂಬುವದಾಗಿ ವಾಮನ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೩ ||

ಮಂ || ಅಸ್ಯ ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ ದೇಹಿನಃ | ದೇಹಾದ್ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಕಿಮತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ || ೪ ||

ಅ || ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ಅಸ್ಯ=ಈ, ದೇಹಿನಃ=ಜೀವನಿಗೆ, ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ=ಸ್ಥೂಲದೇಹವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೂ, ದೇಹಾತ್=ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದಿಂದ, ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ=ಪರಿತ್ಯಕ್ತನಾದವನಿಗೆ, ಅತ್ರ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ಪ್ರೇರಕವಾದದ್ದು), ಕಿಂ=ಯಾವ ವಸ್ತುವು, ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ=ಅವಶಿಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತದೆ, (ಈರಿತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡೋಣ ಉತ್ತರಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಯಮದೇವರು), ಏತದ್ವೈತದಿತಿ=(ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ), ತತ್=ವಸ್ತುವು, ಏತದ್ವೈತ=ಮೇಲೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ || ೪ ||

ತಾ || ಭಗವದಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಲಿಂಗದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರುಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು ಯಾರು ಎಂಬುವದಾಗಿ ನಚಿಕೇತರು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡೋಣ ಯಮದೇವರು ಇನ್ನುಮೇಲೆಯೂ ನನ್ನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನಿಯಾಮಕನು ಎಂಬುವದಾಗಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ನ ಪ್ರಾಣೇನ ನಾಪಾನೇನ ಮರ್ತ್ಯೋ ಜೀವತಿ ಕಶ್ಚನ | ಇತರೇಣ ತು ಜೀವಂತಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇತಾವುಪಾಶ್ರಿತೌ || ೫ ||

ಅ || ಕಶ್ಚನ=ಯಾವ, ಮರ್ತ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನೂ, ಪ್ರಾಣೇನ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ, ನ ಜೀವತಿ=ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅಪಾನೇನ=ಅಪಾನನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ, ನ ಜೀವತಿ=ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಏತೌ=ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನನಾಮಕರಾದ ವಾಯುರೂಪಗಳು, ಉಪಾಶ್ರಿತೌ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾರೋ, (ತೇನ=ಆ) ಇತರೇಣ=ಪ್ರಾಣಾಪಾನರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಜೀವತಿ=ಜೀವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ತಾ || ಸಮಸ್ತ ಜೇತನರಾಶಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಕರಾಗಿರುವ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಭಗವತ್ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಜೇತನರಾಶಿಯು ಜೀವಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದವನು. || ೫ ||

ಮಂ || ಹಂತ ತ ಇದಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಾತನಂ | ಯಥಾ ಮರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ || ೬ ||

ಅ || ಹೇ ಗೌತಮ=ಎಲೋ ನಚಿಕೇತರೇ, ಗುಹ್ಯಂ=ಅತಿಗೋಪ್ಯನಾದ, ಸನಾತನಂ= ಏಕರೂಪನಾಗಿರುವ, ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ತೇ=ನಿನಗೆ, ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಆತ್ಮಾ=ಜೀವನು, ಮರಣಂ=ಮೃತಿಯನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆಯೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. || ೬ ||

ತಾ || ಅತಿಗೋಪ್ಯವಾದ ಶಬ್ದದೇಕಪ್ರಕಾರವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮೃತರಾದ ಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ಆಗುವ ಅವಸ್ಥಾವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಎಂಬುವದಾಗಿ ಯಮದೇವರು ನಚಿಕೇತರನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದರು. || ೬ ||

ಮಂ || ಯೋನಿಮನ್ಯೇ ಪ್ರಪದ್ಯಂತೇ ಶರೀರತ್ವಾಯ ದೇಹಿನಃ | ಸ್ಥಾಣು ಮನ್ಯೇನುಸಂಯಂತಿ ಯಥಾಕರ್ಮ ಯಥಾಶ್ರುತಂ || ೭ ||

ಅ || ದೇಹಿನಃ=ಶರೀರ ಧಾರಣೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಜೀವರು, ಶರೀರತ್ವಾಯ=ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಯಥಾಕರ್ಮ ಯಥಾಶ್ರುತಂ=ತಂತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಯೋನಿ=ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಜನ್ಮವನ್ನು, ಪ್ರಪದ್ಯಂತೇ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅನ್ಯೇ=ಕೆಲವರು, ಸ್ಥಾಣುಂ=ಸ್ಥಾವರ ದೇಹವನ್ನು, ಸಂಯಂತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೭ ||

ಮಂ || ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮಮಾಣಃ | ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಿಂ ಲ್ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದುನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ ಏತದ್ವೈತತ್ || ೮ ||

ಅ || ಯ ಏಷ=ಈ, ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸುಪ್ತೇಷು=ನಿದ್ರಿತರಾದ ಜೀವರಲ್ಲಿ, ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ=ತಮ್ಮಿಂದ ಕಾಮ್ಯಗಳಾದ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ನಿರ್ಮಮಾಣಃ=ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಜಾಗರ್ತಿ=ಜಾಗರೂಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ, ತದೇವ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇನೆ, ಶುಕ್ರಂ=ಶೋಕರಹಿತನು, ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ=ಅವನೇ ಪೂರ್ಣಗುಣವುಳ್ಳವನು, ತದೇವ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಅಮೃತಂ=ನಾಶರಹಿತನಾದವನು, (ಎಂಬುವದಾಗಿ) ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ತಸ್ಮಿನ್=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೇ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಲೋಕಾಃ=ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಶ್ರಿತಾಃ=ಆಶ್ರಯಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾರೆ, ತದು=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಕಶ್ಚನ=ಯಾವಾತನೂ, ನಾತ್ಯೇತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಏತದ್ವೈತತ್=ನೀನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದವನೇ ಸರಿ. || ೮ ||

ಮಂ || ಅಗ್ನಿಯರ್ಥೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ರೂಪೋ ಬಭೂವ | ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ || ೯ || ವಾಯುರ್ಯರ್ಥೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ | ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ || ೧೦ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹಾಗೆ, ಭುವನಂ=ಲೋಕವನ್ನು, ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ಅಗ್ನಿಃ=ಚೇತನಾಗ್ನಿಯು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೆ, (ಸಾಕಾದಿಕರ್ತಾ=ಸಾಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡು

ವವನೋ) ತಥಾಸಿ=ಹಾಗಾದಾಗ್ಯೂ, (ಅಸ್ಯ=ಜೇತನಾಗ್ನಿಯು), ರೂಪಂಪ್ರತಿ=ಪ್ರತಿಬಿಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರತಿರೂಪಃ=ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು, ಬಭೂವ=ಆಯಿತು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸರ್ವ ಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು, (ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ), ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ=ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರತಿರೂಪಃ=ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತನು, ಬಭೂವ=ಆದನು, ಬಹಿಶ್ಚ=ಬಿಂಬಭೂತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತನು. || ೯ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಭುವನಂ=ಲೋಕವನ್ನು, ಪ್ರವಿಷ್ಯಃ=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ, ವಾಯುಃ=ಜೇತನವಾಯುವು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೇ, ತಥಾಸಿ=ಹಾಗಾದಾಗ್ಯೂ, (ಅಸ್ಯ=ಜೇತನವಾಯುವಿನ), ರೂಪಂ ರೂಪಂಪ್ರತಿ=ಪ್ರತಿ ಬಿಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು, (ಅಜೇತನ ವಾಯುಃ=ಭೂತವಾಯುವು), ಪ್ರತಿರೂಪಃ=ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು, ಬಭೂವ=ಆಯಿತು, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಆವಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು, (ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ), ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ರೂಪಂ ರೂಪಂಪ್ರತಿ=ಸಮಸ್ತ ರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರತಿರೂಪಃ=ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭೂತನು, ಬಭೂವ=ಆದನು, ಬಹಿಶ್ಚ=ಬಿಂಬಭೂತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತನು ಕೂಡಾ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರ್ನಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಃ ಪೃರ್ವಾಹ್ಯದೋಷೈಃ | ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕದುಃಖೇನ ಬಾಹ್ಯಃ || ೧೧ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸೂರ್ಯಃ=ಅದಿತ್ಯನು, ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಚಕ್ಷುಃ=ನೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕನಾಗಿ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ಒಳಗೆ ಇದ್ದ ವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಚಾಕ್ಷುಃ=ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ, ಬಾಹ್ಯದೋಷೈಃ=ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಅಂದರೆ ಜಡವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಂಟಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ, ನ ಲಿಪ್ಯತೇ=ಲೇಪವುಳ್ಳವನಾಗುವದಿಲ್ಲವೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಏಕಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ, ಬಾಹ್ಯಃ=ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ, ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಲೋಕದುಃಖೇನ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಗುವ ದುಃಖದಿಂದ, ನ ಲಿಪ್ಯತೇ=ಲೇಪವುಳ್ಳವನಾಗುವದಿಲ್ಲ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಏಕೋ ವಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ | ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನುಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ || ೧೨ ||

ಅ || ಏಕಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ, ವಶೀ=ಸರ್ವರನ್ನೂ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ, ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕನಾದ, ಯಃ=ಶ್ರೀಪರ ಮಾತ್ಮನು, ಏಕಂರೂಪಂ=ಒಂದೇ ರೂಪವನ್ನು, ಬಹುಧಾ=ಬಹು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ತಂ=ಆ, ಅತ್ಮಸ್ಥಂ=ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯೇ=ಯಾವ, ಧೀರಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಅನುಪಶ್ಯಂತಿ=ನೋಡುತ್ತಾರೋ, ತೇಷಾಂ=ಅವರುಗಳಿಗೆ, ಶಾಶ್ವತಂ=ನಿತ್ಯವಾದ, ಸುಖಂ=ಆನಂದವು, ಇತರೇಷಾಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಕೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವವರಿಗೆ, ಸುಖಂ=ಸುಖವು, ನ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೨ ||

ಮಂ || ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಮೇಕೋ ಬಹೂನಾಂ
ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾಮಾನ್ | ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನುಪಶ್ಯಂತಿ
ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಶ್ವತೀ ನೇತರೇಷಾಂ || ೧೩ ||

ಅ|| ನಿತ್ಯಾನಾಂ=ನಾಶರಹಿತಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ, ನಿತ್ಯಃ=ಅತಿಶಯ ನಿತ್ಯನಾದ,
ಚೇತನಾನಾಂ=ಜ್ಞಾನಾತ್ರಯರಾದ ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ, ಚೇತನಃ=ಮುಖ್ಯಚೇತನನಾದ, ಯಃ=
ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಏಕಃ=ಒಬ್ಬನೇ, ಬಹೂನಾಂ=ಬಹುಮಂದಿ ಜೀವರಿಗೂ, ಕಾ
ಮಾನ್=ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು, ವಿದಧಾತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇ ಧೀರಾಃ ಅನು
ಪಶ್ಯಂತಿ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನೋಡುತ್ತಾರೆಯೋ, ತೇಷಾಂ=ಅವರಿಗೆ,
ಶಾಶ್ವತೀ=ಶಾಶ್ವತವಾದ, ಶಾಂತಿಃ=ಸುಖವು, (ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ), ನೇತರೇಷಾಂ=ಇತರರಿಗೆ
ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೩ ||

ಮಂ || ತದೇತದಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇನಿದೇಶ್ಯಂ ಪರಮಂ ಸುಖಂ | ಕಥಂ ನು
ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ ಕಿಮು ಭಾತಿ ನ ಭಾತಿ ನಾ || ೧೪ ||

ಅ || ತದೇತತ್=ಆ ಈದಾವ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವು, ಅನಿದೇಶ್ಯಂ=ಹೀಗೆಯೆಂದು ಹೇಳ
ಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದು, ಪರಮಂ ಸುಖಂ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸುಖರೂಪವು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ
ವಾಗಿ (ಜ್ಞಾನಿಗಳು), ಮನ್ಯಂತೇ=ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ, ತತ್=ಆ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು, ಕಥಂ ನು=
ಹ್ಯಾಗೆ, ಜಾನೀಯಾಂ=ತಿಳಿದೇನು, ಭಾತಿ ಕಿಂ=ತೋರುತ್ತದೆಯೆ ಏನು, ನ ಭಾತಿ ನಾ=ತೋರುವ
ದಿಲ್ಲವೋ, ಆತನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ತಾದೃಶಸುಖಾತ್ಮಕವಾದ ರೂಪವು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಪರ
ಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಅವನ ಸಂದರ್ಶನವಾಗಲಿ, ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲೀ ಆಗಬೇಕು. || ೧೪ ||

ಮಂ || ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನೇನಾ ವಿದ್ಯತೋ
ಭಾಂತಿ ಕುತೋಽಯಮಗ್ನಿಃ | ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ
ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ || ೧೫ ||

ಅ|| ತತ್ರ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಃ=
ಸೂರ್ಯನು, ನ ಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಚಂದ್ರತಾರಕಂ=ಸೋಮನೂ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ,
ನ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಇಮಾಃ ವಿದ್ಯತಃ=ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನಗಳಾದ ಮಿಂಚುಗಳು, ನ ಭಾಂತಿ=
ಪ್ರಕಾಶಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ನೇತಿ=ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗುವುದಿಲ್ಲನೆಂಬುವುದು,
ಕುತಃ=ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು, ಭಾಂತಂ=ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ, ತಮೇವ=ಆ ಶ್ರೀ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಅನು=ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು
ದಾಯವು, ಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ತಸ್ಯ=ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಭಾಸಾ=ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ,
ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವಾದ, ಇದಂ=ಈ ಜಗತ್ತು, ವಿಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ತಾ || ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು, ಮಿಂಚು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ ವಸ್ತು
ಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶ ಶಕ್ತಿಪ್ರದನಾದವನೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಗಿರುವಾಗ ಆತನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿ
ಸುವ ಶಕ್ತಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ.

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಕಾಶಿಕೋಪನಿಷದಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾವಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಾ ||

ಭಾ || ಇದಂ ಪುರಂ ಭಗವದಧೀನಮಿತ್ಯಧಿಷ್ಠಾಯ ||

ಅಜಸ್ರೇದಂ ಪುರಮಿತಿ ಸ್ಥಿತಿಂ ಕೃತ್ವಾ ||

ಅ|| ಇದಂಪುರಂವೆಂಬುವ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಈ ಶರೀರವು ಭಗವದಧೀನವೆಂಬುವದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಶರೀರವು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧಿಕವಾಗಿಯದೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅಜಸ್ರ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮೇವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಧೀನವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || “ವಿಮುಕ್ತೋ ನಿರಭೀನಾನಾತ್ಮನಾರ್ವಮೇವಾಪರೋಕ್ಷವಿತ್ |

ಮುಖ್ಯತೋ ಮುಚ್ಯತೇ ಪಶ್ಚಾದ್ಧುಃಖಾದ್ಯಾಭಾಸಹಾನತಃ” || ಇತಿ ಚ ||

ಅ|| ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯು ತನಗೆ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸುಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನರಹಿತನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ನೊಂದಲೇ ವಿಮುಕ್ತನೆಂಬುವದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧಭೋಗಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ದುಃಖಾದ್ಯಾಭಾಸಗಳನ್ನೂ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಲಿಂಗದೇಹ ಭಂಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || “ನಿತ್ಯಂ ಹೀನೋಽಖಿಲೈರ್ದೋಷೈಸ್ಸಾರರೂಪೋ ಯತೋ ಹರಿಃ |

ಹಂಸ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ವಯಸ್ಥಃ ಶುಚಿಷತ್ಕೃತಃ ||

ನರಸುರ್ವಸುರಿತ್ಯುಕ್ತಸ್ಸ ಏವಾಪ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಃ |

ಹೋತಾ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾದಿಸ್ಥೋ ವೇದ್ಯಾಂ ಪೂಜ್ಯಶ್ಚ ವೇದಿಸತ್ |

ಅತ್ಯನ್ನಶ್ಚಾತಿಥಿಃ ಪ್ರೋಕ್ಷೋ ಯಸ್ಮಾದನ್ನಂ ಭಮುಚ್ಯತೇ ||

ಸ ದ್ರೋಣಕಲಶೇ ಸೋಮೇ ಸ್ಥಿತ ಉಕ್ಷೋ ದುರೋಣಸತ್ |

ನೃಪು ಸ್ಥಿತಶ್ಚ ದೇವೇಷು ವರೇಷ್ಟಪಿ ಸ ಏವ ತು ||

ಋತರೂಪೇ ತಥಾ ವೇದೇ ವ್ಯೋಮಾಖ್ಯಪ್ರಕೃತಾನಪಿ |

ವ್ಯೋತಂ ಜಗದಿದಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ವ್ಯೋಮ ಶ್ರೀರುದಾಹೃತಾ ||

ಅಬ್ಜಗೋಜಾದ್ರಿಜೀವೈವಮಾಸ್ತೇ ಸೋಬ್ಜಾದಿಗಸ್ತತಃ |

ತಥೈವರ್ತೇಷು ಮುಕ್ತೇಷು ಗತಾಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ಯುತಾಃ ||

ವೇದೈರ್ಮುಖ್ಯತಯಾ ಪ್ರೋಕ್ತ ಋತಮಿತ್ಯೇವ ಚೋಚ್ಯತೇ |

ಬೃಹತ್ಸೂರ್ಯಗುಣತ್ವಾಚ್ಚ ಸ ಏವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ” || ೨ ||

ಅ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶ್ರೇಷ್ಠರೂಪನೋ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತನೋ, ಅದುದರಿಂದ ‘ಹಂಸ’ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಶುಚಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಶುಚಿಷತ್’ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸುಖರೂಪನಾದುದರಿಂದ ‘ವಸುಃ’ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ಅವನೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಅಂತರಿಕ್ಷಸತ್’ ಎಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ಸಮಸ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಹೋತುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ವೇದಿ (ಅಂದರೆ) ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ ‘ವೇದಿಸತ್’ ಎಂತಲೂ

ಪ್ರಸಿದ್ಧನು, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನ್ನವು “ಥಂ” ಎಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೋ, ಅತಿಶಯಿತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಭುಂಜಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಅತಿಥಿ’ ಎಂತಲೂ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವನು. ದ್ರೋಣಕಲಶದಲ್ಲಿ (ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ) ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ದುರೋಣಸತ್’ ಎಂತಲೂ, ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ನೃಷತ್’ ಎಂತಲೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ವರಸತ್’ ಎಂತಲೂ, ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಋತಸತ್’ ಎಂತಲೂ, ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ ಆದುದರಿಂದ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ವೈದ್ಯಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ವೈದ್ಯಮಸತ್’ ಎಂತಲೂ, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಶಂಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಅಬ್ಜಾ’ ಎಂತಲೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಗೋಜಾ’ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ, ಸತ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿದ ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿರುವ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಋತಜಾ’ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವತಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ನದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಅದ್ರಿಜಾ’ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ, ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವವನಾದುದರಿಂದ ‘ಋತಂ’ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ‘ಬೃಹತ್’ ಎಂಬುವದಾಗಿಯೂ, ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ನಾನಾವಿಧ ನಾಮಗಳಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. || ೨ ||

ಭಾ || “ನ ಕೇವಲಂ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಚೇತನಾನಾಂ ವಿಧಾರಕಃ |

ಕಿಂತು ವಿಷ್ಣುಂ ಸಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಪ್ರಾಣೋ ಜೀವಾನ್ ಬಿಭರ್ತ್ಯಯಂ |

ಅತೋ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯೋ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚೇತನಾನಾಂ ಸ್ವತಂತ್ರತಃ” || ೫ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಜೀತನಗಳಿಗೂ ಧಾರಕನಾದವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮತ್ತೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಜೀತನಗಳನ್ನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || “ಅಗ್ನಿರ್ಯಥೈಕೋ ಲೋಕೇಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟೋಽನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಪಾಕಾದಿಕರ್ತಾಧಾಪ್ಯಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಃ |

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಹ್ಯೇತೇ ಸಂತ್ಯಜೇತನವಸ್ತಯಃ |

ಏವಂ ದೇವೋ ವಾಯುರಪಿ ಧಾರಕೋನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ತಥಾಪ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಭೂತ್ಪ್ರತಿರೂಪಕಃ |

ಅಚೇತನಃಸ್ವರ್ತಗಮ್ಯೋ ಯೋಽಯಮೇವಂ ಜನಾರ್ದನಃ” || ೬ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಪಾಕಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಆ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾದ ಅಚೇತನಗಳಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಗಳು ಬಹಳ ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ ಜೀತನವಾದ ವಾಯುದೇವತೆಯು ಸಮಸ್ತಕ್ಕೆ ಧಾರಕನಾದವನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚೇತನವಾಯುವಿಗೆ ಬಿಂಬಭೂತನಾಗಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಅಧೀನಗಳಾಗಿ ಅವನ ಅಂಶಗಳ

ಸದೃಶಗಳಾಗಿ ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಮ್ಯಗಳಾದ ಅಜೇತನ ವಾಯುಗಳು ಅವನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ
ಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆಯೋ ಈ ಪ್ರಕಾರವೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || “ಏಕಃಸ್ವತಂತ್ರೋ ನಾನೋಽಸ್ತಿ ಸರ್ವಜೀವಾಂತರಸ್ಥಿತಃ |
ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿಹ್ಯ ಸ್ಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ಚೇತನಾಃ |
ಬಾಹ್ಯಾಶ್ಚ ತೇ ತತೋ ನಾಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ತೇ ಕಥಂಚನ |
ಅನಾದಿಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ಬಭೂವುಸ್ತೇ ಹೃದಂತಕಾಃ” || ೯ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿ ಆನಾಸಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರ
ಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಅವನಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತರು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಿಲ್ಲ. ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾ
ತ್ಮನ ಪ್ರತಿರೂಪವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ಜೀವರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.
ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಬಹಿಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವವರು, ಆ ಜೀವರು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ
ಆತನ ಸ್ವರೂಪಭೂತರಾಗಲಾರರು. ಅನಂತಾನಂತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ
ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ || ೧೦ ||

ಭಾ || “ಸೂರ್ಯೋಯಥಾಂತರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿಬಿಂಬೋಽಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯಕಂ |
ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುರ್ಗತ್ಯೇದೋಮೈರಂತಶ್ಚಕ್ಷುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ |
ಅಂತಶ್ಚಕ್ಷುದೇವತಾ ತು ಬಾಹ್ಯಂ ಚಕ್ಷುರಚೇತನಂ |
ಏವಂ ಬಾಹ್ಯಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾಜ್ಜೀವೇಭ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ಅಸ್ವತಂತ್ರಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ದುಃಖೈರ್ನೈವ ಹಿ ಲಿಪ್ಯತೇ |
ಚೇತನಾಭಾಸಕೋ ಜೀವಃ ಪರಮಶ್ಚೇತನೋ ಹರಿಃ |
ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಹಿ ನೈವ ದೋಷೇಣ ಲಿಪ್ಯತೇ” ||

- ಇತಿ ಕೌರ್ಮೇ ||

ಅ || ಹೇಗೆ ಅಂತರ್ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಾದ ಸೂರ್ಯ
ನಿಗೆ ಬಹಿರ್ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತವಾದರೂ ಆ ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುರ್ಗತ ದೋಷ
ಗಳಿಂದ ಅಂತರ್ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ ಸೂರ್ಯನು ಲೇಪವುಳ್ಳವನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತರ್ವಿದ್ಯ
ಮಾನವಾದ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಿಬ್ಬವಾಚ್ಯನಾದವನು ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು, ಬಹಿರ್ವಿದ್ಯಮಾನ
ವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಅಜೇತನ ಅಂದರೆ ಜಡವಾದದ್ದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿರುವ
ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವ ಜೀವನ ದುಃಖಗಳಿಂದ
ಲೇಪವುಳ್ಳವನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನು ಚೇತನಾಭಾಸರೂಪನು, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೂ
ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಚೇತನರೂಪನು, ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವದರಿಂದ ದೋಷದಿಂದ ಲೇಪವುಳ್ಳವನಾಗುವ
ದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕೌರ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ದುಃಖವಿಲ್ಲವೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು
ಯಾವದೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೧೧ ||

ಭಾ || ಸ ಏಕ ಏವ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ |
ತಸ್ಯ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪಾಖ್ಯೋ ಜೀವೋ ಬಭೂವ |
ಬಹಿಶ್ಚಾಸೌ ಪರಮಾತ್ಮನೋ ನಿತರಾಂ ಭಿನ್ನಃ | ಪರತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ||

ಅ || ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ನಿಯಾಮಕನು, ಆತನ ಪ್ರತಿ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಜೀವನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಈ ಜೀವನು ಬಹಿಃ ಅಂದರೆ ಪರಾರ್ಥನನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆತ್ಮಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ ಸರಿ. ||

ಭಾ || ಆತ್ಮೈವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀದಿತ್ಯಾದಿನದನಾದಿತ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾ ||

ಅ || ಇದೇ ರೀತಿ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದನು ಎಂಬುವ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆ ಬಳುವ ಎಂಬುವದೂ ಕೂಡಬಹುದು.

ಭಾ || “ಆತ್ಮನಿಸ್ಥಂ ಹರಿಂ ಜಾನನ್ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಜೀವೈಕ್ಯೇನ ತು ತಂ ಧ್ಯಾಯಂಸ್ತಮಸ್ಯಂಧೇ ಪತೇದ್ಧ್ರುವಂ” ||

ಇತಿ ಚ || ೧೨ ||

ಅ || ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಜೀವರಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಅಂದರೆ ತಾನೂ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಂಡು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಏತದೇನ ಭಗವದ್ರೂಪಂ ಪರಮಂ ಸುಖಂ |

ಜ್ಞಾನಿಸುಖಂ ತು ತದ್ವಿಪ್ಲವಾತ್ಮತಂ ||

ಅ || ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಪರಮಸುಖರೂಪ ವಾದದ್ದು. ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಆಗುವ ಸುಖವಾದರೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಭಾಸರೂಪ ವಾದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪವೇ ಸರಿ.

ಭಾ || “ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸುಖಂ ವಿಪ್ಲವ ಸುಖಸ್ಯ ತು ||

ಪ್ರತಿಬಿಂಬಸ್ತು ವಿಪ್ಲವ ಟ್ಟೋ ವಿಪ್ಲವೇರೀವ ಪರಂ ಸುಖಂ” ||

ಅ || ಮುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವೇತಕಗಳಿಗೆ ಆಗುವ ಸುಖವೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಅಂದರೆ ಆಭಾಸರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಏಕದೇಶವೇ ಸರಿ, ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸುಖವು.

ಭಾ || “ಸಮ್ಯಗ್ಭೂತಿ ನ ಭಾತೀತಿ ಜಾನೀಯಾಂ ತತ್ಕಥಂ ನೃಹಂ |

ತತ್ಪ್ರಸಾದಮೃತೇ ದಿವ್ಯಮನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ ಪರಂ ಸುಖಂ” ||

ಇತಿ ಚ ಮಹಾವಾರಾಹೇ || ೧೪ ||

ಅ || ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆಯೋ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ತೋರುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಾನು ಹೇಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿ, ಹೀಗೆಯೇ ಅದೆ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾಗಿಯದೆ, ಪರಮಸುಖರೂಪವಾದದ್ದು ಅಲೌಕಿಕವಾದದ್ದು, ಆತನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವು. ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಲೀ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಲೀ ಅದೀತಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಆಗಲಾರದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

|| ಕಾಶಕಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾವಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಾ.

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾನಲ್ಲಿ ಆರಭ್ಯತೇ.

ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಸಾಧುಗಳಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗುವದಕ್ಕಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ಊರ್ಧ್ವಮೂರ್ಲೋರ್ವಾಕ್ಶಾಖ ಏಷೋಶ್ವತ್ಥಃ ಸನಾತನಃ | ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ | ಏತದ್ವೈತತ್ || ೧ ||

ಅ|| ಊರ್ಧ್ವ=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮೂಲಃ=ಬುಡವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅರ್ವಾಕ್ಶಾಖಃ-ಅರ್ವಾಕ್=ಅಧನುರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳೇ, ಶಾಖಃ=ಗೆಲ್ಲುಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಏಷಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಅಶ್ವತ್ಥಃ=ಜಗದಾಖ್ಯ ವೃಕ್ಷವು, ಸನಾತನಃ=ಪ್ರವಾಹತಃ ಅನಾದಿಯಾದುದು, ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಶುಕ್ರಂ=ಶೋಕರಹಿತನು, ತದೇವಾಮೃತಮುಚ್ಯತೇ=ಅವನೇ ನಾಶರಹಿತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಸರ್ವೇಲ್ಲೋಕಾಃ=ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳು, ತಸ್ಮಿನ್=ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಶ್ರಿತಾಃ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವವರು, ತದು=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಕಶ್ಚನ=ಯಾರಾದರೂ, ನಾತ್ಯೇತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವದಿಲ್ಲ, ಏತದ್ವೈತತ್=ನೀನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಸ್ವರೂಪವು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೇಸರಿ. || ೧ ||

ಮಂ || ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ಏಜತಿ ನಿಸೃತಂ | ಮಹದ್ಭಯಂ ವಜ್ರಮುದ್ಯತಂ ಯ ಏತದ್ವಿದುರಮೃತಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ || ೨ ||

ಅ|| ಯದಿದಂ=ಆ ಈ ದಾವ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವಾದ, ಜಗತ್=ಲೋಕವು, ಪ್ರಾಣೇ=ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, (ಸ್ಥಿತಂ=ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗಿಯದೋ), (ಪ್ರಾಣಾತ್=ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ), ನಿಸೃತಂ=ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯದೋ, (ತದಿದಂ=ಆ ಈ ದಾವ ಜಗತ್ತು), (ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ), ಏಜತಿ=ಚೇಷ್ಟಾಯುಕ್ತವಾಗಿಯದೋ, (ತತ್=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು), ವಜ್ರಂ=ವಜ್ರದಂತೆ, ಮಹದ್ಭಯಂ=ಮಹತ್ತಾದ ಭಯವನ್ನು ಕೊಡುವದು, ಉದ್ಯತಂ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳದ್ದು, ಏತತ್=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಯೇ=ಯಾವ ಪುರುಷರು, ವಿದುಃ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಅಮೃತಾಃ=ಮುಕ್ತರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ಭಯಾದಸ್ಯಾಗ್ನಿಸ್ತಪತಿ ಭಯಾತ್ತಪತಿ ಸೂರ್ಯಃ | ಭಯಾದಿಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುರ್ಧಾವತಿ ಸಂಚಮಃ || ೩ ||

ಅ|| ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಭಯಾತ್=ಭೀತಿಯಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ತಪತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸೂರ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನು, ಭಯಾತ್=ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ, ತಪತಿ=ಸುಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಾಗೆ, ಇಂದ್ರಶ್ಚ=ಇಂದ್ರನೂ ಕೂಡ, ಭಯಾತ್=ಭೀತಿಯಿಂದ, ವರ್ಷತಿ=ಮಳೆ ಸುರಿಸುತ್ತಾನೆ, ವಾಯುಶ್ಚ=ಕೋಣಾಧಿಪನಾದ ವಾಯುವು ಕೂಡ, ವಾತಿ=ಘಾಳಿಯನ್ನು ನೀಚಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸಂಚಮಃ=ಐದನೆಯವನಾದ, ಮೃತ್ಯುಶ್ಚ=ಯಮನೂ ಕೂಡ, ಭಯಾತ್=ಭೀತಿಯಿಂದ, ಧಾವತಿ=ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿ ತ್ವರೆ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಇಹ ಚೇದಶಕದ್ಬೋದ್ಧಂ ಪ್ರಾಕೃರೀರಸ್ಯ ವಿಸ್ತಸಃ | ತತಃ ಸ್ವರ್ಗೇಷು
ಲೋಕೇಷು ಶರೀರತ್ವಾಯ ಕಲ್ಪತೇ || ೪ ||

ಅ || ಇಹ=ಮನುಷ್ಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಶರೀರಸ್ಯ=ಪಾಂಚ ಭೌತಿಕ ದೇಹದ, ವಿಸ್ತಸಃ=ಸರಿತ್ಯಾಗ ದೇಯಿಂದ, ಪ್ರಾಕ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಬೋದ್ಧಂ=ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅಶಕತ್ ಚೇತ್=ಶಕ್ತನಾದರೆ, ಸಃ=ಅ ಮನುಷ್ಯನು, ತತಃ=ಮೃತ್ಯು ನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್ಗೇಷುಲೋಕೇಷು=ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಶರೀರತ್ವಾಯ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕ ದೇಹವನು ಪ್ರಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಕಲ್ಪತೇ =ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ || ೪ ||

ಮಂ || ಯಥಾಪದರ್ಶೇ ತಥಾಪ್ಯತ್ಮನಿ ಯಥಾ ಸ್ವಪ್ನೇ ತಥಾ ಪಿತೃಲೋಕೇ |
ಯಥಾಪ್ಸ ಪರೀವ ದೃಶ್ಯತೇ ತಥಾ ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇ | ಛಾಯಾ
ತಸಯೋರಿವ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ || ೫ ||

ಅ || ಆತ್ಮನಿ=ಜೀವನಲ್ಲಿ (ವಿದ್ಯಮಾನನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು), ಆದರ್ಶೇ=ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸ್ವಪ್ನೇ=ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, (ಸದಾರ್ಥವು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ), ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಪಿತೃಲೋಕೇ=ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿ, (ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ), ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಪ್ಸು=ಜಲಗಳಲ್ಲಿ, ಪರೀವ=ಪ್ರತಿಮುಖವು (ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ) ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇ=ಗಂಧರ್ವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, (ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ), ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇತು=ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ಛಾಯಾತಸಯೋ=ನೆರಳು ಬೆಳಕು ಕೂಡಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸದಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ತೋರುತ್ತದೆಯೋ, ಹಾಗೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ || ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಪೃಥಗ್ಭಾವಮುದಯಾಸ್ತಮಯೌ ಚ ಯತ್ |
ಪೃಥಗುತ್ಪದ್ಯಮಾನಾನಾಂ ಮತ್ಪಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೬ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವ, ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಪೃಥಗ್ಭಾವಂ=ತಾರತಮ್ಯವು, ಉದಯಾಸ್ತಮಯೌ=ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳು ಕೂಡ, ಭವತಃ=ಆಗುತ್ತವೆಯೋ, ಪೃಥಕ್=ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉತ್ಪದ್ಯಮಾನಾನಾಂ=ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಗೂ, ಸತ್ತಾಪ್ರತಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ಪಾ=ಭಗವದಧೀನವೆಂದು ತಿಳಿಕೊಂಡು, ಧೀರಃ=ಜ್ಞಾನಿಯು, ನ ಶೋಚತಿ=ದುಃಖಪಡುವದಿಲ್ಲ. || ೬ ||

ಮಂ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಮನೋ ಮನಸಸ್ಸತ್ವಮುತ್ತಮಂ | ಸತ್ತ್ವಾ
ದಧಿ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಮಹತೋವ್ಯಕ್ತಮುತ್ತಮಂ || ೭ || ಅವ್ಯಕ್ತಾ
ತ್ತು ಪರಃ ಪುರುಷೋ ನ್ಯಾಪಕೋಽಲಿಂಗ ಏವ ಚ | ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ
ಮುಚ್ಯತೇ ಜಂತುರಮೃತತ್ವಂ ಚ ಗಚ್ಛತಿ || ೮ ||

ಅ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ಪರಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು, ಮನಸಃ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಸತ್ವಂ=ಬುದ್ಧಿಯು, ಉತ್ತಮಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು, ಸತ್ತ್ವಾತ್=ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ, ಮಹಾನ್=ಮಹ

ತ್ರತ್ವಾಭಿನಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಅಧಿ=ಉತ್ತಮನು, ಮಹತಃ=ಆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ, ಅವ್ಯಕ್ತಂ=ರಮಾದೇವಿಯು, ಉತ್ತಮಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠಳು, ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್=ರಮಾದೇವಿಯಿಂದ, ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು, ಸಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ವ್ಯಾಪಕಃ=ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನು, ಅಲಿಂಗಃ=ಪ್ರಾಕೃತ ಭೌತಿಕ ದೇಹರಹಿತನು, ತಂ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿದು, ಮುಚ್ಯತೇ=ಸಂಸಾರಮಾಶದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಜಂತುಃ= (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದ) ಜೀವನು, ಆಮೃತತ್ವಂ ಚ=ಶಾಶ್ವತಸುಖವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೭-೮ ||

ಮಂ || ನ ಸಂದೃಶೇ ತಿಷ್ಠತಿ ರೂಪಮಸ್ಯ ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪಶ್ಯತಿ ಕಶ್ಚಿದೇನಂ |
ಹೃದಾ ಮನೀಷಾ ಮನಸಾಽಭಿಕ್ಷಪ್ತೋ ಯ ಏನಂ ವಿದುರವ್ಯ
ತಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ || ೯ ||

ಅ || ಸಂದೃಶೇ=ಸಮ್ಯಕ್ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅಸ್ಯ=ನಾನಾವತಾರ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವು, ನ ತಿಷ್ಠತಿ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಕಶ್ಚಿದಪಿ=ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ, ಏನಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಚಕ್ಷುಷಾ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ, ನ ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ, ಹೃದಾ=ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಮನನಧ್ಯಾನ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಮನೀಷಾ=ಜ್ಞಾನಿರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಭಿಕ್ಷಪ್ತಃ=ವಿಷಯಾಕೃತನು, ಯೇ=ಯಾವ ಪುರುಷರು, ಏನಂ=ಏತಾದೃಶಮಹಿಮೋಪೇತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿದುಃ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಅವೃತಾಃ=ಮುಕ್ತರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ || ೯ ||

ಮಂ || ಯದಾ ಪಂಚಾವತಿಷ್ಠಂತೇ ಜ್ಞಾನಾನಿ ಮನಸಾ ಸಹ | ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ
ನ ವಿಚೇಷ್ಟತಿ ತಾನಾಹುಃ ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ || ೧೦ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನಾನಿ=ಜ್ಞಾನಸಾಧನಗಳಾದ, ಪಂಚ=ಐದು ಚಕ್ಷುರಾದಿಂದ್ರಿಯಗಳು, ಮನಸಾ=ಮನೋನಾಮಕ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ ಅವತಿಷ್ಠಂತೇ=ವಿಷಯಗಳಿಂದ ವ್ಯಾವೃತ್ತಗಳಾಗಿರುತ್ತಾವೋ, ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ=ಬುದ್ಧಿಯು ಕೂಡಾ, ನ ವಿಚೇಷ್ಟತಿ=ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತಾಂ=ಇಂದ್ರಿಯಧಾರಣೆಯನ್ನು, ಪರಮಾಂ ಗತಿಂ=ಉತ್ತಮವಾದ ಸಾಧನವೆಂಬುದಾಗಿ, ಅಹುಃ=ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ತಾಂ ಯೋಗಮಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ್ಥಿರಾಮಿಂದ್ರಿಯಧಾರಣಾಂ | ಅಪ್ರ
ಮತ್ತಸ್ತದಾ ಭವತಿ ಯೋಗೋ ಹಿ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ || ೧೧ ||

ಅ || ತಾಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಸ್ಥಿರಾಂ=ಚಲನರಹಿತವಾದ, ಇಂದ್ರಿಯಧಾರಣಾಂ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಿಷಯಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವಿಕೆಯು, ಯೋಗಮಿತಿ=ಧ್ಯಾನಸಮಾಧಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಯೋಗವೆಂದು, (ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು), ಮನ್ಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ತದಾ=ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಅಪ್ರಮತ್ತಃ=ಭಗವಜ್ಞಾನಿಯು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ=ಉತ್ಪತ್ತಿನಿಶಾಶಗಳು, ಜಗತಃ=ಲೋಕಕ್ಕೆ, (ಭಗವತ್ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ) ಭವತಃ=ಆಗುತ್ತವೆ, ಇತ್ಯೇತತ್=ಈ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ, ಯೋಗೋ ಹಿ=ಧ್ಯಾನರೂಪ ಭಗವದ್ಯೋಗವಿಷಯವು. || ೧೧ ||

ಮಂ || ನೈವ ವಾಚಾ ನ ಮನಸಾ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಶಕ್ಯೋ ನ ಚಕ್ಷುಷಾ |
ಅಸ್ತೀತಿ ಬ್ರುವತೋಽನ್ಯತ್ರ ಕಥಂ ತದುಪಲಭ್ಯತೇ || ೧೨ ||

ಅ || ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ವಾಚಾ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಪ್ರಾಪ್ತುಂ=ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನೈವ ಶಕ್ಯಃ=ಶಕ್ಯನಲ್ಲ, ಮನಸಾ=ಮನೋನಾಮಕೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ನ=ಅಲ್ಲ, ಚಕ್ಷುಷಾ=ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ನ ಶಕ್ಯಃ=ಶಕ್ಯನಲ್ಲ, ಅಸ್ತೀತಿ=ಪುರುಷನಾಮಕ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ, ಬ್ರುವತಃ=ಉಪದೇಶಮಾಡುವ ಗುರುಗಳಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ರ=ಬೇರೆ ಉಪಾಯದಿಂದ ಅಂದರೆ ಗುರೂಪದೇಶವನ್ನು ಹೊರತು, ತತ್=ಅ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವು, ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಉಪಲಭ್ಯತೇ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿತೋರೀತು, ಗುರುಗಳು ಸ್ತೀತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದರೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಮನನಾದಿ ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಗುರುಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ತನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ವಿಧದಿಂದ ಆಗಲಾರದು. || ೧೨ ||

ಮಂ || ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವೋಪಲಬ್ಧವ್ಯಸ್ತತ್ತ್ವಭಾವೇನ ಚೋಭಯೋಃ | ಅಸ್ತೀತ್ಯೇ
ವೋಪಲಬ್ಧಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರಸಿದತಿ || ೧೩ ||

ಅ || ಉಭಯೋಃ=ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರ, ತತ್ತ್ವಭಾವೇನ ಚ=ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಶ್ರೀಹಂಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು, ಉಪಲಬ್ಧವ್ಯಃ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ತತ್ತ್ವಭಾವಃ=ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಹಂಯು, ಅಸ್ತೀತಿ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು, ಉಪಲಬ್ಧಸ್ಯೈವ=ಹೊಂದಿದವನಿಗೇನೇ, ಪ್ರಸಿದತಿ=ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೧೩ ||

ತಾ || ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜೀವನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷರ ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚದ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುವನು.

ಮಂ || ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ ಕಾಮಾ ಯೇಽಸ್ಯ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಾಃ |
ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತ್ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಮಶ್ನತೇ || ೧೪ ||

ಅ || ಅಸ್ಯ=ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಯುಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನ, ಹೃದಿ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಾಃ=ವಿದ್ಯಮಾನಗಳಾದ, ಸರ್ವೇ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಕಾಮಾಃ=ಮನೋರಥಗಳು, ಯೇ=ಯಾವವೋತೇ=ಅವುಗಳು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ=ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತಾವೆಯೋ, (ತದಾ=ಆವಾಗ), ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಮರ್ತ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ಅಮೃತಃ=ಮರಣರಹಿತನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಅತ್ರ=ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸಮಶ್ನತೇ=ಪ್ರಾಸಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಭಿದ್ಯಂತೇ ಹೃದಯಸ್ಯೇಹ ಗ್ರಂಥಯಃ | ಅಥ
ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ ಏತಾವದನುಶಾಸನಂ || ೧೫ ||

ಅ || ಇಹ=ಮನುಷ್ಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಹೃದಯಸ್ಯ=ಮನಸ್ಸಿನ, ಸರ್ವೇ ಗ್ರಂಥಯಃ=ಎಲ್ಲಾ ಗಂಟುಗಳು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಪ್ರಭಿದ್ಯಂತೇ=ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತವೋ, ಅಥ=

ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಮರ್ತ್ಯಃ=ಮನುಷ್ಯನು, ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನು, ಭವತಿ=ಅಗುತ್ತಾನೆ, ನಿತಾವಧನುಶಾಸನಂ=ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದುದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಧಿಯು.

ಮಂ || ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ ಹೃದಯಸ್ಯ ನಾಡ್ಯಸ್ತಸಾಂ ಮೂರ್ಧಾನಮಭಿ
ನಿಸೃತ್ಯೈಕಾ | ತಯೋರ್ಧ್ವಮಾಯನ್ನನ್ಯತತ್ಪ್ರವೇತಿ ವಿಷ್ವಗನ್ಯಾ
ಉತ್ಕ್ರಮಣೇ ಭವಂತಿ || ೧೬ ||

ಅ || ಹೃದಯಸ್ಯ=ಹೃದಯಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ನಾಡ್ಯಃ=ನಾಡಿಗಳು, ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ=ನೂರ ಒಂದು ನಾಡಿಗಳು, ಭವಂತಿ=ಇರುತ್ತವೆ, ತಾಸಾಂ=ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಕಾ=ಒಂದು ನಾಡಿಯು, ಮೂರ್ಧಾನಮಭಿ=ತಲೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ನಿಸೃತಾ=ಹೊರಟದೆ, ಅಂದರೆ ತಲೆಯ ಪರಿಯಂತ ವ್ಯಾಪಿಸಿಯದೆ, ತಯಾ=ಆ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಮಕ ನಾಡಿಯಿಂದ, ಉರ್ಧ್ವಂ=ಉರ್ಧ್ವಭಾಗವನ್ನು, ಗಚ್ಛನ್=ಹೋಗತಕ್ಕವನು, ಅಮೃತತ್ವಂ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು (ಕುರಿತು); ಏತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅನ್ಯಾಃ=ಅದರಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ನೂರು ನಾಡಿಗಳು, ವಿಷ್ವಗನ್ಯಾತ್ಕ್ರಮಣೇ=ಲೋಕಾಂತರವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗಲಿಕ್ಕೆ, ಭವಂತಿ=ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. || ೧೬ ||

ಮಂ || ಅಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ
ಸಂನಿವಿಷ್ಟಃ | ತಂ ಸ್ವಾಚ್ಛೇರೀರಾತ್ರವ್ಯವೇನ್ಮಂಜಾದಿವೇಷೀಕಾಂ
ಧೈರ್ಯೇಣ | ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತ
ಮಿತಿ || ೧೭ ||

ಅ || ಅಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರಃ=ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಾದ, ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು; ಅಂತರಾತ್ಮಾ=ಅಂತಃಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, ಜನಾನಾಂ=ಮಾನುಷಾದಿ ಚೇತನಗಳ, ಹೃದಯೇ=ಹೃದಯಕಮಲದಲ್ಲಿ, ಸದಾ=ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮಃ(ಸಮ್ಯಕ್)=ಸುಖದಿಂದ, ನಿವಿಷ್ಟಃ=ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ತಂ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸ್ವಾತ್=ಸ್ವಕೀಯವಾದ; ಶರೀರಾತ್=ಜೀವರೂಪಶರೀರದಿಂದ, ಮುಂಜಾತ್=ಮುಂಜನಾಮಕ ತೃಣವಿಶೇಷಗಳ ಪುಂಜದ ಮಧ್ಯದಿಂದ; ಇಷೀಕಾಂ(ಇವ) =ಇಷೀಕಾನಾಮಕ (ಮುಳುಹುಲು) ತೃಣವಿಶೇಷಗಳಂತೆ, ಧೈರ್ಯೇಣ=ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಪ್ರವ್ಯವೇತ್(ವಿವೇಚಯೇತ್)=ಭೇದದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು, ತಂ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಶುಕ್ರಂ=ದುಃಖಾದಿದೋಷರಹಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಮೃತಂ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಎರಡನೆ “ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಂ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ತಾತ್ಪರ್ಯದ್ಯೋತನಾರ್ಥವು. || ೧೭ ||

ಮಂ || ನೃತ್ಯಪ್ರೋಕ್ತಾಂ ನಾಚಿಕೇತೋಽಥ ಲಬ್ಧ್ವಾ ವಿದ್ಯಾವೇತಾಂ
ಯೋಗವಿಧಿಂ ಚ ಕೃತ್ವಾ | ಬಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತೋ ವಿರಜೋಭೂದ್ವಿಷ್ಣು
ತ್ಯುರನೋಽಪ್ಯೇವಂ ಯೋ ವಿದಧ್ಯಾತ್ಮವೇವ || ೧೮ ||

ಅ || ನಾಚಿಕೇತಃ=ನಚಿಕೇತರು, ನೃತ್ಯಪ್ರೋಕ್ತಾಂ=ಯಮದೇವರಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಏತಾಂ=ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ, ವಿದ್ಯಾಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಕೃತ್ವಾಂ=ಸಮಸ್ತವಾದ, ಯೋಗವಿಧಿಂ ಚ=ಭಗವಜ್ಞಾನೋಪಾಯ ವಿಧಿಯನ್ನೂ, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಅಧುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿ, ವಿರಜಃ=ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮ=

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ತಃ=ಹೊಂದಿದವನಾಗಿ, ವಿಮೃತ್ಯಃ=ಮರಣರಹಿತನಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನು, ಅಭೂತ=ಆದನು, ಅನ್ಯೋಽಪಿ=ಬೇರೆಯವನಾದರೂ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಈ ಮೊದಲುಹೇಳಿದಂತೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿತ್=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಸೋಽಪಿ=ಅವನೂ, ಏವಮೇವ=ಈ ಸಚಿಕೇತರಂತೆ, ಭವತ್ಯೇವ=ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು. || ೧೮ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀ ಕಾಠಕೋಪನಿಷದಿ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ.

ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ಸಂಪೂರ್ಣಂ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಾಠಕನಾನುಕ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ವಲ್ಲಿಯು ಮುಗಿಯಿತು. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. || ೨-೩ ||

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾವಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಂ.

ಭಾ || “ಸರ್ವೋಚ್ಛೋಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಟಮೂಲಂ ಭೂಮಿವದಸ್ಯ ತು |
ಜಗದಾಖ್ಯಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಶಾಖಾದೇವಾಸ್ತತೋಽವಮಾಃ |
ವೃಕ್ಷಮೂಲಂ ರಮಾ ದೇವೀ ಸೋಽಶ್ವ ಆಶುಗತೇಹರಃ |
ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾದನ್ನತ್ವಾದಶ್ಚತ್ಥೋಽಯಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಪ್ರವಾಹತಸ್ತ್ವನಾದಿಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತಸ್ತ್ವಮೃತೋ ಹರಃ |
ಮುಖ್ಯಾಮೃತಸ್ಯ ಏವೈಕೋ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರವಾಹತಃ” || ೧ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಭೂಮಿಯಂತೆ ಮೂಲಭೂತನು, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅವರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶಾಖಾ ಅಂದರೆ ಗೆಲ್ಲುಗಳಂತೆ ಇರುವವರು. ಈ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮೂಲ ಅಂದರೆ ಬುಡದ ಹಾಗೆ ಇರುವವಳು, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶೀಘ್ರವಾದ ಗಮನವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ವವೆಂಬ ನಾಮವುಳ್ಳವನು, ಅಂಥಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ನದ ಹಾಗೆ ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಜಗದಾಖ್ಯ ವೃಕ್ಷವು ಅಶ್ವತ್ಥವೆಂಬುವ ನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಿದೆ. ಈ ಜಗದಾಖ್ಯವೃಕ್ಷವು ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾದದ್ದು; ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಾದಿನಿತ್ಯನು, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯಾಮೃತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗತ್ತು (ಆದ್ಯಂತವಿದ್ದದಾದರೂ) ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾದದ್ದು.

ತಾ || ವೃಕ್ಷಗಳ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಯು ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿರುವನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೇರುಗಳಂತೆ ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆಕೆಗೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆಶ್ರಯನು.

ಭಾ || “ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯೇ ತು ಹೌ ಸರ್ವಮೇಜತ್ಯಸ್ಮಾತ್ತುನಿಸ್ಯುತಂ |
ವಜ್ರವದ್ಭಯದಂ ಚೈವ ಸ್ವಧರ್ಮಸ್ಯಾತಿಲಂಘನೇ” || ೨ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನವಾಗಿದೆಯೋ, ಅವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆ. ಅವನಿಂದಲೇ ಚೇಷ್ಟಾಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆ, ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸದೆ ಇದ್ದವರಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಭಯಪ್ರದವಾಗಿದ್ದಾನೆ. || ೨ ||

ಭಾ || “ಜೇನೇ ಸ್ಥಿತಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ದೃಶ್ಯತೇ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಭಿಃ |
ಆದರ್ಶಮುಖವತ್ಸನ್ಯುಕ್ ನ ತಥಾ ಪಿತೃಲೋಕಗಃ |
ತತಃ ಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ವಪ್ನತಯಾ ಗಾಂಧರ್ವೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
ನಾತ್ಯಾತಸೇ ನ ಛಾಯಾಯಾಂ ಯಥೈವಾಹನಿ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಸ್ವಪ್ನಂ ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ” || ಇತಿ ಚ || ೫ ||

ಅ || ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವು ತೋರಿದಂತೆ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಪ್ನನಾಗಿ ಗಂಧರ್ವಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಬಹಳ ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳವಾದ ನೆರಳು ಇರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾರ್ಥವು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೇ ಪ್ರಕಾಶವಿರುವ ನೆರಳು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವವರಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಡುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ಭಾ || ಪುನರಿದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಮನ ಇತ್ಯಾದಿ
ದೇವತಾತಾರತಮ್ಯ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಭಗವತಃ
ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನ ಏವ ಸರ್ವವಾಕ್ಯಾನಾಂ
ಮಹಾ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ||

ಅ || ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ಪುನಃ ಅದೇ ವಾಕ್ಯವು ಇಂದ್ರಿಯಾದ್ಯಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಂಡು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನವೇ ಸಮಸ್ತ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂಬುವದಾಗಿ ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ

ಭಾ || “ತಾರತಮ್ಯಪರಿಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಸರ್ವತೋ ಹರೇಃ |
ಆಧಿಕ್ಯೇ ಸರ್ವವಾಕ್ಯಾನಾಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಮಹದಿಷ್ಟತ” || ಇತಿ ಚ || ೬-೮ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೇ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂತ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆಯೆ.

ಭಾ || “ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನೃತೇ ವಿಷ್ಣುಮಿಂದ್ರಿಯೈರ್ನೈವ ಪಶ್ಯತಿ |
ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನಪಿ ಯದಾ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟ್ಯೈವ ಪಶ್ಯತಿ ||
ತದೈವ ಮುಚ್ಯತೇ ಯೋಗೀ ನ ದೃಷ್ಟೈರಿಂದ್ರಿಯೈಃ ಕೃಚಿದಿತಿ” || ೯ ||

ಅ|| ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾದಿ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರ ಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಯು ಚಕ್ಷುರಾದಿದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುವದಿಲ್ಲ. ಅವತಾರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಯಾವಾಗ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಂದರೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡುವದರಿಂದಲೇ ಅಪರೋಕ್ಷತೆಯಾ ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಅವಾಗಲೇ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗು ತ್ತಾನೆ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಪ್ರಾಕೃತೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ರೂಪಗಳ ಸಂದರ್ಶನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. || ೯ ||

ಭಾ || ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ಹಿ ಯೋಗಃ | ಭಗವತ್ಸಕಾಶಾತ್ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ||೧೦||

ಅ|| ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ ಎಂಬು ವದಾಗಿ ಅಂದರೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃಭೂತನಾದವನು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುವದೇ ಭಗವದ್ವ್ಯೋಗವೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದು. || ೧೦ ||

ಭಾ|| “ಅಧಿಕಸ್ತತೋಽಯಂ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಪಿ ಕೇಶವಃ |
ಅಸ್ತೀತಿ ನಾನುಕಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಜ್ಞಾತವ್ಯಸ್ತ ತಥೈವ ಚ |
ಅನಾಧಿಕ್ಯಂ ಜಾನತಾಂ ತು ಕಥಂ ಸ ಉಪಲಭ್ಯತೇ |
ಪ್ರಕೃತೇಃ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಚ ತತ್ತ್ವಂ ಭಾವಯತಿ ಸ್ಫುಟಂ |
ತತ್ತ್ವಭಾವಸ್ತತೋ ವಿಪ್ಲುಸ್ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ ತಸ್ಯ ಹಿ |
ಅಧಿಕ್ಯಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ಸತ್ತಃ ಪ್ರಸಾದಶ್ಚ ತಥಾ ವಿಧಃ |
ಅನಾದಿಕಾಲಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾಜ್ಜಾನತೋ ಹರೇಃ |
ಪುನಃ ಪುನರ್ವದ್ಧಿಮೇತಿ ತಜ್ಞಾನ್ಯನಂ ಹಿ ಭವೇಭವೇ |
ಯೇಷಾಮಾಧಿಕ್ಯ ವಿಜ್ಞಾನಂ ನೈವ ಪೂರ್ವಂ ಹರೇರ್ಭವೇತ್ |
ತೇಷಾಂ ಪಶ್ಚಾಚ್ಚ ನೈವ ಸ್ಯಾದಭಿಭೂತಂ ತು ತತ್ಪುನಃ |
ವ್ಯಂಜಕಾದ್ವೈಕ್ರಮಭ್ಯೇತಿತಸ್ಮಾತ್ತಜ್ಞಾನ್ಯನಮುತ್ತಮಮಿತಿಚ” ||೧೧||

ಅ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಅಧಿಕವಾದ ಸತ್ತ್ವ ವುಳ್ಳವನೋ, ಅದುದರಿಂದ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬುವ ನಾಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಜ್ಞಾನಿಯಿಂದ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು. ಸಮಸ್ತರಿಂದ ಉತ್ತಮನಲ್ಲ ವೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವರಿಗೆ ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದಾನು? ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಪುರುಷರಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತ್ವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ತತ್ತ್ವಭಾವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತನಿಗೆ ಅಧಿಕೃತವುಕೂಡ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಾದಿ ಕಾಲವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಪ್ರತಿ ಒಂದು ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಜ್ಞಾನವು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ನೊದಲು ಯಾವ ಪುರುಷರಿಗೆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನವು ಇರುವದಿಲ್ಲವೋ, ಅವರಿಗೆ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಯೋಗ್ಯರಾದವರಿಗೆ ಮೊದಲು ಭಗವಜ್ಞಾನವು ತಿರ ಸ್ಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದು ಪುನಃ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು || ೧೧ ||

ಭಾ || “ಅಂತಃಕರಣಕಾಮಾನಾಂ ತ್ಯಾಗೋ ವ್ಯಕ್ತಿಶ್ಚಿದಾತ್ಮನಾಂ |
ಕಾಮಾನಾಂ ತು ತದಾ ಮುಕ್ತಾ ಮೃತಿಂ ಸೈವಾಭಿಯಾಸ್ಯತಿ ||
ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಗ್ರಂಥಿಭಿಸ್ತು ನಿತರಾಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಯದಾ |
ತದ್ವ್ಯಾ ಮೃತತ್ವಮೇವೈತಿ ತದರ್ಥಂ ಚಾನುಶಾಸನಂ” || ೧೪-೧೫ ||

ಅ || ಯಾವಾಗ ಅಂತಃಕರಣಗತಕಾಮಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳಾದ ಕಾಮಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಆಗುತ್ತದೆಯೋ, ಅವಾಗ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮರಣವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಪ್ರಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ. || ೧೪ ||

ಈ ಮಾನುಷ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣಗತಗಳಾದ ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನಗ್ರಂಥಿಗಳಿಂದ ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಚನ್ನಾಗಿ ವಿಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಅವಾಗ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖಕ್ಕೆ ಅವಿರ್ಭಾವ ರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಗ್ರಂಥಿನಿರಾಸಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಶ್ರವಣಾದಿಕರ್ತವ್ಯ ತಾ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು. || ೧೫ ||

ಭಾ || “ಶರೀರಭೂತೋ ವಿಪ್ಲೋಸ್ತು ಜೀವಸ್ತದ್ವಶಗೋ ಯತಃ |
ಅಧಿಸ್ಥಿ ತಶ್ಚ ತೇನೈವ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ಪೃಥಕ್ತತಃ |
ಸ್ಯಾಖ್ಯಾಚ್ಛರೀರಾಜ್ಜೀವಾತ್ಪ್ರವೃಹೇದ್ವಿಷ್ಣು ಮವ್ಯಯಮಿತಿ” || ೧೬ ||

ಅ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜೀವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಅಧಿಸ್ಥಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಶರೀರ ಭೂತನು, ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವಕೀಯ ಶರೀರಭೂತನಾದ ಜೀವನಿಂದ ನಾಶರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು (ಪ್ರವೃಹೇತ್) ಅಂದರೆ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನಾಗಬೇಕು || ೧೬ ||

ಭಾ || ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಶರೀರಂ | ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂತರೋ ಯಮಯತೀತಿ ಚ ||

ಅ || ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜೀವನು ಶರೀರಭೂತನು, ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಜೀವನನ್ನು ಸಮಸ್ತವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ||

ಭಾ || ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯಚತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ಜೀವಾತ್ಪೃಥಗ್ಗುರಿತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || ಜೀವರುಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವದಾಗಿ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜೀವರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂಬುವುದು ಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ || “ದೇಹಾಂಗುಸ್ಯ ಮಿತೋದೇಹೇ ಜೀವಾಂಗುಸ್ಯ ಮಿತೋ ಹೃದಿ |
ಜೀವಸ್ಯ ಸ ತು ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಜೀವಾಪ್ಪೇದೇನ ಮುಕ್ತಯೇ” ಇತಿ ಚ || ೧೭ ||

ಅ || ಜೀವನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠದ ಪರಿಮಿತನಾಗಿಯೂ ಜೀವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಜೀವನ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅವನು ಮುಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಜೀವನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೭ ||

ಭಾ || ಸಂಸಾರೀಶರೀರೇಣಾಭೇದೋ ವಾದಿನಾ ಕೇನಾಪಿ ನಾಂಗೀಕೃತಃ |
ನ ಚ ಲೋಕಸಿದ್ಧಃ | ಜನಾನಾಮಿತಿ ಭೇದಾತ್ |

ನ ಜೀವೋಂಗುಪ್ಪ ಮಾತ್ರ.

ಅತೋವಿಪ್ಲೋರ್ಜೀವಾದ್ವೇದ ಉಕ್ತ

ಅತಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ವಿಪ್ಲೂರಿತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಂಸಾರಿ ಶರೀರದಿಂದ ಅಭೇದವು ಯಾವನಾದಿಯಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು ಅಲ್ಲ. (ಜನಾನಾಂ) ಜನರು ಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಮಾನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಭೇದವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು.

ಅ || ಜೀವನು ಅಣುಭೂತನಾದುದರಿಂದ ಅಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಿತತ್ವವು ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವನಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣಗಳ ಸಮುದಾಯವು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಹೊರತು ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ; ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತರಿಂದ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ||

ಭಾ || ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ವಿಷ್ಣು ವೇ ಪ್ರಭವಿಷ್ಣು ವೇ |

ಯಸ್ಯಾಹಮಾಪ್ತ ಆಪ್ತೇಭ್ಯೋ ಯೋ ನು ಆಪ್ತತಮಸ್ಸದಾ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತ

ಶ್ರೀ ಕಾಠಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸಮಾಪ್ತಂ.

ಅ || ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಪ್ತರಾದ ಶೇಷಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಾನು ಅಪ್ತ ನಾಗಿದ್ದೇನೋ, ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಪ್ತನಾದ ವನೋ, ಅಂಥಾ ಪ್ರಭವನ ಶಿಲನಾದ ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವ ಸದ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ ನಮಸ್ಕಾರವಾಗಲಿ! ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂಬುವ ಅರ್ಥವು.

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿದ ಕಾಠಕನಾಮಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

|| ಶ್ರೀರಸ್ತು || ಮಂಗಲಂ || ಶ್ರೀಃ ||

ನಿರ್ದೋಷಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ವಿಷ್ಣು ವೇ |

ನಮಃ ಶ್ರೀ ಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದಾಯಿನೇ || ೧ ||

ಗುರುಸ್ಥಾನಂದತೀರ್ಥಾರ್ಯ ಹೃತ್ಪಂಚಜಗತೋ ಹರಿಃ |

ನಿರ್ದೋಷಗುಣಸಂಪೂರ್ಣಃ ಪ್ರೀಯತಾಮಿಂದಿರಾಪತಿಃ || ೨ ||

ಪ್ರಭವೇಽಬ್ದೇ ಮಾರ್ಗ ಶುಕ್ಲ ದಶಮ್ಯಾಂ ಭಾನುನಾಸರೇ |

ಕಾಠಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಪ್ರಪಂಚಿಕಾ |

ಲಿಖಿತಾ ಶ್ರೀನಿವಾಸೇನ ಪ್ರೀತ್ಯ ಮಾಧವಮಧ್ವಯೋಃ || ಶ್ರೀಃ ||

ಸಭಾಷ್ಯ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು.

ರಮಾರಮಣಮಾನಮ್ಯ ಪೂರ್ಣಬೋಧಮನಂತರಂ ।

ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ ಸಂಬಂಧಃ ಕ್ರಿಯತೇ ಮಯಾ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಮುಖ್ಯವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ನೇಡವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಭಾ | ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಮಾನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸರ್ವಶಕ್ತೀಕಂ ।
ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈರೀಡ್ಯಂ ವಿಷ್ಣ್ವಾಪ್ಯಂ ಸರ್ವದೈವಿ ಸುಪ್ರೇಷ್ಠಮ್ ॥

|| ಸತ್ಯಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನೂ, ನಾಶಶೂನ್ಯನೂ, ಶಿಗತ್ವಾಪ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತ
ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತನೂ, ಸ್ವಾವಯವ ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನೂ, ಉಪನಿಷತ್ಪರ್ವತಕ
ರಾದ ಬ್ರಹ್ಮವರುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತನೂ ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೊರೆಹೋಗುವೆನು.

|| ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ, ವರುಣ, ಭೃಗುಮುನಿಗಳೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಜನರು
ಬುಲಿಗಳು. ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಪಂಚಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ದೇವತೆಯು. ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ
ಧಂಭವನ್ನು ಮಾಡುವ ಭೃಗುಮುನಿಯು ವಿಷ್ಣುವರಹಾರಕ್ಕೊಟ್ಟರೆ ಈ ವಿದ್ಯಾಪ್ರವರ್ತಕರೂ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೂ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಪ್ರೇರಕರೂ ಆದ ಮಿತ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು “ಶನ್ನೋ ಮಿತ್ರಃ”
ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ತ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ | ಓಂ || ಓಂ ಶನ್ನೋ ಮಿತ್ರಃ ಶಂ ವರುಣಃ । ಶನ್ನೋ ಭವತ್ಸ
ರ್ಯಮಾ । ಶನ್ನ ಇಂದ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತಿ । ಶನ್ನೋ ವಿಷ್ಣುರುರು
ಕ್ರಮಃ । ನನ್ನೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ । ನಮಸ್ತೇ ವಾಸೋ । ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ
ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ । ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮವದಿಷ್ಯಾಮಿ । ಯತಂ ವದಿ
ಷ್ಯಾಮಿ । ಸತ್ಯಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ । ತನ್ಮಾನವತು । ತದ್ವಕ್ತಾರಮವತು ।
ಅವತು ಮಾಂ । ಅವತು ವಕ್ತಾರಃ । ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ
ಶಾಂತಿಃ ॥ ೧ ॥

ಅ || ಮಿತ್ರಃ=ಮಿತ್ರಾಪ್ರಸೂರ್ಯನು, ನಃ=ನುಗೆ, ಶಂ=ಸುಖಕರನು, (ಭವತು=||
ಆಗಲಿ) ವರುಣಃ=ವರುಣನು, ಶಂ=ಸುಖಕರನು (ಗಲಿ), ಅರ್ಯಮಾ=ಅರ್ಯಮಾಪ್ತ
ಸೂರ್ಯನು, ನಃ=ನನುಗೆ, ಶಂ=ಸುಖಕರನು, ಭವ=ಆಗಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತಿ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ

ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂದ್ರನು, ನಃ=ನಮಗೆ, ಶಂ=ಸುಖಕರನು, (ಆಗಲಿ) ಉರುಕ್ರಮಃ=ಬಹು ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಹರಿಯು, ನಃ=ನಮಗೆ, ಶಂ=ಸುಖಕರನು, (ಆಗಲಿ) ಬ್ರಹ್ಮಣೇ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ವಾಯೋ!=ಎಲೋ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ!, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ತ್ವಮೇವ=ನೀನೇ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ನಿಖಿಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿದ್ದವನೂ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನನೂ, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತೀ, ತ್ವಮೇವ=ನಿನ್ನನ್ನೇ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ನಿಖಿಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರತಕ್ಕ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ವದಿಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುವೆನು, ಋತಂ=ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ವದಿಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುವೆನು, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ, ವದಿಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುವೆನು, ತತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಅವತು=ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ತತ್=ವಾಯುರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು. ವಕ್ತಾರಂ=ವಿದ್ಯೋಪದೇಶಕರನ್ನು, ಅವತು=ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಅವತು=ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ವಕ್ತಾರಂ=ಆಚಾರ್ಯರನ್ನು, ಅವತು=ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ಓಂ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ, ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ=ಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಗತ ಅನಿಷ್ಟನಿರಾಸವಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ, ಆಧಿಭೌತಿಕ, ಆಧಿದೈವಿಕ ಅನಿಷ್ಟಗಳು ಪರಿಹಾರವಾಗಲಿ.

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುವರ್ತಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನರಾದುದರಿಂದಲೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನನಾದುದರಿಂದಲೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಐದು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗುವದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರೂ ತಿರುಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸ್ತೂರ್ಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

- ಭಾ|| (a) ಆದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಿತಾದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಶ್ರುತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಯಥಾ ಹರಿಂ |
ತುಷ್ಟಾವಶತ್ಪ್ರಕಾರೇಣ ನರುಣೋಕ್ತೇನ ವೈ ಭೃಗುಃ ||
ವಿಷ್ಣುಮಸ್ತೌತ್ತಥಾ ಪ್ರಾಹ ಶನ್ನೋಮಿತ್ರಾದಿಕಾ ಶ್ರುತಿಃ |
- (b) ಯದುವಾಚಹರಿಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥಃ ಪರಃ ಪುಮಾನ್ |
ಬಹ್ಮಾ ತದಾಹ ನರುಣೇ ನರುಣೋ ಭೃಗವೇಽಪಿ ತು |
- (c) ಶನ್ನೋಮಿತ್ರಾದಿಭಿರ್ವಾಕ್ಯೈಸ್ತೈರೇವ ಹರಿಮಸ್ತುವತ್ ||
ಭೃಗುಃ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ಪೂರ್ಣಮನ್ನಾದಿಮಯಮಚ್ಚುತಂ |
ಮುಕ್ತಗೀತಾಃಸಾನೈಸ್ತು ಸ್ತುತಸ್ತೇನ ಜನಾರ್ದನಃ |
- (d) ಸುಪ್ರೀತಃ ಪ್ರಸದೌ ಜ್ಞಾನಂ ಸ್ವಾತ್ಮಭಕ್ತಿಂ ಚ ಶಾಶ್ವತೀಂ ||
ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜುಸ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||
- (e) ಭೃಗುವಾಕ್ಯತಯಾ ವಾಯುನಮಸ್ಕಾರಾದಿಕಂ ಹರಿಃ |
ಪ್ರೋವಾಚ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಚೈವಂ ವಚಸ್ಸಬಹುದರ್ಶಿಷ್ಟಿತಿ ಚ || ೧ ||

ಅ|| (a) ಚತುರ್ಮುಖನು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೇಳಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮನು ತಾನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದ ರೀತಿಯನ್ನು ನರುಣನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಆತನು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಭೃಗುಮುಖಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಭೃಗುಮುಖಿಯು ನರುಣನುಪದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ.

ಮಾಡಿದನು. ಅದೇ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು “ಶನ್ನೋಮಿತ್ರಃ ಶಂ ವರುಣಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (b) ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಯಾವ “ಶನ್ನೋಮಿತ್ರಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶ ಕೊಟ್ಟನೋ, ಅವುಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನು ವರುಣನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ವರುಣನು ಭೃಗುವಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. (c) ಭೃಗುವು ವರುಣೋಪದಿಷ್ಟಗಳಾದ “ಶನ್ನೋ ಮಿತ್ರಃ” ಎಂದಾರಂಭಿಸಿ, ಮುಕ್ತರು ಗಾನಮಾಡುವ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತೋರಿಸುವ “ಹಾಃಉಃಹಾಃಉಃ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪರ್ಯಂತವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ, ನಾಶಶೂನ್ಯನೂ ಆದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದು ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. (d) ಹೀಗೆ ಭೃಗುವಿನಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಜನಾರ್ದನನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ತನ್ನಲ್ಲಿ ದೃಢಭಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯವು ಯಜುಸ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (e) ಹರಿಯು ಭೃಗುವಾಕ್ಯಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ, ವಾಯುನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದನು. ಪ್ರಾಜ್ಞರ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಮೇಲಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಹಾಗೂ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ತಾ|| “ಶನ್ನೋಮಿತ್ರಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮಿತ್ರವಾಯ್ವಾದಿ ಅವರ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಋಷಿಯಾಗಲಹರ್ನಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಾ ಸಕ್ತನಾದ ಭೃಗುವು ವಿಷ್ಣುಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವಾಯ್ವಾದಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯ ತಿಳಿದ ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞನಾದ ಹರಿಯು ಭೃಗುವಾಕ್ಯಾನುವಾದರೂಪದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಕೊಟ್ಟನು. ಅಂದರೆ ಭೃಗುವು ಮುಂದೆ ಯಾವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಮಾಡುವನೋ ಅದನ್ನೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದನು. ಉತ್ತಮರು ಋಷಿಗಳಾಗಿ ತಮಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದರೆ ಅದು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಂ || ಶೀಕ್ಷಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ವರ್ಣಃ ಸ್ವರಃ | ಮಾತ್ರಾ ಬಲಂ |

ಸಾಮ ಸಂತಾನಃ | ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಶೀಕ್ಷಾಧ್ಯಾಯಃ || ೨ ||

ಅ|| ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮೊದಲು ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೋ ಅದನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಶೀಕ್ಷಾಂ=ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯವನ್ನು, ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ=ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ವರ್ಣಃ=ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಕಂಠತಾಲ್ವಾದಿಗಳು, ಸ್ವರಃ=ಉದಾತ್ತಾದಿಯು, ಮಾತ್ರಾ=ವಿಕಮಾತ್ತಾದಿಯು, ಬಲಂ=ವಿವೃತಾದಿ ಪ್ರಯತ್ನವು, ಸಾಮ=ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಯು, ಸಂತಾನಃ=ವರ್ಣಪರಂಪರೆಯು, (ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.) ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿ ಶಿಕ್ಷಾಪರವಾಗಿರುವ, ಈ ವರ್ಣಸ್ವರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾಗಿಯೂ ಇವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ವರ್ಣಃ=ವರಣೀಯನಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣ (ಅಕ್ಷರ)ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ವರ್ಣವಾಚ್ಯವಾದ, ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣ ಶಕ್ತಿಪ್ರದವಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವು ‘ವರ್ಣ’ವೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಸ್ವರಃ=ಸ್ವರಮುಣನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸ್ವರವಾಚ್ಯವಾದ, ಸ್ವರೋಚ್ಚಾರಣ ಶಕ್ತಿಪ್ರದವಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪವು ‘ಸ್ವರ’ವೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಮಾತ್ರಾ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಮಾತ್ರಾ’ ಎಂದೂ, ಬಲಂ=ಬಲರೂಪನಾದುದರಿಂದ ‘ಬಲ’ವೆಂದೂ, ಸಾಮ=

ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸಾಮ'ವೆಂದೂ, ಸಂತಾನಂ=ಗುಣವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದ 'ಸಂತಾನ'ವೆಂದೂ ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಶೀಕ್ಷಾಧ್ಯಾಯಃ=ಶಿಕ್ಷಣೀಯಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಸಂದರ್ಭವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾ || (a) ವರಣೀಯೋ ವರ್ಣಃ | ಸ್ವರತೇಸ್ತು ಸ್ವರಃ |

ಮಾನಾತ್ರಾತಾ ಮಾತ್ರಾ | ಬಲರೂಪಃ |

ಸಮಶ್ಚ ಸರ್ವರೂಪೇಷು | ಸಂತತಶ್ಚ ||

(b) ವರ್ಣಾದಿವಾಚಕಂ ರೂಪಂ ಜ್ಞೇಯಂ ವರ್ಣಾದಿನಾಮಕಂ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ವರ್ಣಾದಿಸಂಸ್ಥಂಚ ಪುಂಸು ತತ್ತತ್ತ್ವಿಯಾಪ್ರದಂ || ೨ ||

ಅ || (a) (ಸರ್ವಭಕ್ತರಿಂದಲೂ) ಭಜನೀಯನಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣನೆಂದೂ, ಸ್ವರಮಣನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರನೆಂದೂ, ಜ್ಞಾನವನ್ನುಕೊಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಾತ್ರಾಎಂದೂ ಬಲರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಬಲನೆಂದೂ, ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನಾದುದರಿಂದ ಸಾಮನೆಂದೂ, ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸಂತಾನನೆಂದೂ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

(b) ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವು ವರ್ಣಸ್ವರಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ, ತತ್ತ್ವನ್ನಾಮಕವಾಗಿಯೂ ಆಯಾಯದರಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ, ಪುರುಷರಿಗೆ ಆಯಾಯ ಶಕ್ತಿಪ್ರದವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ||

ಮಂ || ಸ ಹ ನೌ ಯಶಃ | ಸ ಹ ನೌ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ | ಅಥಾತಃ ಸಃಹಿ

ತಾಯಾ ಉಪನಿಷದಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ | ಸಂಚಸ್ವಧಿಕರಣೇಷು |

ಅಧಿಲೋಕಮಧಿಜ್ಯಾತಿಷಮಧಿವಿದ್ಯಮಧಿಪ್ರಜಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ತಾ

ಮಹಾಸಃಹಿತಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ || ೩ ||

ಅ || ಸಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು, ನೌ=ಗುರುಶಿಷ್ಯರಿಗೆ, ಯಶಃ=ಯಶಸ್ಕರರು (ಆಗಲಿ), ಸಹ=ಅವರು, ನೌ=ನಮಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ=ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಕರರು (ಆಗಲಿ), ಅಥ=ಶಿಕ್ಷಾಹೇಳಿದಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಸಫಲವಾದುದರಿಂದ, ಸಂಹಿತಾಯಾಃ=ವರ್ಣಸಂಧಿಯ, ಉಪನಿಷದಂ=ರಹಸ್ಯವನ್ನು, ಅಧಿಲೋಕಂ=ಲೋಕವನ್ನಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರವರ್ತನಾದ ಪ್ರಕರಣವು, ಅಧಿಜ್ಯಾತಿಷಂ=ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕರಣವು, ಅಧಿವಿದ್ಯಂ=ವಿದ್ಯಾಪ್ರಕರಣವು, ಅಧಿಪ್ರಜಂ=ಪ್ರಜಾಪ್ರಕರಣವು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಆತ್ಮಪ್ರಕರಣವು, ಎಂಬ ಪಂಚಸು=ಐದು, ಅಧಿಧಿಕರಣೇಷು=ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾಮಃ=ಹೇಳುವೆವು, ತಾಃ=ಆ ಸಂಹಿತೆಗಳನ್ನು, ಮಹಾಸಂಹಿತಾ ಇತಿ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದುದರಿಂದ ಮಹಾಸಂಹಿತೆಗಳೆಂದು, ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಅಥಾಧಿಲೋಕಂ | ಸೃಧಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ದ್ಯೌರುತ್ತರರೂಪಂ |

ಆಕಾಶಃ ಸಂಧಿಃ | ವಾಯುಃ ಸಂಧಾನಂ | ಇತ್ಯಧಿಲೋಕಂ || ೪ ||

ಅ. ೧- ಮಂತ್ರ ೭.

ಅ || ಅಧಿಲೋಕಂ=ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಗವದ್ಗುಪಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು, ಅಥ=ಮಹಾ ಸಂಹಿತೆಯಾದುದರಿಂದ, (ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯಾನ್ಮಃ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ), ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕವಾದ ನಾರಾಯಣನ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಸಂಹಿತೆಯ ಪೂರ್ವವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದು, ದ್ಯೌಃ=ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ 'ದ್ಯೌಃ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪವು, ಉತ್ತರ ರೂಪಂ=ಸಂಹಿತೆಯ ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶಸ್ಥವಾದ ಆಕಾಶವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ=ಸನ್ನಿಹರ್ಷಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ವಾಯುಃ=ವಾಯುಸ್ಥವಾದ ವಾಯುನಾಮಕವಾದ ನಾರಾಯಣನ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಾನಂ=ಸಂಧಿಕಾರ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಅಧಿಲೋಕಂ=ಲೋಕಗತ ರೂಪಚತುಷ್ಟಯವು, ಇತಿ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಯಿತು. ||

ಮಂ || ಅಥಾಧಿಜ್ಯೋತಿಸಂ | ಅಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಆದಿತ್ಯ ಉತ್ತರರೂಪಂ |

ಆಪಃ ಸಂಧಿಃ | ವೈದ್ಯುತಃ ಸಂಧಾನಂ | ಇತ್ಯಧಿಜ್ಯೋತಿಸಂ || ೫ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಅಧಿಜ್ಯೋತಿಸಂ=ಜ್ಯೋತಿರ್ಗತರೂಪಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು, (ಹೇಳುವೆವು), ಅಗ್ನಿಃ=ಪಾರ್ಥಿವಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿನಾಮಕವಾದ ವಾಸುದೇವನ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಸಂಹಿತೆಯ ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, (ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪ, ಸಂಧಿ, ಸಂಧಾನ, ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇದೇ ರೀತಿ ಇನ್ನೂ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು), ಆದಿತ್ಯಃ=ದ್ಯುಲೋಕಗತ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕವಾದ ವಾಸುದೇವನ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ, ಆಪಃ=ಜಲಗತವಾದ ಅನ್ನಾಮಕವಾದ ವಾಸುದೇವನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ, ವೈದ್ಯುತಃ=ವಿದ್ಯುತ್ಸಮೂಹಗತವಾದ ವೈದ್ಯುತಾಖ್ಯವಾದ ವಾಸುದೇವನ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಾನಂ, ಅಧಿಜ್ಯೋತಿಸಂ=ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕರಣವು, ಇತಿ=ಮುಗಿದುದು. || ೫ ||

ಮಂ || ಅಥಾಧಿವಿದ್ಯಂ | ಆಚಾರ್ಯಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಅಂತೇನಾಸ್ಯುತ್ತರ

ರೂಪಂ | ವಿದ್ಯಾ ಸಂಧಿಃ | ಪ್ರವಚನಸಂಧಾನಂ | ಇತ್ಯಧಿವಿದ್ಯಂ || ೬ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಅಧಿವಿದ್ಯಂ=ವಿದ್ಯಾಗತವಾದ ರೂಪಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು (ಹೇಳುತ್ತೇನೆ), ಆಚಾರ್ಯಃ=ಆಚಾರ್ಯಸ್ಥವಾದ ಆಚಾರ್ಯನಾಮಕವಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ, ಅಂತೇನಾಸೀ=ಅಂತೇನಾಸಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಂತೇನಾಸಿನಾಮಕವಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಸಂಕರ್ಷಣ ರೂಪವು ಉತ್ತರರೂಪಂ, ವಿದ್ಯಾ=ವಿದ್ಯಾಸ್ಥವಾದ ವಿದ್ಯಾನಾಮಕವಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ, ಪ್ರವಚನಂ=ಪ್ರವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರವಚನನಾಮಕವಾದ ಸಂಕರ್ಷಣಾನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಾನಂ, ಅಧಿವಿದ್ಯಂ=ವಿದ್ಯಾಪ್ರಕರಣವು, ಇತಿ=ಮುಗಿದುದು. || ೬ ||

ಮಂ || ಅಥಾಧಿಪ್ರಜಂ | ಮಾತಾ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಪಿತೋತ್ತರರೂಪಂ |

ಪ್ರಜಾ ಸಂಧಿಃ | ಪ್ರಜನನಸಂಧಾನಂ | ಇತ್ಯಧಿಪ್ರಜಂ || ೭ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಅಧಿಪ್ರಜಂ=ಪ್ರಜಾಸ್ಥವಾದ ರೂಪಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು (ಹೇಳುತ್ತೇನೆ), ಮಾತಾ=ಮಾತೃಗತವಾದ ಮಾತೃನಾಮಕವಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ, ಪಿತಾ=ಪಿತೃಗತವಾದ ಪಿತೃನಾಮಕವಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ, ಪ್ರಜಾ=ಪ್ರಜಾಗತವಾದ ಪ್ರಜಾನಾಮಕವಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ, ಪ್ರಜನನಂ=ಪ್ರಜನನಗತವಾದ ಪ್ರಜನನಾಮಕವಾದ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾ ನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಾನಂ, ಅಧಿಪ್ರಜಂ=ಪ್ರಜಾಪ್ರಕರಣವು, ಇತಿ=ಮುಗಿದುದು. || ೭ ||

ಮಂ || ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಅಧರಾಹನುಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಉತ್ತರಾಹನುರುತ್ತರರೂಪಂ | ವಾಕ್ಸಂಧಿಃ | ಜಿಹ್ವಾ ಸಂಧಾನಂ | ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಇತೀನಾ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಃ | ಯ ಏವಮೇತಾ ಮಹಾಸಂಹಿತಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ ವೇದ | ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನಾನ್ನಾದ್ಯೇನ ಸುವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ || ೮ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ದೇಹಗತರೂಪಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಅಧರಾಹನುಃ=ಕೇಳಿಗಿನತುಟ, ತದ್ಗತವಾದ ಅಧರಾಹನುನಾಮಕವಾದ ಅನಿರುದ್ಧವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ | ಉತ್ತರಾಹನುಃ=ಮೇಲಿನ ತುಟ ತದ್ಗತವಾದ ತನ್ನಾಮಕವಾದ ಅನಿರುದ್ಧ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ | ವಾಕ್=ವಾಗ್ವಿದ್ಯಾಗತವಾದ ವಾಗ್ವಿದ್ಯಾ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ | ಜಿಹ್ವಾ=ನಾಲಿಗೆ ಜಿಹ್ವಾಗತವಾದ ಜಿಹ್ವಾನಾಮಕವಾದ ಅನಿರುದ್ಧ ನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯರೂಪವು, ಸಂಧಾನಂ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಆತ್ಮ ಪ್ರಕರಣವು, ಇತಿ=ಮುಗಿದುದು. ಇಮಾಃ=ಈದಾವ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಃ=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಮಹಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಮಹಾಸಂಹಿತೆಗಳು, ಇತಿ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು, ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾಃ=ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮಹಾಸಂಹಿತಾಃ=ಮಹಾಸಂಹಿತೆ ರೂಪಗಳನ್ನು, ವೇದ=ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅಂತಹನು, ಸುವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ=ವೈಕುಂಠಾದಿಲೋಕದಿಂದ, ಪ್ರಜಯಾ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದಲೂ, ಪಶುಭಿಃ=ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ಪಶುಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ=ಬ್ರಹ್ಮತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಾದ್ಯೇನ=ಅನ್ನಾದಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಸರ್ವಭೋಗದಿಂದಲೂ, ಸಂಧೀಯತೇ=ಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || (a) ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪಾಣಿ ಲೋಕಾದಿಮು ಚ ಸಂಚಸು |

ಅನಿರುದ್ಧಾ ವಸಾನಾನಿ ಧೈಯಾನಿ ಚತುರಾತ್ಮನಾ ||

(b) ವಾಸುದೇವಾದಿಕಾನ್ಯೇನ ತಾನಿಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಣಯೋಃ |

ಸಂಹಿತಾಯಾಸ್ತಥಾ ಸಂಧೌ ಸಂಧಾನೇ ಚಾಪಿ ಕೃತ್ವಾಶಃ ||

(c) ಯೋವೇದೈತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಭೋಗಸಮನ್ವಿತಃ |

ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ವೈಷ್ಣವಂ ಸ್ಥಾನಂ ಮುಕ್ತಃ ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಧಂ ಪರಂ ||

ಅ || (a) ಲೋಕ, ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ವಿದ್ಯಾ, ಪ್ರಜಾ, ಆತ್ಮಾ, ಈ ಐದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ, ಹೀಗೆ ಐದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (b) ಇದಲ್ಲದೆ, ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧ ಈ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಂಹಿತೆಯ ಪೂರ್ವವರ್ಣ, ಉತ್ತರ ವರ್ಣ, ಸಂಧಿ, ಸಂಧಾನ,- ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (c) ಹೀಗೆ ಯಾವ ಯೋಗ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯು ವಿವೇಚಿಸಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರದಾರಾದಿಭೋಗಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡು ಗಡೆಹೊಂದಿ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ಯಶ್ಚೈವದೇವಾನ್ಮುಷ್ಯಭೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ | ಛಂದೋಭ್ಯೋಽಧ್ಯ
ಮೃತಾತ್ಸಂಬಭೂವ | ಸಮೇಂದ್ರೋ ಮೇಧಯಾ ಸೃಣೋತು |
ಅಮೃತಸ್ಯ ದೇವ ಧ್ವಜೋ ಭೂಯಾಸಂ | ಶರೀರಂ ಮೇ
ವಿಚರ್ಷಣಂ | ಜಿಹ್ವಾ ಮೇ ಮಧುಮತ್ತಮಾ | ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ
ಭೂರಿ ವಿಶ್ರುವಂ | ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕೋಶೋಽಸಿ ಮೇಧಯಾಸಿಹಿತಃ |
ಶ್ರುತಂ ಮೇ ಗೋಪಾಯ || ೯ ||

ಅ || ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಗೆ ಮೇಧಾ ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ತದುವಯುಕ್ತವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅ || ಛಂದಸಾಂ=ವೇದಗಳಿಗೆ, ಋಷಭಃ=ಅಧಿಪತಿಯಾದ, ವಿಶ್ವರೂಪಃ=ಪೂರ್ಣ ರೂಪನಾದ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅಮೃತಾತ್=ನಿತ್ಯಗಳಾದ, ಛಂದೋಭ್ಯಃ=ವೇದಗಳಿಂದ, ಅಧಿ=ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಸಂಬಭೂವ=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾದನೋ, ಸಃ=ಆ, ಇಂದ್ರಃ=ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದ ರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರು, ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಮೇಧಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ, ಸೃಣೋತು=ಸಮರ್ಥ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ, ದೇವ!=ವೇದವ್ಯಾಸರೇ, ಅಮೃತಸ್ಯ=ನಿತ್ಯವಾದ ವೇದದ, ಧಾರಣಃ=ಧಾರಕನು, ಭೂಯಾಸಂ=ಆಗುವೆನು, (ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಿಂದಂಚಾದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗುವೆನು), ಮೇ=ನನ್ನ, ಶರೀರಂ=ಶರೀರವು, ವಿಚರ್ಷಣಂ=ವಿಶಿಷ್ಟಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಜಾಯುಕ್ತವು (ಆಗಲಿ), ಮೇ=ನನ್ನ, ಜಿಹ್ವಾ=ನಾಲಗೆಯು, ಮಧುಮತ್ತಮಾ=ಮಧುರ ಭಾಷೆಯು (ಅಂದರೆ ಭಗವದ್ವೈಧಿಕವೇದವನ್ನುಜ್ಞರಿಸತಕ್ಕದು) ಆಗಲಿ, ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ=ಕಿವಿಗಳಿಂದ, ಭೂರಿ=ಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವಿಶ್ರುವಂ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕೇಳುವೆನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ವೇದಕ್ಕೆ, ಕೋಶಃ=ಆವಾಸನು, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತೀರಿ, ಮೇಧಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅಪಿಹಿತಃ=ಆಚ್ಛಾದಿತನು (ಜ್ಞಾನಮಯನು), ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತೀರಿ, ಮೇ=ನನ್ನಿಂದ, ಶ್ರುತಂ=ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದಿವ್ಯವೇದಾರ್ಥವನ್ನು, ಗೋಪಾಯ=ರಕ್ಷಿಸು. || ೯ ||

ಮಂ || ಆವಹಂತೀ ವಿತನ್ವಾನಾ | ಕುರ್ವಾಣಾಚೀರಮಾತ್ಮನಃ | ವಾ
ಸಾಂಸಿ ಮಮ ಗಾವಶ್ಚ | ಅನ್ನಪಾನೇ ಚ ಸರ್ವದಾ | ತತೋ
ಮೇ ಶ್ರಿಯಮಾವಹ | ಲೋಮಶಾಂ ಪಶುಭಿಃ ಸಹ ಸ್ವಾಹಾ ||

ಅ || ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಿಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಕಳವಳ ನಿರಾಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿಗಳು ಆವಶ್ಯಕ
ವೆಂದು ತದುವಯುಕ್ತವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅ || ಆತ್ಮನಃ=ಜೀವಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ಚೀರಂ=ಬಹುಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಖಿಲ ಭೋಗಗ
ಳನ್ನು, ಆವಹಂತೀ=ತಂದುಕೊಡುವ, ವಿತನ್ವಾನಾ=ಪುರಾತನಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ಮಮ=
ನನಗೆ, ವಾಸಾಂಸಿ=ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಗಾವಶ್ಚ=ಗೋವುಗಳನ್ನೂ, ಅನ್ನಪಾನೇ=ಅನ್ನಪಾನಗಳನ್ನೂ,
ಸರ್ವದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಕುರ್ವಾಣಾ=ಮಾಡುತ್ತಿರುವಳೋ, ತತಃ=ಅದುದರಿಂದ,
ಸ್ವಾಹಾ=ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಜನಾರ್ದನನೇ, ಲೋಮಶಾಂ=ಬಹುಕೇಶಗಳುಳ್ಳ, ಶ್ರಿಯಂ=
ಸಂಪತ್ತನ್ನು, ಪಶುಭಿಃ ಸಹ=ಪಶುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ಮೇ=ನನ್ನಲ್ಲಿ, ಆವಹ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡು.

ತಾ || ಅನ್ನಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ
ನಿರಂತರವೂ ಕೊಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಮಂ || ಆ ಮಾ ಯಂತು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸ್ವಾಹಾ | ವಿ ಮಾ ಯಂತು
ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸ್ವಾಹಾ | ಪ್ರ ಮಾ ಯಂತು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ
ಸ್ವಾಹಾ | ದಮಾ ಯಂತು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸ್ವಾಹಾ | ಶಮಾ
ಯಂತು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಸ್ವಾಹಾ | ಯಶೋ ಜನೇಽಸಾನಿ
ಸ್ವಾಹಾ | ಶ್ರೀಯಾನ್ ವಸ್ಯಸೋಽಸಾನಿ ಸ್ವಾಹಾ | ತಂ ತ್ವಾ ಭಗ
ಪ್ರವಿಶಾನಿ ಸ್ವಾಹಾ | ಸಮಾ ಭಗ ಪ್ರವಿಶ ಸ್ವಾಹಾ | ತಸ್ಮಿನ್
ಸಹಸ್ರಶಾಖೇ | ನಿಭಗಾಹಂ ತ್ವಯಿ ಮೃಜೇ ಸ್ವಾಹಾ || ೧೧ ||

ಅಭ್ಯಸ್ತವಿದ್ಯೆಯು ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಕೊಟ್ಟರೇನೇ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದರಿಂದ
ಅದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಿಷ್ಯಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅ || ಸ್ವಾಹಾ!=ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಜನಾರ್ದನನೇ!, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ=ಶಿಷ್ಯರು, ಮಾ=
ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಯಾಂತು=ಬರಲಿ, (ಸ್ವಾಹಾ!=ಮೊದಲಿನಂತೆ ಅರ್ಥ), ವಿ=ನಾನಾ ಗೋ
ತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ-ಮಾ-ಯಂತು, ಸ್ವಾಹಾ!=ಪ್ರ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮ
ಚಾರಿಣಃ-ಮಾ-ಯಂತು, ಸ್ವಾಹಾ! ದಮಾಃ=ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ-ಯಂತು
-ಸ್ವಾಹಾ!, ಶಮಾಃ=ಭಗವನ್ನಿಷ್ಟರಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ ಯಂತು, ಸ್ವಾಹಾ! ಜನೇ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃ
ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯಶಃ=ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಅಸಾನಿ=ಆಗುವೆನು, ಸ್ವಾಹಾ! ವಸ್ಯಸಃ=

ಸುಖವಿಸ್ತಯದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೇಯಾನ್=ಶ್ರೇಷ್ಠನ್ನು, ಅಸಾನಿ=ಅಗುವೆನು, ಭಗ=ಪದ್ಧುಣಪರಿಪೂರ್ಣ
ನಾದ, ಸ್ವಾಹಾ=ಜನಾರ್ದನನೇ!, ತಂ ತ್ವಾ=ಅಂಥಾನಿನ್ನನ್ನು, ಪ್ರವಿಶಾನಿ=(ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ)
ಪ್ರವೇಶಿಸುವೆನು, ಭಗ-ಸ್ವಾಹಾ=ಸಃ=ಅಂಥಾನೀನು, ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಪ್ರವಿಶ=ಪ್ರವೇಶಿಸು,
ಭಗ-ಸ್ವಾಹಾ! ಸಹಸ್ರಶಾಖೇ=ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳ, ತಸ್ಮಿನ್=ಆತ್ಮೆಯು=ನಿನ್ನಲ್ಲಿ (ಪ್ರವಿಸ್ತನಾದ)
ಅಹಂ=ನಾನು, ನಿಮ್ಯಜೇ=(ಪೂಜವನ್ನು) ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಯಥಾಪಃ ಪ್ರವತಾ ಯಂತಿ | ಯಥಾ ಮಾಸಾ ಅಹರ್ಜರಂ | ಏವಂ

ಮಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ | ಧಾತರಾಯಂತು ಸರ್ವತಃ ಸ್ವಾಹಾ |

ಪ್ರತಿವೇಶೋಽಸಿ ಪ್ರ ಮಾ ಭಾಹಿ ಪ್ರ ಮಾ ಪದ್ಯಸ್ವ || ೧೨ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಪ್ರವತಾ=ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ, ಆಪಾ=ನೀರು, ಯಂತಿ=
ಹೋಗುತ್ತದೋ, ಅಹರ್ಜರಂ=ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಮಾಸಾ=ಮಾಸಗಳು
(ಹೋಗುತ್ತಾನೋ), ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ಧಾತಃ=ಸರ್ವಜಗದ್ಭಾರಕನಾದ, ಸ್ವಾಹಾ=ಜನಾರ್ದನನೇ,
ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಃ=ಶಿಷ್ಯರು, ಸರ್ವತಃ=ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ, ಆ
ಯಂತು=ಬರಲಿ, ಪ್ರತಿವೇಶಃ=ಪ್ರವೇಶಿಸಲರ್ಹನು, ಆಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತೀ, ಮಾ=ನನಗೆ,
ಪ್ರಭಾಹಿ=ಪ್ರಕಟನಾಗು, ಮಾ=ನನ್ನಲ್ಲಿ, ಪ್ರಪದ್ಯಸ್ವ=ಸನ್ನಿಧಾನಯುಕ್ತನಾಗು

ಭಾ || (a) ಯೋ ವಿತ್ವರೂಪೋ ಭಗವಾಂಶ್ಚಂದ್ರಸಾಮಧಿಪೋ ಹರಿಃ |

ಛಂದೋಽಪ್ಯೋಮ್ಯತರೂಪೇಭ್ಯಸ್ಸವ್ಯಕ್ತಸ್ತದುಪಾಸನಾತ್ |

ಮೇಧಾವೀ ತತ್ತ್ವವಿಜ್ಞಾನೀ ಭೂತ್ವಾ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಪ್ರಮುಚ್ಯತ ಇತಿ ಚ ||

(b) ವೇದಾವಾಸತ್ವತೋ ವಿಪ್ಲುಃ ಬ್ರಹ್ಮಕೋಶ ಇತಿ ಸ್ಮೃತಃ |

ಭಗವ್ನ್ ಪದ್ಧುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ ಬಹುರೂಪತ್ವತೋ ವಿಭುಃ |

ಸಹಸ್ರಶಾಖ ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ತಮುವಾಸ್ಯ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂದೇಹಃ ಸರ್ವಭೋಗೈಶ್ಚ ಪೂಜ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಪ್ರಕೃಪೇ ||

(c) ಆವಹಂತೀ ಚಿರಂ ಸರ್ವಭೋಗಾನ್ ಯಾ ಶ್ರೀಸ್ತನಾತನೀ |

ತಾಂ ಮಯ್ಯಾವಹ ಗೋವಿಂದ ಸುಖಮಂಡೋಪಶೋಭಿತಾಂ ||

ಇತಿ ಚ || ೧೨ ||

ಅ || (a) ಅನಂತರೂಪನಾಗಿಯೂ, ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಸಮಸ್ತವೇದಗಳಿಗೆ ನಿಯಾ
ಮಕನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರು ನಿತ್ಯಗಳಾದ ವೇದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರಾಗಿ ತಿಳಿ
ಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ, ಅಂತಹ ವೇದವ್ಯಾಸರ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಪ್ರತಿಭಾಸಂಪ
ನ್ನನೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯೂ ಆಗಿ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬೇಗನೇ ಬಿಡಲ್ಪಡುವನು. (b) ವೇದಗಳಿಂದೆಲ್ಲಾ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆವಾಸಭೂತನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಬ್ರಹ್ಮಕೋಶ' ನೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಆರು ಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಭಗ'ನೆಂದೆನಿಸು
ತ್ತಾನೆ. ಆಪರಿಮಿತ ರೂಪಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಸಹಸ್ರಶಾಖನೆಂದೆನಿ

ಸುತ್ತಾನೆ ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಭೋಗ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯವು ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. (೮) ಎಲೈ ಗೋವಿಂದನೇ! ಸನಾತನಕಾಲದ ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಖಲಭೋಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾಳೋ, ಅಂತಹ ಹೆಚ್ಚಾದ ಕೇಶಕಲಾಪ ಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಆವಾಸಗೊಳಿಸು || ೧೨ ||

ಮಂ || ಭೂರ್ಭುವಃ ಸುವರಿತಿ ನಾ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ |
ತಾಸಾಮುಹಸ್ತ್ಯ ತಾಂ ಚತುರ್ಥೀಂ | ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಃ ಪ್ರವೇ
ದಯತೇ | ಮಹ ಇತಿ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ | ಸ ಆತ್ಮಾ | ಅಂಗಾನ್ಯನ್ಯಾ
ದೇವತಾಃ || ೧೩ ||

ವಿ. ಅ || ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಾಹೃತಿಯ ಉಪಾಸನಾ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅ || ಭೂಃ ಭುವಃ ಸುವಃ ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ, ಏತಾಃ ತಿಸ್ತಃ=ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು, ವ್ಯಾಹೃತಯಃ=ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳೆನಿಸಲ್ಪಡುವವು. ತಾಸಾಂ=ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಮಹ ಇತಿ ಏತಾಂ=ಮಹಃ ಎಂಬುವವ್ಯಾಹೃತಿಯನ್ನು ಚತುರ್ಥೀಂ=ನಾಲ್ಕನೆಯದನ್ನಾಗಿ, ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಃ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪ್ರವೇದಯತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ, ತತ್=ಆ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪವು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವು, ಸಃ=ಆ ನಾಲ್ಕು ರೂಪವು, ಆತ್ಮಾ=ನಿಖಲ ದೇವತೆ ಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು, ಅನ್ಯಾಃ ದೇವತಾಃ=ಇತರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು, ಅಂಗಾನಿ=ಪರಿವಾರಭೂತರು, ಉಹ ಸ್ಯ=ಈ ಅರ್ಥವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || ೧೩ ||

ಮಂ || ಭೂರಿತಿ ನಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ | ಸುವರಿತ್ಯಸಾ
ಲೋಕಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಆದಿತ್ಯೇನ ನಾನ ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾ
ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ನಾ ಅಗ್ನಿಃ | ಭುವ ಇತಿ ನಾಯುಃ |
ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಃ | ಮಹ ಇತಿ ಚಂದ್ರಮಾಃ | ಚಂದ್ರಮಸಾ ನಾನ
ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯೋತೀಃ ಸಿ ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ನಾ ಋಚಃ |
ಭುವ ಇತಿ ಸಾಮಾನಿ | ಸುವರಿತಿ ಯಜೂಃ ಸಿ | ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ನಾನ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಮಹೀಯಂತೇ | ಭೂರಿತಿ ವೈ
ಪ್ರಾಣಃ | ಭುವ ಇತ್ಯಪಾನಃ | ಸುವರಿತಿ ವ್ಯಾನಃ | ಮಹ ಇತ್ಯಕ್ಷಂ |

ಅನ್ನೇನ ವಾವ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾ ಮಹೀಯಂತೇ | ತಾ ವಾ ನಿತಾ
ಶ್ಚತಸ್ತತ್ಪ್ರಕುರ್ಧಾ | ಚತಸ್ತತ್ಪ್ರತಸ್ತೋ ವ್ಯಾಹೃತಯಃ | ತಾ ಯೋ
ವೇದ | ಸ ವೇದ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸರ್ವೇ ಸ್ತೋದೇವಾ ಬಲಿಮಾವಹಂತಿ || ೧೪ ||

ಅ || ಅಯಂ ಲೋಕಃ=ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಭೂರಿತಿವೈ=
'ಭೂಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರು
ದ್ಧನು, ಭುವಃ ಇತಿ='ಭುವಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಅಸೌ ಲೋಕಃ=
ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಸುವಃ ಇತಿ='ಸುನ'ರೆಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣ
ಸ್ವರೂಪನು, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಮಹ ಇತಿ='ಮಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿ
ವಾಚ್ಯ ವಾಸುದೇವಸ್ವರೂಪನು, ಆದಿತ್ಯೇನ ವಾವ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧ ವಾಸುದೇವ
ನಿಂದ, ಸರ್ವೇಲೋಕಾಃ=ಲೋಕತ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧಾನಿರುದ್ಧ, ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
ಅನಿರುದ್ಧ ಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂಬ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಮಹೀಯಂತೇ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ,
ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಭೂರಿತಿವೈ='ಭೂ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಅನಿರು
ದ್ಧನು; ವಾಯುಃ=ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಭುವ ಇತಿ='ಭುವಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿ
ವಾಚ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಸುವರಿತಿ='ಸುನ'ರೆಂಬ ವ್ಯಾಹೃ
ತಿವಾಚ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣಸ್ವರೂಪನು, ಚಂದ್ರಮಾಃ=ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಮಹ ಇತಿ=
'ಮಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ವಾಸುದೇವ ಸ್ವರೂಪನು, ಚಂದ್ರಮಸೌ ವಾವ=ಚಂದ್ರಗತ
ನಾದ ಪದ್ಯುಮ್ನ ವಾಸುದೇವನಿಂದಲೇ, ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯೋತಿಃ=ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಆದಿತ್ಯ ಈ
ಮೂವರಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂಬ ಮೂರು
ರೂಪಗಳು, ಮಹೀಯಂತೇ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಋಚಃ=ಋಕ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಋಣ್ಮುಕನಾದ
ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಭೂರಿತಿ='ಭೂಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧನು. ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು,
ಸಾಮಾನಿ=ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಸಂಕರ್ಷಣನು, 'ಭುವ' ಇತಿ=ಭುವಃ, ಎಂಬ ವಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಪ್ರದ್ಯು
ಮ್ನನು, ಯಜೂಂಷಿ=ಯಜುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಸುವರಿತಿ='ಸುನ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿ
ವಾಚ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣನೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ನಿಖಿಲವೇದ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಮಹಇತಿ=
'ಮಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ವಾಸುದೇವಸ್ವರೂಪನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾವ=ಸಂಕರ್ಷಣ
ವಾಸುದೇವನಿಂದಲೇ, ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ=ಋಕ್ಸಾಮಯಜುರ್ಗತಗಳಾದ, ಸಂಕರ್ಷಣಾನಿರುದ್ಧ,
ಸಂಕರ್ಷಣಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣಸಂಕರ್ಷಣ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳು, ಮಹೀಯಂತೇ=
ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು, ಭೂರಿತಿ ವೈ='ಭೂಃ' ಎಂಬ
ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಅಪಾನಃ=ಅಪಾನನಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು, ಭುವಃ='ಭುವಃ'
ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ವ್ಯಾನಃ=ವ್ಯಾನನಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು, ಸುವರಿತಿ=
'ಸುನ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು, ಮಹ
ಇತಿ='ಮಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಚ್ಯ ವಾಸುದೇವಸ್ವರೂಪನೇ, ಅನ್ನೇನ ವಾವ=ಅನ್ನದಲ್ಲಿ
ವಾಸುದೇವವಾಸುದೇವನಿಂದಲೇ, ಸರ್ವೇವ್ರಾಣಾಃ=ವ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನರಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವಾನಿ
ರುದ್ಧ, ವಾಸುದೇವಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ವಾಸುದೇವಸಂಕರ್ಷಣ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು, ಮಹೀ
ಯಂತೇ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ತಾ ವಾ=ಭೂಭುವಃ ಸುವಃ ಎಂಬುದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ,

ಏತಾಃ="ಭೂರಿತಿವಾ ಅಯಂ ಲೋಕಃ" ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಚತುರಃ=ಭೂರಾದಿ
ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಡ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಗಳು, ಚತುರ್ಥಾ=(ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಭೇದದಿಂದ)
ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ವ್ಯಾಹೃತಯಃ=ವ್ಯಾಹೃತಿವಾಡ್ಯ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಚತುರ
ಶ್ಚತುರಃ=ಹದಿನಾರು, ತಾಃ=ಹದಿನಾರು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ವೇದ=ತಿಳಿ
ಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾನೆ, ಅಸ್ಮೈ=ಈ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸರ್ವೇ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆ
ಗಳು, ಬಲಿಂ=ಪೂಜೆಯನ್ನು, ಆವಹಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

- ಭಾ || (a) (೧) ಭೂರಾದಿವ್ಯಾಹೃತೀಭಿಸ್ತು ವಾಚ್ಯಂ ಮೂರ್ತಿಚತುಷ್ಟಯಂ |
ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಕಂ ವಾಸುದೇವಾಂತಂ (೨) ದೇಹಮಧ್ಯಗಃ ||
ವಾಸುದೇವೋ ಮಹೋನಾಮಾತ್ಮನಿರುದ್ಧಃ ಶಿರೋ ಮತಃ |
ಭೂರ್ನಾಮಾಥ ಭುವೋನಾಮಾ ಬಾಹೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಈರಿತಃ ||
ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸುವರ್ನಾಮಾ ಪಾದೌ ತಸ್ಯ ಮಹಾತ್ಮನಃ |
(೩) ಆನನ್ಯೋಽಪ್ಯನ್ಯಶಬ್ದೇನ ಚತುರಾತ್ಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತ್ಯತೇ ||
ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರವಿಶೇಷತಃ |
- (b) (೧) ಲೋಕಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಾಣವೇದೇಷ್ಟೇಕಃ ಸ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||
ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದಾತುರಾತ್ಮಾ ತ್ವೇದಶಾತ್ಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
(೨) ಮಹೀಯತೇ ಮಹತಿ ಚ ಸ್ವಯಂ ಸ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ ||
ಪೂಜ್ಯಪೂಜಕ ಭೇದೋಽತ್ರ ನೈವ ಕಶ್ಚಿದಪೀಪ್ಯತೇ |
- (c) (೧) ನಾಮಪ್ರವೃತ್ತಿಹೇತುತ್ವಾನ್ನಾಮಲೋಕಾದಿಕಂ ಹರೇಃ ||
ಅಯಂ ಸಮೀಪಸ್ಥತಯಾ ತ್ವಸೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸ್ಥಿತತ್ವತಃ |
ಈಕ್ಷಣಾದಂತರಿಕ್ಷಂ ಚಾಧಾದಿತ್ಯಸ್ಥೋಽದಿತೇಃ ಸುತಃ |
ಅಗ್ನಿರಗ್ನೌ ಸ್ಥಿತತ್ವಾಚ್ಚ ವಾಯುರ್ವಯತಿ ಯಜ್ಜಗತ್ |
ಚಂದ್ರ ಆಹ್ಲಾದರೂಪತ್ವಾದ್ಯಗರ್ಭತ್ವಾಚ್ಚ ನಾರ್ದನಃ |
(೨) ಯಜುರ್ಯಾಜ್ಯಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ಸಾಮ ಚಾಸೌ ಸಮತ್ವತಃ |
ಬೃಹತ್ತ್ವಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದಾನಾಂ ಸಮುದಾಯೇಽಖಿಲೇ ಸ್ಥಿತಃ |
(೪) ತತ್ಸಂಬಂಧಾದ್ವೇದರಾಶಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ |
ಪ್ರಕೃಷ್ಟನಯನಾತ್ರಾಣೋಽಪಾನೋಽವಾನ್ಮಯನಾದ್ಧರಿಃ ||
ವಿವಿಧಂ ನಯನಾದ್ವ್ಯಾನಃ ಸೋಽನ್ಮಂ ಸರ್ವೋಪಚೀವೃತಃ |
ಏವಂ ಪೋಡಶರೂಪೋಽಸೌ ಚತುರಾತ್ಮಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ||
- (d) ಮಹಾಚಮಸನಾಮಾಸೌ ಯಸ್ಮಾದತಿಚಮತ್ಕೃತಿಃ |
ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಸ್ತಜ್ಞಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಂಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |
ಏವಂ ಪೋಡಶರೂಪಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯಶ್ಚ ತುರ್ಮುಖಃ |
(೨) ಸ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪೂಜ್ಯತೇ ಮುಕ್ತಗೋಽಪಿ ಸನ್ |

ಸರ್ವದೇವೈರತಿತರಾಂ ಯಃ ಸಮ್ಯಕ್ಸ್ವೇಡಶಾತ್ಮವಿತ್ ||

- ಇತಿ ವ್ಯಾಹೃತಿತತ್ವೇ ||

ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರಃ | ಏಕಂ ಶಿರಃ | ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ |

ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ | ದ್ವಾ ಬಾಹೂ | ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ |

ಸುವರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ | ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ |

- ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ ||

ಸರ್ವವ್ಯಾಹೃತೀನಾಂ ಪ್ರವೇತ್ತಾ ಮಾಹಾಚಮಸ್ಯಶ್ಚ ತುರ್ಥೀ

ತ್ವೇನೈತಾಂ ಪ್ರವೇದಯತ ಇತಿ ವಿಶೇಷಃ ||

(೧) ಭೂರ್ನಾಮಾ ಸ್ಫೂರ್ತಿರೂಪತ್ವಾದ್ಭೂರಿವರ್ಯತ್ವತೋಭುವಃ |

ಸುವಃ ಸುಬಲರೂಪತ್ವಾದ್ಭೂಃ ಪೂರ್ಣತ್ವತೋ ವಿಭುಃ ||

(೨) ತದೇತಜ್ಜ ತುರಾಕಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತಂ ಗುಣಬೃಂಹಣಾತ್ |

ಸ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ಚತುರಾತ್ಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ |

(೩) ತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋ ದೇವಾ ಅಂಗಮಾಗಂತುಕತ್ವತಃ |

ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೋಸೌ ಪೋಡಶಾತ್ಮಾ ಚತುಶ್ಚತುಃ |

ಸ ಏವ ಸರ್ವವೇದೋಕ್ತಃ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಸು ಚೇಶ್ವರಃ |

(೪) ಪ್ರಣವಾರ್ಥಾ ವ್ಯಾಹೃತಯೋ ವ್ಯಾಹೃತ್ಯರ್ಥಾ ಮುಗಾದಯಃ |

ಇತಿಹಾಸಃ ಪುರಾಣಂ ಚ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ |

(೫) ಸಮ್ಯಗ್ವ್ಯಾಹರಣಾದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಶ್ರುತಾ ವ್ಯಾಹೃತಯಸ್ತ್ವಿತಿ |

ಸರ್ವವೇದೋಕ್ತ ಸರ್ವಸ್ವವ್ಯಾಹೃತೇವ್ಯಾಹೃತಿತ್ವಮು |

ವಿಶೇಷೇಣಾಹರಂತೀಮಂ ವಿಷ್ಣು ಮಿತ್ಯಭವಾ ಸ್ಮೃತಾಃ |

- ಇತಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಸಾರೇ || ೧೩-೧೪ ||

ಅ || (ಅ) ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಭಗ

ವದ್ರೂಪಗಳು ಭೂಃ, ಭುವಃ, ಸುವಃ, ಮಹಃ ಎಂಬೀನಾಲ್ಕು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ

ಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (೨) ಮಹಃ ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ

ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನೀಯನು; ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ವಾಸುದೇವರೂಪಿಗೆ ಭೂರ್ನಾಮಕನಾದ ಅನಿರು

ದ್ಧನು ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯನು; 'ಭುವಃ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಭಾಹುಸ್ಥಾನೀಯನು;

ಸುವರ್ಣಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಪಾದಸ್ಥಾನೀಯನು; (೩) ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಭೇದತೂನ್ಯನಾ

ಗಿದ್ವರೂ ಇತುಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡು

ತ್ತಾನೆ. ಉಚ್ಚತ್ವ ನಿಚತ್ವ ರಹಿತನಾದರೂ ಐಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನು

ಮಧ್ಯನೆಂತಲೂ ಇತರರು ಅಂಗಗಳೆಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು,

ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಸಂಖ್ಯಾಮಾತ್ರವಿಶೇಷದಿಂದ ಸರ್ವರೂಪಗಳಿಂದ

ಅಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ರೀತಿ ವ್ಯಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (೬) (೧) ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ

ಪುರುಷರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಲೋಕ, ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ವೇದ, ಪ್ರಾಣ ಈ ನಾಲ್ಕು

ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಂತೂ ಹದಿನಾರು

ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಐಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂಜ್ಯಸಂತೆಯೂ ಪೂಜಕಸಂತೆಯೂ ತೋರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನಲ್ಲದೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪೂಜ್ಯ ಪೂಜಕಭೇದವು ಲೇಶಮಾತ್ರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೮) (೧) 'ಅಯಂ' 'ಲೋಕಃ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿರುವದರಿಂದ ಅಂತಹ 'ಅಯಂ' 'ಲೋಕಃ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಆತನಿಗೆ ನಾಮಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ 'ಅಯಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ 'ಅಸೌ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಈಕ್ಷಣಾರ್ಹನಾದುದರಿಂದ 'ಅಂತರಿಕ್ಷಂ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ವಾಮನ ರೂಪದಿಂದ ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಅದಿತ್ಯ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಅಗ್ನಿ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನದೀನ ದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವದರಿಂದ 'ವಾಯು' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ; ಸುಖರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಚಂದ್ರ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಜನಾರ್ದನನು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಋಕ್' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, (೨) ಪೂಜ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೇ 'ಋಜುಸ್' ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಸರ್ವ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯ ಇರುವದರಿಂದ 'ಸಾಮ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, (೪) ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವೇದಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಯೋಗ್ಯರನ್ನು ಉತ್ತಮಗತಿಗೆ ಒಯ್ಯುವನಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ' ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಯೋಗ್ಯರನ್ನು ಅಧೋಗತಿಯಿಳಿಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹರಿಯು 'ಅಪಾನ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅನೇಕರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸುವದರಿಂದ 'ವ್ಯಾನ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಜೀವನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಂತೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಚತುಃ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹದಿನಾರು ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (೮) (೧) ಅತಿ ಚಮತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಖಲ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹರಿಯು 'ಮಹಾಚಮಸ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಅಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಮಾಹಾಚಮಸ್ಕ'ನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, (೨) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹದಿನಾರು ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲರ್ಹನು ಚತುರ್ಮುಖನು, ಅವನೇ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ಈ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಂದು ವ್ಯಾಹೃತಿ ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೯) ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಭೂರ್ನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಶಿರಸ್ಸು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ 'ಭೂಃ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ, 'ಭುವಃ' ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಬಾಹುಗಳು ಎರಡಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಬಾಹುಸ್ಥಾನೀಯನು 'ಸುವಃ' ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಪಾದಗಳೆರಡಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪಾದಸ್ಥಾನೀಯನು, ಇತ್ಯಾದಿ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಶ್ರುತಿಯ ವಾಕ್ಯವೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

(೧೦) ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಾಹೃತಿತ್ರಯವನ್ನು ತಿಳುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಚತುರ್ಮುಖನು 'ಮಹಃ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯನ್ನು ನಾಲ್ಕನೇದನ್ನಾಗಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಮಾಹಾಚಮಸ್ಕಃ ಸ್ವವೇದಯತೇ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

(g) (೧) ಹರಿಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾದುದರಿಂದ 'ಭೂಃ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಬಹಳ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದುದರಿಂದ 'ಭುವಃ' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಬಲಿಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ 'ಸುವಃ' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಮಹಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, (೨) ಆ ಯೋ ಭೂರಾದಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತವೆ, ಆ ಚತುಃಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು, (೩) ಇಂತಹ ಜನಾರ್ದನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಜಾತರಾದುದರಿಂದ ಪರಿವಾರಭೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ವಾಸುದೇವನಾದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಹದಿನಾರು ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅವನೇ ನಿಖಿಲ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ) ನಿಖಿಲ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಇವನೇ) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(h) (೧) ಭೂರಾದಿ ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಪ್ರಣವದ (ಓಂ) ಅರ್ಥಭೂತಗಳು. ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳೂ ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಪಂಚರಾತ್ರಗಳೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಾಹೃತಿಯ ಅರ್ಥಭೂತಗಳು, (೨) ಭೂರಾದಿಗಳು ಜೆನ್ನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಾಹೃತಿ'ಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಬಹುವೀರ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಹರಿಯನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವುಗಳೇ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ 'ವ್ಯಾಹೃತಿ'ಗಳೆನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಹೃತಿ ಸಾರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೧೩-೧೪ ||

ಮಂ || ಸ ಯ ಏಷೋಽತರ್ಹ್ಯದಯ ಆಕಾಶಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನಯಂ ಪುರುಷೋ
ಮನೋಮಯಃ | ಅಮೃತೋ ಹಿರಣ್ಮಯಃ | ಅಂತರೇಣ ತಾಲುಕೇ |
ಯ ಏಷಸ್ತನ ಇವಾವಲಂಬತೇ | ಸೇಂದ್ರಯೋನಿಃ | ಯತ್ರಾಸೌ
ಕೇಶಾಂತೋ ವಿವರ್ತತೇ | ವೃಷೋಹ್ಯಶೀರ್ಷಕಪಾಲೇ || ೧೫ ||

ಅ || ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯ ಏಷಃ=ಯಾವ, ಹೃದಯೇ ಅಂತಃ=ಹೃದಯದ ಒಳಗೆ ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶರೂಪಿಯು (ಇದ್ದಾನೋ), ತಸ್ಮಿನ್=ಅತನಲ್ಲಿ, ಅಯಂ=ಭೂಃ ಎಂಬ ವ್ಯಾಹೃತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಮನೋಮಯಃ=ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕನಾದ, ಅಮೃತಃ=ನಿತ್ಯನಾದ, ಹಿರಣ್ಮಯಃ=ವಿಲಕ್ಷಣಾನಂದಮಯನಾದ, ಪುರುಷಃ=ಅನಿರುದ್ಧನು, (ವರ್ತತೇ=ಇರುತ್ತಾನೆ), ತಾಲುಕೇ=ತಾಲುಗಳ, ಅಂತರೇಣ=ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯ ಏಷಃ=ಯಾವುದೊಂದು, ಸ್ತನ ಇವ=ಕುಚದಂತೆ, ಅವಲಂಬತೇ=ಜೊತಾಡಿಕೊಂಡುಂಟೋ, ಸಾ=ಅದು, ಇಂದ್ರಯೋನಿಃ=ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ ಸ್ಥಾನವು, ಯತ್ರ=ಎಲ್ಲಿ, ಅಸೌ=ಈದಾವ, ಕೇಶಾಂತಃ=ಕೇಶಮೂಲವು, (ಉಂಟೋ) (ಅಲ್ಲಿ), ವಿ=ಸುವರ್ಣರೂಪನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ವರ್ತತೇ=ಇರುತ್ತಾನೆ, ಅಶೀರ್ಷಕಪಾಲೇ=ಶಿರಸ್ಸಿನ ಕಪಾಲದ ಮೇಲುಗಡೆಗೆ, ವೃಷಃ=ವಾಸುದೇವನು (ಇದ್ದಾನೆ).

ಭಾ || (a) ಯ ಏಷ ಹೃದಯಾಕಾಶಸ್ತನ್ನಿರುದ್ಧಸ್ತು ತದ್ಗತಃ |
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತಾಲುಮಧ್ಯಸ್ಥೋ ಲಂಬನ್ಯಾಮಿಂದ್ರನಾಮಕಃ |

(b) ವ್ಯಾಖ್ಯೆ: ಸುಪರ್ಣರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರೇಶಾಂತೇ ವರ್ತತೇ ತು ಯಃ |

(c) ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸುಪರ್ಣಾತ್ಮಾ ವಾಸುದೇವೋ ವ್ಯಪಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಯಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಪಗತಸ್ಥಾತಾ ಜಗತಿ ಪ್ರಲಯೇ ವಿಭುಃ |

ಅಶೀರ್ವಕಕಪಾಲೋಽಸೌ ಕಪಾಲಾದುಪರಿಸ್ಥಿತಃ || ೧೫ ||

ಅ || (a) ಯಾವುದೊಂದು ಹೃದಯಾಕಾಶವಿದೆಯೋ ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿಯು ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿಯು ಎರಡುತಾಲುಗಳ ನಡುವೆ ಜೋತಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಿಂನಾಲಗಿಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, (b) ಸುಪರ್ಣರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ವಿಃ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಯಾವ ಸುಪರ್ಣಾತ್ಮನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನಿದ್ದಾನೋ ಆತನು ಕೂದಲುಗಳ ಬುಡದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, (c) ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ನಷ್ಟವಾದರೂ ತಾನು ಸ್ಥಿರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಪಃ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ವ್ಯಾಪಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಶಿರಸ್ಸು, ಕಪಾಲ ಇವುಗಳಿಂದ ಹೊರತಾದ ಕಪಾಲದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ || ೧೫ ||

ಮಂ || ಭೂರಿತ್ಯಗ್ನೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿ | ಭುವ ಇತಿ ವಾಯೌ | ಸುವರಿತ್ಯಾದಿತ್ಯೇ |

ಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ | ಆಪ್ನೋತಿ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ | ಆಪ್ನೋತಿ ಮನಸ

ಸ್ವತಂ | ವಾಕ್ವತಿಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ವತಿಃ | ಶ್ರೋತ್ರಪರ್ವಿಜ್ಞಾನಪತಿಃ | ಏತ

ತ್ತತೋ ಭವತಿ || ೧೬ ||

ಅ || ಭೂರಿತಿ='ಭೂಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಅಗ್ನೌ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠತಿ=ಇರುತ್ತಾನೆ, ಭುವ ಇತಿ=ಭುವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ವಾಯೌ=ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ, ಸುವರಿತಿ=ಸುವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಆದಿತ್ಯೇ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ, ಮಹಃ ಇತಿ=ಮಹಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಿ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಮುಖನಲ್ಲಿ, (ವಾಸುದೇವನು), ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ=ಜಗತ್ತನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ, ಮನಸಸ್ವತಂ=ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ, ವಾಕ್ವತಿಃ=ವಾಗಿದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಕ್ಷುಷ್ವತಿಃ=ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಶ್ರೋತ್ರಪತಿಃ=ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ವಿಜ್ಞಾನಪತಿಃ=ಬುದ್ಧೇಂದ್ರಿಯನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ತತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಏತತ್=ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾಗಾದಿದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ, ತತಃ=ನಿರಂತರವೂ, ಭವತಿ=ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || (a) ಅನಿರುದ್ಧಸ್ತು ಭೂರ್ನಾಮಾ ಹುತಾಶೇಸಂವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಭಗವಾನ್ ವಾಯೌ ಭುವ ಇತ್ಯೇವ ಕೀರ್ತಿತಃ |

(b) ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸುವರ್ನಾಮಾ ಸೂರ್ಯೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಕೇಶವಃ |

ಮಹೋ ನಾಮಾ ವಾಸುದೇವೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಸ್ಥಶ್ಚ ತುರ್ಮುಖೇ ||

(c) ಸ ವಾಸುದೇವಃ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ವ್ಯಾಪ್ಯಾಸ್ಥಿನ್ ಮನಸಸ್ವತಾ |

ಅನಿರುದ್ಧೇ ಚ ಸಂವ್ಯಾಪ್ತಃ ತತೋ ವಾಗಾದಿನಾಂ ಪತಿಃ ||

(d) ವಾಗಾದಿಷು ಸ್ಥಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಭವತ್ಯೇವ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಸ್ವವ್ಯಾಪೀ ಚ ಜಗದ್ವಾಪೀ ನಿತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾತ್ಮ ಈಶ್ವರಃ || ೧೬ ||

ಅ || (a) ಭೂರ್ನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಭುವನಾಮಕನಾದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (b) ಸುವರ್ನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಹೋನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಾಸುದೇವನು ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಮನೋಧಿಪತಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿಗಧಿಪತಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (d) ಅಲ್ಲದೆ ನಿರಂತರವೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ನಿತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ವತಂತ್ರನಾದಶ್ರೀ ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನ ಅನಿರುಬ್ಧಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ || ಆಕಾಶಶರೀರಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಸತ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಾಣಾರಾಮಂ ಮನಆನಂದಂ |

ಶಾಂತಿಸಮೃದ್ಧಮಮೃತಂ | ಇತಿ ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯೋಪಾಸ್ತ | ೧೭ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮ=ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮವು, ಆಕಾಶಶರೀರಂ=ಆಕಾಶದಂತೆ ವಾಸ್ತಶರೀರವುಳ್ಳದ್ದು, ಸತ್ಯಾತ್ಮ=ಸಾಧುಗುಣಪೂರ್ಣವಾದುದು, ಪ್ರಾಣಾರಾಮಂ=ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ನಿಶೇಷವಾಗಿ ಆನಂದಪ್ರದವಾದುದು, ಮನಆನಂದಂ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕವು, ಶಾಂತಿ=ಸುಖರೂಪವು, ಸಮೃದ್ಧಂ=ಪೂರ್ಣವು, ಅಮೃತಂ=ನಿತ್ಯವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪ್ರಾಚೀನಯೋಗ್ಯ=ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ! ಉಪಾಸ್ತ=ಉಪಾಸನೆಮಾಡು.

ಭಾ || (a) ಆಕಾಶವದ್ವ್ಯಾಪ್ತದೇಹಸ್ತತ್ಯಾತ್ಮಾ ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ |

ವಾಯೋರ್ವಿಶೇಷರಮಕೋ ಬಲಾನಂದಸ್ವರೂಪವಾನ್ |

(b) ಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂಪೋಽಸೌ ಶಾಂತಿನಾಮಾ ಸುಖೋನ್ನತೇಃ |

ಅಂತಗತ್ವಾತ್ಸ್ವತಃ ಪೂರ್ತೇಸ್ಸಮೃದ್ಧಂ ತತ್ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ ||

(c) ಇತ್ಯುಪಾಸ್ತ ಪ್ರಾಥಮಿಕೋ ಯೋಗ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಮದುಪಾಸನೇ |

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾದಿತಿ ಪೂರ್ವಂ ಹಿ ಪ್ರಾಹ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚತುರ್ಮುಖಮ್ ||

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ || ೧೭ ||

ಅ || (a) ವಾಸುದೇವನು ಆಕಾಶದಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನು. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿನಿಗೇನೇ ಅಧಿಕವಾದ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಬಲಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (b) ಅಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಮಯನೂ ಆನಂದಮಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಅವಧಿಯಿಲ್ಲದ ಸುಖಾಧಿಕ್ಯ ಇರುವುದರಿಂದ ಶಾಂತಿನಾಮಕನು, ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸಮೃದ್ಧನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ, (c) ಅಧಿಕಾರಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನಾದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ನೀನೇ ಮೊದಲನೆಯವನಿರುತ್ತೀ, ಆದಕಾರಣ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡು; ಇಂತೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು ಎಂದುಬ್ರಹ್ಮಸಾರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೧೭ ||

ಮಂ || ಸ್ತುಧಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ ದ್ಯೌರ್ದಿಶೋಽವಾಂತರದಿಶಾಃ | ಅಗ್ನಿರ್ವಾಯು

ರಾದಿತ್ಯಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ | ಆಪ ಓಷಧಯೋ ವನಸ್ಪತಯಃ |

ಆಕಾಶ ಆತ್ಮಾ | ಇತ್ಯಧಿಭೂತಂ | ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಪ್ರಾಣೋ
 ವ್ಯಾನೋಽಪಾನ ಉದಾನಃ ಸಮಾನಃ | ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ
 ವಾಕ್ಸ್ವಕ್ | ಚರ್ಮಮಾಸ್ಪಸ್ನಾಸ್ಥಿ ಮಜ್ಜಾ | ಏತದಧಿವಿ
 ಧಾಯ ಋಷಿರವೋಚತ್ | ಪಾಂಜ್ರಂ ವಾ ಇದ್ವಸರ್ವಂ | ಪಾಂಜ್ರೇ
 ನೈವ ಪಾಂಜ್ರೈ ಸ್ಪೃಣೋತಿತಿ || ೧೮ ||

ಅ || ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು, ದ್ಯೌಃ=ಸ್ವರ್ಗ
 ಲೋಕವು, ದಿಶಃ=ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳು, ಅನಾಂತರದಿಶಃ=ವಿದಿಕ್ಕುಗಳು, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು,
 ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು, ಅದಿತ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯನು, ಚಂದ್ರಮಾಃ=ಚಂದ್ರನು, ನಕ್ಷತ್ರಾಣಿ=ನಕ್ಷ
 ತ್ರಗಳು, ಆಪಃ=ಜಲವು, ಓಷಧಯಃ=ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳು, ವನಸ್ಪತಯಃ=ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿಗಳು,
 ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶವು, ಆತ್ಮಾ=ಅಹಂಕಾರತತ್ವವು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭೂತ ಪಂಚತ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ
 ಐದೈದುರೂಪಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು, ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ನಾರಾಯ
 ಣಾದಿ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಾಣಃ, ವ್ಯಾನಃ, ಅಪಾನಃ,
 ಉದಾನಃ, ಸಮಾನಃ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪಂಚಪ್ರಾಣರು, ಚಕ್ಷುಃ=ಕಣ್ಣು, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಕಿವಿಯು,
 ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯ, ತ್ವಕ್=ತ್ವಗಿದ್ರಿಯವು, ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ,
 ಸ್ನಾನಾ, ಅಸ್ಥಿ, ಮಜ್ಜಾ=ಇವುಗಳೈದು. (ಇವಿವ್ಯಾ ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಕ, ಅಗ್ನಿವ್ಯಾಧಿ
 ಪಂಚಕ, ಜಲಾದಿಪಂಚಕ, ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚಕ, ಚಕ್ಷುರಾದಿಪಂಚಕ, ಚರ್ಮಾದಿಪಂಚಕ ಹೀಗೆ
 ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಂಚಕವೂ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದೈದು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆ).

ಏತತ್=ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪಂಚಕಗಳ ಆರನ್ನು, ಅಧಿವಿಧಾಯ=ಅಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು,
 ಋಷಿಃ=ವಿಷ್ಣುವು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ವರ್ಗಗಳು ಆರು, ಪಾಂಜ್ರಂ=ಐದೈದು
 ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದು, ವೈ=ನಿಶ್ಚಯವು, ಪಾಂಜ್ರೈ ನೈವ=ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದುರೂಪದಿಂದಲೇ,
 ಪಾಂಜ್ರಂ=ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಕಪಟ್ಟವನ್ನು, ಸ್ಪೃಣೋತಿ=ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಶಕ್ತ
 ವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅವೋಚತ್=ಹೇಳಿದನು.

ಭಾ || ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಂ ಪಾಂಜ್ರಪಟ್ಟಂ ಪಾಂಜ್ರೈ ನೈವ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ |
 ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ಬಲಯತ್ಯಂಜಸಾ ಪ್ರಭುಃ |
 ಇತ್ಯುವಾಚ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ವೇದದ್ರಷ್ಟಾ ಗುಣಾಧಿಕಃ ||
 ಇತಿ ತತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ || ಆತ್ಮಾ ಅಹಂಕಾರತತ್ವಂ || ೧೮ ||

ಅ || ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದೈದುರ ಆರು ಸಮೂಹಗಳನ್ನು ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ ಸಂಕ
 ಸ್ಪಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾನಿರುದ್ಧ ನಾಮಕಗಳಾದ ಐದುರೂಪಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು
 ಆಯಾನಾಮಗಳಿಂದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯಸಮರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ
 ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಗುಣಪರಪೂರ್ಣನಾದ ವೇದರ್ಥಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. ಎಂದು
 ತತ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಅಹಂಕಾರತತ್ವವು. || ೧೮ ||

ಮಂ || ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ | ಓಮಿತೀದೃಶಸರ್ವಂ | ಓಮಿತ್ಯೇತದನುಕೃತಿ ಹ ಸ್ತ
 ನಾ ಅಪೋ ಶ್ರಾವಯೇತ್ಯಾಶ್ರಾವಯಂತಿ | ಓಮಿತಿ ಸಾಮಾನಿ
 ಗಾಯಂತಿ | ಓಶೋಮಿತಿ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ಶಸಂತಿ | ಓಮಿತ್ಯಧ್ವಯುಃ
 ಪ್ರತಿಗರಂ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ | ಓಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಸೌತಿ | ಓಮಿತ್ಯಗ್ನಿ
 ಹೋತ್ರಮನುಜಾನಾತಿ | ಓಮಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಪ್ರವಕ್ಷನ್ಮಹ
 ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸ್ತವಾನೀತಿ | ಬ್ರಹ್ಮೈವೋಪಾಸ್ತೋತಿ || ೧೯ ||

ಅ|| ಬ್ರಹ್ಮ=ಮೂಲರೂಪವು, ಓಮಿತಿ=ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯವು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಮತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿದಿ
 ಸರ್ವ ಅವತಾರ ರೂಪವು, ಓಮಿತಿ=ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯವು, ಓ=ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಶ್ರಾವಯಂ=
 ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ಕೇಳಿಸು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಆಶ್ರಾವಯಂತಿ=(ಅಧ್ವಯುಃಗಳು) ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ
 ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ, ('ಓ'ಎಂಬುದು) ಓಮಿತ್ಯೇತದನುಕೃತಿ='ಓಂ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರ ಸಮಾನವು,
 ಹ ಸ್ತವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು (ಉದ್ಗಾತೃಗಳು), ಓಂಇತಿ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಸಾಮಾನಿ=ಸಾಮಗ
 ಳನ್ನು, ಗಾಯಂತಿ=ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಹೋತ್ರಗಳು), ಓಂ=ಅಧಿಕೋಚ್ಛನಾದ, ಶ=ಸುಖ
 ರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಅವ=ರಕ್ಷಿಸು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ, ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ='ಓಂ ಶೋಶಾವ' ಎಂಬ
 ಮಂತ್ರ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು, ಶಂಸಂತಿ=ಪಠನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಅಧ್ವಯುಃ=ಅಧ್ವಯುಃವು,
 ಓಮಿತಿ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಪ್ರತಿಗರಂ='ಓಧಾಮೋದೇವ' ಎಂಬ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರವನ್ನು,
 ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ=ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಓಮಿತಿ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಂಡು, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಯತ್ನಿಕ್ಕು, ಪ್ರಸೌತಿ=
 ಸೋಮುಲತೆಯನ್ನು ಹಿಂಡುತ್ತಾನೆ, ಓಮಿತಿ='ಓಂ' ಎಂತ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ=ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು
 ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅನುಜಾನಾತಿ=ಅನುಜ್ಞೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು,
 ಪ್ರವಕ್ಷನ್=ಅಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಉಪಾಸ್ತವಾನಿ=
 ಹೊಂದುತ್ತೇನೆ, ಇತಿ=ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ, ಓಮಿತಿ='ಓಂ' ಎಂತ, ಆಹ=ಹೇಳಿದನು,
 ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ, ಉಪಾಸ್ತೋತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ ||(a) ಓನ್ನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಅಧಿಕೋಚ್ಛಗುಣತ್ವತಃ |
 ಯದ್ಯದ್ರೂಪಂ ಭಗವತಃ ತದಿದಂ ಸರ್ವಮೇವ ಚ ||
 ಓಮೇವಾಧಿಕಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಸಾದ್ಯಜ್ಞೇಷು ಚರ್ತ್ವಿಜಃ |
 ಓಮಿತ್ಯೇವ ಸ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವಂತ್ಯುದ್ಧಿಶ್ಯ ಕೇಶವಂ ||

(b) ಅಧಿಕೋಚ್ಛ ಶ್ರುಣುಷ್ವೇತಿ ಹರಿಮಧ್ವಯುರಾಹ ಹಿ |
 ಅಧಿಕೋಚ್ಛ ಮಹಾಧಾಮಾ ಸೂಚ್ಯದೇವೇತಿಹಾದರಾತ್ |
 ಪ್ರತಿಪ್ರತಿಗೃಣಾತ್ಯೇನಂ ಶಂರೂಪಾತ್ಪುಚ್ಚಶಾವನಾ |
 ಇತ್ಯಾಹ ಹೋತಾ ಶಸ್ತ್ರೇಷು ತಥೈವಾನ್ವೇಷಿ ಚರ್ತ್ವಿಜಃ ||

(c) ಏನಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ ಕೃತ್ವಾಹ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಮಂಜಸಾ |

ಏನಂ ಜಾನಂತ ಏತೇ ತು ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತೈವ ತತ್ಪರಂ |

ಇತಿ ಚ || ೧೯ ||

ಅ || (a) ಪೂಜ್ಯನಾದ ಮೂಲರೂಪಿಯು ಬಹಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಓಂ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಅದಲ್ಲದೆ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪಗಳಿರುತ್ತಾವೋ ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗುಣಪೂರ್ಣಗಳಾದುದರಿಂದ 'ಓಂ' ಎಂತಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಋಷಿಜರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ 'ಓಂ' ಎಂತ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಕೇಶವನನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(b) 'ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಹೋತೃವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯೇ! ನೀನು ನಿನ್ನ ಮೂಲರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸು' ಎಂದು ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತಕ್ಕ ಆಶ್ರವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಧ್ಯಯುವು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯುತ್ತಮನೂ 'ಮಹಾತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೂ ಆದ ಹರಿಯೇ' ಎಂದರ್ಥ ಉಳ್ಳ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹರಿಯನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಧ್ಯಯುವು ಆದರದಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಸುಖರೂಪನೇ ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟನೇ ಸುಖಪ್ರದನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ರಕ್ಷಕನೇ' ಎಂದು ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ರೀತ್ಯಾಗಿ ಇತರ ಋಷಿಜರೂ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವರು.

(c) ಇವರಂತೆಯೇ ವೇದಾಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಚ್ಛಿಸಿಕೊಂಡು 'ಓಂ' ಎಂತ ಉಚ್ಚರಿಸಿಕೊಂಡೇ ಆರಂಭಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದಕಾರಣ ಹೀಗೆಯೇ ಓಂಕಾರವು ಭಗವದ್ವಾಚಕವೆಂದು ತಿಳಿದು 'ಓಂ' ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿಯೇ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಆತನನ್ನೇ ಹೊಂದುವರು. ಹೀಗೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. || ೧೯ ||

ಮಂ || ಋತಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಸತ್ಯಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರವಚನೇ ಚ | ತಪಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ದಮಶ್ಚ
ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಶಮಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ |
ಅಗ್ನಯಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಅತಿಥಯಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ |
ಮಾನುಷಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಪ್ರಜಾ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಪ್ರಜನಶ್ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ | ಪ್ರಜಾತಿಶ್ಚ
ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ || ೨೦ ||

ಅ || ಋತಂ ಚ = ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇಚ = ವೇದವನ್ನು ಉಪನೇಶ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದು, ಸಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಕೊಡುವುದು, (ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು), ಸತ್ಯಂ = ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ನಡೆನುಡಿಗಳು, ತಪಶ್ಚ = ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳು, ದಮಶ್ಚ = ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವು, ಶಮಶ್ಚ = ದೈವಭಕ್ತಿಯು, ಅಗ್ನಿ

ಯಶ್ವ=ಅಗ್ನಿಪೂಜೆಯು, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಚ=ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಯಾಗ ಮಾಡೋಣ, ಅಸಿಧ
ಯಶ್ವ=ಅತಿಧಿಸತ್ಕಾರವು, ಮಾನುಷಂ ಚ=ಮಾನವಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವು, ಪ್ರಜಾ ಚ=ಶಿಷ್ಯ
ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ಪಾಲನೆಯು, ಪ್ರಜನಶ್ವ=ಸಂತತ್ಯುತ್ಪಾದನವು, ಪ್ರಜಾತಿಶ್ವ=ಉಪನಯನಾದಿ ಸಂ
ಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ವರ್ಣ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಿಕೆ, (ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡ
ತಕ್ಕದ್ದು) || ೨೦ ||

ಮುಂ || ಸತ್ಯಮಿತಿ ಸತ್ಯವಚಾ ರಾಧೀತರಃ | ತಪ ಇತಿ ತಪೋನಿತ್ಯಃ ಸೌರು

ಶಿಷ್ಟಿಃ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ. ಏನೇತಿ ನಾಕೋ ಮೌದ್ಗಲ್ಯಃ ||

ತದ್ಧಿ ತಪಸ್ತದ್ಧಿ ತಪಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಸತ್ಯವಚಾ=ಯಥಾರ್ಥವಾದಿಯಾದ, ರಾಧೀತರಃ=ರಾಧೀತರನೆಂಬ ಋಷಿಯು,
ಸತ್ಯಮಿತಿ=ಸತ್ಯವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ತಪೋನಿತ್ಯಃ=ನಿರಂತರವೂ ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲೇ
ಆಸಕ್ತನಾದ, ಸೌರುಶಿಷ್ಟಿಃ=ಈ ಹೆಸರಿನ ಋಷಿಯು, ತಪ ಇತಿ=ತಪಸ್ಸೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ,
ಮೌದ್ಗಲ್ಯಃ=ಮುದ್ದಲಪುತ್ರನಾದ, ನಾಕಃ=ನಾಕನೆಂಬ ಋಷಿಯು, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಏವ
ಇತಿ=ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಗಳನ್ನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ತದ್ಧಿ=ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚ
ನಗಳೇ, ತಪಃ=ತಪಸ್ಸು.

ಭಾ || (a) ಋತಂ ಚ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೇ ಚ ಕರ್ತವ್ಯಾನಿ |
ಪ್ರವಚನಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಂ ಋತಂ |
ತತ್ಪೂರ್ವಕಂ ಯಥಾರ್ಥವಚನಂ ಕರಣಂ ಚ ಸತ್ಯಂ |
“ಋತಂ ಯಥಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಂ ಸತ್ಯಂ ತತ್ಪೂರ್ವಕಾ ಕೃತಿಃ |
ಧ್ಯಾನಸತ್ಯೇ ಪೂಜ್ಯಪೂಜಾ ತಪ ಇತ್ಯುಭಿದೀಯತೇ |”

- ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

(b) ಸರ್ವಕರ್ಮಕೃತಿ ಕಾಲೇಷ್ಟಾಪಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಯೋಃ
ಕರ್ತವ್ಯತ್ವಾತ್ ತಯೋಃ ಸರ್ವತ್ರಾನುಷಂಗಃ ||
ಮಂತ್ರೋ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವಚನಂ ಅನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮನೋಽಪಿ ವಾ |
ಸರ್ವಕರ್ಮಸು ಕರ್ತವ್ಯಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಾತ್ಮಕೌ ಯತಃ |
- ಇತಿ ಕರ್ಮತತ್ವೇ ||

(c) ಆತ್ಮನಶ್ಚೇನ್ಮನಸ್ಯವಾರ್ಥವಚನಂ |
ಮಾನುಷಂ ಮಾನುಷೋ ಧರ್ಮೋ ದೇವಾ ಅಪಿ ಹಿ ಮಾನುಷೇ |
ಮನುಷ್ಯವತ್ರವರ್ತಂತೇ ನೈವೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಕಾಶಿನಃ || ಇತಿ ಚ ||

(d) ಪ್ರಜಾಯಾ ರಕ್ಷಣಂ ಚೈವ ಪುನಃ ಪ್ರಜನನಂ ತಥಾ |
ಪ್ರಕೃಪ್ಯಜಾತಿಕರಣಂ ಕರ್ಮಭಿತ್ತನಯೇ ಪಿತುಃ || ಇತಿ ಚ ||

(e) ಸತ್ಯೇ ತಪಸಿ ವಾ ಚೀರ್ಣೇ ಸರ್ವಕರ್ಮ ಕೃತಂ ಭವೇತ್ |
ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಚ ಪ್ರವಚನೇ ಹ್ಯಂತರ್ಭಾವೋ ವಿಶೇಷತಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಯಂ ಯಂ ಕ್ರತುಮಧೀತೇ ತೇನ ತೇನಾಸ್ಯೇಷ್ಟಂ ಭವತಿ

- ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ

(f) ಜಪ್ಯೇನ್ವೈವ ತು ಸಂಸಿದ್ಧೇದ್ವಾ ಹೃಣೋ ನಾತ್ರ ಸಂತಯಃ

ಕುರ್ಯಾದನ್ಯನ್ನವಾ ಕುರ್ಯಾನ್ಮೈತ್ರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಉಚ್ಯತೇ |

- ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

(g) ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿತ ಜಪೇತ ಚ |

ನ ತಸ್ಯ ಕಿಂಚಿದಕೃತಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಚ ಸಃ |

ಇತಿ ಕರ್ಮತತ್ವೇ || ೨೦-೨೧ ||

ಅ || (a) ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಾ ದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಪ್ರವಚನವೆಂದರೆ ಪಾಠವನ್ನು ಹೇಳುವಿಕೆ, 'ಋತವೆಂದರೆ, ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವು, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆಚರಣೆಯೂ, ಯಥಾರ್ಥ ಮಾತೂ ಇವೆರಡೂ ಸತ್ಯವೆನಿಸುವುವು, ಋತಂ ಅಂದರೆ ಯಥಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನವು, ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥ ಕರಣವು, ಭಗವದ್ಭಾವವೂ, ಸತ್ಯವೂ, ಗುರುಪೂಜೆಯೂ, ಈ ಮೂರೂ ತಪಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(b) ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಗಳು ಕರ್ತವ್ಯ ಗಳಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲೂ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ವೇದಾಧ್ಯಯನವೂ ವೇದಾರ್ಥ ಪ್ರವಚನವೂ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಇತರರಿಗಾಗಲೀ ತನಗಾಗಲೀ ನಿಖಿಲಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಆಚರಣೀಯಗಳಾಗಿವೆ' ಎಂದು ಕರ್ಮತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

(c) ವೇದಾರ್ಥಪ್ರವಚನವು ತನಗಾದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡುವಿಕೆ, 'ಮಾನುಷವೆಂದರೆ ಮಾನವಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವು, ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಅವರಂತೆಯೇ ಆಚರಿಸು ತ್ತಾರೆ, ತಮ್ಮ ದೈವೀಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲಾರರು ಎಂದೂ ಕರ್ಮತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

(d) 'ಶಿಷ್ಯಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜಾಪಾಲನೆಯು, (ಧರ್ಮದಿಂದ) ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆಯು, ತಂದೆ ಯಾದವನು ಶಿಷ್ಯಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪನಯನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜಾತಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡೋಣವು, ಎಂದೂ ಕರ್ಮತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

(e) 'ಸತ್ಯವನ್ನಾದರೂ ತಪಸ್ಸನ್ನಾದರೂ ಆಚರಿಸಿದರೆ ಉಳಿದವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಹೋಗುವವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸರ್ವಕರ್ಮವೂ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ' ಎಂದೂ ಕರ್ಮತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. 'ಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದಕ ಗಳಾದ ಯಾವ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದರೂ ಕಲಿಸಿದರೂ ಆಯಾ ಅಧ್ಯಯನಾ ಧ್ಯಾನಗಳಿಂದಲೇ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಮಾಡಿದಂತಾಗುತ್ತವೆ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

(f) 'ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ತಪ ಆದಿಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಲಿ ಯಾ ಬಡಲಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರವಚ ನಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಸರ್ವವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ

ನೆಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಜಪವನ್ನು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರವಿದ್ದು ಮಾಡತಕ್ಕವನು' ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

(೨) ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ವಿಷ್ಣು ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಯಾವ ತಪಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಮಾಡತಕ್ಕುದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಆತನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಕರ್ಮತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. || ೨೦-೨೧ ||

ಮಂ || ಅಹಂ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ರೇರಿವ | ಕೀರ್ತಿಃ ಪೃಷ್ಠಂ ಗಿರೇರಿವ | ಊರ್ಧ್ವಾ
ಪವಿತ್ರೋ ವಾಜಿನೀವಸ್ತಮೃತಮಸ್ಮಿ | ದ್ರವಿಣಸವರ್ಚಸಂ |
ಸುಮೇಧಾ ಅಮೃತೋಪ್ಲಿತಃ | ಇತಿ ತ್ರಿಶಂಕೋರ್ವೇದಾನುವ
ಚನಂ || ೨೨ ||

ಅ || ಅಹಂ=ನಾನು, ವೃಕ್ಷಸ್ಯ=ಸಂಸಾರ ವೃಕ್ಷವನ್ನು, ರೇರಿವ=ಭೇದಿಸತಕ್ಕವನು, ಕೀರ್ತಿಃ=ಯಶಸ್ಸು, ಗಿರೇಃ=ಪರ್ವತದ, ಪೃಷ್ಠಮಿವ=ಬೆನ್ನಿನಂತೆ, ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು. ಊರ್ಧ್ವಾ ಪವಿತ್ರಃ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ವಾಜಿನೀವಸ್ತಮೃತಂ ವಾಜಿನೀ ವಸು=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ, ಅಮೃತಂ=ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಸುವರ್ಚಸಂ=ತೇಜೋವಂತನಾದ, ದ್ರವಿಣಂ=ಸುರ್ವದಂತೆ ಇರತಕ್ಕವನು. ಸುಮೇಧಾಃ=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನಉಳ್ಳವನು, ಅಮೃತೋಪ್ಲಿತಃ=ವಿಷ್ಣು ಸನ್ನಿಧಾನ ವಿಶೇಷಯುಕ್ತನೂ, ಅಸ್ಮಿ=ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ತ್ರಿಶಂಕೋಃ=ತ್ರಿಶಂಕುರಾಜನಿಗೆ, ವೇದಾನುವಚನಂ=ವೇದಪ್ರವಚನ ಫಲವು, ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾ || (a) ಸಂಸಾರವೃಕ್ಷಚ್ಛೇತ್ತಾಹಂ ಮತ್ತೀರ್ತಿಃ ಪರ್ವತೋಪಮಾ |
ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟೇನ ಹರಿಣಾ ಪಾವಿತೋಽಸ್ಮಿ ಯತಃ ಸ್ನುತಂ ||
(b) ವಾಜಿರೂಪಶ್ಚ ನೇತಾ ಚ ವಾಜಿನೀಃ ಸೂರ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ತತ್ರಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತೋ ವಾಜಿನೀವಸುಃ |
ತೇನಾಮೃತೋಽಸ್ಮಿ ದ್ರವಿಣಂ ನಿತ್ಯಾನಂದಸ್ವರೂಪತಃ ||
(c) ತೇನಾಮೃತೇನ ಸಿಕ್ತೋಽಹಂ ತೇನ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಯತಃ ಸದಾ |
ಇತ್ಯಾಹ ಮಂತ್ರದೃಕ್ಪೂರ್ವಂ ತ್ರಿಶಂಕುರ್ಮಾನವೋ ನೃಪಃ ||
ಇತಿ ಯಜುರ್ವಿವೇಕೇ ||

ಅ || (a) ವೃಕ್ಷದಂತಿರುವ ಲಿಂಗದೇಹವನ್ನು ನಾನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡವನು. ಪರ್ವತ ವೃಕ್ಷಭಾಗದಂತೆ ನನ್ನ ಕೀರ್ತಿಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಹಬ್ಬಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆತ್ಮತಮನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ನಾನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ.

(b) ಅಶ್ವರೂಪನಾಗಿ ಒಯ್ಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೂರ್ಯನು ವಾಜಿನೀ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ವಾಜಿನೀವಸುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆತನಿಂದ ನಾನು ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನಿತ್ಯಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

(೮) ನಾಶತೂನ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸಿಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಶೇಷಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಹೀಗೆ ತ್ರಿಶಂಕುವೆಂಬ ಮಂತ್ರದರ್ಶಿಯಾದ ನರ ರಾಜನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಎಂದು ಯಜುರ್ವಿವೇಕವೆಂಬ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲುಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೨೨ ||

ಮಂ || ನೇದಮನೂಚ್ಯಾಚಾರ್ಯೋಽತೇನಾಸಿನಮನುಶಾಸ್ತಿ । ಸತ್ಯಂ
ವದ | ಧರ್ಮಂ ಚರ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಾನಾಪ್ರಮದಃ | ಆಚಾರ್ಯಾಯ
ಪ್ರಿಯಂ ಧನಮಾಹೃತ್ಯ ಪ್ರಜಾತಂತುಂ ಮಾ ವ್ಯವಚ್ಛೇದ್ವೀಃ | ಸತ್ಯಾನ್ನ
ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ | ಧರ್ಮಾನ್ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ | ಕುಶಲಾನ್ನ ಪ್ರಮದಿ
ತವ್ಯಂ | ಭೂತ್ಯೈ ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಾಭ್ಯಾಂ
ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ | ದೇವಪಿತೃಕಾರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ |
ಮಾತೃದೇವೋ ಭವ | ಪಿತೃದೇವೋ ಭವ | ಆಚಾರ್ಯದೇವೋ
ಭವ | ಅತಿಥಿದೇವೋ ಭವ | ಯಾನ್ಯನವದ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ |
ತಾನಿ ಸೇವಿತವ್ಯಾನಿ | ನೋ ಇತರಾಣಿ | ಯಾನ್ಯಸ್ಮಾಕ್ಸು ಚರಿತಾನಿ |
ತಾನಿ ತ್ವಯೋಪಾಸ್ತವ್ಯಾನಿ | ನೋ ಇತರಾಣಿ | ಯೇ ಕೇ ಚಾಸ್ಮಚ್ಛ್ರೀ
ಯಾಃ ಸೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ | ತೇಷಾಂ ತ್ವಯಾಸನೇನ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿತವ್ಯಂ |
ಶ್ರದ್ಧಯಾ ದೇಯಂ | ಅಶ್ರದ್ಧಯಾ ದೇಯಂ | ಶ್ರಿಯಾ ದೇಯಂ |
ಹ್ರಿಯಾ ದೇಯಂ | ಭಿಯಾ ದೇಯಂ | ಸಂವಿದಾ ದೇಯಂ || ೨೩ ||

ಅ || ನೇದಂ=ಶ್ರುತಿಯನ್ನು, ಅನೂಚ್ಯ=ಪ್ರವಚನ ಮಾಡಿ, ಆಚಾರ್ಯಃ=ಗುರುವು, ಅಂತೇವಾಸಿನಂ=ಶಿಷ್ಯನನ್ನು, ಅನುಶಾಸ್ತಿ=ಶಿಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯವಚನವನ್ನೇ, ವದ=ಹೇಳು, ಧರ್ಮಂ=ಧರ್ಮವನ್ನು, ಚರ=ಮಾಡು, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಾತ್=ಈಗ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಮಾ ಪ್ರಮದಃ=ಪ್ರಮಾದಗೊಳ್ಳಬೇಡ, ಆಚಾರ್ಯಾಯ=ಗುರುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಿಯಂ=ಇಷ್ಟವಾದ, ಧನಂ=ವಸ್ತುವನ್ನು, ಆಹೃತ್ಯ=ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು, ಪ್ರಜಾತಂತುಂ=ಪ್ರಜಾಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮಾ ವ್ಯವಚ್ಛೇದ್ವೀಃ=ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ, (ಅಂದರೆ ಗುರು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಅವರ ಅನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ್ಥ) ಸತ್ಯಾತ್=ಸತ್ಯವನ್ನು, ನಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ=ಮರೆಯಬಾರದು, ಕುಶಲಾತ್=ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾದ ಉದ್ಯೋಗಗಳನ್ನು, ಭೂತ್ಯೈ=ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ=ಧರ್ಮವನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಾಭ್ಯಾಂ ನ ಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ=ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಪ್ರವಚನಗಳನ್ನು

ಮರೆಯಬಾರದು, ದೇವಪಿತೃಕಾರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ನಪ್ರಮದಿತವ್ಯಂ=ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮರೆಯಬೇಡ, ಮಾತೃದೇವಃ=ತಾಯಿಯನ್ನು ದೇವರೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು, ಭವ=ಆಗು, ಪಿತೃದೇವಃ=ತಂದೆಯನ್ನು ದೇವರಂತೆ ಪೂಜಿಸುವವನು, ಭವ=ಆಗು, ಆಚಾರ್ಯದೇವಃ=ಗುರುಗಳನ್ನು ದೇವರಂತೆ ಪೂಜಿಸುವವನು, ಭವ=ಆಗು, ಅಧಿತಿ ದೇವಃ=ಅತಿಥಿಪೂಜಕನು, ಭವ=ಆಗು, ಯಾನಿ=ಯಾವುಗಳು ಅನವದ್ಯಾನಿ=ಅನಿಂದಿತಗಳಾದ, ಕರ್ಮಾಣಿ=ಕರ್ಮಗಳೋ, ತಾನಿ=ಅವುಗಳೇ, ಸೇವಿತವ್ಯಾನಿ=ಮಾಡಕ್ಕವುಗಳು, ಇತರಾಣಿ=ತದಿತರಕರ್ಮಗಳು, ನೋ=ಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳಲ್ಲ. ಯಾನಿ=ಯಾವುಗಳು, ಅಸ್ಮಾಕಂ=ನಮಗೆ, ಸುಚರಿತಾನಿ=ಶೋಭನಾಚಾರಗಳೋ, ತಾನಿ=ಅವುಗಳೇ, ತ್ವಯಾ=ನಿನ್ನಿಂದ, ಉಪಾಸ್ಯಾನಿ=ಮಾಡತಕ್ಕವುಗಳು, ಇತರಾಣಿ=ಇತರ ಕರ್ಮಗಳು, ನೋ=ಮಾಡಲರ್ಹಗಳಲ್ಲ, ಯೇ ಕೇ ಜ=ಯಾವ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗಳು, ಅಸ್ಮಜ್ಜೈಯಾಂಸಃ=ನಮ್ಮಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿದ್ದಾರೋ, ತೇಷಾಂ=ಅವರಿಗೆ, ತ್ವಯಾ=ನಿನ್ನಿಂದ, ಆಸನೇನ=ಆಸನಾದ್ಯುಪಚಾರದಿಂದ, ಪ್ರಶ್ನಸಿತವ್ಯಂ=ಸತ್ಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಶ್ರದ್ಧಯಾ=ಆಸ್ತಿಹೃದ್ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಅಶ್ರದ್ಧಯಾ=ಅನಿಶ್ವಾಸದಿಂದಲಾದರೂ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೇ, ಶ್ರಿಯಾ=ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಪ್ರಿಯಾ=ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದಲಾದರೂ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಭಿಯಾ=ಭೀತಿಯಿಂದಲಾದರೂ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಸಂವಿದಾ=ಸಾತ್ವಾತ್ಮಾತ್ಮವಿಚಾರದಿಂದ, ದೇಯಂ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು. || ೨೩ ||

ಮಂ || ಅಥ ಯದಿ ತೇ ಕರ್ಮನಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ನಾ ವೃತ್ತವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಯೇ ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಮ್ಪರ್ಥಿನಃ | ಯುಕ್ತಾ ಆಯುಕ್ತಾಃ | ಅಲೂಕ್ತಾ ಧರ್ಮಕಾಮಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಯಥಾ ತೇ ತತ್ರ ವರ್ತೇರನ್ | ತಥಾ ತತ್ರ ವರ್ತೇಥಾಃ | ಅಥಾಭ್ಯಾಖ್ಯಾತೇಷು | ಯೇ ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸಮ್ಪರ್ಥಿನಃ | ಯುಕ್ತಾ ಆಯುಕ್ತಾಃ | ಅಲೂಕ್ತಾ ಧರ್ಮಕಾಮಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಯಥಾ ತೇ ತೇಷು ವರ್ತೇರನ್ | ತಥಾ ತೇಷು ವರ್ತೇಥಾಃ | ಏಷ ಆದೇಶಃ | ಏಷ ಉಪದೇಶಃ | ಏಷಾ ವೇದೋಪನಿಷತ್ | ಏತದನುಶಾಸನಂ | ಏವಮುಪಾಸಿತವ್ಯಂ | ಏವಮುಚ್ಛಿತದುಪಾಸ್ಯಂ | ಶನ್ನೋ ಮಿತ್ರಃ ಶಂ ವರುಣಃ | ಶನ್ನೋ ಭವತ್ಸರ್ವಮಾ | ಶನ್ನ ಇಂದ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಶನ್ನೋ ವಿಷ್ಣುರುರುಕ್ರಮಃ | ನಮೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ | ನಮಸ್ತೇ ನಾಯೋ | ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ | ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನಾದಿಪಂ | ಯತಃ

ಮನಾದಿಷಂ | ಸತ್ಯಮನಾದಿಷಂ | ತನ್ಮಾನಾವೀತ್ | ತದ್ವಕ್ತಾರ
ಮಾವೀತ್ | ಆವೀನ್ಮಾಂ | ಆವೀದ್ವಕ್ತಾರಂ | ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ

ಶಾಂತಿಃ || ೨೪ ||

ಅ || ಅಥ=ಹಾಗೆಯೇ, ತೇ=ನಿನಗೆ, ಕರ್ಮವಿಚಿಕಿತ್ಸಾ, ಕರ್ಮ=ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾವಾ=ಸಂಶಯವು, ನೃತ್ವಚಿಕಿತ್ಸಾವಾ=ಆಚಾರವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವು, ಸ್ಯಾತ್ ಯದಿ=ಉಂಟಾದರೆ, ಸನ್ಮರ್ತ್ಯನಃ=ವಿಚಾರಶೀಲರಾದ, ಯುಕ್ತಾಃ=ಯೋಗಯುಕ್ತರಾದ, ಆಯುಕ್ತಾಃ=ಸ್ವಧರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಹಯುಕ್ತರಾದ, ಅಲೂಕ್ತಾಃ=ನಿಗರ್ವಿಗಳಾದ, ಧರ್ಮಕಾಮಾಃ=ಧರ್ಮಶ್ರದ್ಧಾಳುಗಳಾದ, ಯೇ=ಯಾವ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು, ತತ್ರ=ಆಯಾಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಸ್ಯುಃ=ಇರುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅಂತಹ ಮಹಾತ್ಮರು, ತತ್ರ=(ನೀನು ಸಂಶಯಗೊಂಡ, ಕರ್ಮವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ವರ್ತೇರನ್=ಇರುತ್ತಾರೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ತತ್ರ=ಆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ, ವರ್ತೇಥಾಃ=ಇರು. ಅಥ=ಅಲ್ಲದೆ, ಅಭ್ಯಾಖ್ಯಾತೇಷು=ನಿಂದಿತನಾದ ಅಧರ್ಮ. ವಿಸ್ಮಯದಲ್ಲಿ, (ಸಂದೇಹ ಉಂಟಾದರೆ) ಯೇ ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಸನ್ಮರ್ತ್ಯನಃ ಯುಕ್ತಾ ಅಯುಕ್ತಾಃ ಅಲೂಕ್ತಾ ಧರ್ಮಕಾಮಾಸ್ಯುಃ ಯಥಾ ತೇ ತೇಷು ವರ್ತೇರನ್ | ತಥಾ ತೇಷು ವರ್ತೇಥಾಃ | (ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.) ಎಷಃ='ಸತ್ಯಂ ವದ' ಇತ್ಯಾದಿಯು, ಆದೇಶಃ=ಭಗವದ್ವಾಚ್ಛೇಯು, ಎಷಃ=ಇದು, ಉಪದೇಶಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಪರಂಪರಾ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದು. ಎಷಾ=ಇದು ವೇದೋಪನಿಷತ್, ವೇದ=ನಿಖಿಲ ಫಲಗಳ, ಉಪನಿಷತ್=ರಹಸ್ಯವು. (ಗೋಪ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವು) ವಿತತ್=ಇದು, ಅನುಶಾಸನಂ=ಶಿಕ್ಷೆಯು, ಎವಂ=ಹೀಗೆ, ಉಪಾಸಿತವ್ಯಂ=ಅವಶ್ಯಾನುಷ್ಠೇಯವು. ಎವಮುಚ=ಹೀಗೆಯೇ, ವಿತತ್=ಇದು, ಉಪಾಸ್ಯಂ=ಅನುಷ್ಠೇಯವು.

'ಶನ್ನೋಮಿತ್ರೇ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ತ್ವಮೇವ=ನಿನ್ನನ್ನೇ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಷ್ಠಾನ ಯೋಗ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಅವಾದಿಷಂ=ಹೇಳಿದೆನು, ಇನ್ನು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಘಂಧಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಭಾ ||(a) ಸಂಹಿತಾಯಾಃ ಪಂಚಾಧಿಕರಣಾಭಿಮಾನಿತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಾದಿರೂಪಸ್ಯ
ವಾಯೋರಪಿ ಭವತಿ |

ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮಿತ್ಯುಕ್ತ ಪಾತ್ರತ್ವಂ ಚ |

(b) ಅತಃ ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಯೋಃ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ವದಿಷ್ಯಾಮಿ ತ್ವಾಮೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಷಂ |

ಇತಿ ಯುಜ್ಯತೇ || ೨೪ ||

ಇತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ಶೀಕ್ಷಾವಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾ.

ಅ ||(a) ಸಂಹಿತೆಯ ಅಧಿಲೋಕಾದಿ ಐದು ಅಧಿಕರಣಗಳ ಅಭಿಮಾನಿತನವು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರಿಗೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. "ಪೃಥಿವಿಂತರಿಕ್ಷಂ" ಎಂಬ

ತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಮೂರು ಭೂತಪಂಚಕಗಳು ಮತ್ತು ಮೂರು ಆತ್ಮಪಂಚಕಗಳು ಹೀಗೆ) ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಂಚಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರು ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೬) ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ 'ಎಲೈ ವಾಯುವೇ! ನಿನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು' 'ನಿನ್ನನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದನು' ಎಂಬ ಮಾತು ಕೂಡುತ್ತದೆ. || ೨೪ ||

ಈ ಪ್ರಥಮ ನಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಲೋಕಾದಿ ಪಂಚವೈಕರಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೃಧಿವ್ಯಾದಿ ಭೂತ ಆತ್ಮ ಪಂಚಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯೂ ಪಂಚಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ನಲ್ಲಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾ ನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಭ್ಯತೇ ||

ಮಂ || ಓಂ ಸ ಹ ನಾ ವನತು | ಸ ಹ ನೌ ಭುನಕ್ತು | ಸ ಹ ವೀರ್ಯಂ
ಕರವಾವ ಹೈ | ತೇಜಸ್ವಿನಾವಧೀತಮಸ್ತು ನೌ ವಿದ್ವಿಷಾವ ಹೈ
ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ || ೧ ||

ಅ|| ಸ ಹ=ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು, ನೌ=ಗುರುಶಿಷ್ಯರನ್ನು, ಅವತು=ಪ್ರವೇಶಿಸಲಿ 'ಅಂದರೆ' ಸಮ್ಯಕ್ ಸನ್ನಿಹಿತರಾಗಲಿ, ನೌ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಸಹೈವ=ಒಟ್ಟಿಗೆನೇ, ಭುನಕ್ತು=ಪಾಲಿಸಲಿ. ವೀರ್ಯಂ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು, ಸಹ=ಒಟ್ಟಿಗೆನೇ, ಕರವಾವ ಹೈ=ಮಾಡುವೆನು, ನೌ=ನಮ್ಮಿಂದ, ಅಧೀತಂ=ಕಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ತೇಜಸ್ವಿ=ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡದ್ದು, ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ. ನೌ ವಿದ್ವಿಷಾವಹೈ=ನಮ್ಮೊಳಗೆ ಅಂದರೆ ಗುರುಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷವುಂಟಾಗದಿರಲಿ. ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥ. || ೧ ||

ಮಂ || ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಪೋತಿ ಪರಂ | ತದೇಷಾಭ್ಯುಕ್ತಾ | ಸತ್ಯಂ ಚ್ಚಾನಂ
ಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ | ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಪರಮೇ
ವ್ಯೋಮನ್ ಸೋಶ್ವತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕೌಮಾನ್ ಸಹ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ
ವಿಪಶಿತೇತಿ || ೨ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ಪರಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ತತ್ ಅಭಿ=ಆ ವಾಕ್ಯದಿಂದಂಟಾದ ಶಂಕಾತ್ರಯಕ್ಕೆ, (ಅಂದರೆ (೧.) ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂತ ಹುಟ್ಟಿದನು? (೨.) ಆತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? (೩) ಅವನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಎಂತಹುದು?) ಏಷಾ=ಮಂತ್ರವರ್ಣರೂಪವಾದ ಋಕ್ಕು, ಉಕ್ತಾ=ಉತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಸತ್ಯಂ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದು. ಜ್ಞಾನಂ=ಸಮಸ್ತರಲ್ಲಿದ್ದ ನಿಖಲ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಶೇಷ ವಿಸಯಕ ಜ್ಞಾನರೂಪನು. ಅನಂತಂ=ದೇಶಕಾಲಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಗುಹಾಯಾಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ, ಪರಮೇ=ಉತ್ತಮವಾದ, ವ್ಯೋಮನ್=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ನಿಹಿತಂ=ವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ವಿಸಶ್ಚಿತಾ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದಾಗಲಿ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=ಸಮಸ್ತವಾದ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಅಶ್ನುತೇ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಾತ್ಮನ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ | ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ |
ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ | ಅಗ್ನೇರಾಪಃ | ಅದ್ಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ | ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಓಷಧಯಃ |
ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ | ಅನ್ನಾತ್ಪುರುಷಃ || ೩ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಏತಸ್ಮಾತ್=ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ, ಆತ್ಮನಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಆಕಾಶಃ=ಭೂತಾಕಾಶವೂ ತದಭಿಮಾನಿಯೂ, ಅದರ ಶರೀರವೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗತನಾದ ಹರಿಯು, (ಹೀಗೆ ಇನ್ನು ಮೇಲಿನ ವಾಯ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಸಂಭೂತಃ=ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆಕಾಶಾತ್=ಆಕಾಶದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ವಾಯುಃ=ಭೂತವಾಯುವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ವಾಯೋಃ=ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಅಗ್ನೇಃ=ಅಗ್ನಿಯಿಂದ, ಆಪಃ=ಜಲವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಅದ್ಭ್ಯಃ=ಜಲದಿಂದ, ಪೃಥಿವೀ=ಭೂಮಿಯು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ=ಭೂಮಿಯಿಂದ, ಓಷಧಯಃ=ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳು, (ಹುಟ್ಟಿದವು.) ಓಷಧಿಭ್ಯಃ=ಓಷಧಿಗಳಿಂದ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಅನ್ನಾತ್=ಅನ್ನದಿಂದ, ಪುರುಷಃ=ದೇಹವೂ, ತದಭಿಮಾನಿ ಜೀವನೂ. || ೩ ||

ಮಂ || ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷೋಽನ್ನರಸಮಯಃ | ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಶಿರಃ | ಅಯಂ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಯಮುತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ | ಇದಂ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ೪ ||

ಅ || ಸ ವೈ=ನಿಖಲ ಭೂತಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನಾದ, ಏಷಃ=ಆಕಾಶಾದಿ ಪದಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಭೂತನಾದ, ಪುರುಷಃ=ಜೀವ ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರುಷನಾಮಕ ಹರಿಯು, ಅನ್ನರಸ ಮಯಃ=ಅನ್ನವಿಕಾರವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧನು. ತಸ್ಯ=ಆ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೆ, ಇದಮೇವ=ಅನ್ನವಿಕಾರಭೂತವಾದ ಶರೀರದ ಶಿರಸ್ಸೇ, ಶಿರಃ=ಶಿರಸ್ಸು. ಅಯಂ=ಈ ಶರೀರದ ಬಲಭುಜವೇ, ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ=ಬಲಭುಜವು. ಅಯಂ=ಈ ಶರೀರದ ಎಡಭುಜವೇ, ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ=ಎಡಭುಜವು. ಅಯಂ=ಈ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು, ಆತ್ಮಾ=ಮಧ್ಯ ದೇಹವು. ಇದಂ=ಈ ಶರೀರದ ಪಾದವು, ಪುಚ್ಛಂ=ಪುಚ್ಛವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಪಾದವು. || ೪ ||

ಮಂ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಅನ್ನಾದ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ |
ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀಶ್ರಿತಾಃ | ಅಥೋ ಅನ್ನೇನೈವ ಜೀವಂತಿ | ಅಥೈನ
ದಸಿಯಂತ್ಯಂತತಃ | ಅನ್ನಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಷಧ
ಮುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವಂ ವೈ ತೇನೈವ ನಾಪ್ನುನಂತಿ | ಯೇನೈವ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾ
ಸತೇ | ಅನ್ನಂ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಷಧಮುಚ್ಯತೇ |
ಅನ್ನಾದ್ಯೈತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಜಾತಾನ್ಯನ್ನೇನ ವರ್ಧಂತೇ | ಅದ್ಯತೇತಿ
ಚ ಭೂತಾನಿ | ~~ಅನ್ನಂ~~ ದನ್ನಂ ತದುಚ್ಯತ ಇತಿ || ೫ ||

ಅ|| ತತ್=ಆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕೋಽಪಿ=ಮಂತ್ರವು, ಭವತಿ=ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅನ್ನಾದ್ಯೈ=ಅನ್ನರಸಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದಲೇ, ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಜೆಗಳು, ಪ್ರಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಯಾಃಕಾಶ್ಚ=ಯಾರು ಯಾರು, ಪೃಥಿವೀಂ=ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಶ್ರಿತಾಃ=ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದಾರೋ. ಅಥೋ=ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ, ಅನ್ನೇನೈವ=ಅನ್ನರಸಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದಲೇ, ಜೀವಂತಿ=ಬದುಕುತ್ತಾರೆ. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಂತತಃ=ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಏನತ್=ಆ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನೇ, ಅಪಿಯಂತಿ=(ಉದರವನ್ನು) ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನರಸಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಭೂತಾನಾಂ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗದಿಂದ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಾಷಧಂ=ಸರ್ವರಿಗೂ ಸಂಸಾರಭಯನಿವಾರಣಾಷಧನಾಗಿ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯೇ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಅನ್ನಂ=ಆ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ, ಉಪಾಸತೇ=ಉಪಾಸನಾಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಸರ್ವಂ=ಪೂರ್ಣವಾದ, ಅನ್ನಂ ವೈ=ಆ ಹರಿಯನ್ನೇ, ಆಪ್ನುವಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಹಿ ಅನ್ನಂ ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಾಷಧಂ ಉಚ್ಯತೇ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ). ಅನ್ನಾತ್=ಆ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದಲೇ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾವೆ. ಜಾತಾನಿ=ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು, ಅನ್ನೇನ=ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ, ವರ್ಧಂತೇ=ಬೆಳೆಯುತ್ತಾವೆ. ಅದ್ಯತೇ=ಉಪಜೀವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜೀವನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ). ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು, ಅತ್ತಿ ಚ=ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ತತ್=ಅವನು, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನನಾಮಕನಾಗಿ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಅನ್ನಮಯಪ್ರಕರಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೫ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ಯಾ ಏತಸ್ಮಾದನ್ನರಸಮಯಾತ್ | ಅನ್ನೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಪ್ರಾಣ
ಮಯಃ | ತೇನೈವಪೂರ್ಣಃ | ಸ ನಾ ಏಷ ಪುರುಷನಿಧ ಏವ | ತಸ್ಯ
ಪುರುಷನಿಧತಾಂ | ಅನ್ವಯಂ ಪುರುಷನಿಧಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಶರೀರಃ |

ವ್ಯಾನೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಪಾನ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಆಕಾಶಃ ಆತ್ಮಾ

ಪೃಥಿವೀ ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ೬ ||

ಅ|| ತಸ್ಮಾದ್ವೈ = ಆ ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ, ಏತಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನ್ನರಸಮಯಾತ್ = ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದ ಅನ್ನರಸಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ, ಆಸ್ಯಃ = ಇತರನಾದ, ಪ್ರಾಣಮಯಃ = ವಾಯುವಿಕಾರವಾದ ಪ್ರಾಣಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ, ಆತ್ಮಾ = ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಅಂತರಃ = ಅನಿರುದ್ಧನ ಬಳಿಗೆ ಇರುವವನು. ತೇನ = ಪ್ರಾಣಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ, ಏಷಃ = ಅನ್ನಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಪೂರ್ಣಃ = ನಿಬಿಡವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸ ವೈ ಏಷಃ = ಆ ಪ್ರಾಣಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಪುರುಷವಿಧ ಏವ = ಪುರುಷಾಕಾರನೇ. ತಸ್ಯ = ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ, ಪುರುಷವಿಧತಾಂ - ಅನು = ಪುರುಷಾಕಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಅಯಂ = ಈ ಅನ್ನಮಯಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಪುರುಷವಿಧಃ = ಪುರುಷಾಕಾರನು. ತಸ್ಯ = ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ, ಶಿರಃ = ಶಿರಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣ ಏವ = ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೇ, ದಕ್ಷಿಣಃ - ಪಕ್ಷಃ = ಬಲಭುಜವು, ವ್ಯಾನಃ = ವ್ಯಾನನಾಮಕವು. ಉತ್ತರಃ - ಪಕ್ಷಃ = ಎಡಭುಜವು, ಅಪಾನಃ = ಅಪಾನನಾಮಕವು, ಆತ್ಮಾ = ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಆಕಾಶಃ = ಉದಾನಾಮಕವು. ಪುಚ್ಛಂ = ಪುಚ್ಛನಾಮಕವಾದ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ = ಸಾದವು, ಪೃಥಿವೀ = ಸಮಾನಾಮಕವು. || ೬ ||

ಮಂ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಣಂ ದೇವಾ ಅನುಪ್ರಾಣಂತಿ | ಮನುಷ್ಯಾಃ

ಪಶವಶ್ಚ ಯೇ | ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಭೂತಾನಾಮಾಯುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಯು

ಷಮುಚ್ಯತೇ | ಸರ್ವಮೇವ ತ ಆಯುರ್ಯಂತಿ | ಯೇ ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋ

ಪಾಸತೇ | ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಭೂತಾನಾಮಾಯುಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಯುಷಮು

ಚ್ಯತ ಇತಿ | ತಸ್ಯೈಷ ಏವ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ | ಯಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೭ ||

ಅ|| ತತ್ ಅಪಿ ಏಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ = (ಮೇಲಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ). ಯೇ = ಯಾವ, ಮನುಷ್ಯಾಃ = ಮನುಷ್ಯರು, ಪಶವಃ = ಪಶುಗಳು, ದೇವಾಶ್ಚ = ದೇವತೆಗಳೂ (ಇದ್ದಾರೋ ಅವರು), ಪ್ರಾಣಮನು = ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಪ್ರಾಣಂತಿ = ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿ = ಯಾವುದರಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ = ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಭೂತಾನಾಂ = ನಿಖಿಲಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ, ಆಯುಃ = ಆಯುಷ್ಯಪ್ರದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಾಯುಷಂ = ಸರ್ವಾಯುಷನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯೇ = ಯಾರು, ಪ್ರಾಣಂ = ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ = ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಯುಷ್ಯಪ್ರದತ್ವಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ, ಉಪಾಸತೇ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ತೇ = ಅವರು, ಸರ್ವಮೇವ ಆಯುಃ = ನೋಕ್ಷುವನ್ನೇ, ಯಂತಿ = ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ ಆಯುಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಸರ್ವಾಯುಷಮುಚ್ಯತೇ ಇತಿ = (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥ). ಪೂರ್ವಸ್ಯ = ಅನ್ನವಿಕಾರಕೋಶಕ್ಕೆ, ಯಃ = ಯಾವ ಅನಿರುದ್ಧನು (ಆತ್ಮನೋ), ತಸ್ಯ = ಅಂತಹ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೆ, ಏಷ ಏವ = ಪ್ರಾಣಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ = ದೇಹರೂಪ ಆತ್ಮನು. || ೭ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಮಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ಮನೋ
ಮಯಃ | ತೇನೈಷ ಪೂರ್ಣಃ | ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷವಿಧ ಏನ | ತಸ್ಯ ಪುರು
ಷವಿಧತಾಂ | ಅನ್ವಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ | ತಸ್ಯ ಯಜುರೇವ ಶಿರಃ | ಋಗ್ವಿ
ಕ್ಷಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಸಾಮೋತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಆದೇಶ ಆತ್ಮಾ | ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಃ
ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ೮ ||

ಅ|| ತಸ್ಮಾದ್ವೈ=ಆ ಲಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ, ಏತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಣಮಯಾತ್=ಈ ಪ್ರಾಣ
ಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ, ಅನ್ಯಃ=ಇತರನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಮನೋ
ಮಯಃ=ಮನೋಮಯ ಕೋಶಗತನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಅಂತರಃ=ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಅಂತ
ರ್ಗತನು. ತೇನ=ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ, ಏಷಃ=ಈ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಪೂರ್ಣಃ=ನಿಬಿಡನಾಗಿ
ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಸ ವೈ=ಆ, ಏಷಃ=ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಪುರುಷವಿಧ ಏನ ತಸ್ಯ ಪುರುಷವಿಧತಾಂ ಅನು
ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಅಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ (ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ). ತಸ್ಯ=ಮನೋಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಕರ್ಷಣ
ನಿಗೆ, ಶಿರಃ=ಶಿರಸ್ಸು, ಯಜುರೇವ=ಯಜುರ್ನಾಮಕವು. ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ=ಬಲಭುಜವು, ಋ
ಕ್=ಋಜ್ಞಾಮಕವು. ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ=ಎಡಭುಜವು, ಸಾಮ=ಸಾಮನಾಮಕವು. ಆತ್ಮಾ=
ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಆದೇಶಃ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವು. ಪುಚ್ಛಂ=ಪುಚ್ಛನೆನಿಸುವ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಪಾದವು,
ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಃ=ಅಥರ್ವ ಮತ್ತು ಅಂಗಿರಸನಾಮಕವು. || ೮ ||

ಮಂ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ | ಅಪ್ರಾಪ್ಯ
ಮನಸಾ ಸಹ | ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ | ನ ಬಿಭೇತಿ ಕದಾಚನೇತಿ |

ತಸ್ಯೈಷ ಏನ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ | ಯಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೯ ||

ಅ|| ತತ್ ಅಪಿ ಏನ ಶ್ಲೋಕಃ ಭವತಿ (ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ). ಯತಃ=ಮನೋಮಯ
ನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ, ವಾಚಃ=ವೇದವಚನಗಳು, ಮನಸಾ ಸಹ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದೊಡ
ಗೂಡಿ, ಅಪ್ರಾಪ್ಯ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸದೆ, ನಿವರ್ತಂತೇ=ಇರುತ್ತಾವೋ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=
ಅಂತಹ ಮನೋಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ, ಆನಂದಂ=ಆನಂದಸ್ವರೂಪವನ್ನು,
ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದವನು, ಕದಾಚನ=ಯಾವಾಗಲೂ, ನ ಬಿಭೇತಿ=ಭಯಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವ
ಸ್ಯ=ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೆ, ಯಃ=ಯಾವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು (ಆತ್ಮನೋ), ತಸ್ಯ=ಆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ, ಏಷ
ಏನ=ಈ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಶಾರೀರಃ ಆತ್ಮಾ=ದೇಹಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. || ೯ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾನ್ಮನೋಮಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾ ವಿಜ್ಞಾನ
ಮಯಃ | ತೇನೈಷ ಪೂರ್ಣಃ | ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷವಿಧ ಏನ | ತಸ್ಯ ಪುರು
ಷವಿಧತಾಂ | ಅನ್ವಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ | ತಸ್ಯ ಶ್ರದ್ಧೈವ ಶಿರಃ | ಋಗ್ವಿ
ಕ್ಷಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಸತ್ಯಮುತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಯೋಗ ಆತ್ಮಾ | ಮಹಃ ಪುಚ್ಛಂ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ೧೦ ||

ಅ|| ತಸ್ಮಾತ್=ಅಕ್ಷಣಯುಕ್ತನಾದ, ಏತಸ್ಮಾತ್=ಈ ದಾವ, ಮನೋಮಯಾತ್= ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ, ಅನ್ಯಃ=ಇತರನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ=ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು, ಅಂತರಃ=ಸಂಕರ್ಷಣಾಂತರ್ಗತನು. ತೇನ=ಆ ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಏಷಃ=ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಪೂರ್ಣಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷವಿಧ ಏವ ತಸ್ಯ ಪುರುಷವಿಧತಾಂ ಅನು ಅಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ.) ತಸ್ಯ=ಆ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ, ಶಿರಃ=ಶಿರಸ್ಸು, ಶ್ರದ್ಧೈವ=ಶ್ರದ್ಧಾನಾಮಕವೇ. ಒಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ=ಬಲಭುಜವು, ಋತಂ=ಋತನಾಮಕವು. ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ=ಎಡಭುಜವು, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯನಾಮಕವು. ಆತ್ಮಾ=ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಯೋಗಃ=ಯೋಗನಾಮಕವು. ಪುಚ್ಛಂ=ಪುಚ್ಛವೆನಿಸುವ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಪಾದವು, ಮಹಃ=ಮಹರ್ನಾಮಕವು. || ೧೦ ||

ಮಂ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಯಜ್ಞಂ ತನುತೇ | ಕರ್ಮಾಣಿ
ತನುತೇಽಪಿ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ | ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮುಪಾಸತೇ |
ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಚೇದ್ವೇದ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚೇನ್ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯತಿ | ಶರೀರೇ
ಪಾಪ್ಮನೋ ಹಿತ್ವಾ | ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಮಶ್ನುತ ಇತಿ | ತಸ್ಯೈಷ
ಏವ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ | ಯಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೧೧ ||

ಅ|| ತತ್ ಅಪಿ ಏಷಃ ಶ್ಲೋಕಃ ಭವತಿ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ). ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು, ಯಜ್ಞಂ=ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಾಗವನ್ನು, ತನುತೇ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಾಣಿಽಪಿ ಚ=ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ತನುತೇ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ=ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ, ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಉಪಾಸತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ವಿಜ್ಞಾನಂ=ಆ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ, ವೇದಚೇತ್=ತಿಳಿದಾಕೊಂಡ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯತಿ ಚೇತ್=ವಿಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶರೀರೇ=ಶರೀರ ಇರುವಾಗ ಸಂಪಾದಿತಗಳಾದ, ಪಾಪ್ಮನಃ=ಪಾಪಗಳನ್ನು, ಹಿತ್ವಾ=ಬಿಟ್ಟು, ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ನಿಖಿಲ ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಸಮಶ್ನುತೇ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ=ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೆ, ಯಃ=ಯಾವ ಸಂಕರ್ಷಣನು (ಅತ್ರನೋ), ತಸ್ಯ=ಆ ಮನೋಮಯ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ, ಏಷಃ=ಈ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಕೋಶಗತನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಶಾರೀರ ಆತ್ಮೈವ=ದೇಹಿಭೂತನು. || ೧೧ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಏತಸ್ಮಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾತ್ | ಅನ್ಯೋಽಂತರ ಆತ್ಮಾನಂದ
ಮಯಃ | ತೇನೈಷ ಪೂರ್ಣಃ | ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷವಿಧ ಏವ | ತಸ್ಯ ಪುರುಷ
ವಿಧತಾಂ | ಅನ್ವಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮೇವ ಶಿರಃ | ಮೋದೋ
ಒಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ | ಪ್ರನೋದ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ | ಆನಂದ ಆತ್ಮಾ | ಬ್ರಹ್ಮ

ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಅಸನ್ನೇವ ಸ ಭವತಿ |
ಅಸದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೇದ ಚೇತ್ | ಅಸಿ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಚೇದ್ವೇದ | ಸಂತಮೇನಂ
ತತೋ ವಿದುರಿತಿ | ತಸ್ಯೈಷ ಏವ ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ | ಯಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ || ೧೨ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಾನ, ಏತಸ್ಮಾತ್ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾದ್ವೈ=ಈ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ
ಕೋಶದಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಅಸ್ಯ=ಇತರನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಆನಂದಮಯಃ=
ಆನಂದಮಯ ಕೋಶದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು, ಅಂತರಃ=ವಾಸುದೇವಾಂತರ್ಗತನು. ತೇನ=
ಆ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಏಷಃ=ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಪೂರ್ಣಃ=ವ್ಯಾಪ್ತನು, ಸ ವಾ ಏಷ ಪುರುಷ
ವಿಧ ಏವ ತಸ್ಯ ಪುರುಷವಿಧತಾಂ ಅನು ಆಯಂ ಪುರುಷವಿಧಃ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ.) ತಸ್ಯ=
ಆ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ಶಿರಃ=ಶಿರಸ್ಸು, ಪ್ರಿಯಮೇವ=ಪ್ರಿಯನಾಮಕವು. ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ=ಬಲ
ಭುಜವು, ಮೋದಃ=ಮೋದನಾಮಕವು. ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ=ಎಡಭುಜವು, ಪ್ರಮೋದಃ=
ಪ್ರಮೋದನಾಮಕವು. ಆತ್ಮಾ=ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಆನಂದಃ=ಸ್ವರೂಪಾನಂದನಾಮಕವು.
ಪುಚ್ಛಂ=ಪುಚ್ಛನೆನಿಸುವ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಪಾದವು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕವು.

ತತ್ ಅಸಿ ಏಷಃ ಶ್ಲೋಕಃ ಭವತಿ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ.) ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಅಸ
ದಿತಿ=ಜೀವನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದುದು ಇಲ್ಲವೆಂದು, ವೇದ ಚೇತ್=ತಿಳಿದರೆ, ಸಃ=ಆತನು, ಅಸ
ನ್ನೇವ=ದುಃಖಿಯೇ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮ=ಸಂಚಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮವು, ಅಸೀತಿ=
ಜೀವನಿಂದ ಬೇರಾದುದುಂಟೆಂದು, ವೇದಚೇತ್=ತಿಳಿಕೊಂಡರೆ, ತತಃ=ಅದರಿಂದ, ಏನಂ=
ಈ ತಿಳಿಕೊಂಡವನನ್ನು, ಸಂತಂ=ಸುಖಿಯನ್ನಾಗಿ (ಪ್ರಾಜ್ಞರು), ವಿದುಃ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.
ಪೂರ್ವಸ್ಯ=ಮನೋಮಯ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ, ಯಃ=ಯಾವ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ವಾಸುದೇವನು
(ಆತ್ಮನೋ), ತಸ್ಯ=ಆ ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ, ಏಷ ಏವ=ಈ ಆನಂದಮಯ
ಕೋಶಗತ ನಾರಾಯಣನೇ, ಶಾರೀರ ಆತ್ಮಾ=ದೇಹಿಭೂತನು. || ೧೨ ||

ಭಾ || ಸ್ವಯೋಗ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಭುಜ್ಞೀ ವಿರಿಂಚೀನ ಪರೇಣ ಚ |
ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ತದ್ವಶ್ಯಃ ಸುಖಮೇವ ನ ದುಷ್ಕೃತಂ || ಇತಿ ಚ || ೨ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದಲೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು
ಅವರ ಅಧೀನನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸುಖಭೋಗಗಳನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾ
ನಲ್ಲದೆ ದುಷ್ಕೃತವನ್ನನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಯ ಏಷ ಭಗವಾನ್ ನಿಷ್ಕುಭೂತಸ್ರಷ್ಟಾ ಗುಣಾಧಿಕಃ |
ಸ ಏವಾನ್ನಾತ್ಮನರ್ಜಾತೋ ಹೃಜಾತೋಽಸಿ ಯತೋ ವಿಭುಃ |
ಅನ್ನಾತ್ಮನಿ ಶರೀರೇಽಸೌ ವ್ಯಜ್ಯತೇ ಸುವಿವೇಕಿಭಿಃ || ೩ ||

ಅ || ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೂ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು
ನಿಖಿಲ ಭೂತಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೋ ಅವನೇ ಸ್ವಭಾವತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ, ಅನ್ನು
ದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ವಿವೇಕಿಗಳ ಅನ್ನವಿಕಾರಭೂತವಾದ ಶರೀರ
ದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅನ್ನಸ್ಯ ಸಾರಭೂತೋಽಯಂ ಶರೀರಸ್ಯ ಚ ಕೇಶವಃ || ೪ ||

ಅ || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅನ್ನದ ಸಾರಭೂತನು; ಅಂದರೆ ಸಾರಪದದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು. ಮತ್ತು ಇವನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಉಪಜೀವ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೇ ಶರೀರದ ಸಾರಭೂತನು; ಅಂದರೆ ಅನ್ನವಿಕಾರವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು.

ಭಾ || ಅನ್ನನಾಮಾ ಚಾನ್ನಸಂಸ್ಥಃ ಶರೀರೇಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ೫ ||

ಅ || ಹರಿಯು ಅನ್ನವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ವಿಕಾರಭೂತವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು.

ಭಾ || ಅತ್ರೈತ್ಯಾತ್ಮವರ್ಣೋಕ್ತಾನಾಂ ಅನ್ನಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
ಉಪಜೀವ್ಯಶ್ಚ ಭೂತಾನಾಂ ಇತಿ ಚಾನ್ನಂ ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನು ಸರ್ವ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಇವನಿಂದಲೇ ಜೀವನವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಅನ್ನನೆಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಸ ಚ್ಯಾಯಾನ್ ಸರ್ವಭೂತೇಭ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೌಪಧಂ ಸ್ತೃತಃ |
ಸಂಸಾರೇ ದಹ್ಯಮಾನಾನಾಮಾಶ್ರಯತ್ಯಾತ್ಮ ಔಪಧಮ್ ||

ಅ || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವೌಪಧನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಂಸಾರತಾಪದಿಂದ ಸುಟ್ಟು ಬಳಲುವವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಆತನು ಔಪಧರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ಪ್ರಚುರಂ ಮಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಪ್ರಚುರಾತ್ತಾಯತೋ ಹರಿಃ |
ಪ್ರಚುರೈಃ ಸೇವ್ಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಆತೋಽನ್ನಮಯ ಈರಿತಃ || ೪ ||

ಅ || ಮಯವೆಂದರೆ ಅಧಿಕೃತ. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅನ್ನಮಯನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ದೇಹಸ್ಯೈವ ಶರಿಸ್ಯಸ್ಯ ಶರೋ ವಿಪ್ಲೋಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ಬಾಹ್ಯೋಃ ಪಕ್ಷ್ಮಾ ತಥಾ ಮಧ್ಯೇ ಮಧ್ಯಂ ಪಶ್ಚಾತ್ತನೌ ತಥಾ |
ಪುಚ್ಛಮಿತ್ರೇಪ ಭಗವಾನನಿರುದ್ಧಃ ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ || ೪ ||

ಅ || ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಭೂತವಾದ ಜೀವನ ಶರೀರದ ಶರಸ್ಸು ಭುಜಗಳು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಪಾದಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಶರಸ್ಸು ಭುಜಗಳು ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಪಾದಗಳು ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾಗಿದ್ದು ತತ್ತತ್ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಯಾಂತರಂ ಪರಂ ರೂಪಂ ಅಭಿನ್ನಮಪಿ ಭಿನ್ನವತ್ |
ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಮಯಂ ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ಪಾತ್ರೈರ್ಕೀರ್ತಿತಂ || ೬ ||

ಅ || ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನ ಒಳಗೆ ಪ್ರಾಣನಾಮಕವಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ರೂಪವಿರುತ್ತದೆ. ಒಳಹೊರಗಿನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೇದವಿದ್ದಂತೆ

ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪವು ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ, 'ಪ್ರಾಣಮಯ'ನೆಸಿಕೊಂಡದೆ.

ಭಾ || ಶಿರಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಗತಂ ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯೇವ ನಾಮತಃ |
ವ್ಯಾನಾಖ್ಯೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷೋ ವ್ಯಾನಗರ್ಜೋತ್ತರಸ್ತಥಾ ||
ಅಪಾನಾಖ್ಯೋಽಪಾನಗತಃ ಆಕಾಶಸ್ಥಂ ಚ ಮಧ್ಯಮಂ |
ಆಕಾಶಾಖ್ಯಂ ತಥಾ ಪುಚ್ಛಂ ಪೃಥ್ವ್ಯಂ ಪೃಥಿವಿನಾಮಕಂ ||
ಉದಾನ ಆಕಾಶನಾಮಾ ಸಮಾನಃ ಪೃಥಿವೀತಿ ಚ || ೬ ||

ಅ || ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನ ಶಿರಸ್ಸು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದು, 'ಪ್ರಾಣ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು; ಬಲಗೈಯು ವ್ಯಾನವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಹಾಗೂ 'ವ್ಯಾನ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ; ಎಡಗೈಯು ಅಪಾನನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. 'ಅಪಾನ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು; ಮಧ್ಯಸ್ತದೇಶವು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. 'ಆಕಾಶ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು; ಪಾದವು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. 'ಪೃಥಿವಿ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು; ಆಕಾಶವೆಂದರೆ ಉದಾನನು. ಪೃಥಿವೀ ಯೆಂದರೆ ಸಮಾನನು.

ಭಾ || (೧) ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣನಾಮ ಶಿರೋ ವಿಪ್ಲೋಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ |
ವಿಶೇಷಾಚ್ಛೇಷ್ವಯೇದ್ಯಸ್ಮಾತ್ ವ್ಯಾನಾಖ್ಯೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಕರಃ ||
(೨) ಯಸ್ಮಾದಪನಯೇದ್ಧೋಽಪಾನ್ ಅಪಾನಃ ಸಮ್ಯ ಉಚ್ಯತೇ |
ಆಕಾಶಸ್ತ್ವವಕಾಶತ್ವಾನ್ಮಧ್ಯದೇಹೋ ಮಹಾತ್ಮನಃ |
ಪೃಥಿವೀ ಪುಚ್ಛಮಸ್ಯೋಕ್ತಂ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಧಾರಣಾತ್ || ೬ ||

ಅ || (೧) ಪರಮಾತ್ಮನ ಶಿರಸ್ಸು ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ'ನೆಸಿಕೊಂಡದೆ. ಆತನ ಬಲಗೈಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ 'ವ್ಯಾನ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. (೨) ಎಡಗೈಯು ದೋಷಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅಪಾನ'ನೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಮಹಾತ್ಮನ ಮಧ್ಯದೇಹವು ಅವಕಾಶಪ್ರದವಾದುದರಿಂದ 'ಆಕಾಶ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡದೆ. ಇವನ ಪಾದವು ನಿಖಿಲ ವಸ್ತುವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ 'ಪೃಥಿವಿ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡದೆ.

ಭಾ || (a) ಸ ಏಷ ಜಗತಾನಾಮಯಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸ್ಥಿತಃ || ೭ ||
(b) ಶಿರಸ್ತಸ್ಯ ಯಜುರ್ನಾಮ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಹರಣಾತ್ ಸ್ತೃಪ್ತಂ |
ಯಜುಃ ಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಬಾಹೂ ತು ಋಕ್ಸಾನಾಂತಃ ಸ್ಥಿತೌ ಸದಾ |
ಋಗರ್ಚನಾಯಾಃ ಸ್ವೀಕಾರಾತ್ಸಾಮದೋಪಾತ್ಸಮೀಕೃತೇಃ |
(c) ಪಂಚರಾತ್ರಗತಂ ಮಧ್ಯಮಾದೇಶಾಖ್ಯಂ ಸುವಿಸ್ತೃತೇಃ ||
(d) ಅಥರ್ವಾಖ್ಯಂ ತಥಾ ಪುಚ್ಛಂ ಅಥರಂ ಚಾಂಗಿನಾಂ ರಸಃ || ೮ ||

ಅ || (a) ಈ ಪ್ರಾಣಮಯನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಆತನಲ್ಲಿ ಮನೋಮಯನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಇರುತ್ತಾನೆ. || ೭ ||

(ಬ) ಅಂತಹ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಶಿರಸ್ಸು ಯಜ್ಞಭಾಗಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜು ವೇದದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿ 'ಯಜುಃ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಆತನ ಬಾಹುಗಳು ಋಕ್ಕಾಮೃತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಬಲಗೈಯ್ಯು ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಾದುದರಿಂದ 'ಋಕ್' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಎಡಗೈಯ್ಯು ಭಕ್ತರ ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಸಾಮ' ವೆನಿಸಿದೆ. (c) ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾಗಿ ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅದೇಶ'ವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಆತನ ಪಾದವು ಪಾತಾಲಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರವರ್ತನೆ ಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅಧರ್ವ'ವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ 'ಅಂಗಿರಸ'ವೆಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೮ ||

ಭಾ || ಮನೋವಾಚಾನುಗಮ್ಯಂ ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾನಂದಸ್ವರೂಪಿಣಂ |
ಕುತಶ್ಚಿನ್ನಬಿಭೇತ್ಯೇವ ವಾಸುದೇವೋಂತರಸ್ತತಃ || ೯ ||

ಅ || ಅಧಿಕಾರಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನ ಆದಿ ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಗೋಚರನಾಗದೆ ಇರುವ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಯಾವದಕ್ಕೂ ಭಯಪಡಬೇಕಿಲ್ಲ. ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಒಳಗೆ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ವಾಸುದೇವರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇರುತ್ತಾನೆ. || ೯ ||

ಭಾ || (a) ಶ್ರದ್ಧಾಖ್ಯಂ ಶ್ರುತಿಧರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಶ್ರದ್ಧಾ ಯಾಂ ತಚ್ಚಿರಃ ಸ್ಥಿತಂ |
ಋತಂ ಜ್ಞಾನತತೇರ್ವಾತಾ ಚರ್ತಸ್ಥೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಕರಃ ||
(b) ವಾಮಸ್ತತ್ಯಸ್ಥಿ ತಸ್ತತ್ಯಂ ಸತಾಂ ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಯಾನುಕಃ ||
ಯೋಗಾಖ್ಯಂ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಯೋಗಾದತ್ರಿವ ಯೋಗಗಂ ||
(c) ಮಧ್ಯಂ ಪುಚ್ಛಂ ಮಹೋನಾಮ ಮಹನೀಯತ್ಯತಸ್ಸದಾ || ೧೦ ||

ಅ || (a) ಆ ವಾಸುದೇವನ ಶಿರಸ್ಸು ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ "ಶ್ರದ್ಧಾ" ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಶ್ರದ್ಧೆ (ಆಸ್ತಿತ್ವ ಬುದ್ಧಿಯಾ ಭಾರತಿ) ಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಬಲಗೈಯ್ಯು ಜ್ಞಾನ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ "ಋತ" ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಋತ(ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ) ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದು. (c) ಎಡಗೈಯ್ಯು ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಸತ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಯೋಗ"ವೆಂದೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಯೋಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. (c) ಆತನ ಪಾದವು ಸದಾ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ "ಮಹಃ" ಎಂತ ಹೆಸರುಗೊಂಡು ಸೂರ್ಯಾದಿ ತೇಜಸ್ವಿನಲ್ಲಿರುವದು. || ೧೦ ||

ಭಾ || ತಸ್ಮಿನ್ನಾನಂದರೂಪೋಽಸೌ ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣಸ್ಸದಾ || ೧೧ ||

ಅ || ಆ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಒಳಗೆ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನು ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಶಿರಃ ಪ್ರಿಯೇ ಸ್ಥಿತಂ ತಸ್ಯ ಪರೇಯಂ ಪ್ರಿಯನಾಮಕಂ |
ನೋದಪ್ರಮೋದಯೋರ್ಬಾಹೂ ನೋದನಾಚ್ಚ ಪ್ರಮೋದನಾತ್ ||

ಮೋದಪ್ರಮೋದನಾನಾನಾವಾನಂದಸ್ವಾತತತ್ವತಃ ||

ಮಧ್ಯಮಾನಂದಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಬೃಹ್ಮಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ತು ಬೃಂಹಯೇತ್ |

ಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರಧಾನವಾಯೌ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯೇ ಸಂಸ್ಥಿತಂ ಸದಾ || ೧೨ ||

ಅ || ನಾರಾಯಣನ ಶಿರಸ್ಸು ಮುಕ್ತರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಗೊಂಡು ಪ್ರಿಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಆತನ ಬಾಹುಗಳು ಮೋದ (ನಿಕ್ಕುಷ್ಟವಿಷಯದಿಂದ) ಟಾದ ಸಂತೋಷ) ಪ್ರಮೋದ (ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ವಿಷಯದಿಂದ) ಟಾದ ಸಂತೋಷ)ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಮೋದ ಪ್ರಮೋದ ನಾಮಕಳಾಗಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಆತನ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು ವಿಸ್ತೃತವಾದುದರಿಂದ ಆನಂದ ನಾಮಕವಾಗಿ ಆನಂದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಆತನ ಪಾದವು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಮಕವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯ ಪ್ರಧಾನ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೨ ||

ಭಾ || ಅಭೇದೋಽಪ್ಯವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯೋಗತಃ |

ದೇಹದೇಹಿವದೇವಾಸೌ ಪಂಚಧಾವಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವಭಾವತಃ ತನ್ನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಿಯಮ್ಯನಿಯಾಮಕತ್ವಾದಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ದೇಹದಂತೆಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ದೇಹಿಯಂತೆಯೂ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಬಹಿಸ್ಥೋ ದೇಹವದ್ವಿಪ್ಲುಃ ಅಂತಸ್ಥೋ ದೇಹಿವತ್ಸತ್ವತಃ |

ಅಂತರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿವಿಶೇಷೇಣ ನತ್ಪಶಕ್ತತ್ವತೋ ಬಹಿಃ ||

ಅ || ಹೊರಗಿನ ರೂಪವನ್ನು ದೇಹದಂತೆಯೂ ಒಳಗಿನ ರೂಪವನ್ನು ದೇಹಿಯಂತೆಯೂ ತಿಳುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಹರಿಯು ಒಂದು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಳಕಡೆಗೇ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ದೇಹಿಯಾಗಿದ್ದಾನಲ್ಲದೆ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತು ಸ್ವೀಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದಲ್ಲ.

ಭಾ || ಸರ್ವೇಽಪಿ ಪುರುಷಾಕಾರಾ ಉತ್ತರಾತ್ಪೂರ್ವಸಂಭವಃ |

ಉತ್ತರೈಃ ಪೂರಿತಾಃ ಪೂರ್ವೇ ನಿಶ್ಚಿದ್ರತ್ವೇನ ಸರ್ವಶಃ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವರೂಪಗಳೂ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರೋತ್ತರಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಆವಿರ್ಭಾವವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರೋತ್ತರ ರೂಪಗಳಿಂದ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿಬಿಡವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ.

ಭಾ || ಅತ್ಯುತ್ಪಂ ಚ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಂ ಬೋಧೋ ವಿವಿಧವೇತ್ಯತಾ |

ಆನಂದಶ್ಚ ಯತಃ ಪೂರ್ಣಃ ತತೋನ್ನಾದಿಮಯಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ||

ಅ || ಅತ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರೇರಣಾ ಜ್ಞಾನ ವಿಜ್ಞಾನ ಆನಂದ ಇವುಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅನ್ಯಮಯಾದಿ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ಅತ್ಯಾದಿದಾಸ್ತೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸರ್ವೇ ಸರ್ವಗುಣಾ ಅಪಿ |

ನಾಮಭೇದಸ್ತತಸ್ತುಕ್ತಃ ಸರ್ವನಾಮವತಾಮಪಿ ||

ಅ || ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ಧರ್ಮಗಳೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ತತ್ತದಧಿಕಾಂ ಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸರ್ವನಾಮವಾಚ್ಯಗಳಾದ ವನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ನಾಮಭೇದವು ಕೊಡುತ್ತಿದೆ.

ಭಾ || ಪಂಚರೂಪಂ ಚ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಜೀವಾದನ್ಯನ್ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಇತಿ ಯೇ ತು ವಿಜಾನಂತಿ ತೇಽಸಂತಸ್ತಮಾಲಯಾಃ ||

ಅ || ಇಂತಹ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಐದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಅಸಜ್ಜನರು ಹಾಗೆಯೇ ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ದುಃಖವನ್ನನುಭವಿಸುವವರು.

ಭಾ || ಜೀವಾದನ್ಯತ್ವರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಚರೂಪಂ ಚ ಯೇ ವಿದುಃ |

ಸಂತಸ್ತ ಇತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಾ ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ತೇ ಧ್ರುವಂ ||

ಅ || (ಹೀಗಲ್ಲದೆ) ಯಾರು ಈ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಜೀವನಿಂದ ಬೇರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ ಅಂಥವರು ಸಜ್ಜನರು (ಸುಖಿಗಳು), ಅವರೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯರೆಂದು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಮಂ || ಅಥಾತೋನುಪ್ರಶ್ನಾಃ | ಉತಾವಿದ್ವಾನಮುಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇತ್ಯ |

ಕಶ್ಚನ ಗಚ್ಛತೀತಿ | ಆಹೋ ವಿದ್ವಾನಮುಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರೇತ್ಯ | ಕಶ್ಚಿತ್ಸ

ಮತ್ಸುತಾತಿಉ || ೧೩ ||

ಅ || ಅಥ=ಆಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರುವದರಿಂದ, ಅನುಪ್ರಶ್ನಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮನ ವಚನಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು (ವರುಣನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವು), ಅವಿದ್ವಾ ನುತ=ತಿಳಿಯದಿದ್ದವನು, ಕಶ್ಚನ=ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಮೃತನಾಗಿ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ಪರಲೋಕವನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾನೋ, ಆಹೋ=ಅಥವಾ, ವಿದ್ವಾನ್=ವಿದ್ವಾಂಸನು, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಮೃತನಾಗಿ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಹೋಗುವನೋ, ಕಶ್ಚಿತ್=ಒಬ್ಬನೇ, ಸಮತ್ಸುತೇ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ, ಉ=ಹೌದು (ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬನೇ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.)

ಭಾ || (a) ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪೂರ್ವಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ ವರುಣೋ ವಿಭುಂ |

ಅವಿದ್ವಾನಸಿ ಯಃ ಕಶ್ಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಪ್ನೋತಿ ಕಥಂಚನ ||

ವಿದ್ವಾನೇವೋತ ತತ್ರಾಪಿ ಸರ್ವೇ ವಾಧೈವ ಕೇಚನ |

(b) ಯದಿ ಸರ್ವೇಽಥ ತತ್ರಾಪಿ ಸರ್ವೇ ಸಮ್ಯಕ್ಸಮಾಪ್ನುಯುಃ |

ಕೇಚಿದೇವೋತ ಸಮ್ಯಕ್ತದಸಮ್ಯಗಪರೇ ಜನಾಃ |

(c) ಜ್ಞಾನಿನೋಽಸೀತಿ ವೈಷ್ಣವಸ್ತನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಾಹ. ಚತುರ್ಮುಖಃ |

ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಪ್ನುಯುರ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ನುಯುರ್ಜ್ಞಾನಿನೋಽಖಿಲಾಃ ||

ಅ. ೨- ಮಂತ್ರ ೧೪.

- (d) ತತ್ರಾಪಿ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತು ನಿರಿಂಚಸ್ಯೈವ ಸರ್ವದಾ |
ಅಸ್ಯೇಷಾಂ ತಾರತಮ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ಸುಖವಿಶೇಷತಃ |
- (e) ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹ್ಯುಕ್ತಾರೇಣ ಸಮಾಸತಃ |
ಉಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರಶೋತ್ತರಂ ಪಶ್ಚಾದ್ವಿಸ್ತರೇಣ ಜಗಾದ ಹ ||
- (f) ಕಶ್ಚಿದೇವೋಽಥ ಸಮ್ಯಕ್ತದಾಪ್ನುಯಾದಿತಿ ವಾಕ್ಯತಃ |
ಅನಂತರಂ ತಥೈವೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತಾರ ಮುನಾಚ ಹ || ೧೩ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ವರುಣನ ಹತ್ತಿರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಪರ
ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದನು ಆಗ ವರುಣನು ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಕೇಳಬೇಕಾದ
ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಚತು
ರ್ಮುಖನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನು. (1) ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಯಾವರೀತಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೋ ಯಾ ವಿಧ್ಯಾಂಸರು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದುವರೋ (2) ವಿಧ್ಯಾಂಸರು ಎಂಬ
ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೋ ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದುವರೋ (3)
ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸುಖವನು
ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೋ, ಯಾ ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣ ಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾರೋ, ಇತರರು
ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸುಖಭೋಗಗಳನ್ನನುಭವಿಸುವದಿಲ್ಲವೋ (c) ಹೀಗೆ ವರುಣ
ನಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಗೈದನು. ಎಲೋ ವರು
ಣನೇ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (d) ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಾವಾ
ಗಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸುಖದಲ್ಲಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿರು
ವುದರಿಂದ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. (e) ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾ
ಯವುಳ್ಳ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸಂಕೋಚವಾಗಿ ಉಕಾರದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮೋತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಮೇಲೆ
ವಿಸ್ತರದಿಂದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. (f) ಒಬ್ಬನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ
ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಮೇಲೆಯೇ “ಹಾಗೆಯೇ ಸರಿ” ಎಂದರ್ಥ ಉಳ್ಳ ಉಕಾರವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನು
ಹೇಳಿದನು. || ೧೩ ||

ಮಂ || ಸೋಕಾನುಯತ | ಬಹುಃ ಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇ ಯೇತಿ | ಸ ತಪೋಃ
ತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಇದ್ ಸರ್ವಮಸೃಜತ | ಯದಿದಂ ಕಿಂ
ಚ | ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ | ತದೇವಾನು ಪ್ರಾವಿಶತ್ | ತದನು ಪ್ರವಿಶ್ಯ |
ಸಚ್ಚತ್ಯಚ್ಚಾಭವತ್ | ನಿರುಕ್ತಂ ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ಚ | ನಿಲಯನಂ ಚಾ
ನಿಲಯನಂ ಚ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ | ಸತ್ಯಂ ಚಾನ್ಯತಂ
ಚ ಸತ್ಯಮಭವತ್ | ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ | ತತ್ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ || ೧೪ ||

ಅ || ಸಃ=ನಾರಾಯಣನು, ಪ್ರಜಾಯೇಯ=ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು, ಬಹುಃ=ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನು, ಸ್ಯಾಂ=ಆಗುವನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಆಕಾಮಯತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು, ಸಃ=ಅವನು, ತಪಃ=ಆಲೋಚನೆಯನ್ನು, ಅತಪ್ಯತ=ಮಾಡಿದನು, ಸಃ=ಅತನು, ತಪಃ ತಪ್ತಾ=ಸರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಯಾವದು ಯಾವದಿದೆಯೋ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲಾದನ್ನೂ, ಅಸೃಜತ=ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು, ತತ್=ಆ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಸೃಷ್ಟ್ವಾ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ, ತದೇವಾನು=ಅದನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ, ಪ್ರಾವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು, ತದನು=ಅದನ್ನನು ಸರಿಸಿ, ಪ್ರವಿಶ್ಯ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಸಚ್ಚ=ಸನ್ನಾಮಕನೂ, ಸತ್ ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಜಗದ್ಗತನು, ಅಭವತ್=ಆದನು. ತ್ಯತ್=ತ್ಯತ್ ಎಂತ ಹೆಸರಿದ್ದವನೂ, ತೃನ್ನಾಮಕ ಜಗದ್ಗತನು, ನಿರುಕ್ತಂ ಸ=ನಿರುಕ್ತನಾಮಕನೂ, ನಿರುಕ್ತವಸ್ತುಗತನು, ಅನಿರುಕ್ತಂ ಚ=ಅನಿರುಕ್ತನಾಮಕನೂ, ಅನಿರುಕ್ತ ಜಗದ್ಗತನು, ನಿಲಯನಂಚ=ನಿಲಯನನಾಮಕನೂ, ನಿಲಯನ ಜಗದ್ಗತನು, ಅನಿಲಯನಂ ಚ=ಅನಿಲಯನನಾಮಕನೂ, ಅನಿಲಯನ ವಸ್ತುಗತನೂ, ವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ=ವಿಜ್ಞಾನನಾಮಕನೂ, ವಿಜ್ಞಾನನಾಮಕ ವಸ್ತುಗತನೂ, ಅವಿಜ್ಞಾನಂ ಚ=ಅವಿಜ್ಞಾನನಾಮಕನೂ, ಅವಿಜ್ಞಾನನಾಮಕ ವಸ್ತುಗತನೂ, ಸತ್ಯಂ ಚ=ಸತ್ಯನಾಮಕನೂ, ಸತ್ಯನಾಮಕ ವಸ್ತುಗತನೂ, ಅನೃತಂ ಚ=ಅನೃತನಾಮಕನೂ, ಅನೃತನಾಮಕ ವಸ್ತುಗತನೂ, ಸತ್ಯಂಚ=ವಿದೋಷಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸತ್ಯನಾಮಕವು, ಅಭವತ್=ಆಯಿತು, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಯಾವುದು ಸೇಳಬಿಟ್ಟಿತೋ, ತತ್=ಅದಿಲ್ಲವನ್ನೂ, ಸತ್ಯಂ ಇತಿ=ಸಾಧುವನ್ನಾಗಿ ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || (a) ಅಚ್ಛೋ ನೈವ ತದಾಪ್ನೋತಿ ಜ್ಞಾನೈವೈತದವಾಪ್ನುತೇ |
 ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಜ್ಞಾಪನಾಯ ತು |
 ಆಹ ಸೃಷ್ಟಿಂ ಪ್ರವೇಶಂ ಚ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನತೋ ಯತಃ |
 ಪ್ರೀತಿಂ ಯಾಂತಿ ಮಹಾಂತಸ್ತು (b) ತದ್ವಶಾ ಏವ ಚೇತ್ಸರಾಃ |
 ಅಗ್ನ್ಯಾದಯೋಽಪಿ ಕಿಮುತ ತದನ್ಯೇ ಮುಕ್ತಿದಸ್ತತಃ |
 ಸ ಎವೈಕಃ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ ಪೂರ್ಣೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾನ್ |
 ಇತಿ ತಸ್ಯ ಮಹೈಶ್ವರ್ಯ ಮುಚ್ಯತೇ (c) ಸತ್ಯಕಾಮಯತ್ |
 ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಜಗದಿದಂ ಸರ್ವಂ ನಿಯಾಮಕತಯಾಸ್ಯ ತು |
 ಬಹುರೂಪೋ ಭವಾನೀತಿ ಸ್ಯಾಜ್ಜಗಜ್ಜೇತ್ಯಚಿಂತಯತ್ ||

ಅ || (a) ಅಜ್ಞಾನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ, ಹರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳಿರುವವೆಂದು ಭಕ್ತರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವನ್ನೂ ಹೇಳುವರಾದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಮಹಾತ್ಮರು ಅವರ ಗುಣ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ. (b) ಪಚನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಮರ್ಥರಾದ ಅಗ್ನಾದಿಗಳೂ ಆ ಹರಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿರುವಾಗ ತದಿಂತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅವನ ಅಧೀನರೇ, ಹೇಳತಕ್ಕದೇನು! ಆ ಕಾರಣ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು ಅವನೊಬ್ಬನೇ. ಅವನೊಬ್ಬನೇ ಸೃಷ್ಟಿತ್ವಾದಿ ನಿಖಿಲೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನೆಂದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದವನು. ಎಂದು 'ಸೋಽಕಾಮಯತ್' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿತ್ವಾದಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ

ಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (c) ಇಂತಹ ಹರಿಯು ನಿಖರ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ನಾನು ಒಡುರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗುವೆನು. ಜಗತ್ತು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಲಿ. ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದನು.

ಭಾ || ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾಲೋಚನಾನ್ನಾನ್ಯತ್ತಪೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕದಾಚನ |
ಅವತಾರೇಷ್ವನುಕೃತಿರ್ಬಾಹ್ಯವೃತ್ತಾಃ ತಪಸ್ವಿನಾಂ ||

ಅ || ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಆಲೋಚನೆಯಿಂದ ನೈರಿಕ್ತವಾದ ಸಂತಾಪಾತ್ಮಕವಾಗಲೀ ವಿಚಾರಾತ್ಮಕವಾಗಲೀ ತಪಸ್ಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದ್ದರೆ ಅದು ತಪಸ್ವಿಜನರ ಅನುಕರಣವೆಂದೂ, ಹಾಗೆ ಹೊರಗಡೆಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡುದೇ ವಿನಹಾ ಮನಃಪೂರ್ವಕ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಸೃಷ್ಟಿರ್ನಾಮ ಸ್ವರೂಪಾತ್ತು ಬಹಿರ್ನಿಷ್ಕ್ರಮಣಂ ಸ್ತೃತಂ ||

ಅ || ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದೆಂದರೆ ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡುದನ್ನು ಜಾಡರಹುಳುವಿನಂತೆ ಕ್ರಮೇಣ ಹೊರಗೆಡುವುದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಯದ್ಯಪೀದಂ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಸ್ಪೋದರಸ್ಥಂ ಮಹಾತ್ಮನಃ |
ತಥಾಪ್ಯೇಷ ದ್ವಿತೀಯೇನ ರೂಪೇಣ ಬಹಿರಾಕ್ಷಿಪೇತ್ |
ರೂಪಾಂತರೇಣಾವಿಶಜ್ಜ ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಅ || ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗಿದ್ದದ್ದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಮೂಲರೂಪಿಗೇನೇ ಶಕ್ತಿಯುಂಟು. ಆದರೂ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಾಸುದೇವಾದಿ ಎರಡನೇ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಶ್ರೀಜನಾರ್ದನನು ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು.

ಭಾ || ತೃಚ್ಚಾನಿರುಕ್ತಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ ತಥಾ ನಿಲಯನಂ ಮಹಾನ್ |
ಸತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತಥಾ ಶ್ರೀಶ್ಚ (b) ಸನ್ನಿರುಕ್ತಂ ತಥಾನ್ಯತಂ ||
ಅವಿಜ್ಞಾನಂ ಚಾನಿಲಯನಂ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರಾಣಯೋಃ ಪರಂ |
(c) ತದ್ಗವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಸಂಬಂಧಾತ್ಸೃತಸ್ತನ್ನಾಮಕೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || (a) ತೃತ್, ಅನಿರುಕ್ತ, ವಿಜ್ಞಾನ, ನಿಲಯನ, ಸತ್ಯ ಎಂಬೀ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿನಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಈ ಮೂರು ಜನರು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. (b) ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್, ನಿರುಕ್ತ, ಅನ್ಯತ, ಅವಿಜ್ಞಾನ, ಅನಿಲಯನ ಎಂಬೀ ಐದು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಪ್ರಾಣ, ಚತುರ್ಮುಖ ಇವರಿಂದ ಇತರನಾದ ಜಗತ್ತು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (c) ಜಗದಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಜಗತ್ತು ತೃದಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಾಗಿ ತತ್ತನ್ನಾಮಗಳುಳ್ಳವನು ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ.

ಭಾ || ತತೋ ನಿಯಾಮಕಶ್ಚೇತಿ ತೃದಾನಂತತ್ವಾದವಾಚ್ಯತಃ |
ಅನಿರುಕ್ತಂ ನಿಲಯನಂ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವತೋ ಹರಿಃ |
ವಿಜ್ಞಾನಂ ಸರ್ವವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಸತ್ಯಂ ಸಾಧುಸ್ವರೂಪತಃ ||

ಅ || ನ್ಯಾಪ್ತನೂ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ್ದರಿಂದ 'ತೃತ' ಎಂತಲೂ. ಅಪಾರಮಹಿಮೆ ನಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅನಿರುಕ್ತ'ನೆಂತಲೂ, ಸರ್ವಾ ಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ 'ನಿಲಯನ'ನೆಂತಲೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನ'ನೆಂತಲೂ, ಸಾಧು ಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್ಯ'ನೆಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅವಸಾದ ಸುವಾಚ್ಯತ್ವ-ದೌರ್ಬಲ್ಯ-ಜ್ಞಪ್ತ-ಸಾಧುತಾಃ |
ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರಾಣತೋಽನ್ಯತ್ರ ಕುರ್ವಂಸ್ತನ್ನಾಮಕೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ಪ್ರಕೃತಿ, ಪ್ರಾಣ, ಚತುರ್ಮುಖರಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭೇದ, ವರ್ಣಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಅಜ್ಞಾನ, ಅಸಾಧುತ್ವ ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕ್ರಮೇಣ ಸತ್, ನಿರುಕ್ತ, ಅನ್ಯತ, ಅವಿಜ್ಞಾನ, ಅನಿಲಯನ ಎಂಬೀ ಐದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು.

ಭಾ || (a) ಆತಃ ಸಾಧುಸ್ವರೂಪಃ ಸನ್ ಸತ್ಯನಾಮಾನ್ಯತಾದಿಕಂ |
ನಾಮಾನೇನ ಗತತ್ವಾದೇಃ (b) ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಭಾಷಿತಂ |
ಸನ್ನಿರುಕ್ತಾದಿಶಬ್ದೇನ ತತ್ಸರ್ವಂ ಸಾಧುತ್ವೇನ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಹಾಗೆಯೇ ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪನಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸತ್ಯ' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಜೇಷ್ಠಕನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜಗತ್ತು ಅನ್ಯತ (ಅನುತ) ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಹೀಗೆ ಅವಿಜ್ಞಾನಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. (b) ಸತ್, ನಿರುಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯಾವುದಾವುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೆ ? ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪವೇ.

ಭಾ || ಅವಸಾದನಾದಿಹೇತುತ್ವಂ ಸಾಧುತ್ವೇನ ಹಿ ಸರ್ವಶಃ |
ಅಸಾಧುತಾವಸಾದಾದಿಸ್ತತ್ಕರ್ತೃತ್ವಂ ಹಿ ಭಾಷಿತಂ ||

ಅ || ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅವಸಾದನ ಎಂದರೆ ದುಃಖಾದಿ ಹೇತುತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟುದೆಲ್ಲವೂ ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪವೇ. ದುಃಖಾದಿಗಳು ಅಮಂಗಲಸ್ವರೂಪಗಳು. ಶ್ರೀಹರಿಗಾದರೂ ದುಃಖಾದಿ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲದೆ ದುಃಖಾದಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ತದಪ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಅಸದ್ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್ |
ತತೋ ವೈ ಸದಜಾಯತ | ತದಾತ್ಮಾನಸ್ವಯಮಕುರುತ | ತಸ್ಮಾ
ತ್ತತ್ಸಕೃತಮುಚ್ಯತ ಇತಿ | ಯದ್ವೈ ತತ್ಸಕೃತಂ | ರಸೋ ವೈ ಸಃ |
ರಸೋಹ್ಯೇವಾಯಂ ಲಬ್ಧ್ವಾನಂದೀ ಭವತಿ | ಕೋಹ್ಯೇವಾನ್ಯಾತ್ಮಃ
ಪ್ರಾಣಾತ್ | ಯದೇಷ ಆಕಾಶ ಆನಂದೋ ನ ಸ್ಯಾತ್ | ಏಷ
ಹ್ಯೇವಾನಂದಯಾತಿ || ೧೫ ||

ಅ || ತದಪಿ=ಸ್ವರೂಪಬಾಹುಳ್ಳವನೆಯೆಂಬಲ್ಲಿ, ಏವ ಶ್ಲೋಕಃ=ಈ ಮಂತ್ರವು, ಭವತಿ=ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದಂ=ಈ ಜಗತ್ತಿನ, ಅಗ್ರೇ=(ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಅಸತ್=ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಆಸೀತ್=ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ವೈ=ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತತಃ=ಆ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಸತ್=ಸನ್ನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಅಜಾಯತ ವೈ=ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. ತತ್=ಆ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯರೂಪವು, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಸ್ವಯಂ=ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿರೂಪದಿಂದ, ಅಕುರುತ=ಮಾಡಿತು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ತತ್=ವಾಸುದೇವರೂಪವು, ಸುಕೃತಮಿತಿ=ಸುಕೃತನೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಯತ್ ಏತತ್ ಸುಕೃತಂ=ಯಾವುದು ಸುಕೃತನಾಮಕವೋ, ಸಃ=ಆ ವಾಸುದೇವನು, ರಸೋ ವೈ=ಆನಂದರೂಪನೇ. ಅಯಂ= ಈಜ್ಞಾನಿಯು, ಹಿ=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ರಸಮೇವ=ಆನಂದರೂಪ ನನ್ನೇ, ಲಬ್ಧ್ವಾ=ಹೊಂದಿ, ಆನಂದೀ ಭವತಿ=ಸ್ವಯೋಗ್ಯವಾದ ಆನಂದಭರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಷಃ ಆಕಾಶಃ=ಈ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಆನಂದಃ=ಸುಖರೂಪನು, ನ ಸ್ಯಾತ್ ಯತ್=ಆಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಕಃ ಹಿ ಏವ=ಯಾರು ತಾನೇ, ಅನ್ಯಾತ್=ಪ್ರೇರಿಸ್ಯಾನು, ಕಃ=ಯಾವಾ ತನು, ಪ್ರಾಣಾತ್=ಯಜ್ಞದಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಹಿ=ಆದುದರಿಂದ, ಏಷ ಏವ=ಈ ವಾಸುದೇವನೇ, ಆನಂದಯಾತಿ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂತೋಷ ಯುಕ್ತವಾದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || ೧೫ ||

ಭಾ || ಅನಾಸಾದ್ಯಸ್ತ್ಯಸನ್ನಾಮಾ ಪೂರ್ವಂ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ ||

ಅ || ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಅಸತ್' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು.

ಭಾ || ಸ ಆಸಾದ್ಯಶ್ಚ ಸನ್ನಾಮಾ ವಾಸುದೇವೋಭವತ್ಪ್ರಭುಃ |

ಅ || ಅಂತಹ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್' ಎಂತ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನಾದನು.

ಭಾ || ಸ ವಾಸುದೇವಃ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಚಕ್ರೇ ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿಕಂ |

ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸುಕೃತಂ ನಾಮ ಸ ಆನಂದೋ ರಸಸ್ತತಃ ||

ಅ || ಆ ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನನ್ನು ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ಆ ಕಾರಣ ಆ ವಾಸುದೇವನು 'ಸುಕೃತ' (ಸು+ಕೃತ) ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆತನು ಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವುಳ್ಳವನು.

ಭಾ || ಆನಂದಮೀನಂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಕ್ತೋ ಮೋದೇ ನ್ನ ಚಾನ್ಯಥಾ |

ಅ || ವಾಸುದೇವನು ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದವನು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿ ಆನಂದಪೂರ್ಣನಾಗುತ್ತಾನಲ್ಲದೆ, ಆನಂದವಿಲ್ಲದವ ನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನು ಆನಂದಪಡಲಾರನು.

ಭಾ || ಆದೀಪ್ತಸ್ತ್ವೇವ ಭಗವಾನ್ ಯದ್ವ್ಯಾನಂದೋ ಭವೇನ್ನ ಚ |

ಸಾಮಾನ್ಯಚೇಷ್ಟಾ ಧರ್ಮ್ಯಾಶ್ಚ ಕಸ್ಯ ಸ್ಯುಃಸ್ತಮೃತೇ ಪ್ರಭುಮ್ ||

ಅ || ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ವಾಸುದೇವನು ಆನಂದರೂಪನಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಾವಾತನಿಗೆ ಲೌಕಿಕ ಚೇಷ್ಟೆಗಳೂ ಧರ್ಮವಿಷಯಿಭೂತಗಳಾದ ವೈದಿಕ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಆದಾವು.

ಭಾ || ಸುಖಂ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಹಿ ಕುರುತೇ ಲೋಕಚೇಷ್ಟಾಂ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಅಲ್ಪಾತ್ಸುಖಾದಲ್ಪಕರ್ಮಾ ಪೂರ್ಣಾನಂದಾದ್ಧಿ ಸರ್ವಕೃತ್ ||

ಅ || ಏಕೆಂದರೆ, ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನು ಪೂರ್ಣ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇ ವೈದಿಕ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಪಸುಖದಿಂದ ಅಲ್ಪಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನು (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) (ದೃಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ) ಹರಿಯು ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಮಹಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ನಹ್ಯಾರ್ಥಃ ಕರ್ಮ ಕುರ್ವಂತಿ ಮುಗ್ಧಾಶ್ಚೈವ ವಿಶೇಷತಃ |
ತಸ್ಮಾತ್ ಯಾದೃಕ್ಸುಖಂ ತಾದೃಕ್ಕರ್ಮಪೂರ್ಣಸುಖಸ್ತತಃ |
ಸರ್ವಕೃತ್ಸತ್ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ||

ಅ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದುಃಖಿಗಳು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂರ್ಛಿತರಂತೂ ಸುತರಾಂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಯಾವ ರೀತಿ ಸುಖವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಇರುವುದು. ಮಹಾಕರ್ತೃವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪೂರ್ಣಾನಂದನು.

ಭಾ || ಆಹ ತಸ್ಮಾತ್ಸನಾತನೀ | ಸುಖಂ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಕರೋತೀತಿ
ಛಂದೋಗಾನಾಂ ಶ್ರುತಿಃ ಪರಾ |
ಅಲಬ್ಧ್ವಾ ತು ಸುಖಂ ಸೈವ ಕರೋತೀತ್ಯಪಿ ಸಾದರಂ ||

ಅ || ಆದುದರಿಂದ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಿಗಳ ಶ್ರುತಿಯು “ವಿಷ್ಣುವು ಆನಂದವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ, ಪೂರ್ಣಾನಂದವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲವೆಂತಲೂ ಆದುದರಿಂದ ಹೇಳುತ್ತದೆ.”

ಭಾ || ತತ್ಪೂರ್ಣಾನಂದದೇವೇನ ಕಾರಿತಃ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಸ್ಫುಟಂ |
ಸರ್ವಲೋಕಃ ಸ ಏವೈಕಃ ಆನಂದಯತಿ ಚಾಖಿಲಮ್ ||

ಅ || ಆದಕಾರಣ ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತು ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ನಿಖಿಲ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆತನೊಬ್ಬನೇ ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಆನಂದಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೫ ||

ಮಂ || ಯದಾ ಹ್ಯೇವೈಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನದೃಶ್ಯೈಃ ಸಾತ್ತ್ವಿಕೈಃ ನಿರುಕ್ತೈಃ ನಿಲಯನೈಃ
ಭಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವಿಂದತೇ | ಅಥ ಸೋಽಭಯಂ ಗತೋ ಭವತಿ |
ಯದಾ ಹ್ಯೇವೈಷ ಏತಸ್ಮಿನ್ನದರಮಂತರಂ ಕುರುತೇ | ಅಥ ತಸ್ಯ
ಭಯಂ ಭವತಿ | ತತ್ತ್ವೇನ ಭಯಂ ವಿದುಷೋಽಮನ್ಯಾನಸ್ಯ | ತದಪ್ಯೇಷ

ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಭೀಷಾಸ್ಮಾದ್ಭೀತಃ ಸವತೇ | ಭೀಷೋದೇತಿ
ಸೂರ್ಯಃ | ಭೀಷಾಸ್ಮಾದಗ್ನಿಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ | ಮೃತ್ಯುರ್ಧಾವತಿ ಸಂಚಮು
ಇತಿ || ೧೬ ||

ಅ || ಯದಾಹಿ ಏವ=ಯಾವಾಗ, ಏಷಃ=ಜ್ಞಾನಿಯು, ಅದೃಶ್ಯೇ=ಅಜ್ಞರಿಗಗೋ
ಚರನಾದ, ಅನಾಶ್ರೀ=ಜೀವಗುಣರಹಿತನಾದ, ಅನಿರುಕ್ತೇ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವೇದಗಳಿಂದ
ಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗದಿರುವ, ಅನಿಲಯನೇ=ಆಶ್ರಯರಹಿತನಾದ, ಏತಸ್ಮಿನ್=ಈ ಹರಿಯಲ್ಲಿ,
ಅಭಯಂ=ಭಯವಿಲ್ಲದೇನೇ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ=ಧ್ಯಾನರೂಪ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು, ವಿಂದತೇ=ಹೊಂದುವ
ನೋ, ಅಥ=ಆವಾಗ, ಸಃ=ಆ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅಭಯಂ=ಹರಿಯನ್ನು, ಗತಃ=ಹೊಂದಿದವನು,
ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಯದಾಹಿ ಏವ=ಯಾವಾಗ, ಏಷಃ=ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಉದರಂ=ಜೀವ
ರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿರುವ, ಅಂತರಂ=ಭೇದವನ್ನು, ಏತಸ್ಮಿನ್=ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಕುರುತೇ=
ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಅಥ=ಆವಾಗ, ತಸ್ಯ=ಆ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ, ಭಯಂ=ಭೀತಿಯು, ಭವತಿ=ಆಗು
ತ್ತದೆ. ತತ್ ಏವ ತು=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವೇ, ವಿದುಷಃ=ಜ್ಞಾನಿಗೂ, ಅಮನ್ಯಾಸಸ್ಯ=ಅಜ್ಞಾನಿಗೂ,
ಭಯಂ=ಭಯಂಕರವು. ತದಪಿ=ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ ಶ್ಲೋಕಃ=ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು,
ಭವತಿ=ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಮಾತ್=ಈ ಹರಿಯು, ಭೀಷಾ=ಭಯದಿಂದ, ನಾತಃ=
ಗಾಳಿಯು, ಸವತೇ=ಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಭೀಷಾ=(ಇವನ) ಭಯದಿಂದ, ಸೂರ್ಯಃ=
ಸೂರ್ಯನು, ಉದೇತಿ=ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಸ್ಮಾತ್=ಇವನ, ಭೀಷಾ=ಭಯದಿಂದ, ಅಗ್ನಿಶ್ಚ=
ಅಗ್ನಿಯು, ಇಂದ್ರಶ್ಚ=ಇಂದ್ರನು, (ತನ್ಮೃತ್ಯುಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸಂಚಮು=
ಮಾರಕನಾದ, ಮೃತ್ಯುಃ=ಯಮನು, ಧಾವತಿ=ತನ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಓಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾದದೃಶ್ಯೇ ಜೈವಾನಾಂ ಗುಣಾನಾಮಪ್ಯಸಂಗತೇಃ |
ಅನಾಶ್ರೀಽಥ ಗುಣಾನಂತ್ಯಾದನಿರುಕ್ತೇ ನಿರಾಶ್ರಯಾತ್ |
ಅನಿಲಯನೇಽಭಯತ್ವೇನ ಯದಾ ಜ್ಞಾನೇನ ತಿಷ್ಠತಿ |
ತದಾ ಭಯಂ ಹರಿಂ ಗಚ್ಛೇತ್ ನೈವಾಜ್ಞಾನೀ ಕಥಂಚನ ||

ಅ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದರೇತ್ಯಾ ಹರಿಗೇನೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞದೃಷ್ಟಿಗೆ
ಆಗೋಚರನಾಗಿಯೂ ಜೀವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಬ್ಜಜ್ಞ ಅಲ್ಪಸುಖ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ
ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾಶ್ರೀನಾಗಿಯೂ, ಗುಣಾಧಿಕನಾದುದರಿಂದ ಅನಿರುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಪರಾ
ಶ್ರಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅನಿಲಯನನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಭಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ಜ್ಞಾನ
ವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೋ ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು ಭಯಪರಿಹಾರಕನಾದ ಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುವನು.
ಅಜ್ಞಾನಿಯು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು.

ಭಾ || ಯದೇತಸ್ಮಿನ್ ಪರೇ ವಿಷ್ಣೌ ಉದರಂ ಜೀವಗತ್ವತಃ |
ಭೇದಂ ಕರೋತಿ ತೇನೈವ ಭಯಮಸ್ಯ ಮಹದ್ಭವೇತ್ ||

ಅ || ಯಾವಾಗ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ವಿಶ್ವತೈಜಸಾದಿ ಭಗವದ್ಗ್ರಹಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಅದರದ್ದೋ ಹಿಂದಲೇ ತಮಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಹಾಭಯವು ಆತನಿಗುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಅ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರೇಭ್ಯ ಉಚ್ಚಃ ಸ ಏವತು |

ತ ಉದಾ ಜೀವಸಂಘಾಃ ಸ್ವುರುದರಂ ತದ್ಗತಾಂತರಮ್ ||

ಅ || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಅ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಉಚ್ಚನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಜೀವರ ಸಮುದಾಯವು 'ಉದಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜೀವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭೇದವು 'ಉದರ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಭಯಕೃದ್ವಿದುಷೋಽವಿದುಷಸ್ತಥಾ |

ವಿದುಷೋಲ್ಪಭಯಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ಯಾವನ್ಯುಕ್ತಿಂ ವ್ರಜತ್ಯಸೌ |

ಅಥಾಭಯಂ ಭವೇದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ ||

ಅ || ಆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೂ ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೂ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡತಕ್ಕದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಆತನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ತನಕವೇ ಅಲ್ಪವಾದ ಭಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಕ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಆತನಿಗೆ ಅಭಯವನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಯಾದ್ವಾಯ್ಯಾದಯೋ ದೇವಾಃ ವಿದ್ವಾಂಸೋಽಪಿ ವಿಶೇಷತಃ |

ಭೀತಾಃ ಸ್ವಕರ್ಮ ಕುರ್ವಂತಿ ವಿಘ್ನೋಃ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಮಂಜಸಾ ||

ಅ || ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ವಾಯ್ವಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ವಸ್ವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಆಪ್ರೀತಿಯುಂಟಾಗುವದೆಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದಲೇ ಆತನ ಸ್ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಅನುನ್ಯಾನಸ್ಯ ನುರ್ವಿಷ್ಣುಃ ಕುರ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಮಹದ್ವಯಂ |

ತನು ಆಖ್ಯಮನುತ್ಥಾನಂ ವಿದುಷಾಂ ನಿಯಮೇನ ತು |

ಸ್ಯಾದೇವ ಮೋಕ್ಷಃ ||

ಅ || ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ತಮಸ್ಸೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತಿರುಗಿ ಎಳೆಗೆಯ್ದದ ಮಹಾಭಯವನ್ನು ನಿರಂತರವೂ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವು ಆಗಿಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

ಮಂ || ಸೈಷಾನಂದಸ್ಯ ಮಿಮಾಂಸಾ ಭವತಿ | ಯುವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾಧುಯುವಾ.

ಧ್ಯಾಯಕಃ | ಅಶಿಷ್ಠೋ ದೃಢಿಷ್ಠೋ ಬಲಿಷ್ಠಃ | ತಸ್ಯೇಯಂ ಪೃಥಿವೀ

ಸರ್ವಾ ವಿತ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾ ಸ್ಯಾತ್ | ಸ ಏಕೋ ಮಾನುಷ ಆನಂದಃ |

ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಮಾನುಷಾ ಆನಂದಾಃ | ಸ ಏಕೋ ಮಾನುಷ್ಯಗಂಧ

ರ್ವಾಣಾಮಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ತ ಚಾಕಾಮಹತಃ || ೧೭ ||

ಅ || ಸಾ=ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ, ಏಷಾ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಆನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ =ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಆನಂದ ವಿಷಯಕ ವಿಚಾರವು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ಯುವಾ=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವನು, ಸಾಧುಯುವಾ=ಆನಂದಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತನೂ, ಆಧ್ಯಾಯಕಃ =ಜನ್ಮಾಗಿ ಆಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು, ಅಶಿಷ್ಯಃ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣ ಸುಖವುಳ್ಳವನು, ದೃಢಿಷ್ಯಃ=ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದವನು. ಬಲಿಷ್ಠಃ=ಬಹುಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಸ್ಯಾತ್=ಆದಾನು. ತಸ್ಯ=ಈ ಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಮುಕ್ತಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ (ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಇಯಂ ಸರ್ವಾ ಪೃಥಿವೀ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭೂಮಿಯೂ, ವಿತ್ತಸ್ಯ=ದ್ರವ್ಯದಿಂದ, ಪೂರ್ಣಾ=ತುಂಬಿದ್ದು, ಸ್ಯಾತ್=ಆದರೆ (ಯಾವ ಸುಖವೋ) ಸಃ=ಅದು, ಮಾನುಷಃ=ಮುಕ್ತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ, ಏಕಃ ಆನಂದಃ=ಒಂದು ಆನಂದವು, ತೇ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ, ಯೇ=ಯಾವ, ಮಾನುಷಾಃ=ಮನುಷ್ಯಮುಕ್ತಚಕ್ರವರ್ತಿ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ಶತಂ ಆನಂದಾಃ=ನೂರು ಆನಂದಗಳೋ, ಸಃ=ಅದು, ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚ=ಶ್ರುತಿಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಅಕಾಮಹತಸ್ಯ ಚ=ಕಾಮೋಷದ್ರವ ರಹಿತರಾದ, ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾಣಾಂ=ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರಿಗೆ, ಏಕಃ ಆನಂದಃ=ಒಂದು ಆನಂದವು.

ಭಾ || ತತ್ರಾಸ್ತಿ ಹ್ಯಾನಂದಸ್ಯ ವಿಚಿತ್ರತಾ ||

ಅ || ಆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ತರತಮಭಾವವು ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || (a) ಯಸ್ತು ಸಾಧುಗುಣೈರ್ಯುಕ್ತಃ ತಸ್ಯೈವಾಪ್ಯಖಿಲಾ ಮಹೀ |
ತ್ರೇತಾಯುಗೇ ಚಕ್ರವರ್ತೀ (b) ಯದಾ ಮುಕ್ತಸ್ತು ಸಂಸೃತೇಃ |
ಅಧೀತಿ ಫಲಪೂರ್ಣತ್ವಾದಾಧ್ಯಾಯಕ ಇತಿರಿತಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿಯೂ, ಸಾಧು ಗುಣಯುಕ್ತನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೋ, ಅತನಿಗೆ ಸಮಸ್ತ ಭೂಮಿಯೂ ಅಧೀನವಾಗಿದೆ. (b) ಆತನೇ ಸಾಧುಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಲಿಂಗಶರೀರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಯನ್ನು ಯಾವಾಗ ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಆಧ್ಯಯನಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾದುದರಿಂದ 'ಆಧ್ಯಾಯಕ' ನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಸ ಏವ ವಿಷ್ಣುನಾ ಯುಕ್ತೋ ಗಚ್ಛತಿರಿತಿ ಯುವಾ ಸ್ಮೃತಃ ||

ಅ || ಆತನೇ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಯುವಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಏಕಾನಂದಸ್ವರೂಪೋಽಸೌ ಮಾನುಷೋ ಮುಕ್ತ ಇಷ್ಯತೇ ||

ಅ || ಈ ಮನುಷ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಮುಕ್ತನಾದವನು ಒಂದು ಆನಂದವುಳ್ಳವನೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾಚ್ಛತಗುಣಾನಂದಾ ಗಂಧರ್ವಾ ಮಾನುಷಾತ್ಮಕಾಃ ||

ಅ || ಮುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವರು ನೂರು ಪಾಲು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆನಂದವುಳ್ಳವರು.

ಭಾ || ಮುಕ್ತಾ ಶ್ರುತಿಫಲಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ತತಃ ಕಾನೂಹತಾಸ್ತಥಾ ||

ಅ || ಮುಕ್ತರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರವಣಫಲವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೋತ್ರೀಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೂ ಸಮಸ್ತ ಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿದವರಾದುದರಿಂದ ಕಾಮೋಪದ್ರವರಹಿತರಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಕಾಮಹತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ || ೧೭ ||

ಮಂ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾಣಾಮಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕೋ ದೇವಗಂಧರ್ವಾಣಾಮಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ ||

|| ೧೮ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ದೇವಗಂಧರ್ವಾಣಾಮಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕಃ

ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ಚಿರಲೋಕಲೋಕಾನಾಮಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ

ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೧೯ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ಚಿರಲೋಕ

ಲೋಕಾನಾ ಮಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕ ಆಜಾನಜಾನಾಂ ದೇವಾನಾ

ಮಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೨೦ || ತೇ ಯೇ

ಶತಮಾಜಾನಜಾನಾಂ ದೇವಾನಾಮಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕಃ ಕರ್ಮ

ದೇವಾನಾಂ ದೇವಾನಾಮಾನಂದಃ | ಯೇ ಕರ್ಮಣಾ ದೇವಾನಾಪಿ

ಯಂತಿ | ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೨೧ ||

ಅ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾಣಾಂ ಆನಂದಾಃ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ.) ಸಃ ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚ ಅಕಾಮಹತಸ್ಯ ದೇವಗಂಧರ್ವಾಣಾಂ=ಸಾಕ್ಷಾದ್ದೇವದೂತರಿಗೆ, ಏಕಃ ಆನಂದಃ=(ಹಿಂದಿನದ್ದೇ ಅರ್ಥ.)

ಅನ್ವಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಚಿರಲೋಕಲೋಕಾನಾಂ ಚಿರಲೋಕ=ಅರ್ಯಮಾದಿ ಉತ್ತಮ ಪಿತೃಗಳಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಲೋಕವೇ, ಲೋಕಾನಾಂ=ಆಶ್ರಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ=ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆಜಾನಜಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ=ವಿಶೇಷನಾಮವಿಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳ ಕುಲೋತ್ಪನ್ನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಯೇ=ಯಾವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು, ಕರ್ಮಣಾಂ=ಭೂದಾನಾದಿರೂಪ ಕರ್ಮದಿಂದ, ದೇವಾನ್=ದೇವತ್ವವನ್ನು, ಅಪಿಯಂತಿ=ಹೊಂದಿದ್ದಾರೋ, ಕರ್ಮದೇವಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ=ಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಅಂತಹ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ. || ೨೧ ||

ಮಂ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಕರ್ಮದೇವಾನಾಂ ದೇವಾನಾಮಾನಂದಃ | ಸ

ಏಕೋ ದೇವಾನಾಮಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರೀಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ ||

ತೇ ಯೇ ಶತಂ ದೇವಾನಾ'ಮಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾನಂದಃ |
ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೨೩ || ತೇ ಯೇ ಶತಮಿಂದ್ರಸ್ಯಾ
ನಂದಾಃ | ಸ ಏಕೋ ಬೃಹಸ್ಪತೇರಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾ
ಮಹತಸ್ಯ || ೨೪ || ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಬೃಹಸ್ಪತೇರಾನಂದಾಃ | ಸ
ಏಕಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಾನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೨೫ ||
ತೇ ಯೇ ಶತಂ ಪ್ರಜಾಪತೇರಾನಂದಾಃ | ಸ ಏಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ
ಆನಂದಃ | ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯ || ೨೬ ||

ಅ || ದೇವಾನಾಂ=ಸೃಷ್ಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ. || ೨೨ || ಇಂದ್ರಸ್ಯ=ದಕ್ಷ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ. || ೨೩ || ಬೃಹಸ್ಪತೇಃ=ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ. || ೨೪ ||
ಪ್ರಜಾಪತೇಃ=ಪ್ರಜಾಪತಿನಾಮಕ ರುದ್ರನಿಗೆ. || ೨೫ || ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ. || ೨೬ ||

ಭಾ || ತೇಭ್ಯಃ ಶತಗುಣಾನಂದಾ ದೇವಪ್ರೇಷ್ಯಾಸ್ತು ಮುಖ್ಯತಃ |
ಯೇ ತೇ ಹಿ ದೇವ ಗಂಧರ್ವಾ ನುಕ್ತೇಭ್ಯ ಸ್ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ ||
ಶತಾಧಿಕಾ ಹಿ ಪಿತರಃ ತೇಭ್ಯ ಆಜಾನದೇವತಾಃ ||

ಅ || ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರಿಂದ ದೇವಗಂಧರ್ವರು ನೂರು ಮಡಿ ಆನಂದ
ವುಳ್ಳವರು. ಯಾರು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೊತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ದೇವಗಂಧ
ರ್ವರು. ಅಂತಹ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ನೂರು
ಪಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆನಂದವುಳ್ಳವರು. ಅವರಿಂದ ನೂರುಪಾಲು ಆಜಾನದೇವತೆಗಳು ಆನಂದ
ಉಳ್ಳವರು.

ಭಾ || ಅನಾಖ್ಯಾತಾ ದೇವತಾಸ್ತು ಜಾತಾ ದೇವಕುಲೇ ಚ ಯಾಃ |
ಆಜಾನದೇವತಾಸ್ತಾ ಹಿ ತಾಭ್ಯೋಽಗ್ರಾಃ ಕರ್ಮದೇವತಾಃ |
ಬಲ್ಯಾದ್ಯಾ ಅಂತರಾ ಪ್ರಾಪ್ತದೇವತಾಃ ಕರ್ಮದೇವತಾಃ ||

ಅ || ನಾನುನಿಶೇಷದಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು ಹಾಗೆ ದೇವಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರು
ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿರುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಆಜಾನದೇವತೆಗಳು. ಅವರಿಂದ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳು
ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ನೂರುಪಾಲು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಆನಂದವುಳ್ಳವರು. ಸೃಷ್ಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ
ಸೇರದೆ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಗಾದಿರೂಪಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬಲಿಚಕ್ರವ
ರ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದವರು ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳು.

ಭಾ || ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ತಾತ್ಪ್ರಿಕಾ ದೇವಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದೌ ದೇವತಾಂ ಗತಾಃ ||

ಅ || ಆ ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಾದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ
ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ನೂರುಪಾಲು ಆನಂದ ಹೆಚ್ಚಿಗೆವುಳ್ಳವರು.

ಭಾ || ತೇಭ್ಯೋ ದಕ್ಷಶ್ಚೇಂದ್ರನಾಮಾ ಸ ಹೀಂದುಂ ರಾರಯತ್ಪುರಾ ||

ಅ || ಆ ತಾತ್ಪ್ರಿಕದೇವತೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಆತನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕಲಾಕ್ಷೀಣನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಗೊಂಡನು.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾದ್ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಾತ್ಪುರಂದರಃ ||

ಅ || ಆ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪುರಂದರನು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ಆತನು ಮಹೇಂದ್ರನಾದುದರಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾಮಕನು.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಮುಕ್ತೋ ರುದ್ರಃ ಪ್ರಜನನೀಶಿತಾ ||

ಅ || ಆ ದೇವೇಂದ್ರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾಮಕನಾದ ಮುಕ್ತರುದ್ರನು ಅಂದರೆ ಶೇಷನು ನೂರುಮಡಿ ಆನಂದಾಧಿಭಕ್ತವುಳ್ಳವನು.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶತಗುಣೋ ಮುಕ್ತ ಇತ್ಯೇಷನಿರ್ಣಯಃ ||

ಅ || ಆ ಶೇಷನಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ನೂರುಮಡಿ ಆನಂದಾಧಿಕನು. ಹೀಗೆಯೇ ನಿಖಿಲಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯವು.

ಭಾ || ಯಥಾಽನಂದೇ ತಥಾ ಜ್ಞಾನೇ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತೌ ಬಲಾದಿಕೇ |
ಸರ್ವೈರ್ಗುಣೈಃಶತಗುಣಾಃ ಕ್ರಮೇಣೋಕ್ತೇನ ತೇಽಖಿಲಾಃ ||

ಅ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕ್ಷಿತಿಪ, ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವಕುಮದಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ, ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಜ್ಞಾನ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ, ಬಲವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ನೂರುಪಾಲು ಅಧಿಕರು.

ಭಾ || ಅಥವಾ ಸಹಸ್ರಗುಣಿತಾ ಅನಂತ ಗುಣಿತಾಸ್ತಥಾ |
ಪರಿಮಾಣೇ ಶತಗುಣೇಽಪ್ಯಾನಂದಸ್ಫುಟಿತಾವಶಾತ್ ||

ಅ || ಪೂರ್ವಪೂರ್ವೋಕ್ತರ ಆನಂದಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತರೋತ್ತರರ ಆನಂದಾದಿಗಳು ನೂರುಮಡಿ ಹೆಚ್ಚುಉಳ್ಳದ್ದಾಗ್ಯೂ ಉತ್ತರೋತ್ತರರ ಆನಂದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವಿರುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರ ಯಾ ಅನಂತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರೆಂದು ತಿಳುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಯಥಾ ದೀಪಾಚ್ಚ ತಗುಣಾಪ್ಯಗ್ನಿಜ್ವಾಲಾ ನ ದೀಪವತ್ |
ಸ್ಫುಟೀಭವೇದ್ಯಥೈವಾಗ್ನಿರ್ಬಹುಲೋಽಪಿ ನ ಸೂರ್ಯವತ್ |
ಯಥೈವ ಸೂರ್ಯಾದ್ವಿಸ್ವಗುಣಶ್ಚಂದ್ರೋ ನೈವ ಸ್ಫುಟೀಭವೇತ್ |
ಉತ್ತರೇಪಾಮುತ್ತರೇಪಾಂ ಗುಣಾ ಏವಮತಿಸ್ಫುಟಾಃ ||

ಅ || ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯು ದೀಪದಿಂದ ಮೊಡ್ಡದಿದ್ದರೂ ಅದರಂತೆ ಹ್ಲಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲಾರದೋ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊಡ್ಡದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉರಿಸಿದರೂ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾರದೋ ಸೂರ್ಯನಿಂದಿಮ್ಮಡಿಯಾಗಿರುವ ಚಂದ್ರಮಂಡಲವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಂತೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾರದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಉತ್ತರೋತ್ತರರ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳು ಪರಿಮಾಣವಿಶೇಷವನ್ನೇಕೈಸದೇನೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಪಷ್ಟಗಳಾಗಿದ್ದಾವೆ.

ತಾ || ವಸ್ತುತಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಉರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯು ಉರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಜ್ವಾಲೆಯು ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಗೆ ಸದೃಶವಾಗಲಾರದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಭಾ || ಪ್ರತಿಬಿಂಬಾ ಯತಃ ಪೂರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾನಾಂ ನರಾದಯಃ |

ಅತೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಾಸ್ತೇ ಸ್ಫುಟರೂಪಾಸ್ತಥೋತ್ತರಾಃ ||

ಅ || ಯಾವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದವರು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧೀನರೂ ಸದೃಶರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೋ, ಆ ಕಾರಣ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪರು. ಉತ್ತರೋತ್ತರರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರು. || ೧೮-೨೭ ||

ಮಂ || ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ | ಸ ಏಕಃ | ಸ

ಯ ಏವಂ ವಿತ್ | ಅಸ್ಮಾಲೋಕಾತ್ಪ್ರೇತ್ಯ | ಏತಮನ್ನಮಯಮಾ

ತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ | ಏತಂ ಪ್ರಾಣಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂ

ಕ್ರಾಮತಿ | ಏತಂ ಮನೋಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ |

ಏತಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ | ಏತಮಾನಂದ

ಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ || ೨೭ ||

ಅ || ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯೋಽಯಂ=ಯಾವಾತನು, ಪುರುಷೇ ಚ=ನಿಖಿಲಜೀವಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿಯೂ (ಇದ್ದಾನೋ), ಯಃ ಚ ಅಸೌ=ಯಾವಾತನು, ಆದಿತ್ಯೇ=ಸೂರ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಇದ್ದಾನೋ), ಸಃ=ಆತನು, ಏಕ ಏವ=ಒಬ್ಬನೇ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ ವಿತ್=ಹೀಗೆ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುವನೋ, ಸಃ=ಆ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅಸ್ಮಾತ್ ಲೋಕಾತ್=ಈ ಪಾಂಚಭೌತಿಕ ಶರೀರದಿಂದ, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಹೊರಟು, ಏತಂ=ಈ ದಾವ, ಅನ್ನಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಉಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆಯೇ) ಪ್ರಾಣಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮನೋಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿಜ್ಞಾನಮಯಮಾತ್ಮಾನಂ=ವಾಸುದೇವರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಆನಂದಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ನಾರಾಯಣರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಉಪಸಂಕ್ರಾಮತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || (a) ಯತ್ರ ಸಾದಾತ್ಸ್ವರೂಪಾಸ್ತಿಃ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಸಮಂತತಃ |

ಸ ವಿಪ್ಲುಃ ಸರ್ವಜೀವೇಷು ನೃಪು ದೇವೇಷು ಚ ಸ್ಥಿತಃ ||

(b) ಏಕ ಏವ ಮಹಾಯೋಗೀ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ |

ಸರ್ವೋತ್ತಮಃ ಸ ಪೂರ್ಣಶ್ಚ ||

(c) ತಮೇವಂ ವೇದ ಯಃ ಪುಮಾನ್ |

ಜೀವಾಂಶ್ಚ ತಾರತಮ್ಯಸ್ಥಾನ್ ಸ ಗಚ್ಛೇತ್ಸಂ ಚ ರೂಪಿಣಿಮ್ ||

ವಿಷ್ಣುಂ || ೨೭ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಸಜ್ಜೀವರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲಿಂಗದೇಹ ಭಂಗವಾಗೋಣ ತಮತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪಭೂತಾ ನಂದವನ್ನು ಹೊಂದುವರೋ, ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮನುಷ್ಯ ರಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.

(b) ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಮಹಾ ಸಮರ್ಥನೂ ನೀಚೋಚ್ಚಜೀವರಲ್ಲಿ ತಾನಿದ್ದರೂ ಭೇದ ಶೂನ್ಯನೂ, ಸಮಸ್ತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

(c) ಇಂತಹ ಮಹಾತ್ಮೆವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೂ, ಜೀವರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯ ಯುಕ್ತರೆಂದೂ, ಯಾರು ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಪಂಚ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೨೭ ||

ಮಂ || ತದಸ್ಯೇಷ ಶ್ಲೋಕೋ ಭವತಿ | ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ |

ಅಪ್ರಾಪ್ಯ ಮನಸಾ ಸಹ | ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ | ನ

ಬಿಭೇತಿ ಕುತಶ್ಚನೇತಿ | ಏತೇ ಹ ವಾವ ನ ತಸತಿ | ಕಿಮಹಂ ಸಾ

ಧು ನಾಕರವಂ | ಕಿಮಹಂ ಪಾಪಮಕರವಮಿತಿ | ಸ ಯ ಏವಂ

ವಿದ್ವಾನೇತೇ ಆತ್ಮಾನಃ ಸ್ಪೃಣುತೇ | ಉಭೇ ಹೈವೈಷ ಏತೇ ಆತ್ಮಾ

ನಃ ಸ್ಪೃಣುತೇ | ಯ ಏವಂ ವೇದ | ಇತ್ಯುಪನಿಷತ್ || ಓಂ || ಸ ಹ

ನಾ ವವತು | ಸ ಹ ನಾ ಭುನಕ್ತು | ಸ ಹ ವೀರ್ಯಂ ಕರವಾವ

ಹೈ | ತೇಜಸ್ವಿನಾವಧೇತಮಸ್ತು ಮಾ ವಿದ್ವಿಷಾವ ಹೈ | ಓಂ ಶಾಂತಿಃ

ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ || ೨೮ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾ ||

ಅ || ತದಸಿ = ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಏಷ ಶ್ಲೋಕಃ = ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು, ಭವತಿ = ಸಮ್ಮತಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯತಃ = ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದದಿಂದ, ವಾಚಃ = ಮಾತುಗಳು, ಮನಸಾ ಸಹ = ಮನಸ್ಸಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ಅಪ್ರಾಪ್ಯ = ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಷಯಾಕರಿಸದೆ, ನಿವರ್ತಂತೇ = ತಿರುಗಿದ್ದಾವೋ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಆನಂದಂ = ಆನಂದರೂಪವನ್ನು, ವಿದ್ವಾನ್ = ತಿಳಿದವನು, ಕುತಶ್ಚನ = ಯಾರಿಂದಲೂ, ನ ಬಿಭೇತಿ = ಹೆದರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಹಂ = ನಾನು, ಸಾಧು =

ಪುಣ್ಯವನ್ನು, ಕಿಂ=ಯಾವುದರಿಂದ, ನ ಅಕರವಂ=ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅಹಂ=ನಾನು, ಪಾಪಂ ವಾ=ಪಾಪವನ್ನಾಗಲೀ, ಕಿಂ=ಎತಕ್ಕಾಗಿ, ಅಕರವಂ=ಮಾಡಿದೆನು. ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾದ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ, ಏವಂ=ಈ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನನ್ನು, ನ ತಪತಿ ವಾವ=(ಕರ್ಮವು) ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಆತ್ಮಾನಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಏವಂ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ, ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಏತೇ=ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳನ್ನು, ಸ್ಪೃಣುತೇ=ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಏಷಃ=ಇವನು, ಉಭೇ ಹ್ಯೇವ ಏತೇ=ಈ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳೆರಡನ್ನೂ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನಿಂದ, ಸ್ಪೃಣುತೇ=ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಉಪನಿಷತ್=ರಹಸ್ಯವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಜಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೨೮ ||

ಭಾ || ವಿಷ್ಣುಂ ನ ಪುಣ್ಯಪಾಪೇ ಚ ತಸ್ಯಾನಿಷ್ಟೇ ಕದಾಚನ |
ಪ್ರಿಯಾಪ್ರಿಯೇಷು ತಜ್ಞಾಣಾನೀ ಹ್ಯಾಪ್ತೌಣೋತಿ ಯತೋ ನೃಪು ||

ಅ || ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟಗಳಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:- ಅವರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಹೋಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ಕಾಮ್ಯ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಿಯರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪಾಪಶೇಷವನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಮಾಡುವವರಲ್ಲಿಯೂ, ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅಗೋಚರಂ ವಾಚ್ಯನಸೋರಾನಂತ್ಯಾತ್ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ |
ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಭೀರ್ಯೈವ ಕುತಶ್ಚ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||
ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜುಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || ಅನಂತಗುಣಪರಪೂರ್ಣನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಚನಕ್ಕೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಕೂಡ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗದೇ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನು ತಿಳಿದಿರತಕ್ಕ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ಭಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಯಜುಃಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ. || ೨೯ ||

ಈ ವರೆಗೆ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಗೆ ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ತಾನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ತಾನು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ನ ಚ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣೇತ್ಯಾದೇರನ್ಯೋಽರ್ಥಃ ಕಲ್ಪಯಿ |
ಅಸ್ರಾನಾಣಿಕತ್ವಾದನಾಶ್ವಾಸಾಚ್ಚ ||

ಅ || 'ಸೋಶ್ವತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹಬ್ರಹ್ಮಣಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನೇ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಭೋಕ್ತೃನಿಖಿಲಸ್ವರೂಪನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪದಿಂದಲೇ ಸಕಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀರೀತಿಯಾದ ಪರರ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಬಲನರ್ಹನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಲ್ಪಿಸತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ.

ಭಾ || ನಚಾಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ ಅನ್ನರಸಮಯಃ ಇತ್ಯತ್ರ
ಉಭಯಾರ್ಥತ್ವೇನ ನಿರೋಧಃ |

ಅನ್ನಸ್ಯಾನ್ನಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಥೂಣಾ ಇತ್ಯಾದಿವತ್
ವಿಶೇಷಿತತ್ವಾದುಪಪತ್ತೇಃ ||

ಅ || ‘ಒಪಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅನ್ನವೆಂತಲೂ
‘ಅನ್ನರಸಮಯ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೇ ಸಂಹಾರಕನೆಂತಲೂ ಹೀಗೆ ಒಂದೇ ಸ್ವಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ
ವಾದ ಒಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಕಂಡು
ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ‘ಅನ್ನಸ್ಯಾನ್ನಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಎರಡು ಅನ್ನಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೇ ‘ಮಧ್ಯಮಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಃ’
ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಅಂದರೆ ಅವಾಂತರೇಶ್ವರ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪ್ರಾಣ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆಂದೂ ‘ಸ್ಪ್ರಾಣಸ್ಥೂಣಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಣಾ ಅಂದರೆ ನಿಖಿಲಾಶ್ರಯನೆಂಬ
ವಿಶೇಷಣ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದೇ ಸ್ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನಿ
ಟ್ಟುಕೊಂಡಂತೆ ಪ್ರಕೃತ ‘ಅನ್ನರಸಮಯಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮಾರ್ಥಕವಾದ ರಸ ಶಬ್ದದಿಂದ
ವಿಶೇಷಿತವಾದ ಅನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆ ವಿಶೇಷಣಬಲದಿಂದ ಸಂಹಾರಕನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕು.

ಭಾ || ನಚಾನ್ನಮಯಾದಿನಾಮಬ್ರಹ್ಮತ್ವೇ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ |
ಯೇಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ | ಯೇ ಸ್ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ |
ಆನಂದಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದ್ವಾನ್ | ವಿಜ್ಞಾನಂಬ್ರಹ್ಮಚೇದ್ವೇದ |
ಅಸ್ತಿಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಚೇದ್ವೇದ | ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |
ತಸ್ಮಾ ಎತತ್ಪ್ರೋವಾಚ | ಅನ್ನಂ ಸ್ಪ್ರಾಣಂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಮನೋವಾಚಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನೋಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ||

ಅ || ಅನ್ನಮಯಾದಿಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನುಳಿದು ಕೋಶಪರವಾದ
ಅರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ಅನ್ನಂಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ’
‘ಸ್ಪ್ರಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶೇಷಣ
ಕೊಟ್ಟು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವು ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದ ಭೃಗುವಿಗೆ
ಅನ್ನ ಸ್ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನುವದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ‘ಅನ್ನಂಬ್ರಹ್ಮೇತಿ
ವ್ಯಜಾನಾತ್’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅನ್ನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ
ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದಲ್ಲದೆ
ಆಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಆದ ಕೋಶಪರವಾದ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ನ ಚ ಲೌಕಿಕಾನ್ನಸ್ಯ ಅತ್ತೃತ್ವಮಸ್ತಿ |

(b) ಯೇಽನ್ಯಥಾ ವಿದ್ಯುಃ ತೇಽನ್ಯರಾಜಾನಃ ತೇ ಕ್ಷಯ್ಯಲೋಕಾ
ಭವಂತೀತಿ ಶ್ರುತೇಃ |

ಅವಿದ್ಯಮಾನೋಪಾಸನಾದೋಪಾವಗತೇಶ್ಚ ||

(c) ನ ಚ ರಮಂತ್ಯಹೋ ಅಸದುಪಾಸನಯಾ ಆತ್ಮಹನ

ಇತಿ ಚ ಭಾಗವತೇ ||

ಅ || (a) ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅನ್ನಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಪರಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡದೆ) ಲಾಂಛಿಕವಾದ ಅನ್ನವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಅದ್ಯತೇತಿ ಚ ಭೂತಾನಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಕಲಭೂತ ಸಂಹಾರಕತ್ವವನ್ನೇ ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕೂಡಬಾರದು. (b) (ಲಾಂಛಿಕವಾದ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಪಾಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಹೇಳಿತು ದೊಂದನ್ನಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ) ಯಾರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅಂಥವರು ತಮ್ಮಿಂದ ನೀಚರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯರೂ ನಶ್ವರವಾದ ಲೋಕವುಳ್ಳವರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಮಹಾದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (c) ಅಲ್ಲದೆ ಯಾರು ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಅತ್ಯುಪಾಸಿತರಾಗಿ ಸುಖ ಲೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ನಿತ್ಯದುಃಖಗಳೇ ಆಗುವರು ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || (a) ನಾವಿದ್ಯಮಾನಂ ಬ್ರುವತೇ ವೇದಾ ಧ್ಯಾತುಂ ನ ವೈದಿಕಾಃ |
ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಧ್ಯಾಯಂತೋ ಯಾಂತಿ ಸರ್ವೇಽಧರಂ ತಮಃ ||
(b) ತಸ್ಯಾತ್ಮತ್ಯಾರ್ಥತಾಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ವೇದಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ |
ಯ ಏವಂ ವೇದ ಸ ಜ್ಞಾನೀ ಜ್ಞಾನವಾನ್ಮಾನ್ಯಥಾ ಭವೇತ್ ||
- ಇತಿ ವೇದಾರ್ಥವಿವೇಕೇ ||

ಅ || (a) ವೇದಗಳೂ ತದನುಸಾರಿ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುವಂತೆ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕವರು ಅಂಧಂತಮ ಸ್ಥಿಗೆ ತೆರಳುತ್ತಾರೆ. (b) ಆದ ಕಾರಣ ವೇದವೇದಾನುಸಾರಿಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಅಬಾಧಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ರೀತಿಯಾದ ಆಸದುಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅಂಧತಮಸ್ಸೇ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂತ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನೇ ಜ್ಞಾನಿಯು. ಆದ ಕಾರಣ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯು ಆಸದುಪಾಸನೆಯನ್ನೆಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಮಾಡಬಾರದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇದಾರ್ಥವಿವೇಕದ ಲ್ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾಸಾವಾದಿತ್ಯೇ ಇತ್ಯಧಿಕ
ರಣತ್ವೇನ ಭೇದ ಏವ ಜೀವಸ್ಯ ಪರಮಾದುಕ್ತಃ ||

ಅ || (ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಆನಂದಮಯನೆಂದರೆ ಜೀವನೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ವಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬೀ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು ಏಕೆಂದರೆ-) ನಿಖಿಲಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಆದಿತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಧಾರಾರ್ಥೀಯಗಳಿಗೆ ಭೇದವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕರಣೀಭೂತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಅಧೀಯಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಂದ ಭೇದವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆನಂದಮಯನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಬೇಕು; ಜೀವನಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ಏತಸ್ಮಿನ್ನದೃಶ್ಯೇಽನಾತ್ಮೈಽನಿರುಕ್ತೇಽನಿಲಯನೇಽಭಯಂ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ವಿಂದತೇ |

(b) ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮತಿ |

(c) ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ |

(d) ಏತಮಾನಂದಮಯನಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ |
ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ ಕಾಮಾನ್ನೀ ಕಾಮರೂಪ್ಯನುಸಂ
ಚರನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಭೇದ ಏವಾಭ್ಯಸ್ಯತೇ ||

(a) (ಆಗಲಿ; ಆಧಾರಾರ್ಥೀಯಗಳಿಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭೇದವೇ ತೋರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ, ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದೆಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:- ಅಂತಹ ಭೇದವು ಈ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತೃವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಲ್ಲದೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ; ಎಂಬೀ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಅಸಂಗತವು). ಏಕೆಂದರೆ:- (a) ಯಾನಾತನು ಈ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಯುಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನೋ ಆತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (b) ಜ್ಞಾನಿಯು ಈ ಆನಂದಮಯನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ಜ್ಞಾನಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ನಿಖಿಲ ಭೋಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. (d) ಈ ಆನಂದಮಯನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ಭೋಗಗಳೂ, ರೂಪಗಳೂ ಉಳ್ಳವನಾಗಿ, ಈ ಲೋಕಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ, ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತನಾದವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭೇದವೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಭೇದವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಲ್ಲ).

ಭಾ || ಅಥ ಸೋಽಭಯಂ ಗತೋ ಭವತೀತಿ ಮುಕ್ತಿಪ್ರಸ್ತಾವಾತ್ |
ಸೈಷಾನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಇತಿ ಮುಕ್ತಾನಂದೋ ಮೀಮಾಂಸ್ಯತೇ |
ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಚಾಕಾಮಹತಸ್ಯೇತಿ ಸರ್ವತ್ರ ವಿಶೇಷಣಾಚ್ಚ ||

ಅ || (ಸೈಷಾನಂದಸ್ಯ ಮೀಮಾಂಸಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಿಗಳ ಆನಂದವೇ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತರ ಆನಂದವಲ್ಲ; ಎಂಬ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ.) ಏಕೆಂದರೆ:- ಆ ಮೇಲೆ ಉಪಾಸಕನು ಅಭಯನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಎಂದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಅದೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ 'ಸೈಷಾನಂದಸ್ಯ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಹೊರಟಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರನ್ನಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತರಿಗೂ 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯ' ಮತ್ತು 'ಅಕಾಮಹತ' ಎಂಬೀ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಮುಕ್ತರ ಆನಂದವೇ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದಲ್ಲದೆ (ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಿಗಳ ಆನಂದವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲ).

ಭಾ || ನ ಹ್ಯಮುಕ್ತಸ್ಯ ಅಕಾಮಹತತ್ವಂ ಮುಖ್ಯಂ ಭವತಿ |
ನ ಚ ಮುಖ್ಯಾ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತಾ ||

ಅ || (ಅಲ್ಲಿ 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯ,' 'ಅಕಾಮಹತ' ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಮುಕ್ತರ ಆನಂದವಿಚಾರವೆಂದೇತಕ್ಕ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಕೂಡದು.) ಏಕೆಂದರೆ:- ಅಮುಕ್ತರಾದವರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಕಾಮಹತತ್ವವೂ, ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವವೂ

ಭಾ || (a) ಯಸ್ಯ ಶ್ರುತಿಫಲಂ ಪೂರ್ಣಂ ಸ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಉದಾಹೃತಃ

(b) ಸ ಹಿ ಮುಕ್ತೋಽಕಾಮಹತಃ ಸ ಹಿ ಕಾಮೈರ್ನ ಹನ್ಯತೇ ||

ಯಸ್ಯ ಕಾಮಾಸ್ತು ಸತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಃ ಸ ಹಿ ಕಾಮೈರ್ನ ಹನ್ಯತೇ ||

(c) ನ ಹ್ಯಕಾಮಃ ಕ್ವಚಿತ್ಕಶ್ಚಿತ್ ದೃಶ್ಯತೇ ಶ್ರೂಯತೇಽಪಿ ಚ ||

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅ || (ಅಂತಹ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಮುಕ್ತರಿಗೆ ಕೂಡಲಾರವು.) ಅದೇಕೆಂದರೆ:-

(a) ಯಾವಾತನಿಗೆ ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಫಲವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಆತನೇ ಶ್ರೋತ್ರಿಯನು. (b) ಯಾವಾತನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳು ನಿಷ್ಫಲಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥನನು ಕಾಮಗಳಿಂದ ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆತನೇ ಅಕಾಮಹತನು. ಅಂತಹನು ಮುಕ್ತನೇ ಆಗ ಬೇಕು. (c) ಕಾಮವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪುರುಷನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದೂ ಇಲ್ಲ; ಕೇಳಿ ಬರುವುದೂ ಇಲ್ಲ. (ಆದರೆ ಕಾಮಕೃತವಾದ ಉಪದ್ರವವಿಲ್ಲದವನು ಮುಕ್ತನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರಲ್ಲ.)

ಭಾ || (a) ನ ಚ ದೇವಪದಾಕಾಮಸ್ಯ ಸಕಾಶಾದಿಂದ್ರಪದಾಕಾಮಸ್ಯ

ಶತಗುಣಾನಂದೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಸತಿ ಚ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾದಿಕಾಮೇ ||

ಅ || ಹೀಗಾದರೂ 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯ' 'ಅಕಾಮಹತ' ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಮುಕ್ತರಿಗಲ್ಲ. ಇತರ ಪುರುಷವಿಷಯಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:- ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನೂರುಮಡಿ ಆನಂದವಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಅಷ್ಟು ಶ್ರೋತ್ರಿಯನಾಗಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳ ಪದವನ್ನಿಚ್ಛಿಸದೆಯೇ ಯಾರು ಇರುತ್ತಾನೋ, ಅಂತಹ ವಿರಕ್ತನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನೂರುಮಡಿ ಆನಂದವು; ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಆನಂದವು.

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸದೇ ಅಷ್ಟು ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತರಾದ ಇತರ ವಿರಕ್ತರಿಗೂ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಆನಂದವು. ಎಂಬೀ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಅಸಂಗತವು.

ಏಕೆಂದರೆ:- (a) ದೇವಪದವನ್ನಿಚ್ಛಿಸದೇ ಇದ್ದು ಅಷ್ಟು ಯೋಗ್ಯತಾ ಇರುವ ವಿರಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನ ಆನಂದಕ್ಕಿಂತ, ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸದೇ ಇದ್ದು ಅಷ್ಟು ಯೋಗ್ಯತಾ ಇರುವ ವಿರಕ್ತ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾದಿ ಮೇಲಿನ ಪದಗಳ ಕಾಮನೆ ಇರುವಾಗ ನೂರುಮಡಿ ಆನಂದವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ನ ಚ ಮಾನುಷಾಃ ಪ್ರಾಯಸ್ತದಿಚ್ಛವಃ ||

ಅ || ಅಲ್ಲದೆ ಆಯಾಯ ಪದಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸದೇ ಇದ್ದು ಅಷ್ಟು ಆನಂದವಿರುವ ಹಾಗೂ ಮೇಲಿನ ಪದವಿಗಳನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಿರಕ್ತರಾದ ಪುರುಷರೇ ಇಲ್ಲ.

ಏಕೆಂದರೆ:- (a) (ಆಯಾಯ ಪದಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳವರನ್ನು ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕಾದ) ಮನುಷ್ಯರೂ ಕೂಡ (ಅಯೋಗ್ಯಪದವಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದರೆ ಅನರ್ಥವುಂಟೆಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದ) ಅಯೋಗ್ಯಪದವಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಹೀಗಿರಲು ಮಹಾನುಭಾವರಾದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳು ಹಾಗೆ ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದೇ ಇಲ್ಲ.)

ಭಾ || (a) ಚಕ್ರವರ್ತಿನಸ್ತು ಯುವಶಬ್ದೇನೈವ ಮುಕ್ತತ್ವಮುಕ್ತಂ |

ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತವಿಷಯೇಯಂ ವಿಮಾಂಸಾ ||

ಅ || ಮನುಷ್ಯ ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳ ಆನಂದವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮುಕ್ತಪುರುಷರಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯತ್ವಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿದ್ದರೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆನಂದವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಅದಿಲ್ಲದಿರ.ವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆನಂದವು ಮುಕ್ತಚಕ್ರವರ್ತಿಯವನಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ:—(೧) ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥವುಳ್ಳ ಯುವಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಮುಕ್ತತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆನಂದವಿಚಾರವೂ ಮುಕ್ತರ ವಿಷಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ ಕಾಮಾ ಯೇಽಸ್ಯ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಾಃ |
ಇತ್ಯತ್ರಾಪ್ಯಂತಃಕರಣಸ್ಥಾನಾಮೇವ ಕಾಮಾನಾಂ ವಿವೋಕ್ಷುಃ ||
ನ ತು ಸ್ವರೂಪಭೂತಾನಾಂ ||

ಅ || ಕಾಮನಾಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಪುರುಷನು ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ ಯದೆ. ಇದು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ:—‘ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಕಾಮನೆಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಯದೆ. ಅದ ಕಾರಣ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ನಿರೋಧವು ತೋರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ:— ಆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕಾಮನೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮನೆಗಳೂ ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಕಾಮನೆಗಳ ಪರವಾಗಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪಕಾಮನೆ ಇರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದೆಂದೂ, ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣಕಾಮನೆಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ನಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಭಾ || (೧) ಯಂ ಯಮಂತಮಭಿಕಾಮೋ ಭವತಿ | ಸೋಽಸ್ಯ
ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಭವತೀತಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ
ಸ್ವರೂಪಭೂತಃ ಕಾಮಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ||

ಅ || (೧) ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಕಾಮನೆಯಿರುತ್ತದೆಯೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನೆಂದರೆ:—ಮುಕ್ತನಾದವನು ಯಾವ ಯಾವ ಅಭಿಲಾಷಾಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಅದದು ಆತನಿಗೆ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಕಾಮನೆಯು ಇರುತ್ತದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಕಾಮಃ ಸಂಕಲ್ಪ ಆನಂದೋ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತಾರತಮ್ಯತಃ |
ಸ್ವರೂಪಭೂತಾಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ನಿರ್ದೋಷಾ ಗುಣರೂಪಕಾಃ ||

— ಇತಿ ಪೌದ್ಮೇ ||

ಅ || ಮುಕ್ತರಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕಾಮವು, ಸಂಕಲ್ಪವು, ಆನಂದವೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೋಷಶೂನ್ಯಗಳಾಗಿಯೂ, ಗುಣರೂಪಗಳಾಗಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆಯೆಂದು ವಾದ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || ‘ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಚ ತಚ್ಛ್ರುತೇ’ರಿತಿ ಸೂತ್ರಂ ||

ಅ || ಅಲ್ಲದೆ, ಮುಕ್ತರು ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದೊಡನೇ ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ಪಿತೃಗಳು ತತ್ಕ್ಷಣವೇ ತೋರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿ

ಇರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೇನೇ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ನಿಖಲಭೋಗಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾದಿತಿ ಜೀವೇಶಯೋರ್ಭೇದಶ್ಚೋಕ್ತೋ ಭಗವತಾ ||

ಅ || 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಶ್ರೀ ವೇದ ವ್ಯಾಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವವರಿಗೆ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವಲ್ಲದೆ ಸೂತ್ರ ವಿರೋಧವೂ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || (a) ಸ-ಚ ಭೇದದರ್ಶನಮಸುಕರಂ | ಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ಭೇದಸ್ಯ ||

ಅ || 'ಚೈತ್ರನು ಮೈತ್ರನಿಂದ ಭಿನ್ನನು' ಅಥವಾ 'ಚೈತ್ರ ಮೈತ್ರರಿಗೆ ಭೇದವು' ಎಂಬೀರೀ ತಿಯಾಗಿಯೇ ಭೇದವು ತೋರುತ್ತದ್ದಲ್ಲದೆ ಬರೀ 'ಭೇದ' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವರೀತಿಯಿಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ರೂಪದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

ಧರ್ಮಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಾದ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ಭೇದಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಭೇದಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಣ ಭೂತರಾದ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾದರೆ ವಿಶೇಷಣಭೂತರಾದ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರ ಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಮದುಮೆಯಾಗದೆ ಹುಚ್ಚು ಬಿಡದು' ಹುಚ್ಚು ಬಿಡದೆ ಮದುಮೆಯಾಗದೆಂಬಂತೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ರೂಪದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದಲೂ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾದ ಭೇದವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ, ಎಂಬ ಈ ಮಾಯಾ ವಾದಿಗಳ ಮತವು ಅಸಂಗತವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—

(a) ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯರೂಪ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಭೇದಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು ಅಶಕ್ಯವಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ಸರ್ವವ್ಯಾವೃತ್ತಂ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಸರ್ವೈರನುಭೂಯತೇ ||

ಅ || ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆದುದರಿಂದ ಸುಲಭವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದೇತಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ (a) ಘಟಪಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವಾಗಲೂ ಅವುಗಳಿಂದಿತರ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದ್ದಲ್ಲದೆ ಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಘಟವು ಪಟವು ಪುಸ್ತಕವು ಎಂದೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ರೂಪವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಅನ್ಯಥಾ ಅಹಂ ವಾ ದೃಷ್ಟೋನ್ಯೋವಾ ದೃಷ್ಟೃಇತ್ಯಸಿ

ಸಂಶಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಅ || ಘಟಪಟಾದಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ ಬರು

ವಾಗಲೂ ಘಟಪಟಾದಿ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಹಾಗೆ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದು ಘಟವೋ ಅಥವಾ ನಾನೋ? ಯಾ ಘಟವೋ? ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ-ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಶಯ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದೀತು.

ಭಾ ||(a) ನ ಚ ಪಶ್ಚಾದ್ಭೇದೋ ಜ್ಞಾಯತ | - ಇತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ಮಾನಂ ||

ಅ || ಪದಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾದಮೇಲೆಯೇ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಸಂದೇಹ ಉಂಟಾಗಲಾರದೆಂಬ ಮಾತು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:-
(a) ಘಟಪಟಾದಿ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾದ ಮೇಲೆಯೇ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವದೆಂಬ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾ ||(a) ನಹಿ ದೃಷ್ಟಿ ವಸ್ತುನಃ ಪುರುಷಸ್ಯ |

ತಸ್ಯ ವಸ್ತುಂತರಾದ್ಭೇದೇ ಸಂಶಯಃ ಕೃಚಿದ್ವೃಷ್ಟಃ ||

ಅ || ಘಟಪಟಾದಿವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಉಂಟಾಗದಿದ್ದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ 'ತಾನೋಘಟವೋ?' ಎಂದು ಸಂಶಯ ಉಂಟಾಗ ಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:-

(a) ಘಟಪಟಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ ಆತನಿಗೆ ಇತರ ಘಟಪಟಾದಿ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭೇದವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂತಹ ಸಂಶಯವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಭಾ ||(a) ನ ಚ ಸರ್ವತೋ ವ್ಯಾವೃತ್ಯನುಭವೇ ಸರ್ವಜ್ಞತಾ

ವೈಕ್ವೀತೇತಿ ದೋಷಃ |

ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವೈರಸಿ ಜ್ಞಾತತ್ಯಾತ್ ||

ಅ || ಘಟಪಟಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಉಂಟಾಗುವಾಗ ಇತರ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನಉಂಟಾಗುವದಾದರೆ ಯಾರಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ಬರುತ್ತದೋ ಆತನು ಎಲ್ಲಾ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರಬೇಕಾದೀತು. ಅಂತೂ ಆತನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂನು ಅಶಂಕಿಸಿ ಕೊಡದು ಏಕೆಂದರೆ:-

(a) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆನೇ ಸಾಕು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೇಕಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೋ ಆತನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಬೇಕೆಂಬ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ಭಾ ||(a) ಯಾವತ್ತು ಸರ್ವತೋ ಭೇದೋ ವಿಶೇಷತೋ ನ ಜ್ಞಾಯತೇ ತಾ ವತ್ಸ್ವರೂಪಮೇವ ವಿಶೇಷತೋ ನ ಜ್ಞಾತಂ ||

ಅ || ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ವಿಶೇಷವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಘಟಪಟಾದಿಗಳೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯೆಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿದಹಾಗಾಗಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದಸ್ವರೂಪವಾದ ಪದಾರ್ಥ ಸ್ವರೂಪವೂ ಶ್ವೇತೋದಾಹರಣೆಯೇ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅದು ನನಗಿಷ್ಟವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:-

(a) ಯಾವ ತನಕ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಖಿಲ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ತನಕ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಭೇದವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ನ ಹಿ ಜ್ಞಾತಾದ್ವಸ್ತುನೋಽ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಃ ಕೇನಚಿಚ್ಛಂಕೃತೇ ||

ಅ || ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಎದುರಿಗಿದ್ದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳುಕೊಂಡವನು ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಯಾರೂ ಶಂಕಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅದಕಾರಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವವೂ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೆಂದಹಾಗಾಯಿತು.

ಭಾ || (a) ಯದಾ ತು ಸಂಶೀಯತೇ ತದಾಪಿ ಕೌತಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಮೇವ ಜ್ಞಾಯತೇ ||

(b) ನ ಹಿ ಸರ್ವಮಿದಂ ಭವತಿ ವಾ ನ ವೇತಿ ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ಸಂಶಯಃ ||

(c) ಅತೋ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿರೇವ ಸ್ವರೂಪಂ ||

ಅ || ಇಷ್ಟಾದರೂ ಭೇದವು ಘಟಪಟಾದಿ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ:—ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನವುಂಟಾದಾಗಲೇ ಭೇದಜ್ಞಾನವೂ ಉಂಟಾಗುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದೀತು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ:—

(a) ಯಾವಾಗ “ಸ್ಥಾಣುವೋ? ಪುರುಷನೋ?” ಎಂದು ಸಂಶಯ ಬರುತ್ತದೋ ಆಗ ಘಟಪಟಾದಿ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನಬರುತ್ತದಲ್ಲದೆ ಸ್ಥಾಣ್ವಾದಿ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯೆಂದು ಜ್ಞಾನಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಶಯವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ:—

(b) ಎದುರಿಗಿದ್ದ ವಸ್ತುವು “ಸರ್ವ ಸ್ವರೂಪವೋ? ಅಲ್ಲವೋ?” ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲ. ಪರಂತು ಎದುರಿಗಿದ್ದ ವಸ್ತುವು “ಸ್ಥಾಣುವೋ? ಪುರುಷನೋ?” ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಸಂಶಯವು ಬರತಕ್ಕದ್ದು.

(c) ಅದುದರಿಂದ ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಒಡಂಬಡಬೇಕು.

ಭಾ || (a) ಅಸ್ಯ ಭೇದ ಇತಿ ವಿಶೇಷ್ಯತ್ವಮಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪನಿತಿವತ್ ||

ಅ || ಇಷ್ಟಾದರೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ “ರಾಮನ ರಥವು” ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಮನಿಗೂ ರಥಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಭೇದವಿದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ “ಘಟದ ಭೇದವು” ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಘಟಕ್ಕೂ ಭೇದಕ್ಕೂ ಭೇದವೇ ಹೊರತು ಐಕ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸ ಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ:—

(a) “ರಾಮನ ಸ್ವರೂಪವು” ಎಂಬಲ್ಲಿ ರಾಮನಿಗೂ ಆತನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೂ ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ “ಘಟದ ಭೇದವು” ಎಂದು ಘಟವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ಭೇದವನ್ನು ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ || (a) ಯಥಾಸ್ತ್ರೀತಿ ವರ್ತಮಾನಃ ಕಾಲೋ ವಸ್ತುನಾ ಸಹೈವಾನುಭೂಯತೇ | ಏವಮನ್ಯಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಮಿತ್ಯತ್ರ ಅನ್ಯದಸಿ ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಸಹೈವಾನುಭೂಯತೇ ||

ಅ || ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯರೂಪದೋಷವು ಧರ್ಮ್ಯಂಶದಲ್ಲಿ ಬಾರದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತಿಯೋಗ್ಯಂಶದಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:— 'ಘಟವು ಪಟಾದಿ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೇದಕ್ಕೆ ಘಟವು ಧರ್ಮಿಯು. ಪಟಾದಿಗಳು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು. ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪ ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಘಟಸ್ವರೂಪವೆಂದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಘಟ ಮತ್ತು ಭೇದ ಇವುಗಳ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲ. ಸರಿ. ಭೇದಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪಟಾದಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಜ್ಞಾನವೂ ಆವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಪಟಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದೆಭೇದ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗದೆ ಪಟಾದಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗದೆಂದು ತಿಳಿದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯದೋಷವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಾಕ್ಷೇಪಿಸಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ—

(a) "ಘಟವು ಉಂಟು" ಎಂದ ಕೂಡಲೇ 'ಈಗ' ಎಂಬ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲವೂ ಕೂಡ ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಪಟಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವು' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಾದ ಪಟಾದಿಗಳೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಘಟದಿಂದಲೂ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಭಾ || (a) ನ ಹ್ಯಸ್ತ್ರೀತಿ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಾಪೇಕ್ಷಯಾನುಭೂಯತ ಆತ್ಮೇತಾವತಾ ವಿದ್ಯಮಾನತಾ ನಾನು ವಸ್ತುನೋಽನ್ಯಾ ||

ಅ || ಹೀಗಾದರೂ ಭೇದಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. 'ಇದು ಘಟವು' ಎಂಬೀ ಬರೇ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಜ್ಞಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಭೇದಕ್ಕೂ ಅದಿಲ್ಲದಿರುವ ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಅಭೇದವು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂಬೀ ಮಾಯವಾದಿಗಳ ಮತವು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ:—

(a) 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ' ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಇರುವಿಕೆಯು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನ ಇರುವಿಕೆಗೆ ಅಂದರೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಿದ್ಯಮಾನತೆ (ಇರುವಿಕೆ)ಗೆ ಸಾಪೇಕ್ಷತ್ವ ಬಂತು. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರಪೇಕ್ಷನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ನಿರುದ್ಧರ್ಮಗಳಿದ್ದರೂ ವಿದ್ಯಮಾನತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಬೇರೆಯೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯಾಗಬಹುದಲ್ಲವೇ?

ಭಾ || (a) ಸದಿತ್ಯಪಿ ಶತ್ರಂತತ್ವಾ ತ್ವಾಲಸಂಬಂಧೈವಾನುಭೂಯತೇ |

ತಿಷ್ಠನ್ನಿತಿವತ್ ||

ಅ || 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಕ್ಷೇಪಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್' ಎಂದರೆ ಬಾಧಕವೇನು? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ:—

(a) 'ಸತ್' ಎಂದರೂ ಅದು ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವಷ್ಟೆ. ಶತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಟನ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದಾದುದರಿಂದ ಲಟಿಗೆ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಆದ ಕಾರಣ

‘ತಿಷ್ಠನ್’ ಎಂಬುದು ‘ಈಗ ನಿಂತಿದ್ದವನು’ ಎಂದು ಹೇಗೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದೋ ಅಂತೆಯೇ ‘ಸತ’ ಎಂಬುದೂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ‘ಬ್ರಹ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ’ ಎಂದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು.

ಭಾ|| ಏವಮನ್ಯಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯನ್ಯೇನ ಸಹ ಪ್ರತೀಯಮಾನಮಸಿ ನ ಸ್ವರೂಪಾದನ್ಯತ್ ||

ಅ|| ಅಂತೂ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ತೋರತಕ್ಕ ಇರುವಿಕೆಯು ನಿರಪೇಕ್ಷಪ್ರತೀತಿಯುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ‘ಘಟವು ಪಟಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವು’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪಟಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರತೀತವಾಗುವ ಭೇದವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳಾದ ಪಟಾದಿಜ್ಞಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಘಟರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಡುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಅಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯನ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಅನ್ಯಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾಪ್ತಮಿತ್ಯನ್ಯ ಸ್ವರೂಪಮಿತಿ ನೈಕಸ್ವರೂಪತಾ ||

ಅ|| ಹೀಗಾದರೂ ಒಂದೇ ಸಂಯೋಗವು ಅನೇಕವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಗದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ‘ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತದಿಂದ ಭೇದವು’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಭೇದವು ಅನೇಕವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡದೆ. ಅಂತಹ ಭೇದವು ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಘಟಪಟಗಳು ಭೇದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಗಳಾದವನ್ನೆ. ಹಾಗಾದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿತದಭಿನ್ನಾಭಿನ್ನಸ್ಯ ತದಭಿನ್ನತ್ವಂ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಘಟದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದುದು ಭೇದವು ಅಂತಹ ಭೇದದಿಂದ ಅಭಿನ್ನವಾದುದು ಪಟವು. ಅಂಥಹ ಪಟಕ್ಕೂ ಘಟದಿಂದ ಅಭೇದವು ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಬರಬೇಕಾದೀತು ಎಂದಾಕ್ಷೇಪಿಸಿಕೊಡದು.

(a) ‘ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ಭೇದವು’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ಘಟದಿಂದ ಭಿನ್ನವು ಪಟಸ್ವರೂಪವು. ಪಟದಿಂದ ಭಿನ್ನವು ಘಟಸ್ವರೂಪವು. ಎಂದು ಎರಡು ಭೇದವು ತೋರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಘಟಪಟಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ವತ್ಸ್ವರೂಪತ್ವೇಽಪಿ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಶೇಷೋ ಭವತಿ ||

ಅ|| ಆದರೂ ಭೇದವು ಘಟಪಟಾದಿ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಾದರೆ, ಘಟ ಮತ್ತು ಭೇದ ಎಂಬೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥವು ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಘಟವು ಭಿನ್ನವು’ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಏಕಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ‘ಘಟವು ಘಟವು’ ಎಂಬುದು ಹೇಗೆ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೇ ಕೂಡದೇ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ

(a) ಜ್ಞಾನ ಅನಂದ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪಗಳಾದರೂ, ವಿಜ್ಞಾನಂ, ಅನಂದಂ, ಬ್ರಹ್ಮ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಹೇಗದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಭೇದವು ಘಟಸ್ವರೂಪವಾದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಘಟವು ಭಿನ್ನವು’ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ಸ್ವರೂಪತ್ವೇನ ಭೇದಸ್ಯಾಭಾವೋ ಭವತಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿವದೇವ ||

ಅ || ಹೀಗಾದರೂ, ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮ, ಅಥವಾ ಭೇದ ಏಕಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಇನೇರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಒಂದೇ ಉಳಿಯಲಿ. ಮತ್ತೊಂದುಬೇಡ' ವೆಂದಾಶಂಕಿಸ ಕೂಡದು. ಏಕಂವರೆ:—

(a) ಅದ್ವೈತಿಯು ಜ್ಞಾನ, ಆನಂದ, ಐಕ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ ಐಕ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವು ದಾದರೂ ಒಂದೊಂದೇ ಉಳಿಯಲಿ ಉಳಿದುದು ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಲು ಹೇಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.

ಭಾ || (a) ಅನ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗಿಕತ್ವಾದ್ಯದಸ್ಯ ನ ಸ್ವಸ್ಮಾದಪಿ ಭವತಿ ||

ಅ || ವಿದಾರಣ (ಶೀಲೋಣ) ಸ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಘಟಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಘಟವೂ ಭೇದಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದೀತು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಅದರ ಪರಮಾಣುಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಭೇದನವು ಬರಬೇಕಾದೀತು; ಅಂತೂ ಸರ್ವವೂ ಶೂನ್ಯವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಎಂದಾ ಶಂಕಿಸಕೂಡದು.

(a) ವಿದಾರಣರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಯಾವ ಘಟಕ್ಕೆ ಪಟದಿಂದಾಗುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಘಟವು ಪಟದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಘಟರೂಪವಾದ ಭೇದಕ್ಕೆ ಘಟವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಲ್ಲ. ಘಟದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಪಟಾದಿಗಳೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಗಳು. ಅಂತಹ ಪ್ರತಿ ಯೋಗಿಗಳಿಂದಲೇ ಘಟವು ಭೇದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದಲ್ಲದೆ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ದಿಂದಲೇ ಭೇದಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದ ಕಾರಣ ಸರ್ವಶೂನ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ಭೇದಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ಮೂನಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಸೈವಮವ್ಯಯಂ ||

ಅ || ಹೀಗಾದರೂ, ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಭೇದವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಭಾವ ವನ್ನೆ; ಅದು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಘಟಾದಿರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಅಂತೂ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ- ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ನಿಮಿ ತ್ತವಾಗಿ ಅನಿತ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಿಯು ನಷ್ಟವಾದರೂ, ಭೇದವು ತತ್ಸ್ವರೂಪವಾದರೂ ನಷ್ಟವಾಗು ವುದಿಲ್ಲನೆಂಬೀಮತವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

(a) ಭೇದವು ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಂತೆ ನೈಮಿತ್ತಿಕವಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ನಾಶಶೂನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || (a) ನಷ್ಟಾನಾಮಪಿ ವಸ್ತುನಾಂ ಭೇದೋ ನೈವ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

ಅ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಧರ್ಮಿಯು ನಿತ್ಯವಾದರೇನೇ ತತ್ಸ್ವರೂ ಪವಾದ ಭೇದವು ನಿತ್ಯವಾಗಬೇಕಲ್ಲದೆ, ಧರ್ಮಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾದರೆ ತತ್ಸ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಅನಿತ್ಯವೇ ಆಗಬೇಕು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಕೂಡದು.

(a) ಪದಾರ್ಥಗಳು ನಷ್ಟಗಳಾದರೂ ಅವುಗಳ ಭೇದವು ಅಂದರೆ ಧರ್ಮಧರ್ಮಿಭಾ ವವು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ಅವಸ್ತುನೋಽಪಿ ರೂಪಂ ಸ್ವಂ ಭೇದ ಏವ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ ||

ಅ || ಪದಾರ್ಥಸ್ವರೂಪವಾದರೂ ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಭೇದವು ಧರ್ಮ ಸ್ವರೂಪವಾಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು ಎಂದೆನಕೂಡದು.

(೧) ನಷ್ಟವಾದ ಪದಾರ್ಥದ ಭೇದವೂ ಭಾವಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಅಭಾವರೂಪವಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವಸ್ತುನಷ್ಟವಾದರೂ ತತ್ತ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.

ಭಾ || ವಿಶೇಷರೂಪನಾಶೇನ ಭೇದಮಾತ್ರಾವಸಾಯಿತಾ |

ನಾಶ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಸದ್ಭಿಃ ಭೇದೋ ನ ಹಿ ವಿನಶ್ಯತಿ ||

ಇತ್ಯಾಹುಃ ಕೇಚಿದಜ್ಞಾನಾತ್ ||

ಅ|| ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಘಟದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದರೆ- ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ರೂಪದಿಂದ ಮೊದಲು ಇದ್ದರೂ ಆ ಮೇಲೆ ಕುತ್ತಿಗೆಯೂ ಹೊಟ್ಟೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಆ ವರ್ತುಳಾಕಾರವೂ ಕುತ್ತಿಗೆಯೂ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ನಂತರ ವಿಶೇಷಾಕಾರವು ನಷ್ಟವಾಗೋಣ ಕೇವಲ ಭೇದವು ಉಪಾದಾನವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ರೂಪದಿಂದಿರುವಿಕೆಯೇ ಘಟದ ನಾಶವೆಂದು ಸಜ್ಜನರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏನೆಂಬ ಘಟನಷ್ಟವಾದರೂ ಘಟಸ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದ ನಷ್ಟವಾದರೂ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣರೂಪದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಘಟಕ್ಕೆ ನಾಶವಿದ್ದರೂ ಭೇದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ತತ್ರಾಹುಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿನಃ | ಸತ್ಯಂ ಭೇದಸ್ತು

ವಸ್ತುನಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಸ್ತುವಿನಾಶೇ ತು

ತದ್ಭೇದೋ ನಾಸ್ತಿ ಕುತ್ರಚಿತ್ ||

ಅ|| ಇಂತಹ ಭೇದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವೆಂಬುದೇನೋ ನಿಜ; ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪದಾರ್ಥವು ನಷ್ಟವಾದ ಕೂಡಲೇ ಅದರ ಭೇದವು ವ್ಯವಹಾರೋಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಂದರೆ ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಉಪಾದಾನ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದರೂ ವ್ಯವಹಾರೋಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾರ್ಯರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಮತಕ್ಕೂ ಈ ಮತಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಅವಿನಶ್ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಾತ್ತು ಭೇದೋಪ್ಪೇವ ಸ್ವರೂಪತಃ ||

ಅ || 'ಘಟದಿಂದ ಪಟವು ಭಿನ್ನವು' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘಟವೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗುಳ್ಳ ಭೇದ ರೂಪವಾದ ಪಟವು ನಷ್ಟವಾದರೆ ನಷ್ಟವಾಗದೆ ಇರುವ ಘಟವು ಪಟಸ್ವರೂಪವಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಎಂದಾಶಂಕಿಸಕೂಡದು.

ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮಿಯಾದುದು ನಷ್ಟವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಷ್ಟವಾಗದಿರುವ ಘಟಕ್ಕೆ ನಷ್ಟವಾದ ಪಟದಿಂದ ಸ್ವರೂಪಭೇದವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಏವಂ ಭಾವಾದಭಾವಸ್ಯ ನ ಭೇದೋ ಭಾವರೂಪವಾನ್ |

ಅ || ಹೀಗಾದರೂ ಭೇದವು ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ:— ಸತ್ವತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಅಂದರೆ ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕವಾದ ಭೇದವು ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ:—‘ಶಶಶೃಂಗವು (ಮೊಲದ ಕೊಂಬು) ಘಟವಲ್ಲ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘಟವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು. ಶಶಶೃಂಗವು ಅನುಯೋಗಿಯು; ಅಂದರೆ ಧರ್ಮಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಘಟಭೇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವಥಾ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶಶಶೃಂಗಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಭೇದಕ್ಕೆ ತತ್ಸ್ಮರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೇಗೆ ಘಟವು ನಷ್ಟವಾದರೆ ತದ್ಧರ್ಮಿಕ ಭೇದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್ತಾದ ಘಟಾದಿಗಳಿಂದ ಅಸತ್ತಾದ ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ:—ಭೇದವು ಸತ್ಸ್ಮರೂಪವೆಂತ ಒಡಂಬಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಭಾ || ಆಭಾವಾದ್ಭಾವರೂಪಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಭಾವ ಇಷ್ಯತೇ ||

ಅ || ಅಸತ್ತಾದ ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಪ್ರತಿಯೋಗಿಕ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಶಶಶೃಂಗಕ್ಕೂ ಘಟಕ್ಕೂ ಏಕೈಕವು ಬರಬೇಕಾದೀತು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಕೂಡದು.

ಅಸತ್ತಾದ ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ತಾದ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ:—ಘಟಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸತ್ತಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರಿಂದ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂದರೆ ಸತ್ವತಿಯೋಗಿಕ ಭೇದವು ಅಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಸತ್ವತಿಯೋಗಿಕ ಭೇದವು ಸತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಾದ ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಗೂ ಸತ್ತಾದ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೂ ಏಕೈಕವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ನಷ್ಟಭೇದೋಽಪ್ಯಭಾವಾತ್ಪ್ರಾ ವಿದ್ಯತೇ ಚ ವಿನಾಶತಃ ||

ಅ || ಅನಿತ್ಯಗಳಾದ ಘಟಪಟಾದಿಗಳು ನಷ್ಟವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಮತವನ್ನು ವಿನಾಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಘಟವು ನಷ್ಟವಾದರೂ ಕಾರಣವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ರೂಪದಿಂದ ಅದು ಹೇಗಿರುತ್ತದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಷ್ಟವಾದ ಘಟಾದಿಗಳ ಭೇದವೂ ನಷ್ಟಘಟಾದಿ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಪಾದಾನರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವು.

ಭಾ || ಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರ ಭೇದಸ್ಯ ಭೇದೇ ಶಂಕಾ ನ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ||

ಅ || ಭೇದವು ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಧರ್ಮಿಸ್ವರೂಪವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಮ ಹೇಳುವ ದೋಷಗಳು ಅಸಂಗತಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಭೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ದೋಷವಿಲ್ಲದೇ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಸರ್ವಂ ಸಾಮಾನ್ಯತೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೈರಪ್ಯನುಭೂಯತೇ |

ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತತಾ ಸರ್ವೈಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾದನುಭೂಯತೇ ||

ಅ || ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಅದುದರಿಂದ ‘ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ಆಯಾ ವಸ್ತುವು ತದಿಂತರ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಪ್ರತಿಯೋಗಿತಾ ತ್ವಭಾವಸ್ಯಾಪ್ಯಸ್ತ್ಯಭಾವತಯಾ ಸ್ಫುಟಂ ||

ಅ || ಅಸತ್ತಾದ ಶಶಶೃಂಗಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ತಾದ ಘಟಾದಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವುಂಟೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಶಶೃಂಗವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯೆಂದು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅದು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ:-ಶಶಶೃಂಗಾಭಾವವು ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ಧರ್ಮಿಕವಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ, ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಅದಕ್ಕೆ ಕೂಡಲಾರದೆಂದಾಶಂಕಿಸಕೂಡದು.

ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವೂ ಅನುಯೋಗಿತ್ವವೂ ಅದೆ. ಅಂತಹ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ಅಭಾವಾಭಿನ್ನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ನ ಹ್ಯಭಾವೋಽಪ್ಯಧರ್ಮಾಸ್ಯಾನ್ನ ತು ಸ್ಯಾದ್ಭಾವಧರ್ಮಯುಕ್ ||

ಅ || ಅಭಾವವು ವಸ್ತುನಿಷೇಧರೂಪವಾದರೂ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದಿಗಳು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮಶೂನ್ಯವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಅಭಾವವು ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಲ್ಲ.

ಭಾ || ಅಭಾವಸ್ಯಾಸ್ತಿ ತಾ ನಾನು ಸ್ಯಾದೇವಾಭಾವರೂಪಿಣೀ ||

ಅ || 'ಅಭಾವೋಽಸ್ತಿ' ಅಂದರೆ 'ಅಭಾವವು ಇದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮವೂ ಅಭಾವರೂಪಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಅಭಾವತ್ವಾಪಿ ಸೈವ ಸ್ಯಾನ್ನ ತು ಸ್ಯಾದ್ಭಾವರೂಪಿಣೀ ||

ಅ || ಅಭಾವದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಭಾವತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮವೂ ಅಭಾವರೂಪವೇ. ಭಾವರೂಪವಾದುದಲ್ಲ; ಅಂದರೆ ಅಭಾವಭಿನ್ನವಲ್ಲ.

ಇಷ್ಟರ ನಡೆಗೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಭೇದವು ಧರ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇಂತಹ ಭೇದವು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವುದಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ, ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೂ ಭೇದವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲ.

ಭಾ || ಅತಃ ಸ ಸರ್ವವ್ಯಾವೃತ್ತಸ್ವರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ ಪರಃ |

ಯೇನ ಜ್ಞಾತಃ ಸ ತು ಜ್ಞಾನೀ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ||

ಇತಿ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯೇ ||

|| ಇತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾ ||

ಅ || ಆದಕಾರಣ, ನಿಖಲ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನಸ್ವರೂಪವಾದ, ಅನ್ನನುಯಾದಿ ಪಂಚಸ್ವರೂಪಿಯಾದ, ಐಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಆತನೇ ಜ್ಞಾನಿಯು. ಆತನು ಈ ಸಂಸಾರದುಃಖದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮೋಕ್ಷಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೇಶಮಾತ್ರ ಸಂದೇಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದೀರೀತಿಯಾಗಿ ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

ತೃತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಭ್ಯತೇ.

ಮಂ || ಓಂ || ಓಂ ಸ ಹ ನಾವವತು | ಸ ಹ ನಾ ಭುನಕ್ತು | ಸ ಹ
ವೀರ್ಯಂ ಕರವಾವ ಹೈ | ತೇಜಸ್ವಿನಾವಧೀತಮಸ್ತು ಮಾ ವಿದ್ವಿಷ್ಣಾ
ನಹೈ || ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ||

ಓಂ ಭೃಗುರ್ವೈ ವಾರುಣಿಃ | ವರುಣಂ ಸಿತರಮುಪಸಸಾರ | ಅಧೀ
ಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಸ್ಮಾ ಎತತ್ಪ್ರೋವಾಚ | ಅನ್ತಂ ಪ್ರಾಣಂ
ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಚಮಿತಿ || ತೇಹೋವಾಚ | ಯತೋ
ನಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ |
ಯತ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತಿ | ತದ್ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || ೧ ||

ಅ || ವಾರುಣಿಃ=ವರುಣನ ಪುತ್ರನಾದ, ಭೃಗುಃ=ಭೃಗುಋಷಿಯು, ಸಿತರಂ=
ತಂದೆಯಾದ, ವರುಣಂ=ವರುಣನನ್ನು, ಭಗವಃ=ಪೂಜ್ಯನೇ! ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು,
ಅಧೀಹಿ=ಉಪದೇಶಿಸು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಉಪಸಸಾರ=ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.
ತಸ್ಮೈ=ಆ ಭೃಗುವಿಗೋಸ್ಕರ, ಅನ್ತಂ=ಅನ್ತಮಯನನ್ನು, ಪ್ರಾಣಂ=ಪ್ರಾಣಮಯನನ್ನು,
ಚಕ್ಷುಃ=ಚಕ್ಷುರ್ಮಯನನ್ನು, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಶ್ರೋತ್ರಮಯನನ್ನು, ಮನಃ=ಮನೋಮಯ
ನನ್ನು, ವಾಚಂ=ವಾಚ್ಯಮಯನನ್ನು, (ವಿಜ್ಞಾನಮಯಾನಂದಮಯರನ್ನೂ,) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾ
ರವಾದ, ಎತತ್=ಎಂಟು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು, ಪ್ರೋವಾಚ=(ವರುಣನು) ಹೇಳಿದನು.

ಯತೋ ನಾ=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳೂ, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ. ಯೇನ=ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಜಾತಾನಿ=ಹುಟ್ಟಿ
ದವುಗಳು, ಜೀವಂತಿ=ಬದುಕುತ್ತವೋ, ಯತ್=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಯಂತಿ=
ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಂದುತ್ತವೋ, ಯತ್=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅಭಿ=ಸ್ವೇಚ್ಛೆ
ಯಿಂದ, ಸಂವಿಶಂತಿ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೋ, ತತ್=ಅಂತಹ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮ
ನನ್ನು, ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸು. ತತ್=ಅದೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ
ವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ವರುಣನು), ತಂ ಹ=ಮಗನಾದ ಭೃಗುವಿಗೆ, ಉವಾಚ=
ಹೇಳಿದನು. || ೧ ||

ಮಂ || ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಅನ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ |

ಅನ್ನಾಹ್ಯೇವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಅನ್ನೇನ ಜಾತಾನಿ
ಜೀವಂತಿ | ಅನ್ತಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತೀತಿ | ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ | ಪುನಃ

ರೇವ ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ | ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |

ತಃ ಹೋನಾಚಿ | ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ

ಅ || ಸಃ=ಭೃಗುವು, ತಪಃ=ಅಲೋಚನೆಯನ್ನು, ಅತಪ್ಯತ=ಮಾಡಿದನು. ಸಃ=ಆತನು, ತಪಃ=ಅಲೋಚನೆಯನ್ನು, ತಪ್ತಾ=ಮಾಡಿ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ವ್ಯಜಾನಾತ್=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದನು. ಅನ್ಯಾತ್ ಏವ ಹಿ=ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದಲೇ, ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಜಾತಾನಿ=ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳು, ಅನ್ನೇನ=ಅನ್ನಮಯನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದಲೇ, ಜೀವಂತಿ=ಜೀವಿಸುತ್ತವೆ. ಅನ್ನಂ=ಆ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು, ಪ್ರಯಂತಿ=ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಭಿ=ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ, ಸಂವಿಶಂತಿ=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತವೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವಿಜ್ಞಾಯ=ತಿಳಿದು, ಪುನರೇವ=ತಿರುಗಿ, ಪಿತರಂ ವರುಣಂ=ತಂದೆಯಾದ ವರುಣನನ್ನು, ಭಗವಃ=ಪೂಜ್ಯನೇ! ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಧೀಹಿ=ಉಪದೇಶಿಸು. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಉಪಸಸಾರ=ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ತಪಸಾ=ಮನನಾದಿರೂಪ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ತಪಃ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ತಂ ಹ=ಆ ಭೃಗುವಿಗೆ (ವರುಣನು), ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. || ೨ || ಮೇಲಿನ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಬಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಮಂ || ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಪ್ರಾಣೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಪ್ರಾಣಾಧ್ಯೇವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಪ್ರಾಣೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತೀತಿ | ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ | ಪುನರೇವ ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ | ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಃ ಹೋನಾಚಿ | ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || ೩ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣಮಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಪ್ರಾಣಾತ್=ಪ್ರಾಣಮಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಂದ. || ೩ ||

ಮಂ || ಸ ತಪೋಽತಪ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವ್ಯಜಾನಾತ್ | ಮನಸೋ ಹ್ಯೇವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ | ಮನಸಾ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಮನಃ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂತೀತಿ |

ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ | ಪುನರೇವ ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ | ಅಧೀಹಿ
ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತ್ವ ಹೋವಾಚ | ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಜಿಜ್ಞಾ
ಸಸ್ವ | ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || ೪ ||

ಅ || ಮನಃ=ಮನೋಮಯನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಮನಸಃ=ಮನೋಮಯನಾದ
ಸಂಕರ್ಷಣನಿಂದ, || ೪ ||

ಮಂ || ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೈಜಾ
ನಾತ್ | ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ಧೈವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ |
ವಿಜ್ಞಾನೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ವಿಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂ
ತೀತಿ | ತದ್ವಿಜ್ಞಾಯ | ಪುನರೇವ ವರುಣಂ . ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ |
ಅಧೀಹಿ ಭಗವೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತ್ವ ಹೋವಾಚ | ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ
ವಿಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ | ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || ೫ ||

ಅ || ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿಜ್ಞಾನಮಯನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ವಿಜ್ಞಾನಾತ್=ವಿಜ್ಞಾನ
ಮಯನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಂದ. || ೫ ||

ಮಂ || ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ | ಸ ತಪಸ್ತಪ್ತಾ | ಆನಂದೋ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೈಜಾ
ನಾತ್ | ಆನಂದಾದ್ಧೈವ ಖಲ್ವಿಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ |
ಆನಂದೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ | ಆನಂದಂ ಪ್ರಯಂತ್ಯಭಿಸಂವಿಶಂ
ತೀತಿ || ೬ ||

ಅ || ಆನಂದಃ=ಆನಂದಮಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು, ಆನಂದಾತ್=ಆನಂದಮಯ
ನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ. || ೬ ||

ಮಂ || ಸೈಷಾ ಭಾರ್ಗವೀ ನಾರುಣೀ ವಿದ್ಯಾ | ಪರಮೋ ವೈರೋಮನ್ ಪ್ರತಿ
ಷ್ಠಿತಾ | ಯ ಏವಂ ವೇದ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ | ಅನ್ನನಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ |
ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಸಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್

ಅ. ೩-ಮಂತ್ರ ಲ

ಅ || ಭಾರ್ಗವೀ=ಭೃಗುವಿನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ವಾರುಣೀ=ವರುಣನಿಂದ ಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಾ ಏಷಾ="ಅನ್ವಂ ಪ್ರಾಣಂ" ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಧ್ಯಾ=ವಿದ್ಯೆಯು, ವ್ಯೋಮನ್=ಆಚ್ಛೇದ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದಂತಿರುವ, ಪರಮೇ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ=ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಎಂಟು ರೂಪಗಳನ್ನು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣಗಳನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಯು ತ್ತಾನೋ (ಆತನು), ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಹರಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ವನಾನ್=ರಕ್ಷಕನಾದ ಅನ್ನನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅನ್ನಾದಃ=ಅನ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸುವ ನಾಗಿಯೂ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಯಾ=ಶಿಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದಲೂ, ಪಶುಭಿಃ=ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ=ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಮಹಾನ್=ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಕೀರ್ತ್ಯಾ=ಯಶಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಮಹಾನ್=ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ||

ಮಂ || ಅನ್ವಂ ನ ನಿಂದ್ಯಾತ್ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅನ್ವಂ | ಶರೀರಮನ್ನಾದಂ | ಪ್ರಾಣೇ ಶರೀರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಸ ಯ ಏತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಅನ್ನನಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ || ೮ ||

ಅ || ಅನ್ವಂ=ಶ್ರೀ ಅನ್ನನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನ ನಿಂದ್ಯಾತ್=ದೂಷಿಸಬಾರದು. ತತ್=ಆ ದೂಷಿಸದೇ ಇರುವುದೇ, ವ್ರತಂ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ನಿಯಮವು. ಪ್ರಾಣಃ=ದೇಹಗತ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಅನ್ವಂ ವೈ=ಅನ್ನನಾಮಕನು. ಶರೀರಂ=ಜೀವಪ್ರೇರಕವಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿದ್ದ ರೂಪವು, ಅನ್ನಾದಂ=ಅನ್ನಾಖ್ಯರೂಪವನ್ನನುಭವಿಸತಕ್ಕದು. ಪ್ರಾಣೀ=ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ, ಶರೀರಂ=ಶರೀರವೆಂದೆನಿಸುವ ಜೀವ ನಿಯಾಮಕರೂಪವು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರತಕ್ಕದು. ಶರೀರೇ=ಶರೀರಾಖ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಹರಿಯು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಇರುತ್ತಾನೆ. ತದೇತತ್=ಆ ಈ ರೂಪದ್ವಯವು, ಅನ್ವಂ=ಅನ್ನನಾಮಕವು. ಅನ್ನೇ=ಅನ್ನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಇರುವುದು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏತತ್ ಅನ್ವಂ=ಈ ಅನ್ನನಾಮಕ ರೂಪವು, ಅನ್ನೇ=ಅನ್ನನಾಮಕಭಗವದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಇರತಕ್ಕದ್ದನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಯು ತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. (ಉಳಿದುದು ಹಿಂದಿನಂತೆ.)

ಮಂ || ಅನ್ವಂ ನ ಪರಿಚಕ್ಷೀತ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಅವೋ ವಾ ಅನ್ವಂ | ಜ್ಯೋತಿರನ್ನಾದಂ | ಅಪ್ಪು ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಾಪಃ ಪ್ರತಿ

ಸ್ಮಿತಾಃ | ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಸ ಯ ಏತದನ್ನಮನ್ನೇ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ವೇದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ | ಅನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ |
ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್
ಕೀರ್ತ್ಯಾ || ೯

ಅ || ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನಾಖ್ಯಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ನ ಪಂಚಕ್ಷೇತ=ಬಿಡಬಾರದು. ತತ್=ಅದೇ, ವ್ರತಂ=ನಿಯಮವು. ಆಪಃ=ಅಪ್ಪನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಅನ್ನಂ ವೈ=ಅನ್ನನಾಮಕನು. ಜ್ಯೋತಿಃ=ಜ್ಯೋತಿರ್ಗತವಾದ ರೂಪವು, ಅನ್ನಾದಂ=ಅನ್ನಾಖ್ಯರೂಪವನ್ನನುಭವಿಸುವುದು. ಅಪ್ಸು=ಅಪ್ಪನಾಮಕರೂಪದಲ್ಲಿ, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕರೂಪವು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಇರುವುದು. ಜ್ಯೋತಿಷಿ=ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕರೂಪದಲ್ಲಿ, ಆಪಃ=ಅಮ್ಮಾಮಕಭಗವದ್ರೂಪಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಇರುತ್ತವೆ. (ಉಳಿದುದು ಹಿಂದಿನಂತೆ.)

ಮಂ || ಅನ್ನಂ ಬಹುಕುರ್ವೀತ | ತದ್ವ್ರತಂ | ಪೃಥಿವೀ ವಾ ಅನ್ನಂ | ಆಕಾಶೋಽ
ನ್ನಾದಃ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ | ಆಕಾಶೇ ಪೃಥಿವೀ ಪತಿಷ್ಠಿತಾ |
ತದೇತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಸ ಯ ಏತದನ್ನಮನ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ
ವೇದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ | ಅನ್ನವಾನನ್ನಾದೋ ಭವತಿ | ಮಹಾನ್ ಭವತಿ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ | ಮಹಾನ್ ಕೀರ್ತ್ಯಾ || ೧೦ ||

ಅ || ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು, ಬಹುಕುರ್ವೀತ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ
ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತತ್=ಹಾಗೆ ತಿಳುಕೊಳ್ಳೋಣವೇ, ವ್ರತಂ=ನಿಯಮವು. ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಅನ್ನಂ ವೈ=ಅನ್ನನಾಮಕವು, ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶನಾಮಕ ರೂಪವು, ಅನ್ನಾದಃ=ಅನ್ನಾದನಾಮಕವು. ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=ಪೃಥಿವೀ
ನಾಮಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಇರುವುದು. ಆಕಾಶೀ=ಆಕಾಶನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಇರುವುದು. (ಉಳಿದುದು ಹಿಂದಿನಂತೆ.)

ಮಂ || ನ ಕಂಚನ ವಸತೌ ಪ್ರತ್ಯಾಚಕ್ಷೀತ | ತದ್ವ್ರತಂ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಯಾ ಕಯಾ
ಚ ವಿಧಯಾ ಬಹ್ವನ್ನಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ | ಅರಾಧ್ಯಸ್ಮಾ ಅನ್ನಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ |
ಏತದ್ವೈ ಮುಖತೋನ್ನರಾದ್ಧಂ | ಮುಖತೋಽಸ್ಮಾ ಅನ್ನರಾಧ್ಯತೇ |
ಏತದ್ವೈ ಮಧ್ಯತೋಽನ್ನರಾದ್ಧಂ | ಮಧ್ಯತೋಽಸ್ಮಾ ಅನ್ನರಾಧ್ಯತೇ |

ಏತದ್ವಾ ಅಂತತೋನ್ನರಾಧಂ | ಅಂತತೋನ್ನಾ ಅನ್ನರಾಧತೇ |
ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೧೧ ||

ಅ || ವಸತಃ=ಗುರುಕುಲವಾಸ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಕಂಚನ(ಆಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬಂದ) ಯಾವಾ ತನನ್ನೂ, ನ ಪ್ರತ್ಯಾಚಕ್ಷೀತ=ತಿರಸ್ಕರಿಸಬಾರದು. ತತ್=ಆ ತಿರಸ್ಕರಿಸದೆ ಇರುವುದೇ, ವ್ರತಂ=ನಿಯಮವು. ತಸ್ಮಾತ್=ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಯಾ ಕಯಾ ಚ ವಿಧಯಾ=ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಹಿತಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ, ಅನ್ನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಬಹು= ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ (ತಿಳಿದು) ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್=ಹೊಂದತಕ್ಕದ್ದು. ಅಸ್ಮೈ=ಪರಮಾತ್ಮನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೆ, ಅರಾಧಿ ಇತಿ=ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದು, ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಖತಃ=ಬಾಲ್ಯವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ, ಏತತ್ ಅನ್ನಂ=ಈ ಅನ್ನಾಪ್ಯಿರೂಪವು, ರಾಧಂ ವೈ=ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಮೈ=ಉಪಾಸಕನಿಗೆ, ಅನ್ನಂ=ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಮುಖತಃ=ಪಾದವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ, ಮುಖಪರ್ಯಂತ (ಸಮಸ್ತ ಅನಯವ ಗಳು) ರಾಧ್ಯತೇ=ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯತಃ=ಮಧ್ಯಮವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಏತತ್ ಅನ್ನಂ=ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ರಾಧಂ ವೈ=ಸಿದ್ಧವಾದರೆ, ಅಸ್ಮೈ=ಉಪಾಸಕನಿಗೆ, ಅನ್ನಂ=ಭಗವದ್ರೂಪದ, ಮಧ್ಯತಃ=ಮಧ್ಯವಯವವು, ರಾಧ್ಯತೇ=ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತತಃ=ವಾರ್ಧಿಕ್ಯಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಏತತ್ ಅನ್ನಂ=ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ರಾಧಂ ವೈ=ಸಿದ್ಧವಾದರೆ, ಅಸ್ಮೈ=ಉಪಾಸಕನಿಗೆ, ಅನ್ನಂ=ಭಗವದ್ರೂಪದ, ಅಂತತಃ=ಪಾದಗಳೇ, ರಾಧ್ಯತೇ=ಸಿದ್ಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.) || ೧೧ ||

ಭಾ || ಚಕ್ಷುಃ ಸ ಚಕ್ಷೇ ಯದ್ವಿಷ್ಟುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶ್ರೋತ್ವತ್ಪತೋ ವಿಭುಃ |
ವಾಕ್ಶ ವಕ್ತ್ವತ್ಪತೋ ನಿತ್ಯಂ ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ಯತಸ್ತಥಾ |
ತಪೋ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ಪಾತ್ ವಿಜ್ಞಾನಂ ತು ವಿವೇಚನಾತ್ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಯಾವುದರಿಂದ ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಸಕಲವನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಆದ ಕಾರಣ 'ಚಕ್ಷುಃ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ನಿಖಿಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕೇಳುವುದರಿಂದ 'ಶ್ರೋತ್ರ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಕ್ತ್ವ ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಾಕ್' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (೧ನೇ ವರ್ಗದ್ದು.) ಹಾಗೆಯೇ ಮನನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ನಿಮಿತ್ತ 'ಮನ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿ ದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ತಪ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. (೪.ವ.) ತ್ರಿವಿಧರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವ ನಿಮಿತ್ತ 'ವಿಜ್ಞಾನ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿ ದ್ದಾನೆ, (೫. ವ.)

ಭಾ || ಜ್ಞಾನಾನುಸಂಧಾನರೂಪತಪಸಾ ತಂ ಜನಾರ್ದನಂ |
ಕ್ರಮಾಢ್ಯಗುರ್ವ್ಯಜಾನಾತ್ತಮನ್ನಾದಿಬಹುರೂಪಿಣಂ ||

ಅ || ಭೃಗುಖುಷಿಯು ಶ್ರವಣಾನಂತರ ಭಾವಿಯಾದ ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ನಿಧಿಧ್ಯಾಸನ ರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದ ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಎಂಟು ರೂಪಗಳನ್ನು ವನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಂಡನು. (೨-೫. ವ.)

ಭಾ || ಏವಂ ವಿಜಾನಂಸ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತು ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ||

ಅ|| ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾದ ಮಹಿಮೆಯುಕ್ತನೆಂದು ತಿಳು ಕೊಂಡವನು ಹರಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಮುಕ್ತೋ ಭೂತ್ವಾನ್ನವಾಂಶ್ಚ ಸ್ಯಾದನ್ನಾದಶ್ಚ ಸದೈವ ತು |

ಅನ್ನನಾಮಾ ತು ಭಗವಾನ್ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಮುಪಜೀವತಿ ||

ತದ್ವಾಂಶ್ಚ ತೇನ ಗುಪ್ತತ್ವಾತ್ || ೭-೮ ||

ಅ|| ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಯಾವ ಹರಿಯು ಅನ್ನನಾಮಕನೋ ಆತನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನಾದ' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ 'ಅನ್ನ ವಾನ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. || ೭-೮ ||

ಭಾ || ವಿದ್ಯಾರ್ಥೇ ವಸತೀಚ್ಛಯಾ | ಆಗತಂ ನೇತಿ ನ ಬ್ರೂಯಾತ್ತದೇ-
ತದ್ವಿದುಷೋ ವ್ರತಂ ||

ಅ|| ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಆವಾಸ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಬಂದ ಯೋಗ್ಯಶಿಷ್ಯನನ್ನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲೀ, ತನ್ನಲ್ಲಿರಕೂಡದೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಬಾರದು. ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ ವ್ರತವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ ಪೃಥುತ್ವಾತ್ರಾಣನಾಮಕಃ |

ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾನಂದ ಬಲತ ಆಕಾಶಃ ಸರ್ವವೇತ್ಪ್ರತಃ ||

ಅ|| ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (೧೦. ವ.) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆನಂದವು ಮತ್ತು ಬಲವು ಇವುಗಳೇ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (೮. ವ.) ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನಾದುದರಿಂದ 'ಆಕಾಶ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. (೧೦. ವ.)

ಭಾ || ಶರಾಖ್ಯದೇಹಿನಶ್ಚೈವ ಶರೀರಂ ಪ್ರೇರಣಾತ್ಪ್ರತಃ ||

ಅ|| ದೇಹನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನಾಶವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಶರ'ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಹರಿಯು 'ಶರೀರ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. (೮. ವ.)

ಭಾ || ಎತೈಶ್ಚ ತುರ್ಭಿರ್ಭಗವಾನ್ ರೂಪೈಶ್ಚ ಚತುರಾತ್ಮಭಿಃ ||

ಭೋಗ್ಯಭೋಕ್ತೃಸ್ವರೂಪೇಣ ತಿಷ್ಠತಿ ಕ್ರೀಡಯಾ ಸ್ವಯಂ ||

ಅ|| ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನೇ ನೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಭೋಗ್ಯಭೋಕ್ತೃಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಂದರೆ ಒಂದು ರೂಪವು ಭೋಗ್ಯವೆಂತಲೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಭೋಕ್ತೃವೆಂತಲೂ ಅನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿ ರುತ್ತಾನೆ. (೮, ೧೦. ವ)

ಭಾ || ನ ಚ ಭೋಗ್ಯತ್ವಮಾತ್ರೇಣ ಹೀನತ್ವಂ ತಸ್ಯ ಕುತ್ರಚಿತ್ |

ನ ಹಿ ಭಾರ್ಯೋಪಭೋಗ್ಯಸ್ತು ಭರ್ತಾ ಹೀನತ್ವಮಾಪ್ನುಯಾತ್ ||

ಅ || ಶ್ರೀಹರಿಯ ಒಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಭೋಗ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಅದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೀಚತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಆಲಿಂಗನ ಜುಂಬನ ಸುರತಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಭೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನಾದರೂ, ಪತಿಯಾದವನು ನೀಚತ್ವವನ್ನೂ ಪತ್ನಿಯು ಉಚ್ಚತನವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (೮, ೯, ೧೦. ವ.)

ಭಾ || ಏವಂ ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರವಿಶೇಷೋಽಖಿಲೇಷ್ವಪಿ |

ರೂಪೇಷು ಕ್ರೀಡತೇ ನಿತ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾ ಭೋಗ್ಯ ಇತಿಚ್ಛಯಾ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚ ನೀಚಭಾವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಒಂದು ರೂಪವು ಭೋಗ್ಯವೆಂತಲೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಭೋಕ್ತೃವೆಂತಲೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ರೀಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. (೮, ೯, ೧೦. ವ.)

ಭಾ || ಅನ್ನಾಖ್ಯಂ ತನ್ನೈವ ನಿಂದ್ಯಾದ್ವಹುಮನ್ಯೇತ ತಂ ಸದಾ |

ಇತಿ ವ್ರತದ್ವಯಂ ಹೈತದ್ಭಾವ್ಯಂ ಯದಿ ಸುಖೇ ಸ್ಪೃಹಾ ||

ಅ || ಯಾವಾತನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿದೆಯೋ ಆತನು ಅನ್ನ ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸಬಾರದು. ಅಲ್ಲದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನಂತಗುಣ ಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಂಡು ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಎಂಬೀ ಎರಡು ವ್ರತಗಳು ಅವಶ್ಯ ವಾಗಿ ಬೇಕಾದವುಗಳು. (೮, ೯, ೧೦ ವ.)

ಭಾ || ಯೇನ ಕೇನಾಪಿ ವಿಧಿನಾ ಬಹ್ವೈಶ್ಶೇವ ಜನಾರ್ದನಂ |

ಮತ್ಪ್ರೇವ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಮನೋವಾಕ್ಪಾಯವೃತ್ತಿಭಿಃ ||

ಅ || ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಗುರುಸೇವಾದಿರೂಪವಾದ ಯುಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಮನಸ್ಸು, ವಚನ, ಶರೀರವೆಂಬೀ ತ್ರಿಕರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಿಖಿಲಗುಣವೆಂ ಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ ನಿರಂತರವೂ ತಿಳಿದೇ ಆತನನ್ನು ಹೊಂದುವನು (೧೧. ವ.)

ಭಾ || ಯ ಏವಂ ಸಮುಪಾಸೀತ ತಸ್ಯಾನ್ನಾಖ್ಯೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |

ಸಿದ್ಧ ಇತ್ಯೇವ ಹಿ ಪ್ರಾಹುರ್ವಿದ್ವಾಂಸಃ ಪರಿನಿಸ್ಥಿತಾಃ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ರೀತಿಯಿಂದ ಯಾರು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನಿಗೆ ಅನ್ನಾಖ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೀಯಲು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (೧೧ ವ.)

ಭಾ || ಯಸ್ಯ ತದ್ಭ್ರೂ ಸಂಸಿದ್ಧಂ ಪೂರ್ವಂ ತೇನಾಪ್ಯತೇಗ್ರತಃ ||

ಅ || ಯಾವಾತನಿಂದ ಬಾಲ್ಯವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಿದ್ಧೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟನೋ, ಆತನಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಅವಯವಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (೧೧. ವ.)

ಭಾ || ಮಧ್ಯೇ ವಯಸಿ ಚೇತ್ಸಿದ್ಧಂ ಮುಕ್ತೌ ಮಧ್ಯಂ ಪ್ರಸತ್ಯತಿ ||

ಅ || ಮಧ್ಯಮ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ತರುಣನಾದಾಗ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಅಪರೋಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡು ತ್ತಾನೆ. (೧೧. ವ.)

ಭಾ || ವಾರ್ಧಕೇ ಚೇದ್ವಿಜಾನಾತಿ ಮುಕ್ತಃ ಪಾದೌ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ |
ತೇಜೋಮಂಡಲಮೇವಾನ್ಯದಂಗಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ ||

ಅ || ಮುದಿತನದಲ್ಲಿ ಯಾವಾತನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವನಾದರೆ ಆ ಮುಕ್ತನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪಾದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಚನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತರವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನವರು ತೇಜಸ್ಸಿನ ರಾಶಿಯಂತೆ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. (೧೧. ವ.)

ಭಾ || ಪೂರ್ವೇ ವಯಸಿ ಬೋಧ್ಯ ವ್ಯಮಾಮುಖಾತ್ಸರ್ವದೃಷ್ಟಯೇ || ೧೧ ||

ಅ || ಆದಕಾರಣ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖವನ್ನಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ಅವಯವಗಳನ್ನೂ, ನೋಡಬೇಕೆಂದಿದ್ದರೆ ಬಾಲ್ಯವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮುಪ್ಪಿನ ವರೆಗೂ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. || ೧೧. ||

ಮಂ || ಕ್ಷೇಮ ಇತಿ ವಾಚಿ | ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ | ಕರ್ಮೇತಿ
ಹಸ್ತಯೋಃ | ಗತಿರಿತಿ ಪಾದಯೋಃ | ವಿಮುಕ್ತಿರಿತಿ ಸಾಯಣಾ | ಇತಿ
ಮಾನುಷೀಃ ಸಮಾಜ್ಞಾಃ || ಅಥ ದೈವೀಃ | ತೃಪ್ತಿರಿತಿ ವೃಷ್ಟಾ | ಬಲಮಿತಿ
ವಿದ್ಯುತಿ | ಯಶ ಇತಿ ಪಶುಷು | ಜ್ಯೋತಿರಿತಿ ನಕ್ಷತ್ರೇಷು | ಪ್ರಜಾತಿರನ್ಯತ
ಮಾನಂದ ಇತ್ಯುಪಸ್ಥೇ | ಸರ್ವಮಿತ್ಯಾಕಾರೇ || ೧೨ ||

ಅ || ವಾಚಿ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಕ್ಷೇಮ ಇತಿ=ಕ್ಷೇಮನಾಮಕ ಹರಿಯು, (ಇದ್ದಾ ನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು). ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ=ಪ್ರಾಣಾಪಾನರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯು, ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಇತಿ=(ಕ್ರಮದಿಂದ) ಯೋಗ, ಕ್ಷೇಮನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹಸ್ತಯೋಃ=ಕೈಗಳಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮ ಇತಿ=ಕರ್ಮನಾಮಕ ಹರಿಯು ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪಾದಯೋಃ=ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, ಗತಿರಿತಿ=ಗತಿನಾಮಕ ಹರಿಯು ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಯಣಾ=ಗುಡದಲ್ಲಿ, ವಿಮುಕ್ತಿಃ ಇತಿ=ವಿಮುಕ್ತಾಖ್ಯ ಹರಿಯು ಇರುತ್ತಾನೆಂದುಪಾಸಿಸತಕ್ಕದು, ಮಾನುಷೀಃ=ಮನುಷ್ಯದೇಹಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ಸಮಾಜ್ಞಾಃ=ಉಪಾಸನೆಗಳು, ಇತಿ=ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಅಥ=ಅನಂತರ, ದೈವೀಃ=ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಉಪಾಸನೆಗಳು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ). ವೃಷ್ಟಾ=ವೃಷ್ಟ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರ್ಷವ್ಯನಲ್ಲಿ, ತೃಪ್ತಿಃ ಇತಿ=ತೃಪ್ತಿನಾಮಕ ಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು, ವಿದ್ಯುತಿ=ಮಿಂಚಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ, ಬಲಮಿತಿ=ಬಲನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು, ಪಶುಷು=ಯಜ್ಞಪಶುವಿಗಳಿಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ, ಯಶ ಇತಿ=ಯಶೋನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು, ನಕ್ಷತ್ರೇಷು=ಅಶ್ವಿನಾದಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಜ್ಯೋತಿಃ ಇತಿ=ಜ್ಯೋತಿರ್ನಾಮಕ ಹರಿಯು ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು, ಉಪಸ್ಥೇ=ಉಪಸ್ಥಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶಿವನಲ್ಲಿ, ಪ್ರಜಾತಿಃ=ಪ್ರಜಾಪತಿನಾಮಕನಾಗಿಯೂ, ಅನ್ಯತಂ=ಅನ್ಯತನಾಮಕನಾಗಿಯೂ, ಆನಂದ ಇತಿ=ಆನಂದನಾಮಕನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು. ಆಕಾರೇ=ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಂ ಇತಿ=ಸರ್ವನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಂತಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು. || ೧೨. ||

ಭಾ || ಕ್ಷೇಮಕೃತ್ವಾತ್ಕ್ಷೇಮನಾಮಾ ವಾಚಿಸ್ಥಃ ಸ ಪರೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕ್ಷೇಮವನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಕ್ಷೇಮನಾಮಕನು.

ಭಾ || ಯೋಗನಾಮಾ ತಥಾ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಕಾಮನಿಯೋಜನಾತ್ |

ಕ್ಷೇಮನಾಮಾ ಕ್ಷೇಮಕೃತ್ವಾದಪಾನೇ ಹಿ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯು ಭಕ್ತರಿಗೆ ನಿಖಲ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಯೋಗ'ನಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಪಾನನಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಕ್ಷೇಮಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ 'ಕ್ಷೇಮ'ನಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಕರ್ಮನಾಮಾ ಹಸ್ತಗತಃ ಕರ್ಮಕೃತ್ವಾಜ್ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಅ || ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯು ನಿಖಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಕರ್ಮ'ನಾಮಕನು.

ಭಾ || ಗತಿದತ್ವಾದ್ಗತಿರ್ನಾಮ ಪಾದಸ್ಥಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಅ || ಪಾದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಜ್ಞಾನಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಗತಿ' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ವಿಸರ್ಗಕೃದ್ವಿಮುಕ್ತ್ಯಾಖ್ಯಃ ಪಾಯುಸ್ಥಃ ಪರನೋ ವಿಭುಃ ||

ಆಧ್ಯಾತ್ಮಸ್ಥ ಇತಿ ಸ್ರೋತ್ರಃ ||

ಅ || ಗುಡದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮಲಾದಿವಿಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಿಮುಕ್ತಿ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರ ದೇಹವನ್ನಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದ ಹರಿಯು ಕ್ಷೇಮಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾ || ಅಥಾಧಿದೈವಗತಂ ಶ್ರುಣು || ವರ್ಜನೈ ತೃಪ್ತಿನಾಮಾಸೌ ತೃಪ್ತಿ

ದತ್ವಾಜ್ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಅ || ಈಗ ದೇವತಾ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವೃಷ್ಟಾದಿಗಳನ್ನಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ವರ್ಜನ್ಯಾದಿಗಳು ಅಧಿದೈವಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ಭಕ್ತಗಳನ್ನು ಕೇಳು. ಭಕ್ತರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ "ತೃಪ್ತಿ"ನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಜನಾರ್ದನನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕುದು.

ಭಾ || ವಾಯೌ ಚ ಬಲನಾಮಾ ಚ ಬಲದತ್ವಾತ್ಸದೈ ವಹಿ ||

ಅ || ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಬಲನಾಮಕ ಹರಿಯು ವಿದ್ಯದ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಯಶಸ್ವದತ್ವಾದ್ಕ್ಷೇತು ಯಶಃ ಪಶ್ವಭಿಮಾನಿನಿ ||

ಅ || ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಶೋನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು ಯಜ್ಞಪಶುವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಾಸಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ನಕ್ಷತ್ರೇಷು ಜ್ಯೋತಿರಾಖ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ದಾತ್ಯತ್ವತೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹರಿಯು ಅಪ್ಪಿನ್ನಾದಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಉಪಸ್ಥಮಾನಿನಿ ಶಿವೇ ಪ್ರಜಾತ್ಯಾನಂದಸಂತತೇಃ ||

ದಾತ್ಯತ್ವಾತ್ತದಾಖ್ಯೋಽಸೌ ಸಂತತಿಸ್ತ್ವಮೃತಂ ಸ್ಮೃತಂ ||

ಅ || ಸತ್ಪುತ್ರನನ್ನೂ ಆನಂದವನ್ನೂ ಸಂತತಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಜಾಪತಿ, ಆನಂದ, ಅಮೃತವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶಿವನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಮೃತವೆಂದರೆ ಪೌತ್ರಾದಿರೂಪ ಸಂತಾನಪರಂಪರೆಯೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || ಸರ್ವಂ ಸರ್ವಪ್ರದತ್ವಾತ್ತು ಪ್ರಕೃತೌ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ೧೨ ||

ಅ || ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ತಾದಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹರಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೨ ||

ಮಂ || ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠೇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಾನ್ ಭವತಿ | ತನ್ನಹ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ |
ಮಹಾನ್ ಭವತಿ | ತನ್ನ ನ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಮಾನವಾನ್ ಭವತಿ | ತನ್ನ ಮ
ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ನಮ್ಯಂತೇಽಸ್ಮೈ ಕಾಮಾಃ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಪಾಸೀತ |
ಬ್ರಹ್ಮವಾನ್ ಭವತಿ | ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಿಮರ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ | ಪರ್ಯೇಣಂ
ಮ್ರಿಯಂತೇ ದ್ವಿಷಂತಃ ಸಪತ್ನಾಃ | ಪರಿಯೇ ಪ್ರಿಯಾ ಭ್ರಾತೃನ್ಯಾಃ || ೧೩ ||

ಅ || ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಇತಿ=ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿ, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನಾನ್=ಉಪಾಸಕನು ತನ್ನಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳವರ ನಿಯಾಮಕನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಮಹ ಇತಿ='ಮಹ' ಎಂದು, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಉಪಾಸಕನು) ಮಹಾನ್=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಮನ ಇತಿ=ಮನಸ್ಸು ಎಂತೆಂದು, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಮಾನವಾನ್=ಪೂಜ್ಯನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಅಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ನಮ ಇತಿ=ನಮಃ ಎಂದು, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಸ್ಮೈ=ಈತನಿಗೆ, ಕಾಮಾಃ=ಆಭೀಷ್ಟಗಳು, ನಮ್ಯಂತೇ=ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ತತ್=ಆ ಭಗವದ್ಗುಪವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮ ಇತಿ=ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮವಾನ್=ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗುಣಪೂರ್ಣನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಆ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ, ಪರಿಮರ ಇತಿ=ಮಾರಕನೆಂದು, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಏನಂ ಪರಿ=ಇವನ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನ, ದ್ವಿಷಂತಃ=ದ್ವೇಷಿಸತಕ್ಕ, ಸಪತ್ನಾಃ=ಬಾಹ್ಯ ಶತ್ರುಗಳು, ಮ್ರಿಯಂತೇ=

ನಾಶವಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪರಿ=ಇವನ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನ, ಯೇ=ಯಾವ, ಅಪ್ರಿಯಾಃ=ದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಃ=ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿ ಶತ್ರುಗಳೋ (ಅವುಗಳು ನಾಶಹೊಂದುತ್ತವೆ.) || ೧೩ ||

ಭಾ || ಸ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸ್ಥಾಪಕತ್ವಾನ್ಮನೋ ಮಾನ್ಯತ್ವತೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ಆಕಾಶಗತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಯಾ ದೇವತಗಳನ್ನು ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತುತ್ಯ ಯಾ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಮನ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ನಮೋ ನಮ್ಯತ್ವತೋ ನಿತ್ಯಂ ಮಹಶ್ವಾಪಿ ಮಹತ್ವತಃ ||

ಅ || (ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ) ನಿರಂತರದಲ್ಲೂ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ನಮಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ 'ಮಹಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ವಿರಿಂಚಮಾರಕಶ್ಚಾಽಸೌ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವತಃ ||

ಅ || ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಮಾರಕನಾದುದರಿಂದ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಪರಿಮರ'ನೆಂತಲೂ) ಸಕಲಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆಂತಲೂ (ಅನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.) || ೧೪ ||

ಮಂ || ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ ಪುರುಷೇ | ಯಶ್ಚಾಸೌನಾದಿತ್ಯೇ | ಸ ಏಕಃ | ಸ ಯ ಏವಂ
ವಿತ್ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ಪ್ರೇತ್ಯ | ಏತಮನ್ನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂ
ಕ್ರಮ್ಯ | ಏತಂ ಸ್ರಾಣಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಏತಂ ಮನೋ
ಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಏತಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪ
ಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ | ಇಮಾನ್
ಲೋಕಾನ್ ಕಾಮಾನ್ನೀ ಕಾಮರೂಪ್ಯನುಸಂಚರನ್ | ಏತತ್ಸಾನು ಗಾಯ
ನ್ನಾಸ್ತೇ | ಹಾಃ ವುಹಾಃ ವುಹಾಃ ವು | ಅಹಮನ್ನಮಹಮನ್ನಮಹಮನ್ನಂ |
ಅಹಮನ್ನಾದೋಃ ಹಮನ್ನಾದೋಃ ಹಮನ್ನಾದಃ | ಅಹಃ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕ
ದಹಃ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕದಹಃ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕತ್ || ೧೪ ||

ಅ || 'ಸ ಯಶ್ಚಾಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಉಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ=ಭಗವಂತನ ಸಮೀಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಕಾಮಾನ್ನೀ=ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಿಖಿಲ ಭೋಗಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಕಾಮರೂಪೀ=ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಇಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್=ಈ ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾದ ಭೂರಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಅನುಸಂಚರನ್=ಸಂಚರಿಸುವವನಾಗಿ (ಅಥವಾ) ಇಮಾನ್=ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಲೋಕಾನ್=ಪ್ರಕಾಶ ರೂಪರಾದ ತಮ್ಮಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಮುಕ್ತರನ್ನು, ಅನು=ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಸಂಚರನ್=ನಿಯಮಿಸುವವನಾಗಿ, ಏತತ್=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ 'ಹಾಃವುಹಾಃವುಹಾಃವು' ಎಂಬೀ,

ಸಾಮ = ಸಾಮಭಾಗವನ್ನು, ಗಾಯನ್ = ಗಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಆಸ್ತೇ = ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅಹಂ = ನಾನು, ಅನ್ಯಂ = ಮುಕ್ತರಾದ ಸ್ವಾವರರಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಹಂ = ನಾನು, ಅನ್ಯಾದಃ = ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, ಅಹಂ = ನಾನು, ಶ್ಲೋಕಕೃತ್ = ಹರಿಯ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವವನು. ಆದರಾತಿಶಯದಿಂದ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೪ ||

ಭಾ || ವೇದೈನಂ ತತ್ಸತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಏನಂ ಪಂಚರೂಪಿಣಂ |

ಪ್ರಾಪ್ಯ ಗಾಯತಿ ಮುಕ್ತಃ ಸನ್ನನ್ನನಾಮಾಸ್ತಿ ಭೋಗ್ಯತಃ ||

ಯಥೇಷ್ಟಮನ್ನಭೋಕ್ತಾ ಚ ಕೀರ್ತಿಕರ್ತಾ ಹರೇಸ್ತಥಾ || ೧೪ ||

ಅ || ಯಾವಾತನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಎಂಟು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆತನು “ಮುಕ್ತರಾದ ತನ್ನಿಂದ ಕೇಳಿದ ಯೋಗ್ಯತೆಯ ಪುರುಷರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ ಅನ್ನನಾಮಕನೂ, ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತತ್ವಗಳನ್ನುಪದೇಶಿಸಿ ಆತನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸುವವನೂ ನಾನು ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ” ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಅಹಮಸ್ತಿ ಪ್ರಥಮಜಾ ಋತಾಃ ಸ್ಯುಃ | ಪೂರ್ವಂ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಮೃತಸ್ಯ ನಾಃ ಭಾ ಇ | ಯೋ ಮಾ ದದಾತಿ ಸ ಇ ದೇವ ಮಾಃ ವಾಃ | ಅಹಮನ್ನಮನ್ನಮದಂತಮಾದ್ಧಿ | ಅಹಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಮಭ್ಯಭವಾಂ | ಸುಪರ್ಣಜ್ಯೋತೀಃ | ಯ ಏವಂ ವೇದಃ | ಇತ್ಯುಪನಿಷತ್ | ಸ ಹ ನಾವವತು | ಸ ಹ ನಾ ಭುನಕ್ತು | ಸ ಹ ವೀರ್ಯಂ ಕರವಾವ ಹೈ | ತೇಜಸ್ವಿನಾವಧೀತಮಸ್ತು ಮಾ ವಿದ್ವಿಷಾವ ಹೈ | ಓಂ. ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಇತಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣಾ

|| ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ಸಂಪೂರ್ಣಾ ||

ಅ || ಅಹಂ = ನಾನು, ಋತಸ್ಯ = ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಂ = ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಮೊದಲಿನ, ಪ್ರಥಮಜಃ = ಮಗನು, ಅಸ್ತಿ = ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಮೃತಸ್ಯ = ಮುಕ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ, ನಾಭಾಇ = ಆಶ್ರಯನು (ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ), ಯಃ = ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಮಾಃ = ವಿಷ್ಣುಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು, ದದಾತಿ = ಭಕ್ತರಿಗುಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, ಸಃ = ಆತನು, ಇದೇವ = ಹೀಗೆಯೇ, ಮಾ = ನನ್ನನ್ನು, ಅವಾಃ = ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಹಂ = ನಾನು, ಅನ್ಯಂ = ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಹಾರಭೂತನು. ಅಹಂ = ನಾನು, ಅನ್ಯಂ = ಅನ್ನೋಪಜೀವಿಯಾದ, ಅದಂತಂ = ಜೀವಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಅದ್ಮಿ = ಸಂಹರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಹಂ = ನಾನು, ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ = ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿ ನಿಖಿಲಜಗತ್ತನ್ನು, ಅಭ್ಯಭವಾಂ = ಗುಣಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸು

ತ್ತೇನೆ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಸುವರ್ಣಜ್ಯೋತಿಃ=ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು, ವೇದ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, (ಅಂತಹ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮುಖ್ಯಜ್ಞಾನಿಯು) (ಅಥವಾ) ಯಃ=ಯಾವನಾನೇ, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ, ವೇದ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳುಕೊಂಡಿದ್ದೇನೋ, ಅಂಥಾನಾನು ಸುವರ್ಣಜ್ಯೋತಿಃ=ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು.

ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಉಪನಿಷತ್=ರಹಸ್ಯ ಪ್ರಮೇಯವು (ಉಕ್ತವಾಯಿತು) || ೧೫ ||

ಭಾ || ಋತರೂಪಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಪುತ್ರಃ ಪ್ರಥಮಜೋ ಹೃದಂ |
ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಜಶ್ಚಾಹಂ ಮುಕ್ತಾನಾಮಾಶ್ರಯಃ ಸದಾ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಮೊದಲನೇ ಮಗನು ನಾನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ.

ಭಾ || ಯೋ ದದಾತಿ ಚ ಮಾಸ್ಸಮೃಗ್ವಿಷ್ಣು ತತ್ಪ್ರದರ್ಶಕಃ |
ಸ ಇತ್ಥಮೇವ ಮಾಂ ಯಾತಿ ವಿಷ್ಣೋರನ್ನಮಹಂ ಸದಾ ||

ಅ || ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಯಾವಾತನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಕೊಡುತ್ತಾನೋ, ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸತಕ್ಕವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ನನ್ನನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ನೃಸಿಂಹರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸಂಹಾರ್ಯನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾನು ಆತನಿಗೆ ಅನ್ನ ಸ್ಥಾನೀಯನು.

ಭಾ || ಮಮಾನ್ನಂ ಸರ್ವಜೀವಾಸ್ತು ಭೋಗ್ಯಾ ಮನು ಯತಃ ಸದಾ ||

ಅ || ಸಮಸ್ತಜೀವರೂ ನನಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯರು ಅಂದರೆ ಅನ್ನಸ್ಥಾನೀಯರಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ನನಗೆ ಭೋಗ್ಯರು; ಅಂದರೆ ನನ್ನಿಂದ ಸಂಹಾರ್ಯರು.

ಭಾ || ಸರ್ವಮಭ್ಯಭವಂ ಚಾಹಂ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಶ್ಚ ನಿತ್ಯಗೈಃ(ಕೈಃ) ||

ಅ || ಅಲ್ಲದೆ ನಾನೇ ನಿತ್ಯಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ಆನಂದಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವೆನು ಅಂದರೆ ಅವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ.

ಭಾ || ಸುವರ್ಣೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ ಮನು ಚೇರಕಃ(ರೇಚಕಃ)||

ಅ || ಪರಮಾನಂದ ರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸುವರ್ಣಜ್ಯೋತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ನನಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಯೋಽಹಮೇವಂ ವಿದಭವಂ ತಸ್ಯ ಮೇ ಮಾಧವಃ ಪತಿಃ ||

ಅ || ಯಾವ ನಾನು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಈ ವರೇಗೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ಪಾರಣನೆಂದೂ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನೆಂದೂ ತಿಳುಕೊಂಡಿದ್ದೇನೋ ಅಂತಹ ನನಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಗಾಯಮಾನಃ ಮುಕ್ತಶ್ಚ ರತಿ ಸರ್ವದಾ

ಇತಿ ಯಜುಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || ಹೀಗೆ ಮುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಯಾವಾಗಲೂ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಯಜುಃಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || ಅನ್ನಂ ಭಗವಂತಂ ನ ಪರಿಚಕ್ಷೀತ ನ ನಿರಾಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಅ || ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ನ ಪರಿಚಕ್ಷೀತ ಅಂದರೆ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಬಾರದು; ಅಂದರೆ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗುಪದೇಶಿಸಬಾರದು.

ಭಾ || ತದ್ಗುಣಾನ್ ತತ್ಕರ್ಮಾಣಿ ವಾ ಕುತ್ರಾಪಿ ಬಹುಕುರ್ವೀತ
ಬಹುಗುಣತ್ವೇನ ಪ್ರತಿಸಾದಯೇದ್ಭಗವಂತಂ ||

ಅ || ಆತನ ಗುಣಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಸತ್ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಕರಿಸಬೇಕು ಅಂದರೆ ಆತನನ್ನು ಅನಂತಾನಂತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡತಕ್ಕದು.

ಭಾ || ಯಯಾ ಕಯಾ ಚ ವಿಧಯಾ ಬಹ್ವನ್ನಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ |
ಅತಿ ಪ್ರಯತ್ನೇನಾಪಿ ವಿಹಿತ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಬಹುತರಾಂ
ಭಗವದ್ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ ||

ಅ || ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲಾದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಯಾಸಪಟ್ಟಾದರೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಿಧಿಯಿಂದಲೇ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಭಗವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕದು.

ಭಾ || ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಥಮಜಾ ಯತಸ್ಯ, ಆತ್ಮನಾತ್ಮಾನಮಭಿಸಂಬಭೂವ |
ಪ್ರಜಾಪತೇ ನ ತ್ವದೇತಾನ್ಯನ್ಯೋ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ ಪರಿತಾ ಬಭೂವ |
ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿರಿಂಚಸೈವೈತಜ್ಞಾನಂ ||
ಅನ್ಯೋ ನ ಪರಿಬಭೂವೇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ ||

ಅ || ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಥಮ ಪುತ್ರನು. ಚತುರ್ಮುಖನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅನ್ನಾದಿ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿನ್ನುವ ಜೀವಸಮುದಾಯವನ್ನು ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು. ಅಂದರೆ ನಾಶಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ! ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಅತೀಂದ್ರಿಯಗಳಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ವಶೀಕರಿಸಿದ್ದ. ಅಂದರೆ ನಿಖಿಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಿ. ಜೀವರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ನಿನ್ನನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ನಿನ್ನಿಂದುತ್ತಮವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗಾನವು ಮುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಕರ್ತೃಕವೇ. ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಜಗತ್ಸಾಮಿತ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತದಷ್ಟೆ.

ಭಾ || ವಿದ್ಯುದ್ವ್ಯನ್ಮಾನುಷಾ ವಿದ್ಯುಃ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ವತ್ಸುರಾಃ |
ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಚ್ಚ ಗಿರಿಶೋ ಬ್ರಹ್ಮೈನಂ ಪಶ್ಯತಿ ಸ್ಫುಟಂ ||

ಅ || ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಮಿಂಚಿನಂತೆ ನೋಡುವರು ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡಲಸಮರ್ಥರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳು ಆತನನ್ನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ನೋಡಿದಂತೆ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ರುದ್ರನು ಆತನನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಆತನನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹಿ ಸ್ಥಿರಚಿದ್ರೂಪೋ ಬಹುಲಾತ್ಮಾ ವಿಶೇಷತಃ |
ಅಸ್ಯೇ ಕ್ರಮಾದಬಹುಲಾಃ ತಥಾ ಚಂಚಲಚೇತಸಃ ||

ಅ || ಚತುರ್ಮುಖನೊಬ್ಬನೇ ಸ್ಥಿರವಾದ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು ಅಂದರೆ ಆತನ ಜ್ಞಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಚಾಂಚಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರರಿಂದೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಟ್ಟ ಇಂದ್ರಿಯಗಳುಳ್ಳವನು. ಇವನಿಂದ ಇತರರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಇವನಷ್ಟು ಭಗವದಾಸಕ್ತರಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಮನಶ್ಚಾಂಚಲ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಂದತಕ್ಕವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾತ್ಸಮ್ಯಜ್ಞಪಶ್ಯಂತಿ ಹರಿಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ತು ಪಶ್ಯತಿ |
ಇತಿ ಹರಿವಂಶವಚನಾಚ್ಚ ಬ್ರಹ್ಮೈವೇನಂ ಸಮ್ಯಗ್ವೇದ ||

ಅ || ಆದುದರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡಲಾರರು. ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವನು ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದಾದ ಕಾರಣ ಭಗವಂತನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ತೃತೀಯಾಂಶದಲ್ಲಿಯ ಭಾಷ್ಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಭಾಷ್ಯರೂಪದಿಂದ ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಆ ಅರ್ಥಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿವಂದನ ರೂಪವಾದ ಮಂಗಲವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಯಸ್ಯೋಚ್ಚೋಽಧ ಸಮೋ ವಾ ಕಶ್ಚಿನ್ನೈವಾಸ್ತ್ಯನಂತಸಚ್ಛಕ್ತೇಃ |
ತಂ ವಂದೇ ಪರಮೇಶಂ ಪ್ರೇಯಾಂಸಂ ಪ್ರೇಯಸಶ್ಚ ಮೇ ವಿಪ್ಲಂ ||

ಅ || ಅಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿವಂತನಾದ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಆತನಿಂದ ಉತ್ತಮನೂ ಅಥವಾ ಸಮಾನನೂ ಆದವನು ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ, ನನಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತಿಪ್ರಿಯನಾದ ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವಿರುತ್ತದೋ ಆತನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿರುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಆದಕಾರಣ, ಆಚಾರ್ಯರೂ ತಾನು ರಚಿಸಿದ ಈ ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಂಥಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ನಂಬಿಗೆಯುಂಟಾಗುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ತಾನು ಆಪ್ತನೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನಂಟುಮಾಡುವ ನಿತ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಭಕ್ತರಿಗೋಸ್ಕರ ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಯಸ್ಯ ತ್ರೀಣ್ಯುದಿತಾನಿ ವೇದವಚನೇ ರೂಪಾಣಿ ದಿವ್ಯಾನ್ಯಲಂ
ಬಹ್ ತದ್ವರ್ತಮಿತ್ಥಮೇವ ನಿಹಿತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗೋ
ಮಹತ್ | ವಾಯೋ ರಾಮವಚೋನಯಂ ಪ್ರಥಮಕಂ
ಪೃಕ್ಷೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುರ್ಮಥ್ಯೋ ಯತ್ತು ತೃತೀಯಕಂ
ಕೃತಮಿದಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಹಿ ತೇನ ಪ್ರಭೌ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣಬಲಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ, ಜ್ಞಾನರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಣಾಧಿಕ ತ್ಯಾಗಿಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿಯೂ, ಯಾವ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಮೂಲ ರೂಪವಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಅವತಾರತ್ರಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಹರಿಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ಹಾಗೇ ಅವತರಿಸಿತು. ಅಂತಹ ಮೂರು ದಿವ್ಯರೂಪಗಳು 'ಬಳಿತ್ಥಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀರಾಮಚಂದ್ರದೇವರ ಸಂದೇಶಹಾರಿಯಾದ ಹನುಮದಾ ಖ್ಯರೂಪವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಕೌರವಸೈನ್ಯನಾಶಕವಾದ ಭೀಮಾಖ್ಯರೂಪವು ಎರಡನೇ ಯದು. . ಆನಂದರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಪ್ರತಿಸಾದಕ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಮಧ್ವಾಖ್ಯರೂಪವು ಮೂರನೇದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಮಧ್ವಾಖ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಭುವಾದ ಹರಿಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾ || ಹನುಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚೀ ಹನುಮಾನ್ಮತಿಸಬ್ದ ತಃ |

ರಾಮಸ್ಯ ಸ್ವೃತರೂಪಸ್ಯ ವಾಚಿಸ್ತೇನಾನಯಂತ ಹಿ ||

ಅ || 'ಹನು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಹನುಮಂತನೇ 'ಮತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಂದ ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ಶ್ರೀರಾಮನ ಮಾತುಗಳು (ಸೀತೆಗಾಗಿ) ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟವು. (ಅಥವಾ) ಶ್ರೀ ರಾಮಪ್ರತಿಸಾದಕಗಳಾದ ಮೂಲರಾಮಾಯಣವಾಕ್ಯಗಳು (ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ) ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿವೆ.

ಭಾ || ಭೃತಮೋ ಭೀಮ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಾಚೋ ಮ ಮಾತರಃ ಸ್ತೃತಾಃ |

ಮುಗಾದ್ಯಾ ಇತಿಹಾಸಶ್ಚ ಪುರಾಣಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ |

ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಸಪ್ತಶಿವಾಸ್ತತ್ರ ಶಯೋ ಭೀಮಸ್ತತಃ ಸ್ತೃತಃ ||

ಅ || ಯಾವಾತನಲ್ಲಿ ಮುಗಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಪೂರ್ಣಗಳಾಗಿದ್ದವೋ, ಆತನು ಭೀಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. 'ಮಾಃ' ಅಂದರೆ ವಚನಗಳು. ಅವುಗಳೇ ತಾಯಿಯಂತೆ ಹಿತರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ಮಾತೃಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಮುಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೂ, ಇತಿಹಾಸವೂ, ಪುರಾಣವೂ, ಪಂಚರಾತ್ರಗಳೂ (ಸೇರಿ) ಈ ಏಳು ಸತ್ವಮಾಣಭೂತಗಳಾದ ವಚನಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಏಳು ಸದಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯಿದ್ದವನಾದುದರಿಂದ 'ಭೀಮ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ಮಧ್ವಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ವೇತಿ ತೀರ್ಥಮುದಾಹೃತಂ |

ಮಧ್ವ ಆನಂದತೀರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯಾ ಮಾರುತೀ ತನುಃ ||

ಅ || 'ಮಧ್ವ' ಅಂದರೆ ಆನಂದಕರವೆಂದು ಅರ್ಥವು. 'ನ' ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಕರವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೂ 'ಮಧ್ವ' ಅಂದರೆ ಆನಂದಕರವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಣೇತ ರೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಅದು ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೇ ಅವತಾರರೂಪವು.

ಭಾ || ಇತಿ ಸೂಕ್ತಗತಂ ರೂಪತ್ರಯಮೇತನ್ಮಹಾತ್ಮನಃ |

ಯೋ ವೇದ ವೇದವಿತ್ಸ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ಪವಿತ್ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ಇಂತಹ ಮಹಾನುಭಾವರಾದ ವಾಯುದೇವರ 'ಬಳಿತ್ಥಾ' ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಯಾವಾತನು ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಆತನೇ ವೇದ ಜ್ಞಾನ. ಅಂತಹನು ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || (a) ಸಾಧಕೋ ರಾಮವಾಕ್ಯಾನಾಂ ತತ್ಸಮೀಪಗತಃ ಸದಾ | ಹನೂ
ಮಾನ್ ಪ್ರಥಮೋ ಜ್ಞೇಯಃ (b) ಭೀಮಸ್ತು ಬಹುಭುಕ್ತಿತೋಃ ||
ಪೃತನಾಕ್ಷಯಕಾರೀ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ತು (c) ತೃತೀಯಕಃ |
ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾನಂದತೀರ್ಥನಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀರಾಮನ ಆಜ್ಞಾಪರಿಪಾಲಕನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತನ ಸಮೀಪ
ದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕ ಹನುಮಂತನು ಮೊದಲನೇ ರೂಪನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

(b) ಬಹು ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಕುರುಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ
ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಕ್ರಮೇಣ 'ಪಿತುಮಾನ್' 'ಪೃತ್ಯುಃ' ಎಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಭೀಮನು ವಾಯು
ದೇವರ ಎರಡನೇ ರೂಪನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

(c) ಮೂರನೇ ರೂಪವು 'ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದೂ, 'ಆನಂದತೀರ್ಥ' ಎಂದೂ ಹೇಳ
ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || ದಶೇತಿ ಸರ್ವಮುದ್ಧಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣಮಿಹೋಚ್ಯತೇ |
ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರಮತಿರುದ್ಧಿಷ್ಟಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತತಃ ಸ್ಮೃತಃ |

ಅ || 'ದಶ' ಎಂದರೆ ಸರ್ವವೆಂದರ್ಥವು. 'ಸರ್ವ' ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳ
ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಪ್ರಮತಿ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾಯೆಂದರ್ಥವು. ಹಾಗೂ 'ದಶಪ್ರಮತಿ' ಎಂದರೆ 'ಪೂರ್ಣ
ಪ್ರಜ್ಞ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಸ್ಮೃತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಆ ಸಮಂತಾತ್ಮತೀತ್ಯೇ ತು ಗೂಢಂ ಕಲಿಯುಗೇ ಹರಿಂ |
ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ಚ ಜಗದೇತದನೀತ್ವರಂ |
ನದದ್ಭಿಗೂಹಿತಂ ಸಂತಂ ತೃತೀಯೋಽಸುರ್ಮಥಾಯತಿ ||

ಅ || ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೇ ಅವತಾರವು "ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವಾದುದು. ಅಂದರೆ
ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯವಾದುದು. ಜೀವನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೀಶ್ವರನಿಲ್ಲದುದು." ಈ ಪ್ರಕಾರ
ವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಡಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವಿಶೇಷತಃ ಕಲಿಮಹಾತ್ಮೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಕಾಶನಾಗಿ
ಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾ
ನೆಂಟೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷದಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಯೋಗ್ಯಾಧಿಕಾರಿ
ಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಯೇನ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ವರ್ಪಾಖ್ಯಾನ್ ಗುಣಾನಾಂಜ್ಞಾ ಸಿಷ್ಠಃ ಪರಾನ್ |
ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಶ್ಚೈನಿಗೂಢಾನ್ನಿಗುಣೋಕ್ತಿಭಿಃ ||

ಅ || ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ರುದ್ರಾದಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು 'ಈಶ್ವರನು ನಿಗುಣನು' ಎಂದೀರೀತಿ
ಯಾಗಿ ಹೇಳತಕ್ಕ ದುಃಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ 'ಸರ್ವ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ಗಳಾದ ಉತ್ತಮ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೋ ಅದು ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೇ ಅವ
ತಾರವು.

ಭಾ || ತ್ರೇತಾಯಾಂ ದ್ವಾಪರೇ ಚೈವ ಕಲೌ ಚೈತೇ ಕ್ರಮಾ ತ್ತ್ರಯಃ |
ಏತೇಷಾಂ ಪರಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ನೇತಾ ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ ||
ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಜ್ಞೋಽಸೌ ಪರಸ್ಮೈ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ, ಕಲಿ ಎಂಬೀ ಮೂರು ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮೇಣ ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ಅವತಾರಗಳಾದವು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರೇರಕನು. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಯಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಅಲ್ಲದೆ, 'ಸ್ವಯಂಭು' 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬೀರೀತಿ ಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

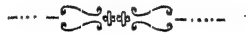
ಭಾ || ಪೂರ್ಣಾಗಣ್ಯಗುಣೋದಾರಧಾಮ್ನೇ ನಿತ್ಯಾಯ ವೇಧಸೇ |
ಅಮಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ ಪ್ರೇಯಸೇ ವಿಷ್ಣವೇ ನಮಃ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣಗಳಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗುಣಗಳೇ ಮೂರ್ತಿ ಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ ಶತ್ಪದೇಕವ್ರಕಾರನಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತ ಅನಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ನಾಗಿಯೂ ನನಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಿಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಂ
ಶ್ರೀಮತ್ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ
ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ
ರಚಿತವಾದ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವು

ಸಭಾಷ್ಯತೈತ್ತಿರೀಯೇಯಂ ವಿನ್ಯತಾ ದೇಶಭಾಷಯಾ |
ತಂತ್ರನಾರಾಯಣೇನೈವಂ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಕೃಷ್ಣಮಧ್ವಯೋಃ ||

ಸ ಭಾಷ್ಯ ತಲವಕಾರೋಪನಿಷತ್ತು .

ನತ್ಯಾ ರಮಾಪತಿಂ ಸರ್ವದೇವಾನಾಮಿಷ್ಟದಂ ಹರಿಂ |

ಭಾಷ್ಯಂ ತಲವಕಾರಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸೈಃ ಹಂ ಯಥಾಮತಿ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ

ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಭಾ || ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾದಗಮ್ಯಾಯ ಸುರೈರಸಿ |

ಸರ್ವೇಷ್ಟದಾತ್ರೇ ದೇವಾನಾಂ ನಮೋ ನಾರಾಯಣಾಯ ತೇ ||

ಅವ || ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಅ || ಅಪರಿಮಿತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾಗಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಖಿಲೇಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾಗಿಯೂ, ಇರುವ ನಾರಾಯಣನಾದ ನಿನಗೋಸ್ಕರ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಮಂ || ಕೇನೇಷಿತಂ ಪತತಿ ಪ್ರೇಷಿತಂ ಮನಃ ಕೇನ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರೈತಿ

ಯುಕ್ತಃ | ಕೇನೇಷಿತಾಂ ವಾಚಮಿಮಾಂ ವದಂತಿ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ

ಕ ಉ ದೇವೋ ಯುನಕ್ತಿ || ೧ ||

ಅ || ಉ=ಎಲೋ ಬ್ರಹ್ಮನೇ! ಇಷಿತಂ=ಇಷ್ಟವಾದ ಯೋಗ್ಯಾಯೋಗ್ಯ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕುರಿತು, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ಕೇನ=ಯಾವ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಪ್ರೇಷಿತಂ = ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ, ಪತತಿ=ಬೀಳುತ್ತದೆ, ಪ್ರಥಮಃ=ಸರ್ವ ಜೀವೋತ್ತಮರಾದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯ ವಾಯು ದೇವರೂ ಕೂಡಾ, ಕೇನ=ಯಾವ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಯುಕ್ತಃ=ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ, ಪ್ರೈತಿ=ಆತ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಇಮಾಂ=ಈದಾವ, ವಾಚಂ=ಮಾತನ್ನು, ಕೇನ=ಯಾರಿಂದ, ಇಷಿತಾಂ=ಪ್ರೇರಿತವಾದ್ದನ್ನಾಗಿ, ವದಂತಿ=(ಜನರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೋ ದೇವಃ=ಯಾವ ದೇವತೆಯು, ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಕಣ್ಣು ಕಿವಿಗಳನ್ನು, ಯುನಕ್ತಿ=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ವೈಜಯಂತೇ ಸಮಾಸೀನಮೇಕಾಂತೇ ಚತುರಾನನಂ |

ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿವಿದಿಷುಸ್ತತ್ತ್ವಂ ಪರ್ಯಪೃಚ್ಛತ್ಪದಾಶಿನಃ ||

ಅ || ವೈಜಯಂತ (ಅಂತರಿಕ್ಷ ಯಾ ಮೇರುಪರ್ವತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಂದಿರ) ದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸದಾಶಿನನೆಂಬ ರುದ್ರನು ಹರಿತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವವನಾದನು.

ವಿ || ಅ || ಉಮಾಪತಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯನಾಗಿ ಹರಿತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ತಾನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ, ಹಾಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವು ದೃಢವಾಗುವುದಕ್ಕೂ, ಲೋಕದ ಜನರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕ ನಾಗಿರತಕ್ಕ ಚತುರ್ಮುಖನ ಕುರಿತು ಕೇಳುವವನಾದನು.

ಹೀಗೆ ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರರ ಸಂನಾದರೂಪವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವರೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಋಷಿಗಳೆಂದೂ, ವಿಷ್ಣುವೇ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಯದಿದಂ ಪುರುಷಾವಶ್ಯಂ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪತೇನ್ನೃನಃ |

ಕೇನ ತತ್ರೈರಿತಂ ಯಾತಿ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮಸ್ತಥಾ ||

ಅ || ಯಾವ ಈ ಮನಸ್ಸು ಪುರುಷನ ವಶದಲ್ಲಿರದೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ (ಇಷ್ಟಾನಿಷ್ಟ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆಯೋ) ಅದು ಯಾರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ (ಹೇಗೆ) ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ? ಹಾಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಯಾರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವನು? ಅಂದರೆ ಕುಠಾರದಂತೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಕರಣಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವುಗಳಿಗೊಬ್ಬ ಪ್ರೇರಕನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ನಿಗ್ರಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲೇ ಬೀಳುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನು ಪ್ರೇರಕನೆಂದೆನಲಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಾರೋ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ದೇವತೆಯು ಪ್ರೇರಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಆತನು ಯಾರು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೇ ಅಂತಹ ಪ್ರೇರಕರೆಂದರೆ, ಅಂತಹ ಸರ್ವ ಜೀವೋತ್ತಮರಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಯಾರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಸ್ವಕೀಯ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಪರತಂತ್ರರಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮನಃಪ್ರೇರಕರಲ್ಲ.

ಭಾ || ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ತಥಾ ವಾಚಂ ಕೋ ದೇವೋ ವಿನಿಯೋಜಯೇತ್ ||೧||

ಅ || ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಹಾಗೂ ಮಾತುಗಳನ್ನೂ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿತುತದೆ || ೧ ||

ಮಂ || ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನಸೋ ಮನೋ ಯದ್ವಾಚೋ ಹ ವಾಚಂ ಸ ಉ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಃ ಚಕ್ಷುಷಶ್ಚಕ್ಷುರತಿಮುಚ್ಯ ಧೀರಾಃ ಪ್ರೇತ್ಯಾ ಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದಮೃತಾ ಭವಂತಿ || ೨ ||

ಅ || ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ=ಕಿವಿಗೆ, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು (ಕೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಕೊಡುವ, ಮನಸಃ=ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ಮನಃ=ಮನನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ, ವಾಚಃ=ವಚನೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ, ವಾಚಂ=ವಾಗುಚ್ಛಾರಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರೇರಕವಾದ, ಚಕ್ಷುಷಃ=ಕಣ್ಣಿಗೆ, ಚಕ್ಷುಃ=ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ, ಯತ್=ಯಾವ ದೇವತೆಯು (ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟತೋ) ಸಃ=ಆ ದೇವತೆಯು, ಸ ಉ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರಿ. ಧೀರಾಃ=ವಿಷ್ಣುವಿನಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಪ್ರೇರಕತ್ವಾದಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು, ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್=ಈ ಭೌತಿಕ ಶರೀರದಿಂದ, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಮೃತರಾಗಿ, ಅತಿ ಮುಚ್ಯ=ಲಿಂಗಬಂಧವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಮೃತಾಃ=ಮುಕ್ತರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ನ ತತ್ರ ಚಕ್ಷುರ್ಗಚ್ಛತಿ ನ ವಾಗ್ಗಚ್ಛತಿ ನೋ ಮನೋ ನ ವಿದ್ಮ ನ ವಿಜಾನೀಮೋ ಯಥೈತದನುತಿಷ್ಯಾತ್ || ೩ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಆ ಹರಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮೆಯಲ್ಲಿ, ಚಕ್ಷುಃ=ದರ್ಶನೇಂದ್ರಿಯವು, ನ ಗಚ್ಛತಿ=ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಕ್=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು, ನ ಗಚ್ಛತಿ=ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ನೋ ಗಚ್ಛತಿ=ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಹರಿಯ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು

ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ) ಯಥಾ=ಯಾವಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಏತತ್=ಪ್ರಾಣಾದಿ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಅನುಶಿಷ್ಯಾತ್=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತದೋ. (ಆ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು) ನ ವಿದ್ಯಾ=ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನ ವಿಜಾನೀಮಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತರಾಂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಂ || ಅನ್ಯದೇವ ತದ್ವಿದಿತಾದಥೋ ಅವಿದಿತಾದಧಿ || ಇತಿ ಶುಶ್ರುಮ ಪೂರ್ವೇಷಾಂ ಯೇ ನಸ್ತದ್ವ್ಯಾಚಚಕ್ಷಿರೇ || ೪ ||

ಅ || ತತ್=ಅದು, (ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು) ವಿದಿತಾತ್=ವಿದಿತವಾದ ಜಗತ್ತಿನಿಂದಲೂ, ಅಥೋ ಅವಿದಿತಾತ್=ಮತ್ತು ಅವಿದಿತವಾದ ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿ ತದಭಿನಾನಿ ಲಕ್ಷ್ಯದೇವಿಯಿಂದಲೂ, ಅನ್ಯದೇವ=ವಿಲಕ್ಷಣವೇ ಸರಿ. ಅಧಿ=ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಯೇ=ಯಾರು, ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ವ್ಯಾಚಚಕ್ಷಿರೇ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರೋ; ಪೂರ್ವೇಷಾಂ=ಅಂಥಾ ಪ್ರಾಚೀನರಾದವರಿಂದ, (ವ್ಯಾಸಾದಿಗಳ ಸಕಾಶದಿಂದ) ಶುಶ್ರುಮ=ಕೇಳಿದ್ದೆವು.

ಮಂ || ಯದ್ವಾಚಾನಭ್ಯುದಿತಂ ಯೇನ ವಾಗಭ್ಯುದ್ಯತೇ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ || ಯನ್ಮನಸಾ ನ ಮನುತೇ ಯೇನಾಹುರ್ಮನೋ ಮತಂ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ || ಯಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ನ ಪಶ್ಯತಿ ಯೇನ ಚಕ್ಷುಷಿ ಪಶ್ಯತಿ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ || ಯಚ್ಚಿತ್ತೇಣ ನ ಶೃಣೋತಿ ಯೇನ ಶ್ರೋತ್ರಮಿದಂ ಶ್ರುತಂ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ || ಯತ್ಪ್ರಾಣೇನ ನ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಯೇನ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಣೀಯತೇ || ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ || ೫ ||

ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ || ೧ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವ (ಬ್ರಹ್ಮವು), ವಾಚಾ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಅನಭ್ಯುದಿತಂ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವದಿಲ್ಲವೋ, ಯೇನ=ಯಾವಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ (ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ), ವಾಕ್=ವಚನವು, ಅಭ್ಯುದ್ಯತೇ=(ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ) ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ; ತದೇವ=ಅದನ್ನೇ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿ. ಇದಂ=ಃ ಜೀವಸ್ವರೂಪವು, ನ=ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲ. ತೇ=ನಿನ್ನ, ಉಪ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಆಸ=ನಿಯಾಮಕವಾಗಿದೆಯೋ; ಇದಮೇವ=ಇದೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. (ಈ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನ್ವಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.) ಯತ್=ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಮನಸಾ=ಚಿತ್ತದಿಂದ, ನ ಮನುತೇ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲವೋ; ಯೇನ=ಯಾವಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಮನಃ=ಚಿತ್ತವನ್ನು, ಮತಂ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೋ.

ಯತ್=ಯಾವಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಚಕ್ಷುಷಾ=ಕಣ್ಣಿನಿಂದ, ನ ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುವದಿಲ್ಲವೋ; ಯೇನ=ಯಾವಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಚಕ್ಷುಷಿ=ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳು, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತವೋ.

ಯತ್ = ಯಾವಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಶ್ರೋತ್ರೇಣ = ಕಿವಿಯಿಂದ, ನ ಶೃಣೋತಿ = ಕೇಳುವದಿಲ್ಲವೋ;
ಯೇನ = ಯಾರಿಂದ, ಇದಂ ಶ್ರೋತಂ = ಈ ಕಿವಿಯು, ಶ್ರುತಂ = ಕೇಳುತ್ತದೋ.

ಯತ್ = ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮವು, ಪ್ರಾಣೇನ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ, ನ ಪ್ರಾಣಿತಿ = ಶರೀರವ್ಯಾಪಾ
ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲವೋ; ಯೇನ = ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ,
ಪ್ರಣೇಯತೇ = (ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ) ನಿಖಿಲವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ; (ಅಂತಾದ್ದನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮ
ನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ).

ಭಾ || ಇತಿ ಪೃಥ್ವಸ್ತದಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಾಹ ದೇವಮುನಾಪತಿಂ ||
ಧ್ಯಾತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಸರ್ವಾಧಾರಮನೂಪಮ್ ||
ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಂ ಚ ಸರ್ವದೋಷವಿವರ್ಜಿತಂ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಚತುರ್ಮುಖನು ಆಗ ನಿಖಿಲವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರ
ಯನಾಗಿಯೂ ಅಸದೃಶನಾಗಿಯೂ ಸಮಸ್ತವನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾಗಿಯೂ
ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತನಾಗಿಯೂ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ನಾರಾ
ಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಪಾರ್ವತೀಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆಂದನು.

ಭಾ || ಯಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಣೇತಾ ಚ ಚಕ್ಷುರಾದೇಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ ||
ಅಗಮ್ಯಃ ಸರ್ವದೇವೈಶ್ಚ ಸರಿಪೂರ್ಣತ್ವಹೇತುತ
ಪ್ರಾಣಾದೀನಾಂ ಪ್ರಣೇತಾ ಚ ಸರ್ವವೇತ್ತಾ ಚ ಸರ್ವಶಃ ||
ಸರ್ವೋತ್ತಮಶ್ಚ ಸರ್ವತ್ರ ಸ ವಿಷ್ಣು ರಿತಿ ಧಾರ್ಯತಾಂ ||

ಅ || (೨. ವ.) ಯಾವಾತನು ಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ
ಪ್ರೇರಕನೋ; (೩. ವ.) ಯಾವನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗ
ಳಿಂದಲೂ ಅಗಮ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ (೪. ವ.) ಅಂತಹನು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾ
ಗಿಯೂ ಸರ್ವಪೇಕ್ಷೆಯಾ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿಯೂ (೫. ವ) ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿಯೂ
ಇರುವ (೨.ವ.) ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡಲಿ.

ಒಂದನೇ ಖಂಡಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಮಂ || ಯದಿ ಮನ್ಯಸೇ ಸುನೇದೇತಿ ದಹರಮೇವಾಪಿ ನೂನಂ ತ್ವಂ ವೇತ್ಥ
ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ರೂಪಂ । ಯದಸ್ಯ ತ್ವಂ ಯದಸ್ಯ ದೇವೇಷ್ಟಥ ನು
ಮಾಮಾಂಸ್ಯಮೇವ ತೇ || ೧ ||

ಅ || (ಎಲೋ ರುದ್ರನೇ) ಸುನೇದೇತಿ = (ನಾನು ಅಂದರೆ ರುದ್ರನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು),
ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದೇನೆಂದು, ಮನ್ಯಸೇ ಯದಿ = ತಿಳಿದುಕೊಂಡಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತ್ವಮಪಿ = ನೀನೂ ಕೂಡ
ನೂನಂ = ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ದಹರಮೇವ = ಅಲ್ಪವಾಗಿಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನ, ರೂಪಂ = ಸ್ವ
ರೂಪವನ್ನು, ವೇತ್ಥ = ತಿಳಿದಿರುತ್ತಿ, ಯತ್ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಅಲ್ಪವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಿಯೋ),
ಅಥ = ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತ್ವಂ = ನಿನ್ನಲ್ಲಿ, ದೇವೇಷು = ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಅಸ್ಯ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನ,
ಯತ್ = ಯಾವುದೊಂದು ರೂಪವದೆಯೋ, ಅಸ್ಯ ತತ್ = ಅಂಥಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನರೂಪವು, ನು = ಈಗ
ತೇ = ನಿನ್ನಿಂದ, ಮಾಮಾಂಸ್ಯಮೇವ = ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೇ. || ೧ ||

ಮಂ || ಮನ್ಯೇ ವಿದಿತಂ ನಾಹಮನ್ಯೇ ಸುವೇದೇತಿ | ನೋ ನ ವೇದೇತಿ
ನೇದ ಚ | ಯೋ ನಪ್ತದ್ವೇದ ತದ್ವೇದ ನೋ ನ ವೇದೇತಿ ನೇದ ಚ |
ಯಸ್ಯಾಮತಂ ತಸ್ಯ ಮತಂ ಮತಂ ಯಸ್ಯ ನ ವೇದ ಸಃ || ೨ ||

ಅ || ಅನ್ಯೇ=ಇತರರು, ಸುವೇದೇತಿ=(ಈ ಚತುರ್ಮುಖನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು) ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆಂದು, (ನನ್ನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ), ಅಹಂ=ನಾನಾದರೆ, ವಿದಿತಂ=(ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನನ್ನಾಗಿ, ನ ಮನ್ಯೇ=ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ನವೇದೇತಿನೋ=ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ, ವೇದಚ=ಸ್ವಲ್ಪತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ, ಸಃ=ನಮ್ಮಪೈಕಿ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ತತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವೇದ=(ನಾನು) ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆಂದು (ಹೇಳುತ್ತಾನೋ), ನೋವೇದ=(ಆತನು) ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ನವೇದೇತಿ=ನಾನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೆಂದು (ಯಾರು ಹೇಳುತ್ತಾನೋ), ವೇದಚ=(ಆತನು) ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವಾತನಿಗೆ, ಅಮತಂ=(ಬ್ರಹ್ಮನು) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಬುದ್ಧಿಯದೆಯೋ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಂದ, ಮತಂ=(ಬ್ರಹ್ಮವು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವಾತನಿಗೆ, ಮತಂ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಂದು ಬುದ್ಧಿಯದೆಯೋ, ಸಃ=ಆತನು, ನ ವೇದ=ತಿಳಿಯಲೇ ಇಲ್ಲ. || ೨ ||

ಮಂ || ಅವಿಜ್ಞಾತಂ ವಿಜಾನತಾಂ ವಿಜ್ಞಾತಮವಿಜಾನತಾಂ | ಪ್ರತಿಬೋಧ
ವಿದಿತಂ ಮತಮಮೃತತ್ವಂ ಹಿ ವಿಂದತೇ | ಆತ್ಮನಾ ವಿಂದತೇ ವೀ
ರ್ಯಂ ವಿದ್ಯಯಾ ವಿಂದತೇಮೃತಂ || ೩ ||

ಅ || ವಿಜಾನತಾಂ=ನಾವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದ್ದೇವೆಂದು ತಿಳಿದವರಿಗೆ, ಅವಿಜ್ಞಾತಂ=ಬ್ರಹ್ಮನು, ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ, ಅವಿಜಾನತಾಂ=ಈ ರೀತಿಯಾದ ಅಜ್ಞಾನ ಶೂನ್ಯರಿಗೆ, (ಅಂದರೆ ನಾವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದವರಿಗೆ), ವಿಜ್ಞಾತಂ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಅಂದರೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರತಿಬೋಧವಿದಿತಂ ಮತಂ=ಅಪರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಅಮೃತತ್ವಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು, ವಿಂದತೇ=ಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ಆತ್ಮನಾ=ಜ್ಞಾನೋತ್ತರ ಕಾಲಿಕ ಸ್ವಕೀಯ ಯಜ್ಞಾದಿ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ, ವೀರ್ಯಂ=ಆನಂದಾತಿಶಯವನ್ನು, ವಿಂದತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ವಿದ್ಯಯಾ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಅಮೃತಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು, ವಿಂದತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಇಹ ಚೇದನೇದೀದಥ ಸತ್ಯಮಸ್ತಿ | ನ ಚೇದಿಹಾನೇದೀನ್ಮಹತೀ
ವಿನಸ್ತಿಃ || ಭೂತೇಷು ಭೂತೇಷು ವಿಚಿತ್ಯ ಧೀರಾಃ | ಪ್ರೇತ್ಯಾಸ್ತಾ
ಲ್ಲೋಕಾದಮೃತಾ ಭವಂತಿ || ೪ ||

ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ || ೨ ||

ಅ || ಇಹ=ಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಅನೇದೀತ್ಚೇತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಥ ಸತ್ಯಮಸ್ತಿ=ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಹ=ಜ್ಞಾನಸಂಪಾದನೆಗುಚಿತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ದೇಹದಲ್ಲೂ ಕೂಡಾ, ನಾನೇದೀತ್ ಚೇತ್=ತಿಳಿ

ಯದೆ ಇದ್ದರೆ, ಮಹರ್ತವಿಸಷ್ಟಿಃ=ದೊಡ್ಡ ನಾಶವದೆ. ಧೀರಾಃ=ಪಂಡಿತರು, ಭೂತೇಷು
ಭೂತೇಷು=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಚಿತ್ಯ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು, ಅಸ್ಮಾಲ್ಪಿಣೀಕಾತ್=
ಈ ಭಾತಿಕ ಶರೀರದಿಂದ, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಹೊರಟು, ಅಮೃತಾಃ=ಮುಕ್ತರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || (a) ಯಂ ಸಮ್ಯಕ್ ನೈವ ಜಾನಾತಿ ಕಶ್ಚಿನ್ನಿರವಶೇಷತಃ ;

(b) ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ವಿಜಾನಾಮಾತಿ ತು ಯಸ್ಯ ಮತಂ ಭವೇತ್ ||

ತಸ್ಯಾಜ್ಞಾತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ (c) ಯೋ ನೈವಂ ಮನ್ಯತೇ ಸದಾ ||

ಜ್ಞಾತಃ ತಸ್ಯ (d) ತಥಾಸ್ಯೈವ ನಿಶ್ಚೇಷಂ ಮನನಂ ಕೃತಂ ||

ಇತಿ ಯೋ ಮನ್ಯತೇ ನಾಸ್ಯ ಮತಃ ಸ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |

(e) ನಾತಿ ವೇದ್ಯೋ ನ ಚಾವೇದ್ಯಃ ತಸ್ಮಾತ್ಸಪರಮೇಶ್ವರಃ ||

ಅ || (a) (೧. ವ.) ಯಾವಾತನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ಸಮಸ್ತಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, (b) (೨.೩.ವ) ಅಂತಹನನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂತ ಯಾರು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಿರುವನೋ ಆತನಿಂದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ. (c) ಯಾವಾತನು ಹರಿಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ (ಅಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ) ಆತನಿಂದ ಆ ಹರಿಯು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (d) ಹಾಗೇವೇ ಯಾವಾತನು ತಾನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನನಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆತನಿಂದ ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯು ಮನನಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (e) ಆದುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಹರಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯನೂ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನೂ ಅಲ್ಲ.

ಭಾ || (a) ನೀದಂ ಜೀವಸ್ವರೂಪಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುನಃ ಪ್ರವೃತ್ತಯಃ ||

(b) ಕಿಂ ತು ಯತ್ತೇ ಸಮಾಪಸ್ಥನಾಸ ತೇ ವಿನಿಯಾಮಕಂ ||

ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುನಃ ಪರಮವೃತ್ತಯಃ ||

(c) ನಿಯಾಮಕಂ ತದ್ಜೀವಾನಾಂ ಮರ್ತ್ಯಾನಾಂ ಕಿಮುತೋತ್ತಮಂ ||

ಅ || (a) (೧ ಖಂಡ ೫ ವ) ನಾಶಶೂನ್ಯವಾಗಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದ ಜೀವಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. (b) ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಶೇಷತಃ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿ ಯಾವದದೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ನೀನು ನಾಶಶೂನ್ಯವಾಗಿಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾಗಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ. (c) (೧ ಖಂಡ ೪ ವ) ಆ ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರಲು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವೆಂದೇನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು?

ಭಾ || ತತ್ಪ್ರಸಾದಂ ವಿನಾ ಜೀವೇ ಮಂತವ್ಯಾ ನ ಪ್ರವೃತ್ತಯಃ ||

ಕಿಮು ಜೀವಸ್ಯ ತದ್ಭಾವೋ ನ ಮಂತವ್ಯ ಇತೀರ್ಯತೇ ||

ಅ || (೨ ಖಂ. ೩ ವ.) ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು (ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದ) ಆಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಜೀವನಿಗೆ ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ಎಂದೇನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು?

ಎರಡನೇ ಖಂಡಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಮಂ || ಬ್ರಹ್ಮ ಹ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವಿಜಿಗ್ಯೇ || ಅಥ ತಸ್ಯ ಹ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ವಿಜಯೇ ದೇವಾ ಅನುಹೀಯಂತ ತ ಏಕ್ಷಂತ || ಅಸ್ಮಾಕಮೇನಾಯಂ
ವಿಜಯೋ ಅಸ್ಮಾಕಮೇನಾಯಂ ಮಹಿಮೇತಿ || ತದ್ವೈಷಾಂ
ವಿಜಜ್ಞಾ || ೧ ||

ಅ|| ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ದೇವೇಭ್ಯಃ=ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ವಿಜಿಗ್ಯೇ=(ದೈತ್ಯಾದಿ
ಗಳನ್ನು) ಗೆದ್ದಿತು. ಹ=ನಿಶ್ಚಯವು, ಅಥ=ಗೆದ್ದ ಮೇಲೆ, ತಸ್ಯ=ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ,
ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ವಿಜಯೇ (ಸತಿ)=ಜಯನಾಗುತ್ತಿರಲು, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು,
ಅನುಹೀಯಂತ=ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾದರು. ಹ=ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ತೇ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಸ್ಮಾಕ
ಮೇವ=ನಮಗೇನೇ. ಆಯಂ ವಿಜಯಃ=ಈ ಜಯವು, ಅಸ್ಮಾಕಮೇವ=ನಮಗೇನೇ, ಆಯಂ
ಮಹಿಮಾ=ಈ ಮಹಾತ್ಮೆಯು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಏಕ್ಷಂತ=ತಿಳುಕೊಂಡರು. ಏಷಾಂ=ಈ
ದೇವತೆಗಳ, ತತ್=ಆ ಅಹಂಕಾರವನ್ನು, ವಿಜಜ್ಞಾ=(ಪರಬ್ರಹ್ಮನು) ತಿಳುಕೊಂಡನು. ಹ=
ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಮಂ || ತೇಭ್ಯೋ ಹ ಪ್ರಾದುರ್ಬಭಾವ | ತನ್ನ ವ್ಯಜಾನಂತ | ಕಿಮಿದಂ
ಯಕ್ಷಮಿತಿ | ತೇಗ್ನಿಮಬ್ರವನ್ | ಜಾತವೇದಃ ಏತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ
ಕಿಮೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ | ತಥೇತಿ ತದಭ್ಯದ್ರವತ್ | ತಮಭ್ಯವದತ್ತೋಸೀ
ತ್ಯಗ್ನಿರ್ವಾ ಅಹಮಸ್ಮೀತ್ಯಬ್ರವೀಜ್ಞಾತವೇದಾ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮೀತಿ |
ತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ವಯಿ ಕಿಂ ವೀರ್ಯಮಿತ್ಯಪೀದಂ ಸರ್ವಂ ದಹೇಯಂ
ಯದಿದಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ತಸ್ಮೈ ತೃಣಂ ನಿದಧಾನೇತದ್ಗಹೇತಿ |
ತದುಪಪ್ರೇಯಾಯ ಸರ್ವಜವೇನ | ತನ್ನ ಶಶಾಕ ದಗ್ಧಂ | ಸ ತತ
ಏವ ನಿನವೃತೇ | ನೈತದಶಕಂ ವಿಜ್ಞಾತುಂ ಯದೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ || ೨ ||

ಅ || ತೇಭ್ಯಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಾದುರ್ಬಭಾವ=(ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಯಕ್ಷ
ರೂಪದಿಂದ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಯಿತು. ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತತ್=ಆ (ಯಕ್ಷರೂಪವಾದ) ಬ್ರಹ್ಮ
ವನ್ನು, ಇದಂ ಯಕ್ಷಂ=ಈ ಯಕ್ಷವನ್ನು, ಕಿಮಿತಿ=ಯಾವದೆಂಬುವದನ್ನಾಗಿ, ನ ವ್ಯಜಾನಂತ=
ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ತೇ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಗ್ನಿಂ=ಅಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರ, ಅಬ್ರವನ್=ಹೇಳಿದರು.
ಜಾತವೇದಃ=ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಏತದ್ಯಕ್ಷಂ=ಈ ಯಕ್ಷವನ್ನು, ಕಿಮಿತಿ=ಯಾವದೆಂದು,
ವಿಜಾನೀಹಿ=ತಿಳಿ. ತಥೇತಿ=ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ, ತತ್ ಅಭಿ=ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖ
ವಾಗಿ, ಅಭ್ಯದ್ರವತ್=(ಅಗ್ನಿಯು) ಓದಿದನು. ತಂ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಕೋಸೀತಿ=
(ನೀನು) ಯಾರೆಂದು, (ಯಕ್ಷನು) ಅವದತ್=ಕೇಳಿದನು. ಅಹಂ=ನಾನು, ಅಗ್ನಿರ್ವಾ=
ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾಗಿ, ಅಸ್ಮಿ=ಆಗಿದ್ದೇನೆ. ಜಾತವೇದಾ ವೈ=ಜಾತವೇದನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಿ
ದ್ಧನು, ಅಸ್ಮಿ=ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಅಬ್ರವೀತ್=(ಅಗ್ನಿಯು) ಹೇಳಿದನು.
ತಸ್ಮಿನ್ ತ್ವಯಿ=ಅಂಥಾ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ, ಕಿಂ ವೀರ್ಯಮಿತಿ=ಏನು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆಯೆಂದು (ಯಕ್ಷನು
ಕೇಳಿದನು.) ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಯದಿದಂ=ಯಾವದು ಯಾವದೆಯೋ, ಸರ್ವ
ಮಪೀದಂ=ಈ ಎಲ್ಲಾದನ್ನೂ, ದಹೇಯಂ=ಸುಟ್ಟುಬಿಡುವೆನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ಅಗ್ನಿಯು ಹೇಳಿ
ದನು.) ತಸ್ಮೈ=ಆ ಅಗ್ನಿಗೆ, ಏತತ್=ಈ ತೃಣವನ್ನು, ದಹ=ಸುಡು. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು,

ತೃಣಂ=ಹುಲ್ಲನ್ನು, ನಿದಧಾ=ಎದುರಿನಲ್ಲಿಟ್ಟನು. ತತ್=ಹುಲ್ಲನ್ನು (ಸುಡಲಿಕ್ಕೆ), ಸರ್ವ ಜವೇನ=ನಿಖಿಲ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ, ಉಪಪ್ರೇಯಾಯ=(ಅಗ್ನಿಯು) ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ತತ್=ಆ ಹುಲ್ಲನ್ನು, ದಗ್ಧಂ=ಸುಡಲಿಕ್ಕೆ, ಸ ಶಶಾಕ=(ಅಗ್ನಿಯು) ಸಮರ್ಥನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸಃ=ಆ ಅಗ್ನಿಯು, ತತ ಏವ=ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ, ಅಂದರೆ ಯಕ್ಷರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಧಾರಿಸದೇನೇ, ನಿವ ವೃತೇ=ಹಿಂತಿರುಗಿದನು. ಯದೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ=ಈ ಯಕ್ಷನು ಯಾರೊಬ್ಬನನ್ನು, ಏತತ್=ಇದನ್ನು, ವಿಜ್ಞಾತುಂ=ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ, ನಾಶಕಂ=ಸಮರ್ಥನಾಗಲಿಲ್ಲ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು (ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು.) || ೨ ||

ಮಂ || ಅಥ ನಾಯುನುಬ್ರುವನ್ | ನಾಯವೇತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿಮೇತ ದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ | ತಥೇತಿ ತದಭ್ಯದ್ರವತ್ | ತಮಭ್ಯವದತ್ತೋಽಸೀತಿ | ನಾಯುರ್ನಾ ಅಹನುಸ್ತೀತ್ಯಬ್ರವೀನ್ಮಾತರಿಶ್ವಾ ನಾ ಅಹನುಸ್ತೀತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ ತ್ವಯಿ ಕಿಂ ವೀರ್ಯಮಿತಿ | ಅಸೀದಂ ಸರ್ವಮಾದದೀಯಂ ಯಾದಿದಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಿತಿ | ತಸ್ಮೈ ತೃಣಂ ನಿದಧಾನೇತದಾದತ್ಸೇತಿ ತದುಪಪ್ರೇಯಾಯ ಸರ್ವಜವೇನ ತನ್ನ ಶಶಾಕಾದಾತುಂ | ಸ ತತ ಏವ ನಿವವೃತೇ | ನೈತದಶಕಂ ವಿಜ್ಞಾತುಂ | ಯದೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ | ಅಥೇಂದ್ರಮುಬ್ರುವನ್ | ಮಘವನ್ನೇತದ್ವಿಜಾನೀಹಿ ಕಿಮೇತದ್ಯಕ್ಷ ಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತದಭ್ಯದ್ರವತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ತಿರೋದಧೇ | ಸ ತಸ್ಮಿನ್ನೇನಾ ಕಾಶೇ ಸ್ತ್ರಿಯಮಾಜಗಾಮ ಬಹು ಶೋಭಮಾನಾನುಮಾಂ ಹೈಮ ವತೀಂ | ತಾಂ ಹೋನಾಚಿ ಕಿಮೇತದ್ಯಕ್ಷಮಿತಿ || ೩ ||

ತೃ ತೀಯಃ ಖಂಡಃ || ೩ ||

ಅ || ಅಥ=ಆಮೇಲೆ, ವಾಯುಂ=ನಾಸಿಕೃವಾಯುವನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು, ವಾಯೋ=ಎಲೋ ನಾಸಿಕೃವಾಯುವೇ.....(ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದದ್ದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮುಂಚೆ ನಂತೆಯೇ ಅನ್ವಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.).....ನಾಯುರ್ವೈ=ನಾಯು ನಾಮಕನು, ಮಾತರಿಶ್ವಾವೈ=ಮಾತರಿಶ್ವನಾಮಕನು.....ಆದದೀಯಂ=ಭೂಮಿಯ ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುವೆನು. ಆದತ್ಸೇ=ತೆಗೆದುಕೋ.....ಆದಾತುಂ= ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ.....ಅಥ=ಆಮೇಲೆ.....ಇಂದ್ರಂ=ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. ಮಘವನ್=ಎಲೋ ದೇವೇಂದ್ರನೇ, ಏತದ್ಯಕ್ಷಂ ಕಿಮಿತಿ ವಿಜಾನೀಹಿ. ತಥೇತಿತದಭ್ಯದ್ರವತ್(ಹಿಂದೆಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥ.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ, ತಿರೋದಧೇ=(ಯಕ್ಷನು), ಅಂತರ್ಹಿತನಾದನು. ಸಃ=ಆ ಇಂದ್ರನು, ತಸ್ಮಿನ್ನೇನಾಕಾಶೇ=ಯಕ್ಷನು ಅಂತ ರ್ಧಾನಹೊಂದಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೇ, ಬಹುಶೋಭಮಾನಾಂ=ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ, ಹೈಮವತೀಂ=ಹಿಮವಂತನ ಮಗಳಾದ, ಉಮಾಂ=ಪಾರ್ವತಿ ಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಸ್ತ್ರಿಯಂ=ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೋಡಿ, ಅಜಗಾಮ=ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ಏತದ್ಯಕ್ಷಂ=ಈ ಯಕ್ಷನು, ಕಿಮಿತಿ=ಯಾರೊಂದು, ತಾಂ ಹ=ಆ ದೇವಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಉನಾಚಿ=ಕೇಳಿದನು.

ಭಾ || ಇತ್ಯತ್ರಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಂ ವಚ್ಚಿ ಶೃಣು ತಾಂ ತ್ವಂ ನುಹೇಶ್ವರ ||

ಅ || (೧. ವ.) ಎಲೈ ಮಹೇಶ್ವರನೇ (ಅತ್ಯುತ್ಕರ್ಷಕರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಶಕ್ಯನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಒಂದಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಅದನ್ನು ಕೇಳುವವನಾಗು.

ಭಾ || (a) ಸ್ಥಿತ್ವಾ ದೇವೇಷು ತಬ್ರಹ್ಮ ನೃಜಯದ್ವೈತ್ಯದಾನವಾನ್ ||
ದೇವೇಭ್ಯೋಽರ್ಥಾಯ

(b) ವಿಜಯಂ ತಂ ದೇವಾ ಮೇನಿರೇ ಸ್ವಕಂ || ಆವಿಷ್ಟಾ ಅಸುರೈಃ ||

ಅ || (a) (೧. ವ.) ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೈತ್ಯದಾನವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರಲು ತಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದು ಅವರಿಗೋಸ್ಕರ ದೈತ್ಯದಾನವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನು. (b) ಇಂತಹ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದ ಹರಿಯ ವಿಜಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರಿಂದ ಆವಿಷ್ಟರಾಗಿ ತಾನೇ ಜಯಿಸಿದೆಂಬದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು ||೧||

ಭಾ || (a) ತೇಷಾಂ ಪ್ರಬೋಧಾಯ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಯಕ್ಷರೂಪಃ ಪ್ರಾದುರಭೂದುಮಾಶಿವಸಮನ್ವಿತಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮಣಾಚ್ಛೇವ ಸಹಿತಃ |

(b) ಏತೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಪರೋಹ್ಯಹಂ ||

ಏತೇ ಸಿ ಮೇ ಭೃತ್ಯಭೂತಾಃ ಪರಿವಾರ್ಯ ನೃವಸ್ಥಿತಾಃ |

— ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ||

(c) ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಹ ತೈರಪ್ಯುಪಾಗತಃ |

ಯೂಯಮೇತಾನಸಿ ಜ್ಞಾತುಮಶಕ್ತಾಃ ಕಿಮು ಮಾಮಿತಿ ||

ಅ || (a) (೨. ವ.) (ತನ್ನ ತತ್ವವನ್ನು) ಅವರಿಗೆ (ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ) ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನು ಪಾರ್ವತೀ ಪರಮೇಶ್ವರರಿಂದಲೂ, (ಭಾರ್ಯೆಯ ರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ) ಚತುರ್ಮುಖ (ಮುಖ್ಯಸ್ತ್ರಾಣರಿಂದಲೂ ಸಭಾರ್ಯರಾದ ಗರುಡಶೇಷ ರಿಂದಲೂ) ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಕ್ಷರೂಪನಾಗಿ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡನು. (b) ತಾನು ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮನು (ನಿಮ್ಮಿಂದೆಲ್ಲ ರಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದ) ಇವರೆಲ್ಲರೂ ತನಗೆ ಭೃತ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಪರಿವಾರಭೂತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. (ಆದುದರಿಂದ ನಾನೇಗಿದ್ದಿದ್ದೇಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದ ಬೇಡಿರಿ). ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೂ (c) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ! ನೀವು ಇವರನ್ನು ಸಹಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಶಕ್ತರು. ನನ್ನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಸಮರ್ಥರೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದದೆ. ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿದನು.

ಭಾ || ತಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಹುತಾಶಶ್ಚ ನಾಸಿಕ್ಯೋ ವಾಯುರೇವ ಚ |

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಕ್ರಮಶೋ ಜಗ್ತುಃ ತಂ ಜ್ಞಾತುಂ ನೈವ ಚಾಶಕನ್ ||

ಅ || (೨. ವ.) ಹೀಗೆ ಯಕ್ಷರೂಪವಾಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿಯೂ (೩. ವ.) ನಾಸಿಕ್ಯವಾಯುವೂ ದೇವೇಂದ್ರನೂ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೋಗುವವರಾದರು. ಹೋದರೂ ಆತನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥರಾದರು.

ಭಾ || ತತ್ರೇಂದ್ರೋಽಧಿಕಭುದ್ಧಿತ್ವಾತ್ ಪೃಚ್ಛತೀತಿ ಜನಾರ್ದನಃ |
ಮತ್ತಃ ಶಿವಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ಶ್ರೋತುಂ ಸೈವಾಸಿ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ||
ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ತತ್ರ ನಾದೃಶ್ಯತ ಸ ಕೇಶವಃ ||

ಅ || ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ನೀನುಯಾರೆಂದು ಕೇಳು
ವನು. ಆದರೆ ಈಗ ಇಂದ್ರನು (ಅಸುರಾವೇಶಯುಕ್ತನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ನನ್ನಿಂದಲೂ
ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದಲೂ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಇತರರಿಂದಲೂ ಉಪದೇ
ಶವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜನಾರ್ದನನು ಅದೃಶ್ಯ
ನಾದನು.

ಭಾ || ಏಸ್ಯೈವ ಜ್ಞಾನದಾನೇ ತೇ ಯೋಗ್ಯೋಮೇತಿ ವ್ಯದರ್ಶಯತ್ ||

ಅ || (ಆದಕಾರಣ ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕವರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅದೃಶ್ಯ
ನಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಳು.
ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು.

ಮಂ || ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಹೋವಾಚ | ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ನಾ ಏತದ್ವಿಜಯೇ ದೇವಾ
ಅನುಹೀಯಧ್ಯಮಿತಿ | ತತೋ ಹ ವೈ ವಿದಾಂಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ |
ತಸ್ಮಾದ್ವೈ ಏತೇ ದೇವಾ ಅತಿತರಾಮಿನಾನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್ ಯದ
ಗ್ಮಿರ್ವಾಯುರಿಂದ್ರಸ್ತೇಹ್ಯೇನ ನ್ನೇದಿಷ್ಟಂ ಪಸ್ಪೃಶುಃ || ೧ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾರ್ವತಿಯು ಆ ಯಕ್ಷನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ವೆಂದು, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದಳು. ಹ=ನಿಶ್ಚಯವು. ಏತತ್=ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ,
ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ವಿಜಯೇ=ಜಯವಾಗೋಣ, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳಿರಾ! ಅನುಹೀ
ಯಧ್ವಂ=ನಾವೇಗಿದ್ದೆವೆಂದಹಂಕಾರ ಪಟ್ಟಿರಿ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ಹೇಳಿದಳು.) ತತೋ ಹ ವೈ=ದೇವು
ಸದೇಶದಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಆ ಯಕ್ಷನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮತ್ತು ದೈತ್ಯರ ಪರಾ
ಭವವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ ಆದದ್ದು ಎಂದೂ, ವಿದಾಂಚಕಾರ=(ಇಂದ್ರನು)
ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು. ತಸ್ಮಾದ್ವೈ=ಗರ್ವಶೂನ್ಯರಾದುದರಿಂದಲೇ, ಏತೇ ದೇವಾಃ=ಸಪತ್ನೀಕರಾದ
ಬ್ರಹ್ಮನಾಯುಶೇಷಗರುಡರುದ್ರರು, ಅನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್=ಇತರ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ,
ಅತಿತರಾಮಿವ=ಅಧಿಕರೇಸರಿ. ಅಥವಾ, ತಸ್ಮಾದ್ವೈ=ಯಕ್ಷರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭವಿಸಿದ್ದನ್ನು
ವಿಚಾರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಏತೇ ದೇವಾಃ=ಕಾಮದಕ್ಷ ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾದಿ
ಗಳು, ಅನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್=ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅತಿತರಾಮಿವ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ.
ಅಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ, ತಸ್ಮಾದ್ವೈ=ಯಕ್ಷರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ
ನೋಡಿದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಯತ್=ಯಾವ ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ವಾಯುಃ=ನಾಸಿಕೈವಾಯುವು,
ಇಂದ್ರಃ=ದೇವೇಂದ್ರನು, ಏತೇ ದೇವಾಃ=ಎಂಬೇ ದೇವತೆಗಳು, ಅನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್=ಇತರ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅತಿತರಾಮಿವ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ತೇಹಿ=ಅವರಾದರೂ, ಏತತ್
=ಯಕ್ಷರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ನೇದಿಷ್ಟಂ=ಸರ್ವಸಮಾನ್ಯವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿ, ಪಸ್ಪೃಶುಃ=
ಮುಟ್ಟಿದರು. ಅಥವಾ ವಿಚಾರಮಾಡಿದರು.

ಮಂ || ತೇ ಹ್ಯೇನತ್ರಥಮೋ ವಿದಾಂ ಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ಇಂದ್ರೋ
ತಿತರಾಮಿನಾನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್ | ಸ ಹ್ಯೇನನ್ನೇದಿಷ್ಟಂ ಸಸ್ಪರ್ಶ |
ಸ ಹ್ಯೇನತ್ರಥಮೋ ವಿದಾಂ ಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || ೨ ||

ಅ || ತೇಹಿ=ಅಗ್ನಿ ವಾಯು ಇಂದ್ರರು, ಪ್ರಥಮಃ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ವನ್ನಾಗಿ, ಏನತ್=ಯಕ್ಷವನ್ನು, ವಿದಾಂ ಚಕಾರ=ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. (ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನು
ಪಾರ್ವತಿಯ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿ ವಾಯುಗಳು ಇಂದ್ರನ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ತಿಳಿ
ಕೊಂಡರು.) ತಸ್ಮಾದ್ವೈ=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಇಂದ್ರಃ=ದೇವೇಂದ್ರನು, ಅನ್ಯಾನ್ ದೇವಾನ್=
ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅತಿತರಾಮಿವ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸ ಹಿ=ಆ ದೇವೇಂದ್ರನು
ಏನತ್=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ನೇದಿಷ್ಟಂ=ಸಮಾಪಸ್ಥವಾದುದನ್ನಾಗಿ, ಸಸ್ಪರ್ಶ=ತಿಳಿಕೊಂಡನು.
ಸಹಿ=ಆತನೇ, ಏನತ್=ಈ ಯಕ್ಷವನ್ನು, ಪ್ರಥಮಃ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆ
ನ್ನಾಗಿ, ವಿದಾಂ ಚಕಾರ=ತಿಳಿದನು.

ತಾ || ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರ
ಮಾತ್ಮತತ್ವವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದವರು ನಿರ್ವಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಮಾ ಪರ್ಯಂತ ಹತ್ತು ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮರು.
ಇವರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ (ಚತುರ್ಮುಖನು) ಉತ್ತಮನು. ಉಮಾ ಅವರಳು. ಗರ್ವೋಪೇತರಾದ
ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಪೈಕಿ ಕಾಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಕ್ಷರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಚಾರ
ವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ತದಿಂತರಿಂದ ಅವರು ಉತ್ತಮರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನ
ವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛಾವುಳ್ಳವರು ಇತರರಿಂದ ಉತ್ತಮರೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಆದರೂ
ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಥಮತಃ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಅವನು ಉಮಾದೇವಿಗೆ
ಮಾತ್ರ ಅವರನು. ಕಾಮ, ಇಂದ್ರರು ಸಮಾನರು. ಮತ್ತು ಗರ್ವಯುಕ್ತರಾದ ಇತರ ದೇವತೆ
ಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರು.

ಮಂ || ತಸ್ಯೈಷ ಆದೇಶೋ ಯದೇತದ್ವಿದ್ಯುತೋಽಭಿವ್ಯದ್ಯೈತದಾಙ್ಗ ಇತಿ |
ನ್ಯಮಿಮಿಷದಾಙ್ಗ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಂ | ಅಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ | ಯದೇತದ್ಗಚ್ಛ
ತೀವ ಚ ಮನೋಽನೇನೈವ ತದುಸ್ಮರತಿ | ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಂ ಸಂಕಲ್ಪಃ
ತದ್ಧ ತದ್ವನಂ ನಾನು ತದ್ವನಮಿತ್ಯುಪಾಸಿತವ್ಯಂ || ೩ ||

ಅ || ತಸ್ಯ=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ, (ವಿಷಯಕವಾದ) ವಿಷ ಆದೇಶಃ=ಇದು ದೇಶವು.
ಯದೇತತ್=ಕಪಿಲಾಖ್ಯರೂಪವು, ವಿದ್ಯುತಃ=ತೇಜೋರೂಪಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು, ಆ=
ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಅಭಿವ್ಯದ್ಯತತ್=ಪ್ರಕಾಶಿಸಿತು, ಆ ನ್ಯಮಿಮಿಷತ್=ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಜೆನ್ನಾಗಿ
ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿತು. (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ನಯನಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಕ್ಷೀರ
ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡದೆ) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅಧಿದೈವತಂ=ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪ
ದೇಶವು, ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ದೇಹದಲ್ಲಿ ಭಗವದುಪದೇಶವು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ)
ಯದೇತತ್ ಮನಃ=ಯಾವದೊಂದು ಮನಸ್ಸು, ಅನೇನೈವ=ಇವನಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ, ಗಚ್ಛ
ತೀವ ಚ=ಹೋಗುವಂತಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.)
ಅನೇನೈವ=ಅನಿರುದ್ಧಾಭ್ಯ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ತತ್=ವಿಷಯಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಉಪಸ್ಮರತಿ=
ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಂ ಸಂಕಲ್ಪಃ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಂಕಲ್ಪಿಸ

ತಕ್ಕುದು. (ಹೀಗೆ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯಹರಿಯ ಆದೇಶವು.) ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ತತ್=(ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ) ತತ್ ಎಂತಲೂ, ವನಂ ನಾಮ=ಭಜನೀಯವಾದುದರಿಂದ ವನವೆಂತಲೂ, ತದ್ವನ ಮಿತಿ=ಹೀಗೆ ತತ್ ವನವೆಂದು, ಉಪಾಸಿತವ್ಯಂ=ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡತಕ್ಕುದು, ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಮಂ || ಸ ಯ ಏತದೇವಂ ನೇದಾಭಿ ಹೈನಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಂವಾಂ ಛಂತಿ | ಉಪನಿಷದಂ ಭೋ ಬ್ರೂಹೀತಿ | ಉಕ್ತಾತ ಉಪನಿಷತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮೀಂ ವಾವತ ಉಪನಿಷದಮಬ್ರೂಮೇತಿ | ತಸ್ಯೈ ತಪೋ ದಮಃ ಕರ್ಮೇತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ನೇದಾಃ ಸರ್ವಾಂಗಾನಿ ಸತ್ಯಮಾಯ ತನಂ | ಯೋಹ ನಾ ಏತಾನುಪನಿಷದಮೇವಂ ನೇದಾಪಹತ್ಯ ಪಾಪಾನ್ಮನನಂತೇ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಜೈಯೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಜೈಯೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ || ೪ || || ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ ||

ಇತಿ ತಲವಕಾರೋಪನಿಷತ್ಸಮಾಪ್ತಾ.

ಅ || ಸ ಯಃ=ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏತತ್=ಈ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಏವಂ= 'ತತ್ ವನಂ' ಎಂಬೀರೀತಿಯಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಏನಂ=ಇಂಥಾ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು, ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅಭಿಸಂವಾಂಛಂತಿ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಿವೆ. ಭೋ=ಎಲೈ ಚತುರ್ಮುಖನೇ! ಉಪನಿಷದಂ=ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು, ಬ್ರೂಹೀತಿ=ಹೇಳೆಂದು, (ಪುನಃ ಕೇಳಿದನು.) ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ಉಪನಿಷತ್=ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಪ್ರಮೇಯವು, ಉಕ್ತಾ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಅಂದರೆ ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ—೧. ಉಪನಿಷತ್ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು, ೨. ಉಪನಿಷದುವುತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನವು, ೩. ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನವೂ ಹೀಗೆ ತ್ರಿವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮೇಲಿನ ಎರಡಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವವರಾಗಿ ಒಂದನೇ ವಿಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು.) ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ಬ್ರಾಹ್ಮೀಂ=ಬ್ರಹ್ಮೈವಯುಕ್ತವಾದ, ಉಪನಿಷದಂ=ಉಪನಿಷತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ವಾವ=ನಿನ್ನಂ ಶಯವಾಗಿ, ಅಬ್ರೂಮ=ಹೇಳಿದೆವು, ಇತಿ=ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೀಗೆಂದನು. ತಸ್ಯೈ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ, ತಪಃ=ಕೃಚ್ಛ್ರಚಂದ್ರಾಯಣಾದಿಗಳು, ಅಥವಾ ಶಾಸ್ತ್ರಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯು, ದಮಃ=ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹವು, ಕರ್ಮ=ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕ್ರಿಯಾನುಷ್ಠಾನವು, ಇತಿ=ಇವುಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಸ್ಥಿತಿಹೇತುವು. (ಅಂದರೆ ತಪಆದಿಸಂಪನ್ನರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಇವರೇ ವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನರು) ನೇದಾಃ=ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು. ತದನುಕೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಸರ್ವಾಂಗಾನಿ=ಶಿಕ್ಷಾದಿ ಪಡಂಗಳನ್ನು, ಸತ್ಯಂ=ವಿಮಾನಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು, (ಇವುಗಳು ಆ ವಿದ್ಯೆಗೆ) ಆಯತನಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. (ಅಂದರೆ ಸಾಧನಗಳು.) ಯೋಹ ವೈ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏತಾಂ ಉಪನಿಷದಂ=ಈ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು, ಏವಂ=ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ, ವೇದ=ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, (ಅಥಾ ಅಧಿಕಾರಿಯು), ಪಾಪಾನ್ಮನಂ=ಪಾಪಸಮೂಹವನ್ನು, ಅಪಹತ್ಯ=ಬಿಟ್ಟು, ಅನಂತೇ=ಪರಿಚ್ಛೇದತೂನ್ಯನಾದ, ಸ್ವರ್ಗೇ=ಸ್ವರೂಪಭೂತ ಸುಖಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ, ಲೋಕೇ=ಪ್ರಕಾಶರೂಪನಾದ, ಜೈಯೇ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ=ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು.) ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮೇಯವು ನಿಶ್ಚಯವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. || ೪ ||

ತಲವಕಾರೋಪನಿಷತ್ತು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಭಾ || ಉಮಾ ಸಾ ಸನ್ಯುಗಾಚವ್ಯ ತಸ್ಯೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಪದಂ || (೧. ವ.)

ಅ || (೧ ವ.) ಅಂತಹ ಪಾರ್ವತಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಗನ್ಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವವಳಾದಳು.

ಭಾ || ಯಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಶೇಷವೀಂದ್ರೌ ಶಿವಸ್ತಥಾ |

ಸಭಾರ್ಯಾ ಗರ್ವಿಣೋ ನಾಸನ್ ಸುರೇಭ್ಯಸ್ತೇಽಧಿಕಾಸ್ತತಃ ||

ಅ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪಕ್ಷೀಸಹಿತರಾದ ಚತುರ್ಮುಖ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ಶೇಷ, ಗರುಡ, ರುದ್ರ ಇಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾಗಲಿಲ್ಲವೋ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮರು.

ಭಾ || ಇಂದ್ರಸ್ತು ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವೃಜಾನಾತ್ತೇನ ತೂತ್ತಮಃ |

ದಕ್ಷಾದಿಭ್ಯಸ್ತಥಾ ಕಾಮಃ ತಜ್ಞಾ ತುಂ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತವಾನ್ || (೧. ೨. ವ)

ಅ || (೧. ೨. ವ.) ಆ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಥಮತಃ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದನು. ಕಾಮನು ಈ ಮೊದಲೇ ದಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ್ದನು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವರಿಬ್ಬರು ದಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮರಾಗಿಯೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಮರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ದಕ್ಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತ್ತ್ವೈವ ಮನುಃ ಕಾಮಾತ್ಪ್ರಜಸ್ತಥಾ |

ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಮಸೌ ಧರ್ಮೋ ವರುಣಶ್ಚೋಚುರೋಮಿತಿ || (೧. ವ.)

ಅ || (೧ ವ.) ಕಾಮನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ದಕ್ಷಾದಿಗಳ ಹತ್ತಿರ ಹೇಳೋಣ, ದಕ್ಷ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತಿ, ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನು, ಕಾಮಪ್ರಭುನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಯಮ, ವರುಣ, ಇಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಆಗಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವರು ಇತರರಿಂದ ಉತ್ತಮರು.

ಭಾ || ನಾಸಿಕೃವಾಯುರಗ್ನಿಶ್ಚ ಪ್ರಥಮಂ ತದಪಶ್ಯತಾಂ ||

ಅ || ನಾಸಿಕೃವಾಯುವೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಿದರು.

ಭಾ || ಸರ್ವದೇವಾಧಿಕಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಏತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ |

ಅ || ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾ || ಏತೇಭ್ಯಶ್ಚೇಂದ್ರಕಾಮೌ ತು ತಾಭ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಧಿಕಾಃ ||

ಅ || ಇಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ (ಅಂದರೆ ದಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗಿಂತ) ಇಂದ್ರಕಾಮರು ಉತ್ತಮರು. ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳುತ್ತಮರು.

ಭಾ || ಏತೇಷಾಮವಮೋ ವಹ್ನಿಃ ಪರಮೋ ವಿಷ್ಣು ರುಚ್ಯತೇ |

ಅಂತರಾಲೇ ಸ್ಥಿತಾಸ್ತನ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವಮಾರಿತಾಃ |

ಅ || ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸ್ವನಾದವನು ಅಗ್ನಿಯು. ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಇತರರಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಮಧ್ಯಮರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಅಗ್ನಿಃ ಪಶ್ಚಾದ್ವಿಜಾನಾತ್ತದಿಂದ್ರವಾಕ್ಯಾತ್ತತೋಽವಮಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಭಿಸಂಬಂಧಾತ್ಪಾರಾವರ್ಯಂ ಸುರೇಷ್ಟಿದಂ || (೧. ೨. ೧.)

ಅ || (೧. ೨. ೧.) ಅಗ್ನಿಯು ಇಂದ್ರನಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದಮೇಲೆ ಯಾ ದಕ್ಷಾದಿಗಳು ತಿಳಿದಮೇಲೆ ಆ ಯಕ್ಷವನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದನು. ಕಾರಣ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಪ್ರಕಾರ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ಉಚ್ಚನೀಚ ಭಾವವಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ವ್ಯದ್ಯೋತಯದ್ವಿದ್ಯುದಾದೀನ್ ಕಪಿಲಾಖ್ಯಸ್ತು ಯೋ ಹರಿಃ |

ಅಕ್ಷೋರ್ನಿಮೇಷಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಯಃ ಶೇತೇ ಕ್ಷೀರಸಾಗರೇ |

ಸ ಎವೈಕಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈತ್ಯೇವಂ ತಸ್ಯೋಪದೇಶನಂ | ಅಧಿ ದೈವೇ | (೩. ೧.)

ಅ || (೩. ೧.) ಯಾವ ಕಪಿಲಾಖ್ಯಹರಿಯು ವಿದ್ಯುದಾದಿ ತೇಜಃ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೋ, ಯಾವಾತನು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ ದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೋ, ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು (ಹೀಗೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವತ್ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪದೇಶವು.

ಭಾ || ತಥಾಧ್ಯಾತ್ಮೇಯಂ ಮನೋ ಗಚ್ಛತೀವ ಚ |

ಸಮ್ಯಜ್ಜುಗಚ್ಛತಿ ಕ್ವಾಪಿ ಮನೋ ಯೇನ ಸ್ತುರತ್ಯಪಿ |

ಸೋಽನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ಈಶೇಶಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈತಿ ಕೀರ್ತ್ಯತೇ ||

ಅ || ಎಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನವಿಟ್ಟರೂ ಯಾರೊಬ್ಬನಮನಸ್ಸೂ ಯಾವ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯಹರಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತಿದೆಯಲ್ಲದೆ ಜನ್ಮಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೋ? ಯಾವ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರೇರಿತವಾಗಿ ವಿಷಯಸ್ಮರಣಸಾಧನವಾಗುತ್ತಿದೆಯೋ, ಅಂತಹ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ಭಗವಂತನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪದೇಶವು.

ಭಾ || ಸ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ವನಂ ನಾಮ ತತತ್ವಾದ್ವನನೀಯತಃ |

ಎವಮೇನಂ ತು ಯೋ ವೇದ ಭವೇತ್ಸರ್ವೈರಪೇಕ್ಷಿತಃ ||

ಅ || ಅಂಥಾ ಹರಿಯು ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ 'ತತ್' ಎಂತಲೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ, ಭಜಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ವನ' ಎಂತಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. (೩. ೧.) ಹೀಗೆ ಯಾವನು ಈ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ).

ಭಾ || ಏತಚ್ಛ್ರುತ್ವಾ ಹರೋಽಪ್ಯಚ್ಛಬ್ದ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಪುನರೇವ ತು |

ವಿದ್ಯಾಕಾರಂ ಮಮ ಬ್ರೂಹೀತ್ಯುಕ್ತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಹ ತಂ ಪುನಃ ||

ವಿದ್ಯಾವೇದ್ಯಂ ತವ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಆಸ್ಥಾನಂ ತೇ ವದಾಮ್ಯಹಂ ||

ಅ || ಈ ರಿತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ರುದ್ರನು ಚತುರ್ಮುಖನೊಡನೆ ವಿದ್ಯಾಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಿರುಗಿ ಕೇಳಿದನು. ಹೀಗೆ ರುದ್ರನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಚತುರ್ಮುಖನು ರುದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ! ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕವಸ್ತು ನಿನಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇನ್ನು ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಅಂದರೆ ಅದರ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ಭಾ || ತಪೋದಮುಃ ಸ್ವಧರ್ಮೇಷು ಯೇ ಸ್ಥಿತಾಸ್ತೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ |
- ವಿದ್ಯಾ | (೪. ೧.)

ಅ || ಯಾರು ತಪ, ದಮ, ಸ್ವಧರ್ಮ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ, ಅವರಲ್ಲಿ ಈ ವಿದ್ಯೆಯಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಸ್ಥಾನಾನಿ ತಸ್ಯಾಸ್ತು ವೇದಾ ಅಂಗಾನಿ ನಿರ್ಣಯಃ ||

ಅ || ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು, ತದನುಕೂಲ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಶಿಕ್ಷಾದಿ ಷಡಂಗಗಳು. ಮೊವಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು ಆ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳು.

ಭಾ || ವೇದೈ ತಾಮೇವಮಖಿಲಂ ಯೋ ವಿಷ್ಣೌ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ |
- ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ ||

ಅ || ಇಷ್ಟನ್ನೂ ಯಾವಾತನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಆತನು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.) ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || ವಿದ್ಯುತಃ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕಾಶಾನ್ |
ಆ ಸಮಂತಾತ್ ವ್ಯದ್ಯುತತ್ ಪ್ರಾಕಾಶಯತ್ ||
“ಯದಾದಿತ್ಯಗತಂ ತೇಜೋ ಜಗದ್ವಾಸಯತೇಽಖಿಲಂ |
ಯಚ್ಚಂದ್ರಮಸಿ ಯಚ್ಚಾಗ್ನೌ ತತ್ತೇಜೋ ವಿದ್ಧಿ ನಾಮಕಮ್”
- ಇತಿ ವಚನಾತ್ ||

ಅ || ‘ವಿದ್ಯುತಃ’ ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಪ್ರಭೆಗಳನ್ನು ‘ಆ’ ಅಂದರೆ ಜೆನ್ನಾಗಿ ‘ವ್ಯದ್ಯುತತ್’ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಿದನು, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಯಾವದೊಂದು ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆಯೋ, ಚಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ತೇಜಸ್ಸು ಅದೆಯೋ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ತೇಜಸ್ಸು ನನ್ನದೇ ಎಂದು ತಿಳಿ, ಎಂದು (ಅರ್ಜುನನ್ನು ಕುರಿತು ಕೃಷ್ಣನು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾಪಿಸಿದುದರಿಂದ) ಎಲ್ಲಾ ತೇಜಸ್ಸು ಹರಿಯರ್ಥಿನವೆಂದು ತಿಳುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || “ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ
ವಿಭಾತಿ” ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವ ಹರಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹರಿಯ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೂ (ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ) ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || ನೈಮಿಮಿಷತ್ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ನಿಮಿಲಿತಾಕ್ಷಮಭವತ್

ಅ || ನೈಮಿಮಿಷತ್ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡದ್ದಾಯಿತು.

ಭಾ || “ಸ ವೈ ಕಿಲಾಯಂ ಪುರುಷಃ ಪುರಾತನೋ ಯ ಏಕ ಆಸೀದವಿಶೇಷ
ಆ

ಅಗ್ರೇ ಗುಣೇಭ್ಯೋ ಜಗದಾತ್ಮನೀಶ್ವರೇ ನಿಮಿಲಿತಾತ್ಮಾ ನಿಶಿ ಸುಪ್ತ
ಶಕ್ತಿಮು” || ಇತಿ ವಚನಾತ್ ||

ಅ || ಸತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳು ಹೆಚ್ಚುವಮುಂಜೆಯೇ ಮಹಾ ಪ್ರಳಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ವಾದಿಗಳ
ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸರ್ವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿಯೂ ಪುರಾತನನಾಗಿಯೂ ಗುಣಭರಿತ
ನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ
ತನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದವನಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಯೂ ಸರ್ವ
ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿಯೂ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೋ ಆತನೇ ಈ ಕೃಷ್ಣನು ಎಂಬೀ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ
ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ನಿಮಿಲಿತಾತ್ಮನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.

ಭಾ || ಪೂರ್ಣತ್ವಾಚ್ಚ ಆಃ |

ಅ || ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ‘ಆಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಂ ಸಂಕಲ್ಪ ಇತಿ ಮನಸೋ ವಿಶೇಷಣಂ |

ಸಂಕಲ್ಪಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅ || ಅಭೀಕ್ಷ್ಯಂ ಸಂಕಲ್ಪಃ ಎಂಬುದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು. ಸಂಕಲ್ಪಕವು
ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾ || ಸ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಸಾಯತನಾಂ ಉಪನಿಷದಂ ಬ್ರೂಹೀತ್ಯುಕ್ತೇ |
ಸಮ್ಯಗೇವ ಮಯಾ ಉಪನಿಷತ್ಸ್ವರೂಪಮುಕ್ತಂ |
ತತ್ರ ವಕ್ತವ್ಯಂ ನಾಸ್ತಿ ||

ಅ || ಆಶ್ರಯೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದು ರು
ದ್ರನು ಹೇಳೋಣ ನನ್ನಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ಸ್ವರೂಪವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕಾಂ
ತವಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳಿದನು.

ಭಾ || ತಪೋ ದಮಃ ಕರ್ಮ ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ |

ತದ್ವತ್ಸು ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅ || ತಪ ಆದಿಗಳು ವಿದ್ಯೆಗೆ ಸ್ಥಾನವು ಅಂದರೆ ತಪ ಆದಿಸಂಪನ್ನರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯಿರುತ್ತ
ದೆಂದರ್ಥವು.

ಭಾ || ಸತ್ಯಮಿತಿ ಮೀಮಾಂಸಾ | ‘ನಿರ್ಣಯತೇ ಯತಃ ಸಮ್ಯಗಿದಂ ಸತ್ಯ
ಮಿತಿ ಸ್ಫುಟಂ |’

“ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತ್ಯುದಿತಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಕ್ತಂ ಮೀಮಾಂಸಯೈತಯಾ |

ಸತ್ಯಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ ಮೀಮಾಂಸಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಶ್ಚಯಾ” |

- ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಯವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಈ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಪರಮಾರ್ಥ
ಸತ್ಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯಕ ನಿರ್ಣಯವನ್ನುಂಟುಮಾ
ಡುವ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || (೧) “ಋಗ್ಯಜುಃ ಸಾಮಾಫರ್ವಾಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರಂ ಚ ಭಾರತಂ |
ಮೂಲರಾಮಾಯಣಂ ಚೈವ ಪುರಾಣಂ ಭಗವತ್ಪರಂ |
ವೇದಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಸದ್ಭಿಃ (೨) ಶಿಕ್ಷಾದ್ಯಂ ಸ್ಮೃತಯಸ್ತಥಾ |
ಆಂಗಾನಿ, (೩) ಸತ್ಯಂ ಮೀಮಾಂಸಾ ತದ್ವಿದ್ಯಾಯತನಂ ತ್ರಯಂ” |
- ಇತಿ ವಿದ್ಯಾನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (೧) ಋಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ, ಭಾರತ, ಮೂಲರಾಮಾಯಣ, ಹರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕ ಪುರಾಣಗಳು ಇಷ್ಟೂ ಸಜ್ಜನರಿಂದ ವೇದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೨) ಶಿಕ್ಷಾದಿಗಳೂ ಹಾಗೇ ಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಅಂಗಗಳೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (೩) ಸತ್ಯವೆಂಬೀ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಇವು ಮೂರು ವಿದ್ಯೆಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ಹೀಗೆ ವಿದ್ಯಾನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || ಯಶ್ಚಿದಾನಂದಸಚ್ಚಕ್ತಿಸಂಪೂರ್ಣೋ ಭಗವಾನ್ ಪರಃ |
ನಮೋಽಸ್ತು ವಿಷ್ಣು ವೇ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರೇಷ್ಠಾಯ ಪ್ರೇಯಸಾಂ ಚ ಮೇ ||

ಅ || ಯಾವ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಜ್ಞಾನಾನಂದಗಳು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೋ (ಮತ್ತು) ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಿಯನಾಗಿರುವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಷ್ಣುಗೋಸ್ಕರ ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಚಿತಂ
ತಲವಕಾರೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ
ತಲವಕಾರೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣನಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಸಭಾಷ್ಯಕೇನೋಪನಿಷದ್ವೈತಿಂ ದೇಶಭಾಷಯಾ |
ತಂತ್ರನಾರಾಯಣಸ್ತೇವಮತಸ್ತತ ಹರೇರ್ಮುದೇ ||

ಸ ಭಾ ವ್ಯ ಷ ಟ್ಪ ಶ್ಲೋ ಪ ನಿ ಷ ತ್ತು .

ಶ್ರೀವಾಸುದೇವಮಾನವ್ಯ ಪೂರ್ಣಬೋಧಾನ್ ಗುರೂನಪಿ |

ಕರಿಸ್ಯೇ ಪ್ರಶ್ನಸಂಕ್ಷೇಪಯ ಭಾಷ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನಪಂಚಿಕಾಂ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣ ವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಭಾ || ಓಂ || ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಣಾದಿಪ್ರಭವಿಷ್ಯ ವೇ |

ಅಮಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ ವಾಸುದೇವಾಯ ವೇಧಸೇ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣಾದಿಪ್ರಭವಿಷ್ಯವೇ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ, ಅಮಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ = ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ, ವೇಧಸೇ = ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಭಗವತೇ = ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ, ತಸ್ಮೈ = ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ, ವಾಸುದೇವಾಯ = ವಾಸುದೇವರೂಪಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರವು, (ಆಗಲಿ).

ತಾ || ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಾಸುದೇವರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯು. (ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು.) ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು. ಸಿಪ್ಪಲಾದರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಋಷಿಗಳು. (ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯಗಳು) ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಅಕ್ಷರಪರಿಗಣನೆಯಿಂದ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. 'ಸುಕೇಶಾ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಕಥೆಯು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಶ್ರೋತೃಜನರಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿಕ್ಕಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:—ಮಹಾನುಭಾವರಾದ ಭಾರದ್ವಾಜರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಸಹ ಸಂವತ್ಸರ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅತಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು. ಅದ ಕಾರಣ ಅತಿಶ್ರದ್ಧೆಯು ಇದ್ದರೇನೇ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನವು ಲಭಿಸಿಕೆಂದು ಶ್ರೋತೃಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಸುಕೇಶಾ ಚ ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಶೈಬ್ಯಶ್ಚ ಸತ್ಯಕಾಮಃ
ಸೌರ್ಯಾಯಣೀ ಚ ಗಾಂಗ್ಯಃ ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚಾಶ್ವಲಾಯನೋ ಭಾರ್ಗವೋ
ವೈದರ್ಭಿಃ ಕಬಂಧೀ ಕಾತ್ಯಾಯನಃ | ತೇ ಹೈತೇ ಬ್ರಹ್ಮಸರಾ
ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ ಸರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ವೇಷಮಾಣಾಃ ನಿಷ ಹ ವೈ ತತ್ಸರ್ವಂ
ವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ತೇ ಹ ಸಮಿತ್ಪಾಣಯೋ ಭಗವಂತಂ ಪಿಪ್ಸಿಲಾದಮುಪ
ಸನ್ನಾಃ || ೧ ||

ಅ || ಭಾರದ್ವಾಜಃ = ಭರದ್ವಾಜನ ಮಗನಾದ, ಸುಕೇಶಾ ಚ = ಸುಕೇಶನೆಂಬವನು, ಶೈಬ್ಯಶ್ಚ = ಶಿಬಿಪುತ್ರನಾದ, ಸತ್ಯಕಾಮಃ = ಸತ್ಯಕಾಮನೆಂಬವನು, ಸೌರ್ಯಾಯಣೀಚ = ಸೂರ್ಯನಪುತ್ರನಾದ, ಗಾಂಗ್ಯಃ = ಗರ್ಗಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಗಾಂಗ್ಯನೆಂಬವನು, ಅಶ್ವಲಾಯನಃ = ಅಶ್ವಲಾಯನನ ಮಗನಾದ, ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚ = ಕೋಸಲದೇಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಕೌಸಲ್ಯನೆಂಬವನು, ಭಾರ್ಗವಃ = ಭೃಗುಪುತ್ರನಾದ, ವೈದರ್ಭಿಃ = ವಿದರ್ಭದೇಶೀಯನಾದ ವೈದರ್ಭಿಯೆಂಬವನೂ,

ಕಾತ್ಯಾಯನಃ=ಕತ್ಯನಪುತ್ರನಾದ, ಕಬಂಧೀ=ಕಬಂಧಿ ಎಂಬವನು, ತ ಏತೇ ಹ=ಆ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಸರಾಃ=ವೇದಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ=ವೇದೋಕ್ತ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ, (ಈ ಆರು ಜನರು) ಪರಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=(ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯ) ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅನ್ವೇಷಮಾಣಾಃ=ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದವರು (ಆದರು.)

ತೇ ಹ=ಆ ಆರುಜನರೂ, ಏವ ಹನ್ಯೇ=ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಪಿಷ್ಪಲಾದ ಋಷಿಗಳು, ತತ್=ಆ, ಅಂದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವಿಷಯವನ್ನು, ವಕ್ಷ್ಯತಿ=ಹೇಳುವರು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ನಿಶ್ಚಿಸಿ), ಸಮಿತ್ಯಾಣಯಃ=ಸಮಿಥೆಯು ಕೈಯಲ್ಲುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಭಗವಂತಂ=ಪೂಜ್ಯರಾದ, ಪಿಷ್ಪಲಾದಂ=ಪಿಷ್ಪಲಾದ ಋಷಿಗಳು, ಉಪಸನ್ನಾಃ=ಸಮಾಪಿಸಿದರು.

ತಾ || ವೇದಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿತ್ಯಾಸಕ್ತರಾಗಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಸುಕೇಶನೇ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಜನ ಮುನಿಗಳು ಒಂದಾನೊಂದು ದಿನ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಿಳಿತರಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದರು. ಹಾಗೇ ತಾವು ಕೇಳತಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತಕ್ಕ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಋಷಿವರ್ಯರಾದ ಪಿಷ್ಪಲಾದರು ಹೇಳಬಲ್ಲರೆಂದು ನಿಶ್ಚಿಸಿ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಹೋದರು.

ಮಂ || ತಾನ್ದ ಸ ಋಷಿರುನಾಚ | ಭೂಯ ಏವ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಸಂವತ್ಸರಂ ಸಂವತ್ಸ್ಯಥ | ಯಥಾಕಾಮಂ ಪ್ರಶ್ನಾನ್ ಪೃಚ್ಛತ | ಯದಿ ವಿಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ ಸರ್ವಂ ಹ ವೋ ವಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ || ೨ ||

ಅ || ತಾನ್=ಅವರನ್ನು, ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಸಃ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದ, ಋಷಿಃ=ಪಿಷ್ಪಲಾದ ಮುನಿಗಳು, ಭೂಯ ಏವ=ಮತ್ತೂ ಅಧಿಕವಾದ, ತಪಸಾ=ಸಮಸ್ತೇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹದಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತದಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧಯಾ=ಆಸ್ತಿಕ್ಯಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ, ಸಂವತ್ಸರಂ=ಒಂದು ವರ್ಷಪರ್ಯಂತ, ಸಂವತ್ಸ್ಯಥ=ವಾಸಮಾಡಿರಿ. (ಆ ಮೇಲೆ), ಯಥಾಕಾಮಂ=ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಶ್ನಾನ್=ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಪೃಚ್ಛತ=ಕೇಳಿರಿ. ವಿಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮೋ ಯದಿ=ತಿಳಿದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವಃ=ನಿಮಗೋಸ್ಕರ, ಸರ್ವಂ ಹ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ವಕ್ಷ್ಯಾಮಃ=ಹೇಳುವೆವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದರು.

ತಾ || ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಜ್ಞಾನೇಚ್ಛಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬಂದವರನ್ನು ಕುರಿತು ಪಿಷ್ಪಲಾದರು “ಎಲೈ ಮುನಿಗಳಿರಾ! ಯದ್ಯಪಿ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ತಪೋಜ್ಞಾನಾದಿ ಸಂಪನ್ನರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ತತ್ಪೋಷದೇಶವನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನೀವು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿ ವ್ರತಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಸಂವತ್ಸರಪರ್ಯಂತ ನಮ್ಮ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ನಿಯಮದಿಂದ ವಾಸಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅಂತರ ನೀವು ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಂದಿರುವಿರೋ ಅ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ನಮ್ಮೊಡನೆ ಕೇಳಿರಿ. ನಾವು ತಿಳಿದಿರುವ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಂಚನೆಯಿಂದ ನಿಮಗೆ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡುವೆವು”

ಮಂ || ಅಥ ಕಬಂಧೀ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಉಪೇತ್ಯ ಸಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ ಕುತೋ ಹ ನಾ ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಪ್ರಜಾ ಕಾನೋ ಹ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ || ೩ ||

ಅ || ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಕಾತ್ಯಾಯನಃ=ಕತ್ಯನ ಪುತ್ರನಾದ, ಕಬಂಧೀ=ಕಬಂಧಿ ಮುನಿಯು, ಉಪೇತ್ಯ=(ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು) ಸವಿಾಪಿಸಿ, ಭಗವನ್=ಪೂಜ್ಯರೇ!, ಕುತಃ=ಯಾರಿಂದ, ಇನೂಃ=ಈದಾವ, ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಜೆಗಳು, ಪ್ರಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಪ್ರಚ್ಛ ಕೇಳಿದನು. ತಸ್ಮೈ=ಅವನಿಗೋಸ್ಕರ. ಸ ಹ=ಆ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಜಾಕಾಮಃ=ಸಂತತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದವನಾದನು, ಹ ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಸಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ತಪಃ=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದನ್ನೂ, ಅತಸ್ಯತ=ಅಲೋಚಿಸಿದನು.

ಭಾ || ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾಲನಾದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತೀರಿತಃ |

ಅ || ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಜಾನಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು, ಪಾಲನಾತ್=ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ='ಪ್ರಜಾಪತಿ' ಎಂದು, ಈರಿತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಆ ಮೇಲೆ ಪಿಪ್ಪಲಾದರ ಆಪ್ತನಿ ಪ್ರಕಾರ ಆ ಆರುಜನರೂ ಒಂದು ವರ್ಷ ಪರ್ಯಂತ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಕಾತ್ಯಾಯನನು ಮೊದಲು ಬಂದು ಪಿಪ್ಪಲಾದರೊಡನೆ 'ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ! ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯವು ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಜೇತನರಿಗೆ ಅಜೇತನಗಳಾವುವೂ ಕಾರಣವಾಗಲಾರವು. ಜೇತನರಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರು ಆಸ್ವತಂತ್ರರಾದುದರಿಂದ ಅವರೂ ಕಾರಣರಾಗಲಾರರು. ಇವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದವನು, ಬೇರಾರೂ ತೋರವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಕಾರಣವು ಯಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಬೇಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿ ಕೊಂಡನು.

ಮಃ || ಸ ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯತೇ | ರಯಿಂ ಚ ಸ್ರಾಣಂ ಚೇತ್ಯೇತೌ ಮೇ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಜಾಃ ಕರಿಷ್ಯತ ಇತಿ | ಆದಿತ್ಯೋ ಹ ನೈ ಸ್ರಾಣೋ ರಯಿರೇವ ಚಂದ್ರಮಾಃ || ೪ ||

ಅ || ಸಃ=ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಏತೌ=ಇವರಿಬ್ಬರು, ಮೇ=ನನಗೆ, ಬಹುಧಾ=ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ, ಪ್ರಜಾಃ=ಸಂತತಿಗಳನ್ನು, ಕರಿಷ್ಯತಃ=ಮಾಡುವರು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಯೋಚಿಸಿ, ರಯಿಂ=ವಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯನ್ನು, ಸ್ರಾಣಂ ಚ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು, ಇತಿ=ಈರೀತಿಯಾದ, ಮಿಥುನಂ=ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷದ್ವಂದ್ವವನ್ನು, ಉತ್ಪಾದಯತೇ=ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು, ಸ್ರಾಣಃ=ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ರಯಿರೇವ=ಭಾರತಿಯಾದರೂ, ಚಂದ್ರಮಾಃ=ಚಂದ್ರಮಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವಳಾಗಿ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಳು, ಹವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಭಾ || ಸ ವಾಯುಂ ಸೂರ್ಯನಾಮಾನಂ ಚಂದ್ರನಾಮ್ನಿಂ ಸರಸ್ವತೀಂ |

ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಗತೌ ದೇವಃ ಸಸರ್ಜ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ತಾವಾವಿಶ್ಯ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಸೃಷ್ಟೀಃ ಕರೋತ್ಯಜಃ ||

ಅ || ಸಃ=ಆ, ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ಪುರುಷ=ಕ್ಷರಾಕ್ಷರಪುರುಷರಿಂದ, ಉತ್ತಮಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ದೇವಃ=ಪ್ರಜಾಪತಿಯು, ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಗತೌ=ಆದಿತ್ಯನು ಚಂದ್ರನು ಇವರಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ, ಸೂರ್ಯನಾಮಾನಂ=ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ವಾಯುಂ=ಪ್ರಾಣನನ್ನು, ಚಂದ್ರ

ನಾಮ್ನಿಂ=ಚಂದ್ರಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಸರಸ್ವತೀಂ=ಭಾರತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಜ್ಞ=ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅಜಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ತಾ=ಆ ಪ್ರಾಣಭಾರತಿಯನ್ನು, ಆವಿಶ್ಯ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಸರ್ವಸೃಷ್ಟೀಃ=ಸಮಸ್ತರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳನ್ನು, ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಪ್ರಜಾಪತಿ ನಾಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ತನಗೆ ಸಂತತಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನುತ್ತು ಸರಸ್ವತಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರೆ ಅವರು ಬೇಕಾದ ಸೃಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಯದ್ಯಪಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ತೋರದಿದ್ದರೂ ತಾನು ಮೊದಲು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಗತ್ತಾರಣೀಭೂತರಾದ ಪ್ರಾಣಭಾರತಿಯರನ್ನಾವೇಶಿಸಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲು, ಪ್ರಾಣನು ಆದಿತ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಭಾರತಿಯು ಚಂದ್ರಮಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಳು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಕಲರನ್ನೂ ಪಾಲಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಪ್ರಜಾಪತಿ' ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಪರಮಾತ್ಮನು ದೇವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೇವಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿತ್ಯರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೊಸತಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಹೊಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಜೀವರ ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದರೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉದರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಅವರು ನಿದ್ರಿತನಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಯಾವ ನ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡದೆಯೂ ಇರುವಂತೆ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪದವಿಗಳನ್ನು ದೇಹಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದೇ ಅವರ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಃ || ರಯಿರ್ವಾ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಯನ್ಮೂರ್ತಂ ಚಾಮೂರ್ತಂ ಚ ತಸ್ಮಾ
ನ್ಮೂರ್ತಿರೇವ ರಯಿಃ | ಅಥಾದಿತ್ಯ ಉದಯನ್ಯತ್ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ
ಪ್ರವಿಶತಿ ತೇನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ | ಯದ್ವ
ಕ್ಷಿಣಾಂ ಯತ್ರತೀಚೀಂ ಯದುದೀಚೀಂ ಯದಧೋ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ
ಯದಂತರಾ ದಿಶೋ ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ ತೇನ ಸರ್ವಾನ್
ಪ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ || ೫ ||

ಅ || ಮೂರ್ತಂ ಚ=ತೇಜಸ್ಸು, ಜಲ, ಪೃಥಿವೀ ಈ ಸ್ವರೂಪವಾದದ್ದು, ಅಮೂರ್ತಂ ಚ=ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಮೊದಲಾದುದು, ಯತ್=ಯಾವುದೊಂದು (ಉಪಾಧಾನಸ್ವರೂಪವಾದುದು) ಅದೆಯೋ, ಏತತ್ಸರ್ವಂ=ಇದೆಲ್ಲವೂ, ರಯಿರ್ವೇ=ಭಾರತಿಯೇ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಎರಡು ರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮೂರ್ತಿರೇವ=ಮೂರ್ತವೇ, ರಯಿಃ=ಭಾರತಿಯು. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣನು, ಉದಯನ್=ಉದಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವನಾಗಿ, ಪ್ರಾಚೀಂ=ಪೂರ್ವ, ದಿಶಂ=ದಿಕ್ಕನ್ನು, ಪ್ರವಿಶತಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ತೇನ=ಅದರಿಂದ, ಪ್ರಾಚ್ಯಾನ್=ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದ, ಪ್ರಾಣಾನ್=ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯರನ್ನು, ರಶ್ಮಿಷು=ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ=ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ದಕ್ಷಿಣಾಂ=ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕನ್ನು, ಯತ್ ಪ್ರತೀಚೀಂ=ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕನ್ನು, ಯತ್ ಉದೀಚೀಂ=ಉತ್ತರದಿಕ್ಕನ್ನು, ಯತ್ ಅಧಃ=ಕೆಳದಿಕ್ಕನ್ನು, ಯತ್ ಊರ್ಧ್ವಂ=ಮೇಲಿನ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು, ಯತ್ ಅಂತರಾ ದಿಶಃ=ದಶ

ದಿಕ್ಕುಗಳ ನುಡ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು, ಯತ್=ಯಾವುದೊಂದು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಯತಿ=ಬೆಳಗುತ್ತಾನೋ, ತೇನ=ಅದರಿಂದ, ಸರ್ವಾನ್=ಸಮಸ್ತರಾದ, ಪ್ರಾಣಾನ್=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದ ತತ್ತದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು, ರಶ್ಮಿಃ=ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ, ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ=ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅಮೂರ್ತಸ್ಥಃ ಸ ವಾಯುಸ್ತು ಮೂರ್ತಸಂಸ್ಥಾ ಸರಸ್ವತೀ |
ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಃ ಸ ವಾಯುಸ್ತು ಪ್ರಾಣಾನಾತ್ರನಿ ಸನ್ನಯೇತ್ |
ಪ್ರಾಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತಥೇಂದ್ರಾದ್ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ ಯಮಾದಯಃ |
ಪ್ರತೀಚ್ಯಾ ವರುಣಾದ್ಯಾಸ್ತು ಸೋಮಾದ್ಯಾ ಉತ್ತರಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ |
ಶೇಷಮಿತ್ರಾವವಾಚೀನೌ ವೀಂದ್ರಕಾಮಾವುದಕ್ತನೌ |
ಸಭಾರ್ಯಾಃ ಕೋಣಸೈಃ ಸಾರ್ಧಂ ಚತ್ವಾರೋ ದಿಶಿ ದಿಶ್ಯಪಿ ||

ಅ || ಸಃ=ಆ, ವಾಯುಸ್ತು=ವಾಯುವಾದರೂ, ಅಮೂರ್ತಸ್ಥಃ=ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವನು, ಸರಸ್ವತೀ=ಭಾರತಿಯು, ಮೂರ್ತಸಂಸ್ಥಾ=ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವಳು, ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸಃ=ಆ, ವಾಯುಸ್ತು=ಪ್ರಾಣನಾದರೂ, ಪ್ರಾಣಾನ್=ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು, ಆತ್ರನಿ=ತನ್ನಲ್ಲಿ, ಸನ್ನಯೇತ್=ಕೂಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಚ್ಯಾಃ=ಮೂಡು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದ, ಪ್ರಾಣಾಃ=ಜೇಷ್ಠಕರು, ಇಂದ್ರಾದ್ಯಾಃ=ದೇವೇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರು. ತಥಾ=ಹಾಗೇ, ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ=ತೆಂಕುದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣರು, ಯಮಾದಯಃ=ವೈವಸ್ವತನೇ ಮೊದಲಾದವರು, ಪ್ರತೀಚ್ಯಾಃ=ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದವರು, ವರುಣಾದ್ಯಾಃ=ವರುಣನೇ ಮೊದಲಾದವರು. ಉತ್ತರಾಸ್ತು=ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದವರು, ಸೋಮಾದ್ಯಾಃ=ಕುಬೇರನೇ ಮೊದಲಾದವರು, ಸ್ಮೃತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅವಾಚೀನೌ=ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವರು, ಶೇಷಮಿತ್ರಾ=ಶೇಷ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು, ಉದಕ್ತನೌ=ಮೇಲುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು, ವೀಂದ್ರಕಾಮೌ=ಗರುಡ ಮತ್ತು ಮನ್ಮಥ ಇವರು, ಸಭಾರ್ಯಾಃ=ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು, ಕೋಣಸೈಃ=ಅಂತರ್ದಿಗಭಿಸತಿಗಳಾದ, ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಸಾರ್ಧಂ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ದಿಶಿ ದಿಶ್ಯಪಿ=ಪ್ರತಿಯೊಂದುದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಚತ್ವಾರಃ=ನಾಲ್ಕುಜನರು.

ತಾ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದ ಪ್ರಾಣಭಾರತಿಯರು ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ, ಸಕಲಸೃಷ್ಟಿಗೂ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೂರ್ತಗಳು ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ ಜಲ ತೇಜಸ್ಸುಗಳು ಅಮೂರ್ತ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಎಂಬೀ ಎರಡು ರಾಶಿಗಳು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾಧಾನಕಾರಣಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತಿಯು ಮೂರ್ತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು 'ಮೂರ್ತ'ಗಳೆನಿಸುವಳು. ಪ್ರಾಣನು ಅಮೂರ್ತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು 'ಅಮೂರ್ತ'ನೆನಿಸುವನು. ಅಂದರೆ ರಯಿಪ್ರಾಣರು ಜಗದುಪಾಧಾನಭೂತಗಳಾದ ಪಂಚಭೂತ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಿಖಿಲವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವರು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಇಚ್ಛಾನೆರವೇರಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರ ಅಧೀನರಾಗಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಮಾಡುವರು.

ಹೆಂಡತಿಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಅಂದರೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಜನರು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಸತಿಗಳು. ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಯಮನಿಖಿತಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೂ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ವರುಣ ವಾಯುಗಳು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿಗೂ ಹೀಗೆ ಕುಬೇರೇಶಾನರು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೂ ಶೇಷಮಿತ್ರರು ಅಧಃ

ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಗರುಡಮನ್ಮಥರು ಉರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಧಿಕ್ಕಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಜನರು ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣನು ಆದಿತ್ಯಗತನಾಗಿ ಆಯಾಯ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ತತ್ತದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಸಕಲವಿಧದ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಸ ಏಷ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿರುದಯತೇ | ತದೇ ತದ್ವ್ಯಚಾಭ್ಯುಕ್ತಂ | ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಕರಿಣಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿಗೇಕಂ ತಪಂತಂ | ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾಮುದಯತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯಃ || ೬ ||

ಅ || ಸ ಏಷಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ, ವಿಶ್ವರೂಪಃ=ಪೂರ್ಣರೂಪನಾದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಸಮಸ್ತ ವನ್ನೂ ತಿನ್ನತಕ್ಕ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ವೈಶ್ವಾನರಃ=ಸಮಸ್ತಜನರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿ, ಉದಯತೇ=ಇರುತ್ತಾನೆ. ತದೇತತ್=ಆ ಈ ಪ್ರಮೇಯವು, ಋಚಾ=‘ವಿಶ್ವರೂಪಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ, ಅಭ್ಯುಕ್ತಂ=ಜೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿಶ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ಣರೂಪನಾದ, ಕರಿಣಂ=ರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳ, ಜಾತವೇದಸಂ=ಹುಟ್ಟಿದ್ದ ನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿಯತಕ್ಕ, ಪರಾಯಣಂ=ನಿಖಿಲಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ, ಏಕಂ=ಪ್ರಧಾನ ವಾದ, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಪ್ರಕಾಶಕವಾದುದನ್ನು, ತಪಂತಂ=ಸುಡತಕ್ಕುದನ್ನಾಗಿ (ತಿಳಿಯತಕ್ಕುದು), ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ=ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ, ಶತಧಾ=ಅನಂತರೂಪಗಳಿಂದ, ವರ್ತಮಾನಃ=ಇರುವ, ಪ್ರಾಣಃ=ಜೀವ್ಯಕನಾದ, ಏಷಃ=ಇವನೇ, ಪ್ರಜಾನಾಂ=ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ, ಉದಯತಿ=ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪ್ರಾಣನು ಅಪರಿಮಿತಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ, ಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಜಗನ್ನೂಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೂ, ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುಡುವವನೂ, ವಣಗಿಸುವವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಣನಮಹಿಮೆಯು “ವಿಶ್ವರೂಪಂ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನಂತಾನಂತರಶ್ಮಿಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣನು ಅನೇಕರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ನಿಖಿಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದವನು. ಹಾಗೇ ಭಾರತಿಯು ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದವಳಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ತನ್ನೂಲಕ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಮಂ || ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತಸ್ಯಾಯನೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ಚ | ತದ್ಯೇಹ ವೈ ತದಿಷ್ಟಾಪೂರ್ತೇ ಕೃತಮಿತ್ಯುಸಾಸತೇ | ತೇ ಚಾಂದ್ರಮಸಮೇವ ಲೋಕಮಭಿಜಯಂತೇ | ತ ಏವ ಪುನರಾವರ್ತಂ ತೇ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಋಷಯಃ ಪ್ರಜಾ ಕಾಮಾ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ ಏಷ ವೈ ರಯಿಃ ಯಃ ಸಿತ್ಯಯಾಣಃ || ೭ ||

ಅ || ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಸಂವತ್ಸರಃ=ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ (ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕನೆಂದು) ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ತಸ್ಯ=ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ, ದಕ್ಷಿಣಂಚ=ದಕ್ಷಿಣಾಯನವೆಂಬುವ, ಉತ್ತರಂಚ=ಉತ್ತರಾಯಣವೆಂಬುವ, ಆಯನೇ=ಭಾಗವಿಶೇಷಗಳು. ತತ್=ಸಾಧಕರಲ್ಲಿ, ಯೇ=ಯಾವ, ಋಷಯಃ=ಋಷಿಗಳು, ಪ್ರಜಾಕಾಮಾಃ=ಮೋಕ್ಷೇತರ ಫಲವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ, ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ=ಯಾವು ಅನ್ನದಾನಾದಿಯೂ ಇವುಗಳನ್ನು, ಕೃತಮಿತಿ=ಇತರವಾದಕರ್ಮವನ್ನು,

ಉಪಾಸತೇ=ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ ಏತೇ=ಅವರು, ದಕ್ಷಿಣಂ=ಸಿತ್ಯಯಾಣವನ್ನು, ಪ್ರತಿವ
ದ್ಯಂತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತೇ=ಹೊಂದಿದವರು, ಚಂದ್ರಮಸಮೇವ=ಚಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ,
ಲೋಕಂ=ಲೋಕವನ್ನು, ಅಭಿಜಯಂತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ತ ಏವ=ಅವರೇ, ಪುನಃ=
ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ತಸ್ಮಾತ್=ಚಂದ್ರಲೋಕದಿಂದ, ಆವರ್ತಂತೇ ಹವೈ=ತಿರುಗಿ
ಬರುವರು. ಯಃ=ಯಾವ ದೇವತೆಯು, ಸಿತ್ಯಯಾಣಃ=ಸಿತ್ಯಯಾಣನಿಯಾಮಕವೋ, ಏಷಃ=
ಇದೇ, ರಯಃ ವೈ=ಚಂದ್ರಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯು.

ಭಾ || ಸಂವತ್ಸರಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ವಾಗೀರಾವಯನಸ್ಥಿತೌ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಸಂವತ್ಸರಸ್ಥಃ=ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿರುವನು. ವಾಗೀ
ರಾ=ಭಾರತಿಯೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಇವರಿಬ್ಬರು, ಅಯನಸ್ಥಿತೌ=ದಕ್ಷಿಣಾಯಣೋತ್ತರಾ
ಯಣಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವರು.

ತಾ || ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಯಣ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಗಳೆಂಬೆರಡು ಭಾಗಗಳು.
ಸೂರ್ಯಗತಿ ವಿಶೇಷವಾದ ದೇವಯಾನಸ್ವರೂಪ ದೇವತಾವಿಶೇಷಾಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಉತ್ತ
ರಾಯಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮುಖ್ಯಾಧಿಪತಿಯು. ಸೂರ್ಯಗತಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಸಿತ್ಯಯಾಣ
ಸ್ವರೂಪದೇವತಾವಿಶೇಷಾಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ದಕ್ಷಿಣಾಯಣಕ್ಕೆ ಭಾರತಿಯು ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿ
ಣಿಯು. ಈ ರೀತಿ ಎರಡು ಅಯನಗಳನ್ನೂ ಸಂವತ್ಸರರೂಪಕಾಲವನ್ನೂ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂ
ಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾಗಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡು
ವನು. ಯಾವಶುಷಿಗಳು ಮೋಕ್ಷೇತರಫಲವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿಕೊಂಡು ಯಾಗ ಅನ್ನದಾನಾದಿ
ಹಾಗೆ ಇತರಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವರೋ ಅಂತಹರು ಸಿತ್ಯಯಾಣನಾಮಕವಾದ ದಕ್ಷಿಣಾ
ಯನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರು. ಅಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸುಕೃತದ ಫಲವನ್ನನು
ಭವಿಸಿದ ನಂತರ ಚಂದ್ರಲೋಕದಿಂದ ತಿರುಗಿ ಭೂಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಈ ರೀತಿ
ಯಾಗಿ ಸಿತ್ಯಯಾಣದಿಂದ ಹೋದವರಿಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವುಳ್ಳ ಚಂದ್ರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು
ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೭ ||

ಮಂ || ಅಥೋತ್ತರೇಣ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ
ತ್ಮಾನಮನ್ವಿಷ್ಯಾದಿತ್ಯಮಭಿಜಯಂತೇ | ಏತದ್ವೈ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಾಯಾ
ತನಮೇತದಮೃತಮಭಯಮೇತತ್ಪರಾಯಣಮೇತಸ್ಮಾನ್ನ ಪುನರಾ
ವರ್ತಂತ ಇತ್ಯೇಷ ನಿರೋಧಃ | ತದೇಷ *ಶ್ಲೋಕಃ | ಸಂಚಸಾದಂ
ಸಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿವ ಆಹುಃ ಪರೇ ಆರ್ಧೇ ಪುರೀಷಿಣಂ |
ಅಥೇಮೇ ಅನ್ಯ ಉ ಪರೇ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಆಹುರ
ರ್ಪಿತಮಿತಿ || ೮ || * ಋ. ಅ. ೨, ಅಧ್ಯಾಯ ೩, ವರ್ಗ ೧೬.

ಅ || ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ತಪಸಾ=ಕೃಚ್ಛ್ರಚಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ವ್ರತಗಳಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯೇಣ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದಲೂ, ಶ್ರದ್ಧಯಾ=ಆಸ್ತಿ ಕೃಬುದ್ಧಿಯಿಂದಲೂ, ವಿದ್ಯಯಾ=
ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ, ಆತ್ಮಾನಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅನ್ವಿಷ್ಯ=ವಿಚಾರಿಸಿ ತಿಳಿದು, ಉತ್ತ
ರೇಣ=ದೇವಯಾನದಿಂದ ಹೋದವರು, ಆದಿತ್ಯಂ=ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ಅಭಿಜಯಂತೇ=ಹೊಂದು
ವರು. ಏತದ್ವೈ=ದೇವಯಾನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವೇ, ಪ್ರಾಣಾನಾಂ=ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ,
ಆಯತನಂ=ಆಶ್ರಯವಾದುದು. ಏತತ್=ಇದೇ, ಅಮೃತಂ=ಮುಕ್ತಿಪ್ರದವು. ಏತತ್ ಅಥ.

ಯಂ=ಭಯಶೂನ್ಯವು. ಪರಾಯಣಂ=ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆಶ್ರಯವಾದುದು. ಏತಸ್ಮಾತ್=ಇದರಿಂದ, ಪುನಃ=ತಿರುಗಿ, ನಾವರ್ತಂತೇ=ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಏಷಃ=ಆದಿತ್ಯನು, ನಿರೋಧಃ=ನಾರ್ಗನಿರೋಧಕನು. ತತ್=ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳತಕ್ಕ, ಶ್ಲೋಕಃ=ಮಂತ್ರವು (ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.)

ಪಂಚಪಾದಂ=ಐದು ಋತ್ವಭಿಮಾನಿಗಳು ಅಂಶಗಳಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪಿತರಂ=ಪಾಲಕನಾದ, ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ=ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ರೂಪಗಳಾಗುಳ್ಳ, ವಿಚಕ್ಷಣಂ=ವಿವೇಕಿಯಾದ, ಸಪ್ತಜಕ್ರೇ=ಏಳು ಚಕ್ರಗಳುಳ್ಳ, ಷಳರೇ, ಷಷ್=ಆರು, ಆರೇ=ಅಚ್ಚಿಮರಗಳುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತಂ=ಇರತಕ್ಕ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು, ದಿನಃ=ಅಂತರಿಕ್ಷದ, ಪರೇ ಅರ್ಧೇ=ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ರಿತಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಪುರೀಷಿಣಂ=ವೃಷ್ಟಿಕಾರಣನನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಥ=ಹಾಗೇ, ಅನ್ಯೇ=ಇತರರಾದ, ಇಮೇ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಉ ಪರೇ=ಸ್ವರ್ಗದ ಉತ್ತರಾಶ್ರಿತಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಆದಿತ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಇನ್ನು ಮೋಕ್ಷೇಚ್ಛುಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರು ತಪಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವಯಾನವೆಂಬುವ ಉತ್ತರಾಯಣದಿಂದ ಹೋಗಿ ಆದಿತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೋದವರಿಗೆ ಪುನಃಜನ್ಮವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವಯಾನದಿಂದ ಹೋದವರು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಹೊಂದುವರು. ಅದು ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಹಾಗೇ ಸಕಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆಶ್ರಯವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ಭಯವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕುದು. ಈ ವಿಷಯವು 'ಪಂಚಪಾದಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕರ್ಮಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ ಅಲ್ಪವಾದ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ಜೀವರು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ರಿತಭಾಗವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗತಕ್ಕ ವೃಷ್ಟಿಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತಾಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ತದಿತರರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉತ್ತರಾಶ್ರಿತಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗತಕ್ಕ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಂದರೆ ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಅಂತಹ ಆದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಹೇಮಂತಶಿಶಿರಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟು ಐದು ಋತ್ವಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಅಂಶಭೂತರಾಗಿಯೂ, ದ್ವಾದಶಮಾಸಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರೂಪಭೂತರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಆದಿತ್ಯನು ವಿಶಿಷ್ಟ ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾಗಿಯೂ ಸಾರಾಸಾರ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಸಪ್ತಾಶ್ವಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆರು ಅಚ್ಚಿಮರಗಳುಳ್ಳ ರಥಶ್ರೇಷ್ಠದಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನು ಸಪ್ತಾಶ್ವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇದೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ಜ್ಯೋದೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೇ ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೇ ಈ ಏಳು ಅಶ್ವಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪ್ರಧಾನಾಪ್ತವು 'ಸಪ್ತಭಂದಃ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯನು ಸಪ್ತಾಶ್ವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ಮಾಸೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಏವ ರಯಿಃ | ಶುಕ್ಲಃ ಪ್ರಾಣಃ ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಋಷಯಃ ಶುಕ್ಲ ಇಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಇತರ ಇತರಸ್ಮಿನ್ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾಹರೇವ ಪ್ರಾಣೋ ರಾತ್ರೀವ ರಯಿಃ | ಪ್ರಾಣಂ ನಾ ಏತೇ ಪ್ರಸ್ತುಂದಂತಿ ಯೇ ದಿನಾ ರತ್ಯಾ ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮೇವ ತದ್ಯದ್ರಾತೌ ರತ್ಯಾ ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ || ೯ ||

ಅ || ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮಾಸಃ=ಮಾಸದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಾಸನಾಮಕನಾಗಿ (ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕನೆಂದು), ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ತಸ್ಯ=ಮಾಸಾವಯವಭೂತವಾದ, ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವನು= ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವೇ, ರಯಿಃ=ಭಾರತಿಯು, ಶುಕ್ಲಃ=ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷವು, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಏತೇ ಋಷಯಃ=ಈ ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಶುಕ್ಲೇ=ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಇಷ್ಟಿಂ= ಪ್ರಾಣಪೂಜಾತ್ಮಕಯಾಗವನ್ನು, ಕುರ್ವಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇತರೇ=ಅನ್ಯರು, ಇತರಸ್ಮಿನ್= ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾರೆ). ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಹೋರಾತ್ರೇ ವೈ=ಅಹೋ ರಾತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯು, ತಸ್ಯ=ಅಹೋರಾತ್ರಾವಯವಭೂತವಾದ, ಅಹರೇವ=ಹಗಲೇ, ಪ್ರಾಣಃ= ಪ್ರಾಣನು, ರಾತ್ರೀವ=ರಾತ್ರಿಯೇ, ರಯಿಃ=ಭಾರತಿಯು, ಯೇ=ಯಾರು, ದಿವಾ=ಹಗಲಲ್ಲಿ ರತ್ನಾ=ಕ್ರೀಡಾಹೇತುಭೂತವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ, ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೋ, ತ ಏತೇ=ಅವರು, ಪ್ರಾಣಂ ವಾ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೇ. ಪ್ರಸ್ತಂದಂತಿ=ಹೊರಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯತ್=ಯಾವುದೊಂದು, ರಾತ್ರೇ=ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ರತ್ನಾ=ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ, ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ= ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೋ, ತತ್=ಅದು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಮೇವ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಸಮಾನವೇ.

ಭಾ || ಮಾಸಸ್ಥಿತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಪಕ್ಷಯೋರ್ವಾಕ್ ಮಾರುತಃ |
ಅಹೋರಾತ್ರೇ ತು ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಾಣೋಹ್ಯಹನಿ ವಾಙ್ಮತಿ ||

ಅ || ಸಃ=ಆದಾನ, ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮಾಸಸ್ಥಿತಃ=ಮಾಸದಲ್ಲಿರು ವವನು, ವಾಕ್=ಭಾರತಿಯು, ಮಾರುತಃ=ಪ್ರಾಣನೂ, ಪಕ್ಷಯೋಃ=ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕವರು. ಭಗವಾನ್=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅಹೋರಾತ್ರೇ ತು=ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವನು, ಪ್ರಾಣೋಹಿ=ಪ್ರಾಣನಾದರೂ, ಅಹನಿ=ಹಗಲಿನಲ್ಲಿರುವವನು, ವಾಕ್=ಭಾರತಿಯು, ನಿಶಿ=ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವವಳು.

ತಾ || ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾಸನಾಮಕನಾಗಿ ಮಾಸದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಣನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ರೂಪನಾಗಿಯೂ ಭಾರತಿಯು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷರೂಪಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣನು ಆದಿತ್ಯ ನಿಗೂ ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ಹಾಗೇ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವಯಾನ ರೂಪವಾದ ಉತ್ತರಾಯಣದಿಂದ ಆದಿತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಐಹಿಕ ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಭಾರತಿಯು ಚಂದ್ರನಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೂ ಹಾಗೇ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕ ಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಯಾಣರೂಪ ದಕ್ಷಿಣಾಯನದಿಂದ ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಚ್ಛಿಸು ವವರು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಹೋ ರಾತ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಾಣನು ಅಹಃ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿಯೂ ಭಾರ ತಿಯು ರಾತ್ರಿಸ್ವರೂಪಳಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅಂತಹ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಕವಾದ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಸರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೊರಪಡಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ:-ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿದ್ದರೂ, ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಭಾರತಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಗಲಿನ ಸಂಸರ್ಗದಿಂದ ಪುರುಷನ ರೇತವು ಭಾರ್ಯೆಯಿಂದಿತರತ್ತ ಪತಿತವಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ದೇವೀಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಸಂಸರ್ಗವು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು, || ೯ ||

ಮಂ || ಅನ್ನಂ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತತೋ ಹ ನೈ ತದ್ರೇತಃ | ತಸ್ಮಾದಿನಾಃ
ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ | ತದ್ಯೇಹ ನೈ ತತ್ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ರತಂ ಚರಂತಿ |
ತೇ ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯಂತೇ | ತೇಷಾಮೇನೈಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೋ
ಯೇಷಾಂ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಂ ಯೇಷು ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ತೇಷಾಮಸೌ ವಿರಜೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೋ ನ ಯೇಷು ಜಿಹ್ಮಮನ್ಯ
ತಂ ನ ಮಾಯಾಚೇತಿ || ೧೦ ||

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೧ ||

ಅ || ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನಸ್ಥನಾಗಿ (ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕನೆಂದು),
ನೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತತೋ ಹ=ಅನ್ನದಿಂದಲೇ, ತತ್=ಅ, ರೇತೋ ನೈ=ರೇತಸ್ಸು (ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ).
ತಸ್ಮಾತ್=ಅ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ, ಇಮಾಃ=ಈದಾವ, ಪ್ರಜಾಃ=ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳು, ಪ್ರಜಾ
ಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ತತ್=ಅ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ, ಯೇ ಹ ವಾ=ಯಾವ ಪುರುಷರು, ಏತತ್=
ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ರತಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಚರಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೋ,
ತೇ=ಅವರು, ಮಿಥುನಂ=ಯೋಗ್ಯಮಕ್ಕಳನ್ನು, ಉತ್ಪಾದಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೇಷಾ
ಮೇವ=ಅವರಿಗೇನೇ, ಏಷಃ=ಈ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ=ಚತುರ್ಮುಖನ ಲೋಕವು(ಲಭಿಸತಕ್ಕದು).
ಯೇಷಾಂ=ಯಾರಿಗೆ, ತಪಃ=ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವೂ (ಅದೆಯೋ),
ಯೇಷು=ಯಾರಲ್ಲಿ, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಮಾತು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ನಿಯಮದಿಂದ ಇದೆಯೋ,
ಯೇಷು=ಯಾರಲ್ಲಿ, ಜಿಹ್ಮಂ=ಕುಟಲಬುದ್ಧಿಯು, ಅನ್ಯತಂ=ಅಸತ್ಯವಚನವು, ನ=ಇಲ್ಲವೋ,
ಮಾಯಾ ಚ=ವಂಚನೆಯೂ ಕೂಡ, ಇತಿ=ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು, ನ=ಇಲ್ಲವೋ,
ತೇಷಾಂ=ಅವರಿಗೇನೇ, ಅಸೌ=ಈದಾವ, ವಿರಜಃ=ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ=
ನೈಕುಂತಾದಿ ಲೋಕವು, (ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.)

ಭಾ || ದಂಪತ್ಯೋರ್ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಭಾರ್ಯಾಸ್ಥಾ ತು ಸರಸ್ವತೀ |
ಭರ್ತೃಸ್ಥಃ ಸ ಸ್ವಯಂ ವಾಯುಃ ಏವಂ ಜಾನನ್ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||

-ಇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || ಭಗವಾನ್=ಪೂಜ್ಯನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ದಂಪತ್ಯೋಃ=ಗಂಡ
ಹೆಂಡತಿಯರಲ್ಲಿ (ಸನ್ನಿಹಿತನು). ಸರಸ್ವತೀ ತು=ಭಾರತಿಯಾದರೂ, ಭಾರ್ಯಾಸ್ಥಾ=ಹೆಂಡತಿ
ಯಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತಳು. ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಸ್ವಯಂ=ಮುಖ್ಯ
ವಾಗಿ, ಭರ್ತೃಸ್ಥಃ=ಗಂಡನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನು. ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ಜಾನನ್=ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನು,
ವಿಮುಚ್ಯತೇ=(ಸಂಸಾರದಿಂದ) ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾಯಾಂ=
'ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

ತಾ || ಪತಿಪತ್ನೀಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ
ಸನ್ನಿಧಾನವೂ, ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವೂ, ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾರ
ತಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನವೂ, ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನ್ನನಾಮಕನಾಗಿ ಅನ್ನ

ದಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಅನ್ನದ ಮೂಲಕ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯವನ್ನಂಟುಮಾಡಿ ತನ್ನೂಲಕ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ಭಗವಂತನೇ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಭಗವಂತನು ಅದೃಶ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ, ನಿಮಿತ್ತ ಮತ್ತು ಉಪಾದಾನೀಭೂತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಾರಣಗಳನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸತ್ಪತ್ರಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಲೋಕವೆಂಬ ಚತುರ್ಮುಖನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ, ಸತ್ಯವಚನಾದಿಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತರಾಗಿಯೂ, ದುರ್ವಾಕ್ಯ, ಮೋಸತನ, ವಕ್ರಸ್ವಭಾವವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ದೂರದಲ್ಲಿ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿರುತ್ತಾರೋ, ಅಂತಹರು ಶಾಶ್ವತವಾದ ನಿತ್ಯಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾದ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. || ೧೦ ||

ಒಂದನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. || ೧ || ಶ್ರೀಃ ||

ಪರಮೇಶ್ವರನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಪೂರ್ವಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂತಹ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಜ್ಞಾನಗಳು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಉಪಸಾದನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಈ ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಹೊರಟಿದೆ.

ಮಂ || ಅಥ ಹೈನಂ ಭಾರ್ಗವೋ ವೈದರ್ಭಿಃ ಸಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ ಕತ್ಯೇವ ದೇವಾಃ ಪ್ರಜಾ ವಿಧಾರಯಂತೇ | ಕತರ ಏತತ್ತಕಾಶಯಂತೇ | ಕಃ ಪುನರೇಷಾಂ ವರಿಷ್ಠ ಇತಿ || ೧ ||

ಅ || ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಭಾರ್ಗವಃ=ಭೃಗುಕುಲೋತ್ಪನ್ನನಾದ, ವೈದರ್ಭಿಃ=ವೈದರ್ಭಿಯು, ಏನಂ=ಈ ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು, ಭಗವನ್=ಪೂಜ್ಯರೇ! ಕತ್ಯೇವ=ಎಷ್ಟು, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ವಿಧಾರಯಂತೇ=ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕತರೇ=ಎಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು, ಏತತ್=ವಿಷಯಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಪ್ರಕಾಶಯಂತೇ=ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವರು, ಪುನಃ=ಮತ್ತು, ಏಷಾಂ=ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ವರಿಷ್ಠಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಕಃ=ಯಾರು? ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಪಪ್ರಚ್ಛ=ಕೇಳಿದನು.

ತಾ || ಕಾತ್ಯಾಯನನಿಗೆ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡೋಣ ವೈದರ್ಭಿಯು “ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ! ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಶಬ್ದಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳಾರು? ಅಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಾರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ? ಹೀಗೆ ಧಾರಕಪ್ರಕಾಶಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನು ಯಾರು? ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಗಬೇಕು. ಅವನಿಗೆ ಅಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವು ಇರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇನು?” ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. || ೧ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಆಕಾಶೋ ಹ ನಾ ಏಷ ದೇವೋ ನಾಯು
ರಗ್ನಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಾಜ್ಞನಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ | ತೇ ಪ್ರಾಕಾಶ್ಯಾ
ಅಭಿವದಂತಿ | ವಯಮೇತದ್ವಾಣಮವಸ್ವಭ್ಯ ವಿಧಾರಯಾಮು
ಇತಿ || ೨ ||

ಅ || ತಸ್ಮೈ=ಆ ವೈದರ್ಭಿಗೋಸ್ಥರ, ಸಹ=ಆ ಪಿಷ್ಪಲಾದರು, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದರು.
ನಿಷಃ=ಈದಾವ, ದೇವಃ=ಧಾರಕನಾದ ದೇವತೆಯು, ಆಕಾಶೋ ಹ ವೈ=ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನ
ನಿಯು, ವಾಯುಃ=ಭೂತವಾಯುವು, ಅಗ್ನಿಃ=ಭೂತಾಗ್ನಿಯು, ಆಪಃ=ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯು,
ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿಯು, ವಾಕ್=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯು, ಮನಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು,
ಚಕ್ಷುಃ=ನಯನಾಭಿಮಾನಿಯು, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ=ಕರ್ಣಾಭಿಮಾನಿಯು, ತೇ=ಅವರು, ಪ್ರಾಕಾ
ಶ್ಯಾಃ=ಪ್ರಕಾಶಗೊಂಡವರಾಗಿ, ವಯಂ=ನಾವು, ಏತತ್=ಈದಾವ, ಬಾಣಂ=ಶರೀರವನ್ನು,
ಅವಸ್ವಭ್ಯ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು, ವಿಧಾರಯಾಮು=ಧರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
ಅಭಿವದಂತಿ=ಕಾದಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಭಾ || ವಾಯುರಗ್ನಿರಿತ್ಯತ್ರ ಭೂತವಾಯುರುಚ್ಯತೇ ||

ಅ || ವಾಯುರಗ್ನಿರಿತ್ಯತ್ರ=‘ವಾಯುರಗ್ನಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ, (ವಾಯುಶಬ್ದದಿಂದ) ಭೂತ
ವಾಯುಃ=ಭೂತವಾಯುವು, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಪೃಥಿವೀ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು, ವಾಯು, ಮತ್ತು ಆಕಾಶಗಳೆಂಬ ಪಂಚ ಭೂತಾಭಿ
ಮಾನಿಗಳೂ, ತನ್ಮೂಲೈಗಳೂ, (ಅಂದರೆ ಗಂಧ, ರಸ, ರೂಪ, ಸ್ಪರ್ಶ, ಶಬ್ದಗಳೂ) ಕರ್ಮೇಂ
ದ್ರಿಯಗಳೂ, (ವಾಕ್, ಪಾಣಿ, ಪಾದ, ಪಾಯು, ಉಪಸ್ಥ) ತದ್ವಿಷಯಗಳೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ
ರೀತ್ಯಾ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಧಾರಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರಂ,
ಘ್ರಾಣ, ರಸನಾ, ತ್ವಕ್ ಎಂಬ ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಮನಸ್ಸು ತದ್ವಿಷಯ
ಗಳೂ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದಕರು. (ಪ್ರಕಾಶಕರು.) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧಾರಕಪ್ರಕಾ
ಶಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಧಾರಕನೂ ಪ್ರಕಾಶಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವರಿ
ಷ್ಠತ್ವವಾದರೂ ಹೇಳುವ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:-
ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದ ಧಾರಕಪ್ರಕಾಶಕ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ “ನಾನೇ
ಧರಿಸತಕ್ಕವನು; ನಾನೇ ಶಬ್ದಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸತಕ್ಕವನು” ಹೀಗೆಂದು
ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತರದಿಂದ ಕಾದಾಡಿದರು. || ೨ ||

ಮಂ || ತಾನ್ ವರಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣ ಉನಾಚ | ಮಾ ಮೋಹಮಾಪದ್ಯಥಾಹ
ಮೇವೈತತ್ಪಂಚಧಾತ್ಮಾನಂ ವಿಭಜ್ಯತದ್ವಾಣಮವಸ್ವಭ್ಯ ವಿಧಾರ
ಯಾಮೀತಿ | ತೇಶ್ಚದ್ಧಧಾನಾ ಬಭಾವುಃ | ಸೋಽಭಿಮಾನಾದೂ
ರ್ಧ್ವಮುತ್ಕ್ರಮತ ಇವ ತಸ್ಮಿನ್ನುತ್ಕ್ರಮತಿ ಅಥೇತರೇ ಸರ್ವ ಏವೋ
ತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವ ಏವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ || ೩ ||

ಅ || ತಾನ್=ಆ ಅಹಂಕಾರಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ವರಿಷ್ಠಃ=ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಮೋಹಂ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಮಾಪದ್ಯಧ=ಹೊಂದಬೇಡಿರಿ. ಅಹಮೇವ=ನಾನೇ, ಏತತ್=ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಪಂಚಧಾ=ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ವಿಭಜ್ಯ=ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಏತತ್=ಈದಾವ, ಬಾಣಂ=ಶರೀರವನ್ನು, ಅವಸ್ಥಭ್ಯ=ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ವಿಧಾರಯಾಮಿ=ಧಾರಕನು (ಪ್ರಕಾಶಕನೂ ಕೂಡ) ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ತೇ=ಅವರು, ಆಶ್ರದ್ಧಧಾನಾಃ=ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲದವರು, ಬಭೂವುಃ=ಆದರು. ಸಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅಹಂಕಾರಯುಕ್ತ ಶರೀರದಿಂದ, ಊರ್ಧ್ವಂ=ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲುಗಡೆ, ಉತ್ಕ್ರಮತ ಇವ=ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ('ಉಪಮಾರ್ಥೇ ತಥಾಬ್ಜ್ಞೇಷೀವಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ' ಈ ಕೋಶದಿಂದಲೂ "ದಶರಾತ್ರೈರ್ಭುಕ್ತಮಿವ ಸಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವಲ್ಪ ಭೋಜನಾತ್" ಈ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ 'ಇವ' ಶಬ್ದವು ಅಲ್ಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ.) ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ತಸ್ಮಿನ್=ಪ್ರಾಣನು, ಉತ್ಕ್ರಮತಿ ಸತಿ=ಹೊರಡುತ್ತಿರಲು, ಇತರೇ=ಇತರರಾದ, ಸರ್ವ ಏವ=ಸಮಸ್ತರೂ, ಉತ್ಕ್ರಮತೇ=ಹೊರಟು ಹೋದರು. ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ=ಈ ಪ್ರಾಣನು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ=ಮತ್ತು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಿಲ್ಲಲು, ಸರ್ವ ಏವ=ಸಮಸ್ತರೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ=ಅವರವರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಿಲ್ಲುವರಾದರು.

ಭಾ || ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಧಾನವಾಯುಃ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೇನ=ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಿಂದ, ಪ್ರಧಾನವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು (ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.)

ತಾ || ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕಾದಾಡಿದವರನ್ನು ಕುರಿತು ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು 'ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ! ಪ್ರಜೆಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ವಾಗಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಇದ್ದು ನಾನೇ ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸತಕ್ಕವನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸತಕ್ಕವನೂ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀವು ನಾವೇ ಧಾರಕಪ್ರಕಾಶಕರೆಂದು ಮೋಹವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಡಿರಿ.' ಎಂದೆನಲು ಅವರಾರೂ ಈ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನಿಡಲಿಲ್ಲ. ಕೂಡಲೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅವರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಅಹಂಕೃತವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರಟು ಹೋದನು. ಆಗ ಅಕಾಶಾದಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಶರೀರಧಾರಣ ಪ್ರಕಾಶವಂತಿರಲಿ ತನುಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲು ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿ ಹೊರಟು ಹೋದರು. ಪ್ರಾಣನು ಧಾರಕನಲ್ಲದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತನುಗೆ ಸ್ವವೇಶಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ ಯಾವದೋ ಒಂದು ಸಮಯ ಹೀಗಾಗಬಹುದೆಂದು ತಿರುಗಿ ಗರ್ವಪಡುತ್ತಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ಣ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡಲು ತಿರುಗಿ ತಾನು ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಾದರು. || ೩ ||

ಮಂ || ತದ್ಯಥಾ ಮಧುಮಕ್ಶಿಕಾ ಮಧುಕರರಾಜಾನಮುತ್ಕ್ರಮಂತಂ
ಸರ್ವಾ ಏವೋತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವಾ ಏವ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ | ಏವಂ ವಾಙ್ಮನಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚೇತಿ | ತೇ ಪ್ರೀತಾಃ
ಪ್ರಾಣಂ ಸ್ತುಂತಂ ತೈಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತಪತ್ಯೇಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ ಪರ್ಜನ್ಯೋ
ಮಘವಾನೇಷ ವಾಯುರೇಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿದೇವಃ ಸದಸಚ್ಯಾ
ಮೃತಂ ಚ ಯತ್ || ೪ ||

ಅ || ತತ್=ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಮಧುಮಕ್ಷಿಕಾಃ=ಜೇನುನೋಣಗಳು, ಮಧುಕರರಾಜಾನಂ=ರಾಣಿ ಹುಳುವನ್ನು, ಉತ್ಕ್ರಮಂತಂ=ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದನ್ನು (ಅನುಸರಿಸಿ), ಸರ್ವಾ ಏವ=ಸಮಸ್ತಗಳೂ ಕೂಡ, ಉತ್ಕ್ರಮಂತೇ=ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತವೋ, ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ=ಈ ರಾಣಿ ಹುಳುವು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸತಿ=ತಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಿರಲು, ಸರ್ವಾ ಏವ=ಸಮಸ್ತ ಹುಳುಗಳೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾವೆ. ಏವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ವಾಕ್=ನಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು, ಮನಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು, ಚಕ್ಷುಃ=ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ=ಕರ್ಣಾಭಿಮಾನಿಯೂ, (ಪ್ರಾಣನನ್ನನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಲು, ಪ್ರೀತಾಃ=ಸಂತುಷ್ಟರಾದ, ತೇ=ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಪ್ರಾಣಂ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು, ಸ್ತುನ್ವಂತಿ=ಸ್ತುತಿಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಏಷಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಅಗ್ನಿಃ=ಬೆಂಕಿಯಾಗಿ, ತಪತಿ=ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಏಷಃ=ಇವನೇ, ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯನಾಗಿ, ತಪತಿ=ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಏಷಃ=ಇವನೇ, ಪರ್ಜನ್ಯಃ=ಮೇಘವಾಗಿ (ವೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.) ಏಷಃ=ಇವನೇ, ಮಘವಾನ್=ದೇವೇಂದ್ರನು, ಏಷಃ=ಇವನೇ, ವಾಯುಃ=ಬೀಸತಕ್ಕವನು, ಏಷಃ=ಇವನೇ, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿಯು, ರಯಿಃ=ವಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿಯು, ದೇವಃ=ಕ್ರೀಡಾಡಿಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಇವನೇ, ಸತ್=ಮೂರ್ತಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ಅಸೃಜ್ವ=ಅಮೂರ್ತಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ಯಜ್ಞಃ=ಯಾವ, ಆಮೃತಂ=ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯವೋ (ಅದಕ್ಕೂ ಇವನೇ ಅಭಿಮಾನಿಯು.)

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೇನುಹುಳುಗಳು ಜೇನುತಟ್ಟೆಯಿಂದ ರಾಣಿ ಹುಳುವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅದು ಹೊರಟು ಹೋಗಲು ತಾವೂ ಹಾರುತ್ತಾ ಅದು ತಿರುಗಿ ಕೂಡಲು ತಾವೂ ಹೇಗೆ ತಿರುಗಿ ಕೂಡುತ್ತವೆಯೋ ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣನನ್ನನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಪ್ರವೇಶ ನಿರ್ಗಮನಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶರೀರ ಧಾರಕಪ್ರಕಾಶಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಗೋಣ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ತೊರೆದು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ 'ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ನೀನೇ ಸರ್ವ ದೇವ ತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಸೂರ್ಯಾದಿನಾಮಕನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗುಣಕ್ರಿಯಾ ಪ್ರವರ್ತಕನಾಗಿ ಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿ ಸುಡತಕ್ಕವನೂ ಪರ್ಜನ್ಯರೂಪ ನಾಗಿ ವರ್ಷಿಸತಕ್ಕವನೂ ಇಂದ್ರರೂಪನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನೂ ವಾಯುರೂಪ ನಾಗಿ ಬೀಸತಕ್ಕವನೂ ಪೃಥಿವೀರೂಪನಾಗಿ ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸತಕ್ಕವನೂ ವಿತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನೂ ಮೂರ್ತ, (ಪೃಥಿವೀ ಅಪ್ತೇಜಸ್ಸುಗಳು) ಅಮೂರ್ತ, (ಆಕಾಶಕಾಲಗಳು) ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವನು ನೀನೇ ಎಂದೀರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರು.

ಮಂ || ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ । ಋಚೋ ಯಜೂಂಃ ಸಾಮಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ । ಪ್ರಜಾಪತಿ ಶ್ವರಸಿ ಗರ್ಭೇ ತ್ವಮೇವ ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ । ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಜಾ ಸ್ವಿಮಾಃ ಯತ್ರಾಣೈಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠಸಿ । ದೇವಾನಾಮಸಿ ವಹ್ನಿತಮಾಃ ಪಿತ್ವಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ವಧಾ । ಋಷೀಣಾಂ ಚರಿತಂ ಸತ್ಯಂ ಅಥ ವಾಂ ಗಿರಸಾಮಸಿ || ೫ ||

ಅ || ರಥನಾಭಾ=ರಥದಜಿಡ್ಡೆ ಯಲ್ಲಿ, ಅರಾ ಇವ=ಅಚ್ಚಿಮರಗಳಂತೆ, ಪ್ರಾಣೇ=ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ, ಋಚಃ=ಋಗ್ವೇದವು, ಯಜೂಂಷಿ=ಯಜುರ್ವೇದವು, ಸಾಮಾನಿ=ಸಾಮವೇ ದವು, ಯಜ್ಞಃ=ಯಾಗವು, ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ=ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮ ಚ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯೂ ಕೂಡ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ ತ್ವಮೇವ=ನೀನೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಃ= ದಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಾಗಿ, ಗರ್ಭೇ=ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಚರಸಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿ. ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ= ಹುಟ್ಟುತ್ತಿ. ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಪ್ರಾಣೈಃ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, (ಧಾರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಶರೀರದಲ್ಲಿ.) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸಿ=ಇರುತ್ತಿಯೋ, (ಅದುದರಿಂದ,) ಪ್ರಾಣ=ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ಇನಾಃ=ಈ ಯಾವ, ಪ್ರಜಾಃ=ದೇವಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳು, ತುಭ್ಯಂ ತು=ನಿನ್ನವರೇ, ದೇವಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ತ್ವಮೇವ=ನೀನೇ, ವಕ್ಷ್ಯತಮಃ= ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತಿ. ಪಿತೃಣಾಂ=ಪಿತೃಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಥಮಾ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಸ್ವಧಾ=ಸ್ವಧಾವಾದಕನು. ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಾಂ=ಅಥರ್ವಾ, ಅಂಗಿರ ನಾಮಕರಾದ, ಋಷೀಣಾಂ=ಋಷಿಗಳ, ಚರಿತಂ=ಆಚಾರವು, ಸತ್ಯಮಸಿ=ಸತ್ಯವಚನವೂ ಕೂಡ (ಆಗಿರುತ್ತಿ.)

ತಾ || ರಥನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಿಮರಗಳು ಹೇಗೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ, ಹಾಗೇ ಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಅಂದರೆ ಋಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳು ಯಾಗವೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯೂ ಎಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನೀನೇ ದಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪನಾಗಿ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಆಗಿರುತ್ತಿ. ನಿಖಿಲ ದೇವತೆ ಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ತಿಲೋದಕ ಪಿಂಡಾದಿಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯ ತಕ್ಕವನೂ ನೀನೇ ಆಗಿರುತ್ತಿ. ಮಹರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಸದಾಚಾರಗಳು ನಿನ್ನನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶರೀರವನ್ನು ನೀನೇ ಧರಿಸತಕ್ಕವನಾದುದ ರಿಂದ ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನಧೀನರಾದ ಭೃತ್ಯರಾಗಿರುತ್ತೇವೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ | ತ್ವಮಂತ ರಿಕ್ಷೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಪತಿಃ | ಯದಾ ತ್ವಮಭಿ ವರ್ಷಸ್ಯಥೇನಾಃ ಪ್ರಾಣ ತೇ ಪ್ರಜಾಃ | ಆನಂದರೂಪಾಸ್ತಿಷ್ಯಂತಿ ಕಾಮಾಯಾನ್ತಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ | ವ್ರಾತೃಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೈಕರ್ಷಿರತ್ತಾ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಪ್ತತಿಃ | ವಯಮದ್ಯಸ್ಯ ದಾತಾರಃ ಪಿತಾ ತ್ವಂ ಮಾತರಿಶ್ವ ನಃ || ೬ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣ=ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ತ್ವಂ=ನೀನೇ, ಇಂದ್ರಃ=ಮಹೇಂದ್ರನು, ತೇಜಸಾ=ಪ್ರಭಾವದಿಂದ, ಯುಕ್ತಃ=ಕೂಡಿದವನು. ರುದ್ರಃ=ರೋಗನಾಶಕನು. ಪರಿರ ಕ್ಷಿತಾ=ರಕ್ಷಣೆಮಾಡತಕ್ಕವನೂ, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತಿ. ತ್ವಂ=ನೀನೇ, ಅಂತರಿಕ್ಷೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಚರಸಿ=(ವಾಯುರೂಪದಿಂದ) ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿ. ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯಸ್ವರೂಪನು, ಜ್ಯೋತಿ ಷಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಂಡಲಗಳಿಗೂ, ತ್ವಂ=ನೀನೇ, ಪತಿಃ=ಸ್ವಾಮಿಯು. ಪ್ರಾಣ=ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ತ್ವಂ=ನೀನು, (ಮೇಘರೂಪನಾಗಿ)ಅಭಿವರ್ಷಸಿ=ಮಳೆ ಗರೆಯುತ್ತಿಯೋ, ಅಥ=ಆವಾಗ, ತೇ=ನಿನ್ನವರಾದ, ಇನಾಃ=ಈ ಸಮಸ್ತ, ಪ್ರಜಾಃ=ಮನು

ಷ್ಠಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳು, ಕಾಮಾಯ=ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನವೂ, ಭವಿಸ್ಯತಿ=ಆಗುವುದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, (ನಿಶ್ಚಿತ್ಯ=ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ), ಅನಂದರೂಪಾಃ=ಸಂತುಷ್ಟಾಂತರಂಗರಾಗಿ, ತಿಷ್ಠಂತಿ=ಇರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣ=ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ತ್ವಂ=ನೀನು, ವ್ರಾತ್ಯಾ=ವ್ರತಾಸಕ್ತನಾದ, ಏಕರ್ಷಿಃ=ಮುಖ್ಯ ಋಷಿಯು, ಅರ್ಥವೇದದ್ರವ್ಯವು. ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನ, ಆತ್ಮಾ=ತಿನ್ನತಕ್ಕ ಯಮಾದಿವ್ಯರೂಪನು (ಆಗಿರುತ್ತಿ). ಸತ್ಪತಿಃ=ಸತ್=ಸಜ್ಜನರಿಗೆ, ಪತಿಃ=ಸ್ವಾಮಿಯು (ನೀನೇ), ವಯಂ=ನಾವು, ಅದ್ಯಸ್ಯ=ಭೋಜ್ಯವಸ್ತುವನ್ನ, ದಾತಾರಃ=ಕೊಡುವವರು. ಮಾತರಿತ್ವ=ಎಲೋ ಮುಖ್ಯವ್ರಾಣನೇ! ತ್ವಂ=ನೀನು, ನಃ=ನಮಗೆ, ಪಿತಾ=ಪಿತೃ ಸ್ವರೂಪನು.

ತಾ || ಎಲೈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ! ಪ್ರತಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿಯೂ, ರೋಗನಿವರ್ತಕನಾಗಿಯೂ, ನಿಖಿಲಜಗದ್ರಕ್ಷಕನಾಗಿಯೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಿ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಗ್ರಹಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಿ. ನೀನು ಪರ್ವಸ್ವರೂಪನಾಗಿ ವರ್ಷಸೋಠ ಪ್ರಜೆಗಳು ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅನ್ನಾದಿಗಳು ದೊರಕುವವೆಂದು ಸಂತೋಷಿಗಳಾಗಿರುವರು. ವ್ರತನಿಷ್ಠನಾದ ಅರ್ಥವೇದದರ್ಶಿಯೂ, ಜಗನ್ನಾಶಕನಾದ ಯಮನೂ ನಮಗೆ ಪಿತೃತುಲ್ಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಿ. ಇಂತಹ ನಿನಗೆ ಭೋಜ್ಯವದಾರ್ಥಗಳನ್ನರ್ಪಿಸತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುತ್ತೇವೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಯಾ ತೇ ತನೂರ್ವಾ ಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಯಾ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಯಾ ಚ ಚಕ್ಷುಷಿ |
ಯಾ ಮನಸಿ ಸಂತತಾ ಶಿವಾಂ ತಾಂ ಕುರು ಮೋಕ್ಷಮಾಃ | ಪ್ರಾಣ
ಸ್ಯೈತದ್ವಶೇ ಸರ್ವಂ ತ್ರಿದಿವೇ ಯತ್ರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಮಾತೇನ ಪುತ್ರಾನ್
ಪ್ರಪ್ತ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಚ ವಿಧೇಹಿ ನ ಇತಿ || ೭ ||

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೭ ||

ಅ || ಯಾ=ಯಾವ, ತೇ=ನಿನ್ನದಾದ, ತನೂಃ=ಶರೀರವು, ವಾಚಿ=ಮಾತಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ=ಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆಯೋ, ಯಾ=ಯಾವ ಶರೀರವು, ಶ್ರೋತ್ರೇ=ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಯಾಚ=ಯಾವುದು, ಚಕ್ಷುಷಿ=ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಯಾ=ಯಾವುದು, ಮನಸಿ=ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ, ಸಂತತಾ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ತಾಂ=ಅಂಥಾ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು, ಶಿವಾಂ=ಮಂಗಲವನ್ನಾಗಿ, ಕುರು=ಮಾಡು. ಮೋಕ್ಷಮಾಃ=(ವಾಗಾದಿಗಳಿಂದ) ಉತ್ಕ್ರಮಿಸಬೇಡ. ಏತತ್=ಈದಾವ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವಾದ ವಾಗಾದಿಯು, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾದ ನಿನ್ನ, ವಶೇ=ಅಧೀನದಲ್ಲಿ, (ವರ್ತತೇ=ಇರುತ್ತದೆ.) ತ್ರಿದಿವೇ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಸ್ಥಿತವಾದ ಅಧಿದೈವಾದಿಗಳು, (ನಿನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ). (ತ್ವಂ=ನೀನು), ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಮಾತಾ=ತಾಯಿಯು, ಪುತ್ರಾನಿವ=ಮಕ್ಕಳುಗಳನ್ನೆಂಬಂತೆ, ರಕ್ಷ ಸ್ಯ=ರಕ್ಷಿಸು. ಶ್ರೀಶ್ಚ=ಪ್ರಜಾಧಾರಣ ಶೋಭೆಯನ್ನೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಚ=ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ನಃ=ನಮಗೆ, ವಿಧೇಹಿ=ಕೊಡು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, (ಸ್ತುತ್ವಂತಿ=ಸ್ತೋತ್ರವಾಡಿದರು.)

ತಾ || ನಿನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಕವಾದ ಯಾವ ಶರೀರವು, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಶ್ರೋತ್ರ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಮನಸ್ಸು, ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆಯೋ, ಅದನ್ನು ಶಾಂತವಾಗಿಸು.

ಅವುಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನೆಂದಿಗೂ, ತಪ್ಪಿಸಬೇಡ. ಅಧ್ಯಾತ್ಮ (ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಚಕ್ಷುರಾ ದೃಢವಾನಿ ದೇವತೆಗಳು) ಅಧಿದೈವ (ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದೃಢವಾನಿ ದೇವತೆಗಳು) ಅಧಿಭೂತ (ಸರ್ವ ಜೀವ), ರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ಷಣಕಾಲವೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾರವು ಆದುದರಿಂದ ತಾಯಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಜಾಧಾರಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದಯಪಾಲಿಸು. ಎಂದಿರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ವೈದರ್ಭಿಯೇ! ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ ಆಕಾಶಾದಿ ದೇವ ತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಧಾರಕರಾಗಿಯೂ, ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಎಂದೂ ಸದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿ ನಿನಗೆ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು.

ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. || ೨ ||

ಮೂ ರ ನೇ ಪ್ರ ಶ್ನೆ ಯು .

ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೊಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶ ದೀಕರಿಸುವದಕ್ಕೆ ಈ ಮೂರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಹೊರಟಿದೆ.

ಮಂ || ಅಥ ಹೈನಂ ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚಾಶ್ವಲಾಯನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ ಕುತ
ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ | ಕಥಮಾಯಾತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ | ಆತ್ಮಾ
ನಂ ವಾ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ ಕಥಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ | ಕೇನೋಕ್ತಮತೇ ಕಥಂ
ಬಾಹ್ಯಮಭಿಧತ್ತೇ ಕಥಮಧ್ಯಾತ್ಮಮಿತಿ || ೧ ||

ಅ || 'ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚ=ಕೋಸಲದೇಶೋತ್ಪನ್ನನಾದ, ಆಶ್ವಲಾಯನಃ= ಆಶ್ವಲಾಯನ ಋಷಿಯು, ಭಗವನ್=ಪೂಜ್ಯರಾದ ಪಿಪ್ಪಲಾದರೇ, ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ=ಇಂಥಾ ಪ್ರಾಣನು, ಕುತಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನಿಂದ, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಕಥಂ=ಯಾವ ಕಾರಣ ದಿಂದ, ಅಸ್ಮಿನ್=ಈದಾವ, ಶರೀರೇ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಆಯಾತಿ=ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಥಂ= ಹೇಗೆ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ=ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ=ಇರುತ್ತಾನೆ. ಕೇನ= ಯಾವ ಭಾಗದಿಂದ, ಉತ್ಕ್ರಮತೇ=(ಜೀವಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು), ಶರೀರದ ದೆಶೆಯಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಕಥಂ=ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ, ಬಾಹ್ಯಂ=ಅಧಿಭೂತಾದಿಗಳನ್ನು, ಅಭಿಧತ್ತೇ=ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಥಂ=ಹೇಗೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವನ್ನು, ಅಭಿಧತ್ತೇ= ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಪ್ರಚ್ಛ=ಕೇಳಿದನು.

ತಾ || ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ವೈದರ್ಭಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡೋಣ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ ಇಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಂತನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ಕೊಡುವದು? ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪಂಚರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ? ಅಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಭಾಗದಿಂದ ಏನೇನು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಜೀವಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಬಾಹ್ಯಗಳಾದ ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿದೈವ ರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋವಾಚ ಅತಿಪ್ರಶ್ನಾನ್ ಪೃಚ್ಛಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠೋಽಸೀತಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ತೇಹಂ ಬ್ರವೀಮಿ | ಆತ್ಮತ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ |
ಯಥೈಷಾ ಪುರುಷೇ ಚ್ಛಾಯಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇತದಾತತಂ || ೨ ||

ಅ || ಸ ಹ=ಪಿಪ್ಪಲಾದರಾ, ತಸ್ಮೈ=ಅಪ್ಪಲಾಯನನಿಗೋಸ್ಕರ, ಅತಿಪ್ರಶ್ನಾನ್=ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಕೇಳಲಗತ್ಯಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು, ಪೃಚ್ಛಸಿ=ಕೇಳುತ್ತಿ. (ಆದುದರಿಂದ) ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠಃ=ವೇದವಿಚಾರಾದಿಗಳುಳ್ಳವನು, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತಿ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ಅಹಂ=ನಾನು (ಉತ್ತರವನ್ನು), ಬ್ರವೀಮಿ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದರು. ಆತ್ಮತಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಏಷಃ=ಮಹಾನುಹಿಮನಾದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖಪ್ರಾಣನು, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಯಥಾ=ಹೇಗೆ ಏಷಾ=ಈದಾವ, ಛಾಯಾ=ನೆರಳು, ಪುರುಷೇ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಆತತಾ=ಅಧೀನವಾಗಿದೆಯೋ, (ಹೀಗೆಯೇ) ಏತಸ್ಮಿನ್=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಏತತ್=ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಆತತಂ=ಅಧೀನವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || ಆತ್ಮತಃ ಪರಮಾತ್ಮತಃ ||

ಅ || ಆತ್ಮತಃ=ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ, ಪರಮಾತ್ಮತಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಶರೀರದ ನೆರಳು ಶರೀರದ ಅಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಮಹಿಮೋಪೇತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ || ಮನೋಕ್ಯತೇನಾಯಾತ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ | ಯಥಾ ಸಮ್ರಾಡೇವಾಧಿ
ಕೃತಾನ್ವಿನಿಯುಜ್ತು ಏತಾನ್ ಗ್ರಾಮಾನಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವೈತಾನ್ ಗ್ರಾಮಾನ
ಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವೇತ್ಯೇವಮೇವೈಷ ಪ್ರಾಣ ಇತರಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್ ಪೃಥಕ್
ಪೃಥಗೇವ ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ || ೩ ||

ಅ || ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಮನೋಕ್ಯತೇನ ಮನಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನ, ಕೃತೇನ=ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ), ಅಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ=ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಆಯಾತಿ=ಬರುತ್ತಾನೆ. ('ಮನನಾನ್ಯನ ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ' 'ಮನೋ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬೀ ವಚನಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಮನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಅರ್ಥ) ಸಮ್ರಾಟ್=ಚಕ್ರಾಧಿಪತಿಯು, ಅಧಿಕೃತಾನ್=ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು, (ಕುರಿತು) ಏತಾನ್=ಈದಾವ, ಗ್ರಾಮಾನ್=ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ, ಅಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವಃ=ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರು. ಏತಾನ್ ಗ್ರಾಮಾನ್=ಈ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ, ಅಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವಃ=ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರು. ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ. ಯಥಾ=ಹೇಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವಿನಿಯುಜ್ತೇ=ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ, ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಏಷಃ=ಈದಾವ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಇತರಾನ್=ತನ್ನ ವಿಭಾಗರೂಪಗಳಾದ, ಪ್ರಾಣಾನ್=ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು, ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಗೇವ=ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ=ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಯುಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಾಯೋಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |
ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾಸ್ತಾನ್ನಯನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಆಜ್ಞಾಪಯತಿರಾಜವತ್ ||

ಸ್ವಯಂ ಚ ಪಂಚರೂಪಃ ಸನ್ ದದ್ಯಾನ್ನೋಕ್ತಾದಿಕಂ ಪ್ರಭುಃ ||
- ಇತಿ ಪ್ರಭಂಜನೇ || ೩ ||

ಅ || ವಿಷ್ಣೋಃ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಸಮುತ್ಪನ್ನಃ=ಹುಟ್ಟಿದನು. ವಾಯೋಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ, ಸರ್ವಾಶ್ಚ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾಃ=(ನಾಸಿಕೈ) ಪ್ರಾಣನೇ ಮೊದಲಾದ, ದೇವತಾಃ=ದೇವತೆಗಳು (ಹುಟ್ಟಿದರು.) ತಾನ್=ಆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು, ನಯನ್=ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸತಕ್ಕ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಸ್ವಯಂ ಚ=ತಾನೂ ಕೂಡ, ಪಂಚರೂಪಃ ಸನ್=ಐದುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ, ರಾಜವತ್=ರಾಜನಂತೆ, ಆಜ್ಞಾಪಯತಿ=ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಮೋಕ್ಷಾದಿಕಂ=ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ದದ್ಯಾತ್=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಪ್ರಭಂಜನೇ=ಪ್ರಭಂಜನನೆಂಬ ಆಗಮವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ).

ತಾ || ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲಾಗಲೀ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲಾಗಲೀ ಇಂತಹ ಪ್ರಾಣನು ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು 'ನೀನು ಇಂತಹ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸು.' 'ನೀನು ಆಗ್ರಾಮವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿರು' ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಣನು ತನ್ನಿಂದುತ್ತನ್ನರಾದ ಇತರ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣನು ತನ್ನಿಂದುತ್ತನ್ನಗಳಾದ ಭೂತಾತ್ಮಕ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಭೂತಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಪಂಚರೂಪಗಳಿಂದ ತತ್ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. 'ಸ ಏನಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮ ಗಮಯತಿ' 'ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ದಾತಾ ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ ವಾಯುಶ್ಚ ತದನುಜ್ಜಯಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಾಯುವೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಪಾಯೂಪಸ್ಥೇಽಪಾನಂ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ
ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ | ಮಧ್ಯೇ ತು ಸಮಾನಃ | ಏಷ ಹ್ಯೇತ
ದ್ಭುತಮನ್ನಂ ಸಮಂ ನಯತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷೋ ಭವಂತಿ |
ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ || ೪ ||

ಅ || ಪಾಯೂಪಸ್ಥೇ=ಗುಡ ಮತ್ತು ಉಪಸ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಅಪಾನಂ=ಅಪಾನನೆಂಬ ವಾಯು ವನ್ನು, ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರೇ=ಕಣ್ಣುಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ, ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ=ಬಾಯಿಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಸ್ವಯಂ=ತನ್ನಸ್ವರೂಪವಾದ ಆಯಾ ನಾಮಗಳಿಂದ, ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ=ಸನ್ನಿಧಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಏಷಃ=ಈ ಸಮಾನನು, ಏತತ್ ಹುತಂ=ಈ ಭುಕ್ತವಾದ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನವನ್ನು, ಸಮಂ=ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ, ನಯತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೋ, ತತ್=ಆ ಕಾರಣ, ಸಮಾನಸ್ತು=ಸಮಾನನಾದರೂ, ಮಧ್ಯೇ=ಪ್ರಾಣಾಪಾನರ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವಾದ, ನಾಭಿದೇಶದಲ್ಲಿ (ಇರುತ್ತಾನೆ), ತಸ್ಮಾತ್=ಆಕಾರವನ್ನು ಸಮೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಏತಾಃ=ಇವು, ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ=ಎಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. (ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರ ಮೂಗು ಚಿಹ್ನೆ ಚರ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ. ಇವೇಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು) ಏಷಃ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಜೀವನು, ಹೃದಿ ಹಿ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ.)

ತಾ || ಶರೀರಗತವಾಯುವು ಮಲಾದ್ಯಪಸರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಪಾನ ನೆಂದೂ, ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಬಾಯಿ, ಮೂಗು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವಾಸಪ್ರಾಣಯನದಿಂದ ಪ್ರಾಣನೆಂದೂ, ಆಹಾರರಸಗಳನ್ನು ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೊಯ್ಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶವಾದ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಮಾನನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ತತ್ತನ್ನಾನುದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಕಲಾವ ಯವಗಳಿಗೊಯ್ದು ಆಯಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಎಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ವಾಯುವಿನಧೀನವಾಗಿವೆ. ಜೀವನು ಅಣುರೂಪನಾದುದರಿಂದ ವಿಸಯ ಗಳನ್ನನುಭವಿಸಲು ಈ ಎಳುಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರವೂ ಆತ್ಮಾವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಅತ್ತಿತದೇಕಶತಂ ನಾಡೀನಾಂ | ತಾಸಾಂ ಶತಂ ಶತಮೇಕೈಕಸ್ಯಾಂ
ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಂ ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡೀಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಾಸು ವ್ಯಾನಶ್ವರತ್ಯಭೈಕ
ಯೋರ್ಧ್ವಮುದಾನಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ ಪಾಪೇನ
ಪಾಪಮುಭಾಭ್ಯಾಮೇವ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಂ || ೫ ||

ಅ || ಅತ್ರ=ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ನಾಡೀನಾಂ=ನಾಡಿಗಳ, ಏತತ್ ಏಕಶತಂ=ಈ ನೂರೊಂದು (ಇವೆ), ತಾಸಾಂ=ಆ ನಾಡಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಕೈಕಸ್ಯಾಂ=ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ, ಶತಂ ಶತಂ=ನೂರು ನೂರು ಉಪನಾಡಿಗಳು (ಇವೆ), (ಶತೋತ್ತರಾಯುತ ಸಂಖ್ಯಾಃ ೧೦೦೦) (ಪುನಃ=ಈ ಅಯುತನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಎಳೆಳು ಇವೆ, ನೂರು ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಿಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡಿಗಳು, ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿ), ಪ್ರತಿಶಾಖಾ ನಾಡೀ ಸಹಸ್ರಾಣಿ=ಪ್ರತಿಶಾಖಾ ನಾಡೀಸಹಸ್ರಗಳ, ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಂ=ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡನ್ನು, ಜಾನೀ ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಆಸು=ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ, ವ್ಯಾನಃ=ಅನೇಕ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರಾಸಿಸಿ ಕೊಡುವ ನಿಮಿತ್ತ "ವ್ಯಾನ" ನಾಮಕನಾಗಿ, ಚರತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾನಃ=ತನ್ನಾಮಕ ನಾದ ವಾಯುವು, ಏಕಯಾ='ಸುಷುಮ್ನಾ' ಎಂಬನಾಡಿಯಿಂದ, ಉರ್ಧ್ವಂ=ಉರ್ಧ್ವಗತಿಯಾಗಿ, ಚರತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪುಣ್ಯೇನ=ಜೀವಕೃತ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ=ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು, ಪಾಪೇನ=ಪಾಪಕಾರ್ಯದಿಂದ, ಪಾಪರ=ನರಕಾದಿ ಗಳನ್ನು, ಉಭಾಭ್ಯಾ ಮೇವ=ಸಮವಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಂದ, ಮನುಷ್ಯಲೋಕಂ=ಭೂಲೋಕವನ್ನು, ನಯತಿ=ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸಮಾನರ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾನೋದಾನರ ಸ್ಥಿತಿಯು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾಡಿಗಳು ನೂರೊಂದು (೧೦೦). ಪ್ರತಿಯೊಂದ ರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ನೂರು ಉಪನಾಡಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹತ್ತುಸಾವಿರದ ನೂರಾಯಿತು. (೧೦೦೦). ಈ ಪೈಕಿ ಹತ್ತುಸಾವಿರ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಎಳೆಳೂ ಮಿಕ್ಕ ನೂರ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತಿಪ್ಪತ್ತು ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರ ನಾಡಿ ಗಳಾದವು (೭೨೦೦). ಸಕಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಇಷ್ಟು ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ಪ್ರಸಂಗ ಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಒಯ್ಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಾನನೆಂಬ ವಾಯುವಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ

ನಾಡಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ 'ಸುಷುಮ್ನ' ಎಂಬೊಂದು ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲುಮೊಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಉದಾನನೆಂಬ ವಾಯುವು ಜೀವಕೃತ ಪುಣ್ಯವಿಶೇಷದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪುಣ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ದುಃಖಪ್ರಚುರವಾದ ನರಕಾದಿ ಲೋಕವನ್ನು ಸಮವಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಂದ ಸಮದುಃಖಸುಖವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾನೋದಾನರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತತ್ತನ್ನಾಮದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಆದಿತ್ಯೋ ಹ ವೈ ಬಾಹ್ಯಃ ಪ್ರಾಣ ಉದಯತೈಷ ಹೈನಂ ಚಾಕ್ಷು
ಷಂ ಪ್ರಾಣಮನುಗೃಹ್ಣಾನಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯಾ ದೇವತಾ ಸೃಷಾ ಪುರು
ಷಸ್ಯಾಪಾನಮವಸೃಭ್ಯಾಂತರಾ ಯದಾಕಾಶಃ ಸ ಸಮಾನೋ ವಾ
ಯುರ್ವ್ಯಾಸಃ ತೇಜೋ ಹ ವಾ ಉದಾನಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾಪಶಾಂತತೇಜಾಃ
ಪುನರ್ಭವಮಿಂದ್ರಿಯೈರ್ಮನಸಿ ಸಂಪದ್ಯಮಾನೈಃ || ೬ ||

ಅ || ಏಷಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿ, ಬಾಹ್ಯಃ=ಹೊರಗಿದ್ದು, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ತನ್ನಾಮಕನಾಗಿ, ಉದಯತಿ=ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ, ಏಷ ಹಿ=ಆದಿತ್ಯ ನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣನೇ, ಏನಂ=ಈದಾವ. ಚಾಕ್ಷುಷಂ=ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದ್ದ, ಪ್ರಾಣಂ=ಪ್ರಾಣವಾಯು ವನ್ನು, ಅನುಗೃಹ್ಣಾನಃ=ಅನುಗ್ರಹಿಸುವವನಾಗಿ (ಇರುತ್ತಾನೆ), ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=ಹೊರಗಿನ ಪೃಥಿ ವಿಯಲ್ಲಿ (ಧಾರಕನಾದ), ಯಾ=ಯಾವ, ದೇವತಾ=ಅಪಾನಾಮ್ಯದೇವತೆಯೋ, ಸೃಷಾ=ಅದೇ ದೇವತೆಯು, ಪುರುಷಸ್ಯ=ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅಪಾನಂ=ಅಪಾನಾಮ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು, ಅವ ಸ್ವಭ್ಯ=ಧರಿಸಿ, ಅಂತರಾ=ಶರೀರದ ಒಳಗೆ (ಇರುತ್ತಾನೆ.) ಅಂತರಾ=ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ನಡುವೆ, ಯದಾಕಾಶಃ=ಆಕಾಶ ಧಾರಕನಾದ ಸಮಾನನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಸಮಾನಃ= ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಮಾನವಾಯು ಧಾರಕನು. ಯಃ ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು (ಬಹಿರ್ವಾಯುಧಾರಕ ನಾದ ವ್ಯಾಸನೋ,) ಸಃ=ಅವನೇ, ವ್ಯಾಸಃ=ವ್ಯಾಸವಾಯುಧಾರಕನು, ತೇಜೋ ಹ ವಾ= ಬಾಹ್ಯತೇಜೋಧಾರಕನಾದ ಉದಾನನೋ, ಸಃ=ಅವನೇ, ಉದಾನಃ=ಉದಾನವಾಯುಧಾರ ಕನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಉಪಶಾಂತತೇಜಾಃ-ಉಪಶಾಂತ=ಕ್ಷೀಣವಾದ, ತೇಜಾಃ= ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು, ಮನಸಿ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಸಂಪದ್ಯಮಾನೈಃ=ಲೀನವಾಗುವ, ಇಂದ್ರಿಯೈಃ= ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ (ಕೂಡಿಕೊಂಡು), ಪುನರ್ಭವಂ=ಮರಣವನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತಿ=ಹೊಂದುವನು.

ತಾ || ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಬಾಹ್ಯ ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿದೈವಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಬಾಹ್ಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತನಾದ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವನ್ನೂ, ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗತನಾದ ತನ್ನ ದಾಸನಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅಪಾನರೂಪದಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುರುಷನ ಅಪಾನ ದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು ಜಡಭೂತವಾದ ಅಪಾನ ವಾಯುವನ್ನೂ ತದಭಿಮಾನಿ ಸ್ವದಾಸಭೂತ

ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಾಹ್ಯದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆಕಾಶ ಧಾರಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸಮಾನರೂಪದಿಂದ ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಆಕಾಶದಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ಪುರುಷಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಡಭೂತ ಸಮಾನ ವಾಯುವನ್ನೂ, ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವದಾಸಭೂತ ಸಮಾನವಾಯುವನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಾಹ್ಯವಾಯು ಧಾರಕನಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪನಾದ ವ್ಯಾನನೇ ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನಭೂತ ವ್ಯಾನನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುರುಷ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಡಭೂತವಾಯುವನ್ನೂ ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವದಾಸಭೂತ ವ್ಯಾನನನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಾಹ್ಯತೇಜೋಧಾರಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪನಾದ ಉದಾನನೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪುರುಷಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದ ಜಡ ಉದಾನವಾಯುವನ್ನೂ, ತದಭಿಮಾನಿಸ್ವದಾಸಭೂತ ಉದಾನನ್ನೂ ಧರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜೀವನ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು ಕಡಿಮೆಯಾಗಲು ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾದ ಉದಾನನೂ ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶರೀರದಿಂದ ಜೀವನು ಹೊರಟುಹೋಗುವನು ಅಂದರೆ ಮರಣ ಉಂಟಾಗುವುದು. || ೬ ||

ಮಂ || ಯಚ್ಚಿತ್ತಸ್ತೇನೈಷ ಪ್ರಾಣಮಾಯಾತಿ | ಪ್ರಾಣಸ್ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಃ
ಸಹಾತ್ಮನಾ ಯಥಾ ಸಂಕಲ್ಪಿತಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ | ಯ ಏವಂ
ವಿದ್ವಾನ್ ಪ್ರಾಣಂ ವೇದ ನ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಹೀಯತೇಽಮೃತೋ
ಭವತಿ | ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ | ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಯಾತಿಂ ಸ್ಥಾನಂ ವಿಭುತ್ವಂ
ಚೈವ ಪಂಚಧಾ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚೈವ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾಯಾಮೃತ
ಮಶ್ನುತೇ ವಿಜ್ಞಾಯಾಮೃತಮಶ್ನುತ ಇತಿ || ೭ ||
ಇತಿ ತೃತೀಯಃ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೩ ||

ಅ || ಏಷಃ=ಈ ಪುರುಷನು, ಯಚ್ಚಿತ್ತಃ ಯತ್=ಯಾವ ವಿಷಯಕವಾದ, ಚಿತ್ತಃ=ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೋ, ತೇನ=ಈ ವಿಷಯಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಾಣಂ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ, ಆಯಾತಿ=ಬರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ತೇಜಸಾ=ಉದಾನನಿಂದ, ಯುಕ್ತಃ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಆತ್ಮನಾ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯಥಾಸಂಕಲ್ಪಿತಂ=ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾದ, ಲೋಕಂ=ಶರೀರವನ್ನು, ನಯತಿ=ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಃ=ಯಾವ, ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದವನು, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಪ್ರಾಣಂ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಸ್ಯ=ಇವನ, ಪ್ರಜಾ=ಸಂತತಿಯು, ನ ಹೀಯತೇ=ಅಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನೂ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಈಗ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ, ಶ್ಲೋಕಃ=ಮಂತ್ರವು (ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿದೆ.) ಪ್ರಾಣಸ್ಯ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ, ಉತ್ಪತ್ತಿಂ=ಜನನವನ್ನೂ, ಆಯಾತಿಂ=ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸ್ಥಾನಂ=ಪಾಯುಷಸಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ, ಪಂಚಧಾ=ಪ್ರಾಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ, ವಿಭುತ್ವಂ ಚೈವ=ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚೈವ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾಧಾರಕತ್ವವನ್ನೂ, ವಿಜ್ಞಾಯ=ತಿಳಿದು, ಅಮೃತಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು, ಅಶ್ನುತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ|| ಇದೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಉದಾನರೂಪದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಈ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಷನು ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾವನೆಯಿಂದಿರು

ತ್ತಾನೋ ಅದೇ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾದರೆ— ಉದಾಹರಣೆ, ಪರಮಾತ್ಮರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಜೀವನಿಗೆ ತತ್ಸಂಕಲ್ಪಿತ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಮಹಿಮಾಯುಕ್ತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಯಾವಾತನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಸಂತತಿಯಾಗಿದ್ದು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಅನಂತಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಶ್ರುತ್ಯಂತರವೂ ಅನುಮೋದಿಸುತ್ತಿದೆ. “ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಅವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಸ್ವಾವರೂಪಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಬಾಹ್ಯಧಾರಕತ್ವವನ್ನೂ, ಉತ್ಕ್ರಮಣವನ್ನೂ ಯಾವಾತನು ವಿಶೇಷತಃ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.” ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಆಶ್ವಲಾಯನನಿಗೆ ಬೋಧಿಸಿದರು. || ೭ ||

ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು.

ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು .

ಮಂ || ಅಥ ಹೈನಂ ಸೌರ್ಯಾಯಣೀ ಗಾಗ್ಯಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ನೇತಸ್ಮಿ
ನ್ ಪುರುಷೇ ಕಾನಿ ಸ್ವಪಂತಿ | ಕಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜಾಗ್ರತಿ | ಕತರ ಏಷ
ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ ಪಶ್ಯತಿ | ಕಸ್ಯೈತತ್ಸುಖಂ ಭವತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವೇ
ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತೀತಿ || ೧ ||

ಅ|| ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸೌರ್ಯಾಯಣೀ=ಸೂರ್ಯನ ಪಾತ್ರನಾದ, ಗಾಗ್ಯಃ= ಗಾಗ್ಯಪುಷಿಯು, ಭಗವನ್=ಪೂಜ್ಯರಾದ ಪಿಪ್ಪಲಾದರೇ! ಏತಸ್ಮಿನ್ ಪುರುಷೇ=ಈ ಜೀವನು (ಸ್ವಪ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ), ಕಾನಿ=ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು, ಸ್ವಪಂತಿ=ವ್ಯಾಪಾರ ಇಲ್ಲದವ ರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಸ್ಮಿನ್=ಈ ಜೀವನು ಸುಪ್ತನಾಗೋಣ, ಕಾನಿ=ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು, ಜಾಗ್ರತಿ= ವ್ಯಾಪಾರಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಯಃ ದೇವಃ=ಯಾವ ದೇವತೆಯು, ಸ್ವಪ್ನಾನ್=ಸ್ವಪ್ನಪದಾರ್ಥ ಗಳನ್ನು, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತದೋ, ಏಷ=ಇದು, ಕತರ=ಯಾವುದು? ಏತತ್=ಸುಷುಪ್ತಿ ಕಾಲದ, ಸುಖಂ=ಸುಖವು, ಕಸ್ಯ=ಯಾವಾತನಿಗೆ, ಭವತಿ=ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೇ=ಎಲ್ಲ ರೂ, ಕಸ್ಮಿನ್=ಯಾರಲ್ಲಿ, ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಆಶ್ರಿತರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ? ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಪ್ರಚ್ಛ ಹ=ಕೇಳಿದನು.

ತಾ|| ಕಾತ್ಯಾಯನನ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ಗಾಗ್ಯನು ಬಂದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿ ದನು. ಹರಿವಾಯುಗಳು ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುವರಷ್ಟೆ. ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಸ್ವಪ್ನವು ಉಂಟಾಗಲಾರದಷ್ಟೆ. ಇನ್ನು ಯಾರು ಯಾರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ? ಎಲ್ಲರೂ ಸುಷುಪ್ತಿದ್ದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪುನರುತ್ಥಾನವಿರದು. ಹಾಗೇ ಸ್ವಾಪಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಉಪರತಗಳಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜೀವನು ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಸ್ವಾಪಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ? ಹಾಗೆ ಸರ್ವೇಂ

ದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಉಪರತಿಯುಂಟಾಗುವ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಸಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವನಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ? ಈ ಸ್ವಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರ ಅಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ? ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದರೆ ಸರ್ವಾಶ್ರಯತ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅವನ ಮಹಿಮೆ ಎಂತಹುದು? || ೧ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಯಥಾ ಗಾಂಧ್ಯ ನುರೀಚಯೋರ್ಕಸ್ಯಾ
ಸ್ತಂ ಗಚ್ಛತಃ ಸರ್ವಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ ತೇಜೋ ಮಂಡಲ ಏಕೀ ಭವಂತಿ
ತಾಃ ಪುನರುದಯತಃ ಪ್ರಚರಂತೇವಂ ಹ ವೈ ತತ್ಸರ್ವಂ ಪರೇ
ದೇವೇ ಮನಸ್ಯೇಕೀ ಭವತಿ | ತೇನ ತರ್ಹ್ಯೇಷ ಪುರುಷೋ ನ ಶೃಣೋ
ತಿ ನ ಪಶ್ಯತಿ ನ ಜಿಘ್ರತಿ ನ ರಸಯತೇ ನ ಸ್ಪೃಶತೇ ನಾಭಿವದತೇ
ನಾದತ್ತೇ ನಾನಂದಯತೇ ನ ವಿಸೃಜತೇ ನೇಯಾಯತೇ ಸ್ವಪಿತೀ
ತ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ || ೨ ||

ಅ || ಸ ಹ=ಪಿಪ್ಪಲಾದರು, ತಸ್ಮೈ=ಗಾಂಧ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದರು.
ಗಾಂಧ್ಯ=ಗಾಂಧ್ಯ ಮುಷಿಯೇ! ಅರ್ಕಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನು, ಅಸ್ತಂ=ಮರೆಯನ್ನು, ಗಚ್ಛತಃ=
ಹೊಂದುತ್ತಿರಲು, ಸರ್ವಾ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಮುರೀಚಯಃ=ಕಿರಣಗಳು, ಏತಸ್ಮಿನ್ ತೇಜೋ
ಮಂಡಲೇ=ಈ ತೇಜೋಗೋಲದಲ್ಲಿ, ಯಥಾ=ಯಾವರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಏಕೀಭವಂತಿ=ಅಡಗಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತವೋ, ಪುನಃ=ಮತ್ತು, ಉದಯತಃ=ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸೋಣ, ತಾಃ=ಆ
ಕಿರಣಗಳು, ಪ್ರಚರಂತಿ=ಹರಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೋ, ಏವಂ ಹ ವೈ=ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ, ತತ್
ಸರ್ವಂ=ಆ ಜೀವ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಪರೇ ದೇವೇ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮನಸಿ=ಮನಸ್ಸಿ
ನಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಏಕೀಭವತಿ=(ಕೂಡಿಹೋಗುತ್ತಾವೆ) ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾವೆ. ತೇನ=ಆ
ಕಾರಣದಿಂದ, ತರ್ಹಿ=ಸ್ವಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ ಪುರುಷಃ=ಈ ಜೀವನು, ನ ಶೃಣೋತಿ=ಕೇಳುವು
ದಿಲ್ಲ. ನ ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ನ ಜಿಘ್ರತಿ=ವಾಸನೆತಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನ ರಸಯತೇ=ರುಚಿ
ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನ ಸ್ಪೃಶತೇ=ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಭಿವದತೇ=ಮಾತಾಡುವುದಿಲ್ಲ, ನಾದತ್ತೇ=
ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನಂದಯತೇ=ಸಂತೋಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನ ವಿಸೃಜತೇ=ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ.
ನೇಯಾಯತೇ=ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಪಿತೀ ಇತಿ=ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಾನೆಂದು, ಆಚಕ್ಷತೇ=(ವಿಧ್ವಂಸರು)
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ರಶ್ಮೀನಾ ಮವಿಶೇಷೇಽಪಿ ಹೃನ್ಯದೃಷ್ಟಿವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಮಂಡಲಂ ಯಾಂತೀತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ತದದರ್ಶನಾತ್ |
ಏವಂ ವಿಮೋಹಸ್ತು ಸಾವಿೂಪ್ಯಾದ್ವೇವಾನಾಂ ಸುಪ್ತಿಗಸ್ಯ ತು ||
ವ್ಯವಹಾರಾಕರತ್ವಾಚ್ಛ ಏಕೀಭಾವ ಇತೀರ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ರಶ್ಮೀನಾಂ=ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಗೆ, ಅವಿಶೇಷೇಽಪಿ=ಉದಯಾಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿ
ದ್ದರೂ, ಅನ್ಯದೃಷ್ಟಿವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ-ಅನ್ಯ=ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿರುವವರ, ದೃಷ್ಟಿವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ=
ದರ್ಶನಾವೇಕ್ಷೆಯಿಂದ, ತದದರ್ಶನಾತ್- ತತ್=ರಶ್ಮಿಗಳು, ಅದರ್ಶನಾತ್=ಕಾಣದಿರುವುದ
ರಿಂದ, ಸೂರ್ಯಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನ, ಮಂಡಲಂ=ಮಂಡಲವನ್ನು, ಯಾಂತಿ ಇತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾ

ವೆಯೆಂದು, ಹಿ=ಹೇಗೆ, ಉಚ್ಯಂತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ಸುಸ್ತಿಗಸ್ಯ= ಸುಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ದೇವಾನಾಂ ತು=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ವಿಷ್ಣೋಃ= ಪರಮಾತ್ಮನ, ಸಾವಿರಾಪ್ಯಾತ್ಮ=ಅತಿಸಾವಿರಾಪ್ಯ ಇರುವವನುಳ್ಳವನೂ, ವ್ಯವಹಾರಾಕರತ್ವಾ ಜ್ಞ=ಯಾವ ವ್ಯವಹಾರಾಸಮರ್ಥರಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಏಕೀಭಾವ ಇತಿ=ಏಕೈಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು, ಈರ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಗಾರ್ಗ್ಯನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯ ಆಸ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ ಆತನ ಕಿರಣಗಳು ಒಮ್ಮೆ ಆತನಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವಾದಂತೆಯೂ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಆತನಿಂದ ಹೊರಟು ಬರುವಂತೆಯೂ ಈ ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವಾಗ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಮನೋಗತತೈಜಸನೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನೊಡನೆ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಮನಸಿಗುವರತಿಯಿಲ್ಲ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಗಾಢನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮನ ಆದಿ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರರಾಗಿ ಹೃದಯಗತನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾನುಕ ಪರಮಾತ್ಮನೊಡನೆ ಸೇರಿರುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರೆ ಶಬ್ದ, ರೂಪ, ರಸಾದಿಜ್ಞಾನಗಳು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ, ಸ್ಪೃತಿ, ಸಂಕಲ್ಪಾದಿ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರಗಳಾವುವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ತಂತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಮೇರುವಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯನು ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಯಾಸ್ತಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ತತ್ಪ್ರದೇಶಸ್ಥಂಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಕಾಣಲು, ಮರೆಯಾಗಲು 'ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವಾದನು ಮತ್ತು ಅಸ್ತನಾದನು' ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಕಾಣದಿರಲು ಆ ದೇಶದವರಿಗೆ ಅವುಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿದವೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ವಪ್ನಸುಷುಪ್ತ್ಯಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನ ಸಮೀಪವೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೇ ಸೂರ್ಯನು ದೃಗ್ಗೋಚರನಾಗಲು ಕಿರಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಹೊರಟುಬಂದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ತನಾದ ಜೀವನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ತತ್ಪ್ರದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ವ್ಯಾಪಾರರಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೊಡನೆ ಸೇರಿದರೆಂದೂ, ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಂದರೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಯ ಏವೈತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ ಜಾಗ್ರತಿ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಹ ವಾ ಏಷೋಽಪಾನೋ ವ್ಯಾನೋಽನ್ತಾಹಾರ್ಯ ಪಚನೋ ಯದ್ಗಾರ್ಹ ಪತ್ಯಾತ್ಪ್ರಣೇಯತೇ | ಪ್ರಣಯನಾದಾಹವನೀಯಃ ಪ್ರಾಣೋ ಯದುಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಾನೇತಾನಾಹುತೀ ಸಮಂ ನಯತಿ ಸ ಸಮಾನೋ ಮನೋ ಹ ನಾವ ಯಜಮಾನ ಇಷ್ಯಂ ಫಲಮೇವೋದಾನಃ | ಸ ಏನಂ ಯಜಮಾನಮಹರಹರ್ಬ್ರಹ್ಮಗಮಯತಿ || ೩ ||

ಅ || ಏತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ=ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಯ ಏವ=ಪ್ರಾಣ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ರೂಪಗಳೆಂಬ, ಅಗ್ನಯಏವ=ಅಗ್ನಿಗಳೇ, ಜಾಗ್ರತಿ=ಶರೀರಧಾರಣಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಏಷಃ ಅಪಾನಃ=ಈ ಅಪಾನನೆಂಬವನು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ ಹ ವಾ=ಗಾರ್ಹಪತ್ಯನೆಂಬ

ವನು, ವ್ಯಾಸಃ=ವ್ಯಾಸನೆಂಬವನು, ಅನ್ಯಾಹಾರ್ಯಪಚನಃ=ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಯು, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾತ್=ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ, ಆಹವನೀಯಃ=ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯು, ಪ್ರಣೀಯತೇ=ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, (ಪ್ರಾಣೋಽಪಿ=ಪ್ರಾಣನಾದರೂ, ಅಪಾನಾತ್=ಅಪಾನ ನಿಂದ, ಪ್ರಣೀಯತೇ=ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ), ಪ್ರಣಯನಾತ್=ಪ್ರಣಯನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯವಾಯುವು, ಆಹವನೀಯಃ=ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯು. ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣ, ಏತಾ=ಈದಾವ, ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸೌ=ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಗಳೆಂಬ, ಆಹುತೀ=ಆಹುತಿಗಳನ್ನು, ಸಮಂ=ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ, ನಯತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ನಯನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ, ಸಮಾನಃ=ಸಮಾನನು, ಸಃ=ಅಧ್ವರ್ಯುವು. ಮನೋ ಹ ವಾವ=ಜೀವನಾದರೂ, ಯಜಮಾಸಃ=ಯಜಮಾನನು, ಉದಾನಃ=ಉದಾನನು, ಇಷ್ಟಂ ಫಲಂ=ಯಜ್ಞಫಲ ಪ್ರತಿಪಾದಕನಾದ ಉದ್ಗಾತೃವೇ. ಸಃ=ಉದಾನನು, ಏನಂ ಯಜಮಾನಂ=ಈ ಜೀವನನ್ನು, ಅಹ ರಹಃ=ಪ್ರತಿದಿನವೂ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಸುಸುಮ್ಮಗತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಗಮಯತಿ=ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಸ್ವಪ್ನಸುಷುಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಉದ್ಗಾತೃಗಳು ಶರೀರಧಾರಣಾದಿರೂಪ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾನನು ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗವಾದ ಗುದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯನೆಂದೆನ್ನಿಸುವನು. ಹೋಮಾಂಗಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಸನು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಯೆಂದೆನ್ನಿಸುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿತೆಂದರೆ ಆಹವನೀಯನೆನಿಸುವಂತೆ ಅಪಾನಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಅಪಾನರೂಪ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ವಾಸಾತ್ಮಕ ಪ್ರಾಣರೂಪವು ಆಹವನೀಯನೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಗಳೆಂಬ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಸಮಾನನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನೇ ಯಜಮಾನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಸ್ವರ್ಗರೂಪ ಫಲವು ಋತ್ವಿಗಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ಜೀವನ ಸುಖರೂಪಫಲವು ಉದಾನಾಧೀನವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಫಲಪ್ರತಿಪಾದಕ ಉದಾನನು ಉದ್ಗಾತನೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು. ಅಂತಹ ಉದಾನನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸುಪ್ತವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ || ಅತ್ರೈಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನೇ ಮಹಿಮಾನಮನುಭವತಿ ಯದ್ವೃಷ್ಟಂ ದೃಷ್ಟಮನು ಸಶ್ಯತಿ ಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಮೇವಾರ್ಥಮನುಶ್ರುಣೋತಿ ದೇಶದಿಗಂತರೇಚ ಪ್ರತ್ಯನುಭೂತಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತ್ಯನುಭವತಿ | ದೃಷ್ಟಂ ಚಾದೃಷ್ಟಂ ಚ ಶ್ರುತಂ ಚಾಶ್ರುತಂ ಚಾನುಭೂತಂ ಚಾನನುಭೂತಂ ಚ ಸಚ್ಛಾ ಸಚ್ಚ ಸರ್ವಂ ಸಶ್ಯತಿ ಸರ್ವಃ ಸಶ್ಯತಿ | ಸ ಯದಾ ತೇಜಸಾಭಿಭೂತೋ ಭವತ್ಯತ್ರೈಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನ ಸಶ್ಯತಿ | ಅಥಯದೇ ತಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ || ೪ ||

ಅ || ಅತ್ರ=ಈ, ಸ್ವಪ್ನೇ=ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಏಷ ದೇವಃ=ಮನೋನಾಮಕದೇವತೆಯಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾದ ಜೀವನು, ಮಹಿಮಾನಂ=ತನ್ನ ಮಹತ್ವವನ್ನು (ಇತರ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು), ಅನುಭವತಿ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯತ್ ದೃಷ್ಟಂ=ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ದೃಷ್ಟಂ=ಮುಂಚೆ ಕಂಡದ್ದನ್ನೇ, ಅನುಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರುತಂ ಅರ್ಥಂ=

ಸ್ವಿಗೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾದ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಹೃದಯಗತನಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕೂಡುವಾಗ ಸ್ವಾಪ್ನನನ್ನೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸುಖವು ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕನಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾದೃಶ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ಜೀವನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ ತೋರಲಾರದು ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನಿಮಿತ್ತ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಇಂತಹ ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಸ ಯಥಾ ಸೋಮ್ಯ ವಯಾಂಸಿ ನಾಸೋ ವೃಕ್ಷಂ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ |
ಏವಂ ಹ ವೈ ತತ್ಸರ್ವಂ ಪರೇ ಆತ್ಮನಿ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ | ಪೃಥಿವೀ ಚ
ಪೃಥಿವೀ ಮಾತ್ರಾಚಾಸಶ್ಚಾಪೋಮಾತ್ರಾ ಚ ತೇಜಶ್ಚ ತೇಜೋ ಮಾ
ತ್ರಾ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ವಾಯುಮಾತ್ರಾಚಾಕಾಶಶ್ಚಾಕಾಶಮಾತ್ರಾ ಚ
ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ದೃಷ್ಟ್ಯಂ ಚ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ ಶ್ರೋತವ್ಯಂ ಚ ಘ್ರಾಣಂ ಚ
ಘ್ರಾತವ್ಯಂ ಚ ರಸನಂ ಚ ರಸಯಿತವ್ಯಂ ಚ ತ್ವಕ್ಚ ಸ್ಪರ್ಶಯಿತವ್ಯಂ
ಚ ವಾಕ್ಚ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಚ ಹಸ್ತಾ ಚ ದಾತವ್ಯಂ ಚ ಪಾದೌ ಚ ಗಂತ
ವ್ಯಂ ಚ ಪಾಯುಶ್ಚ ವಿಸರ್ಜಯಿತವ್ಯಂ ಚೋಪಸ್ಥಶ್ಚಾನಂದಯಿತ
ವ್ಯಂ ಚ ಮನಶ್ಚ ಮನವ್ಯಂ ಚ ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ ಬೋಧವ್ಯಂ ಚಾಹಂಕಾರ
ಶ್ಚಾಹಂಕರ್ತವ್ಯಂ ಚ ಚಿತ್ತಂ ಚ ಚೇತಯಿತವ್ಯಂ ಚ ತೇಜಶ್ಚ
ವಿದ್ಯೋತಯಿತವ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಾಣಶ್ಚ ವಿಧಾರಯಿತವ್ಯಂ ಚ || ೫ ||

ಅ || ಸೋಮ್ಯ=ಸೋಮಾರ್ಹನೇ! ಸಃ=ದೃಷ್ಟಾಂತವು, ವಯಾಂಸಿ=ಪಕ್ಷಿಗಳು, ನಾಸೋವೃಕ್ಷಂ=ಅವಾಸಭೂತವಾದ ಮರವನ್ನು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ=ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾಪೋ, ಏವಂ ಹವಾ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪೃಥಿವೀ ಚ=ಪೃಥಿವಿಯು, ಪೃಥಿವೀಮಾತ್ರಾ ಚ=ಗಂಧವೂ, ಆಪಶ್ಚ=ಜಲವೂ, ಆಪೋಮಾತ್ರಾಚ=ರಸವೂ, ತೇಜಶ್ಚ=ತೇಜಸ್ಸು, ತೇಜೋಮಾತ್ರಾ ಚ=ರೂಪವೂ, ವಾಯುಶ್ಚ=ಗಾಳಿಯೂ, ವಾಯುಮಾತ್ರಾ ಚ=ಸ್ಪರ್ಶವೂ, ಆಕಾಶಶ್ಚ=ಆಕಾಶವೂ, ಆಕಾಶಮಾತ್ರಾ ಚ=ಶಬ್ದವೂ, ಚಕ್ಷುಶ್ಚ=ನೇತ್ರವೂ, ದೃಷ್ಟ್ಯಂ ಚ=ನೋಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ=ಕಿವಿಯೂ, ಶ್ರೋತವ್ಯಂ ಚ=ಕೇಳತಕ್ಕದ್ದೂ, ಘ್ರಾಣಂ ಚ=ಮುಗೂ, ಘ್ರಾತವ್ಯಂ ಚ=ಮುಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ರಸನಂ ಚ=ರಸನೇಂದ್ರಿಯವೂ, ರಸಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ರುಚಿ ನೋಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ತ್ವಕ್ಚ=ತ್ವೇಗಿಂದ್ರಿಯವೂ, ಸ್ಪರ್ಶಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ಮುಟ್ಟತಕ್ಕದ್ದೂ, ವಾಕ್ಚ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೂ, ವಕ್ತವ್ಯಂ ಚ=ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೂ, ಹಸ್ತಾ ಚ=ಕೈಗಳೂ, ದಾತವ್ಯಂ ಚ=ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪಾದೌಚ=ಕಾಲುಗಳೂ, ಗಂತವ್ಯಂ ಚ=ನಡಿಯತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪಾಯುಶ್ಚ=ಗುದವೂ, ವಿಸರ್ಜಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ವಿಸರ್ಜಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಉಪಸ್ಥಶ್ಚ=ಉಪಸ್ಥವೂ, ಆನಂದಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ಆನಂದಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಮನಶ್ಚ=(ಸಂಕಲ್ಪ ವಿಕಲ್ಪರೂಪವಾದ) ಮನಸ್ಸೂ, ಮಂತವ್ಯಂ ಚ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದೂ, ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ=(ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ) ಬುದ್ಧಿಯೂ, ಬೋಧವ್ಯಂ ಚ=ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನ ವಿಸಯವೂ, ಅಹಂಕಾರಶ್ಚ=ತನ್ನದಲ್ಲದುದನ್ನು ತನ್ನದೆಂದು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳೋಣವೂ, ಅಹಂಕರ್ತವ್ಯಂ ಚ=ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾದುದೂ, ಚಿತ್ತಂ ಚ=ಅಸ್ಥಿರಸ್ಮರಣೆಯೂ, ಚೇತಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾದುದೂ, ತೇಜಶ್ಚ=ಚೇತನವೂ (ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ವಿಸಯಗಳಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ), ವಿದ್ಯೋತಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ಪ್ರಕಾಶಾರ್ಹವಾದುದೂ, ಪ್ರಾಣಶ್ವ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ, ವಿಧಾರಯಿತವ್ಯಂ ಚ=ಧಾರಣೆಯೂ, ಏತತ್=ಈ, ಸರ್ವಂ=ಎಲ್ಲವೂ, ಪರೇ ಆತ್ಮನಿ=ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ=ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಪಕ್ಷಿಗಳು ಯಾವನುಕಾರ ಒಂದು ನಿವಾಸಾರ್ಹವಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾವೋ ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ ಗಂಧಾದಿಪಂಚ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳೂ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ದಶಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತದ್ವಿಷಯಗಳೂ ಮನ ಆದಿಐದು ಅಂತಃಕರಣಗಳೂ ತದ್ವಿಷಯಗಳೂ ಜೇತನವೂ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಧಾರಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಎಲ್ಲರೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಏಷ ಹಿ ದೃಷ್ಟಾ ಸ್ಪಷ್ಟಾ ಶ್ರೋತಾ ಘ್ರಾತಾ ರಸಯಿತಾ ಮಂತಾ ಬೋದ್ಧಾ ಕರ್ತಾ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಪುರುಷಃ | ಸ ಯೋ ಹ ವೈತದ ಚ್ಛಾಯಾನುಶರೀರ ಮಲೋಹಿತಂ ಶುಭ್ರಮುಕ್ಷರಂ ವೇದಯತೇ | ಯಸ್ತು ಸೋಮ್ಯಸ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ | ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ || ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸಹ ದೇವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಾ ಭೂತಾನಿ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಂತಿ ಯತ್ರ | ತದೇತದಕ್ಷರಂ ವೇದಯತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಮ್ಯ ಸ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವಮೇವಾನಿವೇಶೇತಿ || ೬ ||

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೪ ||

ಅ || ಏಷ ಹಿ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ದೃಷ್ಟಾ=ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಸ್ಪಷ್ಟಾ=ಸ್ಪರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಶ್ರೋತಾ=ಶ್ರವಣ ಶಕ್ತಿಪ್ರದನು, ಘ್ರಾತಾ=ಘ್ರಾಣಶಕ್ತಿಪ್ರದನು, ರಸಯಿತಾ=ರುಚಿಗ್ರಹಣ ಶಕ್ತಿಪ್ರದನು, ಮಂತಾ=ಮನನ ಶಕ್ತಿಪ್ರದನು, ಬೋದ್ಧಾ=ತಿಳಿಸತಕ್ಕವನು, ಕರ್ತಾ=ಸರ್ವಕರ್ತನು ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಪುರುಷಃ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು ಸಃ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಯೋ ಹ ವಾ=ಯಾವ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳವನೋ, ಏತತ್=ಈ, ಅಜ್ಞಾಯಂ=ಅವಿದ್ಯಾಶೂನ್ಯನಾದ, ಅಶರೀರಂ=ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರ ಶೂನ್ಯನಾದ, ಅಲೋಹಿತಂ=ವರ್ಣವಿಲ್ಲದ, ಶುಭ್ರಂ=ಶುದ್ಧನಾದ, ಅಕ್ಷರಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸೋಮ್ಯ=ಸೋಮಾರ್ಹನೇ ಯಸ್ತು=ಯಾರು, ವೇದಯತೇ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಏವ=ಸರ್ವಜ್ಞನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಂ=ಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಭವತಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ, ತತ್=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕಃ=ಮಂತ್ರವು (ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿದೆ). ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವನು, ಪ್ರಾಣಾಃ=ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳು, ಭೂತಾನಿ=ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳು, ಸರ್ವೈಃ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ದೇವೈಶ್ಚ=ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಂತಿ=ಇರುತ್ತಾವೋ, ತದೇತತ್ ಅಕ್ಷರಂ=ಆ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಯಸ್ತು=ಯಾವಾತನು, ಹೇ ಸೋಮ್ಯ=ಎಲೈ ಸೋಮಾರ್ಹನೇ, ವೇದಯತೇ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ=ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಮೇವ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಆನಿವೇಶ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ಸಮ್ಮತಿಯು). ಇತಿ=ಹೀಗೆ. ಚತುರ್ಥಃ=ನಾಲ್ಕನೇ, ಪ್ರಶ್ನಃ=ಪ್ರಶ್ನೆಯು (ಸಮಾಪ್ತಃ).

ತಾ || ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಾಸಕಗಳಾದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ನಿಖಿಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಮತ್ತು ಆತನು ಅವಿದ್ಯಾದಿ ದೋಷಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರ ಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ವಿವೇಚಿಸಿ ತಿಳಿಸು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಸರ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. || ೬ ||

ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. || ೪ ||

ಏ ದ ನೆ ಯ ಪ್ರ ಶ್ನೆಯು .

ಮಂ || ಅಥ ಹೈನಂ ಶೈಬ್ಯಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಸ ಯೋ ಹ ನೈತದ್ಭಗ ವನ್ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಪ್ರಾಯಣಾಂತಮೋಂಕಾರಮಭಿಧ್ಯಾಯೀತ | ಕತಮಂ ನಾವ ಸ ತೇನ ಲೋಕಂ ಜಯತೀತಿ | ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋ ನಾಚ | ಏತದ್ವೈ ಸತ್ಯ ಕಾಮ ಪರಂ ಚಾಪರಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಯ ದೋಂಕಾರಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ವಾನೇತೇನೈ ನಾಯನೇನೈ ಕತರಮ ನ್ವೇತಿ || ೧ ||

ಅ || ಅಥ=ಅನಂತರ, ಶೈಬ್ಯಃ=ಶಿವಿ ಪುತ್ರನಾದ, ಸತ್ಯಕಾಮಃ=ಸತ್ಯಕಾಮನು, ಭಗ ವನ್=ಪೂಜ್ಯರೇ! ಏತತ್=ಈದಾವ, ಮನುಷ್ಯೇಷು=ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ, ಸ ಯೋ ಹ ನಾ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಪ್ರಾಯಣಾಂತಂ=ದೇಹತ್ಯಾಗಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, 'ಓಂ' ಕಾರಂ='ಓಂ' ಎಂತ ಕರಿಯಲ್ಪಡುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅಭಿಧ್ಯಾಯೀತ=ಧ್ಯಾನಿಸುವನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ತೇನ= ಆ ಓಂಕಾರದಿಂದ, ಕತಮಂ ನಾವ ಲೋಕಂ=ಯಾವಲೋಕವನ್ನು, ಜಯತಿ=ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಏನಂ=ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು, ಪಪ್ರಚ್ಛ=ಕೇಳಿದನು. ತಸ್ಮೈ=ಆ ಸತ್ಯಕಾಮನಿ ಗೋಸ್ಕರ, ಸಃ=ಪಿಪ್ಪಲಾದರು, ಉನಾಚ ಹ=ಹೇಳಿದರು. ಸತ್ಯಕಾಮ=ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ! ಯತ್ 'ಓಂ'ಕಾರಃ=ಓಂ ಎಂತ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಯಾವುದೊಂದು ವಸ್ತುವಿರುತ್ತದೋ, ಏತದ್ವೈ=ಇದೇ, ಪರಂ ಚ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ಅಪರಂ ಚ=ಚತುರ್ಮುಖನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದ ರಿಂದ, ವಿದ್ವಾನ್='ಓಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಣವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಏತೇನ= ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ, ಆಯನೇನ=ಉಪಾಸನಾಖ್ಯಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಏಕತರಂ=ಪರಾಪರ ಬ್ರಹ್ಮ ರಲ್ಲೊಬ್ಬನನ್ನು, ಆನ್ವೇತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಪೂರ್ವಪ್ರಶ್ನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರೆನೇ ಸುಖವು ಲಭಿಸಿತು. ಅಂತಹ ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮವೂ, ಅದರಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ಫಲವೂ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿ ಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಕಾಮನು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಎಲೈ! ಪಿಪ್ಪಲಾದರೇ! ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನು 'ಓಂ' ಎಂಬೀ ಪ್ರಣವ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದರೆ ಆತನಿಗೆ ಯಾವ ಲೋಕವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ?' ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಎಲೈ ಸತ್ಯಕಾಮನೇ! 'ಓಂ'ಕಾರವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿಯೂ, ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತತ್ವತಮಾ ರೂಪನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಣವದ ಉಪಾಸನಾನು ಗುಣವಾಗಿ ಇವರಲ್ಲೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿ ಎಂದರು.

ಮಂ || ಸ ಯದ್ಯೇಕಮಾತ್ರಮಭಿಧ್ಯಾಯಿಾತ ಸ ತೇನೈವ ಸಂನೇದಿತಸ್ತೂರ್ಣ
ಮೇವ ಜಗತ್ಯಾಮಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ | ತಮ್ಯಚೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಮು
ಪನಯಂತೇ | ಸ ತತ್ರ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಸಂಪ
ನ್ನೋಮಹಿಮಾನಮನುಭವತಿ | ಅಥ ಯದಿ ದ್ವಿಮಾತ್ರೇಣಮನಸಿ
ಸಂಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಜುರ್ಭಿರುನ್ನೀಯತೇ ಸೋಮ ಲೋ
ಕಂ ಸ ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿ ಮನುಭೂಯ ಪುನರಾವರ್ತತೇ |
ಯಃ ಪುನರೇತಂ ತ್ರಿಮಾತ್ರೇಣೋಮಿತ್ಯೇಕೇ ನೈವಾಪ್ನುರೇಣ ಪರಂ
ಪುರುಷಮಭಿಧ್ಯಾಯಿಾತ ಸ ತೇಜಸಿ ಸೂರ್ಯೋ ಸಂಪನ್ನೋ ಯಥಾ
ಪಾದೋದರಸ್ತ್ವಚಾ ವಿನಿರ್ಮುಚ್ಯತೇ ಏವಂ ಹ ವೈ ಸ ಪಾಪ್ಮನಾ
ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ | ಸ ಸಾಮಭಿರುನ್ನೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ | ಸ
ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಘನಾತ್ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿಶಯಂ ಪುರುಷಮೀಕ್ಷತೇ || ೨ ||

ಅ || ಸಃ=ಉಪಾಸಕನು, ಏಕಮಾತ್ರಂ=ಪ್ರಣವದ ಒಂದೇ ಮಾತ್ರೆಯಿಂದ ವಾಚ್ಯ
ನೆಂದು, ಅಭಿಧ್ಯಾಯಿಾತ ಯದಿ=ಪರಮಾತ್ಮಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಃ=ಉಪಾಸಕನು,
ತೇನೈವ=ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ, ಸಂನೇದಿತಃ=ಸಂಜೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ತೂರ್ಣ
ಮೇವ=ಶೀಘ್ರವೇ, ಜಗತ್ಯಾಂ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಅಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ತಂ=ಅ
ಉಪಾಸಕನನ್ನು, ಮುಚಃ=ಮುಗ್ಧೋದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯಲೋಕಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶರೀರವನ್ನು, ಉಪನಯಂತೇ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಸಃ=ಅವನು, ತತ್ರ=ಅ ಜನ್ಮ
ದಲ್ಲಿ, ತಪಸಾ=ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ=ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತದಿಂದ, ಶ್ರದ್ಧಯಾ=ಆಸ್ತಿಕ್ಯ
ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಸಂಪನ್ನಃ=ಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಮಹಿಮಾನಂ=ಮಹತ್ವವನ್ನು, ಅನುಭವತಿ=ಅನುಭ
ವಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅಥ=ಹೀಗೆಯೇ, ದ್ವಿಮಾತ್ರೇಣ=ಪ್ರಣವದ ಎರಡು ಮಾತ್ರಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ
ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಮನಸಿ=ಚಿತ್ತದಲ್ಲಿ, ಸಂಪದ್ಯತೇ ಯದಿ=ಸಂಗತನಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಃ=ಅವನು,
ಯಜುರ್ಭಿಃ=ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸೋಮ
ಲೋಕಂ=ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ, ಉನ್ನೀಯತೇ=ವೈಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಅವನು, ಸೋಮಲೋ
ಕೇ=ಚಂದ್ರಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವಿಭೂತಿಂ=ವಿಶ್ವಾರ್ಯವನ್ನು, ಅನುಭೂಯ=ಹೊಂದಿ, ಪುನರಾವರ್ತ
ತೇ=ತಿರುಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಯಃ ಪುನಃ=ಯಾವಾತನು, ಏತಂಪರಂ ಪುರುಷಂ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮ
ನನ್ನು, ತ್ರಿಮಾತ್ರೇಣ=ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಗಳನ್ನು, 'ಓಂ' ಇತಿ=ಓಂ ಎಂಬ, ಏತೇನೈವಾಪ್ನುರೇಣ=
ಈ ಅಕ್ಷರದಿಂದ, ಅಭಿಧ್ಯಾಯಿಾತ=ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ತೇಜಸಿ=ತೇಜೋರೂಪ
ನಾದ, ಸೂರ್ಯೇ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ, ಸಂಪನ್ನಃ=ಸಂಗತನಾಗಿ, ಪಾದೋದರಃ=ಸರ್ವವು, ತ್ವಚಾ=
ಪರೆಯಿಂದ, ಯಥಾ=ಯಾವಪ್ರಕಾರ, ವಿನಿರ್ಮುಚ್ಯತೇ=ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಏವಂ ಹವೈ=
ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ, ಸಃ=ಉಪಾಸಕನು, ಪಾಪ್ಮನಾ=ಪಾಪದದೇಸೆಯಿಂದ, ವಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ=ಬಿಡಲ್ಪ
ಡುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಅವನು, ಸಾಮುಭಿಃ=ಸಾಮನೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ=
ಸತ್ಯಾಖ್ಯಲೋಕವನ್ನು, ಉನ್ನೀಯತೇ=ಹೊಂದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಅವನು, ಏತಸ್ಮಾತ್=
ಸತ್ಯಲೋಕಾಧಿಪತಿಯಾದ, ಜೀವಘನಾತ್=ಸಕಲಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ,
ಪರಾತ್ಪರಂ=ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾದ, ಪುರಿಶಯಂ=ಸಕಲರ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತನಾದ, ಪುರುಷಂ=
ಪೂರ್ಣನಾದವಾಮದೇವನನ್ನು, ಈಕ್ಷತೇ=ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಪ್ರಣವೇನ ಹರಿಂ ಧ್ಯಾಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಸಮೇತ್ಯ ಚ |
ಜ್ಞಾನಂ ಚತುರ್ಮುಖಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ||

ಅ || ಪ್ರಣವೇನ=ಪ್ರಣವ ಮಂತ್ರದಿಂದ, ಹರಿಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಧ್ಯಾಯನ್=ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ=ಚತುರ್ಮುಖಲೋಕವನ್ನು, ಸಮೇತ್ಯ ಚ=ಹೊಂದಿ, ಚತುರ್ಮುಖಾತ್=ಅಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಜ್ಞಾನಂ=ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಪಡದು, ಮುಚ್ಯತೇ=ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಆ ಉಪಾಸನಾಕ್ರಮವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಓಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಣವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಕಾರ, ಉಕಾರ, ಮಕಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು (ಮಾತ್ರಗಳು) ಇರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ತಿರುಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆತನು ಋಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗಾತನು ತಪಸ್ವಿಯಾಗಿ ತಾದೃಶಪ್ರಣವೋಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾತನು ಎರಡೇ ಮಾತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆತನಿಗೆ ಯಜುರಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ಬಹಳ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನನುಭವಿಸಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಮೂರು ಮಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಚನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ದರ್ಶನಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸರ್ಪವು ಪರೆಯಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುವಂತೆ ಪಾಪದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ವೈಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಭಗದ್ವಿಷಯಕ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ತದೇತೌ ಶ್ಲೋಕೌ ಭವತಃ | ತಿಸ್ತೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನನಿಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ | ಕ್ರಿಯಾಸು ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಮಧ್ಯಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪತೇ ಜ್ಞಃ | ಋಗ್ಗಿರೀತಂ ಯಜುರ್ಭಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಸಾಮಭಿಯತ್ತತ್ಕವಯೋವೇದಯಂತೇ | ತನೋಂಕಾರೇಣೈ ನಾಂನೇನಾನ್ವೇತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಯತ್ತಚ್ಛಾಂತಮಜರಮಮೃತಮಭಯಂ ಪರಂ ಚೇತಿ || ೩ ||

ಇತಿ ಪಂಚಮಃ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೫ ||

ಅ || ತತ್=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏತೌ=ಈ ದಾವ, ಶ್ಲೋಕೌ=ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು, ಭವತಃ=ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ತಿಸ್ರಃ ಮಾತ್ರಾಃ=ಆಕಾರಾದಿ ಮೂರು ಪ್ರಣವ ಮಾತ್ರಗಳು, ಅನನಿಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ=ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಕ್ತಾಃ=ಎರಡೆರಡಾಗಿ, ಭಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಮಧ್ಯಮಾಸು=ತಾರಮಂದ್ರ ಮಧ್ಯಮರೂಪಗಳಾದ, ಕ್ರಿಯಾಸು=ಉಚ್ಚಾರಣೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ=ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಾದರೆ, ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ=ಮರಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಮ್ಯಕ್=ಚನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸು=ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಜ್ಞಃ=ತಿಳಿದವನು,

ನ ಕಂಪತೇ=ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಋಗ್ವಿಃ=ಋಗಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಏತಂ=ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕ
ವನ್ನು, ಯಜುರ್ಭಿಃ=ಯಜುರಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ಥ ಸೋಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಾಮಭಿಃ=ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ಕವಯಃ=ಪಂಡಿತರು, ಯತ್ತತ್=
ಯಾವುದನ್ನು, ವೇದಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಯತ್ತತ್=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಶಾಂತಂ=ಸುಖ
ಪೂರ್ಣನಾದ, ಅಜರಂ=ಜರಾವರ್ಜಿತನಾದ, ಅಭಯಂ=ನಿರ್ಭಯನಾದ, ಪರಂ ಚ=ಸರ್ವೋ
ತ್ತಮನಾದ, ತಂ=ಆ ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಅಯನೇನ=ಗತಿಸಾಧನವಾದ, ಓಂಕಾರೇಣೈವ=
ಪ್ರಣವದಿಂದಲೇ, ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದವನು, ಅನ್ವೇತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗಂದರು.
ಇತಿ=ಹೀಗೆ ಪಂಚಮಃ=ಐದನೇ, ಪ್ರಶ್ನಃ=ಪ್ರಶ್ನೆಯು || ೩ ||

ಐದನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. || ೫ ||

ಆ ರ ನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು .

ಮಂ || ಅಥ ಹೈನಂ ಸುಕೇಶಾ ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್ ಹಿರಣ್ಯ
ನಾಭಃ ಕೌಸಲ್ಯೋ ರಾಜಪುತ್ರೋ ಮಾಮುಪೇಕ್ಷ್ಯಾನಂ ಪ್ರಶ್ನಮಪ್ಯ
ಚ್ಛತ | ಷೋಡಶಕಲಂ ಭಾರದ್ವಾಜ ಪುರುಷಂ ವೇತ್ಥ ತಂ ಮಹ್ಯಂ
ಬ್ರವೀಹೀತಿ | ತಮಃಕಂ ಕುಮಾರಮಭ್ರುವಂ ನಾಹಮಿಮಂ ವೇದ
ಯದ್ಯಹಮಿಮಮವೇದಿಷ್ಯಂ ಕಥಂ ತೇ ನಾವಕ್ಷ್ಯಮಿತಿ | ಸಮೂ
ಲೋ ವಾ ಏಷ ಪರಿಶುಷ್ಯತಿ ಯೋಽನೃತಮಭಿವದತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾ
ರ್ಹಾಮ್ಯನೃತಂ ವಕ್ತುಂ | ಸ ತೂಷ್ಟೀಂ ರಥಮಾರುಹ್ಯ ಪ್ರವವ್ರಾಜ |
ತಂ ತ್ವಾ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಕ್ವಾಸೌ ಪುರುಷ ಇತಿ || ೧ ||

ಅ || ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಭಾರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜಪುತ್ರನಾದ, ಸುಕೇಶಾಃ=ಸುಕೇ
ಶನೆಂಬವನು, ಏನಂ=ಪಿಸ್ತಲಾದರನ್ನು ಕುರಿತು, ಭಗವನ್=ಪೂಜ್ಯರೇ! ಕೌಸಲ್ಯಃ=ಕೋಸಲ
ದೇಶದವನಾದ, ಹಿರಣ್ಯನಾಭಃ=ಈ ಹೆಸರಿನ, ರಾಜಪುತ್ರಃ=ರಾಜಕುಮಾರನು, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು
ಉಪೇಕ್ಷ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಏನಂ=ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಪ್ರಶ್ನಂ=ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು, ಅಪ್ಯಚ್ಛತ=ಕೇಳಿ
ದನು. ಭಾರದ್ವಾಜಃ=ಸುಕೇಶನೇ! ಷೋಡಶಕಲಂ=ಹದಿನಾರುಕಲೆ (ಭಾಗ) ಗಳುಳ್ಳ, ಪುರು
ಷಂ=ಪುರುಷನನ್ನು, ವೇತ್ಥ=ತಿಳಿದಿರುವಿಯಾದರೆ, ತಂ=ಅವನನ್ನು ಮಹ್ಯಂ=ನನಗೋಸ್ಕರ,
ಬ್ರವೀಹಿ=ಹೇಳು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಪ್ರಚ್ಛ ಹ=ಕೇಳಿದನು. ಅಹಂ=ನಾನು, ತಂ ಕುಮಾರಂ=
ಆ ಹಿರಣ್ಯನಾಭನನ್ನು, ಅಬ್ರುವಂ=ಹೇಳಿದನು. ಇಮಂ=ಈ ಷೋಡಶಕಲ ಪುರುಷನನ್ನು, ನ
ವೇದ=ಅರಿಯೆನು. ಅಹಂ=ನಾನು, ಇಮಂ=ಈ ಪುರುಷನನ್ನು, ಯದ್ಯವೇದಿಷ್ಯಂ=ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ,
ತೇ=ನಿನಗೆ, ಕಥಂ ನಾವಕ್ಷ್ಯಂ=ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದ್ದೇನು. ಇತಿ=ಹೀಗಂದನು. ಯಃ=ಯಾರು,
ಅನ್ಯತಂ=ಸುಳ್ಳನು, ಅಭಿವದತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾನೋ, ಏಷಃ=ಅವನು, ಸಮೂಲೋ ವಾ=
ಧರ್ಮ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ, ಪರಿಶುಷ್ಯತಿ=ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾ
ತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಅನ್ಯತಂ=ಸುಳ್ಳನ್ನು, ವಕ್ತುಂ=ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ, ನಾರ್ಹಾಮಿ=ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲ.
ಸಃ=ಅವನು, ತೂಷ್ಟೀಂ=ಏನೂ ಹೇಳದೆ, ರಥಂ=ರಥವನ್ನು, ಆರುಹ್ಯ=ಏರಿ, ಪ್ರವವ್ರಾಜ=
ಹೊರಟುಹೋದನು. ತಂ=ಅಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು, ಅಸೌ=ಈ, ಪುರುಷಃ=ಷೋಡಶಕಲಪುರು
ಷನು, ಕ್ಷೇತಿ=ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆಂದು, ತ್ವಾ=ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಪೃಚ್ಛಾಮಿ=ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ||

ತಾ || 'ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನ ರೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಅಧೀನತ್ವವು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದೇ ಎಂದು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಕಾಮನ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಲು ಸುಕೇಶನು ಬಂದು ಈ ರೀತಿ ಕೇಳಿದನು. “ಎಲೈ! ಪೂಜ್ಯರೇ! ಹಿರಣ್ಯನಾಭನೆಂಬ ರಾಜಕುಮಾರನೊಮ್ಮೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಷೋಡಶಕಲೆಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನನ್ನು ತನಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕೆಂದನು. ಆದರೆ ನಾನಂತಹ ನನ್ನರಿಯೆ ನಾದುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆತನು ಸುಮ್ಮನೆ ತಿರುಗಿ ಹೋದನು. ನಾನಾದರೂ ತಿಳಿಯದೆ ಹೇಗೆ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಲಿ. ಅನ್ಯತಭಾಷಿಯು ಸಮೂಲವಾಗಿ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾನಲ್ಲವೆ? ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಷೋಡಶಕಲಾಯುಕ್ತ ಪುರುಷನಾವನಾದರಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ಆತನ ಸಂಗತಿಯನ್ನರಹಬೇಕು. ಮತ್ತು ಆತನ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳಾವುವು? ಅವನೆಲ್ಲಿರು ತ್ತಾನೆ? ಅಂತಹ ಷೋಡಶಕಲಾಸಂಬಂಧವು ಆತನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಲ್ಲವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಬೇಕು” || ೧ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋವಾಚ | ಇಹೈವಾಂತಃ ಶರೀರೇ ಸೋಮ್ಯ ಸ ಪುರುಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇತಾಃ ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಪ್ರಭವಂತೀತಿ | ಸ ಈಕ್ಷಾಂ ಚಕ್ರೇ | ಕಸ್ಮಿನ್ಸ್ವಹಮುತ್ಕ್ರಾಂತ ಉತ್ಕ್ರಾಂತೋ ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಯಾಮಿತಿ | ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ ಪ್ರಾಣಾತ್ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಖಂ ವಾಯುಜ್ಯೋತಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀಂದ್ರಿಯಂ ಮನೋನ್ನಮನ್ನಾದ್ವೀರ್ಯಂ ತಪೋ ಮಂತ್ರಾಃ ಕರ್ಮ ಲೋಕಾ ಲೋಕೇಷು ನಾಮ ಚ || ೨ ||

ಅ|| ಸ ಹ=ಪಿಪ್ಪಲಾದರು, ತಸ್ಮೈ=ಹೀಗೆ ಕೇಳಿದ ಸುಕೇಶನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸೋಮ್ಯ=ಸೋಮಾರ್ಹನಾದ ಸುಕೇಶನೇ! ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವನಲ್ಲಿ, ಏತಾಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಷೋಡಶ=ಹದಿನಾರು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ, ಕಲಾಃ=ಜೀವನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಶರೀರದ ಭಾಗಗಳು, ಪ್ರಭವಂತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾವೋ, ಸ ಪುರುಷಃ=ಅಂತಹ ಪುರುಷನು, ಇಹೈವ ಶರೀರೇ=ಈ ಶರೀರದ, ಅಂತಃ=ಒಳಗೆ, (ಅಸ್ತಿ=ಇರುತ್ತಾನೆ), ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದರು. ಸಃ=ಆ ಪುರುಷನು, ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ=ಕಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದನು, ಅಹಂ=ನಾನು, ಕಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇ ಸತಿ=ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗೋಣ, ಉತ್ಕ್ರಾಂತಃ=ಹೊರಟುಹೋಗುವವನು, ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ=ಆಗುವೆನು, ಕಸ್ಮಿನ್ವಾ=ಯಾರು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ ಸತಿ=ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಯಾಮಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುವೆನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚೈಸಿ, ಸಃ=ಪುರುಷನು, ಪ್ರಾಣಂ=ಜೀವಕಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನನ್ನು, ಪ್ರಾಣಾತ್=ಇಂತಹ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಶ್ರದ್ಧಾಂ=ಆಸ್ಮಿಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯನ್ನು, ಅಸೃಜತ=ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ತತಃ=ಅವಳಿಂದ, ಖಂ=ಅಕಾಶವೂ, ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ಆಃ=ಜಲವೂ, ಪೃಥಿವೀ=ಭೂಮಿಯೂ, ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಇಂದ್ರಿಯಂ=ಸೂರ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಮನಃ=ತದಭಿಮಾನಿ ಗರುಡಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅನ್ನಂ=ತದಭಿಮಾನಿ ಸೋಮನೂ, ಅನ್ನಾತ್=ಅನ್ನವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ವೀರ್ಯಂ=ತದಭಿಮಾನಿ ವರುಣನೂ, ತಪಃ=ತದಭಿಮಾನಿ ವಹ್ನಿಯೂ, ಮಂತ್ರಾಃ=ಋಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸ್ವಾಹಾದೇವತೆಯೂ, ಕರ್ಮ=ತದಭಿಮಾನಿ ಪುಷ್ಕರನೂ, ಲೋಕಾಃ=

ಗೋಳಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನೂ, ಲೋಕೇಷು=ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಮ ಚ ದೇವದತ್ತಾದಿ
ನಾಮಧೇಯವೂ (ಪುರುಷೇಣ=ಪುರುಷನಿಂದ) ಸೃಷ್ಟಾಃ=ಈ ಕಲೆಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು.

ಭಾ || ಕರ್ಮೇತಿ ಪುಷ್ಕರಃ ಪ್ರೋಕ್ತ ಉಪಾ ನಾಮಾಭಿಮಾನಿನೀ |
ಲೋಕಾಭಿಮಾನೀ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸ್ವಾಹಾ ವೈ ಮಂತ್ರದೇವತಾ |
ತಪೋಭಿಮಾನೀ ವಹ್ನಿಶ್ಚ ವರುಣೋ ವೀರ್ಯದೇವತಾ |
ಅನ್ನಸ್ಯ ದೇವತಾ ಸೋಮಃ ಮನೋ ನಾಮಾನಿರುದ್ಧಕಃ |
ಇಂದ್ರಿಯೇಶಾಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ |
ರುದ್ರೋ ವೀಂದ್ರಃ ಶೇಷಕಾಮೌ ಮನಸಸ್ತೇವ ದೇವತಾಃ |
ಶ್ರದ್ಧೇತಿ ವಾಯೋಃ ಪತ್ತೀ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯಾ |
ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಕಾರಣಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವೇಷಾಮುತ್ತಮೋತ್ತಮಃ ||
ತಸ್ಯಾಪೀಶಃ ಕಾರಣಂ ಚ ವಾಸುದೇವಃ ಪರೋಽವ್ಯಯಃ |
ನ ತಸ್ಯ ಸದೃಶಃ ಕಶ್ಚಿತ್ಕುತ ಏವೋತ್ತಮೋ ಭವೇತ್ |
ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ಜಂತುರ್ವಿದಿತ್ವೈವಂ ಪರಾತ್ಪರಂ |

- ಇತಿ ತತ್ತ್ವವಿವೇಕೇ ||

ಏತಸ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ಪ್ರಾಣಃ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ |
ಖಂ ವಾಯುರ್ಜೋತಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ | ಇತಿ
ಮಂತ್ರೋಕ್ತ ಏವ ಕ್ರಮಃ |

ನ ಹೀಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯೋ ಮನಃ ಪಶ್ಚಾತ್ ತತ್ತಾಕ್ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ

ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಂ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಣಃ ತತಃ ಶ್ರದ್ಧಾ ತಸ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ಮನೋಭಿಧಃ |
ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಸ್ತ್ವಿಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಾ ತಸ್ಯ ಸೋಮೋಽನ್ನ ದೇವತಾ |
ತತಶ್ಚ ವರುಣಃ ಸೃಷ್ಟಃ ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಸ್ತತೋವರಃ |

ಆಕಾಶ ದೇವತಾ ವಿಘ್ನಃ ತತೋ ವಾಯೋಃ ಸುತೋ ಮರುತ್ |

ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಪಾನಕಾಖ್ಯಃ ಪ್ರಥಮೋಽಗ್ನೀಃ ಸುತಸ್ತತಃ |

ತತಃ ಪರ್ಜನ್ಯ ಉದ್ಭೂತಃ ಸ್ವಾಹಾತೋ ಮಂತ್ರದೇವತಾ |

ಉದಾತ್ತಕೋ ಬುಧಸ್ತಸ್ಯಾ ಉಪಾನಾಮಾತ್ಮಿಕಾ ತತಃ |

ತತಃ ಶನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಾ ಕರ್ಮಾತ್ಮಾ ಪುಷ್ಕರಸ್ತತಃ |

ಕ್ರಮಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರಾ ಹ್ಯೇತೇ ಮುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವಗುಣೈರಪಿ |

ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಸ್ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣಾದಪ್ಯುತ್ತಮೋತ್ತಮ ಇತಿ ಚ || ೨ ||

ಅ || ಕರ್ಮ=ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯು, ಪುಷ್ಕರ ಇತಿ=ಪುಷ್ಕರ ಎಂತೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ನಾಮಾಭಿಮಾನಿನೀ ನಾಮ=ದೇವದತ್ತಾದಿ ನಾಮಕ್ಕೆ, ಅಭಿಮಾನಿನೀ=ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ, ಉಪಾ=ಉಪಾಯ, ಲೋಕಾಭಿಮಾನೀ ಲೋಕ=ಗೋಳಕಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನೀ=ಅಭಿಮಾನಿಯು, ಪರ್ಜನ್ಯಃ=ಪರ್ಜನ್ಯನು. ಮಂತ್ರದೇವತಾ=ಮಂತ್ರಾಭಿಮಾನಿನಿಯು, ಸ್ವಾಹಾ

ವೈ = ಅಗ್ನಿಭಾಯೀಯಾದ ಸ್ವಾಹೇಯು, ತಪೋಽಭಿಮಾನೀ ತಪಃ = ತಪಸ್ಸಿಗೆ, ಅಭಿಮಾನೀ =
ಅಭಿಮಾನಿಯು. ವಹ್ನಿಶ್ಚ = ವಹ್ನಿಯು, ವೀರ್ಯದೇವತಾ = ವೀರ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯು, ವರು
ಣಃ = ವರುಣನು. ಅನ್ನಸ್ಯ = ಅನ್ನಕ್ಕೆ, ದೇವತಾ = ಅಧಿಪತಿಯು, ಸೋಮಃ = ಸೋಮ
ನು, ಮನೋನಾಮಾ = ಮನೋಧಿಪತಿಯು, ಅನಿರುದ್ಧಕಃ = ಅನಿರುದ್ಧನು. ಇಂದ್ರಿ
ಯೇಶಾಃ = ಇಂದ್ರಿಯಾಧಿಪತಿಗಳಾದ, ಸೂರ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ಚ = ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು, ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಾಭಿ
ಮಾನಿನಃ = ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಾಧಿಪತಿಗಳು. ರುದ್ರಃ = ಮಹೇಶನು, ವೀಂದ್ರಃ = ಗರುಡನು, ಶೇಷ
ಕಾಮಾ ಶೇಷ = ಶೇಷನು, ಕಾಮಾ = ಮನ್ಮಥನು ಇವರಿಬ್ಬರು, ಮನಸಸ್ತ್ಯೇವ = ಮನಸ್ಸಿಗೆ,
ದೇವತಾಃ = ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಸರ್ವೇಷಾಂ = ಸಮಸ್ತರ, ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯಾ = ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಕಾರಣ
ಳಾದ, ಶ್ರದ್ಧೇತಿ = ಶ್ರದ್ಧಾ ಎಂಬವಳು, ವಾಯೋಃ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ, ಪಶ್ವೀ = ಹೆಂಡತಿಯು,
ಸ್ಮಾತ್ = ಆಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ತಸ್ಯಾಶ್ಚ = ಅವಳಿಗೂ, ಕಾರಣಂ = ನಿಮಿತ್ತನು, ಸರ್ವೇಷಾಂ = ಸಮಸ್ತ
ರಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತಮೋತ್ತಮಃ = ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ, ಪ್ರಾಣಃ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ತಸ್ಯಾಪಿ =
ಅವನಿಗೂ, ಕಾರಣಂ = ನಿಮಿತ್ತನು, ಪರಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಅಪ್ಯಯಃ = ನಾಶರಹಿತನಾದ,
ಈಶಃ = ಐಶ್ವರ್ಯವಂತನಾದ, ವಾಸುದೇವಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು. ತಸ್ಯ = ಅವನಿಗೆ, ಸದೃಶಃ =
ಸಮನು, ಕಶ್ಚಿತ್ = ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ, ನ = ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತಮಃ = ಅವನಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನು,
ಕುತ ಏವ = ಯಾವುದರಿಂದ, ಭವೇತ್ = ಆದಾನು. ಜಂತುಃ = ಮನುಷ್ಯನು, ತಂ = ಆ ಪರಮಾ
ತ್ಮನನ್ನು, ಜ್ಞಾತ್ವಾ = ತಿಳಿದು, ಪರಾಕ್ರಮಂ = ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ, ಏವಂ = ವಿಶೇಷವಾಗಿ,
ವಿದಿತ್ವಾ = ತಿಳಿದು, ಮುಚ್ಯತೇ = ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ತತ್ಸವೀಕೇ =
ತತ್ಸವೀಕ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ). ಏತಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ = ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನು, ಜಾಯತೇ = ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಮನಃ = ಮನಸ್ಸು, ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ = ಎಲ್ಲಾ
ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಖಂ = ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ವಾಯುಃ = ಭೂತವಾಯುವು,
ಜ್ಯೋತಿಃ = ಅಗ್ನಿಯು, ಆಪಃ = ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ = ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ, ಧಾರಣೀ = ಧಾರಕ
ವಾದ, ಪೃಥಿವೀ = ಭೂಮಿಯೂ, (ಕ್ರಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಗಳಾದುವು). ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ,
ಮಂತ್ರೋಕ್ತ ಏವ = ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೇ, ಕ್ರಮಃ = ಕ್ರಮವು. ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ = ಇಂದ್ರಿ
ಯಗಳಿಂದ, ಮನಃ = ಮನಸ್ಸು, ಪಶ್ಚಾತ್ = ನೀಚವಾದುದು, ನ = ಅಲ್ಲ. ತತ್ = ಆ ಮನಸ್ಸು,
ಪ್ರಾಕ್ = ಪ್ರಾಥಮಿಕವು. ಶ್ರುತೇಶ್ಚ = 'ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ' = ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರುತಿ
ಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಭಗವದ್ವಚನಂ = ವೇದವ್ಯಾಸರ ಮಾತು. ವಿಷ್ಣೋಃ = ಪರ
ಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟನು. ತತಃ = ಪ್ರಾಣನಿಂದ, ಶ್ರದ್ಧಾ =
ಭಾರತಿಯು, ತಸ್ಯಾಃ = ಅವಳಿಂದ, 'ಮನೋಭಿಧಃ = ಮನೋನಿಯಾಮಕನಾದ, ರುದ್ರಃ =
ರುದ್ರನು, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆತನಿಂದ, ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಾ = ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಇಂದ್ರಸ್ತು =
ಮಹೇಂದ್ರನು, ತಸ್ಯ = ಆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ, ಅನ್ನದೇವತಾ = ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಸೋಮಃ =
ಜಂದ್ರನು, ತತಶ್ಚ = ಅವನಿಂದ, ವರುಣಃ = ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯು, ತಸ್ಮಾತ್ = ಅವನಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ =
ಅಗ್ನಿಯು, ತತಃ = ಅವನಿಂದ, ಅವರಃ = ನೀಚನಾದ, ಆಕಾಶದೇವತಾ = ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ, ವಿಘ್ನಃ = ಗಣಪತಿಯು, ತತಃ = ಅವನಿಂದ, ವಾಯೋಃ ಸುತಃ = ವಾಯುಪುತ್ರನಾದ,
ಮರುತ್ = ಭೂತವಾಯುವು, ತಸ್ಮಾತ್ = ಅವನಿಂದ, ತತಃ = ಅನಂತರ, ಅಗ್ನೇಃ = ಅಗ್ನಿಯು,
ಸುತಃ = ಪುತ್ರನಾದ, ಪ್ರಥಮಃ = ಮೊದಲನೆಯವನಾದ, ಪಾಪಕಾಖ್ಯಃ = ಪಾಪಕನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ,
ಅಗ್ನಿಃ = ಅಗ್ನಿಯು, ತತಃ = ಅವನಿಂದ, ಪರ್ಜಸ್ಯಃ = ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯು, ಉದ್ಯುತಃ =

ಹುಟ್ಟಿದನು. ಆತಃ=ಇವನಿಂದ, ಮಂತ್ರದೇವತಾ=ಮಂತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಸ್ವಾಹಾ= ಸ್ವಾಹಾಘ್ರದೇವತೆಯು, ತಸ್ಯಾಃ=ಆ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಉದಾತ್ತಕಃ=ಜಲಾತ್ಮಕನಾದ, ಬುಧಃ=ಬುಧನು, ತತಃ=ಅವನಿಂದ, ನಾಮಾತ್ಮಿಕಃ=ನಾಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಉಷಾ= ಉಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು, ತತಃ=ಆ ದೇವತೆಯಿಂದ, ವೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಾ=ವೃಥಿವ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಶನಿಃ=ಶನಿಯು, ತತಃ=ಶನಿಯಿಂದ, ಕರ್ಮಾತ್ಮಾ=ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಪುಷ್ಕರಃ=ಪುಷ್ಕರಾಘ್ರದೇವತೆಯು, ಕ್ರಮಾತ್=ಕ್ರಮದಿಂದ, ಮುಕ್ತಾಃ ನಿತೇ ಹಿ=ಇವರು ಮುಕ್ತರಾದವರೂ ಕೂಡ, ಸರ್ವಗುಣೈರಪಿ=ನಿಖಿಲ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಪ್ರತ್ಯವರಾಃ=ನಿಕ್ಕುಷ್ಪರಾದವರು. ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತಃ=ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ತತಃ=ನಿಖಿಲ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಣಾದಪಿ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರೋತ್ತಮಃ=ಅತ್ಯುತ್ತಮನು. ಇತಿ ಚ=ಹೀಗೂ (ಹೇಳಿಯದೆ).

ತಾ || ಹೀಗೆ ಕೇಳಿದ ಭಾರದ್ವಾಜನಿಗೆ ವಿಪುಲಾದರು ಹೀಗಂದರು. “ಎಲೈ ಭಾರದ್ವಾಜನೇ! ನೀನು ಕೇಳಿದ ಷೋಡಶಕಲಾ ಪುರುಷನು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದೊಳಗೆ ನಿಯಾ ಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಲ್ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ವಶೀಕರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವನಾದೊಡನೆ, ಮತ್ತು ತಾನು ಯಾರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ನಾನೀ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲಿ ಎಂದೂ ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿ, ಜೀವ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ (೧) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೂ, ಅವನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಜೀವರ ಆಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿಭಿಮಾನಿಯಾದ, (೨) ಭಾರತಿಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಹಾಗೇ (೩) ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರ-ಗರುಡ-ಶೇಷ-ವಸುಧ-ಅನಿರುದ್ಧರು, (೪) ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಇಂದ್ರ-ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು, (೫) ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೋಮನು, (೬) ವೀರ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರುಣನು, (೭) ತಪೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯು, (೮) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗಣಪತಿಯು, (೯) ಭೂತವಾಯುದೇವತೆಯಾದ ಮರುತ್ತು, ಮತ್ತು (೧೦) ತೇಜೋ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾಪಕಾಗ್ನಿಯೂ, ಇಂದ್ರಿಯಾಶ್ರಯಗಳಾದ (೧೧) ಗೋಳಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪರ್ಜನ್ಯನೂ, (೧೨) ಋಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿ ಸ್ವಾಹಾದೇವತೆಯೂ, (೧೩) ಜಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬುಧನೂ, ದೇವದತ್ತಾದಿ (೧೪) ನಾಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಉಷಾದೇವತೆಯೂ, (೧೫) ವೃಥಿ ವ್ಯಭಿಮಾನಿ ಶನಿಯೂ, (೧೬) ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುಷ್ಕರನೂ, ಹೀಗೆ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳನ್ನೂ, ತದಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವೋಕ್ತರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರೋತ್ತರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇವರೆಲ್ಲಾ ಸಂಸಾರಾಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವರಿಂದ ಉತ್ತರೋತ್ತರರು ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವರ (ನೀಜಿ)ರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಷೋಡಶ ಕಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ತತ್ತ್ವತ್ಪಾಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ಕಲೆಗಳೊಡನೆ ಪ್ರತಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ.”

ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಉಚ್ಚನೀಚಭಾವವನ್ನು “ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಣಃ ತತಃ ಶ್ರದ್ಧಾ” ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯರೀತ್ಯಾನೇ ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕುದು ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೨ ||

ಮಂ || ಯಥೇನಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ ಸಮುದ್ರಂ
ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಭಿದ್ಯತೇ ತಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ ಸಮುದ್ರ
ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ಏವಮೇವಾಸ್ಯ ಪರಿದ್ರಷ್ಟ್ವರಿಮಾಃ ಷೋಡ
ಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಭಿದ್ಯ
ತೇ ಚಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಸ
ಏಷೋಽಕಲೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ಅ || ಇನಾಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ, ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ=ಹರಿಯುವ, ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ=
ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವ, ನದ್ಯಃ=ನದಿಗಳು, ಸಮುದ್ರಂ=ಕಡಲನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ,
ಅಸ್ತಂ=ಅದರ್ಶನವನ್ನು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಗಚ್ಛಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾವೋ, ಸಮುದ್ರೇ=ಸಮು
ದ್ರದಲ್ಲಿ, ತಾಸಾಂ=ಅ ನದಿಗಳ, ನಾಮರೂಪೇ-ನಾಮ=ಗಂಗಾದಿ ನಾಮಗಳೂ, ರೂಪೇ=
ಶುಕ್ಲಾದಿರೂಪಗಳೂ, ಭಿದ್ಯತೇ=ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯೇವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
ಯಥಾ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ=ವಿಧ್ವಾಂಸರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪರಿ
ದ್ರಷ್ಟುಃ=ಜ್ಞಾನಿಯಾದ, ಅಸ್ಯ=ಜೀವನ (ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ), ಇನಾಃ ಷೋಡಶಕಲಾಃ=ಈ
(ಪ್ರಾಣಾದಿ) ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳು, ಪುರುಷಾಯಣಾಃ=ಪುರುಷಾಶ್ರಿತಗಳಾಗಿ, ಪುರುಷಂ=ಪರ
ಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಅಸ್ತಂ=ಅದರ್ಶನವನ್ನು, ಗಚ್ಛಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪುರು
ಷೇ=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿದ್ದ, ಆಸಾಂ=ಈ ಪ್ರಾಣಾದಿಕಲೆಗಳ, ನಾಮರೂಪೇ=ನಾಮರೂಪಗಳು,
ಭಿದ್ಯತೇ ಚ=ವಿವಿಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯೇವಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ ಏಷಃ=ಈ ಜೀವನು, ಅಕಲಃ=ನಷ್ಟವಾದ ಅಚೇತನ ಕಲೆಗಳುಳ್ಳವನು,
ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಸಮುದ್ರೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಪುರುಷೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ |
ಭಿದ್ಯತೇ ತಾಸಾಂ ನಾಮ ರೂಪೇ |
ಭಿದ್ಯತೇ ಚಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ |
ಅಜ್ಞೈರನವಗತಾನ್ಯಸಿ ಸಮುದ್ರೇ ಸ್ಥಿತಾನಾಂ ನದೀನಾಂ
ವಿಪ್ಲಾಸಿತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಚ ಭಿನ್ನಾನ್ಯೇನ ನಾಮರೂಪಾಣಿ
ಸಂತೈವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ನ ಚ ಭೇದಶಬ್ದೋ ನಾಶೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಕ್ವಾಪಿ ದೃಷ್ಟಃ |
ಘಟಾದಾವಸಿ ಬಹು ಭಾವ ಏವ ಭೇದಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ |

ನಾಶಸ್ವರ್ಧತ ಏವಾವಗಮ್ಯತೇ |

ನ ಚಾತ್ರಾರ್ಥತೋಽಸಿ ನಾಶೋಽವಗಮ್ಯತೇ |

ನ ಹಿ ನಾಮಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಚ ಕಪಾಲವದ್ವಹುಧಾ ಭೂತಾನಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ |

ಅತೋ ಭಿದ್ಯತೇ ಇತಿ ವೃಥಾ ಕ್ವಮೇವೋಚ್ಯತೇ |

ಅಥಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ ಇತಿ

ವಾಕ್ಯಶೇಷಾಚ್ಛ |

ಅತಃ ಪುರುಷೇ ಭಿನ್ನಾ ನಾಮರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನೀತ್ಯೇವಾರ್ಥಃ |
ಅಸ್ತಗಮನಂ ತ್ವಾದಿತ್ಯವದಜ್ಞಾನಾಮವಿಜ್ಞೇಯತ್ವಮೇವ |

“ಪ್ರಾಣಾದಯಃ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಮುಕ್ತಾ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ ನಾಮರೂಪೈರ್ನಮಸ್ತಸ್ಯೈವ ಪರಾಯ ತೇ |”

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ | ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತ ಇತ್ಯನೇನಾಸಿ ನಾಮರೂಪಾ
ಮುಕ್ತತ್ವಮುಚ್ಯತೇ |

ವಿಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿವತ್ ನಾಮರೂಪೇ ಅವಿಹಾಯ ಇತಿ ಚ ಪೂರ್ವತ್ರ |

ಅನಂತಂ ವೈ ನಾಮ ಅನಂತಾ ವೈ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಇತಿ

ನಾಮರೂಪಯೋರನಂತತ್ವಂ ಹಿ ಶ್ರುತಿರ್ವಕ್ತಿ |

ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ |

ಸ ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೀಡನ್ ರಮಮಾಣಃ |

ಸೋಶ್ವತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ |

ಮಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ

ಗಾಯತಿ ಶಕ್ಯರೀಪ್ಸಿತಾದೇಶ್ಚ |

ಅತಃ ಸರ್ವಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋಪ್ಯುಕ್ತಮೋತ್ತಮಃ ಪರಿಪೂರ್ಣೋ

ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || ೩ ||

ಅ || ಸಮುದ್ರೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ=ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪುರುಷೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ=ಪುರುಷನಲ್ಲಿದ್ದವುಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಭಿದ್ಯೇತೇ ತಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ=ನದಿಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಭಿದ್ಯೇತೇ ಚಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ=ಕಲೆಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉಕ್ತತ್ವಾತ್=ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಜ್ಞೇಃ=ಮಂದರಿಂದ, ಆನವಗತಾನ್ಯಸಿ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದರೂ, ಸಮುದ್ರೇ=ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಾನಾಂ=ಇರುವ, ನದೀನಾಂ=ನದಿಗಳ, ವಿಷ್ಣು=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಾನಾಂ=ಇದ್ದ, ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಚ=ಮುಕ್ತರ, ಭಿನ್ನಾ ನೈವ=ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ ಆಗಿರುವ, ನಾಮರೂಪಾಣಿ=ನಾಮರೂಪಗಳು, ಸಂತ್ಯೇವ=ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇತ್ಯರ್ಥಃ=ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಭೇದ ಶಬ್ದಃ=ಭೇದವೆಂಬ ಶಬ್ದವು, ನಾಶೇ=ನಾಶದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಕ್ವಾಪಿ=ಎಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಚ ದೃಷ್ಟಃ=ಕಾಣಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಘಟಾದಾನಸಿ=ಘಟಪಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಬಹು ಭಾವ ಏನ=ಅವಯವ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ, ಭೇದಶಬ್ದಃ=ಭೇದಶಬ್ದವು, ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಾಶಸ್ತು=ನಾಶನಾದರೂ, ಅರ್ಥತ ಏನ=ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಲೇ, ಅವಗಮ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ಅರ್ಥತೋಽಪಿ=ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ನಾಶಃ=ನಾಶವು, ನ ಚಾನಗಮ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಮಾನಿ=ದೇವದತ್ತಾದಿನಾಮಗಳು, ರೂಪಾಣಿ ಚ=ಶುಕ್ಲಾದಿರೂಪಗಳು ಕಪಾಲವತ್=ಕಪಾಲದಂತೆ, ಬಹುಧಾಭೂತಾನಿ=ಅನೇಕಪ್ರಕಾರಗಳಾಗಿ, ನ ಹಿತಿಷ್ಠಂತಿ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಃ=ಆದಕಾರಣ, ಭಿದ್ಯೇತೇ ಇತಿ=ಭಿದ್ಯೇತೇ ಎಂಬೀಪದದಿಂದ, ಪೃಥಕ್ಪ್ರಮೇವ=ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವಿಕೆಯೇ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ರಥನಾಭಾ=ಉಜಡೆಯಲ್ಲಿ,

ಅರಾ ಇನ=ಅಚ್ಚಿಮರಗಳಂತೆ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವಾತನಲ್ಲಿ, ಕಲಾಃ=ಕಲೆಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ, ವಾಕ್ಯಶೇಷಾಚ್ಚ=ಶಿಷ್ಟವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ, ಅತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಪುರುಷೇ=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ಭಿನ್ನಾನ್ ಭಿನ್ನಾನ್=ಬೇರೆಬೇರೆಯಾದ, ನಾಮ ರೂಪಾಣಿ=ನಾಮರೂಪಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾನಿ=ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇತ್ಯೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಅರ್ಥಃ=ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಸ್ತಗಮನಂ ತು=ಅಸ್ತಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವಿಕೆಯೆಂಬುದು, ಆದಿತ್ಯವತಃ=ಸೂರ್ಯನಂತೆ, ಅಜ್ಞಾನಾಂ=ಮಂದರಿಗೆ, ಅವಿಜ್ಞೇಯತ್ವಮೇವ=ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವಿಕೆಯೇ. ಮುಕ್ತಾಃ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಪ್ರಾಣಾದಯಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ನೊದಲಾಗಿ ಯುಳ್ಳ, ಕಲಾಃ=ಪೋಷಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ನಾಮರೂಪೈಃ=ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ, ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್=ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವಸರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ನಿತ್ಯಂ=ನಿರಂತರವೂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ, ತಸ್ಮೈ=ಅ, ಪರಾಯ=ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ತೇ=ನಿನಗೋ ಸ್ವರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಸತ್ತತ್ಯೇ=ಸತ್ತತ್ಯನಾಮಕ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ನಾಮರೂಪಾತ್=ನಾಮರೂಪದಿಂದ, ವಿಮುಕ್ತ ಇತ್ಯನೇನಾಪಿ=ವಿಮುಕ್ತನೆಂಬುದರಿಂದಲೂ, ನಾಮರೂಪಾಮುಕ್ತತ್ವಂ ನಾಮರೂಪ=ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ, ಅಮುಕ್ತತ್ವಂ=ಬಿಡಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯು, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿವತಃ=ವಿಪ್ರಿಯವೆಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ, ನಾಮರೂಪೇ=ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು, ಅವಿಹಾಯ=ಬಿಡದೇನೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪೂರ್ವತ್ರ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಅನಂತಂ ವೈ=ಅಪರಿಮಿತವೇ, ನಾಮ=ಹೆಸರು, ಅನಂತಾವೈ=ಅಪರಿಮಿತರೇ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ=ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ನಾಮರೂಪಯೋಃ=ನಾಮರೂಪಗಳಿಗೆ, ಅನಂತತ್ವಂ ಹಿ=ಅನಂತತ್ವವನ್ನೇ, ಶ್ರುತಿಃ=ನೇದವು, ವಕ್ತಿ=ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಯತ್ರ=ಯಾವಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವೇ=ಪ್ರಾಚೀನರಾದ, ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಸಂತಿ=ಇದ್ದಾರೋ, ತತ್ರ=ಅ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ. ಸಃ=ಮುಕ್ತವರ್ಗವು, ಜಕ್ಷನ್=ಭುಜಿಸುತ್ತಾ, ಕ್ರೀಡನ್=ಆಡುತ್ತಾ, ರಮಮಾಣಃ=ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ರಮಿಸುತ್ತಾ, ಪರ್ಯೇತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತದೆ. ಸಃ=ಅ ಮುಕ್ತವರ್ಗವು, ವಿಸ್ಪಷ್ಟಿತಾ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು, ಅಶ್ನುತೇ=ಅನುಭವಿಸುತ್ತದೆ. ತ್ವಃ=ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮನು ಋಚಾಂ=ಋಕ್ಕುಗಳ, ಪೋಷಂ=ಪೋಷಣವನ್ನು, ಪುಪುಷ್ವಾನ್=ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುವವನಾಗಿ, ಅಸ್ತೇ=ಇದ್ದಾನೆ. ತ್ವಃ=ಮತ್ತೋರ್ವ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಶಕ್ಯೋಪು=ಶಕ್ಯರೀಭಂದಸ್ಕ ರಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ, ಗಾಯತ್ರಂ=ಗಾಯತ್ರನಾಮವನ್ನು, ಗಾಯತಿ=ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ=ಇದೇನೊದಲಾಗುಳ್ಳ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ (ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಅನಂತವು ತೋರುತ್ತಿದೆ). ಅತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಸರ್ವಮುಕ್ತೈಭ್ಯೋಽಪಿ=ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ, ಉತ್ತಮೋತ್ತಮಃ=ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದ, ಪರಿಪೂರ್ಣಃ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದವನು, ನಾರಾಯಣ ಇತಿ=ನಾರಾಯಣನೆಂದು, ಸಿದ್ಧಂ=ದೃಢವಾಯಿತು.

ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತಾರೆಂದರಿಗಂಗಾಡಿ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರಿದರೂ ಅವುಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಾನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರೆಂದರೂ ಅವರ ನಾಮರೂಪಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಯಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ನಾಶವಾಗಿ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೂ ಪರಿಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ

ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್ಯೇತೇ ತಾಸಾಂ ನಾಮರೂಪೇ' ಎಂಬತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅವುಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಅಪಾತತಃ ಅರ್ಥವು ತೋರಿಬಂದರೂ ಆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಅವುಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಯೆಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ— ಭೇದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಶವೆಂಬರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಭಿನ್ನೋ ಘಟಃ' ಎಂಬತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಘಟದ ಅವಯವಬಾಹುಳ್ಳವೇ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಾಶವಾಗದೆ ಅವಯವ ಬಾಹುಳ್ಳವು ಕೂಡದಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ನಾಶವು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಘಟವು ಬಹುಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಲಾರದಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಾತ್ ನಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಬರಲಾರದು; ಆದಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಯೆಂದರ್ಥ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇನ್ನು ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ರಥದ ಅಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಿಮರಗಳು ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತವೋ ಹಾಗೇ ಕಲೆಗಳಿರುತ್ತವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. 'ಅಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದರೆ ಇಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ದೇಶಾಂತರದವರಿಗೆ ತೋರುವಂತೆ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೆ ಇವುಗಳ ನಾಮರೂಪಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಪ್ರಾಣಾದಿಮೋಡಶಕಲೆಗಳೂ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಂದು 'ಸತ್ತತ್ವ' ಎಂಬ ಸ್ತುತಿವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇನ್ನೂ 'ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರೇಽಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ನಾಮರೂಪೇಽವಿಹಾಯ | ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಂ ||' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ ಸಮಾಖ್ಯಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ವಿಪ್ರಿಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಪ್ರಿಯ' ಎಂಬರ್ಥವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೇ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನೆಂದರೆ ಅಮುಕ್ತ (ಬಿಡಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದವನು) ನೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ನಾಮರೂಪೇಽವಿಹಾಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅವಿಹಾಯ' ಅಂದರೆ ಬಿಡದೇನೇ ಎಂದರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಅಲ್ಲದೆ 'ಅನಂತಂ ನೈ ನಾನು' ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪರಿಮಿತತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ 'ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ' 'ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ' 'ಸೋಽಶ್ನುತೇ' 'ಋಚಾಂ ತ್ವಃ' ಎಂಬತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂಮುಕ್ತರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದವೇ ತೋರಿಬರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಮುಕ್ತರೂ ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಅವರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದವನು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ | ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತಾಃ | ತಂ ವೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ವೇದಯಥಾ ನಾ ಪೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಪರಿವೃಥಾ ಇತಿ || ತಾನ್ ಹೋನಾಚಿ | ಏತಾನದೇನಾಹಮೇತ ತ್ವರಂ ಬ್ರಹ್ಮವೇದ ನಾತಃ ಪರಮಸ್ತೀತಿ | ತೇ ಹಿ ತಮಚ್ಚರಯಂತಃ ತ್ವಂ ಹಿ ನಃ ಸಿತಾ ಯೋಽಸ್ಮಾಕಮವಿದ್ಯಾಯಾಃ ಪರಂಪಾರಂ ತಾರಯಸೀತಿ || ನಮಃ ಪರಮಃಸಿಂಹೈಃ ನಮಃ ಪರಮಃಸಿಂಹೈಃ || ೪ ||

ಇತಿ ಷಷ್ಠಃ ಪ್ರಶ್ನಃ || ೬ ||

|| ಇತಿ ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ಸಮಾಪ್ತಾ || ಶ್ರೀಃ ||

ಅ|| ತತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ಈಗ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕಃ=ಮಂತ್ರವು, (ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.) ರಥನಾಭೌ=ಉಜಡೆಯಲ್ಲಿ, ಅರಾ ಇನ=ಅಚ್ಚಿಮರಗಳಂತೆ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ, ಕಲಾಃ=ಷೋಡಶಕಲೆಗಳು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾವೋ, ತಂ=ಆ, ವೇದ್ಯಂ=ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಾದ, ಪುರುಷಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವೇದಯಥಾಃ=ತಿಳಿಯಿರಿ. ಮೃತ್ಯುಃ=ಸಂಸಾರವು, ವಃ=ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಮಾ ಪರಿವ್ಯಥಾಃ=ದುಃಖಗೊಳಿಸದಿರಲಿ. ಇತಿ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ.

ಸಃ=ಸಿಪ್ಪಲಾದರು, ತಾನ್=ಭಾರದ್ವಾಜಾದಿಗಳನ್ನು (ಕುರಿತು), ಅಹಂ=ನಾನು, ಏತಾವ ದೇವ=ಇಷ್ಟೇ, ಏತತ್=ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಆತಃ=ಇದಕ್ಕಿಂತ, ಪರಂ=ಹೆಚ್ಚಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯು, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉನಾಚ ಹ=ಹೇಳಿದರು. ತೇ ಹಿ=ಭಾರದ್ವಾಜಾದಿಗಳು, ಯಃ=ಯಾವ ನೀವು, ಅಸ್ಮಾಕಂ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಅವಿದ್ಯಾಯಾಃ=ಅಜ್ಞಾನದ, ಪರಂ ಪಾರಂ=ದಡವನ್ನು, ತಾರಯಸಿ=ದಾಟಿಸಿದಿರೋ, ಸ ತ್ವಂ=ಆ ನೀವು, ಸಃ=ನಮಗೆ, ಪಿತಾ=ತಂದೆಯಾಗಿರುತ್ತೀರಿ, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ತಂ=ಆ ಸಿಪ್ಪಲಾದ ರನ್ನು, ಅರ್ಚಯಂತಃ=ಪೂಜಿಸುವರಾದರು. ಪರಮುಖಸಿಂಹೈಃ=ಖುಷಿಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು. || ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಷ್ಯಃ ಪ್ರಶ್ನಃ=ಆರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು (ಮುಗಿಯಿತು.)

ತಾ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಯಾದ ಈ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಸಂಸಾರ ಬಾಧೆಯನ್ನು ನೀಗಿ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ ಕಾರಣ 'ಎಲೈ ಭಾರದ್ವಾಜ ಪ್ರಭೃತಿಗಳೇ! ನೀವು ಯಾವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬಂದಿರುತ್ತೀರೋ ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಾನು ತಿಳಿಕೊಂಡಷ್ಟನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನನ್ನಂತಹರು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಾರರು.' ಎಂದು ಸಿಪ್ಪಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಬೋಧಿಸುವವರಾದರು. ಆ ಮೇಲೆ ಭಾರದ್ವಾಜಾದಿಗಳು "ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ! ನಮ್ಮ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕಳೆದುದರಿಂದ ತಾವೇ ನಮಗೆ ತಂದೆಗೆ ಸಮಾನರಾಗಿರುತ್ತೀರಿ" ಎಂದು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರಾದರು.

ಶಿಷ್ಯರು ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವೇದಪುರುಷನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪೂಜ್ಯರಾದ ಋಷಿವರ್ಯರಲ್ಲಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರವಿರಲಿ, ಈ ವಾಕ್ಯವು ಆದರಸೂಚನೆಗಾಗಿ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಆರನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು. || ೬ ||

ಭಾ || ನಮೋ ನಮೋಸ್ತು ಹರಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಠಪ್ರೇಷ್ಠ ತಮಾಯ ತೇ |

ಪರಮಾನಂದಸಂದೋಹಸಾಂದ್ರಾನಂದವಪುಷ್ಮತೇ ||

ಅ || ಪ್ರೇಷ್ಠಪ್ರೇಷ್ಠ ತಮಾಯ=ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಪುರುಷನಾದ, ಪರಮ=ನಿರವಧಿಕ ಗಳಾದ, ಆನಂದ=ಸಂತೋಷಗಳ, ಸಂದೋಹ=ಸಮುದಾಯದಿಂದ, ಸ್ರಾಂದ್ರ=ನಿಬಿಡವಾದ, ಆನಂದವಪುಷ್ಮತೇ=ಆನಂದಾತ್ಮಕಶರೀರವುಳ್ಳ, ಹರಯೇ=ದುರಿತನಾಶಕನಾದ, ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮೋನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, (ಅಸ್ತು=ಇರಲಿ.)

ತಾ || ಶಿಷ್ಟಾಚಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತನಗೆ ಎಲ್ಲದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯ
ಪ್ರಿಯನೂ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಆದ ವಾಸುದೇವರೂಪಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ
ಅನಂತ ಸಮಸ್ಕಾರರೂಪಮಂಗಳವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು.

ಶ್ರೀ ಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ
ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಟೀಕಾನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾತ್ರತಃ |

ಇಂದಿರಾರಮಣಃ ಪ್ರೀತಿಂ ಯಾತು ಮಧ್ವಾರ್ಯಹೃದ್ಗತಃ || ಶ್ರೀಃ ||

ಕರ್ಣಾಟಭಾಷಾಟೀಕಾಸ್ರಕ್ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣಾರ್ಪಿತಾ |

ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಗ್ರಂಥಪ್ರಾಣೇಶೇಶಪದೇ ಲಸೇತ್ ||

ಸ ಭಾಷ್ಯ ಆ ಧರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ತು

ಖಂಡ ೧.

ಸಮಸ್ತ ಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯವಿಷ್ಟವೇ ।

ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣನಾಥಾಯ ಭಕ್ತಾಭೀಷ್ಟಪ್ರದಾಯಿನೇ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣ ವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಭಾ || ಅನಂದಮುಜರಂ ನಿತ್ಯಂ ಅಜಮಕ್ಷಯಮಚ್ಯುತಂ ।
ಅನಂತಶಕ್ತಿಂ ಸರ್ವಜ್ಞಂ ನಮಸ್ಯೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ ॥

ಅ || ಅನಂದಂ=ಅನಂದಸ್ವರೂಪನು, ಅಜರಂ=ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನು, ನಿತ್ಯಂ=ಶಾಶ್ವತನು, ಅಜಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತನು, ಅಕ್ಷಯಂ=ಅವಯವಹ್ರಾಸ ಇಲ್ಲದವನು, ಅಚ್ಯುತಂ=ದೇಹನಾಶಗಳು ಇಲ್ಲದವನು, ಅನಂತಶಕ್ತಿಂ=ಅಪಾರವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಂ=ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದ, ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ=ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನನ್ನು, ನಮಸ್ಯೇ=ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಅನಂದಮೂರ್ತಿಯು, ಅಶೇಷದೋಷರಹಿತನು ಎಂದು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುವರು.

ಮಂ || ಬ್ರಹ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಬಭೂವ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪ್ತಾ । ಸ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮಥರ್ವಾಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ ಪ್ರಾಹ ॥ ೧ ॥

ಅ || ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಭುವನಸ್ಯ=ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೆ, ಕರ್ತಾ=ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು, ಗೋಪ್ತಾ=ರಕ್ಷಕನು ಆದ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ದೇವಾನಾಂ=ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಮಃ=ಮೊದಲನೆಯವನಾಗಿ, ಸಂಬಭೂವ=ಹುಟ್ಟಿದನು. ಸಃ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ=ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ=ಪರಮಾತ್ಮತತ್ವವನ್ನು, ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ=ಹಿರೇಮಗನಾದ, ಅಥರ್ವಾಯ=ಅಥರ್ವನೆಂಬವನಿಗೆಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಾಹ=ಚನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದನು.

ತಾ || ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ಪ್ರಥಮ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾರ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಅಥರ್ವನು ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಶಿವಸನಕಾದಿಗಳು ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರರೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಮನೋವೈವಸ್ವತಸ್ಯಾದಾವಧರ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಜನಿ ।
ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಥೋ ಪ್ರಹೇತಿರ್ಹೇತಿರೇವ ಚ

ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪ್ರಥಮೇ ಕಲ್ಪೇ ಶಿವಃ ಪ್ರಥಮಜಃ ಸ್ತೃತಃ |

ಸನಕಾದ್ಯಾಸ್ತು ವಾರಾಹೇಬ್ರಹ್ಮಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸುತೋಽಗ್ರಜಃ ||

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ತಾ || ವೈವಸ್ವತಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಅರ್ಥವನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅನಂತರ ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಪ್ರಹೇತಿ ಮತ್ತು ಹೇತಿ ಇವರು ಹುಟ್ಟಿದರು ಪ್ರಥಮಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಪದ್ಮ-ಬೃದ್ಧಲ್ಲಿ) ಶಿವನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. ವಾರಾಹಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸನಕಾದಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರರಾದರು. ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಪುತ್ರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲುಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಅರ್ಥವರ್ಣೇ ಯಾಂ ಪ್ರವದೇತ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಅರ್ಥವಾ ತಾಂ ಪುರೋ
ನಾಚಾಂಗಿರೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ | ಸ ಭಾರದ್ವಾಜಾಯ ಸತ್ಯವಹಾಯ
ಪ್ರಾಹ ಭಾರದ್ವಾಜೋಽಂಗಿರಸೇ ಪರಾವರಾಂ || ೨ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಅರ್ಥವರ್ಣೇ=ಅರ್ಥವನಿಗೋಸ್ಕರ, ಯಾಂ=ಯಾವುದನ್ನು, ಪ್ರವದೇತ=ಹೇಳಿದನೋ, ತಾಂ=ಅದನ್ನು, ಪುರಾ=ಪ್ರಾಕಿನಲ್ಲಿ, ಅಂಗಿರೇ=ಅಂಗಿರನಾನುಕ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ಸಃ=ಆತನು, ಭಾರದ್ವಾಜಾಯ=ಭರದ್ವಾಜ ಪುತ್ರನಾದ, ಸತ್ಯವಹಾಯ=ಸತ್ಯವಹನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಾಹ=ಹೇಳಿದನು. ಭಾರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜ ಪುತ್ರನು, ಅಂಗಿರಸೇ=ಅಂಗಿರನಾನುಕ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರ, ಪರಾವರಾಂ=ಪರಾವರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು (ಹೇಳಿದನು) || ೨ ||

ಮಂ || ಶೌನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಸನ್ನಃ
ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ ವಿಜ್ಞಾತೇ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ
ಭವತೀತಿ || ೩ ||

ಅ || ಮಹಾಶಾಲಃ=ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಪೂರ್ವಕ ಯಜ್ಞಮಾಡತಕ್ಕ, ಶೌನಕಃ=ಶೌನಕನೆಂಬ ಋಷಿಯು, ಅಂಗಿರಸಂ=ಅಂಗಿರ ಋಷಿಯನ್ನು, ವಿಧಿವತ್=ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉಪಸನ್ನಃ=ಸಮೀಪಿಸಿದವನಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಸಮಿತ್ತಾಣಿಯಾಗಿ ವಿನಯಪೂರ್ವಕ ಸಮೀಪಿಸಿ), ಪಪ್ರಚ್ಛ=ಕೇಳಿದನು. ಭಗವಃ=ಪೂಜ್ಯನೇ! ಕಸ್ಮಿನ್ನು=ಯಾವವಸ್ತುವು, ವಿಜ್ಞಾತೇ (ಸತಿ)=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತವೂ (ಅಂದರೆ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳು), ವಿಜ್ಞಾತಂ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟುದು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ || ೩ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ | ಇತಿ ಹ ಸ್ಮ
ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವದಂತಿ | ಪರಾಚೈನಾಪರಾ ಚ || ೪ ||

ಅ || ತಸ್ಮೈ=ಆ ಶೌನಕನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸ ಹ=ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಂಗಿರಸನು, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ=ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳು, ವೇದಿತವ್ಯೇ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕವುಗಳು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಸ್ಮ=ನಿಜವಾಗಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಯತ್=ಯಾವುದನ್ನು ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೋ (ಅದು) ಪರಾ=ಪರಮಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಭಗವತ್ಪತಿ

ಪಾದಕ ವಿದ್ಯೆಯು (ಒಂದು), ಅಪರಾ=ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯು (ಇನ್ನೊಂದು, ಹೀಗೆ ಎರಡು.) || ೪ ||

ಮಂ || ತತ್ರಾಪರಾ | ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽಥರ್ವ
ವೇದಃ ಶಿಕ್ಷಾ ಕಲ್ಪೋ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಛಂದೋ ಜ್ಯೋತಿಷ
ಮಿತಿ || ೫ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಅವುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಪರಾ=ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಯು (ಅವುದೆಂದರೆ), ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ ಸಾಮವೇದೋಽಥರ್ವವೇದಃ=ಋಗಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು. ಶಿಕ್ಷಾ, ಕಲ್ಪಃ, ವ್ಯಾಕರಣಂ, ನಿರುಕ್ತಂ, ಛಂದಃ, ಜ್ಯೋತಿಷಂ=ಶಿಕ್ಷಾದಿ ಆರು ವೇದಾಂಗಗಳು. ಇತಿ=ಈ ರೀತಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ವರ್ಣೋಚ್ಚಾರಣದಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಶಿಕ್ಷಾ, ಬೋಧಾ ಯನ ಆಪ್ತಲಾಯನಗ್ರಂಥಗಳು ಕಲ್ಪವು, ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಪರವಾದ ನಿಘಂಟು ನಿರುಕ್ತವು. ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಣ ಬೋಧಕಗ್ರಂಥವೇ ಛಂದಃ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾಲನಿರ್ಣಾಯಕ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಜ್ಯೋತಿಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಋಗಾದ್ಯಾ ಅಪರಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ವಾಚಕಾಃ |

ತಾ ಏವ ಪರಮಾ ವಿದ್ಯಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ವಾಚಕಾಃ ||

- ಇತಿ ಪರಮಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ತಾ || ಋಗ್ವೇದಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳು ಯಾವಾಗ ವಿಷ್ಣುಪರವಲ್ಲದೇ ಇರುತ್ತಾವೋ ಆಗ ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೇ ಯಾವಾಗ ವಿಷ್ಣುಪರಗಳಾಗಿರುತ್ತವೋ ಆಗ ಪರ ವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪರಮ ಸಂಹಿತೆಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರ) ಗಳೇ ಪರ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಅಪರ ವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ ಭೇದದಿಂದ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕೇವಲ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವ ಅರ್ಥತೆಗೆದು ಕೊಂಡರೆ ಅವುಗಳು ಪರವಿದ್ಯೆಗಳು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಅಪರವಿದ್ಯೆ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು.

ಭಾ || “ಋಗ್ವಿಹೋತ್ರೇಣ ಶಂಸಂತಿ ತಥಾದ್ಗಾತ್ರೈ ಸ್ತುವಂತಿ ಯೇ ||

ವಿಷ್ಣುಮೇವ ತಥಾ ತಸ್ಮೈ ಯಜುರ್ಭಿರಪಿ ಜುಹ್ವತಿ ||

ಸ್ತುವಂತ್ಯಾಥರ್ವಣೈಶ್ಚೈನಂ ಸೇತಿಹಾಸಪುರಾಣಕೈಃ |

ನ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದ್ಯಶಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪರಮಂ ಚಾಪಿ ಮನ್ವತೇ ||

ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ತಂ ಜಾನಂತಸ್ತೇ ಹಿ ಭಾಗವತೋತ್ತಮಾಃ” |

ತಾ || ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೋತ್ರಿಗಳಾಗಿ ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು. ಉದ್ಗಾತ್ರಿಗಳಾಗಿ ಹಾಗೆಯೇ (ಸಾಮವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೋಸ್ಕರ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಅಥರ್ವಣ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಇತಿಹಾಸಪುರಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಆತನನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು

ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ತಿಳಿಯುವರು, ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಮರು ಅಧಿಕರಿರುವರೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾರರು. ಅವರೇ ಭಾಗವತೋತ್ತಮರು.

ಭಾ || ವೇದೇ ರಾಮಾಯಣೇ ಚೈವ ಪುರಾಣೇ ಭಾರತೇ ತಥಾ |
ಆದಾವಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತ್ರ ಗೀಯತೇ ||

ಅ || ವೇದ, ರಾಮಾಯಣ, ಪುರಾಣ ಹಾಗೂ ಭಾರತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿಮಧ್ಯಾಂತವಾಗಿ ಸರ್ವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವೇ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಏತದಂತೇ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಚ ಬ್ರಹ್ಮೈವೋಕ್ತಾಽನ್ವಿ ವಿಜಾನತಾಂ |
ಋಗಾದಿಪಂಚಧಾ ಸಂಸ್ಥಂ ಶಬ್ದಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಶಾಮ್ಯತಿ ||

ಅ || (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗ್ರಂಥಗಳ) ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುವ. ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡಿರುವ ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮವು ಪೂರ್ಣಾಕಾಂಕ್ಷೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಆಗುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಅವರ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪೂರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಂದರ್ಥ.)

ಭಾ || ಯಂ ವಾಕೇಷ್ವನುವಾಕೇಷು ನಿಷತ್ಸು ಪನಿಷತ್ಸು ಚ |
ಸ್ತುನಂತಿ ಸತ್ಯಕರ್ಮಾಣಂ ಸತ್ಯಂ ಸತ್ಯೇಷು ಸಾಮಸು ||

ಅ || ಅಬಾಧಿತ ಅರ್ಥಗಳುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ (ಇವೆರಡುಯಜುರ್ವೇದ ಪ್ರಕರಣಗಳು) ನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ (ಇವೆರಡು ಅರ್ಥವೇದ ಪ್ರಕರಣಗಳು) ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸತ್ಯನು ಸತ್ಯಾತ್ಮಕನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು (ಭಾಗವತೋತ್ತಮರು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರು.

ಭಾ || “ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾಮನಂತಿ
ತಸಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯದ್ವದಂತಿ |
ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ,
ತತ್ತೇವದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯೇ ||”

ತಾ || ಸಮಸ್ತವೇದಗಳು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತವೋ ಎಲ್ಲಾ ತಪಸ್ಸುಗಳೂ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತವೋ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದವರು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವನನ್ನು ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ನಿನಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳುವೆನು.

ಭಾ || “ವೇದೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈರಹಮೇವ ವೇದ್ಯೋ ವೇದಾಂತಕೃದ್ವೇದ ವಿದೇವ
ಚಾಹಮಿತಿ ಚ ಭಾರತೇ” | (ಗೀತಾ ೧೫. ೧೫)

ತಾ || ಮತ್ತು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವನು ನಾನೇ, ವೇದಾಂತ ಗ್ರಂಥವನ್ನೂ ಮಾಡಿದವನೂ ನಾನೇ, ವೇದಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣಾರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು ನಾನೇ (ಎಂದು ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಹೇಳಿರುವನು).

ಭಾ || “ಚುತುರ್ದಶ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಾನಿ ವೇದಿತವ್ಯಾನಿ ಚ ಭವಂತಿ

ಇತಿ ಚ ಮೂಲಶ್ರುತಿಃ” |

ಮಹಾ ಜ್ಞಾನನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ೧೪ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಮೂಲಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವುದು.

ತಾ || ೪ ವೇದಗಳು, ಶಿಕ್ಷಾದಿ ಷಡಂಗಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳು, ಮನ್ವಾದಿಸ್ತೃತಿಗಳು, ಮೀಮಾಂಸ ಇವುಗಳೇ ೧೪ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಸ್ಥಾನಗಳು.

ಭಾ || “ಪಂಚರಾತ್ರಮೃಗಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವಮೇಕಂ ಪುರಾಭವತ್ |
ಮೂಲವೇದ ಇತಿ ಹ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕಾಲೇ ಕೃತಯುಗೇ ತದಾ |
ಸೈವಕ್ಷಾಮಾದಿ ನಾಮಾನಿ ತದಾ ವೇದಸ್ಯ ಚಾಭವನ್” ||

ತಾ :: ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ಋಗ್ವೇದಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಒಂದೇ ಆಗಿತ್ತು ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮೂಲವೇದವೆಂದೇ ಹೆಸರಿತ್ತು (ಮೂಲವೇದ ವೆಂದರೆ ಮೂಲಕಾರಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ವೇದ)ಆಗ ಋಕ್ಷಾಮಾದಿ ಹೆಸರುಗಳು ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ಭಾ || (1) “ಸೈವ ಚೇಂದ್ರಾದಿನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯತ್ರ ಕುತ್ರಚಿತ್ |
ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರ ಪೂರ್ವೈಸ್ತು ನಾಮಭಿಃ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ |
(2) ದೇವತಾತ್ವೇನ ಪೂಜ್ಯಸ್ಸ (3)ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಮನುನಾಮಕಾಃ |
ವಕ್ತೃತ್ವೇನ ಸಿತೃತ್ವೇನ ಕಾರಿತ್ವೇನೈವ ಚಾದರಾತ್ |
ಇಜ್ಯಂತೇ ದೇವತಾಃ ಸರ್ವಾ ನ ತು ದೇವತಯಾ ಕ್ವಚಿತ್ |
(4) ಅನನ್ಯಯಾಜಿನಸ್ತೇ ತು ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರ್ತಯುಗಾ ಜನಾಃ |
ಪ್ರಾಪ್ತುನಂತಿ ಹರಿಂ ತಂ ಚ (5) ತಸ್ಮಾದ್ವೇದೇನ ಕಿಂಚನ |
ಪಾರಾವರ್ಯಂ ಹರೇರ್ಯಸ್ಯಾದ್ಧುತ್ಥಿತಾಸ್ತುರಗಾನನಾತ್ |
ಋಗಾದ್ಯಾ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾಂತಾಃ ||

ತಾ || (1) ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳು ವಿಷ್ಣು ಹೊರತು ಇನ್ನಾರಿಗೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನು. (2) ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ಪೂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನು (3) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಮನುನಾಮಕರಾದವರು ಸ್ತ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗುರುಗಳೆಂದು ಸಿತೃಗಳೆಂದು, ಭಗವತ್ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಗಳೆಂದು ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರವೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ದೇವತ್ವೇನ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. (4) ಆ ಕೃತಯುಗ ಜನರು ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿನಹ ಇನ್ನುಯಾರನ್ನೂ ಪೂಜಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರು. (5) ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದುದರಿಂದ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದೂ ಭೇದವಿರಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಋಗ್ವೇದ ಮೊದಲು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾಪರೆಗೂ ಸಮಸ್ತವಿದ್ಯೆಗಳೂ ಹಯಗ್ರೀವ ದೇವರಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ (ಉಚ್ಚನೀಚಭಾವವು) ಪಾರಾವರ್ಯವು ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ ಯಜೀತ್ | ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವೇ
ಮನವೋ ಮಾನವಾಸ್ತಥಾ | ಯಜಂತಿ ಸರ್ವವೇದೈಸ್ತಂ ಜಾನಂತಿ ಚ
ವಿನಿಶ್ಚಯಾತ್ |

ತಾ || ಅದುಹಿಂದೆ ಹರಿಯನ್ನೇ ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬ್ರಹ್ಮಾ ದಿಗಳು ಸಕಲರಾದ ಮನು ಮಾನವರು ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಆ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುವುದೂ, ತಿಳಿಯುವುದೂ ಆಗಿತ್ತು.

ಭಾ || ಅಶಕ್ತಃ ಪಂಚರಾತ್ರೇಣ ಋಗಾದ್ಯೈರ್ವಾರ್ಧ ತಂ ಯಜೇತ್ ||

ತಾ || ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲು ಅಶಕ್ತನಾದವನು ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಆತನನ್ನು ಪೂಜಿಸಬೇಕು.

(ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಕೃತಯುಗದ ಪೂಜಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ಮುಂದಿನ ಯುಗಗಳ ಪೂಜಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು.)

ಭಾ || ಋಗಾದ್ಯೈರೇವ ಸತ್ಯೈಶ್ಚೈರ್ಭಿನ್ನೈರಿಷ್ಟೋ ಜನ್ಯೈರ್ಹರಿಃ |
ದ್ವಾಪರೀಯೈರ್ಜನ್ಯೈರ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಂಚರಾತ್ರೈಸ್ತು ಕೇವಲೈಃ |
ಕಲಾ ತು ನಾನುಮಾತ್ರೇಣ ಪೂಜ್ಯತೇ ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ ||

ತಾ || ತ್ರೇತಾಯುಗದ ಜನರಿಂದ ಹರಿಯು ವಿಭಕ್ತಗಳಾದ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನು. ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಕೇವಲ ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಜನರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ಹರಿಯು ನಾನೋಚ್ಚಾರಣ ಮಾತ್ರ ದಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಅಧಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯಾದರೂ ಪೂಜಿಸ ಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಭಾ || ಏಕೋ ವೇದಃ ಕೃತೇಹ್ಯಾಸೀ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಸ ತ್ರಿಧಾವಭವತ್ |
ಸ ಏವ ಪಂಚಧಾ ಜಾತೋ ದ್ವಾಪರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ನೈ ಯುಗಂ |
ಉತ್ಸನ್ನಃ ಸ ಕಲಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ವೇದಃ ಪ್ರಾಯೇಣ ಸರ್ವಶಃ ||

ತಾ || ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ವೇದವು ಒಂದೇ ಆಗಿತ್ತು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಅದೇ ವೇದವು ಮೂರಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿ ಅದೇ ವೇದವು ಐದಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪ ಟ್ತು. ಅದೇ ವೇದವು ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಮಲಿನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಮರೆಯಾಗಿಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಮುಖ್ಯೋ ಧರ್ಮಃ ಕಾರ್ತಯುಗೋ ವರ್ತಿಸ್ಯಃ ಕಲಾವಸಿ |
ತ್ರೇತಾದೌ ತದಶಕ್ತ್ಯಾ ಹಿ ಧರ್ಮೋನ್ಯಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||

ತಾ || ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಾದರೂ ಕೃತಯುಗದ ಮುಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳನ್ನೇ ಆಚರಿಸತ ಕ್ಕಿದ್ದು. ಹಾಗೆ ಆಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ತರಾದವರನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ತ್ರೇತಾದಿ ಇತರ ಯುಗಧರ್ಮ ಗಳೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಭಾ || ಕೃತೇ ಭಾಗವತಾಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಶ್ಚ ಪುರುಷಾಸ್ತುಧಾ |
ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಭಿನ್ನವಿಷಯಾಸ್ತು ತಸ್ತೈವಿದ್ವಿತಾಂ ಗತಾಃ

ತ್ತಿದ್ದರು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಜನರು ಇತರ ವಿಷಯಾಸಕ್ತರು. (ಅಂದರೆ ಕರ್ಮದೇವತಾ ವಿಷಯಪರರಾದರು.) ಕಾರಣ, ವೇದಗಳೂ ತ್ರೈವಿದ್ಯಗಳು ಆದವು. (ಅಂದರೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆಧಿಪತ್ಯ, ಕಿಂಚಿದುತ್ತಮತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಾಮ್ಯ ಅವರಿಂದ ಹೀನತ್ವರೂಪ ಮೂರುವಿಧಾರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವು.)

ಭಾ || ತಸ್ಮಾದೇಕಃ ಸರ್ವವೇದೈರ್ಜ್ಞೇಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ |
ಪೂಜ್ಯೋ ಯಜ್ಞೈಃ ಸೋಪಚಾರೈರ್ಧೈರ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ |
- ಇತ್ಯಾದಿ ನಾರಾಯಣಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ತಾ || ಆದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವದಾ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ ಉಪಚಾರಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನು, ಧೈರ್ಯನು, ವಂದ್ಯನು, ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಹೀಗೆ ನಾರಾಯಣಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ವೇದವಾದಾಶ್ಚಾನುಯುಗಂ ಹ್ರಸಂತೀತಿ ಚ ನಃ ಶ್ರುತಿರಿತಿ ಭಾರತೇ ||

ತಾ || ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಇದೆ. 'ವೇದಗಳ ಅರ್ಥವು ಯುಗಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹ್ರಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ತತ್ವಯುಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದೆಂದು ನಾವು ಕೇಳಿರುವೆವು.'

ಭಾ || "ವೇದೈಶ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೈಶ್ಚ ಭಕ್ತಾಃ ಯಜ್ಞೈಸ್ತಥೈವಚ |
ದೃಶ್ಯೋಽಹಂ ನಾನೃಥಾ ದೃಶ್ಯೋ ವರ್ಷಕೋಟಿಶತ್ರೆರಸೀತ್ಯಾದಿ
ವಾರಾಹೇ" ||

ತಾ || ಮತ್ತು ವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ, ನಾನು ನೋಡಲು ಶಕ್ಯನಾಗುವೆನು. ಶತಕೋಟಿ ವರ್ಷಗಳಾದರೂ ಇತರ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ನಾನು ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯನಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಅತ್ರಾಪಿ "ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ ಕವಯೋ
ಯಾನೃಪಶ್ಚನ್ನಿ"ತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮವಿಷಯಾನುಪರವಿದ್ಯಾಮುಕ್ತಾಃ
"ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರೋವಾಚ ತಾಂ ತತ್ವತೋ
ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ" ಮಿತ್ಯಾರಭ್ಯಾರ್ಥವರ್ಣಾನೇನ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪರವಿದ್ಯಾ
ತ್ವೇನಾಹ ||

ತಾ || ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ "ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ... " ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ "ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ..." ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಅರ್ಥವಣಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಆದುದರಿಂದ ವೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವೆಂದೂ ಕರ್ಮಕಾಂಡವೆಂದೂ ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನಕಾಂಡವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಪರಮಾತ್ಮತತ್ವವು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುವ ಮತವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ನಿಖಿಲ ವೇದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ಪರವಿದ್ಯೆಗಳೇ ಆಗುವುವು.)

ಭಾ || ಚತುರ್ವೇದಸಂಸ್ಕಾರವತಾಮೇವ ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಅಧಿಕಾರ ಉಕ್ತಃ |
ತೇಪಾಮೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ ಶಿರೋವ್ರತಂ
ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಮಿತಿ | ಶಿರೋವ್ರತಮಿತ್ಯುಪಲಕ್ಷಣತ್ವೇನ ||

ತಾ || ನಾಲ್ಕು ವೇದಸಂಸ್ಕಾರಗಳುಳ್ಳವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಶಿರೋವ್ರತವನ್ನೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಯಾರು ಆಚರಿಸಿರುವರೋ ಅವರುಗಳಿಗೆವೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದೆ. (ಅದುದರಿಂದ ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೂ ಅಧಿಕಾರ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ). ಶಿರೋವ್ರತವೆಂಬುದು ಉಪಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೇ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡೋಣ.) ಶಿರೋವ್ರತವು ಅರ್ಥವೇದದವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರವಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಇದರಿಂದಲೇ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಭಾ || 'ಸ್ವವೇದವ್ರತಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವವೇದಗತಾಸ್ತಪಿ |
ಅಧಿಕಾರೋಽಸ್ತಿ ವಿದ್ಯಾಸು ನಾವೇದವ್ರತಿನಃ ಕ್ವಚಿದಿತಿ ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತೌ ||

ಅ || ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗಿದೆ. ಅವರವರ ವೇದಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವರಿಗೇ ನೇವೆ ಸರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧಿಕಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. ಸ್ವವೇದ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಂ || ಅಥ ಪರಾ | ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ ||

ಅ || ತದಕ್ಷರಂ=ಈ ನಾಶರಹಿತನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಯಯಾ ಅಧಿಗಮ್ಯತೇ=ಯಾವ ಋಗಾದಿಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಅಥ ಪರಾ=ಅವನು ಅವುಗಳೇ ಪರವಿದ್ಯೆಯು.

ಮಂ || ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣಮಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ
ತದಪಾಣಿಪಾದಂ ನಿತ್ಯಂ ವಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ | ತದ
ವ್ಯಯಂ ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ || ೬ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್=ಈ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಆದ್ರೇಶ್ಯಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯನು, ಅಗ್ರಾಹ್ಯಂ=ಗ್ರಹಿಸಲಶಕ್ಯನು, ಅಗೋತ್ರಂ=ಪ್ರವರಶೂನ್ಯನು, ಅವರ್ಣಂ=ಜಾತಿಶೂನ್ಯನು, ಅಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ=ಕಣ್ಣುಕಿವಿ ಇಲ್ಲದವನು, ಅಪಾಣಿಪಾದಂ=ಕೈಯು, ಕಾಲುಗಳು ಇಲ್ಲದವನು, ನಿತ್ಯಂ=ಶಾಶ್ವತನು, ವಿಭುಂ=ಸರ್ವೇಶ್ವರನು, ಸರ್ವಗತಂ=ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು, ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ=ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು, ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ=ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು, ತದವ್ಯಯಂ=ಆತನು ವಿಕಾರಶೂನ್ಯನು, ಎಂದು. ಧೀರಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ=ನೋಡುತ್ತಾರೆ, ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಾಕೃತ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ ದೇಹವೂ, ಅವಯವಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಚಿದಾನಂದ ಸ್ವರೂಪಿಯು. ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮನು, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯು, ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕಾರಣನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಮಂ || ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾನೋ
ಷಧಯಃ ಸಂಭವಂತಿ | ಯಥಾ ಸತಃ ಪುರುಷಾತ್ಕೇಶಲೋಮಾನಿ
ತಥಾಕ್ಷರಾತ್ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಂ || ೭ ||

ಅ || (ಪರಮಾತ್ಮನು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಕೆಲವು ಉಪಮಾನ
ಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸುವರು:) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಊರ್ಣನಾಭಿಃ=ಜಾಡರಹುಳವು, ಸೃಜತೇ=ಸೃಷ್ಟಿಸು
ತ್ತದೋ, ಹೊರಗೆ ಹಾಕುತ್ತದೋ, ಮತ್ತು ಗೃಹ್ಣತೇ=ಎಳಕೊಳ್ಳುತ್ತದೋ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=
ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಓಷಧಯಃ=ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು, ಸಂಭವಂತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ, ಸತಃ=ಜೀವನಂತ
ನಾದ, ಪುರುಷಾತ್=ಪುರುಷನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಕೇಶಲೋಮಾನಿ=ಕೂದಲುಗಳು (ಬೆಳೆಯುತ್ತ
ವೋ), ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಕ್ಷರಾತ್=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಇಹ ವಿಶ್ವಂ=ಈ ಜಗತ್ತು, ಸಂಭ
ವತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಜಾಡರಹುಳವು ತನ್ನ ದೇಹದಿಂದ ದಾರವನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕಿ ಮತ್ತು ಎಳೆ
ಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ತನ್ನ ಉದರದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಮತ್ತು
ಅಂತ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲೇ ಲೀನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಈ ಉಪಮಾನದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೂ,
ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಭೇದವೂ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತಿನ ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು
ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಜೀವಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಜೀವರು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸು
ವರು. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಭೇದವು ಈ ಉದಾಹರಣದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.
ಮತ್ತು ಜೀವರು ಪರತಂತ್ರರೆಂದು ವಿಧಿತವಾಗುವುದು. ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಪುರುಷನ ದೇಹದಲ್ಲಿ
ರೋಮಗಳು ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲ್ಪಡು
ವುದು. || ೭ ||

ಮಂ || ತಪಸಾ ಚೇಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ನಮಭಿಜಾಯತೇ | ಅನ್ನಾತ್ಮಾ
ಣೋ ಮನಃ ಸತ್ಯಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ || ೮ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ತಪಸಾ=ಆಲೋಚನೆಯಿಂದ, ಚೇಯತೇ=ಸಂಬಂಧನಾ
ಗುತ್ತಾನೆ. ತತಃ=ಆ ಆಲೋಚನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅನ್ನಂ ಅಭಿಜಾಯತೇ=ಅನ್ನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.
ಅನ್ನಾತ್=ಅನ್ನದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣವು, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯವು,
ಲೋಕಾಃ=ಲೋಕಗಳು, (ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.) ಕರ್ಮಸು=ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ, ಅಮೃತಂ=ಸ್ವರ್ಗ
ಮೋಕ್ಷಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ತಾ || ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ತತ್ತದಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಜಡಗಳೂ ಕೂಡ
ಸೂಚಿತವಾದವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮಂ || ಯಸ್ಯರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿದ್ಯಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮಯಂ ತಪಃ | ತಸ್ಮಾದೇತ
ದ್ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಮರೂಪಮನ್ಯಂ ಚ ಜಾಯತೇ || ೯ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ=ಸರ್ವಜ್ಞನೋ, ಸರ್ವವಿತ್=ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿ
ದವನೋ, ಯಸ್ಯ=ಯಾರಿಗೆ, ಜ್ಞಾನಮಯಂ=ಜ್ಞಾನಮಯನಾದ, ತಪಃ=ಆಲೋಚನೆಯೋ,
ತಸ್ಮಾತ್=ಆತನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ=ಈ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ನಾಮರೂಪಂ=
ನಾಮವೂ ರೂಪವೂ, ಅನ್ಯಂ=ಅನ್ಯವೂ, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚತುರ್ಮುಖಃ ||

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ ||

(ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ) ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸಿಕೊಂಡವನು ಚತುರ್ಮುಖನು.

ತಾ || ಚರಾಚರಾತ್ಮಕ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರ ದಿಂದಲೇ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವನು. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವನೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಉದ್ಭವಿಸಿದವನು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಜಡ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅವನಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸುವದೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಲಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪರಿಣಾಮವಾದವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತ ನಾಯಿತು. ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಜಗತ್ತಾಗಿ ವಿಕಾರ ಹೊಂದುವನೆಂದು ಹೇಳುವದೇ ಪರಿಣಾಮ ವಾದವು. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವದಲ್ಲದೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗುವದೆಂದೂ, ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವದೆಂದೂ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಪ್ರಥಮ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಖಂಡ ೨.

ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮುಮುಕ್ಷುವಿಗೆ ಸ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಭಗವದರ್ಪಣ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಮಾಡುವುದು ಅನತ್ಯಕವೆಂದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಮಂ || ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ||

ಅ || ತತ್=ಪರದೈಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ, ಏತತ್=ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸತ್ಯಂ=ಸಾಧುಗುಣಪೂರ್ಣನು.

ಭಾ || ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ಭಗವಾನ್ ||

ಅ || ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ=ಎಂಬುವನು ಭಗವಂತನು

ತಾ || ಇಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಸುಳ್ಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಾದ ಸತ್ಯವಚನವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಸತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದರ್ಥವು.

ಮಂ || ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ ಕವಯೋ ಯಾನ್ಯಪಶ್ಯಂಸ್ತಾನಿ ತ್ರೇತಾ
ಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ | ತಾನ್ಯಾಚರಥ ನಿಯತಂ ಸತ್ಯಕಾಮಾ
ಏಷ ನಃ ಸಂಥಾ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ || ೧ ||

ಅ || ಕವಯಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಮಂತ್ರೇಷು=ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ=ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಅಪಶ್ಯನ್=ತಿಳಿದರೋ, ತಾನಿ=ಆ ಕರ್ಮಗಳು, ತ್ರೇತಾಯಾಂ=ತ್ರೇತಾಯುಗ ದಲ್ಲಿ, ಬಹುಧಾ=ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸಂತತಾನಿ=ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಸತ್ಯಕಾಮಾ=ಎಲೈ ಶಾಸಕಾದಿ ಸತ್ಯಕಾಮರೇ! ತಾನಿ=ಆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ನಿಯತಂ=ನಿಯಮದಿಂದ, ಆಚರಥ=

ಖ. ೨. ಮಂತ್ರ ೩.

ಮಾಡಿರಿ ಏಷಃ=ಇದು, ವಃ=ನಿಮಗೆ, ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ=ಸುಕೃತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಪಥಾಃ=ಮಾರ್ಗವು.

ತಾ || ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಮಾಧ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಯೋಗ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವರು. ಈ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೃತಯುಗದ ಜನರು ಕೇವಲ ಭಗವದರ್ಪಣ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ಭಗವತ್ತೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸದಾ ಮಾಡುವರಾಗಿಯೂ, ತೃವಿಧ್ಯರು ಕರ್ಮಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಗವದರ್ಪಣೆ ಮಾಡುವರಾಗಿಯೂ ದ್ವೇಷಿಗಳು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಾದರೂ ಹರಿಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡದೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಯೇ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ, ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವೇದಪುರುಷರು ಉಪದೇಶಿಸುವರು. ಮೋಕ್ಷವು ದೊರೆಯಲಿಕ್ಕೆ ಇದೇ ಮಾರ್ಗವು.

ಭಾ || ತತ್ಪಾನಾಃ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾಚರಥ |

ತದಾ ಸಾಪಿ ಪರವಿದ್ಯಾ

ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ಲವಾ ಹ್ಯೇತೇ ಅದೃಥಾ ಯಜ್ಞರೂಪಾಃ ||

ತಾ || ಭಗವತ್ತೀತಿ ಕಾಮುಕರಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರಿ. ಆಗ ಕರ್ಮವಿದ್ಯೆಯಾದರೂ, ಪರವಿದ್ಯೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ (ಅಂದರೆ ಭಗವತ್ತೀತಿಯೇ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ) ಯಜ್ಞರೂಪಗಳಾದ ಕರ್ಮಗಳು ದೃಢವಲ್ಲದ ನಾವೆಗಳಂತೆ (ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿಸಲಾರವು).

ತಾ || ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಕರ್ಮನಿಂದೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಅದು ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಲ್ಲದ ಕರ್ಮನಿಂದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾಚರಥ' ಎಂದು ದೇವಯಜ್ಞ, ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಸಕಲ ಧರ್ಮಗಳೂ ಅನುಷ್ಠಿಸತಕ್ಕವೆಂದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದೇವಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಆ ಹೋಮಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಯದಾ ಲೇಲಾಯತೇ ಹೃಚಿಃ ಸಮಿದ್ಧೇ ಹವ್ಯವಾಹನೇ | ತದಾ ಜ್ಯಭಾಗಾ ವಂತರೇಣಾಹುತೀಃ ಪ್ರತಿಪಾದಯೇತ್ || ೨ ||

ಅ || ಸಮಿದ್ಧೇ=ಸಮಿತ್ತಿನಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ಜ್ವಲಿಸುವ, ಹವ್ಯವಾಹನೇ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಯದಾಚಿಃ=ಯಾವಾಗ ಜ್ವಾಲೆಯು, ಲೇಲಾಯತೇ=ಜ್ವಲಿಸುತ್ತದೋ, ತದಾ=ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಆಜ್ಯಭಾಗಾವಂತರೇಣ=ಪೂರ್ವ, ಅಪರ, ಆಜ್ಯ ಭಾಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಹುತೀಃ=ಚರು ಸಮಿಧಾದ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು, ಪ್ರತಿಪಾದಯೇತ್=ಕೊಡಬೇಕು.

ತಾ || ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಹೋಮಗಳು ದರ್ಶಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಇರದಿದ್ದರೆ ಅವು ನಿಷ್ಪಲವಾಗುವವಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗದ ಲೋಕಗಳು ದೊರೆಯದಂತೆ ಮಾಡುವವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಮದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಮನಾಗ್ರಯಣಮತಿಥಿನರ್ಚಿತಂ ಚ | ಅಹುತಮನ್ಯೈಶ್ವದೇವಮವಿಧಿನಾಹುತಮಾಸಪ್ತಮಾಂಸ್ತಸ್ಯ ಲೋರ್ಕಾ ಹಿನಸ್ತಿ || ೩ ||

ಅ || ಅಹುತಂ=ಹೋಮಾಭಾವವು, ಅಂದರೆ ಅಧಿಕಾರ ಇದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರೋಣವು, ಅವಿಧಿನಾಹುತಂ=ಅಗ್ನಿಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸದೆ ಮಾಡೋಣವು, ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ=ಅದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಂ=ಯಾರ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವು ಅನಾವಾಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿ ಪಕ್ಷಯಾಗಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಅನಾಗ್ರಯಣಂ=ಅಗ್ರಯಣ ಅಂದರೆ ಹೊಸಧಾನ್ಯದ ಕುರಿತು ಮಾಡುವ ಯಾಗ, ಇದರಿಂದ ರಹಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಅತಿಥಿವರ್ಜಿತಂ ಚ=ಅತಿಥಿಯಿಂದ ರಹಿತವಾದದ್ದು, ಅವೈಶ್ವದೇವಂ=ವೈಶ್ವದೇವ ಹೋಮಶ್ರಾದ್ಧಾದಿ ಪಿತೃಯಜ್ಞ, ಬಲಿಹರಣಾಖ್ಯ ಭೂತಯಜ್ಞ, ವೇದವಾಠಾಖ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞ ಇವುಗಳಿಂದ ರಹಿತವಾಗಿರುತ್ತದೋ, ತಸ್ಯ=ಅಂತಹರ, ಆಸಪ್ತಮಾನ್=ಭೂಲೋಕವನ್ನೂಂಭಿಸಿ ಸತ್ಯಲೋಕಪರ್ಯಂತಗಳಾದ, ಲೋಕಾನ್=ಲೋಕಗಳನ್ನು (ಎಳು ಜಿಜ್ಞೆಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು), ಹಿಂಸ್ತು=ನಾಶಮಾಡುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಆತನಿಗೆ ಉದ್ಧ್ವಲೋಕಗಳು ದೊರೆಯಲಾರವು). ಕಾರಣ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಾದಿಯಾಗಗಳನ್ನು ತತ್ತ್ವತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. || ೩ ||

ಮಂ || ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ | ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ ಚ ದೇವೀ ಲೇಲಾಯ ಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ || ೪ || ಏತೇಷು ಯಶ್ವರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾದಿದಾಯನ್ | ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯೋ ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿ ರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ || ೫ ||

ಅ || ಕಾಲೀ, ಕರಾಲೀ, ಮನೋಜವಾ, ಸುಲೋಹಿತಾ, ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ, ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ, ವಿಶ್ವರುಚಿ, ಎಂದೀ ಎಳುಹೆಸರುಳ್ಳ, ದೇವೀ=ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ, ಲೇಲಾಯ ಮಾನಾಃ=ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕ, ಇತಿ ಸಪ್ತ ಜಿಹ್ವಾಃ=ಅಗ್ನಿಯ ಈ ಎಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳು, || ೪ || ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು ಏತೇಷು=ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಈ ಜಿಹ್ವೆಗಳಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಯಥಾಕಾಲಂ=ವಿಹಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆಹುತಯಃ=ಅಹುತಿಗಳನ್ನು, ಆದಿದಾಯನ್=ಕೊಡತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಚರತೇ=ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ತಂ=ಅವನನ್ನು, ಸಿತಾಃ=ಈ ಅಹುತಿಗಳು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ದೇವಾನಾಂ ಏಕಃ ಪತಿಃ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಒಡೆಯನಾದವನು, ಅಧಿವಾಸಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿನಾಸಮಾಡುವನೋ, ತಂ=ಆಲೋಕವನ್ನು, ನಯಂತಿ=ಸೇರಿಸುತ್ತವೆ. ಮತ್ತು ತಂ=ಅವನನ್ನು, ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಯಃ=ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳು, ನಯಂತಿ=ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ.

ತಾ || ಕರ್ಮಿಗಳಾದ ಭಾಗವತರು ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು, ಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳು, ನೂರುಮುಷಿಗಳು ನೂರುಗಂಧರ್ವರು ನೂರುಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು. ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತೋಪಾಸಕರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರು. ಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು ದೇಹಾಲಂಬನರೆಂದೂ ಪ್ರತಿಮಾಲಂಬನರೆಂದೂ, ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವರು. ಮುಷಿಮೊದಲಾದ ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು ದೇಹಾಲಂಬನರು. ಅವರು ಅಂತರೂಪಾಸಕರು ಅಂದರೆ ತಮ್ಮ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರು. ಎಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರು ಪ್ರತಿಮಾಲಂಬನರು ಇವರು ಅಧಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಉತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು ತಮ್ಮ

ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಅಂದರೆ ಸ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ರಾಜನಾಗಿರುವ ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವರು. ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ದೇಹಾಲಂಬನರು ತಮ್ಮ ಆಹುತಿಗಳಿಂದ ಜತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ರಾಜನಾಗಿರುವ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವರು. ಪ್ರತಿಮಾಲಂಬನರು ಮಹರ್ಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಸೇರುವರು. ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೇಹ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವು ನಾಶವಾಗಿ ಅನಂತರ ವೈಕುಂಠವನ್ನು ಸೇರುವರು. ಸೂರಿಗಳಿಗೆ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದಕಾರಣ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು; ಈ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಈ ಅಧಿಕಾರಿ ವರ್ಗವು ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. || ೪ || ೫ ||

ಮಂ || ಏಹ್ಯೇಹೀತಿ ತಮಾಹುತಯಃ ಸುವರ್ಚಸಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಯಜಮಾನಂ ವಹಂತಿ | ಪ್ರಿಯಾಂ ವಾಚಮಭಿವದಂತ್ಯೋಚ್ಯಯಂತ್ಯ ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ || ೬ ||

ಅ || ಆಹುತಯಃ=ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ, ಸುವರ್ಚಸಃ=ಕಾಂತಿಮಂತರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಸೂರ್ಯಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನ, ರಶ್ಮಿಭಿಃ=ತನ್ನ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತಗಳಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ, ಯಜಮಾನಂ=ಮೂರು ವಿಧರಾದ ಯಜಮಾನರನ್ನು, “ಏಹ್ಯೇಹಿ=ಇತ್ತ ಬಾ! ಬಾ! (ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕು) ವಃ=ನಿಮಗೆ, ಸುಕೃತಃ=ಹರಿವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದ, ಪುಣ್ಯಃ=ಪುಣ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ=ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಲೋಕವು.” ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪ್ರಿಯಾಂ ವಾಚಂ=ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತನ್ನು, ಅಭಿವದಂತ್ಯಃ=ಹೇಳುವರಾಗಿ, ಅರ್ಚಯಂತ್ಯಃ=ಪೂಜಿಸುವರಾಗಿ, ತಂ=ಆ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಹಂತಿ=ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಭಗವದ್ಭಕ್ತನು ಮುಕ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಂತಿಮಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ- ಭಕ್ತಜೀವನು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ನಾಡ್ಯಂತರ್ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾ ದೇಹದಿಂದಲೂ ಹೊರಟುಹೋಗಿ ತುರಿಯವೆಂಬ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಸನ್ನಿಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರು ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯ ಅಂತರ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುವರು. ದೇಹಾಲಂಬನರು ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಲ್ಲದ ಸುಷುಮ್ನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ನಾಡಿಯಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಡುವರು. ಪ್ರತಿಮಾಲಂಬನರು ಪಿಂಗಲಾ ಎಂಬ ನಾಡಿಯ ಅಂತರ್ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವರು.

ಭಾ || ಭಗವದ್ವಿಷಯತ್ವೇನ ಕೃತ ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತಃ | ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ||

ತಾ || (ಸ್ವವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತವಾದ) ಈ ನಿಮ್ಮ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವು ಹರಿವಿಷಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಸುಕೃತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹರಿವಿಷಯಕವಾಗಿ ಮಾಡೋಣವೆಂದರೆ- ಯಾವುದೊಂದನ್ನೂ (ವಿಹಿತವಾದುದನ್ನು) ತಾನು ಮಾಡುವುದಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮಾಡುವುದು. ಸರ್ವಯಜ್ಞಭೋಕ್ತನೂ ಆತನೇ. ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಆತನೇ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾ ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು) ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವು.

ಭಾ || ನಿಷ್ಕಾಮಂ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಂ ಯನ್ನಿವೃತ್ತಮಿಹ ಚೋಚ್ಯತೇ |
ನಿವೃತ್ತಂ ಸೇವಮಾನಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಭ್ಯೇತಿ ಸನಾತನಂ ||

|| ಇತಿ ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತೌ ||

ತಾ || (ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಅಲ್ಪಫಲಗಳಲ್ಲಿ) ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದೆ ಭಗವಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡ ತಕ್ಕ ಯಾವುದೊಂದು ಕರ್ಮವಿದೆಯೋ, ಅದು ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಂತಹ ನಿವೃತ್ತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸನ್ನಿಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಸಸ್ಮೃತಿಯಿಲ್ಲು ಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಹಾಸ್ಯ ಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇ ||
ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ ||

ಅ || ಸ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಲೋಕಕ್ಕಾಶ್ರಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವನೋ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯ ಕರ್ಮವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷಯ ವಾದ ನೋಕ್ಷಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಅಲ್ಪಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ದಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರುತಿವಚನವಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || “ಸ ಹ ಯಜ್ಞಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ” ಇತ್ಯುಕ್ತಾ “ಏವಂ ಪ್ರವರ್ತಿತಂ ಚಕ್ರಂ ನಾನುಪರ್ತಯತೀ ಹ ಯಃ | ಅಘಾಯುರಿದ್ರಿಯಾರಾವೋ ಮೋಘಂ ಪಾರ್ಥ ಸ ಜೀವತಿ” || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || “ಸೃಷ್ಟವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಹಿತರಾದವರನ್ನಾಗಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳನ್ನು) (ಕಲ್ಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು) ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ” ಎಂಬೀ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿ ಆ ಮೇಲೆ “ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ! ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾತನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ) ಪ್ರವರ್ತಿತವಾದ ಭೂತಚಕ್ರವನ್ನು ಅಂದರೆ ಭೂತಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗಳಾದವುಗಳು ವೇದಗಳು. ಅವುಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವು. ಅದರಿಂದ ಕರ್ಮವು. ಕರ್ಮದಿಂದ ಯಜ್ಞವು. ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪರ್ಜಸ್ಯ. ಪರ್ಜಸ್ಯನಿಂದ ಅನ್ನವು. ಅನ್ನ ದಿಂದ ತಿರುಗಿ ಭೂತಗಳು ಎಂಬೀ ಚಕ್ರವನ್ನು ಯಾರು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆತನು ಪಾಪ ಮಯವಾದ ಆಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಕೇವಲ ವಿಷಯಭೋಗಾಸಕ್ತನಾಗಿ ವೃಥಾವಾಗಿ ಜೀವಿ ಸುತ್ತಾನೆ” ಎಂಬೀ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅನರ್ಥವು (ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ನಿಂದ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || “ಯಾಂತಿ ಮದ್ಯಾಜಿನೋಽಸಿ ಮಾಂ” ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || (ಮತ್ತೂ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ನಿಖಿಲಕರ್ತನು ಎಂಬಿತ್ಯಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಮಾಡಿ ತನಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಅನನ್ಯಭಾವದಿಂದ) ನನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವರು ನನ್ನನ್ನೇ ಹೊಂದು ತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || “ಅಹಂ ಹಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾನಾಂ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಪ್ರಭುರೇವ ಚ |
ನ ತು ಮಾಮಭಿಜಾನಂತಿ ತತ್ಪೇನಾತಶ್ಚೈವಂತಿ ತೇ” || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಇದಲ್ಲದೆ 'ನಾನೇ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುವವನು. ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು ಅನ್ಯದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವವರು ನನ್ನನ್ನು ಸರ್ವಯಜ್ಞಭೋಕ್ತೃವೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಸ್ವರ್ಗಭೋಗಾಂತರ ಅವರು ಅಭೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುವರು.' ಎಂದೂ (ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದರಿಂದಲೂ (ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.)

ಭಾ || ಯಸ್ತಾತ್ಪ್ರತಿರತೀವೇತ್ಯುಕ್ತಾಪಿ ಕುರ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಥಾಸಕ್ತ ಇತ್ಯೇವೋಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ||

ತಾ || “ಯಾವಾತನು ಭಗವದ್ಧರ್ತನದಿಂದ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೋ (ಆತನಿಗೆ ಕಾರ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು)” ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ‘ಕುರ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾನ್’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನಿಯು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಜ್ಞಾನಿಗೂ ಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯಕವು) ಇಲ್ಲಿ ಗೀತೆಯ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಕೂಡದು. ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞತ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿರುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯಕವಲ್ಲ. ವಿಹಿತಕರ್ಮಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಂತಹ ಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆತನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಫಲವು ಲಭಿಸುವುದಷ್ಟೇ; ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವು ಹೊರಟಿದೆ. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಉತ್ತರವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || “ಯೇ ತ್ವೇತದಭ್ಯಸೂಯಂತೋ ನಾನುತಿಷ್ಠಂತಿ ಮೇ ಮತಂ | ಸರ್ವಜ್ಞಾನವಿಮೂಢಾಂಸ್ತಾನ್ವಿದ್ಧಿ ನಷ್ಟಾನಚೇತಸಃ” || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || (‘ಕುರ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾನ್’ ಎಂಬೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕರ್ಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ಶಂಕಿಸಬಾರದು ಏಕೆಂದರೆ ‘ಮಯಿಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ’ ಎಂಬೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಅರ್ಜುನನ ಒಡನೆ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿ ‘ಯೇಮೇಮತಮಿದಂ’ ಎಂಬೀ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ‘ಯೇ ತ್ವೇತತ್’ ಎಂಬೀ ಪ್ರಕೃತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಮಹಾ ಅನರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.) “ಯಾರು ಹರಿಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆಯನ್ನು ಪಡುತ್ತಾ ನನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಸ್ವವಿಹಿತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಕೆಡುಕರು ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಮೂಢರೂ ಆದ ಜನರನ್ನು ನರಕಾದಿ ಅನರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸತಕ್ಕವರೆಂದು ತಿಳಿ” ಎಂದೂ ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಕಾರಣ ಜ್ಞಾನಿಗೂ ಇಷ್ಟಾನಿಷ್ಠ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸರಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವವಿಹಿತ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು.)

ಭಾ || “ಲೋಕೇಽಸ್ಮಿನ್ ದ್ವಿವಿಧಾ ನಿಷ್ಠಾ ಪುರಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಮಯಾಽನಘ |” ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ನಾತ್ರಾಶ್ರಮಾಂತರವಿರೋಧಃ ||

ತಾ || (ಹೀಗೆ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯಕವಾದರೆ ಯತಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮದಲ್ಲಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಲೋಪವೇ ಬರಬೇಕಾದೀತು. ಎಂದಾ ಶಂಕಿಸಿದರೆ) ‘ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ! ಈ ಅಧಿಕಾರವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯೊಗ, ಕರ್ಮಯೋಗವೆಂಬೀ ಎರಡು ಸಾಧನಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯು ಆಗುವುದೆಂದು ನನ್ನಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರೋಕ್ತ.

ವಾಗಿದೆ. ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಸ್ಥಾಶ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯತ್ಯಾಶ್ರಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಶಮದಮಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನರೂಪ ಜ್ಞಾನೋಪಾಯದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು. ಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಶ್ರಮೋಚಿತಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು.' ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ-ಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಯತಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಲೇ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ.)

ಭಾ || ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ |

ಕೃತೇ ತ್ವೇಕಪ್ರಕಾರೇಣೈವ ಸಂತತಾನಿ ||

ತಾ || (ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳು) ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುವುದು, ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೇನೇ ಪೂಜಿಸುವುದು ಎಂದು ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಶಿಷ್ಟರಿಂದ) ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಾದರೋ ವಿಷ್ಣುಪೂಜಾರೂಪವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಭಾ || (೧) ಅಗ್ನಿಷ್ವೇನಾದಿಭಿಯರ್ಚ್ಛೈಃ ಸರ್ವದೇವಸ್ಥಿತಂ ಹರಿಂ |

ಯಜಂತಿ ತಾಂಶ್ಚ ಕಾರಿತ್ವಾದ್ವಸುಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಥಾಽಯಜತ್ ||

(೨) ಪ್ರಥಮೈವೈವ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಯಜಂತೇ ದೇವತಾಗಣಾನ್ |

ಯಥಾ ಕೃತೇ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಸ್ತೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ತತಃ ||

-ಇತಿಪಾದ್ಯೇ ||

ತಾ || (೧) ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇನಾದಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದ ಹರಿಯನ್ನೂ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಕಾರಣ, ವಸುನಾಮುಕೆ ಪುರುಷನು ಆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನು. (೨) ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಾದರೋ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಮಾತ್ರ ಕೃತಯುಗದ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂತೂ ಬಹುಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿದವು (ಎಂದುಕೃತವಾಗಿದೆ.) ಎಂದೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪಾದ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯನಾಹುರ್ಯಮ್

ಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯನಾಹುಃ |

ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ದೇವತಮೋ ಜನಿತ್ರಂ ವಾಯೋಸ್ತಸ್ಮೈ

ಸೋಮಮೇಭ್ಯೋ ಜುಹೋಮಿ ||

ತಾ || (ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮವಿಷಯಕಗಳೇ ಹೇಗಾದುವು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಿದರೆ-) ಯಾವ ಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವರುಣನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸತ್ಯ(ವಾಯು)ನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೋ, ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅವರವರ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನೋ, ಯಾರಾದರೆ ವಾಯುದೇವರಿಗೂ ಜನಕನೋ ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ.

ವಾಯುದೇವರಿಗೂ, ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸೋಮಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹೋಮಿಸುವೆನು. (ಇದರಿಂದ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತರೂಪಕ್ಕೆನೇ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕ್ತ ವಾದಂತಾಯಿತು.)

ಭಾ || ಏವಂ ವಾಯೋಃ ಪಿತರಂ ವಿಷ್ಣು ಮೇವ ಯಜಂತಿ
ದೈವೈಃ ಸಹ ಯೇ ಕೃತೇ ಜನಾಃ |
ಏವಂ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಕೇಚಿದನ್ಯೇ ಪೃಥಕ್ತಾನಿಷ್ಟ್ವಾ
ವಿಷ್ಣಾವರ್ಪಯಂತೇ ನ ಚಾನ್ಯೇ || - ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ತಾ || 'ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಜನರು (ಇರುತ್ತಿದ್ದರೋ ಅಂತಹರು) ವಾಯು ದೇವರಿಗೂ ತಂದೆಯಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಉತ್ತಮರು ಪೂಜಿಸು ತ್ತಿದ್ದರು. ಇತರರು (ಮಧಮರು) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಥಮರು ಹೀಗೂ ಸಹ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಸ್ಲವಾ ಹ್ಯೇತೇ ಅದೃಢಾ ಯಜ್ಞರೂಪಾ ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಮವರಂ
ಯೇಷು ಕರ್ಮ | ಏತಚ್ಚೈಯೋಯೇಽಭಿನಂದಂತಿ ಮೂಢಾ ಜರಾ
ಮೃತ್ಯುಂ ತೇ ಪುನರೇನಾಪಿಯಂತಿ || ೭ ||

ಅ || ಏತೇ=ಭಗವಂತನನ್ನು ದೂಷಿಸದೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಯಜ್ಞರೂಪಾಃ=ಯಾಗದಂತೆ ತೋರುವವುಗಳು, ಅದೃಢಾಃ=ದೃಢವಲ್ಲದೆ ಇರುವ, ಸ್ಲವಾ ಹಿ=ದೋಷಗಳಂತೆ ಇರುವವುಗಳಾಗಿವೆ, (ಅಂದರೆ ಹರಕು ದೋಷಗಳಿಂದ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟುವವನು ಆಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದು ವಂತೆ ಇಂತಹ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾನಲ್ಲದೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಹೊಂದಲಾರನು). ಯೇಷು=ಯಾವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಂ-ಅಷ್ಟಾದಶ=ಹದಿ ನೆಂಟು ಪುರುಷರಿಗೆ, ಉಕ್ತಂ=ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ (ಅಥವಾ), ಅಷ್ಟಾದಶ=ಹದಿನೆಂಟು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, (೧೬ ಋತ್ವಿಜರು, ೧ ಯಜಮಾನ, ೧ ಸಭ್ಯ ಹೀಗೆ ೧೮ ಪುರುಷರು, ಯಾ ಋಗಾದಿ ೪ ವೇದಗಳು, ಶಿಕ್ಷಾದಿ ೬ ಅಂಗಗಳು, ಪುರಾಣ, ೧ ನ್ಯಾಯ, ೧ ಮೀಮಾಂಸಾ, ೧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ೧ ಆಯುರ್ವೇದ, ೧ ಧನುರ್ವೇದ, ೧ ಗಾಂಧರ್ವ, ೧ ಅರ್ಥ ಶಾಸ್ತ್ರ ೧, ಹೀಗೆ ೧೨ ವಿದ್ಯೆಗಳು), ಅವರಂ=(ಹರಿವಿಷಯವಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ನಿಕ್ಯಷ್ಟ ವಾದ, ಏತತ್ ಕರ್ಮ=ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಶ್ರೇಯಃ=ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ, ಯೇ ಮೂಢಾಃ= ಯಾವ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಅಭಿನಂದಂತಿ=(ತಿಳಿದು) ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಜರಾ ಮೃತ್ಯುಂ=ಮುಪ್ಪುಮರಣಗಳನ್ನು, ಪುನರೇವ=ತಿರುತಿರುಗಿ, ಅಪಿಯಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗನರಕ ಭೂಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ). || ೭ ||

ಮಂ || ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ನೇಷ್ಟ್ಯಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ
ಮನ್ಯಮಾನಾಃ ಜಂಘನ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾ ಅಂಧೇನ್ಯವ
ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ || ೮ ||

ಅ || ಅನಿದ್ಯಾಯಾಂ ಅಂತರೇ=ಅಜ್ಞಾನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ವೇಷ್ಯಮಾನಾಃ=ಸುತ್ತವೆ ಯಲ್ಲುಟ್ಟ (ಅಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನಾಚ್ಛಾದಿತರಾದ), ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ=ತಾವೇ ಪ್ರಜ್ಞಾ ವಂತರೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ, ಪಂಡಿತಮನ್ಯಮಾನಾಃ=ಅಪಂಡಿತರಾದರೂ ತಾವೇ ಪಂಡಿತರೆಂದು ತಿಳುಕೊಂಡಿರುವ, ಜಂಘನ್ಯಮಾನಾಃ=ಕುಟಲತನವುಳ್ಳ, ಮೂಢಾಃ=ಮೂರ್ಖರು, ಅಂಧೇನ= ಕುರುಡನಿಂದ, ನೀಯಮಾನಾಃ=ವೈಯಲ್ಪವನ್ನು, ಅಂಧಾ ಯಥಾ=ಕುರುಡರಂತೆ, ಪರಿಯಂತಿ= ತಿರುಗಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಕುರುಡನಿಗೆ ಕುರುಡನೇ ದಾರಿತೋರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಇಬ್ಬರೂ ಮಾರ್ಗತಪ್ಪಿ ಬಾವಿಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಅನಿತ್ಯ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಉರುಳಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ). || ೮ ||

ಮಂ || ಅನಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸ್ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯಭಿನಮಂತಿ ಬಾಲಾಃ | ಯತ್ಕರ್ಮಿಣೋ ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾತ್ತೇನಾತುರಾಃ ಪ್ಲೇಣಲೋಕಾಶ್ಚೈವಂತೇ || ೯ ||

ಅ || ಅನಿದ್ಯಾಯಾಂ=ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ, ಬಹುಧಾ=ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವರ್ತಮಾ ನಾಃ=ಇರುವ, ಬಾಲಾಃ=ಮೂಢರು, ಸ್ವಯಂಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತಿ=ತಾವೇ ಧನ್ಯರೆಂದು, ಅಭಿನಮಂತಿ=ತಿಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ರಾಗಾತ್=(ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಅನಿತ್ಯಸುಖ ಗಳಲ್ಲಿ) ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ, ಕರ್ಮಿಣಾಃ=ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಡಿಸತಕ್ಕವರೋ (ಆ ಕಾರಣ ದಿಂದ), ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ=ಹರಿಯನ್ನು ಜನ್ಮಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ತೇನ=ಅದೇ ಕಾರಣ ದಿಂದ, ಆತುರಾಃ=ಕಳವಳಗೊಂಡವರಾಗಿ, ಪ್ಲೇಣಲೋಕಾಃ=ಆ ಲೋಕವನ್ನು ಕಳಕೊಂಡವ ರಾಗಿ, ಜೈವಂತೇ=ಅಧೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೀಳುತ್ತಾರೆ. || ೯ ||

ಮಂ || ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ ನಾನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋ ವೇದ ಯಂತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ | ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಸುಕೃತೇ ತೇನುಭೂತ್ವಾ ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ವಾ ವಿಶಂತಿ || ೧೦ ||

ಅ || ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ-ಇಷ್ಟ=ಯಾಗವು, ಪೂರ್ತಂ=ಅನ್ನದಾನಾದಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು, ವರಿಷ್ಠಂ=ಮುಖ್ಯ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ, ಮನ್ಯಮಾನಾಃ=ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವವರು, ಪ್ರಮೂ ಢಾಃ=ಅತಿಮೂಢರಾದವರು, ಅನ್ಯತ್=ಭಗವದ್ರೂಪವಾದ, ಶ್ರೇಯಃ=ಅತಿಪ್ರಶಸ್ತ ವಸ್ತುವನ್ನು, ನ ವೇದಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ತೇ=ಅವರು, ಸುಕೃತೇ=ಪುಣ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ, ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ=ಸ್ವರ್ಗಪ್ರವೇಶದಲ್ಲಿ, ಅನುಭೂತ್ವಾ=ಅಲ್ಲವಾದ ಸ್ವರ್ಗಸುಖಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿ, ಇಮಂ ಲೋಕಂ=ಭೂಲೋಕವನ್ನಾಗಲಿ, ಹೀನತರಂ ವಾ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನಾಗಲಿ, ವಿಶಂತಿ=ಪ್ರವೇಶಿ ಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಕಿಂಚಿದುತ್ತಮತ್ವಂ ಜಾನಂತಃ ಇಮಂ ಲೋಕಮಾವಿಶಂತಿ |

ಸಾಮ್ಯಂ ಹೀನತ್ವಂ ವಾ ಜಾನಂತೋ ಹೀನತರಂ ತಮ ಏವ ವಿಶಂತಿ ||

ತಾ || ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಈ ಲೋಕ ವನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ, ಅವರಿಂದಲೂ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟತ್ವವನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳುಕೊಂಡವರು ಅನಿಕ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ದೇವೇಭ್ಯ ಉತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ರಾಜವದ್ಯಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |

ಯಾಜೀ ಸ ಮಾನುಷಂ ಯಾತಿ ಸಾಮ್ಯಹೀನತ್ವವಿತ್ತಮಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || ರಾಜನು ಹೇಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಮೇಲಾದವನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಗುಣಗಳಿಂದಲೇ ಉತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ಯಾರು ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಅಂಥಾ (ಕೊನೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ) ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವವನು ಮನುಷ್ಯಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಹೀನತ್ವವನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳಿಯುವವನು ತಮಸ್ಸನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || “ಶ್ರೈವಿದ್ಯಾಮಾಮಿತಿ” ತು “ಯೇಷ್ಯಸ್ಯ ದೇವತಾ ಭಕ್ತಾಃ” “ತೇಸಿ ಮಾಮೇವ ಕೌಂತೇಯ ಯಜಂತಿ” “ಅಹಂ ಹಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾನಾಂ ಭೋಕ್ತೇ”ತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ಅಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಯಾಜನಸ್ತ್ರೈವಿದ್ಯಾಃ ||

ತಾ || ಸಾಮ್ಯಾದಿ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಿಗಳು ಶ್ರೈವಿದ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಅಂಥವರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗ ಭೋಗದ ಕ್ಷಯಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಎಂಬೀ ವಚನವು ಆಸಂಗತವು ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಶ್ರೈವಿದ್ಯರು ನನ್ನನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುವುದಾದರೂ, ಯಾರು ಹರಿಯಿಂದ ಇತರರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ತರೋ ಅವರೂ ಕೂಡಾ, ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ ನನ್ನನ್ನೇ ಯಾಗಮಾಡುವರು. ನಾನಾದರೂ ನಿಖಲ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸರ್ವಯಜ್ಞ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಯಾರು ಯಾಗ ಮಾಡುವರೋ ಅಂಥವರೇ ಶ್ರೈವಿದ್ಯರೆಂದು ವಿನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತೂ ಶ್ರೈವಿದ್ಯರೆಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು, ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ತನೋ ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಗೀತಾವಿರೋಧ ಇಲ್ಲ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ತಪಃ ಶ್ರದ್ಧೇ ಯೇಽಭ್ಯಾಸವಸಂತಿ ಅರಣ್ಯೇ ಶಾಂತಾ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಭೈಕ್ಷಚರ್ಯಾಂ ಚರಂತಃ | ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪುಯಾಂತಿ ಯತ್ರಾವೃತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ || ೧೧ ||

ಅ || ಯೇ=ಯಾವ ಹರಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು, ಅರಣ್ಯೇ=ಪುಣ್ಯದೇಶದಲ್ಲಿ(ಇದ್ದು), ತಪಃ ಶ್ರದ್ಧೇ-ತಪಃ=ಕೃಚ್ಛ್ರಜಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿಯೂ ಯಾ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಯೂ, ಶ್ರದ್ಧೇ=ಆಸ್ತಿ ಕೃಬುದ್ಧಿ ಪೂರ್ವಕ ಯಾಗಾದಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು, ಅಭ್ಯಾಸವಸಂತಿ=ಮಾಡುವರೋ, ತೇ=ಆ, ಶಾಂತಾಃ=ಭಗವದಾಸಕ್ತರಾದ, ವಿದ್ವಾಂಸಃ=ಭಗವಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಭೈಕ್ಷಚರ್ಯಾಂ=ಭೈಕ್ಷ ಕರ್ಮವನ್ನು, ಚರಂತಃ=ಮಾಡುವವರಾಗಿ ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ=ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮಾರ್ಗದಿಂದ, ವಿರಜಾಃ=ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮ ರಹಿತರಾಗಿ, ಅಮೃತಃ=ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಪುರುಷಃ=ಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾ, ಅವ್ಯಯಾತ್ಮಾ-ಅವ್ಯಯ=ಶಬ್ದದೇಕಪ್ರಕಾರನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶಿಶುಮಾರರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಯತ್ರ=ಎಲ್ಲಿ (ಇದ್ದಾನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ), ಪ್ರಯಾಂತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾರೆ, ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯವು. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಪರೀಕ್ಷ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಕರ್ಮಚಿತಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನಿರ್ವೇದನಾ
ಯಾನ್ನಾಸ್ತೃಕೃತಃ ಕೃತೇನ | ತದ್ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಸ ಗುರುಮೇವಾಭಿ
ಗಚ್ಛೇತ್ಸಮಿತ್ತವಾಣಿಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಂ || ೧೨ ||

ಅ || ಲೋಕಾನ್=ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಿಂದಿಂತರ ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಕರ್ಮಚಿತಾನ್=ಕಾಮ್ಯ
ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿತಗಳನ್ನಾಗಿ, ಪರೀಕ್ಷ್ಯ=(ಅಸಾರಾನಿತ್ಯವಾಗಿ) ತಿಳಿದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ=
ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯನು, ನಿರ್ವೇದಂ=(ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತತ್ಪಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ವೈರಾಗ್ಯ
ವನ್ನು, ಆಯಾತ್=ಪ್ರಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅಕೃತಃ=ನಿತ್ಯಪುನರ್ಭವಾದ ಮೋಕ್ಷವು, ಕೃತೇನ=
ಕರ್ಮದಿಂದ, ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ (ಸಿಗಲಾರದು), ತತ್=ಅದುದರಿಂದ, ಸಃ=ವಿರಕ್ತನಾದವನು,
ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ=ಮೋಕ್ಷಫಲಕ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ, ಸಮಿತ್ತವಾಣಿಃ=ಕೈಯಲ್ಲಿ ಸಮಿಧೆಯನ್ನು
ಹಿಡಕೊಂಡವನಾಗಿ, ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ=ವೇದಾಧ್ಯಾಪಕನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಂ=ಭಗವದ್ಭಕ್ತನಾದ,
ಗುರುಮೇವ=ಗುರುವನ್ನೇ, ಅಭಿಗಚ್ಛೇತ್=ಪ್ರಾಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (ಅಂತೂ ವೈರಾಗ್ಯವು ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ
ಸಾಧನವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು.) || ೧೨ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮೈ ಸ ವಿದ್ವಾನ್ ಉಪಸನ್ನಾಯ ಸವ್ಯಕ್ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತಾಯ
ಶಮಾನ್ವಿತಾಯ | ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರೋವಾಚ
ತಾಂ ತತ್ಸತೋ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ || ೧೩ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಅ || ಉಪಸನ್ನಾಯ=ಗುರುಶುಶ್ರೂಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ, ಸವ್ಯಕ್=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರಶಾಂತ
ಚಿತ್ತಾಯ=ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ (ವಿರಕ್ತನಾದ), ಶಮಾನ್ವಿತಾಯ=ಶಮಾದಿ ಗುಣಗ
ಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ, ತಸ್ಮೈ=ಆ ಶಾಸಕನಿಗೋಸ್ಕರ, ವಿದ್ವಾನ್=ಜ್ಞಾನಿಯಾದ, ಸಃ=ಆಂಗಿರ
ಋಷಿಯು, ಯೇನ=ಯಾವ ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಸತ್ಯಂ=ಅನ್ಯಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ,
ಪುರುಷಂ=ಗುಣಸಂಪೂರ್ಣನಾದ, ಅಕ್ಷರಂ=ನಾಶರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ತತ್ಸತಃ=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ,
ಪ್ರೋವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. (ಅಂತೂ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ವಸ್ತುವಿಚಾರದಿಂದಂಟಾದ ವೈರಾಗ್ಯವೂ, ಶಮ
ದಮಾದಿ ಸಂಪತ್ತೂ, ಮುಮುಕ್ಷು ಈ ಮೂರು ಶ್ರವಣಾದಿ ರೂಪವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು
ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) || ೧೩ ||

ಎರಡನೇ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಖಂಡ ೩.

ಮಂ || ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ | ಯಥಾ ಸುದೀಪ್ತಾನ್ವನಕಾದ್ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ ಸಹ
ಪ್ರಶಃ ಪ್ರಭವಂತೇ ಸರೂಪಾಃ | ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೋಮ್ಯ
ಭಾವಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರ ಚೈನಾಪಿಯಂತಿ || ೧ ||

ಅ || ತದೇತತ್=ಉಕ್ತವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳದ್ದು, ಸತ್ಯಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಯಾ ಉಕ್ತ
ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ ಪ್ರಮೇಯವೆಲ್ಲವೂ, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು, (ವಿಧ್ಯಾರ್ಥವಾದುದಲ್ಲ).
ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸುದೀಪ್ತಾತ್=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವಿಶಿಷ್ಟವಾದ, ಪಾನಕಾತ್=ಅಗ್ನಿಯಿಂದ,
ಸಹಸ್ರತಃ=ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ, ವಿಷ್ಣುಲಿಂಗಾಃ=ಬೆಂಕಿಕಿಡಿಗಳು, ಪ್ರಭವಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೋ,

ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಸೋಮ್ಯ=ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಖಾನಕನೇ! ಅಕ್ಷರಾತ್=ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ,
ವಿವಿಧಾಃ=ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ, ಸರೂಪಾಃ=ಪ್ರಕಾಶಯಂಕ್ತಗಳಾದ, ಭಾವಾಃ=ಪದಾರ್ಥಗಳು,
ಪ್ರಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ತತ್ತ್ವಂ ಚ=ಈ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಅಪಿಯಂತಿ=ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂ
ದುತ್ತವೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ದಿವ್ಯೋಹ್ಯಮೂರ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಸ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋಹ್ಯಜಃ |
ಆಪ್ರಾಣೋಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ || ೨ ||

ಅ || ಪುರುಷಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ದಿವ್ಯೋಹಿ=ಆತ್ಮಾತ್ಮರ್ಪಕನು. ಅಮೂರ್ತಃ=
ನಿಯತ ಪರಿಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವವನು. ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಃ=ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳು, ಆಂತರಪದಾರ್ಥ
ಗಳು ಇವು ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು. ಆಜೋಹಿ=ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನು. ಆಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾ
ಣಾಖ್ಯಕಲಾರಹಿತನು ಯಾ ಜಡಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯರಹಿತನು. ಅಮನಾಃ=ಜಡಮನೋ
ರಹಿತನು. ಶುಭ್ರೋಹಿ=ಶುದ್ಧನು(ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಪ್ರೀತಿಸುವವನು).
ಅಕ್ಷರಾತ್=ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ, ಪರತಃ=ಉತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೀತತ್ತ್ವದಿಂದ, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು.

ಭಾ || ಅಪರಂ ತ್ವಕ್ಷರಂ ಯಾ ಸಾ ಪ್ರಕೃತಿರ್ಜಡ ರೂಪಿಕಾ |
ಅಕ್ಷರಂ ಪರಮಂ ಶ್ರೀಸ್ತು ಪರತಃ ಪರಮುಕ್ಷರಂ ||
ವಾಸುದೇವಃ ಪರಾನಂದಃ ಇತಿ ಶ್ರೀವಿಧಮುಕ್ಷರಂ || ಇತಿ ಚ || ೨ ||

ತಾ || ಜಡರೂಪವುಳ್ಳ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಯಾವುದದೆಯೋ ಅದು ಅಪರಾಕ್ಷರವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳು
ತ್ತದೆ. (ಜಡಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ)ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಾದರೂ ಪರಮಾಕ್ಷರವೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.
ಪರಮಾನಂದ ಉಳ್ಳ ವಾಸುದೇವನು ಪರತಃ ಪರಾಕ್ಷರವೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಕ್ಷರವು
ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ | ಖಂ
ವಾಯುರ್ಜ್ಯೋತಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ || ೩ ||

ಅ || ಏತಸ್ಮಾತ್=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಜಾಯತೇ=
ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಮನಃ=ಮನಸ್ಸತ್ತ್ವವು, ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ=ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಖಂ=
ಆಕಾಶವು, ವಾಯುಃ=ಭೂತವಾಯುವು, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ಆಪಃ=ಜಲವು, ವಿಶ್ವಸ್ಯ=
ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಧಾರಿಣೀ=ಧಾರಕವಾದ, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯು, (ಅಂತು ಜಡ ತದಭಿಮಾನಿ
ಗಳು ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವವರಾದರು.) || ೩ ||

ಮಂ || ಅಗ್ನಿರ್ಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ನಿ
ವೃತಾಶ್ಚ ವೇದಾಃ | ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ
ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ || ೪ ||

ಅ || ಅಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಯು, ಮೂರ್ಧಾ=ಶಿರಸ್ಸು, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿನಾಮವುಳ್ಳದ್ದು. ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು (ಇನ್ನು ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಯಾಯ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು.
ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.) ಚಕ್ಷುಷೀ=ಕಣ್ಣು

ಗಳು, ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾ=ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು, ಶ್ರೋತ್ರೇ=ಕಿವಿಗಳು, ದಿಶಃ=ದಿಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು, ವಾಕ್=ಮಾತು, ವಿಸ್ಮತಾಃ=ವಿಸ್ತೀರ್ಣಗಳಾದ, ವೇದಾಃ=ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣವು, ವಾಯುಃ=ವಾಯುನಾಮಕವು. ಹೃದಯಂ=ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವು, ವಿಶ್ವಂ=ವಿಶ್ವನಾಮಕವು. ಸದ್ಭಾಷ್ಯಂ=ಚರಣಗಳಿಂದ, ಪೃಥಿವೀ=ಭೂಮಿಯು (ಹುಟ್ಟಿತು). ಏಷ ಹಿ=ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಅಂತೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವು, ನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಈ ಎರಡು ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ಇರುವುದೆಂದು ಉಕ್ತವಾದ ಹಾಗಾಯಿತು.

ಭಾ || ವಿಷ್ಣ್ವಂಗಾನಾಂ ಹಿ ನಾಮಾನಿ ದ್ಯುಭ್ಯಾದೀನಿ ತು ಸರ್ವಶಃ |
ಕ್ರೀಡಾದಿಶಕ್ತಿರೂಪತ್ವಾತ್ತಜ್ಜತ್ವಾದನ್ಯವಸ್ತುಸು || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ತದವಯವಜನ್ಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ದ್ಯು, ಅಗ್ನಿ, ಇತ್ಯಾದಿನಿಖಲ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಮಗಳಾಗಿವೆ.

(ಅಂತೂ ಭಗವದಂಗಳಿಗೂ, ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಸ್ತುತಃ ಸರ್ವಥಾ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ.) || ೪ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಧೋ ಯಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಃ ಸೋಮಾತ್ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಓಷಧಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ | ಪುಮಾನ್ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಿ ಯೋಷಿತಾಯಾಂ ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ || ೫ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಹರಿಯಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಾಖ್ಯದೇವತೆಯು, ಸಮಿಧಃ=ಯಜ್ಞಾಂಗಸಮಿಧೆಯು, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಹುಟ್ಟಿದವು), ಯಶ್ಚ=ಯಾವ, ಸೂರ್ಯಃ=ಅದಿತ್ಯನು, (ಇದ್ದಾನೋ ಆತನಿಂದಲೂ) ಸೋಮಾತ್=ಸೋಮಾಖ್ಯದೇವತೆಯಿಂದಲೂ (ಕೂಡಾ), ಸರ್ಪಜನ್ಯಃ=ವೃಷ್ಟಿಯು (ಹುಟ್ಟಿತು). ತದಭಿಮಾನಿಯೂ ಕೂಡಾ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅಂತಹ ಸರ್ಪಜನ್ಯನಿಂದ ಓಷಧಯಃ=ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿವೃಕ್ಷಗಳು (ಹುಟ್ಟಿದವು). ಪುಮಾನ್=ಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಸುದೇವನು, ಯೋಷಿತಾಯಾಂ=ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸನ್ನು, ಸಿಂಚತಿ=ಸೇಚನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಜಗತ್ತನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು.) ಪುರುಷಾತ್=ಪೂರ್ಣನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಂದ, ಬಹ್ವೀಃ=ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ, ಪ್ರಜಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಜೆಗಳು, ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ=ಹುಟ್ಟಿದರು.

ಭಾ || ವಾಸುದೇವಃ ಪುಮಾನ್ನಾಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಸಃ ಸ್ವಯೋಷಿತಿ |

ರಮಾಯಾಂ ಗರ್ಭಮದಧಾತ್ ಪ್ರಜಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜ್ಞಿರೇ ||

ಇತಿ ಚ || ೫ ||

ತಾ || ವಾಸುದೇವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪುಮಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಆತನು ತನ್ನ ಭಾರ್ಯೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವನ್ನಿಟ್ಟನು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. || ೫ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾದ್ಭವಃ ಸಾಮ ಯಜೂಂಸಿ ದೀಕ್ಷಾ ಯಜ್ಞಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಕೃತವೋ
ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ | ಸಂವತ್ಸರಶ್ಚ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಲೋಕಾಃ ಸೋಮೋ
ಯತ್ರ ಪವತೇ ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಃ || ೬ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಆಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಋಚಃ=ಋಗ್ವೇದವು, ತದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ,
(ಮೇಲೆಯೂ ತತ್ತದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.) ಸಾಮಂ=ಸಾಮವೇದವು,
ಯಜೂಂಸಿ=ಯಜುರ್ವೇದವು, ದೀಕ್ಷಾ=ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆಯು, ಯಜ್ಞಾಃ=ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳು,
ಸರ್ವೇ=ನಿಖಿಲಗಳಾದ, ಕೃತವಃ=ಸೋಮಯಾಗಗಳು, ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ=ದಕ್ಷಿಣೆಗಳು, ಸಂವತ್ಸರ
ಶ್ಚ=ಸಂವತ್ಸರವು, ಯಜಮಾನಶ್ಚ=ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು, ಯತ್ರ=ಎಲ್ಲಿ,
ಸೋಮಃ=ಸೋಮನು,(ಚಂದ್ರನು)ಪವತೇ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯತ್ರ=ಎಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಃ=
ಆದಿತ್ಯನು (ಕೂಡಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೋ), ಅಂಥಾ ಲೋಕಾಶ್ಚ=ಲೋಕಗಳು ಕೂಡಾ ಹುಟ್ಟಿ
ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಋಗಾದಿ ಕೆಲವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂತಲೂ ದೀಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾ
ದುತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಎಂತಲೂ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. || ೬ ||

ಮಂ || ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಬಹುಧಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ
ಪಶವೋ ವಯಾಂಸಿ | ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ವ್ರೀಹಿಯೌ ತಸಶ್ಚ ಶ್ರದ್ಧಾ
ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ವಿಧಿಶ್ಚ || ೭ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾಚ್ಚ=ಆ ಪುರುಷನಿಂದಲೇ, ಬಹುಧಾ=ಬಹುವ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ
ದೇಹ ಸ್ಥೂಲದೇಹ, ಲಿಂಗಜನ್ಯದೇಹ ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹುವ್ರಕಾರ), ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ಸಂಪ್ರ
ಸೂತಾಃ=ಹುಟ್ಟಿದರು. ಸಾಧ್ಯಾಃ=ಸಾಧ್ಯನಾಮಕ ಗಣದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯಾಃ=ಮನು
ಷ್ಯರು, ಪಶವಃ=ಪಶುಗಳು, ವಯಾಂಸಿ=ಹಕ್ಕಿಗಳು, ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ=ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ
ಎಂಬೇ ವಾಯುಗಳು, ವ್ರೀಹಿಯೌ=ಭತ್ತ ಧಾನ್ಯಗಳು, ತಸಶ್ಚ=ಕೃಚ್ಛ್ರಚಂದ್ರಾಯಣಾದಿ
ಗಳು, ಶ್ರದ್ಧಾ=ಆಸ್ತಿಕೃಬುದ್ಧಿಯು, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥನುಡಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ=ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯವು, ವಿಧಿಶ್ಚ=ಕರ್ಮವಿಧಾನವೂ ಕೂಡಾ, (ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹುಟ್ಟಿದವು).

ಮಂ || ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಮಿಧಃಸಪ್ತ
ಹೋಮಾಃ | ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾ
ಗುಹಾಶಯಾಂ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ || ೮ ||

ಅ || ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಹರಿಯಿಂದ, ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ=ಎಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, (ಚಕ್ಷು,
ಶ್ರೋತ್ರ, ಘ್ರಾಣ, ರಸನ, ತ್ವಕ್, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ), ಪ್ರಭವಂತಿ=ಹುಟ್ಟಿದವು, ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ=
ಎಳು ಇಂದ್ರಿಯಜನ್ಯ ಜ್ಞಾನಗಳು, ಸಮಿಧಃ=ಗಂಧಾದಿ ವಿಷಯಗಳು, ಅಂದರೆ ರೂಪ, ರಸ,
ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ, ಶಬ್ದ, ಇವು ಐದುವಿಷಯ), ಸಪ್ತಹೋಮಾಃ=ಎಳು ವಿಷಯೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧ
ಗಳು, (ಸೃಷ್ಟಿಗಳಾದವು). ಗುಹಾಶಯಾಂ=(ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಹುಟ್ಟುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ),
(ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ), ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ=ಎಳೇಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ನಿಹಿತಾಃ=ಇದಲ್ಲ
ಟ್ಟವುಗಳಾಗಿ, ಯೇಷು=ಯಾವ ಗೋಲಕಗಳಲ್ಲಿ, ಚರಂತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾವೋ, (ಅಂಥಾ)
ಇಮೇ=ಈವನ, ಸಪ್ತಲೋಕಾಃ=ಎಳುಗೋಲಕಗಳು (ಹುಟ್ಟಿದವು).

ಭಾ || ಸಸ್ತಾರ್ಚಿಸೋ ವೃತ್ತಯಃ | ಹೋಮಾಃ ಸಂಬಂಧಾಃ ||
 ಲೋಕಾಃ ಗೋಲಕಾಃ | ಗುಹಾಶಯಾಂ ಬುದ್ಧಾ ||
 “ಲೋಪಃ ಸಮಾನೇ” ಇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ ಏಕ ಯಕಾರ ಲೋಪಃ ||
 ಪ್ರತಿಪುರುಷಂ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ || ೮ ||

ತಾ || ಏಳುಅರ್ಚಿಸ್ಸುಗಳೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನಗಳು. ಹೋಮುಗಳೆಂದರೆ ಏನೆಯೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧಗಳು. ಲೋಕಗಳೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಳಕಗಳು. ಗುಹಾಶಯಾಂ ಅಂದರೆ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ‘ಲೋಪಃ ಸಮಾನೇ’ ಸಮಾನವಾದ ಶಬ್ದವು ಪರವಾದರೆ ಪೂರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಶಬರುವುದು. ಎಂಬೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಗುಹಾಶಯಾಯಾಂ) ಎಂಬಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಏಳೇಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿವೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ಅತಃ ಸಮುದ್ರಾಃ ಗಿರಯಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಅಸ್ಮಾತ್ಸ್ಯಂದಂತೇ ಸಿಂಧವಃ
 ಸರ್ವ ರೂಪಾಃ | ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋ ರಸಾಶ್ಚ ಯೇನೈಷ
 ಭೂತೈಸ್ತಿಸ್ವತೇ ಹ್ಯಂತರಾತ್ಮಾ || ೯ ||

ಅ || ಅತಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ, ಸರ್ವೇ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಸಮುದ್ರಾಃ=ಸಮುದ್ರಗಳು, ಗಿರಯಶ್ಚ=ಪರ್ವತಗಳು (ಕೂಡಾ ಹುಟ್ಟಿದವು). ಅಸ್ಮಾತ್=ಈ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಸಿಂಧವಃ=ನದಿಗಳು, ಸರ್ವರೂಪಾಃ=ಸರ್ವದಿಜ್ಞುಮಿಗಳಾಗಿ, ಸ್ಯಂದಂತೇ=ಹರಿಯುತ್ತವೆ. ಅತಶ್ಚ=ಈ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಸರ್ವಾಃ=ನಿಖಿಲಗಳಾದ, ಓಷಧಯಃ=ಧಾನ್ಯವಿಶೇಷಗಳು, ರಸಾಶ್ಚ=ಮಧುರಾದ ರಸಗಳು (ಹುಟ್ಟಿದವು). ಯೇನ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಭೂತೈಃ=ಭೂತಗಳಿಂದ (ಕೂಡಿಕೊಂಡು), ಅಂತರಾತ್ಮಾ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪಿಯಾಗಿ, ತಿಸ್ವತೇ=ಇರುತ್ತಾನೋ, ಏಷ ಹಿ=ಈ ಹರಿಯು, (ಈ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಿದನು).

ಮಂ || ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾಮೃತಂ |
 ಏತದ್ಯೋವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಸೋಽವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ ವಿಕಿರತಿ
 ಹ ಸೌಮ್ಯ || ೧೦ ||

ಅ || ಕರ್ಮ=ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ಮಯು, ತಪಃ=ಜ್ಞಾನವು(ಇದೇ ಮೊದಲಾದ), ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ=ಈ ನಿಖಿಲಧರ್ಮಸಮುದಾಯವು, ಪರಾಮೃತಂ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಪುರುಷ ಏವ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ(ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಆತನ ಧರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವೇ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.) ಏತತ್=ಈ ಯಾವ, ಗುಹಾಯಾಂ=ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ, ನಿಹಿತಂ=ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ವೇದ=ತಳಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಸೌಮ್ಯ=ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಎಲೈಶಾಸಕನೇ! ಅವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ=ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧವನ್ನು, ವಿಕಿರತಿ ಹ=ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಭಗವತಃ ಕರ್ಮ ಚೇಷ್ಟಾ ತಪೋ ಜ್ಞಾನಂ ಚ |
 ಪರಾಮೃತಾಖ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಭಗವಾನೇವ || ೯ ||

ತಾ || ಪರಮಾತ್ಮನ ಕರ್ಮ ಅಂದರೆ ಜೇಷ್ಠಿಯು, ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳು ಪರಾ ಮೃತನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪುರುಷ ಅಂದರೆ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಂದರೆ ಆತನ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಯೈಷಾ ಚೇಷ್ಟಾ ಭಗವತೋ ಯಚ್ಚ ಜ್ಞಾನಂ ಪರಾತ್ಮನಃ |
ತತ್ಸರ್ವಂ ಭಗವಾನೇವ ಯೇ ಚ ಧರ್ಮಾ ಬಲಾದಯಃ || ಇತಿ ಚ ||
ಸ್ವಾಭಾವಿಕೇ ಜ್ಞಾನ ಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || ೧೦ ||

ಇತಿ ತ್ವತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಅ || ಪರಮಾತ್ಮನ ಯಾವುದೊಂದು ಜೇಷ್ಠಿಯಿದೆಯೋ ಯಾವುದೊಂದು ಜ್ಞಾನ ವಿದೆಯೋ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಆತನ ಧರ್ಮಗಳಿನೆಯೋ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ. (ಅಂತೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಆತನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವೇ). ಹೀಗೂ ಸ್ತೂತ್ರಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. “ಜ್ಞಾನ, ಬಲ, ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ (ಪರಮಾತ್ಮನ) ಸ್ವಭಾವಗಳೇ ಅಂದರೆ ಸ್ವರೂಪವೇ” ಎಂದು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರ ಶ್ರುತಿಯೂ (VI-8) ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜಗತ್ಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೆಂದು ತಿಳುಕೊಂಡರೆ ಸಮಸ್ತ ಅಜ್ಞಾನವೂ ನಾಶ ವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದಂತಾಯಿತು.

ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಖಂಡ ೪.

ಮಂ || ಆವಿಃ ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಚರಂ ನಾಮಮಹತ್ಪದಂ | ಅಶ್ರೈತಸ್ಸರ್ವ
ಮರ್ಷಿತಮೇಜತ್ತಾಣನ್ನಿಮಿಷಚ್ಚ ಯತ್ || ೧ ||

ಅ || (ಪರಬ್ರಹ್ಮವು) ಆವಿಃ=ನಿತ್ಯಾಭಿವ್ಯಕ್ತವು, ಸನ್ನಿಹಿತಂ=ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸಮಾ ಪದಲ್ಲಿರುವುದು. ಗುಹಾಚರಂ=ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವುದು. ಪದಂ=ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ ವಾದುದು. ಮಹತ್=ಸರ್ವೋತ್ತಮವು. ನಾಮ=(ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಶ್ರೈತ=ಈ ರೀತಿ ಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ನಿಷತ್=ಸಾಮಾನ್ಯಜೇಷ್ಠಾಯುಕ್ತನಾದ, ಪ್ರಾಣತ್=ನಿಶೇವಜೇಷ್ಠಾ ಯುಕ್ತನಾದ, ನಿಮಿಷಚ್ಚ=ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ, ಯತ್=ಯಾವುದೊಂದು (ಅದೆಯೋ), ನಿತತ್ಸರ್ವಂ=ಇದೆಲ್ಲವೂ, ಅರ್ಷಿತಂ=ಆಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮಂ || ಏತಜ್ಞಾನಥ ಸದಸದ್ವರೇಣ್ಯಂ ಪರಂ ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ಯದ್ವರಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಜಾ
ನಾಂ | ಯದರ್ಚಿಮದ್ಯದಣುಭ್ಯೋಽಣು ಚ ಯಸ್ಮಿಂ ಲ್ಲೋಕಾ
ನಿಹಿತಾ ಲೋಕಿನಶ್ಚ || ೨ ||

ಅ || ಯತ್=ಯಾವ ಬ್ರಹ್ಮವು, ಸದಸದ್ವರೇಣ್ಯಂ=ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತ ನಿಖಿಲಪದಾರ್ಥ ಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವೋ, ವಿಜ್ಞಾನಾತ್=ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ, ಪರಂ=ಉತ್ತಮವೋ, ಪ್ರಜಾನಾಂ= ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ, ವರಿಷ್ಠಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವೋ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಅರ್ಚಿಮತ್=ವಿಷ

ಕಾಂಠಿಯುಳ್ಳುದೋ, ಯತ್=ಯಾವುದು, ಅಣುಭ್ಯಃ=ಅಣುವದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ, ಅಣು ಚ=ಅತ್ಯಣುವಾಗಿವೆಯೋ, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಲೋಕಾಃ=ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳು, ಲೋಕಿನಶ್ಚ=ಲೋಕಪಾಲರೂ ಕೂಡ, ನಿಹಿತಾಃ=ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೋ, ಏತತ್=ಇಂತಹ ಗುಣವುಳ್ಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪವನ್ನು, ಜಾನಥ=ತಿಳಿಯಿರಿ.

ಭಾ || ವಿಜ್ಞಾನಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಂ |

ನಾಭಿಹ್ರದಾದಿಹ ಸತೋಽಂಭಸಿ ಯಸ್ಯ ಪುಂಸೋ

ವಿಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿರಹಮಾಸನುನಂತಶಕ್ತೇಃ ||

- ಇತಿ ಭಾಗವತೇ || ೨ ||

ತಾ || ವಿಜ್ಞಾನ ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮವು) ಸರ್ವೋತ್ತಮವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ವಿಜ್ಞಾನವೇ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿವುಳ್ಳ ನಾನು ಜಲಶಾಯಿಯಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಆಗಾಧವಾದ ನಾಭಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದೆನೋ ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ (ಬ್ರಹ್ಮನ ವಚನ ವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನವೆಂಬೇ ಹೆಸರು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಂತೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಉತ್ತಮತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾದಹಾಗಾಯಿತು). || ೨ ||

ಮಂ || ತದೇತದಪ್ತರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ತದು ವಾಜ್ಮನಃ | ತದೇತ್ಸತ್ಯಂ | ತದ
ಮೃತಂ ತದ್ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಸೋಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ || ೩ ||

ಅ || ತತ್=ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿಗುಣವುಳ್ಳ, ಏತತ್=ಸೃಷ್ಟೃತ್ವಾದಿಗುಣವುಳ್ಳ, ಅಕ್ಷರಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮ=ನಿಖಿಲಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು. ಸಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪ್ರಾಣಃ=ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತೇರಕನು. ತದು=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ವಾಕ್=ವಾಕ್ಯಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ಮನಃ=ಮನಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಸತ್ಯಂ=ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕವು. ತತ್=ಅದೇ, ಅಮೃತಂ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತವು. ಸೋಮ್ಯ=ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನೇ! ತತ್=ಅಂತಿಹ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ವೇದ್ಧವ್ಯಂ=ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನಾಗಿ, ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿ. (ಅಂದರೆ ಧನುರ್ಧಾರಿಯು ಬಾಣದಿಂದ ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಚಿತ್ರೈಕಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಚಿತ್ರೈಕಾಗ್ರತೆಯನ್ನು ಹೊಂದು ಎಂದು ಅರ್ಥ).

ಭಾ || ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣಯನಾದ್ವಿಷ್ಣು ವರ್ಕ್ತೃತ್ವಾದ್ವಾಗುದೀರಿತಃ |

ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾಮಕಃ ||

- ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ || ೩ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಕಲ ಜೀವಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣ'ನೆಂತಲೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಭಾಷಣಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವಾಕ್'ಎಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ನಿಖಿಲ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಮನಃ' ಎಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಧನುರ್ಗೃಹಿತ್ವಾ ಪನಿಷದಂ ಮಹಾಸ್ತ್ರಂ ಶರಂ ಹ್ಯುಪಾಸಾನಿಶಿತಂ
ಸಂದಧೀತ | ಆಯಮ್ಯ ತದ್ಭಾವಗತೇನ ಚೇತಸಾ ಲಕ್ಷ್ಯಂ ತದೇವಾ
ಕ್ಷರಂ ಸೋಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ || ೪ ||

ಅ || ಸೋಮ್ಯ=ಶಾನಕನೇ! ಔಪನಿಷದಂ=ನಿಖಿಲವೇದಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಮಹಾಸ್ತ್ರಂ=(ವ್ಯಾಹೃತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕವಾದುದ
ರಿಂದ) ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರಣವರೂಪವಾದ, ಧನುಃ=ಧನಸ್ಸನ್ನು, ಗೃಹಿತ್ವಾ=ಹಿಡುಕೊಂಡು (ಅದರಲ್ಲಿ),
ಉಪಾಸಾನಿಶಿತಂ=ಶ್ರವಣಮನನಾದಿರೂಪ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ತೀಕ್ಷ್ಣೀಕೃತವಾದ (ಅಜ್ಞಾನ
ಸಂಶಯ ವಿಪರ್ಯಯ ರಹಿತವಾದ), ಶರಂ=ಬಾಣವನ್ನು, ಸಂದಧೀತ=ಕೂಡಿಸು. (ಆ
ಮೇಲೆ), ತದ್ಭಾವಗತೇನ=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಾ ಸಕ್ತವಾದ, ಚೇತಸಾ=ಅಂತಃಕರಣದಿಂದ, ತತ್=
ಆ ಶರಸಂಯೋಜಿತ ಧನಸ್ಸನ್ನು, ಆಯಮ್ಯ=ಶೆಳದು, ಲಕ್ಷ್ಯಂ=ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ, ತತ್=
ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಅಕ್ಷರಮೇವ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ವಿದ್ಧಿ=ತಿಳಿ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವದಾ ಧ್ಯಾನಾ
ಸಕ್ತನಾಗು.)

ಮಂ || ಪ್ರಣವೋ ಧನುಃ ಶರೋಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ | ಅಪ್ರ
ಮತ್ತೇನ ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಶರವತ್ತನ್ಮಯೋ ಭವೇತ್ || ೫ ||

ಅ || ಪ್ರಣವಃ=ಪ್ರಣವ ಮಂತ್ರವೇ, ಧನುಃ=ಧನಸ್ಸು. (ಅಂತೂ ಲಕ್ಷ್ಯವೇಧಕ್ಕೆ ಧನು
ಸ್ಸುವಿನಂತೆ ಸಾಧನವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಆತ್ಮಾ=ಮನಸ್ಸು, ಶರಃ=ಬಾಣವು.
(ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗುವುದರಿಂದ) ತತ್ ಬ್ರಹ್ಮ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮವು, ಲಕ್ಷ್ಯಂ=ಗುರಿಯಾದದ್ದಾಗಿ
ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ) ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ=ಪ್ರಮಾದ
ರಹಿತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, (ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯವು) ವೇದ್ಧವ್ಯಂ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸಲಿಕ್ಕೆ
ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು. (ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಸಕನು) ಶರವತ್=ಬಾಣದಂತೆ, ತನ್ಮಯಃ=
ಬ್ರಹ್ಮಾಸಕ್ತನು, ಭವೇತ್=ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀಚಾಂತರಿಕ್ಷಮೋತಂ ಮನಃ ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ
ಸರ್ವೈಃ | ತನೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಮನ್ಯಾ ನಾಚೋ ವಿಮುಂಚ
ಥಾಮೃತಸ್ಯೈಷ ಸೇತುಃ || ೬ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, ದ್ಯೌಃ=ಸ್ವರ್ಗವು, ಪೃಥಿವೀ=ಭೂಮಿ
ಯು, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ಚ=ಆಕಾಶವು ಕೂಡಾ, ಓತಂ=ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, ಸರ್ವೈಃ=ನಿಖಿಲ
ಗಳಾದ, ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ=ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ, ಸಹ=ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು,
ಓತಂ=ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿಯದೋ, ತಂ=ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ, ಏಕಂ=ಪ್ರಧಾನನಾದ, ಆತ್ಮಾ
ನಮೇವ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಜಾನಥ=ತಿಳಿಯಿರಿ. (ಶ್ರವಣ ಮನನಾದಿ ರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನ
ವನ್ನು ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ.) ಅನ್ಯಾಃ=ಇತರ ದೇವತಾವಿಷಯಕಗಳಾದ, ನಾಚಃ=ಮಾತು
ಗಳನ್ನು, ವಿಮುಂಚಥ=ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿರಿ (ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಟವಿನ ಪರಿವಾರಕರಿಂದು
ಪೂಜಾ ಮಾಡಬೇಕಲ್ಲದೆ ಪ್ರಧಾನರೆಂದು ಪೂಜಾಮಾಡಕೂಡದು.) ಏಷಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ,
ಅಮೃತಸ=ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯಕ್ಕೂ ಕೂಡಾ, ಸೇತುಃ=ಆಶ್ರಯಭೂತನು.

ಭಾ || ಅಮೃತಸ್ಯ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸೇತುಃ || || ೪ || ೫ ||

ಓಂ ಮುಕ್ತೋಪಸ್ಯ ಸ್ಯ ವ್ಯಸದೇಶಾತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ.) || ೧ || ೪ || ೨ ||
ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ ಇತ್ಯಾದೇಃ || ೬ || (ಸಹಸ್ರನಾಮ) ಭಾರತ.

ತಾ|| ಅಮೃತಸ್ಯ ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇತುವಿನಂತೆ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. (ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು) ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಭೂತನು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಗೀತಾರೂಪವಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವಚನದಿಂದಲೂ, (ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು). || ೬ ||

ಮಂ || ಆರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ | ಸ ಏಷೋಂತ
ಶ್ವರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ || ೭ ||

ಅ || ರಥನಾಭೌ=ರಥಚಕ್ರದಲ್ಲಿ, ಆರಾ ಇವ=ಅಚ್ಚುಮರಗಳಂತೆ, ಯತ್ರ=ಯಾವ ದೇಹಸ್ಥಾನದ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ನಾಡ್ಯಃ=ಬ್ರಹ್ಮನಾಡ್ಯಾದಿನಾಡಿಗಳು, ಸಂಹತಾಃ=ಸಂಬಂಧಗಳಾಗಿ ನೆಯ್ಯೋ, ಸಃ=ಆ, ಏಷಃ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಬಹುಧಾ=ವಿಶ್ವಾದಿ ಅನೇಕರೂಪಗಳಿಂದ (ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ), ಜಾಯಮಾನಃ=ಪ್ರಾರಂಭವಿಸುವವನಾಗಿ, ಅಂತಃ=ಶರೀರದೊಳಗೆ, ಯಾ ನೇತ್ರಾದಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಚರತೇ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೭ ||

ಮಂ || ಓಮಿತ್ಯೇವ ಧ್ಯಾಯತ ಆತ್ಮಾನಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ವಃ ಪಾರಾಯ ತಮಸಃ
ಪರಸ್ತಾತ್ || ೮ ||

ಅ || ಆತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಓಮಿತ್ಯೇವ=ಅಶೇಷಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿಯೇ, ಯಾ ಋಗಾದಿನಿಖಿಲಶಾಸ್ತ್ರವೇದ್ಯನನ್ನಾಗಿಯೇ, ತಮಸಃ=ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ, ಪರಸ್ತಾತ್=ಉತ್ತಮವಾದ ಶ್ರೀತತ್ವದಿಂದ, ಪಾರಾಯ=ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಹರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಯಾ ಮುಕ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಧ್ಯಾಯತ=ಧ್ಯಾನಮಾಡಿರಿ. (ಹೀಗೆ ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಆತನ ಜ್ಞಾನ ವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ) ವಃ=ನಿಮಗೆ, ಸ್ವಸ್ತಿ=ಮಂಗಲವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಹೃದಯಸ್ಥಃ ಸದಾ ವಿಪ್ಲುಃ ಬಹುಧಾ ಭೈಕಧಾ ಭವನ್ ||

ಚರತಿ ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವಾಂತಃ ಸರ್ವಜೀವಾನ್ಮಿಯಾಮಯನ್

ಇತಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ || ೮ ||

ತಾ || ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ವಿಶ್ವಾದ್ಯನೇಕರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಏಕರೂಪಿಯಾದವನಾಗಿಯೂ ಅವತರಿಸುವನಾಗಿ ಶರೀರದ ಒಳಗೆ ನಿಖಿಲ ಜೀವರನ್ನೂ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಪ್ರವೃತ್ತದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದ ಭಾಗವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ಯಃ ಸರ್ವ ಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿದ್ಯಸ್ಯೈಷ ಮಹಿಮಾ ಭುವಿ | ದಿವ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ
ಪುರೇಹ್ಯೇಷ ವೈಷ್ಣೋಮ್ಯಾತ್ಮಾ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ || ೯ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ=ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನಉಳ್ಳವನು, ಸರ್ವವಿತ್=ನಿಖಿಲಕಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೋ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಏಷಃ=ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥಾ ಪ್ರದನಾದ, ಮಹಿಮಾ=ಮಾಹಾತ್ಮೆಯು, ಭುವಿ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೋ), ಏಷಃ=ಈ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಬ್ರಹ್ಮಪುರೀ=ದೇಹದಲ್ಲಿ, ದಿವ್ಯೇ ವೈಷ್ಣೋ=ಭೂತಾಕಾಶಾತ್ಮಕವಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಯಾವಾಗಲೂ ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೯ ||

ಮಂ || ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ ಪುತಿಷ್ಠಿ ಶೋಭನೇ ಹೃದಯಂ ಸನ್ನಿಧಾಯ | ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೇನ ಪರಿಸತ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ ಅನಂದರೂಪ ಮಮೃತಂ ಯದ್ವಿಭಾತಿ || ೧೦ ||

ಅ || ಮನೋಮಯಃ=ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ, ಪ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ-ಪ್ರಾಣ=ಪಂಚವಾಯುಗಳಿಗೂ ನಿಖಿಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ, ಶರೀರ=ದೇಹಕ್ಕೂ, ನೇತಾ=ಪ್ರೇರಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಅನ್ನೇ=ಅನ್ನವಿಹಾರವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಹೃದಯಂ=ಹೃದಯವನ್ನು, ಸನ್ನಿಧಾಯ=ಅಧಿಷ್ಠಾನೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ=ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ಯತ್=ಯಾವನು, ಅನಂದರೂಪಂ=ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಅಮೃತಂ=ದೇಹದಿಂದಲೂ ನಾಶಶೂನ್ಯವಾಗಿಯೂ, ವಿಭಾತಿ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೋ, ತತ್=ಅಂತಿಹರೂಪವನ್ನು, ಧೀರಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ವಿಜ್ಞಾನೇನ=ಪ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದಂಟಾದ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಪರಿಸತ್ಯಂತಿ=ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ಭಿದ್ಯತೇ ಹೃದಯಗ್ರಂಥಿಃ ಛಿದ್ಯಂತೇ ಸರ್ವಸಂಶಯಾಃ | ಕ್ಷೀಯಂತೇ ಚಾಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಸ್ಮಿನ್ ದೃಷ್ಟೇ ಪರಾವರೇ || ೧೧ ||

ಅ || ಪರಾವರೇ=ಉತ್ತಮರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಅವರರಾಗಿಉಳ್ಳ, ತಸ್ಮಿನ್=ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ದೃಷ್ಟೇಸತಿ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಹೃದಯಗ್ರಂಥಿಃ=ಅವಿದ್ಯಾಮೂಲಕರಾಗದ್ವೇಷ ಮೂಲಕವಾದ ಬಂಧವು, ಭಿದ್ಯತೇ=ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಸರ್ವಸಂಶಯಾಃ=ಅಜ್ಞಾನಮೂಲಕ ಸಂದೇಹ ವಿಷಯಗಳು, ಛಿದ್ಯಂತೇ=ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಸ್ಯ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯ, ಕರ್ಮಾಣಿ=ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಗಳು, ಕ್ಷೀಯಂತೇ=ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ, (ಅಂದರೆ=ಸಂಚಿತಗಳಿಗೆ ನಾಶವು ಆಗಾಮಿಗಳಿಗೆ ಅಸಂಬಂಧವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಭಾ || ಪರಾ ಅಸ್ಯ ವರಾಢ್ಯಸ್ಮಾತ್ ಸ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಾವರಃ || ೧೧ ||

ತಾ || ಅತ್ಯುತ್ತಮರಾದ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಕೂಡಾ, ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟರಾಗಿರುವರೋ ಅಂತಿಹ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪರಾವರ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || ೧೧ ||

ಮಂ || ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ ನಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಕಲಂ | ತಚ್ಚೈಭ್ರಂ ಚ್ಯೋತಿಷಾಂ ಚ್ಯೋತಿಶ್ಚ ದ್ಯದಾತ್ಮನಿದೋ ವಿದುಃ || ೧೨ ||

ಅ || ಹಿರಣ್ಮಯೇ=ಸುವರ್ಣಾತ್ಮಕನಾದ, ಪರೇ=ಉತ್ತಮನಾದ, ಕೋಶೇ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ, ವಿರಜಂ=ರಜೋಗುಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಶೂನ್ಯನಾದ, ನಿಷ್ಕಲಂ=ಷೋಡಶಕಲಾ ರಹಿತನಾದ, ಶುಭ್ರಂ=ಶುದ್ಧನಾದ, ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ=ತೇಜೋರೂಪಗಳಿಗೂ (ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ) ಜ್ಯೋತಿಃ=ಪ್ರಕಾಶಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಯತ್=ಯಾವ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಶಿಂಶುನಾರರೂಪಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಆತ್ಮವಿಧಿ=ಆತ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು, ವಿಧಿ=ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೋ, ತತ್=ಅದುದರಿಂದ, ತತ್=ಅಂಥಾ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು (ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕದ್ದು.)

ಭಾ || ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮಧ್ಯಗೋ ನಿತ್ಯಂ ತಪತ್ಯೇವ ರವಾಸ್ಥಿತಃ ||

ಇತಿ ಚ || ೧೨ ||

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಡುವನು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. || ೧೨ ||

ಮಂ || ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ ನೇಮಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುತೋನಯಮಗ್ನಿಃ | ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ || ೧೩ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಇಂಥಾ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನು, ನ ಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಚಂದ್ರತಾರಕಂ=ಚಂದ್ರನಕ್ಷತ್ರಾದಿಗಳು, ನ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಮಾಃ=ಈ, ವಿದ್ಯುತಃ=ಮಿಂಚುಗಳು, ನ ಭಾಂತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಯಂ=ಅಲ್ಪದೇಶವೃತ್ತಿಯಾದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, ಕುತಃ=ಹೇಗೆ? (ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.) ತರ ಭಾಂತಮೇವ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ, ಅನು=ಅನುಸರಿಸಿ, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವು, (ಸೂರ್ಯಾದಿಯು) ಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ತಸ್ಯ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ಭಾಸಾ=ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಜಗತ್ತು, ವಿಭಾತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ಸೂರ್ಯಾದಯಸ್ತಂ ನ ಭಾಸಯಂತಿ || ೧೩ ||

ತಾ || ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವರು.)

ಮಂ || ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಮಮೃತಂ ಪುರಸ್ತಾಧ್ಯಕ್ಷ ಪಶ್ಚಾಧ್ಯಕ್ಷ ದಕ್ಷಿಣ ತಶ್ಚೋತ್ತರೇಣ | ಅಧಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಚ ಪ್ರಸೃತಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಂ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವರಿಷ್ಠಂ || ೧೪ ||

ಅ || ಅಮೃತಂ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾದ, ಇದಂ=ಈ, ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಪುರಸ್ತಾತ್=ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಸೃತಂ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. ಪಶ್ಚಾತ್=ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, (ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯಿದೆ). ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ದಕ್ಷಿಣತಃ=ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತರೇಣ ಚ=ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧಶ್ಚ=ಅಧೋದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಊರ್ಧ್ವಂ ಚ=ಊರ್ಧ್ವಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, (ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿಯಿದೆ). ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಈ ಪರ

ಬ್ರಹ್ಮವೇ, ವಿಶ್ವಂ=ನಿಖಿಲ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಇದಂ=ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ, ವರಿಸ್ವಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮವು. (ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಅಚಿಂತ್ಯ ಅಸರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೃದಯಾದ್ಯಲ್ಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು ಸಂಗತವಾದುದು.

ಭಾ || ಇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ವಿಶ್ವಂ ಪೂರ್ಣಂ ಇದಮೇವ ವರಿಸ್ವಂ
ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ಇದಂ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಬಹುತ್ವಾತ್
ಬ್ರಹ್ಮವಿಷಯವೇದಂಶಬ್ದಃ || ೧೪ ||

ಇತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ತಾ || ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ವಿಶ್ವಂ (ಅಂದರೆ ನಿಖಿಲ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವು). ಈ ಬ್ರಹ್ಮವೇ ವರಿಸ್ವಂ=(ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು). ಇದಂ ಶಬ್ದಗಳು ಬಹುವರ್ತಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಋಕ್ಸಿಂಧ್ಯ ಇದಂ ಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. (ಅಂತೂ ಇದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಗತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ) ಹಾಗೂ ಈ ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಖಂಡ ೫.

ಮಂ || ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷಸ್ತು
ಜಾತೇ | ತಯೋರನ್ಯಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವತ್ತ್ಯನಶ್ಚನ್ನನ್ಯೋ ಅಭಿ ಚಾಕ
ಶೀತಿ || ೧ ||

ಅ || ಸಯುಜಾ=ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ (ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಯೋಗಶೂನ್ಯರಾದ), ಸಖಾಯಾ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಮಿತ್ರರಾದ, ಸುಪರ್ಣಾ=ಪಕ್ಷಿರೂಪರಾದ, ದ್ವಾ=ಜೀವೇಶರು, ಸಮಾನಂವೃಕ್ಷಂ=ದೇಹಾಖ್ಯವಾದ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷವನ್ನು, ಪರಿಷಸ್ತುಜಾತೇ=ಅಲಿಂಗನ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ, ತಯೋಃ=ಆ ಎರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯಃ=ಜೀವನು, ಪಿಪ್ಪಲಂ=ಅಶ್ವತ್ಥ ಫಲರೂಪವಾದ ದೇಹಜನಿತವಾದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು, ಸ್ವಾದ್ವ=ಅರುಚಿಯಾದುದನ್ನೇ ರುಚಿಯೆಂದು, ಅತಿ=ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯಃ=ಈಶ್ವರನು, ಅನಶ್ಚನ್=(ಅಸಾರ ಭಾಗವನ್ನೂ ಪಾಪ ಫಲವನ್ನೂ ಕೂಡ) ಸ್ವೀಕರಿಸದಿದ್ದವನಾಗಿ, ಅಭಿಚಾಕಶೀತಿ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾ || ಸ್ವಾದುವತ್ಪರ್ವದಾತಿ | ನ.ತು ಸ್ವಾದೈವ |

ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವಗ್ರೇ ತನ್ನೋ ನ ಶದ್ಯಃ

ಪಿತರಂ ನ ವೇದೇತ್ಯಜ್ಞಾನಂ ಸ್ವಾದುನಿಷೇಧಾತ್ ||

ತಾ || (ಜೀವನು ಅರುಚಿಯಾದುದನ್ನೇ) ಯಾವಾಗಲೂ ರುಚಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಾದುಪದಾರ್ಥವನ್ನೇ ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. (ಎಕೆಂದರೆ) ಯಾವಾತನು ಸರ್ವರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ ಆತನಿಗೆನೇ ಪುಣ್ಯರೂಪವಾದ ದೇಹಾಖ್ಯ ಅಶ್ವತ್ಥಫಲವನ್ನು ಭೋಗ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ನಾಶವುಳ್ಳ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಜಗಜ್ಜನಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನಿಗೆ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪುಣ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲವು ಭೋಗ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು (ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆನೇ ನಿಖಿಲಸಾರ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿ

ಸಾದಿಸಿ) ಅಜ್ಞರಾದ ಜೀವರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಸದಾರ್ಥಭೋಕ್ತೃತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಜೀವರಿಗೆ ಅಸಾರ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವು, ಪಾಪಫಲ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವು, ಎಂದುತ್ತವಾದಹಾಗಾಯಿತು).

ಭಾ || ಜೀವಾದ್ಯಮೇವ ನಾಶ್ವಾತಿ ಭಗವಾನ್ಮ ತು ನಾಶ್ವಾತ್ಯೇವ |
ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||
ಸ್ವಾತಂತ್ರೈಣೈವ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಾದ್ಬಾಹುಭೋಗಾಚ್ಚ ಸರ್ವದಾ |
ಅಭೋಕ್ತಾ ಚೈವ ಭೋಕ್ತಾ ಚ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರವ್ಯಯಃ ||
ಇತಿ ಚ ತತ್ಪ್ರಸಾರೇ ||

ತಾ || 'ತಸ್ಯೇದಾಹುಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಾರಸದಾರ್ಥ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ 'ಅನಶ್ವನ' ಎಂಬೀಪದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವರಿಂದ ಭೋಗಿಸಲುಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಸಾರವಾದ ಪುಣ್ಯಫಲವನ್ನೂ ನಿಖಿಲಪಾಪಫಲವನ್ನೂ ಇಪುಗಳನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲದೆ (ಸಾರಸದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಹಾ) ಭೋಗಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. (ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ) ಪೂಜ್ಯನಾಗಿಯೂ ನಾಶಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದಿಂದಲೇ ನಿಖಿಲಸದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ 'ಭೋಕ್ತಾ' ಎಂತಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಖಿಲದುಃಖಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸದಿರುವವನುಕ್ತ 'ಅಭೋಕ್ತಾ' ಎಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತತ್ಪ್ರಸಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಸಮಾನೇ ವೃಕ್ಷೇ ಪುರುಷೋ ನಿಮಗ್ನೋಽನೀಶಯಾ ಶೋಚತಿ
ಮುಹ್ಯಮಾನಃ | ಜುಷ್ಠಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮಿಶಮಸ್ಯ ಮಹಿ
ಮಾನಮಿತಿ ವೀತಶೋಕಃ || ೨ ||

ಅ || ಸಮಾನೇ ವೃಕ್ಷೇ=ದೇಹಾಖ್ಯ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ನಿಮಗ್ನಃ=ಮುಳುಗಿದ, (ಮನುತಾದ್ಯಭಿಮಾನವುಳ್ಳ), ಪುರುಷಃ=ಜೀವನು, ಅನೀಶಯಾ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಭಗವಂತಿಯಿಂದ, ಮುಹ್ಯಮಾನಃ=ಮೋಹಯುಕ್ತನಾಗಿ, ಶೋಚತಿ=ದುಃಖಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸಾಂಸಾರಿಕ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ). ಜುಷ್ಠಂ=ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ, ಈಶಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅನ್ಯಂ=ಜೀವನಿಂದಿತರನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಸ್ಯ=ಇಂಥಾ ಹರಿಯ, ಇತಿ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಜಗತ್ಪೃಷ್ಠತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ, ಮಹಿಮಾನಂ=ಮಾಹಾತ್ಮೆಯನ್ನೂ, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡುತ್ತಾನೋ, (ಆಗ) ವೀತಶೋಕಃ=ನಿಖಿಲಾನಿಷ್ಠ ನಿವೃತ್ತನಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ನಾಸ್ತೀಶೋಽಸ್ಯಾ ಯತೋಽನ್ಯೋ ಹಿ ತತೋಽನೀಶಾ ಹರೇರ್ಮುತಿಃ |
ತಯಾ ಮುಹ್ಯತಿ ಜೀವಸ್ತಮನ್ಯಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||
ಜೀವಾದನ್ಯಃ ಸ್ವತಂತ್ರೋಽಯಂ ಯತೋಽತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||
-ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ || ೨ ||

ತಾ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಹರೀಚ್ಛೆಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಲ್ಲವೋ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಭಗವಂತಿಯು 'ಅನೀಶಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಜೀವನು ಮೋಹವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದೇ

ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿರಲು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೋ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಅಂತೂ ಜೀವರಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು.) || ೨ ||

ಮಂ || ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ ಕರ್ತಾರಮಿಶಂ ಪುರುಷಂ
ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ | ತದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಪಾಪೇ ವಿಧೂಯ
ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾನ್ಯಮುಪೈತಿ || ೩ ||

ಅ || ಪಶ್ಯಃ=ನೋಡತಕ್ಕ ಜೀವನು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ=ಭಂಗಾರ ವರ್ಣ ಶರೀರವುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಕಾರಣನಾದ, ಕರ್ತಾರಂ=ಜಗತ್ಕರ್ತಾದ, ಪುರುಷಂ=ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಈಶಂ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ಪಶ್ಯತೇ=ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ತದಾ=ಆಗ, ವಿದ್ವಾನ್=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು; ಪುಣ್ಯಪಾಪೇ-ಪುಣ್ಯ=ಅನಿಷ್ಟಪುಣ್ಯವು, ಪಾಪೇ=ನಿಖಿಲ ಪಾಪವು ಇವುಗಳನ್ನು, ವಿಧೂಯ=ಬಿಟ್ಟು, ನಿರಂಜನಃ=ನಿರ್ಲೇಪನಾಗಿ, ಪರಮಂ ಸಾನ್ಯಂ=ನಿರ್ದುಃಖಪೂರ್ಣನಾದತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾನ್ಯವನ್ನು, ಉಪೈತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಪುಣ್ಯಂ ಚಾನಿಷ್ಟಂ ವಿಧೂಯ ||

ತಾ || ಅನಿಷ್ಟಪುಣ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ಅಂತೂ ಕಾಮ್ಯ-ಅಕಾಮ್ಯ ಎಂದು ಪುಣ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಕಾಮ್ಯವು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು. ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧವೆಂದು ಕಾಮ್ಯವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಪ್ರಾರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಭೋಗದಿಂದಲೇ ನಾಶವು. ಅಪ್ರಾರಬ್ಧವಾಗಿಯೂ ಅನಿಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಪುಣ್ಯವು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವಾಗುವುದು). || ೩ ||

ಮಂ || ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ವಿಭಾತಿ ವಿಜಾನನ್ವಿದ್ವಾನ್ ಭವತೇ
ನಾತಿನಾದೀ | ಆತ್ಮಕ್ರೀಡ ಆತ್ಮರತಿಃ ಕ್ರಿಯಾವಾನೇಷ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಂ
ವರಿಷ್ಠಃ || ೪ ||

ಅ || ಏಷಃ=ಈ, ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ=ಪ್ರಕೃತ್ಯಷ್ಟಜೇಷ್ಠಕನಾದ ಹರಿಯೇ, ಸರ್ವಭೂತೈಃ=ನಿಖಿಲ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಂದ, ವಿಭಾತಿ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವಜೀವರ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು. ನಾನು ಸ್ವತಂತ್ರನಲ್ಲ ಹೀಗೆ) ವಿಜಾನನ್=ತಿಳಿದ, ವಿದ್ವಾನ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು, ಅತಿನಾದೀ=ನಾನೇ ಕರ್ತನು ಇತ್ಯಾದ್ಯಯೋಗ್ಯನಾದುದನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನು, ನ ಭವತೇ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮಕ್ರೀಡಃ=ಹರಿಯು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಕ್ರೀಡೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕ, ಆತ್ಮರತಿಃ=ಹಂದರ್ಶನನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಸ್ವರೂಪಸುಖವುಳ್ಳ, ಕ್ರಿಯಾವಾನ್=ಭಗವದಾರಾಧನವೇ ಮುಖ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವುಳ್ಳ, ಏಷಃ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ, ವರಿಷ್ಠಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನು. (ಸ್ವಾವರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶಕನು.) || ೪ ||

ಮಂ || ಸತ್ಯೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಪಸಾ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯೇಣ ನಿತ್ಯಂ | ಅಂತಃ ಶರೀರೇ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯೋ ಹಿ
ಶುಭ್ರೋ ಯಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಯತಯಃ ಸ್ವೇಣದೋಷಾಃ || ೫ ||

ಅ || ಸ್ವೀಣದೋಷಾಃ=ದೋಷಶೂನ್ಯರಾದ, ಯತಯಃ=ಶ್ರವಣಾನ್ಯನುಕೂಲಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವರು, ಯಂ=ಯಾವ ಹರಿಯನ್ನು, ಅಂತಃಶರೀರೇ=ಶರೀರದೊಳಗೆ, ಪಶ್ಯಂತಿ=ನೋಡುತ್ತಾರೋ, ಏಷಃ=ಈದಾವ, ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಃ=ಜ್ಞಾನಪ್ರಚುರನಾದ, ಶುಭ್ರಃ=ಶುದ್ಧನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸತ್ಯೇನ=ಯಥಾರ್ಥನುಡಿಯಿಂದಲೂ, ತಪಸಾ=ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪೂರ್ವಕ ಭಗವದ್ಭಾಷನದಿಂದಲೂ, ಸಮ್ಯಗ್‌ಜ್ಞಾನೇನ=ಗುರುಪದೇಶದಿಂದ ಉಂಟಾದ ತತ್ವವಿಷಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ನಿತ್ಯಂ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ=ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವ್ರತದಿಂದಲೂ, ಲಭ್ಯಃ=ವ್ಯಾಪಿಸಲುಯೋಗ್ಯನು. || ೫ ||

ಮಂ || ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತಿ ನಾನ್ಯತಂ ಸತ್ಯೇನ ಸಂಥಾ ವಿತತೋ ದೇವ
ಯಾನಃ | ಯೇನಾಕ್ರಮಂತ್ಯುಷಯೋ ಹ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಾ ಯತ್ರ ತಪ್ತ
ತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಂ || ೬ ||

ಅ || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸತ್ಯಸ್ಯ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಪರಮಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ನಿಧಾನಂ=ಸನ್ನಿಧಾನವದೆಯೋ, ತತ್=ಆ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯನ್ನು, ಆಪ್ತಕಾಮಾಃ=ಮಹಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಋಷಯಃ=ಋಷಿಗಳು, ಯೇನ=ಯಾವ ದೇವಯಾನದಿಂದ, ಆಕ್ರಮಂತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾರೋ, ಸಃ=ಆದಾವ, ದೇವಯಾನಃ=ದೇವಯಾನ ಎಂಬ, ಪಂಥಾಃ=ಆರ್ಚಿರಾದಿಮಾರ್ಗವು, ಯೇನ=ಯಾವ ಸತ್ಯದಿಂದ, ವಿತತಃ=ನಿರ್ವಿತವಾಗಿಯದೋ, ತಂ=ಆ, ಸತ್ಯಮೇವ=ಸತ್ಯಾಖ್ಯ ಹರಿಯನ್ನೇ, ಜಯತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯತಂ=ಅನ್ಯತಪದಾಭಿಧೇಯವಾದ ಅಸುರಜಾತವನ್ನು, ನ ಜಯತಿ=ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. || ೬ ||

ಭಾ || ಸತ್ಯೋ ಹಿ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸದ್ಗುಣತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ಅಸುರಾಸ್ತದ್ವಿರುದ್ಧತ್ವಾದನ್ಯತಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ ||
ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿಧಾನಂ ತು ವೈಕುಂಠೋ ಲೋಕ ಉತ್ತಮಃ |
ಇತಿ ಚ || ೬ ||

ತಾ || ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸದ್ಗುಣಭರಿತನಾದುದರಿಂದ ಸತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಋತರೂಪನಾದ ಹರಿಗೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಸುರರು ಅನ್ಯತರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂಥಾ ಹರಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕುಂದುರಹಿತವಾದ ವೈಕುಂಠಲೋಕವು ಆಶ್ರಯವಾದುದು.

ಮಂ || ಬೃಹಚ್ಛ ತದ್ವಿನ್ಯಮಚಿಂತ್ಯರೂಪಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಚ್ಛ ತತ್ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಂ
ವಿಭಾತಿ | ದೂರಾತ್ಸದೂರೇ ತದಿಹಾಂತಿಕೇ ಚ ಸಶ್ಯಸ್ವಿಹೈವ
ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ || ೭ ||

ಅ || ಅಚಿಂತ್ಯರೂಪಂ=ಅಲೋಚಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲದ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ದಿವ್ಯಂ=ಅಲೌಕಿಕವಾದ, ಬೃಹತ್=ಗುಣಜನಪೂರ್ಣವಾದ, ತತ್=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು, ವಿಭಾತಿ=(ಮನುಷ್ಯೋತ್ಪಮರಿಗೆ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತ್=ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಾದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಂ=ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ, (ಅಣುವಿನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯಣುವಾದ), ತತ್=ಬಿಂಬರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು, (ಋಷಾದಿ ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ) ತೋರುತ್ತದೆ. ದೂರಾತ್ಸದೂರೇ=ಅತ್ಯಂತ

ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ, ಇಹ=ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂತಿಕೇ ಚ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು, ತತ್=ಆ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು, (ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನಿಗೆ). ತೋರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಯತ್ಸು=(ಅಂತೂಸ್ವಯೋ ಗ್ಯರೂಪವನ್ನು), ನೋಡತಕ್ಕ ನಿಖಿಲಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೂ, ಇಹೈವ=ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ, ಗುಣಾಯಾಂ=ಹೃದಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ನಿಹಿತಂ=ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವಸ್ವಬಿಂಬರೂಪವು (ತೋರುತ್ತದೆ).

ತಾ || ಅಂತೂ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದರಿಂದ ಆಯಾ ವಿಧದ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಮಹರಾದಿ ನಿಖಿಲಲೋಕಗಳೂ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯಗಳು. ಇಂತಹ ಅಧಿಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನ ರಾದ ದೇವಾದಿಗಳು ಭಗವದ್ವರ್ತನದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವೈಕುಂಠಲೋಕಕ್ಕೇನೇ ಹೋಗುವರು. ಮಧ್ಯಮರಾದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳು ಬಿಂಬರೂಪ ಪರಬ್ರಹ್ಮದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಲೋಕವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೊಂದಿಯೇ ವೈಕುಂಠವನ್ನು ಸೇರುವರು. ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಧಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು. ಇವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು ಅಖಂಡಧ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ತಪಸ್ವಿ ನಿಂದ ತಪೋಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಮಧ್ಯಮರು ಯೋಗಬಲದಿಂದ ಜನಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವರು. ಅಧಮರು ಪಾದಯೋಗದಿಂದ ಮಹರ್ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವರು. ಈ ತ್ರಿವಿಧ ರಾದರೋ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟರಾಗಿ ಆ ಮೇಲೆ ಬಿಂಬದರ್ಶನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ || ಸರ್ವಗತ್ವಾತ್ತದ್ಧುರೇ ಅಂತಿಕೇ ಚ ||

ತಾ || ಆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಲಾಪ್ತದು.

ಮಂ || ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ನಾಸಿ ವಾಚಾ ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈಸ್ತಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ | ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಸ್ತತಸ್ತು ತಂ ಪಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಲಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ || ೮ ||

ಅ || (ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯವಸ್ತುವು) ಚಕ್ಷುಷಾ=ಚಕ್ಷುರಾದಿ ದೇನತಾಪ್ರಸಾದಗಳಿಂದ, ನ ಗೃಹ್ಯತೇ=ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚಾ=ವಾಗ್ದೇನತಾನುಗ್ರಹ ದಿಂದಲೂ, ನಾಸಿ=ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯೈರ್ದೇವೈಃ=ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಗಳಿಂದಲೂ, ತಪಸಾ=ಉಪವಾಸಾದಿ ವ್ರತದಿಂದಲೂ, ಕರ್ಮಣಾ=ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತಧರ್ಮ ಗಳಿಂದಲೂ, ನ=ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ=ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದ ವಾಯುಬ್ರ ಹ್ಮರೂ, ಪರಮಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಹರಿಯೂ ಇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಃ=ರಜಸ್ತಮೋ ಗುಣಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾಗದೇ ಇರತಕ್ಕ ಸತ್ತ್ವಗುಣವುಳ್ಳವನು (ಆಗುತ್ತಾನೆ). ತತಸ್ತು=ಆ ವಿಶು ದ್ಧಸತ್ತ್ವನಾದುದರಿಂದಲೇ, ನಿಷ್ಕಲಂ=ಷೋಡಶಕಲಾತ್ಮಕದೇಹಶೂನ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ= ಧ್ಯಾನಿಸುವವನಾಗಿ, ತಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪಶ್ಯತೇ=ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈರ್ಹರಿಂ ಪಶ್ಯೇಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ವಾಯುನಾ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪರಮಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ಹರಿಣಾ ತಥಾ ||

ಪ್ರಸನ್ನೇನೈವ ತಂ ಪಶ್ಯೇದನ್ಯೇನುಜ್ಞಾಪ್ರದಾಯಿನಃ ||

ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ವಾಯುಚತುರ್ಮುಖರಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹರಿಯನ್ನು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ನೋಡಲಾರನು. ಪ್ರಸನ್ನರಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದ ವಾಯುಚತುರ್ಮುಖರಿಂದಲೂ ಪರಮಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಹರಿಯಿಂದಲೂ (ಅಂತೂ ಇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ) ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡಲಾಗುವುದು. ಇತರರು ಅನುಕೂಲ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವರು. (ಅಂತೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಪ್ರೇರಕರಾದುದರಿಂದ ಭಗವದಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಾನುಕೂಲಜ್ಞಾನೋತ್ಪಾದಕರು.

ಭಾ || ಪೋಡಶಕಲಾಶರೀರೋ ನ ಭವತೀತಿ ನಿಷ್ಕಲಃ ||

ತಾ || (ಶ್ರೀಹರಿಯು) ಪೋಡಶಕಲಾಯುಕ್ತ ಶರೀರಿಯಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ 'ನಿಷ್ಕಲ'ನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪೋಡಶಕಲೆಗಳನ್ನು ವಜ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.)

ಭಾ || ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ |

ಆನಂದರೂಪಮನ್ಯತಂ ಯದ್ವಿಭಾತಿ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ೮ ||

ತಾ || ಯಾವಾಗ ಜೀವನು ಸುವರ್ಣದಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯ ಕಾಂತಿವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ (ಆಗ ಹರಿಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.) ಆನಂದಾತ್ಮಕ ಕರಚರಣಾದಿ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತವಾದ ಯಾವುದು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೋ (ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವು.) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷ್ಕಲನೆಂದರೆ ಪರರು, ಹೇಳುವಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯಾದಿಗುಣಗಳಿಲ್ಲದವನೆಂದಾಗಲೀ ಕರಚರಣಾತ್ಮಕ ಶರೀರವಿಲ್ಲದವನೆಂದಾಗಲೀ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳುಕೊಳ್ಳಕೊಡದು. || ೮ ||

ಮಂ || ಏಷೋಣುರಾತ್ಮಾ ಚೇತಸಾ ನೇದಿತವ್ಯೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣಃ ಪಂಚಧಾ ಸಂವಿವೇಶ | ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚಿತ್ತಂ ಸರ್ವಮೋತಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶುದ್ಧೇ ವಿಭವತ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ || ೯ ||

ಅ || ಪ್ರಜಾನಾಂ=ಸರ್ವಪ್ರಜೆಗಳ, ಸರ್ವಂ=ನಿಖಿಲವಾದ, ಚಿತ್ತಂ=ಮನೋಬುದ್ಧಿ ರಹಂಕಾರ ಚಿತ್ತಚೇತನವೆಂದು ಐದುವಿಧವಾದ ಮನಸ್ಸು, ಪ್ರಾಣೈಃ=ನಿಖಿಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ, ಓತಂ=ಅಶ್ರುತವಾಗಿದೆಯೋ, ಸ ಪ್ರಾಣಃ=ಅಂತಹ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ, ವಿಶುದ್ಧೇ=ನಿಷ್ಕಲನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಪಂಚಧಾ=ಪ್ರಾಣಾದಿ ಐದು ರೂಪಿಯಾಗಿ, ಸಂವಿವೇಶ=ಅಶ್ರುತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ಏಷ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ವಿಭವತಿ=ಬಹು ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಏಷಃ=ಇಂತಹ ಗುಣಯುಕ್ತನಾದ, ಅಣುಃ=ಅಣುರೂಪಿಯಾದ (ಅಣುರೂಪದಿಂದ ನಿಖಿಲಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ), ಆತ್ಮಾ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಚೇತಸಾ=ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣದಿಂದಲೇ, ನೇದಿತವ್ಯಃ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲರ್ಹನು. || ೯ ||

ಮಂ || ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ ಮನಸಾ ಸಂವಿಭಾತಿ ನಿಶುದ್ಧಸತ್ವಃ ಕಾಮಾ
ಯತೇ ಯಾಂತ್ವ ಕಾಮಾನ್ | ತಂ ತಂ ಲೋಕಂ ಜಯತೇ ತಾಂತ್ವ
ಕಾಮಾಂಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮಜ್ಞಂ ಹ್ಯರ್ಚಯೇದ್ಭೂತಿಕಾಮಃ || ೧೦ ||

ಇತಿ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಅ || ವಿಶುದ್ಧಸತ್ವಃ=ಭಗವದಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು, ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ=ಸ್ವರ್ಗಾ
ದಿ ಲೋಕವನ್ನು, ಮನಸಾ=ಚಿತ್ತದಿಂದ, ಸಂವಿಭಾತಿ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯಾಂತ್ವ=ಯಾವ,
ಕಾಮಾನ್=ಕಾಮ್ಯಮಾನವಿಸಯಗಳನ್ನು, ಕಾಮಯತೇ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, ತಂ ತಂ ಲೋ
ಕಂ=ಆಯಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು, ತಾನ್=ಆದಾವ, ಕಾಮಾಂತ್ವ=ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ, ಜಯತೇ=
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣ, ಭೂತಿಕಾಮಃ=ಭಾಗ್ಯವನ್ನಿಚ್ಛಿಸುವವನು, ಆತ್ಮಜ್ಞಂ=
ಭಗವಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು, ಆರ್ಚಯೇತ್=ಪೂಜಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯ.

ತಾ || ಅಂತೂ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಭಗವದಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯೂ ಪ್ರಸನ್ನನಾದರೆ ಭೂತಿ
ಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು
ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದುದು.

ಖಂಡ ೬.

ಮಂ || ಸ ವೇದೈತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ ಯತ್ರ ವಿಶ್ವಂ ನಿಹಿತಂ ಭಾತಿ
ಶುಭ್ರಂ | ಉಪಾಸತೇ ಪುರುಷಂ ಯೇ ಹ್ಯಕಾಮಾಶ್ಚೇ ಶುಕ್ರವೇತ
ದತಿವರ್ತಂತಿ ಧೀರಾಃ || ೧ ||

ಅ || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಂ=ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ, ಶುಭ್ರಂ=
ಶುದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು, ನಿಹಿತಂ=ಇದ್ದದ್ದಾಗಿ, ಭಾತಿ=ಶೋಭಿಸುತ್ತದೋ, (ವಾಯ್ವಾವಿಷ್ಟ
ಜೀವರಿಗೆ ವಾಯುದ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು) ಏತತ್=ಈ ದಾವ, ಪರಮಂ=
ಮುಖ್ಯವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ=ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಧಾಮ=ಗೃಹಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಮುಖ್ಯ
ವಾಯುವನ್ನು, ಸಃ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ
ಯಾವಾತನು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವನೋ ಆತನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗು
ವನು. ಆತನ ಜ್ಞಾನವಾಗೋಣ ಅಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯು ಆತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣದ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿ
ಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) ಅಕಾಮಾಃ=ಕಾಮಾದಿ ದೋಷಶೂನ್ಯರಾದ, ಯೇ=ಯಾರು, ಪುರು
ಷಂ=ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಉಪಾಸತೇ=ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾರೋ, ತೇ ಧೀರಾಃ=ಅಂತಹ ಧೀರರು, ಶುಕ್ರಂ=ಶೋಕರಹಿತವಾದ, ಏತತ್=ಈ ಬ್ರಹ್ಮ
ವನ್ನು, (ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ) ಅತಿವರ್ತಂತಿ=ಸಂಸಾರಕ್ಷೇತಗಳನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ,
ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯ.

ಭಾ || ಸ ಆತ್ಮಜ್ಞಾರ್ಚಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಧಾಮ ಪ್ರಾಣಂ ವೇದ |

ಯತ್ರ ವಿಶ್ವಂ ಪೂರ್ಣಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಹಿತಂ ||

ತಾ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಪೂಜಕನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮಂದಿರಭೂತನನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಕಾರಣ, ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮರೂಪತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲ.) ಯಾವ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಂ ಅಂದರೆ ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು (ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸತಕ್ಕದಾಗಿ) ಶೋಭಿಸುತ್ತದೋ (ಅದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಮಂದಿರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.)

ಭಾ || ಪ್ರಧಾನಂ ಧಾಮ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಪ್ರಾಣ ಏನ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||

ತಾ || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ (ವೈಕುಂಠಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಂದಿರವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಶ್ರುತಿಇರುತ್ತದೆ.)

ಭಾ || ಉಪಾಯೈರ್ಯೋ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ಪ್ರಾಣಸ್ಥಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ |

ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೇ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯಮಾವಿಷ್ಟೋ ಭವತಿ ಧ್ರುವಂ ||

ತಾ || ಯಾವಾತನು ಶ್ರವಣಮನನಾದ್ಯುಪಾಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿರಂತರವೂ ಇರುವುದು ನಿಶ್ಚಯವು.

ಭಾ || ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋರಾವೇಶ ಏನ ಹಿ |

ಪ್ರಾಣದ್ವಾರೇಣ ಯಜ್ಞಾನ್ ದೀಪನಂ ಜ್ಞಾನಿನಃ ಸದಾ ||

ತಾ || (ಯದ್ಯಪಿ) ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ. (ಆದಾಗ್ಯೂ) ಆತನಿಗೆ ಆವೇಶವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸಕನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣಪ್ರಸಾದದ್ವಾರಾ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಳವೆಯೋ ಅದೇ ಆವೇಶವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಆಲ್ಲದೆ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಲ್ಲ ಕಾರಣ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದಾಗ್ಯೂ ಪುನಃಪ್ರವೇಶ ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲ.)

ಭಾ || ಸನ್ನಿಧಾನಂ ಯಥಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಪಿಶಾಚಾಃ ಪುರುಷೇಷ್ವಪಿ |

ತತ್ರ ಸ್ಥಿತ್ವಾಪಿ ಭುಂಜಂತ ಆವಿಶೇಯುಃ ಪುನಶ್ಚ ತೇ ||

ಮಂತ್ರಾದಿಭಿಸ್ತಥಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸದಾ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಿತೋಽಪಿ ಸನ್ |

ಜ್ಞಾನದೀಪ್ತಾದಿಕಂ ಕುರ್ಯಾಜ್ಞಾನಿನಃ ಪುನರೇವ ತು || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಹೇಗೆ ಪಿಶಾಚಗಳು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ್ಯೂ ಅಲ್ಲಿದ್ದು ಭೋಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಮಂತ್ರಪಠಾದಿಮಿತ್ರಗಳಿಂದ ಪುನಃಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದಾ ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ತದಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮತ್ತು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುವವನೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.)

ಭಾ || ಏತಜ್ಞುಕ್ರಂ ಪ್ರತಿ ಅನ್ಯದತಿವರ್ತಂತೇ |

ಸರ್ವಂ ತೀರ್ತ್ವಾ ಹರಿಂ ಶುಕ್ರಂ ಪ್ರತಿ ವೃತ್ತಿರ್ಭವೇತ್ಪುನಃ ||

ಜ್ಞಾನಿನಃ ಸಾ ಹಿ ಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ಸೈವಾತ್ಮೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

ಇತಿ ಮಹಾವಾರಾಹೇ ||

ತಾ || ಈ ಶೋಕರಹಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿರಲಿಕ್ಕಾಗಿ) ಇತರನಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆತೀತಮಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ ನಿಖಲ ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಶೋಕರಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ಥಿತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. (ಯದೃಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಹರಿಯು ಸಾಲೋಕ್ಯವು ನಿತ್ಯಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕದೇ ಸಾಲೋಕ್ಯಾದಿರೂಪಮುಕ್ತಿಯು. ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿರಲಾರನು. ಎಂದು ಮಹಾವಾರಾಹದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಕಾಮಾನ್ಯಃ ಕಾಮಯತೇ ಮನ್ಯಮಾನಃ ಸ ಕಾಮಾಭಿರ್ಜಾಯತೇ
ತತ್ರ ತತ್ರ | ಪರ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಕೃತಾತ್ಮನಶ್ಚ ಇಹೈವ ಸರ್ವೇ
ಪ್ರವಿಲೀಯಂತಿ ಕಾಮಾಃ || ೨ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಕಾಮಾನ್=ಕಾಮ್ಯಮಾನವಿಷಯಗಳನ್ನು, ಮನ್ಯಮಾ
ನಃ=(ಯೋಗ್ಯಗಳನ್ನು) ತಿಳಿದವನಾಗಿ, ಕಾಮಯತೇ=ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, (ವಿಷಯದೃಷ್ಟಿ
ಯಿಂದ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾನೋ), ಸಃ=ಆತನು, ಕಾಮಾಭಿಃ=ವಿಷಯಗಳಿಂದೊಡ
ಗೂಡಿಯೇ, ತತ್ರ ತತ್ರ=ಆಯಾಯ ಭಾಗ್ಯವಂತ ಪುರುಷರ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ, ಜಾಯತೇ=
ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಪರ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ=ಯಥೇಷ್ಟವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದ, (ಅಥವಾ) ಮೋ
ಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಾಕಾದ ಭಗವದ್ವಕ್ತಾದಿಗಳುಳ್ಳ, ಕೃತಾತ್ಮನಶ್ಚ=ತ್ಯಜ್ಜಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಿಗೆ, ಇಹೈವ=
ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ, ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ=ನಾನಾವಸ್ತುವಿಷಯದ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳು, ಪ್ರವಿಲೀಯಂತಿ=
ನಿವೃತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ
ಶ್ರುತೇನ | ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾವಿವೃ
ಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಂ || ೩ ||

ಅ || ಆಯಂ=ಈ, ಆತ್ಮಾ=ತ್ರಿಹರಿಯು, ಪ್ರವಚನೇನ=(ಭಕ್ತಿಶೂನ್ಯವಾದ)ಸಚ್ಛಾ
ಸ್ತ್ರಪ್ರವಚನೆಯಿಂದಲೂ, ನ ಲಭ್ಯಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಮೇಧಯಾ=ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷ
ದಿಂದಲೂ, ಬಹುನಾ=ಬಹಳವಾದ, ಶ್ರುತೇನ=(ಭಕ್ತಿಶೂನ್ಯ) ಶ್ರವಣಮನನಗಳಿಂದಲೂ, ನ
ಲಭ್ಯಃ=ಸಿಗತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಏಷಃ=ತ್ರಿಹರಿಯೇ, ಯಮೇವ=ಯಾವಾತನನ್ನು, ವೃಣುತೇ=
(ಭಕ್ತನನ್ನಾಗಿ) ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ, (ಯಾರಿಗೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೋ) ತೇನ=ಆತನಿಂದಲೇ,
ಲಭ್ಯಃ=ಹೊಂದಬಲ್ಲಡತಕ್ಕವನು. (ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯನು) ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ಏಷಃ=ಈ
ಪ್ರಸನ್ನನಾದ, ಆತ್ಮಾ=ತ್ರಿಹರಿಯು, ಸ್ವಾಂ=ಸ್ವಕೀಯವಾದ, ತನೂಂ=ಶರೀರವನ್ನು,
ವಿವೃಣುತೇ=ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಬಲಹೀನೇನ ಲಭ್ಯೋ ನ ಚ ಪ್ರಮಾದಾತ್ತಪಸೋ
ನಾಪ್ಯಲಿಂಗಾತ್ | ಏತೈರುಪಾಯೈರ್ಯತತೇ ಯಸ್ತು ವಿದ್ವಾಂಸ್ತ
ಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾವಿಶತೇ ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ || ೪ ||

ಅ || ಅಯಂ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಹರಿಯು, ಬಲಹೀನೇನ=ಶ್ರವಣಮನನಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಬಲ ಶೂನ್ಯನಾದ ಪುರುಷನಿಂದ, ನ ಲಭ್ಯಃ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲು ಶಕ್ಯನಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾದಾತ್=ಭಗವದ್ವಿ ಸ್ಮರಣರೂಪವಾದ ಮನಶ್ಚಾಂಚಲ್ಯದಿಂದಲೂ, ಅಲಿಂಗಾತ್=ಅತಿಶ್ರದ್ಧಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ, ತಪಸೋ ವಾಪಿ=ದೇವಾದಿ ಪೂಜಾರೂಪ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಾಗಲೀ, ನ ಲಭ್ಯಃ=ಸಿಗತಕ್ಕವನಲ್ಲ. ಏತೈಃ= ಭಕ್ತಿಯುಕ್ತ ಶ್ರವಣಾದಿರೂಪಗಳಾದ, ಉಪಾಯೈಃ=ಉಪಾಯಗಳಿಂದ, ವಿದ್ವಾನ್=ಜ್ಞಾನಿ ಯಾದ, ಯಸ್ತು=ಯಾವಾತನು, ಯತತೇ=(ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ)ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ= ಆತನಿಗೇನೋ, ಏಷ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಹರಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುಂದಿರಬಾರತನಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುನನ್ನು, ವಿಶತೇ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಯಾರು ಶ್ರವಣಾದ್ಯುಪಾಯಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೋ ಆತನಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತನಾದ ತ್ರೀಹರಿಯು ವಾಯುದ್ವಾರಾ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) || ೪ ||

ಮಂ || ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯೈನಮೃಷಯೋ ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ವೀತ ರಾಗಾಃ ಪ್ರಶಾಂತಾಃ | ತೇ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಧೀರಾ ಮುಕ್ತಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಮೇವಾಪಿಯಂತಿ || ೫ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾದ, ಋಷಯಃ=ಋಷಿ ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳು, ಏನಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಕೃತಾತ್ಮನಃ=ಕೃತಕೃತ್ಯ ರಾಗಿ, ವೀತರಾಗಾಃ=ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ-ವರು, ಪ್ರಶಾಂತಾಃ=ಭಕ್ತಿರೂಪ್ಯಯುತರು, (ಆಗುತ್ತಾರೆ.) ತೇ=ಆ, ಧೀರಾಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಸರ್ವತಃ=ದೇಹಾದಿ ಬಂಧದಿಂದ, ಮುಕ್ತಾ ತ್ಮನಃ=ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಸರ್ವಗಂ=ತ್ರಿಹರಿಯನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ಸರ್ವಮೇವ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ತ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ, ಅಪಿಯಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆಯೇ ತ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬಾಹ್ಯಾಂತಃ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.)

ಭಾ || ಸರ್ವತೋ ದೇಹಾದೇರ್ಮುಕ್ತಾಃ ಸಂತಃ ಸರ್ವಗಂ ಭಗವಂತಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತಮೇವಾಪಿಯಂತಿ ||

ತಾ || 'ಸರ್ವತಃ' ಅಂದರೆ ಚರಮದೇಹ ಅವಿದ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಸರ್ವಗಂ ಅಂದರೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ನಿಖಿಲತತ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ ತ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆತನನ್ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ದೇಹಾದೇಃ ಸರ್ವತೋ ಮುಕ್ತಾಃ ಸರ್ವಗಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | ಪ್ರಾಪ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರವಿಶ್ಯಾಥ ಮೋದಂತೇಂತರ್ಬಹಿಸ್ತಥಾ || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || (ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ಚರಮದೇಹಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಬಂಧಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ ಪೃಥಿ ವ್ಯಾದಿ ಸರ್ವತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿಯೂ ಕ್ಷಾರಕ್ಷರ ನಿಖಿಲ ಪುರುಷರಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ತ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ವೇದಾಂತವಿಜ್ಞಾನಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ ಸನ್ಯಾಸಯೋಗಾದ್ಯತಯಃ
ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಾಃ | ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಪರಾಂತಕಾಲೇ ಪರಾಮೃತಾ
ತ್ವರಿಮುಚ್ಯಂತಿ ಸರ್ವೇ || ೬ ||

ಅ || ವೇದಾಂತವಿಜ್ಞಾನಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ, ವೇದಾಂತ=ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕ
ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಉಂಟಾದ, ವಿಜ್ಞಾನ=ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ
ನಿಶ್ಚಯಾಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ, ಸನ್ಯಾಸಯೋಗಾತ್=ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ನಿಖಿಲಕರ್ಮ ಸಮರ್ಪಣರೂಪ
ಉಪಾಯದಿಂದ, ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಾಃ=ಪರಿಶುದ್ಧನಾದ ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಯತಯಃ=ಪ್ರಯತ್ನ
ಶೀಲರು, ತೇ ಸರ್ವೇ=ಅವರೆಲ್ಲರೂ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು=ಸತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಪರಾಂತ
ಕಾಲೇ-ಪರ=ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ನೂರು ಆಯುಷ್ಯದ, ಅಂತಕಾಲೇ=ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ, (ಕೊನೆಯ ಹನ್ನೆ
ರಡು ವರ್ಷಗಳ ಅಂದರೆ ನೂರು ಆಯುಷ್ಯದ ಎಂಟು ಅಂಶಗಳ ಕಡೆಯ ಅಂಶದಲ್ಲಿ) ಪರಿ=
ಮಹರಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಪರಾಮೃತಾತ್=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯು
ಮಾನನಾದ ಪ್ರಕೃತಿಬಂಧದಿಂದ, ಮುಚ್ಯಂತಿ=ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಪರಾಂತಕಾಲೇ ಪರಿಮುಚ್ಯಂತಿ ||

ತಾ || ದೇವಾದಿ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ತತ್ತದ್ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಯಾ
ಯ ವೈಕುಂಠ, ಸತ್ಯ, ತಪ, ಜನ, ಮಹರ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಬ್ರಹ್ಮಾಯುಷ್ಯದ ಅಂತ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಮಹರ್ಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ತೊರೆದು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. || ೬ ||

ಮಂ || ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವ
ತಾಸು | ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಶ್ಚ ಆತ್ಮಾ ಪರೇಽವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ
ಏಕೀ ಭವಂತಿ || ೭ ||

ಅ || ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ=ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾನುಕರಾದ, ಕಲಾಃ=ಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ,
ಪಂಚದಶ=ಹದಿನೈದು ದೇವತೆಗಳು, ಗತಾಃ=ಮುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೋ (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ನಿಯಾನುಕರಾಗಿದ್ದಾರೋ, ಅವರು ಆ ಪುರು
ಷನ ಮುಕ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಆ ಮುಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನಿಗೂ ನಿಯಾನುಕರಾಗಿರು
ತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚ=ಕಲಾದೇವತೆಗಳಿಂದಿತರಾದ ನಿಖಿಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತಿ
ದೇವತಾಸು=ದೇವತಾಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭೂತರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ (ಇರುತ್ತಾರೆ.) ಕರ್ಮಾಣಿ=ಕರ್ಮಾ
ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪುಷ್ಕರಸು, ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ=ವಿಜ್ಞಾನನರೂಪನಾದ, ಆತ್ಮಾ ಚ=ಜೀವನೂ ಕೂಡ,
ಸರ್ವೇ=ನಿಖಿಲ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅವ್ಯಯೇ=ನಾಶರಹಿತನಾದ, ಪರೇ=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ, (ಮುಕ್ತ
ರಾಗಿ) ಏಕೀಭವಂತಿ=(ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಆತನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು) ಒಂದೇ
ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಅವಿರೋಧಶ್ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಮೇಕದೇಶಸ್ಥಿತಿಸ್ತಥಾ |

ಏಕೀಭಾವಸ್ಥಿಥಾ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ನೈಕೀಭಾವಃ ಸ್ವರೂಪಯೋಃ ||

ತಾ || (ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ಏಕೀ ಭವಂತಿ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸಾಲೋಕ್ಯಾದಿ ಐದು ವಿಧ
ವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ) ಅವಿರೋಧ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಏಕದೇಶ
ಸ್ಥಿತಿ ಎಂದು ಏಕೀ ಭಾವವು ಇಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಧವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯ

ವಿಲ್ಲ. (ಆದಕಾರಣ, ಅವಿರೋಧವೆಂದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವಿಕೆ. ಬಾಹ್ಯರು ರಾಜ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಏಕೀಭವಿಸಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರು ಒಮ್ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವೋ ಹಾಗೆ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇಂತಹ ಅವಿರೋಧರೂಪ ಏಕೀಭಾವವು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಎರಡುವಿಧವು. (೧) ಬ್ರಹ್ಮನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವಿಕೆಯು ಇದು ಸರ್ವಮುಕ್ತಸಾಧಾರಣವಾದುದು. (೨) ಬ್ರಹ್ಮನ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಯೋಜ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವಿಕೆಯು ಇನ್ನೊಂದು. ಇದು ಸಾಯುಜ್ಯಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಸಾದೃಶ್ಯರೂಪ ಏಕೀಭಾವವು ಎರಡುವಿಧವು. (೩) ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಮಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿರೂಪ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಒಂದು. (೪) ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ ಚತುರ್ಭುಜತ್ವಾದಿಗಳಿರುವಿಕೆಯು ಇನ್ನೊಂದು. ಏಕದೇಶ ಸ್ಥಿತಿರೂಪ ಏಕೀಭಾವವೆಂದರೆ ಗೋವುಗಳು ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡವು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವು ಎನ್ನುವಂತೆ (೫) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ವ್ಯಕ್ತರೂಪದಿಂದ ಭೂಮ್ಯಾದಿ ಪ್ರೇತದ್ವೀಪಪರ್ಯಂತವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೋ ಅಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತಿಳುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅಲ್ಲದೆ ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಲ್ಲ)

- ಭಾ || (೧) ಕುತೋಽಭೂತಸ್ಯ ಭವನಂ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯೈಕ್ಯಮೇವ ಹಿ |
 (೨) ಅತೋ ನದೀನಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ವಿರುದ್ಧಾನಾಂ ನೃಣಾಮಪಿ ||
 ಅಬ್ಧಿನಾ ಹರಿಣಾ ಚೈವ ತಥೈವ ಚ ನರಾಂತರೈಃ |
 ಏಕೀಭಾವಸ್ತು ಸಂಶ್ಲೇಷೋ ವಿರೋಧಸ್ಯ ಚ ವರ್ಜನಂ ||
 (೩) ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ ಕುತಸ್ತೇಷಾಂ ನಿತ್ಯಭಿನ್ನಸ್ವರೂಪಿಣಾಂ ||

ತಾ || (೧) (ಏಕೆಂದರೆ) ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇದ್ದು ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಐಕ್ಯವು ಹೇಗುಂಟಾದೀತು. (ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಆಗಲಾರದು). ಹರಿಯ ಅನತಾರರೂಪಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವೇ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನಂತರವೂ ಐಕ್ಯವೇ ಇರುತ್ತದೆ. (೨) ಆದಕಾರಣ ನದಿಗಳಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಯುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಮುದ್ರದಿಂದಲೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ, ಇತರ ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ಐಕ್ಯವೆಂದರೆ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಏಕಸ್ಥಾನಸ್ಥಿತಿರೂಪಸಂಬಂಧ ಹಾಗೂ ಐಕಮತ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. (ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ವಿಸಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.) (೩) ಕಾರಣ ನಿತ್ಯವು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಸ್ವಭಾವದವರಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಜೀವರೊಳಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾದೀತು.

- ಭಾ || ಹರೇರಪಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಮೇಕೀಭಾವೋ ಯದೋಚ್ಯತೇ |
 ಸಂಶ್ಲೇಷ ಏವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಸ್ಯ ನೋ ಭವಃ || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವೆಂತಲೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಅನಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದು ಹೊಸತಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದಲ್ಲ.

- ಭಾ || ಗತಾಃ ಮುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣಾದಿಸಂಚದಶಕಲಾರೂಪಾ ದೇವತಾಃ ||

ತಾ || ಪ್ರಾಣನೇ ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೈದು ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು 'ಗತಾಃ' ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದರು, (ಮುಕ್ತಿಯ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿದ್ದಂತೆ ಆ ಮೇಲೆಯೂ ಅವರೂ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ || ಅನ್ಯೇ ಚ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು
ದೇವತಾಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತಾಃ ||

ತಾ || ಕಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಇತರರಾದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಂದರೆ ದೇವತಾ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನಮಯೋ ಜೀವಶ್ಚ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಪ್ರನಿಶಂತಿ ||

ತಾ || ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಪುಷ್ಕರನೂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯನೆಂಬ ಜೀವನೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಪ್ರತಿಬಿಂಬೋ ಹರೇಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಸ್ಯ ಚಾನ್ಯಾಃ ಕಲಾಃ ಕ್ರಮಾತ್ |
ಕಲಾನಾಂ ದೇವತಾ ಅನ್ಯಾ ದೇವತಾನಾಂ ನರಾ ಅಸಿ ||

ತಾ || ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು, ಆತನಿಗೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಶ್ರದ್ಧಾದಿ ಕಲೆಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳು, ಆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು, ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೇಷು ಮುಕ್ತೇಷು ನರೇಷು ಚ ನಿಯಾಮಕಾಃ |
ತಿಸ್ಯಂತಿ ನಾತ್ರ ಸಂದೇಹಃ ಪರಮಾತ್ಮನಿ ಚಾಖಿಲಾಃ ||

- ಇತಿ ಮುಕ್ತವಿನೇಕೇ ||

ತಾ || ಆದಕಾರಣ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತ ಮತ್ತು ಅಮುಕ್ತರಾದ ಸರ್ವ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಮ ಸ್ತರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಧೀನರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮುಕ್ತವಿನೇಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || ಕಲಾಭ್ಯಶ್ಚಾನ್ಯದೇವೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮ ಪ್ರತ್ಯವರಂ ಯತಃ |
ಕಲಾಭ್ಯಃ ಸೃಥಗುಕ್ತಂ ತತ್ಪುಷ್ಕರಃ ಕರ್ಮ ಚೋಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಕರ್ಮವು ಅಧಮವಾಗಿರುತ್ತದೋ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದು ಕಲೆಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪುಷ್ಕರನೇ ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅನ್ಯಥಾ ಗತಾ ಭವಿಸ್ಯಂತೀತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರೋ ದೋಷಃ |

ತಾ || ಈ ವರೆಗಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ (ಮುಕ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲಾದೇವತೆಗಳು 'ಗತಾಃ' ಅಂದರೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮೂಲರೂಪಗಳನ್ನು ಸೇರುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವಂತಾದರೆ) 'ಗತಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭವಿಸ್ಯಂತಿ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದಿದವರು ಆಗುತ್ತಾರೆ, ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾಹಾರವು ದೋಷವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಭಾ || ನ ಚ ಮೂಲರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿದೇವತಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ ದೇವಾನಾಂ ||

ತಾ || (ಎಕೆಂದರೆ) ದೇವತೆಗಳ ಮೂಲರೂಪಗಳು ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || ಪ್ರತಿರೂಪಶಬ್ದವಿದ್ದಿ ಪ್ರತಿದೇವತಾ ಶಬ್ದಃ ||

ತಾ || (ನಾವು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭೂತಗಳೆಂದು ಅರ್ಥವು ಯೋಗ್ಯವಿದೆ ಎಕೆಂದರೆ):—‘ಪ್ರತಿರೂಪ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ‘ಪ್ರತಿ ದೇವತಾ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

(ಆದರೂ, ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಲೆಗಳೆಂದರೆ ಕಲಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಗತಾಃ’ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತರೆಂದೂ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಮೂಲಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ತೋರುವ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ).

ಭಾ || ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸಹ ದೇವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಾ ಭೂತಾನಿ ಸಂಪ್ರತಿವೃಂತಿ ಯತ್ರ || (ಷಟ್. || ೪ || ೬ ||)

ತಾ || ಎಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮನಾದ ಜೀವನು ಸರ್ವ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೂ, ಪ್ರಾಣಾದಿ ಕಲಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳೂ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೋ, (ಅದು ಬ್ರಹ್ಮವು). ಅಂತೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.

ಭಾ || ಇಮಾಃ ಪೋಡಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಯಥಾ ಸೋಮೈರನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾ ಇತಿ ನದೀದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕಂ ಪುರುಷಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಥನಾಚ್ಚ ಮುಕ್ತಾದೇವತಾ ಏವೋಚ್ಯಂತೇ | ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತೇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ ಪುರುಷೋ ಭಗವಾನ್ ||

(ಷಟ್. || ೬ || ೨ ||)

ತಾ || “ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಈ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅಡಗುತ್ತವೋ ಅಂತೆಯೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಈ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳು ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅಡಗುತ್ತವೆ. ಎಲೈ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನೇ!” ಎಂದು ನದಿಗಳ ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪುರುಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, (ಜಡ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಪುರುಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದಾದುದರಿಂದ ‘ಕಲಾಃ’ ‘ಗತಾಃ’ ಎಂಬವುಗಳಿಂದ) ಮುಕ್ತಾದೇವತೆಗಳೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ‘ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ’ ಅಂದರೆ ‘ಅವನು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು’ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಈ ಪ್ರಕರಣದ ಆರಂಭವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ) ಪುರುಷನೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೬ ||

ಮಂ || ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ ಸಮುದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ನಾಮರೂಪೇವಿಹಾಯ | ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಂ || ೮ ||

ಅ || ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ=ಹರಿಯುವ, ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ=ಸಮುದ್ರವೇ ಆಶ್ರಯವಾಗುಳ್ಳ, ನದ್ಯಃ=ಗಂಗಾದಿ ನದಿಗಳು, ಸಮುದ್ರಂ=ಸಮುದ್ರವನ್ನು, ಪ್ರಾಪ್ಯ=ಹೊಂದಿ, ನಾಮರೂಪೇ=

ನಾಮ=ತಮ್ಮ ಗಂಗಾದಿ ನಾಮಧೇಯವು, ರೂಪೇ=ಗಂಗಾದಿರೂಪವೂ ಇವುಗಳನ್ನು, ಅವಿ
ಹಾಯ=ಬಿಡದೆ, ಅಸ್ತಂ=ಅದರ್ಶನವನ್ನು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಗಚ್ಛಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತವೋ,
ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ವಿದ್ವಾನ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು, ನಾಮರೂಪಾತ್=ದೇವದತ್ತಾದಿ
ನಾಮವೂ, ಶುಕ್ಲಾದಿರೂಪವೂ ಇವುಗಳಿಂದ, ವಿಮುಕ್ತಃ=ಬಿಡಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದವನಾಗಿ, (ಅಂದರೆ
ನಾಮರೂಪಯುಕ್ತನಾಗಿಯೇ), ಪರಾತ್ಪರಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ದಿವ್ಯಂ=ಅಶ್ವರ್ಯಕರ
ನಾದ, ಪುರುಷಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಉಪೈತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಅಗಮ್ಯ ನಾಮರೂಪತ್ವಾದಮುಕ್ತೈರ್ಮುಕ್ತಿಗಾ ನರಾಃ |

ವಿಹೀನನಾಮರೂಪಾಸ್ತು ನ ತು ತದ್ರಹಿತತ್ವತಃ ||

ಅಶರೀರೋ ಯಥಾ ವಾಯುಃ ಸಾಮಾನ್ಯಾಗಮ್ಯದೇಹತಃ ||

ತಾ || ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಜೀವರ ನಾಮರೂಪಗಳು ಅಮುಕ್ತರಾದ ಜೀವರಿಗೆ
ತಿಯಳಿಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಜೀವರು ಅನಾಮರೂಪರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.
ಅಲ್ಲದೆ ನಾಮರೂಪಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲ್ಲ. ವಾಯುವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಪುರುಷರಿಂದ ನೋಡಲ
ಸಾಧ್ಯವಾದ ಶರೀರ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ “ಅಶರೀರ” ನೆನಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಭಾ || (೧) ಏವಂ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರಸ್ಥಾಃ ಸಾಮಾನ್ಯಾಗಮ್ಯರೂಪತಃ |

(೨) ಸ್ವಕೀಯಮುದಕಂ ನದ್ಯಃ ಸಮುದ್ರೇ ನೈವ ಜಾನತೇ ||

ವಾಯುಸ್ತು ತತ್ಪೃಥಕ್ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮೇಘೇ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರವರ್ಷತಿ ||

|| ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || (೧) ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿದ ನದಿಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ
ನದ್ಯಭಿವಾನಾದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ
(ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದೃಶ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (೨) ನದ್ಯಭಿ
ಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನೀರನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾರವು. ವಾಯು
ದೇವರು ಮಾತ್ರ ಆ ಜಲಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವರ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ || (೧) ವಿಮುಕ್ತ ಇತ್ಯಮುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಸ್ತಿಯ ಇತಿವತ್ ||

(೨) ಅವಿಹಾಯೇತಿ ಚ || (೩) ಅನಂತಂ ವೈ ನಾಮೇತಿ ಚ ಶ್ರುತೇಃ ||

ತಾ || ‘ವಿಸ್ತಿಯ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಅಸ್ತಿಯ’ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥದಂತೆ ‘ವಿಮುಕ್ತ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
‘ಅಮುಕ್ತ’ ಅಂದರೆ ಬಿಡಲ್ಪಡದೇ ಇದ್ದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. (ಅಂತೂ ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿ
ಮುಕ್ತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿರುತ್ತವೆಯೆಂದೇ ಹೇಳ
ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೨) ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮರೂಪೇ ಅವಿಹಾಯವೆಂದು ಭೇದವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
(ಕಾರಣ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿರೋಧವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ). (೩) ನಾಮಧೇಯವು ವಿನಾಶವಿಲ್ಲದುದಾ
ಗಿದೆ. (ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ ವಿನಾಶಶೂನ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ). ಎಂದಿತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ
(ನಾಮರೂಪಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ). || ೮ ||

ಮಂ || ಸ ಯೋ ಹ ನೈತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ |

ನಾಸ್ಯಾಬ್ರಹ್ಮನಿತ್ಯುಲೇ ಭವತಿ | ತರತಿ ಶೋಕಂ ಪಾಪಾನ್ಮನಂ ಗುಹಾ

ಗ್ರಂಥಿಭ್ಯೋ ವಿಮುಕ್ತೋಽವ್ಯತೋ ಭವತಿ || ೯ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏತತ್=ಈ, ಪರಮಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ವೇದ ದ ವಾ=ತೀಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಬ್ರಹ್ಮೈವ=ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾದಿ ಸ್ವೋಚಿತ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನೇ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾಗುವುದಿಲ್ಲ) ಅಸ್ಯ=ಈ ಜ್ಞಾನಿಯ, ಕುಲೇ=ಮಠದಲ್ಲಿ. ಅಬ್ರಹ್ಮವಿತ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನತೊನ್ನನು, ನ ಭವತಿ=ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಶೋಕಂ=ಸಂಸಾರ ದುಃಖವನ್ನು. ತರತಿ=ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಾನ್=ಪಾಪ ಗಳನ್ನು. ತರತಿ=ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ಗುಹಾಗ್ರಂಥಿಭ್ಯಃ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಾದಿ ಗಳಿಂದ, ವಿಮುಕ್ತಃ=ಬಿಡಬಿಟ್ಟವನಾಗಿ, ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನು, ಭವತಿ=ಆಗುವನು.

ಭಾ || ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದಿತಾ ತು ಬೃಂಹಿತಃ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಯೋಗ್ಯತಃ |
ನಾಯೋಗ್ಯಂ ಕಿಂಚಿದಾಪ್ನೋತಿ ಕುತ ಏವ ಹರೇರ್ಗುಣಾನ್ ||

|| ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಜೀವನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದು ಸ್ವಸ್ವಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಗುಣಪರಿ ಪೂರ್ಣನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಯೋಗ್ಯವಾದುವಾದವನ್ನೂ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನಾದರೂ ಹೇಗೆ ಹೊಂದುವನು, (ಕಾರಣ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವು ಬರಲಾರದು.)

ಭಾ || ಬ್ರಹ್ಮತಂ ಬೃಂಹಿತತಂ ಸ್ಯಾಜ್ಜೀವಾನಾಂ ನ ಸೌಾತ್ಯತಾ |

ಅಸ್ಯತಂತ್ರಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಕುತೋ ನಿತ್ಯಸ್ವತಂತ್ರತಾ || ಇತಿ ಸ್ಯಾದೇ ||

ತಾ || ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವೆಂದರೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಆಗುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂ ಪವು ಬರಲಾರದು. ಅಸ್ಯತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ನಿತ್ಯಸ್ವತಂತ್ರವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಉಂಟಾ ದೀತು. ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ || “ಯತ್ರಾನ್ಯತಃ ಸ ಪುರುಷೋ ಹ್ಯನ್ಯಯಾತ್ನಾ

ಯತ್ರ ತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಂ |” (|| ೪ || ಮಂ || ೭ ||)

“ಅನ್ಯತಸ್ಯೈವ ಸೇತುಃ |”

“ಶರವತ್ತನ್ಯಯೋ ಭವೇತ್” || (ಖಂಡ || ೪ ||)

“ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ |” (ಮಂ || ೭ ||)

“ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ ||” (ಖಂ || ೫ ||)

ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರ ಭಗವತ್ಸಕಾಶಾನ್ವೇದಸ್ಯೈ

ಪೋಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ || ಮಂ || ೪ ||

ತಾ || ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾಗಿಯೂ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೂ, ನಾಶ ಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು (ಇರುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೋಗು ತ್ತಾರೆ) ಸತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯವಾದುದಾದುದೋ (ಅತಹುದನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (ಅತೂ ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಗೌರವಗಮ್ಯಭಾವ ವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಈ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತಸರ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಬಾಹ್ಯದಂತೆ ಸಂಬಂಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಗ್ರಾಹಿತ್ವ ನಾಗುತ್ತಾನೆ.) ಬ್ರಹ್ಮವು ಜೀವನಿಗೆ ‘ಲಕ್ಷ್ಯ’ ಅಂದರೆ ಗುರಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದೋಷ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ತೊಳಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ

ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭೇದವೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ 'ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ || (೧) “ಮುಕ್ತೋಪಸೃಪ್ಯ ನೈವದೇಶಾತ್ |” (ಅ. ೧. ಪಾ ೩. ಸೂ. ೨.)
 (೨) “ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರವರ್ಜಂ |” (ಅ. ೪ ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೧೭.)
 (೩) “ಪ್ರಕರಣಾದಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾಚ್ಚ |” (ಅ. ೪. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೧೮.)
 ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತ್ಪಾಠಸರ್ವತ್ರ ಭೇದಸ್ಯೈವ ಸೂಚಿತತ್ವಾತ್ ||

ತಾ || (೧) ‘ಮುಕ್ತರಿಂದ ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (೨) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಜಗತ್ಸ್ರಷ್ಟಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಇತರ ನಿಖಿಲ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ, (೩) (ಶರಣದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ) ಜೀವಪ್ರಕರಣವೆಂದು ತಿಳಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ಜೀವರಿಗೆ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ (‘ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್’ ಎಂಬೀ ಸಾಮಾನ್ಯಶ್ರುತಿಗೆ ಸಂಕೋಚವು ನ್ಯಾಯಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವೇ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ || (೧) “ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಶ್ನುಮಂತಿ |”
 (೨) “ಸೋಽಶ್ನುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ |”
 (೩) “ಬ್ರಹ್ಮೇಶಾನಾದಿಭಿದೇವೈರ್ಯತ್ರಾಪ್ತಂ ನೈವ ಶಕ್ಯತೇ |
 ತದ್ಯತ್ಸರ್ವಭಾವಃ ಕೈವಲ್ಯಂ ಸ ಭವಾನ್ ಕೇವಲೋ ಹರೇ ||”
 ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ ||

ತಾ || (೧) (ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ! ನೀನು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಆ ಗೋಚರನು.) ಇಂತಹ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು (ಮುಕ್ತರೂ ಅಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ) ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. (ಋಗ್ವೇದ) (೨) (ಯಾರು ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ) ಆತನು ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಯಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸಮಸ್ತ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. (ತೈತ್ತಿರೀಯ II ೨) (೩) ಚತುರ್ಮುಖರುದ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ (ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತರಿಂದ) ಯಾವ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಹೊಂದಲಸಾಧ್ಯವೋ, ಅಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವು ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೋ, ಎಲೈ ಹರಿಯೇ! ಅಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವಿಶಿಷ್ಟನಾದವನು ನೀನೇ ಆಗಿರುತ್ತಿ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದಲೂ (ಭೇದವೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ).

ಭಾ || ಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಮನುಷ್ಯೇಭ್ಯೋ ದೇವಾ ಏವ ಗುಣಾಧಿಕಾಃ |
 ತೇಭ್ಯೋ ವಾಯುಸ್ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಃ ಸದಾ ||

ತಾ || ಮುಕ್ತರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಗಿಂತ ದೇವತೆಗಳೇ ಗುಣಾಧಿಕರು. ಅವರಿಂದ ವಾಯುವು ಉತ್ತಮನು. ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅವರಿಗಿಂತ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವನು.

ಭಾ || ಯೇ ತ್ವೇತದನ್ಯಥಾ ವಿದ್ಯುಸ್ತೇ ಹಿ ಯಾಂತ್ಯಧರಂ ತಮಃ |
 ಯೇ ತ್ವೇತದೇವಂ ಜಾನಂತಿ ತೇ ಯಾಂತಿ ಪರಮಂ ಹರಿಂ || ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಯಾರು ಈ ವಿಸಯಗಳನ್ನು ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ, ಅವರು ಘೋರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಈ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ, ಅಂತಹರು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ || ದೇವಾನಾಂ ಸಂತತೌ ಜಾತಾಃ ಪ್ರಾಯಶೋ ಜ್ಞಾನಿನಃ ಕೃತೇ |

ಬಲವದ್ಧೇತುತಶ್ಚಾನ್ಯೇ ಯಸ್ಯಾದ್ವೈಹೃದಿಸ್ಸರಾಃ ||

ನ ಸಂತತೌ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ನರಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಿನಾಮಪಿ |

ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ಯುಸ್ಸರಾಣಾಂ ಚ ನಿಯಮೋಽಯಂ ಕೃತೇ ಯುಗೇ ||

ತಾ || ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಜಾನಿಗಳೋ, ಕಾರಣ ದೇವತೆಗಳ ಸಂತತಿಯಲ್ಲಿ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳೇ ಹುಟ್ಟುವರು. ಶಾಸಾದಿಬಲವತ್ತರ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯುಳ್ಳವರೂ ಹುಟ್ಟುವುದುಂಟು. ಮನುಷ್ಯರು ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದಾಗ್ಯೂ ಅವರ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಲಾರರು. (ಕದಾಚಿತ್ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕುದಿರುತ್ತದೆ.) ಹೀಗೆ ಕೃತಯುಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಿಯಮವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ ("ನಾಸ್ಯ ಅಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಕುಲೇ ಭವತಿ" ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಶೂನ್ಯನು ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ.)

ಭಾ || ತಸ್ಮಾತ್ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ಜ್ಞೇಯಸ್ಸರ್ವೋತ್ತಮೋತ್ತಮಃ |

ಸದಾ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣೋ ಯೋಽನಂತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಇತಿ ಚ ||

ತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿ ಫಲಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದತ್ತಮನೋ ಯಾವಾಗಲೂ ಅಪರಿಮಿತ ಗುಣಪೂರ್ಣನೋ ನಾಶಶೂನ್ಯನೋ ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರೆಂದುತ್ತಮನೋ ಅಂತಹ ಸರ್ವಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೯ ||

ಮಂ || ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ | ಕ್ರಿಯಾನಂತಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ ಸ್ವಯಂ ಜುಹ್ವಂತ ಏಕರ್ಷೀಣ್ಭ್ರುದ್ಧಯಂತಃ | ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಂ || ೧೦ ||

ಅ || ತತ್=ಈ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ಏಷಃ=ನೇಲೆ ಹೇಳತಕ್ಕ, ಶ್ಲೋಕಃ=ಮಂತ್ರವು, (ಪ್ರಮಾಣವಾಗುತ್ತದೆ). ಕ್ರಿಯಾನಂತಃ=ಫಲಕಾಮನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಣ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸ್ವನರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಕರ್ಮಾಸಕ್ತರಾದ ಯಾರು, ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾಃ=ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಶೀಲರೋ, ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ=ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೋ, ಸ್ವಯಂ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನದ್ವೇಶಿಸಿ, ಜುಹ್ವಂತಃ=ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನಮಾಡುವರೋ, ಏಕರ್ಷೀಣಃ=ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರವರ್ತಕರಾದ ಪ್ರಧಾನ ಋಷಿಗಳನ್ನು, ಶ್ರದ್ಧಯಂತಃ=ವಿಶ್ವಾಸಪೂರ್ವಕ ಪೂಜಿಸುವರೋ, ಯೈಸ್ತು=ಯಾರಿಂದ, ವಿಧಿವತ್=ಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಶಿರೋವ್ರತಂ=ಶಿರೋವ್ರತ ವೆನ್ನಿಸುವ ವ್ರತವಿಶೇಷವು, ಚೀರ್ಣಂ=ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತೇಷಾಮೇವ=ಅವರಿಗೇನೇ, ಏತಾಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಉಪನಿಷದ್ರಹಸ್ಯವನ್ನು, ವದೇತ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸತಕ್ಕದು. || ೧೦ ||

ಮಂ || ತದೇತ್ಸತ್ಯಮೃಷಿಮಂ ಗಿರಾಃ ಪುರೋನಾಚ | ನೈತದಚೀರ್ಣವ್ರತೋಽ
ಧೀತೇ | ಓಂ ನಮಃ ಪರಮಮುಷಿಭ್ಯೋ ನಮಃ ಪರಮಮುಷಿಭ್ಯಃ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾಥರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ಸಮಾಪ್ತಾ ||

ಅ || ಅಂಗಿರಾಃ ಋಷಿಃ=ಅಂಗಿರಋಷಿಯು, ಏತತ್=ನಾನು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ಅಚೀರ್ಣವ್ರತಃ=ನಿಯಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಂತಹವರುನನು, ನ ಅಧೀತೇ=ನಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಉನಾಚ ಪುರಾ=(ಶಾಸಕನಿಗೋಸ್ಕರ) ಹೇಳಿದ್ದನು. ತದೇತತ್=ಆ ಋಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಸಮಸ್ತಪ್ರಮೇಯವೂ, ಸತ್ಯಂ=ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು. ಪರಮಮುಷಿಭ್ಯಃ=ಪರಮ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ, ನಮಃ=ಪುನಃ ಪುನಃ ನಮಸ್ಕಾರವು. (ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಆದರದಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತದೆ.)

ಆಥರ್ವಣೋಪನಿಷತ್ತು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು

ಭಾ || ಪ್ರೀಯತಾಂ ಭಗವಾನ್ಮಹ್ಯಂ ಪ್ರೇಷ್ಮಪ್ರೇಷ್ಮ ತಮಸ್ಸದಾ |
ಮನು ನಿತ್ಯಂ ನಮಾಮ್ಯೇನಂ ಪರಮೋದಾರಸದ್ಗುಣಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ

ವಿರಚಿತಮಾಥರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ

|| ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ತಾ || ನಾನು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟಗಳಾದ ಸದ್ಗುಣಭರಿತನಾದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಅತಿಶಯ ಪ್ರಿಯವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಿಯನಾದ ಅಂತಹ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ನನಗೆ ನಿರಂತರವೂ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿರಲಿ:— ಅಂತೂ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಸ್ಥ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಶೋಕಪಾಪಾದಿಗಳ ನೈಲ್ವಾ ದಾಟಿ ಅವಿದ್ಯಾ ಕಾಮಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾಗಿ ಆತ್ಮಂತಿಕ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಯು ಹೊಂದಿಯೇ ಹೊಂದುವನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. || ೧೦ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತನಾದ

ಆಥರ್ವಣೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಆಥರ್ವಣಾಗಮಶಿರೋಭಾಷಾಟೀಕಾನುಚಿಂ ನವಂ |

ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣೋ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಹೃರ್ಪಯತ್ಪುರುಷೋತ್ತಮೇ ||

ಸಭಾಷ್ಯ ಮುಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು

ಓಂ || ಚಕ್ಷುರಾದಿಸ್ಥಿತೋ ಯೋ ಹಿ ಜಾಗ್ರದಾದಿಪ್ರವರ್ತಕಃ |

ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೀ ತಂ ವ್ಯಾಸಂ ವಂದೇದಂ ಮಧ್ವವಲ್ಲಭಂ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭನುಮದ್ವೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ || ಓಂ ||

ಭಾ|| ಪೂರ್ಣಾನಂದಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪಂ ನಿತ್ಯಮವ್ಯಯಂ |

ಚತುರ್ಧಾ ಸರ್ವಭೋಕ್ತಾರಂ ವಂದೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಂ ಪದಂ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವು, ಜ್ಞಾನವು, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಇವುಗಳೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ (ದೇಹವಾಗಿ) ಉಳ್ಳವನು, ನಿತ್ಯನು, ವಿನಾಶಶೂನ್ಯನು, (ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರಿಯ ಎಂಬ) ನಾಲ್ಕುರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, (ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ) ಪ್ರಾಪ್ಯನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ, ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ (ನಾನು) ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಇದರಿಂದ ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರಿಯ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿ ಯು ವಿಷಯನು, ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವು, ಯೋಗ್ಯನಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸು ವವನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಯಥಾಯೋಗ್ಯನಾಗಿ ಸಂಬಂಧವು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಆದರು.

ಭಾ|| (a) ಮಂಡೂಕರೂಪಿಣಾ ವರುಣೇನ ಚತೂರೂಪೋ ನಾರಾಯಣೋಽತ್ರ
ಸ್ತೂಯತೇ | (b) ಧ್ಯಾಯನ್ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಪ್ರಣವೇನ
ಸಮಾಹಿತಃ | ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ವರುಣಸ್ತುಷ್ಟಾವ ಹರಿಮವ್ಯಯಂ ||

- ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ ||

ಅ || (a) ಮಂಡೂಕದ (ಕವ್ವೆಯ) ರೂಪವುಳ್ಳ ವರುಣನಿಂದ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನು ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಮಂಡೂಕರೂಪ ವುಳ್ಳ ವರುಣನು ಸಮಾಹಿತನಾಗಿ, (ಅಂದರೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅಥವಾ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ) ನಾರಾಯಣದೇವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ, ಪ್ರಣವದಿಂದ ಅಂದರೆ ಪ್ರಣವವನ್ನು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿ “ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಂ” ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಉಪನಿಷತ್ತಿ ನಿಂದ ನಾಶಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಎಂದು ವಾದ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ತಾ || ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ಮಂಡೂಕರೂಪಿಯಾದ ವರುಣನು ಋಷಿಯೆಂದೂ, ವಿಶ್ವಾ ದಿನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನು ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಅಕ್ಷರ ಗಣನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಓಮಿತ್ಯೇತದಕ್ಷರಮಿದಂ ಸರ್ವಂ || ತಸ್ಯೋಪನ್ಯಾ
ಖ್ಯಾನಂ ಭೂತಂ ಭವದ್ಭವಿಷ್ಯದಿತಿ || ೧ ||

ಅ || ಓಮಿತಿ="ಓಂ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವಬ್ರಹ್ಮನೋ, ಏತತ್=ಇವನು, ಅಕ್ಷರಂ=ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಶರಹಿತನಾದುದರಿಂದ "ಅಕ್ಷರ"ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಂ=ಈ ಅಕ್ಷರನು, ಸರ್ವಂ=ಗುಣವರಿಪೂರ್ಣನು, (ಓಂ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನು) ಭೂತಂ=ಹಿಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದವನು, ಭವತ್=ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವನು, ಭವಿಷ್ಯತ್=ಮುಂದೆ ಬರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು, (ಅಂತೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನು. ಆದುದರಿಂದ "ಅಕ್ಷರನು" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತಸ್ಯ=ಈ "ಓಂ" ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ (ಅಕ್ಷರಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಉಪನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ=ಉಪಪನ್ನವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಓಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತು ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದಕ್ಷರಮುದಾಹೃತಂ | ಓತಮತ್ರ ಜಗದ್ಯಸ್ಮಾದೋಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭಗವಾನ್ ಹರಿಃ || (b) ತದಿದಂ ಗುಣ ಪೂರ್ತ್ಯೈವ ಸರ್ವಮಿತ್ಯೈವ ಶಬ್ದಿತಂ | (c) ಭಾವಿ ಭೂತಭವ ತ್ವಾಲೇಷ್ಟೇಕರೂಪತಯಾ ಹರಿಃ | ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯ ಇತ್ಯೇಷಾ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಂಕಾರಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಾ || ಇತಿ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ || ೧ ||

ಅ || (a) 'ಓಂ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾದ ಯಾವಬ್ರಹ್ಮನೋ, ಅವನು 'ಅಕ್ಷರನು' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಇವನಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ, ಆದುದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯು 'ಓಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆ ಈ ಹಿಂಕಾರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಗುಣಗಳ ಪೂರ್ಣತೆಯಿಂದಲೇ 'ಸರ್ವಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || (c) ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವದಾ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು (ಶಬ್ದದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವು) ಹಿಂಕಾರಕ್ಕೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ||

ಮಂ || ಸರ್ವಮೋಂಕಾರ ಏವ ಯಚ್ಚಾನೃತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ ತದಪೋಂಕಾರ ಏವ | ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ || ೨ ||

ಅ || ಹಿಂಕಾರ ಏವ="ಓಂ" ಎಂಬ ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕ್ಷರನೇ, ಸರ್ವಂ=ಪರಿಪೂರ್ಣನು. (ಇತರನಲ್ಲ) ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತಂ=ಕಾಲತ್ರಯಕ್ಕಿಂತವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಯತ್ ಅನ್ಯತ್=ಯಾವುದು ಇತರವು ಚಿತ್ತ್ವಕೃತಿರೂಪವಾದುದು ಅದೆಯೋ, ತದಪಿ=ಅದೂ ಕೂಡ, ಹಿಂಕಾರ ಏವ=ಓಂ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅಕ್ಷರಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ, (ಅದರಿಂದಿತರವಾದುದು ಯಾವುದು ಅಂತಹುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀತತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಶತ್ವದೇಕ ಪ್ರಕಾರತ್ವವು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಲವು.) ಏತತ್ ಅಕ್ಷರಂ=ಈ ಓಂ ಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಅಕ್ಷರಾಖ್ಯಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಸರ್ವಂ=ಪರಿಪೂರ್ಣನು. ಹಿ="ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ" "ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ" "ಪೂರ್ಣಮದಃ ಪೂರ್ಣಮಿದಂ" ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆತ್ಮಾ=ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾನುಭವವನ್ನುಮಾಡುತ್ತಾ ಯಾವ ಆತ್ಮನು ಇದ್ದಾನೋ, ಅಯಂ=ಈತನು, ಬ್ರಹ್ಮ=ಓಂ ಪದವಾಚ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. (ಬೇರೆ ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಪೂರ್ಣನಾದವನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.) || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ಮಾದೋಂಕಾರೋಽಸಾವತಃ ಪರಃ | ಸರ್ವತ್ವ
ಮಿತಿ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ತನ್ನಾನ್ಯಸ್ಯ ಹರೇಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ಇತಿ ನೈಗುಣ್ಯೇ ||
(b) ಸರ್ವಮೋಂಕಾರ ಏವೇತ್ಯನ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವನಿವಾರಣಂ |
ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೈವ | ಪ್ರಕೃತೇರಪಿ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವಂ
ಏದೃತ ಇತ್ಯನ್ಯದಿತಿ ವಿಶೇಷಣಂ || (c) ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹ
ದ್ಬ್ರಹ್ಮ | ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ | ಪೂರ್ಣಮದಃ
ಪೂರ್ಣಮಿದಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಮಿ
ತ್ಯಾಹ | ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ (d) ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸಕಲದೇಹೇ
ಷು ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಆದಾನಾದಿಕರ್ತಾ ಯೋಽಯಂ ಕಶ್ಚಿತ್ಪ್ರತೀಯತೇ |
ಜೀವಾನಾಮಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದರ್ಶನಾತ್ | ಸೋಽಸಿ ಸ ಏವೇತಿ ದರ್ಶ
ಯತಿ | ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ||

ಅ || (a) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು “ಓಂ” ಎಂದು,
ಆಕ್ರಿಯತೇ=ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಇವನು ಓಂಕಾರನು. ಸರ್ವತ್ವವೆಂದರೆ ಪರಿ
ಪೂರ್ಣತ್ವವು, ಆ ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವು ಹರಿಯಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು
ನೈಗುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || (b) ಸರ್ವಂ=ಪೂರ್ಣನು, ಓಂಕಾರನೇಸರಿ, ಎಂಬುವುದರಿಂದ
(ಹರಿಯಿಂದ) ಇತರನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. (ಕಾರಣ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವು)
ಕಾಲತ್ರಯಕೃತವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೂ ಅವನಿಗೇನೇ ಸರಿ. ಚಿತ್ಪ್ರಕೃತಿಗೂ ಕೂಡ ಕಾಲ
ತ್ರಯಕೃತ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯತ್ವವು (ಈಶಪ್ರಸಾದಾಧೀನವಾದುದು) ಅದೆ, ಆದುದರಿಂದ “ಅನ್ಯತ್”
ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವು. || (c) ‘ಯಾವನು ಪರಮಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನಾಚ್ಛೇದಿಸಿದನೋ’ || ಜ್ಞಾನಿ
ಗಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅವನೇ || ಅದು (ಮೂಲರೂಪವು) ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಇದು (ಅವತಾರ
ರೂಪವೂ) ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವು
ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಂ=ಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಪ್ರಸಿದ್ಧವು
ಎಂದು. (d) ಅಯಮಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಈ ಆತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಚತುರ್ಮು
ಖನು ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲವರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, (ವಿಷಯ
ಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದು) ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಾವ ಈ ಒಬ್ಬನು ತೋರು
ತ್ತಾನೋ, | ಜೀವರಿಗೆ ಅಸ್ವಾಂತತ್ವವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವವನು
ಅವನೇ (ಅಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಆದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ
ಆಕ್ಷರನಾಮಕ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ) ಎಂದು (ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ) ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಪೂರ್ಣಸ್ತು ಹರಿರೇವೈಕೋ ನಾನ್ಯತ್ಪೂರ್ಣಂ ಕದಾಚನ | ವಿನಾ ಚ
ಪ್ರಕೃತಿಂ ನಾನ್ಯತ್ಕಾಲಾತೀತಂ ಪರಾತ್ಮನಃ | (b) ಕಾಲಶ್ಚೈವ
ದಿಶೋ ವೇದಾಃ ಪಕೃತ್ಯಾತ್ಮಾನ ಈರಿತಾಃ | ಅಭಿಮಾನಾತ್ಪು
ಜೀವಾನಾಂ ನ ಕಾಲಾತೀತತಾ ಭವೇತ್ || (c) ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ
ಪೂರ್ವತ್ರ ಕಾಲಸಂಬಂಧ ಈರಿತಃ | ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಚ ಸದಾ

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಸರ್ವ ವೇದತಃ || (d) ಸೋಮಂ ವಿಷ್ಣು
ರಮಾಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾನಂತಾದಿಗಃ ಸದಾ || ಆದಾನಾದನಕರ್ತೃತ್ವಾ
ದಾತ್ಮಾ ತೇಷಾಮಗೋಚರಃ | ಇತಿ ಮಂಡೂಕರೂಪೀ ಸನ್ ದದರ್ಶ
ವರುಣಃ ಶ್ರುತಿಂ || ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷು || ೨ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದವನು. ಯಾವಾಗಲೂ ಇತರವಾದುದು
ಪೂರ್ಣವಾದುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಚಿತ್ವಕೃತಿಯನ್ನು (ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು) ಹೊರತು ಪರಮಾ
ತ್ಮನಿಂದ ಇತರವಾದುದು ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತವಾದುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. || (b) ಕಾಲವು, ದಿಕ್ಕುಗಳು,
ವೇದಗಳು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಚೇತನಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.
ಜೀವರಿಗಾದರೂ ದೇಹಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಉಚ್ಚನೀಚತ್ವಾನಿ ವಿಕಾರಗಳು ಇರುವುದ
ರಿಂದ ತ್ರಿಕಾಲಾತೀತತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಕಾಲಶಬ್ದದಿಂದ ಕಾಲಪ್ರವಾಹವು. “ಕಾಲಪ್ರವಾಹ ಏನೈಕೋ ನಿತ್ಯೋ ನ ತು
ವಿಶೇಷವಾನ” ಎಂಬೀಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಕಾಲಪ್ರವಾಹವೇ ನಿತ್ಯವು. “ಸರ್ವೇ ನಿಮಿಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ”
ಎಂಬೀಶ್ರುತಿಯಿಂದ ನಿಮಿಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲಕೃತವಿಕಾರವು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ
ಅನಿತ್ಯವು. ದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದರೆ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಭಾಗಗಳು, ಅಂತೂ ಕಾಲಾದಿಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿ
ಸ್ವರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ‘ಪ್ರಕೃತ್ಯನ್ಯತ್ವ’ ವಿಶೇಷದಿಂದಲೇ “ಕಾಲಾದಿಗಳಿಂದ ಇತರನು”
ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಹಾಗಾಯಿತು. ಕಾರಣ ಕಾಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ
ರೂಪದೋಪವಿಲ್ಲವು. ಜೀವರಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಈ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ
ಅನಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವು. ಅ || (c) ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಲಸಂಬಂಧವು ಹೇಳಲ್ಪ
ಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂತೂ ಪೂರ್ವಕಾಲಕೃತ ವಿಕಾರಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಕಾಲತ್ರಯಕೃತ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯ
ತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವು.) ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣು ಏಕೇನೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ
ತ್ವವು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || (d) ಅಗೋಚರನಾಗಿರುವ ಆ ಈ ವಿಷ್ಣುವು
ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ಚತುರ್ಮುಖನು, ರುದ್ರನು, ಶೇಷನು ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಸರ್ವದಾ ಇರುವವ
ನಾಗಿ, ಆ ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಷಯಾನುಭವಗಳನ್ನು
ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ “ಆತ್ಮಾ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರುಣನು
ಮಂಡೂಕಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ (“ಸರ್ವಂ ಒಂಕಾರವಿವ” ಇದೇ ಮೊದಲಾದ) ಶ್ರುತಿಯನ್ನು
ಕಂಡನು. ಎಂದು (ಖಿಲ, ಅಖಿಲ, ಪಾರಿಜಾತ ಎಂದು ೩ ಭಾಗಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ) ಹರಿ
ವಂಶದ(೩ ಭಾಗಗಳ)ಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಸೋಮನಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಪಾತ್ | ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ
ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನನಿಂತತಿಮುಖಃ ಸ್ಥೂಲಭುಗ್ನ್ಯಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಃ
ಪಾದಃ || ೩ ||

ಅ || ಸಃ=ಆ‘ಒಂ’ಪದವಾಚ್ಯನಾಗಿ ಅಕ್ಷರನಾಮಕನಾದ, ಅಯಂ=ಈ ಲಕ್ಷ್ಯಾದಿ
ಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಚತುಷ್ಪಾತ್=ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪ
ಭೂತಗಳಾದ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು. (ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಅವರವರ
ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ.) ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಃ=ಕಣ್ಣೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ

ಉಳ್ಳವನು, ಬಹಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಃ = ಭಾಹ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವವನು, ಸಪ್ತಾಂಗಃ = ೪ ಕೈಗಳು, ೨ ಪಾದಗಳು, ೧ ಗಜದ ಹಸ್ತವು. (ಶುಂಡವು.) ಹೀಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು, ಏಕೋನವಿಂಶತಿ ಮುಖಃ = ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು (೧೯) ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನು. (೧೮ ಪುರುಷಮುಖಾಕಾರಗಳು, ೧ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು ಗಜಮುಖಾಕಾರವು) ಸ್ಥೂಲಭುಕ್ = ಶುಭಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, (ಇಂತಹ) ವೈಶ್ವಾನರಃ = ವೈಶ್ವಾನರನು, ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದಃ = (ಆತ್ಮನಿಗೆ) ಒಂದನೇ ರೂಪವು. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಚತುರ್ಧಾಂಸಸ್ಥಿತೋ ದೇಹೇ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ | **(b)** ವೈಶ್ವಾನರೋ ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಗೋ ಗಜವಕ್ತ್ರಕಃ | ನಿರ್ಮಾತಾ ಬಾಹ್ಯಸಂವಿತ್ತೇರ್ಜೀವಾನಾಂ ತದಗೋಚರಃ || **(c)** ಅಷ್ಟಾದಶಮುಖಾನ್ಯಸ್ಯ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ | ಮಧ್ಯಮಂ ತು ಗಜಾಕಾರಂ ಚತುರ್ಬಾಹುಃ ಪರಃ ಪುನಾನ್ || **(d)** ಪಾದೌ ಹಸ್ತಿ ಕರೋ ಹಸ್ತಾ ಇತಿ ಸಪ್ತಾಂಗ ಈರಿತಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು (ಜೀವರ) ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. || (b) ವೈಶ್ವಾನರನು, (ಎಲ್ಲಿದ್ದೂ ಎಚ್ಚರಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಕಣ್ಣು ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನವು) ಬಲಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವವನು. ಆನೆಯ ಮುಖದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವನು. ಜೀವರಿಗೆ ಅಗೋಚರನಾಗಿದ್ದು ಜೀವರಿಗೆ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ) ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನು. || (c) ಈತನಿಗೆ ೧೮ ಮುಖಗಳು, ಇವುಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳೇ, ಮಧ್ಯಮಮುಖವಾದರೂ ಆನೆಯ ಮುಖದಂತಿರುವುದು. (ಅಂತೂ ೧೯ ಮುಖಗಳು.) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪುರುಷನು ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳುಳ್ಳವನು. (ಅಂತೂ ಎರಡುಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು, ಒಂಭತ್ತು ಪುರುಷ ಮುಖಗಳು, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುಗಜ ಮುಖವು.) || (d) ಎರಡು ಪಾದಗಳು, ಆನೆಯ ಕೈಯು (ಅಂದರೆ ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಶುಂಡಾದಂಡವು.) ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು, ಹೀಗೆ ಏಳು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಸ್ಥೂಲಾನ್ ಭೋಗಾನಿಂದ್ರಿಯೈಸ್ತಶುಭಾನ್ ಭುಂಕ್ತೇ ನ ಚಾಶುಭಾನ್ | **(b)** ವಿಶ್ವಂ ಸ್ಥೂಲಂ ಸಮುದ್ರಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಗಮ್ಯತ್ವಹೇತುತಃ | ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ನರೋನಾಶಾದ್ವೈಶ್ವಾನರ ಉದಾಹೃತಃ || **(c)** ವಿನಾಯಕಸ್ತು ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧ್ಯಾನಾದೈದ್ಗಜವಕ್ತ್ರತಾಂ | ತಥೈವ ತೈಜಸಧ್ಯಾನಾತ್ತ್ರಿಧ್ಯಾನಾದಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರತಾಂ || **(d)** ಚತುರ್ಧ್ಯಾನಾಚ್ಚ ರುದ್ರತ್ವಂ ರುದ್ರ ಆಪ ಜನಾರ್ದನಾತ್ | ಏವಂಭೂತಗುಣೋ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ತುರಾತ್ಮಾ ಪರಾತ್ಪರಃ || ಇತಿ ಮಹಾಯೋಗೇ || ೩ ||

ಅ || (a) ಆ ಹರಿಯು ಸ್ಥೂಲಗಳಾದ ಶುಭವಿಷಯಗಳನ್ನೇ (ಜೀವನ) ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಶುಭವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಾರನು. ("ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಸ್ಪರ್ಶನಂ ಚ ರಸನಂ ಘ್ರಾಣಮೇವ ಚ | ಅಧಿಷ್ಠಾಯಮನಶ್ಚಾಯಂ ವಿಷಯಾನುಪಸೇವತೇ"

ಎಂಬೀ ಗೀತಾವಚನದಿಂದಲೂ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.) || (b) ವಿಶ್ವವು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅದನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ) ಆ ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುವಿನ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವೈಶ್ವನು, ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನರನು, ಅಂತೂ 'ವೈಶ್ವಾನರ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (c) ವಿನಾಯಕನಾದರೂ ವಿಶ್ವನೆಂಬ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಗಜಮುಖಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ತೈಜಸಧ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ಗಜಮುಖಾಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ("ತಂ ಯಥಾಯಥೋಪಾಸತೇ" ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ.) ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞರೆಂಬ ಮೂವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. || (d) ರುದ್ರನು, ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರಿಂದ ಜನಾರ್ದನನಿಂದ ರುದ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ವಿಸ್ತುವು ಇಂತಹ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು, ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಮಹಾಯೋಗದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಸ್ವಸ್ವಸ್ಥಾನೋಽಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ ಸಪ್ತಾಂಗ ಏಕೋನನಿಶತಿಮುಖಃ
ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ತೈಜಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದಃ || ೪ ||

ಅ || ಸ್ವಸ್ವಸ್ಥಾನಃ=ಜೀವನು ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸ್ವಾಸ್ಥಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೋ ಅದು ಸ್ವಸ್ಥವು, ಅದೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, (ಅಂದರೆ ಕಂಠಸ್ಥದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು.) ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ=ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಪರಿಣಾಮರೂಪಗಳಾದ ಅಂತರ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವವನು, ಮತ್ತು ತಿಳಿಯುವವನು. ಸಪ್ತಾಂಗಃ=೭ಅಂಗಗಳುಳ್ಳವನು, ಏಕೋನನಿಶತಿಮುಖಃ=೧೯ಮುಖಗಳುಳ್ಳವನು, ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್=ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಸ್ವಾಸ್ಥಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನು, ಅನುಭವಿಸಿಕೊಡುವವನೂ, (ಇಂತಹ) ತೈಜಸಃ=ತೇಜೋಮಯವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತೈಜಸನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ದ್ವಿತೀಯಃಪಾದಃ=ಎರಡನೇರೂಪವು. || ೪ ||

ಭಾ|| (a) ಜಾಗ್ರದ್ಧರ್ಶನಸಂಸ್ಕಾರರೂಪತ್ವಾತ್ಸ್ವಪ್ನಗಂ ತು ಯತ್ | ಪ್ರವಿ
ವಿಕ್ತಂ ತು ತಜ್ಞಾನಕಾರಣೋಽಂತರ್ಜ್ಞ ಉಚ್ಯತೇ ||

- ಇತಿ ವಾರಾಹೇ || ೪ ||

ಅ || (a) ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಯಾವುದೊಂದು ವಸ್ತುವೋ, ಅದು ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವೇ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಅದುದರಿಂದ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು. (ತೈಜಸನು) ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿ ಅಂತರ್ಜ್ಞನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ವಾರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ||

ತಾ || ಅಂತೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಬೇರೆಯಾದ ಸ್ವಾಸ್ಥಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಾರಪದಾರ್ಥಭೋಕ್ತನು ಜೀವನಿಗೂ ಭೋಗವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಕಾರಣ "ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ದೇಹದ ಒಳಗೆ ಮನಸಿನಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತಾನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಕಾರಣ 'ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಯತ್ರ ಸುಪ್ತೋ ನ ಕಂಚನ ಕಾಮಂ ಕಾಮಯತೇ ನ ಕಂಚನ
ಸ್ವಪ್ನಂ ಪಶ್ಯತಿ ತತ್ಸಪ್ನಪ್ತಂ ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನ ಏಕೀಭೂತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನ
ಘನ ಏವಾನಂದಮಯೋ ಹ್ಯಾನಂದಭುಕ್ತೇತೋಮುಖಃ ಪ್ರಾಜ್ಞ
ಸ್ತುತೀಯಃ ಪಾದಃ || ೫ ||

ಅ || ಯತ್ರ = ಯಾವದೇಶದಲ್ಲಿ, ಸುಪ್ತಃ = ಅಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನಾದ ಅಥವಾ ಸುಖರೂಪಿ
ಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವನು, ಕಂಚನ = ಯಾವುದೊಂದು, ಕಾಮಂ = ಇಚ್ಛಿಸುವ
ವಿಷಯವನ್ನು, ನ ಕಾಮಯತೇ = ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕಂಚನ ಸ್ವಪ್ನಂ = ಯಾವ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥ
ವನ್ನೂ, ನ ಪಶ್ಯತಿ = ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಸ್ವಾತ್ಮಕಾಲ ಅಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಯಾವುದನ್ನೂ
ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ.) ತತ್ = ಆಸ್ಥಾನವು, ಸುಷುಪ್ತಂ = ಸುಷುಪ್ತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸುಷುಪ್ತ
ಸ್ಥಾನಃ = ಸುಷುಪ್ತವೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. (ಅಂದರೆ ಹೃದಯಾಕಾಶವೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಉಳ್ಳ
ವನು.) ಏಕೀಭೂತಃ = ವಿಶ್ವತೇಜಸರಿಂದ ಸಂಬಂಧ ವಿಶೇಷರೂಪವಾದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು,
ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು ಉಳ್ಳವನು. (ಅಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಅಜ್ಞಾನವನ್ನೂ, ಕಾಲವನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಮೂರನ್ನೂ ಜೀವನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.)
ಆನಂದಮಯಃ = ಪೂರ್ಣಾನಂದನು, ಹಿ = ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆನಂದಭುಕ್ = ವಿಷಯಭೋಗ
ಗಳನ್ನು ಹೊರತೇ ಆನಂದವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, ಭೋಗಿಸಿಕೊಡುವವನು. ಜೇತೋಮುಖಃ =
ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು. (ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳು
ಳ್ಳವನು) (ಇಂತಹ) ಪ್ರಾಜ್ಞಃ = ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನ ಜ್ಞಾಪಯತಿ ಎಂಬೀ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವಸ್ವ
ರೂಪ ಕಾಲ ಅಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಇತರವಾದ ಯಾವ ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥ
ವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಸಿಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕನು, ತೃತೀಯಃಪಾದಃ = (ಆತ್ಮನಿಗೆ)
ಮೂರನೇ ರೂಪವು. || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ಸುಷುಪ್ತಂ ತು ತನೋ ಜ್ಞೇಯಂ ಹರಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತದಾವೃತಃ |
ನ ಕಾಮಯೇನ್ನೈವ ಪಶ್ಯೇಜ್ಜೀವಃ ಸ್ವಾತ್ಮತನೋ ವಿನಾ ||
(b) ಕಾಲಂ ಚ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಸ್ಯ ಪತಿಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ |
ಚಿತ್ತಸ್ಥೋ ದರ್ಶಯೇತ್ಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜಃ ಸ್ವಪ್ನಕೃದ್ಧರಿಃ || (c) ನ
ಬಾಹ್ಯಂ ಜ್ಞಾಪಯೇದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತೇನ ಜನಾರ್ದನಃ | ಏಕೀ
ಭಾವಂ ವ್ರಜೇತಾಂ ಚ ತೇನ ವಿಶ್ವಶ್ಚ ತೈಜಸಃ | ಏಕೀಭೂತಸ್ತದಾ
ಪ್ರಾಜ್ಞೋ (d) ಘನೋ ಜೀವಸ್ತನೋವೃತಃ | ತನ್ಮಾತ್ರಸ್ಯ ಸ
ಕಾಲಸ್ಯ ಘನಪ್ರಜ್ಞಃ ಪ್ರದರ್ಶನಾತ್ || ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಸುಪ್ತಿಯಾದರೂ ಅಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಪ್ರಾಜ್ಞ
ನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ (ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಆ ಅಜ್ಞಾನ
ದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದಾನೋ! (ಆದುದರಿಂದ) ಜೀವನು, ಸ್ವಸ್ವರೂಪ, ಅಜ್ಞಾನ, ಕಾಲ ಇವು
ಗಳನ್ನು ಹೊರತು (ಯಾವುದನ್ನೂ) ಇಚ್ಛಿಸಲಾರನು. (ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸ್ವಪ್ನವನ್ನೂ)
ನೋಡಲಾರನು. || (b) ಅಜ್ಞಾನ ಕಾರ್ಯವಾದ ಸುಷುಪ್ತ್ಯಾಸ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞ
ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು

(ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೆ ಇದ್ದವನಾಗಿ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವನೋ, ಅದುದರಿಂದ 'ತೈಜಸ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (c) ಜನಾರ್ದನನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಬಾಹ್ಯ ಪದಾರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ (ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥವನ್ನಾಗಲೀ ಯಾವುದನ್ನೂ) ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವನು ತೈಜಸನೂ ಕೂಡ ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ (ಅದುದರಿಂದನ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಏಕೀಭೂತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (d) ಅಜ್ಞಾನ ದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಜೀವನು ಘನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಕಾಲ ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ ಸುಖಗ ಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂಬಂಧನಾದ ಕೇವಲ ಜೀವನಿಗೆ ತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಘನ ಪ್ರಜ್ಞನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ಕಾಲಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ ಸುಖಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಅಜ್ಞಾನ ಯುಕ್ತನಾದ ಜೀವನನ್ನೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.) ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆನಂದಮಯಃ ಪೂರ್ಣಾನಂದಃ | ಚೇತೋ ಮುಖೋಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ ಮುಖಃ | ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನ ಇತಿ ವಿಪರೀತಸಮಾಸಃ | ಘನಪ್ರಜ್ಞ ಇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ || **(b)** ವಿಷಯಭೋಗಂ ವಿನಾಶನಂದಮಾ ತ್ರಭುಕ್ತ್ವಾದಾನಂದಭುಗಿತಿ ವಿಶೇಷಃ || **(c)** ಆನಂದಮಯತ್ವ ಚೇತೋಮುಖತ್ವ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯೇಽಪಿ ಸಮಂ || **(d)** ಅನ್ಯತ್ರಾತಿದೇಶಾರ್ಥಮೇಕತ್ರಾನಂದಮಯತ್ವಂ ಚೇತೋಮುಖತ್ವಂ ಚೋಕ್ತಂ || ೫ ||

ಅ || (a) 'ಆನಂದಮಯಃ' ಅಂದರೆ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವುಳ್ಳವನು, 'ಚೇತೋ ಮುಖಃ' ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನು, (ಘನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಯತೀತಿ ಘನಪ್ರ ಜ್ಞಾನಃ ಎಂದಾಗಬೇಕಿದ್ದಿತು. ಕಾರಣ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ' ಎಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು, ಎಂದರೆ) ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಃ ಎಂಬುವುದು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಸಮಾಸವು. (ಅಂದರೆ ಘನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ (ನಿಪಾತ) ಹೇಳಿಯಿದೆ. 'ಘನಪ್ರಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ. || (b) ವಿಷಯಭೋಗವನ್ನು ಹೊರತು, ವಿಷಯಭೋಗದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗದಿರುವ ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪಾ ನಂದವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆನಂದಭುಕ್ ಎಂದು (ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೇನೇ) ವಿಶೇಷವು. (ವಿಶ್ವತೈ ಜಸರಿಗಾದರೂ ಬಾಹ್ಯ ಅಂತರ್ವಿಷಯಭೋಗದಿಂದಲೇ ಆನಂದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು.) || (c) ಆನಂದಮಯತ್ವ, ಚೇತೋಮುಖತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಮೊದಲಾದುದು, ವಿಶ್ವಮೊದ ಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಭಗವದ್ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವು. || (d) ವಿಶ್ವ, ತೇಜಸ, ತುರಿಯ, ಈ ಮೂರಲ್ಲಿಯೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಆನಂದಮಯತ್ವವೂ ಚೇತೋಮುಖ ತ್ವವೂ ಕೂಡ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಏಷ ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ ಏಷ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಏಷೋಽಂತರ್ಯಾಮಿ | ಏಷ ಯೋನಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭಾವಾಸ್ಯಯೌ ಹಿ ಭೂತಾನಾಂ || ೬ ||

ಅ || ಏಷಃ=ಈ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ=ಎಲ್ಲ ರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು. ಏಷಃ=ಇವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಃ=ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು, ಏಷಃ=ಈತನು,

ಅಂತರ್ಯಾಮಿ = ಒಳಗೆ ಇದ್ದು ನಿಯಮಿಸುವವನು, ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಭೂತಾನಾಂ = ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ, ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯಾ = ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೋ, (ಆಮದರಿಂದ) ಏಸಾ = ಈತನು, ಸರ್ವಸ್ಯ = ಎಲ್ಲರಿಗೂ, ಯೋನಿಃ = ಕಾರಣನು. || ೬ ||

ಭಾ|| (a) ಏಸ ಚತುರೂಪ ಆತ್ಮಾ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ||
 (b) ಪರಮಾತ್ಮಾ ಚತುರೂಪಃ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಶರೀರಗಃ | ವಿಶ್ವಶ್ಚ
 ತೈಜಸಃ ಪಾಜ್ಞಸ್ತುರೀಯಶ್ಚೇತಿ ಕಘ್ಯತೇ || (c) ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ
 ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಾನಂದಮಯಾನಿ ತು | ಜೇತೋಮುಖಾನಿ
 ಸರ್ವಾಣಿ ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತಃ || (d) ಮುಖಶಬ್ದಸ್ತು ಸರ್ವ
 ಸ್ಯ ದೇಹಸ್ಯಾಪ್ತಸಲಕ್ಷಕಃ | ತಥಾಪಿ ಮುಖಶಬ್ದೋಽಯಂ ಪೂರ್ಣ
 ತ್ವಂ ಸೂಚಯೇದ್ವಿಭೋಃ | ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾಚಿತ್ವಾನ್ಮುಖವಾ
 ಚ್ಯಪಿ ಸನ್ಯತಃ || ಇತಿ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯೇ || (e) ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂ
 ಪಸ್ಯ ಕ್ರೀಡಾಭೋಗೋ ನ ಚಾನ್ಯಥಾ | ಯಥಾಪದಿತ್ಯಸ್ಯ ದೀಪೇನ
 ವಿಶೇಷೋನಸ್ತಿ ಕಶ್ಚನ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೬ ||

ಅ || (a) 'ಏಸ' ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ
 ಹರಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವೇಶ್ವರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳವನು. || (b) ವಿಶ್ವ, ತೈಜಸ,
 ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತುರೀಯ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀ
 ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಪರಿಪೂರ್ಣ
 ಆನಂದ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವುಳ್ಳವುಗಳೇ, ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಗಳಾದುದ
 ರಿಂದ ಚೇತೋಮುಖಗಳು (ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪಮುಖವುಳ್ಳವುಗಳು). || (d) ಮುಖಶಬ್ದವಾ
 ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಕ್ಕೂ ಉಪಲಕ್ಷಕವು (ಉಪಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ತನು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಬೇರೆ
 ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು, ಅಂತೂ ಮುಖಶಬ್ದದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊ
 ಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು). (ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಮುಖಶಬ್ದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನದನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳು
 ವುದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ). ಆದರೂ (ಮುಖಶಬ್ದವು) ಮುಖ್ಯ ರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ
 ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪರಿಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. "ಮಣಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಧಾನಂ
 ಚೇತ್ಯುತ್ತಮಸ್ಯ ವಚೋ ಭವೇತ್" ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ ಮುಖ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ (ಉತ್ತಮ,
 ಪೂರ್ಣ) ವೆಂದರ್ಥವು. (ಅಂತೂ ಚೇತಸಾ = ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಮುಖಃ = ಉತ್ತಮನು, ಪೂರ್ಣನು
 ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು). ಹೀಗೆ ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. || (e)
 ಹೇಗೆ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ (ಪೂಜಾಕಾಲದಲ್ಲಿ) ದೀಪತೋರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವು
 ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಆನಂದಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರೀ
 ಹರಿಗೆ ಸ್ಥೂಲಾವಿ ವಿಷಯಭೋಗವು ಕ್ರೀಡೆಯೇ, ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ
 ಹೆಚ್ಚು ಆನಂದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು) ಅಭವೇ ಅಭಿ. ಅಂತೂ ವಿಷಯ ಭೋಗದಿಂದ ಶ್ರೀ
 ಹರಿಯು ಆನಂದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || ೬ ||

ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿಪ್ಪರೂ ದಾರ್ಢ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ತಾನು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
 ಬಹುದೃಷ್ಟಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತದೆ.—

ಮಂ || ಅತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ | ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞೋ ವಿಭುವಿಶ್ವೋ ಹ್ಯಂತಃ
ಪ್ರಜ್ಞಸ್ತು ತೈಜಸಃ | ಘನಃಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಏಕ ಏವ ತ್ರಿಧಾ
ಸ್ಮೃತಃ || ೭ ||

ಅ || ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏತೇ=ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕಾಃ=ಮಂತ್ರಗಳು,
ಭವಂತಿ=(ಸಂವಾದಗಳು, ಅಂದರೆ ತನ್ನ ವಿಷಯಗಳೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ
ಗಳು) ಆಗುತ್ತವೆ. ವಿಭುಃ=ಸಮರ್ಥನಾದ, ವಿಶ್ವಃ=ವೈಶ್ವಾನರನು, ಬಹಿಃಪ್ರಜ್ಞಃ=ಬಾಹ್ಯಾ
ರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು, ತೈಜಸಸ್ತು=ತೈಜಸನಾದರೂ, ಅಂತಃಪ್ರಜ್ಞಃ=ಒಳಗೆ
ಇರುವ ನಾಸನಾಮಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನು, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ,
ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯು, ಘನಃಪ್ರಜ್ಞಃ=ಅಜ್ಞಾನಯುಕ್ತನಾದ ಜೀವನನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತ
ಕ್ಕವನು. ಏಕ ಏವ=ಒಬ್ಬನೇ, ತ್ರಿಧಾ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸ್ಮೃತಃ=(ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟನಾದ
ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ) ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || ೭ ||

ಮಂ || ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಮುಖೇ ವಿಶ್ವೋ ಮನಸ್ಯಂತಸ್ತು ತೈಜಸಃ | ಆಕಾಶೇ ಚ
ಹೃದಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರಿಧಾ ದೇಹೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || ೮ ||

ಅ || ವಿಶ್ವಃ=ವೈಶ್ವಾನರನು, ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಮುಖೇ=ಬಲಕಣ್ಣಿನ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತೈಜ
ಸಸ್ತು=ತೈಜಸನಾದರೂ, ಮನಸಿ ಅಂತಃ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯು,
ಆಕಾಶೇ ಚ ಹೃದಿ=ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ, (ಹೀಗೆ) ದೇಹೇ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ತ್ರಿಧಾ=ಮೂರುಪ್ರಕಾ
ರವಾಗಿ, ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ=ಇರುತ್ತಾನೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ವಿಶ್ವೋ ಹಿ ಸ್ಥೂಲಭುಜ್ಜಿತ್ಯಂ ತೈಜಸಃ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್ | ಆನಂದ
ಭುಕ್ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರಿಧಾ ಭೋಗಂ ನಿಬೋಧತ || ೯ ||

ಅ || ವಿಶ್ವಃ=ವಿಶ್ವನಾಮಕ ಹರಿಯು, ನಿತ್ಯಂ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥೂಲಭುಕ್=ಸ್ಥೂಲ
ವಸ್ತುವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ತೈಜಸಃ=ತೈಜಸನು, ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಭುಕ್=ಸ್ವಾತ್ಮ
ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು. ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯು,
ಆನಂದಭುಕ್=ಆನಂದವನ್ನೇ ಭೋಗಿಸುವವನು. (ಹೀಗೆ) ತ್ರಿಧಾ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
ಭೋಗಂ=ಭೋಗವನ್ನು, ನಿಬೋಧತ=ತಿಳಿಯಿರಿ. (ಹೀಗೆ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು
ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದವರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು). || ೯ ||

ಮಂ || ಸ್ಥೂಲಂ ತರ್ಪಯತೇ ವಿಶ್ವಂ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ತು ತೈಜಸಂ | ಆನಂದಂ
ಚ ತಥಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ತ್ರಿಧಾ ತೃಪ್ತಿಂ ವಿಜಾನಥ || ೧೦ ||

ಅ || ಸ್ಥೂಲಂ=ಸ್ಥೂಲವಾದ ಭೌಗ್ಯವಸ್ತುವು, ವಿಶ್ವಂ=ವಿಶ್ವನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯನ್ನು,
ತರ್ಪಯತೇ=ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರವಿವಿಕ್ತಂ ತು=ಸ್ವಾತ್ಮವಸ್ತುವಾದರೂ, ತೈಜಸಂ=ತೈಜಸ
ನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು, (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ). ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಆನಂದಂ ಚ=ಆನಂದವು,
ಪ್ರಾಜ್ಞಂ=ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಹರಿಯನ್ನು, (ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ). (ಹೀಗೆ) ತ್ರಿಧಾ=ಮೂರು
ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತೃಪ್ತಿಂ=ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ವಿಜಾನಥ=ತಿಳಿಯಿರಿ. || ೧೦ ||

ಮಂ || ತ್ರಿಷು ಧಾಮಸು ಯದ್ಭೋಜ್ಯಂ ಭೋಕ್ತಾ ಯಶ್ಚ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |
ವೇದೈತದುಭಯಂ ಯಸ್ತು ಸ ಭುಂಜಾನೋ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ || ೧೧ ||

ಅ || ತ್ರಿಷು ಧಾಮಸು=ಕಣ್ಣು, ಮನಸ್ಸು, ಹೃದಯಾಕಾಶಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಯತ್‌ಭೋಜ್ಯಂ=ಯಾವ ಸ್ಥೂಲಮೊದಲಾದುದು ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದೋ, ಯಶ್ಚ=ಯಾವ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಿಯು, ಭೋಕ್ತಾ=ಭೋಗಿಸುವವನಾಗಿ, ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೋ. ಏತದುಭಯಂ=ಈ ಭೋಕ್ತೃಭೋಗ್ಯರೂಪವಾದ ಎರಡು ವಸ್ತುವನ್ನು, ಯಸ್ತು=ಯಾವಾತನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು, ಭುಂಜಾನಃ=(ವಿಷಯಗಳನ್ನು) ಅನುಭವಿಸುವವನಾದಾಗ್ಯೂ ನ ಲಿಪ್ಯತೇ=ಅವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ಲೇಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ವಿಷಯಾನುಭವನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಚ್ಚನೀಚತ್ವಾದಿ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು). || ೧೧ ||

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಮಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ಬಲವದ್ವಿದ್ಯತೇ ಮುನೇ | ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಾ ನತೋ ಮಂತ್ರಾನ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಲಿಲೇಶ್ವರಃ | ಅತ್ರ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತೀತಿ ಚಕಾರೈವ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ || ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ||
(b) ಖಂಡಚತುಷ್ಟಯೀಽಪಿ ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ | ಪ್ರಭವಃ ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ನ ಸಂಶಯಃ | ಇತ್ಥಂ ಸತಾಂ ನಿಶ್ಚಯಃ ಸ್ಯಾದನ್ಯಥಾತ್ವಸತಾಂ ಭವೇತ್ || ೭-೮-೯-೧೦-೧೧ ||

ಅ || (a) ಎಲೈ ಮುನಿಯೇ, ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೂ ಸಂವಾದ ಭೂತವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು ಇದ್ದರೆ ಆ ಪ್ರಮಾಣವು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ, ಸಲಿಲೇಶ್ವರಃ=ವರುಣನು ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂವಾದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದು ಗಾರುಡದಲ್ಲಿ. || (b) ನಾಲ್ಕು ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎಲ್ಲಾ ಸದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಉತ್ಪಾದಕನು, ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸಜ್ಜನರ ನಿಶ್ಚಯವು. ದುರ್ಜನರಿಗೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು. || ೭ || ೮ || ೯ || ೧೦ || ೧೧ ||

ಮಂ || ಪ್ರಭವಸ್ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ಸತಾಮಿತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ | ಸರ್ವಂ ಜನಯತಿ ಪ್ರಾಣಶ್ಚೇತೋಂಶೂನ್ಮರುಷಃ ಪೃಥಕ್ || ೧೨ ||

ಅ || (ವಿಶ್ವಾದಿನಾಲ್ಪರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಭವಃ=(ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ) ಉತ್ಪಾದಕನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸತಾಂ=ಸಜ್ಜನರ, ನಿಶ್ಚಯಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯವು, ಪುರುಷಃ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಜೀವ್ಯಕನಾದ, ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ಜೇತೋಂಶೂನ್=ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ರಶ್ಮಿಯುಕ್ತರಾದ ಜೀವರನ್ನು, ಪೃಥಕ್=ದೇವ, ದಾನವ, ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ, ಜನಯತಿ=ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧೨ ||

ಭಾ|| ಸರ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾತ್ರಾಣೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ | ತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಂ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಾಹುರ್ಜ್ಞಾನಿನೋಽಜ್ಞಾನಿನಸ್ತಥಾ || ೧೨ ||

ಅ || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣ ನಾಮಕನು. || ಅಂತಹ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಹಾಗೆಯೇ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಬಹು ಪ್ರಕಾರ ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ೧೨ ||

ಮಂ || ವಿಭೂತಿಂ ಪ್ರಸವಂ ತ್ವನ್ಯೇ ಮನ್ಯಂತೇ ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾಃ | ಸ್ವಪ್ನಮಾ ಯಾಸರೂಪೇತಿ ಸೃಷ್ಟಿರನ್ಯೈರ್ವಿಕಲ್ಪಿತಾ || ೧೩ ||

ಅ || ಸೃಷ್ಟಿಚಿಂತಕಾಃ=ಸೃಷ್ಟಿವಿಸಯಕ ವಿಚಾರವುಳ್ಳ, ಅನ್ಯೇ=ಇತರರು, ಬ್ರಹ್ಮವರಿ ಜ್ಞಾನಮನಾದಿಗಳು (ಅಂದರೆ ಭಾಸ್ಕರರು), ಪ್ರಸವಂ=ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು, ವಿಭೂತಿಂ=ಜೀವ, ಜಡ ರೂಪದಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವನ್ನಾಗಿ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇನೇ), ಮನ್ಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ('ಸೃಷ್ಟಿ ಚಿಂತಕಾಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ 'ಶಾಸ್ತ್ರರೀತಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದವರು' ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು.) ಅನ್ಯೈಃ=ಇತರರಿಂದ (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಂದ, ಅಂದರೆ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವಿವರ್ತವು, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಆರೋಪಿತವು; ಎಂದು ಹೇಳುವವರಿಂದ), ಸೃಷ್ಟಿಃ= (ಜಗತ್ತಿನ) ಸೃಷ್ಟಿಯು, ಸ್ವಪ್ನಮಾಯಾಸರೂಪಾ=ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸುಪ್ತನಾದ ಆತ್ಮ ನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿತವು. ಮಾಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿ ಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳಂತೆಯೇ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಕಲ್ಪಿತಾ=ನಿಶ್ಚಯ ಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೧೩ ||

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಕೃತಿನಾಯಾತಿ ಮಹದಾದಿಸ್ವರೂಪಿಣೀಂ | ತತ್ತದ್ವಿವಿಧ ಭೂತಿಸ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಹ್ಯಪಂದಿತ್ರೈಃ || (b) ಸ್ವಪ್ನಮಾ ಯಾಸರೂಪಾಂ ಚ ಕೇಚಿದಜ್ಞಾ ಜನಾ ವಿದುಃ || ೧೪ ||

ಅ || (a) ವಿಷ್ಣುವು ಮಹತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪವಾದ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. || ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ (ಭಾಸ್ಕರರಿಂದಲಾದರೂ) ಸೃಷ್ಟಿಯು ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಆಕಾರದಿಂದ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (b) ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಕೆಲವರು (ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು) (ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು) ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಮಾನವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರಂ ಪ್ರಭೋಸ್ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ ಸೃಷ್ಟೌ ವಿನಿಶ್ಚಿತಾಃ | ಕಾಲಾತ್ರ ಸೂತಿಂ ಭೂತಾನಾಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಕಾಲಚಿಂತಕಾಃ || ೧೫ ||

ಅ || ಪ್ರಭೋಃ=ಪ್ರಭುಕರ್ತೃಕವಾದ, ಸೃಷ್ಟಿಃ= (ಜಗತ್ತಿನ) ಸೃಷ್ಟಿಯು, ಇಚ್ಛಾ ಮಾತ್ರಂ=ಕೇವಲ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾದುದು, ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸೃಷ್ಟೌ=ಸೃಷ್ಟಿವಿಸಯದಲ್ಲಿ, ವಿನಿಶ್ಚಿತಾಃ=ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು, (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ), ಕಾಲಚಿಂತಕಾಃ=ಕಾಲಕ್ಕೇನೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು, ಭೂತಾನಾಂ=ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಸೂತಿಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯನ್ನು, ಕಾಲಾತ್=ಕಾಲದಿಂದಲೇ, ಮನ್ಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. || ೧೫ ||

ಭಾ|| (a) ಅವಿಕಾರಸ್ಯ ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವಾಖಿಲಂ ಜಗತ್ | ಉತ್ಪದ್ಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಾಃ ಸ್ರಾಹುಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಖಿಲಾಃ || (b) ಪೂರ್ಣ ಶಕ್ತೇಃ ಕುತೋ ಮಾಯಾ ಸಾರ್ವಜ್ಞಾತ್ಸ್ವಪ್ನವತ್ಕೃತಃ ||

(c) ಸರ್ವದೋಷವ್ಯತಿರೇಕಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಕುತ ಇಪ್ಯತೇ ||
 (d) ತಸ್ಮಾದೇವಾವಿಕಾರಸ್ಯ ವಿಪ್ಲೋರಿಚ್ಛಾವಶಾದಿದಂ | ಯಥಾರ್ಥಮೇವ ಸಂಭೂತಮಿತಿ ವೇದವಚೋಽಖಿಲಂ || (e) ಕೇಚಿತ್ಕಾಲತಃ ಏವೈತಾಂ ಸೃಷ್ಟಿನಾಹುರಕೋವಿದಾಃ | ಕೇಚಿದ್ಬ್ರೂಹ್ಮದ್ಬ್ರಹ್ಮಣಶ್ಚ ಪ್ರಧಾನಾದಿತಿ ಚಾಪರೇ || (f) ವಿಮೂಢಾಃ ಸರ್ವಏವೈತೇ ಯತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ | ಸರ್ವಕರ್ತಾ ಸರ್ವಶಕ್ತಿರೇಕ ಏವ ನಚಾಪರಃ | ಪ್ರಧಾನಕಾಲಬ್ರಹ್ಮೇಶಮುಖಾಃ ಸರ್ವೇಽಸಿ ತದ್ವಶಾಃ || ೧೪ ||

ಅ || (a) ವಿಕಾರಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಎಂದು (ಚತುರ್ಮುಖ) ಬ್ರಹ್ಮನೇನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (b) ಪರಿಪೂರ್ಣಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಏಕೆ ಮೂಯೆಯು, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನದಂತೆ ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು.

ತಾ || “ಅಕ್ಷನಾಃ ಸತ್ಯಸೃಷ್ಟಾಹಿ ಮಾಯಾಸೃಷ್ಟಿಂ ವಿತಸ್ತತೇ | ಅನಂತಾಚಿಂತ್ಯವಿ ಭವಃ ಕಥಂ ತಾನಿಹತೇ ಹರಿಃ” || ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮಾಯಾಸೃಷ್ಟಿಯು ದುರ್ಬಲನಂತೆ ಏಕೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು? ಸ್ವಪ್ನವು ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನೇ ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಆತನ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಲ್ಲವು. ಅಂತೂ “ಸ್ವಪ್ನಮಾಯಾಸರೂಪಾ” ಎಂಬುವ ಪಕ್ಷವು ಕೇವಲ ಅಸಂಗತವು. || ಅ || (c) ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದಲೂ ರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಕಾರವು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ, ಜಗತ್ತಿನ ಆಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದಂ ಗೀಕರಿಸಿದರೆ ತುಚ್ಛಪದಾರ್ಥಗಳ ಆಕಾರವೆಂದಲೂ ವಿಕಾರಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರಣ “ವಿಭೂತಿಂ ಪ್ರಸವಂ” ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಭಾಸ್ಕರನ ಮತವು ಕೇವಲ ಅನುಚಿತವು. || ಅ || (d) ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಕಾರಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯ ಅಧೀನದಿಂದಲೇ ಈ ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆದ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟಿತು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ “ಕನಿರ್ಮನೀಷೀ ಪರಿಭೂಃ ಸ್ವಯಂಭೂರ್ಯಾರ್ಥಾತಥ್ಯತೋರ್ಥಾನ್ ವ್ಯದಧಾಚ್ಛಾತ್ಪ್ರತೀಭ್ಯಃ ಸವಾಭ್ಯಃ” “ಯಚ್ಚಿಕೇತಸತ್ಯಮಿತ್” “ಸತ್ಯಮೇವ ಜಗತ್” ಇದೇನೊದಲಾದ ವೇದವಚನವು (ಅದೆ). || (e) ಅಪಂಡಿತರಾದ ಕೆಲವರು ಕಾಲದಿಂದಲೇ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ಕೆಲವರು ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ಕೆಲವರು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೂ (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). ಇತರರು ಪ್ರಧಾನದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || (f) ಇನ್ನೆಲ್ಲರೂ ಅತಿ ಮೂಢರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಸರ್ವಕರ್ತನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಇತರನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. || ಪ್ರಧಾನ, ಕಾಲ, ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ ನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರೂ ಕೂಡ ಆ ಹರಿಯ ಅಧೀನರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. || ೧೪ ||

ಮಂ || ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಸೃಷ್ಟಿರಿತ್ಯನ್ಯೇ ಶ್ರೀಡಾರ್ಥಮಿತಿ ಚಾಪರೇ | ದೇವಸ್ಯೈಷ ಸ್ವಭಾವೋಯಮಾಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಕಾ ಸ್ಪೃಹೇತಿ || ೧೫ ||

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ ||

ಅ || (ಅತ್ಯಪ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ) ಭೋಗಾರ್ಥಂ=ಭೋಗಾಖ್ಯಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ, ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು, ಅನ್ಯೇ=ಇತರರು (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ), ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ=(ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಆಲಸ್ಯವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ) ಕ್ರೀಡೆಗೋಸ್ಕರ, ಸೃಷ್ಟಿರಿತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂದು, ಆಪರೇ=ಇತರರು (ರಾಮಾನುಜರು) (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ), ದೇವಸ್ಯ=ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಅಯಂ=ಈ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವಿಷಯ ನಾದ, ಏಷಃ=ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು, ಸ್ವಭಾವಃ=ಸ್ವಭಾವವೇ, (ಪ್ರಯೋಜನ ಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ), ಆಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ=ಪೂರ್ಣಕಾಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ಸ್ವಕಾ=ಪ್ರಯೋಜನದ ಅಭಿ ಲಾಷೆಯು, ಕಾ=ಯಾವುದು, (ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ). ಇದು ಶ್ರುತಿಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯ ಭೂತವಾದ ಅರ್ಥವು. ಇತಿ=ವಿಶ್ವತೈಜಸ ಪ್ರಾಜ್ಞ ರೂಪನಿರೂಪಣವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯಾಪಿ ವಿಮೋಃ ಸೃಷ್ಟಿಂ ತು ಕೇಚಿದಾಹುರನೈವುಣಾಃ | ಅತ್ಯಪ್ತ ಸ್ಯೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥಂ (b) ತು ವಿಪಶ್ಚಿತಃ || ಸಾ ಚ ಕ್ರೀಡಾ ಸ್ವಭಾವೋಽಸ್ಯ ಕುತೋಽತ್ಯಪ್ತಾ ಸ್ಪೃಹಾ ವಿಭೋಃ ||
- ಇತಿ ಹರಿವಂಶೇಷ || ೧೫ || ೧ ||

ಅ || (a) ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕೆಲವು ವಾದಿಗಳು ಆ ವಿಷ್ಣುಕರ್ತೃಕವಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಪ್ತನೇ ಆದ ಅವನ ಭೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು (ರಾಮಾನುಜರು) ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಆಲಸ್ಯಬರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಬಗ್ಯೆ ಕ್ರೀಡೆಗೋಸ್ಕರವೆಂದು (ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). || (b) ವಿಧ್ವಾಂಸರಾದರೂ, ಆ ಜಗತ್ಸರ್ಜನಾದಿ ರೂಪವ್ಯಾಪಾರವು ಈತನಿಗೆ ಸ್ವಭಾವವೇ, ವಿಭುವಿಗೆ ಅತ್ಯಪ್ತಿಯಿಂದಂಟಾದ ಭೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಆಲಸ್ಯಪರಿಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಂಟಾದ ಕ್ರೀಡೆಗೋಸ್ಕರವಾಗಲೀ) ಇಚ್ಛೆಯು ಎಲ್ಲಿಂದ. ಎಂದು ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ. || ೧೫ || ೧ ||

|| ೧ನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

|| ಎರಡನೇ ಖಂಡವು. ||

ಮಂ || ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಬಹಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನೋಭಯತಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ನಘನಂ ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ ನಾಪ್ರಜ್ಞಮದೃಷ್ಟಮವ್ಯವಹಾರ್ಯಮಲಕ್ಷಣ-
ಮಚಿಂತ್ಯಮವ್ಯಸದೇಶ್ಯಮೈಕಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ ಪ್ರಪಂಚೋಪ-
ಶಮಂ ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ ಆತ್ಮಾಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ||

ಅ || ನಾಂತಃಪ್ರಜ್ಞಂ=ದೇಹದ ಒಳಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದಿರುವವನು (ಅಂದರೆ ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನು), ನ ಬಹಿಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ=ಹೊರಗೆ ಇರುವ ಜಾಗೃತ್ತಾಳಿನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದಿರುವವನು, (ಅಂದರೆ ಜಾಗೃದವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನು), ನೋಭಯತಃ ಪ್ರಜ್ಞಂ=ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರರೂಪಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಇರುವವನು, ನ ಪ್ರಜ್ಞಾನಘನಂ=ಅಜ್ಞಾನದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಜೀವನಿಗೆ ಸುಪ್ತೃವಸ್ಥಾಕಾಲ ಸುಖಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸದಿರುವವನು, (ಸುಪ್ತೃವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನು) ನ ಪ್ರಜ್ಞಂ=ಅಸಂಪ್ರಜ್ಞತ ಸಮಾಧ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನು, ನಾಪ್ರಜ್ಞಂ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡು

ವವನೇ, (ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೇ), ಅದೃಷ್ಟಂ=ಅಮುಕ್ತರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಅಗೋಚರನು, ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಜನರಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲಿಕ್ಕೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಅವಿಷಯನು. ಅಲಕ್ಷಣಂ=ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥಾಪ್ರವರ್ತಕತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮಶೂನ್ಯನು, ಅಚಿಂತ್ಯಂ=ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, (ಅದರಿಂದಲೇ) ಅವ್ಯವದೇಶ್ಯಂ=ವ್ಯವದೇಶಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಐಕಾತ್ಮ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಸಾರಂ=ಪ್ರಧಾನನು, ಪೂರ್ಣನು, ಜ್ಞಾನರೂಪನು, ಆನಂದರೂಪನು, ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಂ=ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಉತ್ಕ್ರಾಂತವ್ಯಆನಂದರೂಪನೂ, ಶಿವಂ=ನಿರ್ದುಃಖಸುಖರೂಪನು, ಅದ್ವೈತಂ=(“ದ್ವಿತ್ವೇನ=ವಸ್ತುತತ್ವವೇಕ್ಷೆಯಾ ಅನ್ಯಾತ್ಮಕತ್ವಾದಿರೂಪ ದ್ವಿತೀಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ, ಇತಂ=ಜ್ಞಾತಂ ವಸ್ತು, ದ್ವಿತಂ, ಅಂದರೆ ವಸ್ತುವಿನಯಾರ್ಥಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಇತರವಾದ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವಸ್ತುವು ದ್ವಿತವು. ದ್ವಿತಸ್ತೇದಂ ದ್ವೈತಂ ಅಂದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು. ನ ವಿದ್ಯತೇ ದ್ವೈತಂ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ಯಸ್ಮಾತ್ತತ್ ಅದ್ವೈತಂ” ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ)ನಾನು ನನ್ನದು ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವನ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು, (ಇಂತಹ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನನ್ನು, ಆತ್ಮನ)ಚತುರ್ಥಂ=ನಾಲ್ಕನೇ ರೂಪವನ್ನಾಗಿ, (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು), ಮನ್ಯಂತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ, ಸಃ=ಅ ನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳ, ಆತ್ಮಾ=ಯಾವ ಆತ್ಮನೋ, ಸಃ=ಅವನೇ, ವಿಜ್ಞೇಯಃ=(ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಂದ) ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ಣುಸ್ತುರೀಯರೂಪೇಣ ದ್ವಾದಶಾಂತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | (b) ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯರೂಪೋಽಸೌ ವ್ಯವಹಾರೇ ನ ದೃಶ್ಯತೇ || (c) ಸಮ್ಯಕ್ಸಮಾಹಿತಾನಾಂ ತು ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಂ ಪೋಷಶೀಂ ಕಲಾಂ | ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಾಂ ಕ್ವಾಪಿ ತುರೀಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ ಪದಂ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ತುರೀಯ ರೂಪದಿಂದ (ಮೂಗಿನ ಬುಡವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮೇಲಿನ) ೧೨ ಅಂಗುಲದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ (ಶಿರಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಇರುತ್ತಾನೆ. || (b) ಈ ತುರೀಯನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು. (ಅಂತೂ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು.) ವ್ಯವಹಾರ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಅಮುಕ್ತರಿಂದ) ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. || (c) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇಟ್ಟು ಧ್ಯಾನಿಸುವ, ೧೬ನೇ ಕಲೆಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊಂದಿದ (ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪರಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾದ) ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ತುರೀಯ ನಾಮಕ ರೂಪವು ಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (ಅವರಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.) ಆದರೆ ಸ್ವಾರಂಭಕರ್ಮ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಹೋದಮೇಲೆ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಂತರ್ಬಹಿಶ್ಚ ಸೌಪ್ತಂ ಚ ಸಮಾಧಿಜ್ಞಾನಮೇವ ಚ | ಬಹಿಃ ಶಬ್ದಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ನಶ್ಯನ್ನಸ್ವಂ ತಥೈವ ಚ || ಯದಾ ಭವತಿ (b) ಸಾಂವಸ್ಥಾ ಹ್ಯುಭಯಜ್ಞಾನಶಬ್ದತಾ | ಏತತ್ಸರ್ವಂ ತುರೀಯೇಣ ರೂಪೇಣ ನ ಕರೋತ್ಯಜಃ || (c) ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರದಶ್ಚಾಪಿ ಮುಕ್ತಸ್ಯೈವ ತುರೀಯಕಃ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅ || (a) ಅಂತರಾರ್ಥವನ್ನು, ಬಾಹ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು, ಸುಪ್ತಜೀವಸ್ವರೂಪಾದಿಯನ್ನು, ಸಮಾಧಿಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಬಾಹ್ಯಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ಕೂಡ ಜೀವನು ತಿಳಿಯುವವನೂ, ನೋಡುವವನೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗ ಆಗುತ್ತಾನೋ, || (b) ಆ ದೆಶೆಯು ಉಭಯ ಜ್ಞಾನಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಅಜಿ) ತುರೀಯ ರೂಪದಿಂದ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. || (c) ಆದರೆ ಈ ತುರೀಯ ರೂಪಿಯು ಮುಕ್ತರಿಗೇನೇ (ಅನರ ಸರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಮುಕ್ತಸ್ಯ ತ್ವದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ಪೋಷಣೀಂ ವಾ ಕಲಾಮೃತೇ | ತುರೀ ಯೋದೃಶ್ಯ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ (b) ಗ್ರಹಣಾದೇರಗೋಚರಃ || ವಿನಾ ಮುಕ್ತಿಂ ತತಸ್ತೇನಾವ್ಯವಹಾರ್ಯ ಇತೀರಿತಃ || (c) ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸ್ತು ಲಕ್ಷಣಂ ಹೃನುಮಾಪಕಂ | ಅಲಕ್ಷಣಸ್ತದ್ರಾಹಿತ್ಯಾ (d) ದಚಿಂತ್ಯಸ್ತತ ಏವ ಚ || ತತ ಏವ ಹೃನಿದೇಶ್ಯಶ್ಚಿದಾನಂದೈ ಕಲಕ್ಷಣಃ | ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಹೇತುರೇವ ತುರೀಯಕಃ ||

ಅ || (a) ಹದಿನಾರನೆಯ ಕಲೆಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಹೊರತು (ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಅಮುಕ್ತ ನಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ತುರೀಯನು ಅದೃಶ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಮುಕ್ತಿಯಾಗದೆ (ತುರೀಯ ರೂಪಿಯು) ಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯವ ಹಾರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಂತರ ತುರೀಯರೂಪಿಯು ಮುಕ್ತರ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಸಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ತತ್ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ತುರೀಯ ರೂಪಿಯು ಅಗ್ರಾಹ್ಯನೆಂದು, ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಅದು ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪವು. ಅದಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲಕ್ಷಣನು. (ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). || (d) ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ (ಅನುಮಾಪಕ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ) ಅಚಿಂತ್ಯನು (ಅನುಮಿತಿಯಿಂಟು ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯನು.) ಅಚಿಂತ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು. ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಗಳೇ ಲಕ್ಷಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ತುರೀಯರೂಪಿಯು ಮುಕ್ತನ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೂ ಕಾರಣ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಾರ ಹೇತುತ್ವರೂಪ ಲಕ್ಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅಲಕ್ಷಣವೆಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು).

ಭಾ|| (a) ಏಕಃ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಆತ್ಮಾ ಪೂರ್ಣತ್ವತಃ ಶ್ರುತಃ || ತದೇವಾಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯದೈಕಾತ್ಮ್ಯಂ ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ | ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಜ್ಞಾನ ರೂಪತ್ವಾತ್ಪಾರ ಆನಂದರೂಪತಃ || (b) ಪ್ರಸಂಚೋ ವಿಸ್ತೃತೇರ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಶನು ಆನಂದರೂಪತಃ | ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪತ್ವಾದುಪ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || (c) ಪ್ರಸಂಚಂ ದೇಹಬಂಧಾಖ್ಯಂ ತುರೀಯಃ ಶನುಯೇದೃತಃ | ಪ್ರಸಂಚೋಪಶಮಸ್ತೇನಾವೃಕ್ತಃ ಸ ಭಗವಾ ನೈಭುಃ || (d) ನಿರ್ದುಃಖಸುಖರೂಪತ್ವಾಚ್ಚೈವಶಬ್ದಃ ಶ್ರುತಾ ಶ್ರುತಃ ||

ಅ || (a) 'ಏಕಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಧಾನಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಈ ಹರಿಗೆ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ವರೂಪವೋ ಅದರಿಂದ 'ಏಕಾತ್ಮ್ಯ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯ'ನೆಂದೂ, ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಸಾರ'ನೆಂದೂ (ಅಂತೂ ಏಕಾತ್ಮ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಸಾರನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ); ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚನೆಂದೂ ಆನಂದರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಶಮನೆಂದೂ (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ); (b) ಉತ್ಕೃಷ್ಟನಾದ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಉಪಶಬ್ದವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂತೂ ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). || (c) ಅಥವಾ ತುರಿಯನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ದೇಹಸಂಬಂಧಾದಿ ಅನಿಷ್ಟ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಅದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಭುನಾದ ಆ ಹರಿಯು 'ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (d) ದುಃಖವಿಲ್ಲದೇನೇ ಇದ್ದು ಕೇವಲ ಸುಖರೂಪನೇ ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ಶಿವ'ಶಬ್ದವು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂದರೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ||

ಭಾ || (a) ಅನ್ಯಥಾಪ್ರತ್ಯಯೋ ದ್ವೈತಂ ಶಮಯೇತ್ತಂ ಯತೋ ಹರಿಃ | ಅದ್ವೈತಸ್ತೇನ ಚೋದ್ವಿಷ್ಟಸ್ತು ರೀಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ಇತಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇ || (b) ಅಪೇಕ್ಷ್ಯ ವಸ್ತು ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ ದ್ವಿತ್ವ ಮನ್ಯಸ್ವರೂಪತಾ | ಇಣ್ಣತಾವಿತಿಧಾತೋಶ್ಚ ತಜ್ಞಾಣನಂ ದ್ವೈತ ಮುಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಸಂಕಲ್ಪೇ || (c) ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯ ಇತಿ ಸೋಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಟಾದಿತಿ ಚತುರ್ಧಾ ವಿಭಕ್ತ ಉಚ್ಯತೇ ಉಪಸಂಹಾರಾರ್ಥಂ | ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷ ರಮಿತಿ ಪೃಥಗಾರಂಭಾತ್ || (d) ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪೋ ಯಸ್ತ್ವಾತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಮುಮುಕ್ಷುಃ | ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಸಿ ಭಗವಾಂಶ್ಚ ತುರ್ಧಾ ಸಮುದೀರಿತಃ || ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ || ೧ ||

ಅ || (a) (ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು ದ್ವೈತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು (ಆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು (ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಅದರಿಂದಲೂ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ತುರಿಯನು ಅದ್ವೈತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ವೆಂಬಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || (b) ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ತನವು ದ್ವಿತ್ವವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ದ್ವಿತ್ವೇನ = ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಕಾರೇಣ, ಇತಂ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವು ದ್ವಿತೀಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ). "ಇಣ್ಣ" ಧಾತುವು ಗತಿ (ಜ್ಞಾನ) ಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ (ಈ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ) ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಜ್ಞಾನವು (ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು "ದ್ವೈತಸ್ಯ ಇದಂ ದ್ವೈತಂ" ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ದ್ವೈತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಂಕಲ್ಪವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || (c) "ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ ಚತುಷ್ಟಾತ್" ಎಂದು ವಿಶ್ವಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಹರಿಯೇ ಆತ್ಮನೆಂದೂ ಆತನೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನೆಂದೂ ಉಪಸಂಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಅಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. 'ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷರಂ' ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ

ವಿಶ್ವಾದಿ ರೂಪಗಳು ಪ್ರಣವಾಂಶಗಳಾದ ಅಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, 'ಸೋಽಯಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಪ್ರಕರಣವು ಆರಂಭವಾದುದರಿಂದ, ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಸಂಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಯಿತು. || (d) ವಿಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳ ಯಾವ ಆತ್ಮನೋ ಆತನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು ಎಂದಿಚ್ಛಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲರ್ಹನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನು (ತನ್ನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ) ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವವನಾದರೂ, ಅಥವಾ ಭೇದಶೂನ್ಯನಾದರೂ ಆ ರೂಪಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಆತ್ಮತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ | ನಿವೃತ್ತೇಃ ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಮಿಶಾನಃ
ಪ್ರಭುರವ್ಯಯಃ | ಅದ್ವೈತಃ ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ದೇವಸ್ತುರ್ಯೋ
ವಿಭುಃ ಸ್ಮೃತಃ || ೨ ||

ಅ || ಆತ್ಮ=ಈ ತುರಿಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏತೇ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಬ್ರಹ್ಮದೃಷ್ಟಿಗಳಾದ, ಶ್ಲೋಕಾಃ=ಮಂತ್ರಗಳು, ಭವಂತಿ=(ಸಂವಾದಿಗಳು) ಆಗುತ್ತವೆ. ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ದುಃಖಗಳ, ನಿವೃತ್ತೇಃ=ನಾಶಕ್ಕೆ (ಕಾರಣನು), ಈಶಾನಃ=ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನು, ಪ್ರಭುಃ=ಸ್ವಾಮಿಯು, ಅವ್ಯಯಃ=ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವೇ, ಅದ್ವೈತಃ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನು, ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ, ದೇವಃ=ಪ್ರಾಪ್ಯನು, (ಇಂತಹ) ತುರ್ಯಃ=ತುರಿಯನು, ವಿಭುಃ=ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥನೆಂದು, ಸ್ಮೃತಃ=(ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಸರ್ವದುಃಖಾನಾಂ ನಿವೃತ್ತೇಃ ಕಾರಣಭೂತಸ್ತುರಿಯೋ ದೇವಃ |
(b) ಹರಿಸ್ತುರಿಯರೂಪೇಣ ಮೋಕ್ಷದಃ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || ದೇವಃ
ಸ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ಗಮ್ಯತ್ವಾತ್ಸಮುದೀರಿತಃ | (c) ಭಾವಾ
ಜೀವಾಃ ಸಮುದ್ದಿಷ್ಟಾ ಭವಂತೈತೇ ಯತೋ ವಿಭೋಃ || ಈಶಾನಾ
ಮಪಿ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಈಶಾನಃ ಸೋಽನನಾಚ್ಛ್ರುತಃ ||

- ಇತಿ ಸ್ತತ್ರಾಹಾರೇ || ೨ ||

ಅ || (a) ತುರಿಯ ರೂಪಿಯಾದ ದೇವನು ಎಲ್ಲಾ ದುಃಖಗಳ ನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣಿ ಭೂತನು. || (b) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತುರಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದ ದೇವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಜೀವರು ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ (ದೇಹಸಂಬಂಧದಿಂದ) ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೋ, (ಕಾರಣ) ಜೀವರು ಭಾವರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕರಾದ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಜೇಷ್ಠಕನಾದುದರಿಂದ ಈಶಾನನೆಂದು ಶ್ರುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಸ್ತತ್ರಾಹಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬದ್ಧೌ ತಾವಿಷ್ಯೇತೇ ವಿಶ್ವತ್ಪ್ರಜಸೌ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಾರಣ
ಬದ್ಧಸ್ತು ದ್ವೌ ತು ತುರ್ಯೇ ನ ಸಿದ್ಧೃತಃ || ೩ ||

ಅ || ತಾ=ಆ ಇಬ್ಬರು, ವಿಶ್ವತೈಜಸಾ=ವಿಶ್ವತೈಜಸರು, ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಬದ್ಧಾ, ಕಾರ್ಯ=ಅಜ್ಞಾನಕಾರ್ಯವಾದ ನಾನು ನನ್ನದು ಇದೇಮೊದಲಾದ ಭ್ರಮವು, ಕಾರಣ=ಭ್ರಮೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ಇವುಗಳಿಂದ, ಬದ್ಧಾ=ಬದ್ಧರಾಗಿ, ಇಷ್ಟೇತೇ=ಇಷ್ಟೇಸಲ್ಲ ಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತು=ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದರೂ, ಕಾರಣಬದ್ಧಃ=ಕಾರಣಿಭೂತವಾದ ಅಜ್ಞಾನರೂಪ ಸುಪ್ತಿಯಿಂದ ಬದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ತುರ್ಯೇ=ನಾಲ್ಕನೇ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ದ್ವೈತು=ಎರಡೂ ಕೂಡ, ನ ಸಿದ್ಧತಃ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಅವಿದ್ಯಾ ತತ್ಕಾರ್ಯವಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಮೊದಲಾದುದೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ರಾಂತಿ ಏತದ್ರೂಪಗಳಿಂದ ಎರಡು ಬಂಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ವಿಶ್ವ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು. ಅವಿದ್ಯಾ ತತ್ಕಾರ್ಯವಾದ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ರಾಂತಿಕಾರ್ಯವಾದ ಸ್ವಾಪ್ನಭ್ರಮರೂಪಗಳಾದ ಎರಡು ಬಂಧಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ತೈಜಸನು. ತುರಿಯನು ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಕಾರ್ಯಕಾರಣಬಂಧಸ್ಯ ತದಧೀನತ್ವತೋ ವಿಭುಃ | ವಿಶ್ವಾದಿ ರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ಬದ್ಧ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತೌ || ಕುತೋ ಬಂಧಃ ಪರಸ್ಯಾಸ್ಯ ಬಂಧೇಶಸ್ಯ ಚಿದಾತ್ಮನಃ | ಇತಿ ಚ | (b) ಸ ಬದ್ಧಃ ಸ ದುಃಖೇ ಸ ಬಂಧಯತಿ ಸ ದುಃಖಯತೀತಿ | ಸ ಜೀವಃ ಸ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಸ ಜೀವಯತಿ ಸ ಪ್ರಕರೋತೀತಿ | ಸೋಽವರಃ ಸೋಽನಿತ್ಯಃ ಸೋಽವರಯತಿ ಸೋಽನಿತ್ಯಯತೀತಿ ಕೌಷಾರವಶ್ರುತಿಃ || (c) ವಿಷ್ಣೋರ್ಗುಣೋಕ್ತಿಪರತಾ ಮಮ ನಿತ್ಯಂ ಸುರೇಶ್ವರಾಃ || ತದರ್ಥ ಮನ್ಯದ್ವಚನಮತಸ್ತಸ್ಯ ವಿರೋಧಿ ಯತ್ || ತನ್ಮನಾಥೋ ನ ಹಿ ಕ್ವಾಪಿ (d) ಸಾಹಂ ತತ್ಸರಣಾತ್ಸದಾ | ಸರಸ್ವತೀತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಾ ತಸ್ಮಾಜ್ಜ್ಞೇಯಾ ಹರೇರ್ಗುಣಾಃ || ಇತಿ ಮಹೋಪನಿಷದಿ || ೩ ||

ಅ || (a) ವಿಶ್ವಮೊದಲಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವ ರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಬಂಧವು ಆ ಹರಿಯು ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ, “ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಬದ್ಧಾ” ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬಂಧವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ, ಚಿದ್ರೂಪಿಯೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ, ಈ ಹರಿಗೆ ಬಂಧವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಹೀಗೆ ಆದೆ. || (b) ಆ ಹರಿಯು ಬಂಧಿಸುತ್ತಾನೆ ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ‘ಬದ್ಧ’ ನೆಂದೂ ಆತನು ದುಃಖಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ಆದುದರಿಂದ ಆತನು ‘ದುಃಖಿ’ಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯು ಬದುಕಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಕಾರಣ) ಅವನು ‘ಜೀವನು’ ಎಂದೂ ಆತನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ಕಾರಣ ಅವನು ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ ಯೆಂದೂ (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಆತನು (ಇತರರನ್ನೂ) ಅವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ‘ಅವರನೆಂದೂ’ ಅವನು (ಇತರರನ್ನೂ) ಅನಿತ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಕಾರಣ ‘ಅನಿತ್ಯ’ ನೆಂದೂ (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಎಂದು ಕೌಷಾರವ ಶ್ರುತಿಯು. (c) ಎಲೈ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರೇ, ಸರಸ್ವತಿಯಾದ ನನಗೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತಿಯು. (ಯಾವಾಗ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಇಂತಹ ಮಹಿಮೆಯದೆಯೋ, ಆಗ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಬಹುಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಎನಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ) ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದ

ಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಾತು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ವಿರೋಧಿಯಾಗುವುದೋ, ಅಂತಹುದು ನನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. || (d) ಆ ನಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆ ಭಗವದ್ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಗುಣೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಚನವನ್ನು ಕುರಿತೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳೇ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕವುಗಳು. ಎಂದು ಮಹೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೩ ||

ವ:ಂ || ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ನಾಪಿ ಚಾನ್ಯತಂ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ
ಕಿಂಚನ ಸಂವೇತ್ತಿ ತುರ್ಯಂ ತತ್ಸರ್ವದ್ಯಕ್ಷದಾ || ೪ ||

ಅ || ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಆತ್ಮಾನಂ=ಸ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ನ ಸಂವೇತ್ತಿ=ತಿಳಿಸಲಾರನು, ಪರಾಂಶ್ಚೈವ=ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ನ ಸಂವೇತ್ತಿ=ತಿಳಿಸಲಾರನು, ಸತ್ಯಂ ಅಪಿ=ಸತ್ಯಕಾರ್ಯವಾದ ಪುಣ್ಯವನ್ನೂ, ನ=ತಿಳಿಸಲಾರನು, ಅನ್ಯತಂ ಚ=ಅನ್ಯತಕಾರ್ಯವಾದ ಪಾಪವನ್ನೂ ಕೂಡ, ನ ಸಂವೇತ್ತಿ=ತಿಳಿಸಲಾರನು, ಕಿಂಚನ=ಜೀವಸ್ವರೂಪ, ಸುಖ, ಕಾಲ, ಅಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಹೊರತು) ಯಾವುದನ್ನೂ, ನ ಸಂವೇತ್ತಿ=ತಿಳಿಸಲಾರನು, ತುರ್ಯಂ=ತುರೀಯನಾದರೂ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ), ತತ್ ಸರ್ವದ್ಯಕ್ಷ=ಅವರವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಭಾ|| (a) ನಾತ್ಮಾನಂ ನ ಪರಾಂಶ್ಚೈವ ನ ಸತ್ಯಂ ಚಾಪಿ ನಾನ್ಯತಂ | ಪ್ರಾಜ್ಞಃ
ಸಂವೇದಯೇಕ್ಕಿಂಚಿಜ್ಜೀವಕಾಲತಮೋ ವಿನಾ || (b) ಸುಪ್ತೈವ
ಸ್ಥಾನಂ ಸುಖಂ ಚಾಪಿ ವಿನಾ ನಾನ್ಯತ್ವದರ್ಶಯೇತ್ | ಸರ್ವಂ ತು
ದರ್ಶಯೇನ್ಮುಕ್ತೌ ತುರೀಯಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ || ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ||
(c) ಸ್ವತಂತ್ರೇ ಕರ್ತೃಶಬ್ದಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯಾವೇದನಂ ಯಥಾ |
ಸರ್ವಪ್ರದರ್ಶಕೇ ಚೈವ ತುರೀಯೇ ಸರ್ವದರ್ಶನಂ ||

- ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೪ ||

ಅ || ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವ, ಕಾಲ, ಅಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಯಾವುದನ್ನೂ ತೋರಿಸಲಾರನು. || ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾರನು, ಜೀವಾದಿಗಳಿಂದ ಇತರಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾರನು, ಪುಣ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾರನು, ಪಾಪವನ್ನು ಕೂಡ ತೋರಿಸಲಾರನು. || (b) ಸುಪ್ತೈವಸ್ಥೆಯನ್ನು, ಸುಖವನ್ನು ಕೂಡ ಹೊರತು ಇತರವಾದುದನ್ನು ತೋರಿಸಲಾರನು. (ಅಂತೂ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನು, ಜೀವಸ್ವರೂಪ, ಕಾಲ, ಅಜ್ಞಾನ, ಸುಪ್ತೈವಸ್ಥೆ, ಸುಖ ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸುವನು). ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ತುರೀಯನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಾದರೂ (ತತ್ತದ್ಯೋಗ್ಯವಾದ) ಸರ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || (c) 'ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಕರ್ತಾ' ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸ್ವತಂತ್ರನೋ, ಆತನಲ್ಲಿ 'ಕರ್ತಾ' ಎಂಬೀ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕರ್ತೃಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ- (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಇದ್ದ) ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಗೆ 'ನ ಸಂವೇತ್ತಿ' ಎಂಬೀ ಅಸಂವೇದನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ

ಕರ್ತೃತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೂ ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೇನೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತೋರಿಸುವ ತುರಿಯ ನಲ್ಲಾದರೂ ('ಸರ್ವದೃಕ್' ಎಂದು) ಸರ್ವವನ್ನು ನೋಡುವಿಕೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೂ ದರ್ಶನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ತುರಿಯನಿಗೇನೇ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಂಧನರೂಪ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈಶ್ವರನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದರಿಂದ, ಆ ಬಂಧವು ಈಶ್ವರನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ, 'ಬದ್ಧ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ದ್ವೈತಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಪ್ರಾಜ್ಞತುರ್ಯಯೋಃ |
ಬೀಜ ನಿದ್ರಾಯುತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಾ ಚ ತುರ್ಯೇ ನ ವಿದ್ಯತೇ || ೫ ||

ಅ || ಪ್ರಾಜ್ಞತುರ್ಯಯೋಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞತುರಿಯ ನಾಮಕರಾದ, ಉಭಯೋಃ=ಇಬ್ಬರಿಗೂ, ದ್ವೈತಸ್ಯ=(ಶರೀರ ಮಂದಿರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಕ್ಕೆ, ಆಗ್ರಹಣಂ=ಗ್ರಹಣಾಕಾರಣತ್ವವೂ (ಅಂದರೆ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರುವುದು), ತುಲ್ಯಂ=ಸಮಾನವು, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯು, ಬೀಜನಿದ್ರಾಯುತಃ, ಬೀಜನಿದ್ರಾ=ಶರೀರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಬುದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಮೂಲ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ, ಯುತಃ=ಕೂಡಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಸಾ ಚ=ಆ ಬೀಜ ನಿದ್ರೆಯೂ ಕೂಡ, ತುರ್ಯೇ=ತುರಿಯ ನಲ್ಲಿ, ನ ವಿದ್ಯತೇ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೫ ||

ಮಂ || ಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಾಯುತಾವಾದ್ಯೌ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ವಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಯಾ | ನ ನಿದ್ರಾಂ
ನೈವ ಚ ಸ್ವಪ್ನಂ ತುರ್ಯೇ ಪಶ್ಯಂತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾಃ || ೬ ||

ಅ || ಆದ್ಯೌ=ವಿಶ್ವತೈಜಸರು, ಸ್ವಪ್ನನಿದ್ರಾಯುತೌ, ಸ್ವಪ್ನ=ಜಾಗೃತ್ಕಾಲೀನ ಸ್ವಪ್ನ ಭ್ರಮೆಗಳೂ, ನಿದ್ರಾ=ತತ್ಕಾರಣೀಭೂತ ಅವಿದ್ಯೆಯೂ ಇವುಗಳಿಂದ, ಯುತೌ=ಬದ್ಧರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತು=ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದರೂ, ಅಸ್ವಪ್ನ ನಿದ್ರಯಾ=ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಕೇವಲ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ (ಬದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ), ಅಂದರೆ(ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯು), ನಿಶ್ಚಿತಾಃ=ಯಥಾರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವರು, ತುರ್ಯೇ=ತುರಿಯರೂಪದಲ್ಲಿ, ನಿದ್ರಾಂ=ಅವಿದ್ಯಾಕೃತಬಂಧಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು, ನ ಪಶ್ಯಂತಿ=ತಿಳಿಯಲಾರರು, ಸ್ವಪ್ನಂ ಚ=ಭ್ರಮಾಕಾರಣತ್ವವನ್ನೂ ಕೂಡ, ನೈವ ಪಶ್ಯಂತಿ=ತಿಳಿಯಲಾರರು. || ೬ ||

ಭಾ|| (a) ನಿದ್ರಾಯುತಾಸ್ತು ವಿಶ್ವಾದ್ಯಾಸ್ತದಧೀನಾ ಯತೋ ಹಿ ಸಾ | ಯಥಾ
ಭೃತ್ಯಯುತಃ ಸ್ವಾಮಿ ನ ಹೃಜ್ಞಾನಂ ಪರಾತ್ಮನಃ || ಇತಿ ಚ
(b) ಅಭೇದಮಸಿ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಬಹುರೂಪಂ ವಿಶೇಷತಃ | ಕರೋತಿ
ನ ಕರೋತಿತಿ ವ್ಯವಹಾರ್ಯಂ ಸ್ವಶಕ್ತಿತಃ || ಇತಿ ಚ || (c) ನ ಸಂ
ವೇದಯತೀತ್ಯಸ್ತೀಕಾರೇ ತುರ್ಯಂ ತತ್ಸರ್ವದೃಕ್ಪದಾ || ದ್ವೈತ
ಸ್ಯಾಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಮುಭಯೋಃ ಪ್ರಾಜ್ಞತುರ್ಯಯೋಃ || ಇತಿ ಚ ||
ವಿರುದ್ಧಂ | ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಾಕಾರಣತ್ವಂ ತುಲ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

(d) ದ್ವೈತಂ ನ ಗ್ರಾಹಯೇತ್ತುರ್ಯೋ ನ ಚ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ಕಥಂಚನ |
ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಬೀಜಂ ತು ನಿದ್ರಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ಸಮಾಶ್ರಿತಾ ||

- ಇತಿ ಪ್ರಕಟಶ್ರುತಿಃ || ೫-೬ ||

ಅ || (a) ಆ ನಿದ್ರೆಯು (ಅವಿದ್ಯೆಯು) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದುದೋ, (ಅದಕಾರಣ) ವಿಶ್ವ ಮೊದಲಾದವರು ಅವಿದ್ಯಾ ಬದ್ಧರು (ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ). ಹೇಗೆ (ಭೃತ್ಯನು ರಾಜನ ಅಧೀನನಾದುದರಿಂದ) ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ರಾಜನು ಭೃತ್ಯನಿಂದ ಯುಕ್ತನು ಎಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಹೀಗೂ ಅದೆ. || (b) (ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿಕೊಡುವುದು ವಿಶೇಷವು.) ಅಭಿನ್ನನಾದರೂ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಶೇಷದಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಿಯೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಸ್ವಾಭಿನ್ನನಾದ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಅಥವಾ ಅಘಟಿತ ಘಟನಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ (ವಿಶ್ವಾದಿ ರೂಪದಿಂದ) ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ (ತುರೀಯ ರೂಪದಿಂದ) ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೂ ಅದೆ). || (c) ('ಸರ್ವದೃಕ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಸರ್ವವನ್ನು) ಸಂವೇದಯತಿ=ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೆ (ತುರ್ಯಂ ತತ್ಸರ್ವದೃಕ್) ತುರೀಯನು ಯಾವಾಗಲೂ ಅವಿಜ್ಞವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. (ಎಂಬುವುದರಿಂದ ತುರೀಯನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ) 'ಅಗ್ರಹಣಂ ತುಲ್ಯಂ' ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಅಗ್ರಹಣವು ಸಮಾನವಾದುದು ಎಂದು (ತುರೀಯನಿಗೆ 'ಅಗ್ರಹಣಂ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಆ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ 'ಸರ್ವದೃಕ್' ಸರ್ವಜ್ಞನು, 'ಅಗ್ರಹಣಂ' ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವನು, ಇವೆರಡೂ ಪರಸ್ಪರ) ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನ ಅಜ್ಞಾನಗಳು ಏಕತ್ರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ಕಾರಣ 'ಸರ್ವದೃಕ್' ಸರ್ವವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥಮಾಡದೆ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರಿಗೆ) ದ್ವೈತಗ್ರಹಣಾ ಕಾರಣತ್ವಂ, ದ್ವೈತ=ದೇಹಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ, ಗ್ರಹಣ=ತದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಭ್ರಮರೂಪ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಅಕಾರಣತ್ವಂ=ಅಹೇತುತ್ವವು ಸಮಾನವೆಂದು ಅರ್ಥವು. (ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಿಗೆ ದೇಹಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಪ್ರಾಜ್ಞ ತುರೀಯರು ಸಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಕಾರಣ ಭೂತರು ಅಲ್ಲ). || (d) ತುರ್ಯ ರೂಪಿಯು (ಜೀವನಿಗೆ) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಲಾರನು. ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಸಿಕೊಡಲಾರನು. ದೇಹ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ (ಜೀವನು) ಸಾತಂತ್ರ್ಯ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಮೂಲ ಅವಿದ್ಯೆಯಾದರೂ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. (ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಅಧೀನವಾದುದು). ಎಂದು ಪ್ರಕಟ ಶ್ರುತಿಯು. || ೫-೬ ||

ಮಂ || ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಯತಃ ಸ್ವಪ್ನೋ ನಿದ್ರಾ ತತ್ತ್ವಮಜಾನತಃ | ವಿಪರ್ಯಾಸೇ
ತಯೋಃಕ್ಷೀಣೇ ತುರೀಯಂ ಪದಮಶ್ನತೇ || ೭ ||

ಅ || ಅನ್ಯಥಾಗೃಹ್ಯತಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದ ಶರೀರ ಮನೆ ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಧೀನವೆಂದೇ ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ, ಸ್ವಪ್ನಃ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು (ಆಗುತ್ತದೆ), ತತ್ತ್ವಂ=ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾದಿರೂಪ ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು, ಅಜಾನತಃ=ತಿಳಿಯದಿದ್ದವನಿಗೆ, ನಿದ್ರಾ=ಮೂಲಾವಿದ್ಯೆಯ ಬಂಧವು (ಆಗುತ್ತದೆ), ತಯೋಃ=ಆ ನಿದ್ರಾಭ್ರಮೆಗಳಿಗೆ, ವಿಪರ್ಯಾಸೇ=

ವಿಪರಿವರ್ತನವು, (ತಿರುಗಾಡುವಿಕೆಯು) ಸ್ವೀಕೇ=ನಾಶವಾಗುತ್ತಿರಲು, ತುರೀಯಂ ಪದಂ= ನಾಲ್ಕನೇರೂಪವನ್ನು ಅತ್ಯುತೇ=(ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೭ ||

ಭಾ|| ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾದಪಿ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಾಂತರಂ ಜಾಯತೇ || ೭ ||

ಅ || (ಇದ್ದ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೇರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನವು). ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಕೂಡ ವಿಪರೀತವಾದ ಬೇರೊಂದು ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಮಂ || ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ಸುಶ್ಲೋ ಯದಾ ಜೀವಃ ಪ್ರಬುಧ್ಯತೇ | ಅಜ ಮನಿದ್ರಮಸ್ವಪ್ನಮದ್ವೈತಂ ಬುಧ್ಯತೇ ತದಾ || ೮ ||

ಅ || ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ=ಅನಾದಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ಅನಾದಿಯಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಇಚ್ಛಾಧೀನವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೂ, ಸುಪ್ತಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಜೀವಃ=ಜೀವನು, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ=ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ (ಸದ್ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದ), ಪ್ರಬುಧ್ಯತೇ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು ಇತರನಾದುದು ಎಲ್ಲವೂ ಆತನ ಅಧೀನವೆಂದು ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೋ, ತದಾ=ಆವಾಗ, ಅಜಂ=ಜನನ ಮೊದಲಾದ ದೋಷರಹಿತನೂ, ಅನಿದ್ರಂ ಅಸ್ವಪ್ನಂ=ವಿಶ್ವತೃಜಸ ಪ್ರಾಜ್ಞರ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನೂ, ಅದ್ವೈತಂ=ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವವನೂ (ಸರ್ವಾನಿಷ್ಕನಿವರ್ತಕನೂ) ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಬುಧ್ಯತೇ=ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೮ ||

ಭಾ|| ಅನಾದಿಮಾಯಯಾ ವಿಮೋಛಿರಿಚ್ಛಯಾ ಸ್ವಾಸಿತೋ ಯದಾ | ತಯಾ ಪ್ರಬೋಧಮಾಯಾತಿ ತದಾ ವಿವ್ಣಂ ಪ್ರಪಶ್ಯತಿ ||

- ಇತಿ ಪ್ರಕಾಶಿಕಾಯಾಂ || ೮ ||

ಅ || ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಾದಿಯಾದ ಮಾಯೆಯಿಂದ ಅಂದರೆ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ (ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು ಯಾವಾಗ ಆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ (ಅಂದರೆ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಶ್ರವಣ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು (ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಅಗ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || ೮ ||

ಮಂ || ಪ್ರಪಂಚೋ ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ ನಿವರ್ತೇತ ನ ಸಂಶಯಃ | ಮಾಯಾ ಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಮದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ || ೯ ||

ಅ || ಪ್ರಪಂಚಃ=ದೇಹ, ಮನಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿ ಸಂಬಂಧ ಮೊದಲಾದ ಬಂಧವು (ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇತರ ಅಧೀನವಾದುದೂ), ಯದಿ ವಿದ್ಯೇತ=ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೂ, ಪರಮಾರ್ಥತಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ನಿವರ್ತೇತ=ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ, ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ, (ಅಂತೂ ಈ ಶರೀರ ನನ್ನದು ಈ ಮನೆಯು ನನ್ನದು ಇದು ಮೊದಲಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಅನಾದಿ ಕಾಲವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಇರುವುದಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ), ಅದ್ವೈತಂ=(ದ್ವಿತ್ವೇನ=ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪಾವೇ

ಕ್ಷಯಾ ದ್ವಿತೀಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ, ಮಹದ್ಭಿಃ ಇತಂ=ಜ್ಞಾತಂ ನ ಎಂಬೀವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುವು ಅಂದರೆ) ಮಹಾನುಭಾವರಿಂದ ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ವಸ್ತುಸಮುದಾಯವು, ದ್ವೈತಂ=(ಅಜ್ಞರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಕಾರೇಣ, ಇತಂ=ಜ್ಞಾತಂ ಅಂದರೆ ವಸ್ತುವಿನ ತತ್ವಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು) ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞರಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಅಂದರೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಇದಂ=ಈ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು, ಮಾಯಾ ಮಾತ್ರಂ=ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಯಿತು, (ಅಂತೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯಾಗಿ ದ್ವರೂ ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವು. ಆ ಕಾರಣ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾಶವು ಸಂಗತವೇ ಸರಿ). || ೯ ||

ಭಾ|| (a) ತನ್ನಾ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಸಂಬಂಧಃ ಪ್ರಪಂಚೋಽಸ್ಯ ಶರೀರಿಣಃ | ವಸ್ತುತೋಽಸೌ ನ ಚೈವಾಸ್ತಿ ಪರಮಸ್ಯ ವಶೇ ಯತಃ || ತನ್ನಾದಿಕಃ || (b) ಸ್ತಥಾ ಪ್ರೇಷಹ್ಯಭಿಮಾನಾತ್ರದೃಶ್ಯತೇ | ಅತಃ ಸ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಹ್ಯಂಗೀ ಕಾರೋ ಭವೇದ್ಯದಿ || ತಥಾಽಸಿ ಭಗವಜ್ಞಾನಾತ್ಸ ನಿವರ್ತೇದಸಂ ಶಯಃ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || (c) ಅದ್ವೈತಮನ್ಯಥಾಜ್ಞಾತಂ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಸ್ತು ಯತ್ || ದ್ವೈತಂ ದ್ವಿಧಾ ಜ್ಞಾತಂ ಮನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತ ಮಜ್ಞೈಃ | ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಪರಮೇಶ್ವರಾತ್ ||

ಅ || (a) ಈ ಜೀವನಿಗೆ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಂದರೆ ಶರೀರದಿಂದ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವ ಸಂಬಂಧವು (ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ನಾನು ನಿಯಾಮಕನು, ಶರೀರವು ನಿಯಮ್ಯವು ಇದು ಮೊದಲಾದುದು) ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಇಲ್ಲನೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಇದು (ಶರೀರವೇ ಮೊದಲಾದುದು) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. || (b) ಯದ್ಯಪಿ ಇದು ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವು, ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಸಂಬಂಧವು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಅಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯದ ಆರೋಪದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || ತನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ತೋರುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿ ಭಾವಸಂಬಂಧವು (ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ) ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರವು ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದೋ, | ಆದರೂ ಈ ಸಂಬಂಧವು ಭಗವಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || (c) ಅನ್ಯಥಾ=ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ, (ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ) ಅಜ್ಞಾತಂ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವ, ಯತ್=ಯಾವ, ಪರ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಸ್ತು=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುವೋ(ಅದು), ಅದ್ವೈತಂ=ಅದ್ವೈತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. || (ಅದ್ವೈತಶಬ್ದವಿಂದುಕ್ತವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ದುರ್ಜನರಿಂದ (ವಸ್ತುವಿನ ತತ್ವಕ್ಕಿಂತ) ಎರಡನೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ ಎಂಬೀಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹರಿಯಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬೀಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯಲ್ಲವೆಂದು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಅದು) ದ್ವೈತವು. || 'ಪರಮಾರ್ಥತಃ' ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ. ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯೈವ ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ತದಿಚ್ಛಯಾ ನಿರ್ಮಿತಂ ! ತದನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನಂ ತಸ್ಮಾತ್ತದಿಚ್ಛಯೈವ ನಿವರ್ತತೇ || (b) ಪರೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯತ್ತು ದ್ವಿಧಾನ ಜ್ಞಾತಮಂಜಸಾ | ತದದ್ವೈತಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ (c) ತದೇವ ಜ್ಞಾತಮನ್ಯಥಾ || ಜೀವೇನ ದ್ವೈತಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಂ ತದೇವ ಚ | ಪರಮಾರ್ಥಾತ್ಪರಾದ್ವಿಷ್ಟೋರ್ಜಾತ ಮಿಚ್ಛಾವಶಾದನು || (d) ಮಾಯೇತೀಚ್ಛಾ ಸಮುದ್ವಿಷ್ಟಾ ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ ತದುದ್ಭವಂ | ಉತ್ತಮತ್ಯಾತ್ಪರಾರ್ಥೋಽಸೌ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರಚ್ಛುತಃ || ಇತಿ ಚ || (e) ಅನನ್ಯಥಾ ಇತಮವಗತಮದ್ವೈತಂ ದ್ವೈತಂ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪಾವೇಕ್ಷಯಾ ದ್ವಿಧಾ ಹ್ಯನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ೯ ||

ಅ || (ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತವು ಬ್ರಹ್ಮನು. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ದುರ್ಜನರಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಅನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನವು) ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನದ್ದೇ ಮಾಯಾಮಾತ್ರವು. ಅಂದರೆ ಆ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಆ ಹರಿಯ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. || (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ವಸ್ತುತತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಜಿನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆದುದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅದ್ವೈತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ದುರ್ಜನರಿಂದ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟನು. (ಕಾರಣ) ದ್ವೈತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟನು. ಆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛಾರ್ಥವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಆತನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. || (d) ಮಾಯೆಯಿಂದರೆ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದು ಮಾಯಾಮಾತ್ರವು. | ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ 'ಪರಾರ್ಥ'ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೂ ಅದೆ. || (e) 'ಅನ್ಯಥಾ' ಅಂದರೆ ವಸ್ತುತತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ('ದ್ವಿ' ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವು) 'ಇತಂ' ಅಂದರೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಅಲ್ಲವು. ಅದೇ ('ದ್ವಿ ಇತಂ ನ' ಎಂಬವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಅದ್ವೈತಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ದ್ವೈತವು. ಅಂದರೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. || ೯ ||

ಮಂ || ವಿಕಲ್ಪೋ ವಿನಿವರ್ತೀತ ಕಲ್ಪಿತೋ ಯದಿ ಕೇನಚಿತ್ | ಉಪದೇಶಾದಯಂ ನಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ದ್ವೈತಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ || ಇತಿ || ೧೦ || ೨ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಅ || ವಿಕಲ್ಪಃ=ಶರೀರ ಮನೆ,ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನದು ಎಂದು ಅಭಿಮಾನವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಬಂಧವು, ಯದಿ=(ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಕೇನಚಿತ್=ಅಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಕಲ್ಪಿತಃ=

ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ್ಯೂ, ಉಪದೇಶಾತ್ = ಮಹಾತ್ಮರ ಉಪದೇಶದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ವಿನಿವರ್ತೇ
ತ = ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ, ಜ್ಞಾತೇ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯ
ಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ದ್ವೈತಂ = ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು, ನ ವಿದ್ಯತೇ = ಇರುವುದಿಲ್ಲ, (ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ)
ಆ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇತಿ ಅಯಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇದು (ಸಜ್ಜನರ) ವಾದಃ =
ಸಿದ್ಧಾಂತವು. || ೧೦ || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಆತೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ಶರೀರಾದಿಸಂಬಂಧಃ || ಕೇನಚಿದಜ್ಞಾನಾದಿನಾ
ಕಾರಣೇನ ಕಲ್ಪಿತೋಽಪ್ಯುಪದೇಶಾನ್ನಿವರ್ತತೇ | ಅಯಂ ಸತಾಂ
ವಾದಃ || (b) ಜ್ಞಾತೇ ಸತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮಣಿ ದ್ವೈತಮನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಂ
ನಿವರ್ತತ ಇತಿ || (c) ವಿಕಲ್ಪೋ ದೇಹಬಂಧಾದಿಃ ಕೇನಚಿತ್ಕಾರ
ಣೇನ ತು | ಕಲ್ಪಿತೋ ವಿನಿವರ್ತೇತ ಗುರುವಾಕ್ಯಾದಸಂಶಯಃ ||
(d) ಏಷ ಏವ ಸತಾಂ ವಾದೋ ಜ್ಞಾತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ತತ್ಸತಃ |
ನಿವರ್ತತೇಽನ್ಯಥಾ ಜ್ಞಾನಂ ತತ ಆನಂದಮೇತ್ಯಸೌ || ಇತಿ ಚ || ೧೦ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರೆ ಶರೀರವೊದಲಾದವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು.
(ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಸಂಬಂಧವು). 'ಕೇನಚಿತ್' ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವೊದಲಾದ ಕಾರಣದಿಂದ
ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ್ಯೂ (ಮಹಾತ್ಮರ) ಉಪದೇಶದಿಂದ (ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಿ) ನಾಶವಾಗು
ತ್ತದೆ. (ಆ ಮೇಲೆ ಆನಂದಾವಿರ್ಭಾವರೂಪ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ). ಇದು ಸಜ್ಜನರ
ಸಿದ್ಧಾಂತವು. || (b) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ದ್ವೈತಂ = ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು
ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸತ್ಸಿದ್ಧಾಂತವು. || (c) ವಿಕಲ್ಪಃ = ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ
ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಸಂಬಂಧವು, ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಗುರುಗಳ ಉಪದೇಶ
ದಿಂದ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ, ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. || (d) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯಲ್ಪ
ಡುತ್ತಿರಲು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಮೇಲೆ ಇವನು ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿರ್ಭಾವ
ರೂಪಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದಿದೇ ಸಜ್ಜನರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. || ೧೦ ||

|| ೨ನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

|| ಮೂರನೇ ಖಂಡವು. ||

ಮಂ || ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷರನೋಂಕಾರೋಽಧಿನಾತ್ರಂ ಪಾದಾ ನೂ
ತ್ರಾ ಅಕಾರ ಉಕಾರೋ ಮಕಾರ ಇತಿ | ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನೋ ವೈಶಾ
ನರೋಽಕಾರಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ | ಆಪ್ತೇರಾದಿನಾತ್ವಾದ್ವಾ
ಆಪ್ನೋತಿ ಹ ವೈ ಸರ್ವಾನ್ಕಾಮಾನಾದಿಶ್ಚ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ೧ ||

ಅ || ಓಂಕಾರಃ = ಓಂ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಓಂಕಾರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳ
ಲ್ಪಡುವ, ಸೋಽಯಂ = ಆ ಈ ವಿಶ್ವದಿನಾಲ್ಕುರೂಪಿಯಾದ, ಆತ್ಮಾ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು,
ಅಧ್ಯಕ್ಷರಂ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆದುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನು, ಅಧಿನಾತ್ರಂ =

ಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳವನು, ಪಾದಾಃ=ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳು, ಮಾತ್ರಾಃ=ಮಾತ್ರಾಶಬ್ದ
ವಾಚ್ಯಗಳು. ಅಕಾರಃ="ಅ" ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಕಾರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ವಿಶ್ವನು.
ಉಕಾರಃ=ಉಕಾರವಾಚ್ಯನು, ತ್ರೈಜಸನು. ಮಕಾರಃ=ಮಕಾರವಾಚ್ಯನು, ಪ್ರಾಜ್ಞನು. (ನಾದ
ಬೋಧ್ಯನಾದ ತುರಿಯನು ನಾದನು). ಇತಿ=ಹೀಗೆ, (ಅಂಶಗಳು). ಜಾಗರಿತಸ್ಥಾನಃ=
ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ ಸ್ಥಾನವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರಾ=ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಒಂದನೇ
ಅಂಶನಾದ, ವೈಶ್ವಾನರಃ=ವೈಶ್ವಾನರನು, ಅಕಾರಃ=ಅನರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು, ಅಪ್ತೇಃ=ಆಯಾಯ
ಜೀವರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಭೋಗ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಆದಿ
ಮತ್ಯಾದ್ವಾ=ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವೈಜಸರೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ (ವಿಶ್ವನು 'ಅಃ' ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ವಿಶ್ವನು ಅಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು,
ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಅಸ್ಯ=ಈ ತಿಳಿದವನಿಗೆ, ಸಃ=ಆ ವಿಶ್ವನು), ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=
ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದಿಶ್ವ=
(ಮುಕ್ತಿಗೆ) ಕಾರಣನೂ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಅಧಿಕಂ ಸರ್ವತಃ ಅವಿನಾಶಿ ಚೇತ್ಯಧ್ಯಕ್ಷರಂ || (b) ಅಧಿಕಾ ಏವ
ಮಾತ್ರಾ ಅಂಶಾ ಯಸ್ಯ ತದಧಿಮಾತ್ರಂ || (c) ಅ ಇತ್ಯನೇನಾ
ಭಿಧಾನೇನಾಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯಕಾರಃ || (d) ತತ್ರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ
ವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಥಮಾ ಮಾತ್ರೇತ್ಯಾದ್ಯನುವಾದಃ || ಅಕಾರ ಇತ್ಯಾ
ದಿಕಂ ವಿಧೇಯಂ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನೂ, ವಿನಾಶಶೂನ್ಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆಂದು 'ಅಧ್ಯ
ಕ್ಷರ'(ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ). || (b) ಪೂರ್ಣಗಳೇ ಆದ, ಮಾತ್ರಾಃ=ಅಂಶಗಳು ಯಾರಿಗೆ
ಇರುತ್ತನೋ, ಅವನು 'ಅಧಿಮಾತ್ರನು.' || (c) 'ಅ' ಎಂಬೀ ನಾನುಧೇಯದಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪ
ಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು 'ಅಕಾರ'ನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (d) ಆ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜಾಗರಿತ ಸ್ಥಾನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೈಶ್ವಾನರನು ಒಂದನೇ ಅಂಶನು. ಇದು
ಮೊದಲಾದುದು ಅನುಮಾದವು (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದು). || ಅಕಾರಃ=ಇದು ಮೊದ
ಲಾದುದು ನಿಧಾನಮಾಡತಕ್ಕದು. || (ಅಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರನು ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ
ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವೈಜಸರೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನು
ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ ಇರುವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು). ||

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತ್ರೈಜಸಶ್ಚಾದಿರಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿಮಾನ್ | (b) ಸುಪ್ತೇರುತ್ಥಾನೇ
ಪ್ರಾಜ್ಞಾದ್ವಿಭಕ್ತೋ ಭವತಿ ವಿಶ್ವಃ | (c) ಸ್ವಪ್ನಾದುತ್ಥಾನೇ ತ್ರೈಜ
ಸಾತ್ || (d) ಆದಿಶ್ವಾಸ್ಯೋಪಾಸಕಸ್ಯ ಭವತಿ || ೧ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಾಜ್ಞನು ತ್ರೈಜಸನೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಶ್ವನಿಗೆ ಆದಿಯು. ಆದುದರಿಂದ 'ಆದಿ
ಮಾನ್', || (b) ಸುಪ್ತಿಯಿಂದ ಎದ್ದಕೂಡಲೇ ವಿಶ್ವನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು
ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವನು ತಾಡನಾದಿಗಳಿಂದ ಕೆಲವು
ವೇಳೆ ತತ್ಕ್ಷಣವೇ ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಎಚ್ಚರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅನುಭವ
ಸಿದ್ಧವು). || (c) ಸ್ವಪ್ನದಿಂದ ಎದ್ದೊಡನೆಯೇ ತ್ರೈಜಸನಿಂದ (ವಿಭಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ). (ಅಂತೂ
೫೧

ಸ್ವಪ್ನವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಕದಾಚಿತ್ ಎಚ್ಚರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದೂ ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವು. || (d) ಈ ಉವಾಸಕನಿಗೆ (ವಿಶ್ವನು) ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಸ್ತೈಜಸ ಉಕಾರೋ ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಾತ್ರಾ | ಉತ್ಕರ್ಷಾ ದುಭಯತ್ವಾದ್ವಾ | ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಹ ವೈ ಜ್ಞಾನ ಸಂತತಿಂ ಸಮಾನಶ್ಚ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯಾಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ತುಲೇ ಭವತಿ | ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೨ ||

ಅ || ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಃ=ಕಂಠದೇಶಸ್ಥನಾದ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಾತ್ರಾ=(ಆತ್ಮನ) ಎರಡನೇ ಅಂಶ ನಾದ, ತೈಜಸಃ=ತೈಜಸನು, ಉಕಾರಃ='ಉ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಉತ್ಕರ್ಷಾತ್=ಜಾಗ್ರದ್ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇಹಾಭಿಮಾನವನು, ಬಿಡಿಸಿ ಸ್ವಪ್ನ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಜೀವನನ್ನು ಸೆಳೆಯುವುದರಿಂದಾಗಲೇ, ಉಭಯತ್ವಾದ್ವಾ=ಬಾಹ್ಯವ್ಯಾಸಾರೋಪರತಿಯೆಂಬ ನಿರ್ದಿ, ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾ ನುಭವ ಈ ಎರಡಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಎಂದಾಗಲೇ (ತೈಜಸನು 'ಉ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು) ಜ್ಞಾನಸಂತತಿಂ=ಜ್ಞಾನಸರಂಪರೆಯನ್ನು, (ಆವೈರೀತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ). ಉತ್ಕರ್ಷತಿ ಹ=(ಶರೀರಬಂಧದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು) ಉದ್ಧರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾನಶ್ಚ=ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ, ವೈ=ನಿಶ್ಚಯ. ಅಸ್ಯ=ಈ ಜ್ಞಾನಿಯ, ಕುಲೇ=ವಂಶದಲ್ಲಿ, ಅಬ್ರಹ್ಮವಿತ್=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲದವನು, ನ ಭವತಿ=ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮಕ್ಕಳೇ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ). || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಶರೀರಾಭಿಮಾನಾದುತ್ತಾಪ್ಯ ಕರ್ಷತೀತ್ಯುತ್ಕರ್ಷಃ || (b) ನಿದ್ರಾ ವಿಷಯಾನುಭವಶ್ಚಾನೇನ ಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯುಭಯತ್ವಂ | ಸಮಾನಃ ಸರ್ವೇಪಾಂ ಮಧ್ಯಸ್ಥೋ ಭವತಿ || ಮಿತೇರಂತರ್ಗಮನಾತ್ || ೨ ||

ಅ || (a) ದೇಹಾಭಿಮಾನದಿಂದ ಉದ್ಧರಿಸಿ (ಅಂದರೆ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ನಾಶೀಕರಿಸಿ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೇಹದ ಒಳಗಿರುವ ವಾಸನಾಮಯಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಸೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ (ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ) 'ಉತ್ಕರ್ಷನು' ಎಂದು (ಹೆಸರು). (b) ನಿದ್ರೆಯೂ ಸ್ವಾಪ್ನ ವಿಷಯಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ (ಈ ಎರಡು) ಕೂಡ ಈ ತೈಜಸನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು 'ಉಭಯತ್ವವು' || (c) 'ಸಮಾನಃ' ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ, 'ಮಿತೇ' ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಅಲಿಂಗನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತನ್ನೊಳಗೆ ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, (ಎಂದರ್ಥವು). || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಅಧಿಕತ್ವಾಚ್ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಾದಧ್ಯಕ್ಷರಮುದಾಹೃತಃ | (b) ಯೇಽಂ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ತು ಸರ್ವೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಃ ಪ್ರಭೋಃ || ಆತೋಽಧಿಮಾತ್ರಮುದ್ದಿಷ್ಟೋನಾತ್ರಾ ಅಂತಾ ಉದಾಹೃತಾಃ | (c) ಶ್ರುತಃ ಸ ವಿಪ್ಲೂರೋಂಕಾರ ಓಮಿತ್ಯಾ ಕ್ರಿಯತೇ ಯತಃ | ಆದ್ಯ ಸ್ತದಂಶೋ ಹ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ತ್ಯಾದ್ವಿಷಯಾ ನಾಪಯೇದ್ಯತಃ || ಜೀವಸ್ಯ ತು (d) ಯತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಾತ್ಮೈಜಸಾದ್ವಾ ಸಮುತ್ಥಿತಃ | ಅವಿಭಾಗೋಽಪಿ ಭಗವಾನಾ

ದಿಮಾಂಸ್ತೇನ ಕೀರ್ತಿತಃ | (೬) ತಸ್ಮಾದುತ್ಪದ್ಯತೇ ಮುಕ್ತಃ ಸ
ಜ್ಞಾನಾನಂದಲಕ್ಷಣಃ || ಆಪ್ನೋತಿ ನಿಷಯಾನ್ಸರ್ವಾನ್ || ೧ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದಲೂ ನಿತ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಧ್ಯಕ್ಷರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆ ಪ್ರಭುವಿನ ಯಾವ ಅಂಶಗಳು ಇವೆಯೋ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೊಂದೂ ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಧಿಮಾತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. 'ಮಾತ್ರಾಃ' ಅಂದರೆ ಅಂಶಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (c) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ 'ಓಂ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಕಾರಣ) ಅವಿಷ್ಣುವು ಓಂಕಾರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಒಂದನೇ ಅಂಶನಾದ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವನು (ಆದ್ಯಃ) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೋ ಆದುದರಿಂದ 'ಅಪ್ತಿ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. || (d) ಸ್ವತಃ ಭೇದಶೂನ್ಯನಾದರೂ ವಿಶ್ವನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದಲೂ ತೈಜಸನಿಂದಲೂ ಹೊರಟಿರುವನೋ, ಆದುದರಿಂದ 'ಆದಿಮಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (e) (ಆ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನು) ಅದರಿಂದ ನಿರ್ದುಷ್ಪವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ಅನಂದವೂ ಇವುಗಳೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ನಿದ್ರಾಯಾ ವಿಷಯಸ್ಯ ಚ | ಉಭಯೋಃ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಹ್ಯುಭಯ
ಸ್ತೈಜಸಃ ಸ್ತೃತಃ || (b) ದೇಹಾಭಿಮಾನಾದುದ್ಧೃತ್ಯ ಕರ್ಪತಿ
ಸ್ವಪ್ನಮಂಡಲೇ | ಉತ್ಕರ್ಪತ್ವಂ ತತಸ್ತಸ್ಯ (c) ತಜ್ಞಾನೀ
ಜ್ಞಾನನಿತ್ಯತಾಂ | ಆಪ್ನೋತಿ ದೇಹಾದುತ್ಕೃಪ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ
(d) ಸರ್ವಮೋಕ್ಷಿಣಾಂ || ಮಧ್ಯಸ್ಥಃ ಸ ಭವೇತ್ಸೇಹಾದ್ಧೋಷಾ
ಭಾವಾಚ್ಚ ಸರ್ವಶಃ || ೨ ||

ಅ || (a) ತೈಜಸನು, ಮನಸ್ಸುಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಉಪರತಿ ರೂಪವಾದ ನಿದ್ರೆಗೂ, ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾನುಭವಕ್ಕೂ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಉಭಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಜೀವನನ್ನು) ತೈಜಸನು ದೇಹಾಭಿಮಾನ ವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿ ಸ್ವಪ್ನಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ (ವಾಸನಾಮಯಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಸೆಳೆಯುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಆ ತೈಜಸನಿಗೆ ಉತ್ಕರ್ಪತ್ವವು. || (c) ತನ್ನನ್ನು ದೇಹಾಭಿ ಮಾನದಿಂದ ಸೆಳೆದು ಇರತಕ್ಕ ತೈಜಸಜ್ಞಾನಿಯು (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ) ಜ್ಞಾನನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. || (d) ಅಂತಹ ಮುಕ್ತನು ತೈಜಸನಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಆ ಉಪಾಸಕನಲ್ಲಿ ತೈಜಸನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ನೇಹ ವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರಾಗಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಆಗುವನು. || ೨ ||

ಮಂ || ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಕಾರಸ್ತೃತೀಯಾ ಮಾತ್ರಾ | ಮಿತೇ
ರಪೀತೇರ್ವಾ | ಮಿನೋತಿ ಹ ನಾ ಇದಂ ಸರ್ವಮಪೀತಿಶ್ಚ ಭವತಿ |
ಯ ನಿವಂ ನೇದ || ೩ ||

ಅ || ಸುಷುಪ್ತಸ್ಥಾನಃ=ಹೃತ್ಕರ್ಣಿಕೆಯ ಅಗ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವ, ತೃತೀಯಾನಾತ್ರಾ=ಆತ್ಮನ ಮೂರನೇ ಅಂಶನಾದ, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ=ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯು, ಮಹಾರಃ='ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನು. ಮಿತೇಃ=ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಕ್ಕೂ ತನ್ನೊಳಗೆ ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡುವುದರಿಂದಲಾಗಲೀ, ಅಪೀತೇರ್ವಾ=ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲಾಗಲೀ, (ಮಹಾರವಾಚ್ಯನು). ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆ ಜ್ಞಾನಿಯು) ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಮಿನೋತಿ ಹವಾ=ತನ್ನೊಳಗೆ ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡುತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಜೀವರು ಅಣುಗಳು ಆದರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯದೆ. ಕಾರಣ ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡುತಾನೆ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅಪೀತಿಶ್ಚ=ದುಃಖಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನೂ ಕೂಡ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಸ್ವಾತ್ಮನ್ಯಂತರ್ಗಮಯತಿ ಮಾನಮಂತರ್ಗತಿಃ ಸ್ತೃತಾ | ಜೀವ ಮಂತರ್ಗತಂ ಕೃತ್ವಾ ತಜ್ಞಾನಲಯಕೃದ್ಯತಃ || ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಾನಮಪೀತಿಶ್ಚ (b) ತಜ್ಞೋಽಪ್ಯೇವಂ ವಿಮುಕ್ತಿಗಃ | ವ್ಯಾಪ್ತಾನ್ಯಂತರ್ಗಮಯೇತ್ಸರ್ವಂ ದುಃಖಾದ್ಯಂ ತು ವಿಲಾಪಯೇತ್ || (c) ಅಣುನಾಮಸಿ ಜೀವಾನಾಂ ಪ್ರಕಾಶೋ ವ್ಯಾಪಕೋ ಭವೇತ್ | ಅಂಡಮಾತ್ರೇ (d) ಬಹಿಶ್ಚಾಪಿ ದೇವತಾನಾಂ ಯಥಾಕ್ರಮಂ || ಅತೋಽಂತರ್ಗಮನಂ ಮುಕ್ತಾ ಜೀವೇಷು ಜಗತೋ ಭವೇತ್ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || ೩ ||

ಅ || (a) (ಅಜ್ಞಾನಾವೃತನಾದ ಜೀವನನ್ನು) ತನ್ನೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾನ (ಮಿತಿ) ಅಂದರೆ ಅಂತರ್ಗಮನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನು ಜೀವನನ್ನು ತನ್ನೊಳಗೆ ಇರುವವನನ್ನಾಗಿಸುವನೋ, ಆ ಜೀವನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಬಾಹ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಜ್ಞಾನವೋ, ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಮಾನ (ಮಿತಿಯು)ವೆಂದೂ, ಅಪೀತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಕೂಡ, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವನು. || (c) ಅಣುಭೂತರಾದಾಗ್ಯೂ ಜೀವರ ಪ್ರಕಾಶವು ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡದ್ದು ಆಗುವುದು. || (d) ದೇವತೆಗಳಿಗಾದರೂ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಿಂದ ಹೊರಗೂ ಕೂಡ, (ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅದೆ.) ಆದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವು ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವರ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಂತರ್ಗಮನವು ಆಗುವುದು. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಅಶ್ವೇತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯಾತ್ಮನಿವಕ್ಷ್ಯಾಯಾಮಾದಿಸಾ ಮಾನ್ಯಮುತ್ಕಟಂ | ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದಾಪ್ತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮೇವ ಚ || ೪ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಮೂರುರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಫಲದಲ್ಲಿ, ಏತೇ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕಾಃ=ಮಂತ್ರಗಳು, ಭವಂತಿ=(ಸವಾದಿಗಳು) ಆಗುತ್ತವೆ. ವಿಶ್ವಸ್ಯ=ವಿಶ್ವ ನಾಮಕ ರೂಪಕ್ಕೆ, ಅಪ್ಯವಿವಕ್ಷಾಯಾಂ=ಪ್ರಣವದ ಏಕದೇಶವಾದ ಅಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವೋಪಾಸನೆಯಾಗುತ್ತಿರಲು, (ಉಪಾಸಕನಿಗೆ) ಆದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ=ಆದಿಮತ್ವದಿಂದ ವಿಶ್ವನ ಸಾಮ್ಯವು, (ಆಗುತ್ತದೆ). ಉತ್ಕಟಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಿದು, ಮಾತ್ರಾ ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಾ=ವಿಶ್ವನೆಂಬ ಭಗವದಂಶವನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಈ ಧ್ಯಾನಿಸಿದವನಿಗೆ, ಉತ್ಕಟಂ=ಸ್ಪಷ್ಟ ಹೇಗೆ ಆದೀತೋ ಹಾಗೆ, ಆಪ್ತಿ ಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಚ=ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮ್ಯಮಾನವಿಯಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವನ ಸಾಮ್ಯವೇ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. || ೪ ||

ಭಾ|| ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಾ ಅಂಶಧ್ಯಾನೇ | ಆದಿಮತ್ವಂ ವಿಶ್ವಸ್ಯ
ವಿದ್ಯತೇ | ತದುಪಾಸಕಸ್ಯಾಪಿ ಭವತೀತ್ಯಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ || ೪ ||

ಅ || 'ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಾ' ಅಂದರೆ ವಿಶ್ವನೆಂಬ ಭಗವದಂಶವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಎಂದರ್ಥವು. (ವಿಶ್ವನಿಗೆ ಸುಪ್ತಿಯಿಂದೆದ್ದೊಡನೆ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪವೇ ಆದಿಯಾಗಿದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟದಿಂದೆದ್ದೊಡನೆ ತ್ರೈಜಸರೂಪವೇ ಆದಿಯಾಗಿದೆ. ಅಂತೂ) ಆದಿಮತ್ವವು ಇದೆ. ಆ ಆದಿಮತ್ವವು ವಿಶ್ವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೂ ಕೂಡ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ (ಮುಕ್ತಿಯಾಗಲಿಕ್ಕೆ 'ತಂ ಯಥಾ ಯಥೋಪಾಸತೇ ತದೇವ ಭವತಿ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವನನ್ನು ಆದಿಮಾನ್ ಎಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರಿಂದ ಉಪಾಸಕನೂ ಆದಿಮಾನ್ (ವಿಶ್ವನೇ ಆದಿಯಾಗಿವುಳ್ಳವನು) ಆಗುವನು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ಆದಿಮತ್ವದಿಂದ ವಿಶ್ವನಿಗೂ ಆತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವು. (ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು). || ೪ ||

ಮಂ || ತ್ರೈಜಸಸ್ಯೋತ್ಪವಿಜ್ಞಾನೇ ಉತ್ಕರ್ಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಸ್ಫುಟಂ | ಮಾತ್ರಾ
ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ಸ್ಯಾದುಭಯತ್ವಂ ತಥಾವಿಧಂ || ೫ ||

ಅ || ತ್ರೈಜಸಸ್ಯ=ತ್ರೈಜಸನಿಗೆ, ಉತ್ಪವಿಜ್ಞಾನೇ=ಉಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವೋಪಾಸನೆಯಾಗುತ್ತಿರಲು, (ಆ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ) ಸ್ಫುಟಂ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಉತ್ಕರ್ಷಃ=ಜ್ಞಾನೋತ್ಕರ್ಷರೂಪಫಲವು, ದೃಶ್ಯತೇ=ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತವು. ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತಾ=ಪ್ರಣವಾಂಶವಾದ ಉಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನು ಎಂದುಆತ್ಮಾಂಶವಾದ ತ್ರೈಜಸನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ, (ಆಧ್ಯಾನಿಸಿದವನಿಗೆ), ತಥಾವಿಧಂ=ಜ್ಞಾನಸಂತತಿಯು ಸಾಮ್ಯವು ಎಂಬೀ, ಉಭಯತ್ವಂ=ಎರಡು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು.

ತಾ || ನಿರ್ದ್ರೆಯು ಸ್ವಾಪ್ನವಿಷಯಾನುಭವವೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ತ್ರೈಜಸನಿಗೆ ಉಭಯತ್ವವು. ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೂ ಬಾಹ್ಯೈಂದ್ರಿಯೋಪರತಿರೂಪವಾದ ನಿರ್ದ್ರೆಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಬಾಹ್ಯೈಂದ್ರಿಯಗಳು ಜಡಗಳಿಲ್ಲವೂ ನಷ್ಟಗಳಾಗುತ್ತವೆ). ಸ್ವರೂಪೈಂದ್ರಿಯದಿಂದ ವಿಷಯಾನುಭವವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣಉಭಯತ್ವವು. || ೫ ||

ಮಂ || ಮಕಾರಭಾವೇ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯ ಮಾನಸಾಮಾನ್ಯಮುತ್ಕಟಂ | ಮಾತ್ರಾ
ಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ತು ಲಯಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಚ || ೬ ||

ಅ || ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ಯ=ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಗೆ, ಮಕಾರಭಾವೇ=ಪ್ರಣವದ ಏಕದೇಶವಾದ ಮನರ್ಣದಿಂದ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ಮಾನಸಾಮಾನ್ಯಂ=ಸರ್ವಾಂತರ್ಭಾವದಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನ

ಸಾಮಾನ್ಯವು, ಉತ್ಕಟಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವು. ಮಾತ್ರಾಸಂಪ್ರತಿಪತ್ತೌ ತು=ಪ್ರಣವಾಂಶವಾದ ಮಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಆತ್ಮಾಂಶವಾದ ಪ್ರಾಜ್ಞನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ, (ಧ್ಯಾನಿಸಿದವನಿಗೆ) ಲಯಸಾಮಾನ್ಯಮೇವ ಜ=ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಜ್ಞನ ಸಾಮ್ಯವೇ, (ಆಗುತ್ತದೆ). || ೬ ||

ಮಂ || ತ್ರಿಷು ಧಾನುಸು ಯತ್ತುಲ್ಯಂ ಸಾಮಾನ್ಯಂ ವೇತ್ತಿ ನಿಶ್ಚಿತಂ | ಸ
ಪೂಜ್ಯಸ್ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ ನಂದ್ಯಶ್ಚೈವ ಮಹಾಮುನಿಃ || ೭ ||

ಅ || ತ್ರಿಷು ಧಾನುಸು=ಹಿಂದೆಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವಿಶ್ವಮೊದಲಾದ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, (ಧ್ಯಾನಿಸಿದ ಪುರುಷನಿಗೆ) ಯತ್=ಯಾವ, ತುಲ್ಯಂ=ಸಮಾನವಾದ, (ಅಂದರೆ ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ) ಸಾಮಾನ್ಯಂ=ಅದಿಮತ್ಪ್ರಮೊದಲಾದ ಸಾಮ್ಯವು, (ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು) ನಿಶ್ಚಿತಂ=ನಿಶ್ಚಿತವೆಂದು, ವೇತ್ತಿ=(ಯಾರು) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆ ತಿಳಿಯುವವನು, ಮಹಾಮುನಿಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮುನಿಯು, ಸರ್ವಭಾವಾನಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದಲೂ, ಪೂಜ್ಯಃ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು, ನಂದ್ಯಶ್ಚೈವ=ನನು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನೂ ಕೂಡ (ಆಗುತ್ತಾನೆ). || ೭ ||

ಮಂ || ಅಕಾರೋ ನಯತೇ ವಿಶ್ವಮುಕಾರಶ್ವಾಪಿ ತೈಜಸಂ | ಮಕಾರಶ್ಚ
ಪುನಃ ಪ್ರಾಜ್ಞಂ ನಾಮಾತ್ರೇ ವಿದ್ಯತೇಽಗತಿಃ || ಇತಿ || ೮ ||

|| ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ || ೩ ||

ಅ || ಅಕಾರಃ='ಅ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ವಿಶ್ವನು, (ತನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ) ವಿಶ್ವಂ=ತನ್ನನ್ನೇ, ನಯತೇ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಉಕಾರಶ್ಚ='ಉ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ತೈಜಸನು, (ಉಪಾಸಕನಿಗೆ) ತೈಜಸಮಪಿ=ತನ್ನನ್ನೇ, (ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.) ಮಕಾರಶ್ಚ='ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಪ್ರಾಜ್ಞನು, (ಉಪಾಸಕನಿಗೆ) ಪುನಃ=ಮತ್ತೂ, (ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿದನಸದ್ಭಿಯೂ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ,) ಪ್ರಾಜ್ಞಂ=ತನ್ನನ್ನೇ (ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ). ಅನಾತ್ರೇ=ತುರಿಯನಲ್ಲಿ, (ಉಪಾಸಕನಿಗೆ) ಅಗತಿಃ=ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಭಾವವು, ನ ವಿದ್ಯತೇ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಅಂತೂ ತುರಿಯನೂ ಜ್ಞಾನಿಪ್ರಾಪ್ಯನೇ ಸರಿ. || ೮ ||

|| ಮೂರನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಅನಾತ್ರೇಽಪ್ಯಗತಿರ್ನ ವಿದ್ಯತೇ | ಸ್ತುತಿದಿವಸಂ ವಿಭಾಗ ಏಕೀಭಾವಶ್ಚ
ವಿದ್ಯತೇ ವಿಶ್ವಾದೀನಾಂ | ತುರಿಯಸ್ಯ ತನ್ನ ವಿದ್ಯತ ಇತ್ಯಮಾತ್ರಃ ||
(b) ವಿಶ್ವಾದೀನಾಂ ವ್ಯವಹಾರಕಾರಣತ್ವಂ ವಿದ್ಯತೇ | ತುರಿಯಸ್ಯ
ತನ್ನ ವಿದ್ಯತ ಇತ್ಯತೋ ಗಮ್ಯತ್ವಮಪಿ ನಾಸ್ತಿತ್ಯಾಶಂಕಾಂ ನಿವಾರ
ಯತಿ ಆಗತಿರ್ನ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ || ಆತ್ಮಾನಂ ಸಂವಿತಶೀತಿ ಗತಿವಚ
ನಾತ್ | (c) ಆದಿಮತ್ಪ್ರೇನ ಸಾಮಾನ್ಯಮುಪಾಸ್ಯೇನ ಭವೇದಿತಿ ||
ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಸಂಜಾನನ್ ಸರ್ವವಂದ್ಯೋ ಭವೇತ್ಪುಮಾನ್ |

(d) ಸಾಮಾನ್ಯತ್ರಯಮಪ್ಯೇತತ್ತುಲ್ಯಂ ಮುಕ್ತಿಗತತ್ವತಃ ||
 ಅನಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯ ತ್ವವಿಭಾಗಾದ್ವಿನೇ ದಿನೇ | (e) ಜಾಗ್ರ
 ದಾದೇರಕರ್ತೃಸಿ ಗಮ್ಯೋಽಸೌ ಜ್ಞಾನಿನಾಂ ಭವೇತ್ || ಇತಿ ಚ || (f)
 ಆದಿಮತ್ವಾದಿಸಾಮಾನ್ಯಂ ತುಲ್ಯಂ ನೋಕ್ನೋಪಭೋಗ್ಯತಃ |
 ಅನಾತ್ರತ್ವಂ ತುರೀಯಸ್ಯಾಪ್ಯವಿಭಾಗಾದ್ವಿನೇದಿನೇ ||

- ಇತ್ಯಾತ್ಮಸಂಹಿತಾಯಾಂ || ಖ. ೬. ೭. ೪. ||

ಅ || (a) (ಹೇಗೆ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಅಗಮ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಅನಾತ್ರೇ ತುರೀಯನಲ್ಲಿಯೂ ಅಗಮ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವು. (ಅವನೂ ಕೂಡ ಜ್ಞಾನಿಪ್ರಾಪ್ತನೇ ಸರಿ.) (ಹೇಗೆ) ವಿಶ್ವಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ (ವಿಶ್ವತೈಜಸರಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞನಿಂದ) ವಿಭಾಗವೂ, ಏಕೀಭಾವವೂ ಕೂಡ ಇರುತ್ತದೋ, (ವಿಶ್ವನಿಗೆ ಪ್ರಾಜ್ಞತೈಜಸರಿಂದ ಇದೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ), ತುರೀಯನಿಗೆ ಅವುಗಳು ಇಲ್ಲವು; ಕಾರಣ ಅನಾತ್ರನಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) || (b) ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಗಳಿಗೆ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವು ಇರುತ್ತದೆ. (ತತ್ವಯುಕ್ತ ಆಯಾಯ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಂದ ಸಾಮ್ಯವೂ ಕೂಡ ಅದೆ.) | ತುರೀಯನಿಗಾದರೂ ಗಮ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಜಾಗ್ರತ್ಕಾಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ವ್ಯವಹಾರಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ವಯುಕ್ತವಾದ ಗಮ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ಆ ಶಂಕೆಯನ್ನು 'ಅಗತಿನಿವದ್ಯತೇ' ಎಂಬೀ ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿವಾರಣೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. | (ಅಂತೂ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ, ತುರೀಯನು ಗಮ್ಯನು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಅಗಮ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವು.) | ಆತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಗಮ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, (ತಥಾ ಚ ತುರೀಯಃ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ತುರೀಯನಿಗೆ 'ಸಂವಿತಃ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗಮ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು 'ವಿದ್ಯತೇಗತಃ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೇಷಮಾಡಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. || ೪ || (c) (ವಿಶ್ವನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಕಾರಾದಿವಾಚ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಂದು) ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದವನಿಗೆ, ಉಪಾಸ್ಯರಾದ ವಿಶ್ವನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಆದಿಮತ್ವ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಸಾಮ್ಯವು ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವ ಪುರುಷನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಆಗುವನು. || ೫ || (d) ಈ ಸಾಮ್ಯತ್ರಯವೂ ಕೂಡ, (ಅಂದರೆ I ಗನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಆದಿಸಾಮಾನ್ಯವೂ, ಆಪ್ತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ, II ೨ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉತ್ಕರ್ಷಸಾಮಾನ್ಯವೂ, ಉಭಯ ಸಾಮಾನ್ಯವೂ, III ೩ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಾನಸಾಮ್ಯವೂ, ಲಯಸಾಮ್ಯವೂ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಕೂಡ) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಆದುದರಿಂದ ತುಲ್ಯವು (ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು ಆದುದರಿಂದ ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದದ್ದು ವಿಕಾರಯು ಆಗಲಾರದು). ತುರೀಯನಿಗಾದರೂ ಪ್ರತಿದಿವಸದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು. || (e) ಈ ತುರೀಯನು ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವನಾದರೂ (ಅಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗದಿದ್ದರೂ)

ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನು ಆಗುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. ಹೀಗೂ ಅದೆ. || (f) ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿಮತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮ್ಯತ್ರಯವೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವು. | ತುರಿಯನಿಗಾದರೂ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಶವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು. ಎಂದು ಆತ್ಮಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಹೇಳಿಯಿದೆ.) || ೫-೬-೭-೮ ||

ಎಂದು ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೩ ||

ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡವು.

ಮಂ || ಅಮಾತ್ರಶ್ಚ ತುರ್ಥೋಽವ್ಯವಹಾರ್ಯಃ ಪ್ರಸಂಚೋಪಶಮಃ ಶಿವೋಽದ್ವೈತ ಓಂಕಾರ ಆತ್ಮೈವ ಸಂವಿತತ್ಯಾತ್ಮನಾತ್ಮಾನಂ | ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೧ ||

ಅ || ಅಮಾತ್ರಃ, ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯಃ, ಪ್ರಸಂಚೋಪಶಮಃ, ಶಿವಃ, ಅದ್ವೈತಃ..... ಚತುರ್ಥಃ=ತುರಿಯನು, ಓಂಕಾರಃ=ಪ್ರಣವದ ಏಕದೇಶವಾದ ನಾದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು) ಆತ್ಮೈವ=ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಾಗಿಯೇ, (ಅಂದರೆ ಶರೀರ ಮನೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನದು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಆತ್ಮನಾ=ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ನಾದಬೋಧ್ಯನಾದ ತುರಿಯನನ್ನು, ಸಂವಿತತಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಯೂ ಹೊರಗೂ ಒಳಗೂ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನಾಗಿ ಸುಖವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ). || ೧ ||

ಭಾ|| (a) (1) ಆತ್ಮೈವ ಭೂತ್ವಾನ್ಯಾಭಿಮಾನಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಪರಮಾತ್ಮನೈವ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಪ್ರವಿತತ್ಯುಪಾಸಕಃ | (b) ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿಕಮತ್ರ ಸಮಮಿತದರ್ಶಯಿತುಂ ಪುನರಪ್ಯುಕ್ತಮವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಾದಿಕಂ || (c) ತುರಿಯಂ ನಾದನಾಮಾನಂ ಹರಿಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪರಂ ಪದಂ || ತಮೇವ ಪ್ರವಿಶೇಚ್ಛುದ್ಧರೂಪೀ ತತ್ಸದೃಶಾತ್ಮವಾನ್ | (d) ಜ್ಞಾನಾನಂದೌ ಚ ಶಕ್ತಿಶ್ಚ ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ನಿಮುಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಜೀವಸ್ಯ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ನಿತ್ಯದಾ || ೧ ||

ಅ || (a) ಆತ್ಮನೇ ಆಗಿ (ಅಂದರೆ ಪರಾಧೀನತೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಸ್ವರೂಪಾನುಭವವನ್ನು ಬಿಡದೆ) ಇತರವಾದ ದೇಹಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ತುರಿಯಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ (ಅಂದರೆ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ತುರಿಯ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಉಪಾಸಕನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || (b) (ವಿಶ್ವಾದ್ಯುಪಾಸಕನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾದಿ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದಂತೆಯೇ), ಈ ತುರಿಯೋಪಾಸಕನಲ್ಲಿಯೂ (ತುರಿಯ ಸಾಮ್ಯವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಆದುದರಿಂದ) ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದುದು (ತುರಿಯ ಸಾಮ್ಯವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಆದುದರಿಂದ) ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದುದು (ತುರಿಯ) ಸಮವೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮತ್ತೊಂದೊಂದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯವ

ಹಾರ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || (c) ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪ್ರಾಪ್ಯನೂ ನಾದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದುದರಿಂದ ನಾದನಾಮಕನೂ ಆದ ತುರಿಯನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ (ತುರಿಯನಂತೆ ಆತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದವನಿಗೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯನಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಹಾರ್ಯತ್ವಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ) ಆತನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆತನನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವನು. || (d) ಆದರೂ ಅಂದರೆ ಆತನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಗಳೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇವುಗಳು ವಿಮುಕ್ತನಾದ ಜೀವನಿಗೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಭಗವಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ) ಸದೃಶಗಳು ಆಗಲಾರವು. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ (ಮುಕ್ತಜೀವನಿಗೂ) ಪರಾರ್ಥಿನತೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಅತ್ತೇತೇ ಶ್ಲೋಕಾ ಭವಂತಿ | ಓಂಕಾರಂ ಪಾದಶೋ ವಿದ್ವಾತ್ಪಾದಾ ಮಾತ್ರಾ ನ ಸಂಶಯಃ | ಓಂಕಾರಂ ಪಾದಶೋ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನ ಕಿಂಚಿದಪಿ ಚಿಂತಯೇತ್ || ೨ ||

ಅ || ಅತ್ರ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏತೇ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಶ್ಲೋಕಾಃ=ಮಂತ್ರಗಳು, ಭವಂತಿ=(ಸಂವಾದಿಗಳು) ಆಗುತ್ತವೆ. ಓಂಕಾರಂ=ಓಂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಸಮಗ್ರ ಪ್ರಣವಷ್ಟಿಪಾದ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಪಾದಶಃ=ವಿಶ್ವಾದ್ಯಂಶಗಳಿಂದ, (ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ) ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಪಾದಾಃ=ಪ್ರಣವಾಂಶ ಭೂತಗಳಾದ ಅಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು, ಮಾತ್ರಾಃ=ಅಂಶರು, ನ ಸಂಶಯಃ=ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲವು. ಓಂಕಾರಂ=ಪ್ರಣವವಾಚ್ಯನಾದ ತುರಿಯನನ್ನು, ಪಾದಶಃ=ನಾದರೂಪ ಅಂಶಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನನ್ನಾಗಿ, ಜ್ಞಾತ್ವಾ=ತಿಳಿದು, ಕಿಂಚಿದಪಿ=ಯಾವುದೊಂದು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ನ ಚಿಂತಯೇತ್=ಆಲೋಚಿಸಲಾರನು. (ಆತನನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆನಂದಾವಿರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ). || ೨ ||

ಮಂ || ಯುಂಜೀತ ಪ್ರಣವೇ ಚೇತಃ ಪ್ರಣವೋ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಭಯಂ | ಪ್ರಣವೇ ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ಯ ನ ಭಯಂ ವಿದ್ಯತೇ ಕ್ವಚಿತ್ || ೩ ||

ಅ || ಪ್ರಣವೇ=ಪ್ರಣವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಚೇತಃ=ಮನಸ್ಸನ್ನು, ಯುಂಜೀತ=ಕೂಡಿಸತಕ್ಕದ್ದು, (ಅಂದರೆ ತದ್ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು). ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ, ನಿರ್ಭಯಂ=ಭಯಶೂನ್ಯನಾದ ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪ್ರಣವಃ=ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವನೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ಪ್ರಣವೇ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ನಿತ್ಯಯುಕ್ತಸ್ಯ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಇಟ್ಟವನಿಗೆ, ಕ್ವಚಿತ್=ಯಾವನಿಮಿತ್ತದಿಂದಲೂ, ಭಯಂ=ಭೀತಿಯು, ನ ವಿದ್ಯತೇ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩ ||

ಭಾ || ಚತೂರೂಪಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಜ್ಞೋರ್ನಾಮ ಪ್ರಣವ ಇತ್ಯಪಿ | ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಪ್ರಣಯನಾತ್ || ೨ || ೩ ||

ಅ || ವಿಶ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಣವ ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು ಇರುತ್ತದೆ. || ೨ || ೩ ||

ಮಂ || ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಸರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಣವಶ್ಚ ಸರಂ ಸ್ತುತಃ | ಅಪೂರ್ವೋ
ನಂತರೋ ಬಾಹ್ಯೋ ನ ಸರಃ ಪ್ರಣವೋ ವ್ಯಯಃ || ೪ ||

ಅ || ಅಸರಂ = ಮೂಲರೂಪದ ಮುಂಚಿನ ಅವತಾರ ಸ್ವರೂಪನಾದ, ಪ್ರಣವಃ = ಶ್ರೀ
ಹರಿಯು ಬ್ರಹ್ಮ = ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಹಿ = ("ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಏತಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾ
ಚಕ್ಷತೇ" ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸರಂ = ಮೇಲಿನ ವಿಶ್ವಾದ್ಯವತಾರ ರೂಪನಾದ, ಪ್ರಣ
ವಶ್ಚ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕೂಡ, ಬ್ರಹ್ಮ = ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಎಂದು, ಸ್ತುತಃ = (ಚತುರ್ಮುಖ
ನಿಂದ) ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, (ಅಂತೂ ಪೂರ್ವಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಾವತಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣತ್ವವೇ
ಇರುವುದು, ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಯೂನತೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ). ಅಪೂರ್ವಃ = ಕಾರಣಶೂನ್ಯನು ಆದಿಯು,
ಅನಂತರಃ = ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವವನು, ಅಬಾಹ್ಯಃ = ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನು, ಅನಪರಃ = ಪರಾಧಿನ್ಯ
ವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವವನು, ಅವ್ಯಯಃ = ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನು. || ೪ ||

ಭಾ || ಸ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೃಂಹಣಾತ್ || ೪ ||

ಆ ನಾಲ್ಕುರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ
ಬ್ರಹ್ಮನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಣವೋ ಹ್ಯಾದಿರ್ಮಧ್ಯಮಂತಸ್ತಥೈವ ಚ | ಏವಂ ಹಿ
ಪ್ರಣವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವ್ಯಶ್ನತೇ ತದನಂತರಂ || ೫ ||

ಅ || ಪ್ರಣವಃ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸರ್ವಸ್ಯ = ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಆದಿಃ = ಕಾರಣನು,
ಮಧ್ಯಂ = ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವನು. ತಥೈವ ಚ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅಂತಃ = ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡು
ವವನು, ಹಿ = ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವು. ಏವಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಪ್ರಣವಂ = ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು,
ಜ್ಞಾತ್ವಾ = ತಿಳಿದು, ತದನಂತರಂ = ಪ್ರಾರಬ್ಧಭೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ತತ್ = ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು,
ವ್ಯಶ್ನತೇ = ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ಮಂ || ಪ್ರಣವಂ ಹೀಶ್ವರಂ ವಿದ್ಯಾತ್ಸರ್ವಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಸ್ಥಿತಂ | ಸರ್ವ
ವ್ಯಾಪಿನ ಮೋಂಕಾರಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ || ೬ ||

ಅ || ಪ್ರಣವಂ = ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಈಶ್ವರಂ = ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ,
ಸರ್ವಸ್ಯ = ಎಲ್ಲರ, ಹೃದಯೇ = ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, ಸ್ಥಿತಂ = ಇರತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ (ಅಂದರೆ ಅಣು
ನನ್ನಾಗಿ) ವಿದ್ಯಾತ್ = ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿನಂ = ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ (ಮಹ
ವುಳ್ಳ) ಒಂಕಾರಂ = "ಒಂ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನನ್ನು, ಮತ್ವಾ = ತಿಳಿದು, ಧೀರಃ =
ಪಂಡಿತನು, ನ ಶೋಚತಿ = ದುಃಖಪಡುವುದಿಲ್ಲ, (ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ). || ೬ ||

ಭಾ || ಓಮಿತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದೋಂಕಾರಃ ಸ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ | ಆದಿಮತ್ವಾ
ದಯೋ ಹೃಥಾ ಓಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಶ್ರುತೌ ಶ್ರುತಾಃ || ೬ ||

ಅ || ಆ ಹರಿಯು "ಒಂ" ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಒಂಕಾರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪ
ಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂ ಎಂಬುದರ ಅನಯವಭೂತವಾದ ಅಕಾರ ನೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಆದಿಮತ್ವ
ನೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಪೂರ್ವಃ ಕಾರಣಾಭಾವಾನ್ಮಾಶಾಭಾವಾದನಂತರಃ | ಪರಾಧೀನ ಸ್ಥಿತ್ಯಭಾವಾದನಪರ ಉದಾಹೃತಃ || ಸರ್ವಗತ್ಯಾದಬಾಹ್ಯಶ್ಚ ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪ್ರವಿಮುಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ || ೪ || ೫ ||

ಅ || ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಪೂರ್ವನು' ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಂತರನು'. | ಅನ್ಯಾಧೀನವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಪರನು' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಗತ್ಯವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ 'ಅಬಾಹ್ಯನು'. || ೪ || ಆ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ (ಸಂಸಾರದಿಂದ) ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ಸರತ್ಪಮಸರತ್ವಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋರೇಕಸ್ಯ ವೈ ಯದಾ | ಶ್ರೂಯತೇ ನ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಭೇದಸ್ತತ್ರ ಕಥಂ ಚ ನ || (b) ಆನತಾರಸ್ಯ ಪೂರ್ವತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಾಪರ್ಯಮುದಾಹೃತಂ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೇ || (c) ಪೂರ್ವಾನತಾರೇ ಪಶ್ಚಿಮಾನತಾರೇಽಪಿ ಪೂರ್ಣ ಏನೇತಿ ಪ್ರಣಿವೋಹ್ಯಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದೇರರ್ಥಃ || ೪ ||

ಅ || (a) (1) ಒಬ್ಬ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಯಾನಾಗ ಸರತ್ಪಮೂ ಅಪರತ್ಪಮೂ ಸ್ವತನಾ ಗುತ್ತದೋ | ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವವ್ಯಾಕಾರದಿಂದಲೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಭೇದವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || (b) ಆನತಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವತ್ವವೂ ಪಶ್ಚಿಮತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ (ಪೂರ್ವಾಪರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ವಾಸು ದೇವಾದಿ ರೂಪಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ವಾದಿ ರೂಪಗಳಿಗೂ) ಪೂರ್ವತ್ವ ಅಪರತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಹೇಳಲ್ಪ ಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಅದೆ. (c) ಪೂರ್ವ ಆನತಾರದಲ್ಲಿ (ವಾಸುದೇವಾದಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಶ್ಚಿಮ ಆನತಾರದಲ್ಲಿಕೂಡ (ವಿಶ್ವತೈಜಸಾದಿ ರೂಪ ಆನತಾರದಲ್ಲಿಯೂ) ಸಂ ಪೂರ್ಣನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು "ಪ್ರಣಿವೋ ಹ್ಯಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ" ಇದು ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. || ೪ ||

ಮಂ || ಅನಾತ್ರೋಽನಂತಮಾತ್ರಶ್ಚ ದ್ವೈತಶ್ಚೋಪಶಮಶ್ಚಿವಃ | ಓಂಕಾರೋ ವಿಧಿತೋ ಯೇನ ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನಃ ಸ ಮುನಿರ್ನೇತರೋ ಜನ ಇತಿ || ೭ ||

ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ || ೪ ||

|| ಇತಿ ಶ್ರೀಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ಸಮಾಪ್ತಾ ||

ಅ || ಅನಾತ್ರಃ=ಭಿನ್ನಾಂತರಹಿತನಾದ, ಅನಂತಮಾತ್ರಶ್ಚ=ವಿಶ್ವಮೊದಲಾದ ಅನಂತ ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ, ದ್ವೈತಸ್ಯ=ಎಲ್ಲಾ ಅನಿವ್ಯವನ್ನು, ಉಪಶಮಃ=ನಾಶಮಾಡುವ, ಶಿವಃ=ನಿರ್ದುಃಖ ಸುಖರೂಪನಾದ, ಓಂಕಾರಃ=ವಿಶ್ವಮೊದಲಾದನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಯೇನ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯಿಂದ, ವಿಧಿತಃ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನೇ, ಮುನಿಃ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು. ಇತರಃ ಜನಃ=ಬೇರೆಜನವು, ನ=ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ (ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.) || ೭ ||

ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. || ೪ ||

ಶ್ರೀ ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷತ್ತು ಸಮಾಪ್ತನಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಭಾ || ಏಕೋಽಪಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷೋಽಪಿ ಚತುರ್ಥಾ ವ್ಯವಹಾರಭಾಕ್ | ಯಸ್ತಂ
ವಂದೇ ಜಿದಾತ್ಮಾನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿಶ್ವಾದಿರೂಪಿಣಂ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ

ವಿರಚಿತಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ

|| ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ಅ || ಯಾವಾತನು ಸ್ವಗತ ಭೇದ ರಹಿತನಾದಾಗ್ಯೂ, ನಿರ್ವಿಶೇಷನಾದಾಗ್ಯೂ, ವಿಶ್ವಾ
ದಿರೂಪದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಿಶ್ವ ಮೊದ
ಲಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.
ಸ್ತುತಿಸುತ್ತೇನೆ. ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

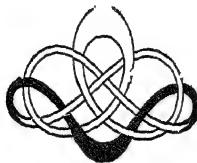
ಮಾಂಡೂಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ವಿವೃತ್ತಂ ಗುರ್ವನುಗ್ರಹಾತ್ |

ತೇನೇಷ್ಟದೋಽಸ್ತು ಮತ್ಪೂಜ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ಪಾದರಾಯಣಃ ||

ಸಭಾಷ್ಯಮಾಂಡೂಕಾನ್ಮಾಯ ವಿವೃತ್ತಿದೇಶಭಾಷಯಾ |

ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣಕೃತಾ ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಭೂಯಾದ್ಧರೀರಯೋಃ ||

|| ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಸಭಾಷ್ಣ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು.

|| ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ ||

ಓಂ || ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾರ್ಯಹೃದಯಾನುಲಮಂದಿರಂ |

ಜಾನಕೀಜಾನಿನಾನಂದಸಾಂದ್ರಂ ವಂದೇ ನಿರಂತರಂ ||

ಐತರೇಯನಿಗಮಂ ಸಸುಭಾಷ್ಣಂ ನಾದಿರಾಯಣಪದಾಂಕಿತತಂತ್ರೀ |

ಭಾಷಯಾ ಶುಭಜನಪ್ರಮುದೇ ಚ ವ್ಯಾಕರೋತಿ ಗುರುನಾಥಸುತೃಪ್ತೈಃ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಧನುಮದ್ವೀನುಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ || ಓಂ ||

ಭಾ|| ನಾರಾಯಣಂ ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ ಸರ್ವಜ್ಞಮಚ್ಯುತಮು
ಪೇತಸಮಸ್ತದೋಷಂ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಸರ್ವಚಿದಚಿತ್ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ
ಸಾಕ್ಷಾದಧೀಶ್ವರಮಿಯಾಂ ಶರಣಂ ರಮೇಶಂ ||

ಅ || ಅಹಂ=ನಾನು, ನಿಖಿಲಪೂರ್ಣಗುಣೈಕದೇಹಂ, ನಿಖಿಲ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಪೂರ್ಣ=ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದ. ಗುಣ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳೇ, ಏಕ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ದೇಹಂ=ಶರೀರವುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಜ್ಞಂ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಅಚ್ಯುತಂ=ನಾಶರಹಿತನು, ಅಪೇತಸಮಸ್ತದೋಷಂ, ಅಪೇತ=ನಾಶೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸಮಸ್ತ=ನಿಖಿಲಭಕ್ತರ, ದೋಷಂ= ಸಂಸಾರರೂಪದೋಷವುಳ್ಳವನು, ಅಥವಾ ಅಪೇತ ಸಮಸ್ತದೋಷಂ=ಸರ್ವದೋಷರಹಿತನಾದ, ಸರ್ವಚಿದಚಿತ್ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ, ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಚಿದಚಿತ್ = ಜೇತನಾಜೇತನಗಳಿಗೆ, ಪರಮ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಈಶ್ವರಸ್ಯ=ನಿಯಾಮಕನಾದ, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ, ಅಧೀಶ್ವರಂ=ಮುಖ್ಯನಿಯಾಮಕನು. ರಮೇಶಂ=ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯೂ ಆದ, ನಾರಾಯಣಂ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ, ಶರಣಂ=ರಕ್ಷಕನನ್ನಾಗಿ, ಇಯಾಂ=ಹೊಂದುವೆನು.

ತಾ || ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಾತ್ಮಕ ಶರೀರ
ವುಳ್ಳವನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ನಾಶರಹಿತನೂ, ಭಕ್ತರ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಜೇತನಾಜೇತನ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮುಖ್ಯನಿಯಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಶರಣುಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿದರು. ಋಷಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅನರ್ಥವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯೇ ದೇವತೆಯು, ಆತನೇ ಋಷಿಯು. ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಅವಾಂತರ ಋಷಿಯು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಾದುರ್ಭೂವ ಭಗವಾಂಸ್ತಪಸೇತರಾಯಾ ನಾರಾಯಣೋಬ್ಜಜ
ಸುತಸ್ಯ ವಿಶಾಲನಾಮ್ನಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನತೇಽಧ್ವರಮಭೂತ್ಪರವಿಪ್ರಸಂಘೋ
ನಿಶ್ಚೇತನಸ್ತದನು ಪದ್ಮಭವೋಮುಮಸ್ತಾತ್ || (b) ತೇನ ಸ್ತುತಃ

ಸ ಭಗವಾನ್ನಿರಿಶೇಂದ್ರಮುಖ್ಯಾನ್ ಸರ್ವಾನಬೋಧಯದಜೇನ ಸಹೈವ ತೇಽಫ | ದಾಸತ್ವಮಾಪುರತ ಏನ ಮಹತ್ಸುರಾಣಾಂ ದಾಸತ್ವತಃ ಸ ಮಹಿದಾಸ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ || (c) ಶೃಣ್ವತ್ಸು ತೇಷು ಭಗವಾನವದ ದ್ರಮಾಯೈ ದಿವ್ಯಾಂ ಶ್ರುತಿಂ ಸ ಪರಮೋಽತಿಮುದೈತರೇಯೋಂ | ಸಾ ಬಹ್ವೃಚೈಃ ಪ್ರಪಠಿತಾ ಚತುರಾನನಾಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯಾಂ ರಹಸ್ಯಮುದಿತಂ ಪರಮಂ ಹಿ ವಿಷ್ಣೋಃ || (d) ಮಹಾಭೂತಿಃ ಶ್ರುತಿಃ ಸೈಷಾ ಮಹಾ ಭೂತೀರ್ಯತೋ ಹರಿಃ | ವಿಶೇಷೇಣಾತ್ರ ಕಥಿತಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಶಾಶ್ವತಃ ಪ್ರಭುಃ || ಇತಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಸಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮಗ ನಾದ ವಿಶಾಲನಾಮಕನಿಂದ ಇತರಾದೇವಿಯ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ (ಮಹಿದಾಸ ನಾಮಕನಾಗಿಇತರಾ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ) ಅವತರಿಸಿದನು. ಆಹರಿಯು(ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ) ಯಾಗವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋದಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಇವರ ಸಮುದಾಯವು (ಅಪರಿಮಿತ ಪ್ರಕಾಶವು ಒಮ್ಮೆಗೆ ಅವರಮೇಲೆ ಬೀಳಲು ಆಗ ಅವರು ಸ್ತಬ್ಧರಾದರು)ಕರ್ತವ್ಯ ಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯವಾ ಯಿತು. ಆಮೇಲೆ (ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತನಾದ) ಚತುರ್ಮುಖನು ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. || (b) ಆತನಿಂದಸ್ಮೋತ್ರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಹರಿಯು, ರುದ್ರನೂ ದೇವೇಂದ್ರನೂ ಇವರೇ ನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾದೇವತೆ ಗಳನ್ನೂ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಎಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಅದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಭೃತ್ಯತನವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಾದರು. (ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವರು ಶ್ರೀಹರಿಯ, ಭೃತ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೂ ಅಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು). ಹೀಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆತನ ಭೃತ್ಯತನವೇ ಇರುವುದರಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇವಕರಾದುದರಿಂದ) ಶ್ರೀಹರಿಯು (ಮಹಿಃ ದಾಸಾಃ ಯಸ್ಯ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಮಹಿ ದಾಸನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. || (c) ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿಕೊಂಡು ಇರುವಾಗ ಸರ್ವೋ ತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಧಿಕಾರಿಕವಾದ (ಇತರಾದೇವಿಯ ಮಗನಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಆತನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೂ) ಐತರೇಯೋ ನಾಮಕವಾದ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಲಕ್ಷಿದೇವೀಗೋಸ್ಕರ ಅತಿ ಸಂಕೋಪದಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಯಾವ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತಿರಹಸ್ಯಪ್ರಮೇಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅಂತಹ, ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಮುಖದಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರುತಿಯು ಋಕ್ಸಾಖಿಗಳಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಋಕ್ಸಾಖಿಯವರು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಂದ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಉಪದೇಶ ಪಡಕೊಂಡರು). || (d) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಮಹದೈಶ್ವರ್ಯರೂಪನಾದ ಹರಿಯು ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೋ, (ಅದರಿಂದಲೇ) ಈ ಶ್ರುತಿಯು (ಮಹತೀ ಭೂತಿಃ ಐಶ್ವರ್ಯರೂಪಃ ಹರಿಃ ಯಸ್ಯಾಂ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) “ಮಹಾಭೂತಿ ಶ್ರುತಿಃ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಅಲ್ಲದೆ) ಇದರಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಶಾಶ್ವತನೂ ಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಎಂದೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಏಂದು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ,

ತಾ || ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು : ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವರು. ಕಾರಣ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪರವಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಸರಿ ಎಂದು ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಏಷ ಸಂಧಾ ಏತತ್ಕರ್ತೃತದ್ಭ್ರಾಹ್ಮಣತತ್ಸತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾನ್ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯೇತ್ತನ್ನಾತೀಯಾನ್ನ ಹ್ಯತ್ಯಾಯನ್ನಿವೇ ಯೇತತ್ಯಾಯಾಪ್ರೇ ಪರಾಬಭೂವುಸ್ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ ಪ್ರಜಾ ಹ ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯಾನಿಯುರ್ಯೇ ನ್ಯಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ವಿವಿಶ್ರೇ | ಬೃಹದ್ಧತಸ್ಥಾ ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ ಪವಮಾನೋ ಹರಿತ ಆವಿನೇಶೇತಿ ಪ್ರಜಾ ಹ ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯಾನಿಯುರಿತಿ ಯಾ ನೈತಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತಿಸ್ರೋ ಅತ್ಯಾಯನಾಯಂಸ್ತಾನೀಮಾನಿ ನಯಾಂಸಿ ವಂಗಾವಗಧಾಶ್ವೇರಸಾದಾ ನ್ಯನ್ಯಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ವಿವಿಶ್ರ ಇತಿ ತಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅರ್ಕಮಭಿತೋ ನಿವಿಷ್ಟಾ ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ ಬೃಹದ್ಧತಸ್ಥಾ ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಿತ್ಯದ ಉ ಏವ ಬೃಹದ್ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ಪವಮಾನೋ ಹರಿತ ಆವಿನೇಶೇತಿ ವಾಯುರೇವ ಪವಮಾನೋ ದಿಶೋ ಹರಿತ ಆವಿಷ್ಟಃ || ೧ ||

ಅ || ಏಷಃ=ಈ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯು, ಸಂಧಾಃ=ಮಾರ್ಗರೂಪನು, ಏತತ್=ಈ ಅನಿರುದ್ಧನೇ, ಕರ್ಮ='ಕರ್ಮ' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಏತತ್=ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಬ್ರಹ್ಮ='ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಏತತ್=ಈ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯನಾಮಕನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಹರಿಯಿಂದ, ನ ಪ್ರಮಾದ್ಯೇತ್=ಪ್ರಮಾದ ಯುಕ್ತನಾಗಬಾರದು, (ಯಾವಾಗಲೂ ಆತನನ್ನು ಮರೆತುಬಿಡಬಾರದು). ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ನಾತೀಯಾತ್=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಬಾರದು. (ಆತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೊಂದಬಾರದು). ಪೂರ್ವೇ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು, ನಾತ್ಯಾಯನ್ ಹಿ=(ಈತನನ್ನು, ಬಿಡಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ, ಯೇ=ಯಾರು, ಅತ್ಯಾಯನ್=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿರುವರೋ, ತೇ=ಅವರು, ಪರಾಬಭೂವುಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವರು, (ಯಾರು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಮುಕ್ತರಾಗಿರುವರು.) ತತ್=ಆ ಪ್ರಮೇಯವು (ಹರಿಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದವರಿಗೆ ಪರಾಜಯವು; ಅತಿಕ್ರಮಿಸದೆ ಇರುವವರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವು). ಋಷಿಣಾ=ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ತಿಸ್ರಃ=ಮೂರು ವಿಧರಾದ, ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಜೆಗಳು, ಅತ್ಯಾಯಂ=ಭಗವದತಿಕ್ರಮವನ್ನು, ಈಯಃ=ಹೊಂದಿದರು; (ಅದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಸಾತವನ್ನು ಅಂದರೆ ತನುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದರು). ಅನ್ಯಾಃ=ಇತರರಾದ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು, ಅರ್ಕಂ=ಅರ್ಕನಾಮಕ ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು, ಅಭಿತಃ=ಯೋಗ್ಯಸಾಧನೆಗಳಿಂದ, ನಿ ವಿವಿಶ್ರೇ=(ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿ) ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದರು; (ಇದರಿಂದ ಭಗವಲಗ್ನೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು). ಭುವನೇಷು=ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂತಃ=ಒಳಗೆ; ಬೃಹತ್=ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತರೂಪವು, ತಸ್ಥಾ=ಇರುತ್ತದೆಯೋ, (ಅಂತಹ ರೂಪವನ್ನು ಋಷಿಗಳು ಹೊಂದಿದರು). ಪವಮಾನಃ=ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಹರಿತಃ=ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ಆವಿವೇಶ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು, (ಅಂತಹ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹೊಂದಿದರು).

ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು (ಋಷಿಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ಇದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಶ್ರುತಿಯು ತಾನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಜಾ ಹ ತಿಸ್ತೋ ಅತ್ಯಾಯವಿಯಾಃ ಇತಿ=ಅಂದರೆ ವೈ=ವ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಯಾಃ=ಯಾವ, ತಾ ಇಮಾಃ=ಈ ಈ, ತಿಸ್ತಃ ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಿವಿಧಪ್ರಜೆಗಳು, ಅತ್ಯಾಯಂ=ಭಗವದತಿಕ್ರಮವನ್ನು, ಆಯನ್=ಹೊಂದಿದರೋ, ತಾ ಇಮಾನಿ=ಈ ಮೂರು ಜನರು, ವಯಾಂಸಿ=ಪಿಶಾಚರು, ವಂಗಾವಗಧಾಃ=ರಾಕ್ಷಸರು, ಈರ ಪಾದಾಶ್ವ=ಅಸುರರು, (ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ). ಸ್ಯನ್ಯಾ ಅರ್ಕ ಮಭಿತೋ ವಿವಿಶ್ರ ಇತಿ=ಅಂದರೆ, ತಾನಿ ಇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ=ಈ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು, ಇಮಮೇವಾಗ್ನಿಂ=ಈ ಅಗ್ನಿಯಂತ ಗತನಾದ, ಅರ್ಕಂ=ಅರ್ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಅಭಿತಃ=ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ, ನಿವಿಷ್ಟಾಃ=ಹೊಂದಿದರು. ಬೃಹದ್ಧತಸ್ಥಾ ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಿತಿ=ಅಂದರೆ, ಅದ ಉ ಏವ=ಈ ವಿಷ್ಟವೇ, ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ=ಲೋಕಗಳೊಳಗೆ, ಬೃಹತ್=ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿ, ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನು. (ಅಂತಹ ವಿಷ್ಟವನ್ನು ಋಷಿಗಳು ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದ ಹೊಂದಿದರು). 'ಪವಮಾನೋ ಹಂತ ಅವಿವೇಶೇತಿ=ಅಂದರೆ ಪವಮಾನಃ=ಪವಮಾನಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ವಾಯುರೇವ=ವಾಯುಸ್ಥ ವಿಷ್ಟವೇ, ಹಂತಃ=ಅಂದರೆ ದಿಶಃ=ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ಆವಿಷ್ಟಃ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (ಇಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹೊಂದಿದರು).

ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಹೇತುವಾದ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಏಷ ಏವ ಸದಾ ಪಂಥಾ ಭಗವಾನ್ನುರುಪೋತ್ತಮಃ | ನಿತ್ಯಂ ಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನಮ್ ಮಾತೃತಃ || **(b)** ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಸತ್ಯಂ ಸಾಧುಸ್ವರೂಪತಃ | ಕ್ವಾಪಿ ತಂ ವಿಸ್ಮರೇನ್ನೈವ ತ್ಯಕ್ತಾ ತಂ ನೇತರಂ ವ್ರಜೇತ್ || **(c)** ಪೂರ್ವೇ ನೈನಂ ತತ್ಯಜುರ್ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಸ್ತೇನ ಸಂಸೃತೇಃ | ಮುಕ್ತಾ ಶ್ರೀಶ್ಚ ತದತ್ಯಾಗಾ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಾ ಗುಣಾಧಿಕಾ ||

ಅ (a) ಮಹಾವೃತದಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭಕ್ತರ ಸಾಯುಜ್ಯಾದಿರೂಪ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ, ನಿಯಮದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ "ಪಂಥಾಃ" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈತನೇ ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ (ಕರ್ ಎಂದೂ) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ (ಮ ಎಂದೂ) 'ಕರ್ಮ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (b) ಈತನೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ "ಬ್ರಹ್ಮ" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ನಿರ್ದೋಷ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ "ಸತ್ಯ" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆತನನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಮರೆತುಬಿಡಬಾರದು. || ಆತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರನ್ನು ಹೊಂದಬಾರದು. (ಪರಿವಾರರೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಆತನಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಪೂಜಿಸಬಾರದು. ಅಂತೂ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಎಂದು ಆತನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆತನ ಪರಿವಾರಭೂತರು ಎಂದು ಸ್ಮರಿಸತಕ್ಕದು. ಇದನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ಮರಿಸಬಾರದು). (c) "ಪ್ರಾಚೀನರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿರುವರು. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಾದರೂ ಅಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು ಬಿಡದಿರುವುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತರು (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ) ಗುಣಾಧಿಕಳೂ (ಆಗಿರುತ್ತಾಳೆ).

ಭಾ|| (a) ವಿಹಾಯಸ್ಯಯನಾತ್ಮೋಕ್ತಾ ವಯಾಂಸೀತಿ ಪಿಶಾಚಕಾಃ | ವರ್ತಿಸತ
ಜ್ಞಾನತೋ ವಂಗಾ ನರಾಸ್ತೈರವನಂ ಸದಾ || (b) ಅನ್ನರೂಪೈರ್ಗೃಹ
ಧ್ವನೋ ಹಿ ವಂಗಾವಗಧನಾಮಕಾಃ | ರಾಕ್ಷಸಾ ಅಸುರಾ ಈರಪಾದಾ
ಇತಿ ಸಮೀರಿತಾಃ || (c) ಧರ್ಮೋ ಜ್ಞಾನಂ ಚ ವೈರಾಗ್ಯಮೈಶ್ವರ್ಯಂ
ಚತುರಾತ್ಮಕಃ | ವಾಯುದೇವೋಽತ್ರಾಸುರಾಣಾಮೈಶ್ವರ್ಯಂ ಗುಣ
ಏವ ಹಿ || (d) ಈರಪಾದಾಸ್ತತಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಸ್ತೇ ತ್ರಯೋ ವಿಪ್ಲವಮ
ತ್ಯಜನ್ | ಪರಾಭೂತಾಸ್ತತಸ್ತೇ ತು ತಮಸ್ಯಂಧೇ ನಿಪಾತಿತಾಃ ||

ಅ || (a) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪಿಶಾಚರು
“ವಯಾಂಸಿ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ | ಇತರರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ
ಮನುಷ್ಯರು (ವಂ. ಗಂ. ಯೇಷಾಂ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) “ವಂಗ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ||
(b) ಅನ್ನರೂಪರಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ
(ಮನುಷ್ಯ ಮಾಂಸಾಹಾರಿಗಳಾದುದರಿಂದ) ರಾಕ್ಷಸರು “ವಂಗಾವಗಧ”ರೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವರು.
ಅಸುರರು ಈರಪಾದರು ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. || (c) ವಾಯುದೇವನು ಧರ್ಮ, ಜ್ಞಾನ,
ವೈರಾಗ್ಯ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪರು. (ನಾಲ್ಕು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯು)
ಈ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಅಸುರರಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯವೆಂಬೀ ಒಂದೇ ಗುಣವಿರತಕ್ಕದ್ದು. || (d) ಅದರಿಂದಲೇ
ಅಸುರರು ಈರಪಾದರೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರು ಜನರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ
ಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವರು ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು. ||

ಭಾ|| (a) ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯೋ ಮರ್ತ್ಯಸತ್ತಮಾ ಇತಿ ಚ ತ್ರಯಃ | ಆಶ್ರಿತಾ
ವಿಪ್ಲವೇವೈಕಂ ತ್ರಿಸ್ಥಾನಸ್ಥಿತಮಚ್ಯುತಂ || (b) ಅಗ್ನಿಸ್ಥಮಾಶ್ರಿತಾ
ಮರ್ತ್ಯಾ ವಿಪ್ಲವಮರ್ಕಾಭಿಧಂ ಪರಂ | ಆ ಜನೈರರ್ಚಿತತ್ಯಾತ್ಸ ಹ್ಯರ್ಕ
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಹರಿಃ || (c) ಅಗ್ನೌ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತ್ವೈವ ಮಾನುಷಾ
ಮುಕ್ತಿಭಾಗಿನಃ | ಕರ್ಮಭಿಃ ಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಾನಾಂ ಕರ್ಮತ್ಯಾಗೋಽಪಿ
ನಾನ್ಯಥಾ || (d) ಆಶ್ರಿತಾಃ ಸೂರ್ಯಗಂ ವಿಪ್ಲವೃಷಯೋ ಬೃಹದಿ
ತ್ಯಸೌ | ತೇಜಸಾ ಬೃಹದ್ದಾಡುಕ್ಕೋ ವಿಪ್ಲವಾದಿತ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ || ಆದಾನಾ
ತ್ಸರ್ವವಸ್ತುನಾಂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇನಾಮುಮಾಶ್ರಿತಾಃ | ಮುಚ್ಯಂತೇ ಋಷ
ಯೋ ನಿತ್ಯಂ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ || (e) ವಾಯುಸ್ಥಮಾಶ್ರಿತಾ
ದೇವಾಃ ಪವಮಾನಾಭಿಧಂ ಹರಿಂ | ಸಂಸಾರಾತ್ಪಾವಯಿತ್ವಾಯನ್ತಹಾ
ನಂದೇ ಮಿನೋತ್ಪಯಂ | ಪವಮಾನಸ್ತತೋ (f) ವಿಪ್ಲವಾರ್ಪಪ್ತಃ
ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಚ || ಆಶ್ರಿತೋ ಭಗವಾನ್ಸರ್ವೈಃ ಸರ್ವತ್ರಾಪಿ ವಿಶೇ
ಷತಃ | ಆಶ್ರಯಾತ್ಘೃಥಗುಕ್ತೋಽಯಂ ನಿತ್ಯಾನಂದೋ ರಮಾಪತಿಃ ||೧||

ಅ || (a) ದೇವತೆಗಳು, ಋಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಎಂಬೀ ಮೂವರು; ಮೂರು ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಸ್ವರೂಪತಃ ಭೇದಶೂನ್ಯನೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು. || (b) ಅದರಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು “ಅರ್ಕ”ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು. ಆ ಹರಿಯಾದರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜನರಿಂದ ಪೂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ “ಅರ್ಕ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದ ತಕ್ಕವರು. ಹೋಮಾದಿ ಕರ್ಮ ಪರಿತ್ಯಾಗ ರೂಪವಾದ ಯತ್ಯಾಶ್ರಮವೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಂತಃಕರಣವನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದವರಿಗೇನೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲ. (ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದರೂ ಕರ್ಮವು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ಮಮಾಡಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) || (d) ಋಷಿಗಳು ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದರು. ಈತನು ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ ಎಂದೂ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಋಷಿಗಳಾದರೂ ನಿರಂತರವೂ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಈತನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರಾಗಿ ಮುಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆ ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಆಗಲಾರದು. || (e) ದೇವತೆಗಳು ವಾಯ್ವಂತರ್ಗತನಾದ ಪವನಾನನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಹರಿಯು ಭಕ್ತರನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಮಹಾನಂದವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೋ (ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೋ) ಅದರಿಂದ ಪವನಾನನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ || (f) ಸರ್ವ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಷ್ಣುವೆಂತಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವರಿಂದ ನಿಖಲಸಾಧನೆಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿತ್ಯಾನಂದವುಳ್ಳ ರಮಾಪತಿಯು ಆಶ್ರಿತ ಎಂತಲೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಉಕ್ಲಮುಕ್ಲಮಿತಿ ವೈ ಪ್ರಜಾ ವದಂತಿ ತದಿದಮೇವೋಕ್ಲಮಿಯಮೇವ ಸೃಧಿವೀತೋ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಯಾಗ್ನಿರ ಕೋಽನ್ವಮಶೀತಯೋಽನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇಂತರಿಕ್ಷಮೇವೋಕ್ಲಮಂತರಿಕ್ಷಂ ನಾ ಅನುಸತಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮನುಧಾವಯಂತಿ ತಸ್ಯ ವಾಯುರಕೋಽನ್ವಮಶೀತಯೋಽನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇಸಾವೇವದ್ಯೌರುಕ್ಲಮಮುತಃಪ್ರದಾನಾನ್ದೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಯಾಸಾವಾದಿತ್ಯೋಽಕೋಽನ್ವಮಶೀತಯೋಽನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪುರುಷ ಏವೋಕ್ಲಮಯಮೇವ ಮಹಾನ್ಪ್ರಜಾಪತಿರಹಮುಕ್ಲಮಸ್ತೀತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ತಸ್ಯ ಮುಖಮೇವೋಕ್ಲಂ ಯಥಾ ಸೃಧಿವೀತಥಾ ತಸ್ಯ ನಾಗ ಕೋಽನ್ವಮಶೀತಯೋಽನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ ನಾಸಿಕೇ ಏವೋಕ್ಲಂ ಯಥಾಂತರಿಕ್ಷಂ ತಥಾ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೋಽಕೋಽನ್ವಮಶೀತಯೋಽನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ ತದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ ಯದೇತನ್ನಾಸಿಕಾಯೈ ವಿನತಮಿವ ಲಲಾಟಮೇವೋಕ್ಲಂ ಯಥಾ

ದೌಸ್ತಧಾ ತಸ್ಯ ಚಕ್ಷುರಕೋಽನ್ಯಮಶೀತಯೋಽನ್ಯೇನ ಹೀದಂ
ಸರ್ವವಶ್ಚತೇ ಸಮಾನಮಶೀತಯೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಧಿದೈವತಂ ಚಾ
ನ್ಮಮೇವಾನೇನ ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಮನಂತೀೃ ೩
ಅನ್ನೇನೇಮಂ ಲೋಕಂ ಜಯತ್ಯನ್ನೇನಾಮುಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸಮಾನಮ
ಶೀತಯೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚಾಧಿದೈವತಂ ಚಾನ್ಮಮೇವ ತದಿದಮನ್ನಮ
ನ್ನಾದಮಿಯಮೇವ ಪೃಥಿವೀಶೋಹೀದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಯ
ದಿದಂ ಕಿಂಚ ಯದ್ಧ ಕಿಂಚೇದಂ ಪ್ರೇತಾ ೩ ಇ ತದಸೌ ಸರ್ವ
ಮುತ್ತಿ ಯದು ಕಿಂ ಚಾತಃ ಪೈತೀೃ ೩ ತದಿಯಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿ ಸೇಯ
ಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾತ್ಯತ್ತಾ ಹ ವಾ ಆದ್ಯೋ ಭವತಿ ನ ತಸ್ಯೇಶೇಯಂ ನಾ
ದ್ಯಾದ್ಯದ್ವೈನಂ ನಾದ್ಯುಃ || ೨ ||

ಅ|| ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಪ್ರಜಾಃ=ದೇವಾದಿಪ್ರಜೆಗಳು, (ಯಾವುದನ್ನು) ಉಕ್ಥಮುಕ್ಥ
ಮಿತಿ=ನಿಖಿಲಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಉಕ್ಥನಾಮಕವನ್ನಾಗಿ, ವದಂತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾರೋ,
ತದುಕ್ಥಂ=ಆ ಉಕ್ಥನಾಮಕವಾದುದು, ಇದಮೇವ=ಈ ವಿಷ್ಣುಸ್ವಾಭ್ಯುಪಗಮೇ. ಇಯಮೇವ=
ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಕವು. ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=
ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತವಾದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಅಂಕುರಾದಿಯು, ಇತಃ=ಈ ಪೃಥಿವಿಯಿಂದಲೇ,
ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಹಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದಷ್ಟೇ, ತಸ್ಯ=ಆ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು,
ಅರ್ಕಃ=ವಾಹನರೂಪ ಅರ್ಕನು. * ಅಥವಾ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯ
ವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪವಿಶೇಷವು, ತಸ್ಯ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಗೆ, ಅರ್ಕಃ=ಅರ್ಕಪದದಿಂದ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಗರುಡನಲ್ಲಿದ್ದು, ಗರುಡಾಕಾರವಾಗಿ ತಾನೇ ವಾಹನರೂಪವು. (ಮೇಲೆಯೂ
ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕುದು), ಅನ್ನಂ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನವೇ, ಅಶೀ
ತಯಃ=ತೃಚಾಶೀತಿಗಳು, (ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಾಖ್ಯತಸ್ತವು), ಇದಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿ
ವರ್ಗವು, ಅನ್ನೇನ=ಽ ಇ ಅನ್ನಭೋಜನದಿಂದಲೇ, ಸರ್ವಂ=ನಿಖಿಲಾಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಅಶ್ನುತೇ=
ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಮೇವ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದು. ತಸ್ಮಾತ್ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕವೂ ಆದ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ, ಉಕ್ಥಂ=ಉಕ್ಥನಾಮಕವು.
ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ವಾ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಹರಿಯನ್ನೇ, ಅನು=ಅನುಸರಿಸಿ, (ಆತನ ಪ್ರೇರಣೆ

* 'ಅರ್ಕ' ಎಂಬೀ ಪದವು ಗತ್ಯರ್ಥಕವಾದ 'ಯ' ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು. ಅತಿಶೀಘ್ರಗಮನ
ವಿರುವುದರಿಂದ ಶೈನಸಪ್ತಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತದಾಕಾರವಾಗಿ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡ
ತಕ್ಕ ಇಟ್ಟುಕಾಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಚಿತ್ತಿಯೂ ಆಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದು
ಸುಪರ್ಣನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಾರೂಪವು. ಆ ಸುಪರ್ಣನೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವನು. ಆತನೇ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ
ವಾಹನಭೂತನು. ಅಂತೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಗರುಡನೇ 'ಅರ್ಕ' ಎಂಬೀಪದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ
ಚಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ವಾಹನರೂಪವಾದ ಅರ್ಕನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ||

ಽ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದಲ್ಲ. "ದಾರಾಪತ್ಯಗೃಹಾದೀನಿ ವಾಸೋಽಂತರಿಕಾರಭೂಷಣಂ || ಅಸಹ್ಯಂನಾಶ್ಚತಃ
ಪುಂಸಃ ಸಹ್ಯಂ ಭುಕ್ತವತೋ ಧ್ರುವಂ" || ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ ಅಶ್ನುತೇ ಅನಯಾ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನ
ನುಸರಿಸಿ ಸರ್ವಕಾಮಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ಯವು "ಅಶೀತಿ" ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ತೃಚಾ
ಶೀತಿಗಳೂ ಕೂಡಾ ಅನ್ನದಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಹೇತುವಾಗಿ ಸರ್ವಕಾಮಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದುದ
ರಿಂದ ಅಶೀತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ 'ಅನ್ನಂ ಅಶೀತಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಗತವೇ ಸರಿ.

ಯಿಂದಲೇ ಪಕ್ಷಿಗಳು) ಪತಂತಿ=ಹಾರುತ್ತಿವೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಮನು=ಆ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ, ಧಾವಯಂತಿ=(ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಶ್ವಾದಿ ವಾಹನಗಳಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡವರಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು) ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೇನೇ ಪತನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ಕೂಡುವವು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಕೂಡಲಾರವು). ತಸ್ಯ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಗೆ, ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು, ಅರ್ಕಃ, ಅನ್ನಂ, ಅಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ= „ | ಅಸೌ ದ್ಯೌರೇವ=ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥನಾದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಉಕ್ಥಂ=ಉಕ್ಥನಾಮಕನು. ಅಮುತಃ ಪ್ರದಾನಾತ್=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಸ್ಯಾದಿ ಸರ್ವವು, ಉತ್ತಿಸ್ಕೃತಿ ಹಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದಷ್ಟೆ, ತಸ್ಯ=ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಗೆ, ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಈ ಆದಿತ್ಯನು, ಅರ್ಕಃ, ಅನ್ನಂ, ಅಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ= „ | ಅಧಿದೈವತಂ=ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿದ್ದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಉಕ್ಥತ್ವಾದಿಗಳು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). ಪುರುಷ ಏವ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಉಕ್ಥಂ=ಉಕ್ಥನಾಮಕನು. ಅಯಮೇವ=ಈತನೇ, ಮಹಾನ್=ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಿಖಿಲಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯು. ಅಹಂ=ನಾನು, ಉಕ್ಥಂ=ಉಕ್ಥನಾಮಕನು, ಅಸ್ಮೀತಿ=ಆಗಿದ್ದೇನೆಂದು, ವಿದ್ಯಾತ್= (ವಿದ್ಯಾಂ ಅತ್ತಿ ಎಂಬೀವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ) ಜ್ಞಾನವನ್ನನುಭವಿಸುವವನು. (ಅಂತೂ ಆತನಿಗೇನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಆತನೊಬ್ಬನೇ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯನು. ಮತ್ತೊಬ್ಬನಲ್ಲ) ತಸ್ಯ=ಆತನ, ಮುಖಮೇವ=ಮುಖವೇ, ಉಕ್ಥಂ=ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ, ಉಕ್ಥನಾಮಕವು. ಯಥಾ ಪೃಥಿವೀ=ಅಧಿದೈವತದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಯು ಹೇಗೆ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, (ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಮುಖವೇ ಉಕ್ಥವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ವಾಕ್=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಹ್ನಿಯು, ಅರ್ಕಃ, ಅನ್ನಂ, ಅಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ= „ || ನಾಸಿಕೇ ಏವ=ಮೂಗುಗಳೇ, ಉಕ್ಥಂ=(ಗಾಳಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ) ಉಕ್ಥನಾಮಕಗಳು. ಯಥಾಂತರಿಕ್ಷಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಉಕ್ಥವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೇ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ=ನಾಸಿಕಾರೂಪವಾದ ಉಕ್ಥಕ್ಕೆ, ಪ್ರಾಣಃ=ವಾಯುವು, ಅರ್ಕಃ, ಅನ್ನಂ, ಅಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ= „ | ಯದೇತತ್=ಯಾವುದೊಂದು, ನಾಸಿಕಾಯೈ=ಮೂಗಿನ ಬುಡದಲ್ಲಿ, (ನೇತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ವಿನತಮಿವ=ಸ್ವಲ್ಪ ಆಳವುದೇಶದಂತೆ, (ತೋರುತ್ತದೋ), ತದೇತತ್=ಆ ಇದನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನ, ವಿಷ್ವಪಂ=ಲೋಕವನ್ನಾಗಿ, (ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು). ಲಲಾಟಮೇವ=ಹಣೆಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕಣ್ಣೇ, ಉಕ್ಥಂ=ಉಕ್ಥನಾಮಕವು. ಯಥಾದ್ಯೌಃ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಉಕ್ಥವಾದ ಹಾಗೆ, ತಥಾ=ಅದು ಉಕ್ಥವು. ತಸ್ಯ=ಲಲಾಟರೂಪ ಉಕ್ಥಕ್ಕೆ, ಚಕ್ಷುಃ=ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು, ಅರ್ಕಃ, ಅನ್ನಂ, ಅಶೀತಯಃ, ಅನ್ನೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮಶ್ನುತೇ= „ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚ ಅಧಿದೈವತಂ ಚ=ಈ ಆರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಶೀತಯಃ=ಅಶೀತಿಗಳಂತೆ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನನಾಮಕ ತದಂತರ್ಗತರೂಪವು, ಸಮಾನಮೇವ=ಏಕಪ್ರಕಾರವೇ ಸರಿ. ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅನ್ನೇನ ಹಿ=ಅನ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಸಮನಂತಿ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚೆನ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅನ್ನೇನ=ಅನ್ನನಾಮಕ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಇಮಂ ಲೋಕಂ=

ಮನುಷ್ಯಲೋಕವನ್ನು, ಜಯತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಯಥೇಷ್ಟ ಅನ್ನದಾನಮಾಡಿದ ಪುರುಷನು ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ). ಅನ್ನೇನ=ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಅನ್ನಾಂತ ಗರ್ತ ರೂಪದಿಂದ, ಅಮುಂ=ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಲೋಕವನ್ನು (ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ). ತಸ್ಮಾತ್=ಅದ ರಿಂದ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚ ಅಧಿದೈವತಂ ಚ ಅಶೀತಯಃ ಅನ್ನಂ ಸಮಾನಮೇವ=, 1 ಅನ್ನಂ=ಉಪ ಜೀವ್ಯವಾದ, ಅನ್ನಾದಂ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು ತಿನ್ನುವ, ತದಿದಂ=ಆ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಇಯ ಮೇವ ಪೃಥಿವೀ=ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವು, ಇತೋ ಹಿ=ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ ವಾದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಧಾನ್ಯಾದಿಯು, ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಹಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದಷ್ಟೆ, ಯತ್ಕಿಂಚ= ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ, ಇದಂ=ಧೂಮಾದ್ಯಜೇತನವು. ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗತಕ್ಕ ಜೇತನವೂ ಕೂಡ, ಪ್ರೇತಾ ೩ ಇ=(ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ)ಹೋಗುತ್ತದೋ, ತತ್ಸರ್ವಂ=ಆ ಸಮಸ್ತ ವನ್ನು, ಆಸಾ=ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯು, ಅತ್ತಿ=ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಉ=ಮತ್ತು, ಯತ್ ಕಿಂಚ=ಯಾವದೊಂದು, ಅತಃ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ, ಪ್ರೈತಿ ೩=(ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು), ಬರುತ್ತದೋ, ತತ್ಸರ್ವಂ=ಆ ವೃಷ್ಟಾದಿ ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ಇಯಂ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪನಾದ ಹರಿಯು, ಅತ್ತಿ=ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೇಯಂ=ಆ ಈ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವ ನ್ನೂರ್ತಿಯು, ಇತಿ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ, ಆದ್ಯಾ=ಭೋಗ್ಯವು. (ಉಪಜೀವ್ಯವು. *) ಅತ್ತೀ=ಸಂಹರಿಸುವುದು, (ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಹರಿಯು), ಅತ್ತಾ=ತಿನ್ನು ವವನು, ಆದ್ಯಃ=ಉಪಜೀವ್ಯನೂ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ, ಹ ವಾ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಯಂ=ಈ ಹರಿಯು (ಹೇಗೆ ನಿಖಿಲಲೋಕವನ್ನು) ನಾದ್ಯಾತ್=ಸಂಹರಿಸಲಾರನೋ, ಯದ್ವಾ=ಅಥವಾ, ಏನಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು (ಹೇಗೆ ಇತರರು), ನಾದ್ಯಃ=ಉಪಜೀವಿಸಲಾರರೋ, ತಸ್ಯ=ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಕ್ಕೆ (ಯಾರೊಬ್ಬನು), ನೇಶೇ=ಸಮರ್ಥನಾಗಲಾರನು. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಉತ್ಥಾಪನಾದುಕ್ಥನಾಮಾ ಸ ಏವ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಃ | ಪ್ರಥಿತಃ ಪೃಥಿ ವೀನಾಮಾ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಧೋಽತ್ರಗಃ || ಅಂತರಿಕ್ಷೋ ಯತೋ ದ್ಯುಸ್ಥೋ ದ್ಯುನಾಮಾತಿಪ್ರಕಾಶನಾತ್ | (b) ಅಧ್ಯಾತ್ಮೇ ಚ ನಿವಿ ಷ್ಠೋಽಸೌ ಪುರುಷಾಖ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ಪೂರ್ವ ಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ಸ ಮಹಾ ನೃಜಾನಾಂ ಪತಿರೇವ ಚ | (c) ಅಹಮುಕ್ಥಮಿತಿಹೈತಾಂ ವಿದ್ಯಾಮನು ಭವತ್ಯಸೌ || ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ ತಸ್ಯಾಂಗಾನ್ಯುಕ್ಥಾನಿ ಜಗದೀಶಿತುಃ | (d) ಆಗ್ನಿವಾತದಿನೇಶಾನಾಮುತ್ಥಾನಾನಿ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ || ವದನಂ ನಾಸಿಕಾ ನೇತ್ರಮಿತ್ಯೇತಾನಿ ಪರಾತ್ಮನಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿಖಿಲಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಉಕ್ಥನಾಮಕನು. ಆತನೇ ವಿಸ್ತೃತ (ವ್ಯಾಪ್ತ) ನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾಗಿ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆತನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ತಂತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ನೋಡಲು ಶಕ್ಯನೋ,

* ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ನಿಯಮವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದಾದರೆ ಒಂದನೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಉಪಜೀವಕವೆಂದೂ ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವ್ಯವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಉದಾ:- ತಂದೆಯು ಉಪಜೀವ್ಯನೂ ಮಗನು ಉಪಜೀವಕನೂ ಆಗುವನು.

ಆದುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನನ್ನಧಿಕರಿಸಿ (b) (ಜಿವನಿಗೆ) ಭೋಗಸಾಧನವಾಗಿರುವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಈ ಜನಾರ್ದನನು ಪ್ರತಿಶರೀರಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತನೇವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನಿಖಿಲಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ (ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ). || (c) ಈತನು ನಾನೇ ಉಕ್ಥನು ಎಂಬೀ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಕ್ಥನಾಮಕಗಳು. (d) ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮುಖ ಮೂಗು ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ದಿನಾಧಿಪತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯ, ಇವರಿಗೆ ಉತ್ಥಾಪಕಗಳು. (ಅಂದರೆ ಇವರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದವುಗಳು.)

ಭಾ|| (a) ತೃಚಾಶೀತಿ ವಿಭಿನ್ನಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾನ್ನತ್ವಹೇತುತಃ | ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೃಚಾಶೀತಿವತ್ಸ್ಯಾತ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನಮಿತಿ ಸ್ಫುಟಂ || **(b)** ಅನ್ನಾಭಿನಾನಿ ದೇವತ್ವತೃಚಾಶೀತ್ಯಾಶ್ಚ ದೇವತಾ | ಸೋಮ ಏವ ತತಶ್ಚಾನ್ನಮಶೀತಯ ಇತಿರೀತಂ ||

ಅ || (a) ಮೂರು ಬುಕ್ಕುಗಳ ಸಮಾಹಾರ (ಕೂಡುವಿಕೆಯು) ತೃಚವು. ಅಂತಹ ತೃಚದ ಎಂಭತ್ತಕ್ಕೆ (೨೪೦ ಬುಕ್ಕುಗಳಿಗೆ) ತೃಚಾಶೀತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಹೊಗಳುವಿಕೆಯು ಅಂದರೆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಾಖ್ಯ ಶಸ್ತ್ರವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನವೂ ತೃಚಾಶೀತಿಯಂತೆ (ತೃಪ್ತಿಜನಕವು) ಆಗುವುದು. ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ 'ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ' ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಪಮಾನವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. || **(b)** ಯಾವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾಭಿನಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು ಸೋಮನೇ, ತೃಚಾಶೀತಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ದೇವತೆಯು ಸೋಮನೆಯೋ. ಅದರಿಂದಲೇ 'ಅನ್ನಮಶೀತಯಃ' ಅನ್ನವು ಅಶೀತಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ||

ಭಾ|| ಅದನಾಘ್ರಾಣದೃಷ್ಟ್ಯಾಶ್ಚಿಭೋಗತ್ರಯವಿಭಾಗತಃ | ಮುಖನಾಸಾ ಚಕ್ಷುಃಪಾಂ ತದ್ಭೋಗ್ಯಮನ್ನಂ ಹರೇಃ ಶ್ರುತಂ ||

ಅ || ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಬಾಯಿ, ಮೂಗು, ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳಿಗೆ ಅದನ (ತಿನ್ನುವಿಕೆ) ಆಘ್ರಾಣ (ಪರಿಮಳವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಿಕೆ) ದೃಷ್ಟಿ (ನೋಡುವಿಕೆ) ಎಂಬೀ ಮೂರು ಭೋಗಗಳ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಅಂದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ನವು ಭೋಗ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ||

ಭಾ|| (a) ಅರಣಂ ಗಮನಂ ಯಸ್ಮಾದರ್ಕಃ ಶೀಘ್ರಗತಿತ್ವತಃ | ಶ್ರೇಣ ಏವ ತದಾಕಾರಾ ಚಿತಿರರ್ಕಪದೋದಿತಾ || **(b)** ಸುಪರ್ಣಪ್ರತಿಮಾ ಸಾಯತ್ತದಾರೂಢೋ ಜನಾರ್ದನಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಮಾರ್ಕ ಇತಿ ಸಾ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇವೈದಿಕೈಃ ಪದೈಃ || **(c)** ಯೋಸೌ ಚಿತಿಗತೋ ವೀಂದ್ರಃ ಸೋಽಗ್ನಿವಾತರವಿಪ್ಸೃತಿ | ತಥಾ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಚಕ್ಷುಃಸ್ವತಸ್ಮಾತ್ತೇಽರ್ಕಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ || **(d)** ತೇಷು ಸ್ಥಿತೇ ಸುಪರ್ಣೇ ಚ ರೂಪಭೇದೈಃ ಸೃಥಕ್ಷುಧಕ್ | ಸ್ಥಿತೋ ವಿಪ್ಲವಸ್ತದರ್ಕಾಸ್ತೇ ತಸ್ಮಾದೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಅ || 'ಅರ್ಕ' ಎಂಬೀ ಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ, 'ಋ' ಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥರೂಪವಾದ ಅರಣವು ಯಾವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ 'ಋ ಗತೌ' ಎಂಬೀ ಧಾತುವಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಗಮನಾರ್ಥಕವೋ, (ಕಾರಣ) ಅತೀತೀಘ್ರ ಗಮನವಿರುವುದರಿಂದ ಶೈನವಕ್ಷಿಯೇ 'ಅರ್ಕ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಶೈನಾಕಾರವಾದ (೩೬೦) ಮುನ್ನುರ ಅರುವತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಂಬಂಧ ರೂಪವಾದ ಚಿತಿಯು 'ಅರ್ಕ' ಎಂಬೀ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (b) ಅದು ಗರುಡನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವು. ಅಂದರೆ ಗರುಡನೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಯಾವುದರಿಂದ ಜನಾರ್ದನನು ಶೈನಾಕಾರವಾದ ಚಿತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗರುಡನನ್ನು ಎರಿದ್ದಾನೋ, ಕಾರಣ ಗರುಡಾಭಿಮಾನಿಕವಾದ ಚಿತಿಯು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವೇದದಲ್ಲಿದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಂದ ಅರ್ಕವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (e) ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಯಾವ ಈ ಗರುಡನು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೋ, ಆತನು ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ಸೂರ್ಯ ಇವರಲ್ಲಿಯೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಾತು, ಪ್ರಾಣ, ಕಣ್ಣು ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ) ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳು ಅರ್ಕಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (d) ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಗರುಡನಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ರೂಪಭೇದಗಳಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಆ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳು ಅರ್ಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ||

ಭಾ|| (a) ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾಜ್ಞೇವದೇಹೇಷು ಮುಖೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮುಖಂ ಸ್ತೃತಂ | ನಾಸಯೋರ್ನಾಸಿಕೇ ವಿಷ್ಣೋರಕ್ಶೋರೇವ ತದಕ್ಷಿಣೇ || (b) ಜೀವ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣ ಚಕ್ಷುಷ್ಣು ತದ್ವಾಗಾದ್ಯಾಸ್ತತಃ ಸ್ಥಿತಾಃ | ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಗ್ವಾ ಗರ್ವೋ ರಾಮೋ ಪ್ರಾಣೋಽಸ್ಯ ನರಕೇಸರೀ || (c) ಚಕ್ಷುಸ್ತುಕಪಿಲೋ ವಿಷ್ಣುರಗ್ನ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ ಕಾರಣಂ | ಜೀವವಾಗಾದಿಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಸುಪರ್ಣಮಧಿಸಂಸ್ಥಿತಾಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವರ ಸ್ಥೂಲದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಗೋಳಕವಾದ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮುಖವೂ, ಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಗೂ, ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳೂ ಉಕ್ಥಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (b) (ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಜೀವರ ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ, ಕಣ್ಣು ಈ ಗೋಳಕಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ವಾಗಾದಿ ಗೋಳಕಗಳು ಇವೆ. ಜೀವರಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮಾತು ಪರಶುರಾಮನು. ಈತನ ಪ್ರಾಣವು ನರಸಿಂಹನು. || (c) ಕಣ್ಣು ಕಪಿಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು. (ಜೀವರ ವಾಗಾದಿ ಗೋಳಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಶುರಾಮಾದಿಗಳು) ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನೂ ಜೀವರ ವಾಗಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಗರುಡನನ್ನು ಎರಿದ್ದಾರೆ. (ಆರೂಢರಾಗಿದ್ದಾರೆ). ||

ಭಾ|| (a) ಅವಿಶೇಷೋಽಸಿ ಭಗವಾನ್ ಪೂರ್ಣೈಶ್ಚರ್ಯ ಸ್ವರೂಪತಃ | ಅಂ ಗಾಂಗಿತ್ವೇನೈಕ ಏವ ಸ್ವಾನಂದಾನುಭವೇ ಸ್ಥಿತಃ || (b) ಸ ಏವ ವ್ಯೂ ಹ್ಯ ಚಾತ್ಮಾನಂ ಪೃಥಗ್ಗ್ರಹ ಇವ ಸ್ಥಿತಃ | ಸುಪರ್ಣನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ಸು ಪರ್ಣೇ ಚ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || (c) ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಷು ಚ ತನ್ನಾಮಾ ವಾಸುದೇವಃ ಸ ಸಂಸ್ಥಿತಃ | ಅನ್ನನಾಮಾ ಸ ಏವಾನ್ನೇ ಚೇಷ್ಟಯನ್ನರ್ವಮಾಸ್ಥಿತಃ | ಅನ್ನೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸ ಏವೇಶೋ ಹ್ಯನ್ನದಾತ್ಯಗತಿಪ್ರದಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀಹರಿಯು (ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನಾದಿಗಳಂತೆ) * ವಿಶೇಷರಹಿತನಾದರೂ ಪೂರ್ಣಾಚಿಂತ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯರೂಪನಾದುದರಿಂದ, ಒಬ್ಬನೇ ಅಂಗಾಂಗೀಭಾವದಿಂದ ಸ್ವರೂಪ ಭೂತಾನಂದಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಭೂತಾನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. || (b) ಅಂಗಭೂತನಾದ ಹರಿಯೇ ತನ್ನನ್ನು ವಾಹ್ಯವಾಹಕ (ಹೊರಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು, ಹೊತ್ತುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು) ರೂಪದಿಂದ ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಪ್ರತ್ಯೇಕರೂಪದಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. (ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಸುದೇವನು ಸುಪರ್ಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸುಪರ್ಣನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. || (c) ಆ ವಾಸುದೇವನೇ ಅಗ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾದಿನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತನೇ ಅನ್ನನಾಮಕನಾಗಿ ಅನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜೀವ್ಯಕನಾಗಿ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನೇ ಅನ್ನ ದಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯಾಂತರಿಕ್ಷಗಸ್ಯೈವ ನಿಯಮಾದನು ಪಕ್ಷಿಣಃ | ಪತಂತಿ ಧಾವಯಂತ್ಯಶ್ವಾನ್ನರಾದೀಂಶ್ಚ ನರಾದಯಃ || (b) ಪರಸ್ಯ ವಿಪ್ಲೋರ್ಧಾಮುತ್ಪಾತ್ತೋರ್ಯೋ ಬ್ರಧ್ನ ಇತಿರಿತಃ | ನಿಹಿತಶ್ಚೈವ ತಲ್ಲೋಕೋ ನಾಸಿಕಾಯಾಂ ನತಸ್ಥಲೇ ||

ಅ || (a) ಆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯ ನಿಯಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರುತ್ತಿವೆ. ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಅಶ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಓಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. || (b) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಂದಿರಭೂತನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಬ್ರಧ್ನನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮೂಗುವಿನಲ್ಲಿ ತಗ್ಗುವುದೇತದ್ದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಲೋಕವು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂದರೆ ನಾಸಿಕಾಮೂಲವನ್ನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸ್ಥಾನಭೂತನಾದುದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು).

ಭಾ|| (a) ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ದ್ಯುಲೋಕತಃ | ಪತಿತಂ ಸರ್ವಮೇವಾತ್ಮಿ (b) ತಥಾ ದಿವಿ ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ಇತೋಗತಂ ಸರ್ವಮತ್ಮಿ ದ್ಯುನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ವರಃ | ಭೋಗ್ಯತ್ವಾದಾದ್ಯ ಇತ್ಯುಕ್ತ ಏವಮಾದ್ಯಾತ್ಮರೂಪವಾನ್ || (c) ಏಕ ಏವ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರತ್ತಾಸ್ತ್ರೈರುಪಜೀವ್ಯತಃ | ಆದ್ಯೋ ಭವತಿ ಚಾನ್ಯೇಪಾಂ ನೋಪಜೀವ್ಯೋ ಭವೇದ್ಯಥಾ || ಹರಿಃ ಸ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ (d) ನ ಭುಜ್ಯಂತೇ ಯಥ್ಯಾ ಮುನಾ | ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಸ್ತಥಾ ಕರ್ತುಂ ನೈವೇಷ್ಟೇ ಕಶ್ಚನ ಕ್ವಚಿತ್ || ೨ ||

* ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಶೇಷವಿರುತ್ತದೆ. ಜೀವರು ಸಾಂತರು. (ಅಂದರೆ ದೇವಾದಿಗಳು). ನಿರಂತರು (ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳು). ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರುವರು. ಸಾಂತರು ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು. ದೇವೇಂದ್ರನು ಒಂದಂಶದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತಿಯಾಗಿಯೂ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಾಂತಜೀವರಿಗೆ ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಆಗಬಹುದು. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಾಂತನಾದಾಗ್ಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸರಹಿತನು.

ಅ || (a) ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾಗಿ) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಬಿದ್ದ ವೃಷ್ಣಾದಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. || (b) ಹಾಗೆಯೇ ದ್ಯುನಾಮಕನಾದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಹರಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಹೋದ ನಿಖಿಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಉಪಜೀವ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯನೆಂದೂ (ಸಂಹಾರಕನಾದುದರಿಂದ) ಅತ್ಯುಂದೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆದ್ಯ, ಅತ್ಯುರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆತನೇ (ಇತರರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ) ಅತ್ಯುಂದೂ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇತರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅದ್ಯನೆಂದೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇತರ ಸರ್ವರಿಗೆ ಉಪಜೀವ್ಯನಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೋ, (d) ಹೀಗೆ ಈತನಿಂದ ಸರ್ವಲೋಕವು ಪಾಲಿಸಲ್ಪಡಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೋ, ಆರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯಾರೊಬ್ಬನೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥನಾಗಲಾರನು. || ೨ ||

ಮಂ || ಅಥಾತೋ ರೇತಸಃ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದೇವಾ ದೇವಾನಾಂ ರೇತೋ ವರ್ಷಂ ವರ್ಷಸ್ಯ ರೇತ ಓಷಧಯ ಓಷಧೀನಾಂ ರೇತೋಽನ್ನಮನ್ನಸ್ಯ ರೇತೋ ರೇತೋ ರೇತಸೋ ರೇತಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ರೇತೋ ಹೃದಯಂ ಹೃದಯಸ್ಯ ರೇತೋ ಮನೋ ಮನಸೋ ರೇತೋ ನಾಗ್ವಾಚೋ ರೇತಃ ಕರ್ಮ ತದಿದಂ ಕರ್ಮ ಕೃತಮಯಂ ಪುರುಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲೋಕಃ ಸ ಇರಾಮಯೋ ಯದ್ಧೀರಾಮ ಯಾಸ್ತಸ್ಯಾಧ್ವಿರಣ್ಮಯೋ ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹ ನಾ ಅನುಸ್ಮಿಲ್ಲೋಕೇ ಸಂಭವತಿ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ || ೩ ||

ಅ || ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಆತಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಮಹಾಫಲವಿರುವುದರಿಂದ, ರೇತಸಃ=ರೇತಸ್ಸಂಬಧಿಯಾದ, ಸೃಷ್ಟಿಃ=ಸೃಷ್ಟಿಯು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ದೇವಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಪ್ರಜಾಪತೇಃ=ಸರ್ವಜೀವಾಧಿಪತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು (ರೇತಃ ಪರಿಣತ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು, ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು.) ವರ್ಷಂ=ಮಳೆಯು, ದೇವಾನಾಂ=ದೇವತೆಗಳ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು) ವರ್ಷಸ್ಯ=ಮಳೆಯು, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಓಷಧಯಃ=ಓಷಧಿಗಳು, (ಮಳೆಯಿಂದ ಓಷಧಿಗಳು ಅಂದರೆ ಪಕ್ಕುಳುವುಳ್ಳವುಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು.) ಓಷಧೀನಾಂ=ಓಷಧಿಗಳ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನವು, (ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನವು ಹುಟ್ಟಿತು.) ಅನ್ನಸ್ಯ=ಅನ್ನದ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ರೇತಃ=ಸುಷ್ಮವೇ ಸರಿ. ರೇತಸಃ=ರೇತಸ್ಸಿನ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಪ್ರಜಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳು, (ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಜಾನಾಂ=ಪ್ರಜೆಗಳ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಹೃದಯಂ=ಸಂಕಲ್ಪರೂಪ ಮನಸ್ಸು, (ನಾನು ಇಂತಹ ಕೆಲಸವನ್ನು ಹೀಗೆ ಮಾಡುವೆನು ಎಂಬ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.) ಹೃದಯಸ್ಯ=ಹೃದಯದ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಮನಃ=ವಿಕಲ್ಪರೂಪ ಮನಸ್ಸು, (ನಿಕಾದಶ್ಯಾದಿ ಉಪವಾಸಾದಿಗಳ ಸಂಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ, ಈ ಉಪವಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಾರೆನು ಎಂಬ ವಿಕಲ್ಪರೂಪ ಮನಸ್ಸು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ.) ಮನಸಃ=ವಿಕಲ್ಪಾತ್ಮಕ ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ವಾಕ್=ನುಡಿಯು, ವಾಚಃ=ಮಾತಿನ, (ವೃದ್ಧ ವ್ಯವಹಾರದ) ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ಕರ್ಮ=ಘಟನೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರೋಣವು ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮವು, ತದಿದಂ=ಆ ಈ ಘಟಪಟಾದಿ ಜಗತ್ತು,

ಕರ್ಮಕೃತಂ=ಕುಲಾಲಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದುಂಟಾದದ್ದು ಅಯಂ=ಈ ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಪುರುಷಃ=ಜೀವನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಲೋಕಃ=ಆವಾಸಸ್ಥಾನನು, (ಜಡಗಳಿಂದ ಚೇತನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಅಧಿಕವಾದುದು). ಸಃ=ಆ ವಿಷ್ಣುವು, ಇರಾಮಯಃ=ಇಚ್ಛಾಸುರೂಪ ಸುಖಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇರಾಮಯಃ=ಸುಖಪರಿಪೂರ್ಣನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದಲೇ, ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹಿ=ಲೌಕಿಕಾನಂದ ವಿಲಕ್ಷಣಸುಖದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೇ ಸರಿ. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು) ಅಮುಷ್ಮಿನ್‌ಲೋಕೇ=ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಹಿರಣ್ಮಯಃ= (ಕರ್ಮಗಳಿಂದುಂಟಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವವುಳ್ಳವನು, ಸಂಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹಿರಣ್ಮಯಃ=ಸುಖಮಯನಾಗಿಯೇ, ಸರ್ವಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ=ಸರ್ವಮುಕ್ತರಿಂದ, ದದೃಶೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ, ಹ ವ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || ೩ ||

ಬಾ|| (a) ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತೀರಿತಃ | ತಸ್ಮಾಜ್ಜಾತಾಃ ಸರ್ವದೇವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ (b) ಸ್ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ || ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಜಾಯತೇ ತಸ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋಽಭವನ್ | ಓಷಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಮನ್ನಾಚ್ಛರೇತೋ (c) ರೇತಸ ಏವ ಚ || ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ಸಂಕಲ್ಪೋ ಹೃದಯಾಭಿಧಃ | ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಕಲ್ಪಾಖ್ಯಂ ಮನಸ್ತಥಾ ||

ಅ || (a) ಆ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ('ಪ್ರಜಾಕಾಮೋ ಹ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಮಿಧುಸಮುತ್ಪಾದಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದರು. || (b) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಮಳೆಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ಕೇವಲ ಪರ್ವಣ್ಯಾದಿಗಳಿಂದಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿವೃಷ್ಟಾದಿ ಪದಗಳಿಂದ ಭೂತ, ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ, ಆತನ ಶರೀರ, ತದಂತರ್ನಿಯಾಮಕ ಹರಿಯು ಇಷ್ಟು ಮಂದಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.) ಆ ಮಳೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಿಫಲಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಗಿಡ ಬಳ್ಳಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಆನ್ನವು, ಅನ್ನದಿಂದ ರೇತಸ್ಸು. || (c) ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. (ನಾನು ಇಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೀಗಿರುವೆನಾದು ವೆನೆಂಬೇ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಜೆಗಳೇ ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಹೃದಯವೆಂದುಹೆಸರುಳ್ಳ ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕ ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಾತ್ಮಕ ಮನಸ್ಸು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ಸಂಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಾರೆನೆಂಬುದೇ ವಿಕಲ್ಪಾತ್ಮಕ ಮನಸ್ಸು).

ಬಾ|| (a) ವಿಕಲ್ಪಾದ್ಯಾಕ್ರಚಾರಶ್ಚ ವಾಚಾ ನಾನಾದಿವೇದನಾತ್ | ಕರ್ಮ ಸಂಜಾಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣಶ್ಚ ಜಗತ್ಪುನಃ || (b) ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನೈಯಂ ಜೀವಃ ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಹರೇಃ | ಆವಾಸಸ್ಥಾನಮುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ವಿಶೇಷಾತ್ಸ ಇರಾಮಯಃ ||

ಅ || (a) ವಿಕಲ್ಪರೂಪಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವಾಕ್ಚಾರವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆ ವೃದ್ಧರಾದ ಉಪದೇಶಕರ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ (ಉಪದೇಶ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳ) ನಾಮ, ಕರ್ಮ, ಕ್ರಮಾದಿ ವದಿಗಳು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಸರ್ವಜಗತ್ತೂ ಘಟ್ಟುತ್ತಾ

ಮತ್ತೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. || (b) ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಈ ಜೀವನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆವಾಸಸ್ಥಾನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯೇ ಇರಾಮಯನು.

ಭಾ|| (a) ಇಚ್ಛಾ ನುರೂಪಂ ತು ಸುಖಮಿರೇತ್ಯೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ | ಇಚ್ಛಾ ನಂದಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ತ್ವ ಏವ ಚ ಹಿರಣ್ಮಯಃ || (b) ಹಿರುಕ್ಕುಖಂ ಹಿರಣ್ಮಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಾತ್ಪ್ರಭಗೃತಃ | ಅಧಿಕಾರ್ಯಾರ್ಥೇ ಮಯಡ್ಯಸ್ಮಾದಧಿಕಾ ನಂದರೂಪತಃ ||

ಅ || (a) (ಎಕೆಂದರೆ— ಇ, ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕವು. ರ, ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಚ್ಛಾನುಗುಣವಾದ ಸುಖಾರ್ಥಕವು. ಅಂತೂ) ಇಚ್ಛಾನುಗುಣವಾದ ಸುಖವೇ ‘ಇ. ರ.’ ವೆಂದು ಹೇಳಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥಕವು. ಅಂತೂ) ಇಚ್ಛಾನುಸಾರಿ ಆನಂದ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮವದೋಕ್ತನಾದ ಹರಿಯು ಇರಾಮಯನು. ಆತನೇ ಹಿರಣ್ಮಯನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಿರುಕ್ಕುಖ ಅಂದರೆ ಸೃಢಕ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಣ್ಯ, ಸುಖವು ಹಿರಣ್ಮಯನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯೋ, ಯಾವುದರಿಂದ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೋ ಅದರಿಂದ ಲೌಕಿಕಾನಂದಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಆ ಹರಿಯು ಹಿರಣ್ಮಯನೆನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || ಉತ್ಪ್ರಜ್ಯ ಕರ್ಮಜಂ ರೂಪಂ ನಿಜಾನಂದೈಕರೂಪಕಃ | ಏನಂ ನಾರಾಯಣಂ ಜಾನನ್ನರ್ವಲೋಕ್ಯೈಕ ಕಾರಣಂ || ತಲ್ಲೋಕೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಭೂತೈರ್ಮುಕ್ತೈರಾನಂದರೂಪಕಃ || ೩ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಕಾರಣಭೂತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಕರ್ಮದಿಂದಂಟಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಕೀಯಾನಂದವೇ ಮುಖ್ಯ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು (ಮುಕ್ತನು) ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ಥಾನವಾದ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಆನಂದಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ತಂ ಪ್ರಸದಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ ಬ್ರಹ್ಮೇಮಂ ಪುರುಷಂ ಯತ್ಪ್ರಸದಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ ಬ್ರಹ್ಮೇಮಂ ಪುರುಷಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸದೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸದೇ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಶಘಾಃ ಖುರಾ ಇತ್ಯನ್ಯೇಷಾಂ ಸಶೂನಾಂ ತದೂರ್ಧ್ವಮುದಸರ್ಪತ್ತಾ ಊರೂ ಅಭವತಾಮುರು ಗೃಣೇಹೀ ತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತದುದರಮಭವದುರ್ವೇನ ಮೇ ಕುರ್ವಿತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತದುದರೋಽಭವದುದರಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯಾ ಉಪಾಸತೇ ಹೃದಯಂ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾರುಣಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈನ ತಾ ೩ ಇ ಊರ್ಧ್ವಂ ತ್ವೇವೋದಸರ್ಪತ್ತಚ್ಛಿರೋಽಶ್ರಯತ ಯಚ್ಛಿರೋಽಶ್ರಯತ ತಚ್ಛಿರೋಽಭವತ್ತಚ್ಛಿರಸಃ ಶಿರಸ್ತ್ವಂ ತಾ ಏತಾಃ ಶೀರ್ಷ್ಯಂಚ್ಛ್ರಿಯಃ ಶ್ರಿತಾಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಃ ಶ್ರಯಂತೇಽಸ್ಮಿಂಚ್ಛ್ರಿಯೋ ಯ ಏನಮೇತಚ್ಛಿರಸಃ ಶಿರಸ್ತ್ವಂ ವೇದ ತಾ ಅಹಿಂಸಂತಾ ಹಮುಕ್ಲಮಸ್ಕೃಹಮುಕ್ಲಮಸ್ಮಿತಿ ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ತ ಹಂತಾಸ್ಮಾಚ್ಛು

ರೀಠಾದುತ್ತಮಾಮ ತದ್ಯಸ್ಮಿನ್ನ ಉತ್ಕಾಂತ ಇದಂ ಶರೀರಂ
ಪಕ್ಷ್ಯತಿ ತದುಕ್ಲಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ನಾಗುದಕ್ರಾಮದವದನ್ನಶ್ವನ್ನಿಬ
ನ್ನಾಸ್ತೈವ ಚಕ್ಷುರುದಕ್ರಾಮದಸತ್ಯನ್ನಶ್ವನ್ನಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ ಶ್ರೋತ್ರ
ಮುದಕ್ರಾಮದಶೃಣ್ವನ್ನಶ್ವನ್ನಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ ಮನ ಉದಕ್ರಾಮನ್ಮೀಲಿತ
ಇನಾಶ್ವನ್ನಿಬನ್ನಾಸ್ತೈವ ಪ್ರಾಣ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತತ್ಪ್ರಾಣ ಉತ್ಕಾಂತೇಃ
ಪದ್ಯತ ತದರ್ಥೀಯತಾಶಾರೀತೀಃ ೩ ತಚ್ಚರೀರಮಭವತ್ತಚ್ಚರೀರಸ್ಯ
ಶರೀರತ್ವಂ ಶೀರ್ಯತೇ ಹ ನಾ ಅಸ್ಯ ದ್ವಿಷನನ್ನಿಪ್ಪಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ
ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನನ್ನಿಪ್ಪಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಾ
ಅಹಿಂ ಸಂತೇನಾಹಮುಕ್ಲಮಸ್ಮ್ಯಹಮುಕ್ಲಮಸ್ಮೀತಿ ತಾ ಅಬ್ರುವನ್ತಂ
ತೇದಂ ಪುನಃ ಶರೀರಂ ಪ್ರವಿಶಾಮ ತದ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಃ ಪ್ರಪನ್ನ ಇದಂ ಶರೀ
ರಮುತ್ಥಾಸ್ಯತಿ ತದುಕ್ಲಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ನಾಕ್ರಾವಿಶದಶಯದೇವ
ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರಾವಿಶದಶಯದೇವ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪ್ರಾವಿಶದಶಯದೇವ
ಮನಃ ಪ್ರಾವಿಶದಶಯದೇವ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತತ್ಪ್ರಾಣೇ ಪ್ರಪನ್ನ
ಉದತಿಷ್ಠತದುಕ್ಲಮಭವತ್ತದೇತದುಕ್ಲಂ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಪ್ರಾಣ ಉಕ್ಲ
ಮಿತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ತಂ ದೇನಾ ಅಬ್ರುವಂಸ್ತಮುಕ್ಲಮಸಿ ತ್ವಮಿದಂ
ಸರ್ವಮಸಿ ತವ ವಯಂ ಸ್ಮಸ್ತಮಸ್ಮಾಕಮಸೀತಿ ತದಪ್ಯೇತದ್ಯಸಿ
ಣೋಕ್ತಂ ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ತವ ಸ್ಮಸೀತಿ || ೪ ||

ಅ || ಬ್ರಹ್ಮ=ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ತಂ=ಆ, (ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನಾದ)
ಇಮಂ ಪುರುಷಂ=ಈ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು, ಪ್ರಪದಾಭ್ಯಾಂ=ಪಾದಗ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಪದ್ಯತ=
ಹೊಂದಿದನು. (ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರಣೇಶಿಸಿದನು.)
ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ವಾಸುದೇವನು, ಇಮಂ ಪುರುಷಂ=ಈ ಚತುರ್ಮುಖ
ನನ್ನು, ಪ್ರಪದಾಭ್ಯಾಂ=ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಪದ್ಯತ=ಹೊಂದಿದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಹೊಂದಿದುದ
ರಿಂದ (ಚತುರ್ಮುಖನ ಪಾದಗಳ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು) ಪ್ರಪದೇ ಇತಿ=ಪ್ರಪದಗಳನ್ನಾಗಿ,
ಅಚಕ್ಷತೇ=(ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಆದುದರಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಮುಖನಂತೆ ಪುರುಷರ
ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳ ಪಾದಗಳ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ
ಕೇವಲ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅನ್ಯೇಷಾಂ=ಪುರುಷ
ರಂತೆ ಆಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಪಶೂನಾಂ=ಅಶ್ವಾದಿಗಳ (ಪಾದಗಳ ಮೇಲಿನ ಭಾಗವನ್ನು) ಶಘಾಃ
ಖುರಾ ಇತಿ=ಗೊರಸುಗಳೆಂದೇ (ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವ
ದರಿಂದಲೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.) ತದೂರ್ಧ್ವಂ=
ಆಮೇಲೆ, ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಉರ್ಧ್ವಂ=ಚತುರ್ಮುಖನ ಪ್ರಪದದಿಂದ ಮೇಲೆ (ವಾಯುವಿ
ನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು), ಉದಸರ್ಪತ್=ತೊಡೆಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದನು. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಪದ
ದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೋದ ಕಾರಣ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು) ತಾ=ಚತುರ್ಮುಖಸಂಬಂಧಿ
ಗಳಾದ ಅವಯವ ವಿಶೇಷಗಳು, ಉರೂ= (ಉ ಉರು, ಉರು=ಅತಿಶಯವಾಗಿ, ಉ=
ಉರ್ಧ್ವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋದಕಾರಣ) ತೊಡೆಗಳು, ಅಭವತಾಂ=ಆದವು. (ಅದರ ಸಾದೃಶ್ಯ
ದಿಂದಲೇ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಆರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರವು.) (ಆಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲಿನ ಪ್ರದೇಶ

ವನ್ನು ವಾಯುವಿನೊಡನೆಯೇ ಹೋಗಿ) ಉರು = ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ, ಗೃಣೀಹಿ = ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಅಬ್ರವೀತ್ = (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಾಯುವಿಗೆ) ಹೇಳಿದನು. (ಆ ವಾಯುದೇವರು ಎಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವರೋ) ತತ್ = ಆ ಸ್ಥಾನವು, ಉದರಂ = ಉದರ ನಾಮಕವು, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು. (ಆ ಮೇಲೆ ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲೆ ಹೋಗಿ) ಉರ್ದೇವ = ವಿಸ್ತೃತವಾದ ಆವಾಸ ಸ್ಥಾನವನ್ನೇ, ಮೇ = ನನಗೆ, ಕುರು = ಮಾಡು. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಅಬ್ರವೀತ್ = ಪುನಃ ಹೇಳಿದರು. (ವಾಯುದೇವರು ಹರಿಯು ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅದೇ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಮೇಲೆ) ತತ್ = ಆ ಸ್ಥಾನವು, ಉರಃ = ವಿಸ್ತೃತವಾದುದರಿಂದ ಉರೋ ನಾಮಕವು, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು. (ವಕ್ಷಸ್ಪದೇಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೃದಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು, ಎಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷಾಃ = ಸೂಕ್ಷ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮುನಿಗಳು, ಉದರಂ = ಮೇಲೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದಲೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರವಿಸಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಉದರನಾಮಕನು, ಉಗರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ = ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯ ವರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ಉಪಾಸತೇ = ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆರುಣಯಃ = ಆರುಣಿನಾಮಕ ಮುನಿಗಳು, ಹೃದಯಂ = ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಹೃದಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದವನನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ (ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ). ತಾ ಇ = ಅವೆರಡೂ (ಉದರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವುಗಳು). ಬ್ರಹ್ಮ ಏವ ಹ = ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರಿ. (ಸ್ವಲ್ಪ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲ) ಊರ್ಧ್ವಂತು ಏವ = ವಕ್ಷಸ್ಪದೇಶದಿಂದ ಮೇಲೆಯೇ, ಉದಸರ್ಪತಾ = (ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು) ಹೋದನು. ತತ್ = ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಶಿರಃ = ತಲೆಯನ್ನು, ಅಶ್ರಯತ = ಆಶ್ರಯಿಸಿದನು, (ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದನು) ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಶಿರಃ = ತಲೆಯನ್ನು, ಆಶ್ರಯತ = ಆಶ್ರಯಿಸಿದನೋ, ತತ್ = ಆ ಕಾರಣ (ಆ ಅಂಗವು) ಶಿರಃ = ಶಿರೋನಾಮಕವು, ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು. ತತ್ = ಅದೇ, ಶಿರಸಃ = ತಲೆಗೆ, ಶಿರಸ್ತ್ವಂ = ಶಿರಶ್ಚಬ್ದವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು, ತಾ ಏತಾಃ = ಆ ಈ, ಶ್ರಿಯಃ = ಆಶ್ರಯ ದಿಂದ ಶ್ರೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ, ಚಕ್ಷುಃ, ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಮನಃ, ನಾಕ್, ಸ್ಪರ್ಶಃ, ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಶೀರ್ಷನ್ = (ಚತುರ್ಮುಖನ) ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಶ್ರಿತಾಃ = ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿರಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಆಶ್ರಿತರಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿ ದ್ದಾರೆ.) ಯಃ = ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಏವಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಶಿರಸಃ = ಶಿರಸ್ಸಿಗೆ, ಏತತ್ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ಶಿರಸ್ತ್ವಂ = ಶಿರಶ್ಚಬ್ದವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವನ್ನು, ವೇದ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಸ್ಮಿನ್ = ಈತನಲ್ಲಿ, ಶ್ರಿಯಃ = ಸಂವತ್ಸುಗಳು, ಶ್ರಯಂತೇ = ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುತ್ತಾವೆ. ಆಹಂ = ನಾನು, ಉಕ್ಥಂ = ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅಸ್ಮಿ = ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ, ಅಹಂ = ನಾನು, ಉಕ್ಥಂ - ಅಸ್ಮಿ - ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ತಾಃ = ಆ ಚಕ್ಷುರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಅಹಿಂಸಂತ = ಮಾತಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು, (ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಜಗಳ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು). (ಇದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ ಬಗ್ಯೆ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ) ತಾಃ = ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಸ್ಮಾತ್ = ಈ ಚತುರ್ಮುಖ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಶರೀರಾತ್ = ದೇಹದಿಂದ, ಉತ್ಕ್ರಾಂತಾನು = ಹೊರಟು ಹೋಗುವ, ಹಂತ = ಹರ್ಷವೂ, ತತ್ = ಆ, ನಃ = ನಮ್ಮ ವೈಕಿ, ಯಸ್ಮಿನ್ = ಯಾವ ದೇವತೆಯು, ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇ = ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಿರಲು, ಇದಂ ಶರೀರಂ = ಈ ಶರೀರವು, ಪತ್ಯಸ್ಮಿತಿ = ಬೀಳುವುದೋ, ತತ್ = ಆ ದೇವತೆಯು, ಉಕ್ಥಂ = ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಭವಿಷ್ಯತಿ = ಆಗುವನು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಬ್ರವನ್ = ಹೇಳಿದರು. (ಹೀಗೆ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯ

ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ) ವಾಕ್=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಹ್ನಿಯು, ಉದಕ್ರಾಮತ್=(ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರ
 ಎಂದ) ಹೊರಟು ಹೋದನು. (ಆಗ ಆ ಶರೀರವು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ) ಆವ
 ದನ್=ನೂತನು ಮಾತ್ರ ಆಡದೆ ಇದ್ದದ್ದಾಗಿ, ಅಶ್ವನ್=ತಿನ್ನುವುದಾಗಿ, ಪಿಬನ್=ಪಾನಮಾ
 ಡುವುದಾಗಿ, ಆಸ್ತ ಏವ=ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಚಕ್ಷುಃ=ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು, ಉದ
 ಕ್ರಾಮತ್=ಅಪಶ್ಯನ್=ನೋಡದೆ ಇದ್ದದ್ದಾಗಿ, ಅಶ್ವನ್-ಪಿಬನ್-ಆಸ್ತ ಏವ-, ಶ್ರೋತ್ರಂ=
 ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚಂದ್ರನು, ಉದಕ್ರಾಮತ್-ಅಶೃಣ್ಣನ್=(ಕಿವುಡನಾಗಿ) ಕೇಳದೆ
 ಇದ್ದವನಾಗಿ, ಅಶ್ವನ್-ಪಿಬನ್-ಆಸ್ತ ಏವ-ಮನಃ=ಮನೋಽಭಿಮಾನಿಯು, ಉದಕ್ರಾಮತ್-
 ಮೀಲಿತ ಇವ=ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ಕಣ್ಣುಳ್ಳವನಂತೆ, (ಪ್ರತಿಭಾ ಶೂನ್ಯನಾದವನಂತೆ) ಅಶ್ವನ್-ಪಿಬನ್-
 ಆಸ್ತ ಏವ-ಪ್ರಾಣಃ=ವಾಯುದೇವರು, ಉದಕ್ರಾಮತ್-ತತ್=ಆ ಶರೀರವು, ಪ್ರಾಣೇ=
 ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇ=ಹೊರಟು ಹೋದೊಡನೆ, ಅಪದ್ಯತ=ಬಿತ್ತು. ತತ್=ಆ
 ಶರೀರವು, ಅಶೀರ್ಯತ=ಶಿಥಿಲೋನ್ಮುಖವಾಯಿತು. (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಶರೀರವು)
 ಅಶಾರಿ=ಶಿಥಿಲೋನ್ಮುಖವಾಯಿತೋ, ಇತಿ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್=ಅದು, ಶರೀರಂ=ಶರೀರ
 ನಾಮಕವು, ಅಭವತ್=ಆಯಿತು ತತ್=ಅದೇ, (ಶಿಥಿಲತನವೇ) ಶರೀರಸ್ಯ=ಶರೀರಕ್ಕೆ,
 ಶರೀರತ್ವಂ=ಶರೀರಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ
 ವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಸ್ಯ=ಪ್ರಾಣಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನ, ದ್ವಿಷನ್=
 ದ್ವೇಷಿಯಂತಿದ್ದ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ=ಶತ್ರುಭೂತವಾದ, ಪಾಪ್ಮಾ=ಪಾಸವು, ಶೀರ್ಯತೇ ಹ ವೈ=
 ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯ=ಈತನ, ದ್ವಿಷನ್=ದ್ವೇಷಿಯಾದ, ಪಾಪ್ಮಾ=ಪಾಪಿ
 ಯಾದ. ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ=ಶತ್ರುವು, ಪರಾಭವತಿ=ನರಕವಾಪ್ತಿಯಾದ ಪರಾಜಯವನ್ನು ಹೊಂದು
 ತಾನೆ. ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಹಂ, ಉಕ್ಲಂ, ಅಸ್ಮಿ, ಅಹಂ, ಉಕ್ಲಂ, ಅಸ್ಮಿ, ಇತಿ=
 ಹೀಗೆಯೇ, ಅಹಿಂಸಂತ ಇವ=ಜಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. * ಇದಂ ಶರೀರಂ=ಈ ಶರೀ
 ರವನ್ನು, ಪುನಃ=ಮತ್ತು, ಪ್ರವಿಶಾಮು=ಪ್ರವೇಶಿಸುವ, ತತ್=ಆ, ನಃ=ನಮ್ಮ ಮೈಕಿ, ಯಸ್ಮಿನ್=
 ಯಾರು, ಪ್ರಪನ್ನೇ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿರಲು, ಇದಂ, ಶರೀರಂ=ಈ ಶರೀರವು, ಉತ್ಥಾಸ್ಯತಿ=ಎಳು
 ವುದೋ, ತತ್=ಅದು, ಉಕ್ಲಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠವು, ಭವಿಸ್ಯತಿ=ಆಗುವುದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ತಾಃ=ಆ
 ದೇವತೆಗಳು, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. ಹಂತ=ಹರ್ಷವು. ವಾಕ್=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯು, ಪ್ರಾವಿ
 ಶತ್=(ದೇಹವನ್ನು)ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಅಶಯದೇವ=(ಶರೀರವು)ಮಲಗಿಕೊಂಡೇ ಇತ್ತು. ಚಕ್ಷುಃ=
 ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು, ಪ್ರಾವಿಶತ್, ಅಶಯದೇವ, ಶ್ರೋತ್ರಂ, ಪ್ರಾವಿಶತ್, ಅಶಯದೇವ,
 ಮನಃ, ಪ್ರಾವಿಶತ್, ಅಶಯದೇವ, ಪ್ರಾಣಃ, ಪ್ರಾವಿಶತ್, ಪ್ರಾಣೇ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು,
 ಪ್ರಪನ್ನೇ=(ಶರೀರವನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತಿರಲು, ತತ್=ಆ ಶರೀರವು, ಉದತಿಷ್ಠತ್=ಎದ್ದಿತು*
 (ಆಕಾರಣ) ತತ್=ಆ ಪ್ರಾಣನು, ಉಕ್ಲಂ=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಅಭವತ್=ಆದನು. ತತ್=ಆ
 (ತಾನು ಹೊರಟೊಡನೆ ಶರೀರದ ಪತನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ) ಏತತ್=ಈ, (ತಾನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊ
 ಡನೆ ಶರೀರದ ಉತ್ಥಿತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ) ಉಕ್ಲಂ=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಪ್ರಾಣ ಏವ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾ
 ಣನೇ ಸರಿ. (ಅಧಿಕಾರಿಯು) ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಉಕ್ಲಮಿತ್ಯೇವ=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೇ,

* ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಯುದೇವರು ಚತುರ್ಮುಖನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟೊಡನೆ ಶರೀರವು
 ಬಿದ್ದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಇದು ಯದ್ಯಚ್ಛಾಕಲ್ಪಿತವೆಂಬೀ ದುರಭಿಪ್ರಾಯ
 ದಿಂದ ನಾನೇ ಉತ್ತಮನು, ನಾನೇ ಉತ್ತಮನೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಕಾಧಾಡಿ ಕೊಂಡರು.

ವಿದ್ಯಾತ್=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು. (ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧ ಪರೀಕ್ಷೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಸಂಶಯ ವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿಕೊಂಡ) ದೇವಾ=ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ತಂ=ಆ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕುರಿತು, ತ್ವಂ=ನೀನು, ಉಕ್ತಂ=ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಗುಣಾಧಿಕನು, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತಿ. ತ್ವಂ=ನೀನೇ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲವೂ, ಅಸಿ=ಆಗಿರುತ್ತಿ. (ಎಲ್ಲಾ ನಮ್ಮ ದರ್ಶನಾದಿ ರೂಪವ್ಯಾಪಾರ ಗಳಿಗೆ ನೀನೇ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಿ.) ವಯಂ=ನಾವೆಲ್ಲರೂ, ತವ=ನಿನ್ನ, (ಭೃತ್ಯರು) ಸ್ತುತಿ= ಆಗಿರುತ್ತೇವೆ. ತ್ವಂ=ನೀನೇ, ಅಸ್ಮಾಕಂ=ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ, ಅಸಿ=(ಸ್ವಾಮಿಯು) ಆಗಿರುತ್ತಿ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅಬ್ರವನ್,=ಹೇಳಿದರು. ತದಪ್ಯೇತತ್=ಆ ಈ ಪ್ರಮೇಯವು, ಋಷಿಣಾ= ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಿನಿಂದ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ಅಸ್ಮಾಕಂ, ಅಸಿ, ತವ=ನಿನ್ನ, ಸ್ತು=ಭೃತ್ಯರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಮಂತ್ರವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳ ತಕ್ಕದು. ‘ತ್ವಯೇದಿಂದ್ರ ಯುಜಾ ವಯಂ ಪ್ರತಿಬ್ರವೀಮಹಿ ಸ್ವೃಧಃ || ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ತವ ಸ್ತು ಸೀತಿ ||’ ಹೇ ಇಂದ್ರ=ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ವಾಯುವೇ, ಯುಜಾ=ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಒಟ್ಟಿಗೆಯಿದ್ದ, ತ್ವಯೇತ್=ನಿನ್ನಿಂದಲೇ (ನಿನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ) ಸ್ವೃಧಃ=ಸ್ವರ್ಧ ಯುಳ್ಳ ನಾವು, ಪ್ರತಿಬ್ರವೀಮಹಿ=ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ತ್ವಂ, ಅಸ್ಮಾಕಂ, ಅಸಿ, ತವ, ಸ್ತು, || ೪ ||

ಭಾ|| (a) ತಮಿಮಂ ಪ್ರಥಮಜ್ಞಾನಿಪುರುಷಂ ಚತುರಾನನಂ | ವಾಸುದೇವಾ ಭಿಧಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ ಪ್ರಪದಯೋಃ ಪುರಾ || (b) ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಪೇದೇ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಪದಾಚ್ಚತುರಾನನಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಪದನಾದೇವ ಪ್ರಪದಂ ನಾನು ಕೀರ್ತಿತಂ || (c) ಚತುರ್ಮುಖಾಕಾರವತಾಂ ನೃಣಾಂ ಪಾದತಲೋ ಪರಿ | ಪ್ರಪದಾಖ್ಯಾ ವರ್ತತೇತೋ ನ ತು ಪಶ್ವಾದಿನಾಂ ಕ್ವಚಿತ್ ||

ಅ || (a) ಆ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮತಃ ಹುಟ್ಟಿದವನೂ ಆತನಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಸ ಭೂತನೂ ಆತನನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನೂ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನೂ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಆದಿ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ) ಪಾದಾಗ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದನು. || ಶ್ರೀಹರಿಯು ಚತು ರ್ಮುಖನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. || (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಚತುರ್ಮು ಖನನ್ನು ಪಾದಾಗ್ರದಿಂದ ಹೊಂದಿದನೋ ಅದುದರಿಂದ ಹೊಂದಿದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಪ್ರಪದ ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || (c) (ಅದುದರಿಂದಲೇ) ಚತುರ್ಮುಖನ ಆಕಾರದಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯರ ಪಾದಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪದವೆಂಬೀ ಹೆಸರು ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳ (ಪಾದಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲಿನ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಪದ ವೆಂಬೀ ಹೆಸರು) ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಅದೂಯಾರ್ಥ್ಯಂ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಪದಾದೂರುಮತ್ರ ಚ | ಸ್ಥಿತ ಊರೂ ಚ ತಾವಾಸ್ತಾಮೂರೂರ್ಧ್ವಗಮನಾದ್ಧರೇಃ || (b) ಕಿಂಚಿ ದೂರ್ಧ್ವಂ ತತೋ ಗತ್ವಾ ವಾಯುನಾ ಸಹ ಕೇಶವಃ | ವಾಯು ಮಾಹೋರುಗರಣಂ ಕುರ್ವತ್ ಸ್ಥಿತ ಇತ್ಯುಪಿ || (c) ಉರ್ವೇನ

ಗರಣಂ ಚಕ್ರೇ ವಾಯುರ್ಯತ್ರ ಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ | ತತ್ತ್ವಾನಮುದರಂ
ನಾಮ (d) ಪುನರಾಹ ಜನಾರ್ದನಃ || ಉರುಸ್ಥಾನಂ ನಿವಾಸಂ ಮೇ
ಕುರು ವಿಸ್ತಾರಸಂಯುತಂ | ತಥಾಽಕರೋತ್ಸ ವಾಯುಶ್ಚ (e) ತದು
ರೋಽಭೂದುರುತ್ಪತಃ || ಉರೋಮಧ್ಯೇ ಚ ಹೃದಯಂ ತತ್ರಾವಾಸೋ
ಹರೇಃ ಸದಾ ||

ಅ || (a) ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನ ಪಾದಾಗ್ರದಿಂದ ಮೇಲು ಭಾಗವಾದ
ಉರುಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋದನು. ಪಾದಾಗ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ.
ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು (ಉ=ಉರು=ಉರ್ಧ್ವಗಮನ, ಅತಿಶಯವಾಗಿ) ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಮೇಲಿನ
ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಅವಯವವಿಶೇಷಗಳು
ಉರುನಾಮಕಗಳಾದುವು. || (b) ಆ ಮೇಲೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲು ಭಾಗವನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಯುದೇ
ವರಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡೇ ಹೊಗಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನೂ ಆಗು.
ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೆ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. || (c) ಆ ವಾಯುವು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ
ವನಾಗಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿದನೋ ಆ ಸ್ಥಾನವು ಉದರ
ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || (d) ಪುನಃ ಜನಾರ್ದನನು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರದಿಂದೂ
ಡಗೂಡಿಯೂ ಇದ್ದ ಆವಾಸ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನನಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡು ಎಂದನು. ಆ ವಾಯುದೇವರು
(ಭಗವದಾಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. || (e) ಆ ಸ್ಥಾನವು ವಿಸ್ತೃತ
ವಾದುದರಿಂದ ಉರೋ ನಾಮಕವಾಯಿತು. ವಕ್ಷಃ ಪ್ರದೇಶದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೃದಯ
ವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸದಾ ಆವಾಸವು. (ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ
ಪರಮಾತ್ಮನು ಸದಾ ಆವಾಸಿಸುವನು).

ಭಾ|| (a) ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯುತಾ ಯೇ ತು ಮುನಯಃ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ್ಯಕಾಃ |
ಉದರೇ ತೇ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಸುದೇವಮುಪಾಸತೇ || (b) ಹೃಸ್ಪೃ
ಮೇವ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಧ್ಯಾಯಂತ್ಯಾರುಣಯಃ ಸದಾ | ಉದರಸ್ಥಂ
ಚ ಹೃದ್ಗಂ ಚ ತೇ ಉಭೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ಪರಂ || ಏಕಮೇವ ಯತಸ್ತಸ್ಮಾ
ದುಭಯೇ ಹ್ಯಪಿ ತದ್ವಿದಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಮುನಿಗಳು ಸೂಕ್ಷ್ಮಜ್ಞಾನದಿಂದೂಡಗೂಡಿರುವರೋ (ಅವರು
ಶಾರ್ಕರಾ=ಸೂಕ್ಷ್ಮಪಾಷಾಣಗಳಂತೆ, ಅಕ್ಷಿ=ಸೂಕ್ಷ್ಮಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ) ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ
ರೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಉದರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉದರ ನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನಾಚ್ಯ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. || (b) ಆರುಣಿಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಮುನಿಗಳು ಹೃದಯ
ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಸರ್ವದಾ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ
ಉದರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ ಅವೆರಡೂ ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ
ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೋ, ಅದುದರಿಂದ ಶಾರ್ಕರಾಕ್ಷ, ಅರುಣಿ ಎಂಬೀ ಇಬ್ಬರು
ಮುನಿಗಳೂ ಕೂಡಾ ಆ ಭಗವತ್‌ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರೇ.

ಭಾ|| (a) ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಗತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಯುನಾ ಸಹ ದೈವತ್ಯೈಃ | ಸ್ಥಿತೋ
ಮೂರ್ಧನಿ ದೇವೇಶಃ ಶ್ರಿತೋಽಸಾವಿತಿ ತಚ್ಚಿರಃ || (b) ತತ್ರ ಪ್ರಾಣಾ

ತೃನಾ ವಾಯುರ್ಮನೋರೂಪೇಣ ಶಂಕರಃ | ಶೇಷಃ ಸುಪರ್ಣ ಇಂದ್ರಶ್ಚ
ಮನಾಂಸ್ಯೇವ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ || (c) ಅಹಂಭಾವಮನೋ ರುದ್ರಃ
ಶೇಷೋಽಸೌ ಪಾಂಚರಾತ್ರಕಂ | ವೈದಿಕಂ ಗರುಡಶ್ಚೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಾದಿ
ವಿಷಯಂ ಮನಃ || (d) ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಂದ್ರೋ ರವಿಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವಾಗ್ಗ್ನಿಃ
ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅ || (a) ಆ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವು ವಕ್ಷಃಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಮೇಲುಭಾಗವಾದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು
ವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೋದನು. ಆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಾಯ್ವಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (ಈ ಹರಿಯು ಯಾವ
ಕಾರಣದಿಂದ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು) ಆಶ್ರಯಿಸಿದನೋ ಅದರಿಂದ ಆ ಅಂಗವು ಶಿರಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ||
(b) ಆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು) ರುದ್ರನು
ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶೇಷಗರುಡೇಂದ್ರರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮನೋಭಿ
ಮಾನಿಗಳೇ. || (c) (ಇವರಲ್ಲಿ) ರುದ್ರನು-ಅಹಂಕಾರವಿಷಯಕ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು. ಈ
ಶೇಷನು-ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ ವಿಷಯಕ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು. ಗರುಡನು-ಋಗಾದಿ ವೇದ
ವಿಷಯಕ ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು. ದೇವೇಂದ್ರನು-ಯಾಗಾದಿ ವಿಷಯಕ ಮನೋಭಿಮಾನಿ
ಯು. || (d) ಚಂದ್ರನು-ಕಿವಿಗಧಿಪತಿಯು, ಸೂರ್ಯನು-ಕಣ್ಣಿಗಧಿಪತಿಯು, ಅಗ್ನಿಯು-
ವಚನಾಧಿಪತಿಯು ಎಂತಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಏತೇ ದೇವಾಸ್ತದನ್ಯೇ ಚ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ | ಉಪಾಸತೇ
ಮಹಾವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಚ್ಯುತಂ || (b) ವಾಚಾ ಹಿಂಸಾ
ಮಕುರ್ವಂಸ್ತೇ ವಿನಿಂದಂತಃ ಪರಸ್ಪರಂ | ತೇ ವಿಷ್ಣೋರಾಜ್ಞಯಾಽ
ವೋಚ (c) ನ್ನುತ್ಕ್ರಾಮಾಮ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ || ದೇಹಾದಬ್ಜಭವ
ಸ್ಯಾಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ತಿಸ್ತುತ್ಕ್ರಾಂತ ಏವ ಹಿ | ಶರೀರಂ ಪದ್ಯತೇ ಶ್ರೇಯಾತ್ಸ ನ
ಇತ್ಯವಧಾರ್ಯತಾಂ || (d) ತತಃ ಕ್ರಮೇಣ ಚಾಗ್ನ್ಯಾದ್ಯಾ ನಿಷ್ಕ್ರಾಂ
ತಾಸ್ತೇಷು ಸರ್ವಶಃ | ನಿಷ್ಕ್ರಾಂತೇಷು ನ ವೈ ಪಾತಃ ಶರೀರಸ್ಯಾಭವ
ತ್ಕ್ವಚಿತ್ | ವಾಯಾವುತ್ಕ್ರಾಂತ ಏನೈತಚ್ಛರೀರಮಪತತ್ಕ್ವಿತ್ ||

ಅ || (a) ಈ ದೇವತೆಗಳೂ, ಇವರಿಂದ ಅನ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಾ
ಪ್ರಾಣಿಗಳ (ಶಿರಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ) ಇದ್ದವರಾಗಿ ನಾಶರಹಿತನೂ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ ಆದ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. || (b) ಅವರು ಮಾತಿನಿಂದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂ
ಡರು. (ಅಂದರೆ ನಾನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ನೀನಲ್ಲ. ಎಂಬೀರೀತಿಯಾಗಿ) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ನಿಂದಿಸಿ
ಕೊಂಡರು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು. || (c)
(ನಾವೆಲ್ಲರೂ) ಚತುರ್ಮುಖನ ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೊರಟು ಹೋಗುವ,
ನಮ್ಮ ಪೈಕಿ ಯಾರು ಹೊರಟೊಡನೆಯೇ ಶರೀರವು ಬೀಳುವುದೋ ಆತನು ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು
ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಡಲಿ. || (d) ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಮೇಲೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳು
ಹೊರಟು ಹೋದರು. ಅವರೆಲ್ಲರು ಹೊರಟು ಹೋದರೂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬೀಳುವಿಕೆಯು

ಆಗಲೇಇಲ್ಲ. (ಶರೀರವು ಬೀಳಲೇ ಇಲ್ಲ). ವಾಯುದೇವರು ಹೊರಟೊಡನೆಯೇ ಶರೀರವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿತು.

ಭಾ|| (a) ಉದಾಸೀನವದಾಸ್ತಾಂ ತೌ ಕೇಶವಶ್ಚಾಬ್ಜಸಂಭವಃ | ತೇಪಾಂ ಬಲ ಪರೀಕ್ಷಾರ್ಥಂ ವಾಯ್ವಾದೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ || **(b)** ಪುನಸ್ತೇ ಪ್ರಾವಿ ಶನ್ನರ್ವೇ ವಸ್ತಿಸೂರ್ಯಾ ಶಶೀ ಶಿವಃ | ನೋತ್ಥಾನಮಭವತ್ತೇಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟೇಷ್ವಪಿ ಸರ್ವಶಃ || ವಾಯೌ ಪ್ರವಿಷ್ಟೇ ತೂತ್ಥಾನಂ ಕಾಯಸ್ಯಾ ಸೀತ್ತದೈವ ಚ |

ಅ || ಕೇಶವನು, ಚತುರ್ಮುಖನೆಂಬೀರ್ವರು ಆ ವಾಯ್ವಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉದಾಸೀನರಾದವರಂತಿರುತ್ತಿದ್ದರು. (ಜನರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸದೇನೇ ಸುಮ್ಮನಿರುತ್ತಿದ್ದರು). || **(b)** ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ (ಶರೀರವನ್ನು) ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅವರೆಲ್ಲರು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ಥಿತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. (ಶರೀರವು ಎಳೆಲಿಲ್ಲ). ವಾಯುದೇವರು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದೊಡನೆಯೇ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉತ್ಥಿತಿಯಾಯಿತು. (ಶರೀರವು ಎದ್ದಿತು).

ಭಾ|| (a) ಉಚ್ಚೈಃ ಸ್ಥಿತತ್ವಾದುಕ್ಲೋಽಭೂದ್ವಾಯುರೇವ ತತಃ ಪ್ರಭುಃ | **(b)** ಉಚ್ಚತ್ವಂ ಚ ಗುಣಾಧಿಕ್ಯಂ ತ್ವಮುಚ್ಛೋಽಸೀತಿ ತೇಽಬ್ರುವನ್ || ಭೃತ್ಯಾ ವಯಂ ತವೈನಸ್ತುತ್ಸ್ವಮಸ್ಮಾಕಂ ಪತಿಃ ಸದಾ | **(c)** ಸ್ವರ್ಧಾ ಮಹೇ ತ್ವದ್ವಲೇನ ತ್ವಯಾ ನಾನ್ಯೇನ ಕೇನಚಿತ್ | ಇತ್ಯೂಚುರ್ವೀಂದ್ರ ಶೇಷೇಶಶಕ್ರಚಂದ್ರಾದಿಕಾಃ ಪೃಥಕ್ || **(d)** ವಾಯುಃ ಸ ಸಂಸ್ತುತ ಸ್ತೌಶ್ಚ ಪ್ರಸನ್ನೋಽಭೂದ್ಧಿವೌಕಸಾಂ || ೪ ||

ಅ || (a) ವಾಯುದೇವರು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮರಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಉಕ್ಕನಾ ಮಕರಾದರು. ಅದರಿಂದಲೇ (ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ) ನಿಯಾಮಕರಾದರು. || **(b)** ಅಥವಾ ಉಚ್ಚತ್ವವೆಂದರೆ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠತನವು. (ಎಲೋ ವಾಯುವೇ) ನೀನೇ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಿ. ನಾವೆಲ್ಲರೂ ನಿನ್ನ ದಾಸರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ನಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ರುವಿ. ಎಂದು ಆದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು. || **(c)** ನಿನ್ನಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ನೀನುಕೊಟ್ಟ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ (ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ) ಸ್ಪರ್ಧೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಇತರರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ. ಎಂದು ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಚಂದ್ರ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅವರಿಂದ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಾದರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತುಷ್ಟರಾದರು. || ೪ ||

ಮಂ || ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಯಂತ ಸ ಪ್ರಣೀತಃ ಪ್ರಾತಾಯತ ಪ್ರಾತಾಯಿತೀ ३ ತತ್ಪ್ರಾತರಭವತ್ಸಮಾಗಾದಿತೀ ३ ತತ್ಸಾಯಮಭವದ ಹರೇವ ಪ್ರಾಣೋ ರಾತ್ರಿರಪಾನೋ ವಾಗಗ್ನಿಶ್ಚಕ್ಷುರಸಾವಾದಿತ್ಯ ಚಂದ್ರಮಾ ಮನೋದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸ ಏಷ ಪ್ರಹಿತಾಂ ಸಂಯೋ

ಗೋಽಧ್ಯಾತ್ಮನಿಮಾ ದೇವತಾ ಅದಲು ಆನಿರಧಿದೈವತನಿತ್ಯೇತತ್
ದುಕ್ತಂ ಭವತ್ಯೇತದ್ಧ ಸ್ಮ ವೈತದ್ವಿದ್ವಾನಾಹ ಹಿರಣ್ಯ ದನ್ವೈದೋ ನ
ತಸ್ಯೇಶೇಯಂ ಮಹ್ಯಂ ನ ದದ್ಯುರಿತಿ ಪ್ರಹಿತಾಂ ನಾ ಅಹಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ
ಸಂಯೋಗಂ ನಿವಿಷ್ಟಂ ವೇದೈತದ್ಧ ತದನೀಶಾನಾನಿ ಹ ನಾ ಅಸ್ಮೈ
ಭೂತಾನಿ ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತತ್ಸತ್ಯಂ ಸದಿತಿ ಪ್ರಾಣ
ಸ್ತೀತ್ಯನ್ವಂ ಯಮಿತ್ಯಸಾನಾದಿತ್ಯಸ್ತದೇತತ್ತಿೃವೃತ್ತಿೃವೃದಿವ ವೈ ಚ
ಕ್ಷುಃ ಶುಕ್ಲಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಕನೀನಿಕೇತಿ ಸ ಯದಿ ಹ ನಾ ಅಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಾ
ವದತಿ ಸತ್ಯಂ ಹೈ ವಾಸ್ಯೋದಿತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವ ಮೇತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ
ಸತ್ಯತ್ವಂ ವೇದ || ೫ ||

ಅ || ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು (ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಹರಿಯಗುಣಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ),
ತಂ=ಆ ವಾಯುವಿನಿಂದಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ಪ್ರಾಣಯಂತ=ಶಿಷ್ಯಪ್ರಶಿಷ್ಯಾ
ದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. (ಹಾಗೆಯೇ ಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಾಯುದೇವರ ಗುಣಗ
ಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು). ಸಃ=ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು, ಪ್ರಣೀತಃ=(ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಶಿಷ್ಯಾ
ದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ (ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ), ಪ್ರಾತಾ
ಯತ=(ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವ್ಯಾಪ್ತನಾದನು. (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಪ್ರಾತಾಯೀತಿ ೩ =
ವಿಸ್ತೃತನಾದನೋ, ತತ್=ಅದರಿಂದ, ಪ್ರಾತಃ=ಪ್ರಾತರ್ನಾಮಕನು, ಅಭವತ್=ಆದನು.
ಇತಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸಮಾಗಾತ್=(ರೂಪಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಜೀವಸ್ವರೂಪದಿಂದ)
ಸಂಗತನಾದನೋ, ತತ್=ಅದರಿಂದ, ಸಾಯಂ=“ಸಾಯಂ” ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಅಭವತ್=
ಆದನು. ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಅಹರೇವ=ಇತರರಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲಸಾಧ್ಯನಾದುದರಿಂದ
ಲೂ ಅಹರ್ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಹರ್ನಾಮಕನೇ. ಅಪಾನಃ=ಅಪಾನನು, ರಾತ್ರಿಃ=
ರತಿರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ರಾತ್ರಿ ನಾಮಕನು. ಅಗ್ನಿಃ=
ಅಗ್ನಿಯು, ವಾಕ್=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯು, ವಾಗೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಈ
ಆದಿತ್ಯನು, ಚಕ್ಷುಃ=ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿಯು, ಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಚಂದ್ರಮಾಃ=
ಚಂದ್ರನು, ಮನಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಯು. (ಶಿವಾದಿಗಳೂ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳು). ದಿಶಃ=
ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ ಏಷಃ=
ಆ ಇದು, ಪ್ರಹಿತಾಂ=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳದ್ದೇ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಶರೀರದಲ್ಲಿರ
ತಕ್ಕ, ಸಂಯೋಗಃ=ಸಂಬಂಧವು. ಇಮಾಃ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ, ದೇವತಾಃ=ಕೇವಲ
ದೇವತೆಗಳು. ಅದ ಉ=ಆ ವಿಷ್ಣವ್ಯಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ, ಆವಿಃ=ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಾನಂದಸ್ವರೂ
ಪವುಳ್ಳವನು. ಅಧಿದೈವತಂ=ಸರ್ವಾಧಿಕ ದೈವತೆಯು, ಇತ್ಯೇತತ್=ಈ ಪ್ರಮೇಯವೇ, ತದು
ಕ್ತಂ, ತತ್=ನಿಖಿಲವೇದಾದಿ ಸದಾಗಮಗಳಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ, ಭವತಿ=ಆಗು
ತ್ತದೆ. (ಇತರವಾದುದಲ್ಲ). ಹ ಸ್ಮ ವಾ=ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. ಅಥವಾ ಏತತ್=ವಿಷ್ಣುವೇ
ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ನಿಖಿಲವೇದಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯನು, ಎಂಬುವದೂ ಕೂಡಾ, ಸರ್ವಪ್ರ
ಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಏತತ್=ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂಬೇ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು
ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದ, ಹಿರಣ್ಯದನ್=ಹಿರಣ್ಯದನ್ನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ವೈದಃ=ವೇದದ್ರಷ್ಟನಾದ

ಮುನಿಯು (ಜೇಗೆ ಜನರು ನನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು), ಮಹ್ಯಂ=ನನಗೋಸ್ಕರ, ನ ದದ್ಯುಃ=ಕೊಡ
ಲಾರರೋ, ತಸ್ಯ=ಆ ರೀತಿಯಾದಲ್ಲಿಕ್ಕೆ, ಅಯಂ=ಈ ಯಾವದೊಂದು ಮಾನುಷಾದಿಜೀವವು,
ನೇಶೇ=ಸಮರ್ಥವಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಆಹ=ಹೇಳಿದರು. (ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ), ಪ್ರಹಿ
ತಾಂ=ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ನಿವಿಷ್ಟಂ=ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸಂಯೋ
ಗಂ=ಸಂಬಂಧವನ್ನು, ಅಹಂ=ನಾನು, ವೇದವೈ=ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ತತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ
ಅಸ್ಮೈ=ಈ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿದ ನನಗೋಸ್ಕರ, ಭೂತಾನಿ=ಅವರರಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು,
ಬಲಿಂ=ಪೂಜೆಯನ್ನು, ಹರಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗವನ್ನು
ಭೋಗಿಸುವೆನು, ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವೆನು), ಏತತ್=ಇದು, ಹ=ಪ್ರಮಾಣವುಮಿ
ತವು. (ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ). ತತ್=ಆ ನನ್ನ ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹಾರ ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿ
(ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳೂ), ಅನೀಶಾನಿ=ಅಸಮರ್ಥಗಳಷ್ಟೆ. (ದೇವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಯಾರೂ
ಬೃಹ್ಮನೂ ಅಲ್ಲ). ಏತತ್ ಹ=ಇದು ನಿಶ್ಚಿತವು. (ಪ್ರಹಿತಾಂವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮೇಯವು ಆ
ಋಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ (ದೇವ
ತೆಗಳ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ತತ್ಪ್ರೇರಕನಾದ ನಿಷ್ಣವನ್ನು) ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಸ್ಮೈ=ಈ
ಜ್ಞಾನಿಗೋಸ್ಕರ, ಅನೀಶಾನಿ=ಸ್ವಾನರರಾದ, ಭೂತಾನಿ=ಮುಕ್ತರು, ಬಲಿಂ=ಪೂಜಾದಿಗಳನ್ನು,
ಹರಂತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತತ್=ವಿಷ್ಣ್ವಾಸ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯನಾಮಕನು. ಸರ್ವೋ
ತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ “ಸತ್” ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ “ತಿ” ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ “ಯಂ”
ಅಂತೂ “ಸತ್ಯಂ” ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು (ಶೇಷಾದಿಸರ್ವ
ದೇವೋತ್ತಮರಾದುದರಿಂದ) ಸದಿತಿ=ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನಾಭಿ
ಮಾನಿಯೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ರೂಪವಾದ ಧ್ವನಿ ಯಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದ
ವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ತೀತಿ=(ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ) ತಿ ಎನ್ನಲ್ಪಡು
ತ್ತಾನೆ. ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಈ ಸೂರ್ಯನು, ಯಮಿತಿ=(ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು
ನಿಯಮಿಸುವುದರಿಂದ) “ಯಂ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ತದೇತತ್=ಈ ದೇವತಾತ್ರಯವು,
ತ್ರಿವೃತ್=ಮೂರರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಮಿಲಿತರಾದ ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆನೇ
“ಸತ್ಯ”ವೆಂದು ಹೆಸರು). (ಈ ಮೂರುದೇವತೆಗಳು ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವರು). ಚಕ್ಷುಃ=
ನಯನವು, (ಹಿಂದಿನ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದುದರಿಂದಲೇ) ಶುಕ್ಲಂ=ಬಿಳುಪು,
ಕೃಷ್ಣಂ=ಕಪ್ಪು, ಕನೀನಿಕಾ=(ಕಣ್ಣಿನ) ಗುಡ್ಡು ಎಂದು, ತ್ರಿವೃದಿವ ವೈ=ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ
ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸತ್ಯಸ್ಯ=ವಿಷ್ಣು
ವಿಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಏತತ್ ಸತ್ಯತ್ವಂ=ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾಗಿಯೂ ಮಿಲಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಸತ್ಯತನವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆ
ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಮೃಷಾ=ಸುಳ್ಳನ್ನು, ವದತಿ ಯದಿ ಅಪಿ=ಹೇಳಿದರೂ, ಅಸ್ಯ=ಇವನ, ಉದಿ
ತಂ=ವಚನವು, ಸತ್ಯಂ ವೈ=ಸತ್ಯವಾಗಿಯೇ, ಭವತಿ ಹ=ಆಗುತ್ತದೆ. (ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ
ಕದಾಚಿತ್ ಸುಳ್ಳುಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಅದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಸಾಪಲೇಪವು
ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ). || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಾಶ್ಚ ತ್ವಾ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವಾ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ | ಶಿಷ್ಯ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾದಿಪು ಚ ತೇನಯನ್ನಾಯುನೋದಿತಂ || (b) ವಾಯುಮಪ್ಯ
ನಯನ್ನರ್ವೇ ಯಶಸಾ ತದ್ಗುಣೋಕ್ತಿತಃ | ಯೇ ಯೇ ಗುಣಾನ್ವಿಜಾನಂತಿ

ವಾಯೋಸ್ತಾನಾವಿಶನ್ತರುತ್ || (c) ತತ್ರ ತತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ಮತ
ತೋಽಸೌ ಬಭೂವ ಹ | ಪ್ರತತತ್ವಾತ್ಮತರಿತಿ ತಸ್ಯ ನಾಮಾಭವದ್ವಿ
ಭೋಃ | ಸಂಗತತ್ವಾ (ಶ್ವ) (d) (ಅ) ಭವಜ್ಜೀವಚಿತಾ ರೂಪಾಂತರೇಣ
ಸಃ || ಸಂಗತ್ವಾತ್ಮಯಮಿತಿ ತದ್ಗ್ರಂಥಂ ನಾಮತೋಽಭವತ್ ||

ಅ || (a) ದೇವತೆಗಳು ವಾಯುದೇವರಿಂದ (ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು) ಕೇಳಿ
ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಶಿಷ್ಯ
ಪ್ರಶಿಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. || (b) ಮತ್ತು ಆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು (ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕು
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ) ಕೀರ್ತಿಯಿಂದ ಆ ವಾಯುದೇವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ
ಆ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಕೂಡ ಹೊಂದಿಸಿದರು. ಅಂದರೆ ಅವರ ಮಹಿಮೆಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯಾದಿ
ಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಯಾರುಯಾರು ವಾಯುದೇವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವರೋ, ಅವ
ರನ್ನುವಾಯುದೇವರು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. || (c) ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಯುದೇವರು
ವ್ಯಾಪ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತರಾದುದರಿಂದಲೇ 'ಪ್ರಾತರ' ಎಂದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೆ
ಹೆಸರಾಯಿತು. || (d) ಹಾಗೆಯೇ ಆತನು ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ಜೀವಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಸಂಗತ
ನಾದನು. (ಜೀವನಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ). ಸಂಬಂಧವಾದುದರಿಂದಲೇ
ಆತನ ರೂಪವು, ಹೆಸರಿನಿಂದ 'ಸಾಯಂ' ಎಂದಾಯಿತು. (ಅಂದರೆ ಅವನ ರೂಪಕ್ಕೆ
'ಸಾಯಂ' ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಭಾ|| ವಾಯೋಸ್ತು ತ್ವನರಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಭಿದಂ ದ್ವಯಂ | ಅಧ್ಯಾತ್ಮ
ಮಗ್ನಿರ್ವಾಗ್ನಿಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಸೂರ್ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || ಯಜ್ಞಾದಿಸಾಧನೇ
ಯತ್ತು ಮನಶ್ಚಂದ್ರಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ |

ಅ || ಪುನಃ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ
ರೂಪವು (ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪವು) ಇದೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ
'ವಾಕ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಸೂರ್ಯನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ 'ಚಕ್ಷುಸ್ಸು' ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಜ್ಞವೇ ಮೊದಲಾದದ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಕಪಾಲಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಮನಸ್ಸದೆಯೋ, (ಅಂತಹ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯು ಮನೋನಾಮಕನು ಎಂದು ಚಂದ್ರನು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಮಿತ್ರೋ ಯಮಶ್ಚ ವರುಣಃ ಕುಬೇರಶ್ಚ ದಿಗೀಶ್ವರಾಃ || ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿ
ಮಾನಿನಃ ಸರ್ವೇ ವೈ ದಿಕಶ್ಚ ವರ್ಣೋಚಿತಂ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚಂದ್ರಃ (b) ತಥಾ
ಸ್ಮಾರ್ತತಾಂತ್ರಿಕಶ್ಚ ವರ್ಣೋಚಿತಂ || ಯಮ ಏವ ಷಡಂಗಾನಾಂ ವಿಷಯ
ಶ್ಚ ವರ್ಣೋಚಿತಂ | ಶ್ರೋತ್ರಂ ತು ವರುಣಃ (c) ಕಾಮ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ
ಮಿತ್ರ ಏವ ಚ || ಶ್ರೋತ್ರಂ ಯನ್ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ಕುಬೇರಶ್ಚ ಪ್ರಕೀ
ರ್ತಿತಃ || (d) ವಿಷ್ಣು ನಾ ಪ್ರಕುತಾನಾಂ ಹು ಸಂಯೋಗೋಽಧ್ಯಾತ್ಮಮೇಷ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರ, ಯಮ, ವರುಣ,
ಕುಬೇರ, ಚಂದ್ರ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಕಿವಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ 'ಶ್ರೋತ್ರ'ವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವರು. ಅವ
ರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನು ವೇದೋಕ್ತ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಲ್ಪಡುವಾದ ಕಿವಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು. || (b)

ಹಾಗೆಯೇ ಯಮನು ಸ್ತೃತಿ, ಹಾಗೆಯೇ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಲರ್ಹವಾದ ಕಿವಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ವರುಣನು ಶಿಕ್ಷಾದಿ ಪಡಂಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಿವಿಗಧಿಪತಿಯು. || (c) ಮಿತ್ರನು ಕಾಮ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೇ ವಿಷಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಕಿವಿಗಧಿಪತಿಯು. ಕುಬೇರನು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವೇ ವಿಷಯವಾಗ್ಯುಕ್ತ ಕಿವಿಗಧಿಪತಿಯು. ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (d) ಇದಾದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳದ್ದೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಸಂಯೋಗವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ|| (a) ಶಿವಾದೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮನಸ್ತ್ವಂ ಕಥಿತಂ ಪುರಾ | ಏತಾಸ್ಸ ವರ್ಷಾ ದೇವತಾ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಸುಪರ್ಣಕಾಃ | ಶೇಷಶಂಕರಶಕ್ರಾಶ್ಚ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಮಾ ಅಪಿ || ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಕುಬೇರಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ | ಅಧಿದೈವಂ ಸ ಏವೈಕ ಆಧಿಕೃತ್ಯಾತ್ಮರುಷೋತ್ತಮಃ || **(b)** ದೇವ ಮಾತ್ರಾಸ್ತದನ್ಯೇ ತು ಸ ಆವಿಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದೇತಾನತ್ಕಥಿತಂ ಭವೇತ್ || ತಾತ್ಪರ್ಯಾತ್ಸರ್ವವೇದೈಶ್ಚ

ಅ || (a) ರುದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನೋಽಭಿಮಾನಿತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳು ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಗರುಡನು, ಶೇಷನು, ರುದ್ರನು, ಇಂದ್ರನು, ಚಂದ್ರನು, ಸೂರ್ಯನು, ಯಮನು, ಅಗ್ನಿಯು, ಮಿತ್ರನು, ವರುಣನು, ಕುಬೇರನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ದೇವತೆಗಳೇ ಸರಿ. ಈ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆ ಹರಿಯೊಬ್ಬನೇ ಅಧಿದೈವನು, ಸರ್ವಾಧಿಕ ದೈವತೆಯು. || (b) ಅವನಿಂದ ಇತರರೆಲ್ಲರೂ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು. ಆಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಪೂರ್ಣಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ ವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಆವಿಃ' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟುಪ್ರಮೇಯವು ವೇದಾದಿ ಸದಾಗಮಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ತಜ್ಞಾನನ್ನವದನ್ಮುನಿಃ | ಹಿರಣ್ಯದನ್ನಾಮ ವೈದೋ ಭೂತೇಷು ಹಿ ಸುರಾನ್ಯತೇ || ಮದಭೀಷ್ಟಂ ಮಮಾದಾತುಂ ನೈವೇಷ್ಟೇ ಕಶ್ಚನಾಂ ಜಸಾ | **(b)** ವಿಪ್ಲವಾ ಪ್ರಹಿತಾನಾಂ ಹಿ ದೇವಾನಾಮಹಮುತ್ತಮಂ || ವೇದ ಸಂಯೋಗಮಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತತೋ ಮುಕ್ತೌ ಯಥೇಷ್ಟಭುಕ್ | ಸ್ಯಾನ್ನೈವಾತ್ರಾಸ್ತಿ ಸಂದೇಹಃ ಸ್ವೇಚ್ಛಾವಿಹೃತಿರೇವ ಚ | **(c)** ಮನ್ನಿಷೇಥೇ ನ ಶಕ್ನೋಸ್ತಿ ಪ್ರೀತಾ ದೇವಾ ಹಿ ಮೇ ಸದಾ || ಅಧಿದೈವೇನ ಸಹಿತಾ ವಿಪ್ಲವಾ ಪ್ರಭವಿಪ್ಲವಾ | ಏತದ್ಧಿ ತೇನ ಕಥಿತಂ ಮುನಿನಾ ತತ್ಪ್ರವೇದಿನಾ ||

ಅ || (a) ಆ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿದ 'ಹಿರಣ್ಯದನ್' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ವೇದವನ್ನು ನೋಡಿದ ಮುನಿಯು ಹೇಳಿದನು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಪ್ರಾಕೃತಜನರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ಚನಾಗಿ ನನಗೆ ನನ್ನಿಂದಭಿಲಷಿತವಾದುದನ್ನು ಕೊಡಿಸದೆ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ (ವಿಷ್ಣುವಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಫಲವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೊಡಲಾರರೋ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಇತರರಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ) || (b) ಏಕೆಂದರೆ ವಿಪ್ಲವಿ ನಿಂದ ಅಂತಃಪ್ರೇರಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉತ್ತಮವಾದ ಸಂಯೋಗವನ್ನು (ಅಂದರೆ ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕರೂಪವಾದದ್ದು. ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪೂಜ್ಯನು. ದೇವತೆಗಳು

ಪೂಜಕರು. ಎಂಬೀ ಪೂಜ್ಯಪೂಜಕಭಾವರೂಪವಾದದ್ದು) ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಾನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಥೇಷ್ಟ ಭೋಗವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನೂ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ಕ್ರೀಡೆ ಯುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವೆನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || (c) ನನ್ನ ಕ್ರೀಡಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ದೇವತೆಗಳಿಂದಿತರಾದ ಯಾರೊಬ್ಬನೂ) ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಒಡಗೂಡಿದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂತುಷ್ಟರೇ ಆಗಿರುವರು. (ಕಾರಣ ಕದಾಚಿತ್ ದೇವತೆಗಳು ಫಲವನ್ನು ಕೊಡದೆಯೂ ಇರುವರು. ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಕೂಡದು.) ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಯಥಾರ್ಥವನ್ನರಿತ ಅ ಮುನಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ಣುಪ್ರಹಿತ ದೇವಾನಾಂ ಯೋಗಮಧ್ಯಾತ್ಮಮಂಜಸಾ | ವೇದ ತಂ ಚ ನಿಯೋಕ್ತಾರಮುಪಾಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣು ಮವ್ಯಯಂ || ಏತಾದೃಶೋಪಾಸನಾಯಾ ಯೋಗ್ಯಃ ಸನ್ನತತಂ ಸುಧೀಃ | (b) ಸ್ವಸ್ವಾಮ್ಯನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಹರೇರ್ಯುರ್ಬಲಿಮಸ್ಯ ಹಿ || ಮುಕ್ತಸ್ಯ ವೈಷ್ಣವೇ ಲೋಕೇ ಮುಕ್ತಾನಿ ಚ ನ ಸಂಶಯಃ |

ಅ || (a) ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಂಯೋಗವನ್ನೂ ತತ್ಪ್ರೇರಕನೂ ನಾತಶೂನ್ಯನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಯಾವಾತನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಕೂಡ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಇಂತಹ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ನಿರ್ದೋಷಿಯು ಮತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೇ ಸರಿ. || (b) ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ತಂತಮ್ಮ ನಿಯಾನುಕರಿದಿತರಾದ (ಅಂದರೆ ಸ್ವಾವರರಾದ) ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಮುಕ್ತರೂಕೂಡ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲ.

ಭಾ|| ಇತ್ಯೇತದ್ಧ್ಯಾನಯೋಗ್ಯಾಶ್ಚ ಮುನಯೋ ದೇವತಾ ಸ್ತಥಾ || ಮಾನುಷಾ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ಸ್ವಾವರೈಃ ಪೂಜ್ಯತಾಮಿಯುಃ || ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತೈರ್ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾ ಇತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಃ ||

ಅ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಈ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಋಷಿಗಳು. ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ತಮ್ಮಿಂದ ಅವರರಾದ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಪೂಜ್ಯತನವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ಭಾ|| (a) ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾ ತ್ಸೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾತ್ಸದೈವ ಚ | ದೇವತಾತ್ರಯಮಸೃಜ್ಞ ಪೃಥಕ್ ಸತ್ಯಮಿತಿರ್ಯತೇ || (b) ಶೇಷವೀಂದ್ರಶಿವಾದಿಭ್ಯಃ ಉತ್ತಮತ್ವಾತ್ಸದೈವ ಹಿ | ವಾಯುಃ ಸದಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತೋ ಜೀವೇಷು ತು ಸುಪೂರ್ಣತಃ || ತೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸಮುದ್ರಿಪ್ತಃ ಸ ಏವಾನ್ನಾಭಿಮಾನವಾನ್ | (c) ಆನ್ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಶ್ರುತಿರನ್ಯಾ ಹ್ಯಭಾಷತ || ಅತಿನಾದಾತ್ಸದಾ ವೇದೈರಪ್ಯನ್ತಂ ಸ ಚತುರ್ಮುಖಃ | (d) ಯಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದ್ದಿಷ್ಟೋ

ಯಮಯೇದ್ಯತ್ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ || ದೇವತಾತ್ರಯಮೇತತ್ತು ಸಹಿತಂ ಸತ್ಯಮುಚ್ಯತೇ || (೯) ಶುಕ್ಲ ಕೃಷ್ಣ ಕನೀನಾಸು ಚಕ್ಷುಷೋಽಪ್ಯೇತ ಆಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅ || (a) ಆ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ (ಸತ್) ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ (ಃ) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ (ಯ) ಅಂತು 'ಸತ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇತರರಾದ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸತ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. || (b) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಶೇಷ, ಗರುಡ, ರುದ್ರ, ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಉತ್ತಮರಾದುದರಿಂದ 'ಸತ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಜೀವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನು 'ತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತನೇ (ಸರ್ವರಿಗೂ ಉಪಜೀವ್ಯನಾದುದರಿಂದ) ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಅನ್ನನಾಮಕನು. || (c) ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳಿದೆಷ್ಟೆ. ವೇದಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನು 'ಅನ್ನ' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (d) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ (ಸರ್ವಲೋಕವನ್ನೂ) ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೋ ಆ ಕಾರಣ 'ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳು ಮಿಲಿತರಾಗಿಯೇ 'ಸತ್ಯ'ರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. || (e) ಈ ದೇವತೆಗಳೇ ಕಣ್ಣಿನ ಶುಕ್ಲ (ಬಿಳಿಪು) ಕೃಷ (ಕಪ್ಪು) ಕನೀನಿಕ ಗುಡ್ಡವೆಂಬೀ (ಮೂರು) ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಏವಂ ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥಂ ಹಿ ವಿಜ್ಞಾಯೋಪಾಸ್ತ ಆದರಾತ್ | ಯೋಗ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾ ನೈವಾಸತ್ಯೇನ ದುಷ್ಯತಿ || (b) ದೇವತಾ ಮುನಯಶ್ಚೈವ ಯೋಗ್ಯಾ ಆಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಸ್ಫುಟಂ | ಮಾನುಷಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾದ್ವೋಷೋ ನಾತಿತರಾಂ ಭವೇತ್ || ೫ ||

ಅ || (a) ಯಾರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾಗಿ ಸತ್ಯಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಸುಳ್ಳು ಮಾತಿನಿಂದ ದುಷ್ಪನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಸುಳ್ಳನ್ನಾಡಿದರೂ ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೋಷಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ). || (b) ಈ ಉಪಾಸನೆಗೂ ಕೂಡ ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಇವರೇ ಮುಖ್ಯ ಯೋಗ್ಯರು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅಸತ್ಯವಚನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೋಷವು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಆಗಲಾರದು. || ೫ ||

ಮಂ || ತಸ್ಯ ನಾಕ್ರಂತಿರ್ನಾಮಾನಿ ದಾಮಾನಿ ತಸ್ಯೇದಂ ವಾಚಾ ತಂತ್ಯಾ ನಾಮಭಿದಾರ್ಮುಖಿಃ ಸರ್ವಂ ಸಿತಂ ಸರ್ವಂ ಹೀದಂ ನಾಮಾನೀತಿ ಸರ್ವಂ ವಾಚಾಭಿವದತಿ ವಹಂತಿ ಹ ವಾ ಏನಂ ತಂತಿಸಂಬದ್ಧಾಯ ಏವಂ ನೇದ ತಸ್ಯೋಷ್ಟಿಗ್ಲೋಮಾನಿ ತ್ವಗ್ನಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿಷ್ವಪ್ತಾಂ ಸಮನುಷ್ಪಸ್ನಾನಾನ್ಯಸ್ಥಿ ಜಗತೀ ಸಂಕ್ರಮಣ್ಣಾ ಪ್ರಾಣೋಬೃಹತೀ ಸಚ್ಚಂದೋಭಿಚ್ಛನ್ನೋ ಯಚ್ಛಂದೋಭಿಚ್ಛನ್ನಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂದಾಂ ಸೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಛಾದಯಂತಿ ಹ ವಾ ಏನಂ ಛಂದಾಂ ಸಿಪಾಸಾತ್ಕರ್ಮಣೋ ಯಸ್ಯಾಂ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದ್ವಿತಿ ಕಾಮಯತೇ ಯ ಏನಮೇತಚ್ಛಂದಸಾಂ ಛಂದಸ್ತ್ವಂ ನೇದ ತದುಕ್ತವ್ಯಪಿಣಾಃ ಸತ್ಯಂ

ಗೋಪಾಮಿತ್ಯೇಷ ವೈ ಗೋಪಾ ಏಷ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಗೋಪಾಯ
ತ್ಯನಿಪದ್ಯಮಾನಮಿತಿ ನ ಹ್ಯೇಷ ಕದಾಚನ ಸಂವಿಶತ್ಯಾ ಚ ಪರಾ ಚ
ಸಧಿಭಿಶ್ಚರಂತಮಿತ್ಯಾ ಚ ಹ್ಯೇಷ ಪರಾ ಚ ಸಧಿಭಿಶ್ಚರತಿ ಸಸಧ್ರೀಚೀಃ
ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ ಇತಿ ಸಧ್ರೀಚೀಶ್ಚ ಹ್ಯೇಷ ವಿಷೂಚೀಶ್ಚ
ವಸ್ತ ಇಮಾ ಏವ ದಿಶ ಆನರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಿತ್ಯೇಷ ಹ್ಯಂತ
ಭುವನೇಷ್ಟಾನರೀವರ್ತ್ಯಥೋ ಅವೃತಾಸೋಽವತಾಸೋ ನ ಕರ್ತೃ
ಭಿರಿತಿ ಸರ್ವಂ ಹೀದಂ ಪ್ರಾಣೇನಾವೃತಂ ಸೋಽಯಮಾಕಾಶಃ
ಪ್ರಾಣೇನ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧಸ್ತದ್ಯಥಾಽಯಮಾಕಾಶಃ ಪ್ರಾಣೇನ
ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧ ಏನಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಾ ಪಿಸೀಲಿಕಾಭ್ಯಃ
ಪ್ರಾಣೇನ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಷ್ವಬ್ಧಾನೀತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್ || ೬ ||

ಅ || ತಸ್ಯ=ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ವಾಕ್=ವೇದರೂಪವಾದ ಮಾತು, (ಜಗತ್ತೆಂಬ
ಪಶುವಿನ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ) ತಂತಿ=ಮಹಾರಜ್ಜು ರೂಪವಾದದ್ದು, ನಾಮಾನಿ=ವೇದದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ
ರುದ್ರಾದಿ ನಾಮಗಳೂ ವಿಪ್ರಾದಿನಾಮಗಳೂ ಕೂಡ, ದಾಮಾನಿ=ಅನಾಂತರಜ್ಜು ರೂಪಗಳು.
ತತ್=ಅದುದರಿಂದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ನಾರಾಯಣನ, ವಾಚಾ=ವೇದವಚನರೂಪವಾದ, ತಂತ್ಯಾ=
ಮಹಾರಜ್ಜು ವಿನಿಂದಲೂ, ನಾಮಭಿಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ನಾಮರೂಪಗಳಾದ, ದಾಮಭಿಃ=ಅನಾಂತರ
ಹಗ್ಗಗಳಿಂದಲೂ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತು, ಸಿತಂ=ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದಂ
ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು, ನಾಮಾನಿಃ ೩ ಹಿ=ನಾಮದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. (ಸರ್ವರೂ
ನಾಮವುಳ್ಳವರೇ ಸರಿ) ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜಗತ್ತನ್ನು, ವಾಚಾ=ವೇದ ವಚನದಿಂದ,
ಅಭಿವದತಿ=(ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವರಿಗೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ
ನಾಮಗಳನ್ನೇ ಸಂಕೇತಮಾಡುತ್ತಾನೆ.) ಯಃ=ಯಾರು, ಏನಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಾಗಿ,
ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಏನಂ=ತಿಳಿದವನನ್ನು ಕುರಿತು, ತಂತಿಸಂಬದ್ಧಾಃ=ವೇದದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವಾದಿಗಳು, ವಹಂತಿ=(ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಲಿಯನ್ನು)
ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ, ತಂತಿ ಸಂಬದ್ಧಾಃ=ಪಂಚಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ವಿಘ್ನೇಶಾದಿ
ಗಳು, (ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿ) ಏನಂ=ರಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು, ವಹಂತಿ=ಹೊರು
ತ್ತಾರೆ. (ಈ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮಪದಯೋಗ್ಯನೇ ಸರಿ.) ಮತ್ತು ತಸ್ಯ=ಆ
ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾಣದೇವರ, ವಾಚಾ, ತಂತ್ಯಾ, ನಾಮಭಿಃ=ಗರುಡಾದಿ ರೂಪಗಳಾದ, ದಾಮಭಿಃ,
ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಗರುಡಾದಿ ಜಗತ್ತು, ಸಿತಂ=..., ತಸ್ಯ=ಹರಿಯ ಮತ್ತು ವಿಮುಕ್ತ
ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾಣನ, ಲೋಮಾನಿ=ರೋಮಗಳಲ್ಲಿ, ಉಷ್ಣಿಕ್=ಉಷ್ಣಿಕ್‌ಭಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಸಮು
ದಾಯವು, (ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ) ಅಥವಾ, ತಸ್ಯ=ಆತನ, ಲೋಮಾನಿ=ರೋಮಗಳು, ಉಷ್ಣಿಕ್=
ಉಷ್ಣಿಕ್‌ಭಂದಸ್ಸನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಉಷ್ಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಉಷ್ಣಿಕ್
ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು. ಅಥವಾ, ('ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಸ್ಯ ಮುಖಂ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಅಭೇದವ್ಯವದೇ
ಶವು ಔಪಚಾರಿಕವಾದುದು. ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥಾಂತರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯತ
ಕ್ಕದ್ದು.) ತ್ವಕ್=ಚರ್ಮದಲ್ಲಿ, ಗಾಯತ್ರೀ=ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಣವು. (ಆಶ್ರಿತವಾ
ಗಿದೆ) ಅಥವಾ, ತ್ವಕ್=ಚರ್ಮವು, ಗಾಯತ್ರೀ=ಗಾನ ರಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ
ಗಾಯಕರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ಮ್ಹಾಸಂ=ಮಾಂಸವು,

ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್=ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪೇನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ತಾವಾನಿ=ಮಜ್ಜಾನಿಶೇಷಗಳು, (ನರಗಳು) ಅನುಷ್ಟುಪ್=ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅನುಷ್ಟುಪೇನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಥಿ=ಎಲುಬು, ಜಗತೀ=ಹುಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯವಾದುದರಿಂದ ಜಗತೀ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮಜ್ಜಾ=ಮಾಂಸವಿಶೇಷವು, ಪಜ್ಜಾ=ಐದು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಪಜ್ಜಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರಾಣಿ=ಪ್ರಾಣನು, ಬೃಹತೀ=ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಸಃ=ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಛಂದೋಭಿಃ=ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ, (ತರೀರವು ಕವಚಗಳಿಂದೆಂಬಂತೆ) ಆಜ್ಞಾದಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ. ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಛಂದೋಭಿಃ=ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ, ಛಂದಃ=ಆಜ್ಞಾದಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ(ಅವುಗಳನ್ನು)ಛಂದಾಂಸೀತಿ=ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ, ಆಚಕ್ಷತೇ=(ವಿದ್ವಾಂಸರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಛಂದಸಾಂ=ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ, ಏತತ್=ಈ (ವಿಷ್ಣುವನ್ನಾಚ್ಛಾದಿಸತಕ್ಕ) ಛಂದಸ್ತ್ವಂ=ಛಂದಶ್ಚಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿಮಿತ್ತವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಯಸ್ಯಾಂ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದ್ಧಿಃ=ಯಾವದೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ, ಕಾಮಯತೇ=ಅವಾಸಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, ಏನಂ=ಈ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವಾಸ ಮಾಡುವ ಇವನನ್ನು, ಛಂದಾಂಸಿ=ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಪಾಪಾತ್ಕರ್ಮಣಃ=ಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ, ಛಾದಯಂತಿ=ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಚೈಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಛಂದೋನಾಮಕ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಮ್ಮಂಥದಿಂದಲೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ಫಲವು ಇದನ್ನು ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡಲರ್ಹರಾದ ಭೃಗ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ತತ್=ಆ ಪ್ರಮೇಯವು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರವನ್ನು ನೋಡಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಪದ್ಯಮಾನಮಾ ಚ ಪರಾಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಂ | ಸ ಸದ್ರೀಚೀಃ ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ ಆವಂ ವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ ||' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಗೋಪಾಂ=ಛಂದೋ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವರನ್ನು ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವ, ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಂ=ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೂತುಕೊಳ್ಳದೆ ಇರುವ, ಆ ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಂ=ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚಾರಿಯಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಯುವನ್ನೂ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯನ್ನೂ, ಅಪಶ್ಯಂ=ನೋಡಿದೆನು. ಸಃ=ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಸದ್ರೀಚೀಃ=ಋಜುಗಳಾದ ಪೂರ್ವಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ, ವಸಾನಃ=ಅವಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಃ=ಆತನೇ, ವಿಷೂಚೀಃ=ವಕ್ರಗಳಾದ ಆಗ್ನೇಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಅವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಈತನೇ) ಭುವನೇಷು ಅಂತಃ=ಸರ್ವಲೋಕಗಳೊಳಗೂ, ಆವಂವರ್ತಿ=ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಈ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಕಠಿಣವಾದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ತಾನೇ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಂತ್ರಭಾಗಗಳನ್ನನುವಾದ ಮಾಡಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತದೆ). "ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮಿತಿ" ಅಂದರೆ ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಏಷಃ=ಇವನು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನೂ, ಗೋಪಾಯತಿ=(ಪಾಪದಿಂದ)ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆ ಕಾರಣ, ಏಷಃ=ಛಂದೋನಿಯಾ ಮಕವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯು, ಗೋಪಾ ವೈ=ರಕ್ಷಕನೇ ಸಂ. 'ಅನಿಪದ್ಯಮಾನಮಿತಿ' ಅಂದರೆ ಏಷಃ=ವಾಯುವು ಆತನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯೂ ಕೂಡ, ಕದಾಚನ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಸಂವಿಶತಿ=ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಚ ಪರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಮಿತಿ' ಅಂದರೆ ಏಷಃ=ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಆ ಚ=ಚೆನ್ನಾಗಿ,

(ಪಂಚಭೂತಗಳ ಒಳಗೂ) ಪರಾ ಚ=ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದ ಹೊರಗೂ ಕೂಡ, ಪಥಿಭಿಃ=ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ, ಚರತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ಸ ಸದ್ರೀಚೀಃ ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ' ಇತಿ ಅಂದರೆ ಏಷ ಹಿ=ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಸದ್ರೀಚೀಃ=ಋಜುಗಳಾದ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷೂಚೀಃ=ವಕ್ರಗಳಾದ ಆಗ್ನೇಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಸ್ತೇ=ಆನಾಸಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ದಿಶ ಏವ=ದಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಇಮಾಃ=ಸದ್ರೀಚ್ಯಾದಿ ಪದವಾಚ್ಯಗಳು, 'ಆನ ರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತರಿತಿ' ಅಂದರೆ ಏಷ ಹಿ=ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ=ಸರ್ವ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆನರೀವರ್ತಿ=ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. (ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡೇ ಇರು ತ್ತಾರೆ.)

(ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಾಂತರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ ವಸು ಬಿಭರ್ಷಿ ಹಸ್ತಯೋರಷಾಹ್ಯಂ ಸಹಸ್ತನ್ವಿಶ್ರುತೋ ದಧೇ | ಆವೃತಾಸೋಽನತಾಸೋ ನಕರ್ತೃಭಿಶ್ಚನೂಷು ತೇ ಕ್ರತವ ಇಂದ್ರ ಭೂರಯಃ" || (ಸಮಗ್ರಮಂತ್ರಾರ್ಥವು). ಇಂದ್ರ=ಎಲೋ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ, ಅಪ್ರಕ್ಷಿತಂ=ನಾಶಶೂನ್ಯವಾದ, ವಸು=ದ್ರವ್ಯವನ್ನು, ಹಸ್ತಯೋಃ=ಕೈಗಳಲ್ಲಿ, ಬಿಭರ್ಷಿ=ಧರಿಸಿದ್ದಿ. ಅಷಾಹ್ಯಂ=ಸಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಸಹಃ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು, ತನ್ವಿ=ತನ್ನಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಶ್ರುತಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನೀನು, ದಧೇ=ಧರಿಸಿದ್ದಿ. ಕರ್ತೃಭಿಃ=ಧನ ವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವವರಿಂದ, ಅನತಾಸೋ ನ=ಸುವರ್ಣವನ್ನು ಹಾಕಿಡತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗಿಂತೆ, ಭೂರಯಃ=ಅಶರೀರಿತರಾದ, ಕ್ರತವಃ=ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದ ಜೀವರು, ತೇ=ನಿನ್ನ, ತನೂಷು=ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ, ಆವೃತಾಸಃ=ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಥ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ "ಛಾದಯಂತಿಹ ವಾ ಏನಂ ಛಂದಾಂಸಿ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿ, 'ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರ ವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ('ಸರ್ವಂಹೀದಂ ಪ್ರಾಣೇನಾನೃತಂ' ಎಂಬೀ ಮೇಲಿನ ಅರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಂತ್ರವು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಇತರ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತ ಉಪ ಯೋಗವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತೃತೀಯ ಪಾದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ). "ಆವೃ ತಾಸೋಽನತಾಸೋ ನ ಕರ್ತೃಭಿಃ"=ಎಂದು. (ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಉಕ್ತವಾಯಿತು.

ಹೀಗೆ ಸಮಾಖ್ಯಾ (ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಮ್ಮತಿನಚನವು) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ಸಮಾಖ್ಯೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ). ಪ್ರಾಣೇನ=ಹರಿವಾಯು ಗಳಿಂದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಚೇತನಾಚೇತನ ಸಮುದಾಯವು, ಆವೃತಂ=(ತಮ್ಮ ಶರೀರದ ಲ್ಲಿಯೇ) ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸೋಽಯಮಾಕಾಶಃ=ಆ ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯು, (ವಾಯುವೂ ಕೂಡಾ) ಬೃಹತ್ಯಾ=ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಪ್ರಾಣೇನ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ವಿಷ್ವಭುಃ=ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತತ್=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, (ಪೂರ್ವೋಕ್ತವೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವು) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಆಯಮಾಕಾಶಃ=ಬೃಹತ್ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ವಿಷ್ವಭುಃ ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾ ರವಾಗಿ, ಆ ಪಿಪೀಲಿಕಾಭ್ಯಃ=ಇರುವೆಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಿ, ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಬೃಹತ್ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹತೀಪ್ರಾಣಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ, ಆಮು ಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿನಿಂದಲೂ, (ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಾ) ಏಷ್ವಬಾಹಿನಿ=ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾವೆ. ಇತ್ಯೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ವಿದ್ಯುತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. || ೬ ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಸರ್ವವೇದಾತ್ಮಿಕಾ ಹಿ ವಾಕ್ | ತಂತಿ ರೂಪಾ ಜಗದ್ಬಂಧೇ ನಾಮ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಂ ಚ ಯತ್ || ವಿಸ್ತೃಕ್ಷತ್ರಿಯ

ವೈಶ್ಯಾದಿರೂಪಂ ಜಾಖಿಲಮೇವ ತು | ದಾನು (b) ತೇಸೈವ ಬಧ್ನಾತಿ
ಸಕಲಂ ಜಗದಚ್ಚುತಃ || ಸರ್ವೇ ಹಿ ನಾನುವಂತೋಽತ್ರ ಸರ್ವೇ ವೇದೋ
ದಿತಾ ಅಸಿ | ವೇದಾತ್ರಿಕ್ಯಾ ಯತೋ ವಾಚಾ ವಿಷ್ಣುರ್ವದತಿ ಸೋಽಖಿಲಂ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನಾರಾಯಣನದ್ದೇ ಸರ್ವವೇದರೂಪ
ವಾದ ಮಾತು ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಂಧಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಜ್ಜುರೂಪವಾಗಿಯಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ
ರುದ್ರಾದಿರೂಪವಾದುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದುದು, ಯಾವುದು ನಾನು
ಧೇಯವು ಇದೆಯೋ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅವಾಂತರ ರಜ್ಜುರೂಪವಾದುದು. || (b) ಆ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ
ನಾಶತೂಷ್ಠನಾದ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ
ಗಟ್ಟಲೆರೂ ನಾನುವುಳ್ಳವರೇ ಆಗಿದ್ದಾರಷ್ಟೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ
ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ವೇದರೂಪವಾದ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೋ, ಕಾರಣ ಸಮಸ್ತರೂ
ವೇದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಯ ಏತದ್ವಿಷ್ಣುವಾಚೈವ ಬದ್ಧಂ ನಾನುಖ್ಯದಾಮುಖಿಃ | ಜ್ಞಾತ್ವಾ
ಜಗದುಪಾಸ್ತೇ ತು ಯೋಗ್ಯಃ ಸಂಸ್ತದುಪಾಸನೇ || (b) ತಂ ಪ್ರತ್ಯೇವಾಖಿ
ಲಾನ್ಯೇವ ಭೂತಾನಿ ಸಹ ದೈವತೈಃ | ಬಲಿಂ ಹರಂತಿ ಪಂಚಾಥ ಭೂತಾ
ನ್ಯೇನಂ ವಹಂತಿ ಚ || (c) ಯೋಗ್ಯಶ್ಚಾಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾ ಯೋಗ್ಯೋ
ಬ್ರಹ್ಮಪದಸ್ಯ ಯಃ | ಭೂತಯುಕ್ತೇ ರಥೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ತಿವೃತಿ ಸುರಾರ್ಚಿತಃ ||
(d) ಮುಕ್ತಃ ಸಂಶ್ಚ ತದನ್ಯೇಪಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಾದ್ವಿಮುಕ್ತಿಗೈಃ | ಸ್ವಾ
ವರೈಃ ಸೇವೃತೈವ ಸ್ಯಾತ್ಕೃತ್ವಿಶ್ವದೇವ ಕ್ವಚಿತ್ಕುಚಿತ್ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೇದರೂಪವಾದ ಮಾತಿ
ನಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ನಾನುಗಳೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅವಾಂತರ ರಜ್ಜುಗಳಿಂದಲೂ, ಸಂಬಂಧವಾದುದು
ದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅಂತಹ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿ ಉಪಾಸನಾಮಾಡುತ್ತಾನೋ ||
(b) ಆತನನ್ನು ಕುಂತೇ (ಆತನಿಗೇನೇ) ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ
ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಥವಾ ಪಂಚಭೂತಾಭಿವಾನಿಗಳಾದ ವಿಘ್ನೇಶಾದಿಗಳು (ಅಶ್ವ
ರೂಪವಾಗಿ ರಥದಲ್ಲಿರುವ) ಇವನನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. || (c) ಚತುರ್ಮುಖಪದವಿಗೆ ಯಾರು
ಯೋಗ್ಯನೋ ಆತನೇ ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನು. ಅದುದರಿಂದ ಆತನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ
ಗರುಡಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಭೂತಾಭಿವಾನಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ (ಹೊರ
ಲ್ಪಟ್ಟ) ರಥದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. || (d) ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಇತರರಾದವರಿಗಾದರೂ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನ
ದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ತನ್ಮಿಂದ ಕಡಿಮೆಯವರಾದ ಕೆಲವರಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ ಆಗುವುದು. (ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಇತರರಾದ ಗರುಡಾದಿಗಳನ್ನು
ಅವರಿಂದ ಕಡಿಮೆಯವರಾದರು ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ).

ಭಾ|| (a) ತಥೈವ ವಾಯುನಾ ಬದ್ಧಂ ಜಗದೇತತ್ತತೋಽವರಂ | ಸುಪರ್ಣ
ಶೇಷಗಿರಿಶಶಕ್ರಸೂರ್ಯಾದ್ಯಮಂಜಸಾ || (b) ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಯೋಶ್ಚ
ಲೋನಾದೌ ಛಂದಾಂಸ್ಯೇವಾಶ್ರಿತಾನಿ ಚ | ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಮುಕ್ತವಾಯೋ
ಶ್ಚ ಲೋನಾದ್ಯಂ ತು ಚಿದಾತ್ಮಕಂ || (c) ಲೋನುಪ್ರಾಣಾದಿ ಭೇದಶ್ಚ

ನೈವ ಕಶ್ಚಿಜ್ಜಿದಾತ್ತನಿ | ಛನ್ನಶ್ಚಂದೋಭಿರೇವಂ ಸ ಕೇಶವಸ್ತೇನ ಚಾ
ಭಿಧಾ || ಛಂದಾಂಸೀತ್ಯೇವ ತೇಪಾಂ ಹಿ

ಅ || (a) ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುದೇವರಿಂದ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದ ಈ ಜಗತ್ತು ಚನ್ನಾಗಿ ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಬದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಗರುಡಾದಿಗಳಿಗೆ ವಾಯುದೇವರು ನಿಯಾಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. || (b) ಹರಿವಾಯುಗಳ ರೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಆಶ್ರಿತಗಳಾಗಿವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತನಾದ ವಾಯುವಿನ ರೋಮಾದಿಗಳು ಚಿತ್ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆಗಿವೆ. || (c) (ಕೇಶಗಳನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ನಖಾಗ್ರಪರ್ಯಂತವೂ) ಚಿತ್ಸ್ವರೂಪರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ರೋಮಸ್ಪಾಣಾದಿ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಭೇದವೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಅವಯವಿಯಿಂದಲೂ ಅಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಹರಿವಾಯುಗಳು ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (ಎಂಬುದು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ). ಇದರಿಂದಲೇ (ಆಚ್ಛಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೇ) ಅವುಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಂದೇ ಹೆಸರು ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ|| ಯ ಏವಂ ವಿದುಪಾಸಕಃ | ನಿವಾರಯಂತಿ ಪಾಪೇಭ್ಯಶ್ಚಂದಾಂಸಿ ಕಿಮು
ಕೇಶವಃ || ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ಭೃಗ್ವಾದ್ಯಾ ದೇವತಾಸ್ತಥಾ |
ಛಂದಸ್ಸು ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಗೋಪಾಯತ್ಯೇವ ತದ್ವಿದಃ ||

ಅ || ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆತನನ್ನು ಛಂದೋಽಭಿಮಾನಿಗಳು ಪಾಪಗಳಿಂದ ನಿವಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾಗ ಛಂದೋಽಭಿಮಾನಿಗಳೇ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನಾದ ಹರಿಯು (ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಂದು) ಕಿಮು = ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಈ ವಿದ್ಯೆಗಾದರೂ ಭೃಗುವೇ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವತೆಗಳು ಯೋಗ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯು ಛಂದೋಜ್ಞಾನಿಯಾದವರನ್ನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಮಂತ್ರೋಽಪ್ಯರ್ಥಮಿಮಂ ಪ್ರಾಹಾಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮಿತಿ ಸ್ತುಹ |
ಏಷ ಗೋಪಾ ಹಿ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಾಯುಸ್ಥಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || (b) ಛಂ
ದಸ್ಸು ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಾಯುರ್ವಾಯೌ ಚ ಸ ಜನಾರ್ದನಃ | ವಾಯುಶ್ಚ
ವಾಯುಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಕದಾಚಿನ್ನೈವ ತಿಸೃತಃ || (c) ವಾಯುರ್ಹಿ ನಿತ್ಯ
ಸಂಚಾರೀ ಸದಾ ಸರ್ವಪ್ರವೃತ್ತಿನಾನ್ | ಚೋದಿತಃ ಕೇಶವೇನೈವ
ತತ್ಸೇನಾಮಿತಶಕ್ತಿನಾ ||

ಅ || (a) 'ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಕೂಡ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನಾಗಿ ಸಕಲವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವನಷ್ಟೇ? (b) ವಾಯುವು ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನಿರುತ್ತಾನೆ. ವಾಯುದೇವರೂ ತದಂತರ್ಗತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಮ್ಮನಿರಲಾರರು. ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಇರುವರು. || (c) ವಾಯುದೇವರು ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅವಿಮಿತ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಕೇಶವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನ ವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೇ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಚರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಸಮಂತಾತ್ಪರಾಕ್ಷಾಪಿ ಪಂಚಭೂತೇಭ್ಯಃ ಈಶ್ವರಃ | ವಾಯು
ಸ್ತತ್ಕ್ರೋಧೋ ಹರಿಶ್ಚೈವ ಚರತ್ಯಮಿತಸೌರುಷಃ || (b) ಸಧೀಚೀನಾಸು ಪೂ
ರ್ವಾದಿದಿಕ್ಷೈತೌ ಚತಸ್ರಷ್ಟಪಿ | ನಿತ್ಯದಾ ನಸತಃ ಕೋಣದಿಕ್ಷುಸ್ಥಾಸು
ವಿಸೂಚಿಷು || ಅಂತಶ್ಚ ಸರ್ವಲೋಕೇಷು ಚರತೋ ಲೋಕಸಾಕ್ಷಿಣೌ |

ಅ || (a) ಬಹುಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರೂ ಅವರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯೂ ಕೂಡ
ಜನ್ಮಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಅಂದರೆ ಪಂಚಭೂತಗಳೊಳಗೂ ಪಂಚಭೂತಗಳಿಂದ ಹೊರಗೂ ನಿಯಾ
ಮಕರಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (b) ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಋಜುಗಳಾದ ಪೂರ್ವಾದಿನಾಲ್ಕು
ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ವಕ್ರಗಳಾದ ಆಗ್ನೇಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ನಿಖಿಲಲೋಕಗಳೊ
ಳಗೂ ಲೋಕಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಹಸ್ತಯೋರೇತಯೋರೇವ ನಿತ್ಯಾಕ್ಷೀಣಂ ವಸುಸ್ಥಿತಂ || ತದ್ಧೃ
ಸಹ್ಯಂ ಬಲಂ ವಾಯೋರನಂತಂ ಕಿಮು ತದ್ಧರೇಃ || ವಾಯೋರಾಧಾರಭೂ
ತಸ್ಯ (b) ತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಕ್ರತುನಾಮಕಾಃ | ಆವೃತಾಃ ಸರ್ವಜೀವಾ ಹಿ
ಯದೈವ ಕನಕಾವಟಾಃ || ಆಚ್ಛಾದ್ಯಂತೇ ವಿತ್ತವದ್ಭಿಸ್ತಾಭ್ಯಾಮೇವ ಚ
ಚೇತನಾಃ | ಆವೃತಾ ಮಹದಾದ್ಯಾಸ್ತು ದೇಹೇ ತಿಸೃಂತಿ ಚೈತಯೋಃ ||

ಅ || (a) ಹರಿವಾಯುಗಳ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಸಂಪತ್ತು ಇರು
ತ್ತದೆ. ಆ ಸಂಪತ್ತು ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾಗಿಯೂ ಅವಿನಾಶಿಯಾಗಿಯೂ ಆದ ಬಲವೇ, ಅದು
ವಾಯುದೇವರಿಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದ ಹರಿಗೆ ಅಂತಹ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೇನು. || (b) ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದ ಕ್ರತುವೆಂದು
ಹೆಸರುಳ್ಳ (ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದ) ಸಮಸ್ತ ಜೀವರೂ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಧನಿಕರಿಂದ ಸುವರ್ಣ
ವನ್ನು ಹಾಕಿದತಕ್ಕ ಗರ್ತ (ಗುಳಿ) ವಿಶೇಷಗಳು (ಕಲ್ಲುಹಲಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ) ಹೇಗೆ
ಮುಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದ ಜೀವರು ಮಹದಾದಿ ತತ್ತ್ವಾವೃತರಾಗಿ
ಈ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಶರರದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ವಬ್ಧಾಶ್ಚೈವ ಸರ್ವೇಷಿ ಜೀವಾ ಆಕಾಶ ಏವ ಚ | ಸ ವಾಯುಃ
ಪ್ರಕೃತಿಶ್ಚೈವ ವಿಷ್ವಬ್ಧೌ ಕೇಶವೇನ ಹಿ || (b) ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಣೈರಹತೀ
ತ್ಯೇವ ತಯೋರ್ನಾಮ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ | ವಾಯುಕೇಶವಯೋಃ ಪ್ರಾಣ
ನಾಮ ಸರ್ವಪ್ರಣಾಯನಾತ್ || (c) ವಿಶೇಷತೋ ಬೃಹತ್ಪ್ರಾಣೋ
ಭಗವಾಂಸ್ತತ್ರ ಕೇಶವಃ | ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ || ೬ ||

ಅ || (a) ಸಮಸ್ತ ಜೀವರೂ ಆಕಾಶವೂ ಕೂಡ ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದಲೇ ಧರಿ
ಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ವಾಯುವೂ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಕೂಡ ಕೇಶವನಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.
(b) ಪೂರ್ಣರಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ 'ಬೃಹತ್' ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುತ್ತದೆ.
ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ಪರಮಾತ್ಮ ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ 'ಪ್ರಾಣ'
ರೆಂಬ ಹೆಸರು. || (c) ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ
ನಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ 'ಪ್ರಾಣ' ನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೬ ||

ಮಂ || ಅಥಾಶೋ ನಿಭೂತಯೋಽಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ
 ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ವಾಸ್ಯಾನೋಷಧಯೋ ಚಾಯಂತೇಽಗ್ನಿರೇನಾ ಸ್ವಾದ
 ಯತೀದಮಾಹರತೇದಮಾಹರತೇತ್ಯೇವನೇತೌ ವಾಚಂ ಸಿತರಂ
 ಪರಿಚರತಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಯಾವದನು ಪೃಥಿವೀ ಯಾವದನ್ತಗ್ನಿ
 ಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ
 ಯಾವದೇತಯೋರ್ನ ಜೀರ್ಯತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ವಾಗ್ನೇಶ್ಚ ಯ ಏವ
 ಮೇತಾಂ ವಾಚೋ ನಿಭೂತಿಂ ನೇದ ಪ್ರಾಣೇನ ಸೃಷ್ಟ್ವಾನಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ
 ವಾಯುಶ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ವಾ ಅನುಚರಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮನುಶೃಣ್ವಂತಿ ವಾ
 ಯುರಸ್ಮೈ ಪುಣ್ಯಂ ಗಂಧಮಾವಹತ್ಯೇವನೇತೌ ಪ್ರಾಣಂ ಸಿತರಂ
 ಪರಿಚರಂತೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಯಾವದನ್ತಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಾ
 ವದನು ವಾಯುಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋ
 ಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾವದೇತಯೋರ್ನ ಜೀರ್ಯತೇಽಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ
 ಚ ವಾಯೋಶ್ಚ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ನಿಭೂತಿಂ ನೇದ
 ಚಕ್ಷುಷಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದ್ಯೌಶ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ದ್ಯೌರ್ಹಾಸ್ಮೈರ್ವೃಷ್ಟಿಮನ್ನಾದ್ಯಂ
 ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಯಾದಿತ್ಯೋಽಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕಾಶಂ ಕರೋತ್ಯೇವ
 ನೇತೌ ಚಕ್ಷುಃ ಸಿತರಂ ಪರಿಚರತೋ ದ್ಯೌಶ್ವಾದಿತ್ಯಶ್ಚ ಯಾವದನು
 ದ್ಯೌರ್ಹಾವದನ್ತಾದಿತ್ಯಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯ
 ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾವದೇತಯೋರ್ನ ಜೀರ್ಯತೇ
 ದಿವಶ್ವಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಚಕ್ಷುಷೋ ನಿಭೂತಿಂ ನೇದ
 ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ ದಿಗ್ಭ್ಯೋ ಹೈನಮಾ
 ಯಂತೀಽ ೩ ದಿಗ್ಭ್ಯೋ ನಿಶ್ಯಣೋತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ಅಸ್ಮೈ ಪೂರ್ವ
 ಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾನ್ವಿಚಿನೋತಿ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ಏವಮೇತೇ
 ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಿತರಂ ಪರಿಚರಂತಿ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ ಯಾವದನು
 ದಿಶೋ ಯಾವದನು ಚಂದ್ರಮಾಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ ಲೋಕೋ ಭವತಿ
 ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾವದೇತೇಷಾಂ ನ ಜೀ
 ರ್ಯತೇ ದಿಶಾಂ ಚ ಚಂದ್ರಮಸಶ್ಚ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ
 ನಿಭೂತಿಂ ನೇದ ಮನಸಾ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅಪಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚಾಪೋ ಹಾಸ್ಮೈ
 ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಸನ್ನಮಂತೇ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ ವರುಣೋಽಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಂ
 ಧರ್ಮೇಣ ದಾಧಾರೈವಮೇತೇ ಮನಃ ಸಿತರಂ ಪರಿಚರಂತ್ಯಾಪಶ್ಚ
 ವರುಣಶ್ಚ ಯಾವದನ್ತಾಪೋ ಯಾವದನು ವರುಣಸ್ತಾವಾನಸ್ಯ
 ಲೋಕೋ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯ ತಾವಲ್ಲೋಕೋ ಜೀರ್ಯತೇ ಯಾವದೇ
 ತೇಷಾಂ ನ ಜೀರ್ಯತೇಽಪಾಂ ಚ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ಯ ಏವಮೇತಾಂ
 ಮನಸೋ ನಿಭೂತಿಂ ನೇದ || ೭ ||

ಅ || ಅಥ=ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಮಹಾ ಫಲವಿರುವುದರಿಂದ, ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಯ, ವಿಭೂತಯಃ=ಅಂಗಮಹಿಮೆಗಳು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ತಸ್ಯ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ನಾಚಾ=ಮಾತಿನಿಂದ, ಪ್ರಥಿವೀ ಚ=ಪ್ರಥಿವಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಶ್ಚ=ಅಗ್ನಿಯೂ ಕೂಡ, ಸೃಷ್ಟಾ=ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅಸ್ಯಾಂ=ಈ ಪ್ರಥಿವಿಯಲ್ಲಿ, ಓಷಧಯಃ=ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳು, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಹರಿಯ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ) ಅಗ್ನಿಃ=ಬೆಂಕಿಯು, ಏನಾಃ=ಇವುಗಳನ್ನು, ಸ್ವಾದಯತಿ=ಪಾಕದಿಂದ ರುಚಿಕರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಂ=ಬೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಅಕ್ಕಿನೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು, ಆಹರತ=ತಂದುಕೊಡಿರಿ, ಇದಂ=ಈ ಶಾಖಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಆಹರತ=ತಂದುಕೊಡಿರಿ. (ಎಂದು ಜನರಿಗೆ ಹೇಳಿ ಅವರಿಂದ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ರುಚಿಕರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ) ಏನಂ=ಹೀಗೆ, ಏತೌ=ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು, ಪಿತರಂ=ಪಿತೃರೂಪವಾದ, ವಾಚಂ=ಮಾತನ್ನು, ಪಂಚರತಃ=ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ. (ಅಂತೂ ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಮುಖದಿಂದ ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಸರ್ವರ ಮುಖದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಮುಖಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ) ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏನಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಾಚಃ=ವಿಷ್ಣು ಮುಖಕ್ಕೆ, ಏತಾಂ=ಈ (ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವಿಕೆ, ಅವರಿಂದ ಸೇವಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಎಂಬ ರೂಪವಾದ) ವಿಭೂತಿಂ=ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಸ್ಯ=ಈತನಿಗೆ, ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಿವೀ=ಭೂಮಿಯು, ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟು ದೇಶದಲ್ಲಿ. ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿಯು, (ಇರುತ್ತವೋ) ಅನು=ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ, ತಾನಾನ್=ಅಷ್ಟದೇಶವೂ, ಲೋಕಃ=ಅವಾಸಸ್ಥಾನವು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟುಕಾಲಪರ್ಯಂತ, ಮುಕ್ತಯೋಃ=ಮುಕ್ತರಾದ, ಪೃಥಿವ್ಯಾಶ್ಚ ಅಗ್ನೇಶ್ಚ=ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳ, ಲೋಕಃ=ಲೋಕವು, ನ ಜೀರ್ಯತೇ=ಜೀರ್ಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತಾವತ್=ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಪರ್ಯಂತ, ಅಸ್ಯ=ಈತನ, ಲೋಕಃ=ಲೋಕವು, ನ ಜೀರ್ಯತೇ=ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳಂತೆಯೇ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ವೈಕುಂಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಫಲವು ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿ ಪದಯೋಗ್ಯರಾದ ಜೀವರಿಗೇನೇ, ಇತರಿಗೆ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಂಚಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು). ಪ್ರಾಣೇನ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಾಣವೂ, ತನ್ನಿಯಾಮಕಭಗವತ್ಪ್ರಾಣನಾಯುಷೂ ಇವುಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ=ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು, ವಾಯುಶ್ಚ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ, ಸೃಷ್ಟಾ=ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ವಾ ಅನು=ಭೂತಾಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗಣಪತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ, (ಆತನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ) ಚರಂತಿ=(ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರವೇ ತೀರ್ಥಕ್ಷೇತ್ರಾದಿಗಳ) ಸಂಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಅನುಶೃಣಂತಿ=(ಶ್ರೀಹರಿಯ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು) ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಿಘ್ನೇಶನು, ಸ್ವಜನಕರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತಿಜನಕವಾದ, ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾದಿರೂಪವಾದ, ಪ್ರಾಣವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೂ ಆ ಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಜಗತ್ಸರ್ಜನಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಿವಿಗೆ ಶ್ರವಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಇನೆರಡೂ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಸೇವಾರೂಪವಾದುದು). ವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು, ಅಸ್ಮೈ=ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಪುಣ್ಯಂ ಗಂಧಂ=ಪರಿಮಳಗಂಧವನ್ನು, ಆವಹತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಏನಂ=ಹೀಗೆ, ಏತೌ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಾಯುಶ್ಚ=ವಿಘ್ನೇಶಪ್ರಾಣರು, ಪಿತರಂ ಪ್ರಾಣಂ ಪಂಚರತಃ,

ಯಾವತ್ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ, ಯಾವತ್ ವಾಯುಃ, ಅನು ತಾವಾನ್ ಲೋಕಃ ಅಸ್ಯ ಭವತಿ, ಯಾವತ್ ಏತಯೋಃ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಚ ವಾಯೋಶ್ಚ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ, ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಭೂತಿಂ ವೇದ ತಾವತ್ ಅಸ್ಯ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ, (ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥ. ಚಕ್ಷುಷಾ=ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ದ್ಯೌಃ=ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿ ಯಾದ ದೇವತೆಯು, ಆದಿತ್ಯಶ್ಚ=ಸೂರ್ಯನೂ ಕೂಡ, ಸೃಷ್ಟಾ=ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟರು. ದ್ಯೌಃ ಹ=ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ದೇವತೆಯಾದರೂ, ಅಸ್ಮೈ=ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ವೃಷ್ಟಿಂ=ಮಳೆಯನ್ನು (ಅದರಿಂದ) ಅನ್ನಾ ದ್ಯಂ=ಅನ್ನವೇ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, (ನೀರು, ಸಂಪತ್ತು, ತುಲಸಿ, ಗಂಧ, ಪುಷ್ಪವೇ ಮೊದಲಾದ ಪೂಜಾಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು) ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿ ತ್ಯನು, ಅಸ್ಮೈ=ಹರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯಾಗುವ ಕರ್ಮವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕಾಶಂ=ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು, ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಏವಂ ಏತೌ ದ್ಯೌಃ ಚ ಆದಿತ್ಯಶ್ಚ ಪಿತರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಪರಿಚರತಃ, ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಚಕ್ಷುಷಃ ವಿಭೂ ತಿಂ ವೇದ, ಯಾವತ್ ದ್ಯೌಃ, ಯಾವತ್ ಆದಿತ್ಯಃ, ಅನು ತಾವಾನ್ ಲೋಕಃ ಅಸ್ಯ ಭವತಿ, ಯಾವತ್ ಏತಯೋಃ ದಿವಶ್ಚ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ ತಾವತ್ ಅಸ್ಯ ನ ಜೀರ್ಯತೇ, (ಅರ್ಥ ಪೂರ್ವದಂತೆ) ಶ್ರೋತ್ರೇಣ=ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ದಿಶಶ್ಚ=ದಿಗಭಿಮಾ ನಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು, ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ=ಚಂದ್ರನೂ ಕೂಡಾ, ಸೃಷ್ಟಾ=ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟವು. (ವೀಣಾ, ವೇಣು, ಮೃದಂಗ, ಮುರಜಾದಿಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ) ದಿಗ್ಭ್ಯೋಹ=ದಿಕ್ಕುಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದಲೇ, ಏನಂ=ಜೀವರ ಶ್ರೋತ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯನ್ನು, ಆಯಂತಿ=ಸಮೀಪಿಸು ತವೆ. (ಅಂದರೆ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳು ಶುಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತಮ್ಮಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಿತಗಳಾದ ಸ್ವಾಚ್ಯಾದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದಲೇ ತಂದು ಜೀವ ಶ್ರೋತ್ರಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದ ಹರಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿ ಸುತ್ತಾರೆ. ದಿಗ್ಭ್ಯಃ=ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ (ಅವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜೀವನು) ವಿಶ್ವಣೋತಿ=ಆ ಶಬ್ದಾದಿಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೋ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಜೀವರ ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಜೀವರಿಗುಂಟಾಗುವ ವೀಣಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಶ್ರವಣ ಸುಖವನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾರಣ, ಎಲ್ಲವೂ ಹರಿಯ ಸೇವಾರೂಪವೇ ಆಗುವುದು). ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ=ಚಂದ್ರನಾದರೂ, ಅಸ್ಮೈ ಪುಣ್ಯಾಯ, ಕರ್ಮಣೇ=ಈ ಹರಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಜೀವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದ ಕ್ಕೋಸ್ಕರ, (ತನ್ನ ಷೋಡಶ ಕಲೆಗಳ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳಿಂದ) ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾನ್=ಶುಕ್ಲ ಪಕ್ಷ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳನ್ನು, ವಿಚಿನೋತಿ=ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ಚಂದ್ರನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾಡಿದರೇನೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ದೇವಸಿತ್ರಧಿಷ್ಠಾನ ಭೇದದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸಲ್ಲುಡುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏವಂ ಏತೇ ದಿಶಶ್ಚ ಚಂದ್ರಮಾಶ್ಚ ಪಿತರಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಪರಿಚ ರಂತಿ, ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ವಿಭೂತಿಂ ವೇದ, ಯಾವತ್ ದಿಶಃ, ಯಾವತ್ ಚಂದ್ರ ಮಾಃಅನು ತಾವಾನ್ ಲೋಕಃ ಅಸ್ಯ ಭವತಿ; ಯಾವತ್ ಏತೇಷಾಂ ದಿಶಾಂ ಚ ಚಂದ್ರಮಸಶ್ಚ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ ತಾವತ್ ಅಸ್ಯ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ; (ಅರ್ಥಪೂರ್ವದಂತೆ). ಮನಸಾ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಆವಶ್ಚ=ಅಬಿಭವಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ವರುಣಶ್ಚ=ವರುಣನೂ, ಕೂಡ, ಸೃಷ್ಟಾಃ=ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟವು. ಅಸ್ಮೈ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ=ಈ ಹರಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ

ಜೀವರಿಗೆ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಆಪಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಶ್ರದ್ಧಾಂ=ಶ್ರದ್ಧಾಸವನ್ನು, ಸನ್ಮನುಂತೇ=ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ವರುಣಃ=ವರುಣನು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಯ ಸ್ತ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರ, ಧರ್ಮೇಣ=ತಟಾಕಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣರೂಪಕರ್ಮದಿಂದ, (ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾಸವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ್ದರಿಂದ) ಪ್ರಜಾಂ=ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು, ದಾಧಾರ=ಧರಿಸಿದನು. (ಅಂತೂ ಶ್ರದ್ಧಾಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ತಟಾಕಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣರೂಪವಾದ ಪುಣ್ಯವುಳ್ಳವರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು). (ಆಥವಾ) ವರುಣಃ=ವರುಣನು, ಅಸ್ಮೈ=ಹರಿಯನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ, ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ=ತಟಾಕ ನಿರ್ಮಾಣರೂಪ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜೀವರಿಗೆ, ಶ್ರದ್ಧಾಂ=ಶ್ರದ್ಧಾಸವನ್ನು, ಸನ್ಮನುಂತೇ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಏವಂ ಆಪಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ ಸಿತರಂ ಮನಃ ಪರಿಚರಂತಿ, ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಮನಸಃ ನಿಭೂತಿಂ ವೇದ ಯಾವತ್ ಆಪಃ, ಯಾವತ್ ವರುಣಃ, ಅನು ತಾವಾನ್ ಲೋಕಃ ಅಸ್ಯ ಭವತಿ, ಯಾವತ್ ಏತೇಷಾಂ ಅಪಾಂ ಚ ವರುಣಸ್ಯ ಚ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ ತಾವತ್ ಅಸ್ಯ ಲೋಕಃ ನ ಜೀರ್ಯತೇ. || ೭ ||

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯ ವಿಪ್ಲೋರಂಗಾನಾಮಥ ವೈಭವಂ | ಉಚ್ಯತೇ ತಸ್ಯ ವಾಚಾ ಹಿ ಸೃಷ್ಟವಗ್ನಿಃ ಕ್ಷಿತಿತ್ತಥಾ || (b) ಶುಶ್ರೂಷಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯ ಪೃಥ್ವೀ ಜನಯತ್ಯೋಷಧೀಃ ಪ್ರಭೋಃ | ತಾಃ ಪಚತ್ಯಗ್ನಿರುದ್ಯುಕ್ತ ಆಹೃತಾ ಆಹೃತಾಃ ಪುನಃ || ಆಹರೇತಿ ವಚೋಽಸ್ಯಾಪಿ ಶೃಣ್ವಂತೈವ ಮಹರ್ಷಯಃ ||

ಅ || (a) ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅವಯವಗಳ ಮಹಿಮೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಹರಿಯ ವಾಗಿದ್ರಿಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೂ ಹಾಗೆ ಪೃಥ್ವಿಯೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು, ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (b) ಅಂತಹ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸೇವೆಗೋಸ್ಕರ ಭೂಮಿಯು ವ್ರೀಹಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯು (ಭಕ್ತ್ಯಂತಿಶಯದಿಂದ) ಸನ್ನದ್ಧವಾಗಿಯೇ (ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೇ) ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಓಷಧಿಗಳನ್ನು ಪಾಕದಿಂದ ರುಚಿಕರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಬೇಯಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಕ್ಕಿ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿರಿ, ಎಂಬೀ ಅಗ್ನಿಯ ಮಾತನ್ನು ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಮುಖಜತ್ವಾತ್ತಯೋರ್ವಿಪ್ಲೋರ್ಮುಖಂ ಜನಕಮಿವ್ಯತೇ | ಆಸ್ಯ ಭೋಗ್ಯಂ ತತೋ ವಿಪ್ಲೋರನ್ನಂ ತೌ ಕುರುತಃ ಸದಾ || (b) ಸರ್ವೈರ್ಯದ್ಭುಜ್ಯತೇ ಚಾನ್ನಂ ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ | ತದ್ಭುಂಕ್ತೇಽತಸ್ತದರ್ಥಂ ಹಿ ತಾನನ್ನಂ ಕುರುತಸ್ಸದಾ || (c) ವಿಪ್ಲೋರ್ವಾಗ್ನಿಭವಂ ವೇದ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ಚ ಸರ್ವದಾ | ಯೋಗ್ಯಃ ಸಂಸ್ತದುಪಾಸಾಯಾಃ ಸ ಭೂಮ್ಯಗ್ನಿಸಮನ್ವಿತಃ || (d) ಸಮಂ ತಯೋರ್ವ್ಯಾಪ್ತಿನಾಂಶ್ಚ ತದ್ವನ್ಮುಕ್ತಶ್ಚ ನಿಶ್ಯದಾ | ಅನಪ್ಪಲೋಕೋ ವಸತಿ ಸಮೀಪೇ ಕೇಶವಸ್ಯ ಚ ||

ಅ || (a) ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ವದನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅವರಿಗೆ ಮುಖವು ಜನಕನೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಹರಿಯು ಉತ್ಪಾದಕನಾದುದರಿಂದ) ಅಗ್ನಿಪೃಥಿವಿಗಳು ಮುಖದಿಂದ ಭೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || (b) ಯಾವ ಅನ್ನವು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಭೋಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಂತಹ ಅನ್ನವನ್ನು

ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭೋಗಿಸುವ ಕಾರಣ ಆತನ ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರ ಅಗ್ನಿಪೃಥಿವಿಗಳು ಅನ್ನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || (c) ಯಾವ ನಿರ್ದುಷ್ಟನಾದ (ಯೋಗ್ಯ) ಅಧಿಕಾರಿಯು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮುಖದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸರ್ವದಾ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಸದಧಿಕಾರಿಯು ಮುಕ್ತರಾದಭೂಮ್ಯಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನೂ, || (d) ಆ ಭೂಮ್ಯಗ್ನಿಗಳ ಸಮವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ (ಎಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮ್ಯಗ್ನಿಗಳು ಇರುತ್ತಾರೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನೂ) ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಗಳಂತೆ ಮುಕ್ತನೂ ಆಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ) ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಲೋಕವುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಪುನರಾವರ್ತಿತೂನ್ಯನಾಗಿ) ಆವಾಸಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾ ಉಪಾಸಾಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಪದಸ್ಯ ಯೇ | ಯೋಗ್ಯಾ ಸ್ತೇ ವೈಮುಖ್ಯತಯಾ ತದನ್ಯೇ ಯತ್ರ ತೌ ಸ್ಥಿತೌ || ತತ್ರ ಚರ್ತುಂ ಸಮರ್ಥಾಃ ಸ್ಯುರ್ಮುಕ್ತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಯದೃಚ್ಛಯಾ | ಕಾದಾಚಿತ್ಕೋಪಾಸನೇ ತು ತಾವತ್ಯೇಷಾಂ ಚ ಯೋಗ್ಯತಾ ||

ಅ || ಯಾರು ಪೃಥಿವ್ಯಗ್ನಿಪದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರೋ ಅವರೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರು. ಅವರಿಂದ ಇತರರಾದವರು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಹರಿಚೈಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮ್ಯಗ್ನಿಗಳಿರುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಸಂಚರಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರು. ಇವರಿಗಾದರೂ ಅಷ್ಟೇ ಉಪಾಸನಾ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರುವುದು.

ಭಾ|| (a) ವೇದನಂ ಹ್ಯಾಪರೋಕ್ಷೈಣ ಮುಖ್ಯಂ ಭವತಿ ನಾನ್ಯಥಾ | ಏಕದೇಶವಿದೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋಽಖಿಲಾಃ || ಅಪರೋಕ್ಷೈಃ ಭವೇದ್ಯಸ್ಮಾ (b) ಸ್ನೇಹೋಪಾಸಾಮೃತೇ ಕ್ವಚಿತ್ | ತಸ್ಮಾದುಪಾಸಾರ್ಪೂರ್ವಂ ತು ಯೋಪರೋಕ್ಷಂ ಪ್ರಸಶ್ಯತಿ || ಸ ಏವ ವೇದ (c) ನಾನ್ಯಸ್ತು ಯೋಗ್ಯಜ್ಞಿವಾಪರೋಕ್ಷದೃಕ್ | ತಸ್ಮಾದ್ಯೋಗ್ಯಸ್ಯೋಕ್ತಫಲಮನ್ಯೇಷಾಂ ಕಿಂಚಿದೇವ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಲ್ಲಾಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಿಳಿದಿರುವರೋ, ಆ ಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ (ವಿದ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು) ಆಗುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು) ಆಗಲಾರದು. || (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಹೊರತು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಲಾರದೋ, ಆದುದರಿಂದ ಯಾವಾತನು ಉಪಾಸನಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ನೋಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನೇ ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕವನು. (ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) || (c) ಚ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯೇ (ಉಪಾಸನಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಇತರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೇನೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಪೂರ್ಣ ಫಲವು. ಇತರರಿಗೆ (ಅಂದರೆ ಕೆಲವು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡತಕ್ಕವರಿಗೆ) ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಸರಿ.

ತಾ || 'ಖಂಡಸ್ಮೃತಿರ್ಧಾರಣಾಸ್ಯಾಽಖಂಡಾ ಧ್ಯಾನಮುಚ್ಯತೇ || ಅಸ್ರಯತ್ನಾತ್ಸಮಾಧಿಸ್ತು ದರ್ಶನಂ ಚರಯಾಽನಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಸಮಾಧಿಯಿಂದ ಅವರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಖಂಡಸ್ಮೃತಿರೂಪವಾದ ಕದಾಚಿತ್ ಮಾಡತಕ್ಕ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅವರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಕಾರಣ ಅವರಿಗೆ ಆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಂಚಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ||

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಾಣಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ವಾಯ್ವಾದ್ಯಾಃ ಏವಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ | ಬ್ರಹ್ಮ ಶೇಷಸುಪರ್ಣೇಂದ್ರಶಿವಾದ್ಯಾಃ ಆಪ ಈರಿತಾಃ || (b) ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಮುನಸಾ ಜಾತಾಃ ಸರ್ವೇ ಚಾಬಭಿಮಾನಿನಃ | ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಸ್ತತೋ ಹ್ಯಾಪೋ ವರುಣಶ್ಚ ಮನೋಭವಃ || (c) ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಪೂರ್ತಪುಣ್ಯೇಷು ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪ ಮನೋಽಧಿಪಃ |

ಅ || (a) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಂದ ವಾಯುವೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಚತುರ್ಮುಖ, ಶೇಷ, ಗರುಡ, ದೇವೇಂದ್ರ, ರುದ್ರ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. || (b) ಆ ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದಲೇ ಜಲಗಳು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ವರುಣನೂ ಕೂಡ (ಶ್ರೀಹರಿಯ) ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು || (c) ಆತನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತಟಾಕಾದಿ ನಿರ್ಮಾಣರೂಪ ಪುಣ್ಯವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು. (ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸರೋವರವೇ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.)

ಭಾ|| (a) ಏವಂ ಹಿ ಸರ್ವದೇವಾ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಂಗೆಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಜ್ಞಿರೇ | ಸ್ವೋತ್ಪತ್ತ್ಯಂಗಂ ಚ ತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶುಶ್ರೂಪಂ ತೇ ವೃಥಾಕ್ಷೃಧಕ್ || (b) ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಷಯಧರ್ಮೇಷು ಜ್ಞಾನಾದಿಷು ಚತುರ್ಮುಖಃ | ಶ್ರದ್ಧಾಂ ದದಾತಿ ಭೂತಾನಾಂ ವೈದಿಕಶ್ರವಣೇ ವಿಪಃ || (c) ತಾಂತ್ರಿಕೇ ಶೇಷರುದ್ರಾ ಚ ಶಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಣಿ | ವಾಯುರ್ಗಂಧವಹಶ್ಚಾಸ್ಯ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನ ಪ್ರದಸ್ತಥಾ || ಭೂತಾನಾಂ ತಸ್ಯ ವಿಷಯೇ (d) ತ್ವಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ಕರ್ಮಣಃ | ತದೀಯಸ್ಯೈವ ಭೋಗಾರ್ಥಂ ಜೀವಾನಾಂ ಶ್ರುತಿಚಾರದಂ || (e) ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಚ ವಿಘ್ನೇಶಃ ಸೂರ್ಯಸ್ತತ್ಕರ್ಮಸಿದ್ಧಯೇ | ಭೂತಾನಾಂ ಜ್ಯೋತಿಷೋ ದಾತಾ ದ್ಯೌರಪ್ಯನ್ನಾದ್ಯದಾಯಿನೀ || ೭ ||

ಅ || (a) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅವಯವಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟುವವರಾದರು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣೇ ಭೂತವಾದ ಅಂಗವನ್ನು (ತಮಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಅಂಗವನ್ನು) ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. || (b) ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹರಿವಿಷಯಕಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಕೊಡು

ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಗರುಡನು ವೇದಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೇಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, (c) ಶೇಷರುದ್ರರು ಸಿದ್ಧಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವೇಂದ್ರನು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಭೂತವಾಯುವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಫ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ (ಮೂಗಿಗೆ) ಶುಭಗಂಧವನ್ನೇ ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವನು. || (d) ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಯು ಹರಿಂಬಂಧಿಯಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಕರ್ಮವು ಜೀವರಿಗೆ ಸುಖಭೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ವೇದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಅಥವಾ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಕಥಾದಿ ಶ್ರವಣವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವನು. || (e) ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿಯು ಗಣಪತಿಯು. ಸೂರ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೂ ಕೂಡ ಅನ್ನವೃಷ್ಟಿಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ||೨||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯಿಂದ ಸದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ತಾನು ಸರ್ವಜ್ಞಳಾದಾಗ್ಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪರರ ಸಂತಯವನ್ನು ತಾನೇ ಆಶಂಕಿಸಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.

ಮಂ || ಆಪಾಃ ೩ ಇತ್ಯಾಪ ಇತಿ ತದಿದಮಾಪ ಏವೇದಂ ವೈ ಮೂಲಮದ ಸ್ತೂಲಮಯಂ ಪಿತ್ಯೇತೇ ಪುತ್ರಾ ಯತ್ರ ಹ ಕ್ವಚಿ ಪುತ್ರಸ್ಯ ತಪ್ತಿತು ಯತ್ರ ನಾ ಪಿತುಸ್ತದ್ವಾ ಪುತ್ರಸ್ಯೇತತ್ಪದುತ್ತಂ ಭವತ್ಯೇತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈತದ್ವಿದ್ವಾನಾಹ ಮಹಿದಾಸ ಏತರೇಯ ಆಹಂ ಮಾಂ ದೇವೇ ಭ್ಯೋ ವೇದ ಓಮದ್ವೇನಾಸ್ತೇದೇತಃ ಪ್ರದಾನಾಹ್ಯೇತ ಇತಃ ಸಂ ಭೃತಾ ಇತಿ ಸ ಏಷ ಗಿರಿಶ್ಚಕ್ಷುಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ನಾಕ್ಪಾಣಸ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿರಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಗಿರಿತಿ ಹ ವೈ ದ್ವಿಷಂತಂ ಪಾಪಾನಂ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಂ ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ನಪ್ಪಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ಸ ಏಷೋನುಃ ಸ ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ ಸ ಏಷ ಭೂತಿಶ್ಚಾಭೂತಿಶ್ಚ ತಂ ಭೂತಿರಿತಿ ದೇವಾ ಉಪಾಸಾಂಚಕ್ರಿರೇ ತೇ ಬಭೂವುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಾ ವ್ಯೇತರ್ಹಿ ಸುಪೋ ಭೂರ್ಭೂರಿತ್ಯೇವ ಪ್ರಶ್ನಸಿತ್ಯಭೂತಿರಿತ್ಯಸುರಾಸ್ತೇ ಹ ಪರಾಬಭೂವುರ್ಭವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ನಪ್ಪಾ ಭ್ರಾತೃ ವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ಸ ಏಷ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚೈವಾನ್ಮತಂ ಚ ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾಪಾಜ್ ಪ್ರಾಜೇತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತ ಇತ್ಯಪಾ ನೇನ ಹ್ಯಯಂ ಯತಃ ಪ್ರಾಣೋ ನ ಪರಾಜ್ ಭವತ್ಯನುತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇ ನಾಸಯೋನಿರಿತ್ಯೇತೇನ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಯೋನಿ ಮರ್ತ್ಯಾಽನಿ ಹೀಮಾನಿ ಶರೀರಾಣೀ ೩ ಅಮೃತ್ಯೇಷಾ ದೇವತಾ ತಾ ಶಶ್ವಂತಾ ವಿಷೂಚೀನಾ ವಿಯಂತಾ ನೃನ್ಯಂ ಚಿಕೃರ್ನ್ಯ ನಿಚಿಕೃರನ್ಯ ಮಿತಿ ನಿಚಿನ್ವಂತಿ ಹೈವೇಮಾನಿ ಶರೀರಾಣೀ ೩ ಅಮೃತ್ಯೇವೈಷಾ

ದೇವತಾಃ ನೃತೋ ಹ ನಾ ಅಮುಷ್ಠಿಂ ಲ್ಲೋಕೇ ಸಂಭವತ್ಯನ್ಯತಃ
ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ೮ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೧ ||

ಅ || ಆಪಾಃ ೩ ಇತಿ=ಆಪಃ ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು, (ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವರುಣನೂ ಜಲ
ಗಳೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು ಎಂದೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ “ಅಪ್” ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.
ಅಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ನಿಮಿತ್ತವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ “ಆಪಃ”
ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.)
ಆಪ ಇತಿ=ಆಪಃ ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು, (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮಹಿ
ದಾಸನು ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟನು.) ಇದಂ=ಈ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಯಾವುದದೆಯೋ,
ತತ್=ಅದು, ಆಪ ಏವ=ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.
ಇದಂ ವೈ=ಅಪ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ, ಮೂಲಂ=(ನಿಖಿಲ ಜಗತ್ತಿಗೂ) ಕಾರಣವು.
ಅದಃ=ಆ ಮಹಿದಾಸನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಜಗತ್ತು, ತೂಲಂ=ಕಾರ್ಯರೂಪವು.
ಅಯಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪಿತಾ=ತಂದೆಯು, ಏತೇ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು, ಪುತ್ರಾಃ=
ಮಕ್ಕಳುಗಳು; ಪುತ್ರಸ್ಯ=ಮಗನಿಗೆ, ಯತ್ರ ಕೃಚ=ಯಾವುದೊಂದು ನಾಮಧೇಯವಿದೆಯೋ,
ತತ್=ಅದು, ಪಿತುರ್ಹ=ತಂದೆಗೂ (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಪಿತುರ್ವಾ=ತಂದೆಗೆ, ಯತ್ರ=ಯಾವ
ನಾಮಧೇಯವಿದೆಯೋ, ತತ್=ಅದು, ಪುತ್ರಸ್ಯ ವಾ=ಮಗನಿಗೂ (ಆಗುತ್ತದೆ.) ಇತಿ=
ಅದುದರಿಂದ, (ಎಲೋ ಪ್ರಿಯಳೇ) ಏತತ್=ನಿನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವು, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ
ದ್ದಾಗಿ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. * (ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ “ಆಪಃ” ಎಂಬೀ ಹೆಸರು
ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಏತತ್=ಇದನ್ನು, (ಶ್ರೀಹರಿಯ ನಾಮಧೇ
ಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣವನ್ನು) ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದ, ಐತರೇಯಃ=
ಇತರಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ, ಮಹಿದಾಸಃ=ಮಹಿದಾಸನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಏತತ್=
ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ವಚನವನ್ನು, ಆಹ=ಲಕ್ಷ್ಮೀಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. ಹ ಸ್ಮ ವಾ=
ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿಷಯವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅಹಂ=ನಾನು, ಆ ದೇವೇಭ್ಯಃ=ದೇವತೆಗಳ
ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಉ=ಮತ್ತು, ಆ ಮತ್=ನನ್ನ
ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ದೇವಾನ್=ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. (ಅಂತೂ ನಾನು ಎಲ್ಲಾ

* ಮಗನಿಗೆ ಯಾವ ಧನ, ಹೆಸರು ಮೊದಲಾದುವುಗಳವೆಯೋ ಅವು ತಂದೆಗೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಪಿತಾ
ಮಹಾದಿಗಳಿಗೂ ಪಿತೃಗಳೆಂದೇನೇ ಲೋಕ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ. ಮಕ್ಕಳು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಧನಾದಿ
ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಧನಾದಿಗಳು ನನ್ನದೆಂದು ತಂದೆಯವರಿಗೂ ಅಬಾಧಿತ ಪ್ರತೀತಿ (ವ್ಯವಹಾರ) ಯಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ
ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ತಂದೆಯ ನಾಮಾದಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಯದುಗಳು, ರಘುಗಳು, ಕುರುಗಳು. ಇತ್ಯಾದಿ
ವ್ಯವಹಾರವು ವಂತೀಯರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ! ಅಲ್ಲದೆ ಮಕ್ಕಳು ಪಿತೃಧನಾದಿಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿಕೊಂಡಿ
ಕುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಕ್ಕಳಾದುದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿದ್ದ ‘ಅಪಃ’ ಎಂಬೀ ನಾಮ
ಧೇಯವು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಶ್ವಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ನನಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ “ಅಹಂ ವೇದ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಮತ್ತು ಕ್ಷೀರನೀರಗಳನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ದರೂ ಬರೇ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ಷೀರ ಎಂಬೀ ವ್ಯವಹಾರವಿದ್ದಂತೆಯೇ ನನಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ “ಆಪಃ” ಎಂಬೀ ನನ್ನ ನಾಮಧೇಯದ ವ್ಯವಹಾರವು ಸಂಗತವೇ ಆಗಿರುವುದು.) ಏತೇ=ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣ ದಿಂದ, ಇತಃ=ನನ್ನ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ, ಪ್ರದಾನಾಃ=ಪದದಾನವುಳ್ಳವರು. (ಅಂದರೆ ನಾನು ಕೊಟ್ಟ ಪದವಿಗಳನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು.) ಏತೇ=ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಇತಃ ಹಿ=ನನ್ನ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ. ಸಂಭೃತಾಃ=ಪೋಷಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. (ಯಾವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಕೇವಲ ನನ್ನ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಸತ್ತಾಪ್ರತೀತಿಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ, ಆ ಕಾರಣ ನನ್ನಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಬಲಕರ್ಮಜೇಷ್ಠಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೋಷಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾರೀತಿಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ನನ್ನ ಅಧೀನರೇ ಆಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ‘ಯದಧೀನಾಯಸ್ಯ ಸತ್ತಾಪ್ರತೀತಿವ ಭಣ್ಯತೆ’ || ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ‘ಆಪಃ’ ಎಂಬೀ ನನ್ನ ಹೆಸರು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು).

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟು ಇತರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ‘ಸ ಏಷಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಗಿರಿಃ=(ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ) ಗಿರಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚಕ್ಷುಃ=(ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ನೋಡುವುದರಿಂದ) ಚಕ್ಷುಃ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೋತ್ರಂ=(ಸರ್ವವನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಕೇಳತಕ್ಕವನಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕನಾಗಿರುವನು. ಮನಃ=(ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ) ಮನೋನಾಮಕನೂ, ವಾಕ್=(ಸರ್ವವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ವಾಕ್ನಾಮಕನೂ, ಪ್ರಾಣಃ=(ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುವನು. ತಂ=ಅಂತಹ ಹರಿಯನ್ನು, ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿತಿ=(ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ನಿಖಲವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಗಿರಿಯೂ, ಅಂತೂ) ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ ಎಂದು, ಆಚಕ್ಷತೆ=(ವಿದ್ವಾಂಸರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ), ಸಃ=ಅಂಥವನು, ದ್ವಿಪಂತಂ=ದ್ವೇಷಿಯಂತೆ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಂ=ಸಹೋದರನಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವ, ಪಾಪ್ಮಾ ನಂ=ಅಪಾರಬ್ಧಪಾಪಕರ್ಮವನ್ನು, ಗಿರತಿ=ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಸ್ಯ=ಇವನ, ದ್ವಿಪನ್=ದ್ವೇಷಿಯಾದ, ಪಾಪ್ಮಾ=ಪಾಪಿಯಾದ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ=ಬಾಹ್ಯ ಶತ್ರುವೂ ಕೂಡ, ಪರಾಭವತಿ=ತಿರಸ್ಕೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂಧಂತಮ್ಮನಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ). ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಹರಿಯು, ಅಸುಃ(ಸರ್ವವನ್ನೂ ನಿರಾಸ ಮಾಡಿದಪ್ರಯುಕ್ತ), ಅಸುನಾಮಕನು, ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಹರಿಯು, ಪ್ರಾಣಃ=(ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಆನಂದರೂಪನಾದುದರಿಂದ) ಪ್ರಾಣನಾಮಕನು. ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಹರಿಯು, ಭೂತಿಶ್ಚ=ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿವಸ್ತುರೂಪನು. ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಹರಿಯು, ಅಭೂತಿಶ್ಚ=(ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ) ಅಭೂತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ತಂ=ಅಂತಹ ಹರಿ

ಋನ್ನು, ಭೂತಿರಿತಿ=ಭೂತಿಸ್ವರೂಪನೂ, ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಎಂದು, ದೇವಾಃ=
 ೨ಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಉಪಾಸತೇ=ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತೇ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಬಭೂವುಃ=
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಸುಖಸಜ್ಜಾನ್ನಾದಿ ಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪರೂ) ಆದರು. ದೇವತೆಗಳು
 ಸೂತಿಯೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಉಪಾಸನೆ
 ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ (ದೇವತೆಗಳು ಭೂತಿ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು
 ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ) ಏತದ್ಭೃಪಿ=ಈಗಲೂ ಕೂಡಾ, ಸುಪ್ತಃ=ನಿದ್ರಿತರಲ್ಲಿ ನಿಯಾ
 ಮಕನಾದ ಸರ್ವದೇವೋತ್ತಮನಾದ ವಾಯುವು, ಭೂಭೂದಿತ್ಯೇವ=ಭೂರ್ ಭುವಃ ಎಂದೇ,
 ಪ್ರಶ್ನಸಿತಿ=ಶ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ
 ದೇವತೆಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಭೂತಿಯೆಂದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅಸುರಾಃ=ರಾಕ್ಷ
 ಸರು, ಅಭೂತಿರಿತಿ=ನಮಗೆ ದುಃಖಾದ್ಯನರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ತಾನು ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ
 ನಿಖಿಲ ಗುಣರಹಿತನು ಎಂದೇ (ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ). ತೇ=ಆ ಅಸುರರು, ಪರಾಬಭೂ
 ವುಃ ಹ=ಪರಾಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. (ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಶೂನ್ಯರಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
 ಬಿದ್ದರು.) ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಶ್ರೀಹರಿಯು ಭೂತಿ
 ಸ್ವರೂಪನೂ, ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿ) ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ
 (ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತಹ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉಪಾಸನೆಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ಹೇಳಿದ
 ಫಲವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ,) ಸಃ=ಅವನು, ಆತ್ಮನಾ=ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ,
 ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ
 ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.) ಅಸ್ಯ=ಈತನ, ದ್ವಿಷನ್=ದ್ವೇಷಿಯಾದ, ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ=ಶತ್ರುಭೂತನಾದ,
 ಪಾಪಾಃ=ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಶತ್ರುವು, ಆತ್ಮನಾ=ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ಪರಾಭವತಿ=ತಿರಸ್ಕೃ
 ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ತನುಸ್ಥಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ). ಸ ಏಷಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಮೃತ್ಯುಶ್ಚೈವ=
 ಮರಣ ಸಂಸಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಅಮೃತಂ ಚ=ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು.
 (ಅಥವಾ ಮೃತ್ಯುಃ=ಮರಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಅಮೃತಂ=ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು.)
 (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಯಾವಾಗ ಅಪಾನನಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿ
 ಸುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಪ್ರಾಣಾಪಾನರನ್ನು ಶರೀರದಿಂದ
 ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಮರಣವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.)

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ತತ್=ಅದು, (ಪ್ರಾಣಾಪಾನರನ್ನ ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಜೀವರಿಗೆ ಜೀವನಾದಿ
 ಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮೇಯವು), ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಿನಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=
 ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮಂ || ಅಪಾಜ್ ಪ್ರಾಜೇತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತೋ ಅಮರ್ತ್ಯೋ ಮರ್ತ್ಯೇ
 ನಾಸಯೋನಿಃ | ತಾ ಶಶ್ವಂತಾ ವಿಷೂಚೀನಾ ವಿಯಂತಾ ನೃಸ್ಯಂ
 ಚಿಕ್ಕುರ್ನ ನಿಚಿಕ್ಕುರನ್ಯಂ ||

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಾದಗಳನ್ನನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡು
 ತ್ತಾರೆ. “ಅಪಾಜ್ ಪ್ರಾಜೇತಿ ಸ್ವಧಯಾ ಗೃಭೀತ” ಇತಿ=ಅಂದರೆ, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣ
 ದಿಂದ, ಅಪಾನೇನ=ಅಪಾನವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಅಯಂ ಪ್ರಾಣಃ=ಈ ಪ್ರಾಣನು,

ಯತಃ=(ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ) ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೋ. (ತಸ್ಮಾತ್=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ) ಪರಾಜ್=ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಇದ್ದವನು, ನ ಭವತಿ=ಆಗುವು-ಲ್ಲ. (ಅಂತೂ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಜೀವರಿಗೆ ಕ್ಲಪ್ತಕಾಲದ ವರೆಗೆ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆ.)

“ಅನುತ್ಯೇನ ಮರ್ತ್ಯೇನಾಸಯೋನಿಃ” ಇತಿ. ಅಂದರೆ, ಏತೇನ=ಈ ಪ್ರಾಣನಿಂದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಶರೀರ ಸಮುದಾಯವು, ಸಯೋನಿ=ಸಕಾರಣವು. (ಅಂತೂ ಸರ್ವಶರೀರವೂ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನರೂಪವು.) ಇಮಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ=ಈ ಶರೀರಗಳು, ಮರ್ತ್ಯಾನಿ ಹಿ=ನಶ್ವರಗಳಷ್ಟೆ. ಏಷಾ ದೇವತಾ=ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯದೇವತೆಯು, ಅಮೃತಾ=ಅವಿನಾಶಿಯಾದುದು. ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನನುವಾದ ಮಾಡಿ, “ತಾ ಶತ್ವಂತಾ....ಅನ್ಯಮಿತಿ,” ಅಂದರೆ ಇಮಾನಿ ಶರೀರಾಣಿ=ಈ ಶರೀರಗಳನ್ನೇ, ನಿಚಿನ್ಯಂತಿ=(ಜನರು) ನೋಡುತ್ತಾರೆ. (ವಾಯುವನ್ನು ನೋಡಲಾರರು). ಏಷಾ ಏವ ದೇವತಾ=ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯದೇವತೆಯು, ಅಮೃತಾ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತವು (ಶರೀರಗಳು ಅಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ನಾಶವುಳ್ಳದ್ದೇ ಸರಿ.)

ಅಂತೂ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.

ವಾಯುಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರು, ಸ್ವಧಯಾ=ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯಿಂದ, ಗೃಭೀತಃ=ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ, ಅಪಾಜ್=ಕೆಳಗೆ, ಏತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. (ಅಪಾನ ರೂಪದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.) ಪ್ರಾಜ್=ಮೇಲೆಯೂ, ಏತಿ=ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. (ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.) (ಆನಂದ ರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ) ಅನುತ್ಯೇನ=ಅವಿನಾಶ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ದೇವರು, ಮರ್ತ್ಯೇನ=ನಶ್ವರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಶರೀರದಿಂದ, ಸಯೋನಿಃ=ಸಾಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿದೆ. (ಅಂತೂ ವಾಯುದೇವರು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ.) ತಾ=ಆ ದೇಹ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರು, ಶತ್ವಂತಾ=ಶಾಶ್ವತಗಳು. (ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲದೇಹಗಳು ಜೀವರಿಗೆ ನೋಕ್ಷ ಸರ್ವಾಂತ ಪ್ರವಾಹವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಶಾಶ್ವತಗಳು. ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಣಿಯೇ ಅನಾದಿ ಲಾಗ್ಯಾತು ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯಿದೆ. ಕಾರಣ ‘ಶಾಶ್ವತ’ವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆ ಕಲ್ಪದ ವಾಯುದೇವರು ಅನಾದಿಕಾಲವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂತೂ ಶಾಶ್ವತವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.) ವಿಸೂಚೀನಾ=ನಾನಾವಿಧ ಗಮನವುಳ್ಳವರು, (ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಜಡತನ ಬರುತ್ತದೆ.) ವಿಯಂತಾ=ವಿರುದ್ಧ ಗಮನವುಳ್ಳವರು. (ವಾಯುವು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರವು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವುದು.) ಅನ್ಯಂ=ದೇಹವನ್ನು, ನಿಚಿಕ್ಯುಃ=(ಜನರು) ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಅನ್ಯಂ=ವಾಯುವನ್ನು, ನ ನಿಜುಕ್ಯುಃ=ನೋಡಲಾರರು. (ಶರೀರೋತ್ಕೃಮಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನುನೋಡಲಾರರು. ಆದುದರಿಂದ ಇವರು ದೃಶ್ಯತ್ವಾದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮದಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತರು.) ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ವಾಯುವು ಅಮೃತತ್ವಾದಿ ಗುಣಯುಕ್ತನು ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿ) ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ=ವೈಕುಂಠಾದಿ ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸಂಭವತಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಿಯೇ, ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ=ಸಮಸ್ತ ಮುಕ್ತರಿಂದ, ದದೃಶೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸರ್ವ ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಉದ್ದಿಷ್ಟ “ಯ ಏವಂ ವೇದ” ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.) || ೮ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು. || ೨ || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಆಪ ಇತ್ಯೇವ ದೇವಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಕಥಂ ಭವೇತ್ |
ನಾಮೇತ್ಯಪ್ಯಷ್ಟಲಕ್ಷೀಸ್ತಂ ಮಹಿದಾಸಂ ಜನಾರ್ದನಂ || (b) ಆಪ
ಇತ್ಯೇವ ನಾಮೈಷಾಂ ಭವತೀತ್ಯಾಹ ಸ ಪ್ರಭುಃ | ಇದಂ ಮದಾಖ್ಯಂ
ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮಹ್ಯಾಪ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ಅಪೂರ್ಣತ್ವಾದ್ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಃ
(c) ಸ್ತನ್ಮೂಲಮಖಿಲಸ್ಯ ಚ | ತೂಲಭೂತಂ ತದನ್ಯತ್ಪಿ ತಾ ಹೈವ
ಜನಾರ್ದನಃ || (d) ಪುತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ಸೈವಾಯಂ ವೃಕ್ಷ
ಮೂಲವತ್ | ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾಜ್ಜಗನ್ನಾಥಃ

ಅ || (a) ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, “ಆಪಃ” ಎಂಬೀ
ನಾಮಧೇಯವೇ, ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.” ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ
ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಳು. || (b) ಆಗ ಸಮರ್ಥನಾದ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ
ಹರಿಯು ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ, “ಆಪಃ” ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು, ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ
ಎಂದನು. “ನಾನು” ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಯಾವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೋ, ಆತನು ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ
ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ “ಆಪಃ” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ
ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದವನು. ಆ ಹರಿಯಿಂದ ಇತರರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳು
ಕಾರ್ಯಭೂತರು. ಈ ಜನಾರ್ದನನು ಪಿತೃಭೂತನು. || (d) ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ
ಪುತ್ರರು. ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಂತ್ರ
ನಾದುದರಿಂದ ಮರ ಮತ್ತು ಬೀಜ ಇವುಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಬೀಜವೇ ಮರವಾಗುವುದೋ,
ಆದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹರಿಯೇ ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಪಿತೃತ್ವಾತ್ಪರಮೇಶಿತುಃ || ತನ್ನಾನಾಪ ಇತಿ ಹೈತದ್ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾ
ದಿನಾಂ ಭವೇತ್ | ಯಥಾ ಯದವ ಇತ್ಯೇವ ರಘವಃ ಕುರವಸ್ತಥಾ ||
(b) ಪುತ್ರನಾಮ ಪಿತುಶ್ಚ ಸ್ಯಾತ್ಪುತ್ರತಂತ್ರತ್ವಾತ್ಪುತ್ರಸ್ಯ ಹಿ | ಯಥಾ
ಪಿತಾಮಹಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಪಿತರೋ ನಾಮ ಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೂ, ಆದ ಹರಿಯು ಸರ್ವರಿಗೂ
ಪಿತೃಭೂತನಾದುದರಿಂದ, ಆ ಹರಿಗೆ “ಆಪಃ” ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು. ಹೇಗೆ ಯದುಗಳು,
ರಘುಗಳು, ಹಾಗೆ ಕುರುಗಳು, ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು ಆ ವಂಶೀಯರಲ್ಲಿದೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ
ಈ ಹೆಸರು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಗುವುದು. || (b) ಮಗನು ತಂದೆಯ ಅಧೀನನಾದುದರಿಂದ
ಮಕ್ಕಳ ನಾಮಧೇಯವು ತಂದೆಯವರಿಗೂ ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪಿತಾಮಹಾದಿ
ಗಳೂ, ಪಿತೃಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ||

ಭಾ|| ತಥಾಪಿ ಮುಖ್ಯಯಾ ವೃತ್ತತ್ಯಾ ವ್ಯವಹಾರ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಿಃ | ಆಪ ಇತ್ಯೇವ
ದೇವಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರದದೌ ಹರಿಃ || ಸ್ವಕೀಯಮೇವಮನ್ಯಾನ್
ವೃಥಾಕೃತ್ಯಥಗದಾಶ್ಚ ಭುಃ | (b) ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮಾನಿ ದದೌ ನಾ
ನೃಸ್ಯ ಕೇಶವಃ || ಏವಂ ಸ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧಃ ಪ್ರಭುಃ |
ಜಾನನ್ನಿತ್ಯೋದಿತಜ್ಞಾನಾದಾಹ ದೇವೀನಿವಂ ವಚಃ || (c) ದೇವಸ
ರ್ಯಂತಮಾವ್ಯಾಪ್ತಂ ವೇದಾಹಂ ಮಮ ಸರ್ವದಾ | ಮತ್ಪರ್ಯಂತಂ

ತಥಾ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ದೇವಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ || ಮಯಿ ದೇವಾನ್ತೇಷು ಚಾಪಿ
ಮಿತಿ ವಿದ್ಧಿ ವರಾಹನೇ ||

ಅ || (a) ಆದರೂ (ಯಾವ ಹೆಸರು ಯಾರಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಹೆಸರು ಆತನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು, ಎಂಬ) ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ದೇವದತ್ತಾದಿನಾಮ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು. “ಆಪಃ” ಎಂಬ ತನ್ನ ನಾಮಧೇಯವನ್ನೇ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಹೀಗೆಯೇ ಸಮರ್ಥನಾದ ಹರಿಯು, ಇತರಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು. || (b) ಕೇಶವನು, ನಾರಾಯಣ ನೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಇತರ ಯಾವ ದೇವತೆಗೂ ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಿತ್ಯದ ಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿದ ಮಹಿದಾಸನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸಮರ್ಥನಾದ ಪೂಜ್ಯ ನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ಮಾತನ್ನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. (c) ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಮುಖವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರಿಯಲ್ಲೇ! ನನಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತೆಗಳ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಹಾಗೂ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನನ್ನ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಆಂತೂ ಎಲ್ಲಾದೇವತೆಗಳು ನನ್ನಲ್ಲಿ (ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ) ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ (ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ). ಎಂದು ತಿಳಿ.

ಭಾ|| (a) ಮಯೈತಾನಿ ಪ್ರದತ್ತಾನಿ ಪದಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಪೂರ್ವಕಾಃ | ಅಧಿತಿಷ್ಠಂತಿ ಸತ್ತಾದ್ಯಾ ಅಪ್ಯೇತೇಷಾಂ ಮದಾಜ್ಞಯಾ || (b) ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಬಲೇ ಹಾದ್ಯಾ ಮದತ್ತಾ ಇತಿ ಕಿಂ ವದೇ | ಸಂಭೃತಾ ಮತ್ತ ಏವೈತೇ ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ಗಿರಿಃ || ಗಿರಣಾತ್ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಾಸ್ಯ ದರ್ಶನಾತ್ | (c) ಸರ್ವಶ್ರೋತೃತ್ವತಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ವಹೇತುತಃ || ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾತ್ತಮೇನಂ ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ | ಗಿರಣಾ ಚ್ಚಾಖಿಲಸ್ಯಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಹು ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿಂ ಪ್ರಭುಂ ||

ಅ || (a) ಚತುರ್ಮುಖನೇ ನೊದಲಾದವರು ನನ್ನಿಂದಲೇ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾರೆ. ಸ್ವರೂಪ, ಸತ್ತಾ, ಪ್ರವೃತ್ತಾದಿಗಳು ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ (ಇರುತ್ತವೆ). || (b) “ಜ್ಞಾನ, ಕರ್ಮ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇಚ್ಛಾದಿಗಳು ನನ್ನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವೆ” ಎಂದು ಏನು ಹೇಳುವೆನು. (ಆಂತೂ) ಇವರು ನನ್ನಿಂದಲೇ (ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ) ಪೋಷಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ “ಗಿರಿ” ಯೆಂದೂ, ಈ ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ನೊಡುವುದರಿಂದ “ಚಕ್ಷುಃ” ಎಂದೂ (c) ಸರ್ವವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಿಂದ “ಶ್ರೋತ್ರ” ಎಂದೂ, ಸರ್ವವನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುವುದರಿಂದ “ಮನಃ” ಎಂದೂ, ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ “ಪ್ರಾಣ” ನೆಂದೂ ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಈ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಈ ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಗಿರಿ) (ಆಂತೂ) “ಬ್ರಹ್ಮಗಿರಿ” ಎಂಬುವುದಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣು ಮಾಪರೋಕ್ಷ್ಯೇಣ ಶಾಶ್ವತಂ | ಗಿರತ್ಯೇವಾಖಿಲಂ ಪಾಪಂ ಭ್ರಾತೃವತ್ಸಹ ಸಂಸ್ಥಿತಂ || (b) ಪರಾಭವತಿ

ಪಾಪ್ಪಾಸ್ತೃ ದ್ವೇಷ್ವಾ ನಿರಯಗಃ ಸದಾ | ಅಸನಾಧ್ವ ಗವಾನ್ಸೋಽಸುಃ ಸರ್ವ
ಸ್ಯಾಪಿ ಜನಾರ್ದನಃ || ಪ್ರಕೃತ್ವಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ |
(c) ಸ ಏಷ ಭೂತಿನಾಮಾಸಿ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಭೂತಿದಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಸೋದರನಂತೆ ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ ಇರುವ ಅಪ್ರಾರಬ್ಧನಾದ,
ಸರ್ವಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (b) ಈತನಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಯಾದ ಪಾಪಿಷ್ಠನಾದ ಬಾಹ್ಯ
ಶತ್ರುವೂ ಕೂಡ ತಿರಸ್ಕೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನರಕದಲ್ಲಿಯೇ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ.
ಪೂಜ್ಯನಾದ ಹರಿಯು ಸರ್ವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ
ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, “ಅಸುಃ” ಎಂದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಯೋಗ್ಯರಿಗೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಆನಂದವನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ “ಪ್ರಾಣ”ನೆಂದೂ
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಈ ಹರಿಯು ಭೂತಿನಾಮಕನು, ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಂಪ
ತ್ತನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ (ಭೂತಿವ್ವರೂಪನೂ) ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ || (a) ಅಜ್ಞಾನಾದಿಪ್ರದಾತೃತ್ವಾತ್ಸ ಏವಾ ಭೂತಿನಾಮಕಃ | ಸುಖಜ್ಞಾನಾದಿ
ಗುಣದಂ ಪೂರ್ಣಂ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪ್ರಭುಂ || ಉಪಾಸತೇ ತಂ ವಾಯ್ಷಾ
ದ್ಯಾ ದೇವಾ (b) ಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ತೇಽಖಿಲಾಃ | ಬಭೂವುಃ ಸುಖಸಜ್ಜಾನ್ತಪೂ
ರ್ವೈಃ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ಯುತಾಃ || (c) ದೇವಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಧಾ
ನೋಽದ್ಯಾಪಿ ಮಾರುತಃ | ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಸುಪ್ರೇಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತಂ ಭೂರ್ಭೂ
ರಿತ್ಯೇನ ಶಂಸತಿ || ಭೂಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥೋ ಭೂತಿರಿತಿ ||

ಅ || (a) ಆತನೇ ಅಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ “ಅಭೂತಿ”ಯೆಂದು ಹೆಸ
ರುಳ್ಳವನು. ಸುಖಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ, ಸಮಸ್ತ ಗುಣವರಿ ಪೂರ್ಣ
ನೂ, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆ
ಗಳು, ಉಪಾಸನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || (b) ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸುಖಸಜ್ಜಾನ್ತನೇ
ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತರಾಗುವರು. || (c) ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ
ಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಈಗಲೂ ಕೂಡ ನಿಧಿತರಾದವರಲ್ಲಿದ್ದು ಆ ಹರಿಯನ್ನು
“ಭೂರ್ಭೂಃ” ಎಂದೇ ಶ್ಲಾಘಿಸುವುದಿಂದ ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆ. “ಭೂಃ” ಎಂಬೀ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು
ಭೂತಿಃ=ಸಂಪತ್ತು ಎಂದೇ ಸರಿ.

ಭಾ || (a) ವೈಪರೀತ್ಯೇನ ಚಾಸುರಾಃ | ಅಭೂತಿಕಾರಕೋಽಸ್ಮಾಕಮೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ
ಗುಣೋಜ್ಞತಃ || ಇತ್ಯೇವೋಪಾಸತೇ (b) ತಸ್ಮಾತ್ಪರಾಭೂತಾಶ್ಚ
ಸರ್ವಶಃ | ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಭಿರ್ಹೀನಾಃ ಪೇತುರಂಧೇತಮಸ್ಯಥ ||
ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಭೂತಿದಂ ಭೂತಿರೂಪಿಣಂ | ಭಾವಾ
ಭಾವಂ ಚ ದೇವಾನಾಂ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಚೈವಮೇವ ತು || (d) ಜ್ಞಾನೈ
ಶ್ವರ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸೋಽಪಿ ಭವೇತ್ತಸ್ಯ ಪರಾತ್ಮನಃ | ಪ್ರಸಾದಾತ್ತಸ್ಯ ಪಾಪಾ
ಚ ಪರಾಭವತಿ ಸರ್ವಶಃ ||

ಅ || (a) ಅಸುರರು ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ “ಈ ಹರಿಯು ನಮಗೆ ಅನೈತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವವನು, ಅಂದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅಭೂತಿಯನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ” ಎಂದೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವರೂ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ, ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತರೂ ಆಗಿ ಆಮೇಲೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು. || (c) ಯಾವಾತನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆ ಹರಿಯನ್ನು “ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು, ಐಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪನು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದನು, ದೈತ್ಯರಿಗೆ ದುಃಖಪ್ರದನು” ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ. (d) ಆತನೂ ಕೂಡ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜ್ಞಾನ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ (ಒಡಗೂಡಿದವನು) ಆಗುವನು. ಆತನ ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಶತ್ರುವೂ ಕೂಡ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ತಿರಸ್ಕೃತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ||

ಭಾ|| (a) ಸ ಏಷ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣು ಮೃತ್ಯುದೋ ಮೊಕ್ಷದಸ್ತಥಾ | ಸ ಏವ ಜೀವನಕರೋ ಯದಾ ಪಾನೇನ ಸಂಯುತಂ || ಪ್ರಾಣಂ ನಿಯಮಯ ತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಂಚ್ಛರೇರೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | (b) ಶರೀರಾದ್ಬಹಿರೇತೌ ತು ಯದಾ ನಿಸ್ಸಾರಯತ್ಯಜಃ || ತದಾ ಮೃತ್ಯುಪ್ರದಶ್ಚಾಯಂ ಮುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಜೀವನಂ | ಪ್ರಾಣಾದೇವ ಹಿ ತತ್ರಾಪಿ ಪ್ರಾಣಾಧಾರೋ ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಅ || (a) ಆ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಮರಣವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ಹಾಗೆ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದನು, ಆತನೇ ಯಾವಾಗ ಅಪಾನಾಖ್ಯ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. || (b) ಯಾವಾಗ ಈ ಪ್ರಾಣಾನರನನ್ನು ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆಗ ಮರಣವನ್ನು ಕೊಡ ತಕ್ಕವನು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಜೀವನವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಜನಾರ್ದನನೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಧಾರಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

“ಅರ್ವಾಜಪ್ರಾಜಃ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಭಾ|| (a) ಅರ್ವಾಕ್ಪ್ರಾಕ್ ಸದಾ ಗಚ್ಛೇದ್ವಾಯುರಾನಂದರೂಪಿಣಾ | ಅನೇನೈವ ಗೃಹೀತೋ ಹಿ (b) ಪ್ರಾಣೋಽಪಾನೇನ ಸಂಯುತಃ || ಅನೇನ ಹರಿಣಾ ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಯತೋ ನ ಪರಾಗ್ಭವೇತ್ | (c) ಅಮರ್ತ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ವಾಯುದೇಹೈಃ ಸಹ ಸ್ಥಿತಃ || (d) ಅನಿತ್ಯಾ ಅಪಿ ದೇಹಾಸ್ತೇ ಶತ್ಸ ತ್ವಂತ್ಯಾವಿಮೋಕ್ಷತಃ | ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮವಿಭಾಗೇನ ಕಿಮು ವಾಯುರ್ಜಗತ್ಪ್ರಭುಃ || (e) ನಾನಾಗತೀ ತು ತಾವೇತೌ ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಕೇಶ ವಂ | ಶರೀರಂ ತು ವಿನಷ್ಟಂ ಸ್ಯಾತ್ಪಂಚತ್ವಮುಪಗಚ್ಛತಿ || (f) ಜಡಂ ತಜ್ಜಡತಾಮೇತಿ ಚೇತನಾ ವಾಯುದೇವತಾ | ಚೇತನೇಶಂ ಹರಿಂ ಯಾತಿ ವಿರುದ್ಧಗಮನೌ ಚ ತೌ ||

ಅ || ಪ್ರಥಮ ಸಾದಾರ್ಥವು. (೧) (a) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ (ಅಪಾನರೂಪದಿಂದ) ಕೆಳಗೂ (ಪ್ರಾಣರೂ ಪದಿಂದ) ಮೇಲುಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. (b) ಅಪಾನನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಪ್ರಾಣನು

ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ. ಅದು ದರಿಂದಲೇ ದೇಹದಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತನೂ ಅಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ, ದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ದೇಹಿಗಳಿಗೆ ಕ್ಲೃಪ್ತಕಾಲಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾನೆ). “ಅನುತ್ಕರ್ಷ ಮತ್ಯೇ ನಾಸಯೋನಿಃ” ಎಂಬೀ ಎರಡನೆ ಪಾದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅನುತ್ಕರ್ಷ ಇತಿ. || (೨) (c) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ದೇಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ (ಅಭಿ ಮಾನಶೂನ್ಯರಾದುದರಿಂದ) ನಿತ್ಯ (ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ) ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು. || (೩) (d) “ತಾ ಶತ್ಸಂತಾ” ಇತ್ಯಾದಿ ತೃತೀಯ ಪಾದಾರ್ಥವು ಆ ದೇಹಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಎಂಬೀ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಾಗುವವರೆಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಜಗತ್ಪ್ರಭುವಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಶಾಶ್ವತರು ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಎನಿದೆ. || (e) ಆ ದೇಹವಾಯುಗಳು ನಾನಾವಿಧ ಗಮನವುಳ್ಳವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವಾದರೂ ನಷ್ಟವಾದದ್ದಾಗಿ ಪ್ರಥಿವ್ಯಾದಿ ಪಂಚಭೂತಸ್ವರೂ ಪವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. || (f) (ಅತೂ) ಆ ಜಡಪದಾರ್ಥವು ಜಡಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೊಂದು ತ್ತದೆ. ಚೇತನರಾದ ವಾಯುದೇವರು ಚೇತನಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅತೂ ಆ ದೇಹವಾಯುಗಳು ವಿರುದ್ಧ ಗಮನವುಳ್ಳವರು.

ಬಾ|| (a) ಉರ್ಧ್ವಂ ಗಚ್ಛತಿ ದೇವಃ ಸ ದೇಹೋಽಧಃ ಪತತಿ ಕ್ಷಿತೌ | ದೃಶ್ಯ ತೇ ತಚ್ಛರೀರಂ ಚಾಪ್ಯದೃಶ್ಯಾ ವಾಯುದೇವತಾ || (b) ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಂ ವಾಯುಮಮೃತಂ ಸರ್ವನಾಯಕಂ | ಪೂರ್ಣಾನಂದೇನ ಹರಿಣಾ ಗೃಹೀತಂ ತದ್ವಶಂ ಸದಾ || ಸ ಮುಕ್ತೋ ಲೋಕಮಾಪ್ನೋತಿ ವಿಷ್ಣೋ ಮುಕ್ತೈಶ್ಚ ದೃಶ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು ಮೇಲುಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆ ದೇಹವು ಕೆಳಗೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಆ ಶರೀರವು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಾಯುದೇವರು ಅದೃಶ್ಯ ರಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. || (b) ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಅಮೃತನೆಂದೂ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನೆಂದೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನೆಂದೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನನೇ ಎಂದೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಬಾ|| ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸಂತ್ಯಂ ಕರ್ಮೇತಿ ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ವಾಸುದೇವಾ ದ್ಯಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ಚತಸ್ತೋ ಮೂರ್ತಯಃ ||

ಅ || (ವಾಸುದೇವನು ಮೋಚಕನೆಂದೂ, ಸಂಕರ್ಷಣನು ಸಂಹಾರಕನೆಂದೂ, ಪ್ರದ್ಯು ಮ್ನನು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೆಂದೂ ಅನಿರುದ್ಧನು ಪಸ್ಥಾಪಕನೆಂದೂ, ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ “ನಾರಾಯಣನು ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣನು” ಎಂಬೀ ವಚನವು ಅಸಂಗತವೆಂದು ಆಶಂಕಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ) ಅನಂತಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ “ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸಂತ್ಯಂ ಕರ್ಮ” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ತಾ || “ವಾನಾತ್ಮಗೋದೇವನಾದ್ವಾಸುದೇವಃ” ಎಂದು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಜ್ಞಾನ ಸೃಷ್ಟಿ ಪ್ರೇಷಾಖ್ಯಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಾಸುದೇವನು. ಶರೀರ ಗಳಿಂದ ಸೇಳಿದು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಉದರವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನು “ಪಂಥಾಃ” ಎಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು “ಸತ್ಯಂ” ಎಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ನವಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಂದವರ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂಥವರ ಉಪದ್ರವವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅನಿರುದ್ಧನು “ಕರ್ಮ” ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. “ನಾಸಿಕಾಯೈ ವಿನತಮಿವ” ಎಂಬೀ ಎರಡನೇ ಖಂಡದ ವಾಕ್ಯವು “ನಿಹಿತಶ್ಚೈವ ತಲ್ಲೋಕಃ” ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ ನಾಸಿಕಾರಂಧ್ರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದ ರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಕವು ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಸ್ವನಚನದಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ನಾಸಿಕಾಯಾಂ ಯನ್ನೇತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿನತಮಿವ ಕಿಂಚಿನ್ನತಸ್ಥಾನಂ ತತ್ಸೂರ್ಯಲೋಕಸ್ಥಾನೀಯಂ ವಿದ್ಯಾತ್ | ತಥೇತಿ ನಿರ್ಣಯಃ ||

ಅ || (“ಉಪಮಾರ್ಧೇ ತಥಾಬ್ಜತ್ಯೇಸೀವಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ” ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ) ವಿನತಮಿವ ಅಂದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗು, (ಎಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು.) ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಮೂಗಿನಲ್ಲಿ, ಕಣ್ಣುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗುಪ್ರದೇಶವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು “ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವದು ಸೂರ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೋ, ಅದರಂತೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದು” ಸೂರ್ಯಲೋಕ ಸ್ಥಾನೀಯವು. ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕದ್ದು (ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯಲೋಕವು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಥಾ ಅಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯವು.

ತಾ || “ಯಥಾ” ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದಲೇ ಲೋಕಪ್ರಯೋಗದ ಮಹಿಮೆಯಿಂದ “ತಥಾ ಹಾಗೆ” ಎಂಬೀ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದಾದರೂ “ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಕಾರಂಭೋ ನಿಯ ಮಾರ್ಥಃ” ಎಂಬೀ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪುನಃ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಚನವು. “ಹೇಗೆ ಪೃಥಿವಿಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಸರಿ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹ ಲೇಶವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ”. ಎಂಬೀ ನಿಶ್ಚಯ ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವುದು. ಕಾರಣ “ತಥಾ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಯಿತು. ||೨||

ತೃತೀಯ ಖಂಡದ “ಇರಾಮಯಾಃ” ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯವು “ಇಚ್ಛಾ ನಂದಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್” ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದರೂ ಇರಾಮಯಾಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಈರಾಮಯಾ ಇತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಮವಧಾರಣಾರ್ಥಂ | ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಪ್ಲುತಂ ಚ ಹಿಂಕಾರೋ ಬಿಂದುರಪ್ಯವಧಾರಣೇ ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || ಈರಾಮಯಾಃ ಎಂಬೀ ದೈರ್ಘ್ಯವು ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥವು.

ತಾ || ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸುಖಪರಿಪೂರ್ಣನು. ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುವು ಸುಖಪರಿಪೂರ್ಣನೇ ಸರಿ ಎಂಬೀ ಅವಧಾರಣ (ನಿಶ್ಚಯ) ಅರ್ಥಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇರಾಮಯಾಃ ಎಂದು ದೀರ್ಘಾಂತಪದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅ || ದೀರ್ಘವೂ ಪ್ಲುತವೂ ಹಿಂಕಾರವೂ ಬಿಂದುವೂ ಕೂಡ ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ತಾ || ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇರಾಮಯಃ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲಿಗೆ ಈರಾಮಯಾಃ ಎಂದು ರೀಫವೂ, ಆಸಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ಲುತವೂ, “ವಂಗಾವಗಧಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಏಂದುವೂ, ಇತರ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರವೂ, ಅನಧಾರಣಾರ್ಥವು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ||೩||

ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ೩ ಈ ಎಂಬಲ್ಲಿ “ತಾಃ ಈ” ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಪದವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವ ತಾ ೩ ಈತೇ ||

ಅ || ತಾ ಈ ಅಂದರೆ ತೇ=ಉದರದಲ್ಲಿಯೂ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇಸರಿ. ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ತತ್ ಔ ಎಂದು ಇರಲು “ತೈದಾದೀನಾಂ ಅಃ” ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯವು ಪರರೂಪವು ಆಗಲು “ತ” ಎಂದು, ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರವೂ ಅನಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಪ್ಲುತವೂ ಇರಲು “ತ ೩ ಈ” ಎಂದು ಇರಲು ಗುಣರೂಪ ಸಂಧಿಯಾಗೋಣ “ತೇ” ಎಂಬೀ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು. “ತ ಈ” ಎಂದು ವಿಭಾಗಮಾಡಿ ಹೇಳಲು ಕಾರಣವೇನು? ಎಂಬೀ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ದೇಶತಃ ಕಾಲತೋರ್ಧಾಚ್ಚ ಬಲತೋ ಗುಣತಸ್ತಥಾ | ಸ್ವರೂಪ ತೋಽಪಿ ನೈವಾಸ್ಯಾಧ್ವೇದೋಽತ್ಯಲ್ಪೋಽಪಿ ಯತ್ರ ಹಿ || (b) ಕೇವಲೈಶ್ಚ ಯೋಗೇನ ಯತ್ರ ಸಂಖ್ಯಾ ದ್ವಿವದ್ಭವೇತ್ | ಸ್ವರಸ್ಪರ್ಶವಿಭಾಗೇನ ತತ್ತೋಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿಭಕ್ತಿಸು || (c) ಅಚಿಂತ್ಯಾತ್ಮ ತಥೈಶ್ವರ್ಯಾದೇ ಕೋಽಪಿ ಬಹುರೂಪವಾನ್ | ಪ್ರಕಾಶಯೇದ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುಃ | (d) ಸರ್ವ ತ್ರಾಪ್ಯವಿಶೇಷವಾನ್ || ನ ವಿಶೇಷೋ ಹಿ ರೂಪಾಣಾಂ ಮತ್ಸ್ಯಾದೀನಾಂ ಕಥಂಚನ | ನೈಶ್ವರ್ಯೇನ ಬಲೇಚೈವ ನಾನಂದಾದಿಗುಣೇಷ್ವಪಿ || ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯವಚನಾತ್ || ದ್ವಿವಚನಮತ್ರವ್ಯವಹಾರಮಾತ್ರಮಿತಿ ತಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ |

ಅ || (a) “ಉದರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ, ಹೃದಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ.” ಎಂಬೀ ದೇಶದಿಂದಲೂ “ರಾಮನು ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷ್ಣನು ದ್ವಾಪರಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅವತರಿಸಿದನು.” ಎಂಬೀಕಾಲದಿಂದಲೂ, “ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಜಟಾ ಕಮಂಡಲು ಮೊದಲಾದುದು ಉಳ್ಳವರು, ಕೃಷ್ಣನು ಶಂಖಚಕ್ರಾದಿ ಉಳ್ಳವನು” ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಾದ ಪದಾರ್ಥದಿಂದಲೂ ಅಥವಾ “ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣನು” ಎಂಬೀ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದಲೂ, “ರಾಮನು ಮಹಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಪರಶುರಾಮನು ಅಲ್ಪ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು” ಎಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ, ಹಾಗೆ ಇತರ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಆಕಾರದಿಂದಲೂ ಪರಿಮಾಣದಿಂದಲಾಗಲೀ ಎಲ್ಲಿ ಭೇದ ಇಲ್ಲವೋ, (ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ) ಅತ್ಯಲ್ಪವಾದ(ಭೇದ) ವಿಶೇಷವೂ ಕೂಡಾ ಇಲ್ಲವೋ, (b) ಆದರೆ, ಕೇವಲ ಐಕ್ಯರ್ಥ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದೋ, ಅಂದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುವುದೋ, ಅಂಥಾವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ವರಗಳ ವಿಭಾಗದಿಂದಲೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ಪರ್ಶಗಳ (ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳ) ವಿಭಾಗದಿಂದಲೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸ್ವರಸ್ಪರ್ಶಗಳ ವಿಭಾಗದಿಂದಲೂ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆಹೇಳೋಣವು ಉಂಟು.

ತಾ || ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪಗಳಿಗೆ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಲೇ. ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯೆಯು ತೋರುವುದು. ಅಂಥಾ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳನ್ನಾಗಲೀ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅ || (c) ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಭೇದರಹಿತನಾದರೂ ಅಹಿಂತ್ಯನಾದ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಲೇ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ (ತನ್ನನ್ನು) ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವನು. ಅಥವಾ ಅಹಿಂತ್ಯ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನಾದರೂ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ (ಭೇದವುಳ್ಳವನಂತೆ ತನ್ನನ್ನು) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು. || (d) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನಾದಿಗಳಂತೆ ಸಹ) ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವವನೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬಿನೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ದ್ವಿವಚನವು ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವ್ಯವಹಾರವು ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ “ತ ಈ” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರಿಗೆ ಅಭೇದವು ಇದ್ದರೂ “ಸರ್ವೇ ಗುಣಾ ಆವೃತಾ ಮಾನುಷತ್ವೇ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ವಿಶೇಷವಿದೆ. “ಅಂಶಿ ನೋಃಶೇಷಸಂಧಾನಮತ್ಯಲ್ಪಸ್ಯಾಪಿ ವಿದ್ಯತೇ | ಭುವಿ ಜಾತೇನ ಚಾಂಶೇನ ಸುಖದುಃಖಾದಿತದ್ಗತಂ | ಅನುಭೂಯತೇ ವಿಶೇಷಸ್ತು ಕಕ್ಷಿದೀಶಕೃತೋ ಭವೇತ್ ||” ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಸಂಧಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವುಂಟೇ ಉಂಟು. ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಾದರೂ ಅಂತಹ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. ಅಂತೂ ತಂತು ಪಟಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಭೇದಜ್ಞಾಪಕವು, ಇಂದ್ರಾರ್ಜುನರಂತೆ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾಪಕವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಭಿನ್ನನಾದ ವಿಶೇಷರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವು ಕೇವಲ ವ್ಯವಹಾರವು. ಎಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳು “ಬ್ರಹ್ಮೈವ” ಎಂದು ಅಭೇದಸಿದ್ಧವಾದರೂ “ತ ಈ” ಎಂದು ವಿಭಾಗದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ “ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೈವೇತಿ” ಎಂದು ಸಂಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಶ್ರುತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ “ತೇ ಉಭೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ಪರಂ” ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಪದವನ್ನು ಹೇಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರು. ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಯತ್ರ ದೈರ್ಘ್ಯಂ ಪದೇ ಯತ್ರ ನ ವಿದ್ಯತೇ | ಉಕ್ತಾರ್ಥಸ್ಯ ಮಹಾಧಿಕ್ಯಂ ಶ್ರುತೇಸ್ತತ್ರ ವಿವಕ್ಷಿತಂ || ಇತ್ಯತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಹೇತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಮಪಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ||

ಅ || ಯಾವ ಸಂಹಿತೆ (ವರ್ಣಗಳ ಅತಿಸಾಮೀಪ್ಯ) ಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಾಧಿಕ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂಬೀ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ “ಬ್ರಹ್ಮಾ ೩ ಹ” ಎಂಬೀ ದೀರ್ಘವೂ ಕೂಡ ಪರಬ್ರಹ್ಮತನನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡೇ ಹೇಳಿದ್ದು.

ತಾ || ಉದರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರಿ. ಅತ್ಯಲ್ಪವೂ ಕೂಡ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

ಐದನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ “ಆದ ಉ ಅವಿರಧಿದೈವತಂ” ಎಂಬುವುದು “ಅಧಿದೈವಂ ಸ ಏ ತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದರೂ ಪುನಃ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಆದ ಉ ಏವ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಮಧಿದೈವತಂ ಅನ್ಯಾನಿದೈವತಮಾತ್ರಾಣಿ | ಸ್ಥಾನಾಂತರೇನ್ಯೇಷಾಮಪ್ಯಧಿದೈವತ್ವಕಥನಂ ಕರ್ಮಜ ದೇವಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ || ಮುಖ್ಯಾಧಿದೈವತಂ ನಾರಾಯಣ ಏವ |

ಅ || ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ದೇವತೆಯು. ಇತರರು ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು. || “ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭೋಽಧಿದೈವಂ ದೇವಃ ಸಂಕರ್ಷಣೋಽಪಿ ವಾ” ಎಂದು ಗೀತಾಭಾಷ್ಯೋದಾಹೃತವಾದ ಗೀತಾಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿದೈವತ್ವವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವಧಾರಣವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದು? ಎಂದರೆ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇತರರಿಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕರ್ಮಜ ದೇವಾದಿಗಳನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು. || ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ದೇವತೆಯು ನಾರಾಯಣನೇ.

ತಾ || ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳು “ಯಾರು ಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವರೋ ಅಂಥವರಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟ ದೇವತೆಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ. ಆ ಕಾರಣ ಸರ್ವ ದೇವೋತ್ತಮನು ನಾರಾಯಣನೇ ಸರಿ. || ೫ ||

ಆರನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ “ತಸ್ಯೋಷ್ಣಿಕ್” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಮಾದಿ ಪದವು “ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಯೋಶ್ಚ ಲೋಮಾದಾ” ಎಂದು ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾದರೂ ಅದನ್ನೇ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ತಸ್ಯೋಷ್ಣಿ ಗ್ಲೋಮಾನೀತ್ಯಾದಿ | ಲೋಮಸೂಕ್ಷ್ಮಗಿತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥೇ | ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮೇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | ಸ ಚ್ಛಂದೋಭಿ ಚ್ಛನ್ನ ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾತ್ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀದಿತ್ಯಾದಿವಚ್ಛ ||

ಅ || “ತಸ್ಯೋಷ್ಣಿಕ್ ಲೋಮಾನಿ” ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವು (ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮತ್ತೂ ಮುಕ್ತ ವಾಯುವಿನ) ರೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಗಾದಿನಾಮಕ ಭಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯವು (ಅಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ). ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || “ಸಪ್ತಸು ಪ್ರಥಮಾ” ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ (ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.) ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಉಷ್ಣಿಗಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದು ಶಿಷ್ಯವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದರಿಂದ || (ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು.) || ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಮುಖನು, ಆದನು. ಅಂದರೆ ಮುಖದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಎಂದಿದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗದಂತೆ.

ತಾ || ತೃತೀಯಾ ಅಥನಾ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು “ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಂ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಇದೆಯೋ, ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿ “ಉಷ್ಣಿಕ್ ಲೋಮಾನಿ” ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು.

ಭಾ|| ಅಂಗೇಸು ಯಸ್ಯ ಭಂದಾಂಸಿ ದೇವಾ ಲೋಕಾ ಮಖಾ ಅಸಿ | ತದ್ವಶಾ ನಿಯತಾ ನಿತ್ಯಂ ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಪರಾತ್ಮನೇ || ಇತಿ ಚ ಸ್ಕಾಂದೇ ||

ಅ || ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಸರ್ವಲೋಕಗಳು, ಯಾಗಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನಗಳಾಗಿಯೇ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದವೋ ಅಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ ಸಮಸ್ತಾರವು. ಎಂದು ಸ್ವಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅಂತೂ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥಕವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. || ೬ ||

ಎಳನೇಖಂಡದಲ್ಲಿ “ಜಂದ್ರನಾ ಅಸ್ಮೈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಪರಪಕ್ಷಾನ್ ವಿಜಿನೋತಿ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣೇ” ಇದೇನೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇವನ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದು ಅನ್ವಾರ್ಥವು ಪ್ರತಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯೋಗ ರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಅಸ್ಮೈ ಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣ ಇತ್ಯೇತಮುದ್ಧಿಶ್ಯ ಜೀವಾನಾಂ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ ಕರ್ತುಂ | ತ್ರೈಹಿ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಶೃಣೋತಿ ಭಗವಾನ್ || ದಿಗ್ವಿಜಯಸ್ಯ ಏವ ವಿಶ್ವಣೋತಿ ಜೀವಃ ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಜೀವಾನಾಂ ಶ್ರವಣಜಂ ಭೋಗಂ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ದಿಗ್ವಿರನನು ಗೃಹೀತೇನೈವ ಭಗವಾನ್ಪಂಕ್ತೇ ||

ಅ || ಅಸ್ಮೈಪುಣ್ಯಾಯ ಕರ್ಮಣ ಇತಿ=ಅಂದರೆ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದರ್ಥಪೂರ್ಣವಾಸಾದಿ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಜೀವರಿಂದ ಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದರ್ಥವು. || ಯಜಮಾನರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ತೋತ್ರ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಅಧ್ಯಯನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯು ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದಲೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆವೇ ಅಂತೂ “ಪುಣ್ಯ” ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳೂ ವಿವಕ್ಷಿತಗಳಾಗಿವೆ. || ಅಥವಾ, ಜೀವನು ದಿಗ್ವೇಶಗಳಿಂದ (ಅನ್ಯ ಏವ) ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮಾತ್ರ ಕೇಳುವುದು ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ ಇತರನಾದ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ದಿಗ್ವೇಶಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. || ಇತರರಾದ ಜೀವರ ಕಿವಿಯಿಂದ (ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳೋಣದರಿಂದ) ಉಂಟಾದ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಪರಮಸುಖವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ದಿಗ್ವೇಶಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತವಾಗದೇನೇ ಇರುವ ಜೀವರ ಕಿವಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದಲೇ (ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿ) ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಶ್ರೋತ್ರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಜೀವರ ಶ್ರೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಜೀವರಿಗೆ ಶಬ್ದಭೋಗವು ದಿಗ್ವೇಶಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವದಾದರೂ ಭಗವತ್ಪಂಚಾರಕತ್ವವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು.

ಭಾ|| ನ ಚ ಜೀವ ವಾಗಾದಿನಾ ಪ್ರಥಿವ್ಯಗ್ನ್ಯಾದಿಕಂ ಸೃಷ್ಟಮಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ಮಾನಮಸ್ತಿ | ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚೇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತಃ ಸಕಾಶಾದ್ಧಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸೃಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ||

ಅ || ಜೀವನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಅಗ್ನಿ, ಮೊದಲಾದುದು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಎಂಬೀ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. (ಕಾರಣ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಗಾದಿಗಳಿಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.) || (ಮುಖಾದಿತಿ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮುಖದಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಚನದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಕಾಶದಿಂದಲೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಾ || ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವಾದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಗಾದಿಗಳು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಾಡಬೇಕು. || ಪುರುಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ “ಪದವ್ಯಾಂ ಭೂಮಿರಜಾಯತ” ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯು ಹುಟ್ಟಿತು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತವು ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಎಂದರೆ—

ಭಾ|| ಸೃಷ್ಟಿಭೇದಾದನ್ಯಥಾ ವಚನಂ ||

ಅ || ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಾತು ಸೃಷ್ಟಿಗಳ ಭೇದದಿಂದ.

ತಾ || ಅಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ, ಬಾಹ್ಯಸೃಷ್ಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಬಹುವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಸಲ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ವಾದಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಕಾರಣ ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವಾಗಿಯೇ ಆಗುವುದು.

ಮೂರನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ‘ಅಯಂ ಪುರುಷೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಲೋಕಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಯಂ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷಃ ಅಂದರೆ ಜೀವನು ಎಂದು ಅಂಗೀಕೃತವಾದ ಹಾಗೆ ಪ್ರಕೃತ “ಅಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ” ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ಯ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವನು ಎಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆತನೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು ಅದೆ ಎಂದರೆ ಅಮುಖ್ಯಕಾರಣತ್ವವೂ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಲಿ. ಅಂತಹ ಜೀವನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಅನ್ನದ ಭೋಗವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯುಗ್ನಿಗಳೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು” ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಬಾಧಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ನ ಚ ಮುಖ್ಯಕಾರಣಾಂಗೀಕಾರೇಽವಿರೋಧೇ ಔಪಚಾರಿಕಂ ಕಾರಣಮಂಗೀಕರ್ತುಂ ಯುಕ್ತಂ | ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾತ್ | ನ ಹಿ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರಣತ್ವಮಸ್ತೀತ್ಯೇತಾವತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಚಂಡಾಲಃ ಸಿತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸಿತೃತ್ವಂ ಜಾತ್ರೋಕ್ತಂ ವಾಚಂ ಸಿತರಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ||

ಅ || ಮುಖ್ಯಕಾರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೇ ಇರಲು ಅಮುಖ್ಯಕಾರಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. || ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ವಿರುವುದರಿಂದ || ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಕಾರಣತ್ವವು ಉಂಟು ಎಂದು ಹೇಳೋಣದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಚಂಡಾಲನು ತಂದೆ ಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ || “ವಾಚಂ ಸಿತರಂ” ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಿತೃತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಹರಿಯ ಆಸ್ವಾದಿಗಳೇವೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ನವೇ ಭೋಜನವಾಗಿ ವುಳ್ಳ ಅದೃಷ್ಟವುಅನ್ನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಅನ್ನಕ್ಕೆ ತಂಡುಲಾಗ್ನಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು. ತಂಡುಲಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯ ಪೃಥಿವಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಎಂದು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಅದೃಷ್ಟದ್ವಾರಾ ಅಮುಖ್ಯಕಾರಣವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಬರುವುದರಿಂದ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಂ ಪರೆಯಿಂದ ಜೀವನ ಆಸ್ವಾದಿಗಳು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಚಂಡಾಲನಿಗೆ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಕೃಷಿ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣತ್ವವಿದೆ ಎಂದಿಷ್ಟರಿಂದ ಬಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಕೃಷಿಮೂ

ಲಕವಾದ ಅನ್ವದ ವಿಕಾರಭೂತವಾದ ರೇತಸ್ಸಿನ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ದೇಹವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದ ಜಂಡಾಲನು ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ? ಪೃಥಿವ್ಯ ಗ್ನಿಗಳು ತಮಗೆ ಜನಕವಾದ ವಾಗ್ಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಾಗ್ಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಪಿತೃತ್ವವೂ ಕೂಡ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯರು ಅಮುಖ್ಯಕಾರಣರೆಂದು ಕಲ್ಪನೆಯುಬೇಡ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಏತ ಕ್ಯಾಗಬಾರದು ಎಂಬೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ತು ಯತ್ಕರ್ಮ ನ ದೇವೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣಂ | ದೈವ ತೈರುಪಕಾರಸ್ತು ಕ್ರಿಯತೇ ನರಕರ್ಮಣಾಂ || (b) ದೇವಾನಾಂ ಕರ್ಮ ಣೈವೈತೇ ಜಾಯಂತೇ ಸರ್ವಮಾನುಷಾಃ | ಪ್ರಧಾನತ್ವಾನ್ಮ ದೇವಾನಾಂ ನೈಕರ್ಮೋತ್ಪತ್ತಿಕಾರಣಂ || ಇತಿ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅ || (a) ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಕರ್ಮವದೆಯೋ ಅದು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮಗಳಿಗೇನೇ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಪಕಾರವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (b) ದೇವತೆಗಳ ಕರ್ಮದಿಂದಲೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯರು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಎಷ್ಟೋ ಉತ್ತಮವಾದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರ ಕರ್ಮವು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ||

ಎಂಟನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ “ಆಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಯಿಂದ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮಾತು ಸಮ್ಮತಿಯಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅಸ್ಯಥಾ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಯೋಗ್ಯ ರೀತಿಯಾಗಿ ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಆಹ ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯ ಇತಿ ತು ಸರ್ವಸ್ಯ ವಚನಸ್ಯ ತದೀಯತ್ವ ಜ್ಞಾಪನಾರ್ಥಂ ನ ತು ಸನ್ನಿಹಿತಸ್ಯೈವ | ಯಥೇಂದ್ರಂ ಕುತ್ಸಮಿತ್ಯಾದಿ | ಯಥಾ ಚ ಪೂರ್ವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋ ಹೇತುವ್ಯವದೇಶಾದಿತಿ || ೮ ||

ಅ || ಇತರಾದೇವಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. ಎಂಬುವದಾದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಮಾತೂ ಅಪರಮಾತ್ರನದ್ದೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ “ಆಹಂ ಮಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವೇದ” ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಮಾತ್ರ ಅವನದ್ದಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಂತೂ ಸರ್ವವಚನವು ಅವನದ್ದೇ ಸರಿ.

“ಇಂದ್ರಂ ಕುತ್ಸೋ ವೃತ್ರಹಣಂ ಶಚೀವತಿಂ ಕಾಟೀ ನಿಬಾಹ್ನ ಋಷಿರಹ್ಮ ಊತಯೇ” ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯವು ಎಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ನಿಂದಿತವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. || ಹೇಗೆ “ಪೂರ್ವಂ ತು ಬಾದರಾಯಣೋ ಹೇತುವ್ಯವದೇಶಾತ್” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿನಾನಾಂಶಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರಿಂದಲೇ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬಾದರಾಯಣ ಎಂಬೀ ಪದದ ಗ್ರಹಣವು ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರವೂ ವೇದವ್ಯಾಸ ದೇವರಿಂದಲೇ ಕೃತವಾದದ್ದು ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಕೊಡುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || ೮ ||

ಇತಿ ತ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
 ತ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಪುಟ್ಟಿಕೇ
 ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೧ ||

ತ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
 ತ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ೨ನೇ ಪ್ರಪುಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ
 ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ಣೇನ್ಯತ್ತ್ರೀಪ್ರಾಣಪತಿನೇರಿತಃ |
 ಯದವೋಚಮಹಂ ತೇನ ಪ್ರೀಣಾತು ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ಶ್ರೀಃ ||

|| ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅಂತರ್ಯಾಮಿಣಿವಿಶು ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸರ್ವಶಬ್ದಸಂವಾಚ್ಯಂ |
 ಬೃಹತೀ ದಶಶತಗೀತಂ ವಂದೇ ವಿಷ್ಣುಂ ರಮಾಮರುನ್ಮಥಂ ||

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಏಷ ಇಮಂ ಲೋಕಮಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಪುರುಷರೂಪೇಣ
 ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಪ್ರಾಣೋ ನಾವ ತದಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ
 ಯ ಏಷ ತಪತಿ ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಸ್ಮಾಚ್ಛತಂ
 ವರ್ಷಾಣಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋ ಭವಂತಿ ತಂ ಯಚ್ಛತಂ ವರ್ಷಾಣ್ಯ
 ಭ್ಯಾಚ್ಛತ್ಸ್ಮಾಚ್ಛತಚ್ಛಿನಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛತಚ್ಛಿನ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತಮೇ
 ವ ಸಂತಂ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ
 ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾ
 ನ್ನಾಧ್ಯಮಾಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾಧ್ಯಮಾ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ
 ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಗೃಹ್ಣೋಪಾನೋ ಮದಃ ಸ ಯತ್ಪ್ರಾಣೋ ಗೃಹ್ಣೋ
 ಪಾನೋ ಮದಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಗೃಹ್ಣಮದಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಗೃಹ್ಣಮದ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ
 ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ತಸ್ಯೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮಿತ್ರನಾಸೀದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ
 ತದ್ಯದಸ್ಯೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಮಿತ್ರನಾಸೀದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾ
 ಮಿತ್ರಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ತಂ ದೇವಾ
 ಅಬ್ರುವನ್ಮಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾಮ ಇತಿ ತಂ ಯದ್ದೇವಾ
 ಅಬ್ರುವನ್ಮಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾಮ ಇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಮದೇವ
 ಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಾಮದೇವ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸ ಇದಂ
 ಸರ್ವಂ ಪಾಪ್ಮನೋಽತ್ರಾಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಸ ಯದಿದಂ
 ಸರ್ವಂ ಪಾಪ್ಮನೋಽತ್ರಾಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾದತ್ರಯ
 ಸ್ತಸ್ಮಾದತ್ರಯ ಇತ್ಯಾಚ್ಛತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ || ೧ ||

ಅ || ಯ ಏಷಃ=ಯಾವ ಈ ಹರಿಯು, ತಪತಿ=(ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೂರ್ಯ ನಲ್ಲಿದ್ದು ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು) ಸುಡುತ್ತಾನೋ, ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೋ, ಏಷಃ=ಈ ಹರಿಯು (ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದಲೂ ವಾಯುದೇವರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿಕೊಂಡು) ಇವುಂ ಲೋಕಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಪುರುಷರೂಪೇಣ=ಅಂತ ಯಾಮಿರೂಪದಿಂದ, ಅಭ್ಯಾರ್ಚತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಯ ಏಷಃ ತಪತಿ, ಏಷಃ, ಪ್ರಾಣೋ ಹಿ=ಉತ್ತಮನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರಿ. ಪ್ರಾಣೋ ವಾಸ=ನಾರಾಯಣನೇ, ತತ್=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶರೀರವನ್ನು, ಅಭ್ಯಾರ್ಚತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಪದದಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಾಣನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ ವಿವಕ್ಷಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ). (ಈ ಪ್ರಕಾ ರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆತನು ಅಪೂರ್ಣನಾದರೆ ಅದು ಕೂಡಲಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಹರಿಗೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿ ಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವವರಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತ ಶತರ್ಚಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಶ್ರೀಹರಿಯು) ತಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಲೋಕವನ್ನು, ಶತಂ ವರ್ಷಾಣಿ=ನೂರುವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಅಭ್ಯಾರ್ಚತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ೧೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿದ್ದನು.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಪುರುಷಾಯುಷಃ=ಪುರುಷ ರಾಯುಷ್ಯಗಳು, ಶತಂ ವರ್ಷಾಣಿ=(೧೦೦) ವರ್ಷಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ತಂ= ಈ ಲೋಕವನ್ನು, ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಶತಂ ವರ್ಷಾಣಿ=ನೂರುವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ, ಅಭ್ಯಾರ್ಚತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ, ಏತಮೇವ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ, ಸಂತಂ= ಶತರ್ಚಿನಾಮಾರ್ಥವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಶತರ್ಚಿನ ಇತಿ=ಶತರ್ಚಿನಾಮಕ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳವನ ನ್ನಾಗಿ, ಆಚಕ್ಷತೇ=(ವಿದ್ವಾಂಸರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಈ ಅರ್ಥವು ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯಿಭೂತ ವಾದುದು. ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು) ಅಥವಾ (ಹರಿಯ ರೂಪಗಳು) ಶತ ರ್ಚಿನಃ=ಶತರ್ಚಿನಾಮಕಗಳಾಗಿ (ಆದವು.) ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಹೆಸರು ಇರುವುದರಿಂದಲೇ, ಶತರ್ಚಿನ ಇತಿ=(ಶತಂ ಅರ್ಚಂತಿ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಶತರ್ಚಿನಾಮಕಗಳನ್ನಾಗಿ, ಆಚಕ್ಷತೇ..... ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಯಾವಯಾವದೆಯೋ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಮಧ್ಯತಃ=ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ, ದಧೇ=ಧರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಸರ್ವಜಗತ್ತಿನ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಳಗಿದ್ದು ಧರಿಸಿದನು. ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಯ ದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಯಾವುದೆಯೋ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ, ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆಕಾರಣದಿಂದ ಮಧ್ಯಮಾಃ=(ಈ ರೂಪಗಳು) ಮಧ್ಯಮನಾಮಕಗಳು (ಆದವು.) ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ, ಏತ ಮೇವ ಸಂತಂ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ, ಮಧ್ಯಮಾ ಇತಿ=ಮಧ್ಯಮನಾಮಕ ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳವ ನೆಂದು, ಆಚಕ್ಷತೇ.....ಪ್ರಾಣೋ ವೈ=ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ಹರಿಯೇ, ಗೃತ್ಸಃ= ಗೃತ್ಸನಾಮಕನು. ಅಪಾನಃ=ಅಪಾನನಲ್ಲಿದ್ದ ಅಪಾನನಾಮಕ ಹರಿಯು, ಮದಃ=ಮದನಾಮ ಕನು. ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣರೂಪಿಯಾಗಿ, ಗೃತ್ಸಃ=ಗೃತ್ಸನಾಮಕನೋ, ಅಪಾನಃ=ಅಪಾನರೂಪಿಯಾಗಿ, ಮದಃ=ಮದನಾಮಕನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ, ಗೃತ್ಸಮದಃ.....ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಗೃತ್ಸಮದ್ ಇತಿ ಆಚಕ್ಷತೇ.....ತಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಗೆ, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತತ್ ಇದಂ, ವಿಶ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು, ಮಿತ್ರಂ=ಪ್ರಿಯನಾದುದು, ಆಸೀತ್=ಆಯಿತು. ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ.....ಅಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಗೆ, ಮಿತ್ರಂ ಆಸೀತ್.....ತಸ್ಮಾತ್.....ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ= ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಾಮಕನು. ತಸ್ಮಾತ್, ಏತಮೇವ ಸಂತಂ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಇತಿ ಆಚಕ್ಷತೇ.....

೦=ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ದೇವಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು, “ಆಯಂ ವೈ=ಈ ಹರಿಯೇ, ವರ್ಷಾಂ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ನಃ=ನಮಗೆ, ವಾನು ಇತಿ=ಮಂಗಲವನ್ನು ಮಾಡುವವ”ನೆಂದು ಬ್ರವನ್=ಹೇಳಿದರು. ಯತ್ ಆಯಂ ವೈ=ಇವನೇ, ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಃ ವಾನು ಇತಿ ತಂ ದೇವಾಃ ಬ್ರವನ್ ತಸ್ಮಾತ್.....ನಾಮದೇವಃ=ನಾಮದೇವ ನಾಮಕನು, ತಸ್ಮಾತ್=ಏತಮೇವಂತಂ ವಾನುದೇವ ಇತಿ ಅಚಕ್ಷತೇ.....ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಃ ಭಕ್ತರ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಪಾಪ್ಯನಃ=ಪಾಪಸಮುದಾಯದಿಂದ, ಅತ್ರಾಯತ=ರಕ್ಷಿಸಿ ನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಪಾಪದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅತ್ರಯಃ=ಅತ್ತಿನಾಮಕನು ಹುರೂಪಿಯು. ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಅತ್ರಯ ಇತಿ ಅಚಕ್ಷತೇ..... || ೧ ||

ತಾ || ಮಧುಚ್ಛಂದ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಶತರ್ಚಿಗಳೆಂದು ರೂಢಿ ಯಿದ್ದರೂ ಆ ಋಷಿಗಳು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯೋಗರೂಢಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ರೂಢಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಆದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಕೇವಲ ರೂಢಿಯಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದರೆ ಸುತರಾಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅನುಷ್ಠಾಪ್ಯನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದೆ. “ಏತಮೇವ ತಥಾ ಸಂತಂ ಶತರ್ಚಿತ್ವಾದಿಕಾ ಶ್ರುತಿಃ | ಅಚಕ್ಷತ ಇತಿ ಹ್ಯತ್ರ ಸಂತನಿತ್ಯವಧಾರಣಾತ್ || ಯೋಗಸ್ಯ ರೂಢೀಃ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಂ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಂ ಚ ತತ್ರ ಗಾಂ | ಬಹುಶೋ ದರ್ಶಯಂತ್ಯಂಜಸ್ತಾತ್ರರ್ಯಾತ್ಸ ನಿರುಕ್ತಕಮ್ ||” ಎಂದು. ಆ ಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗ, ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿ ಎರಡೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಏಷ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ವಾಯುನಾ ಸಹೈವೇನುಂ ಲೋಕಮುಭ್ಯಾರ್ಚತ್ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶರೀರೇಷು ಪ್ರವೀಣಶ || (b) ಪುರುಷ ಇತ್ಯಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪಸ್ಯಾಖ್ಯಾ | ಪುರಿ ಶೇತ ಇತಿ | ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ ಪಂಚರಾತ್ರೇಷು || (c) ಯ ಏಷ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತಪತಿ ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣಃ | ಯ ಆದಿತ್ಯೇ ತಿಸೃನ್ನಾದಿತ್ಯಾದಂತರೋ ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದ || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ ||

ಅ || (a) ಏಷ=ಅಂದರೆ ಕ್ರೀಡಾಡಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ನಾರಾಯಣನು ವಾಯುದೇವರಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ, ‘ಇನುಂ ಲೋಕಂ ಅಭ್ಯಾರ್ಚತ್’ ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. || (b) ‘ಪುರುಷರೂಪೇಣ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಪುರುಷ’ ಎಂಬುವುದು, ಪುರಿ=ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಶೇತೇ=ಮಲಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.) ‘ಆದಿತ್ಯ ಏನ ಪ್ರಾಣಃ’ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಾವ ಸೂರ್ಯನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾಣನು ಸುಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗುವುದರಿಂದ ‘ಏಷಃ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನು ಎಂಬೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ? ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (c) ಯಾವ ಈತನು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ ಪೂಜ್ಯನಾದವನು ನಾರಾಯಣನು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವಾತನು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದವನೋ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವಾತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲವೋ ಎಂದು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕವೇ (ಅ. ೫ ಬ್ರಾ. ೭ ಮಂ. ೯) ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ.

ರುದ್ರನಿಗೂ ಎಂಟು ಮೂರ್ತಿಗಳಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದು ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಾಂತರ್ಗತರಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವರು ಶಿವಾದಿಗಳೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಆಶಂಕಿಸಬಾರದೆಂದರೆ.

ಭಾ|| (a) ಯ ಏಷೋಽಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಾಸ್ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಮೇವಮುಕ್ತಿಣೀ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ನ ಶಿವಾದಯಃ | ಶಿವೋ ಹಿ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಃ || (b) ಪ್ರಸಿದ್ಧಶ್ಚ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷ ಇತಿ ಭಗವಾನ್ನಾರಾಯಣಃ | ಯಮಾದಿತ್ಯೋ ನ ವೇದೇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ನಾದಿತ್ಯಃ || (c) ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾಚ್ಚಾನ್ಯ ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಂ |

ಅ || (a) ಸುಖಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಯಾವ ಈ ಪುರುಷ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸೂರ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆತನಿಗೆ 'ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ಏವಂ ಅಕ್ಷಿಣೀ' ಅಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವ ನಾಳವೇ ಆಸನವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅಂದರೆ ಬಾಡದಿರುವ ಕಮಲವೋ ಹೇಗೆ ಅದರಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಿವಾದಿಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶಿವನಾದರೆ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || (b) ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವಾತನನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲ. || (c) "ಅಂತರಾದಿತ್ಯೇ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ | ದೇವಾನಾಂ ಹೃದಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ತನಿಂದತ್ ||" ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯೋಪನಿಷತ್ತೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭಿನ್ನನೇ ಸರಿ ಎಂದು ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಸೂತ್ರರೂಪವಾದ ಮಾತು. (ಅಂತೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಭೇದವಿದೆ. ಅವರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು.)

ಭಾ|| (a) ವೃತ್ತಂ ಯದಿಂದ್ರ ಶವಸ್ಯಾವಧೀರಹಿಮಾದಿತ್ಸೂರ್ಯಂ ದಿವ್ಯಾರೋಹಯೋ ದೃಶೇ || (ಋ. ಅ. ೧, ಅ. ೪) (b) ಯತ್ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಹರಿತಃ ಪತಂತೀಃ ಪುರಸ್ತೀರು ಪರಾ ಏತಸೇ ಕಃ || (c) ಸೀದನ್ನಿಂದ್ರಸ್ಯ ಜಠರೇ ಕನಿಕ್ರದನ್ಮೃಭಿಯತಸ್ಸೂರ್ಯಮಾರೋಹಯೋ ದಿವಿ || (d) ಚಂದ್ರಮಾಮನಸೋಜಾತಶ್ಚ ಕ್ಷೋಸ್ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ || (ಋ. ಅ. ೮, ಅ. ೪, ವ. ೧೯) (e) ಯಸ್ಸೂರ್ಯಂ ಯ ಉಪಸಂ ಜಜಾನ ಯೋ ಅಪಾಂ ನೇತಾ ಸ ಜನಾಸ ಇಂದ್ರಃ || (f) ಉದ್ವೇತಿ ಪ್ರಸವೀತಾ ಜನಾನಾಂ ಮಹಾನ್ ಕೇತುರರ್ಣವಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ || (ಋ. ಅ. ೫, ಅ. ೫, ವ. ೫) (g) ಯೇನಾ ವೃತಂ ಖಂ ಚ ದಿವಂ ಮಹೀಂ ಚ ಯೇನಾದಿತ್ಯಸ್ತಪತಿ ತೇಜಸಾ ಭ್ರಾಜ ಸಾ ಚ || (h) ಯಮಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಕವಯೋಽವಯಂತಿ ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಪ್ರಜಾಃ || (i) ತಮೇತಾಃ ಪಂಚ ದೇವತಾಃ ಪರಿಮ್ರಿಯಂತೇ ವಿದ್ಯುದ್ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಆದಿತ್ಯೋಽಗ್ನಿರಿತ್ಯಾದೌ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವತ್ರ ಪರಾಧೀನತ್ವಾವಗತೇಶ್ಚ ||

ಅ || (a) ಹೇ ಇಂದ್ರ=ಪರಮೇಶ್ವರನೇ, ಶವಸಾ=ಸುಖದಿಂದ (ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ), ವೃತ್ತಂ=ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು, ಅಹಿಂ=ತನ್ನಾಮಕ ದೈತ್ಯನನ್ನು, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣ

ಂದ, ಅನಧೀ=ಸಂಹರಿಸಿದಿಯೋ, ಆದಿತ್=ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ, ದೃಶೇ=ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ, ಸೂರ್ಯಂ=ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ದಿವಿ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆರೋಹಯೇ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಿ. || (b) ಯತ್=ಯಾವುದರಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರೋಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ) ಸೂರ್ಯಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನ, ಹರಿತಃ=ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ಪತಂತೀಃ=ಬೀಳತಕ್ಕ, ಪುರಃಪತೀಃ=ಪುರೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ, ಉ ಪರಾಃ=ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಂತಿಗಳನ್ನು, ಏತಸೇ=ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಕಃ (ಅಕಃ) ಮಾಡುವವನಾದಿ. || (c) ಇಂದ್ರಸ್ಯ=ಪರಮೇಶ್ವರನ, ಜಠರೇ=ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ, ಸೀದನ=ಇರುವ ನೀನು, ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಸೂರ್ಯಂ=ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ದಿವಿ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆರೋಹಯೇ=ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಿಯೋ, ಅದುದರಿಂದ ನೃಭಿಃ=ಮನುಷ್ಯರಿಂದ, ಕನಿಕ್ರದತ್=ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದಿ. || (d) ಚಂದ್ರನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಸೂರ್ಯನುಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನು. || (e) ಜನಾಸಃ=ಜನರುಗಳಿರಾ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಸೂರ್ಯಂ=ಸೂರ್ಯನನ್ನು, ಜಜಾನ=ಹುಟ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಉಪಸಂ=ತನ್ನಾಮಕ ದೇವತೆಯನ್ನು, (ಹುಟ್ಟಿಸಿದನೋ) ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅವಾಂ=ಜಲಗಳಿಗೆ, ನೇತಾ=ಒಯ್ಯತಕ್ಕವನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಇಂದ್ರಃ=ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರಿ. || (f) ಜನನಾಂ=ಜನರಿಗೆ, ಪ್ರಸವಿತಾ=ಉತ್ಪಾದಕನಾದ, ಅರ್ಣವಃ=ಅತಿ ನೂತನನಾದ, ಅಥವಾ ಅತಿಶಯನಾದ, ಸುಖಜ್ಞಾನಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸೂರ್ಯಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನಿಗೆ, ಕೇತುಃ=ಆಶ್ರಯನಾಗಿ, ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನದಾಯಕನಾಗಿ, ಉದ್ವೇತಿ=ಉದಯನಾಗುತ್ತಾನಷ್ಟೆ. || (g) ಯೇನ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಆವೃತಂ=ಬಹಿರ್ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ, ಖಂ ಚ=ಆಕಾಶವನ್ನು, ದಿವಂ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಮಹೀಂ ಚ=ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ, ಆದಿತ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯನು, ಯೇನ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ತೇಜಸಾ=ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ, ತಪತಿ=ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಭ್ರಾಜಸಾ ಚ=ಕಾಂತಿಯಿಂದ, ತಪತಿ=ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. || (h) ಕವಯಃ=ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಂತಃಸಮುದ್ರೇ=ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ, ಯಂ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಅವಯಂತಿ=ಸ್ವಲ್ಪವೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಪರಮೇ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಯದಕ್ಷರೇ=ಯಾವ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಜಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳೂ, ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ತಾ || ಅಂತೂ ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥಿತತ್ವದಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷರಶ್ರುತಿಯೂ ವಾಕ್ಯಶೇಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ 'ಯೇನಾದಿತ್ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಚ್ಛಬ್ದದಿಂದ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

(i) ವಿದ್ಯುತ್ ವೃಷ್ಟಿ, ಚಂದ್ರಮಾಃ ಆದಿತ್ಯಃ, ಅಗ್ನಿಃ=ಎಂಬೀ, ಏತಾಃ=ಈ, ಪಂಚದೇವತಾಃ=ಐದು ದೇವತೆಗಳು, ತಂ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಪರಿ=ಸುತ್ತಲೂ ಆತನಸಂಕಲ್ಪವನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಮ್ರಿಯಂತೇ=ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ಯಾದಾ=ಇದೇ ಮೊದಲಾದ, ಸರ್ವತ್ರ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಸೂರ್ಯಸ್ಯ=ಸೂರ್ಯನಿಗೆ, ಪರಾಧೀನತ್ವವಗತೇಶ್ವ=ಅನ್ಯಾಧೀನತ್ವವು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ.

ತಾ || ಅಂತೂ ಸೂರ್ಯನು ಸ್ವರ್ಗತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸುಡುತ್ತಾನೆ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನ್ಯಾಧೀನತ್ವವು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಆದಿತ್ಯನಿಂದ ಭಿನ್ನನೇ ಸರಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಧೈಯಃ ಸದಾ ಸವಿತ್ಯಮಂಡಲಮಧ್ಯವರ್ತಿಃ ನಾರಾಯಣಃ ಸರಸಿಜಾ ಸನಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ | ಕೇಯೂರವಾನ್ಮಕರಕುಂಡಲವಾನ್ರಿರೀಟೇ ಹಾರೀ ಹಿರಣ್ಮಯವಪುರ್ಧ್ವತಶಂಖಚಕ್ರಃ || ಇತಿ ನಾರಸಿಂಹಪುರಾಣೇ || (b) ತಾಪನೀ ಪಾಚಿಕಾ ಚೈವ ಶೋಷಣೀ ಚ ಪ್ರಕಾಶನೀ | ನೈವ ರಾಜಸ್ತವೇಃ ಶಕ್ತಿಃ ಶಕ್ತಿನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಚ (ಹಿ) || ಇತಿ ಪಾದ್ಯೇ || (c) ಯದಾದಿತ್ಯಗತಂ ತೇಜೋ ಜಗದ್ಭಾಸಯತೇಽಖಿಲಂ | ಯಚ್ಚಂದ್ರಮಸಿ ಯಚ್ಚಾಗ್ನಿ ತತ್ತೇ ಜೋವಿದ್ಧಿ ಮಾನುಕಂ ಇತಿ ಚ || (d) ನ ಚ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾಧೀನತ್ವಂ ಶ್ರುತಿ ಪೂಕ್ತಂ ಕುತ್ರಚಿತ್ | ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ತು ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವಾಪೇಕ್ಷಯಾ | ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ || ಇತಿ ಮಹಾಪ್ರಲಯೇ ತಸ್ಯೈವಾವಸ್ಥಾನಶ್ರುತೇಃ ||

ಅ || (a) ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಕಮಲಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೂತು ಕೊಂಡವನೂ ಕೇಯೂರ (ತೋಳುಸರಿಗೆ) ವುಳ್ಳವನೂ ಮಕರಕುಂಡಲವುಳ್ಳವನೂ ಕಿರೀಟವುಳ್ಳವನೂ ಅಭರಣವುಳ್ಳವನೂ ಪೂರ್ಣಸುಖಮಯವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ ಶಂಖಚಕ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದವನೂ ಏತಾದೃಶ ಮಹಿಮೋಪೇತನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವದಾ ಧ್ಯಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು. || ಎಂದು ನಾರಸಿಂಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. || (b) ಎಲೇ ರಾಜನೇ ಸುಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಬೇಯಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಒಣಗಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸೂರ್ಯನದ್ದಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ ಅಂತಹ ಶಕ್ತಿಯು ನಾರಾಯಣನದ್ದೇ ಸರಿ ಎಂದು ಪಾದ್ಯ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ || (c) “ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದ ಯಾವುದೊಂದು ತೇಜಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೋ, ಯಾವುದು ಚಂದ್ರನಲ್ಲದೆಯೋ, ಯಾವುದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲದೆಯೋ, ಅಂತಹ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ನನ್ನದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿ ಎಂದು ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ನುಡಿಯು. || (ಗೀ, ಅ, ೧೫, ಶ್ಲೋ. ೧೨) (d) (ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಇತರಾಧೀನತ್ವವು ಹೇಳಿದಂತೆ) ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇತರಾಧೀನತ್ವವು ಶ್ರುತಿಗಳೆಲ್ಲೆಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. || (ಹಾಗಾದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಶ್ರುತಿಯೇ ಅನ್ಯಾಧೀನತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದರೆ (೧) ವಸುದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನವು ಅನ್ಯಾಧೀನತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವದೋ? ಅಥವಾ (೨) ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನವೋ? (೩) ಅಥವಾ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನದ್ದೆಯೋ? ಆದ್ಯ ಪಕ್ಷ ದ್ವಯವೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ “ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ತು ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವಾಪೇಕ್ಷಯಾ” ಅಂದರೆ ಕೃಷ್ಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನವು ಸ್ವಾದುರ್ಭಾವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು.

ತಾ || (೧) “ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಂ ಹರೇರ್ಜನ್ಮ” ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ ಜನರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರನಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನವು. (೨) ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ವಚನವು ದೀಪದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ದೀಪದಂತೆ ಮೂಲರೂಪದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ರೂಪಾಂತರಕ್ಕೇನೇ ಸಂಬಂಧವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಸರಿ. ಕಾರಣ ಇದೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು. (೩) ನಾರಾಯಣನು ಒಬ್ಬನೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಚತುರ್ಮುಖನು ಇರಲಿಲ್ಲ. ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮಹಾ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನಿಗೊಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಇತರರಾದ

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ, ಆತನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಭಾವಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಕೂಡದು.

ಭಾ|| (a) ಯಂ ಕಾಮಯೇ ತಂ ತಮುಗ್ರಂ ಕೃಣೋಮಿ ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ತನ್ಮುಪಿಂ ತಂ ಸುಮೇಧಾಂ | ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವಾದೀನಾಂ ದೇವ್ಯಧೀನಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಮುಕ್ತ್ಯಾ ತಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಭಗವದಧೀನತ್ವಂ || ಮಮ ಯೋನಿರಪ್ಸಂ | ತಃ ಸಮುದ್ರೇ || ತತೋ ವಿತಿಷ್ಠೇ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ | ಪರೋ ದಿವಾ ಪರ ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯೇತ್ಯಾಹ || **(b)** ಅಹಂ ರುದ್ರಾಯ ಧನುರಾತನೋಮಿ ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ ಶರವೇ ಹಂತ ವಾ ಉ | ಅಹಂ ಸುವೇ ಪಿತರಮಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ನಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಯೋರ್ದೇವ್ಯಾಸ್ತಕಾಶಾತ್ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರೌ ಚೋಕ್ತೌ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೋ, ಅಂತವನನ್ನು ರುದ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಋಷಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ಒಳ್ಳೇ ಜ್ಞಾನಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಧೀನವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಲಕ್ಷಿಗೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ನನಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದವನು ಸಮುದ್ರದ ಒಳಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ನಾರಾಯಣನು. || ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ವಿಶ್ವಾ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭುವನಾನಿ=ಲೋಕಗಳನ್ನು, ವಿತಿಷ್ಠೇ=ಅಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇನೆ. 'ಉತಾಮೂಂ ದ್ಯಾಂ ಚ ವರ್ಷಣೋಪಸ್ಥೌಶಾಮಿ' ಅಂದರೆ (ಉತ=ಮತ್ತು, ಅಮೂಂ=ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು, ದ್ಯಾಂಚ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ, ವರ್ಷಣಾ=ದೇಹದಿಂದ, ಬಲದಿಂದಾಗಲೀ, ಉಪಸ್ಥೌಶಾಮಿ=ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ. 'ಅಹಮೇವ ವಾತ ಇವ ಪ್ರವಾಮ್ಯಾರಭಮಾಣಾ ಭುವನಾನಿ ವಿಶ್ವಾ' ಅಂದರೆ ಅಹಮೇವ=ನಾನೇ, ವಿಶ್ವಾ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭುವನಾನಿ=ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಆರಭಮಾಣಾ=ಸೃಷ್ಟಿಸುವವಳಾಗಿ, ವಾತ ಇವ=ಘಳಿಯಂತೆ, ಪ್ರವಾಮಿ=ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು) ದಿವಾ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ, ಪರಃ=ಬೇರೆಯವನು. ಏನಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ=ಈ ಭೂಮಿಯಿಂದಲೂ, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು ಅಂದರೆ, ಶ್ರೀ ಭೂನಾಮಕನನ್ನು ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಆತ್ಮುತ್ತಮನು "ಏತಾವತೀ ಮಹಿನಾ ಸಂಬಭೂವ" ಅಂದರೆ ನಾನಾದರೆ ಮಹಿನಾ=ಮಹಾತ್ಮೆಯಿಂದ, ಏತಾವತೀ=ಕೇವಲ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಳಾದುದರಿಂದ ಪರಿಮಿತಳಾಗಿ, ಸಂಬಭೂವ=ಅದೆನು.) ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದೇವಿಯು ಹೇಳಿದ್ದಾಳೆ. || (b) ಅಹಂ=ನಾನು, ಶರವೇ=ಹಿಂಸಕನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಿಷೇ=ಚತುರ್ಮುಖನ ಐದನೇ ಮುಖವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಯಾದ, ರುದ್ರಾಯ=ರುದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಹಂತ ವಾ ಉ=ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ, (ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾರೂಪದಿಂದ) ಧನುಃ=ಧನುಸ್ಸನ್ನು, ಆತನೋಮಿ=ವಿಸ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಹಂ=ನಾನು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಪಿತರಂ=ಜನಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು, ಮೂರ್ಧನ್=ಸಕಲ ಜೀವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ, ಸುವೇ=ಹುಟ್ಟಿಸುವೆನು. ಎಂಬೀತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರರಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯದೇವಿಯ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಸೃಷ್ಟಿಯೂ, ಸಂಹಾರವೂ ಇವೆರಡೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ವಿಹ್ವುಷೋ ವಯಾ ವಿಷ್ಣೋರೇಪಸ್ಯ ಪ್ರಭೃಥೇ ಹವಿರ್ಭಿಃ | ವಿದೇಹಿ ರುದ್ರೋ ರುದ್ರಿಯಂ ಮಹಿತ್ವಂ ಯಾಸಿಪ್ಸಂ ವರ್ತ ರಶ್ಮಿನಾವಿರಾವದಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದಾದೇವ ಶಿವಾದೀನಾಂ ಪದ

ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಥನಾಚ್ಚ || (b) ತಮೇತಾಃ ಸಪ್ತಾಕ್ಷಿತಯ ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ
ತದ್ವ್ಯಾ ಇಮಾ ಆಕ್ಷುಲೋಹಿನೋ ರಾಜಯಸ್ತಾಭಿರೇನಂ ರುದ್ರೋನ್ನಾ
ಯತ್ತ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಶಿವಾದಿಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯಸ್ಯ ವಾಯೋರಯಂ ವಾವ
ಶಿಶುರ್ಯೋರಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ಮಧ್ಯಮಶಬ್ದೋಕ್ತಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಥೂಣೇತಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೋದಿತೋ ನಾರಾಯಣ ಆಶ್ರಯ ಉಕ್ತಃ |
(c) ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ಭಗವಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೋದಿತ
ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥಸ್ತಪತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || (a) ವಾಹ್ಯುಷಃ=ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಭಿಷ್ಠೇವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಸಮರ್ಥ
ನಾದ, ಏಷಸ್ಯ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಇಚ್ಛಾರೂಪನಾದ ಅಂದರೆ ಸತ್ಯಕಾಮನಾದ, ದೇವಸ್ಯ=ಪ್ರೀಡಾದಿ
ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ, ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ=ಈ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಹವಿರ್ಭಃ=ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ, ಪ್ರಭೃಥೇ=
ಪೂಜೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡೋಣ, ವಯಾಃ=ಅಹಂಕಾರಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಬಂಧಕನಾದ, ರುದ್ರಃ=
ರುದ್ರನು, ರುದ್ರಿಯಂ=ರುದ್ರಸಂಬಂಧಿಕನಾದ, ಮಹಿತ್ವಂ=ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಅಥವಾ ರುದ್ರ
ಪದವಿಯನ್ನು, ವಿದೇಹಿ=ಹೊಂದಿದನಷ್ಟೇ. ಅಶ್ವಿನಾ=ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿರಾ (ನೀವೂ ಕೂಡ)
ಇರಾವತ್=ಆಸ್ತವಳ್ಳ, ವರ್ತಿಃ=ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಸಮಸ್ತಭೋಗವತ್ತಾದ ಪದವಿ
ಯನ್ನು, ಯಾಸಿಷ್ಟಂ=ಹೊಂದಿರುವಿರಷ್ಟೇ. ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದಲೇ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (b) ತಂ=ಆ ಗೋವ
ತ್ಸರೂಪನಾದ ವಾಯುವನ್ನು, ಏತಾಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಅಕ್ಷಿತಯಃ=ಕ್ಷೀಣವಾಗದೆ ಇರುವ
ಜ್ಞಾನಮನಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ ಸದಾಶಿವನೇ ಮೊದಲಾದ (೭) ದೇವತೆಗಳು, ಉಪತಿಷ್ಠಂತೇ=ಧ್ಯಾನಿಸು
ತ್ತಾರೆ. ಆಕ್ಷುನ್=ನಯನದಲ್ಲಿ, (ತದ್ವ್ಯಾಃ)=ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಯಾವ, ಲೋಹಿನ್ಯಃ=ಕೆಂಪಾದ,
ಇಮಾಃ=ತೋರುವ, ರಾಜಯಃ=ರೇಖೆಗಳೋ, ತಾಭಿಃ=ಅವುಗಳಿಂದ, (ಅವುಗಳಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ)
ರುದ್ರಃ=ಶಿವನು, ಅನ್ವಾಯತ್ತೇ=ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದಿವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ರುದ್ರನೇ
ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನೂ, 'ಯಾವ ಈ ಮಧ್ಯಮಪ್ರಾಣನೋ ಈತನು
ಮಗುವೇ ಸರಿ.' ಎಂದು 'ಮಧ್ಯಮಪ್ರಾಣ' ಎಂಬೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ, ಪ್ರಾಣಃ=ಸರ್ವಜೀವಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸ್ಥೂಣಾ=ಆಶ್ರಯನು ಎಂದು
ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನು ಆಶ್ರಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. || (c) ಆದು
ದರಿಂದ "ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪೂಜ್ಯನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವ
ನಾಗಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಸುಡುತ್ತಾನೆ". ಎಂದಿವೇ ಮೊದಲಾದುದು ಸಿದ್ಧವಾ
ಯಿತು.

ತಾ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಸಮುದಾಯದಿಂದ "ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಃ"
ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ಸಮುದ್ರಾಂತಸ್ಥತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗದಿಂದಲೂ "ಧೈಯಃ ಸದಾ"
ಎಂಬೀ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೂ, "ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ಥೂಣಾ" ಎಂಬೀ
ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ, 'ಯ ಏಷ ಆದಿತ್ಯೇ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ
ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥನೂ 'ಯೇನಾದಿತ್ಯಸ್ತಪತಿ' 'ತಾಪನೀ ಪಾಚಿಕಾಚೈವ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ತಾಪನ
ಪಾಚನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೂ ಇನೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಶಿವಾ
ದಿಗಳು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವವರಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರಿ ಎಂಬೀ ಪ್ರಮೇಯವೂ ಕೂಡ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಕ್ಷಿತಿಪಾ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವಾ ದೇವಾಶ್ಚ ಪಿತರಶ್ವಿರಾಃ | ಆಜಾನಜಾಃ
ಕರ್ವದೇವಾಸ್ತಾತ್ಪ್ರಿಯಾ ದಕ್ಷ ಏವ ಚ || ಶಕ್ರಶ್ಚೋಮಾ ಚ ರುದ್ರಶ್ಚ
ಭಾರತೀ ವಾಯುರೇವ ಚ | ಮುಕ್ತಾ ಉಕ್ತಾಃ ಶತಗುಣಾ ಬಲಜ್ಞಾನಸು
ಖಾದಿಭಿಃ || ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ್ಯಾದಿಭಿಶ್ಚೈವ ಗುಣೈಃ ಸರ್ವೈಃ ಕ್ರಮಾಧಿಕಾಃ |
(b) ತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾ ತತೋ ವಿಷ್ಣುರನಂತಗುಣತೋಽಧಿಕಃ || ನಿತ್ಯ
ಮುಕ್ತಃ ಸ್ವತಂತ್ರಶ್ಚ ನ ಚಾನ್ಯಸ್ತಾದೃಶಃ ಕ್ವಚಿತ್ | ಕುತ ಏವಾಧಿ
ಕೋಽನ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ಯನ್ಯುಕ್ತಾ ಅಪಿ ತದ್ವಶಾಃ || ರಮಾಽಪಿ ತದ್ವಶಾ ನಿತ್ಯಂ
ಸ ನಾನ್ಯಸ್ಯ ವಶೇ ಪ್ರಭುಃ | (c) ನ ಭೇದಃ ಶೇಷಶಿವಯೋಃ ಸುಪರ್ಣಃ
ಶೇಷಸಮ್ವಿತಃ || ಕಾಮಃ ಶಕ್ರಸಮೋ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ತೇ
ಕ್ರಮಾತ್ | ಇತಿ ಚ ಮಹಾಸಂಹಿತಾಯಾಂ || (d) ಸ ಪುರುಷೇಷು
ಶತಂ ವರ್ಷಂ ಗತ ಇತಿ ಶತರ್ಚಿನಾಮಾ | ಬಹುರೂಪತ್ವಾದ್ಬಹುವಚನಂ ||
ಏತಮೇವ ತಥಾ ಸಂತಂ ಮುಖ್ಯತ ಆಚಕ್ಷತೇ ಮುಖೀಂಸ್ತೌಪಚಾರತಃ |
ಆತ್ಮನ ಉದರೇ ಧೃತವಾನ್ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಧೃತವಾಂಶ್ಚ || (e) ಪ್ರಾಣಸ್ಥಃ
ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸಾವಪಾನೇಽಪಾನನಾಮಕಃ | ನೇತ್ಯತ್ಪ್ರಾಚ್ಛಾಪನೇತ್ಯತ್ಪ್ರಾ
ದ್ಭಗವಾನ್ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ಇತಿ ಚ | ವಾಮೋ ಭದ್ರಃ || ಖಂಡ || ೧ ||

ಅ || (a) ರಾಜರೂ ಮನುಷ್ಯಗಂಧರ್ವರೂ (ದೇವಗಂಧರ್ವದ್ವಾರಾ ದೇವದೂತರು)
ದೇವಗಂಧರ್ವರೂ ಸಾಕ್ಷಾದೇವದೂತರೂ ಚರಲೋಕವುಳ್ಳ ಪಿತೃದೇವತೆಗಳೂ ಆಜಾನಜರೂ
ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವರು. ನಾಮವಿಶೇಷದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗದೆ ಇದ್ದವರೂ
ಕರ್ಮದೇವತೆಗಳೂ ಅಂದರೆ ಕರ್ಮದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೇ
ಮೊದಲಾದವರು. ತತ್ತ್ವಾಭಿವ್ಯಾಪಿಗಳಾದ ಅಗ್ನಾದಿಗಳೂ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಇಂದ್ರನೂ
ಸಾರ್ವಾಭೌಮರುದ್ರನೂ ಭಾರತೀದೇವಿಯೂ ವಾಯುದೇವರೂ ಕೂಡ ಬಲಜ್ಞಾನ
ಸುಖವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಮೈರಾಗ್ಯ ಶಮದಮಾದಿಗಳೂ
ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಭೂತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೂರು
ಪಾಲು ಹೆಚ್ಚಿಷ್ಟು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಅಧಿಕರಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. || (b)
ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಕೋಟಿಗುಣಗಳಿಂದ ಅಧಿಕಳಾಗಿರುತ್ತಾಳೆ.
ಅಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳಿಂದ ಅಧಿಕನೂ ನಿತ್ಯ
ಮುಕ್ತನೂ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಇತರನು, ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನನಾದವನು
ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಆತನಿಂದ ಅಧಿಕನು (ಉತ್ತಮನು)
ಇಲ್ಲವೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಇದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಅವನ ಅಧೀ
ನರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಕೂಡ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಹರಿಯ ಅಧೀನಳೇ.
ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೇ. || (c)
ಶೇಷರುದ್ರರಿಗೆ (ಪದ್ಮಕೃಪಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಶೇಷವು ಇಲ್ಲ. ಗರುಡನು ಶೇಷನಿಗೆ ಸಮಾನನು.
'ಪ್ರಾಯ ಇಂದ್ರವತ್ಕಾಮ' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮನ್ಮಥನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಮಾ
ನಿಕನು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಾದವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭೂತರಾಗಿರು
ತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮಹಾಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ). || (d) ಆ ಹರಿಯು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ

(೧೦೦) ವರ್ಷಪರ್ಯಂತ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು, ಕಾರಣ ಶತರ್ಷಿನಾಮಕನು ಅನಂತಾನಂತ ರೂಪ ಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಹರಿಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ (ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋಷಿಗಳನ್ನಾದರೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. “ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಮಧ್ಯತೋ ದಧೇ” ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದನು. ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಧರಿಸಿದನು. || (೯) ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಕೆಳಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಆಪಾನನಾಮಕನಾಗಿ ಆಪಾನನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (“ವಾಮಂ ಸೌಂದರ್ಯಂ ಭಾಮಂ ತೇಜಃ” ಎಂದು ಬೇರೆಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ) “ವಾಮ” ಅಂದರೆ ಸುಂದರನು. || ಖಂಡ || ೧ ||

ಮಂ || ಏಷ ಉ ಏವ ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜಃ ಪ್ರಜಾ ವೈ ವಾಜಸ್ತಾ ಏಷ ಬಿಭರ್ತಿ ಯದ್ಬಿಭರ್ತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಭರದ್ವಾಜಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಭರದ್ವಾಜ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ತಂ ಯದ್ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಯಂ ವೈ ನಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಸಿಷ್ಠಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವಸಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಭಿಪ್ರಾಗಾದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಭಿಪ್ರಾಗಾದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಗಾಥಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಗಾಥಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸ ಇದಂ ಸರ್ವಮಭ್ಯಸವಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಸ ಯದಿದಂ ಸರ್ವಮಭ್ಯಸವಯತ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಮಾನ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವಮಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸೋಽಬ್ರವೀದಹಮಿದಂ ಸರ್ವಮಸಾನಿ ಯಚ್ಚ ಕ್ಷುದ್ರಂ ಯಚ್ಚ ಮಹದಿತಿ ತೇ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಶ್ಚಾಭವನ್ಮಹಾಸೂಕ್ತಾಶ್ಚ ತಸ್ಮಾತ್ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಸೂಕ್ತಂ ಬತಾವೋಚತೇತಿ ತತ್ಸೂಕ್ತಮಭವತ್ಸೂಕ್ತಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸೂಕ್ತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಏಷ ವಾ ಯಗೇಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ ಸ ಯದೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ ತಸ್ಮಾದ್ಭಕ್ತಸ್ಮಾದ್ಭಗಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಏಷ ವಾ ಅರ್ಧರ್ಚ ಏಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಧೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ ಸ ಯದೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಧೇಭ್ಯೋಽರ್ಚತ ತಸ್ಮಾದರ್ಧರ್ಚಸ್ತಸ್ಮಾದರ್ಧರ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಏಷ ವೈ ಪದಮೇಷ ಹೀಮಾನಿ || ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ ಸ ಯದಿಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪಾದಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪದಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪದಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಏಷ ವಾ ಅಕ್ಷರಮೇಷ ಹ್ಯೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷರತಿ ನ ಚೈನಮತಿ

ಕ್ಷರಂತಿ ಸ ಯದೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷರಂತಿ ನ ಚೈನ
ಮತಿಕ್ಷರಂತಿ ತಸ್ಮಾದಕ್ಷರಂ ತಸ್ಮಾದಕ್ಷರಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಏತಮೇವ
ಸಂತಂ ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಯಚಃ ಸರ್ವೇ ನೇದಾಃ ಸರ್ವೇ
ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಪ್ರಾಣ ಯಚ ಇತ್ಯೇವ
ವಿದ್ಯಾತ್ || ೨ ||

ಅ || ಉ=ಮತ್ತು, ಏವ ಏವ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜಃ=ಬಿಭ್ರದ್ವಾಜನೆಂದು ಹೇಳ
ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜಾ ವೈ=ಪ್ರಜರೇ, ವಾಜಃ=ವಾಜರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ತಾಃ=ಆ ಪ್ರಜೆಗ
ಳನ್ನು, ಏಷಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಬಿಭರ್ತಿ=ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ,
ಬಿಭರ್ತಿ=(ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು) ಧರಿಸುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ, ಭರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜ
ನಾನುಕನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದಲೇ, ಏತಮೇವ ಸಂತಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು
ಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಭರದ್ವಾಜ ಇತಿ=ಭರದ್ವಾಜ ಇತಿ=ಭರದ್ವಾಜನೆಂದೇ, ಆಚಕ್ಷತೇ=(ವಿದ್ವಾಂಸರು)
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಯಂ ವೈ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಸರ್ವೇಷಾಂ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ಸಃ=ನಮಗೆ,
ವಸಿಷ್ಠಃ=ವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು. (ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ
ಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸಮಾಡುವವನು). ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ತಂ=
ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಯಂ
ವೈ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸಃ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ದೇವಾಃ ತಂಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರೋ, ತಸ್ಮಾತ್,
ವಸಿಷ್ಠಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ವಸಿಷ್ಠ ಇತಿ ಆಚಕ್ಷತೇಸಃ=ಆ ಹರಿಯು,
ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ=ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಇದೆಯೋ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ವೇದಾದಿಗ
ಳನ್ನು, ಅಭಿವ್ರಾತಾತ್=ಸುತ್ತಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಿದನು (ಉಪದೇಶಿಸಿದನು). ತಸ್ಮಾತ್=
ಅದರಿಂದ, ಪ್ರಗಾಥಾಃ=ಪ್ರಗಾಥಾನಾನುಕನು, ಸಃ ಯತ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಅಭಿ
ವ್ರಾತಾತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಪ್ರಗಾಥಾಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಗಾಥಾ ಇತಿ ಆಚಕ್ಷತೇ.....
ಸಃ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ.....ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತವನ್ನು, ಅಭ್ಯಪವಯತ=ಸಂಸಾರದಿಂದ
ಬಿಡಿಸಿದನೋ (ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದನೋ), ಸಃ ಯತ್ ಯದಿದಂ ಕಿಂ ಚ ಇದಂ ಸರ್ವಂ
ಅಭ್ಯಪವಯತ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಪಾವನಮಾನ್ಯಃ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾವನಮಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ...
ಸಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸರ್ವವೇದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಯತ್=ಪರಿ
ಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವೋ, (ತದ್ರೂಪನಾದ) ಅಹಂ=ನಾನು, ಯಚ್ಚ ಕ್ಷುದ್ರಂ=ಯಾವುದು ಅಲ್ಪ
ವಾದುದೋ, ಯಚ್ಚ ಮಹತ್=ಯಾವುದು ಅತಿದೊಡ್ಡದಾದುದೋ, ತತ್=ಅದು, ಅಸಾನಿ=
ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. (ಅಂತೂ ಸಕಲ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಿ ಹಾಗೂ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ
ವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಸಕಲ ಮಹತ್ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮಹದ್ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ
ಇರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ). ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಬ್ರವೀತ್=ಹೇಳಿದನು. ತಸ್ಮಾ
ತ್=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಅತ್ಯಲ್ಪನೂ ಅತಿಮಹತ್ತೂ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ತೇ=
ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಸಮುದಾಯಗಳು, ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಃ=ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತನಾ
ಮಕಗಳು, ಅಭವನ್=ಅದವು. ಮಹಾಸೂಕ್ತಾಶ್ಚ=ಮಹಾಸೂಕ್ತ ನಾನುಕಗಳೂ, ಅಭ
ವನ್=ಅದವು. ತಸ್ಮಾತ್, ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತಾ
ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ.....ತತ್=ವಿಷ್ಣ್ವಾಷ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಸೂಕ್ತಂ=ಸೂಕ್ತದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ನಿಖಿಲ
ವೇದ ಸಮುದಾಯವನ್ನು, ಅವೋಚತ=(ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ) ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಇತಿ=ಈ

ಕಾರಣದಿಂದ, ತತ್=ಅಬ್ರಹ್ಮನು, ಸೂಕ್ತಂ=ಸೂಕ್ತನಾಮಕನು, ಅಭವತ್=ಅದನು. ತಸ್ಮಾತ್ ಸೂಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ, ಸಂತಂ ಸೂಕ್ತಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ... ..ಏಷ ವಾ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಋಕ್=ಋಕ್ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಏಷಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ=ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ, ಅರ್ಚತ ಹಿ=ಹೋಗಿದ್ದಾನಷ್ಟೆ. (ಅಂದರೆ ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಯುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಭಾಗದಿಂದ ಸ್ಥಳಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋದನು). ಸಃ=ಆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ಯತ್=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ, ಅರ್ಚತ=ಹೋದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್ ಋಕ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ, ಋಕ್ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ... ..ಏಷ ವಾ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಅರ್ಧರ್ಚಃ=ಅರ್ಧರ್ಚನಾಮಕನು. ಏಷಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಅರ್ಧೇಭ್ಯಃ=ಈ ಸಮಸ್ತಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಶರೀರರೂಪಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ, ಅರ್ಚತ=ಹೋದನೋ, ಸಃ ಯತ್ ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಅರ್ಧೇಭ್ಯಃ ಅರ್ಚತ=ಹೋದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್ ಅರ್ಧರ್ಚಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಅರ್ಧರ್ಚ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ... .. ಏಷ ವೈ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಪದಂ=ಪದನಾಮಕನು. ಏಷ ಹಿ=ಈ ಹರಿಯಾದರೆ, ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ಅಸಾದಿ=ಹೊಂದಿದನು. ಸಃ ಯತ್ ಇಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸಾದಿ=ಹೊಂದಿದನೋ ತಸ್ಮಾತ್ ಪದಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಪದಂ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ... .. ಏಷ ವಾ=ಈ ಹರಿಯೇ, ಅಕ್ಷರಂ=ಅಕ್ಷರನಾಮಕನು. ಏಷ ಹಿ=ಇವನಾದರೆ, ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಕ್ಷರತಿ=ಸಮಸ್ತಾಭೀಷ್ಟವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಏನಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಅತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ (ಯಾರೊಬ್ಬನೂ) ನ ಚ ಕ್ಷರತಿ=ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡಲಾರನು. ಅಂತೂ ಇವನೇ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಃ ಯತ್ ಏಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ಕ್ಷರತಿ ಏನಂ ಅತಿ ನ ಚ ಕ್ಷರತಿ... .. ತಸ್ಮಾತ್ ಅಕ್ಷರಂ=‘ಅಧಿಕಂ ಕ್ಷರತಿ’ ಎಂಬೀ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ ಅಕ್ಷರನಾಮಕನು. ತಸ್ಮಾತ್ ಏತಮೇವ ಸಂತಂ ಅಕ್ಷರಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ... ..ತಾ ವಾ ಏತಾಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಈ, ಸರ್ವಾ ಋಚಃ=ಸಮಸ್ತ ಋಕ್ಕುಗಳು, ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ=ಸಮಸ್ತವೇದಗಳೂ. ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾಃ=ಸಮಸ್ತ ಧ್ವನಿಗಳೂ, ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ=ಏಕಪ್ರಕಾರವಾದದ್ದೇ ನಾಮಧೇಯವು, ಪ್ರಾಣ ಏವ=(ಇನ್ನೆಲ್ಲವೂ) ನಾರಾಯಣ ವಿಷಯಕವಾದದ್ದೇ. ಋಚಃ=ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯೇವ=ನಾರಾಯಣಪರಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ, ವಿವ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೨ ||

ತಾ || “ಪ್ರಗಾಥಾ” ಎಂಬುವುದು (೧) ಬೃಹತೀ (೨) ಸತೋಬೃಹತೀ ಎಂಬೀ ಋಗ್ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯು. ಮೂರನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ (೧೨) ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಬೇರೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟಿಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಋಕ್ಕು ‘ಬೃಹತೀ’ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (೨) ಒಂದನೇ ಮೂರನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ (೧೨) ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಎರಡನೇ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟಿಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇದ್ದರೆ ಆ ಋಕ್ಕು ‘ಸತೋಬೃಹತೀ’ ಎಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ‘ಪ್ರಗಾಥಾ’ ಎಂಬ ನಾಮಸಮನ್ವಯವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. “ಪಾವಮಾನ್ಯಃ” ಎಂಬುವುದು ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು. ಸಂಸಾರದಿಂದ ಪನಿತ್ರಿ ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪಗಳಿಗೆ ‘ಪಾವಮಾನ್ಯಃ’ ಎಂಬೀ ಹೆಸರು. ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಯೋಗವು. ಬಹುರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಬಹು ವಚನವು. ಋಷ್ಯಾದಿಗಳ ನಾಮಧೇಯವು ಮಾತ್ರ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತ ಋಕ್ಕುಗಳೂ, ಅವನಿಗೇನೇ ಹೆಸರು. ಸರ್ವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ಅವನ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತ ವೇದ

ಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ನಾಮವೇ ಸರಿ. ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರ, ಮೇಘಗಳ ಧ್ವನಿಯು ವ್ಯಕ್ತಪಡನ ಭೇರಿ ತಾಡನ ಘಂಟಾನಾದ ಗರ್ಗರ ಗೋಧಾ ಪಿಂಗಾದಿಗಳ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವವರ್ಣದ್ವಾರಾ ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ನಾಮಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಾರಾಯಣ ನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಕಗಳಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣ ವಿಸಯಕಗಳೇ ಸರಿ. ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ವಸಿಸ್ತೋ ವಸತಾಮುತ್ತಮಃ | ಅಭ್ಯಪವಯತ ಪಾವಯಾಮಾಸ ಸಂಸಾರಾತ್ || ತದ್ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂಕ್ತಾನ್ಯಮೋಚತೇತಿ ಸೂಕ್ತ ನಾಮಕಮಭವತ್ | ಬತೇತ್ಯಾಸ್ವಾದನೇ || ಸ್ವಾತ್ಮನೈವ ಸ್ವಯಂ ಸುಷ್ಪೂ ಕ್ತಮಿತಿ ವಾ | (b) ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಪರಿಪೂರ್ಣಂ ಸನ್ನಹಮಲ್ಪಪ್ರಾ ಣಿಷು ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪೋ ಮಹಾಪ್ರಾಣಿಷು ಮಹಾರೂಪಶ್ಚ ಭವಾ ನೀತಿ ಸ ಭಗವಾನಬ್ರವೀತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಕುಪ್ಪದ್ರೋಸಾನೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ಕುಪ್ಪ ದ್ರಸೂಕ್ತಾನೇ ಕ್ವುದ್ರಪ್ರಾಣಿಷು ಸ್ಥಿತಾ ಭಗವದ್ರೂಪಸಂಘಾಃ | ಮಹಾನ ಸಾನೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾನ್ಮಹಾಸೂಕ್ತಾ ಮಹಾಪ್ರಾಣಿಷು ಸ್ಥಿತಾಃ || ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ ತ್ವಾದೇನ ಕ್ವುದ್ರನಾಮ ಭಗವತಃ | ನ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಲ್ಪತ್ವಾತ್ || ನ ಹಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗುಣೇಷು ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷೋ ಭಗವದ್ರೂಪೇಷು | (c) ಏಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಿಭ್ಯೋ ಗತವಾನಿತ್ಯೈಕ್ || ಗಚ್ಛತಿ ಹಿ ಮರಣಕಾಲೇ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಂಪರಿತ್ಯಕ್ತೋ ವೃತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಬುಧೈಃ || ಇತಿ ಹಿ ಭಾರತೇ || (d) ಮ್ರಿಯಮಾಣಮಿಮಂ ಜೀವಂ ವಾಸುದೇವಾದಿದೇವತಾಃ | ತೃಕ್ತ್ವಾ ಭಾಗೇನ ಗಚ್ಛಂತಿ ಭಾಗತೋಽನುವ್ರಜಂತಿ ತಂ || ಗತ್ರೈರ್ಭಾಗೈರಸಿ ಪುನ ರ್ವಿಶೇಯುರ್ಭೋಗಸಿದ್ಧಯೇ | ಭೋಗ್ಯಲೋಕಮನುಪ್ರಾಪ್ತಂ ತಸ್ಮಾ ತ್ಸ್ವಪ್ನವದಂತರಾ || ಇತಿ ಚ || ಅರ್ಚ ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ ಋ ಗತೌ ಇತಿ ಧಾತೋಃ | (e) ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽರ್ಥೇಭ್ಯಃ ಸ್ಥಾನೇಭ್ಯಃ ಶರೀರೇಭ್ಯೋ ಗತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಚಃ || ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಪಾದಿ | ಪದಗತೌ | ತಸ್ಮಾ ತ್ಪದಂ ನಾಮ | ಅಧಿಕಂ ಕ್ಷರತೀತ್ಯಕ್ಷರಂ | ಕ್ಷರಣಂ ನಾಮ ಸಂತತ ದಾನಂ | ಕ್ಷರವಿನಾಶಸಂತತದಾನಯೋಃ || ಇತಿ ಧಾತೋಃ ||

ಅ || (a) ವಸಿಸ್ತಃ ಅಂದರೆ ಆವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು. || (ನಿವಾಸಾರ್ಥಕ ವಾದ 'ವಸ' ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತಿಶಯ' ವೆಂಬೀ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಸ್ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅಂತೂ 'ದೇವಾನಾಂ ದೇವಃ' ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂಬಂತೆ ಆವಾಸಮಾಡು ವವರಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.) 'ಅಭ್ಯಪವಯತ' ಅಂದರೆ 'ಪೂಜಾ' ಪವನೇ' ಎಂಬೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿದನು. || 'ಸೂಕ್ತಂ ಬತಾ ಮೋಚತ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ದನು. ಆದುದರಿಂದ ಸೂಕ್ತನಾಮಕನು ಆದನು. 'ಬತ' ಎಂಬುವುದು ಅಸ್ವಾದನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || (ಅಂದರೆ ಸೂಕ್ತಗಳೆಂದರೆ ಒಳ್ಳೇಮಾತುಗಳು; ಅದಿಭಾಗವತಾದಿಗಳು; ಅಥವಾ ಅಮೃ ರುಷೇಯಗಳಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು. ಇದರಿಂದ 'ಸುಷ್ಪೂ ಉಕ್ತಾನಿ ವಚನಾನಿ ಯೇನ' ಎಂದು

ವೃತ್ತೇತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.) ಅನಂತಾನಂತ ವೇದಗಳೂ ಮೌರುಷೇಯಗಳೂ ಕೂಡ ಈ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವು. ಇದರಿಂದ ಆಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (“ವೈಕುಂಠಸ್ಯಾಖ್ಯಲಾ ವೇದಾ ಉದ್ಧೀರ್ಯಂತೇ ನಿಶಂ ಯತಃ” ಎಂಬೀ ವಚನವೂ ಅವೆ.) ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದಲೂ ‘ಸೂಕ್ತಂ ಬತಾವೋಚತ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತನ್ನಿಂದಲೇ ತಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. || (b) “ಯಾವುದು ಅಲ್ಪವಾದುದೋ, ಯಾವುದು ಮಹತ್ವ ಆದದೋ, ಆ ಈ ಜಗತ್ತು, ನಾನು, ಆದೇನು” ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿತವಾದುದರಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. “ಸರ್ವ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಮಿತನಾದ ಪರಿ ಪೂರ್ಣವಸ್ತುರೂಪಿಯಾದ ನಾನು ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ರೂಪಿಯಾಗಿಯೂ ಮಹತ್ತಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಪವೇಶಿಸಿ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವೆನು” ಎಂದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. || ‘ತಸ್ಮಾತ್’ ಅಂದರೆ ಅಲ್ಪನು ಆಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ‘ತೇ’ ಅಂದರೆ ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಸಮುದಾಯಗಳು, ‘ಕ್ಷುದ್ರಸೂಕ್ತ’ ನಾಮಕಗಳು. “ಅತಿದೊಡ್ಡನನು ಆಗಿದ್ದೇನೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ಸಮೂಹಗಳು ಮಹಾಸೂಕ್ತನಾಮಕಗಳು. ಸೂಕ್ತ ರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ‘ಕ್ಷುದ್ರ’ ನೆಂಬೀ ನಾಮಧೇಯವು. ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಅಲ್ಪತ್ವ ಅಂದರೆ ಕಮ್ಮಿಯಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನೇ || (c) ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಹೋದನು ಆದುದರಿಂದ ‘ಮುಕ್’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಭಾಗ ದಿಂದ ಬಿಟ್ಟು) ಹೋಗುತ್ತಾನೆನ್ನೇ. || ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು ‘ಮೃತನು’ ಸತ್ತವನು ಎಂದು ಪಂಡಿತರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವು || (d) ವಾಸುದೇವನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದಂಶದಿಂದ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಈ ಜೀವ ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಒಂದಂಶದಿಂದ ಆತನನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ || ಹೋದ ಅಂಶಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಪುನಃ (ಆ ದೇವತೆಗಳು) ಜೀವನಿಗೆ ಭೋಗವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೊಸ್ಕರ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಒಂದ, ಮನುಷ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಾಸುದೇವಾದಿಗಳು ಒಂದಂಶದಿಂದ ಹೋದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮರಣವಾದ ಬಳಿಕ ಭೋಗ್ಯ ಲೋಕಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟದಂತೆ (ಸ್ಪಷ್ಟವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಬಂತೆ ಭೋಗವು) ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. || ‘ಅರ್ಚ’ ಧಾತುವು ‘ಗತಿಪೂಜಾ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿದೆ. ‘ಮು’ ಧಾತುವು ಗತಿಯೆಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ (‘ಮುಕ್’ ಶಬ್ದಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ‘ಮು’ ಧಾತುವಿಗೂ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭೂತನಾದ ‘ಅರ್ಚ’ ಧಾತು ವಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) || (e) ಸಮಸ್ತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನಭೂತಗಳಾದ ಶರೀರಗಳಿಂದ ಹೋದನು. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥಾರ್ಥ ನಾಮಕನು. | ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. || ‘ಪದ’ ಧಾತುವು ಗತಿಯೆಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ಪದ’ವೆಂಬೀ ಹೆಸರು. (ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ) ಹೆಚ್ಚು ಅಭಿವ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ಅಕ್ಷರ’ ನಾಮಕನು. ‘ಕ್ಷರಣಂ’ ಅಂದರೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊಡುವನೆಯು. ‘ಕ್ಷರ’ ಎಂಬೀ ಧಾತುವು (1) ವಿನಾಶ (2) ನಿರಂತರ ದಾನ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಇದೆ. ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಂದ ಒಂದಂಶದಿಂದ ಹೋಗುವಿಕೆಯು 'ಋಕ್' ಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಶರೀರಗಳಿಂದ ಹೋಗುವಿಕೆಯು 'ಅರ್ಧರ್ಚ' ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು. ಕಾರಣ ಪಾನರುಕ್ತೃವಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ 'ಋಕ್' ಅಂದರೆ ಒಂದಂಶದಿಂದ ಜೀವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವಿಕೆಯು. 'ಅರ್ಧರ್ಚ' ಅಂದರೆ ಶರೀರಗಳಿಂದಲೇ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು.

ಭಾ|| (a) “ಏವಮೃಷಿಸು ಶಬ್ದೇಷು ಚ ವ್ಯವಹ್ರಿಯಮಾಣಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾನಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಮುಖ್ಯತಃ ಕಿಮು ದೇವತಾ ನಾನಾನಿ” | (b) “ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ ತಂ ಸಂಪ್ರಶ್ನಂ ಭುವನಾ ಯಂ ತೃನ್ಯಾ” || “ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿಮಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸಸುಪ ಣೋಗೇ ಗರುತ್ಮಾನ್” | “ಯಮಿಂದ್ರಮಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹುರ್ಯಮಿತ್ರಮಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ” || “ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿ ಶಂತಿ ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ” | ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭ್ಯಃ” || (c) “ನ ಕೇವಲಮೃಷ್ಯಾದೀನಾಂ ನಾಮ ಭಗವತಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ಅಪಿ ತಸ್ಯೈವ ನಾನಾನಿ ಕಿಮು ಚ ವೇದಾಃ | ಸಮುದ್ರಮೇಘವೃಕ್ಷಪತನ ಭೇರೀತಾಡನಾದಿ ಸರ್ವಘೋಷಾ ಅಪಿ ತಸ್ಯೈವ ನಾನಾನಿ ಯಥಾ ಯೋಗ್ಯಂ ಯೋಜನೀಯಾನಿ” || (d) “ಏಕಮೇವ ವ್ಯಾಹರಣಂ | ಏಕ ಪ್ರಕಾರಮೇವ ನಾಮ || ನಿರ್ದೋಷಗುಣಪೂರ್ತಿವಾಚಕತ್ವಾದೇಕಪ್ರಕಾರತಾ | ಪ್ರಾಣೇ ನಾರಾಯಣ ಏವ | ನಾರಾಯಣವಿಷಯ ಏವ ವ್ಯವಹಾರಃ || ಋಚಸ್ತು ವಿಶೇಷತ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮವತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಗುಣಾ ನಲ್ಪಜ್ಞಾನಾಮಪಿ ಪ್ರಕಾಶಯಂತೀತಿ | ಪ್ರಾಣೇ ನಾರಾಯಣ ಏವೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್” ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಋಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಸಂಗತಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೋ, ಆಗ ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತಾನಾಮಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವೆ) ಎಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ. || (b) ಯಾವ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನೋ ಯೋಗ್ಯಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ವಿಷಯಾಭೂತನಾದ ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು ಇತರಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || (ಸರ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಅಧಿಕರಣೀಭೂತನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ). ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ಮಿತ್ರನೆಂದೂ ವರುಣನೆಂದೂ ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಆ ಹರಿಯು ಅಲಾಂಕಿಕನೂ ಸುಪರ್ಣರೂ ಪನೂ ಮತ್ತು ಗರುತ್ಮನ್ನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾತನನ್ನು ವರುಣನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾತನನ್ನು ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾತನನ್ನೇ ಸತ್ಯನಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಅಂಥವನನ್ನೇ ವಿಷ್ಣುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾ

ದವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರಿ). || (c) ಋಷ್ಯಾದಿಗಳ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಲ್ಲ. ಸಮಸ್ತವೇದಗಳೂ ಆತನ ನಾಮಧೇಯಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತಾವೆ ಎಂದೇನು ಪುನಃ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ? ವೇದಗಳೂ, ಸಮುದ್ರ, ಮೇಘ, ವೃಕ್ಷಪತನ, ಭೇರಿತಾಡನ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಕೂಡಾ ಶ್ರೀಹರಿಗೇನೇ ನಾಮಧೇಯಗಳು. ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನಸ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಮಸ್ತವೇದಗಳು ತತ್ಪರಗಳಾಗಿದ್ದಾವೆಂದೇನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಿದೆ? || (d) “ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ” ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ವ್ಯಾಹರಣವು || ಅಂದರೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾದದ್ದೇ ನಾಮಧೇಯವು. ದೋಷಶೂನ್ಯಗಳಾದ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಏಕಪ್ರಕಾರತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || “ಪ್ರಾಣೇ” ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ | ಎಲ್ಲಾ ನಾಮವು ನಾರಾಯಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸರಿ. || ಋಕ್ಕುಗಳಾದರೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಇಂದ್ರಾದಿನಾಮಗಳನ್ನು ಶ್ರೀಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ (ಆ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ನಾರಾಯಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ|| (a) ಉಕ್ತಂ ಚ ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ | ಹುಂಕಾರೇಣ ಸಹೈವಾಬ್ಧಿಃ ಸರ್ವಾಭಿಭವಶಕ್ತತಾಂ || ವಿಷ್ಣೋರ್ವಕ್ತಿ ಯತೋ ಹುಂ ಚ ಪರಾಭಿಭವನಾಚಕಃ || (b) ಓಮಿತಿ ಸ್ವರತೇ ನಿತ್ಯಂ ವಾಯುರ್ಮೇಘೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ | ಬಲವನ್ನಾದಸಂಯುಕ್ತೋ ಹೃದಿಹೋಚ್ಚತ್ವಮಸ್ಯ ತು || ಓಂಕಾರಸ್ಯಾರ್ಥ ಉದ್ವಿಷ್ಟ ಉಕ್ತಾರ್ಥಾಧಿಕ್ಯಮೇವ ಚ | ನಾದೋ ಬಲೀಪ್ರವದತಿ ತಥಾ ಭೇರೀಧ್ವನಿಃ ಪ್ರಭೋಃ || ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ವಾದಾಯಂ ವದತೀಶಿತುಃ | ತದಪೇಕ್ಷಯಾನ್ಯನೀಚತ್ವಂ ಘಂಟಾದ್ಯಾಃ ಸ್ವರಿತಾತ್ಮಕಾಃ || (d) ಉಚ್ಚಸ್ಥಿತಿಮುದಾತ್ತಸ್ತು ಸ್ವರ್ಣಚಂಚ್ಚಾದಿಕಃ ಸ್ವರಃ | ವಿಷ್ಣೋರ್ವಕ್ತಿ ತಥಾ ಮಂದ್ರಃ ಶ್ವಾಸಾದಿಃ ಪ್ರಚಯಾತ್ಮಕಃ || ಏಕಪ್ರಕಾರತಾಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸದಾಚಾಲಾಂ ವದತ್ಯಪಿ | (e) ಇತ್ಯಾದಯಃ ಸರ್ವಘೋಷಾ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಗುಣೋನ್ಮತಿಂ || ವದಂತಿ ಕಿಮುನೇದಾದ್ಯಾ ಮಾರ್ಜಾರಾದೃಭಿಧಾಸ್ತಥಾ || (f) ಮಾರಯಿತ್ವಾ ಪ್ರಭಕ್ಷ್ಮೈವ ಜರಯತ್ಯಖಿಲಂ ಜಗತ್ | ತೇನ ಮಾರ್ಜಾರ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ಮೋಷಣಾನೂಪಕೋ ಹರಿಃ || ವರ್ಷಣಾದ್ವೃಷ ಉದ್ವಿಷ್ಟೋ ಬಲನಾದ್ಬಲಿನಾಮಕಃ | ತಾರಣಾತ್ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸಾವಿತ್ಯಾದ್ಯೇಕೋಽಭಿಧೀಯತೇ || (g) ಸರ್ವನಾಮಾಸಿ ಭಗವಾನ್ಸರ್ವಶಕ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವವಿತ್ | ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಜೀವೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಃ ಶ್ರಿಯ ಏವ ತು || ವೃತಿರಿಕ್ತಃ ಸದಾನಂತಸಾಂದ್ರಾನಂದೈಕರೂಪಕಃ | (h) ತಸ್ಯೈವ ಮುಖ್ಯನಾಮಾನಿ ಸಮಾಕೃಷ್ಯೇ ತರೇಷ್ವಪಿ || ಉಪಚಾರಾತ್ಪ್ರವರ್ತಂತೇ ವ್ಯವಹಾರಪ್ರಸಿದ್ಧಯೇ | (i) ತಥೈವ ಸರ್ವ ನಾಮಾನಿ ಪ್ರವರ್ತಂತೇ ಚ ಮಾರುತೇ || ನ ತಾನನ್ಮುಖ್ಯವೃತ್ತೈವ ಮುಖ್ಯತೋಽನ್ಯವ್ಯವೇಕ್ಷಯಾ | ಮುಖ್ಯತಃ ಸರ್ವನಾಮಾ ತು ವಿಷ್ಣುರೇಕೋ ನ ಚಾಪರಃ || (j) ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಾದಿಶಬ್ದಾಶ್ಚ ವಿಷ್ಣಾ

ನೇನ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ | ಅನ್ಯವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ನಾಯೌ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿರ್ವಿಧೀ
ಯತೇ || ನಾಯುಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಃ ಸಂಸ್ತಪತ್ಯೇತಜ್ಜಗತ್ರಯಂ |
ಅಜ್ಜಯೈವ ಹರೇರ್ವಾಯೋಃ ಶಕ್ತ್ಯೈ ಸೂರ್ಯಸ್ತಪತ್ಯಯಂ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) (ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮೇಯವು) ಬೃಹತ್ಸಂಹಿತಾವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ||
ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಹುಂಕಾರವು ಇತರರಿಗೆ ತಿರಸ್ಕಾರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಶಕ್ತಿಯನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ ಅದುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರವು (ತನ್ನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ) ಹುಂಕಾರ
ದಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ (ಹುಂಕಾರವನ್ನು ಜ್ಞರಿಸಿದ್ದಾಗಿಯೇ) ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಮಸ್ತವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ||

ತಾ || ಅದುದರಿಂದಲೇ ಸಮರ್ಥರಾದವರು ತಮಗೆ ಇತರರನ್ನು ಪರಾಜಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿ
ಯಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹುಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಮುದ್ರಾದಿಗಳ
ಧ್ವನಿಗಳು ವಾಚಕಗಳಾದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ವಾಚಕ
ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗಾದರೆ “ನದೀಸಮುದ್ರ ಘೋಷಾಶ್ಚ ನಾದತ್ವಾತ್ ಶ್ರೈಷ್ಯವಾಚಕಾಃ”
ಎಂದು ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಧ್ವನಿಯು “ನಾದ” ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿ (ಶ್ರೈಷ್ಯ) ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವ
ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು
ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡರು. ಎರಡೂ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹುಂಕಾರ, ನಾದ ಈ ಎರಡನ್ನೂ
ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ನದಿಯ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿ
“ನಾದತ್ವಾತ್” ಎಂದು ಹೇಳಿಯದೆ, ಸಮುದ್ರದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು
“ಹುಂಕಾರತ್ವಾತ್” ಎಂದೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. ‘ಚ’ಶಬ್ದದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗು
ತ್ತದೆ. || (b) ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ನಾಯುವು ಬಲಿಷ್ಠವಾದನಾದದಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ
ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ‘ಓಮ್’ ಎಂದು ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. | ಈ ಹುಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಧಿಕ
ವಾದ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಎಂಬೀ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ನಾದವು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ
ಅಧಿಕೃತವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನಾಯುವು ನಾದವ್ಯಂಜಕವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದವನಾಗಿ ಮೇಘಧ್ವನಿ
ಯಿಂದ ವ್ಯಂಗವಾದ ಹುಂಕಾರವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. || (c) ಹಾಗೆಯೇ ಭೇರಿ
ಧ್ವನಿಯು ಸರ್ವಸಮರ್ಥನೂ ಸರ್ವರಿಗೆ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತನೂ ಆದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ
ಅನುದತ್ತವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. || ಸ್ವರಿಸ್ವರವ್ಯಂಜಕ
ಗಳಾದ ಘಂಟೆಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಇತರರಿಗೆ ಅತಿನೀಚತ್ವವನ್ನು
ಹೇಳುತ್ತವೆ. || (d) ಸ್ವರ್ಣಚಂಚು = ನಾಗಸರವೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ಸ್ವರವು. ಅಂದರೆ
ನಾಗಸರವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಸ್ವರದಿಂದ ವ್ಯಂಗವಾದ ಉದಾತ್ತವಾದರೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮ
ನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. || ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ವಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಚಯರೂಪವಾದ ಮಂದ್ರಸ್ವರವಾದರೂ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಹಂದಾಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯ
ವಾದ ಏಕಪ್ರಕಾರತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಶ್ವಾಸಾದಿಗಳಪ್ರಚಯ ಅಂದರೆ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ತೀವ್ರಸಂಯೋಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಅತಿ ಲಘುವಾಗಿ ಇರುವಿಕೆಯು. ಅದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ಮಂದ್ರಸ್ವರವೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಹರಿಯು
ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. || (e) “ಇತ್ಯಾದಯ

ಸ್ವರ್ವಘೋಷಾಃ”.....ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಧ್ವನಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಆನಂದಾದಿಗಳ ಒಪ್ಪತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದುಹೇಳಲು ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಹಾಗೆ ಮಾಡಾರಾದಿ ಹೆಸರುಗಳೂ ಕೂಡ ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದು ಏನು ಇದೆ?

ತಾ || ದಧಿಮಂಥನ (ಮೆಸುರನ್ನು ಕಡಿಯುವಿಕೆ) ವೃಕ್ಷಪತನಾದಿ ಧ್ವನಿಗಳು ಅಂತರ್ನಾದ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಎಷ್ಟುವಿಗೆ ಭೀಷಕತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೋ, ಆಗ ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಮಾಡಾರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪದಗಳ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಗುಣೋನ್ನತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆಯೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದು? ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತ ವೇದಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀಪರಿಗೇನೇ ನಾನು ಭೇಯವು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಮುದ್ರ ಘೋಷವು ಆತನಿಗೇನೇ ಹೇಸರು ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ವಪಚನ ವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಯಾವಾಗ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ವೇದಾದಿಗಳೂ ಮಾಡಾರಾದಿ ಹೆಸರುಗಳೂ ಕೂಡ ಎಷ್ಟುವಿಗೆನೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೋ ಆಗ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಹಿತಗಳಾದ ಸರ್ವಧ್ವನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವಾಚಕಗಳಾದರೂ ಧ್ವನಿಗಳಿಗೆ ವಾಚಕಗಳಾದ ವರ್ಣಾದಿಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಚಕತ್ವವು ಇದೆ ಎಂದು ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆದರ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯ ಟೀಕಾವಾಕ್ಯಗಳು. “ದಧ್ನೋ ಮಂಥನ ಘೋಷಶ್ಚಾಂತರ್ನಾದ ಸ್ವರೂಪತಃ | ಭೀಷಕತ್ವಂ ಹರೇರ್ಬೂಯಾದಂತರ್ನಾದೋ ಹಿ ಭೀಷಣೇ || ನದೀಸಮುದ್ರ ಘೋಷಾಶ್ಚ ನಾದತ್ವಾತ್ ಶ್ರೈಷ್ಯವಾಚಕಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿ. (f) ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಭಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಜೀರ್ಣೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ (ಮಾರಯತಿ ಜರಯತಿ ಚ ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು “ಮಾರ್ಜಾರನಂದೂ” ಮೋಷಣಾತ್ ಅಂದರೆ ಭಕ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದರಿಂದ “ಮೂಷಕ”ನೆಂದೂ, ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವುದರಿಂದ “ವರ್ಷ”ನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (ಜಗತ್ತನ್ನು) ಆಚ್ಛಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ “ಬಲಿ” ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಈತನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸುವುದರಿಂದ “ತೃಣ”ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು ಒಬ್ಬನೇ ಹರಿಯು. ಇವೇಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (g) ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ ಸರ್ವಜ್ಞನೂ ಆದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಾ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಜಡ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಲಕ್ಷ್ಯದೇವಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಭಿನ್ನನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಆಪರಿಮಿತವಾಗಿಯೂ ನಿಬಿಡವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಆನಂದವೇ ಮುಖ್ಯಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. || (h) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ನಾನುಭೇಯಗಳು ಕರ್ಮದೇವತಾದಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಶೇಳಕೊಂಡು ಉಪಚಾರದಿಂದ (ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ) ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. || (i) ಆದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ನಾನುಭೇಯಗಳೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. || ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ “ನಾರಾಯಣ ಏವ” ಎಂಬೀ ಅವಧಾರಣವು ಸಂಗತನೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇತರರಾದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿಯೇ “ವಾಯಾವೇವ” ಎಂಬೀ ಅವಧಾರಣವು). || ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನು ಎಷ್ಟುವು ಒಬ್ಬನೇ ಸರಿ. ಇತರನು ಯಾರೂ ಆಗಲಾರನು.

ತಾ || ಯದ್ಯಪಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಉಳ್ಳವನು ವಿಷ್ಣುವೇ, ಮತ್ತೊಬ್ಬನಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲೇ ಮುಖ್ಯಗಳು. || (j) ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಅನ್ಯರಾದ ಗರುಡಾದಿಗಳನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣದೇವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದವರಾಗಿ ಈಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ “ಯ ಏಷ ತಪತಿ” ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯವು ವಾಯುಪರವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.) || ಈ ಸೂರ್ಯನು ಹರಿಯ ಅಜಿಯಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ||

ತಾ || ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೂರ್ಯನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಏನು ಇದೆ?

ಭಾ|| (a) ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇಯಂ ತಾಪನಶಕ್ತಿರಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಪ್ರಾಣೋ ಹೈವ ಯ ಏಷ ತಪತೀತ್ಯುಕ್ತಂ | ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾ ಏಷ ಉದೇತಿ ಪ್ರಾಣೇಸ್ತಮೇತಿ || ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ || (b) ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೌ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೋಽಸಿ ವಾಯಾವಸಿ ವರ್ತತೇ | ಅತಃ ಸರ್ವವೇ ದಾದ್ಯಭಿಧೇಯತ್ವಂ ವಾಯೋರಪ್ಯಸ್ತಿ || (c) ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಮಿತಿ ಶ್ರುತೇರುಭಯೋರಪಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಏವ | ಆಯಂ ವಾನ ಶಿತು ಯೋಽಯಂ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಣ ಇತಿ ವಾಯೋರ್ವಿಶೇಷಣಾದುತ್ತಮ ಪ್ರಾಣೋ ವಿಷ್ಣು ರಿತಿ ಚ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಈ ಸುಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಅಲ್ಲ. ಎಂದು ತಿಳಿ ಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಯಾವ ಈತನು ಸುಡುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಪ್ರಾಣನೇ ಸರಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೇ ಈ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸ್ತವನ್ನು (ಆದರ್ಶವನ್ನು) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯೂ ಅದೆ. (ಅಂತೂ ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾಣಾಧೀನನೇ ಸರಿ). || (b) “ಪ್ರಾಣ”ನೆಂಬೀ ಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಅದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಲ್ಪಡುವಿಕೆಯು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೂ ಅದೆ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವವೇದಗಳೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ). || (c) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ (ಶ್ರೀಹರಿಯು) ಚೇಷ್ಟಕನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಿದೆ. || ಈತನು ಶಿತುವೇ ಸರಿ. ಯಾವ ಈತನು ಮಧ್ಯಮಪ್ರಾಣನು ಎಂದು ವಾಯುವಿಗೆ (“ಮಧ್ಯಮ”ನೆಂಬೀ) ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರಿ ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ದ್ವಾವಾತ್ಮಾನೌ ಹಿ ದೇವೇಷು ದ್ವೌ ಪ್ರಾಣೌ ದ್ವೌ ಚ ಚೇತನೌ | ಅಜ್ಞಾನಾಭಿಭವಾಸ್ಪೃಷ್ಟೌ ವಾಯುನಾರಾಯಣಶ್ಚ ತೌ || (b) ತದನ್ಯೇ ಚೇತನಾಸ್ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಾತ್ಮಾನ ಏವ ಚ || ಅಜ್ಞಾನಾಭಿಭವಾಸ್ಪೃಷ್ಟಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಹೃದಮಾಃ ಶ್ರುತಾಃ | (c) ಮಧ್ಯಮೋ ವಾಯುರೇವೈಕಃ ಉತ್ತಮಃ ಕೇವಲೋ ಹರಿಃ || ಸರ್ವಶಬ್ದೋದಿತೌ ತಸ್ಮಾದೇತೌ ದ್ವಾವೇವ ನಾಪರಃ | (d) ಅನ್ಯೇ ಚೈವಮಿತ್ಯೈಃ ಶಬ್ದೈರು

ಚ್ಯುತೇ ನಾಮಿತ್ಯೈಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ಶ್ರೀರಘುಖಿಲತಯೋಕ್ತಾ ವಿಷ್ಣುನನ್ನ ತು
ಮುಖ್ಯತೇ | (೯) ತಸ್ಮಾದಮಿತನಾನಾನಾವಸಿ ತೌ ಮಿತನಾಮವತ್ ||
ಶ್ರೀಶ್ವ ವಾಯುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಸ್ತು ಮುಖ್ಯೋಕ್ತೇರನಿತಾಭಿಧಃ | (1) ಅನಂತ
ನಾಮಕತ್ವಾಚ್ಚ ಸೋನಂತಗುಣ ಈರಿತಃ || ಪೃಥಜ್ಞಾನಾನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ತ
ದ್ಗುಣಾನೇವ ಪ್ರಚಕ್ಷತಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ || ಖಂಡ || ೨ ||

ಅ|| (a) ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ಇಬ್ಬರು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದ
ವಾಚ್ಯರು. ಇಬ್ಬರು ಜೇತನಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಅವರಿಬ್ಬರು ಹರಿವಾಯುಗಳು. ಅಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು
ತಿರಸ್ಕಾರ ಇವುಗಳಿಂದ ಮುಟ್ಟಲ್ಪಡದೆ ಇರುವವರು.

ತಾ || ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಜೇತನೋತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಮುಖ್ಯಜೇತನರು. ಪರಾಭವ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹರಿವಾಯುಗಳು ಮುಖ್ಯಸ್ವಾ
ಮಿಗಳು. (ಆತ್ಮರು) ಅಜ್ಞಾನತಿರಸ್ಕಾರ ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯನಿಯಾಮಕರು.
(ಪ್ರಾಣರು). || (b) ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಇತರರಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಹಿ = ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ,
ಅಜ್ಞಾನಅಭಿಭವಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅಧಮರಾದ ಜೇತನರು.
“ನೀಚರಾದ ಪ್ರಾಣರು, ನೀಚರಾದ ಆತ್ಮರು. ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. || (c) ವಾಯುಬಬ್ಬನೇ
ಮಧ್ಯಮ ಪ್ರಾಣನು, ಮಧ್ಯಮಜೇತನನು, ಮಧ್ಯಮ ಆತ್ಮನು. ಹರಿಯು ಬಬ್ಬನೇ ಸರ್ವೋತ್ತ
ಮನು. | ಅದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವವು ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ
ಇವರಿಬ್ಬರೇ ಜೇತನಾಜೇತನಪರಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇತರನು
ಯಾರೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. || (d) ಇತರರಾದರೂ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.
ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಸರಿಮಿತ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಾ
ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದಲೂ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಂತೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಲಕ್ಷ್ಯಾದಿ
ಶಬ್ದಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವೂ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೇ. || (e) ಅದುದರಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ವಾಯುದೇವರೂ
ಕೂಡ ಬಹುಮಾನವುಳ್ಳವರಾದಾಗ್ಯೂ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು
ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ) ಪರಿಮಿತನಾಮವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ತುಲ್ಯರಾಗಿ (ಗ್ರಂಥಾಂತರದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೂ (ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸರಿಮಿತವಾದ ನಾಮವುಳ್ಳವನು. || (f) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆಯೋ ಅದುದರಿಂದ “ಆ
ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನಂತಾನಂತ ನಾಮಧೇಯಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ
ವನು” ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ
ಯಿದೆ. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಅನ್ಯದೇವತಾವಿಷಯತ್ವೇನ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾ ಅಪಿ ಋಚೋ
ಭಗವದ್ವಿಷಯಾ ಏನ ಮುಖ್ಯತಃ | ತದನಂತರಂ ವಾಯು ವಿಷಯಾಶ್ಚ ||
(b) ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮತೀ ಸಹಸ್ರಂ ಸರ್ವಂ ಮುಖ್ಯತೋ ನಾರಾಯಣಸ್ಯಾನ್ನಂ

ತದಾಜ್ಞಯಾ ವಾಯೋಶ್ಚ | (c) ತಸ್ಮಾತ್ತಚ್ಛಂಸನೇನ ಭಗವಾನ್ವಾಯು
ಶ್ಚಾತ್ಮಿಪ್ರೀಯತ ಇತಿ ದರ್ಶಯತಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ ಶಂಸಿಷ್ಯಂ
ತಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ||

ಅ || (a) 'ಪ್ರಾಣಮುಚ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತಾವಿಷಯವಾಗಿ
ಪ್ರತೀತಗಳಾದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತುಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕಗಳೇ. || ಆ ಮೇಲೆ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣವಿಷಯಕಗಳೂ ಆಗಿವೆ.

ತಾ || ಯಾವುದೊಂದು ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತುಗಳಿಗೂ ಹರಿವಾಯುವಿಷಯಕತ್ವವು ಹೇಳಿ
ಬಿಟ್ಟದೋ. ಅದನ್ನು 'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಪಪಾದಿ
ಸುತ್ತಾರೆ. || ಅಂತಿಹ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (b) ಭಗವದ್ವಾಯು ವಿಷಯಕ
ವಾದುದರಿಂದಲೇ (ಅನ್ಯದೇವತಾ ವಿಷಯಕವಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಾದರೂ) ಎಲ್ಲಾ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು
ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನಿಗೂ ಆತನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಅನ್ವವು (ತರ್ಪಕವು
ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು.)

ತಾ || ಅಲ್ಲವಾದರೆ ತೃಪ್ತಿಜನಕವಾಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಇತರ ವಿಷಯಕ
ವಾದುದು ಇತರರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಜನಕವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇದೇಯುಕ್ತಿಯು. | (c) ಬೃಹತೀಸಹ
ಸ್ರವು ತೃಪ್ತಿಜನಕವಾದುದರಿಂದ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೊಗಳುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೂ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು "ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ" ಇತ್ಯಾದಿ
ಯಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ ಶಂಸಿಷ್ಯಂತಮಿಂದ್ರ ಉಸ ನಿಷಸಾದ
ಸಹಾನ್ನಮಿತ್ಯಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಪೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚ ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ
ನೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾಃ ಸ ನಾ ಋಷೇ ದ್ವಿತೀಯಂ ಶಂಸೇತಿ
ಸಹಾನ್ನಮಿತ್ಯೇನಾಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ ತೇನೇಂ
ದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಪೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರ ಉನಾಚ
ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ನೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾಃ ಸ ನಾ ಋಷೇ ತೃತಿ
ಯಂ ಶಂಸೇತಿ ಸಹಾನ್ನಮಿತ್ಯೇನಾಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ
ಶಂಶಸ ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಪೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರ ಉ
ನಾಚ ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ನೈ ಮೇ ಧಾನೋಪಾಸಾಗಾ ವರಂ ತೇ ದದಾ
ಮಿತಿ ಸ ಹೋನಾಚ ತ್ವಾನೇನ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ತಮಿಂದ್ರ ಉ
ನಾಚ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ಅಹಮಸ್ತೃಷ್ಣೇ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ
ರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ಸ ಏತೇನ
ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ವಿಷ್ಣೋಽಸ್ಮಿ ನೋನ್ನಂ ಮಿತ್ರಂ ದಕ್ಷಿಣಂ
ತದ್ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಮೇಷ ತಸನ್ನೇನಾಸ್ತೀತಿ ಹೋನಾಚ || ೩ ||

ಅ || ಅಪಃ=ಅಪಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪರಿಹಾರ್ಯವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮಹಾವೃತದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅರ್ಹನಾಮಕವಾದ, ಅಥವಾ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಾದಿನದಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅರ್ಹನಾಮಕವಾದ, ಏತತ್=ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು (ಮಹಾವೃತಾಖ್ಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿ) ಶಂಸಿಸ್ಕಂತಂ=ಹೋಗಳಿಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ=ಹೋತನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಇಂದ್ರಃ=ಯಜಮಾನನಾದ ಪುರಂದರನು, (ನೋಡಿ ವಿಷ್ಣುವಾಯುಗಳಿಂದ ಅವಿಷ್ಣನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳಿ) ಉಪ=ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ನಿಸಸಾದ=ಕೂತುಕೊಂಡನು. ಸ ಹ=ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯು, ಆನ್ನಂ=(ನಿನ್ನನ್ನೇ ಅತಿಶಯಪ್ರೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ) ಅನ್ನದಂತೆ ತರ್ಪಕವಾದುದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಅಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ=ಹೇಳಿ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು, ಶಶಂಸ=ಹೋಗಳಿದನು. ತೇನ=ಹೋಗಳಿದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ=ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣನಾದ ನಾಯುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ದ್ರಿ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯಂ=ಪ್ರೀತಿಯಾದುದು, ಧಾಮ=ಮಂದಿರವನ್ನು, ಉಪೇಯಾಯ=ಸಮೀಪಿಸಿದನು. ತಂ=ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂದ್ರನಿಷ್ಠನಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ಋಷೇ=ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯೇ, (ಒಂದಾವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರಿಂದ) ಮೇ=ನನ್ನ, ಪ್ರಿಯಂ=ಪ್ರೀತಿಯಾದುದು, ಧಾಮ=ಮಂದಿರವನ್ನು, ಉಪಾಗಾ=ಸಮೀಪಿಸಿದ, ವೈ=ನಿಶ್ಚಯವು. ಋಷೇ... ಸ ವಾ=ಸಿದ್ಧ ಸಾಲೋಕ್ಯವುಳ್ಳ ನೀನು, ವ್ಯಾತೀಯಂ=ಎರಡನೇ ಆವರ್ತಿ, ಶಂಸ=ಇತಿ..... ಸ ಹ ಅನ್ನಮಿತ್ಯೇವ ಅಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ.....ತೇನ=ಎರಡನೇ ಆವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದಿಂದ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಉಪೇಯಾಯ, ತಂ ಇಂದ ಉನಾಚ ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ಮೇ ಧಾಮ ಉಪಾಗಾ ವೈ, ಋಷೇ ಸ ವಾತ್ಯತಿ ಯಂ=ಮೂರನೇ ಆವರ್ತಿ, ಶಂಸ, ಇತಿ ಸ ಹ ಅನ್ನಮಿತ್ಯೇವ ಅಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಭೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸ... .. ತೇನ=ಮೂರನೇ ಆವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಉಪೇಯಾಯ ತಂ... .. ಇಂದ್ರಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, (ಅತಿಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ), ಉನಾಚ ಋಷೇ ಪ್ರಿಯಂ ವೈ ಧಾಮ... ..ಉಪಾಗಾ=(ಅಂತಃಪುರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನವಾದ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು) ಹೊಂದಿದ. ತೇ=ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ವರಂ=ನಾಲ್ಕನೇ ಒಂದು ವರವನ್ನು, ದದಾಮಿ=ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. (ನಿನಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೋ) ಇತಿ ಸ ಹ=ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು, ತ್ವಾಮೇವ=ನಿನ್ನನ್ನೇ, ಜಾನೀಯಾಂ=ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವೆನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ತಂ=ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂದ್ರನಿಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಉನಾಚ=ಹೇಳಿದನು, ಋಷೇ.....ಅಹಂ=ಇಂದ್ರನಿಷ್ಠನಾದ ನಾನು, ಪ್ರಾಣೋ ವೈ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾನಂದರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೇ, ಅಹಂ=ಅಹೇಯನಾದುದರಿಂದ ಅಹಂನಾಮಕನು, ಅಸ್ಮಿ=ದೋಷಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದರಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ 'ಅಸ್ಮಿ' ನಾಮಕನು. ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ನಾನೇ, ತ್ವಂ=ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದಲೂ ಜ್ಞಾನಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ 'ತ್ವಂ' ನಾಮಕನು. ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ನಾನು, ಸರ್ವಾಣಿ=ಪೂರ್ಣನಾದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮವುಳ್ಳವನು, ಭೂತಾನಿ=ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಭೂತನಾಮಕನು. ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ನಾನು, ಏಷಃ=ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಏಷನಾಮಕನು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಯ ಏಷಃ=ಯಾವ ಈತನು, ತಪತಿ=(ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು) ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಃ = ತಪನನಾಮಕನಾದ ನಾನು. ಏತೇನ ರೂಪೇಣ = ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪದಿಂದ, ಸರ್ವಾಃ ದಿಶಃ = ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ವಿಷ್ವಃ = ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದವನು, ಅಸ್ಮಿ = ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ತಸ್ಯ = ಹೀಗೆ ಸರ್ವನಾಮವುಳ್ಳ, ಮೇ = ನನಗೆ, ಅನ್ಮಂ = ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಮಿತ್ರಂ = ಭೋಗ್ಯಳಾದುದರಿಂದ ಹೆಂಡತಿಯು. ದಕ್ಷಿಣಂ = (ದಕ್ಷಿಣಾ ಇನಾ ಪರ್ತಿಯಸ್ಯ ಎಂಬೀ ವೃತ್ತತ್ತಿಯಿಂದ) ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ (ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳಾದುದರಿಂದ 'ದಕ್ಷಿಣಾ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವಳು. ತತ್ = ರಮಾಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಅನ್ನವು, ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ = ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಭೃಹದೀಸಹಸ್ರವೇ. ಏಷಃ = ಈ, ತಪನ್ನೇವ = ಸುಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಅಸ್ಮಿ = ನಾನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಉವಾಚ = ಹೇಳಿದನು, ಹ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || ೩ ||

ತಾ || (1) ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಂದಿರದ ಸಮೀಪಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಲೋಕ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಆತನಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹರಿಯಮಂದಿರವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಾಮೀಪ್ಯಾರ್ಥಕವಾದ ಉಪಶಬ್ದವು ಅದೆ. ಅಂತೂ ಸಾಧನ ಸಂಪೂರ್ಣಿಯಾದರೆ ಫಲವಿಲಂಬ ವಿರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ? (೧) ಒಂದಾವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರಿಂದ ಸಾಲೋಕ್ಯಸಾಧನ ಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. (೨) ಎರಡನೇ ಅವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರಿಂದ ಭಗವತ್ಪುರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. (೩) ಮೂರನೇ ಅವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರಿಂದ ಅಂತಃ ಪುರಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ಪುನಃ ಅವೇಕ್ಷಿತವಾದ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಕೋ ಎಂದು (4) ನಾಲ್ಕನೇ ವರವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವೆನು ಎಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹೇಳಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಈತನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಬೇಕು. ಮತ್ತೊಬ್ಬಗೆ ಇಂತಹ ತೇಜಸ್ಸು ಕೂಡಲಾರದು. ಈತನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆದರೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಅಂತೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ತಿಳಿಯುವೆನು. ಆತನು ವಿಷ್ಣುವಾದರೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣುವಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವೆನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಕೇಳಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುವಾದ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಥಮತಃ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಪ್ರಾಣೋವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿಯು. ಒಂದನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿತಿ ಹೋವಾಚ' ಇತ್ಯಾದಿಯು.

ಭಾ|| (a) ವೃತ್ತಂ ಹತ್ವಾ ಪುರೇಂದ್ರಸ್ತು ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಾಭಿಪತ್ತಯೇ | ಮಹಾ ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಚಕ್ರೇ ಹೌತ್ರಂ ಚಕ್ರೇಽತ್ರ ಕೌಶಿಕಃ || ಭೃಗುರಧ್ವರ್ಯುರಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಾಭವತ್ಸ್ವಯಂ | ಉದ್ಗಾತಾ ವಾಯುರಭವತ್ (b) ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || ಸಾದಸ್ಯ ಮಕರೋತ್ತತ ತದನ್ಯೇಽನ್ಯೇಽಪಿ ಚರ್ತ್ವಿಜಃ | ಬೃಹದೀಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿಪ್ಯನ್ಯದಾ ಸಸ್ಮಾರ ಕೇಶವಂ || ವಾಯುನಾ ಸಹ ದೇವೇಶಸ್ತದಾ ವಾಸವನಾವಶತ್ | (c) ಅವಿಷ್ಣೋ ವಿಷ್ಣುನಾಥೇಂದ್ರೋ ವಾಯುನಾ ಸಹ ಕೌಶಿಕಂ || ಶಂಸೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ನಿಷ ಳ್ಲೋಽಭೂದಿದಮನ್ಮಂ ತವೇತಿ ಸಃ | ಋಕ್ನಾಹಸ್ರಂ ಶಶಂಸಾಥ ಯಜ್ಞಾಂ ಗರ್ತ್ವೇನ ಭಕ್ತಿತಃ || ತಚ್ಛ್ರುತ್ವಾ ತುಪ್ಪಿಮಗಮತ್ಕೇಶವೋ ವಾಯುಸಂ ಯುತಃ | (d) ದ್ವಿತೀಯ ವಾರಂ ಶಂಸೇತಿ ಪ್ರಾಹ ತಂ ಚ ಜನಾರ್ದನಃ ||

ಪ್ರೀತ್ಯೈವ ಶಕ್ರನಾವಿಷ್ಟೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಶಶಂಸ ತತ್ | ಅತಿಪ್ರಿಯ
ತ್ವಾದ್ಭಗವಾನ್ಸುನರಪ್ಯಾಹ ಕೌಶಿಕಂ || ತೃತೀಯಂ ಚ ಶಶಂಸಾಸೌ
ವಿಷ್ಟೋರನ್ನಂ ಪ್ರಕಲ್ಪಯತ್ | (೬) ತತೋಽತಿತುಷ್ಟೋ ಭಗವಾನ್
ದದಾಮಿ ನರಮಿತ್ಯಮುಂ || ಊಚೇ ಸ ಪ್ರಥಮೇ ತೈವ ನಿಜಸಾಲೋಕ್ಯ
ನಿಶ್ಚರಃ | ಪ್ರಾದಾದ್ವಿತ್ತೀಯೇ ಸಾವಿಂಶತ್ಯಂ ತೃತೀಯೇ ಪುನರೇವ ಚ ||
ವರಂ ದದಾನೀತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಮುನಿಃ ಪ್ರಾಹ ಜನಾರ್ದನಂ | ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಾ
ನೇನ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ನೋಕ್ಸೇ ಸುಖೋಚ್ಚತಾಂ || ಇಚ್ಛಂಸ್ತಂ ಪ್ರಾಹ
ಭಗವಾನಿದ್ರಸ್ಥೋ ವಾಯುಸಂಯುತಃ | (೭) ಸರ್ವನಾಮಾಹಮಸ್ಯೈ
ಕ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಂ ಮನೋತ್ತಮಂ || ಯಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಗುಣತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವ
ನಾಮತ್ತ್ವ ಏನ ತು | ನ ಹಿ ದೋಷಾಭಿಧಾಯಿನಿ ವಿಷ್ಟೋರ್ನಾಮಾನಿ
ಕಾನಿಚಿತ್ || (೮) ಅದೋಷತ್ವಾನ್ಮಹಾವಿಷ್ಟೋರ್ನ ಸಾಮಾನ್ಯವಚಾಂ
ಸ್ಯಪಿ | ಸರ್ವೋತ್ತಮಗುಣಾತ್ತ್ವಾತ್ಸದಾ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಹಿ || ಸರ್ವೋ
ತ್ತಮಗುಣಾನೇವ ನಾಮಾನ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಹರೇಃ |

ಅ || (a) ದೇವೇಂದ್ರನಾದರೂ ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಸುರಾಧಿಪತ್ಯವು ಸ್ಥಿರ
ವಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಹಾವೃತಾಖ್ಯಾಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ
ಋಷಿಯು ಹೋತ್ವತ್ವವನ್ನೂ (ಅಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಾಭಿಜ್ಞನಾಗಿ ಹೋಮನಾಡುವಿಕೆಯನ್ನು)
ಹೊಂದಿದನು. ಭೃಗುಋಷಿಯು ಅಭ್ಯರ್ಯವು ಆದನು. ಚತುರ್ಮುಖನು ತಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮ
ನಾದನು. (ಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು) ವಾಯುದೇವರು ಉದ್ಗಾತರಾದರು (ಸಾಮವೇದ
ಗಾಯಕರಾದರು.) || (b) ಸಮರ್ಥರಾದ ನಾರಾಯಣದೇವರು ತಾನೇ ಸಭಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ದರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಅವರಿಂದ ಇತರರಾದ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳು ಋಷಿತ್ವಗಳಾದರು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತರಿಂದ
ಇತರರು ಉಪಋಷಿತ್ವಗಳಾದರು. ಯಾವಾಗ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೊಗಳುವವನಾಗಿ ಶ್ರೀ
ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದನೋ ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವೇತಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು
ವಾಯುದೇವರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. || (c) ಆಮೇಲೆ 'ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ
ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ದೇವೇಂದ್ರನು ವಾಯುದೇವರಿಂದೊಡಗೂಡಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು
(ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸು' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಕೊಡುಕೊಂಡನು. ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ
ಋಷಿಯು ನಿನಗೆ ಇದು ಅನ್ನವು, (ತರ್ಪಕವು) ಎಂದು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಾವಿರವನ್ನು ಭಕ್ತಿ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಯುದೇವರಿಂದ
ಯುಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. || (d) ಎರಡನೇ ಆವೃತ್ತಿ
ಸ್ತುತಿಸು ಎಂದು (ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರಲ್ಲಿಯೂ) ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರ ಇಂದ್ರನನ್ನು
ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. ಅದನ್ನು
ಆಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು (ತನಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು)
ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುವಯವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು.
ಆಗ ಈ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅನ್ನವನ್ನು (ವಚನದಿಂದ) ನಿರ್ಮಿಸಿಯೇ
ಮೂರನೇ ಆವೃತ್ತಿಯೂ ಹೊಗಳಿದನು. (e) ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಅತ್ಯಂತಸಂತುಷ್ಟ
ನಾದವನಾಗಿ ಈ ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಒಂದನೇ

ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನು ಅಂದರೆ ತತ್ಪ್ರಾಧಾನೀಭೂತವಾದ ಪ್ರಸಾದವನ್ನೂ ಎರಡನೇ ಆವೃತ್ತಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಆವಾಸರೂಪವಾದ ಸಾವಿರಿಪೈವನ್ನೂ ಪುನಃ ಮೂರನೇ ಆವೃತ್ತಿ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಆವಾಸರೂಪವಾದ ಸಾವಿರಿಪೈವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು. (ಪುನಃ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ) ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಖೋನ್ಮತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವೆನು ಎಂದು ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯನ್ನು ವಾಯುದೇವರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಳಿದನು. || (f) ನಾನು ಒಬ್ಬನೇ ಸರ್ವನಾಮಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಸರ್ವನಾಮಗಳೂ ಇವೆ ಎಂಬೀಜ್ಞಾನವು ಅತ್ಯುತ್ತಮವು. (ಇದೇ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನವು) ಎಂದನು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳಿದ್ದರೇನೇ ಸರ್ವಗುಣವತ್ತವು ಆಗುವುದು. ಯಾವುದೊಂದು ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳು ಆಗಲಾರವು. || (g) ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ದೋಷಿಯಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಾತುಗಳು ಅಂದರೆ ಗುಣದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಸೀನಗಳಾದ ಕೇವಲ ಧರ್ಮಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದವುಗಳೂ ಕೂಡ ಆಗಲಾರವು. ಯಾವಾಗಲೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮಗುಣಸ್ವರೂಪವು ಇರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮಗಳಾದ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ.

ಭಾ|| (a) ಯಾವಜ್ಞಾನೋನೇನ ಮೋಕ್ಷಃ ಸ್ಯಾತ್ತಾವಜ್ಞಾನತ್ವಾಽಪಿ ಕೌಶಿಕಃ | ಅಧಿಕಜ್ಞಾನಲಬ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಮೋಕ್ಷೇಽಧಿಕಸುಖಾಪ್ತಯೇ || ಚಾನೀಯಾಂ ತ್ವಾಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ ತಸ್ಮಾ ಆಹ ಸ ಕೇಶವಃ | ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣನಾಮ ತಥಾನ್ಯಾಶ್ಚಾಭಿಧಾಃ ಪ್ರಭುಃ || **(b)** ಪ್ರಕೃತ್ವಾನ್ಂದರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಅಹೇಯತ್ವಾದಹಂ ನಾಮಾಸ್ಮ್ಯಸನಾನ್ಮಿನುತೇರಪಿ || ತತೋ ವೇತ್ತೀತಿ ಚ ತ್ವಂ ಸ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಸರ್ವನಾಮಕಃ | ಸರ್ವಾಣಿ ಬಹುರೂಪತ್ವಾತ್ಸರ್ವರೂಪೇಷು ಪೂರ್ತಿತಃ || **(c)** ಪ್ರಭೂತತ್ವಾದ್ಭೂತನಾಮಾ ಸರ್ವರೂಪಪ್ರಭೂತತಃ | ಬಹುರೂಪಃ ಸ ಭೂತಾನೀತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತನಾತನಃ || ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪತ್ವಾದೇವ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಸ ಏವ ಸೂರ್ಯಸಂಸ್ಥಸ್ತನ್ಮೋಕಂ ತಪತಿ ಕೇಶವಃ || **(d)** ಸರ್ವನಾಮವತಸ್ತಸ್ಯ ಮಮಾನ್ಮಂ ಮಿತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿನೀ ಸಾಕ್ಷಾ ಚೈರೇವ ಪ್ರಮದೋತ್ತಮಾ || ಸಾನ್ಮಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭೋಗ್ಯತ್ವಾನ್ಮಿತ್ರಮೇವ ಚ | ದಕ್ಷಭಾಗಸ್ಥಿತೇನತ್ವಾದ್ಧಕ್ಷಿಣಂ ನಾಮ ಸೋಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಯಾ ಇನೋ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ದಕ್ಷಭಾಗೇ ಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ | **(e)** ಯಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನ್ಯನ್ನಸ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಸಾ ದೇವತೋತ್ತಮಾ || ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ತದನ್ಮಂ ತು ಋಕ್ಸಹಸ್ರಾತ್ಮಕಂ ಮತಂ | ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೇಣ ದೃಷ್ಟತ್ವಾದೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಮಿತೀರ್ಯತೇ || **(f)** ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಃ ಕೋಽಯಮಿತಿ ಶಂಕಾಂ ಪರಿಹರಹ್ನುರಿಃ | ಆದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಪನ್ನಸ್ತ್ರೀತಿ ಚೋಚಿ

ವಾನ್ || ತ್ವಾಂ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ಪ್ರಶ್ನಂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ಕುರ್ವತಃ |
 ಅಭಿಪ್ರಾಯದ್ವಯಂ ಹೃಸ್ತಿ ಶಕ್ತಾವಿಷ್ಟೋ ನ ಚಾಪರಃ || ಹರೇರಿತಿ
 ತು ಮೇ ತರ್ಕಸ್ತೇಜೋಬಾಹುಲ್ಯತೋಽಜನಿ | ತಸ್ಯ ತರ್ಕಸ್ಯ ಸತ್ಯ
 ತ್ವಂ ಜ್ಞಾತವ್ಯಂ ಪ್ರಥಮಂ ಮಯಾ || (೧) ದ್ವಿತೀಯಂ ಯದಿ
 ವಿಪ್ಲವಃ ಸ್ಯಾಜ್ಜ್ಞಾನತತ್ವೋ ಮೇ ವಿಶೇಷತಃ | ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಮಸ್ಯೈವ
 ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿಪ್ಲವಃ ಸನಾತನಃ || ಅಭಿಪ್ರಾಯದ್ವಯಸಾಸಿ ಪರಿಹಾರಂ
 ಹರಿದ್ವದಾ || (೨) ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಿತ್ಯಾದಿನಾಮಸಂದರ್ಭಮು
 ಕ್ತವಾನ್ | ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿರ್ಧಂ ನಾಮ್ನಾಮುಕ್ತಿಃ ಪರಾತ್ಮನಃ ||
 ಇಂದ್ರಾವಿಪ್ಲವಃ ಕೋಽಯಮಿತಿ ಶಂಕಾನುತ್ಪ್ರರ್ಥಮೇವಚ | ತಪಸ್ಸೇವಾ
 ಸ್ಮೀತ್ಯವದತ್ತಪಂತಂ ವೇದ ಸೋಽಸಿ ಹಿ || ನಾರಾಯಣಂ ಸೂರ್ಯಗತಂ
 ಗಾಯತ್ರೋಪಾಸಕೋ ಹಿ ಸಃ | ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ ||

ಅ || (a) ಎಷ್ಟು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು
 ತಿಳಿದರೂ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ಜ್ಞಾನಲಾಭಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾದ ಸುಖಪ್ರಾಪ್ತಿ
 ಗೋಸ್ಕರವೂ ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಭು
 ವಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾಣನೆಂಬೆ ಹೆಸರನ್ನೂ ಇತರಗಳಾದ
 ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದನು. || (b) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ
 ಹರಿಯು ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲದೆ ಇರುವುದ
 ರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (ಭಕ್ತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು) ನಿರಸನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ
 ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ 'ಅಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಸರ್ವತ್ರ) ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿ
 ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ತ್ವಂ' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆತನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾ
 ದುದರಿಂದ 'ಸರ್ವ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಅನಂತರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ
 ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೂ 'ಸರ್ವಾಣಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಪೂರ್ಣ
 ನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭೂತ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ
 ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ 'ಭೂತ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ಬಹು
 ರೂಪವುಳ್ಳವನೋ (ಆದುದರಿಂದ) ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಭೂತಾನಿ'
 ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ವಿಪ್ಲವು ಸನಾತನನು (ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವವನು) ಆದುದರಿಂದ
 ಭೂತನಾಮಕನು. ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಏಷಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
 ಆ ಹರಿಯೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. || (d) ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳ
 ಅಂತಹ ನನಗೆ ಅನ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಭಾರ್ಯಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ.
 ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಳಾದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಳು. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ
 ದೇವಿಯು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಭೋಗ್ಯಳಾದುದರಿಂದ 'ಅನ್ಯಂ' ಎಂದೂ 'ಮಿತ್ರಂ' ಎಂದೂ
 ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳು ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹರಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವ
 ಳಾದುದರಿಂದ 'ದಕ್ಷಿಣಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ, ಅವಳಿಗೆ ಪತಿಯಾದವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾ
 ತ್ಮನಷ್ಟೇ? ಆತನು ಯಾವಾಗಲೂ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. || (e) ಯಾವ ಅನ್ನಕ್ಕೆ
 ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಅಭಿಮಾನಿಯಳೋ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತ

ಮಳು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಆ ಅನ್ನವಾದರೂ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಹಸ್ರಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸಮೃತವಾಗಿದೆ. ಆ ಅನ್ನವು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (f) ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದ ಈತನು ಯಾರು ಎಂಬೀ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸುಡತಕ್ಕವನು ವಿಷ್ಣುವೇ ನಾನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಎಂದೂ ಹೇಳಿದನು. ನಿನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇದೆ. 'ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಇತರನು ಅಲ್ಲ.' ಎಂಬೀ ಅನುಮಿತಿಯು ತೇಜೋಬಾಹುಳ್ಳಾಖ್ಯ ಲಿಂಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತು. ಅಂತಹ ತರ್ಕಕ್ಕೆ (ಅನುಮಿತಿಗೆ) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು (ಸಂವಾದದಿಂದ) ವ್ಯಥಮದಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. (ಅಂತೂ ಸ್ವವಿಷಯ ವಿಸಯಕ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವು ದಾರ್ಡ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಎಂದು ಒಂದನೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. || (g) ಎರಡನೆಯದು, ವಿಷ್ಣುವಾಗಿದ್ದರೆ (ಪ್ರಮಾಣ ಸಮೂಹದಿಂದ) ವಿಷ್ಣುವೇಸರಿ ಎಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾದರೆ ನನ್ನಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದೇ ಸನಾತನನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. || (h) (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಾಮಗಳ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. (ಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ('ವಿಶ್ವಂ ವಿಷ್ಣುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ) ನಾಮಗಳ ಕಥನವು ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ (ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ) ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾದವನು ಯಾರು ಎಂಬೀ ಶಂಕಾಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ 'ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯೂ ಕೂಡ ಸುಡತಕ್ಕವನೂ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಮಾಣವು ಮಿತವು. ಆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯಾದರೂ ಗಾಯತ್ರೈಪಾಸಕನಷ್ಟೇ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಉಪನಿಷದ್ಭಿರ್ಮಂದ್ರಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾಪಿ ತ್ವಾಮೇವ ಜಾನೀಯಾಮಿತಿ ವರಸ್ವೀಕಾರಾದಿಂದ್ರಾದೇವ ಚೇಂದ್ರಾವಿಷ್ಟೋ ಭಗವಾನತ್ರೋಕ್ತ ಇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ | **(b)** ಇಂದ್ರಂ ತು ಜಾನಾತೇವ ಹಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ || ಭಗವಂತಮಪಿ ಸ್ವರೂಪತ ಆಗತಂ ಜಾನಾತೇವ | ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಪ್ರಾರ್ಥನೇ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮೈವ ಇತ್ಯಾದಿಕಮೇವ ಪೂರ್ಯತೇ || ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮೀತಿ ವೃಥಾಂ | ಪ್ರಾಣೋ ಹೈವ ಯ ಏಷ ತಪತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || **(c)** ಸ ಏತೇತ ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ವಿಷ್ಟೋಽಸ್ಮೀತ್ಯಾದಿನಾಪ್ಯಾವಿಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಷ್ಟತ್ವಂ ಕಿಂಚಿಜ್ಞಾಯತೇ | ತಥಾಪ್ಯೇತೇನೇತಿ ತೃತೀಯಾತ್ವಾತ್ಕರಣತ್ವಾಶಂಕಾ ಭವತಿ || ತಸ್ಯ ಮ ಇತಿ ವೈಯಧಿ ಕರಣ್ಯಮಿತಿ ಚ | ಅತೋ ಭಗವನ್ನಾಮಾನಿ ಪೃಥಗುತ್ಕ್ರಾಹಂ ವಿಷ್ಣು ರಿತ್ಯೇವ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮೀತ್ಯುವಾಚ || ಇಂದ್ರಶರೀರಮೇವ ಸಶೃತೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯ ತರ್ಕಮಾತ್ರತೋ ಭಗವಾನಿತಿ ಕಿಂಚಿಜ್ಞಾನತ ಇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ | ನ ಚೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಃ ಸರ್ವಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ ಚ ವಿದ್ಯತೇ || **(d)** ಅಜಸ್ಯ ನಾಭಾವದ್ಯೇಕಮರ್ಪಿತಮಿತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಪದ್ಮನಾಭಸ್ಯ ಹಿ ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇತಿ ಸರ್ವದೇವಾಭಿಧಾನತ್ವ

ಮುಕ್ತಂ | ಇಂದ್ರೇ ಹೀಂದ್ರಶಬ್ದೋಽಸಿ ನ ಮುಖ್ಯತೋ ವರ್ತತೇ ||
ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಾಭಾವಾತ್ | ಇಂದ್ರಶಬ್ದೋಽಸಿ ವಿಷ್ಣಾವೇನ ವರ್ತತೇ |
ಸ ಹಿ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ||

ಅ || (a) ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡಿದ್ದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಿದರೂ ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿ
ಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಂದ್ರನದ್ದೆಶೆಯಿಂದಲೇ ವರವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ
ಅವಿಷ್ಣನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇಂದ್ರವಿಷಯಕತ್ವವು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣನಾದ
ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಇಲ್ಲಿ 'ತ್ವಂ' ಎಂದು ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.
ಮತ್ತು ಪ್ರಶ್ನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರನ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾದರೆ ಆತನಿಂದಲೇ
ವರವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವರೀತಿಯಾಗಿ ಕೂಡದೆ ಇರು
ವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಶ್ನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಿಹಾರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ
ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (b) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು
ಇಂದ್ರನನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಅಂದರೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಹೋತೃವಿನ ಕೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿನಿಯುಕ್ತ
ನಾದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಯು ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಶೇಷಾ
ಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. || ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಬಂದವನನ್ನು ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ತಿಳಿ
ಯುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಸುಖಸಂಪಾದಕ ಗುಣ ವಿಶೇಷಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು
ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಪುನಃ ತಿಳಿಯುವೆನು ಎಂಬು
ವುದು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. || (ಇಂದ್ರನ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ) ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ
ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾದರೆ 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ ಋಷೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನವೇ ಸಾಕಾಗಿದ್ದಿತು.
'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ' ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸುಡತಕ್ಕವನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುವುದು
ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಯಾವ ಈತನು ಸೂರ್ಯ
ನಲ್ಲಿದ್ದು ಲೋಕವನ್ನು ಸುಡುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ.

ತಾ || 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತಾಪಕತ್ವವನ್ನು (9)ನೇ
ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸುಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳ
ತೇಜಸ್ಸು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಣನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ತಿಳಿದರೂ ಅದನ್ನು ದೃಢೀ
ಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಈತನು ಯಾರು' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ'
ಎಂಬುವುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧನಾದುದರಿಂದ 'ನೀನು
ಯಾರು' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಏಷ ತಪನ್ನೇವ' ಎಂಬುವುದು
ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ಬಹು ತೇಜಸ್ಸು ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗು
ತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಸ ಏತೇನ ರೂಪೇಣ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ 'ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣನಾದ ನಾನು ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯರೂಪ
ದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ.' ಎಂದು ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪ
ಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ತಸ್ಯ ಮೇಘಂ ದಕ್ಷಿಣಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾ
ಮಿತ್ರತ್ವ ಲಿಂಗದಿಂದ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೇ ಸರಿ. ಅಂತೂ 'ಏಷತಪನ್ನೇವ'
ಎಂಬುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಸರಿ ಎಂಬ ಅಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (c) ಯದ್ಯಪಿ

ಸ ಏತೇನ ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋಽವಿಷ್ಟೋಸ್ತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ('ತಸ್ಯ ಮೇಘಂ ಮಿತ್ರಂ ಕ್ಷಿಣಂ' ಎಂಬುವುದರಿಂದಲೂ 'ತೇಜೋ ಬಾಹುಲ್ಯಲಿಂಗ'ದಿಂದಲೂ) ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅವಿಷ್ಟನಾದವನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದರೂ) ಸ್ವಲ್ಪವೇ (ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ). ಆದರೂ 'ಏತೇನ' ಎಂಬುವುದು ತ್ರತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಕರಣತ್ವ ಸಂಶಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ ಮೇಘಂ ಎಂಬುವುಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಾಧಿಕರಣತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾಮಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿ ನಾನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸುಡತಕ್ಕವನೇ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನೇ ನೋಡತಕ್ಕವನೂ ಕೇವಲ ತರ್ಕದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ (ಹೇಳಿದನು) ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದವೂ ಸರ್ವಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || 'ಏತೇನ' ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಕರಣೀಭೂತವಾದ ರೂಪದಿಂದ, ಎಂದು ತ್ರತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಕ್ಕೆ ಕರಣತ್ವವು. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದದ್ದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರವಾದುದು ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ತಸ್ಯ ಮೇಘಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಕರಣೀಭೂತವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಭೋಗ್ಯಳು. ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ತಸ್ಯ ಮೇಘಂ' ಎಂಬುವುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಏತೇನ ರೂಪೇಣ' ಎಂಬುವುದು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರವಾದುದು ಎಂದು ಆಶಂಕೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದವನಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಕಾಶತ್ವವು (ವಿಷ್ಣು ವಿನಹ ಇತರ ವಿಷಯಕವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದು) ಇದೆಯೋ ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಂವಾದವನ್ನೇ ಕ್ಷಿಸಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೆಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದಿರುವ 'ಸ ಏತೇನ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುತ್ವವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಿಶೇಷಗುಣಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿದ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಪುತ್ರೈಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಾನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾಂತರ್ಗತವಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಗ್ರಹಣಮಾಡಬೇಕು. || (d) ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯವಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಹೊಕ್ಕಳಿನಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಒಂದು ಕಮಲವು ಸಮರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪದ್ಮನಾಭನಿಗಾದರೂ 'ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನು' ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ) ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ) ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಈಶ್ವರನು.

ಭಾ|| (a) ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯನಾಹುರ್ಯಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯನಾಹುಃ | ಇತಿ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ || ಇಂದ್ರಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಮಗ್ನಿನಾಹುರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸ ಸುಸರ್ಣೋ ಗರುತ್ಮಾನ್ || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ ||
(b) ಸಪ್ತಾರ್ಥಗರ್ಭಾ ಭುವನಸ್ಯ ರೇತೋ ವಿಪ್ಲೋಸ್ತಿ ಸ್ಥಂತಿ ಪ್ರದಿಶಾ

ವಿಧರ್ಮಣಿ || ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಪ್ಲವೇವ ಹಿ ತತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಃ | ನಾಮಾನಿ
ವಿಶ್ವಾಭಿ ನ ಸಂತಿ ಲೋಕೇ ಯದಾವಿರಾಸೀದನ್ಯತಸ್ಯ ಸರ್ವಂ ||
ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾವಿಶಂತಿ ತಂ ನೈ ವಿಪ್ಲವಂ ಪರಮಮುದಾಹ
ರಂತಿ | ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ || (c) ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇ
ತ್ಯವಧಾರಣಾನ್ನಾನ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ವನಾಮತ್ವಂ | ಸ ಚ ವಿಪ್ಲೋರ್ನಾನ್ಯಃ ||
ಪದ್ಮನಾಭತ್ವಾದೇವ | ಶ್ರಿಯೋ ವಾಯೋರಪಿ ನ ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮ
ವತ್ತ್ವಂ || (d) ಏಕೋ ವಾಸುದೇವಸ್ತತ್ಸದೃಶ ಪರಾ ನ ಸ್ತಃ || ಇತಿ ಹಿ
ಶ್ರುತಿಃ | ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀತ್ತ್ವಮೋ ವಾಧಿಕೋ ವಾ ನಾಸ್ತಿ ||
ಇತಿ ಚ || (e) ಯೇನಾವೃತಂ ಖಂ ಚ ದಿವಂ ಮಹೀಂ ಚ ಯೇನಾದಿ
ತ್ಯಸ್ತಪತಿ ತೇಜಸಾ ಭ್ರಾಜಸಾ ಚ | ಯಮಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ ಕವಯೋಽ
ವಯಂತಿ ಯದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ಪ್ರಜಾಃ || ಇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸಮುದ್ರಶಾಯಿನ
ಏವ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ “ತದೇವ ವರ್ತಂತದು ಸತ್ಯಮಾಹುಸ್ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ
ಪರಮಂ ಕವೀನಾಂ” ಇತಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವಾವಧಾರಣಾಚ್ಚ ವಿಪ್ಲೋಃ ಪರಂ
ಸದೃಶಂ ವಾ ನಾಸ್ತೇವ || ಅತಸ್ತದತ್ಕ್ರೋಚ್ಯತ ಇತ್ಯಪಿ ನ ವಕ್ತವ್ಯಂ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾರನ್ನು ವರುಣ
ನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾರನ್ನು ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾರನ್ನೇ ಸತ್ಯನೆಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು
ಆತನು, ಅಲೌಕಿಕನು, ಸುಪರ್ಣನು ಗರುತ್ಮಾನ್‌ನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದ
ಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವಿದೆ.) || (b) ಅರ್ಥಗರ್ಭಾಃ =
ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳ, (ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕೆ ಅವರಣಭೂತರಾದ)
ಸಸ್ತ = (1) ಮಹತತ್ತ್ವ (1) ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ (5) ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ
ಅಭಿನಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಭುವನಸ್ಯ = ಜಗತ್ತಿಗೆ, ರೇತಃ = ಸುಖಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ
ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ, ವಿಪ್ಲೋಃ = ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ಪ್ರದಿಶಾ = ಅಜ್ಞೆಯಿಂದ, ವಿಧರ್ಮಣಿ =
ಧಾರಣಾದಿರೂಪವಾದ ಅನೇಕ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ, ತಿಸ್ತಂತಿ = ಇರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ
ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || ಲೋಕೇ = ಲೋಕದಲ್ಲಿ,
ವಿಶ್ವಾ = ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ನಾಮಾನಿ = ಹೆಸರುಗಳು, ಅಭಿ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ನ ಸಂತಿ = ಇರುವುದೇ
ಇಲ್ಲ. ಯತ್ = ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸರ್ವಂ ಅನ್ಯತಸ್ಯ = ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು (ಪರಮಾ
ರ್ಥವಾಗಿ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಲು), ಆವಿರಾಸೀತ್ = ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯದೋ, (ಆದುದರಿಂದ
ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಾಮಗಳೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ವಿಪ್ಲವಿಗೇನೇ ಸರ್ವನಾಮಗಳು). || ಯಾವ
ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮ
ನನ್ನೇ ವಿಪ್ಲವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. || (c) ಯಾವಾ
ತನು ಒಬ್ಬನೇವೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನು ಎಂದು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ “ಏವ”
ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಪ್ಲವಿನಿಂದ ಇತರನಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮವತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಒಬ್ಬನಾ
ದರೂ ಹರಿಯಿಂದ ಇತರನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪದ್ಮನಾಭತ್ವಲಿಂಗದಿಂದಲೇ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೂ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಿಗೂ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || (d) ಸರ್ವೋತ್ತ

ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ವಾಸುದೇವನು. ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನು, ಅಧಿಕನಾದವನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. || ಒಬ್ಬನೇ ನಾರಾಯಣನು ಇದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನಾಗಲೀ ಅಧಿಕನಾದವನಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. (e) ಯಾವ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ ಸುಡುತ್ತಾನೆ; ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಯಾವನಾಶಶೂನ್ಯನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಕ್ಷೇರಾಬ್ಧಿಶಾಯಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ, 'ಅವನನ್ನೇ ಋತನೆಂದೂ ಸತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.' ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಧಾರಣೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೆಶೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮನಾಗಲೀ (ಆತನಿಗೆ) ಸಮಾನಿಕನಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತತ್=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರನಾದ ನಿರ್ಗುಣವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು 'ಯೋ ದೇವಾನಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು.

ಭಾ|| (a) ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ವಾ ವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಶ್ಶು ವಂತಿ | ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋ ನ ಜಾತೋ ದೇವ ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತನಾಪ || ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ || **(b)** ನಕಿರಿಂದ್ರ ತ್ವದುತ್ತರೋ ನ ಜ್ಯಾಯಾಂ ಅಸ್ತಿ ವೃತ್ರಹನ್ | ನಕಿರೇವಾಯಥಾತ್ವಮಿತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ಸರ್ವ ನಾಮುಕ್ತಾಸ್ತಸ್ಯೈವ || **(c)** ಕಿಮೇಕಂ ದೈವತಂ ಲೋಕೇ ಕಿಂ ವಾಸ್ತೇಕಂ ಪರಾಯಣಂ | ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯಾಪಿ || ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹತ್ತೇಜಃ ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹತ್ಪ್ರಾಣಃ || ಪರಮಂ ಯೋ ಮಹದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ಯಃ ಪರಾಯಣಂ | ಪವಿತ್ರಾಣಾಂ ಪವಿತ್ರಂ ಯೋ ಮಂಗಲಾನಾಂ ಚ ಮಂಗಲಂ || ದೈವತಂ ದೇವತಾನಾಂ ಚ ಭೂತಾನಾಂ ಯೋಽವ್ಯಯಃ ಪಿತಾ | ಯತಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಭವಂತ್ಯಾದಿಯುಗಾಗಮೇ || ಯ ಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರಲಯಂ ಯಾಂತಿ ಪುನರೇವ ಯುಗಕ್ಷಯೇ | ತಸ್ಯ ಲೋಕ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಜಗನ್ನಾಥಸ್ಯ ಭೂಪತೇ || ವಿಷ್ಣೋರ್ನಾಮಸಹಸ್ರಂ | ಇತ್ಯೇವ ಭಾರತೇ ಪರಿಹಾರಾಚ್ಚ ||

ಅ || (a) ತನ್ವಾ=ಸ್ವಶರೀರದಿಂದಲೇ, ವೃಧಾನ=ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣೋ=ಪರ ಮಾತ್ಮನೇ, (ನೀನು) ಮಾತ್ರಯಾ=ಪರಿಮಿತಿಯಿಂದ, ಪರಃ=ವಿಲಕ್ಷಣನು. (ಅಂದರೆ ಅಪರಿಮಿತನು) (ಆದುದರಿಂದ) ತೇ=ನಿನ್ನ, ಮಹಿತ್ವಂ=ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಾದಿಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೆಯನ್ನು, (ಮುಕ್ತರೂ ಅಮುಕ್ತರೂ ಯಾರೂ ಕೂಡ) ನ ಅನ್ವಶ್ಶುವಂತಿ=ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೇವ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಮಹಿಮ್ನಃ=ರಮಾದಿ ಮಹಿಮೆಗೆ, ಪರಮಂ ತಂ=ಪರಾಪರಿಭೂತನಾದ, ತೇ=ನಿನ್ನ, ಮಹಿತ್ವಂ=ಮಹಿಮೆಯನ್ನು, ಜಾಯಮಾನಃ=ಈಗ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ನಾಪ=ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಜಾತಃ=ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ನಾಪ=ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. (ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟುವವನು ಹೊಂದಲಾರನು) ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ

(ಸಮರೂ ಅಧಿಕರೂ ಇಜ್ಜವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು). || (b) ವೃತ್ತಸಂಹಾರಕನಾದ ದೇವೇಂದ್ರನೇ ನಿನಗೆ ಸಮರೂ ಅಭ್ಯಧಿಕರೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅಧಿಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಉತ್ತಮನನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದು. ಎಂದರೆ 'ನಕೀ ಏವ ಅಯುಧಾತ್ವಂ' ಎಂದು ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಕೂಡ (ಶ್ರೀಹರಿಗೆ) ಸರ್ವನಾಮಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆನೇ ಸರಿ. ('ನಕೀರ್ಮಾಕೀ ಸ್ತುತೀತ್ಯಾದಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾಧಿಕ್ಯವಿವಕ್ಷಯಾ' ಎಂದು ಬೇರೆಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ನಕೀ' ಎಂಬುವುದು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧಿಕ್ಯ ಸಂಪಾದಕವು.)

ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವದೇವಾಂತರ್ಗತನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪರಮ ಮಹದ್ವೈಹೃನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಭಾರತ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || (c) ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೋ, ಅಥವಾ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದು ಒಂದೆಯೋ? ಇದೇ ಮೊದಲಾದ (ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ) ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಕೂಡ, || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಯಾವಾತನು ಮಹಾ ತೇಜೋರೂಪನೋ ಯಾವಾತನು ಮಹಾತಪೋ ರೂಪನೋ. ಯಾವಾತನು ಪರಮ ಮಹದ್ವೈಹೃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೋ ಯಾವಾತನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೋ ಯಾವಾತನು ಪವಿತ್ರಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಪಾವಿತ್ರ ಸಂಪಾದಕನೋ ಯಾವಾತನು ಮಂಗಲಗಳಿಗೂ ಮಾಂಗಲ್ಯಕಾರಕನೋ ಯಾವಾತನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಯೋ (ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನೋ ಯಾವಾತನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಜನಕನೋ ಅವಿನಾಶಿಯೋ ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಆದಿಯುಗ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ) ಯುಗನಾಶದಲ್ಲಿ (ಯುಗಾಂತದಲ್ಲಿ) ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪುನಃ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಅಂತಹ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ ನಾನುಧೇಯಗಳ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಭೂಪತಿಯಾದ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನೇ ನನ್ನ ಸಕಾಶದಿಂದ (ಕೇಳು) ಎಂದೇ ಭಾರತದಲ್ಲಿ (ಭೀಷ್ಮಾಚಾರ್ಯರ) ಪರಿಹಾರವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ (ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) (ಭಾರತ ಅನುಶಾಸನಿಕಪರ್ವ, ದಾನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭೀಷ್ಮ ಯುಧಿಷ್ಠಿರ ಸಂವಾದ).

ಭಾ|| (a) “ಮೇಽನ್ವಂ ದಕ್ಷಿಣಂ” ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣುರೇವೇತಿ ಚ್ಛಾಯತೇ |

(b) ಸ ಹಿ ವಿಷ್ಣುರ್ದಕ್ಷಿಣಾಮಿತ್ರ ಉಕ್ತೋ ಹರಿವಂಶೇಷು ಧನ್ಯಾಶ್ಚ ಯಾರ್ಥಾಯೇ || ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಃ ಸಹೈವೈತನ್ಮದಧಸ್ತಾಜ್ಜಗತ್ಸದಾ | ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯೋಽಹಮೇವೈಕೋ ಮಿತ್ರಂ ಮೇ ದಕ್ಷಿಣಾ ರಮಾ || ಇತ್ಯವಾದೀ ಧೃರಿಭೂಪಾ ಧನ್ಯೋಽಸೀತ್ಯದಿತೋ ಮಯಾ || ಇತಿ ನಾರದವಚನಂ ||

(c) ನ ಚ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಭಿಮಾನಿನೀಂ ದೇವೀಂ ವಿನಾ ಚೇತನಮಾತ್ರಸ್ಯ ಮುಖ್ಯ ಮಿತ್ರತ್ವಂ ಯುಜ್ಯತೇ | ಮಿನೋತಿ ತ್ರಾಯತೇ ಚೇತಿ ಮಿತ್ರಮಿತ್ಯಭಿಧೇಯತೇ || ತಸ್ಮಾದ್ಭೋಗಯಂ ವಿಜಾನಾತಿ ಸ ಮಿತ್ರಂ ತಸ್ಯ ನಾನ್ಯಥಾ | ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ಅ || (a) ನನಗೆ ಅನ್ನವು (ತರ್ಪಕವು) ದಕ್ಷಿಣಂ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (b) ಆ ವಿಷ್ಣುವಾದರೂ ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾರ್ಥಾಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ದಕ್ಷಿಣಾ ನಾಮಕಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಈ ಜಗತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನಿಂದ

ಕೆಳಗೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದು. (ನೀಚವಾದುದು) ನಾನೇ ಒಬ್ಬನು ಧನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯನು. (ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಅಸದೃಶನೂ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ). ನನಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮಿತ್ರಳು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹರಿಯು ಹೇಳಿದನು. ಎಲೋ ರಾಜನೇ ನೀನು ಅಧನ್ಯನು ಆಗಿರುತ್ತಿ ಎಂದು ನನ್ನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟನು ಎಂದು ನಾರದನ ಮಾತು.

‘ಮೇನ್ಮಂ ಮಿತ್ರಂ’ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಂ=ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಅನ್ಮಂ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ನನಗೆಮಿತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತದಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಮಿತ್ರಳಲ್ಲ. ಎಂಬಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. (c) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಕೇವಲ ಆಜೇತನವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಿತ್ರತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ‘ಮಿತ್ರ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯಾನಾತನು ಯಾರನ್ನು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅವನಿಗೆ ಮಿತ್ರನು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಮಿತ್ರನಲ್ಲ. ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ||

ತಾ || ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಭಗವತ್ಪ್ರಾಣಕರ್ತೃತ್ವವೆಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದಗಳಾದ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರಾದ ಜನರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವಿಕೆಯು.

ಭಾ|| (a) ಉಕ್ಥಾಯುತ್ಪಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣುರೇವಾತ್ಮೋಕ್ತ ಇತ್ಯವಗಮ್ಯತೇ | ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಹ್ಯುಕ್ಥಾನಾಮಕಂ ಮುಖ್ಯತಃ || ಮಹಾವ್ರತನಿಯುಕ್ತಂ ಯದ್ಯುಕ್ತಹಸ್ರಂ ಹರೇಃ ಪ್ರಿಯಂ | ತದುಕ್ಥಮಿತಿ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಂ ತೇನೇಯೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ || ತಸ್ಮಾದುಕ್ಥಾಯುರಿತ್ಯುಕ್ತ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಂದ್ರ ಉಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದುಕ್ಥಾಯುರಿದ್ರೇತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞೇಷು ಚೋಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಗಾರುಡೇ || (b) ವಿಷ್ಣುಹ್ಯುಕ್ಥಾಯುರಿದ್ರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಯಜ್ಞೇಷ್ವನ್ಯ ಇಂದ್ರಃ ವೃಥಕೋಚ್ಯತೇ || ಯಮಿಂದ್ರನಾಹುರ್ವರುಣಂ ಯಮಾಹುರ್ಯಮಿತ್ರನಾಹುರ್ಯಮು ಸತ್ಯನಾಹುಃ || ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ತಸ್ಮೈ ತ್ವಾ ತೇಭ್ಯಸ್ತೇತಿ ಭೇದವಚನಾಚ್ಚ | (c) ಸತ್ಯ ಇತಿ ವಾಯುಃ || ಸದಿತಿ ಪ್ರಾಣಃ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಸದೇವ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸತ್ಯೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ || ಸಾಧುತ್ವಂ ಸತ್ಯತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸಾಧುರ್ವಾಯುರ್ಹಿ ಸರ್ವತಃ | ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ || (d) ಪ್ರಿಯ ಧಾನ್ಯ ಉಪಸಮೀಪೇ ಗಮನಂ ನಾಮ ತದ್ಧಾನು ಪ್ರಾಪ್ತಿಕಾರಣಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಪ್ರಾಪ್ತಿಃ | ಅನ್ಯಥೋಪಶಬ್ದೋ ವೃಥಾಃ ಸ್ಯಾತ್ || ನ ಚ ತದೈವ ಭಗವತಃ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೇಣ ಪ್ರಾಪ್ತಂ | ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರೇ ಪ್ರಥಮೇ ಸಾಲೋಕ್ಯಂ ಪ್ರದದೌ ಹರಿಃ || ದ್ವಿತೀಯೇ ಸ್ವಪುರಪ್ರಾಪ್ತಿಂ ತೃತೀಯೇಂತಃ ಪುರಸ್ತು ಚ | ತಥಾ ಸ್ವವಿಷಯಂ ಜ್ಞಾನಂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೇ ದದೌ ಪ್ರಭುಃ || ಇತಿ ಚ ಗಾರುಡೇ ||

ಅ || (a) ಉಕ್ಥಾಯ ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೇ ಉಕ್ಥವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದಷ್ಟೇ. || ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಯಾವ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೂ ಕೂಡ ಮಹಾವೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಿತವಾಗುತ್ತದೋ,

ಅದು 'ಉಕ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದರಿಂದ ಹರಿಯೇ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನೂ ಪ್ರಾಪ್ತನೂ ಕೂಡ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹರಿಯು 'ಉಕ್ಥಾಯುಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರನು' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಉಕ್ಥಾಯುಃ' 'ಇಂದ್ರ'ನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಗಾರುಡದಲ್ಲಿ ಅದೆ. || (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಇಂದ್ರನು (ಒಂದೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಆದುದರಿಂದ ಹರಿಯು 'ಉಕ್ಥಾಯುಃ' 'ಇಂದ್ರ'ನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || 'ಯಾರನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ವರುಣನೆಂದೂ ಮಿತ್ರ ಸತ್ಯರೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.' ಎಂದು ಹೇಳಿ (ಮೇಲಿನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ) ತಸ್ಮೈ = ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ತೇಭ್ಯಃ = ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಎಂದು ಭೇದಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ವಿಧಿಸುವವುಗಳು ಅಲ್ಲ. ವ್ಯಾಹತಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ, ಅಂತೂ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ). || (c) (ಹಾಗಾದರೂ ಯನು ಸತ್ಯಮಾಹುಃ' ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯವು ಸತ್ಯನಾಮಕವಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಾನುವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು ಆಗಲಾರದು. ಮತ್ತೆ ಉಪಾಧಿಕಲ್ಪಿತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸತ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯನು (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕನು). ಎಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ). ಸತ್ಯನೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. 'ಸತ್' ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ. 'ಸತ್' ಆದದ್ದೇ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸತ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಧುತನವೇ ಸತ್ಯಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ('ಅನಾದಿಕಾಲತಃ ಸರ್ವದೋಷಹೀನಾ ಗುಣಾಧಿಕಾಃ | ಋಜವಃ' ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಧುವು (ನಿದೋಷಿಯು) ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (d) 'ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋವೇಯಾಯ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಂದಿರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಗಮನವೆಂದರೆ ಹರಿಯ ಮಂದಿರದ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಯು. ಅಲ್ಲವಾದರೆ 'ಉಪ'ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ('ಪ್ರಿಯಂಧಾಮೇಯಾಯ' ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ) ಅಲ್ಲದೆ ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಂದಿರವು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಒಂದನೇ ಆವರ್ತಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು (ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು) ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಎರಡನೇ ಆವರ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಪುರದ ಪ್ರಾಸ್ಥಿಯನ್ನೂ ಮೂರನೇ ಆವರ್ತಿ, ಅಂತಃಪುರಪ್ರಾಸ್ಥಿಯನ್ನೂ ಹಾಗೆ (ನಾಲ್ಕನೇ ಆವರ್ತಿ) ಸ್ವವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗೋಸ್ಕರಕೊಟ್ಟನು. ಎಂದು ಗಾರುಡದಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ತಾ || ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಯಜಮಾನನಾಗಿ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹೋತನಾಗಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದನೆಂದೂ ಇಂದ್ರನ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ಆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ವರವನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಂಡು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ನಿನ್ನನ್ನೇ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವೆನೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಂಡೆನೆಂದೂ ಆಗ ಇಂದ್ರನು ನಾನೇ ಪ್ರಾಣನು; ನೀನೂ ಪ್ರಾಣನು ಸೂರ್ಯನೂ; ಪ್ರಾಣನು; ಸರ್ವರೂ ಪ್ರಾಣರು ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದೂ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವು ಇದಲ್ಲ. ||

ಐಕ್ಯಾರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವರು.

ಭಾ|| (a) ನ ಚೇಂದ್ರಾದಿಭಿರೈಕ್ಯಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ | “ಪ್ರಾಣಸ್ತಥಾನುಗಮಾತ್”
 ಇತಿ ಚ ವಿಪ್ಲೋರೇವ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯತ್ವಮುಕ್ತ್ವಾ “ನ ವಕ್ತುರಾ
 ತ್ಸ್ಮೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಚೇದಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಭೂಮಾ ಹ್ಯಸ್ಥಿನ್” ಇತಿ ವಕ್ತುಃ
 ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿತುವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯೇಂದ್ರೇಣ ಸ್ವಾತ್ಮೋಪದೇಶಃ
 ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಪಕ್ಷೋ ನಿರಾಕೃತೋ ಹಿ ಭಗವತಾ ಸೂತ್ರೇಷು | (b) ಅಧ್ಯಾ
 ತ್ಮಸಂಬಂಧಶಬ್ದೇನಾವೇಶೋ ವಿಪ್ಲೋರಿಂದ್ರೇ ವಿವಕ್ಷಿತೋ ಭಗವತಾ ||
 ಅನ್ಯೇಷ್ಟಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪೇಣ ಸಂಬಂಧೋಽಸ್ತೇವ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಿಂದ್ರೇ ತು
 ವಿಶೇಷಾವೇಶಸ್ತಾತ್ಕಾಲಿಕಃ || ಅಧಿಕಾತ್ಮನಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ಸಂಬಂಧೋಽ
 ಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಃ | ನ ಹಿ ಸ್ವಾತ್ಮನಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೋ ಭವತಿ ||
 (c) ಯದ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮಾತ್ರಮತ್ರೋಚ್ಯತ ಇತಿ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ತರ್ಹ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮ
 ಭೂಮೇತೇವ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಬಂಧ ಶಬ್ದೋ ವೃಥಾ | ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾದಿ
 ಜೀವೇಭ್ಯೋ ವಿಪ್ಲೋರ್ಭೇದ ಏವಾತ್ರ ಭಗವತೋ ವಿವಕ್ಷಿತಃ || (d)
 “ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಾಂತೋಪದೇಶೋ ವಾಮುದೇವವತ್” ಇತಿ ಶಾಸ್ತ್ರರಂತರ್ಯಾ
 ಮಿಣೋ ವಿಪ್ಲೋಃ ಸರ್ವಶರೀರಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ಸರ್ವನಾನಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ
 ಚೋಕ್ತಂ || “ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ” ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | (e) ನ
 ಹಿ ಮನು ಸೂರ್ಯಾದಿರ್ಭವತಿ ವಾಮುದೇವವತ್ಪ್ರೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇಽಪಿ | ಸರ್ವ
 ಪ್ರವೃತ್ತಿಹೀನತಾಂ ಹಿ ತೇ ಮೋಕ್ಷಂ ವದಂತಿ || ಅತ್ರ ಚಾಹಂ ಭೂಮಿ
 ಮದದಾಮಾರ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೇವೋಚ್ಯತೇ | (f) ನ ಚ
 ವಾಮುದೇವೇನ ಮನ್ವಾದಿ ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯತೇ ಕದಾಪಿ | ಅತೀತಾರ್ಥಶ್ಚಾಯಂ
 ದೃಶ್ಯತೇ ಭೂಮಿಮದದಾಂ || ಇತ್ಯಾದಿನಾ || ನ ಹಿ ಪೂರ್ವಂ ವಾಮುದೇ
 ವೇನ ತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕೃತಾನಿ | ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿಂದ್ರಾಯ ಭೂಮಿ
 ಮದದಾತ್ || (g) ಸ ಏವ ಚ ಸರ್ವೇಷ್ಟಂತರ್ಯಾಮಿತ್ಯೇನ ಸ್ಥಿತ್ವಾ
 ನಾನು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಸರ್ವಕರ್ಮಾಣಿ ಕುರ್ವನ್ನವಬೋಧಸೂರಿ
 ನಿರ್ಯಮನಾದಿಭಿರ್ಮನುಸೂರ್ಯಾದಿಸರ್ವನಾನಾ ಭವತಿ (h) ಯದಿ
 ಭೇದಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮಪಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಮಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ ತರ್ಹಿ ಭೂಮಿದಾ
 ನಾದಿ ಸರ್ವಕರ್ಮಣಾಂ ಮನ್ವಾದಿತ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾದಹಂ ಮನುರಭ
 ವಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಸರ್ವಮನರ್ಥಕಮೇವ ಭವತಿ

ಅ || (a) ಇಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ’ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ.
 ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೊರತು ಇತರರಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಸಮ್ಮತಿ
 ಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ ‘ಓಂ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತಥಾನುಗಮಾತ್’ (ಬೃ. ಸೂ. ಆ. ೧. ಪಾ ೧. ಅ. ೧೨.)
 ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನು, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅನುಗಮಾತ್=ಬಹುವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ,

ತಾ || ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು 'ತದ್ವೈತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಃ' ಎಂಬುವ ತೈತ್ತರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಹೇಗೆ ವಿಷ್ಣುವೋ, ಅದರಂತೆ ಈ ಐತರೇಯ ಶ್ರುತಿಯ 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಿಯಂತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧರ್ಮಗಳು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. | ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ 'ನ ವಕ್ತುರಾತ್ಮೋಪದೇಶಾದಿತಿ ಜೇಃಽಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಭೂಮಾ ಹ್ಯಸ್ಮಿನ್' (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧. ಪಾ. ೧. ಅ. ೧೧.) ಅಂದರೆ ವಕ್ತುಃ = ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಯುಷಿಗೆ, ಆತ್ಮೋಪದೇಶಾತ್ = ಪ್ರಕೃತ ಉಪದೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ನ = ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಆಸ್ಮಿನ್ = ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ = 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಿಗೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧ ಭೂಮಾ = 'ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವಾಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಒಹುಪದೇಹ ಸಂಬಂಧವು, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಯುಷಿಗೆ ಇಂದ್ರನಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದ ಉಪದೇಶವು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಸತ್ಯವು ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಂದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಷ್ಟೇ? ಹೇಗೆಂದರೆ - || (b) 'ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧ' ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆನೇಶನೇ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. | ಇತರರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪದಿಂದ (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ) ಸಂಬಂಧವು ಇದೆ. || ಈ ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಆದರೂ ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ (ಮಹಾವ್ರತ ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ) ವಿಶೇಷಾವೇಶವು (ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು) ಆದಕಾರಣ ('ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಶೇಷಾಶ್ಚ ವೀಂದ್ರೇಂದೌ ಕಾಮ ಏವ ಚ | ಕಾಮ ಪುತ್ರೋಽನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಶ್ಚಂದ್ರೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ | ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ವಿಶೇಷಾವೇಶಿನೋ ಹರೇಃ' || ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಇತರರಿಗೂ ವಿಶೇಷಾವೇಶ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.) || ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧವೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧವು. ತನ್ನಿಂದ ತನಗೆ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡಲಾರದು.

(c) 'ಅಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಭೂಮಾ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಾತ್ರವು (ಪರಮಾತ್ಮಭೂಯಸ್ತ್ವವು, ಆತನಿಂದ ಐಕ್ಯವು) ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಭೂಮಾ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸಾಕಾಗುವುದು. ಸಂಬಂಧ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. (ನಿಷ್ಠಯೋಜನವಾದುದರಿಂದ) (ಆದುದರಿಂದ ಐಕ್ಯಪರವಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸಂಬಂಧಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ) ಇಂದ್ರಾದಿಜೀವರ ದ್ವಿತೀಯಿಂದ ತ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಭೇದವೇ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. ||

ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ-ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸರ್ವಜೀವರಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಬೋಧಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆಂದು ಪರನು ಆಶಂಕಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಐಕ್ಯವಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಈ ಶ್ರುತಿಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸುವರು. || (d) 'ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾತುಪದೇಶೋ ವಾನುದೇವವತ್' (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೧. ಪಾ. ೧. ಅಧಿ. ೧೨) ಅಂದರೆ ಉಪದೇಶಃ = 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ಮಾಡುವ ಉಪದೇಶವು, ವಾನುದೇವವತ್ = ವಾನುದೇವನುಮಾಡುವ 'ಅಹಂ ಮನುರಭನಂ ಸೂರ್ಯಶ್ಚ' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪದೇಶದಂತೆ, ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ತು = ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ

ದಲೇ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂದು, ಶಾಸ್ತ್ರಃ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ವಿಷುವಿಗೆ, ಎಲ್ಲಾ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮ ವಾಚ್ಯತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಾನು, ಮನುವೂ, ಸೂರ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದೇನೆ, ಇತ್ಯಾದಿಯಂತೆ ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಮುದೇವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಮನ್ವಾದಿಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಈ ಉಪದೇಶವೂ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. || (ವಾಮುದೇವನು ಮಾತುಕೊಡ ಆಭೇದಾಭಿಪ್ರಾಯಕವು ಎಂದು ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲು, ಈ ಆಭೇದವು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ಮೊದಲು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (c) (ಆಭೇದವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ (ಸಂಸಾರಿಯಾದ) ವಾಮುದೇವನು ವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಮನು, ಸೂರ್ಯಾದಿ ಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ? (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಮುದೇವನಿಗೂ ಮನ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿರುವುದೆಂಬ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು. (ಎಕೆಂದರೆ ಅವರು ಸರ್ವಪ್ರವೃತ್ತಿ (ಕರ್ಮ) ರಾಹಿತ್ಯವನ್ನೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ನಾನು ಪೂಜ್ಯನಾದವನಿಗೋಸ್ಕರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ನಿವೃತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಈ ಉಪದೇಶವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು.) || (f) (ಈ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗದೆ ಇದ್ದರೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ಮಂತ್ರಿಯು ರಾಜಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆತನಲ್ಲಿ 'ನಾನು ರಾಜನು' ಎಂಬ ವ್ಯಪದೇಶವಿದ್ದಂತೆ, ವಾಮುದೇವನಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಹಂ ಮನುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಪದೇಶವೂ ಸಂಗತವಾಗಬಹುದು ಎಂದು ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲು) ವಾಮುದೇವನಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಕರ್ಮವು ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (ವಾಮುದೇವನು ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮನ್ವಾದಿಗಳ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಈ ವ್ಯಪದೇಶವು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು.) ಆಯಂ='ನಾನು ಆದೆನು' ಎಂಬ ವ್ಯಪದೇಶವು, 'ನಾನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ವ್ಯಪದೇಶವೂ ಕೂಡ ಅತೀತಾರ್ಥಕವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ವರ್ತಮಾನ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಮಾಡದಿರೋಣವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಅತೀತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಮುದೇವನಿಂದ ಆ ಕರ್ಮಗಳು ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟದ್ದನು.

ತಾ || ಶ್ರೀಹರಿಯೂ ಕೂಡ ಭೂಮಿದಾನ, ಸ್ಮೃತಿನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆಯು, ಸೂರಿನಿಯಮನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ಪರವೂ ಆಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ಮೃತಿಗಳ ರಚನೆಯು ಮನ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಎಕೆಂದರೆ- ವಾಮನರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಅಗ್ರಜನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಭೂಮಿಯ ಬಿಡೋಣ ಎಂಬ ನ್ಯವನದಿಂದ ಬಲಿಷ್ಠಕರ್ತವ್ಯ ಸಕಾಶದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟದ್ದನು. || (g) ಆ ಉಪೇಂದ್ರನೇ (ಆಯಾಯ ಮನ್ವಂತರಗಳಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲಾ ಮನ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇದ್ದು ಮನು ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನಾಗಿ, ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆಯು ಸೂರಿನಿಯಮನಾದಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಂದ 'ಮನು ಸೂರ್ಯ' ಮೊದಲಾದ ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || 'ಅದುದರಿಂದ ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಭಾ. ೮ ಸ್ಕಂಧ. ಅ. ೧೩. ೧ಲ್ಲಿ ಅದೆ. 'ಮನವೋ ಮನುಪುತ್ರಾಶ್ಚ ಮುನಯಶ್ಚ ಮಹೀಪತೇ | ಇಂದ್ರಾಃ ಸುರಗಣಾಶ್ಚೈವ ಸರ್ವೇ ಪುರುಷಶಾಸನಾಃ || ಯಜ್ಞಾದಯೋ ಯಾಃಕಥಿತಾಃ ಪೌರುಷ್ಯಸ್ತನವೋ ನೃಪ | ಮನ್ವಾದಯೋ ಜಗದ್ವ್ಯಾತ್ರಾಂ ನಯಂತ್ಯಭಿ ಪ್ರಚೋದಿತಾ, || ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಯದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. || (h) ಯಾವ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ, ಭೇದಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಹಾಗಾದರೆ ಭೂಮಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಮನ್ವಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವಾದ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂಮನುರಭವಂ' 'ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಅಹಂ ಕಪ್ಪೀನಾನ್ ಋಷಿರಸ್ಮಿ ವಿಪ್ರಃ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲವೂ ಅರ್ಥಶೂನ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಪೈಕಿ ಕೆಲವರು (ಭಾಸ್ಕರರು) ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಯಿಂದ ಸತ್ಯವಾದ ಭೇದವು ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ವಾಮದೇವನು ನಾನು ಮನುವು, ಸೂರ್ಯನು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ವಾಮದೇವನಿಗೂ ಮನುಸೂರ್ಯರಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ಉಭಯ ಪಕ್ಷದ ಅದ್ವೈತಿಗಳೂ ಹೇಳುವರು. ವಾಮದೇವನು ಅನುಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇದು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಭಾಸ್ಕರರಿಗೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ ದೋಷವು ತಗಲುವುದು ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ವಾಮದೇವನ ಮಾತುಗಳೂ ಭೂದಾನಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಅನರ್ಥಕಗಳಾದುವು. ಆದುದರಿಂದ ಐಕ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ದೋಷವು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವರು.

ಭಾ|| (a) ಜೀವೇತ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜೀವಭೇದಃ ಪರಸ್ಪರಂ | ಜಡೇತ್ವರಭಿದಾ ಚೈವ ಜಡಭೇದಸ್ತಥೈವ ಚ || ಜಡಜೀವಭಿದಾ ಚೈವ ಸತ್ಯೋಽಯಂ ಭೇದಪಂಚಕಃ | ನ ಕದಾಚಿನ್ನಿನತ್ಯೋಽಯಂ ಮುಕ್ತೌ ಸಂಸಾರ ಏವ ಚ || ಯ ಏತದನ್ಯಥಾ ಬ್ರೂಯುಸ್ತೇ ಹಿ ಯಾಂತ್ಯಧರಂ ತನುಃ || ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವಣಿ || (b) ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ | ಈಶ್ವರೋಽಹಮಹಂ ಭೋಗೀ ಸಿದ್ಧೋಽಹಂ ಬಲವಾನ್ಸುಖೀ | ಏತಾಂ ದೃಷ್ಟಿಮವಪ್ಪಭ್ಯ ನಪ್ಪಾತ್ರಾನೋಽಬ್ಬಬುಧ್ಧಯಃ || ಆಸುರೀಂ ಯೋನಿಮಾಪನ್ನಾಮೂಢಾ ಜನ್ತುನಿ ಜನ್ತುನಿ | ಮಾಮಪ್ರಾಪ್ತೈವ ಕೌಂತೇಯ ತತೋ ಯಾಂತ್ಯಧಮಾಂ ಗತಿಂ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || (c) ನ ಚ "ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮೈವ" ಇತ್ಯಾದಾವಹಮಸ್ಮಾದಿ ಶಬ್ದೋಽಸ್ಮಚ್ಚ ಬದ್ಧಾರ್ಥಃ | ಏಷ ತಪಸ್ವೀ ವಾಸ್ತ್ರೀತ್ಯುಪರಿತನಸ್ಯ ವೈಯರ್ಥ್ಯಾತ್ | ಪ್ರಾಣೋಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಆತೋಽಹಮಸ್ಮೀತ್ಯಾದಿ ಚ ಭಗವನ್ನಾವೈವ || (d) ನ ಚ ಜೀವೈಕ್ಯವಚನಮತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಂ | ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ

ಎವೇತಿ ಸರ್ವನಾಮಾಭಿದೇಯತ್ವಂ ಭಗವತ ಉಕ್ತ್ವಾ ತತ್ರೈವ ಪ್ರಮಾಣ
ತ್ವೇನ “ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹರಿ”ತ್ಯಾದ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕೋಕ್ತಾ || (೬) ತ
ಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವಾತ್ಸರ್ವಗುಣತ್ವಾತ್ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವಾಚ್ಚ ಸರ್ವ
ನಾಮನತ್ವಮೇವ ವಿಪ್ಲೋರುಚ್ಯತೇ ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವಂ ||

ಅ || ‘ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ಜೀವರಿಗೆ ಈಶೈಕ್ಯವೂ,
‘ಅಹಂಮನುರಭವಂ’ ಎಂದು ಜೀವರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಐಕ್ಯವು ಆಪಾತತಃ ತೋರುವುದರಿಂದ
ಭೇದವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನುದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (a) (1) ಜೀವರಿಗೂ ಈಶ್ವರ
ನಿಗೂ ಭೇದವು, (2) ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಜೀವರಿಗೆ ಭೇದವು, (3) ಜಡಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರ
ನಿಗೂ ಭೇದವು, (4) ಹಾಗೆಯೇ ಜಡಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಭೇದವು, (5) ಜಡಗಳಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ
ಭೇದವು. ಈ ಭೇದಗಳು ಐದು (ಅಂದರೆ ಭೇದಪಂಚಕವು) ಯಥಾರ್ಥವಾದುದೇ. ಯಾವಾ
ಗಲೂ ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ಐದು ಭೇದವು ನಷ್ಟವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲ. ಯಾರು ಇದನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವರೋ ಅವರಾದರೂ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ನಿಶ್ಚಯವು. ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ಸರ್ವದಲ್ಲಿ || (b) (ಆಗಮಕ್ಕೆ ಪಂಚಭೇದಗಳ
ಲ್ಲಿಯೂ ಜಗತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲಟ್ಟಿದೆ ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆಯೆಂದು
ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮತವನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ತೋರುವ ಗೀತಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಗೀತಾ. ಅ. ೧೬. ಶ್ಲೋ (೮) ಆ ಅಸುರರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಯಥಾರ್ಥವಾದುದೆಂದೂ ನಿಯಾಮಕ
ವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || (ಗೀ. ಅ. ೧೬. ಶ್ಲೋ. ೧೪) ನಾನೇ ಈಶ್ವರನು,
ನಾನೇಭೋಗಿಯು, ನಾನೇಸಿದ್ಧನು, ನಾನೇ ಸಾಮಾರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು, ನಾನೇ ಸುಖವುಳ್ಳವನು.
(ಗೀ. ಅ. ೧೬. ಶ್ಲೋ ೯) ಈದಾವ (ಜಗತ್ತುಅಸತ್ಯವು ಇತ್ಯಾದಿರೂಪವಾದ) ಜ್ಞಾನವನ್ನು
ಹೊಂದಿ ತಮ್ಮನ್ನೇ ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಂಡವರಾಗಿ ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಗಳಾಗಿ (ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಹಾಳುಮಾಡುತ್ತಾ
ಇರುತ್ತಾರೆ.) || (ಗೀ. ಅ. ೧೬. ಶ್ಲೋ. ೨೦) ಅಂತಹ ಮೂಢರು ಪ್ರತಿ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ
ಅಸುರಯೋನಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದದೇನೇ ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ ಆ
ಮೇಲೆ ಅಧಮಗತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇತ್ಯಾದಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (c) ‘ಪ್ರಾಣೋ
ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ ಋಷೇ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ‘ಅಹಂ ಅಸ್ಮಿ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದವು ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥ
ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು ಅಲ್ಲ ‘ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ’ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯ ಬರುವುದರಿಂದ
‘ಪ್ರಾಣೋ ಹೈಷಃ ಯ ಏಷ ತಪತಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆದುದರಿಂದ ‘ಅಹಮಸ್ಮಿ’
ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಭಗವನ್ನಾಮಗಳೇ.

ತಾ || ‘ಅಹಂ ಅಸ್ಮಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಾರ್ಥ ಪರತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ,
ಋಷಿಯೇ ನಾನು ಪ್ರಾಣನು ಆಗಿದ್ದೇನೆ; ನೀನು ಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದಿ; ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳೂ
ಪ್ರಾಣಗಳಾಗಿವೆ; ಯಾವ ಈತನು ಸೂರ್ಯನಾಗಿ ಸುಡುತ್ತಾನೋ ಈತನೂ ಪ್ರಾಣನು.
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ನಿಂದ ಆಭಿನ್ನನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ತನ್ನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಲಬ್ಧವಾದುದರಿಂದ ‘ಏಷ ತಪನ್ನೇವಾಸ್ಮಿ’
ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯವು ವೃಥಾವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥವು
ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ಮತ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಅಹಂ’
ಎಂಬೀಪದವು, ಅದು ಉಪಪದವಾಗುವಾಗ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಅಖ್ಯಾತಪದವಾಗಿ ವಿಹಿತ
ವಾಗಿದ್ದರೂ ‘ಅಸ್ಮಿ’ ಎಂಬ ಪದವು, ಯುಷ್ಮತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದೇಶರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ

‘ತ್ವಂ’ ಎಂಬ ಪದವು ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾ ನಾನು ಭೇದವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. || (d) ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಐಕ್ಯಕಥನವು ಉಪಕ್ರಾಂತವೇ ಆಗಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ‘ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.) || ‘ತಾ ವಾಸಿತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಸರ್ವೇ ವೇದಾಃ ಸರ್ವೇ ಘೋಷಾಃ ಏಕೈವ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಪ್ರಾಣ ಏವ’ ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ‘ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹೈತದಹಃ’ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (e) ಆದುದರಿಂದ (ಸಮ್ಯಕ್ವಾಖ್ಯಾನವೇ ಪ್ರಕೃತ ಸಂಗತನಾದುದರಿಂದ, ಇತರವು ಅಸಂಗತ ವಾದುದರಿಂದ,) ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ತತ್ತ್ವದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಗುಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ತತ್ಸಂಪಾದಕ ಸರ್ವಶಕ್ತಿದ್ವಂದ್ವದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ‘ಪ್ರಾಣಃ ಅಹಂ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವನಾಮವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಉಕ್ತಂ ಚ ಭಾರತೇ || ಸೃಷ್ಟೃತ್ವಾಜ್ಞೇನ ಪಾತ್ಯತ್ವಾನ್ನಿಯಮಾಚ್ಛ ಪ್ರಕಾಶನಾತ್ | ಸರ್ವತ್ವಮುಕ್ತಂ ವಿಶ್ಲೋಸ್ತು ನ ತು ಸರ್ವಸ್ವರೂಪತಃ ಇತಿ || (b) ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಮಿತಿ ಪುರುಷೇಣೈವೇದಂ ಸರ್ವಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಚ್ಚ ಭವ್ಯಂ | ಆತ್ಮಣಾದಾಕರೀಷಾತ್ಸರ್ವಂ ಭಗವಾನಿತಿ ಮಿಥ್ಯಾ ದೃಷ್ಟಿರೇವೇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ || (c) ಹಿರಣ್ಮಯೋ ಹ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿಲ್ಲೋಕೇ ಸಂಭವತಿ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ || ಅಮೃತೋ ಹ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿಲ್ಲೋಕೇ ಸಂಭವತ್ಯಮೃತಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾಸ್ತಾ ಲ್ಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯಾಮುಷ್ಮಿನ್ತ್ವನ್ಮಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ಮಾನಾಪ್ತಾ ನಾಮೃತಃ ಸಮಭವತ್ಸಮಭವದಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮುಕ್ತಾನಾಮಸಿ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತೇಶ್ಚ | (d) ನ ಹಿ ಭೇದಾಭಾವೇ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋ ದದೃಶ ಇತಿ ಯುಜ್ಯತೇ || ನ ಚಾಮುಕ್ತೈಃ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ಮುಕ್ತೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಏಕತ್ವೇ ತು ದದೃಶ ಇತ್ಯೇತಾನತಾ ಪೂರ್ಯತೇ ಸರ್ವೇ ಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯ ಇತಿ ವ್ಯರ್ಥಂ || (e) ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇ ಸ್ವಯಮಸಿ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯತಿ | ಕರ್ತೃಕರ್ಮವಿರೋಧ ಇತಿ ಹಿ ತೇ ವದಂತಿ || ಅತಃ ಸರ್ವಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ಏವ ಜೀವೇಶ್ವರೈಕ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ||

ಅ || (a) (ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನು) ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ನಿಯಮಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮ ವಾಚ್ಯತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಥವಾ ಭೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಜೀವೇಶ್ವರಭಿರಾ ಜೈನ” ಇತ್ಯಾದಿಯು ಹೇಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವದೋ, ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ “ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ” “ವಾಸುದೇವಃ ಸರ್ವಂ” ಇತ್ಯಾದಿಯು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಈ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) “ಸೃಷ್ಟೃತ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿಯಿಂದ” (ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ) “ಯದಧೀನಾ ಯಸ

ಸತ್ತಾ ತತ್ತದಿತ್ಯೇವ ಭಣ್ಯತೇ” ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (b) “ಪುರುಷಂ ವನೇದಂ ಸರ್ವಂ ಯದ್ಭೂತಂ ಯಜ್ಞಭವ್ಯಂ” ಅಂದರೆ ಯಾವುದು ಅತೀತವಾದುದೋ ಯಾವುದು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಿಕವೋ ಈ ಸಮಸ್ತವೂ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು. || ತೃಣವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಘಟಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಸಮಸ್ತವು ಪರಮಾತ್ಮನು, ಎಂದು ಮಿಥ್ಯಾ ಜ್ಞಾನವೇ ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. || (c) ಯಾವಾತನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖಮಯನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ; ಸುಖಮಯನಾಗಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ; “ಯಾವಾತನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮರಣ ಶೂನ್ಯನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ; ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಪ್ರಾಜ್ಞರೂಪಿಯಾದ ಆತ್ಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ (ಆತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ) ಈ ಲೋಕದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ ಸುಖಮಯವಾದ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನು ಆದನು.” ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಭೇದವೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (ಐಕ್ಯವು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ.) || (d) ಭೇದವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವಪದವೂ ಬಹು ವಚನವೂ, ನೋಡುವಿಕೆ, ನೋಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಇನ್ನೂ ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದು). ಅಮುಕ್ತರಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು). ಜೀವೈಕತ್ವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆದರೂ “ದದ್ಯಶೇ” ಇವರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ” ಎಂಬುವುದು ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುವುದು.

ತಾ || ಉಪಾಧಿಯು ಸತ್ಯವು. ತತ್ತ್ವತವಾದ ಜೀವ ಭೇದವೂ ಸತ್ಯವು. ಎಂದು ಹೇಳುವವರು ಕೆಲವರು; ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದೇ ಉಪಾಧಿಯು. ತತ್ತ್ವತ ಭೇದವೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು. ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ಎರಡು ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಬದ್ಧರು, ಮುಕ್ತರು ಎಂಬೀ ನೈವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಸಾರಿಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕಥಂಚಿತ್ ಹೇಳಬಹುದು. ಏಕ ಜೀವವಾದದಲ್ಲಿ ಆದರೂ “ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಭೂತೇಭ್ಯಃ” ಎಂಬುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಅಯುಕ್ತವೇ. ಅವರು ಒಬ್ಬನೇ ಜೀವನು ಸಂಸಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇರುತ್ತಾನೆ; ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ; ಇತರರೆಲ್ಲರೂ ಆತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಾದೊಡನೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವದೊಂದೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಮುಕ್ತರಿಂದ ಮುಕ್ತನು ಕಾಣಲ್ಪಡಲಾರನು. ಕಾರಣ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಸರಿ. || (e) (ಪರಮತವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿಯೇ ‘ದದ್ಯಶೇ’ ಎಂಬುವುದೇ ಸಾಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ವಸ್ತುತಃ ಅದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಆ ಏಕಜೀವವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಆತನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಇತರನು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ನೋಡಲಾರನು). ತಾನೂ ಕೂಡ ತನ್ನನ್ನು ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ‘ಕರ್ತೃ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಕರ್ಮತ್ವವೂ ಕೂಡಲಾರದು’ ಎಂದು ಅವರು ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದ (ಮುಕ್ತರ ಬಾಹ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ) ಜೀವರಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ಕರ್ತೃಕರ್ಮ ವಿರೋಧೋ ನಾಮಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ | ಶ್ರುತ್ಯನುಭವಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ವದರ್ಶನಾದೇಃ || (b) ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಪಕ್ಷೇ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ ಸರ್ವಜ್ಞೇನ ಪರಮಾತ್ಮನಾ ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತಿನಾಮಾಂ ಗೀಕ್ರಿಯತೇ ಶರೀರಾದುತ್ತಾಂತಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಿನಃ | ತಸ್ಯಾದ್ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದಿನ ಏವ ತೇಽಪಿ || (c) ನ ಚ ಶೂನ್ಯವಾದಿನಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ನ ಹಿ ಸರ್ವಾವಾಚ್ಯಂ ಸರ್ವಾಜ್ಞೇಯಂ ಶೂನ್ಯಂ ಚೇತಿ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷಃ || (d) ಕೇನಾಪಿ ಶಬ್ದೇನಾವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾಯಾಮಪಿ ಪ್ರಮಾಣಂ ನಾಸ್ತಿ | ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಾದಯೋಽಪಿ ತೈರೇವ ಶಬ್ದೈರುಚ್ಯಂತೇ || (e) ವಿಶದಂ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಂ ಸ್ಥಿರಮಾಚ್ಯಸ್ಯ ತೀಕ್ಷ್ಣಕಂ | ಗುಡಸ್ಯ ಪನಸಾದೀನಾಂ ನಿರ್ಹಾರೀತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ಅದೆ ಎಂಬೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. || 'ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ' ಇತ್ಯಾದಿಯು ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ ಅನುಭವದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೆ.

ತಾ || ಕರ್ತೃಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವಿದೆಯೆಂದು ಪರಮತ ಕಲ್ಪನೆಯು (ಅಂದರೆ ಯಾವುದು ಕರ್ತೃವಾಗಿಯದೋ ಅದೇ ವಸ್ತುವು ಕರ್ಮವಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಅದೆ. 'ತತ್ ಆತ್ಮಾನಮೇವಾವೇತ್' 'ಮುಚ್ಯತೇ ವತ್ಸಃ ಸ್ವಯಮೇವ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, 'ಮಾಂ ಅಹಂ ಜಾನಾಮಿ' ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂಬೀ ಅನುಭವವೂ ಅದೆ. 'ವಿರೋಧೋ ಹ್ಯವಿರೋಧಶ್ಚ ಯತೋ ದರ್ಶನ ಮಾನಕಾ | ಅತೋದೃಷ್ಟೇ ವಿರೋಧಃ ಕಥಂ' ಎಂದು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. || (b) ('ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಭೇದವು ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ:-) ಅಭೇದವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋದ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ (ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. (ಆದುದರಿಂದ ಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು). ಆದುದರಿಂದ ('ಪ್ರಾಜ್ಞೇನ ಆತ್ಮನಾ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ) ಅವರು ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದಿಗಳೇ. ಅಥವಾ ವೇದೋಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೆ ಮಾಯಿಗಳು ಕೂಡ ವೇದವಿರುದ್ಧವಾದಿಗಳು (ಬೌದ್ಧರೇ) ಸರಿ. || (c) ಶೂನ್ಯವಾದಿಯಾದ ಬೌದ್ಧನ ಸಕಾಶದಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಯಾದ ಮಾಯಾವಾದಿಗೆ) ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. || ಶೂನ್ಯವೂ ಬ್ರಹ್ಮವೂ ಎರಡೂ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅವಾಚ್ಯವು. ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅಜ್ಞೇಯವು. ಕಾರಣ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. ||

ತಾ || ಶೂನ್ಯವಾದಿಯು ಶೂನ್ಯಕ್ಕೂ, ಮಿಥ್ಯಾವಾದಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಅವಾಚ್ಯತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೂ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೂ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ವಿಷಯವು 'ಅವಾಚ್ಯಂ ಸರ್ವಶಬ್ದೈಸ್ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ಚಾಖಿಲ್ಯವದ್ಭಿಃ | ಅಜ್ಞೇಯಂ ಜ್ಞಾನಲಕ್ಷ್ಯಂಚ' (ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅವಾಚ್ಯನು ಅಂದರೆ ಯಾವ

ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಂದ, ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ, ಅಂದರೆ ಅಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯನಾದವನು. ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಸಯನು. ಇತ್ಯಾದಿ ತತ್ವೋದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿಯಿದೆ. || (d) ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಅವಾಚ್ಯನಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಲಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂತೂಲಕ್ಷ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ). (ಕ್ಷೀರ, ಮಾಧುರ್ಯ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ಷೀರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆ ಮಾಧುರ್ಯವು ಅವಾಚ್ಯವೆಂದೂ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೂಷಣೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳಲು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ರಸ ವಿಶೇಷಗಳು ಕೂಡ ಕ್ಷೀರಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಅಥವಾ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾಮವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. || (e) ಹಾಲಿನ ಮಾಧುರ್ಯವು 'ವಿಶದ'ವೆಂದೂ, ತುಪ್ಪದ ಮಾಧುರ್ಯವು 'ಸ್ಥಿರ'ವೆಂದೂ, ಬೆಲ್ಲದ ಮಾಧುರ್ಯವು 'ತೀಕ್ಷ್ಣ'ವೆಂದೂ, ಹಲಸಿನಹಣ್ಣು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮಾಧುರ್ಯವು 'ನಿರ್ಹಾರಿ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ಸರ್ವಗುಣದೋಷಕ್ರಿಯಾ ವಿನಿರ್ನುಕ್ತಸ್ಯಾಸ್ತಿತ್ವಮಸಿ ಕುತ್ರ ಚಿದ್ವೃಷ್ಟಂ | ಅತಃ ಶೂನ್ಯವಾದಿನ ಏವ ತೇಽಸಿ || **(b)** ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವೋಪಲಬ್ಧಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಸಾದಾದಿಗುಣಾಶ್ಚ ಭಗವತೋ ದೃಶ್ಯಂತೇ || ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಕ್ಷತ್ರಂ ಚೋಭೇ ಭವತ ಓದನ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚ | **(c)** ತಸ್ಮಿಂದೇವಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಾಶ್ಚ ತತ್ತ್ವೋಕ್ತಾಃ || **(d)** ಅಕ್ಷಣ್ಯಂತಃ ಕರ್ಣನಂತಃ ಸಖಾಯೋ ಮನೋಜನೇಷ್ವಸಮಾ ಬಭೂವುಃ | ಆದಘ್ನಾಸ ಉಪಕಕ್ಷಾಸ ಉತ್ವೇಹ್ರದಾ ಇವ ಸ್ನಾತ್ವಾ ಉತ್ವೇದದೃಶ್ಯ ಇತಿ ಮುಕ್ತಾನಾಮಸಿ ತಾರತಮ್ಯಂ ಚೋಕ್ತಂ || **(e)** ಶ್ರುತ್ವಾ ನಿಷ್ಣುಂ ಕರ್ಣಫಲಂ ಪ್ರಾಪ್ತತ್ವಾತ್ಕರ್ಣಸಂಯುತಾಃ | ಅಕ್ಷಣ್ಯಂತೋ ದರ್ಶನಾಚ್ಚ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ಯೇ ಗಣಾಃ || **(f)** ತಾರತಮ್ಯಂ ಚತೇಪಾಂ ಹಿ ಶ್ರುತಾ ವುದಿತಮಂಜಸಾ | ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಘ್ನಾಸ್ತು ಕೇಚಿತ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ಮುಕ್ತಿಗಾಃ || **(g)** ಉಪಸ್ತಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮವನಂ ಕೇಚಿದಶ್ವತ್ಥಮಂಡಲಂ | ಐರೇಹ್ರದೇ ಕೇಚಿದಸಿ ದೇವಾ ಏವ ಪರಂ ಹರಿಂ || **(h)** ನಾಗಭೋಗಶಯಂ ಮುಕ್ತಾದೃಶ್ಯೇಧಿಕಮೋದಿನಃ || ಸಾಗರಾದಿಸ್ಥಿತಾ ನಿಷ್ಣುಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಕ್ವಚಿದೇವ ಹಿ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ ||

ಅ || (a) ಸಮುಕ್ತಗಳಾದ ಗುಣಗಳೂ ದೋಷಗಳೂ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಇವುಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾದವನಿಗೆ ಇರುವಿಕೆಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲ. ಸರ್ವವಿಶೇಷಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ. || ಆದುದರಿಂದ ಅವರೂ ಕೂಡ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳೇ.

ತಾ || ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳು ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾರು ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅವರಿಗೂ ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿಗುಣನು, ನಿರ್ವಶೇಷನೆಂದು ಣಾದಿಸುವವರು

ಶೂನ್ಯವಾದಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ('ಸಾಕ್ಷೀಜೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ') ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನೆಂದು (ನಿಷ್ಕಲಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಂ ಶಾಂತಂ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು (ಅದ್ವೈತಿಗಳು) ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಗುಣಕ್ರಿಯಾಶೂನ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೇ ಸರಿ. ಎಂದಾತಂಕಿಸಲು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (b) (ಬ್ರಹ್ಮನು) ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೇನೇ ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷಾಖ್ಯ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಜನಕನಾದ ವಿಸ್ತುವು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇನೇ ಮೊದಲಾದ 'ತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಶುಕ್ರಮಮೃತಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಸಾದ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ತಾ || ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇರುವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ವಾದಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ನಿಷ್ಕ್ರಿಯತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಬೇರೆ ಇರುವುದು. ನಿರ್ಗುಣನೆಂದರೆ ಪ್ರಾಕೃತ ಗುಣರಹಿತನೆಂದೂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನೆಂದರೆ ಪರಾಧೀನಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳವನು ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಯಾವ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅನ್ತರೂಪರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವಸಂಹಾರಕನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇನೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳೂ ಕೂಡ ಇವೆ. ('ಖುತಂ ಪಿಬಂತಾ, ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಭೋಗಾದಿಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ.) || (c) ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ದೇವಾಶ್ರಯತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ ಅದೇ ಕಾರಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (d) ಅಕ್ಷಣ್ಯಂತಃ=ಪ್ರಶಸ್ತ ನಯನಗಳುಳ್ಳವರು, ಕರ್ಣವಂತಃ=ಪ್ರಶಸ್ತ ಕಿವಿಗಳುಳ್ಳವರು, ಸಖಾಯಃ=ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮಿತ್ರರು, ಮನೋಜವೇಷು=ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿ, ಅಸಮಾಃ=ತಾರತಮ್ಯೋಪೇತರು, ಬಭೂವುಃ=ಆದರು. ಆದಘ್ನಾಸಃ=ಬಹುಪ್ರಮಾಣವಾದ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವವರು, ಅಥವಾ ಅಸ್ಯಪದಿಮಾಣವಾದ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುವವರು, ಅಥವಾ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುವವರು. ತ್ವೇ=ಕೆಲವರು, ಉಪಕೃತ್ಸಾಃ ಉ=ಶ್ವೇತದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ವನಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿಯೇ. ತ್ವೇ=ಕೆಲವರು, ಸ್ನಾತ್ವಾ ಇವ=ಸ್ನಾನಮಾಡಿದವರಂತೆ ಅಮೃತವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದವರಾಗಿ, ಹೃದಾಃ=ಐರಾಖ್ಯ ಅಮೃತ ಹೃದದಲ್ಲಿದ್ದವರಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ದದೃಶೇ=(ದೇವತೆಗಳೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು) ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮುಕ್ತರಿಗೂ ತಾರತಮ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (e) ಮುಕ್ತರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕೇಳಿ, ಕಿವಿಯ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಕಿವಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿರುವುದರಿಂದ (ನಯನಗಳ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ) ನಯನಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ಸಮೂಹಗಳು ಇವೆಯೋ, (ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಸಖಿಗಳಾಗಿಯೇ) ಮುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. || (f) ಅವರಿಗಾದರೂ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವರು ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವರಾಗಿ (ಬಹುಪ್ರಮಾಣ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವವರಾಗಿ) ಇರುತ್ತಾರೆ. || (g) ಕೆಲವರು ಅಶ್ವತ್ಥಸಮೂಹವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮವನದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಶ್ವೇತದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವನಕ್ರೀಡೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಐರಾಖ್ಯ ಅಮೃತಹೃದದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಹರಿಯನ್ನು (ನೋಡುತ್ತಾರೆ.) || (h) ಅತಿಸಂತೋಷವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಶೇಷಶಾಯಿಯಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವವರೂ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರೂ ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವನಾನಚ್ಛಂದಸ್ತ್ಯಾಂ ३ ನಾಚಂ ವದನ್ | ಗ್ರಾವ್ಣಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ ಸೋಮೇನಾನಂದಂ ಜನಯನ್ನಿಂದ್ರಾಯೇಂ ದೋ ಪರಿಸ್ರವ || (b) ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿರಜಸ್ರಂ ಯಸ್ಮಿನ್ಲೋಕೇ ಸ್ವ ಹಿತಂ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಾಂಧೇಹಿ ಪವನಾನಾಮೃತೇ ಲೋಕೇ ಅಕ್ಷಿತಇಂದ್ರಾ ಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ || (c) ಯತ್ರ ರಾಜಾ ವೈವಸ್ವತೋ ಯತ್ರಾಪರೋ ಧನಂ ದಿವಃ | ಯತ್ರಾನ್ಮೂರ್ಯಹ್ವತೀರಾಪಸ್ತತ್ರ ಮಾಮಮೃತಂ ಕೃಧೀಂ ದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ || (d) ಯತ್ರಾನುಕಾಮಂ ಚರಣಂ ತ್ರಿನಾಕೇ ತ್ರಿದಿವೇ ದಿವಃ | ಲೋಕಾ ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತಸ್ತತ್ರ ಮಾಮಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ | (e) ಯತ್ರ ತತ್ಪರಮಂ ಪದಂ | (f) ಯತ್ರಾನಂದಾಶ್ಚ ನೋದಾಶ್ಚ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದ ಆಸತೇ || ಕಾಮಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕಾಮಾಸ್ತತ್ರ ಮಾಮಮೃತಂ ಕಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ || (g) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಸೂರ್ಯಮಾದೀನಾಂ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ದಿವೋ ದೇವ್ಯಾ ಅವರೋಧಭೂತಾನಾಂ ಸರ್ವದೇವೀನಾಂ ಗಂಗಾದ್ಯಬ್ದೇ ವತಾನಾಂ ಚ ನೇದವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕಂ ಕಾಮಚರಣಂ ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಭೇದೇನಾವಸ್ಥಿತಾನಾಮುಚ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪಗಳಾಗಿವೆ. ಪವನಾನ = ಸಂಸಾರದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಮಹಾನಂದದಲ್ಲಿ ಹಾಕತಕ್ಕ, ಇಂದೋ = ಇಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಬ್ರಹ್ಮಾ = ಮುಕ್ತನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಯತ್ರ = ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಭದ್ರಸ್ತ್ಯಾಂ = ಭದ್ರದಸ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಪಾಚಂ = ವೇದವಚನವನ್ನು, ವದನ್ = ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಗ್ರಾವ್ಣಾ = ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸದಿಂದ, ಸೋಮೇ = ಸೌಮ್ಯಸ್ವ ರೂಪವಾದ ಭಗವದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಯಾಗಮಾಡಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ), ಸೋಮೇನ = (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಆನಂದಂ = (ತನಗೆ) ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಜನಯನ್ = ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುವವನಾಗಿ, ಮಹೀಯತೇ = (ಮುಕ್ತರ ಸಮೂಹಗಳಿಂದ) ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಾಯ = ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪರಿಸ್ರವ = (ನನ್ನನ್ನು) ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡು. || (b) ಯತ್ರ = ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅಜಸ್ರಂ = ಯಾವಾಗಲೂ, ಜೋತಿಃ = ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು, ಯಸ್ಮಿನ್ = ಯಾವ, ಲೋಕೇ = ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ = ಆನಂದ ರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಕೂಡ, ಹಿತಂ = ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ, ಅಮೃತೇ = ಮುಕ್ತಿರೂಪವಾದ, ಅಕ್ಷಿತೇ = ನಾಶರಹಿತವಾದ, ತಸ್ಮಿನ್ = ಆ, ಲೋಕೇ = ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಮಾಂ = ನನ್ನನ್ನು, ಧೇಹಿ = ಸ್ಥಾಪಿಸು, ಪವನಾನ, ಇಂದೋ, ಇಂದ್ರಾಯ = ಅದೇ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪರಿಸ್ರವ = ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡು. || (c) ಯತ್ರ = ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವೈವಸ್ವತಃ ರಾಜಾ = ಯಮನು, (ಇದ್ದಾನೋ) ಯತ್ರ = ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ದಿವಃ = ವಾಯುಪತ್ನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯ, ಅವರೋಧನಂ = ಪರಿವಾರಭೂತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇದ್ದಾರೋ. ಯತ್ರ = ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಯಹ್ವತೀಃ = ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ, ಅನೂಃ = ಈ, ಆಪಃ = ಗಂಗಾದಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಇರುತ್ತವೋ, ತತ್ರ = ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಮಾಂ = ನನ್ನನ್ನು, ಅಮೃತಂ = ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ, ಕೃಧಿ = ಮಾಡು. ಇಂದೋ, ಇಂದ್ರಾಯ,

ಪರಿಸ್ತವ..... || (d) ತ್ರಿನಾಕೇ=(ಕಂ=ಸುಖಂ, ಅಕಂ=ದುಃಖಂ, ನಾಸ್ತಿ ಅಕಂ=ದುಃಖಂ, ಯತ್ರ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಪರಮಸುಖಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ಮೂರು ವಿಧವಾದ, ಶ್ವೇತ ದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠಾಖ್ಯ ಧಾಮತ್ರಯರೂಪವಾದ, ತ್ರಿದಿವೇ=ತ್ರಿದಿವಶಬ್ದನಾಚ್ಛೇದವಾದ, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ದಿವಃ=ಭಾರತೀದೇವಿಗೂ, (ಇತರರಿಗೂ) ಅನು ಕಾಮಂ=ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ, ಚರಣಂ=ಸಂಚಾರವು, (ಇದೆಯೋ) ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿ, (ಭಾರತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ) ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಂತಃ=ತೇಜಸ್ಸುಗಳುಳ್ಳ, ಲೋಕಾಃ=ಪಟ್ಟಣಗಳು, (ಇನೆ ಯೋ) ತತ್ರ=ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಅಮೃತಂ ಕೃಧಿ, ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಪರಿಸ್ತವ..... || (e) ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವಿಸ್ವೋ=ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ತತ್= ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಪರಮಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ, ಪದಂ=ಸ್ವರೂಪವು. ಸುಕೃತಕರ್ಮಭಿಃ= ಪ್ರಶಸ್ತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ, ದೇವೈಃ=ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಮಹೀಯತೇ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡು ತದೋ, ತತ್ರ ಮಾಂ ಅಮೃತಂ ಕೃಧಿ ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಪರಿಸ್ತವ..... || (f) ಯತ್ರ= ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಆನಂದಾಶ್ಚ=ಸಂತೋಷಗಳು, ವೇದಾಶ್ಚ=ವೇದಗಳು, ಮುಧಃ, ಪ್ರಮುಧಃ=ಇವುಗಳು, ಆಸತೇ=ಇರುತ್ತಾವೋ, ಯತ್ರ = ಎಲ್ಲಿ, ಕಾಮಸ್ಯ=ಇಚ್ಛೆಯ, ಕಾಮಾಃ=ವಿಷಯಗಳು, ಆಪ್ತಾಃ=ಪರ್ಯಾಪ್ತಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ತತ್ರ ಮಾಮಮೃತಂ ಕೃಧಿ, ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ, ಪರಿಸ್ತವ.....

ತಾ || (1) ಆನಂದಗಳು, ವಿಷಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಭಗವದ್ವೈಕ್ಯತೆಯಿಂದ ಉಂ ಟಾಗುವ ಸುಖವಿಶೇಷವು. (2) ಮೋದಗಳು, ವಿಷಯಭೋಗಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖ ವಿಶೇಷಗಳು. (3) ಪ್ರಮುಧಃ, ಭೋಗಾಶ್ರಿತೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳು. (4) ಮುಧಃ, ಅಲ್ಪಭೋಗದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಭಾಷ್ಯಾಂ ತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಸುಖಮಾನಂದ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಮೋದೋ ಭೋಗನಿಮಿತ್ತಕಃ | ಪ್ರಮೋದಸ್ತದ್ವಿಶೇ ಷೋಭೋ ಮುನ್ಮಾದಾತ್ಯಲ್ಪಭೋಗತಃ ||' ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. || (೫) ಇದೇಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದ ('ಯತ್ರ ಕಾಮಾನಿಕಾಮಾಶ್ಚ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ | ಸ್ವಧಾ ಚ ಯತ್ರ ತೃಪ್ತಿಶ್ಚ ತತ್ರಮಾಮಮೃತಂ ಕೃಧಿ' || ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.) ಚತುರ್ಮುಖನು, ಸೂರ್ಯನು, ಯಮನು ಇವರೇ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ, ಭಾರತೀ ದೇವಿಯ, ತತ್ಪರಿವಾರಭೂತರಾದ ಸಮಸ್ತ ದೇವಿಯರ, ಗಂಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಭಿನಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಭೇದದಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದವರಿಗೇನೇ, ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳ ಪ್ರವಚನವು, ಸೋಮಯಾಗಮೊದಲಾದ ಯಾಗವು ಅಥವಾ ಹರಿಪೂಜಾದಿಯು, ಇಚ್ಛಾನು ಸಾರವಾದ ಸಂಚಾರವು ಕೂಡ, ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಮುಕ್ತಾಶ್ಚಾತ್ರೋಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಪ್ರತೀಯತೇ | ಅಮೃತಂ ಕೃಧೀತಿ ವಚನಾತ್ || ಅಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ವೇ ಸ್ವೇ ಲೋಕೇನ ಸ್ಥಾನಂ ಹಿ ತೇಷಾಂ | ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಹಿ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕೇನ ಸ್ಥಾನಂ ದೇವಾನಾಂ || (b) ಮುಕ್ತಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾತ್ | ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಚ ತಚ್ಛ್ರುತೇಃ || ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರ ವರ್ಜಂ | ಭೋಗಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯಲಿಂಗಾಜ್ಞ || ಅನಾವೃತ್ತಿಃ ಶಬ್ದಾದನಾ ವೃತ್ತಿಃ ಶಬ್ದಾತ್ | ಇತ್ಯಾದಿ ಮುಕ್ತಸೂತ್ರೇಭ್ಯಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ವಿಷ್ಣೋ ಭೇದೋ ಭೋಗಾದಿಕಂ ಚ ಸ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತೀಯತೇ || (c) ಗಾವ್ಣಾ

ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೋನ್ಯಮುಕ್ತೈಃ ಪೂಜ್ಯತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತೀಯತೇ | ನ ಚ ಸೂತ್ರೇಷು ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಸ್ಯಾಪಚಾರಿಕತ್ವಂ ವಕ್ತುಂ ಯುಜ್ಯತೇ || ನಿರ್ಣಯಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ತೇಪಾಂ | ಅತಿಪ್ರಸಂಗಶ್ಲೋಪಚಾರಾದಿ ಕಲ್ಪನೇ ||

ಅ || (a) ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನನ್ನನ್ನು ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಮಾಡು ಎಂಬೀ ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ, || ಅಮುಕ್ತರಾದ ಅವರಿಗಾದರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿತಿಯಿಷ್ಟೇ || ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು, ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (b) 'ಸ ತತ್ರ ವರ್ಯೇತಿ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಸಂಸಾರಿಯಲ್ಲ. 'ಅಹರಹಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನಿಗೇನೇ ಅಂತಹ ಭೋಗ ಭೋಕ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರ. ಸೂತ್ರ. ಅ. ೪. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೨ || ಮುಕ್ತನು ಅನಿಷ್ಟೇತರ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಸ್ವಕಾಮದಿಂದಲೇ, ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ 'ಸ ಯದಿ ಪಿತ್ರಲೋಕಕಾಮೋ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ. || ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೪. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೮. || ಮುಕ್ತನು ಜಗತ್ಪರ್ಮಕ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆಪ್ತವ್ಯಮ್' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ. ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೪. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೧೭ || ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇರೋಣವೇ. ಅನಂದಾದಿಗಳಿಂದ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳು ಇಲ್ಲ. 'ಏತಮಾನಂದಮಯಂ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಭೋಗವಿಶೇಷತದಭಾವಗಳು ಇದ್ದರೂ ವೃದ್ಧಿಹ್ರಾಸಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಇರುವಿಕೆ ಎಂಬ ಸಾಮ್ಯವು ಶ್ರುತವಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ಭೋಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವೇ ಭೋಗವಿಶೇಷವು ವೃದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಲ್ಲವು. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಏತಮಾನಂದಮಯಮಾತ್ಮಾನಮನುವ್ರವಿಶ್ಯ ನ ಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ನ ಹ್ರಸತೇ ನ ವರ್ಧತೇ ಯಥಾ ಕಾಮಂ ರಮತೇ ಯಥಾಕಾಮಮುಸರಮತೇ' ಎಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂತೂ ವೃದ್ಧಾದ್ಯಭಾವವು ಲಿಂಗವು) ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೪. ಪಾ. ೪ ಸೂ. ೨೨ || ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು ಇಲ್ಲ. 'ನ ಚ ಪುನರಾವರ್ತತೇ' 'ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಆಪ್ತವ್ಯಮ್' ಅಮೃತೇ ಸಮಭವತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಸೂತ್ರ. ೨೩. || ಇನೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತವಿಸಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಭೇದವು ಭೋಗವೇ ಮೊದಲಾದದ್ದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ೧ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಈಶನಿಗೂ, ಭೇದವೂ ಭೋಗವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಮೋದವು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (೨ನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೋಗವು. ೩ನೇದರಲ್ಲಿ ಭೋಗವು, ಭೇದವು. ೪ನೇದರಲ್ಲಿ ಭೇದವು, ಭೋಗವು. ೫ನೇದರಲ್ಲಿ ಅಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು ಭೋಗವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದಿಪದದಿಂದ ಮುಕ್ತಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪೂಜ್ಯತ್ವವು. ಇತ್ಯಾದಿಯು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(c) (1) 'ಗ್ರಾಹ್ಯಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಗೆ ಇತರ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಪೂಜ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಅಕ್ಷಣ್ಣಂತಃ' 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗೆ ಗೌಣಮೋಕ್ಷಪರತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು? ಅಥವಾ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿರುಚ್ಯುತ್ವಾದನಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೇವಲ ಅರ್ಥವಾದವೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸ

ಬಾರದು? ಎಂದರೆ - ೨ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಕವಾದ ನೇದಕ್ಕೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ
ಲಿಕ್ಕೆ ಕೂಡದು. || ಅವುಗಳಿಗೆ (ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಲಿಂಗದಿಂಗ) ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥನಿರ್ಣಯಸ್ವರೂಪತ್ವವು
ಇದ್ದುದರಿಂದ ಉಪಚಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವೂ ಕೂಡ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣೀತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ
“ತದನನ್ಯತ್ವಮಾರಂಭಣಿ ಶಬ್ದಾದಿಭ್ಯಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರನಿರ್ಣೀತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ‘ತತ್ತ್ವತ್ವಂ
ಸ ಆತ್ಮಾ ತತ್ತ್ವಮಸಿ ಶ್ವೇತಕೇತೋ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಹಾವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವವು
ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು ಆದುದರಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಪದ್ಯಶ್ಚೈವ ಹೇತುಮದ್ವಿವಿಧನಿಶ್ಚಿತೈಃ | ಇತಿ ನಿಶ್ಚಿತಾನಿ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಣಿ || ಬಹುನಾಂತ್ರ ಕಿಮುಕ್ತೇನ ಯಾವಚ್ಛೇದನಂ ನ ಗಚ್ಛತಿ |
ಯೋಗೀ ತಾವನ್ನ ಮುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾದೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ ನಿರ್ಣಯಃ || ಇತ್ಯಾ
ದಿತ್ಯಪುರಾಣೇ || (b) ನ ಚ ನಿರ್ಣಾಯಕಾನಿ ಭಗವದ್ವ್ಯಾಕೃತ್ಯನೃಪ
ಹಾಯ ಮಾನುಷವಾಕ್ಯೈರೇವ ತೇಷಾಮುಪಚಾರತ್ವಾದಿ ಕಲ್ಪಯಂತಿ | ನ ಚ
ಭೋಗರಹಿತಾ ಮುಕ್ತಿನಾಮಾನ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ಮಾನಂ || (c)
ಭುಂಜತೇ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಯಥಾ ದೇನಗ್ರಹಾದಯಃ | ತಥಾ ಮುಕ್ತಾ
ವುತ್ತಮಾಯಾಂ ವಿಷ್ಣುಮಾವಿಶ್ಯ ಭುಂಜತೇ || ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶಾಶ್ಚ ತೇ
ಸರ್ವೇ ಸರ್ವದಾ ದುಃಖವರ್ಜಿತಾಃ | ನ ತು ವಿಷ್ಣುಗುಣಾನ್ಸರ್ವೇ ಭುಂ
ಜತೇ ತೇ ಕದಾಚನ || ಬಾಹ್ಯಭೋಗಾನ್ಭುಂಜತೇ ಚ ತಾರತಮ್ಯೇನ ಕಾಂ
ಶ್ಚನ | ವಿಷ್ಣೋರ್ದೇಹಾದ್ಬಹಿಶ್ಚಾಪಿ ನಿರ್ಗಚ್ಛಂತಿ ಯಥೇಷ್ಟತಃ || ಇತಿ
ಸ್ಯಾಂದೇ || (d) ಇದಂ ಜ್ಞಾನಮುಪಾಶ್ರಿತ್ಯ ಮಮ ಸಾಧನ್ಯಮಾ
ಗತಾಃ | ಸರ್ಗೇಽಸಿ ನೋಪಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಲಯೇ ನ ವೃಥಂತಿ ಚ || ಇತಿ
ಭಗವದ್ವಚನಂ || (e) ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೈರಪೀಜ್ಯಮಾನಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಧ್ವಿನ್ನಃ
ಸರ್ವೋತ್ತಮಃ ಸರ್ವನಾಮಾ ಸರ್ವಶಕ್ತಿಃ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣೋ
ನಾರಾಯಣಃ ಸರ್ವವೇದಾದಿಪೂಜ್ಯತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || ಖಂಡ || ೪ ||

ಅ || (a) ಯುಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳ, ನಿರ್ಣಾಯಕಗಳಾಗಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾದ
ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಪದಗಳಿಂದಲೇ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು ನಿರ್ಣಾಯಕಗಳೆಂದು
ನಿಶ್ಚಿತಗಳಾಗಿವೆ. || ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವು, ಅಸ್ರಾಕೃತಮುಖಭೋಗವು ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಂದ
ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅದೈತಿಗಳು ಈ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು
ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಏಕೈವ ಭೋಗರೂಪಿತ್ಯವೂ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳು
ಹೇಳುವವುಗಳೆಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸುವರು. ಅದೈತವಾದವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿ
ದ ಶ್ರುತಿಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಪುರಾಣಸಮ್ಮತಿ
ಯಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. ‘ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಾತಿನಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವು.
ಯೋಗಿಯು ಎಷ್ಟುಪರ್ಯಂತ ಶ್ವೇತದ್ವೇಷವನ್ನು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಮುಕ್ತನು
ಆಗಲಾರನು. ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಶ್ಚಯವು’ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ. || (b) ಮತ್ತು
ಸ್ವಸ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಸರಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಉಕ್ತಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯವೋಕ್ತಪರತ್ವವು

ಯಾ ಅರ್ಥವಾದಪರತ್ವವು ತನ್ನ ಆಚಾರ್ಯರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಥವಾ ಭೋಗಾದಿರಹಿತವಾದ ನಿರ್ಗುಣವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ಅದೆ, ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರವಕಾಶವಾದ ಪ್ರಮಾಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೋ (೧) ನೇ ಕಲ್ಪವು ಅಸಂಗತವು. ಏಕೆಂದರೆ- (1) ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕಗಳಾದ, ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರ ಸೂತ್ರರೂಪ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮನುಷ್ಯರ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವು. (೨) ನೇದ್ದು ಅಸಂಗತವು. ಸರ್ವಭೋಗಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದ ಇತರವಾದ ಮುಕ್ತಿಯೆಂಬುವುದು ಅದೆ. ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ. || (c) (ಸಾಯುಜ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉತ್ತಮ ಮುಕ್ತಿಯೇ ನಿರ್ಗುಣ ಮುಕ್ತಿಯು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಕೂಡದು). ಹೇಗೆ ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. || ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ದುಃಖರಹಿತರಾಗಿಯೂ (ಇರುತ್ತಾರೆ). ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. || ಕೆಲವು ವಿಷ್ಣುವಂದಾದಿಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅವರು ಉತ್ತಮರಿಂದ ಭೋಗ್ಯಗಳಾದವುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಾರರು). ಉತ್ತಮರೂ ಕೂಡ ಅವರ ಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ.) ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಗೂ ಕೂಡ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ || (d) ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನನ್ನ ಸಮಾನ ಧರ್ಮವತ್ಸವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗೀತಾರೂಪವಾದ ನುಡಿಯು.

ತಾ || ಜನನ ಮರಣಾಭಾವಲಿಂಗದಿಂದ ಪರಮ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ತಿಳಿದರೂ 'ಸಾಧರ್ಮ್ಯಮಾಗತಾಃ' ಎಂದು ಭೇದವೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದಕ್ಕೆ ತತ್ಯತ್ವವೂ, ಸರ್ವಭೋಗ ಮೊದಲಾದುದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. (e) ಆದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಮುಕ್ತರಾದ ವಂದಿಲೂ ಕೂಡ ಪೂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು, ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನು, ಸರ್ವೋತ್ತಮನು, ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು, ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೂ ಸಮಸ್ತವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೩ ||

ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಜನಕವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿಯಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವು ತೋರದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾರವೂ, ತದಭಿನಾನಿದೇವತೆಗಳೂ, ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೂಪಗಳೂ, ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಮಂ || ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ವ್ಯಂಜನಾನಿ ತಚ್ಚರೀರಂ ಯೋ ಘೋಷಃ ಸ ಆತ್ಮಾ ಯ ಲೂಷ್ಣಾಣಃ ಸ ಪ್ರಾಣ ಏತದ್ಧ ಸ್ಮವೈತದ್ವಿದ್ವಾನ್ವಸಿಷ್ಠೋ ವಸಿಷ್ಠೋ ಬಭೂವ ತತ ಏತನ್ನಾನು ಧೇಯಂ ಲೇಭ ಏತದುಹೈವೇಂದ್ರೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಯ ಪ್ರೋವಾ ಚೈತದುಹೈವೇಂದ್ರೋ ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಪ್ರೋವಾಚಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ತೇನ ಬಂಧುನಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಹೂಯತೇ ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀ

ಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಯ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ
ಷಟ್ಪಿಂಶತಮುಕ್ತರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ ತಾವಂತಿ ಶತಸಂವತ್ಸ
ರಸ್ಯಾಹ್ನಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ ವ್ಯಂಜನೈರೇವ ರಾತ್ರೀರಾಪ್ನವಂತಿ
ಸ್ವರೈರಹಾನಿ ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಯ ವಾ
ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ಪಾತ್ರಜ್ಞಾನಯೋ
ದೇವತಾಮಯೋ ಬ್ರಹ್ಮನುಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಸಂಭೂಯ
ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ತದ್ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ
ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತಸ್ತ
ಸ್ಮ ಷಟ್ಕೇತೈತದುಹೈವೋಪೇಕ್ಷೇತೋಪೇಕ್ಷೇತ || ೪ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

|| ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಅ || (ಎಷ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಹಸ್ರ ಅಕ್ಷರಗಳು ಆಗು
ತ್ತವೆಯೋ ಯಾವುದಾದರೂ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಷ್ಟು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆಗ) ತದ್ವೈ=ಆ
ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದರೇನೇ, ಇದಂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಂ=ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು, ಸಂಪನ್ನಂ=
ಸಂಪಾದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು ಋಕ್ಕುಹಸ್ರವೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲವು.)
ತಸ್ಯ=ಆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ, ಯಾನಿ ವ್ಯಂಜನಾನಿ=ಯಾವ ಕಕಾರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮಕಾರ
ಪರ್ಯಂತಗಳಾದ ಸ್ವರ್ಣಾಕ್ಷರಗಳೋ, ತತ್=ಅವುಗಳು, ಶರೀರಂ=ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು, ಯಃ=ಯಾವುವು, ಘೋಷಃ=ಯ,
ರ, ಲ, ವ, ರೂಪಗಳಾದ ಅಂತಸ್ಥಾಕ್ಷರಗಳೋ, ಸಃ=ಅವುಗಳು, ಆತ್ಮಾ=ಜೀವಾಭಿಮಾನಿ
ಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಯೇ=ಯಾವುವು, ಊಷ್ಮಾಣಃ=ಶ,
ಷ, ಸ, ಹ, ಗಳೋ, ಸಃ=ಅವುಗಳು, ವ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯಪುಣ್ಯನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು.
(ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಾದರೂ ಆಯಾಯ ವರ್ಣಗಳ ಅವಯವಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತ
ಭೂತಗಳಾದುವು. ಆದಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವರ್ಣಗಳಿಗೂ,
ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ನಿಯಾಮಕನೂ, ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು
ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಏತತ್=ಮನ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಾಭಿಮಾನಿ
ತನವನ್ನು, ಏತತ್=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವವನ್ನೂ, ತದುಭಯ ನಿಯಾಮಕತ್ವ
ವನ್ನೂ, ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದ, ವಸಿಷ್ಠಃ=ವಸಿಷ್ಠಪದಯೋಗ್ಯನಾದ ಜೀವನು, ವಸಿಷ್ಠಃ=ಆವಾಸ
ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು, ಬಭೂವ=ಆದನು. ತತಃ=ಆದುದರಿಂದ (ಸಮಸ್ತ ವೇದಪುರಾ
ಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಏತತ್=ಈ, ನಾನುಭೇಯಂ=ವಸಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು, ಲೇಭೇ=ಪಡೆದನ್ನು
ಹ, ಸ್ಮ, ವಾ=ಇದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಏತತ್, ಉ ಹ, ಏವ=ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂ
ದ್ರನು, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಯ=ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಗೋಸ್ಕರ, ಪ್ರೋವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ಏತತ್,
ಉ ಹ, ಏವ=ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂದ್ರನು, ಭರದ್ವಾಜಾಯ=ಭರದ್ವಾಜಋಷಿಗೋ
ಸ್ಕರ, ಪ್ರೋವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಬಲದಿಂದಲೇ, ಸಃ=ಆ ಇಂದ್ರನು,
ತೇನ ಬಂಧುನಾ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ (ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ), ಯಜ್ಞೇಷು=ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು

ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ) ಹೂಯತೇ=ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ತದ್ವೈ ಇದಂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥ.) ತಸ್ಯ ವಾ=ಅದಾವ, ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ=ಮನ್ನಾದಿಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸಂಗತವಾದ, ಏತಸ್ಯ=ಈ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ (ಕೂಡಿ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಎಣಿಕೆಮಾಡಿ ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನ ಭೇದದಿಂದ), ಪತ್ತಿಂಶತಂ=ಮೂವತ್ತಾರು, ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ=ಅಕ್ಷರಗಳ, ಸಹ ಸ್ರಾಣಿ=ಸಾವಿರಗಳು, ಭವಂತಿ ಆಗುತ್ತವೆ, ಶತಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ=ನೂರುಸಂವತ್ಸರದ, ಅಹ್ನಾಂ=ದಿನವಗಳ, ಸಹಸ್ರಾಣಿ=ಸಾವಿರಗಳು, ತಾವಂತಿ=ಮೂವತ್ತಾರುಗಳೇ, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ವ್ಯಂಜನೈರೇವ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೇ, ರಾತ್ರೀ=ರಾತ್ರಿಭಿವಾನಾದೀವತೆಗಳನ್ನು, ಆಪ್ನುವಂತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವರೈಃ=ಸ್ವರಾಭಿವಾನಾದೀವತೆಗಳಿಂದ, ಅಹಾನಿ=ದಿನಸಾಭಿವಾನಾದೀವತೆಗಳನ್ನು (ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.) ಇದಂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಂ=ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ತದ್ವೈ=ಅಹೋರಾತ್ರಾಧಿಷ್ಠಿತವಾಗಿಯೇ, ಸಂಪನ್ನಂ=ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ ವಾ ಏತಸ್ಯ=ಆ ಈ, ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ=ಸಂಗತವಾದ, ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಸ್ಯ=ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದ, ಪರಸ್ಪಾತ್=ಸಂಪಾದನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, (ಅದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೊಡನೆಯೇ) ಪ್ರಜ್ಞಾನುಯಃ=ಸ್ರಕೃಷ್ಣಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ದೇವತಾಮಯಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಬ್ರಹ್ಮಮಯಃ=ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಅಮೃತಮಯಃ=ನಿತ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಧಾನನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು; ಸಂಭೂಯಃ=ಆಗಿ, ದೇವತಾ ಅಪಿ=ತಮ್ಮಿಂದ ಉತ್ತಮರಾದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾಣಾಂತ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ತದ್ವಾರಾ ಪಿಷ್ಟವನ್ನೂಕೂಡ, ಏತಿ=ಕ್ರಮದಿಂದ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಅದುದರಿಂದ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅಹಂ=ಅಹಂನಾಮಕನೋ, ಸಃ=ಅವನೇ, ಅಸೌ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅಸೌ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಅಹಂ=ಅಹಂನಾಮಕನು. (ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು) ತತ್=ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯವಿನಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಜಗತಃ=ಜಂಗಮ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ತಸ್ಯ ಪಶ್ಚ=ಸ್ಥಾವರಪದಾರ್ಥಕ್ಕೂ, ಆತ್ಮಾ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು. ಏತತ್=ಈ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಉಪ=ಜೀವಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜೀವಾಂತರ್ಗತನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಈಕ್ಷೇತ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೪ ||

ತಾ || 'ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ತವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಪಜೇಕು' ಎಂಬೀ ನಿಯಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಯಾವುದಾದರೂ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಸ್ವಾಯಂಭುವ ಮನುವೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ವ್ಯಂಜನಾದಿ ರೂಪದಿಂದಲೂ ಸಂಪನ್ನವಾದ ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಕ್ಕೂ ತದಂತರ್ಗತರೂಪ ಸಹಸ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳೇ ಹೆಸರಾಗಿ ಉಳ್ಳ, ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಮೂವತ್ತಾರು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮೂವತ್ತಾರು ರೂಪಗಳು ಪ್ರತಿಹಿಂದು ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂವತ್ತಾರು ಆಗುತ್ತವೆ ಅಂತೂ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳು ಮೂವತ್ತಾರು ಸಹಸ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆ ಅಕ್ಷರಗಳು ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನ ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರಗಳಾದರೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರಗಳಾದುವು. ಈ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ಅಭಿವಾನಾದೀವತೆ

ಗಳೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. | ಈ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಾಂತರವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ನೂರು ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ ಹಗಲೂ, ರಾತ್ರಿಯೂ ಇದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೂ ಅಷ್ಟೇ ಇವೆ. ಆದರೆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವವುಗಳೋ, ಅವುಗಳೇ ನೂರು ಸಂವತ್ಸರದ ರಾತ್ರಿದೇವತೆಗಳು. ಯಾವ ರೂಪಗಳು ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೋ, ಅವುಗಳೇ ನೂರು ಸಂವತ್ಸರದ ದಿನಗಳ ದೇವತೆಗಳು. ಉಪಾಸಕರು ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಅಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ರಾತ್ರಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೂ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ರಾತ್ರಿಗೂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಎಷ್ಟು ಫಲವಾಗುವುದೋ. ಅಷ್ಟು ಫಲವನ್ನು ವ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇರಿತಿಯಾಗಿ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ದಿನಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ಫಲವಾಗುವುದೋ. ಅಷ್ಟು ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೊಡನೆ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಮಯನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ್ವಜ್ಞಾನರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅನಿರುದ್ಧನು ಪ್ರಜ್ಞನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ದ್ಯೋತನಾದಿ ಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು 'ದೇವತಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ವಾಸುದೇವನು 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಮಿತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸ್ವವಿಷಯಕವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ನಿತ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸಂಕರ್ಷಣನು 'ಅಮೃತ' ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಧಿಕನೂ ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ವಿಷ್ಣುವೇ ಅವಸಾನವಾಗಿವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ದೇವಮುಷಿಗಳು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು ಪುರುಷರಿಂದ. ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಆ ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಪುರುಷರಲ್ಲಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪುರುಷರಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಸೂರ್ಯನಿಯಮಿತಗಳಾದ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವು ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು; ಆತನೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು; ಅಂತೂ ಆತನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಭಾ|| (a) ಯಾವತೀಭಿಃ ಮಿಗ್ಧಿಃ ಶಂಸಿತಾಭಿಃ ಪಟ್ಟಿಂಶತ್ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ
ಭವಂತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಕಸ್ಮಾದಪಿ ಚ್ಛಂದಸಸ್ತಾವತ್ಯಃ ಶಂಸನೀಯಾಸ್ತದಾ
ಸಂಪಾದಿತಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಭವತಿ || (b) ತತ್ರ ಯಾ ವ್ಯಂಜನಾಭಿ

ಮಾನಿದೇವತಾ ಸೈವ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾ ಸ್ವಾಯಂಭುವೋ ಮನುಃ | ಘೋಷಾಭಿಮಾನಿದೇವತಾ ಸರ್ವಜೀವಾಭಿಮಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮಾ || ಉಷ್ಮಾಭಿಮಾನೀ ವಾಯುಃ | (c) ವ್ಯಂಜನಾನಾಂ ಶರೀರಸ್ಯ ಚಾಭಿಮಾನೀ ಮನುಃ ಸ್ತ್ಯುತಃ || ಘೋಷಾಣಾಂ ಸರ್ವಜೀವಾನಾಭಿಮಾನೀ ಚತುರ್ಮುಖಃ | (d) ಉಷ್ಮಾಭಿಮಾನೀ ವಾಯುಶ್ಚ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ಏತೇಷಾಮಧಿಪಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಂ | ಉಪಾಸ್ಯೈವ ವಸಿಷ್ಠೋಽಭೂದ್ವಸಿಷ್ಠಃ | (e) ಶಕ್ರ ಏವ ಚ || ಏತಾಂ ವಿದ್ಯಾಂ ಕೌಶಿಕಾಯ ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಚಾದರಾತ್ | ಏತದ್ವಿದ್ಯಾ ಬಲೇನೈವ ವಿದ್ಯಾಧೀಶೇನ ಬಂಧುನಾ || ಯಜ್ಞೇಷ್ವಾಹುಯತೇ ನಿತ್ಯಮಿಂದ್ರೋ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ | (f) ಪಟ್ಟಿಂಶದ್ರೂಪವಾನ್ವಿಷ್ಣು ವ್ಯಂಜನೇಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ತಾಸ್ಯೇವ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣಿ ರಾತ್ರೀಣಾಮಸಿ(ಧಿ) ದೈವತಾಃ | (g) ಏಕೈಕಂ ಚ ಸಹಸ್ರಂ ತದ್ವ್ಯಂಜನೇಷು ಚ ರಾತ್ರೀಷು || ರೂಪಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ಥಿತಂ ವ್ಯೂಹ್ಯ ಪಟ್ಟಿಂಶತಿಸಹಸ್ರಧಾ | (h) ಪಟ್ಟಿಂಶತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸ್ಯುರಗಾಣಿ ಹರೇರಸಿ || ತಾಸ್ಯೇವಾಹ್ವಾಂ ದೈವತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಪರಮಾತ್ಮನಃ | (i) ದ್ವಾಪತ್ತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ರೂಪಾಣ್ಯೇವಂ ರಮಾಪತೇಃ || ಶತಾಬ್ದಾನಾಮಹೋರಾತ್ರದೈವತಾನ್ಯುತ್ತಮಾನಿ ಚ | ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವರ್ಣಾನಾಮಸಿ ಧ್ಯಾತ್ವಾಽಖಿಲಾನ್ಯಸಿ || ಶತವರ್ಷಹರಿ ಧ್ಯಾನ ಫಲಮಾಪ್ನೋತಿ ಪುರುಷಃ |

ಅ || (a) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಟ್ಟ ಎಷ್ಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ ಅಕ್ಷರಗಳು ಆಗುತ್ತವೆಯೋ ಅಷ್ಟುಋಕ್ಕುಗಳು ಯಾವುದಾದರೂ ಛಂದಸ್ಸಿನದೇಶೆಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಲಡ ಬೇಕು. ಆಗ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ||

ತಾ || ಒಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು. ಅಂತೂ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇದ್ದರೆ ಅದು 'ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು' ಎನ್ನುತ್ತದೆ. ಸಾವಿರ ಋಕ್ಕುಗಳು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವು. || (b) ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕಕಾರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಮಕಾರವರ್ಯಂತಗಳಾದ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೋ ಆ ದೇವತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯು. (ಆ ದೇವತೆಯು) ಸ್ವಾಯಂಭುವ ನಾಮಕಮನುವು. || ಯ. ರ. ಲ. ವ. ರೂಪಗಳಾದ ಅಂತಸ್ಸಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯು. || ಶ. ಸ. ಸ. ಹ. ಗಳೆಂಬ ಉಷ್ಮವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. || (c) ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವನು ಸ್ವಾಯಂಭುವಮನುವು (ಎಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಂದ) ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || ಘೋಷಾಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವನು ಚತುರ್ಮುಖನು. || (d) ಉಷ್ಮವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. (ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವವನು ಜನಾರ್ದನನು. || ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಈ ಮನ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ

ನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವನನ್ನಾಗಿಯೂ || ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿಯೇ ವಸಿಸ್ತಪದಯೋಗ್ಯನಾದ ಜೀವನು ವಾಸಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು ಆದನು. (ಅಂತೂ ವಸಿಸ್ತನಾಮಕನಾದನು). || (e) ದೇವೇಂದ್ರನು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಋಷಿಗೂ ಭರದ್ವಾಜಋಷಿಗೂ ವಿಶ್ವಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಹೇಳಿದನು) || ಈ ವಿದ್ಯೆಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ (ಈ ವಿದ್ಯೆಗೆ ವಿಸಯನಾದುದರಿಂದ) ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ, (ತದಾಕ್ಷ ಫಲವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ) ಬಂಧುಭೂತನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ || ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೇವೇಂದ್ರನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) (ಹೋತ್ರಮೊದಲಾದವರಿಂದ) ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (f) ಮೂವತ್ತಾರು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. || ಆ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇ ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯನಿಯಾಮಕಗಳು. ||

ತಾ || ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಪ್ರತಿಮುಕ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಮಾನಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಮೂವತ್ತಾರು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಸ್ವರ' 'ವ್ಯಂಜನ' ಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೂವತ್ತಾರು ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳು. || (g) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ಸಹಸ್ರರೂಪವು ಒಂದೊಂದು (ಮೂವತ್ತಾರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ವಿಭಾಗಿಸಿ (ತನಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತವಾದ ಋಕ್ನ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ) ಇದೆ. ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ರೂಪವು (ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ) ವಿಭಾಗಿಸಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. (ಅಂತೂ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ರೂಪಸಮುದಾಯವು ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಗಳೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ, ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. (ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನರೂಪವು) ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. || (h) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂವತ್ತಾರು ಸಹಸ್ರ ರೂಪಗಳು ಸ್ವರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಆ ರೂಪಗಳೇವೇ ಹಗಲುಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯನಿಯಾಮಕಗಳು. ಅಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನ (ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಸಹಸ್ರವು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರವಾಗಿಯೂ ನೂರು ಸಂವತ್ಸರದ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಸಂಗತವಾಯಿತು.) || (i) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ನೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಪುರುಷನು ನೂರುವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಧ್ಯಾನದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ನೂರುವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಯಾವ ಫಲವಾಗುವುದೋ ಅಂತಹ ಫಲವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ).

ಭಾ|| (a) ಏವಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾಽಪಿ ಸಂಪಾದ್ಯ ಬೃಹತೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಕಂ | ಜ್ಞಾನಾನ್ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈವ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಸಂತತೇಃ | ಸ ಏವ ಮೇ ಮಯೋ ವಿಪ್ಲುಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪಕಃ || (b) ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ಮಯಶಬ್ದೋಽಯಂ ವಕ್ತಿ ವಿಪ್ಲೋಃ ಸದೈವ ಹಿ | ಪ್ರಧಾನೋಽಸ್ಯ ಹರಿಯಸ್ಸಾತ್ಮಜ್ಞಾ ರೂಪೋಽಧಿದೇವತಾ || ಬ್ರಹ್ಮಾವೃತಂ ಚ ತೇನಾಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಮಯ

ಉಚ್ಯತೇ | (c) ಸರ್ವೋತ್ತಮಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುರುಕ್ತಃ ಸ ದೇವತಾ ||
 ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣಗುಣತ್ವಾಚ್ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಾದಮೃತಂ ತಥಾ || (d) ಏತಾ
 ದೃಶಂ ತು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಧಾನಂ ವೇತ್ತಿ ಸರ್ವದಾ || ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭಿ
 ಗುಣೈಃ ಸ್ವಸ್ಮಾತ್ಪರೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸದಾಧಿಕಂ || (e) ಪ್ರಜ್ಞಾದೇವ ಬ್ರಹ್ಮಾ
 ಮೃತಮಯಃ ಸ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ || ಪ್ರಜ್ಞಾದಿನುಯ ಏವಂ ಸ ಭೂತ್ವಾ
 ದೇವಾನ್ಯುಮೇಣ ಚ | ಏತಿ ಮಾರುತಪರ್ಯಂತಾನ್ಮಾರುತೇನ ಚ ಕೇಶ
 ವಂ || ಸಂಪಾದನಾಚ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಪರತ ಏವ ಚ || (f) ದ್ವಾ
 ಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ಹಿ ರಮಾಪತೇಃ || ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸಂಸ್ಥಾನಿ
 ಸ್ವರವ್ಯಂಜನಭೇದತಃ | ತಾನ್ಯೇವ ಪುರುಷಸ್ಥಾನಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷಸಂ
 ಸ್ಥಿತಂ || ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ತಚ್ಚಂಸ್ಯಂ ವೃಜ್ಯತೇ ನ ಹ್ಯೃತೇ ನರಂ |
 (g) ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಿ ತಾನ್ಯೇವಾಹರ್ನಿಶಾಸು ಚ || ವಿಷ್ಣುರೂಪಾಣಿ
 ಸೂರ್ಯೇಽಪಿ ತ್ವಹೇರಾತ್ರಂ ಹಿ ಸೂರ್ಯಗಂ || (h) ತಸ್ಮಾದ್ಬೋ
 ಯಮಹಂನಾಮಾಸದಾ ಹೇಯತ್ವಹೇತುತಃ || ಸ ಏವಾಸೌ ಸೂರ್ಯ
 ಸಂಸ್ಥಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (i) ಯೋಽಸೌ ಸೂರ್ಯಗತೋ
 ವಿಷ್ಣುಃ ಸೋಽಹೇಯೋ ಭಾಸ್ಕರಾದಿಭಿಃ || ಏವಂ ಮನುಷ್ಯಜೀವೇಷು
 ಸೂರ್ಯಾದಿಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ | ಏಕ ಏವ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುರಿತಿಜೀವಸಮಿ
 ಪಗಂ || ಈಕ್ಷೇನ್ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಸರ್ವಜೀವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಂ || ಇತ್ಯೈ
 ತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾ
 ದಿಸಿ ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸಿ (ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯಾದಿದಯಾಗುತ್ತಾನೆ). ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನ
 ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನದ ಯೋಗ್ಯಸಮುದಾಯವನ್ನು (ಅಂತರ್ಯಾಮಿರೂಪ
 ದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞನು, ಆತನೇ ನನಗೆ ಪ್ರಧಾನನು. (ಎಂಬೀ) ನಾರಾ
 ಯಣನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ (ಉಪಾಸಕನು) ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಈ
 ಮಯಶಬ್ದವು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದಷ್ಟೇ! ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನ
 ಸ್ವರೂಪನೂ ಸರ್ವದೇವೋತ್ತಮನೂ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಅವಿನಾಶಿಯೂ ಆದ ಹರಿಯು
 ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಧಾನನೋ ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಉಪಾಸಕನು
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿನುಯನಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಮಯ, ಅಮೃತಮಯ, ದೇವತಾಮಯ, ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ
 ನೆಂದೂ) ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಕಾಶಾದಿಗುಣ
 ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ದೇವತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪನಾದುದ
 ರಿಂದಲೂ (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವೃದ್ಧೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ) 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆಂದೂ ಹಾಗೂ ನಿತ್ಯ
 ನಾದುದರಿಂದ 'ಅಮೃತ'ನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (d) ಯಾವಾತನು ಏತಾದೃಶ ಮಹಿ
 ಮೋಪೇತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ತನ್ನಿಂದಲೂ
 ಪ್ರಧಾನನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಇತರರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅತ್ಯು
 ತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಆತನು 'ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯ,' 'ದೇವಮಯ,' 'ಬ್ರಹ್ಮ
 ಮಯ,' 'ಅಮೃತಮಯ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (e) ಅಂತಹ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಈ ವಿದ್ಯೆ

ಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ (ಅದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದೊಡನೆಯೇ) ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಮಯ ನಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಸರ್ಯಂತಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. || (f) ಸ್ವರ ವ್ಯಂಜನಗಳೆಂಬ ಪ್ರಭೇದ ದಿಂದ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಹಸ್ರರೂಪಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆಯೋ ಆ ರೂಪಗಳೇವೇ ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದಾಗಿಯೇ ಆ ಪುರುಷರಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪ ಡುವುದೋ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊರತು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ (ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳೇವೇ ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು). || (g) ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ಆ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇವೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಸೂರ್ಯನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ (ಕಾರಣ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ). || (h) (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಅಹೋ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆಯೋ, ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ) ಅದು ದರಿಂದ ಯಾವಾತನು ಈ ಜೀವರಲ್ಲಿರುವವನೋ. ಆತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡ ಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂ'ನಾಮಕನು. ಆತನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸೂರ್ಯ ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣನು. || (i) ಯಾವ ಈ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೋ, ಅವನು ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಹೇಯನಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ನಾಮಕನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಬೃಹ್ಮ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮನುಷ್ಯಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ (ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ) ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸಮಸ್ತಜೀವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವ ನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸಮಸ್ತ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನನಾ ಗಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತದೇವಾನಂತರಮೇವ | ನ ಪುನಃ ಕರ್ಮಾಂತ ರೇಣ ಶರೀರಾರಂಭ ಏವಂವಿದೋ ಭವತಿ || (b) ಪ್ರಜ್ಞಾನಮಯೋ ದೇವ ತಾಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ಪ್ರಯಶಬ್ದೋಽನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂ ತೀನಾಮುಪಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಾಮ್ಯೇನ ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯ ಆಧಿಕ್ಯಂ ಜ್ಞಾತವ್ಯ ಮಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ | (c) ಅಂತರ್ಯಾಮಿಸ್ವರೂಪೇಣ ಜ್ಞಾಪಯನ್ಮ ನಿರುದ್ಧಕಃ || ಪ್ರಜ್ಞೇತ್ಯುಕ್ತೋ ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ದೇವತೋ ದಿತಃ | (d) ಅನುಂ ಕರೋತಿ ಯಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಮೃತಂ ಸ್ವಸ್ಮಿನ್ನುನಃ ಪುನಃ || ಸಂಕರ್ಷಣೋಽಮೃತಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಸುದೇವಸ್ತು ಬೃಂಹಣಾತ್ | ಜೀವಾ ನಾಂ ಮುಕ್ತಿದಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಕಥಿತಃ ಪ್ರಭುಃ || ಏವಮೇಕೋಽಸಿ ಭಗ ವಾಂಶ್ಚ ತುರ್ಧಾ ಸಮುದೀರಿತಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯೇ ||

ಅ || (a) (ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು) ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೇ || ಪುನಃ ಇತರ ಕರ್ಮದಿಂದ ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ (ಆ ಶರೀರವು ಹೋದಮೇಲೆ) ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನಿ ಯಾದವನಿಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || 'ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತುತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಸಾಧನವಾದ ಮೇಲೆ ಸಾಧ್ಯವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿಯದೆ. ಎಂದರೆ ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನುಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಕೆಲವುನೇಳೆ ಇತರ ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಫಲಭೂತವಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ಹೇಳಿದಫಲವು ಸಾಂಕಾಶದಿಂದಾಗುವುದು. ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನುಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಅದರೂ ಬೇರೆ ಕರ್ಮವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಬೇರೆ ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನುಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನವು, ಆ ಮೇಲೆ ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಫಲವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. || (b) ಪ್ರಜ್ಞಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಅಂತಹ ಗುಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನನಗೆ ಪ್ರಧಾನನು 'ಎಂದು ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ' ಎಂದು ಒಂದು 'ಮಯ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಕೊಡುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಯ ಶಬ್ದವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ.- 'ಪ್ರಜ್ಞಾನುಯಃ, ದೇವತಾಮಯಃ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಯ ಶಬ್ದವು 'ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ' ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮ್ಯುತ್ಪತ್ತಿವು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ,

ತಾ || ಅಂತೂ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಶಬ್ದವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಗುಣಸಮರ್ಪಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಪರವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ಒಂದೇರೀತಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಯ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || (c) ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವವನಾಗಿ ('ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಜ್ಞಾಪಯತಿ' ಎಂಬೀವೃತ್ತಿಯಿಂದ) 'ಪ್ರಜ್ಞ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. || ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ 'ದೇವತಾ'ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || (d) ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಅಮಿತವಾದ, ಯಥಾರ್ಥವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತನ್ನವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಸ್ವಪ್ರತಿಸಾದಕವಾಗಿ) ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೋ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಮೃತ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಜೀವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವವನಾದರೂ ನಾಲ್ಕುಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ವೇದಾದಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತನ್ನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸೆಳೆಯುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಸಂಕರ್ಷಣ' ನಾಮಕನು. ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ರೂಪದಿಂದ ಜ್ಞಾನನಿರೋಧ (ತಡಿಯುವಿಕೆ)ವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅನಿರುದ್ಧ'ನಾಮಕನು; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ'ನಾಮಕನು; ಅಥವಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ತನ್ನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೆಳೆಯುವುದರಿಂದ 'ಸಂಕರ್ಷಣ'ನಾಮಕನು. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕ್ರೀಡಾಂಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಂತೂ ಸಕಲಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ವಾಸುದೇವ'ನಾಮಕನು. ಆದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಜ್ಞ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅನಿರುದ್ಧ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವಿರುತ್ತದೆ. ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕು

ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಅಂತಿಮನು, ಇವನು 'ಬ್ರಹ್ಮಮಯಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಯನು ಮೂರನೇದ್ದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಮಯನೆಂದರೆ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರಬಾರದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಮಯಃ' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಂಭೂಯೇತ್ಯತ್ರ ಸಮಿತ್ಯುಪಸರ್ಗಾದ್ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸಂಪಾದನಾ ನಂತರಂ ಭಗವದಾಧಿಕೃಂ ಪುನರಾಧಿಕೃಣ ಜ್ಞಾಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಭಗವದಾಧಿಕೃಮಧಿಕಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಪಿ ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || (b) ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ರೂಪಾಣಾಂ ಪರ್ಯುಪಾಸನಾತ್ | ಆಧಿಕೃಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿರತರಾಂ ಹಿ ಪುನಃ ಪುನಃ || (c) ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ದೇವತಾಶ್ಚೈವ ಕೇಶವಾಂತಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ತು | ಯೋ ಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ದೇವಾ ಋಷಯ ಏವ ಚ || ಆತ್ಮಾದಿ ಸತ್ತತ್ವೇ ||

ಅ || (a) 'ಸಂಭೂಯ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ 'ಸಮ' ಎಂದು ಉಪಸರ್ಗವಿದ್ದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದಮೇಲೆ ಪುನಃ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿರೂಪ ಆಧಿಕೃವು ಮತ್ತು ಅತ್ಯಾಧಿಕೃದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀ ಪರ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿ ರೂಪಾಧಿಕೃವನ್ನು ಅತ್ಯಧಿಕವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕ್ರಮದಿಂದ ಕೇಶವಪರ್ಯಂತ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾ || ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಲ್ಲ. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ತರೋತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || (b) ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಮತ್ತು ಅತಿಯವಾಗಿ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಆಧಿಕೃವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (c) ಕ್ರಮದಿಂದಲಾದರೂ ಕೇಶವ ಪರ್ಯಂತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವಿದ್ಯೆಗಾದರೂ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೂ ಋಷಿಗಳು ಯೋಗ್ಯರು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು 'ಸತ್ತತ್ವ' ನೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

ಭಾ|| (a) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಥಿತಾನಿ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣಿ ಪುರುಷೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ ಪುರುಷೈ ರಹೇಯತ್ವಾದಹಂ ನಾಮಕಾನಿ ತಾನ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ ಯಾನ್ಯೇವ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾನಿ ತಾನ್ಯಪಿ ಸೂರ್ಯಾದಿಭಿರಹೇಯತ್ವಾದಹಂ ನಾಮ ಕಾನಿ | (b) ಏತದೇವೋಕ್ತಂ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಸರ್ವದಾ ಉಪ ಸಮಿಪ ಈಕ್ಷೇತ || ನಾತ್ರ ಜೀವೇಶ್ವರಾಭೇದೋ ವಿವ ಕ್ಷಿತಃ | ಉಪ ಸಮಿಪೇ ಈಕ್ಷೇತೇತಿ ಸಮಿಪೇ ದರ್ಶನವಚನಾತ್ || (c) ನ ಚ ನಿರರ್ಥಕತ್ವಮುಪಸರ್ಗಸ್ಯಾಂಗೀಕರ್ತುಂ ಯುಕ್ತಂ | ನ ಹ್ಯಾ ಪೇಷು ವೇದಾದಿಷು ವ್ಯಾಕರಣನಿರುಕ್ತಾದಿಷು ಚೋಪಸರ್ಗಾಣಾಂ ವೈಯುರ್ಥ್ಯಮಂಗೀಕೃತಂ ಕುತ್ರಚಿತ್ || (d) ಉಕ್ತಂ ಚ ಭಗವತಾ ವ್ಯಾಸೇನ | ನಾನರ್ಥಕಃ ಸ್ವರೋ ವಾಪಿ ವರ್ಣೋ ವಾ ಕುತ್ರಚಿದ್ಭ

ನೇತ್ || ಪದಂ ವಾಕ್ಯಂ ಕೃತಶ್ಚ ಸ್ಯಾನ್ನಾಲ್ಪಾರ್ಥಮಸಿ ಕುತ್ರಚಿತ್ |
 (೬) ಉಚ್ಚಾರಾದ್ಯರ್ಥಮಸಿ ವಾ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚಿತ್ಸ್ವರಾದಿಕಂ || ಮಹಾರ್ಥ
 ಮೇವ ಸರ್ವಂ ಹಿ ವೇದೇ ವಾ ವೈದಿಕೇಽಸಿ ವಾ | ಇತಿ || (೧) ಸುಕರಂ
 ಚ ಸರ್ವಪದಾನಾಮನರ್ಥಕತ್ವಕ್ಕಲ್ಪನಂ ಯೈಶ್ಚ ವಾಕ್ಯೈರರ್ಥವತ್ತ್ವಂ
 ಪ್ರತೀಯತೇ ತೇಷಾಮನರ್ಥಕತ್ವಮೇವ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಾಭಾವಾತ್ | ನ
 ಚ ಮಾನುಷವಾಕ್ಯೇನ ವೇದಪದಾನಾಮಾನರ್ಥಕ್ಯಂ ಕಲ್ಪ್ಯಂ ||

ಅ || (a) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಪುರುಷರಿಂದ ಹೇಯ (ಪರಿತ್ಯಾಗವಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯ)ಗಳಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಉಳ್ಳವುಗಳು. ಅವುಗಳೇನೇ (ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ) ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೋ ಅವುಗಳೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಯಗಳಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂ'ನಾಮಕಗಳು.

ತಾ || ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಉತ್ತರಾಯಣ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡುಸಹಸ್ರ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯರಸ್ತಿಕಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. || (b) ಇದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಜೀವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ (ಜೀವಾಂತರ್ಗತ ನನ್ನಾಗಿ) ತಿಳಿಯಬೇಕು. = ಪರನು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯೋ ದೇವತಾಮಯ ಉಪೇಕ್ಷೇತೋಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಜೀವೇಶರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವವು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಜೀವರಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಹೊರಟದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಉಪ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಈಕ್ಷೇತ' ಎಂದು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ. ||

ತಾ || 'ಉಪೇಕ್ಷೇತೋಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಉಪ' ಎಂದರೆ ಸಮೀಪವೆಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಇದ್ದು ನೋಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದು. ತನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಇದ್ದು ತನ್ನನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಉಪ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಅಭೇದವಾದಿಯು ಉಪವೆಂಬುವುದು ಉಪಸರ್ಗವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೆಂಬುವ ಅರ್ಥಕಲ್ಪನೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. 'ಉಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂದರೂ ಈಕ್ಷೇತ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಉಪಸರ್ಗಗಳು ನಿರರ್ಥಕಗಳು ಎಂದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಒಡಂಬಡಲಿಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಲ್ಲ. || (ಎಕೆಂದರೆ) ಆರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ (ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ವೇದವೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಾಕರಣ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಗೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ || (d) ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಪೂಜ್ಯರಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವರವಾಗಲೀ, ವರ್ಣವಾಗಲೀ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದವಾಗಲೀ, ವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ ಎಲ್ಲಿ

ಯಾದರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಗಲಾರದು. || (e) ಯಾವುದೊಂದು ಸ್ವರಾದಿಯೂ ಕೂಡ ಉಚ್ಚಾರಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳದ್ದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಛಂದೋ ಭಂಗದಭೇದಿಯಿಂದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.) ವೇದದಲ್ಲಾಗಲೀ, ವೇದಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸ್ಮೃತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ಸ್ವರಮೊದಲಾದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (f) ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಗೂ ಅನರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಬಹು ಸುಲಭವಾಗಿಯಿದೆ. ('ಉಪ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ) ಯಾವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದೋ ಆ 'ಈಕ್ಷತ' ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳಿಗೂ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ || ಮನುಷ್ಯರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನೇದದಲ್ಲರತಕ್ಕ ಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಕೂಡದು.

ತಾ || ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ 'ಉಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂಬಲ್ಲಿರತಕ್ಕ 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ನಿರರ್ಥಕವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ನೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪದಗಳಿಗೆ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವನ್ನು ಎಷ್ಟುನಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕಲ್ಪಿಸಬಾರದು. 'ಉಪ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮೀಚೀನವೆಂಬ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅಭೇದವೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ಉಪ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪ ಎಂಬುವ ಅರ್ಥವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಇದೇ ಸಮಾಧಾನವು. ಸಮೀಚೀನವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದೇ ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಪ್ರೇಕ್ಷೇತ ಸಮೀಕ್ಷೇತ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತಿತ್ತು ಮತ್ತು 'ತಸ್ಯೋಪನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ' ಎಂಬುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ಉಪ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೆಂದೇ ಪರರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಐಕ್ಯವೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದರೆ ಈಕ್ಷಣಕ್ರಿಯೆಯೇ ಕೂಡದಿರುವ ಕಾರಣ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಈಕ್ಷಣವು ಸುತರಾಂ ಕೂಡಲಾರದು. ನೋಡುವವನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ನೋಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ನೋಡುವಿಕೆಯಾಗಲೀ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡುವಿಕೆಯಾಗಲೀ ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದು? ಆದುದರಿಂದ 'ಉಪ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು.

ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಭಾ|| (a) ಜೀವೇತ್ಸರೈಕ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸಾವಿತ್ಯೇವ ಪೂರ್ಯತೇ ಪುನರ್ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂಮಿತಿ ವೃಥಾಂ || ನ ಹ್ಯಸ್ಯ ತೇನೈಕೈತಸ್ಯಾನೇನ ಭೇದಶಂಕಾ ಭವತಿ || (b) ಅಸ್ಯ ತಸ್ಯೇತಿ ಭೇದಾಂಗೀಕಾರೇ ನಾಭೇದೋ ಮುಖ್ಯಃ | ಕಿಂ ತು ತದಧೀನತ್ವಮೇವಾನ್ಯಸ್ಯ ಭವತಿ | ಸ್ನೇಹವಿಶೇಷೋ ವಾ || ಜೈತ್ರೋ ಮೈತ್ರೋ ಮೈತ್ರಶ್ಚೈತ್ರ ಇತಿವತ್ | (c) ತತ್ರ ಹ್ಯುಭಯಸ್ನೇಹಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಪುನರ್ವಚನಂ ಯುಜ್ಯತೇ || ಅಭ್ಯಾಸತ್ವೇ ಹ್ಯೇಕಪ್ರಕಾರೇಣ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಷ್ಟಃ | ಅತ್ರ ಹಿ ಪ್ರಯೋಗದ್ವೈವಿಧ್ಯಂ ದೃಶ್ಯತೇ || (d) ಏಕಪ್ರಕಾರಾ ಬಹುಶೋ ವಾಗಭ್ಯಾಸ ಇತಿರೀತಿಃ | ಅರ್ಥಾಂತರಾರ್ಥಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಪ್ರಯುಕ್ತೇತಿ ಹಿ ನಿರ್ಣಯಃ || ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ||

ಅ || (a) ('ಏತತ್' ಎಂಬಪದಕ್ಕೆ) ಜೀವೇತ್ಯುಕ್ತೈವೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, 'ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ' = ಯಾವ ನಾನೋ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಸೂರ್ಯನೇ.' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸಾಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಸರಿ. || 'ತದ್ಯೋಽಹಂ ಸೋಽಸೌ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ, ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಪುರುಷನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಇವನಿಗೆ ಅವನಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೆ, ಅವನಿಗೆ ಇವನಿಂದ ಭೇದವಿದೆ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ! ಆದುದರಿಂದ 'ಇವನೇ ಅವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ 'ಅವನೇ ಇವನು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥವು. ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೂ ಕೂಡ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಾರದೆಂದ ಮೇಲೆ 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನುಚಿತವು. || (b) 'ಅಸ್ಯ ತಸ್ಯ' ಎಂದು ಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಭೇದವು ಮುಖ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇತರನಿಗೆ ಆತನ ಅಧೀನತ್ವವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ, 'ಚೈತ್ರನೇ ಮೈತ್ರನು' 'ಮೈತ್ರನೇ ಚೈತ್ರನು' ಎಂಬುವಂತೆ ಸ್ನೇಹ ವಿಶೇಷವಾಗಲೀ.

ತಾ || ಅಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರೂಪಾಭೇದವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಭೇದವಿರುವ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭೇದವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ರಾಜಾ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ರಾಷ್ಟ್ರಂ ರಾಜಾ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರವು ರಾಜನ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನಿಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೂ ಔಪಚಾರಿಕ ಅಭೇದವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಜೀವರು ನಿಯಮ್ಯರು. ವಿಷ್ಣುವು ನಿಯಾಮಕನು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಔಪಚಾರಿಕ ಅಭೇದವು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದಲ್ಲದೆ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದರೆ ಅವರಿಗೆ ಐಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅತಿಶ್ನೇಹವಿದ್ದರೂ ಇವನೇ ಅವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವು ಅಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಭೇದವೇ ಇರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅಭೇದವು ಹೇಳಿಯದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. || (c) (ಅಭೇದವು ಔಪಚಾರಿಕವೆಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ-) ಅಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಇಬ್ಬರ ಸ್ನೇಹವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪುನಃ ಹೇಳೋಣವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. || (ಎರಡನೇ 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಭೇದವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಪರನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.) ಅಭ್ಯಾಸ ಎಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣಲ್ಪಡಬೇಕಷ್ಟೇ! ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ದ್ವೈವಿಧ್ಯವು ಅಂದರೆ ಎರಡುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದಷ್ಟೆ! || (d) ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಬಹಳವಾದ ವಚನವು ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಹ್ವಾವರ್ತಿ ಹೇಳೋಣವು, ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು (ಅರ್ಥಾಂತರಪರವಾದುದು) ಹೀಗೆಯೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಎಂದು ಗಾರುಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಹಂಶಬ್ದ ಸ್ಯಾಹೇಯತ್ವಾಂಗೀಕಾರೇ ನರಾಹೇಯತ್ವಂ ಸುರಾಹೇಯತ್ವಂ ಚೋಚ್ಯತ ಇತಿ ನ ವೈಯರ್ಥ್ಯಂ | ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮತತ್ವಾಗತಮಹಮಿತಿ ನ ವಾ ಅಹಮಿನಂ ವಿಜಾನಾತಿ ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹಮಿತ್ಯಾದೌ ನಿಷ್ಕೋರೇವಾಹೇಯತ್ವೇನಾಹಂನಾಮಕತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧೀಃ | (b) ಅಹಂ

ಶಬ್ದ ಸ್ಯಾಸ್ತೃಚ್ಛ ಬ್ಧಾರ್ಥಕತ್ವೇ ಅಹಮಿಮಂ ನ ಜಾನಾತಿತಿ ನ ಯುಜ್ಯತೇ |
ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರೋ ಭುವ ಇತಿ ಬಾಹೂ ಇತ್ಯಾದಿನಾಕ್ಸಿ ಸಂಸ್ಥೋ ಭಗವಾ
ನೇವ ಹ್ಯಹಂಶಬ್ದೋದಿತಃ || (೮) ನ ಹಿ ಜೀವಸ್ಯಾಕ್ಷಿಣಿ ಪೃಥಕ್ಶಿರೋ
ಬಾಹ್ವಾದಿಕಂ ವಿದ್ಯತೇ | ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಮೇವ ಹಿ ತಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ || ಜಾಗ
ರಿತೇಽಸ್ಯ ಕ್ಷ್ವಾದಿಷು ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಹಿತಂ ಭವತಿ ದೀಪಪ್ರಕಾಶವತ್ ||

ಅ || (೧) ('ತದ್ಯೋಽಹಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯತ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥ
ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಯೋಽಸೌ ಸೋಽಹಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಎರಡನೇ ಅಹಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನೈಯ
ರ್ಥ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) 'ಅಹಂ'
ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯತ್ವವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ (ಒಂದನೇ ಅಹಂಶಬ್ದಕ್ಕೆ)
ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಆಯೋಗ್ಯತ್ವವೂ (ಎರಡನೇ ಅಹಂಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ದೇವತೆಗ
ಳಿಂದ ಅಹೇಯತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿರರ್ಥಕತ್ವವು ಇಲ್ಲ. ('ಅಹಂ'
(ನಾನು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಅಸ್ಮತ್' ಶಬ್ದಾರ್ಥಕವೇ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮಪರವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ
ಅಹೇಯನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲ ಎಂದು ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಈ ಅರ್ಥ
ವುಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಐತ. ಆರ. ೨. ಅಧ್ಯಾ. ೩. ಖಂಡ ೮||
ಈ ಇತಿ=ಅಕಾರದಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮನು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). ತತ್ರ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಅಹ
ಮಿತಿ=ಅಹಂ ಎಂಬುವುದೂ ಕೂಡ, ಆಗತಂ=ನಾನುನಾಡಕವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ||
ಅಹಂ=ಅಹಂಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಇಮಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಿಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ,
ವೈ=ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ನ=ಅಲ್ಲ. || (ಬೃಹ. ಅಧ್ಯಾ. ೨ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೫||) ಅಹಂ=ಎಂಬುವುದು, ತಸ್ಯ=ಆ
ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಉಪನಿಷತ್=ರಹಸ್ಯವಷ್ಟೇ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾ
ತ್ಮನಿಗೇನೇ ಅಹೇಯತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವ
ದರಿಂದ ('ಅಹಂ' ಶಬ್ದವು ಭಗವತ್ಪರವೇ ಆಗಬೇಕು). (b) 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸ್ಮತ್=
ಶಬ್ದಾರ್ಥಭೂತವಾದ ಜೀವಪರತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ನಾನು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾನೆ, ನ=ಅಲ್ಲ' ಎಂಬುವುದು ಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಏಕೆಂದರೆ-'ಜಾನಾತಿ' (ಅವನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬುವುದು ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ
ವಾಗಿಯದೆ. 'ಅಹಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ 'ನಾನು' ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ 'ಜಾನಾಮಿ' (ತಿಳಿ
ಯುತ್ತೇನೆ) ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಜಾನಾತಿ' (ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬು
ವುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, 'ಜಾನಾತಿ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ 'ಜಾನಾಮಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡ
ಲಿಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಹೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಂದೇ
ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. (ಬೃಹ. ಅಧ್ಯಾ. ೨. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ೫.) || 'ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹಂ' ಎಂದು
ಉದಾಹರಿಸಿದ (೩)ನೇ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಜೀವಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ
ಅಹಂ ಶಬ್ದವು ಜೀವನ ಹೆಸರೆಂದೇ ಆಗುವುದು. ಅಹೇಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು 'ಅಹಂ'
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಅಗತ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾನು
ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅದು ಜೀವನಿಗೇನೇ ಹೆಸರು ಆಗುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ
ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಪರನು ಪುನಃ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲು ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ'
ತಸ್ಯ=ಆ ದಕ್ಷಿಣವಾದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನಿಗೆ, 'ಭೂ' ರಿತಿ=ಭೂಃ ಎಂಬುವುದು, ಶಿರಃ=ಶಿರ

ಸ್ಥಾನೀಯವು. ಭುವ ಇತಿ=ಭುವಃ ಎಂಬುವುದು, ಬಾಹೂ=ಭುಜಗಳು. ಇವೇಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮೇಲಿನ ಆಕ್ಷೇಪವು ಶ್ರುತಿಯ ಪೂರ್ವಾಪರಗಳನ್ನು ಆಲೋಚಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಶ್ರುತಿಯು ಹೀಗೆ ಇರುವುದು 'ಯೋಽಯಂ ದಕ್ಷಿಣೇಽಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಃ ತಸ್ಯ ಭೂರಿತಿ ಶಿರಃ ಏಕಃ ಶಿರಃ ಏಕಮೇತದಕ್ಷರಂ ಭುವ ಇತಿಬಾಹೂ ದ್ವೌ ಬಾಹೂ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ಸುನರಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ದ್ವೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಏತೇ ಅಕ್ಷರೇ ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹ ಮಿತಿ ಹಂತಿ ಪಾಪ್ಮಾನಂ ಜಹಾತಿ ಚ ಯ ಏವಂ ವೇದ' || (ಅ ||) ಬಲದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಈ ಪುರುಷನು ಇದ್ದಾನೋ, ಆತನಿಗೆ 'ಭೂಃ' ಎಂಬುವುದು ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯವು. ಶಿರಸ್ಸು ಒಂದು. ಈ ಅಕ್ಷರವೂ ಒಂದು. 'ಭುವಃ' ಎಂಬುವುದು ಭುಜಸ್ಥಾನೀಯಗಳು. ಭುಜಗಳು ಎರಡು. ಅಕ್ಷರಗಳು ಎರಡು. 'ಸುನಃ' ಎಂಬುವುದು ಪಾದಗಳು. ಪಾದಗಳು ಎರಡು. ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡು. ಅಂಥವನ ರಹಸ್ಯವಾದ ಹೆಸರು 'ಅಹಂ' ಎಂಬುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಾವಾ ತನು-ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಂಥವನಿಗೆ ಪಾಪಗಳು ನಾಶವಾಗುವುವು. ಮುಂದೆ ಪಾಪಲೇಪ ನಿಲ್ಲದವನಾಗುವನು. || ಜೀವನಿಗೆ 'ಭೂಃ' ಎಂಬುವುದು ತಲೆಯಲ್ಲ. 'ಭುವಃ' ಎಂಬುವುದು ಭುಜಗಳಲ್ಲ. 'ಸುನಃ' ಎಂಬುವುದು ಪಾದಗಳಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಪಾಪನಾಶವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಪರಮಾತ್ಮನೇ. ಬಲದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪುರುಷನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಜೀವನೇ ಆಗಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಬಲದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರನು. ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (1) ಜೀವನ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಶಿರಸ್ಸು, ಬಾಹು ಮೊದಲಾದುವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನು ಒಂದೇ ಅವಯವವಾದ ಬಲದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವು. ಅಂಶಿಯು ಒಂದಾದ ತನ್ನಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ ಎಂಬಂತೆ ಅಸಂಗತವಾಗುವುದು.) (ಏಕೆಂದರೆ— ಪ್ರತ್ಯೇಕವಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ). || (ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವೂ ಆಗಿಯದೆ). (ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅವಯವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾವಯವಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಜೀವನು ಇದ್ದಾನೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಒಪ್ಪಬಾರದು? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ತಸ್ಯ=ಜೀವನ, ಸ್ವರೂಪಂ=ಶಿರಸ್ಸು ಬಾಹು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ರೂಪವು, ಹೃದಿ ಏವ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಸ್ಥಿತಂ=ಇರುತ್ತದೆ. ಹಿ='ಹೃದಿಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಇದ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಸರ್ವಾವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುತ್ತದೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರುಷನು ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯ ವಾಗುವುದು. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಬಲದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. || ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರ ತಕ್ಕುದೇ ಸರಿ. (ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದು ಅಲ್ಲ). (ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ನೋಡೋಣ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು ಎಂದು ಸರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.) ಜಾಗರಿತೇಪಿ=ಜಾಗೃತ್ವಾದ

ಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಹೃದಿ ಏವ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ, ಸ್ಥಿತಂ=ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ತಸ್ಯ=ಆ ಜೀವನ, ಸ್ವರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವು, ಅಕ್ಷ್ಯಾದಿಸು=ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ (ಆಯಾಯ ವಸ್ತುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಂಶದಿಂದ) ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಹಿತಂ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದುದು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. (ಶಿರಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಅಂಗದಿಂದೂಡಗೂಡಿ ಅಲ್ಲ). ದೀಪಪ್ರಕಾಶವತ್=ದೀಪದ ಪ್ರಕಾಶದಂತೆ. ದೀಪ ವನ್ನು ಮನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟದ್ದರೂ ಮನೆಯಲ್ಲಾ ಹೇಗೆ ಬೆಳಕು ಆಗುವುದೋ ಅದ ರಂತೆ ಜೀವನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಅವನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿ ಇರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಅವಸ್ಥಿ ತಿವೈಶೇಷ್ಯಾದಿತಿ ಚೇನ್ನಾಭ್ಯುಪಗಮಾದ್ಧೃವಿ ಹಿ | ಗುಣಾ ದ್ವಾ ಲೋಕವದಿತಿ ಚ ಸೂತ್ರಾತ್ || (ಬ್ರ. ಸೂ. ಅ. ೨. ಪಾದ. ೩. ಅಧಿ. ೧೨.) (b) ಆದಿತ್ಯೇ ಹಿರಣ್ಮಯಃ ಪುರುಷಸ್ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಪ್ಯಾಸಂ ಪ್ರಂಡರೀಕಮೇವಮುಕ್ತಿಣೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂರ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವಿಪ್ಲೋ ರೂಪ ಮುಕ್ತಾಸ್ವಿಕ್ಲಿಪ್ತಸ್ಯಾಸಿ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತದೇವ ರೂಪಮಿತಿ ಕಥನಾಚ್ಚ | (ಛಾಂದೋ. ಅ. ೧. ಖಂ. ೬.) (c) ಸ ಏಷ ಏವೈತಸ್ಮಾದವಾಂಚೋ ಲೋಕಾಸ್ತೇಪಾಂ ಚೇಷ್ಟ ಇತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಾಧಿಸತ್ಯಕಥನಾಚ್ಚ || ನ ಹಿ ಕಶ್ಚಿದ್ಭಿಕ್ಷುಕಃ ಪಾತಾಲಾದ್ಯಧಿಪತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಂ | ತಸ್ಮಾದ್ಭಗ ವಾನೇನಾಹೇಯತ್ವಾದಹಂನಾನಾ || (d) ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣ ಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ | ಜಗತ್ಸಸ್ಥು ವಶ್ವಾತ್ರೇತ್ಯಾದಿ ಜೇವೇಭ್ಯೋ ಭೇದದರ್ಶ ನಾಚ್ಚ || (e) ಯಚ್ಚಾಪ್ನೋತಿ ಯದಾದತ್ತೇ ಯಚ್ಚಾತ್ತಿ ವಿಷಯಾನಿಕ | ಯಚ್ಚಾಸ್ಯ ಸಂತತೋ ಭಾವಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮೇತಿ ಭಣ್ಯತೇ || ಇತಿ ಭಾರತೇ ||

ಅ || (a) ಅಣೋ ಚಂದನಸ್ಯ=ಅತಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ಗಂಧಕ್ಕೆ, ಅವಸ್ಥಿತಿ ವೈಶೇಷ್ಯಾತ್= ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂಶಿರೂಪವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅವಿರೋಧಃ=ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಇರುವಿಕೆಯು, (ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀವನಿಗಾದರೂ ಕೂಡ ಲಾರದು.) ಇತಿಚೇತ್ ನ=ಹೀಗೆ ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜ್ಞಸ್ಯ ಹಿ=ಜೀವನಿಗೂಕೂಡ, ಹೃದಿ ಹಿ='ಹೃದಿ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ, (ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಂಶಿರೂಪ ವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇರೋಣವು, ಬೇರೆಕಡೆ ಅಂಶರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಇರುವಿಕೆಯು ಇದನ್ನೂ ಕೂಡ). ಅಭ್ಯುಪಗಮಾತ್=ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂತೂ ಅಣುವಾದ ಜೀವನಿಗೂ ಸರ್ವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡು ಇರುವಿಕೆಯು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.) || ಅಣೋಶ್ಚ ಜ್ಞಸ್ಯ=ಅಣು ಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವನಿಗೂ, ಆಲೋಕವತ್=ದೀಪದಂತೆ, ಗುಣಾತ್=ಪ್ರಕಾಶಗುಣದಿಂದ, ಅವಿರೋಧಃ=ಸರ್ವಶರೀರವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಯುಜ್ಯತೇ=ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದೀಪಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಗುಣದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ, ಜ್ಯೋತೀರೂಪದಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಹೇಗೆ ಇದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಜೀವನಿಗೂ ಚಿದ್ಗುಣದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ, ಜೀವರೂಪದಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಇದೆ. ಈ ಸೂತ್ರಗಳೊಡಲೂ (ಹೃದಯದ್ವಿರತಕ್ಕೆ, ಜೀವನು ಸರ್ವಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಶ

ದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.) ಈ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವಿರೋಧಶ್ಚಂದನ ವತ್' (ಅ. ೨. ಪಾ. ೩. ಅಧಿ ೧೨) ಎಂಬುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಿಂದನ ಅವಿರೋಧ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. || (b) ('ತಸ್ಯೋಪನಿಷದಹಂ' ಎಂಬೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಯ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರುಷನ ಎಂಬೀ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪುರುಷನು ಜೀವನು. ವಿಷ್ಣುವೂ ಕೂಡ ಆಗಲಾರನು. ಮತ್ತೆ ಜೀವರ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವನು ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಜೀವನಿಶೇಷನೇ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸೂರ್ಯ ನಲ್ಲಿ ಸುಖಮಯನಾದ ಪುರುಷನು ಇದ್ದಾನೆ. ಆ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಿಗೆ, ಹೇಗೆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವ ನಾಳವೇ ಆಸನವಾಗಿವುಳ್ಳ ಅಂದರೆ ಬಾಡದೆ ಇರುವ ಶುಭ್ರವಾದ ಕನು ಲವೋ; ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಯನಗಳು. ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ನಯನದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅದೇ ರೂಪವು. ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಖ್ಯಾ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ತಾ || 'ಯೋಯಂ ದಕ್ಷಿಣೋಕ್ಷನ್ ಪುರುಷಃ' ಎಂಬೀ ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅಕ್ಷಿ ಸ್ಥಾನಾದ ಪುರುಷನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರಿ. ಸೂರ್ಯನಾಗಲೀ, ಜೀವನಾಗಲೀ ಆಗಲಾರನು. 'ಯ ಏಷೋಂತರಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಸಮಾಖ್ಯಾ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಸೂರ್ಯಾದಿ ಜೀವರನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಸುಖಮಯನಾದ ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೇಳಿ ಆತನು ಪುಂಡರೀ ಕಾಕ್ಷನು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಆ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೂ ಅದೇ ರೂಪವು. ಅದೇ ನಾಮಧೇಯವು. ಎಂದು ಹಿರಣ್ಮಯತ್ವ, ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷತ್ವಾದಿ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರು ವುದರಿಂದ ಆ ಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಕೊಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಕ್ಷಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಈ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷನೇ ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಕೆಳಗಿನ ಆತಳಾದ ಲೋಕಗಳೋ, ಆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಸಮಾಖ್ಯಾ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದಲೂ (ಅಕ್ಷಿ ಸ್ಥಾನಾದವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರಿ). 'ಯಾವನೊಬ್ಬ ಭಿಕ್ಷುಕನು ಪಾತಾಲಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರು ವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಅಹೇಯನಾದುದರಿಂದ ಅಹಂ ನಾಮಕನು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇಡುವವರಾದುದರಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪದವಿಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಪಡೆದವರಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪಾತಾಲಾದಿ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಬೃಹಿಗೇನೇ ಸಲ್ಲುವುದು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಭಿಕ್ಷುಕರೇ ಆಗಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾ ರಾಯಣನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || (d) (ಅಲ್ಲದೆ 'ತದ್ಯೋಹಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ 'ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರವಿರೋಧವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.) (ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂ ರ್ಯನು,) ಮಿತ್ರಸ್ಯ=ಮಿತ್ರಾಖ್ಯದೇವತೆಗೂ, ವರುಣಸ್ಯ=ವರುಣನಿಗೂ, ಅಗ್ನೇಃ=ಅಗ್ನಿಗೂ, ಜಗತಃ=ಜಗಮವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ತಸ್ಮತ್ಪತ್ನಿ=ಸ್ಥಾವರ ಜಗತ್ತಿಗೂ, ಚಕ್ಷುಃ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು, (ಆತ್ಮಾ=ನಿಯಾಮಕನು.) ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ (ಸೂರ್ಯನಿಗೆ) ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ

ಭೇದವೇ ದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ (ಐಕ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು.) || (e) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ (ಸಮಸ್ತಗುಣಗಳನ್ನೂ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ (ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ ಭೃತ್ಯರನ್ನಾಗಿ) ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೋ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಹರಿಯ ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪಧರ್ಮವು ಸ್ಥಿತಿಯಾಗಲಿ (ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಯದೋ ಆದುದರಿಂದ 'ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ||

ಭಾ|| (a) ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತೀತ್ಯೇನ ಚಾರ್ಥಃ | ಲಯಶ್ಚೇದ್ವೇವತಾಸ್ತಪ್ಯೇತೀತಿ ಸ್ಯಾತ್ || ನ ಚ ವಿನಾಶಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಃ | (b) ಮಯಟ್ಟಿಬ್ಬ ಸ್ಯ ಭಗವತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾನಂಗೀಕಾರೇ ಸಂಭೂಯ ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತೀತಿ ಲೃನ್ನು ಯುಜ್ಯತೇ || (c) ಉಪಾಸನಾಯಾಸ್ತು ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದಿತ್ಯುಕ್ತಕ್ವಾತ್ಸರ್ವಮೇವ ಸಿದ್ಧಿಃ | (d) ಸರ್ವ ಸ್ಮಾದ್ವಿನ್ನನಿೂಶೇಶಂ ಜೀವಾಭೇದೇನ ಯಃ ಸ್ಮರೇತ್ || ಸ ಯಾತ್ಯಂಧಂ ತಮೋ ಘೋರಂ ನಿತ್ಯಾತಿತಯದುಃಖದಂ | (e) ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ತು ಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ಭಿನ್ನಂ ಜಾನಾತಿ ಸರ್ವತಃ || ನಿತ್ಯಾನಂದಮಸೌ ಯಾತಿ ವಾಸುದೇವಪ್ರಸಾದತಃ | ಇತಿ ಚೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ || (f) ಅತಃ ಸರ್ವವೃತಿರಿಕ್ತಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮಃ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣೋ ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧತ್ವಂ ವಕ್ತುಮಾಧ್ಯಾಯಮೂಲತಃ || ಅಧ್ಯಾಯಾಂತೇ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ಸೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯಾವಧಾರಣೇ | ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ || ೪ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶವೇದಾಂತಸಾರಾಂಶ್ಚಂದ್ರಿಕೆಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ

|| ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೨ ||

ಅ || (a) (ನುತ್ನು 'ತದ್ಯೋಹಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯಪರತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವಿರೋಧವೂ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. 'ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂಬ ಫಲವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಬರುತ್ತದೆ.) ದೇವತಾಃ=ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅಪ್ಯೇತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ('ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ) (ಪರರು ಹೇಳುವಂತೆ) ನಾಶವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಏನಂಚ 'ದೇವತಾಸು ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬೇಕಾಗುವುದು. || ಅಲ್ಲದೆ ವಿನಾಶವು ಪುರುಷರಿಂದ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದುದು ಅಲ್ಲವಷ್ಟೇ! (ಆದುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.) || (b) (ಐಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಿತವಾದುದರಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮಮಯಃ' ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವೇ ಪ್ರಸ್ತುತ

ನಾದದ್ದು ಎಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪರನು ಅಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, (1) ಮಯುಷ್ಠ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಗವತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರೆ ಸಂಭೂಯ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಆಗಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ 'ಲ್ಯಪ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ತಾದಾತ್ಮ್ಯಾರ್ಥ (ಐಕ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥ)ವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಭೂಯ' ಎಂಬುವುದು 'ದೇವತಾಃ ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂಬುವುದೂ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಿಗೆ ದೇವತಾಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲೀ ನಾಶವಾಗಲೀ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ! || (c) ಉಪಾಸನೆಗಾದರೂ 'ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾತ್' ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿಯದೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಮಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿಮೇಲಿನ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮಯುಷ್ಠತ್ವಯವು ಉಪಾಸಕನಾದ ಜೀವನಿಗೂ, ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೆಂದು ಪರರು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು. ಉಪಾಸಕನು ಉಪಾಸನಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಮಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರಧಾನವಸ್ತುವಾಗಿ ಉಚ್ಚವನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಹೊರತು ಐಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಐಕ್ಯವೇ ಇರುವುದಾದರೆ ಅದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಲಭಿಸುವ ಒಂದು ಫಲವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸಂಭೂಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಮಯನು ಆಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇದ್ದ ಒಂದು ಪುರುಷಾರ್ಥಲಾಭವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಭಗವತ್ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಸಂಭೂಯ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಐಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು 'ಅಪ್ಯೇತಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಐಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. || (d) (ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಐಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಭೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿರುವರು. ಐಕ್ಯವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅನರ್ಥ ಭೇದೋಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದಲೂ ತೋರಿಸುವರು.) (1) ಸರ್ವವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನೂ, ನಿಯಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಜೀವರ ಐಕ್ಯದಿಂದ ಯಾವಾತನು ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಾನೋ. ಆತನು ಭಯಂಕರವೂ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ದುಃಖವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದೂ ಆದ, ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ತಮಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಭೇದದಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಮೋಕ್ಷವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. || (e) (ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭೇದವನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು. 'ಪ್ರಜ್ಞಾಮಯಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಐಕ್ಯವನ್ನೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯಿಭೂತವಾದುದು ಎಂದು ತೋರಿಸಲಿಕ್ಕೆ 'ಉಪೇಕ್ಷೇತ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಎಂಬೀ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ನಿರಾಕರಿಸುವರು.) (1) ಯಾವಾತನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ; ಆತನು ವಾಸುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದವೇ ಉಚ್ಚಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (f) ಆದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಸಮಸ್ತರಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮನು, ಸಮಸ್ತಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣನು ಎಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ಅಧ್ಯಾಯದ

ಬುಡವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವಪ್ರಮೇಯಕ್ಕೂ ನಿಶ್ಚಯಾರ್ಥವಾಗಿ (ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳು) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೆ ಎಂಬುವುದನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮೇಯಗಳು ಬಹು ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವ ವಿಷಯವೂ ಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗೋಣ, ಐಕ್ಯವು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂತಿಮವಾದದ್ದಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯಪರತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಸರ್ವರಿಂದ ಭಿನ್ನನೂ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಪುರಿಪೂರ್ಣನೂ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ಖಂಡ || ೪ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ
ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿಯಿತು || ೨ || ೨ || ಶ್ರೀಃ ||

ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಪ್ರೇರಕೇಣಶ್ರೀಪ್ರಾಣಪತಿನೇರಿತಃ |
ಯದವೋಚ ಮಹಂ ತೇನ ಪ್ರೀಣಾತು ಕರಣಾಕರಃ

|| ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ||

ಹರಿಃ ಓಂ || ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಪಂಚಾತ್ಮಾ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತ ಸಮಿಡಿತಃ |
ಅರ್ಥನಾರೀನರಾಕಾರೋ ಭಾಸತಾಂ ಮೇ ಹರಿಹೃದಿ ||

“ಎಷ ಪಂಥಾಃ” ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ನಾರಾಯಣನು (೧) ನಾರಾಯಣ, ನಾರಾಯಣ (೨) ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವ, (೩) ನಾರಾಯಣ ಸಂಕರ್ಷಣ, (೪) ನಾರಾಯಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, (೫) ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧ ಎಂಬೀ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾದ ಬೃಹದೇ ಸಹಸ್ರಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಈ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಶದೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ನುಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಯೋ ಹ ನಾ ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಚವಿಧಮುಕ್ಲಂ ವೇದ
ಯಸ್ಮಾದಿದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿಪ್ರೈಧಿವೀ ವಾಯು
ರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋತೀಂಷೀತ್ಯೇಷ ವಾ ಆತ್ಮೋಕ್ಲಂ ಪಂಚವಿಧ
ಮೇತಸ್ಮಾದ್ಧಿದಂ ಸರ್ವಮುತ್ತಿಷ್ಠತ್ಯೇತಮೇನಾಪ್ಯೇತ್ಯಯನಂ ಹ
ನ್ಯೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಸ್ಮಿನ್ಯೋಽನ್ಯಂ
ಚಾನಾದಂ ಚ ವೇದಾಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನಾದೋ ಜಾಯತೇ ಭವತ್ಯಸ್ಯಾ
ನ್ನಮಾಸತ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಚಾನ್ನಮೇತನ್ಮಯಾನಿ ಹ್ಯನ್ನಾನಿ ಭವಂತಿ
ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚಾನ್ನಾದಮೇತಾಭ್ಯಾಂ ಹೀದಂ ಸರ್ವಮನ್ನಮ
ತ್ವಾವಸನಮಾಕಾಶ ಆಕಾಶೇ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸಮೋಷ್ಯತ ಅವ
ಸನಂ ಹ ನೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತಸ್ಮಿನ್ಯೋಽ
ನ್ಯಂ ಚಾನಾದಂ ಚ ವೇದಾಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ನಾದೋ ಜಾಯತೇ ಭವತ್ಯ
ಸ್ಯಾನ್ನಮೋಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋಽನ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಭೃತೋಽನ್ನಾದಮೋಷಧಿ
ವನಸ್ಪತೀನ್ದ್ರಿ ಪ್ರಾಣಭೃತೋಽದ್ಧಂತಿ ತೇಷಾಂ ಯ ಉಭಯತೋ
ದಂತಾಃ ಪುರುಷಸ್ಯಾನುವಿಧಾಂ ವಿಹಿತಾಸ್ತೇಽನ್ನಾದಾ ಅನ್ನನಿರ್ತರೇ
ಪಶವಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತ ಇತರಾನ್ಪಶೂನಧೀವ ಚರಂತ್ಯಧೀವ ಹ್ಯನ್ನೇಽನ್ನಾ
ದೋ ಭವತ್ಯಧೀವ ಹ ಸಮಾನಾನಾಂ ಜಾಯತೇ ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ೧ ||

ಅ | ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಆತ್ಮಾನಂ=ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾ
ತ್ಮನನ್ನು, ಪಂಚವಿಧಂ=ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ,
ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ; ಯಾವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ
ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು, ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ, (ಆದುದರಿಂದ) ಉಕ್ಲಂ=ಉಕ್ಕನಾಮಕನ
ನ್ನಾಗಿಯೂ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅತನೇ, ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್=ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ
ವನು. ಅಥವಾ ಮೂರು ತೃಚಾಶೀತಿ, ಅದರ ಪೂರ್ವ, ಅಪರ ಎಂಬೀ ಐದು ವಿಧವಾದ
ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಖ್ಯ ಉಕ್ಲದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ
ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನೇ ಜ್ಞಾನಿಯು. (ರೀತ್ಯಂತರ
ದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಐದು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ
ನಾದ; ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ನಾರಾಯಣನು, ವಾಯುಃ=ವಾಯುನಾಮಕ
ನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು,
ಆಪಃ=ಅಪಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಜಲಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಬಹುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ
ಆದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ=ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಕನೂ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಗಳಲ್ಲಿರುವವನೂ ಬಹು
ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏಷ ವೈ=ಈ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ
ಹರಿಯೇ, ಪಂಚವಿಧಂ ಉಕ್ಲಂ=ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸು
ವುದರಿಂದಲೂ ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಉಕ್ಲನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏತಸ್ಮಾದ್ಧಿ=ಐದು
ಭೂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ

ಜಗತ್ತು, ಉತ್ತಿಷ್ಠತಿ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಉಕ್ಕುವೆಂದು ಹೆಸರು.) ಏತಮೇವ=ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ, (ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು) ಅವ್ಯೇತಿ=(ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ) ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅಯನಂ ಹ ವೈ=(ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನೇ) ಸರ್ವಂಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು) ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಮತ್ತು ಅವರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ) ಸಮಾನಾನಾಂ=ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ, ಅಯನಂ=ಆಶ್ರಯನು, ಭವತಿ = ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಿನ್=ಭೂತಾಂತರ್ಗತವಾದ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅನ್ವಂ ಚ=ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೂ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ, ಅನ್ನಾದಂ ಚ=ಭೋಗಿಸತಕ್ಕದ್ದೂ ಭೋಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ (ಆತನು) ಅಸ್ಮಿನ್=ತನ್ನ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ, ಅನ್ನಾದಃ=ಭೋಗವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, ಅ=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ, ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಅಸ್ಯ=ಈ ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ಅನ್ವಂ=ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆಪಃ ಚ=ಜಲಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬಹುರೂಪಿಯಾದ “ಅಪ್” ನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಪೃಥಿವೀ ಚ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯಣನು, ಅನ್ವಂ=ಭೋಗ್ಯ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಸರ್ವಲೋಕಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುವವನು. ಅನ್ನಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನಗಳು, ಏತನ್ಮಯಾನಿ=ಅಪ್ ಪೃಥಿವೀತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಪ್ರಧಾನಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳು, ಭವಂತಿ ಹಿ=ಆಗುತ್ತವೆಷ್ಟೇ. ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚ=ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ವಾಯುಶ್ಚ=ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಯುನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನೂ ಕೂಡ, ಅನ್ನಾದಂ=ಭೋಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವರು ಮತ್ತು ತಾವೂ ಭೋಗಿಸುವವರು. ಏತಾಭ್ಯಾಂ=ಜ್ಯೋತಿರ್ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸಂಕರ್ಷಣರಿಂದಲೇ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯವು, ಅನ್ವಂ=ಭೋಗ್ಯವನ್ನು, ಅತ್ತಿ=ತಿನ್ನುತ್ತದೆ. ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನು, ಅವಪನಂ=ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಆಕಾಶೇ ಹಿ=ಆಕಾಶಾಂತರ್ಗತನಾದ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು, ಸಮೋವ್ಯತೇ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅವಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಆಕಾಶವು ಅವಪನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಆಕಾಶನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ) ಸಮಾನಾನಾಂ=ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ, ಅವಪನಂ=ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಹ ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ತಸ್ಮಿನ್=ಆ ಐದು ಭಗವದ್ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಅನ್ವಂ ಚ=ಅನ್ನಾಶ್ಚಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು, ಅನ್ನಾದಂ ಚ=ತನ್ನನ್ನುಕ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು) ಅಸ್ಮಿನ್ ಅನ್ನಾದಃ ಆ ಜಾಯತೇ ಹ, ಅಸ್ಯ ಅನ್ವಂ ಭವತಿ..... (ಪೂರ್ವೋಕ್ತವೇ ಅರ್ಥವು), ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಯಃ=ಓಷಧಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೂ, ವನಸ್ಪತಿನಾಮಕರೂ ಬಹುರೂಪಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧರು, ಅನ್ವಂ=ಈ ಸ್ಥಾನರಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನರೂಪವಿಂದ ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಭೃತಃ=ಪ್ರಾಣಭೃತ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಬಹು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು, ಅನ್ನಾದಂ=ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತೀನ್=ಅವುಗಳಲ್ಲಿ

ರತಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಸ್ಥಾನರಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾಣಭೃತಃ=ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅದಂತಿ=ಭಕ್ತಿ ಸುತ್ತವೋ, (ಆದುದರಿಂದ ಆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಅನ್ನ ಅನ್ನಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು), ತೇಷಾಂ=ಆ ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯೇ=ಯಾವಗಳು, ಉಭಯತೋದಂತಾಃ=ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಳಗಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಲ್ಲ ಉಳ್ಳವುಗಳೋ, ಪುರುಷಸ್ಯ=ಪುರುಷಾಕಾರನೂ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡು ಇರುವವನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ, ವಿಧಾಂ=ಪ್ರಕಾರವನ್ನು, ಅನು=ಅನುಸರಿಸಿ, ವಿಹಿತಾಃ=ಇರುವ ದೇವ ಗಂಧರ್ವ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳೋ, ತೇ=ಅವರು ಅನ್ನಾದಾಃ=ಭೋಗಿಸುವವರು, ಇತರೇ=ಪುರುಷರಲ್ಲದೆ ಇರುವ, ಪತನಃ=ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು, ಅನ್ನಂ=ಭೋಗ್ಯಗಳು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ತೇ=ಪುರುಷಾಕಾರರಾದ ದೇವಾದಿಗಳು, ಇತರಾನ್ ಪಶೂನ್=ತಮ್ಮಿಂದ ಬೇರೆಗಳಾದ ಪಶುಗಳನ್ನು, ಅಧೀನ=ಮೇಲು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ಚರಂತಿ=ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಿ=ಅದರಿಂದಲೇ, ಅನ್ನೇ=ಭೋಗ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅನ್ನಾದಾಃ=ಭೋಗಿಸುವವನು, ಅಧೀನ=ಮೇಲು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಅಧಿಪತಿಯು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಯಃ ಏವಂ ವೇದ ಸಃ=ಸಮಾನಾನಾಂ.....ಅಧೀನ=ಅಧಿಕನಾಗಿಯೇ ಜಾಯತೇ ಹ || ೧ ||

ತಾ || (೧) 'ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐದುಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವನೂ ಉಕ್ತನಾಮಕನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.' ಇವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಸಜಾತೀಯರಾದ ತಮ್ಮಿಂದ ಅಧಮರಾದವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಕೇವಲಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (೨) ಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನಗಳು 'ಅಪ್, ಪೃಥಿವಿ'ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಎರಡುರೂಪಗಳ ಅಧೀನಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅಂತೂ ಈ ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅನ್ನ'ನಾಮಕಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. (೩) ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿಯು ಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಜೀರ್ಣೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ವಾಯು ಇವುಗಳಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು ವಾಯುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳೂ ಭೋಗಿಸುವವುಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನಾದ' ಗಳೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (೪) ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಫಲವುಳ್ಳವುಗಳೂ ಚೂತ ಮೊದಲಾದ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಅನ್ನಗಳೆಂದೂ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭೋಗಿಸುವವರಾದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನಾದ' ರೆಂದೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಷ್ಟೇ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕಗಳೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವುಗಳೂ ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಆದುದರಿಂದ 'ಅನ್ನ,ಅನ್ನಾದ' ಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (೫) ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಕಾರರಾಗಿ ಇರತಕ್ಕೆ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು; ಅನ್ನಾದರು, ಅಂದರೆ ಭೋಗಿಸುವವರು ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವರು. ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕೆ ಪಶ್ವಾಕಾರರಾದ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅನ್ನ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. 'ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು ವಾಹನಾದಿ ರೂಪಗಳಾಗಿ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತವಷ್ಟೇ! ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪಶುಗಳ ಆಕಾರದಿಂದ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು

ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (೬) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ, ಆನೆ, ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಏರುವ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೋ; ಆ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರು ಇರುತ್ತಾರೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪುರುಷಾಕಾರರಾದ ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂ, ಪಶುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧರೂ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾರು ಯಾರ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಭೋಗಿಸುವವರು. ಮತ್ತೊಂದು ಭೋಗ್ಯವು- ಅಂತೂ ಪುರುಷರು ಪಶುಗಳ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಅನ್ನಾದನು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರುಷರು ಅನ್ನಾದರೆಂದೂ, ಪಶುಗಳು ಅನ್ನಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (೭) ಹೀಗಾದರೆ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ; “ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ “ಅಧೀನ ಚರಂತಿ” “ಅಧೀನ ಭವತಿ” ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ “ಇವ” ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಏರತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದು, ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವು ಇಲ್ಲವೇಇಲ್ಲ. (೮) ಕ್ಲೃಪ್ತವಾದ ಅಧಿಕೃತೇಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹೊಸದಾಗಿ ಅಧಿಕೃತವು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ‘ಅಧೀನಹ’ ಎಂಬ ಅಂತಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ‘ಇವ’ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. || ೧ ||

‘ಯೋ ಹ ವಾ ಆತ್ಮಾನಂ’ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ದೇಹಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನು ಪಂಚವಿಧನು; ಅಂಕುರಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಉಕ್ಲೃಪ್ತ’ ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಓಂ || ಯೋಽಸೌ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಸನಾತನಃ |

ನಿತ್ಯಾತತ ಗುಣತ್ವಾತ್ ಆತ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸದಾ ಶ್ರುತೌ || (b) ನಾರಾಯ

ಣಾದಿರೂಪೇಣ ಪಂಚಧಾವಸ್ಥಿತಃ ಸದಾ | ಸರ್ವಸ್ಯೋತ್ಥಾಪಕತ್ವಾತ್

ಉಕ್ಲೃಪ್ತಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || (c) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪೇ ಚ ಸ ಉಕ್ಲೇ

ಪಂಚಧಾ ಸ್ಥಿತಃ | ಪಂಚಭೇದಂ ಹಿ ತಚ್ಚ ಸ್ತಂ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಂ ಚ

ಯತ್ || ಪೂರ್ವಾಪರಂ ತೃಚಾಶೀತ್ಯಾ ಇತಿ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ಹಿ ತತ್ ||

ಅ || (a) ‘ಏವ ಪಂಥಾಃ’ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನೂ ಪರಮ ಚೇತನನೂ ನಿತ್ಯನೂ

ದೇವನೂ ಆದ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೋ, ಆತನು ಯಾವಾಗಲೂ ನಿತ್ಯಗುಣ

ಗಳುಳ್ಳವನೂ, ವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೂ ಅದುದರಿಂದ, ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಆತ್ಮಾ’ ಎಂದು

ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || (b) ಆತನು ‘(1) ನಾರಾಯಣ ನಾರಾಯಣ (2) ನಾರಾಯಣ ಸಂಕ

ರ್ಷಣ’ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಐದು ಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ||

ಆತನು ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ‘ಉಕ್ಲೃಪ್ತ’ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c)

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪವಾದ ಆ ಶಸ್ತ್ರವು ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೋ.

ಅದುದರಿಂದ ಆತನು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದ ಪ್ರಭೇದವಾದ ಉಕ್ಲದಲ್ಲಿ ಐದು ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ.

ಯಾವುದೊಂದು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಕೂಡುವಿಕೆಯು ‘ತೃಚವು’ ಅದರ ಎಂಭತ್ತರ ಮೂರು,

ಅಂತಹ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವ ಅಪರವೆಂಬ ಎರಡು ಭಾಗವು ಇದೆ. ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆ

ಶಸ್ತ್ರವು ಐದು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಥಮೇ ಸಂಚಕಾದ್ಭಾಗೇ ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ | ಋಕ್ತ
ಯಾಶೀತಿಕೇ ಪೂರ್ವೇ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದ ಆತ್ಮಕೇ|| ವಾಸುದೇವಃ ಸ್ಥಿತೋ
ನಿತ್ಯಂ (b) ಋಗಶೀತಿತ್ರಯೇ ತಥಾ | ದ್ವಿತೀಯೇ ಬೃಹತೀಚ್ಛಂದ
ಸ್ಯಸೌ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಸ್ಥಿತಃ || ಯಸ್ಯಾವೇಶಬಲೇನೈವ ಜೀವಃ ಸಂಕರ್ಷ
ಣೋ ಪರಃ | ಪೃಥಿವೀಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಸತತಂ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ತ ವೈಭವಃ || (c)
ತೃತೀಯಾಯಾಂ ತೃಚಾಶೀತ್ಯಾಮುಪ್ಲಕ್ಷ್ಯಂದಸಿ ಕೇಶವಃ | ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
ರೂಪೀ ಸತತಂ ಸ್ಥಿತೋ ಯಸ್ಯೈವ ಸನ್ನಿಧೇಃ || ಕಾಮಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾ
ಮಾಭೂತ್ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ತವೈಭವಃ | (d) ಉಕ್ಥಸ್ಯೈವಾಂತ್ಯಭಾಗೇ ತು
ಸೋಽನಿರುದ್ಧೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ || ಕಾಮಪುತ್ರೋಽನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯಾಂ ಯದಾ
ವೇಶೇನ ಲಬ್ಧವಾನ್ | (e) ಏವಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ಥಸ್ಯ
ದೇವತಾಂ || ಯೋ ವೇದ ಸಮ್ಯಗ್ವೀತ್ತಾ ಸಃ ||

ಅ || (a) ಐದು ಪ್ರಭೇದವುಳ್ಳ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಒಂದನೇ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್
ನಾರಾಯಣನೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಎಂಭತ್ತುವುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸೇ ಸ್ವರೂ
ಪವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸುದೇವನು ಇದ್ದಾನೆ. (b) ಹಾಗೆಯೇ
ಋಕ್ಕುಗಳ ಎಂಭತ್ತರ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸುವುಳ್ಳ ಎರಡನೇದರಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಕರ್ಷಣನು
ಇದ್ದಾನೆ. ಯಾವ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯ ಭಗವದ್ರೂಪದ ಆವೇಶಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬ
ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯ ಜೀವನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಸಂಕರ್ಷಣನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೋ. (ಅಂತಹ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಇದ್ದಾನೆ).
(c) ಉಪ್ಲಕ್ಷ್ಯ ಛಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಮೂರನೇ ತೃಚಾಶೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಶವನು ಇದ್ದಾನೆ. ಯಾರ
ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೋ (ಅಂತಹ
ಕೇಶವನು) (d) ಕಾಮನ ಮಗನು ಯಾವ ಅನಿರುದ್ಧನ ಆವೇಶದಿಂದ 'ಅನಿರುದ್ಧ'ನೆಂಬ
ನಾಮವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ. ಅಂತಹ ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಉಕ್ಥದ
ಅಂತಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. || (e) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬೃಹ
ತ್ಯುಕ್ಥಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನೇ ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು.

ತಾ || ಈ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆ
ಅಂದರೆ— ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ತ್ರಯದ ಎಂಭತ್ತು ಅಂದರೆ ೨೪೦ ಗಾಯತ್ರಿಯು ೧೬೦
ಬೃಹತಿಋಕ್ಕುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳು. ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿಗೆ
೩೬ ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಂತೂ ೨೪೦ ಗಾಯತ್ರಿಗಳ ಅಕ್ಷರ ೨೪೦×೨೪=೫೭೬೦ ಅಕ್ಷರಗಳು.
ಇಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ೩೬ ಅಕ್ಷರಗಳ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸುಗಳು ೫೭೬೦÷೩೬=೧೬೦ ಋಕ್ಕುಗಳು
ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಇನ್ನು
ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ತ್ರಯದ ಎಂಬತ್ತು ಅಂದರೆ ೨೪೦ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಇನ್ನು ಉಪ್ಲಕ್ಷ್ಯ
ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ತ್ರಯದ ಎಂಭತ್ತು ಅಂದರೆ ೨೪೦ ಉಪ್ಲಕ್ಷ್ಯಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ೧೮೬ ಬೃಹತಿಯೂ
ಗಾಯತ್ರಿಯೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಉಪ್ಲಕ್ಷ್ಯಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೨೮ ಅಕ್ಷರಗಳು. ಇವುಗಳು ೨೪೦ಕ್ಕೆ
೬೭೨೦ ಅಕ್ಷರಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರದ ೧೮೬ ಬೃಹತಿಯೂ ೧ ಗಾಯತ್ರೀಋಕ್ಕೂ
ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ೩ ಋಕ್ಕುಗಳ ೮೦ ಸಮುದಾಯಗಳು. ಇಂತಹ

೮೦ ರ ಮೂರುಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಕ್ರಮೇಣ ೧೬೦×೨೪೦×೧೮೬ ಇಷ್ಟು ಬೃಹತಿಗಳು ಕೂಡಿ ೫೬೬ ಬೃಹತಿಗಳೂ ೧ ಗಾಯತ್ರಿಯೂ ಆದುವು. ಈ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯದ ಪೂರ್ವ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ೨೦೦, ೨೦೦ ಬೃಹತಿಗಳೂ ೧೦, ೧೦ ಗಾಯತ್ರಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಹಿಂದಿನದ್ದು ಕೂಡಿ ೨೧ ಗಾಯತ್ರಿಗಳಾದುವು. ಇವುಗಳ ೫೦೪ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರಗಳ ೧೪ ಬೃಹತಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ೧೦, ೧೦ ಗಾಯತ್ರಿಗಳ ಬದಲಾಗಿ ೪೮ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ೫, ೫ ಜಗತಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ೧೦ ಜಗತಿಗಳು. ೧ ಗಾಯತ್ರಿ, ಅಂತೂ ೫೦೪ ಅಕ್ಷರಗಳಾಗಿ ೧೪ ಬೃಹತಿಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ೫೬೬×೨೦೦×೨೦೦×೧೪=೧೦೦೦ ಬೃಹತಿಗಳಾದುವು. ಅಥವಾ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ೩೧೦, ೩೧೦ ಗಾಯತ್ರಿಗಳು. ಅಥವಾ ೧೫೫, ೧೫೫ ಜಗತಿಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಸರಿಬರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಗಾಯತ್ರಿ, ಉಷ್ಟಿಕ್, ಜಗತಿ ಗಳೆಂಬ ನಿಯಮವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದರೆ- ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಕ್ಕೆ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಛಂದಸ್ಸು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವು ಬರಲಾರದು. ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ರೀತಿಯಿಂದ ಇರುವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಐದು ರೂಪದಿಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಿನಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಈ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನೇ ವಿನಕ್ಷಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ|| (a) ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ವೈ ಹರೇಃ | ಸ್ಥಿತಾನಿ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯು
ಭಿಧಾನಿ ಚ | ತದಾವೇಶಾತ್ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮ ಭೂತೇಷು ಪಂಚಸು ||
(b) ಪೃಥುತ್ತಾತ್ಪೃಥಿವೀನಾಮಾ ಭೂಮೌ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಬಲ
ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ವಾಯುನಾಮಾ ಸ ಏವ ಚ || ವಾಯೌ ಸಂಕರ್ಷಣೋ
ನಿತ್ಯಂ ಸ್ಥಿತಃ **(c)** ಆಕಾಶನಾಮಕಃ | ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾದ್ವಾಸುದೇವಸ್ತು
ಸದಾಕಾಶೇ ಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಭುಃ || ಅನಿರುದ್ಧಸ್ತಥೈವಾಸ್ಸ ಬಹುರೂಪೋ ವ್ಯವ
ಸ್ಥಿತಃ | ಅನ್ನಾಮಾ ಪಾಲನಾನ್ನಿತ್ಯಂ **(d)** ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಜ್ಯೋತಿಸಿ
ಸ್ಥಿತಃ || ಜ್ಯೋತೀರ್ನಾಮಾ ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ ಬಹುರೂಪಃ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆ ರೂಪಗಳೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿ
ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ
ಹರಿಯ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ
ನಾಮಧೇಯವು ಇರುತ್ತದೆ. **(b)** ಅತಿವಿಸ್ತೃತನಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾಗಿ ಶ್ರೀ
ನಾರಾಯಣನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. | ಅವನೇ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಜ್ಞಾನವೂ ಇವುಗಳೇನೇ
ಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ವಾಯುನಾಮಕನಾಗಿ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ನಿರಂತರದ
ಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. || **(c)** ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ವಾಸುದೇವನಾ
ದರೂ ('ಆ ಸಮಂತಾತ್ ಕಾಶತೇ' ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು
ಇದ್ದುದರಿಂದ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. | ಹಾಗೆಯೇ ಅನಿರು
ದ್ಧನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅಪ್' ನಾಮಕನಾಗಿ 'ಅಪ್' ಜಲಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ

ಬಹುರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. (d) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿರ್ನಾಮಕನಾಗಿ ಅನಂತಾನಂತ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ತಿಸಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದ ಸರ್ವ ಗುಣಗಳು ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಆಯಾಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನಾಮಧೇಯಗಳು ಹೇಗೆ ಸಂಗತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಏಂಬೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಯದ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಹರೇಃ ಸರ್ವರೂಪಾಣ್ಯಪ್ಯಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ | ಪೂರ್ಣಾ ನೃಧಾಸಿ ಜೈಕ್ಯೈಕರೂಪೇಷು ಸ ಪೃಥಗ್ಗುಣೈಃ || ವ್ಯವಹಾರಾನ್ವೃಥಗ್ಧೇವಃ ಕರೋತೀನ ಹಿ ಲೀಲಯಾ | (b) ತಸ್ಮಾತ್ಪೃಥಗಿವಾಸ್ಯೇತಿ ನಾಮ ನಿಷ್ಕೋಃ ಪರಾತ್ಮನಃ || ಸರ್ವತ್ರ ಸರ್ವನಾನ್ವೋಽಸಿ ವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥ ನಿರ್ಯತೇ | (c) ಏತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ಹರೇರ್ನಿತ್ಯಂ ಜಗದುತ್ಥಿಪೃತಿ ಪ್ರಭೋಃ || ಮುಕ್ತಾ ಲಯೇ ಚ ತಂ ಯಾತಿ ಸ ಚ ಸರ್ವಾಶ್ರಯಃ ಪ್ರಭುಃ | (d) ಯ ಏವಂ ನೇತ್ತಿ ತಂ ವಿಷ್ಣುಮುಪಾಸ್ತೇ ಚಾಪರೋಕ್ಷತಃ || ಸ ಮುಕ್ತಃ ಸಮಜಾತೀನಾಮಾಶ್ರಯಶ್ಚ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ಅ || (a) ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ (ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದ) ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾಗಿವೆ. (ಸರ್ವ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳಾಗಿವೆ) ಆದರೂ ಆ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಂದೊಂದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ (ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಣಗಳಿಂದ (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧಗಳಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿರೂಪಗಳಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಹಾಗೆ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಗಳುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಈ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾಮಧೇಯವು ಸರ್ವಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕಾಗಿಯೂ (ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಉಪಾಸನೆಗೋಸ್ಕರವೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಬೇರೆಯಾದದ್ದಂತೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (c) ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಈ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಾದಿ ಜಗತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಷ್ಟೆ! ಆತನನ್ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಆ ಹರಿಯಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || (d) ಯಾವಾತನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ (ತಿಳಿದು) ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸಮಾನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನೂ ಆಗುವನು.

ಭಾ|| (a) ಸ್ವಜಾತೀನಾಮುತ್ಸಮತ್ವಪದಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ಯೇ ಸುರಾಃ | ಬ್ರಹ್ಮೇಂ ದ್ರಾದ್ರಾಸ್ತೇ ಹಿ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಸಾಕ್ಷಾದಸ್ತಿಸ್ತುಪಾಸನೇ || ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ಯೋಗ್ಯಮಾಧಿಕ್ಯಮಾಪ್ಯತೇ | (b) ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತತ್ರ ಭೋಕ್ತೃಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ || ಭೋಕ್ತೃಶಕ್ತಿಪ್ರದಾ ನಿತ್ಯಂ

ಭೋಕ್ತಾರೌ ಚ ವಿಶೇಷತಃ | (c) ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತೌ ಭೋಗ್ಯ
ವಸ್ತುಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ || ತರ್ಪಕೌ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭೋಗ್ಯ
ನ ಚರ್ವ್ಯತಃ | (d) ಅವಕಾಶಪ್ರದೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಸುದೇವೋ ನಭಃ
ಸ್ಥಿತಃ || ಏವಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಯ ಉಪಾಸ್ತೇ ಸದೈವ ತು |
(e) ಅವಕಾಶಪ್ರದಃ ಸೋಽಪಿ ಸ್ವಜಾತೀನಾಂ ಭವಿಸ್ಯತಿ || ಭೋಕ್ತಾ
ಚಾಪ್ಯಾಯಕಶ್ಚೈವ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಸಾದತಃ | (f) ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಾದ್ವಾಃ
ಸ್ವಜಾತೀಶಪದಯೋಗ್ಯಾ ಅಮುಷ್ಯ ಚ || ಯೋಗ್ಯಾ ಉಪಾಸನಸ್ಯ ಸ್ಯುಸ್ತ
ದನ್ಯೇ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರಕೇ ||

ಅ || (a) ಸ್ವಜಾತಿಯವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮತ್ವವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯ
ರಾದ ಚತುರ್ಮುಖ, ದೇವೇಂದ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೋ ಅವರೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ಈ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. 'ದೇವಾನಾಮಸ್ಮಿ ವಾಸವಃ' 'ದೇವೇಷು
ವಾಯುಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಾದೃತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || ಇತರರಿಗೆ ಅಂದರೆ ಉಪಾ
ಸನೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಿಂದ (ಅವರವರಿಗೆ) ಯೋಗ್ಯ
ವಾದ ಆಧಿಕ್ಯವು ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (h) ('ತಸ್ಮಿನ್ ಯೋಗ್ಯಂ ಚಾನ್ಯದಂ ಚ' ಎಂಬುವುದನ್ನು
ಆರಂಭಿಸಿ, 'ಅವಪನಂ ಹ ವೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ' ಎಂಬುವ ಪರ್ಯಂತ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾ
ಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಆಯಾಯ ಭೋಕ್ತೃಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. |
ಭೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರ
ವಾಗಿ ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. || (c) ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರಾದರೂ
ಭೋಗಪಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ
ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಭೋಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ
ನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಭೋಜ್ಯರಾಗಿ ('ಅನ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.) ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ
ಯೋಗ್ಯರಾದುದರಿಂದ (ಅನ್ಯಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಎಂದು) ಅಲ್ಲ. || (d) ವಾಸುದೇವನು ನಿರಂತರ
ದಲ್ಲಿಯೂ (ಜಗತ್ತಿಗೆ) ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರ
ಕಾರವಾಗಿ ಐದುರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಯಾವಾತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡು
ತ್ತಾನೋ. || (e) ಆತನೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತರಾದ ತನ್ನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡು
ವನನು ಆಗುವನು. (ಮತ್ತೂ ತಾನು ತನ್ನ ಜಾತಿಯವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ) ಭೋಗಿಸು
ವನನೂ ಆಗುವನು. | (ಯಾವಾತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನು 'ಅನ್ಯ'ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯು
ತ್ತಾನೋ ಆತನು) ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ (ತನ್ನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ) ಅನ್ನನು ಅಂದರೆ
ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವನೂ ಕೂಡ ಆಗುವನು. || (f) ಈ ಉಪಾಸನೆಗೂ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮ,
ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ತನ್ನ ಜಾತಿಯವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕತ್ವ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮತ್ವ
ವೆಂಬುವ ಪದವಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ತಮ್ಮಿಂದ ಅಥವಾ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿ
ರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಂದ ಇತರರಾದವರು ಅಂದರೆ ಈ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಅನಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮನು
ಷ್ಯಾದಿಗಳು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕೇವಲಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಧಿಕ್ಯ
ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಜಂಗಮೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ | (b) ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತು ಸ್ಥಾವರಾಂತರ್ಗತೌ ಪ್ರಭೂ || (c) ತತ್ರಾಪ್ಯಾಕಾಶಗೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಸುದೇವೋ ನಿರಂಜನಃ | (d) ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಭರಣಾನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಭೃನ್ನಾಮ ತದ್ಧರೇಃ || ನ ಹ್ಯನ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಭರ್ತಾಽಸ್ತಿ ತಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | (e) ಓಷಣಾಜ್ಜ ನಿಧಾನಾಜ್ಜ ಸ ಏವಾಪಧಿನಾಮಕಃ || ವನನೀಯಪತಿತ್ವಾಜ್ಜ ಸ ಏವ ಹಿ ವನಸ್ಪತಿಃ | (f) ಅನ್ನೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತೃಪ್ತಿದತ್ತಂ ತಸ್ಯಾದ್ಯತ್ವಮಪೀವ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ('ಪ್ರಾಣಭೃತೋಽನ್ನಾದಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಸಂಕರ್ಷಣ-ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಮತ್ತು ಭೋಕ್ತೃಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.) || (b) ('ಓಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋಽನ್ನಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧರಾದರೂ ಓಷದ್ಭ್ಯಾಽದಿ ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ (ಅನ್ನರೂಪರಾಗಿ) ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. (ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.) || (c) ಆ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ದೋಷಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. || (d) ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಜೀವರನ್ನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಆ 'ಪ್ರಾಣಭೃತ್' ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಶ್ರೀಸ್ಮನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಇತರಯಾರೂ ಪ್ರಾಣರನ್ನ ಪೋಷಿಸುವವರು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ! (ಅಂತೂ 'ಪ್ರಾಣಭೃತ್' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು ಅನಂತರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷಣ-ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು.) || (e) ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ (ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು) ಸುಡುವುದರಿಂದಲೂ (ತನ್ನ ಜಠರದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಓಷಧಿ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಅಂತೂ ಓಷಧಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬಹುರೂಪಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನು.) || ಆ ಹರಿಯೇ ಭಜಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದುದರಿಂದಲೇ 'ವನಸ್ಪತಿ' ಯೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ವನಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಬಹುರೂಪಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು.) || (f) ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದೇ ಅನ್ನತ್ವವು. ಅದ್ಯತ್ವವೂ ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸರ್ವರನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಹರಿಯನ್ನೇ ಉಪಜೀವಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಜೀವ್ಯತ್ವದೂಪವಾದ ಅದ್ಯತ್ವವೂ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಪುರುಷಸ್ಯ ಹರೇರ್ಯೇ ತು ಸದಾಕಾರೇಣ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ | ದೇವಗಂಧರ್ವಮರ್ತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತೇಷು ಸಂಕರ್ಷಣೋ ಹರಿಃ || ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಶ್ಚ ಸ್ಥಿತೋ ನಿತ್ಯಂ ಪುರುಷಾಕೃತಿರೇವ ತು | ತೌ ಭೋಕ್ತಾರೌ ಚ ಭೋಗ್ಯಾನಾಂ ಭೋಜಕಾವಖಿಲಸ್ಯ ಚ || (b) ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತು ತಥಾನ್ಯಪಶುಷು ಸ್ಥಿತೌ | ವೃಷಭಾಶ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ತೃಪ್ತಿದಾವಖಿಲಸ್ಯ ಚ || (c) ವಾಹನೋಪಾನಹಾದೀನಾಮಾಭೋಧಾರೋ ನರಾದಯಃ | ಯತಃ ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚೈವ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ || ತತಸ್ತಯೋರ್ಹಿ ಸಂಚಾರ

ಉಪರೀವ ಭವಿಷ್ಯತಿ | (d) ಆಕಾಶಗೋ ವಾಸುದೇವಃ ಪಂಚಮೋಽತ್ರಾ
ಪ್ರೃಪಾಸ್ಯತೇ || ವಾಹನಾದಿಯುತೋ ಮುಕ್ತಾ ಭವೇದೇತದುಪಾಸಕಃ ||
ಇತ್ಯೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || ('ತೇಷಾಂ ಯ ಉಭಯತೋ ದಂತಾಃ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿಯೂ
ಹಲ್ಲುಳ್ಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪುರುಷರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಹುಲಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು 'ಅನ್ನಾದ'
ಗಳು ಹಸು, ಎಮ್ಮೆ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು 'ಅನ್ನ'ಗಳು ಎಂದು ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದ
ರಿಂದ ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ||) (a) ಪುರುಷಾಕಾರನಾದ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಜ
ಶಾಯಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ (ರೀತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ) ಆತನ ಆಕಾರದಿಂದಲೇ ಇರುವ
ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು, ಗಂಧರ್ವರು, ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರೋ (ಅವರು ಅನ್ನಾದರು) ಅವ
ರಲ್ಲಿ ಪುರುಷರ ಆಕಾರವೇ ಉಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕ ಹರಿಯೂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೂ ಕೂಡ ನಿರಂತ
ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಾರೆ. | ಅವರೇ ಭೋಗ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.
ಸರ್ವರಿಗೆ ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಡುವವರು ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. || (b) ಹಾಗೆಯೇ ನಾರಾಯಣ
ಅನಿರುದ್ಧರಾದರೂ ಇತರಗಳಾದ ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ||
ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳ ಆಕಾರದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.
ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. || (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣ-ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು
ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಏರಿದ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೋ (ಆದು
ದರಿಂದ) ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಎತ್ತು, ಕುದುರೆ ಮೊದಲಾದ ವಾಹನಗಳನ್ನೂ ಎಮ್ಮೆ
ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಚರ್ಮದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮೆಟ್ಟು ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನೂ ಏರುತ್ತಾರೆ. ಆದು
ದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ
ವರಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಆ ಸಂಕರ್ಷಣ-ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರ ಸಂಚಾರವು ಆ ಪಶು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ
ಅಧಿಷ್ಠಿತರಾದ ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರ ಮೇಲೆ ಆದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. || (d) ಇಲ್ಲಿಯೂ
ಕೂಡ ಐದನೆಯವನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನು (ವಾಹನದಲ್ಲಿ ಕೂತುಕೊಂಡವ
ರಿಗೂ ಕೂತುಗೊಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವುಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ) ಉಪಾಸನೆ
ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವಾಹನಾದಿ
ಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನೇ ಆಗುವನು. ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆತ್ಮಶಬ್ದಾಚ್ಚ ನ ಭೂತಮಾತ್ರಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ | (b) ನ ಚ
ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯೋಪಚಾರಾರ್ಥೋಽಂಗೀಕರ್ತವ್ಯೋ ವಿರೋಧಾ
ಭಾವೇ || ಸರ್ವನಾಮವತ್ತ್ವಂ ಚ ಭಗವತಃ ಶ್ರುತ್ಯೈವೋಪಪಾದಿತಂ ಪೂರ್ವ
ತ್ರ | (c) ವಪ ನೀರೋಮಕರಣಾವಕಾಶಪ್ರದಾನಬೀಜವರ್ಧನೇಷ್ಟಿತಿ
ಚ ಧಾತುಃ ||

ಅ || ('ಯೋ ಹ ವಾ ಆತ್ಮಾನಂ ಪಂಚವಿಧಂ' ಎಂದು ಉಪಕ್ರಮಿಸಿ 'ಪೃಥಿವೀ
ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಐದು ಭೂತಗಳೇ ಐದು ವಿಧ ಆತ್ಮಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಎಂಬೀ
ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದರೂ ಬಾಧಕಾಂತರದಿಂದಲೂ
ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ-) (a) ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಪಂಚಭೂತಗಳೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಎಂದು)
ಇಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು) ಹೇಳಿಕೂಡದು. (b) (ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಶರೀರಪರ

ನಾದುದರಿಂದ ಭೂತಗಳು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಆ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ಮತತ್ವವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ—) ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದಲ್ಲವಷ್ಟೇ! ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಾದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಹೆಸರುಗಳು ಇವೆ ಎಂಬುವುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಎಂಬೀ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದಲೇ ಅಥವಾ 'ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಅಂತೂ ಆತ್ಮತತ್ವವು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಪರವಾದುದು ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಆತ್ಮಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಭಗವತ್ಪರವಾದುದು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವುದೊಂದು ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. (c) ('ಆವಸನಂ ಆಕಾಶಃ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.) 'ವಸ' ಎಂಬ ಧಾತುವು (1) ರೋಮವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಹಾಗೆ ಮಾಡುವಿಕೆ, (2) ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವುದು, (3) ಬೀಜಗಳನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧೀಕರಿಸುವುದು (ಹೀಗೆ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿಯಿದೆ).

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಿನ್ನಂಚಕೇ ಯೋಽನ್ನಮನ್ನಾದಂ ಚ ವೇದ ಸೋಽಸ್ಮಿನ್ನಸ್ವಜಾತಿ ಯೂರ್ಧೇ ವಿಶೇಷೇಣಾನ್ನಾದ ಆಜಾಯತೇ ಹ | **(b)** ತಸ್ಮಿನ್ನೇದ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಜಾಯತ ಇತಿ ವೃಥಕ್ಕೃಥಕ್ಕುನಃ ಪುನರ್ವಿಶೇಷಣಾತ್ || **(c)** ಉಪಾಸಕಸ್ಯ ಸ್ವಜಾತಿಸನ್ನಿಧಾನಾಚ್ಚ ಸ್ವಜಾತಾವಿತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಅ || (a) ('ತಸ್ಮಿನ್ ಯೋಽನ್ನಂ ಚಾನ್ನಾದಂ ಚ ವೇದ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಆ ಭೂತ ಪಂಚಕದಲ್ಲಿ ಯಾವಾತನು ಅನ್ನವನ್ನೂ ಅನ್ನಾದವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಇದೇ ಐದು ಭೂತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಭೋಗವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನಾಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ತನ್ನಮಾತಿ ನಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಆ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಸರ್ವರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಜನಕವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೂ, ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೂ ಆದ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಈ ತನ್ನ ಜಾತಿಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಭೋಗವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನಾಗಿ ಅಧಿಕೃತನಾದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || **(b)** 'ತಸ್ಮಿನ್ ವೇದ' 'ಅಸ್ಮಿನ್ ಆಜಾಯತೇ' ಎಂದು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ (ಅಂದರೆ 'ಅಪಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀಚಾನ್ನಂ' ಎಂಬೀ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ 'ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಯೋಽನ್ನಂ' ಎಂಬೀ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಉಪಾಸ್ಯದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ 'ತಸ್ಮಿನ್ ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದೂ, ಉಪಾಸಕನಿಗೆ 'ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಜಾಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಜಾಯತೇ' ಎಂಬುವುದೂ), ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದ, ('ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಐದು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ, 'ಅಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಜಾತಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಎಂಬೀ ಅರ್ಥವೇ ಉಪಪನ್ನವಾಗತಕ್ಕದು). [ತಾ || ಒಂದನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಐದುವಿಧ ಆತ್ಮನನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕುದು ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ವಿವಾದವೇ ಇಲ್ಲವು. ಅಲ್ಲಿ ಐದು ಭೂತಗಳನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕರಣ

ದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳಾದುದರಿಂದ 'ತತ್' ಶಬ್ದದಿಂದ ಐದು ಭೂತಗಳನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಯಿತು. ಆದಾದರೂ ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ-ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ 'ಒಪಧಿವನಸ್ವತಯೋಽನ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆಷ್ಟೆ! 'ನಾರಾಯಣಃ' ಎಂದು ರೂಪವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು' ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಗಳಾದರೂ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಐದು ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವೇ ಇಲ್ಲ. 'ಅಸ್ಮಿನ್ ಆಜಾಯತೇ' ಎಂಬ ಒಂದನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮಿನ್=ತನ್ನಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯಗಳಾದ ಭೂತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಎರಡನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದರೂ ಅಸ್ಮಿನ್=ತನ್ನಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯಗಳಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ಅಯುಕ್ತವು. ಒಂದನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದನ್ನೇ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಸಮುದಾಯ' ಎಂಬ ಪರಾಮರ್ಶೆಯು ಎಷ್ಟುಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಕೂಡಲಾರದು. 'ತನ್ನ ಜಾತಿವರ್ಗದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಗಳಾದ 'ಇದಂ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಏಕಾರ್ಥಕತ್ವವೇ ಸಿಗುವುದು.]

(c) (ಹಾಗಾದರೆ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೆ ದೋಷಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) (ಎರಡು ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ('ಅಯನಂ ಹ ವೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ' 'ಅವನನಂ ಹ ವೈ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತಿ' ಎಂದು) ತನ್ನ ಜಾತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪದವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ (ಪೃಥಿವೀ ಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಅಸ್ಮಿನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಬ (ಅರ್ಥವು) ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಕ್ಷೀರಾಬಿಶಯನಂ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಂ ಯತ್ಪುರುಷಾಭಿಧಂ | ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತದಾಕಾರೌ ನೃಸು ಸ್ಥಿತೌ || ನಾರಾಯಣಾನಿರುದ್ಧೌ ತು ಪಶ್ವಾಕಾರೌ ಪಶುಸ್ಥಿತೌ | ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ || **(b)** ಗುಣವೈಶೇಷ್ಯಾಭಾವೇನ ವಾಹನಾದಿಪು ಚರಣಮಾತ್ರಾದಧೀವ ಚರಂತೀತ್ಯಾದಾವಿನಶಬ್ದಃ ||೧||

ಅ || (a) ('ಪುರುಷವ್ಯಾನುವಿಧಾಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಆಕಾರಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳ ಆಕಾರವೂ ಅದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆಕಾರದ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ 'ಪುರುಷಸ್ಯ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು. ಎಂದರೆ- 'ಪುರುಷ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪುರುಷರ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಪುರುಷನಾ ಮಕವಾದ ರೂಪವಿಶೇಷವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದು ಎಂಬುವುದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಕೊಂಡಿರುವ, 'ಪುರುಷ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪವದೆಯೋ | ಆ ಪುರುಷಾಕಾರವುಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿದ್ದು (ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಭೋಗಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.) || ನಾರಾಯಣ ಅನಿರುದ್ಧರಾದರೂ ಪಶುಗಳ ಆಕಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. (ಸರ್ವರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.) ಎಂದು 'ಸತ್ತತ್ವ'ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ(ಹೇಳಿಯಿದೆ.) || (b) (ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ) ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಹನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಸಂಚಾರದಿಂದ 'ಅಧೀವ ಚರಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ

‘ಇವ’ ಶಬ್ದವು. ಅಂತೂ ಒಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವು ವಾಹ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವು ವಾಹಕವಾಗಿಯೂ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡರೂ ಆ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಪವಾದ ತಾರತಮ್ಯವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇವಶಬ್ದವು ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. || ೧ ||

ಒಂದನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಜೇತನವು ಭೋಗ್ಯವೆಂತಲೂ ಜೇತನವು ಭೋಕ್ತೃ ಎಂತಲೂ ಜೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾವರಗಳು ಭೋಗ್ಯಗಳೆಂದೂ ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭೋಕ್ತೃಗಳೆಂದೂ ಜಂಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಭೋಗ್ಯಗಳೆಂದೂ ಪುರುಷರು ಭೋಕ್ತೃಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವು ಎಂದರೆ- ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನವು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ. ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಎರಡನೇ ಖಂಡವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿಯಿದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮಂ || ತಸ್ಯ ಯ ಆತ್ಮಾನಮಾವಿಸ್ತರಾಂ ನೇದಾಶ್ಚತೇ ಹಾವಿಭೂಯ ಓಷಧಿವನಸ್ತತಯೋ ಯಚ್ಚ ಕಿಂಚ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸ ಆತ್ಮಾನಮಾವಿಸ್ತರಾಂ ನೇದಾಶ್ವಧಿವನಸ್ಪತಿಷು ಹಿ ರಸೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಚಿತ್ತಂ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸ ತ್ವೇನಾವಿಸ್ತರಾಮಾತ್ಮಾ ತೇಷು ಹಿ ರಸೋ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ಚಿತ್ತಮಿತರೇಷು ಪುರುಷೇತ್ವೇನಾವಿಸ್ತರಾಮಾತ್ಮಾ ಸ ಹಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ ಸಂಪನ್ನತಮೋ ವಿಜ್ಞಾತಂ ವದತಿ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಪಶ್ಯತಿ ನೇದ ಶ್ವಸ್ತನಂ ನೇದ ಲೋಕಾಲೋಕೌ ಮರ್ತ್ಯೇನಾಮೃತಮಾಪ್ನೋತೇವಂ ಸಂಪನ್ನೋಽಭೇತರೇಷಾಂ ಪಶೂನಾಮಶನಾಪಿಪಾಸೇ ಏವಾಭಿವಿಜ್ಞಾನಂ ನ ವಿಜ್ಞಾತಂ ವದಂತಿ ನ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ವಿದುಃ ಶ್ವಸ್ತನಂ ನ ಲೋಕಾಲೋಕೌ ತ ಏತಾವಂತೋ ಭವಂತಿ ಯಥಾ ಪ್ರಜ್ಞಂ ಹಿ ಸಂಭವಾಃ || ೨ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಆತ್ಮಾನಂ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಆವಿಸ್ತರಾಂ=ಆವಿರ್ಭಾವದ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ, ಅಂದರೆ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿಧಾನಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ತಸ್ಯ=ಹರಿಯು ಸಂಬಂಧಿಯಾದವನೇ, ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಓಷಧಿ ವನಸ್ತತಯಃ=ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ, ಯತ್ ಚ ಕಿಂಚ, ಪ್ರಾಣಭೃತ್=ಚಲನಯುಕ್ತವಾದ ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಯೆಯೋ, (ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ) ಸಃ=ಆ ನಾರಾಯಣನು, ಭೂಯಃ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಂದರೆ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಆವಿಃ=(ಆ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಲ್ಲಿ) ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ, ಅಶ್ವತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸಹ=ಆ ನಾರಾಯಣನೇ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಆವಿಸ್ತರಾಂ=ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸನ್ನಿಹಿತನನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಇತರನು ತಿಳಿಯಲಾರನು.) (ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಧಾನವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ) ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಷು=ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ರಸಃ=ಕ್ಷೀರಮೊದಲಾದುದು, ದೃಶ್ಯತೇ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸ=ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಚಿತ್ತಂ=ಸ್ಮೃತಿಕಾರಣವಾದ ಮೃತ್ತಿವಿಶೇಷವು, ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದಷ್ಟೆ!

(ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ, ಆದುದರಿಂದ ವೃಕ್ಷಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಶಿಲಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಗಳು.) ಪ್ರಾಣಭೃತ್ಸು ಏವ=ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ತು=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮಾ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅವಿಸ್ತರಾಂ=ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ತೇಷು=ಜಂಗಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ರಸೋಽಪಿ=(ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ರಸವು (ಚಿತ್ರವೂ ಕೂಡ) ದೃಶ್ಯತೇ ಹಿ=ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದಷ್ಟೇ, ಇತರೇಷು=ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಾದರೂ (ರಸವು ಒಂದೇ ಇರುವುದು. ಚಿತ್ರಂ=ಮನಸ್ಸು, ನ=ಇಲ್ಲ, ಪುರುಷೇ ತ್ವೇವ=ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗಿಂತ) ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೇ, ಆತ್ಮಾ=ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅವಿಸ್ತರಾಂ=ಗುಣಾಧಿಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ ಹಿ=ಮನುಷ್ಯರಾದರೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನ=ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದ, ಸಂಪನ್ನತಮಃ=(ಪಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ) ಅತಿ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಃ=ಆ ಪುರುಷನು, ವಿಜ್ಞಾತಂ=(ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ) ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನು, ವದತಿ=(ಮಾತಿನಿಂದ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಜ್ಞಾತಂ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಾದುದನ್ನು, ಪಶ್ಯತಿ=ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಶ್ವಸ್ತನಂ=ಮೇಲೆ ಆಗುವ ಅರ್ಥವನ್ನು, ವೇದ=(ಹೇತುಗಳಿಂದ) ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕಾಲೋಕಾ=ಲೋಕಾಲೋಕಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸಂಸಾರಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನು ಯಾಸ್ವರ್ಗನರಕಗಳನ್ನು, ವೇದ=(ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಪೌರುಷೇಯ ಅಪೌರುಷೇಯ ಅಗಮಗಳನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಮರ್ತ್ಯೇನ=ಶರೀರದಿಂದ, ಅಮೃತಂ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಈಷತಿ=(ಪ್ರಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ) ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸಂಪನ್ನಃ=(ಮನುಷ್ಯನು) ಪ್ರಜ್ಞಾ ಸಂಪತ್ತು ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥ=ಮನುಷ್ಯರಿಂದ, ಇತರೇಷಾಂ ಪಶೂನಾಂ=ಬೇರೆಯಾದ ಪಶುಗಳಿಗಾದರೂ, ಅಶನಾಪಿಪಾಸೇ ಏವ=ಅಶನೇಚ್ಛಾಪಾನೇಚ್ಛಾ ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತೇ, ಅಭಿವಿಜ್ಞಾನಂ=ಪ್ರಜ್ಞೆಯು. (ಪಶುಗಳು) ವಿಜ್ಞಾತಂ=ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು, ನ ವದಂತಿ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಜ್ಞಾತಂ=ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುದ್ದನ್ನು, ನ ಪಶ್ಯಂತಿ=ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ವಸ್ತನಂ=ಭವಿಸ್ವತ್ಕಾಲಿಕ ವಸ್ತುವನ್ನು, ನ ವಿದುಃ=ಅನುಮೇಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕಾಲೋಕಾ=ಸಂಸಾರ ಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ನ=ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ತೇ=ಆ ಪಶುಗಳು, ಏತಾವಂತಃ=ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವುಗಳೇ, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಸಂಭವಾಃ=(ಪ್ರಾಣಿಗಳ) ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳು, ಯಥಾ ಪ್ರಜ್ಞಂ=ಆಯಾಯ ಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಆಗುತ್ತವೆ. || ೨ ||

ತಾ || ಯಾವಾತನು, ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನದ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಲೇ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವು. ವೃಕ್ಷಾದಿ ಸ್ಥಾವರ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ರಸವು ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಚಿತ್ರವೂ ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು ಶಿಲಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳು. ಸ್ಥಾವರಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ರಸಚಿತ್ರಗಳು ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಸ್ಥಾವರಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳು. ಯದ್ಯಪಿ 'ಗೀತಾತ್ಮಸ್ವಪಲಾನಾಪ್ತಿಃ ಸ್ವರ್ಶಾತ್ತ್ವಾರ್ಥಂ ರಸಾತ್ ಸ್ಥಿತಿಃ | ಅಪಿ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ದೃಶ್ಯಂತೇ' ಎಂದು ಅನುನ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸುಧಾದಲ್ಲಿ 'ತಿಲಕ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸುಂದರಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆ ಪುಷ್ಪಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಅದರಿಂದ ನೋಡುವಿಕೆಯೂ, ಇಚ್ಛೆಯೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಣ್ಣು, ಮನಸ್ಸು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರೂ ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆ ಚಿತ್ತದ ಕಾರ್ಯಭೂತಗಳಾದ ಪ್ರಯತ್ನಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿತ್ತವು ಸ್ಥಾವರಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯು ಮಾತ್ರ ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯರಿಗಾದರೂ ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಯುಕ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಶರೀರದಿಂದ ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೂ ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸನ್ನಿಧಾನ ಹೆಚ್ಚು ಇದ್ದಕಾರಣ ಮನುಷ್ಯರು ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಹೀಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಆಯಾಯ ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಭಗವತ್ಸನ್ನಿಧಾನವೂ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯದೆ. ಆ ಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ವೈಷಮ್ಯಾದಿರೋಪಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವು. ||

ಭಾ|| (a) ಅವಿಭಾವಂ ತಾರತಮ್ಯಾದ್ಯೋ ವೇದ ಪರಮಾತ್ಮನಃ | ಸ ತಸ್ಯೈವ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರೀತಿಯೋಗಾದ್ಧವಿಷ್ಯತಿ || **(b)** ಸ್ಥಾವರಂ ಜಂಗಮಂ ಜೈವ ಭೂಯಸ್ತ್ವೇನಾಶ್ನುತೇ ಹರಿಃ | ಅವಿಭೂತಸ್ತೇಷು ಸದಾ **(c)** ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಾಪ್ತಾನಮೇವ ಚ || ತಾರತಮ್ಯಾತ್ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಕೇಶವಃ | ವೇತ್ತೇಕ ಏವ **(d)** ವಿಷ್ಣೋರ್ಯದ್ವಿಶೇಷಾವೇಶನಂ ಸದಾ || ಜಂಗಮೇಷು ಚ ವೃಕ್ಷೇಷು ಸೈವ ತಾದೃಕ್ಶಿಲಾದಿಷು | **(e)** ತಸ್ಮಾದ್ಭೂತ್ಪಾದಿಷು ರಸಶ್ಚಿತ್ತಂ ಚಲನವತ್ಸು ಚ || ದೃಶ್ಯತೇ ನ ಶಿಲಾದ್ಯೇಷು

ಅ || **(a)** ಯಾವಾತನು (ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಉಚ್ಚನೀಚ ಭಾವದಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅವಿಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು, ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ (ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಲ್ಲಿ) ಪ್ರೀತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಪ್ರೀತ್ಯಾಖ್ಯ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಯೇ ಆಗುವನು. ಅಂದರೆ ಆತನ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನು ಆಗುವನು. || **(b)** ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಶಿಲಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗಿಯೇ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || **(c)** ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ನೀಜೋಚ್ಚ ಭಾವದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿಭೂತನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. || **(d)** ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವೃಕ್ಷಮೊದಲಾದ ಜಂಗಮ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವಿಶೇಷವಾದ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಯಾದೃಶವಾದುದು ಅದೆಯೇ ಅಂತಹುದು ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. || **(e)** ಅದುದರಿಂದಲೇ ವೃಕ್ಷ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ರಸವೂ ಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ (ರಸವೂ ಚಿತ್ತವೂ ಎರಡೂ) ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. ||

ಭಾ|| (a) ಸನ್ನಿಧಿರ್ನ ಹಿ ತಾದೃಶೀ | ಶಿಲಾದ್ಯೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಭಾರದಾ ಧ್ಯಾದಿ ಕಾರಣಂ || ಸೈವ ಚಿತ್ತಾದಿಕಸ್ಯಾತೋ ವೃಕ್ಷಾದ್ಯಾ ಉತ್ತಮಾ ಸ್ತುತಃ | **(b)** ವಿಶೇಷೋಽಯಂ ಪದಾರ್ಥಾನಾಂ ನ ತು ವಿಷ್ಣೋಃ ಕಥಂ

ಚ ನ || (c) ಯತ್ರ ವಿಷ್ಣುಗುಣಾಧಿಕ್ಯಂ ದರ್ಶಯೇದ್ವಸ್ತು ತದ್ವರಂ |
ಗುಣಪೂರ್ಣೋ ಹಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸನಾತನಃ || (d)
ವೃಕ್ಷೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯಧಿಕಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಜಂಗಮೇಷು ಪ್ರಕಾಶಿತಃ | ತೇಭ್ಯೋಽಸಿ
ಪುರುಷೇ ವಿಷ್ಣುಗುಣಾಧಿಕ್ಯಪ್ರಕಾಶಕಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) (ಕೆಲವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾರ, ದಾಡ್ಯ ಮೊದಲಾದುದು ಅನು
ಭೂತ ನಾಗುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು
ಎಂದರೆ.) ಕೆಲವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಸನ್ನಿಧಾನವು ಇಲ್ಲ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ
ವಿಷ್ಣುವು ಭಾರ, ದಾಡ್ಯಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಚಿತ್ತರಸಗಳಿಗೆ
ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿಲಾದಿಗಳಿಂದ ವೃಕ್ಷ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾಗಿವೆ. ||
(b) ಈ ವಿಶೇಷವು ಪದಾರ್ಥಗಳದ್ದೇ ಸರಿ. ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಲ್ಲ. ಅಂದರೆ
ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಉಚ್ಛ್ರೀಚ
ಭಾವವು ಇಲ್ಲ. || (c) ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಸರ್ವ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವ
ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವು. ಯಾವ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಗುಣಗಳ ಅಧಿಕ್ಯವನ್ನು (ಹೆಚ್ಚುಗುಣ
ಗಳನ್ನು) ತೋರಿಸುತ್ತಾನೋ ಆ ವಸ್ತುವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. || (d) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವೃಕ್ಷ
ಗಳಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಜಂಗಮ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮನು
ಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಗುಣಾಧಿಕ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವೇ ಮೊದಲಾದುದು
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಯ ಆತ್ಮಾನಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಮಾವಿಸ್ತರಾಂ ಆವಿರ್ಭಾವತಾರತ
ಮ್ಯೇನ ವೇದ ಸ ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರೇವ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ತದೀಯತ್ವೇಽಸಿ
ಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ತದೀಯತ್ವ ವಿಶೇಷಣಂ || (b) ಓಷಧಿವನಸ್ತತಯೋ ಯಚ್ಚ
ಕಿಂಚಿ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ತ್ವರ್ನಂ ಶಿಲಾದಿಭ್ಯೋ ಭೂಯಸ್ತ್ವೇನ ತೇಷ್ವಾವಿ
ರ್ಭೂತೋಽಶ್ನತೇ ಭಗವಾನ್ | ಸ ಏವ ಚ ನಾರಾಯಣಃ ಸಮ್ಯಕ್ಸಾಂ
ತ್ಮಾನಮಾವಿಸ್ತರಾಂ ವೇದ || (c) ಅನ ಚೇಷ್ವಾರಾಮಿತಿ ಧಾತೋಶ್ಚೇ
ಷ್ವಾವತ್ತ್ವಮೇವ ಪ್ರಾಣಭೃತ್ತ್ವಂ ಪಶ್ಯಾದೀನಾಂ | ಜ್ಞಾನಾನುಸಾರೇಣ
ಹ್ಯುತ್ಪತ್ತಯಃ ಸಂಭವಾಃ || ೨ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಆತ್ಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು 'ಆವಿಸ್ತರಾಂ'
ಅಂದರೆ ಸನ್ನಿಧಾನದ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ (ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವ
ದಿಂದ ಸನ್ನಿಹಿತ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು 'ತಸ್ಯ' ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣು
ವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. | ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದರೂ (ವಿಶೇ
ಷಾಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಪ್ರೀತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾದುದರಿಂದ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ
ಎಂದು) 'ತದೀಯತ್ವ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು. || (b) ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳು, ಯಾವು ಯಾವುದು
ಚೇಷ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಜಂಗಮಪ್ರಾಣಿಗಳ ವರ್ಗವಿದೆಯೋ, ಅವೆಲ್ಲವನ್ನು ಕೆಲವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ
ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ, ಆ ಸ್ಥಾವರ ಜಂಗಮ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು

ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ಆ ನಾರಾಯಣನೇ ಜಿನ್ನಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವದಿಂದ (ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನನ್ನಾಗಿ) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. || (c) 'ಅನ' ಎಂಬಧಾತುವು, 'ಜೇಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪಶು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ಭೃತ್ಯವೆಂದರೆ ಜೇಷ್ಠಾವುಳ್ಳತನವೇ. (ಅಂದರೆ 'ಹಿತವು ಪ್ರಾಸ್ತಿಯಾಗಬೇಕು; ಅಹಿತವು ಬರಬಾರದು.' ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಪಶು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಪಶ್ವಾದಿಗಳು 'ಪ್ರಾಣಭೃತ್' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.) || 'ಸಂಭವಾಃ' ಅಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಳು ಜ್ಞಾನ ಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಆಗುವುವು. ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವು. || ೨ ||

ಮಂ || ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಸಮುದ್ರಃ ಸರ್ವಂ ಲೋಕಮತಿಯದ್ಧ ಕಿಂ ಚಾಶ್ಚ ತೇತೈನಂ ಮನ್ಯತೇ ಯದ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಮಶ್ಚ ತೇತೈನಂ ಮನ್ಯತೇ ಯದ್ಯಮುಂ ಲೋಕಮಶ್ಚ ನೀತಾತೈವೈನಂ ಮನ್ಯತ ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಪಂಚವಿಧಸ್ತಸ್ಯ ಯದುಷ್ಣಂ ತಜ್ಜ್ಞೋತಿಯಾನಿ ಖಾನಿ ಸ ಆಕಾಶೋಽಥ ಯಂ ಲೋಹಿತಂ ಜ್ಲೇಷ್ಮಾರೇತಸ್ತಾ ಆಪೋ ಯಚ್ಚರೀರಂ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ ಸ ನಾಯುಃ ಸ ಏಷ ನಾಯುಃ ಪಂಚವಿಧಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೋ ವ್ಯಾನ ಉದಾನಃ ಸಮಾನಸ್ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋರೇವ ನಿವಿಷ್ಟಾಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಗಿತಿ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಹ್ಯನ್ವಪಾಯಮೇತಾ ಅಪಿ ಯಂತಿ ಸ ಏಷ ವಾಚ್ಛಿತ್ತಸ್ಯೋತ್ತರೋತ್ತರಿಕ್ರಮೋ ಯದ್ಯಜ್ಞಃ ಸ ಏಷ ಯಜ್ಞಃ ಪಂಚವಿಧೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೌ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನಿ ಪಶುಃ ಸೋಮಃ ಸ ಏಷ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಸಂಪನ್ನತನೋ ಯತ್ಸೋಮ ಏತಸ್ಮಿನ್ವೈತಾಃ ಪಂಚವಿಧಾ ಅಧಿಗಮ್ಯಂತೇ ಯತ್ಪಾಕ್ಸವನೇಭ್ಯಃ ಸೈಕಾ ನಿಧಾ ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಸಾ ಪಂಚವಿಧಾ || ೩ ||

ಅ || (ಯಾವಾತನು ಈ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ) ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ=ಆ ಈ ಪುರುಷನಾಮಕ ಹರಿಯು, ಸಮುದ್ರಃ=(ಇತರರಲ್ಲೊಂದೆಲ್ಲಾ) ಗುಣಪೂರ್ಣನು. ಅಥವಾ, ಸ ಏಷಃ=ಪಶ್ವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಭೂತನಾದ, ಪುರುಷಃ=ಜೀವನು, ಯದ್ಯಪಿ, ಸಮುದ್ರಃ=(ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು, (ಆಗುತ್ತಾನೆ) ಹಾಗೆಯೇ, ಸರ್ವಂ ಲೋಕಂ=ಪೃಥಿವಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು, ಅತಿ=ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ, ಯತ್ ಕಿಂಚ ಹ=ಯಾವುದೊಂದು ವ್ಯಸಿದ್ಧವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಅಶ್ಚುತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಆದರೂ) ಏನಂ=ಈ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಯಾ ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಅತಿ=(ತನ್ನಿಂದಲೂ ಇತರ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ), ಅಧಿಕನನ್ನಾಗಿಯೇ, ಮನ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ ಆತನಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ತದೈಕ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.) ಯದಿ=ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನೂ, ಅಶ್ಚುತೇ=(ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಆದರೂ, ಏನಂ=ಈ

ಹರಿಯನ್ನು, ಅತಿ=ಅಧಿಕನನ್ನಾಗಿಯೇ, ಮನ್ಯತೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಯದಿ=ಯಾವ ಸಕ್ಷೆ
 ದಲ್ಲಿ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ಈ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಅಂದರೆ ದೇವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು,
 ಅಶ್ವನೀತ=(ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಅಥವಾ, ಯದಿ=ಯಾವ
 ಸಕ್ಷೆದಲ್ಲಿ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ಈ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು, ಅಶ್ವನೀತ=ಪ್ರಾಪಿಸುತ್ತಾನೋ.
 (ಅವಾಗಲೂ) ಏನಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಅತಿ=ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನನ್ನಾಗಿಯೇ, ಮನ್ಯತೇ=ತಿಳಿ
 ಯುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. ಅಥವಾ, ಯಾವಾತನು ಸರ್ವಲೋಕವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಯಾವುದೊಂದು
 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವೈಕುಂಠಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಅಂತಹ ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ ಈ ಹರಿ
 ಯನ್ನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆದುದರಿಂದ ಅಂತ
 ರಕ್ಷಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ, ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಹೊಂದಿದರೂ ಈ ಹರಿಯನ್ನು
 ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತರೂ ಅಮು
 ಕ್ತರೂ ಎಲ್ಲರೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸ ಏಷಃ ಪುರುಷಃ=ಆ ಈ
 ಪುರುಷರಲ್ಲಿದ್ದ ಪುರುಷನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಪಂಚವಿಧಃ=ಪುರುಷರ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಐದು
 ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ತಸ್ಯ=ಆ ಶರೀರದ ಐದು ಭೂತಗಳ ಮಧ್ಯ
 ದಲ್ಲಿ, ಯತ್ ಉಷ್ಣಂ=ಯಾವ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಗ್ನಿನೊದಲಾದುದೋ, ತತ್ ಜ್ಯೋತಿಃ=
 ಆ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಇದ್ದಾನೆ. ಯಾನಿ ಖಾನಿ=ಯಾವ
 ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿವರ ರೂಪಗಳಾದ ಅವಕಾಶಗಳು ಇನೆಯೋ,
 ಸಃ ಆಕಾಶಃ=ಅದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಇದ್ದಾನೆ. ಅಥ=ಹಾಗೆಯೇ,
 ಯತ್=ಯಾವುದು, ಲೋಹಿತಂ=ರಕ್ತವು, ಶ್ಲೇಷ್ಮಾ=ಕಫವು, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸೋ, ತಾಃ ಆಪಃ=
 ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಆಪ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯೂ ಬಹುರೂಪಿಯೂ ಆದ ಅನಿರುದ್ಧನು.
 ಯತ್ ಶರೀರಂ=ಎಲ್ಲುಬು ನೊದಲಾದ ಯಾವುದು ಕೌನವಾದುದೋ, ಸಾ ಪೃಥಿವೀ=ಅದ
 ರಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಇದ್ದಾನೆ. ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ=ಯಾವುದೊಂದು
 ಪ್ರಾಣವಿದೆಯೋ, ಸ ವಾಯುಃ=ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಯುನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಇದ್ದಾನೆ. (ಹೀಗೆ
 ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಐದು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ
 ಆ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪಂಚರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ).
 ಸ ಏಷಃ ವಾಯುಃ=ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತನಾದ ಆ ಈ ವಾಯುವು, ಪ್ರಾಣಃ,
 ಅಪಾನಃ, ವ್ಯಾನಃ, ಉದಾನಃ, ಸಮಾನಃ=ಪ್ರಾಣಾದಿರೂಪನಾಗಿ, ಪಂಚವಿಧಃ=ಐದುಪ್ರಕಾರ
 ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಇತರ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ ಅದರೆ ಆ
 ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಉತ್ತಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.) ತಾಃ=ಆ ನಾಲ್ಕು ಭೂತಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾ
 ನಿಗಳಾದ, ಚಕ್ಷುಃ=ಭೂತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು, ಶ್ರೋತ್ರಂ=
 ಆಕಾಶರೂಪವಾದ ಕಿವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾದಿಗಳು, ಮನಃ=ಪ್ರಥಿವ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ
 ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಶೇಷಾದಿಗಳು, ವಾಕ್=ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅ್ನಿಯೂ
 ಜಲಾತ್ಮಕವಾದ ಪಾರ್ವತಿಯೂ, ಏತಾಃ ದೇವತಾಃ=ಈ ದೇವತೆಗಳು, ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋ
 ರೇವ=ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನರೂಪ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ನಿವಿಷ್ವಾಃ=ಅತ್ತಿರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾಣಸ್ಯ=
 ವಾಯುವಿನ, ಅಪಾಯಂ ಅಪಿ=ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಡುವಿಕೆಯನ್ನೂ, ಏತಾಃ=ಈ ದೇವತೆ
 ಗಳು, ಅನುಯಂತಿ=ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಯದೃಚ್ಛಃ=ಯಾವುದೊಂದು
 ಯಜ್ಞವಿದೆಯೋ, ಸ ಏಷಃ=ಆ ಇದು, ವಾಚಃ=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯ, ಚಿತ್ತಸ್ಯ=ತದಭಿಮಾನಿಗಳ,

ಉತ್ತರೋತ್ತರಿಕ್ರಮಃ=ಉತ್ತರೋತ್ತರದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಕ್ರಮದಿಂದಂಟಾದ ಪ್ರೇರಣಾರೂಪ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು (ಯಾಗವನ್ನು ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮನಸ್ಸು, ಮಾತು ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ದಿಂದ ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅವುಗಳು ತತ್ತ್ವದಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಸ ಏನ ಯಜ್ಞಃ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಆ ಈ ಯಾಗವು, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ= (ಸರ್ವಭಕ್ಷಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಹೋಮಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು) ತನ್ನಾಮಕವೂ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೌ=ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳು, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾನಿ=ತನ್ನಾಮಕಗಳು, ಪಶುಃ=ತನ್ನಾಮಕವೂ, ಸೋಮಃ= ತನ್ನಾಮಕವೂ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಪಂಚವಿಧಃ = ಐದುಪ್ರಕಾರವಾದುದು. ಯತ್ ಸೋಮಃ=ಯಾವುದೊಂದು ಸೋಮಯಾಗವೋ, ಸ ಏನಃ=ಆ ಈ ಯಾಗವು, ಯಜ್ಞಾ ನಾಂ=ಯಾಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಸಂವತ್ಸತಮಃ=ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಏತಸ್ಮಿನ್=ಯಾಗ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸೋಮದಲ್ಲಿ, ಏತಾಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಪಂಚವಿಧಾಃ=ಐದುಪ್ರಕಾರಗಳು, ಅಧಿ ಗಮ್ಯಂತೇ ಹಿ=ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಷ್ಟೇ. ಸವನೇಭ್ಯಃ=ಪ್ರಾತರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸಾಯಂ ಸವನಗಳಿಂದ, ಪ್ರಾಕ್=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಯತ್=ಯಾವ ಸೋಮ ಯಾಗವೋ. ಸಾ=ಆ ಸೋಮಯಾಗವು, ಏಕಾ ವಿಧಾ=ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವು. ತ್ರೀಣಿ ಸವ ನಾನಿ='ಪ್ರಾತರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸಾಯಂ' ಎಂದು ಮೂರು ಯಾಗಗಳು, ಊರ್ಧ್ವಂ=(ಮೂರು ಯಾಗಗಳಿಂದ) ಮೇಲೆ, ಯತ್=ಯಾವ ಸೋಮವಿದೆಯೋ, ಸಾ=ಅದು, ಪಂಚವಿಧಾಃ= ಐದನೇಪ್ರಕಾರವು. || ೩ ||

ತಾ || (೧) 'ಚಕ್ಷುಃ' ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು, 'ಶ್ರೋತ್ರಂ' ಅಂದರೆ ಚಂದ್ರನು, 'ಮನಃ' ಸರ್ಜಸ್ಯನು, 'ವಾಕ್' ಸ್ವಾಹಾ, ಹೀಗೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಭಿಮಾನಿಗಳ ನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (೨) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಐದುರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಾಯುದೇವರ ಅಧೀನರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಚನ, ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಾಪಾರದಿಂದ ಯಾಗವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ಅಂತಹ ಯಾಗವು ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಭೇದದಿಂದ ಐದು ಪ್ರಕಾರವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿನಾಮಕನಾಗಿ, ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಐದು ವಿಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂ ದರೆ- ಸರ್ವವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಹೋಮಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರನಾಮಕ ನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. (೩) ಸರ್ವ ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ 'ದರ್ಶನು' ಮಾಸಾದಿ ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಪೂರ್ಣಮಾ ಸನು' ಅಂತೂ ದರ್ಶ, ಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದ್ವಿರೂಪಿಯಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ದರ್ಶ ಪೂರ್ಣಮಾಸನಾಮಕಗಳಾದ ಯಾಗವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. (೪) ಅತಿಚತುರನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮಾಸಾದಿ ಸರ್ವಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ತ್ರಯಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಬಹು ರೂಪಿಯಾಗಿ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ನಾಮಕ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. (೫) ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಸುಖರೂಪಿ ಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪಶುನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಪಶುನಾಮಕ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. (೬) ಅತಿಸುಂದರನಾದುದರಿಂದ, 'ಯಾ ಉನಾ ರುದ್ರೇಣ ಮಯಾ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಚ ಸಹಿತಃ' ಎಂಬೀ ಪುಣ್ಯಶ್ಲೋಕಿಯಿಂದ ರುದ್ರ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಯರಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾದುದರಿಂದ ಸೋಮನಾಮಕನಾದ ನಾಣ ಣ್ಣನು ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಯಾಗಗಳಿಗಿಂತ ಸೋಮ

ಯಾಗವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಐದುರೂಪಿಯಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪೂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರಾಕ್' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾಪ್ಯ ಮೂರ್ತಿಯು ಒಂದು ವಿಧವು. ಮೂರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಸವನನಾಮಕಗಳಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳು ಉಪರಿತನವಾದ ಸೋಮದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ನಾರಾಯಣಾಪ್ಯರೂಪವು ಐದನೇಯದು. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಯೋಽಸ್ಮಿನ್ನುರುಷೇ ಪಶ್ಚಾದಿಭ್ಯ ಆಧಿಕ್ಯೇನ ಸನ್ನಿಹಿತೋ ಭಗವಾನ್ಸ ಏಷ ಪುರುಷಃ ಸಮುದ್ರಃ ಸಮುದ್ರಿಕ್ಶೋಽನ್ಯೇಭ್ಯಃ | (b) ಸ ಜೀವೋ ಯದ್ಯಸಿ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ಸರ್ವಲೋಕಾಧಿಪೋ ಭವತಿ ಸರ್ವಲೋಕಾನ ತೀತ್ಯ ಯತ್ತಿಂಚಿದಲೌಕಿಕಂ ಮೋಕ್ಷಾಪ್ಯಮಪ್ಯಶ್ನುತೇ ತಥಾಽಸಿ ತಮೇನ ಮಾತ್ಮಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ವಿಷ್ಣುಮತ್ಯೇವ ಮನ್ಯತೇಽಧಿಕಮೇವ ಮನ್ಯತೇ ಸ್ವಾತ್ಮನಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಚ || (c) ಮುಕ್ತೋಽಸಿ ನ ತೇನ ಸಾಮ್ಯಂ ತದ್ಭಾವಂ ವಾ ಮನ್ಯತೇ | (d) ಕೃಷ್ಣೋ ಮುಕ್ತೈರಿಜ್ಯತೇ ವೀತಮೋಹೈಃ | ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಪರಮಾ ಗತಿಃ | ಅಮೃತಸೈವಸೇತುಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಾಚ್ಚ ||

ಅ || (a) (ಆ ಈ ಜೀವನು ಸಮುದ್ರದಂತೆಯೇ ಯಾವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸರ್ವ ಲೋಕವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಯಾವುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ, ಈ ವಿಸಯವನ್ನು ದಾಟಿ ಅಂದರೆ ಅದರ ಮೇಲೆಯೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸಯವನ್ನೇ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೂ ಜೀವನಿಗೆ ವಿಸಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಕ್ತರ ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಯಾವಾತನು ಈ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪಶು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಸನ್ನಿಧಾನಯುಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ಸರ್ವಪೂಜ್ಯನಾದ ಆ ಈ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಮುದ್ರನು ಅಂದರೆ ಇತರರಿಂದಲೂ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.) || (b) ಪಶು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರಭೂತನಾದ ಆ ಜೀವನು ಯದ್ಯಸಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರಥಿವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಯಾವುದೊಂದು ಲೋಕವಿಲ್ಲದವಾದ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೊಡ್ಡ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಆ ಈ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ) ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು 'ಅತ್ಯೇವ ಮನ್ಯತೇ' ಅಂದರೆ ತನ್ನಿಂದಲೂ ಇತರ ಸರ್ವ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. || (c) ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನೂ ಕೂಡ ಆ ಹರಿಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಆತನ ಧರ್ಮ (ಐಕ್ಯ)ವನ್ನಾಗಲೀ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. || (d) ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಹೋಗಲ್ಪಟ್ಟ ಅಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಮುಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. | (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೂ (ಸರ್ವೋತ್ತಮನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ.)

ಭಾ|| (a) ಯದ್ಯಪಿ ದೇವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯಂ ತದ್ಯೋಗ್ಯಸ್ಯ ವಿಪ್ಲವದಾತಿ ತದಸ್ಯಶ್ಚವೀತ್ಯೇವ | ಬಹುಗಣಿಕಾದಿಪರಿವಾರರೂಪಮಶುಚೀದಂ ಪದ ಮಿತ್ಯಾದಿಬುದ್ಧ್ಯಾ ನಾಪಕ್ಷವೀತ || **(b)** ಏನಂ ಭಗವಂತಮತಿ ಮನ್ಯೇ ತ್ರೈವ ಸರ್ವಥಾ ಸ್ವತಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಚಾಧಿಕಮೇವ ಮನ್ಯೇತ | ಯದ್ಯಮುಂ ಲೋಕಮಶ್ಚತೇ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಅಶ್ಚವೀತ ಭುಂಜೀತ || **(c)** ಪೃಥಿವೀ ಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯೇಽಸಿ ವಿಪ್ಲೋರಾಧಿಕ್ಯಂ ಸತ್ಪುರುಷೋ ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧತ್ವಾನ್ನ ಪೃಥಗುಕ್ತಂ | ಅತಿಶಬ್ದಾದೃದ್ಧಕಿಂಚೇತಿ ಪ್ರಥ ಮೋಕ್ತೋ ಮೋಕ್ಷ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || (a) ಯದ್ಯಪಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವು ಅದನ್ನು ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವ ನಿಗೇನೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನೂ ಕೂಡ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. || **ಅನೇಕ ವೇಶ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಸೇವಕರುಳ್ಳ ಈ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವು** (ಅದುದರಿಂದ) ಅಶುಚಿಯು, ಅತಿಹೇಯವು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ ದಿಲ್ಲ. || **(b)** ಯದ್ಯಪಿ ದೇವಲೋಕಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಯೋಗ್ಯನಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊ ಡುವನು. ಆದರೂ ಹೊಂದಿದವನು ಈ ಹರಿಯನ್ನು 'ಅತಿ ಮನ್ಯೇತ್ಯೇವ' ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣ ಗಳಿಂದಲೂ, ತನ್ನಿಂದಲೂ, ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿ ಯುತ್ತಾನೆ. || ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವರ್ಗದಲೋಕವನ್ನು 'ಅಶ್ಚತೇ' ಅಂದರೆ ಹೊಂದು ತ್ತಾನೋ, ಹಾಗಾದರೂ 'ಅಶ್ಚವೀತ' ಅಂದರೆ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. (ಇಷ್ಟರಿಂದ ಅಹಂಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೇ ತ್ತಮನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. || **(c)** ಭೂಲೋಕದ ಆಧಿಪತ್ಯವಿಷಯದ ಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಯೋಗ್ಯವುರುಪನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಸರ್ವಾನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. || 'ಸರ್ವಂ ಲೋಕಂ ಅತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಅತಿ' ಶಬ್ದವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಅಲೌಕಿಕತ್ವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಯದ್ಧಕಿಂ ಚ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಆದಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (ಅಂತೂ 'ಸರ್ವಂ ಲೋಕಂ ಅತಿ ಯದ್ಧಕಿಂ ಚ' ಎಂಬೀ ಪ್ರಥಮ ವಾಕ್ಯವು ಮುಕ್ತಿವಿಷಯಕವೂ ಆಗುವುದು.)

ಭಾ|| (a) ಅಂತರಿಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತೀರಲ್ಪತ್ವಾನೋಕ್ಷೇ ಸ್ವತಃ ಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚಾತಿಮನ್ಯತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧವಚನಮೇವ ಕೃತಂ | **(b)** ಸ್ವರ್ಗಾದಿಪ್ರಾಪ್ತೀರಧಿಕೈಶ್ಚರ್ಯಾ ದ್ಭಗವತ್ಸಮೋಽಹಂ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ ಇತಿ ವಾ ಮಂತುಂ ಪ್ರಾಪ್ತಿರಸ್ತೀತ್ಯ ತ್ಯೇಮೈನಂ ಮನ್ಯೇತೇತಿ ಸಾನಧಾರಣವಿಧಿಃ ||

ಅ || (a) ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕಡಿಮೆ ಯಾದುದರಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೂ 'ಅತಿಮನ್ಯೇತ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ

ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [ತಾ || ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಅತ್ಯೇನಂ ಮನ್ಯತೇ' ಎಂದೂ, ಮೂರನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅತ್ಯೇನ್ಯೇನಂ ಮನ್ಯೇತ' ಎಂದೂ ಸಾವಧಾರಣ ವಿಧಿಯೂ ತೋರುವುದು. ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ- ಅಂತ ರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೋಕಇದ್ದವರು ಅಲ್ಪರಾದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ 'ನಾನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನು' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಬರಲಾರದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಅಜ್ಞಾನವೂ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವು. ಚತುರ್ಮುಖನು ಸತ್ಯ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದನನು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸರ್ವದೋಷ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ದುರಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಎಂಬಿ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ವತಃ ಏನ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಚನವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿಯಿದೆ.] || (b) (ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ) ಸ್ವರ್ಗ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಅಥವಾ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನೇ ಹೊಂದುವುದು ಇದು ಅತ್ಯಧಿಕ ಐಶ್ವರ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ನಾನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸಮಾನಿಕನು, ಅಥವಾ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೇ ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದಾಗಲೀ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿದೆ ಎಂದು 'ಅತ್ಯೇನಂ ಮನ್ಯೇತ' ಆದರೂ ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ಅವಧಾರಣದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವಿಧಿಯು. ||

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ಮನ್ಯತ ಇತಿ ಕಾಮನಾತ್ರಂ | ಮನು ಅವಬೋಧನ ಇತಿ ಧಾತೋಃ || ನ ಹ್ಯವಬೋಧ ಏವ ಕಾಮಃ | ಅನ್ಯಥಾ ರಾಜ್ಯಂ ಜಾನನ್ನಪಿ ರಾಜ್ಯಕಾಮ ಇತಿ ಸ್ಯಾತ್ || (b) ನ ಚ ಮನ್ಯತೇ ಮನ್ಯೇತೇತಿ ದ್ವಿವಿಧಃ ಪ್ರಯೋಗಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಕ್ಷೇ ಯುಜ್ಯತೇ | (c) ನ ಚ ಸರ್ವಲೋಕಮತೀ ತ್ಯಾಶ್ನತೋ ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಮುಕ್ತೇರನ್ಯತ್ರ ಕಾಮೋ ವಿದ್ಯತೇ || ಸರ್ವ ಲೋಕಾಧಿಕಂ ಚ ಮುಕ್ತಿಂ ವಿನಾ ನಾನ್ಯತ್ | (d) ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೇರಮು ಕ್ತೇರಪಿ ಭಗವಾನ್ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವೇನ ಚಿಂತ್ಯ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || (a) 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂಬುವುದು ಇಚ್ಛಾರ್ಥಕ ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು. 'ಮನು' ಎಂಬ ಧಾತುವು 'ಅವಬೋಧನ' ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದ್ದುದರಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯೇ ಇಚ್ಛೆಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. | ಅನ್ಯಥಾ ಅಂದರೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಇಚ್ಛೆಯು ಎಂದಾದರೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂಕೂಡ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಾಗಬೇಕಾದೀತು. (ಆದುದರಿಂದ 'ಅತ್ಯೇನಂ ಮನ್ಯತೇ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಗಳಾದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿದರೂ ಮತ್ತು ಮತ್ತೆ ಅಧಿಕವನ್ನೇ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬೀ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು.) || (b) ಅವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಮನ್ಯತೇ' 'ಮನ್ಯೇತ' ಎಂಬೀ ಎರಡು ವಿಧ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧರೂಪ ಪ್ರಯೋಗವೂ, ವಿಧಿರೂಪ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಎರಡೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ 'ಮನ್ಯತೇ' ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಯಿತು. 'ಮನ್ಯೇತ' ಎಂಬೀ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು || (c) ಅಲ್ಲದೆ, ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಸರ್ವಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯು ಇರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. || ಮುಕಿ

ಯನ್ನು ಹೊರತು ಇತರವಾದುದು. ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ||
(d) ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ, ಅಮುಕ್ತರಿಂದಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೇ
ಧ್ಯಾನಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಪುರುಷಸ್ಥ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಪಂಚರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ
ಸ್ವರೂಪೇಣ ಜ್ಯೋತಿರಾದೌ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ || (b) ಸ ಏವ ಚ ಪುನ
ರ್ವಾಯೌ ಪಂಚಧಾವಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಭುಃ | ಪ್ರಾಣಾದಿರೂಪೇ ವಸತಿ ಹೃದಿರು
ದ್ಧಾದಿರೂಪವಾನ್ || (c) ಅನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ
ಪ್ರಭುಃ | ವಾಸುದೇವೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪಂಚರೂಪ ಇತಿ ಕ್ರಮಾತ್ ||
(d) ಪಂಚರೂಪೋಽಸಿ ಭಗವಾನ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾಯೌ ವಿಶೇಷತಃ | ಸ್ಥಿತಸ್ತೇನ
ಚ ಖಾದಿಭ್ಯೋ ವಾಯುರೇವ ನಿಶಿಷ್ಯತೇ || (e) ಅತ ಏವ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ
ಸ್ವರೂಪಾ ಮನಃಪದಯಃ | ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಗಚ್ಛಂತಿ
ಪ್ರಾಣಮನ್ವಸಿ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪುರುಷರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಐದು
ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. || ಆತನು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. [ತಾ || ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಜ್ಯೋತಿರ್ನಾಮಕ
ನಾಗಿ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ.
ಅಪ್ ನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು ಜಲಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯ
ಣನು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ವಾಯುನಾಮಕನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.] ||
(b) ಆ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಾಯು
ವಿನಲ್ಲಿ ಐದುಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ಇದ್ದು ಅನಿರುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವಾಸ
ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಪ್ರವಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (c) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (೧) ಅನಿರುದ್ಧನು, (೨) ಪ್ರದ್ಯು
ಮ್ನನು, (೩) ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಕರ್ಷಣನು, (೪) ವಾಸುದೇವನು, (೫) ನಾರಾಯಣನು ಎಂದು
ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ.) || (d)
ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಪಂಚರೂಪವುಳ್ಳವ
ನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೋ ಅದರಿಂದಲೇ ಆಕಾಶಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಭೂತಗಳಿಂದ ವಾಯುವೇ ಅತ್ಯು
ತ್ತಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || (e) ವಾಯುದೇವರು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಿವಿ
ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾಗ್ಯುಳ್ಳ ತದಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರಾಗಿ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಅನುಸರಿಯೇ
(ದೇಹಾದಿಗಳಿಂದ) ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಪೃಥಿವೀಮಯಂ ಮನಸ್ತತ್ರ ಶೇಷವೀಂದ್ರತೀವೇಂದ್ರಕಾಃ | ಕಾಮಾ
ನಿರುದ್ಧಾ ದೇವ ಗುರು ಮನೋದೇವಾಃ ಸಚಂದ್ರಕಾಃ || (b) ಶ್ರೋತ್ರ
ಮಾಕಾಶರೂಪಂ ಚ ಮಿತ್ರಧರ್ಮಜಲಾಧಿಪಾಃ | ಕುಬೇರಶ್ಚ ದಿಶಾಂ
ದೇವಾಃ ಶೋತ್ರದೇವಾ ಇತಿ ಶ್ರುತಾಃ || (c) ಜ್ಯೋತಿರೂಪಂ ತಥಾ

ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುರ್ದೇವೋ ರವಿ ಸ್ಯುತಃ | ಕಿಂಚಿತ್ತೇಜೋಯುತಾ ವಾಕ್ಶೇ
ವಿಶೇಷೇಣ ತ್ವಬಾತ್ಮಿಕಾ || ಉಪಚೇಯತೇ ತತಃ ಸಾಂದ್ವಿಪ್ತದಭಾವೇ ಚ
ಶುಷ್ಯತಿ | (d) ತೃಪ್ತಿತಸ್ಯ ಹಿ ವಾಗೇವ ಪೂರ್ವಂ ಮಂದಾ ಪ್ರವ
ರ್ತತೇ || ವಾಗ್ದೇವತೇ ತತೋ ವಹ್ನಿರುಮಾ ಚಾಪಿ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತೇ | (e)
ಚಕ್ಷುಷ್ವ್ಯಮಗ್ನೇಃ ಶ್ರೋತ್ರತ್ವಂ ಚಂದ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಸಹೋಚ್ಯತೇ | ಸ್ವಾಹಾ
ಯಾ ಅಪಿ ವಾಕ್ತ್ವಂ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಯ ಮನಃ ಸ್ಥಿತಿಃ || ದ್ವಿತೀಯಮೇತದಾ
ಸ್ಥಾನಂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣತಃ ||

ಅ || (a) ಮನಸ್ಸು, ಪೃಥಿವೀ ವಿಕಾರವಾದ ಅನ್ನಮಯವಾದುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರ
ನಿಂದ ಸಹಿತರಾದ ಶೇಷ, ಗರುಡ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರರು, ಮನ್ಮಥನು, ಅನಿರುದ್ಧನು, ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾ
ರ್ಯರು ಇಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. || (b) ಕಿವಿಯು ಆಕಾಶರೂಪ
ವಾದುದು. ಮಿತ್ರನು, ಯಮನು, ಜಲಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವರುಣನು, ಕುಬೇರನು ಎಂದು
ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೋ (ಅವರು) ಕಿವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ
ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. || (c) ಹಾಗೆಯೇ ಕಣ್ಣು ತೇಜಸ್ವರೂಪವಾದುದು.
ಸೂರ್ಯನು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. || ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೇಜಸ್ವಿ
ನಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನೀರಿನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯಿದೆ. || ಜಲಾತ್ಮ
ಕವಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಜಲಗಳಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನೀರು ಇಲ್ಲವಾ
ದರೆ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಒಣಗುತ್ತದೆ. || (d) ತೃಪ್ತಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಿಗೆ ಆದರೂ ವಾಗ್ವ್ಯ
ವಹಾರವೇ ಮೊದಲು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. (ನೀರನ್ನು ಕುಡಿದ ಮೇಲೆ ಉಚ್ಚ್ವದ್ವನಿಯಾಗಿ
ಹೊರಡುತ್ತದೆ.) ಅಭಿಮನ್ಯವಾನವಾದ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರವು ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದು ಎರಡು
ಪ್ರಕೃತಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು, ಪಾರ್ವತಿಯು ಇವರಿಬ್ಬರೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ದೇವತೆ
ಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. || (e) ಅಗ್ನಿಗೆ ಚಕ್ಷುರಭಿಮಾನಿತ್ವವೂ (ವಾಗಭಿಮಾನಿತ್ವ
ದಿಂದ) ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಅಂದರೆ ವಾಗಭಿಮಾನಿತನವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಚಂದ್ರ
ನಿಗೂ ಕೂಡ (ಮನೋಭಿಮಾನಿತನದಿಂದ) ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪ
ಡುತ್ತದೆ. || ಸ್ವಾಹಾದೇವತೆಗೂ ಮಂತ್ರಗಳ ಅಭಿಮಾನಿತನದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ವಾಗಭಿ
ಮಾನಿತ್ವವು. ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ (ಇಂದ್ರಿಯ ಗೋಳಕಾಭಿಮಾನಿತನವನ್ನು ಬಿಡದೆ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಇರುವಿಕೆಯು. ಅಂದರೆ ಮನೋಭಿಮಾನಿತನವು. || ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯರೂಪ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು
ಅನುಸರಿಸಿ ಎರಡನೇದ್ದೂ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು. (ಎಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.)

ಭಾ|| (a) ಶೇಷವೀಂದ್ರಶಿವಾದೀನಾಂ ಮನ ಆದಿಸ್ವರೂಪಿಣಾಂ | ಆಶ್ರಯೋ
ವಾಯುರೇವೈಕಸ್ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ || (b) ತಸ್ಮಾದ್ವಾಯುವ
ಶಾನಾಂ ಹಿ ವಾಕ್ಶಿತ್ತಾದಿಸ್ವರೂಪಿಣಾಂ | ದೇವಾನಾಂ ಕ್ರಮವೃತ್ತಿಭ್ಯೋ
ಜಾತೇ ಯಜ್ಞೇಽಪಿ ಕೇಶವಃ || ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕೇ ನಿತ್ಯಮನಿರುದ್ಧಾದಿ
ರೂಪಕಃ || (c) ಪಂಚಧಾವಸ್ಥಿತಃ ಸೋಮೋ ಪಂಚರೂಪೋ ವ್ಯವ
ಸ್ಥಿತಃ || ಸವನತ್ರಯಾತ್ಮನರ್ವಕೇ ಚ ಸವನತ್ರಿತಯೇ ಪರೇ | ಅನಿರು
ದ್ಧಾದಿರೂಪೇಣ ಕ್ರಮೇಣೈವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || (d) ತಮೇತಂ ಪರಮಂ

ವಿಪ್ಲಂ ಮುಕ್ತೋಽಪ್ಯತ್ಯೇವ ಮನ್ಯತೇ | ಅಧಿಕಂ ಹ್ಯೇವ ತಸ್ಮಾತ್ತಂ
ಮನ್ಯೇತಾನ್ಯೋಽಸಿ ಸರ್ವದಾ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || (೬) ಪಂಚರೂಪಭಗ
ವದ್ಧ್ಯಾನಾರ್ಥಮೇವ ಚೈತತ್ಪಂಚವಿಧತ್ವಂ ಸರ್ವತ್ರೋಕ್ತಂ || ೩ ||

ಅ || (a) ಮನಸ್ಸೇ ನೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶೀಘ್ರ, ಗರುಡ, ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೊಬ್ಬನೇ ಆಶ್ರಯನು. ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣನು ಆಶ್ರಯನು. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅಧೀನರೂ ವಾಕ್ ಚಿತ್ತ ನೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದ, ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯ ಕ್ರಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರೇರಣಾರೂಪ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ನೊದಲಾದ ನಾನುಭೇಯಗಳುಳ್ಳ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕೇಶವನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. || ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸನಾಮಕ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸನಾಮಕ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯನಾಮಕ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾಖ್ಯ ಯಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಪಶುನಾಮಕ ವಾಸುದೇವನು ಪಶುನಾಮಕ ಯಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನು ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. || (c) ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಐದುರೂಪಿಯಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. 'ಪ್ರಾತರ್ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸಾಯಂ' ಎಂಬ ಮೂರು ಯಾಗಗಳಿಂದ ನೊದಲು ಮಾಡತಕ್ಕ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಮೂರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಗೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಅನಿರುದ್ಧ ನೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಅಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ವಾಸುದೇವ, ನಾರಾಯಣ ರೂಪಗಳಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. || (d) ಆ ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ ಸರ್ವಾಧಿಕನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇತರನೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ಆತನನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ನೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (e) ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಈ ಐದುವಿಧವು ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಯೋ ಹ ವೈ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞಂ ನೇದಾಹನ್ಯಹರ್ದೇವೇಷು ದೇವ
ಮಧ್ಯಾಹ್ನಂ ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿದೇಷ ವೈ ಯಜ್ಞೇ ಯಜ್ಞೋಽಹನ್ಯಹ
ರ್ದೇವೇಷು ದೇವೋಽಧ್ಯಾಹ್ನೋ ಯಾದೇತನ್ಮಹದುಕ್ಲಂ ತದೇತತ್ಪಂ
ಚವಿಧಂ ತ್ರಿವೃತ್ತಂ ಚದಶಂ ಸಪ್ತದಶಮೇಕವಿಂಶಂ ಪಂಚವಿಂಶಮಿತಿ
ಸ್ತೋಮತೋ ಗಾಯತ್ರಂ ರಥಂತರಂ ಬೃಹದ್ಭದ್ರಂ ರಾಜನಮಿತಿ
ಸಾಮತೋ ಗಾಯತ್ರೃಷ್ಟಿಗ್ಬೃಹತೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಧಿ ಸದೇತಿ ಚೈಂದಸ್ತಃ
ಶಿರೋ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ ಪುಚ್ಛಮಾತ್ಮೇತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ
ಪಂಚಕೃತ್ವಃ ಪ್ರಸೌತಿ ಪಂಚಕೃತ್ವ ಉದ್ಗಾಯತಿ ಪಂಚಕೃತ್ವಃ ಪ್ರತಿ
ಹರತಿ ಪಂಚಕೃತ್ವ ಉಪದ್ರವತಿ ಪಂಚಕೃತ್ವೋ ನಿಧನಮುಪಯಂತಿ
ತತ್ ಸ್ತೋಭಸಹಸ್ರಂ ಭವತ್ಯೇವಂ ಹ್ಯೇತಾಃ ಪಂಚವಿಧಾ ಅನುಶ

ಸ್ಯಂತೇ ಯತ್ಪ್ರಕೃಚಾಶೀತಿಭ್ಯಃ ಸೈಕಾ ವಿಧಾ ತಿಸ್ತಸ್ಯಚಾಶೀ
ತಯೋ ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಸಾ ಸಂಚಮಿ ತದೇತತ್ಸಹಸ್ರಂ ತತ್ಸರ್ವಂ
ತಾನಿ ದಶ ದಶೇತಿ ವೈ ಸರ್ವಮೇತಾವತೀ ಹಿ ಸಂಖ್ಯಾ ದಶ ದಶ
ತಸ್ತಚ್ಚತಂ ದಶ ಶತಾನಿ ತತ್ಸಹಸ್ರಂ ತತ್ಸರ್ವಂ ತಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಚ್ಛಂ
ದಾಂಸಿ ಭವಂತಿ ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಂ ನಾ ಇದಮನ್ನಮಶನಂ ಪಾನಂ
ಖಾದಸ್ತದೇತ್ಯೇರಾಪ್ನೋತಿ || ೪ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾನ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಯಜ್ಞೇ=ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಅಧ್ಯೂಹ್ಯಂ=ಅಧಿ
ರೂಢನಾದ, ಯಜ್ಞಂ=ಯಾಗಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕನೂ, ಅಹನಿ=ಹಗ
ಲುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಹಃ=ಅವಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕನೂ, ದೇವೇಷು=
ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ದೇವನಾಮಕನೂ ಆದ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥ
ಜ್ಞಾನಿಯು, ಹ ವೈ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, (ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾದಿತ್ವವು
ಅಮುಖ್ಯವೆಂದಾದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯು ಅಲ್ಲವೆಂದು ಆಗಬೇಕಾಯಿತು.
ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿತ್ವವು ಮುಖ್ಯವಾದುದೇ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏಷಃ=ಈ
ಹರಿಯು, ಯಜ್ಞೇ=ಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಹನಿ=ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ, ದೇವೇಷು=ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞಃ=
ಅಹಃ ದೇವಶ್ಚ=ಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾದಿನಾಮಗಳು
ಉಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ, ಅಧ್ಯೂಹ್ಯಃ=ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ, ವೈ=ನಿಶ್ಚಯವು. (ಯಜ್ಞಾದಿ
ನಾಮಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ).
ಮಹತ್=ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು, ಉಕ್ಥಂ=ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದ
ರಿಂದಲೂ, ಉಕ್ಥನಾಮಕ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಉಕ್ಥನಾಮಕವೂ ಆದ,
ಯತ್ ಏತತ್=ಯಾನ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವದೆಯೋ, ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪವು,
ಪಂಚವಿಧಂ=ಐದುಪ್ರಕಾರವಾದುದು, ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶಂ ಸಪ್ತದಶಂ ಏಕವಿಂಶಂ ಪಂಚ
ವಿಂಶಂ=ಆಯಾಯ ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು, ಇತಿ=ಎಂದು, ಸ್ತೋಮತಃ=ಸ್ತೋಮರೂಪದಿಂದ
ಅಂದರೆ ಸ್ತೋಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, (ಹೀಗೆ ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾದುದು) 'ಗಾಯ
ತ್ರಂ ರಥಂತರಂ ಬೃಹತ್ ಭದ್ರಂ ರಾಜನಂ'=ತತ್ತ್ವನಾಮಕವು, ಇತಿ=ಎಂದು, ಸಾಮತಃ=
ಸಾಮರೂಪದಿಂದ, ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಸಮನಾಗಿ ಸಾಮಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ,
ಅಥವಾ ಸಾಮವನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು ಐದು ವಿಧವು, ಗಾಯತ್ರೀ
ಉಷ್ಣಿಕ್ ಬೃಹತೀ ತ್ರಿಷ್ಪವ್ ದ್ವಿಸದಾ=ತತ್ತ್ವನಾಮಕವು, ಇತಿ=ಎಂದು, ಛಂದಸ್ತಃ=ಛಂದೋ
ರೂಪದಿಂದ, ಸ್ತುತೃನಾಗಿ ಛಂದಶ್ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಛಂದಸ್ಸನ್ನಧಿಕರಿಸಿ (ಇರ
ತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪವು ಐದು ಪ್ರಕಾರವು), (ಚಿತಿಗತನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಐದು
ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.) 'ಶಿರಃ ದಕ್ಷಿಣಃ ಪಕ್ಷಃ ಉತ್ತರಃ ಪಕ್ಷಃ ಪುಚ್ಛಂ ಆತ್ಮಾ'=ತತ್ತ್ವ
ನಾಮಕ ಅವಯವವು, ಇತಿ=ಎಂದು, ಆಖ್ಯಾನಂ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು, (ಪ್ರಸ್ತಾವ ಉದ್ಗೀಥ
ಪ್ರತಿಹಾರ ಉಪದ್ರವ ನಿಧನ ಎಂಬ ಐದು ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಐದು ರೂಪಿ
ಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತಿ ಒಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಐದುಪ್ರಕಾರ
ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಸ್ತೋತನು) ಪಂಚಕೃತ್ಯಃ=ಐದುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಪ್ರಸ್ತಾವದಲ್ಲಿ

ಇರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು)*ಪ್ರಸ್ತಾತಿ=ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸಾಮದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ, (ಉದ್ಗಾತನು ಉದ್ಗೀಢದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು) ಪಂಚಕೃತ್ವಃ=ಐದಾವರ್ತಿ, ಉದ್ಗಾಯತಿ=ಉದ್ಗೀಢಿಸಾಮದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೆ, (ಪ್ರತಿಹರ್ತನೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಹಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು) ಪಂಚಕೃತ್ವಃ=ಐದಾವರ್ತಿ, ಪ್ರತಿಹರತಿ=ಪ್ರತಿಹಾರಿಸಾಮದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾನೆ, (ಉಪದ್ರವನಾಮಕ ಸಾಮಗಾಯಕನು ಆ ಸಾಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನನ್ನು) ಪಂಚಕೃತ್ವಃ=ಐದಾವರ್ತಿ, ಉಪದ್ರವತಿ=ಉಪದ್ರವಿಸಾಮದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ, (ನಿಧನನಾಮಕ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರೂ ಕೂಡ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ನಿಧನನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು) ಪಂಚಕೃತ್ವಃ=ಐದಾವರ್ತಿ, ನಿಧನಮುಪಯಂತಿ=ನಿಧನಿಸಾಮದಿಂದ ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಆ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಗಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸುವ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನಂತಾನಂತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ), ತತ್=ಆ ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ತೋಭಸಹಸ್ರಂ=ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಗಳು, ಭವತಿ=ಇರುತ್ತವೆ, (ಆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ) (ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಹಸ್ರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಏವಂ ಹಿ=ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ, (ಸಾಮಕ್ಕೆ ಐದುವಿಧವಿದ್ದಂತೆಯೇ) ಎತಾಃ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ಪಂಚವಿಧಾಃ=ಐದುಪ್ರಕಾರಗಳು, ಅನುಶಸ್ಯಂತೇ=(ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ) ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ತೃಚಾಶೀತಿಭ್ಯಃ=ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಎಂಭತ್ತರ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಪ್ರಾಕ್=ಪ್ರಥಮ ಭಾಗರೂಪವಾದ ಯಾವ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯವಿದೆಯೋ, ಸಾ=ಅದು, ಏಕಾ ವಿಧಾ=ಒಂದುಪ್ರಕಾರವು, ತಿಸ್ರಃ ತೃಚಾಶೀತಯಃ='ಗಾಯತ್ರೀ ಬಾರ್ಹತೀ ಔಷ್ಣಿಹೀ' ಎಂಬ ಯಾವ ಮೂರು ತೃಚಾಶೀತಿಗಳೋ, (ಅವುಗಳು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳು.) ಯತ್ ಉಧ್ವಂ=ತೃಚಾಶೀತಿಗಳಿಂದ ಮೇಲಿನ ಯಾವ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯವೋ, ಸಾ=ಅದು, ಪಂಚಮಾ=ಐದನೇ ಪ್ರಕಾರವು, (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ ಏತತ್ ಸಹಸ್ರಂ=ಆ ಈ ಐದುವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ತತ್ ಏತತ್ ಸಹಸ್ರಂ=ಆ ಈ ಸಹಸ್ರನಾಮವಾಚ್ಯವಾದ ವಿಶ್ವಾದಿಸಹಸ್ರರೂಪವನ್ನು, (ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.) ತತ್=ವಿಶ್ವಾದಿ ಸಹಸ್ರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ, ಸರ್ವಂ=ಸರ್ವನಾಮಾತ್ಮಕವು. ಅಂದರೆ ಅನಂತನಾಮಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ, (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಸರ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ) ತತ್=ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೇ, ಸರ್ವಂ=ಹರಿರೂಪಗಳ ಸಮುದಾಯವು, ತತ್=ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಿಂದ (ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ), ದಶ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಹತ್ತುರೂಪಗಳು, ತಾನಿ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳು, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ ದಶ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪಗಳು, ತಾನಿ=ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿ ಸಾಮಭಾಗಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳೂ (ಆಗುತ್ತವೆ), ಅಥವಾ ತಾನಿ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಹತ್ತುನಾಮಗಳೇ, ದಶ=(ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ) ಸರ್ವನಾಮಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ, ದಶ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಹತ್ತುರೂಪಗಳು, ಸರ್ವಂ ವೈ=ಸರ್ವರೂಪಾತ್ಮಕಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ, (ಆದುದ

ರಿಂದ 'ದಶಾವತಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಹತ್ತುನಾಮಗಳು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ'. ಎಂಬುವುದು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ), ದಶೇತಿ='ದಶ' ಎಂಬುವುದು, ಸರ್ವಂ=ಸರ್ವಶಬ್ದ ಸಮಾನಾರ್ಥವು (ಎಂಬುವುದು), ವೈ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿಂಥ ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯದೆ, ಅಥವಾ ತಾನಿ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪವಾಕ್ಯಗಳು, ದಶ=ಸುಖರೂಪನಾದ ನಿಷ್ಕುವನ್ನು, (ಆತನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ) ಕೊಡುತ್ತವೆ, ಅದುದರಿಂದ 'ದಶ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಅಥವಾ, ತಾನಿ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವಾಚ್ಯಗಳಾದ ರೂಪಗಳು, ದಶ=ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ 'ದಶ' ನಾಮಕಗಳು, ಅಥವಾ, ಸರ್ವಂ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಐದೂಕೂಡ (ಎರಡು ಐದು ಅದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವನಾಮಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೂ), ದಶೇತಿ='ದಶ' ನಾಮಕವೆಂದು, ವೈ=ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ಸಂಖ್ಯಾ=ಸಂಖ್ಯೆಯು, ವಿತಾವತೀ ಹಿ=ಹತ್ತರಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುತ್ತದೆ, (ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಇಲ್ಲ. ಶತ(೧೦೦) ಎಂಬುವುದೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ದಶ(೧೦) ಹತ್ತರ ಪ್ರಭೇದಗಳೇ ಸರಿ), ದಶ ದಶತಃ=ಯಾವ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ವರ್ಗಗಳೋ, ತತ್=ಅವುಗಳು, ಶತಂ=ನೂರುಗಳು (ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ), ಶತಾನಿ ದಶ=ನೂರು ಹತ್ತಾದರೆ, ತತ್=ಅವುಗಳೇ, ಸಹಸ್ರಂ=ಸಹಸ್ರವೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ), (ಹತ್ತು ಸಹಸ್ರಗಳು ಅಯುತಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಹತ್ತು ಅಯುತಗಳು ಲಕ್ಷಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಅದುದರಿಂದ ಹತ್ತಿರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಮೂಲವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಲ್ಲವು). ತತ್=ಅದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ತತ್=ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಸರ್ವಗುಣರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ, ತಾನಿ=ಆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು, ತ್ರೀಣಿ ಛಂದಾಂಸಿ='ಗಾಯತ್ರೀ, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್' ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಕ್ರಮದಿಂದ ಈ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ ಸುರೂಪವು ಆಗುತ್ತದೆ. ಇದಂ=ಈ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾದ, ಅನ್ವಂ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಖ್ಯ ಅನ್ವವು, (ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ) ಅಶನಂ=ಒದನವು, ಪಾನಂ=ಪಾನೀಯವು, ಖಾದಃ=ಶಿಕ್ಷಾಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತ್ರೇಧಾ=ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಹಿತಂ ವೈ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದಷ್ಟೇ. ತತ್=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ವೈತ್ಯೇ=ಈ ಅಶನ, ಪಾನ, ಖಾದ ರೂಪಗಳಾದ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ, ಅಂದರೆ ಮೂರು ತೃಚಾಶೀತಿಗಳಿಂದ, ತತ್=ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಆಪೋತಿ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ತಾ || ಉಕ್ತನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪವು ಸ್ತೋಮ, ಸಾಮ, ಚಿತಿ, ಛಂದಃ, ಶಸ್ತ್ರ ಈ ಐದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಒಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧನನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ನಾರಾಯಣಪರ್ಯಂತ ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇದೆ. ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನ ಐದು ರೂಪವು ಇದಾಗಿರುತ್ತದೆ, - (೧) ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿದೈವಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನ ಅನಿರುದ್ಧಾಖ್ಯ ರೂಪವು 'ತ್ರಿವೃತ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೨) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯರೂಪವು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ಮೂರು ಭೇದದಿಂದ ಪ್ರತಿ ಒಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಹದಿನೈದು ಪ್ರಕಾರವಾದುದರಿಂದ 'ಪಂಚದಶ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (೩) ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯ ರೂಪವು ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳೇ

ಅಧಿರೂಢನಾಗಿ ಅಪಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೇ ಅಹರ್ನಾಮಕನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿರೂಢನಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮಗಳಾದ ದ್ಯೋತನಾದಿಗುಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ 'ದೇವ' ನಾಮಕನೂ, ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ತೋಮಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಸ್ತೋಮಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ನಾಶರಹಿತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧವು. || (b) ಯಃ ಅಸೌ ಹರಿಃ = ಯಾವ ಈ ಹರಿಯು, ಸರ್ವವಸ್ತುವಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾಗಿ ಉಕ್ತನಾಮಕನೋ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಮಹಾನ' ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೋ, ಸಹಸ್ರಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ತುಖುಕ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಾಗಿ (ಮಹದುಕ್ತನಾಮಕನೋ) ಆ ಈ ಹರಿಯು ನಗಲುಗಳಿಗೆ ಅಹಸ್ತ್ವವನ್ನು ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕನೂ, ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕನೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಸರ್ವದೇವೋತ್ತಮನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. || (c) ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು 'ಸ್ತೋಮ, ಸಾಮ, ಚಿತಿ, ಭಂದಃ, ಶಸ್ತ್ರ' ಈ ಐದರಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನಿರುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಐದುಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದುರೂಪವಿದೆ. (ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಆ ಸ್ತೋಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅನಿರುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಒಂದೊಂದೇ ರೂಪವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನಿರುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯಿದೆ. (ಅಂತೂ ಐದು ವಿಧವೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಐದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯಿದೆ.)

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಷ್ಟಸಿ ವಿಭುಃ ಪಂಚಧೈವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | (b) ಪ್ರಸ್ತಾವಾದೀನ್ವಂಚಕೃತ್ಪ್ರಸ್ತಾವಾದೀನ ಪ್ರಕುರ್ವತೇ || ಪಂಚರೂಪಂ ತಮೇ ವೈಕಂ ಸ್ತೋತುಮೇವ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ | (c) ತತ್ರ ಯೇ ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಾಶ್ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಾ ಬಹುಕೋಟಯಃ || ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ಪ್ರೇಷಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನ್ಪ್ರಚಕ್ಷತೇ | (d) ಅನಂತರೂಪೋ ಹಿ ಹರಿಃ ಶಬ್ದೋಽಪ್ಯೇಷ ಹ್ಯನಂತಧಾ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸ್ತಾವ ಮೊದಲಾದ ಐದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. (ಪ್ರಸ್ತಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಐದು ಪ್ರಕಾರನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ.) || (b) ಅದುದರಿಂದಲೇ, ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿ ಐದೈದು ರೂಪವಿರುವುದರಿಂದಲೇ (ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ) ಭೇದರಹಿತನೇ ಆದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಐದಾವರ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. || (c) ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತ ಕೋಟಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಯಾವ ವ್ಯರ್ಥಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಗಳು ಇವೆಯೋ ಆ ಸ್ತೋಭಾಕ್ಷರಗಳೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅನಂತಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವಿರುವವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತವೆ. || (d) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಪರಿಮಿತಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು. ಸ್ತುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಈ ಸ್ತೋಭರೂಪವಾದ ಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿಯಿದೆ. ಸ್ತೋಭ ಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ರೂಪವೂ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿಯಿದೆ. ಸ್ತೋಭಶಬ್ದಗಳೂ ಅಪರಿಮಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಬಹು ಸಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.)

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಹಸ್ರನಾಮ್ನಸ್ತು ಯತ್ತದ್ರೂಪಸಹಸ್ರಕಂ | ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಮೇತಚ್ಚ ತದ್ವಕ್ತಿ ಹಿ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ || (b) ಸಹಸ್ರಶಬ್ದೋಽಪ್ಯು ಮಿತಂ ಯತೋ ವಕ್ತ್ರಮಿತಾನ್ಯತಃ | ನಾಮಾನಿ ವಿಷ್ಣೋರುಚ್ಯಂತೇ ಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಚಾಖ್ಯಾಯಾ || (c) ಅನಂತನಾಮವಚನೇ ತ್ವಶಕ್ತತ್ವಾತ್ಸಹ ಸ್ರಕಂ | ನಾಮ್ನಾಂ ಪೃಥಗಿದಂ ಪ್ರೋಕ್ತಮನಂತತನುವಾಚಕಂ ||

ಅ || (a) ಯಾವುದೊಂದು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕಾದರೂ ಅರ್ಥಭೂತ ವಾದ ರೂಪಗಳ ಸಹಸ್ರವಿದೆಯೋ ಆ ಈ ರೂಪಸಹಸ್ರವನ್ನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕು ಒಂದೊಂದು ನಾಮಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು ಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಆ ಸಹಸ್ರನಾಮಗಳು ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಕೂಡ ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. (b) ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಅಪರಿಮಿತವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ, ಅದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಪರಿಮಿತನಾಮ ಧೇಯಗಳೂ 'ಸಹಸ್ರಂ' ಎಂಬೀ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. [ತಾ || ಸಹಸ್ರನಾಮ ಗಳಿಗೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ಭಾವವಿದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ರೂಪಗಳೂ ಅಲ್ಪಗಳೇ ಆದವು. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಎರಡು ಐನೂರನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಸಹಸ್ರಶಬ್ದವು ಅಮಿತವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸಹಸ್ರನಾಮವು ಅಪರಿಮಿತ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.] (c) ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮಗಳ ಸಹಸ್ರವು ಅಪರಿಮಿತ ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅಪರಿಮಿತ ನಾಮಧೇಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ (ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ) ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆದಿರುವುದರಿಂದ ಅಪರಿಮಿತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಈ ನಾಮಗಳ ಸಹಸ್ರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ (ಭಾರತದಲ್ಲಿ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ವಿಷ್ಣೋರನಂತರೂಪಾಣಾಮುಕ್ತಾ ಪಂಚಶತದ್ವಯೇ | ಅಸೀತ್ಸಹ ಸ್ರಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾ ಸಹಸ್ರಂ ಮುಖ್ಯತೋಽಮಿತಂ || (b) ಬ್ರಹ್ಮ ಯಾವ ತ್ತಾವತೀ ವಾಗಿತಿ ವೇದಪ್ರಮಾಣತಃ | ಸಹೈವಾನಂತರೂಪೈಸ್ತು ಸರಣೇ ನ ಸಹಸ್ರಕಂ || (c) ನಾಮ್ನಾ ಸಹ ಸೃತೇರೇವ ರೂಪಾಣಾಂ ವಾ ಸಹ ಸ್ರತಾ | ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಚೈತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಾನಂತಾಭಿಧಾಯಕಂ || (d) ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗ್ನಿ ನಾಮಾರ್ಥಾ ಋಚ ಏತಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ | ಸರ್ವನಾಮಾ ತ್ವಕಂ ತಸ್ಮಾದ್ರೂಪಹಸ್ರಮಿದಂ ಹರೇಃ || ಸರ್ವರೂಪಾಣ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಸ್ತುತಾನ್ಯಮುನೈವ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಸಹಸ್ರವೆಂಬ ಪದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಪರಿಮಿತವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ 'ಐನೂರದ್ದು ಎರಡು' ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಪರಿಮಿತರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರಿಂದಲೇ 'ಸಹಸ್ರಂ' ಎಂಬೀ ಹೆಸರು ಇತ್ತು ಎಂದಂಗೀಕರಿಸ ತಕ್ಕದ್ದು. (b) 'ಸರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಷ್ಟುರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೋ ನಾಮ

ಮುಂದಾಯವು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿಯೂ ಅಷ್ಟು ರೂಪಗಳನ್ನು
ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವೇದರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದು ದರಿಂದ ಅಪರಿಮಿತರೂಪಗಳಿಂದೊಡ
ಗೂಡಿ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಸಾದಕಭಾವವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ (ನಾಮಸಮುದಾಯವು) 'ಸಹಸ್ರ' ಎಂದು
ಕೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. [ತಾ || ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಎಷ್ಟು ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವನೋ
ದೇವಚನವೂ ಆಷ್ಟು ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಬೇರೆ
ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವಾಗಿಯಿದೆ. ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಷ್ಟು ರೂಪಗಳಿಂದ ಇದ್ದಾನೋ
ದೇವಚನವೂ ಅಷ್ಟುರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ 'ಶಾಸ್ತ್ರೇಷು ಭಾರತಂ ಸಾರಂ
'ತ್ರ ನಾನುಸಹಸ್ರಕಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಶ್ವಾದಿನಾಮಗಳು ವೇದೋಕ್ತಗಳಾದ
ಅನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂಬುವುದು ಈ 'ಯಾವದ್ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಪಿತಂ ತಾವತೀ
ಸಾಕ್' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.] (c) ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ
ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಗೆ ನಾಮಸಮೂಹದಿಂದ (ನಾಚ್ಯನಾಗಿ) ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದುದರಿಂದಲೇ
ಸಹಸ್ರತ್ವವು. ಅಂದರೆ ರೂಪಸಮುದಾಯವು 'ಸಹಸ್ರಂ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದ
ರಿಂದಲೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಕೂಡ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ) ಅನಂತಾನಂತರೂಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸು
ತ್ತದೆ. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಸಹಸ್ರನಾಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ! (d) ಯಾವ
ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಾಮಗಳ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳ
ಲ್ಪಟ್ಟವೋ, ಅದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸುಸ್ಯ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವಿಶ್ವಾದಿ
ಸರ್ವನಾಮಾತ್ಮಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿ
ಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಯಿಂದ (ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಖ್ಯ ಶಸ್ತ್ರವಿಂದಲೇ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳು
ಕಿನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸರ್ವರೂಪಗಳನ್ನು
ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಪಾ|| (a) ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮ ಕ್ರೋಡ ಸಿಂಹ ಬಟು ಭಾರ್ಗವ ರಾಘವಾಃ |
ಕೃಷ್ಣ ಬುದ್ಧಾ ಚ ಕಲ್ಚೀತಿ ರೂಪಾಣಾಂ ದಶಕಂ ಹರೇಃ || ಪಂಚಭೇದ
ವಿಭಿನ್ನೇನ ಹೃಕ್ಕಹಸ್ತೇಣ ಶಸ್ಯತೇ | (b) ರೂಪಾಣಾಂ ಪಂಚಕಂ
ಪೂರ್ವಮಪರಂ ಪಂಚಕಂ ಹರೇಃ || ಪ್ರಸ್ತಾವಾದ್ಯೈರಾನಿಧನೈಃ ಸ್ತೂಯತೇ
ಸಾಮಭಕ್ತಿಭಿಃ | (c) ತಾನಿ ರೂಪಾಣ್ಯಸ್ಯ ದಶಸರ್ವರೂಪಾತ್ಮಕಾನಿ
ಚ || ದಶನಾಮಾನಿ ಚಾಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವರೂಪಾಭಿಧಾನ್ಯಪಿ | (d) ಪಂಚಕಂ
ಸಾಮಭಕ್ತೀನಾಮೃಕ್ಸಹಸ್ರಂ ಚ ತದ್ವೈಯಂ || ಸ್ತಾವಕಂ ಸರ್ವರೂಪಾ
ಣಾಮತ ಏವ ರಮಾಪತೇಃ | (e) ದಶೇತಿ ಸರ್ವನಾಮೈತತ್ಪ್ರಥಿತಂ
ಮುಖ್ಯತಃ ಶ್ರುತೌ || ಶಂ ರೂಪಂ ಭಗವಂತಂ ಯದ್ದದ್ಯಾದ್ಯೈಕ್ತಾ ಸಮ
ಸ್ತುತಃ | ದಶೇತ್ಯಮಿತನಾಮ್ನಾಂ ತದಾಖ್ಯಾ ರೂಪೇಷು ಶಂ ದದೇಃ ||

ಅ || (a) ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮ, ವರಾಹ, ನರಸಿಂಹ, ವಾಮನ, ಪರಶುರಾಮ, ರಾಮ,
ಕೃಷ್ಣ, ಬುದ್ಧ, ಕಲ್ಕಿ ಎಂಬೀ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳ ಹತ್ತು, ಐದರ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಬೇರೆ
ವೇರೆಯಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪಗಳ

ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮನಾಂತ ಪೂರ್ವಪಂಚಕವು ಭಾಗವಾದಿ ಮೇಲಿನ ಐದೂ ಸಾಮದ ಭಾಗಗಳಾದ ಪ್ರಸ್ತಾವನನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ನಿಧನಪರ್ಯಂತಸಾಮಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (c) ಈ ಹರಿಯ ಆ ಹತ್ತುರೂಪಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ಹರಿಯ ಆ ಹತ್ತು ನಾಮಗಳು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. [ತಾ || ಮತ್ಸ್ಯಮತ್ಸ್ಯ, ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮ, ಮತ್ಸ್ಯವರಾಹ, ಮತ್ಸ್ಯಸಿಂಹ, ಮತ್ಸ್ಯವಾಮನ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವಪ್ರೃಥ ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತಗಳಾದ ಸರ್ವರೂಪಾತ್ಮಕಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಸ, ಮತ್ಸ್ಯಹಂಸ, ಮತ್ಸ್ಯವಾಸುದೇವ ಇತ್ಯಾದ್ಯನಂತರೂಪಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಆಗಿವೆ. ಕೂರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.] || (d) ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೂತಗಳಾದ ರೂಪಗಳು ಅನಂತಗಳಾದುದರಿಂದಲೇ ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭೂತವಾದ ಸಾಮಭಾಗಗಳ ಐದೂ ಶಸ್ತ್ರಭೂತವಾದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಕ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವೂ, ಆ ಎರಡೂ, (ಅಂತೂ ಸಾಮಪಂಚಕ ಶಸ್ತ್ರಪಂಚಕ, ಕೂಡಿ ಹತ್ತು) ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತದೆ. || (e) ದಶ ಎಂಬುವುದು ಸರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯಿದೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸುಖರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪದಿಂದಲೇ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮವು ಕೊಡುವುದೋ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಪರಿಮಿತ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಸಾದಕಗಳಾದ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮಗಳಿಗೆ 'ದಶ' ಎಂಬ ಹೆಸರು. (ತನ್ನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ) ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ ಅನಂತಾನಂತರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ದಶ' ಎಂಬ ಹೆಸರು.

ಭಾ|| (a) ಸರ್ವನಾಮಾರ್ಥವಚನಾತ್ಪಂಚಕದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚ | ಅಭೂದ್ವ ಶೇತಿ ನೈ ನಾಮ ತಸ್ಮಾದೇತದ್ವ ಶಾಖಿಲಂ || (b) ದಶೈವ ಮೂಲಸಂಖ್ಯಾ ಚ ತದ್ವಿಭೇದಾಃ ಶತಾದಯಃ | (c) ಋಕ್ಸಹಸ್ರಮಿದಂ ತಸ್ಮಾದನಂತಗುಣ ಮಚ್ಛುತಂ || ಅನಂತಶಕ್ತಿಮಮಿತರೂಪನಾಮಾನಮೇವ ಚ | ವಕ್ತಿ (d) ಭಂದಸ್ತ್ರಯಂ ಚಾತ್ರ ತೃಚಾಶೀತಿತ್ರಯಾತ್ಮಕಂ || ಅಶನಾದಿತ್ರಿಕಂ ತಚ್ಚ ಭೂತ್ವಾ ವಿಷ್ಣು ಮುಪೈತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಐದರ ಎರಡೂ ಕೂಡ ಅಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಪಂಚಕ ಸಾಮಪಂಚಕ 'ದಶ' (೧೦) ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥಭೂತವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೇ 'ದಶ' ಎಂಬ ನಾಮವು ಅಪರಿಮಿತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ನೈದಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ರೂಢಿಯಿಂದಲೂ, 'ಶಂ ದದಾತಿ=ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬೀ ಯೋಗದಿಂದಲೂ ಈ 'ದಶ' ಎಂಬ ಪದವು ಸರ್ವ ಭಗವದ್ಗ್ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ. || (b) 'ದಶ' ಎಂಬುವುದೇ (ಎಲ್ಲಾ ಸಂಖ್ಯೆಗೂ) ಮೂಲಭೂತವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯು, 'ಶತ' 'ಸಹಸ್ರ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹತ್ತರದ್ದೇ ಪ್ರಭೇದಗಳು. || (c) ಆದುದ ರಿಂದ ಅಂದರೆ ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ರೂಪಗಳೂ, ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯನಂತಗುಣಗಳೂ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಗಳೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಸಹಸ್ರನಾಮವೂ, ಮತ್ಸ್ಯಾದಿನಾಮಗಳೂ, ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಕವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವು ಅಪರಿಮಿತಗುಣ ಗಳುಳ್ಳವನೂ ನಾಶರಹಿತನೂ ಅಪರಿಮಿತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳವನೂ ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ

ಮೂಲಗಳೂ ನಾನುಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. || (d) ಮೂರು ಮುಕ್ತುಗಳ ಸಮೂಹವು ತೃಚವು. ಅದರ ಎಂಭತ್ತು; ಅದರ ಮೂರು, ಹೀಗೆ ತೃಚಾಚಿ ತ್ರಯ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಆ ಶಸ್ತ್ರವು ಇಲ್ಲಿ 'ಗಾಯತ್ರೀ ಬೃಹತೀ ಉಷ್ಣಿಕ್' ಎಂಬ ಮೂರು ಸಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾದುದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಗಾಯತ್ರೀ, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್ ಏತದ್ರೂಪವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಬಂಧಗಳಾದ ತಮ್ಮ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು, ಕುಡಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು, ಕಚ್ಚಿ ತಿನ್ನಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು,- ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ).

ಭಾ|| (a) ಸರ್ವಚ್ಛಂದೋಽಭಿಧಶ್ಚೈವ ಸರ್ವದೇವಾಭಿಧಸ್ತಥಾ | ಸರ್ವಮುನ್ಯುಭಿಧಶ್ಚೈವ ಸರ್ವವಸ್ತುಭಿಧೋ ಹರಿಃ || ಅನಂತಪೂರ್ಣಗುಣಕಸ್ತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಾಯೋ ರಮಾಪತಿಃ | (b) ಮುಖ್ಯತೋಽಸ್ಯಾಂ ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಯೋಗ್ಯ ಏಕಶ್ಚತುರ್ಮುಖಃ || ಏಕದೇಶಪರಿಚ್ಛಾನ್ಯೇ ತ್ವನ್ಯೇ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಶಿವಾದಯಃ | ಇತಿ ಚ || (c) ತ್ರಿವಿಧೋ ಹೃನಿರುದ್ಧೋಽಸಾವಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ವಿಭೇದತಃ | ಆತಸ್ತ್ರಿವೃದಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತ (d) ಸ್ತಥಾ ಪಂಚದಶಾತ್ಮಕಃ || ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಪಂಚಭೂತೇಷು ಹೃದ್ಯಾತ್ಮಾದಿವಿಭೇದತಃ | (e) ಲಿಂಗ ಸಪ್ತದಶಸ್ಥತ್ವಾತ್ತಾನಾನ್ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಶ್ರುತಃ || (f) ಸಪ್ತಧಾತುಷು ಸಂಸ್ಥಃ ಸನ್ನಿಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿ ವಿಭೇದತಃ | ಏಕವಿಂಶೋ ವಾಸುದೇವೋ (g) ಮನ ಆದಿಚತುಷ್ಟಯೇ || ಗುಣತ್ರಯೇ ಚ ಪ್ರಕೃತಾವಧ್ಯಾತ್ಮಾದಿವಿಭೇದತಃ | ಮೂಲರೂಪೇಣ ಚ ಸಹ ಪಂಚವಿಂಶಾತ್ಮಕಃ ಪ್ರಭುಃ || ನಾರಾಯಣಸ್ತ್ವಚಿಂತ್ಯಾತ್ಮಾ ಸ ಏಕೋಽಸಿ ಹೃನಂತಧಾ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ನಾನುವಾಗಿವುಳ್ಳವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಲ್ಲಾ ದೇವ ವಾಚಕ ಪದಗಳೂ ಹೆಸರಾಗಿವುಳ್ಳವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಲೋಡಿರತಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಮುಷಿನಾಚಕ ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಧ್ವೇನು, ಸಾನು, ಚಿತ್ವಾದಿ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಎದರೆ ಆಯಾ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದ ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಲಕ್ಷ್ಯೀಪತಿಯು ಅಪರಿಮಿತಗಳಾದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || (b) ಚತುರ್ಮುಖನೊಬ್ಬನೇ ಈ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು. | ರುದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರರು ಏಕದೇಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || (c) ಈ ಅನಿರು ಸು 'ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಅಧಿಭೂತ, ಅಧಿದೈವ' ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳುಳ್ಳವನು. ದುದರಿಂದಲೇ 'ತ್ರಿವೃತ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (d) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಧ್ವಿನಿಧಿ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದದಿಂದ (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಿ ಇದ್ದವನಾಗಿ) ಹದಿನೈದು ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || (e) ಹಾಗೆಯೇ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಹದಿನಾರು ಕಲಾರೂಪವಾದ ಲಿಂಗ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ

ಅಥವಾ ಲಿಂಗಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಐದು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತೂ ಹದಿನೇಳರಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಸಪ್ತದಶನು' ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. || (f) ವಾಸುದೇವನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಏಳು ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಾಗಿ (ಇಷ್ಟತ್ತೊಂದು ಪ್ರಕಾರನಾದುದರಿಂದ) 'ಏಕವಿಂಶ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (g) ಸರ್ವ ಸಮರ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣನಾದರೂ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ (ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ, ಚಿತ್ತ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ) ಸತ್ಯ, ರಜ, ತಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಭೇದದಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಮೂಲರೂಪ ದಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಪಂಜವಿಂಶ (೨೫) ಸ್ವರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ನಾರಾಯಣನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಅಜಿಂತ್ಯನಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅನಂತ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಗಾಯಕಾನಾಂ ತ್ರಾಣತೋಽಸೌ ಗಾಯತ್ರಮನಿರುದ್ಧಕಃ | (b) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಹಿ ರಥಾರೂಢಸ್ತೇನ ಚೋಕ್ತೋ ರಥಂತರಂ || (c) ಬೃಹದ್ರೂಪೋ ಬೃಹನ್ನಾಮಾ ತಥಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರಭುಃ | (d) ಭದ್ರಂ ತು ವಾಸುದೇವೋಽಸೌ ಭದ್ರಮೋಕ್ಷಪ್ರದೋ ಯತಃ || (e) ನಾರಾಯಣೋ ರಾಜನಂ ಸ್ಯಾದ್ರಾಜಯತ್ಯೇಷ ಮೋಕ್ಷಿಣಃ ||

ಅ || (a) ಈ ಅನಿರುದ್ಧನು ಗಾನಮಾಡುವವರನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಗಾಯತ್ರ' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. || (b) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ದೇಹಾಖ್ಯರಥವನ್ನು ಏರಿರುವನೋ ಅದರಿಂದಲೇ 'ರಥಂತರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ('ರಥಂತರಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ 'ತ್ಯಾ ಪ್ತವನತರಣಯೋಃ' ಎಂದು ಎರಡೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ವಸ್ತುತಃ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ 'ರಥಾರೂಢಃ' ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು.) ಅಥವಾ 'ರಥೇನ ತರತಿ' ರಥದಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ರಥಂತರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ 'ರಥೇನ ಶತ್ರುನ್ ತರತಿ' ರಥದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ರಥಂತರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ 'ಬೃಹತ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಆಗುತ್ತಾನೆ) || (d) ಈ ವಾಸುದೇವನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಮಂಗಳರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು (ಭಕ್ತರಿಗೆ) ಕೊಡುತ್ತಾನೋ (ಆದುದರಿಂದಲೇ) 'ಭದ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (e) ಈ ನಾರಾಯಣನು ಮುಕ್ತರನ್ನು (ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ) ಅನುರಾಗ ಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ (ಆದುದರಿಂದ) ರಾಜನ ನಾಮಕನಾಗಿ ಆಗುವನು. || (ಹೀಗೆ ಸಾಮವನ್ನಧಿಕರಿಸಿ ಇರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪವು ಐದು ವಿಧವು.)

ಭಾ|| (a) ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ವನಿರುದ್ಧೋಽಸೌ ತ್ರಿಕಾಲೇ ಗೀಯತೇ ಯತಃ | (b) ಉಸ್ಥಿ ಗುಪ್ತ ಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋಽಗ್ನ್ಯಾದಿಸಂಸ್ಥಿತಃ || (c) ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ಬೃಹತೀನಾಮಾ ಬೃಹತ್ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರಭುಃ | (d) ವಾಸುದೇವಸ್ತಥಾ ತ್ರಿಪ್ಪುಪ್ತವೇದ್ಯಃ ಸ್ತೂಯತೇ ಯತಃ || (e) ನಾರಾಯಣಸ್ತು ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋ ದ್ವಿದೈವಾಃಸೌ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದ್ವಿಪದೇತಿ ತತೋ ನಾಮ ಸರ್ವಚ್ಛಂದೋಭಿಧಾ ಇಮೇ || ವನಿತಾ ತನವಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ||

ಅ || (a) ಈ ಅನಿರುದ್ಧನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾತರ್, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವಾತರ್, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಭೂತಭವಿಸ್ಯದ್ವರ್ತಮಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ (ಧ್ಯಾನಿಸುವವರಿಂದ) ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಅದುದರಿಂದ) 'ಗಾಯತ್ರೀ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಅಗ್ನಿನೊದಲಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದನಾಗಿ ಅತ್ಯುಷ್ಣಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಉಷ್ಣಿಕ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (c) ವರ್ಷಮರ್ಥನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಕಾರವುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿ 'ವೃಹತಿ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ). || (d) ಹಾಗೆಯೇ ವಾಸುದೇವನು ಕಾವಕಾರಣದಿಂದ ಮೂರು ವೇದಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಅದುದರಿಂದ 'ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ) || (e) ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಈ ನಾರಾಯಣನಾದರೂ ರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ('ದ್ವೇ ಪದೇ = ರೂಪೇ ಯಸ್ಯಾಃ' ಅಥವಾ 'ದ್ವಿರೂಪೇಣ ವರ್ತತೇ' ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) 'ವೈವದಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಈ ಭಗವದ್ರೂಪಸಮುದಾಯಗಳು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಾರಾದ ಆಕಾರಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. (ಹೀಗೆ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪವು ಐದು ವಿಧವು).

ಭಾ || (a) ಮಧ್ಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ | ವಾಸುದೇವೋಽಸ್ಯ ಪುಚ್ಛಂ ಚ ವಾಮದಕ್ಷಾ ಚ ಪಕ್ಷೌ || ಸಂಕರ್ಷಣಶ್ಚ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಃ ಕ್ರಮಾದೇವಂ ಸ್ತುತೀತಿತೌ | (b) ಅನಿರುದ್ಧಃ ಶಿರಶ್ಚೈವ ತಥೈಕೋಽಪಿ ಹಿ ಪಂಚಧಾ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಮಧ್ಯದೇಹನು. ಈ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ವಾಸುದೇವನು 'ಪುಚ್ಛ' (ಬಾಲವು) ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರೂ ರೂಪವಿಲ್ಲದ ಬಲಗೈಗಳಾಗಿ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. || (b) ಅನಿರುದ್ಧನೇ ಶಿರಸ್ಥಾಯನು. ಆ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಆ ವಾಸುದೇವನು) ಭೇದರಹಿತನಾದರೂ ಐದು ರೂಪನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆ ಚತುರ್ವಿಧರತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರೂಪವು ಐದು ಪ್ರಕಾರವು).

ಭಾ || (a) ಪ್ರಸ್ತಾವನಾಮಾನಿರುದ್ಧೋ ರಕ್ಷನ್ಮಂಸ್ತುಯತೇ ಯತಃ | (b) ಸೃಜನ್ಮಗಚ್ಛ ರಮಯಾ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತತ್ರ ಗೀಯತೇ || ಉದ್ಗೀಢನಾಮಾ ತೇನಾಸೌ ಜಗದುದ್ಗಮನೇನ ವಾ | (c) ಸಂಹಾರಾತ್ಪ್ರತಿಹಾರಾಖ್ಯ ಸ್ತಧಾ ಸಂಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (d) ಮೋಚಯಿತ್ವಾ ಸಮಾಪಂ ಹಿ ದ್ರಾವಯೇದ್ವಾಸುದೇವಕಃ | ತೇನೋಪದ್ರವನಾಮಾಸೌ (e) ನಿಧೀಯಂತೇ ಯತೋಽಖಿಲಾಃ || ಮುಕ್ತಾ ನಾರಾಯಣೇ ದೇವೇ ತೇನಾಸೌ ನಿಧನಾಭಿಧಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || (f) ಸ್ತೂಯಮಾನತ್ವಾತ್ ಸ್ತೋಮಃ ಸಮತ್ವಾತ್ಸಾಮ ಛಂದ್ಯತ್ವಾಚ್ಚಂದಃ || ೪ ||

ಅ || (a) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಸಕಲಗತನೂ) ರಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಅದುದರಿಂದ 'ಪ್ರಕರ್ಷಣ

ಸ್ತೂಯತೇ' 'ಅವತಿ=ರಕ್ಷತಿ ಚ' ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) 'ಪ್ರಸ್ತಾವ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ||
 (b) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ
 ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಉದ್ಗೀಥ'ನೆಂದು
 ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಅಥವಾ ಜಗತ್ತನ್ನು (ಜಠರದಿಂದ) ಹೊರಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ('ಉದ್ಗ
 ಮುಯತೀತಿ ಉದ್ಗೀಥಃ' ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) 'ಉದ್ಗೀಥ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (c)
 ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಸಂಕರ್ಷಣನು (ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನೂ) ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ
 'ಪ್ರತಿಹಾರ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. || (d) ಈ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನು (ಭಕ್ತರನ್ನು
 ಸಂಸಾರದಿಂದ) ಬಿಡಿಸಿ (ತನ್ನ) ಸಮೀಪವನ್ನು ಕುರಿತು ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಉಪ
 ದ್ರವ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. || (e) ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ
 ಮುಕ್ತರೂ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಆಶ್ರಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೋ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನಾರಾಯಣನು
 'ನಿಧನ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (f)
 (ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ 'ಸ್ತೋಮ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು
 (ಅನಿರುದ್ಧನು). (ಗುಣಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲಾಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಮನಾದುದರಿಂದ, ಅಥವಾ
 'ಸಮೋಽಹಂ ಸರ್ವಭೂತೇಸು' 'ನ ಮೇದ್ವೇಷ್ಯೋಽಸ್ಮಿ ನ ಪ್ರಿಯಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ
 ಸರ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನಾದುದರಿಂದ (ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು) 'ಸಾಮ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. | ಉತ್ತ
 ಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ಇಷ್ಟನಾದುದರಿಂದಲೂ ಇತರರಿಗೆ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹವು ಅವೇಕ್ಷಿತ
 ವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ (ಸಂಕರ್ಷಣನು) 'ಭಂದಕ' ಎಂದು
 ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತದ್ವೈತದೇಕೇ ನಾನಾ
 ಚ್ಛಂದಸಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ ಕಿಮನ್ಯತ್ಸದನ್ಯದ್ಭ್ಯುಯಾ
 ಮೇತಿ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಸಹಸ್ರಮೇಕೇ ಜಗತೀಸಹಸ್ರಮೇಕೇನುಷ್ಟಪ್ಸಹ
 ಸ್ರಮೇಕೇ ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾಂನುಷ್ಟಭಮನುಚಚೂರ್ಯಮಾಣ
 ಮಿಂದ್ರಂ ನಿಚಿಕ್ಷಾಃ ಕವಯೋ ಮನೀಷೇತಿ ನಾಚಿ ವೈತದೈಂದ್ರಂ
 ಪ್ರಾಣಂ ನೃಚಾಯನ್ನಿತ್ಯೇತತ್ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ ಸಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ
 ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿರ್ಭವಿತೋರೀಶ್ವರೋ ಹ ತು ಪುರಾಯುಷಃಪೈತೋ
 ರಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹಾಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾಯದ್ವಾಗಭಿ ಹಿ ಪ್ರಾಣೇನ
 ಮನಸೇಸ್ಯಮಾನೋ ನಾಚಾ ನಾನುಭವತಿ ಬೃಹತೀಮಭಿಸಂಸಾ
 ದಯೇದೇಷ ವೈ ಕೃತ್ಸೋ ಆತ್ಮಾಯದ್ಭೃಹತೀ ಸೋಯಮಾತ್ಮಾ
 ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ ಪರಿವೃತಸ್ತದ್ಯಥಾಯಮಾತ್ಮಾ ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ
 ಪರಿವೃತ ಏವಮೇವ ಬೃಹತೀ ಸರ್ವತಚ್ಛಂದೋಭಿಃ ಪರಿವೃತಾ
 ಮಧ್ಯಂ ಹ್ಯೇಷಾಮಂಗಾನಾಮಾತ್ಮಾ ಮಧ್ಯಂ ಛಂದಸಾಂ ಬೃಹತೀ
 ಸಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿರ್ಭವಿತೋರೀಶ್ವರೋ ಹ ತು
 ಪುರಾಯುಷಃ ಪೈತೋರಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಕೃತ್ಸೋ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ
 ಯದ್ಭೃಹತೀ ತಸ್ಮಾದ್ಭೃಹತೀಮೇವಾಭಿಸಂಸಾದಯೇತ್ || ೫ ||

ಅ || ತತ್ ಇದಂ=ಆ ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬೃಹತೀ
 ಸಹಸ್ರಂ ವೈ=ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೇ, ಸಂಪನ್ನಂ=ಸ್ತುತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದು (ಆಗುತ್ತದೆ),
 ತತ್=ಸ್ತುತಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಏಕೇ=ಕೆಲವರು, ಏತತ್=ಸ್ತುತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ,
 ಸಹಸ್ರಂ=ಸಾವಿರವನ್ನು, ನಾನಾಭಂದಸಾಂ=ಅನೇಕ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದನ್ನೇ,
 ಪ್ರತಿಜಾನತೇ = ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಅಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಭಂದಸ್ಸುಮುಕ್ಕುಗಳ
 ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಅನ್ಯತ್=
 ಸ್ತುತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಕ್ರಮಮಾಡಿದ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ) ಇತರವಾದ, ಸತ್=ಉತ್ತಮವಾದ ಭಂದಸ್ಸು,
 ಂ=ಯಾವುದಾದೆ, (ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ತರತಮಭಾಗವೇ ಇಲ್ಲವು.)
 ಏಕೇ=ಕೆಲವರು, ಅನ್ಯತ್=ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಇತರವಾದ, ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಹಸ್ರಂ=ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪ
 ಭಂದಸ್ಸುವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ, ಸತ್=ಅದಕ್ಕಿಂತ ಉತ್ತಮವಾದುದನ್ನಾಗಿ, (ಅಂದರೆ ಅದನ್ನೇ
 ಸ್ತುತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ), ಒಗ್ರಯಾಮ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
 ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಏಕೇ=ಕೆಲವರು, ಜಗತೀಸಹಸ್ರಂ=ಜಗತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು, (ಸ್ತುತಿಸಲಿಕ್ಕೆಯೋ
 ಗ್ಯವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಏಕೇ=ಕೆಲವರು, ಅನುಷ್ಟಪ್ಪ ಸಹಸ್ರಂ=ಅನು
 ಷ್ಟಪ್ಪ ಭಂದಸ್ಸುವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ, (ಅತಿಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್=
 ಅನುಷ್ಟಪ್ಪ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯವೆಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ,
 ಸಂಪೂರ್ಣಮಂತ್ರ, ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. 'ಬೀಭತ್ಸೂನಾಂ ಸಯುಜಂ
 ರಂಸಮಾಹುರಪಾಂ ದಿವ್ಯಾನಾಂ ಸಖ್ಯೇ ಚರಂತಂ | ಅನುಷ್ಟುಭಮನುಚಚರ್ಚಯ
 ಮಾಣಂಮಿಂದ್ರಂ ನಿಚುಕ್ಯುಃ ಕವಯೋ ಮನೀಷಾ' || ಕವಯಃ=ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನಿಗಳು,
 ಮನೀಷಾ=ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಬೀಭತ್ಸೂನಾಂ=ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಲಿಕ್ಕಿರುವ, ದಿವ್ಯಾನಾಂ=
 ಗರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ, ಅಪಾಂ=ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ, ಸಖ್ಯೆ=ಸ್ನೇಹಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಯು
 ಜಂ=ಮೇಳಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆನೇ ಸಂಚರಿಸುವ, ಹಂಸಂ=ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಯಾದ
 'ರಿಯನ್ನೂ, ವಾಯುವನ್ನೂ ಕೂಡ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೋಸ್ಕರ) ಅನು
 ಶ್ಠುಭಂ=ನೃಸಿಂಹಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅನುಷ್ಟಪ್ಪ ಭಂದಸ್ಸುಮುಕ್ಕನ್ನು, ಅನು=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ಚರ್ಚಾ
 ರ್ಪಮಾಣಂ=ಉಚ್ಚರಿಸುವ, (ಸಾರ್ಥವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ) ಇಂದ್ರಂ=ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ
 ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, (ಹಾಗೆಯೇ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗೋಸ್ಕರ) ಅನುಷ್ಟುಭಂ=ಅನು
 ಶ್ಠುಭಂಭಂದಸ್ಸುವಾದ ಋಕ್ಸನ್ನು, ಅನುಚರ್ಚಾರ್ಪಮಾಣಂ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ, ಯಾ
 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವ, ಇಂದ್ರಂ=ಹಂಸರೂಪನಾದ ವಾಯುವನ್ನು, ಮನೀಷಯಾ=ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನ
 ನಿಂದ, ನಿಚುಕ್ಯುಃ=ನೋಡಿದರು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ (ಋಕ್ಸಿನ ಅರ್ಥವು.) ವೇದಪುರುಷನು ತಾನಾ
 ಯೇ ಋಕ್ಸಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಚಿ='ವಾಕ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನರಸಿಂ
 ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅನುಷ್ಟಪ್ಪ ಭಂದಸ್ಸುವಾದ ಋಕ್ಸು, ಆ=
 ಇನ್ನಾಗಿ, (ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು
 ಹಿಂತೆಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಮತ್ತೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು) ತದಾ=ಆ ಕಾಲ
 ಳ್ಲಿ, ಇಂದ್ರಂ=ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ, ಪ್ರಾಣಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, (ಮುನಿಗಳು) ಸೃಚಾಯನ್=
 ರಿಡಿದರು, (ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುದೇವರಿಂದ ರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂತೆಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿ
 ರು), ತದಾ=ಆಗ, ಇಂದ್ರಂ=ಪರಮೇಶ್ವರ ಸಹಿತನಾದ, (ಅಂದರೆ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ
 ಹರಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ) ಪ್ರಾಣಂ=ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಕೂಡ,

ನ್ಯಾಚಾಯನ್=ನೋಡಿದರು. ಇತಿ ಏತತ್=ಈ ಪ್ರಮೇಯವು, ತದುಕ್ತಂ=ಆ ಈ ಋಕ್ಕಿ
 ನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿವೇತಗಳು ಶ್ರೀ ಪರ
 ಮಾತ್ಮನ ಹತ್ತಿರ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಷ್ಟುಪಿನ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಕೇಳುವುದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್
 ಭಂದಸ್ತೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಎಂಥು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.) ಸ ಹ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರವನ್ನು
 ಸ್ತುತಿಸುವವನು, ಯಶಸ್ವೀ=ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಃ=ಮಂಗಲಕರವಾದ ಯಶ
 ಸ್ಸುಳ್ಳವನು (ಆಗುವನು), ಭವಿತೋಃ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗಲಿಕ್ಕೂ, ಈಶ್ವರಃ=
 ಸಮರ್ಥನೂ, (ಆಗುವನು.) ಆಯುಷಃ=ಆಯಸ್ಸುಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಕ್ಕಿಂತ, ಪುರಾ
 ತು=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ವೈತೋಃ=ಸಾಯಲಿಕ್ಕೂ, ಈಶ್ವರಃ=ಸಮರ್ಥನು, (ಅಂದರೆ
 ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ಮರಣವುಳ್ಳವನೂ,) ಆಗುವನು. ಹ=(ಈ ವಿಷಯವು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ
 ದಲ್ಲಿಯೂ) ಅತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಇತಿ ಹ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ, ಆಹ ಸ್ಮ= (ಮಹಿದಾಸರೂಪಿ
 ಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಶಿಷ್ಯನೂ ಐತರೇಯ ನಾಮಕನೂ ಆದ ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಋಷಿಯು) ಪೂರ್ವ
 ಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡು
 ವವನಾದನು. ಯತ್=ಯಾವ, ನಾಕ್='ನಾಕ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅನುಷ್ಟುಪಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ
 ನಿಯಾದ, ಅಥವಾ ವಾಗಿದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು, ಏಷಃ=ಇವಳು,
 ಅಕೃತ್ಸಃ=ಅಪೂರ್ಣವಾದ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾಸ್ಥಾನೀಯಳು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.
 ನಾ=ಪುರುಷನು, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಪ್ರಾಣೇನ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ, ಮನಸಾ=
 ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನಿಂದಲೂ, ಅಭಿ=ಸುತ್ತಲೂ, (ಸರ್ವವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ)
 ಇಸ್ಯಮಾಣಃ=ಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, (ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ) ಅನುಭವತಿ=(ವಿಷಯಗಳನ್ನು)
 ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಚಾ=ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಿಂದ, ನ ಹಿ=ಅಲ್ಲವಷ್ಟೇ!
 (ಅಂತೂ ಜೀವರಿಗೆ ವಾಚ್ಕಂತ್ರದಿಂದ ವಿಷಯಭೋಗವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ವಾಗಭಿಮಾನಿ
 ನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು ಅವಳು, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿವುಳ್ಳ
 ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಕವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ) ಬೃಹತೀಂ=ಬೃ
 ಹತೀ ಭಂದಸ್ಕ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ, ಅಭಿಂಸಾದಯೇತ್=ಸಂಸಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಯತ್=ಯಾ
 ವಕಾರಣದಿಂದ, ಯತ್=ಯಾವ, ಬೃಹತೀ=ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಕವಾದ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ
 ಯಾದ, ಏಷ ವೈ=ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಕೃತ್ಸಃ=ಪೂರ್ಣವಾದ, ಆತ್ಮಾ=ವಿಸ್ತೃಪ್ರತಿಮೆಯು,
 ಅಥವಾ (ಬೃಹತೀ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ,
 ಬೃಹತೀ ವೈ=ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ತೇನೇ, ಬೃಹತೀ=ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾ
 ದುದು. (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಬೃಹತೀ='ಬೃಹತೀ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ,
 ಅಯಂ=ಈದಾವ, ಆತ್ಮಾ=ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ=ಶರಿಸ್ಸು, ಬಾಹು ಮೊದಲಾದ
 ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಿಂದಲೂ, ಪರಿವೃತಃ=ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೇ! ತತ್=ಆದು ದೃಷ್ಟಾಂತವು.
 ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಯಂ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಸರ್ವತಃ ಶರೀರೈಃ=ಎಲ್ಲಾ ಶರೀರಾಂಗ
 ಗಳಿಂದ, ಪರಿವೃತಃ=ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ, ಏನಮೇವ=ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಬೃಹತೀ=ಬೃ
 ಹತೀ ಭಂದಸ್ಸು, ಭಂದೋಭಿಃ=ಆರು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ, ಸರ್ವತಃ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ,
 ಪರಿವೃತಾ=ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಅಂತೂ ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಪರಿವಾರರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ
 ಅಮುಖ್ಯಗಳೂ, ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸು ಪರಿವೃತವಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ.) ಆತ್ಮಾ=
 ಮಧ್ಯದೇಹವು, ಏಷಾಂ ಅಂಗಾನಾಂ=ಶರಿಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಈ ಅಂಗಗಳಿಗೆ, ಮಧ್ಯಂ ಹಿ=

ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವಷ್ಟೇ! (ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಬೃಹತೀ=ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು, ಛಂದಸಾಂ=ಗಾಯ ತ್ರಿಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಜಗತೀ ವರ್ಯಂತಗಳಾದ ಛಂದಸ್ಸು ಗಳಿಗೆ, ಮಧ್ಯಂ=ಮಧ್ಯಭೂತವಾ ದುದು. (ಅಂತೂ ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಾಜನು ಹೇಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸು ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾ ಗಿದೆ.) ಸಃ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಃ ಸ್ಯಾತ್, ಭವಿತೋಃ ಈಶ್ವರಃ ಸ್ಯಾತ್, ಆಯುಷಃ ಪುರಾ ತು ಪ್ರೈತೋಃ ಈಶ್ವರಃ ಸ್ಯಾತ್, ಇತಿ ಹ ಆಹ ಸ್ತ= (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥವು.) (ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗುಣವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಐತರೇಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಪೂಜ್ಯನಾದ ಮಹೈತರೇಯನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಯತ್=ಯಾವ, ಬೃಹತೀ=ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸೋ, ಏಷಃ= ಈ ಛಂದಸ್ಸು, ಕೃತ್ಸ್ನಃ ಆತ್ಮಾ=ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಷ್ಣುವ್ರತಿನೆಯು, ಹಿ=ನಿಶ್ಚಯವು. ತಸ್ಯಾತ್= ಆದುದರಿಂದ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವನು), ಬೃಹತೀಮೇವ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೇ, ಅಭಿಸಂವಾದ ಯೇತ್=ಸಂವಾದಿಸಬೇಕು. || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ತದಿದಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣೈವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ಭವತಿ |
(b) ತದೇಕೇ ನಾನಾಚ್ಛಂದಸಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ಶಂಸಿತವ್ಯಮೇವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸಂಪಾದನಮವಿವಕ್ಷಿತಮಿತಿ ಪ್ರತಿಜಾನತೇ || (c) ಕೇಚಿತ್ತ್ರಿಪ್ಪಪ್ಸಹ ಸ್ರಮೇವ ಶಂಸಿತವ್ಯಮಿತಿ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಈ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || (b) ಸ್ತುತಿಸುವ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅನೇಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಹಸ್ರವೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (ಅಂದರೆ ಮಾವುದಾದರೊಂದು ಛಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವೂ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು) ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ರುಕ್ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. || (c) ಕೆಲವರು ತ್ರಿಪ್ಪಪ್ಸಛಂದಸ್ಸವಾದ ಋಕ್ಸಹಸ್ರವೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳು ವರು. (ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (೩೬) ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳು, ತ್ರಿಪ್ಪಪ್ಸಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೨೬ರೂ ೪೪ ಅಕ್ಷರಗಳು ಇವೆ. ಅಂತೂ ಬೃಹತಿಯಿಂದ ತ್ರಿಪ್ಪಪ್ಸಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರ ಇದ್ದುದರಿಂದ ತ್ರಿಪ್ಪಪ್ಸೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು.)

ಭಾ|| (a) ಅನುಷ್ಠುಪ್ಸಹಸ್ರಮೇವೇತಿ ವದಂತೋಽನುಷ್ಠುಪ್ರಶಂಸಾತ್ರಿಕಾಮ್ಯ ಚಂ ದರ್ಶಯಂತಿ | (b) ಬೀಭತ್ಸುನಾಂ ಜಗದ್ಭರ್ತುಮಿಚ್ಛುನಾಂ ||
ಅಪಾಂ ಸಯುಜಂ ಸಹೈವ ಚರಂತಂ ಚಾಹುಃ | ವಿಪ್ಲಂ ಹಂಸಸ್ವರೂ ಪಿಣಂ ಅನುಷ್ಠುಭಂ ಚರ್ಚೂರ್ಯಮಾಣಂ ಪುನಃ ಪುನರ್ವದಂತಂ ಪರ ಮೇಶ್ವರಂ ದದೃಶುಶ್ಚ ||

ಅ || (a) ಅನುಷ್ಠುಪ್ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವವರು (ಆ ಅನು ಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಬೃಹತಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದೆಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ರುಕ್ಸನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ. || (b) (ಮಂತ್ರಾರ್ಥ ಬರಿಯುವಾಗಲೇ ಋಕ್ಸು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.)

‘ಬೀಭತ್ಯನ್ನಾಂ’=ಅಂದರೆ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪೋಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸುವ, ‘ಅಪಾಂ ಸಯುಜಂ’= ಅಂದರೆ (ಅಬ್ಬೇವತೆಗಳ ಸಖ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಮೇಘಗಳ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ) ಒಟ್ಟಿಗೇನೇ ಸಂಚರಿಸತ ಕೈವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ‘ಅನುಷ್ಟುಭಂ ಚರ್ಚಾರ್ಯಮಾಣಂ’=ಅಂದರೆ ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ) ಉಪದೇಶಮಾಡುವವನೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನೂ, ಹಂಸರೂ ಪಿಯೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು (ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ) ನೋಡಿದರು.

ಭಾ|| (a) ಮೇಘಸಂಸ್ಥಂ ಹಂಸರೂಪಂ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮೇಶ್ವರಂ | ನಿರಿಂಚ ಶಿವಪೂರ್ವೇಭ್ಯೋ ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಟುಭಂ ಪರಾಂ || ಉಕ್ತಾರಯಂತ ಮರ್ಥಾಂಶ್ಚ ವ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣಂ ಸಮಂತತಃ | ದದೃಶುರ್ಮುನಯೋ ದಿವ್ಯಾ ಆಚಾರ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವಯೋಃ || (b) ಏನಂ ವಾಯುಂ ಚ ದದೃಶುಸ್ತತ್ರ ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಣಂ | ಶಿವಾದಿಭ್ಯೋ ವ್ಯಾಹರಂತಂ ತಾಮೇವಾನುಷ್ಟುಭಂ ಪರಾಮಿತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಇರುವವನೂ, ಹಂಸಸ್ವರೂಪಿಯೂ, ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನೂ ಆದ ಆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದವರಿಗೋಸ್ಕರ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನರಸಿಂಹ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಉಪದೇಶಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರ ಸುತ್ತು ಮುತ್ತಲೂ, ಅಲೌಕಿಕಜ್ಞಾನವಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ನೋಡಿದರು. || (b) ಹಾಗೆಯೇ ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸನ್ನೇ ಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ, ಆ ಮೇಘಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹಂಸರೂಪಿಯೂ ಆದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೂ ಕೂಡ ನೋಡಿದರು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ವಾಗಾಖ್ಯಾಯಾಮನುಷ್ಟುಭ್ಯುಕ್ತಾರ್ಯಮಾಣಾಯಾಂ ಹಿ ಮುನಯೋ ವಿಷ್ಣುಂ ದದೃಶುಃ | (b) ಆತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾದನುಷ್ಟುಪರ್ಥಂ ಸರ್ವದಾ ಶೃಣ್ವಂತೀತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ ಅತೋಽನುಷ್ಟುಭೇವ ಚ್ಛಂದಸಾಂ ವರೇತಿ ಚೋಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಅ || (a) ‘ವಾಕ್’ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನರಸಿಂಹಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದ ಸ್ಸುಳ್ಳ ಋಕ್ಕು (ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು) ಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರು. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಕಾಶದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸೇ ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅನುಷ್ಟುಭಾಂ ಸಹಸ್ರಂ ತು ಯಃ ಶಂಸೀತಾತ ಏನ ತು | ಭವಿತುಂ ಚೇಶ್ವರಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ಭಾವೋ ಮುಕ್ತಿನರ್ ಚಾನ್ಯಥಾ || (b) ಯಶಸ್ವೀ ಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸ್ಯಾಚ್ಛುಭಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವದಾ | ಸ್ವಚ್ಛಂದವೃತ್ತೃತಾ ಚ ಸ್ಯಾತ್ಸ್ರೇತ್ಯಾಹೈತರೇಯಕಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಮಕ್ಕಳ ಸಾವಿರವನ್ನಾದರೂ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೋ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತನಾಗಲಿಕ್ಕೂ ಆತನು ಸಮರ್ಥನು ಆದಾನು. ಭಾವವೆಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥವು, ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲ. || (b) ಆತನು ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ, ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವನು. ಅಲ್ಲದೆ ಆತನಿಗೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಸುಸಾರವಾದ ಮರಣವೂ ಆಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಿ ಐತರೇಯನಾಮಕನಾದ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಮಹಿದಾಸದೇವರ ಶಿಷ್ಯನು ಹೇಳಿದನು. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

ಭಾ|| (a) ಮಹೈತರೇಯೋ ಭಗವಾಂಸ್ತನ್ನೀತ್ಯಾಹ ರಮಾಪತಿಃ | ನಾನಾಚ್ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸಾದಿ ಪ್ರಮಾಣರಹಿತತ್ವತಃ || ಪರಿಹಾರಾಯ ಚಾಪೂರ್ಣಮೈತ ರೇಯಮುನೇ ಶೃಣು | (b) ತ್ವಂ ತು ಮಂತ್ರಮುದಾಹೃತ್ಯ ಯಸ್ಮಾ ದೇತದವೋಚಥಾಃ || ತಸ್ಮಾದ್ವಕ್ಷ್ಯಾನ್ಯುತ್ತರಂ ತೇ ಪ್ರಿಯಃ ಶಿಷ್ಯೋಽಸಿ ಮೇ ಯತಃ ||

ಅ || (a) (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲು) ಸರ್ವೋತ ಮನೂ, ಐತರೇಯ ನಾಮಕನೂ ಆದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ, ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಅದು ಅಂದರೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು, ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. 'ನಾನಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹೊಗಳುವುದು' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಹಾರಮಾಡಲಿಕ್ಕೂ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ ಸರ್ವಥಾ ಉಪೇಕ್ಷಣೀಯವೇ ಆಗಿದೆ. (ನಿನ್ನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ). ಎಲೈ ಐತರೇಯನಾಮಕ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯನೇ! ಕೇಳು. || (b) ನೀನಾದರೂ 'ಅನುಷ್ಟುಭಮನು ಸರ್ಜೂರ್ಯಮಾಣಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿರುತ್ತಿಯೋ, ಅದುದರಿಂದ ನೀನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಿಯೋ, ಅದುದರಿಂದಲೂ ನಿನಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

ಭಾ|| (a) ಉಮೈವ ವಾಗಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸಾಽನುಷ್ಟುಬಭಿಮಾನಿನೀ | ಅಕೃತ್ಸಾ ನ ಸಾ ತತೋ ಸೈವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಾ ಕಥಂಚನ || ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿನ್ಯಾಂ ನ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮವಚಃ ಕ್ವಚಿತ್ | (b) ವಾಯುನಾ ಪ್ರಾಣರೂಪೇಣ ಮನೋ ರೂಪಶೀನೇನ ಚ | ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನೋಽನುಭವೇತ್ಪ್ರಮಾನ್ವಾಚಾ ತು ನ ಕ್ವಚಿತ್ ||

ಅ || (a) ಪಾರ್ವತಿಯೇ 'ವಾಕ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ, ಆ ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅವಳು ಅಪೂರ್ಣವಾದ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಮಾಸ್ಥಾನೀ ರುಳು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ವಚನವು ಇಲ್ಲ ಇಷ್ಟೆ! (ಅಂತೂ ಪಾರ್ವತಿಯು ಸರ್ವಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯಳು. ಸಂಪೂರ್ಣಪ್ರತೀಮೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಂತೆ ಪಾರ್ವತಿಗೂ 'ಬ್ರಹ್ಮ'ವೆಂಬೇ ಸರು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು). || (b) ಪ್ರಾಣರೂಪನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ, ಮನೋರೂ

ಪನಾದ ರುದ್ರನಿಂದಲೂ ಸರ್ವವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಪುರುಷನು ಸರ್ವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಗಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯಿಂದಲಾದರೂ (ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ) ಎಲ್ಲಿಯೂ (ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಾರನು.)

ಭಾ|| (a) ಅಭಿಮಾನೀ ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತು ವಾಯುರೇವ ಯತಃ ಪ್ರಭುಃ | ತಸ್ಯಾ ದೇಸಾ ಛಂದಸಾಂ ಹಿ ವರಿಷ್ಠಾ ಬೃಹತೀ ಸ್ತೃತಾ || (b) ಪೂರ್ಣೋ ಹಿ ವಾಯುದೇವಾನಾಂ ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಚೋಚ್ಯತೇ | ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾ ದಿಕ್ಯತಶ್ಚೈವ ಬೃಹತೀತ್ಯೇವ ನಾಮ ತತ್ || (c) ಅಂಗೇಭ್ಯ ಏವ ಸಂಭೂತಾನ್ಯನ್ಯಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ಚಾಬ್ಜಜಾತ್ | ಮಧ್ಯಾತ್ಮ ಬೃಹತೀ ಜಾತಾ ತಸ್ಮಾತ್ಸಾ ಮಧ್ಯಮುಚ್ಯತೇ || (d) ವಸ್ಯತೇ ತೇನ ಮಧ್ಯೇ ಸಾ ಚ್ಛಂದಸಾಂ ಪ್ರವರಾ ಸತೀ | ಛಂದಾಂಸ್ಯನ್ಯಾನ್ಯಂಗವತ್ಸು ಮಧ್ಯವದ್ಬೃಹತೀ ಪರಾ ||

ಅ || (a) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಕುಮುಕ್ತೆಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೋ, ಆದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸು ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಬೃಹತೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ) ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಛಂದಸ್ಸು ಬೃಹತೀ ಎಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || (c) ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ದೇಸೆಯಿಂದ ಬೇರೆ ಅಂಗಗಳಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿವೆ. ಬೃಹತಿಯಾದರೂ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ್ದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಬೃಹತಿಯು ಮಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (d) ಆದುದರಿಂದ ಆ ಬೃಹತಿಯು ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದಾಗಿ (ತೃತೀಯಾತಿತ್ರಯದಲ್ಲಿ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅಂಗಗಳಂತೆಯೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬೃಹತಿಯು ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತವೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಪ್ತ ಚ್ಛಂದಾಂಸಿ ಚೈವಂ ಹಿ ಪ್ರತಿಮಾ ವೈಷ್ಣವೀ ಮತಾ | (b) ಗಾಯತ್ರೀದೇವತಾತ್ವಂ ಚ ಲಕ್ಷ್ಞಾ ಯತ್ರಾಭಿಧೀಯತೇ || ಬೃಹತೀ ದೇವತಾ ತತ್ರ ಭಗವಾನ್ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | (c) ಆಧಿಕ್ಯಂ ಛಂದಸಾಂ ಯತ್ರ ಗಾಯತ್ರಾಸ್ತು ವಿವಕ್ಷಿತಂ || ತತ್ರ ತತ್ಪುತ್ರಕೋ ವಾಯುರ್ಬೃಹತೀ ದೇವತಾ ಮತಾ | (d) ಋಚಾಮಾಧಿಕ್ಯಯೋರ್ಗಾರ್ಥಂ ನಾಂಗೀ ಕರ್ತವ್ಯಮತ್ರ ತತ್ || ಪ್ರಧಾನತ್ವಾದ್ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತು ಜಗತ್ಪಾದ್ಯಂ ನ ಯುಜ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (1) ಗಾಯತ್ರೀ, (2) ಉಷ್ಣಿಕ್, (3) ಅನುಷ್ಟುಪ್, (4) ಬೃಹತೀ, (5) ವಜ್ರ, (6) ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, (7) ಜಗತೀ ಎಂಬೀ ಏಳು (೭) ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರತಿಮೆಯೆಂದು ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ. (b) (ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಅಭಿಮಾನಿ

ನಿಯಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು ಉತ್ತಮವಾಗಿದ್ದರೆ, ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕಾರಣ, ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸುಗಿಂತಲೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದರೆ-) ಎಲ್ಲಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಭಿಮಾನಿತನವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ದೇವತೆಯು. || (ಅಂತೂ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾಗುವಾಗ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು. ಸರ್ವರಿತಿಯಿಂದಲೂ ಬೃಹತಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು). (c) ('ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸಾಮಹಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನೆಂದಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ ಏಕೈಕವನ್ನು ಆಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು ಎಂದೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ-) ಎಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಗಾದರೂ ಉತ್ತಮವೆವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ (ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ) ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || (d) (ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯಿಂದ ಏಕೈಕವೆವು ಬಾರದೆ ಇದ್ದರೂ ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿಗಿಂತ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಎಂದರೆ-) ಇಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು. ಬೃಹತೀಗೇನೇ ಉತ್ತಮತ್ವವು ಇದ್ದುದರಿಂದ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ಮೊದಲಾದುದು ಮುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸದೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆ ಐದುನೂರು ೫೦೦) ಗಾಯತ್ರೀಗಳು ಆಗುತ್ತವೆಯೆಂದು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬಾರದು. ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಋಕ್ಕುಗಳು ಲಾಭವಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಾದರೆ ಜಗತಿ ಮೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದರೆ ಬೃಹತಿಯಿಂದಲೂ, ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಜಗತ್ಪಾದಿಗಳನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾಯಿತು ಎಂದರೆ- ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಿಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಬೃಹತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಎಂದು ಇನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯದೇಹದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, ತೃಣಾಶೀತಿತ್ರಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಏಳು ಭಂದೋರೂಪವಾದ ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಮೆಗೆ ಮಧ್ಯಾಂಗವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಎಸ್ವತ್ತ ಎರಡು ಸಹಸ್ರ ೨೦೦೦) ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜೀವೋತ್ತಮರಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೇ ಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಬೃಹತಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಜಗತಿ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬಾರದು.

ಪಾ|| (a) ಸಂಪಾದನಾದ್ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತು ಮುಕ್ತೋ ಭವಿತುಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸುಕೀರ್ತಿಶ್ಚ ಚ್ಛಂದೋಮೃತ್ಯುರ್ಗುಣಾಧಿಕಃ || (b) ಇತಿ ಪ್ರಾಹ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧಃ ಪ್ರಭುಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || (c) ಇತೋಽನ್ಯತ್ಸತ್ಕಿಮಿತ್ಯಾಹುರ್ನಾನಾಚ್ಛಂದಸ್ತ್ವವಾದಿನಃ | (d) ಅನ್ಯತ್ಸದ್ರೂಪಮಿತ್ಯಾಹುಸ್ತ್ರಿಪ್ಪುಬ್ಧಾದಿನ ಏವ ತೇ ||

ಅ || (a) ಬೃಹತಿಯ ಸಂಪಾದನೆಯಿಂದಲಾದರೂ ಮುಕ್ತನಾಗಲಿಕ್ಕೂ ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಅಲ್ಲದೆ (ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ) ಅತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಒಳ್ಳೇ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ ಮರಣವುಳ್ಳವನೂ, ಹೆಚ್ಚು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವನು. || (b) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಹಿದಾಸನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ (ತನ್ನ ಪ್ರಿಯತಮನಾದ ಐತರೇಯನನ್ನು ಕುರಿತು) ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವೂ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || (c) ಅನೇಕ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವವರು ನಾನಾಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಯಾವುದು ಅದೆ. (ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ! ಕಾರಣ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು) ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. || (d) ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಕೆಲವರು ಅನೇಕ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವಾಗಂತ, ಬೇರೆಯಾದ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ತ್ರಿಷ್ಟುಪಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಐಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಣಂ ಪರಮೇಶ್ವರಸಹಿತಂ ವಾಯುಂ | (b) ಪ್ರಾಣೇನ ಮನಸಾ ಚ | ಅಭಿಷ್ಯಮಾನೋಽಭ್ಯಸ್ಯಮಾನಃ || ತೃತೀಯೋಽತಿಶಯ ಇತಿ ಸೂತ್ರಾದಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಃ | (c) ಮಥನಾನ್ಮಿಥಿಲೋ ಜಾತಃ ಸಹ ನಾತ್ಸಿಂಹ ಉಚ್ಯತೇ | ಹತ್ವೀ ದಸ್ಯೂನಿತ್ಯಾದಿವಚ್ಚ || (d) ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನೋಽಭಿತಃ ಕ್ಷಿಪ್ಯಮಾಣೋಽವಿಷಯೇಷು ಬಹುಶಃ | ಕೃತ್ಸ್ನ ಆತ್ಮಾ ಕೃತ್ಸ್ನ ಪ್ರತಿನಾ ವಿಷ್ಣೋಃ || (e) ಏಕಾಸಿ ಪ್ರತಿನಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬೃಹತೀ ಚ್ಛಂದಸಾಂ ವರಾ | ಅನ್ಯಚ್ಛಂದೋಽಭಿಧಾ ಯತ್ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರತಿನಾ ಮಧ್ಯಮೈವ ತದಿತಿ ಚ || (f) ಏನಂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭಿಃ ಶ್ರೂಯಮಾಣಾನುಷ್ಠುಬಸಿ ಬೃಹತ್ಯಾ ಅಂಗಮಿತಿ ಬೃಹತ್ಯಾ ಏವಾಧಿಕೃತಮುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ೫ ||

ಅ || (a) 'ಐಂದ್ರಂ ಪ್ರಾಣಂ' ಅಂದರೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ, ಹಂಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು || (b) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ, ಮನೋಽಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನಿಂದಲೂ || 'ಅಭಿ ಇಸ್ಯಮಾನಃ' ಅಂದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನಃ | 'ತೃತೀಯೋಽತಿಶಯೇ' ಅತಿಶಯವೆಂಬೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಮೂರನೇ ವರ್ಣವು ಅಂದರೆ ಯಾವ ಒಕ್ಕರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೋ ಅದರ ಮೂರನೇವರ್ಣವು (ಬರುತ್ತದೆ.) ಎಂಬೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ಯಮಾನಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿದ್ದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ, 'ಇಸ್ಯಮಾನಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿದ್ದ ಇಕಾರವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. || (c) ಮಥನದಿಂದ 'ಮಿಥಿಲನು' ಆದನು. ಸರ್ವವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ 'ಸಿಂಹ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.) ಕಳ್ಳರನ್ನು ಕೊಂದು ಇತ್ಯಾದಿಯಂತೆ. (ಇಲ್ಲಿ 'ಹತ್ವಾ' ಎಂಬೇ ಆಕಾರದ ಬದಲಿಗೆ 'ಹತ್ವೀ' ಎಂದು ಆಕಾರದ ಮೂರನೇದ್ದಾದ ಈಕಾರವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. || (d) ಅಂತೂ 'ಅಭ್ಯಸ್ಯಮಾನಃ' ಅಂದರೆ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ | 'ಕೃತ್ಸ್ನ ಆತ್ಮಾ' ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆಯು ಎಂದರ್ಥವು. || (e) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಮಧ್ಯಮವೇ ಆಗಿಯದೋ, ಅದುದರಿಂದ 'ಬೃಹತೀ' ಎಂಬ ಒಂದೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಅನೇಕ ಪ್ರತಿಮೆಗಳಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಕಾಶದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ

ಬೃಹತಿಯೊಂದೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಮೆಯು. ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಯಾವ ಕ್ರತಿಮೆಯು ಇದೆಯೋ, ಅದು ಮಧ್ಯಮವೇ ಸರಿ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || (f) (ಹಾಗೂ ಸರಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು 'ಅನುಷ್ಟುಪಮನುಚರ್ಚಾರ್ಥಮಾಣಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ, ಶಿಷ್ಯನು ಶಂಕಿಸಿ ಒಳ್ಳೆ ಏನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಹಾಗಾಯಿತು? ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೂ ಏನು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಂತೆಯೇ ಆಯಿತು? ಅಂದರೆ-) ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಅನುಷ್ಟುಪೂ ಕೂಡ ಶೂನ್ಯೋಪಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಅಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಮೆಯು, ಬೃಹತಿಯು ಪೂರ್ಣ ಕ್ರತಿಮೆಯು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಬೃಹತಿಗೇನೆ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿದೆಂದು ಬೃಹತಿಗೇನೆ ಅಧಿಕೃತವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅನುಷ್ಟುಪಿಗೆ ಅವರಳಾದ ವಾರ್ವತಿಯು ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇತರ ಅವರುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಛಂದೋರೂಪ ಪ್ರತಿಮೆಗೂ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರ ಅನುಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತಿಗೆ ಅಂಗವೇ ಆಗಿದೆ. ಬೃಹತಿಯು ವಾಯುವೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಂಗಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಕಾರಣ ಇದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಇದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಎಂದು ಮಹಿದಾಸದೇವರು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. || ೫ ||

ಮಂ || ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಯ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯೈಕಾದಶಾನುಷ್ಟುಭಾಂ ಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಪಂಚ ವಿಂಶತಿಶ್ಚಾನುಷ್ಟುಭ ಆತ್ತಂ ವೈ ಭೂಯಸಾ ಕನೀಯಸ್ತದ್ವಾಕ್ತವ್ಯ ಸ್ವಿಕಾ ವಾಚನುಷ್ಟುಪದೀಮಹಮಿತ್ಯಷ್ಟಾ ಹಿ ಚತುರಕ್ಷರಾಣಿ ಭವಂತಿ ನವಸ್ರಕ್ತಿಮಿತಿ ಬೃಹತೀಸಂಪದ್ಯಮಾನಾ ನವಸ್ರಕ್ತೃತಸ್ತು ಶಮಿತಿ ಸತ್ಯಂ ವೈ ವಾಗೃಚಾ ಸ್ಪೃಷ್ಟೇಂದ್ರಾಪರಿತನ್ವಂ ಮಮ ಇತಿ ತದ್ಯದೇವೈತದ್ವೈಹತೀಸಹಸ್ರಮನುಷ್ಟುಪಂ ಸನ್ನಂ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾತ್ತ ದೈಂದ್ರಾತ್ರಾಣಾದ್ಬೃಹತ್ಯೈ ವಾಚನುನುಷ್ಟುಭಂ ತನ್ವಂ ಸನ್ನಿಮಿ ಮಿಂತೇ ಸ ವಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರೋ ಯದೇತನ್ಮಹ ದುಕ್ಲಂ ತದೇತತ್ಪಂಚವಿಧಂ ಮಿತಮಮಿತಂ ಸ್ವರಃ ಸತ್ಯಾನ್ಯತೇ ಇತ್ಯೈಗ್ಗಾಥಾ ಕುಂಬ್ಯಾ ತನ್ನಿತಂ ಯಜುರ್ನಿಗದೋ ವೃಥಾ ವಾಕ್ತ ದಮಿತಂ ಸಾಮಾಥೋ ಯಃ ಕಶ್ಚ ಗೇಷ್ಟಃ ಸ ಸ್ವರ ಹಿಮಿತಿ ಸತ್ಯಂ ನೇತ್ಯನ್ಯತಂ ತದೇತತ್ಪುಷ್ಪಫಲಂ ವಾಚೋ ಯತ್ಸತ್ಯಂ ಸಹೇಶ್ವರೋ ಯಶಸ್ವೀ ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಭರ್ವಿತೋಃ ಪುಷ್ಪಂ ಹಿ ಫಲಂ ವಾಚಃ ಸತ್ಯಂ ವದತ್ಯಥೈತನ್ಮೂಲಂ ವಾಚೋ ಯದನ್ಯತಂ ತದ್ಯಥಾ ವೃಕ್ಷ ಆವಿಮೂಲಃ ಶುಷ್ಯತಿ ಸ ಉದ್ವರ್ತತ ಏವಮೇವಾನೃತಂ ವದ ನ್ನಾನಿಮೂಲಮಾತ್ಮಾನಂ ಕರೋತಿ ಸ ಶುಷ್ಯತಿ ಸ ಉದ್ವರ್ತತೇ ತಸ್ಮಾದನ್ಯತಂ ನ ವದೇದ್ದಯೇತತ್ವೇನೇನ ಪರಾಗ್ವಾ ಏತದ್ರಿಕ್ತಮು ಕ್ಷರಂ ಯದೇತದೋಮಿತಿ ತದ್ಯತ್ಕಿಂಚೋಮಿತ್ಯಾಹಾತ್ಮೆವಾಸ್ಮೈತ

ದ್ರಿಚ್ಯತೇ ಸ ಯತ್ಸರ್ವಮೋಂಕುರ್ಯಾದ್ರಿಂಚ್ಯಾದಾತ್ಮಾನಂ ಸ ಕಾ-
ಮೋಭ್ಯೋ ನಾಲಂ ಸ್ಯಾದಧೈತತ್ಪೂರ್ಣಮಭ್ಯಾತ್ಮಂ ಯನ್ನೇತಿ ಸ
ಯತ್ಸರ್ವನ್ನೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪಾಪಿಕಾಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿರ್ಜಾಯೇತ ಸೈನಂ
ತತ್ತ್ವೇನ ಹನ್ಯಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಕಾಲ ಏನ ದದ್ಯಾತ್ಕಾಲೇನ ದದ್ಯಾತ್ಸತ್ಯತ್ಯಾ
ನ್ಯತೇ ಮಿಥುನೀಕರೋತಿ ತಯೋರ್ಮಿಥುನಾತ್ಮಜಾಯತೇ ಭೂ-
ಯಾನ್ಮನತಿ ಯೋ ವೈ ತಾಂ ನಾಚಂ ವೇದ ಯಸ್ಯಾ ಏಷ ವಿಕಾರಃ
ಸ ಸಂಪ್ರತಿವಿದಕಾರೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ನಾಕ್ ಸೈಷಾ ಸ್ತಶೋಷ್ಮಭಿ
ವ್ಯಾಜ್ಯಮಾನಾ ಬಹ್ನೀ ನಾನಾರೂಪಾ ಭವತಿ ತಸ್ಯೈ ಯದ ಪಾಂಶು
ಸ ಪ್ರಾಣೋಽಥ ಯದುಚ್ಚೈಸ್ತಚ್ಛರೀರಂ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ತಿರ ಇನ ತಿರ
ಇನ ಹ್ಯಶರೀರಮಶರೀರೋ ಹಿ ಪ್ರಾಣೋಽಥ ಯದುಚ್ಚೈಸ್ತಚ್ಛ
ರೀರಂ ತಸ್ಮಾತ್ತದಾವಿರಾಸಿಹಿ ಶರೀರಂ || ೬ ||

ಅ || ತತ್ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ=ಆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ವೈ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ
ರೀತಿಯಿಂದ, ಸಂಪನ್ನಂ=ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವೈ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹ
ಸ್ರಸ್ಯ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ, (ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ
ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಿರಲು) ಅನುಷ್ಟುಭಂ=ಅನುಷ್ಟುಪ್
ಛಂದಸ್ಸುಗಳ, ಏಕಾದಶ ಶತಾನಿ=ಹನ್ನೊಂದು ನೂರುಗಳು, ಪಂಚವಿಂಶತಿಃ ಅನುಷ್ಟುಭಶ್ಚ=
ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಕೂಡ, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಭೂಯಸಾ ದೊಡ್ಡ
ಪದಾರ್ಥದಿಂದ, ಕನೀಯಃ=ಚಿಕ್ಕವಸ್ತುವು, ಆತ್ರಂ ವೈ=ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆವೋ! (ಅಂದರೆ
ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) (ಅಂತೂ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರಗಳಾದುದ
ರಿಂದ, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ೩೨ ಅಕ್ಷರಗಳು ಆಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು
ಗಳು ಹೆಚ್ಚುಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳಾಗ್ಗೂ, ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸುಳ್ಳ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೇ
ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಕಾರಣ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನೇ ಸಂಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದು.) ಅಥವಾ
'ತದ್ವೈ ಇದಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂಲಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ
ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಾಗಲೀ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡು
ತ್ತದೆ. ಪುನಃ ೧೦೨೫ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಪನ್ನವಾದರೆ ಆಗ ತ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಬೃಹತಿಗೆ
ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರಾಣನೆಂಬುವುದು, ಅನುಷ್ಟುಭಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಉಮಾ ಯೆಂಬುವುದು
ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಯು ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ 'ಬೃಹತೀ
ಅನುಷ್ಟುಪ್' ಎಂಬ ಎರಡು ಪ್ರತಿಮೆಯು ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪಾರ್ವತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ
ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಕಾರಣನು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವೂ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ
ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ತತ್=ಆ ಪ್ರಮೇಯವು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯನಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳ
ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಸಮಗ್ರ ಮಂತ್ರ, ಅದರ ಅರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇವೆ.) 'ನಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀ
ಮಹಂ ನವಸ್ರಕ್ತಿಮೃತಸ್ಪೃಶಂ | ಇಂದ್ರಾತ್ಪರಿತನ್ವಂ ಮಮೇ' || ಋತಸ್ಪೃಶಂ ಋತ=ಯಾನಾ
ಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನಾದ (ನಿತ್ಯನಾದ) ಅಥವಾ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ತ್ರೀ ಹರಿ
ಯನ್ನು (ಋಕ್ಕಿನಿಂದ) ಸ್ಪೃಶಂ=ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಅಷ್ಟಾಪದೀಂ=ಎಂಟುನಾಕ್ಕೆ (ಅಂದರೆ
ಮೂವತ್ತ ಎರಡು ೩೨) ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ, ನಾಚಂ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು, ನವಸ್ರಕ್ತಿಂ=

ಬೇರೆ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ನಾಲ್ಕು (೪) ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ಅಂದರೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ) ಬೃಹತಿಯನ್ನು, (ಮಾಡಿದ) ಅಹಂ=ನಾನು, ಇಂದ್ರಾತ್=ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ, ತನ್ವಂ=ಬೃಹತ್ಯಾಖ್ಯ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು, ಪರಿಮಮೇ=ನಿರ್ಮಿಸುವವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಹಾಗೆಯೇ, ನವಸ್ರಕ್ತಿಂ=ಬೃಹತಿಯನ್ನು, ಅಷ್ಟಾಪದೀಂ ವಾಚಂ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸನ್ನಾಗಿ, (ಮಾಡಿದ) 'ಅಹಂ=ನಾನು, ಇಂದ್ರಾತ್=ಬೃಹತಿಯೇ ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿವುಳ್ಳವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ಆತನೇ ಪ್ರತಿಮೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ, (ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಗೆ) ತನ್ವಂ=ಶರೀರವನ್ನು, (ಅಂದರೆ ಶರೀರದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು) ಪರಿಮಮೇ=ತಿಳಿಯುವವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. (ಅಂತೂ ಪಾರ್ವತಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದುದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ 'ಉಮೆ'ಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನಾಗುತ್ತೇನೆ.) ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಂಶದಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿ ತಾನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತದೆ. 'ವಾಚಂ ಅಷ್ಟಾಪದೀಂ ಅಹಂ' ಇತಿ=ಅಂದರೆ, ಅಷ್ಟೌ ಹಿ=ಎಂಟು, ಚತುಃ=ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ, ಅಕ್ಷರಾಣಿ=ಅಕ್ಷರಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. (ಅಂದರೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು) 'ನವಸ್ರಕ್ತಿ'ಮಿತಿ=ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಯಾವಾಗ ಬೃಹತಿ=ಬೃಹತಿಭಂದಸ್ಸು, ಸಂಪದ್ಯಮಾನಾ=ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ (ಆಗ) ನವಸ್ರಕ್ತಿ=ಒಂಭತ್ತು ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ ಅಕ್ಷರರೂಪ ವಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು (ಅಂದರೆ ೩೬ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದು) ಆಗುತ್ತದೆ. 'ಋತಸ್ಪೃತಮಿತಿ'=ಅಂದರೆ, ವಾಕ್=ವಾಗಾಖ್ಯವಾದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸು (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ) ಋಚಾ=ಋಗ್ರೂಪದಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಬೃಹತಿಯ ಸ್ವರೂಪತನವನ್ನು ಹೊಂದಿ) ಸತ್ಯಂ=ಸತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಸೃಷ್ಟಾ=ಮುಟ್ಟಿತು, (ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಪಾತ್ರಭೂತವಾಯಿತು.) 'ಇಂದ್ರಾತ್ಪರಿ ತನ್ವಂ ಮಮೇ' ಇತಿ=ಅಂದರೆ, ಯತ್ ಎನ ಏತತ್ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ=ಯಾವ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೋ, ತತ್=ಅದು, ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಂಪನ್ನಂ=೧೧೨೫ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಪಾರ್ವತಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿನಾ ರೂಪಳಾದುದರಿಂದ (ಯಾವಾಗ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಋಕ್ಸಮುದಾಯಕ್ಕೇನೇ ಪುನಃ (೧೧೨೫) ಅನುಷ್ಟುಪಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ) ತದಾ=ಆಗ, ಬೃಹತ್ಯೈ=ಬೃಹತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಪ್ರಾಣಾತ್=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ, ವಾಚಂ=ವಾಗ್ರೂಪವಾದ, ಅನುಷ್ಟುಭಂ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ ದೇವತೆಯಾದ ಉಮಾರೂಪವಾದ, ತನ್ವಂ=(ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ) ಎರಡನೇ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು, ಸಂನಿರ್ಮಿಮಿಂತೇ=(ಇನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು) ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ('ಬೃಹತಿಯ ಸಕಾಶದಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದು' ಇದೇ ನೊದಲಾದುದು) ಇಂದ್ರಾತ್=ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಹಾಗೆಯೇ, ಇಂದ್ರಾತ್=ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅತಿ ಪ್ರಿಯನಾದ, ಪ್ರಾಣಾತ್=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೂ (ಆಗುತ್ತದೆ. ಧ್ಯಾನಿಸುವವರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲ) ಯತ್ ಏತತ್ ಮಹದುಕ್ಲಂ=ಯಾವ, ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೋ, ಸ ಎನಃ=ಆ ಇದು, ವಾಚಃ=ಅಕಾರದ, ಪರಮಃ ವಿಕಾರಃ=ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. (ಇತರ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವು ಕೇವಲ ವಿಕಾರವು) ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಈ ಉತ್ತಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ಕೇವಲ ವಿಕಾರವಾದ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವು,

‘ಮಿತಂ, ಅಮಿತಂ, ಸ್ವರಃ, ಸತ್ಯಾನ್ಯತೇ’ ಇತಿ=ಮಿತ, ಅಮಿತ, ಸ್ವರ, ಸತ್ಯ, ಅನ್ಯತ ಎಂದು, ಪಂಚವಿಧಂ=ಐದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಋಕ್=ಸ್ವರನಿಯಮವುಳ್ಳ ವಚನವು, ಗಾಥಾ=ಸ್ವರ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವ ಮಿತಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ ವಚನವು, ಕುಂಬ್ಬಾ=ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ವಿಷಮಸಂಖ್ಯಾ ಕಗಳಾದ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳ ಖಂಡವಾಕ್ಯಗಳು. ತತ್=ಆ ಈ ಮೂರು, ಮಿತಂ=ಮಿತವನ್ನಿಸಿಕೊ ಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾದ ವಾಕ್ಯವು ‘ಯಜುಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಿಗದಃ=ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗವಲ್ಲದಿರುವ ವಾಕ್ಯವು. ವೃಥಾ ವಾಕ್=ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವ ವಾಕ್ಯವು, ತತ್=ಆ ಈ ಮೂರು, ಅಮಿತಂ=ಅಮಿತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸಾನು=ಬೃಹತ್ಸಾನುವೇ ಮೊದಲಾದುದು, ಅಥೋ=ಮತ್ತು, ಯಃಕಷ್ಟ ಗೇಷ್ಟಃ=ಯಾವುದು ಗಾನವೋ, ಸಃ=ಆ ಈ ಎರಡು, ಸ್ವರಃ=ಸ್ವರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಓಮಿತಿ=ಓಮ್ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು, ಸತ್ಯಂ= ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನೇತಿ=‘ನ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು, ಅನ್ಯತಂ=ಅನ್ಯತೆವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯತ್ ಸತ್ಯಂ=ಯಾವ ಸತ್ಯವಾದ ಓಂಕಾರವೋ, ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಇದು, ವಾಚಃ=ಅಕಾರಕ್ಕೆ, ಪುಷ್ಪಂ ಫಲಂ=ಉಕಾರ ಮಕಾರರೂಪ ವಿಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುಷ್ಪ ಫಲಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯದೆ. (ಯಾವಾತನು) ವಾಚಃ=ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಪಂ ಫಲಂ= ಪುಷ್ಪಫಲರೂಪವಾದ, ಸತ್ಯಂ=ಓಂಕಾರವನ್ನು, (ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ) ವದತಿ ಹಿ=ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ ನೋ, ಸ ಹ=ಅಂತಹನು, ಯಶಸ್ವೀ=ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಪಟ್ಟವನೂ, ಕಲ್ಯಾಣಕೀರ್ತಿಃ= ಮಂಗಳಕರವಾದ ಕೀರ್ತಿಯುಳ್ಳವನೂ, (ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಭವಿತೋಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಲಿಕ್ಕೂ, ಈಶ್ವರಃ=ಸಮರ್ಥನು, (ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಅಥ=ಆದರೂ, ಯತ್ ಅನ್ಯತಂ=‘ನ’ ಎಂಬ ಯಾವ ಅಕ್ಷರವೋ, ಏತತ್=ಇದು, ವಾಚಃ=ಅಕಾರಕ್ಕೆ, ಮೂಲಂ=ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಬುಡದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ತತ್=ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ವೃಕ್ಷಃ=ಮರವು, ಅವಿಮೂಲಃ=ಪ್ರಕಟ ವಾದಬುಡವುಳ್ಳದ್ದಾದರೆ (ಅಂದರೆ ಮರದ ಬುಡವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ತೋರಿದರೆ), ಶುಷ್ಕತಿ=ಒಣಗಿಹೋ ಗುತ್ತದೆ. ಸಃ=ಆ ಒಣಗಿಹೋದ ಮರವು, ಉದ್ಯುತತೇ=ನಾಶವಾಗುತ್ತದೋ, ಏವಮೇವ= ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಅನ್ಯತಂ=ನಿಷೇಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ನ ಕಾರವನ್ನು, ವದನ್=ಹೇಳುವ ವನು, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನೇ, ಅವಿಮೂಲಂ=ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬುಡವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಅಂದರೆ, ಆದೋಷದಿಂದ ಕಲುಷಿತನನ್ನಾಗಿ, ಕರೋತಿ=ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಆತನು, ಶುಷ್ಕತಿ=ಪೂರ್ವದ ಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಗಳು ನಷ್ಟಗಳಾದುದರಿಂದ ಸಾರವಿಲ್ಲದಿರುವವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಆತನು, ಉದ್ಯುತತೇ=ನರಕ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಅನ್ಯತವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅನರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಅನ್ಯತಂ=‘ನ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನು, ನ ವದೇತ್= (ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗೋಸ್ಕರ) ಹೇಳಬಾರದು. ದಯೇತ ತು=ಯೋ, ಗ್ಯರಲ್ಲಿ ದಯೆಯನ್ನೇ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಏತೇನ=ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಂದರೆ ದಯೆಯನ್ನು ಮಾಡದೆ ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ‘ನ’ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅನರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದಲೇ, (ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದೂ, ‘ನ’ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಬಾರದೆಂ ದೂ, ಹೇಳಿ, ಈಗ ಎರಡನ್ನೂ ಹೇಳಬಾರದೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳುವವರಾಗಿ, ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಈಗ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಕ್ತವ್ಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ) ಯತ್ ಏತತ್ ಓಮಿತಿ=ಯಾವ ಈ ಓಮ್ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೋ, ಏತತ್ ಅಕ್ಷರಂ=ಈ ಅಕ್ಷರವು, ಪರಾಕ್ ವೈ=ಬಹಿರ್ಮುಖವಾಗಿ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ (ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿಯೇ) ರಿಕ್ತಂ=ತನಗೆ ರಿಕ್ತತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವುದು. (ಅಂದರೆ ದಾರಿದರ್ಯ ಸಂಪಾದಕವು) ಯತ್ ಕಿಂಚ=ಯಾವುದೊಂದು ತನ್ನದಾದ ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು, (ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ) ಓಮಿತಿ=ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ಅತ್ಯೈವ=ಆವಾಗಲೇ, ತತ್=ಆ ದ್ರವ್ಯಮೊದಲಾದುದು, ಅಸ್ಮೈ=ಈತನಿಂದ, ರಿಚ್ಯತೇ=ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಃ=ಆತನು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತ ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು (ಯೋಗ್ಯಾ-ಯೋಗ್ಯ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ) ಓಂಕುರ್ಯಾತ್ ಯತ್=ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊಟ್ಟ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ರಿಚ್ಯಾತ್=ರಿಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಯಾನು. ಸಃ=ಆ ಪುರುಷನು, ಕಾಮೇಭ್ಯಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, ಆಲಂ=ಸಮರ್ಥನು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರನು, ಅಥ=ಮೇಲೆ, ಯತ್ ನೇತಿ=ಯಾವುದೊಂದು 'ನ' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವೋ, ಏತತ್=ಇದು, ಯದ್ಯಪಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪೂರ್ಣಂ=ತನ್ನ ಪೂರ್ಣತ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತರನ್ನು, ನೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಯತ್=ಸ್ವಲ್ಪವನ್ನು ಕೊಡಲಾರನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ತನ್ನ ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದುದು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ರಿಕ್ತತನ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ) ಅಸ್ಯ=ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವನಿಗೆ, ಪಾಸಿಕಾ ಕೀರ್ತಿಃ=ದುಷ್ಕೀರ್ತಿಯು, ಜಾಯೇತ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸಾ=ದುಷ್ಕೀರ್ತಿಯು, ಏನಂ=ಈ ಪುರುಷನನ್ನು, ತತ್ಯೈವ=ಅದೇ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ. ಹನ್ಯಾತ್=ಸತ್ತವನಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದರಿಂದ, (ಅಂದರೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದೂ, ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದೂ, ಎರಡೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅನರ್ಥಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದುದರಿಂದ) ಕಾಲ ಏವ=ಪುಣ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ, ದದ್ಯಾತ್=ದಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಕಾಲೇ=ಅಪುಣ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನ ದದಾತ್=ದಾನಮಾಡಬಾರದು. (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಸತ್ಯಾನ್ವತೇ=ಪಾತ್ರಾಪಾತ್ರಾದ್ಯನುಸಾರವಾಗಿ 'ಓಂಕಾರ' 'ನ' ಕಾರಗಳನ್ನು, ಮಿಥುನೀಕರೋತಿ=ಕೂಡಿಸುತ್ತಾನೋ. ತತ್=ಹಾಗಾದರೆ, ತಯೇಃ=ಓಂಕಾರ ನಕಾರಗಳ, ಮಿಥುನಾತ್=ಮಿಥುನೀಕರಣದಿಂದ, (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ,) ಪ್ರಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಸತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಭೂಯಾನ್=ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಉತ್ಕ್ರಸ್ತನು ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಯಸ್ಯಾಃ=ಯಾವ ಅಕಾರಕ್ಕೇನೆ, ಏಷಃ=ಈ ಮಿತಾ ಮಿತಾದಿರೂಪವಾದ ಸರ್ವವೂ, ವಿಕಾರಃ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವೋ, ತಾಂ ವಾಚಂ=ಅಂತಹ ಅಕಾರವನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸ ವೈ=ಆತನೇನೇ, ಸಂಪ್ರತಿವಿತ್=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯು, ಸರ್ವವಾಕ್=ಸಮಸ್ತನಾದ ಮಿತಾಮಿತಾದಿ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ ಕೂಡ, ಅಕಾರೋ ವೈ=ಅಕಾರವೇ, (ಅಂದರೆ ಅಕಾರದ್ದೇ ವಿಕಾರ ರೂಪವಾದುದ್ದು.) ಸಾ ಏಷಾ=ಆ ಈ ಅಕಾರರೂಪವಾದ ವಚನವು, ಸ್ಪರ್ಶೋಷ್ಣಭಿಃ=ಕಕಾರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಿಂದಲೂ, ವ್ಯಂಜಮಾನಾ=ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೂ, ಬಹ್ವೀ=ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು, ನಾನಾರೂಪಾ=ವೇದ, ಪಂಚರಾತ್ರ ಮೊದಲಾದ ವಿಲಕ್ಷಣರೂಪವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮೈ=ಆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ, ಯತ್ ಉಪಾಂಶು=ಯಾವುದೊಂದು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣವೋ, (ಅಂದರೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕಾರವೋ), ಸಃ ಪ್ರಾಣಃ=ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಯಾದವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, (ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವುದೊಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣವೋ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕಾರವೋ) ತತ್ ಶರೀರಂ=ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವೆಂಬೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭಾರತೀಯೇ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯು. ತಸ್ಮಾತ್=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ; ತತ್=ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಅಕಾರವು, ತಿರ ಇವ=ತಿರೋಭೂತವಾದ ಹಾಗೆ ಇದೆ. ಅಶರೀರಂ=ಶರೀರವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ವಸ್ತುವು, ತಿರ ಇವ ಹಿ=ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದದ್ದಂತೆಯೇ ಇದೆಯಷ್ಟೆ. (ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ)ಪ್ರಾಣಃ=

ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, ಅಶರೀರೋ ಹಿ=ಶರೀರಾಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವವನಷ್ಟೇ! ಅಥ=ಅಮೇಲೆ, ಯತ್ ಉಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಃ=ಯಾವುದೊಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಛ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕಾರವೋ, ತತ್ ಶರೀರಂ=ಅದು ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ತತ್=ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಛ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅವರ್ಣವು, ಆವಿಃ=ಅವಿಭೂತವಾಗಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಶರೀರಂ=ಶರೀರವು, ಆವಿರ್ಫಿ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಭೂತವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯಷ್ಟೇ. || ೬ ||

ತಾ|| (1) ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ನಾಯುದೇವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಬೃಹತಿಗೆ ಅಧಿಸತಿಯಾದ ನಾಯುದೇವರು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪರಾದುದರಿಂದಲೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಪಿಗೆ ದೇವತೆಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆ ಪಾರ್ವತಿಯಾದರೂ ಬೃಹತಿಗೆ ದೇವತೆಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವಳು. (2) ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವೇ ಹಿಂಕಾರದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಅಕಾರಾರ್ಥವೇ ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಓಮ್' ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (3) ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವೇ 'ನ'ಕಾರದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಯಥಾರ್ಥವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ 'ನ'ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವು 'ಅನ್ಯತ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (4) ಜ್ಞಾನ ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಜ್ಞಾನವು ದಿನೇ ದಿನೇ ಕ್ಷೀಣವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ರವ್ಯವಾದರೋ ಚೋರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ನಾಗ್ಧತ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಾನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಮಹಾಪ್ರತ್ಯವಾಯವು ಬರುವುದು. (5) ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಾರೆನು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಆತನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವೇ ಬರುವುದು. ಯೋಗ್ಯಯೋಗ್ಯನೆಂದು ವಿಚಾರಿಸದೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ದಾನಮಾಡಿದ್ದೇನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ದುಷ್ಟೀರ್ತಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಬಾರದು. ಯೋಗ್ಯರಿಗೇನೇ ದಾನಮಾಡತಕ್ಕದು. ಅಂತಹ ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ 'ನ'=ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಾರದು. 'ಸಂಭಾವಿತಸ್ಯ ಚಾಕೀರ್ತಮರಣಾದತಿಚ್ಛತೇ' ಎಂಬೀ ಗೀತೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಪಯಶಸ್ಸುವುಳ್ಳವನು ಸತ್ತಪ್ರಾಯನಷ್ಟೇ. ಅಂತೂ ಪುಣ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಪುಣ್ಯದೇಶದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯರಿಗೇನೇ ದ್ರವ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ, ಜ್ಞಾನವನ್ನಾಗಲೀ ಫಲವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸದೆ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿಯೇ ದಾನಮಾಡತಕ್ಕದು. ಅಪುಣ್ಯಕಾಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಯಕ್ಷಿಂಚಿತ್ ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ದಾನಮಾಡಬಾರದು. (6) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದರೂ ಶರೀರಾಭಿಮಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಶರೀರ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. 'ಬ್ರಹ್ಮಾ ನಿರಭಿಮಾನತತ್ವಾಚ್ಚರೀರ್ಯಪ್ಯಶರೀರವಾನ್' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಕಾರಣ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಛ್ರಿಸಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಶರೀರವಾದ ಪ್ರಾಣನು ಅಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ ತಿರೋಭೂತದಂತೆ ಇರುವುದೇ ಯುಕ್ತವು. ಅಂತೂ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಛ್ರಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿಕವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಜಪಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಿಸಿದರೆ, ಫಲಾಧಿಕೃತವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೬ ||

ಭಾ|| (a) ಬೃಹತೀ ಸಂಪಾದನೇನುಷ್ಪಪ್ಪಶಂಸನಮಾತ್ರಾತ್ವಂಚವಿಂಶೋತ್ತರಶತಾನುಷ್ಪಬಾಧಿಕೃಂ ಚ ಭವತಿ | ಅತ ಆಧಿಕೃತ್ವಾದ್ಬೃಹತೀ ಸಂಪಾದನಮೇವ ವರಂ || ತಸ್ಯಾತ್ಮೈವಾಂತರ್ಭಾವಾತ್ || (b) ಜಗತ್ಪಾದಿಕಂ ತ್ವಧಿಕತ್ವೇನಪಿ ಬೃಹತೀವನ್ಯಾಹಾತ್ಮ್ಯಾಭಾವಾದೇವೋಪೇಕ್ಷ್ಯತೇ | (c) ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀನುಹಮಿತ್ಯನುಷ್ಪಭೋ ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನವಚನಾಚ್ಚ ||

ಅ || (a) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಕೇವಲ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೊಗಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಇಪ್ಪತ್ತೈದರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ನೂರು (ಅಂದರೆ ೧೨೫) ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಆಧಿಕೃತವೂ (ಹೆಚ್ಚು) ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸಿಗಿಂತ ಆಧಿಕೃತವು ಸಿಗುವುದರಿಂದ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಸಂಪಾದನವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವು. ಆ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪಿಗೆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ, (b) ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದುದು (ಬೃಹತಿಗಿಂತಲೂ) ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರ ಇದ್ದುದಾಗ್ಯೂ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನಂತೆ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಬಿಡಬೇಕು. || (c) 'ವಾಚಮಷ್ಟಾಪದೀನುಹಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು ಮಾತಿನಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಾಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವು).

ಭಾ|| (a) ಅಪ್ಪಚತುರಕ್ಷರಾಣ್ಯನುಷ್ಪಪ್ಪ | ತಸ್ಯಾ ಏವ ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನೇನವಸ್ಯಕ್ತಯೋ ಭವಂತಿ || (b) ಋಚಾ ವಾಗ್ಯಗ್ರಾಪೇಣ ವಾಗ್ಯತಂ ಸ್ತೃಷ್ಟ್ವಾ ಸತ್ಯರೂಪಂ ವಿಪ್ಲಂ ಸ್ತೃಷ್ಟ್ವಾ ಭವತಿ | (c) ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಬಂಧೀ ನಿತರಾಂ ಪ್ರಿಯತ್ವಾದ್ಯಃ ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ವಾಯುಃ ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಾರೂಪಮಿದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ || (d) ಸ ಚ ವಾಯುರ್ವಿಷ್ಣೋರ್ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿನಾ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಪ್ರತಿನಾ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ||

ಅ || (a) ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸು, ಎಂಟುನಾಲ್ಕು (ಅಂದರೆ ೩೨) ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳವುಗಳು (ಆಗುತ್ತವೆ). ಆ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸಿಗೇನೇ (ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಒಂಭತ್ತು ವಿಭಾಗವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ (ನಾಲ್ಕು ಒಂಭತ್ತಿ ೩೬ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ) ಆಗುತ್ತದೆ. || (b) 'ವಾಕ್' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪ ಛಂದಸ್ಸು, 'ಋಚಾ' ಅಂದರೆ ಋಗ್ರೂಪದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಬೃಹತೀರೂಪ ತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ) 'ಋತಂ ಸ್ತೃಷ್ಟ್ವಾ' ಅಂದರೆ ಸತ್ಯರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದ್ದು ಆಗುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನ ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಾಗಿಯದೆ). || (c) 'ಇಂದ್ರಸ್ಯ' ಅಂದರೆ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಆತನಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯನಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾತನು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣರಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೋ, ಆತನಿಗೆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಪ್ರತಿನಾರೂಪವಾಗಿಯದೆ. || (d) ಆ ವಾಯುವು ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿನಾರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿನಾರೂಪವಾಗಿಯದೆ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯೈವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರತ್ವೇನ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಪಂಚವಿಂಶೋತ್ತರೈಕಾದಶತತಾನುಷ್ಟುಪ್ತೇನ ಸಂಪಾದನೇ ಬೃಹತೀದೈವತ ಪ್ರಾಣರೂಪಾದ್ವಾಯೋರನುಷ್ಟುಪ್ತದೇವತಾಯಾ ವಾಗ್ಗ್ರಾಪಾಯಾ ಉಮಾಯಾ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಭವತ್ಯೇವಂ ಜಾನತಃ | (b) ತತಶ್ಚೋನಾಯಾ ಅಸಿ ಭಗವತ್ಪ್ರತಿನಾತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಟುಪ್ರತಿನಾಸ್ಥಾಪಕ ಏವ ಭವತ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ಸಮ್ಯಗ್ಧ್ಯಾಯನ್ || (c) ವಿಷ್ಟುರೇವ ಬೃಹತ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯಾಧಿಷ್ಟಾತ್ಯದೇವತಾ | ಪ್ರತಿನಾಧಿಸ್ಥಿತದೇವತಾನತ್ || (d) ತಸ್ಮಾದ್ಬೃಹತ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾದನುಷ್ಟುಪ್ತಸಂಪಾದನೇ ತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರತಿನಾಂತರಂ ತಸ್ಮಾದೇವ ನಿರ್ಮಿತಂ ಭವತಿ | ಆತ ಏನೇಂದ್ರಾತ್ಪರಿತನ್ಯಂ ಮಮೇತ್ಯುಕ್ತಂ ||

ಅ || (a) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಕಳ್ಳ ಚುಕ್ನಹಸ್ರವಾಗಿ ಕೂಡಿದ ಆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆನೇ, ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಹೆಚ್ಚಾದ ಹನ್ನೊಂದು ನೂರು (೧೧೨೫) ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಾಗಿ ಸಂಪಾದನೆಯಾಗುತ್ತಿರಲು, ಬೃಹತಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ, ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ, ವಾಗ್ಗ್ರಾಪಕಾದ ಪಾರ್ವತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನಿಗೆ (ಅಂದರೆ ಬೃಹತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ದೇವತೆಯು. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಪಾರ್ವತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡವನಿಗೆ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. || (b) ಪಾರ್ವತಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೇ, ಪಾರ್ವತಿಗೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರತಿಮಾರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವವನೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವವನಾಗಿಯೇ (ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ). || (c) ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಬೃಹತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕದೇವತೆಯು, ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಅಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಇರತಕ್ಕ ದೇವತೆಯಂತೆ. 'ಪ್ರತಿಮಾಂ ಪ್ರತಿಮಾಂತಸ್ಥಾಂ ಧ್ಯಾಯೇತ್ತೇ ಜೋನುಯಿಂ ಪರಾಂ' ಇದೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಬೃಹತಿಯು ಪ್ರತಿಮೆಯು. ಅದರ ಒಳಗೆ ಇರತಕ್ಕುದು ಪ್ರಾಣಪ್ರತಿಮೆಯು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಅಧಿಷ್ಠಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || (d) ಆದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಟುವಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೃಹತೀ ನಿಯಾಮಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಕವಾದ ಋಕ್ವಿನ ಸಕಾಶದಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರೆ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆನೇ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರತಿಮೆಯು ಆ ವಿಷ್ಟುವಿನ ದೇಶಿಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆಗುತ್ತದೆ. | ಆದುದರಿಂದಲೇ (ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ) 'ಇಂದ್ರಾತ್ಪರಿತನ್ಯಂ ಮಮ' ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಬೃಹತೀಸ್ಥವಿಷ್ಣೋರ್ಬಲಾದೇವ ತತ್ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸ ಹಿ ತಸ್ಯಾಃ ಪಟ್ಟಿಂಶದಕ್ಷರಾದಿತ್ವಮಸಿ ನಿಯಮಯತಿ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದ್ವಾಯುಶ್ಚ || (b) ವಾಯುರೇವ ಯದ್ಭಗವನ್ನಿಯತೋ ನಿಯಮಯತಿ ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾತ್ಪರಿತ್ಯಸ್ಯೈಂದ್ರಾತ್ಪ್ರಾಣಾದಿತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕೃತಾ ||

ಅ || (a) ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಸಂಪಾದನೆ ಮೊದಲಾದುದು ಕೂಡುತ್ತದೆ. (ಬೃಹತಿಯ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲೀ, ಪುರುಷನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ). ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಆ ಬೃಹತಿಯ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರವನ್ನು, ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆ ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಕೂಡ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೆ. || (b) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೇ ನಿಯಮಿಸುತ್ತಾನೋ ಆದುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರಾತ್ವಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ 'ಇಂದ್ರಾತ್ ಪ್ರಾಣಾತ್' ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ, ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಭಾ|| (a) ಯಾವತ್ಸಹಸ್ರಂ ಬೃಹತೀ ತಾವಚ್ಛಂಸೇದನುಷ್ಟುಭಾ | ಛಂದಸಾ ವಾ ತದನ್ವೇಪಾಂ ಬೃಹತೀತ್ವಂ ಸ್ಮರೇತ್ತತಃ || (b) ತೇನ ಸರ್ವಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾದಧಿಕೋಽರ್ಚಿತಃ | ಭವೇದೇವಂ ಚಾನತಸ್ತು ಕೃತಾ ಚ ಪ್ರತಿನಾ ಭವೇತ್ || (c) ತಥಾ ವಾಯೋರಸಿ ಕೃತಾ ವಾಯುರ್ಹಿ ಪ್ರತಿನಾ ಹರೇಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಾಯುಕೃತಂ ಸರ್ವಂ ಕ್ರಿಯತೇ ವಿಷ್ಣು ನೈವಹಿ || (d) ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಮೇಕಾದಶಶತಂ ಪುನಃ | ಅನುಷ್ಟುಭಾಂ ಸ್ಮರೇತ್ಪಂಚವಿಂಶೋತ್ತರಮುದಾರಧೀಃ || (e) ತೇನ ವಾಯೋರುಮೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಸಮ್ಯಗ್ಗಾಣಾನಾತ್ಸೃತಾ ಭವೇತ್ | ತತೋ ದ್ವಿತೀಯಪ್ರತಿನಾ ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಕೃತಾ ಭವೇತ್ || (f) ವಿಷ್ಣುನಾನು ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ ಯದುಮಾ ವಾಯುಶ್ಚ ತದ್ವಶೌ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಯಾವುದೊಂದು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವದೆಯೋ, ಅದು ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ (ಸಂಪನ್ನವಾಗಿ) ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅದುದರಿಂದ ಇತರಗಳಿಗೂ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸು ರೂಪವನ್ನು ಸ್ಮರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. || (b) ಅದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಚೇತನಾ ಚೇತನಾತ್ಮಕ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನೂ ಆಗುವನು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿದವನಿಗಾದರೂ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಆಗುವುದು. || (c) ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪನಷ್ಟೇ! ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರತಿಮಾರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೇ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವು || (d) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತೈದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಹನ್ನೊಂದು ನೂರು (೧೧೨೫) ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನಾಗಿ ಸ್ಮರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. || (e) ಆತನಿಂದ, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪಾರ್ವರ್ತಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ (ಬೃಹತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ) ಎರಡನೇ ಪ್ರತಿಮೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆಯಿತು. || (f) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪಾರ್ವರ್ತಿಯೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗಿರುವರೋ, (ಅದುದರಿಂದ) ಹರಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸ್ತುಕ್ತಯೋ ವಿಭಾಗಾಃ | ಸ್ತುಕ್ತಿರಂಶೋ ವಿಭಾಗಶ್ಚ ವಿದಲಂ ಚೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ || ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ || (b) ಸ ವಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರಃ | ಅಕಾರಾಖ್ಯವಾಗ್ನಿವಿಕಾರೇಷೂತ್ತಮೋ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಖ್ಯಃ || (c) ಅಕಾರಃ ಪ್ರಥಮಂ ನಾಮ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವಗುಣಾನ್ಮೃವನ್ | ಸರ್ವದೋಷವಿರುದ್ಧತ್ವಾದ್ಯುಣಾನಾಂ (d) ಅನ್ಯತಾಮಪಿ || ವಿಷ್ಣೋ ವರ್ತತಿ ಜೀವೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಶ್ಚೈವ ಸರ್ವದಾ | ಅಭಾವಂ ಚೈವ ದೋಷಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಕೇಶವೇ ವದೇತ್ ||

ಅ || (a) 'ನವಸ್ತುಕ್ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸ್ತುಕ್ತಿಗಳು' ಅಂದರೆ ವಿಭಾಗಗಳು. 'ವಿಭಾಗವು' 'ಸ್ತುಕ್ತಿಃ ಅಂಶಃ ವಿದಲಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. || (b) 'ಸ ವಾ ಏಷ ವಾಚಃ ಪರಮೋ ವಿಕಾರಃ' ಅಂದರೆ ಅಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು ವಾಕ್ (ಮಾತು) ಅದರ ವಿಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಕ್ತಮು ದಾಯವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. || (c) ಗುಣಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಗುಣಗಳು ದೋಷವಿರುದ್ಧಗಳಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಕಾರವು ಹೇಳುವುದಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾಮಧೇಯವಾಗಿದೆ. || (d) (ಅಲ್ಲದೆ ಆ ಅಕಾರವು) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜೀವರಿಂದಲೂ, ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಭೇದವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳ ರಾಹಿತ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಮ್ಯಗ್ಸ್ತುಕ್ತೃತ್ಯತಸ್ತಸ್ಮಾದಕಾರೋ ಮುಖ್ಯನಾಮ ಹಿ | ತದರ್ಥಾ ನೇಕದೇಶೇನ ಶಬ್ದಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಜೋಚರೇ || (b) ವ್ಯಾಖ್ಯಾವ್ಯಾಖ್ಯೇಯ ರೂಪತ್ವಂ ವಿಕಾರತ್ವಮಿಹೋದಿತಂ | ವಿಕಾರತ್ವಂ ಚ ನಾನ್ಯತ್ಸ್ಯನ್ನಿತ್ಯಾ ವೇದಾ ಯತೋಽಖಿಲಾಃ || (c) ವಾಚಕೇಷು ತಥಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಹಸ್ರ ಬೃಹತೀಮಯಂ | ಉಕ್ತಮುಕ್ತಮಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಸಾ ಪರಾ || (d) ಅನ್ಯೇಽಪಿ ಶಬ್ದಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಹ್ಯಕಾರಾರ್ಥಾಭಿಧಾಯಿನಃ | ಏಷಾಂ ಪರಮಮುಖ್ಯಂ ತತ್ತದೇತತ್ಪಂಚಧಾ ಸ್ಥಿತಂ | (e) ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ನಮೇವಾಕಾರಸ್ಯ ಸಹೈವೋಕ್ತೇನ ಸರ್ವಶಃ | ಮಿತಾಮಿತೇ ಸ್ವರಸ್ವತ್ಯ ಮನ್ಯತಂ ಚೇತಿ ಪಂಚಧಾ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವದೋಷ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಮುಖ್ಯ ನಾಮವೇ ಸರಿ. | ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಆ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಏಕದೇಶದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಕೆಲವು, ಗುಣ ಗಳನ್ನೂ, ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನೂ, ಕೆಲವು ಕೆಲವುಗುಣಗಳನ್ನೂ) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಏಕದೇಶವಾಗಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. || (b) ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಾರತ್ವವೆಂದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಸ್ವರೂಪತ್ವವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. | ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೂ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆಯೋ (ಆದುದರಿಂದ) ವಿಕಾರತ್ವವೆಂದರೆ ಇತರವಾದುದು ಆಗಲಾರದು. ||

(c) ಹಾಗೆಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರರೂಪವಾದ ಮಹದುಕ್ಲವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಸಹಸ್ರ ಬೃಹತಿಯೇ ಅಕಾರಕ್ಕೆ (ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತ) ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. || (d) ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಅಕಾರಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. | ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು (ಇತರವಾದುದು ಕೇವಲ ವಿಕಾರವಾದುದು) ಆ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಈ ವಿಕಾರರೂಪವಾದ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವೂ ಕೂಡ ಐದು ಪ್ರಕಾರವಿದೆ. || (e) ಉಕ್ತವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಇರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲವು 'ಮಿತ, ಅಮಿತ, ಸ್ವರ, ಸತ್ಯ, ಅನ್ಯತ' ಎಂದು ಐದು ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡ ಅಕಾರಕ್ಕೇನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಾದಕಾರ ಏನಾಯಂ ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಕಃ ಶ್ರುತಃ | ತಸ್ಯೈವ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪೋಽಯಂ ಸರ್ವವೇದಾದಿವಿಸ್ತರಃ || (b) ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಗುಣಾನ್ವಿಷ್ಟೋರಕಾರೋ ವಕ್ತಿ ಯತ್ರಾಭೋಃ | ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಯೋಽಸಿ ಶಬ್ದಾಯೇ ಸರ್ವೇ ವಿಷ್ಣುಗುಣಬ್ಜವಾಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಅಕಾರಕ್ಕೇನೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಮೊದಲಾದವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದುದರಿಂದ ಈ ಅಕಾರವೇ ('ಸರ್ವಾ ನಾಕ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಅಕಾರಃ ಸರ್ವವಾಗಾತ್ಮಾ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ) ಸಮಸ್ತ ನಾಕ್ ಸ್ವರರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || (b) ಅಂತೂ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಕಾರವು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ, ಅದುದರಿಂದ ಅದರ ವಿವರಣರೂಪಗಳಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳು ಇವೆಯೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. || (ಹೀಗಿರಲು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕುದು ಇದೆ.)

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರಸ್ಯ ತಥೋಪಾಂಶೋರಭಿಮಾನೀ ತು ಮಾರುತಃ | (b) ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಾಂತಃಕರಣ ನಾನೋಽಸ್ಯ ದ್ವಿವಿಧಸ್ಯ ಚ || ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರಸ್ಯ ಸರ್ವೇಷಾಮಭಿಮಾನಿನೀ | ಭಾರತ್ಯುಚ್ಛೇದಿತಸ್ಯಾಪಿ ಹ್ಯಕಾರ ಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನೀ || (c) ತಸ್ಮಾದುಚ್ಚಾದುಪಾಂಶುರ್ಹಿ ಜಪಾದಿಸು ಫಲಾಧಿಕಃ | ವಾಯುಃ ಪತಿರ್ಹಿ ಭಾರತ್ಯಾ ಉಪಾಂಶೋರ್ದೇವತಾ (d) (ಮ)ತತಃ || ಅಕಾರಸ್ಯ ವಿಕಾರೋಽಯಮೋಂಕಾರ ಇತಿ ಕಥ್ಯತೇ | ಅಧಿಕೋಚ್ಚತ್ವಮಾನಂ ಹಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ ಸಮುದೀರಿತಃ || (e) ಅಕಾರೇಣೈವ ತತ್ಸರ್ವಮುಕ್ತಮಾಧಿಕ್ಯವಕ್ತ್ವತಃ | ಅಧಿಕೋಚ್ಚತ್ವಸ್ಯರೂಪೋಽಸೌ ಮಾತಾ ಚಾಧಿಕ ಏವ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಹಾಗೆಯೇ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || (b) ಶರೀರ, ಇಂದ್ರಿಯ, ಅಂತಃಕರಣನಾಮಕವಾದ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರಕ್ಕೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರಕ್ಕೂ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಭಾರತಿಯು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. || (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಭಾರತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರು

ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುತ್ತಾರೋ ಅದುದರಿಂದ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಜಪ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಫಲವುಳ್ಳದ್ದು. ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವು. || (d) ಅಕಾರವು ಸರ್ವ ವಚನಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಈ ಓಂಕಾರವು ಅಕಾರದ ವಿಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ (ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಅಕಾರದಿಂದ) ಆಧಿಕ್ಯವು, (ಉಕಾರದಿಂದ) ಉಚ್ಚತ್ವವು, (ಸರ್ವ ವೇದಗಳಿಂದ) ಮಿತಿಯು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಥವು ('ಅಕಾರೇಣಾಧಿಕಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಉಕಾರೇಣೋಚ್ಚಮಿಷ್ಯತೇ | ತಥಾ ಮಿತಂ ಸರ್ವವೇದೈಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || (e) ಆ ಎಲ್ಲವೂ ಅಂದರೆ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ 'ಅ ಉ ನ' ಎಂಬ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಆಧಿಕ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. | ಈ ಅಕಾರವು ಹೆಚ್ಚು ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಿತಿ (ಜ್ಞಾನ)ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಮಾತೃ' ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ('ನಾರಾಯಣ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಓಂಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಿಯದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಏಕಾರ್ಥತ್ವಾದಕಾರೋಽಸೌ ನಕಾರತ್ವಮುಪಾಗತಃ | ದೀರ್ಘೀಭೂತಃ ಪುನಸ್ತೇನೈವಾಕಾರೇಣ ಸಹ ಸ್ಥಿತಃ || (b) ಅಭಾವವಾಚ್ಯಕಾರಸ್ಯ ಹ್ಯರ್ಥೋ ರೇಫಃ ಕ್ಷಯಂ ವದನ್ | ಸೋಽಪ್ಯಕಾರೇಣ ಸಹಿತೋ ದೀರ್ಘತ್ವಂ ಸಮುಪಾಗತಃ || (c) ಅಭಾವವಾಚ್ಯಕಾರಃ ಸ ಏಕಾರ್ಥಾದ್ಗತ್ಯ ಭಾವಯೋಃ | ಯಕಾರತ್ವಂ ಗತಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನೋ ರೇಫಸ್ಯೋತ್ತರತ್ವತಃ || ಣತ್ವಂ ಗತೋ ಹ್ಯಕಾರೋಽಸೌ ನೋ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥವಾಚಕಃ ||

ಅ || (a) (ಅನ್ಯತ್ವ ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವುಳ್ಳ) ಈ ಅಕಾರವು ಏಕಾರ್ಥಕವಾದುದರಿಂದ 'ನ'ಕಾರತನವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಪುನಃ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಆ ಅಕಾರದಿಂದಲೇ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ದೀರ್ಘತನವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. || (b) (ರೇಫಕ್ಷಯೇ ಎಂಬ ಧಾತು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ) ನಾಶವನ್ನು ಹೇಳುವ ರೇಫವು ಅಭಾವರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆನೇ ಅರ್ಥವಾಗಿಯಿದೆ. ಆ ರೇಫವೂ ಕೂಡ ಆಧಿಕ್ಯರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ದೀರ್ಘತನವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. || (c) ಆ ಅಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರವೇ (ಗತಿ=ಅಪಗತಿಯು ಅಂದರೆ ವಿನಾಶವು ಅದುವರಿಂದ) ಗತಿ ಅಭಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಯಕಾರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಆ ಯಕಾರದಿಂದ (ಪರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ನಕಾರವು ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ('ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋ ಣಃ ಸಮಾನಸದೇ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಣತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಈ ಣತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನಕಾರವು ವಿರುದ್ಧವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಕಾರವೇ ಸರಿ.

ಭಾ|| (a) ಅನ್ಯತ್ವಾತ್ಸರ್ವಜೀವೇಭ್ಯೋ ಜಡೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸದೈವ ಹಿ | ಸರ್ವದೋ ಪೋಜ್ಞತತ್ತ್ವಾಜ್ಞ ಸರ್ವತೋಽಪ್ಯಧಿಕತ್ವತಃ || (b) ನಿರಾಸನಾಚ್ಚ ದೋ ಪಾಣಾಂ ಸ್ವಭಕ್ತೇಭ್ಯಃ ಸಮಂತತಃ | ಸರ್ವದೋಷವಿರುದ್ಧೋರುಗುಣ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪತಃ || ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹ್ಯಕಾರಾರ್ಥೋಽಯಃ

ಮೇವ ಹಿ | (c) ತಸ್ಮಾದಕಾರಬೀಜೇಯಂ ವಿಶ್ಲೋರ್ನಾರಾಯಣಾ
ಭಿಧಾ || ಪ್ರಣವಶ್ಚ ತತೋಽಕಾರಃ ಪ್ರಧಾನಂ ನಾಮ ಚಕ್ರಿಣಃ ||

ಅ || (a) (ನಾರಾಯಣ ಶಬ್ದವು ಅಕಾರದ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದುದರಿಂದಲೂ, (ಇದು ನಕಾರದ ಅರ್ಥವು) ಯಾವಾಗಲೂ (ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ) ಜಡಗಳಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನಾದುದರಿಂದ (ಇದು ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವು) ಈ ಭೇದವು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂಬುವುದು ('ಸದೈವ' ಎಂಬುವುದು ನಕಾರದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇದ್ದ ಅಕಾರದಿಂದ ಪರವಾದ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವು) ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದಲೂ (ಇದು ರೇಫದ ಅರ್ಥವು) ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ (ರೇಫದಿಂದ ಪರವಾದ ಅಕಾರಾರ್ಥವು). || (b) ಸ್ವಭಕ್ತರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಿದರಿಂದಲೂ, (ಇದು ಯಕಾರದ ಅರ್ಥವು) ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ, ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಗೂ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟಗಳಾದ ಅನಂತಾನಂತ ಗುಣಗಳಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ (ಇದು ಳಕಾರದ ಅರ್ಥವು) ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. || (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದೇ ಅಕಾರಾರ್ಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೋ ಅದರಿಂದ ಈ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಣವ (ಓಂಕಾರ)ವೂ ಕೂಡ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಬೀಜಭೂತಗಳು. ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ನಾಮಧೇಯವು.

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರನಾಮಾ ನಾನೋಽಸ್ತಿ ತನ್ಮೃತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ | (b) ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿನಾಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪ್ವಸ್ಯಮುಖ್ಯತಃ || ವರ್ತಂತೇ ನ ತ್ವಕಾರೋಽಯಂ ವರ್ತತೇ ಕೇಶವಂ ವಿನಾ | (c) ನಾರಾಯಣಾದಿನಾಮಾನಿ ನೃಣಾಂ ನಾಮ ಕ್ರಿಯಾಸ್ವಸಿ || ವಿಹಿತಾನ್ಯಕಾರೋ ನೈವಾಯಂ ವಿಹಿತಸ್ತನ್ಮೃತೇ ಪ್ರಭುಂ | (d) ವಾಯುಬ್ರಹ್ಮಾಸಿ ಚಾಕಾರದೇವತೇ ನ ತು ನಾಮಿನಾ || ಯಥಾ ವೇದಾಭಿಧೇಯೋಽನ್ಯೋ ವೇದಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾ ಪರಾ | (e) ಏವಂ ನಾಮಾಭಿಮಾನೀ ತು ವಾಯುರ್ವಾಚ್ಯೋ ಜನಾರ್ದನಃ || ತಸ್ಮಾದ ಇತಿ ನಾಮೈತದ್ವಿಶ್ಲೋಃ ಕೇವಲಮೇವ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಕ್ಷರಾಕ್ಷರಪುರುಷರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಅಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. || (b) ಬ್ರಹ್ಮ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ(ಹರಿಯ)ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಅಕಾರವಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಯಿತು. || (c) ('ಮೃತೇ ನಾರಾಯಣಾದೀನಿ ನಾಮಾನಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಪ್ರಾದಾನ್ಯತ್ರ ಭಗವಾನ್ ರಾಜೀವರ್ತೇ ಸ್ವಕಂ ಪುರಂ' || ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ) — ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಕೂಡ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ನಾಮಧೇಯವೂ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಅಕಾರವಾದರೂ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊರತು ವಿಹಿತವೇ ಆಗಿಲ್ಲ. || (d) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಾಗಲೀ ಚತುರ್ಮುಖನಾಗಲೀ ರುದ್ರನಾಗಲೀ ಅಕಾರಕ್ಕೆ

ದೇವತೆಗಳು ಆಗಿದ್ದಾರೆ. 'ಅ' ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳವರಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ವೇದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯ ನಾದವನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು, ವೇದವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ದೇವತೆಯು ಇತರವಾದದು. || (e) ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ 'ಅ' ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದರೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ಜನಾರ್ದನನು (ಅಕಾರದಿಂದ) ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನು ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಸರಿ; ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧವು. || ('ಅಕಾರೋ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣ್ವೇಶ ಕಮಲೇಷ್ಟಂಗಣೇ ರಣೇ' ಎಂದು ನಾನಾರ್ಥರತ್ನಮಾಲಾದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖರುದ್ರ ರಿಗೆ 'ಅ' ಎಂಬ ನಾಮಧೇಯವು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.)

ಭಾ|| (a) ವಿಶೇಷತೋಽಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಬೃಹತೀನಾಂ ಸಹಸ್ರಕಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೀತೋ ಭವೇದ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಶಂಸನಾದಸ್ಯ ಸರ್ವದಾ || **(b)** ತಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಟೇಽಪಿ ವಾ ಶಂಸೇದಯಜ್ಞೇಽಪಿ ರಹಃ ಪುನಾನ್ | ಧ್ಯಾತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ವಿಷ್ಣೋರನ್ನಂ ಹಿ ತತ್ಪರಂ || ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ ||

ಅ || (a) ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಕಮುಕ್ತುಗಳ ಸಹಸ್ರವು ಈ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತುತಿಸುವುದ ರಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂತುಷ್ಟನು ಆಗುವನು. || (b) ಆದುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯನು ಯಾಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾಗವಲ್ಲದಿರುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ನಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿದೆ. (ಕಾರಣ) ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿಯೇ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಪರಮವಿಕಾರೇಣ ಸಹ ವಿಕಾರಮಾತ್ರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ತದೇತ ತ್ವಂಚವಿಧಮಿತಿ ಪರಾಮರ್ಶಃ | **(b)** ಸ್ವರಾಣಾಂ ನಿಯಮೋ ಯತ್ರ ಹ್ಯುಚೋ ನಾಮೈವ ತಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ || **(c)** ಅನ್ಯಾ ಮಿತಾಕ್ಷರಾ ಯಾಸ್ತು ತಾ ಗಾಥಾಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಾಃ | **(d)** ಖಂಡವಾಕ್ಯಾನಿ ಕುಂಬ್ಯಾಃ ಸ್ಯುರಸಮಾನಿ ಪರಸ್ಪರಂ || **(e)** ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ಯಜುರುದ್ವಿಷ್ಟಂ ನಿಗದಂ ವಾಕ್ಯನಾತ್ರಕಂ | ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು (ಪರಮವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣ ದಿಂದ ಇತರವಾದ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವು ಕೇವಲ ವಿಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಕಾರಣ) ಕೇವಲ ವಿಕಾರವೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದ, ಆ ಈ ಪರಮವಿಕಾರ (ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವಾದ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ, ವಿಕಾರಮಾತ್ರರೂಪವಾದ ಇತರವಾದ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವೂ), ಐದು ವಿಧವು ಎಂಬ ಪರಾಮರ್ಶವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. || (b) ಎಲ್ಲಿ ಸ್ವರಗಳ ನಿಯ ಮವು ಅದೆಯೋ ಅವುಗಳೇ 'ಮುಕ್ತು'ಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (c) ಇತರಗಳಾದ ಸ್ವರ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವ ಛಂದೋಬದ್ಧಗಳಾದ ಯಾವ ಮಿತಾಕ್ಷರಗಳು ಇವೆಯೋ ಅವುಗಳು 'ಗಾಥಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || (d) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಏಷಮ ಸಂಖ್ಯಾಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಖಂಡವಾಕ್ಯಗಳು 'ಕುಂಬ್ಯ'ಗಳು ಆಗುವುವು. || (e) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಂಗ

ಭೂತವಾದ ವಾಕ್ಯವು 'ಯಜುಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗವಲ್ಲದಿರುವ ಕೇವಲ ವಾಕ್ಯವು 'ನಿಗದ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರಾರ್ಥತ್ವಾನ್ನಕಾರಸ್ಯ ಕಿಂಚಿನ್ಮೂಲಮಿವ | ತಸ್ಮಾನ್ಮೂಲತ್ವಾದಕಾರಾರ್ಥೋಽಪಿ ಜ್ಞೇಯ ಏವ || **(b)** ನಾಯೋಗ್ಯಾನಾಂ ಸಮ್ಯಗ್ವಾಚ್ಯ ಇತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಏವ ಪ್ರಕಾಶಿತೋಽಸ್ಮಾಭಿಃ | **(c)** ವಾಚ ಉದ್ವರ್ತನಾಶಕ್ತೇಃ ಸ್ವಯಮೇವೋದ್ವರ್ತತೇ || **(d)** ಯದ್ಧಿ ದೇವತಾಸು ಕರೋತಿ ತದಾತ್ಮನ್ಯಾ ಪತತಿ | **(e)** ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ರವ್ಯದಾನಂ ಜ್ಞಾನದಾನಂ ವಾ ಕಾಲೇ ಸಾತ್ರಾದ್ಯನುಸಾರೇಣೈವ ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಅ || (a) ನಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಕಾರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ) ಸ್ವಲ್ಪ ಅಕಾರಾರ್ಥಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಶಬ್ದ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಬುಡದಂತೆ ಇರುವುದು. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾಗಿ ಬುಡವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರದಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಅಕಾರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದೇ ಸರಿ. (ಆದುದರಿಂದ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ.) || (b) (ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಅಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ 'ಒಂಕಾರ, ನಾರಾಯಣ' ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಏತಕ್ಕೆ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ) ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಬಾರದು ಎಂಬೀ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ (ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (ಕಾರಣ ಯೋಗ್ಯರಾದ ಉತ್ತಮರಿಗೆ ಯಥಾ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಆಗುವುದು.) || (c) (ಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯರಿಗೂ, ಅನ್ನದಾನ ಯೋಗ್ಯರಿಗೂ 'ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ನಕಾರವನ್ನು' ಪ್ರಕಟಿಸಿದರೆ ಮರದಂತೆ ನಕಾರವೇ ವಿನಾಶಿಯಾಗಬೇಕು. ಹೇಗೆತಾನೆ ತನಗೆ ನಾಶವಿರುವುದೆಂದರೆ) ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಿನಾಶದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ತಾನೇ ವಿನಾಶಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಯಾವಾಗ ಯೋಗ್ಯರಿಗೂ 'ನ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಕಾರವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯೋಗ್ಯನಾದ ದಂದ್ರನಿಗೆ ಅನ್ನದಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆಗ ಅಕಾರಕ್ಕೇನೇ ನಾಶವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಯಿತು. ಅದಾದರೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದಗಳು ನಿತ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ವೇದಗಳ ಅಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣ, ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಪುರುಷನೇ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.) || (d) ಯಾವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅದು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತದೆ. [ತಾ || ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನ, ಅನ್ನದಾನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ 'ಪ್ರವಿಷ್ಟಕರ್ಣರಂಧ್ರೇಣ ಸ್ವಾನಾಂ ಭಾವಸರೋರುಹಂ' ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಾದ ಭಗವದ್ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಮೊದಲಾದವರಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅವರ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಗೆ ಉಪಭೋಗ್ಯವಾದ ಅನ್ನ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ಅಪೂಜಿತಾ ಅಧರ್ಮಾದಿ ದಾತಾರಸ್ತೇ ತಥಾಭಿಘಾಃ' ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸದಿದ್ದರೆ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಾದಿಗಳಿಂದ ರಹಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದುದು ಇಲ್ಲದಿರುವವನಾಗಿ ನರಕ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.] || (e) ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದಾನಮಾಡಿದರೂ, ಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ದಾನಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಅನರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ)

ದ್ರವ್ಯ ದಾನವನ್ನಾಗಲೀ, ಜ್ಞಾನ ದಾನವನ್ನಾಗಲೀ ಯೋಗ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಅನು ಸರಿಸಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. (ಅಂದರೆ ಸತ್ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಅಸತ್ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡಬಾರದು.)

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರಸ್ಯೊಂಕಾರತಾತ್ಪಕಾರಲೋಪೇನೈವ ಜಾತೇತಿ ಸತ್ಯಮೋಂ ಕಾರಃ | **(b)** ಅಕಾರಸ್ಯಾದೌ ಸ್ಥಿ ತತ್ತ್ವೇನ ಚ ಯಥಾರ್ಥರೂಪತ್ವಾತ್ || **(c)** ಉಕಾರಾದಿವಿಕಾರಸಹಿತತ್ವಾತ್ಪುಷ್ಪಫಲಾತ್ಮಕಶ್ಚ | **(d)** ಅಕಾರ ಸ್ಯಾರ್ಥರೂಪಃ ಸನ್ನೇನ ಚ ಭಗವಾಂಸ್ತಮೇವೋಂಕಾರೋ ವಕ್ತಿ ||

ಅ || (a) ಅಕಾರಕ್ಕೆ 'ಓಂ'ಕಾರತ್ವವಾದರೂ ಅಕಾರ ಲೋಪದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿತು. ಕಾರಣ 'ಓಂ'ಕಾರವು (ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ) ಸತ್ಯ ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಓಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ಶ್ರುತವಾಗುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗು ತ್ತದೆ. (ಬೇರೇತಿಯಾಗಿಯೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) || (b) ಅಕಾರವು (ಓಂಕಾರದ) ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವು ಹೇಗೆ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, (ಓಂಕಾರವು 'ಸತ್ಯ' ವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.) ಅಂತೂ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಅನುವಾದಮಾಡಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಸತ್ಯ' ವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. || (c) ಉಕಾರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ವಿಕಾರ ದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ (ಓಂಕಾರವು) ಪುಷ್ಪಫಲ ರೂಪವಾಗಿಯದೆ. || (d) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಕಾರದ ಅರ್ಥರೂಪನಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೇ (ಆಗಿರುವನು) ಆತನನ್ನೇ ಓಂ ಕಾರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ 'ಸತ್' = ಉತ್ತಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿಪಾದಕತಯಾ ಯಾತಿ' ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಓಂಕಾರವು ಸತ್ಯವು.)

ಭಾ|| (a) ಅತಶ್ಚ ಸತ್ಯಮೋಂಕಾರಃ | ಯನುರ್ಥಮಕಾರೋ ವಕ್ತಿ ತಮೇನ ವಕ್ತೇತಿ || **(b)** ನಕಾರಸ್ತ್ವಚ್ಛಿರಸ್ಕತ್ವಾನ್ಯೂಲಭೂತಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯಾಂತೇ ಸ್ಥಿತಿರೂಪತ್ವಾದಯಥಾಸ್ಥಿ ತೇರಸತ್ಯರೂಪಃ | ತಥ್ಯಾಪ್ಯಕಾರಸ್ಯ ನಕಾರಸ್ಯ ಚೈಕಾರ್ಥತ್ವಾನ್ಯೂಲಭೂತಶ್ಚ || **(c)** ತಸ್ಮಾದಕಾರಸ್ಯೈತದ್ವೃಥಾ ವಾಗಾದಿಕಮಪಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಜಾನತಃ ಸರ್ವಮಪಿ ಭಗವನ್ನಾ ಮೈವ || ೬ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಕಾರವು ಹೇಳುತ್ತದೋ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಓಂಕಾರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. || (b) ನಕಾರವಾದರೂ ಅಕಾರವು ಶಿರಸ್ಸುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ(ಅಂದರೆ)ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ, ಮೂಲಭೂತವಾದ ಅಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಥಮತಃ ಅನುವಾದಮಾಡಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅದರೂ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ (ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ಮೂಲಭೂತವೂ ಆಗಿಯದೆ. || (c) ಆದುದರಿಂದ ವೃಥಾವಾದ ಮಾತು ಮೊದಲಾದುದೂ ಅಕಾರಕ್ಕೇನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿತಿಳಿದವನಿಗೆ ಎಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಮಧೇಯನೇ ಆಗುವುದು. ೬

ಮಂ || ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತದ್ಯಶಃ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸ
ಭೂತಾನಾಮಧಿಸತಿಃ ಸ ಯ ಏವಮೇತಮಿಂದ್ರಂ ಭೂತಾನಾಮಧಿ
ಪತಿಂ ವೇದ ವಿಸ್ತಸಾ ಹೈ ನಾಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾತ್ಪ್ರೀತೀತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಮಹಿ
ದಾಸ ಐತರೇಯಃ ಪ್ರೇತ್ಯೇಂದ್ರೋ ಭೂತ್ವೈಷು ಲೋಕೇಷು ರಾಜತಿ
ತದಾಹುರ್ಯದನೇನ ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮಭಿಸಂಭವತೀತಿ
ಅಥ ಕೇನ ರೂಪೇಣೇಮುಂ ಲೋಕಮಾಭವತೀತಿ ೨ ತದ್ಯದೇತತ್
ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಲೋಹಿತಂ ಭವತ್ಯಗ್ನೇಸ್ತದ್ರೂಪಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸ್ಮಾನ್ನ ಬೀಭ
ಕ್ಷೇತಾಥ ಯದೇತತ್ಪುರುಷೇ ರೇತೋ ಭವತ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ತದ್ರೂಪಂ
ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸ್ಮಾನ್ನ ಬೀಭಕ್ಷೇತ ಸೋಯಮಾತ್ಮೇಮಮಾತ್ಮಾನಮು
ಮುಷ್ಮಾ ಆತ್ಮನೇ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಯಸಾನಾತ್ಮಾನುಮಾತ್ಮಾನ ಮಸ್ಮಾ
ಆತ್ಮನೇ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ತಾವನ್ಯೋನ್ಯಮಭಿಸಂಭವತೋನೇನ ಹ
ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮಭಿಸಂಭವತ್ಯಮುನಾ ರೂಪೇಣೇಮುಂ
ಲೋಕಮಾಭವತಿ || ೭ ||

ಅ || ಸಂಪನ್ನಂ ವೈ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂವಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತದಿದಂ ಬೃಹತೀ
ಸಹಸ್ರಂ=ಅ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ತದ್ಯಶಃ=ಅ ನಾರಾಯಣನ ಗುಣಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಂಕೀ
ರ್ತನ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಸಃ=ಅತನೇ, ಇಂದ್ರಃ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಾಮಕನು, ಸಃ=
ಅತನೇ, ಭೂತಾನಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿಪತೀವರಿಗೆ, ಅಧಿಪತಿಃ=ನಿಯಾಮಕನು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು,
ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏತಂ=ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಪ್ರತಿಸಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣ
ನನ್ನು, ಇಂದ್ರಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಭೂತಾನಾಂ=ಜೀವರಿಗೆ, ಅಧಿಪತಿಂ=
ನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅವನು, ವಿಸ್ತಸಾ=ಸಂಸಾರ
ಬಂಧವಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಅಸ್ಮಾತ್ ಲೋಕಾತ್=ಈ ಲೋಕದಿಂದ, ಪ್ರೇತಿ=(ವೈಕುಂಠ
ಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು) ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಏವ ಹ=ನಿಶ್ಚಯವೇ. ಇತಿ ಹ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾ
ಗಿಯೇ, ಐತರೇಯಃ ಮಹಿದಾಸಃ=ಇತರಾದೇವಿಯ ಮಗನಾದ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯು, ಆಹ ಸ್ಮ=ಹೇಳಿದನು. ಸಃ=ಅ ಮಹಿದಾಸನೇ, ಇಂದ್ರಃ=ಇಂದ್ರನಾಮಕನು,
(ಅ ಮಹಿದಾಸನು) ಪ್ರೇತ್ಯ=ಶ್ವೇತದ್ವೀಪವೊದಲಾದ ಲೋಕದಿಂದ ಈ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ,
ಭೂತ್ವಾ=ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ, (ಅಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಿ), ಏಷು ಲೋಕೇಷು=
ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ರಾಜತಿ=ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಈ ವಾಕ್ಯವೂ ಕೂಡ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿ
ಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೇ ಸರಿ.) (ಹೀಗೆ ಮಹಿದಾಸನಿಂದುಪದಿಷ್ಟರಾದ ಕೆಲವು ಶಿಷ್ಯರು)
ತತ್=ಅ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅನೇನ ರೂಪೇ
ಣ=ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುನರೂಪದಿಂದ, ಅಮುಂ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಲೋಕಂ=
ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, ಅಭಿಸಂಭವತಿ ಯತ್=ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೋ ಏನು,
ಅಥ=ಮತ್ತು, ಕೇನ ರೂಪೇಣ=ಯಾವರೂಪದಿಂದ, ಇಮಂ ಲೋಕಂ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, ಅಭವತಿ=ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ
ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಮಹಿದಾಸನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು). ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ=ಸ್ತ್ರೀಶರೀರದಲ್ಲಿ,
ಯತ್ ಏತತ್ ಲೋಹಿತಂ=ಯಾವ ಈ ರಕ್ತವು, ಭವತಿ=ಇದೆಯೋ, ತತ್=ಅದು, ಅಗ್ನೇಃ=

ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ, ರೂಪಂ=ಸನ್ನಿಧಾನಪಾತ್ರವು, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದುದರಿಂದ, ತಸ್ಮಾತ್=ಹೆಂಡತಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರಕ್ತದಿಂದ, ನ ಬೀಭತ್ಸೇತ= (ಗಂಡನು) ಜುಗುಪ್ಸೆಮಾಡಬಾರದು, ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಪುರುಷೇ=ಪುರುಷನಲ್ಲಿ, ಯತ್ ಎತತ್ ರೇತಃ=ಯಾವ ರೇತಸ್ಸು, ಭವತಿ=ಇದೆಯೋ, ತತ್=ಅದು, ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಆದಿತ್ಯನಾಮ ಕನೂ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಮಮಾರೂಪನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ರೂಪಂ=ಸನ್ನಿಧಾನ ಪಾತ್ರವು, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದುದರಿಂದ, ತಸ್ಮಾತ್=ಗಂಡನ ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ, ನ ಬೀಭತ್ಸೇತ=(ಹೆಂಡತಿಯು) ಜುಗುಪ್ಸೆಮಾಡಬಾರದು. ಸೋಯಂ=ಆ ಈ ಭೂಮಿ ಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಆತ್ಮಾ=ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಇಮಂ=ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದು, ಹಾಗೆಯೇ ಮನುಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿರತ ಕ್ಕುದು ಆದ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನದಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೂ, ಅಮುಷ್ಮೈ=ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರು ವುದೂ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ, ದೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ ಆದ, ಆತ್ಮನೇ=ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ, ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಸೌ=ಈ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವನೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ, ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಅಮುಂ=ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತ ದಲ್ಲಿರುವ, ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೇ, ಅಸ್ಮೈ=ಈ ಮನುಷ್ಯರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಆತ್ಮನೇ=ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ= ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತೌ=ಆ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳು, ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ= ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ, ಅಭಿಸಂಭವತಃ=ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತವೆ. ಅನೇನ ರೂಪೇಣ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇವ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೇ, ಅಭಿಸಂಭವತಿ ಹ=ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಮುನಾ ರೂಪೇಣ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಾಕಾರನಾದ ವಾಮನಾದಿರೂಪದಿಂದ, ಇಮಂ ಲೋಕಂ= ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮನುಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೇ, ಅಭವತಿ=ಕ್ರೀಡಿಸು ತ್ತಾನೆ. || ೭ ||

ತಾ || (1) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ದ್ದವನಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದಾದರೆ ಕ್ರೀಡೆಯು ರಮಣೀಯರಿಂದ ಹೊರತು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಆದರೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಸ್ವರೂಪನೂ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಇತರ ರಿಂದ ಕ್ರೀಡೆಯು ಕೂಡಲಾರದ ಕಾರಣ ತನ್ನದಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು ಕ್ರೀಡಿಸು ತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ (೧) ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುಮ್ ರೂಪವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೋ ಎನು? ಅಲ್ಲದೆ (೨) ಯಾವ ರೂಪವು ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದು? ಮತ್ತು ಈ ಎರಡು ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವ ರೂಪವು ಯಾವುದು? ಹೀಗೆ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಆತನ ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿರು. ಆಗ ಮಹಿದಾಸ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೀಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. (೨)ನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಕಠಿನವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಥ ಮತಃ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂ ಪದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದೂ ದೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕುದೂ ಆದ ತನ್ನ ಪುರುಷ ರೂಪವು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ. (೩) ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪವು ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದು. (೧) ದೇವ

ಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದಲೇ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪವು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ. (೩) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇವುಗಳಿಗೆ (ಮೇಲಕ) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಾಸಿಸಿಕೊಡುವ ರೂಪವು.

ಭಾ|| (a) ವಿದ್ಯಾಂತರೋಪದೇಶಾರ್ಥಂ ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಮಿತಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪರಾಮರ್ಶಃ | ತದಿದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ತದ್ಯಶಸ್ತಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ಯಶಃ || (b) ಯಸ್ಯ ನಾರಾಯಣಸ್ಯೈತದ್ಯಶಃ ಸ ಭಗವಾ ನೇವೇಂದ್ರನಾಮಾ | ಸ ಹಿ ಯತ್ಪ್ರಥಮತ ಇಂದ್ರೋ ಬಭೂವ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಯಜ್ಞನಾಮಾ || (c) ತಸ್ಮಾತ್ತಮೇವ ವೇದಾ ಇಂದ್ರಶಬ್ದೇನ ವದಂತಿ ಮುಖ್ಯತಃ | ಇದಿಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಇತಿ ಧಾತೋಶ್ಚ ತಸ್ಯೈವ ಹಿ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಂ || (d) ಅನ್ಯೇಷಾಂ ತು ದ್ವಾದಶಾನಾಂ ತೇನ ದತ್ತಮೇವೇಂದ್ರತ್ವಂ ನ ತು ಮುಖ್ಯತಃ | ಆತೋ ವಿಷ್ಣಾವೇವೇಂದ್ರಶಬ್ದಂ ಪ್ರಯುಂಕ್ತೇ ಶ್ರುತಿಃ ||

ಅ || (a) (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಗತವಾದ) ಇತರವಿದ್ಯೆಯನ್ನುಪದೇಶಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರರ “ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ” ಎಂದು ಮತ್ತೂ ಮತ್ತೂ ಪರಾಮರ್ಶವು (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದು.) | ಆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು “ತದ್ಯಶಃ” ಅಂದರೆ ಆ ನಾರಾಯಣನ ಗುಣಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. || (b) ಯಾವ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು ಯಶೋರೂಪವೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇವೇ “ಇಂದ್ರ” ನಾಮಕನು. ಅವನಾದರೆ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಮನ್ವಂತರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾದ ಇಂದ್ರನು ಆಗಿದ್ದನೋ, || (c) ಇಂದ್ರಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆತನನ್ನೇ ವೇದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತವೆ. | “ಇದಿ” ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವು. || (d) ಬೇರೆ ೧೨ ಇಂದ್ರರಿಗಾದರೂ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದೇ ಇಂದ್ರತ್ವವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಮತ್ಸಿ ಸೋಮ ವರುಣಂ ಮತ್ಸಿ ಮಿತ್ರಂ ಮತ್ಸೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವಮಾನ ವಿಷ್ಣು ಮಿತಿ | ನ ಚೇಂದ್ರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಚೇತಿ ಪೃಥಗನ್ವಯಃ ಕ್ರಿಯತೇ || (b) ತದಾ ವರುಣಾದಿಷು ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ಪ್ರಶಬ್ದದರ್ಶನಾದತ್ರಾಪಿ ಪೃಥಕ್ಪ್ರಶಬ್ದೋ ದೃಶ್ಯತ | (c) ನ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪೃಥಕ್ಪ್ರಶಬ್ದದರ್ಶನೇ ಏಕಸ್ಯೈವಾನೃಥಾತ್ವಂ ಯುಜ್ಯತೇ || (d) ನ ಚಾತ್ರದ್ವಿತ್ವಗಮಕಂ ಚಕಾರಾದಿಕಂ ವಿದ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ತಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಮಿತ್ರಾದೃಪೈಕಸ್ಯೈವ ವಿಪ್ಲೋರ್ವಿಶೇಷಣಂ ||

ಅ || (a) ಸೋಮ = ಸೋಮಾಭಿಮಾನಿಯೇ, ವರುಣಂ = ವರುಣನನ್ನು, ಮತ್ಸಿ = ಸಂತೋಷೀಕರಿಸುತ್ತಿ. ಮಿತ್ರಂ = ಮಿತ್ರಾಖ್ಯಸೂರ್ಯನನ್ನು, ಮತ್ಸಿ = ಸಂತೋಷೀಕರಿಸುತ್ತಿ.

ಇಂದೋ = ಇಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಪವನಾನ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಇಂದ್ರಂ = ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣುಂ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮತ್ಸಿ = ಸಂತೋಷೀಕರಿಸುತ್ತಿ. (ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ “ಇಂದ್ರ” ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ‘ಇಂದ್ರ’ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣು ಪರವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.) ‘ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕೂಡ’ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನ್ವಯವು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. || (b) ಏಕೆಂದರೆ, ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನರುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪತ್ಯೇಕ ‘ಮತ್ಸಿ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ತೋರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ‘ಮತ್ಸಿ’ ಶಬ್ದವು ಕಾಣಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. || (c) ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ‘ಮತ್ಸಿ’ ಶಬ್ದವು ತೋರುವಾಗ ಒಂದಕ್ಕೇನೇ (ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ) ಬೇರೊಂದಿಗಾಗಿ (ಮತ್ಸಿ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಿಕೆಯು) ಕೂಡಲಾರದು. || (d) ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಕೂಡ ಎಂದು ದ್ವಿತ್ವ (ಎರಡರಧರ್ಮ) ನನ್ನು ತೋರಿಸುವ ‘ಚಕಾರ’ ಮೊದಲಾದುದು ಇಲ್ಲಿವಷ್ಟೇ. ಅದರಿಂದ ‘ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ’ ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದೂ ಕೂಡ ಒಬ್ಬ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ವಿಶೇಷವು.

ತಾ || ‘ಪ್ರಾತರಗ್ನಿಂ ಪ್ರಾತರಿದ್ರಂ ಹವಾಮಹೇ ಪ್ರಾತಮಿತ್ರಾ ನರುಣಾ ಪ್ರಾತರಶ್ವಿನಾ | ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸೋಮ ನುತಕುದ್ರಂ ಹುವೇನು | ಪ್ರಾತರ್ಚತಂ ಭಗಮುಗ್ರಂ ಹುವೇನು’ (ಪ್ರಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ಮಿತ್ರನನ್ನೂ ನರುಣನನ್ನೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಿಸುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಾತಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡುಣಪೂರ್ಣನೂ ಸರ್ವರಕ್ಷಕನೂ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಸೋಮನನ್ನೂ ಮತ್ತು ರುದ್ರನನ್ನೂ ಹೋಮಿಸುತ್ತೇನೆ.) ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಾತರ್ಭಗಂ ಪೂಷಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ’ ಎಂಬುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರಾತಃ ಪೂಷಣಂ ಪ್ರಾತಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಂ’ ಎಂದು; ಪ್ರತ್ಯೇಕ ‘ಪ್ರಾತಃ’ ಎಂಬುವ ಪದವು ‘ಚ’ ಶಬ್ದವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂತೂ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಾತಃ ಎಂಬುವ ಪದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು.

ಭಾ|| (a) ಯತ್ರ ಚೈವಂ ಭೂತೇಷ್ಟೇಕತ್ವೇ ವಿರೋಧೋ ದೃಶ್ಯತೇ ತತ್ರ ತೇನೈವ ವಿರೋಧೇನ ದ್ವಿತ್ವಂ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಥೈಕತ್ವಮೇವ || (b) ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇತಿ ಚೋಕ್ತಂ | ಬಹುರೂಪತ್ವಾ ದ್ವಹುವಚನಂ ಚ ವಿಪ್ಲೋರೇವ ಯುಜ್ಯತೇ || (c) ತಸ್ಮಾನ್ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣಾವೇವೇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದಾ ಅನ್ಯೇಷಾಮುಪಚಾರತಃ | (d) ಮತ್ಸಿ ಮಹಾಮಿಂದ್ರಮಿಂದೋ ಮದಾಯೇತ್ಯನ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪೃಥಗುಕ್ತೇಶ್ಚ ನು ತ್ನೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವನಾನೇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಇಂದ್ರೋ ವಿಷ್ಣುರೇನೇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

‘ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣಪಿಂಗಲಂ | ಉರ್ಧ್ವರೇತಂ ವಿರೂಪಾಕ್ಷಂ ಶಂಕರಂ ನೀಲಲೋಹಿತಂ’ || ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ‘ಚಕಾರ’ ಮೊದಲಾದುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ವಿಷ್ಣುಪರವೆಂದೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಥವು ರುದ್ರಪರವೆಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದೇ ಏತಕ್ಕು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು? ಅಂದರೆ:—

ಅ || (a) ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ 'ಚಕಾರ' ಮೊದಲಾದುದು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಏಕವಾಕ್ಯತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪುನರುಕ್ತಾದಿ ರೂಪವಿರೋಧವು ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಆ ವಿರೋಧದಿಂದಲೇ ದ್ವಿತ್ವವು (ಅಂದರೆ ಭೇದವು) ಇರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲವಾದರೆ (ಅಂದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ) ಏಕತ್ವ (ಅಭೇದ)ವೇ (ಪ್ರಕೃತವಿರೋಧಲೇಶವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ). || (b) ಯಾವಾತನು ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು ಒಬ್ಬನೇ ಸರಿ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಅಂತೂ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಸಮರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದವೂ ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಸರಿ). ವಿಷ್ಣುವು ಬಹುರೂಪಿಯಾದುದರಿಂದ ಆತನಿಗೇನೇ 'ಆದಿತ್ಯಾನ್ಮಾರುತಂಗಳಂ' ಎಂಬೀ ಬಹುವಚನವೂ ಗಣತ್ವ (ಸಮೂಹತ್ವ)ವೂ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. || (c) ಆದುದರಿಂದ 'ಇಂದ್ರ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ (ಇರುತ್ತವೆ). ಇತರರಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ (ಇರುತ್ತವೆ). || (d) 'ಇಂದೋ=ಇಷ್ಟಪ್ರದನೇ, ಮದಾಯ=ಸಂತೋಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಮಹಾಂ=ಅಗ್ರಜನಾದ, ಇಂದ್ರಂ=ದೇವೇಂದ್ರನನ್ನು, ಮತ್ಸಿ=ಸಂತೋಷಿಸುತ್ತೀ'. ಎಂಬೀ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಇಂದ್ರ (ಪುರಂದರ)ನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಮತ್ಸಿಂಧ್ರಮಿಂದೋ ಪವಮಾನ' ಎಂಬೀ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಇಂದ್ರನು (ಪುರಂದರನಲ್ಲ) ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಮಹತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯಾದಿತಿವುತ್ರೈಽಗ್ರಜತ್ವಮಾತ್ರಂ ನ ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯತಃ | ಮಹಪೂಜಾಯಾಮಿತಿ ಧಾತೋಃ | ಪೂಜ್ಯೋ ಹ್ಯಾಗ್ರಜೋ ಭವತಿ || (b) ಆಯೋ ವಿವಾಯ ಸಚಧಾಯ ದೈವ್ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಕೃತೇ ಸುಕೃತ್ತರಃ | ವೇಧಾ ಅಜಿನ್ಯತ್ರಿಪದಸ್ಥ ಆರ್ಯಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗೇ ಯಜಮಾನಮಾಭಜದಿತಿಂದ್ರಸ್ಯ ಪರಮಂ ದೈವಂ ಜನಕೋ ಯಜ್ಞಭಾಗಾದಿಪ್ರದಾತಾ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ ಶ್ರೂಯತೇ || (c) ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಜಮಾನಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದವತಾರಾಗ್ರಜತ್ವಮೇವ ತಸ್ಯ ಮಹತ್ತ್ವಂ ||

ಅ || (a) 'ಮತ್ಸಿಮಹಾಮಿಂದ್ರಂ' ಪುರಂದರನಿಗೆ ಮಹತ್ವವೆಂದರೆ ಅದಿತಿಯ ಸುಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟುವಿಕೆಯು (ಅಂದರೆ ಕಾಲತಃ ಜೈಷ್ಠತ್ವವು) ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲ್ಲ. (ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಧಿಕೃತವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಸರಿ). || (b) ಸುಕೃತ್ತರಃ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ದೈವ್ಯಃ=ದೇವೇಂದ್ರನಿಗೆ ಇಷ್ಟನಾದ, ಯಃ=ಯಾವ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸುಕೃತೇ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಹಾವೃತಾಖ್ಯ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸಚಧಾಯ=ಸಖಿತ್ಯೆಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಆ ವಿವಾಯ=ಸಂಯುಕ್ತನಾದನೋ, ತ್ರಿಪದಸ್ಥಃ=ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ, ಅಸಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಮೂರುಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ, ವೇಧಾಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ (ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತುಗಳ) ಧಾರಣಪೋಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣುವು, ಆರ್ಯಂ=ಪೂಜ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಅಜಿನ್ಯತ್=ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು. ಯಜಮಾನಂ=(ಮಹಾವೃತದಲ್ಲಿ) ಯಜಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು, ಮೃತಸ್ಯ=ಯಜ್ಞದ, ಭಾಗೇ=ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಆ ಭಜತ್=ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. (ಅಂದರೆ ಯಾಗದ ಭಾಗವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪದವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು). ಎಂದು (ದೈವ್ಯಃ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಇಷ್ಟದೇವತೆಯೂ, (ಅಜಿನ್ಯತ್) ಇಂದ್ರನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದವನು, (ಮೃತಸ್ಯ ಭಾಗೇ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಯಜ್ಞಭಾಗ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು

ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ಶ್ರುತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (ಅಂತೂ ಪುರಂದರನಿಗೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪೂಜ್ಯತ್ವ ರೂಪವೇ ಮಹತ್ವವು). || (c) (ಸುಕೃತೇ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡ ತಕ್ಕ ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ, ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದುದರಿಂದ) ಇಂದ್ರನೇ ಯಜಮಾನನು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಅವತಾರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟುವಿಕೆಯೇ ಆ ಪುರಂದರನಿಗೆ ಮಹತ್ವವು.

ಭಾ|| (a) ಅನ್ಯೇಂದ್ರೋ ಹ್ಯಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತಿ ವಾಯುನಾ ವಿವದಮಾನ ಆಜಾ ಪರಾಜಿತೋ ವಾಯುಂ ಪ್ರಸಾದಯಿತ್ವಾ ಚತುರ್ಥೇ ವಾಯುನಾ ಸಹ ಗ್ರಹಮಾಪ | **(b)** ವಿಪ್ಲವಸ್ತು ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸ ಇತಿ ವಾಯೋರಪಿ ವಿಧಾತ್ಯತ್ನಂ ಶ್ರೂಯತೇ || **(c)** ಡುಧಾಜ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋರಿತಿ ಧಾತೋರ್ವಿ ಶೇಷೇಣ ಧಾರಣಪೋಷಣಕರ್ತಾ ಹಿ ವೇಧಾಃ | ತಸ್ಮಾದ್ಭಗವತ ಏವೈತ ದೃಶೋ ಬೃಹದುಕ್ಥಾ ದಿಕಂ ||

ಅ || (a) ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಇಂದ್ರನಾದರೆ (ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರನು) ನಾನು ಪ್ರಥಮತಃ ಕುಡಿಯುವೆನು, ನಾನು ಪ್ರಥಮತಃ ಕುಡಿಯುವೆನು ಎಂದು ವಾಯುವಿನಿಂದ ಜಗಳ ಮಾಡಿಕೊಂಡವನಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ (ಆ ಮೇಲೆ) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸಂತೋಷೀಕರಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡೇ ಸೋಮ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು, (ಅಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಕುಡಿದನು). [ತಾ || ಈ ವಿಷಯವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪಂಚಕದಲ್ಲಿ ೯ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (೧)ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅದೆ. || 'ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇನ ಸಮಪಾದಯನ್ನಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತ್ಯೇನಾಕಾನುಯಂತ | ತೇ ಸಂಪಾದಯಂತೋಽಬ್ರವನ್ | ಹಂತಾಜಿನುಯಾನು, ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ | ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾಸ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ ತ ಆಜಿಮಯುಃ | ತೇಷಾಮಾಜಿಯತಾಮುಭಿಸೃಷ್ಟಾನಾಂ ವಾಯುರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ | ಅಥೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಥಾತ್ಮಿನೌ | ಸೋಽನೇದಿಂದ್ರೋ ವಾಯುರ್ಮುದ್ವೈಜಯತೀತಿ ತಮನುಸರಾಪತತ್ | ಸ ಹ ನಾವಥೋಜ್ಜಯಾನೇತಿ | ಸ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾಮಿತಿ | ತೃತೀಯಂ ಮೇಥೋಜ್ಜಯಾನೇತಿ | ನೇತಿ ಹೈವಾಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಯಾಮಿತಿ | ತುರೀಯಂ ಮೇಥೋಜ್ಜಯಾನೇತಿ | ತಥೇತಿ ತಂ ತುರೀಯೇ ತ್ಯಾಜತ | ತತ್ತುರೀಯಭಾಗಿಂದ್ರೋಽಭವತ್ | ತ್ರಿಭಾಗ್ವಾಯುಸೌ ಸ ಹೈವೇಂದ್ರವಾಯೂ ಉದಜಯತಾಂ' || ಅಂದರೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡುವುದನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ನಾನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುವೆನು, ನಾನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುವೆನು ಎಂದೇ ಇಚ್ಛಿಸಿದರು. ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಯುದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ. ನಮ್ಮ ಪೈಕಿ ಯಾರು ಗೆಲ್ಲುವನೋ ಅವನು ಸೋಮವನ್ನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುವನು' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಅವರು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದವರ ಪೈಕಿ ವಾಯುವು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದನು, ಆ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು, ಆಮೇಲೆ ಮಿತ್ರನು, ವರುಣನು, ಆಮೇಲೆ ಅಶ್ವಿನೀ

ದೇವತೆಗಳು. ಆ ಇಂದ್ರನಾದರೂ 'ವಾಯುವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ವಾಯುವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು. ಅಲ್ಲದೆ ಆ ವಾಯುವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದನು. ಎಲೋ ವಾಯುವೇ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ (ಎಲ್ಲರನ್ನು) ಗೆಲ್ಲುವೆವೆಂದನು. ಆಗ ಆ ವಾಯುವು ಬೇಡ, ನಾನೇ ಗೆಲ್ಲುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಮೂರನೇ ಆವರ್ತಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಗೆಲ್ಲುವೆವೆಂದನು. ಬೇಡ, ನಾನೇ ಗೆಲ್ಲುವೆನು ಎಂದು ಪುನಃ ವಾಯುವು ಹೇಳಿದನು. ಪುನಃ ನಾಲ್ಕನೇ ಆವರ್ತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಗೆಲ್ಲುವೆವೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಿದನು. (ಆಗ ವಾಯುವು) ಹಾಗೆ ಆಗಲಿ ಎಂದು ನಾಲ್ಕನೇ ಆವರ್ತಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದನು. ಅದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನಾಲ್ಕನೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿದವನು ಆದನು. ವಾಯುವು ಮೂರುದಿನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಂದಿದವನಾದನು. ಆ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೇನೆ ಗೆದ್ದರು. ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.] || (b) ವಿಷ್ಣುವಿಗಾದರೂ 'ಮಾರುತಸ್ಯ = ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ, ವೇಧಸಃ = ಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಕ್ರತುಂ = ಯಾಗವನ್ನು, ಸಂಚತ = ಕೂಡಿಸಿದರು.' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಧಾರಣಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದಾನೆ.) || (c) ಡುಧಾಚ್ ಧಾತುವು 'ಧರಿಸುವಿಕೆ, ಪೋಷಿಸುವಿಕೆ ಈ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ.' ಎಂಬೀ ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನೇ 'ವೇಧಾಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಬೃಹದುಕ್ತ ಮೊದಲಾದುದು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇನೇ ಗುಣಕರ್ಮಗಳ ಸಂಕೀರ್ತನರೂವವು.

ಭಾ|| (a) ಋಕ್ಷಹಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಶ ಇಂದ್ರಾಭಿಧಸ್ಯ ಚ | ಇಂದ್ರೋ ಹಿ ಪ್ರಥಮೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞನಾಮಾ ಜಗತ್ಪತಿಃ || (b) ತತ್ಪ್ರಸಾದಾದಭೇಂದ್ರತ್ವಂ ದ್ವಾದಶಾನ್ಯೇ ಪ್ರಪೇದಿರೇ | (c) ಪುರಂದರಸ್ತೇಕ ಏವ ವಾಸುದೇವಪ್ರಸಾದತಃ || ದ್ವಿವಾರಮಿಂದ್ರತಾಮಾಪ ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾದಶ ತೇ ಪರೇ | (d) ಅಗ್ರಜತ್ವಾದದಿತ್ಯಾಂ ತು ಮಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮ ಚಾಭವತ್ || ಮಹಾವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ಚೈವನಾನ್ನಾ ಮಹೇಂದ್ರಕಃ | (e) ಮಹತ್ತಂ ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಹೃನ್ಯಸ್ಯ ಕದಾಚನ || ಏವಂ ಯೋ ವೇದ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿಸ್ರಸ್ತೋ ಬಂಧತೋಽಖಿಲಾತ್ | ಅಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದ್ಧರೇರ್ಲೋಕಮೇತಿ ನಾಸ್ಯತ್ರ ಸಂಶಯಃ || (f) ಇತ್ಯಾಹ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರ್ಮಹಿದಾಸಸ್ವರೂಪಕಃ | ಶ್ವೇತದ್ವೀಪಾದಿಕಾನ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ ಇಂದ್ರಾಖ್ಯೋ ಹರಿಃ ಸ್ವಯಂ || ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧೋ ಭೂತ್ವಾ ಲೋಕೇ ಪ್ಪೇಷು ವಿರಾಜತಿ ||

ಅ || (a) ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಶಸ್ಸಾದರೂ ಬೃಹತೀಭಂಧಸ್ಯವಾದ ಋಕ್ಷಹಸ್ತ್ರಾತ್ಮಕವು. ಸರ್ವಲೋಕಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾದ (೧೪) (ಇಂದ್ರರಪೈಕಿ) ೧. ಒಬ್ಬಇಂದ್ರನು. || (b) ಆಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂದಿ ಆ ಯಜ್ಞ ನಾಮಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. || (c) ಪುರಂದರ ಸೊಬ್ಬನೇ ವಾಸುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಇಂದ್ರತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಅದುದರಿಂದ (ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ) ಬೇರೆಯಾದ ಇಂದ್ರರು ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ. || (ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ

೧೩ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ೧೨ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.) [ತಾ || ೧೪ ಇಂದ್ರ ಹೆಸರು ಈ ರೀತಿ
ಯಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ೧-ಯಜ್ಞಃ, ೨-ರೋಚನಃ, ೩-ಸತ್ಯಜಿತ್, ೪-ಪ್ರತಿಖಃ, ೫-ವಿಭುಃ,
೬-ಮಂದ್ರದ್ರುತಃ, ೭-ಪುರಂದರಃ, ೮-ಬಲಃ, ೯-ಅದ್ಭುತಃ, ೧೦-ಶಂಭುಃ, ೧೧-ಧೃತಿಃ,
೧೨-ಮತಥಾನಾ, ೧೩-ದಿವಸ್ಪತಿಃ, ೧೪-ಶುಚಿಃ. ಭಾಗವತ ಸ್ಕಂಧ ೮. ಅ. ೧-೨-೩. ಇದರಲ್ಲಿ
೬, ೭, ಪುರಂದರನೊಬ್ಬನೇ.] || (d) ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿಯೇ (ಪುರಂದರನು) (ವಾಮನನು ಅವತಾರ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ) ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನಾಮಕನಾದನು. (ಪುರಂದ
ರನು ವಿಷ್ಣು ಸ್ತ್ರೀತ್ವರ್ಥವಾಗಿ) ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನು
ಆದನು. || (e) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆನೇ. ಇತರರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲವೇ
ಇಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಾವಾತನು ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಸರ್ವಸಂಸಾರ
ಬಂಧದಿಂದಲೂ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಈ ಲೋಕದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಈ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. || (f) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ
ವಿಷ್ಣುವು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ತಾನು ಸ್ತ್ರೀತ
ದ್ವೀಪವೊಂದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ (ಅಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಮೂಲರೂಪದಿಂದ ಏಕೈವವನ್ನು ಹೊಂದಿ
ಪುನಃ ಅದೇ ಅಂಶದಿಂದ) ಮಹಿದಾಸನಾಮಕನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾ
ಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ತತ್ರ ಪೃಚ್ಛಂತಿ ಕೇಚಿತ್ತು ಯದ್ವೇಷ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ | ಮಹಿದಾಸಾದಿ
ರೂಪೇಣ ಭೂಮಿಪೋ ರಮತೇ ಪ್ರಭುಃ || (b) ತದಾ ಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾ
ವಿಪ್ಲೂ ರಮತೇ ನಿತ್ಯಸತ್ಪುಖಃ | ಕಯಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ರತಿಂ ಕುರ್ಯಾನ್ಮ
ಹ್ಯನ್ಯರತಿರಚ್ಯುತಃ || (c) ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇ ತತ್ಸಯಂ ಸ್ತುಸ್ತಿನಮತೇಸಾ
ವಿತೀದೃಶಂ | ವಾಚ್ಯಂ ತತ್ರ ಚ ಭೂಮಿಪ್ಸು ರೂಪೇಣ ತು ದಿವಿ ಸ್ಥಿತಂ ||
ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಕಿಮಸೌ ಗಚ್ಛೇತ್ (d) ಅಥ ಯದ್ವೇವಮತ್ರ ಚ | ಸ್ತ್ರೀ
ರೂಪಂ ಪೃಥಿವೀಸಂಸ್ಥಂ ಕೇನ ರೂಪೇಣ ಸಂವ್ರಜೇತ್ || (e) ನ
ಹ್ಯನ್ಯಗಮ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ಸ್ತ್ರೀರೂಪೋಽಪಿ ಜನಾರ್ದನಃ | ಇತಿ ಪೃಷ್ಠಃ
ಸ್ತುತಿಷ್ಠೈಃ ಸ ಮಹಿದಾಸೋಽವದದ್ಧರಿಃ ||

ಅ || (a) (ಹೀಗೆ ಮಹಿದಾಸನಿಂದ ಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) 'ಕೆಲವು ಶಿಷ್ಯರು' ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮಹಿದಾಸ
ನೊಂದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಧ್ವನನಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೋ, (b) ಆಗ (ಕ್ರೀಡೆಯು
ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೊರತು ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ) ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟಸುಖ ಸ್ವರೂಪ
ನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆಂದಾದರೆ ಯಾವ ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ ಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು
ಮಾಡುವನು? ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇತರರಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುವವನು
ಆಗಲಾರನಷ್ಟೇ! || (c) ಆದುದರಿಂದ ಈ ಹರಿಯು ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ
ತಾನು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೀಪ್ರಕಾರ ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಆವಾಗಲೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ
ಪುನಃ ರೂಪದಿಂದಲಾದರೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಇವನು ಹೊಂದುವನೋವನು,
(ಎಂದು ಕೇಳಿದರು) || (d) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಆದರೂ
ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುವನು? || (e) ಪೂಜ

ನಾದ ಜನಾರ್ದನನು (ಇತರ ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ ಪುರುಷರೂಪನು ಮಾತ್ರ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ) ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಕೂಡ ಇತರ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯಮೂ ಆಗಲಾರನಷ್ಟೇ! ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯು (ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ) ಹೇಳಿದನು.

ಭಾ|| (a) ಸ್ತ್ರೀಪು ಯಲ್ಲೋಹಿತಂ ಲೋಕೇ ತತ್ಸಾಗ್ನಿಸ್ತೋ ಜನಾರ್ದನಃ | ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಸೋಽಗ್ನಿನಾಮೈವ ಜ್ವಲಜ್ವಾಳಾಸಮಪ್ರಭಃ || **(b)** ತಸ್ಯಾದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಸನ್ನಿಧಾನಾದ್ಭರ್ತಾ ಭಾರ್ಯಾಶರೀರಗಾತ್ | ನ ಬೀಭತ್ಸೇ ತೈವ ರಕ್ತಾತ್ **(c)** ತಥಾ ಪುಂರೇತಸಿ ಸ್ಥಿತಃ || ಆದಿತ್ಯೇ ಸಂಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುರಾದೇರಾದಿತ್ಯನಾಮಕಃ | **(d)** ತಸ್ಯಾನ್ವ ರೇತಸೋ ಭಾರ್ಯಾ ಬೀಭತ್ಸೇತ ಪತಿ ಸ್ಥಿತಾತ್ || ಪುಂರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣು ರೇತಸಿಸ್ತೋ ದ್ಯುಮತ್ರಭಃ ||

ಅ || (a) ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ರಕ್ತವಿದೆಯೋ ಆ ರಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳ ಜನಾರ್ದನನಿದ್ದಾನೆ. ಜ್ವಲಿಸತಕ್ಕೆ ಜ್ವಾಲೆಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳ ಆ ಹರಿಯು ಅಗ್ನಿನಾಮಕನೇ. || **(b)** ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನಿಧಾನವಿದ್ದುದರಿಂದ ಪತಿಯು ಹೆಂಡತಿಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತದಿಂದ ಜುಗುಪ್ಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. || **(c)** ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷರ ರೇತಸಿನಲ್ಲಿ, ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. || **(d)** ಆದುದರಿಂದ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ಅದರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪುರುಷರೂಪವುಳ್ಳ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ರೇತಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಗಂಡನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೇತಸಿನಿಂದ ಹೆಂಡತಿಯು ಜುಗುಪ್ಸೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಮಿಗಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ತತ್ಸ್ವಯಂ ಹರಿಃ | ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗತೋ ದದ್ಯಾದ್ಧಿವಿಸ್ಥಿತಪುಮಾತ್ಮನಃ || ಸೂರ್ಯಗಸ್ಯ ತಥಾ ಪುಂಸೋ ರೇತಸಿ ಸ್ಥಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಃ | **(b)** ದೇವೀಪು ಯಲ್ಲೋಹಿತಗಂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಪರಮಾತ್ಮನಃ || ತತ್ಸೂರ್ಯಗತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುಂರೇತಸ್ಥಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಃ | ದದ್ಯಾದ್ಭೂಮಿಗತಸ್ಮೈವ **(c)** ರೂಪದ್ವಯ ಮಿದಂ ತತಃ || ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂಭವತಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ನಿತ್ಯಸುಖಾತ್ಮಕಂ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೋ ಆ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನೇ ಅವತಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷರೂಪಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷರ (ದೇವತೆಗಳ) ರೇತಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. || **(b)** ದೇವ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಅವರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೋ ಅದನ್ನು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಮನುಷ್ಯರ ರೇತಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಮಹಿದಾಸರೂಪವುಳ್ಳ ತನಗೇನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. || **(c)** ಆದುದರಿಂದ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಎರಡು ರೂಪಗಳು (ಅಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪುರುಷ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳು) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಸ್ಥಿತಂ ರೂಪಂ ಯಜ್ಞ ಭೂಮೌ ಪುನಾತ್ಮಕಂ |
ವಿಷ್ಣೋಸ್ತದವಿ ದೇವೀಷು ಸ್ಥಿತಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಕಾತ್ಮನಾ || ಏವಮನ್ಯೋನ್ಯ
ತೋ ವಿಷ್ಣುರತಃ ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ಮ ಚಾನ್ಯತಃ | (b) ರಮಯಾ ರಮಮಾ
ಣೋಽಪಿ ತತ್ಸ್ಥೇನೈವ ಸ್ತ್ರಿಯಾತ್ಮನಾ || ರಮತೇ ನಾನ್ಯತಃ ಕ್ಷಾಪಿ ರತಿ
ರ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಸುಖಾತ್ಮನಃ | (c) ರಮಯಾ ರಮಣಂ ತಸ್ಮಾದ್ರಮಾಯಾ
ರತಿಸಾತ್ರತಾ || ನೈವಾಸ್ಯಾ ರತಿದಾತ್ಯತ್ನಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಹ್ಯನ್ಯತೋ ರತಿಃ |
ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತಾರರೂಪವಿಧಿರತಕ್ಕ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ
ಪುರುಷರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದು ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಕ್ರೀಡಿಸು
ತ್ತದೆ. (ಯಾವುದೊಂದು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾಕಾರವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದು ಮನು
ಷ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತದೆ.) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ
ವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ರೀಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ||
(b) (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುವವನಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳ
ತನ್ನಿಂದಲೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ
ಇತರಿಂದ ಕ್ರೀಡೆಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. || (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇತರಿಂದ
ಕ್ರೀಡೆಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೋ, ಅದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಕ್ರೀಡೆಯೆಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಕ್ರೀಡಾ
ಪಾತ್ರತ್ವವೇ, ಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ಕೊಡುವಿಕೆಯು ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಮೇಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸ ಏವ ಮಹಿದಾಸ ಇಂದ್ರನಾಮಾ ಪ್ರಾಪ್ಯೇಮಂ ಲೋಕಮತ್ರ
ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂಯ ಮನುಷ್ಯದೃಷ್ಟಿಗೋಚರತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯೇಷು
ಲೋಕೇಷು ರಾಜತಿ | (b) ನಾತ್ರ ಪ್ರೇತ್ಯ ಶಬ್ದೋ ಮರಣ ವಾಚೀ |
ಕಿಂತು ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವೇತ್ಯಾದಿವತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿವಾಚ್ಯೇನ |
ನ ಹಿ ಮೃತಃ ಪುನರೇಷು ಲೋಕೇಷ್ವೇನ ರಾಜತಿ || (c) ನ ಚ ಯಶೋ
ಮಾತ್ರರಾಜನೇನ ಸ್ವಸ್ಯ ರಾಜನಂ ಭವತಿ | ಭಿನ್ನಪದಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ||
(d) ಯದ್ವಾ ಎತಿ ಚ ಮೈತಿ ಚೇತ್ಯಾದೌ ಪ್ರಾಪ್ತಾರ್ಥೇಽಪಿ ವೇದೇಷು
ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ || ಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಪ್ರೇತ್ಯ ಸುಗ್ರೀವಂ ಬಭಾಷೇ ರಾಮಚೋ
ದಿತಂ | ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ ||

ಅ || (a) ಆ ಮಹಿದಾಸನೇವೇ ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಸನ್ನಹಿತವಾದ ಶ್ವೇತ
ದ್ವೀಪವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸನಾಮಕನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ,
ಅಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗಿ, ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಕ್ರೀಡಿಸು
ತ್ತಾನೆ.) || (b) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮೃತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಅಲ್ಲ.
ಮತ್ತೆ ಶಂಭುವಾ=ಸುಖಾಶ್ರಯರಾದವರು, ಯಜ್ಞಸ್ಯ=ಯಾಗವನ್ನು ಕುರಿತು; ಪ್ರೇತಾಂ=
ಪ್ರಾಪಿಸಿದರು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದೇ ಸಂ

ಸತ್ತವನು (ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಯಾನು) ಪುನಃ ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವನ್ನೇ; || (c) ಕೇವಲ ಯಶಸ್ಸಿನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ತನಗೆ ಪ್ರಕಾಶವು ಆಗಲಾರದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ, (d) 'ಯಾವಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಏತಿ ಚ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ನೈತಿ ಚ=ಜೆನಾಗಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ'. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೂ, (ಪ್ರೇತ್ಯಶಬ್ದವು ಮರಣವಾಚಕವಲ್ಲ) ಲಕ್ಷಣನು ಸುಗ್ರೀವನನ್ನು, ಪ್ರೇತ್ಯ=ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ರಾಮನ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆ ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಯದನೇನ ರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಮಭಿಸಂಭವತಿ | ಅನೇನ ಮಹಿ ದಾಸಾದಿರೂಪೇಣಾಮುಂ ಲೋಕಂ ದಿವಿಸ್ಯಂ ಸ್ವರೂಪಂ || ಲೋಕೈತ ಇತಿ ಸ್ವರೂಪವಾಚೇ ಲೋಕಶಬ್ದಃ | ಆತ್ಮಾನಮೇನ ಲೋಕಮುಪಾಸೀ ತೇತಿವತ್ || **(b)** ಯಚ್ಛಬ್ದಃ ಕಿಂ ಶಬ್ದಾರ್ಥೇ | ಅನೇನ ರೂಪೇಣ ತದ್ರೂಪಮಭಿಸಂಭವತಿ ಕಿಂ || ಉಭಯೋರಪಿ ಪರಿಹಾರದರ್ಶನಾದ ಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಶ್ನತ್ವಮವಗಮ್ಯತೇ | ಯತಶ್ಶೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವತ್ || **(c)** ರಂಗಸ್ತು ಪ್ರಶ್ನವಿಷಯಸ್ಯ ದುರವಗಮತ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶ ಯತಿ | ದುರ್ಗಮೇ ಪ್ರಶ್ನವಿಷಯೇ ಪ್ರಶೋ ರಂಗಯುತೋ ಭವೇತ್ || ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) 'ಯತ್ ಅನೇನ ರೂಪೇಣ ಅಮುಂ ಲೋಕಂ ಅಭಿಸಂಭವತಿ' ಅಂದರೆ, ಅನೇನ ರೂಪೇಣ=ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ, ಅಮುಂ ಲೋಕಂ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕ ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, 'ಲೋಕೈತೇ ಇತಿ ಲೋಕಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಲೋಕ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಲೋಕಂ=ಅವ ಶ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಆತ್ಮಾನಮೇನ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಉಪಾಸೀತ=ಉಪಾ ಸನೆಮಾಡತಕ್ಕುದು. ಇದರಂತೆಯೇ (ಲೋಕಶಬ್ದವು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯ ಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ). || (b) 'ಯತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಕಿಮ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಈ ಪುಂರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೋ ಏನು? ಎರಡಕ್ಕೂ ಕೂಡ (ಅಂದರೆ 'ಕಿಮನೇನ ರೂಪೇಣ, ಅಥ ಕೇನ ರೂಪೇಣ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಕೂಡ) ಕೊನೆಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪರಿಹಾರವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯನು ಯಾರಿಂದ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ'. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಂತೆ. (c) ('ಅಭಿಸಂಭವತೀ' ೩ ಅಭವತೀ ೩ ಎಂಬ ಎರಡು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ರಂಗವಾದರೂ ಕೇಳಲರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸುಖದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯತನವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೇಳಲರ್ಹವಾದ ಅರ್ಥವು ದುರ್ಗಮವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ರಂಗದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದು ಆಗುವುದು. ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಕೇನ ರೂಪೇಣೇಮಂ ಲೋಕಮಾಭವತಿ | ಕೇನ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಭೂಮಿಷ್ಠೇನಾತ್ಮನ ಏನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಬಂಧ್ಯತೇ || (b) ಸೋಽಯಂ ಮಹಿದಾಸಾದಿಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪ ಇದಂ ಭೂಮಿಷ್ಠ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಲೋಹಿತಗತಂ ಚ ಸ್ವಕೀಯಮೇವ ರೂಪಮುಷ್ಯೈ ದಿವಿ ಷ್ಮಾಯ ಸ್ವಪುರುಷರೂಪಾಯ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ದೇವರೇತಃ ಸ್ಥಿತಾಯ ಚ | (c) ದೇವೀಲೋಹಿತಸ್ಥಿತಮಾತ್ಮನಃ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಂ ಮಹಿದಾಸಾದಿರೂಪೇ ಭ್ಯೋ ಮಾನುಷರೇತಃಸ್ಥಿತರೂಪೇಭ್ಯಶ್ಚ ದಿವಿಷ್ಯೈಶ್ಚ ವಿಷ್ಣಾವ್ದಿ ಸ್ವರೂಪೈಃ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಚ ||

ಅ || (a) 'ಕೇನ ರೂಪೇಣೇಮಂ ಲೋಕಮಾಭವತಿ' ಎಂದರೆ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾವ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನದೇ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆ ಈ ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಅವತಾರರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳದೂ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದೂ ಆದ ತನ್ನದೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದೂ, ದೇವತೆಗಳ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದೂ ಆದ ಈ ತನ್ನ ಪುರುಷರೂಪಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. || (c) (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಸ್ವರ್ಗ ದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದ, (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ರೂಪಗಳಿಗೋಸ್ಕರವೂ, ಹಾಗೆಯೇ, ದೇವ ಸ್ತ್ರೀಯರ ರಕ್ತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, ಮನುಷ್ಯರ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಿ ಗೋಸ್ಕರವೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ತಾನಿ ಭೂಮಿಷ್ಠತ್ವೇನ ದಿವಿಷ್ಠತ್ವೇನ ದ್ವಿವಿಧತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತೃಚ್ಯುತೇ | (b) ಅಗ್ನೇಸ್ತದ್ರೂಪಮಗ್ನಿನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರತಿನಾ ತತ್ಸನ್ನಿಧಾ ನಾತ್ || ಏವಮಾದಿತ್ಯನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ | ನ ಹ್ಯಗ್ನ್ಯಾದಿಸ್ವರೂಪ ಮೇವಂ ಲೋಹಿತಾದಿ || (c) ನ ಚ ಲೌಕಿಕಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸಂಬಂಧಮಾತ್ರ ಮತ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಅವ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ಪ್ರಸ್ಯ || (d) ಭಗವಾನೇವ ಹ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸ್ತುತಃ | ಅಸಾವಾತ್ಮೇತ್ಯಾತ್ಮಶಬ್ದಾಚ್ಚ ಭಗವಾನೇವೇತಿ ಜ್ಞಾಯತೇ ||

ಅ || (a) ಆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಹೀಗೆ) ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾದುದರಿಂದ 'ತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. || (b) 'ಅಗ್ನೇಸ್ತ ದ್ರೂಪಂ' ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನೂ, (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ) ಆದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರಕ್ತವು, ಆ ಹರಿಯು ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾರೂಪವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸು) ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನೂ, (ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ಪುರುಷರೂಪನೂ) ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ (ಪ್ರತಿಮೆಯು) ಈ ಲೋಹಿತಮೊದಲಾದುದು (ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸು) ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ (ಆದಿತ್ಯರ) ವರ, ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲವಷ್ಟೆ. || (c) ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, [ತಾ || ಈ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಈ ರೀತಿ

ಯಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವರು, 'ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ=ಆ ಈ ಕನ್ನಿಕೆಯವರ ತಂದೆಯು, ಇಮಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಕನ್ನಿಕೆಯನ್ನು, ಅಮುಷ್ಮೈ ಆತ್ಮನೇ=ಈ ಯೋಗ್ಯವರನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸಂಪ್ರಯಜ್ಞತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಸೌ ಆತ್ಮಾ=ವರನ (ಮದುವೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕವನ) ತಂದೆಯು, ಅಮುಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಈ ವರನನ್ನು, ಅಸ್ಮೈ ಆತ್ಮನೇ=ಈ ಕನ್ನಿಕೆಗೆ ಪತಿಯಾಗಿ, ಸಂಪ್ರಯಜ್ಞತಿ=ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತೌ=ಆ ಗಂಡಹೆಂಡದಿಯರು, ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ=ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ, ಅಭಿಸಂಭವತಃ=ಕ್ರೀಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.' ಈ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಂಗತವು. || (d) ಇಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ 'ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬೀ ಆರಣ್ಯಕದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತದ್ಯಶಃ ಎಂಬೀ ಖಂಡದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತೂ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದವನು. 'ಅಸೌ ಆತ್ಮಾ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಸ್ತುತನು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆತ್ಮಶಬ್ದಃ ಪರೇ ವಿಷ್ಣೌ ನಾನ್ಯತ್ರ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಟತೇ | (b) ಗುಣ ಪೂರ್ತ್ಯಭಿಧಾಯಿ ಸ ನಾನ್ಯಸ್ಯ ಗುಣಪೂರ್ಣತಾ || ಅಮುಖ್ಯಾತ್ಮಾನ ಏವಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಸರ್ವಏವ ಹಿ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ || (c) ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ || ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತ. ಇತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತಾರ್ಥವಿಪಯೋದಾಹೃತೈಃ ಶ್ಲೋಕೈರಸಿ ಭಗ ವತ ಏವ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಂ ಪರಸ್ಪರಯೋಗಸ್ಯೋಕ್ತತ್ವಾತ್ | (d) ಗಾಯತ್ರೈಸ್ತಿಗ್ಬೃಹತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಭಗವತ ಏವ ಪಂಚವಿಧಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀರೂ ಪಸ್ಯ ಮಹಿದಾಸಾದಿ ಪಂಚ ಪುಂರೂಪಾಣಾಂ ಚ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾಚ್ಚ || ೨ ||

ಅ || (a) ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ಬಾಕಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಚ್ಛಿ ಸಲ್ಪದುವುದಿಲ್ಲ. || (b) ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ) ಇತರರಿಗೆ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವು ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು. ಇದೇಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ. || (c) ಯತ್=ಯಾವ, ಪಂಚವಿಧಂ=ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾದ, ಅಕ್ಷರಂ=ಅಕ್ಷರಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಸಮೇತಿ=(ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದಲೇ) ಸಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಸತ್ಯಸ್ಯ=ಸಾಧುಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ, ಸತ್ಯಂ=ಸಾಧುಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ, ಅನುಯುಜ್ಯತೇ=ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತಗಳಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೇನೇ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, (d) 'ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಬೃಹತಿ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, (ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪದಿಂದ) ಐದು ವಿಧವಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೇ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪವು ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪಗಳೂ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ (ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರಸ್ತುತನು).

ಮಂ || ತತ್ರೈತೇ ಶ್ಲೋಕಾಃ | ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ ಯುಜೋ ಯು
ಕ್ತಾಭಿಯತ್ನಂ ವಹಂತಿ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ ತತ್ರ
ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ || ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ
ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ ಅಭಿಯತ್ನಂ ವಹಂತಿ | ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು
ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ || ಯದ್ವಾ
ಚ ಓಮಿತಿ ಯಚ್ಚ ನೇತಿ ಯಚ್ಚಾಪ್ಯಾಃ ಕ್ರೂರಂ ಯದುಚೋಲ್ಪ
ಣಿಷ್ಠು | ತದ್ವಿಯೂಯ ಕವಯೋನೈವ ಸಿದನ್ಮಾನಾಯುಕ್ತಾ ಸಮ
ತ್ಯಸ್ಯಂ ಚ್ಛೇತೇದಿ || ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಮಾ ಸಮತ್ಯಸ್ಯಂ ಚ್ಛೇತೇದಿ ತತ್ರ
ದೇವಾಃ ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ | ತೇನ ಪಾಪಾನ್ಮಮಸಹತ್ಯ ಬ್ರ
ಹ್ಮಣಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಪ್ಯೇತಿ ವಿದ್ವಾನ್ || ನೈನಂ ವಾಚಾ ಸ್ತ್ರಿಯಂ
ಬ್ರುವನ್ನೇನಮಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ ಬ್ರುವನ್ | ಪುಮಾಂ ಸನ್ನಬ್ರುವ
ನ್ನೇನಂ ವದನ್ನದತಿ ಕಶ್ಚನ || ಅಃಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ
ತದ್ವಾ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಯ ನಾ ಏತಸ್ಯ ಬೃಹತೀ
ಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಷಟ್ತ್ರಿಂಶತಮಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ
ಭವಂತಿ ತಾನಂತಿ ಪುರುಷಾಯುಷೋನಿಧಾಂ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತಿ
ಜೀನಾಕ್ಷರೇಣೈವ ಜೀನಾಹರಾಪ್ನೋತಿ ಜೀನಾಹ್ನಾ ಜೀನಾಕ್ಷರ
ಮಿತ್ಯನಕಾಮಮಾರೋಢದೇವರಥಸ್ತಸ್ಯ ನಾಗುದ್ಧಿಃ ಶ್ಲೋತ್ರೇ ಸಕ್ಷ
ಸೀ ಚಕ್ಷುಷೀ ಯುಕ್ತೇ ಮನಃ ಸಂಗ್ರಹೀತಾ ತದಯಂ ಪ್ರಾಣೋ
ಧಿತಿಷ್ಠತಿ ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾಂ ತೇನ ಯಾತಂ ಮನಸೋ ಜನೀ
ಯಸಾ ನಿಮಿಷಶ್ಚಿಜ್ಜನೀಯಸೇತಿ ಜನೀಯಸೇತಿ || ೮ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

ತೃತೀಯೋಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೩ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ
ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಏತೇ ಶ್ಲೋಕಾಃ=ಈ ಮಂತ್ರಗಳು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಯತ್=ಯಾವ,
ಪಂಚವಿಧಂ=ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾದ, ಅಕ್ಷರಂ=ಅವಿನಾಶಿ
ಯಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೋ, (ತತ್=ಅವನು) ಸಮೇತಿ=(ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥನಾರೀ ನರಾಕಾರ
ವಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷದಿಂದ) ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಐದು ವಿಧಗಳಾದ ನಾರಾಯಣ ಮೊದ
ಲಾದ ತನ್ನಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಸಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಯಜಃ=ಸ್ತ್ರೀಪುಮ್ ರೂಪದಿಂದ ಪರಸ್ಪ
ರವಾಗಿ ಕೂಡಿರುವ, ಮತ್ತು ತನ್ಮು ತನ್ಮು ಹೆಂಡದಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅರ್ಥನಾರೀನರಾತ್ಮ
ಕರೂಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ದೇವತೆಗಳು, ಯುಕ್ತಾಃ=ಅತ್ವರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ
ರಾಗಿ, ಯತ್=ಯಾವ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಭಿಸಂವಹಂತಿ=ಹೊರುತ್ತಾರೋ,
(ತತ್=ಅ), ಸತ್ಯಸ್ಯ=ಸಾಧುಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ, ಸತ್ಯಂ=ಸಾಧುಗುಣತ್ವವನ್ನು
ಕೊಡುವ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ತನ್ನರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ, ಅನುಯು
ಜ್ಯತೇ=ಅರ್ಥನಾರೀನರಾತ್ಮಕರೂಪದಿಂದ ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಕೂಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ತತ್ರ=

ಅನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ, ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು, ಏಕಂ ಭವಂತಿ=ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಕೂಡುತ್ತಾರೆ; ಹೆಚ್ಚು ಅನುಕೂಲ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ; || ಯದಕ್ಷರಾತ್=ಯಾವ ನಾಶರಹಿತನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಅಕ್ಷರಂ=ಅವತಾರ ರೂಪವು, ಯುಕ್ತಂ=ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ, ಏತಿ=ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಜಃ ಯುಕ್ತಾಃ ಯತ್ ಅಭಿಸಂವಹಂತಿ, ತತ್ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ಯತ್ರ ಅನುಯುಜ್ಯತೇ ತತ್ರ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಏಕಂ ಭವಂತಿ || ವಾಚಃ=ವಾಕ್ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯತ್=ಯಾವ ಓಮ್ ಇತಿ=ಓಮ್ ಎಂಬ ಪದವೋ, (ಅಂಗೀಕಾರ ರೂಪಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು) ಯಜ್ಞ=ಯಾವ, ನೇತಿ=ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವುಳ್ಳ 'ನ' ಎಂಬ ಪದವೋ, ಯಜ್ಞ=ಯಾವುದು, ಅಸ್ಯಾಃ=ಈ ವಾಕ್ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೂರಂ=ಅರ್ಥತಃ ಕಠಿಣವೋ, ಯತ್ ಉ ಚ=ಯಾವುದು, ಉಲ್ಬಣಿಷ್ಠಃ=ಶಬ್ದತಃ ಕಠಿಣವೋ, (ಇನ್ನು ಮಿತಾದಿ ಭೇದದಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಿಷ್ಣುವೈದಿಕ, ಲೌಕಿಕ ಪದಸಮುದಾಯವೋ), ತತ್=ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ, ವಿಯೂಯ=ವಿಚಾರಿಸಿ, ಕವಯಃ=ದೇವತೆಗಳು, ನಾನಾಯತ್ತಾ=ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಗಳಾದ ವಿಷ್ಣುಮಹಿಮೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು, ಅಸ್ವಪಿಂದನ್=ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. (ಆ ಜ್ಞಾನವು) ಶೃತೇ=ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅಧಿ=ಅಧಿಕವಾಗಿ, ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್=ಕೃತಕೃತ್ಯರೂ (ಮುಕ್ತರು) ಆದರು. || ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ನಾನಾ=ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಗಳಾದ ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು (ತಿಳಿದು ಆ ಜ್ಞಾನವು) ಅಧಿಶೃತೇ=ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್=ಮುಕ್ತರಾದರೋ, ತತ್ರ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ಸರ್ವಯುಜಃ=ಎಲ್ಲಾ ಮನೋವಾಕ್ಕಾಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತಾರೆ. ವಿದ್ವಾನ್=ತಿಳಿದವನು, ತೇನ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಪಾಪ್ಮಾನ್=ಆಪ್ತಾರಬ್ಧಪಾಪವನ್ನು, ಅಪಹತ್ಯ=ನಾಶಮಾಡಿ, ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ=ವೈಕುಂಠಾದಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಅಪ್ಯೇತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ಏನಂ=ಈ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ವಾಚಾ=ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕೇವಲ ಮಾತಿ ನಿಂದ, ಸ್ತ್ರಿಯಂ=ಕೇವಲ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು, ಬ್ರುವನ್=ಹೇಳುವವನು, ನ ವದತಿ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಹಾಗೆಯೇ) ಏನಂ ಪುಮಾಂಸಂ=ಕೇವಲ ಪುರುಷರೂಪವನ್ನೇ, ಬ್ರುವನ್=ಹೇಳುವವನೂ ಕೂಡ, ನ ವದತಿ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್=ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು, ಬ್ರುವನ್=ಹೇಳುವವನೂ ಕೂಡ, ನ ವದತಿ=ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಇವೆಯಷ್ಟೆ)! (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಕಶ್ಚನ=ಯಾವನೊಬ್ಬನು, ಏನಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಪುಮಾಂಸಂ ವಾ=ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರೂಪವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೇ, ವದನ್=ಹೇಳಿದರೆ, (ಆತನು) ವದತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವವನೇ ಸರಿ. || ಅಃ ಇತಿ=ಅಕಾರದಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವು, (ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). ತತ್ರ=ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣರೂಪ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಅಹಮಿತಿ=ನಾನೇ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು, ಆಗತಂ=ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (ನಾನು ಒಬ್ಬನೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಇತರರೆಲ್ಲರೂ ನನ್ನ ಅಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಲ್ಪರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೇಳುವವನಾದನು. ಅಕಾರದ ಮೇಲೆ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಓಂಕಾರವೂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವೂ ಕೂಡ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು). ತತ್ ಇದಂ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಂ=ಆ ಈ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವು, ವೈಸಂಪನ್ನಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪ

ಟ್ಟು. ತಸ್ಯ ವೈ ಏತಸ್ಯ ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಸ್ಯ=ಆ ಈ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ, ಸತ್ತಿಂಶತಂ=ಮೂವತ್ತಾರು, ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ=ಅಕ್ಷರಗಳ, ಸಹಸ್ರಾಣಿ=ಸಾವಿರ ಗಳು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಪುರುಷಾಯುಷಃ=ಪುರುಷಾಯುಷ್ಯದ, ಅಹ್ನಾಂ=ಹಗಲಿಗೆ ಅಭಿ ಮಾನಿಗಳಾದ ಸೂರ್ಯರೂಪಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೂ, ಅಹರ್ನಾಮಕಗಳೂ, ಪುರುಷಾಕಾರಗಳೂ ಆದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ಸಹಸ್ರಾಣ್ಯಪಿ=ಸಾವಿರಗಳೂ ಕೂಡ, ತಾನಂತಿ=ಅಷ್ಟು, (ಅಂದರೆ ಮೂವತ್ತಾರೇ) ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. (ಹೀಗೆ ಇರಲು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕ್ರಿಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನೇ ಪುಂರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಹರ್ನಾಮಕಗಳಾದ ಪುಂರೂಪ ಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ) ಜೀವಾಕ್ಷರೇಣೈವ, ಜೀವ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಜೀವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅಕ್ಷರೇಣೈವ=ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಪುರು ಷರ ಆಕಾರತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಆದ (೩೬೦೦೦) ಸ್ತ್ರೀರೂಪಸಮೂಹದಿಂದ, ಜೀವಾಹಃ, ಜೀವ=ಜೀವಾಪ್ಯ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ, ಅಹಃ=ಅಹಶ್ಚಬ್ದವಾಚ್ಯವೂ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಆದ, (೩೬೦೦೦) ಪುರುಷರೂಪ ಸಮೂಹವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಹೊಂದು ತ್ತಾನೆ. ಜೀವಾಹ್ನಾ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಅಹರ್ನಾಮಕವಾದ ಪುರುಷರೂಪ ಸಮೂಹದಿಂದ, ಜೀವಾಕ್ಷರಂ=ಸ್ತುತಿಸುವ ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ವರ್ಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸ್ತ್ರೀರೂಪ ಸಮೂ ಹವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಆಗ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಪುಂಸ್ತ್ವಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅನಕಾಮಮಾರಾಃ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವ ನಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾರಣ ಅನಕಾಮಮಾರನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾ ತ್ಮನು, (ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಗಳಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಅಥ=ಮೇಲೆ, ದೇವ ರಥಃ=ಹರಿವಾಯುಗಳ ರಥವು, ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ರಥವು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ರಥವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮವು ದೇಹವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). ತಸ್ಯ=ದೇಹ ವೆಂಬ ರಥಕ್ಕೆ, ವಾಕ್=ವಚನಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು, ಉದ್ಧಿಃ=ಸೆಳೆಯ ತಕ್ಕ ಹಗ್ಗದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳು. ಶ್ರೋತ್ರೇ=ದಕ್ಷಿಣ, ವಾಮಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರನು, ಆತನ ಹೆಂಡತಿಯು, ಪಕ್ಷಸೀ=ಬಲ, ಎಡಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರೂಪವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಚಕ್ಷುಷೀ= ಬಲ, ಎಡಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯ ಮತ್ತು ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯು, ಯುಕ್ತೇ=ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮನಃ=ಮನೋಽಭಿಮಾನಿಯಾದ ರುದ್ರನು, ಸಂಗ್ರಹೀತಾ= ಸಾರಥಿಯು, (ಹೀಗೆ ಆ ರಥವು ಅಧಿದೈವವು ರಥರೂಪವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ) ತಸ್ಯ=ಆ ರಥಕ್ಕೆ, ವಾಕ್=ಪಾರ್ವತಿಯು, ಉದ್ಧಿಃ=ಸರ್ವಾಕಾರವಾದ ಹಗ್ಗವು, ಶ್ರೋತ್ರೇ=ಚಂದ್ರರೋಹಿಣಿಯರು, ಪಕ್ಷಸೀ=ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವರೂಪರು, ಚಕ್ಷುಷೀ ಹಿ=ಸೂರ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯರು, ಯುಕ್ತೇ=ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವರೂಪರು. ಮನಃ= ರುದ್ರನು, ಸಂಗ್ರಹೀತಾ=ಸಾರಥಿಯು. (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು). ತದಯಂ=ಆ ಈ, ಪ್ರಾಣಃ=ವಿಷ್ಣುವಾಯುಗಳು, ಅಧಿತಿಷ್ಠತಿ=(ಅಧ್ಯಾತ್ಮ, ಅಧಿದೈವ ಎಂಬೀ ಎರಡು ರಥಗಳನ್ನು) ಏರುತ್ತಾರೆ. ತತ್=ಹರಿವಾಯುಗಳು, ಎರಡು ವಿಧವಾದ ರಥವನ್ನು ಏರಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬೀ ವಿಷಯವು, ಋಷಿಣಾ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿರುವ ಹಯಗ್ರೀವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಮಂತ್ರ ರೂಪವಾಗಿ, ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಎರಡು ಸಮಗ್ರಮಂತ್ರ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ.) 'ಆತೇನ ಯಾತಂ ಮನಸೋ ಜವೀಯಸಾ ರಥಂ ಯಂ ವಾಮೃಭವತ್ಪಕ್ರರಪ್ತಿನಾ | ಯಸ್ಯ

ಯೋಗೇ ದುಹಿತಾ ಜಾಯತೇ ದಿವ ಉಭೇ ಅಹನೀ ಸುದಿನೇ ವಿವಸ್ವತಃ' || ಅಶ್ವಿನಾ=ಅಶ್ವ ದಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವರೂ, ಶೀಘ್ರಗಮನವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಹರಿವಾಯುಗಳಿರಾ! ಮನಸೋ ಜವೀ ಯಸಾ=ಅತಿಪಟುವಾದ ಶರೀರಾಖ್ಯರಥದಿಂದ, ಆಯಾತಂ=ಬನ್ನಿರಿ. (ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತ ರಾಗಿರಬೇಕು) ಯಂ ರಥಂ=ಯಾವ ರಥವನ್ನು, ವಾಂ=ನಿಮಗೋಸ್ಕರವೇ, ಋಭವಃ=ದೇವತೆ ಗಳು, ಚಕ್ರಾಃ=ನಿರ್ಮಿಸಿದವರೋ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ರಥದ, ಯೋಗೇ=(ಹರಿವಿಷಯಕಗಳಾದ ಮನೋವಾಕ್ಯಮುಗಗಳಿಂದ) ಸಂಬಂಧವು, (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗುತ್ತಿರಲು) ವಿವಸ್ವತಃ=ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತ ನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, (ಜೀವನಿಗೆ) ದಿವಃ=ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವಿದ್ಯೆ ಯಿಂದ, ದುಹಿತಾ=ಹುಟ್ಟಿದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು, ಜಾಯತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸುದಿನೇ= ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಶೋಭನದಿನರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೂ ಸುದಿನನಾಮಕಗ ಳಾದ, ಉಭೇ ಅಹನೀ=ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ, ಮುಕ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಗಳೂ ಕೂಡ, (ಆಗುತ್ತವೆ). || ಹೀಗೆ ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಾದರೂ ಮನಸೋ ಜವೀಯಸಾ... ಆಯಾತಂ=ನಮ್ಮ ಯಾಗವನ್ನು ಕುರಿತು ಬನ್ನಿರಿ. ಯಸ್ಯ=ರಥಕ್ಕೆ, ಯೋಗೇ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಆಗುತ್ತಿ ರಲು, (ಅದೇ ರಥದಲ್ಲಿ) ದಿವೋ ದುಹಿತಾ=ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮಳಾದ ಮಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ, ಭಾರತಿಯೂ, ಸುದಿನೇ ಉಭೇ ಅಹನೀ=ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ, ಮುಕ್ತ್ಯವಸ್ಥಾ ದೇವ ತೆಗಳೂ ಅಹೇಯರಾದುದರಿಂದಲೂ, ಜ್ಞಾನರೂಪರಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಹಶ್ಯಬ್ಧವಾಚ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಯ ದೇವಿಯ ಮಕ್ಕಳೂ ಆದ ವಾಯುರೂಪಗಳೂ ಕೂಡ, ವಿವಸ್ವತಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ ರಥಾರೂಢರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ ರಿಂದ ಭಾರತೀಪ್ರಾಣರು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ). (ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರವು 'ನಿಮಿಷಶ್ಚಿಜ್ಜವೀಯಸಾ ರಥೇ ನಾಯಾತಮಶ್ವಿನಾ | ಅಂತಿಷದ್ಭೂತು ವಾಮವಃ' || ನಿಮಿಷಶ್ಚಿಜ್ಜವೀಯಸಾ=ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚು ವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತೀವೇಗವುಳ್ಳ, ರಥೇನ=ರಥದಿಂದ, ಅಶ್ವಿನಾ=ಹರಿವಾಯುಗಳಿರಾ! ಆಯಾ ತಂ=ಬನ್ನಿರಿ. ಅವಃ=ರಕ್ಷಣವು, ವಾಂ=ನಿಮ್ಮ, ಅಂತಿಷತ್=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕುದು, ಭೂತು=(ನನಗೆ) ಆಗಲಿ. (ಹೀಗೆ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು). || ೮ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರನಾಗಿ ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೋಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. ||

ಭಾ|| (a) ಯನ್ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ಪಂಚವಿಧಮುಕ್ಸರಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ಸ್ವಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಸಮೇತಿ | (b) ಯುಜೋ ದೇವಾಃ ಅಶ್ವರೂಪೇಣ ರಥೇ ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ಯನ್ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿಸಂವಹಂತಿ || (c) ತದೇತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯತ್ರಾನುಯುಜ್ಯತೇ ಯಸ್ಮಿಂತ್ಸ್ವರೂಪ ಏವ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಯುಜ್ಯತೇ | (d) ತತ್ರ ತಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಪರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯೇ ಸರ್ವದೇವಾ ಏಕೀಭವಂತಿ ಮುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ಮಿಲಿತಾ ಭವಂತಿ ||

ಅ || (a) ಯಾವುದೊಂದು (ಗಾಯತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದದೂ) ನಾರಾಯಣ ನೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ ಏದು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೋ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ

ಅರ್ಥನಾರೀನರಾಕಾರವಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಸಂಯುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. || (b) ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸಂಯುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧರಾಗಿಯಾವ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೋ, || (c) ಆ ಈ ಸತ್ಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು “ಯತ್ರಾನುಯುಜ್ಯತೇ” ಅಂದರೆ ಯಾವ ತನ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥನಾರೀನರಾಕಾರವಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, || (d) “ತತ್ರ” ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಏಕೀಭೂತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾಗಿ ಸಾಯುಜ್ಯರೂಪದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಯಾಗಲೀ ಕೂಡಿದವರು ಆಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ನಾಯಮೇಕೀಭಾವೋ ನಾಮ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ | ಕಿಂ ತ್ವೇಕಸ್ಥಾನೇ ವಾಸೋಽತ್ಯನುಕೂಲಚಿತ್ತತಾ ಚ || (b) ಏಕೀಭೂಯ ನೃಪಾಸ್ಪರ್ವೇ ನವೃಷುಃ ಪಾಂಡವಂ ಶರೈಃ | ಏಕೀಭೂತಾ ತು ಸಾ ಸೇನಾ ಪಾಂಡವಾ ನಭ್ಯವರ್ತತೇತ್ಯಾದಿವತ್ || (c) ನಚೈಕೀಭಾವಶಬ್ದಃ ಸ್ವರೂಪೈಕತ್ವ ವಿಷಯೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಕುತ್ರಚಿದ್ವೃಷ್ಟಃ | (d) ಏಕಃ ಪುರುಷೋಽಸಿ ಯದಾ ದ್ವಿಧಾ ಭೂತ್ವಾ ಏಕೀಭವತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತದಾಽಪಿ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯಮೇವ | ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮೇವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ||

ಅ || (a) “ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತಿ” ಎಂಬುವಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಈ ಏಕೀಭಾವವೆಂದರೆ ಸರ್ವಚೈತನ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವೆಂದಲ್ಲ. ಕಿಂ ತು ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆವಾಸವು, ಅತ್ಯನುಕೂಲವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ತನವು. [ತಾ || “ಜೀವಸ್ಯ ಪರಮತ್ವಂ ತು ಬುದ್ಧಿಸಾರೂಪ್ಯಮೇವ ಚ” ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವಿಕೆಯು.] || (b) ಎಲ್ಲಾ ರಾಜರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಮಳೆಸುರಿಸಿದರು. ಆ ಸೈನ್ಯವು ಒಂದಾಗಿ ಅಂದರೆ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯಮತ್ವೈಕ್ಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪಾಂಡವರನ್ನು ಎದುರುಗೊಂಡಿತು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಂತೆ, [ತಾ || ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವರಾಜರಿಗೂ, ಸರ್ವಸೈನ್ಯಕ್ಕೂ ಅಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದಷ್ಟೇ! ಆದರೆ ಸ್ಥಾನ ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲರ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಷಯವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದಲೂ, ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಹೇಗೆ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ “ಏಕಂ ಭವಂತಿ” ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು.] || (c) “ಚೈ” ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಏಕೀಭಾವ ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭೇದವಿದ್ದವನಿಗೆನೇ ಮೇಲೆಯೂ ಅಭೇದವು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಎಂಬೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಲ್ಪಡಲೇ ಇಲ್ಲ. [ತಾ || “ಅಭೂತತದ್ಭಾವೇ ಸಂಪದ್ಯಮಾನೇ ಕರ್ತೃಂ ಚೈ” ಎಂದು ಚೈಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭಿನ್ನನೇ ಆದ ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು.] || (d) (ಹಾಗಾದರೆ, “ಏಕೀಭೂಯ ಪುನಶ್ಚೇತೇ ನಿರ್ದೋಷೋ ಹರಿರಾದಿಕೃತ್” ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆನೇ ಪುನಃ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭಿನ್ನನಿಗೆನೇ ಪುನಃ ಅಭೇದವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.) ಎಂದರೆ:- ಯಾವಾಗ ಗುಣ ಪರಿ-

ಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು (ತನ್ನ ರೂಪಗಳಿಂದ) ಭೇದಶೂನ್ಯನಾದರೂ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಆವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ, ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, [ತಾ || “ಹರೇ ರಸಿ ಸ್ವರೂಪಾಣಾಮೇಕೀಭಾವೋ ಯದೋಚ್ಯತೇ | ಸಂಶ್ಲೇಷ ಏವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಸ್ಯ ನೋ ಭವಃ ||” ಶ್ರೀ ಹರಿಯರೂಪಗಳಿಗೂ ಯಾವಾಗ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಆಗ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯವೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಉಂಟಾಗಲಾರದಷ್ಟೇ!]

ಭಾ || (a) ನ ಚಾಷ್ಟಾತ ಏಕತ್ವೇ ಪುನರ್ಜ್ಞಾತೇ ಐಕ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತ ಇತಿ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಶ್ಯತೇ | ಕಿಂ ತು ಜ್ಞಾತ ಇತ್ಯೇವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದ್ಭಾವನಹಿತ ಏಕಶಬ್ದೋ ನ ಸ್ವರೂಪವಾಚೀ || (b) ನ ಹಿ ಪೂರ್ವಂ ಭಿನ್ನಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಂ ಭವತಿ | ಕಿಂ ತು ಸಂಸರ್ಗ ಏವ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದತ್ರಾಪಿ ಸಂಸರ್ಗ ಏವ ವಿನಸ್ತಿತಃ || (c) ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚ ವಿಧಂ ಸಮೇತೀತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತ ಇತಿ ಪರಾಮರ್ಶಂ ಕೃತ್ವಾ ತತ್ರ ದೇವಾಃ ಸರ್ವ ಏಕಂ ಭವಂತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾನ್ನ ಪುನರುಕ್ತಿಃ | (d) ಯಸ್ಮಾದಕ್ಷರಾನ್ನಾರಾಯಣಾಖ್ಯಾತಸ್ವಯ ಮೇವ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪೀ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತ ಆಗಚ್ಛತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯೈವಾರ್ಥಸ್ಯ ಪುನರಭ್ಯಾಸಃ ||

ಅ || (a) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನನಾಗಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿನ್ನನಾಗಿ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ‘ಕಾರಣ ಏಕೀ ಭವಂತಿ’ ಎಂಬೀ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಂಗತವಾಗುವುದು.) ಎಂದರೆ- ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದು ಮತ್ತೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬೀ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ಭಾವ’ ಶಬ್ದದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಏಕ ಶಬ್ದವು (ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಭಿನ್ನನಿಗೆ) ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದು ಅಲ್ಲ. || (b) (ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನನೇ ಆದ ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಎಂದರೆ- ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನನಾದವನಿಗೆ ಮೇಲೆ (ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ) ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ‘ನ ಹಿ ಭಿನ್ನಮಭಿನ್ನತಾಂ | ಗಚ್ಛದ್ವೃಷ್ಟಂ ಕ್ವಚಿತ್’ || ಎಂಬೀ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯಾದ ವಸ್ತುವು ಅಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) (ನೀರಿಗೆ ನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಐಕ್ಯವು ತೋರಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನವಾದುದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತನಾದೀತು) ಎಂದರೆ- ಕಿಂತು ಸಂಬಂಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಐಕ್ಯವಲ್ಲ, ‘ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧಮಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದ್ವಗೇವ ಭವತಿ’ ಅಂದರೆ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ನೀರನ್ನು ಶುದ್ಧನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅದರಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಆಗುವುದು ಅಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಂಬಂಧವೆಂದೇ ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದು.) ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೇದವೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಮೇಲೆಯೂ ಅಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದಾದ ಕಾರಣ) ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಅಂದರೆ ‘ಏಕಂ ಭವಂತಿ’ ಎಂಬ ವಲ್ಲಿಯೂ ಏಕೀಭಾವಶಬ್ದದಿಂದ) ಸಂಬಂಧವೇ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾದುದು. (ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯ

ವಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರಣ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು.) || (c) (ಯಾವ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಪುನಃ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ, 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಂ' ನಾರಾಯಣಾದಿ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಯಾವ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತ ವಾಯಿತೆಂದರೆ-) 'ಯದಕ್ಷರಂ ಪಂಚವಿಧಂ ಸಮೇತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಿ ಗೇನೇ, 'ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮನು ಯತ್ರ ಯುಜ್ಯತೇ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡು ಅಂತಹ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿ ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂತೂ ಅಧಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಪುನಃ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪುನಃ ವಿಧಾನಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಪುನರುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ.) || (d) ಯಾವ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಆ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಅವತಾರರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. (ಈ ಅರ್ಥವು) ತಾತ್ಪರ್ಯ ಏಷಯಾ ಭೂತವಾದುದು ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪುನಃ ಅಭ್ಯಾಸವು (ಹೇಳಿರುವುದು.)

ಭಾ || (a) ವಿಯೂಯ ವಿಚಾರ್ಯ ನಾಮಾಯತ್ತಾನ್ಯೇವ ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಾನ್ಯೇವ ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಾದೀಸ್ಯ ಸ್ವನಿಂದನ್ | ತತಶ್ಚಾಧಿಕಂ ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್ || ಶೃತೇ ಪರಿಪಕ್ವೇ ಸತಿ ಜ್ಞಾನೇ | (b) ಯಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟಾ ನಾಮಾನಿ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ತಸ್ಮಿನ್ ಜ್ಞಾನೇ ಪರಿಪಕ್ವೇ ಸಮತ್ಯಪ್ಯನ್ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ದೇವಾಃ ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತೀತ್ಯವಧಾರಣಾರ್ಥಂ ಪುನರ್ವಚನಂ || (c) ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ ಮನೋವಾಕ್ಯಮಭಿಸ್ತುತೈವ ಯುಕ್ತಾ ಭವಂತಿ ಅರ್ಥತಃ ಕಠಿನಂ ಕ್ರೂರಮುಲ್ಬಣಂ ಶ್ರವಣಾಪ್ರಿಯಂ || ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) 'ವಿಯೂಯ' ಅಂದರೆ ವಿಚಾರಿಸಿ, 'ನಾಮಾಯತ್ತಾನ್ಯೇವ ಅಂದರೆ' ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಗಳೇ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮಹಿಮೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದರು. ಆ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚು ತೃಪ್ತರಾದರು. (ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಾದರು.) 'ಶೃತೇ' ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರಲು. || (b) 'ಯಸ್ಮಿನ್' ಅಂದರೆ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ನಾಮಾರ್ಥಭೂತಗಳಾದ ಗುಣಕರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಆ ಜ್ಞಾನವು ಪರಿಪಕ್ವವಾಗುತ್ತಿರಲು ಮುಕ್ತರಾದರೋ, ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಸಮಸ್ತಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವರು ಆಗುವರು. ಈ ಅರ್ಥವು ನಿಶ್ಚಿತವು ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುವುದು. || (c) 'ಸರ್ವಯುಜೋ ಭವಂತಿ' ಅಂದರೆ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೂಡಿದವರು ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಕ್ರೂರನೆಂದರೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಕಠಿಣವಾದುದು. ಉಲ್ಬಣವೆಂದರೆ ಕಿವಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯ ಅಂದರೆ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕಠಿಣವು ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾ || (a) ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ಪುನನ್ ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸಂ ಬ್ರುವನ್ | ಸಪ್ತಸುಪ್ರಥಮೇತಿ ಸೂತ್ರಾತ್ | (b) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇ ವಿಭಕ್ತಿವೈತ್ಯಯ ಇತಿ ಚ ||

ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ತತ್ತ್ವೇರಿತ ಏವ ತಂ ವದತೀತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ |
(c) ವದನ್ವದತಿ ವದನ್ನೇವ ವದತಿ || ವದನ್ನೇವ ನ ವದತಿ | ಭವತ್ಯೇವ
ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಪುಂರೂಪಶ್ಚ || ತಸ್ಮಾದ್ವದತ್ಯೇವ | ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ
ತ್ವಾನ್ನ ವದತಿ ಚ ||

ಅ || (a) 'ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್ ಬ್ರುವನ್' ಅಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವನು. ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಎಂಬೀ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸಂ' ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಬದಲಾಗಿ 'ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್' ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು. || (b) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು (ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಾಗ) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ. ಅಂದರೆ ('ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾಂಸಂ ವದನ್' ಎಂದು ಕರ್ಮತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಬದಲಿಗೆ 'ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್' ಎಂದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ) ಸ್ವತಂತ್ರನಾದವನು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೇ ಆ ಹರಿಯನ್ನು (ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. || (c) 'ವದನ್ ವದತಿ' ಅಂದರೆ ಹೇಳುವವನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ (೧) ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುಂರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಹೇಳುವವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (೨) ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಹೇಳುವವನೇ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ (೩) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ.) (ಈ ಮೂರು ಅರ್ಥವು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ- ಅದನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಕೂಡ ಆಗುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುಂರೂಪನೂ ಎಂದು ಹೇಳುವವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದುದರಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವನೂ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯನಾದುದರಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ.) ||

ಭಾ|| (a) ಸ್ತ್ರೀರೂಪಶ್ಚೈವ ಪುಂರೂಪೋ ಯಸ್ಮಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಪುಮಾಂ ಸ್ತ್ರೀಚೇತಿ ವಾಚ್ಯೋಽತೋ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾನ್ನ ಚೋಚ್ಯತೇ || (b) ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ಪುಂಸಕಾಕಾರೋ ನೈವಾಸ್ತಿ ಕ್ವಚನ ಪ್ರಭೋಃ | ತಥಾಪ್ಯರಾಗಾ ಕೃಷ್ಣತ್ವಾತ್ಚೈವೈರಸಿ ಕಥ್ಯತೇ || ಇತಿ ಗಾರುಡೇ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂಕೂಡ ಆಗುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಪುರುಷರೂಪನೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಎಂದು ಹೇಳಲರ್ಹನು. (ಇದು ಒಂದನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು.) ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದುದರಿಂದ) ಪುರುಷರೂಪನೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಲರ್ಹನು. (ಇದು ಎರಡನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು.) ವಿಲಕ್ಷಣನಾದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದುದರಿಂದ) ಪುರುಷರೂಪನೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಎಂದು ಹೇಳಲರ್ಹನಾದರೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದು ಮೂರನೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವು.) || (b) ಯದ್ಯಪಿ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ

ನಪುಂಸಕಾಕಾರವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ (ನಪುಂಸಕದಂತೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ) ಅನುರಾಗದಿಂದ ಸೆಳೆಯಲ್ಪಡದಿರುವ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಅನುರಾಗಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಆ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಗಾರುಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪೇಣ ಪಂಚಧೈವ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ | ತನ್ನಾಮುಭಿಶ್ಚ ಸ್ತ್ರೀರೂಪೈಃ ಸಮೇತಿ ಸ್ವೈಃ ಸ ಕೇಶವಃ || (b) ಯತ್ಸ್ಯಂದನಂ ವಹಂ ತ್ರೇತೇ ದೇವಾ ಭಾರ್ಯಾಸಮನ್ವಿತಾಃ | ಅಧಿದೈವೇ ತಥಾಧ್ಯಾತ್ಮೇ (c) ಜೀವದೇಹಾತ್ಮಕಂ ರಥಂ || ಸ ಸೂರ್ಯಃ ಸೂರ್ಯಭಾರ್ಯಾ ಚ ಚಕ್ಷುರ್ವ್ಯಯಸಮಾಶ್ರಿತೌ | ವಹತೋಽಶ್ವಾತ್ಮಕೌ (d) ದೇಹಂ ನಾರಾಯಣ ರಥಾತ್ಮಕಂ || ಸೋಮಶ್ಚ ರೋಹಿಣೀ ಚೈವ ದಕ್ಷವಾಮಶ್ರುತಿ ಸ್ಥಿತೌ | ಉಭಯೋಃ ಪಕ್ಷಯೋಃ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ವಹತೋಽಶ್ವಾತ್ಮಕೌ ತಯೋಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಾರಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಐದುಪ್ರಕಾರನಾಗಿರಬೇಕು. 1. ಆ ಕೇಶವನು ನಾರಾಯಣಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. || (b) ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹೆಂಡತಿಯರೊಡಗೂಡಿದವರಾಗಿ ಯಾವ ರಥವನ್ನು ಹೊರುತ್ತಾರೆ. || (c) ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಾದರೂ ಆ ಸೂರ್ಯನು ಸೂರ್ಯನ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ರಥವನ್ನೇ ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿ (ಎದುರಿನಲ್ಲಿ) ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ, ಆನಂ ಬ್ಬರು ಜೀವನ ದೇಹರೂಪವಾದ ರಥವನ್ನೂ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. || (d) ಹಾಗೆಯೇ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ರಥರೂಪವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಚಂದ್ರನೂ, ರೋಹಿಣಿಯೂ ಕೂಡ ಬಲ, ಎಡಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದವರಾಗಿ ಬಲ, ಎಡಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅಶ್ವರೂಪರಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಉದ್ಧಾರಣಾರ್ಥಮೇತೇಪಾಮುಮಾ ವಾಚಿ ಸಮಾಸ್ಥಿತಾ | ನಾಗಾ ಕಾರೈವ ರಶ್ಮಿತ್ವಮಗಮದ್ವೈಷ್ಣವೇ ರಥೇ || (b) ಮನಃ ಸ್ಥಿತಃ ಶಿವಶ್ಚಾತ್ರ ಮನೋ ನಾಮಾ ಮಹಾಬಲಃ | ಅಭವತ್ಸಾರಥಿರ್ವಿಷ್ಣೋಃ (c) ವಿಷ್ಣುರ್ವಾಯುಶ್ಚ ತಂ ರಥಂ || ಪ್ರಕೃತ್ವಾನ್ಂದರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯಾವಧಿತಿಷ್ಠತಃ | ತಾನೇವ ಚಾಶ್ವಿನಾಮಾನೌ ಹಯಾಸ್ಯೌ ಜಗದೀಶ್ವರೌ || ಇತ್ಯಾದಿ ಗಾರುಡೇ ||

ಅ || (a) (ಅಧ್ಯಾತ್ಮರಥದಲ್ಲಿ) ಈ ಕಣ್ಣುಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು, ವೈಷ್ಣವ ರಥದಲ್ಲಾದರೂ ಈ ಅಶ್ವರೂಪರಾದ, ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪಾರ್ವತಿಯು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಅಶ್ರಿತಳಾಗಿ ಸರ್ವಾಕಾರವಾಗಿಯೇ ರಶ್ಮಿತ್ವವನ್ನು (ಕಡಿವಾಣತನವನ್ನು) ಹೊಂದಿದಳು. || (b) ಹಾಗೆಯೇ ರಥದಲ್ಲಿ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕವನೂ, ಮನೋನಾಮಕನೂ, ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ರುದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದನು. || (c) ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಆನಂದಸ್ವರೂಪರಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣರೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣು

ವಾಯುಗಳು ಆ ರಥವನ್ನು ಏರುತ್ತಾರೆ. || : ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳೇ ಅಶ್ವಿನಾಮಕರೂ, ಕುದುರೆ ಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವರೂ, ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಗಾರುಡದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಣಾವೈ ಸತ್ಯಂ ತೇಪಾಮೇಷ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ | (b) ಸರ್ವಸಾಧುಗುಣತ್ವಾತ್ವ ವಾಯುಃ ಸತ್ಯ ಇತೀರ್ಯತೇ || ತಸ್ಯಾಪಿ ಸತ್ಯತಾ ದಾತಾ ಸಾಧುಪೂರ್ಣಗುಣೋ ಹರಿಃ | (c) ಸತ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯ ಏತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಃ ಸ ಕೇಶವಃ || ಯಸ್ಮಿನ್ ಸ್ವಾತ್ಮನಿ ಯುಕ್ತಃ ಸ ರಮತೇ ಸ್ತ್ರೀಪುನಾತ್ಮನಾ | (d) ಮುನಿಗಂಧರ್ವ ಪಿತ್ರಾದೈರ್ನ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಕಥಂಚನ || ಆಪ್ನುವಂತಿ ಸುರಾಃ ಸರ್ವೇ ತದ್ರೂಪಂ ಜಾಜ್ವಲತ್ಸದಾ | ಅರ್ಧನಾರೀ ಪುನಾಕಾರಂ ||

ಅ || (a) ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ರಹಸ್ಯಪ್ರಮೇಯವು. ಸಾಧುಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೆಲ್ಲರೂ ಸತ್ಯನಾಮ ಕರು. ಅನರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸತ್ಯತನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಹೀಗೂ ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. || (b) ಎಲ್ಲಾ ಸಾಧುಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. || ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೂ, ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. || (c) ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಸತ್ಯ ನಿಗೂ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವ ಆ ಕೇಶವನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ, ಪುಂರೂಪನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯು ಯಾವ ತನ್ನ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸು ತ್ತಾನೆ. || (d) ಆ ಭಗವದ್ರೂಪವು ಮುನಿಗಳೂ, ಗಂಧರ್ವರೂ, ಪಿತ್ರದೇವತೆಗಳೂ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲಸಾಧ್ಯವು. || ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕದ್ದೂ, ಅರ್ಧನಾರೀ ಪುರುಷಾಕಾರವಾದದ್ದೂ ಅದ ಆ ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯ ವಾಮಸ್ಥಿತಾನಿ ಚ | ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ತು ಸರ್ವಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋ ರತ್ಯದ್ಭುತಾನಿ ಚ || ವಿಷ್ಣೋರ್ಯಾನಿ ತು ಪುಂರೂಪಾಣ್ಯಾಸ್ಥಿತಾನ್ಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣೇ | (b) ತಾನ್ಯಸ್ಯೈವ ತು ರೂಪಾಣಿ ಯುಜ್ಯಂತೇಽತ್ರ ಪರಸ್ಪರಂ || ಏಷ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವೋ ಹೃದ್ಧನಾರೀ ಪುನಾತ್ಮಕಃ | (c) ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ಸಭಾರ್ಯಾಶ್ಚ ತಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ || ಏಕೀಭಾವಂ ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಭಿರರ್ಧನಾರೀಪುನಾತ್ಮನಾ | ಪ್ರಾಪ್ಯೈವೋಪಾಸತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಕ್ತಾಃ ಸಂಸಾರಸಾಗರಾತ್ ||

ಅ || (a) ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ಎಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವವುಗಳು. || ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾವ ಪುರುಷರೂಪಗಳೋ, ಅವುಗಳು ಬಲಭಾಗ ದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. || (b) ಇಲ್ಲಿ ಈ ಹರಿಯು ಆ ರೂಪಗಳೇ (ಅಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪದ ಅರ್ಧವೂ ಪುರುಷ ರೂಪದ ಅರ್ಧವೂ ಕೂಡ) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟ ನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಅರ್ಧನಾರೀ ಪುರುಷರೂಪನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ [ತಾ || ಅರ್ಧನಾರೀ

ಪುರುಷಾಕಾರನಾದ ನಾರಾಯಣನ, ವಾಸುದೇವ ನಾರಾಯಣರೂಪಗಳಿಗೂ, ನಾರಾಯಣ, ವಾಸುದೇವೀರೂಪಗಳಿಗೂ, ಕ್ರೀಡೆಯು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ರಮಣವು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದರಿಂದ ರೂಪಗಳು ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಮತ್ತು ಒಂದು ರೂಪವು ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಿಳುಪು, ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೆಂಪು. ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವು ಅರ್ಧ ಬಿಳುಪು, ಅರ್ಧ ಸೀತವು. ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಧ ಸ್ತ್ರೀಭೂತವಾದ ವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕವು, ಅರ್ಧಪುರುಷಭೂತನಾರಾಯಣಾತ್ಮಕವು. ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಧಪುರುಷ ಮತ್ಸ್ಯಾತ್ಮಕವು, ಅರ್ಧ ಸ್ತ್ರೀಭೂತಕೃಷ್ಣಸ್ವರೂಪವು. ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಧ ಸ್ತ್ರೀಭೂತಹಯಗ್ರೀವಸ್ವರೂಪವು, ಅರ್ಧ ಪುರುಷಹಯಗ್ರೀವಸ್ವರೂಪವು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರ ಅನೇಕಾನೇಕ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಕರಗಳಾದ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತವೆ.] || (c) ಹೆಂಡದಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹೆಂಡದಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಅರ್ಧನಾರೀ ಪುರುಷಾಕಾರದಿಂದ ಏಕೀಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿಯೇ ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವರಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಮೋದಂತೇ ಚ ರಮಂತೇ ಚ ವಿಭಾಗಂ ಚೇಚ್ಛಯಾಪ್ನಯುಃ | ಬಹುಧಾ ಚ ಭವಂತ್ಯೇತೇ (b) ಸ್ತ್ರೀಪುನಾತ್ಮಪೃಥಕ್ತ್ವತಃ || ಪ್ರಸಾದಾದ್ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಭಾಗಃ ಸ್ತ್ರೀಪುಂಸ್ವರೂಪಿಣಃ | (c) ತೇನೈವ ನಿಯತಾ ನಿತ್ಯಂ ತದ್ವಶಾಸ್ತ್ರತ್ವರಾಯಣಾಃ || ರಮಂತೇ ನಾನ್ಯಗಮ್ಯೋಽಸೌ ದೇಶೋ ವಿಮೋಃ ಪರಾತ್ಮನಃ ||

ಅ || (a) ಅಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಆನಂದವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ; ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ; ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ; ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಅನಂತ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವರು) ಆಗುತ್ತಾರೆ. || (b) ಈ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸುದೇವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಪುನಾತ್ಮಕ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರೇ ಬಹು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆಗುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಅರ್ಧನಾರೀರೂಪದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಾದ ಅರ್ಧನಾರೀ ರೂಪಗಳು ಅನಂತಗಳಿವೆ.) || (c) ಈ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರೂ, ಆತನ ಅಧೀನರೂ ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರೂ ಆಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ದೇಶವು ಇತರರಿಂದ ಹೊಂದಲಸಾಧ್ಯವು.

ಭಾ|| (a) ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪೇಣ ಯುಕ್ತಂ ತದ್ವಿಷ್ಣ್ವಾಽಖ್ಯಂ ಪರಮುಕ್ಷರಂ | ಅಕ್ಷರಾದೇವ ಪರಮಾತ್ಮಂಸೋ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಾತ್ || ಆಗಚ್ಛಂತಿ (b) ತದೈತೇ ಚ ದೇವಾ ಭಾರ್ಯಾಸಮನ್ವಿತಾಃ | ವಹಂತ್ಯಶ್ವಾದಿರೂಪೇಣ ರಥಸ್ಥಂ ಪರಮಂ ವಪುಃ || ತತ್ಸರ್ವದೇವೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಚ ನಾನ್ಯೈಃ ಕಥಮಪಿ ಕ್ವಚಿತ್ | (c) ಮಿತಾದಿಪಂಚರೂಪಂ ಯದ್ವಾಕ್ಯಂ ಲೋಕೇಽಥ ವಾ ಶ್ರುತೌ || ನಾರಾಯಣಸ್ಯ ನಾಮೈತದಿತಿ ಜಾನಂತಿ ದೇವತಾಃ ||

ಅ || (a) ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಆ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿ

ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. || (b) ಆಗ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಹೆಂಡದಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದವರಾಗಿ ಆಶ್ವ, ಸಾರಥಿ, ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮವೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆ ಶರೀರವು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲು ಶಕ್ಯವಾದುದು. ಇತರರಿಂದ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗಾದರೂ ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. || (c) ಮಿತ ಮೊದಲಾದ ಐದು ರೂಪವುಳ್ಳ ಯಾವುದೊಂದು ವಾಕ್ಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅದೆಯೋ, ಅದೆಲ್ಲವೂ ನಾರಾಯಣನಿಗೇನೇ ಹೆಸರು. ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. (ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ).

ಭಾ|| (a) ಮನೋವಾಕ್ಯಮುಭಿಸ್ತಸ್ಯಾದ್ಯೋಗಮಾಪ್ಸ್ಯಂತಿ ತತ್ರ ತೇ | ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾನ್ದರೌ ನೇತುಂ ಕಸ್ಯ ದೇವಾನ್ಯತೇ ಬಲಂ || (b) ವಾಯ್ವಂತಾ ಸ್ತಾರತಮ್ಯೋನ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥವೇದಿನಃ | ಸಮ್ಯಗ್ವೇತ್ತಾ ಮಾರುತೋಽತ್ರ ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತೇಭ್ಯ ಏವ ಚ || ಸುರೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಮಾನಂದಂ ನಿತ್ಯಂ ಭುಂಕ್ತೇ ಹರೇರನು | ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣತಂತ್ರೇ ||

ಅ || (a) (ಯಾವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ನಾರಾಯಣನೇ ಅರ್ಥಭೂತನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಮುಕ್ತರಾದರೋ), ಆದುದರಿಂದ ಆ ನಾರಾಯಣನಲ್ಲಿಯೇ ಮನಸ್ಸು, ವಚನ, ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳು ವೇದ ವಿಚಾರಾಭಿಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊರತು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. || (b) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಅವಸಾನವಾಗಿವುಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳು ತಾರತಮ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ನಾಮಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆತನು ಮುಕ್ತರಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕವಾದ ಆನಂದವನ್ನೇ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಅರ್ಥನಾರೀ ನಾರಾಯಣತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಭಾ|| (a) ಏವಂ ಸರ್ವೇ ಶಬ್ದಾ ಭಗವದ್ವಾಚಕಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ಅಕಾರೋ ವಿಶೇಷತೋ ನಾರಾಯಣವಾಚಕ ಇತ್ಯಾಹ | ಆ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ || (b) ಇತಿ ಶಬ್ದೋಽಭಿಧಾನಾಂತೇ ಯತ್ರ ವೈಶೇಷಿಕಂ ಹಿ ತತ್ | ನಾನು ಸ್ಯಾದಿತಿ ಮೇ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಿರ್ಣಯಃ ಸಮುದಾಹೃತಃ || ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ || (c) ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ | ಯಸ್ಯಾದ ಇತ್ಯಯಂ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯಾ ಭಾವಂ ವಿರೋಧಿನಮನ್ಯಂ ಚ ವದತಿ (d) ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾಜ್ಞೇವ ಜಡಾತ್ಮಕಸ್ಯ ಜಗತ ಏವಾನುಕ್ತಾವಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತರೂಪತ್ವಾತ್ತದನ್ಯಸ್ತದ್ವಿರೋಧೀ ತತ್ರ ದೃಶ್ಯಮಾನ ದೋಷವರ್ಜಿತಶ್ಚಾಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತಿ ಸಿದ್ಧೃತಿ ||

|| (a) ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಕಾರವು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). || (b) ಎಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಇತಿ' ಶಬ್ದವು ಅದೆಯೋ, ಆ ಪದವು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ

ನನಗೆ ಹೆಸರು ಆಗುವುದು, ಎಂದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ. (c) 'ತತ್ಪ್ರಗತಮಹಮಿತಿ' ಅಂದರೆ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಅ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸ್ತುತದ ಅಭಾವವನ್ನು, (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು) ವಿರೋಧಿಯನ್ನು, ಇತರ ವಾದುದನ್ನು, ಹೇಳುತ್ತದೋ, (d) ಅದುದರಿಂದ ಜೀವ, ಜಡರೂಪವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದುದರಿಂದ, ಸದಾಂತರವಿಂದ, ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ವರೂಪ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ, ಹೇಯವಾದ ಜಗತ್ತಿನಿಂದ ಇತರನಾದವನೂ, ಹೇಯವಾದ ದೋಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಗುಣಸ್ವರೂಪನೂ, ಹೇಯವಾದ ದೋಷದಿಂದ ವರ್ಜಿತನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಕಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಭೂತನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಮನಸಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾದವಚನೇಽಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತಮೇವೇದಂ ಸರ್ವಂ | ದೃಷ್ಟಸಂಬಂಧಿತ್ವಾದದೃಷ್ಟಂ ಸರ್ವಮಪಿ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಭವತಿ || (b) ಭಗವಾಂಸ್ತ್ವ ಇತಿ ಪೃಥಗ್ವಿವಕ್ತಿ ತತ್ಪಾದೇವ ನ ಪ್ರಸ್ತುತಸಮುದಾಯೇ | (c) ನ ಚ ಶೂನ್ಯಸ್ಯಾಶ್ವಾರ್ಥತಾ || ಶೂನ್ಯಾಂಗೀಕಾರೇ ಹೇಕಾರಸ್ಯಾ ಭಾವತಾಖ್ಯ ಏಕ ಏವಾರ್ಥ ಇತಿ ಸಿದ್ಧತಿ | (d) ವಿಷ್ಣೋರಂಗೀ ಕಾರೇ ತ್ವಭಾವತ್ಯಾನ್ಯತಾ ವಿರೋಧಿತೇತಿ ತ್ರಯೋಪ್ಯರ್ಥಾಃ ಸಮ್ಯಗೇವ ಸಿದ್ಧ್ಯಂತಿ ||

ಅ || (a) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದ (ಮುಖತಃ) ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತು ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಯಿತು. (ಕಾರಣ ಅತೀತವಾದುದೂ ವ್ಯವಹಿತವಾದುದೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಯಿತು.) ದೃಷ್ಟ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದೃಷ್ಟವಾದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಅತೀಂದ್ರಿಯವೂ ಪ್ರಸ್ತುತವೇ ಆಯಿತು.) (b) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಾದರೂ ಅಕಾರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಸ್ತು, ಅದೃಷ್ಟವಸ್ತುಗಳಿಂದ ನಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟವಾದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಸ್ತುತ ವಸ್ತುಗಳ ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ (ಎಣಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ಅಲ್ಲ.) (c) ಪ್ರಪಂಚ ಪ್ರತಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಶೂನ್ಯವು 'ಅ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಅಕಾರವು ಶೂನ್ಯರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವವಸ್ತುವಿಗೆ ಪ್ರತಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (d) ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಕಾರವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ದೋಷಾಭಾವವೂ, ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಅನ್ಯತ್ವವೂ, ದೋಷವಿರೋಧಿಯಾದ ಗುಣರೂಪತ್ವವೂ, ಈ ಪ್ರಕಾರ ಮೂರು ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥಗಳು ಪ್ರಮಾಣಬಾಧವಿಲ್ಲದೇನೇ ಸಿದ್ಧವುತ್ತವೆ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಮಾದಕಾರಸ್ಯ ಭಗವಾನೇವ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥೋ ನ ಶೂನ್ಯಂ | ಏಕ ದೇಶಾರ್ಥತ್ವಾತ್ || (b) ತಸ್ಮಾದಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾದನ್ಯಯುಕ್ತೇನ್ನೈವಾ ಕಾರೇಣಾಭಾವ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ ನತ್ವ ಇತ್ಯೇವ ಕೇನಚಿಕ್ಷುಷಿತ್ | ನ ಚ ತಥಾ ಪ್ರಯೋಗೋಽಸ್ತಿ || (c) ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಲ್ಪಗುಣತ್ವಾದಿ ಸರ್ವವಸ್ತುಸ್ವಭಾವವಿರುದ್ಧಸ್ವಭಾವಂ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಪೂರ್ಣಗುಣಂ ಸರ್ವ ಜೀವಜಡೇಭ್ಯೋಽನ್ಯದಜ್ಞಾನದುಃಖಾಲ್ಪತ್ಯಪಾರತಂತ್ರ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿನಾಶಾದಿ ಸರ್ವದೋಷವಿವರ್ಜಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವಾಶಬ್ದಾರ್ಥಃ ||

ಅ || (a) ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ (ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಥಭೂತನು, ಶೂನ್ಯವಲ್ಲವು. ಏಕದೇಶವೇ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ, (b) ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಶಬ್ದದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಅಕಾರದಿಂದಲೇ ಅಭಾವವೆಂದು ಆ ಶೂನ್ಯವು ('ನಾಭಾವ ಉಪಲಬ್ಧೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ) ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಅಕಾರದಿಂದ, ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ, ಹಾಗೆ ಪ್ರಯೋಗವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (c) ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಪರಾರ್ಥಿನತೆಯು ಅಲ್ಪಗುಣವತ್ಯವು ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವಭಾವವು. ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ, ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದೂ, ಅಜ್ಞಾನ, ದುಃಖ, ಅಲ್ಪತ್ವ, ಪರಾರ್ಥಿನತೆ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ನಾಶ, ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತನೂ ಆದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ 'ಅ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಭೂತನು.

ಭಾ|| (a) ಪೂರ್ಣಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ನ ಚ ದೋಷಯುಕ್ತಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತಾ || (b) ನ ಚ ಜೀವಜಡಾದ್ಯಪೂರ್ಣವಸ್ತುಭಿನ್ನಸ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದಕಾರಶಬ್ದಾರ್ಥ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ || (c) ತದೇತದುಕ್ತಂ ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ | ಅಃ ಇತಿ ವೃಥಾಕ್ತೇನ ವಚನಂ ತತ್ರ ಮನುಧಿಕಂ ವಾ ಕಿಮಪಿ ನಾಸ್ತೀತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ || (d) ವಿವೃತ್ತಾನಪಿ ಸರ್ಗಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಚ ಯತ್ರ ಹಿ | ಸಮಾನೋತ್ತಮಹೀನತ್ವ ಮುಚ್ಯತೇ ವಸ್ತುನೋಽಂಜಸಾ || ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದುದೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ದೋಷದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಿಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಾದರೂ ಇರಲಾರದು. (b) ಜೀವ, ಜಡ ಮೊದಲಾದ ಅಪೂರ್ಣ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಿಗಾದರೂ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವು. (c) ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದಿದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ('ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅರ್ಹವಾಗುತ್ತಿರಲು) 'ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳಿರುವುದು, ಆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮವಾದದ್ದಾಗಲೀ, ಅಧಿಕವಾದದ್ದಾಗಲೀ ಯಾವುದೊಂದೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ತೊರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ. (d) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತೆಯು (ಅಂದರೆ ಸಂಧಿಯು) (ಅನತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲು ಸಂಧಿ ಇಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೋ ಅಲ್ಲಿ) ಆ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಸಮಾನ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ (ಅಂದರೆ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ) ವಿಸರ್ಗವೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಿರುತ್ತದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಸಮಾನೋತ್ತಮರಾಹಿತವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ. (ಒಂದನೇದಕ್ಕೆ, ಉದಾ:- 'ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ 'ಜಾನಥಾತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಸಂಧಿಮಾಡಿ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲು ಸಂಧಿಮಾಡದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಮೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತತ್ವಪ್ರಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲಿ. ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯು.)

ಭಾ|| (a) ಅಃ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ಣಂ ವಸ್ತುಚ್ಯತೇ | ತತ್ರಾಗತಮಹಮಿತಿ ||
ತತ್ರಾಕಾರಸ್ಯ ಪೂರ್ಣವಾಚಿತ್ವೇಹಮೇವ ಸೋಕಾರ ವಾಚ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ
ಮಹಿದಾಸರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ನಾರಾಯಣಃ | (b) ಅಹಮೇಕ ಏವ ಪರಿ
ಪೂರ್ಣಃ || ಅನ್ಯೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮದಧೀನತ್ವಾದಲ್ಪತ್ವಾದಿತಿ || (c)
ಮುಕ್ತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಲಯೇ ಲೀನೇಭ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವವಸ್ತುಭ್ಯಃ ಸದಾ ವಿಭಿನ್ನ ಏವ
ಭಗವಾನಿತಿ ದರ್ಶಯಿತುಂ ಚ ಅಃ ಇತಿ ಪೃಥಗ್ವಚನಂ ||

ಅ || (a) ಅಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತತ್ರಾಗತ
ಮಹಮಿತಿ' ಅಂದರೆ ಅಕಾರವು ಪೂರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತಿ
ರಲು ನಾನೇ ಆ ಅಕಾರವಾಚ್ಯನು ಎಂದು ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯ
ಣನು ಹೇಳಿದನು. (b) ಇತರರೆಲ್ಲರೂ ತನ್ನ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.
ಆದುದರಿಂದ ನಾನು ಒಬ್ಬನೇ ಪರಿಪೂರ್ಣನು ಎಂದನು. (c) ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಕ್ತ
ರಿಂದಲೂ ಪ್ರಲಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಜಠರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ
ಭಿನ್ನನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ 'ಅಃ ಇತಿ' ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ
ವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಭಾ|| (a) ತಚ್ಚೋಕ್ತಂ ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯೇ | ಮುಕ್ತಾ ಅಸಿ ನ ವಿಷ್ಣುತ್ವಂ
ಯಾಂತಿ ತತ್ರಮತಾಮಸಿ || (b) ಅಧಿಕ್ಯಂ ಕುತ ಏವ ಸ್ಯಾನ್ಮುಕ್ತಾನಾಂ
ಮುಕ್ತಿದಾತ್ಮತಃ | ಕುತ ಏವ ಪ್ರಲೀನಾನಾಂ ಪ್ರಲಯೇ ತು ತದಾತ್ಮತಾ ||
(c) ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವೇಂದ್ರಪೂರ್ವಾಣಾಂ ಮುಕ್ತಾವಸಿ ನ ವಿಷ್ಣುತಾ | ಯದಾ
ತದಾ ತು ಸಂಸಾರೇ ಕ್ವತದ್ರೂಪತ್ವಮಿಪ್ಯತೇ || (d) ಅನ್ಯೋಽಸೌ
ಸರ್ವತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ವಾತಂತ್ರಾತ್ಯದ್ಗುಣಪೂರ್ತಿತಃ | ಸರ್ವವಸ್ತುಸ್ವಭಾ
ವಸ್ಯ ವಿರುದ್ಧೋರುಸ್ವಭಾವಕಃ || ಪಾರತಂತ್ರಾತ್ಪಲ್ಲತಾಂಜ್ಞಾನಜನಿನಾಶಾದಿ
ವರ್ಜಿತಃ ||

ಅ || (a) ಆ ಪ್ರಮೇಯವಾದರೂ ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಕ್ತರೂ
ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುತ್ವವನ್ನೂ, ತತ್ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. (b) ಮುಕ್ತರಿಗೂ
ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ (ಆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ) ಉತ್ತಮತ್ವವು
ಹೇಗೆತಾನೇ ಆಗುವುದು? ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ (ಅಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ)
ವರಿಗೆ ಹರಿಸ್ವರೂಪತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದು? (c) ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ, ಇಂದ್ರನೇ
ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗಾದರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು (ಕೊಡುವು
ದಿಲ್ಲವೋ) ಆಗ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಹರಿಯು ಸ್ವರೂಪವು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ? (d) ಈ
ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನನೂ, ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದು
ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನೂ, ಪರಾಧೀ
ನತೆ, ಅಲ್ಪತ್ವ, ಅಜ್ಞಾನ, ಉತ್ಪತ್ತಿ, ವಿನಾಶ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಏರಿಹಿತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರೇಣ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪದಾತ್ಯನಾ | ಬಹ್ಯೃಚೋಪನಿಷತ್ಪೋಕ್ತಃ (b) ತೇನೈವ ಪರಮಾತ್ಮನಾ || ಮಹಿದಾಸಾನತಾರೇಣ ಸೋಽಹಮೇವಂವಿಧಸ್ತಿತಿ | ಮತ್ತೋಽನೋ ನ ಹಿ ಪೂರ್ಣೋಽಸ್ತಿಯತೋಽಕಾರಶ್ಚ ಪೂರ್ಣತಾಂ || ವಕ್ತಿ ತಸ್ಯಾದಕಾರೋಽಯಂ ಮಾಮೇವ ವದತಿ ಸ್ಫುಟಂ | (c) ನಾಭಾವ ವಾಚ್ಯಕಾರಃ ಸಾದರ್ಭತ್ಯಯಯತೋಯತಃ || ಏಕಾರ್ಥತಾ ಹ್ಯಭಾವಸ್ತು ನಿಷೇಧೈಕಸ್ವರೂಪತಃ | ಅನ್ಯತಾ ಚ ನಿಷೇಧಶ್ಚ ವಿರುದ್ಧತ್ರಮಿತಿ ತ್ರಯಃ || ಅಕಾರಾರ್ಥಾ (d) ಹ್ಯಭಾವಸ್ತು ನಿಷೇಧೈಕಸ್ವರೂಪತಃ | ಏಕದೇಶಸ್ವರೂಪತಾನ್ವಾಕಾರೇಣೈವ ಭಣ್ಯತೇ || ಕಿಂ ತ್ವಭಾವ ಇತಿ ತೇನ ತೇನಾಕಾರೋದಿತೋ ಹರಿಃ | ಇತಿ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಂಧಿಯು (ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ, ವಿಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಪದರೂಪದಿಂದ ಋಕ್ಸಾಖಿಗೆ ಸೇರಿದ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) ಆ ಮಹಿದಾಸಾನತಾರಿಯಾದ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆ ನಾನು (ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ) ಪೂರ್ಣನು. ಎಂದೂ ನನ್ನಿಂದ ಇತರನು ಪೂರ್ಣನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಯಾವುದರಿಂದ ಅಕಾರವು ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೋ, ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಕಾರವು ನನ್ನನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. (ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.) (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಕಾರವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದೆಯೋ, (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಅಭಾವವನ್ನು ಅಂದರೆ ಶೂನ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಭಾವವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಅಭಾವವಾದರೂ ಕೇವಲ ನಿಷೇಧವೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಅರ್ಥಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿಯದೆ. ಭೇದವು, ನಿಷೇಧವು, ವಿರೋಧವು ಎಂದು ಮೂರು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಗಳು. (d) ಅಭಾವವಾದರೂ ಕೇವಲ ನಿಷೇಧಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ, ಏಕದೇಶಸ್ವರೂಪ ಉಳ್ಳದ್ದಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವು ವೇ ಇಲ್ಲವು. ಕಿಂತು ಅಭಾವಪದದಿಂದಲೇ (ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಆದುದರಿಂದ ಅಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರಿ. ಎಂದು (ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ.)

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ನಿಷೇಧಸ್ವರೂಪೇ ವಿರುದ್ಧತಾ ಚಾನ್ಯತಾ ಚಾಸ್ತೀತ್ಯೇತಾವತಾ ಪೂರ್ಣಾರ್ಥತಾ ಭವತಿ | ತದ್ವಾದರ್ಭತ್ಯಯಕಲ್ಪನಸ್ಯ ನೈಯರ್ಥ್ಯಾತ್ | (b) ಉಕ್ತಂ ಹಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | ವಿರುದ್ಧತಾ ನಿಷೇಧಾನ್ಯಭಾವಯುಕ್ತೇ ಹಿ ಕೇವಲಃ | ಅಕಾರೋ ವರ್ತತೇ ತೇಷಾಮೇಕಾರ್ಥಾತ್ಯನ್ಯಭಾವಕೇ || ವರ್ತತೇಽಭಾವ ಇತ್ಯೇವ (c) ನತ್ರ ಇತ್ಯೇವ ಕೇವಲಃ | ಇತಿ || ತಸ್ಮಾನ್ನಾರಾಯಣ ಏವಾಕಾರವಾಚ್ಯ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅ || (a) (ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ನಿಷೇಧಸ್ವರೂಪವಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವೂ, ಭೇದವೂ ಆದೆ. ಇಷ್ಟರಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣಾರ್ಥವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಆಗ ಶಬ್ದದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಮೂರು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. (b) ಈ ಪ್ರಮೇಯವು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿರೋಧದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ನಿಷೇಧದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಭೇದದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ ಅಕಾರವು ಆದೆ.

ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥ ಭೂತವಾದ ಅಭಾವದಲ್ಲಿ (ಭಾವದಿಂದ ಇತರವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಭಾವಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ) ಅಭಾವ ಎಂದೇ ಶಬ್ದವು ಇದೆ. (c) ಕೇವಲ 'ಅ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಆಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಯತೋಽಕಾರಃ ಸದಾ ವಿಪ್ಲೋರ್ವಾಚಕತ್ವೇನ ಸಂಸ್ಥಿತಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವರ್ಣತ್ರಯಾತ್ಮಾಯಂ ಪ್ರಣವೋಽಸಿ ತ್ರಯಾತ್ಮಕಂ || ಹರಿಮೇನ ಸದಾ ವಕ್ತೃ ಸೈವಾನ್ಯಂ ಕಂಚನ ಕ್ವಚಿತ್ | (b) ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತಾ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಾ ಯೋಽಸೃಜಚ್ಚ ತುರಾನನಂ || ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿರಿಂಚಸ್ಯ ಸೋಽಕಾರಾ ಘೋಃ ಜನಾರ್ದನಃ | (c) ವೈಕುಂಠಲೋಕ ಆಸ್ತೇ ಸ ದ್ವಿತೀಯ ವಪುಷಾ ಹರಿಃ || ಉಕಾರವಾಚ್ಯಃ ಸ ವಿಭುಃ (d) ನೃಸಿಂಹೋ ರುದ್ರನಾಮಕಃ | ರೌದ್ರತ್ವಾತ್ ಶಿವಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ಪಷ್ಟಾ ಸಂಹಾರಕಾರಕಃ || ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಶಿವಸ್ಯಾಪಿ ಮಹಾರಾಘಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆಕಾರವು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆಯೋ, ಆದುದರಿಂದ 'ಅ', 'ಉ', 'ಮ', ಎಂಬ ಮೂರುವರ್ಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಆಕಾರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಣವವೂ ಕೂಡ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇತರ ಯಾರನ್ನೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (b) ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವವನೂ, ಬ್ರಹ್ಮನಾಮಕನೂ ಆದ ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಆ ಜನಾರ್ದನನು ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯೂ ಆಕಾರಾರ್ಥನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (c) ಆ ಹರಿಯೇ ಎರಡನೇ ಶರೀರದಿಂದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆ ಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಉನ್ನತವಾದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ) ಉಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ನೃಸಿಂಹರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕ್ರೂರನಾದುದರಿಂದ ರುದ್ರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಆತನು ರುದ್ರನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ ರುದ್ರನಿಗೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಮಹಾರದ ಅರ್ಥಭೂತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಏನಂ ತ್ರಿಯಾತ್ಮಕಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಣವೋಽಯಂ ತ್ರಿಯಾತ್ಮಕಃ | ಏನಂ ಪೃಥಗಿವಾಚಷ್ಟೇ ಬಿಂದುವ೯ಕ್ಚಾನಿರುದ್ಧಕಂ || (b) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದ್ಯಾನ್ನಾದಪೂರ್ವಾಃ ಸರ್ವಾನ್ನಾರಾಯಣೋತ್ತರಾಃ | ಪದ್ಮನಾಭಾದಿಕಾ ಏವ ಮೂರ್ತೀರ್ನಾರಾಯಣೋತ್ತರಾಃ || ಪ್ರಣವೋಽಯಂ ವದತ್ಯಪ್ಪಾ ತಸ್ಮಾನ್ನಾನ್ಯಾಭಿಧಾಯಕಃ | ಇತಿ ತತ್ಪಸಾರೇ ||

ಅ || (a) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮೂರು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಮೂರುಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಈ ಪ್ರಣವವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಬಿಂದುವು ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (b) ನಾದವೇ ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳವಗಳು ಎಲ್ಲಾ ನಾರಾಯಣನೇ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು (ಅಂದರೆ

ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ-ಸಂಕರ್ಷಣ-ವಾಸುದೇವ-ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ). ಪದ್ಮನಾಭನೇ ಆದಿಯಾಗುವುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನೇ ಅಂತಿಮನಾಗಿವುಳ್ಳ ಎಂಟು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಣವವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ತತ್ವಸಾರದಲ್ಲಿ ಇದೆ. (1) (ಪದ್ಮನಾಭ, (2) ದಾಮೋದರ, (3) ಸಂಕರ್ಷಣ, (4) ವಾಸುದೇವ, (5) ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, (6) ಅನಿರುದ್ಧ, (7) ಪುರುಷೋತ್ತಮ, (8) ನಾರಾಯಣ ಈ ಎಂಟು ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೂ ಪ್ರಣವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳು.)

ಭಾ|| (a) ಪುಟ್ಟಿಂಶತಿ ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ಥಾಣಿಗಾಢಿ ತು | ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ಹರೇಸ್ತಾನದಹ್ನಾಮಸ್ಯಭಿನಾನಿಷು || ಸೂರ್ಯರೂಪೇಷು ರೂಪಾಣಿ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ | (b) ಏತೈಃ ಪುರುಷಗೈ ರೂಪೈರ್ಬೃಹತ್ಯುಕ್ಥವ್ಯವಸ್ಥಿತೈಃ || ಕದಾಚಿದ್ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪುನಾಕಾರಾಣಿ ತಾನಿ ಚ | ಕೃತ್ವಾ ಸೂರ್ಯಗತಾನ್ಯೇವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ವಿಧಾಯ ಚ || ತಾನ್ಯಾ ಪ್ನೋತಿ ಚ ಪುಂರೂಪೈಸ್ತೇವಾಕ್ಷರಗಾಢಿ ಚ | ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಣಿ ಜಗನ್ನಾಥಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ (c) (ಆ) ತ್ಯಾತ್ಮೇಚ್ಛಯಾ ಪ್ರಭುಃ || ಪುಂರೂಪ ಪ್ರಮದಾರೂಪ ಸ್ವರೂಪೈ ರಮತೇ ಸ್ವಯಂ | ಏಕೇಕೃತ್ಯ ಚ ತಾನ್ಯೇವ ದ್ವಿರೂಪೋರಮತೇ ತಥಾ || (d) ಸ ಏವ ರಮತೇ ಮಾಯಾಂ ಸ್ಥಿತಾತ್ಮ ಸ್ತ್ರೀತನಾ ಹರಿಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಕಾಮಃ ಸನ್ನನೇಚ್ಛಾ ಮಾರನಾಮಕಃ || ಇತ್ಯರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣತಂತ್ರೇ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮೂವತ್ತಾರುಸಹಸ್ರ (೩೬೦೦೦) ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳು ಇವೆ. ಅನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರಗಳಾದ ರೂಪಗಳು. ಇವು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆ. (ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪಗಳು ವ್ಯಂಜನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷರೂಪಗಳು ಸ್ವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ ಎಂದು 'ತು' ಶಬ್ದ ದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.) ಅಷ್ಟೂ (ಅಂದರೆ ೩೬೦೦೦ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳೂ ಅಷ್ಟೂ ಪುರುಷರೂಪಗಳೂ ಕೂಡ ಅಹೋರಾತ್ರಾತ್ಮಕ ದಿನಸಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. (b) ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಈ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದೂ ಬೃಹತೀಸಹ ಸ್ರದ ವ್ಯಂಜನಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುವು ಗಳೂ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೂ ಆದ ಪುರುಷಾಕಾರಗ ಳಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ, ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೂ ಆತನಿಂದ ನಿಯಮಿ ಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೂ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಪುಂರೂಪಗಳಿಂದಲೇ ಅಕ್ಷರ ದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ನಿಯಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳೇ ಆದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳಿಂದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಸೂರ್ಯನ ಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ, ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವು

ವೇಳೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಕ್ಷರ (ಸ್ವರ) ಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಆ ಪುರುಷರೂಪಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪುಂರೂಪಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧನಾರೀ ನರಾಕಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಪುಂಸ್ತ್ರೀರೂಪಗಳನ್ನು ಅರ್ಧನಾರೀ ರೂಪದಿಂದ ಮಾಡಿ, ಜೀವ ರಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಅರ್ಧನಾರೀ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಕಾರಣ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ರಮಣವು ಅತ್ಯಲೌಕಿಕವಾದುದು.) (c) ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ತಾನೇ ಪುರುಷಾಕಾರಗಳಾದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದಲೂ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೂಡಿಸಿ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. (d) ಆ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ತ್ರೀಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆದುದರಿಂದ) 'ಅನಕಾಮಮಾರ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಧನಾರೀನಾರಾಯಣ ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ವಾಯೋರುತ್ಪತ್ತಿಕಾಮೋ ಮಾಯಾಂ ರಮಾಯಾಂ ರಮತ ಇತ್ಯು ನಕಾಮಮಾರಃ | **(b)** ಜೀವಸ್ಥಿತೇನಾಕ್ಷರಗೇನಾಕ್ಷರನಾಮ್ನಾ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಜೀವಾಖ್ಯಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಥಿತಮಹರಾಖ್ಯಾಂ ಸ್ವರೂಪಮಾಪ್ನೋತಿ ತೇನ ಚಾಕ್ಷರಾಖ್ಯಾಂ ಸ್ವರೂಪಮಾಪ್ನೋತಿ || ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತ ಮಿತ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪತ್ವಾಚ್ಚೈತದವಸೀಯತೇ | **(c)** ಪುನಾಂಸಂ ಸ್ತ್ರಿಯಂ ಚ ವದನ್ನೇವ ನ ವದತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದುಭಯಾತ್ಮಕಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತೀಯತೇ || **(d)** ಅಸ್ತ್ರೀಪುನಾನಿತಿ ಬ್ರುವನ್ನಪಿ ನ ವದತೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಂ ಪುಂಸ್ತ್ವಂ ಚ ಪ್ರತೀಯತೇ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಅ || (a) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿ, ಮಾಯಾಂ=ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ, ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು 'ಅನಕಾಮಮಾರ'ನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. **(b)** ಬೃಹತೇ ಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಆ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಕ್ಷರನಾಮ ಕವೂ ಆದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಜೀವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಅಹರ್ನಾಮಕವೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, (ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಜೀವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಹರ್ನಾಮಕ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಜೀವ ಅಕ್ಷರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || 'ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಮೇತಿ ಯುಕ್ತಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಅವಸಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. [ತಾ || 'ಯದಕ್ಷರಾದಕ್ಷರಂ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಷ್ಣೋಃಖ್ಯಾ

ಬ್ರಹ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ರೂಪದಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆ ಎರಡೂ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದೊಡಗೂಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪದಿಂದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಅಪ್ಪರೂಪರಾಗಿ, ರಥದಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿ ಹೊರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) (c) ಕೇವಲ ಪುರುಷರೂಪಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುವವನೇ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ರೂಪವೂ ತೋರುತ್ತದೆ. (d) ಸ್ತ್ರೀರೂಪನೂ ಪುರುಷರೂಪನೂ ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವೂ ಪುಂಸ್ತ್ವವೂ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ನಪುಂಸಕರೂಪಂ ಭಗವತಃ ಕುತ್ರಚಿದುಕ್ತಂ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇವ ಚ ರೂಪದ್ವಯಂ || **(b)** ಆತೋ ನಪುಂಸಕೇ ವದನ್ನಪಿ ನ ವದತೀತಿ ನ ತದ್ವದನುಷ್ಠತೇ | ನಪುಂಸಕರೂಪೇ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾದೇವ || **(c)** ಲೌಕಿಕ ಸ್ತ್ರೀಪುಂವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾದಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನಿತ್ಯಪಿ ವದನ್ನಿತಿ ಭವತಿ || **(d)** ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ತೃತೀಯಂ ಕಥಂಚನ || ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಪುಂಸಕಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತಿಭಾಗೀ ನ ತು ಕ್ವಚಿತ್ | ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ನಪುಂಸಕರೂಪವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಎರಡೇ ರೂಪವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. (b) ಆದುದರಿಂದ (ಸ್ತ್ರೀ) ನಪುಂಸಕಗಳನ್ನು (ಪುಂ) ನಪುಂಸಕಗಳನ್ನು ಹೇಳುವವನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಅದರಂತೆಯೇ (ನ ಇ) ಅನುಷಂಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ನಪುಂಸಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ. (c) ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರಿಂದ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದುದರಿಂದ 'ಅಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನ್' ಎಂದು ಹೇಳುವವನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತಾನೆ. (d) ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೂ ಪುಂರೂಪವೂ ಎಂದೆರಡೇ ಇರುವುದು. ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಮೂರನೇದಾದ ನಪುಂಸಕವು ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಬಿಂಬರೂಪವು ನಪುಂಸಕನಾಗದೇನೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವತಃ ನಪುಂಸಕಸ್ವರೂಪವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ) ಸ್ವಭಾವತಃ ನಪುಂಸಕರೂಪವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿಸಲಾರದು. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ತಾ || ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪಗಳು ಇವೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಚೇತನವರ್ಗವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೋ, ಪುಂರೂಪವೋ, ಅಥವಾ ಅರ್ಧನಾರೀರೂಪವೋ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅಚೇತನ ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಕಲ್ಲು ಮುಂತಾದುವುಗಳು ಸಪುಂಸಕಾಕಾರಗಳು. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಪುಂಸಾಕಾರವಿಲ್ಲವು. ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದರೂ, ಚೇತನೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ, ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವೋ ಪುರುಷರೂಪವೋ ಉಳ್ಳವನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗನಾಮಗಳಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ನಪುಂಸಕಾಕಾರವು. ಅಂದರೆ ಅಚೇತನಾಕಾರವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ರಕ್ಷ ಇತಿ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರೇಣ ರಾವಣಾದಯೋ ನಪುಂಸಕಾ ಭವಂತಿ | ಭವತೀತಿ ಪದಾಭಾವಾದನಕಾಮಮಾರ ಇತಿ ಭಗವ

ನ್ನಾಮೈವೇತಿ ಜ್ಞಾನಯತೇ || (b) ಋಷಿ ಜ್ಞಾನ ಇತಿ ಹೃಸ್ವಾದ್ಧಾತೋಃ ಸರ್ವಜ್ಞ ಏಕರಾಟ್ | ವೇದದ್ರಷ್ಟಾ ಪರಮಋಷಿಹೃಯಾಸ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || (c) ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮೋ ದ್ರಷ್ಟಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯತ ಏವ ತು | ಋಷಿಣೋಕ್ತಮಿತಿ ಪ್ರಾಹುರ್ಮಂತ್ರೋಕ್ತಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ನೃತಃ || (d) ತತ್ರಸಾದಾದ್ಧಿ ತಪಸಾ ಪಶ್ಚಾಂತ್ರಾನ್ವಪೇದಿರೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಪ್ರದೃಫ್ವಮೃಷಿಭಿಃ ಸೃಥಕ್ || ಮಂತ್ರಾಶ್ಚೋಪನಿಷಚ್ಛವ ||

ಅ || (a) ನಪುಂಸಕರೂಪವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದೆಂದರೆ:— 'ರಕ್ಷೇ' ಎಂಬ ಕೇವಲ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದದಿಂದ ರಾವಣಮೊದಲಾದವರು ನಪುಂಸಕರು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ! 'ಭವತಿ' ಎಂಬುವ ಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅನಕಾಮ ಮಾರಃ' ಎಂಬುವುದು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ನಮಃಧೇಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) 'ಋಷಿ' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ, ಸ್ವತಂತ್ರನೂ, ವೇದಗಳನ್ನು ನೋಡಿದವನೂ, ಮುಖ್ಯಋಷಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ಕ್ಷೇರ, ಅಕ್ಷರ ಪುರುಷರಿಂದ ಉತ್ತಮನೂ ಆದ ಹಯನದನನು. (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದವನೋ, ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ=ವಿನಿಯೋಜಕವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು, ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಋಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದನ್ನಾಗಿ (ವಿಧ್ವಾಂಸರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (d) ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಮೇಲೆ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ) ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಆ ಮೇಲೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ ಮಧುಚ್ಛಂದ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬಂದೊಂದು ಭಾಗದಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟವು.

ಭಾ|| (a) ನಾಕೃತ್ಯಾ ಸುಮಹತ್ತಪಃ | ಪ್ರಥಮಂ ತದ್ಧಯಾಸ್ಯೇನ ದೃಷ್ಟಂ ಕೇನಚಿದೀಕ್ಷ್ಯತೇ || (b) ವಿನಾ ಸೃಥಕ್ತಮೋ ದೃಶ್ಯೇದ್ವಾಹ್ಮಣಂ ಮುನಿಭಿರ್ಯತಃ | ಮಂತ್ರಾಶ್ಚೋಪನಿಷಚ್ಛವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದುತ್ತಮಾಸ್ತತಃ || (c) ತತ್ರಾಪ್ಯುಪನಿಷಚ್ಛ್ರೇಷ್ಠಾ ಯುಕ್ತಾನಸ್ಥಾಧಿಗಮೃತಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿವೇಕೇ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹಯಗ್ರೀವನಿಂದ ಯಾವುದು ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದುದು ಯಾರಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡದೆ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (b) ವೇದ ದ್ರಷ್ಟರಾದ ಎಲ್ಲಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ (ಮಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಇವುಗಳ ದರ್ಶನಕ್ಕೂ ಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ), ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಹೊರತು (ಅದೇ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳೂ, ಹಾಗೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಕೂಡ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಪ್ರಯೋಜಕ ವಾಕ್ಯ) ದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾಗಿವೆ. (c) ಆ ಮಂತ್ರೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತು ಧ್ಯಾನವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಪ್ರಮಾಣವಿವೇಕವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ತೇನ ರಥೇನಾಧ್ಯಾತ್ಮಂಶರೀರಾಖ್ಯೇನಾಧಿದೈವಂ ರಥರೂಪೇಣ | (b) ಋಭವ ಇತ್ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಧಾರಣಂ ನಾನು || ಆದಿತ್ಯಾ ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ವಿಶ್ವೇ ಋಭವ ಇತ್ಯಸಿ | ಸರ್ವದೇವಸಮಾಖ್ಯಾ ಚ ದ್ವಾದಶಾ ಸ್ವಾದಿಕೇಷ್ಟಸಿ || ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) 'ತೇನ' ಅಂದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಶರೀರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಥದಿಂದ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ರಥರೂಪವಾದ ರಥದಿಂದ. (b) 'ಋಭವಶ್ಚಕ್ಷುರಶ್ವಿನಾ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಋಭವಃ ಎಂಬುವುದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ನಾನುವು. ಹನ್ನೆರಡು ಆದಿತ್ಯರು, ಎಂಟು ವಸುಗಳು ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ (ಅಂದರೆ ೧೨ ಸೂರ್ಯರು, ೮ ವಸುಗಳು, ೧೧ ರುದ್ರರು ೧೦ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ೧೦೦೦ ಋಭುಗಳು). ಆದಿತ್ಯರು, ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಋಭುಗಳು ಎಂಬುವುದೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾಖ್ಯೆಯೂ ಕೂಡ ಅದೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ತಾ || ೧೨ ಸೂರ್ಯರ ನಾನುಧೇಯ. ೧. ಇಂದ್ರೋ (೨) ವಿಷ್ಣೋ (೩) ರವಿಃ (೪) ಧಾತಾ, (೫) ಪುಷಾ (೬) ತ್ವಷ್ಟಾ, (೭) ಅರ್ಯಮಾ, (೮) ಭಗಃ | (೯) ಮಿತ್ರೋ (೧೦) ವರುಣ (೧೧) ವರ್ಜನ್ಯಾ (೧೨) ಸವಿತಾ, ದ್ವಾದಶೋ ಮತಃ || ೮. ವಸುಗಳ ನಾನುವು. (೧) ಧ್ರುವಃ (೨) ಪುಣೋ- (೩) ದ್ಯುನಾಮಾ (೪) ಅರ್ಕೋ (೫) ವಹ್ನಿಃ (೬) ದೋಷೋ, (೭) ವಸುಃ (೮) ಧರಃ || ವಸವೋಷ್ವಾಹಿಮೋ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ || ೧೧ ರುದ್ರರು. (೧) ಅಜೈಕಪಾತ್ (೨) ಅಹಿರ್ಭುಧ್ನೀ (೩) ರುದ್ರೋ (೪) ವಾಮೋ (೫) ವೃಷಾಕಪಿಃ | (೬) ಮಹೇಶೋ (೭) ರೈವತೋ (೮) ಭೀಮೋ (೯) ಘೋರಃ (೧೦) ತತ್ಪರುಷೋ (೧೧) ಭವಃ || ಏವ ಮೇಕಾದಶ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ || ೧೦ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು. (೧) ಸತ್ಯೋ (೨) ವಸುಃ (೩) ಕ್ರುತುಃ (೪) ದಕ್ಷಃ (೫) ಕಾಮಃ (೬) ಕಾಲೋ (೭) ಧನುಃ (೮) ಧರಃ || (೯) ಪುರೂರವಾ (೧೦) ಆದ್ರವಶ್ಚ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ದಶ ಸ್ಮೃತಾಃ || ಹೀಗೆ ವಿಷ್ಣುರಹಸ್ಯವೆಂಬ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ನಿರ್ಮಿತೋ ದೈವತೈಃ ಸರ್ವೈರ್ವಿಷ್ಣುನಾ ವಾಯುನಾ ಸಹ | ಅಧಿಪ್ತೋ ರಥೋ ದಿವ್ಯಃ ಸೋಧ್ಯಾತ್ಮಂ ದೇಹನಾನುಕಃ || (b) ಸಮ್ಯಗ್ರೋಗೋ ಯದಾ ತಸ್ಯ ಮನೋವಾಕ್ಕರ್ಮಭಿರ್ಭವೇತ್ | ದೇಹಾಖ್ಯಸ್ಯ ರಥಸ್ಯೈವ (c) ತದಾ ನಾರಾಯಣಾತ್ಮಭೋಃ || ವಿವಿಧಂ ವಾಸವತ್ಪಾತ್ರವಿವಸ್ವನ್ನಾಮಕಾಚ್ಛುಭಂ | ಸಂಸಾರವಾರಕಂ ಜ್ಞಾನಂ ದಿವೋ ದುಹಿತುನಾನುಕಂ || ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವಾಪರೋಕ್ತ್ವಾಖ್ಯಂ (d) ಅಹನೀ ದೈವ ಚ ಶೋಭನೀ | ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥಾ ಮುಕ್ತವಸ್ಥೇತ್ಯುಭೇ ಏವಾಹನೀ ಪರೇ ||

ಅ || (a) (ಸಂಪೂರ್ಣಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ ರಥವು ವಾಯುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಏರಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅದಿವ್ಯವಾದ ರಥವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮವು ದೇಹವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಥವು. (b) ಅ ದೇಹವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರಥಕ್ಕೇನೇ ಯಾವಾಗ (ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನವು, ಮಾತಿನಿಂದ ಸ್ತುತಿಯು, ಶರೀರಕರ್ಮದಿಂದ ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಯು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಮನಸ್ಸು,

ವಾಕ್, ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂಬಂಧವು ಆಗುವುದೋ! (c) ಆಗ (ದೇಹದಲ್ಲಿ '೭೨೦೦೦' ಎಷ್ಟು ಎರಡು ಸಹಸ್ರನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ) ಅನೇಕ ರೂಪವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ವಿವಸ್ವಾನ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ, ಸರ್ವಸಮರ್ಥನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಮಂಗಳಕರವೂ, ಸಂಸಾರವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದೂ (ದ್ವೈತಬ್ಧ ದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳ ವೇದವ್ಯಾಸಾ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ) ದಿವೋದುಹಿತೃ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಹರಿತತ್ವಾಪರೋಕ್ಷವೆಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (d) ಜ್ಞಾನಾನುಸಾರ ಮುಕ್ತೃವಸ್ಥಾ ಎಂಬ ಶೋಭನಗಳಾದ ಎರಡೂ ಅಹಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು. (ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮುಕ್ತಿಯು ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೂ) ಮುಖ್ಯಗಳಾದ ಅಹಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಕ್ತೃವಸ್ಥಾರೂಪ ಎರಡೇ ಸರಿ. (ಈ ಎರಡು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವು.)

ಭಾ|| (a) ಜಾಯಂತೇ ದೇವತಾಸ್ತ್ವೇಷಾಂ ಭಾರತೀ ವಾಯುರೇವ ಚ | ಜೀವನ್ಮುಕ್ತೇಶ್ಚ ಮುಕ್ತೇಶ್ಚ ದಾತಾ ರೂಪದ್ವಯೋ ಪ್ರಭುಃ || **(b)** ಸರ್ವಸ್ರೀಣಾಮುತ್ತಮತ್ವಾದ್ವೈರ್ಮಾನಾ ಶ್ರೀರುದ್ರಾಹೃತಾ | ದುಹಿತಾಽಸ್ಯಾ ಭಾರತೀ ತು **(c)** ನಿತ್ಯಾಹೇಯಸ್ವರೂಪತಃ || ಅಹರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಾಯುಃ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮತ್ವಾತ್ಪ್ರಭುಃ ಚ | **(d)** ಅಧಿದೈವೇ ರಥೇಽಪ್ಯೇತೇ ವಿಷ್ಣೋರ್ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಂ ಪ್ರಜಜ್ಞರೇ || ರಥೇನ ತೇನ ದೇವೇತೌ ವಿಷ್ಣು ವಾಯು ಜಗತ್ಪತಿ | ಆಯಾತಮಿತಿ ದೇವೌ ತೌ ಪ್ರಾರ್ಥಯೇದ್ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣಿ || **(e)** ಅನ್ಯಥಾಽಪ್ಯರ್ಥಯೇದೇತೌ ಜ್ಞಾನೇಚ್ಛುಃ ಪುರುಷಃ ಸದಾ | ಜಪೇನ್ಮಂತ್ರದ್ವಯಂ ನಿತ್ಯಮಾತೇನ ನಿಮಿಷಸ್ತಥಾ ||

ಅ || (a) ಈ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳಾದ ಭಾರತಿಯೂ, ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಸರ್ವಸಮರ್ಥರಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರೂ ಕೂಡ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. **(b)** ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ದೈವಾರ್ಪಮಕಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮಗಳಾದ ಭಾರತಿಯಾದರೂ ('ದಿವೋ ದುಹಿತಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.) **(c)** ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಹೇಯಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದಲೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾದುದರಿಂದಲೂ (ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಆಪತ್ಯಗಳಾದ ಎರಡು ವಾಯುರೂಪಗಳು) ಅಹಃ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. **(d)** ಅಧಿದೈವವಾದ ರಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರು. (ಅಂದರೆ ರಥಾರೂಢರಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಂದ ಭಾರತೀಪ್ರಾಣರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆ ರಥದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳೂ ಆದ ವಿಷ್ಣು ವಾಯುಗಳನ್ನು ಬನ್ನಿರಿ ಎಂದು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತಕ್ಕದ್ದು. **(e)** ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಾವಾಗಲೂ 'ಆತೇನಯಾತಂ' ಹಾಗೆಯೇ, 'ನಿಮಿಷಶ್ಚಿತ್' ಎಂಬೀ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುವವನಾಗಿ ರೀತ್ಯಂತರವಾಗಿಯೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ|| (a) ರಕ್ಷಣಂ ವಾಂ ಸಮೀಪೇ ಸ್ಯಾನ್ತಮೇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮೇವ ಚ | ಹಯಾ ಸೃತ್ವಾಚ್ಚಾಶ್ವಿನೌ ತಾವಿತ್ಯಾಹ ಪರಮಾ ಶ್ರುತಿಃ || (b) ಐಂದ್ರಾಗ್ನೇಯಾ ದಿಕಾಶ್ಚೈವಂ ಸರ್ವೇ ಮಂತ್ರಾ ಹರಿಂ ಪರಂ | ವದಂತಿ ಮುಖ್ಯತೋ ನಾನ್ಯಂ ಸರ್ವನಾಮಾನಮಚ್ಯುತಂ || (c) ಅಥವಾ ವಾಯುದೇವಸ್ಥಂ ಪೃಥ ಕ್ಸಂಸ್ಥಂ ಚ ಕೇಶವಂ | ಮಂತ್ರೋ ದ್ವಿವಚನೋ ವಕ್ತಿ ತಥಾ ಬಹುವಚ ಸ್ಪೃಷಿ || ಇತ್ಯಾದ್ಯೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ನಿಮ್ಮ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ನನಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯು ಆಗಲಿ ಹೀಗೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಶ್ರುತಿಯು ಕುದುರೆಯಂತೆ ಮುಖವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನನಾಮಕರಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಾಯುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿತು. (b) ಹೀಗೆ ಐಂದ್ರ ಆಗ್ನೇಯ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕೂಡ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತೀವಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಇತರರನ್ನು ಸರ್ವನಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ; ಅಚ್ಯುತನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತೀವಾದಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ('ಐಂದ್ರನಾನಂದಿಯಂ' 'ಅಗ್ನಿನೋಳೇ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಐಂದ್ರ ಆಗ್ನೇಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು.) (c) ('ಆತೇನಯಾತಂ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ) ಇಬ್ಬರನ್ನು ಪ್ರತೀವಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರವು, ವಾಯುದೇವರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕೇಶವನನ್ನೇ ಪ್ರತೀವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ದ್ವಿವಚನವಾದ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ (ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ) ಇರುವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತೀವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ('ಘರ್ವಾ ಸಮಂತಾ ತ್ವಿವೃತಃ ವಾಪ್ಯತುಸ್ತಯೋರ್ಜುಷ್ಠಿಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಜಗಾಮ' ಘರ್ವಾ=ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ, ಸಮಂತಾ=ವ್ಯಾಪ್ತರಾದ ಭಗವಂತರು, ತ್ವಿವೃತಂ=ತೇಜೋಽಬನ್ವಾತ್ಮಕ ಶರೀರವನ್ನು, ವ್ಯಾಪತುಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು. ತಯೋಃ=ಆ ಭಗವಂತರ, ಜುಷ್ಠಿಂ=ಸೇವೆಯನ್ನು, (ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಮಾತರಿಶ್ವಾ=ವಾಯುದೇವರೂ ಕೂಡ, ಜಗಾಮ=ಹೊಂದಿದರು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು.) ಬಹುವಚನಯುಕ್ತಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕುದು. ('ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಶೃಣುತ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು). ಅಥವಾ ಬಹುವಚನವಾದ ಮಂತ್ರವೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕರೂಪದಿಂದ ಇರತಕ್ಕ ಕೇಶವನನ್ನೇ ಪ್ರತೀವಾದಿಸುತ್ತದೆ. ('ಇಂದ್ರೋ ಮಾಯಾಭಿಃ ಪುರುರೂಪ ಈಯತೇ ಯುಕ್ತಾ ಹ್ಯಸ್ಯ ಹರಯಃ ಶತಾ ದಶ' ಇಂದ್ರಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಮಾಯಾಭಿಃ=ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಗಳಿಂದ, ಪುರುರೂಪಃ=ಒಹುರೂಪಿಯಾಗಿ, ಈಯತೇ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಸ್ಯ ಹಿ=ಈತನಿಗೇನೇ, ಹರಯಃ=ಹರಿನಾಮಕಗಳಾದ, ಶತಾನಿ=ನಾರಾಯಣಾದಿ ೧೦೦ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ, ದಶ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ (೧೦) ನಾಮಗಳೂ, ಯುಕ್ತಾಃ=ಉಪಪನ್ನಗಳು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು.) ಇದೇಮೊದಲಾದುದು ಏತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯದೆ. ||

ಭಾ|| (a) ಸುಖಂ ದದತ ಇತಿ ಸುದಿನೇ | (b) ವಿವಸ್ವತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಕಾಶಾ ದ್ವಿವೋ ದುಹಿತಾ ಅಹನೀ ಚ ಜಾಯಂತೇ || ಅಹನೀ ಇತಿ ದ್ವಿವಚನೇನ ದ್ವಿತ್ವೇ ಸಿದ್ಧೇಽಪ್ಯುಭೇ ಇತಿ ವಚನಮಧ್ಯಾತ್ಮಾಧಿದೈವತಯೋರುಭಯೋರಪಿ ವಚನಾರ್ಥಂ | (c) ನ ಚ ಸೂರ್ಯರಥೋಽತ್ರ ವರ್ಣ್ಯತೇ || ನ ಚಾಹೋರಾತ್ರೇ ಅಹನೀ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸೂರ್ಯಸ್ಯಾಶ್ವಿನಾಮಾಭಾ ವಾತ್||ಸಪ್ತಾಶ್ವತ್ವಾಚ್ಚ ತದ್ರಥಸ್ಯ | ಚತುರಶ್ವತ್ವಂ ಚಾತ್ರೋಚ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ; ಆದುದರಿಂದ ಸುದಿನೇ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (ವಿನ ಸ್ವತಃ=ಸೂರ್ಯನ, ಮತ್ತು ಆತನ ರಥಕ್ಕೆ, ಯೋಗೇ=ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತಿರಲು, ದಿನೇ=ದ್ಯುಲೋಕದ, ದುಹಿತಾ=ಮಗುವಾದ ಪ್ರಕಾಶವು, ಉಭೇ ಅಹನೀ=ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಜಾಯಂತೇ=ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಎಂಬೀ ಅಪವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ತನ್ನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (b) ವಿನಸ್ವತಃ ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಕಾಶ ದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವು, ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿ ಮುಕ್ತವಸ್ಥೆಗಳೂ ಕೂಡ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. 'ಅಹನೀ' ಎಂದು ದ್ವಿವಚನದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವು (ಎರಡು) ಎಂಬುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಉಭೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವತಗಳಿಬ್ಬರನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿದೆ. (ಅಪ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) (c) ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ರಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಜ್ಞಾಪಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) (ಅಹಶ್ಚ ಅಹಶ್ಚ ಅಹನೀ ಎಂಬೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಹಃ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯಗಳು ಎರಡು ಎಂದಾಗಲೀ ಎರಡು ದಿನಗಳೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ). ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳು ಅಹನೀ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಸರೂಪಗಳಿಗೇನೇ ಏಕ ಶೇಷವನ್ನು ನಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ) ಸೂರ್ಯನಿಗೆ 'ಅಶ್ವಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ (ಅಸಂಗತವು. ಅಂತೂ 'ಅಶ್ವಿನಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ.) ಮತ್ತು ಆ ಸೂರ್ಯನ ರಥಕ್ಕೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದಲೂ (ಅಸಂಗತವು.) 'ಸಪ್ತ ಯುಂಜಂತಿ ರಥ ಮೇಕಚಕ್ರಂ' ಅಂದರೆ ಏಳು ಕುದುರೆಗಳು ಒಂದು ಚಕ್ರವುಳ್ಳ ರಥವನ್ನು ಕೂಡಿಸುತ್ತವೆ. ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕುದುರೆಗಳು ಇರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಶ್ರೋತ್ರೇ ಪಕ್ಷಸೀ ಚಕ್ಷುಷೀ ಯುಕ್ತೇ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಸಂಬಂಧಾಚ್ಚ | (b) ನ ಚ ರಾತ್ರ್ ಸುದಿನಮಿತಿ ಪ್ರಯೋಗೋ ದೃಷ್ಟಃ || ಅಸುದಿನಸ್ಯಾಪಿ ತತ ಏವ ಜಾತತ್ವಾದ್ವ್ಯರ್ಥವಿಶೇಷಣತಾ ಚ | (c) ಅಸ್ತಿನೈಶ್ಚ ತು ಲೌಕಿಕಾಹರ್ವ್ಯಾವೃತ್ತರ್ಥಂ ಸುದಿನೇ ಇತಿ ಯುಜ್ಯತೇ || ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ಮುಕ್ತಿಶ್ಚ ಹಿ ಮುಖ್ಯೇ ಸುದಿನೇ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೋತ್ರೇ=ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಚಂದ್ರ, ರೋಹಿಣಿಯರು, ಪಕ್ಷಸೀ=ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದಾರೆ. ಚಕ್ಷುಷೀ=ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಸೂರ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯರು, ಯುಕ್ತೇ=ಎದುರಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವರೂಪರು. ಎಂದು (ಅಶ್ವಗಳಿಗೆ) ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದ ರಥ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿನಸ್ವತನಿಗಾದರೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರಥ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಸೂರ್ಯಾಶ್ವಗಳಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರಥ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ಸೂರ್ಯನ ರಥವಲ್ಲವು. ದೇಹವೆಂಬ ರಥದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ನಿಯಾಮಕನಲ್ಲ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.) (b) (ಅಹಃ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಸುದಿನೇ' ಎಂಬುವುದು 'ರಾತ್ರಿ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು; ಅದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸುದಿನವೆಂಬೀ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲ. | ಮಹಾತ್ಮರ ದರ್ಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಸುದಿನವು. ಅದಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸುದಿನವೆಂಬೀ ವಿಶೇಷವು ವ್ಯರ್ಥವೂ ಆಗುವುದು. (c) ಈ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ

ಆದರೂ ಲಾಕಿಕವಾಸ ಆಹಾ (ಹಗಲನ್ನು) ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದುದನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಅಹನೀ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ 'ಸುದಿನೇ' ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಜೀವನ್ನು ಕ್ರಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, ಮುಖ್ಯಗಳಾದ ಸುದಿನಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು.

ಭಾ|| ಸ ಯ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ಲೋಕಮುಪಾಸ್ತೇ ನ ಹಾಸ್ಯಕರ್ಮ ಕ್ಷೀಯತೇಽ ಸ್ಮಾಧ್ಯೈವಾತ್ಮನೋ ಯದ್ಯತ್ಪಾನಯತೇ ತತ್ತತ್ಪ್ರಜತ ಇತಿ ಜ್ಞಾನಾವ ಸ್ಥಾಯಾಂ ಮುಕ್ತೌ ಭೋಗಬಾಹುಲ್ಯಕಾರಣತ್ವಾತ್ಸಾಸಿ ಮುಕ್ತಿವತ್ಸ ದಿನಂ । (b) ನ ಹಿ ಮುಕ್ತಾವಾಧಿಕಾರ್ಯನಮಸ್ತಿ || ನ ಹೀಯತೇ ಯತ್ರ ಗತ್ವಾ ಯತ್ರ ಗತ್ವಾ ನ ವರ್ಧತ ಇತಿ ವಚನಾತ್ । (c) ಅತೋ ಜ್ಞಾನೋತ್ಪತ್ತಿ ಸಮನಂತರಮೇವ ಮುಕ್ತೌ ನ ಪುನರಾರ್ಜನಮಸ್ತೀತಿ ಕಿಂಚಿತ್ಪಾಲಂ ಜ್ಞಾನಿತ್ವೇನಾವಸ್ಥಾನಮಸಿ ಸುದಿನಮೇವ || (d) ಜ್ಞಾನಾ ತ್ಸೂರ್ವಂ ತು ಪತನಸಂಶಯಾದೇವ ನ ಸುದಿನಂ ||

ಅ || (a) ಆ ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹಂ ಯನ್ನೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನನ್ನಾಗಿ ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಅಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು) ಈ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯ ಕರ್ಮವು ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಮುಕ್ತನು ಯಾವುದಾದರೂ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ, ಅದಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಕರ್ಮವು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಯಿದ್ದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಭೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆಯೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತಿಯಂತೆ ಸುದಿನ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (b) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಹೆಚ್ಚು ಸಂಪಾದನೆಯು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೇ? ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಕ್ಷೀಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, (ಹ್ರಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ) ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ (ವೃದ್ಧಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.) (c) ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿದೊಡನೆಯೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸಂಪಾದನೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಸುದಿನವೆಂದೇ ಆಗುವುದು. (d) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಾದರೂ ಉತ್ತಮರ ದ್ವೇಷ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಪತನ (ಬೀಳುವಿಕೆ)ವಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯದಿಂದಲೇ ಸುದಿನವಲ್ಲವು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಾದರೂ 'ತದವಸ್ಥಾವಧೃತೇ' 'ಬ್ರಹ್ಮಸಂಸ್ಥೋಽಮೃತಮೇತೈವ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರ, ಶ್ರುತಿಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವು ನಿಯತವಾದುದರಿಂದ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಆಸಂದೋತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧನಾನುಷ್ಠಾನವೂ ನಿಯತವಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾವಸ್ಥೆಯು ಸುದಿನ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚಾಪ್ಪಿರಥೋ ವರ್ಣ್ಯತೇ । ನ ಹ್ಯಪಿ ರಫಯೋಗಾದಹನೀ ಜಾಯೇತೇ || ಏಕ ರಾಸಭಯುಕ್ತೋ ಹಿ ತದ್ರಫಃ । ತದ್ರಾಸಭೋ ನಾ ಸತ್ಯಾಸಹಸ್ರಮಿತಿ ವಚನಾತ್ || (b) ನ ಚ ವಿವಸ್ವಚ್ಛಬ್ದೋಽಪ್ಪಿನೋ ವಿದ್ಯತೇ । ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವೇತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವ ನಾನಾನಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ ಚ || (c) ಯುಜೋ ಯುಕ್ತಾ ಅಭಿ ಯತ್ನಂವ

ಹಂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸ್ತಾವಾಚ್ಚ | ಅತೋ ವಿಪ್ಲವೇನ ಮುಖ್ಯತಃ
ಸರ್ವನಾಮೋಕ್ಷ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || ೮ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಭುಟ್ಟಿಕೇ

|| ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೩ ||

ಅ || (a) ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ರಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. | ಅಲ್ಲದೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆ
ಗಳ ರಥದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಅಹಃಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. | ಆ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ
ರಥವಾದರೂ ಒಂದು ಕತ್ತೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. | 'ತದ್ರಾಸಭೋನಾಸತ್ಯಾಸಹಸ್ರ
ಮಾಜಾಯಮಸ್ಯ ಪ್ರಥನೇ ಜಿಗಾಯ' ಎಂಬೀ (ಋಗ್ವೇದ ಅನ್ವಕ ೧. ಅಧ್ಯಾಯ ೮.) ವಾಕ್ಯ
ದಿಂದ || (b) ವಿವಸ್ವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಯಾವಾತನು
ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನು ಒಬ್ಬನೇ ಸರಿ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯ
ಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. || (c) ಸ್ತ್ರೀಪುಂರೂಪದಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಯುಕ್ತರಾದ ಸೂರ್ಯಾದಿ
ದೇವತೆಗಳು ಅಶ್ವರೂಪದಿಂದ ರಥದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧರಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಮತ್ತೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಹೊರು
ತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ವಿಷ್ಣುವೂ ಮತ್ತು ಅವನ ರಥಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಸ್ತುತಿ
ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ (ಅಂದರೆ ಉಪಕ್ರಾಂತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ
ಸರಿ.) ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿ
ದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೮ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ
ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಭುಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ
ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ನ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾ ತ್ವೈತರೇಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತೋ ಮಧ್ವಮುನಿರ್ಮಮ |

ನಿವಾರಯನ್ನಪ್ರಕಾಶಂ ಸುಪ್ರಕಾಶಂ ದದಾತು ನೋ || ಶ್ರೀಃ ||

ಪೂರ್ಣೋನ್ಮೀಲದ್ಗುಣಾತ್ಮಾನಂ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ವಿಶ್ವಭಾವನಂ ।

ನಾರಾಯಣಮಹಂ ವಂದೇ ಮರುದ್ಭ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾಮದಂ ॥

ಮಂ ॥ ಆತ್ಮಾ ನಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀನ್ನಾನ್ಯತ್ವಂ ಚನ ಮಿಷತ್ಸ ಈಕ್ಷತ
ಲೋಕಾನ್ನಸೃಜಾ ಇತಿ ಸ ಇಮಾಂ ಲ್ಲೋಕಾನಸೃಜತಾಂ ಭೋಮರೀ
ಚೀರ್ನುರಮಾಪೋಽದೋಽಂ ಭಃ ಪರೇಣ ದಿವಂ ದ್ಯೌಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತ
ರಿಕ್ಷಂ ಮರೀಚಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಮರೋ ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ತಾ ಆಪಃ
ಸ ಈಕ್ಷತೇನೇ ನು ಲೋಕಾ ಲೋಕಪಾಲಾನ್ನಸೃಜಾ ಇತಿ
ಸೋಽದ್ವೈ ಏವ ಪುರುಷಂ ಸಮುದ್ಭ್ರಾತಾಮೂರ್ಚ್ಛಯತ್ತಮಭ್ಯತ
ಪತ್ತ ಸ್ಯಾಭಿತಪ್ತಸ್ಯ ಮುಖಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ ಯಥಾಂಡಂ ಮುಖಾದ್ವಾ
ಗ್ವಾಚೋಽಗ್ನಿನಾರ್ಸಿಕೇ ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ ನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಃ
ಪ್ರಾಣಾದ್ವಾಯುರಕ್ಷಿಣೇ ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾವಃಕ್ಷೇಭ್ಯಾಂ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ಷುಷ
ಆದಿತ್ಯಃ ಕರ್ಣೌ ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಶ್ರೋತ್ರಾ
ದ್ವಿಶಸ್ತ್ವಜ್ಜ್ವರಭಿದ್ಯತ ತ್ವಚೋ ಲೋಮಾನಿ ಲೋಮಾಭ್ಯ ಓಷಧಿವನ
ಸ್ವತಯೋ ಹೃದಯಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ ಹೃದಯಾನ್ಮನೋ ಮನಸಶ್ಚಂ
ದ್ರಮಾ ನಾಭಿರ್ನಿರಭಿದ್ಯತ ನಾಭ್ಯಾ ಅಪಾನೋಽಪಾನಾನ್ಮೃತ್ಯುಃ
ಶಿಶ್ನಂ ನಿರಭಿದ್ಯತ ಶಿಶ್ನಾದ್ರೇತೋ ರೇತಸ ಆಪಃ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಆತ್ಮಾ=ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು, ಏಕಏವ=ಒಬ್ಬನೇವೇ, ಇದಂ=ಈ
ಜಗತ್ತಿನ, ಅಗ್ರೇ=ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆಸೀತ್=ಇದ್ದನು. ನಾ=(‘ಏಕೋನಾರಾಯಣ ಆಸೀತ್’
ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯು ಅಧೀನಳಾಗಿಯೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರಳಾಗಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರ
ವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ, ಇದಂ=ಈ ರಮಾದಿಗಳನ್ನು (ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ), ಆತ್ಮಾ=ಏಕ
ಏವ=ವಿಷ್ಣು ಒಬ್ಬನೇ ಅಗ್ರೇ=ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು, ಆಸೀತ್=ಆಗಿದ್ದನು.
ಅನ್ಯತ್=ಹರಿಯಿಂದ ಇತರನಾದುದು, ಕಿಂಚನ=ಯಾವುದೊಂದು, ಮಿಷತ್=ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ
ಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ನ=ಇಲ್ಲವು. ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು,
ಲೋಕಾನ್=ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅವರ ಅಧೀನಗಳಾದ
ಸತ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳನ್ನು, ಉತ್ಸೃಜಾ ಇತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವೆನೆಂದು, ಈಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು.
ಸಃ=(ಹೀಗೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದ) ಆ ಹರಿಯು, ಅಂಭಃ, ಮರೀಚೀ, ಮರಂ, ಆಪಃ=ಆಯಾಯ ಹೆಸ
ರುಳ್ಳ, ಇಮಾನ್=ಈ, ಲೋಕಾನ್=ಲೋಕಗಳನ್ನು, ತದಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನು, ಅಸೃಜತ=ಸೃಷ್ಟಿ
ಮಾಡಿದನು. ಅದಃ=ಈ (ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಅಂಭಃ=(ಅಂ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ=
ಧರಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಅಂಭಃಎಂಬುವ ಲೋಕವು, ದಿವಂಪರೇಣ=ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ
ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶ್ರೇತದ್ವೀಪ, ಅನಂತಾಸನ, ವೈಕುಂಠನೆಂಬುವ ೩ಸ್ಥಾನವು, ದಿವಂಪರೇಣ=
ಮಹರ್ಲೋಕವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ದ್ಯೌಃ=ಸ್ವರ್ಗವೂ, (ಅಂತೂ ಇವು ಎಳು ಅಂಭೋನಾಮಃ
ಕಗಳು). ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=(ಪ್ರಕರ್ಷಣ ಶಿಷ್ಟತಿ ಆತ್ರ ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಮಹರಾದಿಗಳ
ಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಮಹರಾದಿಯು

ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (ಅಂತೂ ಸ್ವರ್ಗ ಮಹರ್ಲೋಕವೊದಲಾದುದು ನಿಷ್ಕುವಿನ ಲೋಕವೇ ಆಯಿತು. ಕಾರಣ 'ಅಂಭಃ' ಎಂಬ ನಾಮವು ಯುಕ್ತವೇ ಸರಿ). ಮರೀಚಯಃ= (ಮರೀಚಯಃ=ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು, ಅಯಂತೇ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಅತ್ರ=ಇಲ್ಲಿ, ಎಂಬೀವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ತನ್ನಾನುಕವು, ('ಮರೀಚೀ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಮರೀಚಯಃ=ಅಸ್ಥಿನ್ ವರ್ತಂತೇ ಎಂಬೀವೃತ್ತತ್ತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.) ಅಂತರಿಕ್ಷಂ= ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು. ಮರಃ=(ಮರಂತಿ=ಸಾಯುತ್ತಾರೆ, ಸ್ಥಿಪುಂ=ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಅತ್ರ= ಇಲ್ಲಿ, ಎಂಬೀ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ) ಮರನಾಮಕವು, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯು, ಯಾಃ ಅಧಸ್ತಾತ್= ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೋ, ತಾಃ= ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಆಪಃ=ಆಪಃ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (ಈ ದೇವತೆಗಳು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು.) ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಇಮೇ ನು ಲೋಕಾಃ= (ಯಾವುವು ನನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ), ಇವುಗಳು ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳಷ್ಟೇ? (ಇನ್ನು ಮೇಲೆ) ಲೋಕಪಾಲಾನ್=ಲೋಕಪಾಲಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಉತ್ಪೃಜಾ ಇತಿ=ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಸುವೆನೆಂದು, ಈಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (ಯದ್ಯಪಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಅಪಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಲೋಕಪಾಲಕರು, ಬೇರೆಯವರಲ್ಲ. ಆದರೂ ಬಾಹ್ಯಸೃಷ್ಟಿ, ಅಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ ಇವುಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವೆನು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು). ಸಃ=(ಈವ್ರಕಾರ ಆಲೋಚಿಸಿದ) ಆ ಹರಿಯು, ಅಧ್ಯಃ ಏನ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಪಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೂ ಮಹತ್ತತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೇ, ಪುರುನಂ=ಪುರುಷನಾನುಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಸಮುದ್ಭೃತ್ಯ=ರುದ್ರಾದ್ಭೃತಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, (ಹಾಗೆಯೇ ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಆಯಾಯ ಅಚೇತನ ಭಾಗಗಳನ್ನು) ಉದ್ಧರಿಸಿ, ಅಮೂರ್ಷ್ಯಯತ್=ಮೂರ್ತವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. (ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕ ಒಂದು ರಾಶಿಯನ್ನು ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.) ತಂ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಅಭ್ಯತಪತ್=(ಮುಖಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ತಸ್ಯ ಅಭಿತಪ್ತಸ್ಯ=(ಹೀಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ) ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅಂಡಂ ಯಥಾ=ಅಂಡಾಕಾರವಾದ, ಮುಖಂ=ಶಿರೋನಾಮಕ ಅಂಗವು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=(ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ) ಹುಟ್ಟಿತು. (ಆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ). ಮುಖಂ=ಮುಖವು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. ಮುಖಾತ್=ಬಾಯಿಯಿಂದ, ವಾಕ್=ವಾಕ್ನಾಮಕವಾದ ವಹ್ನಿಯು, (ಆಯಿತು). ವಾಚಃ=ವಾಕಿನಿಂದ, ಅಗ್ನಿಃ=ಅಗ್ನಿನಾಮಕವಾದ ರೂಪಾಂತರವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) (ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆಯೂ ಪ್ರಥಮದ್ದು ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದು ಅಧಿದೈವವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ನಾಸಿಕೇ=ಮೂಗುಗಳು, ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ=ಹುಟ್ಟಿದವು. ನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಂ=ಮೂಗುಗಳಿಂದ, ಪ್ರಾಣಃ=ನಾಸಿಕೈವಾಯುವು, (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಪ್ರಾಣಾತ್=ಪ್ರಾಣದಿಂದ, ವಾಯುಃ=ಪ್ರಧಾನ ವಾಯುಪುತ್ರನು, (ಹುಟ್ಟಿದನು.) ಅಕ್ಷಿಣೀ=ಕಣ್ಣುಗಳು (ಗೋಲಕವು) ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ=ಹುಟ್ಟಿದವು. ಅಕ್ಷಿಭ್ಯಾಂ=ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ, ಚಕ್ಷುಃ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, (ಹುಟ್ಟಿತು). ಚಕ್ಷುಷಃ=ಕಣ್ಣಿನಿಂದ, ಆದಿತ್ಯಃ=ಅಧಿದೈವವಾದ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕ ಸೂರ್ಯನು, (ಹುಟ್ಟಿದನು). ಕರ್ಣಾಃ=ಕಿವಿಗಳು, ನಿರಭಿದ್ಯೇತಾಂ=ಹುಟ್ಟಿದವು. ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ=ಕಿವಿಗಳಿಂದ, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದ ಶ್ರೋತ್ರನಾಮಕವು, (ಹುಟ್ಟಿತು). ಶ್ರೋತ್ರಾತ್=ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ, ದಿಶಃ=ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿ

ಪತಿಗಳಾದ ಮಿತ, ಧರ್ಮ, ವರುಣ ಕುಬೇರರು, (ಹುಟ್ಟಿದರು). ತ್ವಕ್=ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯವು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. ತ್ವಚಃ=ತ್ವಕ್ಕಿನಿಂದ, ಲೋಮಾನಿ=ಲೋಮನಾಮಕರು, (ಹುಟ್ಟಿದರು.) ಲೋಮಭಃ=ಲೋಮನಾಮಕರಿಂದ, ಓಷಧಿನನಸ್ಪತಯಃ=ಓಷಧ್ಯಾದಿ ನಾಮಕರಾದ ಪಾರಿಜಾತಾದಿವೇತಕಗಳು, (ಬ್ರಹ್ಮನ ತ್ವಕ್ಕಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು.) ಹೃದಯಂ=ಹೃದಯವು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. ಹೃದಯಾತ್=ಹೃದಯದಿಂದ, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು (ಹುಟ್ಟಿತು.) ಮನಸಃ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಚಂದ್ರಮಾಃ=(ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾದ) ಚಂದ್ರನು, (ಹುಟ್ಟಿದನು). (ಬುದ್ಧಿಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬುದ್ಧಿನಾಮಕರಾದ ಗರುಡಶೇಷರುಹುಟ್ಟಿದರು. ಹಸ್ತಗಳು, ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನು, ಹಾಗೆಯೇ ಪಾದಗಳು, ಪಾದಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಪುತ್ರನಾದ ಯಜ್ಞನು, ಗುದವು, ಅದರಿಂದ ನಿರ್ಫುತಿ, ಯಮರು, ನಾಲಿಗೆಯು, ಅದರಿಂದ ವರುಣನು, ಅಂತೂ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಹುಟ್ಟಿದರು). ನಾಭಿಃ=ಹೊಕ್ಕಳು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. ನಾಭ್ಯಾಃ=ಹೊಕ್ಕಳಿನಿಂದ, ಅಪಾನಃ=ಅಪಾನನಾಮಕನಾದ ವೃಧಾನವಾಯುವು, ಅಪಾನಾತ್=ಅಪಾನನಿಂದ, ಮತ್ಸ್ಯಃ=ಮತ್ಸ್ಯನಾಮಕ ಪ್ರಧಾನವಾಯುವು, (ಹುಟ್ಟಿದನು). ಶಿಶ್ನಂ=ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವು, ನಿರಭಿದ್ಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. ಶಿಶ್ನಾತ್=ಶಿಶ್ನದಿಂದ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, (ಹುಟ್ಟಿತು). ರೇತಸಃ=ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ, ಆಪಃ=ಅಪ್ಪನಾಮಕನಾದ ಶಿವನು, (ಹುಟ್ಟಿದನು). || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಓಂ || ಏಕೋ ನಾರಾಯಣಸ್ತಾಸ್ತೀತ್ಸಲಯೀ ರಮಯಾ ಸಹ | ನಿತ್ಯಾತತ ಗುಣತ್ಯಾತ ಆತ್ಮೇತಿ ಶ್ರುತಿಪೂದಿತಃ || **(b)** ಇದಂ ಸರ್ವಮಪೇಕ್ಷಾಸೌ ಕಾಲತೋ ಗುಣತಸ್ತಥಾ | ಅಗ್ನ್ಯ ಏವ ಸಮಸ್ತೇಶಃ **(c)** ತದ್ವಶತ್ವಾದ್ರನ್ಯಾಪಿ ಸಾ || ವಿದ್ಯಮಾನಾಪಿ ನಾಗ್ರಸ್ಥಾ ಗುಣೈರೂನಾ ತತೋ ಯತಃ | **(d)** ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಶಿವಶ್ಚಾಸ್ತೀತ್ಸೈವಾನ್ಯಜ್ಞಮಿಷತ್ಕುಚಿತ್ || ಸುಪ್ತಾಸ್ತತ್ರ ಯತೋ ಜೀವಾಃ ಸರ್ವೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಿವಾದಿಕಾಃ | **(e)** ಅಸುಪ್ತಾಃ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ಸ್ಕಂತಂತ್ರೋನ್ನೇಷವರ್ಜನಾತ್ || ಅನುನ್ನೇಷಾ ಏವ ತೇಽಪಿ **(f)** ಸ್ಕಂತಂತ್ರೋನ್ನೇಷ ಏಕರಾಟ್ | ನಾರಾಯಣೋ ನ ಚಾನೋಽಸ್ಮಿ ಪೂರ್ಣೋನ್ಮೀಲಗುಣಾತ್ಯಕಃ ||

ಅ || (a) ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇವೇ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿಕೊಂಡು ಇದ್ದನು. ಆತನು ನಿತ್ಯಗಳೂ ವ್ಯಾಪ್ತಗಳೂ ಆದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ('ಹರೇರತ್ಯಂತಸಾಮೀಪ್ಯಂ ಲಯೋ ಲಕ್ಷ್ಮಾತ್ಯಃ ಪ್ರಕೇತಿತಃ | ಸುಪ್ತಿಸ್ತು ಪ್ರಕೃತೇಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಅತೀನ ಭಗವದ್ವತಿಃ || ಅನಾಸ್ತಾನ್ಯತ್ರ ಚ ಪ್ರೋಕ್ತಾ' || ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ನಾಶಾದಿಗಳು ಇವೆ ಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು.) **(b)** ಈತನು ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. **(c)** ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಗುಣಗಳಿಂದ ನಿತ್ಯಸ್ವಭಾವ, ಆದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಯೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನಳಾಗಿಯೇ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು ಅಲ್ಲ. **(d)** ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರು ಆ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ತರಾಗಿರುವರೋ, (ಆದುದರಿಂದ) ಚತುರ್ಮುಖನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇತರವಾದುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಎಚ್ಚರಿತವಾದದ್ದು ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ. **(e)** ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ

ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ ಅಸುಪ್ಪರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಉನ್ಮೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ. ಅವರೂ ಕೂಡ ಉನ್ಮೇಷರಹಿತರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. (f) ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಉನ್ಮೇಷವುಳ್ಳವನೂ ಸ್ವತಂತ್ರನೂ ನಾರಾಯಣನೇ. ಇತರರು ಯಾರೂ ಪೂರ್ಣವಾದ ಉನ್ಮಿಲ (ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ತೆರೆದು ಕೊಂಡು ಇರುವಿಕೆ) ಗುಣಸ್ವರೂಪರು ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಪರಾಧೀನೇನ ವಿತ್ತೇನ ಭುಂಜನ್ನಪಿ ಹಿ ಭಿಕ್ಷುಕಃ | ವಿತ್ತವಾನಿತಿ ನೈವೋಕ್ತಃ (b) ತಥಾ ಶ್ರೀರ್ಮುಕ್ತಿಗಾ ಅಪಿ || ಮಿಷಂತೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ತಂತ್ರತ್ಯಾನ್ನ ಮಿಷಂತಃ ಕಥಂಚನ | (c) ಸರ್ವದಾಽಪ್ಯೇಕ ಏವಾಯಂ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ನಾಪರಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವಂ ವಕ್ತುಮಸ್ಯ ಪ್ರಲಯೇ ಸ್ಥಿತಿರುಚ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ಭಿಕ್ಷುಕನು ಪರಾಧೀನವಾದ ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಭೋಗಿಸುವವನಾದಾಗ್ಯೂ ದ್ರವ್ಯವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. (b) ಹಾಗೆಯೇ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಚ್ಚರಿತರಾಗಿ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನರಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಜಾಗ್ರತರು ಅಲ್ಲವೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.) (c) ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ಹರಿಯು ಒಬ್ಬನೇವೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಇತರನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದವನು ಇಲ್ಲ. ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಉಪಸಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸ ಐಚ್ಛದ್ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಟಾಃ ಸ್ರಷ್ಟಾಂ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿನಃ | ಲೋಕಾ ಭಿಧಾನವದ್ದೇವಾನ್ವಡಲೋಕಾಂಶ್ಚ ಶಾಶ್ವತಃ || (b) ಸ ಲೋಕೇಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವತನಾನಭಾಖ್ಯಾನ್ತ್ರಹದಾದಿಕಾನ್ | ಬ್ರಹ್ಮಶರ್ವಾದಿಕಾನ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಜಡೈಃ ಸಹ ಜನಾರ್ದನಃ || ದಿವಮಾಕಾಶಮುರ್ವೀಂ ಚ ಸಸೃಜೇಽಥ ದ್ವಿಸಪ್ತಕಾನ್ | (c) ಇತಿ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸ ಲೋಕಾಂಸ್ತು ಪುನಸ್ತಾನೇವ ಲೋಕಪಾನ್ || ಅಂಡಾಂತಃ ಸ್ರಷ್ಟ್ವಮೈಚ್ಛಚ್ಚ ತೇಷಾಂ ಪೂಜ್ಯತ್ವ ಸಿದ್ಧಯೇ | (d) ಅನ್ನಾಕೇಭ್ಯಸ್ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟೇಭ್ಯ ಏವ ತು || ಸರ್ವಜೀವಾಧಿಕತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಪುರುಷಾಭಿಧಂ | ಅಂಶೇನೋ ದ್ಧೃತ್ಯ ರುದ್ರಾದ್ಯೈಃ ಸಹ ಚೈನಮಯೋಜಯತ್ || ತಥೈವಾಚೇತನಾನಾಂ ಚ ಭಾಗಾನುದ್ಧೃತ್ಯ ಸಿಂಡವತ್ | ಚೇತನಾಚೇತನಂ ರಾಶಿಮೇಕಸ್ಥಂ ವಿದಧೇ ಪ್ರಭುಃ ||

ಅ || (a) ಶಶ್ವದೇಕಪ್ರಕಾರನಾದ ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಲೋಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯರೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಜಡಭೂತಗಳಾದ ಸತ್ಯಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (b) ಆ ಜನಾರ್ದನನು ಲೋಕಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂಚಿನವರಾದ 'ಅಪ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಹದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಆ ಮೇಲೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಆಕಾಶವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಇದು ಮೊದಲಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕ

ಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. [ತಾ || ೧೪ ಲೋಕಗಳ ನಾಮಗಳು ೧ ಭೂಲೋಕ, ೨ ಭುವಃ, ೩ ಸುವಃ, ೪ ಮಹಃ, ೫ ಜನಃ, ೬ ತಪಃ, (೭) ಸತ್ಯಂ, ಇವು ೭ ಮೇಲಿನ ಲೋಕಗಳು. ೧ ಅತಲ, ೨ ವಿತಲ, ೩ ಸುತಲ, ೪ ತಲಾತಲ, ೫ ರಸಾತಲ, ೬ ಮಹಾತಲ, (೭) ಸಾತಾಲ, ಇವು ೭ ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕಗಳು.] (c) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆ ಹರಿಯು ಲೋಕಗಳನ್ನಾದರೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಪುನಃ ಆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೇ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ಒಳಗೂ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ (ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಾದಿಯಿಂದಲೂ,) ಪೂಜ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (d) ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟೇಭ್ಯಃ ಏವ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅನ್ನಾನು ಕೇಭ್ಯಃ=ಅವ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ತೇಭ್ಯಶ್ಚ=ಆ ಚೇತನಗಳಿಂದಲೇ, (ರುದ್ರಾದಿಚೇತನರ ಅಂಶಗಳನ್ನು) ಉದ್ಧೃತ್ಯ=ಪೃಥಕ್ಕರಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಚ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅಂಶೇನ=ಅಂಶದಿಂದ, ಉದ್ಧೃತ್ಯ=ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ, ರುದ್ರಾದ್ಯೈಃ=ರುದ್ರ ನೊದಲಾದ ಅನೃಧಾನರಿಂದ, ಸಹ ಚ=ಒಡಗೂಡಿ, ಅಯೋಜಯತ್=ಕೂಡಿಸಿದನು. ತಥೈವ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಚೇತನಾ ನಾಂ ಚ=ಅಚೇತನಗಳ, ಭಾಗಾನ್=ಅಂಶಗಳನ್ನು, ಉದ್ಧೃತ್ಯ=ಉದ್ಧರಿಸಿ, ಚೇತನಾಚೇತ ನಂ ರಾಶಿಂ=ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ರಾಶಿಯನ್ನು, ಪಿಂಡವತ್ ಏಕಸ್ಥಂ=ಪಿಂಡದಂತೆ ಮಿಶ್ರಿಭಾವದಿಂದ ಇದ್ದುದನ್ನಾಗಿ, ವಿದಧೇ=ಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಭುಃ=ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪಿಂಡವತ್=ಪಿಂಡಾಕಾರನಾದ, ಸರ್ವಜೀವಾಧಿಕತ್ವಾತ್=ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದ ಲೂ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ, ಪುರುಷಾಭಿಧಂ=ಪುರುಷನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ= ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು, ವಿದಧೇ=ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ಭಾ|| (a) ಪುನರೈಚ್ಛ ಜಗನ್ನಾಧಸ್ತ ಸ್ಯಾಂಗೋತ್ಪತ್ತಿ ಮಚ್ಯುತಃ | ಅಂಡವನ್ಮುಖ ಮಸ್ಯಾಸೀತ್ಪ್ರಥಮಂ ತು ಶಿರೋಽಭಿಧಂ || (b) ಭಿನ್ನಮಾಸ್ಯಂ ಪುನಸ್ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರೇವೇಚ್ಛಯಾ ಪ್ರಭೋಃ | ತತ್ರ ವಾಚ್ನಾಮಕಂ ರೂಪಂ ವಹ್ನೇ ರಾಸೀತ್ಪುರಾತನಂ || ತಸ್ಮೈವಾಥ ದ್ವಿತೀಯಂ ಚ ಯದಗ್ನಿರಿತಿ ಗೀಯತೇ | (c) ತಥೈವ ನಾಸಿಕಾತೋಽಭೂನ್ಮುಖ್ಯವಾಯೋಃ ಸುತೋ ಮರುತ್ || ಪ್ರಾಣೋ ವಾಯುರಿತಿ ದ್ವೇಧಾ ಚಕ್ಷುಷೋಽಭೂತ್ತಥಾ ರವಿಃ | ದ್ವಿರೂಪ ಏವ (d) ಕರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ ಮಿತ್ರಧರ್ಮಾಪ್ಯವಿತ್ತಪಾಃ || ದಿಗ್ದೇವತಾ ದ್ವಿರೂಪೇಣ ಬಭೂವುಃ ಸರ್ವ ಏವ ಚ ||

ಅ || (a) ಪುನಃ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅಚ್ಯುತನು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಶಿರಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಂಡಾಕಾರವಾದ ಮುಖವು ಆಯಿತು. (b) ಪುನಃ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ವದನವು ಹುಟ್ಟಿತು. ಆ ಮುಖದಿಂದ ವಾಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಹ್ನಿಯ ರೂಪವು ಆಯಿತು. ಪುನಃ ಆ ವಹ್ನಿಗೇನೇ ಪುರಾತನವಾದ ವಾಕ್ ನಾಮಕವಾದ ಯಾವ ರೂಪವು ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅದು ಎರಡನೇ ರೂಪವು. (c) ಹಾಗೆಯೇ ಮೂಗಿನಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನ ಮಗನಾದ ಶ್ವಾಸಾದಿರೂಪನೂ ಪ್ರಾಣವಾಯು ಪೂ ಈ ಪ್ರಕಾರ (ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವವೆಂದು) ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನು ಆದನು. (d) ಕಿವಿಗಳಿಂದ ದಿಕ್ಕು

ಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರ, ಧರ್ಮ, ವರುಣ ಕುಬೇರರು ಎಲ್ಲರೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವವೆಂಬೇ ಎರಡು ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು.

ಭಾ|| (a) ಹೃದಯಾದ್ಗುರುಡಾನಂತಶಿವಚಂದ್ರಾಃ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ | ಮನೋ ಬುದ್ಧ್ಯಭಿಮಾನಾಶ್ಚ ತನ್ನಾಮಾನಶ್ಚ ಜಜ್ಞಿರೇ || (b) ತ್ವಚಶ್ಚ ರೋಮ ನಾಮಾನೋ ವೃಕ್ಷನಾಮಾನ ಏವ ಚ | ದ್ವಿವಿಧಾಃ ಪಾರಿಜಾತಾದ್ಯಾ ಬಭೂವುರ್ಬ್ರಹ್ಮದೇಹತಃ || (c) ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಿವಿಧಃ ಶಕ್ರಃ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ತತ್ಸೂನುರೇವ ಚ | ಯಜ್ಞಸ್ತ್ವಜನಿ ಪಾಯೋಶ್ಚ ಯನೋ ನಿರ್ಮುತಿರೇವ ಚ || (d) ರೇತೋಽನ್ನಾಮಾ ದ್ವಿರೂಪಸ್ತು ಶಿವ ಏವ ಚ ಗುಹ್ಯತಃ | ಅಪಾನೋ ಮೃತ್ಯುರಿತಿ ಚ ಮುಖ್ಯೋ ನಾಭೇಸ್ತು ಮಾರುತಃ || ೧ ||

ಅ || (a) ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿಗಳಿಂದ ('ವೈದಿಕಂ ಗರುಡಕ್ಷೇಂದ್ರೋ ಯಜ್ಞಾದಿವಿಷಯಂ ಮನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ) ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮನೋಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ತತ್ತನ್ನಾಮಕರೂ ಆದ, ಗರುಡ, ಕೇಷ, ರುದ್ರ ಚಂದ್ರರು ಹುಟ್ಟಿದರು. (b) ತ್ವಕ್ಕಿ ನಿಂದ (ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ರೋಮಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ) ರೋಮನಾಮಕರೂ (ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ವೃಕ್ಷಸ್ವರೂಪರಾದುದರಿಂದ) ಪಾರಿಜಾತ ಮಂದರ ಮೊದಲಾದ ವೃಕ್ಷನಾಮಕರೂ (ಕಲ್ಪಲತಾದ್ಯೋಷಧಿನಾಮಕರೂ ಆದ ದ್ವಿವಿಧರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ) ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಶರೀರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. (c) ಕೈಗಳಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರನಾದ ಇಂದ್ರನೂ, ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಯಜ್ಞನೂ ಹುಟ್ಟಿದನು. ಗುಡದಿಂದ ಯಮನು, ಹಾಗೆಯೇ ನಿರ್ಮಿತಿಯು ಹುಟ್ಟಿದರು. (d) ಗುಹ್ಯಸ್ಥಾನದಿಂದ ರೇತೋನಾಮಕನೂ ಅಪ್ನಾನಾಮಕನೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವವೆಂದು ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ರುದ್ರನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಅಪಾನನು ಮೃತ್ಯುವೆಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವ್ರಥಾನವಾಯುವೂ ಹೊಕ್ಕಳಿ ನಿಂದ (ಹುಟ್ಟಿದನು.) || ೧ ||

ಮಂ || ತಾ ಏತಾ ದೇವತಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಅಸ್ಥಿನ್ಮಹರ್ತ್ಯರ್ಥನೇ ಪ್ರಾಪತಂಸ್ತಮಶ ನಾಪಿಸಾಸಾಭ್ಯಾಮನ್ವನಾರ್ಜತಾ ಏನಮಬ್ರುವನ್ನಾಯತನಂ ನಃ ಪ್ರಜಾನೀಹಿ ಯಸ್ಥಿನ್ಮತಿಷ್ಠಿತಾ ಅನ್ನಮದಾಮೇತಿ ತಾಭ್ಯೋ ಗಾಮಾನಯತಾ ಅಬ್ರುವನ್ನ ವೈ ನೋಽಯಮಲಮಿತಿ ತಾಭ್ಯೋಽಶ್ವಮಾನಯತಾ ಅಬ್ರುವನ್ನ ವೈ ನೋಽಯಮಲಮಿತಿ ತಾಭ್ಯಃ ಪುರುಷಮಾನಯತಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಸುಕೃತಂ ಬತೇತಿ ಪುರುಷೋ ನಾವ ಸುಕೃತಂ ತಾ ಅಬ್ರವೀದ್ಯಥಾಽಯತನಂ ಪುವಿಶತೇತ್ಯಗ್ನಿನಾರ್ಗಗ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಖಂ ಪ್ರಾವಿಶದ್ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಭೂತ್ವಾ ನಾಸಿಕೇ ಪ್ರಾವಿಶದಾದಿತ್ಯಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಭೂತ್ವಾಽಕ್ಷಿಣೇ ಪ್ರಾವಿಶದ್ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಭೂತ್ವಾ ಕರ್ಣೌ ಪ್ರಾವಿಶನ್ನೋಷಧಿವನಸ್ಪತಯೋ ಲೋಮಾನಿ ಭೂತ್ವಾ ತ್ವಚಂ ಪ್ರಾವಿಶಂಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ಮನೋ ಭೂತ್ವಾ ಹೃದಯಂ ಪ್ರಾವಿಶನ್ಮೃತ್ಯುರಸಾನೋ ಭೂತ್ವಾ ನಾಭಿಂ ಪ್ರಾವಿಶದಾಪೋ ರೇತೋ ಭೂತಾ

ಶಿಶ್ನಂ ಸಾವಿಶಂ ಸ್ತಮಶನಾಸಿಪಾಸೇ ಅಬ್ರೂತಾಮಾನಾಭ್ಯಾಮುಭಿ
ಪ್ರಜಾನೀಹೀತಿ ತೇ ಅಬ್ರವೀದೇತಾಸ್ತೇ ವಮಾನ್ದೇವ ತಾಸ್ವಾಭಜಾಮ್ಯೇ
ತಾಸು ಭಾಗಿನ್ಯೌ ಕರೋಮೀತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೈ ಕಸ್ಯೈ ಚ ದೇವತಾಯೈ
ಹವಿರ್ಗೃಹ್ಯತೇ ಭಾಗಿನ್ಯಾವೇನಾಸ್ಯಾಮಶನಾಸಿಪಾಸೇ ಭವತಃ || ೨ ||

ಅ || ತಾ ಏತಾಃ ದೇವತಾಃ=ಆ ಈ ಅಗ್ನಿಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು, ಸೃಷ್ಟಾಃ=
(ಬ್ರಹ್ಮಶರೀರದಿಂದ ದ್ವಿರೂಪರಾಗಿ) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟವರಾಗಿ, ದೇವತಾಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿ
ಸುವರಾಗಿಯೂ, ದೇವತಾಃ=ದಿವ್ಯವಾದ ವಸ್ತುಕುಂಡಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸು
ವವರಾಗಿಯೇ, ಅಸ್ಮಿನ್=ಈದಾವ, ಮಹತಿ ಅರ್ಣವೇ=ಗರ್ಭೋದಕದಲ್ಲಿ ಯಾ ಶುದ್ಧೋದಕ
ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಸತನ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. (ಆಗ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನದ ಆಕಾಂಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ತಂ=ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಆಶನಾಸಿಪಾಸಾ
ಭ್ಯಾಂ=ಆಶನೇಚ್ಛೆಯೂ ಪಾನೇಚ್ಛೆಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿನಾನಿಗಳಾದುದರಿಂದ ಆಯಾಯ
ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಯುರೂಪಗಳಿಂದ, ಆವ್ವನಾರ್ಜತ್=ಕೂಡಿಸಿದನು. (ಆ ಮೇಲೆ ಅವರಿಂದ
ಅಭಿಸುಸ್ಯಮಾನವಾದ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದನು). ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳು,
(ನಾವು) ಯಸ್ಮಿನ್=ಯಾವ ಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ=ಇರುವವರಾಗಿ, ಅನ್ನಂ=ಅನ್ನವನ್ನು
ಅದಾಮ=ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೋ, ಆಯತನಂ=ಅಂತಹ ಭೋಗಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಶರೀರ
ವನ್ನು, ನಃ=ನಮಗೆ, ಪ್ರಜಾನೀಹಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕೊಡು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏನಂ=
ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. (ಎಲ್ಲಾ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪುರುಷಾಕಾರವಾದ
ಶರೀರವೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಭೋಗಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ
ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ) ತಾಭ್ಯಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಗಾಂ=ಗೋರೂಪಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಆನಯತ್=
ಕೊಟ್ಟನು. ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, (ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ) ನಃ=ನಮಗೆ, ಅಯಂ=ಈ ಗೋವಿನ
ಆಕಾರವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವು, ನ ಅಲಂ=(ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಿಕ್ಕೆ) ಸಾಕಾಗದು.
ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. ತಾಭ್ಯಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಅಶ್ವಂ=
ಅಶ್ವಾಕಾರವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು, ಆನಯತ್=ಕೊಟ್ಟನು. ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಯಂ=ಈ
ಅಶ್ವಾಕಾರವಾದ ಶರೀರವು, ನಃ=ನಮಗೆ, ಅಲಂ=ಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗುವುದು, ನ=ಅಲ್ಲ.
ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಬ್ರುವನ್=ಹೇಳಿದರು. (ಆ ಮೇಲೆ) ತಾಭ್ಯಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿ
ಗೋಸ್ಕರ, ಪುರುಷಂ=(ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲಟ್ಟ, ಚತುರ್ಮುಖನ) ಪುರುಷಾಕಾರವಾದ ಶರೀರ
ವನ್ನು ಆನಯತ್=ಕೊಟ್ಟನು. ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳು, (ಈ ಶರೀರವು) ಸುಕೃತಂ=(ನಮ್ಮ
ಭೋಗಕ್ಕೆ) ಜೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಸಾಕಾಗುವುದು, ಬತ=ಹರ್ಷವು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಬ್ರು
ವನ್=ಹೇಳಿದರು. (ಆದುದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಜೀವರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ)
ಪುರುಷಃ ವಾ ವ=ಪುರುಷಾಕಾರವಾದ ಶರೀರವೇ ಸುಕೃತಂ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಭೋಗಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗು
ವುದು. (ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ತಾಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, ಯಥಾಯತನಂ=ನಿಮ್ಮ
ನಿಮ್ಮ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, (ಈ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು) ಪ್ರವಿಶತ=ಪ್ರವೇಶ
ಮಾಡಿರಿ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಅಬ್ರವೀತ್=ಹೇಳಿದನು. (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು
ಆಜ್ಞೆಯಾದ ಮೇಲೆ) ಅಗ್ನಿಃ=(ಅಧಿದೈವವಾದ) ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ವಹ್ನಿಯು, ವಾಕ್=
(ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಾದ) ವಾಕ್ನಾಮಕನು, ಭೂತ್ವಾ=ಆಗಿ, ಮುಖಂ=ಬಾಯಿಯನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶತ್=
ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ವಾಯುಃ=ಅಧಿದೈವವಾದ ವಾಯುವು, ಪ್ರಾಣಃ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ರಾಣನು,

ಭೂತ್ವಾ=ಆಗಿ, ನಾಸಿಕೇ=ಮೂಗುಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಆದಿತ್ಯಃ= ಅದಿತ್ಯನು, ಅದಿತ್ಯನು, ಚಕ್ಷುಃ ಭೂತ್ವಾ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮನಾಗಿ, ಅಕ್ಷಿಣೇ=ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶತ್= ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ದಿಶಃ=ದಿಗಭಿಮಾನಿಗಳು, ಶ್ರೋತ್ರಂ ಭೂತ್ವಾ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮರೂಪರಾಗಿ, ಕರ್ಣೌ=ಕಿವಿಗಳನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶನ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. ಓಸಧಿವನಸ್ತತಯಃ=ಓಸಧ್ಯಾದಿಗಳು, ಲೋಮಾನಿ ಭೂತ್ವಾ=ರೋಮುಗಳು ಆಗಿ, ತ್ವಚಂ=ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶನ್= ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. ಚಂದ್ರಮಾಃ=ಚಂದ್ರನು, ಮನೋ ಭೂತ್ವಾ=ಮನೋಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ, ಹೃದಯಂ=ಹೃದಯವನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಮೃತ್ಯುಃ=ಮೃತ್ಯುನಾಮಕ ಪ್ರಧಾನವಾಯುವು, ಅಪಾನೋ ಭೂತ್ವಾ=ಅಪಾನನಾಮಕ ಪ್ರಧಾನವಾಯುವು ಆಗಿ, ನಾಭಿಂ=ಹೊಕ್ಕಳನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನು. ಆಪಃ=ಜಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು, ರೇತೋ ಭೂತ್ವಾ=ರೇತಸ್ಸಾಗಿ, ಶಿಶ್ನಂ=ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವನ್ನು, ಪ್ರಾವಿಶನ್=ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. (ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಮೇಲೆ) ತಂ=ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಅಶನಾಸಿಪಾಸೇ=ಅಶನೇಚ್ಛೆ ಪಾನೇಚ್ಛೆಗಳು, ಅಬ್ರೂತಾಂ=ಹೇಳಿದವು. (ಅಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯುವು ಹೇಳಿದನು). ಅವಾಭ್ಯಾಂ=ನಮಗೋಸ್ಕರ, ಅಭಿಪ್ರಜಾನಿಹಿ=ಆಜ್ಞಾಪಿಸು. (ಅಂದರೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಹೇಗೆ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಇರುವೆವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಜೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಆಜ್ಞಾಪಿಸು ಎಂದನು). ತೇ=ಆ ವಾಯುರೂಪಗಳನ್ನು ಕುರಿತು, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಏತಾಸ್ವೇವ ದೇವತಾಸು=ಈ ವಹ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ವಾಂ=ನಿಮ್ಮನ್ನು ಆಭಿಮಾನಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಏತಾಸ್ವೇವ=ಈ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ವಾಂ=ನಿಮ್ಮನ್ನು, ಭಾಗಿನ್ಯಾ=ಆಯಾಯ ದೇವತೆಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವರನ್ನಾಗಿ, ಕರೋಮಿ=ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ=ಈಪ್ರಕಾರ ಅಬ್ರವೀತ್=ಹೇಳಿದನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಈಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಯಸ್ಯೈ ಕಸ್ಯೈ ಚ ದೇವತಾಯೈ=ಯಾವುದಾದರೂ ದೇವತೆಗೋಸ್ಕರ, (ಯಾಗ ಮಾಡಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ) ಹವಿಃ=ಹವಿಸ್ಸು, ಗೃಹ್ಯತೇ=ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಅಸ್ಯಾಂ=ಈ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ, ಅಶನಾಸಿಪಾಸೇ=ತದಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಎರಡುರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರು, ಭಾಗಿನ್ಯಾವೇವ=ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವರೇ, ಭವತಃ=ಆಗುತ್ತಾರೆ. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಏವಂ ರೂಪದ್ವಯೇನಾಪಿ ಸ್ತುವಂತೋ ವಿಷ್ಣುಮನ್ವಯಂ | ದಿವ್ಯಾಂಬರಾಃ ಕುಂಡಲಿನಃ ಪ್ರಾವಿಶನ್ಮದಕಾರ್ಣವಂ || (b) ತದಾಶನಾಸಿಪಾಸಾಖ್ಯಂ ದ್ವಿರೂಪಂ ಮಾರುತಂ ಪುನಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಸಮೂಹೇ ತು ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾವೇಶಯತ್ಪ್ರಭುಃ || (c) ತೇಽಬ್ರುವನ್ನೇಹಿ ನೋ ವಾಸಂ ಯತ್ರ ಚಾನ್ನಮದಾಮಹೇ | ಗೋರೂಪಮೇಭ್ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ದದೌ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (d) ತತ್ರ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತೇ ದೇವಾ ನಾಲಮಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ಮನಃ | ಅಶ್ವರೂಪಂ ವಿರಿಂಚಂ ಚ ಪುನರೇವಾವದತ್ಪ್ರಭುಃ || (e) ತದ್ರೂಪೇಽಪಿ ಪ್ರವಿಶ್ಯೇವ ನಾಲಮಿತ್ಯಬ್ರುವನ್ಮನಃ | ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಂ ಪುನಾಕಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಣೋದಾತ್ಪುನರ್ಹರಿಃ || (1) ತದ್ವೃಷ್ಟೈವೈವಾಲಮಿತ್ಯಾಚುರ್ವಿಶತೇತಿ ಸ ಚಾಬ್ರವೀತ್ | ನಿವಿಶುಶ್ಚ ಯಥೋತ್ಪನ್ನಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚ ತುರ್ಮುಖಂ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವವೆಂಬೀ ಎರಡು ರೂಪ ದಿಂದಲೂ (ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು) ನಾಶಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ವವರಾಗಿ ದಿವ್ಯವಾದ ವಸ್ತ್ರವುಳ್ಳವರೂ ಕುಂಡಲವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿ ಶುದ್ಧೋದಕ ಸಮುಪ್ತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. (b) ಆಗ ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯು ದೇವರನ್ನು ಪುನಃ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಾದರೂ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರವೇಶ ಗೊಳಿಸಿದನು. (c) ಎಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೋ ಅಂತಹ ವಾಸಸ್ಥಲವನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಆ ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಗೋವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. (d) ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ (ಇದು ನಮ್ಮ ಭೋಗಕ್ಕೆ) ಸಾಕಾಗದು ಎಂದು ಪುನಃ ಹೇಳಿ ದರು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪುನಃ ಅಶ್ವಾಕಾರನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. (e) ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿಯೇ ಪುನಃ ಇದೂ ಸಾಕಾಗದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಮೇಲೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ವಲ್ಪಟ್ಟ ಚತುರ್ಮುಖನ ಪುರುಷಾಕಾರವಾದ ಶರೀರ ವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. (f) ಆ ಶರೀರವನ್ನು ನೋಡಿದೊಡನೆಯೇ (ಇದು ನಮ್ಮ ಭೋಗಕ್ಕೆ) ಸಾಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಆ ಹರಿಯು ಹುಟ್ಟಿದಂತೆಯೇ (ಅಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ಶರೀರಾವಯವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವಿರೋ, ಆಯಾಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ) ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿರಿ ಎಂದನು. ಆಗ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ಭಾ|| (a) ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾಮಾನೀ ತು ದ್ವಿರೂಪೋ ಮಾರುತೋಽವದತ್ | ಕುರ್ವಾಚ್ಚಾನಾವಯೋಶ್ಚೈವ ಯಥಾ ತ್ವಚ್ಛಾಸನಾನುಗೌ || ನಿತ್ಯಂ ಭವಾ ವೇತಿ (b) ಹರಿಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಶೇತ್ಯಮುಂ | ಆಹ ತಸ್ಮಾದ್ದೇವತಾನಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಭಾಗಭುಂಜಿರುತ್ || ಏಕ ಏವ ಪ್ರಾಣ ನಾಮಾ (c) ನಾಭಿ ಸ್ಥೋಽಪಿ ಸ ಏವ ತು | ಅಶನಾ ಪಿಪಾಸಾಪಾನಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುಶ್ಚೇತಿ ಚತು ರ್ವಿಧಃ || ಏಕ ಏವ ಮಹಾನ್ಶಾಯಃ ಸರ್ವದೇವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ೨ ||

ಅ || (a) ಅಶನೇಚ್ಛೆಯೂ ಪಾನೇಚ್ಛೆಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರು (ನಾವಿಬ್ಬರು) ಹೇಗೆ ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನ ಅನುಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಇರುವೆವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಅಚ್ಛೆಯನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಹೇಳಿ ದರು. (b) ಆಗ ಆ ಹರಿಯು ಈ ಎರಡು ರೂಪವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲ್ಲಾ ವಹ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡು ಎಂದನು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆ ಗಳ ಭಾಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವನೂ, ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ, ಅಶನಾಪಿಪಾಸಾನಾಮಕನೂ ಆದ ವಾಯುವು ಒಬ್ಬನೇನೇ ಸರಿ. (c) ಆತನೇ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು. ಅಶನಾ, ಪಿಪಾಸಾ, ಅಪಾನಃ, ಮತ್ಯುಃ ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕುಪ್ರಕಾರವಾದವನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಮುಖ್ಯವಾಯುವು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ) ಇರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಸ ಈಕ್ಷತೇನೇ ನು ಲೋಕಾಶ್ಚ ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ಚಾನ್ನಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ ಇತಿ ಸೋಽಪೋಽಭ್ಯತಪತ್ತಾಭ್ಯೋಽಭಿತಪ್ತಾಭ್ಯೋ ಮೂರ್ತಿರಜಾ ಯತ ಯಾ ವೈ ಸಾ ಮೂರ್ತಿರಜಾಯತಾನ್ನಂ ವೈ ತತ್ತದೇನತ್ಸೃಷ್ಟಂ

ಪರಾಜಿ ಅತ್ಯಜಿಷಾಂ ಸತ್ತದ್ವಾಚಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋದ್ವಾಚಾ
ಗೃಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈನದ್ವಾಚಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯ ಹೈವಾನ್ಮ
ಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತತ್ತಾಣೇನಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋತ್ಪಾಣೇನ ಗೃಹೀತುಂ
ಸ ಯದ್ಧೈನತತ್ತಾಣೇನಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದಭಿಪ್ರಾಣ್ಯ ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತ
ಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈ
ನಚ್ಚಕ್ಷುಷಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ವಾಪ್ನಾ ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇ
ಣಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇಣ ಗೃಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈನ
ಚ್ಛ್ರೋತ್ರೇಣಾಗ್ರಹೈಷ್ಯಚ್ಛ್ರೋತ್ರಾ ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತತ್ತ್ವಾಚಾ
ಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋತ್ತ್ವಾಚಾ ಗೃಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈನತ್ತ್ವಾಚಾ
ಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಸ್ಪೃಷ್ಣಾ ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತನ್ಮನಸಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾ
ಶಕ್ನೋನ್ಮನಸಾ ಗೃಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈನನ್ಮನಸಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ವಾತ್ತ್ವಾ
ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರಸ್ಸ್ಯತ್ತಚ್ಛಿಶ್ನೇನಾಜಿಘ್ನತ್ವನ್ನಾಶಕ್ನೋಚ್ಛಿಶ್ನೇನ ಗೃ
ಹೀತುಂ ಸ ಯದ್ಧೈನಚ್ಛಿಶ್ನೇನಾಗ್ರಹೈಷ್ಯದ್ವಿಸೃಜ್ಯ ಹೈವಾನ್ಮಮತ್ರ
ಸ್ಸ್ಯತ್ತದಪಾನೇನಾಜಿಘ್ನತ್ವದಾಂವಯತ್ಸೈಷೋನ್ನಸ್ಯ ಗ್ರಹೋ
ಯದ್ವಾಯುರನ್ನಾಯುರ್ವಾ ಏಷ ಯದ್ವಾಯುಃ ಸ ಈಕ್ಷತ ಕಥ
ನ್ನಿದಂ ಮದೃತೇ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಸ ಈಕ್ಷತ ಕತರೇಣ ಪ್ರಸದ್ಯಾ ಇತಿ ಸ
ಈಕ್ಷತ ಯದಿ ವಾಚಾಜಿವ್ಯಾಹೃತಂ ಯದಿ ಪ್ರಾಣೇನಾಭಿಸ್ರಾ
ಣಿತಂ ಯದಿ ಚಕ್ಷುಷಾ ದೃಷ್ಟಂ ಯದಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಶ್ರುತಂ ಯದಿ
ತ್ವಾಚಾ ಸ್ಪೃಷ್ಣಂ ಯದಿ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾತಂ ಯದ್ಯಪಾನೇನಾಭ್ಯಸಾ
ನಿತಂ ಯದಿ ಶಿಶ್ನೇನ ವಿಸೃಷ್ಟಮಥ ಕೋಟಹಮಿತಿ ಸ ಏತಮೇವ
ಸೀಮಾನಂ ವಿದಾರ್ಯತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ ಸ್ಯೇಷಾ ವಿದೃತಿ
ರ್ನಾಮ ದ್ವಾಸ್ತದೇತನ್ನಾಂದನಂ ತಸ್ಯ ತ್ರಯ ಆವಸಥಾಸ್ತ್ರಯಃ
ಸ್ವಪ್ನಾ ಅಯಮಾವಸಥೋಽಯಮಾವಸಥೋಽಯಮಾವಸಥ ಇತಿ
ಸ ಜಾತೋ ಭೂತಾನ್ಯಭಿವ್ಯೃಷ್ಟಿಮಿಹಾನ್ಯಂ ನಾವದಿಷದಿತಿ ಸ ಏತ
ಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತಮನುಷತ್ವದಿದಮದರ್ಶಮಿತಿ ॥ ೩ ॥
ತಸ್ಮಾದಿದಂದ್ರೋ ನಾನೋದಂದ್ರೋ ಹ ನೈ ನಾಮ ತಮಿದಂದ್ರಂ
ಸಂತಮಿಂದ್ರ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ
ಹಿ ದೇವಾಃ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ॥ ೪ ॥

ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ಕೇ.

ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥ ೨ ॥ ೪ ॥

ಅ || ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಇಮೇ ನು=(ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ನನ್ನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು) ಇವುಗಳೇ ಲೋಕಾಶ್ವ=೧೪ ಲೋಕಗಳು. ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ವ=ಲೋಕಪಾಲಕರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ, ನು=ಈಗ, ಏಭ್ಯಃ=ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ಅನ್ಯಂ=ಅನ್ನವನ್ನು, ಸೃಜಾ ಇತಿ=ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು, ಈಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಆಪಃ=ಅಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಅಭ್ಯತಪತ್=ಅತಿವಿಶಾಲಗಳಾದ ನೇತ್ರಗಳಿಂದ ಕಂಡನು. ಅಭಿತಪ್ತಾಭ್ಯಃ=ಹೀಗೆ ಹರಿಯಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟ, ತಾಭ್ಯಃ=ಆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಮೂರ್ತಿಃ=ಶರೀರವು, ಅಜಾಯತ=ಹುಟ್ಟಿತು. (ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರೈಕ ದೇಶಗಳಿಂದ ಮಿಲಿತವಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಭೂತನಾದ ಒಂದು ಶರೀರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತು.) ಸಾ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಯಾ ವೈ ಮೂರ್ತಿಃ=ಯಾವ ಶರೀರವು, ಅಜಾಯತ=ಹುಟ್ಟಿತೋ, ತತ್ ಅನ್ಯಂ ವೈ=ಅದು ಅನ್ನರೂಪವೇ, ತತ್ ಏನತ್ ಸೃಷ್ಟಂ=ಆ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅನ್ನರೂಪಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖದ್ವಂದ್ಯನು, ಪರಾಣ್ ಅತ್ಯಜಿಘಾಂಸತ್=(ಭೋಗಿಸುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದೆಂಬಂತೆ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಲೇ ಆವರನ್ನು) ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಹಿಂದು ಗಡೆ ತಿರುಗಿದನು. (ಹೀಗೆ ಅನ್ನಾತ್ಮಿಕ ರೂಪವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ತಿರುಗುತ್ತಿರಲು ಭೋಕ್ತೃರೂಪಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ನಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ತರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವ್ರಾಣಸು ಒಬ್ಬನೇ ಶಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ತಿಳಿದರೂ ನೀಚೋಜ್ಜಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಲೇ) ತತ್=ಆ ಅನ್ನಾಖ್ಯ ರೂಪವನ್ನು, ವಾಚಾ=ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಕ್ಷಿಯಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್=ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವನಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವನಾದನು). ತತ್=ಆ ಅನ್ನರೂಪವನ್ನು, ವಾಚಾ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಗೃಹೀತುಂ=ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನ ಅಶಕ್ನ್ವತ್=ಅಶಕ್ತನಂತೆ ಆದನು. ಸಃ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಏನತ್=ಅನ್ನ ರೂಪವನ್ನು, ವಾಚಾ=ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಯತ್=ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನು ಆಗಿದ್ದರೆ, ಅನ್ಯಂ ಅಭಿವ್ಯಾಹೃತ್ಯೈವ=ಜೆನಪಾಗಿ ಅನ್ನರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ, ಅತ್ರಸ್ಪೃತ್=ತೃಪ್ತನು ಆಗುವನು. (ಹಾಗೆ ತೃಪ್ತನು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ ಶಕ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು. ಅನ್ನವು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಅದುದರಿಂದ ವಾಗ್ವ್ಯಾಸಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ತೃಪ್ತಿಯು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಅನ್ನಭಕ್ಷಣವು ಕೂಡಲಾರದು. ಇನ್ನು ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ತತ್=ಅನ್ನಾಖ್ಯರೂಪವನ್ನು, ಪ್ರಾಣೇನ=ಪ್ರಾಣದಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್, ತತ್ ಪ್ರಾಣೇನ ಗೃಹೀತುಂ ನ ಅಶಕ್ನ್ವತ್, ಸಃ ಏನತ್ ಪ್ರಾಣೇನ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಯತ್.....ಅಭಿವ್ರಾಣ್ಯ ಹ ಏನ=ಮುಸಿನೋಡಿಯೇ, ಅನ್ಯಂ ಅತ್ರಸ್ಪೃತ್.....ತತ್ ಚಕ್ಷುಷಾ=ಕಣ್ಣಿನಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್, ತತ್ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹೀತುಂ ನಾಶಕ್ನ್ವತ್, ಸಃ ಏನತ್ ಚಕ್ಷುಷಾ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್, ಯತ್ ಅನ್ಯಂ..... ದೃಷ್ಟ್ವೈವ=ನೋಡಿಯೇ, ಅತ್ರಸ್ಪೃತ್, ತತ್, ಶ್ರೋತ್ರೇಣ=ಕಿವಿಯಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್ ತತ್ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಗೃಹೀತುಂ ನಾಶಕ್ನ್ವತ್ ಸಃ ಏನತ್ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಯತ್.....ಅನ್ಯಂ ಶ್ರುತ್ವೈವ=ಅನ್ವನಾಚಕ ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿಯೇ ಅತ್ರಸ್ಪೃತ್, ತತ್.....ತ್ವಚಾ=ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ,

ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್ ತತ್ ತ್ವಚಾ, ಗೃಹೀತುಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್, ಸಃ=ಏನತ್ ತ್ವಚಾ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್, ಯತ್ ಹ ಅನ್ಯಂ ಸೃಷ್ಟೈವ=ಮುಟ್ಟಿಯೇ, ಅತ್ರಪ್ಯತ್.. ತತ್=ಅದನ್ನು, ಮನಸಾ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್ ತತ್ ಮನಸಾ ಗೃಹೀತುಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್, ಸಃ=ಏನತ್ ಮನಸಾ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್, ಯತ್ ಹ ಅನ್ಯಂ... ಧ್ಯಾಪ್ತೈವ=ಧ್ಯಾನಿಸಿಯೇ, ಅತ್ರಪ್ಯತ್.....ತತ್=ಅದನ್ನು ಶಿಶ್ನೇನ=ಗುಡ್ಡೇಂದ್ರಿಯದಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್ ತತ್, ಶಿಶ್ನೇನ ಗೃಹೀತುಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್, ಸಃ ಏನತ್ ಶಿಶ್ನೇನ ಅಗ್ರಹೈಷ್ಯತ್ ಯತ್, ಅನ್ಯಂ.....ವಿಸೃಷ್ಟೈವ=ರೇತೋರೂಪದಿಂದ ಶಿಶ್ನದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಿಯೇ, ಅತ್ರಪ್ಯತ್ ಹತತ್=ಅನ್ನರೂಪವನ್ನು, (ಚತುರ್ಮುಖನು) ಅಪಾನೇನ=ಅಪಾನಾಖ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾಯುವಿನಿಂದ, ಅಜಿಘ್ರಾಕ್ಷತ್=ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು; ತದಾ ಆಗ, ಅವಯತ್=ಶಕ್ತನಾದನು. (ಆದುದರಿಂದ) ಯತ್ ವಾಯುಃ=ಯಾವ ಅಪಾನಾಖ್ಯವಾಯುವೋ, ಸಾ ಏಷಃ=ಈ ಈತನು, ಅನ್ನಸ್ಯ=ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನವನ್ನು, ಗ್ರಹಃ=ಭೋಗಿಸುವವನು; ಯತ್ ವಾಯುಃ=ಯಾವ ವಾಯುವೋ, ಏಷಃ=ಇವನು, ಅನ್ನಾಯುಃ ವೈ=ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಕೂಡ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು. ವಾಯುರ್ವೈ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, (ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ) ಆಯುಃ=ಜೀವಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ, ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ, ಮೊಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ, ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಇದಂ=ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮುದಾಯವು, ಮದೃತೇ=ನನ್ನನ್ನು ಹೊರತು, ಕಥಂನು=ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ಸ್ಯಾತ್=(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಾದದ್ದು) ಆಗುವುದು? (ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಆಗಲಾರದು. ಆ ಕಾರಣ ಇದರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಾನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡತಕ್ಕುದೇ ಸರಿ) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ) ಈಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ಕತರೇಣ=ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಿಂದ, (ಈ ಶರೀರವನ್ನು) ಪ್ರಪದ್ಯೈ=ಹೊಂದುವೆನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಈಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, ವಾಚಾ=ವಾಗ್ವಾದಿ ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಮದೃತೇ=ನನ್ನನ್ನು ಹೊರತೇ, (ಅಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ) ಅಭಿವ್ಯಾಹೃತಂ ಯದಿ=ಮಾತನಾಡಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಪ್ರಾಣೇನ=ಪ್ರಾಣದಿಂದ, ಅಭಿಪ್ರಾಣಿತಂ ಯದಿ=ಜೀವೈನಾಡಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಚಕ್ಷುಷಾ=ತದಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಿಂದ, ದೃಷ್ಟಂ ಯದಿ=ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಶ್ರೋತ್ರೇಣ=ತದಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಶ್ರುತಂ ಯದಿ=ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಕೇಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ತ್ವಚಾ=ತ್ವಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಿಂದ, ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಯದಿ=ಮುಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಮನಸಾ=ತದಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಧ್ಯಾತಂ ಯದಿ=ಧ್ಯಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಅಪಾನೇನ=ಅಪಾನಾಖ್ಯ ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಅಭ್ಯಾಸಾನಿತಂ ಯದಿ=ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಹೊರಗೆ (ಮಲಾದಿಗಳು) ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಶಿಶ್ನೇನ=ಗುಡ್ಡೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ, ವಿಸೃಷ್ಟಂ ಯದಿ=ರೇತೋವಿಸರ್ಜನೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಅಥ=ಹಾಗಾದರೆ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಕಃ=ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಹೇಗೆ ಆದೇನು? (ಅಂದರೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸರ್ವಜೇಷ್ಠಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬೇ ನಾಮಧೇಯವು; ಆ ಹೆಸರೇ ಕೂಡದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.) ಇತಿ ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಐಕ್ಷತ=ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸಿ) ಸಃ=ಈ ಹರಿಯು, (ವಾಸುದೇವ ರೂಪದಿಂದ) ಏತಮೇವ ಸೀಮಾನಂ=ಈ ಮುಕ್ತಕ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೇ, ವಿದಾರ್ಯ=ಶೀಳಿಸಿ, ಏತಯಾ ದ್ವಾರಾ=ಸುಷುಮ್ನೆಯೆಂಬ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ನಾಡಿಯದ್ವಾರದಿಂದ, ಪ್ರಾಪದ್ಯತ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಸಾ ಏಷಾ ದ್ವಾರಾ=

ಆ ಈ ದ್ವಾರವು, ವಿದ್ಯತೀರ್ಥಾನು=ಶೀಳಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಯತೀರ್ಥಾನುಕವು. ತತ್ ಎತತ್= ಆ ಈ ನಾಡೀದ್ವಾರವು, ನಾಂದನಂ=ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ನಂದನ ನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದರಿಂದ, ನಾಂದನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಯ=ಆ ಹರಿಗೆ, ತ್ರಯಃ=ಮೂರು, ಅವಸಥಾಃ=ಸ್ಥಾನಗಳು. ಅಯಂ=ಈ ಅಕ್ಷೀರೂಪನಾದುದು, ಅವ ಸಥಃ=ಒಂದು ಸ್ಥಾನವು. ಅಯಂ=ಈ ಕಂಠರೂಪನಾದುದು, ಅವಸಥಃ=ಒಂದು ಸ್ಥಾನವು. ಅಯಂ=ಈ ಹೃದಯರೂಪನಾದುದು, ಅವಸಥಃ=ಒಂದು ಸ್ಥಾನವು; ಹೀಗೆ ೩ ಸ್ಥಾನಗಳು. ತ್ರಯಃ=ಈ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳೇ, ಸ್ವಪ್ನಾಃ=(ಸ್ವಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವು, ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವರೂಪವನ್ನು, ಆಪ್ನೋತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಸ್ವಪ್ನವನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. (ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯರೂಪತ್ರಯವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ೩ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕುದು) ಸಃ= ಆ ಹರಿಯು, ಜಾತಃ=ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದಾಗ್ಯೂ, ಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ಅಭಿವೈಖ್ಯತ್=ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದಾನೆ. (ರೂಪಾಂತರದಿಂದ) ಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, (ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಮೂಲ ರೂಪಕ್ಕೆ ಅವತಾರರೂಪಕ್ಕೂ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಅಲ್ಪವಾದ ವಿಶೇಷವೂ (ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯೂ) ಇರುವುದಿಲ್ಲ.) ಇಹ=ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯಂ=ನನ್ನಿಂದಿರತಕ್ಕವನ್ನು, (ಅಸುರರನ್ನು ಕೊಲ್ಲತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ತಿಳಿದವರು) ವಾವದಿವತ್ತಿಂ=ಹೇಳುವರೋ ಏನು? (ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ.) ಇಹ= ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯಂ=ನನ್ನಿಂದ ಇತರನನ್ನು, ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಾವದಿವತ್ತಿಂ=ಹೇಳುವರೋ ಏನು? (ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ತಿಳಿದು ದೈತ್ಯರನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಸಜ್ಜನಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ಮತ್ಸ್ಯಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ) ಜಾತಃ=ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿ, ಭೂತಾನಿ=ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು (ಪ್ರೇರಣೆಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದನು.) ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ=ವ್ಯಾಸ, ಕೃಷ್ಣ, ಕಪಿಲ, ರಾಘವ ಮೊದಲಾದ ರೂಪವನ್ನು, ತತಮಂ=ಅತಿಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾಗಿ, ಅವಶ್ಯತ್=ಕಂಡನು. (ತಥಾ ಚ, 'ನಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು, ನಾನೇ ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು' ಎಂದು ಕೃಷ್ಣ ರಾಮ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರ ರೂಪಿಯೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.) ಇತಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇದಂ=ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಅದರ್ಶಂ=(ನಾನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ) ನೋಡಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದೆನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, (ನಾನು) ಇದಂದೋ ನಾಮ=ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು (ಎಂದು, ಮಹಿದಾಸನ ವಾಕ್ಯವು.) ಇದಂ ದೋ ಹ ವೈ ನಾಮ=(ಇದಂ ದರ್ಶನಾತ್ ಇದಂದ್ರಃ' ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಇದಂದ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೋ, (ಆದುದರಿಂದ) ಇದಂದ್ರಂ ಸಂತಂ=ಇದಂದ್ರನಾಮಕನೇ ಆದ, ತಂ=ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, (ಇದಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ) ಇಂದ್ರ ಇತಿ=ಇಂದ್ರನೆಂದೇ, ಪರೋಕ್ಷೇಣ=ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ, (ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳು) ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾಃ=ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನವಾಗದಿರುವುದೇ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು. (ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇಂದ್ರನೇ ಇವನು ಎಂಬೀ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದೈತ್ಯರಿಗೆ

ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದಂದ್ರನನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಪರೋಕ್ಷದರ್ಶಿಗಳಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರೀತಿಯನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇವ ಶಬ್ದವು. || ೩ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಪುನರೈಚ್ಛತ್ಕೇಶವೋಽಸಾವನ್ನಮೇಭ್ಯಃ ಸೃಜಾ ಇತಿ | (b) ಆಬಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾಃ ಪುನಃ || ದದರ್ಶ ಸುವಿಶಾಲಾಭ್ಯಾಂ ನೇತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಪುಷ್ಕರೇಕ್ಷಣಃ | (c) ತದ್ದರ್ಶನಾತ್ತದಿಚ್ಛಾತಸ್ತಾಸಾಂ ದೇಹೋಽಭವತ್ಸೃಘ್ಣಕ್ || (d) ಸರ್ವಾಸಾಮಸಿ ದೇಹೈಕದೇಶೇಭ್ಯೋ ಮಿಲಿತಂ ಶುಭಂ | ಸರ್ವೈರಧಿಷ್ಠಿತಂ ಚೈವ ವಿರಿಂಚೇನ ವಿಶೇಷತಃ || ದಿವ್ಯಾನಯವಸಂಪನ್ನಮೇಕಮೇವ ಸುಲೋಚನಂ ||

ಅ || (a) ಪುನಃ ಈ ಕೇಶವನು ಈ ಲೋಕಪಾಲಕರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೋಸ್ಕರ ಅನ್ನವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (b) ಕಮಲದಳದಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅತಿವಿಶಾಲಗಳಾದ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿದನು. (c) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನೋಡಿದರಿಂದ ಆತನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ಶರೀರವು ಆಯಿತು. (d) ಆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರಗಳ ಏಕದೇಶಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿಯೂ ಶುಭವಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಅಧಿಸ್ಥಿತವಾಗಿಯೂ, ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಅಧಿಸ್ಥಿತವಾದುದೂ, ದಿವ್ಯಗಳಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ್ದೂ ಶೋಭನಗಳಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಒಂದೇ ಶರೀರವು (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿತು.)

ಭಾ|| (a) ಭೋಗ್ಯಭೋಕ್ತಾತ್ಮನಾ ನಾಸ್ತಿ ತಸ್ಯ ದುಃಖಂ ಕಥಂಚನ | ತೇ ಹಿ ದೇವಾಃ ಸ್ವಯಂ ಭೋಗ್ಯಾಃ ಸ್ವಯಂ ಭೋಕ್ತಾರ ಏವ ಚ || ಕ್ರೀಡಂತೇ ಮೋದಿನೋ ನಿತ್ಯಂ (b) ತಥಾಽಪ್ಯನ್ನಾತ್ಮಕಸ್ತ್ವಸೌ | ಕ್ರೀಡಯಾಽಪಾಕ್ರಮತ್ಕಿಂಚಿತ್ತಂ ತದಾಽಸೌ ಚತುರ್ಮುಖಃ || ಅತ್ತುಂ ವಾಗಾದಿಭಿಃ ಸರ್ವೈರೈಚ್ಛನ್ನಾಪ್ಯಶಕತ್ತದಾ | (c) ಜಾನನ್ನಸಿ ಕ್ರೀಡಯೈವ ತಾರತಮ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ || ಏವಂ ಚಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸ ಕ್ವಾಜ್ಞಾನಂ ಲೋಕಕರ್ತರಿ | ಕ್ಷುತಿಪಾಸಾದಯಶ್ಚೈವ ದೇವಾನಾಂ ಭೋಗಸಾಧಕಾಃ || ನ ತು ಪೀಡಾಕರಾಸ್ತೇಪಾಮೈತ್ಸರ್ಯಾದಿಗುಣೋನ್ನತೇಃ ||

ಅ || (a) ಆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ ಭೋಕ್ತೃಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೂ, ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ದುಃಖವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ತಾವೇ

ಭೋಗ್ಯರೂ ಭೋಕ್ತೃಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂತೋಷವುಳ್ಳವರಾಗಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (b) ಆದರೂ ಅನ್ನಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಈ ಚತುರ್ಮುಖನು ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದ ಹಿಂದೆತಿರುಗಿದನು. ಆಗ ಈ ಭೋಕ್ತೃರೂಪಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಆ ಅನ್ನಾಖ್ಯ ರೂಪವನ್ನು, ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಕ್ಷಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಭಕ್ಷಿ ಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆವಾಗಲೂ (ಆ ಅನ್ನರೂಪವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ) ಸಮರ್ಥ ನಾಗಲಿಲ್ಲ. (c) ಆ ಚತುರ್ಮುಖನು (ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ವಾಯುವಿನ ಅನುಗ್ರಹ ವಿಲ್ಲದೆ ಅನ್ನಭೋಜನದಲ್ಲಿ ಆಶಕ್ತರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ, ವಾಯುವು ಒಬ್ಬನೇ ಸಮರ್ಥನು, ಎಂದು) ತಿಳಿದರೂ ನೀಚೋಚ್ಛಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವವನಾಗಿ ಕ್ರೀಡೆಯಿಂದಲೇ ಹೀಗೆ ಮಾಡಿ ದನು. (ಅಂದರೆ ವಹ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು.) ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಚತುರ್ಮುಖನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲಿ? (ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರಲಾ ರದು) (d) ಹಸಿವೆಯೂ ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಇವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೋಗಕ್ಕೆನೇ ಸಾಧಕಗಳಾಗಿವೆ. ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಣಿಮಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಿಂದ (ಕ್ಷುಪ್ತಿಪಾಸಾದಿಗಳು) ದುಃಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ವವುಗಳು ಆಗಲಾರವು.

ಭಾ|| (a) ಅನ್ನಮೂರ್ತಿಂ ತತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪ್ರಧಾನೇನೈವ ವಾಯುನಾ | ಅಪಾ ನಾಪ್ಯೇನಾತ್ತುಮೈಚ್ಛತ್ಪ್ರದೈವಾಶಕದಾಶು ಸಃ || (b) ತಸ್ಮಾದ್ಭೋಕ್ತೃಕ ಏವಾಸೌ ಸರ್ವಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಮಾರುತಃ | ತತ್ರಸಾದಾತ್ಪರೇಶ್ವಂತಿ ಕಿಂಚಿ ತ್ಕಿಂಚಿನ್ನಚಾಖಿಲಂ || (c) ಆಯೂರೂಪೋಽಖಿಲಾನಾಂ ಚದೇವಾನಾಂ ವಾಯುರೇವ ಹಿ | ಅನ್ನದೇವಸ್ಯ ಚಾಯುಃ ಸ ತಸ್ಮಾದ್ಧೇವೋತ್ತಮೋ ಮರುತ್ || (d) ಆಯುಃ ಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚೀ ಗತಿವಾಚೀ ಚ ಯತ್ತತಃ | ಚೇಪ್ಪಾವೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಾತಾ ಸುರಾಣಾಂ ಮಾರುತಸ್ತತಃ || ಆನ್ಯೋನ್ಯಗುಣದಾತೃತ್ವಾತ್ಸಮಾನೌ ಬ್ರಹ್ಮ ಮಾರುತೌ ||

ಅ || (a) ಆ ಮೇಲೆ ಭೋಕ್ತೃನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನು ಆಪಾನನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರಧಾನ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೇ ಅನ್ನರೂಪಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಆವಾಗಲೇ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನು, ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ತನ್ನ ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನ ವಿಲ್ಲದೇನೇ ಅತಿ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ) ಶಕ್ತನಾದನು. (b) ಆದುದರಿಂದ ಈ ಅಪಾನಾಖ್ಯ ವಾಯುವು ಒಬ್ಬನೇನೇ ಎಲ್ಲಾ ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು. ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ವವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಾರರು. (c) ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಆತನೇ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮು ಖನಿಗೂ ಜೀವನ ಕಾರಣನು. ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (d) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಆಯುಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜ್ಞಾನವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಗತಿಯನ್ನೂ ಅಂದರೆ ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಮೋಕ್ಷಗಮನವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳು ತದೋ, ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಜ್ಞಾನ ವನ್ನೂ ಕೊಡುವವನು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವರಾದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಚತು

ಮುಖನು ಅನ್ನರೂಪದಿಂದ ವಾಯುವಿಗೂ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಮಾಡುವನು ಆದಕಾರಣ) ಸಮಾನರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. [ತಾ || ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಾಪ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅನ್ನಾಭಿಮಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಪ್ರಾಣೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ | ಅನ್ಯೋನ್ಯಾನುಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ತೌ ಸರ್ವ ದೇವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತೌ || ವಾಯುಂ ವಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಶರೀರಂ ಪೂತಿಮೇಷ್ಯತಿ | ವಾಯುಶ್ಚ ಶೋಷಮಾಯಾತಿ ವಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಂಜಸಾ' ಎಂದು.]

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯಾನ್ನೋಕ್ತೇ ಸುಖೇ ಜ್ಞಾನೇ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಾ ದಿಕೇಷ್ಟಪಿ | ಸರ್ವೇ ಭೃಶ್ಚಾಧಿಕೌ ತೌ ಹಿ ತಯೋರ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಸ್ಪದಾ || (b) ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರವೇಶಾತ್ತು ಪೂರ್ವಮೇವ ಜನಾರ್ದನಃ | ಇತ್ಥಮೈಕ್ಷತ ದೇವೇಶೋ (c) ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾ ಯದಿ ಮಾಂ ವಿನಾ || ಕ್ರಿಯಾದಿಷು ಸಮರ್ಥಾಃ ಸ್ಯುಃ ನ ಮೇ ವಿಷ್ಣುಭಿಧಾ ಭವೇತ್ | (d) ಸರ್ವಜೀವ್ಯಯಿತ್ಯತ್ಯಾಚ್ಚ ವಿಶಿಷ್ಠ ಬಲತಸ್ತಥಾ || ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯಭಿಧಾ ಮಹಂ ಸಾ ನ ಯುಕ್ತಾ ದಿವೌಕಸಾಂ | ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವೇ (e) ತತಃ ಸರ್ವೇ ಮದ್ವಶಾ ಏವ ನಾನ್ಯಥಾ || ತಸ್ಮಾ ದೇಪಾಂ ಪ್ರವೃತ್ತರ್ಥಂ ಪ್ರವೇಕ್ಷ್ಯೇ ಸಹ ವಾಯುನಾ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಸುಖದಲ್ಲಿಯೂ, ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಬ್ಬರ ಸಕಾಶದಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟನೇ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. (b) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ) ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. (c) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಹೊರತೇ ಕ್ರಿಯೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಹೆಸರು ಕೊಡಲಾರದು. (d) ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸರ್ವರಿಗೂ ಜೇಷ್ಠಕನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಅತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದರೆ ಆ ಹೆಸರು ನನಗೆ ಕೊಡಲಾರದು. (e) ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ನನ್ನ ಅಧೀನರೇ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬೇರೆರೀತಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ವಾಯುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವೆನು.

ಭಾ|| (a) ಇತಿ ಮತ್ತಾ ವಿರಿಂಚಸ್ಯ ಶರೀರಂ ಪ್ರವಿವೇಶ ಸಃ | ಮೂರ್ಧನ್ಯ ನಾಡ್ಯಾ ಪ್ರಥಮಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಸಮನ್ವಿತಃ || (b) ಆಗ್ನ್ಯಾದಯಸ್ತತಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತ್ರವಿಷ್ಟಾಸ್ತನ್ನಿಯೋಜಿತಾಃ | ಪ್ರಪದಾಭ್ಯಾಂ ತಥಾಽನ್ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಪ್ರವಿವೇಶ ಸಃ || (c) ಬಿಭರ್ತಿ ದೇಹಂ ತೇನೈವ ಮೂರ್ಧಾವಿಷ್ಟೇನ ಜೀವ್ಯಯನ್ | ನಾರಾಯಣೋ ವಾಸುದೇವ ಇತಿ ದ್ವೇಧಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || (d) ಮೂರ್ಧಾವಿಷ್ಟೋ ವಾಸುದೇವಸ್ತಸ್ಯ ಚಾವಾಸಥಾಸ್ತ್ರಯಃ | ಅಕ್ಷಿ ಕಂಠೋ ಹೃದಿತೈವಂ ತ ಏವ ಸ್ವಪ್ನನಾಮಕಾಃ || ಆಪ್ನೋತ್ಯತ್ರ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುರತಃ ಸ್ವಪ್ನಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ ||

ಅ || (a) ಆ ಹರಿಯು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮನ ಶರೀರವನ್ನು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಸುಸುಮ್ನಾಖ್ಯನಾಡಿಯಿಂದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (b) ಆ ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. ಆ ಹರಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಬೇರೆ ರೂಪದಿಂದ (ಚತುರ್ಮುಖನ) ಪಾದಾಗ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (c) 'ತೇನ' = ಅಂದರೆ ಪ್ರಥಮತಃ ಪಾದಾಗ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ (ಆಮೇಲೆ 'ತಚ್ಚಿರೋಶ್ರಯತ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ) ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಒಂದು ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪದಿಂದಲೂ, ಜೇಷ್ಠಯನ್ಮುಂಟುಮಾಡುವವನಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾರಾಯಣನು ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಎರಡು ರೂಪಿಯಾಗಿಯೂ (ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಆಶ್ರಿತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (d) (ಪ್ರಸದ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಮದಿಂದ) ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ ಯಾವ ವಾಸುದೇವನೋ, (ಯಾವ ನಾರಾಯಣನು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ), ಆತನಿಗೂ ಕೂಡ, (ಅಂದರೆ ನಾರಾಯಣ ವಾಸುದೇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಕೂಡ) ಕಣ್ಣು, ಕಂಠ, ಹೃದಯ ವೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳು, ಅವುಗಳೇನೇ ಸ್ವಪ್ನವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು. ಈ ಸ್ಥಾನತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತಾನೇ (ಜೀವಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಜಾಗ್ರದಾದ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಭಾ|| (a) ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪೇಣ ತ್ರಿಧಾ ತೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ದಾತಾವಸ್ಥಾ ತ್ರಯಸ್ಯಾಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ಕ್ರಮಶೋ ವಿಭುಃ || (b) ಸುಷುಮ್ನಾಯಾಂ ವಾಸುದೇವೋ ಮೂರ್ಧನ್ಯೇವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ತಸ್ಯಾಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (c) ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ವಿಪ್ಲವಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾತ್ಮನಾ ಪುನಃ | ಜಾತೋ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿರೂಪೇಣ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಚಾವಿಶತ್ || (d) ಅಸುರಾಣಾಂ ನಿಹಂತಾರಂ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣದಂ ತಥಾ | ಚೇಷ್ಟಾಪ್ರದಂ ಚ ಭೂತೇಷು ನ ಮದನ್ಯಂ ವದತ್ಯಪಿ || (e) ಇತಿ ಮತ್ಸ್ಯಾ ಜಗನ್ನಾಥೋ ದೈತ್ಯನಿಗ್ರಹಣೇಚ್ಛಯಾ | ಜ್ಞಾನದಾನಾರ್ಥಮಪಿ ತು (f) ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋ ಭುವಿ ಪ್ರಭುಃ || ತಥಾ ಜೀವೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಪ್ರವಿಪ್ಲವಃ ಪ್ರೇರಣೇಚ್ಛಯಾ | ಕೋ ಹ್ಯನ್ಯಸ್ತಮೃತೇ ವಿಪ್ಲವೇ ಮೇತತ್ಕರ್ಮ ಕರಿಷ್ಯತಿ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅನಿರುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ರೂಪದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಅನಿರುದ್ಧ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಸಂಕರ್ಷಣವೆಂಬ ರೂಪಗಳಿಂದ) ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆ ಕಣ್ಣು, ಕಂಠ, ಹೃದಯವೆಂಬ ಮೂರು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಜೀವನಿಗೆ ಜಾಗ್ರತ್, ಸ್ವಪ್ನ, ಸುಷುಪ್ತಿಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು. (b) ವಾಸುದೇವನು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸುಸುಮ್ನಾಖ್ಯನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನು ಇದ್ದಾನೆ. (c) ಆ (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದ) ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಪುನಃ (ಚತುರ್ಮುಖನ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಆದನು. ಆ ಮತ್ಸ್ಯಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (d) (ಜ್ಞಾನಿಗಳು) ನನ್ನಿಂದ ಇತರರನ್ನು, ಅಸುರರಾದ

ಒಳಗೆ ಕಾಲನೇಮಿ ಕಂಸಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಕನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ (ನಿಯಮಿ ಸುವುದರಿಂದಲೂ ಬಾಹ್ಯತಃ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ) ಜ್ಞಾನಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಜೇಷ್ಠ್ಯವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. (e) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ದೈತ್ಯರನ್ನು ನಾಶಮಾಡ ಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ (ಸಜ್ಜನರಿಗೆ) ಜ್ಞಾನದಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ (ಚತುರ್ಮುಖನ ಹೃದಯ ದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದನು. (f) ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ವಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ) ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾಗಿ (ತದ್ವ್ಯಾಸಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗಿ) ಹಾಗೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರೇರಣೆಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾರು ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವನು?

ಭಾ|| (a) ಸ ಸರ್ವಗುಣಸಂಪೂರ್ಣಂ ಸರ್ವಗಂ ನಿತ್ಯಮವ್ಯಯಂ | ಏತದೇವ ಸ್ವರೂಪಂ ಸ ತ್ವಪಶ್ಯದವತಾರಗಂ || (b) ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಾವತಾರಾಶ್ಚ ಸರ್ವಜೀವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ | ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಃ ಸರ್ವಗುಣೈಃ ಪೂರ್ಣಾ ಏವ ಸದಾ ಸ್ಥಿತಾಃ || (c) ಪಶ್ಯಂತಿ ಚ ತಥಾ ನಿತ್ಯಂ ನಿರ್ದೋಷೋರು ಸ್ವಸಂವಿದಾ | (d) ಗುಣಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ತ್ವಾಪರೋಕ್ಷೈರೀಣ ದರ್ಶನಾತ್ || ಸರ್ವದೈವ ಹೃಸೌ ವಿಷ್ಣು ರಿದಂದ್ರೋ ನಾಮತೋ ಮತಃ ||

ಅ || (a) ಆ ಮೂಲರೂಪಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಗುಣ ಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಾಗಿಯೂ, ನಿತ್ಯವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅವಿನಾಶಿ ಯನ್ನಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದನು. ಆ ರಾಮ ಕೃಷ್ಣಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರರೂಪವೂ ಕೂಡಾ ಅವತಾರ ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ರಾಮ ಕೃಷ್ಣಾದಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೇ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದೆ. (b) ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಸರ್ವಗತತ್ವಾದಿಯು ಮೂಲರೂಪದಂತೆಯೇ ಅವತಾರ ರೂಪಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೇ) ಎಲ್ಲಾ ಭಗವದವತಾರಗಳೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. || ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ. (c) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ರೂಪಗಳು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷಸೂಪಕವಿರದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನೋಡಿಕೊಂಡೇ ಇರುತ್ತವೆ (d) ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಗುಣಭರಿತವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ನೋಡುವುದರಿಂದ ಹೆಸರಿಂದ (ಇದಂ=ತನ್ನ ಸ್ವರೂ ಪವನ್ನು, ದರ್ಶನಾತ್=ನೋಡುವುದರಿಂದ, ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನು.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ತತ್ತ್ವಸಾದೇನ ಜಾಯತೇ || ಜಾನಂತಿ ನ ಸ್ವತಸ್ತೇನ ನೇದಂದ್ರಾಸ್ತೇ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ || (b) ರಮಾಽಪಿ ತತ್ತ್ವಸಾದೇನ ಜಾನಾತಿ ಕಿಮುತಾಪರೇ | ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಾ ಅಲ್ಪಗುಣಾ ಅಲ್ಪಾನಂದಾಶ್ಚ ತೇಽಖಿಲಾಃ || (c) ರಮಾಽಜಶಂಕರೇಂದ್ರಾದ್ರಾಸ್ತೇನಾ ನಿಂದ್ರಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ತೇ | ಪಾಪೈರಜ್ಞಾತತಾಂ ದೇವಾ ಮಾನಯಂತಿ ಸದಾ ತ್ಮನಃ || ಹರ್ಷೇಣ (d) ತೇನ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಇಂದ್ರ ಇತ್ಯುಭಿಶಬ್ದೈ ತೇ |

ನೀದಂದ್ರತಾಸುರಾದೀನಾಂ ಜ್ಞಾಯೇತೇತಿ ಶ್ರುತಿಹರಿಂ || ಇಂದ್ರ
ಇತ್ಯೇವ ವದತಿ ಪಾರೋಕ್ಷ್ಯೇಣೋರುಸದ್ಗುಣಂ | ಇತ್ಯಾದ್ಯೈತರೇಯ
ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆ ಹರಿಯು ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ (ಭಗವದ್ವರ್ತನವು) ಆಗುತ್ತದೆ. ಆ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳು ಸ್ವತಃ=ತೀಳಿಯಲಾರರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ಇದಂದ್ರರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (b) ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ತೀಳಿಯುತ್ತಾಳೆ. ಇತರರು (ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ತೀಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದು) ಏನು ಇದೆ? ಇತರರೆಲ್ಲರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ ಅಲ್ಪಗುಣಗಳುಳ್ಳವರೂ ಅಲ್ಪವಾದ ಸುಖವುಳ್ಳವರೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. (c) ಆದಕಾರಣ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಚತುರ್ಮುಖನೂ ರುದ್ರನೂ ಇಂದ್ರನೂ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರು ತಾರತಮ್ಯ ಕ್ರಮದಿಂದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿದ್ದವರು ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ವಾಸಿಸ್ವರಿಂದ ತೀಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಹರ್ಷಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಬಹುಮಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. (d) ಆದುದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಇದಂದ್ರತ್ವವು ಅಸುರ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ತೀಳಿಯಲ್ಪಡಬಾರದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರನೆಂದೇ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ) ಹೇಳುತ್ತದೆ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಸಯವು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆತತಗುಣತ್ವಾದಾತ್ಯಾ ನಾರಾಯಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮ ಪಂಥಾಃ ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮೇತಿ ತಸ್ಯೈವ ಪಂಚರಾತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧೈರೇವ ನಾನುಭಿರಾರಬ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ || (b) ಮುಖ್ಯತಃ ಕರ್ಮನಾಮಾ ತು ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾತ್ಕೋ ಹರಿಃ | ಅನಿರುದ್ಧತನುಶ್ಚೈವ ತತ್ರ ಹ್ಯಮಿತಚೇಷ್ಟತಃ || (c) ಕರ್ಮಾಭಾಸಾ ಜೀವಸಂಘಾಃ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕಃ | ಸಂಕರ್ಷಣೋ ಹರಿಃ ಪಂಥಾ ಬ್ರಹ್ಮೋಕ್ತೋ ವಾಸುದೇವಕಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿ ನಾನುನಿರ್ಣಯೇ || (d) ಮತ್ತೀಂದ್ರಮಿಂದೋ ಪವನಾನ ವಿಷ್ಣು ಮಿತ್ಯಾದಿಶ್ರುತೌ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯೇಂದ್ರಶಬ್ದಸ್ಯಾತ್ರ ಬಹುಶೋಭಾಸಾಚ್ಚ ||

ಅ || (a) ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾದ ಗುಣಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ನಾರಾಯಣನು. ಆ ನಾರಾಯಣನದ್ದೇ (ಆದ ವಾಸುದೇವಾದಿ ರೂಪಗಳಿಗೆ) ಬ್ರಹ್ಮ, ಪಂಥಾಃ, ಸತ್ಯಂ, ಕರ್ಮ, ಎಂಬೀ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳೇ ಆದ ನಾನುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತವೂ, (ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ನಾರಾಯಣನು.) (b) ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಿಯಾದ, ಅನಿರುದ್ಧರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕರ್ಮನಾಮಕನು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಅನಿರುದ್ಧನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಚೇಷ್ಟೆಯಿದೆಯೋ ಅದರಿಂದ, ('ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ ಮಾತೃತ್ವಾಚ್ಚ' ಎಂಬೀವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಕರ್ಮನಾಮಕನು. (c) ಜೀವರ ಸಮುದಾಯಗಳು ಕರ್ಮಾಭಾಸಗಳನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಸತ್ಯಂ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸಂಕರ್ಷಣ ನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು 'ಪಂಥಾಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನು 'ಬ್ರಹ್ಮ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪ

ಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು, ನಾನು ನಿರ್ಣಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. (d) 'ಮತ್ತಿ ಇಂದ್ರಂ ಇಂದೋ ಪವಮಾನ'ವಿಷ್ಟುಂ' ಇದೇಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆನೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ('ಇಂದ್ರ ಉಪನಿಷತ್ಸಾದ' 'ತೇನೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋವೇಯಾಯ' 'ತಮಿಂದ್ರ ಉವಾಚ' 'ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸ ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ' 'ಪ್ರೇತ್ಯೇಂದೋ ಭೂತ್ಯಾ ಇದಮದರ್ಶಮಿತಿ' 'ತಸ್ಮಾದಿಂದೋ ನಾನು' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ) ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಅಭ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವೇ ಸರಿ.)

ಭಾ|| (a) ಅಕಾರಸ್ಯ ಚ ವಿಷ್ಣಾವೇವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯಾತ್ರಾಪ್ಯಭ್ಯಾಸಾತ್ | (b) ತಸ್ಯ ಯಥಾ ಕಸ್ಯಾಸಂ ಪುಂಡರೀಕಮೇವಮುಕ್ತೀಣೀ ಇತಿ ಸೂರ್ಯಮುಂಡಲೇ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷತ್ರೇನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಯಾತ್ರಾಪಿ ಯ ಏಷ ತಪತಿ ತ್ಯಾದಿನಾ ಬಹುಶೋಭಾಚ್ಚ || (c) ಸೂರ್ಯೋ ಹಿ ಹಿರಣ್ಯಾಕ್ಷಃ ಸವಿತಾ ದೇವ ಆಗಾದಿತಿ ಪಿಂಗಲಾಕ್ಷಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | (d) ವಿರೂಪಾಕ್ಷಃ ಶಿವಃ ಸೂರ್ಯಃ ಸುರಾಚಾರ್ಯೋ ವಿನಾಯಕಃ || ಪುಂಡರೀಕೇಕ್ಷಣೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಃ ಸುರಾಧಿಪಃ | ಇತಿ ಚ ಸ್ತೂಂದೇ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ('ಅ ಇತಿ' 'ಅಂಭೋ ಮರೀಚಿಃ' 'ಅಕಾರೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ವಾಕ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಅಭ್ಯಾಸವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (b) (ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಮುಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆತನಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಹ್ವಾವರ್ತಿ ಅನುಸಂಧಾನವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ವಿಷ್ಣುಪರವೇ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಹೇಗೆ ಬಾಡದಿರುವ ಕಮಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಆತನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂದು ಸೂರ್ಯಮುಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷನೆಂದು ಹೇಳ್ವುಟ್ಟನನಿಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ 'ಯ ಏಷ ತಪತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ (ಅಂದರೆ 'ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' 'ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ' 'ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯ ಏಷ ತಪತಿ' 'ಏಷ ತಪನ್ನೇ ನಾಸ್ತ್ರಿತಿ ಹೋನಾಚ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ) ಬಹ್ವಾವರ್ತಿ ಅಭ್ಯಾಸವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, (c) ಸೂರ್ಯನಾದರೆ, 'ಪಿಂಗಲವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಸವಿತೃನಾಮಕ ದೇವತೆಯು ಉದಯಿಸಿದನು' ಎಂದು ಪಿಂಗಲಾಕ್ಷನೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (d) ರುದ್ರನು, ಸೂರ್ಯನು, ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, ಗಣಪತಿಯೂ ಕೂಡ ವಿರೂಪಾಕ್ಷನು. (ಲೋಕವಿಲಕ್ಷವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವರು.) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಕಮಲಾಕ್ಷನು. ದೇವೇಂದ್ರನು ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನು. ಎಂದೂ ಸ್ತೂಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ಯೋ ದೇವಾನಾಂ ನಾಮಧಾ ಏಕ ಏವ | ನಾಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಯಮಾನಿಂಶತಿ ತಂ ವೈ ವಿಷ್ಣುಂ ಪರಮಮುದಾಹರಂತಿ || ಯಮಿಂದ್ರಮಾಹವರುಣಂ ಯಮಾಹುಃ | (b) ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯಾದಯಃ ಶಬ್ದಾವಿಷ್ಣಾವೇವ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ || ಉಪಚಾರಾತ್ರದನ್ವೇಷಾಂ ವಿಷ್ಣುಸೈವ ಕೃತಾಃ ಪುರೇತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಮೈವ ಸರ್ವನಾಮವತ್ತ್ವಾಚ್ಚ | (c) ಐಕಾರೋ

ಬಲಂ ಸಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮೇತ್ಯಾದಿನಾಂತೇಽಸಿ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇನೋಪಸಂಹಾರಾಚ್ಚ || (d) ಆತ್ಮಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಶಬ್ದಾಸ್ತಮ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಮವ್ಯಯಂ | ನ ವರ್ತಂತೇ ತದನ್ಯತ್ರ ಶೃಂಗಿಬೇರೇಽಗ್ನಿಶಬ್ದವತ್ || ಇತಿ ಚ ಸಾದ್ವೇ ||

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ನಾಮಧಾರಕನೋ, ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಯಾವಾತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೋ, ಆತನನ್ನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಾತನನ್ನು ಇಂದ್ರನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೋ, ಯಾವಾತನನ್ನೇ ವರುಣನನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (b) ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರರಿಗಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಆತನಿಗೇನೇ ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಧೇಯಗಳೂ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (c) ಇಕಾರವು ಬಲರೂಪವು, ಸಕಾರವು, ಸರ್ವಜೇಷ್ಠಕನಾದ ಆತ್ಮನು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದರಿಂದಲೂ (ಅಂದರೆ ಅಂತ್ಯಗೊಳಿಸಿದರಿಂದಲೂ) (ಈ ಉಪನಿಷತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನಯಕವೇ ಆಗಿದೆ.) (d) ಆತ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಆ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹೊರತು ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. (e) ವಿಷ್ಣುವೈತರಿಕ್ತರಲ್ಲಿ ಆದ್ವೈತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ, (ಅಂದರೆ 'ಆತ್ಮಾ ವಿರಿಂಚಃ ಸುಮನಾಃ' 'ತಸ್ಮಾದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಮ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ, ವಿಷ್ಣುವೈತರಿಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವೈತರಿಕ್ತಗಳಾದ ಆತ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಶೃಂಗಿಬೇರದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಚಿತ್ರಮೂಲದಲ್ಲಿ ದಾಹಕತ್ವವೆಂಬ ಗುಣಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಹೇಗೆ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವದೆಯೋ, ಅದರಂತೆಯೇ ಅಲ್ಪವಾದ ಗುಣಯೋಗದಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ.) ಎಂದು ಪಾಡ್ಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ | ಏಕೋ ನಾರಾಯಣ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನೇಶಾನಃ || ವಾಸುದೇವೋ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀನ್ನ ಬ್ರಹ್ಮಾ ನ ಚ ಶಂಕರಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಭೃಶ್ಚ | (b) ಆಗ್ರಶಬ್ದೋ ಗುಣಾಧಿಕೃವಾಚೀ || ಇದಂ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಶಿವಾದಿಕಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದಪೇಕ್ಷಾಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗ್ರೇ ವಿಷ್ಣುರೇವಾಗ್ರಾಃ ಸರ್ವಗುಣೈರಿತ್ಯರ್ಥಃ | (c) ತತ್ರ ಹೇತುಸ್ತದನ್ಯತ್ಕಿಂಚಿನ್ನ ಮಿಷದಾಸೀತ್ || ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ತುಸ್ತೇಷಾಣಂ ನಾಸೀದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವತ ಉನ್ಮೇಷಾಣಂ ಕಸ್ಯಾಪಿ ನಾಸ್ತಿ || (d) ಅಸ್ತಿ ಶಬ್ದವದಾಸೀಚ್ಛಬ್ದೋಽಸಿ ಸರ್ವಕಾಲಸಾಧಾರಣಃ | ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದಾದೇವ ಸರ್ವದಾ ಸರ್ವಂ ಕಿಂಚಿದನ್ಮಿಷತಿ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ಪೂರ್ಣೋನ್ಮೇಷೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ |

ಅ || (a) ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು; ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ; ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ; ನಾರಾಯಣನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು, ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ವಾಸು

ದೇವನೇ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದನು. ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ, ರುದ್ರನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ (ಆದಿ ಪದದಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮ ವಾ ಇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯು, 'ಏತಸ್ಯ ಜಗತೋ ಹ್ಯಗ್ರ ಆಸೀನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪರಃ' ಎಕ ಏವ ಶ್ರಿಯಾ ಸಾರ್ಥಂ' ಈ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ). (b) ಅಗ್ರ ಶಬ್ದವು (ಆ ೪. ಖಂ ೧. 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು.) ಗುಣಗಳ ಅಧಿಕೃತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. 'ಇದಂ' ಅಂದರೆ ಈ ಲಕ್ಷ್ಮಿಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ, 'ಆತ್ಮೈವ ಅಗ್ರೇ' ಅಂದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥವು. (c) ಆ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯಕ್ಷವಿಷಯದಲ್ಲಿ, 'ತದನ್ಯತ್ ಕಿಂಚಿತ್ ಮಿವತ್ ನಾಸೀತ್' ಎಂಬುವುದು ಹೇತುವು. ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವಿಗೂ (ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ) ಉತ್ಪತ್ಯಷ್ಟಗುಣವಿರುವಿಕೆಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಾರಿಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗುಣಾನುಭವವೂ ಇಲ್ಲವು. (ಕಾರಣ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೂ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಸಹ ಗುಣಾನುಭವವು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನವೇ ಸರಿ.) (d) 'ಅಸ್ತಿ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ 'ಅಸ್ತಿ' ಶಬ್ದದಂತೆಯೇ (೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಎಂಬುದಲ್ಲದೆ) ಆಸೀತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕೂಡ ('ಪ್ರಯೋಗ ಏಕಕಾಲೀನಃ ಸರ್ವಕಾಲೇಽನುಪಶ್ಯತೇ' ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾದುದೇ ಸರಿ. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುವು ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿಯೇ ಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿ ಕೊಂಡಿದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಪೂರ್ಣಗುಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರಿ.

ಭಾ|| (a) ಉನ್ಮೇಷೋ ಗುಣಸಂಪೂರ್ಣರುದ್ರಿಕ್ತಾನುಭವಃ ಸ್ಪೃತಃ | **(b)** ತದೇವ ಮಿಷಣಂ ನಾಮ ಸದ್ರೂಪಂ ಮಿನುತೇ ಯತಃ || ಮಿಷಚ್ಚ ನಾನ್ಯ ದ್ವಿಷ್ಟೋರ್ಹಿ ಕಿಮುತೋನ್ಮಿಪದಿವ್ಯತೇ | **(c)** ಉಚ್ಚೈರ್ಮಿಷನ್ದಿ ಭಗ ವಾನ್ಸರ್ವದೈವ ಜನಾರ್ದನಃ || ಇತಿ ಚ ಸತ್ತತ್ಯೇ || **(d)** ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾ ಯಣಸಮಂ ನ ಭೂತಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಇತಿ ಚ ಭಾರತೇ ||

ಅ || (a) ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆಯಿಂದ ಉತ್ಪತ್ಯಷ್ಟವಾದ ಅನುಭವವೇ ಉನ್ಮೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (b) ಅತ್ಯುತ್ತಮವೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವೂ ಆದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೋ, ಅದುದರಿಂದ ಉನ್ಮೇಷಣವೇ (ಮಿನುತೇ ಸತ್ ಎಂಬೀವೃತ್ತಿತ್ತಿಯಿಂದ) ಮಿಷಣವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರವಾದುದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಮಿಷತ್ತಾದದ್ದೇ (ಗುಣಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು) ಇಲ್ಲವು. ಉನ್ಮಿಷತ್ ಆದದ್ದು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಏನಿದೆ. (c) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ (ಬ್ರಹ್ಮನ) ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನೇ ಸರಿ. ಎಂದು ಸತ್ತತ್ಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಅದೆ. (d) ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಸರ್ವಜೀವಾನಾಂ ರಮಾಯಾಶ್ಚ ಪ್ರಲಯೇಽಪಿ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದೇವ ನಾಗ್ರ ಇತಿ ಕಾಲಾಪೇಕ್ಷಯಾ | **(b)** ತದಧೀನಮಿಷತ್ವಾದನ್ಮೇಷಾ

ಮಗ್ರ್ಯಃ ಸ ಏವೇತ್ಯಾಶಯಃ || ತದಧೀನತ್ವಮೇವ ತೇಷಾಂ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾ ದಿನಾ ದರ್ಶಯತಿ | (c) ಸ್ಥೂಲಶರೀರಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಭಾವಸ್ತತ ಏವಾರ್ಥತಃ ಸಿದ್ಧೃತಿ || (d) ಪ್ರಲಯೇಽಪ್ಯಖಿಲಂ ದೇವೀ ರಮಾ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದತಃ | ಜಾನಾತಿ ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನೇನ ಮುಕ್ತಾ ಧ್ಯಾನಸ್ಥಿತಾ ಲಯೇ || ಇತಿ ಚ ಸತ್ತತ್ವೇ ||

ಅ || (a) ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇದ್ದುದರಿಂದಲೇ 'ಅಗ್ರೇ' ಎಂಬುವುದು ಕಾಲವನ್ನೇಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. [ತಾ || (1) ಮುಕ್ತರಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ ಅಸುಪ್ತರಾಗಿಯೂ ಇತರ ಜೀವರು ಸ್ವರೂಪತಃ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಿತರಾದುದರಿಂದಲೇ ಇತರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಕಾಶಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲತಃ ಅಗ್ರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಏನೇಕ್ಷಿಸಿ 'ಅಗ್ರೇ' ಎಂಬೀ ವಚನವು ಎಂಬುವುದು ಕೂಡಲಾರದು. (2) ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವವು ಇತರ ಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. (3) ಹಾಗಾದರೆ ಸಂಸಾರಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇತರರಲ್ಲಿರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಕಾರಣ ಕಾಲಾಗ್ರ್ಯತ್ವವಸಾಧಾರಣವೇ ಆಯಿತು ಎಂದರೂ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇದನ್ನುಪವಾದಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.] (b) ಅನ್ಯರಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಅಧೀನವಾದ ಗುಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಸರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೃಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನತ್ವವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. (c) ಸ್ಥೂಲವಾದ ಶರೀರವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲನೆಂಬುದು, ಅದರಿಂದಲೇ (ಅಂದರೆ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷವಾವತ್ತಿರೂಪವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ) ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲವು. ಅಂತೂ ಮುಖ್ಯತಃ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಆರ್ಥಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವುದು ಆಯುಕ್ತವು.) (d) ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾಳೆ. ಮುಕ್ತರು ನಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೆ. (ಆಗ ನಿಖಲ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವುಳ್ಳವರು ಆಗಲಾರರು. ಅಂತೂ ಅವರ ಜ್ಞಾನವು ಶಕ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯಕ್ತ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ.) ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಶರೀರಾಂತರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಲಯೇನ ನುಕ್ತೇರೇವಾಭಾವಃ ಸಿದ್ಧೃತಿ | (b) ಆತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಗ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವಂ ಹರೇರ್ವದೇತ್ || ಕಾಲಜ್ಞೈಷ್ಯಂ ನ ಯಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಕ್ಷೇರೇನ ಸಿದ್ಧೃತಿ | ಇತಿ ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯೇ || (c) ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತಾಯಾಮೇವ ಕಾಲಾಜ್ಞೈಷ್ಯಸ್ಯಾಪ್ಯಂತರ್ಭಾವಾಚ್ಚ | ಅಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬಿಭರ್ತಿತ್ಯಂಭೋ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಃ | ದಿವಃ ಪರೇ ಮಹರಾದಯಶ್ಚ | (d) ದಿವ್ಯಸಿ ಭಗವಾನ್ವತಿಸ್ಮೃತೀತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ತೇಸು ಸರ್ವೇಸು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತತ್ವರತಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಮಾದಂಭ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ದಿವಃ ಪರೇ ದ್ಯೌಶ್ಚಾಂಭೋ ನಾಮಕಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅ || (a) ವಾಯು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಲಿಂಗಶರೀರದಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದ ಅಭಾವವು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ (ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥದಿಂದಲೇ) ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. (ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದದ್ದಲ್ಲವು. ಆ ಅರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಸಿಗುವುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಯು ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದದ್ದಲ್ಲವು. ತಥಾ ಚ ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಿಕಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ.) (b) 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' 'ಬ್ರಹ್ಮ ವಾ ಇದಮಗ್ರಮಾಸೀತ್' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯವು ಗುಣಗಳಿಂದ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಕಾಲ ಜೈವ್ಯತ್ವವು ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೇ (ಸೃಷ್ಟಿ ಕರ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ) ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೋ (ಆ ಕಾರಣ) ಕೇವಲ ಕಾಲಜೈವ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾರದು. ಎಂದು ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. (c) ಗುಣಾಗ್ರ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾಲತಃ ಜೈವ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಅಂ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ=ಧರಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಂಭಃ=ವಿಷ್ಣುಲೋಕವು. ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಮಹರಾಧಿ ಲೋಕಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಕೂಡ, (ಅಂಭೋನಾಮಕಗಳು.) (d) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಕಾರಣ 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದಕಾರಣ 'ಅಂಭಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇರುವವುಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗವೂ ಕೂಡ 'ಅಂಭೋ'ನಾಮಕಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾ|| (a) ಸೂರ್ಯಮುರೀಚೀನಾಂ ತತ್ರ ವಿಶೇಷೇಣ ವಿತತತ್ವಾದಂತರಿಕ್ಷಂ ಮುರೀಚಯಃ | ಮುರೀಚೀನಾಮಯನಾತ್ || (b) ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಮರಂತೀತಿ ಪೃಥಿವೀಮರಃ | (c) ಭೂತೇಭ್ಯೋಽನಂತರಂ ತ್ವಂಡಂ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಪುರಾ ಪ್ರಭುಃ || ಲೋಕಭೇದಾಂಶ್ಚ ಚಕ್ರೇತ್ ಸಶ್ಚಾ ದ್ಭ್ರಹ್ಮಾ ವಿಶೇಷತಃ | ಸಮ್ಯಕ್ ಕಾರ ಲೋಕಾಂಸ್ತಾಂಲೋಕಕರ್ತಾ ತತಃ ಸ ಚ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ || (d) ಯಾ ಅಧಸ್ತಾತ್ಸಾರ್ವ ಮೇವ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ದೇವತಾಸ್ತಾ ಆಪ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ಆಸಾ ಇತ್ಯಾಪ ಇತೀತಿ ಪೂರ್ವಂ ಭಗವದಂಗಸೃಷ್ಟ್ವಾನಾಮೇವಾಪ್ಯಬ್ಧೇನೋಕ್ತೇಃ || ಆಯಂ ಸಿತ್ಯತೇ ಪುತ್ರಾ ಇತಿ ಚ | ಆಹಂ ಮಾಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವೇದ ಓಮದ್ದೇವಾನ್ವೇದೇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳು ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾದುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು 'ಮುರೀಚಯಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸೂರ್ಯ ಕಿರಣಗಳಿಗೆ, ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಗಮನರೂಪವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ (b) ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಕಾರಣ ಪೃಥಿವಿಯು 'ಮರ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (c) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭುವಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಮಹದಾದಿ ಸೃಷ್ಟಿಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅನಂತರದಲ್ಲಿ (ಭೂತಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ) ಬ್ರಂಹ್ಮಾಂಡವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ, ಲೋಕ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ, (ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಗಳನ್ನೂ, ಲೋಕಪಾಲಕರನ್ನೂ ಕೂಡ) ಮಾಡಿದನು. ಆ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಮುಖನು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಕಾರಣ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಕೂಡ

ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಲೋಕ ಕರ್ತನೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತದಲ್ಲಿ. (b) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೋತ್ಪತ್ತಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸೃಷ್ಟರಾದ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳೋ, ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ಆಪಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೭ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಬಿಭವಾನಿಗಳೂ ವರುಣನೂ ಕೂಡ ಸೃಷ್ಟರಾದರು. ಎಂಬ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಂಗದಿಂದ ಸೃಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳಿಗೇನೇ 'ಆಪ ಇತ್ಯಾಪಃ' (೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೮ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವಾದಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಅಪ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವುದರಿಂದ (ಅ. ೧. ಖಂ. ೮) ಇವನು ತಂದೆಯು; ಇವರು ಮಕ್ಕಳು ಎಂದೂ ಹೇಳಿಯಿದೆ. (ಕಾರಣ ಜಲವು ಪ್ರಕೃತ ಅಪ್ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಲಾರದು.) (ಅ. ೧. ಖಂ. ೮) ಅಹಂ=ನಾನು, ಆ ದೇವೇಭ್ಯಃ=ದೇವಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ವೇದ=ತೆಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಉ=ಮತ್ತು, ಆ ಮುತ್=ನನ್ನ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿಯೂ, ದೇವಾನ್=ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ವೇದ=ತೆಳಿಯುತ್ತೇನೆ (ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನು, ದೇವತೆಗಳೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತರೂ) ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೂ ಚ ತದ್ವಾಯೇ ನೀಂದ್ರಶೇಷಾ ಚ ತತ್ತ್ರಿಯಾ | ಶಿವಸ್ತದ್ವಯಿತಾ ಶಕ್ರಕಾಮೌ ತದ್ವಯಿತಾದಯಃ || ಸರ್ವೇ ಸುರಾಃ ಕ್ರಮೇಣೈವ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜಾತಾ ಅಬಾಖ್ಯಕಾಃ | (b) ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಬಲಾದ್ಯೇಷು ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಾ ಚ ಸರ್ವಶಃ || ಹೀನಾಃ ಶತಗುಣೇನೈವ ಕ್ರಮೇಣಾನೇನ ತೇ ಮತಾಃ | (c) ತೇಭ್ಯಶ್ಚ ಋಷಯೋ ಮರ್ತ್ಯಾ ಹೀನಾ ಏವ ಕ್ರಮೇಣ ಚ || ವಿಶೇಷತಸ್ತು ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸರ್ವ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನಾತ್ | ಕ್ರಮೋಽಯಂ ಸಮ್ಯಗುದ್ಧಿಷ್ಟೋ ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕಭೋಗಿ ನಾಂ || (d) ನ ವಿಶೇಷೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯೋರಧಿಕಾರಾವಿಭೇದತಃ | ನ ಶೇಷಶಿವಯೋಶ್ಚೈವ ತತ್ವತ್ವೀನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ || (e) ಸುಪರ್ಣಶೇಷಯೋಶ್ಚೈವ ಸಾಮ್ಯಂ ಸರ್ವಗುಣೇಷ್ಟಸಿ | ಸಾಮ್ಯಮೇವೈತಯೋಃ ಸತ್ತ್ವೋಃ ಸಾಮ್ಯಂ ಶಕ್ರಮನೋಜಯೋಃ ||

ಅ || (a) ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳೂ, ಅವರ ಹೆಂಡದಿಯರೂ, (ಸರಸ್ವತೀಭಾರತಿಯರೂ) ಗರುಡಶೇಷರೂ, ಅವರ ಹೆಂಡದಿಯರೂ, (ಸೌವರ್ಣೀ ವಾರುಣಿಯರೂ,) ರುದ್ರನು, ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ಪಾರ್ವತಿಯು, ಇಂದ್ರಕಾಮರು, ಅವರ ಹೆಂಡದಿಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದರು. (b) ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ೧೦೦, ೧೦೦, ಗುಣದಿಂದಲೇ ಕಡಿಮೆಯವರು ಎಂದು ಸಮ್ಮತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (c) ಅವರಿಂದಲೂ ಋಷಿಗಳೂ (ಮಧ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು) ಮನುಷ್ಯರು (ಅಧಮಾಧಿಕಾರಿಗಳು) ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಕಡಿಮೆಯವರು. ಸರ್ವ ಸಂಸಾರಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತರೂ (ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದವರೂ) ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೇವಲ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವರೂ ಆದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಈ ಕ್ರಮವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (d) ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿಗೂ, ಶೇಷರುದ್ರರಿಗೂ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವು. ಅವರ ಹೆಂಡದಿಯರಿಗೂ (ಅಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀಯರಿಗೂ, ವಾರುಣೀ ಪಾರ್ವತಿಯರಿಗೂ) ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ

ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವು. (e) ಗರುಡ ಶೇಷರಿಗೂ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮ್ಯವೇ. ಅನರ ಹೆಂಡತಿಯರಾದ ಸೌಪರ್ಣಿ ವಾರುಣಿಯರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವೇ. ಇಂದ್ರಕಾಮರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವೇ.

ಭಾ|| (a) ಏತೇ ತು ಮಹದಾದೀನಾಂ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಹ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ | ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಶ್ಚ ಚರಮಸ್ತತ್ಸುತಸ್ತಥಾ || ತದ್ವಶಾಶ್ವಾಖಿಲಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನ ವಿಷ್ಣುಃ ಕಸ್ಯಚಿದ್ವಶೇ | ಮಹದಾದಿಮಾನಿನಶ್ಚೈತೇ ಜಾತಾಸ್ತೈಃ ಸಹ ಸರ್ವ ಶಃ || (b) ಏತೇ ಲೋಕಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಲೋಕಾನಾಮಭಿಮಾನಿನಃ | ತ ಏವ ಲೋಕಪಾಲಾಶ್ಚ ಯದಾ ಪಶಾತ್ಪ್ರಜ್ಞಿರೇ || ಪಶ್ವಾಚ್ಚಾತ್ಮೈಹಿ ರೂಪೈಸ್ತೈರ್ಲೋಕಸ್ಥಾನಾಲಯಂತ್ಯಲಂ | ಇತ್ಯಾದಿ ಸತತ್ಪ್ರಸಾರೇ ||

ಅ || (a) (ಯಾವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿರುವರೋ), ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಮಹದಾದಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವದವರಿಗೆ ಮೇಲೆ ಮೇಲೆ ಇದ್ದವರು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದವರ ಮಕ್ಕಳೂ. ಅವರ ಅಧೀನರೂ ಕೂಡ. ಎಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. (b) ಹರಿಯು ಯಾರ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವು. (b) ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಯಾವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟಿದರೋ, ಆಗ ಅವರೇ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾಗಿ ಲೋಕರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅವರೇ ಮೇಲೆ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಆ ರೂಪಗಳಿಂದ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೋ ಆಗ ಲೋಕಪಾಲಕರೂ ಕೂಡ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ತತ್ವಸಾರವೆಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಮೂರ್ಘಯತ್ ಮೂರ್ತಮಕರೋತ್ | (b) ಅಗ್ನಿರ್ವಾಗ್ನ್ಯು ತೈತ್ಯಾದಿನಾ ಪಶ್ಚಾದೈಕ್ಯಪ್ರತೀತೇರೇಕಸ್ಮೈವ ರೂಪದ್ವಯಂ ತದಿತಿ ಪ್ರತೀಯತೇ || ಪ್ರಜಾನೀಹಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣಾನುಜಾನೀಹಿ | (c) ಅನ್ನದೇವತಾ ಚ ಸರ್ವದೇವತಾಯುಕ್ತೋ ವಿರಿಂಚ ಏವ || ಗ್ರಸನಂ ಚೈತಸ್ಮಿನ್ನವೇಶ ಏವ ನ ತು ಪೀಡಾ ತಸ್ಯ | (d) ಏಕ ಏವ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಭೋಕ್ತು ಭೋಜ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತೋ ಭೋಜ್ಯರೂಪೇಣೈಕೀಭೂಯಾತಿತರಾಂ ಮುನೋ ದೇತರ್ಥಃ ||

ಅ || (a) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೧.) 'ಅಮೂರ್ಘಯತ್' ಅಂದರೆ ಮೂರ್ತವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. (ಜೇತನಾಜೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಒಂದು ರಾಶಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು.) (b) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೨.) ಅಗ್ನಿಯು ವಾಗಧಿಪತಿಯಾಗಿ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಮೇಲೆ ಐಕ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಒಬ್ಬನಿಗೇನೇ ಆ ಎರಡು ರೂಪವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ: 'ಪ್ರಜಾನೀಹಿ' ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡು. (c) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೩.) ಅನ್ನದೇವತೆಯೆಂದರೆ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಚತುರ್ಮುಖನೇನೇ. (ಆ ಅನ್ನದೇವತೆಯು) ಗ್ರಸನವೆಂದರೆ ಇವನಲ್ಲಿ ಅಂತಃ ಪ್ರವೇಶವೇ. ಆದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲವು. (d) ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮನೇನೇ (ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ) ಭೋಕ್ತುರೂಪದಿಂದಲೂ ಭೋಜ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ, ಇದ್ದವನಾಗಿ, ಭೋಜ್ಯರೂಪದಿಂದ ಐಕ್ಯ

ನನ್ನು ಹೊಂದಿ (ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೊಂದಿ) ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥವು.

ಭಾ|| (a) ದೇವಾನಾಮುಪದ್ರವಾಭಾವಾದ್ಯೋಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯೋಜನಮೇವಾಶ
ನಾಸಿಪಾಸಾಭ್ಯಾಮುನ್ಯವಾರ್ಜನಂ | ವಾಯುರೇವ ಚ ಭೋಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿ
ರೂಪಃ || (b) ಯದಿ ವಾಗಾದೀನಾಮೇವಾಭಿವ್ಯಾಹರಣಾದಿಶಕ್ತಿಃ
ಸ್ಯಾನ್ಮಾಂ ವಿನಾ ತರ್ಹಿ ವಿಷ್ಣುತ್ವಂ ನಮಮ ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಪೋರಹಂ
ಭವಾನೀತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ | (c) ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಣಯತಿ ಸರ್ವಾನ್ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ
ವಿಶಿಷ್ಟಶ್ಲೇಷಿ ಹಿ ವಿಷ್ಣುಃ || ಣಕಾರೋ ಬಲಂ ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮೇತಿ
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾತ್ | (d) ತಸ್ಮಾನ್ಮತ್ತೇರಿತಾ ಎವೈತೇ ಅಭಿವ್ಯಾಹಾರಾದಿ
ಶಕ್ತೌ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಅ || (a) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೨.) (ಅಶನಾಪಿಪಾಸಗಳು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪದ್ರವದಿಂದಲೂ
ಭೋಕ್ತೃತ್ವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಸಮನಿಯತಗಳು.) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉಪದ್ರವವಿಲ್ಲದಿರುವುದ
ರಿಂದ 'ಅಶನಾ ಪಿಪಾಸಾಭ್ಯಾಮುನ್ಯವಾರ್ಜನಂ' ಅಂದರೆ ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಭೋಕ್ತೃತ್ವ ಸಾಮ
ರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿಸುವುದೇ ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಅಶನಾಪಿಪಾಸಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಾಯುವೇ
ಭೋಕ್ತೃತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವನು. (b) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೩.) ಯಾವ ಷಕ್ಷ
ದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಹೊರತೇ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ನೊದಲಾದವರಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವಿಕೆಯೇ ಮೊದಲಾದು
ವುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಆಗುವುದೋ, ಹಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದುದ
ರಿಂದ ನಾನು ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಹೇಗೆ ಆದೇನು? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪವು. (c) ವಿಶೇಷಾಕಾರ
ವಾಗಿ ಸರ್ವರನ್ನು ಬದುಕಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವವನು. ಆ
ಕಾರಣ ವಿಷ್ಣುವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಣಕಾರವು ಬಲರೂಪವು, ಷಕಾರವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚೇಷ್ಟಕನು
ಸ್ಯಾಮಿಯು, 'ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ, (d) ಆದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನಿಂದ ಪ್ರೇರಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿಯೇ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದಭಿ
ಪ್ರಾಯವು.

ಭಾ|| (a) ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪತ್ವಾನ್ನಂದನೋ ಭಗವಾನ್ | (b) ಪ್ರಾದು
ರ್ಭಾವರೂಪೇಣ ಜಾತೋಽಪಿ ಭಗವಾನ್ಸರ್ವಭೂತಾನ್ಯುಭಿತ್ಃ ಸರ್ವ
ಕಾಲೇಷು ವಿಶೇಷೇಣ ಪಶ್ಯತ್ಯೇವ || (c) ಇಹ ಭೂತೇಷು ಮತ್ತೋಽನ್ಯಂ
ಪ್ರವರ್ತಕಂ ವದೇತ್ತಿಮಿತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ | (d) ಅಹಮೇವ ಸ್ವತಂತ್ರಃ ಪರಿ
ಪೂರ್ಣಗುಣ ಇತಿ ಕೃಷ್ಣ ರಾಘವಾದಿ ಸರ್ವಾವತಾರರೂಪೋಽಪಿ ಸರ್ವ
ದಾನ್ಮುಖವತ್ಯೇವ ||

ಅ || (a) (ಅ. ೪. ಖಂ. ೩. ನಂದನ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪರಿಪೂರ್ಣ
ವಾದ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ನಂದನನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.
(b) ('ಸ ಜಾತೋ ಭೂತಾನ್ಯುಭಿವ್ಯಾಖ್ಯಾತ್' ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಶ್ರೀ
ಹರಿಯು ಮತ್ತಾದಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ರೂಪದಿಂದ ಅವತರಿಸಿದಾಗ್ಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು
'ಅಭಿತ್' ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. (c)

(‘ಕಿಮಿಹಾನ್ಯಂ’ ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವು) ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಂದ ಇತರನನ್ನು ಜೇಷ್ಠೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿ (ವಿದ್ವಜ್ಞನರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಏನು? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪವು. ಹೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. (d) (‘ಸ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತಮಮಪಶ್ಯತ್’ ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವು.) ನಾನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಕೃಷ್ಣ ರಾಮನೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರರೂಪವೂ ಕೂಡ ಯಾವಾಗಲೂ ಅನುಭವಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇದೆ.

ಭಾ|| (a) ನಾಯಂ ದಶರಥಾಜ್ಞಾತೋ ನ ಚಾಪಿ ವಸುದೇವತಃ | ಕ್ವಾಸ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಂ ಕುತೋ ದುಃಖಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಷ್ಟಪಿ ಪ್ರಭೋಃ || **(b)** ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಶ್ಚಿದಾನಂದಶರೀರೋ ರಾಘವಃ ಸ್ವಯಂ | ಸ್ತಂಭಾದ್ವಾ ನರದೇಹಾದ್ವಾ ನೈವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತೀ ತನುಃ || **(c)** ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಮೋಹನಾರ್ಥಾಯ ಸೋಽಜ್ಞಾನಾದ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶಯೇತ್ | ಪೂರ್ಣಚಿತ್ಸುಖರೂಪೋಽಸಿ ಸದಾ ಸರ್ವಾವತಾರಗಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ತೂದೇ ||

ಅ || (a) ಈ ಹರಿಯು ದಶರಥನಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ವಸುದೇವನಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲಿ ದುಃಖವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ? **(b)** ರಾಮನು ತಾನೇ ಸ್ತಂಭದಿಂದ (ನರಸಿಂಹನಂತೆಯೇ) ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾದನು. ಮನುಷ್ಯರ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ಋಷ್ಯಾದಿಗಳ ಶರೀರದಿಂದಲೂ ಸ್ತಂಭದಿಂದ ನರಸಿಂಹನಂತೆಯೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತನಾಗುವನು. ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಶರೀರವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. **(c)** ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವವನೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾತ್ಮಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಆ ಹರಿಯು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಮೋಹನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ತೋರಿಸುವನು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಸ್ತೂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಭಾ|| (a) ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ವ್ಯಾಸ ಕೃಷ್ಣ ಕಸಿಲ ರಾಘವಾದಿರೂಪಂ ತತಮಮಪಶ್ಯತ್ | ತತಮಂ ತತತಮಂ ಪರಿಪೂರ್ಣತಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಪಶ್ಯತ್ || ಇದಂ ಮೇ ಸ್ವರೂಪಮದರ್ಶಮೇವಾಹಮಿತಿ | **(b)** ರಂಗಸ್ತ್ವವಧಾರಣೇ || ರಂಗೋಽವಧಾರಣೇ ಚೈವ ಸಂವಾದೇ ಚ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ಇತಿ ಪದವಿವೇಕೇ || **(c)** ಅಪಶ್ಯದಿತ್ಯತ್ರ ನಾತಿತಕಾಲತ್ವಂ ವಿವಕ್ಷಿತಂ | ಅಭಿವೈಪ್ರ್ಯದಿತ್ಯಭಿಶಬ್ದಸ್ಯಾನುಷಂಗಾತ್ || **(d)** ಅಪಶ್ಯತ್ಪಶ್ಯತೀತಿ ಚೈಕಕಾಲಸಂಬಂಧಂ ವಿನಾ ವಕ್ತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯೋಗಃ ||

ಅ || (a) ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ವ್ಯಾಸ, ಕೃಷ್ಣ, ಕಸಿಲ, ರಾಮನೊದಲಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನನ್ನಾಗಿಯೂ ತಿಳಿಕೊಂಡನು. ‘ತತಮಂ’ ಅಂದರೆ ಅತ್ಯಂತವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಅಂದರೆ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ನೋಡಿದನು. ಈ ನನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಾನು (ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಇತ್ಯಾದಿರೀತಿಯಿಂದ) ನೋಡಿಕೊಂಡೇ ಇದ್ದೇನೆ ಎಂದು. **(b)** (‘ಅದರ್ಶಮಿತಿ’ ಎಂಬುವಲ್ಲಿದ್ದ) ರಂಗವಾದರೂ ನಿಶ್ಚಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ. ರಂಗವು ಅವಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂವಾದ (ಸ್ವವಿಷಯವೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವು) ರೂಪಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು

ಪದವಿವೇಕ ವೆಂಬುವಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. (c) 'ಅಪಶ್ಯತ್' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ (ಅತೀತಾರ್ಥಕವಾದ ಲಜ್ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ) ಭೂತಕಾಲತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವು. 'ಅಭಿವ್ಯೃಷ್ಟಿತ್' ಎಂಬುವಲ್ಲಿದ್ದ ಅಭಿಶಬ್ದವನ್ನು ಅನುಸಂಗಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ, (ಅಂತೂ 'ಅಭಿ ಅಪಶ್ಯತ್' ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವೇ ಆಯಿತು.) (d) 'ಅಪಶ್ಯತ್' ಎಂದೂ 'ಪಶ್ಯತಿ' ಎಂದೂ ಏಕಕಾಲ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊರತು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೇ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಹಾರವು.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಯೋಗ ಏಕಕಾಲೀನಃ ಸರ್ವಕಾಲೇನುಪಜ್ಯತೇ | ದದರ್ಶ ವಿಷ್ಣು ರಿತ್ಯಾದೌ ನಿತ್ಯಚಿದ್ರೂಪತೋ ಹರೇಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಸತ್ತತ್ವೇ || (b) ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವೇತ್ಯಸುರಾಣಾಂ ಸಮ್ಯಗ್ದರ್ಶನೇನ ಪತನಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ತಥಾಪ್ಯಪರೋಕ್ಷದರ್ಶಿನೈವ ಪ್ರೀತಿಂ ಕುರ್ವಂತೀತೀವ ಶಬ್ದಃ || ೩ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ

|| ಚಿತ್ತಾರ್ಥೋಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೪ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ನೋಡಿದನು ಇದು ನೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಾಲವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿದ ಲಕಾರ ಪ್ರಯೋಗವು ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸಂಗಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವಾದ ದರ್ಶನ ನೊದಲಾದುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.) (b) ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಪತನವೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದುದು. ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇವ ಶಬ್ದವು. || ೩ ||

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ

ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ
ಸಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಸಮಸ್ತಗುಣಪೂರ್ಣನ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣಪತಿನೇರಿತಃ |

ಯದವೋಚಮಹಂ ತೇನ ಪ್ರೀಣಾತು ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ರೇತಸಾ ವನಿತಾಗರ್ಭೇ ಶಿಶುನಾ ಗರ್ಭತೋ ಬಹಿಃ |

ತಪ್ತಿತ್ರಾ ಸಹ ಚಾನ್ಯತ್ರ ಯ ಉದೈತ್ಯೋಽವತಾದ್ಧರಿಃ ||

ಮಂ || ಹರಿಃ ಹಿಂ || (ಅಸಕ್ರಾಮಂತು ಗರ್ಭಿಣ್ಯಃ) (ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ಹೊರಡಲಿ)
ಪುರುಷೇ ಹ ನಾ ಅಯಮಾದಿತೋ ಗರ್ಭೋ ಭವತಿ ಯದೇತದ್ರೇತ
ಸ್ತದೇತಸ್ಸರ್ವೇಭ್ಯೋಽಂಗೆಭ್ಯಸ್ತೇಜಸ್ಸಂಭೂತಮಾತ್ಮನೈವಾತ್ಮಾನಂ
ಬಿಭರ್ತಿ ತದ್ಯದಾ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಸಿಂಚತ್ಯಥೈನಜ್ಜನಯತಿ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಥ
ಮಂ ಜನ್ಮ ತಪ್ತಿಯಾ ಆತ್ಮಭೂಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯಥಾ ಸ್ವಮಂಗಂ
ತಥಾ ತಸ್ಮಾದೇನಾಂ ನ ಹಿನಸ್ತಿ ಸಾಸ್ಯೈತಮಾತ್ಮಾನಮತ್ರಗತಂ ಭಾವ
ಯತಿ ಸಾ ಭಾವಯಿತ್ರೀ ಭಾವಯಿತವ್ಯಾ ಭವತಿ ತಂ ಸ್ತ್ರೀಗರ್ಭಂ
ಬಿಭರ್ತಿ ಸೋಽಗ್ರ ಏವ ಕುಮಾರಂ ಜನ್ಮನೋಽಗ್ರೇಽಧಿಭಾವಯತಿ
ಸ ಯತ್ಕುಮಾರಂ ಜನ್ಮನೋಽಗ್ರೇಽಧಿಭಾವಯತ್ಯಾತ್ಮಾನಮೇವ
ತದ್ಭಾವಯತ್ಯೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಸಂತತ್ಯಾ ಏವಂ ಸಂತತಾ
ಹೀನೇ ಲೋಕಾಸ್ತದಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಂ ಜನ್ಮ ಸೋಽಸ್ಯಾಯಮಾತ್ಮಾ
ಪುಣ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ ಪ್ರತಿಧೀಯತೇಽಥಾಸ್ಯಾಯಮಿತರ ಆತ್ಮಾ
ಕೃತಕೃತ್ಯೋ ವಯೋಗತಃ ಪ್ರೈತಿ ಸ ಇತಃ ಪ್ರಯತ್ನೇವ ಪುನರ್ಜಾ
ಯತೇ ತದಸ್ಯ ತೃತೀಯಂ ಜನ್ಮ ತದುಕ್ತಮೃಷಿಣಾ ಗರ್ಭೇ ನು ಸನ್ನ
ಸ್ತೇಷಾಮನೇದಮಹಂ ದೇವಾನಾಂ ಜನಿನೂನಿ ವಿಶ್ವಾ || ಶತಂ
ಮಾ ಪುರ ಆಯಸೀ ರರಕ್ಷನ್ನಧಃಶ್ಯೇನೋ ಜವಸಾ ನಿರದೀಯಮಿತಿ
ಗರ್ಭ ಏವೈತಚ್ಛಯಾನೋ ವಾಮದೇವ ಏವಮುವಾಚ ಸ ಏವಂ
ವಿದ್ವಾನಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಭೇದಾದೂರ್ಧ್ವ ಉಕ್ತಾಮ್ಯಾಮೃಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ
ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನಾಪ್ತ್ವಾಮೃತಃ ಸಮಭವತ್ಸಮಭ
ವತ್ || ೧ || (ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ಗರ್ಭಿಣ್ಯಃ).

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

ಸಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೫ ||

ಅ || ಅಯಂ=ಈ ನಾರಾಯಣನು, ಅದಿತಃ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಪುರುಷೇ=ಪುರುಷನಲ್ಲಿ,
ಗರ್ಭಃ=ಅನ್ನದಲ್ಲಿದವನಾಗಿ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಪುರುಷನು ಅನ್ನವನ್ನು ಭೋಗಿ
ಸುತ್ತಿರಲು ಅನ್ನದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿಯೇ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.) (ಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನವು
ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತಿರಲು) ಯತ್ ಏತತ್ ರೇತಃ=ಯಾವ ಈ ರೇತಸ್ಸು (ಹುಟ್ಟುತ್ತದೋ),
ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಈ ರೇತಸ್ಸು, ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಅಂಗೇಭ್ಯಃ=ಪುರುಷನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಿಂದಲೂ,
ಸಂಭೂತಂ=ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದು. ತೇಜಃ=ಸಾರರೂಪವಾದುದು. (ಹಾಗೆಯೇ), ತದ್ರೇತಃ=ಆ
ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಯತ್ ಏತತ್ ರೇತಃ=ಯಾವ ಈ ರೇತೋನಾಮುಕ ಭಗವದ್ಗ್ರಹವೋ,
ತದೇತಃ=ಆ ಇದು, ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಅಂಗೇಭ್ಯಃ=ಪುರುಷನ ಸರ್ವಾಂಗಗಳಿಂದಲೂ, ಸಂಭೂತಂ=
ಆವಿರ್ಭೂತವಾದ, ತೇಜ ಏವ=ತೇಜಸ್ಸೇ, ಆತ್ಮಾನಂ=(ಆ ಈ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ) ಸ್ವರೂಪ

ವನ್ನು, (ಆ ಪುರುಷನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು) ಆತ್ಮನ್ಯೇವ=ಪುರುಷನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ, ಬಿಭರ್ತಿ=ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪವನ್ನು, (ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿ) ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ=ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ, ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, (ಪುರುಷನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ) ಸಿಂಹತಿ=ಸೇಕವೊಡುತ್ತಾನೋ, ಅಥ=ಆಗ, ಏನತ್=ಈ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪವನ್ನು, ಜನಯತಿ=(ಮಾತೃಶರೀರದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಸ್ಥಾನಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ, ಅಸ್ಯ=ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನಿಗೆ, ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ=ಪ್ರಥಮೋತ್ಪತ್ತಿಯು. ತತ್=ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ಭಾವವು, ಯೋನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸು, ಸ್ತ್ರಿಯಾ=ಸ್ತ್ರೀಯಿಂದ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸ್ವಂ ಅಂಗಂ=ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಅಂಗವೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ. ಆತ್ಮಭೂಯಂ=(ಸ್ತ್ರೀಲೋಹಿತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ) ಸಂಬಂಧವಿಶೇಷವನ್ನು. ಸ್ತ್ರೀಯ ಆತ್ಮಭಾವವನ್ನು, ಗಚ್ಛತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, (ಅಂದರೆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಸ್ವರ್ಗವೊದಲಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತಗಳಾದುದರಿಂದ) ಏನಾಂ=ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು, ನ ಹಿಸ್ತಿ=(ಗಂಡನು) ತಾಡನ ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಸಾ=ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಗಂಡನ ಸಕಾಶದಿಂದ (ಹೊಂದಿದ), ಅತ್ರಗತಂ=ತನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ, ಏತಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಈ ಪುತ್ರನನ್ನು, ಭಾವಯತಿ=ಸಂಭಾವಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ) ಅಸ್ಯ=ಗಂಡನ ಸಂಬಂಧಿಯವಳು. ಅತ್ರ=ತನ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಮಗನಲ್ಲಿ, ಗತಂ=ಇರತಕ್ಕೆ, ಏತಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಸಾ=ಅವಳು, ಭಾವಯತಿ=ಪೂಜಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸಾ ಭಾವಯಿತ್ರಿ=ಪುತ್ರನನ್ನು ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಹರಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಪೂಜಿಸುವ, ಸ್ತ್ರೀ=ಸ್ತ್ರೀಯು, ಭಾವಯಿತವ್ಯಾ=(ಗಂಡನಿಂದ) ಸಂಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಳು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾಳೆ. ಗರ್ಭಂ=ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ, ತಂ=ಆ ಹರಿಯನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ=ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆ. (ಆದುದರಿಂದಲೂ ಸಂಭಾವನಾರ್ಹಳು.) ಸ್ತ್ರೀ ಗರ್ಭಂ=ಸ್ತ್ರೀಯ ಗರ್ಭವನ್ನು, ಬಿಭರ್ತಿ=(ಯಾವಾತನು) ಧರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಅಗ್ರ ಏವ=ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೇ ಸರಿ. ಕುಮಾರಂ=ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಮಗನನ್ನು, ಜನ್ಮನಃ ಅಗ್ರೇ=ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ, (ತಂದೆಯು) ಅಧಿಭಾವಯತಿ=ಅದರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಆ ತಂದೆಯು, ಕುಮಾರಂ=ಮಗನನ್ನು, ಜನ್ಮನೋಗ್ರೇ=ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಅಧಿಭಾವಯತಿ ಇತಿಯತ್=ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದು ಯಾವದೋ, ತತ್=ಅದು, ಆತ್ಮಾನಮೇವ=ಮಗನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ, ಭಾವಯತಿ=ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಪುತ್ರನ ಪೂಜೆಯೂ ಕೂಡ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂಬೀ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೂಜೆಯೇ ಆಗುವುದು.) (ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಪೂಜೆಯೂ) ಏತೇಷಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ=ಈ ಪ್ರಥಿವೀಲೋಕಗಳ, ಸಂತತ್ಯೈ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ, (ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಆಗುತ್ತದೆ.) (ಹೀಗೆ ಪೂಜಿಸುವವನು ಮೃತನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವವನಾದುದರಿಂದ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಜೀವಿಸುತ್ತಾ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು) ಏನಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಅಂದರೆ ಮಗನಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪೂಜೆಮಾಡುವುದು ಎಂಬೀ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ಪೂಜೆಮಾಡಿದರೆ) ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ=ಭೂಮಿಯ ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷಗಳು, (ಈ ಪುರುಷನಿಂದ) ಸಂತತಾ ಹಿ=ವ್ಯಾಪ್ತಗಳೇವೆ (ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ.) ಅಸ್ಯ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ;

ತತ್=ತಾಯಿಯ ಶರೀರದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರುವ ರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವವೇ, ದ್ವಿತೀಯಂ ಜನ್ಮ=ಎರಡನೇ ಜನ್ಮವು. ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸೋಽಯಮಾತ್ಮಾ=ಈ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪವಿಶೇಷವು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಪಿತೃಜೀವನ, (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ), ಪುಣ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕರ್ಮಭ್ಯಃ=ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ, ಪ್ರತಿಧೀಯತೇ=(ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಪರ್ಯಂತ) ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಇತರಃ=ಪುತ್ರನಾಮಕ ರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ, ವಯೋಗತಃ=ಹೆಚ್ಚು ವಯಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪಿತೃಂತರ್ಗತವಾದ, ಅಯಂ ಆತ್ಮಾ=ಈ ಪಿತೃನಾಮಕರೂಪವಿಶೇಷವು, ಕೃತಕೃತ್ಯಃ=ನಿಷ್ಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಹಿತ ಕರ್ಮವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, (ಪಿತೃಜೀವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಕೃತಕೃತ್ಯತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗಿ ಪ್ರೈತಿ=(ಪಿತೃಜೀವನ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅವನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ) ಲೋಕಾಂತರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸಃ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಇತಃ=ಭೂಲೋಕದಿಂದ, ಪ್ರಯತ್ನೇನ=(ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ) ಹೋಗುವವನಾಗಿಯೇ, ಪುನಃ=ಮತ್ತ, ಜಾಯತೇ=(ಪಿತೃಜೀವನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ತತ್=ಅದು, (ಪಿತೃಜೀವನಿಗೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೇ), ಅಸ್ಯ=ತದಂತರ್ಗತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಕ್ಕೆ, ತೃತೀಯಂ ಜನ್ಮ=ಮೂರನೇ ಜನ್ಮವು. ತತ್=ಜೀವನು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ತದಂತರ್ಗತವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುವುದು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟನಾದ ಹಯಗ್ರೀವ ರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗರ್ಭೇ ನು=ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ, ಸನ್=ಇರತಕ್ಕ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ=ಈ ವಿಷ್ಣ್ವಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ವಿಶ್ವಾ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಜನಿಮಾನಿ=ಜನ್ಮಗಳನ್ನು, ಅಹಂ=ದುಃಖಮೊದಲಾದ ಹೇಯವಿಲ್ಲದಿರುವವನಾಗಿಯೇ, ಅನ್ಯನೇದಂ=ತಿಳಿದಿದ್ದೆನು. ಪುರಃ=ಪೂರ್ಣಗಳಾದ, ಆಯಸೀಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ, ಶತಂ=(೧೦೦) ಶತಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಆ ವಿಷ್ಣ್ವಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಅರಕ್ಷನ್=ರಕ್ಷಿಸಿದರು. ಅಥಃ=ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಶೈನಃ=ಆನಂದ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾಗಿ, (ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು) ಜವಸಾ=ವೇಗದಿಂದ, ನಿರದೀಯಂ=ತಾಯಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಿಂದ ಹೊರಟು ಗರ್ಭವನ್ನು ದಾಟದವನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, (ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.) ಗರ್ಭ ಏವ=ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ, ಶಯಾನಃ=ಮಲಗಿದ್ದ, ವಾಮದೇವಃ=ವಾಮದೇವನಾಮಕ ಋಷಿಯು, ಏತತ್=ಇದನ್ನು, ಏನಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಉವಾಚ=ಹೇಳಿದನು. ಏನಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವಿಧ್ವಾನ್=ತಿಳಿದ, ಸಃ=ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಅಸ್ಮಾತ್=ಈ, ಶರೀರಭೇದಾತ್=ಶರೀರ ವಿಶೇಷವಾದ ಚರಮ ದೇಹದಿಂದ, ಊರ್ಧ್ವ ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮನಾಡಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ, ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ=ಆನಂದರೂಪ ವಿಷ್ಣುಸ್ಥಾನಭೂತವಾದ ವೈಕುಂಠಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅಮೃತಃ=ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು, ಅಪ್ತ್ವಾ=ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಸಮಭವತ್=ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಮಭವತ್=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧ || (ಯಥಾಸ್ಥಾನಂ ಗರ್ಭಿಣ್ಯಃ)=ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು. (ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಗರ್ಭಿಣಿಯರು ಹತ್ತಿರ ಇರಬಾರದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ).

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಭಾ|| (a) ಓಂ || ಆಯಂ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಃ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಶೇತ್ |
ಅನ್ನಸ್ಥೋನೇನ ಸಹಿತಃ (b) ತಸ್ಮಿನ್ನೇತಸ್ತ್ವಮಾಗತೇ || ತಸ್ಮಿನ್
ಸ್ಥಿತಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಸ ಪುರುಷಸ್ಥೋ ಬಿಭರ್ತ್ಯಜಃ | (c) ತದ್ರೂಪಂ
ರೇತಸಾ ಸಾಕಂ ಸ್ವಯಂ ಪುಂಸಿ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ || ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಸಿಂಚತಿ
ತಸ್ಯೈವ ಸ್ಥಾನಾಂತರಗತೇಃ ಪ್ರಭೋಃ | ಪ್ರಥಮಂ ಜನ್ಮ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ||

ಅ || (a) ಈ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ನಾರಾಯಣನು, ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ
ಅನ್ನದಲ್ಲಿವನಾಗಿ ಅನ್ನದಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ (ಪುರುಷನನ್ನು) ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (b)
ಆ ಭುಕ್ತವಾದ ಅನ್ನವು (ಪರಿಣತವಾಗಿ) ರೇತಸ್ತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರಲು, ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ರತಕ್ಕೆ ರೇತೋನಾಮಕ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಆ ಪುರುಷನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ
ಆ ಹರಿಯೇ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪವನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದೊಡಗೂ
ಡಿಯೇ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ, ಪುರುಷನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸೇಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭು
ವಾದ, ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ, ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾದರೂ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ
ದರಿಂದ ಇದೇ ಪ್ರಥಮೋತ್ಪತ್ತಿಯು.

ಭಾ|| (a) ಸ ತಸ್ಯಾ ಅಂಗವತ್ತೃಭುಃ | ನೈನಾಂ ಹಿಸ್ತಾನುಕೂಲ್ಯಾತ್
(b) ಸಾ ಪುತ್ರಂ ಭಾವಯತ್ಯಥ || ಪುತ್ರಸ್ಯ ಭಾವನಾ ಸೈವ ತದ್ಗತ್ವಾದ್ಧರಿ
ಭಾವನಾ | ಸಂಭಾವಿತವ್ಯಾ ಸಾ ಚೈವ ಭರ್ತ್ವಾ ಪುತ್ರಶ್ಚ ಸಾದರಂ ||
(c) ಸಂಭಾವನಂ ಕುಮಾರಸ್ಯ ಜಾನತಃ ಕೇಶನೇ ಭವೇತ್ | ತಸ್ಯೇತ್ಯ
ರ್ಪಣಮಾತ್ರೇಣ ಪೂಜಿತೋ ಹಿ ಭವೇದ್ಧರಿಃ || (d) ಪುತ್ರಸ್ಥಸ್ಯ ಹರೇಃ
ಪೂಜಾಂ ಕುರ್ವತಃ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಿಃ | ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಸ್ಯಾಪಿ ಭವತಿ ಪುತ್ರಪುಣ್ಯಂ
ಯತೋಽಖಿಲಂ ||

ಅ || (a) ಆ ಪ್ರಭುವಾದ ವತ್ಸಂತರ್ಗತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಆ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಅಂತ
ರ್ಗತವಾದ ರೂಪಕ್ಕೆ, ಅಂಗದಂತೆ ಅನುಕೂಲನಾದುದರಿಂದ ಈ ಭಾರ್ಯಾಂತರ್ಗತ ರೂಪ
ವನ್ನು ತಾಡನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. (b) ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುತ್ರನನ್ನು ಪುತ್ರಾಂತರ್ಗತನಾದ
ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮಗನ ಪೂಜೆಯೂ ಕೂಡ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು)
ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ವಿಷ್ಣುಪೂಜೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಆಕೆಯು ಗಂಡನಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಳು, ಪುತ್ರನೂ ಕೂಡ ಅದರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪೂಜಾರ್ಹನು. (c)
ಪುತ್ರನ ಪೂಜೆಯು (ಮಗನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು) ತಿಳಿದವನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿ
ನಲ್ಲಿಯೇ ಆಗುವುದು. (ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಾನೇಕ ಅಲಂಕಾರಾದ ಪೂಜೆಯು) ತದಂತರ್ಗತನಾದ
ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಎಂದು ಕೇವಲ ಅರ್ಪಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುವನೋ, (ಹಾಗೆಯೇ
ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ) (d) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಗನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದವ
ನಿಗೆ (ಅವಾಂತರ ಫಲವಾಗಿ) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೂ ಕೂಡ (ಜನ್ಮಾಂತರವಿಲ್ಲದೇನೇ) ಪೃಥಿವಿ
ಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯು ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪುತ್ರನ ಪುಣ್ಯವೆಲ್ಲವೂ (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದವನಿಗೆ
ಆಗುವುದು.)

ಭಾ|| (a) ಅತ್ಯಲ್ಪಪುಣ್ಯಭಾಕ್ಸ್ಯಾನ್ನಾರ್ಚಯೇತ್ಕೇಶವಂ ಯದಿ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಜನ್ಮಪುತ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಿಷ್ಣುಜನ್ಮಹಿ || (b) ಏತದ್ರೂಪಂ ನಿಧಾ
ಯೈವ ಜೀವಾರ್ಥೇ ಧರ್ಮಕರ್ತವೇ | ಸಿತ್ಯಸ್ಥೇನ ತು ರೂಪೇಣ ಗಚ್ಛ
ತ್ಯನ್ಯತ್ರ ಕೇಶವಃ || (c) ಪಿತುರನ್ಯತ್ರ ಜನನಂ ತೃತೀಯಂ ಜನ್ಮ
ತದ್ಧರೇಃ | ಅಂತರ್ಯಾಮಿತಯೈವಂ ಹಿ ಸರ್ವಜೀವೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ ||
(d) ಸರ್ವದೋಷೋಜ್ಞಿತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಕರ್ತಾರಂ ಸರ್ವಕರ್ಮಣಾಂ |
ನಿತ್ಯಾನಂದಂ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಚ ಸರ್ವಜ್ಞಂ ಸರ್ವತೋಽಧಿಕಂ || ಯೋ ವೇದ
(e) ದೇಹಬಂಧಾತ್ಸ ನಿಮುಕ್ತೋ ನಿತ್ಯಮುತ್ತಮಾನ್ | ಭೋಗಾನ್ಮುಂಕ್ತೇ
ಯಥಾ ಯೋಗ್ಯಮಿತಿ ವೇದಾನುಶಾಸನಂ || ಇತ್ಯೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಪುತ್ರಾಂತರ್ಗತನಾದ
ಕೇಶವನನ್ನು ಪೂಜಿಸದಿದ್ದರೆ ಅತ್ಯಲ್ಪನಾದಪುಣ್ಯ (ಆ ನೇ ೧ ಅಂಶ)ವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಆ
ತಂದೆಯು ಆಗುವನು. (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದವನಿಗೆ ಆದರೂ
ಪುತ್ರನ ಪುಣ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಆಗುವುದು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ,
ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎರಡನೇ ಜನ್ಮವು; ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (b) ಪಿತೃಜೀವನಿಗೋಸ್ಕರ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಪುತ್ರಜೀವನಿಗೋಸ್ಕರ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ,
ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪವನ್ನು (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ) ಇರಿಸಿಯೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪಿತೃಜೀವನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ರೂಪವಿಶೇಷದಿಂದ (ಕೂಡಿಕೊಂಡು) ಲೋಕಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (c) ಪಿತೃಜೀವನಿಗೆ
ಬೇರೆಕಡೆ (ಯಾವಾಗ) ಉತ್ಪತ್ತಿಯೋ, ಆಗ (ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆ ಜೀವನಿಂದೊಡಗೂಡಿ) ಪ್ರಾದು
ರ್ಭಾವವೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಮೂರನೇ ಜನ್ಮವು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತ
ರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇರತಕ್ಕವನೂ, (d) ಎಲ್ಲಾ ದೋಷಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿ
ಯನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿಯೂ, ನಿತ್ಯಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನನಾ
ಗಿಯೂ, ಸ್ವತಂತ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವಜ್ಞನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ
ರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಯಾವಾತನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (e) ಆತನು ಶರೀರ
ವೆಂಬುವ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮಗಳಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು
ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳ ಆಜ್ಞೆಯು.
ಹೀಗೆ ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ನಾತ್ರ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರಮುಚ್ಯತೇ | ನ ಹಿ ಜೀವೋತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರ
ಪರಿಜ್ಞಾನಾದಮೃತತ್ವಂ ಭವತಿ || ಜ್ಞಾತಮೇವ ಸರ್ವೈಃ ಪಿತಾಪುತ್ರ
ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರಂ ಪಶ್ವಾದಿಭಿರಪಿ | (b) ಗರ್ಭೇ ನು ಸನ್ನಸ್ತೇಷಾಮು
ವೇದಮಹಂ ದೇವಾನಾಂ ಜನಿಮಾನಿ ವಿಶ್ವೇತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥ ಉದಾಹೃತ
ಮಂತ್ರೇ ದೇವಜನ್ಮ ಕಥನಾಚ್ಚ || ವಿಷ್ಣುಹಿ ಸರಮೋ ದೇವಃ | (c)
ತೇನೈವ ಸಹ ಸರ್ವೇಽಪಿ ದೇವಾ ಜೀವದೇಹಜನನೇ ಜಾಯಂತ ಇವ ||
ಶರೀರಪ್ರಾಪ್ತಿರೇವ ಹಿ ಜನ್ಮಾನ್ವೇಷಾಮಪಿ | ಅಯಮೇವ ವಿಶೇಷೋ
ದೇವಾನಾಂ ದುಃಖಾಭೋಗಃ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಅ || (a) ಇಲ್ಲಿ (ಪರರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ) ಕೇವಲ ಜೀವನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಜೀವನು ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂಬೀ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಶುವೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಂದಲೂ ಕೇವಲವಾಗಿ ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೇ ಸರಿ (b) 'ಗರ್ಭೇ ನು ಸನ್...' ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, (ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ದೇವತೆಯು. (c) ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹವು ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರಲು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರಂತೆ. ಜೀವರಿಗೂ ಕೂಡ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಂದರೆ ದೇಹಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ. ವಿಷ್ಣುವಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಭೋಗಿಸದೆ ಇರುವುದೇ ವಿಶೇಷವು. (ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ಕೂಡ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆತ್ಮಸ್ತೇವಾತ್ಮಾನಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಆತ್ಮಾನಮೇವ ತದ್ವಾನಯತೀತ್ಯಾ ದ್ಯಾತ್ಮಶಬ್ದಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣಾವೇನ ಯುಜ್ಯತೇ | (b) ಐಕಾರೋಬಲಂ ಪ್ರಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮೇತಿ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾ ಧೈರ್ಯಕದೇಶವಾಚಿತ್ವಾಚ್ಚಾತ್ಮಶಬ್ದಸ್ಯ || (c) ಏತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪದ್ಯತೇತಿ ತಸ್ಯೈವ ಶರೀರಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾಚ್ಚ | (d) ಜೀವಶರೀರಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯಾನ್ಯತ್ರ ಗಮನ ಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ಣೋರಪ್ಯಪ್ತೀತಿ ಪ್ರೈತೀತ್ಯುಕ್ತೇಽಪ್ಯವಿರೋಧಃ || ಕೃಷ್ಣ ರಾಘವಾದಿ ಸ್ವರೂಪಮೇವ ಹ್ಯಸೌ ನ ಪರಿತ್ಯಜತಿ ||

ಅ || (a) ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇದು ಮೊದಲಾದ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. (b) 'ಐ' ಕಾರವು ಬಲರೂಪವು, 'ಪ್ರ' ಕಾರವು ಪ್ರಾಣರೂಪವು, (ಅಂದರೆ ಪ್ರೇರಕತ್ವಸ್ವರೂಪವು) ಮತ್ತು ಆತ್ಮ (ವ್ಯಾಪ್ತ)ಸ್ವರೂಪವು ಎಂದು ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ (ಆ ಆತ್ಮಶಬ್ದವು) ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. (c) 'ಏತಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಪದ್ಯತ' (ಅ. ೪. ಖಂ. ೩.) ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಶರೀರಪ್ರವೇಶವು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದಲೂ (ಆತ್ಮಶಬ್ದವು ಭಗವತ್ಪರವೇ.) (d) ಜೀವನ ಈ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಸ್ಥಾನಾಂತರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಅದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಪೈತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಈ ಹರಿಯು ಕೃಷ್ಣ ರಾಘವ ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ದೇಹವನ್ನೇ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಸ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ|| (a) ಕೃಷ್ಣೋ ಹ್ಯತ್ಯುಕ್ತದೇಹೋಽಪಿ ತ್ಯುಕ್ತದೇಹವದೇವ ಚ | ಲೋಕಾನಾಂ ದರ್ಶಯಾಮಾಸ ಸ್ವರೂಪಸದೃಶಾಕೃತಿಂ || (b) ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಕಂಸಾದೀನ್ ಜಘ್ನೇ ತದ್ರೂಪಮೇವ ಹಿ | ಪೂಜ್ಯತೇಽದ್ಯಾಪಿ ಶರ್ವಾದೈರ್ನಿರ್ಮಿತಾನ್ಯಾ ಶವಾಕೃತಿಃ || (c) ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣಕಾಲೇ ತು ಜನಾಸ್ತೇನೈವ ಮೋಹಿತಾಃ | ಯತ್ತದ್ರೂಪಂ ನಿಜಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಧೃಷ್ಟಂ ಸರ್ವಜನ್ಯೈರ್ಭುವಿ || ಅದ್ಯಾಪಿ ತದ್ವೇನಲೋಕೇ ಪೂಜ್ಯತೇ ಸರ್ವಾದೈವತೈಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಾಂದೇ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನು ಬಿಡಲ್ಪಡದಿರುವ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ (ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಡದಿದ್ದವನಾದಾಗ್ಯೂ) ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಂತೆ (ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನಂತೆ) ತನ್ನರೂಪಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಆಕಾರವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ತೋರಿಸಿದನು.) (b) ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಕಂಸ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನೋ, ಆ ರೂಪವೇ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಒಂದು ಶವದ ಆಕಾರವು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. (c) ಆ ಆಕಾರದಿಂದಲೇ ಜನರು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಣ ಸಮಯದಲ್ಲಾದರೂ ಮೋಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿಜವಾದ ಯಾವ ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂಪವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಜನರಿಂದಲೂ ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಆ ರೂಪವೇ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಸ್ಫುಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರದರ್ಶ್ಯತಪ್ತತಪಸಾಮನಿತ್ಯಪ್ರದೃಶಾಂ ನೃಣಾಂ | ಆದಾಯಾಂ ತರಧಾದ್ಯಸ್ತು ಸ್ವಬಿಂಬಂ ಲೋಕಲೋಚನಂ || ಇತಿ ಚ ಭಾಗವತೇ || (b) ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವೇತ್ಯಾದಿವತ್ಪ್ರಕೃಪ್ಯಗತಿವಾಚ್ಯೇವಾಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಪ್ರಕೃಪ್ಯಗತಿತ್ವಾದೇನ ಚ ಮರಣೇಽಪಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ || (c) ಏಷಾಮವೇದಮಹಮಿತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಜೀವಭೇದ ಏವೋಕ್ತಃ | ಅನ್ಯಥಾಮನು ಜನಿಮಾನೀತ್ಯೇವೋಚ್ಯೇತ || ವೃಥತಾ ಚೈಷಾಮಿತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಾನಾಂ | (d) ಅವೇದಮಿತ್ಯನೇನೈವ ಸ್ಪಸ್ಸ ಸಿದ್ಧತ್ವಾದಹಮಿತ್ಯಪ್ಯಹೇಯತ್ವೇನೇತಿ ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಂ || ಜನ್ಮಜಾನನ್ನಪಿ ದೇವಾನಾಂ ದುಃಖಾದಿಹೇಯರಹಿತತ್ವೇನ ವ್ಯಜಾನಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | (e) ತಸ್ಮಾದಹಂ ಮನುರಿತ್ಯಾದಾವಪ್ಯಹೇಯಗುಣಂ ಭಗವಂತಮೇವಾಹಂಶಬ್ದೋ ವಕ್ತಿ || ಸರ್ವಾಂತ್ರರತ್ಯಾತ್ರಸ್ತಿಸ್ತೀವಾಭವಮಿತ್ಯುತ್ರಮಪುರುಷಶಬ್ದೋಽಪಿ ಸರ್ವೋ ವರ್ತತೇ ||

ಅ || (a) ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ನೋಡಲ್ಪಡುವಾದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ತೋರಿಸಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ, ವಿಶೇಷತಃ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದದಿರುವ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ, ಯಾವಾತನು ತನ್ನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡೇ ಅಂತರ್ಧಾಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿದನೋ, (ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಲೇ ಇಲ್ಲವೋ) ಆತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಂದೂ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ. (b) 'ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಂತೆ ಈ 'ವೈತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃಪ್ಯವಾದ ಗತಿರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಜೀವರ ದೇಹಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲದೇನೇ ಜೀವರ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ಯ ಗತಿರೂಪವಾದುದರಿಂದಲೇ ಮರಣರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ (ಈ 'ವೈತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು) ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (c) 'ಏಷಾಮವೇದಮಹಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವೇಶ್ವರರ ಭೇದವೂ ಪರಸ್ಪರ ಜೀವಭೇದವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲವಾದರೆ (ಅಂದರೆ ಅಭೇದವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ, ತನಗೇನೇ ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಿಕೆಯು ಎಂದಭಿಸ್ತಾಯವಾಗಿದ್ದರೆ) 'ಮನು ಜನಿಮಾನಿ' ಎಂದೇ ಅಶ್ರುತವಾದ ಪದವು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. 'ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಅಹಂ' ಎಂಬೇ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವೂ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. (d) 'ಅವೇದಂ'

ಎಂಬೀ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ನಾನು ಸಿದ್ಧನಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎಂಬುವುದೂ ಕೂಡ ಹೇಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷಣವು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಾದಾಗ್ಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದ ಹೇಯಪದಾರ್ಥರಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದರ್ಥವು. (e) ಆದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ ಮನುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಯವಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ 'ಅಹಂ' ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ರಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಆತನಲ್ಲಿಯೇ 'ಅಭವಂ' ಎಂಬೀ ಎಲ್ಲಾ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷಶಬ್ದವೂ ಕೂಡ ಇರುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಹೇಯತ್ವಾದಹಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ತು ಸರ್ವಾಂತರತ್ವತಃ | ಅಸ್ಯಸ್ಮೀತ್ಯಾದಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈರುಚ್ಯತೇನ್ಯೋಽಸಿ ಜೀವತಃ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ ||
(b) ನ ಚ ಮೂಢವನ್ಯಹಾರ ಏವ ವೇದನಿರ್ಣಯಾಯ ಭವತಿ | ಕಿಂ ತು ಸರ್ವೇಷಾಮನುಭವೋ ಯುಕ್ತಯಶ್ಚ ವಾಕ್ಯಾಂತರಂ ಚ ನಿರ್ಣಯಕಾರಣಂ || **(c)** ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಜೀವಾದಿಭ್ಯೋಽನ್ಯಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋ ವಿಷ್ಣುರೇವಾತ್ರೋಕ್ತಃ | **(d)** ನ ವೇದೇಷು ಪದಂ ಕಿಂಚಿದ್ವರ್ಣೋ ವಾ ವೈರ್ಥ ಇವ್ಯತೇ || ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಚಾರ್ಥಭೇದ ಊಹ್ಯಃ ಸರ್ವತ್ರ ವೇದಿಭಿಃ | ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ ||

ಆ || (a) ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಅಹೇಯ ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಂ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆತನೇ ಜೀವರಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದಾಗ್ಯೂ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಭೂತಗಳಾದ ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದುದರಿಂದ 'ತತ್ವಮಸಿ' ಎಂದೂ ತನ್ನೊಳಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ 'ಸೋಹಮಸ್ಮಿ' 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ' ಎಂದೂ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತದಲ್ಲಿ. (d) (ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಅಹಮಸ್ಮಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೂ, 'ತತ್ವಮಸಿ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಭೂತರಾದ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ 'ಅಹಂ ಮನುರಭವಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಮನವಾದ್ಯ ಭೇದವೂ 'ತತ್ವಮಸಿ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವೂ ನಿರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ-) ಅಜ್ಞರ ವ್ಯವಹಾರವೇ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸರ್ವರ ವ್ಯವಹಾರವೂ, ಅನುಭವವೂ, ಯುಕ್ತಿಗಳೂ, ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯವೂ ಕೂಡ ನಿಶ್ಚಯಹೇತುವು. (ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವು.) (c) ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ 'ಅಹಂ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ 'ನಾನು ಈಶ್ವರನಲ್ಲ' ಎಂಬೀ ಅನುಭವವವೂ 'ವಿರುದ್ಧಭರ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವ, ಮೊದಲಾದ ಯುಕ್ತಿಯೂ, 'ಅಹೇಯತ್ವಾದಹಂ ವಿಷ್ಣುಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ನಿರ್ಣಾಯಕ ವಾಕ್ಯಾಂತರವೂ, ಇದ್ದುದರಿಂದ) ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ವೇದಾಭಿಜ್ಞರಿಂದ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಪದವಾಗಲೀ, ಅಕ್ಷರವಾಗಲೀ ವೈರ್ಥವೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. (ಅನೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವವನು ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರಕನೇ ಆಗಲೇಬೇಕು.) ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಶಬ್ದಾ ರೇತೋಽನ್ನಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ಆಪಿ ತತ್ರ ಗತಂ ಹರಿಂ | ವದಂತ್ಯ
ವಿಷ್ಣುನಾಚೇ ಹಿ ನ ಶಬ್ದಃ ಕ್ವಚಿದಿಷ್ಟತೇ || ಇತಿ ಚ || (b) ಭಾವಯತಿ
ಸಂಭಾವಯತಿ | ಸೋಽಗ್ರ ಏವ ಸೋಽಗ್ರ್ಯೋ ವಿಷ್ಣುರೇವ || ಪುತ್ರಸಂಭಾ
ವನಮಪಿ ತತ್ರಸ್ಥಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸಂಭಾವಯಾಮಿತಿ ತತ್ತಸ್ಯೈವ ಭವತಿ |
(c) ಏವಂ ಭಾವಯತಾಮೇವೈಷ ಸಂಧಾ ಉರುಗಾಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ||
ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶನ ಇತ್ಯಾದ್ಯಪಿ ದಿವ್ಯಪಶ್ಯಾದೀನಾಮೇವ | ಅಸ್ಯೇಷಾಂ
ಸ್ವಭಾವಪ್ರವೃತ್ತಿಃ || (d) ತಾ ಏವ ದೇವತಾಃ ಶತಂ ಪುರ ಆಯಸೀರ್ಜ್ಞಾ
ನಿಸ್ತೋ ವಿಶೇಷತಃ | ಅಯ ಪಯ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋಃ || ಮಾನುಷಾನ
ಪೇಕ್ಷ್ಯ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಪುರಃ | ವಿಷ್ಣು ಮುಖ್ಯತ ಏವ ಪೂರ್ಣಃ ||

ಅ || (a) 'ರೇತಃ ಅನ್ನಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಿಯೂ
ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದೂ ಹೇಳಿಯಿದೆ. (b) ಭಾವಯತಿ=ಪೂಜಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಸೋಽಗ್ರ
ಏವ=ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೇ. ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವುದೂ ಕೂಡ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು (ಜ್ಞಾನವಿದ್ವರ) ಅದು ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (c)
ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಪುತ್ರರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು) ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೇನೇ 'ಏಷ ಸಂಧಾಃ ಉರು
ಗಾಯಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದುದೂ ಕೂಡ ಅಂದರೆ 'ಏಷ ಸಂಧಾಃ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮುಕ್ತಿ
ರೂಪ ಫಲವು. ಕೇವಲ ಪುತ್ರರನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೆ ಅಲ್ಲ. 'ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶನಃ' ಆ ಹರಿ
ಯನ್ನು ಪಶುಗಳು ನೋಡುತ್ತವೆ. ಇದು ಮೊದಲಾದುದೂ ಕೂಡ (ಅದಿಪದದಿಂದ 'ತತ್ಸರ್ವೇ
ಪಶವೋ ವಿದುಃ' ಎಂಬುವುದು) ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪಶುಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೇನೇ ಭಗವದ್ವರ್ತ
ನವು.) ಬೇರೆ ಪಶುಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ (ಮಾತ್ರಾದಿಗಳ ಅಧಿರೋಹಣಾ
ದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು. (d) ಶತಸಂಖ್ಯಾಕರಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳೇ, ಪುರಃ
ಆಯಸೀಃ=ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು. 'ಅಯ ಪಯ' ಎಂಬ ಧಾತುಗಳು, 'ಗತಿ'
(ಜ್ಞಾನ) ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ, ಮನುಷ್ಯರನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಪೂರ್ಣಗಳಾ
ದುದರಿಂದ 'ಪುರಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪೂರ್ಣನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ನ ಚ ಶರೀರೈರ್ಜೀವೋ ರಕ್ಷಿತಃ | ಮುಖ್ಯೇ ಯುಜ್ಯಮಾನೇ ಚ ನಾ
ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಃ ಕಲ್ಪಯಿಃ || (b) ಶಮಸ್ಯ ವಿದ್ಯತ ಇತಿ ಶೀ ವಿಷ್ಣುಃ
ಪೂರ್ಣಾನಂದತ್ವಾತ್ | ಸ ಏವ ಜ್ಞಾನತ್ವಾದ್ಯಶ್ಚೇತಿ ಶ್ರುಃ || ಸೋಽಸ್ಯ
ಜೀವಸ್ಯೇನ ಇತಿ ಶೈಲನಃ | ವಿಷ್ಣುಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ಜ್ಞಾತೈತ್ಯರ್ಥಃ || (c)
ನಿರದೀಯಂ ನಿಷ್ಕುಮ್ಮಾತೀತೋಽಸ್ಮಿ ಗರ್ಭವಾಸಂ ಸ್ವರಾನಂದೋ
ವಿಷ್ಣುರತ್ರಗ ಇತಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೋ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಃ | (d) ಅಮೃತಃ
ಸನ್ನರ್ವಾನ್ಮಾನಾನಾಪ್ತಾ ತಾನೇವ ಸರ್ವಾನ್ಮಾನಾನ್ಮಮಭವದನು
ಭವತಿ ||

ಅ || (a) (ಬಂಧಕವಾದುದರಿಂದ) ಶರೀರಗಳಿಂದ ಜೀವನು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ 'ಪುರಃ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಶರೀರಗಳು ಎಂಬೀ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಕೇವಲ ಅನುಚಿತವು.) (ದೇವತಾ ಪರತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ) ಮುಖ್ಯವಾದ ರಕ್ಷಣವೇ (ಅರ್ಥವಾಗಿ) ಕೂಡುತ್ತಿರಲು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡಬಾರದು. (b) ಸುಖವು ಇವನಿಗೆ ಇದೆ ಎಂದು ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಶೀ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸುಖರೂಪನೇ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಯಃ' ಎಂದೂ (ಅಂತೂ) 'ಶೀ ಚಾಸೌ ಯಶ್ಚ' ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ 'ಶ್ಯಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನೇ ಈ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಶ್ಯೇನಃ' (ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ). ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮುಖ್ಯಸ್ವಾಮಿಯನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಎಂದರ್ಥವು. (c) ನಿರದೀಯಂ=(ದುಃಖಗಳಿಂದ) ಹೊರಟು ಗರ್ಭವಾಸವನ್ನು ದಾಟಿದವನು ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ. ಸ್ವರ್=ಆನಂದ ರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ವಿಷ್ಣುಲೋಕವು. (ಆದುದರಿಂದ 'ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಅಮೃತನಾದನು, ಅಂದರೆ ನಿರ್ಗುಣವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ಎಂಬೀ ಪರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅಸಂಗತವು.) (d) ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನೇ, ಸಮಭವತ್=ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಪೇಕ್ಷಿತ ವಸ್ತುಸ್ವೀಕಾರ ಆಪ್ತಿಃ | ಸಂಭವೋ ಭೋಗಃ | ತಾಂಸನು ಭವತ್ತತೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಜಾಯಂತೇತ್ಯಾದಿವತ್ || (b) ಮುಕ್ತನಂತರಮೇವ ಹ್ಯನುಪಚರಿತ ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತಿಃ | ಮುಖ್ಯ ಏವ ಚಾರ್ಥಃ ಸ್ವೀಕಾರಯಃ || (c) ಅಮುಕ್ತಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಗಾನಾಮಪಿ ನ ಸರ್ವಕಾಮಾವಾಪ್ತಿಃ | ಜಯವಿಜಯಾದೀನಾಮಪ್ರಿಯದರ್ಶನಾತ್ || ಆತೋಽಮೃತಃ ಸನ್ನರ್ವಾನ್ಮಾನಾನಾಪ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ | (d) ಮುಕ್ತಃ ಕಾಮಾನವಾಪ್ನೋತಿ ಭುಂಕ್ತೇ ಚೈವ ಯಥೇಷ್ಟತಃ || ಸರ್ವಾನಪಿ ನಿರಾತಂಕಃ ಸರ್ವದಾ ಚ ಹರೇರ್ನಶಃ | ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ || ೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಪ್ರಾಕಟಿಕೇ

ಸಂಚಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೫ ||

ಅ || (a) ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಆಪ್ತಿಯು. ಸಂಭವವೆಂದರೆ ಭೋಗವು. (ಚತುರ್ಮುಖನು) ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಭೋಗಿಸಿದನು. ಅಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಂತೆಯೇ. (b) ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಮುಖ್ಯಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. (ಸ್ವರ್ಗಪದಕ್ಕೂ ಸರ್ವಪದಕ್ಕೂ) ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕದು. (c) ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೂ ಅಮುಕ್ತರಾದವರಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವು. (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದು ಏನಿದೆ?) ಜಯ ವಿಜಯ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಅಪ್ರಿಯವಾದ ಶಾಸಾದಿ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ದುಃಖವು ತೋರುವು

ದರಿಂದ । ಅದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದರ್ಥವು. (d) ಮುಕ್ತನು ಯಾನಾಗಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಧೀನನಾಗಿ ನಿರಾತಂಕನಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ. || ೧ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಕಟಿತದಲ್ಲಿ
ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೨ || ೫ ||

ಪೂರ್ಣಾನಂದತಮಂ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕಂ ಸರ್ವನಾಯಕಂ ।

ಮೋಕ್ಷದಂ ಭೋಗದಂ ಚೈವ ಮುಕುಂದಂ ಭಜ ಮೇ ಮನಃ ||

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ಕೋಟಿಯಮಾತ್ಮೇತಿ ವಯಮುಪಾಸ್ಮಹೇ ಕತರಃ ಸ
ಆತ್ಮಾಯೇನ ನಾ ಸತ್ಯತಿ ಯೇನ ನಾ ಶೃಣೋತಿ ಯೇನ ನಾ ಗಂಧಾ
ನಾಜಿಘ್ರತಿ ಯೇನ ನಾ ನಾಚಂ ವ್ಯಾಕರೋತಿ ಯೇನ ನಾ ಸ್ವಾದು
ಚಾಸ್ವಾದು ಚ ವಿಜಾನಾತಿ ಯದೇತದ್ಧೃದಯಂ ಮನಶ್ಚೈತತ್ಸಂಜ್ಞಾ
ನಮಾಜ್ಞಾನಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಮೇಧಾ ದೃಷ್ಟಿರ್ಧೃತಿರ್ಮತಿ
ರ್ಮನೀಷಾ ಜೂತಿಃ ಸ್ಮೃತಿಃ ಸಂಕಲ್ಪಃ ಕೃತುರಸುಃ ಕಾಮೋನಿವಶ
ಇತಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇವೈತಾನಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯ ನಾಮಧೇಯಾನಿ ಭವಂತೈಷ
ಬ್ರಹ್ಮೈಷ ಇಂದ್ರ ಏಷ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಇಮಾನಿ
ಚ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಾನಿ ಪೃಥಿವೀ ವಾಯುರಾಕಾಶ ಆಪೋ ಜ್ಯೋ
ತಿಂಸೀತ್ಯೇತಾನೀಮಾನಿ ಚ ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನೀತರಾಣಿ
ಚೇತರಾಣಿ ಚಾಂಡಜಾನಿ ಚ ಜಾರುಜಾನಿ ಚ ಸ್ವೇದಜಾನಿ ಚೋದ್ಭಿ
ಜ್ಜಾನಿ ಚಾಶ್ವಾ ಗಾವಃ ಪುರುಷಾ ಹಸ್ತಿನೋ ಯಕ್ಷಿಂಚೇದಂ ಪ್ರಾಣಿ
ಜಂಗಮಂ ಚ ಪತತಿ ಚ ಯಚ್ಚ ಸ್ಥಾವರಂ ಸರ್ವಂ ತತ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ
ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದುತ್ಕ್ರ
ಮ್ಯಾಮುಷ್ಮಿನ್ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ಕಾಮಾನಾಸ್ತಾವ್ಯತಃ
ಸಮುಭವತ್ಸಮುಭವತ್ || ೧ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ

ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೬ ||

ಅ || ಆಯಂ ಆತ್ಮಾ=ಈ ವಿಷ್ಣುವು, ಕಃ=ಯಾವ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವನು, ಯಾವ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಯಾವ ರೂಪವಿಶೇಷದಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನು, ಇತಿ=ಎಂದು, ನಯಂ=ನಾವು, ಉಪಾಸ್ಮಹೇ=ಧ್ಯಾನಿಸುವೆವು. (ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮಹಿದಾಸನ ಹತ್ತಿರ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದಳು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ಹೇಗೆ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು? ದೇವತೆಗಳು ಹೇಗೆ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಿಯಳಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.) ಸಃ=ಆ, (ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಆತ್ಮಾ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಕತರಃ=ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಆನಂದವುಳ್ಳವನೆಂದು, (ಉಪಾಸ್ಯನು.) ಸಃ=ಪೂರ್ಣಾನಂದವು, (ಈ ಹರಿಗೆ) ಆತ್ಮಾ=ಸ್ವಭಾವವೇ, (ಆಗಂತುಕವಲ್ಲ) ಆಯಂ=ಈ ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಡಿಕೇತನಸಮುದಾಯವು, ಯೇನ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಪಶ್ಯತಿ=(ರೂಪವೊಂದಲಾದುದನ್ನು) ನೋಡುತ್ತದೋ, ಯೇನ ವಾ=ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಶೃಣೋತಿ=(ಶಬ್ದಗಳನ್ನು) ಕೇಳುತ್ತದೋ, ಯೇನ ವಾ=ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಗಂಧಾನ್=ಗಂಧಗಳನ್ನು, ಆಜಿಘ್ರತಿ=ವಾಸನೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೋ, ಯೇನ ವಾ=ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ವಾಚಂ=ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ, ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು, ವ್ಯಾಕರೋತಿ=ಆಡುತ್ತದೋ, ಯೇನ ವಾ=ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಸ್ವಾದುಚ=ರುಚಿಕರವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು, ಅಸ್ವಾದು ಚ=ಅರುಚಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು, ವಿಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತದೋ, (ಅಂತೂ ಯಾರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೋ,) ಸಃ=ಆತನೇ, ಆತ್ಮಾ=ಆತ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಯತ್=ತಿಳಿಯುವವನಾದುದರಿಂದ 'ಯತ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವನು. ಏತತ್=ಸರ್ವ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ 'ಏತತ್' ಎನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಹೀಗೆಯೇ ಮೇಲೆಯೂ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು.) ಹೃದಯಂ=ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬಿಂಬರೂಪದಿಂದ ಇರುವವನು, ಮನಃ=ಮನನಮಾಡುವವನು, ಚ=ಗುಣಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ಆ=ಪರಿಪೂರ್ಣನು, ಇ=ಭಕ್ತರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವವನು, ತತ್=ವ್ಯಾಪ್ತನು, ಸಂಜ್ಞಾನಂ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನು, ಆಜ್ಞಾನಂ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ವಿಜ್ಞಾನಂ=ವಿವಿಧ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಗುಣ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಮೇಧಾ=ವಿಸ್ಮೃತಿ ರಹಿತನು, ದೃಷ್ಟಿಃ=ದರ್ಶನ ಸ್ವರೂಪನು, ಧೃತಿಃ=ಧೈರ್ಯರೂಪನು, ಧಾರಣಾ=(ಧರಿಸುವ) ಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪನು, ಮತಿಃ=ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದವನು, (ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದವನು.) ಮನೀಷಾ=ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು, ಜೂತಿಃ=ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನು, ಸ್ಮೃತಿಃ=ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವಾಗಿಯೇ ಕ್ರೀಡಿಸುವವನು, ಸಂಕಲ್ಪಃ=ಸರ್ವವ್ಯವಸ್ಥೆಗೂ ಕಾರಣನು, ಕ್ರತುಃ=ಸರ್ವಕರ್ತನು, ಅಸುಃ=ದೋಷಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವವನು, ಕಾಮಃ=ಅಮಿತ ಆನಂದರೂಪನು, ಆವಶಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಇತಿ ಏತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯೇವ=ಹೀಗೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ೨೩ ನಾಮಗಳು, ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ಯ=ಪ್ರಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ, ನಾಮಧೇಯಾನಿ=ಹೆಸರು, ಭವಂತಿ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಏಷಃ=ಈ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖನು, ಏಷಃ=ಈ, ಇಂದ್ರಃ=ದೇವೇಂದ್ರನು, ಏಷಃ=ಈ, ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ರುದ್ರನು, ಏತೇ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ=ಈ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು, ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯು, ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು, ಆಕಾಶಃ=ಭೂತಾಕಾಶವು, ಆಪಃ=ಜಲವು, ಜ್ಯೋತಿಂಷಿ=ಅಗ್ನಿಯು, ಇತ್ಯೇತಾನಿ=ಎಂಬೀ, ಇಮಾನಿ ಚ ಪಂಚ ಮಹಾಭೂತಾನಿ=ಈ ಐದು ಭೂತಗಳು, ಇಮಾನಿ ಚ ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣಿ=ಈ ಅಲ್ಪಗಳಾದ ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಂದ

ಮಿಶ್ರಗಳಾದವುಗಳು, ಇತರಾಣಿ ಚ=ದೇವತೆಗಳಿಂದಿತರಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹಗಳು, ಇತರಾಣಿ ಚ=ದೇವ, ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಭಿನ್ನಗಳಾದ ಅಸುರಾದಿ ಪ್ರಾಣಿ ಸಮೂಹಗಳು, ಅಂಡಜಾಣಿ ಚ=ವಕ್ಷಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಜಾರುಜಾಣಿ ಚ=ಜರಾಯು (ಗರ್ಭಕ್ಕೆ ಆವರಕವಾದ ಚರ್ಮಪುಟಕವು) ನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು, ಸ್ಪೇದಜಾಣಿ ಚ=ಬೆವರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮತ್ಸ್ಯ (ಹೇನು) ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಉದ್ಭಿಜ್ಜಾಣಿ ಚ=ವೃಕ್ಷ ಮೊದಲಾದವುಗಳು, (ಹಾಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ) ಅಶ್ವಾಃ=ಕುದುರೆಗಳು, ಗಾಂಧಾಃ=ಗೋವುಗಳು, ಪುರುಷಾಃ=ಪುರುಷರು, ಹಸ್ತಿನಃ=ಆನೆಗಳು, ಯತ್ ಕಿಂ ಚ ಇದಂ ಪ್ರಾಣಿ=ಯಾವುದೊಂದು ಈ ಶಿಲಾಕಾಷ್ಠ ಮೊದಲಾದುದು, ಜಂಗಮಂ ಚ=ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕದು, ಪತತ್ತಿ=ಹಾರುವುದು, ಯಜ್ಞ ಸ್ಥಾನಂ=ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವು, ಸರ್ವಂ=ಸಮಸ್ತವೂ, ಬೀಜಾನೀವ=ಶಾಲಾದಿಬೀಜಗಳಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವುಗಳು, ತತ್ ಸರ್ವಂ=ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ನೇತ್ರ (ಒಯ್ಯತಕ್ಕದು) ಆಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಪ್ರಜ್ಞಾನೇ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=ಇರತಕ್ಕದು. ಅಲೋಕಃ=ಪ್ರಾಕೃತದೇವಬಲ್ಲದಿರುವ, ಸಂಸಾರಿಗಳಿಂದ ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯವು, ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಃ=ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಪ್ರಜ್ಞಾ=ಪ್ರಜ್ಞಾರೂಪನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ=ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಆಶ್ರಯಿಬಲ್ಲದಿರುವವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ದೇಶದಿಂದಲೂ, ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನು. ಸಃ=ಸರ್ವ ಕರ್ಮಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನು, ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನ ಆತ್ಮನಾ=ಈ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ, (ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೇ) ಅಸ್ಮಾತ್ ಲೋಕಾತ್=ಈ ಚರಮದೇಹದಿಂದ, ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯ=ಹೊರಟು (ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ) ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ=ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ಅಮೃತಃ ಸನ್=ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್=ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು, ಆಪ್ತಾನ್=ಹೊಂದಿ, (ಆ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸರ್ವ ಕಾಮಗಳನ್ನು) ಸಮಭವತ್ ಸಮಭವತ್=ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಈಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ

ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೨ || ೬ ||

ಭಾ|| (a) ಓಂ||ಅಯಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿಂ ಕಿಂ ರೂಪ ಉಪಾಸ್ಯೋಽಸ್ಮಾಭಿರಚ್ಯುತಃ | ಇತ್ಯಪೃಚ್ಛದ್ರಮಾದೇವೀ ಮಹಿದಾಸಂ ಜನಾರ್ದನಂ || (b) ಆಹ ತಾಂ ಮಹಿದಾಸೋಽಥ ಪೂರ್ಣಾನಂದತಮಸ್ತ್ವಿತಿ | ಉಪಾಸ್ಯಸ್ತಾದೃಶೋ ಹೃಸ್ಯ ಸ್ವಭಾವಃ ಪರಮಾತ್ಮನಃ || (c) ಯೇನ ಜೀವೋ ದರ್ಶನಾದೀನ್ ಪ್ರೇರಿತಃ ಕುರುತೇ ಸದಾ | ಯೋ ವಿಷ್ಣುರ್ಹೃದಯಮಿತಿ ಹೃದ್ಗತತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || (d) ಮಂತ್ರತ್ವಾನ್ಮನ ಇತ್ಯೇವ ಯಜ್ಞ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತಃ | ಏತತ್ಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾಜ್ಞ ಪೂರ್ಣತ್ವಾದೇತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ || (e) ಇತತ್ವಾಜ್ಞ ತತತ್ವಾಜ್ಞ ಸ ಇತನ್ಮಾನು ಕೇಶವಃ | ಗುಣಾನಾಮುಚ್ಚಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಚ ಇತ್ಯೇವ ಶಬ್ದತಃ ||

ಅ || (a) ಅನಿವಾಶಿಯಾದ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮಿಂದ ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರಿಂದಲೂ, ವಿಶೇಷತಃ ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮ್ಮಿಂದ, ಯಾವ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಯಾವ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಯಾವ ರೂಪವಿಶೇಷವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಉಪಾಸನಾರ್ಹನು. ಹೀಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಳು. (b) ಆ ಮೇಲೆ ಮಹಿದಾಸರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಆನಂದದಿಂದ ಅತಿ ಪರಿಪೂರ್ಣನೂ, ಈ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವಭಾವವೂ, ಆನಂದ ರೂಪವೇ, ಎಂದೂ ಧ್ಯಾನಾರ್ಹನು. ಹೀಗೆ ಆ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. (c) ಜೀವನು ಯಾವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಹೃದಯ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, (d) ಮನನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಮನಃ' ಎಂದೂ, ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದರಿಂದ 'ಯತ' ಎಂದೂ, ಸನ್ನಿಹಿತನಾದುದರಿಂದ 'ಏತತ' ಎಂದೂ, ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (e) ಆ ಕೇಶವನು (ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಭಕ್ತರಿಂದ) ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ 'ಇ' ಎಂದೂ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಗತನಾದುದರಿಂದ 'ತತ' ಎಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. ಆತನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ('ಗುಣೋರುಸಮುದಾಯೋಽಯಂ ವಾಸುದೇವಃ' ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ) ಗುಣಗಳ ಸಮುದಾಯ ಸ್ವರೂಪನೋ, ಆದುದರಿಂದ 'ಜ' ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ಸಂಜ್ಞಾನಮಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ | ಆತತಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದಾಜ್ಞಾನಂ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ || (b) ವಿವಿಧಜ್ಞಾನರೂಪತ್ವಾದ್ವಿಜ್ಞಾನಮಿತಿ ಕೀರ್ತಿತಃ | ಪ್ರಕೃತ್ವಾತ್ಪ್ರಗುಣಜ್ಞಾನರೂಪಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನಮುಚ್ಯತೇ || (c) ಅವಿಸ್ಮೃತಿತ್ವಾನ್ಮೇಧಾ ಸ ದೃಷ್ಟಿದರ್ಶನರೂಪತಃ | ಧೃತಿಧಾರಣರೂಪತ್ವಾನ್ಮೃತಿಮಾರ್ಗಸು ತತತ್ವತಃ || (d) ಮನುನಾಮ್ನಾಮಜಾದೀನಾಂ ಮನೀಷೇಶೋ ಯತೋ ಹರಿಃ | ಸರ್ವಪ್ರೇರಕರೂಪತ್ವಾಜ್ಞಾತಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ ||

ಅ || (a) ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಜ್ಞಾನ' ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ('ವ್ಯಾಪ್ತಜ್ಞಾನಮಹಾಂಶುಮಾನ' | ಸ್ವಷ್ಟಾತಿಸ್ಪಷ್ಟವಿಶದಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ (ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ) ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು 'ಆಜ್ಞಾನ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (b) ಅನೇಕ ವಿಷಯಕಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ವಿಜ್ಞಾನ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ್ವಾತ್ಪ್ರಗುಣ ವಿಷಯಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾಗಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನ'ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಆತನು ವಿಷ್ಮೃತಿಶೂನ್ಯನಾದುದರಿಂದ 'ಮೇಧಾ' ಎಂದೂ ಚಾಕ್ಷುಷ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ದೃಷ್ಟಿ'ಯೆಂದೂ, ದೈರ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ, ಯಾ ಜ್ಞಾನಸಧಾರಣಾಶಕ್ತಿ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಧೃತಿ'ಯೆಂದೂ, ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಯೂ, ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ 'ಮತಿ'ಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮನುನಾಮಕರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕನೋ, ಕಾರಣ 'ಮನೀಷಾ' ಎಂದೂ ಸರ್ವರಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ 'ಜೂತಿ'ಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಸರ್ವದೇಶೇಷು ಕಾಲೇಷು ಸ್ವರೂಪೇಷು ಚ ಸರ್ವಶಃ | ಸಮಂ
ರಮತ ಇತ್ಯೇವ ಸ್ತೃತಿರ್ನಾಮ ಜನಾರ್ದನಃ || (b) ಸರ್ವಸ್ಯ ಕ್ಲೃಪ್ತಿ
ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ಸಂಕಲ್ಪ ಇತಿ ಗೀಯತೇ | ಕೃತುಃ ಸ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಾದ
ಸುರಪ್ಯಸನಾದ್ಧರಿಃ || (c) ಆಮೇಯಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ಕಾಮ ಇತ್ಯಭಿ
ಧೀಯತೇ | ಅವಶಃ ಸ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ಸಯೋವಿಂಶತಿ ನಾಮಕಂ || ಯೋ
ವೇದ್ಯವಂ ಹರಿಂ ಸಮ್ಯಜ್ ಮುಚ್ಯತೇಽಖಿಲಸಂಸೃತೇಃ ||

ಅ|| (a) ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರೂಪ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೇ ಜನಾರ್ದನನು 'ಸ್ತೃತಿ' ಎಂದು
ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. (b) ಸರ್ವರಿಗೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ 'ಸಂಕಲ್ಪ'ನೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯು ಸರ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ 'ಕೃತು' ವೆಂದೂ (ದೋಷ
ಗಳನ್ನು) ನಿರಾಕರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಅಸು'ವೆಂದೂ (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) (c) ಆಪರಿಮಿತ
ವಾದ ಆನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ 'ಕಾಮ'ನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅತನು ತನ್ನ
ಅಧೀನನೇ ಆದುದರಿಂದ 'ಅವಶ'ನೆಂದು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) ಯಾವನು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ಇವೃತ್ತಮೂರು (೨೩) ನಾಮಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಆತನು
ಸರ್ವಸಂಸಾರದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಾ ಶಿವಶ್ಚ ಶಕ್ರಶ್ಚ ದೇವಾಶ್ಚಾನ್ಯೇ ಸಮಸ್ತಶಃ | ತಥೈವ ಪಂಚ
ಭೂತಾನಿ ಪುಣ್ಯಪಾಪವಿಮಿಶ್ರಿತಾಃ || ಕ್ಷುದ್ರಾತ್ಮಾನಸ್ತು ಯೇ ಮರ್ತ್ಯಾಃ
ಇತರೇ ಅಸುರಾ ಅಸಿ | ಸರ್ವಂ ಜಗದಿದಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಶೇ ತಿಷ್ಠತಿ
ಸರ್ವದಾ || (b) ತೇನೈವ ನೀಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ |
ಮುಕ್ತಾ ಯೇಽಲೋಕನಾಮಾನೋ ನೀಯಂತೇ ತೇಽಪಿ ವಿಷ್ಣುನಾ | (c)
ಸ್ವಯಂ ಚಾನನ್ಯನಿಷ್ಠತ್ವಾತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠೇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ದೇಶತಃ ಕಾಲತ
ಶ್ಚೈವ ಗುಣತಶ್ಚಾತಿಪೂರ್ತಿತಃ || ವಿಷ್ಣೋರ್ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನಾಮೈತನ್ಮುಖ್ಯ
ತೋಽನ್ಯತ್ರ ನ ಕ್ವಚಿತ್ | (d) ಸೋಽಲೋಕನಾಮಾ ಮುಕ್ತಸ್ತು ಚಿತಿ
ಮಾತ್ರಸ್ವರೂಪತಃ || ಪ್ರಕೃಪ್ವಜ್ಞಾನರೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಮಾತ್ಮನಃ |
(e) ಅಸ್ಮಾದ್ವೇಹಾತ್ಸಮುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಗತ್ವೋರ್ಧ್ವಂ ಲೋಕಮುತ್ತಮಂ ||
ಅಮೃತಃ ಸನ್ವಿಷ್ಣು ಲೋಕೇ ಭೋಗಾನ್ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ ಪುಷ್ಕಲಾನ್ | ಭುಂಕ್ತೇ
ಯಥೇಷ್ಟತೋ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ವೇದಾನುಶಾಸನಂ || ಇತ್ಯಾದೈತರೇಯಸಂಹಿ
ತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಜತುರ್ಮುಖನು, ರುದ್ರನು, ಇಂದ್ರನು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು,
ಹಾಗೆಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ೫ ಭೂತಗಳೂ, ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತರಾದ ಅಲ್ಪಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ
ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರೋ, ಇವರಿಂದಿತರಾದ ಅಸುರರೂ ಕೂಡ ಇರುವರೋ, ಈ ಎಲ್ಲಾ
ಜಗತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. (b) ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ
ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿಯಿದೆ. ಅಲೋಕ ನಾಮ

ಕರಾದ ಯಾವ ಮುಕ್ತರೋ, ಅವರೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೇ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. (c) ತಾನು ಅನ್ಯಾಶ್ರಯನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದೇಶದಿಂದಲೂ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಅತಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ' ನೆಂದು ನಾಮಧೇಯವು. ಇತರರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದೇ ಇಲ್ಲವು. ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಲೋಕ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ಆ ಅಲೋಕನಾಮಕನಾದ, (ಸಕಲ ಕರ್ಮಬಂಧದಿಂದ) ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷನಾದರೂ ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ, ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, (e) ಈ ಸ್ಥೂಲಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ, ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ಲಿಂಗ ಶರೀರಹಿತನಾಗಿಯೇ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಚ್ಛಾಸುಸಾರವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸರ್ವವೇದಗಳ ಅನುಜ್ಞೆಯು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ಜಾನಂತ್ಯಾಽಪಿ ದೇವ್ಯಾ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಚ ಕೋಽಯಮಾತ್ಮೇತಿ ವೃಷ್ಟಃ ಸ ಭಗವಾನಾಹ | ಕತರಃ ಸ ಆತ್ಮೇತಿ || ಕತರಃ ಆನಂದತಮಃ (b) ಯತ್ರೋಭಯೋಃ ಪ್ರಯೋಗೋ ನ ತತ್ತ್ವಕಾರ್ಥಾ ತರಪ್ತಮಾವಿತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ | (c) ಯತ್ರೇರಣಾದಯಂ ಜೀವೋ ದರ್ಶನಾದೀನ್ದರೋತಿ ಚ || ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಮಪಿ ತತ್ತ್ವೇರಿತತ್ವಾತ್ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ದರ್ಶನಾದಿಕಾರಣತ್ವಮೇಕೈಕಮಪಿ ತಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಶಬ್ದಃ ಸರ್ವತ್ರಾನುಷಜ್ಯತೇ ||

ಅ || (a) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೂ ದೇವಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ತಿಳಿದವಳಾದಾಗ್ಯೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಿಂದ, ಈ ಆತ್ಮನು ಯಾವ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳವನೆಂದು (ಉಪಾಸನಾ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು?) ಎಂದು ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹೇಳಿದನು. ಆತ್ಮನು ಕತರನು ಎಂದು, ಕತರಃ = ಪೂರ್ಣಾನಂದನು. (d) ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ತಮಪ್ ಇವೆರಡರ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲವೋ, ಆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತರಪ್ ತಮಪ್‌ಗಳು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳವುಗಳು. ಅಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವದೆಯೋ ಅದು ಕೂಡಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಎಂದು ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ. (c) ಈ ಜೀವನು ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು ಆತ್ಮನು) ಲಕ್ಷ್ಮೀಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಆ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುವಿಕೆಯಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ರಮಾದಿಗಳೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದಲೇ ಪ್ರೇರಿತರಾದುದರಿಂದ (ಸರ್ವ ಸ್ವತಂತ್ರನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸರಿ.) (d) ಸರ್ವರ ದರ್ಶನ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂಬುವುದು ಒಂದೊಂದೂ ಕೂಡ ಆ ಹರಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದು ಎಂದು 'ವಾ' ಶಬ್ದವು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸಂಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದನ್ನು ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶಿವಃ ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನಿತ್ವಾತ್ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶೇಷೋ ಲಿಂಗಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || ಲಿಂಗಾಭಿಮಾನೀ ಲೋಕಸ್ಯ ಸ್ವಪ್ನಾ ಗಿರಿಶ ಏವ ಹಿ | ಇತಿ ಶೈವಪುರಾಣೇ || (b) ಸಮಮಸ್ತ್ವನಯೋರ್ಯುಧ್ಧಮಿತಿ ಪ್ರಾಹ

ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ವಾಕ್ಯಂ ಶಿವಸ್ಯ ತಚ್ಛ್ರೋತ್ರಾ ಶಕ್ರೋ ನೇತ್ರಾಹ ಸತ್ಪರಃ ||
ಇತಿ ಭಾರತೇ || (c) ಕ್ಷುದ್ರಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ ಶಾಲ್ಯಾದಿ ಬೀಜವತ್ |
ಭಿನ್ನಸ್ವಭಾವಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಯಃ ಸರ್ವಜೀವಾಃ || (d) ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಾಃ ಸರ್ವ
ಏವೈತೇ ಜೀವಾ ಭಿನ್ನಸ್ವಭಾವಕಾಃ | ಯಥಾ ಶಾಲ್ಯಾದಿ ಬೀಜಾನಿ ಭಿನ್ನ
ವೀರ್ಯಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ || ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೈ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ರುದ್ರನು, ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದುದರಿಂದ, ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಯು ಶಿವನೆಂದೂ, ಶೇಷನೆಂದೂ, ಲಿಂಗನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ರುದ್ರನೇ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ
ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿ ಸರ್ವ ಲೋಕವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನಷ್ಟೇ? ಎಂದು ಶೈವಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ. (b)
ರುದ್ರನು ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಏಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಯುದ್ಧವಾಗಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಇಂದ್ರನು
ರುದ್ರನ ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ತ್ವರಾಯುಕ್ತನಾಗಿ ಅಲ್ಲ (ಯುದ್ಧವು ಬೇಡ) ಎಂದನು.
ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. (c) 'ಕ್ಷುದ್ರ ಮಿಶ್ರಾಣೀವ ಬೀಜಾನಿ' ಅಂದರೆ ಶಾಲ್ಯಾದಿಬೀಜಗಳಂ
ತೆಯೇ, ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರು ಬೇರೆಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರು. (d) ಹೇಗೆ
ಎಲ್ಲಾ ಶಾಲ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಬೀಜಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ, ವೀರ್ಯ (ಸ್ವಭಾವ)ವುಳ್ಳವುಗಳೋ,
ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಈ ಜೀವರು ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೇ,
ಎಂದು ಸತ್ತತ್ವವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಥಮೇತರಾಣೀತಿ ಶಬ್ದೋ ಮಾನುಷಾಣಾಂ ದ್ವಿತೀಯೋಽಸುರಾ
ದೀನಾಂ | (b) ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕ ಇತಿ || ಅಲೋಕಶಬ್ದೇನ
ಮುಕ್ತಸಮುದಾಯ ಉಚ್ಯತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸ್ಥಾನರಾಂತಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ
ಸರ್ವಂ ತತ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಮಿತಿ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನತ್ವಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತತ್ವಾ
ತ್ಪುನಃ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕ ಇತಿ ಮುಕ್ತವಿಷಯಮೇವ || ಮುಕ್ತೋ
ಹ್ಯಲೋಕೃತ್ವಾದಲೋಕಃ | (c) ಅಂಡಜಾನಿ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತಾ ಪುನ
ರಶ್ಚಾ ಗಾವ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವಾದೀನಾಂ ಮನ ಆದೇರೇವ ಜಾತಾನಾಮಪಿ
ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ || ಅಂಡಜತ್ವಾದುತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕಾರೋಽಪಿ ವಿಷ್ಣ್ವಧೀನ ಇತಿ
ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ತತ್ಕಥನಂ | (d) ತಥಾಶ್ಚಾನಸ್ತೃಣಕಾಪ್ತಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ
ದಿವ್ಯಕ್ಷಯೇ ಸ್ವಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಭಜಂತ ಇತಿ ಭಾರತವಚನಾದಶ್ತ್ರಾದೀನಾ
ಮಪಿ ಪ್ರಾಣಿತ್ವಾತ್ತ್ವಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರಾಣೀತಿ ||

ಅ || (a) ಒಂದನೇ 'ಇತರಾಣಿ' ಎಂಬುವ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ, ಎರಡನೇದ್ದು
ಅಸುರರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ. (b) 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಅಂದರೆ ಅಲೋಕಶಬ್ದದಿಂದ
ಮುಕ್ತರ ಸಮೂಹವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಸ್ಥಿರಪ್ರಾಣಿಪರ್ಯಂತವಾದ
ಸರ್ವ ಲೋಕಕ್ಕೆ 'ಸರ್ವಂ ತತ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರಂ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಧೀನತೆಯನ್ನು
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಎಂಬುವುದು ಮುಕ್ತರ
ವಿಷಯಕವೇ. ಮುಕ್ತನಾದರೂ (ಸಂಸಾರಿಗಳಿಂದ) ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ
'ಅಲೋಕ'ನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (c) 'ಅಂಡಜಾನಿ ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಪುನಃ 'ಅಶ್ವಾಃ,
ಗಾವಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದುದು, ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದುದರಿಂದ

ದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೂ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಕಾರಣ ಅಶ್ವಮೊದಲಾದವುಗಳು ಜರಾಯುಜಗಳಾದರೂ, ಪಕ್ಷಿಗಳು ಅಂಡಜಗಳಾದರೂ, ಸ್ಥಾನರಗಳು ಉಷ್ಣಜಗಳಾದರೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ.) ಅಂಡದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನವೇ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಅಂಡಜತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು. (ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ವಿಧಗಳೂ 'ಅಶ್ವಾ ಗಾವಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ಕೂಡು ತ್ತಿದ್ದರೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ.) (d) ('ಸಂಸ್ಥೇದಜಾ ಅಂಡಜಾಶ್ಲೋದ್ಭಿದಶ್ಚ ಸರೀಸೃಪಾಃ ಕ್ರಿಮಿಯೋಽಥಾಪ್ಸು ಮತ್ಸ್ಯಾಃ || ತಥಾಶ್ವಾಸಃ' ಬೆವರಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳೂ, ಅಂಡದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವುಗಳೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಬಂದ ತರುಗುಲಾದಿಗಳೂ, ಜಲಪ್ರಾಣಿಗಳೂ, ಕ್ರಿಮಿಗಳೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಜಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ಸ್ಯಗಳೂ,) ಹಾಗೆಯೇ ಕಲ್ಲುಗಳೂ, ಹುಲ್ಲು, ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳೂ ಎಲ್ಲವೂ ಕರ್ಮವು ನಾಶವಾದ ನಂತರ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಎಂದು ಭಾರತ (ಆದಿಪರ್ವ ಯಯಾತ್ಯಸ್ವಕ ಸಂವಾದ) ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣಿತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಪ್ರಾಣಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತಾ || ಚರಾಚರಾತ್ಮಕರಾದ ಜೀವರಿಗೂ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ತಂತಮ್ಮಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯುಮಾನಗಳಾದ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಅಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡುವ ಕರ್ಮವು ನಾಶವಾದ ಬಳಿಕ, ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ತಮ್ಮ ರೂಪವೇ ಸಿಗುವುದು ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕ್ರಿಮಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಂತೆಯೇ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಕರ್ಮಾಣಿ ತಾನಿ ಚ ಪೃಥಕ್ ಚೇತನಾನ್ಯೇವ ಸರ್ವಶಃ' || ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಚೇತನತ್ವವಿದ್ದಂತೆಯೇ ಕಲ್ಲು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೂ ಚೇತನತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಭಾ|| (a) ಗಮನ ಪತನ ಸ್ಥಿರತ್ವಾದಯೋಽಸಿ ಭಾವಾ ವಿಷ್ಣುಧೀನಾ ಇತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ ಜಂಗಮಮಿತ್ಯಾದಿವಚನಂ | (b) ಸ ಏತೇನೇತ್ಯಲೋಕಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ಮುಕ್ತಃ ಪರಾಮೃತ್ಯತೇ || ಸಕಲಕರ್ಮಬಂಧಮುಕ್ತನಂತರಂ ಹಿ ಶರೀರಾದುತ್ತಾಮತಿ | (c) ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪೇಣ ವಿಷ್ಣುನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನೈವೋತ್ಕ್ರಮ್ಯ ತೇನೈವ ಸರ್ವಾನ್ಮಾನಾನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ತೇನೈವ ಸರ್ವಾನ್ಮಾನಾನಾಂ ಭುಂಕ್ತ ಇತಿ ಸರ್ವತ್ರಾನುಷಜ್ಯತೇ || (d) ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಽಲೋಕ ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಕಥಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋ ಮುಕ್ತ ಇತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ ತಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನಾತ್ಮನೇತ್ಯಾದಿ || ಅನುಕ್ತವಿಶೇಷಣಾನಾಮಸಿ ಭಗವದ್ಧೀನತ್ವಜ್ಞಾನಸಾರ್ಥಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಽಲೋಕ ಇತಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಚನಂ ||

ಅ || (a) (ಹಾಗಾದರೆ 'ಪ್ರಾಣಿ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸ್ಥಾನರ, ಜಂಗಮಾದಿ ಜಡಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿರಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಜಂಗಮ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ) ಹೋಗುವಿಕೆ, ಬೀಳುವಿಕೆ, ಸ್ಥಿರತ್ವ ಮೊದಲಾದ (ಆದಿ ಪದದಿಂದ ಮನುಷ್ಯತ್ವ, ಪಶುತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜಂಗಮನಿಷ್ಕರ್ಷಕರ್ಮಗಳೂ, ಗರುಡತ್ವ ಹಂಸತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳೂ, ಅಶ್ವತ್ಥಾದಿ ಸ್ಥಾನರ ಧರ್ಮಗಳೂ) ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನಗಳು.

ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಜಂಗಮಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಮಾತು. (ಕಾರಣವೃಥವಲ್ಲವು.) (b) 'ಸ ಏತೇನ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ತತ್ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಅಲೋಕ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಕ್ತನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಬಂಧದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಆದ ಮೇಲೆ, ಅಂದರೆ ಅಪಾರಬ್ಧವಾದುದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾದುದಕ್ಕೆ ಭೋಗದಿಂದ ನಾಶವಾದ ಮೇಲೆಯೂ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (c) ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ (ಚರಮದೇಹದಿಂದ) ಹೊರಟುಹೋಗಿ, (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ) ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಆ ಮುಕ್ತನು ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳನ್ನು, ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ('ಪ್ರಜ್ಞೇನ ಆತ್ಮನಾ' ಎಂಬುವುದು) ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (d) 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೊಡನೆ ಮುಕ್ತನು ಹೇಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರನು? ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಬರುತ್ತಿರಲು, 'ಸ ಏತೇನ ಪ್ರಜ್ಞೇನ ಆತ್ಮನಾ' ಇದು ಮೊದಲಾದುದು ಅದಕ್ಕೇನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. (ಹಾಗಾದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇ ಸಾಕಾಗುವುದು. 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಎಂದು ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯವು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದರೆ) ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿರುವ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೂ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಧೀನತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮಾತು.

ತಾ || 'ಬ್ರಾಹ್ಮೇಣ ಜೈಮಿನಿರುಪನ್ಯಾಸಾದಿಭ್ಯಃ' (ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂ. ಅಧ್ಯಾ. ೪. ಪಾ ೪. ಸೂ ೫.) (೧) 'ಚಿತಿಮಾತ್ರೇಣ ತದಾತ್ಮಕತ್ವಾದಿತ್ಯಾದಿಲೋಮಿಃ' (ಅ. ೪. ಪಾ ೪. ಸೂ. ೬) || ೨ || ಭಾವಂಜೈಮಿನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಾವ್ನಾತ್' (ಸೂ. ೧೧). || ೩ || 'ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಚ ತಚ್ಚ್ಛ್ರೇಣ' (ಸೂ. ೮) || ೪ || (೧) (ಮುಕ್ತನು), ಬ್ರಾಹ್ಮೇಣ = ಬ್ರಹ್ಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ದೇಹದಿಂದಲೇ, (ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ) ಉಪನ್ಯಾಸಾದಿಭ್ಯಃ = 'ಸವಾ ಏಷಃ' ಎಂಬೀ ತದರ್ಥೋಪನ್ಯಾಸರೂಪವಾದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾಯನ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೂ, 'ಆದತ್ತೇ ಹರಿಹಸ್ತೇನ' ಎಂಬೀ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದಲೂ, 'ಗಚ್ಛಾಮಿ ವಿಷ್ಣುವಾದಾಭ್ಯಾಂ' ಎಂಬೀ ಬೃಹತ್ತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ, (ಎಂದು ಜೈಮಿನಿಯು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.) (೨) (ಮುಕ್ತನು) ಚಿತಿಮಾತ್ರೇಣ = ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ದೇಹದಿಂದಲೇ, (ಭೋಗಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ.) ತದಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ = ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕ ಶರೀರವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೇನೇ ಮುಕ್ತ ಸ್ವರೂಪತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಶಬ್ದಾತ್ = 'ಸರ್ವಂ ವಾ ಏತತ್' ಎಂದು ಔದ್ವಾಲಕ ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ) ಇತಿ = ಹೀಗೆ, ಔದುಲೋಮಿಃ = ತನ್ನಾನುಕ ಋಷಿಯು (ಮನ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ). (೩) ಜೈಮಿನಿಃ = ಜೈಮಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, ಭಾವಂ = ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯವಾದ ದೇಹದ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು, (ಮನ್ಯತೇ = ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ). ವಿಕಲ್ಪಾವ್ನಾತ್ = 'ಸವಾ ಏಷಃ' ಎಂಬೀ ಉದ್ವಾಲಕ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿನ್ಮಯ, ಅಚಿನ್ಮಯ, ಅನ್ಯತರದೇಹವತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದರಿಂದ (೪) (ಬ್ರಹ್ಮ. ಸೂ. ೪ನೇ. ಅ. ಪಾ. ೪. ಸೂ. ೮) (ಮುಕ್ತನು, ಅನಿಷ್ಟೇತರ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ) ಸಂಕಲ್ಪಾದೇವ ಚ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ, ತಚ್ಛ್ಛ್ರೇಣ = ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ಸ ಯದಿ ಪಿತ್ರಲೋಕಕಾಮೋ ಭವತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಗೆ, ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳದಿರುವವುಗಳಿಗೆ ಭಗವದಧೀನತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಪ್ರಜ್ಞಾನೇತ್ರೋಲೋಕಃ' ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮಾತು.

ಭಾ|| (a) ಅನಾರಬ್ಧ ಫಲಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಾರಬ್ಧಾನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ | ಕರ್ಮಣಾಂ
ದಾಹ ಏವಾಯಂ ಮುಕ್ತಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || (b) ಸ ತು ಮುಕ್ತಸ್ತ
ತೋ ದೇಹಾದ್ಗಚ್ಛತಿ ಪರಾತ್ಮನಾ | ಪ್ರೇರಿತೋ ವಿಷ್ಣುಲೋಕಂ ಚ
ಪ್ರಾಪ್ಯ ಭೋಗಾನವಾಪ್ಯ ಚ || ಭುಂಕ್ತೇ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಸಾದೇನ (c) ನ
ವಿಷ್ಣೋರವಶಃ ಕ್ವಚಿತ್ | ವಿಷ್ಣು ತಂತ್ರಾ ಇಮೇ ಸರ್ವೇ ಮುಕ್ತಾ ಅಪಿ
ಯತೋಽಖಿಲಾಃ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ || (d) ಬ್ರಹ್ಮೇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಾ
ವಿಷ್ಣಾವೇವೈವಮುಖ್ಯತ ಇತಿ ತದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತ್ಯಾ ಜೀವಾನಾಂ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಥ
ಮೇಷ ಇತ್ಯಾದಿಶಬ್ದಃ || (e) ಸ ಹಿ ಭಗವಾನ್ಸ್ವನೇತೃಕೋಽಸಿ ನಾನು
ಗ್ರಾಹ್ಯಃ | ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಮತ್ರ ವಿನಕ್ಷಿತಂ ||
ನೇಯತಾನುಗ್ರಾಹ್ಯತಾಽಸಿ ನ ಸಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ವತೋಽಸಿ ತು ! ಇತಿ
ಶಬ್ದತತ್ವೇ || ೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ
ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೬ ||

ಅ || (a) ಅಪ್ರಾರಬ್ಧ ಫಲವುಳ್ಳ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ
ನಾಶವೇ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) ಆ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ತನಾದರೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜರಮದೇಹದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತ
ನಾಗಿಯೇ ವಿಷ್ಣುಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸರ್ವ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ಯಾರೂ ಎಲ್ಲಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನಧೀನರಾಗಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ.
ಇವರೆಲ್ಲರೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನರೇ, ಆಗಿರುತ್ತಾರಷ್ಟೇ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ. (d)
ಬ್ರಹ್ಮ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿವೆ. ಎಂದು ಆ
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಸಿ (ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಜೀವರನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ('ಏಷಃ
ಬ್ರಹ್ಮ ಏಷಃ ಇಂದ್ರಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ) ಏಷಃ=ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವು (e)
ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತಾನೇ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉಳ್ಳವನಾದಾಗ್ಯೂ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯನಲ್ಲವು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ
ಗಳಿಗೇನೇ ಅನುಗ್ರಹಾಹ್ಯತ್ವವು ಇಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೊಂದು ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ
ನೇಯತ್ವ (ಒಯ್ಯುವುದು) ಇದೆಯೋ, ಅದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತನ್ನಿಂದಲೂ, ಪರರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲವೇ
ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ವವೆಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ. || ೧ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ
ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೨ || ೬ ||

ವೇದಾಧಾರಮರುತ್ಸಂಸ್ಥಂ ವಾಗಾಧಾರಮೃತಂ ಹರಿಂ |
ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಾಹಕಂ ವಂದೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಾಧುಗಣೈಸ್ತತಂ ||

ಮಂ || ಹರಿಃ ಓಂ || ವಾಜ್ ಮೇ ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಮನೋ ಮೇ ವಾಚಿ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಮಾವಿರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ ವೇದಸ್ಯ ಮ ಆಣೀಶ್ಠ ಶ್ರುತಂ ಮೇ
ಮಾ ಪ್ರಹಾಸೀರನೇನಾಧೀತೇನಾಹೋರಾತ್ರಾತ್ಸಂದಧಾಮೃತಂ
ವದಿಷ್ಯಾಮಿ ಸತ್ಯಂ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ ತನ್ನಾಮವತು ತದ್ವಕ್ತಾರಮವತ್ಸವ
ತು ಮಾಮವತು ವಕ್ತಾರಮವತು ವಕ್ತಾರಂ || ೧ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಸಪ್ತನೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೭ ||

ಅ || ಮೇ=ನನ್ನ, ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯವು, ಅಥವಾ=ಮಾತು ಮನಸಿ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪ
ನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ=ಅಶ್ರಿತವಾಗಿಯಿದೆ. ಯಾ, ಹರಿವಿಷಯಕವೇ ಆಗಲಿ. ಮನಃ=
ಮನೋನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಮೇ=ನನ್ನ, ವಾಚಿ=ವಾಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ=
ವಿಷಯನಾಗಲಿ. (ಎಲೋ ಹರಿಯೇ) ಮೇ=ನನಗೆ, (ನೀನು) ಆವಿ ಏಧಿ=ಅಪರೋಕ್ಷ
ವಿಷಯನಾಗು, ಆವಿಃ ಏಧಿ=ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಟನಾಗು. ಮೇ=ನನ್ನಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯ
ನಾದ, ವೇದಸ್ಯ ಆಣೀಶ್ಠ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ
ರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೇ, ಮೇ=ನನ್ನ, ಶ್ರುತಂ=ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದಂಟಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು, ಮಾ ಪ್ರ
ಹಾಸೀಃ=ಬಿಡಬೇಡ, (ಅಂದರೆ ನಾನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಂಟಾದ ಯಥಾರ್ಥ
ಜ್ಞಾನವಿಷಯನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಆಗು. ಯಾವಾಗಲೂ ಮರತು ಬಿಡಬೇಡ, ಎಲೋ
ವಿಷ್ಣುವೇ, ಅನೇನ ಅಧೀತೇನ =ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಲೇ, ಅಹೋರಾತ್ರಾನ್=
ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು, ಸಂದಧಾಮಿ=ಕೂಡಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ
ಯೂ ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೇ ಮಾಡುವೆನು.) ಋತಂ=(ನಿನ್ನನ್ನು) ಯಾವಾ
ಗಲೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ, ವದಿಷ್ಯಾಮಿ=(ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ) ಉಪದೇಶಿಸುವೆನು.
ಸತ್ಯಂ=ಸಾಧುಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ, ವದಿಷ್ಯಾಮಿ=
ಹೇಳುವೆನು. ತತ್=ಆ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಮಾಂ=ಶಿಷ್ಯನಾದ ನನ್ನನ್ನು, ಅವತು=
ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ತತ್=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ವಕ್ತಾರಂ=ಗುರುವನ್ನು, ಅವತು=ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಾಂ ಅವತು
ಅವತು ವಕ್ತಾರಂ ಅವತು ವಕ್ತಾರಂ=(ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವು.) || ೧ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೨ || ೭ ||
ಎರಡನೇ ಆರಣ್ಯಕವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಭಾ|| (a) ಓಂ ವಾಜ್ ಮೇ ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಅವಬೋಧರೂಪೇ ವಿಷ್ಣೌ ಪ್ರತಿ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ | ಸ ಚ ವಿಷ್ಣುರ್ಮೇ ವಾಚಿ ಸ್ಥಿತಃ | (b) ಯದೇತದ್ಧೃದಯಂ
ಮನಶ್ಚೇತಿ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಧೇಯೇಷೂಕ್ತತ್ಯಾತ್ || ಆವಿರಾವೀರ್ಮ ಏಧಿ

ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಮಮಾವಿರಾವಿರ್ಭವ | ಆಣೀಸ್ಥಿತ ಆಣ್ಯಾಂ ಸ್ಥಿತ ವಿಷ್ಣೋ
ಇತಿ ಸಂಬೋಧನಂ || (c) ಆಧಾರಃ ಸರ್ವವೇದಾನಾಂ ವೇದಾಣೀ ಪ್ರಾಣ
ಉಚ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಿಂಸ್ಥಿತೋ ಹರಿರ್ನಿತ್ಯಮಾಣೀಸ್ಥ ಇತಿ ಗೀಯತೇ || ಇತಿ
ಶಬ್ದತತ್ಪ್ರೇ ||

ಅ || (a) ನನ್ನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು 'ಮನಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ' ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ
ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನನ್ನ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ವಾಗ್ವಿಷಯ
ನಾಗಲಿ. (b) ಯಾವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೃದಯನಾಮಕನೂ, ಮನೋನಾಮಕನೂ ಆಗಿರು
ತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ | 'ಆವಿರಾವೀರ್ಮಃ ಏಧಿ'
ಅಂದರೆ ಎಲೋ ವಿಷ್ಣುವೇ ನನಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯನಾಗು. 'ಆಣೀಸ್ಥ' ಅಂದರೆ ಆಣೀಸ್ಥಿತನೇ
ಆಶ್ರಯಭೂತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧನವು. (c) ಎಲ್ಲಾ
ವೇದಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು 'ವೇದಾಣೀ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಆಣೀಸ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.
ಎಂದು ಶಬ್ದತತ್ಪ್ರವೇಶ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆವಿರಾವೀರಿತಿ ದೈರ್ಘ್ಯಮತಿಶಯಾರ್ಥೇ | ಅಧಿಕೈಽಧಿಕಮಿತಿ
ಸೂತ್ರಾತ್ || (b) ಅಣಶಬ್ದಸ್ಯ ಗತಿವಾಚಿತ್ವಾಚ್ಚಲಮಾಣಮುಚ್ಯತೇ |
ತಸ್ಯ ಧಾರಣೇನ ತದ್ವಾನಾಣೀ || ಸ್ಥಾಪಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | (c) ಮೇ
ಶ್ರುತಂ ನೂ ಪ್ರಾಹಾಸೀಃ | ಮಮ ವಿದ್ಯಾಗೋಚರ ಏವ ಸರ್ವದಾ ಭವ ||
ವಿಸ್ಮೃತೋ ಮಾ ಭವ | (d) ಹೇ ವಿಷ್ಣೋ ಅನೇನ ತ್ವದ್ವಿಷಯೇಣೈ
ವಾಧಿತೇನಾಹೋರಾತ್ರಾನ್ಮಂದಧಾಮಿ || ಸರ್ವಾಹೋರಾತ್ರೇಪ್ಯಸಿ ತ್ವ
ದ್ವಿಷಯಾಧ್ಯಯನಮೇವ ಕರೋಮೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅ || (a) 'ಆವಿರಾವೀಃ' ಎಂಬೀ ದೀರ್ಘವು ಅತಿಶಯವೆಂಬುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಧಿಕ್ಯ
ವಿದ್ದರೆ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತವು. ಎಂಬೀ ಸೂತ್ರದಿಂದ (b) ('ಅಣಗತೌ' ಎಂಬುವ ಧಾತುವ್ಯಾ
ಖ್ಯಾನದಿಂದ) ಅಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗತಿ (ಚಲನಕ್ರಿಯೆ) ಯೆಂಬುವ ಅರ್ಥವಿದ್ದುದರಿಂದ 'ಜಲಮಾಣ'
ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದುಳ್ಳವನು 'ಆಣೀ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳು
ತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾಪಕನೆಂದರ್ಥವು. (c) ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಬಿಡಬೇಡ. ಯಾವಾಗಲೂ ನನ್ನ
ವಿದ್ಯಾವಿಷಯನೇ ಆಗು. ಯಾವಾಗಲೂ ಮರತು ಬಿಡಬೇಡ. (d) ಎಲೋ ವಿಷ್ಣುವೇ! ಈ ನಿನ್ನ
ವಿಷಯವಾದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಲೇ ಹಗಲುರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಹಗಲುರಾತ್ರಿ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನ ವಿಷಯವಾದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ, ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾ|| (a) ಋತಂ ಯಥಾವದವಗತಂ ತ್ವಾಂ ವದಿಸ್ಯಾಮಿ | ಸತ್ಯಂ ಸಾಧುಗು
ಣೈಸ್ತತಂ ಸರ್ವನಿಯಂತಾರಂ ಚ || (b) ತದ್ವಿಷ್ಣಾಪ್ಯಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನೂ
ಮವತ್ಪ್ರತಿ ತಸ್ಯೈವ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರೋಕ್ಷತ್ವೇನ್ನೈವ ಪ್ರಾರ್ಥನಂ | (c)

ವಾಚ್ಛಾ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಖಂಡಂ ವಿಷ್ಣುಪ್ರಾರ್ಥನರೂಪಕಂ ಅವಿಘ್ನತ್ವ
ಮಭೀಪ್ಸುನಾಂ ಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ ದೃಷ್ಟವಾನ್ ಹರಿಃ || ಇತಿ ಚ || ೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗದತ್ವದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತೇ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ
ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೨ || ೭ ||

ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ || ೨ ||

ಅ || (a) ಋತಂ=ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನನ್ನು ಅಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ
ಏಕಪ್ರಕಾರನನ್ನಾಗಿ, ನಿಷ್ಕನ್ನು ಹೇಳುವೆನು. ಸತ್ಯಂ=ಸಾಧುಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನನ್ನಾಗಿ
ಯೂ, ಸರ್ವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನನ್ನಾಗಿಯೂ, (b) ಆ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನನ್ನನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಪರೋಕ್ಷ (ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ) ವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು. (c)
'ವಾಚ್ಛೀ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಖಂಡವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನರೂಪವಾದದು. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು
ನಿರ್ವಿಘ್ನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವನ್ನೇ ಕಾಣಿಸುವನು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾ
ಗಿದೆ. || ೧ ||

ಈಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ
ಶ್ರೀಮನ್ನಹೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ
ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೨ || ೭ ||

ಎರಡನೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕವು ಸಂಪೂರ್ಣಿಯಾಯಿತು || ೨ ||

ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ದೋಷದೂರಾಯ ವಿಷ್ಣುನೇ |
ಅನಂತಾಮ್ನಾಯ ವೇದ್ಯಾಯ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣಪತಿಯೇ ನಮಃ ||
ಸಮಸ್ತ ಗುಣಪೂರ್ಣೇನ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣಪತಿನೇರಿತಃ |
ಯದವೋಚಮಹಂ ತೇನ ಪ್ರೀಯತಾಂ ಕಮಲಾಲಯಃ ||

ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥರೂಪಾಣಾಂ ವೇದಾನಾಂ ಸಂಹಿತಾತ್ಮನಾಂ ।

ಲೌಕಿಕಾನಾಂ ಚ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯಂ ಹರಿಂ ಭಜೇ ॥

ಮಂ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥ ಅಥಾತಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಃ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಥಿವೀ ಪೂರ್ವ
ರೂಪಂ ದ್ವಾರುತ್ತರರೂಪಂ ವಾಯುಸ್ಸಂಹಿತೇತಿ ಮಾಂಡೂಕೇಯ
ಆಕಾಶಃ ಸಂಹಿತೇತ್ಯಸ್ಯ ಮಾಕ್ಷವ್ಯೋ ವೇದಯಾಂಚಕ್ರೇ ಸಹಾ
ವಿಪರಿಹೃತೋ ಮೇನೇನ ಮೇಸ್ಯ ಪುತ್ರೇಣ ಸಮಗಾದಿತಿ ಸಮಾನೇ
ವೈ ತತ್ಪರಿಹೃತೋ ಮೇನ ಇತ್ಯಾಗ್ರಸ್ತುಃ ಸಮಾನಂ ಹ್ಯೇತದ್ಭವತಿ ನಾ
ಯುಶ್ವಾಕಾಶಶ್ಚೇತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ವಾಕ್ಪೂರ್ವರೂಪಂ
ಮನ ಉತ್ತರರೂಪಂ ಪ್ರಾಣಸ್ಸಂಹಿತೇತಿ ಶೂರವೀರೋ ಮಾಂಡೂ
ಕೇಯೋಽಥ ಹಾಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಆಹ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮನಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ
ವಾಗುತ್ತರರೂಪಂ ಮನಸಾ ವಾ ಅಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತ್ಯಥ ವಾಚಾ ನ್ಯಾ
ಹರತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮನ ಏವ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ವಾಗುತ್ತರರೂಪಂ ಪ್ರಾಣ
ಸ್ತೇವ ಸಂಹಿತೇತಿ ಸಮಾನಮೇನಯೋರತ್ರ ಪಿತುಶ್ಚ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಚ ಸ
ಏಷೋಽಶ್ವರಥಃ ಪ್ರಸ್ಮಿವಾಹನೋ ಮನೋ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಸಂಹತಃ ಸ
ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭೀರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವ
ಮಾಯುರೇತೀತಿ ನು ಮಾಂಡೂಕೇಯಾನಾಂ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಎರಡನೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ,
ಅತಃ=ನೋಕ್ಷವೆಂಬುವ ಮಹಾಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಸಂಹಿತಾಯಾಃ='ವಿಷ್ಣು'ನೆಂಬ ನಾನು
ಸಂಧಿದೇವತೆಯ, ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭೂತವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಧಿದೇವತೆಯ,
ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಧಿ ದೇವತೆಯ (ಆಯಾಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣ
ಗಳ), ಉಪನಿಷತ್=ಭಗವದ್ರೂಪಪ್ರತಿಪಾದನರೂಪವಾದ ರಹಸ್ಯವು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.)
ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವ
ವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಪೂರ್ವವರ್ಣ ದೇವತೆಯು, ಪೂರ್ವವರ್ಣವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ದ್ಯೌಃ=
ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ದ್ಯುನಾಮಕವಾದ ವಾಮನರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರವರ್ಣ ದೇವ
ತೆಯು, ಉತ್ತರವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಉತ್ತರವರ್ಣನಾಮಕವು. ವಾಯುಃ=ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿರ
ತಕ್ಕ ವಾಯುನಾಮಕವಾದ, ನೃಸಿಂಹರೂಪವು, ಸಂಹಿತಾ=ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವು, ಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು, ಸಂಧಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ=ಮಾಂಡೂ
ಕೇಯನಾಮಕಋಷಿಯು, (ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.) ಆಕಾಶಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ
ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ನರಸಿಂಹನು, ಸಂಹಿತಾ=ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದೇವ
ತೆಯು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ=ಮಾಕ್ಷವ್ಯ ನಾಮಕ ಋಷಿಯು, ಅಸ್ಯ=ಈ
ಮಾಂಡೂಕೇಯಋಷಿಯನ್ನು ಕುರಿತು, ವೇದಯಾಂಚಕ್ರೇ=ಬೋಧಿಸಿದನು. ಸ ಹ=
ಮಾಂಡೂಕೇಯನು, ಮೇ=ನನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ನನ್ನಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಆಕಾ
ಶನಾಮಕನಾದ ನರಸಿಂಹನ, ಪುತ್ರೇಣ=ಮಗನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ=ಮಾಕ್ಷವ

ಖುಷಿಯು, ನ ಸಮಗಾತ್=(ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದಿರುವುದರಿಂದ) ಸಂಗತ
ನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇತಿ=ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ತೇನ=ಮಾಕ್ಷವ್ಯನಿಂದ, ಅವಿಪರಿಹೃತಃ=ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವು
ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಮೇನೇ=ತಿಳಿದನು. ತತ್=ಆ ಉಪಾಸನೆಗಳು, ಸಮಾನೇ
ವೈ=ಅವಿರುದ್ಧಗಳೇ ಆಗಿವೆ. (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಇರತಕ್ಕ ಎರಡು
ರೂಪಗಳಿಗೂ ಸಂಹಿತಾತ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ) ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಖುಷಿಯ ಪಕ್ಷವು ಮಾಕ್ಷ
ವ್ಯಖುಷಿಯಿಂದ) ಪರಿಹೃತಃ=ತಿರಸ್ಕೃತವೇ, (ಆಯಿತು). ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ನಾನು)
ಮೇನೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಆಗಸ್ತ್ಯಃ=ಆಗಸ್ತ್ಯಖುಷಿಯು, (ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.)
(‘ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ’ ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಆಕಾಶವು ವಾಯುವಿನ ತಂದೆಯು. ಮಗನಿಂದ
ತಂದೆಯು ಉತ್ತಮನಷ್ಟೆ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲವು. ವಾಯುವಿನ
ನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಅಷ್ಟು ಫಲವಿಲ್ಲವು. ಹೀಗೆ ಆಗಸ್ತ್ಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು). (ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವ
ಪಕ್ಷಿಸಿ ಭಗವಂತನು ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ). ಏತತ್=ಈ, ವಾಯುಶ್ಚ=
ವಾಯುವು, ಆಕಾಶಶ್ಚ=ಆಕಾಶವೂ, ಇವೆರಡೂ, ಸಮಾನಂ ಹಿ=ಸಮವೇ, (ಅವಿರುದ್ಧವೇ),
ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. (ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯಾದ ವಿನಾಯಕನು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ
ವಾಯುವು ವೈಕಾರಿಕಾಹಂಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಗುಣಾಧಿಕನೂ ಬಲಾಧಿಕನೂ
ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಪುನಃ ಭೂತಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಆ ವಾಯುವಿಗೇನೇ ಆಕಾಶದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಆಕಾಶವು ವಾಯುವಿಗೆ ತಂದೆಯಾದುದರಿಂದ ಅಧಿಕನಾದನು. ಅಂತೂ
ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಗ್ರಾಹ್ಯಗಳೇ
ಆಗಿವೆ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಅಧಿದೈವತಂ=ದೇವತೆಯನ್ನಧಿಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರತಕ್ಕ (ಸಂಹಿ
ತೆಯ ರಹಸ್ಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು). ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಆತ್ಮನನ್ನಧಿಕರಿಸಿರತಕ್ಕ
(ಸಂಹಿತೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಕ್ನಾಮಕವಾದ
ಭಗವದ್ಗುಪ್ತವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಮನಃ=ಮನೋನಾಮಕ
ವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ಗುಪ್ತವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು.
ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸಂಹಿತಾ=ಸಂಧಿದೇವತೆಯು,
ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪ್ರಧಾನವು, ಮನಃ=ಅಂತಃಕರಣವು, ಉತ್ತರರೂ
ಪಂ=ಅಪ್ರಧಾನವು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಶೂರವೀರಃ ಮಾಂಡೂಕೀಯಃ=ಶೂರವೀರ ಮಾಂಡೂ
ಕೀಯ ಖುಷಿಯು, (ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ). ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಸ್ಯ=ಶೂರವೀರ ಮಾಂಡೂಕೀ
ಯನ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಃ ಪುತ್ರಃ=ಹಿರಿಯ ಮಗನು, ಮನಃ=ಮನೋನಾಮಕವಾದ ಮರಾಹ ರೂಪವು.
ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಮನಃ=ಅಂತಃಕರಣವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=
ಪ್ರಧಾನವು, ವಾಕ್=ವಾಕ್ ನಾಮಕವಾದ ವಾಮನ ರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರ ವರ್ಣ
ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯವು, ಉತ್ತರ ರೂಪಂ=ಅಪ್ರಧಾನವು. ಮನಸಾ ವಾ=
ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅಗ್ರೇ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ=ಸಂಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ,
ವಾಚಾ=ಮಾತಿನಿಂದ, ವ್ಯಾಹರತಿ=ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಮನ ಏವ=
ಅಂತಃಕರಣವೇ, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪ್ರಧಾನವು. ವಾಕ್=ವಾಗಿದ್ರಿಯವು, ಉತ್ತರ ರೂಪಂ=
ಅಪ್ರಧಾನವು. ಸಂಹಿತಾ ತು=ಸಂಧಿದೇವತೆಯಾದರೂ, ಪ್ರಾಣ ಏವ=ಪ್ರಾಣನಾಮಕವಾದ
ಶ್ರೀಹರಿಯೇ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಆಹ=ಹೇಳಿದನು. ಆತ್ರ=ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಸಂಹಿತಾದೇವತಾತ್ಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪಿತುಶ್ಚ=ತಂದೆಗೂ, ಪುತ್ರಸ್ಯ ಚ=ಮಗ

ನಿಗೂ, ಏನಯೋಃ=ಇವರಿಬ್ಬರ, ಸಮಾನಂ=(ಮತವು) ಸಮಾನವೇ. (ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರಾಣನೇ ಸಂಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ವಾಚ್ಛನಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ರೂಪತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ 'ಮನಸಾ ವಾ ಅಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ' ಎಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರಿಂದ ಮಗನ ಪಕ್ಷವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು.) ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ದೇಹಾಖ್ಯವಾದ, ಅಶ್ವ ರಥಃ=ಇಂದ್ರಿಯಾಖ್ಯವಾದ ಅಶ್ವದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ರಥವು, ಪ್ರಸ್ಮಿ ವಾಹನಃ=ಕೇಳಲರ್ಹವಾದುದಕ್ಕೆ ಉಪದೇಶಕನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ವಾಹನ ಭೂತವಾದುದು. ಮನೋವಾಕ್ಪ್ರಾಣಸಂಹತಃ=ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯು ಪ್ರಾಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ, ಮನಃ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಸಂಬಂಧವಾಗಿದೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಉಪಾಸಕನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ, ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ=ಈ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ=ವೈಕುಂಠ ಮೊದಲಾದ ಮುಕ್ತಿಸ್ಥಾನದಿಂದ (ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ ಅಲ್ಲಿ). ಪ್ರಜಯಾ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ಪಶುಭಿಃ=ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ಯಶಸಾ=ಕೀರ್ತಿಯಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ=ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಸ್ವರೂಪತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ, ಸಂಧೀಯತೇ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಂ=ನಿತ್ಯವಾದ, ಆಯುಃ=ಆಯುಸ್ಸನ್ನು, ಏತಿ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಜಾದಿಗಳನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನಾದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಜಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.) ಇತಿ ಸು=ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಂಡೂಕೇಯಾನಾಂ=ಮಾಂಡೂಕೇಯರ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ, ಅಂದರೆ ಮಾಂಡೂಕೇಯರಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯೆಗಳು. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಓಂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮ್ನಿ ಪ್ರಕಾರಸ್ಯ ಣಕಾರಸ್ಯ ಚ ಸಂಹಿತಾಂ | ವಿಷ್ಣೋ ಸ್ತು ಬಹುರೂಪಾಣಾಂ ವಾಚಿಕಾಮೃತಪ್ರಯೋಗಾದಿಃ || (b) ತೌಚ ವರ್ಣಾ ಹರೇಃ ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ವರೂಪಪ್ರತಿಪಾದಕೌ | ಬಹುಧೈ ನ ಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಸ್ಯ ಸದೈವೈಕ ಸ್ವರೂಪಿಣಃ || (c) ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾರ್ಥರೂಪತ್ವಾದ್ವೇದಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವಶಃ | ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ಶಬ್ದಾನಾಂ ಸಂಹಿತಾ ವಿಷ್ಣು ವಾಚಿಕಾಃ | ತದ್ವಾಚಕಾ ಸ್ತಥಾ ವರ್ಣಾಃ ಸರ್ವೇ ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕಾಃ ||

ಅ || (a) ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮದಲ್ಲಿ 'ವ'ಕಾರ, 'ಣ'ಕಾರಗಳ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ವಾಮನ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾದಿ ಬಹುರೂಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಪಾದಕವನ್ನಾಗಿ ಋಷಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (b) ಆ 'ವ'ಕಾರ, 'ಣ'ಕಾರಗಳು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರಾಹ, ವಾಸುದೇವಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬಹು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರತಕ್ಕವನೂ, ಯಾವಾಗಲೂ ಭೇದರಹಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. (c) ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ, ಇತರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುನಾಮದ ಅರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ (ಅವುಗಳ) ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಗಳು ವಿಷ್ಣುಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವವೂ ಆದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳು ಆ ಣಕಾರ, ಸಕಾರಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.

ಭಾ|| (a) ಪೃಥೀವೀನಾಮಕಂ ರೂಪಂ ಪೃಥುತ್ವಾತ್ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತಂ | ದೇವತಾ ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ತದುಚ್ಯತೇ || (b) ದೇವತೋತ್ತರ ವರ್ಣಸ್ಯ ಕ್ರೀಡನಾಚ್ಚ ದ್ಯುನಾಮಕಂ | ದಿವಿ ಸ್ಥಿತಂ ಹರೇ ರೂಪಮು

ತ್ತರಂ ರೂಪಮುಚ್ಯತೇ || (c) ವೇದಕತ್ವಾಚ್ಚಾಯನತ್ವಾದ್ರೂಪಂ ಯ
ದ್ವಾಯುನಾನುಕಂ | ನಿಷ್ಕೋಸ್ತದ್ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯದೇವತೇತಿ ಪ್ರಕೀ
ರ್ತಿತಂ || ಸಂಹಿತಾನಾನುಕಂ ತಜ್ಜ ರೂಪದ್ವಯಸಹಸ್ರಿತೇಃ |

ಅ || ವಿಸ್ತೃತವಾದುದರಿಂದ ಪೃಥಿವಿಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ (ಹರಿಯು)
ರೂಪವು ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು. (ಯಾವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೋ
ಅದುದರಿಂದ) ಆ ರೂಪವು ಪೂರ್ವವರ್ಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) ಕ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದ
'ದ್ಯು' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ರೂಪವು ಮೇಲಿನ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು
ಉತ್ತರವರ್ಣವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (c) ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಆಶ್ರಯವಾದುದ
ರಿಂದಲೂ, ಯಾವುದೊಂದು ವಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಿಷ್ಕುವಿನ ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದು
ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ರೂಪವು (ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳಿಂದ
ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯದೇವತೆಗಳ) ರೂಪದ್ವಯದಿಂದೊಡಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾನಾನುಕವೂ ಆಗಿದೆ

ಭಾ|| (a) ವರ್ಣದ್ವಯಂ ವಿಕಾರಂಚ ಸಕಾರಂ ಕೇಚಿದಬ್ಬುವನ್ | ಸಕಾರಂ
ಮಧ್ಯಮತ್ವೈವ ಣಕಾರಂ ಕೇಚಿದುತ್ತರಂ || ಪೃಥಕ್ಪರಣಮೇವೈಪಾಂ
ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯಮುಚ್ಯತೇ | (b) ಉಪಸರ್ಗಮಾತ್ರಂ ನಿತ್ಯಾಹುಃ
ಕೇಚಿನ್ನಾಮ ಪ್ಲಮಾತ್ರಕಂ || ಸಕಾರಂ ಚ ಣಕಾರಂ ಚ ವರ್ಣೌ ಪೂ
ರ್ವೋತ್ತರಾವಸಿ | (c) ವ್ಯಕ್ತಿರೇವೋಪ್ಮೃಣಸ್ತತ್ರ ಮಧ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಧೀ
ಯತೇ || ಸರ್ವೇಽಪ್ಯೇತ ಉಪಾದೇಯಾಃ ಪಕ್ಷಾ ನಿರ್ದೋಷಕಾ ಯತಃ |
|| ಇತ್ಯಾದ್ಯೇ, ತರೇಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) 'ವಿ'ಕಾರವನ್ನೂ, 'ಸ'ಕಾರವನ್ನೂ, 'ಣ'ಕಾರವನ್ನೂ ಕೂಡ ಕೆಲವರು
ಎರಡು ವರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದರು. (ಅಂತೂ 'ವಿ' ಎಂಬುವುದು ಪೂರ್ವವರ್ಣವು. 'ಪ್ಲ' ಎಂಬುವುದು ಮೇಲಿನ ವರ್ಣವು.) ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಸ'ಕಾರವನ್ನೇ ಮಧ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು 'ಣ'ಕಾರವನ್ನು ಮೇಲಿನದ್ದನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಅಂತೂ 'ವಿಷ್' ಎಂಬುವುದು ಪೂರ್ವದ್ದು. 'ಣ' ಎಂಬುವುದು ಉತ್ತರದ್ದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಾರವನ್ನೇ ಮಧ್ಯವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) (ಒಂದನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ 'ಸ'ಕಾರವು, 'ಣ'ಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಉತ್ತರವರ್ಣವು. ಎರಡನೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವು ವಿಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣವು. ಎರಡು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಕಾರವು ಹೇಗೆ ಮಧ್ಯಮವಾಗುವುದು, ಎಂದರೆ) ಇಬ್ಬರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಕಾರ ಸಕಾರಗಳಿಗೆ, ಸಕಾರ ಣಕಾರಗಳಿಗಾಗಲೀ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಚ್ಚಾರಣವೇ ಮಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) ಕೆಲವರು 'ವಿ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಕೇವಲ ಉಪಸರ್ಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಪ್ಲ' ಎಂಬುವುದು ಕೇವಲ ನಾನುವು. ಸಕಾರವನ್ನೂ, ಣಕಾರವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (c) ಅದರಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಮಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳೋ (ಆದ ಕಾರಣ) ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷಗಳೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಸಯವು ಐತರೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಆಕಾಶಸ್ಥ ಆಕಾಶನಾಮಾ ಭಗವಾನ್ವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯದೇವತೇತಿ
ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ | ಉಭಯರೂಪಸಂಹಿತತ್ವಾತ್ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಃ || ಸ ಮಾಂ
ಡೂಕೇಯಸ್ತೇನ ಮಾಕ್ಷವೈಣಾಸರಿಹೃತಃ ಸ್ವಪಕ್ಷ ಇತಿ ಮೇನೇ | (b)
ಮೇ ಮದೀಯೇನ ಮದುಪಾಸಿತೇನಾಸ್ಯಾಕಾಶಸ್ಯ ಪುತ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ
ನ ಸಮಾಗಾದಸೌ ಮಾಕ್ಷವ್ಯಃ || ವಾಯುಸ್ಥ ವಿಷ್ಣುನುಪಾಸನಾತ್ |
ಯದ್ಯಪ್ಯಾಕಾಶಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ಸಂಹಿತಾನಾಮಕೋ ಭವತಿ || ತಥಾಪಿ
ನ ವಾಯುಸ್ಥ ಸ್ಯಾಸಂಹಿತಾತ್ವಂ ಭವತೀತ್ಯಸರಿಹೃತತ್ವಂ | (d) ಪರಿ
ಹೃತೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಪಕ್ಷ ಇತ್ಯಹಂ ಮೇನ ಇತ್ಯಾಗಸ್ತ್ಯಃ ||
ಆಕಾಶೇ ವಿಷ್ಣು ಪಾಸನಸ್ಯಾಧಿಕಫಲತ್ವಾತ್ | ಸಿತಾ ಹ್ಯಾಕಾಶೋ
ವಾಯೋಃ ||

ಅ || (a) ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ) ಆಕಾಶನಾಮಕನಾದ
ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದೇವತೆಯು ಎಂದು ಮಾಕ್ಷವ್ಯಋಷಿಯು (ತಿಳಿದನು.) ಪೂ
ರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳ ಸಂಧಿದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತೆ
ಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಆ ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯು ಆ ಮಾಕ್ಷವ್ಯ ಋಷಿಯಿಂದ ತನ್ನ
ಸಿದ್ಧಾಂತವು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದನು. (b) ನನ್ನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ನನ್ನಿಂದುಪಾ
ಸನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಆಕಾಶದ ಪುತ್ರನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಈ ಮಾಕ್ಷವ್ಯನು ಸಂಗತನಾಗಲಿಲ್ಲ.
ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ (c) ಯದ್ಯಪಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರ
ತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಂಹಿತೆಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ
ವನಿಗೆ ಸಂಹಿತಾದೇವತಾತ್ವಾಭಾವವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (d)
ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯ ಪಕ್ಷವು (ಮಾಕ್ಷವ್ಯ ಋಷಿಯಿಂದ) ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು
ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಆಗಸ್ತ್ಯಋಷಿಯು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾ
ಸನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಕಾಶವು ವಾಯುವಿಗೂ ತಂದೆಯಷ್ಟೆ. ('ಆಕಾಶಾದ್ವಾ
ಯುಃ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ. ಮಗನಿಂದ ತಂದೆಯು ಉತ್ತಮನಷ್ಟೆ, ಆದುದರಿಂದ ಆಕಾಶ
ದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಫಲವು. ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಇಲ್ಲವು.)

ಭಾ|| (a) ಭಗವತಸ್ತುಪಕ್ಷಃ ಸಮತ್ವಮೇವ ವಾಯ್ವಾಕಾಶಯೋರಿತಿ | ಆಕಾ
ಶಸ್ಯ ಸಿತ್ಯತ್ವಾದ್ವಾಯೋರ್ಬಲಾಧಿಕತ್ವಾಚ್ಚೋಭಯೋರುಪಾಸನಾಸ್ಥಾನ
ತ್ವೇ ಸಾಮ್ಯಂ || ತಸ್ಮಾದುಭಾವಸಿ ಗ್ರಾಹ್ಯೌ | (b) ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯದೇವ
ತಾತ್ವೇನಾಕಾಶಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ ವಾಯೋಃ ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರಜತ್ವಾ
ದ್ವಾಯೋರಾಕಾಶಾದ್ಗುಣಾಧಿಕತ್ವಂ || ತಥಾಸ್ಯತ್ರಾಕಾಶಸ್ಯ ಸಿತ್ಯತ್ವಂ
ವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚಾಧಿಕೇತ್ಯುಪಾಸನಾಯಾಂ ಸಾಮ್ಯಂ | (c) ಆತ್ರ ಪ್ರಾಣಾ
ಖ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಣೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಹಿತಾನಾಮತ್ವೇ ಸಿತಾ ಪುತ್ರ
ಯೋಃ ಸಾಮ್ಯಮೇವ | ಅನ್ಯತ್ರ ತು ಪುತ್ರಪಕ್ಷ ಏವ ಬಲೀಯಾನ್ ||
ಯುಕ್ತಮತ್ವಾತ್ |

ಅ || (a) ಎಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನದ್ದೇ ಪಕ್ಷವು. ಉಪದೇಶದಿಂದ ಮೊದಲು ಇತರರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದು ತನ್ನಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪಕ್ಷವು ಸ್ವಪಕ್ಷವು. ವಾಯುವಿಗೂ ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಎಂದು (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದನು.) ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಪಿತೃತ್ವವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ವಾಯುವಿಗೆ ಹೆಚ್ಚುಬಲವಿದ್ದಪ್ರಯುಕ್ತವೂ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಉಪಾಸನಾಸ್ಥಾನತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳೂ ಗ್ರಾಹ್ಯಗಳೇ. (b) ವೈಕಾರಿಕ, ತೈಜಸ, ತಾಮಸ, ಎಂದು ಅಹಂಕಾರವು ಮೂರುವಿಧವು. ಆದರಲ್ಲಿ ವೈಕಾರಿಕವೆಂಬ ಸಾತ್ವಿಕ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ 'ವೈಕಾರಿಕಾಸ್ಮನೋ ಜಜ್ಞೇ ದೇವಾ ವೈಕಾರಿಕಾ ದಶ | ದಿಗ್ವಾತಾರ್ಕ ಪ್ರಚೇತೋಽಪ್ತಿ ವಹ್ನೀಂದ್ರೋಪೇಂದ್ರ ಮಿತ್ರಕಾಃ' ಎಂಬೀ ೧೦ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆಮೇಲೆ ತೈಜಸಾಹಂಕಾರದಿಂದ ೫ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ತಾಮಸಾಹಂಕಾರದಿಂದ ೫ ಭೂತಗಳೂ ಹುಟ್ಟಿದವು. 'ಆದಿಸೃಷ್ಟೌ ಪೂರ್ವಜಾ ಯೇ ತೇಽಧಿಕಾಃ ಸರ್ವತೋ ಗುಣೈಃ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಆಕಾಶದಿಂದ ವಾಯುವು ಗುಣಾಧಿಕನು. ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ, ಆಕಾಶದೇವತೆಯಾದ ವಿನಾಯಕನು, ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ವಾಯುವು ಸಾತ್ವಿಕಾಹಂಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ವಾಯುವಿಗೆ ಆಕಾಶಕ್ಕಿಂತ ಗುಣಾಧಿಕನಾದೆ, ಆದರೂ ('ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃಸಂಭೂತಃ' ಎಂಬೀ ಭೂತೋತ್ಪತ್ತಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ) ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಪಿತೃತ್ವವೂ (ಭೂತಾಂತರ್ಗತಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವಾಯುವಿಗಿಂತ) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಅಧಿಕವಾಗಿಯಿದೆ. ಎಂದು ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವು. (c) ('ಸಮಾನಮೇನಯೋರತ್ರ ಪಿತುಶ್ಚ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಚ' ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಅತ್ರ' ಎಂಬೀ ಪದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಅತ್ರ=ಪ್ರಾಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಹಿತಾನಾಮತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ಮಗನು ಇವರಿಬ್ಬರ ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಸಾಮ್ಯವೇ. ವಾಙ್ಮಾನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣದೇವತಾತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಗನಪಕ್ಷವೇ ಬಲಿಷ್ಠವು. 'ಮನಸಾ ವಾ ಅಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತಿ' ಎಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನುಪನ್ಯಾಸಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ

ಭಾ|| (a) ಮನೋವಾಕ್ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸೌ ಮನ ಆದಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತೇಃ | ವಿಷ್ಣುಸ್ತಸ್ಯ ರಥೋ ದೇಹ ಇಂದ್ರಿಯಾಶ್ಚಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತ ಇತಿ ಚ || (b) ಪ್ರಪ್ನಿಃ ಸ ಪೃಚ್ಛನೀಯತ್ವಾತ್ಪರಮಾತ್ಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ | ವಕ್ತೃತ್ವಾಚ್ಚೈವ ವಾಜನಾಮಾ ಮನೋ ಮಂತ್ರತ್ವಹೇತುತ ಇತಿ ಚ || (c) ಪ್ರಾಣೋವ ಪ್ರಾಣೋ ನಾಮ ಭವತಿ | ನದನ್ವಾಕ್ಷಶೃಂಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶೃಣ್ವನ್ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನ್ನಾನೋಮನಸ್ತಾನ್ಯಸ್ಮೈತಾನಿ ಕರ್ಮ ನಾಮಾನ್ಯೇವೇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ || (d) ಮುಕ್ತಿರೇವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಃ | ಅಮುಷ್ಮಿನ್ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನಾಪ್ತೇತಿ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾತ್ ||

ಅ || (a) ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದುದರಿಂದ 'ಮನಃ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಆ ಹರಿಗೆ ದೇಹಾಖ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ರಥವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (b) ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕೇಳಲರ್ಹನಾದುದರಿಂದ 'ಪೃಷ್ಠಿ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜನಾರ್ದನನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ ವಾಜನಾಮಕನು. ಮನನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾರಣ ಮನೋನಾಮಕನು ಎಂದೂ ಅದೆ. (c) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜೇಷ್ಠಮಾಡುವವನಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೇಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು

ಕೊಡುವವನಾಗಿ ವಾಕ್‌ನಾಮಕನೂ, ದರ್ಶನಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೇ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂದೂ, ಶ್ರವಣ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿಯೇ ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂದೂ, ಮನನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿ ಮನೋನಾಮಕನೂ, ಈತನಿಗೆ ಆ ಇವುಗಳು ಕ್ರಿಯಾಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕ ನಾಮಗಳೇ, ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿಯಿದೆ. (d) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೆಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವೇ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದ.

ಭಾ|| (a) ಮುಕ್ತಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನೈಶ್ಚ ವೇದೈರ್ವಿಪ್ಲೂತಫಲೇಜಸಾ | ನಿತ್ಯಾ ಯುಸಾ ಚ ಯುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಂಹಿತಾರೂಪವಿದ್ಧರೇರಿತಿ ಚ || (b) ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ತ್ವೇನ ಜನನಾತ್ಪ್ರಜೇತಿ ಜ್ಞಾನಂ | ಪಾಂತಿ ಶಂ ಸಾಧನಾಶ್ಚೇತಿ ಪಶವೋ ವೇದಾಃ || (c) ಪರಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಪ್ಲೋರ್ನರಣಾದೇವ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಯಿತಂ ಸ್ವರೂಪಂ ತೇಜಃ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ | (d) ಲೌಕಿಕಪ್ರಜಾದಿಕ ಮಸಿ ತದಿಚ್ಛತಾಂ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಂ ಭವತಿ || ಮಾಂಡೂಕೇಯೈಃ ಋಷಿ ಭಿರುಪಾಸಿತಾ ಎತಾ ವಿದ್ಯಾಃ || ೧ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನ ಗಳಿಂದಲೂ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, ವಿಪ್ಲವಿನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಸ್ವರೂಪ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು. ನಿತ್ಯವಾದ ಆಯುಷ್ಯದಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾಗುವನು. ಹೀಗೂ ಆದೆ. (b) ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಜಾ ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು. ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ, ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನಗಳೂ ಆಗಿವೆ ಎಂದು ಪಶವಃ=ವೇದಗಳು. (c) ಪರಬ್ರಹ್ಮನಾದ ವಿಪ್ಲವಿನ ಸ್ವೀಕಾರದಿಂದಲೇ (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಈತನು ತನ್ನವನು ಎಂದು ಭಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ) ವಿಪ್ಲವಿನ ಭಜನದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ ಸ್ವರೂಪ ತೇಜಸ್ಸು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. (d) ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಜಾದಿಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೆ ಅನರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ವಿದ್ಯೆಗಳು. || ೧ ||

ಮಂ || ಅಥ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ದ್ಯೌರುತ್ತರರೂಪಂ ವೃಷ್ಟಿಃ ಸಂಧಿಃ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸಂಧಾತಾ ತದುತಾಸಿ ಯತ್ರೈತದ್ಬಲವ ದನೂದ್ಗೃಹ್ಣನ್ಸಂದಧದಹೋರಾತ್ರೇ ವರ್ಷತಿ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಸಮಧಾತಾಮಿತ್ಯುತಾಪ್ಯಾಹುರಿತೀನ್ದ್ರಧಿದೈವತಮಧಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಪುರುಷೋ ಹ ನಾ ಅಯಂ ಸರ್ವ ಆಂದಂದ್ವೇನಿದಲೇ ಭವತ ಇತ್ಯಾ ಹುಸ್ತಸ್ಯೇದಮೇವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ರೂಪಮಿದಂ ದಿನಸ್ತತ್ರಾಯಮಂತ ರೇಣಾಕಾಶೋ ಯಥಾಸೌ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವ್ಯಾವಂತರೇಣಾಕಾಶಸ್ತ ಸ್ಥಿಹ್ನಸ್ಥಿನ್ನಾಕಾಶೇ ಪ್ರಾಣ ಆಯತ್ತೋ ಯಥಾಸೌಮಸ್ಥಿನ್ನಾಕಾಶೇ ನಾಯುರಾಯತ್ತೋ ಯಥಾಸೌಮಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷ್ಯೇನಮಿ ಮಾನಿ ಪುರುಷೇ ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ಯಥಾಸೌದಿನ್ಯಾದಿತ್ಯ ಏನಮಿ ದಂಶಿರಸಿ ಚಕ್ಷುರ್ಯಥಾಸಾವಂತರಿಕ್ಷೇ ವಿದ್ಯುದೇವಮಿದಮಾತ್ಮನಿ

ಹೃದಯಂ ಯಥಾಕಾಮಗ್ನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮೇವಮಿದಮುಪಸ್ಥೇರೇತ
ಏವ ಮಹ ಸ್ತು ಸರ್ವಲೋಕಮಾತ್ಮಾನಮನುವಿಧಾಯಾಹೇದಮೇ
ವ ಪೃಥಿವ್ಯಾರೂಪಮಿದಂ ದಿವಃ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ
ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚ
ಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ || ೨ ||

ಅ || ಅಥ=ಮಾಂಡೂಕೀಯ ಋಷಿಯು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ=ಶಾಕಲ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿದ್ಯೆಯು. ಅಂದರೆ ಶಾಕಲ್ಯನಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯೆಯು (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ). ಪೃಥಿವೀ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಾರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು. ದ್ಯೌಃ=ದ್ಯುನಾಮಕನಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯಾರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು. ವೃಷ್ಟಿಃ=ಮಳೆಸುರಿಸುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿನಾಮಕನಾದ ವೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯಾರೂಪವು, ಸಂಧಿಃ=ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆಯು, ಭಕ್ತರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕವೂ. ಪರ್ಜನ್ಯಃ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕನಾದ ಪರ್ಜನ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಸಂಧಾತಾ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ, ಸಂಧಾತ್ಮನಾಮಕರಾದ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರುಷರಲ್ಲಿರುವವನು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಂಧಾತ್ಮನಾಮಕನು. ತದುತ=ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಧಿತ್ವವೂ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಗೆ ಸಂಧಾತ್ಮತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಅಸಿ=ಸಂಭಾವಿತನೇ. ಯತ್ರ=ಯಾವಾಗ, ಏತತ್=ಈ ಪರ್ಜನ್ಯನು, ಬಲವತ್=ಬಲಿಷ್ಠ ಹೇಗೆ ಆದೀತೋ ಹಾಗೆ, ಅನೂದ್ಗೃಹ್ಣನ್=ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಮುದ್ರದ ನೀರನ್ನು ತನ್ನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಅಹೋರಾತ್ರೇ=ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು, ಸಂದಧತ್=ಅಭಿವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು, ವರ್ಷತಿ=ವರ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆಗ) ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ=ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಸಮಧಾತಾಂ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಉತ ಅಸಿ=ಈಗಲೂ ಕೂಡ, ಆಹುಃ=(ಜನರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ ನು=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ, ಅಧಿದೈವತಂ=ದೇವತೆಗಳನ್ನಧಿಕರಿಸತಕ್ಕ ಉಪಾಸನೆಯು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಪೃಥಿವ್ಯಧಿಷ್ಠಾನಕವಾದ ಸಂಹಿತಾರೂಪಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಆಯಂ ಸರ್ವಃ, ಪುರುಷಃ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷದೇಹವು, ಆಂದಂ ಹವಾ=ಬಂದವಯವಿಯು. ತಸ್ಯ=ಆ ದೇಹಕ್ಕೆ, ದ್ಯೇ ವಿದಲೇ=ಎರಡು ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಭಾಗಗಳು, ಭವತಃ=ಆಗುತ್ತವೆ. ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಸ್ಯ=ಆ ದೇಹದ, ಇದಮೇವ=ಪಾದವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಕಟಿಪರ್ಯಂತವಾದ ಕೆಳಗಿನ ಅರ್ಧವೇ, ಪೃಥಿವ್ಯಾರೂಪಂ=ಪೃಥಿವೀ ದೇವತೆಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಾರೂಪವು. ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಾರೂಪವು. ಇದಂ=ನಾಭಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಶಿರಃಪರ್ಯಂತವಾದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು, ದಿವಃ=ದ್ಯುಲೋಕದ, ರೂಪಂ=ಸಮಾನವು. ದ್ಯುದೇವತೆಗೂ, ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ, ದ್ಯುನಾಮಕನೂ ಆದ ಸಂಕರ್ಷಣನಿಗೆ, ಪ್ರತಿನಿಧಾಭೂತವು. (ವಾಕ್ಯು ವೃಷ್ಟಿಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ವೃಷ್ಟಿದೇವತೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಪರ್ಜನ್ಯನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು. ವೃಷ್ಟ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೂ, ಪರ್ಜನ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೂ ಪ್ರತಿನಿಧಾ

ಭೂತವು.) ತತ್ರ=ಆ ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಅಯಂ ಅಂತರೇಣ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರಾರ್ಧಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ಯಾವುದೊಂದು, ಆಕಾಶಃ=ಆಕಾಶವು, (ಇರುತ್ತದೋ) (ಅಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಗಣಪತಿಯು ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ನೃಸಿಂಹನೂ ಇದ್ದಾನೆ.) ಅಸೌ=ಈ ಆಕಾಶವು,
ದ್ವಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ ಅಂತರೇಣ=ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ, ಆಕಾಶೋ ಯಥಾ=
ಆಕಾಶದಂತೆಯೇ, ತಸ್ಮಿನ್=ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ಅಸ್ಮಿನ್=ಆಕಾಶೇ=ಈ ಆಕಾಶದ ಒಳಗೆ,
ಪ್ರಾಣಃ=ವಾಯುವು, ಆಯತ್ತಃ ಹ=ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ. (ಆ ಪ್ರಾಣನು ಅಮುಷ್ಮಿನ್
ಆಕಾಶೇ=ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ವಾಯುಃ=ವಾಯುವು, ತದಭಿಮಾನಿ
ದೇವತೆಯು, ವಾಯುನಾಮಕ ದಾಶರಥಿಯು, ಆಯತ್ತಃ=ಅಧಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆಯೋ,
(ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು). ಅಮೂನಿ=ಹೊರಗೆ ಇರುವ, ತೀಣಿ ಜ್ಯೋತಿಃ=ಅದಿತ್ಯ
ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸುಗಳೂ, ತನ್ನಾಮಕಗಳೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಆದ
ಕಪಿಲಾದಿ ರೂಪಗಳೂ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತವೋ, ಏನಂ=ಹೀಗೆ, ಪುರುಷೇ=ಪುರುಷದೇ
ಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಇಮಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಜ್ಯೋತಿಃ=ಈ ಮೂರು ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸುಗಳು, (ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಾ
ಗಿವೆ). ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ದಿವಿ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ, ಅಸೌ=ಈ, ಅದಿತ್ಯಃ=ಅದಿತ್ಯಾಖ್ಯಜ್ಯೋತಿಸ್ಸೋ,
ಏನಂ=ಹೀಗೆಯೇ, ಶಿರಸಿ=ಪುರುಷದೇಹದ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಇದಂ ಚಕ್ಷುಃ=ಈಚಕ್ಷುಸ್ಸೆಂಬ
ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ಚಕ್ಷುರ್ನಾಮಕ ಸೂರ್ಯನು, ಅದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಕಪಿಲನು,
(ಇದ್ದಾನೆ.) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಂತರಿಕ್ಷೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ, ಅಸೌ=ಈ, ವಿದ್ಯುತ್=ಮಿಂಚು,
ವಿದ್ಯುತ್‌ನಾಮಕನೂ, ವಿದ್ಯುತ್ತಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ಹಂಸನೋ, ಏನಂ=ಈ ಲೇತಿಯಾಗಿ,
ಆತ್ಮನಿ=ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಇದಂ ಹೃದಯಂ=ಈ ಹೃದಯಾಖ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ,
ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ, ಅಯಂ=ಈ, ಅಗ್ನಿಃ=ಬೆಂಕಿಯೋ, ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೋ, ಅಗ್ನಿ
ನಾಮಕನಾದ ಪರಶುರಾಮನೋ, ಏನಂ=ಹೀಗೆ, ಉಪಸ್ಥೇ=ಉಪಸ್ಥದಲ್ಲಿ, ಇದಂ ರೇತಃ=
ಈ ರೇತಸ್ಸೆಂಬ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ರೇತೋನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು, ಪರಶುರಾಮನೂ ಕೂಡ,
ಏನಮುಹ=ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ, ಸರ್ವಲೋಕಂ=ಮೂರುಲೋಕದ ಸ್ವರೂಪವಾದ,
ಆತ್ಮಾನಂ=ಪುರುಷದೇಹವನ್ನೇ, ಅನುವಿಧಾಯ=ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿ, ಇದಮೇವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
ರೂಪಂ ಇದಂ ದಿವಃ ಇತಿ ಶಾಕಲ್ಯಃ ಆಹ ಯಃ ಏನಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ, ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿಃ=ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧಿಯತೇ, ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ
ವಿತಿ... .. || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ವರಾಹೋ ವಾಮನಃ ಸಿಂಹ ಇತಿ ರೂಪತ್ರಯಂ ಹರೇಃ | ಪೂರ್ವೋ
ತ್ತರಾರ್ಣವುಧ್ಯೇಷು ಸ್ಥಿತ ಮುಕ್ತಂ ಸನಾತನಂ || ಮಾಂಡೂಕೀಯೈ
ಹಿ (b) ಶಾಕಲೋ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪಿಣಂ | ತೇಷು ಚೋಚ್ಚಾರಕೇ
ಜೈವ ಸ್ಥಿತಮಾಹ ಚತುರ್ವಿಧಂ || ಭೂಮಿದ್ಯುವೃಷ್ಟಿಪರ್ಜನ್ಯನಾಮ್ನೋ
ವ್ಯಾದಿಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ | (c) ಉವ್ಯಾದೀನಾಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಚ ದೇಹ
ಏವ ಸ್ಥಿತಂ ಪುನಃ || (d) ಅಧರಾರ್ಧಸ್ಯ ಚೋವ್ಯಾರ್ಥ ಸಾಮ್ಯಮನ್ಯಸ್ಯ
ನೈದಿವಾ | ವಾಚೋ ವೃಷ್ಟೈವ ಸಾಮ್ಯಂ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯೈವ ಚಾತ್ಮನಃ ||
ತೇಷಾಂ ತೇಷು ಸ್ಥಿತಂ ಜೈವ ವಿಶ್ಲೋಚ್ಚ ಚತುರಾತ್ಮನಃ |

ಅ || (a) ಮಾಂಡೂಕೀಯಖುಷಿಗಳಿಂದ ವರಾಹ, ವಾಮನ, ನರಸಿಂಹ ಎಂಬೀ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಶಬ್ದದೇಕಪ್ರಕಾರವಾದ ಮೂರು ರೂಪವು ಪೂರ್ವವರ್ಣ, ಉತ್ತರವರ್ಣ ಮಧ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (b) ಶಾಕಲ್ಯಖುಷಿಯಾದರೂ, ಪೃಥಿವೀ, ದ್ಯು, ವೃಷ್ಟಿ ಪರ್ಜನ್ಯ, ಎಂಬೀ ನಾಮಧೇಯದಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ೪ ರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ವಾಸುದೇವ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕುಪ್ರಕಾರನಾದ (ಶ್ರೀ ವಾಸುದೇವ, ಸಂಕರ್ಷಣ, ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ, ಅನಿರುದ್ಧನಾ ಮಕನಾದ) ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಮಧ್ಯವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರುಷ ನಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (c) ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುಗಳಿಗೂ ಅವು ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಿಗೂ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೇ ಅವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪುನಃ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (d) ಪಾದ ವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಕಟಪರ್ಯಂತವಾದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೂ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ, ಇತರವಾದ ನಾಭಿಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಶಿರಃಪರ್ಯಂತವಾದ ಉತ್ತರಾರ್ಧಕ್ಕೆ ದ್ಯುಲೋಕದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವೃಷ್ಟಿದೇವತೆಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರುಷ ನಿಗೆ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಂದಲೇ ಸಾಮ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕುಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾ ದರೂ, ಅಧರಾರ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ) ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಆಕಾಶಸ್ಯಾಂತರಾಕಾಶೇ ನೃಸಿಂಹಸ್ಯಾತ್ರ ಸಂಸ್ಥಿತಂ | ವಾಯೋಃ ಪ್ರಾಣಾತ್ಮತಾಂ ಚೈವ ತತ್ರ ದಾಶರಥೇಃ ಸ್ಥಿತಂ || (b) ಸೂರ್ಯವಿದ್ಯು ದ್ಧತಾಶಾನಾಂ ದೃಗ್ಭೃದ್ರೇತಃಸು ಚ ಸ್ಥಿತಂ | ಕಸಿಲಸ್ಯ ಚ ಹಂಸಸ್ಯ ಜಾಮದಗ್ನ್ಯಸ್ಯ ತೇಷು ಚ || ಸ್ಥಿತಂ ವದತಿ ವಿದ್ಯೇಯಮಪಿ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರದಾಯಿನೀತ್ಯಾದಿ ಚ | (c) ವರ್ಷಣಾದ್ವೃಷ್ಟಿಃ || ಪರಂ ಜನಯತೀತಿ ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ | ಸಂಧಿನೋತೀತಿ ಸಂಧಿಃ || ಧಿನ್ ಪುಷ್ಪಾವಿತಿ ಧಾತುಃ | (d) ಸಮೃದ್ಧಾರಣಾತ್ಸಂಧಾತಾ || ವರ್ಷಣಮೇವ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಸಂಧಾನಂ | ಪರ್ಜನ್ಯಸ್ಥೋ ಭಗವಾಂಸ್ತು ತತ್ಕರ್ತಾ || ೨ ||

ಅ || (a) ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ವಿಘ್ನೇಶನಿಗೆ ಆಕಾಶದ ಒಳಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ, ಈ ಅಭಿಮಾನಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ (ಆಕಾಶಾಖ್ಯ) ನರಸಿಂಹನಿಗೆ ಸಂಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ, ವಾಯು ವಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಂತರ್ಗತತ್ವವನ್ನು ಆ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ (ವಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ) ಶ್ರೀ ರಾಮನಿಗೆ ಸಂಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ, (ಶಾಕಲ್ಯನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) (b) ಚಕ್ಷುರ್ಹೃದಯ ರೇತೋನಾಮಕರಾದ ಸೂರ್ಯ, ಮಿಂಚು, ಅಗ್ನಿ ಇವುಗಳಿಗೆ, ದೃಕ್=ಕಣ್ಣು, ಹೃತ್=ಹೃದಯ, ರೇತಸ್ಸು= ರೇತಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ, ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಕಸಿಲ, ಹಂಸ, ಪರಶುರಾಮರಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಶಾಕಲ್ಯಖುಷಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಕೂಡ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (c) ವರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನಿ ಸುತ್ತಾನೆ ('ಜನನಾತ್ಪರಸಸ್ಯಾದೇಃ ಪರ್ಜನ್ಯಃ' ಎಂಬೀ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ) ಉತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪರ್ಜನ್ಯನಾಮಕನು ವಿಷ್ಣುವು. ಭಕ್ತರನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು, ಸಂಧಿನಾಮಕನು. 'ಧಿನ್' ಎಂಬ ಧಾತುವು ಪುಷ್ಪಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥ

ದಲ್ಲಿದೆ. ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. (d) ಜೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸುವುದರಿಂದ 'ಸಂಧಾತಾ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಕಾಶ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಮೇಕೆ ಸುರಿಸುವುದೇ ಸಂಧಾನಕ್ರಿಯೆಯು. ಪರ್ಜಸ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವನು. || ೨ ||

ಮಂ || ಅಥಾತೋ ನಿರ್ಭುಜಪ್ರವಾದಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ದಿವ್ಯಾಯತನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಮಂತರಿಕ್ಷಾಯತನಮುಭಯಮಂತರೇಣಾಥ ಯದ್ಯೇನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರುವಂತಮುಪವದೇದಚ್ಛೋಷಾ ಅವರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರುವಂತವಪವದೇದಚ್ಛೋಷಾ ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯಸ್ತೇವೋಭಯಮಂತರೇಣಾಹ ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತ್ಯಪನಾದೋ ಯದ್ವಿ ಸಂಧಿಂ ವಿನರ್ತಯತಿ ತನ್ನಿರ್ಭುಜಸ್ಯ ರೂಪಮಥ ಯಚ್ಛುದ್ಧೇ ಅಕ್ಷರೇ ಅಭಿವ್ಯಾಹರತಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಸ್ಯಾಗ್ರ ಉ ಏವೋಭಯಮಂತರೇಣೋಭಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಭವತ್ಯನ್ನಾದ್ಯ ಕಾನೋ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಮುಭಯ ಕಾಮ ಉಭಯಮಂತರೇಣಾಥ ಯದ್ಯೇನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪವದೇತ್ಪೃಥಿವೀಂ ದೇವತಾಮಾರಃ ಪೃಥಿವೀ ತ್ವಾ ದೇವತಾ ರಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದಥ ಯದ್ಯೇನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪವದೇದ್ವಿನಂ ದೇವತಾಮಾರೋ ದ್ವಾಸ್ತ್ವಾದೇವತಾ ರಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದಥ ಯದ್ಯೇನಮುಭಯಮಂತರೇಣ ಬ್ರುವಂತಂ ಪರ ಉಪವದೇದಂತರಿಕ್ಷಂ ದೇವತಾಮಾರೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ತ್ವಾ ದೇವತಾ ರಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯಥಾ ತು ಕಥಾ ಚ ಬ್ರುವನ್ನಾ ಬ್ರುವಂತಂ ವಾ ಬ್ರೂಯಾದಭ್ಯಾಶನೇನ ಯತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾನ್ನತ್ವೇನಾನ್ಯತ್ಕುಶಲಾ ದ್ವಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾದತಿದ್ಯುನ್ಮ ಏನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮಾ ತಿದ್ಯುನ್ಮೇ ಚ ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮನೋ ಅಸ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ಹಸ್ತಾಹ ಶೂರವೀರೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ || ೩ ||

ಅ || ಅಥ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಸಂಧಿವಿಷಯಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಸಂಪತ್ತಿನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅತಃ=ಮುಕ್ತಿಯೊದಲಾದ ಮಹಾ ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ, ನಿರ್ಭುಜಪ್ರವಾದಾಃ=ಸಂಹಿತಾ ಪದಕ್ರಮವಿಷಯಗಳಾದ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಿದ್ಯೆಗಳು, (ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ನಿರ್ಭುಜಂ=ಭಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಭುಜಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಸಂಹಿತೆಯು, ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಂ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹದೇವತಾಕವಾದುದು. ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ=ಪದವು, ದಿವ್ಯಾಯತನಂ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದ್ಯುನಾಮಕನಾದ ವಾಮನಾಖ್ಯಹರಿಯೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಉಭಯಮಂತರೇಣ=ಕ್ರಮವೆಂಬುವುದು, ಅಂತರಿಕ್ಷಾಯತನಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ಸರಸಿಂಹನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. (ಆದುದರಿಂದ ಏತಾದೃಶಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾದಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ

ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಪೂಜ್ಯನೇ ಸರಿ. ನಿಂದಾರ್ಹನಲ್ಲ.) ಅಥ=ಅಥವಾ, ಏನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ
 ಬ್ರುವಂತಂ=ಈ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನನ್ನು, (ಯಾವನೊಬ್ಬ
 ಮನುಷ್ಯನು) ಉಪವದೇತ್ ಯದಿ=ನಿಂದಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅನರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಭ್ಯಾಂ=ನಿಕ್ಕು
 ಸ್ಥಳಾದ ಭೂಮ್ಯಂತರೀಕ್ಷಸ್ಥಾನಗಳಿಂದಲೂ, ಅಜ್ಯೋಷಾಃ=ಬಿದ್ದವನಾಗಿರುತ್ತಿ, ಇತಿ=ಈ
 ಪ್ರಕಾರ, ಏನಂ=ಈ ನಿಂದಿಸಿದವನನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್=(ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ಯಾ
 ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರ ನಿಂದೆಯನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದ ಇತರನು), ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಅಥ=ಅಥವಾ,
 ಏನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರುವಂತಂ=ಈ ಪದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನನ್ನು, ಉಪವದೇತ್
 ಯದಿ=ನಿಂದಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾನಾಭ್ಯಾಂ=ಅಂತರೀಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳಿಂದ, ಅಜ್ಯೋ
 ಷಾಃ=ಚ್ಯುತನಾಗಿರುತ್ತಿ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಏನಂ=ಈ ನಿಂದಕನನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳತ
 ಕ್ಕದು. ಯಸ್ತು=ಯಾವಾತನು, ಉಭಯಮಂತರೇಣ=ಕ್ರಮವನ್ನು, ಅಹ=ಅಧ್ಯಯನ
 ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ=ಆತನಿಗೆ, ಉಪವಾದಃ=ನಿಂದೆಯು, ನಾಸ್ತೀವ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.
 (ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನ ನಿಂದೆಯು ನರಕಾದ್ಯನರ್ಥಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾದುದರಿಂದ ಅತಿ
 ದುಷ್ಟನಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಆತನ ನಿಂದೆಯನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಮಾಡಬಾರದು.) ಜ್ಞಾನ
 ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾನುವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ವೈದಿಕ ಸಂಹಿತೆಗ
 ಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ ಫಲವು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುನಾಮ
 ದಲ್ಲಿ ಯತ್=ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಂಧಿಂ=ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳ ಮೇಲನವನ್ನು, ವಿವರ್ತಯತಿ=
 ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೋ, ತತ್=ಹಾಗಾದರೆ, ತತ್ ಹಿ=ಅದೇ, ನಿರ್ಭುಜಸ್ಯ ರೂಪಂ=ಸರ್ವವೈದಿಕ
 ಸಂಹಿತಾರೂಪವು. ಅಂದರೆ ಸರ್ವಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನ ಫಲಪ್ರದವು. ಅಥ=ಅಥವಾ, ಯತ್=
 ಯಾವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶುದ್ಧೇ ಅಕ್ಷರೇ=ಅಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟಗಳಾದ 'ವ ಣು' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು, ಅಭಿವ್ಯಾ
 ಹರತಿ=ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೋ, ತತ್=ಹಾಗಾದರೆ, ತತ್=ಆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಶಬ್ದತತ್ವವು,
 ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಸ್ಯ=ಪದಸ್ವರೂಪವು. (ಯೇನ=ಯಾವುದರಿಂದ,) ಉಭಯಂ=ಸಂಹಿತಾಪದವೆಂಬೀ
 ಎರಡು, ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಭವತಿ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೋ, (ಅದೇ) ಉಭಯಮಂತರೇಣ=ಕ್ರಮವೆಂದು
 ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಗ್ರೇ ಉ=ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೇ ಸರಿ. ಅನ್ನಾದ್ಯಕಾಮುಃ=ಮುಕ್ತಿ
 ಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವನೊದಲಾದ ಭೋಗ ಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು, ನಿರ್ಭುಜಂ=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬೀ
 ಸಂಹಿತಾ ರೂಪವಾದ ನಾಮವನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಸ್ವರ್ಗಕಾಮುಃ=ಮುಕ್ತಿ
 ಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು. ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ='ವಿ ವ ಣು' ಎಂಬೀ ಪದಾತ್ಮಕವಾದ ನಾಮವನ್ನು,
 ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಉಭಯಕಾಮುಃ=ಮುಕ್ತಿ ಭೋಗ ಎರಡನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು,
 ಉಭಯಮಂತರೇಣ='ವಿಷ್ಣುಃ' 'ವಿ ವ ಣುಃ' ಎಂಬೀ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ, ಬ್ರೂಯಾತ್=
 ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಅಥ=ಅಥವಾ, ಏನಂ ನಿರ್ಭುಜಂ ಬ್ರುವಂತಂ=ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ
 ಮಾಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನನ್ನು, ಪರಃ=ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಸರ್ವಶತ್ರುವು, ಉಪವದೇತ್
 ಯದಿ=ನಿಂದಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಪೃಥಿವೀಂ ದೇವತಾಂ=ನನ್ನಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ
 ಸಂಹಿತೆಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕವಾದ ಮರಾಹಾಖ್ಯದೇವ
 ತೆಯೋ, ಆ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಆರಃ=ದೂಷಿಸತಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದ. (ಏಕೆಂದರೆ ಮರಾಹನೇ ದೇವತೆ
 ಯಾಗಿವುಳ್ಳ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ದೂಷಿಸಿದರೂ ಆ ಮರಾ
 ಹರೂಪಿ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನೇ, ದೂಷಿಸಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ) ಪೃಥಿವೀ ದೇವತಾ=
 ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಮರಾಹಾಖ್ಯ ದೇವತೆಯು, ತ್ವಾ=ನಿನ್ನನ್ನು ರಿಷ್ಯತಿ=ನಾಶಮಾಡು
 ವದು. ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳಿಸುವದು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಏನಂ=ನಿಂದಕನನು

ಕುರಿತು, ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಅಥ=ಅಥವಾ, ಏನಂ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಬ್ರುವಂತಂ=ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವನನ್ನು, ಪರಃ=ವಿಷ್ಣುವೈಷ್ಣವದ್ವೇಷಿಯಾದ ತನೋಯೋಗ್ಯನು, ಉಪವದೇತ್ ಯದಿ=ನಿಂದಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದಿವಂ ದೇವತಾಂ=ದ್ಯುನಾಮಕವಾದ ವಾಮನಾಖ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು, ಆರಃ, ಧ್ಯಾಃ ದೇವತಾ=ವಾಮನಾಖ್ಯ ದೇವತೆಯು, ತ್ವಾ, ರಿಷ್ಯತಿ, ಇತಿ, ಏನಂ ಬ್ರೂಯಾತ್. ಅಥ=ಅಥವಾ, ಏನಂ ಉಭಯಮಂತರೇಣ ಬ್ರುವಂತಂ=ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನು, ಪರಃ ಉಪವದೇತ್ ಯದಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ದೇವತಾಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕ ನರಸಿಂಹಾಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು, ಆರಃ,=ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ದೇವತಾ=ನರ ಸಿಂಹನು, ತ್ವಾ, ರಿಷ್ಯತಿ, ಇತಿ, ಏನಂ, ಬ್ರೂಯಾತ್. ನಿಂದಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ನಿಂದಿಸಿದರೂ ಕೂಡ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಸರ್ವಸಹಿಷ್ಣುವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಹಿಸ ತಕ್ಕುದೇ, ಆದುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಏಕೆ ಕೊಡತಕ್ಕುದು ಎಂದರೆ, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಯಥಾ ತು=ಹೇಗೆ, ಕಥಾ ಚ=ಕಥೆಯು ಪ್ರವೃತ್ತವಾ ದರೆ, (ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೋ, ಸುಮ್ಮನೆ ಕೂತುಕೊಳ್ಳಲಾರನೋ, ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ, ಆದರೆ ತನ್ನನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಂದಿಸೋಣ ಇದು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. ಇದಾದರೂ ದೇವತಾ ವಿಷಯಕವೂ ಆಗು ವುದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ನಿಂದಾದಿಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡ ತಕ್ಕ ದೇವತೆಗೇನೇ ದ್ರೋಹರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹುದನ್ನು ಸಹಿಸಕೂಡದು.) ಬ್ರುವನ್ ವಾ=(ಸಂಹಿತೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಸಮುದಾಯಗಳನ್ನು) ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡ ತಕ್ಕವನಾಗಲೀ, ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡದಿರುವವನಾಗಲೀ, ಬ್ರುವಂತಂ=ನಿಂದಿಸತಕ್ಕವನನ್ನು, ವಾ=ನಿಂದಿಸದೆ ಇರುವವನನ್ನಾಗಲೀ (ಅಂದರೆ ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ತನಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡತಕ್ಕವ ನನ್ನಾಗಲೀ), ಯತ್=ಯಾವ ಶಾಪರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು, ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳುವನೋ, ತತ್=ಆ ಮಾತು, ಅಭ್ಯಾಶಮೇವ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ, (ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ) ತಥಾ=ಸತ್ಯವೇ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. (ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಲಾರದು). ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ=ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು, ಕುಶಲಾತ್ ಅನ್ಯತ್=ಅಕುಶಲವನ್ನು, ಅಂದರೆ ಆತಗೆ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಶಾಪರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು, ನ ತು ಏವ ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳಲಿಕ್ಕೇನೆ ಕೂಡದು. (ಅಯೋಗ್ಯ ಜನರನ್ನೇ ಹೀಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಬಾರದು). ಆತಿದ್ಯುಮ್ನೇ ಏವ=ಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಮ್ನಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇರುವವನಾದರೇನೇ, ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾರೂಪಗ ಳಾದ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವವನಾದರೇನೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ=ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು, ಬ್ರೂಯಾತ್=(ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಲೋಕಚ್ಯುತ ನಾಗಿದ್ದ ಎಂದೇ) ಹೇಳತಕ್ಕದು. (ಲೋಕಚ್ಯುತನಾಗು ಎಂದು ಹೇಳಬಾರದು.) ನಾತಿದ್ಯು ಮ್ನೇ ಚ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರುವವನಾದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ=ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯ ನಾದ ಅಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು, ನ ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳಲೇಕೂಡದು. (ಆದುದ ರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಶಾಪಕ್ಕೆ ಅವಿಷಯರಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪೂಜ್ಯರಾದುದರಿಂದಲೂ), ಬ್ರಾಹ್ಮ ಣೇಭ್ಯಃ=ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಾದವರಿಗೋಸ್ಕರ ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಶೂರವೀರಃ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ=ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯು, ಆಹ ಸ್ಮ ಹ=ಹೇಳಿದನು. || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಪೃಥಿವೀಸ್ಥೋ ವರಾಹಸ್ತು ಸಂಹಿತಾದೇವತೋದಿತಾ | ದಿವಿಪ್ತೋ
ವಾಮನಶ್ಚೈವ ಸಂಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪದದೇವತಾ || (b) ನೃಸಿಂಹಸ್ತ್ವಂತರಿ
ಕ್ಷಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ಕ್ರಮದೇವತಾ | ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಮೇವಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾ ಯಃ
ಕರೋತ್ಯುಪವದೇನ್ನತಂ || (c) ತಸ್ಯಾಪವದಿತಾ ಯಾತಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾ
ದಥ ಏವ ಹಿ | ನಾಶಮಾಪ್ನೋತಿ ನಿರಯೇ ತಸ್ಮಾದಪವದೇನ್ನತಂ || (d)
ಗಚ್ಛಸ್ಯಥ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದನ್ಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣತಸ್ತಥಾ | ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತೇರ್ಹಿ
ಯೋಗೈರ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸ ನ ಚೇತರಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ ವರಾಹನಾದರೂ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆ
ಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ದ್ಯುನಾಮಕನಾದ ವಾಮನನಾದರೂ ಪದದೇ
ವತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ (b) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕನಾದ ಪೂಜ್ಯ
ನಾದ ನರಸಿಂಹನಾದರೂ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಧ್ಯಾನಿಸಿಕೊಂಡು ಯಾವಾತನು
ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾಽಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನನ್ನು ನಿಂದಿಸಬಾರದು.
(c) ಸಂಹಿತಾ ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ನಿಂದಕನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ
ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗ, ಈ ಎರಡು ಲೋಕಗಳಿಂದ ಜ್ಯೋತನಾಗು
ತ್ತಾನೆ.) (ಕ್ರಮಪಾಠ ನಿಂದಕನು) ಲೋಕತ್ರಯಗಳಿಂದ ಕೆಳಗೆ ನರಕದಲ್ಲಿಯೇ ದುಃಖವನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ನಿಂದಿಸಬಾರದು. (d) ಹಾಗೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಂದ
ಇತರನಾದವನನ್ನೇ ಅಧೋಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಯಾವಾತನು
ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನೋ, ಆತನೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು; ಇತರನಲ್ಲ; ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಭಂಜನ ವರ್ಜಿತತ್ವಾನ್ನಿರ್ಭುಜಂ ಸಂಹಿತಾ | ತೃಣ ಚ್ಛೇದನ ಇತಿ
ಧಾತೋಃ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣಂ ಪದಂ || ಉಭಯಮಂತರೇಣ ಕ್ರಮಃ | (b)
ನಿರ್ಭುಜಮೂಲತ್ವಾತ್ಪದಾದೀನಾಂ ತದ್ವಿಷಯ ಪ್ರವಾದಾ ಆಸಿ ನಿರ್ಭುಜ
ಪ್ರವಾದಾ ಇತ್ಯೇವೋಚ್ಯಂತೇ || (c) ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಿತ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕ
ವಿಷ್ಣ್ವಾಯತನಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನಮಿತ್ಯಾದಿ | (d) ಅನರಾಭ್ಯಾಂ
ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಚ್ಯುತೋಽಸೀತಿ || ಉತ್ತರಾಭ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷ
ದ್ಯುಭ್ಯಾಂ |

ಅ || (a) ಭಂಗ (ಖಂಡ, ತುಂಡು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಭುಜವೆಂದರೆ ಸಂಹಿತೆ
ಯು. ತೃಣ ವೆಂಪುವುದು ಚ್ಛೇದನವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಧಾತುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಣ್ಣ
ವೆಂದರೆ ಪದವು. ಸಂಹಿತಾಪದಗಳೆಂಬ ಎರಡರ ಗರ್ಭಿಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಮವು 'ಉಭ
ಯಮಂತರೇಣ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (b) ಪದಕ್ರಮಜಟಿಗಳಿಗೆ ಸಂಹಿತಾಮೂಲತ್ವವಿದ್ದುದ
ರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಸಂಹಿತಾಜ್ಞಾನಾಧೀನಜ್ಞಾನತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಯಾ, ಸಂಹಿತಾಶ್ರಿತವಾದುದ
ರಿಂದ ಪದಾದಿವಿಷಯಕ ವಿದ್ಯೆಗಳೂ ಕೂಡ ಸಂಹಿತಾವಿದ್ಯೆಗಳೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. [ತಾ ||
ಆದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾವಿಷಯಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಡಿ
ದ್ದರೂ ಪದಕ್ರಮವಿಷಯಕ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಿದ್ದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲವು.
'ಸಂಹಿತಾಸಾರತಃ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ದ್ವಿಗುಣಂ ಪದಪಾಠತಃ | ತ್ರಿಗುಣಂ ಕ್ರಮಪಾಠೇ ಸ್ವಾಜ್ಞಟಾ

ಪಾಲೇ ತು ಪಡ್ಗುಣಂ || ಮಹಾಭಾರತಪಾಠಸ್ತು ವೇದತುಲ್ಯಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ' || (ವರಾಹ ಪುರಾಣ, ಚಾತುರ್ಮಾಸಮಾಹಾತ್ಯೈಃ, ೧೦ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ, ಉತ್ತರೋತ್ತರಗಲು ಶ್ರೇಷ್ಠಗಲು.)
 (c) ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನಾದ ವರಾಹಾಖ್ಯ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದುದು ಪೃಥಿವ್ಯಾಯತನವು. ಇದು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. (d) ಅವರಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಚ್ಯುತನಾಗಿದ್ದಿ ಎಂದು | ಮೇಲಿನ ಅಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಗಳಿಂದ.

ಭಾ|| (a) ಕ್ರಮಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಕೃದ್ಯಸ್ತಂ ವಿಶೇಷೇಣ ನ ನಿಂದಯೇತ್ |
 ಲೋಕತ್ರಯಾದಸಿ ಭ್ರಷ್ಟೋ ಯಸ್ಮಾತ್ತನ್ನಿಂದಕೋ ಭವೇದಿತಿ ಚ || (b)
 ತಸ್ಮಾದತಿದುಷ್ಟತ್ವಾತ್ತನ್ನಿಂದಕೋ ನಾಸ್ತೇವೇತ್ಯುಕ್ತಂ ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತ್ಯು
 ಪವಾದ ಇತಿ | ತಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷಂ ಕೋ ನು ಯುದ್ಧೈತ
 ಬುದ್ಧಿಮಾನಿತ್ಯಾದಿನತ್ || (c) ಉಪವದೇದಿತ್ಯುಕ್ತೋ ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರಃ |
 ಪರ ಉಪವದೇದಿತ್ಯಸುರಃ || ಸರ್ವ ಶತ್ರುತ್ವಾತ್ | (d) ಅಮುಕ್ತಿಯೋ
 ಗೈಸ್ತು ನರೈರ್ವಿದುಷಾಂ ನಿಂದನೇ ಕೃತೇ || ಬ್ರೂಯಾಲ್ಲೋಕಚ್ಯುತೋಽ
 ಸೀತಿ ನಿಂದಿತೋಽಸುರಸರ್ಗಗೈಃ | ನಾಶಯಿಷ್ಯತಿ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಾಮಂಥೇ
 ತಮಸಿ ಪಾತಯೇತ್ || ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ನತು ಬ್ರೂಯಾದ್ವೇನ ಸರ್ಗಾ
 ತ್ಯುಕ್ತಂ ಕ್ವಚಿತ್ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನು ನಿಂದಿಸ
 ತಕ್ಕವನು ಮೂರುಲೋಕದಿಂದಲೂ ಪರಿಭ್ರಷ್ಟನು ಆಗುವನೋ, ಅದುದರಿಂದ ಯಾವಾತನು
 ಕ್ರಮರೂಪವಾದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನನ್ನು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ
 ನಿಂದಿಸಬಾರದು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (b) ಅದುದರಿಂದ (ಕ್ರಮಾಧ್ಯೇತ್ಯವಿನ ನಿಂದೆಯು
 ಅನರ್ಥಕಾರಿಯಾದುದರಿಂದ) ಅತ್ಯಂತದುಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನನ್ನು ನಿಂದಿಸತಕ್ಕವನು
 ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು 'ತಸ್ಯ ನಾಸ್ತ್ಯುಪವಾದಃ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ. ಕಮಲ
 ದಲದಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ ಆ ಕೃಷ್ಣನ ಕೂಡ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಯಾವಾತನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವನು?
 ಇತ್ಯಾದಿಯಂತೆ [ತಾ || ಜರಾಸಂಧಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಕೃಷ್ಣನ ಸಂಗಡ ಯುದ್ಧವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ
 ಆ ಕೃಷ್ಣನಿಂದೊಡಗೂಡಿರುವ ಯುದ್ಧವು ಅನರ್ಥಫಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ
 ದುಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬೀವ್ಯಪದೇಶವು ಹೇಗೋ, ಅದರಂತೆಯೇ
 ನಿಂದಕನು ಇಲ್ಲ ಎಂಬೀವ್ಯಪದೇಶವು.] (c) 'ಉಪವದೇತ್ ಅಚ್ಯೋಷ್ಠಾಃ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ
 ಉಪವದೇತ್ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನು. 'ಪರ ಉಪವದೇತ್'
 ಎಂಬುವಲ್ಲಿದ್ದ ಉಪವದೇತ್ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನು ಅಸುರನು. ಸರ್ವರಿಗೂ
 ಶತ್ರುಭೂತನಾದುದರಿಂದ. (d) ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲವಿರುವ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಗಳ
 ನಿಂದೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಲೋಕಗಳಿಂದ ಪರಿಭ್ರಷ್ಟನು ಆಗಿದ್ದ, ಹೀಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕದು.
 ಅಸುರರ ಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿದ್ದವರಿಂದ ನಿಂದಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು, ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ನಾಶಮಾಡು
 ವನು, ಅಂದರೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬೀಳಿಸುವನು. ಎಂದೇ ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೇವ
 ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಲೇ ಬಾರದು,

ಭಾ|| (a) ಪುಣ್ಯೋಃ ಸಂಧಿಕರಣಾತ್ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನಂ ಭವೇತ್ | ವಿಷ್ಣು
ಸ್ತಿತಿ ಯೋ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪದಾಧ್ಯಾಯಿ ಭವೇತ ಸಃ || (b) ಸಂಧ್ಯುಕ್ತಿಶ್ಚ
ವಿಭಾಗಶ್ಚ ದ್ವಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಕ್ರಮೇಣ ತು | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಧಾಸಿ ವಚನಾ
ತ್ಕ್ರಮಾಧ್ಯಾಯಿ ಭವೇತ ಸಃ || (c) ಭೋಗವೃದ್ಧಿಂ ಚಯೋ ಮೋಕ್ಷ
ಇಚ್ಛೇದ್ವಿಷ್ಣು ವ ಇತ್ಯಸೌ | ಮೋಕ್ಷಕಾಮೋ ವಿಷ್ಣುಣವೇ ದ್ವಯಕಾಮೋ
ದ್ವಯಂ ವದೇತ್ || (d) ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾತ್ಮಕತ್ವಾಚ್ಚಾಧ ಸಂಹಿತ ಪದಕ್ರ
ಮಾಃ | ಸರ್ವವೇದ ಸ್ಥಿತಾ ಮೋಕ್ಷ ತದ್ಭೋಗದ್ವಯಸಾಧಕಾಃ || ತಜ್ಞಾ
ನಾಮೇವ ನಾನ್ಯೇಪಾಮಿತಿ ವೇದಾನುಶಾಸನಂ | (e) ಸಂಹಿತಾದ್ಯಾ
ಬ್ರುವನ್ವಾಸಿ ಯ ಏವಂ ವಿನ್ಮ ಚಾಬ್ರುವನ್ || ಪರಿವಾದಂ ಬ್ರುವಂತಂ ವಾ
ನ ಬ್ರುವಂತ ಮಧಾಸಿವಾ | ಯದ್ವದೇತ್ತತ್ತಥೈವ ಸ್ಯಾತ್ಕ್ರಿಸ್ತಮೇವ ನ
ಸಂಶಯಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) (ವಿಷ್ಣು ಎಂಬುವುದು ಪೂರ್ವವರ್ಣವು, 'ಉ' ಎಂಬುವುದು ಉತ್ತರವರ್ಣ
ವು ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ('ವಿಷ್ಣುಃ' ಎಂಬ)
ಸಂಹಿತಾಧ್ಯಯನವು ಆಗುವುದು. ('ಅಗ್ನಿವಿಂಶೇ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನ್ ಎಂಬ ಮಕಾರಕ್ಕೂ
ಈಕಾರಕ್ಕೂ ಅತಿಸಂಬಂಧವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುತ್ತಿರಲು 'ಅಗ್ನಿವಿಂಶೇ' ಎಂಬ ಸಂಹಿತಾ
ಧ್ಯಯನವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಯಾವಾತನು 'ವಿಷ್ಣುಃ' ಎಂದು
(ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳನ್ನು ಅಸಂಖ್ಯವಾಗಿ) ಹೇಳುವನೋ ಆತನು ಪದಾಧ್ಯಾಯಿಯಾಗುವನು.
(ಅಗ್ನಿನ್ ಈಳೇ ಎಂದು ಮಕಾರ ಈಕಾರಗಳನ್ನು ಅಸಂಖ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವವನು ಹೇಗೆ
ಪದಾಧ್ಯಾಯಿಯು ಆಗುವನೋ, ಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) (b) ಕ್ರಮದಿಂದಲಾದರೂ
(ವಿಷ್ಣುಃ' ಎಂಬ ಷಕಾರ ಣಕಾರಗಳ) ಸಂಧಿವಚನವು ('ಃ' ಎಂಬ) ವಿಭಾಗವೂ ಎರಡೂ
ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಃ ಉಃ ಎಂಬ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಮಾತು ಇದ್ದುದ
ರಿಂದ ಆತನು ಕ್ರಮಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಆಗುವನು. (c) ಯಾವಾತನು ಮುಕ್ತಿ
ಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾದಿ ಭೋಗಬಾಹುಲ್ಯವನ್ನು ಯಾ, ಆನಂದಾನುಭವ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾ
ನೋ, ಆತನು ವಿಷ್ಣುವೇ ನಮಃ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾರೂಪವಾದ ನಾಮವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.
ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವನು ವಿಷಣವೇ ನಮಃ ಎಂದು ಪದಾತ್ಮಕವಾದ ನಾಮವನ್ನು ಹೇಳ
ತಕ್ಕದ್ದು. ಮುಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಭೋಗ ಎರಡನ್ನೂ ಇಚ್ಛಿಸುವವನು, ವಿಷ್ಣುವೇ, ವಿಷಣವೇ ಎಂದು
ಎರಡನ್ನೂ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. (d) ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭೂತವಾದುದ
ರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಸಂಹಿತೆ ಪದಕ್ರಮಗಳು ಮುಕ್ತಿ ಅಲ್ಲದೆ ಭೋಗ ಎರ
ಡನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತವೆ, ಸಂಹಿತಾದಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗೇನೇ,
ಇತರರಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರವು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವವೇದಗಳ ಅನುಷ್ಠಿಯು. (e) ಈಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿದ
ಯಾವಾತನು ಸಂಹಿತೆ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಸಮೂಹಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಲೀ,
ಮಾಡದಿರುವವನಾಗಲೀ, ನಿಂದೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡದಿರುವವನನ್ನಾಗಲೀ
(ಅಂದರೆ ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ತನಗೆ ದ್ರೋಹಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನಾಗಲೀ), ಯಾವನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನ
ನ್ನಾಗಲೀ ಯಾವುದೊಂದು ಶಾಪರೂಪವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುವನೋ, ಅವನವನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ
ಸತ್ಯವೇ ಆಗುವುದು. (ವೃಥವಾಗಲಾರದು) ಸಂದೇಹ ವಿಲ್ಲವು, ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಅಗ್ರ ಏವ | ಅಗ್ರ್ಯಮೇವೋಭಯಮಂತರೇಣ || (b) ದ್ಯುಮ್ನೋ ದ್ಯುತಿಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ | ಯೋಽತಿಕ್ರಾಮತಿ ತಸ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಮತಿದ್ಯುಮ್ನುಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || (c) ಮೋಕ್ಷಯೋಗ್ಯೋಽಸಿ ಯ ಸ್ವೇವಮತಿದ್ಯುಮ್ನೋ ಭವೇತ್ಪುನಾನ್ | ಲೋಕಚ್ಯುತೋಽಸೀತ್ಯೇನಂ ತಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾಜ್ಞಾಸ್ಥಿತಂ ಕ್ವಚಿತ್ || (d) ಲೋಕಚ್ಯುತೋ ಭವೇತ್ಯೇನಮಪಿ ನೈವ ವದೇತ್ಕ್ವಚಿತ್ | ಚ್ಯುತೋಽಸೀತಿ ತು ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನೇವಾನ್ಯಥಾ ಕ್ವಚಿತ್ || ಇತಿ ಚ || ೩ ||

ಅ || (a) ಕ್ರಮವು ಸಂಹಿತಾಪದಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವೇ ಸರಿ. (b) ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪ ನಾದುದರಿಂದ ದ್ಯುಮ್ನು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಆತನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಯಾರು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅತಿದ್ಯುಮ್ನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಯಾವ ಪುರುಷನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅತಿದ್ಯುಮ್ನನು ಆಗುವನೋ, (ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾರೂಪ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಾನೋ ಆ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಲೋಕಗಳಿಂದ ಸರಿಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿದ್ದ ಎಂದೇ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಭಗವದಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರತಕ್ಕ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಲೋಕ ಚ್ಯುತನಾಗಿದ್ದ ಎಂದೂ) ಹೇಳಕೂಡದು. (d) ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಲೋಕಚ್ಯುತನಾಗು ಎಂದೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ಲೋಕಚ್ಯುತನಾಗಿದ್ದ ಎಂದು ಶಿಕ್ಷೆಗೋಸ್ಕರವೇ ಹೇಳ ತಕ್ಕದ್ದು. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಕೂಡದು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ಅಥಾತೋಽನುನ್ಯಾಹಾರಾಃ ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶ ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ಸಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಮುಪವದೇಚ್ಛಕ್ನು ವಂತಂ ಚೇನ್ಮನ್ಯೇತ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಸಮಧಾಂ ಪ್ರಾಣಂ ನಾ ವಂಶಂ ಸಂದಧತಂ ನ ಶಕ್ನೋ ಸೀತ್ಯಾಹ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಾವಂಶೋ ಹಾಸ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದಥ ಚೇದಶಕ್ನು ವಂತಂ ಮನ್ಯೇತ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಸಮಧಿತ್ಸಿಷಂತಂ ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವಾವಂಶೋ ಹಾಸ್ಯತೀತ್ಯೇನಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯಥಾ ತು ಕಥಾ ಚ ಬ್ರುವನ್ನಾ ಬ್ರುವಂತಂ ವಾ ಬ್ರೂಯಾ ದಭ್ಯಾಶಮೇವ ಯತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾನ್ನತ್ವೇನಾನ್ಯತ್ಕುಶಲಾದ್ವ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾದತಿದ್ಯುಮ್ನ ಏವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾತಿ ದ್ಯುಮ್ನೇ ಚ ನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಮೋ ಅಸ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಭ್ಯಃ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಶೂರವೀರೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ || ೪ ||

ಅ || ಅಥ=ಸಂಹಿತಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಂದೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿರಲು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅತಃ=ಪ್ರಯೋಜನವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಅನುನ್ಯಾಹಾರಾಃ=ಆತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನಾವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಅಶಕ್ತಿಯಾದಲಾದ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳತಕ್ಕ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಶೇಷಗಳು, (ತೋರಿಸಲ್ಪಡು.

ತ್ರವೆ.) ಪ್ರಾಣಃ=ವಿಷ್ಣುವು ವಾಯುವೂ ಕೂಡ, ವಂಶ ಇತಿ=ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯಭೂತರಾದುದರಿಂದ ವಂಶಸ್ಥಾನೀಯರೆಂದು, ವಿದ್ಯಾತ್=ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕದು. ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ವಂಶಂ ಪ್ರಾಣಂ=ಸರ್ವಾಶ್ರಯರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಇರತಕ್ಕ, (ಹರಿ. ಏಯುಗಳ ಉಪಾಸಕನಾದ), ಏನಂ=ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು, ಉಪವದೇತ್=(ಪ್ರಾಣಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀನು ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ರೀತಿಯಿಂದ) ನಿಂದಿಸುತ್ತಾನೋ, (ಹಾಗಾದರೆ), ಏನಂ=ನಿಂದಿಸತಕ್ಕ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು, (ಈ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನು) 'ಶಕ್ಯವಂತಂ ಮನ್ಯೇತ ಚೇತ್,=ತನ್ನನ್ನು ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ದೇವಾದ್ಯುತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ), ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ=ಸರ್ವಾಶ್ರಯರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು, ಸಮಧಾಂ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸಿದ್ದೇನೆ, (ಅಂದರೆ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದವನು ಆಗಿರುತ್ತೇನೆ.) ವಂಶಂ ಪ್ರಾಣಂ=ಸರ್ವಾಶ್ರಯರಾದ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು, ಸಂದಧತಂ ಮಾ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸಿದ ನನ್ನನ್ನು, ನ ಶಕ್ನೋಷಿ=ಪ್ರಾಣಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ (ನೀನು) ಆಹ=ಹೇಳಿದಿ. (ಆದಕಾರಣ), ವಂಶಃ ಪ್ರಾಣಃ=ಸರ್ವಾಶ್ರಯರಾದಹರಿವಾಯುಗಳು, ತ್ವಾ=ನಿನ್ನನ್ನು, ಹಾಸ್ಯತಿ=(ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ) ಪರಿತ್ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಬ್ರೂಯಾತ್=ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಅಥ=ಹಾಗೆಯೇ ಅಯಂ=ಈ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನು, ಅಶಕ್ಯವಂತಂ=(ತನ್ನನ್ನು) ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ, ಮನ್ಯೇತ ಚೇತ್=ತಿಳಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, (ಅಂದರೆ ಗಂಧರ್ವ ಪಿತೃದ್ಯುಲ್ಪಾಧಿಕಾರಿಯಾದರೆ) ಏನಂ, ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಂ ಸಮಧಿತ್ವಂತಂ=ಸರ್ವಾಧಾರನಾದ ಪ್ರಾಣನನ್ನುಪಾಸನೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋಗವುಳ್ಳ) ನನ್ನನ್ನು, ಸಂಧಾತುಂ=ಸಂಧಿನಾಡಲಿಕ್ಕೆ, ನಾಶಕಃ=ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ನೀನು ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ). ಆದುದರಿಂದ, ತ್ವಾ, ವಂಶಃ ಪ್ರಾಣಃ, ಹಾಸ್ಯತಿ=ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವರು. ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್, ಹೇಳತಕ್ಕದು. 'ಯಥಾತು ಕಥಾಚ ಬ್ರುವನ್ವಾ ಬ್ರುವಂತಂ' || ೪ ||

ಭಾ|| (a) ಭಗವದುಪಾಸಕಸ್ಯ ಯಸ್ತಿಸ್ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದ್ವಿಧೋಪ ಉಕ್ತೇ ತಂ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿ ಪ್ರಕಾರಃ ಪೂರ್ವಂ ದರ್ಶಿತಃ | ಅನುವ್ಯಾಹಾರಶಬ್ದೇನ ಭಗವದುಪಾಸನಾ ವಿಷಯ ಏವಾಸ್ಯಾಶಕ್ತ್ಯಾದಿದೋಷಂ ವದತಃ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತಿರುಚ್ಯತೇ || ನಿರ್ಭುಜಂ ವದಂತಮಿತ್ಯಾದಿತ್ವವಸ್ಥಾನಾತ್ರದರ್ಶನಂ | (b) ಆತ್ಮನೋ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ವಕ್ತವ್ಯತ್ವಾದನುವ್ಯಾಹಾರಃ || (c) ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವತೋ ವಂಶ ಇತ್ಯುಪಾಸೀತ ಯೋ ಹರಿಂ | ವಾಯುಂ ಚ ಮುಕ್ತಿಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಏನಂ ತದುಪಾಸಕಂ || ನಿಂದೇತ ವಿಷ್ಣು ವಿಜ್ಞಾನವಿಷಯೇ ತಂ ವದೇತ ಸಃ | (d) ವಿಷ್ಣುನಾ ವಂಶಭೂತೇನ ವಾಯುನಾ ಸಹಿತಂ ತಥಾ || ನ ಶಕ್ನೋಷೀತಿ ಮಾಮಾತ್ಮ ಹಾಸ್ಯತಸ್ತ್ವಾಮತೋ ಹಿ ತಾ | ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವಾನಿತ್ಯಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ವೇವಾದಿರುತ್ತಮಃ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಭಗವದುಪಾಸನೆಯಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಕೊಡತಕ್ಕ ರೀತಿಯು ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಈ

ಖಂಡದಲ್ಲಿ) ಅನುವ್ಯಾಹಾರ ಶಬ್ದದಿಂದ ಭಗವದುಪಾಸನಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಉಪಾಸಕನಿಗೆ ಅಶಕ್ತಿಯೊದಲಾದುದನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕವನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ನಿರ್ಭುಜಂ ವದಂತಂ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ಪೂರ್ವಖಂಡದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಕ್ಯವಾದರೂ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದ್ದು. (ಅಲ್ಲದೆ ನಿಂದೆಗೆ ನಿರ್ಭುಜಾದಿ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಲ್ಲ. ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೋರಿಸದಿದ್ದರೆ ಭಗವನ್ನಿಂದೆಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗಲಾರದು.). (d) ತನ್ನ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೇಳತಕ್ಕದು ಆದುದರಿಂದ 'ಅನುವ್ಯಾಹಾರ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. (c) ಯಾವಾತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನೂ ವಾಯುವನ್ನೂ ಕೂಡ ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ, 'ವಂಶ'ರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನನ್ನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ವಿಜ್ಞಾನವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ನಿಂದಿಸುವನೋ, ಆ ನಿಂದಕನನ್ನು ಆ ಪ್ರಾಣೋಪಾಸಕನು ಹೇಳತಕ್ಕದು. (b) ಸರ್ವಾಶ್ರಯರಾದುದರಿಂದ ವಂಶಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತನಾದ (ಅಂದರೆ ಹರಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡತಕ್ಕ) ನನ್ನನ್ನು (ನೀನು ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ) ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದ. ಆದುದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಬಿಡುವರು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ದೇವಾದ್ಯುತ್ತಮಾಧಿಕಾರಿಯು ಹೇಳತಕ್ಕದು.

ಭಾ|| (a) ಆನ್ನೋ ಗಂಧರ್ವಪಿತ್ರಾದಿರಲ್ಪಜ್ಞಾನಬಲೋ ಹಿ ಯಃ | ಸ ಬ್ರೂಯಾದ್ವಿಷ್ಣು ವಾಯುಭ್ಯಾಂ ಸಂಧಿಮಿಚ್ಛಂತಮೇವ ಮಾಂ || ಸಂಧಾತುಂ ನಾಶಕೋ ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾಸ್ಯ ತಸ್ತ್ವಾಮತೋ ಹಿ ತಾವಿತಿ ಚ | (b) ಸ ಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಮುಪವದೇತ್ಪ್ರಾಣಂ ಪ್ರತ್ಯೇನಮುಪಾಸಕಮುಪವದೇತ್ || ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಿಯತ್ವಂ ತವ ನ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತೀತಿ | (c) ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ ಮಯಾ ಸಹ ಸಂಧಾನಂ ಕರ್ತುಂ ನಾಶಕಃ || ಮಮ ಪ್ರೀತಿಂ ಕರ್ತುಂ ನಾಶಕಃ | (d) ತದ್ಭಕ್ತಭಕ್ತೇಷ್ವಪಿ ಯೋ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ತ್ರೀತಿಮಂಜಸಾ || ವಿಷ್ಣುರ್ಜಹಾತಿ ತಂ ಪಾಸಮಿಹ ಚಾ ಮುತ್ರ ಚ ಪ್ರಭುಃ || ಇತಿ ಚ ಭಾರತೇ || ೪ ||

ಅ || (a) ಇತರರಾದ, ಅಲ್ಪವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಳ್ಳ ಯಾವ ಗಂಧರ್ವಪಿತ್ರಾದ್ಯಲ್ಪಾಧಿಕಾರಿಯೋ, ಆತನು ಹರಿವಾಯುಗಳಿಂದ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ (ಅಂದರೆ ಅವರ ಪ್ರೀತಿಸಂಪಾದನೋದ್ಯುಕ್ತನಾದ) ನನ್ನನ್ನೇ ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಅವರ ಪ್ರೀತಿಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದಿಯೋ), ಆದುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ.) ಆದುದರಿಂದ ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡುವರು, ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (b) 'ಸ ಯ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಂ ವಂಶಮುಪವದೇತ್' ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಇರತಕ್ಕ ಈ ಉಪಾಸಕನನ್ನು ನಿಂದಿಸತಕ್ಕದು. (ಈ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ) ನಿನಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೀತಿವಿಷಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪಿಸಲಾರದು. (ಅಂದರೆ ನೀನು ಉಪಾಸನೆಯು ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು.) ಎಂದು

ನಿಂದಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (c) ನಾಶಕಃ ಸಂಧಾತುಂ = ನನ್ನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನಲ್ಲ. (d) ಆ ಹರಿವಾಯುಗಳ ಭಕ್ತರಾದ ದೇವಾದಿಗಳ ಭಕ್ತರಾದ ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವಾತನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ವಾಪಿಯನ್ನು ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದೂ ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಅಥ ಖಲ್ವಾಹುರ್ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾಃ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತರಂ ಪೂರ್ವರೂಪಮುತ್ತರಮುತ್ತರರೂಪಂ ಯೋನವಕಾಶಃ ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ ಸಾ ಸಂಹಿತೇತಿ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತ್ಯಥ ವಯಂ ಬ್ರೂಮೋ ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ ಪೂರ್ವಮೇವಾಕ್ಷರಂ ಪೂರ್ವರೂಪಮುತ್ತರಮುತ್ತರರೂಪಂ ಯೋನವಕಾಶಃ ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ ಯೇನ ಸಂಧಿ ವಿವರ್ತಯತಿ ಯೇನ ಸ್ವರಾಸ್ವರಂ ವಿಜಾನಾತಿ ಯೇನ ಮಾತ್ರಮಾತ್ರಾಂ ವಿಭಜತೇ ಸಾ ಸಂಹಿತೇತಿ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತ್ಯಥ ಹಾಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಆಹ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾತೀಭೋಧೀ ಪುತ್ರೋಽಕ್ಷರೇ ಖಲ್ವಿಮೇ ಅವಿಕರ್ಷನ್ಮನೇಕೀಕುರ್ವನ್ಯಥಾ ವರ್ಣಮಾಹ ತದ್ವ್ಯಸೌ ಮಾತ್ರಾಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ ಸಂಧಿ ನಿಜ್ಜಪನೀ ಸಾಮ ತದ್ಭವತಿ ಸಾಮೈವಾಹಂ ಸಂಹಿತಾಂ ಮನ್ಯ ಇತಿ ತದಪ್ಯೇತ ದೃಷ್ಟಿಣೋಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತತೇ ನ ಪತಃ ಸಾಮೋ ವಿದುರಿತಿ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ || ೫ ||

ಅ || ಅಥ = ಆಮೇಲೆ, (ಪ್ರಮೇಯಾಂತರವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾಃ = ಸಂಹಿತೆಯು ಮುಖದಲ್ಲಿವುಳ್ಳ, ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರನಾಮಕವಾದ ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳು, ಪೂರ್ವಂ ಅಕ್ಷರಂ = ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರನಾಮಕವಾದ ವರಾಹಾಖ್ಯರೂಪವು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ = ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಉತ್ತರಂ = ಉತ್ತರವರ್ಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನಾಮಕವಾದ ವಾಮನಾಖ್ಯರೂಪವು, ಉತ್ತರರೂಪಂ = ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ = ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಯಃ = ಯಾವ, ಅವಕಾಶಃ = ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅವಕಾಶನಾಮಕವಾದ ನರಸಿಂಹನೋ, ಸಃ = ಆ ದೇವತೆಯು, ಸಂಹಿತಾ = ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವು. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಆಹುಃ ಖಲು = ಹೇಳುತ್ತಾರೆ, ನಿಶ್ಚಯವು. ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ, ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ

ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧಿಯತೇ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ..... ಅಥ= ಆ ಮೇಲೆ, (ಹೀಗೆ ಹೇಳತಕ್ಕ ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತರನ್ನು ಕುರಿತು), ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ= ತನ್ನಾನುಕ ಋಷಿಯು, ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರಾ ಇತಿ=ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರನಾನುಕ ಋಷಿಗಳೇ ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ, ವಯಂ=ನಾವು, 'ಪೂರ್ವಂ ಏವ' ಅಕ್ಷರಂ=ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವರಾಹನೇ, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಉತ್ತರಂ=ಉತ್ತರಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಮನನೇ, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. (ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು 'ಏವ'ಕಾರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರ ರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಯೋಗವಕಾಶಃ=ಯಾವ ಸರಸಿಂಹನು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೋ, (ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ), ಯೇನ=ಯಾವ ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರಿಂದ (ಅವರ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ) ಸಂಧಿಂ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಯನ್ನು, (ಜೀವನು) ವಿವರ್ತಯತಿ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯೇನ=ಯಾರಿಂದ, ಸ್ವರಾಸ್ವರಂ=ಉದಾತ್ತವೇ ಸ್ವರವು, ಇತರವು ವಿಸ್ವರವು ಎಂದು, ವಿಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಅಂದರೆ ಇದು ಸ್ವರವಲ್ಲವು ಬೇರೆಯೇ ಸಂ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕ್ಲೃಪ್ತಸ್ವರದಿಂದಲೇ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೋ) ಯೇನ=ಯಾರಿಂದ, ಮಾತ್ರಾಮಾತ್ರಾಂ ವಿಭಜತೇ=ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಸಾ=ಆ ವೇದವ್ಯಾಸಾಋಷಿರೂಪವು, ಸಂಹಿತಾ=ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವು ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಬ್ರೂಮಃ=ಹೇಳುತ್ತೇವೆ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಆಹ ಸ್ಮ=ಹೇಳಿದನು. ಯಃ ಏವಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧಿಯತೇ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ... ಅಥ ಹ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಸ್ಯ=ಹ್ರಸ್ವ ಮಾಂಡೂಕೇಯರ, ಪುತ್ರಃ=ಮಗನಾದ, ಪ್ರಾತೀಬೋಧೀ ಪುತ್ರಃ=ಪ್ರಾತೀಬೋಧಿನಾಮಕ ಭಾರ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಮಧ್ಯಮಃ=ಮಧ್ಯಮಾನಾಮಕ ಋಷಿಯು, 'ಇಮೇ ಖಲು ಅಕ್ಷರೇ=ಈ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳನ್ನು, ಅವಿಕರ್ಷನ್=(ಹಿಂದಿನ ವಚನಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಸೇವಯದಿದ್ದವನಾಗಿ, ಅನೇಕೀಕುರ್ವನ್=ಸಂಶ್ಲೇಷವನ್ನೂ ಪ್ರಾಪಿಸದಿದ್ದವನಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಏಕತ್ವವನ್ನೂ ಕೂಡ ಚಿಂತಿಸದಿದ್ದವನಾಗಿ) ಯಥಾವರ್ಣಂ=ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸದೆ, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತಾನೋ. (ಅಂದರೆ ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುರುಷನು ಸಮವಾಗಿಯೇ ಅಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ), ತತ್=ಆ ಮೂರ್ತಿಯು ಸಾಮವು. ಯಾಸಾಂ=ಯಾವ ಮೂರ್ತಿಯು, ಮಾತ್ರಾ=(ಮಾಪಯತಿ=ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ತ್ರಾಯತೇ. ಜ=ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಮಾತ್ರಾನಾಮಕವೋ, ಮಾತ್ರಾನಿಯಾಮಕವೋ, (ಯಾವ ಮೂರ್ತಿಯು) ಪೂರ್ವರೂಪೋತ್ತರ ರೂಪೇ ಅಂತರೇಣ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸಂಧಿವಿಜ್ಞಾನೀ=ಸಂಧಿಪ್ರೇರಕವಾಗುತ್ತದೋ, ತತ್=ಆ ಮೂರ್ತಿಯು, ಸಾಮ=ಸರ್ವರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮವಾದುದರಿಂದ ಸಾಮಾನಾಮಕವಾದ ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು, ಭವತಿ=ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ. (ಆದುದರಿಂದ) ಅಹಂ=ನಾನು, ಸಾಮೈವ=ಸಾಮಾನಾಮಕವಾದ ವಾಸುದೇವ ರೂಪವನ್ನೇ, ಸಂಹಿತಾಂ=ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ, ಮನ್ಯೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ'. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಆಹ=ಹೇಳಿದನು. ತತ್ ಅಪಿ ಏತತ್=ಆ ಈ ಸಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವವು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟೃವಿನಿಂದ, ಉತ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಬೃಹಸ್ಪತೇ='ವಾಗ್ವಿ ಬೃಹತೀ ತಸ್ಯಾಃ ಏವ ಪತಿಃ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವೇದವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪತಿಯಾದ ವಾಯುವೇ, ಸಾನ್ಮುಃ=ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಕಾಶ ದಿಂದ, ಸಃ=ಉತ್ತಮವಾದ ಯಾವುದನ್ನೂ, ನ ವಿದುಃ=(ಯಾರು) ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ,

(ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, ಅಂಥವರಿಗೋಸ್ಕರ ನಮ್ಮನ್ನು ಹೇಳು.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಃ ಏನಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ, ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧೀಯತೇ, ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ..... || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಥಿತಂ ಯತ್ತದ್ವೈಪಂ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರಾಭಿಧಂ | ವರಾ ಹಾಖ್ಯಂ ಹರೇರನ್ಯವರ್ಣಗಂ ವಾಮನಾಭಿಧಂ || ಉತ್ತರಾಕ್ಷರಸಂಜ್ಞಂ ಚ (b) ವರ್ಣಯೋರಂತರಸ್ಥಿತಂ | ಅವನಾತ್ಕಾಶನಾಚ್ಚೈತದವಕಾಶಾ ಭಿಧಂ ಹರೇಃ || ನೃಸಿಂಹರೂಪಮಿತ್ಯಾಹುಃ | (c) ನಿರ್ಭುಜಾಸ್ತ್ಯಾಸ್ತಧ್ಯಾ ವದತ್ | ಹ್ರಸ್ವೋ ಯೇನಾಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರೋ ಮಾತ್ರಾಸಂಧಿಸ್ತರಾತ್ಮಕಃ || ವ್ಯಾಸರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಸ್ತ್ವಿತಿ | (d) ತತ್ಪತ್ನೋ ಮಧ್ಯಮಃ ಪ್ರಾಹ ಸಾಮೋಚ್ಚಾರಣಕಾರಣಃ || ಸಾಮನಾಮಾ ವಾಸು ದೇವಃ ಸಂಹಿತಾನಾಮಾನಿತಿ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರನಾಮಕ ವರಾಹನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಯಾವುದೊಂದು ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಆ ರೂಪವು ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು. ಉತ್ತರವರ್ಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಾಮನಾಖ್ಯರೂಪವು ಉತ್ತರವರ್ಣ ಪ್ರತಿಸಾದ್ಯವು. (b) ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ, (ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು) ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ವ್ಯಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಅವಕಾಶವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಸರಸಿಂಹ ರೂಪವನ್ನ (ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವನ್ನಾಗಿ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (c) ಹಾಗೆಯೇ ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂ ಕೇಯ ಋಷಿಯು, ನಿರ್ಭುಜವಕ್ತ್ರ ಋಷಿಗಳೇ (ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ) 'ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ, ಮಾತ್ರಾ ಸಂಧಿಸ್ತರವಿಷಯವಾದ ಅಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ಆಗುವುದೋ, ಅಂತಹ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ವ್ಯಾಸಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನು, (ಬೇರೆ ಎರಡು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ), ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. (d) ಆ ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯ ಮಗನಾದ ಮಧ್ಯಮನಾಮಕ ಋಷಿಯು 'ಸಮನಾಗಿಯೇ ಅಕ್ಷರೋಚ್ಚಾರಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಸಾಮ ನಾಮಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕನು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತ ವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಮಾಪಯತಿ ತ್ರಾಯತಿ ಚೇತಿ ಮಾತ್ರಾ ಭಗವಾನ್ | ಯಥೋಚ್ಚಾ ರಿತವರ್ಣಯೋರ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಿತತ್ವ || (b) ಮಾ ಷ್ವೇನೇಭ್ಯೋ ಯೇ ಅಭಿ ದ್ರುಹಸ್ವದೇನಿರಾಮಿಣೋ-ರಿಸರ್ವೋನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ | ಯೇಷಾಂ ಸ್ಥಿತ ನ್ನಾಪರಂ ಕಿಂಚನೈಕಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಕದಾಚಿತ್ || (c) ಅಥೋ ಶಮೇನೋಪರತಾ ಮನುಷ್ಯಾಯೇ ಧರ್ಮಿಣೋ ಬ್ರೂಹಿ ತೇಭ್ಯಃ ಸದಾ ನಃ | ಆ ದೇವಾನಾಮೋಹತೇ ವಿನ್ವಯೋ ಹೃದಿ ಬೃಹಸ್ತತೇ ನ ಪರಃ ಸಾಮ್ನೋ ವಿದುಃ || (d) ಅಭಿದ್ರುಹಸ್ವದೇ ಅಭಿತೋ ದ್ವೋಹಸ್ಯ ನಿತ್ಯ ನಿರತಿಶಯದುಃಖಸ್ಯಾಂಧತಮಸಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಾಃ ||

ಅ || (a) (ತತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು) ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ, (ಸರ್ವವನ್ನೂ,) ರಕ್ಷೆ ಸುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಮಾತ್ರಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. (b) ಬ್ರಹ್ಮಣಃ=ವೇದಕ್ಕೆ, ಪತೇ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುವೇ, ಯೇ=ಯಾರು, ಅಭಿದ್ಭುಹಸ್ವದೇ=ನಿತ್ಯದುಃಖಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯರೋ, ನಿರಾಮಿಣಃ=ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು ಯಾರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಿದೆಯೋ ಅವರು ರಾಮಿಗಳು, ಅವರಿಂದ ಬಹಿರ್ಭೂತರು ನಿರಾಮಿಗಳು, (ಅಂದರೆ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ನೀಚತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು.) ರಿಪವಃ=ಶತ್ರುಭೂತರು. ಅನ್ನೇಷು=ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಜಾಗೃಧುಃ=ಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ವುಳ್ಳವರು. ಯೇಷಾಂ=ಯಾರಿಗೆ, ಏತತ್=ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ನ=ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪಕ್ಷವೋ, ಏಕೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ- ಕಿಂಚನ=ಆತನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯವಾದ ಯಾವುದೊಂದು ಜಗತ್ತು, ನ=ಇಲ್ಲ. ಕಿಂಚನ ಏಕಂ=ನಿರ್ಗುಣವೇ ಆದ ವಸ್ತುವು ಅದೆ. ಅಪರಂ ಕಿಂಚನ=ಇತರವಾದ ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತು ಇದೆ. (ಹೀಗೆ ಯಾರು ಹೇಳುತ್ತಾರೋ), ತೇಭ್ಯಃ, ಸ್ತೇನೇಭ್ಯಃ=ಅಂತಹ ತಸ್ತುರರಿಗೋಸ್ಕರ, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಕದಾಚಿತ್=ಯಾವಾಗಲೂ, ಮಾ ಬ್ರೂಹಿ=ಹೇಳಬೇಡ. (c) ಅಥೋ=ಮತ್ತು, ಬೃಹಸ್ಪತೇ=ವೇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ, ಧರ್ಮಿಣಃ=ನಿವೃತ್ತಧರ್ಮವುಳ್ಳ, ಯೇ ಮನುಷ್ಯಾಃ=ಯಾವ ಮನುಷ್ಯರು, ಶಮೇ ನ=ವಿಷ್ಣ್ವಾಸಕ್ತಿಯಿಂದ, ಉಪರತಾಃ=ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರಾಗಿರುವರೋ, ಸಾನ್ನಃ=ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇವೆಯಿಂದ, ಪರಃ=ಇತರ ಯಾವದನ್ನೂ, ನ ವಿದುಃ=ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ದೇವಾ ನಾಂ=ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ವ್ರಯಃ=ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಹೃದಿ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಆ=ಚೆನ್ನಾಗಿ, ವ್ಯೋಹತೇ=ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೋ, ತೇಭ್ಯಃ=ಅಂತಹವರಿಗೋಸ್ಕರ, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಬ್ರೂಹಿ=ಹೇಳು. (d) ಅಭಿದ್ಭುಹಸ್ವದೇ=ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ದ್ರೋಹಕ್ಕೆ, ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರತಿಶಯವಾದ ದುಃಖವುಳ್ಳ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ, ಯೋಗ್ಯ ರಾದವರು.

(ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕಾಮಿಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನು ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಸ್ತೇನರೆಂದೂ ಅವರಿಗೆ ತಮಸ್ಸೇ ಫಲವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವರು ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು, ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕದ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಸ್ತೇನರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಐಕಾತ್ಮ್ಯಂ ನಾಮ ಯದಿದಂ ಕೇಚಿದ್ಬ್ರೂಯರಸೈಪುಣಾಃ | ಶಾಸ್ತ್ರ ತತ್ವಮವಿಜ್ಞಾಯ ತಥಾ ವಾದಬಲಾ ಜನಾಃ || ಕಾಮಕ್ರೋಧಾಭಿಭೂತ ತ್ವಾದಹಂಕಾರ ವಶಂಗತಾಃ | (b) ಯಾಥಾತಥ್ಯಮವಿಜ್ಞಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಶಾಸ್ತ್ರದಸ್ಯವಃ || ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನಾ ನಿರಾನಂದಾ ಅಪಕ್ವಮನಸೋಽಶಿವಾಃ | (c) ವೈಗುಣ್ಯಮೇವ ಪಶ್ಯಂತಿ ನ ಗುಣಾನಿ ನಿಯುಂಜತೇ || ತೇಷಾಂ ತಮಃಶರೀರಾಣಾಂ ತಮ ಏವ ಪರಾಯಣಮಿತಿ ಮೋಕ್ಷ ಧರ್ಮೇ ಭಗವದ್ವಚನಾದೇವಂವಿಧಾ ಏವ ಸ್ತೇನಾಃ || (d) ಅಭಿದ್ಭುಹ ಸ್ವದಸ್ಥಾಶ್ಚ | ನಿರಾಮಿಣಃ ರಾಮಸ್ಯ ರಮಣರೂಪಸ್ಯ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ವಿಶ್ವೋರ್ಜೀವಸ್ವರೂಪತಾಜ್ಞಾನೇನ ನೀಚತಾ ವಿದಃ | ತ ಏವ ರಿಪವಶ್ಚ ತಸ್ಯ ||

ಅ || (a) ಯಾವುದೊಂದು, ಐಕಾತ್ಯಂ=(ಏಕಶ್ವಸೌ ಆತ್ಮಾ ಚ ಏಕಾತ್ಮಾ, ತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಐಕಾತ್ಯಂ, ಎಂಬೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವಿದೆಯೋ, ಇದನ್ನು ಸಾಂಡಿತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕೆಲವರು ಕೇವಲವಾಗಿ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಇದು ನೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ. ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಜೇಳುವರು. ಜನರು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನಮಾಡತಕ್ಕದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ, ಸಮಾನವಿಭಕ್ತಿ ಕತ್ವನೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ವಾದವೇ ಬಲವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು. (ಅಂದರೆ 'ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಆಪಾತತಃ ತೋರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಭ್ರಾಂತರು.) ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆಯು ಕ್ರೋಧವು ಇವುಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತರಾದುದರಿಂದ ಅಹಂಕಾರದ ಅಧೀನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರು. (b) ಭೇದಪರಗಳಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ, ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಯಥಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿದವರು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕದ್ದುಕೊಂಡವರು, (ಅಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ, ನಿರಾಕಾರತ್ವ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವರು) ಆನಂದ ರಹಿತರು, ಪಕ್ಷವಲ್ಲದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು. ಅನುಂಗಲರು. (c) (ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ) ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಸಾರ್ವಜ್ಞಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ) ಕೂಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತಮೋಗುಣಪ್ರಚುರವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಆ ದೈತ್ಯರಿಗೆ ನರಕವಿಶೇಷವೇ ಪ್ರಾಪ್ಯವು. ಎಂದು ಮೋಕ್ಷಧರ್ಮ ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವಾದ ಭಗವದ್ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಇಂತ ಹವರೇ (ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಅಪಲಾಪ ಮಾಡತಕ್ಕವರೇ) ಸ್ತೇನರು ವಿವಕ್ಷಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. (d) ದ್ರೋಹಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವವರು. ನಿರಾಮಿಣಃ=ಕ್ರೋಡಾಸ್ವರೂಪನೂ ಪೂರ್ಣಾನಂದಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಜೀವಸ್ವರೂಪತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ (ಜೀವೈಕ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದ) ನೀಚತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವರು. ಅಸುರಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಅವರೇ ಆ ಹರಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳೂ ಆಗಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| (a) ಅವಜಾನಂತಿ ಮಾಂ ಮೂಢಾ ಮಾನುಷೀಂ ತನುಮಾಶ್ರಿತಂ | ಪರಂ ಭಾವಮವಜಾನಂತೋ ಮಮ ಭೂತಮಹೇಶ್ವರಂ || ಮೋಘಾಶಾ ಮೋಘ ಕರ್ಮಾಣೋ ಮೋಘಜ್ಞಾನಾ ವಿಚೇತಸಃ || ರಾಕ್ಷಸೀಮಾಸುರೀಂ ಚೈವ ಪ್ರಕೃತಿಂ ಮೋಹಿನೀಂ ಶ್ರಿತಾಃ | ಇತ್ಯಾದಿ (ಗೀ. ಅ. ೯. ಶ್ಲೋ. ೧೧. ೧೨.) ವಚನಾದಸುರಾದಯಃ || (b) ಅನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ ಭೋಗಮಾತ್ರಗೃಧ್ವನಃ | ಯೇಷಾಮೇತತ್ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಾಸುದೇವಾಖ್ಯಂ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಾಸ್ತೀತಿ ಪಕ್ಷಃ | ಈಶಿತವ್ಯೇ ವಿದ್ಯಮಾನೇ ಹೀಶ್ವರೋ ಭವತೀತಿ || (c) ನ ಜಾಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪರಮಾಪೇಕ್ಷಯಾ ಹ್ಯಪರಮಿತಿ | ಕಿಂ ತರ್ಹಿ ಕಿಂಚ ನೈಕಂ ಕಿಮಪ್ಯೇಕಮೇವ ವಸ್ತುಸ್ತಿ | ನ ಪರಮಪರಂ ಚೇತಿ ತೇಪಾಂ ಪಕ್ಷಃ || (d) ಅಸತ್ಯಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ | ಅಪರಸ್ಪರಸಂ ಭೂತಂ ಕಿಮನ್ಯತ್ಕಾಮಹೈತಕಂ || ಎತಾಂ ದೃಷ್ಟಿಮವಸ್ಥಭ್ಯ ನಷ್ಟಾ ತ್ಮಾನೋಽಲ್ಪಬುದ್ಧಯಃ | ಪ್ರಭವಂತ್ಯುಗ್ರಕರ್ಮಾಣಃ ಕ್ಷಯಾಯ ಜಗತೋಽಕಿಂತಾಃ || ಈಶ್ವರೋಽಹಮಹಂ ಭೋಗೀ ಸಿದ್ಧೋಽಹಂ ಬಲವಾ ನ್ನುಖೀ | ಇತ್ಯಾದಿ (ಗೀ. ಅ. ೧೬. ಶ್ಲೋ. ೮. ೯. ೧೪.) ವಚನಾತ್ ||

ಅ || (a) ಮೂಢರು ತನ್ನ ಭೂತಮಹೇಶ್ವರಂ=ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದೇಶದಿಂದಲೂ ಗುಣದಿಂದಲೂ ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ, ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದವರಾಗಿ ಮನುಷ್ಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ (ಅಂದರೆ ಮೂಢರಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ತೋರುವ) ನನ್ನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೃಥಾವಾದ ಆಶೆಯುಳ್ಳವರೂ (ಅಂದರೆ ಭಗವದ್ವೇಷಿಗಳು ಅಭಿಲಾಷಿತವಾದ ಯಾವುದನ್ನು ಹೊಂದಲಾರರು) ವೃಥಾವಾದ ಯಾ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು. (ಅವರ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ ನಿಷ್ಫಲಗಳೇ ಸರಿ.) ವೃಥಾವಾದ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ, (ಅಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ತತ್ವವಿಷಯಕವಾದ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ರೂಪವಾದ ಯಾವುದೊಂದು ಉಪಾಯದಿಂದಲೂ ಅಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವು ಸಿಗಲಾರದು.) ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮನಸ್ಸು ಉಳ್ಳವರೂ ಆಗಿ ಮೋಹಗೊಳಿಸುವ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೂ ಆಸುರರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದರು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ (ಗೀ. ಅ. ಶ್ಲೋ. ೧೧. ೧೨.) (ತಿರಸ್ಕಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ) ಅಸುರ ಮೊದಲಾದವರೇ (ರಿಪುಗಳು.) (b) ಅನ್ನೇಷು ಜಾಗೃಧುಃ=ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಲಾಷೆಯುಳ್ಳವರು. ಯಾರಿಗೆ ಈ ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ವಾಸುದೇವನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರಬ್ರಹ್ಮನು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪಕ್ಷವಿದೆಯೋ, (ಎಕೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ-) ನಿಯಮ್ಯವಾದುದು ಇದ್ದರೇನೇ ನಿಯಾಮಕನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ನಿಯಮ್ಯವಾದುದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದುದೂ ಇಲ್ಲ. ನಿಯಮ್ಯಸ್ವರೂಪವೇ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾಗಿದೆ.) (c) (ಉತ್ತಮನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ) ಸರ್ವೋತ್ತಮನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಇತರವಾದ ಅಥವಾ ಯಾವುದೊಂದು ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತೇನಿದೆ? ಅಂದರೆ-ಕಿಂಚನ ಏಕಂ=ಯಾವುದೋ ಒಂದು ನಿರ್ಗುಣವಾದುದೇ ವಸ್ತುವು ಅದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮವಾದ ಸಗುಣವಾಸುದೇವನು, ಇತರ ನಿಯಮ್ಯ ಜಗತ್ತೂ ಕೂಡ (ನಿಯಮ್ಯ ನಿಯಾಮಕರೂಪ ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದರಿಂದ) ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವರ ಪಕ್ಷವು. (d) ಅವರು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಯಾರ್ಥ್ಯವನ್ನಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಕ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನಾಗಿಯೂ (ಜ್ಞಾನಬಾಧ್ಯವನ್ನಾಗಿಯೂ) ನಿಯಾಮಕ ರಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ (ಈಶ್ವರಾಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಮಹತತ್ತ್ವ ಅದರಿಂದ ಅಹಂಕಾರತತ್ತ್ವ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೂ (ಸತ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ) ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ಸತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಬೇರೆ (ವಿಲಕ್ಷಣವು)ಯನ್ನಾಗಿಯೂ, (ಪರಸ್ಪರ ಸಂಭೂತವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ) ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ಅವಿದ್ಯೆಯೇ ಹೇತುವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೆಂಬುದನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಏಂತಹ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವರೂ ಅಲ್ಪಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರೂ (ಅಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರೂ) ಕ್ರೂರವಾದ ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವರೂ ಆದವರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಹಿತರಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸರ ಸಮರ್ಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. (ಈ ಶತ್ರುವನ್ನು ನಾನು ಕೊಂದೆನು, ಇತರರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವೆನು.) ನಾನೇ ಪರಮೇಶ್ವರನು, ನಾನೇ ಸರ್ವಭೋಗವುಳ್ಳವನು, ನಾನೇ ಕೃತಕೃತ್ಯನು, ಅತಿಪಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನು, ಪೂರ್ಣಸುಖವುಳ್ಳವನು, ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವೇದಸ್ಯ ಪತೇ ವಾಯೋ | ಅಥ ಹೇಮ ಮಾಸನ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಮೂಚುಃ || ಏಷ ಉ ಏವ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತಿವಾಗ್ನೈ ಬ್ರಹ್ಮ ತಸ್ಯಾ ಏಷ ಪತಿಸ್ತಸ್ಮಾದು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಿರಿತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇ ರೇತಾದ್ಯ

ಶೇಭ್ಯೋ ನಾ ಬ್ರೂಹಿ | (b) ಶಮೇನ ವಿಷ್ಣು ನಿಷ್ಠಯಾ ಉಪ ಸಮೀಪೇ ತಸ್ತಿನೇವ ರತಾಃ ಸಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಂ ಕಿಮಪಿ ನ ವಿದುಃ || ತದೇವ ದೇವಾನಾಂ ವ್ರಯಃ | ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ಪರತಮಂ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಹೃದಾ ನೈರೋಹತೇ || (c) ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೇಣ ವರಂ ನಿಯಾ ಮಕಂ ಚೇತಿ ವ್ರಯಃ | ತೇಭ್ಯೋ ಬ್ರೂಹಿ || (d) ವಾಯುಂ ವಿದ್ವಾಃ ಸಮಾಸಾದ್ಯ ಸರ್ವಾಸಾಂ ಪತಿಮೂಚಿರೇ | ಸ್ತೇನೇಭ್ಯೋ ಮೈವ ನೋ ಬ್ರೂಹಿ ಬ್ರೂಹ್ಯಥೋ ಮೈಷ್ಠವೇಷು ಚೇತಿ ಚ || (e) ಸಾಮನಾಮ್ನಾ ಶ್ರುತಿಯುಕ್ತಾ ದ್ವಿಷ್ಣು ನಾಹ ತತಃ ಪ್ರಿಯಂ | ತನ್ನಾಮ ವಿಷ್ಣೋರಿಹ ತು ಸಂಹಿತಾರ್ಥಂ ವದೇದ್ಯತಃ || ಇತಿ ಚ || (1) ಸಾಮನಾಮ್ನಃ ಸಂ ಹಿತಾ ಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಸ್ಯ ನಾಮ್ನಃ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ ಸಾಮ ನಾಮ್ನೋ ವಾಸುದೇವರೂಪಸಮಾಖ್ಯಾಸು ಪಂಚರಾತ್ರೇ ಪಠಿತತ್ವಾಚ್ಚ ತದ್ರೂಪಂ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಮಿತಿ ಯುಕ್ತಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ || ೫ ||

ಅ || (a) ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತೇ=ವೇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಅಥ ಹ= ಆಮೇಲೆ, ಇಮಂ=ಈ, ಆಸನ್ಯಂ=ಮುಖದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ, ಪ್ರಾಣಂ=ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು, ಉ ಚುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಸಃ ಉ ಎನ=ಈತನೇ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಃ=ವೇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು, ವಾ ಗ್ವೈ=ವಚನವೇ, ಬ್ರಹ್ಮ=ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು. ತಸ್ಯಾಃ=ಆ ಸರಸ್ವತಿಗೆ, ಎಸಃ=ಈತನು, ಪತಃ=ಅಧಿಪತಿಯು. ತಸ್ಮಾತ್ ಉ=ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತತಃ=ವೇದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧಿಪತಿ ಯು, ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ (ವಾಯುವು ವೇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯು) ಇಂತಹ ಸ್ತೇನರಿಗೋಸ್ಕರ (ನಮ್ಮನ್ನು) ಹೇಳಬೇಡ. (b) ಶಮೇನ=ವಿಷ್ಣುವು ಸಕ್ತಿಯಿಂದ, ಉಪ= ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತರು. ಸಾಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಸೆಯಿಂದ ಇತರ ವಾದ ಯಾವುದನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೇವೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿ ನಿಯಾಮಕವು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮನಸ್ಸಿ ನಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. (c) ವಾಸುದೇವಾದಿ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ನಿಯಾಮಕವೂ ಕೂಡ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ವ್ರಯಃ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಿಗೋಸ್ಕರ (ನಮ್ಮನ್ನು) ಹೇಳು. (ಉಪದೇಶಿಸು.) (d) ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಗಳು ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದವು. ನಮ್ಮನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನರಿಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಬೇಡ ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಹೇಳು. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸು. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (e) ಯತಃ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ತನ್ನಾಮ=ಸಾಮವೆಂಬ ಹೆಸರು, ಸಂಹಿತಾರ್ಥಂ= ಸಂಹಿತಾಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು, ವದೇತ್=ಹೇಳುತ್ತದೋ, (ಆದುದರಿಂದ), ಇಹ ತು=ಈ ಭಗವ ನ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ತನ್ನಾಮ=ಸಾಮವೆಂಬ ಹೆಸರು, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ, ಪ್ರಿಯಂ=ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವಾದುದು. ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಪ್ರಿಯಂ=ಪ್ರಿಯವಾ ದುದೋ, ತತಃ=ಆದುದರಿಂದ, ಸಾಮನಾಮ್ನಾ=ಸಾಮವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ, ವಿಷ್ಣುಂ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಶ್ರುತಿಃ=ಶ್ರುತಿಯು, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ. (f) ಸಾಮ ವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಶಬ್ದಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆ ನಾಮ ಧೇಯವು ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದಲೂ, ಸಾಮವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೆ

ವಾಸುದೇವರೂಪ ಸಮಾಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಆ ವಾಸು
ದೇವರೂಪವು ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವೆಂಬುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. || ೫ ||

ಮಂ || ಬೃಹದ್ರಥಂತರಯೋ ರೂಪೇಣ ಸಂಹಿತಾ ಸಂಧೀಯತ ಇತಿ
ತಾಕ್ಸ್ಯೋ ನಾಗ್ನೈ ರಥಂತರಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರಾಣೋ ಬೃಹತ
ಉಭಾಭ್ಯಾಮು ಖಲು ಸಂಹಿತಾ ಸಂಧೀಯತೇ ನಾಚಾ ಚ ಪ್ರಾ
ಣೇನ ಚೈತಸ್ಯಾಂ ಹ ಸ್ತೋಪನಿಷದಿ ಸಂವತ್ಸರಂ ಗಾ ರಕ್ಷಯತೇ
ತಾಕ್ಸ್ಯ ಏತಸ್ಯಾಂ ಹ ಸ್ಮಮಾತ್ರಾಯಾಂ ಸಂವತ್ಸರಂ ಗಾ ರಕ್ಷ
ಯತೇ ತಾಕ್ಸ್ಯ ಸ್ತದಪ್ಯೇತದ್ಯಪಿಣೋಕ್ತಂ ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ
ವಸಿಷ್ಠಃ || ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇರಿತಿ ಸ ಯ ಏವ
ಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ವ್ರಜಯಾ ಪಶುಭರ್ಯ
ಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ
ನಾಕಪ್ರಾಣೇನ ಸಂಹಿತೇತಿ ಕೌಂತರವ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪವಮಾನೇನ ಪವ
ಮಾನೋ ವಿಶ್ವೈರ್ದೇವೈರ್ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ
ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸೃಷ್ಟಾವರಪರಾ ಸಂಹಿತಾ ಸ
ಯೋ ಹೈತಾಮವರಪರಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದೈವಂ ಹೈವ ಸ ಪ್ರಜ
ಯಾ ಪಶುಭರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ
ಸಂಧೀಯತೇ ಯಥೈಷಾ ಸಂಹಿತಾ ಸ ಯದಿ ಪರೇಣ ವೋಪಸೃತಃ
ಸ್ವೇನ ವಾಂರ್ಥೇನಾಭಿವ್ಯಾಹರೇದಭಿವ್ಯಾಹಾರ್ಷನ್ನೇವ ವಿದ್ಯಾದ್ಧಿವಂ
ಸಂಹಿತಾಸಗಮದ್ವಿದುಷಾಂ ದೇವಾನಾಮೇವಂ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ಶಶ್ವ
ತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋ
ಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ವಾಕ್ಸಂಹಿತೇತಿ ಪಂಚಾಲಚಂಡೋ
ನಾಚಾ ವೈ ನೇದಾಸ್ಸಂಧೀಯಂತೇ ನಾಚಾ ಛಂದಾಂಸಿ ನಾಚಾ
ಮಿತ್ರಾಣಿ ಸಂದಧತಿ ನಾಚಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯಥೋ ವಾಗೇ
ನೇದಂ ಸರ್ವಮಿತಿ ತದ್ಯತ್ಪ್ರೇತದಧೀತೇ ನಾ ಭಾಷತೇ ನಾ ನಾಚಿ
ತದಾ ಪ್ರಾಣೋ ಭವತಿ ನಾಕ್ತದಾ ಪ್ರಾಣಂ ರೇಹ್ಯಥ ಯತ್ರ
ತಾಸ್ಥೀಂ ನಾ ಭವತಿ ಸ್ವಹಿತಿ ನಾ ಪ್ರಾಣೇ ತದಾ ವಾಗ್ಭವತಿ ಪ್ರಾಣ
ಸ್ತದಾ ನಾಚಂ ರೇಹ್ಯ ತಾವನ್ಯೋನಂ ರೀಹ್ಯೋ ನಾಗ್ನೈ ಮಾತಾ
ಪ್ರಾಣಃ ಪುತ್ರಸ್ತದಪ್ಯೇತದ್ಯಪಿಣೋಕ್ತಮೇಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರ
ಮಾವಿವೇಶ ಸ ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ ವಿಚಕ್ಷೇ || ತಂ ಪಾಕೇನ
ಮನಸಾಪಶ್ಯಮಂತಿತಸ್ತಂ ಮಾತಾ ರೇಹ್ಯ ಸ ಉ ರೇಹ್ಯ ಮಾತರ
ಮಿತಿ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜ
ಯಾ ಪಶುಭರ್ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ

ಸರ್ವಮಾಯುರೇತ್ಯಥಾತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾ ಜಾಯಾ ಪೂರ್ವ
ರೂಪಂ ಪತಿರುತ್ತರರೂಪಂ ಪುತ್ರಃ ಸಂಧಿಃ ಪ್ರಜನನಂ ಸಂಧಾನಂ
ಸೈಷಾದಿತಿಃ ಸಂಹಿತಾದಿತಿಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಯಾದಿದಂ ಕಿಂ ಚ
ಸಿತಾ ಚ ನೂತಾ ಚ ಪುತ್ರಶ್ಚ ಪ್ರಜನನಂ ಚ ತದಪ್ಯೇತದೃಷಿಣೋ
ಕ್ತಮದಿತಿನೂತಾ ಸ ಸಿತಾ ಸ ಪುತ್ರ ಇತಿ ಸ ಯ ಏವಮೇತಾಂ
ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯಶಸಾ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಸರ್ವ
ಮಾಯುರೇತಿ || ೬ ||

ಇತ್ಯೇತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸು ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೩ || ೧ ||

ಅ || 'ಬ್ರಹ್ಮದ್ವಂಧಂತರಯೋಃ' ಬೃಹತ್=ಬೃಹತ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಬೃಹತ್ಸಾನುಕ್ತ್ಯೆ
ದೇವತೆಯಾದ ನಾರಾಯಣನು, ರಥಂತರಯೋಃ=ರಥಂತರನಾಮಕಳಾದ ರಥಂತರಸಾನುಕ್ತ್ಯೆ
ದೇವತೆಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೂ ಇವರಿಬ್ಬರೂ, ರೂಪೇಣ=ರೂಪಗಳಿಂದ, ಸಂಹಿತಾ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ
ವಾದ ಅರ್ಧನಾರೀನರಾಕಾರವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾತ್ಮಕ ರೂಪವು, ಸಂಧೀಯತೇ=
ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ರೂಪಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ
ರಥಂತರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಬೃಹತ್ ಎಂದು
ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣನು ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಪೂರ್ವೋ
ತ್ತರವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಿಯೇ 'ಸಂಹಿತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ,
ತಾಕ್ಷ್ಯಃ=ತಾಕ್ಷ್ಯೇನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಮುನಿಯು, (ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ರಥಂತರಸ್ಯ=ರಥಂ
ತರನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವು, ವಾಕ್=ಸರಸ್ವತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೂ, ಸರಸ್ವತೀ
ನಾಮಕವೂ, ನೈ=ಪ್ರದ್ಧವು. ಬೃಹತಃ=ಬೃಹತ್ಸಾನುಕನಾದ ನಾರಾಯಣನ, ರೂಪಂ=
ಸ್ವರೂಪವು, ಪ್ರಾಣಃ=ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕದೂ, ಪ್ರಾಣನಾಮಕವು, ವಾಚಾ ಚ ಪ್ರಾಣೇನ ಚ=
ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ಉ=ರಥಂತರ ಬೃಹದ್ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ
ರಿಂದಲೇ, ಸಂಹಿತಾ=ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವಾದ ಅರ್ಧನಾರೀ ನರಾಕಾರವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯ
ಣಾಖ್ಯ ರೂಪವು, ಸಂಧೀಯತೇ ಖಲು=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (ಯಾವಾತನು
ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೋ, ಅಂತಹ ತಾಕ್ಷ್ಯನೂ ಕೂಡ ಅನಾಯಾಸ
ದಿಂದ ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಿಲ್ಲ ಮತ್ತೆ.) ಏತಸ್ಯಾಂ-ಹ ಸ್ಮ ಉಪನಿಷದಿ=ಈ ರಹಸ್ಯ
ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸವತ್ಸರಂ=ಸಂವತ್ಸರ ಪರ್ಯಂತ, ಗಾಃ=(ಗುರು
ವಿನ) ಗೋವುಗಳನ್ನು, ತಾಕ್ಷ್ಯಃ=ತಾಕ್ಷ್ಯೇನಾಮಕ ಮುನಿಯು, ರಕ್ಷಯತೇ=ರಕ್ಷಿಸಿದನು.
ಏತಸ್ಯಾಂ ಮಾತ್ರಾಯಾಂ=ಕೇವಲ ಈ ವಿದ್ಯೆಯು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಂವತ್ಸರಂ=
ಒಂದು ವತ್ಸರಪರ್ಯಂತ, ತಾಕ್ಷ್ಯಃ=ತಾಕ್ಷ್ಯೇನಾಮಕ ಮುನಿಯು, ರಕ್ಷಯತೇ ಹ ಸ್ಮ=
ರಕ್ಷಿಸಿದನು. (ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ.) ತತ್ ಏತತ್=ಅ ಈ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣ
ರಿಗೆ. ರಥಂತರ ಬೃಹತ್ಪ್ರಬುದ್ಧವಾಚ್ಯತ್ವವು, ಋಷಿಣಾಃ=ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯವಿಂದಲೂ (ಮಂತ್ರ
ದಲ್ಲಿ), ವಸಿಷ್ಠಃ=ವಸಿಷ್ಠಋಷಿಯು, (ಪ್ರಥಮಪ್ರಥಾಖ್ಯ ರಾಜರ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತನು ಆಗಿ
ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹೃದಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ), ರಥಂ

ತರಂ=ರಥಂತರನಾಮಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೂಪವನ್ನು ಅಜಭಾರ=ಅಪಹರಿಸಿದನು. (ಅಂದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ತನ್ನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ತನಗೂ ಪ್ರಥಮಪ್ರಥಮಗೂ ಹೇಗೆ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಳೋ, ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದನು.) ಭರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜರೂ ಕೂಡ, ಅಗ್ನೇಃ=ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾದ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ, ಬೃಹತ್=ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ನಾರಾಯಣ ರೂಪ ವನ್ನು, ಅಚಕ್ರೇ=ಕರಿಸಿದನು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧಿಯತೇ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ..... (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಮತವನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯಾದ ಅರ್ಧನಾರೀಸರಾಕಾರವಾದ ಒಂದು ಭಗವನ್ನೂರ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಕೌಂಠರವ್ಯಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಎರಡೆರಡು ದೇವತಾಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಐದು ಸಂಹಿತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಕೌಂಠರವ್ಯಃ=ಕುಂಠರವ್ಯನ ಮಗನಾದ ಕೌಂಠರವ್ಯನಾಮಕ ಮುನಿಯು, ವಾಕ್=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಪ್ರಾಣೇನ=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಸಹಿತಳಾಗಿ, ಸಂಹಿತಾ= ಒಂದು ಸಂಹಿತಾದೇವಿಯು, ಪ್ರಾಣಃ=ಆ ವಿಷ್ಣುವು, ಪವಮಾನೇನ=ವಾಯುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಎರಡನೇ ಸಂಹಿತೆಯು. ಪವಮಾನಃ=ವಾಯುವು, ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ=ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ಮೂರನೇ ಸಂಹಿತೆಯು. ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ=ಆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆ ಗಳು, ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ=ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರ್ವವನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಲೋಕನಾಮಕನಾದ ಶಿವನಿಂದೊಡಗೂಡಿ, (ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಹಿತೆಯು.) ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕಃ=ಶಿವನು, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದೊಡಗೂಡಿ, ಸಂಹಿತೇತಿ=ಐದನೇ ಸಂಹಿತೆಯೆಂದು, ಆಹ=ಹೇಳಿದನು. ಸೃಷಾ ಸಂಹಿತಾ=ಆ ಈ ಸಂಹಿತೆಯು, ಅವರಪರಾ= ನೀಚರು ಉತ್ತಮರು ಇವರಿಂದೊಡಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಪರಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಎರಡೆರಡರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿಕೃಷ್ಟವು, ಬೇರೆ ಒಂದು ಉತ್ತಮವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದು ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದು, ತೃತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪ ಟ್ತದ್ದು ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತಾದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಗಳು, ಹರಿ ಹರರ ಮೂರ್ತಿಯಂತೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮಿಲಿತಗಳೇ ಆಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಸಃ= ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಃ ಹ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏತಾಂ ಅವರಪರಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ=ಈ ಅವರ ಪರನಾಮಕವಾದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಏಷಾ ಸಂಹಿತಾ=ಈ ೫ ಸಂಹಿತೆಯು, (ಒಡಗೂಡಿಯೇ ಅದೆಯೋ,) ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ.....ಸಂಧಿಯತೇ, ಹ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸಃ=ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಪರೇಣ ವಾ ಸ್ವೇನ ವಾ ಅರ್ಥೇನ ಉಪಸೃತಃ=ಪರಪ್ರಯೋಜನದಿಂದಾಗಲೀ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನದಿಂದಾಗಲೀ ಸಮಾ ಪಿಸಿದವನಾಗಿ, (ಅಂದರೆ ಪರರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಲೀ ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಲೀ) ಅಭಿವ್ಯಾ ಹಾರಯೇತ್ ಯದಿ=(ಮಂತ್ರವನ್ನು) ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅಭಿವ್ಯಾಹಾರ್ಪಣೇನ= ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸಿದವನಾಗಿಯೇ, (ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ) ಸಂಹಿತಾ=ಸಂಹಿತಾರೂಪ ನಾದ ಹರಿಯು, ದಿವಂ=ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು, ಅಗಮತ್=(ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ) ಹೋದನು. (ಆದುದರಿಂದ) ವಿದುಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ=ಮುಖ್ಯತಃ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳ ಗೇನೇ, ಏವಂ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿದ್ಯಾಫಲವು, ಭವಿಷ್ಯತಿ=ಆಗುವುದು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (ಹೀಗೆಯೇ ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ದೇವ ತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಫಲವೆಲ್ಲವೂ) ತಥಾ=ಹಾಗೆಯೇ ಶಶ್ವತ್=ನಿತ್ಯವೂ, ಸ್ಯಾತ್=

ಆಗುವುದು. ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಏವಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿಂದಲೂ ಕೌಂಠರವ್ಯನಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು, ವೇದ, ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧೀಯತೇ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ..... ವಾಕ್=ಸರಸ್ವತಿಯು, ಸಂಹಿತಾ ಇತಿ=ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದೇವತೆಯೂ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಳೂ ಎಂದು, ಪಂಚಾಲಚಂಡಃ=ಪಂಚಾಲಚಂಡನಾಮಕ ಮುನಿಯು, (ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.) ವಾಚಾ ವೈ=ವಾಗ್ದೇವತೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೇ, ವೇದಾಃ=ವೇದಗಳು, ಸಂಧೀಯಂತೇ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಸರಸ್ವತಿಯು ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಛಂದಾಂಸಿ=ಗಾಯತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಕೂಡ, ವಾಚಾ=ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೇ, ಸಂಧೀಯಂತೇ=ಕೂಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮಿತ್ರಾಣಿ=ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರರನ್ನೂ ಕೂಡ, ವಾಚಾ=ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೇ, ಸಂದಧತಿ=ಕೂಡಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿರೂಪಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ=ಎಲ್ಲಾ ಭೂತಗಳೂ, ವಾಚಾ=ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದಲೇ, ಸಂಧೀಯಂತೇ=ವ್ಯವಹಾರ ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಭೋ=ಆದುದರಿಂದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲವೂ, ವಾಗೇವ=ಸರಸ್ವತ್ಯಧೀನವೇ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಪಂಚಾಲಚಂಡನಾಮಕ ಮುನಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ವೇದಾದಿಗಳ ಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಂಹಿತಾ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ.) ತತ್=ಆದುದರಿಂದ, (ಸರಸ್ವತಿಯು ಸರ್ವವೇನಾದಿ ರೂಪವಾದ ವಚನಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕಳಾದುದರಿಂದ), ಯತ್ರ=ಯಾವಾಗ (ಪುರುಷನು), ಏತತ್=ಈ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು, ಅಧೀತೇ ವಾ=ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಭಾಷತೇ ವಾ=ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೋ, ಲೌಕಿಕ ಭಾಷಣವನ್ನಾಗಲೀ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ತದಾ=ಆಗ, ಪ್ರಾಣಃ=ಜೀವ್ಯಕನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ವಾಚಿ ಭವತಿ=ವಾಗಾಶ್ರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ವಾಚ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಆತನ ಅಧೀನನಂತೆ ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ತದಾ=ಅಧ್ಯಯನಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಾಕ್=ಸರಸ್ವತಿಯು, ಪ್ರಾಣಂ=ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ರೇಫಿ=ನುಂಗುತ್ತಾಳೆ. (ವಾಚ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಧೀನನ್ನೆಂಬಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ.) ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಯತ್ರ=ಯಾವಾಗ, (ಪುರುಷನು) ತೂಷ್ಟೀಂ ವಾ ಭವತಿ=ಮೆಲ್ಲಗೆ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವವನು ಆಗುತ್ತಾನೋ, ಸ್ವಪಿತಿ ವಾ=ಸುಪ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ತದಾ=ಆಗ, ವಾಕ್=ಸರಸ್ವತಿಯು, ಪ್ರಾಣೇ ಭವತಿ=ಪ್ರಾಣಾಶ್ರಿತಳು ಆಗುತ್ತಾಳೆ. (ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಆಚ್ಛಾದಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ.) ತದಾ=ಆವಾಗ, ಪ್ರಾಣಃ=ಶ್ರೀಹರಿಯು, ವಾಚಂ=ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು, ರೇಫಿ=ನುಂಗುವವನಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ. (ಸ್ವವಾಚಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಒಳಗೆ ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ.) ತಾ=ಆ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣರು, ಅನ್ಯೋನ್ಯಂ=ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ, ರೀಡ್ಯಃ=ಆಸ್ವಾದನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ವಾಗ್ವೈ=ಸರಸ್ವತಿಯೇ, ಮಾತಾ=ತಾಯಿಯು, ಪ್ರಾಣಃ=ವಾಯುಸ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪುತ್ರಃ=ಮಗನು, (ಸರಸ್ವತ್ಯಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ವೇದದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಅಭಿವ್ಯಂಜಕಳಾದುದರಿಂದ ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಔಪಚಾರಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ತತ್ ಏತತ್ ಅಪಿ=ವಾಕ್ಪ್ರಾಣರಿಗೆ ಮಾತೃ ಪುತ್ರಭಾವವು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಸ್ವಾದಯಿತ್ವತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಿನಿಂದ ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಃ=ಆ ದ್ವಿರೂಪನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾದಾಗ್ಯೂ, ಏಕಃ=ಸ್ವಗತಭೇದ ರಹಿತನಾದ, ಸುಪರ್ಣಃ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪರಮಾನಂದರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸಮುದ್ರಂ=ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರವನ್ನು, ಆಮೀಶ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. (ಶ್ವೇತದ್ವೇಪದಲ್ಲಿ ಮಲಗುತ್ತಾನೆ.) ಸಃ=ಆತನೇ, ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಭುವನಂ=ಈ

ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ, ವಿಚಕ್ಷೇ=(ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ) ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ತಂ=ಆ ಹರಿಯನ್ನು, ಪಾಕೇನ=ಪರಿಪಕ್ವವಾದ, ಮನಸಾ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅಂತಿತಃ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ, (ನಾನು) ಅಪಶ್ಯಂ=ನೋಡಿದೆನು. (ಇದು ಬ್ರಹ್ಮನ ವಾಕ್ಯವು.) ತಂ=ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಮಾತಾ=ಸರಸ್ವತಿಯು, ರೇಹಿ=ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಸ ಉ=ಆ ವಿಷ್ಣುವು, ಮಾತರಂ=ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು, ರೇಹಿ=ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಮಿತ್ರಭಾವದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕರಾಗಿ ಇರುತ್ತಾರೆ.) ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧೀಯತೇ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ ... ಅಥ=ಆಮೇಲೆ, ಆತಃ=ಮಹಾಫಲವಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಜಾಸತಿ ಸಂಹಿತಾ=ರುದ್ರನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಹಿತೆಯು, (ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಜಾಯಾ=ಜಯಶಾಲಿಯಾದುದರಿಂದ ಜಾಯಾ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನು, ಪೂರ್ವರೂಪಂ=ಪೂರ್ವವರ್ಣದೇವತೆಯು. ಪತಿಃ=ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪತಿನಾಮಕನಾದ ಪತಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಉತ್ತರರೂಪಂ=ಉತ್ತರವರ್ಣದೇವತೆಯು. ಪುತ್ರಃ=ದುರ್ಗಂಧ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುನ್ನಾಮಕವಾದ ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪುತ್ರನಾಮಕನಾದ ಪುತ್ರನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ಸಂಧಿಃ=ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದೇವತೆಯು. ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕನೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಜನನಂ=ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜನನಾಮಕನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನು, ಸಂಧಾನಂ=ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣರೂಪವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು, ಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಾನನಾಮಕನೂ ಕೂಡ, ಸಾ ಏಷಾ ಸಂಹಿತಾ=ಆ ಈ ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಅದಿತಿಃ=ಸರ್ವವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿನಾಮಕನು. ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ=ಯಾವುದು ಯಾವುದು ಅದೆಯೋ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ=ಈ ಎಲ್ಲವೂ, ಪಿತಾ ಚ=ತಂದೆಯೂ, ಮಾತಾ ಚ=ತಾಯಿಯೂ, ಪುತ್ರಶ್ಚ=ಮಗನೂ, ಪ್ರಜನನಂ ಚ=ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಕರ್ಮವೂ ಕೂಡ, ಅದಿತಿಃ ಹಿ=ಅದಿತಿನಾಮಕನಿಷ್ಟಾದೇವತೆ, (ಪಿತೃದಿ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಸಮುದಾಯವೂ ಆತನನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.) ತತಃ ಏತತ್ ಅಪಿ=ಆ ಈ ಎಲ್ಲವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೂ ಪಿತೃದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಾದಿಯೂ ಕೂಡ, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟೃವಿನಿಂದ, 'ಸಃ=ಆ ಹರಿಯು, ಅದಿತಿಃ=ಅನಿತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಮಾತಾ=ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಮಾತೃಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಸಃ=ಆತನು, ಪಿತಾ=ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು, ಪುತ್ರಃ=ಪುತ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು'. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಯಃ ಏವಂ ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ವೇದ ಸಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಯಶಸಾ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸ್ವರ್ಗೇಣ ಲೋಕೇನ ಸಂಧೀಯತೇ ಸರ್ವಂ=ಆಯುಃ ಏತಿ..... || ೬ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೬ || ೧ || ಶ್ರೀಃ ||

ಭಾ|| (a) ದೇವತಾ ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ | ನಾರಾಯಣಸ್ತುತರಸ್ಯ ತೌ ವಾಕ್ಪಾಣಾಭಿಧೌ ಮತೌ || (b) ಮಧ್ಯಸ್ಥಃ ಸಂಹಿತಾನಾಮಾ ಸೋಽರ್ಧನಾರೀ ಪುನಾತ್ಮಕಃ | ವೇದಾತ್ಮಕತ್ವಾದ್ಬಾಞ್ನಾನಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ || (c) ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ಯಾತ್ಯಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಸ್ವಯಂ | ರಮಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ಧಿಷ್ಟಃ ಸಂಭೋ

ಗ್ಯಂ ಥಮುದಾಹೃತಂ || ವಿಷ್ಣುಭೋಗ್ಯಾ ರತಿತರಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀರೇವ ರಥಂ
ತರಂ | (d) ನಾರಾಯಣೋ ಬೃಹತ್ಪಾಶ್ಚ ಬೃಹನ್ನಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||
ರಥಂತರಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ದೇವತೇ ಚೈವ ತಾವುಭೌ | ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಸಂಸ್ಥಿತೌ
ಚೈವ (e) ತಾಭ್ಯಾಮೇವ ಹಿ ಸಂಧಿತಂ || ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಂ ರೂಪಂ
ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಂ ಶುಭಂ | (f) ಏತಾಂ ವಿದ್ಯಾಮವಾಪ್ತುಂ ಹಿ ವತ್ಸರಂ
ಗಾ ಅರಕ್ಷತ || ತಾಕ್ಷ್ಯೈಃ ಏತಾವನ್ಮಾತ್ರಂ ಚ ಸಮುದ್ದಿಶ್ಯ ನ ಚಾಪರಂ ||

ಅ || (a) (ರಥಂತರಶಬ್ದದಿಂದಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ) ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೇ, ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ
ದೇವತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ. ಬೃಹನ್ನಾಮಕನಾದ ನಾರಾಯಣನಾದರೂ ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ
ದೇವತೆಯು. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರು ವಾಕ್ಪ್ರಾಣ ನಾಮಕರಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. (b)
ಆ (ರಥಂತರ ಬೃಹದ್ರೂಪರಾದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಂದ
ಕೂಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಅರ್ಧನಾರೀನರಸ್ವರೂಪವಾದ ರೂಪವಿಶೇಷವು
ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವು. ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ ವಾಕ್ನಾಮಕ
ಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (c) ನಾರಾಯಣನು ಸ್ವತಂತ್ರಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ
ಪ್ರಾಣನಾಮಕನು. 'ರಂ' ಎಂದು ಆನಂದವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಥಂ' ಎಂಬುವುದು ಜೆನ್ನಾಗಿ
ಭೋಗ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಭೋಗ್ಯಳಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಸುಖರೂಪಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೇ
'ರಥಂತರ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. (d) ನಾರಾಯಣನು ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೇ ಬೃಹತ್ನಾಮಕ
ನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಬ್ಬರು ರಥಂತರ ಬೃಹತ್ ನಾಮಕಸಾಮಗಳಿಗೆ
ದೇವತೆಗಳು. ರಥಂತರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿ (ವಾಕ್) ಯಲ್ಲಿಯೂ, ಬೃಹತ್ನಾಮಕ
ಸಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವರು. (e) ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದಲೇ ಮಂಗಲ
ಪ್ರದವಾದ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವಾದ (ಅರ್ಧನಾರೀನರಾಕಾರವಾದ) ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣಾಖ್ಯ
ರೂಪವು ಸಂಧಿತನಾಗಿಯಿದೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (f) ತಾಕ್ಷ್ಯೈಃ ನಾಮಕಮುಷಿಯು ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು
ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ವತ್ಸರಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಗುರುವಿನ ಗೋವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿ
ದ್ದನು. ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ, ಇತರವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಉದ್ದೇ
ಶಿಸಿ ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಸಂಹಿತಾದೇವತಾ ಬಹ್ವೈ ಇತಿ ಕುಂಠರವಾತ್ತ್ವಜಃ | ದ್ವಯಂ ದ್ವಯಂ
ದೇವತಾನಾಂ ಮಿಲಿತಂ ಹರಿಶರ್ವತಃ || ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಂ ತತ್ರ
ವರ್ಣಮಧ್ಯಸ್ಯ ದೇವತಾ | (b) ತಯೋರೇಕಂ ದೇವತಯೋಃ ಪರ
ಮನ್ಯತ್ತಥಾವರಂ || ಅವರಸ್ಯ ಪರಸ್ಯಾಪಿ ಸಂಯೋಗಾತ್ಸಂಹಿತಾ ತು ಸಾ |
ಪ್ರೋಕ್ತಾವರಪರೇತ್ಯೇವ (c) ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯೌ ರಮಾಚ್ಯುತೌ || ಸಂಹಿ
ತೈಕಾ ತಥೈವಾನ್ಯಾ ಕೇಶವೋ ವಾಯುಸಂಯುತಃ | ವಾಯುಃ ಸ ಪನ
ಮಾನಾಖ್ಯೋ ದೇವತಾಶ್ಚಾಖಿಲಾ ಅಪಿ || ತೃತೀಯಾ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ
(d) ದೇವತಾಸ್ತಾಃ ಶಂಕರಾಃ | ಚತುರ್ಥೀ ಸಂಹಿತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಶಂಕ
ರೋ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ || ಪಂಚಮೀ ಸಂಹಿತಾ ಚೈವ ಸಂಹಿತಾ ನೋಕ್ಷದಾ
ಇನಾಃ ||

ಅ || (a) ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಗಳು ಅನೇಕಮಂದಿ ಎಂದು ಕುಂಠರವಋಷಿಯ ಮಗ ನಾದ ಕುಂಠರವ್ಯಋಷಿಯು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳ ಎರಡೆರಡು ವಿಷ್ಣುರುದ್ರರಂತೆಯೇ (ಹೇಗೆ ಒಂದೇ ಸಂಸ್ಥಾನವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಶಂಕರನು ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು ಎಂದು ಅವರು ಮಿಲಿತರಾಗಿರುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ) ಮಿಲಿತವಾಗಿ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕವಾಗಿ, ಆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ತನ್ಮಧ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯು. (b) ಆ ಎರಡೆರಡು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವು. ಹಾಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಒಂದು ನಿಕೃಷ್ಟವು. ಆ ಸಂಹಿತೆಯಾದರೂ ನಿಕೃಷ್ಟದ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮದ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ಅವರಪರಾ ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (c) ವಾಕ್ಪಾಣರೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರು ಒಂದು ಸಂಹಿತೆಯು. ಹಾಗೆಯೇ ಕೇಶವನು ವಾಯುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನಾಗಿ ಎರಡನೇ ಸಂಹಿತೆಯು ಪವನಾನನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ ವಾಯುವೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಮೂರನೇ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (d) ಆ ದೇವತೆಗಳು ರುದ್ರನಿಂದೊಡಗೂಡಿದವರಾಗಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರುದ್ರನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಐದನೇ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವುಗಳು.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಪರೋ ಮತಃ | ತೃತೀಯಾಯಾಂ ವಾಯುರೇವ ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಸರ್ವದೇವತಾಃ || ವಿರಿಂಚನವ ಪಂಚಮ್ಯಾಮವರಾ ಇತರೇ ತತಃ | (b) ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ಸಂಹಿತಾಯಾಮವರೋ ವಾಮಭಾಗಗಃ || ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ತು ಪರಮಸ್ತೃತೀಯಾಯಾಂ ತಥಾನರಃ | ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಪರಮಶ್ಚೈವ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ವಾಮಗೋವರಃ || (c) ಅವರಾದ್ಯಾಃ ಪರಾಂತಾ ಯದೇತಾಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ಸಂಹಿತಾಃ | ತತೋವರಪರಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ನೈವೋಕ್ತಾಸ್ತಾಃ ಪರಾನ್ವರಾಃ || (d) ಅಭಿನಾನೀ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯ ಶಿವಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಲೋಕನಾತ್ | ದ್ಯೋತನಾಚ್ಚ ||

ಅ || (a) ಒಂದನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಸಮ್ಮತನು. ಮೂರನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಯುವೇ ಉತ್ತಮನು. (ವಿಶ್ವೇ ದೇವಶಬ್ದದಿಂದ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಗೃಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ) ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರು. ಐದನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಉತ್ತಮನು. ಬೇರೆಯವರು ತಂತಮ್ಮ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ನಿಕೃಷ್ಟರು. (b) (ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ಅವರಪರಾ ಎಂಬುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಒಂದನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅವರಳು. ಎರಡನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು) ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ಹಾಗೆಯೇ ಮೂರನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸರ್ವದೇವತಮುದಾಯವು) ನಿಕೃಷ್ಟವು. ನಾಲ್ಕನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕ ಸರಸ್ವತ್ಯಾದಿದೇವತಮುದಾಯವು) ಉತ್ತಮವು. ಐದನೇ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಾಮಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಿವನು ನಿಕೃಷ್ಟನು. (ಅಂತೂ ಅವರಪರಭಾವವನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸಂಹಿತೆಯು ಅವರ ಪರಾ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.) (c) (ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದಲೂ ಅವರಪರತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ

ಸಂಹಿತೆಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಯೇ ಆದಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೋ, ರುದ್ರನಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೋ, ಆದುದರಿಂದಲೂ (ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಸಂಕ್ಷೇಪಂತೆ) ಅವರವರಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಸಂಹಿತೆಗಳೇ ಪರಾವರಗಳಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ೧ನೇ ಸಂಹಿತೆಯು ನಿಕೃಷ್ಟವು. ೨ನೇದ್ದು ಪರವು. ೩ನೇದ್ದು ನಿಕೃಷ್ಟವು. ೪ನೇದ್ದು ಪರವು. ೫ನೇದ್ದು ಅವರವು. ಎಂದು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ತಾತ್ಪರ್ಯವಲ್ಲವು.) (d) ಸರ್ವವಸ್ತುವನ್ನೂ ನೋಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ರುದ್ರನು 'ದ್ಯುಲೋಕ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಇದು ಶಾಖಾಂತರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ.) (ಈ ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನನುಸರಿಸಿ) ಶಿವನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ 'ಸ್ವರ್ಗ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ 'ಸ್ವೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ಗತೇರ್ವಾಯುಃ ತದ್ಗೋಮುಕ್ತಸ್ಸದಾಶಿವಃ || ಅತಃ ಸ್ವರ್ಗಃ' || ಎಂದು ಭಾಂದೋಗ್ಯಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ವರ್ಗಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವವಸ್ತು ನೋಡುವುದರಿಂದ 'ಲೋಕಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಯದಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮಂತ್ರಮೇತಮಥಾಪಿ ವಾ| ಆತ್ಮಾರ್ಥೇಽಥ ಪರಾರ್ಥೇ ವಾ ಚಿಂತಯೇದೇವಮಂಜಸಾ || (b) ವಿದ್ವಾಂಸೋ ದೇವತಾ ಯಸ್ಮಾತ್ಸಮ್ಯಕ್ತೇನ ಮಹತ್ಪಲಂ ತೇಷಾಮೇವ ಹರಿಶ್ಚೈವ ಸಂಹಿತಾರೂಪಕಃ ಪ್ರಭುಃ|| ಆಗಮದ್ವೇವಲೋಕಂ ಹಿ ಕರ್ತುಂ ದೇವೇಷ್ವಾನುಗ್ರಹಂ | (c) ಇತಿ ಚಿಂತಯತ ಸ್ತೇಷಾಂ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪಲಮಂಜಸಾ ||

ಅ || (a) (ಈ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದವನು) ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಲೀ ಪರರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಲೀ ಹೇಳುವನೋ, ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಾನೋ (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವತೆಗಳೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳೋ, ಆದುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೇನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿದ್ಯಾಫಲವು ಆಗುವದು. ಸಂಹಿತಾರೂಪವುಳ್ಳ ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋದನು. (c) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಧ್ಯಾನಿಸತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಫಲವು ಆಗುವದು.

ಭಾ|| (a) ಪಂಚಾಲಚಂಡೋ ವಾಚಂ ತು ಬ್ರಹ್ಮಾಣೇಂ ಹಿ ಸರಸ್ವತೀಂ | ಮನ್ಯು ತೇಽಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರವಚ್ಚ ದೇವಂ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ || (b) ವೇದೈರ್ಹಿ ವ್ಯಜ್ರತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಾ ಚ ವೇದಾಭಿಮಾನಿನೀ | ಪ್ರಾಣಸ್ಥೋ ಭಗವಾ ನ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಾಣನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತ್ಯತಃ || (c) ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಸಿ ಪಿತಾ ನಿತ್ಯಂ ಭಗವಾನ್ಸುರುಷೋತ್ತಮಃ | ಉಪಚರ್ಯತೇ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವೇದೈರ್ಯದ್ವೈಜ್ರತೇ ಹರಿಃ || (d) ಸಾ ದೇವೀ ಸಂಹಿತಾ ನಾಮ್ನಿ ವಾಚೋಽಸ್ಯಾ ವಿಷ್ಣುರೇವ ಹಿ ||

ಅ || (a) ಪಂಚಾಲಚಂಡನಾಮಕಮುನಿಯು, ವಾಚಂ=ಚತುರ್ಮುಖನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು, (ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಳನ್ನಾಗಿಯೂ) ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಈ ಸರಸ್ವತಿಯು

ಪುತ್ರನಂತೆ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (b) ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ವೇದಗಳಿಂದಲೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನಷ್ಟೆ? ಆ ಸರಸ್ವತಿಯಾದರೂ ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. (ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಪುತ್ರತ್ವವೂ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಮಾತೃತ್ವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನು. (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವೇದಗಳಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಜನಕನಾದ ಕ್ಷರಾಕ್ಷರಪುರುಷರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪುತ್ರನೆಂದು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ಆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು (ಸಂಹಿತಾಭಿಮಾನಿ ಯಾದುದರಿಂದ) ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಳು. ಈ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ವಾಚ್ಯನಾದವನು. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಖ್ಯಶರ್ವೇಣ ಪ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯಾ ಸಂಹಿತಾಪಿ ಹಿ | ವಿಷ್ಣು ರೇವಾದಿರ್ತೀರ್ಥಮ ಸರ್ವಸ್ಯಾತ್ರಾ ಯತಃ ಪ್ರಭುಃ || (b) ಸ ಏವ ಪಿತೃ ಸಂಸ್ಥಸ್ತು ಪಾತ್ರತ್ವಾತ್ಪಿತೃನಾಮಕಃ | ದೇವತೋತ್ತರವರ್ಣಸ್ಯ ಮಾತೃ ಸ್ಥೋ ಮಾತೃನಾಮಕಃ || ಮಾನನಾತ್ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ದೇವತೇತಿ ಪ್ರಕೀ ರ್ತಿತಃ | (c) ಪೋಷಕತ್ವಾತ್ಸಂಧಿನಾಮಾ ವರ್ಣಯೋರಂತರಸ್ಥಿತಃ || ಸ ಏವ ಪುತ್ರಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಪುತ್ರನಾಮಾ ಜನಾರ್ದನಃ | ತ್ರಾಣಾತ್ಪ್ರಾಣಾತಿತ ಏವಾಸೌ ವರ್ಣಸಂಧಾನಕರ್ಮಣಿ || ಸಂಧಾನನಾಮಾ ಸಂಧಾನಕರ್ತೃ ತ್ವಾತ್ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ | (d) ಪ್ರಜಾತಿಕರ್ಮಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ ಏವ ಪ್ರಜ ನಾಭಿಧಃ || ಜನಕತ್ವಾತ್ಪರೋ ವಿಷ್ಣು ರೇವಂ ವಿಷ್ಣು ಹಿ ಸಂಹಿತಾ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರುದ್ರನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಇತರ ಸಂಹಿತೆಯೂ ಕೂಡ (ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಚೇತನಾಚೇತ ನಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ ಭಕ್ಷಕನೋ, (ಆದುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯಾದ) ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಅದಿತಿನಾಮಕನು. (b) ಆ ಅದಿತಿನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ತಂದೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ವನು. ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ 'ಪಿತೃ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಆತನೇವೇ ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆ ಯು. ಅದಿತಿನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮಾತೃನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸಂಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಮಾತೃ ನಾಮಕನು. ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಆತನೇ ಪೋಷಿಸು ವುದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕನು. ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಆ ಜನಾರ್ದನನೇ ಪುತ್ರ ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ದುರ್ಗಂಧಾತ್ಮಕವಾದುದರಿಂದ ಪುನ್ನಾಮಕವಾದ ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದ ರಿಂದಲೇ ಪುತ್ರನಾಮಕನು. ಈ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ವರ್ಣಸಂಧಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ವನು. ವರ್ಣಗಳ ಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಂಧಾನನಾಮಕನು. (d) ಆತನೇವೇ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದ ರಿಂದ ಪ್ರಜನನಾಮಕನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯು.

ಭಾ|| (a) ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೇಣ ಚತುರ್ಥ್ಯವಂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | (b) ಸ ಏವ ದಿವಿ ಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ದ್ಯುನಾಮಾ ಕ್ರೀಡನಾತ್ರಭುಃ || ಅಂತರೇವೇಕ್ಷಣಾಚ್ಚೈವ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷೋಽಂತರಿಕ್ಷಗಃ | (c) ಪೃಥಿವೀ ಪೃಥಿವೀಸ್ಥಶ್ಚ ಪ್ರಥಿತ

ತ್ವಾಜ್ಞನಾರ್ದನಃ || ಮುಖ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್ಸರ್ವನಾಮ್ನಾಂ ಸರ್ವದೇವಾ
ಭಿರ್ದೋ ಹರಿಃ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಇತಿ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಬಹುಧಾ ತೇಷು
ಸಂಸ್ಥಿತಃ || (d) ಜ್ಞಾನದ್ವೈತೇರ್ವೇವನಾಮಾ ಸ್ಥಿತೋ ದೇವೇಷು
ಕೇಶವಃ | ಗಾಂ ಧಾರಯಂಶ್ಚ ಗಂಧರ್ವೋ ಗಂಧರ್ವೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ||
(e) ಮಾನನಾನ್ಮಾನುಷೋ ನಾಮ ಮಾನುಷೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ | ಪಾಲ
ನಾತ್ಪಿತೃನಾಮಾಸೌ ಪಿತೃಷ್ಟೇವ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || (f) ರತೇಃ ಪ್ರಾಣೇಃ
ಸುರಾಖ್ಯಶ್ಚ ಸೋಽಸುರೇಷು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ | ಏವಂ ಪಂಚಜನೇಷುಸ್ಥೋ
ಹರಿಃ ಪಂಚಜನಾಭಿಧಃ || (g) ಜಾತನಾಮಾ ಜಾತಸಂಸ್ಥಃ ಪ್ರಾದು
ರ್ಭೂತಗುಣತ್ವತಃ | ಜನಿಕ್ರಿಯಾಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಸೌ ಜನಿತ್ವಮಿತಿ ಗೀಯತೇ ||
ಜನಿಂ ಯಸ್ಯಾತ್ಮವಯತಿ ತವನಂ ಹಿ ಪ್ರಕಾಶನಂ | ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಮಾತ್ರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ವಿಷ್ಣುವು (ಅದಿತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿ) ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. (ಉದಾಹೃತಮಂತ್ರ
ಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಜನನರಿಗೆ ಅದಿತಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಸಿಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ
ಸಂಪೂರ್ಣಶ್ರುತಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಸಂಪೂರ್ಣಶ್ರುತಿಯು ಹೀಗೆ ಇದೆ. 'ಅದಿ
ತಿರ್ಯೂರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿತಿರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ || ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚ ಜನಾಃ
ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ') || (b) ಆ ಅದಿತಿನಾಮಕವಿಷ್ಣುವೇ, ದ್ವೈತಃ=ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ
ವನು. ಕ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ವೈತನಾಮಕನೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಭುವು ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ತನ್ನೊಳಗೆ ಸರ್ವ
ವನ್ನು ನೋಡುವುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಾಂತರ್ಗತನಾಗಿ ನೋಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾ
ಮಕನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. (c) ಜನಾರ್ದನನು ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ
ಪೃಥಿವೀನಾಮಕನು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. (ಮಾತೃ ಪಿತೃ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವ
ದಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಯಾವುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕನಾಮಗಳೋ, ಅವುಗಳಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನು. 'ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ' ಎಂಬೀ
ಸಮುದಾಯನಾಮದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)
ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ನಾಮಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಚ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವದೇವ ಎಂದು ಹೆಸ
ರುಳ್ಳವನು. ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದವನಾಗಿ 'ವಿಶ್ವೇ' ಎಂದೂ ಜ್ಞಾನ, ಪ್ರಕಾಶ
ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ದೇವನೆಂದೂ ಅಂತೂ ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d)
(ಪಂಚಜನಾಃ=೧ ದೇವ, ೨ ಗಂಧರ್ವ, ೩ ಮಾನುಷ, ೪ ಪಿತೃ, ೫ ಅಸುರರೆಂಬ ಐದು ಜನರ
ಯಾವ ಪೃಥಕ್‌ನಾಮಗಳೋ ಅವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪಂಚಜನಾಃ ಎಂಬೀ ಸಮು
ದಾಯ ನಾಮದಿಂದ ವಾಚ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದೇವಾದಿಶಬ್ದಗಳನ್ನು
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಕೇಶವನು ಜ್ಞಾನಪ್ರಕಾಶ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ದೇವನಾಮಕನಾಗಿ
ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಯಾ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಯಾ ವೇದವಚನವನ್ನು
ಧರಿಸುವವನಾಗಿ ಗಂಧರ್ವನಾಮಕನಾಗಿ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. (e) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವ
ರಿಂದಲೂ ಪೂಜ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಮಾನುಷನಾಮಕನಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ('ಮನೋ
ರ್ಜಾತಾವಙ್ಮತೌ ಪುಕ್ತೌ' ಎಂದು ಸ್ಮರಣದಿಂದ ಸರ್ವರಿಗೂ ಬಹುಮಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದ
ರಿಂದಲಾಗಲೀ ಮಾನುಷಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಈ ಹರಿಯು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪಿತೃನಾಮಕ

ನಾಗಿ ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. (f) ಆತನು ಅಸುನಾಮಕನಾದ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಅಸುರ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐದು ಜನರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪಂಚಜನ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. (g) ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾದುರ್ಭೂತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಜಾತನಾಮಕನಾಗಿ ಜಾತ (ಹುಟ್ಟಿದ ಪದಾರ್ಥ) ಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಜನಿತೃಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದವನಾಗಿಯೂ 'ಜನಿತೃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದುದರಿಂದಲೂ 'ಜನಿತೃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. 'ತವನ'ವೆಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ತೇವರ್ಥಂತ ಸ್ವತವಸೋ ಮಹಿತ್ಸನಾ' ಎಂಬೀಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ ವಸಿಸ್ವಃ' ಎಂದು ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಂತ್ರ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ. 'ಪ್ರಥಶ್ಚ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮಾ ನುಷ್ಟಭಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಹವಿರ್ಯತ್ | ಧಾತುರ್ಯುತಾನಾತ್ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ರಥಂತರಮಾಜ ಭಾರಾ ವಸಿಸ್ವಃ' || ಹವಿಷಃ=ತನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜಗತ್ತನ್ನು ಹೋಮಿಸುವುದರಿಂದ ಹವಿರ್ನಾಮಕನಾದ, ಅನುಷ್ಟುಭಸ್ಯ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನರಸಿಂಹನ, ಮುಖದಲ್ಲಿ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ರಾಜನಿಗೆ, ಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮ, 'ಪ್ರಥ'ಎಂಬನಾಮಧೇಯವಿದೆಯೋ, ಯಸ್ಯ=ಯಾರಿಗೆ, ಸಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮ, 'ಸಪ್ರಥ'ಎಂಬನಾಮಧೇಯವೋ, ಸೋಽಪಿ=ಅವರಿಬ್ಬರೂ, ಹವಿಃ=ಹವಿಸ್ಸನ್ನು, ಯತ್=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಟ್ಟರೋ, (ಅಂತಹ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ) ವಸಿಸ್ವಃ=ವಸಿಸ್ವ ಋಷಿಯು, ಧಾತುಃ, ದ್ಯುತಾನಾತ್, ಸವಿತುಶ್ಚ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಧಾತ್ರಾದಿನಾಮಕವಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿರೂಪ ಚತುಷ್ಟಯದಿಂದ, ರಥಂತರಂ=ರಥಂತರನಾಮಕಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು, ಅಜಭಾರ=ಕರದನು.

(ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಪ್ರಥಶ್ಚ ಸಪ್ರಥಶ್ಚೈವ ರಾಜಾನ್ ಮತ್ಸ್ಯದೇಶಜೌ | ಯಾಸಯಾ ಮಾಸತುರ್ವಿಷ್ಟೋರ್ಹರ್ವಿರ್ನಾಮೋ ಹವಿರ್ಮುಖೇ || ಅನುಷ್ಟುಬ್ದೇ ವತಾ ಯಸ್ತು ನೃಸಿಂಹೋ ಜಗತೋಽಸ್ಯ ಚ | ಸ್ವಮುಖೇ ಹವನಾದೇವ ಹವಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ || (b) ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ವಸಿಷ್ಠಸ್ತು ಚತುರೂಪಾಜ್ಜ ನಾರ್ದನಾತ್ | ಅಜಹಾರ ಶ್ರಿಯಂ ದೇವೀಂ ರಥಂತರವರಾಭಿಧಾಂ || (c) ಚತುರ್ಮುರ್ತಿಃ ಸ್ತುತಸ್ತೇನ ಪ್ರೇಷಯಾಮಾಸ ತಾಂ ಶ್ರಿಯಂ | ಸಾ ಚಾಸ್ಮೈ ಪ್ರದದೌ ವಿದ್ಯಾಂ ಪ್ರದದೌ ಚ ಪುನರ್ಹರಿಂ || (d) ಧಾತೇತ್ಯುಕ್ತೋನಿರುದ್ಧಸ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸ್ತು ದ್ಯುನಾಮಕಃ | ವಾಸು ದೇವಃ ಪ್ರಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಾದ್ವಿಭುಃ | ಸಂಕರ್ಷಣೋ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವಾದ್ವಿಲಾದಪಿ ||

ಅ || (a) ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪದೇವತಾ='ಉಗ್ರಂ ವೀರಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ನೃಸಿಂಹಾನುಷ್ಟುಪ್ಪದೇವತೆಯಾದ, ಯಸ್ತು ನೃಸಿಂಹಃ=ಯಾವ ನರಸಿಂಹನು, ಸ್ವಮುಖೇ=ತನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ, ಅಸ್ಯ ಚ ಜಗತಃ=ಈ ಜಗತ್ತಿನ, ಹವನಾತ್=ಹೋಮದಿಂದ, ಹವಿಃ ಇತಿ ಅಭಿಧೀಯತೇ=ಹವಿಃ ಎಂದು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ತಸ್ಯ=ಅಂತಹ, ಹವಿರ್ನಾಮ್ನಃ=ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ನರಸಿಂಹನ, ಮುಖೇ=ಮುಖದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಥಶ್ಚ ಸಪ್ರಥಶ್ಚೈವ=ಪ್ರಥಸಪ್ರಥಂಭ, ಮತ್ಸ್ಯದೇಶಜೌ=ಮತ್ಸ್ಯದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವ, ರಾಜಾನ್=

ಇಬ್ಬರು ರಾಜರು, ಹವಿಃ=ಹವಿಸ್ಸನ್ನು, ಯಾಪಯಾಮಾಸತುಃ=ಹೊಂದಿಸಿದರು. (b) ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಸಿಷ್ಠನಾದರೂ ನಾಲ್ಕುರೂಪವುಳ್ಳ ಜನಾರ್ದನನಿಂದ 'ರಥಂತರವರಾ' ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನು, ಆಜಹಾರ=ಕರಿಸಿದನು. (c) ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರೂಪಿಯು ಆ ವಸಿಷ್ಠನಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. (ಅಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸಿದನು.) ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಈ ವಸಿಷ್ಠನಿಗೋಸ್ಕರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಳು. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು. (d) ಆಯಾಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತನಿರೋಧ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರನಾದುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನಾದರೂ ಧಾತಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಾಂತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಾದರೂ ಕಾಂತಿವಿಸ್ತಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿರುವುದರಿಂದ ದ್ಯುನಾಮಕನು. ('ವಾನಾತ್ಮ್ಯತೇದೇವನಾದ್ವಾಸುದೇವಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ) ವಾಸುದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಮೋಕ್ಷಾಪ್ತಿಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ (ಕೊಡುವುದರಿಂದ) 'ಸವಿತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದಲೂ ಬಲರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುನಾಮಕನು ('ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ' ಎಂಬೀ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಂತ್ರ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ.) 'ತೇವಿಂದ ನೃನಸಾ ದೀಧ್ಯಾನಾ ಯಜುಷ್ಕನ್ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಾನಂ | ಧಾತುರ್ದ್ಯುತಾನಾತ್ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ' || ತೇ=ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತರಾದ ಪ್ರಥಮಪ್ರಥಮ ವಸಿಷ್ಠರು, ಭರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜನೂ ಕೂಡ, ಯಜುಃ ಸ್ಕನ್ತಂ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಾನಂ=ಯಜುರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ಸಂಕರ್ಷಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ದೀಧ್ಯಾನಾಃ=ಧ್ಯಾನಮಾಡುವವರಾಗಿ, ಮನಸಾ=ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಅವಿಂದನ್=ನೋಡಿದರು. (ಅವರಲ್ಲಿ) ಭರದ್ವಾಜಃ=ಭರದ್ವಾಜಮುಷಿಯು, ಧಾತುಃ ದ್ಯುತಾನಾತ್ ಸವಿತುಃ ವಿಷ್ಣೋಃ ಚ=ಧಾತ್ರಾದಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ, ಅಗ್ನೇಃ=ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ರೂಪ ಚತುಷ್ಟಯದಿಂದ, ಬೃಹತ್=ಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತ್ನಾಮಕ ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು, ಆಚಕ್ರೇ=ಕರಿಸಿದನು. (ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಚತುರೂಪಂ ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ರಾಜಾನ್ ಪ್ರಥಮಪ್ರಥಮಾ | ಭರದ್ವಾಜೋ ವಸಿಷ್ಠಶ್ಚ ಧ್ಯಾತ್ವಾನ್ವಿಂದಸ್ವರಾತ್ಪರಂ || (b) ಯಜನೀಯೋ ಯಜುರ್ನಾಮಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಕರ್ಷಣಾಭಿಧಃ | ಜೀವಾನಾಂ ಸ್ಕಂದನಾ ದೇವ ಸ್ಕನ್ತಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ ಉಚ್ಯತೇ || (c) ಪ್ರಥಮೋ ವಾಸುದೇವಸ್ತು ದೇವಯಾನೋನಿರುದ್ಧಕಃ | ಪ್ರಾಪ್ತೋ ದೇವೈರ್ಯತೋ ನಿತ್ಯಮನಿರುದ್ಧಾಭಿಧೋ ಹರಿಃ || (d) ತಸ್ಮಾದೇವಂ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೀಃ ಸ್ತುತಿಸಂತೋ ಪಿತಾದ್ಧರೇಃ | ಆಜಹಾರ ಭರದ್ವಾಜೋ ರೂಪಂ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ || (e) ತದ್ಬೃಹನ್ನಾಮಕಂ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯತ್ಸಮುದ್ಗತಂ | ಭರದ್ವಾಜಮುಪಾಗಮ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೋಕ್ತವರಂ ಪರಂ || (f) ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ ಸ ಭಗವಾನಗ್ನಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಅಗ್ರ್ಯತ್ವಾತ್ಸರ್ವಭೂತಾನಾ ಮೇವಂ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಥ ಸಪ್ರಥರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ರಾಜರೂ ಭರದ್ವಾಜನು ವಸಿಷ್ಠನೂ ಕೂಡ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, 'ಯಜುಃ ಸ್ವನ್ನಂ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವಯಾನಂ' ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಂದುತ್ತಮನನ್ನು ನೋಡಿದರು. (b) ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸ್ವಧಾದಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೆಳೆದುಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಂಕರ್ಷಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಯಾಗಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲರ್ಹನಾಗಿ ಯಜುರ್ನಾಮಕನು. ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಸ್ವಾಂತರ್ಗತರಾದ) ಜೀವರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೇ 'ಸ್ವನ್ನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) (ವಾಸುದೇವಶಬ್ದ ಪ್ರಪತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ) ವಾಸುದೇವನು (ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಥಮಾವತಾರನಾದುದರಿಂದಲೂ) ಪ್ರಥಮಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿರೋಧಕನಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಅನಿರುದ್ಧನು 'ದೇವಯಾನಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (d) ಆದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸಂತೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಿಂದ ಭರದ್ವಾಜಖುಷಿಯು ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ರೂಪವನ್ನು ಕರೆಸಿದನು. (e) ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಸುದೇವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ರೂಪದಿಂದ ಆನಿರ್ಭೂತವಾದ ಬೃಹನ್ನಾಮಕ ಆ ರೂಪವು ಭರದ್ವಾಜಖುಷಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಮೋಕ್ಷಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿತು. (f) ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ('ವಾಗ್ವೈ ರಥಂತರಸ್ಯ ರೂಪಂ ಪ್ರಾಣೋ ಬೃಹತಃ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ' ಪ್ರಾಣ ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಉಪಾಸನಾಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ 'ಅವಿಂದಂತೇತಿ ಹಿತಂ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ.) 'ಅವಿಂದಂತೇತಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾಮ ಪರಮಂ ಗುಹಾಯತ್ | ಧಾತುರ್ಧ್ಯುತಾನಾತ್ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋರಾಸೂರ್ಯಾದಭರನ್ಯರ್ಮಮೇತೇ' || ತೇ=ಆ ಪ್ರಥ ಸಪ್ರಥ ವಸಿಷ್ಠ ಭರದ್ವಾಜರು, ಯಜ್ಞಸ್ಯ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ಪರಮಂ=ಉತ್ತಮವಾದ, ಧಾಮ=ತೇಜೋರೂಪವಾದ, ಅತಿಹಿತಂ='ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜೀವರಿಗೆ ಉಪಕಾರಕನಾದ, ಯತ್=ಯಾವ ರೂಪವು, ಗುಹಾಯತ್=ಹೃದಯಗುಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಿ, ಆಸೀತ್=ಇದೆಯೋ, (ಅಂತಹ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪವುಳ್ಳ ನಾರಾಯಣರೂಪವನ್ನು) ಅವಿಂದನ್=ತಿಳಿದರು. ಸೂರ್ಯಾತ್=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಾದ, ಧಾತುಃ ದ್ಯುತಾನಾತ್ ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ=ಧಾತ್ರಾದಿಪದಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಏತೇ=ಈ ಪ್ರಥಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಜನರು, ಘರ್ಮಂ=ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ಘರ್ಮನಾಮಕನಾದ ನರಸಿಂಹನನ್ನು, ಆ ಅಭರನ್=ಅಪಹರಿಸಿದರು. (ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಚತ್ವಾರ ಏವ ತೇ | ಅವಿಂದಂಸ್ತಂ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಂ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ || ಗುಹಾಯಾಂ ಸಂಸ್ಥಿತಮಸಿ ಹೃದೀವ ಹಿತಮಸ್ಯ ಚ | (b) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದ್ಯಜ್ಞನಾನ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೇಜಃ ಪರಂ ಹಿ ತತ್ || ತಸ್ಮಾದೇವ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ ಸೂರಿಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಹೇತುತಃ | ಸೂರ್ಯನಾನ್ನೋಹರನ್ಯರ್ಮನಾಮಾನಂ ತಂ ನೃಸಿಂಹಕಂ || (c) ಘರ್ಷಣಾ

ತ್ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ನೃಸಿಂಹೋ ಘನಃ ಉಚ್ಯತೇ | ನಿರ್ಗತ್ಯ ಸ ಚತು
ಮೂರ್ತೀರ್ವಿಪ್ರಕ್ಸತ್ರಾಭಿಸಂಸ್ತುತಾತ್ || ಪ್ರಥಾದೀನಾಂ ಚತುರ್ಣಾಂ
ಚ ಪುರುಷಾರ್ಥಚತುಷ್ಟಯಂ | ದತ್ತಾ ಜಗಾಮ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಕೀಯಾಂ
ತನುಮೇವ ಚ || (d) ವಸಿಷ್ಠಾಜ್ಞ ಭರದ್ವಾಜಾದ್ಯೋತ್ರಧ್ಯವೈರ್
ನೃಪೌ ತು ತೌ | ಯಥೇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೌ ಸಮ್ಯಗಿಷ್ಟಾಜ್ಞನಾರ್ದ
ನಾತ್ || ಇತ್ಯಾದ್ಯುಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾಯಾಂ ||

ಅ || (a) ಆ ಪ್ರಥಾದಿ ನಾಲ್ಕುಜನರೇ ಈ ಜೀವಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಂತಹಿತಕರ
ನಾದ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ (ಹೇಗೆ
ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದರೋ, (ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ) ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ
ಯೂ ತಿಳಿದರು. (b) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ತಮವಾದ
ಪ್ರಸಿದ್ಧ ತೇಜಸ್ಸು (ಗುಹಾಂತರ್ಗತವಾಗಿ) ಅದೆ. ಹಿ ಶಬ್ದದಿಂದ 'ಯಜ್ಞೋ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾ,
ಇದಂ ಜ್ಯೋತಿಹೃದಯ ಆಹಿತಂ ಯತ್, ಪ್ರಾಣೇಷು ಹೃದ್ಯಂತರ್ಜೋತಿಃ, ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾ
ಭಿಧಾನಾತ್, ತೇಜಃಸ್ವರೂಪಂ ಚ ಗೃಹಂ ಪ್ರಾಜ್ಞೈರ್ಧಾಮೇತಿ ಕಥ್ಯತೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದ
ರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕವಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಿಂದ ಘರ್ಮನಾಮಕನಾದ
ಆ ನರಸಿಂಹನನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. (c) ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ನರಸಿಂ
ಹನು ಘರ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನರಸಿಂಹನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದಲೂ
ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಿಂದ ಹೊರಟು ಪ್ರಥಮೊದ
ಲಾದ ನಾಲ್ಕುಜನರಿಗೆ ನಾಲ್ಕುಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನೇ ಹೊಂದಿದನು.
(d) ಆ ಪ್ರಥಮಪ್ರಥನೆಂಬ ರಾಜರಾದರೂ ಹೋತನಾದ ವಸಿಷ್ಠನಿಂದಲೂ ಅಧ್ವರ್ಯುವಾದ
ಭರದ್ವಾಜನಿಂದಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಯಾಗಮಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜನಾರ್ದನನಿಂದ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾದ
ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನು ಹೊಂದುವವರಾದರು. ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿಯಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥ ಇತಿ ನಾಮ ಸ ಚ ಹವಿರ್ನಾಮ್ನೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಹವಿ
ರ್ಯತ್ ಅಯತ್ | ಅಟೋ ಲೋಪೇನಾಂತರ್ಣೀತ ಣಿಚ್ ತ್ವೇನ ಆಯಾ
ಪಯದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವಂ ಸ ಪ್ರಥ ಇತಿ ಯಸ್ಯ ನಾಮಾಸೌ | ಹವಿರ್ಯಾದಿತಿ
ಪ್ರಥಕ್ಸಂಬಂಧಃ || (b) ಆಚಕ್ರೇ ಆಕಾರಯಾಮಾಸ | ಅವಿಂದಂತೇ
ತೇ ಅವಿಂದನ್ನಿತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಾಧಿದೈವತಯೋರುಭಯತ್ರಾಸಿ ಭಗವಂತಮ
ವಿಂದನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದೇವಯಾನಂ ಗುಹಾ ಯತ್ | ಇತಿ ವಚನಾತ್ ||

ಅ || (a) ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ರಾಜನಿಗೆ, ಪ್ರಥ ಇತಿ ನಾಮ=ಪ್ರಥನೆಂಬ ಹೆಸರು
ಅದೆಯೋ, ಸ ಚ=ಆ ರಾಜನು, ಹವಿರ್ನಾಮ್ನಃ ವಿಷ್ಣೋಃ=ಹವಿರ್ನಾಮಕನಾದ ನರಸಿಂಹನ,
(ಮುಖದಲ್ಲಿ) ಹವಿಃ=ಹವಿಸ್ಸನ್ನು, ಯತ್=ಅಂದರೆ, ಅಯತ್=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು. ಅಟಗೆ
ಲೋಪವಾಗಿ ಣಿಚ್ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅಯಾಪಯತ್=ಹೊಂದಿಸಿದನು. ಎಂದ
ರ್ಥವು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸಪ್ರಥನೆಂದು ಯಾವ ರಾಜನಿಗೆ ಹೆಸರೋ, ಈತನು, ಹವಿಃ=ಹವಿ

ಸ್ವನ್ನು, ಯತ್=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಟ್ಟನು, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದು. (ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಏಕವಚನವೇ ಕೊಡಲಾರದು.) (b) ಆಚಕ್ರೇ=ಕರಿಸಿದನು. 'ಅವಿಂದನ್ನೇ' 'ತೇಽವಿಂದನ್' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಅಧಿದೈವತ ಎಂಬೀ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದರು, ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವಯಾನಂ ಗುಹಾ ಯತ್, ಎಂಬೀ ವಚನಗಳಿಂದ

ತಾ || 'ಅವಿಂದನ್ನೇ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಗುಹಾಯತ್' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪರವು 'ತೇಽವಿಂದನ್' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೇವಯಾನಂ' ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಧಿದೈವಪರವು. (ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಕ್ಕೆ ಪೌನರುಕ್ತ್ಯವಿಲ್ಲವು.) 'ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ ಸ ಸಮುದ್ರಮಾವೇಶ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸಃ=ಎಂಬೀ ಪರಾಮರ್ಶವಿಷಯವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. 'ಚತುಷ್ಟಪದರ್ಭಾ ಯುವತೀ ಸುಪೇಶಾ ಘೃತಪ್ರತೀಕಾ ವಯುನಾನಿ ವಸ್ತೇ | ತಸ್ಯಾಂ ಸುಪರ್ಣಾ ವೃಷಣಾ ನಿಷೇದತು ಯತ್ರ ದೇವಾ ದಧಿರೇ ಭಾಗಧೇಯಂ' || ಯಾ=ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಚತುಷ್ಟಪದರ್ಭಾ=ಎರಡುಸಾರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೀಮಂತ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಕಾರ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಚಟಾಕಲಾಪ (ಹರಳುಗಳು) ಉಳ್ಳವಳೋ, ಯುವತೀ=ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಯೌವನಸಂಪನ್ನಳೋ, ಸುಪೇಶಾ=ಶೋಭನ ಅವಯವವುಳ್ಳವಳೋ, ಘೃತಪ್ರತೀಕಾ=ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ದೇಹವುಳ್ಳವಳೋ, ವಯುನಾನಿ=ಜ್ಞಾನಗಳನ್ನು, ವಸ್ತೇ=ಆಚ್ಛಾದಿಸುತ್ತಾಳೆ. (ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣಳೋ 'ತ್ವದ್ವತ್ತಯಾ ವಯುನಯೇದಮಚಸ್ವ ವಿತ್ಪಂ' ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದುದರಿಂದ) ತಸ್ಯಾಂ=ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು, ಸುಪರ್ಣಾ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಮಾನಂದರೂಪಗಳಾದ, ವೃಷಣಾ=ಎಲ್ಲಾ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊಡುವ ಭಗವದ್ರೂಪ ವಿಶೇಷಗಳು, ನಿಷೇದತುಃ=ಸಂಗತಗಳಾದವು. (ಕ್ರೀಡಿಸಿದವು.) 'ರಮಯಾ ರಮಮಾಣೋಽಸಿ ತತ್ಕೇನೈವ ಶ್ರಿಯಾತ್ಮನಾ | ರಮತೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತನಗೆ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥವಾಗಿ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವುಗಳಾದವು. ಯತ್ರ ಯಾವ ದ್ವಿರೂಪನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ, ದೇವಾಃ=ದೇವತೆಗಳು, ಭಾಗಧೇಯಂ=ತಂತನುಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು, ದಧಿರೇ=ಸಮರ್ಪಿಸಿದರೋ. (ಈ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| ಚತುಃಶಿಖಂಡಾಂ ತು ರಮಾಂ ದ್ವಿರೂಪೋ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ | ಪರಮಾನಂದರೂಪತ್ವಾತ್ಸುಪರ್ಣ ಇತಿ ನಾಮಕಃ || ರಮಯಾವಾಸ ತಸ್ಯಾಂ ಚ ನಿಷ್ಕಣ್ಣಃ ಸರ್ವದೈವ ಸಃ ||

ಅ || ಪರಮಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸುಪರ್ಣನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ನಾಲ್ಕುವೇಣಿಯಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕೇಶಪಾಶವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನಾದರೂ ಕ್ರೀಡಿಸಿದನು. ಆತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಗತನಾದನು.

(ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ 'ಸಃ' ಎಂಬೀ ಪರಾಮರ್ಶಾರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರಿಸಿ 'ಏಕಃ ಸುಪರ್ಣಃ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ 'ಅಪಶ್ಯಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದವನು ಚತುರ್ಮುಖನು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.)

ಭಾ|| (a) ಏಕ ಏವ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ ಪ್ರವಿಷ್ಯಃ ಕ್ಷೀರಸಾಗರಂ | ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತ್ಯಸೌ ದೇವಃ ಪೂರ್ಣಾಕುಂಠೇನ ಚೇತಸಾ || ಪರಿಪಕ್ವೇನ ಮನಸಾಽಪ

ಶ್ಯಮಿತ್ಯಾಹ ತಂ ತ್ವಜಃ | (b) ಮಾತೇನ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಂ
ವಾಕ್ಸರಸ್ವತೀ || ಲಿಹತೇ ಲಿಹ್ಯತ ಇವ ಪ್ರಾಣಸ್ಥೇನ ತು ಸಾ ಸದಾ |
(೯) ಸ್ವಯಂ ತು ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುವಾಕ್ಪತೇರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೋಽಪಿ ಹಿ || ನಿತ್ಯಃ
ಸಿತಾ ಸ್ವತಂತ್ರಶ್ಚ ನಾಸ್ಯ ಮಾತಾ ಸಿತಾಽಪಿ ಚ | ಇತ್ಯಾದಿ ಚ || ೬ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯ ಪ್ರಭುಟ್ಟಿಕೇ

ಪ್ರಥಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೩ || ೧ ||

ಅ || (a) ದ್ವಿರೂಪಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಗತಭೇದರಹಿತನೇ ಆದ ಶ್ರೀ
ಹರಿಯು ಶ್ವೇರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಈ ಹರಿಯು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಕುಂದುರಹಿತ
ವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಭುವನವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯನ್ನಾದರೂ ಪರಿಪಕ್ವ
ವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ (ನಾನು) ನೋಡಿದೆನು. ಎಂದು ಚತುರ್ಮುಖನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (b)
ತಾಯಿಯಂತೆ ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುವವಳಾದುದರಿಂದ ಮಾತಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವೇದಾಭಿಮಾನಿನಿ
ಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡುವವಳಂತೆ ಇದ್ದಾಳೆ.
(ಅಂದರೆ ಆತನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾಳೆ.) ಆ ಸರಸ್ವತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣ
ನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲಾದರೂ (ಆತನಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯಳಾದುದರಿಂದ) ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡ
ಲ್ಪಡುವವಳಂತೆ ಇದ್ದಾಳೆ. (c) ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಾದರೂ ತಾನಾಗಿಯೇ ಸರಸ್ವತಿಗೆ
ನಿಯಾಮಕನಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೂ ಕೂಡ ಜನಕನು, ನಿತ್ಯಭೂತನು, ಸ್ವತಂತ್ರನೂ
ಕೂಡ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನಿಗೆ ತಾಯಿಯಾಗಲೀ ತಂದೆಯಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ
ಮೊದಲಾದ ವಿಸಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೬ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪ್ರಭುಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ

ಒಂದನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೩ || ೧ ||

ಯೋಽಂತಃ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಸರ್ವಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಸ ಭಗವಾನ್ವಿಭುಃ |

ಪ್ರೀತೋಽಸ್ತುನೇನ ಮಧ್ಯೇತೋ ರೂಪ್ಯಪೀಠಗತೋ ಹರಿಃ ||

ಅಸ್ಮಿನ್ಮಜ್ಜಾಪರ್ವಗತಂ ಸರ್ವಗಂ ಮೃತ್ಯುನಾಶನಂ ।

ವಂದೇ ದುರ್ಗಾಪತಿಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಸರ್ವವೇದೋದಿತಂ ಪ್ರಭುಂ ॥

ವಂ ॥ ಪ್ರಾಣೋ ವಂಶ ಇತಿ ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ತದ್ಯಥಾ ಶಾಲಾವಂಶೇ
ಸರ್ವೇಽನ್ಯೇ ವಂಶಾಃ ಸಮಾಹಿತಾಃ ಸ್ಯುರೇವಮಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಾಣೇ ಚಕ್ಷುಃ
ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಶರೀರಂ ಸರ್ವ ಆತ್ಮಾ ಸಮಾ
ಹಿತಸ್ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ಮನಃ ಪ್ರಾಣ ಉಷ್ಮರೂಪಮಸ್ಥೀನಿ ಸ್ಪರ್ಶರೂಪಂ
ಮಜ್ಜಾನಃ ಸ್ವರರೂಪಂ ಮಾಂಸಂ ಲೋಹಿತಮಿತ್ಯೇತದನ್ಯಚ್ಚತುರ್ಥ
ಮಂತಸ್ಥರೂಪಮಿತಿ ಹ ಸ್ವಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೀಯ
ಸ್ತ್ರಯಂ ತ್ವೇನ ನ ಏತತ್ಪ್ರೀಕ್ಷಂ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ
ಮಜ್ಜಾನ್ಮಂ ಪರ್ವಣಾಮಿತಿ ತ್ರೀಣೀತಃ ಪಷ್ಠಿ ಶತಾನಿ ತ್ರೀಣೀತಸ್ತಾನಿ
ಸಪ್ತವಿಂಶತಿಶತಾನಿ ಭವಂತಿ ಸಪ್ತ ಚ ನೈ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವ
ತ್ಸರಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾಃ ಸ ಏಷೋಽಹಃ ಸನ್ಮಾನಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ
ಶ್ರೋತ್ರಮಯಚ್ಚಂದೋಮಯೋ ಮನೋಮಯೋ ವಾಜ್ಮಿಯ
ಆತ್ಮಾ ಸ ಯ ಏವಮೇತಮಹಃ ಸನ್ಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ
ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಜ್ಮಿಯ
ಮಾತ್ಮಾನಂ ವೇದಾಹ್ವಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾ
ಮಶ್ವತೇ ಪುತ್ರೀ ಪಶುಮಾನ್ಶವತಿ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಪ್ರಾಣಃ=ಮುಖ್ಯವಾಯುವು, ವಂಶ ಇತಿ=ಸರ್ವಾಶ್ರಯನಾದುದರಿಂದ ವಂಶ
ಸ್ಥಾನೀಯನೆಂದು, ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ=ಸ್ಥವಿರಶಾಕಲ್ಯನೆಂಬ ಋಷಿಯು, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.
ತತ್=ಆ ವಿನಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಶಾಲಾವಂಶೇ=
ಮನೆಯ ಮಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬಿದುರಿನಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೇ ಅನ್ಯೇ ವಂಶಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಇತರ
ಬಿದುರುಗಳು, ಸಮಾಹಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ=ಅದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುತ್ತಾನೋ, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರ
ವಾಗಿ, ಅಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಾಣೇ=ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ, ಚಕ್ಷುಃ=ಕಣ್ಣು, ಶ್ರೋತ್ರಂ=ಕಿವಿಯು,
ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್=ಮಾತು, ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ=ಇತರಗಳಾದ ತೃಗ್ಘ್ರಾಣಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯ
ಗಳೂ, ಶರೀರಂ=ಶರೀರವೂ, (ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ) ಸರ್ವಃ ಆತ್ಮಾ=ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಎಲ್ಲಾ
ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಮುದಾಯರೂಪವೂ ಚೇತನವೂ ಕೂಡ, ಸಮಾಹಿತಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ.
(ಹಾಗೆಯೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ
ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತದಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ), ಆತ್ಮಾ=
ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸರ್ವಃ=ಬಹುರೂಪಿಯಾಗಿ, ಸಮಾಹಿತಃ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರು
ತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಃ=ಆ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ, ಆತ್ಮನಃ=ನಿಯಾಮ
ಕನಾದ, ಏತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಃ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಪ್ರಾಣಃ=
ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಉಷ್ಮರೂಪಂ=ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾ
ದ್ಯನು, ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಉಷ್ಮನಾಮಕನು,

ಉಷ್ಣಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಅಸ್ಥಿನಿ=ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾದುದರಿಂದ ಅಸ್ಥಿನಾಮಕವಾದ ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನೇಕ ರೂಪವುಳ್ಳ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಸ್ವರ್ಶರೂಪಂ=ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಮುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಶನಾಮಕವು, ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದು. ಮಜ್ಜಾಸಃ=ಮದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಮಜ್ಜಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮಜ್ಜಾದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬಹುರೂಪವುಳ್ಳ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಸ್ವರರೂಪಂ=ಸ್ವರಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೀಡಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ವರನಾಮಕವು, ಸ್ವರಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದು. ಅನ್ಯತ್ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೂಪಗಳಿಂದ ಇತರವಾದ, ಚತುರ್ಥಂ=ನಾಲ್ಕನೇದಾದ, ಮಾಂಸಂ ಲೋಹಿತಂ ಇತ್ಯೇತತ್=ಮಾಂಸಲೋಹಿತಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ (ಮಾಂಸಾರಯತಿ ಎಂಬೀ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಮಾಂಸನಾಮಕವಾದ ರಕ್ತವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಲೋಹಿತನಾಮಕವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪವು, ಅಂತಸ್ಥರೂಪಂ=ಅಂತಸ್ಥಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು, ಸರ್ವಾಂತಗತವಾದುದರಿಂದ ಅಂತಸ್ಥನಾಮಕವು, ಅಂತಸ್ಥಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದು. ಇತಿ ಹ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸ್ಥವಿಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ=ಸ್ಥವಿರಶಾಕಲ್ಯಮುಷಿಯು, ಆಹ ಸ್ಮ=ಹೇಳಿದನು. ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ=ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯಾದರೂ, ಇತಿ=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರಕಾರ, ಆಹ ಸ್ಮ=ಹೇಳಿದನು. ಸಃ=ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಏತತ್ ತ್ರಯಂ ತು ಏವ=ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾ ಪರ್ವಗಳೆಂಬ ಮೂರೇ ಪ್ರೋಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಃ=ನಮಗೋಸ್ಕರ, ಏತತ್ ತ್ರಯಮೇವ=ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತ್ರಿವಿಧರೂಪವೇ, ಪ್ರೋಕ್ತಂ=ಉಪಾಸ್ಯವಾಗಿ ಗುರುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಸ್ಥಾಂ ಮಜ್ಜಾಂ ಪರ್ವಣಾಂ ಇತಿ ತ್ರಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ=ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಉತ್ಕೃಷ್ಟಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಪರ್ವನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪ ಸಮುದಾಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಇತಃ=ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತೀಣಿ ಸಪ್ತಿಶತಾನಿ=ಅರ್ವತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮುನ್ನೂರು. (೩೬೦) || ಇತಃ=ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತ್ರೀಣಿ ಸಪ್ತಿಶತಾನಿ=ಸಪ್ತ್ಯತ್ತರ ಶ್ರಿತಗಳು (೩೬೦). ತಾನಿ=ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು, ಸಪ್ತವಿಂಶತಿ ಶತಾನಿ ಭನಂತಿ=ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಳುನೂರುಗಳು (೭೨೦) ಆಗುತ್ತವೆ. ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಅಹೋರಾತ್ರಾಃ=ಸಂವತ್ಸರದ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಸಪ್ತ ಚ ವೈ ಶತಾನಿ. ನಿಂತಿಶ್ಚ=೭೨೦ ಆಗುತ್ತವೆ. (ಆದುದರಿಂದ ೭೨೦ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳೂ) ಅಹೋರಾತ್ರಾಃ=ಅಪಹರಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ ರತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಹೋರಾತ್ರನಾಮಕಗಳು, ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕವುಗಳು. ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಹರಿಯು, ಅಹಃ ಸಂವಾನಃ=ಹಗಲುಗಳಿಂದ ಸಮ ಸಂಖ್ಯಾತನಾದುದರಿಂದ 'ಅಹಃ ಸಂವಾನಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗತಗಳಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳು ಹಗಲುಗಳಿಂದ ಸಮಸಂಖ್ಯಾಕಗಳು.) ಸಃ ಏಷಃ ಆತ್ಮಾ=ಆ ಈ ಆತ್ಮನು, ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ=ಪೂರ್ಣದರ್ಶನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ=ಪೂರ್ಣ ಶ್ರವಣಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ಭಂದೋಮಯಃ=ಸತ್ಯಕಾಮನು, ಮನೋಮಯಃ=ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮನನ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು. ವಾಕ್ಯಯಃ=ಸರ್ವ ವಕ್ತೃತ್ವಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಆತ್ಮಾ=ಬಲರೂಪನು. ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏತಂ ಅಹಃ ಸಂವಾನಂ ಆತ್ಮಾನಂ=ಈ, ದಿನ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು, ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಭಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಕ್ಯಯಂ=ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಾದಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನು, ಅಹ್ನಾಂ=ಅಹರ್ನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ಸಾಯುಜ್ಯಂ=ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವಿಕೆಯನ್ನು, ಸರೂಪತಾಂ=ಸಮಾನರೂಪವತ್ವವನ್ನು, ಸಲೋಕತಾಂ=ಸಮಾನ

ಲೋಕವನ್ನು ಅಶ್ವತೇ=ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಪುತ್ರೀ=ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಾ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನು, ಪಶು ಮಾನ್=ಪೀಯಮಾನವಾದ ಸ್ವರೂಪಸುಖವುಳ್ಳವನು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತಾನೆ. (ಭಗವದ್ರೂಪಸಾಯುಜ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖಾನುಭವವುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ.) ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ=ಪೂರ್ಣವಾದ ನಿತ್ಯವಾದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಭಾ|| (a) ಓಂ || ಗೃಹಸ್ಯಾಚ್ಛಾದನಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯವಂಶೋ ಯಥಾಶ್ರಯಃ | ತಥೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನ್ಯಾದಿದೇವಾನಾಂ ವಾಯುರಾಶ್ರಯಃ || (b) ತೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಭಗವಾನ್ಮಹುರೂಪೋ ಹರಿಃ ಸ್ಥಿತಃ | ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಕ್ಷರೇಷ್ಟೇವಮಸ್ಯೇಷ್ಟಸಿ ತದರ್ಥತಃ || (c) ಪ್ರಾಣನಾಮಾಸಿ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಾಣಸ್ಥಶ್ಚೋಷ್ಟಸು ಸ್ಥಿತಃ | ಉಷ್ಮನಾಮಾ ಸಮರ್ಥತ್ವಾತ್ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ || (d) ಪೂರ್ಣತ್ವಾದಾತ್ಮನಾಮಾಸೌ ಪ್ರತಿಮತ್ವಾದಮುಷ್ಯ ತು | ಸಂಘಾತ ಆತ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತೋ ||

ಅ | (a) ಹೇಗೆ ಮನೆಗೆ ಆವರಣವಾದ ಫಲಕ (ಹಲಿಗೆ) ಮೊದಲಾದ ಉಪವಂಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಿಡುರು ಆಶ್ರಯವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಶರೀರಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಸಂಘಾತಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಾಯುದೇವರು ಆಶ್ರಯರು. (b) ಆ ಎಲ್ಲಾದರಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುರೂಪಿಯಾದ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇದ್ದಾನೆ. (ಆಧವಾ ಯಾವಾತನು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾ=ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೋ ಆತನೇ) ಎಲ್ಲಾ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ) ಇತರ ವೇದಾದ್ಯಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆ. (c) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಾಣನಾಮಕನೂ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಾಶಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ) ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಉಷ್ಮನಾಮಕನು. (d) ಈ ಹರಿಯು ಪೂರ್ಣ (ಜಿನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತ)ನಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಾಮಕನು. ಸಂಘಾತವಾದರೂ ಈ ಹರಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಯಾದುದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದಲ್ಲ. ಆತ್ಮಾ=ಸಂಘಾತವು, ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ಪ್ರಾಣ ಇಂದ್ರಿಯ ಶರೀರ ಸಪ್ತಧಾತುಗಳು ತದಭಿಮಾನಿಸ್ವರೂಪ ಜೀತನಾಜೀತನ ಸಮುದಾಯವು ಗುಹೀತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಹೃಸ್ಥಿರಶ್ಚಾಸ್ಥಿನಾಮಕಃ | ಅಸ್ಥಿಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ ಸ್ಪರ್ಶಸಂಸ್ಥಿತಃ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಕಃ || ಸ್ಪರ್ಶಹೇತುತ್ವತಃ ಸ್ಪರ್ಶನಾಮಾ ಸ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ | (b) ಮಜ್ಜಾಸು ಸ್ಥಃ ಸ ಮಜ್ಜಾಖ್ಯೋ ಮದಂ ಜನಯತೀತಿ ಹ || ಸ ಏವ ಸ್ವರಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸ್ವರಾಖ್ಯಃ ಸ್ವರತೇಃ ಪ್ರಭುಃ | (c) ಪ್ರಮಾಣಂ ಸಾರಯೇದೃಸ್ಮಾನ್ಮಾಸಾಖ್ಯೋ ಮಾಂಸಸಂಸ್ಥಿತಃ || ಲೋಹಿತಾಖ್ಯೋ ರಕ್ತವರ್ಣೋ ಲೋಹಿತಸ್ಥೋ ಜನಾರ್ದನಃ | (d) ಅಸ್ಥಿಸ್ಥಾಸ್ಯೇವ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಸ್ಯಸಿ ಹರೇರ್ಯತಃ || ತತಃ ಏವ ವಿಭಕ್ತಾನಿ ಸಂಖ್ಯಾ

ತೇಪಾಂ ಪೃಥಜ್ಞ ತತ್ | ತಸ್ಯಾತ್ಮವ್ವ ಶತಾನ್ಯೇವ ದೇಹೇ ವಿಂಶಚ್ಛ ತಸ್ಯ
ಹಿ || ರೂಪಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋರ್ಭಾಗೇ ತು ಪೃಷ್ಠೈತ್ತರಶತತ್ರಯಂ ||

ಅ || (a) ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ('ವಾಯುಶ್ಚ ವಾಯುಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಕದಾಚಿನ್ಮ ಹಿ ತಿಷ್ಠತಃ' ಇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತೇಂತಿಯಾಗಿ) ಏಕತ್ರ ಸ್ಥಿರನಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಸಂಚಾರಿಯು, ಅಸ್ಥಿನಾಮಕನು, ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರ ತಕ್ಕವನು, ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೇ ಸ್ವರ್ಣಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸ್ವರ್ಣಾಕ್ಷರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. ಸ್ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಣನಾಮಕನು. (b) ಆ ಹರಿಯು ಮದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮಜ್ಜಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. 'ಮಜ್ಜಾ'ಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಆ ಪ್ರಭುವೇ ಸ್ವರಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಸ್ವರಮೂಲನಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. (c) ಜನಾರ್ದನನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಭೂತನಾದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಮಾಂಸನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಮಾಂಸದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು ರಕ್ತವರ್ಣನಾಗಿ ಲೋಹಿತ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು. ಲೋಹಿತದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. (d) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳೇ ಪರ್ವ (ಗಂಟು)ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆಯೋ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಹರಿಗಾದರೂ ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳು ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು. (೭೦೦). ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಾದರೂ ಅರುವತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮುನ್ನೂರು. (೩೬೦). ತತ ಏವ ವಿಭಕ್ತಾನಿ=ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಿಂದಲೇ (ಪರ್ವದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳು) ವಿಭಕ್ತಗಳು.

ತಾ || ತಥಾ ಚ ಪರ್ವದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳಿಗೇನೇ ಸ್ಥಾನದ್ವಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಯಂ ತ್ವೇನ ನ ಏತತ್ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಎಂದು ಮೂರುವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಂಗತವೇ. 'ಅಶೀತಿಸಹಸ್ರಂ ಭವತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಖಂಡದಿಂದ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ, ವಿಭಾಗವಾದಾಗ್ಯೂ ಸಮಾನವಾದ ನಾಮವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಲಕ್ಷಣ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಮೂಲ ಮೂಲಿಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ವ್ಯೂಹತನವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಏಳುನೂರಇಪ್ಪತ್ತು ಎಂದು ಉಕ್ತಿಯು.

ಭಾ|| (a) ತಾನ್ಯೇವ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ವತ್ಸರಾಹಸ್ಸು ಸರ್ವಶಃ | ಅಹರ್ನಾಮಾ ಚ ಭಗವಾನಹಾರ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || (b) ಅಹೋಭಿಃ ಸಮ ಸಂಖ್ಯಾನಿ ಯಸ್ಮಾದಧ್ಯಾತ್ಮಗಾನಿ ತು | ರೂಪಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತೇನಾಯ ಮಹಸ್ಸನ್ಮಾನ ಉಚ್ಯತೇ || (c) ಪೂರ್ಣದರ್ಶನಶಕ್ತಿತ್ವಾಚ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯ ಉದೀರಿತಃ | ತಾದೃಕ್ಕ್ರಮಣಶಕ್ತಿತ್ವಾತ್ತಥಾ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ ಸ್ತೃತಃ || ಛಂದೋಮಯಃ ಸತ್ಯಕಾಮೋ ಮಂತ್ರವಕ್ತ್ರಬಲಾತ್ಪ್ರಕಃ | (d) ಏವಂ ವಿದ್ವಾಂಸ್ತಸ್ಯ ರೂಪಾಣ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ಜ್ಞಾನಪುತ್ರವಾನ್ || ಪೀಯಮಾನಂ ಶಮಾಪ್ನೋತಿ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಹರ್ನಾಮಕಂ ಹರಿಂ || ೧ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳು (ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳಾಗಿ ಏಳುನೂರ ಇಪ್ಪತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳೋ) ಅವುಗಳೇ ಸಂವತ್ಸರದ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಪಹರಿಸಲಸಾಧ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳಾದರೂ ದಿನಗಳಿಂದ ಸಮ

ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳೋ, ಅದರಿಂದ ಈ ಹರಿಯು 'ಅಹಃ ಸಂಮಾನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಪೂರ್ಣದರ್ಶನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪೂರ್ಣಶ್ರವಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರಮಯನಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಛಂದೋಮಯಃ=ಕಾಮಪೂರ್ಣನು, (ಕಾಮಪೂರ್ತಿಯೆಂದರೆ ಕಾಮಿತವಾದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಹತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, ಅಂದರೆ) ಸತ್ಯಕಾಮನು. ಪೂರ್ಣಮನನ ಶಕ್ತನು. ಪೂರ್ಣವಚನ ಶಕ್ತನು. ಪೂರ್ಣಬಲಸ್ವರೂಪನು. (d) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ಆ ಹರಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನು) ತಿಳಿದವನು ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಪುತ್ರನುಳ್ಳವನಾಗಿ ಆತನ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಹರ್ನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪೀಯನಾನವಾದ ಸುಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೧ ||

ಮಂ || ಅಥ ಕೌಂಠರವ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಿ ಸಸ್ಮಿ ಶತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಾಂ ತ್ರೀಣಿ ಸಸ್ಮಿ ಶತಾನ್ಯಾಸ್ಮಣಾಂ ತ್ರೀಣಿ ಸಸ್ಮಿ ಶತಾನಿ ಸಂಧೀನಾಂ ಯಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯನೋಚಾನಾಹಾನಿ ತಾನಿ ಯಾನೂಷ್ಮಣೋಽನೋಚಾಮ ರಾತ್ರಯಸ್ತಾಯಾನ್ಸಂಧೀನವೋಚಾಮಾಹೋರಾತ್ರಾಣಾಂ ತೇ ಸಂಧಯ ಇತ್ಯಧಿದೈವತಮಥಾಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಯಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯಧಿದೈವತಮನೋಚಾಮಾಸ್ತೀನಿ ತಾನ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಯಾನೂಷ್ಮಣೋಽಧಿದೈವತಮನೋಚಾಮಾಜ್ಞಾನಸ್ತೇಽಧ್ಯಾತ್ಮನೇಷ ಹ ವೈ ಸಂಪ್ರತಿ ಪ್ರಾಣೋ ಯನ್ಮಜ್ಜಿತದ್ರೇತೋ ನ ಹ ವಾ ಋತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯತೇ ಯದ್ವಾಋತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯತ ಪೂರ್ಯೇನ್ ಸಂಭವೇದ್ಯಾನ್ ತ್ಸಂಧೀನಧಿದೈವತಮನೋಚಾಮ ಪರ್ವಾಣಿ ತಾನ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ ಮಜ್ಞಾನ್ ಪರ್ವಣಾಮಿತಿ ಪಂಚೇತಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಚ್ಛತಾನಿ ಪಂಚೇತಸ್ತದಶೀತಿಸಹಸ್ರಂ ಭವತ್ಯಶೀತಿಸಹಸ್ರಂ ನಾ ಅರ್ಕಲಿನೋ ಬೃಹತೀರಹರಭಿಸಂಪಾದಯಂತಿ ಸ ಏಷೋಽಕ್ಷರಸಮಾನಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯ ಶ್ವಂದೋಮಯೋಮನೋಮಯೋ ವಾಚ್ಮಯ ಆತ್ಮಾ ಸ ಯ ಏವಮೇತಮಕ್ಷರಸಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಚ್ಮಯಮಾತ್ಮಾನಂ ವೇದಾಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಮಶ್ನತೇ ಪುತ್ರೀ ಪಶುಮಾನ್ಧವತಿ ಸರ್ವಮಾಯಾರೇತಿ || ೨ ||

ಅ || ಅಥ=ಅ ಮೇಲೆ, ಕೌಂಠರವ್ಯಃ=ಕೌಂಠರವ್ಯಯುಷಿಯು, (ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ತ್ರೀಣಿ ಸಸ್ಮಿ ಶತಾನಿ ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ=ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಮ್ಯುಕ್ತರ ತ್ರಿಶತಗಳು, (೩೬೦), (ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಐಕಾರರೂಪವಾದ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ) ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ=ಐಕಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಕ್ಷರನಾಮಕಗಳಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸಸ್ಮಿ ಶತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. ಉಷ್ಮಣಾಂ=ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಕಾರರೂಪ ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶತ್ರುಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಉಷ್ಮನಾಮಕಗಳಾದ ಭಗವ

ದ್ರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. ಸಂಧೀನಾಂ=ಪಕಾರ ಣಕಾರಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಸಂಧಾನದಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕಗಳಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇವುಗಳೇವೇ ಇತರೈನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಏವತ್ತು ವರ್ಣಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ=ಉಷ್ಣವಲ್ಲದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ರತಕ್ಕ ಆಯಾಯ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. ಉಷ್ಣಾಣಾಂ=ಉಷ್ಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಉಷ್ಣನಾಮಕಗಳಾದ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. ಸಂಧೀನಾಂ=ಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಸಂಧಿನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳ, ತ್ರೀಣಿ ಸ್ಪಷ್ಟಿತಾನಿ=ಮುನ್ನೂರ ಅರ್ವತ್ತು. (ಒಟ್ಟುಕೂಡಿ ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ) ಯಾನಿ ಅಕ್ಷರಾಣಿ=ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ನಾಮಾಂತರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಉಷ್ಣಭಿನ್ನಗಳೂ, ಉಷ್ಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳೂ, ಉಷ್ಣನಾಮಕಗಳೂ ಆದ ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು, ಅವೋಚಾಮು=ಹೇಳಿದೆವೋ, ತಾನಿ=ಅವುಗಳು, ಅಹಾನಿ=ಅಹಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕಗಳು. ಸಂವತ್ಸರದ ಅಹರ್ನಿಯಾಮಕಗಳು. ಯಾನ್ ಉಷ್ಣಾಣಃ=ಉಷ್ಣನಾಮಕ ಯಾವ ರೂಪಗಳನ್ನು, ಅವೋಚಾಮು=ಹೇಳಿದೆವೋ, ತಾಃ=ಆ ರೂಪಗಳು, ರಾತ್ರಯಃ=ರತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರೀನಾಮಕಗಳು, ಸಂವತ್ಸರದ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಯಾನ್ ಸಂಧೀನ್ ಅವೋಚಾಮು=ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು, ಹೇಳಿದೆವೋ, ತೇ=ಆ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳು, ಅಹೋ ರಾತ್ರಾಣಾಂ ಸಂಧಯಃ=ಅಹೋರಾತ್ರಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು ಸಂಧಿನಾಮಕಗಳು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಧಿದೈವತಂ=ಅಧಿದೈವತ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಅಥ=ಆ ಮೇಲೆ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.) ಯಾನಿ ಅಕ್ಷರಾಣಿ ಅಧಿದೈವತಂ ಅವೋಚಾಮು=ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಕ್ಷರನಾಮಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆವೋ, ತಾನಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಅಸ್ಥಿನಿ=ಆ ರೂಪಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು ಅಸ್ಥಿನಾಮಕಗಳು. ಅಧಿದೈವತಂ ಯಾನ್ ಉಷ್ಣಾಣಃ ಅವೋಚಾಮು=ಅಧಿದೈವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಉಷ್ಣನಾಮಕಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದೆವೋ, ತೇ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಮಜ್ಜಾನಃ=ಆ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗಳು ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜಾದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು, ಮದಜನಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಮಜ್ಜಾನಾಮಕಗಳು. ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಏಷಃ ಪ್ರಾಣಃ=ಈ ವಾಯುವು, ಸಂಪ್ರತಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, (ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ) ಮಜ್ಜಾ ಹ ವೈ=ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸನ್ನಿಹಿತನೋ, (ಆದುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಾಣಃ=ವಿಷ್ಣುವು, ಮಜ್ಜಾ=ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತರಧಾತುಗಳಿಗಿಂತ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಸನ್ನಿಹಿತನು. ಅಥವಾ ಯತ್ ಮಜ್ಜಾ=ಯಾವುದು ಮಜ್ಜಾ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೋ, ಏಷ ಹ ವೈ=ಇದೇವೇ, ಸಂಪ್ರತಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರಾಣಃ=ವಾಯುವಿಗೆ ವಿಶೇಷತಃ ಸನ್ನಿಧಾನಪಾತ್ರವು.) (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಪ್ರಾಣಃ=ವಿಷ್ಣುವೂ ಕೂಡ, (ಪ್ರಾಣನಾಮಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನಪಾತ್ರವು.) ಏತತ್=ಈ ಮಜ್ಜೆಯೇ, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, (ಆಗುತ್ತದೆ. ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷತಃ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಜ್ಜೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಾಣಾತ್ ಋತೇ=ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊರತು, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, ನ ಸಿಚ್ಯತೇ ಹ ವೈ=ಸೇಚಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೇ. (ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಹೊರತು ರೇತಸ್ಸು ಗರ್ಭತನವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ತಥಾಚ ಇತರಧಾತುಗಳಿಗೆ ಗರ್ಭೀ ಭಾವಯೋಗ್ಯತೆಯೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ರೇತಸ್ಸಿಗೆನೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿಧಾನವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಪ್ರಾಣಾತ್ ಋತೇ=ಪ್ರಾಣನ ಸನ್ನಿ

ಧಾನವನ್ನು ಹೊರತು, ರೇತಃ=ರೇತಸ್ಸು, (ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ) ಸಿಚ್ಚೇತ ಯದ್ವಾ=ಸೇಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಪೂಯೇತ್=ದುರ್ಗಂಧಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೊರಟದ್ದಾಗಿ ನಾಶವಾಗುವುದು.) ನ ಸಂಭವೇತ್=ಗರ್ಭವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಅದುದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸು ಗರ್ಭವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದ್ದು ಪ್ರಾಣನಸನ್ನಿಧಾನವೇ.) ಯಾನ್ ಸಂಧೀನ್=ಯಾವ ಸಂಧಿನಾಮಕ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗಳನ್ನು, ಅಧಿದೈವತಂ=ಅಧಿದೈವತದಲ್ಲಿ, ಅವೋಚಾಮ=ಹೇಳಿದೆವೋ, ತಾನಿ=ಅವುಗಳು, ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ=ಅಧ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ, ಪರ್ವಾಣಿ=ಪರ್ವನಾಮಕಗಳು, ಪರ್ವದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಅಸ್ಥ್ಯಾಂ ಮಜ್ಞಾಂ ಪರ್ವಣಾಂ ಇತಿ ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ ತ್ರಯಸ್ಯ=ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ, ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ರೂಪಗಳು) ಇತಃ=ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಪಂಚಶತಾನಿ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್=ಐನೂರನಲ್ಪತ್ತು. (೫೦). ಇತಃ=ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಪಂಚಶತಾನಿ ಚತ್ವಾರಿಂಶತ್=ಐನೂರನಲ್ಪತ್ತು. (೫೦). ತತ್=ಎರಡು ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ರೂಪಸಮುದಾಯವು, (ಒಟ್ಟುಕೂಡಿ) ಅಶೀತಿಹಸ್ತ್ರಂ ಭವತಿ=ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು (೧೦೮೦) ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಶೀತಿಹಸ್ತ್ರಂ=ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗಳು, ಅರ್ಕಲಿನಃ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಶೈನಾಕಾರವಾದ ಚಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಡಗಿದ್ದಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿ ಇರುವವುಗಳು. ಬೃಹತೀಃ=ಪೂರ್ಣಗಳಾದುದರಿಂದ ಬೃಹತೀನಾಮಕಗಳು, ಬೃಹತೀಹಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳು. ಅರ್ಕಲಿನಃ=(೧೦೮೦) ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ವಿಸ್ತೃತನಾಮಾಕ್ಷರ ರೂಪವಿಶೇಷಗಳು, (ಪುರುಷನಲ್ಲಿದ್ದು) ಬೃಹತೀಃ=ಬೃಹತೀಹಸ್ತ್ರವನ್ನು, ಅಹಃ=ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ದಿವಸವನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅಭಿ ಸಂಪಾದಯಂತಿ=ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. (ಈ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಗಳೇವೇ ಪುರುಷ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಚನಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಕಗಳಾಗಿ ಬೃಹತೀಹಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ದಿವಸಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಚಿತೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ.) ಸ ಏಷಃ=ಆ ಈ ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಅಕ್ಷರ ಸಂಮಾನಃ=ಉಷ್ಣಾಕ್ಷರ ಸಂಧಿಭೇದದಿಂದ ಮೂರುವಿಧವಾದ ವರ್ಣದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವನು. (೧೦೮೦ ರೂಪಗಳುಳ್ಳವನು) ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ ಛಂದೋಮಯಃ ಮನೋಮಯಃ ವಾಚ್ಮಯಃ ಆತ್ಮಯಃ ಏವಂ ಏತಂ ಅಕ್ಷರಸಂಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಚ್ಮಯಂ ಆತ್ಮಾನಂ ವೇದ ಸಃ ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಅಶ್ನುತೇ ಪುತ್ರೀ ಪಶುಮಾನ್ ಭವತಿ ಸರ್ವಂ ಆಯುಃ ಏತಿ..... || ೨ ||

ಭಾ|| (a) ಏವಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ತಸ್ಯ ಹ್ಯಕ್ಷರನಾಮಕಂ | ಅಶೀತ್ಯುತ್ಪರಸಾಹಸ್ರ ರೂಪಂ ವರ್ಣೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಂ || ವಿಪ್ಲವಾನವೋಽಥ ವಾನ್ಯೇಷು ಪಂಚಾಶತ್ಸಂಖ್ಯಕೇಷ್ವಪಿ | ತಾನತ್ಸಂಖ್ಯಾನ್ (b) ದೇಹೇಷು ಪೃಥಜ್ಜ್ವಾಸ್ಥಿಪರ್ವಸು || ರೂಪಾಣಿ ವಿಪ್ಲವಾನ್ತಾನಂತಿ ಚೇಪ್ಯಕಾನಿ ಪೃಥಕ್ಪೃಥಕ್ | (c) ಅರ್ಕಸ್ಥಿತಬೃಹತ್ಯಾಪ್ಯರೂಪಾಣ್ಯಹ್ನಾಂ ಚ ಸರ್ವಶಃ || ಸಂಪಾದಕಾನಿ ತಾನ್ಯೇವ ತಾನ್ಯಕ್ಷರಮಿತಾನಿ ಚ | ಅಸ್ಥ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಿತರೂಪಾಣಿ ತಾನ್ಯುಪಾಸ್ಯ ವಿಮುಚ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, (ಅಂದರೆ ಹೇಗೆ ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯು ಹೇಳಿದವುಕಾರ ೭೦೦ ರೂಪಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ವಿಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೋ, ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ)

ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ=ಕೌಂಠರವ್ಯಮುಷಿಯು ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ (೧೦೮೦ ರೂಪಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.) ತಸ್ಯ ಹಿ=ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ಅಕ್ಷರನಾಮಕಂ=ಅಕ್ಷರ ಉಷ್ಮ ಸಂಧಿ ನಾಮಕವಾದ, ಅಶೀತ್ಯುತ್ಪರ ಸಾಹಸ್ರರೂಪಂ=ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ರೂಪವು, ವಿಷ್ಣು ನಾಮ್ನಃ=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮದ, ವರ್ಣೇಷು=ಅಕ್ಷರೋಷ್ಮಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಥವಾ=ಅನ್ಯೇಷು=ಇತರನಾಮಗಳ ಅಕ್ಷರೋಷ್ಮಸಂಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸ್ಥಿತಂ=ಇರುತ್ತದೆ. ಪಂಚಾಶತ್ಸಂಖ್ಯಕೇಷ್ವಸಿ=ಐವತ್ತುಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತಾನತ್ಸಂಖ್ಯಾನಿ=ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ ರೂಪಗಳು (ಇರುತ್ತವೆ.) (b) ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಮಜ್ಜಾ ಅಸ್ಥಿ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ (೧೬೦ ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಇರತಕ್ಕ) ವಿಷ್ಣುವಿನ ರೂಪಗಳು (ಮಿಲಿತಗಳಾಗಿ) ತಾನಂತಿ=ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ರೂಪಗಳು. ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವುಗಳು. (ಅಂದರೆ ಈ ರೂಪಗಳು ಮಜ್ಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ರೇತಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪರಿಣಾಮನಿಯಾಮಕಗಳಾಗಿಯೂ, ಪುರುಷಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ವಾಕ್ಪ್ರೇರಕಗಳಾಗಿಯೂ, ಚತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಯಾಗಪ್ರವರ್ತಕಗಳಾಗಿಯೂ, ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅಹರಾದಿ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳಾಗಿಯೂ ಆಗಿವೆ.) (c) ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ (ಲೀನವಾಗಿ) ಇದ್ದುದರಿಂದ (ಅರ್ಕಲಿನಾಮಕಗಳಾದ) ಬೃಹತೀ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವುಗಳು ರೂಪಗಳು. ಅವುಗಳೇನೇ ಎಲ್ಲಾ ದಿವಸಗಳಿಗೂ ಸಂಪಾದಕಗಳು. ಆ ಅಸ್ಥಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳು ಅಕ್ಷರಸಮಸಂಖ್ಯಾಕಗಳು. ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ತಸ್ಯ ತಸ್ಯಾತ್ಮನಸ್ತಸ್ಯ ಶರೀರಾಖ್ಯಾತ್ಮನೋ ಯ ಆತ್ಮಾ ಆದಾನಾದಿ ಕರ್ತಾ ತಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನ ಏತಸ್ಯಾಸ್ಥಾನಂ ಮಜ್ಜಾಂ ಪರ್ವಣಾಂ ಮಿಲಿತಾನಾಮಪಿ ವಿಂಶೋತ್ತರಸಪ್ತಶತತ್ಯೋಕ್ಷೇಸ್ತತ್ರ ವಿಷ್ಣು ರೂಪಾಣ್ಯೇವೋಚ್ಯಂತಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || (b) ಅಸ್ಥಾದೀನ್ಯೇವ ಚೇದಶೀತ್ಯುತ್ಪರಸಹಸ್ರಾಣಿ ಸಂತಿ ಹಿ | ವಿಷ್ಣುಪ್ಲರೀತ್ಯೇತಾನಿ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಗತಾನ್ಯಾಪ್ಯಾಕ್ಷರ ಸಂಧಿನಾಮಕಾನಿ ತದ್ಗತ ಭಗವದ್ರೂಪಾಣಿ ಮುಖ್ಯತಸ್ತನ್ನಾಮಕಾನಿ || (c) ಅಹಾರ್ಯತ್ವಾದಹರ್ನಾಮಾ ರಾತ್ರಿನಾಮಾ ರತಿಪ್ರದಃ | ಸಂಧಾನಾತ್ಸಂಧಿನಾಮಾಸೌ ಸ್ವಯಂ ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (d) ಸಂಧ್ಯಾಪ್ಯಾಕ್ಷರಗಾಣ್ಯಸ್ಯ ವಿಪ್ಲೋ ರೂಪಾಣಿ ಸರ್ವಶಃ | ಸಂಧ್ಯಾ ರಾತ್ರಿದಿವಾಸ್ಥಾನಿ ಸಾಶೀತಿಕ ಸಹಸ್ರಕಂ ||

ಅ || (a) ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಆತ್ಮನಃ=ಆ ಈ ಶರೀರವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆತ್ಮನಿಗೆ, ಯಃ ಆತ್ಮಾ=ಯಾರು ಆದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೋ, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾ ಪರ್ವಗಳೆಂಬ ಮಿಲಿತಗಳಿಗೂ ಇಪ್ಪತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಏಳು ನೂರುಗಳನ್ನು (೭೨೦) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (b) ಅಸ್ಥಿಮೊದಲಾದವುಗಳೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಎಂಭತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾವಿರಗಳು (೧೦೮೦) ಇವೆಯಷ್ಟೆ. ವಿಷ್ಣುಪ್ಲಃ ಎಂಬೀ ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲರತಕ್ಕವುಗಳು ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರ ಸಂಧಿನಾಮಕಗಳಾದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಸ್ಥಾದಿನಾಮಕಗಳು. (c) ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನು ತಾನಾಗಿ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅಹರ್ನಾಮಕನು. ರತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾಥಿ ರಾತ್ರಿನಾಮಕನು. ಈತನು ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ

ವನಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಿನಾಮಕನು. (d) ಸಂಧಿಲೂಷಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಎಂಭತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳ (೧೦೮೦) ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸರ್ವರೂಪಗಳು ಸಂಧ್ಯಾ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು.

ಭಾ|| (a) ತಾನ್ಯೇವಾಸ್ಥಿಮು ಮಜ್ಜಾಸು ಪರ್ವಸ್ತುಪಿ ಚ ಸರ್ವಶಃ | ಪರಜ್ಞಾನಾ ತ್ತು ಪರ್ವಾಣಿ ವಿಷ್ಣೋ ರೂಪಾಣಿ ತಾನಿ ಹಿ || (b) ಅಸ್ಥಾನಾನ್ಮದನಾ ಜೈವ ಹ್ಯಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾಭಿಧಾನಿ ಚ | ವ್ಯಕ್ತಿರ್ಮಜ್ಜಾಸು ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಾಣೋ ಮಜ್ಜಾಸು ಸಂಸ್ಥಿತಃ || (c) ಮಜ್ಜೈವ ರೇತೋ ಭವತಿ ರೇತಸ್ಸಿನ್ಧೋ ವಿಶೇಷತಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ತೇನ ಹಿ ತದ್ರೇತೋ ಯುಕ್ತಂ ಪ್ರಾಣೇನ ಸರ್ವದಾ || ಯದಿ ಪ್ರಾಣೋ ನ ತದ್ರೇತೋ ನ ಗರ್ಭತ್ವಂ ವ್ರಜೇತ್ಕೃಷಿತ್ ||

ಅ || (a) ಆ ಸರ್ವರೂಪಗಳೇ ಅಸ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಜ್ಜಾಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ರೂಪಗಳು ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಪರ್ವನಾಮಕಗಳು. (b) ಅಸ್ಥಿರವಾದುದರಿಂದಲೂ ಮದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅಸ್ಥಿಮಜ್ಜಾನಾಮಕಗಳು. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇನೇ ಮಜ್ಜಾಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸನ್ನಿಧಾನವಿದೆ. ಪ್ರಾಣನು ಮಜ್ಜಾಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ಸನ್ನಿಹಿತನು. (c) ಮಜ್ಜೆಯೇ ರೇತಸ್ಸು ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣನು ವಿಶೇಷತಃ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ (ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಣನು ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದುದರಿಂದ) ಪ್ರಾಣನಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಆ ರೇತಸ್ಸು ಸರ್ವದಾ ನಿಯಮವಾಗಿ ಗರ್ಭತನವನ್ನು ಹೊಂದುವದು. ಪ್ರಾಣನು ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನು ಆಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಆ ರೇತಸ್ಸು ಎಲ್ಲಿಯೂ (ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಮಾನುಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಗರ್ಭತನವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರದು.

ಭಾ|| (a) ವಿಶೇಷಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧವರ್ಜನಾನ್ಯತ ಏವ ಹಿ | ನ ಮಾಂಸಾದೀನಿ ಗರ್ಭತ್ವಂ ಯಾಂತ್ಯತಃ ಸ ಹಿ ರೇತಸಿ || ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣೇ ಜೈವ ವಿಶೇಷತಃ | ಸ್ಥಿತೋ ನಾರಾಯಣೋ ದೇವಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮಜ್ಜಾಸು ಚ ಸ್ಥಿತಃ || ಇತಿ ಚ || (b) ಮಜ್ಜಾಸ್ವಧಿಕಸನ್ನಿಧಾನಜ್ಞಾಪನಾರ್ಥಮಿದಂ ವಚನಂ | ಅಶೀತ್ಯುತ್ರರಸಹಸ್ರವರ್ಣಾನಾಮಭಾವಾಚ್ಚ ತತ್ಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುರೂಪಾಣ್ಯೇವ ತತ್ಸಂಖ್ಯಾನೀತಿ ಸಿದ್ಧಂ || (c) ಅರ್ಕೇ ನಿಲೀನತ್ವೇನಾದೃಶ್ಯತ್ವೇನ ಸ್ಥಿತಾ ಭಗವತ್ಪ್ರಾಧುರ್ಭಾವಾ ಆರ್ಕಲಿನಃ | ತ ಏವ ಶರೀರೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಸಹಸ್ರಂ ಬೃಹತೀಃ ಸಂಪಾದಯಂತಿ || (d) ವಾಕ್ಪ್ರೇರಕತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥವತ್ತ್ವಾದೇವ ಚ ಬೃಹತಿಸಹಸ್ರಸ್ಯ ತದ್ರೇವತಾಶ್ಚೈತಾನ್ಯೇವಾಶೀತ್ಯುತ್ರರಸಹಸ್ರರೂಪಾಣಿ ಏತಾನ್ಯೇವಾಹಃ ಪ್ರವರ್ತಕಾನಿ ಚ | (e) ಅಹಃ ಶಬ್ದೇನ ಯಜ್ಞೋ ದಿವಸಶ್ಚೋಭಾವಪೃಥಿವ್ರೇತಾ || ಯಜ್ಞಾನಾಂ ದಿವಸಾನಾಂ ಚ ಸಾಶೀತಿಕಸಹಸ್ರಕ್ಕೇ | ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರವರ್ತಕೋ ರೂಪೈರ್ಬೃಹತ್ತುಕ್ಕಸ್ಯ ಚಾಂಜಸಾ || ಬೃಹತ್ತುಕ್ಕೇನ ವಾಚ್ಯಾನಿ ರೂಪಾಣ್ಯೇತಾನ್ಯಧೀಶಿತುಃ | ಇತಿ ಚ || ೨ ||

ಅ || (a) ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಾಣಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವ ನಾಂಸಾದಿಗಳು ಗರ್ಭತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಾಣನೇ ರೇತಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷತಃ ಸನ್ನಿಹಿತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ನಾರಾಯಣನು ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನು. ಆದುದರಿಂದ ತ್ರೀಹರಿಯೇ ಮಜ್ಜಾಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಹೀಗೂ ಅದೆ. (b) ಮಜ್ಜಾಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸನ್ನಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಮಾತು. ಎಂಭತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾವಿರ ವರ್ಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೂ ಉಷ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಮಿಲಿತಗಳಿಗೂ ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಅಕ್ಷರೋಷ್ಣ ಸಂಧಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುರೂಪಗಳೇ ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. (c) ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ಭಗವತ್ಪಾದುರ್ಭಾವಗಳು ಅರ್ಕಲಿಪಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೇ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. (d) (ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಯಾವ ರೂಪಗಳು ಪುರುಷನಲ್ಲಿದ್ದು ಬೃಹತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತವೋ), ಅವುಗಳೇ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಪೇರಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುನಾಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಭೂತವಾದುದರಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣು ನಾಮಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವತಿಸ್ವಾದ್ಯಗಳಾದ ಎಂಭತ್ತರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಾದ ಸಾವಿರರೂಪಗಳು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳು. ಬ್ರಹತೀಸಹಸ್ರವೃತ್ತಿಪಾದ್ಯ ದೇವತೆಗಳು. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ರೂಪಗಳೇ ಅಹಃ ಪ್ರವರ್ತಕಗಳು, (ಹಗಲನ್ನು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ.) (e) ಅಹಃ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಯಾಗವು ದಿನವು ಎರಡೂ ಕೂಡ ಅಭಿಪ್ರೇತಗಳು. ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ರೂಪಗಳಿಂದ ಯಾಗಗಳಿಗೂ ದಿನಗಳಿಗೂ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಕನು. ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿ ಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಆ ರೂಪಗಳೇ ಬೃಹತ್ಯುಕ್ತದಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯಗಳು ಹೀಗೂ ಉಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. || ೨ ||

ಮಂ || ಚತ್ವಾರಃ ಪುರುಷಾ ಇತಿ ಬಾಧ್ವಃ ಶರೀರಪುರುಷಚ್ಛಂದಃ ಪುರುಷೋ ವೇದಪುರುಷೋ ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ ಶರೀರಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮು ಪೋಚಾಮ ಸ ಯ ಏನಾಯಂ ದೈಹಿಕ ಆತ್ಮಾ ತಸ್ಯ ಯೋಽಯಮಶ ರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ ಸರಸಚ್ಛಂದಃ ಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮುಪೋಚಾಮಾ ಕ್ಷರಸಮಾನ್ನಾಯ ಏವ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಕಾರೋ ರಸೋ ವೇದಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮುಪೋಚಾಮ ಯೇನ ವೇದಾನ್ವೇದ ಋಗ್ವೇದಂ ಯಜು ವೇದಂ ಸಾಮವೇದಂ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾ ರಸಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಠಂ ಕುರ್ವೀತ ಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯೋಲ್ಲಾಸಂ ಪಶ್ಯೇನ್ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ ಯಮುಪೋಚಾಮ ಸಂವತ್ಸರ ಏವ ಪ್ರಧ್ವಂಸಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನ್ಯೈಕ್ಯಾ(ನಿ) ಭಾವಯನ್ನನ್ಯಾನಿ ತಸ್ಯೈತಸ್ಯಾಸಾನಾದಿತ್ಯೋ ರಸಃ ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾಯಶ್ಚಾಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ಏಕಮೇ ತದಿತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರತ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ತದ ಸ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ ಚಿತ್ರಂ ದೇವಾನಾಮುದಗಾದನೀಕಂ ಚಕ್ಷು ಮೀತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ || ಆಪ್ರಾ ದ್ಯಾನಾಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಸೂರ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಜಗತ್ಸತ್ಸುಷ್ಪಶ್ಚೇತೈತಾಮನುನಿಧಂ ಸಂಹಿತಾಂ

ಸಂಧೀಯಮಾನಾಂ ಮನ್ಯ ಇತಿ ಹ ಸ್ನಾಹ ಬಾಧ್ಯ ಏತಂ ಹ್ಯೇವ
ಬಹ್ವಚಾ ಮಹತ್ಯುಕ್ತೇ. ನಿೂಮಾಂ ಸಂತ ಏತಮಗ್ನಾವಧ್ಯರ್ಯವ
ಏತಂ ಮಹಾವ್ರತೇ ಛಂದೋಗಾ ಏತಮಸ್ಯಾಮೇತಂ ದಿನೈತಂ
ವಾಯಾವೇತಮಾಕಾಶ ಏತಮಪ್ಸ್ವೇತಮೋಷಧೀಷ್ಟೇತಂ ವನಸ್ಪತಿ
ಷ್ಟೇತಂ ಚಂದ್ರಮಸ್ಯೇತಂ ನಕ್ಷತ್ರೇಷ್ಟೇತಂ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷ್ಟೇತ
ಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಿಕ್ಷತೇ ಸ ಏಷ ಸಂವತ್ಸರ ಸಮಾನಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಮ
ಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಚ್ಛಂದೋಮಯೋ ಮನೋಮಯೋ ವಾಚ್ಛಿ
ಯ ಆತ್ಮಾಸ ಯ ಏವಮೇತಂ ಸಂವತ್ಸರಸಮಾನಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮ
ಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಚ್ಛಿ
ಯಮಾತ್ಮಾನಂ ಪರಸ್ಮೈ ಶಂಸತಿ || ೩ ||

ಅ || ಬಾಧ್ಯಃ=ಸಂಸಾರಬಾಧವುಳ್ಳವರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರ
ನಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಯುವು, ಶರೀರ ಪುರುಷಃ ಛಂದಃ ಪುರುಷಃ ವೇದಪುರುಷಃ
ಮಹಾ ಪುರುಷಃ ಇತಿ=ಶರೀರ ಪುರುಷಾದಿಗಳೆಂದು, ಚತ್ವಾರಃ ಪುರುಷಾಃ=ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷರು,
(ಇರುತ್ತಾರೆ.) ಇತಿ=ಎಂದು, (ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.) ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ಶರೀರ ಪುರುಷ ಇತಿ=
ಶರೀರ ಪುರುಷನೆಂದು, ಅನೋಚಾಮು=ಹೇಳಿದೆವೋ, ಯಃ ಏವ=ಯಾವಾತನು, ಅಯಂ
ದೈಹಿಕ ಆತ್ಮಾ=ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶಿವನೋ, ಸ ಏವ=ಅತನೇ, ತಸ್ಯ=
ಆ ಶಿವನಿಗೆ, ಯೋಯಂ=ಯಾವ ಈ ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ, ಅಶರೀರಃ=ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರದಹಿತ
ನಾದ, ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ=ಪ್ರಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕ ಹರಿಯೋ, ಸಃ=ಅತನು,
ರಸಃ=ಶರೀರ ಪುರುಷರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದ ತನ್ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾರರೂಪನು.
ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ಛಂದಃ ಪುರುಷಃ ಇತಿ=ಛಂದಃಪುರುಷನೆಂದು, ಅನೋಚಾಮು=ಹೇಳಿ
ದೆವೋ, ಸಃ=ಅತನು, ಅಕ್ಷರ ಸಮಾನಾಮಯಃ=ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ
ಶೇಷನೇ, ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ=ಆ ಈ ಶೇಷನಿಗೆ, ಅಕಾರಃ=ಅ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಅಕಾರದಲ್ಲಿರ
ತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನು, ರಸಃ=ಸಾರರೂಪನು. ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ವೇದ ಪುರುಷ ಇತಿ=
ವೇದ ಪುರುಷನೆಂದು, ಅನೋಚಾಮು=ಹೇಳಿದೆವೋ, ಸಃ=ಆ ಪುರುಷನು, ಅಯಮೇವ=
ಇವನೇ ಸಂ. (ಜನರು) ಯೇನ=ಯಾರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ, ವೇದಾನ್=ವೇದಗಳನ್ನು,
ಋಗ್ವೇದಂ=ಋಗ್ವೇದವನ್ನು, ಯಜುರ್ವೇದಂ=ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು, ಸಾಮವೇದಂ=ಸಾಮ
ವೇದವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ, (ಅಂತೂ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದವನು
ಗರುಡನೇ ಸಂ.) ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ=ಆ ಈ ವೇದಪುರುಷನಿಗೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣ
ನಾದುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಮುಪ್ತಿಕನಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸಂಕರ್ಷ
ಣನು, ರಸಃ=ಸಾರರೂಪನು. ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, (ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯ ಮುಪ್ತಿಜನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾ
ಕಾರವಾಗಿ ಸಂಕರ್ಷಣನು ಇದ್ದುದರಿಂದ) ಯಃ=ಯಾವಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯ ಮುಪ್ತಿಜನು, ಯಜ್ಞಸ್ಯ=
ಯಾಗದ, ಉಲ್ಬಣಂ=ಕ್ರೂರದೋಷವನ್ನು, ಪಶ್ಯೇತ್=ನೋಡುತ್ತಾನೋ, (ಕೃತಕರಣಾದಿ
ವೈಗುಣ್ಯ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಾನೋ.) (ಅಂತಹ)
ಬ್ರಹ್ಮಿಷ್ಟಂ=ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೇ ಆದ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ=ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು, ಕುರ್ವೀತ=ಮಾಡತಕ್ಕದು.
(ಆತನಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ಹರಿಸನ್ನಿಧಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರುವುದು.) ಯಂ=

ಯಾರನ್ನು, ಮಹಾಪುರುಷ ಇತಿ=ಮಹಾಪುರುಷನೆಂದು, ಅವೋಚಾನು=ಹೇಳಿದವೋ, ಸಃ=ಅತನು, ಸಂವತ್ಸರ ಏವ=ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಅನ್ಯಾನಿ ಭೂತಾನಿ=ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ಪ್ರಧ್ವಂಸಯನ್=ನಾಶೀಕರಿಸುವವನಾಗಿ, ಅನ್ಯಾನಿ=ಕೆಲವು ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ಐಕ್ಯಾಭಾವಯನ್=ಲೀನಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡುವವನಾಗಿ (ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸಂವತ್ಸರರೂಪವಾದ ಕ್ಷೇಪಕಾಲವು ಪೂರ್ಣವಾಗೋಣ, ಕೆಲವರು ಹೊರಗೇನೇ ನಷ್ಟವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವು ಮಂಡೂಕಾದಿಗಳು ಸರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಗಿಸ ದೇಹವುಳ್ಳವುಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ, ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಕೃತ್ಯವು) (ಯಾ ಅನ್ಯಾನಿ=ಭಗವದ್ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಭೂತಗಳನ್ನು, ಪ್ರಧ್ವಂಸಯನ್=ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುವವನಾಗಿ, ಅನ್ಯಾನಿ=ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಜೀವರನ್ನು, ಐಕ್ಯಾಭಾವಯನ್=ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನೊಳಗೆ ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸುವವನಾಗಿ), ತಸ್ಯ ಏತಸ್ಯ=ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ, ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆದಿಭೂತನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದಲೂ ಆದಿತ್ಯನಾಮಕನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ರಸಃ=ಸಾರರೂಪನು. ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಶ್ಚ ಅಯಂ=ಯಾವ ಈ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾದ, ಅಶರೀರಃ=ಪ್ರಾಕೃತಶರೀರ ರಹಿತನಾದ, ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ=ಪ್ರಕೃತ್ಯಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ, ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನೋ, ಯಶ್ಚ ಅಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ=ಯಾವ ಈ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನೋ, ಏತತ್=ಈ ರೂಪದ್ವಯವನ್ನು, ಏಕಮಿತಿ=ಅತ್ಯಂತಾಭಿವ್ಯವಾದದ್ದೆಂದು, ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. (ಸಂಕರ್ಷಣ ವಾಸುದೇವರೂ ಕೂಡ ಅಭಿಷ್ಕರೇಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು.) ತಸ್ಮಾತ್=ಪುರುಷದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನಿಗೂ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಆದಿತ್ಯಃ=ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವು ಪುರುಷಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರತಿ=ಪ್ರತಿ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಭವತಿ=ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಆಯಾಯ ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು ಸರ್ವರಿಗೂ ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಆದಿತ್ಯನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬೀ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ತದವ್ಯೇತತ್=ಆ ಈ ಶಿನಾದಿ ಸರ್ವದೇವನಿಯಾಮಕತ್ವಾದಿಯು, ಋಷಿಣಾ=ಮಂತ್ರದ್ರಷ್ಟನಿಂದ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಚಿತ್ರಂ=ಅತ್ಯಂತ ಚಿದ್ರೂಪನೂ ಪರಮಜೀತನನೂ, ದೇವಾನಾಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಅನೀಕಂ=(ಅನನಾತ್ ಅನ್) ಚೇಷ್ಟಕನೂ (ಈಶ್ವತ್ವಾತ್ ಈ) ನಿಯಾಮಕನೂ, (ಕರ್ತೃತ್ವಾತ್) ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ಮಿತ್ರಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ಅಗ್ನೇಃ=ಮಿತ್ರಾದಿ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಚಕ್ಷುಃ=ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧನಾದ, ಸೂರ್ಯಃ=ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಉದಗಾತ್=ಉದಯಿಸಿದನು. ಜಗತಃ ತಸ್ಯ ಸತ್ಯ=ಜಂಗಮ ಸ್ಥಾವರಾತ್ಮಕ ಸರ್ವಜೀವರನ್ನು, ಆತ್ಮಾ=ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೂರ್ಯಃ=ಜ್ಞಾನಿಪ್ರಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ=ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಂ=ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನೂ, ಆ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಆಪ್ತಾಃ=ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸಿದನು. ಇತಿ=ಈ ಸ್ವಕಾರ, ಋಷಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಏತಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ=ಈ ಸರ್ವವೈದಿಕ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ಸಂಧಿರೂಪವಾದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು, (ಯಾವಾಗಳು ಪ್ರಕಾರನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಂಹಿತಾ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನು ದೇವತೆಯು, ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸರ್ವ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಗಳು ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೋ, ಅವಾಗಲೇ) ಅನುನಿಧಂ=ಪ್ರಕಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ, (ಜೆನ್ನಾಗಿ) ಸಂಧೀಯಮಾನಾಂ=ಸಂಧಿತವನ್ನಾಗಿ,

(ಅಹಂ=ನಾನು) ಮನ್ಯೇ=ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇತಿ ಹ=ಹೀಗೆಯೇ, ಬಾಧ್ಯಃ=ಬಾಧ್ಯಮುಷಿಯು, ಅಹ ಸ್ತ=ಹೇಳಿದನು. ಏತಂ ಹಿ ಏವ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ, ಬಹ್ವೃತಾಃ=ಬಹುಗೈದಿಗಳು, ಮಹ ತ್ಯುಕ್ತೇ=ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ, ಮೀಮಾಂಸಂತೇ=ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ). ಏತಂ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಅಗ್ನಿ=ಇಷ್ಟಕಾನಿಮಿತವಾದ ಚಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ಅಧ್ವರ್ಯವಃ=ಯಜುರ್ವೇದಿಗಳು, ಮೀಮಾಂಸಂತೇ=ಧ್ಯಾನಿಸು ತ್ತಾರೆ. ಏತಂ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ, ಮಹಾವ್ರತೇ=ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ, ಛಂದೋ ಗಾಃ=ಸಾನುನೇದಿಗಳು, ಮೀಮಾಂಸಂತೇ=ತತ್ವತಿಸಾಧ್ಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಏತಂ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಅಸ್ಯಾಂ=ಈ ಸೃಧಿವಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ದಿವಿ= ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈತನನ್ನು, ವಾಯು=ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈತ ನನ್ನು, ಆಕಾಶೇ=ಆಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈತನನ್ನು, ಅಶ್ವ=ಜಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ= ಈತನನ್ನು, ಓಷಧೀಷು=ಸಕೃಫಲವುಳ್ಳವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈತನನ್ನು, ವನಸ್ಪತಿಷು= ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಇವನನ್ನು, ಚಂದ್ರಮಸಿ=ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಇವನನ್ನು, ನಕ್ಷತ್ರೇಷು=ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಏತಂ=ಈ ಹರಿಯನ್ನು, ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು=ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (ವ್ಯಾಪ್ತನನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಏತಮೇವ=ಇವ ನನ್ನೇ, ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ=ಪೂರ್ಣಗುಣಸ್ವರೂಪನೆಂದು, ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಹೀಗೆ ಬಾಧ್ಯನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ). ಸ ಏಷಃ ಆತ್ಮಾ=ಆ ಈ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಸಂವತ್ಸರ ಸಂಮಾನಃ=ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ಸದೃಶನು. (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆವಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ರತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸ ರನು ಚತುರ್ಮುಖನು. ಆತನು ಬಹುರೂಪಿಯಾಗಿ ಬಹು ಜಗತ್ತನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನೀಕರಿಸಿ ಕೊಂಡು ಆಯಾಯ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಅನಂತರೂಪ ಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತಾನೂ ಅಷ್ಟುರೂಪಗಳಿಂದ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರ ಸಂಮಾನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.) ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ ಛಂದೋಮಯಃ ಮನೋಮಯಃ ವಾಚ್ಮಯಃ ಆತ್ಮಾ ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಏವಂ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಏತಂ ಸಂವತ್ಸರ ಸಂಮಾನಂ ಚಕ್ಷು ರ್ಮಯಂ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಂ ಛಂದೋಮಯಂ ಮನೋಮಯಂ ವಾಚ್ಮಯಂ, ಆತ್ಮಾನಂ= ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು, ಪರಸ್ಮೈ=ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ, ಶಂಸತಿ=ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಪರಸ್ಮೈ=ಆಚಾರ್ಯಪಿತೃಗಳಿಂದಿತರನಿಗೋಸ್ಕರ, (ಅವನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಶಂಸತಿ=(ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಾದಿ ಶಸ್ತ್ರದಿಂದ) ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, ಯಾ ಪರಸ್ಮೈ=ಆಚಾರ್ಯ ಪಿತೃಗಳಿಂದ ಇತರನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, (ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ) ಆತ್ಮಾನಂ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಶಂಸತಿ=ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, (ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಖಂಡದಿಂದ ಅನ್ವಯವು.) || ೩ ||

ಭಾ|| (a) ಸಂಸಾರಬಾಧಿತೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯೋ ಬಾಧ್ಯೋ ವಾಯುರುದಾಹೃತಃ | ಸ ಹಿ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದೋ ವಿಷ್ಣೋರಾಜ್ಞಯಾ ಸ ಉವಾಚ ಹ || (b) ಸರ್ವ ದೇಹಾಭಿಮಾನೀ ತು ಶಶೀರಪುರುಷಃ ಶಿವಃ | ಸರ್ವವರ್ಣಾಭಿಮಾನೀ ಚ ಶೇಷೋಽಸೌ ಛಾಂದಸಃ ಪುಮಾನ್ || (c) ಸರ್ವವೇದಾಭಿಮಾನ್ಯೇವ ಗರುಡೋ ವೇದಪುರುಷಃ | ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಮಾನೀ ತು ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಹಿ ಮಹಾಪುಮಾನ್ || (d) ಸಾರಃ ಶಿವಸ್ಯಾನಿರುದ್ಧನಾಮಾ ದೇಹಸ್ಥಿತೋ

ಹರಿಃ | ಅ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯತೇ ಯಸ್ಯಾದ್ವಾಸುದೇವೋ ಹೈಕಾರಕಃ || ಶೇಷಸ್ಯ ಸಾರಃ ಸ ವಿಭುಃ (೯) ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯೋ ಜ್ಞಾನಬೃಂದಣಾತ್ | ಸಂಕರ್ಷಣಾಖ್ಯಸ್ತು ಹರಿಃ ಸಾರಃ ಸ ಗರುಡಸ್ಯ ಚ || ಬ್ರಹ್ಮರ್ತ್ವಿಕ್ಸಂಸ್ಥಿತಶ್ಚಾಸೌ (೧) ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಿಪ್ಯಮೇವ ಹಿ | ಕುರ್ಯಾದ್ಬ್ರಹ್ಮರ್ತ್ವಿಜಂ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || (a) ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಪೀಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟವರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ವಾಯುವು ಬಾಧ್ಯ ನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆತನೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. (b) ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಶಿವನಾದರೂ ಶರೀರಪುರುಷ ನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಈ ಶೇಷನು ಛಂದಸ್ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪುರುಷನೆನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಗರುಡನೇ ವೇದಪುರುಷ ನು. ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮಹಾಪುರುಷನು. (d) ದೇಹದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅನಿರುದ್ಧನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಶಿವನಿಗೆ ಸಾರರೂಪನು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಸು ದೇವನು 'ಅ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಅದುದರಿಂದ 'ಅ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಆ ವಿಭು ವು ಶೇಷನಿಗೆ ಸಾರರೂಪನು. (e) ಜ್ಞಾನಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಸಂಕ ರ್ಷಣನಾಮಕ ಆ ಹರಿಯು ಗರುಡನಿಗೆ ಸಾರರೂಪನು. ಈತನು ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಮುಕ್ತಿಜನಲ್ಲಿರು ವನನು. (f) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಮುಕ್ತಿಜನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ವಿಶೇಷಾಕಾರ ವಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೋ, ಅದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯಮುಕ್ತಿಜನನ್ನು (ಆತನಿಗೆ ಉತ್ತಮಾಧಿಷ್ಠಾನ ಸಿಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯನ್ನೇ ಮಾಡತಕ್ಕನು.

ಭಾ|| (a) ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಸಾರಭೂತಸ್ತು ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನೋ ಭಗವಾನ್ಹರಿಃ | ಸ ಏವಾ ದಿತ್ಯಸಂಸ್ಥಶ್ಚ ಸಹ್ಯಾದಿರ್ಜಗತೋ ವಿಭುಃ || ತತಶ್ಚ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ಜೀವಾನಾಂ ವಿನಿಯಾಮಕಃ | (b) ಸ ಏವಾದಿತ್ಯಗೋ ವಿಪ್ಲುರ್ಯಃ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಭಿಧೋ ಹರಿಃ || ಸ ಏವ ಸರ್ವದೇಹೇಷು ಚಾನಿರುದ್ಧತನುಃ ಸ್ಥಿತಃ | ಸಂಕರ್ಷಣೋ ವಾಸುದೇವ ಇತ್ಯೇಕಃ ಸ ಚತುರ್ವಿಧಃ || (c) ಪ್ರತಿಪೂರುಷಮೇತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಪ್ಲುರ್ನಿಯಾಮಕಃ | ಆದಿತ್ಯಾದಿಷು ಚ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ದ್ಯೋತಕೋಽಸೌ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತಿ || (d) ಸ ಚೇತನತಮ ತ್ವಾದ್ಧಿ ಚಿತ್ರಮಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ | ಮುಖ್ಯತ್ವಾತ್ಸರ್ವದೇವಾನಾಮನನಾದೀ ಶಿತ್ಯತ್ಯತಃ || ಕರ್ತೃತ್ವಾದಪ್ಯನೀಕಂ ಸ ಉದೈತ್ಸರ್ಯಸ್ಥಿತೋ ಹರಿಃ | (e) ಜ್ಞಾನದತ್ವಾಚ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಚಕ್ಷುರೇತೇನ ದರ್ಶನಾತ್ || ಆಪೂರ ಯತ್ಸರ್ವಲೋಕಾನ್ಪ್ರಕಾಶೇನ ಜನಾರ್ದನಃ | (f) ಆದಾನಾತ್ಸರ್ವಜೀವಾನಾಮತ್ತೃತ್ವಾತ್ರಲಯೇಽಪಿ ಚ | ಆತ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ಜಗತಃ ಸ್ಥಾವರಸ್ಯ ಚ ||

ಅ || (a) ಸಂವತ್ಸರನಾಮಕ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಾದರೂ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸಾರರೂಪನು. ಆತನೇ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು. ಆ ವಿಭುವೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆದಿ ಯು, ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಜೀವರಿಗೆ ವಿಶೇಷತಃ ನಿಯಾಮಕನು. (ಆದಿತ್ಯಾತ್

‘ಅದಿಃ’ ತತತ್ವಾತ್ ‘ತ’ ನಿಯಾಮಕತ್ವಾತ್ ‘ಯಃ’ ಎಂಬೀವ್ಯತ್ಯತ್ತಿಯಿಂದ ಅದಿತ್ಯನಾಮ ಕನು.) (b) ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನಾಮಕನಾದ ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೋ, ಅನಿರುದ್ಧ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಾನೋ, ಆಯಾಯ ರೂಪವು ಒಂದೇ, ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೇ, ಏನೇ ಏನು ಶಬ್ದವು ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನು ವಿಷ್ಣುವೇ, ಮಂಡಲಾಂತ ಗತ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಶ್ಚಾಯಕವು. ಸಂಕರ್ಷಣನು ವಾಸುದೇ ವನು ಎಂಬೀ ರೂಪದ್ವಯವೂ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೇ. ಆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಆ ಹರಿಯೂ ಪೂರ್ವವರ್ಣ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ನಾರಾಯಣನಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೇ ಸರಿ. (ಉತ್ತರವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಾದು ಭಾರವ ಸಮುದಾಯವೂ ಕೂಡ ಪೂರ್ವವರ್ಣಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರೂಪದಿಂದಲೂ ಸಂಹಿತಾಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ರಾದ ಅನಿರುದ್ಧಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವು. (c) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೋ, ಈತನೇವೇ ಅದಿತ್ಯಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಕಾಶಕನು. ಏತಸ್ಮಾತ್=ಪುರುಷಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದುದ ರಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರಿಗೂ ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಕನು. (ಎಂದು ಅದಿತ್ಯನು ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಅಥವಾ ಪುರುಷಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದು ದರಿಂದಲೇ ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಅತ ಏವ ‘ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗೋ ವಿಷ್ಣು ದೇಹೇ ಚಕ್ಷುಷಿ ಚ ಸ್ಥಿತಃ’ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.) ಯಾ, ಪುರುಷರಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ರೂಪದಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಅದಿತ್ಯಾದಿಷು= ಅದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು, ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವಾಸುದೇವನು, ವೇದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಸಂಕರ್ಷಣನೂ ಕೂಡ ಪ್ರತಿಪುರುಷರಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶಕನೂ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅನಿರುದ್ಧನಿಂದ ಐಕ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ನಾರಾಯಣನು, ವಾಸುದೇವನು, ಸಂಕರ್ಷಣನು, ಪ್ರದ್ಯು ಮ್ನನು, ಪ್ರಾದುಭಾರವಸ್ವರೂಪಿಯೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಾ ಪುರುಷರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (d) ಆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅತಿಶಯಿತ ಚಿದ್ರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನನಾದುದರಿಂದಲೂ ಚಿತ್ರನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಚೇಷ್ಟಕನಾದುದರಿಂದ (ಅನ್ ಎಂದೂ) ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ (ಈ ಎಂದೂ) ಸರ್ವಕರ್ತನಾದುದರಿಂದ (ಕಂ ಎಂದೂ ಅಂತೂ) ‘ಅನೀಕ’ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ಆ ಹರಿಯು ಉದಯಿಸಿದನು. (e) ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡು ವುದರಿಂದ ‘ಚಕ್ಷುಃ’ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈತನು ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರ್ನಿಯಾಮಕನು. ಶ್ರೀ ಜನಾರ್ದನನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕ ಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸಿದನು. (f) ಆ ಹರಿಯು ಸ್ಥಾನರ ಜಂಗಮಾತ್ಮಕ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸರ್ವಜೀವರನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸುವುದ ರಿಂದಲೂ ‘ಆತ್ಮಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ಏನಂ ಚತುರ್ವಿಧೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂಹಿತಾ ದೇವತಾ ಯದಾ | ಜ್ಞಾ ಯತೇ ಪೂರ್ವವರ್ಣಸ್ಯ ರೂಪಂ ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಂ || ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾಃ ಸಮಸ್ತಾಶ್ಚ ಚರಮಾರ್ಣಸ್ಯ ದೇವತಾಃ | ತದಾ ತು ಸಂಹಿತಾಂ ಸಮ್ಯಚ್ ಮಸ್ಯೇಽಹಂ ಸಂಧಿತಾಮಿತಿ || (b) ಆಹ ವಾಯುರಿಮಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಬೃಹ ತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಂ | ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಚೇಷ್ಟಕಾನಾಂ ಚ

ದೇವತಾಂ || ಏತಮೇವಾಖಿಲಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಪೂರ್ಣಗುಣಾತ್ಮಕಂ |
(c) ಸಂವಸದ್ರತಿಹಾತ್ಯತ್ಯಾಪ್ತಾ ಸಂವತ್ಸರಾಭಿಧಃ || ನಿಯಾಮಕಃ
ಸ ಜೀವಾನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಭುರೀಶ್ವರಃ | ಅನಂತಮೂರ್ತಿಬ್ರಹ್ಮಾ
ಸಾನಂತಜಗದಾಸ್ಥಿತಃ | (d) ನಿಯಾಮಕಸ್ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತಾವದ್ರೂ
ಪೇಷು ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ತತ್ಸಂವತ್ಸರಸಮಾನಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ || ೩ ||

ಅ || (a) ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಾವಾಗ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು
ಸಂಹಿತಾದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ, ಪೂರ್ವವರ್ಣಕ್ಕೆ ನಾರಾಯಣನೆಂದು ಹೆಸರು
ರುಳ್ಳ ರೂಪವು ದೇವತೆಯೆಂದೂ, ಉತ್ತರವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಗಳು ದೇವತೆ
ಗಳೆಂದೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅವಾಗಲೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವವೈದಿಕ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ
ಸಂಧಿರೂಪವಾದುದನ್ನು ಸಂಧಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿ ನಾನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ
ವಾಯುವು ಹೇಳಿದನು. (b) ವಾಯುವು ಈ ಪೂರ್ವಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಅನಿ
ರುದ್ಧಾದಿ ಚತುರೂಪಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವರೂಪಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮತ್ಯುಕ್ತಕ್ಕೆ ದೇವತೆ
ಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟಕಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿಯೂ (ಅಂದರೆ
ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ಚಯನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಇಟ್ಟಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತನಾದ ದೇವತೆ
ಯನ್ನಾಗಿಯೂ) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈತನನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನನ್ನಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ಣ
ಗುಣಸ್ವರೂಪಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. (c) ಚತುರ್ಮುಖನು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ
ಅವಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ರಮಣ(ಸುಖ)ಪ್ರದನಾದುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು.
ಆ ಪ್ರಭುವಾದ ಈಶ್ವರನು ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಈ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನಂತಮೂರ್ತಿ
ಯಾಗಿ ಅನಂತಜಗತ್ತಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (d) ವಿಷ್ಣುವು ಆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಷ್ಟರೂಪ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು
ಸಂವತ್ಸರಸಮಾನಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೩ ||

ಮಂ || ದುಗ್ಧದೋಹಾ ಅಸ್ಯ ವೇದಾ ಭವಂತಿ ನ ತಸ್ಯಾನೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ
ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಮಿತಿ ತದಪ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಂ ಯಸ್ತಿ
ತ್ಯಾಜ ಸಚಿವಿದಂ ಸಖಾಯಂ ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಪಿ ಭಾಗೋ ಅಸ್ತಿ ||
ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಯಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ ನ ಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂ
ಥಾನಮಿತಿ ನ ತಸ್ಯಾನೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿ ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನ
ಮಿತ್ಯೇತತ್ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನ ಪರಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ
ಚಿನುಯಾನ್ ಪರಸ್ಮೈ ಮಹಾವ್ರತೇನ ಸ್ತುನೀತ ನ ಪರಸ್ಮಾ ಏತ
ದಹಃ ಶಂಸೇತ್ಯಾಮಂ ಪಿತ್ರೇವಾಚಾರ್ಯಾಯ ನಾ ಶಂಸೇದಾತ್ಮನ
ಏವಾಸ್ಯ ತತ್ಕೃತಂ ಭವತಿ ಸ ಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮಾ
ಯಶ್ಚಾಸಾನಾದಿತ್ಯ ಏಕಮೇತದಿತ್ಯನೋಚಾನು ತೌ ಯತ್ರ ವಿಹೀ
ಯೇತೇ ಚಂದ್ರಮಾ ಇವಾದಿತ್ಯೋ ದೃಶ್ಯತೇ ನ ರಶ್ಮಯಃ ಪ್ರಾದು
ರ್ಭವಂತಿ ಲೋಹಿನೀ ದ್ಯೌರ್ಭವತಿ ಯಥಾ ಮಂಜಿಷ್ಠಾಃ ವ್ಯಸ್ಮಃ

ಪಾಯುಃ ಕಾಕಕುಲಾಯಗಂಧಿಕಮಸ್ಯ ಶಿರೋ ನಾಯತಿ ಸಂಪ
 ರೇತೋಽಸ್ಯಾತ್ಮಾನ ಚಿರಮಿವ ಜೀವಿಷ್ಯತೀತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ಯ ಯತ್ಕರಣೀ
 ಯಂ ಮನ್ಯೇತ ತತ್ಕುರ್ವೀತ ಯದಂತಿ ಯಚ್ಚ ದೂರಕ ಇತಿ ಸಪ್ತ
 ಜಪೇದಾದಿತ್ಯತ್ಯಸ್ಯ ರೇತಸ ಇತ್ಯೇಕಾ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವನಾನೇತಿ
 ಷಳುದ್ವಯಂತಮಸಸ್ಪರೀತ್ಯೇಕಾಽಥಾಪಿ ಯತ್ರ ಛಿದ್ರ ಇನಾದಿತ್ಯೋ
 ದೃಶ್ಯತೇ ರಥನಾಭಿರಿನಾಭಿಖ್ಯಾಯೇತ ಛಿದ್ರಾಂ ವಾ ಛಾಯಾಂ
 ಪಶ್ಯೇತ್ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾದಥಾಪ್ಯಾದರ್ಶೇ ಪೋದಕೇ ವಾ
 ಚಿಹ್ನಶಿರಸಂ ವಾಃಶಿರಸಂ ವಾಃತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇದ್ವಿಸರ್ಯಸ್ತೇ ವಾ
 ಕನ್ಯಾಕೇ ಜಿಹ್ವೇನ ವಾ ದೃಶ್ಯೇಯಾತಾಂ ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾ
 ದಥಾಪ್ಯಸಿಧಾಯಾಕ್ಷಿಣೀ ಉಪೇಕ್ಷೇತ ತದ್ವಥಾ ಬಟರಕಾಣಿ
 ಸಂಪತಂತೀವ ದೃಶ್ಯಂತೇ ತಾನಿ ಯದಾ ನ ಪಶ್ಯೇತ್ತದಪ್ಯೇವಮೇವ
 ವಿದ್ಯಾದಥಾಪ್ಯಸಿಧಾಯ ಕರ್ಣಾ ಉಪಶ್ಯಣುಯಾತ್ಸ ಏಷೋಽಗ್ನೇ
 ರಿವ ಪ್ರಜ್ವಲತೋ ರಥಸ್ಯೇವೋಪಬ್ಲಿಸ್ತಂ ಯದಾ ನ ಶ್ಯಣುಯಾತ್ತದ
 ಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾದಥಾಪಿ ಯತ್ರ ನೀಲ ಇನಾಗ್ನಿದೃಶ್ಯತೇ
 ಯಥಾ ಮಯೂರಗ್ರೀವಾಃಮೇಘೇ ವಾ ವಿದ್ಯುತಂ ಪಶ್ಯೇನ್ಮೇಘೇ ವಾ
 ವಿದ್ಯುತಂ ನ ಪಶ್ಯೇನ್ಮಹಾಮೇಘೇ ವಾ ಮರೀಚೀರಿವ ಪಶ್ಯೇತ ತದ
 ಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾದಥಾಪಿ ಯತ್ರ ಭೂಮಿಂ ಜ್ವಲಂತೀಮಿವ
 ಪಶ್ಯೇತ ತದಪ್ಯೇವಮೇವ ವಿದ್ಯಾದಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶನಾನ್ಯಥ ಸ್ವಪ್ನಾಃ
 ಪುರುಷಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಕೃಷ್ಣದಂತಂ ಪಶ್ಯತಿ ಸ ಏನಂ ಹಂತಿ ನರಾಹ
 ಏನಂ ಹಂತಿ ಮರ್ಕಟ ಏನಮಾಸ್ತಂದಯತ್ಕಾಶು ವಾಯುರೇನಂ
 ಪ್ರವಹತಿ ಸುವರ್ಣಂ ಬಾದಿತ್ವಾಽಪಗಿರಿತಿ ಮಧ್ವಶ್ಚಾತಿ ಬಿಸಾನಿ
 ಭಕ್ಷಯತ್ಯೇಕಪುಂಡರೀಕಂ ಧಾರಯತಿ ಪರೈರ್ವರಾಹೈರ್ಯುಕ್ತೈ
 ರ್ಯಾತಿ ಕೃಷ್ಣಾಂ ಧೇನುಂ ಕೃಷ್ಣವತ್ಸಾಂ ನಲದಮಾಲೀ ದಕ್ಷಿಣಾ
 ಮುಖೋ ನ್ರಾಜಯತಿ ಸ ಯದ್ಯೇತೇಷಾಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪಶ್ಯೇದುಪೋಷ್ಯ
 ಪಾಯಸಂ ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಂ ಶ್ರಪಯಿತ್ವಾ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ಷೇನ ಪ್ರತ್ಯಚಂ
 ಹುತ್ವಾನೈನಾನ್ನೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ಭೋಜಯಿತ್ವಾ ಚರುಂ ಸ್ವಯಂ
 ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತ್ಸ ಯೋಽತೋಽಶ್ರುತೋಽಗತೋಽಮತೋಽನತೋಽದ್ಯು-
 ಷ್ಣೋಽವಿಜ್ಞಾತೋಽನಾದಿಷ್ಟಃ ಶ್ರೋತಾ ಮಂತಾ ದೃಷ್ಟ್ವಾದೇಷ್ಟ್ವಾ
 ಘೋಽಷ್ಟ್ವಾ ವಿಜ್ಞಾತಾ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಮಂತರ
 ಪುರುಷಃ ಸಮ ಆತ್ಮೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ || ೪ ||

ಅ || (ಯಾವಾತನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಆಯೋಗ್ಯನಾದವನಿಗೋಸ್ಕರ ಉಪ
 ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆತನಿಗೋಸ್ಕರ ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ಪಾರೋಹಿತವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ)

ಅಸ್ಯ = ಈ ಆತ್ಮಶಂಸನವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನ, ವೇದಾಃ = ವೇದಗಳು, ದುಗ್ಧದೋಹಾಃ ಭವಂತಿ = ಹಿಂದೆ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ರಸ (ಫಲ)ವುಳ್ಳವುಗಳೇ, ದೋಹನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುಳ್ಳವುಗಳು ಅಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಫಲಾಧಾಯಕಗಳು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ತಸ್ಯ = ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕವನಿಗೆ, ಅನೂಕ್ತೇ = ಅಧೀತ ವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಾಗಃ = ಫಲವೂ ಕೂಡ, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. (ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದಂಟಾದ ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟ ಫಲಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಿಷೇಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ೨ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪ್ರವೃತ್ತಗಳಾದುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ.) ಸುಕೃತಸ್ಯ = ಗಂಗಾಸ್ನಾನಾದಿ ಕರ್ಮದ, ಪಂಥಾನಂ = ಮಾರ್ಗವನ್ನು, (ಫಲವನ್ನು) ನ ವೇದ = ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ತತ್ ಏತತ್ ಅಪಿ = ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನಿಗೆ ಆಧ್ಯಯನ ಫಲವೂ ಸುಕೃತ ಫಲವೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲ ಎಂಬುವುದೂ ಕೂಡ, ಋಷಿಣಾ = ಮಂತ್ರದ್ರವ್ಯವಿಲ್ಲ, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಯಃ = ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಸಚಿದಂ = ಕರ್ಮಸಂಚಯವನ್ನು ತಿಳಿದ, ಸಖಾಯಂ = ಸ್ತ್ರೀತಿಯಿಂದ ಒಂದು ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಕಾರಕನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ತಿತ್ಯಾಜ = ಬಿಡುತ್ತಾನೋ, (ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ) ತಸ್ಯ = ಆತನಿಗೆ, ವಾಚಿ ಅಪಿ = ವೇದ ವಾಕ್ಯವು ಅಧೀತ ವಾದರೂ ಕೂಡ, ಭಾಗಃ = ಫಲವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. ಯದೀಂ = ಯಾವುದನ್ನೇ, ಶೃಣೋತಿ = ಕೇಳುತ್ತಾನೋ, (ಅದಿಲ್ಲವೂ) ಅಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ = ಆರತಿರೂಪವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿಯೇ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ಶ್ರುತವಾದುದಿಲ್ಲವೂ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೇ ಆಗುತ್ತದೆ). ಅಲಕಂ ಭವತಿ = ರಾರವಾದಿ ನರಕಸಾಧನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಂ = ಸ್ವರ್ಗಾದಿಯನ್ನು ಕೂಡ, ನ ಹಿ ಪ್ರವೇದ = ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ). (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತ್ಯಾಗವು ೪ ವಿಧವು. ೧. ಆ ಹರಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನರೂಪವಾದುದು. ೨. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪವು. ೩. ನಿಸಿದ್ಧಕರ್ಮಕರಣ ಮೊದಲಾದುದು. ೪. ಅಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವಿಕೆ ಇತ್ಯಾದಿಯು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧. ೨. ರಿಂದ ಅಂಧಂತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ೩. ರಿಂದ ನರಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ೪ರಿಂದ ಅಧ್ಯಯನದ ಸುಕೃತ ಫಲದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗದೆ ಇರುವಿಕೆ. ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶ ರೂಪವಾದ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೇನೇ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಫಲವು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಯಾವುದರಿಂದ ಸಮಾಖ್ಯಾರೂಪವಾಗಿ ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಫಲವು ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶಕನಿ ಗೇನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ೪ ವಿಧ ತ್ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವವರಿಗೂ ಕೂಡ ಹೇಳಲ್ಪಡು ತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಪರಶಂಸನಾದಿರೂಪವಾದ ೪ನೇ ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ ತಸ್ಯ = ಆತನಿಗೆ, ಅನೂಕ್ತೇ = ಅಧೀತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಾಗಃ = ಫಲವು, ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲ. ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾ ನಂ = ಗಂಗಾಸ್ನಾನಾದಿ ಕರ್ಮದ ಫಲವನ್ನು, ನ ವೇದ = ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರ ೨ ದೋಷವೇ, ('ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಯಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ದೋಷವು ಇಲ್ಲ.) ಏತತ್ = ಇದೇನೇ ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ = 'ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಸಿ ಭಾಗೋಸ್ತಿ ನ ವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಂ' ಎಂಬೀ ಮಂತ್ರಖಂಡದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆಗುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಾತ್ = ೪ನೇ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೆ ದೋಷದ್ವಯರೂಪವಾದ ಅನರ್ಥ ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ, ಏವಂ ವಿಧ್ವಾನ್ = ಆತನಿಗೆ ಅನರ್ಥಫಲವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಪರಸ್ಮೈ = ಆಚಾರ್ಯಸಿತ್ಯುಗಳ ಸಕಾಶದಿಂದ ಇತರ ರಿಗೋಸ್ಕರ, ಅಗ್ನಿಂ ನ ಚಿನುಯಾತ್ = ಇಷ್ಟಕಾನಿರ್ಮಿತವಾದ ಚಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಪರಸ್ಮೈ = ಇತರರಿಗೋಸ್ಕರ, ಮಹಾವ್ರ ತೇನ = ತನ್ನಾಮುಕಸ್ಮೋತ್ತರದಿಂದ, ನ ಸ್ತುವೀತ = ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬಾರದು. ಪರಸ್ಮೈ = ಇತರ

ತಾನೋ, ಕೃಷ್ಣವತ್ಸಾಂ=ಕಪ್ಪುಕರುವುಳ್ಳ, ಕೃಷ್ಣಾಂ ಧೇನುಂ=ಕಪ್ಪುಧೇನುವನ್ನು, ನಲದ
ಮಾಲೀ=ಕೆಂಪು ಕಹ್ಲಾರ ಪುಷ್ಪರಚಿತವಾದ ಮಾಲಿಕೆಯನ್ನು ಧರಿಸಿದವನಾಗಿ, ದಕ್ಷಿಣಾ
ಮುಖಃ=ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ, ವ್ರಾಜಯತಿ=ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ತದಸಿ=ಅದನ್ನೂ
ಕೂಡ, ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಸಃ=ಪ್ರಸಕ್ತಮರಣವುಳ್ಳ
ಪುರುಷನು, ನಿತೇಷಾಂ=ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದನ್ನು ಆದರೂ, ವಕ್ಯೇತ್
ಯದಿ=ನೋಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉಪೋಷ್ಯ=(ಅದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಪಮೃತ್ಯುವಿನ ಪರಿಹಾರ
ಕ್ಕಾಗಿ) ಉಪವಾಸಮಾಡಿ, ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಂ=ಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಕವುಳ್ಳ (ಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ)
ಪಾಯಸಂ=ಪರಮಾನ್ನವನ್ನು, ಶ್ರವಯಿತ್ವಾ=ಬೇಯಿಸಿ, ರಾತ್ರೀ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ=
ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ರಾತ್ರಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವಾದ ಭಗವನ್ಮರ್ತ್ಯ
ಯನ್ನೂ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಹುತ್ವಾ=ಹೋಮಿಸಿ, ಅನ್ಯೇನ ಅನ್ನೇನ=
ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಅನ್ನದಿಂದ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್=ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು, ಭೋಜಯಿತ್ವಾ=
ಭೋಜನ ಮಾಡಿಸಿ, ಚರಂ=ಹವಿಶೇಷವನ್ನು, ಸ್ವಯಂ=ತಾನು, ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತ್=ಭೋಜ
ಸತಕ್ಕದು. (ಹಾಗಾದರೆ ಪಾಯಸದಿಂದ ಪ್ರೀತನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯೂ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ
ಕೂಡ ಅಪಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕಾಲಮೃತ್ಯುವಾದರೆ ಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು
ಹೊಂದಿಸುತ್ತಾರೆ.) (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಪ್ರಕೃತ
ವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಃ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅತಃ=ದೇಶ
ಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅತ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು,
ಅಶ್ರುತಃ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಅಮತಃ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮನನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಅನತಃ=
ಯಾವಾತನಿಗೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತನಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರನು) ಅದೃಷ್ಟಃ=ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ
ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಅವಿಜ್ಞಾತಃ=ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಅನಾದಿಷ್ಟಃ=
ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನು, ಶ್ರೋತಾ=ಸರ್ವವನ್ನು ಕೇಳತಕ್ಕವನು. ಮಂತಾ=
ಮನನ ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ದ್ರಷ್ಟಾ=ನೋಡತಕ್ಕವನು, ಅದೇಷ್ಟಾ=ಉಪದೇಶಕನು. ಘೋಷ್ಟಾ=
ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನು, ವಿಜ್ಞಾತಾ=ವಿವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ=
ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವವನು, ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭೂತಾನಾಂ ಅಂತರ ಪುರುಷಃ=ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರ
ಒಳಗೆ ಇರುವವನು, ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು. ಸಮಃ=ಎಲ್ಲಾ ರೂಪ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಪ್ರಕಾರನು. ಆತ್ಮಾ=ಸರ್ವಜೀವ ನಿಯಾಮಕನು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ,
ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. (ಅದರಿಂದ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ). || ೪ ||

ತಾ || 'ಯದಂತಿ ಯಚ್ಚ ದೂರಕೇ' ಎಂಬೀ ೭ ಋಕ್ತು ಮತ್ತು ತದರ್ಥಗಳು. 'ಯದಂತಿ
ಯಚ್ಚ ದೂರಕೇ ಭಯಂ ವಿಂದತಿ ಮಾಮಿಹ | ಪವಮಾನ ನಿತಜ್ಜಹಿ' || ಪವಮಾನ=ಪವಿತ್ರೀ
ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪವಮಾನಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಾಯುವೇ, ಇಹ=ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ದೂರಕೇ=
ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಯಚ್ಚ ಭಯಂ=ಯಾವುದೊಂದು ಭಯವು, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ವಿಂದತಿ=
ಹೊಂದುತ್ತದೋ, ತತ್=ಅಂತಹ ಭಯವನ್ನು, ವಿಜಹಿ=ನಾಶಮಾಡು. || ೧ || 'ಪವಮಾನಃ
ಸೋ ಅದ್ಯ ನಃ ಪವಿತ್ರೇಣ ವಿಚರ್ಷಣಿಃ | ಯಃ ಪೋತಾ ಸ ಪುನಾತು ನಃ' || ವಿಚರ್ಷಣಿಃ=
ಬಹುಪ್ರಜೆಗಳುಳ್ಳ, ಸಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಯಃ ಪವಮಾನಃ=ಯಾವ ವಾಯುವು, ನಃ=ನಮಗೆ

ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಪವಿತ್ರೇಣ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪವಿತ್ರನಾಮಕನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ಪೋತಾ=ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಅಂಹತ ವಾಯುವು, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅದ್ಯ=ಈಗ, ಪುನಾತು=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲಿ. || ೨ ||
ಯತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚಿಸ್ಯಗ್ನೇ ವಿತತಮಂತರಾ | ಬ್ರಹ್ಮ ತೇನ ಪುನೀಹಿ ನಃ || ಅಗ್ನೇ ಸರ್ವಾಂಗಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವೇ, ಅಂತರಾ=ಪುರುಷರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅರ್ಚಿಸಿ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ವಿತತಂ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ, ತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ, ತಾ ಪವಿತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಯಾವ ಪವಿತ್ರನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೋ, ತೇನ=ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಸಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಪುನೀಹಿ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. || ೩ || 'ಯತ್ರೇ ಪವಿತ್ರಮರ್ಚವದಗ್ನೇ ತೇನ ಪುನೀಹಿ ನಃ | ಬ್ರಹ್ಮಸವೈಃ ಪುನೀಹಿ ನಃ' || ಅಗ್ನೇ=ವಾಯುವೇ, ತೇ=ನಿನಗೆ ಸ್ವಾಮಿಭೂತವಾದ, ಅರ್ಚಿವತ್=ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ, ಯತ್ ಪವಿತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮ=ಯಾವ ಪವಿತ್ರನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ನೋ, ತೇನ=ಆತನಿಂದ, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಪುನೀಹಿ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. ಬ್ರಹ್ಮಸವೈಃ=ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಾಸಂತತಿಗಳಿಂದ, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಪುನೀಹಿ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿಯೂ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. || ೪ || 'ಉಭಾಭ್ಯಾಂ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪವಿತ್ರೇಣ ಸವೇನ ಚ | ಮಾಂ ಪುನೀಹಿ ವಿಶ್ವತಃ' || ಸವಿತಃ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಸವಿತನಾಮಕನಾದ, ದೇವ=ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ವಾಯುವೇ, ಪವಿತ್ರೇಣ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ, ಸವೇನ ಚ=ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಾಪ್ರಸೂತಿ ಯಿಂದಲೂ, ಉಭಾಭ್ಯಾಂ=ಎರಡರಿಂದ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ವಿಶ್ವತಃ=ಎಲ್ಲಾದರಿಂದಲೂ, ಪುನೀಹಿ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. (ಪ್ರಸಾದಮಾತ್ರದಿಂದಲ್ಲ. ಎರಡೂ ಆವಶ್ಯಕವು.) || ೫ || 'ತ್ರಿಭಿಃ ಸ್ವಂ ದೇವ ಸವಿತಃ ವರ್ಷಿಷ್ಠೈಃ ಸೋಮ ಧಾಮಭಿಃ | ಅಗ್ನೇ ದಕ್ಷೈಃ ಪುನೀಹಿ ನಃ' || ಅಗ್ನೇ ಸವಿತಃ ದೇವ ಸೋಮ=ಸಾಮ್ಯಸ್ವರೂಪನೇ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ವರ್ಷಿಷ್ಠೈಃ=ಭಕ್ತರಿಗೆ ಆಭಿಲಷಿತವಾದುದನ್ನು ಸೇಚಿಸುವ, ದಕ್ಷೈಃ ತ್ರಿಭಿಃ ಧಾಮಭಿಃ=ಸಮರ್ಥಗಳಾದ ಕ್ಷೀರಾಬ್ಧಿ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಿಂದ, ನಃ=ನಮ್ಮನ್ನು, ಪುನೀಹಿ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. || ೬ || 'ಪುನಂತು ಮಾಂ ದೇವಜನಾಃ ಪುನಂತು ವಸವೋ ಧಿಯಾ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪುನೀತ ಮಾ ಜಾತ ವೇದಃ ಪುನೀಹಿ ಮಾ' || ಜಾತವೇದಃ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ವಾಯುವೇ, ಧಿಯಾ=ಜ್ಞಾನದಿಂದ, (ನಿನ್ನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ,) ದೇವಜನಾಃ=ದೇವದೂತರು, ಪುನಂತು=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲಿ. ವಸವಃ=ವಸು ಗಳು, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಪುನಂತು=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಲಿ. ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ=ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿರಾ! ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಪುನೀತ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿರಿ. (ಅವರು ಹೇಗೆ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾರೋಹಾಗೆಯೇ ನೀನು,) ಮಾ=ನನ್ನನ್ನು, ಪುನೀಹಿ=ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸು. || ೭ || 'ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ಪಶ್ಯಂತಿ ವಾಸರಂ | ಪರೋ ಯದಿಧ್ಯತೇ ದಿವಾ' || ಪ್ರತ್ಯಸ್ಯ=ಪುರಾತನನಾದ, ರೇತಸಃ=ಮಹಾ ರತಿಯುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ವಾಸರಂ=ತನ್ನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಸುಖಪಡಿಸುವ, ಯತ್ ಜ್ಯೋತಿಃ= ಯಾವುದೊಂದು ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು, ದಿವಾಪರಃ=ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಇದ್ಯತೇ=ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ತತ್=ಆ ಜ್ಯೋತಿರೂಪವು, ಆತ್ ಇತ್=ಅಕಾರವಾಚ್ಯ ನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಪಶ್ಯಂತಿ=(ಉಪಾಸಕರು) ನೋಡುತ್ತಾರೆ. || ೮ ||

'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವಮಾನೇತ್ಯಾದಿ' ೬ ಋಕ್ಕು ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿ ಯಾಗಿವೆ. 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಪವಮಾನಃ ಛಂದಸ್ಕಾಂ ೩ ವಾಚಂ ವದನ್ | ಗ್ರಾವ್ಣಾ ಸೋಮೇ ಮಹೀಯತೇ ಸೋಮೇನಾನಂದಂ ಜನಯನ್ನಿಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ಇಂದೋ=ಇಷ್ಟ ಪ್ರದನಾದ, ಪವಮಾನ=ವಾಯುವೇ, ಬ್ರಹ್ಮಾ=ಮುಕ್ತಚತುರ್ಮುಖನು, ಯತ್ರ=ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಛಂದಸ್ಕಾಂ=ಛಂದಸ್ಸುಂಬಂಧಿಯಾದ, ವಾಚಂ=ಛೇದವಚನವನ್ನು.

ವದನ್=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವನಾಗಿ, ಸೋಮೇ=ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸೋಮ ನಾಮಕ ಭಗವದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಗ್ರಾನ್ಥಾ=ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಸೋಮೇನ=ಸೋಮರಸದಿಂದ, (ಯಾಗ ಮಾಡಿ, ಆತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನಗೆ) ಆನಂದಂ=ಸಂತೋಷವನ್ನು, ಜನಯನ್=ಹುಟ್ಟಿಸುವವನಾಗಿ, (ಮುಕ್ತಸಮೂಹಗಳಿಂದ) ಮಹೀಯತೇ=ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಾಯ=ವಿಷ್ಣುವಿಗೋಸ್ಕರ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಪರಿಸ್ರವ=ಕೇಳಿಸು. || ೧ || 'ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿರಜಸ್ರಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸ್ವರ್ಹಿತಂ | ತಸ್ಮಿನ್ಮಾಂ ಧೇಹಿ ಪವಮಾನಾಮೃತೇ ಲೋಕೇ ಅಕ್ಷಿತ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅಜಸ್ರಂ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಪ್ರಕಾಶವು, ಯಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಸ್ವರ್=ಆನಂದರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವು, ಹಿತಾ=ಇಡಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ಅಮೃತೇ=ಅಲ್ಲಿದ್ದವರಿಗೆ ಮರಣವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡದಿರುವ, ಅಕ್ಷಿತೇ=ಸ್ವಯಂ ನಾಶರಹಿತವಾದ, ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ=ಆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಪವಮಾನ=ವಾಯುವೇ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಧೇಹಿ=ಇಡು. ಇಂದೋ=ವಾಯುವೇ, ಇಂದ್ರಾಯ=ಇಂದ್ರನಿಗೋಸ್ಕರ, ಪರಿಸ್ರವ=ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡು. || ೨ || 'ಯತ್ರಾನುಕಾಮಂ ಚರಣಂ ತ್ರಿನಾಕೇ ತ್ರಿದಿವೇ ದಿವಃ | ಲೋಕಾ ಯತ್ರ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಂತಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ತ್ರಿನಾಕೇ, ತ್ರಿ=ಮೂರುವಿಧವಾದ, ನಾಕೇ=ಪರಮಸುಖಸಾಧನವಾದ, ತ್ರಿದಿವೇ=ತ್ರಿದಿವಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪವೊದಲಾದ, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅನುಕಾಮಂ ಚರಣಂ=ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂಚಾರವೂ ಭಕ್ಷಣವೂ ಇದೆಯೋ, ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ದಿವಃ=ಸರಸ್ವತಿಯು, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಂತಃ ಲೋಕಾಃ=ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಲೋಕಗಳು, ಇವೆಯೋ, ತತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಅಮೃತಂ=ಮುಕ್ತನನ್ನು, ಕೃಧಿ=ಮಾಡು. ಇಂದ್ರಾಯ ಇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ..... || ೩ || 'ಯತ್ರ ಕಾಮಾ ನಿಕಾಮಾಶ್ಚ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ | ಸ್ವಧಾ ಚ ಯತ್ರ ತೃಪ್ತಿಶ್ಚ ತತ್ರ ಮಾನುಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಕಾಮಾಶ್ಚ=ಭೋಗಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಷಯಗಳು, ನಿಕಾಮಾಃ=ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಇವೆಯೋ, ಯತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ=ಸೂರ್ಯಸನ್ನಾನವೋ, ಯತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, ಸ್ವಧಾ ಚ=ಸುಖವು, ತೃಪ್ತಿಶ್ಚ=ಅಲಂಬುಧಿಯೂ, ತದಭಿನಾನಿದೇವತೆಗಳೂ, (ಇರುತ್ತಾರೋ), ತತ್ರ ಮಾಂ ಅಮೃತಂ ಕೃಧಿ ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಪರಿಸ್ರವ..... || ೪ || 'ಯತ್ರ ರಾಜಾ ವೈವಸ್ವತೋ ಯತ್ರಾನರೋಧನಂ ದಿವಃ | ಯತ್ರಾನುರೂಪಹೃತೀರಾಪಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ವೈವಸ್ವತೋ ರಾಜಾ=ಮುಕ್ತೆಯಮನು ರಾಜನೋ, ಯತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, (ಎಲ್ಲಾ ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರು) ದಿವಃ ಆವರೋಧನಂ=ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯ ಪರಿವಾರಭೂತರೋ, ಯತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, ಯಹ್ವತೀ ಅನುಃ ಆಪಃ=ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಗಂಗಾದಿದೇವತೆಗಳೋ, ತತ್ರ ಮಾಂ ಅಮೃತಂ ಕೃಧಿ ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಪರಿಸ್ರವ... || ೫ || 'ಯತ್ರಾನಂದಾಶ್ಚ ಮೋದಾಶ್ಚ ಮುದಃ ಪ್ರಮುದ ಆಸತೇ | ಕಾಮಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕಾಮಾಸ್ತತ್ರ ಮಾನುಮೃತಂ ಕೃಧೀಂದ್ರಾಯೇಂದೋ ಪರಿಸ್ರವ' || ಯತ್ರ=ಯಾವ ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಆನಂದಾಶ್ಚ=ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೂ ವಿಷಯೋಪಾಧಿರಹಿತಗಳೂ ಆದ ತನ್ನ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳು, ಮೋದಾಶ್ಚ=ಭೋಗವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳು, ಮುದಃ=ಅಲ್ಪಭೋಗವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಉಳ್ಳವುಗಳೂ, ಪ್ರಮುದಃ=ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಿಷಯೋಕ್ತ ಸುಖವಿಶೇಷಗಳೂ, ಆಸತೇ=ಇರುತ್ತವೋ, ಯತ್ರ=ಅಲ್ಲಿ, ಕಾಮಸ್ಯ ಕಾಮಾಃ=ಇಚ್ಛಾವಿಷಯಗಳೂ, ಆಪ್ತಾಃ=ಪೂರ್ಣಗಳೋ, ತತ್ರ ಮಾಂ ಅಮೃತಂ ಕೃಧಿ ಇಂದೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಪರಿಸ್ರವ... || ೬ || 'ಉದ್ವಯಂ ತಮಸಸ್ಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕಶ್ಯಂತ ಉತ್ತರಂ |

ದೇವಂ ದೇವತ್ರಾಸೂರ್ಯಮಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ' || ತಮಸಃ=ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಉತ್
ನಯಂ=ಎದ್ದ ನಾವು (ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದ) ಉತ್ತರಂ=ಸರ್ವೋತ್ತಮ
ನಾದ ವಿಷ್ಣುವ್ಯಖ್ಯಾನಾದ, ಜ್ಯೋತಿಃ=ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಪರಿಪಶ್ಯಂತಃ=ನೋಡುವವ
ರಾಗಿ, (ಆತನನ್ನೇ) ದೇವತ್ರಾದೇವಂ=ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ,
ಸೂರ್ಯಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನಾದ, ಉತ್ತಮಂ
ಜ್ಯೋತಿಃ=ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಜ್ಯೋತೀರೂಪನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಗನ್ತ=ಹೊಂದಿದವು, || ೧ || (ರಾತ್ರೀ
ಸೂಕ್ತ ತದರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ.) 'ರಾತ್ರೀ ವ್ಯಖ್ಯದಾಯತೀ ಪುರುತ್ತಾ ದೇವ್ಯಾ ಅಕ್ಷಭಿಃ |
ವಿಶ್ವಾ ಅಧಿಶ್ರಿಯೋಽಧಿತ' || ರಾತ್ರೀ ದೇವೀ=ರತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ರಾತ್ರಿನಾಮಕಳಾದ
ದೇವಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ ಕೂಡ, ಆಯತೀ=ಬರುವವರಾಗಿ,
ಪುರುತ್ತಾ=ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ, ಅಕ್ಷಭಿಃ=ನಯನಗಳಿಂದ, ಪುರುತ್ತಾ=ಬಹುಪ್ರಕಾರ
ವಾಗಿ, ವ್ಯಖ್ಯತ=ಜಗತ್ತನ್ನು ನೋಡಿದರು. ವಿಶ್ವಾಃ ಅಧಿ=ಸರ್ವಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಾಃ
ಶ್ರಿಯಃ=ಸರ್ವಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು, ಅಧಿತ=ಧರಿಸಿದನು. || ೧ || 'ಓರ್ವಪ್ರಾ ಅಮರ್ತ್ಯಾ
ನಿನತೋ ದೇವ್ಯೈದ್ವತಃ | ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಬಾಧತೇ ತಮಃ' || ದೇವೀ=ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು,
ನಿನತಃ=ನೀಚರಾದ, ಉದ್ವತಃ=ಉತ್ತಮರಾದ, ಅಮರ್ತ್ಯಾಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಆ
ಉರು ಅಪ್ರಾಃ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ, ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸಿದರು. ತಮಃ=ಅವರ
ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಜ್ಯೋತಿಷಾ=ಕರಣವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಬಾಧತೇ=ನಾಶಮಾಡುತ್ತಾನೆ. || ೨ ||
'ನಿರು ಸ್ವಸಾರಮಸ್ಕೃತೋಪಸಂ ದೇವ್ಯಾಯತೀ | ಅಪೇದುಹಾಸತೇ ತಮಃ' || ಆಯತೀ
ದೇವೀ=ಬರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣಾದಿದೇವತೆಯು, ಉಪಸಂ ಉ=ಶುಕ್ಲವರ್ಣವೂ, ಉಷೋನಾಮಕವೂ
ಆದ, ಸ್ವಸಾರಂ=ಸುಖಾತ್ಮಕವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ, ನಿಃ=ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಅಸ್ಕೃತ=
ಮಾಡಿದನು. (ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದವನಾಗಿ) ತಮಃ ಇತ್=ತಮಸ್ಸನ್ನು ಕೂಡ, ಅಪಹಾಸತೇ
ಉ=ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. || ೩ || 'ಸಾ ನೋ ಅದ್ಯ ಯಸ್ಯಾ ವಯಂ ನಿ ತೇ ಯಾಮನ್ನ
ವಿಕ್ವಹಿ | ವೃಕ್ಷೇ ನ ವಸತಿಂ ವಯಃ' || ಸಾ=ಆ ರಾತ್ರಿಯು, ನಃ=ನಮಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು.
ಯಸ್ಯಾಃ=ಯಾವ ರಾತ್ರಿಯು, ಯಾಮನ್=ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಯಮನಾಮಕವಾದ ಅಥವಾ
ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಬಂಧಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾಮನಾಮಕವಾದ ಜಠರದಲ್ಲಿ,
ಅದ್ಯ=ಇರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಯಃ=ಪಕ್ಷಿಗಳು, ವೃಕ್ಷೇ ವಸತಿಂ ನ=ಮರದಲ್ಲಿ ಆವಾಸವ
ನ್ನೆಂಬಂತೆ, ತೇ ವಯಂ=ಆ ನಾವು, ನಿ ಅವಿಕ್ವಹಿ=ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇವೆ. || ೪ || 'ನಿ ಗ್ರಾಮಾಸೋ
ಅವಿಕ್ಷತ ನಿ ವದ್ವಂತೋ ನಿ ಪಕ್ಷಿಣಃ | ನಿ ಶೈನಾಸಶ್ವಿದರ್ಥಿನಃ' || ಗ್ರಾಮಾಸಃ=ಗ್ರಾಮನಾಮಕ
ರಾದ ಅಸುರರೂ, ವದ್ವಂತಃ=ಕೇವಲ ಪಾದಸಂಚಾರಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರೂ, ನಿ ಅವಿಕ್ಷತ=
(ನಿನ್ನಲ್ಲಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಪಕ್ಷಿಣಃ=ಗರುಡಾದಿಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಸ್ಯವಿಶನ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿ
ದರು. ಶೈನಾಸಃ=ಸುಖರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ (ಮುಖ್ಯ) ಸ್ವಾಮಿಯು ಎಂದು
ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ದೇವೋತ್ತಮರೂ ಕೂಡ, ನಿ ಅವಿಕ್ಷನ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಅರ್ಥಿನಶ್ಚಿತ್=ಪುರು
ಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮುಕ್ತರೂ ಕೂಡ, ನಿ ಅವಿಕ್ಷನ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ('ಅವೃತ್ಯೈವೋ
ಪಸರ್ಗಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾವೃತ್ತಿರ್ಭವಿಷ್ಯತಿ' ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಕ್ಕೇನೇ ಅವೃತ್ತಿಯು.) || ೫ ||
'ಯಾವಯಾ ವೃಕ್ಯಂ ? ವೃಕ್ಯಂ ಯವಯಸ್ತೇನಮೂರ್ಯೇ | ಅಥಾನಃ ಸುತರಾ ಭವ' ||
ಊರ್ಯೇ = ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳ ದೇವಿಯೇ, ವೃಕ್ಯಂ = ಅಸುರಸ್ವಭಾವ
ವುಳ್ಳ ಜನವನ್ನು, ಯಾವಯ=ಹೊರಪಡಿಸು. ವೃಕ್ಯಂ=ವೃಕಾಸುರನನ್ನು, ಯವಯ=

ನಾಶಮಾಡು. ಸ್ತೇನಂ=ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತೇನನನ್ನು, (ಅಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರಾಕಾರತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಹಾಸುರನನ್ನು,) ಯವಯ=ನಿರಾಕರಿಸು. ಅಥ=ನಮ್ಮಿಂದ ಅವರಿಗೆ ವಿಯೋಗಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಸುತರಾ ಭವ=ಅತಿಶಯ ಸುಖಪ್ರದಳು ಆಗು. || ೬ || 'ಉಪಮಾ ಪೇಸಿತತ್ತಮಃ ಕೃಷ್ಣಂ ವ್ಯಕ್ತಮಸ್ಥಿತ | ಉಪ ಋಣೇ ವಯಾತಯ' || ಉಷಃ=ಪ್ರಕಾಶರೂಪಳಾದ ದೇವಿಯೇ, ಪೇಸಿತತ್=ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಮನೋರಮವಾದ, ಕೃಷ್ಣಂ=ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವಾದ, ವ್ಯಕ್ತಂ=ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ, ತಮಃ=ಯಾವ ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವು, ಮಾ ಉಪ=ನನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಆಸ್ಥಿತ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆವರಕವಾಗಿ, ಇರುತ್ತದೆಯೋ, ತತ್=ಅದನ್ನು, ಋಣಾ ಇವ=ಸಾಲಗಳೆನ್ನೆಂಬಂತೆ, ಯಾತಯ=ಹೊರಪಡಿಸು. (ಹೇಗೆ ಸತ್ಪುರುಷನು ಋಣಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿಜಾಗರೂಕನು ಆಗುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅವಹಿತಳಾಗಿ, ನಾಶಮಾಡು.) || ೭ || 'ಉಪ ತೇ ಗಾ ಇವಾಕರಂ ವೃಣೀಷ್ವ ದುಹಿತರ್ದಿವಃ | ರಾತ್ರಿಸ್ತೋಮಂ ನ ಜಿಗ್ಯುಷೇ' || ದಿವಃ ದುಹಿತಃ=ಜ್ಞಾನವ್ಯಂಗ್ಯಳಾದ ರಾತ್ರಿಯೇ, ಗಾ ಇವ=ಗೋವುಗಳೆನ್ನೆಂಬಂತೆ, ಜಿಗ್ಯುಷೇ=ಜಯವುಳ್ಳವನಿಗೋಸ್ಕರ, ಸ್ತೋಮಂ ನ=ಸ್ತುತಿಯನ್ನೆಂಬಂತೆ, ತೇ=ನಿನ್ನ, ಸ್ತೋಮಂ=ಸ್ತುತಿಯನ್ನು, ಉಪ=ನಿನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ, ಆ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಅಕರಂ=ಮಾಡಿದನು. (ಹೇಗೆ ನಿರುಪಾಧಿಕವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೋಸ್ಕರ ಗೋವುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡುವರೋ, ಹೇಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯರು ಜಯಶೀಲನಾದ ರಾಜನಿಗೋಸ್ಕರ ಸಂತೋಷಾತಿಶಯದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೋ), ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ನಾನು ಮಾಡಿದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು, ವೃಣೀಷ್ವ=ಅಂಗೀಕರಿಸು. || ೮ || ೪ ||

ಭಾ|| (a) ಯ ಏನಂ ವಕ್ತೃಯೋಗ್ಯೇಭ್ಯೋ ಯೋಽಥ ಚೈನಂ ಮಹಾವ್ರತೇ | ಕರ್ಮಣ್ಯಾಚಾರ್ಯತೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಶಂಸೇತ ಪಿತೃತೋಽಥ ವಾ || ಮಹಾವ್ರತೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತುವೀತ್ಯನಮಧಾಪಿ ವಾ | ಮಹಾವ್ರತೇ ಚಿತಿಂ ವಾಪಿ ಕುರ್ಯಾನ್ನಾಸ್ಯ ಫಲಂ ಶ್ರುತೇಃ || ಸುಕೃತಸ್ಯ ಫಲಂ ಚೈವ ನಾಸೌ ಸಮ್ಯಗವಾಪ್ನೋತಿ | (b) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋಽಪ್ಯೇತದಾನಂದಹ್ರಾಸಕೃದ್ಭವೇತ್ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನಿನೋ ಮೋಕ್ಷೋ ನ ಕಥಂಚಿದ್ಧಿಹೀಯತೇ | (c) ಆಚಾರ್ಯಮೇವ ತಂ ವಿದ್ಯಾದ್ಗುಣೈರ್ಯಃ ಸ್ವಾತ್ಮನೋಽಧಿಕಃ || ಗುಣಾಧಿಕಸ್ಯ ತೇನೈವ ಶಂಸನಾದಿ ನ ದುಷ್ಯತಿ |

ಅ || (a) ಯಾವಾತನು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರಾದವರಿಗೋಸ್ಕರ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೋ, ಮತ್ತು ಈ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಾಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರಿಂದ ಅಥವಾ ತಂದೆಯವರಿಂದ ಇತರನಾದವನಿಗೋಸ್ಕರ (ಹೋಮಿಸುವವನು ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರವನ್ನು) ಹೊಗಳುತ್ತಾನೋ, ಅಥಾಪಿ (ಉದ್ಗಾತನು) ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಿಂದ, ಇವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೋ (ಅಧ್ಯಯನವು) ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಕಾರ್ಷಯನ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಜನ (ಪುರೋಹಿತನ) ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೋ, ಇವನ ಶ್ರುತಿಗೆ ಫಲವಿಲ್ಲವು. (ಇವನಿಂದ ಅಧೀತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಫಲಾಧಾಯಕವು ಆಗಲಾರದು) ಈತನು ಗಂಗಾಸ್ನಾನ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮದ ಫಲವನ್ನು ಕೂಡ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಲಾರನು. (b) ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗೂ ಕೂಡ ಅಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶಾದಿಯು ಆನಂದಕ್ಕೆ ಕ್ಷೀಣತೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಆಗುವುದು. ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಯೊಂದವನಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತಿಯು ತಪ್ಪಲಾರದು. (c) ಯಾರು

ತನ್ನಿಂದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನೋ, ಆತನನ್ನೇ ಆಚಾರ್ಯನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಆದುದರಿಂದ (ಆಚಾರ್ಯಶಬ್ದವು ಗುಣಾಧಿಕ ಪರವಾದುದರಿಂದ) ಗುಣಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವನಿಗೇನೇ ಸ್ತುತಿನೊದಲಬಹುದು ದುಷ್ಟವಾಗಲಾರದು.

ಭಾ|| (a) ಅಯೋಗ್ಯಸ್ಯೋಪದೇಶೇ ತು ಕೃತೇಹಾತ್ರಾದಿಕೇಽಪಿ ವಾ | ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾರ್ಥಮೇತತ್ತು ಶಂಸೀತ ಶತವಾರಕಂ || ಅನ್ಯಥಾ ಮಾನುಷೇಷ್ಟೇವ ಜಾಯತೇ ನ ದಿವಂ ವ್ರಜೇತ್ | (b) ಯೋಗ್ಯಾ ಅಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾಯಾ ದೇವಾ ಋಷಯ ಏವ ಚ || ಏಕದೇಶಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯಾ ಮಾನುಷಾ ಉತ್ತಮಾ ಯದಿ | (c) ಕರ್ಮಸಂಚಯವೇತ್ತಾರಂ ತೃಜೇನ್ನಾರಾಯಣಂ ಹಿ ಯಃ || ಪ್ರೀತ್ಯೈಕದೇಶಸಂಸ್ಥತ್ವಾತ್ಸಖಾಯಮಿತಿ ಚೋದಿತಂ | (d) ನ ವಿದ್ಯಾಯಾಃ ಫಲಂ ತಸ್ಯ ಶ್ರುತಂ ಚ ನರಕಾವಹಂ || ನೈವ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಸುಕೃತಂ ಸಂತ್ಯಾಗಾತ್ಪರಮಾತ್ಮನಃ ||

ಅ || (a) ಅಯೋಗ್ಯನಿಗೆ (ಪ್ರಮಾದಾದಿಗಳಿಂದ) ಉಪದೇಶವಾಗಲೀ ಯಾ ಹೋತ್ಯುತ್ಸಮೊದಲಾದದ್ದಾಗಲೀ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಕ್ಕಾಗಿ (ಪ್ರಾಯಃ ಪಾಪಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಚಿತ್ತಂ ತಸ್ಯ ವಿಶೋಧನಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಈ ಬಾಧ್ಯವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನೂರಾರ್ತಿ ಸ್ತುತಿಸತಕ್ಕದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿಯೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸಹ ಹೊಂದಲಾರನು. (ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನೆಂದು ಏನು ಹೇಳತಕ್ಕದಿದೆ. (b) ಈ ವಿದ್ಯೆಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆ ಋಷಿಗಳು ಯೋಗ್ಯರು. ಮನುಷ್ಯರೂ ಉತ್ತಮರಾಗಿದ್ದರೆ (ಚತುರ್ಗುಣೋಪಾಸಕರಾಗಿದ್ದರೆ) ಏಕದೇಶಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯೋಗ್ಯರು. (c) ಯಾರು ಕರ್ಮಸಮುದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಒಂದು ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೋ. (d) ಆತನ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಫಲವಿಲ್ಲವು. ಕಲಿತ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ನರಕವನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದಾಗಿ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸುಕೃತವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರನು.

ಭಾ|| (a) ಮುಖ್ಯತ್ಯಾಗೋ ಹರೇರೇಷ ಯನ್ನಾಸ್ತೀತಿ ವದೇದಮುಂ | ತತ್ಸಮಂ ವ್ಯಾಧಿಕಂ ವ್ಯಾಪಿ ಬ್ರೂಯಾದೈಕೈಮಥಾಪಿ ವಾ || (b) ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಗುಣಾನಾಂ ವಾ ಹ್ರಾಸಂ ನಾಸ್ತಿತ್ವಮೇವ ವಾ | ತತ್ಪ್ರಸಾದಂ ವಿನಾ ಮೋಕ್ಷಂ ಬ್ರೂಯಾದ್ವಾ ಕಸ್ಯಚಿತ್ತ್ವಚಿತ್ || (c) ಐಕ್ಯಂ ವಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಶರ್ವಾದೇರ್ಮುಕ್ತಾವೈಕೈಮಥಾಪಿ ವಾ | ವೃತ್ಯಾಸಂ ಚಾವತಾರಾಣಾಂ ಜೀವಾಭೇದಮನುಷ್ಯ ವಾ || (d) ಭೇದಜ್ಞಾನಂ ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ತೇನ ವ್ಯಾಧಿ ಮಿಥೋಽಪಿವಾ | ತಥೈವ ತತ್ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ತದ್ರೂಪಾಣಾಮಥಾಪಿ ವಾ || (e) ಅಸಾಮ್ಯದರ್ಶನಂ ವ್ಯಾಪಿ ತದ್ಗುಣಾನಾಂ ಪರಸ್ಪರಂ | ದೇಹ ದೇಹಿ ವಿಭೇದಂ ಚ ತಸ್ಮಿನ್ನವಯವೇಷು ವಾ || (f) ಪರಸ್ಪರಂ ಭೇದದೃಷ್ಟಿಂ ತೇನ ವಾ ಕುತ್ರಚಿತ್ತ್ವಚಿತ್ | ದೋಷಸಂಸರ್ಗಮಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವತಃ ಪರತ ಏವ ವಾ || ಅಜ್ಞಾನತೋ ಜ್ಞಾನತೋ ವಾ

ನಿದೇಹತ್ವಮಮುಪ್ಯ ಚ | (೧) ತದ್ದೇಹಸ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತತ್ವಮಚಿದಾನಂದ
ದೇಹತಾಂ || ಫ್ರಾದುರ್ಭಾವೇಪ್ಯಪಿ ವಿಭೋದೇಹತ್ಯಾಗೋದ್ಭವಾದಿಕಂ |
ಅಜ್ಞಾನದುಃಖಾಸಾಮರ್ಥ್ಯಪಾರವಶ್ಯಾದಿಕಂ ತಥಾ || (b) ಅತ್ಯದ್ವೈತತ್ವಂ
ಕಸ್ಯಾಪಿ ಕದಾಚಿತ್ಕೃಚಿದಪ್ಯುತ | ಪರಿಮಾಣಂ ಬಲಾದೇರ್ವಾ ತಸ್ಯ
ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹಾತ್ಮನಃ || ಭೇದಾಭೇದದೃಶಿರ್ವಾಸ್ಯ ಜೀವೈರ್ವಾ (i)
ಸ್ವಗುಣಾದಿಭಿಃ | ತರ್ಕೈಸ್ತಸ್ಯಾಪಲಾಪೋ ವಾ ತತ್ರ ರಕ್ತೇನ ಚೇತಸಾ ||
ತ್ಯಾಗಾನಾಮೇವ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ತರ್ಕಾದ್ಯೈಃ ಸಾಧನಂ ತಥಾ | ಅಚಿಂತ್ಯ
ವಿಭವೇಽಪ್ಯಸ್ತಿನ್ನ ಸಂಭವನಿರೂಪಣಂ || ಸ ಏವ ಮುಖ್ಯತಸ್ತಾಗೋ
ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಅ || (a) (ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ತ್ಯಾಗವು ೪ ವಿಧವು. ಆತನೇ ಇಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನರೂಪ
ವಾದುದು ೧ ನೇದ್ದು. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ). ಯಾವುದೊಂದು ಈ ಹರಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲ
ವೆಂದು ಹೇಳುವನೋ ಇದು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬಿಡೋಣವು. ಆತನಿಗೆ ಸಮಾನಿಕ
ನನ್ನಾಗಲೀ ಆತನಿಂದುತ್ತಮನನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ (ತಂತಮಗೆ ಅಭಿಮತನಾದ ಈಶ್ವರನಿಂದ)
ಐಕ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳುವನೋ, (b) ಐಶ್ವರ್ಯಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಹ್ಯಾಸವನ್ನಾಗಲೀ,
ಅವುಗಳ ರಾಹಿತ್ಯವನ್ನೇ ಆಗಲೀ ಹೇಳುವನೋ, ಯಾರಿಗಾದರೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಆತನ ಅನು
ಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೇನೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳುವನೋ. (c) ಬ್ರಹ್ಮ ರುದ್ರ ವಿಷ್ಣುವಾದಿಗಳಿಗೆ
ಐಕ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರರಿಗೆ
ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನಾಗಲೀ ವ್ಯಾಸಾದ್ಯವತಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಸಾದಿಗಳು
ಭಗವದವತಾರರಲ್ಲರೆಯೂ, ಅವತಾರರಲ್ಲದ ಬಲಪೃಥ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವತಾರತ್ವವನ್ನೂ ಈ ಹರಿಗೆ
ಸರ್ವಜೀವಾಭೇದವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೋ. (d) ಆ ಹರಿಯ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆತನಿಂದಾಗಲೀ
ಅಥವಾ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಗಲೀ ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಆತನ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಆತನಿಂದಲೂ
ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಮೂಲರೂಪಿಯಿಂದಲೂ
ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನು, (e) (ಕೃಷ್ಣನು ನಾರಾಯಣನಲ್ಲ ಕೃಷ್ಣರಾಮರು ಭಿನ್ನರು
ಈಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ) ಅಸಾಮ್ಯದರ್ಶನವು. ಆತನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಸಮತ್ವ
ವನ್ನು ನೋಡುವುದೂ ರಾಮನು ಸಂಪೂರ್ಣಾವತಾರನು ಕೃಷ್ಣನಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು
ಬಹಳ, ಬಲವು ಅಲ್ಪವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಆತನ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ
ಅಸಾಮ್ಯದರ್ಶನವನ್ನಾಗಲೀ, ದೇಹಕ್ಕೂ ದೇಹಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಆತನಲ್ಲಿ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಾ
ಗಲೀ, (f) ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಭೇದಜ್ಞಾನವು ಯಾ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಅವಯವಿಯಿಂದ ಭೇದ
ಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ, ಕಾಲವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂಲರೂಪಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾ
ಗಿಯೇ ಶಾಪಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಾಗಲೀ ಜ್ಞಾನದಿಂದಾಗಲೀ ಆತನ ಮೊದ
ಲಾದ ದೋಷಸಂಪರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಅಥವಾ ಅಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಶಾಪಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ
ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಾಗಲೀ ದೋಷಸಂಪರ್ಕವು. ಈ ಹರಿಗೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು
ಹೇಳುವನೋ, (g) ಆತನ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಬಂಧಿತ್ವವನ್ನು ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ
ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಹರಿಗೆ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕ ದೇಹಾಭಾವವನ್ನೂ (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಶರೀರ
ಪರಿತ್ಯಾಗ, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಅಜ್ಞಾನ ದುಃಖ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ, ಪರಾರ್ಥಿನತೆ,

ಮೊದಲಾದ ಕ್ಷುತ್ ಪಿಪಾಸಾದಿಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳುವನು. (h) ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರಿಗೂ ತದಧೀನತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಮತ್ತು ಆ ಮಹಾನುಭಾವನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಪರಿಭಿನ್ನ (ಅಲ್ಲ) ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಈತನಿಗೆ ಜೀವರಿಂದಾಗಲೀ ತನ್ನ ಗುಣಕ್ರಿಯಾ ಸಂಯೋಗಾದಿಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಭೇದಾಭೇದ ಜ್ಞಾನವಾಗಲೀ (ಇದ್ದರೆ ಇದೆಲ್ಲವೂ ತ್ಯಾಗವೇ). (i) ಶುಷ್ಕತರ್ಕಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಈಶ್ವರನಿಲ್ಲ ಎಂಬುವುದೇ ಮೊದಲಾದುದರಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಹಯುಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಶುಷ್ಕತರ್ಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಗ್ರಹಯುಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಆ ಹರಿಯ ಆಪಲಾವವು (ತ್ಯಾಗವೇ.) ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ತ್ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಶುಷ್ಕ ತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಿಕೆಯೂ ತ್ಯಾಗವೇ. ಈ ಹರಿಯಲ್ಲಿ ಅಪರಿಮಿತ ಐಶ್ವರ್ಯವಿದ್ದರೂ (ನಿಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಣುತ್ವ, ಮಹತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು ಕೂಡಲಾರದೆಂದು ನಿರೂಪಣವೂ ತ್ಯಾಗವು. ಆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತ್ಯಾಗವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ೪ ತ್ಯಾಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೧ನೇ ತ್ಯಾಗವು ಇಷ್ಟರ ವರೆಗೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು).

ಭಾ|| (a) ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಕಾನಾಂ ಚ ತಾರತಮ್ಯಾನಭಿಜ್ಞತಾ | ಸಂಶಯಶ್ಶೋ ಕ್ತತತ್ತ್ವೇಷು ಜಗನ್ನಿಧ್ಯಾತ್ವದರ್ಶನಂ || ಅಸ್ಮೃತಿರ್ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ತದ್ಭಕ್ತಾನಾಂ ಚ ನಿಂದನಂ | ದ್ವಿತೀಯ ಏಷ ತ್ಯಾಗಸ್ತು ವಿಷ್ಣೋರೇವ ಪ್ರಕೀರ್ತತಃ || (b) ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಕರಣಂ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಚ ವರ್ಜನಂ | ತ್ಯಾಗಸ್ತುತೀಯೋ ಹಿ ಹರೇಶ್ಚತುರ್ಥೋಽಯೋಗ್ಯಪೂರುಷೇ || ಉಪದೇಶಃ ಕೇಶವಸ್ಯ ಯಥಾ ಶಾಸ್ತ್ರೋದಿತ ಕ್ರಮಾತ್ | (c) ಆಚಾರ್ಯಸಿತ್ತೋ ರನ್ಯತ್ರ ತಥೈವ ಚ ಮಹಾವ್ರತೇ | ಹೌತ್ರಾದ್ರಾತ್ರಾಧ್ಯಯವಾಣಿ ತ್ಯಾಗ ಏವಂ ಚತುರ್ವಿಧಃ ||

ಅ || (a) ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ನೀಚೋಚ್ಚಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದು. (ತರತಮಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಉತ್ಕರ್ಷಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು.) ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೂ, ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು (ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದ್ದರೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೆಂಬುವುದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಅಸತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಯಿತು.) ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸದೆ ಇರುವುದು, ಭಗವದ್ಭಕ್ತರನ್ನು ನಿಂದಿಸುವುದು, (ಆತನ ಭಕ್ತರನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದರೆ ಆತನನ್ನೇ ನಿಂದಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದು). ಇದು ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನದ್ದೇ ಎರಡನೇ ತ್ಯಾಗವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (b) (ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ) ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುವುದೂ ವಿಹಿತವಾದವುಗಳನ್ನೂ ಬಿಡುವುದು. ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಬಿಡುವುದು ವಿಹಿತವಾದುದನ್ನು ಮಾಡುವುದೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸ್ತಿಯವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಭಗವದಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಲಂಘಿಸಿದರೆಂದು ಮೂರನೆಯದೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೇನೇ ತ್ಯಾಗವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಯೋಗ್ಯನಾದ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸದೆ ಶ್ರೀಹರಿಯ ಉಪದೇಶವು ಏನೇ ತ್ಯಾಗವು. (ಹಾಗಾದರೆ ವೈಷ್ಣವಾಗ್ರೇಸರನಾದ ಭೀಮಸೇನನು ವಿಪ್ರಚಿತ್ಯಂಶನಾದ ಮಾಗಧನಿಗೆ ಹೇಗೆ ವಿಷ್ಣುತ್ವರ್ಷಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದನೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿಕೂಡದು? ಪರಪಕ್ಷ ದೂಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಖಂಡಶಃ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿರುವುದು ದೋಷಾಧಾಯಕವಲ್ಲ.) (c) (ಹೇಗೆ ಆಯೋಗ್ಯೋಪದೇಶವೋ)

ಹಾಗೆಯೇ ಆಚಾರ್ಯ ಸಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದವನಲ್ಲಿ ಮಹಾವ್ರತದಲ್ಲಿ ಹೋತುವಿನ ಕೃತ್ಯವೂ ಉದ್ಗಾತೃತನವೂ ಅಧ್ಯಯನವೂ ಕೃತ್ಯಗಳೂ ಳನೇ ತ್ಯಾಗವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ತ್ಯಾಗವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾ || ಶ್ರೀಹರಿಯ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅನರ್ಥ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಆಚಾರ್ಯ ಮತ್ತು ತಂದೆಯು ಇವರು ಹೊರತು ಬೇರೆಯವನ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಷ್ಟಕಾನಿರ್ಮಿತವಾದ ಚಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. ಮಹಾವ್ರತಾಖ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಬಾರದು. ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರವನ್ನು ಹೊಗಳಬಾರದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು.

ಭಾ|| (a) ತ್ಯಾಗದ್ವಯಾತ್ಮ ಪ್ರಥಮಾತ್ಮಾಪ್ಯತೇಽಂಧಂತಮಃ ಕ್ರಮಾತ್ | ತೃತೀಯಾನ್ನಿರಯಪ್ರಾಪ್ತಿಶ್ಚ ತುರ್ಥಾನ್ಮ ದಿವಂ ವ್ರಜೇತ್ || (b) ಉಪದಿಷ್ಟೇಽಸಿ ಯಸ್ತತ್ತ್ವೇ ಸಂಶಯಂ ಕುರುತೇ ಪುನಾನ್ | ಸೋಽಂಧಂತಮೋ ವ್ರಜೇದನ್ಯೋ ನಿರಯಾಯೈವ ಗಚ್ಛತಿ || (c) ಸ ಏವ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಟು ರೇತ್ರೈರ್ದೋಷೈರ್ವಿನಾ ಯದಿ | ಜ್ಞಾಯತೇ ಮುಕ್ತಿಃ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಾ ವಿಚಾರಣಾ || (d) ಯದಿ ಜ್ಞಾನಂ ನಾತಿಪಕ್ಷಂ ಸರಾಗಂ ಚ ಮನೋ ಭವೇತ್ | ತದಾ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಾಪ್ತಿಃ ಸಂಶಯಶ್ಚೇತ್ಯುಚಿತ್ಯುಚಿತ್ || ಆವೃತ್ತಿರೇವ ಸಂಸಾರೇ ಯಾವನ್ನಿಸ್ಸಂಶಯೋ ಭವೇತ್ | (e) ಪುನರಾವೃತ್ತಿಹೀನಂ ತು ತಮೋಽಂಧಂ ಮುಕ್ತಿರೇವ ಚ || ಪೂರ್ವಂ ತು ನಿಸ್ಸುಖಂ ತತ್ರ ನಿರ್ದುಃಖಂ ಚಾಪರಂ ಮತಂ | ನಿಶ್ಶೇಷಗುಣಹೀನಂ ಚ ಪೂರ್ವಂ ನಿರ್ದೋಷಕಂ ಪರಂ ||

ಅ || (a) ಪ್ರಥಮದ್ವಾದ ಎರಡು ತ್ಯಾಗಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಅಂದರೆ ಒನೇ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ಅಂಧತಾಮಿಸ್ರವೂ ಒನೇ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ತಾಮಿಸ್ರವೂ, 'ತಾಮಿಸ್ರ ಶ್ವಾಂಧತಾಮಿಸ್ರಾ ದೌ ನಿತ್ಯಾ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತೌ' ಹೀಗೆ ೨ ವಿಧವು). (೩) ಮೂರನೇ ತ್ಯಾಗದಿಂದ ರಾರವಾದಿ ನರಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ನಾಲ್ಕನೇದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. (ಶ್ರವಣಫಲವೂ ಇಲ್ಲವು. ಇದರಿಂದ 'ಶ್ರುತಂ ಚ ನರಕಾವಹಂ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು). (b) ಯಾವ ಪುರುಷನು ತತ್ವವು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಾಗ್ಯೂ ಸಂದೇಹವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆತನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬನು (ಗುರುವಿನಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡದಿರುವ ತತ್ವವುಳ್ಳವನು ತಾನಾಗಿ ಸಂಶಯವುಳ್ಳವನು) ನರಕಕ್ಕೇನೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. (c) ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ದೋಷಗಳಿಂದ ವಿರಹಿತನಾಗಿ ಆಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಸಾಕ್ಷಾನ್ಮುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯತ್ಯಾಗಾದಿ ದೋಷರಹಿತನಾದ ಪುರುಷನಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಕೂಡದು. (d) ಬೇರೆಯವನು ನರಕಕ್ಕೇನೇ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತವು. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳವರಿಗೆ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನು ನೋಡಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿದ್ದರೆ ನರಕವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ 'ಯೈರ್ನಿಶ್ಚಿತಂ ಪರತ್ವಂ ತು ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಯೋ ನ ಯಾತನಾಂ | ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದಿಭಿರಸಿ ಯಾಂತ್ಯಾಧಿಕೈಃ ಚಿರಂ ನ ತು' || ಎಂಬೀ ವಚನವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ) ಯಾವ

ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಅತಿ ಪಕ್ವವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಮನಸ್ಸು ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅನುರಾಗ ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೋ, ಆಗ ಸ್ವರ್ಗಮೊದಲಾದ ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಸಂಶಯವಿದ್ದರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯೇ. (ನರಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ). ಎಷ್ಟು ಕಾಲಪರ್ಯಂತ ಸಂಶಯ ರಹಿತವು ಆಗುವನೋ, (e) ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು ಮುಕ್ತಿಯೂ ಕೂಡ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು. (ಅಂದರೆ ನಾಪಾಸು ಬರುವುದಿಲ್ಲ). ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮದ್ದು (ತಮಸ್ಸು) ಸುಖಲೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಮೇಲಿನದ್ದು (ಮುಕ್ತಿಯು) ದುಃಖಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು. ಮತ್ತು ೧ ನೇದ್ದು ಸುಖಾಪಾದಕ ಸರ್ವಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ವಿರಹಿತವಾದುದು. ೨ನೇದ್ದು ದುಃಖಾಪಾದಕ ದೋಷಗಂಧರಹಿತವಾದುದು.

ಭಾ|| (a) ನಿಮಿತ್ರಗತಯಸ್ತ್ವನ್ಯಾಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಸಂಯುತಾಃ | ಅಸುರಾದೇವತಾ ಮರ್ತ್ಯಾ ಯೋಗ್ಯಾ ಏತೇಷು ಚ ಕ್ರಮಾತ್ || ನ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಂಕರೋಽಸ್ತಿ ಯಥಾಯೋಗ್ಯಾ ಹಿ ತದ್ಗತಿಃ | (b) ಮಾನುಷೇಷೂ ತ್ತಮಾ ಮುಕ್ತಿಮಥಮಾ ನಿರಯಂ ತಥಾ || ಆಪ್ನವಂತಿ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಮಧ್ಯಮಾಃ ಸೃತಿಭಾಗಿನಃ | (c) ನಿಯಮೋಽಯಂ ನಾನ್ಯಥಾ ಸ್ಯಾದಚ್ಛಿದ್ರತ್ವಂ ಯಥಾ ಭವೇತ್ || ದೋಷೇಽಥವಾ ಗುಣೇ ವಾಽಪಿ ತದಾ ದೈತ್ಯಾಃ ಸುರಾ ಅಪಿ | (d) ಸ್ವಾಂ ಸ್ವಾಂ ಗತಿಂ ಸಮಾಯಾಂತಿ ತಾನತ್ಸಂಸಾರಭಾಗಿನಃ || ಆಚ್ಛಿದ್ರತ್ವಂ ಸೈವ ಸರ್ವೈಃ ಕದಾಚಿತ್ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಯತಃ | (e) ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿಲಯಾದೀನಾಂ ನೋಚ್ಛೇದಸ್ತೇನ ಕುತ್ರಚಿತ್ || ತಸ್ಮಾದ್ದೋಷಾನ್ಪ್ರಹಾಯೈವ ವಿಷ್ಣುಂ ಸರ್ವೋತ್ತಮೋತ್ತಮಂ | ಜಾನೀಯಾತ್ತೇನ ಮುಕ್ತಿಃ ಸ್ಯಾದಸರೋಕ್ಷದೃಶೇರನು ||

ಅ || (a) ಸುಖದುಃಖಗಳಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ಗತಿಯುಳ್ಳ ಇತರರು (ಭೂ ಸ್ವರ್ಗ ನರಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆನಾಸವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) ಪುನಃ ಪುನಃ ಆವೃತ್ತಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಸರರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಯೋಗ್ಯರು. ಆ ಅಸುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಫಲ ಸಂಕರವು ಇಲ್ಲ. ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಅವರಿಗೆ ಗತಿಯಿದೆ. (b) ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಅಥವಾರು ನಿತ್ಯ ನರಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮರು ಸಂಸಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. (ಅಂದರೆ ಸರ್ವದಾ ಸಂಸಾರಕ್ಕೇನೇ ಯೋಗ್ಯರು). (c) ಈ ನಿಯಮವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಲಾರದು. ಹೇಗೆ ಪೂರ್ಣತ್ವವಾಗುವುದೋ ದೋಷದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಗುಣದಲ್ಲಿ. ಆಗ ದೋಷಪೂರ್ಣರಾದ ದೈತ್ಯರೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣರಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, (d) ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅಷ್ಟುಕಾಲ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವರಿಂದ ಪೂರ್ಣತ್ವವು ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ, (e) ಆದುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿನಾಶಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಾಶವು ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ (ಅನರ್ಥ-ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಮುಖ್ಯತ್ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲರಿಂದ ಉತ್ತಮಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಅದರಿಂದ ಅಸರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಭಾ|| (a) ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಗೋ ವಿಷ್ಣುರ್ದೇಹೇ ಚಕ್ಷುಷಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ | ಅನಿರುದ್ಧಶ್ಚ ಹೃದಯೇ ನ ಚ ಭೇದೋಽನಯೋಃ ಕ್ವಚಿತ್ || ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ರೂಪಾಣಾಮಿತಿ ವಿದ್ಯಾದ್ವಿಚಕ್ಷಣಃ | (b) ದ್ವಿರೂಪಃ ಸ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುರಸಗಚ್ಛತಿ ದೇಹತಃ || ತದೈವ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ ನಾನ್ಯದಾ ಕ್ವಚಿತ್ | (c) ತಸ್ಮಾತ್ತೇಷಾಂ ದರ್ಶನೇ ತು ಕರ್ತವ್ಯಂ ಪಾರಲಾಕಿಕಂ || ಸರ್ವಮೇವ ಜಪೇಚ್ಛೇವ ಯದಂತೀತ್ಯಾದಿಕಾ ಋಚಃ | (d) ಋಗ್ವಿಃ ಪೃಥ್ವಿರ್ವಾಯುರೇವ ಪವನಾನಾದಿ ನಾಮಕಃ || ಸ್ತೂಯತೇ ಸೋಽಂಗನೇತೃತ್ವಾದಗ್ನಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ ||

ಅ || (a) ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನನು ಪುರುಷ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅನಿರುದ್ಧನು ಇದ್ದಾನೆ. ಹೃದಯ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಈ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರಿಗೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಇತರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಜ್ಞಾನಿಯು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (b) ಯಾವಾಗ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಾಖ್ಯ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೋ. ಆವಾಗಲೇ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಇತರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. (c) ಆದುದರಿಂದ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳ ದರ್ಶನವಾಗೋಣ ಎಲ್ಲಾ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಾಧನೀಭೂತವಾದ ಮೃತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲರ್ಹವಾದ ಜಪ ಮೊದಲಾದುದು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಕಾಲಮೃತ್ಯುವಾದರೂ ಅಪಮೃತ್ಯುವಾಗಿದ್ದರೂ ಎರಡು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ) 'ಯದಂತಿ ಯಚ್ಛ' ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೇ ಜಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (d) (ಯದಂತೀತ್ಯಾದಿ ೭ರಲ್ಲಿ ಗ. ೨. ಋಕ್ಕುಗಳು ಪವನಾನ ಸಂಬಂಧಿಗಳು. ೩. ೪. ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧಿಗಳು ೫ ಸವಿತ್ರ ಸಂಬಂಧಿಯು, ೬ ಸವಿತ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಸಂಬಂಧಿಯು ಎಂಸು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ೭ಕ್ಕೆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪವನಾನ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಳುಳ್ಳ ವಾಯುವೇ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ವಾಯುವು ಸರ್ವಶರೀರಗಳಿಗೆ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಷಡ್ವಿಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ೭ನೇ ದಕ್ಕೆ ದೇವಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಜಾತನೇದಾ ನಾಮಕನಾದ ವಾಯುವೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.)

ಭಾ|| (a) ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿಷ್ಣೋರ್ಜ್ಞಾನಪನಾಖ್ಯಪ್ರಸೂತಿಭಿಃ | ವಾಯುಃ ಪುನಾತಿ ಯಲ್ಲೋಕಾನ್ಸವಿತಾ ತೇನ ಕಥ್ಯತೇ || (b) ಪವಿತ್ರಂ ನಾಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಪಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಜನಾರ್ದನಃ | ಪ್ರಸಾದಯಿತ್ವಾ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇನ ಲೋಕಾನ್ಪುನಾತ್ಯಸುಃ || (c) ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯಪ್ರಸವೇನಾಪಿ ಸ್ವಯಂ ವಾಯುಃ ಪುನಾತ್ಯಯಂ | ಪ್ರಾಣಾಗ್ನೇರರ್ಚಿಸೋ ದೇಹೇ ವಿತತಾಸ್ತೇಷು ಕೇಶವಃ || ಅರ್ಚಿಸ್ಮಾನ್ವಿತ್ತತೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಯುಸ್ತೇನ ಪುನಾತ್ಯಯಂ | (d) ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ಪೃಥ್ವಿಶ್ಚ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಃ ಸ ಮಾರುತಃ || ಮೋಚಯಿತ್ವೈವ ಸಂಸಾರಾದ್ವಿಷ್ಣೋಲೋಕೇ ಕೃಧೀತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ವಾಯುವು ಪರಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಞಾಪನ (ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು) ನಾಮಕ ಸಂತತಿಗಳಿಂದ ಸವಿತಾ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವುದರಿಂದ (ಪರ

ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಟ್ಟು) ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾನೋ, ಆದುದರಿಂದ ಪವನಾನನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಪವಿತ್ರನಾಮಕನು. ಪ್ರಾಣನು ಆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಂತೋಷೀಕರಿಸಿ ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ಈ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾಯುವೇ ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಸಂತತಿಯಿಂದಲೂ ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳ ಕೇಶವನು ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತನು. ಈ ನಾಯುವು ಅದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ) ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. (d) ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ ೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಎಲೋ ನಾಯುವೇ! ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಯೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಾಡು ಎಂದು ಆ ನಾಯುವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಭಾ|| (a) ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯೇತಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತುತೋ ವೈಕುಂಠಲೋಕಗಃ | ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲಸ್ಥಶ್ಚ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || (b) ಉದ್ವಯಂತ್ರಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಸ್ತುತೋ ವಾಯೋರಸೀಶ್ವರಃ | ಅಪಮೃತ್ಯುಭಯಂ ತಸ್ಯ ಯದಂತೀತ್ಯುಗ್ವಪಾದ್ವಜೇತ್ || (c) ಕಾಲಮೃತ್ಯುರ್ಯದಿ ಭವೇತ್ತಥಾ ಜನ್ಮಾದಿಕಂ ಭಯಂ | ಅನ್ಯಾಭಿಃ ಕರ್ಮತಃ ಪೂತೋ ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ವೈಷ್ಣವಂ || ಲೋಕಂ ಪ್ರಜೇತ್ತಥಾನ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ವಿಷ್ಣುರ್ಮೋಕ್ಷಸುಖಪ್ರದಃ | (d) ಇಷ್ಟಪ್ರದಾನಶೀಲತ್ವಾದಿಂದುರ್ವಾಯುಃ ಸ ಏವ ಚ || ಸೋಮಃ ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪತ್ವಾವನಾನಶ್ಚ ಪಾವನಾತ್ | ವಿಷ್ಣುಃ ಪುರಾತನತ್ವಾತ್ಪ್ರತೋ ರೇತೋ ಮಹಾರತಿಃ ||

ಅ || (a) 'ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ವೈಕುಂಠಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವನು. (b) 'ಉದ್ವಯಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವಾಯುವಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸ್ತುತ್ಯನು. ಆತನಿಗೆ 'ಯದಂತಿ ಯಜ್ಞ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮ ಋಕ್ಕಿನ ಜಪದಿಂದ ಅಪಮೃತ್ಯುಭಯವು ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. (c) ಕಾಲಮೃತ್ಯುವಾಗಿದ್ದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಭೀತಿಯು ಪರಿಹೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರಗಳಾದ 'ಪವನಾನಃ ಸೋ ಅದ್ಯ ನಃ' ಇದು ಮೊದಲಾದ ೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣನಾಗಿ 'ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾದಿ' ೬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವೈಕುಂಠಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇತರಗಳಾದ 'ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ' 'ಉದ್ವಯಂ' ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಮೋಕ್ಷ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ('ಆದಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ನಾಸರ ಪದದಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಉದ್ವಯಂ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿರಗನ್ತ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಸಾಯುಃಜ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವು. ಇದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ಪಾಠವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಫಲಕ್ರಮವೂ ನಿಯಾಮಕವೂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು). (d) ಇಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದು ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ನಾಯುವು, ಆತನೇ ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸೋಮನಾಮಕನು. ಪವಿತ್ರೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಪವನಾನ ನಾಮಕನು. ವಿಷ್ಣುವು ಆತಿ ಪುರಾತನನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಹಾ ಸುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿ ರೇತಃ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾ|| (a) ದೇವತ್ರಾದೇವ ಏವಾಸೌ ಸರ್ವದೇವೇಶ್ವರೋ ಯತಃ | ಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಸೂರಿಭಿಃ ಪ್ರಾಪ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಂದೋ ರಮಾಪತಿಃ || (b) ದೇಶತಃ ಕಾಲ ತಶ್ಚೈವ ಗುಣತಶ್ಚಾಪಿ ಪೂರ್ತಿತಃ | ಅತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಂತತೋ ಹ್ಯತ ಉಚ್ಯತೇ || ತೃತೀಯವರ್ಣೋಽತಿಶಯೇ ಯತಸ್ತೇನಾತಿರೇವ ವಾ | ಅತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ವಿಷ್ಣುಃ (c) ಸಮ್ಯಕ್ ಶ್ರುತ್ಯಾದ್ಯಶಕ್ಯತಃ || ಪೂರ್ಣ ತ್ವಾದ್ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುರಶ್ರುತತ್ವಾದಿನೋದಿತಃ | (d) ಅಂತಸ್ಥಃ ಸರ್ವ ಜೀವಾನಾಂ ಪೂರ್ಣತ್ವಾತ್ಪುರುಷಾಭಿಧಃ || ಸಮಃ ಸ ಸರ್ವರೂಪೇಷು ಸರ್ವಜೀವನಿಯಾನುಕಃ | ಇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ಪರಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಮುಚ್ಯತೇ ತೇನ ಸಂಸೃತೇಃ || ಇತ್ಯಾದಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈಹರಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನೋ ಅದುದರಿಂದ ಈತನೇ ದೇವತ್ರಾದೇವನು. ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾಗಿ ಸೂರ್ಯನಾಮಕನು. (b) ವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲಾ ದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದಲೇ 'ಅತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತನು (ವಿಸ್ತೃತನು) ಎಂದು 'ಅತಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ ಮೂರನೇ ವರ್ಣವು ಅತಿಶಯವೆಂಬೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೋ ಅದುದರಿಂದ ಅತಿ ಎಂಬುವುದೇ ಅತಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. [ತಾ || 'ತೃತೀ ಯೋತಿಶಯೇ' ಎಂಬೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾವ ವರ್ಣವು ಎಲ್ಲಿ ಆವಶ್ಯಕವೋ ಅದರ ಮುಂಚಿನ ಯಾ ಮೇಲಿನ ಮೂರನೇ ವರ್ಣವು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧಿಕವು ವಿಸ್ತೃತವಾದರೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಕಾರಣ ದಿಂದ ಅತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಮೂರುವಿಧ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯತ್ವರೂಪ ಅಧಿಕವನ್ನು ವಿನಕ್ಷಾನಾಡಿ ಅತಿ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರನೇ ವರ್ಣವಾದ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಅಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾದರೆ ಅತಿಃ ಎಂಬುವುದೇ ಅತಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಅತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ (ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಲ್ಪವಾದುದೂ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಆತನ ಪ್ರಸಾದವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ) ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಶಕ್ಯನಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ರುತತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಋದದಿಂದ ಹೇಳ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ಸರ್ವ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ (ಅಂತಃ ರಮತೆ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಅಂತರನಿಂದಲೂ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ (ಪುರನಃ=ಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಸಚ್=ಆರು ಗುಣಗಳು ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ) ಪುರುಷನಾಮಕನು. ಆತನು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನು. ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಾ|| (a) ಶರೀರಪುರುಷಾದೀನಾಂ ಪ್ರಾಪ್ಯತ್ವಾತ್ತದುಪಾಸ್ಯತ್ವಾತ್ತೇಷಾಂ ನಿಯಾ ಮಕತ್ವೇನ ತೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯುತ್ಪತ್ತಮತ್ವೇನ ತೇಷು ಸ್ಥಿತತ್ವಾಚ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಾರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಭಗವಾನ್ | (b) ಯದೀಂ ಏವ ಅಲಕಂ ಅರಕಂ ಯತ್ಕಿಂ ಚಿಚ್ಛುಣೋತಿ ತತ್ಸರ್ವಮರತಿರೂಪಾಂಧತಮಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾರಣಮೇವ ತಸ್ಯ ಭವತಿ || ತಸ್ಯ ಹಿ ಸರ್ವರತ್ನಭಾವೋ ರತಿವಿರುದ್ಧದುಃಖಂ ಚ

ಪೂರ್ಣಂ | (c) ಪರಸ್ಪ್ರೇ ಶಂಸನಮಾತ್ರಾದರತಿರೇವೇತ್ಯತಃ ಪ್ರಸ್ತುತೇ ಚತುರ್ಥ್ಯತ್ಯಾಗೇ ತು ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಪಿ ಭಾಗೋಽಸ್ಮಿ || ನ ಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕ್ಯ ತಸ್ಯ ಪಂಥಾಮಿತಿ ದೋಷದ್ವಯಮೇವೇತ್ಯವಧಾರಯತಿ | ನ ತಸ್ಯಾನೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ಮಿ ನ ವೇದ ಸುಕ್ಯತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಮಿತ್ಯೇತತ್ತದುಕ್ತಂ ಭವ ತೀತಿ || (d) ಅಲಕಂ ಶೃಣೋತಿತಿ ತ್ಯಾಗದ್ವಯಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತಸ್ತೃತೀ ಯಸ್ಯಾಪಿ ನರಕಂ ಶೃಣೋತಿತಿ ಕಿಂಚಿದ್ಭವತಿ ||

ಅ || (a) ಶರೀರ ಪುರುಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯ ನಾದುದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಗೆ ನಿಮಾಮಕನಾಗಿ ಅವರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ದ ರಿಂದಲೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅವರಿಗೆ ಸಾರನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) 'ಯದೀಂ' ಎಂಬು ವಲ್ಲಿ ಈಂ ಅಂದರೆ ಏನು, ಅಲಕಂ ಅಂದರೆ ಅರಕಂ ದುಃಖರೂಪವಾದ ಯಾವುದನ್ನಾದರೂ ಕೇಳುತ್ತಾನೋ, ಅದಲ್ಲವೂ ಆತನಿಗೆ ದುಃಖಾತ್ಮಕವಾದ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರ ಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆತನಿಗೆ (ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಿಗೆ) ಎಲ್ಲಾ ರತಿಯ (ಸುಖದ) ರಾಹಿತ್ಯವೂ, ಸುಖವಿರುದ್ಧವಾದ ದುಃಖವೂ ಕೂಡ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. (c) ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿ ಗೋಸ್ಕರ (ಅಯೋಗ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ) ಉಪದೇಶದಿಂದಲೇ ತಮಸ್ಸು ಆಗುತ್ತದೋ ಏನು. (ಆಗುವುದಿಲ್ಲ) ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ನಾಲ್ಕನೇ ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆದರೂ ಆ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟವನಿಗೆ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಅಧೀತವಾದರೂ ಫಲವಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎರಡು ದೋಷವೆಂದೇ 'ನ ತಸ್ಯ ಅನೂಕ್ತೇ ಭಾಗೋಽಸ್ಮಿ ನ ವೇದ ಸುಕ್ಯತಸ್ಯ ಪಂಥಾನಮಿತ್ಯೇತತ್ತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ' ಎಂಬೀ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾರೆ. (d) 'ಅಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಫಲವು ಎರಡು ತ್ಯಾಗಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮೂರನೇ ತ್ಯಾಗಕ್ಕೂ ನರಕಸಾಧನವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಸ್ಥಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯ ವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಭಾ|| (a) ತಾ ಯದೈವಾಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಾದ್ವಿಹೀಯೇತೇ ತದೈವೈತಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಾನಿ ಪಶ್ಯಂತೀತಿ ನಿಯಮಃ | ನ ಚ ತದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯೇವೇತಿ || ವಾಸೇನ ರಮಯ ತೀತಿ ವಾಸರಂ ವಿಷ್ಣುಜ್ಯೋತಿಃ | (b) ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾ ವೇದವಾಕ್ಯಂ ವ್ಯಾಚಕ್ಷಾಣೋ ಮುಖ್ಯೈರ್ಯಜನ್ || ಸೋಮೇನ ಚ ಸುತೇನೇಶಮಾಸ್ತೇ ಲೋಕೇ ಹರೇರ್ಹಿ ಸಃ | ಇತಿ ಸ್ಕಾಂದೇ || (c) ಗ್ರಾವ್ಣಾ ಸೋಮ ವಿಷಯೇ ಸೋಮೇನೇಷ್ಟ್ವಾ ಮಹೀಯತೇ ತೇನೈವ ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ಯಾನಂದಂ ಜನಯನ್ | ಸ್ವರಾನಂದರೂಪೋ ವಿಷ್ಣುಃ || (d) ದಿವೋ ದೇವ್ಯಾ ಅವರೋಧನಂ ತಸ್ಯಾಃ ಪರಿವಾರಭೂತಾಃ ಸರ್ವದೇವ್ಯಃ ದ್ವೌ ನಾರಾಮ ವಾಯುಪತ್ನೀ | ಅಜನಯೋ ಮರುತೋ ವಕ್ಷಣಾಭ್ಯೋ ದಿವ ಆವಕ್ಷಣಾಭ್ಯ ಇತ್ಯಾದೇಃ || (e) ಯಹ್ಯತೀಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ | ಸರ್ವೇ ಪ್ಪದ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣ ಮಾನಾದಾಯ ಪರಿಶ್ರವ || ಯತ್ರಾಸೌ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ ತ್ಸಂ ಹಿ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದಃ ಸದೇತಿ ಚ "

ಅ || (a) (ಶರೀರತ್ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿಯಮವು ಹೇಗೆ ಕೂಡಬಹುದೆಂದರೆ) ಆ ಅನಿರುದ್ಧ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನರು ಯಾವಾಗ ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾರೋ ಅವಾಗಲೇ ಈ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆಂದು ನಿಯಮವು. ಶರೀರತ್ಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವಾಸರ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಯೋತಿಸ್ಸು. (b) ಎಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖನು ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವವನಾಗಿ ಯಾಗಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನಾಗಿರುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಸ್ವಾಂದಪುರಾಣದಲ್ಲಿದೆ. (c) ಸೌಮ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಸೋಮನಾಮಕ ಭಗವದ್ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಯಾಗಮಾಡಿ ಆ ಯಾಗದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವನಾಗಿ (ಇತರ ಮುಕ್ತರಿಂದ) ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ಯಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸ್ವರ್ಹಿತಂ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಅಂದರೆ ಸುಖವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯತ್ರಾನಂದಾಶ್ಚ ಮೋದಾಶ್ಚ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ) ಸ್ವರ್=ಆನಂದಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು. (d) ದಿವಃ=ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯ, ಅವರೋಧನಂ=ಅವಳ ಪರಿವಾರವಾಗಿರತಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ದೇವಿಯರು ದ್ಯೌಃ, ಅಂದರೆ (ಭೂತಪೂರ್ವಗತಿಯಿಂದ) ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಯುದೇವರ ಪತ್ನಿ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ತ್ವಂ=ನೀನು, ಮರುತಃ=ವಾಯುದೇವರ, * ವಕ್ಷಣಾಭ್ಯಃ=ವಚನಗಳಿಂದ, ಆ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ವಕ್ಷಣಾಭ್ಯಃ=ಪ್ರವಚನಗಳಿಗೋಸ್ಕರ, ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪಠನಮಾಡಲಿಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೂಡ, ದಿವಃ=ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯ ಸಕಾಶದಿಂದ, ಅಜನಯಃ=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗಿರುವಿ. ಇದುವೇದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ (ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.) (e) ಯಹ್ವತೀ=ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ, ಸರ್ವರಿಗೂ ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ, ಜಗಜ್ಜೇಷ್ಠಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲಿ ಈ ಪೂಜ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಇದ್ದಾನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾಪಿಸಿಕೊಂಡು. ನೀನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸರ್ವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನು. ಹೀಗೂ ಆದೆ.

ಭಾ|| (a) ಇಂದುರಿಷ್ಟಪ್ರದತ್ಯಾದ್ಯೋ ವಾಯುರಾದಾಯ ಗಚ್ಛತಿ | ಇಂದ್ರನಾಮ್ನಃ ಕೇಶವಸ್ಯ ಸಮೀಪಂ ಮುಕ್ತಮಂಜಸಾ || ಇತಿ ಚ || (b) ಅನನ್ಯಹೇತುಕಂ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭಗವದ್ಭಕ್ತಿರೂಪಕಂ | ಸುಖಮಾನಂದ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಮೋದೋ ಭೋಗನಿಮಿತ್ತಕಃ || ಪ್ರಮೋದಸ್ತದ್ವಿಶೇಷೋತ್ಥೋ ಮುನ್ನಾನಾತ್ಯಲ್ಪಭೋಗತಃ | ಇತ್ಯೈಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾಯಾಂ || (c) ತಮಸಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಉದ್ಗತಾ ವಯಮುತ್ತರಂ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ವಿಷ್ಣ್ವಾಪ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಸ್ತಮೇವ ದೇವತ್ರಾದೇವಂ ದೇವವಿಷಯೇಽಸಿ ದೇವಮಗನ್ತು | (d) ತದೇವ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೇನೋತ್ತರತ್ವೇನ ಚ ಪಶ್ಯಂತ ಇತಿ ದರ್ಶನೇ ಇತ್ಥಂ ಭಾವನಿಧಾನಾರ್ಥಂ ಪೂರ್ವಂ || ತಥೈವಾಸೌ ಭಗವಾನುತ್ತಮಜ್ಯೋತಿಃ | (e) ನ ರಾಜಾದಿಷ್ಟಿವಾವಿದ್ಯಮಾನಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿದಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಮಗನ್, ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಮಿತಿ

* ವಚ ಪರಿಭಾಷಣೇ, ಸನ್ ಶ್ರತ್ಯಯ, 'ಜೋಃ ಕಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಕುತ್ಸವು. ಇಹಾಕೋಃ ಪತ್ವಂ ಕಪಯೋಗೇತ್ವಃ ತಥಾ ಚ ವಕ್ಷಣಾ.

ಪುನರ್ವಚನಂ || ಅರ್ಚಿಷೋಽಂತಾ ವರ್ತುಲಾಸ್ತು ನಾನ್ಮಾ ವಟರಕಾಃ
ಸ್ತೃತಾಃ | ಇತಿ ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯೇ ||

ಅ || (a) ಇಷ್ಟವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾದುದರಿಂದ ಇಂದುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಯಾವ ವಾಯುವು ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ ಇಂದ್ರನಾಮಕನಾದ ಕೇಶವನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮುಕ್ತನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೂ ಅದೆ. (b) ಬೇರೆ ಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದಿರುವ (ವಿಷಯೋಪಾಧಿರಹಿತವಾದ) ಸಾಕ್ಷಾದ್ಭಗವದ್ವ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸ್ವರೂಪಸುಖವಿಶೇಷವು ಆನಂದ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಭೋಗವೇ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿವುಳ್ಳ ಸುಖವು ಮೋದಃ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅತ್ಯಂತವ್ರಕ್ಕೃಷ್ಟವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಸುಖವಿಶೇಷವು ಪ್ರಮೋದ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪಭೋಗದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಸುಖವು ಮುತ್ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಎಂದು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ. (c) ('ಉದ್ಯಯಂ ತಮಸಸ್ಸರಿ' ಎಂಬುವುದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅಜ್ಞಾನ ಸಕಾಶದಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆಬಂದ (ಅಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯರಾದ) ನಾವು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಆತನನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವವನನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆವು. (d) ಆ ಪರ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪತ್ವದಿಂದಲೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವದಿಂದಲೂ ನೋಡುವವರು, ಎಂದು ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮುಂಚಿನದ್ದು. (ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಉತ್ತರಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬುವುದು.) ಈ ಪ್ರಕಾರ ಉತ್ತಮಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬುವುದು ಯಾವದೋ ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಸರಿ. (e) ಈ ನಮ್ಮ ಭಜನವು ರಾಜ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಎಂಬಂತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರ ಕೇವಲ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಅಂದರೆ ಉತ್ತಮಜ್ಯೋತಿರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಿದರೆ ಫಲವು ಹುಟ್ಟದಿರುವುದರಿಂದ ಫಲದಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಉಪಾಸನೆಯೂ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) 'ಅಗನ್ತ ಜ್ಯೋತಿರುತ್ತಮಂ' ಎಂದು ಮತ್ತು (ಉತ್ತರಾರ್ಥದ) ವಾಕ್ಯವು. ಪ್ರಕಾಶದ ಅಂಶಗಳು ವರ್ತುಲಾಕಾರಗಳೇವೆ. (ದೀರ್ಘಾಕಾರಗಳಾದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲ.) ಹೆಸರಿನಿಂದ ವಟರಕಗಳೆಂದು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ.

ಭಾ|| (a) ಬೃಹತ್ತಮಂ ಮಧು ಯದಿ ಸಹಾಪೂಪಂ ಪ್ರಭಕ್ಷಯೇತ್ | ಸ್ವಪ್ನೇ ತಸ್ಯಾಚಿರಾನ್ಮೃತ್ಯೂ ರಕ್ತಾಚ್ಚೇ ವಾ ಶಿರೋ ಧೃತಃ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ||
(b) ರಾತ್ರಾಸ್ತು ದೇವತಾ ದುರ್ಗಾ ದುಃಸ್ವಪ್ನೇ ಸಾ ಪ್ರಪೂಜಿತಾ | ಪಾಯಸೇನ ಹರೇನ್ಮೃತ್ಯುಂ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತಾದಕಾಲಿಕಂ || ಯದಿ ಕಾಲಿಕ ಮೃತ್ಯುಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಂ ಸಾ ಪರಮಂ ನಯೇತ್ | ಸಹೈವ ವಿಷ್ಣುನಾ ಭಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತದ್ವೇದಿನಂ ತಥಾ || (c) ರತಿದತ್ವಾತ್ಪರೋ ವಿಷ್ಣು ಮುಖ್ಯ ತೋ ರಾತ್ರಿರುಚ್ಯತೇ | ತದಾಶ್ರಯತ್ವಾದ್ಧುರ್ಗಾಽಸಿ ರಾತ್ರಿರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ||
(d) ಸ್ತ್ರೀರೂಪಃ ಸ ಪರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪಾಯಸೇಷ್ಟೋ ಹಿ ಮೋಕ್ಷದಃ | ತಸ್ಮಾದುಭೌ ಸಹೈವೇಜ್ಯಾ ಭಕ್ತ್ಯಾ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ ||

ಅ || (a) ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಅತಿದೊಡ್ಡದಾದ ಅಪೂರ್ವಸಹಿತವಾದ ಮಧುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಿದ ವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ, ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಕ್ತಕಮಲವುಳ್ಳವನಂತೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದಲ್ಲಿ. (b) (ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಫಲವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ.) ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತಕ್ಕಾದರೂ, ವಿಷ್ಣುನಾ ಸಹೈವ ದುರ್ಗಾ=ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದೊಡಗೂಡಿಯೇ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯು, ದೇವತೆಯು. ದುಃಸ್ವಪ್ನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರಲು ಆ ದೇವತೆಯು ಪಾಯಸಾದಿಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಆ ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತದ್ವಿಸೆಯಿಂದ ಅಕಾಲಿಕವಾದ ಅವಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಾಲಿಕಮೃತ್ಯುವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ದುರ್ಗಾಪರಮೇಶ್ವರರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭಕ್ತನಾದ ಹಾಗೆಯೇ ತನ್ನೊಳಗೆ ಇರತಕ್ಕ ರಾತ್ರಿನಾಮಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನನ್ನು ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ವೈಕುಂಠಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. (c) ರತಿ (ಸುಖ)ಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾತ್ರಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹರಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವುದರಿಂದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೂ ಕೂಡ ರಾತ್ರಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. (d) ಸ್ತ್ರೀರೂಪನಾದ ಆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪಾಯಸದಿಂದ ಸ್ತೀತನಾಗಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ದುಃಸ್ವಪ್ನಗಳು ಕಂಡರೆ ಇಬ್ಬರು ಒಟ್ಟು ಗೇನೇ (ಆ ದುರ್ಗೆಯು ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಇವರಿಬ್ಬರು) ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಸುದೃಢ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಭಾ|| (a) ಬಹುಭಿರ್ನಯನ್ಯೈರ್ವಿಷ್ಣುರ್ಬಹುಧೇದಂ ದದರ್ಶ ಹ | ಆಯನ್ಮರ್ಣೇಷು ಲೋಕೇಷು ಧೃತಾಸ್ತೇನೈವ ಹಿ ಶ್ರಿಯಃ || (b) ನೀಚಾನುಚ್ಛಾಂಶ್ಚ ಜೀವಾನ್ ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನುರ್ವಪೂರಯತ್ | ಜ್ಞಾನೇನ ಬಾಧತೇಽಜ್ಞಾನಂ (c) ಸ್ವಸಾರಂ ಸ್ವಂ ತಥಾಕರೋತ್ || ಉಪ ಆಖ್ಯಂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣಂ ಪ್ರಮದಾರೂಪಮೇವ ಚ | ತಮಶ್ಚಾಪಾಕರೋತ್ಯೇವ ತದಾ ಸೂರ್ಯಾದಿಷು ಸ್ಥಿತಃ || (d) ಸ ನಃ ಸ್ವಾಮಿ ಯದುದರೇ ಯಮನಾ ದ್ಯಾಮನಾನುಕೇ | ಅವಿಕ್ಲಹಿ ವಯಂ ಸರ್ವೇ ವೃಕ್ಷೇ ಯದ್ವತ್ಪತತ್ರಿಣಃ ||

ಅ || (a) (ರಾತ್ರಿಸೂಕ್ತದ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) (ಗನೇ ಋಕ್ಕು) ವಿಷ್ಣುವು ಅನೇಕನಯನಗಳಿಂದ, ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾದ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಬರುತ್ತಾ, ನೋಡುವವನಾದನು. ಆತನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲಾ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪತ್ತುಗಳು ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. (b) ೨ ಆ ಹರಿಯು ನೀಚರೂ ಉತ್ತಮರೂ ಆದ ತೃಣಮೊದಲಾದ ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರನ್ನೂ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣೀಕರಿಸಿದನು. ಅವರ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. (c) ೩ ಹಾಗೆಯೇ ಉಷೋನಾಮಕವಾದ ಶುಕ್ಲವರ್ಣವಾದ ಪ್ರಮದಾಸ್ವರೂಪವಾದ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನೂ ಕೂಡ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾನೆಯೇ ಸರಿ. (d) ೪ (ದುಷ್ಪರನ್ನ) ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾಮನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಯಾವ ರಾತ್ರೀದೇವತೆಯು ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕಿಗಳೆಂಬಂತೆ ಪ್ರವಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದೇವೋ ಅಂತಹ ರಾತ್ರಿದೇವತೆಯು ನಮಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯು.

ಭಾ|| (a) ಶೈಲನಾಖ್ಯಾಸ್ತು ಸುಖೀನತ್ವಾದಾಸಮಂತಾತ್ಪರೋತ್ತಮಾಃ | ಪದ್ವಂ
ತೋ ಮಾನುಷಾಶ್ಚೈವ ಪಾದಮಾತ್ರಪ್ರಯಾಯಿನಃ || (b) ಗ್ರಾಮಾಖ್ಯಾ
ಬಹುಲತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ಯೈವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ | ಅರ್ಥಿನಸ್ತು ಕೃತಾರ್ಥ
ತ್ವಾನ್ಮುಕ್ತಾಃ ಏವ ಶ್ರುತಾಃ ಶ್ರುತೌ || (c) ಊರೀಕೃತಪ್ರಮಾಣತ್ವಾ
ದೂರ್ಯುಃ ಸ ಭಗವಾನ್ದರಿಃ | ವೃಕಾಸ್ತೇನೈವ ನಿಯಾಪ್ಯಾ ವೃಕಾಃ
ಕ್ರೂರತ್ವತೋಽಸುರಾಃ || (d) ತತ್ಸವಭಾವಾಶ್ಚ ವೃಕಾಃ ಸ್ತುಃ ಸ್ತೇನಾ
ಸ್ತತ್ರ ಮಹಾಸುರಾಃ | ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ತೇನಾ ಯತಸ್ತೇ ಹಿ ನಿತ್ಯಮೈಕಾತ್ಮ್ಯ
ವೇದಿನಃ | ವಿಷ್ಣುಃ ಸುಖತರಶ್ಚೈವ ಭಕ್ತಾನಾಂ ಭವತಿ ಪ್ರಭುಃ ||

ಅ || (a) ೫ ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುಖರೂಪಿಯಾದ
ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ವಾಮಿಯಾಗಿ ಉಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಶೈಲನರೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವರು. ಕೇವಲ ಪಾದ
ಗಳಿಂದ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರು (ಅಶ್ವಗವಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ) 'ಪದ್ವಂತಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ.
(b) ಬಾಹುಲ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ (ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದಲ್ಲ) ಗ್ರಾಮ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವರು
ದೈತ್ಯರೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕೃತಾರ್ಥರಾದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತರೇ ಅರ್ಥಿಗಳೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (c) (೬) ಇದು ತನ್ನ ಪ್ರಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಿ ಎಂದು ತನ್ನಿಂದ ಅಂಗೀ
ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಆ ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಉರ್ಯುಃ ಎನ್ನಿಸು
ಸುತ್ತಾನೆ. ಆತನಿಂದಲೇ ವೃಕರು (ಅಸುರರು) ಹೊರಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡಬೇಕು. (ಚೆನ್ನನಾಯಿ
ಯಂತೆ) ಕ್ರೂರರಾದುದರಿಂದ ಅಸುರರು ವೃಕರೆನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. (d) ಅಸುರ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ
ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳೂ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಕೂಡ ವೃಕರೆನ್ನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಮಹಾಸುರರು ಸ್ತೇನರು.
ಏಕೆಂದರೆ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (ಅನಾದಿಕಾಲವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ) ಆ ಮಣಿಮದಾದ ದೈತ್ಯರು ಜೀವ
ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವರೋ, ಅದುದರಿಂದ ಸ್ತೇನರು ಅಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಅಪ
ಲಾಪ ಮಾಡಿದವರು. ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದನೂ ಕೂಡ ಆಗುತ್ತಾ
ನೆಯೇ ಸರಿ. (ತಥಾ ಚ, ಸು=ಸುಖವನ್ನು ತರತಿ=ದಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸುತರಾ
ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು).

ಭಾ|| (a) ಕೃಷ್ಣಂ ವೃಕ್ತಂ ತಮೋಽಜ್ಞಾನಮಜ್ಞಾನಾಂ ಪೇಶಲಂ ಹಿ ತತ್ |
ತದ್ವ್ಯಾತಯತ್ಪ್ರಾಣಮಿವ ಭಗವಾನ್ಸುರಪೋತ್ತಮಃ || ಸ ಏವ ಚೋಪಾಃ
ಕಥಿತಃ ಪ್ರಕಾಶತ್ವಾಜ್ಞಾನಾರ್ದನಃ | (b) ಜಯಿನಃ ಸ್ತೋಮಮಿವ ಚ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಯ ಯಥಾ ಚ ಗಾಃ || ಉಪಾಕರಂ ತಥಾ ಸ್ತೋಮಂ ತವಾಹಂ
ತದ್ಗೃಣೇಷ್ವ ಚ | (c) ದ್ಯೌರಿತಿ ಜ್ಞಾನಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ತದ್ವೈಂಗ್ಯತ್ವಾ
ಜ್ಞಾನಾರ್ದನಃ || ದುಹಿತಾ ದಿನ ಇತ್ಯುಕ್ತ (d) ಏವಮರ್ಥೇನ ಪೂಜ್ಯತೇ |
ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತೇನ ಭಗವಾನ್ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ || ತತ್ಸನ್ನಿಧಾನಾ
ದ್ಧುರ್ಗಾಯಾ ಏಪೋಽರ್ಥ ಉಪಚಾರತಃ | ಏವಂ ಸ್ತುತಸ್ತಥೈವೇಷ್ಟೋ
ಭಗವಾನೋಕ್ತದೋ ಭವೇತ್ ||

ಅ || (a) (೭) ಕೃಷ್ಣವರ್ಣವಾದ ಅನುಭವಸಿದ್ಧನಾದ ಯಾವುದೊಂದು, ತಮಃ= ಭಾವರೂಪಾಜ್ಞಾನವೋ, ಅದು ಅಜ್ಞಾನಿಗೇನೇ ಮನೋಹರವು. ಆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಋಣ (ಸಾಲ) ವನ್ನೆಂಬಂತೆ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಸತ್ಪುರುಷನು ಋಣ ಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ದೀಕ್ಷಾಯುಕ್ತನೋ, ಹಾಗೆಯೇ) ಪ್ರಕಾಶಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಆ ಜನಾರ್ದನನೇ 'ಉಷಾಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (b) (೮) ಜಯಶೀಲನಾದ ರಾಜನಿಗೋ ಸ್ವರ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೆಂಬಂತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೋ ಸ್ವರ ಗೋವುಗಳನ್ನೆಂಬಂತೆ, ನಾನು ನಿನ್ನ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಯೇ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆನು. ನಾನು ಮಾಡಿದ ಆ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸು. (c) 'ದ್ಯೌಃ' ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಜನಾರ್ದನನು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಕಟೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದುದರಿಂದ 'ದುಹಿತಾ ದಿನಃ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (d) ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತದಿಂದ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಪ್ರಭುವಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಹರಿಯ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಗೆ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಅರ್ಥವು (ಅನೇಕಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಕಂಡನು ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯವು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥವು,) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ (ಅರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಹಾಗೆಯೇ (ಪಾಯಸದಿಂದ) ಇಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಆಗುವನು.

ಭಾ|| (a) ಯದಂತೀತ್ಯಾದೃಚಃ ಸರ್ವಾ ಅಸಿ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ | ಜಪ್ಯಾ ಎವ ವಿಶೇಷೋಽಯಂ ಹೋನೋ ದುಃಸ್ವಪ್ನದರ್ಶನೇ || (b) ಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿನೋ ವಿಪ್ಲವಾಪರೋಕ್ಷ್ಯಂ ಪ್ರಜೇತ್ಸುರನ್ | ಅಪರೋಕ್ಷದೃಶಃ ಪ್ರೀತಃ ಸುಖಾಧಿಕ್ಯಂ ಕರೋತ್ಯಜಃ || ಮುಕ್ತಸ್ಯ (c) ದ್ವಿವಿಧೈಸ್ತಸ್ಮಾ ಜ್ಞಪೋ ಯಾಗಶ್ಚ ಸರ್ವಧಾ | ಕರ್ತವ್ಯೋ ನ್ಯಾಸಿಭೀರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತಂ ಜಪ್ಯಂ ತ್ರಿಶೋಽಂಜಸಾ || ಇತ್ಯೈತರೇಯಸಂಹಿತಾಯಾಂ || ೪ ||

ಅ || (a) ('ಸ ಯದ್ಯೇಷಾಂ ಕಿಂಚಿತ್ವಶ್ಯೇತ್ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರತ್ಯುಜಂ ಹುತ್ವಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ಯದಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ದುಃಸ್ವಪ್ನ ಪರಿಹಾರಕತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ದುಃಸ್ವಪ್ನವು ತೋರಿದರೆ 'ಯದಂತಿ ಯಜ್ಞ' ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳು ಜಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ದುಃಸ್ವಪ್ನವು ಕಂಡರೆ ಈ ಪಾಯಸವೇ ದ್ರವ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ರಾತ್ರಿದೇವತೆಯೇ ದೇವತೆಯಾಗಿವುಳ್ಳ, ಈ ಹೋಮವಿಶೇಷವು ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು. (b) (ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತದಿಂದ ಹೋಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾಯಸದಿಂದ ಇಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅಯುಕ್ತವು. ಜ್ಞಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ. ಜ್ಞಾನದನ್ವರಾ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವೇ, ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಏನು ವಿಶೇಷವು. ಎಂದರೆ) ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೆ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತೂ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೇನೇ ವಿಶೇಷವು.) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗೆ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಶೂನ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಸುಖಾಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (c) ಆದುದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷಾಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಬ್ಬರಿಂದಲೂ ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಜಪವೂ ಯಾಗವೂ ಕೂಡ ಮಾಡಲ್ಪಡತಕ್ಕದು. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿಂದ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ರಾತ್ರೀಸೂಕ್ತವು ಜಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಎಂದು ಐತರೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದೆ. || ೪ ||

ಮಂ || ಅಥ ಖಲ್ವಿಯಂ ಸರ್ವಸ್ಯೈ ನಾಚ ಉಪನಿಷತ್ಸರ್ವಾ ಹ್ಯೇವೇನಾಃ
 ಸರ್ವಸ್ಯೈ ನಾಚ ಉಪನಿಷದ ಇಮಾಂ ತ್ವೇನಾಚಕ್ಷತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಾ
 ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ ದಿವಃ ಸ್ವರಾ ಅಗ್ನೇ
 ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ ನಾಯೋರೂಷ್ಮಾಣ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರಾ ಯುಗ್ವೇದಸ್ಯ
 ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ ಯಜುರ್ವೇದಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣಃ ಸಾಮವೇದಸ್ಯ ಸ್ವರಾ
 ಶ್ವಕ್ವುಷೋ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾಃ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ ಮನಸಃ
 ಸ್ವರಾಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾ ಅಪಾನಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣೋ ವ್ಯಾನಸ್ಯ
 ಸ್ವರಾ ಅಥ ಖಲ್ವಿಯಂ ದೈವೀ ನೀಣಾ ಭವತಿ ತದನುಕ್ಯತಿರಸೌ
 ಮಾನುಷೀ ನೀಣಾ ಭವತಿ ಯಥಾಸ್ಯಾಃ ಶಿರ ಏವಮಮುಷ್ಯಾಃ
 ಶಿರೋ ಯಥಾಸ್ಯಾ ಉದರಮೇವಮಮುಷ್ಯಾ ಅಂಭಣಂ ಯಥಾಸ್ಯ
 ಸ್ಥಿ ಜಿಹ್ವೈವಮಮುಷ್ಯೈ ವಾದನಂ ಯಥಾಸ್ಯಾಸ್ತಂತ್ರಯ ಏವಮ
 ಮುಷ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯೋ ಯಥಾಸ್ಯಾಃ ಸ್ವರಾ ಏವಮಮುಷ್ಯಾಃ
 ಸ್ವರಾ ಯಥಾಸ್ಯಾಃ ಸ್ವರ್ಶಾ ಏವಮಮುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವರ್ಶಾ ಯಥಾ
 ಹ್ಯೇವೇಯಂ ಶಬ್ದವತೀ ತದ್ಮವತ್ಪೇವಮಸೌ ಶಬ್ದವತೀ ತದ್ಮ
 ವತೀ ಯಥಾ ಹ್ಯೇವೇಯಂ ಲೋಮಶೇನ ಚರ್ಮಣಾಪಿಹಿತಾ
 ಭವತ್ಪೇವಮಸೌ ಲೋಮಶೇನ ಚರ್ಮಣಾಪಿಹಿತಾ ಲೋಮ
 ಶೇನ ಹ ಸ್ಮ ವೈ ಚರ್ಮಣಾ ಪುರಾ ನೀಣಾ ಅಸಿದಧತಿ ಸ ಯೋ
 ಹೈತಾಂ ದೈವೀ ನೀಣಾಂ ವೇದ ಶ್ರುತವದನೋ ಭವತಿ ಭೂಮಿ
 ಪ್ರಾಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿ ಭವತಿ ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚಾಸ್ಯಾ ನಾಚೋ ಭಾಷಂತೇ
 ವಿದುರೇನಂ ತತ್ರಾಥಾತೋ ನಾಗ್ರಸೋ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಂಸದ್ಯಧೀಯಾ
 ನೋ ನಾ ಭಾಷಮಾಣೋ ನಾ ನ ವಿರುರುಚಿಷೇತ ತತ್ಪ್ರಿತಾಮ್ಯಚಂ
 ಜಪೇದೋಷ್ಮಾಪಿಧಾನಾ ನ ಕುಲೀ ದಂತ್ರಿಃ ಪರಿವೃತಾ ಪವಿಃ ಸರ್ವಸ್ಯೈ
 ನಾಚ ಈಶಾನಾ ಚಾರು ಮಾಮಿಹ ವಾದಯೇದಿತಿ ನಾಗ್ರಸಃ || ೫ ||

ಅ || ಅಥ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವಸ್ಯೈ ನಾಚೇ=ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ, ಉಪನಿಷತ್=ರಹಸ್ಯರೂಪವಾದ, ಇಯಂ ಖಲು=(ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದುದರಿಂದ) ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಷಯಕವಾದ ವಿದ್ಯೆಯು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಯದ್ಯಪಿ, ಸರ್ವಾ ಹಿ ಏವ ಇಮಾಃ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಿದ್ಯೆಗಳೆಲ್ಲವೂ (ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದುದರಿಂದ) ಸರ್ವಸ್ಯೈ ನಾಚೇ=ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ, ಉಪನಿಷದಃ=ರಹಸ್ಯಗಳೇನೇ, (ಅದರೂ ಅವುಗಳಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಷಯಕವಾದುದರಿಂದ) ಇಮಾಂ ತ್ವೇನ=ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ, (ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ ರಹಸ್ಯವೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ) ಆಚಕ್ಷತೇ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ರೂಪಂ=ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೃಥಿವೀನಾಮಕರೂಪವು, ಸ್ವರ್ಶಾಃ=ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ=ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂತರಿಕ್ಷನಾಮಕರೂಪವು, ಉಷ್ಮಾಣಃ=(ಶವಸಹ ಎಂಬ) ಉಷ್ಮಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ದಿವಃ=ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದ್ಯುನಾಮಕರೂಪವು, ಸ್ವರಾಃ=

ಸ್ವರಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. ಅಗ್ನಿಃ ರೂಪಂ=ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಅಗ್ನಿನಾಮಕ ರೂಪವು, ಸ್ವರ್ಶಾಃ=ಸ್ವರ್ಶಾಕ್ಷರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. (ಮೇಲೆಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.) ವಾಯೋಃ ಉಷ್ಮಾಣಃ, ಅದಿತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ, ಪುಗ್ವೇದಸ್ಯ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾಃ ಯಜುರ್ವೇದಸ್ಯ ಉಷ್ಮಾಣಃ, ಸಾಮವೇದಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ, ಚಕ್ಷುಷೋ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾಃ, ಶ್ರೋತ್ರ ಸ್ಯೋಷ್ಮಾಣಃ, ಮನಸಃ ಸ್ವರಾಃ, ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ರೂಪಂ ಸ್ವರ್ಶಾಃ, ಅಪಾನಸ್ಯ ಉಷ್ಮಾಣಃ, ವ್ಯಾನಸ್ಯ ಸ್ವರಾಃ, (ಈ ಪ್ರಕಾರ ಅಧಿಲೋಕ, ಅಧಿದೈವ, ಅಧಿವೇದ, ಅಧೀಂದ್ರಿಯ, ಅಧಿಪ್ರಾಣ ಐದು ವಿಧಗಳಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿನಾಮಕ ಮೂರುರೂಪಗಳು ಸ್ವರ್ಶಾದ್ಯಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು.) ಅಥ ಖಲು=ಇನ್ನುಮೇಲೆ, (ಬೇರೆ ವಿದ್ಯೆಯು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಇಯಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಶರೀರವು, ದೈವೀ ವೀಣಾ ಭವತಿ=(ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳಗಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀ ಭೂತವಾದುದರಿಂದ) ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವೀಣೆಯು ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಸೌ ಮಾನುಷೀ ವೀಣಾ=ಈ ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದ ಮನುಷ್ಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವೀಣೆಯು, ತದನುಕ್ಯತಃ=ಈ ದೈವೀವೀಣೆಯನ್ನು ಅನುಕರಣಮಾಡುತ್ತಾ ಅದರ ಸಾದೃಶ್ಯ ವುಳ್ಳದ್ದು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಸ್ಯಾಃ ಶಿರಃ=ದೈವೀವೀಣೆಯ ಶಿರಸ್ಸೋ, ಏವಂ ಅಮುಷ್ಯಾಃ ಶಿರಃ=ಮಾನುಷ ವೀಣೆಯ ಶಿರಸ್ಸು, (ಶಿಖರವು) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಸ್ಯಾಃ=ದೈವೀವೀಣೆಯ, ಉದರಂ=ಹೊಟ್ಟೆಯೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ಅಮುಷ್ಯಾಃ=ಮನುಷ್ಯ ವೀಣೆಯ, ಅಂಭಣಂ=ಉದರತುಲ್ಯವಾದ ಮಧ್ಯಭಾಗವು. ('ಅಭಿರಭಿಶಬ್ದೇ' ಅಧಿಕರಣೇ ಲ್ಯುಟ್ ಶಬ್ದೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿರತಕ್ಕದ್ದು, ಒಳಗೆ ಅವಕಾಶಯುಕ್ತವಾದುದು. ದೊಡ್ಡ ಅವಯವವುಳ್ಳದ್ದು.) ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಸ್ಯೈ=ದೈವೀವೀಣೆಗೆ, ಜಿಹ್ವಾ=ನಾಲಿಗೆಯೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ಅಮುಷ್ಯೈ=ಮನುಷ್ಯವೀಣೆಗೆ, ವಾದನಂ=ಶಲಾಕೆಯು. ಅಂದರೆ ಮೇಲಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಅವಯವವಿಶೇಷವು. ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಸ್ಯಾಃ=ದೈವೀವೀಣೆಯ, ಅಂಗುಲಯಃ=ಬೆರಳುಗಳೋ, ಏವಂ=ಹೀಗೆ, ಅಮುಷ್ಯಾಃ=ಮನುಷ್ಯವೀಣೆಗೆ, ತಂತ್ರಯಃ=ತಂತಿಗಳೋ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಅಸ್ಯಾಃ ದೈವೀವೀಣೆಗೆ, ಸ್ವರಾಃ=ಅಜ್ಜರ್ಣಗಳೋ, ಯಾ ಉದಾತ್ತಾದಿಗಳೋ, ಏವಂ ಅಮುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವರಾಃ=ಷಡ್ಧಮಧ್ಯಮಾದಿಸ್ವರಗಳು. ಯಾ ಅಜ್ಜರ್ಣವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷಗಳು. ಅಥವಾ ಉದಾತ್ತಾದಿವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷಗಳು. ಯಥಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಸ್ವರ್ಶಾಃ=ಸ್ವರ್ಶಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಅವಯವವಿಶೇಷಗಳೋ, ಏವಂ ಅಮುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವರ್ಶಾಃ.....ಯಥಾ ಹಿ ಏವ=ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ಇಯಂ=ದೇವವೀಣೆಯು, ಶಬ್ದವತಿ=ಧ್ವನಿ ಯುಳ್ಳದ್ದೋ, ತದ್ವ್ಯವತಿ=ಕರ್ಣಪೀಡನ ಮೊದಲಾದ ಹಿಂಸೆಯುಳ್ಳದ್ದೋ, ಏವಂ ಅಸೌ ಶಬ್ದ ವತಿ ತದ್ವ್ಯವತಿ.....ಯಥಾ ಹಿ ಏವ ಇಯಂ=ಲೋಮುಶೇನ ಚರ್ಮಣಾ=ರೋಮಯುಕ್ತ ವಾದ ಚರ್ಮದಿಂದ, ಅಪಿಹಿತಾ ಭವತಿ=ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುತ್ತದೋ, ಏವಂ ಅಸೌ ಲೋಮುಶೇನ ಚರ್ಮಣಾ ಅಪಿಹಿತಾ.....ಲೋಮುಶೇನ ಚರ್ಮಣಾ=ರುರು (ಜಿಂಕೆ) ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಚರ್ಮದಿಂದಲೇ, ಪುರಾ=ಬಾರಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೂ (ಮೇಲೆಯೂ) ವೀಣಾಃ=ವೀಣೆ ಗಳನ್ನು, (ಬಾರಿಸುವವರು ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ) ಅಪಿದಧತಿ=ಆಚ್ಛಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಏತಾಂ ದೈವೀ ವೀಣಾಂ ವೇದ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಶರೀರಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀಣೆಯೆಂದು, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ ಶ್ರುತವದನಃ ಭವತಿ=ಆತನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಮುಖದಲ್ಲಿ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. (ಅಂದರೆ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣ ವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ.) ಭೂಮಿಪ್ರಾಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿಃ ಭವತಿ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನು ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ, ಅಸ್ಯ=ಇವನ, ಕೀರ್ತಿಃ=ಯಶಸ್ಸು,

ಭೂಮಿಸ್ತಾ=ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣವಾದುದು, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ. ಆರ್ಯಾಃ=ಜ್ಞಾನ ವೃದ್ಧರು, ಯತ್ರ ಕ್ಷೇಚ=ಯಾವುದಾದರೂ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ, ವಾಚೋ ಭಾಷಂತೇ=ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರ ವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ, ತತ್ರ=ಆ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಸಂ ವಿದುಃ=ಈತನನ್ನು ಎಣಿಕೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ನಿಯಮವಾಗಿ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ.) ಅಥ=ಮೇಲೆ, (ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿ ಯಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯ ಆಧಿಕ್ಯಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ, ಜಪಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರದ ನಿರೂಪಣವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ವಾಗ್ರಸಃ=ವಚನಗಳ ಸಾರಭೂತವಾದ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷವು, (ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.) ಯಸ್ಯಾಂ ಸಂಸದಿ=ಯಾವ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ, ಅಧೀಯಾನೋ ವಾ ಭಾಷಮಾಣೋ ವಾ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವನಾಗಲೀ, ಕಥೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಲೀ, ನ ವಿರುಚಿಷೇತ=ಸಭಿಕರಿಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತತ್ರ=ಅಂತಹ ಸಭೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ತೇಜಸ್ವಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ, ಏತಾಂ ಋಚಂ ಜಪೇತ್=ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಜಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಓಷ್ಠಾಪಿಧಾನಾ ನ=ಔಡು ಗಳು (ತುಟಗಳು) ಆಚ್ಛಾದನೆಮಾಡತಕ್ಕ ವಸ್ತ್ರಗಳಂತೆಯೇ ಯಾರಿಗೆ ಇವೆಯೋ ಅವಳು ಓಷ್ಠಾಪಿಧಾನಾ ನ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣ್ವಾಖ್ಯದೇವತೆಗೆ ತುಟಗಳೆರಡು ಎರಡು ಕವಾಟಗಳಂತಿಯೋ, ಕುಲೀ=ಅಡಗಿದ ಎಲ್ಲಾ ಕಶ್ಠಲವುಳ್ಳ, ದಂತ್ರೈಃ ಪರಿವೃತಾ=ದಂತಾಭಿ ಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಪವಿಃ=ಸಮಸ್ತವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ, ಸರ್ವವಸ್ತುವಿನಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮವಾದ, ಸರ್ವಸ್ಯೈ ವಾಚೇ ಈಶಾನಾ=ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದ, ವಾಕ್ ನಾಮಕವಾದ ಭಗವನ್ಮೂರ್ತಿಯು, ಚಾರು=ಸರ್ವರಿಗೂ ಮನೋರಂಜಕವಾಗುವಂತೆ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಇಹ=ಈ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ, ವಾದಯೇತ್=ಹೇಳಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಋಕ್ಕು, ವಾಗ್ರಸಃ=ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ ಸಾರಭೂತವಾದುದು. || ೫ ||

ಭಾ|| (a) ಅಥ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಸಯಾ ವಿದ್ಯೋಚ್ಛತೇ | ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥತ್ಯಾತ್ಮ ವರ್ವಾಚಾಂ || ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾ ಅಸಿ ಸರ್ವವಾಗುಪನಿಸದ ಏವ | ತಥಾಽಪಿ ಮುಖ್ಯತ ಏವ ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಸಯತ್ವಾದ್ಯಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಮೇವ ಸರ್ವಸ್ಯೈ ವಾಚ ಉಪನಿಸದಿತಿ ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ || (b) ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಭಿಧಾನವಾನ್ | ಸ್ವರ್ಶಾದೀನಾಂ ದೇವತ್ವಾ ಸೌ ಕ್ರಮೇಣೈವ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || (c) ತಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋರಯಂ ದೇಹೋ ವೀಣಾ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾ | ದೈವೀ ವೀಣಾ ತತಃ ಸೇಽಯಂ ಲೋಕ ಸಿದ್ಧಾ ತು ಮಾನುಷೀ || (d) ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇಹಾನ್ಯೋ ವೇದ ವಿಷ್ಣೋ ವೀಣೇತಿ ಭಕ್ತಿತಃ | ವಿದ್ಯಾಪೂರ್ಣಸುಖಃ ಸ ಸ್ಯಾದ್ಭೂಮಿಪೂರಿತ ಕೀರ್ತಿಮಾನ್ ||

ಅ || (a) ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ ವಿದ್ಯೆಯು ಹೇಳ ಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವ ವಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಸಿ= ಯದೃಪಿ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯೆಗಳೂ, ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳ ರಹಸ್ಯರೂಪಗಳೇವೇ, ಆದರೂ ಅವುಗಳಕ್ಕಿಂತ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳೇವೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳವುಗಳು ಆದುದರಿಂದ, ಮೇಲೆ ಹೇಳತಕ್ಕದನ್ನೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದವಚನಗಳ ರಹಸ್ಯವೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಜ್ಞಾನಿ ಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (b) ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಮ ಧೇಯಗಳುಳ್ಳವನು. ಈತನು ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಸ್ವರ್ಶಾದ್ಯಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡು

ತ್ತಾನೆ. (c) ಈ (ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ) ಶರೀರವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವೀಣಾಸ್ಥಾನೀಯವು. ಆದುದರಿಂದ ದೇಹಾಖ್ಯವಾದುದು, ಸುಖ್ಯವಾಗಿ ದೈವೀವೀಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಈ ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವೀಣೆಯಾದರೂ ಮನುಷ್ಯರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು. (d) ಯಾವಾತನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಶರೀರಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀಣೆಯೆಂದು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಆತನು ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸುಖಗಳುಳ್ಳವನೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ಯಶಸ್ಸುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವನು.

ಭಾ|| (a) ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರ್ಯಾರ್ಥಮೇವೈತಾಂ ವಾಕ್ಸಾರಾಮಪೃಚಂ ಜಪೇತ್ | ಧ್ಯಾತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ದೇವಂ ಸ್ತೀರೂಪಂ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಿತಂ || (b) ಓಷ್ಠಾಪಿಧಾನೇತ್ಯೇಷಾ ಹ್ಯುಕ್ಸಾರೋ ವಾಚಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ | ವಿಷ್ಣೋರ್ಹಿಂ ವಾಚಿ ಸಂಸ್ಥಸ್ಥೈವೋಷ್ಠಾನೇತೌ ಪಿಧಾನವತ್ || (c) ಕುಲೀತಿ ಚೋಕ್ತೋ ಭಗವಾನ್ಪ್ರಲೀನಾಶೇಷಕುತ್ಸಿತಃ | ಪಾತಿ ಸರ್ವಂ ವಿಶಿಷ್ಟಶ್ಚ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಿತ್ಯತಃ ಪನಿಃ || ಸರ್ವವಾಗೀಶ್ವರೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ತೀರೂಪೋ ಮಾಂ ಸುವಾದಯೇತ್ | ಇತಿ ಚ || (d) ನೇತ್ಯುಪಮಾನಾರ್ಥಂ | ಓಷ್ಠಾವಪಿಧಾನವದಸ್ಯೇತಿ || ನ ಚ ವಿಷ್ಣೋರನ್ಯಾ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ವಾಚ ಈಶಾನಾ | ಸ ಹಿ ಮುಖ್ಯತಃ ಸರ್ವೇಶ್ವರಃ || ತಸ್ಯೈವ ಪ್ರಸ್ತುತತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುಮಾಣತ್ವಾಚ್ಚ | (e) ಶ್ರಿಯಃ ಪತಿಯರ್ಜ್ಜುಪತಿರ್ಜಗತ್ಪತಿರ್ಗಿರಾಂಪತಿರ್ಲೋಕಪತಿರ್ಧರಾಪತಿರಿತಿ ಭಾಗವತೇ || ಯೋ ವಾಚಿ ತಿಷ್ಠನ್ವಾಚೋಽಂತರೋ ಯಂ ವಾಚ್ಚ ನೇದೇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಶ್ಚ | ಸ್ತೀಲಿಂಗತ್ವಂ ದೇವತೇತ್ಯಾದಿನದಸಿಯುಜ್ಯತೇ | ಸ್ತೀರೂಪತ್ವಾಚ್ಚ || ೫ ||

ಅ || (a) ವಿದ್ಯೆಯು ಅಧಿಕಸಂಪಾದನೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ ಸರ್ವವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಕೂಡ, ಸ್ತೀರೂಪವುಳ್ಳವನೂ ವಾಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವನೂ ಆದ ನಾರಾಯಣದೇವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿಕೊಂಡು ಜಪಿಸತಕ್ಕದ್ದು. (b) 'ಓಷ್ಠಾಪಿಧಾನಾ' ಎಂಬೀ ಋಕ್ಕು ವಾಕ್ಸಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಾಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾದರೂ ಈ ಓಷ್ಠಗಳು (ಔಡು, ತುಟ) ಆಚ್ಛಾದನಮಾಡತಕ್ಕ ವಸ್ತ್ರಗಳಂತಿವೆ. (c) ಪೂಜ್ಯನಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಡಗಿದ ಸರ್ವ ಕಶ್ಮಲಗಳು ಉಳ್ಳವನಾಗಿ ಅಂದರೆ ಕಶ್ಮಲಸಂಪರ್ಕವೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲದಿರುವವನಾಗಿ ಕುಲೀ ಎಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಪನಿಃ' ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಸ್ತೀರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ನನ್ನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿಸಲಿಹೀಗೂ ಅದೆ. (d) ನ ಎಂಬುವುದು ಉಪಮಾರ್ಥಕವು. ಇವನಿಗೆ ತುಟಗಳು ಆಚ್ಛಾದನೆ ವಸ್ತ್ರಗಳಂತೆ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಇತರಳಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೂ ಕೂಡ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳಲ್ಲ. ಆಹರಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಆತನಿಗೇನೇ ಪ್ರಸ್ತುತಿ (ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ತಾನ) ಯಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ ಮೇಲೆಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ, (ಅಂದರೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಏತದ್ಭ್ರಹ್ಮೈತತ್ಸತ್ಯಂ' ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, 'ಏತಸ್ಯೈ ಸಂಹಿತಾಯೈ ಣಕಾರೋ ಬಲಂ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುನಾಮವನ್ನು ವಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ

ರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವೇ ಆಗಬೇಕು. ಇತರ ವಿಸಯಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಗಳಿಂದ ನಿರೋಧ ಬರುವುದು. ಅಥವಾ ಋಗ್ವೇದದಖಿಲಗಳಲ್ಲಿ 'ಓಷ್ಠಾಪಿಧಾನಾ' ಎಂಬುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತುವೇ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಮೇಲೆಯೂ ಅವನೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವೇ ಆಗಬೇಕು.) (e) ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ಸರ್ವ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಪಾಲಕನು. ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಧಿಪತಿಯು ೧೪ ಲೋಕಗಳಿಗೂ (೧ ಭೂಲೋಕ. ೨ ಭುವಲೋಕ. ೩ ಸುವಲೋಕ. ೪ ಮಹಾಲೋಕ. ೫ ಜನೋಲೋಕ. ೬ ತಪೋಲೋಕ. ೭ ಸತ್ಯಲೋಕ. ೮ ಅತಲ. ೯ ವಿತಲ. ೧೦ ಸುತಲ. ೧೧ ತಳಾತಳ. ೧೨ ರಸಾತಳ. ೧೩ ಮಹಾತಳ. ೧೪ ಪಾತಾಳ.) ಭೂಪತಿಯು. ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿದೆ. ಯಾವಾತನು ವಾಗಿದ್ರಿಯದಲ್ಲಿದ್ದನಾಗಿ, ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನನೋ, ಯಾವಾತನನ್ನು ಸರಸ್ವತಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಇದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಯೂ ಕೂಡ ಅದೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವವು ದೇವತಾ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂತೆಯೇ (ಶಬ್ದ ಸ್ವಭಾವವಾದುದರಿಂದ) ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀರೂಪವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದಲೂ (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ). || ೫ ||

ಮಂ || ಅಥ ಹಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಕೃಷ್ಣಹಾರೀತೋ ನಾಗ್ಬ್ರಹ್ಮಣಮಿಪೋಪೋ ದಾಹರತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವ್ಯಸ್ರಂಸತ ಸಂವತ್ಸರಃ ಸ ಚ್ಛಂದೋಭಿರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮದಧಾತ್ಯಚ್ಛಂದೋಭಿರಾತ್ಮಾನಂ ಸಮದಧಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಸಂಹಿತಾ ತಸ್ಯೈವಾ ಏತಸ್ಯೈವಾ ಸಂಹಿತಾಯೈ ಣಕಾರೋ ಬಲಂ ಷಕಾರಃ ಪ್ರಾಣ ಆತ್ಮಾ ಸಯೋ ಹೈತೌ ಣಕಾರಷಕಾರಾವನು ಸಂಹಿತಮೃಚೋ ನೇದ ಸಬಲಾಂ ಸಪ್ರಾಣಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ ನೇದಾ ಯುಷ್ಯಮಿತಿ ವಿದ್ಯಾತ್ಸ ಯದಿ ನಿಚಿಕಿತ್ಸೇತ್ಸ ಣಕಾರಂ ಬ್ರವಾಣೀ ೩ ಅಣಕಾರಾ ೪ ೩ ಇತಿ || ಸಣಕಾರಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ಸಷಕಾರಂ ಬ್ರವಾಣೀ ೪ ೩ ಅಷಕಾರಾ ೫ ೩ ಇತಿ || ಸಷಕಾರಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇ ಯದ್ವಯಮನುಸಂಹಿತಮೃಚೋಽಧೀಮಹೇ ಯಚ್ಚ ಮಂಡೂಕೇ ಯೋಯಮಧ್ಯಾಯಂ ಪ್ರಬ್ರೂಮಸ್ತೇನ ನೋ ಣಕಾರಷಕಾರಾವು ಸಾಪ್ತಾವಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಂಡೂಕೇಯೋಽಥ ಯದ್ವಯ ಮನುಸಂಹಿತ ಮೃಚೋಽಧೀಮಹೇ ಯಚ್ಚ ಮಂಡೂಕೇಯೋಯ ಮಧ್ಯಾಯಂ ಪ್ರಬ್ರೂಮಸ್ತೇನ ನೋ ಣಕಾರಷಕಾರಾವು ಸಾಪ್ತಾವಿತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ಸ್ಥನಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯ ಏತದ್ಧಸ್ಮ ನೈತದ್ವಿದ್ವಾಂಸ ಆಹು ಋಷಯಃ ಕಾವಷೇಯಾಃ ಕಿಮರ್ಥಾ ವಯಮಧ್ಯೇಷ್ಯಾಮಹೇ ಕಿಮರ್ಥಾ ವಯಂ ಯಕ್ಷಾಮಹೇ ನಾಚಿ ಹಿ ಪ್ರಾಣಂ ಜುಹುಮಃ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ ನಾಚಂ ಯೋ ಹ್ಯೇವ ಪ್ರಭವಃ ಸ ಏನಾಸ್ಯಯಸ್ತಾ ಏತಾಃ ಸಂಹಿತಾ ನಾನಂತೇನಾಸಿನೇ ಪ್ರಬ್ರೂಯಾನ್ಮಾಸಂವತ್ಸರ ನಾಸಿನೇ ನಾಪ್ರವಕ್ತ ಇತ್ಯಾಚಾರ್ಯಾ ಆಚಾರ್ಯಾಃ || ೬ ||

ಇತ್ಯೈತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತು ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕೇ
ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೩ || ೨ ||

|| ತೃತೀಯಾರಣ್ಯಕಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ||

ಅ || ಅಥ=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮವು ಸರ್ವಗುಣಪೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯವಾದುದರಿಂದಲೇ, ಅಥವಾ ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಈಗ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣಹಾರೀತಃ=ಹರಿತಖುಷಿಯ ಮಗನಾದ ಕೃಷ್ಣನೆಂಬುವನು, ಅಸ್ಮೈ=ತನ್ನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಿಷ್ಯನಿಗಾಗಲೀ, ಪುತ್ರನಿಗೆ ಆಗಲೀ, ಯೋಗ್ಯಜನರಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಲೀ, ಏತತ್=ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ, ವಾಗ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ=ಸರ್ವವಾಗ್ವಿಷಯವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಇವ=ವೈಕ್ಯವಾಗಿ, ಉಪೋದಾಹರತಿ=ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂವತ್ಸರಃ=ಕಾಲಾಭಿಮಾನಿಯೂ, ಆವಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ಸುಖಪ್ರದನೂ ಆದ, ಪ್ರಜಾಪತಿಃ=ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪ್ರಜಾಃ=ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು, ಸೃಷ್ಟ್ವಾ=ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ, ವ್ಯಸ್ರಂಸತ=ಶ್ರಾಂತನಾದನು. (ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರಾಂತಿಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ), ಸಃ=ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಛಂದೋಭಿಃ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ, (ನಾರಾಯಣನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ, ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಆ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೇ) ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಸಮಧಾತ್=ಕೂಡಿಸಿದನು. (ಸಂಧಾನ ಮಾಡಿ ತನ್ನ ದೇಹಕ್ಕೆ ದಾಡ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದನು.) ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಛಂದೋಭಿಃ=ವೇದಗಳಿಂದ (ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಹರಿಯಿಂದ) ಆತ್ಮಾನಂ=ತನ್ನನ್ನು, ಸಮಧಾತ್=ಕೂಡಿಸಿದನೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಅದರಿಂದ (ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ತನ್ನ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿತನಾದುದರಿಂದಲೇ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು), ಸಹಿತಾ=ಸಂಹಿತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ತಸ್ಯೈವಾ ಏತಸ್ಯೈವ ಸಹಿತಾಯೈ=ಆ ಈ ಸಹಿತಾನಾ ಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ, ಬಲಂ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಣಕಾರಃ=ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಣ'ಎಂಬ ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಃ=ರಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕತ್ವವು, ಆತ್ಮಾ=ಸರ್ವ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ, ಸರ್ವ ದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಸರ್ವಕಾಲಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಇರುವಿಕೆಯು. ಷಕಾರಃ=ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ 'ಷ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಃ=ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಏತಾ ಣಕಾರ ಷಕಾರಾ=ಈ ಣಕಾರ ಷಕಾರಗಳನ್ನು, (ಣ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೂರ್ಣಬಲವೂ, ಷ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸರ್ವನಿಯಾಮಕತ್ವವೂ ದೇಶಕಾಲ ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ) ಋಜೋಽನು ಸಂಹಿತಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ, (ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ) ವೇದ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರಗಳ ಎರಡರ ಸಂಯೋಗ ರೂಪವಾದ ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದೇ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ) ಸಃ ಹ=ಆತನೇ, ಸಂಹಿತಾಂ=ಸಂಹಿತಾ ನಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು, ಸಬಲಾಂ=ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಲಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ, ಸಪ್ರಾಣಾಂ=ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿಯೂ ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಇತರನು ತಿಳಿಯಲಾರನು.) (ಈ ಪ್ರಕಾರ ತಿಳಿಯುವುದು). ಆಯುಷ್ಯಂ=ನಿತ್ಯಾಯು ರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವು. ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವಿದ್ಯಾತ್=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದು. ಅಥವಾ ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (ಆತನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ) ಆಯುಷ್ಯಂ=ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಯನ್ನು, (ಹೊಂದುವನು.) ಸಃ=ಆ ಉಪಾಸಕನು, ಸಣಕಾರಂ=ಣಕಾರ

ಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನು, ಬ್ರವಾಣೀಂ=ಹೇಳುವೆನೋ, ಅಥವಾ ಅಣಕಾರಾಂ=ಣಕಾರ ರಹಿತವಾದುದನ್ನು, (ಹೇಳುವೆನೋ) ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಚಿಕಿತ್ಸೇತ ಯದಿ=ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತನಾದರೆ, (ಎಲ್ಲಾ ಸಂಹಿತೆಗಳನ್ನು ಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನೋ, ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೇನೇ ಹೇಳುವೆನೋ ಎಂದು ಸಂಶಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.) ಸಣಕಾರ ಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್=ಣಕಾರಸಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಸ ಸಕಾರಂ=ಸಕಾರ ಸಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿ, ಬ್ರವಾಣೀಂ=ಹೇಳುವೆನೋ ಅಷಕಾರಾಂ=ಷಕಾರ ರಹಿತವಾದುದನ್ನಾಗಿಯೇ ಹೇಳುವೆನೋ, ಇತಿ=ಹೀಗೆ ಸಂಶಯಪಟ್ಟರೆ, ಸ ಸಕಾರಮೇವ ಬ್ರೂಯಾತ್=ಸಕಾರ ಸಹಿತವಾದುದನ್ನೇ (ಅಂದರೆ ಸ ಶಬ್ದದಿಂದ ಶ್ರೀ ಹರಿಗೆ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವವೂ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ವಾಚ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅನುಸಂಧಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ) ಹೇಳತಕ್ಕದು. ತೇ ವಯಂ=ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ನಾವು, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅನುಸಂಹಿತಂ ಋಚಃ=ಸಂಹಿತಾಯುಕ್ತವಾಗಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು, ಅಧೀನುಹೇ=ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತೇವೋ, ಯಜ್ಞ=ಯಾವದೊಂದು, ಮಾಂಡೂಕೇಯಿಯಂ=ಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಅಧ್ಯಾಯಂ=ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯವನ್ನು, (ಸರ್ವವೇದ ಪುರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು) ಪ್ರಬ್ರೂಮಃ=ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತೇವೋ, ಅಥವಾ ಶಿಷ್ಯರಿಗೋಸ್ಕರ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇವೋ, ತೇನ=ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ನಃ=ನಮಗೆ, ಣಕಾರ ಸಕಾರೌ ಉಪಾತ್ತಾ=ಣ ಶಬ್ದ ಸ ಶಬ್ದಾರ್ಥರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. (ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಣಕಾರ ಸಕಾರಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪವೇ ಆಗಿವೆ.) ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಹ್ರಸ್ವೋ ಮಾಂಡೂಕೇಯಃ=ಹ್ರಸ್ವಮಾಂಡೂಕೇಯ ಋಷಿಯು, ಆಹ ಸ್ಮಹ=ಹೇಳಿದನು. (ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇತರ ಋಷಿಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಅಥ ಯತ್ ವಯಂ ಅನುಸಂಹಿತಂ ಋಚಃ ಅಧೀನುಹೇ ಯಜ್ಞ ಮಾಂಡೂಕೇಯಿಯಂ ಅಧ್ಯಾಯಂ. ಪ್ರಬ್ರೂಮಃ ತೇನ ನಃ ಣಕಾರ ಸಕಾರೌ ಉಪಾತ್ತಾ ಇತಿ..... ಸ್ಥವಿರಃ ಶಾಕಲ್ಯಃ=ಸ್ಥವಿರಶಾಕಲ್ಯ ಋಷಿಯು, ಆಹ ಸ್ಮಹ=ಹೇಳಿದನು. (ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ತತ್ ಏತತ್=ಆ ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ವಿದ್ವಾಂಸಃ=ತಿಳಿದ, ಕಾನರ್ಷೇಯಾಃ ವೈ ಋಷಯಃ=ಕಾನರ್ಷೇಯರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಋಷಿಗಳವರು, ಆಹುಃ ಹ ಸ್ಮ=ಹೇಳಿರುವರು. (ಏನೆಂದರೆ) ವಯಂ=ನಾವು, ಕಿಮರ್ಥಾಃ=ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ, ಅಧ್ಯೇಷ್ಯಾನುಹೇ=ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವೆವು. (ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುಮಂತ್ರ ಜಪಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಫಲಪ್ರದವಾದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುನಾಮದಿಂದ ವೈತರಿಕ್ತವಾದ ಸರ್ವವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದಲೂ ನಮಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಬಹುದು. ಯಾವದೂ ಆಗಲಾರದು). ವಯಂ=ನಾವು, ಕಿಮರ್ಥಾಃ=ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಾಗಿ, ಯಕ್ಶಾಮಹೇ=ಯಾಗ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. (ಯಾಗಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಯಾವಪ್ರಯೋಜನವಾಗಬಹುದು? ಯಾವುದೂ ಆಗಲಾರದು.) (ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥವನ್ನನುಸಂಧಾನ ಮಾಡದೆ, ಇತರ ವಿಷಯಕ ಅಧ್ಯಯನ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗ ಬಹುದು? ಯಾವದೂ ಆಗಲಾರದು. ತಥಾ ಚ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥ ಅನುಸಂಧಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವೆವು, ಯಾವಾಗ ಮಾಡುವೆವು?) ಅಥವಾ ವಾಚಿ ಹಿ ಪ್ರಾಣಂ ಜುಹುಮಃ=ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಹೋಮಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಅಂದರೆ 'ವಿಷ್ಣವೇ ನಮಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಜಪಿಸುತ್ತಾ

ಪ್ರಾಣವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಜಪವೆಂಬ ವಾಗ್ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿಸುತ್ತೇನೆ.) ಪ್ರಾಣೇ ವಾ ವಾಚಂ=ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ವಾಗ್ವಿಧಿಯಾದ ಹೋಮ ವೆಂದರೆ ಮೌನವೇ, ಅಂತೂ ಮೌನದಿಂದಲೇ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವೆವು.) (ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವೇ ಆದ ಅಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇತರ ವಿಷಯಕವಾದುದನ್ನು ಮಾಡ ಬಾರದು. ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದೇಕೆಂದರೆ) ಯೋ ಹಿ ಏವ=ಯಾವ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಪ್ರಭವಃ=ಸರ್ವಜಗದುತ್ಪಾದಕನೋ, ಸ ಏವ=ಆತನೇ, ಅಪ್ಯಯಃ=ಸಂಹಾರಕನು. (ಮತ್ತೊ ಬ್ಬನಾಗಲಾರನು. ಆದುದರಿಂದ ರಮಾಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣನೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ ದೋಷವಿರೂಪನೂ ಅಪರಿಮಿತ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಆದುದ ರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವೇ ಆದ ಅಧ್ಯಯನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇತರ ವಿಷಯಕವಾದುದ ನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು.) ಹೀಗೆ ಮಹಿದಾಸದೇವರು ಉಪನಿಷತ್ತಿಪ್ರಾಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಅತಿರಹ ಸ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ತಾ ಏತಾಃ ಸಂಹಿತಾಃ=ಈ ಪೂರ್ವೋತ್ತರವರ್ಣ ಸಂಧಿಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಗಳಾದ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಭಗವದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು, ಅನಂತೇನಾಸಿನೇ=ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯತನವನ್ನು ಹೊಂದದೆ ಇರುವವನಿಗೋಸ್ಕರ, ನ ಪ್ರಬ್ರುಯಾತ್=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪದೇಶಿಸಬಾರದು. ಅಸಂವತ್ಸರ ನಾಸಿನೇ=ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯತನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವರ್ಯಂತ ಅವಾಸಮಾಡದೆ ಇದ್ದವನಿಗೋಸ್ಕರ, ನ ಪ್ರಬ್ರುಯಾತ್=ಹೇಳಬಾರದು. (ತಥಾ ಚ ಒಂದುಸಂವತ್ಸರ ಅವಾಸ ಮಾಡಿ, ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯತನವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಭರಿತನಾಗಿ ದ್ದರೆ ಅಂಥವನಿಗೋಸ್ಕರ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ಅಪ್ರವಕ್ಷ್ಯೇ=ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಗುಣ ಭರಿತನಾಗಿದ್ದರೂ) ಪ್ರವಚನಶಕ್ತಿ ರಹಿತನಾದವನಿಗೋಸ್ಕರ, ನ ಪ್ರಬ್ರುಯಾತ್=ಹೇಳ ಬಾರದು. (ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣನಿಗೋಸ್ಕರವೇ ಹೇಳಬೇಕು.) ಇತಿ= ಈ ಪ್ರಕಾರ, ಆಚಾರ್ಯಾಃ ಆಚಾರ್ಯಾಃ=ಉಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿರುವ ಮಹಿದಾಸ ಮೊದಲಾದ ಋಷಿಗಳವರು, ಆಹುಃ=ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವೆಲ್ಲವೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, 'ಆಚಾರ್ಯಾಃ' ಎಂಬುವುದನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. || ೩ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೩ || ೨ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮೂರನೇ ಅರಣ್ಯಕವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಭಾ|| (a) ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ವಿಶೇಷಣಾದ್ವಿರಿಂಚ ಏವಾತ್ರ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮಾ (ವಿಶ್ವಃ) ವಿರಿಂಚಃ ಕತಮಃ ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ || (b) ಶ್ರಾಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವವೇದೈಃ ಸ್ತುತ್ವಾ ನಾರಾಯಣಂ ಪ್ರಭುಂ ತೇನೈವ ಸಮ್ಯಕ್ಸಂಧಾಯ ದಾಡ್ಯಂ ದೇಹಸ್ಯ ಸೋಽಕರೋತ್ || (c) ಸಂಧಾನಾತ್ಸಂಹಿತೇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಿಷ್ಣು ರೇವ ಸನಾತನಃ | ವಿಷ್ಣು ನಾಮ್ನಿ ಣಶಬ್ದೇನ ವಿಷ್ಣೋರ್ಬಲಮುದೀರ್ಯತೇ || ಣ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಯಮಾಣ ತ್ಯಾಣ್ಣಕಾರೋಽಸ್ಯ ಬಲಂ ಮತಂ | (d) ವಿಷ್ಣು ನಾಮ್ನಿ ಪಕಾರೇಣ

ರನಾಬ್ರಹ್ಮೇಶಪೂರ್ವಿಣಃ | ಪ್ರಣೇತ್ಯತಾಽಖಲಸ್ಯೈವ ವಿಪ್ಲೋರುಕ್ತಾ
ತಥಾತ್ಮತಾ || (೯) ಆತತತ್ವಂ ಸರ್ವಗುಣೈರ್ದೇಶತಃ ಕಾಲತಸ್ತಥಾ |
ಆತ್ಮಶಬ್ದೋದಿತಂ ತಚ್ಚ ಸಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೀಯತೇ ||

ಅ || (a) ಸಂವತ್ಸರಃ ಎಂದು ವಿಶೇಷಣವಿದ್ದುದರಿಂದ (ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೇ (ದಕ್ಷ
ಮೊದಲಾದವರು ಅಲ್ಲ.) (ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಂವತ್ಸರ ಶಬ್ದವು ಏಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಪರವಾಗಬೇಕೆಂದರೆ)
ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಂಚಿಯು (ವಿಶ್ವನು) ಕತಮನು, ಸ್ವಯಂಭೂಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಸಂವತ್ಸರನು. (ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳು) ಎಂದಿದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿ
ಯಿದ್ದುದರಿಂದ, (ಚತುರ್ಮುಖನೇ ಆಗಬೇಕು). (b) (ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ) ಶ್ರಾಂತ
ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು (ಶ್ರಮಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ) ಪ್ರಭುವಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ
ಸ್ತುತಿಸಿ, (ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ) ಆ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೇ (ತನ್ನ ದೇಹವನ್ನು) ಜೆನ್ನಾಗಿ
ಕೂಡಿಸಿ, (ತನ್ನ) ದೇಹಕ್ಕೆ ದೃಢತನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. (c) ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕಪ್ರಕಾರ
ನಾದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಧಾನ
ವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಚತುರ್ಮುಖ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿತನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸಂಹಿತಾ ಎಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮದಲ್ಲಿ ಏ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಲವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.
ಏ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಏಕಾರವು ಈ ಹರಿಯ ಬಲವೆಂದು ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (d) ವಿಷ್ಣು
ನಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಕಾರದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಚತುರ್ಮುಖ, ರುದ್ರ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್ತಿನ ಪ್ರೇರಕ
ತ್ವವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಆತ್ಮತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (e) ಎಲ್ಲಾ
ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ದೇಶಗಳಿಂದಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾಲಗಳಿಂದಲೂ ನ್ಯಾಪ್ತವು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅದೂ ಕೂಡ ಸ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಭಾ|| (a) ಸ ಇತ್ಯಾಕ್ರಿಮಾಣತ್ವಂ ಪ್ರಣೇತ್ಯತ್ವಂ ಚ ಪೂರ್ಣತಾ | ವಿಪ್ಲೋಃ
ಸಕಾರ ಇತ್ಯುಕ್ತಾ ನೀತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟತಾ || ಅಂತ್ಯಸ್ಥಿತ ಉಕಾರಸ್ತು
ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾದಿ ಹರೇರ್ವದೇತ್ | (b) ಏವಂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಾಣತ್ವಮಾತತ
ತ್ವಂ ಚ ಸರ್ವತಃ || ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಚ ಬಲಂ ವಿಪ್ಲೋಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾಚ್ಛೀಲ
ಮಿತ್ಯಪಿ | ಉದಿತಂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದೇನ (c) ತಸ್ಮಾದ್ವೈಕ್ಯಂ ಹಿತಾಮನು ||
ವರ್ಣದ್ವಯಸಮಾಯೋಗೇ ಪ್ಲುಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಮೇವ ತು | ವಿಪ್ಲೋಃ
ಪ್ರಾಣತ್ವಮಾತ್ಮತ್ವಂ ಬಲಂ ಚೈವಾತ್ರ ವೇತ್ತಿ ಯಃ || (d) ಸ ಏವ
ವಿಪ್ಲೋರ್ಬಲವಿತ್ತಥಾ ಪ್ರಾಣತ್ವವಿದ್ಭವೇತ್ | ಸ ಏವ ಮುಕ್ತಃ ಸಂಸಾ
ರಾನ್ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಮಾನ್ವನಿಪ್ಯತಿ ||

ಅ || (a) ಸ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವಪ್ರೇರಕತ್ವವೂ ಗುಣಾ
ದಿಪೂರ್ಣತ್ವವೂ ಕೂಡ ಸಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದ
ದಕ್ಕೆ ವಿ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಇತರರಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಬಲಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯುತ್ತಮತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.
ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಉಕಾರನಾದರೂ (ಉನ್ ಎಂಬುವುದರ ರೂಪವಾದರೆ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ (ಆದರ ಸ್ವಭಾ
ವಕ್ಕೆ)ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಉ ವರ್ಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅದಿಪದದಿಂದ ಹೇಳ

ಲ್ಪಟ್ಟ) ಉಚ್ಚತನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (ಉಚ್ಚತ್ವವೆಂದರೆ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಅವ ಧಿರಾಹಿತೃವೂ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೂ ದೋಷಾಭಾವವೂ). (b) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಇತರರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವವೂ ಗುಣಾದಿ ಎಲ್ಲಾದರಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವವೂ, ಸರ್ವಾಧಿಕವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ತತ್ತ್ವಭಾವವೆಂದೂ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (c) ಆದುದರಿಂದ (ಅಂದರೆ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಮಹಾರ್ಥವಿದ್ದುದರಿಂದ) ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳು ಸಂಗತವಾಗೋಣ. ಸ್ವ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕತ್ವವನ್ನು ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಕೂಡ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವಾತನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, (d) ಆತನೇವೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರೇರಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಆಗುವನು. ಆತನೇ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ನಿತ್ಯಾಯುಷ್ಯವುಳ್ಳವನು ಆಗುವನು.

ಭಾ|| (a) ಸಂಹಿತಾ ಸಹಿತತ್ವೇನ ಯದ್ಭೂತೋಽಧೀಮಹೇ ವಯಂ | ನೇದಾ ನನ್ಯಾನ್ಪುರಾಣಂ ವಾ (b) ತೇನ ವಿಷ್ಣುಪದೋದಿತಃ || ಆವಾಪ್ತೋ ಭಗವಾನ್ ಸ್ಯಾನ್ನಸ್ತನ್ನಾಮಾರ್ಥಾ ಯತೋಽಖಿಲಾಃ | ಇತ್ಯಾಹುರ್ಮು ಪಯಃ ಸರ್ವೇ (c) ಕಿಮನ್ಯಾಧ್ಯಯನಾದ್ಭವೇತ್ || ಯಜ್ಞೈರ್ವೇತ್ಯೃ ಪಯೋಽಪ್ಯಸ್ಮೈ ಕಾವಷೇಯಾ ವದಂತಿ ಹಿ | (d) ಮೌನೇನ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥಂ ಧ್ಯಾಯಂತೋ ವಾಚಮೇವ ವಾ || ಜುಹುಮೋ ವಿಷ್ಣುನಾ ಮಾಖ್ಯಂ ಜಪಂತೋ ಮಂತ್ರಮೇವ ವಾ | ನಮಸ್ಕಾರಸಮಾಯುಕ್ತಂ ಜುಹುಮಃ ಪ್ರಾಣಮತ್ರ ಹಿ || (e) ಕಿಮನ್ಯೈರ್ಬಹುಭಿಃ ಕಾರ್ಯೈರೇತ ಸ್ಯೈವಾಧಿಕತ್ವತಃ | ಏತದರ್ಥಾನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಂ ವೇದಾನಥಾಪಿ ವಾ || ಅಧೀಮಹೇ ಯಜಾವೋ ವಾ ನಾನ್ಯಥಾ ತು ಕಥಂಚನ ||

ಅ || (a) ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡು ನಾವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಋಕ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆ ಸರ್ವವೇದಗಳನ್ನೂ ಪುರಾಣವನ್ನೂ ಗಲೀ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತೇವೋ ಯಾ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇವೋ, (b) ಆ ಕಾರಣ ದಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಐಶಬ್ದ ಸಶಬ್ದಾರ್ಥರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನು ನಮಗೆ ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನು ಆಗುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ವಚನಗಳೂ ಆ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬನಾಮದ ಅರ್ಥ ಭೂತಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲಾ ಋಷಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (c) ಈ ಪ್ರಮೇಯ ವನ್ನು ತಿಳಿದ ಇತರರಾದ ಕಾವಷೇಯಋಷಿಗಳೂ ಕೂಡ (ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ ವಿಲ್ಲದೆ) ಇತರ ವಿಷಯಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದಲಾಗಲೀ ಯಾಗಗಳಿಂದಲಾಗಲೀ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ವಾಗಬಹುದು (ಯಾವದೂ ಆಗಲಾರದು) ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (d) ಯಾವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಮೌನದಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ವಾಗಿಂಪ್ರಿಯವನ್ನು ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಖ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋಮಿಸುವೆನ್ನೋ, ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನೇ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ, ನಮಸ್ಕಾರಯುಕ್ತವಾದ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾಖ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರ ವನ್ನೇ ಜಪಿಸುತ್ತಾ, ಈ ವಾಗಭಿವಾನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೋಮಿಸುವೆನ್ನೋ, (e) ಹಾಗಾದರೆ ಇದಕ್ಕೇನೇ (ವಿಷ್ಣುಮಂತ್ರಜಪಾದಿಗಳಿಗೆನೇ) ಹೆಚ್ಚು ಫಲವಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುನಾಮದಿಂದ ಇತರ ಗಳಾದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಅಶ್ವಮೇಧ ವಾಚಸೇಯ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಯಾಗಗಳಿಂದಲೂ,

ಎನು ಪ್ರಯೋಜನವು? ತಥಾಚ ಈ ವಿಷ್ಣುನಾಮಾರ್ಥಾನುಸಂಧಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವೆವು. ಯಾಗಮಾಡುವೆವು. ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲ.

ಭಾ|| (a) ಏಷ ಏವ ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವೇದಾನಾಮುರ್ಧ್ವ ಈರಿತಃ | ವಿಷ್ಣುನಾ ಮೋದಿತೋ ಯೋರ್ಧ್ವಸ್ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯದ್ವಚೋಽಖಿಲಂ || (b) ಏವಂ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಾಣಾತ್ಮಬಲಾದ್ಯಖಿಲಸದ್ಗುಣೈಃ | ಪೂರ್ಣಸ್ವಭಾವಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಚಸಾಮುರ್ಧ್ವ ಈರಿತಃ || (c) ಸಂಹಿತಾಖ್ಯಾನಿ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ರೂಪಾಣೈತಾನಿ ಸರ್ವಶಃ | ಅನ್ಯವಿದ್ಯಾಸ್ತಶಿಷ್ಯಸ್ಯ ನ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಥಮಂ ಕ್ವಚಿತ್ || (d) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಶಕ್ತಿಹೀನಾಯ ನೈವ ಬ್ರೂಯಾತ್ಪ್ರಥಮಂಚನ | ನೈಷ್ಠವಾಯ ಸುವೃತ್ತಾಯ ಮೇಧಾಶ್ರದ್ಧಾಯುತಾಯ ಚ || ಗುರೋಃ ಶುಶ್ರೂಷಕಾಯೈವ ಬ್ರೂಯಾದಿತ್ಯನುಶಾಸನಂ | ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ, ಈ ಅರ್ಥವೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇತರವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಚನವೂ ಆ ವಿಷ್ಣುನಾಮಕ್ಕೇನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಭೂತವಾದುದು. (b) ಈ ಪ್ರಕಾರ, (ಅಥವಾ) ವಿಷ್ಣುನಾಮಕ್ಕೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಾದಿವಚನಗಳಿಗೂ ಸರ್ವರಿಂದ ಅಧಿಕಗಳಾದ ಪ್ರೇರಕತ್ವವೂ ದೇಶಾದಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ (ಜ್ಞಾನವೂ) ಇವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಅವಧಿರಹಿತಗಳಾದ ನಿರ್ದುಷ್ಟಗಳಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸ್ವಭಾವವು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (c) ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಹಿತಾನಾಮಕಗಳಾದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಇತರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯನಾಗದೆ ಇದ್ದವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬಾರದು. (d) ಪಾಠಕೇಳುವ ಶಕ್ತಿರಹಿತನಾದವನಿಗೋಸ್ಕರವೂ ಯಾವ ಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ ಹೇಳಬಾರದು. ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನೂ, ಸತ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನೂ, ಪ್ರತಿಭಾ ಆಸ್ತಿಕ್ಯಬುದ್ಧಿ ಇವುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದವನೂ, ಗುರುಗಳನ್ನ ಸೇವಿಸತಕ್ಕವನೂ, ಆದ ಶಿಷ್ಯನಿಗೇನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ (ಸ್ಮೃತಿ ಕಾರರ) ಅನುಜ್ಞೆಯು. ಹೀಗೂ ಅದೆ.

ಭಾ|| (a) ಯ ಏತೇನ ಣ ಇತಿ ಶಬ್ದೇನಾಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೂರ್ಣಬಲಂ ಪಶಬ್ದೇನಾಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ದೇಶತಃ ಕಾಲತೋ ಗುಣತಶ್ಚಾತತತ್ತ್ವಂಚ ಸರ್ವಾಂ ಸಂಹಿತಾನುನು ತದರ್ಥತ್ವೇನ ವೇದಿ ಅಕ್ಷರದ್ವಯಸಂಯೋಗರೂಪಯಾ ಸಂಹಿತಯೈತದೇವ ಸರ್ವತ್ರೋಚ್ಯತ ಇತಿ ಸ ಸಂಪೂರ್ಣಬಲಂ ಸರ್ವಪ್ರಣೇತ್ಯಶಕ್ತಾದಿಯುಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವೇದ || (b) ಅಥೇತ್ಯಾದಿಕಾ ಅಪಿ ಸಂಹಿತಾರೂಪಾ ಏವ | ಪದವರ್ಣಯೋಃ ಪೃಥಗನಭಿವ್ಯಾಹಾರಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಶಬ್ದಾ ವಿಷ್ಣುನಾಮವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪಾ ಏವ | (c) ಯದ್ವಯಂ ಸಂಹಿತಾಯುಕ್ತತ್ವೇನಚೋಽಧೀನಮಹೇತೇನಾಸ್ಮಾಕಂ ಣ ಶಬ್ದ ಪಶಬ್ದಾರ್ಥರೂಪೋ ವಿಷ್ಣು ರುಪಾತ್ರಃ || ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತತ್ಸಾರ್ವವಾಚಾಂ | ವೀತ್ಯುಪಸರ್ಗತ್ವಾದುಕ್ತಾರಸ್ಯ ಚ ತಾಚ್ಛೀ

ಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾದುಕ್ತಾರ್ಥವಿಶೇಷಣರೂಪತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾನ್ನ ಪೃಥಕ್
ಯೋವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮತ್ರ ಕೃತಂ || ಋಚ ಇತಿ ಸರ್ವವಾಚಾನುಪಲಕ್ಷಣಂ ||
(d) ಅತಃ ಸರ್ವವೇದಾದಿಶಬ್ದೋದಿತಃ ಸರ್ವಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣೋ ಭಗ
ವಾನ್ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ || (e) ಸರ್ವೈಶ್ಚ ನೈದಿಕಪದೈರಪಿ ಲೋಕ
ಶಬ್ದೈರ್ಮೇಘಾಗ್ನಿವಾರಿಧಿತಲಾದಿರವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ | ಏಕೋಽಭಿಧೇಯ
ಪರಿಪೂರ್ಣಗುಣಃ ಪ್ರಿಯೋಽಲಂ ನಾರಾಯಣೋ ಮಮ ಸದೈವ ಸುತುಷ್ಟಿ
ಮೇತು || ೬ ||

ಅ || (a) ಯಃ=ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿ ಸು, ಏತೇನ=ಈ ವಿಷ್ಣುನಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ, ಣ ಇತಿ
ಶಬ್ದೇನ=ಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಆಕ್ರಿಯಮಾಣಂ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು,
ಪೂರ್ಣಬಲಂ=ಪರಿಪೂರ್ಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಷ ಶಬ್ದೇನ=ಷ
ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಆಕ್ರಿಯಮಾಣಂ=ಹೇಳಲ್ಪಡುವ, ದೇಶತಃ ಕಾಲತಃ ಗುಣತಶ್ಚ ಆತತ್ವಂ=
ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ, ಚ=ಪ್ರೇರಕತ್ವವನ್ನೂ ಕೂಡ, ಸರ್ವಾಂ ಸಂಹಿತಾಂ
ಅನು=ಎಲ್ಲಾ (ಋಕ್ಕುಗಳ) ಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ತದರ್ಥತ್ವೇನ=ಣಕಾರಣಕಾರಗಳ
ಅರ್ಥವಾಗಿ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಅಕ್ಷರದ್ವಯಸಂಯೋಗರೂಪಯಾ ಸಂಹಿತಯಾ=
ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಸಂಹಿತೆಯಿಂದಲೂ, ಏತದೇನ=ಷ್ಟು ಎಂಬ ಶಬ್ದಾ
ರ್ಥವೇ, ಸರ್ವತ್ರ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಉಚ್ಯತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇತಿ=
ಈ ಪ್ರಕಾರ, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ಸಃ=ಆತನೇ, ಸಂಪೂರ್ಣಬಲಂ=ಪರಿಪೂರ್ಣಸಾಮ
ರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಸರ್ವ ಪ್ರಣೇತೃತ್ವ ಶಕ್ತ್ಯಾದಿಯುಕ್ತಂ=ಸರ್ವ ಪ್ರೇರಕತ್ವಶಕ್ತಿಯೂ ವ್ಯಾಪ್ತವೂ
ಇದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದೂಡಗೂಡಿದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (b) ಅಭೇತ್ಯಾದಿಕಾ
ಅಪಿ=ಅಥ ಇತಿ ಎಂಬುವುದೇ ಮೊದಲಾದವೂ ಕೂಡ, ಸಂಹಿತಾರೂಪಾ ಏವ=ಸಂಹಿತಾರೂಪ
ಗಳೇನೇ ಸರಿ. ಪದವರ್ಣಯೋಃ=ಪದದಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ, ಪೃಥಕ್ ಅನಭಿವ್ಯಾಹಾ
ರಾತ್=ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳೋಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, (ಮಧ್ಯೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಉಚ್ಚಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ)
ತಸ್ಮಾತ್=ಆದುದರಿಂದ, ಸರ್ವ ಶಬ್ದಾಃ=ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ, ವಿಷ್ಣುನಾಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪಾ
ಏವ=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ನಾಮಧೇಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪಗಳೇವೇ ಆಗಿವೆ. (c) ಯತ್=ಯಾವ
ಕಾರಣದಿಂದ, ನಯಂ=ನಾವು, ಸಂಹಿತಾಯುಕ್ತತ್ವೇನ=ಸಂಹಿತಾನಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದರಿಂದ ಣಕಾರ ಸಕಾರಾರ್ಥರೂಪನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಋಚಃ=ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು,
ಅಧೀನುಹೇ=ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುತ್ತೇನೋ, ತೇನ=ಅದರಿಂದ, ಅಸ್ಮಾಕಂ=ನಮಗೆ, ಣ ಶಬ್ದ
ಷ ಶಬ್ದಾರ್ಥರೂಪಃ=ಣ ಶಬ್ದ ಷ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಭೂತನಾದ, ವಿಷ್ಣುವದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ,
ವಿಷ್ಣುಃ=ಶ್ರೀ ಹರಿಯು, ಉಪಾತ್ತಃ=ಪ್ರಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಸರ್ವ ವಾಚಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ವಚನ
ಗಳಿಗೂ, ತದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನತ್ವಾತ್=ವಿಷ್ಣುವೆಂಬುವುದರ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ (ಉಪ
ನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕೆ ಅರ್ಥವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ? ಎಂದರೆ) ವೀತ್ಯುಪಸರ್ಗ
ತ್ವಾತ್=ವಿ ಎಂಬುವುದು ಉಪಸರ್ಗವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಉಕಾರಸ್ಯ ಚ=ಉಕಾರಕ್ಕೆ, ತಾಚ್ಛೇ
ಲ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾತ್=ತತ್ಸ್ಯಭಾವಾರ್ಥತ್ವ ವಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಉಕ್ತಾರ್ಥವಿಶೇಷಣರೂಪತ್ವೇನ=
ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ ನಿರೂಪಕವಾಗಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್=ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದುದರಿಂದ,
ಪೃಥಕ್=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ, ತಯೋಃ=ಈ ವಿಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ=ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು,

ಆತ್ರ=ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ನ ಕೃತಂ=ಮಾಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಋಷಿ ಇತಿ=ಋಷಿ: ಎಂಬುವುದು, ಸರ್ವವಾಚಾಂ=ವೇದಪುರಾಣ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ಉಪಲಕ್ಷಣಂ=ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಇತರಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಗ್ರಾಹಕವು. (d) ಆತಃ=ಆದುದರಿಂದ, ಭಗವಾನ್ ನಾರಾಯಣಃ=ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ, ಸರ್ವ ವೇದಾದಿಶಬ್ದೋದಿತಃ=ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನೆಂದೂ, ಸರ್ವ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣ ಇತಿ=ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಸಿದ್ಧಂ=ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. [ತಾ || ೨ನೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಏಷ ಪಂಥಾಃ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ಸಕಲಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನೇ ಮೋಕ್ಷೇಚ್ಛುಗಳಿಂದ ಉಪಾಸ್ಯನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಮಾಡಿ ಆತನೇ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ಆ ಅಧ್ಯಾಯದ ೮ ಖಂಡಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆ ಹೇತುಭೂತವಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಾಣಋಷಿಃ ಇತ್ಯೇವ ವಿದ್ಯಾತ್' ಎಂಬುವ ಪರ್ಯಂತ ಹೇಳಿ ಆ ವಿಸಯದಲ್ಲಿಯೇ 'ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಂ ಹ್ಯೇತದಹಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಿಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯು (ಹಿಂದಿನ ವೃತ್ತಾಂತವು) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ೩ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ಯೋಹ ವಾ ಆತ್ಮಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬೃಹತೀ ಸಹಸ್ರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಆದುದರಿಂದಲೇ ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಭೂತಗಳಾದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ವಿಶದೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೪ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾ ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಆತನಿಗೇನೇ ಸರ್ವ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೫ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ಪುರುಷೋಹ ವಾ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಅವಾಂತರ ಸೃಷ್ಟಿಪರಗಳಾದ ಪುರುಷ ಸ್ತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೬ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ಕೋಯಮಾತ್ಮಾ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷ ಗುಣಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ 'ಯದೇತ ದ್ಧೃದಯಂ ಮನಃ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ 'ನಾಣ್ಕಿ ಮನಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸರ್ವ ವಚನಗಳಿಗೂ ವಿಷಯೀಭೂತನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ೮ನೇ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ವಚನಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯವಾದ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬನಾನು ಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವೇ ೧. ೨. ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರ ವೇದ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ, ಆಕಾರಣ ಸರ್ವ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ಆದುದರಿಂದ ಆತನೇ ಉಪಾಸ್ಯನೆಂದು ಯಾವುದೊಂದು ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದೋ ಅದು ಉಚಿತವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.] (e) (ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದ ಸರ್ವಜ್ಞ ಜೂಡಾಮಣಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯಮುರಾರಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯಮುಖದಿಂದ, ಅಪರಿಮಿತ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾಗಿಯೂ ಸರಸೇಷ್ವರೇಷ್ವನಾದ ವಾಯು ಅಧಿಷ್ಠಿತನಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪೂಜ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನೇ ಅದೇರಿತಿಯಾಗಿ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂತೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಸರ್ವೈಶ್ಚ ವೈದಿಕಪದ್ಯಃ=ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳಿಂದಲೂ, ಲೋಕಶಬ್ದೈರಪಿ=ಪ್ರಾಕೃತಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಮೇಘಾಗ್ನಿವಾರಿಧಿ ತಲಾಧಿಭವೈಶ್ಚ=ಮೇಘಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಸಮುದ್ರ, ಪ್ರದೇಶ, ಭೇರಿತಾಡನ ಇವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ, ಸರ್ವೈಃ=ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ, (ಅವುಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ವರ್ಣದ್ವಾರಾ) ಏಕ ಏವ=ಒಬ್ಬನೇ

ಅಭಿಧೇಯ ಪರಿಪೂರ್ಣ ಗುಣಃ=ಹೇಳಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಪರಿಪೂರ್ಣಗಳಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ಮಮ=ನನಗೆ, ಅಲಂ ಪ್ರಿಯಃ=ಅತಿ ಪ್ರಿಯನಾದ, ನಾರಾಯಣಃ=ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಸದೈವ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಅಲಂ ಸುತುಷ್ಟಿಂ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಅತಿಸಂತೋಷವನ್ನು, ಏತು=ಹೊಂದಲಿ. || ೬ ||

ತಾವು ಪರಮ ಆಪ್ತರಾಗಿದ್ದರೇನೇ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಯಾರು. ಆದವ್ರಯುಕ್ತ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾ ಗ್ರಂಥನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಪರಮಾಪ್ತನಾದ ಶ್ರೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಪ್ತನೆಂದರೆ- ಯಥಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವವನೂ, ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ ಇರತಕ್ಕವನೂ, ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛಾ ಇರತಕ್ಕವನೂ, ಬೋಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಟುತ್ವವುಳ್ಳವನೂ, ಪರರನ್ನು ವಂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವವನು.

ಭಾ|| (a) ಯಸ್ಯ ತ್ರೀಣ್ಯುದಿತಾನಿ ವೇದವಚನೇ ರೂಪಾಣಿ ದಿವ್ಯಾನ್ಯಲಂ ಬಟ್ಟದ್ವರ್ಶತಮಿತ್ಥಮೇವ ನಿಹಿತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗೋ ಮಹತ್ | ವಾಯೋ ರಾಮವಚೋನಯಂ ಪ್ರಥಮಕಂ ಪೃಕ್ನೋ ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುರ್ಮಧ್ಯೋ ಯತ್ತು ತೃತೀಯಕಂ ಕೃತಮಿದಂ ಭಾಷ್ಯಂ ಹಿ ತೇನ ಪ್ರಭೌ || (b) ಹನುಶಬ್ದೋ ಜ್ಞಾನವಾಚೀ ಹನೂಮಾನ್ಮತಶಬ್ದತಃ | ರಾಮಸ್ಯ ಸ್ವೃತರೂಪಸ್ಯ ವಾಚಸ್ತೇನಾನಯಂತ ಹಿ || (c) ಭೃತಮೋ ಭೀಮ ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ವಾಚೋ ಮಾ ಮಾತರಃ ಸ್ತೃತಾಃ | ಋಗಾದ್ಯಾ ಇತಿಹಾಸಂ ಚ ಪುರಾಣಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ || ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಸಪ್ತ ಶಿವಾಸ್ತತ್ರ ಶಯೋ ಭೀಮಸ್ತತಃ ಸ್ತೃತಃ | (d) ಮಧ್ವಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ದಿಸ್ತೋ ವೇತಿ ತೀರ್ಥಮುದಾಹೃತಂ || ಮಧ್ವ ಆನಂದತೀರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರತೀಯಾ ನಾರುತೀ ತನುಃ | ಇತಿ ಸೂಕ್ತಗತಂ ರೂಪತ್ರಯಮೇತನ್ಮಹಾತ್ಮನಃ | ಯೋ ವೇದ ವೇದವಿತ್ಸಸ್ಯಾತ್ಪವಿತ್ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ | ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) ಯಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ದೇವಸ್ಯ=ಯಾವ ಬಲ ಜ್ಞಾನ ಸ್ವರೂಪರಾದ, ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ವಾಯುದೇವರ, ಅಲಂ ದಿವ್ಯಾನಿ=ಅತ್ಯದ್ಭುತಗಳಾದ, ತ್ರೀಣಿ ರೂಪಾಣಿ=ಮೂರು ರೂಪಗಳು, ವೇದವಚನೇ=ಬಳಿಕ್ಕೇತ್ಯಾದಿ ವೇದಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಉದಿತಾನಿ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೋ, ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ, ತತ್=ಆ ಮೂಲರೂಪವು, ಬಟ್=ಬಲಾತ್ಮಕವು. ದರ್ಶತಂ=ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವು, (ದೃಶ್ಯ ಧಾತುವಿಗೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಇದರಿಂದ ವಾಯು ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿದಂತೆ ಆಯಿತು. 'ವ' ಶಬ್ದವು ಬಲವಾಚಕವು. 'ಆಯ' ಎಂಬುವುದು ಗತ್ಯರ್ಥಕವು. (ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಕವು) ಆ ಮೇಲೆ 'ಉಣ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಅಂತೂ ವಶ್ಚಸೌ ಆಯುಶ್ಚ ವಾಯುಃ ಎಂದು). ಭರ್ಗಃ=ಭರಣ (ಪೋಷಿಸುವಿಕೆ) ಗಮನಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕುದು. (ಡುಭ್ಯ ಇ ಭರಣ, ಗಮ್ಯಗತಾ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಂದ 'ಅಸುನ್' ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಡಿತ್ 'ಟ' ಗೆ ಲೋಪವು. ಇದೂ ವಾಯು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು. 'ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ 'ಕೃವಾ ವಾ ಜಿವಿಸ್ವದಿ ಸಾಧ್ಯ ಶೂಭ್ಯ ಉಣ್' ಎಂದು

‘ಉಣ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ‘ನಾ’ ಧಾತುವು ಭರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ.) ಮಹತ್=ಶ್ರೇಷ್ಠವು. (ವಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವೇ, ಎಂಬುವುದರಿಂದ ‘ಉಣ್’ ತಥಾ ಚ ವಾಯುಃ) ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ, (ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ) ನಿಹಿತಂ=ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ರೂಪವೂ, ಇತ್ಥಮೇವ=ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ, (ವೈಷಮ್ಯ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ) ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ, ಪ್ರಥಮಕಂ=ಒಂದನೇ ರೂಪವು, ರಾಮವಜೋನಯಂ=ರಾಮವಿಷಯಕ ಗಳಾದ, ಮೂಲರಾಮಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ, ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುಃ=ಎರಡನೇ ಶರೀರವು, ಪ್ರಕ್ಷೇ=ಶತ್ರುಗಳ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. (ಪೃತ್ ಶಬ್ದವು ಸೈನ್ಯವಾಚಕವು, ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪದವು ಉಪಪಾದನಾಗಲು ‘ಕ್ಷೈ ಕ್ಷಯೇ, ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ‘ಆತೋನುಸರಣೇ ಕಃ’ ಎಂದು ಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು.) ಯಸ್ಯ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ, ಯತ್ತು ತೃತೀಯಕಂ ಮಧ್ಯಃ=ಯಾವ ಮೂರನೇದ್ದಾದ ಮಧ್ಯಾಖ್ಯ ರೂಪವಿದೆಯೋ, (‘ಮಧು ದ್ಯೌ ರಸ್ತು ನಃ ಪಿತಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಮಧು ಶಬ್ದವು ಸುಖವಾಚಕವು. ‘ನಾ’ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘರ್ಷಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಃ ಅಂತೂ ನ ಶಬ್ದವು ಶಾಸ್ತ್ರಾಪರವರ್ಯಾಯ ತೀರ್ಥವಾಚಕವು. ‘ಸುಖಸಾಧನಂ ತೀರ್ಥಂ ಅಸ್ಯೇತಿ’ ವೃತ್ತಿಪ್ರಿಯಿಂದ ಸುಖಸಾಧನೀ ಭೂತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರು.) ತೇನ=ಆ ವಾಯುಸ್ವರೂಪರಾದ ಮಧ್ಯಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಪ್ರಭಾ=ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀ ಹರಿವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಇದಂ ಭಾಷ್ಯಂ=ಈ ಭಾಷ್ಯವು, ಕೃತಂ=ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಹಿ=ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. (b) (‘ಬಳಿತ್ಥೇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಆಹವನೀಯ ಎಂಬೀ (೩) ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯು ದೇವರ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂಬುವುದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗಬಹುದೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಪರವಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ಕಿಂತು ಪ್ರಾಣಾಖ್ಯ ಅಗ್ನಿಪರವೇ ಸರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಾಯುದೇವರ ರೂಪತ್ರಯ ವಿಷಯಕವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಹನುಶಬ್ದಃ=ಹನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, ಜ್ಞಾನವಾಚೀ=ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. (‘ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ’ ಎಂಬಧಾತುವಿನಿಂದ ‘ಶೃಷ್ಟ್ವ ಸ್ನಿಹಿತ್ರಸ್ಯಸಿವಸಿ ಹನಿಕ್ಲದಿ ಬಂಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ, ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಉಕಾರವು. ಗತ್ಯರ್ಥಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವವಿದ್ದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವಾಚಕವು.) ಹನುಮಾನ್=ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಹನು. ಮಂತನೇ, ಮತಿಶಬ್ದತಃ=ಸಾಧತೇ ಮತಿಃ ಎಂಬೀ ೧ನೇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಮತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (‘ಮನು ಅವಬೋಧನೇ’ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ‘ಕರ್ತರಿ ಕ್ತಿನ್’ ಪ್ರತ್ಯಯವು.) (‘ಋತಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ’ ಎಂಬುವುದನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ಸ್ವೃತರೂಪಸ್ಯ=(‘ಋತಂ ಯಥಾರ್ಥವಿಜ್ಞಾನಂ’ ಎಂಬೀವಚನದಿಂದ) ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾದ, (‘ಋ ಗತಾ’ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು) ಅಥವಾ, ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, (‘ಋಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋಸ್ತು ಪೂರ್ವಾವಗತವತ್ತ್ವದಾ | ಸ್ಥಿತೀರ್ಬ್ರಹ್ಮರ್ತಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ’ ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ, ಕರ್ತರಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವು). ರಾಮಸ್ಯ=ರಾಮದೇವರ, (ಧೇಟ್ ಪಾನೇ, ಧಯಂತೇ, ಪಿಬಂತಿ, ಆಸು ಮುಮುಕ್ಷುಃ ರಾಮಕಥಾನ್ವತಂ ಎಂದು ಧೇನಾಃ) ವಾಚಃ=ಮೂಲರಾಮಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಮಾತುಗಳು, ತೇನ=ಆ ಹನುಮಂತನಿಂದ, ಅನಯಂತ ಹಿ=(ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ) ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟವು. (ಅಥವಾ ಧೇಟ್ಶುದ್ಧಾ, ಅಪಶಬ್ದಾದಿ ದೋಷರಹಿತಗಳಾದ ಸಂದೇಶರೂಪ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರು). (c) (೨ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ) ಭೃತಮಃ=ಯಾರಲ್ಲಿ

ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ, ಆತನು (ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದವನು). ಭೀಮ ಇತ್ಯುಕ್ತಃ= ಭೀಮನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ('ಭೃಗು ಭರಣೇ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕಪಾದ ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯನಾಗೋಣ, ಭೀ=(ಭೃತಾಃ) ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಾಃ=ಪ್ರಮಾಣಗಳು, ಯಸ್ಮಿನ್, ಆತನು ಭೀಮನು.) ವಾಚಃ=ಆ ಮಾತುಗಳೇವೇ, ನಾಃ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳಾಗಿ, ಮಾತರಃ=ಮಾತೃಗಳೆಂದು, ಸ್ಮೃತಾಃ=ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಋಗಾದ್ಯಾಃ=ಋಗ್ವೇದಾದಿ ೪ ವೇದಗಳು, ಇತಿಹಾಸಶ್ಚ=ಇತಿಹಾಸವು, ಪುರಾಣಂ=ಪುರಾಣಸಮೂಹವು, ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗ್ರಮವು, ಸಪ್ತ ಶಿವಾಃ=ಇವೇಳು ಮಂಗಳಕರಗಳಾಗಿ, ಪೋಕ್ತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. (ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ತತ್ರ ಶಯಃ=ಅವುಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನೋ, ತತಃ=ಅದುದರಿಂದ, ಭೀಮಃ=ಭೀಮನೆಂದು, ಸ್ಮೃತಃ=ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. (d) ಮಧ್ವಿತಿ=(ಮಧು ದ್ವಾರಸ್ತು ನಃ ಪಿತಾ' ಕಾಮಾನಲಂ ಮಧುಲವೈಃ ಶಮಯನ್ ದುರಾಪೈಃ, ಇತ್ಯಾದಿಸ್ತದೇಶಗಳಲ್ಲಿ) ಮಧು ಎಂಬುವುದರಿಂದ, ಆನಂದಃ=ಸಂತೋಷವು, ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ವೇತಿ=ವ ಎಂಬುವುದರಿಂದ, ತೀರ್ಥಂ=ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಉದಾಹೃತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಮಧ್ವಃ=ಮಧ್ವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯರು, ಅನಂದತೀರ್ಥಃ=ಅನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವರು. (ನಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಅವಗತಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತಥಾ ಚ ಮಧು=ಅನಂದಕರವಾದ, ವ=ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾರಿಂದಲೋ, ಸಃ=ಅವನು, ಮಧುನಃ, ಉಕಾರಲುಪ್ತವಾಗಿ ಮಧ್ವಃ ಎಂದಾಯಿತು.) ಇತಿ=ಈವ್ರ ಕಾರವಾಗಿ, ಮಹಾತ್ಮನಃ=ಮಹಾನುಭಾವರಾದ ವಾಯುದೇವರ, ಸೂಕ್ತಗತಂ=ಬಳಿತ್ಯಾ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ. ಏತತ್ ರೂಪತ್ರಯಂ=ಈ ಹನುಮತ್ ಭೀಮ ಮಧ್ವಾ ಖ್ಯರೂಪವನ್ನು, ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ವೇದ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ, ನೇದವಿತ್=ನೇದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದ, ಸಃ=ಆತನು, ತತ್ಪ್ರಸಾದತಃ=ಆ ವಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ತತ್ಪ್ರವಿತ್=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವನು, ಇತಿ ಚ.

ಭಾ|| (a) ಸಾಧಕೋ ರಾಮವಾಕ್ಯಾನಾಂ ತತ್ಸಮೀಪಗತಃ ಸದಾ | ಹನೂವಾ ನೃಧಮೋ ಜ್ಞೇಯೋ ಭೀಮಸ್ತು ಬಹುಭುಕ್ತತೋ|| ಪೃತನಾಕ್ಷಯಕಾರೀ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ತು **(b)** ತೃತೀಯಕಃ | ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತಥಾಽನಂದತೀರ್ಥ ಸಾಮಾ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ || ದಶೇತಿ ಸರ್ವಮುದ್ವಿಷ್ಟಂ ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ಣ ಮಿಹೋಚ್ಛತೇ | ಪ್ರಜ್ಞಾ ಪ್ರಮತಿರುದ್ವಿಷ್ಟಾ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ತುತಃ ಸ್ತುತಃ || **(c)** ಆಸಮಂತಾತ್ಪ್ರತಿತ್ಯೇ ತು ಗೂಢಂ ಕಲಿಯುಗೇ ಹರಿಂ | ಅಸತ್ಯ ಮಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ಚ ಜಗದೇತದನೀಶ್ವರಂ || ವದದ್ಭಿರ್ಗೂಢಿತಂ ಸಂತಂ ತೃತೀಯೋಽಸುರ್ಮಥಾಯತಿ | **(d)** ಯೇನ ನಿಷ್ಕೋರ್ಮಿ ವರ್ಪಾಃ ಸ್ಯಾನ್ಗುಣಾನಜ್ಞಾಸಿಪುಃ ಪರಾನ್ || ಈಶಾನಾಸಃ ಸೂರಯಶ್ಚ ನಿಗೂಢಾನ್ನಿ ಗುಣೋಕ್ತಿಭಿಃ | **(e)** ತ್ರಿತಾಯಾಂ ದ್ವಾಪರೇ ಚೈವ ಕಲೌ ಚೈತೇ ಕ್ರಮಾತ್ರಯಃ || ಏತೇಷಾಂ ಪರಮೋ ವಿಪ್ಲವೋಽಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ | ಸ್ವಯಂಭುಬ್ರಹ್ಮಸಂಜ್ಞೋಽಸೌ ಪರಸ್ಮೈ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ನಮಃ || ಇತಿ ಚ ||

ಅ || (a) (ಈ ಪ್ರಕಾರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಕೆಲವು ಪದಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.) ರಾಮವಾಕ್ಯಾನಾಂ = ರಾಮ ದೇವರ ಆಜ್ಞಾರೂಪಗಳಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು, ಸಾಧಕಃ = ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ತತ್ಸಮೀಪಗತಃ = ಆ ರಾಮದೇವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರತಕ್ಕ, ಹನು ಮಾನ್ = ಹನುಮಂತನು, ಪ್ರಥಮಃ = ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರಥಮಾವತಾರನಾಗಿ, ಜ್ಞೇಯಃ = ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕು. ಪಿತೋಃ ಬಹುಬುಕ್ = ('ಅನ್ಯಂ ವೈ ಪಿತುಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ) ಅನ್ನದ ಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು, (ಅಂದರೆ ಬಹುನ್ನ ಭೋಕ್ತನು, ಪ್ರತನಾಕ್ಷಯಕಾರೀ ಚ = ದುಷ್ಟ ಸೃಷ್ಟಿದ ನಾಶವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ, ಭೀಮಸ್ತು = ಭೀಮನಾದರೂ, ದ್ವೀತಿಯಃ = ವಾಯು ದೇವರ ಎರಡನೇ ಅವತಾರವು (b) ತೃತೀಯಕಃ = ಮೂರನೇ ರೂಪವು, ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಜ್ಞಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನಾಮಕವು, ತಥಾ = ಹಾಗೆಯೇ, ಅನಂದ ತೀರ್ಥನಾನಾ = ಅನಂದತೀರ್ಥ ನಾಮಕವಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ದಶೇತಿ = 'ದಶೇತಿ ವೈ ಸರ್ವಂ' ಎಂದದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದಶ ಎಂಬುವುದರಿಂದ, ಸರ್ವಂ ಉದ್ದಿಷ್ಟಂ = ಸರ್ವವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ವಂ = ಸರ್ವ ಎಂಬುವುದಾದರೂ, ಇಹ = ಇಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ಣಂ ಉಚ್ಯತೇ = ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮತಿಃ = ಪ್ರಮತಿಯೆಂಬುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಜ್ಞಾ = ಪ್ರಜ್ಞೆಯು, ಉದ್ದಿಷ್ಟಾ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ತತಃ = ಅದವ್ರಯುಕ್ತ ದಶಪ್ರಮತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರವರು, ಸ್ತೃತಃ = ಸ್ಮರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (c) ಏತತ್ ಜಗತ್ = ಈ ಜಗತ್ತು, ಅಸತ್ಯಂ = ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು, (ಏಕೆಂದರೆ) ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಂ = ಜ್ಞಾನಭಾಧ್ಯವು, (ಆದುದ ರಿಂದಲೇ) ಅನೀಶ್ವರಂ = ಈಶ್ವರ ರಹಿತವಾದುದು. (ಸತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೇನೇ ಈಶ್ವರನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇರುವುದು ಎಂದು). ವದದ್ಭಿಃ = ಹೇಳುವವರಿಂದ, ಕಲಿಯುಗೇ = ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ, ಗೂಹಿತಂ ಸಂತಂ = ಸಂವೃತನಾಗಿರತಕ್ಕ, (ಅಂದರೆ ಸತ್ಯ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿ ಕಾರಣತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟತನದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತನು, ಅಂತಹ ಗುಣಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವವನು ಗೂಢಂ ಎಂಬುವು ದರದ್ದೇ ವಿವರಣವು.) ಗೂಢಂ = ಆಚ್ಛಾದಿತನಾದ, ಹರಿಂ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆ ಸಮಂ ತಾತ್ ಪತಿತ್ವೇ ತು = ಜಿನನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದರೂ, ತೃತೀಯಃ ಅಸುಃ = ಮೂರನೇ ಅವತಾರರಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರಾದರೂ, ಮಥಾಯತಿ = ಮಥನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. (ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾರೆ.) (d) ಯೇನ = ಯಾವ ವಾಯುದೇವರಿಂದ, ಏಷ್ವೋಸ್ತು = ವಿಷ್ಣುವಿನ, ವರ್ಷಾಖ್ಯಾನ್ = (ವೃಷವರಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ದಶೆಯಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಅಸುಃ ಪ್ರತ್ಯಯವು. ಪುಗಾಗಮವು ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣವು. ತಥಾ ಚ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ವರಣೇಯಗಳು). ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ನಿರ್ಗುಣೋಕ್ತಿಭಿಃ = ಗುಣರಹಿತನು, ನಿರಾಕಾ ರನು, ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲವು ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದ, ನಿಗೂಢಾನ್ = ಅತ್ಯಂತ ಆಚ್ಛಾದಿತಗಳಾದ, ಪರಾನ್ = ಉತ್ತಮಗಳಾದ, ಗುಣಾನ್ = ಜ್ಞಾನ ಅನಂದ ಮೊದಲಾದ ಅಪ ರಿತ ಗುಣಗಳನ್ನು, ಈಶಾನಾಸಃ = ರುದ್ರಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸೂರಯಶ್ಚ = ಇತರ ರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಅಜ್ಞಾಸಿಮಃ = ತಿಳಿದರೋ, (ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾರೆ.) (e) ತ್ರೇತಾಯಾಂ = ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ, ದ್ವಾಪರೇ ಚೈವ = ದ್ವಾಪರ ಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಕಲಾ ಚ = ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಏತೇ ತ್ರಯಃ = ಈ ಹನುಮದ್ಭೀಮಮಧ್ವ ರೆಂಬ ಮೂವರು, ಕ್ರಮಾತ್ = ಕ್ರಮದಿಂದ, (ಅನತೀರ್ಣಾಃ = ಅವತಾರ ಮಾಡಿದವರು.) ಏತೇಷಾಂ = ಈ ಮೂವರಿಗೂ, ಪರಮಃ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಸರ್ವೇಶ್ವರೇಶ್ವರಃ = ಸರ್ವ ರಿಗೂ ನಿಯಮಕರಾದ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ವಿಷ್ಣುಃ = ಶ್ರೀ ಪರಮಾ

ತ್ವನು, ನೇತಾ=ವ್ರೇರಕನು. ಅಸೌ=ಈ ಹರಿಯು, ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಸಂಜ್ಞಃ=ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಪರಸ್ಮೈ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಣೇ=ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಶ್ರೀ ನಾರಾಯಣನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ಇತಿ ಚ.

(ಬಳಿತ್ವಾ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿವೆ.) ಬಳಿತ್ವಾ ತದ್ವಪುಷೇ ಧಾಯಿ ದರ್ಶತಂ ದೇವಸ್ಯ ಭರ್ಗಃ ಸಹಸೋ ಯತೋಜನಿ || ಯದೀಮುಪಹ್ವರತೇ ಸಾಧತೇ ಮರ್ತುರಸ್ಯ ಧೇನಾ ಅನಯಂತ ಸಸ್ರತಃ || ಸಹಸಃ=(ಸಹ ಮರ್ವಣೇ) ಶತ್ರುಗಳ ವೇಗವನ್ನು ಸಹಿಸುವ, ದೇವಸ್ಯ=ಕ್ರಿಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ವಾಯುದೇವರ, ತತ್=ಈ ಮೂಲರೂಪವು, ಬಹ್=ಬಲಾತ್ಕರವು. ದರ್ಶತಂ=ಜ್ಞಾನರೂಪವು. ('ಭೃಮೃದೃಶಯಜಿ ಪರ್ವಿ ಪಜ್ಯಮಿತಮಿನಮಹರ್ಯಭ್ಯೋತಹ' ಎಂಬೀ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಅತಚ್' ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಥವಾ ದರ್ಶೇನ=ಜ್ಞಾನದಿಂದ, ತತಂ=ವ್ಯಾಪ್ತವಾದುದು ದರ್ಶತಂ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.) ಯತಃ=ಯಾರಿಂದ, ಅಜನಿ=ತಾನು ಹುಟ್ಟಿರುವನೋ, ಯತಃ=ಯಾರಿಂದ, ನಪುಷೇ=ಅವತಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಇತ್ವಾ=ಈ ಪ್ರಕಾರವೇ, (ಬಲಾದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರಲು) ಅಧಾಯಿ=ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೋ, ತಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ=ಈ ವಾಯುದೇವರ, ಭರ್ಗಃ=ಭರಣಗಮನಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಯತ್ ಈಂ=ಯಾವ, ಮತಿಃ=ಹನುಮದಾಖ್ಯ ಪ್ರಥಮರೂಪವು, ಋತಸ್ಯ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ, ಒಂದೇ ವ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಮನ, ಉಪ=ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಹ್ವರತೇ=ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಸ್ರತಃ=ಅತ್ಯಂತ ಅಮೃತವನ್ನು ಸುರಿಸುವ, ಧೇನಾಃ=ಮಾತುಗಳನ್ನು, ಸಾಧತೇ=ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೆ ಋತಸ್ಯ=ರಾಮನನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಸಸ್ರತಃ=ಅಮೃತಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ, ಧೇನಾಃ=ರಾಮನಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಮಾತುಗಳು, ತೇನ=ಹನುಮಂತನಿಂದ, ಅನಯಂತ=(ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು) ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅಥವಾ ಸಂದೇಶ ರೂಪಗಳಾದ ಮಾತುಗಳು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟವು. || ೧ || 'ಪೃಕ್ಲೋ ವಪುಃ ಸಿತುಮಾನ್ನಿತ್ಯ ಆಶಯೇ ದ್ವಿತೀಯಮಾ ಸಪ್ತಶಿವಾಸು ಮಾತೃಷು | ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ ದಶವ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ ||' ವೃಷಭಸ್ಯ=(ವೃಷ ಸೇಚನೇ) ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸರ್ವಾಭಿಲಷಿತಗಳನ್ನು ವರ್ಷಿಸುವ, ಅಥವಾ (ವೃಷ ಸ್ನೇಹೇ) ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗವುಳ್ಳ, ಅಥವಾ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ಅಥವಾ (ವೃಷ ಶಕ್ತ್ಯತಿಶಯೇ ಎಂಬೀ ಧಾತುವಿನಿಂದ) ಬಹುಶಕ್ತಿ ಸಂಪನ್ನರಾದ ವಾಯುದೇವರ, ದ್ವಿತೀಯಂ ವಪುಃ=ಎರಡನೇ ರೂಪವು, ಸಪ್ತ=ಎಳು ಸಂಖ್ಯಾಕಗಳಾದ, ಆ ಶಿವಾಸು=ಪರಮ ಮಂಗಲಗಳಾದ, ಮಾತೃಷು=ಋಗಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ನಿತ್ಯಃ=ನಿರಂತರದಲ್ಲಿಯೂ, ಶಯೇ=ಮಲಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ('ಲೋಪಸ್ತ ಅತ್ಯನೇವದೇಷು' ಎಂದು 'ತ'ಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗಿ ಅಯ್ ಆದೇಶವಾದರೆ ಶಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಭೀಮನಾಮಕವು.) ಪೃಕ್ಷಃ=ಕುರು ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದವನು. ಸಿತುಮಾನ್=ಬಹುವವನ್ನು ಭೋಗಿಸತಕ್ಕವನು, ಅಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ=ಇಂತಹ ವಾಯುದೇವರ, ದಶವ್ರಮತಿಂ=ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನಾಮಕವಾದ, ತೃತೀಯಂ ವಪುಃ=ಮೂರನೇ ಅವತಾರವನ್ನು ದೋಹಸೇ=ಜ್ಞಾನ ದೋಹನಕ್ಕಾಗಿ, (ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ) ಯೋಷಣಃ=ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಜನಯಂತ=ಹುಟ್ಟಿಸಿದರು. || ೨ || 'ನಿರ್ಯದೀಂ ಬುಧ್ನಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಷಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ | ಯದೀಮನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಆಧವೇ ಗುಹಾಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ಯಾ ಮಧಾಯತಿ ||, ಬುಧ್ನಾತ್ ಯತ್ ಈಂ=ಯಾವ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಾಚಾರ್ಯರಿಂದಲೇ, ಮಹಿಷಸ್ಯ=ಸರ್ಪರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಐಶ್ವರ್ಯದಿ

ಅರು ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ, ವರ್ಪಸಃ=ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಪನಾಮಕಗಳಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು, ಈಶಾನಾಸಃ=ಈಶಾನ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಸೂರಯಃ=ಇತರ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡ, ಶವಸಾ=ಸುಖದಿಂದ, ನಿಃ=ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಅಕ್ರಂತ=ತಿಳಿದರು. (ಯದ್ಯಪಿ 'ಬಂಧೇರ್ಪುಧಿ ಬುಧೀಚ' ಎಂಬ ಉಕ್ತಾದಿ ಸಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಬಂಧ ಬಂಧನೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ದೇಶಿಯಿಂದ 'ಬುಧ' ಆದೇಶವಾದರೆ 'ನಕ್' ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದರೆ, ಬುಧ್ಯಾತ್=ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕರಾದ ಎಂದು ಸಿಗುವುದು. ಋಗ್ವಾಕ್ಯ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಬುದ್ಧೇ ರಾಜಾ' ಎಂಬುವಲ್ಲಿ 'ಬುಧ ಅವಗಮನೇ' ಆ ಮೇಲೆ 'ನಕ್' ಅದರ ನಿಷೇಧವೇ, 'ಅಬುದ್ಧಂ' ಎಂಬುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದರೂ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಅಥವಾ ಧಾತ್ವರ್ಥಭೂತವಾದ ಬಂಧವು ಬಹಿರೂಪವು. 'ಅನು ಬಂಧಶ್ಚ ಭಕ್ತಿಸ್ವಾತ್, ಎಂಬೀ ವಚನದಿಂದ. ತಥಾಚ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಸರನಾದ, ಯಾ ಭಕ್ತಿಯು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾದ, ಯದೀಂ=ಯಾವ ವಾಯುದೇವರಿಂದಲೇ, ಪ್ರದಿವಃ=ಪ್ರಕಾಶಾದಿ ಸ್ವರೂಪರಾದ, ಮಧ್ವಃ=ಆನಂದ ತೀರ್ಥಾಖ್ಯರಾದ, ಮಾತರಿಶ್ವಾ=(ಮಾತರಿ ಶ್ವಯತಿ ಎಂಬೀವೃತ್ತಿಯಿಂದ)ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತಗಳಾದ ಋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾಯುದೇವರು, ಗುಹಾಸಂತಂ=(ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ದುರ್ವಾದಿಗಳಿಂದ) ಅಚ್ಛಾದಿತನಾಗಿರತಕ್ಕ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ('ಗುಹಾ ಸಂವರಣೇ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪಿದ್ಧಿ ದಾದಿಭ್ಯೋಽಞ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಣಿ ಅಞ್, ಅಂತೂ ಗುಹ್ಯತೇ ಇತಿ ಗುಹಾ, ಗುಹಾಪ್ತೇನ=ಗೂಹಿತನಾಗಿ, ಸಂತಂ=ಇರತಕ್ಕವನು.) ಅನು=ಋಗಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಅಧವೇ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸರ್ವಸ್ವಾಮಿತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಮಥಾಯತಿ=ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೩ || 'ಪ್ರಯುಪ್ತಿತುಃ' ಪರಮಾನ್ನೀಯತೇ ಪರ್ಯಾ ಪೃಕ್ಷುಧೋ ವೀರುಧೋ ದಂಸು ರೋಹತಿ | ಉಭಾ ಯದಸ್ಯ ಜನುಸಂ ಯದಿನ್ಯಂತ ಆದಿದ್ಯವಿಷ್ಣೋ ಅಭವದ್ಭೃಣಾ ಶುಚಿಃ || ಯತ್=ಯಾವ ವಾಯುವಿನ ರೂಪತ್ರಯವು, ಪರಮಾತ್=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಪಿತುಃ=ಜನಕನಾದ ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಪ್ರ ನೀಯತೇ=ಉತ್ತಮವಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಪೃಕ್ಷುಧಃ=ಪ್ರತ್ಯೆಗಳನ್ನು, ವೀರುಧಃ=ಲತೆಗಳೆನ್ನೆಂಬಂತೆ, ದಂಸು=ಹಲ್ಲುಗಳಲ್ಲಿ, ಪರ್ಯಾ ರೋಹತಿ=ಖಂಡಖಂಡವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯ=ಈ ವಾಯುವಿನ, ಯತ್ ಜನುಸಂ=ಯಾವ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು, ಉಭಾ=ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರಿಬ್ಬರೂ, ಯತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇನ್ಯತಃ=ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾರೋ, ಆತ್ ಇತ್=ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ, ಆತ್ ಇತ್=ಇವರಿಬ್ಬರಿಂದಲೇ, ಘೃಣಾ=ದಯೆಯಿಂದ, ಶುಚಿಃ=ಶುದ್ಧರಾದ ವಾಯುದೇವರು, ಯವಿಷ್ಯಃ=ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠರು, ಅಭವತ್=ಆದರು. || ೪ || 'ಅದಿನ್ಯಾತ್ಯಾವಿಶದ್ಯಾಸ್ವಾಶುಚಿರಹಿಂಸ್ಯಮಾನ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿವಾವೃಧೇ | ಅನು ಯತ್ಪೂರ್ವಾ ಅರುಹತ್ಸನಾಜುನೋ ನಿ ನಸ್ಯಸೀಷ್ಟವರಾಸು ಧಾವತೇ' || ಆತ್ ಇತ್=ಈ ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ, ಮಾತ್ಯಾಃ=ಅಂಜನಾಕುಂತೀ ಮಧ್ಯಗೇಹಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು, ಅವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಯಾಸು=ಯಾವ ಮಾತೃಗಳಲ್ಲಿ, ಆ ಶುಚಿಃ=ಅತಿಶುದ್ಧನಾದ, ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ=ಗರ್ಭಪೀಡೆಯಿಲ್ಲದಿರುವವನಾಗಿಯೇ, ಉರ್ವಿಯಾ=ದೇವಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿಯೇ, ವಿವಾವೃಧೇ=ಅಭಿವೃದ್ಧನಾದನು. ಅಥವಾ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಆತ್ ಇತ್=ಲಕ್ಷ್ಮೀನಾರಾಯಣರ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ, ಮಾತ್ಯಾಃ=ಋಗಾದಿ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಅವಿಶತ್=ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಯಾಸು=ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ, ಆಶುಚಿಃ=ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ದೋಷರಹಿತರಾಗಿ, ಅಹಿಂಸ್ಯಮಾನಃ=ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾಸ

ಗಳಿಂದ ಪೀಡಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದವನಾಗಿ ಉರ್ವಿಯಾ ವಿವಾನ್ವಧೇ, ಪೂರ್ವಾಃ=ಅನಾದಿಭೂತಗಳಾದ, ಸನಾಜುಷಃ=(ಜುಗತಾ) ಯಾವಾಗಲೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಇರುವ, ಅಥವಾ (ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ) ಸನಾತನನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸೇವಿಸುವ, (ಅಂದರೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ), ಶುಗ್ವೇದವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು, ಅನ್ವಾರುಹತ್=ಉಪಕ್ರಮಮೊದಲಾದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತನ್ನ ವಚನ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣ ಇವುಗಳಿಂದ ಪದಾರ್ಥ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಸಹಿತಗಳನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ನವ್ಯಸೀಷು=ನೂತನಗಳಾದ, ಅವರಾಸು=ಪೌರುಷೇಯ ವಾದುದರಿಂದ ಜಾತ್ಯಾನಿಕೃತ್ವಗಳಾದ ಭಾರತ, ಭಾಗವತ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ, ನಿಧಾವತೇ=ಓಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವರ್ಯರು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಯೇ ಗ್ರಂಥದ ಉಪಸಂಹಾರವು ಸಮುಚಿತವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳವರಾಗಿ ನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿಯೇ ಇರುವ ಶ್ರೀ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾ|| ಪೂರ್ಣಾಗಣ್ಯಗುಣೋದಾರಧಾಮ್ನೇ ನಿತ್ಯಾಯ ವೇಧಸೇ | ಅನುಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ ಪ್ರೇಯಸೇ ವಿಷ್ಣವೇ ನಮಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇ

ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ || ೩ || ೨ || ಶ್ರೀಃ ||

|| ತೃತೀಯಪ್ರಘಟ್ಟಿಕಃ ಸಂಪೂರ್ಣಃ ||

|| ಶ್ರೀಮದೈತರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಂ ಸಂಪೂರ್ಣಃ ||

ಅ || ಪೂರ್ಣಾಗಣ್ಯಗುಣೋದಾರ ಧಾಮ್ನೇ, ಪೂರ್ಣ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಅವಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ, ಅಗಣ್ಯ=ಎಣಿಕೆ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯಗಳಾದ, ಗುಣ=ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಪರಿಮಿತಗುಣಗಳೇವೆ, ಉದಾರ=ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ, ಧಾಮ್ನೇ=ಸ್ವರೂಪವಾಗಿವುಳ್ಳ, ನಿತ್ಯಾಯ=ನಾಶರಹಿತನಾದ, ವೇಧಸೇ=ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಅಥವಾ, ಸರ್ವಜಗತ್ತಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ, ಅನುಂದಾನಂದಸಾಂದ್ರಾಯ, ಅನುಂದ=ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಗಳಿಂದ, ಅವಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ, ಆನಂದ=ಸಂತೋಷದಿಂದ, ಸಾಂದ್ರಾಯ=ನಿಬಿಡನಾದ, (ಪೂರ್ಣನಾದ) ಪ್ರೇಯಸೇ=ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಪ್ರಿಯನಾದ, ವಿಷ್ಣವೇ=ಶ್ರೀ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು, ಅಸ್ತು=ಆಗಲಿ.

ತಾ || ಶ್ರೀ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಪರಿಮಿತಗುಣವರಪೂರ್ಣತ್ವವು. ಅಸಂಖ್ಯಾಪತವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸರ್ವ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನೂ ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಸಾರ್ವಜ್ಞವನ್ನೂ ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ಜ್ಞಾನವು ಆನಂದದ ಅಧಿಷ್ಠಾಪಕ

ಕಾರಣೀಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. 'ಅನಿತ್ಯತ್ವಂ ದೇಹಹಾನಿದುಃಖಪ್ರಾಪ್ತಿರಪೂರ್ಣತಾ | ನಾಶಶ್ಚತುರ್ವಿದೋ ಜ್ಞೇಯಸ್ತದಭಾವೋ ಹರೇ ಸ್ವದಾ' || ಅಂತೂ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ನಾಶದ ಸಂಸರ್ಗರಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿತ್ಯನೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಶನುದನಾದ್ಯಧಿಕಾರಸಂಪನ್ನರಾಗಿ ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಗುರುಮುಖದಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಆತ್ಯಂತಿಕದುಃಖನಿವೃತ್ತಿ ಪೂರ್ವಕಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಮುಕ್ತಿಯು ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆನಂದವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಂತ್ಯದ ಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಮಾಡಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಅಶೇಷವು ಅತಿಮಂಗಳವು.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವರ್ಯರಿಂದ
ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ
ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ೩ || ೨ ||

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹೇಶ್ವರೇಯೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು. || ಶ್ರೀಃ ||

ಯೇನೋಪನಿಷದಃ ಪೂರ್ವಂ ವಿವೃತಾ ದೇಶಭಾಷಯಾ |
ತೈತ್ತಿರೀಯ ಪ್ರಶ್ನ ಕೇನ ಮಾಂಡೂಕ್ಯಾರ್ಥವರ್ಣನಾಭಿಧಾಃ || ೧ ||

ನಿದ್ವದ್ವಿರಾಜದುಡುಪಿಸ್ಥಿತಸಾತಶಾಲಾ
ಯಸ್ಯಾಭವದ್ಗುರುಕುಲಂ ಮನನಾನುಕೂಲಂ |
ಅಧ್ವರ್ಯುರ್ವರ್ಯಗುರುರಾಯಸುತೇನ ತೇನ
ನಾರಾಯಣೇನ ವಿವೃತಾ ಪುನರೈತರೇಯಿ || ೨ ||

ಟೀಕಾದಿಪೂರ್ವವಚನಾನ್ಯನುರುದ್ಯ ಯಥಾಮತಿ |
ಕೃತೇಽಸ್ಮಿನ್ಯದಿ ಮೇ ದೋಷಃ ಸ್ಯಾತ್ತಂ ಕ್ಷಾಮ್ಯಂತು ಸಜ್ಜನಾಃ || ೩ ||
ಅತ್ರೋಪನಿಷದಾಂ ಷಟ್ಕಿಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ಯತ್ಪ್ರಪಾಬಲಾತ್ |
ತದಾಪನಿಷದಾಯೈವ ಪುರುಷಾಯಾರ್ಪಯಾಮ್ಯಹಂ || ೪ ||
ಯತ್ರೇರಣಾದನುದಿನಂ ಸರ್ವಮೂರ್ತು ಕುರ್ಮಹೇ |
ದೇವೌ ಮಂಗಲದಾತಾರೌ ಕೃಷ್ಣಮಧ್ವೌ ಪುನರ್ನುನುಃ || ೫ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರಚಿತಗಳಾದ ೮ ಉಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥಗಳ ಹೆಸರು.

ಯೋಗ್ಯೇಭೂದ್ವಿತ್ವಗರ್ಭಃ ಸುಖನಿಧಿರಮಿತ್ರೈರ್ವಾಸುದೇವಾದಿರೂಪೈಃ
ಕ್ರೀಡನ್ ದೇವೈರಜಾದ್ಯೈರಗಣಿತಸುಗುಣೋ ನಿತ್ಯನೀಚೋಚ್ಚಭಾವೈಃ |
ವೇದೈರ್ವೇದ್ಯೋಽನ್ತದೋಷೋಽಪ್ಯಸುರಜನಮನೋ ನೋಹಯನ್ಮರ್ತ್ಯವೃತ್ತಾ
ಭಕ್ತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಿದಾತಾ ದ್ವಿಷದಸುಖಕರಃ ಸಾತು ಸೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಹೇಶಃ ||

ಯಾವ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಉದಾಹೃತಗಳಾಗಿವೆಯೋ. ಅದಕ್ಕೆ *

ಈಶ. ಕಾಶ. ತೈತ್ತಿ. ತಲ. ಷಟ್ಪಿ. ಆಥ. ಮಾಂ. ಏತ.

೧. ಅಭಿಧಾನ.
೨. ಅರ್ಥನಾರೀನಾರಾಯಣತಂತ್ರ
೩. ಆತ್ಮಸಂಹಿತಾ.
೪. ಆದಿತ್ಯಪುರಾಣ.
೫. ಋಗ್ವೇದ.
೬. ಋಗ್ಸಂಹಿತಾ.
೭. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ.
೮. ಐತರೇಯಸಂಹಿತಾ.
೯. ಕರ್ನುತತ್ವ.
೧೦. ಕೌಷಾರನಶ್ರುತಿಃ.
೧೧. ಕೌರ್ನು.
೧೨. ಗತಿಸಾರ.
೧೩. ಗಾರುಡ.
೧೪. ಗೀತಾ.
೧೫. ಚಾತುರಾತ್ಮ್ಯ.
೧೬. ತತ್ತ್ವಸಂಹಿತಾ.
೧೭. ತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯ.
೧೮. ತತ್ತ್ವಸಾರ.
೧೯. ತತ್ತ್ವವಿವೇಕ.
೨೦. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು.
೨೧. ನಾರದೀಯಪುರಾಣ.
೨೨. ನಾಮನಿರುಕ್ತಿ.
೨೩. ನಾರಾಯಣಸಂಹಿತಾ.
೨೪. ನಾಮನಿರ್ಣಯ.
೨೫. ನಾರಸಿಂಹಪುರಾಣ.

ಈತ. ಕಾತ. ತೈತ್ತಿ. ತಲ. ಪಟ್ಟ. ಆಫ. ಮಾಂ. ಐತ.

- ೨೬. ನೈ ಗುಣ್ಯ.
- ೨೭. ಪದವಿನೇಕ.
- ೨೮. ಪರಮಶ್ರುತಿ.
- ೨೯. ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮ.
- ೩೦. ಪರಮಸಂಹಿತಾ.
- ೩೧. ಸಾದ್ವ.
- ೩೨. ಸಿಪ್ಪಲಾದಶಾಖಾ.
- ೩೩. ಪ್ರಕೃಪ್ತ.
- ೩೪. ಪ್ರವೃತ್ತ.
- ೩೫. ಪ್ರಕಾಶಿಕಾ.
- ೩೬. ಪ್ರತ್ಯಯ.
- ೩೭. ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ.
- ೩೮. ಪ್ರಕಟಶ್ರುತಿ.
- ೩೯. ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾ.
- ೪೦. ಪ್ರಭಂಜನ.
- ೪೧. ಪ್ರಮಾಣವಿನೇಕ.
- ೪೨. ಬ್ರಹ್ಮಸಾರ.
- ೪೩. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣ.
- ೪೪. ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ.
- ೪೫. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕ.
- ೪೬. ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತ.
- ೪೭. ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕ.
- ೪೮. ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂಹಿತಾ.
- ೪೯. ಭಾರತ.
- ೫೦. ಭಾಗವತ.
- ೫೧. ಮಹಾಸಂಹಿತಾ.
- ೫೨. ಮಹೋಪನಿಷತ್.
- ೫೩. ಮಹಾಯೋಗ.
- ೫೪. ಮಹಾನಾರಾಹ.
- ೫೫. ಮಾರ್ಕಂಡೇಯ.
- ೫೬. ಮಾಹಾತ್ಮ.
- ೫೭. ಮುಕ್ತವಿನೇಕ.
- ೫೮. ಮೂಲಶ್ರುತಿ.
- ೫೯. ಯಜುಸ್ಸಂಹಿತಾ.
- ೬೦. ಯಜುರ್ವಿನೇಕ.

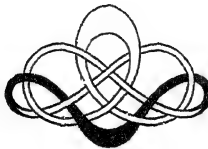
ಈಶ. ಕಾಶ. ಶೈಶಿ. ತಲ. ಪಟ್ಟಿ. ಆಫ. ಮಾಂ. ಐಕ.

೬೧. ರಾಮಸಂಹಿತಾ.
 ೬೨. ನ್ಯಾಸಸ್ತುತಿಃ.
 ೬೩. ವಾಮನ.
 ೬೪. ವಾರಾಹ.
 ೬೫. ವಾಕ್ಯನಿರ್ಣಯ.
 ೬೬. ನ್ಯಾಹೃತಿತತ್ತ್ವ.
 ೬೭. ನ್ಯಾಹೃತಿಸಾರ.
 ೬೮. ವಿದ್ಯಾನಿರ್ಣಯ.
 ೬೯. ವೇದಾರ್ಥವಿವೇಕ.
 ೭೦. ಶಬ್ದತತ್ತ್ವ.
 ೭೧. ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯ.
 ೭೨. ಶೈವಪುರಾಣ.
 ೭೩. ಸತ್ತತ್ತ್ವ.
 ೭೪. ಸಂಕಲ್ಪ.
 ೭೫. ಸ್ಕಾಂದಪುರಾಣ.
 ೭೬. ಸೌಕರಾಯಣಶ್ರುತಿಃ.
 ೭೭. ಹರಿವಂಶ.

ಯತ್ಪಾದಪಂಕಜರಜಃ ಶಿರಸಾ ಬಿಭರ್ತಿ
 ಶ್ರೀರಬ್ಜಜಶ್ಚಗಿರಿಶಃ ಸಹಲೋಕಪಾಲೈಃ |
 ಲೀಲಾತನುಃ ಸ್ವಕೃತಸೇತುಪರಿಷ್ಪಯಾ ಯಃ
 ಕಾಲೇ ದಧತ್ಸ ಭಗವಾನ್ ಸ್ವಕೃತೇನ ತುಷ್ಠೇತ್ ||

ನ್ಯಾಸಾಯ ಭವನಾಶಾಯ ಶ್ರೀಶಾಯ ಗುಣರಾಶಯೇ |
 ಹೃದ್ಯಾಯ ಶುದ್ಧವಿದ್ಯಾಯ ಮಧ್ವಾಯ ಚ ನಮೋನಮಃ ||

|| ಶ್ರೀ ಮಧ್ವೇಶಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದ ಮುನ್ನುಡಿ.

“ಅಕ್ಷೀಪತೇನುಲವಿಚಿತ್ರಮಹಾವಿಭೂತೇ
 ಸರ್ವೇಶ ಸರ್ವವರದ ಪ್ರಣತಾರ್ತಿಹಾರಿನ್ |
 ಶ್ರೀಮಧ್ವ ನಿರ್ಜರವರಾರ್ಯಗುರೋಸುದೀನಂ
 ಮಾಂ ದೀನನಾಥ ಪರಿಪಾಹಿ ಕೃಪಾಂಬುರಾಶೇ ||”

“ಯೋ ವಿಸ್ರಲಂಭವಿಪರೀತಮತಿಪ್ರಭೂತ-
 ನಾದಾನ್ವಿರಸ್ಯಕೃತನಾನ್ಭುವಿ ತತ್ಪ್ರವಾದಮ್ |
 ಸರ್ವೇಶ್ವರೋ ಹರಿರಿತಿ ಪ್ರತಿಸಾದಯಂತ-
 ಮಾನಂದತೀರ್ಥಮುನಿವರ್ಯಮಹಂ ನಮಾಮಿ ||”

“ದುರ್ವಾದಿಮತ್ತೇಭಮಹಾಂಕುಶಂ ಲಸತ್
 ಶ್ರೀಮಧ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾಂಬುಜದಿವ್ಯಹಂಸಂ |
 ಗುಣಾಬ್ಧಿಮಜ್ಜಾನತಮೋದಿನೇಶಂ
 ಜಯಾರ್ಯಮಿಾಡೇ ಸುಜನಾಬ್ಧಿಚಂದ್ರಂ ||”

ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಮೂವತ್ತೇಳು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ, (1) ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವು, (2) ಕಥಾಲಕ್ಷಣವು, (3) ಉಪಾಧಿ ಖಂಡನವು, (4) ಮಾಯಾನಾದ ಖಂಡನವು, (5) ಪ್ರಸಂಚ ವಿಧ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನ ಖಂಡನವು, (6) ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನವು, (7) ತತ್ವವಿವೇಕವು, (8) ತತ್ವೋದ್ಯೋತವು, (9) ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯವು, (10) ವಿಷ್ಣುತತ್ವನಿರ್ಣಯವು, ಇವುಗಳು ದಶಪ್ರಕರಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ.

“ಶಾಸ್ತ್ರೈಕದೇಶಸಂಬಂಧಂ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ್ಯಾಂತರೇ ಸ್ಥಿತಂ |
 ಆಹುಃ ಪ್ರಕರಣಂ ನಾನು ಶಾಸ್ತ್ರಭೇದಂ ವಿಶಿಷ್ಟತಃ” ||

ಶಾಸ್ತ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲಿನ ಪ್ರಕರಣಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೇ ಅವು ಯಾವ ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಾಂಶವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಏಕತ್ರ ತಿಳಿಸುವರು. ಈ ಪ್ರಕರಣಗಳು, ತತ್ವಾಪಿ ಈ ಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವುಗಳು, ಅತಿ ಕಠಿಣವಾಗಿರುವವು. ವಿಷಯಗಳೇ ಕಠಿನಗಳು, ಪರಿಭಾಷೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಗ್ರಂಥರಚನೆಯು ಸೂತ್ರಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುವುದು. ಒಂದೊಂದು ಪದವು ವಿಶೇಷಾರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಕರಣಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ನಾಚಕರಿಗೆ ಸುಲಭರೀತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಓದುವವರು ಅದಕ್ಕೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಮನಸ್ಸುಕೊಡಬೇಕು. ಒಂದು ಸಲ ಓದಿ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ, ಎರಡು, ಮೂರು, ನಾಲ್ಕಾರ್ತಿ ಓದಬೇಕು. ಆಗ ಅರ್ಥವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದು. ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಗ್ರಂಥ ಮಾಡರ್ನ್ ಫಿಲಾಸಫಿ (Modern philosophy) ಎಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರ್ ರಾಜರ್ಸ್ (Dr. A. K. Rogers) ಎಂಬುವವರು (No one can become a philosopher without

thinking, and thinking hard on his own account.) ತತ್ವಜ್ಞಾನಿ ಆಗ ಬೇಕಾದರೆ ತಾನೇ ಬುದ್ಧಿಬರ್ಜುನಾಡಬೇಕು. ಮತ್ತು ಬಹಳವಾಗಿ ಬರ್ಜುನಾಡಬೇಕು. ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹಿಂದೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡದಿದ್ದವರಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪರಿಚಯನಾಡಿ ಕೊಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬರೆದ ಪ್ರಯುಕ್ತವು, ಗ್ರಂಥ ವಿಸ್ತಾರ ಭೀತಿಯಿಂದಲು, ಪ್ರಕರಣಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಕೋಚ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಟೀಕಾಟಪ್ಪಣಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೂ, ಮತ್ತು ಸದ್ಗುರುಗಳ ಮುಖದಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

2. ನ್ಯಾಯ, ನೈಶೇಷಿಕ, ಸಾಂಖ್ಯ, ಯೋಗ, ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸ, ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸ ಇವು ಸಡ್ವರ್ತನಗಳೆಂದು ಬಹುಕಾಲವಾಗಿ ಖ್ಯಾತಿಯೊಂದಿವೆ. ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸವೆಂದೂ ನೇದಾಂತನೆಂದೂ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಆರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ಗೌತಮರು ನ್ಯಾಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಕಣಾದರು ನೈಶೇಷಿಕ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಕಪಿಲರು ಸಾಂಖ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಪತಂಜಲಿಗಳು ಯೋಗಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಜೈಮಿನಿಗಳು ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ವೇದವ್ಯಾಸರು (ಬಾದರಾಯಣರು) ನೇದಾಂತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿದರು. ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ನೊದಲು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವು. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮುಲ್ಲರ್ (Max Muller) ತಾನು ಬರೆದ ಸಡ್ವರ್ತನ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ (Six Systems of Philosophy) ಈ ಆಚಾರ್ಯರುಗಳು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ನೊದಲು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿರುವುದು ಅತಿ ಶ್ಲಾಘನೀಯವೆಂದು ಹೊಗಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಇವರಂತೆ ದೃಷ್ಟಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ ವ್ಯರ್ಥ ಕಂಠಶೋಷಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ನ್ಯಾಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಮತ್ತು ಅಧುನಿಕ ನ್ಯಾಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ವಿಚಾರವು ಬಹಳವಾಗಿದೆ. ನೇದಾಂತ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ವಿವರಣೆಯ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೆಂಬ ಒಂದು ಗ್ರಂಥಮಾಡಿ, ಅದರಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಈಗ ದುರ್ಲಭವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವು, ಕಥಾಲಕ್ಷಣವು ಎರಡು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಕಡೆ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಬಲಾಬಲಗಳನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತ 'ಅದುಷ್ಟಮಿಂದ್ರಿಯಂ ತ್ವಕ್ಷಂ ತಕೋಽದುಷ್ಟಸ್ತು ಥಾನುಮಾ.....' ಇತ್ಯಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಉದ್ಧರಿಸಿ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವೇನು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

3. ನೈಯಾಯಿಕ ಮೊದಲಾದವರು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಗಳು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ನಿಜವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಅನ್ಯರು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಬರೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಪ್ರಮಾಣಗಳ ವಿಚಾರವು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನ ಮೆಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

4. (1) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, (2) ಅನುಮಾನ, (3) ಅಗಮ, (4) ಉಪಮಾನ, (5) ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ, (6) ಅಭಾವ, (7) ಐತಿಹ್ಯ, (8) ಸಂಭವ, (9) ಜೇಷ್ಠ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮತದವರು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರುವರು. ಜಾರ್ವಾಕನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು. ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೂ, ತನ್ನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ನಿರ್ವಹವಿಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧರು, ವೈಶೇಷಿಕರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪುವರು. ಸಾಂಖ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಗಮಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆನ್ನುವರು. ನೈಯಾಯಿಕರು ಇವುಗಳೊಡನೆ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ನಾಲ್ಕು ಎನ್ನುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಅಭಾವವನ್ನು, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಅಗಮವೆಂದು ಮೂರೇ ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸುವರು. ಉಪಮಾನಾದಿಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

5. ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವೆಂದೂ, ಸಂಶಯವೆಂದೂ, ಭ್ರಾಂತಿ ಎಂದೂ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ಅದರ ಸಾಧನಕ್ಕೂ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಕೇವಲವೆನಿಸುವುದು. ಅದರ ಸಾಧನವು ಅನುಪ್ರಮಾಣವು ಎನಿಸುವುದು. ಕೇವಲಪ್ರಮಾಣವು ಈಶಜ್ಞಾನವು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು, ಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು, ಅಯೋಗಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವು ಆದ್ಯಂತವಿಲ್ಲದುದು. ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವು ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು ಈಶಾಧೀನವು. ಆದ್ಯಂತರಹಿತವು. ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿನಹ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವು. ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಭೇದವಿದೆ. ಯೋಗಿಗಳು ಋಜುಗಳು, ತಾಪ್ತಿಕರು, ಅತಾಪ್ತಿಕರೆಂದು ಮೂರು ವಿಧಗಳಾಗಿರುವರು. ಇವರುಗಳ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ಇರುವುದು. ಅಸ್ಮದಾದಿಗಳು ಅಯೋಗಿಗಳು. ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನವು ಅಬ್ಬವು, ಆದ್ಯಂತವುಳ್ಳದ್ದು.

6. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದರೆ ದೋಷರಹಿತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವು. ಕಣ್ಣಿಗೂ ಬಣ್ಣಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಾದರೆ ಇದು ಕೆಂಪು, ಅದು ಹಳದಿ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸು ಎಂಬುದು ಒಂದು ಒಳಗಿನ ಇಂದ್ರಿಯವು ಇರುವುದು. ಇದು ಹಿಂದೆ ಅನುಭವಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುನಃ ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸುವುದು. ನಾನು ನಿನ್ನೆ ಇದುವಾಡಿದ್ದೆನು, ಕಳೆದ ವರ್ಷ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದೆನು ಎಂಬ ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಮೃತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಭೂತಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದುವವನು ಬೇರೆ, ಅವನಿಗೆ ಆತ್ಮನು ಜೀವನು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಜೀವನಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸು ಅಲ್ಲದೆ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಬೇರೆ ಇರುವವು. ಇವು ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದವುಗಳು. ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ, ಅನುಪ್ರಮಾಣವೇ. ಜೀವನಿಗೆ ಕಾಲ, ದಿಕ್ಕು, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಇವುಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಅರ್ಥ ಇಂದ್ರಿಯ ಇವುಗಳ ಸನ್ನಿಹಿತವೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸಾಲದು. ಆತ್ಮನಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಬೇಕು, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಾಗಬೇಕು, ಇಷ್ಟಾದರೇನೆ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾಗಲೀ, ಅರ್ಥವಾಗಲೀ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದರೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿಯು ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತದ್ವಾರಾ ಉಂಟಾಗುವ ಜ್ಞಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

7. ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲಾಧಾರವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಇರುವುದಾದರೆ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. A, B ಎಂಬ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಸೇರಿರುವುದಾದರೆ A ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ B ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ B ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ A ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಬೆಂಕಿ ಹೊಗೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೆಂಕಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಬೆಂಕಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹೊಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮನುಷ್ಯತ್ವ ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮರ್ತ್ಯತ್ವ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮರ್ತ್ಯತ್ವ ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಮನುಷ್ಯತ್ವ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. A ಎಂಬುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು. B ಎಂಬುವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಲಿಂಗಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯು, ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಲಿಂಗಗಳು. ಬೆಂಕಿಯು ಮರ್ತ್ಯತ್ವವು. ಲಿಂಗಿಗಳು ಲಿಂಗಕ್ಕೂ, ಲಿಂಗಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಕವೆಂದೂ, ಲಿಂಗಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ಯವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವಿನಹ ಅನುಮಾನವು ಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡಲಾರದು. ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅನುಮಾನವು ಭೂತ, ವರ್ತಮಾನ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಾಪ್ತವು. ನದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವು ಇವತ್ತು ಕಂಡರೆ ನಿನ್ನೆ ಬೆಟ್ಟದಮೇಲೆ ಮಳೆಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸುವೆವು. ಕಪ್ಪುನೋಡಹಾಕಿದರೆ ಮುಂದೆ ಮಳೆಬರುವುದೆಂದು ಊಹಿಸುವೆವು.

8. ನೈಯಾಯಿಕರು ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು, ಅನುಮಾನವು ಐದು ಅವಯವಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಬೇಕೆಂದು ಒಂದುನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಮೂರು ಅವಯವಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ನಿಯಮವೇ ತಪ್ಪು, ಎಷ್ಟು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಪರನಿಗೆ ಜ್ಞಾನಉಂಟಾಗುವುದೋ ಅಷ್ಟೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪಂಚಾವಯವಗಳು ಯಾವು ಎಂದರೆ—(1)ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು (2)ಹೇತು (3) ದೃಷ್ಟಾಂತ (4) ಉಪನಯ (5) ನಿಗಮನ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಧೂಮಾನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದರ ಆಕಾರವು ಹೀಗಾಗುವುದು. (1) ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. (2) ಹೊಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ. (3) ಅಡಿಗೆಮನೆಯಂತೆ. (4) ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದೆ. (5) ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು, ಐದು ಅವಯವಗಳು ಅನಾವಶ್ಯಕ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ಇದೆ ಎಂಬುವುದು ಎರಡನೆಯ ಅವಯವವಾದ ಹೇತು ವಿನಿಂದಲೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಐದನೆ ಅವಯವವು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವುದು. ಅನಾವಶ್ಯಕವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಅಧಿಕವೆಂಬ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು, ಆದುದರಿಂದ ಉಪನಯ ನಿಗಮನಗಳು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದು ದೋಷವು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನದಾಕಾರವು ಇಂತಿರುವುದು. (1) ಹೊಗೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೆಂಕಿ ಇರುವುದು. (2) ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದೆ. (3) ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಇದೆ. ಅವರು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೇ ಮೊದಲು

ಹೇಳುವರು. ಅದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ನಿಗಮನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹೇತುವನ್ನು ಉಪನಯದ ಆಕಾರವಾಗಿ ಹೇಳುವರು ಅಂತು ಅವರುಗಳಿಗೂ ಮೂರೇ ಅವಯವಗಳು ಸಾಕಾಗಿರುತ್ತವೆ.

9. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ, ಹೇತು, ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು ವಾಕ್ಯರೂಪಗಳು. “ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿ ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ” ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಪಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೊಗೆಗೆ ಲಿಂಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಡಿಗೆಮನೆಗೆ (ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಸ್ತರಣೆ ಇದ್ದರೆ) ಉದಾಹರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಹೊಗೆಗೆ ಸಾಧನವೆಂದೂ, ಬೆಂಕಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ಧರ್ಮವೆಂದೂ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೂ ಅಂಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಕ್ಷ, ಲಿಂಗ, ಉದಾಹರಣಗಳು ಅರ್ಥರೂಪಗಳಾಗಿರುವುವು.

10. ನೈಯ್ಯಾಯಿಕರು ತರ್ಕವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ, ತಾರ್ಕಿಕರು ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ತರ್ಕವೆಂದರೆ, ವಾದಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾದುದನ್ನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸುವುದು. ವಾದಿಯು, ಕಾರಣವಾದ ವಸ್ತುವು, ಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವನು. ಅವನು ವಸ್ತುಕ್ಕೆ ನೂಲು ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ವಸ್ತುಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವೇಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಆಗ ಕಾರ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಅದು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ಇತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವು ಕಾರಣವು, ಕಾರ್ಯವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಇದು ವಾದಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾದ ಕಾರಣ, ವಸ್ತುಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವು ಕಾರಣವೆಂಬುವ ಮಾತು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವನು. ಹೀಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದೇ ತರ್ಕದ ಕೆಲಸವು. ವಸ್ತುಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವು ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವೆನ್ನುವ ದೋಷವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ದೋಷಗಳನ್ನು ಅಪಾದನೆ ಮಾಡುವಿಕೆಯು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು.

11. ದೋಷಗಳು ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಾಗಿರುವುವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳೆಂದೂ, ಜಾತಿಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೆಸರುಗಳಿರುವುವು. ತಾರ್ಕಿಕರು ಇವುಗಳನ್ನು 23, 24 ವಿಧಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ, ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರಿಸಿ, ಹೆಚ್ಚು ಗಡಿಬಿಡಿ ಮಾಡುವರು. ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ನಿಜವಾದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳೆಲ್ಲವೂ, (1) ವಿರೋಧ, (2) ಅಸಂಗತಿ, (3) ನ್ಯೂನ, (4) ಅಧಿಕ, (5) ಸಂವಾದ, (6) ಅನುಕ್ತಿ, ಈ ಆರು ವಿಧಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳೆಂದು ತೋರಿಸುವರು. “ಜಾತಿ” ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರೋಧವು. “ಬಂಜಿಯ ಮಗನು,” “ಮೂಕನ ಕಥೆಯು” ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಸ್ವನಚನವಿರೋಧವು, ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧವು, ಸ್ವಪ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು, ಎಂದು ಜಾತಿಯು ಮೂರೇ ವಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು.

12. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಅನುಮಾನವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಅನುಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಆಗಮವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಆಗಮವೆಂದರೆ ಅನ್ವಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದಸಮೂಹವು. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯವು. ಆಗಮವು ಪೌರುಷೇಯವೆಂದೂ, ಅಪೌರುಷೇಯವೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವು. ವೇದಗಳು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಸೇರಿದವುಗಳು, ಅಪೌರುಷೇಯಗಳು. ಅಪೌರುಷೇಯವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂತೆ ಸ್ವತಃಪ್ರಮಾಣವು, ಅಂದರೆ ವೇದವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟು

ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇನೇ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ವೇದಗಳು ಅಪೌರುಷೇಯಗಳು; ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಗಳು. ಎಂದು ವಿಷ್ಣುತತ್ವನಿರ್ಣಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನವಿಪ್ರಲಂಭಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪುರುಷನಿಗೆ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ, ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವು ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವುದುಂಟು. ಜ್ಞಾನಿಯು, ಅಪ್ತನು ಆದವನ ವಚನವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತೆ ವಾಕ್ಯಗಳು ಕಂಡುಬರುವವು. ಅವು ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿಜವಾದ ವಿರೋಧವು ಇರಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಸ್ಥಯಮಾಡಿ ನಿಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳ ವಿಚಾರವು ಅನುಮಾನದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗುವುದು.

12. ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಉತ್ತಮವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅತೀಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ, ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ತದನುಸಾರಿಯಾದ ಇತಿಹಾಸ ಪುರಾಣಗಳು ಉತ್ತಮ ಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ ಆಗಮವನ್ನಾಗಲೀ ಆಶ್ರಯಿಸದ ಅನುಮಾನವು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವು. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಬಲಾಬಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ವಸ್ತುತತ್ವವನ್ನು ನಿಶ್ಚಿಸಬೇಕು.

“ನಿಜಪೂರ್ಣಸುಖಾಮಿತಭೋಧತನುಃ ಪರಶಕ್ತಿರನಂತಗುಣಃ ಪರಮಃ |

ಅಜರಾನುರಣಃ ಸಕಲಾರ್ತಿಹರಃ ಕನುಲಾಪತಿರೀಡ್ಯತನೋಽನತು ನಃ ||”

॥ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ॥

ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವು.

ಸಮೀರಹೃದ್ಗತಂ ನತ್ವಾ ರಮಾವಾಮಾರ್ಥಗಂ ಹರಿಂ ।
ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ಕುರ್ವೇ ಕರ್ಣಾಟಭಾಷಯಾ ॥ ೧ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ವೀಮನುಧ್ಯಾಂತರ್ಗತರಾನುಕ್ಯಷ್ಟನೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಮೂ ॥ ಅಶೇಷಗುರುಮಿಾಶೇಶಂ ನಾರಾಯಣಮನಾಮಯಂ | ಸಂಪ್ರಣಮ್ಯ
ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಪ್ರಮಾಣಾನಾಂ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ ॥

ಅ ॥ ಅಶೇಷಗುರುಂ=ಎಲ್ಲರಿಗೆ ಅಂದರೆ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಕನಾದ,
ಈಶೇಶಂ=ಪ್ರಭುಗಳಾದ ರಮಾಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ, (ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ) ಅನಾ
ಮಯಂ=ಸರ್ವದೋಷದೂರನಾದ, ನಾರಾಯಣಂ=ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ಸಂಪ್ರಣಮ್ಯ=
ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಸಹಿತವಾಗಿ ವಂದಿಸಿ, (ನಾನು), ಪ್ರಮಾಣಾನಾಂ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಗಳ ಮತ್ತು
ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕರಣಗಳ, ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ=ಸ್ವರೂಪಭೂತವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು, ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ=
ಉದ್ದೇಶ ವಿಭಾಗಾದಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವೆನು.

ತಾ ॥ ಎಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಸುಖವೇ ಆಗಬೇಕು, ದುಃಖವು ಆಗಬಾರದೆಂದು ಅವೇಕ್ಷಿ
ಸುವರು. ದುಃಖಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾನುಭವಾತ್ಮಕವಾದ ಶಾಶ್ವತಸ್ಥಿತಿಗೆ
(ಪುರುಷಾರ್ಥ)ಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಮೋಕ್ಷವು ಪರಬ್ರಹ್ಮಾಖ್ಯ ನಾರಾಯಣನು
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗದೆ ಆಗಲಾರದು. ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಲಭಿಸು
ವುದು. ಅನ್ಯಥಾ ಆಗಲಾರದು. ಪ್ರಮಾಣವಿಂತಹುದು, ದುರ್ಮಾನ (ಅಪ್ರಮಾಣ) ಇಂತ
ಹುದು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸು
ವರು. ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮೇಲಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ದೇವತಾನತಿರೂಪಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ ತಾವು ಇಂತಹ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವೆನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ
ಮಾಡಿರುವರು.

ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ ॥ ಯಥಾರ್ಥಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮೇಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಮೇಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು, ಯಥಾರ್ಥಂ=
ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು.

ತಾ ॥ (1) ಯಥಾರ್ಥಂ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಯಥಾರ್ಥತ್ವಂ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.
ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವು. (2) ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು
ಮತ್ತು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸಾಧನವೆಂಬ ಅರ್ಥವು.

ಇದು ಘಟವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಲಿಂಗವು ಮತ್ತು ಆಗಮವು ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳು. ಇವೆರಡು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುವು. ಜ್ಞಾನವು(೧), ಯಥಾರ್ಥ (೨), ವಿಪರೀತ (೩), ಸಂಶಯವೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು. (೧) ಘಟವನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಘಟವು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಯಥಾರ್ಥವು. ಅಂದರೆ ವಸ್ತು ಇರುವ ಹಾಗೆ ತಿಳುವಿಕೆಯು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು. (೨) ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನವು. ಅಂದರೆ ವಸ್ತುವು ಇದ್ದಹಾಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಅನ್ಯಥಾ ತಿಳಿಯುವುದು. (೩) ಇದು ಮನುಷ್ಯನೋ ಅಲ್ಲವೋ ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷವೋ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಶಯವು. ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಮಾಣವು. ತದಿಂತರಗಳೆರಡು ಅಪ್ರಮಾಣಗಳು. ಅಥವಾ ದುರ್ಮಾನಗಳು. ಘಟವು, ಮನುಷ್ಯನು, ವೃಕ್ಷವು ಇವು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಿಷಯಗಳು, ಜ್ಞೇಯಗಳು ಆದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇವುಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. || ೧ ||

ಪ್ರಮಾಣಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತದ್ವಿವಿಧಂ || ಕೇವಲಮನುಪ್ರಮಾಣಂ ಚ || ೨ ||

ಅ || ತತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣವು, ಕೇವಲಂ=ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವು, ಅನುಪ್ರಮಾಣಂ ಚ=ಅನುಪ್ರಮಾಣವು, (ಎಂದು) ದ್ವಿವಿಧಂ=ಎರಡು ವಿಧವು.

ಮೂ || ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಂ ಕೇವಲಂ || ೩ ||

ಅ || ಕೇವಲಂ=ಕೇವಲಪ್ರಮಾಣವು, ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಂ=ನಿಜವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ಇದ್ದ ಹಾಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು.

ತಾ || ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೆವು ಲಕ್ಷಣವು— ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಯಥಾರ್ಥಂ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಸಂಶಯ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಅಲ್ಲವೆಂದೂ, ಜ್ಞಾನಂ ಎಂಬುವುದರಿಂದ, ಜ್ಞಾನಸಾಧನವು ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ವಿಷಯವು ಇದ್ದಂತೆ ತಿಳುವಿಕೆಗೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೆಸರು.

‘ಅನವಧಾರಣ ಜ್ಞಾನಂ ಸಂಶಯಃ’ ನಿಶ್ಚಯವಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಶಯವು. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ ಅಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವ ಧರ್ಮವು, ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು ಅಂದರೆ ಅದರಲ್ಲೂ ಮತ್ತೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮಗಳು ಇರುವವು. ನಮಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮ ಮಾತ್ರ ಕಂಡರೆ ವಸ್ತು ವಿಶೇಷ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾ:- ದೂರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಉನ್ನತವು ವೃಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮವಾದ ಕಾರಣ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಂಡರೆ ಆ ವಸ್ತುವು ವೃಕ್ಷವೆಂದಾಗಲಿ, ಮನುಷ್ಯನೆಂದಾಗಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಶಯ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇ ವಸ್ತುವು ಸಂಚರಿಸಿದರೆ ಈ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವು ಮನುಷ್ಯವೃಕ್ಷಗಳ ಪೈಕಿ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ವಸ್ತುವು ಮನುಷ್ಯನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವೆವು. ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮಜ್ಞಾನಾಭಾವಸಹಕೃತಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮದರ್ಶನವೇ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು.

ಅನ್ಯಮತಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಮೂರು ಕಾರಣಗಳೆಂದೂ ಬೇರೆ ಕೆಲವರು ಐದು ಕಾರಣಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಒಂದೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಟೀಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಅವಲೋಕನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ ಜ್ಞಾನವು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ ಬರಬಹುದು. (1) ಈ ವಸ್ತುವು ನಮಗೆ ತಿಳಿದ ನಾಲ್ಕುಂಟರಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಒಂದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ವಸ್ತುಗಳ ಪೈಕಿ ಇಂತಹುದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನಾನೇಕಕೋಟಿರೂಪನಾದನಿರ್ದಿಷ್ಟಕೋಟಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ:- ಇದು ವೃಕ್ಷವು, ಮತ್ತು ಹಲಸು, ಮಾವು, ಅಶ್ವತ್ಥ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಯಾವ ಜಾತಿಯದೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಈ ವಸ್ತುವು ಬಹುಶಃ ಇದೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಎಂದು ತಿಳಿದರೂ ನಿಶ್ಚಯವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರೋಣ. ಇಂತಹ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅನ್ಯತರಕೋಟಿಪ್ರಧಾನರೂಪನಾದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕೋಟಿಕವೆಂದೂ ಅಥವಾ ಊಹೆ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಉದಾ:- ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಮಾವೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಜ್ಞಾನವು. (3) ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟಕೋಟಿಕ ಅಥವಾ ಅನಿಶ್ಚಯವೆಂದು ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ:- ಈ ವಸ್ತುವು ಏನಾಗಿರಬಹುದು. ಅಥವಾ ಈ ವೃಕ್ಷ ಯಾವ ಜಾತಿಯಾಗಿರಬಹುದು ಎಂದು ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಶಯ.

“ವಿಪರೀತ ನಿಶ್ಚಯಃ ವಿಪರ್ಯಯಃ” ವಿಪರ್ಯಯವೆಂದರೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯು. ಉದಾ:- ಚಿಪ್ಪನ್ನು ನೋಡಿ ಚಿಪ್ಪೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯೋಣವು. || ೩ ||

ಅನುಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ತತ್ಪ್ರಾಧನ ಮನುಪ್ರಮಾಣಂ || ೪ ||

ಅ || ತತ್=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕೇವಲ ಪ್ರಮೇಗೆ, ಸಾಧನಂ=ಕಾರಣವಾದದ್ದು, ಅನುಪ್ರಮಾಣಂ=ಅನುಪ್ರಮಾಣವು.

ತಾ || ಸಾಧನವು ಕಾರಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮ, ಕಾಲ, ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಇವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದರೂ ಇವೆಲ್ಲವು ಸಾಧನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧನವೆಂದರೆ ಕರ್ತೃ, ಕರ್ಮ, ಇವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಯಾವುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಾರ್ಯವಾಗಲಾರದೋ, ಮತ್ತು ಯಾವುದು ಇದ್ದರೇನೇ ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದೋ ಅದು ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಧನವು. ಕಟ್ಟಿಗೆಯು (ಕರ್ಮ) ಕಡಿಯುವವನು (ಕರ್ತೃ) ಇವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಕೊಡಲಿ (ಸಾಧನ) ಇಲ್ಲದೇ ಕಡಿಯುವಿಕೆ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಆಗಲಾರದು. ಆದರಂತೆಯೇ ಆತ್ಮನು (ಕರ್ತೃ) ವಿಷಯಗಳು (ಕರ್ಮ) ಇವು ಇದ್ದರೂ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಅನುಪ್ರಮಾಣಗಳು (ಸಾಧನವು) ಇಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಾಖ್ಯ ಕ್ರಿಯೆಯು ಆಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನುಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಜ್ಞಾನವು ಚೇತನದಲ್ಲಿ ಅಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು. ಚೇತನನು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನೂ ಆಗ ಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಪ್ರಮಾತ್ಯ

(ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಶ್ರಯವು) ಪ್ರಮೇಯ (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯ)ನೂ ಕೂಡ ಆಗುವನು. ಘಟಪಟಾದಿಗಳು ಅಜೇತನಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಆಗುವವು. || ೪ ||

ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣದ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಕೇವಲಂ ಚತುರ್ವಿಧಂ | ಈಶಲಕ್ಷ್ಮೀಯೋಗ್ಯಯೋಗಿಭೇದೇನ || ೫ ||

ಅ || ಈಶ=ಸರ್ವನಿಯಾಮಕನಾದ ಹರಿಯು, ಲಕ್ಷ್ಮೀ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ಯೋಗಿ=ಧ್ಯಾನಪ್ರಭಾವವುಳ್ಳ ಜೀವನು, ಅಯೋಗಿ=ಯೋಗ ರಹಿತ ಜೀವನು, ಭೇದೇನ=ಇವರ ಜ್ಞಾನದ ಭೇದದಿಂದ, ಕೇವಲಂ=ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವು, ಚತುರ್ವಿಧಂ=ನಾಲ್ಕುಪ್ರಕಾರವಾದುದು. || ೫ ||

ತಾ || ಹಿಂದೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಅನುಪ್ರಮಾಣವು ಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕೇವಲವು ಅನುಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವದೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯರ ಜ್ಞಾನವು ಅನುಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವದೋ ಎಂಬೀಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪೂರ್ವ ದ್ವಯಮನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ || ೬ ||

ಅ || ಪೂರ್ವದ್ವಯಂ=ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಅಂದರೆ (ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯರ ಕೇವಲ ಜ್ಞಾನಗಳು) ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತವೂ ನಾಶರಹಿತವೂ ಆದವುಗಳು.

ಈಶಲಕ್ಷ್ಮೀ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪಾರತಂತ್ರ್ಯಭ್ಯಾಂ ತದ್ವಿಶೇಷಃ | ಪೂರ್ವಂ ಸ್ವಪರಗತಾ ಖಿಲವಿಶೇಷ ವಿಷಯಂ | ದ್ವಿತೀಯಾ ಮಿಶ್ರೇಣೈರ್ಭೋಜ್ಯಾಧಿಕಂ || ೭ ||

ಅ || ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಪಾರತಂತ್ರ್ಯಭ್ಯಾಂ=ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ=ಅನನ್ಯಾಧೀನತೆಯು, ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಭ್ಯಾಂ=ಅನ್ಯಾಧೀನತೆಯೂ ಇವುಗಳಿಂದ, ತದ್ವಿಶೇಷಃ=ಅನರಭೇದವು, ಪೂರ್ವಂ=ಮೊದಲಿನದು (ಈಶಜ್ಞಾನವು) ಸ್ವಪರ... ವಿಷಯಂ=ಸ್ವ=ತನ್ನಲ್ಲಿಯೂ, ಪರ=ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ, ಗತ=ಇರುವ, ಅಖಿಲ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ವಿಶೇಷ=ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು, ವಿಷಯಂ=ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ದ್ವಿತೀಯಂ=ಎರಡನೆಯದು, (ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಜ್ಞಾನವು), ಈಶೇ=ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅನ್ಯೈರ್ಭೋಜ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನಗಳಿಂದ, ಅಧಿಕಂ=ಅಧಿಕವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ತಾ || ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವು ಸಮಾನವಾದರೂ ಈಶ ಜ್ಞಾನವು ಇತರಾರ್ಪಣೆ ಇಲ್ಲದೇ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದದ್ದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು ಈಶಾರ್ಥಿನವಾದುದು. ಸ್ವತಂತ್ರ ಜ್ಞಾನವು ಈಶಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ಈಶೇಕಾರ್ಥಿನಜ್ಞಾನವು ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷಣವು, ಮತ್ತು ಈಶಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು ಈಶನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳ ಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು. || ೭ ||

ಮೂ || ಅಸಾರ್ವತ್ರಿಕಂ | ಅನ್ಯತ್ರ ಸರ್ವವಿಷಯಂ | ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವೇಭೇದಃ || ೮ ||

ಅ || ಅಸಾರ್ವತ್ರಿಕಂ=ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸದಿರುವುದು, ಅನ್ಯತ್ರ=ಈಶನ ಹೊರತು ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ, ಸರ್ವವಿಷಯಂ=ಸರ್ವವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು, ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವೇ=ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಲ್ಲಿ, ಭೇದಃ=ಭೇದವಿದೆ.

ತಾ || ಈಶನಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈಶಾತಿರಿಕ್ತರಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲೂ ಈಶಲಕ್ಷ್ಮೀ ಜ್ಞಾನಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಿಂದ ಭೇದವಿದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟತೆ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನದ ಧರ್ಮವಿಶೇಷವು. ಈಶಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ನಿರತಿಶಯ ಸ್ಪಷ್ಟತೆ ಯುಳ್ಳದ್ದೋ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನವು ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟತೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯೋಗವೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವಿಕೆಯು. ಅಥವಾ ಭಗವದ್ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವು. ಈ ಪ್ರಭಾವಲಬ್ಧವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಯೋಗಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವು. (1) ಇದು ಋಜುಯೋಗಿಜ್ಞಾನ, (2) ತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನ, (3) ಅತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನ ವೆನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಋಜುಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು ಹಿಂದಿನ ಜ್ಞಾನಗಳಂತೆ ಅನುಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಿ ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ, ಸ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಯೋಗಿಜ್ಞಾನಂ ಋಜೂನಾಮನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ | ಈಶೇ ಜೀವೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಂ | ಅನ್ಯತ್ರಾಲೋಚನೇ ಸರ್ವವಿಷಯಂ | ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ಧಮಾನಂ | ಅಮುಕ್ತೇಃ | ತತೋಽವ್ಯಯಂ || ೯ ||

ಅ || ಋಜೂನಾಂ=ಋಜುಗಳ, ಯೋಗಿಜ್ಞಾನಂ=ಯೋಗಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು, ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ=ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶವು ಇರದಿರುವುದು, “ಯೋಗಿಜ್ಞಾನೇ” ಎಂದು ಕ್ವಚಿತ್ ವಾಚವಿರುವುದು, ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಜುಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಜೀವೇಭ್ಯಃ=(ಎವ) ಸ್ವೇತರ ಜೀವರುಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ, ಈಶೇ ಅಧಿಕಂ=ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇರುವುದು, ಅಧಿಕ ವಿಷಯವಾಗಿರುವುದು, ಎಂದು ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವು, ಅನ್ಯತ್ರ=ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯರನ್ನು ಹೊರತು ಇತರಗಳಲ್ಲಿ, ಆಲೋಚನೇ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿದರೆ, ಸರ್ವವಿಷಯಂ=ಸಕಲವನ್ನು ವಿಷಯಾಕರಿಸುವುದು ಋಜುಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಎಂದು ಬೇರೊಂದು ಲಕ್ಷಣವು.

ಋಜುಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದರೇ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು (ಯೋಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನವು) ಹೇಗಾಗುವುದೆನ್ನುವ ಆ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು. ಅಮುಕ್ತೇಃ=ಮೋಕ್ಷವಾಗುವತನಕ, ಕ್ರಮೇಣ=ಕಾಲಕ್ರಮದಿಂದ, ವರ್ಧಮಾನಂ=ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಇದೆ. ಯೋಗಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗದ ದೆಸೆಯಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ “ಯೋಗಜ್ಞಾನ” ಎಂದು ಹೆಸರು. ತತಃ=ಅಮೇಲೆ-ಮೋಕ್ಷವಾದಕೂಡಲೇ, ಅವ್ಯಯಂ=ಹ್ರಾಸವಿಲ್ಲದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಋಜುಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವು ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಜ್ಞಾನಗಳಂತೆ ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇದೆ. ಸರ್ವಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಜ್ಞಾನಗಳ ಸಂಗಡ ಇದನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಬ್ರಹ್ಮ (ಚತುರ್ಮುಖ) ಪದಯೋಗ್ಯರಾದ ಜೀವರು ಋಜುಗಳೆನಿಸುವರು, ಅವರಜ್ಞಾನವು (1) ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವು, (2) ವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವು. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಲಿದೆ. ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತ ವಿಷಯಕ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನವು ಯೋಗ ಸಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ಯನು ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಆದರೂ ಒಂದರ ಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ಎಂದು ಹುಟ್ಟುವದೆನ್ನುವ

ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಅನಾದಿ ಯಾಗಿದೆ. “ಎವಂ ಪ್ರಲಯಕಾಲೇಽಪಿ ಪ್ರತಿಭಾತ ಸರಾವರಃ ಮುಖ ವಾಯುಃ” ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಪ್ರವಾಹವು ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದು ನಿವೃತ್ತವಾಗಿ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು. ಎರಡೂ ನಿಯಮವಾಗಿ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಋಜುಸೃತಿರಿಕ್ತ ತಾಪ್ತಿಕಾ ತಾಪ್ತಿಕ ಜೀವಜ್ಞಾನಗಳ ದಸೆಯಿಂದಲೇ ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವು ಋಜು ಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು. ಅನ್ಯತ್ರ (ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಆಲೋಚನೇ ಸತಿ ಸರ್ವ ವಿಷಯಕಂ ಜ್ಞಾನಂ ಎಂದು ಋಜುಯೋಗಿಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮನೋವೃತ್ತಿ ಜ್ಞಾನಸಾಧಾರಣವಾದ ಲಕ್ಷಣಾಂತ ರವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈಶ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರನ್ನೂ, ಅವರ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ವಾಗಿ ವಿಷಯೀಕರಿಸಿ ತದತಿರಿಕ್ತ ಸರ್ವವನ್ನು ಆಲೋಚನೆ ಯೆನ್ನುವ ಸಹಕಾರಿಯಿಂದ ಒಡಗೂಡಿ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಋಜುಯೋಗಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಈ ಜ್ಞಾನಉಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನಾಯ್ವಾದಿ ಋಜುಗಳು ಸರ್ವಜ್ಞರೆನಿಸುವರು. ಇವರು ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯು ವಂತೆ ಬೇರೆ ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. || ೯ ||

ತಾಪ್ತಿಕಾತಾಪ್ತಿಕಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ತತೋರ್ವಾಕ್ಯಕ್ರಮೇಣ ಹ್ರಸಿತಂ | ಸಾದಿ ಚ ತಾಪ್ತಿ
ಸ್ಯತ್ರ || ೧೦ ||

ಅ || ತತಃ=(ತೇಭ್ಯಃ) ಋಜುಗಳದೇಸೆಯಿಂದ, ಅರ್ವಾಕ್=(ಕಡಿಮೆ)ತಾಪ್ತಿಕಾತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು, ತತಃ=ಈಶನದೇಸೆಯಿಂದ, ಅರ್ವಾಕ್=(ಅನ್ಯತ್ರ) ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದವರಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮೇಣ=ಕ್ರಮದಿಂದ, (ಹಿಂದಿನವರಿಂದ ಮುಂದಿನವರಲ್ಲಿ) ಹ್ರಸಿತಂ=ಕಿಂಚಿತ್ ಪ್ರಾಸಯುಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. (ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿಕೊಂಡಿದೆ.) ತಾಪ್ತಿಕೇಭ್ಯಃ=ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ಗಳದೇಸೆಯಿಂದ, ಅನ್ಯತ್ರ=ಅನ್ಯರಾದ ಅತಾಪ್ತಿಕ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ, ಸಾದಿ ಚ =ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಗಳು. ಇವರಿಗೆ (1) ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ, (2) ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧ ಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ವಿಷಯೀಕರಿಸಿದ್ದು ಎನ್ನುವ ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರೋಣವೇ ಅವರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅನಾದಿತ್ವವು. ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು ಜ್ಞಾನವೆನ್ನುವ ಆ ಜ್ಞಾನಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಇದು ಮೊದ ಲೆನ್ನುವ ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರೋಣವೇ ಅವರ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅನಾದಿತ್ವವು. ಹೀಗೆ ಅನಾದಿಯಾಗಿರುವ ಈಶನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನೆಮಾಡಿದರೂ (ಹ್ರಸಿತಂ) ಅಲ್ಲವಾಗಿರುವ ಜ್ಞಾನವು ತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು, ಎಂದು ಲಕ್ಷಣವು. ಇವರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ನಿಯಮದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವು. (ಬಾಹ್ಯ) ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಸಾದಿಯಾಗಿರುವುದು ಕೆಲವು ಅಯಥಾರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದು. ತಾಪ್ತಿಕರಲ್ಲದವರು ಅತಾಪ್ತಿಕಯೋಗಿಗಳು. ಈಶನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಳಿದ ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೂ(ಕಿಂಚಿನ್ಮಾತ್ರ) ಸ್ವಲ್ಪಮಾತ್ರ(ಪ್ರಾಸಯುಕ್ತಂ) ಅಜ್ಞಾನಯುಕ್ತವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ಎಂದು ಅತಾಪ್ತಿಕ ಯೋಗಿಗಳ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು, ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಇವುಗಳ ಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷಣವು. ಇವರ ಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪ, ವೃತ್ತಿ(ಬಾಹ್ಯ) ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಾದಿಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗದ ಸ್ವರೂಪವು ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕದಾಚಿತ್ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಇದು ಮೊದಲೆನ್ನುವ ಭಾವವಿರೋಣವೇ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾದಿ

ತ್ವವು. ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದಿರುವದಾಗಿರುವ ಪ್ರವಾಹವು ಕದಾಚಿತ್ ಹುಟ್ಟುವುದೆನ್ನುವ ಇದಂ ಪ್ರಥಮತಾವತ್ಪ್ರವೇ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ಸಾಧಿತ್ವವು. ಇವರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವು. ಬಾಹ್ಯವು ಕದಾಚಿತ್ ಆಯಥಾರ್ಥವು. || ೧೦ ||

ಅಯೋಗಿಜ್ಞಾನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನಮುತ್ಪತ್ತಿನಿಶಾಶನವತ್ | ಅಲ್ಪಂ || ೧೧ ||

ಅ || ಅಯೋಗಿಜ್ಞಾನಂ=ಅಯೋಗಿಜ್ಞಾನವು, ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶನವತ್=ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಅಲ್ಪಂ=ಈಶಾದನ್ಯತ್ರ ಅತ್ಯಂತ ಅಲ್ಪವಿಷಯವಾದುದು.

ತಾ || ತಾತ್ವಿಕ ದೇವಾದಿ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಜೀವರು ಅಯೋಗಿಗಳು. ಅವರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಗಳೆರಡೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳುಳ್ಳವುಗಳು, ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರಾದಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕದಾಚಿದಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆತಾತ್ವಿಕ ಯೋಗಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವಾಗಲಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಈಶಾದನ್ಯತ್ರಾತ್ಯಂತಾಲ್ಪ ವಿಷಯವೆಂದು) ಈಶನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. “ಈಶಾದನ್ಯತ್ರ ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಚುರಂ” ಎಂದು ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು.

(1) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ, (2) ಅನುಮಾನಜ, (3) ಆಗಮಜಗಳೆಂದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸರ್ವ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವು ತ್ರಿವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ (1) ಘ್ರಾಣ, (2) ರಸನ, (3) ಚಕ್ಷುಃ, (4) ತ್ವಕ್, (5) ಶ್ರೋತ್ರ, (6) ಮನಃ ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ ಅನುಪ್ರಮಾಣ ರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಆರುವಿಧವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವು, (1) ಘ್ರಾಣಜ, (2) ರಾಸನ, (3) ಚಾಕ್ಷುಷ, (4) ತ್ವಾಚ, (5) ಶ್ರೋತ್ರಜ, (6) ಮನೋಜಗಳೆಂದು ಅವಾಂತರ ಭೇದದಿಂದ ಆರು ವಿಧವು.

(1) ಸಾಧಾರಣಾನುಮಾನಜನ್ಯ, (2) ದೂಷಣಾನುಮಾನ ಜನ್ಯವೆಂದು ಅನುಮಾನಜ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವು ಎರಡು ವಿಧವು, (1) ಪೌರುಷೇಯಾಗಮಜನ್ಯ ಮತ್ತು (2) ಅಪೌರುಷೇಯಾಗಮಜನ್ಯವೆಂದು ಆಗಮಜ ಕೇವಲಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಹ ತಿಳಿಯಬೇಕು. || ೧೧ ||

ಅನುಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ಅನುಪ್ರಮಾಣಂ ತ್ರಿವಿಧಂ | ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮನುಮಾನಮಾಗಮ ಇತಿ||೧೨||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಅನುಮಾನಂ=ಅನುಮಾನವು, ಆಗಮಃ=ಆಗಮವು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಅನುಪ್ರಮಾಣಂ=ಅನುಪ್ರಮಾಣವು, ತ್ರಿವಿಧಂ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರ ಉಳ್ಳದ್ದು.

ತಾ || ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅನುಪ್ರಮಾಣವು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನ ಆಗಮವೆಂದು ತ್ರಿವಿಧವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಒಂದೇ ಎಂತಲೂ, ಕೆಲವರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ ಇವು ಎರಡೇ ಎಂತಲೂ, ಮೂರರಿಂದ ಕಡಿಮೆ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು (1) ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ, (2) ಉಪಮಾನ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಮಾಣವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂತೆ ಮೂರರಿಂದ ಕಡಿಮೆಯಾದುದಲ್ಲ, ಮೂರರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದುದರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿಯೇ ಆಡ

ಗುವುದರಿಂದಲೂ ಕೆಲವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ಅನುಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರೇ ವಿಧವೆಂದು ನಿರ್ಧಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು-ಇವುಗಳಲ್ಲಿ “ಪ್ರಾಯೇಣಾಸನ್ನಾವ್ಯವಹಿತವರ್ತಮಾನಕತಿಪರ್ಯಾರ್ಥಗ್ರಾಹಕಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ” ಮನೋವೃತ್ತಿಕ್ತಗಳಾದ (1) ಸ್ಫ್ರಾಣ, (2) ರಸನ, (3) ಚಕ್ಷು, (4) ತ್ವಕ್, (5) ಶ್ರೋತ್ರಗಳು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದು (ಸ್ವಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ) ಅಡ್ಡವಿಲ್ಲದಿರುವ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳ (ಗ್ರಾಹಕ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ಫ್ರಾಣಾದಿಗಳು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳು. ಮನಸ್ಸು ಅಂತರೀಂದ್ರಿಯವು, “ಅನಾಸನ್ನಾತೀತಾನಾಗತವ್ಯವಹಿತಾರ್ಥಗೋಚರ ಮನುಮಾನಂ” ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದು ಮುಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿರುವ ತಡೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಅನುಮಾನವು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ, ಆಗಮವನ್ನಾಗಲೀ ಅನುಸರಿಸುತ್ತ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

“ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣಾಶೇಷಾರ್ಥವಿಷಯ ಆಗಮಃ” ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಈಶ್ವರ ಧರ್ಮಾರ್ಥಮ್, ಸ್ವರ್ಗ ನರಕಾದ್ಯಶೇಷಾರ್ಥವಿಷಯಕಶಾಬ್ದಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಆಗಮವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಅಧಿಕ ವಿಷಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಅನುಮಾನವು. ಇದರಿಂದ ಅಧಿಕ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಮವು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಮೊದಲನೆಯದು, ಅನುಮಾನವು ಎರಡನೆಯದು, ಆಗಮವು ಮೂರನೆಯದೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರಾಚಾರ್ಯರು. || ೧೨ ||

(1) “ಅರ್ಥಂಪ್ರತಿ (ಸ್ವಸ್ವವಿಷಯಂಪ್ರತಿ) ಸ್ಥಿತಂ ಅಕ್ಷಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ” (ತಮಗೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಗಂಧಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ಫ್ರಾಣಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು). (2) “ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಾನುಸರಣೇನೈವಾರ್ಥಪ್ರಮಾಪಕಮನುಮಾನಂ” (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅಥವಾ ಆಗಮವು ಇವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದನುಮಾನವು). (b) “ಸಮ್ಯಗತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥಾವಗಮಕ ಆಗಮಃ” (ಇತರ ಸಹಾಯವಿರದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅತೀಂದ್ರಿಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಮವು). ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದನಿರ್ವಚನದಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಗಮ ಲಕ್ಷಣಗಳು ವಿಧಿತಗಳಾದರೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳು ಯಾವುವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುನಃ ಕ್ರಮೇಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ನಿರ್ದೋಷಾರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಕರ್ಷಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ | ನಿರ್ದೋಷೋಪಪತ್ತಿರನುಮಾನಂ | ನಿರ್ದೋಷಃ ಶಬ್ದ ಆಗಮಃ || ೧೩ ||

ಅ || ನಿರ್ದೋಷ=ದೋಷವಿರಹ, ಅರ್ಥ=ವಿಷಯವು, ಇಂದ್ರಿಯ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿರದ ಮನ ಅದಿ ಪಡೆಂದ್ರಿಯಗಳು ಇವುಗಳ, ಸನ್ನಿಕರ್ಷ=ಸಂಬಂಧವು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವು. ನಿರ್ದೋಷ=ದೋಷವಿರದ, ಉಪಪತ್ತಿಃ=ಲಿಂಗವು, ಅನುಮಾನಂ=ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣವು. ನಿರ್ದೋಷಃ=ಅಜ್ಞಾನ, ವಿಪರ್ಯಯ, ಸಂಶಯ, ಪ್ರಮಾದ, ವಿಫಲಂಭಾದಿ ದೋಷರಹಿತವಾದ, ಶಬ್ದಃ=ವಾಕ್ಯವು, ಆಗಮಃ=ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣವು.

ತಾ || ದೋಷರಹಿತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ದೋಷರಹಿತಗಳಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸಿದರೆ ಆ ಸಂಬಂಧವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂಬ ಅನುಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಈ ಅನುಪ್ರಮಾಣ ವಿಭಾಗ

ವನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾಡುವವರು, ಅದರಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು, ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು ಸಡಿಂಧ್ರಿಯಗಳು. ಕಣ್ಣಿಗೆ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಾದ ರೂಪವು (ಬಣ್ಣ) ಕಿವಿಗೆ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದವು, ಘ್ರಾಣಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯಲರ್ಹವಾದ ವಾಸನೆಯು, ಹೀಗೆ ಆಯಾಯ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳು. ಅರ್ಥಗಳನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಆದ ಕಾರಣ (1) ಆತ್ಮ, (2) ಆಕಾಶ, (3) ಕಾಲ, (4) ದಿಕ್ಕು ಇವು ಯಾವ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಅವುಗಳು ಇತರ ವಿಷಯಗಳಂತೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅರ್ಥವೆಂಬುವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಹಾಕಿರುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಗೋಚರಗಳಾಗುವುವು. (ಈ ಸಾಕ್ಷಿಸ್ವರೂಪವು ಮುಂದೆ ವಿವಿಧವಾಗುವುದು.) ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥವು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ನಿರ್ದುಷ್ಕಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗಾದರೆ ಅವುಗಳ ಸನ್ನಿರ್ವಹವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆನಿಸುವುದು. ಅರ್ಥವಾಗಲೀ ಇಂದ್ರಿಯವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಎರಡೂ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸನ್ನಿರ್ವಹವಾಗದೆ ಹೋಗಬಹುದು. ಆಗ ಜ್ಞಾನವೇ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಸನ್ನಿರ್ವಹವಾದರೂ ಸಂಶಯವೋ ಭ್ರಮೆಯೋ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಹೊರತು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅತಿ ಸಾಮಾನ್ಯ (ಬಹಳ ಹತ್ತಿರವಿರೋಣ) ಅತಿದೂರತ್ವ (ಬಹಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಇರೋಣ) ಸೌಕ್ಷ್ಣ್ಯ (ಬಹಳಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಇರೋಣ) ವ್ಯವಧಾನ (ಮರೆನಾಡಲ್ಪಡೋಣ) ಇವೇ ಮೊದಲಾದುದು ಅರ್ಥದೋಷಗಳೆಂದೆ ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುವು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಕಾಚ ಕಾಮಲಾದಿ ರೋಗ ವಾರ್ಧಿಕ್ಯಾದಿಗಳು ದೋಷಗಳು. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ರಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಇರೋಣವೇ ದೋಷವು. ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಾ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಎಷ್ಟೋ ವಿಷಯಗಳು ಸನ್ನಿಕ್ಯಪ್ಪಗಳಾದರೂ ಮನಸ್ಸು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮನಸ್ಸಿನ ದೋಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಓದುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಾರಾದರೂ ಬಂದರೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಮನಸ್ಸಿನ ದೋಷದಿಂದಲೇವೇ. ಇಂತಹ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದ ಇಂದ್ರಿಯ, ಅರ್ಥ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ತದ್ವ್ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಭಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಮಾಡುವರು.

ಅನುಮಾನ ನಿರೂಪಣವು.

ಉಪಪತ್ತಿ ಎಂದರೆ ಲಿಂಗವು. ಲಿಂಗವೆಂದರೆ “ಸಾಹಚರ್ಯಬಲೇನಾರ್ಥಗಮಕಂ ಲಿಂಗಂ” ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಹೊಗೆಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೆಂಕಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ಸಂಬಂಧ ಇರುವುದು. ನಾವು ಹೊಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಮಾತ್ರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವೆವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಧೂಮವು ವಹ್ನಿಯ ಪ್ರಮೇಯವು (ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು) ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗವೆನಿಸುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಸರ್ವತ್ರ ಲಿಂಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. “ಸಾಹಚರ್ಯ”ವೆಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಲಿಂಗವೇ ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ಯವೆಂತಲೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೋ ಅದು ವ್ಯಾಪಕವು. ಅದುದರಿಂದ ವಹ್ನಿಯು ವ್ಯಾಪಕವು. ಧೂಮವು ವ್ಯಾಪ್ಯವೆಂತಲೂ ಎನಿಸುವುದು. ಅನುಮಿತಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವು ಉಪಪತ್ತಿ ದೋಷವು. ಅನುಮಿತಿ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವೆಂದರೆ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಸಂಶಯ ವಿಷ

ಯ್ಯಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಸಮುಚಿತ ದೇಶವೃತ್ತಿತ್ವವು ಸದನುಮಾನ ಲಕ್ಷಣವು. ಈ ಅನುಮಾನಲಕ್ಷಣ ರಹಿತವಾದುದು ಅನುಮಾನಾಭಾಸವು (ದುಷ್ಟಾನುಮಾನವು).

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳ ಪೈಕಿ ಇಂದ್ರಿಯ ರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣವು ಅಜ್ಞಾತಕರ ಣವು. ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಸ್ವಯೋಗ್ಯ ವಾದ ಆರ್ಥದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಉ— ಘಟವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಇದು ಘಟವೆಂದು ಜ್ಞಾನ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಅನುಮಾನವು ಜ್ಞಾತಕರಣವು ತಾನು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ವ್ಯಾಪಕಾನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಉ— ಧೂಮ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ವಹ್ನಿ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಗಮವು ಜ್ಞಾತಕರಣವು. ಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿದರೇನೇ ಆದರಿಂದ ಶಾಬ್ದ ಪ್ರಮಿತಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು (1) ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿ, (2) ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. (1) ಹೇತು (ವ್ಯಾಪ್ತ), ಸಾಧ್ಯ (ವ್ಯಾಪಕ)ಗಳಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅನ್ವಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಉ— (ಯತ್ರ ಧೂಮಃ ತತ್ರ ವಹ್ನಿಃ) ಎಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ಉಂಟೋ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಉಂಟೆನ್ನುವುದು. (2) ಸಾಧ್ಯಾಭಾವ ಹೇತ್ವಭಾವಗಳಿಗೆ ಇರುವ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಉ— (ಯತ್ರ ವಹ್ನಿಃ ಭಾವಃ ತತ್ರ ಧೂಮಾಭಾವಃ) ಎಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ ಯು ಇಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಲಿಂಗವೆಂದಿರುವುದು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ, (2) ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕ (3) ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಿಯೆಂದು ಮೂರುವಿಧವೆಂದು ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. ವ್ಯತಿರೇಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಂತೆ ಸಾಕ್ಷಾದನುಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅನ್ವಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಕೊಟ್ಟು ಪರಂಪರಯಾ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿಯು ಅನ್ವಯ ಲಿಂಗದಂತೆ ಸಾಕ್ಷಾದನುಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ (1) ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ ಲಿಂಗ, (2) ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಿ ಲಿಂಗವೆಂದೆರಡೇ ವಿಧವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಯಾವುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವೆನೋ ಅದು ಸಾಧ್ಯವು. ಯಾವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಸಾಧಿಸುವೆನೋ ಅದು ಸಾಧಕವೆಂದು ಯಾ ಹೇತು ಎಂದು ಹೆಸರುಗೊಳ್ಳುವುದು. ಉ— ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಧೂಮ ದದೆಸೆಯಿಂದ ವಹ್ನಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ಧೂಮವು ಹೇತುವು, ವಹ್ನಿಯು ಸಾಧ್ಯವು.

“ಸಾಧ್ಯ ಧರ್ಮವಾನ್ ಧರ್ಮಾವಕ್ಷಃ” (1) ಸಾಧ್ಯರೂಪ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಿಗೆ ಪಕ್ಷ ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವಹ್ನಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಹ್ನಿರೂಪ ಧರ್ಮ ವುಳ್ಳದ್ದು ಪಕ್ಷವು. ಅಂದರೆ ಪರ್ವತವು. “ಸಾಧ್ಯ ಸಮಾನ ಧರ್ಮವಾನ್ ಧರ್ಮಾವಕ್ಷಃ” ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯದಂತಿರುವ ಧರ್ಮದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಧರ್ಮಿಯು ಸಪಕ್ಷವು. ಅಡಿಗೆಮನೆಯ(ಮಹಾಸದ)ಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಧೂಮಕ್ಕೂ, ವಹ್ನಿಗೂ ಸಾಹಚರ್ಯ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯ ಸಮಾನವಾದ ವಹ್ನಿಯು ಅಡಿಗೆಮನೆಯಲ್ಲೂ ಇರುವುದ ರಿಂದ ಅಡಿಗೆಮನೆಯು ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಪಕ್ಷವೆನಿಸುವುದು. ಎಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾದುದು ವಹ್ನಿಯು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಯೆದೋ ಅದು ಸಪಕ್ಷವು. (3) “ಸಾಧ್ಯ ತತ್ಸಮಾನ ಧರ್ಮರಹಿತೋ ಧರ್ಮಾವಿಪಕ್ಷಃ” ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವಾಗಲೀ ಸಾಧ್ಯ ಸಮಾನಧರ್ಮವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಬೇರೆ ಧರ್ಮ ಉಳ್ಳದ್ದು ವಿಪಕ್ಷವು. ಎಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವು ಇಲ್ಲವೆಂಬೇ ನಿಶ್ಚಯವಿದೆಯೋ ಅದು ವಿಪಕ್ಷವು. ಉ— ಅಗಾಧ ನೀರು ತುಂಬಿದ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಪಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

“ಪಕ್ಷವ್ಯಾಪಕಂ ಸಪಕ್ಷವೃತ್ತಿ ಅವಿದ್ಯಮಾನವಿಪಕ್ಷಂ ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ” ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ವಿಪಕ್ಷವಿರದುದು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ ಅನುಮಾನವು. ಇದು (1) ಸಪಕ್ಷವ್ಯಾಪಕಂ, ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. (2) ತದೇಕ ದೇಶ ವೃತ್ತಿ, ಕೆಲವು ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರೋಣ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು.

(1) “ಧರ್ಮಾ ಧರ್ಮಾ” (ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳು) “ಕಸ್ಯ ಚಿತ್ತತ್ವಕ್ಷಿ” (ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನಾಗುವುದು.) “ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್” (ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದರಿಂದ) ರೂಪಾದಿವತ್ ಎಂದು, ಇಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಾ ಧರ್ಮಾ ಎಂಬುವುದು ಪಕ್ಷವು. ಕಸ್ಯಚಿತ್ತತ್ವಕ್ಷಿತ್ವ ಎಂಬುವುದು ಸಾಧ್ಯವು. ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾತ್ ಎಂಬುವುದು ಹೇತುವು (ಲಿಂಗವು). ಪ್ರಮೇಯತ್ವವು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿಯು. ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮವು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ ಎನಿಸುವುದು. ಇದು ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಅಧರ್ಮವೆನ್ನುವ ಎರಡು ಪಕ್ಷಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಸಪಕ್ಷಗಳಾದ ರೂಪಾದಿ ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ವಿಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದು (1ನೇ) ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ ಅನುಮಾನವು. (2) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷಸಾಧ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ “ಗುಣತ್ವಾತ್” (ಗುಣತ್ವದ ದೆಸೆಯಿಂದ) ಎಂದು ಹೇತುವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಆ ಗುಣತ್ವವು ಸಪಕ್ಷಗಳಾದ ಗುಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಎರಡನೇ ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ ಅನುಮಾನವು. (2) “ಪಕ್ಷವ್ಯಾಪಕಂ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಸಪಕ್ಷಂ ವಿಪಕ್ಷದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಂ ಕೇವಲವ್ಯತಿರೇಕಿ.” ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಪಕ್ಷ ರಹಿತವಾಗಿ ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದು ಕೇವಲವ್ಯತಿರೇಕಿ ಅನುಮಾನವು. ಉ— “ಈಶ್ವರಃ (ಜಗದೀಶ್ವರನು) “ಸರ್ವಜ್ಞಃ” (ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು) “ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಾತ್” (ಸರ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವಿಕೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ) ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಸಾಧ್ಯವು ಪಕ್ಷನಾದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ವಿನಹ ಬೇರೆ ಯಾವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಹೇತುವು ಸಪಕ್ಷ ರಹಿತವಾಗಿ ಪಕ್ಷನಾದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿದ್ದು ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತ ಸರ್ವವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇರದಿರುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿ ಅನುಮಾನವೆನಿಸುವುದು.

“ಪಕ್ಷವ್ಯಾಪಕಂ ಸಪಕ್ಷವೃತ್ತಿ ವಿಪಕ್ಷದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಂ ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಿ.” ಎಲ್ಲಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದು ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಿ ಅನುಮಾನವು. ಇದು ಕೇವಲಾನ್ವಯಿಯಂತೆ (1) ಸಪಕ್ಷವ್ಯಾಪಕ (2) ತದೇಕ ದೇಶವೃತ್ತಿ ಎಂದೆರಡು ವಿಧವು. (1) “ಜೀವಃ ನಿತ್ಯಃ ನಾಶಕಾರಣ ಶೂನ್ಯತ್ವಾತ್” (ನಾಶಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೆಸೆಯಿಂದ) ನಾಶಕಾರಣ ಶೂನ್ಯತ್ವವು ನಿತ್ಯತ್ವ ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದನೆಯದು. ಅದೇ ಪಕ್ಷಸಾಧ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ “ಚೇತನತ್ವಾತ್” ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಆ ಚೇತನತ್ವವು ನಿತ್ಯತ್ವ ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ಸಪಕ್ಷನಾದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಪಕ್ಷವಾದ ಗಗನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಪಕ್ಷೈಕದೇಶವೃತ್ತಿಯಾದ (2ನೇ) ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಿಯು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ (1) ಕೇವಲಾನ್ವಯಿ (2) ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿ (3) ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಿ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಧಿತಾದಿಗಳಲ್ಲೈತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ “ನಿದೋಫಸಂ” ಎಂತಲೂ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು.

(1) ದೃಷ್ಟಂ (2) ಸಾಮಾನ್ಯತೋದೃಷ್ಟಂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಅನುಮಿತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು (2) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಅನುಮಿತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಎಂದುಪುನಃ ಎರಡು ವಿಧವು. ಉ— (1) ಪರ್ವತೋಽಗ್ನಿಮಾನ, ಧೂಮವತ್ಪ್ರಾತ್, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಧೂಮವು ೧ನೇ ಅನುಮಾನವು. (2) ಈತನು ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯ ಉಳ್ಳವನು. ರೂಪಜ್ಞಾನವಿರೋಣದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಎನ್ನುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರೂಪಜ್ಞಾನವು ಎರಡನೇ ಅನುಮಾನವು.

ಪುನಃ (1) ಕಾರಣಾನುಮಾನಂ (ಕಾರಣವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಾನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು.) (2) ಕಾರ್ಯಾನುಮಾನಂ (ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರಣಾನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು.) (3) ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಮಾನಂ = ಕಾರ್ಯವೂ ಕಾರಣವೂ ಆಗದಿರುವುದು ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯವು ಆಗದಿರುವುದರ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು ಎಂದು ತ್ರಿವಿಧವನು ಮಾನವು. ಉ—(1) ಅಯಂಕಾಲಃ (ಈ ಕಾಲವು) ಸನ್ನಿಹಿತವೃಷ್ಟಿಮಾನ್ (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು) ವಿಶಿಷ್ಟಮೇಘೋನ್ನತಿಮತ್ಯಾತ್, (ಮಿಂಚುಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಪ್ಪುಮೋಡದಿಂದಯುಕ್ತವಾಗುವುದರದೇಸಿಯಿಂದ) ಎನ್ನುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಮೇಘೋನ್ನತಿಯು ಮಳೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಅಮಳೆಯ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಇದು ಒಂದನೇ ಅನುಮಾನವು. (2) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಧೂಮವು ವಹ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನ ಕಾರಣವಾದ ವಹ್ನಿನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಅನುಮಾನವು. (3) ಏತದ್ವ್ರಪವಾನ್ (ಈ ರೂಪ ಉಳ್ಳದ್ದು) ಏತದ್ರಸಾತ್ (ಈರಸವಿರೋಧದರದೇಸಿಯಿಂದ) ಎನ್ನು ವಲ್ಲಿ ಏತದ್ರಸವು ಏತದ್ವ್ರಪಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಕಾರಣವೂ ಕೂಡ ಆಗದೆ ಏತದ್ವ್ರಪದನುಮಿ ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಅನುಮಾನವು. ಈ ವ್ಯಾಪ್ತ ವ್ಯಾಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆ ದೇಶದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಾಲದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಸಹ ಇದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಹುಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಅನುಮಾನವು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (1) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು (2) ಸಮುಚಿತ ದೇಶಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿ (ನಿಶ್ಚಯ) ಎಂದು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆರಡು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು(ಬಲವು)(1) ವ್ಯಾಪ್ತಿ (2) ಪಕ್ಷ ಧರ್ಮತೆ (ಪಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಇರೋಣ) ಎಂದೆರಡು ಬಲವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವರು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬೇಕೇಬೇಕು ಪಕ್ಷಧರ್ಮತೆಯ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. (1) ಏಕೆಂದರೆ, “ಊರ್ಧ್ವದೇಶೋ ವೃಷ್ಟಿಮಾನ್ ಅಘೋದೇಶೇ ನದೀಪೂರಾತ್” ಅಂದರೆ ಕೆಳಗಡೆ ಇರುವ ನದೀಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಕಂಡು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮಳೆಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದೇ ಎಲ್ಲರೂ ನಿಶ್ಚಿಸುವರು. ಇಂತಹ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನದೀಪೂರವೆಂಬೀಹೇತುವು ಊರ್ಧ್ವದೇಶವೆಂಬೀ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಮುಚಿತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೇನೇ ಸಾಕೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕೆಲವುಕಡೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಉ - ಮಹಾನಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಧೂಮಾಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಹಚರ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಜ್ಞಾತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನುಮಾನ ಗಮ್ಯವಾಗುವುದು. ಉ - “ಜೀವಜ್ಞರೀರಂ ಸಾತ್ಯಕಂ ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪಾತ್” ಎನ್ನುವ ಕೇವಲ ವೃತ್ತಿರೇಕ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪತ್ತಿ ವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಸಾತ್ಯಕತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಜೀವಜ್ಞರೀರಸಾಮಾನ್ಯ ಪಕ್ಷ ವಾದುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಸಾತ್ಯಕತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪತ್ತಿವಿ ರುವುದಿಲ್ಲ. ಗಡಿಗೆಯಂತೆ, ಎಂದು ವೃತ್ತಿರೇಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವೃತ್ತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಾಕ್ಷಾದನುಮಿತೃಂಗವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ನಿಶ್ಚಯಕ ವಾಗುವುದು.

“ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪಂ ಸಾತ್ಯಕತ್ವವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸಾತ್ಯಕತ್ವಾಭಾವ ವ್ಯಾಪಕಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ತ್ವಾತ್” ಯಾವುದು ಯಾವ ಅಭಾವವ್ಯಾಪಕಾಭಾವಪ್ರತಿಯೋಗಿಯೋ ಅದು ಅದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವು. ಧೂಮವು ವಹ್ನ್ಯಭಾವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಧೂಮಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು ವಹ್ನಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವೂ ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರಾಣಾದಿನುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅನುಮಾನದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಆಗಮ ಗಮ್ಯವೂ ಆಗುವುದು. ಉ— ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನ ಹಂತವ್ಯಃ ಗೌರ್ವ ಪದಾ ಸ್ತೃಷ್ಣವ್ಯಾ, ಎಂದು ಆಗಮಸಿದ್ಧವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಯಾವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೋ ಆತನು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವವನಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಹಸುವೋ ಅದು ಕಾಲಿನಿಂದ ವದಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು.

ಆಗಮ ನಿರೂಪಣವು.

ಕಚಟತಪಾನಾಂ ಜಬಗಡತ್ಯಾತ್, ಎನ್ನುವ ಅರ್ಥವಿರದಿರುವುದರಿಂದಾಗಲೀ, ಕುಂಡಮ ಜಾಜಿನಂ ದಶದಾಡಿನಾನಿ ಪಡಪೂಪಾಃ, ಎನ್ನುವದರಂತೆ ಅನ್ವಯವಿರದಿರುವುದರಿಂದಾಗಲೀ (1) ಅಬೋಧಕತ್ವವು, ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸದಿರೋಣವು. (2) ವಿಸರೀತ ಬೋಧಕತ್ವವು, ವಿಸರೀತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವಿಕೆಯು. ಉ— ಜಗತ್ತು ಸುಳ್ಳು ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನು ಅಲ್ಲ. (3) ಜ್ಞಾತ ಜ್ಞಾತಕತ್ವವು ತಿಳಿದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮತ್ತು ಮತ್ತು ತಿಳಿಸುವಿಕೆ, ಉ— ಅಗ್ನಿಯು ಬಿಸಿಯಾಗಿದೆ, ಬೆಲ್ಲವು ಮಧುರವಾಗಿದೆ, (4) ಅಪ್ರಯೋಜನತ್ವವು. ಕಾಗೆಗೆ ಹಲ್ಲಿಷ್ಟು ಇದೆ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಿಕೆಯು. (5) ಅನಭಿಮತ ಪ್ರಯೋಜನತ್ವವು. ವಿರಕ್ತನ ಹತ್ತಿರ ನೀನು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡಿ ಜೀವಿಸು ಎಂದು ಮೊದಲಾದುದನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲದೇ ಇರುವುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. (6) ಅಶಕ್ಯ ಸಾಧನ ಪ್ರತಿಪಾದನವು. ಮುಮೂರ್ಷು ಆದವನಿಗೆ ಹಿಮನತ್ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಮೃತಸಂಜೀವಿನೀ ಎಂಬೀ ಔಷಧವಿದೆ. ಅದನ್ನು ತಂದರೆ ಮರಣಭಯಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಎಂದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. (7) ಲಘೂಪಾಯೇ ಸತಿ ಗುರೂಪಾಯೋಪದೇಶನವು. ತೃಪ್ತಿನಾದ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯನಿಗೆ ತೃಪ್ತಪರಿಹಾರಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಗಂಗಾತೀರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಭಾವಿಯನ್ನೆದರೆ ನೀರು ಸಿಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಎಂಬಂತೆ ಸುಲಭವಾದ ಉಪಾಯವಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದುರ್ಲಭವಾದುದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಿಕೆಯು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಶಬ್ದದೋಷಗಳು. ಇಂತಹ ದೋಷರಹಿತವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಆಗುವುದು. ಪ್ರಥಮ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ ವರ್ಣಗಳೇ ಪದವು. ಆಕಾಂಕ್ಷಾ, ಸನ್ನಿಧಿ, ಯೋಗ್ಯತೆಗಳುಳ್ಳ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವೇ ವಾಕ್ಯವು. ತಥಾ ಚ ನಿರ್ದೋಷವಾಗಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಸನ್ನಿಧಿ ಯೋಗ್ಯತಾವತ್ವದ ಸಮೂಹವೇ ಆಗಮವೆಂದು ವರ್ಯವಸಿತಾರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಪದವೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿರಭಿಧೇಯತ್ವಕ್ಕೂ ಆಕಾಂಕ್ಷಾಸನ್ನಿಧಿಯೆನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರನ್ವಯತ್ವಕ್ಕೂ, ಯೋಗ್ಯತೆ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವಿಸರೀತ ಬೋಧಕತ್ವಕ್ಕೂ ನಿರಾಸವಾಗೋಣ, ಉಳಿದ ದೋಷನಿರಾಸ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೋಷಪದವು. ಯದ್ಯಪಿ ವರ್ಣಗಳು ನಿತ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಗಳಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಣದ ಪ್ರತೀತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ವರ್ಣವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಇರಲು ವರ್ಣಮೇಳನರೂಪ ಪದವಾಗಲೀ, ಪದಸಮುದಾಯರೂಪ ವಾಕ್ಯವಾಗಲೀ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು ದುರ್ಲಭವು. ಆದರೂ ಮೊದಲು ಮೊದಲು ಕೇಳಿದ ವರ್ಣಾನುಭವದಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಇದಕ್ಕೆ ಇದು ಅರ್ಥವು, ಎನ್ನುವವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ ಗ್ರಹಣಜನ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರಾನುಗೃಹೀತವಾದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣ, ಸನ್ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ ಶ್ರೋತ್ರವೇ ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪದವೆನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ಪದಾನುಭವದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಸದಕೃತವಾನು ಅಂತ್ಯಪದವನ್ನು ವಿವಯಾಕರಿಸಿದ ಶ್ರೋತ್ರವು ಆಕಾಂಕ್ಷಾದೃನುಸಾರದಿಂದ ಒಂದಾದ ವಾಕ್ಯವೆನ್ನುವ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರತೀತಗಳಾಗದಿರುವವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಪದಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಸಮುದಾಯವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಈ ಆಗಮವೂ ಕೂಡ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಅರ್ಥಸ್ತರಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡುಶಾಬ್ದನ್ಯಾಯಾನುಸಂಧಾನಸಹಿತವಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಏನಹ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ದಂತೆ ಸತ್ತಾ (ಸ್ಥಿತಿ) ಮಾತ್ರದಿಂದ ಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಸಮಯ. ಯದ್ವಾ ಸಂಕೇತವಿದೆ. ವೈದಿಕ ಸಂಕೇತವು ಈಶ್ವರನ ಇಚ್ಛೆಯು. ಉ— ಇಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತಿಯು, ಚಂದ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಕ್ಷತ್ರಾಧಿಪತಿಯು. ಆಧುನಿಕ ಸಂಕೇತವು ಪರಿಭಾಷೆಯು. ಸರಿಭಾಷಾ ಅಂದರೆ ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಹೆಸರಿಡುವ ತಂದೆ ಮೊದಲಾದವರ ಇಚ್ಛೆಯು. ಉ— ದೇವದತ್ತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬನು, ಯಜ್ಞದತ್ತ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು, ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಆಧುನಿಕ ಸಂಕೇತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ “ಏಕಾದಶೇಽಪ್ಪಿ ಪಿತಾ ನಾಮ ಕುರ್ಯಾತ್” ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರೇಚ್ಛೆಯೇ ಶಕ್ತಿಯು ಎಂದು ಕೆಲವು ತಾರ್ಕಿಕಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಾಚ್ಯವಾಚಕರೂಪವಾದ ಸಂಬಂಧವೇ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು. ಶಕ್ಯವು ಅರ್ಥವು. ಶಕ್ತವು ಪದವು. ಈ ಶಕ್ತಿಗ್ರಹವು (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು.) ಇಂತಿಹ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಈ ವಿಧ ಶಬ್ದವಾಗುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಇಂತಿಹುದರ್ಥವೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು. ಸಾದೃಶ್ಯ ದಿಂದಲೂ, ಕೋಶದಿಂದಲೂ, ಆಪ್ತರಾದ ತಂದೆ ಗುರು ಮೊದಲಾದವರ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ, ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡುವುದನ್ನು ಕೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು. ದ್ರವ್ಯ ಮೊದಲಾದುದು ಧರ್ಮಿಯು, ಅಥವಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯು. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯು ಅಥವಾ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವಿದೆ. ಆ ಜಾತಿ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಉ= ಮನುಷ್ಯ ಮನುಷ್ಯತ್ವ, ತತ್ಸಂಬಂಧವು, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯತ್ವ ಜಾತಿಯೇ ವಾಚ್ಯವು. (ಅರ್ಥವು) ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಮತದವರು ಹೇಳುವರು. ಜಾತಿವಿಶಿಷ್ಟ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಾಚ್ಯಗಳೆಂದು ವೈಶೇಷಿಕರು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಜಾತಿಯು, ಕೆಲವುಕಡೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ವಾಚ್ಯವೆಂದು ವೈಯಾಕರಣರು. ಕೆಲವುಕಡೆ ಜಾತಿಯು, ಕೆಲವುಕಡೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯು, ಕೆಲವುಕಡೆ ಆಕೃತಿಯು (ಆಕಾರವು) ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕದೇಶಿಗಳು, ಅನ್ಯಾಪೋಹವೇ ವಾಚ್ಯವೆಂದು ಬಾಧರು.

ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೇ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು. ತಾರ್ಕಿಕ ಮತದಂತೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಜಾತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನಂತ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾದೃಶ್ಯವು ನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಉಪದೇಶಿಸುವರು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಯೋಗ್ಯಗಳಾದ ಇತರ ಪದಾನ್ವಿತ ಸ್ವಾರ್ಥವೇ ಶಬ್ದದ ವಾಚ್ಯ (ಅರ್ಥವು) ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವಾದರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇತರ ಪದಪ್ರಯೋಗಮಾಡಲು ವಿಶೇಷಾನ್ವಯಬೋಧವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ವಿತಾಭಿಧಾನವಾದವು ಆಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಭಟ್ಟಮತರೀತ್ಯಾ ಅಭಿಹಿತಾನ್ವಯವಾದವಲ್ಲ.

ಆಗಮವು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವೆಂದು (2) ವಿಧವು. ಅಪಾರುಷೇಯವಾದ ವೇದವು ನಿತ್ಯವು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಆಪ್ತೋಕ್ತ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಕೂಡ ಪಾರುಷೇಯಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು. ಆಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಲು ಮೊದಲು ಆ ಶಬ್ದಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ವೈದಿಕದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಲೌಕಿಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಗಳಿಂದಲೂ, ಶಕ್ತಿಜ್ಞಾನ (ಶಬ್ದಾರ್ಥಜ್ಞಾನ) ವಾಗಿದ್ದರೆ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದರ್ಥವೆಂದು (ಉಪಸ್ಥಿತಿ) ಶಕ್ತಿ ಸ್ತರಣೆ ಬರುವುದು. ಆ ಮೇಲೆ ಇದು ಕಾರಣವು, ಇದು ಕ್ರಿಯೆಯು, ಇದು ಇದರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದುದು. ಇವುಗಳ

ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಬಾಧವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಆಕಾಂಕ್ಷಾಯುಕ್ತಗಳು. ವಿಪರೀತ ಬೋಧಕವಾದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯೋಣ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಕ್ರಿಯಾಸ್ವಯ ಜ್ಞಾನ ವಾಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ನೊದಲು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದ ವಾಕ್ಯವು (ಆಗಮವು) ಅನುಪ್ರಮಾಣವು, ಕೊನೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಕರ್ತೃಕ್ರಿಯಾದಿ ಅನ್ವಯಜ್ಞಾನವು ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವು. ಪದಾರ್ಥ ಶಕ್ತಿ ಸ್ಮರಣೆಯು ವ್ಯಾಪಾರವು. ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಜ್ಞಾನಾದಿಗಳು ಸಹಕಾರಿಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷ ಗಳಿದ್ದರೆ ಪಾರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯವು ಅಭಾಸವಾಗುವುದು. || ೧೩ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಗಮಗಳೆಂದು ಈ ಪ್ರಕಾರ ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಅಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. ಇತರರು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಉಪಮಾನ ಎಂಬುವ ಇನ್ನೆರಡು ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನಂಗೀ ಕರಿಸುವರು. ಇವೆರಡು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಅರ್ಥಾಪತ್ತೃಪಮೇ ಅನುಮಾನವಿಶೇಷಃ || ೧೪ ||

ಅ || ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ = ಅನುಪಪನ್ನವಾದ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಮಿತಿಯು, ಉಪಮೇ = (ಉಪಮಾ ನವು) ಸಾಧ್ಯ ಶ್ಯ ಪ್ರಮೇಗೆ ಸಾಧನವಾದುದು ಇವೆರಡು, ಅನುಮಾನವಿಶೇಷಃ = ಅನುಮಾನವಿಶೇ ಷವೇ ವಿನಹ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವಲ್ಲ.

ತಾ || ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು ಶ್ರುತಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ, ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಅಂದರೆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಜ್ಞಾನ, ಜೀವವಂತನಾದ ಜೈತ್ರನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅವನು ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿರುವನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಇದು ಕೇಳಿ ತಿಳಿಕೊಂಡರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ, ಮಿತ್ರನಾದ ಜೈತ್ರನು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದ ದೇವದತ್ತನು, ಜೈತ್ರನು ಜೀವವಂತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮನೆ ಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ, ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿರುವನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವನು, ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವೆರಡು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವವು. ಜೀವವಂತನಾದವನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಥವಾ ಹೊರಗೋ ಇದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೊರಗೆ ಇದ್ದಾನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವು. ಜೈತ್ರನು ಹೊರಗೆ ಇದ್ದಾನೆಂದು ಸಾಧ್ಯವು. ಜೀವವಂತನಾಗಿ ಗೃಹದಲ್ಲಿರದಿರುವಿಕೆಯು ಹೇತುವು. ಆದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನ ದಂಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವು.

ಉಪಮಾನವೆಂದರೆ ಸಾಧ್ಯ ಶ್ಯಜ್ಞಾನಸಾಧನವು. ಜೀವ್ರವೆಂಬುವ ಮೃಗವು ಕುದುರೆ ಯಂತೆ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಆ ಜೀವ್ರವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣಜ್ಞಾನದಿಂದ ಇದು ಜೀವ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ಕೂಡ ಅನುಮಾನಾಂತರವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲ. ಉಪಮಾನವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಇದು ಟೀಕಾಂಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. || ೧೪ ||

ಭಟ್ಟಮತದವರು ಹೇಳುವ ಅಭಾವರೂಪ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಕ್ಕೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅಭಾವೋನುಮಾನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಚ || ೧೫ ||

ಅ || ಅಭಾವಃ = ಭಿಕ್ಷೋಕ್ತವಾದ ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣವು, ಅನುಮಾನ = ಅನುಮಾನವು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಚ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದು, (ಅನುಮಾನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು.) ಇದನ್ನು ಅನುಪಲಬ್ಧಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು.

ತಾ || ಅಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಅಭಾವವು. ಅದು ಮೂರು ವಿಧವು. (೧) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಾಭಾವವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು. ಉ—(ನಾಸ್ತ್ಯತ್ರ ಘಟಃ) ಇಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು. (೨) ಅನುಮಾನಿಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಾಭಾವವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು. ಉ—(ರೂಪಜ್ಞಾನರಹಿತಸ್ಯ ನಾಸ್ತಿ ಚಕ್ಷುರಿತಿ) ಬಿಳಿಪು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಜ್ಞಾನವಿರದವಗೆ ಕಣ್ಣಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು. (೩) ಆಗಮಾರ್ಥಪ್ರತಿಯೋಗಿಕಾಭಾವವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮಾಣವು. ಉ—('ವೈಧೀ ಹಿಂಸಾ ನ ಪಾಪಸಾಧನಮಿತಿ') ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಪಶುವಿನ ಹಿಂಸೆಯು ಪಾಪಕಾರಣವಾದುದಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಾಷ್ಯರು ಹೇಳುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ (1) ನೇಯದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುವರು. (2)ನೇಯದು (ವಿಮತಃ) ಸಂದಿಗ್ಧನಾದವನು (ಚಕ್ಷುರಹಿತಃ) ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದಿರುವವನು. (ರೂಪಜ್ಞಾತ್ವಾತ್) ರೂಪಜ್ಞಾನವಿರದಿರುವುದರದೇಸೆಯಿಂದ (ಜಾತ್ಯಂಧವತ್) ಹುಟ್ಟುಕುರುಡನಂತೆ, ಎಂದನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಂಭಾವಿವಾತಗುವುದರದೇಸೆಯಿಂದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (3)ನೇಯದು ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರುವಿಧ ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವ ವಿಭಾಗವು ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಮೂರನೆಯ ಅಭಾವ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ವಾದಿಯ ವಿವಾದ ವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಪ್ರಥಮದಕ್ಕೆನೇ ಅನುಮಾನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. “ಅರ್ಥಾಪತ್ಯುಪಮಾಭಾವಾಃ ಅನುಮಾನಶೇಷಾಃ” ಎಂದೊಂದೇ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅರ್ಥಾಪತ್ಯುಪಮಾನ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವುದು. ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಬಲವಾದುದರಿಂದ “ಅಭಾವಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮನುಮಾನ ಚ” ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುಮಾನವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೆಂದು ಜ್ಞಾಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. || ೧೫ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಅಭಾವಗ್ರಾಹಕಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪರಾಮರ್ಶಪರಾಮರ್ಶವಿಶೇಷಾತ್ || ೧೬ ||

ಅ || ಪರಾಮರ್ಶ=ಸಂದೇಹ, ಅಪರಾಮರ್ಶ=ಅಸಂದೇಹ, ಈ ವಿಧವಾದ, ವಿಶೇಷಾತ್=ವಿಶೇಷದ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಎತತ್ಪೂರ್ವಕವಾದುದರದೇಸೆಯಿಂದ ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣವು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದು.

ತಾ || ಇಲ್ಲಿ ಘಟಉಂಟೋ ಯಾ-ಇಲ್ಲವೋ? ಎಂದು ಸಂಶಯ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಘಟವು ಕಾಣದಿರಲು ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧಿರೂಪವಾದ ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣವು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. ಗಡಿಗೆಯು ಇಲ್ಲಲ್ಲ, ಅದು ಕಾಣಲರ್ಹವಾಗಿ ಕಾಣದಿರುವುದರದೇಸೆಯಿಂದ, ಎಂದು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲು ಬರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಂದೇಹವಿರದೆ ಮೊದಲೇ ಇಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಾವಗ್ರಾಹಕ ಪ್ರಮಾಣವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. || ೧೬ ||

ಈಗ ಬೇರೆ ವಾದಿಗಳು ಸಂಭವ ಪರಿಶೇಷಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣತ್ರಯಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸಂಭವಪರಿಶೇಷಾವನುಮಾ || ೧೭ ||

ಅ || ಸಂಭವಪರಿಶೇಷಾ = ಸಂಭವಪ್ರಮಾಣವು, ಪರಿಶೇಷಪ್ರಮಾಣವು ಇನೆರಡು, ಅನುಮಾ = ಅನುಮಾನಗಳೇ, ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲ, ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವತಗಳಾಗುವವು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ತಾ || ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮೇಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಬಹುಲ ಜ್ಞಾನವು ಸಂಭವವು. ಉ— ನೂರು (ರೂಪಾಯಿ) ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಐವತ್ತು (ರೂಪಾಯಿ) ಉಂಟೆನ್ನುವ ಪ್ರಮೇಯ ಹುಟ್ಟುವುದು. ತಿಳಿದ ಅನೇಕವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇಂತಿಹುದೆಂದು ಆಧವಾ ಇಂತಿಹುದು ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯೋಣ ಉಳಿದುದು ಇಂತಿಹುದೆಂದು ಪ್ರಮೇಯ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಇದು, (1) ವಿಧಿಮುಖವು, (2) ನಿಷೇಧಮುಖವು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು ಪರಿಶೇಷವು. (1) ಚೈತ್ರ ಮೈತ್ರರಲ್ಲಿ ಇವನು ಚೈತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉಳಿದವನು ಮೈತ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಇದು ನೊದಲನೆಯ ಪರಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣವು. ಅದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈತನು ಚೈತ್ರನಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಹಾಗಾದರೆ ಈತನು ಮೈತ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪರಿಶೇಷವು, ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ಸಂಭವ ಪರಿಶೇಷಗಳಿಗೂ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು (ವಿಪ್ರತಿಷನ್ನಃ ಪಂಚಾಶದ್ವಾನ್, ಶತವತ್ಸಾತ್, ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವತ್) ಸಂದಿಗ್ಧನಾದವನು (5¹) (ರೂಪಾಯಿ) ಉಳ್ಳವನು, ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ನೂರುರೂಪಾಯಿವುಳ್ಳ ಬೇರೊಬ್ಬನಂತೆ, ಎಂದನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಭವವು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುವುದು. (ವಿಮತೋ ಮೈತ್ರಃ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರಯೋರನ್ಯತರಶ್ವೇಸತಿ ಅಚೈತ್ರತ್ವಾತ್ ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಮೈತ್ರವವತ್, ಸಂದಿಗ್ಧನಾದವನು ಮೈತ್ರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಚೈತ್ರ ಮೈತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಚೈತ್ರನಲ್ಲದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ವ್ಯತಿರೇಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಮೈತ್ರನಂತೆ ಎಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗವು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಪರಿಶೇಷವು ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. ಇತರರು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಉಪಪನ್ನವಾದುದರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾಗಮಗಳೆನ್ನುವ ಮೂರೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ “ಅಭಾವಸಂಭವಪರಿಶೇಷಾ ಅನುಮಾ” ಎಂದು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ವಾದಿವಿವಾದವಿರುವುದು, ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಈ ಎರಡರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುವರು. || ೧೭ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಮಾನ ವಿಶೇಷವಾದ ತರ್ಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಸರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಆತ್ಮಾನೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ಚಕ್ರಕಾನವಸ್ಥಾಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ಶ್ರುತದೃಷ್ಟಹಾನಾದಯೋದೂಷಣಾನುಮಾ || ೧೮ ||

ಅ || (1) ಆತ್ಮಾಶ್ರಯ, (2) ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ, (3) ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯ, (4) ಅವಸ್ಥಾ, (5) ಕಲ್ಪನಾಗೌರವ, (6) ಶ್ರುತಹಾನ, (7) ದೃಷ್ಟಹಾನ, (8) ಆಶ್ರುತಕಲ್ಪನ, (9) ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನ, ಇವುಗಳೊಂಭತ್ತು ಕೂಡ, ದೂಷಣಾನುಮಾ = ಪರನ ವಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ದೂಷಿ

ಸತಕ್ಕ ಅನುಮಾನವು. ಅಂತೂ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುವು— ಅಂದರೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರಸಂಜನೆಯು (ಆಪಾದನೆಯು) ಅನುಮಾನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ತಾ || ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ವ್ಯಾಪ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ (ಅದರವ್ಯಾಪಕವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ) ಆತನನ್ನು ಕುರಿತು, ಅನಿಷ್ಟವಾದ ವ್ಯಾಪಕವನ್ನು (ನೀನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು) ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ತರ್ಕವು. ಈ ಅನಿಷ್ಟವು (1) ಪ್ರಾಮಾಣಿಕಹಾಸವು (ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಡೋಣ) (2) ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕಕಲ್ಪನೆಯು (ಪ್ರಮಾಣವಿರದಿರುವುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸೋಣವು) ಎಂದೆರಡು ವಿಧವು. ಆ ಅನಿಷ್ಟವೇ ಪುನಃ (1) ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು. (2) ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು. (3) ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯತ್ವವು. (4) ಅನವಸ್ಥೆಯು. (5) ಕೇವಲಾನಿಷ್ಟವೆಂದು ಐದು ವಿಧವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಕಲ್ಪನಾತ್ಮಕವು. ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗಳಾಗಿಲ್ಲ. ಐದನೆಯದು, (1) ಪ್ರಾಮಾಣಿಕಹಾಸ (2) ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಕಲ್ಪನೋಭಯಾತ್ಮಕವು, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯದು (1) ಶ್ರುತಹಾಸವು. (ವೇದಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಡೋಣವು.) (2) ದೃಷ್ಟಹಾಸವು. (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನು ಬಿಡೋಣವು.) ಎಂದೆರಡು ವಿಧವು. ಎರಡನೆಯ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಕಲ್ಪನೆಯು (1) ಅಶ್ರುತ ಕಲ್ಪನೆಯು (ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು), (2) ಅದೃಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಯು (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗದಿರುವುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು), ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಈ ಅಶ್ರುತಾದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನವೇ ಕಲ್ಪನೆಗಳನೇಕವಾದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗಾರವವೆಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದ ಒಂದೊಂದು ಅಬದ್ಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಯು ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯೆಂದಾಗುವುದು. “ಶೃಂಗಾಗ್ರೇ ಶಶಕಸ್ಯ ಭಾನಿ ಗಣಯನ್ನಂಧೋಽಪಿ ವಂಧ್ಯಾಸುತಃ” ಮೊಲದ ಕೋಡಿನಲ್ಲಿ ಹಗಲು ನಕ್ಷತ್ರಗಳನ್ನು ಎಣಿಸುವ ಕುರುಡನಾದ ಬಂಜೆಯ ಮಗನೆನ್ನುವಂತೆ ಅನೇಕವಾದ ಅಬದ್ಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗಾರವವು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅನಿಷ್ಟವೈದುವಿಧವಾದುದರಿಂದ ಆ ಅನಿಷ್ಟಾಪಾದನ ರೂಪವಾದ ತರ್ಕವು ಐದು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ತರ್ಕಕ್ಕೆ (1) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, (2) ತರ್ಕಾಪ್ರತಿಘಾತವು (ತರ್ಕಾಪ್ರತಿಹತಿಯು), (3) ವಿಪರ್ಯಯ ಪರ್ಯವಸಾನವು, (4) ಪ್ರಸಂಜನೀಯಸ್ಯ ಅನಿಷ್ಟತ್ವವು, (5) ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾಸಾಧಕತ್ವವು (ಅಥವಾ ಅನನುಬಂಧಿತ್ವವು) ಎಂದು ಐದು ಅಂಗಗಳು. “ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ತರ್ಕಾಪ್ರತಿಹತಿರವಸಾನಂ ವಿಪರ್ಯಯೇ | ಅನಿಷ್ಟಾನನುಕೂಲತ್ವೇ ಇತಿ ತರ್ಕಾಂಗಪಂಚಕಂ || ಅಂಗಪಂಚಕಸಂಪನ್ನಸ್ತತ್ವಜ್ಞಾನಾಯ ಕಲ್ಪತೇ | ಅಂಗಾನಾಮುತವೈಕಲ್ಯೇ ತರ್ಕಸ್ಯಾಭಾಸತಾಭವೇತ್” || ಎನ್ನುವ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಸಂಜಕ (ಆಪಾದಕ)ಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಜನೀಯ (ಆಪಾದ್ಯ) ದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಪ್ರತಿ ತರ್ಕದ ವಿರೋಧವಿರದಿರೋಣವು, ಆಪಾದಕಾಪಾದ್ಯಗಳ ವಿಪರ್ಯಯ (ಅಭಾವ)ದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವು. ಆಪಾದ್ಯವು ಪ್ರತಿವಾದಿಗನಿಷ್ಟವಾ (ಇಷ್ಟವಲ್ಲದಾಗಿ) ಇರುವುದು. ಆಪಾದ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ ಅನನುಕೂಲತ್ವವು (ಆಪಾದ್ಯವು ಅನುಕೂಲವಲ್ಲದಿರುವುದು) ಇವೆಲ್ಲಾ ಉದಾಹರಣಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಗಳಾಗುವವು. ಈ ಅಂಗಗಳಿದ್ದರೆ ಆ ತರ್ಕವು ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆ ತರ್ಕವು ಅಭಾಸವಾಗುವುದು. (ದುಷ್ಟವಾಗುವುದು.)

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಜ್ಞಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ (ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ) ಉಪಾಧಿಖಂಡನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಕೆಲವು ಕಡೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. “ತಸ್ಯೈವೋತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಸ್ತೃಘಂ ತದುತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಸ್ತೃಪೇಕ್ಷಾಯಾಂ ಸ್ವಾವೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಮಾತ್ಮಾಶ್ರಯಃ” ಅದರ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೋ

ಸ್ವರ ಅದರುತ್ವತ್ಯಾದಿಯನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ತನ್ನಿಂದ ಮೊದಲು ತಾನಿರಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವು. ಉದಾ... ಪಟವು ತಂತುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದರೆ ಇದು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವು. ಪಟವು ಅದೇ ಪಟದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದರೆ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವು. ಸರ್ವತ್ರ ಕಾರಣವು ಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಕಾರಣಗಳಾದ ತಂತುಗಳು ಕಾರ್ಯವಾದ ಪಟಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಪಟಕ್ಕೆ ತಂತುಗಳು ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಪಟಕ್ಕೆ ಪಟವೇ ಕಾರಣವೆಂದರೆ, ಕಾರ್ಯವಾದ ಪಟವು, ತಾನು ಕಾರ್ಯವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಕಾರಣರೂಪದಿಂದ ಇರಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಒಂದೇನನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಕಾರಣಕಾರ್ಯರೂಪಗಳಾಗಿ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವು. (2) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಟಕ್ಕೆ ಪಟವೇ ಕಾರಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಲೀ ಎನ್ನುವ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿ (ಯದಿ ಪಟಸ್ಯ ಪಟ ಏವ ಕಾರಣಂ ನ ಸ್ಯಾತ್, ತರ್ಹಿ ಇದಂ ಆಪಾದ್ಯತೇ) ಪಟಕ್ಕೆ ಪಟವೇ ಕಾರಣವಾಗದಿದ್ದರೆ— ಹಾಗಾದರೆ ಇಂತಹ ಅನಿಷ್ಟವು ಆರೋಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಎಂದು ಪ್ರತಿತರ್ಕವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿತರ್ಕಪ್ರತಿಘಾತವೇ 'ಪ್ರತಿತರ್ಕಾಪ್ರತಿಹತ'ಯೆನ್ನುವ ತರ್ಕದೊಡನೆಯಂಗುವಿದೆ. (4) ತನ್ನ ಅಭಾವದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನಿರುವುದೆನ್ನುವುದೇ ಆಪಾದ್ಯವಾದ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವವು. ಇದು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದುದು. ಮತ್ತು ತಾನಿರದಿರುವಾಗ ತಾನಿರುವುದೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಾಹತವು (ವಿರುದ್ಧ ವಚನವು). ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಪರನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನಿಷ್ಟತ್ವರೂಪವಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ತರ್ಕಾಂಗವಿದು. (5) "ನಜೈವಮೇವಾಪಾದಕಂ ಪ್ರತ್ಯಾಪಾದಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ" ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತರ್ಕವನ್ನು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಕುರಿತು ವ್ಯಾಹತವಾದುದರಿಂದಲೇ ನನಗನುಕೂಲವಾಗಿದೆಂದು ಹೇಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅನನುಕೂಲತ್ವರೂಪವಾದ ಐದನೆಯ ತರ್ಕಾಂಗವಿದೆ. (3) "ನ ಚೇತ್ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಮಂಗೀಕ್ರಿಯತೇ ತದಾ ನ ಸ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಕಾರಣಂ". ಪಟಕ್ಕೆ ಪಟವು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ತನಗೆ ತಾನು ಕಾರಣವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪರ್ಯವಸಾನ ರೂಪವಾದ ಮೂರನೆಯ ತರ್ಕಾಂಗವಿದೆ. ಇದು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಜ್ಞಪ್ತಿಯ (ಜ್ಞಾನದ)ಲ್ಲಿಯೂ ಅದರ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ಅದರ ಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಪ್ಪಾದಿ ತರ್ಕಾಂಗ ಪಂಚಕವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

"ಯದುತ್ಪತ್ತ್ಯಾದ್ಯಧೀನಂ ಯದುತ್ಪತ್ತ್ಯಾದಿ ತದುತ್ಪತ್ತ್ಯರ್ಥಂ ತದುತ್ಪತ್ತ್ಯಪೇಕ್ಷಾಯಾಂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವ ಪ್ರಸಂಗಃ" ಎರಡು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕದು ಅದಕ್ಕದು ಕಾರಣವೆಂದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಕಾರಣತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವ ರೂಪವಾದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಆಪಾದ್ಯವು. (3) "ಬಹೂನಾಂ ಚಕ್ರವತ್ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವಾಭ್ಯುಪಗಮೇ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಲಕ್ಷಣಂ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯತ್ವಂ." ಬಹು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕದು ಅದಕ್ಕಿನ್ನೊಂದು ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಮೊದಲನೆಯದು. ಎಂದಿವಿಧವಾಗಿ ಚಕ್ರಾಕಾರದಂತೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪರಂಪರೆಯಾ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವರೂಪವಾದ ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯತ್ವವು. (4) "ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಾದಾವನ್ಯೋತ್ಪತ್ತ್ಯಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಾಯಾ ಅಪರ್ಯವಸಾನೇ ಮೂಲಕ್ಷಯಾಪರನಾಮಕ ಪ್ರತೀತಕಾರ್ಯವಿಲೋಪಲಕ್ಷಣಾನವಸ್ಥಾ." ಲೆಖ್ಯವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪನೆಮಾಡಿದರೂ ಮೂಲಕಾರಣ ಲಭ್ಯವಾಗದೆ ಇರೋಣದರಿಂದ

ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಾಗದೆ ಇರುವಿಕೆಯು ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಉ — ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಲ್ಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (A) ಎಂಬುವುದು (B)ಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತು. (B) ಎಂಬುವುದು (C)ಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತು. ಹೀಗೆ ಕಾರಣ ಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ಮೂಲಕಾರಣ ಸಿಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತೀತ ಕಾರ್ಯ (A) ಎಂಬುವುದೇ ಅಲಭ್ಯವಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನವಸ್ಥೆಯು ದೋಷವಲ್ಲ. ಉ— ಬೀಜದಿಂದ ವೃಕ್ಷ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಬೀಜ, ಈ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಪರಂಪರೆಗಳು.

ಶ್ರುತಹಾನಕ್ಕೆ ಉ — “ಯದೀಶ್ವರೋ ನ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ತರ್ಹಿ ನ ಜಗತ್ಕರ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್” ಯಾವಾಗ ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲವೋ ಹಾಗಾದರೆ ಜಗತ್ಕರ್ತನಾಗದಿರಲಿ ಎಂಬುವ ಆಪಾದನೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ “ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್” ಎನ್ನುವ ವೇದದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು. “ಯತೋವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ” ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವೂ ಕೂಡ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಹಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವಹಾನವಾದನವು ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದೃಷ್ಟಹಾನಕ್ಕೆ ಉ — ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಧೂಮವು ಇದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿ ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಧೂಮವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಲಿ ಎಂದು ಆಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದು. ಅಶ್ರುತಕಲ್ಪನೆಗೆ ಉ — ಈಶ್ವರನು ದುಃಖಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಶ್ರುತ್ಯಾಧಾರದಿಂದ ಒಪ್ಪಿ ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಈಶ್ವರನು ದುಃಖಿಯಾಗಲಿ, ಎಂದು ಆಪಾದನೆಯು. ಅದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಗೆ ಉ — ಒಂದೇ ನೀರನ್ನು ಇಬ್ಬರುಕುಡಿದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ತನ್ನನ್ನು ಆ ನೀರು ಸುಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ನೀರು ಇತರರನ್ನು ಸುಡಬೇಕು ಎಂದು ಆಪಾದನೆಯು. ಕುಡಿದ ನೀರು ಸುಡುವುದು ಇತರರಿಗೆ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇದಕ್ಕೆ ಅದೃಷ್ಟ ಕಲ್ಪನೆಯೆಂದು ಹೆಸರು.

(1) ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನಾನುಮಾನವು (2) ಪರಪಕ್ಷದೂಷಣಾನುಮಾನವೆಂದೆರಡು ವಿಧವು ಅನುಮಾನವು. (1) ಪರ್ವತವು ವಹ್ನಿಯುಳ್ಳದ್ದು, ಧೂಮವು ಇರುವದರದೇಸೆಯಿಂದ ಎಂದು ಒಂದನೇದ್ದು. ಎರಡನೆಯದು ಎರಡುವಿಧವು. (1) “ನಾಯಂ ನಿರಗ್ನಿಕ್ಕಃ ಅನಿರ್ಭಾಗಮವತ್ಪಾತ” ಇದು ವಹ್ನಿಯಿಲ್ಲದ್ದಲ್ಲ. ಧೂಮನಿರದುದಲ್ಲವಾದುದರದ್ದೇಶಿಯಿಂದ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಧವು. (2) ಧೂಮವನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಡಂಬಡದಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನ್ಯಭಾವದಿಂದ ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಧೂಮದ ಅಭಾವವಾಗುವುದೆಂದು ಆಪಾದನೆಮಾಡುವುದು. ಅನಿಷ್ಟಪ್ರಸಂಗರೂಪವಾದ ಪರ ಪಕ್ಷದೂಷಣಾನುಮಾನವು. || ೧೮ ||

ವಾಕ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯಜ್ಞಾಪಕಗಳಾದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರ ತದೈಕರೂಪ್ಯಾಭ್ಯಾಸಾಪೂರ್ವತಾಫಲಾರ್ಥವಾದಾಶ್ಚ || ೧೯ ||

ಅ ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ‘ಅನುಮಾ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕರ್ಷವು. (ಅನ್ಯ ಯಕ್ಕೆ ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು.) ಉಪಕ್ರಮ=ಪ್ರಕರಣದ ಆದಿಭಾಗವು, ಉಪಸಂಹಾರ=ಪ್ರಕರಣದ ಅಂತ್ಯಭಾಗವು, ತದೈಕರೂಪ್ಯ=ಉಪಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಉಪಸಂಹಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರೋಣವು, ಅಭ್ಯಾಸ=ಒಂದೇ ಅರ್ಥದ ಪದವನ್ನು ಮತ್ತು ಮತ್ತು ಹೇಳೋಣವು, ಅಪೂರ್ವತಾ=ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯದ ಅರ್ಥವಿರುವಿಕೆಯು, ಫಲ=ಫಲವು, ಅರ್ಥವಾದ=ಸ್ವತಿ, ನಿಂದಾ, ವರಕ್ರತಿ, ಪುರಾಕಲ್ಪನೆಂಬ ಅರ್ಥವಾದವು, ಇವುಗಳು, ಅನುಮಾ=ಅನುಮಾನಗಳು. (ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗುವವು.)

ತಾ || ಗುಣಸಂಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು. (1) ಸ್ತುತಿಯು. ಉ-‘ನಾಯುರ್ವೈ ಕ್ಷೇಪಿಷ್ಠಾದೇವತಾ’ ಇತ್ಯಾದಿಯು. (2) ನಿಂದಾ ಎಂದರೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಉ-‘ಮೋಘಮನ್ದಂ ವಿಂದತೇ ಅಪ್ರಜೇತಾಃ’ ಇತ್ಯಾದಿಯು. (3) ಪರಕೃತಿಯು ಅಂದರೆ ಕರ್ತೃ ನಾಮನಿರ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂದಿನವರ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಅಥವಾ ಏಕಕರ್ತೃಕ ವಾದ ಕಥೆಯು. ಉ-‘ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾಮಯತ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಜೇಯೇತಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಯು. (4) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿಂದಿನವರ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಪುರಾಕಲ್ಪವು, ಅಥವಾ ಬಹುಕರ್ತೃಕ ವಾದ ಕಥೆಯು. ಉ-‘ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮುಪ ನ ಅವರ್ತಸ್ವ’ ಇತ್ಯಾದಿಯು. ಈ ಉಪ ಕ್ರಮಾದಿಗಳು ವೇದಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನ ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅನುಮಾನಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ:- “ಈ ವಾಕ್ಯವು ಇಂತಹ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪ ರ್ಯವುಳ್ಳದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ, ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯದಂತೆ” ಈ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗಳಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯ, ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳಾಗುವವು. ಈ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಮೂರೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲ. || ೧೯ ||

ಇವುಗಳು ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಿಗೆ “ಉಪಕ್ರಮೋ ಪಸಂಹಾರಾವಭ್ಯಾಸೋಽಪೂರ್ವತಾಫಲಂ | ಅರ್ಥವಾದೋಪಪತ್ತೀ ಚ ಲಿಂಗಂ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯೇ ||” ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪತ್ತಿಯೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕೋಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಉಪಪತ್ತಿವಿಶೇಷಾಃ || ೨೦ ||

ಅ || (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು) ಉಪಪತ್ತಿವಿಶೇಷಾಃ=ಅನುಮಾನವಿಶೇಷ ಗಳು.

ತಾ || ಪಾಂಡವರು ಕೌರವರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವರಾದ್ದರಿಂದ ಕೌರವಶಬ್ದದಿಂದ ಅವರಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಾದರೂ ‘ಸಂತಾನಬೀಜಂ ಕುರುಪಾಂಡವಾನಾಂ’ ಎಂದು ಭಾಗವತ ದಶಮಸ್ಕಂಧದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಭಾವದಿಂದ ಪಾಂಡವರಿಗೆ ಕೌರವರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕೋಕ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಕೌರವರೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ, ಕುರುವಂಶದವರು. ಎಲ್ಲರೂ ಆಗುವರು. ಪಾಂಡವರೆಂದರೆ ವಿಶೇಷಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಪಾಂಡುಪುತ್ರರು ಮಾತ್ರವೇ ಆಗುವರು. ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಘಟಕಲಶಗಳಂತೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷವಾದ ಅಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕೌರವಪದದಿಂದ ಪಾಂಡವಾತಿ ರಿಕ್ತ ಕೌರವರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಗ್ರಹಣವಾಗುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಉಪಪತ್ತಿವಿಶೇಷ ಗಳು. ಉಪಪತ್ತಿಯು ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಆದಕಾರಣ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷವಾದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇ ಕೋಕ್ತಿಯು ಕೂಡುತ್ತದೆ. || ೨೦ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕೋಕ್ತಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಭಾವದಿಂದ ನಿರ್ವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳು ವರು.

ಮೂ || ತ ಏವ ಸೋಪಪತ್ತಯೋ ಲಿಂಗಾನಿ || ೨೧ ||

ಅ || ತ ಏವ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳೇ, ಸೋಪಪತ್ತಯಃ=ಉಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳು. ಲಿಂಗಾನಿ=ವ್ಯಾಪಕಪ್ರಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವುಗಳು. (ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.)

ತಾ || 'ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರೌ' ಎಂಬ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಪತ್ತಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ವವು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೂ ಲಿಂಗತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸ್ತೂತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಿಶೇಷಭಾವದಿಂದ ಉಪಪತ್ತಿಯ ಪೃಥಗುಕ್ತಿಯು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಂತರ್ಭಾವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಮಾಣವು ಮೂರೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹೇಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯು ಲಿಂಗವೋ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ, ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಉಪಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಅಪವಾದವಿಲ್ಲದುದಾದರೆ, ಅಂದರೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕಿ ವಿರೋಧೋಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷಯವು ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಬಲದಿಂದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳು ವ್ಯಾಪಕಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾಗುವವು. ಆದಕಾರಣ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಯುಕ್ತವೆಂದು 'ತ ಏವ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರಬೋಧಕಗಳಾದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬೋಧಕವಾದ ಆಗಮದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಲಾರದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಗಮಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವು ಉಂಟೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. || ೨೧ ||

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಮಾಖ್ಯಾದಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸಮಾಖ್ಯಾ ವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಾನಿ ಚ || ಲಿಂಗವಿಶೇಷಾಃ || ೨೨ ||

ಅ || ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ಅನುಮಾನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುವರು. ಸಮಾಖ್ಯಾವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಾನಿ=(1) ಸಮಾಖ್ಯೆಯು, (2) ವಾಕ್ಯವು, (3) ಪ್ರಕರಣವು, (4) ಸ್ಥಾನವು, ಇವುಗಳು ಲಿಂಗವಿಶೇಷಾಃ=ಲಿಂಗ (ಅನುಮಾನದ) ವಿಶೇಷಗಳು.

ತಾ || (1) ಸಮಾಖ್ಯೆಯು ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ ಸಮಾನಾರ್ಥವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯವು. ಇದು ಅರ್ಥದಿಂದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದುದು. (2) ವಾಕ್ಯವು (a) ಆಕಾಂಕ್ಷೆ, (b) ಯೋಗ್ಯತಾ, (c) ಸನ್ನಿಧಿಯುಳ್ಳ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವು, (a) ಯಾವ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟದ್ದರೆ ಅನ್ವಯಬೋಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಪದಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವೇ (ಕೂಡುವಿಕೆಯು) ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು. ಉ— "ಪ್ರಸ್ತುತವನ್ನು ತಕೊಂಡು ಬಾ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೇ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಾರ್ಥವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವೇ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು. (d) ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಿಕೆಯು ಯೋಗ್ಯತೆಯು. ಉ— ಚೈತ್ರನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಕೇಳಿದನು, ಕಿವಿಯಿಂದ ನೋಡಿದನು. ಇದು ಯೋಗ್ಯತೆಯಿಲ್ಲದ ವಾಕ್ಯವು. (c) ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಅರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ವಿಲಂಬವಿಲ್ಲದೆ ಉಚ್ಚರಿಸೋಣದರಿಂದ ಪದಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ ಸನ್ನಿಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಉ— "ದನವನ್ನು ಹೊಡೆಕೊಂಡು ಬಾ" ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯೇ ಬಹಳಹೊತ್ತು ಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಪದ

ಗಳಿಗೆ ಸನ್ನಿಧಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (3) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯ ಸಮುದಾಯವು ಪ್ರಕರಣವು. (4) ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಕರಣ ಸಮುದಾಯವು. ಇವುಗಳು ಅನುಮಾ=ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತಗಳಾಗುವವು. || ೨೨ ||

ಮೂ || ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಪಪತ್ತಿಮೂಲಂ || ೨೩ ||

ಅ || ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವು, ಉಪಪತ್ತಿಮೂಲಂ=ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ದರಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾಗುವುದು.

ತಾ || ಕಿವಿಯು ಚನ್ನಾಗಿರುವವನಿಗೆ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಸುವುದು. ಕಿವುಡನಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವಿರುವವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನದಿಂದ ವ್ಯಾಪಕಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಇಲ್ಲದವನಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಪಕಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗಲಾರದು. ಅನುಮಾನವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧನವಿದ್ದ (ಹೇತುವಿದ್ದ) ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಾಧ್ಯವಿರಬೇಕು. ಮತ್ತು ಸಾಧ್ಯವಿರದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವಿರಬಾರದು. ಇಂತಹ ಸಂಬಂಧವೇ 'ವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಎಂದೆನಿಸುವುದು. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಅವಿನಾಭಾವವೆಂದೂ ಅನ್ಯಭಿಚರಿತ ಸಂಬಂಧವೆಂದೂ ಹೆಸರು. || ೨೩ ||

ಅನುಮಾನವು (1) ಸ್ವಾರ್ಥ (2) ಪರಾರ್ಥವೆಂದೆರಡು ವಿಧವು. (1) ತಾನೇ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ವಾರ್ಥವು. (2) ಪರೋಪದೇಶದಿಂದ ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಪರಾರ್ಥವು. ಇದರ ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅವಯವಗಳೆನಿಸುವವು. ಈ ಅವಯವಗಳು (1) ಚಿಜ್ಞಾಸಾ (2) ಸಂಶಯ (3) ಶಕ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ (4) ಪ್ರಯೋಜನ (5) ಸಂಶಯವ್ಯುದಾಸ (6) ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ (7) ಹೇತು (8) ಉದಾಹರಣ (9) ಉಪನಯ (10) ನಿಗಮನಗಳು ಈ ಪ್ರಕಾರ 10 ವಿಧವೆಂದು ಜರನ್ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದಿಗಳು ಏದೇ ಎಂದು ನವೀನನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವರು. (1) ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಹೇತು ಉದಾಹರಣಗಳು ಅಥವಾ ಉದಾಹರಣ ಉಪನಯ ನಿಗಮನಗಳು ಅಂತೂ ಮೂರೇ ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕರೂ, ಉದಾಹರಣೋಪನಯಗಳು ಎರಡೇ ಎಂದು ಬೌದ್ಧರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ಮೀಮಾಂಸಕರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತದೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತುದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪಾ || ೨೪ ||

ಅ || ಸಾ=ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯವು (ಪರೋಪದೇಶವು), ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪಾ (1) ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ=ಪರೋಪದೇಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪಕ್ಷವೆಚನವು, (2) ಹೇತು=ಹೇತುವು, (3) ದೃಷ್ಟಾಂತ=ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಉದಾಹರಣೆಯು, ಇವುಗಳೇ ರೂಪಾ=ಸ್ವರೂಪವಾಗುಳ್ಳದ್ದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಯು. (1) ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು, (2) ಹೊಗೆಯಿರುವುದರಿಂದ, (3) ಎಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಇರುತ್ತದೆ, ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯಂತೆ.

ತಾ || (1) ಸಾಧರ್ಮ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತವು (2) ವೈಧರ್ಮ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತವು ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಎರಡು ವಿಧವು. (1) ಅನ್ಯಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣ ಸ್ಥಲವು ಸಾಧರ್ಮ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತವು. ಧೂಮಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯು. ವೈತರೀಕವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣ ಸ್ಥಳವು ವೈಧರ್ಮ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತವು. ಅದೇಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಕೊಳವು. ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಎರಡು ವಿಧವಾದುದರಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಯೂ

(1) ಸಾಧನ್ಯೋದಾಹರಣೆ (2) ವೈಧನ್ಯೋದಾಹರಣೆ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಉದಾ:-

(1) ಯಾವುದು ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದೋ ಅದು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಅದಿಗನುನೆಯಂತೆ. (2) ಯಾವುದು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲವೋ ಅದು ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲ ಕೊಳದಂತೆ. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮೂರೇ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಪರಬೋಧನೆಯು ಬೋಧಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 10, 5, ಅವಯವಗಳನ್ನುವ ನಿಯಮಗಳು ಅಸಂಗತಗಳು.

ಅಥವಾ ದೃಷ್ಟಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ದೃಷ್ಟಾಂತವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲವು. ಸಾ=ಉಪಪತ್ತಿಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಕ್ಯವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತುರೂಪವಾದುದು. ಮತ್ತು ದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪವಾದುದು. ಪರ್ವತವು ವಹ್ನಿಮತ್ತಾಗಿದೆ, ಧೂಮವತ್ಪದದೇಸೆಯಿಂದ ಮಹಾನಸದಂತೆ ಎಂಬ ಉಪದೇಶವಾಕ್ಯವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅವಯವಗಳನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪಕಡಿಮೆಯಾದ ಪಕ್ಷಾಂತರವು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿನಾದದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತಾದಿಗಳು ಬೋಧಿತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದರಂತೆಯೇ ಉದಾಹರಣೋಪನಯನಿಗನುನಗಳಿಂದಾಗಲೀ ಉದಾಹರಣೋಪನಯ ಇವೆರಡರಿಂದಾಗಲೀ ಪರಬೋಧನೆಯು ಶಕ್ಯವಾಗುವುದು. ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಹೇತುವನ್ನು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡುವುದು ಉಪನಯವು. ಅದು ಎರಡುಪ್ರಕಾರ ಈ ಪರ್ವತವು ಮಹಾನಸದಂತೆ ದೂಮವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಧನ್ಯೋಪನಯನವು. ಈ ಪರ್ವತವು ಕೊಳದಂತೆ ಧೂಮಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದಲ್ಲವೆಂದು ವೈಧನ್ಯೋಪನಯವು. ಹೇತುವನ್ನು ನೊದಲುಗೊಂಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯೋಪಸಂಹಾರವು ನಿಗಮನವು ಈ ಪರ್ವತವು ಧೂಮವತ್ತಾದುದರಿಂದ ವಹ್ನಿಮತ್ತು ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು.

ಜರನ್ನೈಯಾಯಿಕರು ಹೇಳುವ ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ- (1) ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಅಂದರೆ ಇಷ್ಟಾನೇಚ್ಛೆಯು (2) ಸಂಶಯವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನವಿಶೇಷವು. (3) ಸಂಶಯವ್ಯುದಾಸವೆಂದರೆ ಸಂಶಯಾಭಾವವು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಕೆಲವು ಅರ್ಥರೂಪಗಳಾದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳೇ ಅಲ್ಲವು. ಹೀಗಿರಲು ವಾಕ್ಯರೂಪಗಳಾದ ಅವಯವಗಳು ಆಗಲಾರವು. ಇವುಗಳ ನಿಯಮವೂ ಕೊಡಲಾರದು. ಮತ್ತು ಉಪನಯ, ನಿಗಮನಗಳು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಹೇತು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳೂ ಗತಾರ್ಥಗಳು. || ೨೪ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅವಯವಗಳೆಂಬ ಮೂರನೇ ಪಕ್ಷವೂ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಹೇತುಗರ್ಭಾ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಕೇವಲಾಸಿ || ೨೫ ||

ಅ || ಇಲ್ಲಿ 'ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಿಕಾ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇತುಗರ್ಭಾ=ಧೂಮವಿರುವುದರಿಂದ ಪರ್ವತವು ವಹ್ನಿಮತ್ತಾಗಿದೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಕೇವಲಾಸಿ=ಬೇರೆ ಅವಯವದಿಂದ ರಹಿತವಾದರೂ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ=ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಿಕಾ=ಉಪಪತ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಜನರ ಬುದ್ಧಿವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಪರನಿಗೆ ಬೋಧೆಯಾಗುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟೇ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವೆಂಬ ದೋಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಧೂಮವತ್ತಾದ ಪರ್ವತವು ವಹ್ನಿಮತ್ತಾಗಿದೆ' ಎಂಬುವುದರಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಾದಿ ಸಕಲಜ್ಞಾನವೂ

ಪರನಿಗಾದರೆ ಅಷ್ಟೇ ಅವಯವಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೂರು ಎರಡು ಎಂಬೀ ನಿಯಮಗಳು ಅನಾವಶ್ಯಕಗಳು. ಯಾರಿಗೆ ಇಷ್ಟರಿಂದ ಬೋಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆತನ ಸಲುವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರವಯವಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಹೇತುದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪಾ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು. || ೨೫ ||

ಬೇರೆ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅವಯವಗಳ ನಿಯಮವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸಿದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಂ ಹೇತುಮಾತ್ರಂ ಚ || ೨೬ ||

ಅ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಂ = ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಸಿದ್ಧಾ = ಸಿದ್ಧವಾಗಲು, ಹೇತುಮಾತ್ರಂ ಚ = ಹೇತುಮಾತ್ರವೇ, ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || 'ಪರ್ವತದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಇನ್ನೊಬ್ಬನು 'ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿಲ್ಲ' ವೆಂದನು. ಮೊದಲನೆಯವನಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ 'ಅಗ್ನಿಯಿದೆ' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯವನು 'ಅದು ಹೇಗೆ ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯಿತು?' ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯವನು 'ಹೊಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ' ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಡುವನು. ಹೀಗೆ ಯಾವಾಗ ಹೇಳುವನೋ ಆಗ 'ಧೂಮವತ್ತಾದುದರಿಂದ,' ಎಂಬ ಹೇತುಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎರಡನೆಯವನಿಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಬೇರೆ ಅವಯವಾವೇಕೆ ಇಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಅವಯವ ನಿಯಮವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೬ ||

ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅವಯವ ನಿಯಮವು ಅಯುಕ್ತವೆನ್ನುವರು.

ಮೂ || ದೃಷ್ಟಾಂತಃ ಸ ಪ್ರತಿಜ್ಞೋ ಹೇತುಗರ್ಭಃ || ೨೭ ||

ಅ || ಹೇತುಗರ್ಭಃ = ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾದ, ಸಪ್ರತಿಜ್ಞಃ = ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೃಷ್ಟಾಂತಃ = ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಚನವು ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಧೂಮವತ್ತಾದ ಮಹಾನಸದಂತೆ ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಗುತ್ತಾಗಿದೆ. ಎಂದು ಹೇತುಗರ್ಭವಾಚ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತವಚನವು ಉಪಪತ್ತಿಜ್ಞಾಪಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕೇಳುವವನಿಗೆ ಬೇರೆಯಾವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಂಕ್ಷಾನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದೆಯಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣವೂ ಅವಯವನಿಯಮವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೭ ||

ಹಿಂದೆ 'ನಿರ್ದೋಷೋಪಪತ್ತಿರನುಮಾ' ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಉಪಪತ್ತಿದೋಷವು ಇಂತಹುದೆಂದು ಈಗ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಉಪಪತ್ತಿದೋಷವು ಸಾಕ್ಷಾದ್ಬೋಧವು ನಾಚನಿಕ ದೋಷವೆಂದು ಎರಡುಪ್ರಕಾರ. ಯಾವುದು ಸಾಧನಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಧನಕ್ಕೂ, ದೂಷಣಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ದೂಷಣಕ್ಕೂ ವಿರೋಧಿಯು ಆಗುವುದೋ ಅದು ಉಪಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾದ್ಬೋಧವು. ಅದನ್ನು ವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುವರು.

ಮೂ || ಉಪಪತ್ತಿದೋಷೌ ವಿರೋಧಾಸಂಗತೀ || ೨೮ ||

ಅ || ವಿರೋಧಾಸಂಗತೀ, ವಿರೋಧ = ಅನ್ವಯಯೋಗ್ಯತೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, ಅಸಂಗತೀ = ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವಿಕೆಯೂ ಇವುಗಳು, ಉಪಪತ್ತಿದೋಷೌ = ಅನುಮಾನದೋಷಗಳು.

ತಾ || ಇವುಗಳು ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ವಚನಕ್ಕೂ ದೋಷಗಳಾಗುವುವು. ಅರ್ಥವು ಅಸಾಧುವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ವಚನವೂ ಅಸಾಧುವಾಗುವುದು. || ೨೮ ||

ವಚನಕ್ಕೇನೇ ಅಸಾಧುತ್ವಾಸಾದಕವಾದುದು ವಾಚನಿಕದೋಷವು, ಅದನ್ನು ವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕ ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ್ಯೂನಾಧಿಕೇ ವಾಚನಿಕೇ || ೨೯ ||

ಅ || ನ್ಯೂನಾಧಿಕೇ, ನ್ಯೂನ=ಅವಶ್ಯಕವಾದುದಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದು, ಅಧಿಕೇ=ಅವಶ್ಯಕವಾದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯಾಗುವುದು, ಇವೆರಡೂ ವಾಚನಿಕೇ=ವಚನದೋಷಗಳು. (ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಶಬ್ದದೋಷಗಳು.)

ತಾ || ಪರನಿಗೆ ಬೋಧವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ವಾಕ್ಯ ಯಾ ಪದಗಳನ್ನು (ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಅಧಿಕವೆಂಬ ವಚನ ದೋಷವು. ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ನ್ಯೂನವೆಂಬ ವಚನ ದೋಷವು. || ೨೯ ||

ಪರನಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಮಸ್ತ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿರೋಧಾದಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೆಂದು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸಂವಾದಾನುಕ್ರಿಯುತಾಸ್ತ ಏವ ನಿಗ್ರಹಾಃ || ೩೦ ||

ಅ || ಸಂವಾದ=ವಿನಾದಯುಕ್ತ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದು, ಅನುಕ್ರಿಯ=ಪರಬೋಧನೆಗೋಸ್ಕರ ಅವಶ್ಯ ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು, ಇವುಗಳಿಂದ ಯುತಾಃ=ಯುಕ್ತಗಳಾದ, ತ ಏವ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿರೋಧಾದಿಗಳೇ, ನಿಗ್ರಹಾಃ=ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು.

ತಾ || ವಿಧ್ವಂಸರು ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಾಕ್ಯಪ್ರಬಂಧವು 'ಕಥೆ' ಎನಿಸುವುದು. ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪಭಂಗರೂಪವಾದ ಪರಾಹಂಕಾರ ಖಂಡನೆಯು ಪರಾಜಯವು. ಇದೇ ನಿಗ್ರಹವು. ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಖಂಡಿತಾಹಂಕಾರನಾದ ಪರನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಪರಾಹಂಕಾರ ಖಂಡನೆಯೇ ನಿಗ್ರಹವು. ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾದುದು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು. ಎಂದು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಲಕ್ಷಣವು. ಇಲ್ಲಿ ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ— ತತ್ವಾಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾದುದು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು. ಅದು ಅಪ್ರತಿಪತ್ತಿ, ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ಎಂದೆರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪರನು ಹೇಳಿದುದನ್ನೂ, ತಾನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನೂ ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಅಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯು, ವಿಪರೀತವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು (1)ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಿ, (2)ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಂತರ, (3)ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧ, (4)ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಸನ್ಯಾಸ, (5)ಹೇತ್ವಂತರ, (6)ಅರ್ಥಾಂತರ, (7)ನಿರರ್ಥಕ, (8)ಅನಿಜ್ಞಾತಾರ್ಥಕ, (9)ಅಪಾರ್ಥಕ, (10)ಅಪ್ರಾಪ್ತಕಾಲ, (11)ನ್ಯೂನ, (12)ಅಧಿಕ, (13)ಪುನರುಕ್ತ, (14)ಅನನುಭಾವಣ, (15)ಅಜ್ಞಾನ, (16)ಅಪ್ರತಿಭಾ, (17)ವಿಕ್ಷೇಪ, (18)ಮತಾನುಜ್ಞಾ, (19)ಪರ್ಯನುಯೋಜ್ಯೋಪೇಕ್ಷಣ, (20)ನಿರನುಯೋಜ್ಯಾನುಯೋಗ, (21)ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ, (22)ಹೇತ್ವಾಭಾಸ, (23)ಉದಾಹರಣಾಭಾಸ, (24)ತರ್ಕಪರಾಹತಿ, ಎಂದು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಾದಿಗಳು ಕಥೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಾಗುವುವು. ಇತರ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಪಸ್ಥಿರಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ದಶೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವುಗಳು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತತ್ಪಾರ್ಥೋಪದೇಶ

ಗಳಾದುದರಿಂದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಪ್ರತಿವಾದ್ಯವೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ತತ್ವಾ ನಿರ್ಣಯಹೇತುಗಳಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುವು. (1) ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಿಯು ಅಥವಾ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ತನ್ನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತಾನು ಹೇಳಿದ ಸಾಧ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಅವುಗಳು ಅಶಕ್ತಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ತ್ಯಾಗಮಾಡುವುದು 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಿಯು' ಉದಾ:- ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ, ಕೆಂಪಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಜೈತ್ರನು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಮೈತ್ರನು ಆ ಕೆಂಪು ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಲಾಬಿಹೂವು ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ವೈಭಿಚಾರರೂಪ ದೋಷವು ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳಲು ಜೈತ್ರನು 'ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯುಂಟೆಂದು ನಾನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನಿಯು. ಇದು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರುವುದು. (2) ಮೊದಲು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ ಸಾಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಕೂಡಿಸುವುದು 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಂತರ'ವು. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಉದಾಹರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯಭಾಗವು, ನಿಗಮನವು. ಇವು ಮೂರು ಸಾಧ್ಯಭಾಗಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾ:- ಜೈತ್ರನು 'ಅನಿತ್ಯಗಳು' ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟುದರಿಂದ, ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಮೈತ್ರನು 'ಅನಿತ್ಯಗಳು ಯಾವುವು?' ಎಂದು ಕೇಳುವನು. ಆಗ ಜೈತ್ರನು 'ವಾಕ್ಯಗಳು' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು 'ಅನಿತ್ಯಗಳು' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೂಡಿಸುವನು. ಇದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಂತರವು. ಮತ್ತು ಮೈತ್ರನು 'ವೇದಗಳು ವಾಕ್ಯಗಳಾದರೂ ಅನಿತ್ಯಗಳಲ್ಲ'ವೆಂದು ದೂಷಿಸುವನು. ಆಗ ಜೈತ್ರನು 'ಪೌರುಷೇಯ'ವೆಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು 'ವಾಕ್ಯಗಳು' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವನು. ಇದೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಂತರವು. ಇದೂ ನಮ್ಮ ಸಂವಾದಾಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುವುದು. (3) ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗಾಗಲಿ ಪದಗಳಿಗಾಗಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತಿಯು (ವಿರೋಧವು) ಇದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವಾಗುವುದು. ಉದಾ:- ಜೈತ್ರನು 'ಈತನು ಬಂಜೆಯ ಮಗನು' ಗಂಡುಸಾದುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಬಂಜೆಗೆ ಮಕ್ಕಳು ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಬಂಜೆ ಮತ್ತು ಮಗ ಈ ಪದಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಇದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವೆಂಬ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು. ಇದು ನಮ್ಮ ವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (4) ತಾನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ತಾನೇ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಸನ್ಯಾಸವು. ಉದಾ:- 'ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದು, ಪ್ರಮೇಯವಾದುದರಿಂದ,' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ವೈಭಿಚಾರವು ಹೇಳಲ್ಪಡಲು 'ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದೆಂದು ಯಾವಾತನು ಹೇಳಿದನು.' ಅಥವಾ 'ಪರಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಿದುದು' ಎಂದು ತಾನು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ಅಪಲಾಪಮಾಡುವುದು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಸನ್ಯಾಸವು. ಇದೂ ಸಹ ವಿರೋಧದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುವುದು. (5) ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ ದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವಾದಿಯು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಪ್ರಯೋಗದ ಸಾಧಕಾಂಶದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಪದವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದು ಹೇತ್ವಂತರವು. (1) ಹೇತುವು. (2) ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಯೋ ಯೋ ಧೂಮವಾನ್' ಎನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಜಕ ಭಾಗವು, (3) ಉಪನಯವು ಎಂದು ಸಾಧಕಾಂಶವು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- ಈ ಸಶುವು ಆಕಳು ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಹೆಣ್ಣಾದುದರಿಂದ, ಎಂದು ಜೈತ್ರನು ಹೇಳಲು ಮೈತ್ರನು 'ಎನ್ನೆ, ಕುದುರೆ, ಕುರಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈಭಿಚಾರವು ಬಂತೆನಲು' ಜೈತ್ರನು ಹೇತುವಾದ ಹೆಣ್ಣುತನಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾದಿಮತ್ಯ (ಕುತ್ತಿಗೆಯ ಅಡಿ ಜೋಲುನ ಚರ್ಮವು ಸಾಕ್ಷಾ) ವಿಶೇಷಣವನ್ನು

ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಇದು ಹೇತ್ವಂತರವು. ಇದು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಂವಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರುವುದು. (6) ವಸ್ತುತಃ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾದ ವಚನವು ಅರ್ಥಾಂತರವು. ಉದಾ:— ಪರ್ವತವು ವಕ್ಷಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ, ಪರ್ವತವು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯವು ವಸ್ತುತಃ ಯುಕ್ತವಾದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (7) ಅರ್ಥವಾಗದೆ ಇರುವ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ನಿರರ್ಥಕವು. ಉದಾ:— ‘ಕ ಚ ಟ ತ ಸ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳು. ವಾದಿಯು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ಇಂಗ್ಲೀಷು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು. ಇದೂ ಅಸಂಗತವು. (8) ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿದರೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ ಅಥವಾ ಸಭಿಕರಿಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಆಗದಿರುವ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಅವಿಜ್ಞಾತಾರ್ಥಕವು. ಉದಾ:— ಗುಡ್ಡಿಯು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲಿಗೆ “ಕಶ್ಯಪತನಯಾಧ್ಯತಿಹೇತುರಯಂ ತ್ರಿನಯನತನಯಾ ಸನಸಮಾನನಾಮಧೇಯಯುಕ್ತಃ” ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು. ಅ || (ಕಶ್ಯಪತನಯಾ = ಭೂಮಿಯು, ಧೃತಿ = ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಹೇತುಃ = ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ, ಪರ್ವತವು. ತ್ರಿನಯನತನಯ = ಮುಕ್ತಾಣ್ಣ ನ ಮಗನಾದ ಪಣ್ಮುಖನ, ಆಸನ = ವಾಹನವಾದ ನವಿಲಿನ (ಶಿಖಿಯು), ಸಮಾನನಾಮಧೇಯಃ = ಸಮಾನವಾದ ನಾಮಧೇಯವುಳ್ಳುದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು. ‘ಶಿಖಿನಾ ವಕ್ಷಿಬರ್ಹಿಣಾ’ ಎಂಬೀ ಕೋಶದಿಂದ ಬೆಂಕಿಗೂ ನವಿಲಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ನಾಮಧೇಯವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.) ಇದೂ ಅಸಂಗತವು. (9) ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲದ ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಸಾರ್ಥಕವು. ಉದಾ:— ಹಂಪಿಜಾತ್ರ, ಮಜ್ಜಿಗೆಪಳದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ, ಇದೂ ಅಸಂಗತವು. (10) ಕಥಾಕ್ರಮವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಅಪ್ರಾಪ್ತಕಾಲವು. ಉ:— ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದಾಗಿದೆ. ಹೊಗೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಎಂಬ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದಾದುದರಿಂದ, ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದಾಗಿದೆ, ಪರ್ವತವು, ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಇದು ನಿಗ್ರಹ ಸ್ಥಾನವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಇದು ದೋಷವೇ ಅಲ್ಲ. (11) ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅನಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ‘ನ್ಯೂನ’ವು. ಉದಾ:— ‘ಪರ್ವತವು ಹೊಗೆಯಿರುವುದರಿಂದ’ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳುವುದು. ಇದು ನ್ಯೂನದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (12) ಸರಸ್ವರ ಅನ್ವಯಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತೋಪಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪುನರುಕ್ತವಲ್ಲದ ಕೃತಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವವಾಕ್ಯವು ‘ಅಧಿಕ’ವು. ಉದಾ:— ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿದೆ ಹೊಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಕಾಶ ವಿಶೇಷವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವಿಶೇಷವೆಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅಧಿಕವು. ಇದು ಅಧಿಕದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (13) ತನ್ನ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿಯೂ ಹೇಳುವುದು ಪುನರುಕ್ತಿಯು. ಇದು ಅಧಿಕದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (14) ವಾದಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಸಭೆಯವರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದಾಗಿ ವಾದಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಸಭೆಯಿಂದ ಪುನಃ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಮಾಡಲರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸದಿರುವ ಕಥಾವಿಜ್ಞೇದವನ್ನು ಮಾಡಿದಿರುವ ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವುದು ಅನನುಭಾಷಣವು. ಇದು ನ್ಯೂನ, ಯಾ ಅನುಕ್ತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (15) ವಾದಿಯು ಮೂರುಸಲ ಹೇಳಿದರೂ ಸಭೆಯವರಿಗೆ ಆ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಗೊತ್ತಾದರೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ತನಗೆ ಅದರ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ‘ಅಜ್ಞಾನವು’, ಇದೂ ಅನುಕ್ತಿಯು. (16) ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ

ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಲು ತಿಳಿಯದಿರುವುದು ಅಸ್ಯತಿಭಾ. ಇದು ಅನುಕ್ರಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. (17) ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯದಿರುವಾಗ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ನೆಪವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಥೆ ಯನ್ನು ಭಂಗಗೊಳಿಸುವುದು. ವಿಷ್ಣೇಪವು, ಇದೂ ಅನುಕ್ರಿಯೇ. (18) ಪರನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾಗುವುದೆಂಬ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದು ಮತಾನುಜ್ಞೆಯು. ಇದು ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (19) ಒಂದು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅವಶ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಬೇಕಾಗಿರಲು ಅದನ್ನು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡದೆ ಇರುವುದು ಸರ್ವಾನುಯೋಜ್ಯೋಪೇಕ್ಷಣವು. ಇದೂ ಅಸಂಗತವೇ. (20) ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉದ್ಭಾವನೆಮಾಡುವುದು ನಿರನುಯೋಜ್ಯಾನುಯೋಗವು. ಇದು ಭಲ, ಜಾತಿ, ಹಾನ್ಯಾದ್ಯಾಭಾಸ, ಅಪ್ರಾಪ್ತಕಾಲೇ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವು. ಇದು ವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (21) ಯಾವುದಾದರೊಂದು ತನ್ನ ಶಾಸ್ತ್ರಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದುದನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಇದೂ ವಿರೋಧವೇ. (22) ಹೇತುವಿಗೆ (1) ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿರುವಿಕೆ, (2) ಸಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವಿಕೆ, (3) ವಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವಿಕೆ, (4) ಅಬಾಧಿತ ವಿಷಯತ್ವವು, (5) ಅಸತ್ತ್ವತಿಪಕ್ಷತ್ವ ಎಂದು ಐದು ರೂಪಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಇರೋಣವು ಹೇತ್ವಾಭಾಸವು. ಇದು ವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. (23) ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಇರಬೇಕಾದ ಸಾಧ್ಯ, ಸಾಧನ, ಆಶ್ರಯ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಇರೋಣವು ಉದಾಹರಣಾಭಾಸಗಳು. ಇದೂ ವಿರೋಧವೇ. (24) ಆತ್ಮಾಶ್ರಯ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತಗಳಾದುದೇ ತರ್ಕಪರಾಹತಿಯು. ಇದು ಅಸಿದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪರಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು ವಿರೋಧಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಸೇರುತ್ತವೆ || ೩೦ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಯುಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ | ಸಾಕ್ಷಿಷಡಿಂಧ್ರಿಯಭೇದೇನ || ೩೧ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಸಾಕ್ಷಿಷಡಿಂಧ್ರಿಯಭೇದೇನ, ಸಾಕ್ಷಿ = ಸಾಕ್ಷಿಯು (ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯವು), ಪಡಿಂಧ್ರಿಯ = ಶ್ರೋತ್ರ, ತ್ವಕ್, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಜಿಹ್ವಾ, ಘ್ರಾಣ, ಮನೋರೂಪಗಳಾದ ಆರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ, ಭೇದೇನ = ಭೇದದಿಂದ, ಸಪ್ತವಿಧಂ = ಎಳುವಿಧವು.

ತಾ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಳುವಿಧವು. ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧವು. ಪ್ರಮಾತ್ಯಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯವು ಅದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಎಂದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾತ್ಯಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯವೇ 'ಸಾಕ್ಷಿ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೂ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪ, ಸ್ವರೂಪಾನಂದ, ಅವಿದ್ಯಾದಿಗಳು, ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಗಳು, ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು, ಕಾಲವು ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೂ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಣಲವಾದಿಭೇದಗಳೂ, ಅವುಗಳ ಪರಿಮಾಣಗಳೂ, ಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತಾಪ್ರಾಪ್ತಗಳೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಿವಿಷಯಗಳು. ಈ ಸುಖಾದಿಗಳು ಸಾಕ್ಷಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಇಂದ್ರಿಯವಿಷಯಗಳಾಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದುವೇಳೆ ಅವರೋಕ್ಷ ಭ್ರಮವಿಷಯಗಳಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪಾತಿರಿಕ್ತೇಂದ್ರಿಯಗಳು ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡಿ ಕದಾಚಿತ್ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವು. ಸಾಕ್ಷಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಮಿತಿಯನ್ನೇ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. ಕಾಲಾದಿಗಳಿಗೆ ರೂಪಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೂ ಸಾಕ್ಷಿಗೆನೇ

ವಿಷಯಗಳಾಗಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆತ್ಮಾಧೀನತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದರ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪ್ತೃನುಸಂಧಾನರಹಿತರಿಗೂ ಕಾಲಾದಿಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಕಾಲಾದಿಜ್ಞಾನವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹುಟ್ಟುಕಿವುಡನಿಗೂ ಕಾಲಾದಿ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ಆಗಮಕ್ಕೂ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಸಾಕ್ಷಿವೈರಿಕ್ತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆರುವಿಧವು. ಮಹತ್ವವೂ ರೂಪವೂ ಉಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯಗಳು, ರೂಪಸ್ಪರ್ಶ ಸಂಖ್ಯಾದಿ ಕೆಲವು ಗುಣಗಳು, ಕರ್ಮಗಳು, ಜಾತಿಗಳೂ ಕೂಡಾ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೂ ತ್ವಕ್ತಿಗೂ ವಿಷಯಗಳು. ನಾಯುವು, ಸ್ಪರ್ಶವು, ತದ್ಗತಜಾತಿಯೂ ತ್ವಕ್ತಿಗೇ ವಿಷಯಗಳು. ಶಬ್ದ ತದ್ಗತಜಾತಿಗಳು ಶ್ರೋತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು. ರಸವು ತದ್ಗತಜಾತಿಯು ಜಿಹ್ವೆಗೆ ವಿಷಯಗಳು. ಗಂಧವೂ ತದ್ಗತಜಾತಿಯೂ ಘ್ರಾಣಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು. ಈ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಭೇದದಿಂದ ತತ್ಸಂಬಂಧಾತ್ಮಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ ಏಳು ವಿಧವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಏಳು ಸನ್ನಿಹಿತಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಗಳು, (1) ಸ್ವರೂಪವು, (2) ಶ್ರಾವಣವು, (3) ತ್ವಚವು, (4) ಚಾಕ್ಷುಷವು, (5) ರಾಸನವು, (6) ಘ್ರಾಣಜವು, (7) ಮಾನಸವು ಎಂದು ಏಳು ವಿಧವು. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮೆಯು ಹುಟ್ಟುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಆತ್ಮನಿಗೂ, ಮನಸ್ಸಿಗೂ ಮೊದಲು ಸಂಯೋಗವಾಗಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿಗೂ, ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ, ಹಾಗೇ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಶಬ್ದಾದ್ಯರ್ಥಗಳಿಗೂ, ಸಂಯೋಗವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಕಿವಿಯಿಂದ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದೇ ಶ್ರಾವಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ತ್ವಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಷ್ಣಶೀತ ಸ್ಪರ್ಶಜ್ಞಾನವು, ಸ್ಪರ್ಶವದ್ದ್ರವ್ಯಜ್ಞಾನವು ಆಗುವುದೇ ತ್ವಚಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಬಿಳಿದು, ಕಪ್ಪು ಮೊದಲಾದ ರೂಪಜ್ಞಾನವೂ, ರೂಪವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯಜ್ಞಾನವೂ ಆಗುವುದು. ಇದು ಚಾಕ್ಷುಷಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದ ಸಿಹಿ, ಹುಳಿ ಮೊದಲಾದ ರಸಾದಿ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು, ಇದು ರಾಸನಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಘ್ರಾಣದಿಂದ ಸುವಾಸನೆ ದುರ್ವಾಸನೆ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು ಇದು ಘ್ರಾಣಜ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಶ್ರೋತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನಾನು ನನ್ನದು ಮೊದಲಾದ ಆತ್ಮ ಹಾಗೂ ಆತ್ಮಗತ ಗುಣಾದಿವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಇದು ಮಾನಸ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೆಂತಲೂ ಶಾಸ್ತ್ರ ವ್ಯವಹಾರವು ಇರುತ್ತದೆ. ಉಪಾಸನೆಯಿಂದುಂಟಾಗುವ ಭಗವದಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ದೋಷಯುಕ್ತಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನವು (ಭ್ರಾಂತಿ, ಸಂಶಯ ಮೊದಲಾದ ಅಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗಳು) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- (ಶುಕ್ತಿ) ಚಿಪ್ಪುವಿಗೂ, ಕಣ್ಣಿಗೂ ಸಂಯೋಗವಾದರೂ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಚಾಕಚಕ್ಯ (ಬೆಳ್ಳಿಯಂತೆ ಹೊಳೆಯುವಿಕೆ) ರೂಪದೋಷದಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯೆಂದು ಜ್ಞಾನವಾಗದೆ ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದಾದರೂ ಶುಕ್ತಿಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಇರುವುದಾದರೂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಏನೂ ಸಂಬಂಧವಿರದ ರಜತ (ಬೆಳ್ಳಿ) ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷರೂಪ ಸಹಕಾರಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿ, ಎಂಬ ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಘ್ರಾಣದಿಂದ ಗ್ರಾಮಸೂಕರ, ಶುನಕ, ಕಾಕಾದಿಗಳಿಗೆ ದುರ್ಗಂಧದಲ್ಲಿ ಸುಗಂಧಭ್ರಮೆಯೂ, ಜಿಹ್ವೆಯಿಂದ ವಿರಸದಲ್ಲಿ ಸುರಸಭ್ರಮೆಯೂ,

ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಪತಂಗಕ್ಕೆ ದೀಪದಲ್ಲಿ ಫಲಭ್ರಮೆಯೂ, ತ್ವಕ್ಯನಿಂದ ಕಾಮುಕರಿಗೆ ಪರನಾರೀಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸುಖಸ್ವರ್ತಭ್ರಮೆಯೂ, ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದ ಕುರಂಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಧಗೀತದಲ್ಲಿ ಸುಗೀತಭ್ರಮೆಯೂ, ಕಿವಿಯಿಂದ ವಿಪ್ರಲಂಭಕ (ನಂಜಕ) ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧುವಾಕ್ಯಭ್ರಮೆಯೂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಭ್ರಮೆಯೂ ಆಯಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ದೋಷಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುವು. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಈಶ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ, ಯೋಗಿ, ಅಯೋಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಭೇದದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ, ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳು ಸರ್ವದಾ ಸ್ವರೂಪೇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹರ್ಷಾತ್ಮಕಗಳೇ. ಈಶ್ವರನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವಾರ್ಥವಿಷಯವಾದುದು. ನಿಯಮದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆದುದು. ಈಶ್ವರ ಸ್ವರೂಪವಾದುದು. ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೂ, ಸ್ವತಂತ್ರವೂ, ನಿರತಿಶಯ ಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸರ್ವವನ್ನೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಇದೂ ನಿಯಮದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವೂ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪವೂ, ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವೂ, ಈಶ್ವರಮಾತ್ರಾರ್ಥಿನವೂ, ಅವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಿಂಚಿನ್ನ್ಯಾನವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವವುಳ್ಳದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವವೆಂದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷತ್ವಾದಿಯಂತೆ ಜ್ಞಾನಗತವಾದ ಧರ್ಮವಿಶೇಷವು. ವಿಷಯನಿಮಿತ್ತವಾದುದಲ್ಲ. ಈಶ್ವರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಸ್ವತಂತ್ರವು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪರತಂತ್ರವೆಂದು ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು.

ಬ್ರಹ್ಮಪದ ಯೋಗ್ಯಜೀವರು ಋಜುಯೋಗಿಗಳು. ಅವರ ಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಮುಕ್ತಿಯವರೆಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸ್ವರೂಪೋಭಯವಿಧ ಇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿಹರ್ಷಾತ್ಮಕವು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅವರ ಫಲ(ಜ್ಞಾನರೂಪ) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಈಶ್ವರನನ್ನು ಹೊರತು ಇತರತ್ರ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸರ್ವವಿಷಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಆಲೋಚಿಸಿದರೂ ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಈ ಜ್ಞಾನವು-ಸ್ವರೂಪವು ಮನೋವೃತ್ತಿರೂಪವು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪವು ಅನಾದಿ ನಿತ್ಯವು. ಯೋಗದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯಪರ್ಯಂತ ವೈಕ್ಯತಿಶಯ ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೇಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು. ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಅನಾದಿಯು. ಅಂದರೆ ಒಂದು ನಷ್ಟವಾಗುವಾಗ ಇನ್ನೊಂದು ಹುಟ್ಟುವದು. ಯೋಗಾನುಗೃಹೀತವಾದ ಹಿಂದಿನ ಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಜನ್ಯವು. ಅದು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧ ಜ್ಞಾನವೂ ನಿಯಮದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವು. ಈಶ್ವರನಲ್ಲೂ ಇತರ ಜೀವರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು.

ಇವರಿಂದ ವೃತ್ತಿರಿಕ್ತರಾದ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ತಾತ್ವಿಕಯೋಗಿಗಳು. ಅನಾದಿಯಾಗಿ ಈಶ್ವರನಿಂದ ಇತರತ್ರ ಆಲೋಚಿಸಿದರೂ ಸರ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದು ಇವರ ಜ್ಞಾನವು. ಇದು ಕೂಡಾ ಸ್ವರೂಪವು, ಬಾಹ್ಯವು (ಮನೋ ವೃತ್ತಿರೂಪ) ಎಂದೆರಡು ಪ್ರಕಾರ. ಹಿಂದಿನವರ ಜ್ಞಾನದಂತೆ ಅನಾದಿಯಾಗಿದೆ. ಸ್ವರೂಪವು ಯಥಾರ್ಥವೇ. ಬಾಹ್ಯವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಯಥಾರ್ಥವೂ ಆಗುವದು.

ಇವರಿಂದಲೂ ಅನ್ಯರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಆತಾತ್ವಿಕಯೋಗಿಗಳು. ಇವರ ಜ್ಞಾನವು ಆದಿಯುಳ್ಳದು. ಈಶ್ವರನಿಂದ ಇತರತ್ರ ಅಲ್ಪಾಜ್ಞಾನಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದೂ ಸ್ವರೂಪಬಾಹ್ಯವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಸ್ವರೂಪವು ಅನಾದಿಯಾದರೂ ಆಗಾಗ ವೈಕ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾದಿಯು ಎನಿಸಿದೆ. ಸ್ವರೂಪವು ನಿಯಮದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥವು. ಬಾಹ್ಯವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಯಥಾರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಯೋಗಿಗಳು ಮೂರು ವಿಧರು.

ಇನರೆಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅನ್ಯರಾದ ಜೀವರು ಆಯೋಗಿಗಳು. ಇವರ ಜ್ಞಾನವು ಈಶ್ವರದೃತಿ ರಿಕ್ತ ವಿಸಯಗಳಲ್ಲೂ ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಚುರ (ಹೆಚ್ಚು ಅಜ್ಞಾನಯುಕ್ತ)ವಾಗಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವೂ ಸ್ವರೂಪ, ಬಾಹ್ಯವೆಂದೆರಡು ವಿಧವು. ಪೂರ್ವದವರಂತೆಯೇ ಉತ್ತಮತನಿವಾಶವುಳ್ಳದು.

ಈ ಆಯೋಗಿಗಳು (1) ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರು, (2) ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳು, (3) ತಮೋ ಯೋಗ್ಯರು ಎಂದು ಮೂರುವಿಧರು. ಅವರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿರು ವುದು. ಈ ಮೂವರ ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಯಥಾರ್ಥವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಯಥಾರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತಿರುವುದು. ಯೋಗಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ದೇಶಾಂತರ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವುಗಳನ್ನೂ ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಯೋಗಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಆಯಾದೇಶ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೇ ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಕೈಚಿತ್ ಅತೀತವರ್ತಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಸ ಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಉ:- 'ಇದು ಅದೇ ಮಡಿಕೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ.' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅದೇ ಎಂಬ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಅತೀತವಿಸಯತ್ವವೂ 'ಇದು ಮಡಿಕೆ' ಎಂಬ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನ ವಿಸಯ ತ್ವವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ 'ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಪೂರ್ವದ ಅನುಭವ ದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟು ತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಸಂಸ್ಕಾರಸಹಕೃತಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯು ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು 'ಇದು ಘಟವು' ಇತ್ಯಾದಿಯು ವರ್ತಮಾನ ಮಾತ್ರವಿ ಸಯವಾದುದು. ಹಾಗೂ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುದು ಚಕ್ಷುರಾದಿಕರಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ.

"ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ, ಸವಿಕಲ್ಪಕವೆಂದು ಎರಡುವಿಧ. ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸದೆ ದ್ರವ್ಯಗುಣಾದಿ ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ಇದು ಎನೋಬಂದು' ಎಂದು ವಿಸಯೀಕರಿಸತಕ್ಕದು ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪವು. ಸವಿಕಲ್ಪಕಗಳಲ್ಲಿ 'ಇವನು ಜೈತ್ರನು' ಎಂದು ನಾನು ವಿಶಿಷ್ಟವಿಸಯಕವಾದುದು. 'ಇದು ಬಿಳುಪು, ಇದು ಹಳದಿಯು' ಎಂದುಗುಣ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಸಯ ಕವಾದುದು, 'ಈತನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಈತನು ಮನುಷ್ಯನು' ಎಂದು ಜಾತಿವಿಶಿಷ್ಟವಿಸಯಕವಾದುದು. 'ನಡಿಯುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಸಯಕವಾದುದು, ಇವು ಸವಿಕಲ್ಪಕಜ್ಞಾನಗಳು" ಎಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವರು. 'ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪವು ಒಂದೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು' ಎಂದು ಬೌದ್ಧರು ಹೇಳುವರು. ಈ ಮತಗಳು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೂ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿ ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವು ಮಾತ್ರವಿ ಸಯವಾಗಬಹುದು ಅದರೆ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ತತ್ವವಿವೇಕಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ರವ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತಭೇದವಾಗಲೀ ನಿರ್ವಿಶೇಷಾಭೇದವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟಬೋಧವೇ ಆಗುವುದು. ಇದು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸವಿಕಲ್ಪಕವೇ ವಿನಹ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇರುವು ದಿಲ್ಲವೆಂದು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನಹೇತುವಾದ ಸನ್ನಿಕರ್ಷವು (1) ಸಂಯೋಗಿ, (2) ಸಂಯುಕ್ತಸಮ ನಾಯ, (3) ಸಂಯುಕ್ತಸಮವೇತ ಸಮನಾಯ, (4) ಸಮನಾಯ, (5) ಸಮವೇತಸಮ ನಾಯ, (6) ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವ ಎಂದು ಆರುವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (1) 'ಇದುಘಟವು' 'ಇದು ಸಟವು' ಇತ್ಯಾದಿ ಬಹಿರ್ದ್ರವ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರ್ಘಟಾದಿ ಸಂಯೋಗವೂ ತ್ವಕ್ ಘಟಾದಿ

ಸಂಯೋಗವೂ ಕಾರಣವು. ನಾನು ನನ್ನದು ಇತ್ಯಾದಿ ಆತ್ಮಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮನಃಸಂಯೋಗವೂ ಕಾರಣವು. (2) ಘಟದಲ್ಲಿ ರೂಪವಿದೆ. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಆತ್ಮಗತಗುಣ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ 'ಘಟವು ಜಲಿಸುತ್ತದೆ' 'ಘಟದಲ್ಲಿ ಘಟತ್ವವಿದೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಸಾಮಾನ್ಯಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯುಕ್ತಸಮವಾಯವು. (3) 'ಘಟರೂಪದಲ್ಲಿ ರೂಪತ್ವವಿದೆ. ಘಟಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮತ್ವವಿದೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣತ್ವ, ಕರ್ಮತ್ವಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಸಮವೇತ ಸಮವಾಯವು. (4) ಇದು ಶಬ್ದವು, ಇದುಕಕಾರವು. ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮವಾಯವು. (5) ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದತ್ವವಿದೆ. ಕಕಾರದಲ್ಲಿ ಕತ್ವವಿದೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗತ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮವೇತಸಮವಾಯವು. (6) 'ಘಟವು ಇಲ್ಲ, ಘಟದಲ್ಲಿ ರೂಪಸಮವಾಯವಿದೆ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಅಭಾವ ಮತ್ತು ಸಮವಾಯ ಇವುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಂಯುಕ್ತವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವನನ್ನಿರ್ವಹವು. 'ಘಟವು ರೂಪಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ಕರ್ಮಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ಪಟತ್ವಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಘಟವು ರೂಪಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು', ಕರ್ಮಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು, ಜಾತಿಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು', ಇತ್ಯಾದಿ ಸಮವಾಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಯುಕ್ತ ಸಮವೇತ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು ಕಾರಣವು. 'ಘಟರೂಪವು ರಸತ್ವಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ರೂಪತ್ವಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಸಮವೇತಸಮವೇತವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು. 'ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲ ಕಕಾರವು ಇಲ್ಲ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, 'ಆಕಾಶವು ಶಬ್ದಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು.' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮವೇತ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವವು. 'ಕಕಾರವು ಗತ್ವಾಭಾವವುಳ್ಳದ್ದು, ಕತ್ವಸಮವಾಯವುಳ್ಳದ್ದು' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಮವೇತ ಸಮವೇತ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷ್ಯಭಾವನನ್ನಿರ್ವಹವು ಕಾರಣವು. ಇದು ದಿಙ್ಮಾತ್ರಪ್ರದರ್ಶನೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ' ಎಂದೂ ತಾರ್ಕಿಕರು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಇದೂ ಕೂಡಾ ಅಸಂಗತವು. ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಗುಣಾದಿಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ, ಅವರು ಭಿನ್ನಗಳಿಗೆ ಸಮವಾಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಸಮವಾಯವೇ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಮವಾಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸನ್ನಿವರ್ತನಗಳೂಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವು. ||೩೧||

'ಅಂದು ಘಟವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೆನು. ಆತನು ದೇವದತ್ತನಾಗಿದ್ದನು.' ಎಂಬವೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಮೃತಿ (ಸ್ಮರಣೆ) ಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಮಾನಸ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜಾ ಸ್ಮೃತಿಃ || ೩೨ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತಿಃ=ಸ್ಮರಣೆಯು, ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜಾ=ಮನೋರೂಪ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದು.

ತಾ || ಸ್ಮೃತಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಕರಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿಯೂ, ಅದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾದರೆ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾತಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವೂ, ಆಗಮವೂ ಅಲ್ಲದಷ್ಟೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲದೆ ಯಥಾರ್ಥವಾದರೆ ಇದರ ಕಾರಣವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ 'ಯಥಾರ್ಥಂ ವ್ರಮಾಣಂ' ಎಂಬ ವ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುವುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಶಂಕೆಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ 'ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜಾ ಸ್ಮೃತಿಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಈ ಸ್ಮೃತಿಯು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ

ನಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕದಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ, ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವೇ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಮನಸ್ಸಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸತಕ್ಕ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮಧ್ಯೇ (ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗದಂತೆ) ವ್ಯಾಪಾರವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕರಣವಲ್ಲವು. ಮನಸ್ಸು ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ತತ್ತದ್ರೂಪಾದಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸ್ಮರಣೆಯನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ, ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಮನಸ್ಸೇ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ವ್ಯಾಪಾರವಾದುದರಿಂದ ಆ ಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸಾಧನತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಸ್ಮೃತಿಯು ಮಾನಸಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರಲ್ಲ.

ಇದು ಯಥಾರ್ಥವು, ಅಯಥಾರ್ಥವು ಎಂದು ಇತರಅನುಭವದಂತೆಯೇ ಎರಡು ವಿಧವು. ಈ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅತೀತಾದಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲವಾದೀತು. ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಹೇಗೆ ಸಹಕಾರಿಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಮರಣೆಗೂ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸಹಕಾರಿಯು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆಯಂತೆ ಇದೂ ಕೂಡ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುವುದು. ಯೋಗಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯೋಗಜಢರ್ಮವು ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿ (ಸಂಬಂಧ) ಯಾಗುವಂತೆ ಈ ಸ್ಮರಣೆಯಲ್ಲೂ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩೨ ||

ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಅನುವಾದವೂ ಎರಡೂ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರನು ಹೇಳುವನು. 'ಅನುಧಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯ ಪ್ರಮಾಣಂ' ಎಂದು ಆತನು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವನು. 'ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು ಪ್ರಮಾಣವು' ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ಮೃತಿಯು ಪೂರ್ವಾನುಭೂತವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅನುವಾದವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕ ವಾಕ್ಯವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇವೆರಡೂ ಆತನ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಾಣಗಳೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಅಸಂಗತವೆಂದು ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸ್ಮೃತ್ಯನುವಾದಯೋರ್ನಾ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ || ೩೩ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತ್ಯನುವಾದಯೋಃ=ಸ್ಮೃತಿ ಮತ್ತು ಅನುವಾದಗಳಿಗೆ, ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ=ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ನ=ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಗೂ ಅನುವಾದಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವ 'ಅಗ್ನಿಹಿಮಸ್ಯ ಭೇಷಜಂ' ಅಂದರೆ 'ಬೆಂಕಿಯು ಜಳಿಗೆ ಔಷಧವು' ಎನ್ನುವ ಆಗಮಕ್ಕೂ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದಕಾರಣ, ಯಥಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. || ೩೩ ||

ಇತರನು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ:—'ಅದು ಘಟವು' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಮೃತಿಯು ಅತೀತವಾದ ಘಟಾದಿಯನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದಷ್ಟೆ. ಆ ಘಟಾದಿಯು ಸ್ಮೃತಿಕಾಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಅಯಥಾರ್ಥವು. ಆದಕಾರಣ, ಮನೋ

ರೂಪ ಅನುಪ್ರಮಾಣಜನ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವರು.

ಮೂ || ಯಥಾರ್ಥತ್ವಾನುಭವಾತ್ || ೩೪ ||

ಅ || ಯಥಾರ್ಥತ್ವಾನುಭವಾತ್ = 'ಮಾನಸಂ ತದ್ಧಿ ವಿಜ್ಞಾನಂ ತಚ್ಚ ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಣಕಂ' ಎಂದು ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಯು ಸಾಕ್ಷ್ಯಾನುಭವಸಿದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ಅನುಭೂತಗಳಾದ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಅಯಥಾರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಹಾಗಾಗುವುದಾದರೆ ಅತೀತಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಯಥಾರ್ಥ್ಯವು ಹೇಳಬೇಕಾದೀತು. ಸ್ಮೃತಿಯಾದರೋ ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾಗಿತ್ತು. ಎಂದು ನಿವೃತ್ತಪೂರ್ವಾವಸ್ಥಾ (ಕಳೆದು ಹೋದ ಮೊದಲಿನ ಅವಸ್ಥಾ) ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಘಟವು ಆ ವಿಧವಾಗಿದ್ದುದು ನಿಜವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವ ಸ್ಮೃತಿಯು ಯಥಾರ್ಥ (ಪ್ರಮಾಣ)ವೇ ಆಗುವುದು. ಸ್ಮೃತಿಯು ಇದು ಆಗ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ನಿವೃತ್ತಪೂರ್ವಾವಸ್ಥಾ ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪೂರ್ವಾನುಭವವು 'ಇದು ಘಟವು' (ಏತದ್ದೇಶಕಾಲಸಂಬಂಧಿಯು ಘಟವು) ಎಂದು ಹುಟ್ಟಿರುವುದು. ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ವಿಷಯೀಕರಿಸದಿದ್ದು ಅದನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದರ್ಥವಿಷಯಕ ಅನುಭವವೆಲ್ಲಾ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಯೋಗೀಂದ್ರರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯೋಗಜಢರ್ಮವು ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯಂತೆ ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪ ಸಹಕಾರಿಯುಕ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅನುಭೂತವಲ್ಲದ ನಿವೃತ್ತಪೂರ್ವಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸುವುದು. ದೋಷರೂಪ ಸಹಕಾರಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಸಾಕ್ಷ್ಯಾನುಭವಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೩೪ ||

ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಂಗೀಕಾರದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅಹಾನೇಶ್ಚ || ೩೫ ||

ಅ || ಅಹಾನೇಶ್ಚ = ಅನಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾ || ಅನಿಷ್ಟವು (1) ಪ್ರಾಮಾಣಿಕಹಾನವು (ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಬಿಡುವುದು), (2) ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕಕಲ್ಪನ (ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು.) ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅನಿಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತರ್ಕವು ಸ್ವಯಂ ಅಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗಿದ್ದು ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದು. 'ಪರ್ವತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದು, ಧೂಮವಿರುವುದರಿಂದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧೂಮರೂಪಪ್ರಮಾಣವಿಷಯವಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ 'ಪರ್ವತವು ನಿರಗ್ನಿಕವು' ಎಂದು ಅಭಾವಶಂಕೆಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಆ ಪ್ರಮಾಣವಿಷಯಶಂಕೆಯನ್ನು 'ನಿರಗ್ನಿಕವಾದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಭೂಮವಾದೀತು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ

ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಕಾರ್ಯವು ಹುಟ್ಟಬಹುದು.' ಎಂಬ ತರ್ಕವು ವ್ಯವಚ್ಛೇದಿಸುವುದು. ಧೂಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಧೂಮವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೂ ಅಯುಕ್ತವು ಎಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಷ್ಟೆ ಧೂಮವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಅಂತಹ ಅಗ್ನಿಯಿಲ್ಲದೆ ಧೂಮವು ಇರುವುದಾದರೆ ಆ ಧೂಮವು ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೇನೇ ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು. ಎಂದು ತರ್ಕವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಆಗ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಧೂಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು. ಆಗ ಈ ತರ್ಕದಿಂದ ವತ್ಸ್ಯಭಾವಶಂಕಾವ್ಯವಚ್ಛೇದವಾಗುವುದು. ಇದೇ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವು. ಈ ವಿಧ ಶಂಕಾವ್ಯವಚ್ಛೇದವೇ ಅನುಗ್ರಹವು.

ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮ್ಮತಿಸುವುದರಲ್ಲಿ (1) ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಹಾನ, (2) ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಕಲ್ಪನಾ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧದ ಅನಿಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತರ್ಕವನ್ನು ಸಮ್ಮತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈ ತರ್ಕವು ವಿಸರ್ಯಯಪರ್ಯವಸಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಆಪತ್ತಿಕೊಟ್ಟು ದಕ್ಕೆ ವಿಸರೀತವಾಗಿ) ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾಧೀನವಾದ ಅನುಮಾನದಂತೆ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲೂ ಕ್ವಚಿತ್ ತರ್ಕವು ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಲಿಂಗಸರಾಮರ್ಶದಿಂದ ಮೊದಲು 'ಸರ್ವತಃ ಧೂಮವತ್ತಾದರೂ ನಿರಗ್ನಿಕವು ಏತಕ್ಕಾಗಬಾರದು?' ಎಂಬ ವ್ಯಭಿಚಾರಶಂಕೆಯೂ, ಅನಂತರದಲ್ಲಿ 'ಧೂಮವತ್ತಾದರೂ ನಿರಗ್ನಿಕವಾಗಲಿ.' ಎಂಬ ಬಾಧಸತ್ತಪಕ್ಷಶಂಕೆಯೂ ಈ ಎರಡುವಿಧ ಶಂಕಾವ್ಯವಚ್ಛೇದವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವು.

ಅನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವೂ ಎರಡು ವಿಧವು. ಒಂದನೇದು ತರ್ಕವು ವ್ಯಭಿಚಾರಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಸರಾಮರ್ಶವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಎರಡನೇದು ಲಿಂಗ ಸರಾಮರ್ಶವು ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರಲು ತರ್ಕವು ವಿರುದ್ಧಪ್ರಮಾಣದಿಂದಂಟಾದ ಬಾಧಸತ್ತಪಕ್ಷಪಕ್ಷಗಳ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ವತ್ಸ್ಯನುಮಿತಿ ರೂಪವಾದ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾದರೂ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಉಪಜೀವಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಅನುಮಾನಾನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವೂ ಇದೆಯೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ತರ್ಕಕ್ಕೂ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಪರಮತದಂತೆ ಸ್ವತಃ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದು ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವಲ್ಲವು. ಆದಕಾರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವಿರೋಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣಾನುಗ್ರಾಹಕತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯ ತಕ್ಕುದು. || ೩೫ ||

ಹಿಂದೆ ಸರ್ವನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಈಗಲಾದರೂ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಸಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವರು.

ಮೂ || ವಿರೋಧೋ ಮಾನಸ್ಸವಾಕ್ಯಾಭ್ಯಾಂ || ೩೬ ||

ಅ || ವಿರೋಧಃ=ವಿರೋಧವು, ಮಾನಸ್ಸವಾಕ್ಯಾಭ್ಯಾಂ=ಪ್ರಮಾಣ ಹಾಗೂ ಸ್ವವಾಕ್ಯವೂ ಇವುಗಳ ಭೇದದಿಂದ (ಎರಡು ವಿಧವು.)

ತಾ ವಿರೋಧವು, ಸಮಯಬಂಧ, ಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿವಚನ, ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನ, ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣಗಳೆಂಬ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವರೂಪ ಅನುಮಾನಸಾಧಾರಣವೂ, ಅಸಾಧಾರಣವೂ ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣವು ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವೂ, ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. || ೩೬ ||

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವಿರೋಧನಿರೂಪಣೆಯು ಅಧಿಕವು. ಸ್ವವಾಕ್ಯ ವಿರೋಧನಿರೂಪಣೆಯು ಸ್ವಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅದನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧೋಽಪಸಿದ್ಧಾಂತಜಾತಿರೂಪೇಣ || ೩೭ ||

ಅ || ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧಃ=ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವು, ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ ಜಾತಿರೂಪೇಣ=ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ, ಜಾತಿ ಇವುಗಳ ಭೇದದಿಂದ (ಎರಡು ವಿಧವು.)

ತಾ || ತನ್ನ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವು. ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಾಂಗೀಕಾರವು ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರ ನಚನವೂ ತನ್ನಿಂದ ಅಂಗೀಕೃತವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವವಾಕ್ಯವೇ ಆಗುವುದು.

ತನ್ನ ನಚನಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಿರೋಧವು ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ವಿರೋಧವು ಜಾತಿಯು ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ವಾಕ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವು, ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. || ೩೭ ||

ಜಾತಿಯು ಸ್ವನಚನವಿರೋಧವು, ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧವು, ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧವು ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೇ ಜಾತಿಗೆ ಅನುಮಾನದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣನನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಜಾತಿರ್ನ ಮೇಯೇ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೇತ್ಯಾದಿಕಾ || ೩೮ ||

ಅ || ಮೇಯೇ=ಮಾನದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದರಲ್ಲಿ, ಮಾನಾಪೇಕ್ಷಾ=ಪ್ರಮಾಣಾಪೇಕ್ಷೆಯು, ನ=ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುವುದೇ ಒಂದನೇ ಜಾತಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು. 'ಇತ್ಯಾದಿಕಾ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸಮಯಬಂಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವರು.

ತಾ || ಮಾನದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು ಮೇಯವು. ಅದು ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳುದಲ್ಲವೆಂದರೆ ಈ ಮಾತಿಗೂ ಮೇಯವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ 'ತನ್ನ ತಾಯಿಯು ಬಂಜೆ' ಎನ್ನುವಂತೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವನಚನವಿರೋಧವಾದ ಜಾತಿಯು.

ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧಕ್ಕೂ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯು. 'ಮೂಕನು ನಾನು' ಇಲ್ಲಿ ಮೂಕನೆಂಬ ಪದದಿಂದ ನಚನಕ್ರಿಯೆ (ಮಾತುನಾಡುವಿಕೆ) ಇಲ್ಲದವನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ತಾನೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ನಚನಕ್ರಿಯೆಯು ತೋರಿಬರುವುದು. ಇದರಂತೆ ಮೇಯವು ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆವಲ್ಲವೆನ್ನುವವನು ಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಸ್ವಕ್ರಿಯಾವಿರೋಧನಿರೂಪಣಾಜಾತಿಯು. || ೩೮ ||

ಮೂರನೇ ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧಕ್ಕೂ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯು. ಆ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಮೇಯೇ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷಾಸ್ತೀತಿ ಚ ತೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ||

ಅ || ಮೇಯೇ=ಪ್ರಮೇಯದಲ್ಲಿ, ಮಾನಾಪೇಕ್ಷಾ=ಪ್ರಮಾಣಾಪೇಕ್ಷೆಯು, ಅಸ್ತೀತಿ ಚ=ಇರುತ್ತದೆಯೆಂದು, ತೇನೈವನ್ಯಾಯೇನ=ಆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ, ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್=ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ.

ತಾ || ಮೇಯದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವವನು ಮೇಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಮೇಯಂ ನ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷಂ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಮೇಯದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ತನಗೆ ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಮೇಯದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆನಾಗ ಈ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ಮೇಯದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯು ಇರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧವಾದ ಜಾತಿಯು. ಅಂದರೆ 'ವಿನಾದ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವು ಪ್ರಮಾಣಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳುದು, ಪ್ರಮೇಯತ್ವಧರ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ, ಮೇಯದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿನಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಪ್ರಮೇಯದಂತೆ, ಎಂದು ಪರನು ಹೇಳುವ ನ್ಯಾಯದಂತೆ, ಪರನು ಸಾಧಿಸುವ ಪ್ರಮೇಯಕ್ಕೆ ನಿರುದ್ಧವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧವು. || ೩೯ ||

ಈ ಜಾತಿಯು ಸ್ವನಾಕೃತಿವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗುವುದಲ್ಲವು. ಮಾನವಿರೋಧದಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಮಾನವಿರೋಧಶ್ಚ || ೪೦ ||

ಅ || ಮಾನವಿರೋಧಶ್ಚ=ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವೂ ಕೂಡ ಅದು ಆಗುವುದು.

ತಾ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧರೂಪ ಜಾತಿಯು ಮಾನ ವಿರೋಧದಲ್ಲೂ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿರೋಧವಿಭಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಸನ್ಯಾಸ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ವಿರೋಧ, ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೂ, ನಿರನುಯೋಜ್ಯಾನುಯೋಗವಿಶೇಷವಾದ ಜಾತಿಗೂ ವಿರೋಧದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಸ್ವನಾಕೃತಿವಿರೋಧವು ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ ಜಾತಿ ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೂ ಕೂಡ ವಿರೋಧದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. ಪರರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಜಾತಿಗೂ ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು. ಪಕ್ಷಧರ್ಮತ್ವದಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದರೂ ದೂಷಿಸಲು ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಉತ್ತರವು ಜಾತಿಂಟು. ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಸಾಧಾರಣ, ಅಸಾಧಾರಣವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಸ್ವನ್ಯಾಹತಿಯು. ಅಸಾಧಾರಣಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಯುಕ್ತಾಂಗ ಹೀನತ್ವವು, ಅಯುಕ್ತಾಂಗಾಧಿಕತ್ವವು, ಅವಿಷಯವೃತ್ತಿತ್ವವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ಕೆಲವು ಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಾಂಗೀಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ, ಕೆಲವಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡೂ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು.

ಆ ಜಾತಿಗಳು— (1) ಪ್ರತಿ ಧರ್ಮಸಮ, (2) ಉತ್ಕರ್ಷಸಮ, (3) ಅಪಕರ್ಷಸಮ, (4) ವರ್ಣ್ಯಸಮ, (5) ಅವರ್ಣ್ಯಸಮ, (6) ವಿಕಲ್ಪಸಮ, (7) ಸಾಧ್ಯಸಮ, (8) ಪ್ರಾಪ್ತಿಸಮ, (9) ಅಪ್ರಾಪ್ತಿಸಮ, (10) ಪ್ರಸಂಗಸಮ, (11) ಪ್ರತಿದೃಷ್ಟಾಂತಸಮ, (12) ಅನುತ್ಪತ್ತಿಸಮ, (13) ಸಂತಯಸಮ, (14) ಪ್ರಕರಣಸಮ, (15) ಹೇತುಸಮ, (16) ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಸಮ, (17) ಅವಿಶೇಷಸಮ, (18) ಉಪಪತ್ತಿಸಮ, (19) ಉಪಲಬ್ಧಿಸಮ, (20) ಅನುಪಲಬ್ಧಿಸಮ, (21) ನಿತ್ಯಸಮ, (22) ಅನಿತ್ಯಸಮ, (23) ಕಾರ್ಯಸಮವೆಂದು ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಲಕ್ಷ್ಯ, ಲಕ್ಷಣ, ಉತ್ಪಾದನ, ಸಾತನ, ಅವಸರ, ಫಲ, ಮೂಲ ಎಂದು ಏಳು ಅಂಗಗಳು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 23 ಜಾತಿ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ, ಏಳು ಅಂಗಗಳೂ ತಾರ್ಕಿಕರಿಂದ

ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಟೀಕಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇವು ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. || ೪೦ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ 'ನಿರನುಯೋಜ್ಯಾನುಯೋಗಾಂಗವಾದ ಭಲಕ್ಕೆ ಅಸಂಗತ ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಭಲಮಸಂಗತಂ || ೪೧ ||

ಅ || ಭಲಂ=ಭಲವು, ಅಸಂಗತಂ=ಅಸಂಗತಿಯೇ.

ತಾ || ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾದಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದರಿಂದ ವಾದಿವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಂಗವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ಭಲವು. ಲಕ್ಷಣ ದಿಂದಲೇ ಇದು ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. || ೪೧ ||

ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಲ್ಲವು. ಮತ್ತು—

ಮೂ || ಅನ್ಯಚ್ಛ || ೪೨ ||

ಅ || (ಭಲವು) ಅನ್ಯಚ್ಛ=ಇತರವೂ ಕೂಡ.

ತಾ || ಭಲವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಣೆಮಾಡಲು ಬರುವುದರಿಂದ ಸ್ವವಚನ ನ್ಯಾಯದಿಂದವಿರೋಧದಲ್ಲಿಯೂ ಭಲವು ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು. ಅದಲ್ಲದೆ ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಅಂತರ್ಭಾವವಲ್ಲವು. ವಿರೋಧವು (1) ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ, (2) ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧ ನೆಂದೆರಡು ವಿಧವು. ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ (1) ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ, (2) ಜಾತಿಯೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿರೂಪವಾದ ಆ ಜಾತಿಯೂ (1) ಸ್ವವಚನವಿರೋಧ, (2) ಸ್ವಕ್ರಿಯಾ ವಿರೋಧ, (3) ಸ್ವನ್ಯಾಯವಿರೋಧವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವವಚನವಿರೋಧ ದಲ್ಲಿ ಭಲವು ಅಡಗಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನಿರನುಯೋಜ್ಯಾಂಶಗಳಾದ ಹಾನ್ಯಾದ್ಯಾಭಾಸ, ಅಸ್ತಾಪ್ತಕಾಲಗ್ರಹಣ, ಇವೂ ಅಸಂಗತ ದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿದವೆಂದು ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅನ್ಯಚ್ಛ ||

ಅ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭಲಜಾತಿಯಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ನಿರನುಯೋಜ್ಯದ ಅಂಶದ್ವ ಯವೂ ಕೂಡ (ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ). (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲವು).

ತಾ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಯುಕ್ತ ವಾದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಹಾನ್ಯಾದ್ಯಾಭಾಸವು. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹಾನ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪ ಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅಸ್ತಾಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವು. ಇವೆರಡೂ ಲಕ್ಷಣದಿಂದಲೇ ಅಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿರುವವೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಇತರ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧಾದಿ ಆರು ದೋಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. || ೪೨ ||

‘ಭಲಂ ಅಸಂಗತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಭಲವು (1) ವಾಕ್ಯಲವು, (2) ಸಾಮಾನ್ಯ ಭಲವು, (3) ಉಪಚಾರಭಲವೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವೇ ಆದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಣೆ ಮಾಡುವಿಕೆಯು (1) ವಾಕ್ಯಲವು. ಇತರಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು (2) ಸಾಮಾನ್ಯಭಲವು. ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ದೂಷಿಸುವುದು (3) ಉಪಚಾರಭಲವು. ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಲಾದಿಗೆ ಅಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಂತರ್ಭಾವವು ತಿಳಿದರೆ ಅದರಂತೆ ಇತರಗಳಿಗೂ ತಿಳಿಯುವುದು ಸುಕರವಾಗುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ವಾಕ್ಯಲವನ್ನುದಾಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಗೃಷ್ಟಿವಿವಕ್ಷಯಾ ಗಾಮಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೇ ಪೃಥಿವೀ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಗವಾನಯನಮಶಕ್ಯಮಿತಿವತ್ || ೪೩ ||

ಅ || ಗೃಷ್ಟಿವಿವಕ್ಷಯಾ = ಒಮ್ಮೆ ಕರುಹಾಕಿದ ಗೋವೆಂದು ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಗಾಮಾನಯ = ಗೋವನ್ನು ತಾ, ಇತ್ಯುಕ್ತೇ = ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಪೃಥಿವೀ ವಿವಕ್ಷಯಾ = ಭೂಮಿಯ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಂದ, ಗವಾನಯನಂ = ಪೃಥಿವಿಯನ್ನು ತರುವುದು, ಅಶಕ್ಯಂ = ಶಕ್ಯವಲ್ಲವು, ಇತಿವತ್ = ಇದರಂತೆಯೇ (ವಾಕ್ಯಲವು ಅಸಂಗತವು).

ತಾ || ಗೃಷ್ಟಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಮ್ಮೆ ಕರುಹಾಕಿದ ದನವೆಂದರ್ಥವು. “ಹಸುವನ್ನು ತಾ” ಎಂಬೀ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ “ಗಾಮಾನಯ” ಎಂದು ವಾದಿಯು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವಾಗ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಸುವೆಂದೂ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ಎರಡೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ “ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಬಾ” ಎಂದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದು, ‘ಭೂಮಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವುದು ಸರ್ವಥಾ ಶಕ್ಯವಲ್ಲವು’ ಎಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ದೂಷಿಸುವನು. ಇದು ವಾಕ್ಯಲವು. ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಸುವು, ಪೃಥಿವಿಯು ಎನ್ನುವ ಎರಡರ್ಥಗಳು ಮುಖ್ಯವೇ ಆದರೂ ವಾದಿಯಿಂದ ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವೊಂದು, ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ದೂಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥವು ಬೇರೊಂದು ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದು ಅಸಂಗತವು.

ರೂಢಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರತಿಸಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಬಹುಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ರೂಢ್ಯಾರ್ಥವು. ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತವಿದ್ದರೆ ಯೋಗಾರ್ಥವು. || ೪೩ ||

ಈಗ ಹೇತ್ವಾಭಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನುಮಾನ ವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ತ್ರಿವಿಧೋ ವಿರೋಧಃ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತುದೃಷ್ಟಾಂತಭೇದೇನ || ೪೪ ||

ಅ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಹೇತು ದೃಷ್ಟಾಂತಭೇದೇನ = ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವು, ಹೇತುವಿರೋಧವು, ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವು ಎನ್ನುವ ಭೇದದಿಂದ (ಅನುಮಾನದ ಸಾಧಾರಣರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಅಸಾಧಾರಣರೂಪವಾಗಿಯೂ ಸಂಭಾವಿತವಾದ,) ವಿರೋಧಃ = ವಿರೋಧವು, ತ್ರಿವಿಧಃ = ಮೂರು

ತಾ || ವಿರೋಧವು ಸಾಕ್ಷಾದರ್ಥದೋಷವು. ತದ್ವಾರಾ ನಚನದೋಷವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿರೋಧವು ಅರ್ಥವಚನ ದೋಷವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ

ದಿಂದ ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಕೂಡ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಹೇತುಪದದಿಂದ ಲಿಂಗವನ್ನೂ, ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಚನದಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವು ಸಾಧಾರಣವು. ಹೇತುವಿರೋಧವೂ, ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವೂ ಅಸಾಧಾರಣವು. || ೪೪ ||

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಃ || ೪೫ ||

ಅ || ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಃ = ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವು.

ತಾ || ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧದಂತೆ ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧವೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವಾದುದರಿಂದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಮಾಣಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಃ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೂ ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಹೇತ್ವಾಭಾಸಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಂತರ್ಭಾವವಕಥನೆಗೋಸ್ಕರ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳದೆ 'ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ' ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದರು || ೪೫ ||

ಹೇತುವಿರೋಧವನ್ನು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಹೇತುಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿರವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚೇತಿ ಹೇತುವಿರೋಧಃ || ೪೬ ||

ಅ || ಹೇತುಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಃ = ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಸ್ವೋಚಿತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಮಿತಿಯು (ಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರೋಣವು) (ಎಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೇತುವು ಇರಬೇಕೆಂದು ವಾದಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೋ, ಅಲ್ಲಿ ಆದರ ಜ್ಞಾನವು ಆಗದಿರುವಿಕೆಯು), ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚ = ವ್ಯಾಪ್ತ್ಯಭಾವವೂ ಕೂಡ, ಇತಿ = ಎಂದು, ಹೇತುವಿರೋಧಃ = ಲಿಂಗ ಮತ್ತು ತದ್ವಚನಗತ ವಿರೋಧವು.

ತಾ || ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಮುಚಿತದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, (ಅಸಿದ್ಧಿಯು) ವ್ಯಾಪ್ತಿರಾಹಿತ್ಯವೂ, ಇವೆರಡೂ ಲಿಂಗ, ಲಿಂಗವಚನಗಳ ವಿರೋಧವು. || ೪೬ ||

ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನೆ ಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ಸಾಧ್ಯಸ್ಯ ಸಾಧನಸ್ಯ ವಾಸನನುಗಮೋ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿರೋಧಃ || ೪೭ ||

ಅ || ಸಾಧ್ಯಸ್ಯ = ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆ, ಸಾಧನಸ್ಯ = ಸಾಧನಕ್ಕಾಗಲೀ, ಅನನುಗಮಃ = ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು, ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧಃ = ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವು.

ತಾ || ಸಾಧ್ಯವಾಗಲೀ, ಸಾಧನವಾಗಲೀ ಎರಡರಲ್ಲೊಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವು. ಸಾಧ್ಯವಿರದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವೆಂದೂ, ಸಾಧನವಿರದಿದ್ದರೆ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರವು. ಸಾಧನವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೂ, ಸಾಧ್ಯವೂ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಇರದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸಾಧನವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತದ ವಿರೋಧವು. ವೈಧರ್ಯದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಭಾವವೂ, ಸಾಧನಭಾವವೂ, ಉಭಯಭಾವವಾಗಲೀ ಇರಬೇಕು. ಆದರಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಭಾವಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸಾಧನಭಾವಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಉಭಯಭಾವಪ್ರಮಿತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯೈಕಲ್ಯ, ಸಾಧನವ್ಯಾಪ್ತಿಯೈಕಲ್ಯರೂಪವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿರೋಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. || ೪೭ ||

ಈಗ ಸಪ್ರತಿಪಾದನವೆಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿರೋಧವು ಇರುವುದರಿಂದ 'ತ್ರಿವಿಧೋ ವಿರೋಧಃ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದು ಅಸಂಗತವು, ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಮಬಲವಿರೋಧ ಏವ ಸಪ್ರತಿಪಾದನಃ || ೪೮ ||

ಅ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಃ=ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೆ, ಸಮಬಲವಿರೋಧ ಏವ=ಸಮಾನಬಲವುಳ್ಳ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧವೇ, ಸಪ್ರತಿಪಾದನಃ=ಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು.

ತಾ || ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ (ಪ್ರಮಾಣ) ವಿರೋಧವು- ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ, ಸಮಬಲ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧ, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ವಾದಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಎರಡನೆಯದು ವಾದಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ತಡೆಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು ಕೂಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ತ್ರಿವಿಧೋ ವಿರೋಧಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು. ಸಪ್ರತಿಪಾದನವೆಂದರೆ ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವೆಂದು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಹೇತುವಿರೋಧವಲ್ಲವೆಂದು, 'ಸಮಬಲವಿರೋಧ ಏವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏವಕಾರ ದಿಂದ ಸೂಚಿಸುವರು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧಕ್ಕೂ ಹೇತು ದೋಷತ್ವವಿಲ್ಲ ವೆಂದೂ ವ್ಯಾವರ್ತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. || ೪೮ ||

ಈಗ ಉಪಾಧಿ ವಿರೋಧವೆಂದು ಬೇರೊಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ವಿರೋಧ ವಿಭಾಗವು ಅಸಂಗತವೆಂಬೀ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸ ಏವೋಪಾಧಿ ದೋಷೋಽಸಿ || ೪೯ ||

ಅ || ಸ ಏವ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಪ್ರತಿಪಾದನವೇ, ಉಪಾಧಿದೋಷಃ=ಉಪಾಧಿಯಿಂದೂ ಹಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕದೋಷವು.

ತಾ || ಸಾಧ್ಯವು ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇದ್ದು ಸಾಧನವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದು ಉಪಾಧಿಯು.

ಉದಾ:-“ಸರ್ವತವು, ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದು, ಬೆಂಕಿಯಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಿಗೆನುನೆಯಂತೆ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಸಿಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಂಯೋಗವು ಉಪಾಧಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಹೊಗೆ (ಸಾಧನ) ಇದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹಸಿಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಂಯೋಗವು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಕಾರಣ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಬೆಂಕಿಯಿದ್ದ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೋಲಿನಲ್ಲಿ ಹಸಿಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಸಂಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕ ವಾಯಿತು. ಈ ಉಪಾಧಿಯು ತಾನೇ ದೋಷವಲ್ಲ. ಆದರೂ 'ಸಪ್ರತಿಪಾದನ'ವೆಂಬೀ ದೋಷ ವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮಬಲವಿರೋಧದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಉಪಾಧಿಗೂ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದಕಲ್ಪಕವಾದ ಉಪಾ ಧಿಗೂ ಏನೂ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉಪಾಧಿಯು ಅನುಮಾನದ ದೋಷವು. || ೪೯ ||

ಈಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸರ್ವ ಏತೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ || ೫೦ ||

ಅ || 'ಸರ್ವೇ, ಏತೇ'=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಾದಿಗಳು, ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನೇ= ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ, ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವು. ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನವು:-“ವಿವಾದ ಪದಂ=ಇದು, ಸತ್ಯ ಸುಳ್ಳು ಎಂಬೀ ಜಗಳಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದ ಜಗತ್ತು, ಮಿಥ್ಯಾ=ಸುಳ್ಳು,

ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್=ಜ್ಞಾನವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ, ಯದ್ವೈಶ್ಯಂ=ಯಾವುದು ದೃಕ್ = (ಜ್ಞಾನ) ಗೋಚರವಾಗುವುದೋ, ತನ್ನಿಧ್ಯಾ=ಅದು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು, ಯಥಾ ಶುಕ್ತಿರಜತಂ=ಹೇಗೆ ಶುಕ್ತಿರಜತವೋ, ತಥಾ ಚೇದಂ ದೃಶ್ಯಂ=ಹಾಗೆಯೇ (ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ) ಈ ವಿನಾದ ಸದವು ದೃಶ್ಯವು. ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಥಾ=ಆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ ವಿನಾದಸದವೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವು. (ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನವು ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಭಾವವು). || ೫೦ ||

ಅವುಗಳ ಪೈಕಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದನೆಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗಮಾದಿಭಿರ್ಜಗತಃ ಸತ್ಯತ್ವಾತ್ || ೫೧ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಗಮಾದಿಭಿಃ=ಸನ್ಘಟಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಳಿಂದಲೂ, 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮಗಳಿಂದಲೂ 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ, ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವಾತ್' (ಘಟದಿಂದ ಜಲಾಹರಣವು, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಶೀತನಿವೃತ್ತಿಯು ಇದೇ ನೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ) ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಂದಲೂ ಇನೇ ನೊದಲಾದ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ, ಜಗತಃ=ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಸತ್ಯತ್ವವಗಮಾತ್=ಸತ್ಯತ್ವ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದರಿಂದ, "ವಿನಾದಸದಂ (ಜಗತ್) ಮಿಥ್ಯಾ" ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. || ೫೧ ||

ಈಗ ದೃಶ್ಯತ್ವ ರೂಪಹೇತುವಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ತತ್ವಕ್ಷೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಸ್ಯ ಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾತ್ || ೫೨ ||

ಅ || ತತ್ವಕ್ಷೇ=ವಿಶ್ವಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಾದಿಯ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ದೃಶ್ಯತ್ವಸ್ಯಚ=ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತು ವಿಗೂ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾತ್=ಅಸತ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, (ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವು.)

ತಾ || ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿಲ್ಲವು. ಅಲ್ಲದೆ ಸತ್ಯತ್ವವೇ ಇದೆ ಎಂದು ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದೆಯೇ? ಇಲ್ಲವೋ? ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅದರ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲು ಅಜ್ಞಾನರೂಪ ಆಸಿದ್ಧಿದೋಷವು ಬರುವುದು. ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವಿರದ ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಆಗ ದೃಶ್ಯತ್ವ ಹೇತುವು "ಮಿಥ್ಯಾ" ಎಂದರೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅಸತ್ಯ (ಇಲ್ಲ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಹೇತುವು ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. || ೫೨ ||

ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅಸತ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. ಸರಂತು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು. ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಅನಿದ್ಯಮಾನ ವೆಂದರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸರಂತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ವಿದ್ಯಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವು ಎಂಬೀ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಖಂಡಿಸುವರು.

ಮೂ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಾದಿನೋಽಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ || ೫೩ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯಕ್ಕೆ, ಪ್ರತಿವಾದಿನಃ=ಪ್ರತಿವಾದಿಗೆ ಗಳಿಗೆ), ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್=ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ.

ತಾ || ಸತ್ತು ಎಂದೂ, ಅಸತ್ತೆಂದೂ ಎರಡೂ ಹೇಳಲಶಕ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು. ಇಂತಹ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾದ ದ್ವೈತಿಗಳು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಬೇಕಾದುದರಿಂದಲೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ವಾದಿಯು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ಅನುಮಾನವು ದುಷ್ಟವೇ (ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವೇ) ಆಗುವುದು.

ಅಗ್ನಿಮತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವಾಗ್ಗೆ ಧೂಮವತ್ವ ಮಾತ್ರವನ್ನೇ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದೇ ಹೊರತು ಮಲಿನಧೂಮವತ್ವ, ಅಮಲಿನ ಧೂಮವತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ವಿನಕ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾದಿ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿನಕ್ತಿಸದೆ, ಕೇವಲ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು. ಆಗ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗದಿದ್ದರೂ ದೃಶ್ಯತ್ವ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಪ್ರತಿವಾದಿಗೂ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬೀ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ದೂಷಿಸುವರು.

ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯೇತಿ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ (ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದು.)

ತಾ || ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಲಿನಧೂಮ, ಅಮಲಿನಧೂಮ ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿನಕ್ತಿಸದಿದ್ದರೂ, ಅವೆರಡೂ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಉಭಯರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿವೆ. ಕಾರಣ ಅವೆರಡರಲ್ಲೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದ ಧೂಮತ್ವಸಾಮಾನ್ಯವು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವ ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವನ್ನು ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಒಪ್ಪದಿರುವುದರಿಂದ ಉಭಯಸಾಧಾರಣವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವೇ ಆಯಿತು. || ೫೩ ||

ಈಗ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವಿಗೆ ಆವ್ಯಾಪ್ತಿಯ (ವ್ಯಭಿಚಾರವ)ನ್ನು ಹೇಳುವರು:—

ಮೂ || ಆತ್ಮನೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ || ೫೪ ||

ಅ || ಆತ್ಮನೋಽಪಿ=ಆತ್ಮನಿಗೂ, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್=ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಆವ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ವ್ಯಭಿಚಾರವು.

ತಾ || ಮಾಯಾನಾದಿಯೂ, ವೇದಾಂತ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದೆಂದೊಪ್ಪುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಗೋಚರತ್ವರೂಪದೃಶ್ಯತ್ವವು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಆಗ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕವರು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಮಾಯಾನಾದಿಗಳು ಆತ್ಮನು ಸತ್ಯನೆಂದೇ ಹೇಳುವರು. ಕಾರಣ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪದಕಾರಣ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ದೃಶ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ತಪ್ಪಲಾರದು. || ೫೪ ||

ಈಗ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾನನುಗಮವನ್ನು (ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವನ್ನು) ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಶುಕ್ತಿರಜತಾದೇರನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ || ೫೫ ||

ಅ || ಶುಕ್ತಿರಜತಾದೇಃ = ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗೆ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, (ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯವಿಹಲವು).

ತಾ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದು ನಾದಿಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. “ಅಸದೇವ ರಜತಂ ಪ್ರತ್ಯಭಾತ್” ರಜತವು ಅಸತ್ತಾಗಿರಬೇಕೋರಿತು, ಎಂದು ಪರಾಂತರ್ಥವು (ಸ್ಮರಣೆಯು) ಭ್ರಮೋತ್ತರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅಸತ್ತು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಲ್ಲವು, ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವು. || ೫೫ ||

ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನಾನನುಗಮವನ್ನು (ಸಾಧನ ವೈಕಲ್ಯವನ್ನು) ಉಪಪಾದಿಸುವರು—

ಮೂ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ || ೫೬ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು (ದೈವಿತಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, (ಶುಕ್ತಿರಜತದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧನ ವಿಹಲವು) ಅಥವಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಭಿಮತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯವು.

ತಾ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದು ಪರಸಂಭವವಾದುದು. ಅಸತ್ತಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಪ್ರತಿನಾದಿಗೆ ಅಸಮ್ಮತವಾದುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧನವಿಹಲವು. ದೃಗ್ವಿಷಯತ್ವವು ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದು ಪರಾಭಿಮತವು. ಅಲ್ಲಿ ವಿಷಯತ್ವವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜ್ಞಾನ ಜನಕೇಂದ್ರಿಯ ಸನ್ನಿಹಿತ ಯೋಗಿತ್ವರೂಪವು. ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೇನೇ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ, ಆ ವಿಷಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿಗೇನೇ ಇರುವುದು, ಅಸತ್ತಾದ ರಜತಕ್ಕಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ದೃಗ್ವಿಷಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧನವಿಹಲವು. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರತಿನಾದಿಯ ರೀತಿಯಿಂದ ದೋಷವು. ನಾದಿಯ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಈ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಮಾಯಾವಾದಿಯೂ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ (ಪ್ರತಿಭಾಸ (ಜ್ಞಾನ) ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೋರತಕ್ಕದ್ದು, ಇತರ ಸಮಯದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದದ್ದು) ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು. ಅಲ್ಲದೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅಂತಃಕರಣ ಪರಿಮಾಣ ರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನ ವಿಷಯತ್ವವು, ಅದು ಕೇವಲ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾದ (ಪ್ರಾತಿಭಾಸಿಕ) ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ, ಪರಂತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಗೋಚರವಾದ ಘಟಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಇರುವುದು, ಎಂದೂ ಮಾಯಾವಾದಿಯು ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಯಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಆಗ ದೃಷ್ಟಾಂತ (ಶುಕ್ತಿರಜತ) ದಲ್ಲಿ ಸಾಧನ ವೈಕಲ್ಯವು. || ೫೬ ||

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಿ, ನಂತರದಲ್ಲಿ ಸಮಬಲಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಹಿಂದೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಿದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ‘ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಃ ಸಮಬಲವಿರೋಧ ಏವ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನಃ’, ಎಂದು ಸಮಬಲವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನ

ವೆಂದು ಹೆಸರು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದೇ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಸಮಬಲಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿತಿ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನತ್ವಚ್ಛೇ || ೫೭ ||

ಅ || ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿತಿ = ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಎಂದು, ಸಪ್ರತಿಸಾಧನತ್ವಾತ್ = ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆಯದೇಸೆಯಿಂದ “ವಿವಾದಪದವು ಮಿಥ್ಯೆಯು” ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು, ಸಪ್ರತಿಸಾಧನೆಯು, (ಸಪ್ರತಿಪಕ್ಷವು) ಚ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೋಪಾಧಿಕವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ತಾ || (ವಿಮತಂ ಸತ್ಯಂ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮವತ್) ಹಿಂದಿನಂತೆ “ವಿವಾದವಿಷಯವಾದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಾದುದು, ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಮಿತವಾಗಿರುವ ದೇಸೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ, ಎಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾದುದರಿಂದ ‘ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ,’ ಎನ್ನುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಸಪ್ರತಿಪಕ್ಷವು ಮತ್ತು ಅಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವವು (ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವವು) ಉಪಾಧಿಯಾಗುವುದು. ಆ ಅನುಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವವು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿರುವ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿರುವದರ ದೇಸೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವು ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಸಾಧನವಿರುವ ಘಟಾದಿಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಮಾನಸಿದ್ಧವಾದುದರಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವೋಪಾಧಿಯಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಧನಾವ್ಯಾಪಕವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದು, ಈ ಉಪಾಧಿಯು ಪಕ್ಷದ ದೇಸೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ಯವಾಗಿ ತನ್ನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದು. || ೫೭ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ’ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದು. ಆನೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಕಕ್ಕಿಟ್ಟಿರುವ ಘಟದಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾಮತ್ವವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಆ ಘಟವು ಪಕ್ಷವಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಂಪು ಆಗುವುದೆಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣವನ್ನು ವಿಸಯೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಬಾಧಕವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೇನೇ ‘ಸರ್ವಘಟಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ತಮಾನ ಸತ್ತಾಗ್ರಾಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ’ ಎನ್ನುವ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕ ಸತ್ತಾಭಾವವಿಷಯಕ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು (ಬಾಧ್ಯ) ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಪರನ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವಗ್ರಾಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿತ್ವೇ ಅನುಮಾನಾಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಾಹಿಣೋಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾವಿಶೇಷಾದುತ್ತರಕ್ಷಣೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ನ ಸೇತ್ಯಂತೀತಿ ಭೇದಾದಿನಾಕ್ಯಾನಾಮೇವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ || ೫೮ ||

ಅ || ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವಗ್ರಾಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ = ಘಟವು ಇದೆ, ಎಂಬತ್ಯಾದಿ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ, ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿತ್ವೇ = ವರ್ತಮಾನವಸ್ತುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಅನುಮಾನಾಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಾಹಿಣಃ = ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ’ ಎನ್ನುವ ಅನುಮಾನವು ‘ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ’ ಎಂಬ ಆಗಮವು ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾವಿಶೇಷಾತ್ = ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವಗ್ರಾಹಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಾಮ್ಯ

ವಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಉತ್ತರಕ್ಷಣೇ=ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ನ ಸೇತ್ಸ್ಯತೀತಿ= ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಭೇದಾದಿವಾಕ್ಯಾನಾಮೇವ=ದ್ವಾ ಸುಪ್ರಣೇತ್ಯಾದಿ ಭೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, (ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಇತ್ಯಾದ್ಯನುಮಾನಗಳಿಗೂ,) ಇವುಗಳಿಗೇನೇ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್=ಪ್ರಮಾಣತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.

ತಾ || ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುವದೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಜಗನ್ನಿರ್ಭಾತ್ಯಗ್ರಾಹಿಯಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ, ಆಗಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಾವೇ (ಅನುಮಾನ-ಆಗಮಗಳೇ) ಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದು ಅಯುಕ್ತವು. ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತಾವೇ (ಆ ಪ್ರಮಾಣಗಳೇ) ಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆನ್ನುವುದು ಅನುಭವವಿರದ್ದವಾದುದು. ಈ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಇತರನು ಮಾನಾಗಮಗಳು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಆ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ತದಿತರಗಳೆಂದು ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಜಗನ್ನಿರ್ಭಾತ್ಯಗ್ರಾಹಿಗಳಾದ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಧರ್ಮದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸತ್ಯತ್ವಗ್ರಾಹಿಸತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಇದೂ ಕೂಡ, ವರ್ತಮಾನ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಹಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಾಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಜಗನ್ನಿರ್ಭಾತ್ಯಗ್ರಾಹಿಸವಾದಕಾನುಮಾನಾಗಮಗಳಿಗೆ ವರ್ತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರಬೇಕೇ ಹೊರತು ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ (ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತದ್ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳಿಗೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. || ೫೮ ||

ಸಾಕ್ಷಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನ ಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು, ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಭವಿಷ್ಯತ್ತನ್ನೂ ಕೂಡ ಗ್ರಹಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಾಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಿಯು ಗ್ರಹಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ತಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವಂ ಚೇಜ್ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವಮಸಿ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಂ || ೫೯ ||

ಅ || ತಸ್ಯ=ಆ ಜಗನ್ನಿರ್ಭಾತ್ಯಗ್ರಾಹಿಗಳಾದ ಅನುಮಾನಾಗಮಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವಂ ಚೇತ್=ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವವಿದೆಯೆಂದರೆ, ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವಮಸಿ=ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಂ=ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ತಾ || ಜಗನ್ನಿರ್ಭಾತ್ಯಗ್ರಾಹಕಗಳಾದ ಅನುಮಾನಾಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಾದರೆ ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಆಗ ಸಾಕ್ಷಿಗೆ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವ ದೆಸೆಯಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಭವಿಷ್ಯದ್ವಾತ್ಯತ್ವದ ಅಭಾವವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವು ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ದುರ್ವಾರವಾಗುವುದು. || ೫೯ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯರು ಆಶಂಕಿಸುವರು. ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿ ವಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಭಿಚರಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ

ಪ್ರಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲವು. ಹಾಗಾದಮೇಲೆ ಹಿಂದೆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಳಿದುದೇ ಅಸಂಗತವೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ವ್ಯಭಿಚಾರಶ್ಚೇದಾಗಮಾರ್ಥಾನುಮಾನಿದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯೇ ಚ ಸಮಃ || ೬೦ ||

ಅ || ವ್ಯಭಿಚಾರಶ್ಚೇತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಕೆಡೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯ ವ್ಯಭಿಚಾರವು (ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ) ಆಗಮಾರ್ಥಾನುಮಾನಿದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯೇಚ=“ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ವೇದಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯದಲ್ಲಿಯೂ, ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಗಳ ನಿರ್ದೋಷತ್ವ ನಿಶ್ಚಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನವು ದೋಷಯುಕ್ತವೆಂಬೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಮಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವ್ಯಭಿಚಾರವು ಸಮಾನವಾಗಿಯದೆ.

ತಾ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಕೆಡೆ ವ್ಯಭಿಚಾರ ಕಂಡ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಶ್ವಸನೀಯ (ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹ) ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರೋಧವು, ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಾದಿಯನ್ನು ಕೇಳುವೆವು. ನಿನ್ನಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ‘ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಗಮದ ಅಶೇಷಭೇದಾಭಾವ ರೂಪಾರ್ಥವು (ಐಕ್ಯವು) ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನವು ನಿರ್ದೋಷವು, ನನ್ನಿಂದಯುಕ್ತವಾದ, ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನವು ಸದೋಷವು ಎನ್ನುವ ನಿಶ್ಚಯವು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಾಗುವುದು?

ಅಸಂಭವ ವಿರೋಧದಿಂದ ಆಯಾಯ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೇ ಅವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವದೆಂದು ಹೇಳಲಶಕ್ಯವು. ಇತರಾಗಮಾದಿಗಳಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆಗಮಾದಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಆಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅವಿಶ್ವಸನೀಯವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಗಮಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯವು, ನನ್ನ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನೇ (ಅವಿಶ್ವಸನೀಯ) ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅದನ್ನು ಶಿಷ್ಯರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು ಎಂಬೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ದೋಷಾಂತರವನ್ನೇ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದರು. ||೬೦||

ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಾಗಮಕ್ಕೆ ಅಭೇದಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ಪರನಿಗನಿಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ದೋಷವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅತ ಉತ್ತರದಿವಸೇಽಭೇದವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಭೇದೋಽರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ || ೬೧ ||

ಅ || ಅತಃ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅವಿಶ್ವಸನೀಯವಾದುದರಿಂದ, ಅಭೇದಾರ್ಥನಿಶ್ಚಯವಾಗದೆ ಇರುವುದರದೇಯಿಂದ, ಅಭೇದವಾಕ್ಯಸ್ಯ=‘ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, ಉತ್ತರದಿವಸೇ=ಉತ್ತರ ದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಭೇದಃ ಅರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್=ಭೇದವೇ ಅರ್ಥವು ಎಂದಾಗಲಿ ಎಂದಿಷ್ಟು ಹಾನಿಯು ಮಾತ್ರವಲ್ಲವು, ಅನಿಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು.

ತಾ || “ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ” ಎನ್ನುವ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅಭೇದವೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗದಿರುವುದಾದರೆ, “ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ನಿಷೇಧವು ಇನ್ನೊಂದರಿಂದ ವ್ಯಾಪಕವನ್ನು

ಬೋಧಿಸುವುದು” ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರ ದಿವಸದಲ್ಲಿ (ಮಾರನೇ ದಿನದಲ್ಲಿ) ಭೇದವೇ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪರನಿಗನಿಷ್ಠಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪದೋಷಾಂತರವು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ “ಉತ್ತರ ದಿವಸೇ” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಇರುವುದಾದರೂ, ಅತಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಹಿಂದಿನ ಸಕ್ಷದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ “ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ” ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭೇದವೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಾರ್ಥ ನಿಶ್ಚಯವಾಗದಿರಲಿ, ಎಂದು ದೋಷವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ‘ಉತ್ತರ ದಿವಸೇ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. || ೬೧ ||

ಈಗ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯವು ಆಗದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ನಿರ್ದೋಷಾನುಮಾಯಾಃ ಸದೋಷತ್ವಂ || ೬೨ ||

ಅ || ನಿರ್ದೋಷಾನುಮಾಯಾಃ = ನಿರ್ದೋಷವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೆ, ಸದೋಷತ್ವಂ = ದೋಷಯುಕ್ತತ್ವವು (ದುವೃತ್ತವು) ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ || ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ದೋಷವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ ದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೂ ದೋಷಾಭಾವದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದರೆ ದೋಷಾಭಾವಾಭಾವವು ಇರುವುದೆಂದಾಗುವುದು. ದೋಷಾಭಾವಾಭಾವವು ದೋಷರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸದೋಷತ್ವ(ದುವೃತ್ತ)ವೂ ಘಟಿಸುವುದು. || ೬೨ ||

ಹಾಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯಿಂದಿರುವುದಾದ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸದೋಷತ್ವನಿಶ್ಚಯವಾಗದಿದ್ದರೂ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸದೋಷಾನುಮಾಯಾ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಂ || ೬೩ ||

ಅ || ಸದೋಷಾನುಮಾಯಾಃ = ದೋಷಯುಕ್ತವೆಂದು ನಿನ್ನಿಂದ ಅಭ್ಯುಪಗತವಾದ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ಯನುಮಾನಕ್ಕೆ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವಂ = ದೋಷವಿರದಿರುವಿಕೆಯು (ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.)

ತಾ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿಸಿದ್ಧಾಂತಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ನಿನ್ನ ರೀತಿಯಿಂದ ಸದೋಷತ್ವಾದ್ಯವಸಾಯವಾಗದಿರುವುದಾದರೆ ನನಗೆ (ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ನಿರ್ದೋಷತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಗಮಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ೬೩ ||

ಇಷ್ಟಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಪರಂತು ಸರ್ವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೂಲಕಗಳಾದುದರಿಂದ ಯಾವುದೊಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮೂ || ಇತ್ಯವ್ಯವಸ್ಥಾ || ೬೪ ||

ಅ || ಇತ್ಯವ್ಯವಸ್ಥಾ = ಹೀಗೆಂದು, ಇದಂ ರಜತಂ = ಇದು ರಜತವು, ಎನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. ಅಪ್ರಮಾಣವು. ನೇದಂ ರಜತಂ = ಇದು ರಜತವಲ್ಲವು ಎನ್ನುವುದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವು. ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವ ವ್ಯವಹಾರೋಚ್ಛೇದವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ೬೪ ||

ಹಿಂದೆ “ಹೇತುಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿರವ್ಯಾಪ್ತಿರಿತಿ ಹೇತುವಿರೋಧಃ” ಎಂದುತ್ತವಾದುದಸಂಗತವು. ಇತರಗಳಾದ ಹೇತುವಿರೋಧಗಳೂ ಕೂಡ ಇವೆ ಎನ್ನುವ ಆ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಆಶ್ರಯಸಾಧ್ಯವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಯೋ ನ ದೂಷಣಂ || ೬೫ ||

ಅ || ಆಶ್ರಯಸಾಧ್ಯವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಯಃ= (1) ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು, (2) ಸಾಧ್ಯಾಸಿದ್ಧಿಯು, (3) ವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಿಯು ಎಂದಿವುಗಳು, ನ ದೂಷಣಂ=ದೂಷಣವಲ್ಲವು.

ತಾ || (1)“ ಗಗನಕುಸುಮವು ಸುಗಂಧಿಯಾಗಿದೆ, ಪುಷ್ಪತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಗಂಧಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ಗಗನಕುಸುಮವೇ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. (2) ಅನುಮಾನದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಸಾಧ್ಯಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಭೂಮಿಯು ನೋಲದ ಕೋಡಿನಿಂದ ಗೆರೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಭೂತ್ವಧರ್ಮದಿಂದ, (3) ಶಬ್ದವು ಅನಿತ್ಯವು, ಘಟವು ಮಾದಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಆದುದರಿಂದ, ಎಂಬೀ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಿಯು. ಎಂದು ಇವೆಲ್ಲವೂ ದೋಷಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. || ೬೫ ||

ಅದರ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಭಾವಾತ್ || ೬೬ ||

ಅ || ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ, ಸಾಧ್ಯಾಸಿದ್ಧಿ, ವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಿಗಳಿಗೆ ದೂಷಣತ್ವ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಭಾವಾತ್=ಎನ್ನೊಂದನಿಷ್ಟಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೂಷಣಗಳಲ್ಲವು. || ೬೬ ||

ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ದೂಷಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನುಪಪಾದನೆ ಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ಅತಿಪ್ರಸಂಗೇನ ಹಿ ದೋಷತ್ವಾದೋಷತ್ವೇ ಕಲ್ಪ್ಯೇ || ೬೭ ||

ಅ || ಅತಿಪ್ರಸಂಗೇನ=ಅನಿಷ್ಟಪ್ರಸಂಗದಿಂದ, ದೋಷತ್ವಾದೋಷತ್ವೇ=ದೋಷತ್ವವೂ, ಅದೋಷತ್ವವೂ ಎಂದಿವುಗಳು, ಕಲ್ಪ್ಯೇ=ಕಲ್ಪನಾಯೋಗ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಎನ್ನುವುದು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ಯಾವುದಕ್ಕೆ ದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅನಿಷ್ಟಪ್ರಸಂಗವಾಗುವುದೋ, ಅದಕ್ಕೆ ದೋಷತ್ವವು. ಉ:— ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಗೆ ದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ, ಹೃದಾದಿಗೆ ಧೂಮವತ್ವದಿಂದ ಅಗ್ನಿಮುಕ್ತಪ್ರಸಂಗವಾಗುವುದು. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅನಿಷ್ಟಪ್ರಸಂಗವಾಗುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅದೋಷತ್ವವು. ಉ:— ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಅದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯಾಸಿದ್ಧಿಯಾಗದಿರುವ ಪ್ರಸಂಗದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅದೋಷತ್ವವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅದೋಷತ್ವಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಧೀನತ್ವವೋ ಅದರಂತೆ ದೋಷತ್ವಕ್ಕೂ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಧೀನತ್ವದಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಾದಿಗಳಿಗೂ ದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ, ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ದೋಷತ್ವವಿಲ್ಲವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅತಿಪ್ರಸಂಗೇನ ದೋಷತ್ವಂ ಕಲ್ಪ್ಯಂ’ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಸ್ಪಷ್ಟತೋಪಯುಕ್ತವಾದರೂ, ಅದೋಷತ್ವಗ್ರಹಣವು, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೃಷ್ಟಾಂತಾರ್ಥವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವಿರುವುದೋ, ಅದಕ್ಕೆ ದೋಷತ್ವವು, ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅದೋಷತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ

ವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭೋಷತ್ವವು, ಎಂದು ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳಿಂದ ದೋಷ ತ್ವಾದೋಷತ್ವಗಳಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಸಂಗ ಸದ್ಭಾವಾಸದ್ಭಾವಾಧೀನತ್ವವಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಆಶ್ರ ಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಅದೂಷಣತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಅತಿ ಪ್ರಸಂಗವಿರದಿರುವುದರಿಂದ, ಅವು ಗಳಿಗೆ ದೂಷಣತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. || ೬೭ ||

ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದಲೂ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ದೋಷತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ವ್ಯಾಪ್ತಿರೇವ ಹಿ ಪ್ರಯೋಜಕಾ || ೬೮ ||

ಅ || (ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ) ವ್ಯಾಪ್ತಿರೇವ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ, (ಉಪಲಕ್ಷಣತ್ವದಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯೂ ಕೂಡ,) ಪ್ರಯೋಜಕಾ=ಪ್ರಯೋಜಕವು. ಅಲ್ಲದೆ ಸದಾಶ್ರಯತ್ವವು, ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಯು ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು, ಪ್ರಯೋಜಕಗಳಲ್ಲವು ಎನ್ನುವುದು, ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಸಮುಚಿತ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯೂ ಕೂಡ ಇನೆ ರಡೇ ಪ್ರಯೋಜಕಗಳು ಅಲ್ಲದೆ ಸದಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಿಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲದಿರು ವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಸದಾಶ್ರಯತ್ವವು (ವಿದ್ಯಮಾನಾಶ್ರಯ ಯುಕ್ತತ್ವವು) ಅನುಮಿತಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವು, ಎಂದಿವು ಗಳಾಗಲೇ ಪ್ರಯೋಜಕಗಳಲ್ಲವು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವಾಗ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ದೋಷದಿಂದ ಕೂಡದಿರುವ ಕೇವಲ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ದೃಷ್ಟ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ಅಂತಹ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಂಜೆಯ ಮಗನು ಮಾತ ನಾಡುವುದಿಲ್ಲವು ಪುತ್ರತ್ವದಿಂದ. ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದಲೇ ಅನುಮಾನವು ದುಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಆಶ್ರಯವಾದ ವಂಧ್ಯಾಸುತನಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟವಲ್ಲವು. || ೬೮ ||

ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಸಾಧನವು ಸಮುಚಿತದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದಾಗಿ ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕ ವಾಗುವುದು, ಎಂದು, ಇದನ್ನುಪಪಾದನೆಮಾಡುವರು.

ಮೂ || ಅಸತ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರಸ್ತೈಃ || ೬೯ ||

ಅ || ವ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಅಸತ್ಯಪಿ=(ಆಶ್ರಯವು,) ಅಸತ್ತಾ ದರೂ, ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗಿದ್ದೇ ಇದೆ.

ತಾ || “ವಂಧ್ಯಾಸುತನು ಮಾತನಾಡುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಜೇತನತ್ವದಿಂದ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ “ಎಲ್ಲಿ ಅಜೇತನತ್ವವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಅವಕ್ರೃತ್ಯವೂ ಇದೆ, ಘಟಾದಿಯಂತೆ” ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಅಜೇತನತ್ವರೂಪ ಸಾಧನವು ಅವ ಕ್ರೃತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲವು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ “ಜೀವಚ್ಛರೀರಜಾತಂ ಸಾತ್ಯಕಂ, ಪ್ರಾಣಾದಿಮತ್ವಾತ್” ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲವಾದರೂ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇದೆ. “ಜೀವಚ್ಛರೀರಜಾ ತಂ ಸಾತ್ಯಕಂ ಪ್ರಾಣಾದಿಮತ್ವಾತ್” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸುವ ಸರ್ವಶರೀರವೂ ಪಕ್ಷವಾಗಿದೆ. ಬೇರೆಕಡೆ ಹೇತುವುಸಾಧ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲವು.

ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಲ್ಲವು. ಆದರೂ ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ಅದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಸಾಧನದವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುವುದು. ಆ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗಿ ಇದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾ ಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಇದರಂತೆ “ಸಮುದ್ರವು ಉಕ್ಕುತ್ತಿದೆ, ಚಂದ್ರೋದಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರೂಪಸಾಧ್ಯವು, ಚಂದ್ರೋದಯ ರೂಪಸಾಧನವು ಎರಡೂ ಒಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾದಿ ಕರಣ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ “ಯಾವಾಗ ಚಂದ್ರೋದಯವಾಗುವುದೋ ಆವಾಗ ಸಮುದ್ರವು ಉಕ್ಕುವುದು” ಎಂದು ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಇದರಂತೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯುವುದು. || ೬೯ ||

ಈಗ ಅಸದಾಶ್ರಯವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿರುವುದಾದರೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅಸದಾಶ್ರಯಸ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವಂ ನೇತ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ವಿನಾ ಕಥಂ ವಿನಾಯತೇ || ೭೦ ||

ಅ || ಅಸದಾಶ್ರಯಸ್ಯ = ಅಸತ್ತಾದ ಆಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಅಸತ್ತಾದ ಆಶ್ರಯಯುಕ್ತವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ, ಸಾಧಕತ್ವಂ = ಸಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲವು, ಇತಿ = ಹೀಗೆಂದು, ವ್ಯಾಪ್ತಿಮಪಿ ವಿನಾ = ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇತುವನ್ನೂ ಕೂಡ ಹೊರತು, ಕಥಂ ವಿನಾಯತೇ = ಹೇಗೆ ನಿನ್ನಿಂದ ವಿನಾರಣೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಅಸದಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ವಾದಿಯು ಈ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವನೋ, ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವನೋ, ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದೆ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಪ್ರಮಾಣವಿದೆ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಆಗಮವೂ ಕೂಡ ಇರದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ “ವಂಧ್ಯಾಸುತೋ ನಾನುಮಾನಾಂಗಂ ಅಸತ್ವಾತ್” ಎಂದು ಅಸತ್ತನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುವುದೋ ಅಥವಾ ‘ವಂಧ್ಯಾಸುತಾಶ್ಚಿತಃ ಅಚೇತನತ್ವಹೇತುಃ ನ ಸಾಧಕಃ ಅಸದಾಶ್ರಯತ್ವಾತ್’ ಎಂದು ಅಸದಾಶ್ರಯಯುಕ್ತವಾದ ಹೇತುವನ್ನು ಪಕ್ಷೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಧಿಸುವುದೋ? ಒಂದನೆಯ ಸಾಧನಕ್ಕೂ ‘ವಂಧ್ಯಾಸುತಃ’ ಎನ್ನುವ ಆಶ್ರಯವು ಅಸತ್ತಾದುದರಿಂದ, ಎರಡನೆಯ ವಂಧ್ಯಾಸುತಾಶ್ಚಿತಃ ಅಚೇತನತ್ವ ಹೇತುವು ಅಸದಾಶ್ರಿತವಾದ ಅಸತ್ತಾಗಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದಲೂ, ಈ ಎರಡು ಸಾಧನವು, ಅಸದಾಶ್ರಯವೇ ಆಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸದಾಶ್ರಯಗಳಾದರೂ ಅನುಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಇದರಂತೆ ಸರ್ವತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸದಾಶ್ರಯವಾದರೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಸಾಧಕವಾಗುವುದೆಂದು, ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಪರಸಾಧನೆಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೆ, ವ್ಯಾಪ್ತಿರಹಿತವಾದ ಹೇತುವು ಸಾಧಕವೂ ಬಾಧಕವೂ ಕೂಡ ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಸದಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು, ಪರನಿಂದ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದಲೂ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಸತ್ತುಧರ್ಮಶೂನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನ ರೂಪಧರ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವವು ಕೂಡದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಸದಾಶ್ರಯವಾದ ಹೇತುವು ಸಾಧಕವು ಹೇಗಾಗುವುದೆನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ಉತ್ತರವು.

‘ಅಸದಾಶ್ರಯಸ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವಂ ನೇತ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ವಿನಾ ಕಥಂ ನಿವಾರ್ಯತೇ’ ಎಂದು. ಅಸದಾಶ್ರಯಸ್ಯ=ಅಸದಾಶ್ರಯಕ್ಕೆ, ಸಾಧಕತ್ವಂ ನೇತ್ಯಪಿ=ಸಾಧಕತ್ವವು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಕೂಡ, ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ವಿನಾ=ಅಸತ್ತಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಹೊರತು ಸಾಧಕತ್ವವು, ಕಥಂ ನಿವಾರ್ಯತೇ=ಹೇಗೆ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.? ಎಂದೆರಡನೆಯ ಅರ್ಥವು. ‘ಅಸತ್ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯೋ ನ ಭವತಿ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವಾತ್’ ಎಂದು ನಿನ್ನ ಸಾಧನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದೆ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವಹೇತುವಿನಿಂದ ಹೇಗೆ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆಂಬ ಭಾವನೆಯು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ‘ಅಸನ್ನಾಸ್ತಿ ಅಸತಃ ನ ಸಾಧನಾಶ್ರಯತ್ವಂ’ ಇತ್ಯಾದ್ಯಸದ್ಭಾವಯಕ ವ್ಯವಹಾರಾನುಪಪತ್ತಿಯು, ಕೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. || ೭೦ ||

ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದಲೂ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವದಿಂದ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯತ್ವಾಭಾವವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅಸದಾಶ್ರಯಮಿತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣತ್ವಸಂಭವೇ ಕಥಮನ್ಯಾಪ್ತಿಃ || ೭೧ ||

ಅ || ಅಸದಾಶ್ರಯಂ=ಅಸದಾಶ್ರಯವುಳ್ಳ ಸಾಧನವು, ನ (ಸಾಧಕಂ=ಸಾಧಕವಲ್ಲ,) ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣತ್ವಸಂಭವೇ=ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣತ್ವವು ಸಂಭವಿಸಲು, ಕಥಂ ಅನ್ಯಾಪ್ತಿಃ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯತ್ವಾಭಾವವು ಹೇಗೆ?

ತಾ || ಅಸದಾಶ್ರಯಯುಕ್ತವಾದ ಸಾಧನವು ಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಹೇಳುವನಿಂದ ಅಸತ್ತಿಗೆ ಸಾಧನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣತ್ವವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಂತಾಗುವುದು. ವಿಶೇಷಣತ್ವವೆಂದರೆ— ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಇತರರ ದೆಸೆಯಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವಿಕೆಯು (ವ್ಯಾವರ್ತಕತ್ವ ಧರ್ಮವು.) ಉ:— ಶುಕ್ಲವಾದ ಘಟವು, ಇಲ್ಲಿ ಘಟದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾದ ಶುಕ್ಲತ್ವಧರ್ಮವು, ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಘಟವನ್ನು ನೀಲಾದಿಘಟದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೋರಿಸುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, ಸಾಧನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾದ “ಅಸದಾಶ್ರಯಂ ಸಾಧನಂ” ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಸಾಧನವನ್ನು ಸದಾಶ್ರಯದ ದೆಸೆಯಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅಸತ್ತಿಗೂ ವಿಶೇಷಣತ್ವಧರ್ಮವಿದೆ. ಆಗ “ಅಸತ್ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನಾಶ್ರಯೋ ನ ಭವತಿ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವಾತ್” ಎನ್ನುವ ಪರಸಾಧನವು, ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವ ಹೇತುವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಸತ್ತಿಗೆ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನ ಧರ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾಭಾವವನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದು? ಸಾಧಿಸಲಾಗದು. ‘ಅಸದಾಶ್ರಯವಾದ’ ಎನ್ನುವ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲದೆ ‘ನ ಸಾಧಕಂ’ ಎಂದು ಕೇವಲವಾಗಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. || ೭೧ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸದಾಶ್ರಯತ್ವವು ಆಶ್ರಯಾ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸಿ, ಅಭಾವಕ್ಕೆ ನಿರ್ಧರ್ಮಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಭಾವಾಶ್ರಯತ್ವವು ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಬೇರೆ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಗೆ ದೂಷಣತ್ವವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಚಾತ್ಯಂತಾಭಾವೋಽಪಿ ಸರ್ವಧರ್ಮರಹಿತಃ | ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದ್ಯನುಭವಾತ್ || ೭೨ ||

ಅ || ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದ್ಯನುಭವಾತ್=ಪ್ರಮಾವಿಷಯತ್ವ, ಅಭಿಧಾವಿಷಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದರಿಂದ, ಅತ್ಯಂತಾಭಾವೋಽಪಿ=ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಕ

ನಾದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವೂ ಕೂಡ, ಸರ್ವಧರ್ಮರಹಿತತೆ=ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಶೂನ್ಯವಾದುದು, ನ ಚ=ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವೆಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ ಅಭಿಧೇಯತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮವು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವು ಸರ್ವಧರ್ಮರಹಿತವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಸರ್ವ ಧರ್ಮರಹಿತತ್ವವೆಂಬ ಧರ್ಮವು ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಅಲ್ಲವಾದರೆ ನಾದಿಯು ಹೇಗೆ ತಾನು ತಿಳಿಯುವನು? ಹೇಗೆ ಉಪದೇಶವನ್ನಾದರೂ ಮಾಡುವನು? ಉಪದೇಶಮಾಡ ದಿದ್ದರೆ ತಿಷ್ಠನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿದಾನು? ಆದುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವು ನಿರ್ಧರ್ಮಕವಲ್ಲವು. ಆ ಅಭಾವಾಶ್ರಯತ್ವವು ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವು ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ದೂಷಣವಲ್ಲವು. || ೨೨ ||

ಈಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಭಾವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳ ಹೇತುವಿಗೂ, ಸಾಧಕತ್ವಖ್ಯಾಪನರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೂ, ಅಪ್ರ ಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯಕವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾ ಪತ್ತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾ ಭ್ಯುಪಗಮಾಚ್ಛೇ || ೨೩ ||

ಅ || ಪರಿಶೇಷಕ್ಕೂ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಗೂ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕರಿಸ ಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, (ಸಾಧ್ಯಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲವು.)

ತಾ || ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರಲ್ಲಿ ಈತನು ಚೈತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಮೈತ್ರನೆಂಬೇ ಪರಿಶೇಷಕ್ಕೂ, ಜೀವಂತನಾದ ಚೈತ್ರನು ಮನೆಯೊಳಗಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗಿದ್ದಾನೆ, ಎಂಬೇ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪರಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಕಾಣದೆ ಇದ್ದವನು ಮೈತ್ರನೆನ್ನುವ ಸಾಧ್ಯವು, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಹೊರಗಿರುತ್ತಾನೆಯೆನ್ನುವ ಸಾಧ್ಯವು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದರೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು, ಎಂದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲವು. || ೨೪ ||

ಇನ್ನೊಂದು ಹೇತುವಿನಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲ. ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಧ್ಯಕ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಾಧಕತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ವಿಮತಂ ಸಕರ್ತೃಕಮಿತ್ಯತ್ರ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸ್ಯ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ ಬಲೇನ ಸಿದ್ಧ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್ || ೨೫ ||

ಅ || 'ವಿಮತಂ ಸಕರ್ತೃಕಂ ಇತಿ ಅತ್ರ=ವಿಮತಿವಿಷಯವಾದ ಭೂಮಿಸರ್ವತ ಮೊದಲಾದವು ಕರ್ತೃಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ, (ಕಾರ್ಯತ್ವದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಘಟದಂತೆ) ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ' ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾಬಲೇನ=ಹೇತುವಿಗೆ ಪಕ್ಷವೃತ್ತಿತ್ವಬಲದಿಂದ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸ್ಯ=ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವತ್ವಕ್ಕೆ, ಸಿದ್ಧ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್=ಕರ್ತನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಿತಿಯನ್ನು ನೈಯಾಯಿಕರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಧ್ಯಕವಾದ ಹೇತುವು ಅಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು.

ತಾ || ಯದ್ವೈಕ ಕಾರ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಸಕರ್ತೃಕತ್ವ (ಕರ್ತೃಮತ್ವ) ದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿ ಅದನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವದು ಆದರೂ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅನೇಕ ಸಾಮಗ್ರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕರ್ತನು ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಭೂಭೂಧರಾದ್ಯನೇಕ ಕಾರ್ಯ ಸಮುದಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕರ್ತನು ಸರ್ವಜ್ಞನೇ ಆಗಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವ

ಹೇತುವು ಭೂಭೂಧರಾದ್ಯನೇಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾಬಲದಿಂದ ಕರ್ತನನ್ನು ಸಾಧಿಸುನಾಗ ಆತನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಕೂಡ ಸಾಧಿಸುವುದು. ಈ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಕರ್ತನಾದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮಿತಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳ ಕಾರ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಅಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ಸಾಧ್ಯಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಭೂಭೂಧರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ಕಾರ್ಯತ್ವಹೇತುವು. ಈಶ್ವರನಿಷ್ಠವಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹೇತುವು ವ್ಯಧಿಕರಣವು (ಸಾಧ್ಯವಿರುವಲ್ಲಿರದುದು) ಆದರೂ ಅಸಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ವ್ಯಧಿಕರಣಾಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ಕಾರ್ಯತ್ವವು ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾಬಲದಿಂದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದಲೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯತ್ವ ಹೇತುವಿಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, ಉದಾಹರಣರೂಪವಾದ ಅವಯವವಿಲ್ಲವು. ಅದಿಲ್ಲದೆ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾಬಲದಿಂದ ಸಾಧಕವಾದ ಮೇಲೆ ಪರಾರ್ಥಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಂಚಾವಯವ ನಿಯಮವಿದೆ ಎನ್ನುವುದು ಅಸಂಗತವು ಎಂದೂ ಕೂಡ ವಿದಿತವಾಗುವುದು. || ೭೪ ||

ಹಿಂದೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳ ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಧ್ಯವುಳ್ಳ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧಕತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದೆನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿರನುಮಾನಮಿತ್ಯನಿಶೇಷಃ | ಉಪಪತ್ತಿಮಾತ್ರತ್ವಾತ್ || ೭೫

ಅ || ಉಪಪತ್ತಿಮಾತ್ರತ್ವಾತ್=ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದಂತೆ ಕೇವಲವಾಗಿ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಮತ್ಪವಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಪರಿಶೇಷಃ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಃ=ಪರಿಶೇಷವು, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೂ ಕೂಡ, ಅನುಮಾನಮಿತಿ=ಅನುಮಾನವೆಂಬುವುದರಿಂದ, (ಅತಿ ಬೇರೆಯಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದು ಅಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ), ಅವಿನೇಷಃ=(ಪರಿಶೇಷ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳಿಗೂ, ಅನುಮಾನ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೂ) ನಿಶೇಷವಿಲ್ಲವು.

ತಾ || ಅನುಮಾನದಂತೆ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಮತ್ಪವಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, “ಪರಿಶೇಷಃ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಃ ಅನುಮಾನಂ” ಎನ್ನುವ ಶಬ್ದಗಳು ಘಟಪಟಶಬ್ದಗಳಂತೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ಪರಿಶೇಷವು, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯು, ಅನುಮಾನವು ಎಂದೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದಮೇಲೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಾಧ್ಯಗಳಾದ ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಕತ್ವವಿರುವುದೆಂದರೆ, ಆ ವಿಧವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೇನೇ ಸಾಧಕತ್ವವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು.

ಈ ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳು ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಮತ್ಪಗಳು ಇರುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ ಅನುಮಾನಗಳು ಆಗುವವು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ಉಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ವ್ಯಾಪ್ತೃಪೇಕ್ಷಾ ಸರ್ವಥಾಂಗೀಕಾರ್ಯೇತ್ಯಾಗ್ರಹ ಮಾತ್ರೇಣ ಭೇದಃ || ೭೬ ||

ಅ || ಉಪಪತ್ತೇಶ್ಚ=ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಗೂ ಕೂಡ, ವ್ಯಾಪ್ತೃಪೇಕ್ಷಾ=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು, ಸರ್ವಥಾ=ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ಅಂಗೀಕಾರ್ಯಾ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು,

ಇತಿ=ಅದಕಾರಣದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಆಗ್ರಹಮಾತ್ರೇಣ=ಹೀಗೆ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಕೇವಲ ಹಠದಿಂದ, ಭೇದಃ=(ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಾಪತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಮಾನದ ದೆಸೆಯಿಂದ) ಭೇದವು, (ಪರನಿಂದಂಗೀಕರಿಸ

ತಾ || ಅನ್ಯಥಾನುಪತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದನ್ನಗಲಿ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಅನವಸ್ಥಾನವು (ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯು) ಇದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದರೆ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವು.

ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವಾತನು ಚೈತ್ರನಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಪ್ರಸಕ್ತಪ್ರತಿಷೇಧವು ಪರಿಶಿಷ್ಟಮಾಣಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವದು. ಈ ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವಿಕೆಯು ಪರಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು. 'ಆಯಂ ಮೈತ್ರೋ ಭವತಿ, ಚೈತ್ರಮೈತ್ರಯೋರನ್ಯತರತ್ವೇ ಸತಿ ಅಚೈತ್ರತ್ವಾತ್, ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಚೈತ್ರವತ್' ಎಂದು ಪರಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನಾಕಾರವು. ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವ ಚೈತ್ರನು ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವು, ಎನ್ನುವ ನಿಷೇಧವು ಮನೆಯ ಹೊರಗಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುಪಪನ್ನವಾಗುವದು. ಈ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೇ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು. ಈ ಅನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಂತು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಅನುಮಾನವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಕಾರಣ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೂ ಅನುಮಾನವೇ ಆಗುವುದು. 'ಜೀವನ್ ಚೈತ್ರೋ, ಬಹಿರಾಸ್ತೇ, (ಹೊರಗಿದ್ದಾನೆ), ಜೀವನವತ್ವೇ ಸತಿ ಗೃಹೇಽಸತ್ವಾತ್' ಜೀವನಂತನಾಗಿ ಮನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ, ಇದು ಅನುಮಾನಾಕಾರವು ಯೋ ಜೀವನ್ ಯತ್ರ (ಗೃಹೇ)ನಾಸ್ತಿ, ಸಃ ತತಃ ಅನ್ಯತ್ರಾಸ್ತೇ, (ಬಹಿರಾಸ್ತೇ, ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಅರ್ಥಬೋಧಕನಾದದ್ದೂ ಅನುಮಾನವಲ್ಲವೆಂದರೆ ಧೂಮತ್ವಾನುಮಾನವೂ ಅನುಮಾನವಾಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಪರಂತು ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೇ ಆಗಬೇಕಾದೀತು. ಆದುದರಿಂದ ಪರಿಶೇಷವೂ, ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಾನಗಳೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದು ಕೇವಲ ಆಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸರಿ. ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು. || ೭೬ ||

ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಉಪಮಾನಕ್ಕೂ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಮೂ || ಉಪಮಾನಸ್ಯಾಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರೂಪತ್ವಾತ್ || ೭೭ ||

ಅ || ಉಪಮಾನಸ್ಯಾಪಿ=ಉಪಮಾನಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ವ್ಯಾಪ್ತಿರೂಪತ್ವಾತ್=ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಬೋಧಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, (ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು. ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂದು ಹಠದಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕು). || ೭೭ ||

ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಹೇಗೆಂದು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಹಿ ಸ್ವಸದೃಶೇನಾಸದೃಶಂ ಕ್ವಚಿದ್ವೃಷ್ಟಂ || ೭೮ ||

ಅ || ಸ್ವಸದೃಶೇನ=ತನಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಬೇರೊಂದರಿಂದ, ಅಸದೃಶಂ=ತಾನು ಸದೃಶವಲ್ಲದ್ದಾಗಿ, ನ ಹಿ ದೃಷ್ಟಂ=ತೋರಲಿಲ್ಲವು.

ತಾ || ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನೋಪಯುಕ್ತವಾದುದು (ಜನಕವು) ಉಪಮಾನವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಉ:— ಗೋವಿಗೆ ಸದೃಶವಾದದ್ದು ಗವಯವು, ಎಂದು ಆಪ್ತನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದಾತನು

ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ಗೋವಿನಂತೆ ಇದ್ದ ಮೃಗವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದೇ ಗವಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವನು. ಈ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಾದದ್ದು 'ಇದು ಗೋವಿನಂತೆ ಉಂಟು' ಎಂಬೀ ಸಾದೃಶ್ಯಜ್ಞಾನವು. ಅದೇ ಉಪಮಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಗೋಸದೃಶವಾದದ್ದು ಗವಯ, ಎಂಬುವುದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೇ 'ಇದು ಗವಯ' ಎಂಬೀ ಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಯಾವುದು ಗೋಸದೃಶವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯೋ, ಅದು ಗವಯ, ಎಂಬೀ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನ ಬಂದಮೇಲೆ ಇದು ಗವಯ, ಗೋಸದೃಶವಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಅನುಮಾನವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಅನುಮಾನಾಕಾರವು. 'ಅಯಂ ಗವಯಪದವಾಚ್ಯಃ' ಅಗೋಷ್ಠೇಸತಿ ಗೋಸದೃಶತ್ವಾತ್, ವ್ಯತಿರೇಕೇಣ ಅಶ್ವನತ್, ಇದು ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತದಲ್ಲಿ. ಮಿಮಾಂಸಕರ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. "ಗವಯಃ ಗೋಸದೃಶಃ ಗೋಗತಸಾದೃಶ್ಯ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತತ್ವಾತ್, ಯಃ ಯತ್ಸಾದೃಶ್ಯಪ್ರತಿಯೋಗೀ, ಸಃ ತತ್ಸದೃಶಃ" ಯನೋ ಯಮಾಂತರೇಣ || ೭೮ ||

ಅಭಾವವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವೂ ಉಂಟು. ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಅದನ್ನೂ ದೂಷಿಸಿ, ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧೇಶ್ಚ ಲಿಂಗತ್ವಂ || ೭೯ ||

ಅ || ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧೇಶ್ಚ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಯೋಗ್ಯವಾದ ಭಾವಪದಾರ್ಥದ ಉಪಲಬ್ಧಿಯು (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದ) ಅಭಾವಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಲಿಂಗತ್ವಂ = ಅನುಮಾನತ್ವವು, (ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧಿಯು ಅನುಮಾನದಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭವಿಸುವುದು.)

ತಾ || 'ಇಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕವಿಲ್ಲವು, ಎಂಬೀ ಅಭಾವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪುಸ್ತಕವು ತೋರದಿರುವುದೇ (ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯೇ) ಕಾರಣವು. ಅದೇ ಅಭಾವ ಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನುವರು.

ಆ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯು ಅಭಾವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೇತುರೂಪವಾಗಿಯೇ ತಾನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅಂದರೆ "ಆತ್ರ ಘಟೋ ನಾಸ್ತಿ = ಇಲ್ಲಿ ಘಟವಿಲ್ಲವು, ಯೋಗ್ಯತ್ವೇ ಸತಿ ಅನುಪಲಬ್ಧ್ಯನಾನತ್ವಾತ್ = ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ತೋರದಿರುವುದರಿಂದ" ಎಂದು ಅನುಮಾನರೀತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುವುದಾದ ಕಾರಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವು. || ೭೯ ||

ಈಗ ಅಭಾವವು ಯಾಕೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವಲ್ಲ ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರೋತ್ತರವನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಅವಿಶೇಷಾತ್ || ೮೦ ||

ಅ || ಅವಿಶೇಷಾತ್ = ಅನುಮಾನಕ್ಕಿಂತ ನೀವು ಹೇಳಿತಕ್ಕು ಅಭಾವಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ.

ತಾ || ಅನುಮಾನವು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಭಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅಭಾವಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಯಾವುದು ಎಲ್ಲಿ ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದು ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವು, ಎಂಬೀ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ "ಇಲ್ಲಿ ಈ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ" ಎಂಬೀ ಜ್ಞಾನವಾಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದೂ ಅನುಮಾನವೇ ಆಗುವುದು.

ಅಲ್ಲದೆ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಸಾಮಾನ್ಯವು ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಈಶ್ವರಾನುಪಲಬ್ಧಿಯು, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮಾದ್ಯನುಪಲಬ್ಧಿಯೂ, ಈಶ್ವರಾದ್ಯಭಾವಪ್ರಮಾಣವಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಆದುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧಿಯೇ ಅಭಾವಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಅದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಮತ್ತು ಅನುಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಅಭಾವಗಮಕತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯು ಉಪಲಬ್ಧಿಯ ಅಭಾವವೇ, ಆ ಅಭಾವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ, ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಅವಿಶೇಷಾತ್ ||

ಅ || ಅನುಪಲಬ್ಧಿಗೂ ಅಭಾವತ್ವದಿಂದ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ,

ತಾ || ಆ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಗೂ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿ ಬೇರೊಂದನುಪಲಬ್ಧಿಯೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದೂ ಎಂಬೀರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಪಲಬ್ಧಿ ಪರಂಪರೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು. ಅನುಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ವದಿಂದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಆಚಾರ್ಯರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಾದ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯ ಜ್ಞಾನವು ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಬೇರೊಂದನುಪಲಬ್ಧಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವು. ಕಾರಣ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಾಕ್ಷಿಯು ಸ್ವವಿಷಯಕಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಗಿನ್ನೊಂದು ಗ್ರಾಹಕವು, ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು, ಎಂಬೀ ಗ್ರಾಹಕ ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲೂ ಅನವಸ್ಥಾಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವು. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ವಿಶೇಷಬಲದಿಂದ ತನಗೆ ತಾನೇ ಗ್ರಾಹಕವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯು ಚಕ್ಷುರಾದಿಯಂತೆ ಅಜ್ಞಾತವಾಗಿ ಕರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಿಂಗವಾದರೆ ಜ್ಞಾತಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಗ್ರಾಹಕಾಂತರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರಬಹುದು. ಅಜ್ಞಾತಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಲಿಂಗವಲ್ಲವು. ಅನವಸ್ಥಾಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅದನ್ನೂ ಇದರಿಂದಲೇ ದೂಷಿಸುವರು.

ಅವಿಶೇಷಾತ್ ||

ತಾ || ಹಾಗಾದರೆ ಗಾಢ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಲಬ್ಧ್ಯಭಾವವು ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪಲಬ್ಧಿತ್ವವು ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ, ಆಗ ಅದು ಅಭಾವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗವು ಬರುವುದು. ಅದು ಅಭಾವಬೋಧಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾತಕರಣವಲ್ಲ. ಜ್ಞಾತಕರಣವಾದ ಅನುಮಾನವೇ.

ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೊದಲಾದುವು ಇದ್ದರೂ, ಕೆಲವು ವೇಳೆ ರೂಪಾದಿಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪಲಬ್ಧಿಯಿದ್ದರೂ ಅಭಾವಜ್ಞಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಇದೇ ದೂಷಣವು.

ಅವಿಶೇಷಾತ್ ||

ತಾ || ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಸನ್ನಿಹಿತರೂಪವಾದ ಅವಾಂತರವ್ಯಾಪಾರವಿರುವುದಾದರೆ ಅದು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಇಲ್ಲವು. ಎಂಬೀ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಅನುಪಲಬ್ಧಿಗೆ ಆ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಾವಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಶಕ್ಯವು. || ೪೦ ||

‘ತ್ರಿವಿಧೋ ವಿರೋಧಃ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಉಕ್ತದೋಷೇಷ್ಟೇನಾಶೇಷಾನುಮಾನದೋಷಾಣಾಮಂತರ್ಭಾವಃ ||
|| ೮೧ ||

ಅ || ಉಕ್ತದೋಷೇಷ್ಟೇನ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದದೋಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ, ಅಶೇಷಾನುಮಾನದೋಷಾಣಾಂ=ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನದೋಷಗಳಿಗೂ, ಅಂತರ್ಭಾವಃ=ಅಂತರ್ಭಾವವು.

ತಾ || ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಾದಿ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರರ ಹೇತ್ವಾಭಾಸಾದಿ ಸಮುಪ್ಪದೋಷಗಳಿಗೂ ಅಂತರ್ಭಾವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರು ಹೇಳತಕ್ಕ ಹೇತ್ವಾಭಾಸಾದಿಗಳು ನಾವು ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಅತಿಂಕ್ತಗಳಲ್ಲವು. || ೮೧ ||

ಈಗ ಸಾಧ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವೆಂಬ ಬೇರೊಂದು ದೋಷಾಂತರವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸಾಧ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟೋಽಸಿದ್ಧಃ || ೮೨ ||

ಅ || ಸಾಧ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಃ=ಸಾಧ್ಯಾಭಿನ್ನವಾದ ಹೇತುವು, ಅಸಿದ್ಧಃ=ಅಸಿದ್ಧನೇ, (ಅಸಿದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲವು).

ತಾ || “ಸರ್ವತಃ=ಸರ್ವತಃ, ಅಗ್ನಿನಾನ್=ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು, ಅಗ್ನಿಮತ್ಸಾತ್=ಬೆಂಕಿ ಯಿರುವುದರಿಂದ” ಎಂಬ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವೂ ಹೇತುವೂ ಒಂದೇ ಆಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯಾಭಿನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧದೋಷವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸಾಧ್ಯವು. ಅದು ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವು. ಆಗಿದ್ದರೆ ಪುನಃ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದೇಕೆ? ಆದುದರಿಂದ ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಹೇತುವಾದ್ದರಿಂದ ಹೇತುವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಯೇ ತೀರಬೇಕು. ಆಗ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧನೇ ಆಯಿತು. ಕಾರಣ ಸಾಧ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೋಷವಲ್ಲವು. || ೮೨ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೂಷಣವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು, ಪಕ್ಷ (ಆಶ್ರಯ) ನೇ ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಬರತಕ್ಕ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ದೋಷಪರವು.

ಹಾಗಾದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು ದೋಷಾಂತರವಿದೆಯೆಂಬೇ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸಿದ್ಧಸಾಧಕೋಽಸಂಗತಃ || ೮೩ ||

ಅ || ಸಿದ್ಧಸಾಧಕಃ=ಸಿದ್ಧಸಾಧನೆಯುಳ್ಳ ಹೇತುವು, ಅಸಂಗತಃ=ಅಸಂಗತವು,

ತಾ || ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೆಂದರೆ ತಿಳಿದುದ್ದನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವುದು. ತಿಳಿದುದ್ದನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಸಿದ್ಧಸಾಧನಕ್ಕೆ ಅಸಂಗತಿಯಿಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವು, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲವು. || ೮೩ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ, ಪ್ರಮಾಣದೋಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಹೇಳಿ, ತಾವು ಹೇಳಿದ “ಯಥಾರ್ಥಂ ಪ್ರಮಾಣಂ” ಎನ್ನುವ ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೃಢಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪ ಪರರು ಹೇಳತಕ್ಕ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಕ್ರಮೇಣ ನಿರಾಕರಿಸುವ ಆಚಾರ್ಯರು ಮೊದಲು ಭಾಷ್ಯರು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಪ್ರಮಾಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ || ೮೪ ||

ಅ || ಪ್ರಮಾಸಾಧನಂ = ಪ್ರಮೇಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು, ಪ್ರಮಾಣಂ = ಪ್ರಮಾಣವು, (ಎನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣವು) ನ = ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವು.

ತಾ || 'ಅಯಂ ಘಟಃ' ಎಂದು ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದ ಮೇಲೆ, 'ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ' ಘಟವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಹಾಗೆಯೇ 'ಪ್ರಕಟೋ ಘಟಃ' ಘಟವು ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ತೋರಿತು, ಎಂಬಿಜ್ಞಾನವು ನಿಯಮೇನ ಬರುವುದು. ಇವೆರಡು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾತತೆ, ಪ್ರಾಕಟಗಳು ವಿಸಯಗಳು. ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ 'ಅಯಂ ಘಟಃ' ಎಂಬಿ ಜ್ಞಾನವು ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾತತಾರೂಪವಾದ ಪ್ರಮೇಗೆ ಕಾರಣವು, ಅಂತೂ 'ಅಯಂ ಘಟಃ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನವು ಕರಣವು.

ಇದೇ ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂಬಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಭಾಟ್ಟರು 'ಪ್ರಮಾಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ' ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಮಿತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯದ ಸನ್ನಿಹರ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಭ್ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಾದಿ ದೋಷಗಳಿಲ್ಲವು. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷಣವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. || ೮೪ ||

ಉಪಪನ್ನವಾಗದಿರಲಿಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಜ್ಞಾನವ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರಮಾಯಾಂ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ || ೮೫ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನವ್ಯತಿರಿಕ್ತಪ್ರಮಾಯಾಂ = ಜ್ಞಾನಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಪ್ರಮೇಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ = ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷಣವು ಅಸಂಭವಿಯಾಗುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದು.

ತಾ || ಪ್ರಮಾ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ. ಪರರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಮೇಯನಿಷ್ಠವಾದುದಿಲ್ಲವು. ಪ್ರಮೇಯನಿಷ್ಠವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವು. ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ, ಪ್ರಕಟೋ ಘಟಃ, ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವೇ ಘಟಾದಿರೂಪ ಪ್ರಮೇಯ ವಿಶೇಷಣತ್ವದಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮೇಯ ಧರ್ಮವಾದ ಜ್ಞಾತತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಂದರೆ ದ್ವಿಷ್, ಇಷ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾತ್ವರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಕರ್ತೃನಿಷ್ಠವಾದುದು. ಅದು ಯಾವಾಗ ಕರ್ತೃಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದೋ, ಆಗ ಕರ್ತೃಧರ್ಮತ್ವದಿಂದಲೇ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಉ:— "ದೇವದತ್ತೋ ಘಟಮಿಚ್ಛತಿ, ದ್ವೇಷಿಸ್ತಿತಿ ||" ದೇವದತ್ತನು ಘಟವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ, ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕರ್ಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಉ:— ಘಟ ಇಷ್ಟಃ ದ್ವಿಷ್ಟ ಇತಿ ಘಟವು ಇಚ್ಛಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ದ್ವೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಎಂದು ಅದು ಸ್ವಪ್ರಾಧಾನ್ಯ (ಕ್ರಿಯಾಪ್ರಾಧಾನ್ಯ)ದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ (ವಿಶೇಷಣಭಾವವಿಲ್ಲದೆ) ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುವುದು. ಉ:— ಇಚ್ಛಾ, ದ್ವೇಷ ಇತಿ. ಇಚ್ಛೆಯು, ದ್ವೇಷವು ಎಂದು ಹೇಗೋ, ಇದರಂತೆಯೇ ಜ್ಞಾಧಾತ್ವರ್ಥವಾದ ಜ್ಞಾನರೂಪಕ್ರಿಯೆಯು ಕರ್ತೃಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾದರೆ, "ದೇವದತ್ತೋಜಾನಾತಿ, ದೇವದತ್ತನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ." ಎಂದು ಕರ್ತೃನಾದ ದೇವದತ್ತ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸು

ವುದಾದರೆ 'ಜ್ಞಾನಂ' (ಜ್ಞಾನವು) ಎಂದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಾದರೆ 'ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ' ಘಟವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಘಟರೂಪವಿಷಯವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವೇ 'ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ, ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ 'ಪ್ರಮಾ' ಎನ್ನುವ ವಿಷಯಧರ್ಮವಲ್ಲವು. ಪ್ರಕಟವೆಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಕಟವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನವೇ. 'ಇಷ್ಟೋ ಘಟಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛೆಯು ಆತ್ಮಧರ್ಮವಾದರೂ ಹೇಗೆ ಘಟರೂಪ (ಕರ್ಮ) ವಿಷಯವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೋರುವುದೋ, ಹಾಗೆ ಆತ್ಮಧರ್ಮವಾದ ಜ್ಞಾನವು 'ಜ್ಞಾತೋ ಘಟಃ' ಎಂದು ವಿಷಯವಿಶೇಷವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಇಚ್ಛೆಯು ಘಟದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಿಷಯಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನವು ಘಟದಲ್ಲಿ ವಿಷಯವಿಷಯಿಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷವಾಗುವುದು. ಕಾರಣ ಭಾಟ್ಟರ ಲಕ್ಷಣವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. || ೮೫ ||

ಮೀಮಾಂಸಕೈಕದೇಶಿಯೆಂದುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಖಂಡಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಚಾಜ್ಞಾತಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿರೇವ ಪ್ರಮೇತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ಮಾನಮ್ || ೮೬ ||

ಅ || ಅಜ್ಞಾತಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿರೇವ=ಅನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅರ್ಥದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವೇ, 'ಪ್ರಮಾ'=ಪ್ರಮೇಯ, ಇತ್ಯತ್ರ=ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ, ಕಿಂಚಿನ್ಮಾನಂ=ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಚ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವು.

ತಾ || ಅನಿಶ್ಚಿತ ವಿಷಯಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮೇಯ. ತತ್ಪ್ರಾಧನವು ಪ್ರಮಾಣವು. ಎಂದು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣವು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಜ್ಞಾತಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ (ಜ್ಞಾತಾರ್ಥವಿಷಯಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಮಾತ್ಮವಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಾಪ್ತಿಬರುವುದು. ಜ್ಞಾತಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯು ಅಪ್ರಮೇಯ. ತತ್ಪ್ರಾಧನವು ಅಪ್ರಮಾಣವು ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವು. ಈರಿತಿಯಾಗಿ ಲಕ್ಷಣವು ದುಷ್ಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಯುಕ್ತವು. || ೮೬ ||

ಜ್ಞಾತಾರ್ಥಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಮಾತ್ಮವನ್ನೂ, ತತ್ಪ್ರಾಧನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣತ್ವವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಜ್ಞಾತಾರ್ಥವಿಷಯಕವಾದ ಸ್ತೃತಿಗೂ, ಅನುವಾದಾದಿಗೂ ಪ್ರಮಾತ್ಮವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಎನ್ನುವ ಆಪತ್ತಿಯನ್ನು ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಮೇವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಮಿತ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್ || ೮೭ ||

ಅ || ಯಥಾರ್ಥ್ಯಮೇವ=ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯತ್ವವೇ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ=ಪ್ರಮಾಣತ್ವವು. ಇತ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್=ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ, (ಜ್ಞಾತಾರ್ಥವಾದ ಸ್ತೃತಿಗೂ, ಅನುವಾದಾದಿಗೂ ಪ್ರಮಾತ್ವಾಪತ್ತಿಯು ನಮಗಿಷ್ಟವೇ. ಅನಿಷ್ಟವಲ್ಲವು.)

ತಾ || ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಥಾವಸ್ಥಿತ ಜ್ಞೇಯವಿಷಯಿಕಾರಿ ಜ್ಞಾನತ್ವವೇ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ತತ್ಪ್ರಾಧನತ್ವವು ಕರಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು. ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ನಮಗೆ ಸ್ತೃತಿಗೆ ಜ್ಞಾತಾರ್ಥವಾದುದಕ್ಕೂ ತತ್ಪ್ರಾಧನಮನಸ್ಸಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಮ್ಮತವೇ. ಅನಿಷ್ಟವಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಸಿ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವು. ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕೈಕದೇಶಿಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣ ಖಂಡನವು. || ೮೭ ||

ಈಗ ಸ್ತೃತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದ ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಚಾನುಭೂತಿರೇವ ಪ್ರಮಾಣಂ | ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಾವನ್ಯಾಪ್ತೇಃ || ೮೮ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಾ=ಸ್ಮೃತಿಯು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಯುಕ್ತಿ, ವೇದಾದಿಯು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತೇಃ=ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಬರುವುದರಿಂದ, ಅನುಭೂತಿರೇವ=ಅನುಭವವೇ, ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮಾಣವು ಎನ್ನುವಲಕ್ಷಣವು, ನಚ=ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು.

ತಾ || ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ಮೃತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ತದಿತರವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಅನುಭೂತಿಯು. ಅನುಭೂತಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಪ್ರಾಭಾಕರರಲಕ್ಷಣವು. ಅನುಭವವು ಸ್ಮೃತಿಯು ಎಂದೆರಡೇ ವಿಧಜ್ಞಾನವು. ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಯುಧಾರ್ಥ ಅನುಭವವೆಂದು ಇತರ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಭ್ರಮೆಯನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವರು ಸಾಧಿಸುವರು. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಸಂಗತವು ಏತಕ್ಕಂದರೆ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಬರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. || ೮೮ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ಮೃತೀವೇದಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೇ ಹೇಗೆ? ಎಂಬುವುದನ್ನುಪವಾದಿಸುವರು.

ಮೂ || ವೇದಾನುಮಾನಾದಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ || ೮೯ ||

ಅ || ವೇದಾನುಮಾನಾದಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ=ವೇದವು ಅನುಮಾನವು ಆದಿಪದೋಕ್ತವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯು, ಅನುಪ್ರಮಾಣವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಇವುಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, || ೮೯ ||

ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಲೌಕಿಕ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಸಮೂಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವರು.

ಮೂ || “ಸ್ಮೃತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೈತಿಹ್ಯಮನುಮಾನಶ್ಚತುಷ್ಟಯಂ || ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಧರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥೇ ಬುಭೂಷುಭಿಃ |” ಇತಿಶ್ರುತೇಶ್ಚ || ೯೦ ||

ಅ || ಬುಭೂಷುಭಿಃ=ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಿಂದ, ಧರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥೇ=ಅತೀಂದ್ರಿಯಗಳು, ಐಂದ್ರಿಯಕಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸ್ಮೃತಿಃ=ಸ್ಮೃತಿಯು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು, ಐತಿಹ್ಯಂ=ಐತಿಹ್ಯವು, ಅನುಮಾನಃ=ಅನುಮಾನವು ಎಂದಿವುಗಳ, ಚತುಷ್ಟಯಂ=ನಾಲ್ಕು ಸಮುದಾಯವು, ಪ್ರಮಾಣಂ=ಪ್ರಮಾಣವು ಎಂದು, ವಿಜ್ಞೇಯಂ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದೂ, ಶ್ರುತೇಶ್ಚ=ಶ್ರುತಿಯು ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. || ೯೦ ||

ಉದಾಹೃತ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಐತಿಹ್ಯವು ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣತ್ರಿತ್ವಕ್ಕೆ ಭಂಗ ಬರುವುದೆಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಐತಿಹ್ಯಮಾಗಮಭೇದಃ || ೯೧ ||

ಅ || ಐತಿಹ್ಯಂ=ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವ ವೃತ್ತಾಂತವು (ಯುಧಾರ್ಥವಾದರೆ) ಆಗಮಭೇದಃ=ಆಗಮವಿಶೇಷವೇ || ೯೧ ||

ನೈಯಾಯಿಕೋಕ್ತ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವರು.

ಮೂ || ನ ಚ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ | ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಾದಾವ
ವ್ಯಾಪ್ತೇಃ || ೯೨ ||

ಅ || ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನಂ = ಯಥಾರ್ಥಾನುಭವಸಾಧನವು, ಪ್ರಮಾಣಂ = ಪ್ರಮಾ
ಕರಣವು, (ಎನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣವು) ಈಶ್ವರಾದೌ = ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೂ ತಜ್ಞಾನ್ನಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಈ
ಲಕ್ಷಣವು ಇರುವುದರಿಂದ, ಅವ್ಯಾಪ್ತೇಃ = ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ, ನ ಚ = ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು.

ತಾ || ಯಾವುದಿದ್ದರೆ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಮೆಯು ಆಗುವುದೋ, ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಆಗುವು
ದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ಪ್ರಮಾಸಾಧನವು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲವೆಂದು
ನೈಯಾಯಿಕರ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಆದರೂ 'ತಸ್ಮೈಪ್ರಮಾಣಂ ಶಿವಃ' ಎಂದು ಅವರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ
ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಾಗಿ ಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೂ ತಜ್ಞಾನ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ತ
ದಾದಿ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರು
ವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಯುಕ್ತವು. 'ಈಶ್ವರಾತಿರಿಕ್ತ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನಂ' ಎಂದು
ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ನಿವಾರಣಮಾಡಿದರೂ ತಜ್ಞಾನ್ನದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು
ಬಂದೇ ಬರುವುದು, ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. || ೯೨ ||

ಹಾಗಾದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಲ್ಲವು. ಅದು ಪ್ರಮಾಣ ಫಲವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ
ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಅಪ್ರಮಾಣೈಃ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾಚ್ಚ || ೯೩ ||

ಅ || ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಫಲತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ, ಅಪ್ರಮಾಣೈಃ = ಪ್ರಮಾಣತ್ವವನ್ನಂಗೀ
ಕರಿಸದಿರುವುದರಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ = ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚ ಶಬ್ದಸೂಚಿತ
ವಾದ, "ಸ್ಮೃತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ" ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧದ ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ, ಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ
ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಬರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣವು ಯುಕ್ತವಾಗು
ವುದಿಲ್ಲವು. || ೯೩ ||

ಮತ್ತು ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅದಕ್ಕೆ
ಮೊದಲು ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಪ್ರಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನೇ ಚ || ೯೪ ||

ಅ || ಚಶಬ್ದದಿಂದ ಹಿಂದಿನವಾಕ್ಯದಿಂದ "ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್" ಎಂದು ಅನುವರ್ತಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನೇ = ಪ್ರಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ, ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ =
ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೊಂದು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾ || ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಂಗೀಕರಿಸ
ಬೇಕು. ಅದೇ ಸಾಕ್ಷಿ ಯೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಅಪ್ರಮಾ
ಣಿಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ೯೪ ||

ಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನವಾದುದು, ಬೇರೆ ಯಾವು
ದಾದರೊಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಮಾ
ಣಿಕತ್ವಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ತತ್ರಾಪ್ಯಂಗೀಕಾರೇನವಸ್ಥಿತೇಃ || ೯೫ ||

ಅ || ತತ್ರಾಪಿ=ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನವಾದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಂಗೀಕಾರೇ=(ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ಎಂದು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಅನವಸ್ಥಿತೇಃ=ಅನವಸ್ಥಾ ಪ್ರಸಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ, ಸಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು.

ತಾ || ಸರ್ವಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದು ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ, ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು, ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವೋ? ಅಲ್ಲವೋ? ಅಲ್ಲವೆಂದರೆ ತಾನು ಅಸಿದ್ಧ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನವೇ ಆಗದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೋ? ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೋ? ತನ್ನಿಂದಲೇ ತನ್ನಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಜ್ಞಾನವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಮೊದಲಿನ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನವು ಮೊದಲಿನ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಿಲ್ಲವು. ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದೆನ್ನುವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಮತ್ತೊಂದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆ ಮತ್ತೊಂದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಇನ್ನೊಂದರಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಿಯಿಂದಲೇ ಸರ್ವಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಜ್ಞಾತವಾಗುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆ ಸಾಕ್ಷಿಯು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾದುದರಿಂದ (ಸ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವಾದುದರಿಂದ) ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಾವೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವು. ಆಸಾಕ್ಷಿಯು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ 'ಮಾಂ ಅಹಂ ಜಾನಾಮಿ, ನನ್ನನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯುವೆನು, ಎನ್ನುವ ಅನುಭವವೇ ಪ್ರಮಾಣವು. || ೯೫ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ "ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವೆನು ಎಂದು ನೈಯಾಯಿಕನು ಹೇಳಿದರೆ" ಅದಕ್ಕೂ ದೂಷಣೆ, ಯನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಾಂಗೀಕಾರೇ ತತ್ರಾವ್ಯಾಪ್ತೇಃ || ೯೬ ||

ಅ || ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಾಂಗೀಕಾರೇ=ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಾತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಕ್ಷಿಜ್ಞಾನರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ತತ್ರ=ಅದರಲ್ಲಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತೇಃ=ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬರುವುದರಿಂದ, (ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ, ಎನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣವು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವುದು).

ತಾ || ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಸಾಕ್ಷಿ ಜ್ಞಾನರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಾದರೆ, ಅದು ಸಮ್ಯಗನುಭವವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಮ್ಯಗನುಭವ ಸಾಧನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಮ್ಯಗನುಭವ ಸಾಧನತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವು ಸಾಕ್ಷಿ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆತ ಏನು ಅಯುಕ್ತವು. ಯಥಾರ್ಥ ಸ್ಫೂತಿಯಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದೆಂಬುದು ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಾದಾ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅದಿಪದದಿಂದಲೇ ಸಂಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ. ಆ ಸ್ಫೂತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು, 'ಸ್ಫೂತ್ಯನುವಾದಯೋರ್ನಾಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸಾಧಿಸಿರುವರು. ಈಗ ಆ ಸ್ಫೂತಿಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುವರು. || ೯೬ ||

ಮೂ || ಸ್ಮೃತೇಶ್ವ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಾನಂಗೀಕಾರೇನುಭೂತಂ ನಾಯೇತ್ಯತ್ರ
ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್ || ೯೭ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತೇಃ=ಸ್ಮೃತಿಗೆ, ಪ್ರಮಾಣ್ಯಾನಂಗೀಕಾರೇ=ಪ್ರಮಾಣ್ಯದ ಅಂಗೀಕಾರ
ವಿಲ್ಲವಾದರೆ, ಮಯಾ=ನನ್ನಿಂದ, ಅನುಭೂತಂ=(ಇದು)ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಇತ್ಯತ್ರ=ಎಂಬ
ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್=ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ (ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು).

ತಾ || ಸ್ಮೃತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲವಾದರೆ, ಈ ವಸ್ತುವು ಮೊದಲು ನನ್ನಿಂದ ಅನುಭವಿ
ಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು
ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ,
ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಎಂದುತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಇದರ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಶಂಕಿಸುವನು. ಸ್ಮೃತಿಯು ಪ್ರಮಾಣವಾದರೂ
ಲಿಂಗತ್ವೇನೈವ ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. ಹೇಗಂದರೆ ಪಟುತರವಾದ ಅನುಭವವು ಸಂಸ್ಕಾರ
ವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸಮಾನವಾದ ವಸ್ತು ದರ್ಶನವೇ ಮೊದಲಾದ ತಿಳಿಸಿ
ಕೊಡುವ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಿಂದ ಉದ್ಬುಧವಾಗಿ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ
ಸಂಸ್ಕಾರ ಜನ್ಯವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗುವುದು. ಈತನು ಈ ಸಂಸ್ಕಾರ
ವುಳ್ಳವನು. ಈ ಸ್ಮೃತಿಯು ಇರುವುದರಿಂದ, ಯಾವನು ಯಾವಕಾರ್ಯಯುಕ್ತನೋ,
ಆತನು ಆ ಕಾರಣ ಯುಕ್ತನಾಗುವನು. ಘಟದಲ್ಲಿ ದಂಡಯುಕ್ತನಾದ ಕುಲಾಲನಂತೆ,
ಎಂದು ಆಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರಾನುಮಾನಪ್ರಕಾರವು. ಆ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಕೂಡ ತನ್ನ
ಕಾರಣವಾದ ಪೂರ್ವಾನುಭವಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವಾಗುವುದು. 'ಆಯಂ, ಪೂರ್ವಾನುಭವನಾನ್
ಸಂಸ್ಕಾರವತತ್ಪಾತ್' ಎಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುಮಾನಪ್ರಕಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ನನ್ನಿಂದ ಇದು
ಅನುಭೂತವಾಯಿತೆಂಬ ಪೂರ್ವಾನುಭವವು ಅಪ್ರಮಾಣಿಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. || ೯೭ ||

ಸ್ಮೃತಿಯು ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅನುಮಾನವಾದುದರಿಂದ, ಸಮ್ಯಗನುಭವ
ಸಾಧನತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣವುಕ್ತವೋಕ್ತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವು. ಎಂದು ಈ ಶಂಕೆಯನ್ನು
ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಲಿಂಗತ್ವೇನ ಪ್ರಮಾಣ್ಯೇ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವಂ || ೯೮ ||

ಅ || ಲಿಂಗತ್ವೇನ=ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಅನುಮಾನತ್ವದಿಂದ, ಪ್ರಮಾಣ್ಯೇ=ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಕಲ್ಪಿ
ಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಕಲ್ಪನಾಗೌರವಂ=ಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ಪ್ರಸಂಗವು.

ತಾ || ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪೂರ್ವಾನುಭೂತಾರ್ಥವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣತ್ವವೇ
ಸಂಭವಿಸುತ್ತಿರಲು ಸ್ಮೃತಿಯು ಸಂಸ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವು. ಸಂಸ್ಕಾರವು ಪೂರ್ವಾನುಭವದಲ್ಲಿ
ಲಿಂಗವು. ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಿಕವಾದ ಅನೇಕಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ಪ್ರಸಂಗ
ವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಕೇವಲ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಲಘುವಾದ
ಕಲ್ಪನೆಯು. || ೯೮ || ದೋಷಾಂತರವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ದೃಷ್ಟಹಾನಿಶ್ಚ || ೯೯ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ವೇನ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು
ದೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗೂ ಲಿಂಗತ್ವದಿಂದಲೇ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದು
ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೇನೇ ಪ್ರಥಮಾ ಪ್ರಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು.

ತಾ || ಸ್ಮೃತಿಯು ಅನುಮಾನರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವಾದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಯು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. || ೯೯ ||

ಈಗ ತಾನು ಹೇಳಿದ “ಯಥಾರ್ಥಂ ಪ್ರಮಾಣಂ” ಎಂಬೀ ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುವರು. “ಯಥಾರ್ಥಂ” ಎಂಬೀಪದದಿಂದ, ೧ ಯಥಾವಸ್ಥಿತ, ೨ ಜ್ಞೇಯ ವಿಸಯಾಕಾರ (ಅಂದರೆ ವಸ್ತುವು ಯಾವರೀತಿ ಇದೆಯೋ ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು). ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು.

ಪ್ರತ್ಯಯವು (ಜ್ಞಾನವು) ೧ ಸ್ಮೃತಿ ೨ ಅನುಭವವೆಂದೆರಡುವಿಧವು. ಅನುಭವವು ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವು. ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಯಥಾವಸ್ಥಿತತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದಿಗೇ ಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಮೇಲಿನ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಯಥಾವಸ್ಥಿತತ್ವಾಂಶವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಪರನು ಆಶಂಕಿಸಿದರೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಮಾಣದ್ವೈವಿಧ್ಯಮಾತ್ರಕಲ್ಪನೇ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದೇರ್ನಿರಾಸಾದನುಭವವಿರೋಧಃ || ೧೦೦ ||

ಅ || ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಮಾಣದ್ವೈವಿಧ್ಯಕಲ್ಪನೇ=“ಸ್ಮೃತಿಯು ಯಥಾರ್ಥಾನುಭವವು” ಎಂದು ಜ್ಞಾನದ ಎರಡೇ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದೇಃ=ವಿಪರ್ಯಯ ಸಂಶಯಗಳಿಗೂ, ನಿರಾಸಾತ್=ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ, ಅನುಭವವಿರೋಧಃ=ಅನುಭವಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಎರಡೇ ಎಂಬೀ ವಚನವಯುಕ್ತವು. || ೧೦೦ ||

ವಿಪರ್ಯಯಾದಿ ವಿಪಯಕವಾದ ಅನುಭವವಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಆ ಅನುಭವವೇ ಇಲ್ಲ; ಅನುಭವವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ‘ರಜತಜ್ಞಾನವಾನಹಂ’ ಎಂಬುವದು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾತ್ರವು. ಎಂಬೀ ವಿಪಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವರು.

ಮೂ || ತದನುಭವಾಭಾವ ಇತ್ಯುಕ್ತೇಽನುಭವಃ ಸ್ಮೃತಿಶ್ಚ ನಾಸ್ತೀತ್ಯುಕ್ತೇ ಕಿಮುತ್ತರಂ || ೧೦೧ ||

ಅ || ತದನುಭವಾಭಾವ ಇತಿ=ವಿಪರ್ಯಯ, ಸಂಶಯ ಇವುಗಳ ಅನುಭವವಿಲ್ಲವೆಂದು, ಉಕ್ತೇ=ವಾದಿಯು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅನುಭವಶ್ಚ=ಅನುಭವವೂ, ಸ್ಮೃತಿಶ್ಚ=ಸ್ಮೃತಿಯೂ ಕೂಡ, ನಾಸ್ತೀತ್ಯುಕ್ತೇ=(ಪ್ರತಿವಾದಿಯು) ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಕಿಮುತ್ತರಂ=ವಾದಿಯು ಏನು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾನು. || ೧೦೧ ||

ವಿಪರ್ಯಯಾದಿಗಳ ಅನುಭವವು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅನುಭವಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಇರದೆ ಹೋಗಲಿ, ಎಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಅನುಭವ ಸ್ಮೃತಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈಗ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಿಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ ವಿರೋಧವಾದೀತು. ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸತಕ್ಕ ವಾದಿಯಾದ ಪರನಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವರು.

ಮೂ || ಸ್ವಸಿದ್ಧೈಃ ಸಾಧನಂ ಪರಸಿದ್ಧೈರ್ದೂರ್ವಣಂ || ೧೦೨ ||

ಅ || ಸ್ವಸಿದ್ಧೈಃ=ತನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ, ಸಾಧನಂ=ಸಾಧನೆಯು (ಮಾಡಬೇಕಾದುದು), ಪರಸಿದ್ಧೈಃ=ಪರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ, ದೂರ್ವಣಂ=ದೂರ್ವಣವು, (ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು).

ತಾ || ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನೆಯು, ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣೆಯು, ಇವೆರಡನ್ನು ವಾದಿಯಾಗಲೀ, ಪ್ರತಿವಾದಿಯಾಗಲೀ ಮಾಡಬೇಕಾದುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನೆಯನ್ನು ಉಭಯ ಸಮ್ಮತವಾದ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಪರನಿರಾಕರಣೆಯನ್ನು ಪರಮತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ನ್ಯಾಯಗಳಿಂದಲೇ ಮಾಡಬಹುದು. ಹಾಗೆ ದೂಷಿಸತಕ್ಕವನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನ್ಯಾಯಗಳು ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದವುಗಳೇ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವು. || ೧೦೨ ||

ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೇನು ಪ್ರಯೋಜನವಾಯಿತೆಂಬ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ಅತೋ ನ ದೂಷಣೇ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿ || ೧೦೩ ||

ಅ || ಅತಃ=ಪರನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ, ಪರರು ಹೇಳಿದುದನ್ನು ನಿರಾಕಾರ ಮಾಡಬಹುದಾದುದರಿಂದ, ದೂಷಣೇ=ದೂಷಣಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ, ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿ=ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿ (ಸಿದ್ಧಾಂತ ವಿರೋಧ) ದೋಷಗಳು, ನ=ಆಪಾದನೆಮಾಡಲಯೋಗ್ಯಗಳು.

ತಾ || ಪರಮತವನ್ನು ಪರನ್ಯಾಯಗಳಿಂದಲೇ ದೂಷಿಸಬೇಕಾದುದರಿಂದ, ಸ್ವಮತದ ನ್ಯಾಯಕ್ಕೂ, ದೂಷಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನ್ಯಾಯಕ್ಕೂ, ವಿರೋಧವಿದ್ದರೂ, ದೂಷಣರೂಪವಾದ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿದೋಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವು, ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು. || ೧೦೩ ||

ಈಗ ಇಷ್ಟವಾದ್ದನ್ನು ಆಪತ್ತಿಕೊಡುವುದೇ ಮತಾನುಜ್ಞೆಯೆಂಬ ದೋಷವು, ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ, ತತ್ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನುವಾದಮಾಡುತ್ತಾ, ಪ್ರಕೃತ ದೂಷಣಾನುಮಾನದೋಷರೂಪವಾದ ಮತಾನುಜ್ಞೆಗೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವರು:—

ಮೂ || ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಃ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವಾದಸಂಗತಮೇವ || ೧೦೪ ||

ಅ || ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಃ=ಇಷ್ಟಾಪಾದನರೂಪವಾದಮತಾನುಜ್ಞೆಯು, ಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವಾತ್=ಸಿದ್ಧಸಾಧನರೂಪವಾದುದರಿಂದ, ಅಸಂಗತಮೇವ=(ಯಾವ ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಸಾಧನೆಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿಯದೋ) ಆ ಅಸಂಗತದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಸಿಂಹವು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ, ತಿರುಗಿ ಹಿಂದೆನೋಡುವುದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ ಹಿಂದಿನ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದು ಸಿಂಹಾನಲೋಕನನ್ಯಾಯವು. ಅದುದರಿಂದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ 'ಅನ್ಯಜ್ಞ' ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಮತಾನುಜ್ಞೆಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲವು. || ೧೦೪ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಆ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಮತ್ತು ಆ ನಿರೂಪಣೆಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಗ್ರಂಥವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ತೋರಿಸುವರು:—

ಮೂ || ಅನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೋಕ್ತಮಾರ್ಗತಃ |

ಮಾನಲಕ್ಷಣಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸಂಕ್ಷೇಪಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಯೇ || ೧೦೫ ||

ಅ || ಅನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ=ಅನಂದತೀರ್ಥರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಮುನಿಗಳಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೋಕ್ತ ಮಾರ್ಗತಃ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೆಂಬ ವೇದವ್ಯಾಸರಚಿತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಯೇ=ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ತತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಮಾನಲಕ್ಷಣಂ=ಪ್ರಮಾಣ

ಲಕ್ಷಣವು, ಸಂಕ್ಷೇಪಾತ್ = ಶಬ್ದ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೇ, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ, ಉಕ್ತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾ || ಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ ವೇದಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಅನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಪರಮಾಪ್ತರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರರಾದವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೋಕ್ತಮಾರ್ಗತಃ, ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಕೇವಲ ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲವು. ಉತ್ತಮವಾದ ಮೂಲಪ್ರಮಾಣವದೆ ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದ ನುಭ್ಯಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಇತ್ಯುಕ್ತಂ, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿಯದ ಅಧಮಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಯುಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಸಂಕ್ಷೇಪಾತ್ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಶ್ರೋತೃಗಳ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶಬ್ದ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳಿರುವರು. ಅಧಿಕವಾದರೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋದೀತು ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. ಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಿಯೇ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. || ೧೦೫ ||

ಈಗ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿ ಮಾಡಿ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವೇಷ್ಟದೇವತಾ ಪ್ರಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ಮಃ || ಅಶೇಷಮಾನಮೇಯೈಕಸಾಕ್ಷೀಣೈಃ ಕ್ಷಯಮೂರ್ತಯೇ | ಅಜೇಶ ಪುರುಹೂತೇಡ್ಯ ನನೋ ನಾರಾಯಣಾಯ ತೇ || ೧೦೬ ||

ಅ || ಅಜೇಶ ಪುರುಹೂತೇಡ್ಯ = ಪುತ್ರನಾದ ಚತುರ್ಮುಖ, ಶಂಕರ, ದೇವೇಂದ್ರರಿಂದ ಸ್ತುತೃನಾದವನೇ, ಅಶೇಷಮಾನಮೇಯೈಕಸಾಕ್ಷೀಣೇ = ಅಖಿಲಗಳಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು, ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ (ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ) ಅಕ್ಷಯಮೂರ್ತಯೇ = ನಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕ ದಿವ್ಯ ಶರೀರಯುಕ್ತನಾದ, ನಾರಾಯಣಾಯ = ಗುಣಪೂರ್ಣ, ದೋಷದೂರನಾದ, ತೇ = ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನಮಃ = ನಮಸ್ಕಾರವು.

ತಾ 'ಅಶೇಷಮಾನಮೇಯೈಕಸಾಕ್ಷೀಣೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ನಾರಾಯಣನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಸಮಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅವನೇ ಯೋಗ್ಯನೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಶರೀರವಿದ್ದರೆ ಮರಣಾದಿಪ್ರಸಂಗವು. ಶರೀರವಿಲ್ಲದೆಹೋದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದೆಂಬೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಅಕ್ಷಯಮೂರ್ತಯೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು. ಅಕ್ಷಯವೆಂದರೆ ನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಮರಣಾದಿ ಪ್ರಸಂಗವಿಲ್ಲವು. ಶರೀರವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಖಿಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೂ ಯುಕ್ತವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. 'ಅಜೇಶಪುರುಹೂತೇಡ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅಜಾದಿನಂದ್ಯನಾದವನು, ಸರ್ವೋತ್ತಮನು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೂ ನಾರಾಯಣನು ವಂದನಾರ್ಹನೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಯಿತು. || ೧೦೬ ||

ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕಾ ಕರ್ನಾಟಭಾಷಯಾ |

ರಾಮಕೃಷ್ಣೇನ ಮಾಧಿಷ್ಠ ಸ್ತ್ರೀತಯೇ ರಜತಾಲಯೇ ||

|| ೧೧ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳ ತರಾಂತರಗಳ ಹರಿಃ || ೬೦ ||

ಮೂಲ.

ಪುಟ.

	ಅಶೇಷಗುರುಮಿಶ್ರೇಶಂ ಸಾರಾಯಣಮನಾನುಯಂ
	ಸಂಪ್ರಣಮ್ಯ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಪ್ರಮಾಣಾನಾಂ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ	...
೧	ಯಥಾರ್ಥಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ...	೭
೨	ತದ್ವಿವಿಧಂ ಕೇವಲಮನುಪ್ರಮಾಣಂ ಚ ...	೮
೩	ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಂ ಕೇವಲಂ ...	೮
೪	ತತ್ಸಾಧನ ಮನುಪ್ರಮಾಣಂ ...	೯
೫	ಕೇವಲಂ ಚತುರ್ವಿಧಂ ಈಶಲಕ್ಷ್ಮೀ ಯೋಗ್ಯಯೋಗಿಭೇದೇನ ...	೧೦
೬	ಪೂರ್ವದ್ವಯಮನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ ...	೧೧
೭	ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಸಾರತಂತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ತದ್ವಿಶೇಷಃ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ವಪರಗತಾ	...
	ಖಿಲವಿಶೇಷ ವಿಷಯಂ ದ್ವಿತೀಯ ಮಿಶ್ರೇಶೋಽಭ್ಯಾಸಧಿಕಂ ...	೧೧
೮	ಅಸಾರ್ವತ್ರಿಕಂ ಅನ್ಯತ್ರ ಸರ್ವವಿಷಯಂ ಸ್ಪಷ್ಟತ್ವೇ ಭೇದಃ ...	೧೧
೯	ಯೋಗಿಜ್ಞಾನಂ ಋಜುನಾಮನಾದಿ ನಿತ್ಯಂ ಈಶೇ ಜೀವೇಽಭ್ಯಾಸಧಿಕಂ	...
	ಅನ್ಯತ್ರಾಲೋಚನೇ ಸರ್ವವಿಷಯಂ ಕ್ರಮೇಣ ವರ್ಧಮಾನಂ ಅಮು	...
	ಕ್ತೇಃ ತತೋಽನ್ಯಯಂ ...	೧೧
೧೦	ತತೋರ್ನಾಹ ಕ್ರಮೇಣ ಹ್ರಸಿತಂ ಸಾದಿ ಚ ತಾತ್ಪ್ರೀಕೇಽಭ್ಯಾಸನ್ಯತ್ರ	೧೨
೧೧	ಅಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನಮುತ್ಪತ್ತಿನಿಶ್ಚಯಶತತ್ ಅಲ್ಪಂ ...	೧೩
೧೨	ಅನುಪ್ರಮಾಣಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮನುಮಾನಮಾಗಮ ಇತಿ ...	೧೩
೧೩	ನಿರ್ದೋಷಾರ್ಥೇಂದ್ರಿಯಸನ್ನಿ ಕರ್ಷಣಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ನಿರ್ದೋಷೋಪಪತ್ತಿ	...
	ರನುಮಾನಂ ನಿರ್ದೋಷಃ ಶಬ್ದ ಆಗಮಃ ...	೧೪
೧೪	ಅರ್ಥಾಪತ್ಯಪನೇ ಅನುಮಾನವಿಶೇಷಃ ...	೧೪
೧೫	ಅಭಾವೋನುಮಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಚ ...	೧೫
೧೬	ಪರಾನುರ್ಶಾಪರಾನುರ್ಶವಿಶೇಷಾತ್ ...	೧೬
೧೭	ಸಂಭವಪರಿಶೇಷಾವನುಮಾ ...	೧೬
೧೮	ಆತ್ಮಾನೋನ್ಯಾತ್ರಯ ಚಕ್ರಕಾನವಸ್ಥಾಕಲ್ಪನಾಗೌರವ ಶ್ರುತದೃಷ್ಟ	...
	ಹಾನಾದಯೋ ದೂಷಣಾನುಮಾ ...	೧೭
೧೯	ಉಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾರ ತದೈಕರೂಪಾಭ್ಯಾಸಾಪೂರ್ವತಾಫಲಾರ್ಥನಾ	...
	ದಾಶ್ಚ ...	೧೮
೨೦	ಉಪಪತ್ತಿವಿಶೇಷಾಃ ...	೧೮
೨೧	ತ ಏವ ಸೋಪಪತ್ತಯೋ ಲಿಂಗಾನಿ ...	೧೯
೨೨	ಸಮಾಖ್ಯಾ ನಾಕೃಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಾನಿ ಚ ಲಿಂಗವಿಶೇಷಾಃ ...	೨೦
೨೩	ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಪಪತ್ತಿಮೂಲಂ ...	೨೦
೨೪	ಸಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತುದೃಷ್ಟಾಂತರೂಪಾ ...	೨೧
೨೫	ಹೇತುಗರ್ಭಾ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಕೇವಲಾಽಸಿ ...	೨೧
೨೬	ಸಿದ್ಧಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಂ ಹೇತುಮಾತ್ರಂ ಚ ...	೨೧

ಮೂಲ.

ಪುಟ.

೨೭	ದೃಷ್ಟಾಂತಃ ಸ ಪ್ರತಿಜ್ಞೋ ಹೇತುಗರ್ಭಃ	೩೧
೨೮	ಉಪಪತ್ತಿದೋಷಾ ವಿರೋಧಾಸಂಗತೀ	೨೨
೨೯	ನ್ಯೂನಾಧಿಕೇ ವಾಚನಿಕೇ	೩೨
೩೦	ಸಂವಾದಾನುಕ್ರಿಯತಾಸ್ತು ಏವ ನಿಗ್ರಹಾಃ	೨೨
೩೧	ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಸಪ್ತವಿಧಂ ಸಾಕ್ಷಿಷಡಿಂ ದ್ರಿಯಭೇದೇನ	೩೫
೩೨	ಮಾನಸ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜಾ ಸ್ಮೃತಿಃ...	೩೯
೩೩	ಸ್ಮೃತ್ಯನುನಾದಯೋರ್ನಾಪಾಮ್ರಾಣ್ಯಂ	೪೦
೩೪	ಯಥಾರ್ಥತ್ವಾನುಭವಾತ್	೪೧
೩೫	ಅಹಾನೇಶ್ಚ	೨೨
೩೬	ವಿರೋಧೋ ಮಾನಸ್ಯವಾಕ್ಯಾಭ್ಯಾಂ	೪೨
೩೭	ಸ್ವವಾಕ್ಯವಿರೋಧೋಽಪಸಿದ್ಧಾಂತಜಾತಿರೂಪೇಣ	೪೩
೩೮	ಜಾತಿರ್ವ ನೋಯೇ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷೇತ್ಯಾದಿಕಾ	೨೨
೩೯	ನೋಯೇ ಮಾನಾಪೇಕ್ಷಾಸ್ತೀತಿ ಚ ತೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್	೨೨
೪೦	ಮಾನವಿರೋಧಶ್ಚ	೪೪
೪೧	ಛಲಮಸಂಗತಂ	೪೫
೪೨	ಅನ್ಯಚ್ಛ	೨೨
೪೩	ಗೃಹ್ಣಿವಿವಕ್ಷಯಾ ಗಾಮಾನಯೇತ್ಯುಕ್ತೇ ಪೃಥಿವೀ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಗಮಾ ನಯನಮಶಕ್ಯಮಿತಿವತ್	೪೬
೪೪	ತ್ರಿವಿಧೋ ವಿರೋಧಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಹೇತುದೃಷ್ಟಾಂತಭೇದೇನ	೨೨
೪೫	ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧಃ	೪೭
೪೬	ಹೇತುಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿರನ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚೇತಿ ಹೇತುವಿರೋಧಃ	೨೨
೪೭	ಸಾಧ್ಯಸ್ಯ ಸಾಧನಸ್ಯ ವಾಽನನುಗಮೋ ದೃಷ್ಟಾಂತ ವಿರೋಧಃ	೨೨
೪೮	ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಮಬಲವಿರೋಧ ಏವ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನಃ...	೪೮
೪೯	ಸ ಏವೋಪಾಧಿ ದೋಷೋಽಪಿ	೨೨
೫೦	ಸರ್ವ ಏತೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ	೨೨
೫೧	ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾಽಗಮಾದಿಭಿರ್ಜಗತಃ ಸತ್ಯತ್ವಾತ್	೪೯
೫೨	ತತ್ಪಕ್ಷೇ ದೃಶ್ಯತ್ವಸ್ಯ ಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾತ್	೨೨
೫೩	ಅನಿರ್ವಚನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿವಾದಿನೋಽಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್	೨೨
೫೪	ಆತ್ಮನೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್	೫೦
೫೫	ಶುಕ್ತಿರಜತಾದೇರನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾಭಾವಾತ್	೫೧
೫೬	ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್	೨೨
೫೭	ಮಾನಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿತಿ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನತ್ವಾಚ್ಛ	೫೨

ಮೂಲ.

ಪುಟ.

೫೮	ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗ್ರಾಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ ವರ್ತಮಾನಮಾತ್ರಗ್ರಾಹಿತ್ವೇ ಅನುಮಾನಾಗಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗ್ರಾಹಿಣೋಽಸಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಾವಿಶೇಷಾದುತ್ತರಕ್ಷಣೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ನ ಸೇತ್ಸ್ಯತೀತಿ ಭೇದಾದಿವಾಕ್ಯಾನಾಮೇವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಸ್ವಾತ್	೫೨
೫೯	ತಸ್ಯ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧತ್ವಂ ಚೇಜ್ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮಪಿ ಸಾಕ್ಷಿಸಿದ್ಧಂ...	...
೬೦	ವ್ಯಭಿಚಾರಶ್ಚೇದಾಗಮಾರ್ಥಾನುಮಾನದೋಷತ್ವಾಧ್ಯವಸಾಯೇ ಚ ಸಮಃ	೫೪
೬೧	ಅತ ಉತ್ತರದಿವಸೇಭೇದವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಭೇದೋಽರ್ಥಃ ಸ್ವಾತ್	೫೫
೬೨	ನಿದೋಷಾನುಮಾಯಾಃ ಸದೋಷತ್ವಂ	...
೬೩	ಸದೋಷಾನುಮಾಯಾ ನಿದೋಷತ್ವಂ	...
೬೪	ಇತ್ಯವ್ಯವಸ್ಥಾ	...
೬೫	ಅಶ್ರಯಸಾಧ್ಯವ್ಯಧಿಕರಣಾಸಿದ್ಧಯೋ ನ ದೂಷಣಂ	೫೬
೬೬	ಅತಿಪ್ರಸಂಗಾಭಾವಾತ್	...
೬೭	ಅತಿಪ್ರಸಂಗೇನ ಹಿ ದೋಷತ್ವಾದೋಷತ್ವೇ ಕಲ್ಪೇ	...
೬೮	ವ್ಯಾಪ್ತಿರೇವ ಹಿ ಪ್ರಯೋಜಿಕಾ	೫೭
೬೯	ಅಸತ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರಸ್ತೇನ	...
೭೦	ಅಸದಾಶ್ರಯಸ್ಯ ಸಾಧಕತ್ವಂ ನೇತ್ಯಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಂ ವಿನಾ ಕಥಂ ನಿನಾ ಯುತೇ	೫೮
೭೧	ಅಸದಾಶ್ರಯಮಿತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣತ್ವಸಂಭವೇ ಕಥಮವ್ಯಾಪ್ತಿಃ	೫೯
೭೨	ನ ಚಾತ್ಯಂತಾಭಾವೋಽಸಿ ಸರ್ವಧರ್ಮರಹಿತಃ ಪ್ರಮೇಯತ್ವಾದ್ಯನುಭವಾತ್	...
೭೩	ಪರಿಶೇಷಾರ್ಥಪತ್ತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾಭ್ಯುಪಗಮಾಚ್ಛ	೬೦
೭೪	ವಿನುತಂ ಸಕರ್ತೃಕಮಿತ್ಯತ್ರ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಸ್ಯ ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ ಬಲೇನ ಸಿದ್ಧ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್...	...
೭೫	ಪರಿಶೇಷೋಽರ್ಥಪತ್ತಿರನುಮಾನಮಿತ್ಯವಿಶೇಷಃ ಉಪಪತ್ತಿಮಾತ್ರತ್ವಾತ್	೬೧
೭೬	ಉಪಪತ್ತೇಶ್ಚ ವ್ಯಾಪ್ತೃವೇಕ್ಷಾ ಸರ್ವಥಾಂಗೀಕಾರ್ಯೇತ್ಯಾಗ್ರಹ ನಾತ್ರೇಣ ಭೇದಃ	...
೭೭	ಉಪಮಾನಸ್ಯಾಪಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿರೂಪತ್ವಾತ್...	೬೨
೭೮	ನ ಹಿ ಸ್ವಸದೃಶೇನಾಸದೃಶಂ ಕ್ವಚಿದ್ವೃಷ್ಟಂ	...
೭೯	ಯೋಗ್ಯಾನುಪಲಬ್ಧೇಶ್ಚ ಲಿಂಗತ್ವಂ	೬೩
೮೦	ಅವಿಶೇಷಾತ್	...
೮೧	ಉಕ್ತದೋಷೇಷ್ಟೇವಾಶೇಷಾನುಮಾನದೋಷಾಣಾನುಂತರ್ಭಾವಃ	೬೪
೮೨	ಸಾಧ್ಯಾನಿಶಿಷ್ಟೋಽಸಿದ್ಧಃ	...

ಮೂಲ.

೮೩	ಸಿದ್ಧಸಾಧಕೋಸಂಗತಃ	೬೫
೮೪	ನ ಪ್ರಮಾ ಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ	೬೬
೮೫	ಜ್ಞಾನವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಪ್ರಮಾಯಾಂ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾತ್	೬೭
೮೬	ನ ಚಾಜ್ಞಾತಪರಿಚ್ಛಿತ್ತಿರೇವ ಪ್ರಮೇತ್ಯತ್ರ ಕಿಂಚಿನ್ನಾನಮ್	೬೮
೮೭	ಯಾಥಾರ್ಥಮೇವ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಮಿತ್ಯಂಗೀಕಾರಾತ್	೬೯
೮೮	ನ ಚಾನುಭೂತಿರೇವ ಪ್ರಮಾಣಂ ಸ್ಮೃತ್ಯಾದಾನವ್ಯಾಪ್ತೇಃ	೭೦
೮೯	ವೇದಾನುಮಾನಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ	೭೧
೯೦	ಸ್ಮೃತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೈತಿಹ್ಯಮನುಮಾನಶ್ಚತುಷ್ಟಯಂ ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಂ ಧರ್ಮಾದ್ಯರ್ಥೇ ಬುಭೂಷುಭಿಃ ಇತಿಶ್ರುತೇಶ್ಚ	೭೨
೯೧	ಐತಿಹ್ಯಮಾಗಮಭೇದಃ	೭೩
೯೨	ನ ಚ ಸಮ್ಯಗನುಭವಸಾಧನಂ ಪ್ರಮಾಣಂ ಈಶ್ವರಜ್ಞಾನಾದಾನವ್ಯಾಪ್ತೇಃ	೭೪
೯೩	ಅಪ್ರಮಾಣ್ಯೇ ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾಚ್ಚ	೭೫
೯೪	ಪ್ರಮಾಣ್ಯಜ್ಞಾನೇ ಚ	೭೬
೯೫	ತತ್ರಾಪ್ಯಂಗೀಕಾರೇನವಸ್ಥಿತೇಃ	೭೭
೯೬	ಸ್ಮಪ್ರಕಾಶಾತ್ಪಂಗೀಕಾರೇ ತತ್ರಾವ್ಯಾಪ್ತೇಃ	೭೮
೯೭	ಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಾನಂಗೀಕಾರೇನುಭೂತಂ ಮಯೇತ್ಯತ್ರ ಪ್ರಮಾ ಣಾಭಾವಾತ್	೭೯
೯೮	ಲಿಂಗಶ್ವೇನ ಪ್ರಮಾಣ್ಯೇ ಕಲ್ಪನಾ ಗೌರವಂ	೮೦
೯೯	ದೃಷ್ಟಹಾನಿಶ್ಚ	೮೧
೧೦೦	ಸ್ಮೃತಿಪ್ರಮಾಣದ್ವೈವಿಧ್ಯಮಾತ್ರಕಲ್ಪನೇ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಾದೇರ್ನಿರಾಸಾ ದನುಭವವಿರೋಧಃ	೮೨
೧೦೧	ತದನುಭವಾಭಾವ ಇತ್ಯುಕ್ತೇನುಭವಃ ಸ್ಮೃತಿಶ್ಚ ನಾಸ್ತಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಕಿಮುತ್ತರಂ	೮೩
೧೦೨	ಸ್ವಸಿದ್ಧೈಃ ಸಾಧನಂ ಪರಸಿದ್ಧೈರ್ದೂಷಣಂ	೮೪
೧೦೩	ಅತೋ ನ ದೂಷಣೇ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿ	೮೫
೧೦೪	ಇಷ್ಟಾಪತ್ತಿಸಿದ್ಧಸಾಧನತ್ವಾದಸಂಗತಮೇವ	೮೬
೧೦೫	ಆನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕೋಕ್ತಮಾರ್ಗತಃ ಮಾನಲಕ್ಷಣಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಸಂಕ್ಷೇಪಾದ್ಬ್ರಹ್ಮಸಿದ್ಧಯೇ	೮೭
೧೦೬	ಅಶೇಷಮಾನಮೇಯೈಕಸಾಕ್ಷಣೇಷ್ವಯಮೂರ್ತಯೇ ಅಜೇಶಪುರುಹೂತೇಷ್ಯ ನಮೋ ನಾರಾಯಣಾಯ ತೇ	೮೮

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಂ

ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಕಥಾಲಕ್ಷಣದ ಮುನ್ನುಡಿ.

॥ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವವಲ್ಲಭ ವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

ಗೌತಮರ ನ್ಯಾಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಹದಿನಾರು ಇರುವವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವುಗಳವೈಕಿ, ವಾದ, ಜಲ್ಪ, ವಿತಂಡಗಳು ಮೂರು ಪದಾರ್ಥಗಳು. ಇವುಗಳು ಕಥಾ ವಿಭಾಗಗಳು, ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿಜವಾದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವನ್ನನುಸರಿಸಿದೆ. ಆಚಾರ್ಯರು ತಾವು ರಚಿಸಿದ ಬೃಹದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಥಾಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುವಾಗ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದ ಪಾಠ್ಯಗಳನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ ಪುಟಗಳು ೪೦, ೪೧ ಕುಂಭಕೋಣದ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬೇಕು). ಈ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಾದಿಗಳು ತತ್ತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವು ಬೌದ್ಧನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನಂತರದ್ದು ಅದುದರಿಂದ ವೇದವ್ಯಾಸ ಪ್ರಣೀತವಲ್ಲವೆಂದು ವಾಶ್ವತ್ಯಾದ್ಯೈಕಲಿತವರು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಯಾಕೆಲ್ಲನ ಗ್ರಂಥಕಾರರಾದರೆ ಈ ಆಕ್ಷೇಪವು ಸರಿಹೋಗುವುದು. ಅವರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರು ತ್ರಿಕಾಲಜ್ಞರು ಎಂದು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಮುಂದಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಬಲ್ಲವರಾದುದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಬೌದ್ಧರ ಹೆಸರು ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ತೋರುವುದರಿಂದ ಅದು ನವೀನ ಗ್ರಂಥವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದವ್ಯಾಸರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರೆಂದು ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ, ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

2. ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ವಕ್ತವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೋ, ಪರವಕ್ತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕೋ ನಡಿಸುವಚರ್ಚೆಗೆ ಕಥೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ತತ್ತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಡಿಸುವ ಚರ್ಚೆಯು ವಾದವೆನಿಸುವುದು. ಸಟ್ಟಶ್ಲೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ಪಲಾದರಿಗೂ ಸುಕೇಶಾದಿಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಚರ್ಚೆಯು ವಾದವು. ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಾಚಿಕೇತರಿಗೂ, ಯಮದೇವರಿಗೂ ನಡೆದ ಚರ್ಚೆಯು ವಾದವು. ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ನಡಿಸುವ ಕಥೆಯು ಜಲ್ಪವು. ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಜನಕರಾಯನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯರಿಗೂ, ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ನಡೆದ ಕಥೆಯು ಜಲ್ಪವು. ಪರಮತ ನಿರಾಕರಣೆಯೇ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿರುವ ಕಥೆಯು ವಿತಂಡವು. ಆಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿದ “ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾ ತ್ಯಾನುಮಾನ ಖಂಡನವು” ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುವುದು.

3. ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸುವುದಾದರೆ ಜಲ್ಪವಿತಂಡಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರುಬೇಕು. ವಾದಕ್ಕೆ ಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರೆಂದರೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥರು. ಅವರಿಗೆ ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವ ಹಕ್ಕಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರೆಂದು ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಪರೀಕ್ಷಕರೆಂದು ಹೆಸರಿರುತ್ತದೆ. ಅವರು ಒಂದು, ಮೂರು, ಐದು ಹೀಗೆ ವಿಷಮ ಸಂಖ್ಯೆಗಳುಳ್ಳವರಾಗಿರಬೇಕು. ವಿಸ್ತುಭಕ್ತರು ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತಿಗಳು ಆಗಿರಬೇಕು.

4. ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸೋತವನು ಜಯಿಸಿದವನ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಹುಡುಗನಿಂದ ತನ್ನ ಮತವನ್ನೇ ಪ್ರಕಟಿಸುವನಾದರೆ ದಂಡಾರ್ಹನಾಗುವನು, ಇಂತಹ ತತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕರ್ತೃಗಳನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ, ಶೂದ್ರರಾದರೆ ರಾಜನು ಶಿರಚ್ಛೇದ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೆ ನಾಲಿಗೆ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಯುಗಾಂತರ ಧರ್ಮವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಲಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿಲ್ಲ.

5. ಕಥಾಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ಕಥೆಗಳು ಈಗ ಸಡೆಯುವುದು ಅಪೂರ್ವವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೂರಾಜರು ಇಂತಹ ಸಭೆಗಳು ಸಡೆಸುವಕ್ರಮವು ನಿಂತುಹೋಯಿತು. ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಭೆಗಳು ನಡೆಸಿದರೂ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಅನುಸರಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಕಥೆಗಳು ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀ ಮಧ್ವವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಅನೇಕ ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪದ್ಮನಾಭತೀರ್ಥರು, ನರಹರಿತೀರ್ಥರು, ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರು ಇವರುಗಳು ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿದರು, ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಕಥೆಗಳು ನಡೆಯದೆ ಇದ್ದರೆ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಬರೆಯುವುದೇ ಅನಾವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಆಚಾರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯರು ಪ್ರಶಿಷ್ಯರು ನೂರಾರು ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ, ಮಧ್ವಮತವನ್ನು ಲಂಬಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ವೈದಿಕವಿದ್ಯೆಯೇ ಮೂಲೆಗೆ ಬಿದ್ದಂತೆ ಇರುವ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾದಾದಿಗಳಿಂದ ಮಧ್ವಮತ ಪ್ರಚಾರವನ್ನು ಯೋಗ್ಯಜನರಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಕಾಲಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪನ್ಯಾಸಗಳಿಂದಲೂ, ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗಳಿಂದಲೂ, ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಸಜ್ಜನೋಪಕಾರವಾಗುವದಲ್ಲದೆ, ಮತಾಭಿಮಾನವೂ, ಶ್ರದ್ಧೆಯೂ, ಭಕ್ತಿಯೂ ಹೆಚ್ಚುವುದು. ಪುರಂದರದಾಸರು, ಜಗನ್ನಾಥ ದಾಸರು ಮೊದಲಾದ ಮಹಾನುಭಾವರುಗಳು ಹಾಕಿದ ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ದೇಶಭಾಷೆಗಳಮೂಲಕವಾಗಿ ಹರಿಕಥಾಮೃತವನ್ನು ಬೀರುವುದು ಅತ್ಯಗತ್ಯವೆಂದು ಕಾಣಿಸುವುದು.

- ಮಧ್ವ ಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಕಥಾಲಕ್ಷಣವು.

ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾರ್ಯಹೃದಯಾಮಲಮಂದಿರಾ |

ಇಂದಿರಾರ್ಚಿತಪಾದಾಬ್ಜದೇವತಾ ಪಾತು ನಃ ಸದಾ ||

ಶ್ರೀಮದ್ಧನುಮದ್ವೀಮಮಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ

ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ ಓಂ ||

ಮೂ || ನೃಸಿಂಹಮಖಿಲಾಜ್ಞಾನತಿಮಿರಾಶಿಶಿರದ್ಯುತಿಂ | ಸಂಪ್ರಣಮ್ಯ ಪ್ರವ
ಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಕಥಾಲಕ್ಷಣಮಂಜಸಾ || ೧ ||

ಅ || ಅಖಿಲಾಜ್ಞಾನತಿಮಿರಾಶಿಶಿರದ್ಯುತಿಂ, ಅಖಿಲ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಅಜ್ಞಾನತಿಮಿರ=
ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೆ, ಅಶಿಶಿರ=ಉಷ್ಣವಾದ, ದ್ಯುತಿಂ=ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯ
ಸಂತಿರುವ, ನೃಸಿಂಹಂ=ನರಸಿಂಹದೇವರನ್ನು, ಸಂಪ್ರಣಮ್ಯ=ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಂದಿಸಿ, ಕಥಾ
ಲಕ್ಷಣಂ=ಕಥೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು, ಅಂಜಸಾ=ಜೆನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ=ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು
ಪರಿಹರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಸಮರ್ಥರಾದ ಶ್ರೀ ನರಸಿಂಹದೇವರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ನೈಯಾಯಿ
ಕಾದಿಗಳು ಹೇಳುವ ಕಥಾಲಕ್ಷಣವನ್ನು ದೂಸಿಸಿ ಸತ್ಯಕಥಾಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯುಕ್ತ
ರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮಂಗಳವನ್ನು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿಬಂಧನೆಮಾಡು
ತ್ತಾರೆ. || ೧ ||

ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಭಾಗಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನಾದೋ ಜಲೋ ವಿತಂಡೇತಿ ತ್ರಿವಿಧಾ ವಿದುಷಾಂ ಕಥಾ || ೨ ||

ಅ || ವಿದುಷಾಂ=ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ (ಸಮ್ಮತವಾದ), ಕಥಾ=ಕಥೆಯು, ವಾದಃ=ವಾದವು,
ಜಲಃ=ಜಲವು, ವಿತಂಡಾ ಇತಿ=ವಿತಂಡಾ ಎಂತೆಂದು, ತ್ರಿವಿಧಾ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು.
(ಅಥವಾ) ವಿದುಷಾಂ=ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವರ(ಮತದಲ್ಲಿ), ಕಥಾ=ಕಥೆಯು, ತ್ರಿವಿಧಾ=
ಮೂರೇವಿಧವು.

ತಾ || ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಕಥೆಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ
ಮೂರುಪ್ರಕಾರ. ಹೆಚ್ಚುಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಅಥವಾ ಕಡಿಮೆ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದೆಂದಾಗಲೀ
ಹೇಳುವುದು ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು
ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಉತ್ತರಪಕ್ಷ ಇವುಗಳ ಬಲಾಬಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಡೆಸುವ ಚರ್ಚೆಗೆ
'ಕಥೆ' ಎಂದುಹೆಸರು. || ೨ ||

ವಾದಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತತ್ವನಿರ್ಣಯಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಕೇವಲಂ ಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ | ಕಥಾಽನ್ಯೇ
ಷಾಮಪಿ ಸತಾಂ ನಾದೋ ವಾ ಸಮಿತೇಃ ಶುಭಾ || ೩ ||

ಅ || ಕೇವಲಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ತತ್ಪರಿಣಿಯಂ=ವಸ್ತುಯಾರ್ಥಾರ್ಥವನ್ನು, ಉದ್ದಿಷ್ಟಂ=ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ=ಗುರುಶಿಷ್ಯರಿಗಾಗಲೀ, ಸತಾಂ=ಸಜ್ಜನರಾದ, ಅನ್ಯೇಷಾಃ=ಇತರರಿಗಾಗಲೀ(ನಡಿಸುವ), ಕಥಾ=ಕಥೆಯು, ವಾದಃ='ವಾದ' ಎಂದು ಅನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸಮಿತೇರ್ವಾ=ಸಭೆಗಾಗಲಿ, ಶುಭಾ=ತತ್ಪರಿಣಿಯರೂಪ ಶುಭ ಫಲಪ್ರದವಾದುದು.

ತಾ || ಗುರುಶಿಷ್ಯರಾಗಲೀ, ಗುರುಶಿಷ್ಯಭಾವವಿಲ್ಲದ ಇತರ ಸಜ್ಜನರಾಗಲೀ, ತತ್ಪರಿಣಿಯಕಾಮುಕರಾಗಿ ನಡಿಸತಕ್ಕ ಕಥೆಯು 'ವಾದಕಥೆ'ಯು. ಮತ್ತು ತತ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸಭೆಯವರಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ತತ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಡಿಸುವ ಕಥೆಯೂ ವಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುವುದು. 'ತತ್ಪ'ವೆಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವು. ನಿರ್ಣಯವೆಂದರೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು. ಅಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನ, ಸಂಶಯ, ಭ್ರಮೆ, ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳ ಮೈಕಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಇರಬಹುದು. ಆ ಮೊದಲಿನ ಮೂರನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ನಿರ್ಣಯವೆಂದು ಹೆಸರು. || ೩ ||

ಜಲ್ಪಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಖ್ಯಾತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಂ ಸ್ಪರ್ಧಯಾ ವಾ ಸತಾಂ ಜಲ್ಪಇತೀರ್ಯತೇ || ೪ ||

ಅ || ಖ್ಯಾತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಂ=ಯಶಸ್ಸೇಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ, ಸ್ಪರ್ಧಯಾ ವಾ=ಮಾತ್ಸರ್ಯದಿಂದ ಪರರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಲೀ(ಮಾಡುವ), ಸತಾಂ=ಸಜ್ಜನರ (ಕಥೆಯು), ಜಲ್ಪ ಇತಿ=ಜಲ್ಪವೆಂದು, ಈರ್ಯತೇ=ಅನ್ನಿಸುತ್ತದೆ.

ತಾ || ತತ್ಪಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯರು ಖ್ಯಾತಿಬರಬೇಕೆಂದಾಗಲೀ ಪರನಿಗೆ ಅವಮಾನವಾಗಬೇಕೆಂದಾಗಲೀ ನಡಿಸುವ ಕಥೆಯು 'ಜಲ್ಪ'ವೆನಿಸುವುದು. ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪರಿಣಿಯದ ಉದ್ದೇಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. || ೪ ||

ವಿತಂಡಾಕಥೆಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಿತಂಡಾ ತು ಸತಾಮನ್ಯೈಸ್ತತ್ಪಮೇಷು ನಿಗೂಹಿತಂ || ೫ ||

ಅ || ಸತಾಂ=ಸಜ್ಜನರಿಗೆ, ಅನ್ಯೈಃ=ಅಸಜ್ಜನರಿಂದ ಕೂಡಿ ನಡಿಯುವ ಕಥೆಯು, ವಿತಂಡಾ ತು=ವಿತಂಡಾ ಕಥೆಯು, ಏಷು=ಈ ಅಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ, ತತ್ಪಂ=ಯಾರ್ಥಾರ್ಥವು, ನಿಗೂಹಿತಂ=ಅಜ್ಞಾದಿಸತಕ್ಕದು.

ತಾ || ಖ್ಯಾತ್ಯಾದಿಫಲೋದ್ದೇಶದಿಂದ ಸಜ್ಜನರೂ ಅಸಜ್ಜನರೂ ಕೂಡಿ ನಡಿಸುವ ಕಥೆಯೇ 'ವಿತಂಡಾ ಕಥೆಯು' ಇಲ್ಲಿ ಜಲ್ಪಕಥೆಗೂ ವಿತಂಡಾಕಥೆಗೂ ಕಥೆಯನ್ನು ನಡಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ:- ಜಲ್ಪ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವಾದಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಕ್ಷಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಪರಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣೆಯನ್ನೂ, ಮಾಡಬೇಕು. ವಿತಂಡಾ ಕಥೆಯಲ್ಲಾದರೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಕ್ಷಸ್ಥಾನವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಪರಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರಾಕರಿಸಬೇಕು. ವಿತಂಡದಲ್ಲಿ ಪರಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣೆಯೇ ಜಯವೆನಿಸುವುದು. ಸ್ಪಷ್ಟಪಕ್ಷಸ್ಥಾನವು ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸ್ಪಷ್ಟಪಕ್ಷದ ತತ್ಪವನ್ನು ಅಸಜ್ಜನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದು ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರೀಕ್ತಿ ಇದೆ.

ಕೆಲವರು ಜಲ್ಪವಿತಂಡ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ವಾದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಅಗತ್ಯ ರಿಂದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ನಿಯಮವು ಆಯುಕ್ತನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವಯಂ ವಾ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕೈರ್ವಾದೇ ಚಿಂತಯೇತ್ತ್ವನಿರ್ಣಯಂ || ೬ ||

ಅ || ವಾದೇ=ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ಸ್ವಯಂ=ತಾನೇ ಆಗಲಿ ಅಂದರೆ ವಾದಿಯು ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿನಾದಿಯು ವಾದಿಯಿಂದ, ಪ್ರಾಶ್ನಿಕೈರ್ವಾ=ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರಿಂದ ಕೂಡಿಯಾಗಲಿ, ತತ್ವನಿರ್ಣಯಂ=ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವನ್ನು, ಚಿಂತಯೇತ್=ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

ತಾ || (1)ಯಾವ ವಿಧದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಡಿಸಬೇಕು, (2) ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, (3) ಯಾವ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ, (4) ವಿನಾದಕ್ಕೆ ಬಂದವರೊಳಗೆ ಯಾರು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, (5) ವಾದಪ್ರತಿನಾದಿಗಳ ಗುಣದೋಷಗಳು ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಜಯಾಪಜಯಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದು ಇವರಕೆಲಸವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಲ್ಪವಿತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ವಾದಪ್ರತಿನಾದಿಗಳು ದುರಾಗ್ರಹಿಗಳಾಗಿರಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ನಡಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಇದ್ದೇತೀರಬೇಕು. ತತ್ವನಿರ್ಣಯದ ಉದ್ದೇಶವುಳ್ಳ ಸಜ್ಜನರವಾದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ದೈವವಶದಿಂದ ಬಂದರೆ ಅವರನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. || ೬ ||

ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ರಾಗದ್ವೇಷವಿಹೀನಾಸ್ತು ಸರ್ವವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದಾಃ | ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾ ಇತಿ ವಿಜ್ಞೇಯಾ ವಿಷಮಾ ಏಕ ಏವ ವಾ || ೭ ||

ಅ || ರಾಗದ್ವೇಷವಿಹೀನಾಃ, ರಾಗ = ಪಕ್ಷಪಾತವು, ದ್ವೇಷ = ವೈರವು ಇವುಗಳಿಂದ, ವಿಹೀನಾಃ = ರಹಿತರಾದ, ಸರ್ವವಿದ್ಯಾವಿಶಾರದಾಃ, ಸರ್ವ = ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ವಿದ್ಯಾ = ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ, ವಿಶಾರದಾಃ = ಕುಶಲರಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾ ಇತಿ = ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಎಂದು, ವಿಜ್ಞೇಯಾಃ = ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. (ಅನರಾದರೂ) ವಿಷಮಾಃ = ಮೂರು ಐದು, ಏಳು ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷಮ ಸಂಖ್ಯೆಯವರಾಗಲೀ, ಏಕ ಏವ ವಾ = ಒಬ್ಬರೇ ಆಗಲೀ (ಆಗತಕ್ಕದ್ದು).

ತಾ || ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ರಾಗದ್ವೇಷಾದಿ ದೋಷಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆ ಸತ್ತಾದ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಅಸತ್ತನ್ನಾಗಿಯೂ, ಅಸತ್ತಾದ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಸತ್ತನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬಹುದು. ವಿದ್ಯಾಶೂನ್ಯರಾದರೆ ಜಯಾಪಜಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತರಾದಾರು. ಆದಕಾರಣ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಲಿ, ಅಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಲಿ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸದೆ ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಹೇಳುವವರೇ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು. ಅವರೊಳಗೆ ಸರಸ್ವರ ಮತಭೇದ ಬಂದರೆ ಬಹುಮತದಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂತಲೂ, ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯವರಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. || ೭ ||

ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಬಹುಮತವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಹಾಗೂ ಬಹುಮತವಿಲ್ಲದೆ ಜಯಪರಾಜಯಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವುದೂ, ಯುಕ್ತವಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು 3, 5, 7 ಹೀಗೆ ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯವರಾಗಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇದು ನಿಯಮವಲ್ಲ; ಯೋಗ್ಯನಾದರೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಸಾಕೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವಿರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಅಶೇಷಸಂಶಯಚ್ಛೇತ್ತಾ ನಿಸ್ಸಂಶಯ ಉದಾರಧೀಃ | ಏಕಶ್ಚೇತ್ಯಾ
ಶ್ಚಿಕೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವದೋಷವಿವರ್ಜಿತಃ || ೮ ||

ಅ || ಅಶೇಷಸಂಶಯಚ್ಛೇತ್ತಾ, ಅಶೇಷ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಸಂಶಯ=ಸಂದೇಹಗಳನ್ನು, ಚ್ಛೇತ್ತಾ=ಪರಿಹರಿಸುವ, ನಿಸ್ಸಂಶಯಃ=ಸ್ವಯಂಸಂಶಯಶೂನ್ಯನಾದ, ಉದಾರಧೀಃ, ಉದಾರ=ಅತಿಕುಶಲವಾದ, ಧೀಃ=ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ಸರ್ವದೋಷವಿವರ್ಜಿತಃ, ಸರ್ವದೋಷ=ಸಮಸ್ತದೋಷಗಳಿಂದ, ವಿವರ್ಜಿತಃ=ರಹಿತನಾದ ಮಹಾಪುರುಷನು, ಏಕಶ್ಚೇತ್=ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಃ=ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನೆಂದು, ಜ್ಞೇಯಃ=ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೮ ||

ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಗಳಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಏಕೋ ವಾ ಬಹವೋ ವಾ ಸ್ಯುರ್ವಿಷ್ಟಭಕ್ತಿಪರಾಸ್ತದಾ | ವಿಷ್ಟ
ಭಕ್ತಿರ್ಹಿ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸದ್ಗುಣಾನಾಂ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ || ೯ ||

ಅ || (ಪ್ರಾಶ್ನಿಕನು) ಏಕೋ ವಾ=ಒಬ್ಬನಾಗಲಿ, ಬಹವೋವಾ=ಬಹಳ ಜನರಾಗಲಿ, ಸದಾ=ಯಾವಾಗಲೂ, ವಿಷ್ಟಭಕ್ತಿಪರಾಃ, ವಿಷ್ಟಭಕ್ತಿ=ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ, ಪರಾಃ=ಅಸಕ್ತರು, ಸ್ಯುಃ=ಆಗತಕ್ಕದ್ದು. ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸರ್ವೇಷಾಂ=ಸಮಸ್ತರಾದ, ಸದ್ಗುಣಾನಾಂ=ಸದ್ಗುಣವುಳ್ಳ ಪುರುಷರಿಗೆ, ವಿಷ್ಟಭಕ್ತಿಃ=ಹರಿಭಕ್ತಿಯು, ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಧರ್ಮವು. || ೯ ||

ವಾದಕಥೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವ ರೀತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪೃಷ್ಟೇನಾಗಮ ಏವಾದೌ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಯೇ || ೧೦ ||

ಅ || ಪೃಷ್ಟೇನ=ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಪ್ರಶ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾದಿಯಿಂದ, ಆದೌ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ಆಗಮ ಏವ=ಆಗಮವೇ, ಸಾಧ್ಯಸಿದ್ಧಯೇ, ಸಾಧ್ಯ=ತತ್ವನಿರ್ಣಯರೂಪ ಫಲದ, ಸಿದ್ಧಯೇ=ಲಾಭಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ವಕ್ತವ್ಯಃ=ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.

ತಾ || ವಿಚಾರ್ಯವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ವಾದಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ವಾದಿಯು ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. || ೧೦ ||

ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅನುಮಾನವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣಾಪನೇಯಾ ಮತಿರಿತ್ಯಾಹ ಹಿ ಶ್ರುತಿಃ || ೧೧ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಶ್ರುತಿಃ=ಉಪನಿಷತ್ತು, ಏಷಾ=ಈದಾವ, ಮತಿಃ=ತತ್ವವಿಷಯಕಜ್ಞಾನವು, ತರ್ಕೇಣ=ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಅನೇಯಾ=ಹುಟ್ಟುವುದು, ಅಪನೇಯಾ=ನಿರಾಕಾರ್ಯವಾದದ್ದು, ನ ಇತಿ=ಅಲ್ಲವೆಂದು, ಆಹ=ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತತ್ವವಿಷಯಕ ಬುದ್ಧಿಯು ಅನುಮಾನಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಆಗಮವನ್ನೇ ತತ್ವನಿರ್ಣಯೋದ್ದೇಶವುಳ್ಳ ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಾದಿಯು ಸ್ವಪಕ್ಷಸ್ಥಾಪನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರತಿನಾದಿಯು ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಅನ್ಯಾರ್ಥ ಏವಾಗಮಸ್ಯ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಪ್ರತಿನಾದಿನಾ || ೧೨ ||

ಅ || ಪ್ರತಿನಾದಿನಾ=ಪ್ರತಿನಾದಿಯಿಂದ, ಆಗಮಸ್ಯ=(ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ) ಶ್ರುತಿಗೆ, ಅನ್ಯಾರ್ಥ ಏವ=ವಾದಿ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವೇ, ವಕ್ತವ್ಯಃ=ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು.

ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ದೂಷಿಸುವುದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ. ಅದು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇ ಬೇರೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು ವಾದ್ಯುಕ್ತಪ್ರಮಾಣಗಳು ಸದಾಗಮಗಳಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಆಶಕ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಾದಿಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ೧೨ ||

ಸದಾಗಮಗಳಾವುವೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

**ಮೂ || ಋಗ್ಯಜುಃ ಸಾಮಾಧರ್ವಾಶ್ಚ ಭಾರತಂ ಪಂಚರಾತ್ರಕಂ | ಮೂಲ
ರಾಮಾಯಣಂ ಚೈವ ಸಂಪ್ರೋಚ್ಯಂತೇ ಸದಾಗಮಾಃ | ಅನುಕೂ
ಲಾ ಯಃ ಏತೇಷಾಂ ತೇ ಚ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ ಸದಾಗಮಾಃ || ೧೩ ||**

ಅ || ಋಗ್ಯಜುಃಸಾಮಾಧರ್ವಾಶ್ಚ=ಋಕ್, ಯಜುಸ್ಸು, ಸಾಮ, ಆಧರ್ವ ಎಂಮು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾದ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು, ಭಾರತಂ=ಭಾರತವು, ಪಂಚರಾತ್ರಂ=ಪಂಚರಾತ್ರಾಗಮವೂ, ಮೂಲರಾಮಾಯಣಂ ಚ=ಶತಕೋಟಿವಿಸ್ತಾರವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮೂಲ ರಾಮಾಯಣವೂ, ಏವ=ಇವುಗಳೇ, ಸದಾಗಮಾಃ=ಸದಾಗಮಗಳೆಂದು, ಸಂಪ್ರೋಚ್ಯಂತೇ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಏತೇಷಾಂ=ಈ ಋಗಾದಿಗಳಿಗೆ, ಅನುಕೂಲಾಃ=ಅನುಸಾರಿಗಳೂ (ಅಂದರೆ ಸಮಾನಾರ್ಥಗಳು) ಯಾವುವು ಇರುತ್ತವೋ, ತೇ ಚ=ಅವುಗಳೂ ಕೂಡ, ಸದಾಗಮಾಃ=ಸದಾಗಮಗಳೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾವೆ.

ತಾ || ಋಗಾದಿ ವೇದಗಳು ಅವುಗಳಿಗನುಸಾರಿಗಳಾದ ಪೌರುಷೇಯ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಸದಾಗಮಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿತಗಳಾಗಿದ್ದವೆ. ಕಾರಣ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳದೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ವಾದಿಯು ಸದಾಗಮಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರತಿನಾದಿಯು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಿ ದೂಷಿಸಲಿ. ದುರಾಗಮವನ್ನೇ ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರತಿನಾದಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ದೂಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಅಸಂಗತವೆಂಬೇ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಅನ್ಯೇ ದುರಾಗಮಾ ನಾಮ ತೈರ್ನ ಸಾಧ್ಯಂ ಹಿ ಸಾಧ್ಯತೇ || ೧೪ ||

ಅ || ಅನ್ಯೇ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವವುಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಆಗಮಗಳು, ದುರಾಗಮಾ ನಾಮ=ದುರಾಗಮಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಾಗಿವೆ. ತೈಃ=ಅ ದುರಾಗಮಗಳಿಂದ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಸಾಧ್ಯಂ=ಉದ್ಭವ್ಯವಾದವು, ನ ಸಾಧ್ಯತೇ=ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.

ತಾ || ತತ್ಪ್ರನಿರ್ಣಯೋದ್ದೇಶವುಳ್ಳವಾದಿಯು ದುರಾಗಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಲೇ ಬಾರದು. ಅವುಗಳಿಂದ ತತ್ವವು ನಿರ್ಣೀತವಾಗಲಾರದು. ಕಾರಣ ವಾದಿಯು ಸದಾಗಮಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. || ೧೪ ||

ಪ್ರತೀವಾದಿಗೆ ಇಷ್ಟೇ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಕರ್ತವ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಸ್ವಪಕ್ಷ ಆಗಮಶ್ಚೈವ ವಕ್ತವ್ಯಃ ಪ್ರತೀವಾದಿನಾ || ೧೫ ||

ಅ || ಪ್ರತೀವಾದಿನಾ=ಪ್ರತೀವಾದಿಯಿಂದ, ಸ್ವಪಕ್ಷೇ=ತನ್ನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ ತನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ), ಆಗಮಶ್ಚ=ಆಗಮಪ್ರಮಾಣವೂ ಕೂಡ, ವಕ್ತವ್ಯ ಏನು=ಹೇಳತಕ್ಕದು.

ತಾ || ವಾದಿಯು ಆಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೂ ವಾದಿ ಪಕ್ಷವು ನಿರಾಕೃತವಾಯಿತಲ್ಲದೆ ತನ್ನ (ಪ್ರತೀವಾದಿಯು) ಪಕ್ಷವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಆಗಮ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಲೇ ಬೇಕು. || ೧೫ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ಸ್ವಪಕ್ಷಸ್ಥಾಪನ ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ವಾದಿಯು ಮಾಡತಕ್ಕದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ತಸ್ಯಾಪ್ಯನ್ಯಾರ್ಥತಾ ಸಾಧ್ಯಾ ವಾದಿನಾ ಸ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಯೇ | ಅನ್ಯಾರ್ಥತಾ ನಿರಾಕಾರ್ಯಾ ಸ್ವಾಗಮಸ್ಯ ವಿನಿಶ್ಚಯಾತ್ || ೧೬ ||

ಅ || ವಾದಿನಾಪಿ=ವಾದಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಸ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಯೇ=ತನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ, ತಸ್ಯಾಪಿ=ಆ ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ಆಗಮಕ್ಕೆ, ಅನ್ಯಾರ್ಥತಾ=ಆತನಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಸಾಧ್ಯಾ=ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದು. ಸ್ವಾಗಮಸ್ಯ=ತಾನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಆಗಮಕ್ಕೆ, ಅನ್ಯಾರ್ಥತಾ=ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು, ವಿನಿಶ್ಚಯಾತ್=ತತ್ಪ್ರನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ನಿರಾಕಾರ್ಯಾ=ನಿರಾಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು. || ೧೬ ||

ಪ್ರತೀವಾದಿಯು ತನ್ನ (ವಾದಿಯು) ಆಗಮಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಾಗ ಹೇಗೆ ವಾದಿಯು ತನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಉಪಪತ್ತ್ಯವಕಾಶೋಽತ್ರ ಹ್ಯಾಗಮಾರ್ಥವಿರ್ಣಯೇ || ೧೭ ||

ಅ || ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ, ಅತ್ರ=ಈ, ಆಗಮಾರ್ಥವಿರ್ಣಯೇ=ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ, ಉಪಪತ್ತ್ಯವಕಾಶಃ, ಉಪಪತ್ತಿ=ಯುಕ್ತಿಗಳಿಗೆ, ಅವಕಾಶಃ=ಅವಸರವು.

ತಾ || ವಾದಿಪ್ರತೀವಾದಿಗಳು ತಾವುತಾವು ಹೇಳಿದ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ತಾವು ತಾವು ಹೇಳಿದುದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಆಗ್ರಹಪಡುವಾಗ ವಾದಿಯು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ತನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. || ೧೭ ||

ವಾದಿಯು ಇಷ್ಟುಮಾಡಿದರೆ ವಾದಕಥೆಯು ಮುಗಿಯುತೋ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲವೆಂತ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ವಾದ್ಯಾಗಮಾರ್ಥೇ ನಿರ್ಣೀತೇ ಆಗಮಾರ್ಥಃ ಪರಸ್ಯ ತು |

ನಿರ್ಣೀಯಃ ಸಹಿತ್ಯಃ ಪಶ್ಚಾತ್ತತೋ ನಿಶೇಷನಿರ್ಣಯಃ || ೧೮ ||

ಅ || ವಾದ್ಯಾಗಮಾರ್ಥೇ=ವಾದಿಯು ಹೇಳಿದ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವು, ನಿರ್ಣೀತೇ ಸತಿ=ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತಿರಲು, ಸಶ್ಚಾತ್=ಅನಂತರ, ಪರಸ್ಯ=ಪ್ರತಿವಾದಿಯು, ಆಗಮಾರ್ಥಸ್ತು=ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವಾದರೂ, ಸಹಿತ್ಯೇ=ಕೂಡಿದವರಿಂದ, ನಿರ್ಣೀಯಃ=ನಿಶ್ಚಿಸತಕ್ಕದು. ತತಃ=ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ನಿಃಶೇಷನಿರ್ಣಯಃ, ನಿಃಶೇಷ=ಶಂಕಾರಹಿತವಾಗಿ, ನಿರ್ಣಯಃ=ತತ್ವನಿಶ್ಚಯವು. (ಆಗುತ್ತದೆ.)

ತಾ || ವಾದಿಯು ಉಪಕ್ರಮಾದಿಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿದ ಅನಂತರ ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದರೆ ತನ್ನ ಪ್ರತಿವಾದಿಭಾವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸುಹೃದ್ಭಾವದಿಂದ ವಾದಿಯಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತಾನು ಹೇಳಿದ ಆಗಮಾರ್ಥವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸತಕ್ಕದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಉಭಯರ ಆಗಮಾರ್ಥವೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು. || ೧೮ ||

ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗಮ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ವಾದಿಯು ಯಾವಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು? ಮೊದಲು ಆಗಮಪ್ರಮಾಣವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಕೇಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಗಮವಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೋ ಬಾರದೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧೇಷ್ಟಾರ್ಥೇಷು ಪ್ರಶ್ನೇ ಮಾಮುಕ್ಸಜಂ ವದೇತ್ | ಜ್ಞಾನಂ ನಾ ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧೇಷು ನಾನುಮಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ವದೇತ್ || ೧೯ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧೇಷು=ಚಕ್ಷುರಾದಿ ವಿಷಯಗಳಾದ, ಅರ್ಥೇಷು=ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಶ್ನೇ=ಪ್ರಮಾಣಪ್ರಶ್ನೆಯು ಬರುತ್ತಿರಲು, ಅಕ್ಷಜಂ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪವಾದ, ಮಾಂ=ಪ್ರಮಾಣವನ್ನೂ, ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧೇಷು=ಕೇವಲಸಾಕ್ಷಿಗಮ್ಯಗಳಾದ ಆಂತರಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಬರುತ್ತಿರಲು, ಜ್ಞಾನಂ ನಾ=ಸಾಕ್ಷಿಪ್ರಮಾಣವನ್ನಾಗಲಿ, ವದೇತ್=ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅನುಮಾಂ=ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾಣವನ್ನು, ಪ್ರಥಮಂ=ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ, ನ ವದೇತ್=ಹೇಳಬಾರದು.

ತಾ || ಆಗಮವನ್ನೇ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಾರದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧಗಳಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡಾ ಆಗಮವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲ್ಲ. || ೧೯ ||

ಒಬ್ಬನ ಮಾತಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಬಹುದಾದ ವಸ್ತುವು ತತ್ತ್ವವೋ ಅತತ್ತ್ವವೋ ಎಂದು ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಲ್ಲ. ಋಗಾದಿವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಆಪ್ತವಚನಗಳಾದ ಮೂಲರಾಮಾಯಣಾದಿ ಸದಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಏನುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪರತುಷ್ಟಿಕರಂ ನಾಕ್ಯಂ ವದೇತಾಂ ಯದಿ ವಾದಿನೌ |

ಸ ಏನಾತ್ರಾಗಮೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಪರತುಷ್ಟಿರ್ಹಿ ತತ್ಪಲಂ || ೨೦ ||

ಅ || ವಾದಿನೌ=ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು, ಪರತುಷ್ಟಿಕರಂ, ಪರ=ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದವನಿಗೆ, ತುಷ್ಟಿಕರಂ=ಸಮಾಧಾನಕರವಾದ ನಾಕ್ಯಂ=ಲೌಕಿಕನಾಕ್ಯವನ್ನು, ವದೇತಾಂ ಯದಿ=ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ತದಾ=ಆಗ, ಅತ್ರ=ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಸ ಏನ=ಲೌಕಿಕನಾಕ್ಯವೇ, ಆಗಮಃ=ಆಗಮಾಖ್ಯಪ್ರಮಾಣವೆಂದು, ಜ್ಞೇಯಃ=ಶಿಖಿಯತಕ್ಕದು. ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ,

ತತ್ಪಲಂ, ತತ್=ಅ ಋಗಾದ್ಯಾಗಮಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅಂಗೀಕಾರದ, ಫಲಂ=ಪ್ರಯೋಜನವು, ಪರತುಷ್ಟಿಃ, ಪರ=ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದವನ, ತುಷ್ಟಿಃ=ಮನುಷ್ಯಸಂತೋಷವು.

ತಾ || ಋಗಾದ್ಯಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾನ್ಮಾಣ್ಯವು ಉಭಯಸಮ್ಮತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾವು ಋಗಾದ್ಯಾಗಮಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿದುದು. ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಅದೇ ರೀತಿ ಸತ್ಯವಾದಿಯಾದ ಪುರುಷನವಾಕ್ಯವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಉಭಯಸಮ್ಮತನಾಗಿದ್ದರೆ ಮನಸ್ತೃಪ್ತಿರೂಪವು ಋಗಾದಿಗಳಿಂದಾಗುವಂತೆ ಲೌಕಿಕವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಆಗುವಕಾರಣ ಅದನ್ನೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. || ೨೦ ||

ವಾದವನ್ನು ಎಷ್ಟುಕಾಲಪರ್ಯಂತ ನಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪ್ಪಣೆಕೊಡುತ್ತಾರೆ.-

ಮೂ || ಏವಂ ನಿರ್ಣಯಪರ್ಯಂತಂ ವಾದೇ ಸುಬಹವೋಽಪಿ ಹಿ |

ಘಟೇಯುಶ್ಚಿರಕಾಲಂ ಚ ಜಲ್ಪೇ ಯಾವತ್ಪರೋ ಜಿತಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಏವಂ=ಹಿಂದೆಹೇಳಿದರೀತಿಯಾಗಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಮಾಣತರ್ಕಾದಿಗಳಿಂದ, ವಾದೇ=ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ನಿರ್ಣಯಪರ್ಯಂತಂ=ತತ್ವನಿರ್ಣಯರೂಪಫಲವಾಗುವ ವರೆಗೆ, ಬಹವೋಽಪಿ ಹಿ=ಬಹುಮಂದಿಗಳಾದಾಗ್ಯೂ, ಚಿರಕಾಲಂ=ಬಹುಕಾಲ, ಘಟೇಯುಃ=(ಕೂಡಿ) ಕಥೆಯನ್ನು ನಡಿಸುವರು. ಜಲ್ಪೇ=ಜಲ್ಪಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ಪರಃ=ವಾದಿ ಪ್ರತಿನಾದಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನು, ಯಾವತ್=ಎಷ್ಟುಕಾಲ ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ, ಜಿತಃ=ಪರಾಜಿತನಾಗುತ್ತಾನೋ (ಅಷ್ಟುಕಾಲದ ವರೆಗೆ ವಾದಿಸುವರು.)

ತಾ || ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪರಾಜಯ ಬಂದಾಗ್ಯೂ ಉದ್ವಿಷ್ಟವಾದ ತತ್ವನಿರ್ಣಯರೂಪ ಫಲವು ಆಗುವ ವರೆಗೂ ಕಥೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಬಾರದು. ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಥೆಗಳಂತೆ ಇಬ್ಬರೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಹೊರತು ಸಭೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರ ಪ್ರಶ್ನೆಗೂ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ವಿಷಯವು ಸಂಧಿಗ್ಧವಾಗಿ ತತ್ವನಿರ್ಣಯಾಖ್ಯಾ ಫಲವು ಆಗಲಾರದು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಬಹಳ ಜನರು ನಡಿಸಬಹುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸುಬಹವೋಽಪಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಬಂದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವಸಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. 'ಹೆಚ್ಚು ಜನರು ಬರುತ್ತಾರೆ ಇರುತ್ತಾರೆ' ಎಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧನ ದೂಷಣಗಳು ಮಿತಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಲಂಬದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾಗಬಹುದಾದುದರಿಂದ ಕೊನೆಮುಟ್ಟದೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ವಾದಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಜಲ್ಪಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಭ್ಯ, ಸಭಾಪತಿ, ಪ್ರಾಶ್ನಿಕಾದಿ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕಥಾಸಮಯಾದಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಅಥವಾ ವಾದಿಯು ಕೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿನಾದಿಯು ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಾದಿಪ್ರತಿನಾದಿಗಳು ಸ್ವಪರಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ದೂಷಿಸುತ್ತಾ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಪರಾಜಯ ಬರುವ ಪರ್ಯಂತ ಕಥೆಯನ್ನು ನಡಿಸಬೇಕು. ಈ ಜಲ್ಪಕಥೆಯು ಜಯಫಲಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬನಿಗೆ ಪರಾಜಯ ಉಂಟಾದಕೂಡಲೇ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸತಕ್ಕದ್ದು. || ೨೧ ||

ಇನ್ನುಮುಂದೆ ವಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿಪರಾಜಯ ಹೇತುವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.-

ಮೂ || ತತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯಂ ವಾದೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪರಾಜಯಃ || ೨೨ ||

ಅ || ನಾದೇ=ನಾದಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ತತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯಂ, ತತ್ವನಿರ್ಣಯ=ತತ್ವ ನಿರ್ಣಯಾಖ್ಯಾಫಲಕ್ಕೆ, ವೈಲೋಮ್ಯಂ=ವಿರುದ್ಧವಚನವು ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧಾಚರಣೆಯು, ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಪರಾಜಯಃ=ಅಪಜಯಹೇತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ನಾದಕಥೆಯಲ್ಲೂ ತತ್ವನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧಾಚರಣೆಯನ್ನೊಮ್ಮೆ ಮಾಡಿದರೆ ಎಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಮತ್ತು ವಿರೋಧವಸ್ತುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಅದು ಕಥಾವಸಾನಕಾರಣವಾಗು ತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಇದು ಮುಖ್ಯವು. ಇತರ ಪರಾಜಯ ಹೇತುಗಳು ಕಥಾವಸಾನಕಾರಣ ಗಳಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯಗಳು. || ೨೨ ||

ತತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸಿದರೆ ಏನುಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಸಂನಾದೇ ಶ್ಲಾಘ್ಯತೈವ ಸ್ಯಾದ್ಗುರುತ್ವಮಿತರಸ್ಯ ಚ |

ತತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯೇ ನಿಂದ್ಯೋ ದಂಡ್ಯೋಽಥವಾಭವೇತ್ || ೨೩ ||

ಅ || ತತ್ವನಿರ್ಣಯವೈಲೋಮ್ಯೇ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತತ್ವನಿರ್ಣಯ ವೈಲೋಮ್ಯವು ಪ್ರಾ ಪ್ತವಾದರೆ, ಸಂನಾದೇ=ತನ್ನ ತಪ್ಪನ್ನು ತಾನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿದರೆ, ಶ್ಲಾಘ್ಯತೈವ=ಸ್ತೋತ್ರ ವಿಸಯತ್ವವೇ, ಸ್ಯಾತ್=ಆದೀತು. (ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ) ಇತರಸ್ಯಚ=ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ, ಗುರುತ್ವಂ=ಗುರುಭಾವವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆದೀತು. ಅಥವಾ=ತನ್ನ ದೋಷವನ್ನು ತಾನು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡದಿದ್ದಲ್ಲಿ, ನಿಂದ್ಯಃ=ನಿಂದಾರ್ಹನು, ದಂಡ್ಯಃ=ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹನು, ಭವೇತ್= ಆದಾನು.

ತಾ || ತನ್ನ ತಪ್ಪನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಂಡವನು ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಸ್ತುತನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಪರಾಜಿತನೆಂದು ನಿಂದ್ಯನಲ್ಲ. ತಪ್ಪನ್ನೊಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಿಂದ್ಯನೇ. ಪ್ರಬಲವಾದ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲಿ ದಂಡನೀಯನೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೨೩ ||

ಜಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಯವರ್ಯಂತ ಕಥೆಯನ್ನು ನಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿಯಿದೆ. ಅದ ರಲ್ಲಿ ಪರಾಜಯಹೇತುವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ವಿರೋಧಾಸಂಗತಿನ್ಯಾನತೂಷ್ಟೀಂ ಭಾವಾದಿಭಿರ್ಜಿತಃ ||

ಭವೇಜ್ಜಲ್ಪೇ ವಿತಂಡಾಯಾಂ ನ್ಯಾಯೋ ಜಲ್ಪವದೀರಿತಃ || ೨೪ ||

ಅ || ಜಲ್ಪೇ=ಜಲ್ಪಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ವಿರೋಧಾಸಂಗತಿನ್ಯಾನತೂಷ್ಟೀಂಭಾವಾದಿಕೈಃ, ವಿರೋ ಧ=ವಿರೋಧವು, ಅಸಂಗತಿ=ಅಸಂಗತಿಯು, ನ್ಯಾನ್=ನ್ಯಾನವು, ತೂಷ್ಟೀಂಭಾವ=ಮೂಕ ಸಂತೆ ಸುಮ್ಮನಿಗಿರೋಣವು, ಇವುಗಳೇ ಆದಿಕೈಃ=ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ (ಪರಾ ಜಯಹೇತುಗಳಿಂದ), ಜಿತಃ=ಪರಾಜಿತನು, ಭವೇತ್=ಆದಾನು. ವಿತಂಡಾಯಾಂ=ವಿತಂಡಾ ಕಥೆ ಯಲ್ಲಿಯೂ, ನ್ಯಾಯಃ=ನ್ಯಾಯವು, ಜಲ್ಪವತ್=ಜಲ್ಪಕಥೆಯಂತೆಯೇ, ಈರಿತಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾ || ಜಲ್ಪಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿತಂಡಾ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿರೋಧಾದಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನ ಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು. || ೨೪ ||

ಜಲ್ಪ ಮತ್ತು ವಿತಂಡಾ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾದಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಸಂನಾದೇ ದಂಡ್ಯತಾ ನ ಸ್ಯಾದ್ವಿತಂಡಾಜಲ್ಪಯೋರಪಿ | ಪರಾಜಿತತ

ಮಾತ್ರಂ ಸ್ಯಾನ್ನಿಂದ್ಯೋ ದಂಡ್ಯೋಽಪಿ ವಾನ್ಯಥಾ || ೨೫ ||

ಅ || ವಿತಂಡಾಜಲ್ಪಯೋರಪಿ = ವಿತಂಡಾಜಲ್ಪ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂವಾದೇ = ತಪ್ಪನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ, ದಂಡ್ಯತಾ = ದಂಡಾರ್ಹತ್ವವು, ನ ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಪರಾಜಿತತ್ವಮಾತ್ರಂ = ಕೇವಲಪರಾಜಯವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಅದೀತು. ಅನ್ಯಥಾ = ತಪ್ಪನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ, ನಿಂದ್ಯಃ = ನಿಂದಾರ್ಹನು, ದಂಡ್ಯೋಽಪಿ = ದಂಡಾರ್ಹನೂಕೂಡ, ಸ್ಯಾತ್ = ಆದಾನು.

ತಾ || ವಾದದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ದೋಷವನ್ನು ವಾದಿಪ್ರತಿನಾಡಿಗಳು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿದರೆ ಪರಾಜಯವೂ ಅದರಿಂದ ಕಥಾವಸಾನವೂ ಆಗುವುದೇ ಹೊರತು ನಿಂದಾರ್ಹನಾಗಲಾರನು. ಪ್ರಾಪ್ತದೋಷಗಳನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಲ್ಲಿ ನಿಂದ್ಯರೂ ದಂಡ್ಯರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ. || ೨೫ ||

ವಾದಿಪ್ರತಿನಾಡಿಗಳ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನ ನಿರೂಪಣ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಅನುವಾದಾದಿರಾಹಿತ್ಯಂ ನೈವ ಜಲ್ಪೇಽಪಿ ದೂಷಣಂ || ೨೬ ||

ಅ || ಜಲ್ಪೇಽಪಿ = ಜಲ್ಪಕಥೆಯಲ್ಲೂ ಕೂಡ, ಅನುವಾದಾದಿರಾಹಿತ್ಯಂ, ಅನುವಾದ = ವಾದಿಯ ಮಾತನ್ನು ಪ್ರತಿನಾಡಿಗೆ ಪ್ರತಿನಾದಿಯ ಮಾತನ್ನು ವಾದಿಗೆ ಹೇಳೋಣವೇ, ಅದಿ = ಮೊದಲಾದುದರ, ರಾಹಿತ್ಯಂ = ಆಭಾವವು, ದೂಷಣಂ = ದೋಷವು, ನೈವ = ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ.

ತಾ || ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ವಾದಿಪ್ರತಿನಾಡಿಗಳ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಬೇಕು. ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಬೋಧಿಸಬೇಕು. ಇವೆರಡನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರ ಅಪರಾಧವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ದೋಷವಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಅವರು ಮಾಡದಿದ್ದಲ್ಲಿ ದೋಷವಾಗುವುದು. || ೨೬ ||

ವಾದಿಪ್ರತಿನಾಡಿಗಳಿಗೆ ಕಥಾರಂಭಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಥೆಯ ಮೊದಲೇ ಬರತಕ್ಕ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ವಿದ್ಯಾಹೀನತ್ವಲಿಂಗೇಽಪಿ ವಾದಿನೋ ವ್ಯಾಪ್ತರಾಜಯಃ || ೨೭ ||

ಅ || ವಾದಿನೋ = ವಾದಿಪ್ರತಿನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿದ್ಯಾಹೀನತ್ವಲಿಂಗೇ = ವಿದ್ಯಾನ್ಯೂನತಾ ಜ್ಞಾಪಕವಾದ ಗುರುತು (ಇದ್ದರೆ), ಪರಾಜಯಃ = ಪರಾಜಯವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಆಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನಿಂದ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾದವನು ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ತಿಳಿದರೆ ಆಗಲೇ ಪರಾಜಯವು ಆಗುವುದು. ಕಥೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೭ ||

ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುವಾಗ ಅವುಗಳಿಂದಲೇ ಪರಾಜಯವೆಂದು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆಯೆಂಬೇ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ತದಭಾವಾನ್ನೈವ ಷಟ್ಕಾದನ್ಯೋ ನಿಗ್ರಹ ಇಸ್ಯತೇ | ಅಂತರ್ಭಾ-
ವಾದಿಹಾನ್ಯೇಷಾಂ ನಿಗ್ರಹಾಣಾಮಿತಿ ಸ್ಮಹ || ೨೮ ||

ಅ || ಅನ್ಯೇಷಾಂ = ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮತ್ತು ಇತರರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ನಿಗ್ರಹಾಣಾಂ = ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ, ಇಹ = ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂತರ್ಭಾವಾತ್ = ಅಂತರ್ಭಾವವಿರುವುದರಿಂದ, ತದಭಾ-

ವಾತ್=ಕೆಲವಕ್ಕೆ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನತ್ವವೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಚ್ಚಾತ್=ಆರು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ, ಅನ್ಯಃ=ಇತರವಾದ, ನಿಗ್ರಹಃ=ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು, ನೈವ ಇಷ್ಟತೇ=ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇತಿ=ಈ ವಿಷಯವು, ಸ್ಮ ಹ=ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

ತಾ || ಪರನು ಎಲ್ಲಾ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಲು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೇ ಕೆಲವು ದೋಷಗಳೇ (ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳೇ) ಅಲ್ಲವೆಂದೂ ಮಿಕ್ಕವು ತಾವು ಹೇಳಿದ ಆರು ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಅಂತೂ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳು ಆರೇ ಇರತಕ್ಕವುಗಳೆಂದೂ ನಿರೂಪಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಎನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. || ೨೮ ||

ಕಥೆಯಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಾದಿಪ್ರತಿನಾದಿಗಳ ವಿದ್ಯೆಯ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಗಳನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು ಅಸಂಗತವು ಎಂಬೀ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ವಿದ್ಯಾಪರೀಕ್ಷಾಪೂರ್ವೇನ ವೃತ್ತಿರ್ಜಲ್ಪವಿತಂಡಯೋಃ || ೨೯ ||

ಅ || ಜಲ್ಪವಿತಂಡಯೋಃ=ಜಲ್ಪವಿತಂಡಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ವೃತ್ತಿಃ=ವಾದಿಪ್ರತಿನಾದಿಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು, ವಿದ್ಯಾಪರೀಕ್ಷಾಪೂರ್ವೇನ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಆಗತಕ್ಕದ್ದು.

ತಾ || ಜಲ್ಪ ಮತ್ತು ವಿತಂಡಾಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾದಿಪ್ರತಿನಾದಿಗಳನ್ನು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಾಶ್ನಿಕರು ಅವರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ವಾದಕಥೆಯಿಂದ ಮೊದಲು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವು. || ೨೯ ||

ವಿರೋಧಾದಿ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಸ್ವಲಿತತ್ವಾದಿಮಾಶ್ರೇಣ ನ ತತ್ರಾಪಿ ಪರಾಜಯಃ || ೩೦ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಜಲ್ಪವಿತಂಡಾಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ವಲಿತತ್ವಾದಿಮಾಶ್ರೇಣ=ಕೇವಲ ಸ್ವಲನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಿರೋಧಾದಿಗಳಿಂದ, ಪರಾಜಯಃ=ಅವಜಯವು, ನ=ಇಲ್ಲ.

ತಾ || ಜಲ್ಪವಿತಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಕಿವಿಕೇಳದಿರೋಣ, ಅಪಸ್ಮಾರಾದಿ ರೋಗಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವುಂಟಾದರೆ ಅವುಗಳು ಪರಾಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಲಾರವು. || ೩೦ ||

ಮೂ || ನಾದಜಲ್ಪವಿತಂಡಾನಾಂ ಇತಿ ಶುದ್ಧಂ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ || ೩೧ ||

ಅ || ನಾದಜಲ್ಪವಿತಂಡಾನಾಂ=ನಾದಕಥೆ, ಜಲ್ಪಕಥೆ, ವಿತಂಡಾಕಥೆ, ಎಂಬೀ ತ್ರಿವಿಧ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಇತಿ=ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿದಂತಹದ್ದೇ, ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ=ನಿಜವಾದ ಲಕ್ಷಣವು. (ಆದುದರಿಂದಲೇ) ಶುದ್ಧಂ=ದೋಷಶೂನ್ಯವು. || ೩೧ ||

ಮೂ || ಅನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾನುಸಾರತಃ | ಕಥಾಲಕ್ಷಣಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಶಾರ್ಙ್ಗಧನ್ವನಃ || ೩೨ ||

ಅ || ಶಾರ್ಙ್ಗಧನ್ಯನಃ=ಶಾರ್ಙ್ಗ ವೆಂಬ ಧನುಸ್ಸುಳ್ಳ (ಶ್ರೀಪರಮಾತ್ಮನ, ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ=ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ, ಆನಂದತೀರ್ಥಮುನಿನಾ=ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯ (ಶ್ರೀಮನ್ಮಠಾಚಾರ್ಯ)ರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕಾನುಸಾರತಃ=ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಕಥಾಲಕ್ಷಣಂ=ತ್ರಿವಿಧ ಕಥೆಗಳ ಲಕ್ಷಣವು, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾ || ಈ ಕಥಾಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಪರಮಾಪ್ತರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ರಚಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕರೂಪ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಿದಕಾರಣ ಇದು ಅಪೋಕ್ತವೂ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. || ೩೨ ||

ಮೂ || ಸದೋದಿತಾಮಿತಜ್ಞಾನಪೂರವಾರಿತಹೃತ್ತಮಾಃ | ನರಸಿಂಹಃ ಪ್ರಿಯ
ತಮಃ ಪ್ರೀಯತಾಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ೩೩ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತಂ
ಕಥಾಲಕ್ಷಣಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಅ || ಸದೋದಿತಾಮಿತಜ್ಞಾನಪೂರವಾರಿತಹೃತ್ತಮಾಃ, ಸದೋದಿತ=ಅನಾದಿಯಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತವಾದ (ಅಂದರೆ ಸ್ವಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ತಿರೋಹಿತವಲ್ಲದ), ಅಮಿತ=ಅಲೋಚಿಸುವಾಗ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವಿಷಯಾಕರಿಸುವ, ಜ್ಞಾನಪೂರ=ಜ್ಞಾನಪ್ರವಾಹದಿಂದ, ವಾರಿತ=ನಾಶಗೊಳಿಸಿದ, ಹೃತ್ತಮಾಃ=ಅಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಪ್ರಿಯತಮಃ=ಸ್ವಭಾವತಃ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ=ಕ್ಷರಾಕ್ಷರ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ, ನರಸಿಂಹಃ=ಶ್ರೀನರಸಿಂಹ ಮೂರ್ತಿಯು, ಪ್ರೀಯತಾಂ=ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಲಿ.

ತಾ || ಸ್ವಾಭಾವಿಕಭಕ್ತಿಭರಿತರಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಋಜುಜ್ಞಾನವನ್ನು ತನಗೆ ದಯಪಾಲಿಸಿದುದರಿಂದ ಪರಮೋಪಕಾರಿಯೂ ಅಂತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೂ ಆದ ಶ್ರೀನರಸಿಂಹನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಮಂಗಳವನ್ನೆಸಗಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದರು.

ಪದ್ಮಾಪದ್ಮಜವಂದ್ಯಾಯ ಪದ್ಮಪತ್ರನಿಭೇಕ್ಷಣ |
ಪದ್ಮನಾಭಾಯ ರಾಮಾಯ ನಮಃ ಸತ್ಪದ್ಮಮಾಲಿನೇ ||

ಇತಿ ಕಥಾಲಕ್ಷಣದ ಕನ್ನಡಾರ್ಥವು ಮುಗಿದುದು.

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು

ಉಪಾಧಿಖಂಡನದ ಮುನ್ನುಡಿ.

॥ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವನಲ್ಲಭನೇದನ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

ಉಪಾಧಿಖಂಡನದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಾಚಕ ಮಹಾಶಯರಿಗೆ ಸುಬೋಧವಾಗುವಂತೆ ಸಂವಾದರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಭೇದವಾದಿಯು (ದ್ವೈತಿ) ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪುಸ್ತಕವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಓದುತ್ತಿರುವನು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಐಕ್ಯವಾದಿಯು (ಅದ್ವೈತಿ) ಬಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ನಿಂತುಕೊಳ್ಳುವನು.

ಐಕ್ಯವಾದಿ- ಸ್ವಾಮಿ! ನೀವು ಓದುತ್ತಿರುವ ಪುಸ್ತಕವು ಯಾವುದು? ಏಕಾಗ್ರಚಿತ್ತದಿಂದ ಓದುತ್ತಿರುವಿರಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಏನು ಅಷ್ಟು ಸ್ವಾರಸ್ಯವು? ಅದು ಏನು ಕಾದಂಬರಿಯೇ ಅಥವಾ ನವೀನ ನಾಟಕವೇ? ನಾನು ಬಂದು ಐದು ನಿಮಿಷವಾಯಿತು. ತಾವು ತಲೆ ಎತ್ತಿ ನೋಡಲಿಲ್ಲ.

ಭೇದವಾದಿ- ಸ್ವಾಮಿ! ತಾವು ಬಂದು ಐದು ನಿಮಿಷವಾಯಿತೇ? ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು. ಕೂತುಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಇದು ನಾಟಕವೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾದಂಬರಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಇದು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕಳ್ಳೆಯಂತೆ ಇರುವುದು. ಕಠಿಣವಾದ ಗ್ರಂಥವು. ನಾಲ್ಕೆಂಟಾವರ್ತಿ ಓದಿದರೇನೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಕಬ್ಬಿನಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸವಿದು ತಿನ್ನುವವರಿಗೆ ಅತಿ ರುಚಿಕರವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಅಗಮನವು ನನ್ನ ತಿಳುವಳಿಕೆಗೆ ಬರಲಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ಮಹಿಮೆ ಇರುವುದೇ ಇದರ ಹೆಸರೇನು?

ಭೇದ- ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿಖಂಡನವೆಂದು ಹೆಸರು. ನಮ್ಮ ಮೂಲ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು.

ಐಕ್ಯ- ಉಪಾಧಿಖಂಡನವೇ? ನಮ್ಮ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಉಪಾಧಿವಾದಕ್ಕೆ ಇದು ಖಂಡನವೇನು?

ಭೇದ- ಹೌದು. ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಉಪಾಧಿವಾದವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯರ ಉಪಾಧಿವಾದವನ್ನೂ ಈ ಪುಟ್ಟ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಖಂಡಿಸಿರುವರು.

ಐಕ್ಯ- ಎಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಓದಿ ಕೇಳೋಣ.

ಭೇದ- “ನಾರಾಯಣೋಽಗಣ್ಯಗುಣನಿತ್ಯೈಕನಿಲಯಾಕೃತಿಃ । ಅಶೇಷ ದೋಷ ರಹಿತಃ ಪ್ರಿಯತಾಂ ಕಮಲಾಲಯಃ” ॥

ಐಕ್ಯ- ಇದು ಏನು ಸ್ವಾಮಿ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲೇ ಇಷ್ಟು ಅಪಧ್ವಗಳಿವೆ. ಮುಂದೆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಎಷ್ಟಿರಬಹುದೋ?

ಭೇದ- ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಏನು ಅಪಧ್ವ ಕಂಡಿರಿ?

ಐಕ್ಯ- ನಾರಾಯಣನೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲವೇ? ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ವೇದಗಳು ಸಾರುತ್ತಿವೆ. ಈ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವನು ಅಗಣ್ಯಗುಣನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಇದು ಒಂದನೆಯ ಅಪಧ್ವವು. ಅಥವಾ ನಾರಾಯಣನೆಂದರೆ ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ಹೇಳೋಣವೇ.

ನಾರಾಯಣನು ಈ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಗಣ್ಯಗುಣನೆಂದರೆ ದೋಷಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಗುಣ ಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಣಗಳು ಶಾಶ್ವತಗಳಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ 'ನಿತ್ಯ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅಸದ್ಭವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಮತ್ತು 'ಏಕ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಒಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ನಾರಾಯಣನು ನಿತ್ಯವಾದ ಅಗಣ್ಯಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಾದರೆ ಜೀವನ ಪಾಡೇನು? ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರು ಐಕ್ಯವಂತರೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವು ಉದ್ಘೋಷಿಸುತ್ತಿರುವುದು. 'ಏಕ' ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಅಗಣ್ಯಗುಣನೆಂದಾದರೆ ಜೀವನು ಅಗಣ್ಯಗುಣನಲ್ಲವೆಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪರಸ್ಪರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳುಳ್ಳವರೆಂದಾಗುವುದು. ಜೀವನು ಅಲ್ಪಗುಣನು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಅಗಣ್ಯಗುಣನು ಅಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಐಕ್ಯಕೂಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಬೆಂಕಿ ನೀರಿನಂತೆ ಇವರಿಗೆ ಭೇದವು ನಿತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ? ಇದು ಮೂರನೆಯ ಅಸದ್ಭವ. ನಿಮ್ಮ ಮತವಾದರೂ ಎಂತಹದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವಿರಾ?

ಭೇದ- ನೀವು ಮೂರು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವಿರಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯದನ್ನು ಕರ್ಮನಿರ್ಣಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಎರಡನೆಯದನ್ನು ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವ ನಿರ್ಣಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಮೂರನೆಯದನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಭೇದವಿರುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಯವಾದುದು. ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿಯಾದ ಅವಿದ್ಯೆ (ತಪ್ಪು ಜ್ಞಾನ), ಕಾಮ, (ಇಚ್ಛೆ) ಕರ್ಮ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ತನ್ಮೂಲಕವಾಗಿ ಜೀವನಿಗೆ ದುಃಖಾದ್ಯನರ್ಥಗಳು ಉಂಟಾಗುವುವು. ಇವುಗಳು ನಾಶವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆ ಆಗಬೇಕು. ಆ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಸಾದವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಸಾದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಪರೋಕ್ಷದರ್ಶನವು ಆಗುತ್ತವು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ವೇದಗಳು ಬ್ರಹ್ಮವಿಮಾನಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಅವನು ನಿಖಿಲಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ನಿಶ್ಚೇಷ ದೋಷವರ್ಜಿತನೆಂದು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿರುವುವು.

ಐಕ್ಯ- ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು! ಚೆನ್ನಾಗಾಯಿತು.

“ಸರ್ವಂ ಖಲ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮ” “ಸೋಹಮಸ್ಮಿ” “ಏಕಮೇವಾದ್ವಿತೀಯಂ”

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯನು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು, ಜಡಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲವೇ. ನಿಜವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು, ಕೇಳಿ. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೂ, ಜೀವನಿಗೆ ಅವಿದ್ಯೆ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಐಕ್ಯವು ತಿಳಿಯದೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವನು. “ತತ್ಸಮಸ್ಮಿ” “ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಅಜ್ಞಾನವು, ತನ್ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸಂಸಾರವು, ತಕ್ಷಣವೇ ನಾಶವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾರಣ ಜ್ಞಾನೋದಯದಿಂದ ನಾಶವಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾನವು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಒಂದನೆಯದು ಐಕ್ಯರಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಇದು ಅಜ್ಞಾನಾಕಾರವಾದ ಅಭವಾ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಉಪಾಧಿಯ ಕಾರ್ಯವು. ಎರಡನೆಯದು ಆಸತ್ಯವಾದ ಜಡ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಯು ಕಾಣಿಸು

ವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಜಡಪ್ರಪಂಚವು ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣವಾದರೂ ಈ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮಾಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು. ಜಡರಾಶಿಯು ಅಸತ್ಯವು, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಮಾಯಾವಾದವೆನ್ನಿಸುವುದು. ಜೀವರಾಶಿಯು ನಿತ್ಯವು ಆದರೆ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ತೋರುವ ಭೇದವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ, ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಭೇದವೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಉಪಾಧಿಯು, ಎಂದು ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಾಯೆಯಿಂದ ಜಡಪ್ರಪಂಚವು ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಚೇತನಪ್ರಪಂಚವು ಹುಟ್ಟುವುವು. ಅಜ್ಞಾನವೇ ಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ಜೀವನ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಾರಣವು. ಅಜ್ಞಾನನಾಶವೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಜ್ಞಾನವು ಜಗನ್ನಿಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವು ಜ್ಞಾನನಾಶಕ್ಕೆ ಹೇತುಗಳಾಗಿವೆ.

ಭೇದ- ನಿಮ್ಮ ಮಾಯಾವಾದವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಬೇರೆ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಅದಿಂತಿರಲಿ. ನಿಮ್ಮ ಉಪಾಧಿವಾದವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರಮಾಡಬಹುದೇ?

ಐಕ್ಯ- ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು? ನಿಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪವೇನು? ಅದಕ್ಕೆ ಈಗಲೇ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

ಭೇದ- ನೀವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯ, ಅಧಿಕಾರ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಸಂಬಂಧ ಇವುಗಳು ಇರಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪುವಿರಲ್ಲವೇ?

ಐಕ್ಯ- ಅಡ್ಡಿಯೇನು? ಅನುಬಂಧಗಳಿಲ್ಲದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಒಂದುಂಟೇ? ಉನ್ನತ ಪ್ರಲಾಪಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧಗಳು ಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ವೇದಾಂತ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧಗಳು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕಗಳು.

ಭೇದ- ಸಂತೋಷ. ನಾನಿಬ್ಬರೂ ಒಪ್ಪುವ ವಿಷಯವು ಒಂದು ನಿರ್ಧಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅನಂತರ ಮುಂದಿನ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ಸಾಗಿಸುವುದೇ ಲೇಸು. (1) ಬ್ರಹ್ಮ ಒಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯ (2) ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯ (3) ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಇರುವುದಾಗಿ ತೋರುವ ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನ ಕಲ್ಪಿತವು (4) ಅಜ್ಞಾನ ನಾಶವೇ ಮೋಕ್ಷವು. ಇದಲ್ಲವೇ ನಿಮ್ಮ ಮತವು? ಇದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ?

ಐಕ್ಯ- ಅದು ಏಕೆ ಅನುಬಂಧಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ?

ಭೇದ- ಅದ್ವೈತವಾದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಮೂಲಾಧಾರವು. ಅಜ್ಞಾನವೆಂಬುವ ಅಡಿಗಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಮಾಯೋಪಾಧಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಮನೋಹರವಾದ ಅದ್ವೈತವೆಂಬ ಹರ್ಮ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವಿರಿ. ಅಡಿಗಟ್ಟು, ಸ್ತಂಭಗಳು ಕರಗಿಹೋದರೆ ಉಪರಿಗೆಯ ಗತಿ ಏನು? ಅದು ನಿರಾಲಂಬವಾಗಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲೇ ನಿಲ್ಲಲು ಸಾಧ್ಯವೇ?

ಐಕ್ಯ- ಅಜ್ಞಾನವೇಕೆ ಅಲಭ್ಯವಾಗುವುದು?

ಭೇದ- ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದಾದರೆ ಯಾರಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ವಿಚಾರಿಸುವೆನು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲೋ ಅಥವಾ ಜೀವನಲ್ಲೋ?

ಐಕ್ಯ- ಯಾರಾದರೂ ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಏನು ನಿಯಮ? ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೇ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು?

ಭೇದ- ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುವ ಒಂದು ವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಹಾಗಿದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಅದು ಸತ್ಯವೇ ಅಸತ್ಯವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರ ಬರುವುದು. ಸತ್ಯವಾದರೆ ಅದ್ವೈತ,

ಹಾನಿಯಾಗುವುದು ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತತ್ವಾನೇದಕವಾಗುವುದು, (ಸುಳ್ಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುವುದಾಗುವುದು). ಇನ್ನೇ ಮೊದಲಾದ ಆಕ್ಷೇಪಗಳು ಮಾಯಾವಾದ ಖಂಡನದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೇ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ, ಅಜ್ಞಾನವಾಗಲಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾತೃ (ತಿಳಿಯುವವನು), ಜ್ಞೇಯ (ತಿಳಿಯುವ ವಸ್ತು), ಇವೆರಡೂ ಇಲ್ಲದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನಗಳು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಬಲವಂತನೊಬ್ಬನು ಇಲ್ಲದೇ ಬಲ ಉಂಟೇ? ಧೈರ್ಯಶಾಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಧೈರ್ಯವಿರುವುದೇ? ಪ್ರೀತಿಸುವವನು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವು ಇಲ್ಲದೇ ಪ್ರೀತಿವುಂಟೇ ಇವುಗಳು ಆಶ್ರಯಶೂನ್ಯವಾದರೆ ಅಚಿಂತ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಅದರಂತೆ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದೇ ವಿಸಯವಿಲ್ಲದೇ ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನಗಳು ಅಚಿಂತ್ಯಗಳಾಗುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಯಾರಲ್ಲಾದರೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿರಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ಹಾಗಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವೆನು.

ಭೇದ- ಶಹಬಾಸ್! ಅಹ್ಹಹ್ಹ! ಅಜ್ಞಾನವು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರಿತೇ? ಅಹಹ! ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಿರಿ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದಿರಿ!

ಐಕ್ಯ- ಇದೇನು ನಿಮಗೆ ಇಷ್ಟು ಅಪಹಾಸ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವುದೇ?

ಭೇದ- ಈಗ ನೀವಲ್ಲವೇ ಬೆಂಕಿ ನೀರಿನಂತೆ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಿರುವ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಒಂದೇ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸು ಅಂಧಕಾರವು, ಒಂದೇ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯವು ಔಷ್ಣ್ಯವು ಒಂದೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜ್ಞತೆಯು ಅಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು. ಇದು ಜೋಡ್ಯವಲ್ಲವೇ? “ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ” ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. “ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್” ಎಂದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸರ್ವಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ; ಮತ್ತೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾರ್ವಜ್ಞತೆಯು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸರ್ವಜ್ಞನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ಮತವು. ಅದನ್ನು ಈಗಲೇ ದೃಢಪಡಿಸುವೆನು. ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿರದು ಎಂದೂ ಹಿಸುವರಲ್ಲವೇ ಹಾಗಾದರೆ ನೀವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸಬೇಕು. “ದೇವದತ್ತನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ. ಅವನಂತೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲ.” ಹೀಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತ ತೋರಿಸುವಿರಾ?

ಭೇದ- ಸ್ವಾಮಿ! ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಸರ್ವಜ್ಞರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ದೃಷ್ಟಾಂತಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- “ಯಾವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆಯೋ ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲ” ಎಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಿರಿ. ಇದಕ್ಕಾದರೂ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಉಂಟೇ?

ಭೇದ- ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ. ನಾವು ಸರ್ವಜ್ಞರಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ಇದ್ದವನು ನಮ್ಮಂತೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲವೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗುವುದು. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದವನನ್ನು ತಂದು ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ಎರಡು ವಿಧ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರಲಾರದೆಂದು ನೀವು ಊಹಿಸುವುದು ಹೇಗೆ?

ಭೇದ- ಇದೇನು?

ಐಕ್ಯ- ಅದು ಪುಸ್ತಕ.

ಭೇದ- ಇದು?

ಐಕ್ಯ- ಅದು ಕುರ್ಚಿ.

ಭೇದ- ಈ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಜ್ಞಾನವಿದೆಯಲ್ಲವೇ? ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದೋ?

ಐಕ್ಯ- ಇಲ್ಲ.

ಭೇದ- ಮದರಾಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಮಿತ್ರನು ಈಗ ಏನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವನು?

ಐಕ್ಯ- ನನಗೆ ಜೋತಿಸ್ಯ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಹೇಳಲಾರೆನು.

ಭೇದ- ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಅದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದೋ?

ಐಕ್ಯ- ಇಲ್ಲ.

ಭೇದ- ಅದುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದೋ ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು. ಅಂದರೆ ಸರ್ವವಿಷಯವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನು. ಅದುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಅವನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದು?

ಐಕ್ಯ- ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಒಂದು ವಸ್ತು ವಿಷಯಕಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಕಣ್ಣುಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಭ್ರಾಂತಿಮೂಲಕವಾಗಿಯಾಗಲೀ, ಅಥವಾ ಸ್ವಭಾವ ಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಾಗಲೀ ಆಗುವುದು. ನಮ್ಮ ಜ್ಞಾನವೆಲ್ಲವೂ ಈ ಮೂರು ತರಗತಿಯಲ್ಲೇ ಸೇರುವುದು. ಸರ್ವಜ್ಞನ ಜ್ಞಾನವೂ ಈ ಮೂರು ತರಗತಿಯಲ್ಲೇ ಸೇರಬೇಕು. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವಜ್ಞನ ಸರ್ವಜ್ಞತೆಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದದ್ದಲ್ಲವೇ?

ಭೇದ- ಅದು ಹೇಗೆ?

ಐಕ್ಯ- ಭ್ರಾಂತಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದುದು ಎಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಷ್ಟೆ. ನಮ್ಮ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಸತ್ಯಗಳಲ್ಲ, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಂಟಾದ ಉಪಾಧಿಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನ ನಿರ್ಮಿತವಲ್ಲವೇ? ಮತ್ತು ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದವುಗಳು, ಆ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಕಾರಣ.

ಭೇದ- ಹಾಗಾದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಮತರೀತ್ಯಾ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳು ಇಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಜ್ಞಾನಶೂನ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇರಲಿ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮರೆತುಬಿಟ್ಟರಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಇಂದ್ರಿಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಾಗಲೀ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗುವನೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ, ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಿರುವನು.

ಐಕ್ಯ- ಹಾಗಾದರೂ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಅವನ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. “ಇದು ನನ್ನ ಪುಸ್ತಕ, ಇದು ನನ್ನ ಮನೆ, ಇದು ನನ್ನ ದೇಹ” ಎಂದು ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೂ, ವಸ್ತುವಿಗೂ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗಬೇಕು. ಅದು ವಿನಹ ಮಮಾಕಾರದ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಮಾಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸಂಗವರ್ಜಿತನು. ‘ಅಸಂಗೋ ಹ್ಯಯಂ ಪುರುಷಃ’ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಗರಾಹಿತವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ವಸ್ತು ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು.

ಭೇದ- ಶ್ರುತಿಗೆ ನೀವು ಹೇಳುವ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಸ್ತುಸಂಬಂಧನಿಮಿತ್ತ ಲೇಪ ಇಲ್ಲದವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥವು. ಸಂಬಂಧವೇ ಇಲ್ಲದವನೆಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದೆಂಬುದು ನ್ಯಾಯವಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬೆಳಕು, ದುಃಖದಿಂದ ಸುಖ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಜ್ಞತೆಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದದ್ದು ಅಲ್ಲ. ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಎಳೆವಸ್ತು ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ಥಳಾಂತರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ಆಗಲಿ. ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವದೆಂದು ಹೇಳುವೆನು.

ಭೇದ- ಸ್ವಲ್ಪ ನಿಧಾನಿಸಿ! ಇರುವುದು ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಮಾತ್ರವೇ ಆದರೆ ಜೀವನು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದನು? ಜೀವನು ಸಿಕ್ಕಿದ ಮೇಲೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅದೆಯೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ಜೀವನೇ ಇನ್ನು ಸಿಗಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ಅದೇಕೆ? ಉಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ, ಜೀವನಿಗೂ ಭೇದ ತೋರುವುದು. ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವುದು.

ಭೇದ- ಉಪಾಧಿಯಿಂದಲ್ಲವೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವನಾಗಿ ತೋರುವನು. ಆ ಉಪಾಧಿಯ ಸ್ವಭಾವವು ಎಂತಹುದು? ಅದೇನು ಸತ್ಯವೇ? ಅಲ್ಲ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೇ? ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತಹಾನಿಯಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯದೋಷ ಬರುವುದು.

ಐಕ್ಯ- ತಮಗೆ ಉಪಾಧಿಯ ಸ್ವಭಾವವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೊತ್ತಾದಂತೆ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ಕೊಡುವೆನು. ಕನ್ನಡಿ ನೋಡಿದ್ದೀರಲ್ಲವೇ, ಅದನ್ನು ಎದುರಿಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ನಮಗೆ ಪ್ರತಿಮುಖವು ಕಾಣಿಸುವುದು. ನಮ್ಮ ಮುಖವೇ ಬಿಂಬವು, ಕನ್ನಡಿಯು ಉಪಾಧಿಯು, ಪ್ರತಿಮುಖವು ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಿಂಬದಂತಿರುವನು, ಜೀವನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿರುವನು. ಅಂತಃಕರಣಾದಿಗಳು (ಬುದ್ಧಿ, ಮನಸ್ಸು, ದೇಹ, ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳು) ಉಪಾಧಿಗಳು. ಬಿಂಬ ಒಂದೇ ಆದರೂ ಕನ್ನಡಿಯು ಸಾನ್ನಿಧ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮುಖವು ಕಾಣಿಸುವುದು. ಅಂತಃಕರಣಾದಿಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನೇಕ ಜೀವರಂತೆ ಕಾಣಿಸುವನು. ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜೀವನಿಗೇನೇ ಅಜ್ಞಾನವು.

ಭೇದ- (ಕನ್ನಡಿಯು ಬಿಂಬಗೆ ಭ್ರಮೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು). ಅಂತಃಕರಣಾದಿ ಉಪಾಧಿಗಳು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಕ್ಕೆ ಭ್ರಮೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುವು. ಅಸತ್ಯವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡಲಾರದು. ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಾದರೂ ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾದರೆ ಸತ್ಯವಾದ ಒಂದು ಉಪಾಧಿ ಬೇಕು. ಹೇಗೆ ಕನ್ನಡಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅದರಂತೆ ಸತ್ಯವಾದ ಉಪಾಧಿ ಇಲ್ಲದೆ ಜೀವನು ದೃಶ್ಯನಾಗಲಾರನು. ಉಪಾಧಿ ಸತ್ಯವೆಂದು

ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದ್ವೈತವಾದವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವೆಂದರೆ ಯಾವುದು ಮೊದಲನೆಯದು, ಯಾವುದು ಎರಡನೆಯದು, ಯಾರು ತಂದೆ, ಯಾರು ಮಗ ಎಂಬುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ಉಪಾಧಿ ಅಜ್ಞಾನಗಳು ಬೀಜವೃಕ್ಷದಂತೆ ಇರುವುವು. ಬೀಜದಿಂದ ವೃಕ್ಷವು, ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಬೀಜವು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು ಇವುಗಳ ಪರಂಪರೆಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು.

ಭೇದ- ಬೀಜವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಗೆ ಯಾವುದು ಮೊದಲು ಯಾವುದು ಎರಡನೆಯದು ಹುಟ್ಟಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅಜ್ಞಾನ ಉಪಾಧಿಗಳ ಮಾತು ಹೀಗಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರಗಳಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಅವುಗಳನ್ನು ನೀವು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮೊದಲು ಅಜ್ಞಾನವು, ಅನಂತರ ಅದರಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಇದು ಸರಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ಮೊದಲು ಉಪಾಧಿ ಅನಂತರ ಅದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಅಂತು ನಿಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೋ, ಉಪಾಧಿಯೋ ಒಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸದೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನ ವಿತ್ತು ಎಂದರೂ, ಅಥವಾ ಉಪಾಧಿ ಇತ್ತು ಎಂದರೂ ದೋಷಗಳು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ ಸಿದ್ಧಾಂತವೋ, ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೋ, ಅನವಸ್ಥೆಯೋ ಯಾವದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗ ಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಧಿ, ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದ, ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವೆನು. ನೀವು ಹೇಳುವ ದೋಷಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ತಗಲುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ನಿಜವೇ! ನೀವು ಹೇಳುವುದು A ಯಿಂದ B, B ಯಿಂದ C, C ಯಿಂದ A ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಅಂದಂತೆ ಆಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಚಕ್ರಕಾಪತ್ತಿ ದೋಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಜ್ಞಾನಾ ಧೀನವಾದುದು ಉಪಾಧಿ; ಉಪಾಧಿಯ ಅಧೀನವಾದುದು ಭೇದ; ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು, ಯಥಾಪ್ರಕಾರ ಅಜ್ಞಾನ. ತಲೆ ಸುತ್ತಿ ಬಂದು ಮೂಗನ್ನು ಹಿಡಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

ಐಕ್ಯ- ಉಪಾಧಿಯು ಅಂತಃಕರಣಾದಿ ರೂಪವಾದರೆ ನೀವು ಹೇಳುವ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು. ಆದು ಕೇವಲ ಅಜ್ಞಾನಾಕಾರವೇ, ಅದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಈ ದೋಷಗಳು ತಗಲುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನಾಕಾರವಾದರೆ ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ತನ್ನಿಂದ ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಇದು ಆತ್ಮಾಶ್ರಯ ದೋಷವು. ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ, ಉಪಾಧಿಗೂ ಭೇದವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವಾದ ದೋಷ ಗಳು ಬರುವುವು.

ಐಕ್ಯ- ನೀವು ಅಜ್ಞಾನವೂ, ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವೂ ಅನಾದಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ಭೇದವೂ, ಅಜ್ಞಾನವೂ ಅನಾದಿಗಳಾಗಲಿ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೇ? ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಹೇಗೆ

ಹೇಳುವುದು. ಭೇದದಿಂದಲೇ ಅಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ, ಭೇದ ಇವುಗಳು ಅನಾದಿಗಳಾದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧ ಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಅಜ್ಞಾನನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಭೇದ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಭೇದಕ್ಕೆ ಅನಾವಶ್ಯಕ ಕೂಡುವುದು ಹೇಗೆ.

ಕನ್ನಡಿಯೇ ಇಷ್ಟು ಅನರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಊಹಿಸುವೆನು. ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಆ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಮಾಡಿರುವಿರಿ. ಆದರೆ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಪರಂತು ಭೇದವೇ ಇರುವುದು. ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಬೆಳಕು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಫಲಿಸಿ ಪ್ರತಿಮುಖವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಮುಖಕ್ಕೂ ಮುಖದ ಮೇಲಿನ ಬೆಳಕಿಗೂ ಭೇದವಿರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿದರೂ ಪ್ರತಿಮುಖ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಮುಖಕ್ಕೂ, ಫೋಟೋಗ್ರಾಫ್, ಎಂಬ ಚಿತ್ರಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ನೀವಾದರೂ ಮುಖಕ್ಕೂ, ಅದರ ಚಿತ್ರಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಐಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ, ಭೇದವು ಸುಳ್ಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನೋಪಾಧಿಗಳು ಕಾರಣಗಳೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ, ಆ ಅಜ್ಞಾನೋಪಾಧಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ನೆರಳಾಡಬೇಕಾಯಿತು.

ಐಕ್ಯ- ಅಸತ್ಯವಾದ ಭೇದವನ್ನೂ ಅಸತ್ಯವಾದ ಉಪಾಧಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ನೀವು ಹೇಳುವಂತೆ ಅನೇಕ ಸಂಕಟಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವವು. ಉಪಾಧಿಯು ಸತ್ಯ, ಅದರಿಂದಂಟಾಗುವ ಭೇದವು ಸತ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ತಗಲುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಐಕ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ, ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ನಿತ್ಯವೆಂದರ್ಥವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅವರುಗಳು ಉಪಾಧಿ ಸತ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಸ್ತುಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅವರ ಮತದಲ್ಲಿ, ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದ್ವೈತಹಾನಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ಭೇದವೂ, ಉಪಾಧಿಯೂ ಸತ್ಯಗಳೆಂಬುವುದು ನಮಗೆ ಸಮ್ಮತವೇ. ನೀವು ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಭೇದ ಹುಟ್ಟುವುದು ಎಂದು ಗೇಳುವಿರಿ, ಇದು ನಿಜವಲ್ಲ. ಉಪಾಧಿಯು ಇದ್ದ ಭೇದವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಹೊರತು ಇಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ನೀವು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಭೇದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ಉಪಾಧಿಯ ಕೆಲಸವು. ಆರು ಮೊಳದ ಬಿಳಿಯ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಅದರಲ್ಲಿ ಏನು ಭೇದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಮೊಳದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕೆಂಪು ಮಸಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿದರೆ ಅಷ್ಟು ಭಾಗವು ಮಾತ್ರ ಕೆಂಪೇರುವುದು. ಇದು ಕೆಂಪು, ಇದು ಬಿಳಿಪು ಎಂಬುವ ಭೇದವನ್ನು ಕೆಂಪು ಮಸಿ ರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಉಂಟುಮಾಡಿತು.

ಭೇದ- ಕೆಂಪು ಮಸಿಯು ಮೊದಲೇ ಇದ್ದ ಭೇದವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿತ್ತಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಮೊಳದ ಕೆಂಪು ಭಾಗಕ್ಕೂ, ಮೂರು ಮೊಳದ ಬಿಳಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಭೇದ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಮಡಿವಾಳನಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದ ಮೇಲೆ, ಉಪಾಧಿನಷ್ಟದಿಂದ ಮೂರೇಮೊಳ ವಸ್ತ್ರ ಆಗಬೇಕು. ಆರುಮೊಳ ವಸ್ತ್ರವಾಗಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಮಸಿಯು ಭೇದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಾದರೆ ಒಂದು ಕೆಂಪು ವಸ್ತ್ರವು ಇನ್ನೊಂದು ಬಿಳಿಯ ವಸ್ತ್ರವು ಎಂದು, ಎರಡು ವಸ್ತ್ರಗಳಾಗಿ ತೋರಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ದೇವದತ್ತನು ಕುಂಡಲವನ್ನು ಧರಿಸಿದರೆ ಕುಂಡಲಿಯಿಂದೂ, ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದರೆ ದಂಡಿಯಿಂದೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ದಂಡ ಕುಂಡಲಾದಿ ಉಪಾಧಿಗಳು ಭೇದ ಕಾರಕಗಳಲ್ಲವೇ?

ಭೇದ- ದೇವದತ್ತನು ಕುಂಡಲವಿಶಿಷ್ಟನೂ, ದಂಡವಿಶಿಷ್ಟನೂ ಎಂಬು ತೋರುವುದೇ ಹೊರತು ಈ ಉಪಾಧಿಗಳು ಭೇದವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅವುಗಳು ಭೇದಕಾರಕಗಳು, ಎಂಬುವವಕ್ಕೆದಲ್ಲಿ ಅನರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ದಂಡನಾಶದಿಂದ ದಂಡವಿಶಿಷ್ಟವು ನಾಶಹೊಂದುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ದೇವದತ್ತನಂತೆ ಇರುವನು. ಆಜ್ಞಾನವು ಅಥವಾ ಉಪಾಧಿಯು ಕುಂಡಲದಂತೆ ಇರುವುದು. ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಕಾಣಿಸುವನು, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಉಪಾಧಿನಾಶದಿಂದ ಉಪಾಧಿವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಜೀವನೇನೇ ನಾಶವಾಗಬೇಕು. ಮತ್ತು ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ಕುಂಡಲಾದಿಗಳು ಭೇದಜ್ಞಾನವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ನೀವು ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಜೀವನು ನಾಶಹೊಂದುವನೆಂದು ಹೇಳಿದದು ನನಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿ.

ಭೇದ- ದಂಡ ಕುಂಡಲಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ವಿಶೇಷ್ಯವು ವಿಶಿಷ್ಟವೆನಿಸುವುದು. ಇದು ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು. ವಿಶೇಷಣ ವಿಶೇಷ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂಬುವದು ಒಂದು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ವಿಶೇಷಣವಾಗಲೀ, ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಲೀ ನಷ್ಟವಾದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂಬುವುದು ನಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಇತರ ಮತದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ಪದಾರ್ಥಾಂತರವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಬಲವಾದ ಕಾರಣಗಳಿರುವುವು. (ಟೀಕಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಇದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

ಐಕ್ಯ- ಆಗಲಿ, ಆಕಾಶವು ಅಖಂಡವಾಗಿರುವುದು. ಒಂದು ಮನೆ ಕಟ್ಟಿದರೆ ಮಠಾಕಾಶವೆಂದೂ ಭೇದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಗೋಡೆಗಳು, ಮಾಡು ಈ ಉಪಾಧಿಗಳೇ ಕಾರಣಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದ ಭೇದವನ್ನು ಉಪಾಧಿಗಳು ಉಂಟುಮಾಡುವುವು.

ಭೇದ- ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತವೂ ನಿಮಗೆ ವಿರೋಧವೇ ಆಗುವುದು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭೇದವು ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾಧಿ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇನೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಮೂಢರಿಗೆ ಗೋಡೆ ಮುಂತಾದ ಉಪಾಧಿಗಳ ದ್ವಾರಾ ತಿಳಿಯುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಇದೆ, ಅಲ್ಲಿ ಮೇಘ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿ ಇದೆ, ಅಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿ ಇಲ್ಲ, ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವೆವು. ಇವುಗಳಿಂದಲೇ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರುವುದು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಉಪಾಧಿಯು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಜೀವರಿಗೂ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿರುವುದಾದರೆ, ಒಬ್ಬರಿಗಾಗುವ ಸುಖದುಃಖಗಳು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಆಗಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ಇದು ಯಾರು ಮಾಡಿದ ಕಟ್ಟಳೆಯು? ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು ಏಕೆ ಇಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಆಗಬೇಕು? ನಿಮ್ಮ ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳು ಚುಚ್ಚಿದರೆ, ಕೈಗೆ ನೋವಾಗುವುದೋ? ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆ ಹಾಕಿದರೆ, ಕಿವಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದೋ? ನಿಮ್ಮ ಚೈತನ್ಯ ಒಂದೇ ಆದಾಗ್ಯೂ, ಉಪಾಧಿಗಳು (ಕೈಕಾಲುಗಳು) ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ, ಒಂದಕ್ಕಾದ ಸುಖದುಃಖವು ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ನಿಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ನಿಮಗೆ ಮೃತ್ಯುವಾಗುವುದು. ಕಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮುಳು ಚುಚ್ಚಿದರೆ, ಕೈಗೆ ದುಃಖವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೈಯ್ಯು ಮುಳ್ಳು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು. ಉಪಾಧಿಗಳಿಗಲ್ಲ ದುಃಖ. ಉಪಾಧಿಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಚೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಖದುಃಖಗಳಾಗುವುವು. ಕಾಲಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ಚೈತನ್ಯದ ದುಃಖವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉಪಾಧಿಯಾದ ಕೈಯ್ಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಚೈತನ್ಯ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಆಗಬೇಕು.

ಐಕ್ಯ- ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಠೋಪಾಧಿ (ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದೇ ದೇಹವಾದ ಉಪಾಧಿ) ಇದ್ದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೇಳಿದುದು ನಿಜವಾಗಬಹುದು. ವಿಶ್ಲಿಷ್ಠೋಪಾಧಿಯಲ್ಲಿ (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ) ನೀವು ಹೇಳುವ ನಿಯಮವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಯೋಗಿಯು ಐವತ್ತು ದೇಹಗಳನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದರೆ ಆಯಾ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಸುಖದುಃಖಗಳ ಅನುಸಂಧಾನವು ಅವನಿಗೆ ಆಗುವದೆಂದು ನಾವು ಹೇಗೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು.

ಭೇದ- ಯೋಗಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿ ಅನುಸಂಧಾನವಾಗುವುದು, ನಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗದಿದ್ದರೂ, ಅನುಸಂಧಾನವು ಇರುವದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು, ಹಾಗೆ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ, ಯೋಗಿಗೆ ಮತ್ತಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಒಂದೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾರನು.

ಐಕ್ಯ- ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಏಕೆ ಭಾವಿಸಿಕೂಡದು.

ಭೇದ- ನಿಮ್ಮ ಮತರೀತ್ಯಾ ಯೋಗಿಗಳಲ್ಲದ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಲಕ್ಷಾಂತರ ದೇಹಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುತ್ತೇನೆ. ಯೋಗಿಯು ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆ, ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಏನು ವಿಶೇಷವಿರುವುದು. ಅನುಸಂಧಾನವಿದ್ದರೆ ಯೋಗಿಯ ದೇಹಧಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಜೀವರಿಗೆ, ಮತ್ತು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೋಗಾನುಸಂಧಾನವು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಇರಬೇಕು. ಭೇದವೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಜೀವನು ಅಲ್ಪಜ್ಞನು, ಅಲ್ಪಶಕ್ತನು ಆಗಿರುವನು. ಇದು ಎಲ್ಲರ ಅನುಭವಕ್ಕೂ ವೇದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಸರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವಶಕ್ತನು ಆಗಿರುವನು. ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಐಕ್ಯವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡಲಾಗದು. ಆದುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಡಿಗಟ್ಟಾಗಿರುವ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ ವಿಷಯಾಧಿಕಾರಿ ಪ್ರಯೋಜನಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುವು. ಇವುಗಳಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಸಂಬಂಧವೆಲ್ಲಿಯದು? ನೀವು ಹೇಳುವುದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅದು ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಮಾಡಿದರೆ ಭೇದವೇ ಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ಜೀವರು ತದಧೀನರೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.

ಐಕ್ಯ- ನೀವು ಹೇಳುವುದು ನಿಜವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂದೇಹವು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲವೆ. ಮತ್ತು ಘಟಮಠಗಳು ನಷ್ಟವಾದ ಮೇಲೆ, ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆಕಾಶವು, ಅಖಂಡ ಆಕಾಶದೊಡನೆ ಐಕ್ಯಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೇಳಿದುದು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಭೇದ- ನೀವು ಐಕ್ಯಕ್ಕೂ, ಸಾದೃಶ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಭಾಧಿಸುತ್ತಿರುವುವು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ವಿಷಯವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಸುಭದ್ರೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದ ಸನ್ಯಾಸಿಗೂ, ವಿರಾಟನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಾಟ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬೃಹನ್ನಳಿಗೂ, ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೀತೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದ ಅರ್ಜುನನಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿದೆ. ಉಪಾಧಿಗಳು, ಅಂದರೆ ಹೊರಗಿನ ವೇಷಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದುವು. ನಾಲ್ಕು ಭಾಹುಗಳು ಚಕ್ರಶಂಖಾದ್ವಾಯುಧಗಳು ಧರಿಸಿದ ಪಾಂಡ್ರಕವಾಸುದೇವನಿಗೂ, ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣನಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಹೊರತು ಐಕ್ಯವಲ್ಲ. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಐಕ್ಯವೆಂದರೆ ಒಂದು ನಷ್ಟವಾದರೆ, ಇನ್ನೊಂದು ನಷ್ಟವಾಗಬೇಕು. ಒಂದಕ್ಕೆ ಸುಖವಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಸುಖವಾಗಬೇಕು, ದುಃಖವಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೂ ದುಃಖವಾಗಬೇಕು. ಹೀಗಾಗದಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವೇ ಸರಿ. ಎಷ್ಟು ಹೋಲಿಕೆ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನದಿಗಳಿಗೂ, ಸಮುದ್ರಕ್ಕೂ ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಹೊರತು ಐಕ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮುದ್ರವೆಂದರೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ನೀರುಬಿಂದುಗಳ ಸಮೂಹವು. ಇದು ವಿಭಾಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದು ಭಾಗವು ಅವಿಯಾಗಿ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗ ಮಳೆಯಾಗಿ ಸುರಿದು ನದಿ ಬಾವಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬುವುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ನೀರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಾದರೆ ಬಾವಿನೀರು ನಾವು ಕುಡಿದ ಕೂಡಲೆ ಸಮುದ್ರವು ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕು. ಆಕಾಶವು ಸಮುದ್ರಗಳು ಅಂಶಿಗಳು, ಭಾಗಗಳುಳ್ಳವುಗಳು. ಒಂದಂಶಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದಂಶಕ್ಕೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಒಂದಂಶಕ್ಕೂ, ಅಂಶಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು. ಅಂಶಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಅಂಶಿ ಎನಿಸುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಂಶಿ, ಜೀವರು ಅಂಶರು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವಿದ್ದರೂ, ಆಕಾಶ ಸಮುದ್ರಗಳಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಡುವವನಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಜೀವರು ಅವನ ತುಂಡುಗಳಲ್ಲ. ಜೀವರು ಅಂಶರೆಂದರೆ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾದೃಶ್ಯಉಳ್ಳವರೆಂದು ಅರ್ಥ. ದಾರಗಳು ಕೂಡಿ ವಸ್ತ್ರವಾದಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರೂ ಕೂಡಿದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಗುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಕೋಟಿ ಸೊನ್ನೆಗಳು ಸೇರಿದರೂ ಒಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆ ಆಗಲಾರದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರು ಬಿಂದುಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಭೇದವು ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಂತೆ ಅವು ಇರುವುವು. ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ದೂರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದು. ಒಂದು ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಐಕ್ಯವಿರುವುದೇ? ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನೂಲುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು, ಐಕ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾರೀಚನಿಗೂ, ಸೀತಾದೇವಿ ಎದುರಿಗೂ ತಿರುಗುತ್ತಿದ್ದ ಜಿಂಕೆಗೂ ಐಕ್ಯವಿತ್ತು. ಜಿಂಕೆಯು ಹತವಾಗಲೂ, ಮಾರೀಚನು ಹತನಾದನು. ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ನೋಡಲಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಭೇದವೇ ಇರುವುದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. “ದಾಸೋಹಂ” ಎಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಐಕ್ಯವು ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೂ ಸತ್ಯವಲ್ಲ.

ಐಕ್ಯ- ನೀವು ಹೇಳಿದುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ನನಗೆ ತೋರುವುದು. ಆಚಾರ್ಯರು ಮಾಡಿದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ದೂಷಿಸಿದ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು. ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಇದನ್ನು ಓದಿ ಗುರುಮುಖದಿಂದ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರ ಮಾರ್ಗಾನುಯಾಯಿ ಆಗಿ ಕೃತಾರ್ಥನಾಗುವೆನು.

ಭೇದ- ತಥಾಸ್ತು, ನಾವು ಮಂಗಳವನ್ನು ಹಾಡೋಣ.

ಉಭಯರೂ,

“ನಮೋ ಮಂದನಿಜಾನಂದ ಸಾಂದ್ರ ಸುಂದರಮೂರ್ತಯೇ
ಇಂದಿರಾಪತಯೇ ನಿತ್ಯಾನಂದಭೋಜನದಾಯಿನೇ ”||

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು.

- ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

ಉಪಾಧಿಖಂಡನವು.

ಸಾದರಜ್ಞಾನವರದಂ ವಂದೇ ಶ್ರೀಪ್ರಾಣನಾಯಕಂ ॥

ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ || ಹರಿಃ || ಓಂ ||

ಅಶೇಷದೋಷರಹಿತಃ ಪ್ರಿಯತಾಂ ಕನುಲಾಲಯಃ ||

ತಾ || ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು (1) ವಿಷಯ, (2) ಪ್ರಯೋಜನ, (3) ಅಧಿಕಾರಿ, (4) ಸಂಬಂಧ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಇರುವವು. ಇದರಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಾದ್ವೈತಗಳು ವೈದಿಕಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸಿದರೂ, “ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ” ವಿಷಯವು ಯಾವದು, ಅಧಿಕಾರಿಯು ಯಾರು, ಪ್ರಯೋಜನವು ಎಂತಹದು ಎಂಬೀ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವವು. ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನು. ಆತನಿಗೆ ಅನಾದಿಗಳಾದ ಅವಿದ್ಯಾಕಾಮಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಒಂದು ವಿಧ ಬಂಧವಿರುವುದು, ಇದು ಜೀವನ ದುಃಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಇವುಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಪರಮಪ್ರಸಾದದಿಂದ ನಾಶಹೊಂದುವುದು. ಆತನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಕ್ರಮದಿಂದಾಗುವುದು, ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣ ದೋಷಲೇಶರಹಿತನಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಕಲ ವೇದಗಳು ವ್ಯವರ್ತಿಸುತ್ತಿವೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿೂಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬಾದರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಇದಕ್ಕೆ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ದೋಷಲೇಶರಹಿತನಾದ ಜೀವಜಡಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ವಿಷಯನು, ತಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದದ್ವಾರಾ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿಪೂರ್ವಕ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿರ್ಭಾವರೂಪ ಮೋಕ್ಷವೇ ಪ್ರಯೋಜನವು, ಭಕ್ತಿಶಮಾದಿಯುಕ್ತನಾಗಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಜೀವನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಎಂದು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪನು. ಈತ ನಿಗೆ ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಮೊದಲಾದಾಕಾರವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ದುಃಖಾದ್ಯನರ್ಥವು. ಇದು ಅಪರಮಾರ್ಥವಾದುದು. ಈ ಅಜ್ಞಾನವು, ಮತ್ತೂ ತತ್ಕಾರ್ಯ ದುಃಖಾದಿಯು (ಅಹಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಸ್ಮಿ) ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನೆನ್ನುವ ಅದ್ವೈತಜಾನದಿಂದ ನಿವ:ತ

ವಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಕಲ ವೇದಾಂತಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇತಿಕರ್ತವ್ಯತಾರೂಪವಾದ ಸಹಕಾರಿಯಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವು. ಇದಕ್ಕೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯವೇ ವಿಷಯವು. ಅದ್ವೈತಜ್ಞಾನದ್ವಾರಾ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವು. ಎಂದು ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಹೇಳುವ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೂಷಿಸಿ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಆರಂಭಿಸುವವರಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನಿಬಂಧನ ಮಾಡಿದರು.

ಮೂ || ಅಜ್ಞತಾಽಖಿಲಸಂವೇತ್ತುಘಟತೇ ನ ಕುತಶ್ಚ ನ ||

ಅ || ಅಖಿಲಸಂವೇತ್ತುಃ, ಅಖಿಲ=ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ಸಂವೇತ್ತುಃ=ತಿಳಿಯುವವನಿಗೆ (ಸರ್ವಜ್ಞ), ಅಜ್ಞತಾ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಕುತಶ್ಚನ=ಯಾವವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ, ನ ಘಟತೇ=ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವು.

ತಾ || (ಅಹಂ ಇದಂ ಜಾನಾಮಿ), 'ನಾನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎಂದಿದು ಜ್ಞಾನಾಕಾರವು. ಇಲ್ಲಿ 'ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ' ಎಂಬುವುದು ಜ್ಞಾನವು. ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ 'ಇದನ್ನು' ಎಂಬುವುದು ವಿಷಯವು. "ನಾನು" ಎಂಬುವುದು ಆಶ್ರಯವು. (ಅಹಂ ಇದಂ ನ ಜಾನಾಮಿ) 'ನಾನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯದವನಾಗಿರುತ್ತೇನೆ' ಎಂದಿದು ಅಜ್ಞಾನಾಕಾರವು. ಇದರಲ್ಲಿ 'ನ ಜಾನಾಮಿ' ಎಂಬುವುದು ಅಜ್ಞಾನವು. 'ಇದನ್ನು' ಎನ್ನುವುದು ವಿಷಯವು. 'ನಾನು' ಎನ್ನುವುದು ಆಶ್ರಯವು. ಆಶ್ರಯ ವಿಷಯಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಜ್ಞಾನಾಜ್ಞಾನಗಳು ಇರಲಾರವು. ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ನಾಶಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವು. ಆತನು ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಸರ್ವವೂ ಆತನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಅಗಣ್ಯಗುಣನೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವರು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವೇ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವು. 'ನಾರಾಯಣನು ಸದಾ ಅನಂತಗುಣನು, ಜೀವನು ಅಲ್ಪಗುಣನು' ಎಂದಾದರೆ ಅನಂತಗುಣನಿಗೂ, ಅಲ್ಪಗುಣನಿಗೂ ಐಕ್ಯವು ಕೂಡಲಾರದು. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಬೆಂಕಿ ನೀರುಗಳಂತೆ ಒಂದಾಗದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಾಧಿಕಾರ ಸಂಬಂಧಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅಗಣ್ಯಗುಣವಿರುವುದು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೆಂದು ಹೇಳಿದರೇನೇ ಆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಕೂಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನು ಅಗಣ್ಯಗುಣನೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತವು.

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಸಾಧಿಸುವ ಅದ್ವೈತವಾದದ ರೀತಿಯಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಾದಿಗಳೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವು. ನಿತಕ್ಕಂದರೆ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಸಾಧಿಸುವರು. ಅಂತಹ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳುವರು.

ಆ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು ಕೂಡಾ ಇಲ್ಲವು. ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದು ಅದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಮುನ್ನುಡಿಯಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯನು ಅಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಶ್ರಯವಿಷಯಗಳಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಜ್ಞಾನಾ

ಶ್ರಯನೆನ್ನುವ ಅದ್ವೈತವಾದವು ಅಸಂಗತವು. ಇಲ್ಲಿ “ಅಸಂಗೋದ್ಯಯಂ ಪುರುಷಃ” ಈಶ್ವರನು ಅಸಂಗನು. ಸರ್ವವಿಷಯಾದಿ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದವನು ಎನ್ನುವ ವೇದವಚನ ವಿರೋಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವವಿಷಯಕ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು ಈಶ್ವರನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಅಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯನಾಗುವನೆಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಆಕ್ಷೇಪವು ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಅಸಂಗನೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿಷಯಾದಿ ಸಂಬಂಧ ವಿರದವನೆಂದರ್ಥವಲ್ಲವು. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ “ಸರ್ವಗತನು ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನು” (ಸರ್ವ ಸಂಬಂಧವಿರುವವನು) ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಕಿಂತು ಅಸಂಗನೆಂದರೆ ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಬಂಧದಿಂದಂಟಾಗುವ ಪುಣ್ಯಪಾಪಾದಿಲೇಪವಿರದವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅಸಂಗತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು.

“ಯಥಾಕಾಶಸ್ಥಿ ತೋ ನಿತ್ಯಂ ವಾಯುಃ ಸರ್ವತ್ರಗೋ ಮಹಾನ್ |

ತಥಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಮತ್ತಾನ್ಧ್ರನೀತ್ಯುಪಧಾರಯ ||” (ಆ. ಶ್ಲೋ. ೬.)

ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮಗೆ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಭ್ರಾಂತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವಲ್ಲವು. ಪರಂತು, ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ. ಎನ್ನುವ ವಿಷಯವನ್ನು ‘ಅಖಿಲ ಸಂವೇತ್ತಃ’ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ‘ಸಂವೇತ್’ ಎನ್ನುವ ಸ್ವಭಾವಾರ್ಥಕತ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿಸುವರು.

ಈಗ ಅದ್ವೈತವಾದದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಗೆ ಬೇರೆ ವಿಧದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಂಗತವಾಗುವದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರಾಕರಿಸುವರು.—

ಮೂ || ಉಪಾಧಿಭೇದಾದ್ವೈತ ಇತಿ ಚೇತ್ಸಸ್ವಭಾವತಃ || ೨ ||

ಅಜ್ಞಾನತೋ ನಾ ದ್ವೈತಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾ ಸ್ವತ ಏವ ಚೇತ್ |

ಅನವಸ್ಥಿತಿರಜ್ಞಾನ ಹೇತೌ ವಾಽನ್ಯೋನ್ಯಸಿದ್ಧಿ ತಾ || ೩ ||

ಅ || (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಜ್ಞಾನವು) ಉಪಾಧಿಭೇದಾತ್ = ಅಂತಃಕರಣಾದಿರೂಪೋಪಾಧಿ ನಿಮಿತ್ತಕ ಭೇದದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಘಟತೇ = ಕೂಡುವುದು, ಇತಿ ಚೇತ್ = ಹೀಗಿಂದರೆ, ಸಃ = ಆ ಉಪಾಧಿಯು, ಸ್ವಭಾವತಃ = ಸ್ವಭಾವಿಕವಾದುದೋ, (ಬೇರೊಂದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಾಗ ದಿರುವುದೋ) ಅಜ್ಞಾನತೋ ವಾ = ಅಜ್ಞಾನದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದೋ ಎಂದೆರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು. ಸ್ವತ ಏವ ಚೇತ್ = ಆ ಉಪಾಧಿಯು ಸ್ವಭಾವಿಕವೆಂದು ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ದ್ವೈತಸ್ಯ = ಬ್ರಹ್ಮನ ದೆಸೆಯಿಂದ ದ್ವಿತೀಯವಾದ ಉಪಾಧಿಗೆ, ಸತ್ಯತಾ = ಸತ್ಯತ್ವ (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವ)ವು, ಸ್ಯಾತ್ = ಸಂಭವಿಸಲಿ. ಆನಾಗ ಅದ್ವೈತ ವಾದಕ್ಕೆ ಭಂಗಬರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು ಅಜ್ಞಾನಹೇತೌ = ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಉಪಾಧಿಯು. ಅಜ್ಞಾನಹೇತೌ = ಅಜ್ಞಾನವೇ ಹೇತು ವಾಗಿಯುಳ್ಳುದು. (ಅಜ್ಞಾನದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು.) ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ, ಅನವಸ್ಥಿತಿಃ = ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. (ಉಪಾಧಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು, ಅಜ್ಞಾನದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು ಹುಟ್ಟುವುದು. ಎಂದೀರೀತಿಯಾಗಿ ಉಪಾಧ್ಯಜ್ಞಾನಪರಂಪರೆಗೆ ಅಂತ ವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದರಿಂದಲೂ, ಯಾವುದೂ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಹೀಗೆಂದು ಅನವಸ್ಥಾದೋಷವು ಬರುವುದು.) ಅನೇಕಾ ಜ್ಞಾನವು ಅನೇಕೋಪಾಧಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ, ಒಂದು ಅಜ್ಞಾನವು, ಒಂದುಪಾಧಿಯು, ಇವುಗಳು

ಪರಸ್ಪರ ನಿಮಿತ್ತಗಳೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು. 'ವಾ' ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, 'ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಿದ್ಧಿ ತಾ' ಅಜ್ಞಾನೋಪಾಧಿಗಳಿಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ವೆನ್ನುವ ದೋಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. || ೨ ||

ತಾ || ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೆಲವರು ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವರು. ಹೀಗಿರಲು ಹಿಂದೆ "ಅಜ್ಞತಾಖಿಲಸಂವೇತ್ತುಃ" ಎನ್ನುವುದರಿಂದ (1) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಜ್ಞಾನವು ಸಲ್ಲದೆಂದು ದೂಷಿಸಿದರೂ, ವಾಚಸ್ಪತಿಪಕ್ಷದಂತೆ (2) ಜೀವನಿಗಜ್ಞಾನವು ಸಂಗತವಾಗುವುದು, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವಾದದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೆಂತಲೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೂ ಮುಖವು ಭೇದವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇಯಾಗಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡಿಯನ್ನು ಮುಖದಿದಿರು ಹಿಡಿದರೆ ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿನ್ನೊಂದು ಮುಖವು ಕಾಣಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಮುಖವು ಬಿಂಬವೆಂತಲೂ ಕನ್ನಡಿಯು ಉಪಾಧಿ ಎಂದು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಮುಖದ ಛಾಯೆಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬ (ಪ್ರತಿಮುಖ)ವೆಂತಲೂ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಬಿಂಬವಾದ ಒಂದು ಮುಖವು ನಿಜವಾದುದು. ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾದ ಎರಡನೆಯ ಮುಖವು ಕನ್ನಡಿಯನ್ನುವ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದುದು. ಬಿಂಬವಾದ ಮುಖವು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿದ್ದರೂ, ಕನ್ನಡಿಯ ಕಲೆಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಪ್ರತಿಮುಖದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತೋರುವವೋ. ಅದರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಿಂಬನು. ಅಂತಃಕರಣವು ಉಪಾಧಿಯು, ಜೀವನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬನು. ಆ ಉಪಾಧಿಯಾದ ಅಂತಃಕರಣದ ದೋಷವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ತೋರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಜ್ಞತೆಯು ಜೀವನಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಂದು ವಾದಿಸುವ ವಾದವು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು, ಹೇಗೆಂದರೆ, ಈ ಉಪಾಧಿಯು ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲದ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮನೊಂದು ಸತ್ಯವು. ಈ ಉಪಾಧಿಯೊಂದು ಸತ್ಯವು—ಎಂದು ಎರಡು ಸತ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗುವವು. ಹೀಗೆಂದರೆ ಒಂದೇ ಸತ್ಯವೆನ್ನುವ ಅದ್ವೈತವಾದವು ಒಡೆದು ಹೋಗುವುದು, ಆಗ ಅಪರಿಸಿದ್ಧಾಂತ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು ಕಲ್ಪಿತವಾಗುವುದೆಂದರೆ, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು, ಕಲ್ಪಿತವು. ಆ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಬೇರೊಂದು ಅಜ್ಞಾನವು ಕಲ್ಪಿತವು. ಪುನಃ ಆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೇರೊಂದು ಉಪಾಧಿಯು, ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು, ಎಂದನೇಕಾಜ್ಞಾನೋಪಾಧಿಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯೆನ್ನುವ ದೋಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಒಂದಜ್ಞಾನವು, ಒಂದುಪಾಧಿಯೆಂದೆರಡೇ ಒಂದರಿಂದೊಂದು ಕಲ್ಪಿತವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು. || ೩ ||

ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವು, ಅಜ್ಞಾನವು ಉಪಾಧಿಕಲ್ಪಿತವು, ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವದಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವು ಬರುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲವು. ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವೆನು. ಅಜ್ಞಾನವು (ಅಂತಃಕರಣಾದಿ) ಉಪಾಧಿಕಲ್ಪಿತವೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವಿಲ್ಲವು. ಪರಂತು, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವೇ ಉಪಾಧಿಕಲ್ಪಿತವು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನಿಗೆ 'ಅಜ್ಞತಾ' ಕೂಡುವುದು ಎಂದಾಶಂಕಿಸಲು ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಚಕ್ರಕಾಪತ್ತಿರಥವಾ || ೪ ||

ಅ || ಅಥವಾ = ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಸಕ್ಷಾಂತರವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಚಕ್ರಕಾಪತ್ತಿಃ = ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯತ್ವದೋಷವು ಆಪಾದಿಸಲ್ಪಡು

ವುದು. ಅಥವಾ=ಅಥ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತ್ಯಾ ಪಕ್ಷಾಂತರ ವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಚಕ್ರಕಾಪತ್ತಿ = ಚಕ್ರಕಾಶ್ರಯತ್ವದೋಷವು ಆಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ವಾ=ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯೇ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದಹೇತುವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದಂಗೀಕರಿಸುವ ವಾಚ ಸ್ಪತಿಸಕ್ಷದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅನ್ಯವಾದ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದಹೇತುವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಗೀಕರಿಸುವ ವಿವರಣಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿಕಮಿತಿ” ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವಾದಿದೋಷವು ಬರುವುದು. ಅದ್ವೈತಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚಸ್ಪತ್ಯವು ವಿವರಣವು ಎಂದೆರಡು ಟೀಕೆಗಳು. ವಾಚಸ್ಪತಿ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣಶರೀರಾದಿಯು ಉಪಾಧಿಯು, ವಿವರಣಕಾರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾಧಿಯು ಎಂದೆರಡು ವಿಧವು.

ತಾ || ಹಿಂದೆ ಅಜ್ಞಾನವು, ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯು ಎಂದೆರಡು ಪರಸ್ಪರ ಕಲ್ಪಿತಗಳೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರು. ಈಗ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯು, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವು ಎಂದು ಮೂರನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಉಪಾಧಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉಪಾಧಿಯು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ, ಆ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿತ ಭೇದವುಚ್ಚ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೆಂದು ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಎರಡುಕೋಟಿಯನ್ನೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ತಪ್ಪಲಾರದು. ಆದರೂ ಅಜ್ಞಾನವು, ಅದರಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು ಅದರಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು, ಭಿನ್ನವಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುವದಾದರೆ, ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉಪಾಧಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗಲು ಅದರಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಚಕ್ರ ಕಾಶ್ರಯತ್ವದೋಷವು ಆಪಾದಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

(ವಾಚಸ್ಪತಿ ಪಕ್ಷರೀತಿಯಿಂದ ದೋಷವು)- ಅಂತಃಕರಣಾದಿರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವು ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲವು. ಕಿಂತು ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದಲೇ ಅದು ಕಲ್ಪಿತವು, ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾಧಿಯೆನ್ನುವ ವಿವರಣಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ “ವಾ” ಎನ್ನುವ ಯೋಜನಾಂತರದಿಂದ ದೋಷಾಂತರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯು ಉಪಾಧಿಯಲ್ಲವು. ಅದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ಲಗ್ನಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಕಿಂತು ಆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಉಪಾಧಿಯು, ಎಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಈ ಪಕ್ಷವು ದುಷ್ಟವೇ ಆಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಜ್ಞಾನವು ಯಾವುದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸದೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ಇದರಂತೆ ಸಂಬಂಧವಿರದ ಘಟಾದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ನೊದಲಾದ ಅತಿಪ್ರಸಂಗವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು (ಭೇದಕ) ಭೇದನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಆವಾಗಲೂ ಕನ್ನಡಿಯು ಬಿಂಬವಾದ ಮುಖವು, ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾದ ಪ್ರತಿಮುಖವು ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಬೇರೊಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಮುಖವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಖ ಪ್ರತಿಮುಖಗಳಿಗೆ ಭೇದಕವಾಗುವುದು. ಈ ದರ್ಪಣರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಸೂಕ್ಷ್ಮಮುಖವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಭೇದಕವಾದರೂ ತಾಯಿಗೆ ಕಿರಿಮಗನ ಮೇಲೆ ಪಕ್ಷಪಾತವಿರುವಂತೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಪಕ್ಷಪಾತವಿರುವುದಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆ ನೊದಲಾದುದನ್ನು ಮೊಗದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸದೆ ಪ್ರತಿಮುಖದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವುದು ಹೇಗೆಗೋ, ಇದರಂತೆ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಬಿಂಬ

ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಜೀವರನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಚೈತನ್ಯವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಭೇದಕವಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಪಕ್ಷವಾತವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವಾದ ದುಃಖಾದಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದೀ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಂತಃಕರಣವು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು ಬರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಈ ಉಪಾಧಿಯೂ ಕೂಡ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾಗದಿರುವುದಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿದ್ದ ಬೇರೊಂದು ಸತ್ಯವದಾರ್ಥವೆಂದೇರ್ಪಡುವುದು. ಆಗ ಅದ್ವೈತಭಂಗವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಆ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಬ್ರಹ್ಮವೈತರಿಕ್ತ ಸರ್ವ ಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಆಗ ತನಗೆ ತಾನೇ (ಕಲ್ಪಕ) ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವ ಸಂಭವ ಬರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯತ್ವ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಕೂಡ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನವು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವು ಇವೆರಡು ಅನಾದಿಯೇ ಒಂದರಿಂದೊಂದು ಹುಟ್ಟಿದುದಲ್ಲವು, ಆದರೂ ಅಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಬೇರೆ ಅನಾದಿಪದಾರ್ಥದಂತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಅನಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲವು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ (ವಿಭಾಗವು) ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಅನಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಆಶಂಕಿಸುವರು. ಇದು ಕೂಡ ಅಯುಕ್ತವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಓರ್ವನಿಂದ ಇನ್ನೊರ್ವನಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಒಂದು ವಿಧದ ಉಪಕಾರವಿರುವುದಾದರೆ ಸ್ವಾಮಿ ಭೃತ್ಯರಂತೆ ಓರ್ವನು ನಿಯಾತಕನು, ಬೇರೋರ್ವನು ಆತನ ಅಧೀನನು (ನಿಯಮ್ಯನು) ಎಂದಿರುವಂತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿರೂಪವಾಗಲಿ, ಜ್ಞಪ್ತಿ (ಜ್ಞಾನ) ರೂಪವಾಗಲಿ ಉಪಕಾರವಿರುವುದಾದರೆ ಆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ವಿಭಾಗವು ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನವಾಗಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಕಾರಗಳಿಲ್ಲವಾದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನವಲ್ಲವೆಂತಲೇ ಆಗುವುದು. ಒಂದೇ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಜೈತ್ರ ಮೈತ್ರರಂತೆ, ನೈಯಾಯಿಕಾದಿ ಮತದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯತ್ವ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣಿತ್ವ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವ (ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವ)ವಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ದ್ರವ್ಯತ್ವವು ಗುಣನತ್ವದ ಅಧೀನವು ಹೇಗಾಗುವುದೋ, ಅದರಂತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವರೂಪವಾದ ಉಪಕಾರದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾಧೀನವೆಂದೆನಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಪ್ರಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯಾದಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುವುದು, ಹೇಗಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಜ್ಞಾನ ಪ್ರಯುಕ್ತವೆಂದರೆ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯವು. ದ್ರವ್ಯತ್ವ ಜಾತಿಯು ವ್ಯಂಗ್ಯ (ಜ್ಞಾಪ್ಯ)ವು. ಗುಣಿತ್ವವು ವ್ಯಂಜಕ (ಜ್ಞಾಪಕ)ವು. ಗುಣಿತ್ವವು ವ್ಯಂಗ್ಯವು, ದ್ರವ್ಯತ್ವವು ವ್ಯಂಜಕವು ಅಲ್ಲವು, ಮತ್ತು ಘಟಾದಿಯು ಬೆಳಕಿನಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ, ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯಂಜಕವಲ್ಲವು. ಆಲೋಕವು ವ್ಯಂಜಕವೇ, ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಲ್ಲವು. ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಯುಕ್ತತ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ರವ್ಯತ್ವವು ಗುಣಿತ್ವಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಘಟಾದಿಯು ಆಲೋಕ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ, ಎಂದರೆ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವಿಲ್ಲವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ (ವಿಭಾಗ) ಭೇದವು ಅಜ್ಞಾನಪ್ರಯುಕ್ತವು, ಅಜ್ಞಾನವು (ಅವಿದ್ಯೆಯು) ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆಂದರೆ ಭೇದ ಪ್ರಯುಕ್ತವೆಂತಲೇ ಆಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರಯುಕ್ತಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಯುಕ್ತಿಗೇನೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದುದರಿಂದ ಅನೈಕ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಈ ಆತ್ಮಾಶ್ರಯಾದಿ ದೋಷಗಳು ಉತ್ಪತ್ತಿಜ್ಞಪ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲವು, ಸ್ವನೃತ್ರಿ ಪ್ರಯುಕ್ತಿ

ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವವು; ಅಲ್ಲವಾದರೆ ತನ್ನ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ತಾನು ಕೂಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೈತ್ರನ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರನು, ಮೈತ್ರನ ಹೆಗಲಿನಲ್ಲಿ ಜೈತ್ರನು ಕೂಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ದರ್ಶನಾದ್ಯುಪಾಧಿಯಿಂದ ಒಂದೇ (ಮುಖವು) ಮುಖಪ್ರತಿಮುಖಗಳಾಗಿ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬ ಭಾವದಿಂದಿರುತ್ತದೋ, ಅದರಂತೆ ಚಿತ್ತಿನಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರು ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಭಾವದಿಂದಿರುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಾಷ್ಟಾಂತಿಕ ಭಾವವು ಕೂಡ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಿಗೈಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಸಾಧಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವ ನಿರ್ಣಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿರಾಕರಿಸಿರುವರು. (ಎಂದು ಮಾಯಾವಾದಿ ಮತನಿರಾಕರಣಂ) ||೨||

ಭಾಸ್ಕರನು ಶಂಕಿಸುತ್ತಾನೆ, ಸಂಸಾರದಶೆಯಲ್ಲಿ ಅನಂತ ಅಂತಃಕರಣಗಳು, ಸೂಕ್ಷ್ಮೋಪಾಧಿಗಳು, ದೇಹಾದಿಗಳು, ಸ್ಥೂಲಗಳಾದ ಉಪಾಧಿಗಳು, ಇವುಗಳು ಸತ್ಯವಾದವುಗಳು. ಅಜ್ಞಾನ ಕಲ್ಪಿತಗಳಲ್ಲ. ಈ ಉಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅನಂತ ಜೀವಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವನು, ಅಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಸತ್ಯವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆ ಭೇದವು ಉಪಾಧಿನಷ್ಟವಾದ ನಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅನಂತರ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಭೇದವೇ ಇರುವುದು. ಭೇದವು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ, ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಲ್ಲವು, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅದ್ವೈತವಾದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವು. ಅಜ್ಞಾನವು ಉಪಾಧಿಕಲ್ಪಿತವಾದರೂ ಉಪಾಧಿಯು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ತಂತುಪಟಗಳಂತೆ ಅಂದರೆ ನೂಲುಗಳು ಅದರ ಸಮೂಹದಿಂದಂಟಾದ ವಸ್ತುವಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಂಶಿಯು, ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶನು. ಆದುದರಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಸತ್ಯವಾದಭೇದವೂ ಇದೆ. ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಬಿಂಬ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಭೇದವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಲ್ಲವು. ಅಂಶಿಯು ಒಂದು ವಿಧವು ಅಂಶವು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾದುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದರೂ ಜೀವನು (ಅಲ್ಪಜ್ಞ) ಅಸರ್ವಜ್ಞನಾಗುವನು. ಆದುದರಿಂದ 'ಅಜ್ಞತಾಽಖಿಲಸಂನೇತೃಃ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಲು ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.—

ಮೂ || ಭೇದಶ್ಚೋಪಾಧಿತಃ ಕೃತಃ | ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಭೇದಸ್ಯ ಜ್ಞಾಪಕೋ ನೈವ ಕಾರಕಃ || ೪ || ಉಪಾಧಿದೃಷ್ಟಪೂರ್ವೋ ಹಿ || ೫ ||

ಅ || ಭೇದಃ=ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು, ಉಪಾಧಿತಃ=ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಕೃತಃ=(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ಏತಕ್ಕೆ, (ಭವತಿ=ಆಗುವುದು), ಅಂದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಚ=ಸರ್ವಜ್ಞ ಸರ್ವಜ್ಞಾದಿ ಭೇದವೂ ಕೂಡ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು (ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವು). ಏತಕ್ಕೊಂದರೆ ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದದೆಸೆಯಿಂದ, ಉಪಾಧಿಃ=ಉಪಾಧಿಯು, (ನಿಮಿತ್ತವು). ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ=ಮೊದಲೇ ಇರುತ್ತಿರುವ, ಭೇದಸ್ಯ=ಭೇದಕ್ಕೆ, ಜ್ಞಾಪಕಃ=ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಿ, ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಃ=ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ಕಾರಕಃ=ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಿ, ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಃ=ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಸ ಭವತ್ಯೇವ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಉಪಾಧಿಯದೆಸೆಯಿಂದ ಭೇದವು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಾಗುವುದು. || ೪ ||

ತಾ || ಮಾಯಾನಾದಿ ಮತದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದರೂ, ಅಂಗುಲ್ಯವಸ್ವಂಭರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರಭೇದವ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅದರಂತೆ ಅಜ್ಞಾನಾದಿರೂಪವಾದ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವ್ರತೀತಿಯಾಗಬಹುದು. ಈ ಮತದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಯಿಂದ ಸತ್ಯವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಏತಕ್ಕಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಜನೆಯು (ವಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಛಾಯೆ ಕೊಡುವ ಮಂಜಿಷ್ಠಾದಿ ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣವು) ಈ ವಿಧವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಮೊದಲಿದ್ದೇ ಇರುವ ಪಟದ ಅವಯವ ಭೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅವಯವಿಯಾದ ಪಟಾದಿಗಳ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಇದರಂತೆ ಈ ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಯು ಮೊದಲಿದ್ದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. (ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಕವಾಗಲಾರದು). ಆದರೂ ಮೊದಲಿರುತ್ತಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತೋಪನಾಡುವುದಿಲ್ಲವು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಪರೋಕ್ತಿಯು ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿರುದ್ಧವೆಂತಲೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಮಹಾರಜನಾದಿಯು ಪಟಾವಯವ ಭೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಪಟದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಂದರೆ ಎರಡು ಪಟಗಳೆಂದು ಕಾಣಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಓರ್ವನೇ ದೇವದತ್ತನು, ದಂಡವು ಮತ್ತು ಕುಂಡಲವು, ಈ ಎರಡುಪಾಧಿಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ದಂಡೀ, (ದಂಡವುಳ್ಳವನು) ಮತ್ತು ಕುಂಡಲೀ (ಕುಂಡಲವುಳ್ಳವನು) ಎಂದು ಭಿನ್ನನಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವನು, ಅಂದರೆ ಓರ್ವನಲ್ಲಿ ಭೇದವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದರೆ ಅದುಕೂಡ ಇಲ್ಲವು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ದೇವದತ್ತನು ಭಿನ್ನ (ಬೇರೆಯವ)ನೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ದಂಡಸಂಬಂಧದಿಂದ ದಂಡವಿಷ್ಟನು. ಕುಂಡಲ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕುಂಡಲವಿಷ್ಟನು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಶಿಷ್ಟಗಳು ಹುಟ್ಟುವುವು. ಈ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಪದಾರ್ಥಾಂತರವು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯಾದ (ವಿಶೇಷಣ) ಉಪಾಧಿ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಜೀವರೂಪವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವು ಹುಟ್ಟುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಹಾಗಾದರೆ ದಂಡನಾಶದಿಂದ ದಂಡವಿಷ್ಟನಾಶದಂತೆ ಅಂತಃಕರಣಾದಿಯ ನಾಶದಿಂದ ಜೀವನಾಶವಾಗಿ ಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಆ ರೀತಿಯಾದರೆ ಮುಂಚೆ ಬ್ರಹ್ಮನದೇಸೆಯಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರಲಾರದು, ಜೀವನು ನಷ್ಟನಾದರೂ ಚಿತ್ತಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ವಿಶೇಷ್ಯನಾದ (ಚಿತ್ತಿ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಂತಃಕರಣಾದಿ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ತತ್ಕಾರ್ಯವಾದ ಅಜ್ಞಾನ ದುಃಖಾದಿ ಬಂಧವು ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಾದಿಯಿಂದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾಗಲು ಆ ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿಯು (ಧ್ವಂಸವು) ಕೂಡ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಏತಕ್ಕಂದರೆ ಬಂಧವು ಯಾರಲ್ಲಿಯೋ, ಅಲ್ಲಿಯೇ (ಮೋಕ್ಷವು) ಬಂಧನಿವೃತ್ತಿಯು ಎಂದು ನಿಯಮವಿದೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅಜ್ಞತಾಽಖಿಲಸಂವೇತ್ತುರ್ಘಟತೇ ನ ಕೌತಶ್ಚನ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷವೇ ತಲೆದೋರುವುದು.

ಆಕಾಶವೊಂದಾದರೂ ಘಟದೊಳಿರುವ ಆಕಾಶವು ಘಟಾಕಾಶವೆಂದೂ, ಮರದೊಳಿರುವ ಆಕಾಶವು ಮರಾಕಾಶವೆಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಘಟನುರಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳಿಂದ ಒಂದೇ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಭೇದವು ಕಾಣಿಸುವುದೋ, (ಇದು ಬೇರೊಂದು ವಿಧದ ಉಪಾಧಿಯು), ಇದರಂತೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಸಂಗತವಾಗುವುದೆನ್ನುವ ಅಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಪೇಽಸಿ ದೇಶಾಂತರಸ್ಯ ಸಃ | ಜ್ಞಾಪಕೋ ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಮೂಢಬುದ್ಧಿವ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ || ೫ ||

ಅ || ಖೇಸಿ=ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ=ಮೊದಲೇ ಇದ್ದಿರುವ, ದೇಶಾಂತರಸ್ಯ=ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷಕ್ಕೆ (ಅಂಶವಿಶೇಷಕ್ಕೆ), ಸಃ=ಉಪಾಧಿಯು, ಜ್ಞಾಪಕಃ=ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು, (ತಿಳಿಸುವುದು) ಎಂದಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಖೇಸಿ=ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ=ಮೊದಲೇ ಇದ್ದಿರುವ, ದೇಶಾಂತರಸ್ಯ=ಪ್ರದೇಶಭೇದಕ್ಕೆ, ಜ್ಞಾಪಕಃ=ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿ, ಸಃ=ಉಪಾಧಿಯು, ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವು, ಇದು ಕೂಡ, ಮೂಢಬುದ್ಧಿವ್ಯವೇಕ್ಷೆಯಾ=ಮೂಢರ ಬುದ್ಧಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಜ್ಞಾಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ತಾ || ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು ತನ್ನ ಅಂಶಗಳಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವಾದರೂ ಘಟಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳು ಆ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ (ಇರುವ) ವಿಶೇಷವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವವು. ಅಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಭೂತಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಂದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಭೇದವನ್ನು ಘಟಾದ್ಯುಪಾಧಿಗಳು ತಿಳಿಸುವವು. ಅಲ್ಲದೆ ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಯದ್ಯಪಿ ಭೇದವು ವಸ್ತುವಿನ (ಭೇದ ಯಾವುದರಲ್ಲಿರುವುದೋ ಆ ವಸ್ತುವಿನ) ಸ್ವರೂಪವು. ಆ ವಸ್ತುವು ತಿಳಿದು ಬರುವಾಗಲೇ ಆ ಭೇದವೂ ತಿಳಿದು ಬರುವುದು. ಘಟಮಠಾದ್ಯುಪಾಧಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವು. ಹಾಗಾದರೂ ಆ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಕ್ಕೂ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ರಾಜನಿಲ್ಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಓರ್ವ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯು ಇರುವಂತೆ, ಭೇದಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾದ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೆನ್ನುವ ಪದಾರ್ಥವಿವೆ, ಆ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಭೇದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಿಯಾದ ವಸ್ತುವು ತಿಳಿದು ಬರುವಾಗ ವಸ್ತುರೂಪವಾದ ಭೇದವು ಮೂಢರಿಗೆ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಘಟಮಠಾದ್ಯುಪಾಧಿಸಂಬಂಧದಿಂದ ಆ ಭೇದವು ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು, ಪ್ರಾಜ್ಞರು ಘಟಮಠಾದ್ಯುಪಾಧಿಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆಯೂ ವಿಶೇಷವನ್ನಾಗಲಿ ಭೇದವನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶಸ್ತೀಕಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ದೇಶಾಂತರಸ್ಯ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ 'ದೇಶವಿಶೇಷಸ್ಯ' ಎಂದು ವಿವರಣೆಮಾಡಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಿಂದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ನಿರ್ವಹಿಸಲಶಕ್ಯವು. ಆತನು ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವನ್ನು ಅಂತಃಕರಣಾದ್ಯುಪಾಧಿಯು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೆಂದು ಸಾಧಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ವಿನಮನವಾಗಿದೆ. || ೫ ||

ಈ ವಿಧವಾದ ಉಪಾಧಿಯು ಮೊದಲಿದ್ದ ಭೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಲ್ಲವು. ಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಮೂ || ನ ಚೇದುಪಾಧಿಸಂಬಂಧ ಏಕದೇಶೀಽಥ ಸರ್ವಗಃ |

ಏಕದೇಶೀಽನವಸ್ಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಗಶ್ಚೇನ್ನ ಭೇದಕಃ || ೬ ||

ಅ || ನ ಚೇತ್=ಉಪಾಧಿಯು ವಿದ್ಯಮಾನಭೇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಲ್ಲವು, ಅವಿದ್ಯಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಕವು ಎನ್ನುವುದಾದರೆ, ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧಃ=ಆ ಉಪಾಧಿಸಂಬಂಧವು, ಏಕದೇಶೀ=ಅಕಾಶದ ಒಂದು ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೋ? ಅಥ=ಅಲ್ಲವಾದರೆ, ಸರ್ವಗಃ=ಸರ್ವದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದು, ಭೇದಕಾರಕವಾಗುವುದೋ? ಏಕದೇಶೀ ಚೇತ್=ಏಕದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದಕಾರಕವಾಗುವುದೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಅನವಸ್ಥಾ=ಅನವಸ್ಥೆಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು. ಸರ್ವಗಶ್ಚೇತ್=ಸರ್ವದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದುದಾದರೆ, ಭೇದಕಃ=ಭೇದಕಾರಕವು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಾರದು.

ತಾ || ಉಪಾಧಿಯು ಮೊದಲಿರುವ ಭೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಲ್ಲವು. ಇಲ್ಲದ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದನ್ನುವುದಾದರೆ, ಆ ಉಪಾಧಿಯು ಭೇದವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸದೆ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಿಲ್ಲವು. ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ಕಾಶ್ಮೀರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಮಹಾರಾಜನೆಯು ಸಂಬಂಧವಿರದ ಕೇರಲದೇಶದ ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಭೇದಕವಾಗುವುದೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲೇಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಘಟಾದ್ಯುಪಾಧಿಗೂ, ಆಕಾಶಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ಸರ್ವಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವುದಾದರೆ, ಸರ್ವಾಕಾಶವು ಘಟಾಕಾಶವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಆಕಾಶವು ಬೇರೆಯಾದುದು, ಘಟಾಕಾಶವು ಬೇರೆಯಾದುದೆಂದು ಭೇದವು ಹುಟ್ಟಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಏಕದೇಶಸಂಬಂಧವೇ ಭೇದಹೇತುವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ಏಕದೇಶನೆಂದಾಗುವುದು ಉಪಾಧಿಯಿಂದಲೇ ಆಗುವುದಲ್ಲದೆ, ಸ್ವಭಾವದಿಂದಿರುವುದಿಲ್ಲವು. ಆ ಏಕದೇಶವು ಅದೇ ಉಪಾಧಿಯಿಂದಂಟಾಗುವುದೆಂದರೆ ಅತ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಬೇರೊಂದುಪಾಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಏಕದೇಶವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಉಪಾಧಿಯು ಆಕಾಶಭೇದವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯವು. ಘಟಾದ್ಯುಪಾಧಿಯು ಸಂಬಂಧಿಸುವ ಏಕದೇಶವು ಬೇರೊಂದುಪಾಧಿಯಿಂದ ಅದುದು, ಆ ಉಪಾಧಿಯು ಮತ್ತೊಂದು ಏಕದೇಶವನ್ನು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ಭೇದಕವಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿರದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಪ್ರದೇಶವು ಉಪಾಧಿಕೃತವಲ್ಲವು. ಪರಂತು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗಾದಮೇಲೆ ಮೊದಲಿದ್ದ ಭೇದವು ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಲಾರದಾದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗುವುದು. ಉಪಾಧಿಯು ವಿದ್ಯಮಾನ ಭೇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವೇ, ಅಲ್ಲದೆ ಕಾರಕವಲ್ಲವು. ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದು.

ಪ್ರದೇಶವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅಂಶವೃತ್ತಿಯೆಂದರ್ಥವಲ್ಲವು. ಹಾಗೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತಗಳಾಗಬಹುದು, ಮತ್ತು ಸ್ವಾತ್ಮಂತಾಭಾವಸಮಾನಾಧಿಕರಣವೆಂದು (ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿ ತಾನಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥವು). (ಉ) ಒಂದು ಮರದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋತಿಯು ಕೂತಿದರೆ, ಕೂತುಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡ ವೃಕ್ಷದ ಮೇಲುಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಸಂಯೋಗವು ಕೆಳಗಡೆಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಸಂಯೋಗಾಭಾವವು (ಕೋತಿಯಿರದಿರುವಿಕೆಯು) ಇರುವುದು, ಆಗ ಒಂದೇ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಪಿಸಂಯೋಗಾಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಕಪಿಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಕಪಿಸಂಯೋಗವು 'ಸ್ವಾತ್ಮಂತಾಭಾವಸಮಾನಾಧಿಕರಣವೆನ್ನುವುದು' ಇದೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರದೇಶವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳುವೆನ್ನನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಟಸ್ಥನಾದ ತಾರ್ಕಿಕನ ಅಶಂಕೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಏತಕ್ಕಂದರೆ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವಗಳು ಒಂದು ಕಡೆ ಇರಲಾರವು. (ತಾನಿರುವಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಅಭಾವವು ಇರಲಾರದು). ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿರೋಧವಿರುವದೇನೆಯಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಸಂಯೋಗವು ಸಂಯೋಗಾಭಾವವು ಕೂಡ ಇದೆ ಅದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾಕಾಶವು ಘಟಾಕಾಶವಾಗಲಿ ಎಂದಾಗಲಿ, ಪ್ರದೇಶವೃತ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಅನವಸ್ಥಾದಿ ದೋಷಪ್ರಸಕ್ತಿಯಾಗಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದು—'ಇಹ ಪಕ್ಷೇ' ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಯಿದೆ 'ನೇಹಪಕ್ಷೇ' ಇಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಯಿಲ್ಲವು ಎಂದು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು. ಪ್ರತೀತವಾದುದರಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಪ್ರತೀತಿಯು ಆಕಾಶದ ಅಂಶ ಭೇದದಿಂದಲೇ ಆಗುವುದು. ಸ್ವಾತ್ಮಂತಾಭಾವಸಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯದಿಂದಿಲ್ಲವು— ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಭೂತಾಕಾಶದ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೇ (ಒಂದೇ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತಿಯೇ) ಅಸಿದ್ಧವು. || ೬ ||

ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಕೃತವಾದ ಸತ್ಯಭೇದವು ಎನ್ನುವ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭಾಸ್ಕರನುತದಲ್ಲಿ ದೋಷಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಮೂ || ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೋಗಶ್ಚ, ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯೇ ನ ಭೇದತಃ ||

ದೃಶ್ಯೋ ಹ್ಯುಪಾಧಿಭೇದೇಽಪಿ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗೋ ಯಥಾ || ೭ ||

ಅ || ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯೇ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ (ಸತ್ಯವಾದ) ಅಭೇದವಿರುವುದಾದರೆ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗಃ, ಹಸ್ತ=ಕೈಗಳು, ಪಾದ=ಕಾಲುಗಳು, ಅದಿ=ಮೊದಲಾದ (ಉಪಾಧಿ ಭೇದವಿದ್ದರೂ) ಅವುಗಳನ್ನು, ಗಃ=ಹೊಂದಿರುವ, ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೋಗವು ಆಗುವುದೋ? ತಥಾ=ಹಾಗೆ, ಉಪಾಧಿಭೇದೇಽಪಿ=ಶರೀರಮೊದಲಾದ ಉಪಾಧಿಭೇದವಿರುವುದಾದರೂ, ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯೇ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ (ಸತ್ಯವಾದ) ಭೇದವಿರುವುದಾದರೆ, ಸುಖದುಃಖಾದಿ ಭೋಗಶ್ಚ=ಸುಖವು ದುಃಖವು ಇವುಗಳೂ, ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳ (ಅನುಭವವು) ಅನು ಸಂಧಾನವೂ, ಭೇದತಃ=ಭೇದದಿಂದ, ದೃಶ್ಯಃ=ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು, ನ ಸ್ಯಾತ್=ಆಗದಿರಲಿ, (ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವೇ ಆಗಲಿ), ಹಿ= (ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಕ್ಕೂ, ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. || ೭ ||

ತಾ || ಹೇಗಾದರೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆಕಾಶಾದಿ ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕವಾದರೂ, ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಕೂಡ, ಇರುವ ಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು. ಇಲ್ಲ ವಾದರೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೈಕ್ಯವಿರುವುದಾದರೆ, ಸ್ವಾಭಾವಿಕೈಕ್ಯವಿರುವ ಒರ್ವ ಮೈತ್ರಾತ್ಮನಿಗಾಗುವ ಏಕಕಾಲದ ಸುಖದುಃಖಾನುಸಂಧಾನದಂತೆ, ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ ಏಕದಾ ಎಲ್ಲ ರಿಗೂ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬನು ನನಗೆ ಸುಖ ವಾಗಲಿ, ದುಃಖವಾಗಲಿ ಆಗುವುದೆಂದು ಅನುಭವಿಸುವಾಗ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಐಕ್ಯವಾದರೆ ಇತರರು ಕೂಡಾ ನನಗೆ ಸುಖವಾಗಲಿ ದುಃಖವಾಗಲಿ ಆಗುತ್ತದೆಂದು ಅನುಭವಿಸಬೇಕು. ಆ ರೀತಿ ಯಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಆಗದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ರಿಗೂ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವುಂಟೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗದು.

ಪರನು ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳು ಅಂತಃಕರಣಧರ್ಮಗಳಾದುದರಿಂದ ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೇದವು ಅಂತಃಕರಣಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವುದಲ್ಲದೇ ಆತ್ಮೈಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾಧಕ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಶಂಕಿಸಲು ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅನುಸಂಧಾನಾರ್ಥವಾದ 'ಭೋಗ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೇದದಿಂದ ಜೇತನರ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪರನು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಭವವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆತ್ಮೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಇರಬೇಕಾ ಗುವುದು ಎಂದಾಪಾದಿಸುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವನು. ಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಂಶಿಯು. ಜೀವರು, ಅವನ ಅಂಶರು. ಆದುದರಿಂದ ಯಾರಿಗೆ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವಿ? (1) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕಲ್ಪಿಸ ಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆತನು ಅನಂದಸ್ವರೂಪನಾದಪ್ರಯುಕ್ತ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಸುಖಾನುಭವಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಅಂತಃಕರಣಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಪ್ರಯುಕ್ತ ನೀವು ಹೇಳುವ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಆತನಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. (2) ಅಂಶರಾದ ಜೀವರಿಗೂ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುವು

ದಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೈಕ್ಯವಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವು. ಹಸ್ತಪಾದಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಬರುವುದು. ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪರನ ಆಶಂಕೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಅಂಶಗಳುಳ್ಳ ಅಂಶಿಗೆ ಸುಖಾದ್ಯನುಭವವಿಲ್ಲದೆ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸುಖಾದ್ಯನುಭವವಿರುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅಭೋಕ್ತೃ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಆಗಬೇಕು.

ಮತ್ತು ಉಪಾಧಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಲ್ಲವು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪರನು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೂಷಣೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವು ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಚೈತ್ರನ ಒಂದು ಅಂಶವಾದ ಪಾದಕ್ಕೆ ಮುಳ್ಳು ನೆಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವಾದ ಹಸ್ತವು ಮುಳ್ಳನ್ನು ತೆಗೆಯಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಚೈತ್ರನ ದುಃಖವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು.

ಮತ್ತು ಪರನು ಆಶಂಕಿಸುವನು. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಚೈತ್ರನಿಗೆ ಕಳೆದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಸುಖವು ಈಗ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಸುಖವು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಖಸ್ಮರಣೆಯು ಸುಖಾನುಭವವೂ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದು ಈ ದೂಷಣೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು.

ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ತತ್ಕಾಲಾನುಭವವು ಅವಶ್ಯವಲ್ಲವು. ಈ ಸುಖವು ನನ್ನಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಸುಖವನ್ನು ನಾನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಎಂದು ನನ್ನ (ಸ್ವೀಯತಯಾ) ಸುಖದುಃಖಗಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದೇ 'ಅನುಸಂಧಾನವು' ಈ ಅನುಸಂಧಾನವು ಗತಸುಖದಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ತಮಾನ ಸುಖದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೆ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವಿರಲೇಬೇಕು.

ಮತ್ತು ಪರನು ಆಶಂಕಿಸುವನು. ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವೇ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದೆನಲಾಗದು. ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿರುವ ಚೈತ್ರನ ಕಾಲಿಗೆ ಮುಳ್ಳು ತಗಲಿದರೆ ಕೈಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವಾಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಳ್ಳು ತಗಲಿಯದೆ ಎಂದು ದುಃಖಾನುಭವವು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಪ್ರಯುಕ್ತ ಸುಖಾದಿಭೇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಧಿಭೇದವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರಿಗೆ ಉಪಾಧಿಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಚೈತ್ರನ ಸುಖವು ಮೈತ್ರನಿಗೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೈತ್ರನ ದುಃಖವು ಚೈತ್ರನಿಗೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಕ್ಕೂ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಪರಂತು ಉಪಾಧಿ ಭೇದಾಭಾವವೇ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವು.

ಈ ಆಶಂಕೆಯೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಗರ್ಭಸ್ಥವಾದ ಶಿಶುವಿಗೂ ತಾಯಿಗೂ ಉಪಾಧಿಭೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವೂ ಕೂಡ ಸುಖದುಃಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. || ೭. ||

ಕೇವಲ ಉಪಾಧಿಭೇದಾಭಾವವು ಅನುಸಂಧಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದರೆ ಉಪಾಧಿಭೇದ ವಿರುವಲ್ಲಿ ಅನುಸಂಧಾನವಾಗುವುದರಿಂದ ದೋಷವು (ವ್ಯತಿರೇಕ ವ್ಯಭಿಚಾರ) ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಂತು ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದಾಭಾವವು ಅನುಸಂಧಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಕವೆನ್ನುವೆನು. ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗಳು ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಗಳು. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಅವಯವಿಯ ಅವಯವಗಳು. ಅಲ್ಲಿ ಸಂಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದವಿದ್ದರೂ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿ ಭೇದವಿಲ್ಲವು, (ಒಂದೇ ಅವಯವಿ ಅವಯವಗಳಲ್ಲದ ಉಪಾಧಿಗಳು ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಗಳು). ಆ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದಾಭಾವವೆನ್ನುವ ಪ್ರಯೋಜಕವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸಂಧಾನವಾಗುವುದು. ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದವಿದೆ. ಆ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದಾಭಾವ ವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸಂಧಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ದೂಷಿಸುವರು.

ಮೂ || ನಾನಾದೇಹಗಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ ಯೋಗಿನೋ ಯಥಾ |

ನ ಚೇದ್ಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ ತದಿಚ್ಛಾ ಯೋಗಿನಃ ಕುತಃ || ೮ ||

ಅ || ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ನಾನಾದೇಹಗಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ, ನಾನಾದೇಹಗ=ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಾಗುವ, ಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ=ಸುಖಾದ್ಯನುಭವವು, ಯೋಗಿನಃ=ಯೋಗಿಗೆ, ದೃಷ್ಟಂ=ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದೋ, ತಥಾ=ಹಾಗೆ, (ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೂ, ಜೀವರಿಗೂ ಅನುಸಂಧಾನ ವಾಗುವುದು). (ಯೋಗಿಗೆ) ಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ=ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಭೋಗಾನುಸಂ ಧಾನವು, ನ ಚೇತ್=ಆಗುವುದಿಲ್ಲವಾದರೆ, ಯೋಗಿನಃ=ಯೋಗಿಗೆ, ತದಿಚ್ಛಾ=ಅನೇಕ ಶರೀರ ಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವೆನು ಎಂಬೀ ಇಚ್ಛೆಯು, ಕುತಃ=ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಾಗುವುದು.

ತಾ || ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಎತಕ್ಕವರೆ ಸೌಭರ್ಯಾದಿ ಯೋಗಿಗಳು ಏಕಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನು ಧಾರಣೆಮಾಡಿ ಆಯಾದೇಹಗತ ಸುಖಾದಿಗಳ ಅನುಸಂಧಾನವುಳ್ಳ ವರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. “ಸೌಭರಿಶ್ಚ ಮಾಹಾಯೋಗೀ ಪಂಚಾಶಜ್ಜನ್ಮಸಂಸ್ಕೃತಿಂ..... ಸ್ವೇಚ್ಛಯೈವ ತತಶ್ಯುದ್ಧೋ ರಾಹುಮುಕ್ತ ಇವೋಡುಪಃ” ಎಂದು ಆಗ್ನೇಯಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಲ್ಲಿಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಯೋಗಿಗೆ ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಾಧಿಭೇದವಿದ್ದರೂ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸುಖಾದ್ಯ ನುಸಂಧಾನವು ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು. ಯೋಗಿಗೆ ನಾನಾ ದೇಹದ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವಾಗುವುದು ಪರನಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಊಹಿಸ ಬೇಕು. ಯೋಗಿಯು ಜ್ಞಾನಿಯು, ವಿವೇಕಿಯು ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೇ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನೂ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಲಾರನು. ಹಾಗೆ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಯಾ ದೇಹಗತ ಸುಖಾನುಭವವೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಬೇರೆಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲವು. ||೮||

ಯೋಗಿಗೆ ಅನೇಕ ಶರೀರಧಾರಣೇಚ್ಛೆಯು ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನಕ್ಕಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ ದುದು ಉಚಿತವಾಗಬಹುದು. ಅದು ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರವಲ್ಲವು. ಪರಂತು ದೇಹ ಬಾಹುಳ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ, ಅದೇ ದೇಹಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನೂ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮ ನಾಶವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವಲ್ಲವು. ಭೋಗವೆಂದರೆ ಸುಖದುಃಖಗಳು. ಇವುಗಳಿರುವಾಗ ಅನುಸಂಧಾನವಿರಲೇಬೇಕೆನ್ನುವ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವು. ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೆಯೂ ಯೋಗಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಭೋಗವಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.—

ಮೂ || ಅನುಸಂಧಾನರಹಿತದೇಹಬಾಹುಲ್ಯಮನ್ಯಥಾ ||

ಸಿದ್ಧಮೇವ ಹಿ ತತ್ಪಕ್ಷೇ ವಿಶೇಷೋ ಯೋಗಿನಃ ಕುತಃ || ೯ ||

ಅ || ಅನುಸಂಧಾನರಹಿತದೇಹಬಾಹುಲ್ಯಂ, ಅನುಸಂಧಾನ=ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನ ದಿಂದ, ರಹಿತ=ಇರದಿರುವ, ದೇಹ ಬಾಹುಲ್ಯಂ=ಶರೀರಬಹುತ್ವವು, ಅನ್ಯಥಾ ಹಿ=ಯೋಗಿತ್ವ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದಾದರೂ ಅಯೋಗಿಗೂ ಕೂಡ, ತತ್ಪಕ್ಷೇ=ಅದ್ವೈತಿಯವಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಿದ್ಧಮೇವ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇಆಗಿದೆ, ಹಾಗಾದಮೇಲೆ, ಯೋಗಿನಃ=ಯೋಗಿಗೆ, ವಿಶೇಷಃ=ಅಯೋಗಿಯದೇಸೆಯಿಂದ ಅನೇಕ ಶರೀರಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಯತ್ವ ವಿಶೇಷವು, ಕುತಃ=ಯಾತರ ದೇಸೆಯಿಂದಂಟಾಗುವುದು. || ೯ ||

ತಾ || ಅನುಸಂಧಾನವಿರದ ಕೇವಲ ದೇಹಬಾಹುಲ್ಯಗೋಸ್ಕರ ಯೋಗಿಯ ಇಚ್ಛೆಯೆಂದು ಕಲ್ಪನೆಯು ಸಲ್ಲದು. ಹಾಗಾದರೆ ಸರ್ವಾದ್ವೈತವಾದದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧ ದೇಹಬಾಹುಲ್ಯವು ಅಯೋಗಿಗಳಾದ ಚೈತ್ರಮೈತ್ರಾದಿಗಳಿಗೂ ಇದೆ. ಹಾಗಾದಮೇಲೆ ಆ ಅಯೋಗಿಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ ಯೋಗಿಗೆ (ಅನೇಕ ಶರೀರಾಧಿಷ್ಠಾತ್ಯತ್ವವಿಶೇಷವು) ಓರ್ವನೇ ಅನೇಕ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿರುವನೆನ್ನುವ ವಿಷಯವೆಲ್ಲಿದೆ. ಯೋಗಿಗಳು ಅಯೋಗಿಗಳು ಸಮವೇ ಆದರು. ಹಾಗಲ್ಲವು. ಪುಂಜದಲ್ಲಿ ಅಯೋಗಿಗಳದೇಸೆಯಿಂದ ಯೋಗಿಗೆ ವಿಶೇಷವು ತೋರುವುದು. ಅದರಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದು, ಯೋಗಿಗೆ ಕೇವಲ ದೇಹ ಬಾಹುಲ್ಯದ ಇಚ್ಛೆಯು ಅಲ್ಲವು. ಸರಂತು ಅನುಸಂಧಾನಗೋಸ್ಕರವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯೋಗಿಗೆ ಅನುಸಂಧಾನೇಚ್ಛೆಯಿರುವುದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ಇನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು, ಯೋಗಿಗೆ ಅನೇಕ ಶರೀರಗತವಾದ ಸುಖಾದಿಯ ಅನುಸಂಧಾನ ವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಯೋಗಿಗೆನೇ ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳಿರುವೆನ್ನುವ ವಿಶೇಷವು ಕೂಡುವುದು. ಅಯೋಗಿ ಗಲ್ಲವು. ಆ ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳು ಆ ಯೋಗಿಗೆ ಭೋಗಗೋಸುಗವಾಗುವವು. ಭೋಗ ವೆನ್ನುವುದು ಅನುಸಂಧಾನವಿಲ್ಲದೇನೂ ಆಗುವುದು. ಸಕಲ ಜೀತನರಿಗೂ ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಶರೀರಗಳು ಅಯೋಗಿಯಾದ ದೇವದತ್ತನ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗಾರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಅದ್ವೈತವಾದದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶರೀರಗತಾತ್ಮರಿಗೂ, ಅಯೋ ಗಿಯಾದ ದೇವದತ್ತನದೇಸೆಯಿಂದ ಅಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಕರ್ಮಗಳು ದೇವದತ್ತನಂ ಬಂಧಿಗಳೇ ಆಗುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಸರ್ವಶರೀರಗಳು ದೇವದತ್ತನ ಭೋಗಾರ್ಥಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನುಡಿಯಲಾಗದು. || ೯ ||

ಇನ್ನು ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ದೇವದತ್ತೋಪಾಧಿಕೃತಕರ್ಮವೇ ದೇವದತ್ತಸಂಬಂಧಿಯು. ಬೇರೆ ಇರುವ ಕರ್ಮವು ದೇವದತ್ತಸಂಬಂಧಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವು ಎನ್ನುವುದು ಸಲ್ಲದು. ಸರ್ವಾತ್ಮ ರಿಗೂ ದೇವದತ್ತನ ದೇಸೆಯಿಂದ ಅಭೇದವಿದ್ದಮೇಲೆ ಸರ್ವೋಪಾಧಿಗಳಿಗೂ ದೇವದತ್ತೋಪಾಧಿ ತ್ವವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಅಭೇದವಿದ್ದರೂ ದೇವದತ್ತಕರ್ಮನಿರ್ಮಿತವಾದುದೇ ದೇವ ದತ್ತೋಪಾಧಿಯು. ಇತರವಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು.—

ಮೂ || ಸಿದ್ಧೌ ಹಿ ಕರ್ಮಭೇದಸ್ಯ ಸ್ಯಾದುಪಾಧಿವಿಭಿನ್ನತಾ |

ತತ್ಸಿದ್ಧೌ ಚೈವ ತತ್ಸಿದ್ಧಿ ರಿತ್ಯನ್ಯೋನ್ಯವ್ಯಪಾಶ್ರಯಃ || ೧೦ ||

ಅ || ಕರ್ಮಭೇದಸ್ಯ=ಈ ಕರ್ಮವು ದೇವದತ್ತನದ್ದೇ, ಈ ಕರ್ಮವು ಯಜ್ಞದತ್ತನದ್ದೇ ಎಂದು ಕರ್ಮಭೇದದ, ಸಿದ್ಧೌ=ಸಿದ್ಧಿಯಾದರೆ, ಉಪಾಧಿವಿಭಿನ್ನತಾ=ಇದು ದೇವದತ್ತೋ

ಪಾಧಿಯು, ಇದು ಯಜ್ಞದತ್ತೋಪಾಧಿಯು ಎಂದು ಉಪಾಧಿಭೇದವು, ಸ್ವಾತ್=ಸಿದ್ಧನಾಗುವುದು. ಸ್ವರೂಪಭೇದವಿದ್ದರೆ ಅದು ಉಪಾಧಿಭೇದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಬಹುದು ಸ್ವರೂಪಾಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಭೇದವನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ತತ್ಸಿದ್ಧಿ=ಉಪಾಧಿಭೇದ ಸಿದ್ಧಿಯಾದರೆ, ತತ್ಸಿದ್ಧಿಃ=ಕರ್ಮಭೇದದ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ವರೂಪಭೇದವಿರದಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಪರಂತು ಉಪಾಧಿಭೇದವೇ ನಿಮಿತ್ತವು. ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಅನ್ಯೋನ್ಯವ್ಯಪಾತ್ರಯಃ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯದೋಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. || ೧೦ ||

ತಾ || ಮತ್ತು ಯೋಗಿಯ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ದೂಷಣೆಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವರು. ಯೋಗಿಯು ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಕ್ಷಯವೆಂಬುವ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳನ್ನು ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವನು. ಆಯಾ ದೇಹಗಳಿಂದ ಕರ್ಮಾನುಸಾರ ಸುಖಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು. ದೇವದತ್ತನ ಮಾತು ಹಾಗಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳು ಯೋಗಿಯ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳಂತೆ ದೇವದತ್ತನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೇಹಗಳೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವು. ಕರ್ಮವು ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಉಪಾಧಿಯು (ದೇಹವು) ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು. ಉಪಾಧಿಗಳು (ವಿಶ್ಲಿಷ್ಟಗಳು) ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ, ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿದ್ದರೂ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ, ಯಜ್ಞದತ್ತನಿಗೂ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವು ಏಕರೀತಿಯಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪರನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಹೇಳುವರು. ಕರ್ಮಭೇದವು ಸ್ವರೂಪಭೇದದಿಂದ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಉಪಾಧಿಭೇದದಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಉಪಾಧಿಭೇದದಿಂದ ಕರ್ಮಭೇದವು ಮತ್ತು ಕರ್ಮಭೇದದಿಂದ ಉಪಾಧಿಭೇದವು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವು. ಅಲ್ಲ. ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು, ಉಪಾಧಿಗಳೆಲ್ಲ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು, ಬೀಜವೃಕ್ಷಗಳಂತೆ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಕಾರಣಗಳಾಗುವನೆಂದರೆ ಇದು ಕೂಡ ಲಾರದು. ಬೀಜವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಪರಂಪರಾ ಕಾರಣತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದವು. ಕರ್ಮ ಉಪಾಧಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಂಪರಾ ಪರಸ್ಪರ ಕಾರಣತ್ವವು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಕರ್ಮ ಉಪಾಧಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದರೆ ಅನವಸ್ಥೆಯು ಬರುವುದು. ಮತ್ತೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅವುಗಳು ಅನಾದಿಗಳಾದವುಗಳಿಗೆ ಪರಂಪರಾ ಕಾರಣತ್ವವು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಕರ್ಮ ಉಪಾಧಿ ಇವುಗಳು ಮೂಲವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂಬುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಇದು ಸಲ್ಲದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗಿಗೆ ಅನೇಕ ದೇಹಗಳಿಂದ ಸುಖಾದ್ಯನುಸಂಧಾನವನ್ನು ಮಾಡುವನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. || ೧೦ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಸತ್ಯೋಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ(ಅಧ್ಯಸ್ತ) ಅಸತ್ಯಭೇದವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವ ಮತ್ತೂ ಸತ್ಯೋಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಸತ್ಯಭೇದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಉಭಯ ಸಾಧಾರಣದೋಷದಿಂದಲೂ ದೂಷಿಸುವರು-

ಮೂ || ಆತ್ಮಸ್ವಭಾವಭೇದಸ್ಯ ವಿದೋಷತ್ವೇನ ಚಾಖಿಲಃ ||

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧಾಚ್ಚ ದುಷ್ಟಃ ಪಕ್ಷೋಽಯಮಂಜಸಾ || ೧೧ ||

ಅ|| ಆತ್ಮಸ್ವಭಾವಭೇದಸ್ಯ, ಆತ್ಮ=ಜೀವಾತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮರಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಕೂಡ ಇರುವ, ಸ್ವಭಾವಭೇದಸ್ಯ=ಸ್ವರೂಪ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ (ಮಿಥ್ಯೋಪಾಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಲ್ಲದ) ಭೇದಕ್ಕೆ (ಆತ್ಮಭೇದವು ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಇರುವುದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ), ವಿದೋಷತ್ವೇನ = ದೋಷವಿರ

ದಿರುವುದರಿಂದ, ಚ, ಪ್ರಮಾಣಿಕತ್ವೇನ ಚ=ಪ್ರಮಾಣಿಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಅಯಂ ಅಖಿಲಃ ಪಕ್ಷಃ=ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅದ್ವೈತಪಕ್ಷವು, (ಸಿದ್ಧಾಂತವು), ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧಾತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವಿರುವುದರದೇಸೆಯಿಂದಲೂ, ಚ, ಪ್ರಮಾಣಾಭಾವಾಜ್ಞ=ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರದೇಸೆಯಿಂದಲೂ, ಅಂಜಸಾ=ಚನ್ನಾಗಿ, ದುಷ್ಟಃ=ದೋಷಯುಕ್ತವಾದುದು. || ೧೧ ||

ತಾ || ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಸ್ಥಾಪನೆಯು, ಪರಪಕ್ಷ ನಿರಾಕರಣೆಯಿಂದಲೂ ಸ್ವಪಕ್ಷದ ಸಾಧನೆಯಿಂದಲೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವೆನಿಸುವುದು. ಪರಪಕ್ಷ ಪ್ರತಿಕ್ಷೇಪವು ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವುಂಟೆಂದು, ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೂಡ ತೋರಿಸುವ ಭೇದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವು. ಸ್ವಪಕ್ಷಸಾಧನೆಯೂ ಕೂಡ ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು, ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೂಡ ತೋರಿಸುವ ಭೇದದ ದೇಸೆಯಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವು. ಹೀಗಿರಲು ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಜೀವಪರಮಾತ್ಮರಿಗೂ ಜೀವರಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದುದು, ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಲ್ಲವು, ಎನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರ ದೇಸೆಯಿಂದಲೂ, ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮತ್ತೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಪಕ್ಷವಾದ ಅಭೇದವು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೧ ||

ಇದರ ಮೇಲೆ ಪುನರಾಶಂಕೆಯು. ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಜೀವರಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಸಿದ್ಧವು. ತದಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧವು—ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತವು. ಸರ್ವರಿಗೂ 'ಅಹಂ' ಎಂದು ಸ್ವಾತ್ಮನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವನು. ಅಲ್ಲದೇ ಪರಮಾತ್ಮನಾಗಲೀ, ಪರಾತ್ಮನಾಗಲೀ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ಸ್ವಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ, ಪರಾತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಧರ್ಮವಾಗುವುದು. ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ವನಸ್ಪತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವು ಹೇಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಧರ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಈ ಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವುಂಟೆಂದು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ವಿರೋಧವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದುದೆನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲಿಚ್ಛಿಸಿಕೊಂಡು ಮೊದಲು ಜೀವಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವುದೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು.

ಮೂ || ಚೇಷ್ಟಾಲಿಂಗೇನ ಸಾತ್ಮತ್ವೇ ಪರದೇಹಸ್ಯ ಸಾಧಿತೇ ||

ಅನ್ಯತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮನಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೇ ರೇವಾನುಭೂಯತೇ || ೧೨ ||

ಅ || ಪರದೇಹಸ್ಯ=ಅನ್ಯನ ಶರೀರಕ್ಕೆ, ಸಾತ್ಮತ್ವೇ=ಜೀವಸಹಿತತ್ವವು, ಚೇಷ್ಟಾಲಿಂಗೇನ=ಹಿತಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಅಹಿತಪರಿಹಾರವು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ಯಾಪಾರರೂಪವಾದ ಲಿಂಗದಿಂದ, ಸಾಧಿತೇ=ಸಾಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರಲು, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಪರನದೇಸೆಯಿಂದ, ಸ್ವಾತ್ಮನಃ=ತನಗೆ, ಅನ್ಯತ್ವಂ=ಭೇದವು, ಸರ್ವೇಃ=ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ, ಅನುಭೂಯತ ಏವ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟೇ ಇರುವುದು. || ೧೨ ||

ತಾ || ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕೋಲು ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಒಂದೇ ಭೇದವು ಎರಡು ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವು. ಪರಂತು ದ್ರೋಣನು ಕೌರವರ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಪಾಂಡವರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವಂತೆ ಒಂದು ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯನ್ನುವೇಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಅನುನ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿರುವರು. ಆ ಭೇದವು

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಧರ್ಮಿಯ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೂ, ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯ ಸ್ಮರಣೆಯೂ ಇರಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಿಯಾದ ಸ್ವಾತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗುವನು, ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಸ್ಮರಣಕಾರಣವಾದ ಅನುಭವವು ಚೇಷ್ಟಾಲಿಂಗವಾದ ಅನುಮಾನದ ದೆಸೆಯಿಂದಾಗುವುದು. (ಉ) ಪರಶರೀರಂ (ತನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಇತರನ ಶರೀರವು) ಸಾತ್ಮಕಂ (ಆತ್ಮನಿಂದ ಸಹಿತವಾದುದು) ಚೇಷ್ಟಾವತ್ಸ್ವಾತ್, ಹಿತಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಅಹಿತಪರಿಹಾರದ ಇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕ (ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ) ವ್ಯಾಪಾರ (ಪ್ರಯತ್ನ) ವತ್ಸದದೆಸೆಯಿಂದ ಸ್ವಶರೀರವತ್ (ತನ್ನ ಶರೀರದಂತೆ) ಎಂದು ಪರಾತ್ಮನಾದ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯ ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಹೇತುವಾದ ಅನುಭವವು ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಶರೀರಂ (ಪರಶರೀರವು) ಹಿತಾಹಿತ ಪ್ರಾಪ್ತಿಪರಿಹಾರೇಚ್ಛಾಪೂರ್ವಕ ವ್ಯಾಪಾರ ರಹಿತಂ ನ ಭವತಿ—(ಹಿತಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಅಹಿತಪರಿಹಾರದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ವಿರಹಿತವಾದುದಲ್ಲವು) ಪ್ರಾಣಾದಿಮತ್ಸರೂಪ ಶರೀರವತ್ (ಶರೀರವಿಶೇಷವಾದದೆಸೆಯಿಂದ) ಮಚ್ಛರೀರವತ್ (ನನ್ನ ಶರೀರದಂತೆ) ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ— ಮೊದಲಿನ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೇತ್ವಸಿದ್ಧಿಶಂಕಾವಾರಣವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಶರೀರದಲ್ಲಿ ಓರ್ವ ಆತ್ಮನ ಸ್ಮರಣೆಯು ಬರಲು ಆತನಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನ ವಿರದ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿದು ಆತನು ತಾನಲ್ಲವು (ಅಹಂ ಪರಾತ್ಮಾ ನ) ಎಂದು ಪರಾತ್ಮನದೆಸೆಯಿಂದ (ಅನ್ಯತ್ವ) ಭೇದವು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರೂಪ ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಈ ಭೇದವು ಸತ್ಯವಾದುದು, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದು ಕೂಡ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾಪ್ರಾಧಿಕೃತ ಮಿಥ್ಯಾಭೇದವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ದೂಷಿತವಾಯಿತು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು “ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಚ್ಛ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ” ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಭೇದವು ಸತ್ಯೋಪಾಧಿಕೃತವೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷವು ಹಿಂದೆ ದೂಷಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತು ಜೀವಭೇದವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು. || ೧೨ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಜೀವಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಅಸಂಭವಾಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಈಗ ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು.—

ಮೂ || ಅಜ್ಞತಾ ಚಾಲ್ಪಶಕ್ತಿತ್ವಂ ದುಃಖಿತ್ವಂ ಸ್ವಲ್ಪಕರ್ತೃತಾ | ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದೀಶಗುಣ ವಿರುದ್ಧಾಹ್ಯನುಭೂತಿಗಾಃ || ೧೩ ||

ಅ || ಅಜ್ಞತಾ=ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವವು (ಸ್ವಲ್ಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆಯು), ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿತ್ವಂ=ಸ್ವಲ್ಪಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಿಕೆಯು, ದುಃಖಿತ್ವಂ=ದುಃಖವಿರುವಿಕೆಯು, ಸ್ವಲ್ಪಕರ್ತೃತಾ=ಸ್ವಲ್ಪಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಿಕೆಯು ಇವುಗಳು, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದೀಶಗುಣವಿರುದ್ಧಾಃ=ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು (ಸರ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆಯು) ಆದಿ ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವವು ದುಃಖರಹಿತತ್ವವು ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು, ಈ ವಿಧಗಳಾದ, ಈಶಗುಣ=ಈಶ್ವರನ ಗುಣಗಳದೇಶೆಯಿಂದ, ವಿರುದ್ಧಾಃ=ವಿರುದ್ಧಗಳಾಗಿ (ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರದವುಗಳಾಗಿ), ಜೀವನಿಸ್ವತಯಾ=ಜೀವನಲ್ಲಿರುವಿಕೆಯಿಂದ, ಅನುಭೂತಿಗಾಃ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಷಯಗಳಾಗಿವೆ, ಹಿ=ಯಾವಕಾರಣದದೆಸೆಯಿಂದಲೋ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆದಕಾರಣದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ತಸ್ಮಾತ್=ಆ ಈಶ್ವರನದೆಸೆಯಿಂದ, ಸ್ವಾತ್ಮನಃ=ಜೀವನಿಗೆ, ಅನ್ಯತ್ವಂ=ಭೇದವು, ಸರ್ವೈಃ=ಎಲ್ಲರಿಂದ, ಅನುಭೂಯತೇ ಏವ=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಮೂಲವನ್ನು ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಯೋಜನೆಯು. || ೧೩ ||

ತಾ || ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು, ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವವು, ದುಃಖರಹಿತತ್ವವು, ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು, ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಗುಣಗಳು, (ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರದ) ಇವುಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದವುಗಳು,

(1) ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವವು, (2) ಅಲ್ಪಶಕ್ತಿತ್ವವು, (3) ದುಃಖಿತ್ವವು, (4) ಅಲ್ಪಕರ್ತೃತ್ವವು, ಈ ಗುಣಗಳು ಜೀವನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವುಗಳು. ಅಭೇದವಿರುವುದಾದರೆ ಒಂದೇವಿಧ ಗುಣಗಳು ಜೀವೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ರಬೇಕಾಗುವವು. ಆ ರೀತಿಯಾಗಿರದೆ ಈಶ್ವರನ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗುಣಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವಾದಿಗುಣಗಳು ತನ್ನಲ್ಲಿವೆ. 'ನಾಹಂ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ನಾನು ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲವು ಎಂದು ಅನುಭವಿಸುವ ಜೀವನಿಗೆ ನಾನು ಈಶ್ವರನಲ್ಲವು ಎಂದು ಈಶ್ವರನೇ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗಿಯೂ ತಾನು ಅನುಯೋಗಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಭೇದಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಅತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವಾದ್ಯನೇಕವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳನ್ನುದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಇದರಿಂದ 'ಜೀವೇಶ್ವರ' (ಜೀವೇಶ್ವರರು) ಧರ್ಮಿಸತ್ತಾಸಮಾನಸತ್ತಾಕಭೇದವಂತಾ (ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭೇದದ ಸತ್ತೇಗೆ (ಸ್ಥಿತಿಗೆ) ಸದೃಶವಾದ ಸತ್ತೆಯುಳ್ಳ (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ) ಭೇದವುಳ್ಳವರು) ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಾದಿಕರಣತ್ವಾತ್ (ಅನ್ಯೋನ್ಯವಾಗಿ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಿರುವಿಕೆಯ ದೆಶೆಯಿಂದ) ಜಲಾನಲವತ್ (ನೀರು ಬೆಂಕಿ ಇವುಗಳಂತೆ) ಎಂದು ಈ ಭೇದವು ಅನುಮಾನ ಸಿದ್ಧವು ಕೂಡ ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. || ೧೩ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಅಜ್ಞತ್ವಾದಿಗುಣವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗುಣಗಳು ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರುವುದಾದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವು ಯುಕ್ತವಾಗ ಬಹುದು ಅದೇ ಆಪ್ರಮಾಣಿಕನೆಂದರೆ ಆಪ್ರಮಾಣಿಕವಲ್ಲವು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾಗಿದೆಂದು ಹೇಳುವರು.—

ಮೂ || ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಗುಣಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ ||

ಅ || ವಿಷ್ಣೋಃ=ಈಶ್ವರನ, ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಗುಣಾಃ=(I) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವು (II) ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವವು, (III) ನಿರ್ದುಃಖಿತ್ವವು, (IV) ಸರ್ವಕರ್ತೃತ್ವವು ಈಗುಣಗಳು. ಶ್ರುತಿಷು= (1) "ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್, (2) ಪರಾಸೃಶಕ್ತಿರ್ವಿವಿಧೈಶ್ಚ ಶ್ರೂಯತೇ, (3) ಯ ಆತ್ಮಾ ಪಹತಪಾಸ್ಮಾ, (4) ಸ ಹಿ ಸರ್ವಸೃಕರ್ತಾ ಇದೆ ಮೊದಲಾದ) ವೇದಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ತಾ || ಈಶ್ವರನ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳು ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್, ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಥಿತಗಳಾಗಿವೆ. ಆಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಲ್ಲವು, ಜೀವರಲ್ಲಿ ತದ್ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ, ಅಲ್ಪಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಭೇದಸಮರ್ಥನೆಯು ಯುಕ್ತವು. ಮತ್ತು ಭೇದವು, ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವಾದುದು. ಹಾಗಾದ ಮೇಲೆ ವಸ್ತುತಳಿದು ಬರುವಾಗ ತತ್ತ್ವರೂಪವಾದ ಭೇದವು, ತಿಳಿದೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಜ್ಞಾನವೇ ಏತಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮೋಪನ್ಯಾಸವನ್ನೇಕೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯು ಉಚಿತವಲ್ಲವು. ನಿರ್ವಿಶೇಷ (ನಿಶೇಷವಿಲ್ಲದೆ) ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವೇ ಆದುದು ಭೇದವೆಂದರೆ. ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವನ್ನು, ಪರನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪರರಿಗೂ ನಮಗೂ ವಿವಾದವಿಲ್ಲದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆರೀತಿಯಲ್ಲವು. ಪರಂತು ಭೇದವೆಂದರೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು (ತಾದಾತ್ಮ್ಯನಿಷೇಧವು) ರೂಪಾದಿಗಳು ಘಟಾದಿವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನಗಳೋ, ಹಾಗೆ ಭೇದವು ತನ್ನಧರ್ಮಿಯಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಸವಿಶೇಷಾಭಿನ್ನವೆಂದು ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವೆನ್ನುವುದರ ಅರ್ಥವು, ಆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಬೇರೆ ಧರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಪ್ರತೀತಿಯು ಬೇಡವಾದರೂ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವತ್ವ

ಧರ್ಮದಿಂದ ವಸ್ತು ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯ ಅನುಸರಣೆಯು ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ವಸ್ತು ಸ್ವರೂಪವಾದರೂ, ಸಾದೃಶ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳಿಂದ ವಸ್ತುಪ್ರತೀತವಾದರೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾತ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮೋಪನಾಸವು ಸಂಗತವಾಗುವುದು. ಈ ಭೇದವು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಒಂದೆಯಾಗಿದೆ ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಬೇರೆಯಾದುದಿಲ್ಲವು, ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. “ಆತ್ಮಸ್ವಭಾವ ಭೇದಸ್ಯ” ಎಂದು ಭೇದಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ “ಭಿನ್ನತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮನಸ್ತಸ್ಮಾತ್” ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು “ಅನ್ಯತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮನಸ್ತಸ್ಮಾತ್” ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವರು. || ೧೪ ||

ಹಿಂದೆ “ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ” ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು ಶ್ರುತಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಆದರೆ ಆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು ಸತ್ಯವಾದವುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವು. ಹಾಗಾದ ಮೇಲೆ ಅವುಗಳು (ಅತಾಪ್ತಿಕ) ಅಸತ್ಯಗಳೆಂದಾಗುವವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಸಾಧಿಸುವ ಭೇದವಾದರೂ, ತಾಪ್ತಿಕವೆಂದು ನೀವು ಭಾವಿಸಿರುವಿರಿ. (ಮಿಥ್ಯಾಭೂತ) ಅಸತ್ಯಗಳಾದ ವಿರುದ್ಧಧರ್ಮಗಳಿಂದ ತಾಪ್ತಿಕವಾದ ಭೇದವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಶಕ್ಯವು. ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಯ (ಚಿಪ್ಪಿನ)ಲ್ಲಿ ‘ಇದಂ ರಜತಂ’ ಇದು ಬೆಳ್ಳಿಯು ಎಂದು ಜ್ಞಾನ ಬರುವಾಗ ಆದರಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿತ್ವವು ಆರೋಪಿತ ರಜತತ್ವವು, ಇವೆರಡು ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ ಆರೋಪಿತ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳ ದೇಶಿಯಿಂದ, ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆರೋಪಿತ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಜೀವೇಶ್ವರನಿಗೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಭೇದಸಾಧನೆಯು ಅಸಂಗತವು ಎನ್ನುವುದರ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಸತ್ಯಃ ಸೋ ಅಸ್ಯ ಮಹಿಮೇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಾನ್ಮೃಷಾ ನ ಚ || ೧೪ ||

ಅ || ಸಃ=ಆ ವೇದೋಕ್ತವಾದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಹರಿಯ, ಮಹಿಮಾ=ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಯು, ಸತ್ಯಃ=ಯಥಾರ್ಥವಾದುದು, ಇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಾತ್=ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ವೇದ ವಚನದ ದೇಶಿಯಿಂದ, ಮೃಷಾ=ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು, ನ=ಅಲ್ಲವು. || ೧೪ ||

ತಾ || ‘ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ‘ಸತ್ಯಃ ಸೋಽಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ.....’ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವುದು, ಆರೋಪಿತವಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಹಿಂದೆ ಭೇದಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದದು ಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ‘ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ.....’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದಲೇ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಿದರು.

ಹಾಗಾದರೆ ‘ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಗಮವು ಇದಂ ರಜತಂ ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ರಜತ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಇರುವಂತೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸದೆ ಇರಲಿ. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವೇ ಆಗಲಿ, ಎನ್ನುವಾಶಂಕೆಯು ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮೂ || ನ ಚ ವೇದೋಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಮಾನಂ ತನ್ಮಾನತಾಪಿ ನ ||

ಅ || (ವೇದೋಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ) ವೇದ=ವೇದ (ದಲ್ಲಿ) ದಿಂದ, ಉಕ್ತ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಮೇಯಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಮಾನಂ=ಪ್ರಮಾಣವು, ನ ಚ=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವು. ತನ್ಮಾನತಾಪಿ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರನಿಂದ ಶಂಕಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಾನಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಮಾನತಾಪಿ=ಪ್ರಮಾಣತ್ವವೂ ಕೂಡ, ನಾಪಿ=ಇಲ್ಲವೂ ಕೂಡ ಎಂದು ಅಪಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವು. || ೧೪ ||

ತಾ || ಇಲ್ಲಿ 'ತದುಕ್ತಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳದೆ 'ವೇದೋಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ' ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ "ನಿತ್ಯಾ ವೇದಾಃ ಸಮಸ್ತಾಶ್ಚ" ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಪಾರುಷೇಯತ್ವವಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಕರಣದೋಷನಿಮಿತ್ತವಾದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. (ಶುಕ್ತ) "ಇದಂ ರಜತಂ" ಎನ್ನುವ ಜ್ಞಾನವು ಮನುಷ್ಯಗೆ ಹುಟ್ಟುವುದು. ಅಲ್ಲಿ ದೋಷವಾಗಲಿ ಚಾಕಚಕ್ಯಾದಿ (ಬೆಳ್ಳಿಯಂತೆ ಚಕಚಕವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವುದು) ಅರ್ಥದೋಷವಾಗಲಿ ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಆಜ್ಞಾನವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದು. "ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ" ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವು (ಪುರುಷಕೃತವಲ್ಲವು) ನಿತ್ಯವು (ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲವು). ಆದುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತ್ಯವನಾದಕವಾದ ಕರಣದೋಷವಿಲ್ಲವು. ಅದರ ಜ್ಞಾಪ್ತಿಗೆ (ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ) ಅಪವಾದವಾದ ಬಾಧಕ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗುವದಿಲ್ಲವು. ಪರಂತು ಪ್ರಮಾಣವೇ ಆಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇದವು ಅಪಾರುಷೇಯವಾದುದರಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದೋಷವಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವವನ ಇಂತಿಹ ಪದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಇಂತಿಹ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇಂತಿಹುದರಲ್ಲಿ (ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ) ಶಕ್ತಿಯು ಮತ್ತು ತಾತ್ಪರ್ಯವು, ಎಂದು ಜ್ಞಾನವಿರದಿರುವಿಕೆಯನ್ನುವ ದೋಷವಿದೆ, ಈ ದೋಷದಿಂದ ವೇದದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ, ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು.

ಶಕ್ತಿತಾತ್ಪರ್ಯಾಪರಿಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಆ ಪ್ರತಿಷತ್ತ್ಯದೋಷವೂ ಕೂಡ ಬಾಧಕಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಾದರೆ ಉಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರತೀತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆ ದೋಷವು ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' (ಈ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದುದು ಇಲ್ಲವು,) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವದ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ವರೂಪವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು. ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರತ್ವ ಧರ್ಮದ ದೇಶಯಿಂದ, ನೀಲರೂಪವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು ಆಕಾಶವು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಾಕಾರದಂತೆ, ಇದೇನೊದಲಾದ ಅನುಮಾನಗಳು, ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾನಗಳಿವೆ. ಹೀಗಿರಲು 'ನ ಚ ವೇದೋಕ್ತ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಮಾನಂ' ಎಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಕಗಳು, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ವಿಷಯಕಗಳಲ್ಲವು, ಎನ್ನುವಾಶಂಕೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತಿಗೆ ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಮಿಥ್ಯಾತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣತ್ವವೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದು 'ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಂ ಯದಿ ದುಃಖಾದೇಶ್ವದ್ವೈಕ್ಯಸ್ಯಾಗ್ರತೋ ಭವೇತ್' (ಬ್ರಹ್ಮ ನೈತಿರಿಕ್ತವಾದವಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲದರ ನಡುವೆ 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಎನ್ನುವ ವಾಕ್ಯವು ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಎಲ್ಲವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುವ ವಚನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು. || ೧೪ ||

ಇಷ್ಟರ ನರೆಗೆ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಂಘಟಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂದುಪಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲವು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.—

ಮೂ || ಅತೋಽಜ್ಞಾ ಸಂಭವಾದೇವ ನಾಧಿಕಾರ್ಯೈ ಕೃವಾದಿನಾಮ್ ||೧೫||

ಅತೋ ನಾಜ್ಞಾತಮಿತಿ ಚ ವಿಷಯೋ ವಿಷಯಾಂತರೇ ||

ಅಜ್ಞಾಭಾವಾತ್ಪಲಂ ಕಸ್ಯ ಯೋಗಃ ಶಶನ್ಯಶೃಜ್ಯಯೋಃ || ೧೬ ||

ಅ || ಅತಃ=ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾ ಸಂಭವಾದೇವ, ಅಜ್ಞ=ಅಜ್ಞಾನಾಶ್ರಯ (ಅಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನಿಗೆ, ಅಸಂಭವಾದೇವ=ಸಂಭವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದಲೇ, ಐಕ್ಯವಾದಿನಾಂ=ಅದ್ವೈತವಾದಿಗಳ, (ಮತೇ=ಮತದಲ್ಲಿ,) ಅಧಿಕಾರೀ=ಓದಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಫಲಾರ್ಥಿಯೂ, ನ (ವಿವ)=ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವು. || ೧೫ || ಅತಃ=ಅಜ್ಞಾ ಸಂಭವದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಜ್ಞಾತಂ=ಅಜ್ಞಾನವಿಷಯವಾದುದು (ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದಿರುವುದು) ನ ಇತಿ=ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ, ವಿಷಯಃ=ವಿಷಯವು, ನ=ಇಲ್ಲವು, ವಿಷಯಾಂತರೇ=ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ,(ಭೇದವಾದದಲ್ಲಿ)ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಃ=ಅಧಿಕಾರಿ ಮೊದಲಾದುದು, ಸಂಭವತಿ=ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂದು ಶೇಷಪೂರಣದಿಂದ ಯೋಜನೆಯು, ಅಜ್ಞಾಭಾವಾತ್=ಅಜ್ಞಾನ ಸಂಘಟಿಸದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಫಲಂ=ಪ್ರಯೋಜನವು, ಕಸ್ಯ=ಯಾವಾತನಿಗೆ, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು, ಯಾವಾತನೂ ಇಲ್ಲವು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಿಯು ವಿಷಯವು ಪ್ರಯೋಜನವು ಸಹ ಕೂಡದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಯೋಗಃ=ಸಂಬಂಧವು, ಶಶನ್ಯಶೃಂಗಯೋಃ=ಶಶವಿಷಾಣವು ನರವಿಷಾಣವು ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧದಂತೆ, ಅನುಪಪನ್ನಃ=ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. || ೧೬ ||

ತಾ || ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾನ(ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಬೇರೆಯಾವುದರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯದವನು)ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗುವನು. ಆತನೇ ತಿಳಿಯದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ಅರ್ಥಿಸುವನು. ತಿಳಿದವನಾದರೆ ಅರ್ಥಿಸುವದಿಲ್ಲವು. ಹಾಗೆ(ಅಜ್ಞಾತ)ತಿಳಿಯಲ್ಪಡದ ಪ್ರಮೇಯವೇ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪರಬೋಧನೆಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ(ಜ್ಞಾತ) ತಿಳಿದುದು ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅಜ್ಞಾನದ ಅಧಿಕಾರಿಯಿರುವುದಾದರೆ ಆತನಿಗೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದಿತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಫಲ(ಪ್ರಯೋಜನ)ವಾಗಬಹುದು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನದ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಅಜ್ಞಾತವಾದವಿಷಯವು ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಕೂಡಾ ಇರುವವುಗಳಾದರೆ ಆ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವು ಕೂಡುವುದು. ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇಲ್ಲವಾದ ಶಶವಿಷಾಣ ನರವಿಷಾಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಈ ವಿಧವಾಗಿರಲು ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಯೋಜಕಗಳಾದವುಗಳು ಅಧಿಕಾರಿವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನಸಂಬಂಧಗಳು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಮೂಲವಾದುದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಜ್ಞಾನವಾಗಿದೆ. ಆ ಅಜ್ಞಾನವು ಹಿಂದೆ ದೂಷಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸರ್ವಥಾ ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ತನ್ಮೂಲಕಗಳಾದ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಅದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿರಹಿತವಾದ ಅದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರವು ಯಾರಿಂದಲೂ ಆರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಅಜ್ಞಾನದೂಷಣೆಯು ದ್ವೈತವಾದದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯು, ವಿಷಯವು, ಪ್ರಯೋಜನವು, ಸಂಬಂಧವು, ಇವೆಲ್ಲವು ಸಂಭವಿಸುವವು. ಮುಂದೆ ಇದರ ಉಪಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. || ೧೬ ||

ಹಿಂದೆ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವು ವಿಸಯವೂ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ದೂಷಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಆಶ್ರಯವಿಸಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಲಿ ಜೀವನಾಗಲಿ ಆಗುವನು. ಅದು ದುರ್ಘಟ (ಅನುಪಪನ್ನ)ವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದು ಕೂಡ ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಸಾಧುವಿಗೆ ಮಾನಹಾನಿಯಾಗುವುದು ದೂಷಣವು. ಅಲ್ಲದೆ (ಕೇಡಿ) ಮೂರ್ಖನಿಗೆ ದೂಷಣವಲ್ಲವು, ಇದರಂತೆ ಹಿಂದೆ ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡಿದ ದೌರ್ಘಟ್ಯ (ಅನುಪಪನ್ನತ್ವ)ವು ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯವಾದುದಕ್ಕೆ ದೂಷಣವು. ಅಲ್ಲದೆ ಆರೋಪಿತವಾದ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ದೂಷಣವಲ್ಲವು, ಪರಂತು ಭೂಷಣವೇ, ಅದಲ್ಲವಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆರೋಪಿತತ್ವವೇ ಕೂಡದಿರಬೇಕಾಗುವುದು, ಈ ವಿಸಯವು ಅದ್ವೈತವಾದಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. “ದುರ್ಘಟತ್ವಮವಿದ್ಯಾಯಾ ಭೂಷಣಂ ನ ತು ದೂಷಣಂ | ಕಥಂಚಿದ್ಭಟಮಾನಪ್ಪೇವವಿದ್ಯಾತ್ವಂ ದುರ್ಘಟಂ ಭವೇತ್ ||” ಅವಿದ್ಯಾಯಾಃ=ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ದುರ್ಘಟತ್ವಂ=ಅನುಪಪನ್ನತ್ವವು, ಭೂಷಣಂ=ಅಲಂಕಾರವು, ದೂಷಣಂ=ದೋಷವು, ನ ತು ಅಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲವು, ಕಥಂಚಿದ್ಭಟಮಾನಪ್ಪೇ=ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಾದಿನಿರೂಪಣೆಯಿಂದ ಉಪಪಾದನ ಮಾಡಲ್ಪಡುವಿಕೆಯಿರುವುದಾದರೂ ಆಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಾತ್ವಂ=ಅಜ್ಞಾನತ್ವವು, ದುರ್ಘಟಂ=ಅನುಪಪನ್ನವು, ಭವೇತ್=ಆಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ (ಅವಿದ್ಯಾ) ಅಜ್ಞಾನ ಸ್ವಭಾವವೇ ದೂಷ್ಯವಾದುದರಿಂದ ವಿಸದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಮಿಗೆವಿಸವು ತಗಲದಂತೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಅದಕ್ಕೆ ತಗಲುವುದಿಲ್ಲವು, ಈ ರೀತಿಯಾಗಿರಲು ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವದಿಂದ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆಎನ್ನುವಾಶಂಕೆಯನ್ನು ಸಿಂಹಾವಲೋಕನನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪರಿಹರಿಸುವರು.

ಮೂ || ದುರ್ಘಟತ್ವಂ ಭೂಷಣಂ ಚೇತ್ಸ್ಯಾದವಿದ್ಯಾತ್ವಮಾತ್ಮನಃ ||

ಅಂಧಂತಮೋಽಪ್ಯಲಂಕಾರೋ ನಿತ್ಯದುಃಖಂ ಶಿರೋಮುಣಿಃ || ೧೭ ||

ಅ || ದುರ್ಘಟತ್ವಂ=ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಉಪಪತ್ತಿಯಾಗದಿರುವುದು, ಭೂಷಣಂ=ಅಲಂಕಾರವು, ಸ್ಯಾಚ್ಚೇತ್=ಆಗುವುದಾದರೆ, ಆತ್ಮನಃ=ಆತ್ಮನಿಗೆ, ಅವಿದ್ಯಾತ್ವಂ=ಅವಿದ್ಯಾತ್ವ (ಅಜ್ಞಾನ)ವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಿ, ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯದುಃಖಂ = ನಿತ್ಯದುಃಖರೂಪವಾದ, ಅಂಧಂತಮಃ=ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು, ಶಿರೋಮುಣಿಃ = ಶಿರೋರತ್ನಭೂತವಾದ, ಅಲಂಕಾರಃ = ಭೂಷಣವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗಲಿ. || ೧೭ ||

ತಾ || ‘ಅಜ್ಞತಾಖಿಲಸಂವೇತ್ತುಃ’ ಎಂದಾರಂಭಿಸಿಕೊಂಡು ಆಶ್ರಯಾದ್ಯನುಪಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅಜ್ಞಾನಾನುಪಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದ ದೂಷಣವಲ್ಲವು ಆರೋಪಿತವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಲಂಕಾರವು ದೋಷವಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯನಾದರೂ ಆತ್ಮನೇ ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆತ್ಮನು ಬೇರೆ, ಆತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಬೇರೆ ಎಂದು ಎರಡು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಗೌರವವು. ಆತ್ಮನು ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಒಂದೇ ಎಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಪನಾಲಾಘವವಿದೆ. ಆತ್ಮನೇ ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಆ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಆವರಣ (ಮುಚ್ಚಳ) ವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಆತ್ಮನು ನಿತ್ಯನಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸ್ವರೂಪವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಆತ್ಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡೇ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಒಂದು ವೇಳೆಯಾದರೂ ಪ್ರಕಾಶನಾಗದೆ ಇರಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಮೋಕ್ಷವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ಮನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಅನುಪತ್ತಿ (ದೂಷಣ)ಯು ಅವಿದ್ಯೆಗೆ ಭೂಷಣವೆಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈವಿಧ ದೋಷವು ಸಂಭವಿಸುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅನುಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಾಗಲಿ ಬಿಡಬೇಕು; ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲವು. 'ಅಹಮಜ್ಞಃ' (ನಾನು ಅಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವನು.) ಎಂದಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತೀತವಾದುದರಿಂದ, ಅದರಲ್ಲಿ ದೌರ್ಘಟ್ಯವು ಭೂಷಣವೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಆತ್ಮನೇ ಅಜ್ಞಾನವೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ಆರೀತಿ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಈ ಕಲ್ಪನೆಯು ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವೇ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ ಆತನಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಪರಮಾತ್ಮಾಭಿನ್ನನಾದ ಉಪಾಧ್ಯವಚ್ಛಿನ್ನನಾದ ನಾನು ಅಜ್ಞಾನೆಂದು ಜೀವನಲ್ಲಿಯೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದ್ಯಾತ್ಮಕನಾದ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನು. ಆ ಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಕಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತನಾದ ಸ್ವರೂಪಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅವರಕವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಆ ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರಕಾಶವಾಗದಿರುವುದು ನಾವು ಹೇಳುವ ಆತ್ಮರೂಪವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದಲೇ ಆಗಬಹುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಪ್ರತಿವಾದಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ದೌರ್ಘಟ್ಯವು ಭೂಷಣವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ದೋಷಕ್ಕೂ, ಭೂಷಣಕ್ಕೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಹಾಗಾದರೆ ಸುಖಕ್ಕೂ, ದುಃಖಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೆಂದರೂ, ನಿತ್ಯದುಃಖವೆಂದರೂ ಒಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನದ ದೌರ್ಘಟ್ಯವು ಭೂಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವು. ಇದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನಂಗೀಕರಿಸುವವರಿಗೆ ಅನರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. || ೧೭ ||

ವೇದವೇದಾಂತಗಳಿಗೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಏಕತ್ವದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅನಾರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಭೇದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಆರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದೆಂದು 'ವಿಷಯಾಂತರೇ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ, ಅದನ್ನೀಗ ವಿವರಿಸುವರು.

ಮೂ || ಅತಃ ಪರೋ ಮಾತ್ರಯೇತಿ ಪೂರ್ವಶ್ರುತಿನಿರ್ದರ್ಶತಃ | ಅನ್ಯಮಿಶಮಿತಿಶ್ರುತ್ಯಾ ಭಿನ್ನಜೀವದೃಶಂ ಗತಃ | ಭಿನ್ನತ್ವೇನಾತ್ಮಸಾದೃಶ್ಯದೋಯದೇತಿಶ್ರುತೇಃ ಸದಾ || ೧೮ ||

ಅ || ಅತಃ=ಐಕ್ಯವಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿ ಸಂಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರದಿಸೆಯಿಂದ, ಪರೋಮಾತ್ರಯೇತಿ ಪೂರ್ವಶ್ರುತಿನಿರ್ದರ್ಶತಃ, "ಪರೋಮಾತ್ರಯೇತಿ=ಪರೋಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ನಾವೃಥಾನ ನತೇ ಮಹಿತ್ವಮುನ್ಮತ್ತಮಂತಿ" ಎಂದು, ಪೂರ್ವ=ಮೊದಲಾದ, ಶ್ರುತಿ=ವೇದಗಳಿಂದ, ನಿರ್ದರ್ಶತಃ=ಬೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಪರಮೇಶ್ವರನು, ಅನ್ಯಮಿಶಮಿತಿಶ್ರುತ್ಯಾ="ಜುಷ್ಕಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮಿಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತ ಶೋಕಃ" ಎನ್ನುವ ಶ್ರುತ್ಯಾ=ವೇದದಿಂದ, ಭಿನ್ನಜೀವದೃಶಂ=ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನ ಶಾಸ್ತ್ರಸಾಧ್ಯವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಗತಃ ಸನ್=ಪ್ರಾಪ್ತನಾಗಿ (ಜ್ಞಾನವಿಷಯನಾಗಿ,) ಯದೇತಿಶ್ರುತೇಃ ಯದೇತಿ 'ಯದಾಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮನರ್ಣಂ ಕರ್ತಾರಮಿಶಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಯೋನಿಮ್ ತದಾವಿಬ್ಜಾನ್ಮಜ್ಜಿವಾಪೇ ವಿಧೂಯ ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ' ಎನ್ನುವ, ಶ್ರುತೇಃ =ವೇದದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸದಾ=ಧ್ವಂಸವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಸದಾ ತನವಾದ) ಭಿನ್ನತ್ವೇನ=ಅನ್ಯತ್ವದಿಂದ (ಭೇದದಿಂದ,) ಜೀವಸ್ಯ=ಉತ್ತಮಜೀವನಿಗೆ=ಆತ್ಮಸಾದೃಶ್ಯದಃ=ತನ್ನದಾದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾದ ಆನಂದಾದಿ ರೂಪವೋಕ್ತಸಾದೃಶ್ಯವ(ಉಪಮೆಯ)ನ್ನು

ಕೊಡುವವನು, ಭವೇತ್=ಆಗುವನು. ವಿಷಯಾದಿಃ = ದ್ವೈತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿಯು, ಉಪಪನ್ನಃ=(ಇತಿ ಶೇಷಃ) ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗುವುದು. || ೧೮ ||

ತಾ || ವೇದವೇದಾಂತಗಳಿಗೆ ಅದ್ವೈತವಾದದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ; “ಪರೋ ಮಾತ್ರಯಾ ತನ್ವಾವೃಧಾನ ನ ತೇ ಮಹಿತ್ವಮನ್ವಶ್ಚವಂತಿ” ತನ್ವಾ= ಶರೀರದಿಂದ, ವೃಧಾನ=ಅಭಿವೃದ್ಧಿನಾದ, (ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ) ವಿಷ್ಣೋ=ವಿಷ್ಣುವೇ, ತ್ವಂ=ನೀನು, ಗುಣಗಳ ಸಂಮಿತಿಯದೆಸೆಯಿಂದ, ಪರಃ=ಆತೀತನು, ಅಸಿ=ಅಗಿರುತ್ತೀ. ತೇ=ನಿನ್ನ, ಮಹಿತ್ವಂ=ಮಹಿಮೆಯನ್ನು, ಕೇಷಿ=ಯಾರು, ನಾನ್ವಶ್ಚವಂತಿ=ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಅನಿತರಸಾಧಾರಣ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಶ್ರುತ ನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು, “ಜುಷ್ಠಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮಿಶಮಸ್ಯ ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತ ಶೋಕಃ” ಅಧಿಕಾರಿಯು, ಜುಷ್ಠಂ=ಸರ್ವಸೇವ್ಯನಾದ, ಅನ್ಯಂ=ಜೀವನದೆಸೆಯಿಂದ ಭಿನ್ನ ನಾದ, ಈಶಂ=ಭಗವಂತನನ್ನು, ಅಸ್ಯ=ಈ ಭಗವಂತನ, ಮಹಿಮಾನಂ=ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಯನ್ನು, (ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ=ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ), ಯದಾ=ಯಾವಾಗ, ಪಶ್ಯತಿ=ನೋಡು ತಾನೋ. ತದಾ=ಆಗ, ವೀತಶೋಕಃ=ಮುಕ್ತನು, ಭವೇತ್=ಆಗುವನು. ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿ ಯಿಂದ ಜೀವಜಡಭಿನ್ನನೆಂದು ಜೀವನ ಶಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣಾದಿಜನಿತವಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗಿ, “ಯದಾಪಶ್ಯತಿ ಪಶ್ಯತೇ ರುಗ್ಮವರ್ಣಂ” ಎಂಬುವ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸದಾತನವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಆಗುವನು. ಅದುದರಿಂದ ದ್ವೈತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವು ಗುವು. ವೇದವೇದಾಂತಗಳಿಗೆ ಅದ್ವೈತರೀತಿಯಿಂದ ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವುದಿ ಲ್ಲವೆಂದು ಸರ್ವಥಾ ವಿಷಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲವು. ಭೇದವಾದದ ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಷಯಾದಿ ಗಳು ಉಪಪನ್ನಗಳಾಗುವು. ದ್ವೈತರೀತಿಯಿಂದ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ವಿಷ ಯನು. ಇದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಭಾಗದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆ ಪರಮೇ ಶ್ವರನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯು. ಇದು ಎರಡನೇ ಭಾಗದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಡು ವುದು. ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ ಸದಾ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತ (ಪ್ರಕಾಶಮಾನ) ವಾದ ಜ್ಞಾನಾ ನಂದಾದಿಸಾದೃಶ್ಯರೂಪರಾದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಇದು ಮೂರನೇ ಭಾಗದಿಂದ ಸಮರ್ಥಿ ಸಲ್ಪಡುವುದು, ಅದರಲ್ಲಿ ‘ಜೀವವೃಶಂ ಗತಃ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ (I) ಅಧಿಕಾರಿ, (II) ವಿಷಯಗಳಿಗೆ (I) ಜ್ಞಾತೃ, (II) ಜ್ಞೇಯಭಾವವೆನ್ನುವ ಸಂಬಂಧವು, ಶಾಸ್ತ್ರಸಾಧ್ಯವಾದ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, (I) ಶಾಸ್ತ್ರ, (II) ಅಧಿಕಾರಿಗೆ, (I) ಪಾಠ್ಯ, (II) ಸಾರಕಭಾವವು, (I) ಶಾಸ್ತ್ರ, (II) ವಿಷಯ ಗಳಿಗೆ, (I) ಜ್ಞಾಪ್ಯ, (II) ಜ್ಞಾಪಕಭಾವವು, ಸಾದೃಶ್ಯದಿ, ಎನ್ನುವುದರಿಂದ (I) ವಿಷಯ (II) ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಗೆ (I) ದಾತೃ (II) ದೇಯಭಾವವು, ಅಲ್ಲಿ ‘ಜೀವಸ್ಯ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ (I) ಅಧಿಕಾರಿ, (II) ಪ್ರಯೋಜನಗಳಿಗೆ, (I) ಪ್ರಾಪ್ಯ, (II) ಪ್ರಾಪಕಭಾವವು ಅಥವಾ (I) ಭೋಕ್ತೃ, (II) ಭೋಗ್ಯಭಾವವು. ಇದೇಮೊದಲಾಗಿ ಸಂಬಂಧಗಳು ಕೊಡ ಸಮ ರ್ಥಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಈ ಸಂಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹ ರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವವು. ಇಲ್ಲಿ ‘ಅಪ್ರಾಪ್ತೇ ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಥವತಃ’ ಎನ್ನುವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅಜ್ಞಾತ ನಾದುದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರಲು ‘ಈಶ್ವರಃ’ ಎನ್ನುವ ಪದದಿಂದಲೇ ಈಶ್ವ ರನು ಜ್ಞಾತನಾಗುವನು. ಆ ಜ್ಞಾತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಹೇಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾಗುವನು? ಎನ್ನುವ ಆಶಂಕೆಯು ತಲೆದೋರುವುದು. ಆದರೂ ಈಶ್ವರಪದದಿಂದ ಓರ್ವ ಈಶ್ವರನಿರುವ ನೆಂದು ಆತನ ಸತ್ತಾಮಾತ್ರವು ಜ್ಞಾತವಾದರೂ ಆ ಈಶ್ವರನು ಅಪರಿಮಿತ ಗುಣಾಕರನು,

ಮಹಾಮಹಿಮನು, ಎಂದು ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಜ್ಞಾತನಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆ ವಿಧವಾಗಿ ಅಜ್ಞಾತನಾದ ಈಶ್ವರನೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯನೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪರೋಮಾತ್ರಯೇತಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆ ಈಶ್ವರನು ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅಗಣ್ಯಗುಣಾಶ್ರಯನೆಂತಲೂ, ವಿಶೇಷರೂಪದಿಂದ, ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಾಶ್ರಯನೆಂತಲೂ ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. ಅಜ್ಞಾನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗುವನು. ಆ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಈಶ್ವರನ ದೇಸೆಯಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾದರೆ ಈಶ್ವರನಂತೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಾಗಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಆತಗೆ ಅಜ್ಞತಾ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ 'ಭಿನ್ನಜೀವದೃಶಂ ಗತಃ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆ ಭೇದವು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅನ್ಯವಿಾಶಂಎಂಬ' ಶ್ರುತಿಯನ್ನುದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಹಿಂದೆ ಅದ್ವೈತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ್ಯಾದಿಯುಪಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದರಿಂದಲೇ ದ್ವೈತಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನನಾದವನೇ ಅಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಸಿದ್ಧವಾದುದು ಭೇದವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳು 'ಅಜ್ಞತಾ ಚ' ಇತ್ಯಾದಿಯಿಂದ ದರ್ಶಿತಗಳಾದವು. ಆ ಭೇದದಲ್ಲಿ ಆಗಮವುಂಟೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಶ್ರುತ್ಯುದಾಹರಣೆಯು, ಯದ್ಯಪಿ ಸದೃಶವಾದುದು ಭಿನ್ನವೇ ಆಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಭಿನ್ನತ್ವೇನಾತ್ರ ಸಾದೃಶ್ಯದಃ' ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ 'ಭಿನ್ನತ್ವೇನ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಆವಶ್ಯಕವಲ್ಲವು. ಆದರೂ ತತ್ಸ್ಮರೂಪವನ್ನು ಪೀಘ್ರವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನತ್ವೇನ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಪರಮಾತ್ಮಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಮೋಕ್ಷವು ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ವಾದಿ ವಿಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವಗೋಸುಗ 'ಯದೇತಿ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯನ್ನುದಾಹರಿಸಿರುವರು. ||

ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿರಾಹಿತೃಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅನಾರಂಭಣೀ ಯತ್ನಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರ ದೇಸೆಯಿಂದ ಆ ಅದ್ವೈತಮತವು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವು. ಆದುದರಿಂದ ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಅಗಣ್ಯಗುಣಾಶ್ರಯತ್ವವು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ನಾರಾಯಣನು ಅಗಣ್ಯಗುಣಾಶ್ರಯನೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಸಾಕು. ಈ ಉಪಪಾದನೆಗೆ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವೆನ್ನುವ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು—

ಮೂ || ಮಾಯಾನಾದತಮೋವ್ಯಾಪ್ತಮಿತಿ ತತ್ಸದೃಶಾ ಜಗತ್ ||

ಭಾತಂ ಸರ್ವಜ್ಞಸೂರ್ಯೇಣ ಸ್ತ್ರೀತಯೇ ತ್ರೀಪತೇಃ ಸದಾ || ೧೯ ||

ಅ || ಸರ್ವಜ್ಞಸೂರ್ಯೇಣ = ಸರ್ವಜ್ಞಚಾರ್ಯರೆನ್ನುವ ಸೂರ್ಯನಿಂದ, ಮಾಯಾನಾದತಮೋವ್ಯಾಪ್ತಂ, ಮಾಯಾನಾದ = ಸರ್ವವು ಮಾಯಾ (ಅಜ್ಞಾನ) ಕಲ್ಪಿತವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವ ವಾದವೆನ್ನುವ, ತಮಃ = ಅಂಧಕಾರದಿಂದ, (ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ), ವ್ಯಾಪ್ತಂ = ವ್ಯಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ, ಜಗತ್ = ಲೋಕವು, ಜನವು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ತತ್ಸದೃಶಾ = ತತ್ವಜ್ಞಾನಸಾಧಕಾಲೋಕದಿಂದ, ನಾರಾಯಣನು ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಾದ್ಯಾಶ್ರಯನು ವಿಶ್ವವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದುದು ಅಲ್ಲದೆ ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲವು. ಎಂದಿದೇ ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ, ಸದಾ = ಯಾವಾಗಲೂ, ತ್ರೀಪತೇಃ = ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀರಮಣನ, ಸ್ತ್ರೀತಯೇ = ಸಂತೋಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಭಾತಂ = ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೯ ||

ತಾ || ಮಾಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ದುರ್ಯುಕ್ತಿಗಳು ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವು. ಅದರಿಂದ ಸಾಧುಗಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುವ ಅಜ್ಞಾನವು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದರಿಂದ

ಏಕಾಂತಭಕ್ತನಾದ ತನಗೆ ಇತರ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸದಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯು ಪ್ರೀತಿ
ಯಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. || ೧೯ ||

ಮೂ || ನನೋಽಮಂದನಿಜಾನಂದಸಾಂದ್ರಸುಂದರಮೂರ್ತಯೇ |
ಇಂದಿರಾಪತಯೇ ನಿತ್ಯಾನಂದಭೋಜನದಾಯಿನೇ || ೨೦ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತ

ಉಪಾಧಿಖಂಡನಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಅ || ಅಮಂದನಿಜಾನಂದಸಾಂದ್ರಸುಂದರಮೂರ್ತಯೇ, ಅಮಂದ=ಪೂರ್ಣವಾದ,
ನಿಜ=ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ, ಆನಂದ=ಸುಖದಿಂದ, ಸಾಂದ್ರ=ನಿಬಿಡವಾದ, ಮೂರ್ತಯೇ=ಶರೀರ
ವುಳ್ಳ, ನಿತ್ಯಾನಂದ ಭೋಜನದಾಯಿನೇ, ನಿತ್ಯ=ನಾಶವಿರದ, ಆನಂದ=ಸ್ವರೂಪಸುಖದ,
ಭೋಜನ=ಭೋಗವನ್ನೂ, ದಾಯಿನೇ=ಕೊಡುವಶೀಲನಾದ, ಇಂದಿರಾಪತಯೇ=ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ
ಗೋಸ್ವರ, ನಮಃ=ನಮಸ್ಕಾರವು.

ಇಂತು ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಂ

ಉಪಾಧಿಖಂಡನದ ಕನ್ನಡವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿದುದು.

ಉಪಾಧಿಖಂಡನವ್ಯಾಖ್ಯಾ ರೂಪ್ಯಪೀಠಭುವಾ ಕೃತಾ |

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪ್ರೀತಿಕಾಮೇನ ರಾಮಕೃಷ್ಣೇನ ಭಾಷಯಾ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ಗೀತೆಯು ಮಧ್ಯಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣ ವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ಹರಿಃ || ೬೦ ||

ಮೂಲ.

ನಾರಾಯಣೋಽಗಣ್ಯಗುಣನಿತ್ಯೈಕನಿಲಯಾಕೃತಿಃ |

ಅಶೇಷದೋಷರಹಿತಃ ಪ್ರಿಯತಾಂ ಕಮಲಾಲಯಃ ||

- ೧ ಅಜ್ಞತಾಽಖಿಲಸಂವೇತ್ತುರ್ಘಟಿತೇ ನ ಕುತಶ್ಚ ನ
೨ ಉಪಾಧಿಭೇದಾದ್ಭೂತಃ ಇತಿ ಚೇತ್ಸತ್ತ್ವಭಾವತಃ ೧೦೭
೩ ಅಜ್ಞಾನತೋ ವಾ ದ್ವೈತಸ್ಯ ಸತ್ಯತಾ ಸ್ವತಃ ಏವ ಚೇತ್ |
ಅನವಸ್ಥಿತಿರಜ್ಞಾನ ಹೇತ್ವಾವಾನ್ಯೋನ್ಯಸಿದ್ಧಿತಾ
೪ ಚಕ್ರಕಾಪತ್ತಿರಥವಾ ೧೦೮
೪ ಭೇದಶ್ಚೋಪಾಧಿತಃ ಕುತಃ | ೧೦೯
ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಭೇದಸ್ಯ ಜ್ಞಾಪಕೋ ನೈವ ಕಾರಕಃ
ಉಪಾಧಿದ್ವೈಪುಷ್ಯಪೂರ್ವೋ ಹಿ
೫ ಖೇಸಿ ದೇಶಾಂತರಸ್ಯ ಸಃ | ೧೧೦
ಜ್ಞಾಪಕೋ ವಿದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಮೂಢಬುದ್ಧಿವ್ಯಸೇಷಯಾ
೬ ನ ಚೇದುಪಾಧಿಸಂಬಂಧ ಏಕದೇಶೇಽಥ ಸರ್ವಗಃ ೧೧೧
ಏಕದೇಶೇನವಸ್ಥಾ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಗಶ್ಚೇನ್ನ ಭೇದಕಃ
೭ ಸುಖದುಃಖಾದಿಭೋಗಶ್ಚ, ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯೇ ನ ಭೇದತಃ ೧೧೨
ದೃಶ್ಯೋ ಹ್ಯುಪಾಧಿಭೇದೇನ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗೋ ಯಥಾ
೮ ನಾನಾದೇಹಗಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ ಯೋಗಿನೋ ಯಥಾ ೧೧೩
ನಚೇದ್ಭೋಗಾನುಸಂಧಾನಂ ತದಿಚ್ಛಾ ಯೋಗಿನಃ ಕುತಃ
೯ ಅನುಸಂಧಾನರಹಿತದೇಹಬಾಹುಲ್ಯಮನ್ಯಥಾ ೧೧೪
ಸಿದ್ಧಮೇವ ಹಿ ತತ್ಪಕ್ಷೇವಿಶೇಷೋ ಯೋಗಿನಃ ಕುತಃ
೧೦ ಸಿದ್ಧಾ ಹಿ ಕರ್ಮಭೇದಸ್ಯ ಸ್ಯಾದುಪಾಧಿಭಿನ್ನತಾ
ತತ್ತಿದ್ಧಾ ಚೈವ ತತ್ತಿದ್ಧಿರಿತ್ಯನ್ಯೋನ್ಯವ್ಯಸಾಶ್ರಯಃ
೧೧ ಅತ್ಯಸ್ವಭಾವಭೇದಸ್ಯ ವಿದೋಷತ್ವೇನ ಚಾಖಿಲಃ ೧೧೫
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರೋಧಾಚ್ಚ ದುಷ್ಟಃ ಪಕ್ಷೋಽಯಮಂಜಸಾ
೧೨ ಚೇಷ್ಟಾಲಿಂಗೇನ ಸಾತ್ಯತ್ವೇ ಪರದೇಹಸ್ಯ ಸಾಧಿತೇ ೧೧೬
ಅನ್ಯತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ಮನಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವೃತ್ತೇನಾನುಭೂಯತೇ
೧೩ ಅಜ್ಞತಾ ಚಾಲ್ಪಶಕ್ತಿತ್ವಂ ದುಃಖತ್ವಂ ಸ್ವಲ್ಪಕರ್ತೃತಾ ೧೧೭
ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದೀಶಗುಣವಿರುದ್ಧಾ ಹ್ಯನುಭೂತಿಗಾಃ
ಸಾರ್ವಜ್ಞ್ಯಾದಿಗುಣಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಶ್ರುತಿಷು ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಃ ೧೧೮
೧೪ ಸತ್ಯಃ ಸೋ ಅಸ್ಯ ಮಹಿಮೇತ್ಯಾದಿನಾಕ್ಯಾನ್ತ್ಯಪಾ ನ ಚ ೧೧೯
ನ ಚ ವೇದೋಕ್ತಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಮಾನಂ ತನ್ಮಾನತಾಃ ಪಿ ನ ೧೨೦
೧೫ ಅತೋಽಜ್ಞಾಸಂಭವಾದೇವ ನಾಧಿಕಾರ್ಯೈಕೈವಾದಿನಾವರ್ಗ ೧೨೧

ಮೂಲ.

ಪುಟ.

೧೬	ಅತೋ ನಾಜ್ಞಾತಮಿತಿ ಚ ವಿಷಯೋ ವಿಷಯಾಂತರೇ ೧೨೫
	ಅಜ್ಞಾಭಾನಾತ್ಮಲಂ ಕಸ್ಯ ಯೋಗಃ ಶಶನೃಶೃಂಗಯೋಃ ,,
೧೭	ದುರ್ಘಟತ್ವಂ ಭೂಷಣಂ ಚೇತ್ಸ್ಯಾದವಿದ್ಯಾತ್ವಮಾತ್ಮನಃ ೧೨೬
	ಅಂಧಂತಮೋಽಪ್ಯಲಂಕಾರೋ ನಿತ್ಯದುಃಖಂ ಶಿರೋಮುಖೇಃ ,,
೧೮	ಅತಃ ಪರೋಮಾತ್ರಯೇತಿ ಪೂರ್ವಶ್ರುತಿನಿರರ್ಥತಃ ಅನ್ಯಮಿಶಮಿತಿ ೧೨೭
	ಶ್ರುತ್ಯಾ ಭಿನ್ನಜೀವದೃಶಂ ಗತಃ ಭಿನ್ನತ್ವೇನಾತ್ಮಸಾದೃಶ್ಯದೋ ಯ
	ದೇಶಿಶ್ರುತೇಃ ಸದಾ ,,
೧೯	ಮಾಯಾನಾದತಮೋವ್ಯಾಪ್ತಮಿತಿ ತತ್ತ್ವದೃಶಾ ಜಗತ್ ೧೨೯
	ಭಾತಂ ಸರ್ವಜ್ಞಸೂರ್ಯೇಣ ಪ್ರೀತಯೇ ಶ್ರೀಪತೇಃ ಸದಾ ,,
೨೦	ನಮೋಽನುಂದನಿಜಾನಂದಸಾಂದ್ರಸುಂದರಮೂರ್ತಯೇ ೧೩೦
	ಇಂದಿರಾಪತಯೇ ನಿತ್ಯಾನಂದಭೋಜನದಾಯಿನೇ ,,

ಇತಿ ಶ್ರೀನುದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತಂ

ಉಪಾಧಿಖಂಡನಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ನೂಯಾನಾದಖಂಡನದ ಮುನ್ನುಡಿ.

॥ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವವಲ್ಲಭ ನೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

“ನೂಯಾ”, “ನೂಯಾನಾದ”, “ನೂಯಾನಾದಿ” ಎಂಬೀ ಪದಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡದವರುಗಳು ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಕೇಳಿರಬಹುದು. ಅವುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಪದಗಳಾಗಿವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ‘ನೂಯಾ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳುಂಟು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ‘ನೂಯಾ’ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನನೆಂದು ಅರ್ಥವು. ನೂಯಾನಾದವೆಂದರೆ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯವೆಂದೂ, ಮಾಯೆಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದು ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ವಾದವು. ಖಂಡನವೆಂದರೆ ಆ ವಾದದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ತೋರಿಸಿ ನಿರಾಕರಣೆಮಾಡುವುದು.

ನೂಯಾನಾದವು ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಒಂದು ಪ್ರಕರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನಿರಾಕರಣಮಾಡಿ ಸ್ವಮತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆಮಾಡುವ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅದ್ವೈತ ಮತವೆಂದರೆ ಇಂತಹುದು, ನೂಯಾನಾದವೆಂದರೆ ಇಂತಹುದು ಎಂದು ನೊದಲು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮವೆಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ಜೀತನಾಜೀತನಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಜ್ಞಾನವು ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಜಗತ್ತಿನಂತೆ ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಸಹಾಯವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಮತಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವು. ಜಡ ಪ್ರಕೃತಿ, ಜೀವ, ಪರಮಾತ್ಮ ಈ ಮೂರು ತತ್ವಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಅಸ್ತಿಕ ಮತದವರು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರುತತ್ವಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದೇ ಆಯಾ ಮತಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಜೀವರಾಶಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಪರಸ್ಪರಭೇದಗಳು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಈ ಮೂರು ತತ್ವಗಳಿಂದ ಪಂಚಭೇದ ಏರ್ಪಡುವದೆಂದೂ ದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅದ್ವೈತಮತರೀತ್ಯಾ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಭೇದವು ಸತ್ಯವಲ್ಲ. ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದದ್ದು. (1)ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ (2)ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೆಂದು ಎರಡು ದೆಶೆಗಳಿರುವವು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಭೇದವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದು ಹೊರತು ಇನ್ನು ಯಾವ ವಸ್ತುವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಸಾರವು ಅದರಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಸುಖದುಃಖಗಳೂ ಅಸತ್ಯಗಳು. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಗಜತುರಗಾದಿಗಳು ಹೇಗೆ ಅಸತ್ಯವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಎಲ್ಲಾ ಜಡಪದಾರ್ಥಗಳು ಅಸತ್ಯಗಳು, ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದುವುಗಳು. ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಗ್ಗವು ಹಾವಿನಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಮಗೆ ತೋರುವುದು. ದೀಪ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ನೋಡುವಾಗ ಹಗ್ಗದ ಜ್ಞಾನವು ಬಂದು ಹಾವು ಎಂಬ ತೋರಿದ್ದು ಭ್ರಮೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ಈ ಜಗತ್ತು ಎಂಬುವ ಹಾವಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹಗ್ಗದೋಪಾದಿ

ಯಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಅಂದರೆ ಸತ್ಯವಾದ ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಳಾದ ಹಾವು ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಸತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಅಜೇತನ ಪ್ರಪಂಚವು ಅರೋಪವಾಗಿದ್ದು ಕಾಣಿಸುವುದು. ಮಾಯೆಯೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಕಳೆದರೆ ಜಗತ್ತು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುವುದು. ಕ್ರಿಮಿ ಕೀಟಾದಿಗಳು ಮೊದಲು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರ್ಯಂತ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ಜೇತನಗಳಿಗೂ, ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಐಕ್ಯವು. ಈ ಜೇತನಗಳೇ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು. ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಈ ಜೇತನಗಳಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಜೇತನಗಳಿಗೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೂ, ನಿರ್ವಿಶೇಷನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಯಾವ ಗುಣದಿಂದಲಾಗಲೀ ಯಾವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದಾಗಲೀ, ವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಧರ್ಮಗಳೂ ಯಾವ ಗುಣಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಕರ್ತನಲ್ಲ, ಭೋಕ್ತನಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲ, ಸುಖಿ ಅಲ್ಲ, ಆದರೆ ಅವನು ಜ್ಞಾನನುಯನು, ಸುಖನುಯನು ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನವು ಸುಖವು ಅವನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೇ ಮೋಕ್ಷವು. ಅಜ್ಞಾನವು ಭೇದಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೂ ತನ್ನಿಮಿತ್ತ ಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ, ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ ಐಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯು, ಇದೇ ಪರಮ ಪುರುಷಾರ್ಥವು, ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ ಮೊದಲೇ ಸಾಧನವು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವವೆಂದು ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ಈ ಮಾಯಾವಾದಖಂಡನದಲ್ಲಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಅನೇಕ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿರಾಕರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿವಾದವನ್ನು ಸಂವಾದರೂಪವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದರೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಮಾಯಾವಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ನಿಮ್ಮ ಆಚಾರ್ಯರು ನಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ಧ್ವಾಂತವೆಂದು ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಮತವು ಅಂಧಕಾರವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಲಾಗುವದು. ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದಷ್ಟೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸುಖಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಶಕ್ತನೂ, ಜ್ಞಾನಮಯನೂ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನು ಅಲ್ಪಶಕ್ತನು, ಅಲ್ಪಜ್ಞನು ದುಃಖಿಯಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವಾದರೆ ಜೀವನಲ್ಲಿ ತೋರುವ ದುಃಖ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಅಸತ್ಯವಾಗಿರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು ಈ ಭೇದವು ಎಲ್ಲವೂ ಅಜ್ಞಾನ ನಿಮಿತ್ತವಾದದ್ದು, ಅಸತ್ಯವಾದದ್ದು ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ತತ್ತ್ವವಾದಿ- ಶಾಸ್ತ್ರವು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಮೊದಲು ನಿಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರದಲಕ್ಷಣವು ಹೇಗಿರುವುದೋ ಹೇಳಬೇಕು.

ಮಾಯಾವಾದಿ- ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಮೂರು ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇರುವುವು. (1) ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂದರೆ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವು ಅಂದರೆ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದಲ್ಲ. (2) ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ನಮಗೆ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದಾದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವು. ಹೀಗೆ ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತೆ ಅಂದರೆ ತಿಳಿದದ್ದನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿ ಕೊಡುವುದು. ಎಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದು. (3) ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನು

ಒಂಥ ಚತುಷ್ಟಯಗಳು ಕೂಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಅಧಿಕಾರ, ಸಂಬಂಧ ಇವುಗಳು ಕೂಡಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವೇ ಸರಿ.

ತತ್ವನಾದಿ- “ವಿಮತಮನಾರಂಭಣೀಯಂ ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವಾತ್.” ಅಯ್ಯಾ! ನೀವು ಹೇಳುವುದು ಶಾಸ್ತ್ರಲಕ್ಷಣವಾದರೆ ಅದ್ವೈತಮತವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದು. ನಿಮ್ಮ ಮತವು ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರವಚನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧ ಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ನಿಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರವು ನರ್ಜ್ಯಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು.

ಮಾಯನಾದಿ- ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಯಥಾರ್ಥವು ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವುದು ಅಸತ್ಯವೆಂದು ನಿಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ?

ತತ್ವನಾದಿ- ‘ನ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಸ್ಯ ಯಾರ್ಥಾರ್ಥ್ಯಂ.’ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನೇ. ಅಂತಹ ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವಲ್ಲವೇ?

ಮಾಯನಾದಿ- ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಅಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ಯಾರು ಹೇಳಿದರು? ಅಯಥಾರ್ಥವೆಂದು ಒಪ್ಪುವವರನ್ನು ನೀವು ಹೇಳಿದಹಾಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಬರುವುದು. ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವೇ ಸರಿ. ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವಾದರೆ ಆ ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೋ, ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವದೋ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದು ಎರಡು ಹೊರತು ಮೂರನೇ ಪ್ರಕಾರವೂ (Alternative) ಇರುವದೋ?

ಮಾಯನಾದಿ- “ಮೂರನೇ ಪ್ರಕಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ದೋಷವು ಬರುವುದು”?

ತತ್ವನಾದಿ- “ಅದ್ವೈತಹಾನಿಃ”— ಅಯ್ಯಾ! ನಿಮ್ಮ ಅದ್ವೈತವೇ ನಷ್ಟವಾಗುವದು. ಮೊದಲಿಗೆ ಮೋಸಬರುವದು. ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತೀರಿ. ಮತ್ತು ಈಗ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತೀರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ (1), ಐಕ್ಯ (2) ಈ ಎರಡು ಸತ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಯಿತು. ನೀವು ದ್ವೈತಿಗಳಾದಿರಿ. ಅದ್ವೈತವು ನಷ್ಟವಾಯಿತು.

ಮಾಯನಾದಿ- ಹಾಗಾದರೆ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಸರಿ. ಈಗ ಏನು ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಅದ್ವೈತವೇನೋ ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬರುವದು.

ಮಾಯನಾದಿ- ಅದು ಹೇಗೆ?—

ತತ್ವನಾದಿ- “ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಾದಾತ್ಮನಃ”—“ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾರಣ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿದ್ದ ಕಾರಣ, ಮತ್ತು ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಕಾರಣ ಇದು ಸ್ವತಃ ಏನ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಬೇರೆ ಇನ್ನೊಂದರಿಂದ ಐಕ್ಯವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ಬರುವದು”.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ವಾ! ವಾ! ಸ್ವಲ್ಪತಡೆಯಿರಿ. ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾದ ಮಾತ್ರದಲ್ಲೇ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನೇ ಸರಿ. 'ನಾನು' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರ ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಐಕ್ಯವೆಂಬ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಉಪದೇಶದಿಂದಲೇ ಬರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಘಟಕ್ಕೂ ಅದರ ರೂಪಕ್ಕೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ. ಆದರೆ ಘಟಜ್ಞಾನವು ಬಂದಕೂಡಲೇ ರೂಪಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೋ? ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ? ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿನೋಡಿದರೆ ಘಟಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದರ ಬಣ್ಣ (ರೂಪ) ಕಪ್ಪೋ ಕೆಂಪೋ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ರೂಪವು (ಬಣ್ಣ) ಘಟದ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಹೇಗೆ ಘಟಜ್ಞಾನವು ಬಂದಕೂಡಲೇ ರೂಪಜ್ಞಾನವು ಬರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಪ್ರಕಾಶನಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಘಟಕ್ಕೂ ನಿಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಒಂದು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಅದು ಮರತು ಬಿಟ್ಟಿರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ— ಘಟದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀವು ಹೇಳಿದ್ದು ಸರಿಯೆ. ಘಟವು ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಘಟಜ್ಞಾನವು ಬಂದರೂ ರೂಪಜ್ಞಾನವು ಬಾರದೆ ಇರಬಹುದು. ಇದು ಧರ್ಮದಿಂದಕೂಡಿದ ಧರ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ “ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಾದಾತ್ಮನೋ ನಾನಧಿಕತೋ ವಿಶೇಷಃ” ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನು, ನಿರ್ಗುಣನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ, ಐಕ್ಯವು ಅವನಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಗುಣವಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. (1) ಆದುದರಿಂದ ಐಕ್ಯವು ಅಯಥಾರ್ಥವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಮೊದಲೇ ಬರುವದು. (2) ಐಕ್ಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಭಿನ್ನವೂ ಎಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅದ್ವೈತವೇ ನಷ್ಟವಾಗುವದು. (3) ಐಕ್ಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ಬರುವದು. (4) ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮನು ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನು, ಎಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವದು. ಇವುಗಳ ಹೊರತು ಮಾರ್ಗಾಂತರವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಆಯ್ಯಾ! ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಮರುಳುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವಿರಿ. ಇದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಐಕ್ಯವೆಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಥವೇ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವು ಹೇಳುವದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಅದು ಇಂತಹದು ಎಂದು ನಿಮಗೆ ತಿಳಿಯಲಾರದು.

ತತ್ವನಾದಿ- ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಐಕ್ಯವೆಂದರೆ ಇಂತಹದು ಎಂದು ನಮಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗೊತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಸರಮಾತ್ರನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದ್ಯವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವೋತ್ತಮರಾದ ವಾಯುದೇವರಿಗೂ ಅವರ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಾದ ಹನುಮ, ಭೀಮ, ಮಧ್ವ ಈ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಅಸ್ಮದಾದಿ ಜೀವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳು ಬಂದಿರುವವು. ಇನ್ನುಮುಂದೆಯೂ ಜನ್ಮಗಳು ಬರುವವು. ದೇಶ, ಕಾಲ, ಯೋನಿಭೇದಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಹಗಳು ಬಂದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಆಯಾದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯವು ಒಂದೇ ಆದುದರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವ ಆಯಾಜೈತನ್ಯಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವವು. ಎರಡಾಗಿ ಕಾಣುವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು

ಎಂದು ಹೇಳುವಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಐಕ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ನೀವೂ ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಐಕ್ಯ' ವೆಂಬಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಿರಿ ಅಲ್ಲವೇ?

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಹೌದು. ನೀವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಹೇಳುವ ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವೇ ಅಸತ್ಯವೇ?

ತತ್ವನಾದಿ- ನಾವು ಹೇಳುವ ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವು.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಸತ್ಯವಾದರೆ ಅದು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇರತಕ್ಕ ವಸ್ತುವೇ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದರೂ ನಮಗೆ ಭಾದಕವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅನಂತಾನಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನಾದಕಾರಣ ಐಕ್ಯವು ಅವನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಇರುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಅನಂತಾನಂತ ಕೋಟಿತತ್ವಗಳನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣ ಐಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇರುವ ಒಂದು ತತ್ವವೆಂದರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವುಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ?

ತತ್ವನಾದಿ- ನಮ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಕಲಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅವನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟದ್ದು ಅಲ್ಲ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ಅಥವಾ ಜೀವೋತ್ತಮರ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಐಕ್ಯವು ನಮಗೆ ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ದವಲ್ಲ. ಇವುಗಳು ನಮಗೆ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಜೀವನಿಗೆ ಅನೇಕ ಜನ್ಮಗಳು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಹೇಗೆ ಆಯಾ ದೇಹಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಐಕ್ಯವು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ದವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜೀವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಐಕ್ಯವೂ ಕೂಡಾ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು ಮಾಯಾ (ಅಜ್ಞಾನ). ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವು ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ ಅದರ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವು. ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲೇ ಐಕ್ಯವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ಅಜ್ಞಾನವು ನಿಮಗೆ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರದು. ನಿಮ್ಮ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಐಕ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಹೇಳಬಹುದು. ನೀವು ಉದಾಹರಿಸುವ ಅಜ್ಞಾನವು ಸತ್ಯವೇ ಅಸತ್ಯವೇ? ಅಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅನಾಥಂಭಣೀಯತ್ವವು ಒದಗಿತು. ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವೇ ಎಂತ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವೆಂದರೆ ಅದ್ವೈತ ಹಾನಿಯಾಗುವುದು. ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೆಂದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಅನೇಕ ದೋಷಗಳು ಬರುವುವು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಜ್ಞಾನಮಯನು ಅವನ ಸ್ವರೂಪವು ಅಜ್ಞಾನವಾಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ವಿಶೇಷನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಒಂದು ಧರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಯಾವ ಲಾಭವು ಹೊಂದಲಾಗುವುದು?

ನಾಯಾನಾದಿ- ಅಜ್ಞಾನವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಒಂದು ಆವರಣವಾಗಿರುವುದು.

ತತ್ವನಾದಿ- ಆವರಣವೆಂದರೇನು?

ನಾಯಾನಾದಿ- ಆವರಣವೆಂದರೇ ಮುಸುಕು.

ತತ್ವನಾದಿ- ಹಾಗಾದರೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಯಾರಿಗೆ ಮುಸುಕಾಗಿರುವುದು, ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೋ, ಅಲ್ಲದೆ ಅವನ ಧರ್ಮಕ್ಕೋ, “ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ವಿಶೇಷಾಭಾವಾಚ್ಚ ನಾಜ್ಞಾನಂ ಕಸ್ಯಚಿದಾ ವರಕಂ” | ಅಜ್ಞಾನವು ಆವರಣವಾಗಿಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮವು ಇಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಯಾವ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾನ ಆವರಣವಾಗಿಲಿಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನಾದುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಆವರಣವಾಗಿಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಹೇಗೂ ಅದ್ವೈತ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ.

ನಾಯಾನಾದಿ- ಆಗಲಿ, ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದರೆ ಏನು ದೋಷ?

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಪೂರ್ವಾರ್ಥವು ಹೇಳುವುದೇ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಇದುವರೆಗೆ ನೀವು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತೀರಿ. ಆದೂ ಅಲ್ಲದೆ ನಿಮ್ಮ ಮತರೀತ್ಯಾ ತಿಳಿಯದೆ ಇರುವ ಸತ್ಯವದಾರ್ಥದ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಲೀ ಐಕ್ಯವಾಗಲೀ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಉದ್ದೇಶವಾದರೆ ನೀವು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಬರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನವೇ ಕೂಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯಗಳು ನಷ್ಟವಾಗುವುವು.

ನಾಯಾನಾದಿ- ಅದು ಹೇಗೆ?

ತತ್ವನಾದಿ- “ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಚೈಕೈಕ್ಯಸ್ಯಾತತ್ವಾವೇದಕತ್ವಮಾಗಮಸ್ಯ ಸ್ಯಾತ್ |” ಐಕ್ಯವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವು. ಐಕ್ಯವು ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ವಿಷಯವೂ ಅಸತ್ಯವಾಗುವುದು. ಸತ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಇದು ಸರೇಗೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ಕೂಡುವವು. ಮತ್ತು ಐಕ್ಯವು ಸತ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ತದ್ವಿರೋಧಿಯಾದ ಭೇದವು ಸತ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು.

ನಾಯಾನಾದಿ- ಐಕ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅದು ವಿಷಯವಾಗುವದರಲ್ಲಿ ಏನು ದೋಷ?

ತತ್ವನಾದಿ- ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವೇ ಬರುವದು. ಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ವಿಷಯವಾಗಲಾರದು. ಮತ್ತು “ಏನಮೇವ ಪ್ರಯೋಜನಮಪಿ ನಿರಸ್ತಮ್” ಅಜ್ಞಾನವೇ ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ತನ್ನಿನೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿಯೇ ಮುಕ್ತಿಯಾದರೆ, ಆ ಮುಕ್ತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು ಇರುವದಿಲ್ಲ, ಮತ್ತು ಅಧಿಕಾರಿಯು ಸಹಾ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಯಿತು. ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವವರು ಯಾರು? ಕೇಳುವವರು ಯಾರು? ಈ ಮೂರೂ ಇಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಸಂಬಂಧವು ಎಲ್ಲಿಂದ ಕೂಡುವದು? ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯಗಳು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವದರಿಂದ ನಾಯಾನಾದವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವು.

ನಾಯಾನಾದಿ- ಅಜ್ಞಾನವು ‘ಸತ್’ ಅಲ್ಲ ‘ಅಸತ್’ ಅಲ್ಲ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವದಾದರೂ ಒಂದು ಆಗಿದ್ದರೆ ನೀವು ಹೇಳುವ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅಜ್ಞಾನವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು, ಅಂದರೆ ಸತ್ ಅಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅಸತ್ ಅಲ್ಲದದು. ನೀವು ಹೇಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೂಷಣೆಗಳು ವ್ಯರ್ಥವು.

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ 'ಸತ್' 'ಅಸತ್' ಒಪ್ಪುತ್ತೇನೆ. ಸರ್ವ ಲೋಕಾನುಭವವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇರುವದು. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ನನಗೇನೂ ಅರ್ಥವಾಗ ಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಹೇಗೆ ಇರುವದೋ? ಸ್ವಲ್ಪವಿವರಿಸಿರಿ, ಅಥವಾ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಕೃತಜ್ಞನಾಗುವೆನು.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಶಕ್ಯವಲ್ಲದನ್ನು ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಿರಿ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಅಜ್ಞಾನವು ದುರ್ಘಟವಾದದ್ದು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವೆನು. ಶಶವಿಷಾಣವು (ಮೊಲದ ಕೊಂಬು) ಅಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವೆನು. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ಉದಾಹರಣವೂ ಕೊಡಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ವಿವರಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ನಾವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ವೆನ್ನುತ್ತೇನೆ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಹೇಳಲಿಕ್ಕೂ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ನಿಮಗೆ ಏನು ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲದು. ಸರ್ವಾನುಭವವಿರುದ್ಧವಾದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಇರುವದೆಂದು ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಯಿತು? ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವದೇ ಕಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದಲ್ಲ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಅದು ಏಕೆ? ಸತ್ ಎಂದು ಒಂದು ವಿಭಾಗ. ಅಸತ್ ಎಂದು ಎರಡನೇಯ ವಿಭಾಗ. ಸದಸತ್ ಎಂದು ಮೂರನೇಯ ವಿಭಾಗ. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ನಾಲ್ಕನೇಯ ವಿಭಾಗ. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಐದನೇಯ ವಿಭಾಗ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ರಸಗಳು ಎಷ್ಟು ವಿಧವಾಗಿರುವವು?

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಉಪ್ಪು, ಹುಳಿ, ಖಾರ, ಸಿಹಿ, ಖಹಿ, ವಗರು ಎಂದು ಷಡ್‌ರಸಗಳು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಗಳಷ್ಟೆ. ಇದು ಏನು ನನ್ನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೀರಿ?

ತತ್ವನಾದಿ- ಷಡ್‌ರಸಗಳು ಅಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಎರಡು ರಸಗಳಿಂಟು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮರತುಬಿಟ್ಟಿರಿ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಅವು ಯಾವು?

ತತ್ವನಾದಿ- ರಸವಿಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಏಳನೇ ರಸವು. ರಸವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಎಂಟನೇ ರಸವು ಇರುವುದು.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲ. ರಸವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದಾಗಲೀ ರಸವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದಾಗಲೀ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಕೇಳಿದ್ದೂ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದೂ ಇಲ್ಲ. ಇಂಥಾ ಏಳನೇ ಎಂಟನೇ ರಸಗಳು ಸರ್ವಾನುಭವವಿರುದ್ಧಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವು. ಹೀಗಾದರೆ ರಸವು ಎಂಟು ವಿಧವೆಂತ ಮಾತ್ರ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಷ್ಟು ವಿಲಕ್ಷಣಗಳು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅಷ್ಟು ರಸ ಗಳು ಏರ್ಪಡುವವು. ಆದರೆ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಆರು ರಸಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತವೆ.

ತತ್ವನಾದಿ- ಸ್ವಾಮಿ! ಅದರಂತೆಯೇ ಸತ್ ಅಸತ್ ಮತ್ತು ದೇಶ ಕಾಲಾದಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಗಳಿಂದ ಸದಸತ್ (ಅನಿತ್ಯಗಳು) ಕೂಡಾ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವೇ ಸರ್ವಲೋಕಾನುಭವವಾಗಿದೆ. ವಿಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಐದು ವಿಧವಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತೀರಿ. ಅರ್ಥವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಶಬ್ದಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ತನ್ನಿನಿವೃತ್ತಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ನೀವು ಹೇಳಿದಾಗ್ಯೂ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು

ದರಿಂದ “ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವೇನ ಚತುರ್ಥಪ್ರಕಾರಾಭಾವಾತ್ಪಂಚಮಪ್ರಕಾರತಾಃಸಿ ನಿರಸ್ತಾ” ಅಜ್ಞಾನವೇ ಕೂಡದೆ ಇರುವ ಕಾರಣ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಕಾರವೂ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಐದನೇ ಪ್ರಕಾರವೂ ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುವುದು.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಮಾಯಾನಾದವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ನೀವು ಅದ್ವೈತ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಮಾಯಾನಾದವೂ ಅನಾರಂಭಣೀಯವೆಂದು ಹೇಳುವಿರಿ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಅನಾರಂಭಣೀಯಗಳಾದವು.

ತತ್ವನಾದಿ- ಶ್ರುತಿ, ಸ್ಮೃತಿ, ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅದ್ವೈತವಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅದ್ವೈತವನ್ನು ಅವುಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳು ದ್ವೈತವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವು ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂದೂ ನಿರ್ದೋಷನೆಂದೂ ಅಸಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದೂ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಜೀವರಾಶಿಗಳು ಹರಿಯ ಅನುಚರರೆಂದೂ ಭೇದವು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ‘ಮಾಯಾ ಮಾತ್ರಮಿದಂ ದ್ವೈತಂ ಅದ್ವೈತಂ ಪರಮಾರ್ಥತಃ’ ಎಂದು ಗೌಡಪಾದಕಾರಿಕೆಯು ಸಾರುತ್ತದಲ್ಲಾ! ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ದ್ವೈತವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವಿರಿ?

ತತ್ವನಾದಿ- ಅಯ್ಯಾ! ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು. ‘ಮಾಯಾಮಾತ್ರಂ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಗೌಡಪಾದಕಾರಿಕೆಯೆಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೇವೆ. ಈ ಶ್ರುತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಿಮಗೆ ಗೊತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ. ‘ಮಾಯಾ’ ಅಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನವಲ್ಲ. ‘ದ್ವೈತಂ’ ಅಂದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಇರುವ ಭೇದವಲ್ಲ. ‘ಅದ್ವೈತಂ’ ಅಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಇರುವುದಾಗಿ ನೀವು ಹೇಳುವ ಐಕ್ಯವಲ್ಲ. ‘ಮಾಯಾ’ ಎಂದರೆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯು ಎಂದರ್ಥ. ‘ಅದ್ವೈತಂ’ ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂದರ್ಥ. ‘ದ್ವೈತಂ’ ಅಂದರೆ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಇರುವ ಅನಾದಿಯಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಜ್ಞಾನವು. ಜೀವನು ಅಸ್ವತಂತ್ರನು. ತನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಚೇಷ್ಟೆಗಳೂ ಭಗವದಧೀನವಾಗಿರುವವು. ಇದು ತಿಳಿಯದೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಾನು ಸ್ವತಂತ್ರಕರ್ತನೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ಅಜ್ಞಾನವು ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆ ಭಗವದಿಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಮಾಯಾನಾದಿ- ದ್ವೈತಪರವಾದ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಏನಾದರೂ ಇರುತ್ತವೋ

ತತ್ವನಾದಿ- ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇರುವವು. ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನು ಗೀತಾ 15ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ‘ದ್ವಾವಿನೂ ಪುರುಷಾ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಾಕ್ಷರ ಏವ ಚ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಭೇದ ತಾರತಮ್ಯಗಳನ್ನು ಅರ್ಜುನನಿಗೆ ಬೋಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಾರ್ತಿಕ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾಹ್ಯರ್ಥಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಂ ಮನಃ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ‘ಓಂ ಭೂಮ್ಭುಃ ಕೃತುವಜ್ಞಾನ್ಯಸ್ತ್ವಂ ತಥಾಚ ದರ್ಶಯತಿ ಓಂ’ ಎಂಬುವ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವು ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ ಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಾಗಲಿ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯಾಗಲಿ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಕಲ ಜೀವ ಜಡಾತ್ಮಕ ಪ್ರಪಂಚದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರಮಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನು ನಿಖಿಲಗುಣ ಪೂರ್ಣನು, ಸಮಸ್ತ ದೋಷರಹಿತನು ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದೇ ಆ

ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವು. ವಿವಿಧ ಸಾಂಸಾರಿಕದುಃಖದರ್ಶನಗಳಿಂದ ವಿರಕ್ತನಾಗಿ ತಮ ದಮಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮೋಕ್ಷೋಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಮನುಷ್ಯನೇ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಯು. ಸಾಂಸಾರಿಕ ರೂಪವಾದ ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿಯೂ, ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಪರಮಾನಂದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವು. ಸಮಸ್ತ ಅನಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಿಗೂ, ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಗೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪರಮಪ್ರಸಾದವೊಂದೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಅದುದರಿಂದ “ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾಯಣಸಮಂ ನ ಭೂತಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ ।
ಏತೇನ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯೇನ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನ್ ಸಾಧಯಾಮ್ಯಹಂ ॥”

॥ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ॥

- ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಮಾಯಾವಾದ ಖಂಡನವು.

ಶ್ರೀರಾಮಂ ಹನುಮತ್ಸೇವ್ಯಂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಂ ಭೀಮಸೇವಿತಂ ।

ಶ್ರೀವ್ಯಾಸಂ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಸಂಸೇವಿತಂ ಭಜೇ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ಭೀಮನುಧ್ವಾಂತರ್ಗತರಾಮಕೃಷ್ಣನೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಮೂ ॥ ನರಸಿಂಹೋಽಖಿಲಾಜ್ಞಾನಮತಧ್ವಾಂತದಿನಾಕರಃ ।

ಜಯತ್ಯಮಿತಸಜ್ಜ್ಞಾನಸುಖಶಕ್ತಿಪಯೋನಿಧಿಃ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಅಖಿಲಾಜ್ಞಾನಮತಧ್ವಾಂತದಿನಾಕರಃ, ಅಖಿಲ=ಸಮಸ್ತ ಅಜ್ಞೇತನಪ್ರಪಂಚವು, ಅಜ್ಞಾನ=ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವೆಂದು, ಮತ=ಸಿದ್ಧಾಂತವಾದ, ಧ್ವಾಂತ=ಕತ್ತಲೆಗೆ, ದಿನಾಕರಃ=ಸೂರ್ಯನಂತಿರುವ, ಅಮಿತಸಜ್ಜ್ಞಾನಸುಖಶಕ್ತಿಪಯೋನಿಧಿಃ, ಅಮಿತ=ಮಿತಿಲ್ಲದ, ಸತ್=ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಜ್ಞಾನ=ತಿಳುವಳಿಕೆಯು, ಸುಖ=ಸಂತೋಷವು, ಶಕ್ತಿ=ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು, ಇವುಗಳಿಂದ, ಪಯೋನಿಧಿಃ=ಸಮುದ್ರದಂತಿರುವ, ನರಸಿಂಹಃ=ನರಸಿಂಹನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಜಯತಿ=ಉತ್ತಮನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ॥ ೧ ॥

ತಾ ॥ ಸೂರ್ಯನು ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ನಾಶಿಸುವಂತೆ, ನರಸಿಂಹನು ಸಕಲ ಅಜ್ಞೇತನ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಜ್ಞಾನಮೂಲಕವಾದುದರಿಂದ ವಸ್ತುತಃ ಸುಳ್ಳಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬ ಮತವನ್ನು ನಾಶಿಸುವನೆಂತ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ನಮಗೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬರುವ ಅನಿಷ್ಟಯಾವತ್ತನ್ನೂ ನಾಶ ಮಾಡುವವನೆಂದು, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ ನೀರಿನಂತೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ, ದುಃಖಸಂಸ್ಪರ್ಶ ವಿಲ್ಲದಿರುವ ಸುಖ, ಅಪ್ರತಿಹತಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಇವುಗಳಿರುವವನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ದುಃಖಸ್ಪರ್ಶವಿಲ್ಲದಿರುವ ನಿತ್ಯಸುಖರೂಪವಾದ ನೋಕ್ಷವನ್ನು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಮಗೆ ದಯಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆಂದು, ಇಂತಹ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರಕೃತ ಈ ಗ್ರಂಥನಿರ್ಮಾಣಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಗ್ರಂಥಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆಂದು, ಆದಕಾರಣ ಎಲ್ಲಾ ಶಿಷ್ಯರೂ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ತಿಳಿಸಿದರು. ॥ ೧ ॥

ಅಜ್ಞೇತನ ಪ್ರಪಂಚವು ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತವೆಂಬ ಮತವು ಕತ್ತಲೆಯಂತಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿ, “ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವೇ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಅಜ್ಞೇತನ ಪ್ರಪಂಚವು ಸುಳ್ಳು ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ದುಃಖಾದಿಯೂ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಯೂ ಸತ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ನೀರು ಮತ್ತು ಬೆಂಕಿಯು ಇವುಗಳಂತಿರುವ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ, ಅಭೇದವು ಕೂಡಲಾರದು. ಅಂತಹ ಅಭೇದವು ಕೂಡಬೇಕಾದರೆ ಸಕಲ ಅಜ್ಞೇತನವೂ (ದುಃಖಾದಿ ಪ್ರಪಂಚವೂ) ಅಜ್ಞಾನಕಲ್ಪಿತ (ಸುಳ್ಳು) ವೆಂದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಮತವು ಕತ್ತಲೆಯಂತಿರತಕ್ಕದ್ದು ಹೇಗೆ?” ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಿಮತಮನಾರಂಭಣೀಯಂ | ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವಾತ್ |
ಯದಿತ್ಥಂ ತತ್ತಥಾ ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಮ್ || ೨ ||

ಅ || ವಿಮತಂ=ವಿನಾದವಿಷಯವಾದದ್ದು (ಶಾಸ್ತ್ರವು), ಅನಾರಂಭಣೀಯಂ=ಆರಂಭ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ, ಅನ್ಯಥಾ ಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವಾತ್, ಅನ್ಯಥಾ=ಸರ್ವದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು, ಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವಾತ್=ಹೇಳುವಕಾರಣ, ಯತ್=ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಇತ್ಥಂ=ಸುಳ್ಳುಹೇಳುವುದೋ, ತತ್=ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು, ತಥಾ=ಆರಂಭಮಾಡತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಂ=ಸಮ್ಮತವಾದದ್ದು. (ಬೌದ್ಧ ಸ್ತವ). || ೨ ||

ತಾ || ವೇದಾದಿಗಳು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗರೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯಗಳಾಗಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಅದ್ವಿತಮತತ್ವಕಾರವೂ ಅಸತ್ಯವೇ ಆಗ ಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ಆಯಿತು. ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವೆಂದು ವಾದಪ್ರತಿವಾದಗಳು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ವಿಷಯವು. ದೃಷ್ಟಾಂತ ಬೌದ್ಧಮತವು. || ೨ ||

ನಮ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯಥಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಸ್ಯ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ ತತ್ಪಕ್ಷೇ || ೩ ||

ಅ || ತತ್ಪಕ್ಷೇ, ತತ್=ಮಾಯಾವಾದಿಯ, ಪಕ್ಷೇ=ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಸ್ಯ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದಕ್ಕೆ, ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ=ಸತ್ಯತೆಯು, ಹಿ=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ನ=ಇಲ್ಲವೋ.

ತಾ || ಅದ್ವೈತಮತದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಐಕ್ಯವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಮತ್ತು ಐಕ್ಯವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಲ್ಲವೆಂದೂ ಆತನ ಮತವು. ಆದುದರಿಂದ ಆತನ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೩ ||

ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾದರೂ ಸತ್ಯವೆಂದು ಆತನು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅದ್ವೈತಹಾನೇಃ ಸ್ವರೂಪಾತಿರೇಕೇ || ೪ ||

ಅ || ಹಿಂದಿನ ಮೂಲದಿಂದ 'ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಸ್ಯ' 'ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ' ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯಸ್ಯ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದಕ್ಕೆ, ಸ್ವರೂಪಾತಿರೇಕೇ, ಸ್ವರೂಪ=ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ, ಅತಿರೇಕೇ=ಬೇರೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲು, ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ=ಸತ್ಯತೆಯು ಇರುತ್ತಿರಲು, ಅದ್ವೈತಹಾನೇಃ, ಅದ್ವೈತ=ಸತ್ಯವಾದ ವಸ್ತು ಒಂದೇ ಎರಡನೇದ್ದು ಇಲ್ಲವೆಂಬುವ ಮತಕ್ಕೆ, ಹಾನೇಃ=ನಾಶವಿರುವುದಾದ ಕಾರಣ. || ೪ ||

ತಾ || ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೋ? ಅವನಿಂದ ಬೇರೆಯೋ? ಬೇರೆ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಸತ್ಯವೋ? ಸತ್ಯವೋ? ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯಥಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾಗಿ ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಯಿತು. ಸತ್ಯವಾದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಒಂದು ವಸ್ತು ಸತ್ಯ. ಅಭೇದವೆಂಬುದೊಂದು ಸತ್ಯವು. ಹೀಗೆ ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳು ಎರಡೆಂದೊಪ್ಪಿದ ಕಾರಣ ಸತ್ಯವಾದುದು

ಒಂದೇ ಇರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತವು ಹಾಳಾಯಿತು. || ೪ ||

ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿ ಸತ್ಯವಾದ ಕಾರಣ ಅದ್ವೈತಮತಕ್ಕೆ ಭಂಗವೂ, ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಯಥಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವೂ ಆಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನತಿರೇಕೇ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಾದಾತ್ಮನಃ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ || ೫ ||

ಅ || ಇಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯ' 'ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ' 'ಸ್ಯಾತ್' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮಾತ್ಮೈಕ್ಯೇ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವು, ಅನತಿರೇಕೇ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗದೆ (ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವೇ) ಆದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆತ್ಮನಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನಿಗೆ, ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತ್ವಾತ್=ಯಾವಾಗಲೂ 'ನಾನು' ಎಂಬುವ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಇದ್ದ ಕಾರಣ, ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಯ=ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ, ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ=ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಿಕೆಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುತ್ತದೆ. || ೫ ||

ತಾ || ಯಾವ ಶಬ್ದವು ನಮಗೆ ಮುಂಜೆಯೇ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೋ ಆ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಾವು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ಕಾರಣ ಅದ್ವೈತವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿನ್ನನಾದ ಜೀವನು 'ನಾನು' ಎಂಬುವ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಿಂದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮಾಭಿನ್ನನಾದ ಅಭೇದವೂ ಕೂಡಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಓದುವ ಮೊದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಗುರುವು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು, ಶಿಷ್ಯನು ಕೇಳತಕ್ಕದ್ದು ಕೂಡ ಅನಾವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. || ೫ ||

ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪರಬೋಧೆಯಲ್ಲದೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ, ಏಕೈಕವೆಂಬ ವಿಶೇಷಾಕಾರ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಶಂಕಿಸಲು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಾದಾತ್ಮನೋ ನಾನಧಿಗತೋ ವಿಶೇಷಃ || ೬ ||

ಆತ್ಮನಃ=ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ, ನಿರ್ವಿಶೇಷತ್ವಾತ್=ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಕಾರಣ, ಅನಧಿಗತಃ=ತಿಳಿಯದೇಇದ್ದ, ವಿಶೇಷಃ=ವಿಶೇಷವು. ಅಂದರೆ ವಿಶೇಷರೂಪವಾದ ಧರ್ಮವು, ನ=ಇಲ್ಲ. || ೬ ||

ತಾ || ಪರಮತದಲ್ಲಿ ಜೈತನ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿಶೇಷವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ, ಅದ್ವೈತವು ಜೈತನ್ಯದ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಜೈತನ್ಯದಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಿನ್ನವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಜೈತನ್ಯಜ್ಞಾನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದ ಮೇಲೆ ಅದ್ವೈತಜ್ಞಾನವೂ ಸರ್ವದಾ ಇದೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅದ್ವೈತಬೋಧಕಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವಾಗಿ ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಯಿತು. || ೬ ||

ಅದ್ವೈತವು ಜೈತನ್ಯಾಭಿನ್ನವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದರೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾರೂಪದೋಷವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಅದ್ವೈತಪ್ರತಿಪಾದಕವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆವರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯಾದರೆ ಅದ್ವೈತವು ತಾನಾಗಿ ನಮಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಓದಬೇಕಾದರೆ ಮುಂಚೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುವ ಪರಸ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರ—

ಮೂ॥ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ವಿಶೇಷಾಭಾವಾಚ್ಚ ನಾಜ್ಞಾನಂ ಕಸ್ಯಚಿ
ದಾವರಕಂ || ೭ ||

ಅ || ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ = ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ, ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ = 'ನಾನು' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವ ಕಾರಣ, ವಿಶೇಷಾಭಾವಾಚ್ಚ = ಯಾವ ವಿಶೇಷಧರ್ಮವೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅಜ್ಞಾನಂ = ಅಜ್ಞಾನವು, ಕಸ್ಯಚಿತ್ = ಯಾವುದಕ್ಕೂ (ಆತ್ಮನಿಗೂ ಆತನ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಕೂಡ), ಅವರಕಂ = ಅಡಗಿಸುವಂಥಾದ್ದು, ನ = ಅಲ್ಲ. || ೭ ||

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು ಅಡಗಿದ್ದರೆ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಆ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅವರಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅವರಣ (ಅಡಗಿಸುವ) ವಸ್ತುವು ಆವಿಯ ಮಾಣ (ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ) ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂಥಾದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಸರ್ವದಾ ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷ ಧರ್ಮವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಅಜ್ಞಾನವು ಅಡಗಿಸುವಂಥಾದ್ದಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಪದಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಕಾರಣ ಅಡಗಿಸುವ ಅಜ್ಞಾನವೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮತವು ಅಸಂಗತವಾಯಿತು. || ೭ ||

ಶಾಸ್ತ್ರವು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಆಗದೆ ಕಡೆಗೆ ಅದು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಬೋಧಕವೇ ಆದರೂ ಏನು ದೋಷವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಶಂಕಿಸಿದರೆ, ಶಾಸ್ತ್ರವು ಕೇಳುವವರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲು ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸಿದರೆ ಅವರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗುವುದೆಂಬುದು ಒಂದು ದೋಷವು. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅನದಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ಚ ತನ್ಮತಮ್ || ೮ ||

ಅ || ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೆಂದರೆ ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥವು. ಗಂತ್ಯ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಸಾಧನ, ಅನದಿಗತಾರ್ಥಗಂತ್ಯ, ಅನದಿಗತ = ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವ, ಅರ್ಥ = ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥದ, ಗಂತ್ಯ = ಜ್ಞಾನಸಾಧನವು, ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿಚ = ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು, ತನ್ಮತಂ, ತತ್ = ಅವನ, ಮತಂ = ಸಿದ್ಧಾಂತವು.

ತಾ || ಭಾಟ್ಟರು (ಪ್ರಾಭಾಕರರು) ಯಾರಿಗೂ ಶಾಸ್ತ್ರ ಓದುವ ಮೊದಲು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಯಥಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತಾದ್ದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದ್ವೈತಿಗಳೂ ಕೂಡ, ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳು ಕೂಡಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ ಭಾಟ್ಟರು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ತಾವೂ ಹೇಳುವೆವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಭಾಟ್ಟರು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣ ಲಕ್ಷಣವೇ ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರ ಓದುವ ಮೊದಲು ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕದ್ದೇ ಪ್ರಮಾಣವಾದುದರಿಂದ, ಪ್ರಕೃತ ಶಾಸ್ತ್ರವು ತಿಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣವು ಅವನ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವನ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಯಿತೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಈ ನರಗೆ ಪ್ರಥಮ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ 'ಅನ್ಯಥಾಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವಾತ್' ಎಂಬುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂಥಾದ್ದು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದರು. ಈಗ ಆ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯ ಪ್ರಯೋಜನ ಅಧಿಕಾರಿ ಸಂಬಂಧಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅದ್ವೈತಿಯ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವಾದೇವ ತನ್ಮತಮಖಿಲಮಪಾಕೃತಮ್ || ೯ ||

ಅ || ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವಾದೇವ, ಅಜ್ಞಾನ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಅಸಂಭವಾದೇವ=ಕೂಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ತನ್ಮತಂ, ತತ್=ಅದ್ವೈತಿಗೆ, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತವಾದ, ಅಖಿಲಂ=ಸಮಸ್ತವು, (ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನ ಅಧಿಕಾರಿಸಂಬಂಧ ಸಮುದಾಯವು), ಅಪಾಕೃತಂ=ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ||

ತಾ || ಅಜ್ಞಾತವಾದದ್ದೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅದ್ವೈತಿಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವ ಕಾರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಜ್ಞಾತವಾದ ವಿಷಯಾದಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. || ೯ ||

ಹೀಗೆ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವಕಾರಣ ಅದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಿಂದಲೂ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಚೈಕೈಸ್ಯಾತತ್ವಾನೇದಕತ್ವಮಾಗಮಸ್ಯ ಸ್ಯಾತ್ || ೧೦ ||

ಅ || ಐಕೈಸ್ಯ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದಕ್ಕೆ, ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇಚ=ಅಸತ್ಯವು ವಿದ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆಗ ಮಸ್ಯ=ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ, ಆತತ್ವಾನೇದಕತ್ವಂ, ಆತತ್ವ=ಯಾವದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅರ್ಥದ, ಆನೇದಕತ್ವಂ=ತಿಳಿಸುವಿಕೆಯು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುತ್ತದೆ. || ೧೦ ||

ತಾ || ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವೇ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೆಂದು ಪರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆ ಅಭೇದವು ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯೇ ಅಥವಾ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೋ? ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೇ ಎಂಬುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವೋ ಅಸತ್ಯವೋ? ಆತ್ಮನಿಂದಬೇರೆಯಾಗಿ ಸತ್ಯವಾದರೆ ಆತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಭೇದ ಎಂದು ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥಗಳು ಎರಡಾದುದರಿಂದ, ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥವು ಒಂದೇ ಎನ್ನುವ ಮತವು ಅಸಂಗತವಾಯಿತು. ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಅಸತ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು (ಅಭೇದವನ್ನು) ಬೋಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಆತತ್ವಾನೇದಕ (ಅಪ್ರಮಾಣ) ವಾಯಿತು. || ೧೦ ||

ಅಭೇದವು ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸತ್ಯತಾ ಚ ಭೇದಸ್ಯ || ೧೧ ||

ಅ || ಭೇದಸ್ಯ=ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ, ಸತ್ಯತಾ ಚ=ಸತ್ಯತ್ವವೂ ಕೂಡ, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುತ್ತದೆ. || ೧೧ ||

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಚೇತನವಲ್ಲವೆಂದರೆ ಜಡವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಜಡವಲ್ಲವೆಂದರೆ ಚೇತನವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಅಂತೆಯೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದ ಮತ್ತು ಅಭೇದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸುಳ್ಳಾದರೆ ಉಳಿದುದು ಸತ್ಯವಾಗುವುದು.

ಪ್ರಕೃತ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವು ಸುಳ್ಳಾದರೆ ಭೇದವು ಸತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಆತ್ಮನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಸುಳ್ಳೆಂತಲೂ ಅಥವಾ ಸತ್ಯವೆಂತಲೂ ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು 'ನಾನು' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸರ್ವದಾ ವಿಷಯವಾಗಿ ನಿಶ್ಚಿತವಾದುದರಿಂದ ತತ್ಸ್ವರೂಪವಾದ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಅಂತಹ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅಭೇದವು ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಲಾರದು. || ೧೧ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಏವಮೇವ ಪ್ರಯೋಜನಮಪಿ ನಿರಸ್ತಮ್ || ೧೨ ||

ಅ || ಏವಮೇವ=ಹೀಗೆಯೇ, ಪ್ರಯೋಜನಮಪಿ=(ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ) ಫಲವೂ ಕೂಡ, ನಿರಸ್ತಂ=ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾ || ಅದ್ವೈತಿಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಜ್ಞಾತವಾದ ವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ. || ೧೨ ||

ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧದಿಂದಲೂ ಅದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಸ್ವರೂಪತ್ವಾನೋಕ್ಷಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮೇವ ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ |

ಅ || ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಯೋಜನಂ' ಮತ್ತು 'ನಿರಸ್ತಂ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಿಂದ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ=ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್=ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸದ್ದರಿಂದ, ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ=ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ, ಪೂರ್ವಮೇವ=ಶಾಸ್ತ್ರಓದುವ ಮೊದಲೇ, ಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್=ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರಯೋಜನಂ=ಫಲವು, ನಿರಸ್ತಂ=ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೩ ||

ತಾ || ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಅದ್ವೈತಿಯು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವು ಶಾಸ್ತ್ರಓದುವ ಮೊದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತವಿರುವುದರಿಂದ ತದಭಿನ್ನವಾದ (ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲದ) ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪಮೋಕ್ಷವೂ ಕೂಡ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನೋದುವ ಮೊದಲೇ ನಿಶ್ಚಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮೋಕ್ಷವು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರಸಾಧ್ಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಾರದು. || ೧೩ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಕಾರನ ಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ದೂಷಿಸಿದರು. ಈಗ ಆನಂದಬೋಧನಮತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು (ಶಂಕಿಸುತ್ತಾರೆ)ಶಂಕಿಸಿಕೊಂಡು ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅವಿದ್ಯಾನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವು ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೋಕ್ಷವು ಸತ್ಯವಾದರೆ ಅದ್ವೈತಹಾನಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಇಂತಹ ಮೋಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ವಿರೋಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು (ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸತ್ಯ ಇವೆರಡರಿಂದ ಬೇರೆ ಎಂದು) ಹೇಳಿದರೆ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಅಜ್ಞಾನವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ

ವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದರಿಂದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿಯು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯೂ ಅದರ ಅಭಾವವೂ ಇವುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆಂದು ಅವನ ಮತವಾದುದರಿಂದ, ಆದಕಾರಣ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಐದನೇ ವಿಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತಹ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಯೋಜನವು ಇರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರವು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜನವು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವೇನ ಚತುರ್ಥ ಪ್ರಕಾರಾಭಾವಾತ್ಸಂಚಮಪ್ರಕಾರ ತಾಽಪಿ ನಿರಸ್ತಾ || ೧೪ ||

ಅ || ಇಲ್ಲಿ 'ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ' ಎಂಬುವ ಪದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಜ್ಞಾನಾಸಂಭವೇನ, ಅಜ್ಞಾನ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಅಸಂಭವೇನ=ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ, ಚತುರ್ಥ ಪ್ರಕಾರಾಭಾವಾತ್, ಚತುರ್ಥ=ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದ, ಪ್ರಕಾರ=ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ವಿಧವು, ಅಭಾವಾತ್=ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ=ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪಂಚಮ ಪ್ರಕಾರತಾಽಪಿ, ಪಂಚಮ=ಐದನೆಯದಾದ, ಪ್ರಕಾರತಾಽಪಿ=ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡ, ನಿರಸ್ತಾ=ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೧೪ ||

ತಾ || ಅದ್ವೈತಿಮತದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನರೂಪವಾದ ಪದಾರ್ಥವು ಇದ್ದರೆ ಆ ಅಜ್ಞಾನವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ ಅದರ ನಿವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಐದನೆಯ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಬಹುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಅವನ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರಕಾರವೇ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಐದನೆಯ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳ ಅಜ್ಞಾನ ನಿವೃತ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವು ಸುತರಾಂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. || ೧೪ ||

ಇನ್ನು ಅಜ್ಞಾನವು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಿಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಾಭಾವಾದೇನ ಅಧಿಕಾರೀ ಚ || ೧೫ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ನಿರಸ್ತಾ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಾಭಾವಾತ್, ವಿಷಯ=ವಿಷಯವೂ, ಪ್ರಯೋಜನ=ಫಲವೂ, ಅಭಾವಾತ್=ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಅಧಿಕಾರೀ ಚ=ಅಧಿಕಾರಿಯೂ (ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದತಕ್ಕವನೂ ಹೇಳತಕ್ಕವನೂ), ನಿರಸ್ತಾ=ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. || ೧೫ ||

ತಾ || ಯಾವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಫಲವನ್ನು ಬಯಸಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅದ್ವೈತಿಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿಷಯವೂ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಧಿಕಾರಿಯೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ||

ಈಗ ಅಜ್ಞಾನವು ಇಲ್ಲದಿರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ತದಭಾವಾದೇನ ಸಂಬಂಧೋಽಪಿ || ೧೫ ||

ಅ || ಇಲ್ಲಿ 'ನಿರಸ್ತುತಿ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ತದಾಭಾವಾದೇವ, ತತ್ = ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಾಧಿಕಾರಿಗಳು, ಅಭಾವಾದೇವ = ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಸಂಬಂಧೋಽಪಿ = ಸಂಬಂಧವೂಕೂಡ, ನಿರಸ್ತುತಿ = ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. || ೧೫ ||

ತಾ || ಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಅಧಿಕಾರಿ, ಶಾಸ್ತ್ರ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಅನ್ವಯವು. ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಬೋಧ್ಯ = ಬೋಧಕಭಾವ ಸಂಬಂಧ (ವಿಷಯ ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂಥಾದ್ದು ಗ್ರಂಥ, ಗ್ರಂಥದಿಂದ ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ವಿಷಯ) ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಅಧಿಕಾರಿಗೂ ಪಠ್ಯ ಪಾಠಕಭಾವ ಸಂಬಂಧ. (ಪಠನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದು ಗ್ರಂಥ, ಪಠನಮಾಡತಕ್ಕವನು ಅಧಿಕಾರಿ). ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೂ ಜನ್ಯ ಜನಕ ಭಾವ ಸಂಬಂಧ (ಶಾಸ್ತ್ರವು ಫಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಫಲವು ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಜನ್ಯ). ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಬಂಧಗಳು ಇರತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರಕೃತ ಅದ್ವೈತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. || ೧೫ ||

ಇದು ವರೆಗೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವೇ ವೇದಾದಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಅನಾರಂಭಣೀಯವಾಗಲಿ ಎಂಬುವ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ, ಆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವು ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲವೆಂಬುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದರು. ಈಗ ಪರಮಾಪ್ತತಮರಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅ. ೧೫ ಶ್ಲೋಕ (೧೬ರಿಂದ ೨೦ರ ವರೆಗೆ) ಮತ್ತು ಅನಂತವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅದೇ (ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ) ಸಕಲವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವಿಷಯವು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮಾಭೇದವಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ದ್ವಾವಿಮೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಶ್ಚಕ್ಷರ ಏವ ಚ | ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿಭೂತಾನಿ ಕೂಟಸ್ಥೋಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ || ೧೬ ||

ಅ || ಲೋಕೇ = ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಇಮೌ = ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಮಿತರಾದ (ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದ), ಪುರುಷೌ = ಚೇತನರು, ಕ್ಷರಶ್ಚ = ಕ್ಷರಚೇತನವೆಂದು, ಅಕ್ಷರಶ್ಚ = ಅಕ್ಷರಚೇತನವೆಂದು, ದ್ವಾವೇವ = ಇಬ್ಬರೇ ಸರಿ. ಸರ್ವಾಣಿ = ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಭೂತಾನಿ = ಚತುರ್ಮುಖವೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳು, ಕ್ಷರಃ = ದೇಹನಾಶವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ಷರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಕೂಟಸ್ಥಃ, ಕೂಟ = ಅನ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶದಂತೆ, ಸ್ಥಃ = ಇರುವ (ಅಕಾಶದಂತೆ ದೇಹನಾಶಾದಿನಾಶಗಳಿಲ್ಲದಿರುವ) ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ಅಕ್ಷರಃ = (ಯಾವಾಗಲೂ ದೇಹನಾಶಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ) ಅಕ್ಷರವೆಂದು, ಉಚ್ಯತೇ = ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. || ೧೬ ||

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಉತ್ತಮನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅವನಿಂದ ಅಧಮರು ಇರಬೇಕಾದ್ದು ಅವಶ್ಯಕ. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅಧಮರನ್ನು ಹೇಳಿದರು. || ೧೬ ||

ಉತ್ತಮರು ಯಾರೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ || ೧೭ ||

ಅ || ಅನ್ಯಃ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಚೇತನರಿಂದ ಇತರನಾದ, ಪುರುಷಸ್ತು = ನಾರಾಯಣನೇ, ಉತ್ತಮಃ = ಪ್ರಧಾನನು. || ೧೭ ||

ತಾ || ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪಿಪೀಲಿಕಾ (ಇರುವೆ) ಪರ್ಯಂತವಿರುವ ಸಕಲ ಜೀತನ ಸಮುದಾಯದಿಂದಲೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಉತ್ತಮನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. || ೧೭ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪರಮಾತ್ಮೈತ್ಯದಾಹೃತಃ || ೧೮ ||

ಅ || ಪರಮಾತ್ಮೈತಿ=ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು, ಉದಾಹೃತಃ=ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾನೆ. ಆ ವೇದವು ಯಾವುದೆಂದರೆ- “ತಸ್ಯಾಃ ಶಿಖಾಯಾ ಮಧ್ಯೇ ಪರಮಾತ್ಮಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ” ಇದು ನಾರಾಯಣಸೂಕ್ತ, ೧೧ನೇ ಋಕ್ಕು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬುವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಮ=ಉತ್ತಮನಾದ, ಆತ್ಮ=ಜೀತನವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ, ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ಜೀತನವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಯೋ ಲೋಕತ್ರಯಮಾವಿಶ್ಯ ಬಿಭರ್ತಿ || ೧೯ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಲೋಕತ್ರಯಂ=ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು, ಅವಿಶ್ಯ=ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಬಿಭರ್ತಿ=ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೋ. || ೧೯ ||

ತಾ || ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರನ್ನು ಯಾರು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನು (ಪೋಷಕನು) ಅವನಿಂದ (ಪೋಷ್ಯನಿಂದ) ಉತ್ತಮನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೂ ಕೂಡ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಉತ್ತಮನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೨೦ ||

ಮನೆಯೊಳಗಿದ್ದ ಪದಾರ್ಥವು ಮನೆ ಸುಡುವಾಗ ಹೇಗೆ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಒಳಗಿದ್ದು ಪಾಲನೆ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ನಾಶವುಂಟಾಗುವಾಗ ಇವನಿಗೂ (ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ) ನಾಶವುಂಟಾಗುತ್ತದೋ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಅವ್ಯಯ ಈಶ್ವರಃ || ೨೦ ||

ತಾ || ಈಶ್ವರಃ=ಸರ್ವಸಮರ್ಥನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅವ್ಯಯಃ=ನಾಶವಿಲ್ಲದವನು. ||

ಇಂತಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಯಾರೆಂದರೆ ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಯಸ್ಮಾತ್ ಕ್ಷರಮತೀತೋಽಹಮಕ್ಷರಾದಪಿ ಚೋತ್ತಮಃ |

ಅತೋಽಸ್ಮಿ ಲೋಕೇ ನೇದೇ ಚ ಪ್ರಥಿತಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಯಸ್ಮಾತ್=ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಕ್ಷರಂ=ದೇಹನಾಶವಿರುವ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿ ಜೀತನ ಸಮುದಾಯವನ್ನೂ, ಅತೀತಃ=ದಾಟದವನೋ, (ಉತ್ತಮನೋ)

ಅಕ್ಷರಾದಸಿ=ದೇಹನಾಶವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡ, ಲೋಕೇ=ಅನಿತ್ಯವಾದ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವೇದೇ ಚ=ನಿತ್ಯವಾದ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ=ಪುರುಷಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು, ಪ್ರಥಿತಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧನು. || ೨೧ ||

ತಾ || ಈ ವಾಕ್ಯವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನೆಂದೂ ಅವನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದೂ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. || ೨೧ ||

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ದೇವರು ತಾನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿಯುವವರಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.---

ಮೂ || ಯೋ ಮಾಮೇವಮಸಂಮೂಢೋ ಜಾನಾತಿ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ ।
ಸ ಸರ್ವವಿದ್ಭಜತಿ ಮಾಂ ಸರ್ವಭಾವೇನ ಭಾರತ! || ೨೨ ||

ಅ || ಯಃ=ಯಾವಾತನು, ಏವಂ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಸಂಮೂಢಃ=ಭ್ರಮೆ ಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ=ಪುರುಷೋತ್ತಮನನ್ನಾಗಿ, ಜಾನಾತಿ=ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ. ಸಃ=ಅತನು, ಸರ್ವವಿತ್ ಸನ್=ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿ, ಸರ್ವಭಾವೇನ=ಸರ್ವಪ್ರಕಾರದಿಂದಲೂ (ತಂದೆಯೂ ತಾಯಿಯೂರಕ್ಷಕನೂ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಂದು), ಹೇಭಾರತ!=ಎಲೈ ಭರತಕುಲೋತ್ಪನ್ನನಾದ ಅರ್ಜುನನೇ!, ಮಾಂ=ನನ್ನನ್ನು, ಭಜತಿ=ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. || ೨೨ ||

ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಆಯೋಗ್ಯನಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನಿಗೂ ಹೇಳಬಾರದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಇತಿಗುಹ್ಯತಮಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮಿದಮುಕ್ತಂ ಮಯಾನಘ! || ೨೩ ||

ಅ || ಹೇ ಅನಘ!=ಎಲೈ ಪಾಪರಹಿತನಾದ ಅರ್ಜುನನೇ! ಮಯಾ=ನನ್ನಿಂದ, ಇತಿ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉಕ್ತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ, ಇದಂ=ಈ, ಶಾಸ್ತ್ರಂ=ಶಾಸ್ತ್ರವು, ಗುಹ್ಯತಮಂ=ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವಾದದ್ದು, (ಆಯೋಗ್ಯರಿಗೆ ಹೇಳಬಾರದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.) || ೨೩ ||

ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.---

ಮೂ || ಏತದ್ಬುದ್ಧ್ವಾ ಬುದ್ಧಿ ಮಾನ್ ಸ್ಯಾತ್ ಕೃತಕೃತ್ಯಶ್ಚ ಭಾರತ! || ೨೪ ||

ಅ || ಹೇ ಭಾರತ! ಎಲೈ ಅರ್ಜುನನೇ! ಏತತ್=ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೂ, ಬುದ್ಧ್ವಾ=ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿದು, ಬುದ್ಧಿ ಮಾನ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿದವನೂ, ಕೃತಕೃತ್ಯಶ್ಚ, ಕೃತಃ=ಸಂಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಕೃತ್ಯಶ್ಚ=ಪ್ರಯೋಜನಪುಷ್ಕವನೂ ಕೂಡ (ಮುಕ್ತನೂ ಕೂಡ), ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುತ್ತಾನೆ. || ೨೪ ||

ನಾರಾಯಣನೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿರೂಪಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.---

ಮೂ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾಹ್ಯರ್ಥಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಂ ಮನಃ । ಮನಸಸ್ತು ಪರಾ ಬುದ್ಧಿರ್ಬುದ್ಧೇರಾತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ ಪರಃ || ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಮವ್ಯಕ್ತಾತ್ಪುರುಷಃ ಪರಃ । ಪುರುಷಾನ್ನ ಪರಂ ಕಿಂ ಚಿತ್ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ || ೨೫ ||

ಅ || ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ=ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಅರ್ಥಾಃ=ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ಪರಾಃ=ಉತ್ತಮರು. ಅರ್ಥೇಭ್ಯಃ=ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಮನಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಪರಂ=ಉತ್ತಮವು. ಮನಸಃ=ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ, ಬುದ್ಧಿಃ=ಬುದ್ಧಿತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು, ಪರಾ=ಉತ್ತಮಳು, ಬುದ್ಧೇಃ=ಬುದ್ಧಿತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ, ಮಹಃ=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ, ಆತ್ಮಾ=ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು. ಮಹತಃ=ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ, ಅನ್ಯಕ್ತಂ=ಅನ್ಯಕ್ತತತ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ಪರಂ=ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅನ್ಯಕ್ತಾತ್=ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ, ಪುರುಷಃ=ಪೂರ್ಣಪದ್ಧಾನಾದ ನಾರಾಯಣನು, ಪರಃ=ಉತ್ತಮನು. ಪುರುಷಾತ್=ನಾರಾಯಣನಿಂದ, ಪರಂ=ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು, ಕಿಂಚಿತ್=ಯಾವುದೊಂದೂ, ನ=ಇಲ್ಲ. ಸಾ=ಆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ, ಕಾಷ್ಠಾ=ಉತ್ತಮತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಧಿಭೂತನು. (ನಾರಾಯಣನೇ ಉತ್ತಮತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಧಿ ಎಂದರೆ ಅವನಿಂದಮೇಲೆ ಉತ್ತಮರು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಪರಾ ಗತಿಃ=ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು. || ೨೫ ||

ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂಬ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಓಂ ಭೂಮ್ನಃ ಕೃತುನಜ್ಞಾಯಸ್ತ್ವಂ ತಥಾ ಚ ದರ್ಶಯತಿ ಓಂ || ೨೬ ||

ಅ || ಭೂಮ್ನಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವರೂಪ ಗುಣಕ್ಕೆ, ಜಾಯಸ್ತ್ವಂ=ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವೇದ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯತ್ವವು, ಕೃತುನತ್=ಯಾಗದಂತೆ, ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ. ತಥಾ=ಹಾಗೇ, ಶ್ರುತಿಃ='ಭೂಮೈವ ದೇವಃ' ಎಂಬುವ ವೇದವು, ದರ್ಶಯತಿ=ತೋರಿಸುತ್ತದೆ, ಇಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ತಿ' 'ಶ್ರುತಿ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹರಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. || ೨೬ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವೆಂದು ಸಾಧಿಸಿ ಸಮಾಪ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಇತಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಮೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥತ್ವೇನ ಭಗವತಾ ಶ್ರುತ್ಯಾ ಚ ಅಭಿಹಿತಂ || ೨೭ ||

ಅ || ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ವಿಷ್ಣೋಃ=ನಾರಾಯಣನಿಗೆ, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಮೇವ=ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ, ಭಗವತಾ=ಕೃಷ್ಣನಿಂದ, ಶ್ರುತ್ಯಾ ಚ=ವೇದದಿಂದಲೂಕೂಡ, ಅಭಿಹಿತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಇತಿ ಸರ್ವಜ್ಞಮುನಿನಾ ಮಾಯಾನಾದತನೋಽಖಿಲಂ | ನಿರಸ್ತಂ ತತ್ತ್ವನಾದೇನ ಸತಾಂ ಸಂಶಯನುತ್ತಯೇ || ೨೮ ||

ಅ || ಇತಿ=ಹೀಗೆ, ಸರ್ವಜ್ಞಮುನಿನಾ=ಆನಂದತೀರ್ಥಾಚಾರ್ಯರಿಂದ, ಅಖಿಲಂ=ಸಮಸ್ತವಾದ, ಮಾಯಾನಾದತನುಃ, ಮಾಯಾನಾದ=ಮಾಯಿಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ, ತನುಃ=ಕತ್ತಲೆಯು, ತತ್ತ್ವನಾದೇನ=ದ್ವೈತಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ, ಸತಾಂ=ಸಜ್ಜನರಿಗೆ, ಸಂಶಯನುತ್ತಯೇ

ಸಂಶಯ=(ಅದ್ವೈತವೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವೋ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೇ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವೋ ಎಂಬ) ಸಂಶಯದ, ನುತ್ತಯೇ=ನಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ನಿರಸ್ತಂ=ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. || ೨೮ ||

ತಾ || ಈ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಇರದ ಸಂಶಯನಿವೃತ್ತಿಯು ಅವಾಂತರ ಪ್ರಯೋಜನವು, ಮೋಕ್ಷವೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು. || ೨೮ ||

ಪ್ರಕರಣಾರ್ಥವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಮಾಡಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳತಕ್ಕ ಭಾರತವಾಕ್ಯವನ್ನು ಮಂಗಳರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ—

ಮು಼ || ನಾಸ್ತಿ ನಾರಾಯಣಸಮಂ ನ ಭೂತಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ಏತೇನ ಸತ್ಯವಾಕ್ಯೇನ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ ಸಾಧಯಾಮ್ಯಹಮ್ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತಂ
ನಾಯಾನಾದ ಖಂಡನಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಅ || ನಾರಾಯಣಸಮಂ=ನಾರಾಯಣನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ವಸ್ತುವು, ನಾಸ್ತಿ=ಈಗ ಇಲ್ಲ, ನ ಭೂತಂ=ಮುಂಚೆ ಇರಲಿಲ್ಲ, ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ=ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಇರಲಾರದು. ಏತೇನ=ಈ ದಾವ, ಸತ್ಯವಾಕ್ಯೇನ=ಯಥಾರ್ಥವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಅಹಂ=ನಾನು, ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಂ ಸರ್ವ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಅರ್ಥಾನಾಂ=ಅರ್ಥಗಳನ್ನು, ಸಾಧಯಾಮಿ=ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾ || ಇದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮ ಮಂಗಳರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಮಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. || ೨೮ ||

ಸಾಂದ್ರಭಕ್ತಿಮರಂದ್ರಾರ್ಥ ಮಧ್ವಮಾನಸ ಪಂಕಜೇ |

ವಸಂತಂ ಸಂತತಂ ಕಂಸಧ್ವಂಸಿ ಹಂಸಂ ಭಜೇನಿಶಂ ||

ಇಂತು ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ನಿರಚಿತ
ನಾಯಾನಾದಖಂಡನದ ಕನ್ನಡವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿದುದು,

ವಿಬುಧಪ್ರಿಯತೀರ್ಥಾರ್ಥ ಕೌಶಲೇನ ಪ್ರಪಂಚಿತಂ |

ರಾಮೇಚಾರ್ಯೇಣ ಕರ್ಣಾಟವಾಣ್ಯ ಮಾಯಿವಿಖಂಡನಂ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಖಂಡನದ ಮುನ್ನಡಿ.

॥ ಶ್ರೀಮಧ್ವವಲ್ಲಭವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

“ನಮೋಽಗಣಿತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣಾಯ ವಿಷ್ಣು ವೇ ।
ಸತ್ಯಾಶೇಷಜಗಜ್ಜನ್ಮಪೂರ್ವಕರ್ತೃ ಮುರದ್ವಿಷೇ ॥”

ಸೂಚನೆ:- ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ವಾದಿಸುವ ಸತ್ಯವಾದಿಯು ಒಂದು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಹತ್ತಿರ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕೂತಿರುವನು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ವಾದಿಸುವ ಮಿಥ್ಯಾ ವಾದಿಯು ಬರುವನು. ಸತ್ಯವಾದಿಯು ಆತನಿಗೆ ಸ್ವಾಗತವನ್ನು ಕೊಡದೆ, ಸುಮ್ಮನೆ ನೋಡುತ್ತ ಕೂತಿರುವನು. ಅನಂತರ ಅವರಿಗೆ ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಸಡೆಯುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾವಾದಿಯು- ಏನು ರಾಯರೆ! ಕ್ಷೇಮವೇ? ನನ್ನನ್ನು ಮರೆತುಬಿಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. “ನೀನು ಯಾರು, ಬಾ, ಕೂತುಕೋ” ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಪರಚಿತರು ಬಂದರೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಇದೂ ಕೂಡ ತಾವು ಹೇಳದೆ ಇರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ನನಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಳೆಯ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು 3 ತಿಂಗಳು ಕಾಣದಿದ್ದರೆ ಹೀಗೆ ಮರೆಯುವುದುಂಟೇ?

ಸತ್ಯವಾದಿಯು- ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್’ (ಎಲ್ಲವೂ ಸುಳ್ಳಾದದ್ದು. ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ).

ಮಿಥ್ಯಾ- (ಸ್ವಗತ—ಈ ರಾಯನಿಗೆ ಹುಚ್ಚು ಹಿಡಿತೇನು? ಬಂದವನನ್ನು ನುಂಗುವಂತೆ ರೆಪ್ಪೆಹಾಕದೆ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಾ, ಇಲ್ಲ, ಹೋಗು, ಇಲ್ಲ. ಮಾತನಾಡಿಸಿದರೆ ಬಾಯಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಒದರುತ್ತಾನೆ. ಆಗಲಿ, ಇದರ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವೆನು.) ಪ್ರಕಾಶ-ರಾಯರೆ! ನಾನು, ಗುರುತು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲವೇ? ನಿಮ್ಮ ಮಿತ್ರನು, ಶಾಸ್ತ್ರಿಯು.

ಸತ್ಯ- ಓಹೋ! ನೀವೇ ಬನ್ನಿ, ಕೂತುಕೊಳ್ಳಿರಿ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ತಾವು ಮೊದಲು ಏನೋ ಹೇಳಿದಿರಲ್ಲವೇ, ಅದೇನು?

ಸತ್ಯ- ಅದೇ ನನ್ನನ್ನು ಇಷ್ಟು ಬುದ್ಧಿಗೇಡಿಯನ್ನು ಮಾಡಿತು. ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್’ ತಾವು ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ, ತಾವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದೆನು. ಅದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ರಾಯರೆ, ನಿಮಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಹುಳುಕು ತೆಗೆಯುವುದೇ ಕಸಬಾಗಿದೆ. ‘ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್’ ಎನ್ನುವುದೇನೋ ನಿಜವೇ. ಈ ಉತ್ತಮಾನುಮಾನವನ್ನು ಇಷ್ಟು ಸುಲಭದಲ್ಲೇ ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀವು ಹಾಸ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾವಧಾನದಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಮಗೆ ರೂಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ.

ಸತ್ಯ- ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ, ನಿಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಇಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲೇ? ಅದು ಬರೆದವರಾರು. ಅದರ ಹೆಸರೇನು?

ಸತ್ಯ- ಇದರ ಹೆಸರು ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಖಂಡನವೆಂದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಅಪ್ಪಪ್ಪ! ಆಕಾರ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ, ಅರ್ಭಟಿಯು ಬಲವಾಗಿದೆ. ಇದೇನು ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಹೆಸರು.

ಸತ್ಯ- ಪ್ರಪಂಚ + ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ + ಅನುಮಾನ + ಖಂಡನವು.

ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮೂರು ಮಾತುಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮ ಮತದ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಾತು ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಕಣಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಜಯತೀರ್ಥರು ಒಂದು ಟೀಕೆಯನ್ನು, ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸರಾಯರು, ಶ್ರೀ ನಿವಾಸತೀರ್ಥರು ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀ ಜಯತೀರ್ಥರು ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ 'ವಾದಾವಳಿ' ಎಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರು 'ಭಾವದೀಪಿಕೆ' ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರು. ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸರಾಯರು ನ್ಯಾಯಾಮೃತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅನುಮಾನದ ದೂಷಣೆಯನ್ನು ಬಹು ಜಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿರುವರು. ಮಧುಸೂದನ ಸರಸ್ವತಿಗಳೆಂಬವರು ನ್ಯಾಯಾಮೃತಕ್ಕೆ ಖಂಡನ ರೂಪವಾಗಿ ಅದ್ವೈತಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದರು. ಈ ಖಂಡನಕ್ಕೆ ಖಂಡನವಾಗಿ ರಾಮಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ತರಂಗಿಣಿ ಎಂಬುವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದರು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಇದರ ಗಲಾಟೆಯು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಏನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೋ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೇಳೋಣ, ದಯವಿಟ್ಟು ಓದಿ.

ಸತ್ಯ- "ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್, ಯದಿತ್ಥಂ ತತ್ತ್ವಥಾ, ಯಥಾ ಸಂಸ್ಪೃತಿ ಪನ್ನಂ" (ವಿಮತವು ಮಿಥ್ಯೆಯು, ದೃಶ್ಯತ್ವದ ದೇಶಿಯಿಂದ, ಯಾವುದು ಇಂತಹುದೋ ಅದು ಅಂತಹುದೇ. ಉಭಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದದ್ದಂತೆ).

ಮಿಥ್ಯಾ- ಇದು ನಮ್ಮ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೋ? ನೀವು "ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ" ಎಂದು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಿರಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದು ಏಕೆ?

ಸತ್ಯ- "ವಿಮತಂ" ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಜ್ಯವಿಲ್ಲವು. ಯಾವುದು ನಮ್ಮೊಳಗೆ ವಿನಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವೋ ಅದೇ ವಿಮತವು. ಈ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ, ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಬಲವು. ಅಲ್ಲದೆ "ವಿಶ್ವಂ" ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ, ನಾವು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಡುತ್ತದೆ. 'ವಿಶ್ವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಪಂಚವೆಂದೂ, ಸರ್ವವೆಂದೂ, ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೂ (ವಿಶ್ವಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಶಿಷ್ಠಾರಃ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುಸಹಸ್ರನಾಮವು), ಅರ್ಥಗಳಿರುವುವು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲವೆಂದು, ನಿಮ್ಮ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇದೆ. 'ವಿಶ್ವಂ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೋ ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು (ವಿಶ್ವಂ 'ಮಿಥ್ಯಾ' ಅಂದರೆ ಸಮಸ್ತವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಅಡಗಿಹೋಗುವುವು. ಇಂತಹ ಆಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಲವಿಲ್ಲದಂತೆ 'ವಿಮತಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ "ಯಥಾ ಶುಕ್ತಿರಜತಂ" ಎಂದು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ, "ಯಥಾ ಸಂಸ್ಪೃತಿಪನ್ನಂ" ಎಂದು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ಆದಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಕೊಡದೆ ಇರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬ

ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವರು. ನಾವು ಸತ್ಯವೆಂದೂ, ನೀವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುವ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವು, ವಿಮತವೆಂಬುವದರಲ್ಲಿ ಅಡಗುವವು. ನಾವು ನೀವು ಇಬ್ಬರೂ ಕೂಡ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದು ಯಾವುದಿದ್ದರೂ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಂಪ್ರತಿಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು. ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೀಗೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಪದಗಳು ಎರಡೇ ಉಳಿದವು. 'ಮಿಥ್ಯೆ'ಯೆಂದರೆ ಏನು? 'ದೃಶ್ಯತ್ವ'ವೆಂದರೆ ಏನು? ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅರ್ಥನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಈಗಲೇ ಅಂಗೀಕರಿಸುವೆನು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಮಗೆ ಇಷ್ಟು ಉಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪಂಚಾವಯವಗಳು ಇರಬೇಕಲ್ಲವೇ (1) ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. (2) ಹೊಗೆಯದೆಸೆಯಿಂದ, (3) ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯಂತೆ, (4) ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದೆ (5) ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಬೆಂಕಿ ಇದೆ.- ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಾವು ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವೆವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ, ಐದನೇ ಅವಯವಗಳಾದ, ಉಪನಯ, ನಿಗಮನಗಳನ್ನು ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಸತ್ಯ- ಅವುಗಳು ಅನಾವಶ್ಯಕಗಳು, ಉಪನಯವು ಎರಡನೇ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ, ನಿಗಮನವು ಒಂದನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ಅನಾವಶ್ಯಕಗಳಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅಧಿಕವೆಂಬ ನಿಗ್ರಹಸ್ಥಾನವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಆಗಲಿ ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ನೀವು ಹೇಳುವ ದೋಷವೇನು?

ಸತ್ಯ- ಅನುಮಾನವು ದೋಷಪುಂಜವಾಗಿದೆ ಎಂದು, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನ ದೋಷಗಳಿಗೂ ಇದು ನಿರ್ದರ್ಶನವಾಗಿದೆ. "ಸರ್ವ ಏತೇ ದೋಷಾಃ ದೃಶ್ಯತ್ವಾನುಮಾನೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ" ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತೋರಿಸಿರುವರು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದ ಮಾತುಹಾಗಿರಲಿ. ಈಗ ಈ ಪ್ರಕರಣದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡೋಣ. ನಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಏನುಏನು ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೊರಿಸುವರೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿದರೆ ತಕ್ಕ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಕೊಡುವೆನು. ಸುಮ್ಮನೆ ದೋಷ ಪುಂಜವೂ, ಗೀಷಪುಂಜವೂ ಅಂದರೆ ಫಲವೇನು?

ಸತ್ಯ- ದೋಷ ಪುಂಜವೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ತಪ್ಪಾದರೆ ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕು. ನಾವು ಪಂಚಾವಯವವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಇದ್ದದ್ದು ದೋಷವೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಿ. ಹೀಗೆ ನಮ್ಮೊಳಗೆ ಜಗಳ ಬರಬಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ತಾವು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ತಮ್ಮ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ತಗಲುವ ದೋಷಗಳಿದ್ದರೆ ತಿಳಿಸುವೆನು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಇದು ಒಳ್ಳೆಯ ಕ್ರಮವೇ. ಉಪನಯನಿಗಮನಗಳು ನಿಮಗೆ ಅನಾವಶ್ಯಕಗಳಾದುದರಿಂದ, ನಾನು ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. "ಯದಿತ್ಥಂ ತತ್ತಥಾ" ಎಂಬುವುದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡೋಣ. ಉಳಿದುದು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ (1) ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ (2) ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ (3) ಯಥಾ ಸಂಪ್ರತಿಪಕ್ಷಂ. ಧೂಮಾನುಮಾನವನ್ನು ಮೂರು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದರೆ ಹೀಗಾಗುತ್ತದೆ. (1) ಪರ್ವ

ತವು ಅಗ್ನಿಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ (2) ಹೊಗೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದ (3) ಅಡಿಗೆಯ ಮನೆಯಂತೆ. ಅನುಮಾನಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರನ್ನು ಹೀಗೆ ತೋರಿಸಬಹುದು.

(1) A B (2) C (3) D ಇಲ್ಲಿ ವಿಮತವು ಸರ್ವತವು A ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವು. ಮಿಥ್ಯೆ, ಅಗ್ನಿ ಇವುಗಳು B ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವು. ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು, ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯು ಇವುಗಳು D ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವು. D ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. C ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು ಹೇತುವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗವೆಂದೂ, ಸಾಧನವೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವುದು. B ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂದೂ, ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವುದು. A ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವೆಂದೂ, ಧರ್ಮಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರಿರುವುದು.

“A. B.” ಗೆ ಸಕ್ಷವೆಂದು, ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಅರ್ಥವು ಎಂದೂ ಹೆಸರಿರುವುದು. ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಧರ್ಮದ ಸಮಾನವಾದ, ಧರ್ಮವಿರುವುದು ಸಪಕ್ಷವು. ಅಂದರೆ B ಮತ್ತು C ಕೂಡಿರುವುದೂ B ಮಾತ್ರವಿರುವುದು, A ಅಲ್ಲದ ಇತರವಾದದ್ದು ಸಪಕ್ಷವು. ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯು ಸಪಕ್ಷವು. B ಮತ್ತು C ಎರಡು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದೂ B ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೂ ವಿಪಕ್ಷವು. ಧೂಮಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ನೀರುತುಂಬಿದ ಸರೋವರವು ವಿಪಕ್ಷವಾಗುವುದು. (ಇವುಗಳ ವಿಶೇಷನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಇಲ್ಲಿವರೆಗೆ ನಿಮಗೂ ನಮಗೂ ಏನಾದರೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದೋ?

ಸತ್ಯ- ತಾವು ಹೇಳಿದ್ದೆಲ್ಲ ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಅನುಮಾನದ ದೋಷಗಳು ಅನೇಕವಿರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಿರೇನು?

ಸತ್ಯ- ಅನೇಕ ದೋಷಗಳೇ! ನಾವು ವಿರೋಧ, ಅಸಂಗತಿ, ನ್ಯೂನ, ಸಂವಾದ, ಅನುಕ್ತಿ ಇಷ್ಟೇ ದೋಷಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುವೆವು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಹಾಗಾದರೆ ನೀವು (1) ಅಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ (2) ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ (3) ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣತಾ (4) ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ (5) ಅನೈಕಾಂತಿಕ (6) ಅನಧ್ಯವಸಿತ (7) ಕಾಲಾತ್ಯಯಾ ಪದಿಷ್ಟ (8) ಪ್ರಕರಣ ಸಮ (9) ಸಪ್ರತಿಸಾಧನ (10) ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯ (11) ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯ (12) ಉಪಾಧಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ದೋಷಗಳೆಂದು ಹೇಳುವದಿಲ್ಲವೇ. ಇವೆಲ್ಲವು ಅನುಮಾನದ ದೋಷಗಳೆಂದು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸುವೆವು.

ಸತ್ಯ- ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನವನ್ನು ದೂಷಿಸಬೇಕಾದರೆ ನಿಮ್ಮ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ನಮ್ಮ ನ್ಯಾಯಗಳು ಪ್ರಯೋಜನಗಳಾಗುವದಿಲ್ಲ. ನಾವು ಅಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ದೋಷವೆಂದು ಒಪ್ಪುವದಿಲ್ಲ, ಇದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ನೀವು ಅದನ್ನು ದೋಷವೆಂದು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅದು ದೋಷವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ನೀವು ಹೇಳಿದ ಇತರ ದೋಷಗಳು ವಿರೋಧಾದಿಗಳಲ್ಲೇ ಅಡಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೋಷಗಳೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವೆನು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಮ್ಮ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಆಯಿತು. ಇನ್ನು ತಾವು ನಮ್ಮ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಬಹುದು.

ಸತ್ಯ- ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನನಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವೆನು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಅವು ಯಾವ ಮಾತುಗಳು?

ಸತ್ಯ- ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳೇ, ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೇನು? ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದರೇನು?

ಮಿಥ್ಯಾ- ಮಿಥ್ಯೆ ಯೆಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೇ? ಅದು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಾತಾಗಿದೆ.

ಸತ್ಯ- ನಾವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಸುಳ್ಳು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಶಶವಿಷಾಣವು (ಮೊಲದ ಕೊಂಬು) ವಂಧ್ಯಾಸುತನು (ಬಂಜೆಯ ಮಗನು) ಗಗನಾರವಿಂದವು (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುಷ್ಪವು), ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತುಗಳು ಸುಳ್ಳಾದವುಗಳು. ಇಂತಹುಗಳನ್ನು ನಾವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುವೆವು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಾನೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಅನುಮಾನಕ್ಕೇನು ದೋಷ ಬಂತು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗೆಂದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯೆಂಬ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ? ವಿಮತವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಜಗತ್ತೆಂದು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಹೀಗಾಗುವುದು.

“ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತಾದದ್ದು” “ಜಗತ್ತು ಸುಳ್ಳಾದದ್ದು” ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ಆಶ್ರಯವೇ ಇಲ್ಲದೆಹೋಗುವುದು. ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯೆಂಬ ದೋಷವೆಂದು ನಿಮ್ಮ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನವು ದೋಷಗ್ರಸ್ತವಾಗುವುದು. ಅದಲ್ಲದೆ ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಸುಳ್ಳೆಂದು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ನೀವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅವರನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟಂತೆ ಆಗುವುದು. ಇದೇ ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ದೋಷವು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಾನು ಆಲೋಚಿಸದೆ ನಿಮ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಮೋಸ ಹೋದೆನು. ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಆ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ನೀವು ದೂಷಿಸಬೇಕು.

ಸತ್ಯ- ಆಗಲಿ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೇನು?

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಅದು ಇಂತಹುದು ಅಂತಹುದು ಎಂದು ಮಾತುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದೆಂದರ್ಥವು.

ಸತ್ಯ- ಈಗ ನೀವು ಹೇಳಿದುದೇ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವಲ್ಲವೇ? ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವೆಂದು ಮಾತುಗಳಿಂದಲ್ಲವೇ ತಿಳಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ “ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಇದು ಅಸಾಧ್ಯವು” ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ “ನಾನು ಮೂಕನು” ಎಂದಂತೆ ವಿರೋಧಬರುವುದಿಲ್ಲವೇ, ಇದಕ್ಕಲ್ಲವೇ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿ ಎಂಬುದೋಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಮಾತುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಿದರೆ ವಿರೋಧ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮಾತನಾಡದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಇದ್ದರೆ, ಅನನುಭಾವಣವೆಂಬ (ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಕೊಡದೆ ಇರೋಣ) ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಾತನಾಡಿದರೂ ತಪ್ಪು, ಮೌನವಾಗಿದ್ದರೂ ತಪ್ಪು ಆಗುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದದ್ದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಇದೇ ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುವುದೋ? ಎಂದಿಗೂ ಆಗಲಾರದು. ಹಾಗಾಗುವುದಾದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದರೆ, ಗುಣಾಭಾವವೇ ಒಂದು ಗುಣವೆಂದು ನೀವು ಏಕೆ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಅಜ್ಞಾನೆಂದರೆ, ನಿರ್ಧನನೆಂದರೆ ಅಜ್ಞಾತ್ಮ, ನಿರ್ಧನತ್ವ ಇವುಗಳೇ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಜ್ಞಾನವು, ಧನವು ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳುವರೇ. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವು.

ಸತ್ಯ- ಜ್ಞಾನ, ಧನ ಇಂತಹುಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅಭಾವವೇ ಭಾವರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನವೆಂದಾಗಲೀ, ಧನವೆಂದಾಗಲೀ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನ, ಧನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅವುಗಳ ಅಭಾವವು ಕೂಡ ನಿರ್ವಚನೀಯಗಳು. ಪುಸ್ತಕ ಬೇರೆ, 'ಪುಸ್ತಕ'ವೆಂಬ ಮಾತು ಬೇರೆ. ಕುರ್ಚಿ ಬೇರೆ, ಕುರ್ಚಿ ಎಂಬುವ ಮಾತು ಬೇರೆ. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯ, ವಾಚಕ, ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬ ಪದಾರ್ಥ ಒಂದು ಇದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡಬೇಕಾದರೆ 'ಅನಿರ್ವಚನೀಯ' ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಅಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ 'ಪುಸ್ತಕ' 'ಕುರ್ಚಿ' ಹೇಗೆ ಆಯಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುವವೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಅನಿರ್ವಚನೀಯ' ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು, ಇದೇ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿ. ಇಗಲಿ,—ನೀವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಇಂತಹುದು ಅಂತಹುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಿ. ಅಂತಹ ಪದಾರ್ಥವು ಇದೆ, ಎಂದು ನಿಮಗೆ ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಯಿತು. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳು ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಗಳಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಯಾರಿಂದಲೂ ಇಂತಹುದು, ಅಂತಹುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾರೂ ನೋಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ನಿಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದೆ (ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದದ್ದೇ) ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವೆಂಬ ದೋಷವು ತಗಲುತ್ತದೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ನಿರ್ವಚನಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹವೆಂದು ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ಹೇಳಿದೆನು. ಅದರ ಅರ್ಥವು ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಅಂದರೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಎಂದು ತಾವು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸತ್ಯ- ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೇನು?

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಸತ್ಯ- ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಭಿನ್ನವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪುವೆವು, ಇದನ್ನು ನಮಗೆ ಬೋಧಿಸುವುದು ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿವಾದಿಯು ಒಪ್ಪುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೆಂಬ ದೋಷವೆಂದು ಹೇಳುವರಲ್ಲವೇ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಹೌದು ಆದರೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ, ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಬೇರೆ, ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ಬೇರೆ ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದನೆಂದು ನೀವು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವಿರಿ. ಹಾಗಲ್ಲ. ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಎರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳು ಒಟ್ಟುಕೂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಈಗ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಬೆಂಕಿ ಇರುವುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಇರುವುದು ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ, ಅವನಿಗೆ

ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲು ಬೆಂಕಿ ಇವೆರಡು ಕೂಡಿ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಕಲ್ಲು ಇರುವುದು ಪೂರ್ವ ದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಆದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಮಗೆ ಜಗತ್ತು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ವೆಂದು ಬೋಧಿಸಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಗಳು ಕೂಡಿರುವದೆಂದರೆ ಎಣ್ಣೆ ನೀರಿನಂತೆ ಕೂಡಿರುವವಲ್ಲ. ಹಾಲು ನೀರಿನಂತೆ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿ ಸುವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವೆರಡು ಸೇರಿ ಅಖಂಡವಾದ ಒಂದೇ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಹಾಲು ನೀರು ಸೇರಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಲೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೆಸರು ಬರುವುದೋ, ಅದರಂತೆ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ಒಟ್ಟು ಕೂಡಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಸತ್ತಾದ ಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಆಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇದೆ. ಪರಮಾತ್ಮ, ಜೀವ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಅನಂತ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವೆಂದು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸು ವೆವು. ಆದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗು ವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸದಸತ್ ಎಂದು ಯಾವುದು ಇರುವುದೋ, ಅದರಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದೇ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವೆನು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಜಗತ್ತು ಸದಸತ್ ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವೆವು. ಆದುದರಿಂದ ಸದಸತ್ತಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದರೂ ದೋಷವು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸತ್ತು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ. ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಗಳು ಅಸತ್ತುಗಳು. ಸದಸದ್ವಿ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ಇವೆರಡೂ ಅಲ್ಲದದು ಎಂದರ್ಥ.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಜಗತ್ತು ಭಿನ್ನ ವೆಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪುವೆವು. ಶಶವಿಷಾಣಾದಿಂದ ಭಿನ್ನವೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವೆವು. ಅದು ದರಿಂದ ದೋಷವು ತಪ್ಪಲಿಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ನಾವು ಹೇಳುವ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣದ ಪ್ರಕಾರಗಳೆಲ್ಲವು ನಿಮಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆದರೆ ಯಾವ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ನಿಮಗೆ ಅನಿಷ್ಟವೋ ಅದೇ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುವೆನು. ಇದಕ್ಕೇನು ದೋಷ ಹೇಳುತ್ತೀರಿ?

ಸತ್ಯ- ಸಿದ್ಧಸಾಧನವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಇನ್ನೊಂದು ದೋಷವು ತಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರಗಳೆಲ್ಲದ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವು ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನಿಮ ಗಾದರೂ ಅದು ಕೇವಲ ಮಾತುಗಳೇ ಹೊರತು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡರೆ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿಶೇಷಣವೆಂಬ ದೋಷವು ತಗಲುವುದು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಒಂದೊಂದು ಸಲವೂ, ನೀವು 'ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ' 'ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ'ವೆಂದು ಹೇಳುವು ದೇಕೆ? ವಾದ ಪ್ರತಿನಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ತು ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಸಮ್ಮತಿ ಇರುವಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೇ ಳುವುದು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ. ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೀವು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಸಾಕಾಗುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಹಾಗಾದರೆ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಸತ್ಯವಿವೇಕವೆಂದು ಹೇಳುವೆನು.

ಸತ್ಯ- ಸತ್ಯವಿವೇಕವೆಂದರೇನು? ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಏನುಭೇದವಿರುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ ನಿಮಗೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವಿವೇಕವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಅನಾಶ್ರಯವಾದದ್ದು, ಸತ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಸತ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಸತ್ಯವಸ್ತು ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

ಸತ್ಯ- ಸತ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದ್ದು ಎಂದರೆ ಅಸತ್ಯವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಏನೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವಿರಿ?

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವು. ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದದ್ದು ಸತ್ಯವಿವೇಕವು. ಇದೇ ಮಿಥ್ಯೆಯು. ಇಂತಹ ಮಿಥ್ಯೆಯೇ ಈ ಜಗತ್ತು.

ಸತ್ಯ- ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಏನೆಂದು ನೀವು ತಿಳಿಸಬೇಕು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಲ್ಲದದ್ದು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೆ ಸತ್ಯವಿವೇಕವೆಂದರೆ ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವು. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವಲ್ಲದ್ದಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಅಂದರೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದೇ ಆಯಿತು. ಜಗತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದು (ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದೆಂದು) ನಾವು ಒಪ್ಪುವೆವು. ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು ತಪ್ಪಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಉಭಯರೂ ಜಗತ್ತು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಇನ್ನು ನಮ್ಮೊಳಗೆ ವಿನಾದವೇಕೆ? ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದರೆ ಏನು ಅರ್ಥಮಾಡುತ್ತೀರಿ.

ಸತ್ಯ- ನಮಗೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಬೇರೆ, ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಬೇರೆ ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವೇ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಗುರುತು. ಯಾವ ಪದಾರ್ಥವು ಅದರ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೋ ಅದು ಸತ್ಯವೇ. ಪುಸ್ತಕವು ಓದುವುದಕ್ಕೂ, ಕುರ್ಚಿಯು ಕೂತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುವು. ಅವುಗಳು ಸತ್ಯಗಳು. ಮೊಲದ ಕೊಂಬು, ಆಕಾಶಪುಷ್ಪ ಇವುಗಳು ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವು ಮಾತುಗಳೇ ಸರಿ. ಅವು ಅಸತ್ಯಗಳು. ಅಸತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿನಾಶಗಳು ಇಲ್ಲ. ಸತ್ತಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿನಾಶ ಇರುವುದು. ಗಡಿಗೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪತಃ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳೂ, ಜೀವರಿಗೆ ದೇಹಸಂಬಂಧವಿಯೋಗರೂಪಗಳಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳೂ, ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಿಕಾರ ತದಭಾವರೂಪಗಳಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳೂ, ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಧಗಳಾದ ಅಸ್ತು ತಂತ್ರ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ವಿಧಗಳಾದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿಯು ಸಮಾನವಾದುದೇ ಸರಿ. ಮಣ್ಣು ಗಡಿಗೆಯಾಗುವುದು. ಗಡಿಗೆ ಒಡೆದರೆ ಮತ್ತು ಮಣ್ಣಾಗುವುದು. ಗಡಿಗೆಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳು ಇರುವುವು. ಆದರೆ ಗಡಿಗೆಯು ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ, ವಿಕಾರವು ಅಸತ್ಯವಲ್ಲ. ಜೀವನು ದೇಹ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವನೆಂದು ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು. ದೇಹವಿಯೋಗದಿಂದ ಮೃತನಾದನೆಂದೆನಿಸುವನು. ದೇಹಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗಗಳು ಅಸತ್ಯಗಳಲ್ಲ. ಅನಿತ್ಯವಾದದ್ದು ಅಸತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಏನು ಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವೆಂಬುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವಾಗುವುದು. ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜಾರ್ಯರು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವವು ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಅಬಾಧ್ಯವೆಂದರ್ಥವು. ಸತ್ಯವಿವೇಕವೆಂದರೆ ತದ್ವಿಷ್ಣುವು ಅಂದರೆ ಬಾಧ್ಯವು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಮಿಥ್ಯೆಯು.

ಸತ್ಯ- ಬಾಧ್ಯವೆಂದರೇನು? ನೊದಲು ತಪ್ಪುಜ್ಞಾನಬಂದು ಅನಂತರ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಲ್ಲವೇ ಬಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೀಗೆಂದರೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೇ ಆಗುವುದು. ಬಾಧ್ಯರು ಹೇಳುವಂತೆ ಜಗತ್ತು ಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನಬರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಚಾರ್ವಾಕನು ಹೇಳುವಂತೆ ಜಗತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿವಲ್ಲವೆಂದು ತಪ್ಪು ಜ್ಞಾನವು ಬರಬಹುದು. ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರದಿಂದ ಈ ವಿಪರೀತ ಜ್ಞಾನಗಳು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಜಗತ್ತು ಸ್ಥಾಯಿ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನೇ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣನಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಬಾಧ್ಯವೆಂದು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸುವೆವು. ಸಿದ್ಧಸಾಧನವು ತಪ್ಪಲೇ ಇಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಮಿಥ್ಯೆ ಯೆಂದರೆ ಇಂತಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಸುವುದು ನನಗೆ ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ನೀವು ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ನಿರಾಕ್ಷೇಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಯೋಚಿಸಿ, ನಾಳೆ ನಿಮಗೆ ಹೇಳುವೆನು. ಇದು ವ್ರತಕೃತ ಇರಲಿ, 'ದೃಶ್ಯತ್ವ' ಅಂದರೆ ಸುಲಭವಷ್ಟೆ. ಅದು ಏಕೆ ನಿಮಗೆ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಿ.

ಸತ್ಯ- 'ದೃಶ್ಯತ್ವ'ವೆಂದರೆ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ದೃಶ್ಯತ್ವ, ಜ್ಞೇಯತ್ವ, ಪ್ರಮೇಯತ್ವ, (ತಿಳಿವಿಕೆತನ) ಇವುಗಳು ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಲ್ಲವೇ?

ಮಿಥ್ಯಾ- ಹೌದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೇನು ಕಷ್ಟ?

ಸತ್ಯ- ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂಬುವುದು ಸತ್ಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ, ಅಸತ್ಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ? ಅಥವಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ?

ಮಿಥ್ಯಾ- ಯಾವುದು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ದೋಷವು ಬರುವುದು.

ಸತ್ಯ- ಹಾಗಾದರೆ ಕೇಳಬೇಕು. (1) ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಅಸತ್ತಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದು ಹೇಳೋಣ. ಆಗ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂಬುವ ಹೇತುವು ಇಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ದೋಷವು ತಗುಲುವುದು. ಹೊಗೆಯು ಇಲ್ಲವಾದರೆ (ಅಸತ್ಯವಾದರೆ) ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಹೇಗೆ? (2) ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಒಂದು ಸತ್ಯವು, ದೃಶ್ಯತ್ವವೊಂದು ಸತ್ಯ. ಎರಡು ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ ಸತ್ಯವೊಂದೇ ಎಂಬ ಅದ್ವೈತಮತವು ಹಾಳಾಗಿ ದ್ವೈತಮತವೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಗ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ದೋಷಬರುವುದು. (3) ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳೆಲ್ಲವು ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುವು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ದೋಷಾರೋಪಣೆಯು ಅಂತ್ಯವಾಯಿತೇ? ಇನ್ನೇನಾದರೂ ಇರುವುದೇ?

ಸತ್ಯ- ಇನ್ನು ಅನೇಕದೋಷಗಳಿವೆ, ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಿಮುಗಿಸುವೆನು, ತಮಗೆ ಹೊತ್ತುಹೋಯಿತು. ಆಯಾಸವಾದಂತೆ ತೋರುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ಆಯಾಸವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ತಾವು ಶಾಸ್ತ್ರವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಯಾಸ ಸರಿಹಾರವೇ ಆಗುವುದು.

ಸತ್ಯ- ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವನ್ನಾಗಲೀ, ಆಗಮವನ್ನಾಗಲೀ ಅನುಸರಿಸದ ಅನುಮಾನವು ನಿಷ್ಠೆಯೋಜನವು. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾಗುವುದು. ತನ್ಮೂಲಕ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಿಲ್ಲ. ಈಗ ನೋಡಬೇಕು.

A.

B.

C.

D.

(1) ಜಗತ್ತು-	ಮಿಥ್ಯೆಯು,	ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದ,	ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ.
(2) ಜಗತ್ತು-	ಸತ್ಯವು,	ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದ,	ಆತ್ಮನಂತೆ.
(3) ಜಗತ್ತು-	ಸತ್ಯವು, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ,	ಆತ್ಮನಂತೆ.	
(4) ಆತ್ಮನು-	ಮಿಥ್ಯೆಯು,	ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದ,	ಶುಕ್ತಿರಜತದಂತೆ.

ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನಗಳು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಮಾತ್ರ ಸದನುಮಾನವೆಂದು ನಿಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿಯಿರುವುದು. ಆದರೆ ಒಂದನೆಯ ಅನುಮಾನವು ಸದನುಮಾನವಾದರೆ ಇತರಗಳು ಅಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಕಾರಣವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವದೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಆತ್ಮನು ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಲ್ಲವೆಂದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವಾಹಗಳು, ಅನುಮಾನಪ್ರಯೋಗಗಳು, ನಮ್ಮ ಚರ್ಚೆಯು ಎಲ್ಲವು ವ್ಯರ್ಥ ಕಂಠಶೋಷವಾಗುವುದು. ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಒಪ್ಪಿದರೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆತ್ಮನು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಆತ್ಮನು ಸತ್ಯನೆಂದು ನೀವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅನುಮಾನವು ವಿಪರೀತಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂಬುವ ಹೇತುವು ಒಂದು ವಸ್ತುವು (ಆತ್ಮನು) ಸತ್ಯನೆಂದು, ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವು (ಜಗತ್ತು) ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಕೂಡ ಸಾಧಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಹೇತುವು ದುಷ್ಟವಲ್ಲವೇ? ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಆತ್ಮನನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಜಗನ್ನಿಧ್ಯಾತ್ಮಕ್ಕೂ ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಸಾಧನವಾಗುವುದು. ಈ ದೋಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರಣಸಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೇತುವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿದರೆ ಮೂರನೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಅವಕಾಶ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಪ್ರತಿಸಾಧನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಅಥವಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಅನುಮಾನವು ಕೂಡ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತು ಈ ಅನುಮಾನವು ಸತ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೂ, “ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ” ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಲಾತ್ಮಯಾಪದಿಷ್ಟವೆಂಬ ದೋಷವು ತಗಲುತ್ತದೆ. ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯರೂಪಮಿಥ್ಯೆಯು ಇಲ್ಲ. ಸಾಧನವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯರೂಪದೃಶ್ಯತ್ವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನವು, ಇವೇ ನೊದಲಾದ ಅನೇಕ ದೋಷಗಳಿಗೆ ತಾರುಮನೆಯಾಗಿದೆ.

ಮಿಥ್ಯಾ- ರಾಯರೆ! ತಾವು ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ನನಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೂ, ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಮಾಧಾನವಾಗಲಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ಬುದ್ಧಿವಂತರಲ್ಲವೇ? ಈ ದೋಷಗಳು ಅವರಿಗೆ ಸ್ಫುರಿಸಲಿಲ್ಲವೇ? ಅದು ಏಕೆ ಈ ದುಷ್ಟಾನುಮಾನವನ್ನು ಅವರು ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು.

ಸತ್ಯ- ಶುಕ್ತಿರಜತವೆಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಮೂಲಕಾರಣವು. ಇದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಿಸುವೆನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ, ಅಸತ್ಯ ಎಂದು ಎರಡೇ ಇರುವುವು. ನಿಮ್ಮ ಆಚಾರ್ಯರು ಮೂರನೇ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಒಂದನ್ನು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ತು ಅಂತಹ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದರು. ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಬೆಳ್ಳಿಯು ಅಸತ್ಯವೇ ಹೊರತು ಸತ್ಯವಲ್ಲ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಧರ್ಮಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುವುವು. ಅವು ಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವೆಂದು, ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗುವುವು. ವಸ್ತುವಿನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ಬರುವುದು. ಸಾಧಾರಣಧರ್ಮದ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರ ಬಂದರೆ ಅನೇಕವಾಗಿ ಸಂಶಯವೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಕೆಲವು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೋಷದಿಂದ ಆಯಾಯ ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವು ತೋರದೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಪದಾರ್ಥದ ಅಭೇದವು ಅದರಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ದೋಷಯಾವುದೆಂದರೆ ಬೆಳ್ಳಿಗೂ ಶುಕ್ತಿಗೂ ಥಳಥಳಿಸುವಿಕೆ ಎಂಬುದು ಸಾಧಾರಣ ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಕೆ ಇದೆ. ಹಗ್ಗಕ್ಕೂ, ಹಾವಿಗೂ ವಕ್ರತೆ, ಉದ್ದ ಇವುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು. ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಕತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಗ್ಗವನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತವೆ. ಇದೇ ದೋಷವು. ಇದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶುಕ್ತಿತ್ವವೆಂಬ ಅಸಾಧಾರಣ ಧರ್ಮವು ತೋರದೆ, ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತಾಭೇದ ಜ್ಞಾನವೂ, ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಜ್ಞಾನವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾದೃಶ್ಯವೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಹಾಗಾದರೆ ಅವು ಶುಕ್ತಿ, ಹಗ್ಗವೆಂದು ಏಕೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನಾವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ, ಹಾವಿನಲ್ಲಿ ನೋಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ಬೆಳ್ಳಿ ಹಾವುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಧರ್ಮವೆಂದು ನಮ್ಮ ಅನುಭವವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮ ತಿಳಿದಕೂಡಲೇ ಭ್ರಾಂತಿಹೋಗಿ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೂ, ಶುಕ್ತಿಗೂ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಣವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು ಬೆಳ್ಳಿಗೂ ಕಣ್ಣಿಗೂ ಸನ್ನಿಕರ್ಷಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಬೆಳ್ಳಿಯ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಬೆಳ್ಳಿ ಎಂದು ಭ್ರಮಿಸಲಾರನು. ಹಾವನ್ನೆಂದೂ ನೋಡದಿದ್ದವನು ಹಗ್ಗವನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದರೂ ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗಲಾರದು. ಹೋಲಿಕೆಯಿರುವ ಎರಡು ಸತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭ್ರಮೆಯುಂಟಾಗುವುದಸಾಧ್ಯವು. ಅಂದರೆ ಇದು ಭ್ರಾಂತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವು. 'ನ ಕುತ್ರಾಪಿ ಸದೃಶಸತ್ಯವಸ್ತುತ್ವಯಂ ವಿನಾ ಭ್ರಮಃ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುತತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ನಿಮ್ಮ ಮತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಸತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚದ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಾಂತಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದು? ಬ್ರಹ್ಮನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ನೋಡಿಕೊಂಡು, ತಾನು ಎಂದೂ ನೋಡದೆ ಇದ್ದ ಪ್ರಪಂಚವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಎಷ್ಟು ಅಯುಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಾವೇ ಯೋಚಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನು ಭ್ರಾಂತಿಯು ಪರಾರ್ಥಿನತೆಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕತ್ತಲೆಯೋ, ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕಾಶವೋ, ಅಜ್ಞಾನವೋ ಇಂತಹ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಮ್ಮ ಆಧೀನವಲ್ಲದ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಭ್ರಮೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ನಾವು ಇಚ್ಛಿಸಿದರೂ, ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟರೂ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹಗ್ಗವನ್ನೂ ಹಾವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆಚಾರ್ಯರು ಛಾಂದೋಗ್ಯಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ "ಅಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂ ಚ ಭ್ರಾಂತಕಸ್ಯ ನಿಶ್ಚಿತಮೇವ

ನ ಹಿ ಭ್ರಮಃ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾ ಯುಜ್ಯತೇ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪರಮಾತ್ಮಾತಿರಿಕ್ತ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಭ್ರಮೆಗೆ ಕಾರಣವೇ ಇಲ್ಲ. ಭ್ರಮೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವೋ ಮತ್ತಾವುದೋ ಒಂದು ಇದ್ದರೆ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರತಂತ್ರನೆಂದಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಅದ್ವೈತಹಾನಿಯೂ ಆಗುವುದು. ಮತ್ತು ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕುರುಡನಿದ್ದರೆ ಊರಿನವರೆಲ್ಲಾ ಕುರುಡರೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗುವುದೇ? ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಹುಚ್ಚನಿದ್ದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಜನರೆಲ್ಲಾ ಹುಚ್ಚರೆಂದು ಅನುಮಾನಿಸಬಹುದೇ? ಈ ಅನುಮಾನಕಲ್ಪನೆಗಳು ಅವಹಾಸ್ಯಗಳೇ ಆಗುವವು. ಶುಕ್ತಿರಜತ, ರಜ್ಜು ಸರ್ಪ ಇತ್ಯಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಭ್ರಮೆಯುಂಟಾದರೆ ಪ್ರಪಂಚವೇ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ? ಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ನಮಗೆ ಇದು ಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ, ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದಾಗಲೀ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಬರುವುದು ಹೇಗೆ? ಇನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಾವು ಯೋಚಿಸಿದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನವು ಅಸಂಗತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಮಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗದು.

ಮಿಥ್ಯಾ- ರಾಯರೇ! ತಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಿ ಬಹಳಕಾಲವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ನೋಡಿ ಕುಶಲಪಶ್ಚೆನಾಡಿ ಹೋಗೋಣವೆಂದು ಬಂದೆನು. ಈ ಹೊತ್ತು ಸುದಿನವು. ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂಬುವ ನನ್ನ ಅಜ್ಞಾನವು ಪರಿಹಾರವಾಯಿತು. ತಾವು ನನಗೆ ದೊಡ್ಡ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದಿರಿ. ತಮ್ಮ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ, ಅದನ್ನು ಓದಿ ಉಳಿದ ಅಜ್ಞಾನ ಶೇಷವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳುವೆನು. ತಮಗೆ ಕಚೇರಿಗೆ ಹೋಗುವ ಹೊತ್ತಾಯಿತು. ನನಗೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೆಲಸವಿದೆ. ಅಪ್ಪಣಿಯಾದರೆ ಬರುವೆನು.

ಸತ್ಯ- ಸಂತೋಷದಿಂದ ತಮಗೆ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ದಾನಮಾಡುವೆನು. ತಾವು ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಓದಿದರೆ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಾವು ಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೇವಿಸಬೇಕಲ್ಲವೇ. ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಭಕ್ತಿಜ್ಞಾನಾದಿಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಲೆಂದು ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ವಂದಿಸೋಣ.

ಉಭಯರು-

“ಯೋ ದೈತ್ಯತೇ ಸದಾನಂದನಿತ್ಯವೃಕ್ಷಚಿದಾತ್ಮನಾ ।
ನಿದೋಷಾಖಿಲಕಲ್ಯಾಣಗುಣಂ ವಂದೇ ರಮಾಪತಿಂ” ॥

॥ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ॥

- ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಖಂಡನವು.

ಸದ್ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಸ್ಥಿತಿನಾಶಹೇತುಂ ಕೃಷ್ಣಂ ಪುರಾಣಂ ವಿಹಗೇಶಕೇತುಂ ।
ನಮಾಮಿ ನಾಥಂ ವಿಧಿರದ್ರವಂದ್ಯಂ ರಮಾಭಿರಾಮಂ ಸುಖತೀರ್ಥಹೃದ್ಯಂ ॥

ವಿಶ್ವಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಖಂಡನಂ ದೇಶಭಾಷಯಾ ।
ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯಹಂ ಸತಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯೈ ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವದ್ವಿಮುಕ್ತಾನಂದಾರ್ಜುನಸಂವಾದಪ್ರಥಮೋಧ್ಯಾಯಃ ॥ ೧ ॥

ಮೂ ॥ ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ ಯದಿತ್ಥಂ ತತ್ತಥಾ ಯಥಾ ಸಂ-
ಪ್ರತಿಪನ್ನಂ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ವಿಮತಂ=ಸತ್ಯವೋ ಸುಳ್ಳೋ ಎಂದು ವಿನಾದ ವಿಷಯವಾದದ್ದು, ಮಿಥ್ಯಾ=ಮಿಥ್ಯೆಯು, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್=ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಯತ್, ಇತ್ಥಂ=ಯಾವುದು ದೃಶ್ಯವಾದದ್ದೋ, ತತ್, ತಥಾ=ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದದು, ಯಥಾ=ಹೇಗೆ, ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಂ=ಉಭಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವೋ.

ತಾ ॥(1) ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನು ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಮಂಗಳದ ನಿಬಂಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ಕಾಯಿಕವೋ, ಮಾನಸಿಕವೋ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇರುತ್ತಾರೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಆಸ್ತಿಕಶಿಖಾಮಣಿಗಳಾದವರು ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರಲಾರರು. ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳದ ನಿಬಂಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುವುದು.

(2) ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಪ್ತನೇ ಕೊಟ್ಟರು. ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ “ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ” ಎಂದು ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಾದಿ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು, ಲಕ್ಷಣತ್ವೇನ ಹೇಳಿದರು. ಜಗತ್ತು ಕಾರ್ಯವು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣನೆಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕಾರಣವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ಯನೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಆಸ್ತಿಕಮತದವರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಮಣ್ಣು ಗಡಿಗೆ ಆದಂತೆ ಸರಮಾನ್ಯನೇ ಜಗತ್ತಿನ ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಪರಿಣಾಮವಾದಿಗಳು (ರಾಮಾನುಜಾದಿಗಳು). ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಹಗ್ಗದಲ್ಲಿ ಹಾವಿನ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದಂತೆ ಸತ್ಯವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ, ಮಿಥ್ಯೆಯಾದ ಜಗತ್ತು ತೋರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹೀಗೆ ತೋರುವಿಕೆಯೇ ಸೃಷ್ಟಿಯು. ಇವರು ವಿವರ್ತವಾದಿಗಳು (ಶಾಂಕರರು). ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಬ್ರಹ್ಮನು ಸತ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಉಪಾಹವೆನ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಸತ್ಯವಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವನೆಂಬುವರು. ಇವರು ಸತ್ಯವಾದಿಗಳು (ಮಾಧ್ವರು). ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಯೆಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಾದರೆ ಕಾರ್ಯವಾದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಘಟಪಟಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಕುಂಬಾರನಿಗೆ, ನೇಯುವವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ, ಆ ಪಟಪಟಗಳು. ಇಂತ ಸಮಾನವಾದವು.

ವಿಕೆಯು ಅಸತ್ಯವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಲಕ್ಷಣವೇ ಅಸತ್ಯವಾಗುವುದು. ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಶ್ರುತಿಗಳಿವೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅಸತ್ಯವಾದರೆ ಶ್ರುತಿಗೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಬರುವುದು. ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಇತರರು ಹೇಳುವರು. ಅವುಗಳನ್ನು ದೂಷಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ ಯಥಾರ್ಥವು ತಿಳಿಯಲಾರದು. ವಿವಾದ ಗ್ರಸ್ತವಾದವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಸುವುದು. ಅದು ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಪದಾರ್ಥದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಸಹ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿ, ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಒಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿರುವರು. ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನೋದಯವಾದ ನಂತರ ತಿಳಿಯುವದೆಂದು ಅವರು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಜ್ಞಾನೋದಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಒಪ್ಪುವ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಆಗಮದಿಂದಲೂ, ಅನುಮಾನದಿಂದಲೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವರು. ಆಗಮದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗಮಕ್ಕೆ ಅನಾರಂಭಣೀಯತ್ವವು ಒದಗುವುದೆಂದು, ಮಾಯಾವಾದ ಖಂಡನದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಮತ್ತು ಆಗಮಗಳ ನಿಜವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಜಗತ್ಸತ್ಯತ್ವದಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಇನ್ನು ಉಳಿದುದು ಅನುಮಾನವು. ಇದರಿಂದಲೂ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದ್ಯೋಗ ಮಾಡುವರು. ಅದನ್ನು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ದೂಷಿಸುವರು.

(3) ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇದು ಇಂತಹುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಬರುವುದು. ಅದನ್ನೇ ಅನಂತರ ನೋಡಿ, ಇದು ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತು, ಮುಂಚೆ ನಾವು ತಿಳಿದದ್ದು ತಪ್ಪು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಬಾಧವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮುಂಚಿನ ಜ್ಞಾನವು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು. ಆ ಪದಾರ್ಥವು ಮಿಥ್ಯೆಯು. ಉದಾಹರಣೆ—ಶುಕ್ತಿ ರಜತ, ರಜ್ಜು ಸರ್ಪ. ಒಂದು ಸತ್ಯ ಪದಾರ್ಥವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಗ್ಗವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಹಾವೆಂಬುವ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ತೋರುವಿಕೆಗೆ ಅಧ್ಯಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ತೋರಿದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಸ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶುಕ್ತಿಯು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಬೆಳ್ಳಿಯು ಅಧ್ಯಸ್ತ.

(4) ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವತನ ವೆಂದರ್ಥವು. ಕೇವಲ ಕಣ್ಣಿಗೆ ತಿಳಿಯುವತನವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ.

(5) ಶುಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ರಜತವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸುವೆವು. ಹಗ್ಗವನ್ನು ನೋಡಿ ಹಾವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸುವೆವು. ಅನೇಕ ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಜಗನ್ನಿತ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

(6) ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಮೂಲವು. ನೂರಾರು ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಬೆಂಕಿಯಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು, ಮತ್ತು ಹೊಗೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದದನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ

ನೋಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಅನಂತರ ಹೊಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುವೆವು. ಹೀಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದ್ದಲೆಲ್ಲಾ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಬಹುಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಉದಾಹರಣ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಾಧಕಾ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಏತರಿಂದ ತಿಳಿಯುವೆವು. ದೃಶ್ಯತ್ವದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲವೆ? ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆರುಬೆರಳು ಇದ್ದದ್ದು ನೋಡಿ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಆರುಬೆರಳಿದೆ ಎಂದು ಅನುಮಾನಮಾಡ ಬಹುದೇ? “ಗೋಪಾಲನಿಗೆ ಆರುಬೆರಳಿದೆ ಮನುಷ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ದೇವದತ್ತನಂತೆ” ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಕ್ಕೂ ಏನು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನು ಮಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಆದ್ವೈತಿಗಳ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಮೇಲೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

(7) ಈ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಸೇರುವಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನು ಮಾತ್ರ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತನಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣಬಾಧ ವೆಂಬ ದೋಷವುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅದಾದರೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಮೊದಲೇ ನಿಶ್ಚಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೆಂಬೀ ದೋಷವುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದೋಷಗಳು ಬರುವುವೆಂದೇ ಸರ್ವವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳದೆ ‘ವಿಮತಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(8) ಇದೇ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವಿಮತವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆನದೆ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಆದಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡದೆ ಎಲ್ಲಾವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಗಳಾದ ಬಾಧ, ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೆಂಬೀ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ತಪ್ಪಲಾರವು. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಆದಿ’ ಪದದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶಕ್ತಿರಜತವೂ ಸೇರಬಹುದು. ಆದಿಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಕೋಚಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಬಿಡಿಸಿಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪಕ್ಷ ದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಅನಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಎಣಿಸತೀರದು. ಕಾರಣ ಆದಿಪದಾ ರ್ಥವು ಇಂತಹುದೇ ಎಂದು ಒಂದು ಅವಶ್ಯೇದಕವನ್ನು (ಅಂದರೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಧರ್ಮವನ್ನು) ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹುದು ವಿವಾದ ವಿಷಯವಾದುದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೊಂದಲ್ಲ, ಆಕಾರಣ ದಿಂದಲೇ, ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳದೆ ವಿಮತವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(9) ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ ಹೇತುವಿಗೆ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿ, ವೈತರೇಕ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಈ ಎರಡನ್ನೂ ತೋರಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸುಲ ಭವಾದ ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವೈತರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯಸ್ವಂಗೀಕರಿಸುವುದು ಪ್ರಶಸ್ತವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ‘ಯದಿತ್ಥಂ ತತ್ತಥಾ’ ಅಂದರೆ ಯಾವುದು ತೋರ ತಕ್ಕುದೋ ಅದು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೇ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

(10) ‘ಗೌರ್ವಪದಾ ಸ್ತವ್ಯವ್ಯಾ’ ಅಂದರೆ- ‘ಗೋವನ್ನು ಕಾಲಿನಿಂದ ಮುಟ್ಟಿ (ಮೆಟ್ಟಿ) ಬಾರದು’ ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ಗೋವುಗಳಿಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಾಲಿನಿಂದ ಮುಟ್ಟಬಾರ ದೆಂದು ಹೇಗೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೋ, ಹುಗೆಯೇ‘ಯತ್ ಇತ್ಥಂ ತತ್ ತಥಾ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ದೃಶ್ಯವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಮಿಥ್ಯೆಯಾದುದೆಂದೇ ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಕಾರಣ ‘ಯತ್ ಯತ್ ತತ್ ತತ್’ ಎಂದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವು.

(11) ದೃಷ್ಟಾಂತೋಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತಾದಿಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿದರೆ 'ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಸಾಧ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿದೆ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನಾಶಂಕಿಸಬಹುದೆಂದು ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ ದೃಶ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾಗಿಯೂ ಉಭಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯವಿದೆಯೋ ಅಂತಹುದೇ 'ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ' ಪದಾರ್ಥವು.

(12) ಯದ್ಯಪಿ, ಅದ್ವೈತಿಗಳು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದಿ ಐದು ಅವಯವಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೇ ತೋರಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಆಚಾರ್ಯರೂ ಅನುವಾದಮಾಡ ಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಟ್ಟಮತದಲ್ಲಿ "ಮೂರೇ ಅವಯವಗಳು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ" ("ವ್ಯವಹಾರೇ ಭಟ್ಟನಯಃ" ಎಂದು) ಭಾಟ್ಟಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿರುವ ಅದ್ವೈತಿಗೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾದಿ ಮೂರುವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಾಧಿಸುವಾಗ ಉಪನಯ, ನಿಯಮಗಳು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಪಯುಕ್ತಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನುವಾದಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಅನರ್ಹ ಗಳೆಂದು ತಿಳಿ ಸುವುದಕ್ಕೂ ಐದು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದವನಿಗೆ ಅಧಿಕವೆಂಬ ನಿಗ್ರಹ ಸ್ಥಾನವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಹೇತು, ಉದಾಹರಣ ಎಂಬೀ ಮೂರೇ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರುವರು. || ೧ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವರ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಅನು ವಾದಮಾಡಿ ಈಗ ಆ ಅನುಮಾನಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಮೈತ್ರೇಯರಾಗಿ ಮೊದಲು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಜಗತೋಭಾವಾದಾಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಃ ಪಕ್ಷಃ || ೨ ||

ಇತಿ, ಉಕ್ತೇ = ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಜಗತ್ಸ, ಅಭಾವಾತ್ = ಅವರರೀತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಪಕ್ಷಃ = ಅಂದರೆ ಪಕ್ಷದ ಒಂದುಭಾಗವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವು, ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಃ = ಆಶ್ರಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಮೈತ್ರೇಯರಾಗಿ (ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು).

(1) ಪರನು ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ ಈ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯಲ್ಲದೆ ಅತನು ಹೇಳಿದ ಇದ್ದುದನ್ನು ನಾವು ನಿರಾಕರಿಸಲಿಲ್ಲ ವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ "ಉಕ್ತೇ" ಅಂದರೆ ಆತನ ವಚನ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಯೇ ದೂಷಣವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(2) ಇಲ್ಲಿ ಪರನು ಮಿಥ್ಯಾಶಬ್ದದಿಂದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆತನಿಗೆ ಅಸಮ್ಮತವಾದ ಅಸತ್ತೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಆಶ್ರ ಯಾಸಿದ್ಧಿರೂಪದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇದು ಭಲೋತ್ತರನಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿ ಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅಸತ್ತೆಂದು ಅರ್ಥವೋ? ಅನಿರ್ವಚನೀ ಯಾದಿರೂಪ ಅರ್ಥವೋ? ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ಅಸತ್ತೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿರೂಪದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಭಲೋತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಹಾ ಗಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ, ಪರನಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕನೇ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಲ್ಲದೆ ಅನಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಅಸತ್ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿದುದು ಅಸಂಗ ತವು ಎಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ನಮ್ಮ ರೀತ್ಯಾ ಶುಕ್ತಿರಜತವು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅಸ ತ್ತೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಪರರೀತ್ಯಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರ್ಥವು. ಆತನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು

ಹೇಳಿದರೆ ಆತನು “ನಿಮ್ಮ ರೀತ್ಯಾ ನಾನು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ” ಹಾಗೂ “ನಾನು ಹೇಳಿದ್ದ ಪಕ್ಷವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನೀವು ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೀರಿ” ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೆ ವಿಕಲ್ಪಿಸಿ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

(೩) ಅಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಮೂಲದಿಂದ ಪರರ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅವಸಿದ್ಧಾಂತರೂಪ ದೋಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ—

ಅ || ಪಕ್ಷಃ=ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅಸತ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾರ್ಥವು, ಜಗತಃ=ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಭಾವಾತ್=ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ, ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಃ=ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಾಂತ ವಿರುದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಂದರೆ ಅವಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳತಕ್ಕದು. || ೨ ||

ನಾವು ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಸತ್ತೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ, ಅವಸಿದ್ಧಾಂತ ಈ ದೋಷಗಳು ಬರಬಹುದು, ಆದರೆ ನಾವು ಹಾಗೆನದೆ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ, ಎಂದು ಪರರು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಯೂ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಸಿದ್ಧೇರಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣಃ || ೩ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಸಿದ್ಧಃ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ, [ಪಕ್ಷಃ=ಧರ್ಮಿಯಾಗಲಿ, ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವಿಶಿಷ್ಟ ಧರ್ಮರೂಪವಾಗಲಿ] ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣಃ=ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪವಾದ ವಿಶೇಷಣಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು (ಆಗುತ್ತದೆ).

ತಾ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದ್ದೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಅಂತಹುದೊಂದು ಇದ್ದರೆ ಅದು ಈ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಸಿದ್ಧವಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ- ಸರ್ವವೂ ನಿರ್ವಚನಾರ್ಹವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವವೂ ನಿರ್ವಚನಾರ್ಹವೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡದೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿ=ತಾನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಮಾತಿಗೆ ಅಥವಾ ತಾನೇ ಹೇಳಿದ ಮಾತಿಗೆ ತನ್ನ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ವಿರೋಧವು ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ:-“ನಾನು ಮೂಕನು” ಯಾ “ನನ್ನ ತಾಯಿಯು ಬಂಜೆಯು” ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಸ್ವವ್ಯಾಹತಿ ಯಾ ಮೂಕತ್ವರೂಪ ದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬುದೊಂದು ಪದಾರ್ಥವೇ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾರಣ ಪಕ್ಷವಾದ ಜಗತ್ತು, ವಿಶೇಷಣವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಶೂನ್ಯವಾದುದಾಯಿತು. ಹಾಗೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷವು (ಧರ್ಮಿಯು) ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣವುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು. || ೩ ||

ಜಗತ್ತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದರೆ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಸರ್ವಥಾ ನಿರ್ವಚನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳು ನಮಗೆ ತಟ್ಟಲಾರದೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ದೂಷಿಸುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣೈ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ || ೪ ||

ಅ || ಮಿಥ್ಯಾತ್ವೇ=ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಾದರೂ, ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣೈ=ಸದಸದ್ಭೇದರೂಪವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ=ಸಿದ್ಧಸಾಧನರೂಪದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾ || (1) ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದರೆ, ಸತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಅಸತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಭಿನ್ನವೆಂದರ್ಥವು. ಆ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಬೇರೆಯೆಂದು ನಾವು ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನವೆಂಬೇ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ.

(2) ಹಾಗಾದರೆ ನಾವು ಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ಕಾರಣ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದೋಷಗಳು ಕೂಡಲಾರವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿಕೊಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಸಿದ್ಧವಾದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗದು. ಕಾರಣ, ಒಂದಂಶದಲ್ಲಂತೂ ಸಿದ್ಧಸಾಧನರೂಪ ದೋಷವು ತಪ್ಪಲಾರದು.

(3) ಹೀಗಾದರೂ, 'ಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದರೂ ಒಂದು ಸದ್ವಸ್ತುವಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಸದ್ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಭೇದವೇಇರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ.

(4) ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೆಂದರೆ- ಸತ್ವಾಸತ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದಿರುವುದು, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸತ್ವಾಸತ್ಯಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರನು ಹೇಳಿದರೆ ಕೇವಲ ಸತ್ವೇ (ಯಥಾರ್ಥವೇ) ಆಗಿರುವ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನಾವು ಸದಸತ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸದಸತ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲವೆಂದು ಮೊದಲೇ ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕಾರಣ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ತಪ್ಪಲಾರದು.

(5) 'ಸತ್ವಕ್ಕೂ ಅಸತ್ವಕ್ಕೂ ಎರಡಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದಿದ್ದುದು' ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೂ ಸತ್ಯರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು ಅಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲವೆಂಬ ಅಂಶವು ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದು.

(6) ಯಾವರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸತ್ವಕ್ಕೂ ಅಸತ್ವಕ್ಕೂ ಎರಡಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಸದಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು. ಅಂತಹುದೇ ಸದ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನಿವ್ಯವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ನಾನು ಅಂತಹುದನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಎಂದರೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಿಶೇಷಣರೂಪ ದೋಷವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಅಸದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ನಾನು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತತ್ಸಾಧನವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ.

(7) ಹಾಗಾದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದರೆ 'ಸತ್ಯವಿವೇಕ' ಅಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾದುದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಯಾವುದೊಂದು ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಡದು. ಒಂದು ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೊಂದು ಸತ್ಯಪದಾರ್ಥದಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ನಾವು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾದೋಷವು ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

(8) 'ಸತ್ಯವಿವೇಕ' ವೆಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಆಶ್ರಯದ ಇದ್ದುದು, ಅಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಅಂತಹಸತ್ಯತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೆಂತಹುದು. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾಕಾರಿತ್ವಾದಿ ರೂಪವೆಂದರೆ ಅಂತಹುದನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪರನೂ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ತದನಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧನೆಮಾಡಿದರೆ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತರೂಪ ದೋಷವು ಬರುವುದು.

(9) ಸತ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಆಬಾಧ್ಯತ್ವವು. ಅದರ ವಿವೇಕವೆಂದರೆ ಅಭಾವವು. ಹಾಗೂ ಆಬಾಧ್ಯತ್ವಾಭಾವರೂಪವಾದ ಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪವಾದ (ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದು.) ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ—ಬಾಧಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂತಹುದು? ರೀತ್ಯಂತರದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಬಾಧಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದರೆ— ಬಾಧಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಕ್ಷಣಿಕವೆಂದು ತಿಳಿದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಧ್ರುವವಾದ

ದ್ದೆಂದು (ಕ್ಷಣಿಕವಲ್ಲವೆಂದು) ತಿಳಿಯುವುದು ಬಾಧ್ಯವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಇಂತಹ ಬಾಧ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಸಿದ್ಧಸಾಧನತಾ ದೋಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(10) ಸತ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವೆಂದು ತೋರುವ ಘಟಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನ ಈ ತ್ರೈಕಾಲಿಕ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದೇ ಬಾಧನೆಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವಸ್ವರೂಪವೇ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ನಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವನಿಷೇಧವು ಬಾಧನೆಂದು ಹೇಳಿಕೂಡದು.

(11) ಅಥವಾ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಸತ್ಯತ್ವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಒಡಂಬಟ್ಟರೂ ಅಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವು ನಾಶವೆಂದು ಇದ್ದು ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅತ್ಯಂತಾಸತ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಾಧಿ ದೋಷಗಳು ತಿರುಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದವು.

(12) ಹಾಗಾದರೆ ಸತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಿಸುವೆವು (ಇರಕೂಡದೆಂದು ಹೇಳುವೆವು.) ಅಸತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಅಂದರೆ ಅಸತ್ವವನ್ನು ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ), ಇಂತಹುದೇ ಮಿಥ್ಯೆಯಿಂದರೂ ಸತ್ವನಿಷೇಧವೇ ಅಸತ್ವವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೂ ಸತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ರೂಪದೋಷವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.

(13) ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಶ್ರಯತ್ವವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚವು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? 'ಘಟವು ಇದೆ' ಎಂಬ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಸತ್ಯವೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ನಮ್ಮ (ದ್ವೈತಿಗಳ) ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕುಪಯುಕ್ತವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಒಡಂಬಡುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ದೋಷವು ಪರಿಹೃತವಾದರೂ, ಸತ್ಯತ್ವದ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ 'ಬಾಧ' ವೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವು ದುಷ್ಟವಾಯಿತು. ಅಂತೂ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾದುದೆಂದು ಸತ್ಯವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಸತ್ಯವಾದುದೆಲ್ಲವು ವ್ಯವಹಾರೋಪಯುಕ್ತವೇ. ಕಾರಣ, ಅದರಿಂದ ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯವಾದುದು (ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇರುವ ಸತ್ಯತೆಯು) ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕವೆಂದು ವಿಶೇಷಣವೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತು.

(14) ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿ ದೋಷ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದರ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಬಾಧದೋಷ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, 'ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತ'ವೆಂಬ ದೋಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

(15) ಹಾಗಾದರೆ—ನಾನು (ಅದ್ವೈತಿ) ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತೇನೆ. ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದಕಾರಣ, ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ—ಅಂತಹ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವವು ಎಂತಹುದು? ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಲ್ಲದುದು, ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಿ. ನಮ್ಮ ದ್ವೈತಿಗಳ ತಂಟಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ—ವ್ಯವಹಾರೋಪಯುಕ್ತವಾದುದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ

ವ್ಯವಹಾರೋಪಯುಕ್ತವೆಂದೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚ ಸತ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವೇ ಇರಲಾರದು.

(16) ಹಾಗಲ್ಲ. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕನೆಂದರೆ ಅಬಾಧ್ಯವಾದುದು ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳುವುದಾದರೂ, ಅಬಾಧ್ಯತ್ವ ನಿಷೇಧನೆಂದರೆ ಬಾಧ್ಯತ್ವವೇ ಆಯಿತು. ಬಾಧನೆಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವಿಕೆಯಷ್ಟೆ. ಆಗ ಸತ್ಯಮಾತ್ರನನ್ನೇ ನಿಷೇಧಿಸುವುದಾದರೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವಲ್ಲಿ, ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವದ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ಅದರ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಬಾಧ್ಯಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗಬಹುದು. ಬಾಧ್ಯಜ್ಞಾನವುಂಟಾದರೆ ಅಬಾಧ್ಯತ್ವರೂಪ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕತ್ವಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯ ರೂಪದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ.

(17) ವ್ಯವಹಾರ ಕಾರಣವಾದ ಸತ್ಯವು ವ್ಯವಹಾರಿಕಸತ್ಯವೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ದೋಷಗಳು ಬರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅದ್ವೈತಿಯು ಭ್ರಮಸಿದ್ಧವಾದ ಸತ್ಯವೇ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವೆನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಎಂದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನೂ ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಭ್ರಾಂತಿತ್ವವೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಕಾರಣ ಅಂತಿಹ ಸತ್ಯವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ತಪ್ಪಲಾರದು.

(18) ಹಾಗಾದರೆ, ಯಾವುದು ಪ್ರತೀತಿ (ಜ್ಞಾನ) ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೋ, ಅದೇ ಆಶ್ರಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸತ್ತಾದುದೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಬೇಕೆಂದಿಲ್ಲ. ಕಾರಣ, ಸತ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತೀತಿ ವಿಷಯವಾದುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೂಡದು, ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳಿದರೆ ಆಕಾಶಕಮಲದಲ್ಲಿ ಸುರಭಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಆಕಾಶಕಮಲದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ದ್ವೈತಿಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳಲು, ಅದ್ವೈತಿಯು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲ್ಲ, ಪ್ರತೀತಿವಿಷಯವಾಗದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತವೇ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದುದು. ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, 'ಗಗನಾರವಿಂದಂ ಸುರಭಿ ಅರವಿಂದತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಆಕಾಶಕಮಲದಲ್ಲಿ ಅರವಿಂದತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸುರಭಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿರೂಪ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ—ಆ ಗಗನಾರವಿಂದವು ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತೀತಿವಿಷಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

(19) ಹಾಗಾದರೆ 'ಬೇಡ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದಿರುವುದೂ ನನಗೆ (ಅದ್ವೈತಿಗೆ) ಇಷ್ಟವೇ' ಎಂದರೆ—ಅಲ್ಲಿಯೂ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನುಮಿತಿಯು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾಗುವುದು.

(20) ಅಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅನುಮಿತಿಯು ಹುಟ್ಟದಿರುವದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಪರಂತು, ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ 'ವ್ಯಾಪ್ತಿ' 'ಪಕ್ಷಧರ್ಮತಾ' ಎಂಬೀ ಎರಡು ಅಂಗಗಳು ಕಾರಣಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಮಾತೃಕವಾದ ಅನುಮಿತಿಯು ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ವ್ಯಾಪ್ತಾದಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಅಕಾಲ್ಪಾನಿಕವಾದ ಅಂಗವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಅದ್ವೈತಿಗೆ ಸಮ್ಯತವಲ್ಲ. ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಣ, ವ್ಯಾಪ್ತಾದ್ಯಂಗಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಎಲ್ಲಾ ಹೇತುಗಳೂ ಯೋಗ್ಯಗಳೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಲ್ಪಿಸಿ ಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ದುಷ್ಟಗಳೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಹೇತುಗಳ ಯೋಗ್ಯಾಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು.

(21) ಹಾಗಾದರೆ, 'ಎಲ್ಲಿ ವಾದಿ ಪ್ರತಿನಾದಿಗಳು ಅಂಗಗಳು ಇವೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರೋ, ಅಂತಹ ಅನುಮಾನವು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ಇತರವಾದುದು ದುಷ್ಟವು ಎಂಬೀ ನಿಯಮವಿರುತ್ತದೆ' ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳಲಾಗದು.

ಆ ಸಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತರಾದ ವಾದಿ ಪ್ರತಿನಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುವ ವಾದದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುತಃ ಹೇತುವು ದುಷ್ಟವಾದರೂ ಅಂಗಗಳುಂಟೆಂದು ಅವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದೊಡನೇ ಯೋಗ್ಯವೆಂದಗೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ವಸ್ತುತಃ ಯೋಗ್ಯವಾದರೂ ಅಂಗಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಗೀಕರಿಸಿದೊಡನೇ ದುಷ್ಟವೆಂದೊಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂತೂ ಯೋಗ್ಯಯೋಗ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಪರೀತ ತಿಳುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಕೃತ ವಾದಿಯಾದ ಅದ್ವೈತಿಯು ಪ್ರಪಂಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ಸಾಧಕವಾದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳುಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಪ್ರತಿವಾದಿಯಾದ ದ್ವೈತಿಯು ಒಡಂಬಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಅನುಮಾನವು ದುಷ್ಟವು ಆಗುವುದು.

(22) ಹಾಗಾದರೆ, ಯಾವುದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದೋ, ಅಂತಹುದೇ ಆಶ್ರಯವಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರಪಂಚವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ. ಗಗನಾರವಿಂದವಾದರೂ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡದೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಅಸಮಂಜಸವು. ಏಕೆಂದರೆ- ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಯೂ ಅತೀಂದ್ರಿಯ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರತೀತಿವಿಷಯವಾಗದಿರುವುದು.) ಭಾಗವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ಬರಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ.

(23) ಅದ್ವೈತಿಯು ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಬಂಜೆಯ ಮಗನು ಮಾತನಾಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಾದ ಬಂಜೆಯಮಗನು ನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುವನು. ಆರೀತಿಯಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬಂಜೆಯಮಗನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಸ್ವವ್ಯಾಹತವಾಗುವುದು. ಹೀಗಿರಲು ಸತ್ಯನಿರ್ವೇಧರೂಪವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ವದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜಗತ್ತು ಆಶ್ರಯವಾಗಲಾರದೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು' ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಅಸತ್ತು ನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ, ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಅಸತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಶ್ರಯತ್ವವು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದುದು ವೃಥಾವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ಅಸತ್ತು ನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗುವುದಾದರೆ 'ವಂಧ್ಯಾಸುತಃ ಸುಂದರಃ' ಅಂದರೆ ಬಂಜೆಯಮಗನು ಸುಂದರನು ಎಂಬ ಸೌಂದರ್ಯರೂಪವಿಧಿಗೆ ಏತಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಲಾರನು. ವಿಧಿನಿರ್ವೇದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಸತ್ಯವೆಂಬೀ ವಸ್ತುತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ ಅಸತ್ತು ನಿರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ವೇಧಪದಗ್ರಹಣವು ವೃಥಾವೇ ಆಯಿತು.

(24) ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಸಾಧಿಸಿದುದೇನೋ ಸರಿಯೇ, ಆದರೆ- ನಮ್ಮ ದ್ವೈತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೋಷವಲ್ಲ, ಅಸತ್ತು ಆಶ್ರಯವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಿಗೆ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೋಷವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಂತಹ ದೋಷೋದ್ಭಾವನೆಯು ಅತನಿಗೆ ತಟ್ಟಲಾರದಷ್ಟೇ ಎಂದು ಶಿಷ್ಯನು ಶಂಕಿಸ ಬಹುದು. [ಅದಯುಕ್ತವಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ- ಯದ್ಯಪಿ ದ್ವೈತಿಯು ಬೌದ್ಧಮತವನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಆರೀತಿಯಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವನು. ಆದರೆ ಸಾಂಭಾವಿಕ

ವಾಗಿ ಅದು ಆತನ ಸಿದ್ಧಾಂತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಅಪ್ರತಿತನಾದ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಆಶ್ರಯತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಗೆ ದೂಷಣತ್ವವನ್ನಂಗೀಕರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅಸತ್ತಿಗೂ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೋಷವಾಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೂ ಆಶ್ರಯತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ. ಆ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಅಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ಕೂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಸತ್ಯವನ್ನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಒಡಂಬಟ್ಟದ್ದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಹಾಗೂ ಅದ್ವೈತಮತದಿಂದ ಆಶ್ರಯಾಸಿದ್ಧಿಯು ದೋಷವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪರನಿಗೆ ಹೇಳಿದುದು ಸಂಗತವೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(25) 'ಹಾಗಾದರೆ, ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- 'ಸ್ವಾಧಿಕರಣತ್ವೇನ ಪ್ರತೀಯ ಮಾನನಿಷ್ಠ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವಂ' ಅಂದರೆ ಘಟಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣವಾಗಿ ತೋರುವ ಭೂತಲದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೊಂದು ಘಟಾತ್ಮಾಂತಾಭಾವವಿದೆಯೋ, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು ಘಟವು. ಅಂತೂ ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಉಂಟೆಂದು ಪ್ರತಿತನಾಗಿದೆಯೋ, ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು, ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.' ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದೂ ಅಸಂಗತವೇ ಆಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ- ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವನ್ನು ಅಂದರೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿರೋಣವನ್ನು ಘಟಾದಿ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪತಃ ಎಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಸತ್ಯವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ- ಶಶವಿಷಾಣವೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಅಸತ್ತೂ ಆಗಿರುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದು ಸತ್ಯರೂಪದಿಂದ ಅತ್ಯಂತಾಭಾವ ಪ್ರತಿಯೋಗಿತ್ವವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೆ ಅಸತ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಈ ಎರಡು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ದೋಷಗಳು ತಪ್ಪಲಾರವು. ಅಂತೂ ಈ ಪ್ರಪಂಚ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಸಾಧಕ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಿರೂಪಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿಮತಂ ಮಿಥ್ಯಾ' ಎಂಬೀ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಅಸಂಗತವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. || ೪ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಈಗ ಹೇತುವನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು. ಯೋಗ್ಯ ಅನುಮಿತಿ (ಅನುಮಾನದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವಜ್ಞಾನ) ಯುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ನೊದಲು ಲಿಂಗಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕು. ಎರಡನೇ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಸ್ತರಣೆ ಆಗಬೇಕು. ಮೂರನೇದ್ದು ಬಾಧ ಸತ್ಯ ತಿಪಕ್ಷಗಳು ಇವೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ವಿಚಾರಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ದೋಷಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವವರಾಗಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು.—

ಮೂ || ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾದಸಿದ್ಧೋ ಹೇತುಃ || ೫ ||

ಅ || ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್=ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಹೇತುಃ=ವಚನಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಲಿಂಗವು, ಅಸಿದ್ಧಃ=ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಾ || (1) ವ್ಯಾಪ್ತಿಸಾನುರ್ಭವದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವ ಲಿಂಗವೇ ಹೇತುವು. ಅಂತಹ ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಹೇತುವು ಆಭಾಸವಾಗುವುದರಿಂದ ಹೇತುತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದು. ಕಾರಣ, ಹೇತುವು ಅಸಿದ್ಧವು ಎಂಬೀ ನಿಮ್ಮ (ದ್ವೈತಿಗಳ) ವಚನವೇ ವ್ಯಾಹತವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ, ಅದ್ವೈತಿಯು ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿದುದನ್ನೇ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಹೇತುವೆಂದು ಹೇಳಿದುದಲ್ಲದೆ ವಾಸ್ತವಿಕವಾದ ಹೇತು ಅಲ್ಲ. ಕಾರಣ ವ್ಯಾಹತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

(2) ಇನ್ನು ಅದ್ವೈತಿಯು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಸತ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂಬಹೇತುವನ್ನು ಸತ್ಯವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಲಾರನು. ಎಕೆಂದರೆ- ಆ ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವು ಸತ್ಯವಾದರೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ † ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೇತುವಿನ ಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಹಾಗೂ (ಅಜ್ಞಾನಾಸಿದ್ಧಿ) * ಅಸಿದ್ಧಿರೂಪದೋಷವು ಬಂತು. ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವೂ ಅಸತ್ತೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅಂತೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಹೇತುವಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧಿದೋಷವು ತಪ್ಪಲಾರದು.

ಹಾಗಾದರೆ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಸತ್ಯವೂ ಅಸತ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಕಾರಣ ಅಸಿದ್ಧಿದೋಷವು ಬರಲಾರದು ಎಂದರೆ—

ಮೂ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಸಿದ್ಧೀರೇವ || ೬ ||

ಅ || ಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಅಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು. ಅಂತಹ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ತಿರುಗಿಯೂ ಅಸಿದ್ಧಿ ದೋಷವೇ ಬರುವುದು.

ತಾ || ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. “ಹಾಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಸತ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಾಗಲಿ ಹೇಳದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಇಂತಹುದು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ವಾದಿಪ್ರತಿವಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಹೇತುವನ್ನು ವಿಶೇಷವಿಕ್ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಾದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಅನುಮಾನಗಳನ್ನೂ ದೂಷಿಸಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ — ‘ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದು, ಹೊಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ’ ಎಂಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಅನುಮಾನದಲ್ಲೂ ಈ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹೊಗೆಯು ಇರುವುದರಿಂದಲೋ? ಆ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಹೊಗೆಯಿಂದಲೋ? ಎಂದು ವಿಕ್ಕಲ್ಪಿಸಿ ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಹೊಗೆಯು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಅಡಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಪಕ್ಷವಾದ ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ದೂಷಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇಟ್ಟು ಕೊಳ್ಳದೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಧೂಮವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಪರ್ವತವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದೆಂದು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇತುವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ.” ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಇದೇ ಉತ್ತರವು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಧೂಮಾನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಆ ಧೂಮ ಮತ್ತು ಈ ಧೂಮವೆಂದು ಎರಡು ಧೂಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಧೂಮತ್ವವು ಇದೆ

† ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಬಂದರೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಪರ್ವತವು ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದು, ಬೆಂಕಿ ಇರುವುದರಿಂದ’ ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಕಬ್ಬಿಣ ಗೋಲವನ್ನು ಕಾಯಿಸಲು ಅದರಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿದ್ದರೂ ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

* ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಇಲ್ಲದೇಹೋದರೆ ಅಸಿದ್ಧಿದೋಷವು (ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯು) ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೋಲವು ಬೆಂಕಿಯುಳ್ಳದ್ದು ಹೊಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯು ಕಬ್ಬಿಣಗೋಲದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿದೋಷವು ಬಂತು,

ಎಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವೇ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಒಪ್ಪದೇ ಇರುವ ಕಾರಣ ಸತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ದೃಶ್ಯತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ವಾದಿಪ್ರತಿನಾದಿಗಳಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮ್ಮತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ ಕಾರಣ ಅಸಿದ್ಧಿದೋಷವನ್ನು ಅದ್ವೈತಿಯ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪರಿಹರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. || ೬ ||

ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವೆಂಬ ದೋಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೂ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಸಿದ್ಧೀರೇವ ಸಪಕ್ಷಾಭಾವಾದ್ವಿರುದ್ಧಃ || ೭ ||

ಅ || ಅನಿರ್ವಚನೀಯಾಸಿದ್ಧೀರೇವ=ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂಬುದೊಂದು ಸಿದ್ಧಿಸದ್ದರಿಂದ, ಸಪಕ್ಷಾಭಾವಾತ್=ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಇಲ್ಲದಂತಾದುದರಿಂದ, (ಹೇತುವು) ವಿರುದ್ಧಃ=ವಿರುದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಾ || ಅದ್ವೈತಿಯು ಆಶಂಕಿಸುವನು:- “ಸಾಧ್ಯಾಭಾವದಿಂದ ಹೇತುವು ವ್ಯಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- “ಘಟವು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಕ್ಕೂದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯವಾದ ನಿತ್ಯತ್ವದ ಅಭಾವರೂಪವಾದ ಅನಿತ್ಯತ್ವದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಯಾದ ಕಾರಣ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಎಂಬ ಹೇತುವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ, ಅಲ್ಲದೆ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ವಿರುದ್ಧವಾಗಲಾರದು. ಹಾಗೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದಾದರೆ ಕೇವಲವ್ಯತಿರೇಕಿ ಅನುಮಾನವೂ * ವಿರುದ್ಧವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಪಕ್ಷವು ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹೇತುವು ವಿರುದ್ಧವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಹಾಗೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವು ಅಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಸಪಕ್ಷವು ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ” ಹೀಗೆಂದರೆ ‘ಮಿಥ್ಯಾ’ ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೋ, ಅಷ್ಟನ್ನೂ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಹಿಂದೆಯೇ ಅಸತ್ತು ಅಥವಾ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತೇವಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಅಸತ್ತು ಎಂತ

* ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿ ಅನುಮಾನವೆಂದರೆ— ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೇತು (ಪೂಗ) ವಿರುವದೋ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯ (ಬೆಂಕಿ) ವಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯು. ಈ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ‘ಅದಿಗೆ ಮನೆಯಂತೆ’ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಒರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಇಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಪೂಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯು, ಇದಕ್ಕೂ ‘ಕೊಳದಂತೆ’ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಯಾವ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಲು ಬರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಅನುಮಾನವು ‘ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿ’ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- ‘ಪೃಥ್ವಿಯು, ಜಲವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಗಂಧವಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ಯಾವುದು ಗಂಧವುಳ್ಳದೋ ಅದು (ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ) ಬೇರೆಯಾದ ಜಲಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ’ ಎಂದು ಅನ್ವಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ದೃಷ್ಟಾಂತವಿಲ್ಲ. ಪೃಥ್ವಿಯಿಲ್ಲವೂ ಪಕ್ಷವೇ ಆಗಿದೆ. ಬೇರೆ ಅವುದರಲ್ಲೂ ಗಂಧವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಕಾರಣ ‘ಯಾವುದು ಜಲಾದಿಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೋ, ಅದು ಗಂಧವುಳ್ಳದಲ್ಲ’ ಎಂದು ವ್ಯತಿರೇಕವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ನೀರಿನಂತೆ’ ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಒರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಇಂತಹ ಅನುಮಾನಗಳು ಕೇವಲ ವ್ಯತಿರೇಕಿಗಳೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳು ಒಳ್ಳೇ ಅನುಮಾನಗಳೇ.

ಹೇಳಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ತಾನು (ಅದ್ವೈತಿಯು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಮತಕ್ಕೆ ತಾನೇ ವಿರೋಧವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಹ ಅಪಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯಷ್ಟೆ. ಕಾರಣ, ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಿದ್ದರೂ, ಆತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದುದೊಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆದಕಾರಣ ಅಂತಹ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾಶಾದಿ ಸಮಸ್ತವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರಪಂಚದಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವೇ ಮೊದಲಾದವು ವಿಪಕ್ಷಗಳಾದುವು. ಅಲ್ಲಿ ಈ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದ ಆಭಾವರೂಪವಾದ ಸತ್ಯತ್ವದಿಂದಲೇ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ ಅದ್ವೈತಿಯು ತನ್ನ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದರಿಂದ, ಶುಕ್ತಿರಜತಕ್ಕೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಾರಣ ಪರನ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವು ವಿರೋಧರೂಪದೋಷಯುಕ್ತವಾಯಿತು. || ೭ ||

ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧರೂಪ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ವ:೧೧ || ಆತ್ಮನೋಽಸಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಾದನೈಕಾಂತಿಕಃ || ೮ ||

ಅ || (ಸಪಕ್ಷವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತ ಮೊದಲಾದುದಕ್ಕೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವಂತೆ) ಆತ್ಮನೋಽಸಿ = ಸತ್ಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದ ಆತ್ಮನಿಗೂ ಕೂಡ, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್ = ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಅನೈಕಾಂತಿಕಃ = ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇರೋಣವೆಂಬ ವ್ಯಭಿಚಾರ ದೋಷವು (ಹೇತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ).

ತಾ || ಆತ್ಮನಿಗೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಪಕ್ಷವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಕ್ಕೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಮೊದಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಪಕ್ಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೂ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವು ಬಂತೆಂದರೆ- ವಸ್ತುತಃ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉಂಟೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ಆತ್ಮನೋಽಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ವಸ್ತುತಃ ಸಪಕ್ಷವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪರನು 'ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅವನ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಆತನ ಕುರಿತೇ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಸತ್, ಅನಿರ್ವಚನೀಯ, ಸದ್ವಿವಿಕ್ತವೆಂದಾಗಲಿ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದು. ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದಂಗೀಕರಿಸಿದರೆ ಹೇತುವು ವಿರುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಉಳಿದ ಎರಡು ಸಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರವು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆತ್ಮನಿಗೂ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಭಿಚಾರರೂಪದೋಷವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತಷ್ಟೆ. ಅಂತಹ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಪರನು ಒಪ್ಪದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ದೋಷವು ತಟ್ಟಲಾರದು. ಆದರೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವನ್ನು ನಾವು ಸಮರ್ಥಿಸಿಯೇ ಈ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದೇನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆತ್ಮನು ಜ್ಞಾನವಿಷಯನು ಆಗದೆ ಹೋದರೆ ಆತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಗುರುಗಳಮುಖದಿಂದ ಮಾಡತಕ್ಕ ವೇದಾಂತ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳು ವೃಥಾವೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಸಾಧ್ಯವಾದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಆಗದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದೀತು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವಸಮರ್ಥನವನ್ನು ಟೀಕೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. || ೮ ||

ಇನ್ನೂ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಜಗತೋಽಭಾವೇ ಅನುಮಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವಃ ಇತಿ ತರ್ಕಬಾಧಿತತ್ವೇ
ನಾನಧ್ಯವಸಿತಃ || ೯ ||

ಅ || ಜಗತಃ ಅಭಾವೇ=ಪ್ರಪಂಚವು ಸತ್ತಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ, ಅನುಮಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಭಾವಃ=ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ಅನುಮಾನವು ಸತ್ತು ಅಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು, ಇತಿ=ಎಂದಿಂಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ತರ್ಕಬಾಧಿತತ್ವೇನ=ತರ್ಕದಿಂದ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ, (ಹೇತುವು) ಅನಧ್ಯವಸಿತಃ=ಅನಧ್ಯವಸಿತವೆಂಬ ದೋಷಯುಕ್ತವಾಯಿತು.

ತಾ || (1) ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸದ್ವಿವಿಕ್ತತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವನ್ನಾಗಲೀ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಸಾಧಿಸುವರಾದ ಕಾರಣ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವೆಂಬೇ ಮಾತು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದಾಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲ, ಸದ್ವಿವಿಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ ಅಥವಾ ಅಸತ್ತು ಈ ಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಅಂತೂ ಅಸತ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ 'ಜಗತೋಽಭಾವೇ' ಎಂದು ಮೂಲವು ಹೊರಟಿದೆ.

(2) 'ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯವಿಲ್ಲವಾದರೆ' ಎಂದೀರೀತಿಯಾಗಲೀ ಅರ್ಥಮಾಡುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮೂಲವು ಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

(3) ಹೀಗಾದರೂ 'ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಅನುಮಾನವೂ ಇಲ್ಲವಾದೀತು' ಎಂಬೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಕೂಡಲಾರದು. ಕಾರಣ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಪಾದನವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುವುದು? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ- ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯೆಯಾದರೆ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಅನುಮಾನವೂ ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. 'ಬೆಕ್ಕಿನ ಕೋಡಿನಲ್ಲಿ ನೋಣವು ಕೂತದೆ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೆಕ್ಕಿನ ಕೋಡೇ ಸುಳ್ಳಾದುದರಿಂದ ನೋಣವು ಕೂತದ್ದು ಸುಳ್ಳಾಗುವಂತೆ, ಆದಕಾರಣ ದೃಷ್ಟಾಂತವೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಎರಡೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಆಪಾದನೆ ಮಾಡಿದುದು ಯುಕ್ತವೇ. ಅಂತೂ ಮೂಲವು ಸಂಗತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

(4) ಅಥವಾ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಅದಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಿಶೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಮಾನಕ್ಕೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವುದು.

(5) ಅದಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತು ಇಲ್ಲವೆಂದಾದರೆ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪಹೇತುವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಯಿತು. ಅಂತೂ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು. ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ ಕಾರಣ 'ಜಗತೋಽಭಾವಾತ್' ಎಂಬೇ ಮೂಲವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಏನೂ ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಗಲಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ- ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪಾಸಿದ್ಧಿಯೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈಗಲಾದರೋ ಅನುಮಾನಾಂಗಗಳು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಸಮರ್ಥವಾಗಲಾರದೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದಕಾರಣ ಪುನರುಕ್ತಿಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಅನುಮಾನವು ತರ್ಕಬಾಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅನಧ್ಯವಸಿತವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಹೇತುವು ಅನಧ್ಯವಸಿತವೆನಿಸುತ್ತದೆ, ಇದು ಎಲ್ಲಾ ದುಸ್ಪರ್ಥಹೇತುಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ನಿಶೇಷವೇನು? ಅಂದರೆ ಯಾವ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸದೆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾತ್ರವಿರುತ್ತದೋ ಅದು ಅನಧ್ಯವಸಿತವೇ,

ಪ್ರಕೃತವಾದರೂ ದೃಶ್ಯತ್ವಜೇತುವು ಪರಮತರೀತಿಯಿಂದ ಸಪಕ್ಷವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧಾಂತರೀತಿಯಿಂದ ವಿಪಕ್ಷವಾದ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಅನಧ್ಯವಸಿತವೆಂದರೆ ಅಸಿದ್ಧದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಯಾವ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳದೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಅಲ್ಲದೆ ಅನಧ್ಯವಸಿತ ಹೇತುವಿಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಇದೇ ಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. ಉದಾ:- 'ಎಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ, ಸತ್ತಾದುದರಿಂದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಸಕ್ಷವಾದುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದು. ಹಾಗೂ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯರೂಪಹೇತುವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಶ್ಯತ್ವಜೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗದೆಯೂ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವರೂಪಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ರೀತಿಯಿಂದ ಅನಧ್ಯವಸಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲೇ ಇರದೆ ಸಾಧ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರುವುದು ಅಸಿದ್ಧಿಯು. ಹೇತುವು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರುವುದು ಅನಧ್ಯವಸಿತವೆಂದು ಇವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವು. ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳನ್ನೂ ಟೀಕಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. || ೯ ||

ಅದೇ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಬಾಧಾದಿ ದೋಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾದ್ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಮಿತ್ಯಾದಿನಾಕೃತಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ
ಕಾಲಾತ್ಯಯಾಪದಿಷ್ಟಃ || ೧೦ ||

ಅ || ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿವಿರುದ್ಧತ್ವಾತ್ = ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೂ, 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯವಿರುದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ = 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' ಎಂಬೀರೀತಿಯಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ವಿರೋಧವು ಬರುವುದರಿಂದಲೂ, (ಅನುಮಾನವು) ಕಾಲಾತ್ಯಯಾಪದಿಷ್ಟಃ =* ಬಾಧಿತವಾಯಿತು.

ತಾ || (1) ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಪಕ್ಷವನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಪ್ರಮಾಣಗಳಾದರೂ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಂತಹ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಪ್ರಮಾಣಬಾಧವು ತಪ್ಪಲಾರದಾದುದರಿಂದ ಅನುಮಾನವುಬಾಧಿತವಾಯಿತು.

(2) ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ ಸತ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ಎಂತಹುದು? ಅಂದರೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಎಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನುಹೇಳುತ್ತಾರೋ ಅಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಾದರೋ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದೇ ಸತ್ಯತ್ವವು. ಅಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಕೇಳುವುದಾದರೆ-ಇಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಾದರೂ ಹೇಗೆ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತೆಂದು ನಾವು ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ 'ತತ್ಸತ್ಯಂ ಸ ಆತ್ಮಾ' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು.

*ಯಾವ ಹೇತುವು (ಯಾವ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು) ಯಾವುದನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೋ ಅದರ ಆಭಾವವು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರದಿಂದ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಹೇತುವು ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ:-'ಬೆಂಕಿಯು ಬಿಸಿಯಲ್ಲ, ಪದಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಬಿಸಿಯೆಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ 'ಪದಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ' ಎಂಬ ಹೇತುವು ಬಾಧಿತವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ದೆಂದು ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಪಕ್ಷವಾದ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೂ 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' 'ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಸತ್ಯಮಿತ್' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವೆವು. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಿಂದಲೇ ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಮೊದಲು ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದಿಸದದಿಂದ ಶ್ರುತಿಯೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳುಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪುನಃ 'ವಾಕ್ಯವಿರುದ್ಧತ್ವಾಚ್ಚ' ಎಂದು ಬೇರೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಪುನರುಕ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

(3) ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸತ್ಯತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಸತ್ಯತ್ವವು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದರೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವು ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತದೆಯೆಂಬುದನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿ ರುತ್ತಾರೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

(4) 'ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ' ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯ ಆರ್ಥವು ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ—

ವಿಶ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ಮುಘವಾನಾ ಯುಷೋರಿದಾಪಶ್ಚ ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ವೃತಂ ವಾಂ |

ಪ್ರಘಾನ್ವಸ್ಯ ಮಹತೋ ಮಹಾನಿ ಸತ್ಯಾ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಕರಣಾನಿ ಪೋಚಂ ||

ಋಗ್ವೇದ ೨-೨೪-೧೨.

ಅ || ಮುಘವಾನಾ = ಇಂದ್ರಾಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳಿರಾ! ಯುಷೋಃ=ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗೋಳ ಗಾದ, ವಿಶ್ವಂ=ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು, ಸತ್ಯಮಿತ್=ಸತ್ಯವೇ(ಆಗಿರುತ್ತದೆ). ವಾಂ=ನಿಮ್ಮ, ವೃತಂ= ಸತ್ಯಜಗನ್ನಿರ್ಮಾಣಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು, ಆಪಶ್ಚನ=ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಮಿನಂತಿ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮಹತಃ=ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ, ಅಸ್ಯ=ಈ, ಸತ್ಯಸ್ಯ= ಸತ್ಯರೂಪಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಮಹಾನಿ=ಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಾದ, ಕರಣಾನಿ=ಕರ್ಮಗಳನ್ನು, ಸತ್ಯಾ= ಯಥಾರ್ಥಗಳನ್ನಾಗಿ, ಪ್ರಾಪೋಚಂ ಘ ಸು=ಈಗಲೂ ಹೇಳುತ್ತಿರುವೆನು.

(5) ಯಚ್ಚಿಕೇತ ಸತ್ಯಮಿತ್ ತನ್ನ ಮೋಘಂ || ಋಗ್ವೇದ ೧೦-೫೫-೬.

ಅ || (ಶ್ರೀಹರಿಯು) ಯತ್=ಯಾವ ಜಗತ್ತನ್ನು, ಚಿಕೇತ=ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ತತ್= ಆ ಜಗತ್ತು, ಸತ್ಯಮಿತ್=ಯಥಾರ್ಥವಾದುದೇ. ಅರ್ಥಕ್ರಿಯಾದಿ ಅನುಪಯುಕ್ತವಾದುದು. (ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದು) ನ=ಅಲ್ಲ. || ೧೦ ||

ಮೂ || ರಜತಂ ದೃಷ್ಟಮಿತಿ ಭ್ರಮನಾತ್ರತ್ವಾದ್ವಿಮತಂ ಸತ್ಯಂ ದೃಶ್ಯತ್ವಾ ದಾತ್ಮವದಿ'ತ್ಯಪಿ ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರಕರಣಸಮಃ || ೧೧ ||

ಅ || ರಜತಂ=ಬೆಳ್ಳಿಯು, ದೃಷ್ಟಂ=ಕಾಣಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಭ್ರಮನಾತ್ರತ್ವಾತ್=ಭ್ರಮೆಯಾದುದರಿಂದ, ವಿಮತಂ=ವಿನಾದಿ ವಿನಯೋಭೂತವಾದ ಪ್ರಪಂಚವು, ಸತ್ಯಂ= ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಬಾಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದು, ದೃಶ್ಯತ್ವಾತ್=ತೋರುವುದರಿಂದ, ಆತ್ಮವತ್= ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ, ಇತ್ಯಪಿ=ಹೀಗೂ, ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವಾತ್=ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಬರುವುದರಿಂದ (ಪರನ ಅನುಮಾನವು) ಪ್ರಕರಣಸಮಃ* ಪ್ರಕರಣಸಮವೆಂಬ ದೋಷಯುಕ್ತವಾಯಿತು.

* ಅನುಮಿತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸತಕ್ಕ ಪ್ರತಿರೋಧವೆಂಬ ದೋಷವು ಎರಡು ವಿಧವು. (1) ವಾದಿಯ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾದಿಯ ಹೇತುವಿಗೆ ಪ್ರಕರಣ

ತಾ || (1) ಒಂದು ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ (ಬೇಕೆಂದಿರುವ) ವಿಸಯದ ಅಭಾವವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಹೇತುವು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅಂತಹ ಹೇತುವು ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಹೇತುವು ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷತ್ವವೆಂಬ ದೋಷಯುಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲೂ ಮೊದಲಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾನೋ, ಅದೇ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಹೇತುವಿಗೆ ಪ್ರಕರಣ ಸಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬೇರೆ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲೂ ಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷಾನುಮಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ಪರನು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿನಿಂದಲೇ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವದ ಅಭಾವವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಕರಣ ಸಮವಾಯಿತು. ಇಂತಹುದು ತನ್ನ ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾರದು.

(2) ಅವರ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿರೋಧಭೂತವಾದ 'ವಿಮತಂ ಸತ್ಯಂ' ಎಂಬೀ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಭೂತವಾದ ಆತ್ಮನಿಗೆ ದೃಶ್ಯತ್ವವಿದೆಯೆಂದು ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಾಧನವೈಕಲ್ಯ ಅಂದರೆ ಹೇತುವು ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೆಂಬ ದೋಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತೂ ಯಾವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಸಂಚಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಪರನು ಹೊರಟಿರುವನೋ, ಅದೇ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಸಂಚವು ಸತ್ಯವೆಂದು ಸಾಧಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

(3) “ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಇದ್ದರೆ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವು ಬರುತ್ತದಷ್ಟೆ. ಪ್ರಕೃತನಿಮಗೆ (ದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ಸಾಧ್ಯವಾದ ಸತ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ‘ರಜತವನ್ನು ಕಂಡೆನು’ ಎಂಬೀ ಪ್ರತೀತಿಯ ಮೂಲಕ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಇರುವುದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವು ಬರುತ್ತದೆ” ಎಂದು ಅದ್ವೈತಿಯು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ರಜತವನ್ನು ಕಂಡೆನು ಎಂಬುವುದು ಕೇವಲ ಭ್ರಮವಾದುದರಿಂದ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಹೇಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ—ದೃಶ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ದೃಗ್ವಿಸಯತ್ವವು.

ಇಂದ್ರಿಯವು ಯಾವವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಾಗಿಯೇ ಯಾವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೋ, ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆ ವಸ್ತುವೇ ವಿಸಯವು. ಅನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು. ಶುಕ್ತಿರಜತಜ್ಞಾನವಾದರೋ ಆರೋಪಿತ ರಜತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೇ ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶುಕ್ತಿಯೇ ವಿಸಯವಲ್ಲದೆ ಅಸತ್ತಾದ ರಜತವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಒಂದನ್ನು ಮತ್ತೊಂದನ್ನಾಗಿ ವಿಸಯೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದು ಭ್ರಮಜ್ಞಾನವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೂ ನಮಗೆ (ದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ) ಹೇತುವೆಂದು ಅಭಿಮತವಾದ ದೃಗ್ವಿಸಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿಯಲ್ಲೇ ಬಂತಲ್ಲದೆ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಬರಲಿಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವು ಇಲ್ಲ. ‘ರಜತವನ್ನು ಕಂಡೆ’ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿಯ ಮೂಲಕ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ತೋರುತ್ತದ್ದಲ್ಲದೆ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ, ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಹೇತುವು ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ತೋರಿ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾಣವೇ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಕೂಳದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯು ತೋರಿಬರಲು ಅಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು

ಸಮವೆಂದು ಹೆಸರು. (2) ಇತರವಾದ ಹೇತುವಿನಿಂದ ಸಾಧ್ಯಾಭಾವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ವಾದಿಯ ಹೇತುವಿಗೆ ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಸತ್ಪ್ರತಿಪಕ್ಷವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಒಳ್ಳೆಯದಾದ ಧೂಮಾನುಮಾನಕ್ಕೂ ವೈಭಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಷ್ಟೆ. ಅಂತೂ ನಾವು (ದ್ವೈತಿಗಳು) ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯನುಮಾನವು ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಅನುಮಾನವು ಪ್ರಕರಣಸಮಾಖ್ಯದೋಷಯುಕ್ತವಾಯಿತು. || ೧೧ ||

ಮೂ || ವಿನುತಂ ಸತ್ಯಂ ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟತ್ವಾದ್ಯದಿತ್ಯಂ ತತ್ತಥಾ ಯಥಾಸತ್ವೇತಿ ಪ್ರಯೋಗಾತ್ಸತ್ತತಿಸಾಧನಃ || ೧೨ ||

ಅ || ವಿನುತಂ=ಸತ್ಯಮಿಥ್ಯೆಗಳೆಂದು ವಿನಾದಕ್ಕೆ ವಿಸಯವಾದ ಜಗತ್ತು, ಸತ್ಯಂ=ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಆಬಾಧ್ಯವಾದುದು. ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್=ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, ಯತ್ ಇತ್ಯಂ=ಯಾವುದಾದುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದುದೋ, ತತ್ ತಥಾ=ಅದೂ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲೂ ಆಬಾಧ್ಯ (ಸತ್ಯ) ವಾದುದೇ. ಯಥಾ ಆತ್ಮಾ=ಆತ್ಮನಂತೆ. ಇತಿ ಪ್ರಯೋಗಾತ್=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ (ಪರರ ಹೇತುವು) ಸತ್ತತಿಸಾಧನಃ=ಸತ್ತತಿಸಂಕ್ಷೇಪವಾಯಿತು.

ತಾ|| (1) ಪ್ರಕೃತ ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ 'ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್' ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಹೇಳಿದರೆ ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ದೃಷ್ಟತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಹೇತುವಿಗೆ ವೈಭಿಚಾರ ದೋಷವು ಬರಬಾರದೆಂದು 'ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

(2) ಹಿಂದಿನ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಈ ಅನುಮಾನದಲ್ಲಿ 'ಯದಿತ್ಯಂ ತತ್ತಥಾ' ಎಂದು ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ; ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸರ್ವತ್ರ ಹೇಳಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(3) ಇನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣದೃಷ್ಟತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾದಿಯು (ಅದ್ವೈತಿಗಳು) ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಸಮಸ್ತ ವೇದಾಂತಗಳೂ ವೈರ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಚಾರವನ್ನು ಬೇಕೆಯಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈ ತನಕ ಪರಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ವಿರುದ್ಧ, ಅನೈಕಾಂತಿಕ, ಬಾಧ, ಸತ್ತತಿಸಂಕ್ಷೇಪವೆಂದಲಾದ ದೋಷಗಳು ತಾರ್ಕಿಕ ರೀತಿಯಾಗಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು. * ಸಿದ್ಧಾಂತ ರೀತ್ಯಾ ದೂಷಿಸತಕ್ಕ ಕ್ರಮವು ಬೇರೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. || ೧೨ ||

ಹಾಗೂ ಪರಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತದೋಷವನ್ನು ಹೇಳಲುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅದರಲ್ಲೂ ಹೇತುವು ಸಾಧ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಿಕ್ಕೇ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದ: ಭಾವಿಸಿ ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸಾಧ್ಯವೈಕಲ್ಯವೆಂಬ ದೋಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ-

* ಸಿದ್ಧಾಂತರೀತಿಯಾಗಿ ಅನುಮಾನದೋಷವು (ವಿರೋಧ) ಮೂರು ವಿಧವು. (1) ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ವಿರೋಧ, (2) ಹೇತುವಿರೋಧ, (3) ದೃಷ್ಟಾಂತವಿರೋಧವೆಂದು. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾವಿರೋಧವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧ, ಸ್ವವಚನವಿರೋಧವೆಂದು. ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವು ಎರಡು ವಿಧವು. ಪ್ರಬಲಪ್ರಮಾಣ ವಿರೋಧ, ಸಮಬಲ ಪ್ರಮಾಣವಿರೋಧವೆಂದು. ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು 'ಪ್ರಮಾಣಲಕ್ಷಣ' ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು.

ಮೂ || ಶುಕ್ತಿರಜತಸ್ಯಾಸ್ಯನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ಸಾಧ್ಯವಿಕಲೋ
ದೃಷ್ಟಾಂತಃ || ೧೩ ||

ಅ || ಶುಕ್ತಿರಜತಸ್ಯಾಪಿ = ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತಕ್ಕೂ ಕೂಡ, ಅನಿರ್ವಚನೀಯ
ತ್ವಾಭಾವಾತ್ = ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವರೂಪ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ದೃಷ್ಟಾಂತಃ =
ಪರಾನುಮಾನಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾದ ಶುಕ್ತಿರಜತವು, ಸಾಧ್ಯವಿಕಲಃ = ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದಾಯಿತು.

ತಾ || (1) ಅದ್ವೈತಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವರೂಪಮಿಥ್ಯಾತ್ವವು ಅವರ
ದೃಷ್ಟಾಂತದಲ್ಲೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಂತಹ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು
ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲು ಸರ್ವಥಾ ಬರಲಾರದೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಅಪಿ' ಶಬ್ದವನ್ನು
ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.

(2) ಇಲ್ಲಿ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವೆಂದು ಪರನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೆಂದರೂ ಮಿಥ್ಯೆ
ಯೆಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಅಸತ್ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆತನೂ ಒಡಂಬಡದಿರುವುದರಿಂದ ಸದ್ವಿವಿಕ್ತತ್ವಾದಿ
ಗಳು ಅನಿರ್ವಚನೀಯರೂಪಗಳೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಅಂತೂ ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಅನಿರ್ವಚನೀಯ
ವೆಂದೇ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಆಂತರಾಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ತಿಳಿದು 'ಅನಿರ್ವಚನೀಯತ್ವಾಭಾವಾತ್' ಎಂದು
ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. || ೧೩ ||

ಮೂ || ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ಸಾಧನವಿಕಲಶ್ಚ || ೧೪ ||

ಅ || ಉಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ = 'ರಜತವನ್ನು ಕಂಡೆನು' ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೇವಲ ಭ್ರಮ
ವೆಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದ, (ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ) ದೃಶ್ಯತ್ವಾಭಾವಾತ್ = ದೃಗ್ವಿಷ
ಯತ್ವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, (ದೃಷ್ಟಾಂತವು) ಸಾಧನ ವಿಕಲಶ್ಚ = ಹೇತುವಿಲ್ಲದುದೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ||

ಮೂ || ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವಮುಪಾಧಿಃ || ೧೫ ||

ಅ || ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಹೇತುವಿಗೆ, ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವಂ = ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವಿ
ವಿಕೆಯು ಅಂದರೆ ವಿಪರೀತ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿರುವಿಕೆಯು ಎಂಬ, ಉಪಾಧಿಃ = ಉಪಾಧಿ
ದೋಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾ || ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವರೂಪ * ಉಪಾಧಿಯು ಮಿಥ್ಯಾತ್ವವಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರು
ತ್ತದೆ. ಕಾರಣ ಉಪಾಧಿಯು ಸಾಧ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಯಿತು. ದೃಶ್ಯತ್ವರೂಪ ಹೇತುವಿರುವ ಸ್ಥಳ
ಗಳೆಲ್ಲಾ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ದೃಶ್ಯತ್ವವಿರುವ ಪ್ರಸಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವಿರುದ್ಧತ್ವವೆಂಬ ಉಪಾಧಿಯು
ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶುಕ್ತಿರಜತದಲ್ಲಿ ಉಪಾಧಿಯು ಇರುತ್ತದೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಈ ಉಪಾಧಿಯು ಸಾಧ
ನಾವ್ಯಾಪಕವೂ ಆಯಿತು. ಅಂತೂ ಪರರ ದೃಶ್ಯತ್ವಹೇತುವು ಉಪಾಧಿರೂಪ ದೋಷದಿಂದೊ
ಡಗೂಡಿದಪ್ರಯುಕ್ತ ದುಷ್ಕವಾಯಿತು. || ೧೫ ||

* ಸಾಧ್ಯವಿರುವೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದು ಸಾಧನವಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು
ಯಾವುದೊಂದು ಇರುತ್ತದೋ, ಅದು ಉಪಾಧಿಯೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ:- 'ಪರ್ವತವು ಹೊಗೆಯುಳ್ಳದ್ದು,
ಬೆಂಕಿಯಿರುವುದರಿಂದ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಒದ್ದೆ ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಸಂಬಂಧವು' ಸಾಧ್ಯವಾದ ಹೊಗೆಯಿರುವೆಲ್ಲಾ ಇದ್ದು
ಹೇತುವಾದ ಬೆಂಕಿಯಿರುವ ಕಬ್ಬಿಣದ ಗೋಲಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಉಪಾಧಿಯಾಯಿತು.
ಇಂತಹ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಹೇತುವು ವೈಭಿಚರಿತವೂ ಸತ್ವತಪಸ್ವಿತವೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅನುಮಾನಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಪಕ್ಷ, ಹೇತು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಾಗದಿದ್ದರೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷಗಳ ಜ್ಞಾನವೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಆಗಲಾರದಾದುದರಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಕ್ಷಾದಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.—

ಮೂ || ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವಿಶಿಷ್ಟಃ ಪಕ್ಷಃ || ೧೬ ||

ಅ || ಯಾವುದರ ಜ್ಞಾನವು ಹೇತುವಿನಿಂದ ಹುಟ್ಟಬೇಕೋ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತಹ ಸಾಧ್ಯಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಪಕ್ಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೬ ||

ಮೂ || ಸಾಧ್ಯಸಮಾನಧರ್ಮವಿಶಿಷ್ಟಃ ಸಪಕ್ಷಃ || ೧೭ ||

ಅ || ಸಾಧ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದು ಹೇತುವನ್ನು ಹೊರತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಯಿಂದಲೇ ಯಾವುದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿದೆಯೋ, ಅದು ಸಾಧ್ಯಸಮಾನ ಧರ್ಮವು. ಅಂತಹ ಸಾಧ್ಯಸಮಾನ ಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಸಪಕ್ಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೭ ||

ಮೂ || ಸಾಧ್ಯವಿಪರೀತಧರ್ಮವಿಶಿಷ್ಟೋ ವಿಪಕ್ಷಃ || ೧೮ ||

ಅ || ಸಾಧ್ಯವಾದ (ಅಗ್ನಿನುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿನುತ್ಪತ್ತಿನಕ್ಕೆ) ವಿರುದ್ಧವಾದದ್ದಕ್ಕೆ (ನಿರಗ್ನಿಕತ್ವ) ಅಂದರೆ ಅಗ್ನಿತೂಸ್ಯತನಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಪರೀತ ಧರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಸಾಧ್ಯವಿಪರೀತಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವಿಪಕ್ಷವೆನಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೮ ||

ಮೂ || ಪಕ್ಷವಚನಂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ || ೧೯ ||

ಅ || ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ವರನಿಗೆ ಬೋಧಿಸಬೇಕೋ, ಅದನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪಕ್ಷವಚನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. || ೧೯ ||

ಮೂ || ಲಿಂಗಂ ಹೇತುಃ || ೨೦ ||

ಅ || ಲಿಂಗಂ = *ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಡಗಿದ್ದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳುಹಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು, ಹೇತುವು. || ೨೦ ||

ಮೂ || ನಿದರ್ಶನಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ || ೨೧ ||

ಅ || ಹೇತುಸಾಧ್ಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೋ, ಅಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗ್ರಹಣಸ್ಥಳವು ದೃಷ್ಟಾಂತವೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. || ೨೧ ||

ಅಂತೂ ಈ ವರೆಗೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದುದೆಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಅನುಮಾನವು ಸಮಸ್ತ ಅನುಮಾನ ದೋಷಗಳಿಗೂ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆಯೆಂದೂ, ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವವನ್ನು ಇದರಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಾದ ಕಾರಣ

* ಅನ್ಯಭಿಚರಿತ (ವ್ಯಭಿಚಾರದೋಷವಿಲ್ಲದಿರುವ) ವಾದ ಹೇತುಸಾಧ್ಯಗಳ ಸಂಬಂಧವೇ 'ವ್ಯಾಪ್ತಿ'ಯೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೂಗಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯು ಇದೆ. ಎಂದು ಹೇಳಲು ಬರುವುದರಿಂದ ಹೊಗೆಗೆ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಇರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಪಂಚವು ಸತ್ಯವೇ (ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸತ್ಯವೇ) ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಸತ್ಯ ಜಗಜ್ಜನ್ಮಾದಿಕರ್ತೃತ್ವರೂಪ ಲಕ್ಷಣವು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಗತವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯು ಆಗುವದೆಂದು ಪ್ರಕರಣಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ಆಚಾರ್ಯರು ಗ್ರಂಥದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೂ || ಯೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಸದಾನಂದನಿತ್ಯವ್ಯಕ್ತಚಿದಾತ್ಮನಾ |

ನಿರ್ದೋಷಾಖಿಲಕಲ್ಯಾಣಗುಣಂ ವಂದೇ ರಮಾವತಿಂ || ೨೨ ||

ಅ || ಯಃ = ಯಾವ ಶ್ರೀಹರಿಯು, ಸದಾನಂದ ನಿತ್ಯವ್ಯಕ್ತಚಿದಾತ್ಮನಾ. ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಆನಂದ = ಸುಖವು, ನಿತ್ಯ = ನಿರಂತರವೂ, ವ್ಯಕ್ತ = ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶವಾದ, ಚಿದಾತ್ಮನಾ = ಚಿದ್ರೂಪತ್ವದಿಂದ ಅಂದರೆ ಚಿದಾತ್ಮಕನಾಗಿ, ದೃಶ್ಯತೇ = ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ (ಅಂತಹ), ನಿರ್ದೋಷಾಖಿಲ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಂ, ನಿರ್ದೋಷ = ದೋಷರಹಿತಗಳಾದ, ಅಖಿಲ = ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಕಲ್ಯಾಣ = ಮಂಗಲರೂಪಗಳಾದ, ಗುಣಂ = ಗುಣಗಳುಳ್ಳ, ರಮಾವತಿಂ = ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನನ್ನು, ವಂದೇ = ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ತಾ|| 'ದೃಶ್ಯತೇ ತ್ವಗ್ರಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿಭಿಃ' ಅಂದರೆ 'ಸೂಕ್ಷ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಾಣಲ್ಪಡುತ್ತಾನಷ್ಟೆ.' ಎಂಬೀ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ದೃಶ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ದೃಶ್ಯತ್ವವು ಶ್ರುತಿವ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದೂ ಉಪಪಾದಿಸಿದಂತಾಯಿತು. 'ರಮಾವತಿಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಲ ವಾಚ್ಯನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. || ೨೨ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ನಿರಚಿತವಾದ ಪ್ರಪಂಚಮಿಥ್ಯಾತ್ವಾನುಮಾನಖಂಡನವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಭಂಗಂ ವಿಶ್ವಂ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಪದ್ಯತೇ ಪುರುಷಾತ್ |

ಸ ಜಯತಿ ಜಗತಾಮಂತರ್ಯಾಮಿ ಸ್ವಾಮಿ ರಮಾನಾಥಃ ||

ತಂತ್ರಿನಾರಾಯಣೇನಾಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಕಾರ್ನಾಟಕೀ ಕೃತಾ |

ಭೂಯಾತ್ಕುಸುಮಮಾಲೇವ ಮುದೇ ಮಾಧವ ಮಧ್ವಯೋಃ ||

|| ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನ ನ ತತ್ವವಿವೇಕ ಇವುಗಳಿಗೆ ಮುನ್ನುಡಿ

ಶ್ರೀಮಧ್ವವಲ್ಲಭ ವೇದವ್ಯಾಸಾಯ ನಮಃ ॥

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು ಅನೇಕವಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುವು. ತತ್ವವಿವೇಕವು, ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನೋಕ್ತವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಶ್ರೀಜಯತೀರ್ಥರು ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು.

2. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ತತ್ವಜ್ಞರು ಕ್ಯಾಟಗೊರೀಸ್ (Categories) ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ವಗಳೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಂಶಯವು ಅನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಜ್ಞಾನವು. ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಜ್ಞಾನವು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಅಥವಾ ಮಿಥ್ಯೆಯು ಆಗಬಹುದು. ಹಾವನ್ನು ನೋಡಿ, ಹಾವು ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅದು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು. ಹಗ್ಗವನ್ನು ನೋಡಿ ಹಾವೆಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅದು ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು (ಭ್ರಾಂತಿಯು). ತತ್ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವು ನಿಶ್ಚಿತಜ್ಞಾನವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಅದು ಹಾವಲ್ಲ, ಹಗ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು. ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವಿಷಯವನ್ನು, ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತತ್ವವೆಂದು ಗ್ರಹಣಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

3. ನೈಯಾಯಿಕರ ಹದಿನಾರು ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ, ಪ್ರಮೇಯವು ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ವೈಶೇಷಿಕರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಏಳುವಿಧವಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವರು. ವೈಶೇಷಿಕರ ವಿಭಾಗವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕ್ಯಾಟಗೊರೀಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಏಕದೇಶ ಸರಿಹೋಗುವುದು. ನೈಯಾಯಿಕರ ಪದಾರ್ಥಗಳಾಗಲೀ, ಪ್ರಮೇಯಗಳಾಗಲೀ ಈ ಕ್ಯಾಟಗೊರೀಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೈಶೇಷಿಕರು ಪದಾರ್ಥಗಳು (1) ದ್ರವ್ಯ (2) ಗುಣ (3) ಕರ್ಮ (4) ಸಾಮಾನ್ಯ (5) ವಿಶೇಷ (6) ಸಮವಾಯ (7) ಅಭಾವ. ಹೀಗೆ ಏಳು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸಮವಾಯವು, ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತತ್ವವೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಆರು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತತ್ವಗಳೆಂದು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವರು. ಇನ್ನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾದ ತತ್ವಗಳು ಇರುವುದೆಂದು ಬೋಧಿಸುವರು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ? (1) ವಿಶಿಷ್ಟ (2) ಅಂಶಿ (3) ಶಕ್ತಿ (4) ಸಾದೃಶ್ಯ. ಅಂತು ಆಚಾರ್ಯರು, ತತ್ವಗಳು, ಅಥವಾ ಪ್ರಮೇಯಗಳು (ಪದಾರ್ಥಗಳು) ಹತ್ತೇ ವಿಧವಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನ, ತತ್ವವಿವೇಕಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವು ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅತ್ಯುತ್ತಮನೆಂದೂ, ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂದೂ ತಿಳಿಯುವುದೇ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು, ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನೇ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ದ್ರವ್ಯಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ- (1) ಪರಮಾತ್ಮ (2) ಲಕ್ಷ್ಮೀ (3) ಜೀವರು (4) ಅವ್ಯಾಕ್ಯತಾಕಾಶ (5) ಪ್ರಕೃತಿ (6) ಸತ್ಸರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳು (7) ಮಹತ್ತತ್ವ (8) ಅಹಂಕಾರತತ್ವ (9) ಬುದ್ಧಿತತ್ವ (10) ಮನಸ್ಸು (11) ಇಂದ್ರಿಯಗಳು (12) ಮಾತ್ರಗಳು (13) ಪಂಚಭೂತಗಳು (14) ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ (15) ಅವಿದ್ಯೆಯು (16) ವರ್ಣಗಳು (17) ಅಂಧಕಾರ (18) ವಾಸನೆ (19) ಕಾಲ (20) ಪ್ರತಿಬಿಂಬ.

4. ಪ್ರಕೃತಿ ಅಂದರೆ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಜಡವದಾರ್ಥವು. ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಗಡಿಗೆ, ಮಡಿಕೆ, ಕುಂಬಾರನು ಮಾಡುವನು. ಬಂಗಾರದಿಂದ ಅಕ್ಕಸಾಲೆಯು ಅಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣು ಭಂಗಾರವು. ಗಡಿಗೆ ಅಭರಣಗಳಾಗಿ, ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಈ ವಿಕಾರ ಕ್ಷೇತ್ರೇ ಪರಿಣಾಮವೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಿಯು ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಆದರೆ ಅದು ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ವಿಕಾರವಾದದ್ದಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತಲೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಉಪಾದಾನ ಪದಾರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡದ ವರೆಗೆ ಇರುವ ಎಲ್ಲಾ ದ್ರವ್ಯಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಪರಿಣಮಿಸಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಮೂಲಾಧಾರವಾದರೂ, ಅವುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಧರ್ಮಗಳುಳ್ಳವುಗಳಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಪ್ರಮೇಯಗಳೆಂದು ದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.

5. ಅನ್ಯಾಕೃತ ಆಕಾಶವೆಂದರೆ ವಿಕಾರ ಹೊಂದದೆ ಇರುವ ಆಕಾಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ವಿಕಾರಹೊಂದಿ, ಪ್ರಥಿವಿ, ಅಪ್ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ, ಸೇರಿದುದು ಭೂತಾಕಾಶವು. ಅನ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವೆಂದರೆ ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಪೇಸ್ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಇದು ಸಾಕ್ಷಿಗೆನೇ ಗೋಚರವಾಗುವುದು.

6. ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದರೆ ಭಾವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವು. ಅಂದರೆ ತಪ್ಪುಜ್ಞಾನವು. ಜೀವನಿಗೆ ಅನಾದಿಯಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಾಭಿಮಾನರೂಪವಾದ ಅಜ್ಞಾನವಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೇನೇ ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವ ಅವಿದ್ಯೆಗೂ, ಇದಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಅವರು ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅನಿರ್ದೇಶನೀಯವೆಂದೂ, ಸದಸಂಭುಲಕ್ಷಣವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ಅವಿದ್ಯೆಯು ಯಥಾರ್ಥವಾದದ್ದು. ಅನಿರ್ದೇಶನೀಯವಲ್ಲವು. ಮತ್ತು ಅವರು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಜೀವನಿಗೆ ತಪ್ಪಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಪರಮಾತ್ಮನ ದಾಸನೆಂಬ, ಭಾವವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸದೆ ಇರುವುದು, ಅವಿದ್ಯೆಯೆಕೆಲವೆಂದು ದ್ವೈತಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

7. ಪ್ರಕಾಶವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯೇ ಅಂಧಕಾರವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಂಧಕಾರವೆನ್ನುವುದು, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಒಂದು ದ್ರವ್ಯವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವರು. ಅಂಧಕಾರಕ್ಕೂ, ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವಾದ ಧರ್ಮಗಳು ಇರುವುವು ಹೊರತು ಪ್ರಕಾಶಾಭಾವವೇ ಅಂಧಕಾರವಲ್ಲ. ವಾಸನೆಯೆಂದರೂ, ಸಂಸ್ಕಾರವೆಂದರೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ. ಪೂರ್ವಾನುಭವರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ, ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ ವಸ್ತುವೇ ವಾಸನೆಯು.

8. ಗುಣಗಳೆಂದರೆ ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ, ಸ್ಪರ್ಶ, ಸಂಖ್ಯಾ, (1. 2. 3. ಇತ್ಯಾದಿ ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು) ಪರಿಮಾಣ (ಇದು ಚಿಕ್ಕದು, ಅದು ದೊಡ್ಡದು, ಇದು ಗಿಡ್ಡು, ಅದು ಉದ್ದ ಈ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು.) ಸಂಯೋಗ (ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡುವೆಂಬುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು). ವಿಭಾಗ (ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗುವೆಂಬುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು). ಪರತ್ವಾಪರತ್ವ (ಹಿಂದೆ ಮುಂದಿನ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು). ದ್ರವತ್ವ, ಗುರುತ್ವ, ಸ್ನೇಹ, ಶಬ್ದ, ಬುದ್ಧಿ, ಸುಖ, ದುಃಖ, ಇಚ್ಛಾ, ದ್ವೇಷ, ಪ್ರಯತ್ನ, ಧರ್ಮಾಧರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಗಳು.

9. ಕರ್ಮವು ವಿಹಿತವೆಂದೂ, ನಿಷಿದ್ಧವೆಂದೂ, ಉದಾಸೀನವೆಂದೂ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು. ಅನೇಕ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವ ಧರ್ಮವು, ಸಾಮಾನ್ಯವು.

ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗಿಲ್ಲಾ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವವು ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಅಂದರೆ ಒಂದೇ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವವು ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಇರುವದೆಂದಲ್ಲ. ಸಮಾನವಾದ, ಸದೃಶವಾದ ಆದರೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಧರ್ಮವು. ಕ್ಷತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತಿಯೆಂದೂ ಹೆಸರು.

10. ಭೇದವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಭೇದವಿರುವಹಾಗೆ ತೋರಿಸುವ ಪದಾರ್ಥವು ವಿಶೇಷವು. ದೇವದತ್ತನು, ದಂಡವನ್ನು ಹಿಡಿದರೆ, ದಂಡಿ ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ದಂಡಿಗೂ ದೇವದತ್ತನಿಗೂ, ಭೇದವಿಲ್ಲವಾದರೂ. ಭೇದವಿರುವಂತೆ ವ್ಯವಹಾರವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದದ್ದು ವಿಶೇಷವು. ಇಲ್ಲಿ ದಂಡವು ವಿಶೇಷವು. ದೇವದತ್ತನಿಗೆ ವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

11. ವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ಆಚಾರ್ಯರು ಬೋಧಿಸುವರು. ವಿಶಿಷ್ಟವೆಂಬುದು ಪದಾರ್ಥಾಂತರವಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವು. ಇದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ವಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ಪದಾರ್ಥವೆಂದು, ಒಪ್ಪಬೇಕೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು.

12. ಅಂಶಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು ಅಂಶ. ಕೆಲವರು ಅಂಶ. ಎಂಬುದು ಪದಾರ್ಥಾಂತರವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಒಂದು ವಸ್ತುವು ಎಂಟು ಮೊಳೆ ಇದೆ ಎಂದರೆ, ಎಂಟು ವಿಭಾಗದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾನವು ಬರುವುದು. ವಸ್ತುವು ನೂಲುಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನೂಲುಗಳು ಅದರ ಅಂಶಗಳಾದರೂ, ಒಂದು ಮೊಳೆ ವಸ್ತ್ರ, ಒಂದುವಾರು ವಸ್ತ್ರ, ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತ್ರಾಂಶದ ಜ್ಞಾನಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

13. ಶಕ್ತಿ ಅಂದರೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಕಾರಣದಲ್ಲಿರುವ ಅತೀಂದ್ರಿಯವಾದ ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು. ಭತ್ತವು ಪೈರಿಗೆ ಕಾರಣವು. ಆದರೆ ಭತ್ತವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿದರೆ, ಅದು ಪೈರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೆಲ ಎಷ್ಟು ಸಾರವಂತವಾಗಿದ್ದರೂ, ನೀರು ಎಷ್ಟು ಧಾರಾಳವಾಗಿದ್ದರೂ, ಬೇಯಿಸಿದ ಭತ್ತವು ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಹೋಗಿಬಿಟ್ಟಿತು. ಈ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಮತ್ತು ಗಡಿಗೆಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಕುಂಬಾರನು ಒಂದು ದಂಡವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವನು. ಈ ದಂಡದಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಹಜ ಶಕ್ತಿ. ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ವಿಗ್ರಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಶಕ್ತಿಯು ಅಧೇಯಶಕ್ತಿಯೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಘಟನ ಘಟನಾ ಶಕ್ತಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದೆ ನೋಡುವವನು, ಕಾಲಿಲ್ಲದೆ ಓಡುವವನು, ಅತಿ ಚಿಕ್ಕ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಡಗುವವನು, ಅತಿ ದೊಡ್ಡದನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವವನು, ಇದಕ್ಕೆ ಅಚಿಂತ್ಯಶಕ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದು.

14. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಇರತಕ್ಕ ಹೋಲಿಕೆಯು ಸಾದೃಶ್ಯವು. ಇದನ್ನು ತಾರ್ಕಿಕರು ಬೇರೆ ಪದಾರ್ಥವೆಂದು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೋಲಿಕೆ ಸಾದೃಶ್ಯವೆಂಬುವುದು ಬೇರೆ ಪ್ರಮೇಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕಾಗುವುದು. ಗೋವಿನಂತೆ ಗನೆಯವು ಇದೆ. ರಾಮನ ಹಾಗೆ ಕೃಷ್ಣನು ಇದ್ದಾನೆ. ಇತ್ಯಾದಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಧರ್ಮಗಳ ಹೋಲಿಕೆಯೇ ಕಾರಣವು. ಇದು ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಮೇಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ.

15. ಈ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳ ವಿಶೇಷಾಕಾರ ನಿರೂಪಣವು, ಇತರವಾದಿಗಳ ನಿರೂಪಣದ ಖಂಡನವು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ವೇದಗರ್ಭ ಪದ್ಮನಾಭಾಚಾರ್ಯರೆಂಬುವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಮಧ್ವ ಸಿದ್ಧಾಂತಸಾರವೆಂಬುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಹತ್ತು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೇ ಬೇರೆ ಕ್ರಮದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಮಗ್ರ ನಿರೂಪಣೆಯು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಓದಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕರತಲನಿಲಿತಾನುಲಕಪ್ರಖ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಖಿಲಂ ವಿಶ್ವಂ |
ಕನುಲಾಪರಿವೃಡಮನುಲಂ ತಂ ನಂದೇ ನಂದ್ಯಸಾದಾಬ್ಜಂ ||

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

- ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರದಾಸ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನವು.

ವಂದೇ ಸತ್ಯವತೀ ಸೂನುಂ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದವಿಗ್ರಹಂ ।

ಶ್ರೀಮದ್ಭವಮುನಿಸಂಸೇವ್ಯಂ ಪಾದಪಂಕಜಮನ್ಯಹಂ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭವಮುದ್ಭವಮುಧ್ವಾಂತರ್ಗತ ರಾನುಕೃಷ್ಣ ನೇದನ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಮೂ ॥ ಸ್ವತಂತ್ರಮಸ್ವತಂತ್ರಂ ಚ ದ್ವಿವಿಧಂ ತತ್ವಮಿಷ್ಟತೇ ।

ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣು ಭಾವಾಭಾವೌ ದ್ವಿಧೇತರತ್ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ತತ್ವಂ=ತತ್ವವು, ಸ್ವತಂತ್ರಂ=ಸ್ವತಂತ್ರವು, ಅಸ್ವತಂತ್ರಂ ಚ=ಅಸ್ವತಂತ್ರವೂ,
(ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು), ದ್ವಿವಿಧಂ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಇಷ್ಟತೇ=ಸಮ್ಮತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, (ತಿಳಿಯ
ಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ). ಸ್ವತಂತ್ರಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನು, ಭಗವಾನ್=ಪದ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ಪರಮಾ
ತ್ಮನು. ಇತರತ್=ಅನ್ಯವು (ಅಸ್ವತಂತ್ರವು), ಭಾವಾಭಾವೌ=ಭಾವ ಮತ್ತು ಅಭಾವ, (ಇತಿ=
ಹೀಗೆಂದು), ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವು.

ತಾ ॥ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವತಂತ್ರನೂ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನೂ, ನಿರ್ದೋಷನೂ, ಸಕಲ
ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೂ ಮತ್ತು ಜಗದುದಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನೂ ಆಗಿರುವ
ನೆಂದು ಮೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕವೆಂದು ಸಕಲ
ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸಾರುತ್ತಿವೆ. ಇಂತಹ ಭಗವಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಭೇದ, ತಾರತಮ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಈ ಜಗತ್ತಿನ ಜ್ಞಾನವು ಅಂಗಭೂತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅದೂ ಅವಶ್ಯಕವೇ ಸರಿ. ಪರಾಪರತತ್ವ
ಗಳೆನಿಸುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮ, ಜಗತ್ತು ಇವುಗಳ ಭೇದ ತಾರತಮ್ಯಗಳು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಪರಮ ದಯಾಳುಗಳಾದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯನಾರ್ಯರು ಶಿಷ್ಯರ ಹಿತವ
ನ್ನಿಚ್ಛಿಸಿದವರಾಗಿ ತತ್ವಗಳ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಏಕತ್ರ ತೋರಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು.
ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನವೆಂದರೆ ತತ್ವಗಳ ಗಣನೆ. ತತ್ವಗಳು ಅನಂತಗಳಾದಕಾರಣ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಭಾಗ
ಮಾಡುವುವೇ ಗಣನೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೧) ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಇತರ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳ
ಲಾಚರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆ ಈ ಪ್ರಕರಣಾರಂಭದಲ್ಲೇಕೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಜಯ
ಶೀರ್ಘರು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (i) ಪರಮಾಸ್ತಿಕಶಿಖಾನುಣಿಗಳಾದ
ಆಚಾರ್ಯರು ಈ ಪ್ರಕರಣಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಇರು
ತ್ತಾರೆಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ (ii) “ಮಂಗಳಂ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣು ಮಂಗಲಂ ಮಧು
ಸೂದನಃ । ಮಂಗಳಂ (ದೇವಕೀಪುತ್ರೋ) ಪುಂಡರೀಕಾಕ್ಷೋ ಮಂಗಳಂ ಗರುಡ
ಧ್ವಜಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪರಮ ಮಂಗಳರೂಪನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ
ನಾಮಸಂಕೀರ್ತನೆಯನ್ನು “ಸ್ವತಂತ್ರ” ಶಬ್ದದಿಂದ ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರಾದುದ
ರಿಂದ ಬೇರೆ ಮಂಗಳವು ಅಗತ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) ತತ್ವವೆಂದರೆ “ಅನಾರೋಪಿತಂ,
ಪ್ರಮಿತಿ ವಿಷಯಃ” ಆರೋಪವಲ್ಲದ ಜ್ಞಾನವಿಷಯವು, ಅಂದರೆ ಭ್ರಮೆಗೆ ವಿಷಯವಾಗದೆ

ಇದ್ದದ್ದು, ಅಥವಾ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು. ಭ್ರಮನೆಂದರೆ ಒಂದು ವಸ್ತು ವಸ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳ ದೋಷದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣವು. ಉದಾ:- ಹಗ್ಗವನ್ನು ಹಾವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ, ಮುತ್ತುಚಿಪ್ಪಿ (ಶುಕ್ತಿ)ಯನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಇಲ್ಲಿ ಹಾವು, ಬೆಳ್ಳಿ ಇವೆರಡು ತೋರಿದವುಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಕಾರಣ ತತ್ವಗಳಲ್ಲ. ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದುದೇ ತತ್ವವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ತತ್ವವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯರು 'ತತ್ವಕ್ಕೆ' 'ಪ್ರಮೇಯ'ವೆಂಬ ನಾನು ವಸ್ತು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. (೩) ಸ್ವತಂತ್ರಾಸ್ವತಂತ್ರ ತತ್ವಗಳ ಲಕ್ಷಣ:- (ಗುರುತು) (Definition). ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಚರ್ಯೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ತತ್ವವು ಸ್ವತಂತ್ರವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ತತ್ವವು ಅಸ್ವತಂತ್ರವು. (೪) ತತ್ವವು ಭಾವಾಭಾವವೆಂದಾಗಲೀ, ಚೇತನಾಚೇತನವೆಂದಾಗಲೀ, ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ ವಿಭಾಗಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ; ಹಾಗೆ ವಿಭಾಗಿಸದೆ ಸ್ವತಂತ್ರಾಸ್ವತಂತ್ರವೆಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಸರ್ವ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಂತ್ರತತ್ವಾಂಶದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು. (೫) ಸ್ವತಂತ್ರಾಸ್ವತಂತ್ರ ತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪತಕ್ಕ ಸಾಂಖ್ಯ ಮೊದಲಾದವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಧಾನ (ಜಡಪ್ರಕೃತಿ) ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಸ್ವತಂತ್ರ ತತ್ವವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ 'ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುಃ' ಎಂಬ ವಚನವು ಹೊರಟಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಅಂದರೆ ಸರ್ವವ್ಯಾಪ್ತನೆಂದು ಅರ್ಥವು. (೬) ಭಾವಾಭಾವಗಳೆಂದರೆ (ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ) ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ "ಇದೆ" ಎಂತ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ, ಅದು ಭಾವವು || "ಇಲ್ಲ"ವೆಂತ ಯಾವುದು ತೋರುತ್ತದೋ, ಅದು ಅಭಾವವು || ಸ್ವರೂಪತಃ ಭಾವಾಭಾವಗಳು ವಿಧಿನಿಷೇಧರೂಪಗಳಾಗಿದ್ದರೂ, ರೂಪಾಂತರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ವಿಧಿರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ- "ಇದೆ" ಎಂಬುವುದು ವಿಧಿಯು, "ಇಲ್ಲ" ಎಂಬುವುದು ನಿಷೇಧವು. ಹೀಗಿರಲು ವಿಧಿರೂಪವಾದದ್ದೆಲ್ಲಾ ಭಾವವೆಂತ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- "ಘಟಾಭಾವವಿದೆ" ಎಂಬ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಾವವೂ ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ "ಇದೆ" ಎಂತ ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿ ಯಾವುದು ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ಭಾವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಸ್ತು ಮೊದಲು ತೋರುವಾಗ ಸ್ವರೂಪ ಮಾತ್ರ ತೋರುತ್ತದೆ; ಆ ಮೇಲೆ ಅದರ ವಿಶೇಷವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ 'ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಇಲ್ಲ' ಎಂದು ನಿಷೇಧಜ್ಞಾನ ಬಂದು 'ಅದರ ಅಭಾವವುಂಟೆಂಬುವ ಜ್ಞಾನವು' ಮತ್ತೆ ಬರತಕ್ಕದ್ದಾದಕಾರಣ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾದ 'ಇದೆ' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು ಭಾವವೆಂಬುದು ಸರಿಯಾದದ್ದು. (೭) ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಭಾವವೂ, ಅಭಾವವೂ ಆಗಿರತಕ್ಕ ಭಾವಾಭಾವವೆಂಬ ವಸ್ತು ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೮) ಅಸ್ವತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಭಾವಾಭಾವವೆಂಬ ವಿಭಾಗವಿರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ, ಪರಮಾತ್ಮನು ಭಾವಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ, ಭಾವವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಕ್ರಮಕ್ಕೆ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರನೆಂತ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ನಿತ್ಯನೆಂತಲೂ, ಚೇತನನೆಂತಲೂ, ದುಃಖರಹಿತನೆಂತಲೂ ಹೇಳಿದ ಹಾಗೆ ಆಯಿತು. ಆಚಾರ್ಯರು ಮಹಾಭಾರತ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯ ಅಧ್ಯಾಯ ೩, ಶ್ಲೋಕ ೮ರಲ್ಲಿ "ಕುತೋ ದುಃಖಂ ಸ್ವತಂತ್ರಸ್ಯ"

ನಿತ್ಯಾನಂದೈಕರೂಪಿಣಃ |” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅನಂದಪೂರ್ಣನಾದ ಸ್ವತಂತ್ರನಿಗೆ ದುಃಖವು ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಇಲ್ಲ. (೮) ‘ಇಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಸರ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಅಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸದಿರುವ ಮತವು ಸರಿಯಲ್ಲ. || ೧ ||

ಮೂ || ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಧ್ವಂಸಸದಾತ್ಮೇನ ತ್ರಿವಿಧೋಽಭಾವ ಇಸ್ಯತೇ |

ಚೇತನಾಚೇತನತ್ವೇನ ಭಾವೋಽಪಿ ದ್ವಿವಿಧೋ ಮತಃ || ೨ ||

ಅ || ಪ್ರಾಕ್ ಪ್ರಧ್ವಂಸಸದಾತ್ಮೇನ, ಪ್ರಾಕ್ತ್ಯ=ಪೂರ್ವಕಾಲಸಂಬಂಧವು, ಪ್ರಧ್ವಂಸತ್ವ=ಉತ್ತರಕಾಲಸಂಬಂಧವು, ಸದಾತ್ಮೇನ=ಸರ್ವಕಾಲಸಂಬಂಧವೂ ಇವುಗಳಿಂದ, (ಉಪಲಕ್ಷಿತಃ=ಕೂಡಿದ), ಅಭಾವಃ=ಅಭಾವವು, ತ್ರಿವಿಧಃ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಇಸ್ಯತೇ=ಸಮ್ಪ್ರತಿಪಲ್ಪಿಟ್ಟಿದೆ. ಭಾವೋಽಪಿ=ಭಾವವೂ ಕೂಡ, ಚೇತನಾಚೇತನತ್ವೇನ=ಚೇತನತ್ವ ಮತ್ತು ಅಚೇತನತ್ವ ಎಂಬೀ ಎರಡು ಧರ್ಮದಿಂದ, ದ್ವಿವಿಧಃ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೆಂದು, ಮತಃ=ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವು.

ತಾ || (೧) ಅಭಾವನಿರೂಪಣವು ಭಾವನಿರೂಪಣೆಗಿಂತ ಅಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅಭಾವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ, ಅನಂತರ ಭಾವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ. (೨) ಪ್ರಾಗಭಾವ, ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವ ಸದಾ (ಅತ್ಯಂತಾ) ಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗಭಾವವೆಂದರೆ, ಒಂದು ವಸ್ತು ಹುಟ್ಟಬೇಕಾದರೆ ಮುಂಚಿತಕ್ಕೆ ಅಭಾವವು. ಅದು ಸತ್ಯವಾದ ಮೇಲಿರತಕ್ಕೆ ಅಭಾವವು ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವವು. ಯಾವಾಗಲೂ ಇರತಕ್ಕ ಅಭಾವವು ಸದಾಭಾವವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:-ದಂತಾಭಾವಾದಿಗಳು ಹೇಗೆಂದರೆ:-ಬಾಲ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಹಲ್ಲುಗಳ ಅಭಾವವು ದಂತಪ್ರಾಗಭಾವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಮುದಿತನದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕದ್ದು ದಂತಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವವು. ಪಕ್ಷಿ ವೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದಂತದ ಅಭಾವವು ಸದಾಭಾವವು. (೩) ಅತ್ಯಂತಾಭಾವವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಸದಾಭಾವವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಭಾವವು ಯಾವಾಗಲೂ ಇರತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಇದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. (೪) ಚೇತನಾಚೇತನಗಳ ಲಕ್ಷಣ; ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳದ್ದು ಚೇತನ. ಉದಾ:- ದೇವ, ನರ, ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ, ಕ್ರಿಮಿಕೀಟಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ಈಶ್ವರನೂ. ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದು ಅಚೇತನವು. ಉದಾ:- ಕಲ್ಲು, ಮಣ್ಣು ಮುಂತಾದುವುಗಳು. || ೨ ||

ಮೂ || ದುಃಖಸೃಷ್ಟಂ ತದಸೃಷ್ಟಮಿತಿ ದ್ವೇಧೈವ ಚೇತನಮ್ |

ನಿತ್ಯಾ ದುಃಖಾ ರಮಾನ್ಯೇ ತು ಸೃಷ್ಟದುಃಖಾಸ್ತಮಸ್ತತಃ || ೩ ||

ಅ || ಚೇತನಂ=ಚೇತನವು, ದುಃಖಸೃಷ್ಟಂ=ದುಃಖಲೇಪವುಳ್ಳದ್ದು, ತದಸೃಷ್ಟಂ=ಅದರ (ದುಃಖದ) ಲೇಪವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದದ್ದು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವೇಧೈವ=ಎರಡೇ ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು, ರಮಾ=ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು, ನಿತ್ಯಾದುಃಖಾ=ಯಾವಾಗಲೂ ದುಃಖಲೇಪವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವವಳು, ಅನ್ಯೇ=ಇತರರಾದ, ಸಮಸ್ತತಃ=ಎಲ್ಲರೂ, ಸೃಷ್ಟದುಃಖಾಃ=ದುಃಖಲೇಪವುಳ್ಳವರು, ತು=ನಿಶ್ಚಯವು.

ತಾ || (i) ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ದುಃಖಲೇಪವಿಲ್ಲದೇ ಇರತಕ್ಕವಳು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯೊಬ್ಬಳೇ, ಬೇರೆ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ಭೂತಭವಿಸೃಷ್ಟಾರ್ಥಮಾನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ದುಃಖಲೇಪವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲಾ ದುಃಖಸೃಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. || ೩ ||

ಮೂ || ಸ್ವಸ್ವದುಃಖಾ ವಿಮುಕ್ತಾಶ್ಚ ದುಃಖಸಂಸ್ಥಾ ಇತಿ ದ್ವಿಧಾ ।

ದುಃಖಸಂಸ್ಥಾ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾ ಅಯೋಗ್ಯಾ ಇತಿ ಚ ದ್ವಿಧಾ || ೪ ||

ಅ || ಸ್ವಸ್ವದುಃಖಾಃ=ದುಃಖಲೇಖಗಳು, ವಿಮುಕ್ತಾಃ=(ದುಃಖದಿಂದ) ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದವರು, ದುಃಖಸಂಸ್ಥಾಃ=ದುಃಖದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು, ಇತಿ ಚ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ. ದುಃಖಸಂಸ್ಥಾಃ=ದುಃಖದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು, ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಃ=(ದುಃಖದಿಂದ) ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಯೋಗ್ಯರು, ಅಯೋಗ್ಯಾಃ=ಅದಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯರು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರ. || ೪ ||

ಮೂ || ದೇವರ್ಷಿಪಿತೃಪನರಾ ಇತಿ ಮುಕ್ತಾಸ್ತು ಪಂಚಧಾ ।

ಏನಂ ವಿಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಶ್ಚ ತಮೋಗಾಃ ಸೃತಿಸಂಸ್ಥಿತಾಃ || ೫ ||

ಇತಿ ದ್ವಿಧಾ ಮುಕ್ತೈರಯೋಗ್ಯಾ ದೈತ್ಯರಕ್ಷಾಪಿಶಾಚಕಾಃ ।

ಮರ್ತ್ಯಾಧಮಾಶ್ಚತುರ್ಥೈವ ತಮೋಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ || ೬ ||

ಅ || ಮುಕ್ತಾಃ=ಮುಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದವರು, (ಅಂದರೆ ಗತಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋದವರು), ದೇವರ್ಷಿಪಿತೃಪನರಾಃ=(ದೇವ=ದೇವತೆಗಳು, ಋಷಿ=ಋಷಿಗಳು, ಪಿತೃ=ಪಿತೃಗಳು, ಪ=ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳು, ನರಾಃ=ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು), ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಪಂಚಧಾ=ಐದು ಪ್ರಕಾರ, ತು=ನಿಶ್ಚಯವು. ವಿಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಶ್ಚ=ಮುಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಾದವರೂ ಕೂಡ (ಅಂದರೆ ಈಗ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರಲ್ಲಿಯೂ, ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬರತಕ್ಕವರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರಾದವರು), ಏನಂ=ಹೀಗೆಯೇ. (ಅಂದರೆ ವಿಮುಕ್ತರಂತೆ ದೇವರ್ಷಿಪಿತೃಪನರರೆಂದು ಐದು ಪ್ರಕಾರವು). ಮುಕ್ತೈರಯೋಗ್ಯಾಃ=ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರಾದವರು, ತಮೋಗಾಃ=ದುಃಖರೂಪನಾದ ತಮಸ್ಸಿಗೆ (ಅಂದರೆ ಅಂಧತಮಸ್ಸಿಗೆ) ಯೋಗ್ಯರು, ಸೃತಿಸಂಸ್ಥಿತಾಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು (ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳು), (ಈಗ ಸೃಷ್ಟರು ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬರತಕ್ಕವರು), ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ. ತಮೋಯೋಗ್ಯಾಃ=ತಮೋಯೋಗ್ಯರು, ದೈತ್ಯರಕ್ಷಾಪಿಶಾಚಕಾಃ, (ದೈತ್ಯ=ದೈತ್ಯರು, ರಕ್ಷಾ=ರಾಕ್ಷಸರು, ಪಿಶಾಚಕಾಃ=ಪಿಶಾಚರು), ಮರ್ತ್ಯಾಧಮಾಃ=ಮನುಷ್ಯಾಧಮರು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ಚತುರ್ಥೈವ=ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ, ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ=ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ತಾ || (೧) ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದ ಮತ್ತು ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟೆಂಬುದನ್ನು “ದೇವರ್ಷಿಪಿತೃಪನರಾ ದೈತ್ಯರಕ್ಷಾಪಿಶಾಚಕಾಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತರ ತಾರತಮ್ಯವು ಅದ್ಭುತ ರಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ “ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಹಿ ತಾರತಮ್ಯಂ ಚಿದಾತ್ಮನಾಮ್” ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯನಿರ್ಣಯ ಅ. ೧ ಶ್ಲೋಕ ೯೬ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಾರ್ಯರು ಚಿದಾತ್ಮರ ತಾರತಮ್ಯವು ಅದ್ಭುತ ರಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಅಜ್ಞಾಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (೨) ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತಾರೆ. || ೫-೬ ||

ಮೂ || ತೇ ಚ ಪ್ರಾಸ್ತಾಂಧತಮಸಃ ಸೃತಿಸಂಸ್ಥಾ ಇತಿ ದ್ವಿಧಾ ।

ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಿಭಾಗೇನ ತ್ರಿಧೈವಾಚೇತನಂ ಮತಮ್ || ೭ ||

ಅ || ತೇ ಚ=ಅ ತನೋಯೋಗ್ಯರೂ ಕೂಡ, ಪ್ರಾಸ್ತಾಂಧತಮಸಃ=ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ ಅಂಧಂತಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು (ಗತಕಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗಿ ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದವರು), ಸೃತಿಸಂಸ್ಥಾಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕವರು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರ. ಅಜೇತನಂ=ಅಜೇತನವು, ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಿಭಾಗೇನ=ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿಭಾಗ (ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ, ನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನಿತ್ಯ) ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ, ತ್ರಿಧೈವ=ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೇ, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತವು.

ತಾ || (೧) ಜೇತನರೆಲ್ಲರು ನಿತ್ಯರು, ಅಜೇತನ ಮಾತ್ರ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ವಿಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು. (೨) ಸರ್ವವೂ ಕ್ಷಣಿಕವೆಂದೆನ್ನುವ ಬೌದ್ಧರು ನಿತ್ಯವನ್ನೂ, ಎಲ್ಲವೂ ಇದ್ದದ್ದೇ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವದೆಂದು ಹೇಳತಕ್ಕ ಸಾಂಖ್ಯರು ಅನಿತ್ಯವನ್ನೂ, ಸರ್ವರೂ ವಿರುದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವನ್ನೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ, ಆರ್ಯರು ತ್ರಿಧೈವ ಎಂಬುವಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥಕವಾದ ಏವಕಾರದಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೭ ||

ಮೂ || ನಿತ್ಯಾ ವೇದಾಃ ಪುರಾಣಾದ್ಯಾಃ ಕಾಲಃ ಪ್ರಕೃತಿರೇವ ಚ |

ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಂ ತ್ರಿಧಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮನಿತ್ಯಂ ದ್ವಿವಿಧಂ ಮತಮ್ || ೮ ||

ಅಸಂಸೃಷ್ಟಂ ಚ ಸಂಸೃಷ್ಟಮಸಂಸೃಷ್ಟಂ ಮಹಾನಹಮ್ |

ಬುದ್ಧಿರ್ಮನಃಖಾನಿ ದಶ ಖಾನಿ ಮಾತ್ರಭೂತಾನಿ ಪಂಚ ಚ || ೯ ||

ಅ || ವೇದಾಃ=ವೇದಗಳು, ನಿತ್ಯಾಃ=ನಿತ್ಯಗಳು, ಪುರಾಣಾದ್ಯಾಃ=ಪುರಾಣವೇ ನೊದಲಾದ ಪುರುಷನಿರ್ಮಿತ ಗ್ರಂಥಗಳು, (೧) ಕಾಲಃ=ಕಾಲವು, (೨) ಪ್ರಕೃತಿಃ=ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯು, (೩) (ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ) ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಂ=ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವು, ತ್ರಿಧಾ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರ, ಅನಿತ್ಯಂ=ಅನಿತ್ಯವು, ಅಸಂಸೃಷ್ಟಂ=ಸಂಸೃಷ್ಟವಲ್ಲದ್ದು, (ಅಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲ್ಪಡದೆ ಇದ್ದದ್ದು), ಸಂಸೃಷ್ಟಂ=ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು, ಇತಿ=ಈ ಪ್ರಕಾರ, ದ್ವಿವಿಧಂ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತವು, ಮಹಾನ್=ಮಹತ್ತರವು, ಅಹಂ=ಅಹಂಕಾರ ತತ್ವವು, ಬುದ್ಧಿಃ=ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವವು, ಮನಃ=ಮನಸ್ಸು, ದಶ ಖಾನಿ=ದಶೇಂದ್ರಿಯಗಳು, (ಅಂದರೆ ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ತ್ವಕ್, ರಸನವೆಂಬ ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ವಾಕ್, ಪಾದ, ಪಾಣಿ, ಪಾಯು, ಉಪಸ್ಥಗಳೆಂಬ ಐದು ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು), ಪಂಚಮಾತ್ರಾಃ=ಐದು ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು, (ಅಂದರೆ ಪ್ರಥಿವೀತ್ಯಾದಿ ಐದು ಭೂತಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಗಳಾದ, ಗಂಧ ತನ್ಮಾತ್ರ, ರಸ ತನ್ಮಾತ್ರ, ರೂಪ ತನ್ಮಾತ್ರ, ಸ್ಪರ್ಶ ತನ್ಮಾತ್ರ, ಮತ್ತು ಶಬ್ದ ತನ್ಮಾತ್ರ ಇವುಗಳು), ಪಂಚಭೂತಾನಿ ಚ=ಪ್ರಥಿವ್ಯಷ್ಟೇಜೋವಾಯು ಆಕಾಶವೆಂಬ ಪಂಚಭೂತಗಳೂ ಕೂಡ ಇವು ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು, ಅಸಂಸೃಷ್ಟಂ=ಅಸಂಸೃಷ್ಟವು.

ತಾ || (೧) ನಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಆದ್ಯಂತವಿಲ್ಲದ್ದು (ಉತ್ಪತ್ತಿ, ನಾಶವಿಲ್ಲದ್ದು) ಅವುಗಳು ವೇದಗಳು ಮತ್ತು ಐವತ್ತೊಂದು ಆಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳು ಮತ್ತು ಮಹಾಕಾಶವು. ಅನಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ನಾಶವುಳ್ಳದ್ದು. ಅವು ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮಹದಾದಿತತ್ವಗಳು. ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರ. (i) ಉತ್ಪತ್ತಿ ಯಿದ್ದು ನಾಶವಿಲ್ಲದ್ದು ಒಂದು ಪ್ರಕಾರ. ಅದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳು. (ii) ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇದ್ದು ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ್ದು ಇನ್ನೊಂದು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವು, ಅದು ಕಾಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದಂಶದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಣ, ಲವ, ದಿನಾದಿಗಳಿಗೆ

ಉತ್ಪತ್ಯಾದಿಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಮಹಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (iii) ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ನಿವೃತ್ತಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಮತ್ತೊಂದು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವು ಅದು ಜಡಪ್ರಕೃತಿ; ಅದರ ಸ್ವರೂಪವು ನಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಅವಸ್ಥೆಯು ಮಾತ್ರ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಜಡಪ್ರಕೃತಿಯು ಮಹತ್ವತ್ಯಾದಿರೂಪ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಹದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಯು ಮಾತ್ರ ನಾಶಹೊಂದುತ್ತದೆ. || ೮-೯ ||

ಮೂ || ಸಂಸೃಷ್ಟಮಂಡಂ ತದ್ಗಂ ಚ ಸಮಸ್ತಂ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಮ್ |

ಸೃಷ್ಟಿಃ ಸ್ಥಿತಿಃ ಸಂಹೃತಿಶ್ಚ ನಿಯಮೋಽಜ್ಞಾನಬೋಧನೇ || ೧೦ ||

ಬಂಧೋ ಮೋಕ್ಷಃ ಸುಖಂ ದುಃಖಮಾವೃತಿಜ್ಯೋತಿರೇನ ಚ |

ವಿಷ್ಣುನಾ ಸ್ಯ ಸಮಸ್ತಸ್ಯ ಸಮಾಸವ್ಯಾಸಯೋಗತಃ || ೧೧ ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಂ

ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ.

ಅ || ಅಂಡಂ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವು, ತದ್ಗಂ=ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ, ಸಮಸ್ತಂ ಚ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವುಗಳಲ್ಲದ ಸರ್ವವಸ್ತುವೂ ಕೂಡ, ಸಂಸೃಷ್ಟಂ=ಸಂಸೃಷ್ಟವೆಂದು, ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ=ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಸಮಸ್ತಸ್ಯ=ನಿಖಿಲವಾದ, ಅಸ್ಯ=ಈ ಪ್ರಪಂಚದ, ಸೃಷ್ಟಿಃ=ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಸ್ಥಿತಿಃ=ಪಾಲನವು, ಸಂಹೃತಿಃ=ನಾಶವು, ನಿಯಮಃ=(ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರೇರಣೆಯು, ಅಜ್ಞಾನಂ=ಅಜ್ಞಾನವು, ಬೋಧನೇ=ಜ್ಞಾನವು, ಬಂಧಃ=ಸಂಸಾರ ಬಂಧವು, ಮೋಕ್ಷಃ=ದುಃಖನಿವೃತ್ತಿ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ವರೂಪಾವಿರ್ಭಾವವು, ಆವೃತಿಃ=ಬಾಹ್ಯಾಜ್ಞಾನವು, ಜ್ಯೋತಿರೇನ ಚ=ಬಾಹ್ಯಜ್ಞಾನವು (ಅಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಂಧ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಬರತಕ್ಕ ಹೊರಗಿನ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನ) ಕೂಡ, ವಿಷ್ಣುನಾ=ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ, ಸಮಾಸವ್ಯಾಸಯೋಗತಃ, ಸಮಾಸ=ಸಂಕ್ಷೇಪವು, ವ್ಯಾಸ=ವಿಸ್ತಾರವೂ ಇವುಗಳ, ಯೋಗತಃ=(ಉಕ್ತಾರ್ಥಘಟನೋಪಾಯದಿಂದ) ಸಂಬಂಧದಿಂದ, ಭವತಿ=ಆಗುತ್ತದೆ, ಅಂದರೆಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹನ್ನೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಯೋಗ್ಯವೋ ಅಷ್ಟು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ತಾ || (೧) ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಮಹದಾದಿ ತತ್ವಗಳು, ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ (ಪ್ರಕೃತಿ ರೂಪದಿಂದ) ನಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳ ಅಂಶದಿಂದ ಪುಷ್ಪಗಳಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ವಾದಕಾರಣ ಅಸಂಸೃಷ್ಟಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವವು. ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮತ್ತು ತದ್ಗತವಸ್ತುಗಳಾದರೂ ಹೀಗಿರದೆ ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ಸಂಸೃಷ್ಟಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. || ೧೦ || ೧೧ ||

ಗ್ರಂಥಸಾರ:- ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು ಸ್ವತಂತ್ರನು. ಅಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು ಶ್ರೀರಮಾ. ಇತರೆಲ್ಲಾ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ನಿಯಮ್ಯರಾಗಿದ್ದು, ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಗೂ, ತಮಸ್ಸಿಗೂ, ನಿತ್ಯಸಂಸಾರಕ್ಕೂ ಅರ್ಹರಾಗಿದ್ದು, ಅನಾದ್ಯನಂತವಾದ ಭೇದದಿಂದಲೂ, ತಾರತಮ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದವರು. ಭೇದ ಮತ್ತು ತಾರತಮ್ಯ ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವು. ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಈ ತತ್ವವಿಭಾಗವೂ, ತಾರತಮ್ಯವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ ಎಂತ ಪ್ರಥಮತಃ ಅವತಾರಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಗೀತಾಶ್ಲೋಕಗಳು ಈ ಕೆಳಗೆ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ದ್ವಾವಿಮೌ ಪುರುಷೌ ಲೋಕೇ ಕ್ಷರಕ್ಷಾಕ್ಷರ ಏವ ಚ |
 ಕ್ಷರಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಕೂಟಸ್ಥೋಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ ||
 ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷಸ್ತ್ವನ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮೈಕ್ಯದಾಹೃತಃ ||

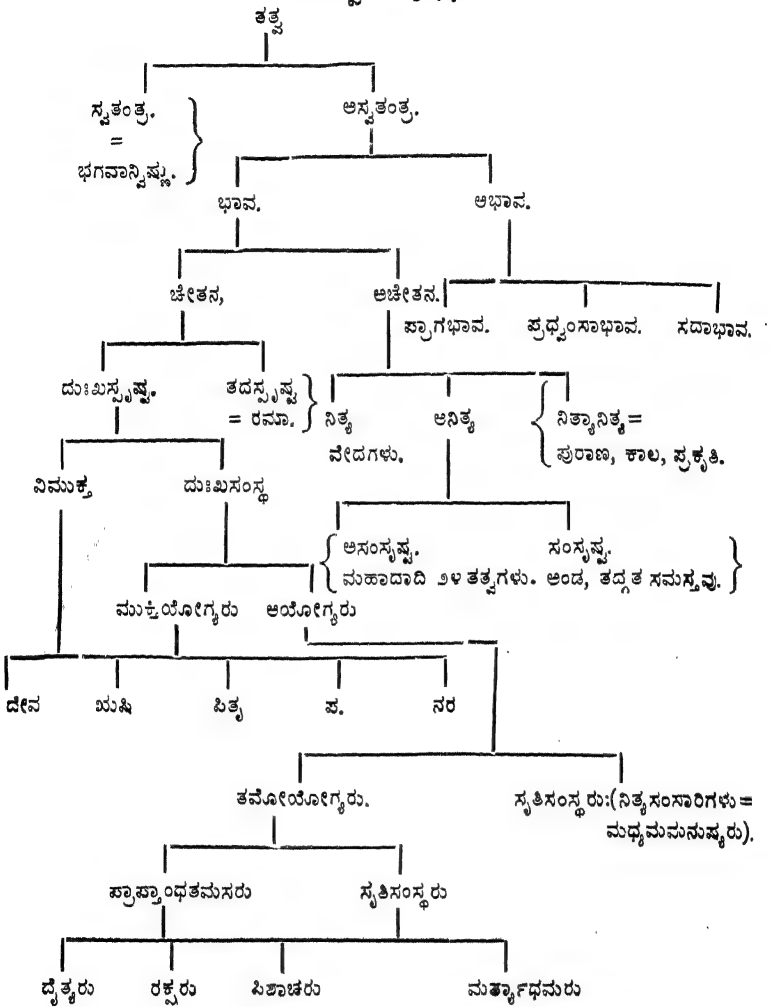
ಗೀತಾ ಅಧ್ಯಾಯ ೧೫, ಶ್ಲೋಕ ೧೬-೧೭.

ಅ || ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳು ಕ್ಷರಗಳು, ಅಂದರೆ ನಾಶವುಳ್ಳವುಗಳು. ತತ್ವಯುಕ್ತ ದುಃಖಸೃಷ್ಟಿಗಳು; ದುಃಖರಹಿತಳಾದ್ದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಕ್ಷರಳು, ನಾಶರಹಿತಳು. ಈ ಕ್ಷರಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವತಂತ್ರನು.

“ನಮಸ್ತೇ ವಾಸುದೇವಾಯ ಶಾಂತಾನಂದಚಿದಾತ್ಮನೇ |

ಅಧ್ಯಕ್ಷಾಯ ಸ್ವತಂತ್ರಾಯ ನಿರಪೇಕ್ಷಾಯ ಶಾಶ್ವತೇ ||”

ತತ್ವದವ್ಯಕ್ತ.

|| ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು ||

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ತತ್ತ್ವವಿವೇಕವು.

ಆನಂದಾದಿಗುಣೋದ್ರಿಕ್ತಂ ಸ್ವಾಶ್ರಿತಾನಂದದಾಯಕಂ ।

ಆನಂದಾತ್ಮಕಸದ್ವೇಹಂ ಭಜೇಹಂ ಬಾದರಾಯಣಂ ॥

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾನುಮದ್ವೀಮನುಭಾಷಾಂತರ್ಗತ ರಾಮಕೃಷ್ಣವೇದವ್ಯಾಸಾತ್ಮಕ
ಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯಗ್ರೀವಾಯ ನಮಃ ॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಮೂ ॥ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಪರತಂತ್ರಂ ಚ ಪ್ರಮೇಯಂ ದ್ವಿವಿಧಂ ಮತಂ ।

ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಭಗವಾನ್ವಿಷ್ಣುನಿದೋಷಾಖಿಲಸದ್ಗುಣಃ ॥ ೧ ॥

ಅ ॥ ಪ್ರಮೇಯಂ=ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದದ್ದು, ಸ್ವತಂತ್ರಂ=ಸ್ವತಂತ್ರವೆಂತಲೂ, ಪರತಂತ್ರಂ=ಪರಾರ್ಥಿನವೆಂತಲೂ, ಜೇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿವಿಧಂ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಮತಂ=ಪ್ರಮಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು, ಸ್ವತಂತ್ರಃ=ಸ್ವತಂತ್ರನೂ, ಭಗವಾನ್=ಪಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನಾದ, ವಿಷ್ಣುಃ=ವಿಷ್ಣುವು, (ಆತನು) ನಿದೋಷಾಖಿಲಸದ್ಗುಣಃ=ದೋಷಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲದವನು ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತ ಸದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನು.

ತಾ ॥ ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣವಾದ ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ತತ್ತ್ವಗಳ ಗಣನೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಿ ಶ್ರೀವೇದವ್ಯಾಸಪ್ರಣೀತ ತತ್ತ್ವವಿವೇಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೇ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವವಿವೇಕವೆಂಬ ನಾಮವು ಬಂದಿರುವುದು. ಉದ್ದೇಶ (ಹೆಸರು), ಲಕ್ಷಣ (ಮುಖ್ಯಗುರುತು), ವಿಭಾಗವು, (ವಿಂಗಡಿಸುವಿಕೆ), ಪರೀಕ್ಷೆ, (ವಿಚಾರ) ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಸ್ತುಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿವೇಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ, ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಾಗಿ ತೋರಿದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು ಎಷ್ಟುನಾತ್ರವೂ ಇಲ್ಲ. ಆಯಾಯ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವಿವರಿಸುವಾಗ ಇದು ವಿಶದಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಗಣನೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ವುದ್ದೇಶವಾದ ಕಾರಣ ತತ್ತ್ವವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳು ಕೆಲವು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಜೇತನದ ತಾರತಮ್ಯವು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿದೆ, ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದೆ. ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳ ನಿರೂಪಣವು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಜೇತನಾಜೇತನಗಳ ವಿಭಾಗಗಳು ತತ್ತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿದೆ, ಆದುದರಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಲಾಭಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು ಗ್ರಂಥಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

(೧) ಪ್ರಮೇಯವೆಂದು ತತ್ತ್ವದ ಉದ್ದೇಶವು, ಅಥವಾ ಹೆಸರು. ಪ್ರಮೇಯತ್ವವೆಂದು ತತ್ತ್ವದ ಲಕ್ಷಣವು, ಸ್ವತಂತ್ರ ಪರತಂತ್ರವೆಂದು ತತ್ತ್ವದ ವಿಭಾಗವು. ಮತಂ ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಪರೀಕ್ಷೆಯು. (೨) ಪ್ರಮೇಯ, ತತ್ತ್ವ, ವಸ್ತು, ಸತ್, ಅರ್ಥ ಎಂಬೀ ಪದಗಳು ಸಮಾನಾರ್ಥಕಗಳು. (೩) ಭಗವಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪೂಜಾರ್ಥವು. ನಿದೋಷಾಖಿಲಸದ್ಗುಣನೆಂದು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೋಪಪಾದನೆಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತೆ

ಯಿತು. (೪) ಪಾರತಂತ್ರ್ಯವು ಅಂದರೆ ಪರಾಧೀನತೆಯು ದೋಷವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಗುಣಪೂರ್ಣತೆಗೆ ಲೋಪವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪ, ಜ್ಞಾನ, ಚೇಷ್ಟೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಾಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ ಪರತಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೋಷಾಖಿಲಸದ್ಗುಣತ್ವವು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. (5) ಇತರ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳಿಗೆ ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದ ಒಂದನೇ ಶ್ಲೋಕದ ಕೆಳಗಿನ ವಿಚಾರವನ್ನು ನೋಡಬೇಕು. || ೧ ||

ಮೂ || ದ್ವಿವಿಧಂ ಪರತಂತ್ರಂ ಚ ಭಾವೋಽಭಾವ ಇತಿರೀತಃ |

ಪೂರ್ವಾಪರಸದಾತ್ಮೇನ ತ್ರಿವಿಧೋಽಭಾವ ಇಷ್ಯತೇ || ೨ ||

ಅ || ಪರತಂತ್ರಂ=ಪರತಂತ್ರವು, ಭಾವೋಽಭಾವ ಇತಿ=ಭಾವವೆಂತಲೂ, ಅಭಾವ ಎಂತಲೂ, ದ್ವಿವಿಧಂ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರವೆಂದು, ಈರಿತಃ=(ಆಗಮದಲ್ಲಿ) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಅಭಾವಃ=ಅಭಾವವೂ, ಪೂರ್ವಾಪರಸದಾತ್ಮೇನ=ಪೂರ್ವತ್ವೇನ=ಮುಂಚೆ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಅಪರತ್ವೇನ=ಅನಂತರ ಇರೋಣದರಿಂದ, ಸದಾತ್ಮೇನ=ಯಾವಾಗಲೂ ಇರೋಣದರಿಂದ, ತ್ರಿವಿಧಃ=ಮೂರುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಇಷ್ಯತೇ=ಪ್ರಾಜ್ಞರಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ತಾ || (೧) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಸ್ತಿ=ಇದೆ ಎಂದು ಭಾವವು ವಿಧಿತವಾಗುವುದು. ನಾಸ್ತಿ=ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಾವವು ವಿಧಿತವಾಗುವುದು. 'ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದು ಎನ್ನುವದು 'ಪ್ರತಿಯೋಗಿ'ಯೆಂದೂ, ಇಲ್ಲಿ ಎನ್ನುವದು 'ಅನುಯೋಗಿ'ಯೆಂದೂ, ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವದು 'ಅಭಾವ'ವೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಅಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯುಪ್ರಾಯಃಭಾವವು, ಪ್ರತಿಯೋಗಿ ಜ್ಞಾನವೇ ಮೊದಲು ಬಂದು, ಅಭಾವಜ್ಞಾನವು ಅನಂತರ ಬರುವುದು. ಸದಾ ಭಾವಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವಾದ ಅಸತ್ತು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. (೨) 'ಈರಿತಃ' ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಭಾವಾಭಾವವಿಭಾಗವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರಿಗೆ ಆಗಮವಿರೋಧ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೂ || ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪತ್ವಾನ್ನೋನ್ಯಾಭಾವತಾ ಪೃಥಕ್ |

ಚೇತನೋಽಚೇತನಶ್ಚೇತಿ ಭಾವಶ್ಚ ದ್ವಿವಿಧಃ ಸ್ಮೃತಃ || ೩ ||

ಅ || ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವತಾ=ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು, ಭೇದವು, ಭಾವಾಭಾವಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್=ಭಾವ ಮತ್ತು ಅಭಾವ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾದುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಪೃಥಕ್ ನ=ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲ, ಭಾವಶ್ಚ=ಭಾವವೂ ಕೂಡಾ, ಚೇತನಃ=ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳದ್ದು, ಅಚೇತನಃ=ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದು, ಚೇತಿ=ಎಂದು, ದ್ವಿವಿಧಃ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಸ್ಮೃತಃ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ತಾ || (೧) 'ಘಟವು ಪಟವಲ್ಲ' ಇಲ್ಲಿ ಘಟವು ಅನುಯೋಗಿಯು, ಪಟವು ಪ್ರತಿಯೋಗಿಯು ಅಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು. ಇದಕ್ಕೆ ಭೇದವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇದು ಅನುಯೋಗಿರೂಪವಾಗಿದೆ. (೨) ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕ್-ಪ್ರಧ್ವಂಸ-ಸದಾಭಾವಗಳೆಂದು ಅಭಾವವು ಮೂರು ವಿಧವೆಂತ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಅದೇ ವಿಭಾಗವು ಇಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ವಾಪರ ಸದಾತ್ಮೇನ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವವು ಇವುಗಳಂತೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಮೇಯವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಅಭಾವವು ತಾರ್ಕಿಕರು ಹೇಳುವಂತೆ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಲ್ಲ. ಭೇದವು ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪವೆಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವರು. (೩) 'ಸ್ಮೃತಃ' ಎಂದು ಚೈತನ್ಯಾತಿರಿಕ್ತ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮತವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. || ೩ ||

ಮೂ || ನಿತ್ಯಮುಕ್ತೃ ಸೃತಿಯುಕ್ತರತಂ ತ್ರೋಽಪಿ ಚೇತನಃ |

ದ್ವಿಧೈವ ಶ್ರೀನಿತ್ಯಮುಕ್ತಾ ಸೃತಿಯುಕ್ತ ದ್ವಿಧಾ ಮತಃ || ೪ ||

ಅ || ಪರತಂತ್ರೋಽಪಿ=ಪರಾಧೀನವಾದರೂ, ಚೇತನಃ=ಚೇತನವು, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಃ= ಸದಾ ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧರಹಿತವಾದುದು, ಸೃತಿಯುಕ್=ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು, (ಅಂದರೆ ಜೀವ) ಜೇತಿ ಎಂದು, ದ್ವಿಧೈವ=ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೇ. (ಶ್ರೀ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತಾ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳು. ಸೃತಿಯುಕ್=ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವುಳ್ಳದ್ದು, ದ್ವಿಧಾ= (ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ) ಎರಡು ಪ್ರಕಾರ, ಮತಃ=ಸಮ್ಮತವು.

ತಾ || (೧) ರಮಾ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಧೀನಳು; ಆದುದ ರಿಂದ ಪರತಂತ್ರಳು. ಲಕ್ಷ್ಮೀವೈತರಿಕ್ತರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಸರ್ವಜೀವರು ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ ವರು. ಇವರು ಸರ್ವರೂ ಪರಮಾತ್ಮಾಧೀನರು. (೨) ಏವಕಾರದಿಂದ ಜೇತನರು ಎರಡು ಪ್ರಕಾ ರವೇ ಎಂದು ನಿರ್ಧಾರಣಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಸಂಸಾರವು ಮಿಥ್ಯಾಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವರೂ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತರೆಂಬುವ ಮತವು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. || ೪ ||

ಸಂಸಾರಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವರ (ಸೃತಿಯುಜರ) ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಮೂ || ಮುಕ್ತೋಽಮುಕ್ತ ಇತಿ ಹ್ಯತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾ ಉತ್ತರೋತ್ತರಮ್ ||

ಮುಕ್ತಾಃ ಶತಗುಣಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ರಮಾ ತೇಭ್ಯೋಽಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ || ೫ ||

ನಿತ್ಯಂ ಬಹುಗುಣೋದ್ರಿಕ್ತಾ ತತೋಽನಂತಗುಣೋ ಹರಿಃ ||

ಅ || ಮುಕ್ತಃ=ಸಂಸಾರದಿಂದ ತೊಲಗಿದವನು, ಅಮುಕ್ತಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ವನು, ಇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, (ದ್ವಿಧಾ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರವು), ಅತ್ರ=ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾ=ಜತು ಮುಖನೇ ಕೊನೆಯಾಗಿರುವ, ಮುಕ್ತಾಃ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನುಹೊಂದಿದ ಜೀವರು, ಉತ್ತರೋತ್ತ ರಮ್=ಮುಂದೆ ಮುಂದೆಯಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಒಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು, ಶತಗುಣಾಃ=ನೂರು ಅನಂದಾದಿಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದವರೆಂದು, ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ=ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಹಿ=ಪ್ರಸಿದ್ಧವು, ರಮಾ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು, ತೇಭ್ಯಃ=ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಮುಕ್ತರಿಗಿಂತ, ಅಖಿಲೈರ್ಗುಣೈಃ=ಅನೇಕಜ್ಞಾನಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ, ನಿತ್ಯಂ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಬಹುಗುಣೋದ್ರಿಕ್ತಾ=ಹೆಚ್ಚಿನಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಅಧಿಕವಾ ಗಿರುತ್ತಾಳೆ. ಹರಿಃ=ನಾರಾಯಣನು, ತತಃ=ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ದೇವಿಯಿಂದ, ಅನಂತ ಗುಣಃ=ಅಪರಿಮಿತಗುಣಗಳುಳ್ಳವನು.

ತಾ || (೧) ಗುಣಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಒಂದೇಗುಣದ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಾಗಲೀ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀಯು ಜತುಮುಖಾದಿಮುಕ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಬಹಳ ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಅಮುಕ್ತರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠಳೆಂದು ಬೇರೆ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ರಮಾದೇವಿಗಿಂತ ಗುಣ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನಂತಾನಂತವಾಲು ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ಸಮರು, ಅಧಿಕರು ಯಾರೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (೨) 'ಹಿ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನಂದ ತಾರತಮ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಯುವಾ ಸ್ಯಾತ್' ಎನ್ನುವ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವರು. (೩) 'ಬಹು ಗುಣಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣಶಬ್ದವು ಗಣನಾರ್ಥವು ಅಂದರೆ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. (೪) ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವೇ ಮುಕ್ತಿಯೆನ್ನುವುದು ಕೆಲವರ ಮತವು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ, ಸ್ವರೂಪಾವಿಭಾವವೇ ಮುಕ್ತಿಯು. ಆದುದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದರೂ ಜೇತನರು ಹರಿಯ ಅಧೀನರು, ಪರತಂತ್ರರು. || ೫ ||

ಮೂ || ಅಮುಕ್ತಾಸ್ತ್ರಿವಿಧಾಸ್ತತ್ರ ನೀಚಮಧ್ಯೋಚ್ಛ ಭೇದತಃ || ೬ ||

ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಸ್ತತ್ರ ಚೋಚ್ಛಾ ನಿತ್ಯಾವರ್ತಸ್ತು ಮಧ್ಯಮಾಃ |

ನೀಚಾ ನಿತ್ಯತಮೋಯೋಗ್ಯಾಃ || ೭ ||

ಅ || ತತ್ರ=ಅವರಲ್ಲಿ, ಅಮುಕ್ತಾಃ=ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿರುವ ಚೇತನರು, ನೀಚಮಧ್ಯೋಚ್ಛಭೋಧತಃ, ನೀಚ=ಅಧಮರು, ಮಧ್ಯ=ಮಧ್ಯಮರು, ಉಚ್ಛ=ಉತ್ತಮರು ಎನ್ನುವ, ಭೇದತಃ=ಭೇದದಿಂದ, ತ್ರಿವಿಧಾಃ=ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವರು, ತತ್ರ=ಈ ಮೂರುವಿಧ ಜೀವರಲ್ಲಿ, ಉಚ್ಛಾಸ್ತು=ಉತ್ತಮರೇ, ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಃ=ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವರು, ಮಧ್ಯಮಾಃ=ಮಧ್ಯಮರು, ನಿತ್ಯಾವರ್ತಾಃ=ತ್ಯಸಂಸಾರಿಗಳು, ನೀಚಾಃ=ಅಧಮರು, ನಿತ್ಯತಮೋಯೋಗ್ಯಾಃ=ಅಂಧತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕವರು.

ತಾ || (೧) ಅಮುಕ್ತರನ್ನು ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಅಧಮರೆಂತ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಉತ್ತಮ ಅಧಮರ ಅವಾಂತರವಿಭಾಗ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಜೀವರ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. (೨) ಸಾಧನ ಮಾಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಜೀವರಿಗೂ ಮುಕ್ತಿದೊರೆಯುವುದು ಎನ್ನುವ ಮತವು ನಿರಸ್ತವಾಯಿತು. ಉತ್ತಮರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮುಕ್ತಿ ದೊರೆಯುವುದು. || ೭ ||

ಮೂ || ದ್ವಿಧೈವಾ ಚೇತನಂ ಮತಂ || ೭ || ನಿತ್ಯಾ ನಿತ್ಯತ್ವಭೇದೇನ ದೇಶಃ ಕಾಲಃ |

ಶ್ರುತಿಪ್ರಥಾ||ಭೂತೇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರಾಣಗುಣಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಂ ಚ ನಿತ್ಯಕಂ||

|| ೮ || ಏಷಾಂ ವಿಕಾರೋಽನಿತ್ಯಃ ಸ್ಯಾನ್ನಿತ್ಯಾ ಏವ ಹಿ ಚೇತನಾಃ ||

ಅ || (ಅಚೇತನದ ಎರಡು ವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—) ಅಚೇತನಂ=ಅಚೇತನವು, ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯತ್ವಭೇದೇನ, ನಿತ್ಯತ್ವ=ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇರೋಣವು, ಅನಿತ್ಯತ್ವ=ಹುಟ್ಟುನಾಶ ವಿರೋಧವು, ಅಥವಾ ನಾಶಮಾತ್ರ ಇರೋಣವು ಇವುಗಳ, ಭೇದೇನ=ಈ ಭೇದದಿಂದ ದ್ವಿಧೈವ=ಎರಡೇ ಪ್ರಕಾರವು, ಮತಂ=ಸಮ್ಮತವು, ದೇಶಃ=ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶವು, ಕಾಲಃ=ಕಾಲಪ್ರವಾಹವು, ಶ್ರುತಿಃ=ವೇದವು ಮತ್ತು ಐವತ್ತೊಂದು ಅಕಾರಾದಿ ವರ್ಣಗಳು, ಭೂತ=ಪಂಚಭೂತಗಳು, ಇಂದ್ರಿಯ=ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಪಂಚಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಮನಸ್ಸು ಕೂಡಿ ಹನ್ನೊಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಪ್ರಾಣಃ=ಅಹಂಕಾರಕಾರ್ಯವಾದ ಶ್ವಾಸವಾಯುವು, ಗುಣ=ಸತ್ಯರಜಸ್ತಮೋ ಗುಣಗಳು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶಾದಿ ಪಂಚತನ್ಮಾತ್ರಗಳು, ಮಹದ್ ಅಹಂಕಾರಾದಿಗಳು, ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪಂ ಚ=ಸೂಕ್ಷ್ಮಭಾಗವು, ನಿತ್ಯಕಮ್=ನಿತ್ಯವಾದುದು, ಏಷಾಂ=ಇವುಗಳ, ವಿಕಾರಃ=ವೃದ್ಧಿಯಾದ ಭಾಗವು, ಅನಿತ್ಯಃ=ಅನಿತ್ಯವು, ಸ್ಯಾತ್=ಆಗುವುದು, ಚೇತನಾಃ=ಚೇತನರು, ನಿತ್ಯಾ ಏವ=ನಿತ್ಯರೇ ಆಗಿರುವರು.

ತಾ || (೧) ಅಚೇತನವು ನಿತ್ಯ ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತತ್ವಸಂಖ್ಯಾನ ಎಳನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವಿಭಾಗೇನ ತ್ರಿಧೈವಾಚೇತನಂ ಮತಮ್' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಂದರೆ ನಿತ್ಯ, ಅನಿತ್ಯ, ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯ ಎಂದು ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಚೇತನವು ಅಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಗಳಾದ ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ನಿತ್ಯಾಂಶವೂ, ಅನಿತ್ಯಾಂಶವೂ ಉಳ್ಳವುಗಳಾದಕಾರಣ, ಅವುಗಳ ನಿತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ನಿತ್ಯದ ಧರ್ಮವೂ, ಅನಿತ್ಯಾಂಶವನ್ನು ಅನಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಅಚೇತನವು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವೇ

ಆಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಬರುವುದಿಲ್ಲ. (ಉದಾ:-) ಕಾಲಪ್ರವಾಹವು ನಿತ್ಯ, ಮಾಸ, ಪಕ್ಷ, ದಿನ ಇವುಗಳು ಅನಿತ್ಯಗಳು, ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಕಾಲವು ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. (೨) ಅಜೇತನವೆಲ್ಲವೂ ನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯವಲ್ಲ; ಕೆಲವು ನಿತ್ಯವೂ ಕೆಲವು ಅನಿತ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡೇ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೩) ಜೇತನರೆಲ್ಲಾ ನಿತ್ಯರು. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿತ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ; ಅಭಾವವು ಅಜೇತನವು. ಪ್ರಾಗಭಾವಕ್ಕೆ ಅನಾದ್ಯನಿತ್ಯತ್ವವು ಪ್ರದ್ವಂಸಾಭಾವಕ್ಕೆ ಸಾದಿನಿತ್ಯತ್ವವು, ಅತ್ಯಂತಾಭಾವಕ್ಕೆ ಅನಾದಿನಿತ್ಯತ್ವವು ಇರುವುವು. || ೮ ||

ಮೂ || ಗುಣಕ್ರಿಯಾಜಾತಿಪೂರ್ವಾ ಧರ್ಮಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವಸ್ತುನಃ || ೯ ||
ರೂಪಮೇವ ದ್ವಿಧಂ ತಚ್ಚ ಯಾವದ್ವಸ್ತು ಚ ಖಂಡಿತಮ್ ||

ಅ || ಗುಣಕ್ರಿಯಾಜಾತಿಪೂರ್ವಾಃ, ಗುಣ=ಗುಣವು, ಕ್ರಿಯಾ=ಕರ್ಮಗಳು, ಜಾತಿ=ಜಾತಿಯು, ಪೂರ್ವಾಃ=ಮೊದಲಾಗಿರುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾದೃಶ್ಯ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಇವುಗಳು, ಸರ್ವೇಽಪಿ=ಸಮಸ್ತಗಳಾದ, ಧರ್ಮಾಃ=ಧರ್ಮಗಳು, ವಸ್ತುನಃ=ಅಯಾಯ ವಸ್ತುವಿನ, ರೂಪಮೇವ=ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ. ತಚ್ಚ=ಆ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು, ಯಾವದ್ವಸ್ತು=ವಸ್ತುವಿರುವ ತನಕ ಇರುವುವು, ಖಂಡಿತಂ=ವಸ್ತುವಿರುವಾಗಲೇ ನಷ್ಟವಾಗುವುವು. ಜೇತಿ=ಹೀಗೆಂದು, ದ್ವಿಧಂ=ಎರಡುಪ್ರಕಾರವಾದವುಗಳು.

ತಾ || (೧) 'ಗುಣಕ್ರಿಯಾ' ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಮೊದಲು ಹನ್ನೆರಡನೇ ಶ್ಲೋಕದವರೆಗೆ ಹೇಳುವ ವಿಸಯಗಳು ತತ್ವಸುಖಾನಂದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. (೨) ಗುಣವೆಂದರೆ- ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳು. ಸತ್ವಾದಿ ತ್ರಿಗುಣಗಳನ್ನು ಎಂಟನೇ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಗುಣವುಳ್ಳ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಗುಣಿಯೆನ್ನುವರು. (೩) ಕ್ರಿಯಾ, ಜೇತನಾಜೇತನಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಕದಲುನಿಕೆ, ಹೋಗುನಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಯಾವತ್ತು ಕ್ರಿಯೆಗಳು. (೪) ಜಾತಿ-'ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಕ್ಷತ್ರಿಯತ್ವ' ಇತ್ಯಾದಿ ಜಾತಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯ, ಪಕ್ಷಿ, ವಶ, ಕೀಟಾದಿ ಜಾತಿಗಳು. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ತರದ ಜಾತಿವಿಶೇಷಗಳು. (೫) ಗುಣವಾಗಲೀ, ಕ್ರಿಯೆಯಾಗಲೀ, ಜಾತಿಯಾಗಲೀ, ಶಕ್ತಿ ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳಾಗಲೀ, ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವು. ಆ ವಸ್ತುವನ್ನು ಧರ್ಮ ಅಂದರೆ ಧರ್ಮವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದಾಗಲೀ, ದ್ರವ್ಯವೆಂದಾಗಲೀ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. (೬) ಈ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ವಸ್ತುವಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲವೂ ಇದ್ದು ವಸ್ತುನಾಶವಾದರೆ, ನಾಶವಾಗುವುವು ಕೆಲವು; ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಸ್ತುವಿರುವಾಗಲೇ ನಾಶವಾಗುವುವು. ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಯಾವದ್ವಸ್ತುಗಳೆಂತಲೂ, ಎರಡನೇ ಹೇಳಿದ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಖಂಡಿತಗಳೆಂತಲೂ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉದಾ:- ದೇವದತ್ತನು ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಇರುವವರೆಗೂ ಮನುಷ್ಯತ್ವವು ಯಾವದ್ವಸ್ತುವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಮಹಾಪಾತಕಗಳಿಂದ ನಷ್ಟವಾಗಬಹುದಾದಕಾರಣ ಅದು ಖಂಡಿತವು. (೭) ಖಂಡಿತಗಳು ಅಥವಾ ಯಾವದ್ವಸ್ತುಗಳು ಆದ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು, ಅವುಗಳು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಆಗಿರುತ್ತವೆ; ಅಂದರೆ ಆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. || ೯ ||

ಮೂ || ಖಂಡಿತೇ ಭೇದ ಏಕೈಂ ಚ ಯಾವದ್ವಸ್ತು ನೈಭೇದವತ್ || ೧೦ ||

ಖಂಡಿತಂ ರೂಪಮೇವಾತ್ರ ವಿಕಾರೋಽಪಿ ವಿಕಾರಿಣಃ |

ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಶ್ಚೈವ ತಥೈವ ಗುಣತದ್ವತೋಃ || ೧೧ ||

ಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯಾವತೋಸ್ತದ್ವತ್ಪಥಾ ಜಾತಿವಿಶೇಷಯೋಃ |

ವಿಶಿಷ್ಟಶುದ್ಧಯೋಶ್ಚೈವ ತಥೈವಾಂಶಾಂಶಿನೋರಪಿ || ೧೨ ||

ಅ || ಖಂಡಿತೇ=ಖಂಡಿತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಭೇದಃ=ಭೇದವು, ಏಕೈಂಚ=ಅಭೇದವೂಕೂಡಾ, (ಇರುವುದು) ಯಾವದ್ವಸ್ತು=ಹಿಂದೆಹೇಳಿದ ಯಾವದ್ವಸ್ತುವಾದಪದಾರ್ಥವು, ಭೇದವತ್=ಭೇದ ಉಳ್ಳದ್ದು, ನ ಅಲ್ಲವು. || ೧೦ || ಅತ್ರ=ಈ ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ, ವಿಕಾರಃ=ಕಾರ್ಯದ್ರವ್ಯವು, ವಿಕಾರಿಣಃ=ಉಪಾದಾನಕಾರಣದ್ರವ್ಯದ, ಖಂಡಿತಮೇವ=ಖಂಡಿತವೇ ಆದ, ರೂಪಂ=ಸ್ವರೂಪವು, ಒಟ್ಟು ಖಂಡಿತಸ್ಥಳಗನ್ನು ತೋರಿಸುವರು, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋಶ್ಚೈವ=ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಾದೇಯ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳಿಗೂ, ತಥೈವ=ಹಾಗೆ, ಗುಣತದ್ವತೋಃ=ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೂ, || ೧೧ || ತದ್ವತ್=ಹಾಗೂ, ಕ್ರಿಯಾಕ್ರಿಯಾವತೋಃ, ಕ್ರಿಯಾ=ಚಲನೆ=(ಹಂದಾಡುವಿಕೆ) ಕ್ರಿಯಾ ವತೋಃ=ಚಲನೆಯುಳ್ಳವುಗಳಿಗೆ, ಜಾತಿವಿಶೇಷಯೋಃ ಜಾತಿ=(ಅನೇಕಗಳಲ್ಲಿ ಏಕರೀತಿಯಾದ ಧರ್ಮ) ಜಾತಿಯುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ. ವಿಶಿಷ್ಟಶುದ್ಧಯೋಶ್ಚೈವ, ವಿಶಿಷ್ಟ=ಯಾವದಾದರೊಂದರಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು, ಶುದ್ಧಯೋಶ್ಚೈವ=ವಿಶಿಷ್ಟಗಳಿಗೂ, ತಥೈವ=ಹಾಗೆಯೇ, ಅಂಶಾಂಶಿನೋರಪಿ=ಭಾಗಭಾಗವುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ, (ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಭೇದವು, ಅಭೇದವು ಸಹ ಇರುವುದು.) || ೧೨ ||

ತಾ || (೧) ಖಂಡಿತಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದವು, ಯಾವದ್ವಸ್ತು ಭಾವಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತಭೇದವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವು. ಬಟ್ಟೆಯನ್ನುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಅದರ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣ ವಾದ ನೂಲುಗಳಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವು, ಏಕೆಂದರೆ- ಒಂದು ನೂಲಿನಿಂದ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಭೇದವು, ಎಲ್ಲಾ ನೈದ ನೂಲುಗಳಿಂದ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಅಭೇದವು, ಕಾರ್ಯಕಾರಣಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಖಂಡಿತವಾದದ್ದು; ಯಾವದ್ವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ- ಕೆಲವು ನೂಲುಗಳು ನಷ್ಟವಾದರೂ ವಸ್ತುವಿರುವುದರಿಂದ ಖಂಡಿತ ಸಂಬಂಧವಾಗುತ್ತದೆ. (೨) ಪರಮಾಣುಗಳ ಸಮೂಹವೇ ಕೂಡಿ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಅವಯವಗಳಿಂದ ಅತಿರಿಕ್ತವಾದ ಬಟ್ಟೆಯು ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಎನ್ನುವ ಬಾಧ್ಯಮತವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಕಾರಣಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತವು ಸರಿಯಲ್ಲ. (೩) ಆಯಾವದ್ದು ವ್ಯವೇಂದರೆ- ದ್ರವ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ನಷ್ಟವಾಗುವ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ರೂಪಾದಿಗುಣಗಳಿಗೂ, ಆ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಗುಣಿಗಳಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವು. ಉದಾ:- ಮಾವು ಕಾಯಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ ಹಸುರಾಗಿರುವುದು. ಹಣ್ಣಾಗುವಾಗ ಹಳದಿ ಮತ್ತು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಿಯಾದ ಮಾವು ನಷ್ಟವಾಗದಿದ್ದರೂ ಗುಣವು ನಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಗುಣವು ಖಂಡಿತವು, ಮತ್ತು ಆಗುಣಕ್ಕೂ, ಗುಣಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವು. (೪) ದ್ರವ್ಯವಿರುವ ಯಾವತ್ಕಾಲವು ಕೂಡಿದ್ದು ದ್ರವ್ಯದ ಸಂಗಡವೇ ನಷ್ಟವಾಗುವ ಗುಣಗಳು ಕೆಲವು. ಅವುಗಳಿಗೂ ಗುಣಿಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಾ ಭೇದವು, ಹೇಗೆಂದರೆ- ಸುಣ್ಣಕ್ಕೂ ಅದಕ್ಕಿರುವ ಬಳಸಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವು, ಯಾವ ದ್ರವ್ಯಭಾವಿಯಾದುದು? (೫) ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯವುಳ್ಳವುಗಳಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವೋ ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವೋ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಖಂಡಿತವಾದ ಕಡೆ ಭೇದಾಭೇದವು. ಉದಾ:- ಅಚೇತನಗಳ ಚಲನೆ. ಮೊದಲಾದವುಗಳು, ಚೇತನರ ಬಾಹ್ಯಶರೀರದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಚೇತನರಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದ. ಸ್ವರೂಪದೇಹದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೂ ಚೇತನರಿಗೂ, ಅತ್ಯಂತಾ ಭೇದವು (೬) ಪ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಜಾತಿಗಳಿಗೂ,

